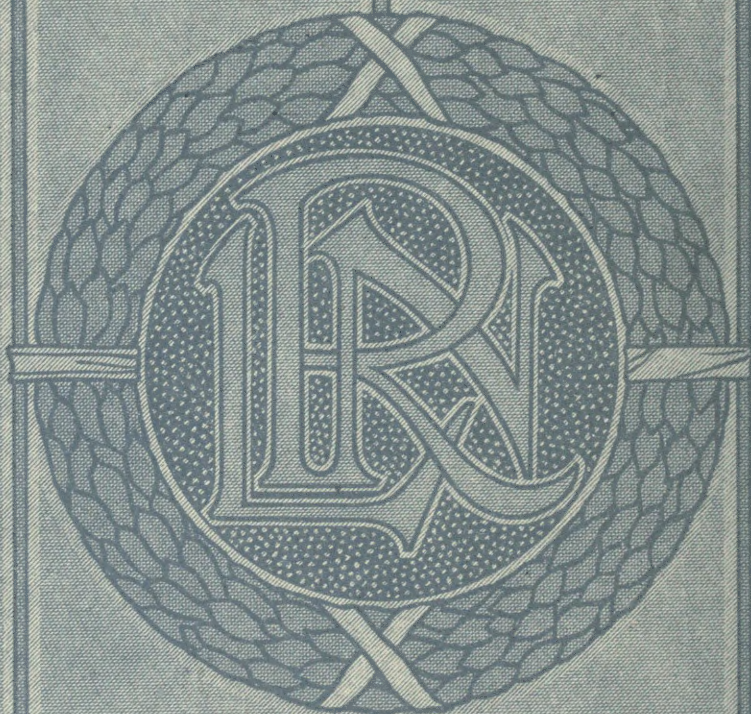
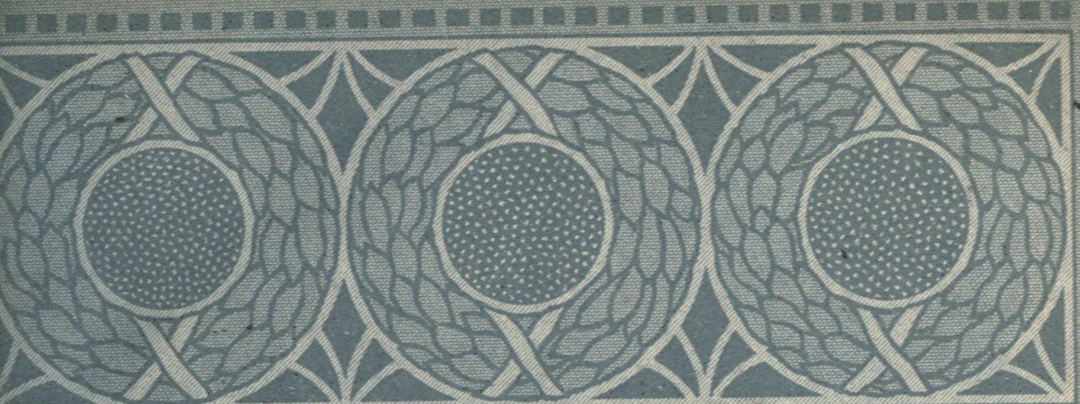
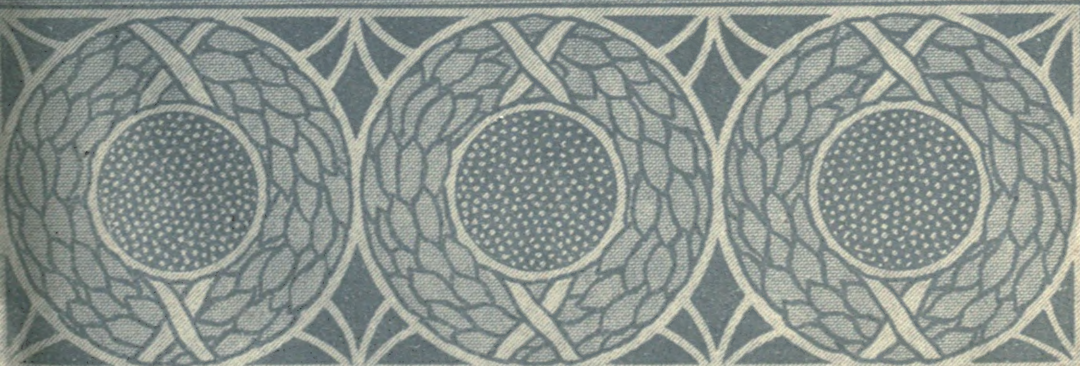

GOTTERMAYER KÖNYVKÖTŐ MŰINT. BUDAPEST.

RÉVAI

NAGY LEXIKONA

RÉVAI

NAGY LEXIKONA

AZ ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

V. KÖTET

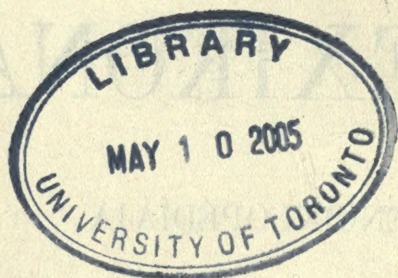
Csata—Duc

A SZÖVEGBEN 301 ÁBRA; 41 KÜLÖN MELLÉKLET,
EZEK KÖZÖTT 7 SZÍNNYOMAT, 4 MŰVÉSZETI
REPRODUKCIÓ, 2 TÉRKÉP ÉS 2 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1912

A SZÖVEGET VALAMENNYI SZÍNES ÉS FEKETE MŰMELLÉKLETTEL
NYOMTA A PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN

C, Cs.

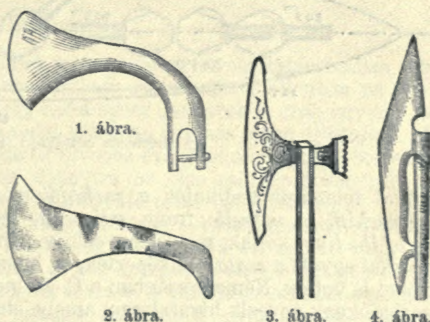
Csata. Régi magyar személynév, s alighanem egy eredetű a Csató névvel.

Csata *(Csatta)*, kisk. Bars vm. lévai j.-ban, (1910) 1773 magyar lakossal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal; hitelegylet, fogyasztási és értékesítő szövetkezet; a m. k. államvasutak lévai vonalából itt ágazik ki a balassagyarmati vonal.

Csata (franc. *bataille*, ném. *Schlacht)*, a hadseregek döntő mérkőzése. A háború katonai célja az ellenség ellenálló erejének megsemmisítéséből áll. Az ellenséget az ellenállásra a hadierők és hadieszközök képesítik, ennélfogva mindenekelőtt ezek letörésére kell a főtörekvésnek irányulnia, ami legtökéletesebben a C. és az ezt követő *üldözés* (l. o.) által érhető el. A C. ezek szerint a megelőző *hadműveletek* (l. o.) legtermészetesebb záróköve és az ebben mutatkozó győzelem v. balsiker döntő befolyást gyakorol néha az egész hadjáratra, mint pl. a königgrätzi C. (l. o.), v. legalább is annak egy jelentékeny részére, mint pl. a gravelottei és sedani C. a német-francia v. a liaojani és sahómenti C. az orosz-japán háborúban. Jelenleg különbséget teszünk *találkozó* (rencontre) és *tervszerű* (bataille rangée) C. között. Előbbiben az ellenfelek előnyomulásközben előre pontosan meg nem határozható területen, gyakran váratlanul csapnak össze, utóbbiban az egyik fél, rendszerint gyengesége érzetében, már kezdettől fogva bizonyos előnyöket nyujtó terepszakaszban helyezkedik el és rendezkedik be, s ott bevárja az ellenfél támadását, aki viszont erre a maga részéről is tervszerűen, minden elhamarkodás nélkül teheti meg előkészületeit. Az orosz-japán háborúban majdnem kivétel nélkül ilyen előre átgondolt, tervszerű C.-kra került a sor, miután az oroszok minden alkalommal már a priori lemondtak minden támadólagos eljárásról. Ilyen tervszerű támadólagos eljárással kapcsolatos volt a németek részén a königgrätzi C. is, míg a vionville-mars-la-touri C. 1870., melyben eleinte mindkét fél támadólag lépett fel, a találkozó C. képét tárja elénk. A C. lefolyásában a következő fázisok különböztethetők meg: a bevezetés, a döntő küzdelem és maga a *döntés* (l. o.), mely után a *visszavonulás* (l. o.) v. *üldözés* (l. o.) következik. A küzdelem oroszlánrésze a mai C.-ban a gyalogságon nyugszik, mely ennélfogva a főfegyvernemek (l. o.) között is első helyen áll. A lovasságnak és tüzérségnek, valamint a segédfegyvernemeknek (l. o.) is természetesen szintén tőlük telhetőleg közre kell működniök a végleges siker kivívása érdekében, mert csak valamennyi fegyvernemnek és erőnek harmonikus együttműködése biztosíthatja a küzdelem végcélját, a győzelmet. A döntésre hivatott erők irányítása szerint megkülönböztetünk arcvonal- (párhuzamos) és átkaroló (szárny-) C.-át, mely utóbbi esetleg teljes körülkerítéssel is végződhetik, mint pl. Sedannál. (V. ö. *Breit*, Az 1870/71. évi német-francia háború tört.)

Csata-árboc, l. *Árboc*.

Csatabárd, a régi germánok általánosan használt fegyvere, melyet nemcsak közelről ütésre és vágásra, hanem igen nagy ügyességgel és biztossággal dobálásra is használtak. C.-szerű szerszámokat egyébként már a történelem előtti korban is használtak. A rómaiak C.-ja a *securis* volt,

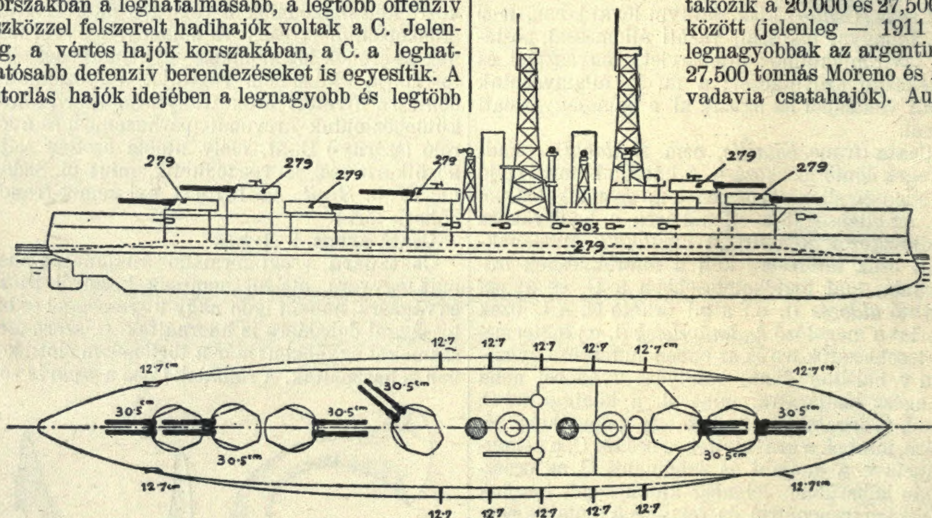
1. ábra. 2. ábra. 3. ábra. 4. ábra.

a frankoké a *franca* v. *francisca* (l. az *1.* és *2. ábrát)*. Hasonló C.-ot használtak a gótok, angolok és a normannok is, a kik «hache»-nak nevezték. A szlávok a XV. sz.-ban a C.-ot kizárólag hajításra használták (securis missalis). A középkorban a C.-nak egyik oldalán szekerce-, másik oldalán kalapácsalakja volt. A szekerce-alakú rész előrefelé, a nyél meghosszabbításának irányában mindinkább kicsúcsosodván, ezáltal a C. lassan alabárddá változott át. A C.-ok rendszerint rövidnyelűek voltak s a XVI. sz.-ig majdnem mindenütt, a kaukázusi népeknél még a legújabb időkig is általánosan használtattak. A *3. ábra* egy gyémánthegyű velencei C.-ot, a *4. ábra* a sztrelicek (l. o.) C.-ját tünteti fel.

Csatacsillag, parasztfegyver: erős, nehéz fütykös, melynek bunkós végéből vasékek állanak ki. Utoljára a XVI. század parasztháboruiban használták.

Csatád, nagyk. Torontál vm. cserei j.-ban, (1910) 2600 német lak., takarékpénztár, iparegylet, postahivatal és telefonállomás. Itt született 1802 aug. 13. Lenau Miklós német költő. 1905-ben a község hazafias érzelmű sváb lakói a költőnek díszes szobrot állítottak (Radnai Béla műve). V. ö. *Szentkláray* Jenő, C. története (Délm. Tört. Ért. 1902).

Csatahajók (ném. *Schlachtschiff,* ol. *nave di battaglia,* franc. *navire de combat és cuirassé d'escadre,* ang. *ship of the line),* a hajóhadak (l. o.) zömét, magvát képezik, melyek hivatva vannak a tengeri csatákat eldönteni. Ennélfogva minden korszakban a leghatalmasabb, a legtöbb offenziv eszközzel felszerelt hadihajók voltak a C. Jelenleg, a vértes hajók korszakában, a C. a leghathatósabb defenziv berendezéseket is egyesítik. A vitorlás hajók idejében a legnagyobb és legtöbb (15—19 cm.-es) és kiskaliberű (4·7 mm.—7 cm.) ágyúk, illetve gyorstüzelőkből. Előbbiek feladatát a vastag övpáncél és toronypáncél átütése, a középkaliberüekét a kevéssé v. általában nem vértezett hajórészek szétrombolása képezte, a kiskaliberű gyorstüzelők pedig a közeledő torpedónaszádokat árasztották el golyózáporral. 1906-ban azonban vízrebocsáttatott az angol *Dreadnought* csatahajó, mely szakított ezen elvvel, amennyiben csakis nagy- és kiskaliberű lövegeket hordoz és 17,900 t.-jával felülmúlta mind a többi akkori C.-at. Ily nagy tonnatartalommal aztán képes is 10 drb. $30^{1}/_{2}$ cm.-es löveg és igen erős (279 mm.-es) övpáncél hordozására. Azóta a legtöbb tengeri hatalom követi Anglia példáját és csakis módosított és nagyobbított Dreadnought-tipusú C.-at épít. Ezeknek vízkiszorítása váltakozik a 20,000 és 27,500 t. között (jelenleg — 1911 — legnagyobbak az argentinai 27,500 tonnás Moreno és Rivadavia csatahajók). Ausz-

Az *Arkansas* csatahajó (Északamerikai Egyesült-Államok).

ágyúval felszerelt hadihajók a *sorhajók* (ném. *Linienschiff,* ol. *vascello,* franc. *vaisseau,* ang. *ship of the line)* voltak, melyek egyedül v. a fregattákkal együtt a *csatasort* képezték, a honnét nevöket is vették. Németországban a C.-at most is sorhajóknak nevezik hivatalosan, amely elnevezés épp oly megfelelő, mint a vitorlások korszakában, minthogy legújabban, különösen az 1905. évi csuzimai nagy tengeri csata óta általános nézet szerint a csatában a hajók egymás mögött v. mellett haladva, egy vagy több (megtört) sort képeznek. Jelenleg mint C. csakis vértes hajók (l. o.) szerepelnek, melyeknek egész vízvonala s minden fontos része vértezve van, így: az ágyútornyok, a parancsnoki torony, az oldalütegek; a vízalatti részeket még egy páncélfedélzet borítja be. A modern C.-on alkalmazott legerősebb övpáncél 305 mm. vastag, ugyanilyen vastag v. még valamivel vastagabb szokott lenni a tornyok mellvértje, vékonyabb az oldalpáncél, a páncélfedélzet többnyire csak 50—70 mm. vastag. 1906-ig a C. tüzérségi felszerelése állott: nagykaliberű (24—$30^{1}/_{2}$ cm.-es), középkaliberű

tria-Magyarország is épít négy 20,000 tonnás csatahajót. Az új C.-on a $30^{1}/_{2}$—$34^{1}/_{2}$ cm.-es nagy lövegek párosával, sőt legújabban hármasával is, páncéltornyokban vannak felállítva, melyek a hajó elején és farán, valamint oldalain, legújabban pedig mind a hajó hossztengelye mentén a fedélzeten vannak elhelyezve. A 7—12 cm.-es kiskaliberű ágyúk a hajó párkányzatán és a csataárbocokon (l. *Árboc)* vannak nagy számban felállítva. E felszerelést kiegészítik 4—6 torpedóvetőcső és tengeri aknák, melyeket különleges esetekben alkalmazhat a csatahajó. A legújabb irányzat a C.-nak mennél nagyobb gyorsaságot és — tengerentúli gyarmatokkal biró hatalmaknál — működési sugarat (l. o.) is ad; az előbbi már eléri az óránkénti 42 kilométert, utóbbi a 15,500 kilométert. Az épülő osztrák-magyar «Dreadnoughtok» adataiból csak annyi ismeretes, hogy 20,000 tonnások lesznek és 4 hármas toronyban 12 drb. $30^{1}/_{2}$ centiméteres ágyút fognak hordozni.

A jelentősb tengeri hatalmak jelenleg (1911) kész, épülőfélben levő és építésre megszavazott

csatahajóinak számát a következő táblázat mutatja:

Anglia	69	Franciaország	24
Németország	38	Oroszország	17
Olaszország	19	Ausztria-Magyarország	16
Japán	16	Egyesült-Államok	35

Ausztria-Magyarország már kész 12 csatahajója a következő: az 5600 t.-s Monarch, Budapest és Wien, a 8300 t.-s Árpád, Babenberg és Habsburg, a 10,600 t.-s Erzherzog Ferdinand Max, Erzherzog Friedrich és Erzherzog Karl, valamint a 14,500 t.-s, most elkészült Zrinyi, Radetzky és Erzherzog Franz Ferdinand. Az első 3 teljesen elavultnak mondható.

Egy egészen modern csatahajót, az északamerikai Egyesült-Államok 26,416 t.-s *Arkansas* hajóját a 2. oldalon levő *ábra* mutatja be. Az oldalnézeten (felső rész) a vért vastagsága mm.-ekben, az alsó alaprajzon a lövegek kalibere cm.-ekben van kifejezve.

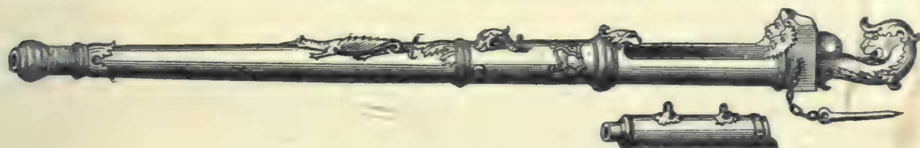
Folyókon monitorok vagy vértes ágyúnaszádok szerepelnek mint C.

Csataj, kisk. Pozsony vm. szempczi j.-ban, (1910) 993 tót és magyar lak.; u. p. Báhony, u. t. Cziffer.

Csatakernyő (bány.), 6—8 cm. nagyságu bördarab, melynek közepén levő lyukán átdugja a bányász a fúrót és úgy dolgozik; fúrás közben felfogja a C. a fúrólyukból kifreccsenő iszapot, és igy a fúrónak az a része, melyet a bányász tart kezében, mindig tiszta és száraz maradhat.

Csatakiáltás az a szó v. felkiáltás, melyet az egyes népek katonái akkor használnak, amidőn közvetlen közelről az ellenségre vetik magukat. Ilyen a «hurrá!», a japánoknál a «banzáj!», nálunk a «rajta!», a régi magyaroknál «huj, huj!» stb.

Csatakigyó (franc. *couleuvrine*, német. *Kolubrine)*, a XVI. és XVII. sz.-ban használt igen hosszú (ürméretüknél néha 40-szer is hosszabb) ágyúk; ürméretük (belső nyilásuk átmérője) szerint megkülönböztettek egész C.-t 24 cm.-nyi ürmérettel, fél C.-t 12 cm.-nyi ürmérettel és negyed C.-t 8 cm.-nyi ürmérettel. Félnegyed C.-nak nevezték néhol a csak 5 cm.-nyi ürméretü falconetteket. Az egész csatakigyóból 10, a félből 5, a negyedből 2 és a falconetteből fél kg.-ot nyomó vasgolyót lőttek. Néhol még a C.-nál is hosszabb (48 ürméret) ágyukat öntöttek; ezeket bastard csatakigyóknak nevezték. A XVIII. sz. eleje óta többé nem készítettek C.-kat. Egy XVI. sz.-beli német C. mintáját *ábránk* mutatja.

Német csatakigyó (XVI. század).

Csataldzsa, 1. *mutesszariflik* (kormányzóság) európai Törökországban, Konstantinápolytól nyugatra. Területe 1898 km², lakossága 60,000 körül. — 2. *C.*, előbbinek *székhelye*, a drinápoly—konstantinápolyi vasút mellett (Konstantinápolytól 72 km.), kb. 5000 lak. — 3. *C.*, l. *Farzalosz.*

Csátalja, nagyk. Bács-Bodrog vm. bajai j.-ban, (1910) 2423 német és magyar lak.; postahivatal, u. t. Gara.

Csatamező, l. *Csatatér.*

Csatány (előbb *Csatán)*, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 787 oláh lak.; u. p. és u. t. Dés.

Csatár, l. *Csatározás.*

Csatár, 1. kisk. Zala vm. egerszegi j.-ban, (1910) 577 magyar lak.; u. p. Zalaegerszeg, u. t. Bak. Apátságát l. *Csatári apátság.* — 2. *C.*, kisk. Bihar vm., most *Hegyközcsatár* (l. o.).

Csatarend (franc. *ordre de bataille)*, a csapatok csatára való sorakozásának egyszersmindenkorra megállapított rendje, mely szerint a seregrészek a XVII. és XVIII. sz.-ban csatára fejlődtek fel, ha módosító rendeletet nem kaptak. A legujabb korban a seregrészek csapatai minden harc előtt külön rendelkezés szerint osztatnak szét a harctéren, amint ezt a harc célja, a terep és az ellenséges hadi erők elhelyezése és működése megkivánja. A C.-t azelőtt normál-felállításnak is nevezték és megkülönböztettek: *szárnyankénti* és *harcvonalkénti* C.-t. A szárnyankénti C.-ben a csatára felvonuló ezredek és dandárok egymás mellett fejlődtek fel két, esetleg három harcvonalban. A harcvonalankénti csatarendben ellenben az ezredek vagy néha egész dandárok is csak egy-egy harcvonalat képezve, egymás mögé állíttattak. Az e század ötvenes évéig alkalmazott C.-ben a tüzérség többnyire az első harcvonal közepébe vagy egyik szárnyától oldalvást állíttatott fel; a gyalogság nagyobb része két harcrendben fejlődött fel s a lovasság vagy csak az egyik, vagy pedig mind a két szárnyon, vagy a seregrész közepe mögött várta be a támadásra alkalmas pillanatot. A csatára felfejlődött seregrésznek végre egy része a csatavonal mögött állt mint tartalék, amelyet csakis a döntés pillanatában vezettek előre. *Rézsútos* C. keletkezik, ha a támadó fél egyik igen erős szárnyával előre nyomul s e közben esetleg az ellenfélt át is karolja, mig a másik sokkal gyengébb szárnyát előbb hátra tartja, azután pedig azzal csak áltámadásokkal fenyegeti az ellenséget addig, amíg a valóban erélyesen támadó szárny győzött s az ellenséget lehetőleg a hadászati alapjához vezető főutaktól elszorította, amikor azután az előbb csak tüntető s ennek folytán rendszerint kevésbbé gyengített szárnyat bizták meg az ellenség üldözésével. Jelenleg *ordre de bataille* (l. o.), vagyis *hadrend* (l. o) alatt a seregnek v. egyes részeinek összetételét értjük.

Csatári apátság, alapítói Jáki Márton zalai főispán és neje, Magdolna voltak 1137., kik azt

Szt. Péternek ajánlották föl s javadalmakkal gazdagon ellátva, a Szt. Benedek-rendnek átadták. Érdekes történetének az a részlete, mikor a Gutkeled nemzedék egyik sarja, Wyd mester, a védnöksége alatt álló monostornak nála levő bibliáját, pénzszűkében lévén, Farkas zsidónál elzálogosította, mivel pedig ott a könyv elveszett, két faluval kárpótolta érte a monostort. A török hódítás korában az apátság legtöbb birtokát elvesztette, de egy kevés még mai napig is megvan. Temploma a XVIII. sz.-ban új tornyot nyert. Adományozása jelenleg az Erdődy grófi család kegyúri jogaihoz tartozik.

Csatározás (ném. *Geplänkel)*, a gyalogság és a lovasság egyes harcosai vagy kis csoportjai által folytatott tűzharc; az ezt vívó harcosokat csatároknak nevezik.

Csatártűz, l. *Lövés*.

Csatáry, 1. *Ágoston*, orvos, egyetemi magántanár, szül. Eperjesen 1859 dec. 29-én, orvosi tanulmányait Budapesten végezte, 1885. orvosdoktorrá avatták, még ugyanezen év végén Wagner tanár belklinikájára került, ahol 1887. második, 1890. pedig Kétly tanár igazg. alatt első tanársegéddé lett és mint ilyen működött 1893-ig, mikor is a vesebetegségek és az általános táplálkozási zavarok tanából magántanári képesítést nyert. Jelenleg Eperjesen folytat orvosi gyakorlatot. C. irodalmi dolgozatai a vese és vérgyógyítás köréből valók.

2. *C. Frigyes (csatári)*, a Dunagőzhajózási társulat igazgatója, *C. 3.* fia, szül. 1860. Nagy-Váradon s ugyanott végezte a jogakadémiát. Miután Párisban, Drezdában és Budapesten tanult, 1879-ben a M. kir. államvasutak szolgálatába lépett s különösen a külföldi forgalmi ügyek előadója volt. 1884. a szerb államvasutak megkeresésére szabadságolták s az építés alatt levő szerb vasutak forgalmi és kereskedelmi szolgálatának szervezésével, utóbb, mint főfelügyelőt, vezetésével bizták meg. Mindjárt az 1885-iki szerb-bolgár háború alatt a mozgósítás lebonyolításával tüntette ki magát. Az ő idejében épültek ki a szerb államvasutaknak Konstantinápoly és Szaloniki felé vezető csatlakozó vonalai. 1888-ban lemondott állásáról és Baross Gábor a magyar államvasutak kereskedelmi főosztályába helyezte át osztályfőnöknek. Ugyanitt rövid idő mulva igazgatóhelyettes lett és számtalan nemzetközi értekezleten képviselte a M. kir. államvasutakat. Élénk hirlapirói működést is fejtett ki közlekedési és tarifapolitikai kérdésekben. Thaly Emil halála után 1908. a Dunagőzhajózási társaság magyarországi igazgatójává és a mohács—pécsi vasút üzletigazgatójává hívta meg; 1910. pedig a társulat igazgatója lett Bécsben. 1908. a m. kir. udv. tanácsosi címet kapta.

3. *C. Lajos (csatári)*, orvos, szül. Nagy-Váradon 1832., megh. Budapesten 1907 nov. 16. A szabadságharc a bécsi fiatal orvosnövendéket a harcmezőre szólítá. Bem hadseregében századosi rangra emelkedett. A világosi fegyverletétel után egész századával együtt török földre menekült s a török hadseregbe lépett mint őrnagy. 1852-ben amnesztiát kapott s hazatérve, befejezte orvosi tanulmányait s 1855. Nagy-Váradon telepedett meg; nemsokára törv. orvossá s vármegyei főorvossá lett. Budapestre költözve, 1868. az orsz. közegészségi tanácsba neveztetett ki rendes tagnak, melynek állandóan jegyzője volt. 1870-től a M. kir. államvasutak főorvosa, 1872-től fogva egyet. magántanár. 1878. nemességet, 1896-ban miniszteri tanácsosi címet nyert. 1906-ban nyugalomba vonult. Számos kitüntetésben részesült. Munkái közül felemlítendők: *Törvényszéki orvostan* (Nagy-Várad 1858); *Orvosi rendőrség* (Pest 1863); *Orvosi kalauz* (Budapest 1872); *A törvényszéki orvosi tudomány kézikönyve* (Budapest 1873).

Csatatér vagy *csatamező*, az a hely, amelyen valamely csata lejátszódott. Régente, kivált a vonalharcászat (l. o.) idején leginkább sík területen játszódtak le a csaták, míg jelenleg minden még járható terep lehet az ütközetek és csaták szinhelye. A csataterek kiterjedése az újabb és legújabb korban nőttön nőtt; még a Napoleon előtti, de részben még a Napoleon alatti időben is a kiterjedes ritkán terjedt néhány km.-en túl, a német-francia háború C.-kiterjedései már 10—15 km.-re emelkedtek; evvel szemben a mukdeni csatában már majdnem 75 km.-es csatakiterjedést találunk. L. még *Ütközettér* és *Hadiszintér*.

Csatatér-erődítés (ném. *Schlachtfeldbefestigung)*, l. *Erődítés*.

Csatatér hiénái, általános megjelölése annak a csőcseléknek, mely valamely csata v. ütközet után rendszerint azon célból jelenik meg az ütközet, illetőleg csata szinhelyén, hogy az elesetteket és sebesülteket kifosztogassa.

Csataterv, a csatát vezető legmagasabb rangú parancsnok terve a csata miként való vezetésére nézve.

Csatavezetés alatt a csatában részt vevő csapatok magasabb parancsnokainak tevékenységét értjük. A C. körülményei az utolsó 100 év alatt lényegesen megváltoztak, melyek a C.-t nagyon megnehezítették. Az aránylag csekély létszámú seregek idejében a C. egyetlen egy helyről és egy személy által is még lehetséges volt, a milliós seregek fellépése óta azonban az azok számára szükséges csataterek oly kiterjedést nyertek, hogy a modern közlekedési és összekötő eszközök dacára, amelyek a parancstechnikát és a jelentőszolgálatot lényegesen megkönnyítették, az egy helyről és egy személy részéről való egységes C. immár lehetetlenné vált. Az egész haderő parancsnokának, vagyis a főparancsnoknak tevékenysége ennélfogva jelenleg rendszerint már csak a csatának nagyban való tervezésére és az ennek megfelelő erőcsoportosításra, az egyes részek (hadseregek, hadtestek, esetleg önálló hadosztályok v. egyéb harccsoportok) számára szóló harccélok kijelölésére és a főtartaléknak a döntő ponton, illetve területen való közbevetésére szorítkozhatik. Míg annakelőtte a seregvezető a küzdőteret vagy legalább is annak egy részét saját szemeivel áttekinthette, a jelenkor hadvezére már a nagyobb fegyverhatásra való tekintettel is törzsével jóval hátrább és fedetten felállva, nagyrészt csak a távíró- és telefondrótok nyujtotta hirekre támaszkodva intézheti a C.-nek a multhoz képest sokkalta szövevényesebb és ne-

hezebb dolgait. Azelőtt a látás, most a hallás szerve játsza a főszerepet a csatavezetőnél. Az újabb és legújabb kor leghíresebb csatavezetői: Nagy Frigyes, I. Napoleon, Moltke és Oyama marsall, a japánok fővezére az oroszok ellen viselt háborujokban.

Csatavirág (növ.), l. *Polemonium.*

Csatavonal alatt rendszerint a harcoló csapatok legelső vonalát értjük.

Csáté *(savanyufüvek,* növ.), magasabb sásfajok, Schoenus és Baldingera (pántlikafű), gyékény, békabuzogány, kákafajok, alacsony nád és magasabb pázsitok (Glyceria), lápszövő, szittyók és más Cyperacea növények összesége, melyek az Alföldön v. a dombvidék medencéiben az állandó mocsaras helyeket magasan és sűrűen beszővén, egyhangú barnás- v. szürkészöld rétséget alkotnak. A C. nem jó takarmány (savanyú széna), mert érdes, kemény, sőt a jószág száját jelentékenyen is megsebezheti; de szükségből mégis etetnek vele. L. még *Schoenus.*

Csáth *Géza,* orvos és író, szül. 1887. Szabadkán. 1909-ben avatták orvosdoktorrá a budapesti egyetemen. Szépirodalmi műveket és zenebírálatokat írt különböző lapokba. Önállóan megjelent művei: *A varázsló kertje,* elbeszélések (1908); *Délutáni álom* (1911); *Zenekritikai tanulmányok; Zeneszerző-portrék* (Modern Könyvtár). *Janika* című tragikomédiáját és *Hamvazó szerda* című szinművét 1911-ben adták elő a Magyar Szinházban.

Csathó *Ferenc,* a budapesti kir. ítélőtábla elnöke, szül. Nagy-Váradon 1845 jún. 29. Középiskolai tanulmányait Nagy-Váradon, a jogot a nagyváradi és a pozsonyi jogakadémián végezte. Előbb Nagy-Váradon aljegyző, majd városi tanácsos volt, azután birósági szolgálatba lépvén, a budapesti táblához került, hol 1889. táblai biróvá nevezték ki. A kir. tábla decentralizálása alkalmával (1891) a debreczeni táblánál lett tanácselnök, 1893. kúriai biróvá nevezték ki; utóbb a marosvásárhelyi, majd a szegedi tábla elnöke, 1901. kúriai tanácselnök, 1904. pedig a budapesti kir. ítélőtábla elnöke lett. 1908-ban belső titkos tanácsosi méltóságot kapott.

Csáthy *György,* magyar nyomdász, biharvármegyei nemes család gyermeke, iskoláit Debreczenben végezvén, Szigethy Mihály ottani nyomdájában sajátította el a nyomdászat mesterségét, míg 1804. ugyanott már saját nyomdáját állította fel, mely közel fél századon át terjesztette latin és magyar nyelven írt hazai termékeinket.

Csati (állat), a *barakája (Felis mitis* F. Cuv.) neve hazájában. L. *Macska-félék.*

Csáti *Demeter,* l. *Ének Pannonia megvételéről.*

Csatir-Dagh, 1519 m. magas hegycsúcs a Krim-félsziget déli partján. Lejtője jelentős bortermő vidék.

Csatka, kisk. Veszprém vmegye zirczi j.-ban, (1910) 731 magyar lak.; u. p. Sár, u. t. Bakonyszombathely. Pálos zárdáját 1361. Konth Miklós nádor alapította és C.-n kívül rejczei jószágával is megajándékozta; a török uralom alatt elpusztult, a törökök kiűzése után a pápai pálosokra szállt; szép gót izlésű templomának ma csak romjai vannak meg.

Csatlakozás, 1. jogi értelemben (lat. *beneficium adhaesionis,* ném. *Anschliessung): a) A bűnvádi eljárásban* (1896: XXXIII. tc. 45—47. §§), ha magánvád emelésére több sértett van jogosítva, az azok egyikének vádja alapján megindított vagy folytatott eljáráshoz a többiek is csatlakozhatnak. A C. után is az a sértett marad a magánvádló, akinek vádja alapján az eljárást megindították, illetőleg folytatták. A sértettek azonban közös megállapodással a vád képviseletére más sértettet jelölhetnek ki. A csatlakozóknak csak ellenőrző és kisegítő hatáskörük van, melynek érvényesítése céljából az ügy iratait megtekinthetik és indítványokat tehetnek. A minősítés és a büntetés kiszabása tekintetében azonban nincs joguk indítványtevésre. A C. folytán sem a vádiratok, sem a vádbeszédek száma nem szaporítható. A biróság határozatait csak a magánvádlóval közli, külön idézést a csatlakozók csak a főtárgyalásra kapnak. A biróság a csatlakozókat az eljárás minden szakában közös meghatalmazott választására utasíthatja.

b) C. a polgári peres eljárásban a felebbező v. a felülvizsgálatot kérő fél ellenfelének az a nyilatkozata, hogy az ítéletet ő is megtámadja. A C. a felebbvitelek számát csökkenti, mert sokszor a fél csak azért nem felebbez, mert azt hiszi, hogy ellenfele sem fog felebbezni; ha tehát valaki ebben a feltevésében csalódott, méltányos neki megengedni, hogy felebbezését még előterjeszthesse. A Pp. (493. §) szerint a szóbeli tárgyalás befejezéséig csatlakozhatik az ellenfél a felebbezéshez. Ugyanígy mai sommás eljárásunkban is (1893. XVIII. t.-c. 147. §). A C. nem önálló, hanem a felebbezéstől függ, mihez képest elveszti hatályát, ha a felebbezést a biróság visszautasította. Ha a felebbezést nyilvános előadással intézik el, C.-nak csak bizonyos esetekben van helye (Pp. 516. §). Helye van C.-nak a felülvizsgálati kérelemhez is; ezt a válasziratban (l. o.) kell előterjeszteni. Mai rendes eljárásunk a C.-t nem ismeri. A pertárs C.-ára nézve l. *Pertárs.*

c) C. a végrehajtási eljárásban. Ha valamely ingatlanra már végrehajtási zálogjog van bekebelezve vagy végrehajtási jog van feljegyezve és másik végrehajtató is kebeleztet be végrehajtási zálogjogot vagy jegyeztet fel végrehajtási jogot ugyanazon ingatlanra, akkor a telekkönyvi hatóság a végrehajtási zálogjog bekebelezését vagy a végrehajtási jog feljegyzését elrendelő végzésben a későbbi végrehajtatónak a korábbi végrehajtatóhoz való C.-át hivatalból kimondja. Ha már a C. el van rendelve és a korábbi végrehajtató érdekében az árverési hirdetmény még nincs kibocsátva, akkor a telekkönyvi hatóság bármelyik végrehajtató kérelmére a korábbi és későbbi végrehajtató követelésének behajtása céljából mindkét, v. ha többen vannak, valamennyi végrehajtató megnevezése mellett együttes árverési hirdetményt bocsát ki, ha csak egyik vagy másik végrehajtató a kielégítési végrehajtástól való elállását szabályszerűen be nem jelenti. Ha pedig a korábbi végrehajtató érdekében az árverési hirdetmény már ki van bocsátva, akkor a telekkönyvi hatóság a csatlakozás elrendelésekor egyúttal póthirdetményt bo-

csát ki, melyben a korábbi végrehajtató érdekében elrendelt árverésnek a csatlakozó végrehajtató érdekében való megtartását is kimondja.

2. *C.* A vasutak menetrendjének megállapítása alkalmával arra kell törekedni, hogy mind az utazó közönség, mind az árúszállítás érdekei megfelelő módon kielégítést nyerjenek és emellett a vasút gazdasági érdekei se szenvedjenek sérelmet. Ez okból különösen arra kell figyelemmel lenni, hogy a forgalom menetrendileg úgy állíttassék be, hogy a vonatösszeköttetés lehetőleg folytatólagossá, azaz a C.-ok mentől közvetlenebbé tétessenek. Szükséges tehát, hogy a nemzetközi forgalomban utazók ép úgy, mint az egyes országok vasúthálózatán belül annak egyes körzeteiből a gócpontokhoz érkező utasok mindazokban az irányokban, illetve irányokból, melyek az illető C.-i állomásból ki-, ill. beágaznak, megfelelő, azaz közvetlen összeköttetést találjanak. Ezért Európa csaknem összes vasutai évenkint ú. n. *európai menetrend-értekezletet* tartanak, ahol a nemzetközi C.-ok az összes fontosabb érdekek figyelembevételével megállapíttatnak. A saját hálózatára nézve minden vasúti vállalat azonfelül a C.-okat a vidék helyi érdekeinek megfelelőleg és a szomszédos pályákkal egyetértőleg állapítja meg, miáltal aztán úgy az átmeneti, mint a helyi forgalom tekintetében jogosan támasztható igények a lehetőség szerint méltányos kielégítést nyernek. Avégből, hogy egyes vonatok kisebb mérvű késése dacára a C. mégis elérhető legyen, bizonyos várakozási idők vannak meghatározva. Ezen várakozási időket meghaladó vonatkésések esetén beálló C.-mulasztás következtében némely utas anyagi kárt szenvedvén, a nemzetközi szerződés alapján létrejött törvényerővel biró üzletszabályzatban kimondatott, hogy: «A vonatok indulásánál avagy megérkezésénél netán felmerülő késések alapján a vasút ellen semminemű igény nem támasztható.» Szabályozva van azonban, hogy a már megváltott jegy ára, bizonyos szabályok megtartása esetén, megtéríttessék.

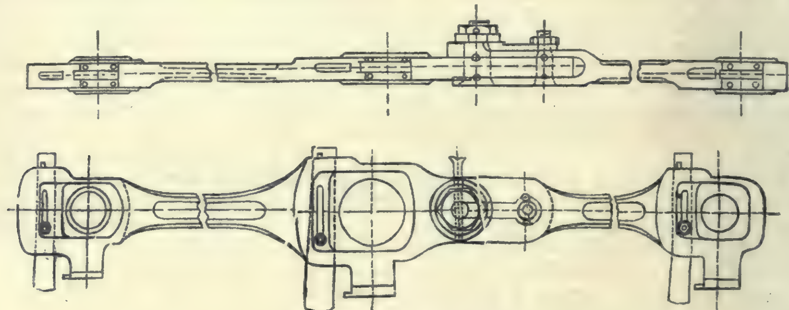
3. *C.* A nemzetközi távíró-hálózatban azokat a helyeket, hol két vagy több állam távíróvonalai egymáshoz csatlakoznak, *C.-pontoknak, viáknak* nevezik. A csatlakozópontok a határszélen fekvő helység, hegyszoros vagy az ahhoz legközelebb fekvő távíróállomás után neveztetnek el.

Csatló (lat. *copula*), az orgonában olyan gépezeti berendezés, mellyel nagyobb műveknél 2—3—4 billentyüzet összekapcsolható, úgy hogy egy billentyű nyomásával a fölötte és alatta lévők is lenyomódnak s a hozzájuk tartozó sípok megszólalnak. Egy 60 változatu, 5 osztályra épített orgonamű 4000 sípja egyetlen billentyüzeten szólaltatható meg a főmanuálon. A felső, nyelvsíp, pozitiv és középművek billentyüzetei is külön egymással csatoltathatók. A pedálcsatolást külön szelepek eszközlik; ez esetben a billentyük nem jönnek mozgásba. A nyolcad v. *oktáv* C.-nál minden billentyünyomás az illető hang nyolcadát is megszólaltatja, amivel nagy hatást idéz elő az orgonáló. — *C.*, l. *Szekér.*

Csatló-csarnakok (tenger.), l. *Hajókötélzet.*

Csatlóereszték, l. *Ereszték.*

Csatlók (ném. *Rüsteisen*, ol. *lande*, franc. *chaînes*, ang. *plates*, l. az *Árboc* cikk *képmelléklétén 22, 13)*, rövid, de erős láncdarabok v. vasrudak, melyek vitorláshajók külső oldalfalazatához erősítve (hadihajókon az oldalpárkányzatok *ww, xx, yy* deszkázatán átbujtatva), a törzscsarnakoknak s patrácoknak (1, 13, 26) a hajótesttel való összeköttetésére szolgálnak.

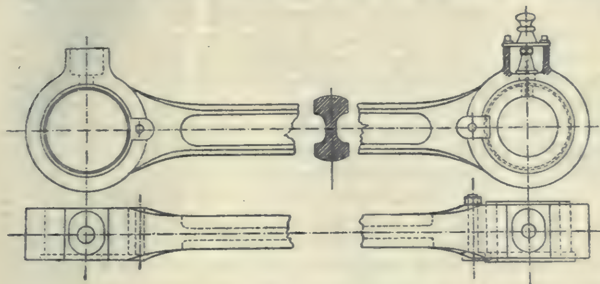
1. ábra. Csapágyas csatlórúd.

Csatlókötél (ném. *Fangleine*, ol. *barbetta*, franc. *bosse*, ang. *painter)*, az a kötél, mellyel a csónakot v. dereglyét, ha nincsen éppen használatban, valahová megkötik, v. amelyen a csónakot vontatják.

Csatlórúd, a lokomotivoknál az a rúd, mely a kerekeket (forgató csapjaiknál fogva) avégből köti össze, hogy a hajtókerékkel együtt forogjanak s adhéziójuk a vontatóképesség fokozására felhasználtassék. A C.-ak a kapcsolandó kerekek számához képest egy v. több darabból állanak s utóbbi esetben az egyes részek szilárdan összeköttetnek. A rudak fejeiben helyeztetnek el a forgató csapot övező fémágyak v. perselyek (l. az *1.* és *2. ábrát).* Régebben a C.-ak szárát gömbölyüre vagy laposra készítették, míg újabban mindinkább alkalmazzák a két oldalán kivájt rudakat (mint az ábrákból is látható), melyek ugyanazon szilárdság mellett csekélyebb súlyuak. A biztonság fokozására e rudakat lágy acélból, egy darabban kovácsolva készítik, hogy a hegesztésből keletkezhető törések eleje vétessék. Az 1. ábrán két darabból összetett 3 fejű C. látható (3 ággyal), közönséges három csatlós teher-lokomotiv számára, a másik

ábra pedig egy kétcsatlós gyors lokomotiv kapcsolórúdját mutatja, az ágyak helyett perselyekkel. L. még *Lokomotiv*.

Csatlós, a. m. fegyverhordozó, kisérő. — *C. testőrség* (Trabanten-Leibgarde), az osztrák császári testőrség egyik osztálya. — *C.* (bány.), az a munkás, ki a szállító edényt a kötélhez csatolja, v. a kötélről leoldja. Ujabb szerkezetű aknáknál pedig a C. tolja be a csillét a szállító kasba, vagy húzza ki onnan. Legalább egy C.-nak kell lenni a bányában minden rakodó helyen, ahonnan szállítanak és az akna torkolatánál is. A C. adja a jelt a szállító edény felhúzására vagy leeresztésére is.

2. ábra. Perselyes csatlórúd.

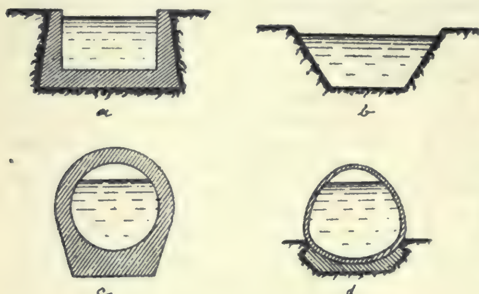
Csató. Régi magyar személynév, mely főleg a bessenyőlakta vidékeken volt használatban.

Csató, 1. *János (jankafalvi)*, nyugalmazott alispán, jeles florista és zoológus, szül. Alvinczen 1833 ápr. 6. 1849-ben Brassóban a székely huszárezredbe állott. Gaál ezredes és Bem tábornok főparancsnoksága alatt a Székelyföldön az 1849. év nyarán lefolyt csaknem valamennyi ütközetben jelen volt. Majd konczai birtokán az ornitológia és florisztika tanulmányozására fordította minden idejét. 1861-ben szolgabíró lett, de nyolc hónap mulva leköszönt. 1873 dec. megyei főjegyző, 1874 óta pedig 28 éven át alispán. 1885-ben ő felsége a közigazgatás terén szerzett érdemeiért királyi tanácsosi címmel tüntette ki. A m. kir. Természettudományi Társulat, az Ornithológiai központ és az Erdélyi Kárpátegylet tiszteletbeli tagjának választotta meg. Nagy madár- és növénygyüjteményét halála esetére a M. Nemz. Muzeumnak ajánlotta fel. Számos zoológiai és botanikai értekezése a hazai és külföldi tudományos folyóiratokban jelent meg. V. ö. *Szinnyei*, Magyar Irók. Megírta Alsó-Fehér vmegye növény- és állatvilágát a vmegye monogr.-ban 1896. Nevét a *Centaurea Csatoi Borb.* őrzi.

2. *C. Pál*, író, szül. Sarkadon (Bihar) 1804 jan. 7., megh. Pozsonyban 1841 febr. 15. Iskoláit Nagy-Váradon járta, majd növendékpappá lett az egri egyházmegyében s három évet a pesti központi szemináriumban töltött. 1823-ban jogász lett, aztán nevelőnek ment gr. Batthyány Kristóf, később Chernel Ferenc udvari ágens családjához. Ez előkelő házakban nagyvilági modorra tett szert és kitünő társalgóvá fejlődött. Pestre telepedvén, egészen az irodalomnak szentelte erejét. 1832-ben az Akadémia lev. taggá választotta. Belső munkatársa volt Helmeczy lapjának, a Jelenkornak s vezércikkei jeles publicistának mutatták be, viszont *A magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők* c. értekezése az Akadémiánál 1834. pályadíjat nyert. De C.-t a szépirodalom vonzotta s mint író és kritikus a Vörösmarty, Bajza és Toldy köréhez csatlakozott. Munkatársa volt Bajza Aurorájának és Kritikai Lapjának, a Tudománytárnak, Társalkodónak stb. Széptani cikkeiben (a vaudevilleről), bírálataiban, novelláiban (az Athenaeumban stb.) az újabb francia irodalmi ízlés híve volt. *Fiatal szív* és *Szerelemmel nem jó játszani* c. elbeszéléseit egykor a novella legjobb magyar mintáinak tartották; ő már a modern társadalmi életet kezdte rajzolni és a szenvedélyek bonyodalmait elemezni. Megpróbálkozott a drámával is, olyan irányban, hogy a fejlődő fővárosi élet képét adja könnyű, tetszetős és valószerű modorban. *Megházasodtam* c. vígjáték a (1837) v. húsz évig műsoron maradt. Erősebb kompozicióra nem volt nyugalma, de a társalgó vígjáték hangját sikerrel pendítette meg. Szépirodalmi dolgozatainak főleg előadása jeles; a nyelv bennök természetes, de finom is, franciás izlésű. 1837-ben a Kisfaludy-társaság tagjául választotta. Anyagilag azonban rosszul állt; az irodalmi triumvirátus nem igen karolta fel. Elkeseredésében az ellenkező irodalmi és politikai párt karjaiba vetette magát. Pozsonyba költözött a Hírnök c. kormánypárti lap munkatársául s e lapban kíméletlenül támadta az Athenaeum írói körét; küzdelmében más elégületlen írók is támogatták, főleg Munkácsy és Kunoss. Az Athenaeum viszont elvtagadással vádolta C.-t, mint aki eladta tollát a kormánynak. A két évig tartó harcban a közvélemény előtt C. lett a vesztes. C. 1839. még mint a távollevők egyik követe részt vett a pozsonyi országgyűlésen, azután letűnt a nyilvánosság szinpadáról. Súlyos betegségbe esett és nemsokára meghalt. Emlékének a Kisfaludy-társaság később igazságot szolgáltatott, mikor iratainak javát összegyüjtve *C. Pál szépirodalmi munkái* címmel 1883. arcképével együtt kiadta. Életrajzát e kiadás előtt *Beöthy* Zsolt írta meg, lélektani kulcsot adva C. sajátszerű jelleméhez.

Csatorna, mesterségesen készített mélyedés, mely a víz vezetésére szolgál. Anyagára nézve készülhet földből, falazatból, betonból, vasbetonból, vasból, bádogból, fából stb. Alakjára nézve (l. az *ábrákat* a 8. oldalon) lehet épnégyszögű *(a)*, trapez *(b)*, kör *(c)*, tojás *(d)* stb. alakú; metszete lehet nyilt *(a* és *b)*, vagy zárt *(c* és *d)*, de a zárt C.-ban is a folyóvíz felszíne rendesen a levegővel érintkezik, vagyis a víz nem tölti ki a C. egész szelvényét. A C. vízvezető-képessége függ attól a területtől, melyet benne a víz elfoglal, továbbá a C. alakjától, esésétől és belső felszinének érdességétől. Ugyanoly vizes terület és esés mellett a sima felszinű C. több vizet vezet, mint az érdes (l. *Vízemésztés)*. Rendeltetése szerint a C. lehet *lecsapoló*, midőn a térszín fölösleges vizét vezeti el (l. *Lecsapolás*, *Belvízrendezés* és *Csatornázás)*; *öntöző*, midőn a száraz talajra vizet vezet

(l. *Öntözés)* ; *hajózó* és *faúsztató*, midőn a szállítást szolgálja (l. *Hajózó-csatorna, Úsztató-csatorna)* ; végül *ipari*, midőn energiatermelésre vagy más ipari célra szolgál; az energiatermelésre szolgáló vízvezető C.-t *malom-C.-nak* is ne-

Csatorna-alakok.

vezik (l. *Vizierő* és *Malomcsatorna)*. A C. ritkán egyszerű, hanem oldalágakkal s mellékfolyásokkal, kapcsolkozó árkokkal C.-hálózatot alkot, melyben megkülönböztetjük a fő-, I-ső-, II-odrendű stb. C.-kat.

Csatornaakna, l. *Csatornafedők*.

Csatornafedők *(rostélyok)*, a városi földalatti csatornáknak az utcára szolgáló nyílásai körül a tisztítóaknák fölé alkalmazott könnyen elmozdítható, de eléggé súlyos rostélyos zárólapok. A vizet ugyan akadálytalanul átbocsátják, de a nagyobb szilárd alkotórészeket, melyek iszapolást idézhetnek elő, a csatornába nem bocsátják be. Hogy a víznyelőkön át a csatornagázok az utcára ne juthassanak, e célra vízzáró készülékeket, úgynevezett könyököket (szifon) alkalmaznak a víznyelő akna és a csatorna érintkezése helyén, *Csatornanyílás* v. *csatornaakna* az a függélyes vagy nagyon meredek esésü cső (akár épített, akár egy darabból előállított), amely az utcai csatornából az út felszinéig felnyúlik s különböző alkotása szerint arra való, hogy rajta a csatornák egyes szakaszai könnyebben ki legyenek tisztíthatók (tisztító- vagy kémlőaknák), vagy hogy az utcán összegyülemlett esővíz a csatornába jusson.

Csatornafolyadék, l. *Csatornavíz* és *Csatornázás*.

Csatornanyílás, l. *Csatornafedők* és *Csatornázás*.

Csatornaöblítés, a városi csatornáknál használatos, mint a tisztításnak leghathatósabb módszere. Ha rendelkezésre áll valamely patak, melyet a csatornába kell vezetni, úgy időszakonkint ezt meg is tesszük. Ha nincs patak, akkor külön e célra szivattyuzott vízzel, vagy a vízvezeték, vagy mint Budapesten, a gőzmalmok kondenzált vizével is lehet öblíteni. Ha ezek közül egyik sem áll rendelkezésre, akkor magát a csatornavizet kell a tisztítandó szakasz felett egy rekesztő táblával elzárni s megvárni, míg a víz nyomása a tábla mögött igen nagy lesz. Ekkor hirtelen eltávolítva a rekesztő táblát, a magasra felduzzasztott csatornavíz nagy sebességgel rohan végig a csatornán s a lerakott iszapot magával ragadja.

Csatorna-szigetek, l. *Normann-szigetek*.

Csatornaszintező, a vízszintes iránynak kijelölésére szolgáló készülék. All egy hosszú, középes állványhoz erősített, két végén derékszög alatt felfelé hajtott fémcsőből, melynek két végébe üvegcsövek vannak beillesztve. A cső vízzel van megtöltve, melynek felszine az üvegcsövekben látható. Használatkor a két üvegcsövön át a vízszin irányában nézve, a távolban az egyenlő magasság kijelölhető. A készülék a vízszinnek az üvegcsövek falainak közelében tapadás okozta felgörbülésénél és a szemnek három különböző távolságba gyors egymásutánban szükséges hozzáigazodásánál fogva nem nagy pontosságú. Némileg segíteni lehet ezen a bajon az üvegcsöveken csúsztatható és diopterekkel ellátott fémhüvelyek alkalmazásával. A C.-t *közlőcsöves szintezőnek* is mondják.

Csatornavíz *(C.-folyadék v. pöcefolyadék)*. A városi csatornákban lefolyó összes híg és szilárd anyagok együttvéve teszik a csatornák folyadékát v. tartalmát. E C. minémüsége a csatornák építése módjának megállapításánál és évi fenntartási és tisztítási költségeik számbavételénél lényeges fontossággal bir, mert míg az egyszerű emberi és állati ürülékanyagok a házi maradékokkal, valamint az esőcsapadékok eredményével együtt, ha a csatornák különben jó anyagból, kellő méretekkel, lejtéssel és külső nyílással vannak építve, fenntartás tekintetében számba nem vehető csekély költséget okoznak s legfeljebb a csatorna hálózatán előfordulható beiszaposodásokat növelik, addig oly városokban, melyekben sok gyár és vegyészeti műhely van, a gyári és műhelyi vizeknek a városi csatornahálózatba való bebocsátása már fenntartási tekintetben is igen fontos, mert e vizek gyakran oly tartalmuak, hogy a csatornák falait is megtámadják, az egyes boltozati vagy oldaltéglákat, esetleg betonrészeket likacsossá, porhanyóvá teszik, utat nyitnak a csatornafolyadéknak a nyers talajba, miáltal a talajvíz megfertőzése áll elő, s rövid idő alatt az egész csatornahálózatot hasznavehetetlenné tehetik. E bajnak megelőzésére többféle módon törekszenek a helyi körülményekhez képest. Vagy oly anyagu csatornatesteket készítenek, melyek a gyári vizek vegyi bomlasztó hatásának kevésbbé vannak kitéve, vagy ha lehet, a gyári vizeket egészen külön hálózatba foglalva vezetik el, vagy pedig a gyári vizekben előforduló bomlasztó hatásu szilárd részeket előzetes tisztítás útján lecsapatják és csak az ily módon ártalmatlanná tett, különben még mindig szennyes vizet bocsátják a csatornahálózatba. A csatornafolyadéknak egyébiránt van általános jó hatása is a csatornafalakra azáltal, hogy ezen folyadékból nyálkanemű apró organizmusok fejlődnek, amelyek azután a csatorna belső falát sűrű réteggel bevonva, azt eredményezik, hogy a falakon a nedvesség át nem hat. A csatornafolyadék fontos gazdasági szempontból, amennyiben akár mindjárt, úgy amint a csatornában összegyült, felhasználják trágyázásra, akár pedig a nedves részek elgőzölögtetése útján műtrágyát (komposzt) készítenek belőle, vagy pedig a híg részeket külön tartályokba lebocsátva, rét- és konyhakert-öntözésre használják. Ez utóbbi

célra fordítják a párisi és berlini csatornafolyadék egy részét is és Budapest általános csatornázási terve is úgy van szerkesztve, hogy a csatornatartalom, a berendezések csekély átalakításával, akadály nélkül használható lesz. L. még *Csatornázás.*

Csatornázás, tágabb értelemben vízvezetés céljából csatornahálózat készítését jelenti. Ily értelemben bárminő lecsapolás, belvízrendezés, öntözés stb. is foglalható a C. neve alá. Szűkebb értelemben a csekély vízhozományú folyóknak bukógátakkal és kamarazsilipekkel való hajózhatóvá tételét (l. *Folyók csatornázása)* és a városok szennyes vizeinek elvezetését jelenti. *Ez utóbbi értelmezése a közhasználatú* s ezért a C.-t mint a városi vizek lecsapolását tárgyaljuk.

Honnan származnak a városok szennyes vizei? Részben az emberi szükséglet termeli őket, ilyen vizek az ürülék, a mosdáshoz, fürdéshez, tisztogatáshoz, mosáshoz használt víz, ilyen a gyári üzemek elhasznált, sokszor különféle anyagokkal fertőzött vize; részben természetes úton keletkeznek, ilyenek a városok területére hulló hó és esővizek, melyek az utcai porral és hulladékkal szennyeződnek. Mindezeket a vizeket a lakott területről el kell vezetnünk és ártalmatlanná tennünk, hogy az emberek egészséges együttélését lehetővé tegyük.

Míg valamely község nem népes, az ürüléket emésztőgödrökben fogják föl. Kezdetben ezek az emésztőgödrök egyszerűen a földbe ásott mélyedések voltak, melyekből a szennyes lé a talajba szivárgott, megfertőzte a kutak vizét és sokszor veszedelmes betegségeknek az okozója lett. Ezért később az emésztőgödröket falazták s igyekeztek vízállóvá tenni. Manapság olyan betonozott és aszfaltozott emésztőgödröket készítenek, melyek teljesen vízállóak s nem engedik át a szennyes vizet a talajba. Azonban az ürüléknek ez a gyüjtése nagyon kellemetlen. Állandó bűzt okoz, rothadásnak a fészke s az ürüléknek időnként való eltávolítása nagyon alkalmatlan művelet. Vannak ugyan olyan kocsira szerelt, légmentes vashordók is alkalmazásban, melyekkel minden bűz nélkül lehet az ürüléket eltávolítani. A vashordóból előzetesen kiszivattyúzzák a levegőt s az így előkészített hordót az emésztőgödör mellé állítják. Tömlőt eresztenek le az előzetesen fölhigított ürülékbe s a tömlő másik végét a hordóhoz kapcsolják. A csap megnyitásával a hordó légüres tere megtelik ürülékkel, mely így a szabad levegővel nem érintkezve jut a hordó belsejébe. Az ürüléknek ez az eltávolítása sok helyütt van alkalmazásban *(hordós rendszer)* s közegészségileg eléggé kielégítő. Azonban az ürülék hosszú időn át való gyüjtése el is kerülhető. Ilyenkor az árnyékszékek ülőkéje alá vedret helyeznek, melyet aztán napról-napra a hajnali órákban eltávolítanak a beléje gyűlt ürülékkel együtt s helyette üres vedret tesznek az ülőke alá. Hogy a kicserélés és eltávolítás rendesen történjék, a szolgálatot szervezik, alkalmas kocsikkal és begyakorlott emberekkel végeztetik. Az ürülék eltávolításának ez a módja a *vedres rendszer*, mely nem népes helyeken kitünő szolgálatot tesz. Néha, hogy a vedrekben összegyűlő ürülék büdösségét megszüntessék, az ürüléket tőzeggel keverik. Erre a célra szolgálnak a *tőzegárnyékszékek.*

Az ürülék eltávolításának ezek a módjai csak kisebb városokban alkalmazhatók s főként ott, hol még nincsen vízvezeték (l. o.), mi a vízfogyasztást s így a házi vizeket tetemesen megnöveli.

Azonban még a vízvezetékkel ellátott városokban is a házi vizek aránylag csekély részét teszik a város összes elvezetendő vizeinek. A gyári üzem sokszor, a természetes csapadék pedig általában mindig jóval több vizet szolgáltat, mint a házi szükséglet. A csapadék csak időszakos, de egyes záporok vize 20—30-szorta nagyobb mennyiségű, mint a házi vizé. A csapadékvizeket eleinte utcai nyilt folyókákban vezették le, főként olyan községekben, hol a házak egymástól távol épültek, vagy kertek választják el az épületeket s az udvar nem kövezett. A kertekre, kövezetlen udvarokra hulló csapadék nagy része beszivárog és elpárolog s csak kevés levezetendő vizet ad. Azonban az utcák két oldalán készített árkok akadályai a közlekedésnek. Minden házhoz átjáró hidat kell készíteni, utcakereszteződéseknél pedig a felszíni vízvezetés sokszor nagy nehézségbe ütközik. Ezért később a kétoldali utcai folyókákat kezdték lefödni s jóformán ez volt a kezdete a városok földalatti C.-ának. Az utcai folyókákban összegyűlő vizet aztán valamely közeli folyóba, vízmederbe, néha negativ artézi kútba vezették. Az egyes gyárak üzemi vize is ezekben, vagy külön erre a célra épült árkokban talált lefolyást.

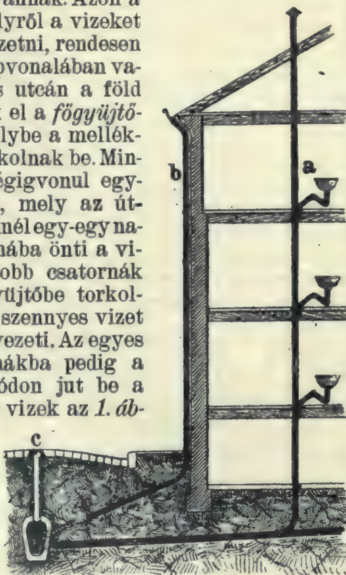
Sokáig a födött utcai folyókák s az emésztőgödrök voltak a városi szennyes vizek fölfogói. De ez az állapot a közegészségre tűrhetetlen helyzetet teremtett, melyen csak óriási áldozatokkal járó építményekkel, a *rendszeres* C.-sal lehetett segíteni.

A *rendszeres* C.-nak két módja van: az egyik az *egységes*, a másik a *különválasztó* csatornázó rendszer. Amaz a házi, gyári és esővizeket közös csatornában vezeti le, emez a házi vizeket, melyek kis mennyiségűek, külön vezeti le az esővizektől, melyek részére ismét külön nagy hálózatot készít.

Az *egységes* C. alapelvét a *tout à l'égout* (mindent a csatornába) szállóigévé lett francia kifejezés adja meg. Gyüjtsük össze a város minden néven nevezhető szennyes vizét egyetlen nagy csatornahálózatba, vezessük el a várostól és valamely módon tegyük a közegészségre ártalmatlanná. Ennek a nagy gondolatnak A. *Durand-Clay* volt a leglelkesebb hirdetője. Azt mondta, hogy az utcai vizek, melyek az esőzésből és az öntözésből erednek, épen úgy fertőzöttek, mint a házi vizek; a különbség csak az, hogy nagy záporok esetén az utcai vizek hígabbak, mint a házi vizek. Ha tehát az utcai vizek részére kénytelenek vagyunk nagy csatornahálót készíteni, miért ne lehetne mindjárt belevezetni a házi vizeket is, melyek aránylag csekély mennyiségűek s így elvezetésük olcsóbb, mintha külön csatornákat építenénk számukra. Azonban a városi vizeket nemcsak összegyüjteni és elvezetni, hanem a közegészségre ártalmatlanná is kell tenni és az

egységes rendszer sokkal több vizet szolgáltat, mint a különválasztó s a szennyesvíz tisztítása előbbi esetben drágább, mint az utóbbiban. A költségek szempontja tehát néha a különválasztórendszert teszi kedvezőbbé. Mindazáltal az egységes rendszer sokkal általánosabb, sőt a közegészség szempontjából is tökéletesebb megoldás, mint a különválasztó. Egységes C.-a van Párisnak, Berlinnek, Londonnak, Bécsnek, Budapestnek, stb. vagyis majdnem minden nagy városnak.

Az egységes C.-nak két módja ismeretes: a *koncentráló* és a *decentráló* C. A koncentráló rendszer a városi vizeket egy pontra gyüjti össze (ilyen pl. Páris, Budapest stb. C.-a); a decentráló vagy sugárirányú rendszer részekre osztja a várost s minden egyes rész szennyes vizét sugárirányban elvezeti a város középpontjától (ilyen pl. Berlin C.-a).Egyébként mindkét módnak közös alapvonásai vannak. Azon a területen, melyről a vizeket le akarják vezetni, rendesen a terület középvonalában valamely széles utcán a föld alatt helyezik el a *főgyüjtőcsatornát*, melybe a mellékcsatornák torkolnak be. Minden utcán végigvonul egy-egy csatorna, mely az útkereszteződéseknél egy-egy nagyobb csatornába önti a vizét s a nagyobb csatornák végre a főgyüjtőbe torkolnak, mely a szennyes vizet a városból kivezeti. Az egyes utcai csatornákba pedig a következő módon jut be a víz: 1. A házi vizek az *1. ábrán* látható módon kerülnek a csatornába. A rajz egy háznak és a mellette levő utcának a metszetét mutatja. Az *a* cső összeköttetésben van az egyes emeletek árnyékszékeivel, szennyvízöblögetőjével és vízvezetéki lefolyómedencéivel stb. Hogy a csatornából a víznyelő nyílásokon át a bűz ki ne áramolhassék, a víznyelők összeköttetése az *a* csővel könyökhajlatok segítségével történik, melyekben állandóan víz van s ez a víz a gázok kiömlését megakadályozza. Az *a* cső egyrészt fölér a tetőn át a szabadba s a csatorna szellőzésére is szolgál, másrészt alsó vége az utcai csatornába ér s a házi vizeket oda szállítja. A tetőről lefolyó esővizet az ereszcsatornák fogják föl s a *b* bádogcsatorna vezeti az utcai csatornába. 2. Az utcai vizek az utcákon alkalmazott víznyelő nyílásokon jutnak a csatornába. E víznyelők közvetlenül a gyalogjárók mellett elhelyezett, rendesen ráccsal lefedett négyszögletü vagy kerek nyílások (pl. Budapesten), v. a gyalogjáró szegélykövének szélén készített hosszukás nyílások, melyeket

1. ábra. Csatornázás.
A házi vizek bevezetése a csatornába.

rácsozás nem föd be (pl. Párisban). Hogy a bűz ki ne áramoljon e nyílásokon, rendesen könyökcsövön vagy más alkalmas szerkezeten közlekednek a csartornával. A víznyelő aknába még üstöt is szoktak elhelyezni a szilárdabb anyagok fölfogása, leülepítése céljából (iszapfogó üst). Ha az utcán a főgyüjtő v. valamely nagyobb csatorna vezet végig, akkor a házi és utcai vizeket nem szokták közvetlenül a főcsatornába vezetni, mert nem célszerű az ily nagy építmény folytonosságát mindegyre megszakítani, hanem rendesen a főgyüjtőtől jobbra és balra két kisebb csatornát készítenek, melyek a házi és utcai vizeket fölfogják és helyenként aztán a főgyüjtőbe vezetik. Ezt az elrendezést mutatja a *2. ábra*, mely a budapesti nagykörút metszetét láttatja. Középen van a főgyüjtőcsatorna, jobbról-balról egy-egy kisebb utcai csatorna. A baloldali épen egy házicsatorna betorkolását, valamint az utcai csatornának a főgyüjtővel való kapcsolatát mutatja. A jobboldali utcai csatorna pedig egy utcai víznyelővel van kapcsolatban.

2. ábra. Csatornázás. A budapesti nagykörút metszete.

Ami a csatornák alakját és nagyságát illeti, ez a levezetendő víz mennyisége és az esés szerint változik. A kisebb vízmennyiségek részére köralakú, rendesen betonból készült csatornák szolgálnak. A nagyobb vízmennyiségek vezetésére tojásmetszetű csatornák készülnek, szintén betonból öntve (l. az *1. ábrát)*. A még nagyobb csatornák és főgyüjtők rendesen különleges padkás keresztmetszetet mutatnak s betonból és falazatból készülnek. Középen van egy kisebb vályú (l. a *2. ábrát)*, mely a házi és öntöző utcai, valamint a kisebb esővizeket vezeti le. A nagyobb esőzések vize a kétoldali padkán felül emelkedik, többé-kevésbbé kitöltve a föléjök boruló nagy boltozatot. A házi szennyes vizeket Budapesten fejenkint napi 158 l.-re számították, a legnagyobb záporok vizét pedig a kiközvetett beltelkeken négyzetkilométerenkint és másodpercenkint 2100 l.-re, kültelkeken 1100 l.-re. Ezenkívül a gyárak vizét a tényleges vízszolgáltatás alapján vették számításba. Ily módon számítva a pesti főgyüjtő legnagyobb vízmennyisége 27 m^3-re tehető másodpercenkint, melyből 1·3 m^3 jut az emberi szennyes vízre, 0·45 m^3 a gyári vizekre, a többi a nagy záporok vizére. Néha, mint Párisban, a főgyüjtő csatornát oly nagyra készítik, hogy a vízvezetéki és gázcsöveket is beléje fektetik a padkákra helyezett állványokon.

Azonban a nagy felhőszakadások vize még sem fér bele a főgyüjtőkbe, melyeket költségkimélés céljából a rendes üzemre s nem kivételes, sokszor csak évtizedek elteltével bekövetkező eshetőségre méreteznek. Ezért a főgyüjtőkből helyenkint ú. n. *vészkiömlőket* készítenek, melyek a főgyüjtőből a padkák fölött kiágazó csatornák s melyek a felhőszakadások vizét közvetetlenül a legközelebbi vizfolyásba vezetik.

A csatornák tehát ily módon fölveszik és elvezetik a városi vizeket. De ezek a vizek szennyel, szilárd anyagokkal terheltek, melyek a csatornákban leülepedhetnek s néha eltömik őket, v. legalább is a vizet folyásában akadályozzák. Ezért a csatornákat felügyelni, megvizsgálni és tisztogatni kell. A kisebb csatornák könnyen bedugulnak. A baj helyének kikutatására a *lámpa-befüggesztők* szolgálnak; ezek a csatorna tetején alkalmazott, az utca felszinéig érő, lezárható nyílások (l. az *1. ábra c*-vel jelölt helyét), melyeken lámpa függeszthető be s a csatorna végén levő betekintőkön aztán az eldugulás helye megállapítható. A nagyobb, járható magasságú csatornákba *lejáró aknákat* készítenek. E lejárók rendesen az utcai hirdető-oszlopokban vannak elhelyezve, melyeknek egyik oldalán elhelyezett ajtó csigalépcsőhöz vezet, melyen aztán a csatornába szállhatunk le. A padkás szelvényű csatornák kényelmesen végigjárhatók. Ha a vizsgálatkor a csatorna eldugulása vagy feliszapolódása észlelhető, akkor a tisztogatásához kell fogni. Ez részint kézi erővel, részint öblögető viz beeresztésével, részint erre a célra szolgáló készülékekkel történik. Az öblögető vizet a vízvezeték, vagy valamely erre alkalmas patakviz szolgáltatja; néha külön viztartókat készítenek, melyekből időnkint a csatornába eresztik a vizet. Néhol zsilipekkel csinálnak duzzasztást a nagyobb csatornákban s a zsilip eltávolításával a felduzzadt viz heves áramlatban előre rohanva, elviszi a fenék iszapját. Vannak a tisztogatáshoz zsilipes csolnakok is, melyek elejéről nyúlik le a csatornaszelvényt majdnem elzáró zsiliptábla. A viz a zsilip mögött felduzzad s lefelé nyomja a csolnakot, maga előtt tolva a fenékiszapot, melyet aztán időnkint a csolnakba lapátolnak stb.

A főgyüjtőcsatorna a város szennyes vizét a lakott területről kiszállítja. Azonban fontos kérdés, hogy mi történjék a kiszállított szennyes vízzel, mely az egészségre nagy mértékben ártalmas? Ha a város olyan nagy folyó mellett fekszik, minő pl. a Duna Budapesten, akkor a szennyes viz a folyóba bocsátható. A budapesti városi csatornák legfölebb 27 m^3 vizet szállítanak másodpercenkint (legnagyobb esőzéskor), míg a Duna legkisebb vízálláskor is 600 m^3-t szállít másodpercenkint, de a vízhozomány rendesen 2000 m^3 körül ingadozik, és fölmehet 10—14,000 m^3-re is; a szennyes vizek mennyisége tehát elenyésző csekélység a Duna vízmennyisége mellett s a nagy eleven folyó a kártékony szennyet képes megemészteni s ártalmatlanná tenni. Ezért van, hogy fővárosunkban a pesti oldalon az összekötő híd alatt, hova a főgyüjtő a városi vizeket vezeti, hatalmas gőzszivattyuk nyomják a szennyes vizeket a Dunába egy 2 m. átmérőjű vascsövön, mely 40 m.-re nyúlik a folyóba s alsó éle a Duna fenekére ér. Ily módon a szennyes víz a Duna vizével jól összekeveredik s oxidációja könnyen mehet végbe.

Azonban ritka eset, hogy a város közelében ilyen nagy folyó legyen, melybe a szennyes víz kár nélkül bevezethető. Londonban a Temze, Párisban a Szajna, Berlinben a Spree nem birja meg a városi szennyes vizeket, sőt még Budapesten is mutat a Duna némi káros fertőzést. Ezért általában a csatorna levét, mielőtt a folyóba bocsátanák, *megtisztítják*. A tisztító eljárás mind az egységes, mind a különválasztó C.-ban egyforma eljárásokkal történik s ezért előbb a különválasztó C.-t ismertetjük.

A *különválasztó* C.-ban, mint említettük, két csatornarendszer van: az egyik az esőzések és az utcai öntözések vizét vezeti le; a másik a házi szennyes vizeket. Az első olyan berendezésű, mint az egységes C.-rendszeré, az esőzések vizét, mely tisztább, egyszerüen bevezetik a legközelebbi vízfolyásba. A második, a házi vizek csatornarendszere különleges, sokszor nagyon bonyolódott berendezésű. A sokféle berendezés közül 3-at ismertetünk: 1. az *amerikai* vagy gravitációs rendszert; 2. a *Liernur*-féle vagy légszivattyús rendszert; 3. a *Shone*-féle vagy légnyomásos rendszert.

Az *amerikai* v. *Waring-féle* rendszerben a házi vizeket szűk, a levezetendő vízmennyiségnek megfelelő csatornákon vezetik, melyeknek kezdeti része egyszerű cserép- v. betoncső. E csatornákat nagy esésben vezetik, hogy a sűrű szennyvíz bennök könnyen mozoghasson. Tehát csakis lejtős területeken fekvő városok csatornázhatók ily módon. Ezenfelül gondoskodni kell a csövek kellő öblítéséről. Az öblítést a vízvezeték vizével, alkalmasan elhelyezett víztartókból végzik. A csövek azonban így is könnyen dugulnak, a vékonyabb cserépcsövek pedig törnek. Ezért a fenntartás költségei néha tetemesek. A házi vizeket a csatornák a városon kívül elhelyezett medencébe vezetik.

A *Liernur*-féle v. *hollandiai* rendszer, mely Hollandiában gyakori, nagy gonddal készült légmentes csatornahálózatból áll. A csatornák végső elágazó csövei a water-klozetekbe érnek. A csatorna-kereszteződések helyén és egyéb alkalmas helyeken kisebb légmentes szennyvíztartók vannak az utcákon a föld alatt elhelyezve. A C. lényeges része a középponti légszivattyú-telep, melynek segítségével a csatornahálózatban légritkítás idézhető elő. A vezetékek elágazásai csapokkal a ritkított levegőjü tértől elzárhatók, v. velük összeköthetők. Időnkint megnyitják a csapokat s akkor az ürüléket és házi szennyes vizet a ritkított levegő a középponti telepre szívja.

A *Shone*-féle v. *angol* rendszer a szennyes vizeket a házakból szabad eséssel vezeti az utcákon alkalmas helyeken épített víztartókba, honnan aztán sűrített levegő fölemeli és nyomja időnkint valamely csatornába, melyen természetes eséssel jut ki a városból valamely medencébe. E C.-nak tehát lényeges részei a légsűrítő telep, továbbá az elzáró csapok, melyek segítségével a

sűritett levegő időnkint a szennyes vizre nyomást gyakorol. Ilyen C.-a van pl. Magyarországon Arad városának. A Liernur- és Shone-féle C. szinte óraműszerű szerkezet, melynek pontos járása nagy gondot kiván.

Hátra van még annak a kérdésnek tárgyalása, hogy mi történik a városon kivül vezetett s rendesen valamely medencébe összegyűlő szennyes vizzel? Ha a szennyes viz nem sok s főként, ha kevés benne a folyékony rész, mint a Liernur-féle C. esetén, akkor legcélszerűbb a szennyes levet bepárologtatni s a visszamaradó szilárd részeket poralakban trágyául használni. Ez az ú. n. *poudrette*-készítés, mely némely helyütt jól beválik. Néhol a szennyes vizet csak *mechanikailag* tisztitják, vagyis ülepitő medencékben a szilárd alkotó részeket belőle kiválasztják s az igy némileg tisztult vizet valamely folyóba öntik. De ez a mód nem megfelelő s a szennyes viz a folyót megfertőzi. Néha *kémiai* úton tisztitják a vizet; az ülepedő medencékben a szennyes vizhez aluminiumszulfátot és más sókat kevernek, melyek a szenny egy részét kicsapják. A többé-kevésbbé megtisztult vizet aztán a folyóba vezetik. De ez a mód is csak elégtelen tisztitást ad. Mind a mechanikai, mind a kémiai tisztitó mód alkalmával visszamaradó iszapot trágyául használják, beszáritják, néha elégetik.

A szennyviztisztitás legtökéletesebb módja az öntözés és az öntözéssel kapcsolatos talajszűrés. Ha a szennyes levet az átbocsátó talaj felszinére öntözzük, a talaj egyrészt megszűri a vizet, másrészt a szerves anyagokat kémiailag leköti és ártalmatlanná teszi; az egészségre káros ammoniák és más nitrogénvegyületek átalakulnak nitrátokká, melyek ártalmatlanok és amelyeket a növényzet tápláló anyagul fölhasználhat. A szennyes vizzel való öntözés tehát egyrészt trágyáz és igy a talajt termékennyé teszi, másrészt pedig a szennyes viznek az egészségre káros hatását megszünteti. Az öntöző eljárás rövid szavakkal a következő: Először is az öntözendő talajt alácsövezik, hogy porhanyóvá, a vizet átbocsátóvá tegyék. Aztán elkészitik az öntözőcsőhálózatot a területen. A szennyes vizet, mely a főgyűjtő végén készitett medencében gyűl össze, először rácsok segitségével megtisztitják az úszó, szilárd anyagoktól és némi ülepitéssel a nehezebb iszapjától. Az igy előkészitett szennyes levet aztán szivattyuk segitségével az öntöző területen elhelyezett csőhálózatba nyomják. A csőhálózaton alkalmazott csapok segitségével a viz aztán kiömlik a területre, melyet barázdák segitségével rendszeresen beárkolnak. A viz e barázdákban szétfolyik. Két-két barázda között a talaj emelkedettebb részén a növények vannak elültetve, melyeknek csak a gyökerét éri a szennyes viz. Az ily öntözött területeken dús tenyészet fejlődik s Párist, Berlint stb. a szennyes lével öntözött mezők látják el zöldségnemüekkel stb. A talajcsövekben összegyűlő viz a teljes tisztulást mutatja s ezt a csurgalékvizet minden veszedelem nélkül lehet a legközelebbi vizfolyásba bocsátani. Néha nincs elegendő tér az öntözésre. Ilyenkor egy vagy több földmedencét létesitenek a térszinen, melybe aztán jóval több vizet eresztenek, mint amennyi a növényzet részére szükséges lenne. Az ily talajszűrés után vastag trágyaréteg marad hátra a medencében, melynek felszinét aztán fölszántják és gazdaságilag művelik.

Az öntözés azonban óriási befektetést kiván s a befektetésnek aránylag nem nagy a kamata. Ezért újabban a szennyviztisztitásnak új, sikeres módját találták ki, a *biológiai* szennyviztisztitást. Az öntözés és talajszűrés is tulajdonképen nem egyéb, mint biológiai folyamat. Egyes mikroorganizmusok a szennyes vizet nagyon tökéletesen tisztitják meg, ha a tenyészetükre alkalmat és módot nyujtunk. Ezt a módot mesterségesen is előállithatjuk. Az eljárás a következő: A szennyes vizet előbb ülepitő és dekantáló medencékben a nagyobb és súlyosabb szilárd részeitől megtisztitják; aztán az ú. n. *erjesztő*-medencébe vezetik, melyben a szennyviz bizonyos fokú erjedésen megy át, s az egyes szilárdabb alkotórészek finoman eloszlanak benne; ekkor kerül aztán a *baktérium-ágyak*-ra, hol a biológiai tisztulás megtörténik. E baktériumágyak kétfélék: *érintkező* (kontakciós), vagy *szűrő* (perkolációs) medencék. A medencékben 1·2—2 m. vastag vassalak réteget helyeznek el. Az érintkező medencéket megtöltik szennyvizzel s néhány óráig a vizet állani, a salakkal érintkezni hagyják, és aztán lebocsátják; a szűrőmedencékben a viz folytonos, lassú áramlatban megy át a salakrétegen s távozik el. Néha egymás fölé több ágyat helyeznek el s a viz egyik ágyból a másikba jutva, végre teljesen megtisztul. A bűzös folyadék szagtalanná és tisztává válik. Néha az ágyakból kikerülő tisztitott vizet még egy medencébe vezetik s onnan aztán csatornán át a legközelebbi vizfolyásba jut. A tisztulás, ha a berendezés jól készült, majdnem olyan tökéletes, mint öntözés esetén s nagyon kis területen végezhető. Minden ilyen biológiai szennyviztisztitó-telepen nagy mennyiségű iszap gyűl össze az ülepedő, erjesztő és baktérium-medencékben. Ezt az iszapot alkalmas készülékekkel összegyüjtik, trágyának adják el, néha száritják és elégetik. Az iszap idővel eltömi a baktérium-ágyak salakját, melyet időnkint ki kell mosni, részben újjal helyettesiteni. Ugy látszik, hogy az öntözés mellett ennek a mesterséges biológiai tisztitásnak nagy a jövője.

Ami végül a C. *történetét* illeti, csak röviden emlitjük meg, hogy nagyon régi; az ó-kor hatalmas városai, Babilon, Jeruzsálem, Róma, mind el voltak látva csatornákkal; a római *Cloaca maxima* történelmi hirességű. De e régi csatornák össze sem hasonlithatók a modern városok csatornáival. Azt mondhatjuk, hogy a XIX. sz.-ig nagyon rendszertelen művek voltak, bár majdnem minden nagy városban készitették őket. A XIX. sz. C.-nak fejlődését történeti sorrendjében adtuk elő akkor, midőn a C.-t ismertettük.

Irodalom. Bazalgette, Pest város csatornázási terve, 1869; Beiwinkler, Pest város részére tervezett csatornázások ismertetése, Pest 1873; Előterjesztés a Budapesten létesitendő csatornarendszer érdekében, 1873; Vidéki László, A Liernur-féle csatornázási rendszer, 1873; Miklós Ödön, A városok csatornázása, 1882; Schaffer Antal, A városi csatorna-rendszerek fejlődésének ismertetése, 1885; Zielinszky Szilárd, München város csatornázása, 1886; Klimm Mihály, Budapest főváros balparti részének csatornázása, 1886

Farkas Kálmán, Síkvidéki városok csatornázása, 1896; Bogdánfy Ödön, Budapest vízvezetéke és csatornázása, 1906 (Budapesti Szemle).

Csatószeg, kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 978 magy. lak.; u. p. és u. t. Csíkszentsimon. A vármegye területén itt fejlődött ki legjobban a nemesített lótenyésztés. A hajdan *Urasfalvának* nevezett Szt.-Simonnal társközség.

Csatskó *Imre*, jogtudományi író, szül. Vácon 1804 nov. 5., megh. Budapesten 1874 febr. 23. Miután ügyvédi oklevelet is nyert, előbb jogakadémiai tanár volt, aztán a kir. helytartótanácsnál működött. 1851-ben a bírói pályára lépett és csakhamar táblabíróvá, majd kuriai biróvá nevezték ki. A magyar tudományos akadémia már 1839-ben levelező tagjává választotta. Nagyobb jogi munkái: *Bevezetés a természetjogba és a tiszta általános természeti jog* (Győr 1839); *Büntetőjog elemei* (Pest 1850); *A francia polgári törvénykezés, különösen a bírósági szervezet, és annak alapelvei* (1867); azonkívül számos becses jogtudományi cikket közölt a lapok- és folyóiratokban. Erélyesen küzdött a halálbüntetés eltörlése mellett.

Csatt, az övek és szíjak összekapcsolására szolgáló fémtagok azon faja, mely egy fémkeretből s ezen fémkeret egyik oldalára erősített s a körül, mint tengely körül forgatható egy v. két tűből áll, mely utóbbit tüskének, peceknek, v. a C. nyelvének is hívják. Nyugat-Európában a C. az ú. n. népvándorlási korban jelenik meg, s azon kor leleteinek egyik jellemző darabja. Férfi-sírokban a kard- és övszíjat, továbbá a nyíltartó szíjat, női sírokban az övet tartja össze; míg a felsőruha összekapcsolására még mindig állandóan a fibula (l. o.) szolgál. Minthogy pedig a népvándorlást legnagyobbrészt a germán törzseknek új államalakításai töltik be s ennek folytán az ezen korból fennmaradt sírok legnagyobbrészt germán törzseknek temetkezései, a nyugati régészek szívesen tekintették a C.-ot germán viseletnek, annál is inkább, mert véleményüket hazánkban és Oroszországban felfedezett egykorú emlékek ismerete és tanulmányozása nélkül alkották meg. Ezek a keleteurópai leletek azonban azt bizonyítják, hogy a C. eredetét az ural- és volgamenti népeknél, s a Kaukázusban kell keresni. Már a mi keszthelyi, páhoki, dobogói, fenéki, dráskoveczi, letenyei, lesenczetomaji, sümegi s az ország más vidékéről származó népvándorlási leleteink is, melyekben a C. általános s melyekkel a Kr. u. IV. sz. végéről származó római érmeket találtak, jóval korábbiak, mint a francia, angol és németországi leletek. De még a mi hazai leleteinknél is sokkal korábbi időszakból való C. fordul elő a kobáni sírmező mellékletei közt. Ugyancsak a bronzkorból a vaskorba való átmeneti időszakból ismerünk C.-okat, még pedig igen egyszerű formájuakat Permből, különösen a reánk magyarokra nézve igen fontos *ananjinói* temetőből, s a nyugateurópai ú. n. népvándorlási korral (IV—IX. sz.) egykorú mordvin sírokban is egészen általános a C. használata. Alig lehet kétség tehát a C.-nak uralaltáji eredete felől; a germánok valószínűleg a velük érintkező származású törzsektől vették át és fejlesztették ki s a rómaiak is, amennyiben a C. náluk a Kr. u. II., III. sz.-ban előfordul, csak a germánokkal való érintkezésnek köszönhették a C. ismeretét.

Csatta, község, l. *Csata.*

Csattanós (eszt.). Csattanás alatt bizonyos jellegű erősebb és egyszerre egész erejében jelentkező hangot értünk. C. átvitt értelemben a gondolatmenetben vagy cselekvénysorozatban beálló váratlan és erős fordulat, mely ezért meglepő és hatásos. Ilyen értelemben beszélünk C. élcről és epigrammáról. A régebbi drámai technika gondosan ügyelt a felvonások C. befejezésére. Ezt ma, mint a hatáskeltés mesterséges eszközét, mellőzik.

Csattkő, a húzóháló apacsának súlyozására való és ennek egyenletes járását biztosító nagyobb kő.

Csattogány (*Accentor*, állat), l. *Szürkebegy.*

Csattogány-félék (*Accentoridae*), l. *Szürkebegy-félék.*

Csaucso (*Tshausho*), a nyugatafrikai Togo német gyarmat egyik vidéke. L. *Togo.*

Csau-csou, kereskedő város Kvang-tung kinai tartományban, nem messze a Han folyó torkolatától, kat. és evang. hittérítő állomással és állítólag közel 1 millió lakossal. A tiencini, 1858-iki egyezmény szerint ennek a kikötőnek is meg kellett volna az idegeneknek nyittatnia, mivel azonban a Han öble nehezen hozzáférhető, Szva-taut (l. o.) használják kereskedőhelyül 1869 óta.

Csaucsu, l. *Csukcsok.*

Csausszj, járási székhely Mohilev orosz kormányzóságban a Pronjába torkoló Basja jobbpartján, (1910) 4356 lak., kik nagyrészt zsidók; bőr-, szappan- és faggyugyártással.

Csausz, török katonai rang, mely már a janicsár időkben is divott. A mai hadseregben az őrmesteri rangnak felel meg, régebben többféle tisztséget jelentett. C.-nak hívták a törvényszéki szolgát, és annak hívják a csendőröket is, akik sétalovaglás alkalmával a szultánt, a pasákat és egyéb méltóságokat kisérik. C.-nak hívják a fullajtárokat és futárokat, nemkülönben a rendőrségnél alkalmazott testőröket. Élükön a *C. básí* állott, aki a régi szultáni udvartartásban marsalli hivatalt is viselt. — *C.*-nak v. *C. üzümü*-nek hívnak egy szőllőfajtát, melynek nagy szemei és nagy magvai vannak.

Csausz (*Felis chaus* Güldenst.), a ragadozók (*Carnivora*) rendjébe, a hasadtujju ragadozók (*Fissipedia*) alrendjébe, a macska-félék (*Felidae*) családjába tartozó emlősállatfaj. A vadmacska és a párduc között áll. Törzse kb. 62—68 cm. hosszú, farka 22—28 cm., marja 35—40 cm., súlya 6—9 kg. Gereznája tömött, szürkésbarna vagy sárgásszürke alapszínű, sötétebb foltokból álló mustrázattal. Afrika legnagyobb részében, továbbá Ázsia D.-i és Ny.-i vidékein él.

Csáusz *Márton*, orvostanár, szül. Felsőbányán 1796 aug. 9., megh. 1860 szept. 14. Tanulmányait Nagy-Váradon és Pesten végezte. Kezdetben pesti gyakorló orvosként működött, később a pesti egyetemen az orvosi kar jegyzőjévé, majd dékánjává választották. 1834-ben a boncolástan rendes tanárává nevezték ki. Időközben tanulmányutakat is tett. Beutazta egész Európát és Ázsiának nagy részét. Járt Algeriában is. 1848-ban minisz-

teri tanácsossá s a pesti egyetem elnökévé nevezték ki. Végrendeletében tudományos célokra 35,000 frtot hagyott.

Csauszik, l. *Zausig.*

Csáva és *csávapép,* l. *Timárság.*

Csáva (Stoob), kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 1390 német lakossal, jelentékeny agyagiparral, vasúti állomással, postahivatallal, u. t. Felsőpulya. Agyagipariskolája van.

Csavajó, község, l. *Csávoj.*

Csávakék, l. *Indigó.*

Csavar v. *sróf,* az úgynevezett egyszerű gépek egyike. Ha egyenes henger palástjára lejtőt ábrázoló derékszögű háromszöget akként körülcsavarunk, hogy a háromszög befogóinak egyike a henger tengelyével párhuzamosan legyen, akkor az átfogója a hengeren C.-vonalat ír le. Ha ezen C.-vonal mentén a henger körül △ vagy □ keresztmetszetű pálcát körülcsavarva gondolunk, nyerjük a *C.-orsót.* Egyenlő átmérőjű üres henger a megfelelő C.-vonalban haladó mélyedéssel ellátva a C.-orsó felvételére szolgáló *C.-tokot* adja. A C.-vonalnak egy, a hengert egyszer körülfutó része egy *C.-menetet* képez. Két egymásra következő C.-menetnek a C.-orsó tengelyéhez párhuzamosan vett egymástól való távolsága a *C.-menetek szélességének* neveztetik. A C. egyensúlyfeltétele a lejtő egyensúlyfeltételeinek azon esetére vezethető vissza, amidőn függélyes irányban ható teher vízszintes irányú erő által egyensúlyoztatik; ez esetben pedig az egyensúlyozó erő úgy aránylik a teherhez, mint a lejtő magassága a lejtő alapjához, vagyis a C.-ra alkalmazva: egyensúlykor a C.-on működő erő úgy aránylik a legyőzendő ellenálláshoz, mint a C.-menetek szélessége a C. kerületéhez. A C.-t megforgató erőnek, a mozgásnak egyéb legyőzendő akadályai miatt (súrlódás), az ellensúlyozó erőnél nagyobbnak kell lennie.

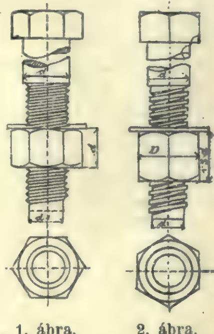
A *C.* a gépek egyes részeinek összekötésére s egyes géprészek mozgatására való. A C.-menet lehet négyszög, félkör v. trapéz keresztmetszetű s ezt alkalmas vágó eszközzel a hengeres rúdból magából vágják ki, egyik végére pedig a célnak megfelelően négyszögletes, hatszögletes, hengeres, kúpos vagy félgömb alakú fejet készítenek. A kötésre használt C.-okra a tárgyak összekötéséhez többnyire *C.-tokot* használnak, melynek belsejében a C.-nak megfelelő hasábok vannak vágva. A tok alakja többnyire olyan, mint a fejé, és az összekötendő tárgyakat vele a C. fejéhez szorítják. Némely esetben a tokot az összekötendő tárgyak egyike képezi, sőt nem ritkán a csavarfejet is mellőzik és a C. mindkét végére C.-t vágnak. A C.-t ilyenkor az összekötendő tárgyak egyikébe csavarják, a másik tárgyat pedig C.-tokkal szorítják hozzá. Az olyan C.-t, melynek egyik végén fej van, külön tokja pedig nincs, *fejes-C.-nak,* az olyant pedig, melynek feje és különálló tokja van, *tokos C.-nak* és végre az olyant, amelynek feje nincs és fej hiányában a tárgyak egyikébe csavarják, *csapos* vagy *tő-C.*-nak nevezik. Hasábjaik keresztmetszetének alakja szerint *éles, lapos, gömbölyű* és *trapéz-hasábú* v. menetű C.-okat különböztetünk meg. Tárgyak kötéséhez leginkább az éles C.-t használják, míg a többit tárgyak mozgatására, különösen a szerszámgépek késtartóihoz vagy sajtolásra, az ú. n. C.-sajtókhoz használják.

Az éles hasábú C.-ok közt méreteiket illetőleg két rendszert különböztetünk meg: az egyik az angol *Witworth-*, a másik pedig az amerikai *Sellers*-féle rendszer. Európában általában a Witworth-rendszerű C.-okat használják, melyben a hasábmélység az emelkedésnek 0·64 része, a hasáblapok hajlásösszege pedig 55°. Általában kívánatos, hogy az összes gyárak C.-vágó szerszámjai egy rendszer szerint legyenek készítve, és a C.-ok ugyanazon rendszer táblázata után készüljenek, hogy a C.-okat és a hozzá való kulcsokat a táblázat számjának megjelölésével bármely gyárból meg lehessen szerezni és hogy a C.-tokokat ugyanazon számú C.-ok között felcserélhessék. Ez nagyon megkönnyítené a gépek szétszedését, összerakását és javítását. Durva, nyers tárgyakra karikát szoktak a C.-tok alá fektetni, hogy az simább felületre feküdjék fel. Az ilyen alsó karika átmérőjét a C.-tok szélességénél egyharmad résszel nagyobbra készítik, vastagsága pedig 3—5 mm. Ha vastag fához csatolnak valamely tárgyat, a C.-tokot a fa maga is képezheti. Az ily célra használt ú. n. *fa-C.-ok* igen vékony hasábot nyernek s ezek annyira élesek, hogy a fába könnyen bele vágják magukat anélkül, hogy annak szálait megszaggatnák. A fa-C.-t csak a farostokra merőleges irányban használják, mert különben kettémetszi a rostokat s a hasábok közé szorult rostszálakkal együtt kijön a fából. A C.-nak hasábbal fedett része kissé kúpos, hogy a fában megszorulhasson, sima része azonban hengeres szokott lenni.

A C.-ok tokjaikkal együtt rendeltetésüknek megfelelően nagyon sokféle alakban készülnek, néhány általánosabban használt alakot a következőkben ismertetünk.

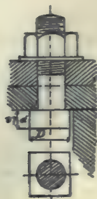
Az *1. ábrán* egy éles hasábú hatszögletes fejű tokos C. látható, míg a *2. ábra* ugyanilyen lapos hasábú C.-t mutat. Mindkettőnek tokja hatszögletes és alátét-karikával van ellátva, a C.-szár esztergályozott hengeres. A *3. ábrán* a fej négyszögletes, mely a tok rácsavarása közben a mellette lévő falban akad meg. A *4. ábra* fejetlen C., melynek mindkét végén C.-tok van, ez oda jó, hol fejes csavar valami akadály miatt nem dugható be. Az *5. ábra* mélyített fejű csavar bevágott kúpos fejjel. Ennek fordításakor lapos csavarhúzót használunk. Sima felületre alkalmas.

A *6. ábra* négyszögletes fejű C. Ennek forgatására zárt fejű kulcsokat használunk, mert a fej oldallapja keskeny. A *7. ábra* kézzel szorítható állító C., a fej kerülete rovátkolva van, hogy forgatáskor a kézben ne csússzék. A *8. ábra* kétszárú csavar, kúpos mélyített fejjel. Ezzel három tárgyat is kapcsolhatunk össze s oly esetben is használjuk, midőn a C.-t az egyik tárgyba mereven kell beillesztenünk. A *9. ábrán* ú. n. csa-

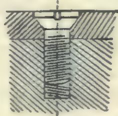

1. ábra. 2. ábra.

pos C. van. Ennek mindkét vége megvágott, feje nincs, hanem egyik száránál fogva az egyik kapcsolandó tárgyba csavarják, míg a másik tárgyat a C.-tok szorítja oda. A megvágott részek között lévő darabja hengeres ugyan, de a forgás ellen egy oldalnyúlványa van, mellyel a felső tárgyba

3. ábra.

4. ábra.

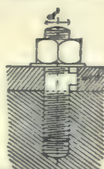

5. ábra.

megkapaszkodik. A *10. ábrán* a horgony-C. a felülnézetből látható és kihúzott vonalakkal ábrázolt téglány alakú nyíláson át lebocsátható és midőn a fej az üreg fenekét éri, a C.-t 90° alatt elfordítjuk s így a fej vállai kapaszkodó pontot nyernek. A *11. ábra* félfejű, ú. n. kampós C. Ez csak úgy használható, ha a C.-nak a fejjel szem-

6. ábra.

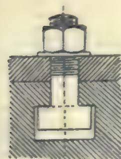

7. ábra.

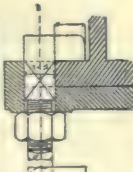

8. ábra.

9. ábra.

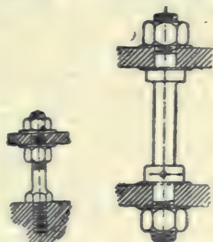
ben erős támasztója van, mert különben a C. hátrahajlik.

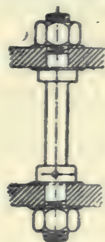
A *12., 13.* és *14. ábrák* átlós C.-ok. Ezek egymáshoz távolabb álló tárgyakat kapcsolnak össze. A *12. ábrán* az egyik tárgyba bele van csavarva, míg a másikat két C.-tokkal kapcsolja oda. A *13. ábrán* mindkét tárgyat C.-tokkal fogja meg, az egyik mellett ráforrasztott gyűrű, a másik mellett pedig a tárgy pontos beállítása után felerősíthető gyűrű van. A *14. ábrán* a C. mindkét végén két C.-tok van s a tárgyakat ezekkel egymáshoz tetszésszerinti távolságra lehet állítani. A *15. ábra* a kőbe vésett C.-ok leggyakoribb alakja. A fej csonka gúla alakú, melynek élein bevagdosással képezett körmök vannak. A kő a fej alakjának megfelelően kivésetik olyan szélesre, hogy a fej alsó vége a vésett felső végén könnyen keresztül mehessen, a köztük támadt hézag pedig cementtel, ólommal v. kénkővel önthető ki. A C.-tokot csak a beöntött anyag megkeményedése után húzzuk meg.

10. ábra.

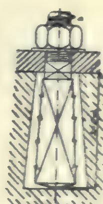

11. ábra.

A *16. ábra* téglafalba való alapozási C.-t ábrázol. Ilyen C.-okat mótoroknak téglából rakott alapjához való kötésére használnak. A C. fejét ilyen esetben nem fektethetjük a téglára, mert a fej csak kis felületen érintené a téglát és szétmorzsolná, ezért a fal felszinétől 0·8—1·5 méternyi távolságra öntöttvas tartót falazunk a falba, a C.-nak horgony alakú fejét pedig ebbe

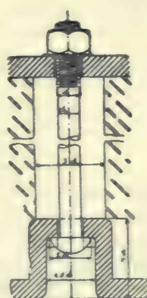

12. ábra.

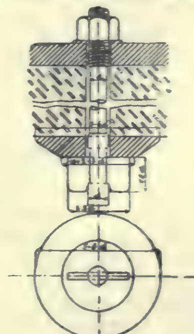

13. ábra.

14. ábra.

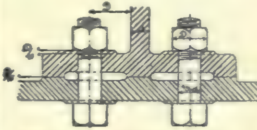

15. ábra.

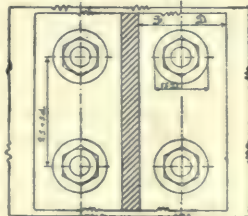
akasztjuk. A falba, valamint az öntvénybe keskeny téglányalakú nyílást készítünk és a C.-t a fal felépítése után felülről dugjuk be, s midőn a fej lent van, a csapot 90° alatt elfordítjuk s kissé

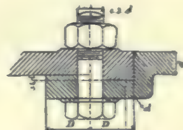

16. ábra.

17. ábra.

felhúzzuk, hogy vállaival az öntvényben megakadjon. A *17. ábra* szintén téglafal vagy kőalaphoz való alapozó C.-t mutat, itt a C. vége ki van vésve s a vésetbe fektetett ék képezi a C. fejét.

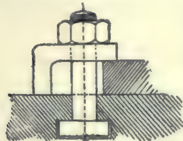

18. ábra.

19. ábra.

20. ábra.

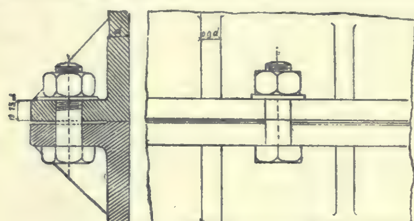
Az ék és a fal közé a fentebb említett okokból széles vaslapot fektetünk. Az ilyen alapozatban alul a fal széléig nyúló csatornát kell hagynunk, hogy az éket a C. vésetébe bedughassuk. A *18. ábra* öntött tárgyaknak C.-ral való lekötését mu-

tatja. Az egymást érintő felületek megfelelően ki vannak mélyítve, úgy hogy a tárgyak csak keskeny felületeken, az úgynevezett munka-léceken érintik egymást. Ez különösen azért célszerű, mert így kisebb felületet kell faragni és reszelni, a munka pedig olcsóbbá válik. A csavartokok felfekvésére szintén néhány mm. magasságú munkalécet alkalmazunk és csak azoknak tetejét dolgozzuk meg.

21. ábra.

A *19. ábrán* a felső tárgy jobboldalán keskeny nyúlvány van, mely az alsóba kapaszkodik. Ez a nyúlvány úgy a jobbról, mint a balról jövő nyiró erők ellen védi a C.-t.

A *20. ábrán* a két öntöttvas lapban a C. körül köralakú mélyedés van, melyek a C.-ra dugott gyűrűt foglalják magukba. Ez a gyűrű a C.-t az

22. ábra.

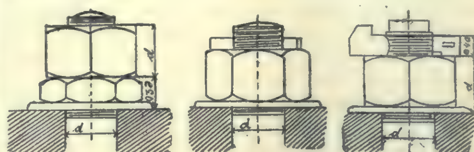
oldalerők nyiró hatása ellen teljesen megvédi. A *21. ábrán* az a kötési mód van feltüntetve, mellyel a szerszámgépeken, úgymint gyalukon és esztergagépeken a megmunkálandó tárgyakat szokás leszorítani. A meghajtott vas helyett gyakran egyenes vasat használnak s a tárggyal szemben alkalmas vasdarabot fektetnek a szorító vas alá támpontul. A *22. ábra* azt a csöveknél és edényeknél alkalmazni szokott peremkötést mutatja, melyben a peremet bordákkal merevítik.

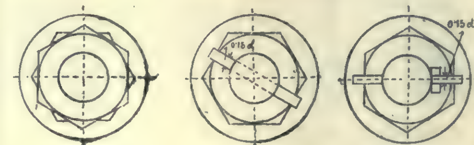
Az *állító C.* oly géprész, mellyel vasrúdra dugott karikát a rúdnak bizonyos pontján rögzítenek. Szerkezete alkalmas fejjel biró fémrúd, melynek egész hosszára C. van metszve, feje hatszegletes, hengeres, négyszegletes vagy kúpos. Könnyen hozzáférhető helyeken a fejet bemélyítik. A szár vége néhány cm. hosszban a C.-mag vastagságának megfelelő vastagra készül, hegye pedig kissé domború vagy kúpos, hogy a szorítás alatt támadt esetleges duzzadás kicsavarását meg ne akadályozza.

Nálunk C.-ok nagyban való gyártásával az Első magyar csavargyár részvénytársaság foglalkozik, mely e speciális cikk gyártására mintaszerű berendezéssel bir.

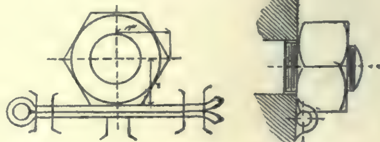
Csavarási mérleg v. *inga, Coulomb-féle mérleg.* Kis erők mérésére szolgáló igen fontos fizikai műszer, annak felhasználásán alapszik, hogy valamely drót megcsavarásához szükséges erő arányos a csavarás szögével. Alakja a célja szerint igen különböző lehet, lényegében azonban függőlegesen felfüggesztett hosszú, vékony fémdrót (esetleg kvarcfonál), az alsó végén vízszintes rudacskával (kar), amely egyik végén a mérendő erőnek alávetett testet, pl. elektromozott gömböt, ha az elektromos testek közötti erőt mérjük (l. *Coulomb)*, a másikon megfelelő ellensúlyt hord. Ha amahhoz másik, pl. ugyanolyan nemüen elektromozott gömböt közelítünk, a köztük működő taszítás folytán a mérlegkar elfordul annyira, míg a csavarásnál fellépő rugalmas erő a taszítással egyensúlyt nem tart. Az elfordulást a kar mellé helyezett fokosztáson v. tükörleolvasással (l. o.) mérjük le, ebből s a drótnak kisérletileg meghatározott csavarási nyomatékából (l. *Rugalmasság)* a taszító erő nagyságát az arányosság folytán kiszámíthatjuk. Legfontosabb alkalmazást a C. a *tömegvonzás* (l. o.) kimutatásánál s mérésénél (l. *Cavendish 2)*, továbbá a *nehézségerőnek* (l. o.) báró Eötvös-féle vizsgálati módszereiben nyerte.

Csavarbiztosítás. Rezgést és rázkódást szenvedő csavarkötéseket különféle módon biztosítanak a meglazulás ellen. E biztosítás kétféle elv

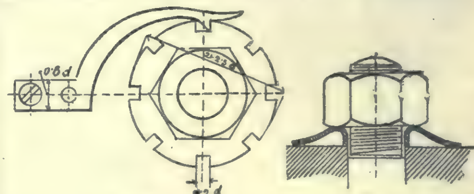

1. ábra. 2. ábra. 3. ábra.

szerint vihető keresztül, vagy úgy, hogy a csavartokot az összekapcsolt tárgyak egyikéhez kapcsol-

4. ábra.

ják, vagy pedig úgy, hogy a csavartokot hozzákapcsolják a csavarhoz. Ezek közül néhány módot

5. ábra. 6. ábra.

ábráink mutatnak. Az *1. ábra* a kettős csavartokkal való biztosítást mutatja. Ez a legrégibb s a legkedveltebb mód, különösen oda jó, hol a tárgyakat nem szoríthatjuk erősen egymásra. A csavartokot a tok és orsó hasábjainak erősebb egymás-

hoz nyomásából származó surlódási ellenállás védi meg a felbomlástól. A *2.* és *3. ábrán* az orsó át van fúrva s egy szétnyitható sasszeg, illetve egy sasék van átdugva. A *4. ábrán* a tárgyból kiálló nyulványokba van tolva a sasszeg. Az *5. ábrán* pedig egy megakasztott horog kapaszkodik a csavartok bevágott peremének fogaiba. A *6. ábrán* a csavartok alatt egy domboruan felduzzasztott rugalmas acél karika van, mely rugalmasságánal fogva a csavartokot még akkor is erősen feszíti a csavarhasábokra, midőn a rázkódások folytán már néhány fokkal visszafelé fordult is, a csavartok teljes meglazulását tehát késlelteti.

Csavarfej, l. *Csavar.*

Csavarfelület akkor keletkezik, ha egy görbe csavarmozgást (l. o.) végez, oly módon, hogy egy tengely körül állandó sebességgel forog s emellett a tengellyel párhuzamosan állandó sebességű eltolódást szenved. Ha a mozgó vonal egyenes, akkor a C. *zárt* vagy *nyitott*, aszerint, amint az egyenes a tengelyt metszi v. nem metszi. Ha az egyenes a tengelyt merőlegesen metszi, akkor a C. *egyenes*, különben pedig *ferde.*

Csavarfúró (ném. *Gewindbohrer)*, a legfontosabb gépészeti szerszámok egyike és csavarmenet vágására való (lyukban, csavartokban). Tulajdonkép egy részben kúpos, részben hengeres acél csavar, azzal a különbséggel, hogy hosszában 3—4 barázda van belevágva, miáltal a csavarhasábok 3—4-szer megszakítva, metsző éleket kapnak. A C.-t kúpos végénél fogva a lyukba dugjuk és lassú forgatás által beléje csavarmenetet vágunk. Használható csavarmenet készítése egyszeri vágással nem minden anyagban sikerül, azért 2—3 részre osztjuk a munkát ú. n. elő-, után- és készre vágó C.-val. A C. használható mint kézi v. gépszerszám s első esetben az ú. n. fordítóvas segélyével forgatjuk; ez egy hosszabb-rövidebb vasrúd, a közepén négyszögletes lyuku fejjel, mely a C.-nak szintén négyszögletes fejére illik.

Csavargás. A magyar Kbtk. szerint közbiztonság elleni kihágás, mely nyolc napig, két éven belül történt visszaesés esetében egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő. *Csavargó* a törvény fogalommeghatározása szerint az, akinek bizonyos lakhelye nincs, v. azt elhagyja és foglalkozás vagy munka nélkül csavarog, ha a hatóság által kitűzött határidő alatt sem a fentartására szolgáló eszközöket, sem azt, hogy tisztességes megszerzésükre törekszik, kimutatni nem képes. Az életkoruk 16-ik évét be nem töltött csavargók ott, ahol javítóintézet van, egy évi tartamra javítóintézetbe szállítandók. A törvény pénzbüntetéssel bünteti a szülőket, gyámokat, gondnokokat v. felügyelőket, akik 16-ik évüket be nem töltött gyermeküket, gyámoltjukat, gondnokoltjukat, illetve felügyeletük alatt álló egyént csavarogni engedik s ellenük a házi fegyelem rendszabályait a lehetőségig nem alkalmazzák. A bűnügyi statisztika a C.-t a bűnösség oly kiváló tényézőjének bizonyítja, hogy a C. elleni enyhe rendszabályaink a közbiztonság érdekében nem kielégítők. A csavargók állandó társadalmi veszélyt képeznek, mely ellen a társadalom erélyes megvédelmezése indokolt és szükséges. A legalkalmatosabb eszköz a célszerűen elrendezett kényszermunka. A külföldi törvények a C. ellen jóval szigorubbak. Igy a német Btk. szerint nemcsak a büntetés súlyosabb, hanem a csavargó a büntetés kiállása után a rendőri hatóságnak adható át, mely őt két évre dologházba küldheti v. közmunkára alkalmazhatja.

Csavargó, l. *Csavargás.*

Csavargőzös, l. *Gőzös.*

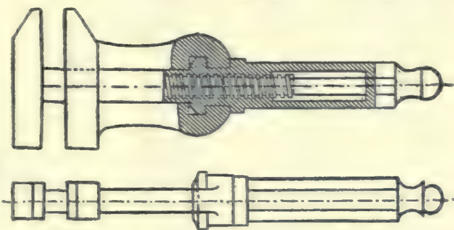
Csavarhúzó *(srófhúzó)*, vésőszerű, tompa élű forgó szerszám, amelyet nyele által vagy csak kézzel vagy furdancsba fogva ezzel, esetleg közlőművel kapcsolatosan mótorral forgatunk. Használjuk csavarok megerősítésére kötésnél és ezek kiemelésénél, a csavarkötés megoldásánál.

Csavarkapocs, l. *Járóműkapcsolás.*

Csavarkerék. Egymást keresztező tengelyek forgatására használt olyan fogaskerék, melynek fogai a kerék-koszorún nagy emelkedésű csavarvonalban hajlanak. L. *Fogaskerék.*

Csavarkötés, a géprészeknek egybekapcsolására általánosan használt kötés. Azokat a részeket, melyeket többször szét kell venni, többnyire csavarral kötik össze, mert a legerősebb C. is szükség esetén könnyen szétvehető. A szerkesztőnek mindig gondoskodni kell arról, hogy a C.-t úgy szerkessze, hogy abban a csavart csak húzó erő támadhassa meg, a nyiró erők hatása ellen pedig a kötendő tárgyakból kinyúló alkalmas nyúlványok védelmezzék meg. L. *Csavar.*

Csavarkulcs, a csavarok szorítására és megoldására való eszköz. Alakja a csavartok megfogására alkalmas villás fejű vasrúd, melynek méretei olyanok, hogy kézzel kényelmesen átmarkolhatók legyenek s vele a csavar megszorítására szükséges erőt egy ember kifejthesse. A csavarok méreteinek sokfélesége szükségessé tette oly C.-ok készítését, melyeknek fejét a különböző csavartokok méreteihez állíthassák be. Ilyenek az úgynevezett különleges C.-ok. Ezek között legáltalánosabban az úgynevezett francia C.-ot és az angol C.-ot használják. Az *angol C.* alkalmazható

Francia csavarkulcs.

különböző méretü csavarfejek vagy csavartokok fordítására. A kulcsszáj szélességét bizonyos határig tetszés szerint növelhetjük. A fej egyik ága a lapos kulcsfejjel egy darabból van, másik ágának pedig fogazott rúdja van, mely alkalmasan vezetve a fejben egy kisméretü végtelen csavarral mozgatható. Smith Saleb a közönséges kulcsok egyik szárát rövidebbre ajánlja készíteni, hogy a csavartokot gyorsabban foghassák meg vele. A *francia C.*, mint az *ábra* láttatja, két fő részből áll. Az egyik a szorítófejek egymáshoz való helyváltoztatását célzó mozgás létrehozá-

sára szükséges srófozatot, a másik pedig az ennek vezetésére való keretet és a fordítható nyelet alkotó sróftokot alkotja. A sróftokot magába foglaló nyél külső része végig hatlapu hasábot képez és forgatásával a sróftokot közrefogó száj ajkait a mindenkori sróftok méreteinek megfelelő távolságra állíthatjuk.

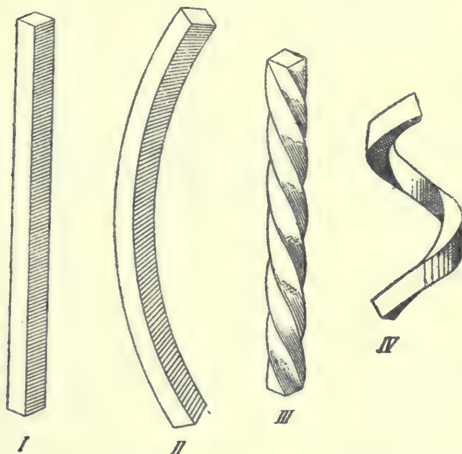
Csavarkút (ném. *Propellerbrunnen).* Az az aknaalakú kivágás a hajónak hátsó fedélzetén, amely levezet a gépcsavarhoz. Ilyen C. csak oly régi hajókon található, melyeken nem a gép a fő mozgató erő, hanem a szél, illetve a vitorla, a gép pedig csak kisegítő mótor gyanánt szolgál. Hogy a vitorlának kizárólagos használatánál a csavar szárnyai a víznek ellenállván, a hajó tovahaladását ne akadályozzák, a csavart forgó tengelyéről lekapcsolják és a csavarkútba a víz felszine fölé húzzák. Oly hajókon, melyeken a csavar a vízből ki nem emelhető ugyan, de forgó tengelyétől elválasztható, a be- és kikapcsolásnak művelete a C.-nál hosszunyelű srófkulcsok segélyével történik, hogy a csavar a tengelyen szabadon foroghasson.

Csavarmag. A csavar rudjának azt a részét nevezik így, melyre a hasáb v. menet csavarodik. L. *Csavar.*

Csavarmenet, l. *Csavar.*

Csavarmozgás akkor jön létre, ha egy test, v. egy geometriai idom egy egyenes vonal, a C. tengelye körül forog s egyszersmind a tengellyel párhuzamos eltolódást szenved. Valamely testnek bármely mozgását, amelynek következtében egyik helyzetből a másikba kerül, csavarmozgások egymásutánjának tekinthetjük.

Csavarodás *(torsio).* Valamely eredetileg egyenes szerv (l. az *I. ábrát)* egy síkban való meghajlása a *görbülés (II. ábra),* ellenben C.,

ha a szerv tengelye megmarad egyenesnek, de az eredetileg egyenes oldalélek csavarvonalban helyezkednek *(III. ábra),* végül *tekerődzésnek* mondjuk, ha az egész szerv mint egy csavar menete görbül meg *(IV. ábra).* A C. növényeken nem ritka jelenség és sokszor igen különböző okok hozzák létre. Nem ritkán más, a rendestől eltérő képződéssel szokott járni, például a szár feldagadásával és megrövidülésével. Sok esetben élősködők okozzák, nevezetesen a levéltetvek. Élősködő gomba hozza létre az erdei fenyő szárának C.-át. A fatörzsek C.-a nem tekinthető rendellenességnek, amennyiben a külső fás részek és a kéregrészek helyezkednek el csavarosan, pl. a vadgesztenye törzsén; ezek ugyanis későbben keletkezve, hosszabbak, mint a hasonló magasságban régebben keletkezett belső részek, minthogy pedig a törzsek már nem nyúlhatnak meg, kénytelenek a hosszabb elemek, hogy elhelyezkedhessenek, ferde irányban helyezkedni.

Csavarodási görbe, l. *Görbe vonal.*

Csavarodó növények, l. *Tekerődző növények.*

Csavarorsó, l. *Csavar.*

Csavaros ékkötés. Az ékkötések azon csoportjához tartozik, melyben az éket a végére készített csavar húzza be az ék vésetébe.

Csavarsajtó. Csomagok v. más tárgyak összesajtolására való gép. Szerkezete két egymás fölött álló, erős rudakkal egymáshoz kapcsolt vaslap. Az alsó lap, mely a földön fekszik, a sajtolandó tárgyat tartja, a felsőbe pedig a szorításra váró erős csavar van odacsavarva. A szorító csavar felső részén a hajtó rudak felvételére alkalmas fej van, alsó végén pedig a szorító vaslapot tartja.

Csavarszeg v. *srófszeg,* közvetett fakötések létesítésére szolgáló, vasból készült, éles menetű hegyes végű sróf. Újabb találmány, melyet csak azóta lehet széltiben alkalmazni, mióta gépekkel gyártják.

Csavarszorító v. *enyvesztő,* a faiparban enyvezésnél rendesen használt szorítókészülék, mely lényegileg egy 3 oldalas merev ráma, a negyedik oldal pedig egy csavarorsó, mellyel a szorítandó tárgyakat az alsó rámadarabhoz erősen le lehet szorítni. A *csavarbak* hasonló célra szolgál nagy lapok furnirozásánál.

Csavart cső, l. *Cső.*

Csavartok (ném. *Mutter).* A gépészek oldható kötéseihez használt csavar végére való tok. Alakja többnyire hatszegletes v. négyszegletes hasáb, belsejében pedig csavar van vágva; gyengébb kötésekhez azonban, ha ezt sűrűn kell megoldani, a kézzel való forgatáshoz alkalmas nyúlványai is vannak. Némely esetben az összekötendő tárgyak egyike képezi a tokot. L. még *Csavar.*

Csavarvágó v. *srófvágó* olyan készülék, melynek segítségével a fémrudakra csavarmenetet (srófmenetet) vágnak. Kisebb műhelyekben és vidéki szerelésekhez a kézi C.-t, nagyobb műhelyek és gyárak, ahol több vascsavart kell készíteni, a C.-gépeket használják. A kézi C. egy kétnyelü keretbe illesztett és sróffal állítható, keményre edzett acél vágóbélésből áll. Minden kerethez több, különféle nagyságú srófhoz való vágóbélés készül. — A *fa-C.* a vas-C. hoz hasonlító, azonban durvább szerkezetü készülék, melyet az esztergályos és szerszámkészítő fából való csavarorsók vágására használ.

Csavarvonal akkor keletkezik, ha egy pont csavarmozgást (l. o.) végez, oly módon, hogy állandó sebességgel forog a tengely körül s egyszersmind a tengellyel párhuzamosan állandó sebességű eltolódást szenved. A C. oly egyenes kör-

henger felületén van, melynek alkotói a tengelylyel párhuzamosak.

Csavarzat (ném. *Drall*). A modern lőfegyverek csöve belülről nem sima, hanem csavarszerüen forduló barázdákkal, az ú. n. *huzagok*-kal (l. o.) van ellátva. A csőfuratnak a mélyebben fekvő huzagok között levő kiálló részeit *ormózatok*-nak (l. o.) nevezzük. Azon célból, hogy a jelenleg alkalmazott hosszlövedékeket hossztengelyük körül való forgásra kényszerítsük, a huzagoknak csavarszerű fordulatot adunk, melyet C.-nak nevezünk. Azon utat, mely alatt a lövedék a csőtengely irányában egy teljes fordulatot tesz, *C.-hossznak* (Drall-Länge), azon szöget pedig, melyet a C.-vonal a bármely pontján át a csőtengellyel egyenközüen húzott egyenessel bezár, *C.-szögnek* (Drallwinkel) nevezzük. Ha ezen szög mindenütt egyforma, akkor *állandó*, ha pedig a csőtorkolat felé fokozatosan nagyobbodik, akkor *fokozatos C.* a neve (konstanter, illetve Progressiv-Drall). A C.-nak kisebb v. nagyobb volta a lövedék haladó mozgásának sebességével szemben nagyban befolyásolja a lövedék *forgássebességét* (Rotationsgeschwindigkeit), melynek az a rendeltetése, hogy a lövedék repülésének viszonyait akként szabályozza, hogy ezáltal a légellenállás gyengíttessék és a lövedék tengelyét lehetőleg a mozgás irányában megtartsa, vagyis hogy a lövedék át ne billenjen, mert különben nem csúcsával, hanem hosszlapjával találja a célt.

Csávázás, a fémek felületének kémiai tisztítása. A tárgyra tapadt olajat vagy zsirt feloldjuk, vagy elszappanosítjuk. A kisebb és finomabb tárgyakat éterbe, benzinbe vagy más jó zsiradékoldó anyagba,pl.petroleuméterbe mártjuk s ezután vízzel leöblítjük. A nagyobb és durvább tárgyakat, különösen akkor, ha bizonyos fokig melegíthetők (pl. réz, sárgaréz, bronz, vas, ezüst), 1 rész marónátron és 10 rész víz oldatában főzzük, ekkor a zsiradék elszappanosodik. Mivel az erős lúgok az ónt és cinket megtámadják, ezeknek zsírtalanítására 1 rész hamuzsír vagy szóda és 10 rész víz meleg oldatát használjuk. A főzés $^1/_4$—$^1/_2$ óráig tart. A kivett tárgyakat vízzel leöblítjük és víz, marómész és iszapolt kréta keverékével megtisztítjuk. A tárgy zsiradéktól mentes, ha vízbe mártva, felszinén szigetek nem keletkeznek. A csávázás másik célja a tárgy felületén levő oxidréteg eltávolítása. — *C.* v. *pácolás* gazd. ért. A gabona vetőmagjának a vetés előtti beáztatását valaminő olyan folyadékba, amely az üszögspórákat elöli (pl. kénsav, rézgálicoldat), nevezik a gazdák C.-nak. L. bővebben *Gabonaüszög*. — *C.* a timáriparban, l. *Timárság*.

Csávoj (azelőtt *Csavajó*), kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 1244 tót lak.; u. p. Bélapataka, u. t. Nyitranovák.

Csávolszky, 1. *József*, címzetes püspök, váczi kanonok, szül. Bujákon (Nógrád vm.) 1843 ápr. 10., megh. Váczon 1905 máj. 9. Előbb mint nevelő, majd mint püspöki szertartó működött; utóbb a szemináriumban s a főgimnáziumban a bölcselet tanára, 1882. püspöki titkár és szentszéki tilnök, 1885. székesegyházi kanonok és a papnevelő igazgatója, 1901. ozerói címzetes püspök lett. Különféle egyesületekben sokat dolgozott a nép érdekében. Földmíves köröket alapított és az ú. n. József-intézetet létesítette, amelyben a tanítók gyermekei kapnak teljes ellátást. Számos iskola is az ő bőkezüségéből épült föl. Mint az egyházmegyei iskolák főtanfelügyelője, kiváló buzgóságot fejtett ki a népnevelés érdekében.

2. *C. Lajos*, politikus és hirlapíró, *C. 1.* testvérbátyja, szül. Bujákon 1841 jún. 3., megh. Budapesten 1909 márc. 13. Középiskoláit a fővárosban és Győrött végezte és már tanuló korában kedvvel foglalkozott a szépirodalommal. Első hirlapi cikke a kiegyezés évében jelent meg a Hon-ban, melynek *Skorpió* álnév alatt 1869-ig egyik főmunkatársa volt. Nem mindennapi, de szertelen és alig fegyelmezhető tehetsége volt az ujságíráshoz; politikai ellenfeleit, a Deák-párt tagjait kíméletlenül, durván, sőt igazságtalanul támadta. 1869-ben a Csernátony vezetése alatt megindult balközépi Ellenőr c. lap munkatársa, 1872. mint Tisza Kálmán híve orsz. képviselő lett. A fuzió után a szélsőbalhoz csatlakozott s e párt elveinek propagálására megalapította az Egyetértés c. napilapot, melyet kitünő adminisztrativ képességeivel az akkori magyar sajtó egyik legtekintélyesebb orgánumává tett. 1896-ig volt képviselő és a függetlenségi párt tagja s 1899. vált meg az Egyetértés szerkesztőségétől. Politikai hanyatlását szokatlan hevessége és személyeskedése, anyagi bukását pedig a merész spekulációk okozták. Mint egészen elfeledett, lejárt politikus élete utolsó éveiben egy-egy röpirattal adott magáról életjelet, de szavának már semmi súlya sem volt. Művei: *Röpirat a választókhoz* (Pest 1872); *Ami a baloldalon történik* (Budapest 1873); *Vezérembereink* (u. o. 1900); *Ausztria és Magyarország jövő átalakulása* (1901); *A kiegyezés* (1902); *Királyunk és tanácsosai* (1902); *A hitehagyottak* (1907); *Az árulás története* (1908) stb.

Csávoly, nagyk. Bács-Bodrog vm. bajai j.-ban, (1910) 3009 német, dalmát és magyar lak., önsegélyző kötelék mint szövetkezet, tejszövetkezet, gőzmalom; postahivatal, u. t. Bácsbokod.

Csávos, nagyk. Torontál vm. módosi j.-ban, (1910) 1048 német, magyar és szerb lak.; postahivatal, telefonállomás.

Csávossy *Béla (csávosi és bobdai) báró*, politikus, szül. Temesváron 1848 szept. 12. Középiskolai és egyetemi tanulmányait a fővárosban végezte. Mint Torontál vmegyének egyik első virilistája a vmegye közéletében játszott szerepet; 1870. aljegyző, 1871. belügyminiszteri fogalmazó lett. 1875—1905-ig a párdányi (Torontál vmegye) kerületet képviselte szabadelvüpárti programmal. 1892—1905-ig a képviselőház háznagya volt. Midőn a szövetkezett ellenzéki pártok 1905. többségre jutottak, a képviselőházi darabontok fizetése miatt polgári perrel támadták C.-t, de a biróság felmentette. Azóta nem vesz részt a politikában. A jótékonysági mozgalmakban való szerepléséért a király 1911. bárói rangra emelte.

Csazma *(Cazma)*, 1. folyó Horvát-Szlavonországban, Belovár-Körös vmegyében, ered a Bilóhegységben, Verőcze vmegye határán, eleintén Ny. és ÉNy. felé folyik, utóbb D. felé kanyarodik s Okoli községen alul a Lonjába szakad, mely a

Szávába önti vizét. — 2. *C.*, adók. ugyanazon vmegye C.-i j.-ban, (1900) 1160 horvát-szerb lak., a járás székhelye, járásbiróság, telekkönyv, adóhivatal és csendőrörs; posta- és távirőhivatal, takarékpénztár, hitelszövetkezet. Régente várispánság széke volt; Szent László király, midőn a zágrábi püspökséget alapítá, C.-t és kerületét a püspökségnek adományozá. A XIII. sz.-ban a vidék Somogy vármegye kiegészítő része volt, s akkor a várispánság már nem létezett.

Császmai főesperesség, a mai Belovár-Körös vármegyében a Csazma és Lonja folyók mentén a Garics hegységig terjedt. Hozzátartoztak azonban a *szencsei* és *guestyai* esperességek is. Később ez alesperességek *főesperesirangra* emelkedtek s ekként ma is fennállanak, de más területtel. V. ö. *Csánki*, Körös vármegye (71—78).

Cséa (növ.), l. *Acacia.*

Cseb, kisk. Hunyad vm. algyógyi j.-ban, (1910) 869 oláh lak.; u. p. és u. t. Zalatna. Vadregényes sziklák közt a Csebi, Kulcs, Tyeja v. Kököj, Intra, Piatra elragadó szépségű szorosba visz az út; langyos forrás, apró barlangok. A sziklát Hollókőnek (Piatra Corbuluj) hívják. Innen közel a glodi szoros és barlangjai. Zalatnára hegyi út.

Cséb, községek, l. *Dunacséb* és *Zalacséb.*

Csebáb, l. *Kebáb.*

Csebény, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 374 német és magyar lak.; u. p. Ibafa, u. t. Almamellék.

Cseber, régi magyar folyadékmérték, főleg borra; a *kis* C. v. *akó* (l. o.) = 50 itce vagyis 42·3 l.; a *nagy* C. ennek kétszerese.

Csebicsev, *Pafnutij*, híres orosz matematikus, szül. Borovszkban, Moszkva mellett, 1821 máj. 26., megh. Szt.-Pétervárt 1894 dec. 8. A szentpétervári egyetemen tanult s u. o. egyetemi tanár és a tud. akadémia tagja volt. Meghatározásai a számelméletre és az integrálszámításra vonatkoznak. Igy meghatározta a két szám közt előforduló törzsszámok sűrűségét, foglalkozott a mechanikával, elliptikus integrálokkal és a függvénytan és számelmélet határterületén fekvő egyes nehezebb kérdésekkel. Értekezéseinek fordításai a Lionville-féle Journalban és az Acta Mathematica-ban jelentek meg.

Csebokszárj, járási székhely Kazan orosz kormányzóságban a Volga jobbpartján, (1910) 6740 lak., gabona-, méz- és viaszkereskedelemmel, bagariabőrkikészítéssel.

Csebürke *(Csiperke).* Népies magyar nőnév, mely az Árpádok korában az alsóbb néposztálynál volt elterjedve. Jelentése a. m. apró-cseprő. L. még *Csiper.*

Csebza, nagyk. Torontál vm. párdányi j.-ban, (1910) 1636 oláh lak.; postaügynökség, u. t. Csákova.

Csecs, az emlős állatok tejmirigyének elkülönülő, többé-kevésbbé kúpalakú vége, «bimbója», amelyen keresztül vezető cső kívül a szabad felületre, befelé a tejmedencébe (cysterna) vezet; falában záróizom van. Kisebb tejmiriggyel biró állatokon, pl. a lovon is, közönségesen az egész tejmirigyet is C.-nek nevezik. Az emlős háziállatok közül a lónak 2 C.-e (C.-bimbója) van, a marhának 4 tőgybimbója (ha több van, a feles számuak a fattyubimbók), a juhnak és a kecskének 2—2, a sertésnek és a kutyának 8—10, a macskának 4 C.-e van. A ló C.-bimbóin keresztül 2—2 cső vezet, a marha, a juh és a kecske bimbóin csak 1—1, a sertés C.-bimbóin 2—3, a kutyáén 8—10 bimbócsatorna található. Régebben fejlődéstani alapon megkülönböztettek valódi és álbimbókat, ez a megkülönböztetés azonban helytelen.

Csécs, tájszó Dunántúl a kanyaró (morbilli) elnevezésére.

Csécs, kisk. Abauj-Torna vm. csereháti j.-ban, (1910) 827 magyar lakossal, vasúti állomással, posta- és távirőhivatallal, postatakarékpénztárral. Az Árpádok korából való régi templomában XIII. sz.-beli falfestmények vannak.

Csecsbimbó, l. *Csecs.*

Csecse. Régi magyar nőnév, mely előfordul Csücse (Chuce) alakban is és férfinévnek is használtatott. Jobbára az alsóbb rendű néposztálynál volt elterjedve.

Csécse, nagyk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 1214 magyar lak.; postahivatal, u. t. Pásztó. L. még *Tiszacsécse.*

Csecsebecse (franc. *bijouterie, nippes)*, aranyból, ezüstből és más fémekből, továbbá üvegből stb. készített ékszer és díszműáru.

Csecse-légy *(Glossina)*, a kétszárnyúak *(Diptera)* rendjébe, a legyek *(Muscidae)* családjába tartozó rovarnem. Csak egy pár szárnyuk van, melyeket nyugalomban úgy raknak egymás fölé, hogy a két szárny úgy fedi egymást, mint az olló két szára: ez nagyon jellemző rájok. Minden 14 napban egy élő lárvát szülnek, mely majdnem akkora, mint maga a légy; ez néhány óra mulva bebábozódik, a bábból 6 hét alatt fejlődik ki a további szaporodásra képes légy. Eddig 8 faját ösmerjük a Glossináknak: Glossina palpalis, longipennis, fusca, morsitans, pallidipes, pallicera, longipalpis, tachinoides. Eddig csecselegyeket csak a tropikus és szubtropikus Afrikában találtak. Csak árnyékos, nedves helyeken tartózkodnak, leginkább mocsaras völgyekben, ahol vizet, s a közelben sűrű erdőt is találnak; azonban itt sem valami nagy területen, hanem csakis a vizek közvetetlen szomszédságában. A hím és a nőstény egyaránt szúr, de csakis nappal, még pedig főleg napkeltekor és nyapnyugtakor. Házakba sohasem hatolnak be. Az esős évszakban roppant mennyiségben élnek, a száraz évszakban ritkábbak, sőt olykor teljesen eltűnnek. A C.-eknek jelentőséget az ad, hogy némely trypanosomák által okozott fertőző betegséget átoltanak az egyik állatról a másikra, illetőleg az emberre. Igy a nagana (l. o.), v. csecse-betegség, fly-disease, melyet a Trypanosoma Brucei (l. *Trypanosomiasis)* okoz, a Glossina morsitans, fusca és pallidipes szúrása útján jut az állatokba, a Glossina palpalis pedig az álomkór (l. o.) közvetítője. L. *Trypanosomiasis.*

Csecsemő. A C.-kor a 2-ik héttől (addig újszülött a neve) az első év végéig tart. A C.-t akkor tekinthetjük normálisnak, ha súlyban jól fejlődik, ha hőmérséke végbélben mérve 36·8—37·2 C° között ingadozik, ha alvása nyugodt, viselkedése a jó érzés benyomását kelti, ha szellemi fejlődése fokozatosan halad előre, és ha oly táplá-

lék mellett, amelyet hasonló korú C.-k szoktak kapni, semmiféle oly tünet nem keletkezik, amelyet rendellenesnek kell tekintenünk. 3 hónapos korában a C. ura érzékszerveinek, mutogatott, fényes nagyobb tárgyakat követ szemével, ismerős, gyakran látott arcokra mosolyog, 4—5 hóval tárgyak után nyúlkál. A 6—7. hóban szabadon ül, ekkor bújik ki az első foga; feje lágya, amely a 15. hónapban teljesen bezáródik, fokozatosan kisebbedik. A 8—9. hóban, ha kezénél fogjuk, pár pillanatra megáll. A C. járni azonban csak 1 évvel vagy 14—15 hóval kezd.

Az újszülött gyermek átlagos súlya 3500 gr., hossza 50 cm. Testének arányai szerint: keze, lába egyenlő hosszú, megfelel $1^1/_2$ fejhossznak, a törzs a nyakkal $1^3/_4$ fejhossznak. A magassága 4 fejhossznak. Aránylag nagy a feje és jellemző lábának kúszóállása, hüvelykujjának a mozgékonysága. A súlygyarapodás az I. évnegyedben naponkint átlag 20—30 gr., a II. évnegyedben 15—18 gr., a III. évnegyedben 10—15 gr., a IV. évnegyedben 5—8 gr. Normális C. kezdősúlyát 5—$5^1/_2$ hónap alatt megduplázza, 1 éves korában pedig 3-szor oly nehéz, mint születésekor volt. Az újszülött érverése 140 percenkint, fejlődésében az érverés lassubbodik. A tejfogas gyermeké 110—100. Az újszülött testhossza a koponya hosszának 4-szerese, az egyéves gyermeké $4^1/_2$-szerese, a kifejlett ember hossza koponyájának 8-szorosa (l. az *ábrát).* A növekedésben a test 25 éves koráig (180 cm.) első testhosszának 3·6-szorosára növekszik. A feje kétszer, a törzse háromszor, a keze négyszer, a lába ötször nagyobb az első méretnél.

A felnőtt ember és a csecsemő testaránya.

Csecsemőgyógyászat. A gyermekgyógyászatnak az a része, mely a csecsemők betegségeivel s azok gyógyításával foglalkozik. A csecsemők betegségei lényegesen eltérnek az idősebb gyermek s felnőtt ember betegségeitől. Főleg áll ez az emésztő szervek s az idegrendszer betegségeire. Az újszülöttek (l. o.) betegségeit még a C. keretén belül is külön szokták tárgyalni.

Csecsemőhalálozás, l. *Gyermekhalálozás.*

Csecsemőkórház. A XIX. sz. utolsó évéig Európában C.-ak nem voltak, sőt egy-két kórház volt csak egyáltalán, mely beteg csecsemőt gondozásra befogadott. Oka ennek a félelemnek az óriási halálozás volt, amely oly intézetekben lépett fel, amelyekben nagyobb számban ápoltak csecsemőket.

A XIX. sz. közepe táján a csecsemőket nagyobb számban gondozó lelencházakban a halálozás ijesztő volt. Volt olyan, hol a csecsemőknek 70—95%-a halt meg. Az általános higieniai ismeretek haladásával és szoptató dajkák kiterjedt alkalmazása által ezek a viszonyok lényegesen megjavultak, de azért egyes francia és olasz lelencházakban a csecsemőknek még ma is 50—100%-a hal meg.

A csecsemők intézeti ápolásának fő veszélyei a fertőzések. E fertőzések ellen aszepszissel védekeznek az intézetek. Minden gyermeknek külön használati eszközei vannak; a bélfertőzések az aszeptikus tisztasággal vezetett intézetekben majdnem teljesen elkerülhetők. Sokkal nehezebb a hurutos fertőzések elkerülése. Nagy veszélye volt az intézeteknek, hol mesterségesen vagy vegyesen anyatejjel és tehéntejjel táplálták a csecsemőket, a táplálás individualizálásának a hiánya. A mesterséges táplálásról való ismereteknek az utolsó években történt óriási haladása ez intézeteket a mesterséges táplálás veszélyeinek nagy részétől megmentette.

Hogy a csecsemőknek intézetbeli gondozása még mindig nem ad oly jó eredményeket, mint a jó magánápolás, ezt a legtöbben azzal magyarázzák, hogy a hurutos fertőzéseket teljesen elkerülni nem lehet, és hogy az intézeti ápolás, főképen lelki hatásában, nem lehet olyan gondos és figyelmes, mint az anyáé.

Nyilvánvaló tehát, hogy csecsemőket intézetben csak tökéletes és így költséges berendezéssel lehet sikerrel ápolni. Igen fontos a nagyszámú és igen alaposan kiképzett ápolószemélyzet s jól képzett szakorvos. Ily berendezés mellett a C.-aknak szegénysorsú, mesterségesen táplált és megbetegedett csecsemők kezelésénél már ma üdvös és fontos szerep jut. Magyarországon a 17 állami gyermekmenhelyen van C.; ezekbe azonban csakis elhagyott csecsemők vehetők fel, ezenkívül a fővárosban van még néhány csecsemőbetegosztály.

Csecsemőtáplálás. A csecsemő természetes tápláléka a női tej, még pedig első sorban saját anyjának a teje. A csecsemő zavartalan fejlődése, ellenállóképessége a fertőzésekkel szemben a legjobban így biztosítható. A nők legnagyobb része, 85—90%-a alkalmas a szoptatásra. A tuberkulózis, epilepszia, iszákosság, elmebaj, vese- és súlyos szívbántalmakon kívül semmiféle más ok nincs, amiért a szoptatást meg sem kiséreljük. Különösen a vérszegénység nem ok a szoptatás ellen, mert a szoptatás jótékony a szoptató nőre is, fokozza ugyanis az étvágyat, élénkíti az anyagcserét és így még javítja is a vérszegénységet. A csecsemőt az emlőre a 2-ik napon tesszük. Az első 24 órában semmit sem adunk neki, legfeljebb, ha igen nyugtalan, kevés saccharinnal édesített (nem cukros) teát. A második nap 3—4-szer végeztetünk vele szopási kisérletet, a 3-ik naptól kezdve pedig 4 óránkint szoptattatjuk. Ha az első napokban nincs az emlőben tej, az nem baj, akár 5 napig igen jól el van a csecsemő táplálék

nélkül, ha elegendő folyadékot (teát, forralt vizet) adunk neki. Hogy hány percig szopjék a csecsemő, azt általánosságban nehéz előírni. Rendesen 10—20 perc alatt jól működő emlőből megkapja a szükséges mennyiséget. Legjobb felvilágosítást nyujt e tekintetben a mérleg. Mérjük le a csecsemőt minden szopás előtt és minden szopás után, amennyivel nehezebb, annyit szopott. Ha ezt 24 órán keresztül minden szopásnál megtesszük, akkor megkapjuk a napi mennyiséget. A csecsemőnek pedig 24 órára annyiszor 150—160 g. női tejre van szüksége, ahány kiló nehéz. A leghelyesebb 4 óránként szoptatni a csecsemőt és hosszabb éjjeli szünetet tartani. A legzavartalanabb fejlődését így biztosítjuk. Bár a teljesen egészséges csecsemő akkor is jól fejlődik, ha gyakran, akár 2 óránként is szoptatjuk, de tudnunk kell, hogy ilyenkor a legkisebb zavar, pl. nátha is kizökkenti az egyensúlyából, hasmenése lesz és ez a hasmenés a leghamarább úgy gyógyul, ha ritkán, 4—5 óránként szoptatjuk. Ha csak lehetséges, ne adassuk a csecsemőnek minden alkalommal mind a két mellet, hanem felváltva szoptattassuk a két mellből; különben könnyen megszokja a csecsemő, hogy csak addig szopjék, ameddig könnyen jön a mellből a tej, azután pedig abbahagyja a szopást és szájával jobbra-balra keresve sír. A teljesen ki nem ürített emlő pár nap mulva lényegesen kevesebb tejet választ el és így könnyen megesik, hogy a tejelválasztás fokozatosan csökken. A tejelválasztásra a legjobb inger az emlő alapos kiürítése. Eddig nem ismerünk semmiféle oly gyógyszert és semmiféle oly diétát, ami a tejelválasztást fokozná. E célra csak egy eljárás áll a rendelkezésünkre, az emlők alapos kiürítése. Kevés tejű asszonyok fejjék ki minden szopás után kézzel, tejszívó labdával emlőjüket, vagy ha lehet, szivassák ki gyermeküknél idősebb, jóval erősebb csecsemővel, ennek az erőteljes szopása a legjobb tejelválasztást fokozó eljárásunk. A szoptató nő mindent ehet, de igyekezzék, hogy gyógyszer nélkül legyen széke. A hashajtók egy része átmegy a tejbe, csikarást okozva a csecsemőnek, másrészt, mivel a szoptató nőnek vizes székeket okoz, csökkenti a tej mennyiségét. Ha a szoptató nőnek múló lázas betegsége van, tovább szoptathat, a «lázas» tej nem ártalmas, ép úgy, mint a havi baj megjelenése sem akadálya a továbbszoptatásnak. Terhesség vagy folytonosan megújuló méhvérzések esetében azonban el kell választani a csecsemőt. Ha — ritka esetekben — valóban nem elegendő az anya teje, vagy pedig anyagi helyzete megköveteli, hogy a nap egy részét hazulról távozva, munkában töltse, akkor se válasszuk el teljesen a csecsemőt, hanem alkalmazzuk a Franciaországban divatos allaitement mixte-et, azaz a vegyes táplálást. A szopáson kívül mesterséges táplálékot is kap ilyenkor a csecsemő, pl. 3-szor szopik és 2-szer tehéntejet kap. Ha női tej nem áll rendelkezésünkre, akkor állati tejjel tápláljuk a csecsemőt. A legalkalmasabb volna az emberi tejhez leghasonlóbb összetételű állati tej, a szamártej. De mivel ez nehezen szerezhető be, rendesen a tehéntejet alkalmazzuk. Tisztában kell azonban lennünk avval, hogy a mesterséges táplálás mindig több-kevesebb veszélyt rejt magában. Ezek egy része, nevezetesen a tej fertőzött voltából eredők, bizonyos fokig elháríthatók, de másik részük, jelesen azok, amelyeknek oka az, hogy a női és az állati tej között kiegyenlíthetetlen kémiai különbségek vannak, a mesterséges táplálást mindig veszélyes vállalkozássá teszik. Ezek a veszélyek annál nagyobbak, minél fiatalabb csecsemőnél kezdjük meg a mesterséges táplálást. Már 2—3 heti női táplálás is erősen csökkenti ezt a veszélyt és hacsak némileg lehetséges, a 3-ik hónap előtt ne is igen kiséreljük meg. A jó csecsemőtej származzék egészséges, jelesen gyöngykórmentes tehéntől. Az állatok legyenek tiszták, ne legyenek moslékkal tápláltak, álljanak gondozott, tiszta istállókban. A fejő személyzet legyen egészséges, tiszta. A tiszta edénybe fejt tejet gyorsan le kell hűteni és lehetőleg gyorsan a fogyasztóhoz kell szállítani. A tehéntejet forralva és megfelelően higitva adjuk a csecsemőnek. A forralás ugyan kicsapja a tej oldott mészsóinak egy részét, kicsapja az oldott albumint, megváltoztatja a kazeint, lehasít belőle foszfortartalmú savakat, szétbontja az igen fontos lecithint, csökkenti a tej citromsavtartalmát és elpusztítja a tejben lévő enzymeket, tehát kémiailag és biológiailag megváltoztatja a forralás a tejet, mégis a nyers tej esetleges fertőzött volta annyira veszélyes, hogy a C.-ra alkalmatlan. Túlságba nem szabad vinnünk a sterilizálást, mert a *Barlow*-féle betegség (l. *Möller-Barlow-féle betegség)* egyik oka a túlságos hosszú ideig sterilizált tejjel való táplálás. A legajánlatosabb a tejet a *Sothlet*-féle készülékkel sterilizálni. A forralás 10 percet ne haladjon túl. Ezen eljárás előnye, hogy a 24 órai tejmennyiséget egyszerre, külön-külön adagokra elosztva sterilizáljuk és utána az egyes tejporciók légmentesen elzárva, az esetleges fertőzéstől mentesen őrizhetők meg. A forralás nem pusztítja el az összes bacillusokat, csak a vegetativ alakokat, a spórák 100 fok meleget is elbirnak. Hogy ezek ki ne csírázhassanak, a forralt tejet is lehetőleg jégen, de mindenesetre 20°-on aluli hőmérséken kell tartanunk. Ha a csecsemőt mindjárt mesterségesen kell táplálnunk, az első napon csak teát adunk neki, a 2—3-ik napon 3 rész víz és 1 rész tejet adunk, a 4-ik naptól a 4-ik hétig 2 rész víz és 1 rész tejet és minden 100 g.-nyi mennyiségre kávéskanál tejcukrot adunk. A mennyiséget illetőleg az első héten 50 gmot kap egy szopásra, ezután lassan 100 gmra emeljük a mennyiséget. A 4-ik héttől a 3. hó végéig 1 rész vizet és 1 rész tejet kap a csecsemő, a mennyiséget pedig a szék, a közérzet, a súly és a hőmérsék folytonos kontrolálása mellett emeljük. Ha azt látjuk, hogy a csecsemő nyugodt, jól alszik, széke nem nyálkás, nem híg, de kevés, a súlya nem emelkedik, akkor emeljük a tejmennyiséget, mert a csecsemő kevéssé táplált, de ha nyugtalan, ha hőmérséke emelkedik, ha gyakoribb, nyálkás, zöldes, túrós széke van, ha súlyban fogy, akkor tudnunk kell, hogy beteg, és ilyenkor több táplálékot adni hiba. Általában az első élethetekben annyi tehéntejre van a csecsemőnek szüksége, amennyi súlyának $^1/_6$-e, $^1/_2$ éves korában pedig mint $^1/_{10}$-e. A higítást eleinte vízzel vagy teával végezzük, a harmadik hótól

kezdve nyákos főzetekkel. Mivel a higítás csökkenti a tej cukortartalmát, ezt pótolnunk kell. A cukorral igen óvatosan kell eljárnunk, mert a túlságos sok cukor erjedést, savképződést okoz és így hasmenést csinál. A legtermészetesebb cukor a tejcukor volna, de használhatunk nádcukrot is, vagy a Sothlet-féle tápcukrot, amely malátacukor. A tejcukorból és a tápcukorból 100 g. keverékre 1 kávéskanalat veszünk, a nádcukorból 1 kockát. A 3-ik hótól adjuk a nyákos oldatokat (1 evőkanál árpát v. zabot 1—1 $^1/_2$ óráig 1 liter vízzel főzünk). Az 5-ik hótól kezdve pedig lisztes vízzel végezzük a higítást (1 kávéskanál búza- v. zablisztet $^1/_4$ liter vízzel $^1/_2$ óráig főzünk). A természetes lisztek helyett vehetünk dextrinizált liszteket is, amilyen a Kufeke, a Theinhardt, a Phosphatine, de tudnunk kell, hogy semmi előnyük sincs a természetes lisztek felett. A lisztes főzet helyett használhatunk árpa- v. makk-kávét is (1 kávéskanál árpa- v. makk-kávét $^1/_2$ óráig $^1/_4$ liter vízzel főzünk). A tehéntejet megfelelő szopóüvegből adjuk; a legjobb szopóüveg az, amelynél a palackra a kaucsukszopóka egyszerüen reáhuzatik. Az üveget a szopás után ki kell tisztítani és főzni, a szopókákat pedig állandóan 3%-os bórvizben kell tartani. Sörétet a palacktisztításra nem szabad használni. A 7-ik hótól kezdve kapjon a csecsemő 1 tejadag helyett levest darával, a 8-ik hó elején pedig a tejen és levesen kívül valami tejes ételt, tejben darát v. szágót, v. tapiókát és a leves után egy-két kanál párolt almát, vagy kevés narancslevet. Tojást, húst ne adjunk az első évben. A Keller-féle malátaleves, az iró, a savó nem való egészséges, normális csecsemőnek; mint diétás gyógyszer, bizonyos táplálkozási zavaroknál, megbecsülhetetlen szolgálatot tehet, de egészséges csecsemőknek nem való. Ha valamely csecsemő egyszerű tejhigítások mellett nem fejlődik, ha hasmenéses lesz, ha kemény a széke és bőre tele van viszkető, piros kiütésekkel, akkor meg kell mutatni orvosnak, aki el fogja rendelni a fentebbiekben ismertetett tápláléktól eltérő táplálkozást. (A Backhaus-tej, amely nem egyéb, mint trypsinnel előre megemésztett tej, a Székely-tej, amelynek durva vegyi összetétele nem egyezik a női tej összetételével, mellőzhető a C.-ban).

Csecsemőtej, l. *Csecsemőtáplálás.*

Csecsemővédelem. Mindazokat az intézkedéseket s berendezéseket, melyekkel a túlnagy csecsemőhalálozás ellen küzdünk, C.-nek nevezzük. Minthogy a csecsemőhalálozás főokai szociálisak: főleg szegénység és műveletlenség, mindazok az intézkedések, amelyek a népjólétet és népműveltséget emelik, a csecsemőhalálozást is csökkenteni fogják. A jólét és műveltség hatása kevésbbé érvényesül, ha a gazdasági viszonyok az anyák nagy tömegét a szoptatás lehetőségétől elvonják. De végeredményben a jómód és műveltség még a mesterséges táplálás óriási veszedelmeit is ellensulyozhatja. Igy Berlinben a szoptató anyák számának állandó csökkenése mellett is csökken a csecsemőhalálozás. Viszont vannak esetek, hol a kizárólagos szoptatásnak a csecsemők egészségére gyakorolt hatalmas védőhatása még a nyomorral járó egészségügyi ártalmakat is ellensulyozza. Az így megmentett életek azonban rendszerint a magasabb korosztályokban elpusztulnak. A leghatalmasabb C. tehát a népjólét emelése, lehetőleg olykép, hogy gondoskodjunk arról, hogy az anyák szoptathassanak, tehát ne legyenek oly munkára kényszerítve, mely őket elvonja a szoptatástól. A C. második eszköze a népműveltség emelése, elsősorban a csecsemőtáplálás és ápolás körüli helyes ismeretek terjesztése. Franciaországban és Németországban az anyák kioktatásának az a módja fejlődött ki országosan, hogy a szegényebb anyák időnkint csecsemőjüket az ezzel megbizott gyermekorvoshoz viszik, aki a gyermek mérlegelése mellett az anyát kellőkép kioktatja. (Anyák iskolája, Consultation de nourissons, Säuglingsberatungsstelle.) A C. harmadik iránya abban áll, hogy veszélyeztetett csecsemő-csoportoknak szociális segélyt nyujtunk. Ezen csoportok között a legveszélyezettebb az elhagyott csecsemők csoportja, vagyis azok a csecsemők, kikről övéik gondoskodni nem tudnak, vagy nem akarnak. Azután a magándajkaságba adott csecsemők, a házon kívüli munkával elfoglalt anyák csecsemői, a házasságon kívül született csecsemők, általánosságban a bármely okból mesterségesen táplált csecsemők és a beteg csecsemők. *Az elhagyott csecsemők* védelmének ügye Magyarországon az állami gyermekvédelem (l. *Gyermekvédelem)* által mintaszerüen van megoldva. Az állam által eltartott elhagyott csecsemők halálozása Magyarországon igen kedvező (20%), kedvezőbb, mint Franciaországban, ahol a közgondozásra szoruló csecsemők ügye száz évnél jóval idősebb.

A magándajkaságba adott csecsemők óriási halálozását orvosok, lehetőleg szakorvosok és jól kiképzett felügyelőnők, gyermekgondozónők (l.o.) állandóan oktató ellenőrzése mellett lényegesen meg lehet javítani. Országosan e kérdés eddig csakis Franciaországban van megoldva. Németországban csak egyes nagy városokban van e kérdés jól megoldva. Nálunk a magándajkaságba adott csecsemők ellenőrzését már a közegészségügyről szóló 1878. XIV. t.-c. írja pontosan elő, s ezt az ellenőrzést a községek feladatává teszi. Sajnos azonban, az országban nincs község, a legnagyobb városokat sem véve ki, ahol ez a törvény csak némileg kielégítően végre volna hajtva. *A házon kívül munkával elfoglalt anyák csecsemőinek* bölcsődékre van szükségük, ahol a csecsemőt, mialatt az anya munkában van, szakszerüen gondozzák. *A mesterségesen táplált csecsemők* (l. *Csecsemőtáplálás)* védelme abban áll, hogy kellő kioktatás mellett alkalmat s módot nyujtunk a legszegényebb anyáknak is kellően tiszta, friss és egészséges állattól származó tej beszerzésére. E tekintetben nagy szerepet tulajdonítanak az ingyentej intézménynek, de ennél talán még fontosabb a tejkérdésnek egészségügyi, város-, vagy megyeszerte való törvényes rendezése.

Újabban a C. érdekében olyan társadalmi mozgalom keletkezett, mely a helyes csecsemőtáplálás ismeretét igyekszik terjeszteni és az egyes veszélyeztetett rétegeknek szociális segélyt nyujtani, még pedig országos központok útján. Ily központ mint szabad társadalmi egyesülés van Porosz- és Bajorországban. Ugyancsak legújab-

ban a C. tudományos tanulmányozására társadalmi intézet alakult Berlinben és fog alakulni Bécsben. Düsseldorfban a C. tanulmányozására és előmozdítására alakult társadalmi egyesület mintaszerüen működik.

A C. kiegészítő része az *anyavédelem* (l. o.), amennyiben a csecsemő érdekében az anya erkölcsi és anyagi érdekeit védi. Az anyamellen táplált s *megbetegedett csecsemő* gyógyítása az anya kellő kioktatása mellett rendszerint sikerrel végezhető az anya háztartásában is. A mesterségesen táplált és komolyabban megbetegedett csecsemő azonban oly pontos megfigyelésre és főleg különleges étrendi kezelésre szorul, hogy gyakran sikeres kezelés szegénysorsuaknál csakis *csecsemőkórházakban* (l. o.) érhető el.

A házasságon kívül született (törvénytelen) csecsemők jogügyeinek s így ezek erkölcsi ügyeinek rendezése fontos a C. szempontjából is (l. *Gyermekvédelem)*.

Csecsenc (orosz név, saját nyelvükön: nakcsuoi, a georgiaiaknál: kiszt, a leszgeknél: miszdzseg), kaukázusi nép Dagesztán Ny.-i részében, a Terek, Szundzsa, Ássza és Argun folyók mentén. Samil lázadásakor (1848) a leszgekkel voltak szoros kapcsolatban, bár nyelvileg különböznek tőlük. Ellentétben a cserkeszekkel, társadalmi szervezetük demokratikus. Szebbek, mint a leszgek és osszétek, bár a cserkesz tipus szépségei mögött maradnak. Főbb nemzetségeik a tulajdonképeni *C.-ek* a régebbi Csecsnában, az *ingusok*, kik hagyományaik szerint magyar eredetüek, a *galgaiok, icskerek, thusok, karabulakok* és *akincok*. Összes számuk ma mintegy 250,000. V. ö. *Erckert* R., Der Kaukasus und seine Völker (Leipzig 1887); *Chantre* E., Recherches Anthrop. dans le Caucase (4 köt., 1887); *Rittich A. F.*, Die Ethnographie Russlands. Ergänzungsheft Nro 54. zu Petermann's Geogr. Mittheilungen (Gotha 1878. 10. l.); Gr. *Zichy* Jenő, Kaukázusi utazásai (Budapest 1897).

Csécsény, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 161 tót lak., u. p. Felsőmicsinye, u t. Beszterczebánya. L. még *Rábacsécsény*.

Csécsénypatony, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 331 magyar lak., u. p. Szentmihályfa, u. t. Patony.

Csecsetka *Sámuel*, evangelikus tanár, szül. Beszterczebányán 1818 aug. 2., megh. u. o. 1896 okt. 22. A teológiát Pozsonyban és Jenában végezte, 1851. a selmeczbányai liceum tanára lett, 1855. a pozsonyi evangélikus főiskolához választották meg teológiai tanárrá; negyven évi működés után nyugalomba vonult szülőhelyére. Fő munkája: *Magyarhoni evangelikus egyházjogtan* (Pozsony 1887—89, 2 köt.). A pozsonyi ev. teológiai akadémiának általa kiadott első évkönyvében (1866) megírta a pozsonyi ev. főiskola történetét.

Csécsey (v. *Csécsy) Lénárt*, l. *Czeczei*.

Csécsi, 1. *C. (Nagy) Imre*, természettudományi író, szül. Érkeserün, Bihar vmegyében 1804 nov. 28., megh. Debreczenben 1847 júl. 23. Pesten és Bécsben orvosi tudományt hallgatott, azután Debreczenben a főiskola természetrajzi tanára lett. 1844-ben a M. Tud. Akadémia levelező tagjának választotta. Nagyobb művei: *A botanikai magyar műnyelv javitásáról* (Debreczen 1824, 2. kiad. u. o. 1835); *A természet ismeretének a tudományos míveltségre ható befolyásáról* (u. o. 1839); *Földünk s néhány nevezetesebb ásvány rövid természetrajza* (u. o. 1842, 3. kiad. u. o. 1861).

2. *C. (Nagy) Miklós*, ref. lelkész, *C. 1.* fia, szül. Debreczenben 1840 máj. 6., megh. 1908 máj. 8. Tanulmányait u. o. elvégezvén, segédlelkész lett Siterben (Bihar vm.), hol egy év mulva rendes lelkésznek választották. Állásában azonban fiatal kora miatt nem erősittetett meg s ekkor külföldre ment. 1863-ban hazajött s szatmári lelkész lett. Innen 1875 máj. Makóra ment s ott működött haláláig. 1877-ben a kolozsvári egyetemen bölcsészetdoktori oklevelet szerzett. Számos népies irányú kisebb elbeszélést írt. Főbb művei: *A jellemképzés, mint a nevelés főcélja* (Szatmár 1875, 1877. is kiadatott Kecskeméten); *Imakönyv a magyar nép számára* (Budapest 1882); *Rövid vallási oktatás ref. vallásu jegyesek számára* (u. o. 1883); *Hétköznapi könyörgések templomi használatra* (Gyoma 1890); *Vasárnapi imák* stb. Szerkeszté a Téli Ujság (1877—92) c. néplapot.

3. *C. (Tsétsi) János*, id., tanár, szül. Szakolyon 1650 jún. 24., megh. Sárospatakon 1708 máj. 14. Még alig volt három éves, midőn portyázó törökök Egerbe hurcolták s pár évig fogságban tartották. Tanult Nagyidán, Szepsiben, Sárospatakon, Kassán; midőn 1674. az itteni iskolát a katolikusok szétűzték, tanárait Debreczenbe, majd Gyulafehérvárra követte tanulmányai folytatása végett. Azután segédtanár, szénior, tállyai rektor lett. Innen 1682. külföldre indult, hol az utrechti egyetem hallgatója lett. Három évi ott időzés után tért vissza s 1686. az újra feléledt sárospataki iskola igazgatását vette át. A következő évben a jezsuiták elfoglalták a templomot is, az iskolát is. Az elűzött tanulók nagy része C. vezetése alatt Gönczre vonult, hol megalapíták a sárospatak-gönczi iskolát, és mikor ezt a jezsuiták szintén megsemmisítettek, C. Kassára tette át működése szinhelyét, hol sok háborgatás közt a Rákóczi-szabadságharcig állott az intézetnek élén. Rákóczi F. visszaadván a reformátusoknak pataki iskoláját, C. 1705 máj.-ban ide tért vissza. Munkái: Observationes orthographicogrammaticae de recta hungarice scribendi et loquendi ratione (Lőcse 1708, újabb kiadása Szeben 1767); Resolutio ad propositionem Chr. a Roxas, etc. (Közölve Lampe-Embernél); Notationes de factis scholae S.-Patakinae (u. o.). Kéziratban is több, főleg történelmi tárgyú dolgozata maradt.

4. *C. (Tsétsi) János*, ifj., tanár, *C. 3.* fia, szül. Gönczön 1689 jún. 11., megh. Sárospatakon 1769 jún. 1. Iskoláit Kassán és Sárospatakon végezte; 1709. külföldi akadémiák látogatására indult. 1712 aug. 2. visszatért hazájába s már a következő évben atyja tanszékét foglalta el. 1717 eleje óta egyedül maga tanított. 1719. akarata ellenére Nagymihályi Szomoló Gergelyt adták mellé professzortársul. C. megférhetetlen ember volt, s a két professzor viszálykodása az ifjuságot is pártokra szaggatta, úgy hogy 1734 ápr. 6. egy királyi parancs mindkét tanárt kitette hivatalából. C. aztán ma-

gányba vonulva élte le hátralevő napjait. Munkái: Aphorismi, in quibus antiquitates veterum hebraeorum brevissime exhibentur (Bern 1726); Praefatio hungarica, apologiae Jueli per Joannem Tussai in linguam hungaricam translatæ permissa (1748); *Ifjabb Tsétsi János havi krónikája a Rákóczi-háború történeteiről* 1703—1709. (Latin nyelven kiadta Thaly Kálmán a Monum. Hung. Hist. II. oszt. Irók XXVII. köt. 256—396 l.) A sárospataki főiskola könyvtárában ezeken kívül sok becses kéziratát őrzik. V. ö. *Danielik* és *Ferenczy*, Életrajz. gyüjt. II. köt. 42—85. lapján az Erdélyi János által írt életrajzot. *Szinnyei*, Magyar irók. Adalékok ifj. C. János életéhez (Horváth Cyrill). Irod. Tört. Közl. 1907.

Csecsmirigy, l. *Emlő.*

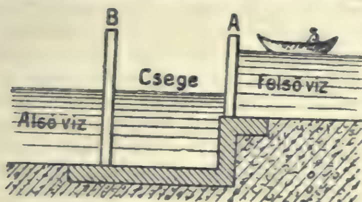
Csedő. Régi magyar személynév, mely előfordul Chedeh alakban is. Jobbára az alsóbb néposztálybeliek használták. Mint családnév a székelyeknél maradt fenn.

Csedreg, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 727 magyar lak.; u. p. Kökényesd, u. t. Halmi.

Cséfalva (előbb: *Cséfa),* kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 149 magyar lak.; u. p. Egyházgelle, u. t. Patony.

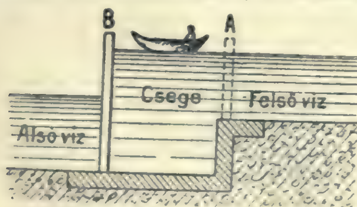
Cséffa, kisk. Bihar vm. cséffai j.-ban, (1910) 1632 oláh és magyar lak.; a járási szolgabírói hivatal széke, hitel- és fogyasztási szövetkezet, vasúti állomás, posta-, távíró- és telefonállomás, csendőrőrs.

Csege v. *kamarazsilip,* a hajózást szolgáló építmény, mely két végén kapukkal ellátott, a hajók befogadására alkalmas kamarából áll s

1. ábra.

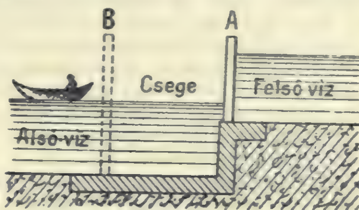
melynek segítségével a különböző szintben levő csatorna- vagy folyószakaszokon a hajók átvezethetők. A C. működését az *1., 2., 3. ábra* érteti

2. ábra.

meg, melyek a C.-t és használatát vázlatosan mutatják.

Az *1. ábrában* látható a két különböző szintű folyó-, vagy csatornaszakasz. A felső szakaszon van a hajó, mely az alsó szakaszba akar jutni. A két szakasz között van a C., mely az átjutást közvetíti s mely *A* és *B* kapukkal van elzárva. A C.-ben a vízszín olyan magas, mint az alsó szakaszban. A felső kapun, valamint újabb zsilipeken a C. oldalfalában elhelyezett elzárható nyílásokon a felső szakaszból víz bocsátható a C.-be. Ha a C. megtelt vízzel s benne olyan magasságra emelkedik, mint a felső szakaszban, akkor az *A* kapu megnyitható és a hajó a C.-be vezethető. Ezt a mozzanatot mutatja a *2. ábra.* Mihelyt a hajó a C.-ben van, a felső kaput ismét becsukják, s a C.-ből a vizet az alsó kapun, vagy a C. falában elhelyezett zsilipes nyílásokon lebocsátják. Ekkor a C.-ben olyan magas lesz a

3. ábra.

vízszín, mint az alsó szakaszban. A *B* kapu ekkor megnyitható s a hajó az alsó szakaszba jut. Ezt a mozzanatot mutatja a *3. ábra.* Ha a hajó az alsó szakaszból a felsőbe akar jutni, akkor fordítva a 3., 2. és 1. mozzanatok következnek be.

A C.-nek a főalkotó részei a felső és az alsó zsilipfej, melyben a kapuk vannak elhelyezve, az oldalfalak, melyek néha hiányzanak s kikövezett lejtőburkolat helyettesíti őket, továbbá a fenék, mely a felső kapu közelében lépcsőt mutat s végül a víz be- és kieresztésére szolgáló zsilipek és vízvezetékek. Mind a felső, mind az alsó kapu rendesen kétszárnyú; a két kapuszárny függőleges tengely körül forogható s szarufaszerüen egymásra támaszkodik, midőn a zsilipbejárót zárják. A régi C.-ben a kamara megtöltése és ürítése a kapukban elhelyezett tiltók segítségével történt, de újabban az oldalfalakban vízvezetékeket készítenek, melyek segítségével a C. megtöltése és kiürítése egyszerübben, gyorsabban és a hajózásra kedvezőbben történik. A C. méreteire a hajó méretei és a csatorna- vagy folyószakasz magassági különbsége az irányadó. Vannak 230—270 m. hosszú, 17—22 m. széles C.-k is s manapság már 9·92 m. eséskülönbség legyőzésére is C.-t használnak, sőt 20 m. esésig is célszerüen alkalmazható. Néha, ha a forgalom nagy, két C.-t építenek egymás mellé (páros C.-k); néha, ha a két csatorna- vagy folyószakasz vízszinkülönbsége nagy, lépcsősen egymásután helyezett C.-ket építenek (lépcsős C.-k). Meg kell még említenünk, hogy árapályos tengerek zárt kikötőibe is C.-n keresztül lehet be- és kijutni. A zárt kikötőben a víz szintje állandó, míg a tenger szintje a dagály és apály szerint változik. A vízszinkülönbséget a hajók be- és kijutása céljából C. segítségével győzik le. E tengeri C.-k nagy méretüek, mert nagy tengeri hajókat zsilipelnek velök, e méretek a tengeri hajók méreteivel folytonos növekedésben vannak.

A C.-t *Leonardo da Vinci* találta föl, midőn 1439. a milanói székesegyház részére a köveket vizen szállíttatta. Az olasz mestertől függetlenül a hollandusok is régen ismerték. Azóta egyre sűrűbb alkalmazást talált, eleinte főként Franciaországban, hol a hajózó-csatornák meglehetős magas vízválasztókon mennek át. Később más országokban is egyre gyakrabban építettek C.-ket. Nálunk a Ferenc- és Ferenc József-csatornán, a Bégán, a Hármas-Körösön és a Soroksári Dunaágon Budapesten van C.

Csege, község, l. *Tiszacsege*.

Csegely (ném. *Klippe)*, négy-, hat-, nyolcszögletü s más alakú ezüst- és aranyérmek, a rendes forgalmi érembélyeggel ellátva. Rendeltetésük szerint vagy emlék- és szükségpénzek, vagy pedig ajándékozásra szánt veretek, gyakran igen nagy alakban s értékben. Az erdélyi fejedelmek korából legnevezetesebb Apaffy Mihály nagy csegelye 100 arany értékben, tallér és aranyforint bélyegekkel. — *C.*, l. még *Boltozat*.

Csegez, kisk. Torda-Aranyos vm. toroczkói j.-ban, (1910) 587 oláh és magyar lak.; u. p. Várfalva, u. t. Toroczkó.

Csegézés, l. *Csege*.

Csegezi lyuk v. *Csepegővár*, barlang a Székelykő középső csúcsától a csegezi Gesztegtől D.-re eső hidasi Geszteghegyben; szádája meg volt erősítve s a hegy csúcsán vár állott. L. *Székelykő*.

Cseglye (bány.), mintegy méter hosszú hegyes karó, melyet a vágat irányában az ácsolat mögött sűrűn egymás mellett vernek be az omladékos kőzetbe, hogy beomlását legalább addig megakadályozzák, mig a C. között levő omladékot eltakarították és egy újabb ajtófelet beállították.

Csegőd, Erdőgyarakhoz tartozó puszta Bihar vm. nagyszalontai j.-ban, (1900) 334 lak.; vasúti állomás.

Csegöld, kisk. Szatmár vm. csengeri j.-ban. (1910) 989 magyar lak.; u. p. és u. t. Jánk.

Cseh, nép, l. *Csehek*.

Cseh, 1. *Ervin (szentkatolnai)*, politikus, szül. Valpón (Verőcze vm.) 1838 márc. 23. régi elszármazott erdélyi nemesi családból. Középiskolái elvégzése után gazdasági tanulmányokat végzett Magyaróváron, majd nősülése után szlavóniai jószágain gazdálkodott s a gazdasági mozgalmakban élénk részt vett. 1886—98-ig Szerém vármegye főispánja, 1898 dec. 10. a Bánffy-kormányban tárcanélküli horvát miniszter lett, mely állását Széll kabinetjében is megtartotta. 1898-ban titkos tanácsos, 1899. cs. és kir. kamarás lett. 1903 januárjában lemondott állásáról, melyet újra Tisza István gr. kormányra lépése alkalmával vállalt el. Midőn a szabadelvű párt az 1905 januári választásokon kisebbségre jutott, jún. 18. őt is fölmentették tárcájától. Azóta egészen visszavonult a cselekvő politikától.

2. *C. Lajos (szentkatolnai)*, geológus, szül. 1840., megh. 1908 ápr. 11. Selmeczbányán. A selmeczi bányavidéknek összes bányáit geológiailag térképezte, és a bányák érceiből, valamint a környék kőzeteiből szép gyüjteményt állított össze. Fontosabb munkái: *A vichnyei O-Antal tárna bányatelep földtani viszonyai* (Földtani Közlöny XVI. köt., 1886, németül is); *Kalinkán előforduló ásványok* (u. o. XVII. köt., 1887, németül is); *A selmeczi Ferenc-császár altárna geológiai szelvénye* (u. o. XX. köt., 1900).

3. *C. Lajos*, l. *Csernátony*.

4. *C. (Tseh, Boehm, Böhme) Márton*, a brandenburgi őrgróf főlovászmestere és lóorvosa. Szendrőn hét évig működött mint gyógykovács. Egernél a törökök elfogták s Konstantinápolyba vitték. Innen csak nagy viszontagságok árán jutott vissza Magyarországba, végre pedig a brandenburgi udvarhoz. 1697-ben Lipcsében jelent meg egy irata, ugyanez 1656. magy. fordításban ily címmel: *Lovak orvosságos megpróbált új könyvecskéje, melyben sokféle gyakorlott dolgok és orvosságok vannak* stb. E mű ajánlásában szerző leírja viszontagságait is. Pesten 1797. e műve ily címmel látott napvilágot: Lovakat orvosló könyv, mely irattatott C. által, aki a törököktől elfogattatván, Konstantinápolyból kiszabadulván, a brandenburgi főhercegnek főlovászmesterévé lett, most pedig nemzetéhez való buzgó indulatjából kinyomattatott Kiss István pesti könyvárus és óbudai könyvkötő által. Ujra megjelent 1822. *Szily* K. szerint C. nevét ki kell törölni a magyar írók sorából, mert csak a lőcsei kiadók fordították a szerző nevét magyarra, hogy a németből fordított lóorvosságos könyvecskének, amely tudományos szempontból teljesen értéktelen, nagyobb hűhót csinálhassanak.

5. *C. Péter (lévai)*. A Ludány-nemzetségből származó Lévai C. család legkiválóbb tagja. Atyja László rendesen s néha ő maga is Sáray néven fordul elő (Sáró barsvmegyei helységtől nevezték el így). Péter, mint Zsigmondnak hű embere, nagy méltóságokra emelkedett. 1404—15. főlovászmester, 1427—28. és ismét 1430—31. években macsói bán, 1436—37-ig erdélyi vajda volt. 1434. őt nevezte ki Zsigmond a husziták ellen indított hadsereg fővezérévé. V. ö. Palástiak I. 183; *Fejér*, Cod. Dip. Századok 1575, 458.; *Katona*, Hist. Crit. 636.

Csehánkapuszta, Málnapatakhoz tartozó puszta Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1900) 396 lak.; u. p. Málnapatak, u. t. Szinóbánya.

Cseh aranybulla, az az okirat, mellyel IV. Károly német császár és cseh király 1348. a cseh rendeknek a II. Frigyestől 1222. kapott szabadságait megerősítette.

Csehbánya, kisk. Veszprém vm. veszprémi j.-ban, (1910) 362 német lak.; u. p. és u. t. Városlőd.

Csehberek (azelőtt: *Csehbrézó)*, kisk. Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1910) 1392 tót és magyar lak.; fogyasztási és értékesítő szövetkezet. Hozzátartozik a Zlatnói üveggyár, u. p. és u. t. Poltár.

Cseh boltozat, cseh süvegboltozat, lásd *Boltozat*.

Cseh borok, Csehország borászata nem jelentékeny, de egyes C. nagyon jó minőségüek. A legtöbb szőllő a Moldva és Elbe folyók partjain lévő D.-i fekvésű domboldalokon van, melyeknek talaja bazaltból, gneiszből és mészkőből áll. Az összes szőllőterület $^{5}/_{10}$ része *Melnik*, $^{4}/_{10}$ része pedig *Leitmeritz* vidékére esik. A főszőllőfajok a kék burgundi, mely különösen Melnik és Csernosek vidékén ad szép szinű vörös bort, azon-

kívül finom fehér borokat adnak a tramini, sylvani stb. fajok. Híresebbek még a Berkovitz, Lobositz és Raudnitzvidéki borok.

Cseh borona, l. *Borona*.

Csehbrézó, község, l. *Csehberek*.

Csehek, államalkotó nép az északnyugati szlávság ágából, a róluk elnevezett ország, részben Szilézia területén. Eredetileg számos rokon törzsből alakult össze, melyek közül a névadó C. a mai terület középpontján, a régi Rip és Krakov között tanyáztak; körülöttük a *lucanok*, *piovanok*, *charvatok* stb. saját fejedelmeik uralma alatt, melyek függetlenségének csak a királyság vetett véget. A C.-hez tartozik még a szomszéd Morvaország fajilag és nyelvileg rokon népe, az ugyancsak több ágból szerveződött lach, hanák, harák, dolek stb. maiglan is differenciálódó, tájszólásilag is különböző rokonság. Régebben ide számították az úgynevezett morva tótságot, a morva valachokat, sőt nyelvrokonság alapján még a hazai tótságot is. Az újabb kutatások kiderítették, hogy a morva, tót és valach nép újkori telepes, nem autochton a mai területen, a látszólagos nyelvrokonság pedig tévedés, mert a tótság (l. o.) a délszlávok ágához tartozik. Vallás szerint a C., valamint a morvák is, csekély kivétellel róm. katolikusok, részben evangélikusok. A politikai russzofil irány hatása alatt az orosz ortodoxia is terjedni kezdett, de újabban ez is megakadt. A nép alapjában véve és hajlamai szerint földmívelő, de az erősen terjesztett gyáripar folytán már kimozdult konzervatizmusából s elárasztja a szomszéd országokat. Etnografiai tekintetben a cseh nép még ősi területén is meglehetősen szintelen. Viseletét, szokásait, építkezését régen elhagyta, gazdasági java érdekében modernizálódott. A legtöbb ősi nyom a Hana mellékén maradt. Itt-ott még látszik a cseh modoruvá alakított falazott alapú, gerendás vázú, magas fedelű, bár alapjában frank tipusú ház. Cseh nemzeti viselet még a multban sem alakult ki. Ezzel szemben bizonyos, hogy a C. korán fejlett nemzeti önérzete és tudatos ragaszkodásuk nyelvükhöz sok kincset őrzött meg számukra s ez alapon sikerült az 1895-iki néprajzi kiállítás számára sok hagyományt rekonstruálni, régi szokásokat, játékokat feleleveníteni. Az etnográfia iránt való érdeklődés elég korán (1793-ban) jelentkezett, mert gyüjteményeket, muzeumokat szerveztek, melyek anyagát a prágai kiállításon mutatták be. Jelenleg a néprajz szolgálatában működik a Český Lid (XX. évfolyam), a csehszláv néprajzi társaság, az előbb Náradopisný Sbornik, jelenleg Vestník cím alatt megjelenő másik folyóirat (XV. évfolyam), a brünni, olmützi stb. vidéki muzeumok időszakos kiadványai. A C. néprajzi viszonyairól bő tájékozást nyujt a prágai cseh-szláv néprajzi társaság emlékkönyve (Praha 1895). V. ö. *Vlach*, Die Cechoslaven (Teschen 1883); *Zemrich*, Sprachgrenze in Böhmen (Braunschweig 1902). Általános tájékoztató az Osztrák-Magyar Monarchia V. kötete.

Cseh erdő, a cseh masszivumhoz tartozó rög, erősen lekopott erdős hátság Bajor- és Csehország határán. A Fichtel-hegységtől a felső-ausztriai Duna-völgyig húzódik DK.-i irányban, mintegy 230 km. hosszan, és vízválasztó a Duna és Moldva vizei között. A neumarkti sülyedés két darabra bontja; az É.-i rész (csehül *Ceský Les*, bajor neve *Oberpfälzer Wald)* szeliden lejt a medence felé, míg az attól elfordított oldala meredek. Legmagasabb csúcsa a Cserkov 1039 m. A neumarkti sülyedéstől D.-re sokkal magasabbra emelkedik (cseh neve *Sumava)*. Középső gerince, a Künisches Gebirge a Seewand csúcsban 1343 m-t ér el. Bajor földön emelkedik az 1457 m magas Arber és az 1452 m. magas Rachel csúcs. Keleti lábánál folyik el a Moldva, amelyen túl egyetlen összefüggő hegysor sincs többé. Az egész hegység 600—1000 m közepes magasságú platóhoz hasonlít, amelyből alig emelkednek ki az őserdővel borított csúcsok. Hágói közül említésre méltók: a Tausi hágó, amelyen át vasút köti össze Pilsen és Furth városokat (500 m); hasonlóképen a pilsen-eisensteini vasút követi az Eisenstein hágót (922 m), valamint a budweis—st.-valentini vasút is a Kerschaumi hágón vezet át. Folyóvizei közül nagyobbak Csehország felől a Moldva, a Motavával és Beraunnal, a másik oldalon a Waldnab és a Regen. Sok kis tava szép fekvéséért látogatott, köztük híres a 90 m. mély, 16 ha területü Schwarzer See (1185 m. a tenger szine fölött). *Klímáját* jellemzi a sok csapadék és szubalpinus hőmérséklet, amely enyhébb a bajor, mint a cseh oldalon. *Növényzete* egyhangú és fajokban nagyon szegény. Helyenkint még őserdőket is találni. Erdei fái a fenyő, tölgy és bükk, néha 150 éves példányokban. Az irtásokon rengeteg földi szeder, málna és eper terem. Terményei a kender, len, rozs, burgonya és néhol gyümölcs. Lakossága eléggé ritka, de életrevaló, egyszerű, szokásaihoz és hagyományaihoz ragaszkodó nép. A cseheket és bajorokat elválasztó vonal Prachatič, Winterberg, Bergreichenstein, Neuern és Neugedein városokon vonul át. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés és az erdőgazdaság, emellett virágzó a faipar és az üveggyártás is.

Cseherdős (azelőtt: *Sumicza)*, kisk. Krassó-Szörény vm. bozovicsi j.-ban, (1910) 427 oláh lak.: u. p. és u. t. Nérahalmos.

Csehétfalva, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 432 magyar lak.; u. p. Kobátfalva, u. t. Székelykeresztúr.

Csehfalva (azelőtt: *Ablián)*, kisk. Temes vm. fehértemplomi j.-ban, (1910) 196 magyar és egyéb nyelvű lak.; u. p. és u. t. Karasjeszenő.

Cseh garas, l. *Prágai garas*.

Cseh gránát *(pyrop)*, sötét jácintpiros v. vérvörös gránátszemek, melyeknek apraját a gyógyszertárakban tárázásra használják, a nagyobbakat pedig csiszolva melltűkben, fülbevalókban, karperecekben aranyba vagy ezüstbe foglalják, avagy mint gránátgyöngyöket nyakékké fűzik fel. A mineralógus *pirop*-nak (pyropos a. m. tüzesszemű), az ékszerész C.-nak nevezi őket, mert Csehországban találják. Főképen magnéziumaluminium gránát. Ide tartozik a Dél-Afrika gyémántbányáiból származó *Cap-rubin* is.

Cseh gyémánt, nem egyéb, mint gyémánt formára megmunkált, nálunk is eléggé ismert hegyi kristály, vagyis kvarc.

Cseh hadjárat *(1304-ben).* I. Károly Róbert és a hozzá szító magyar főurak 1304. az osztrák hercegekkel egyetemben hadat indítottak Vencel cseh király ellen. A hadjárat főcélja volt a magyar korona visszaszerzése és a cseh királytól ez év június havában Magyarországon, kivált Esztergomban okozott károk megtorlása. Az egész háború néhány kisebb morvaországi erősség (Nikolsburg, Joslovitz) elfoglalására szorítkozott és Kuttenberg sikertelen ostroma után okt. 27. véget ért. V. ö. *Pór* A., Csák Máté 54—60 l. A megelőzőleg Magyarország és II. Ottokár cseh király között lefolyt négy cseh háború történetét l. *Csehország* és *Ottokár* (II.).

Cseh hegytaraj, 1. *Adler* v. *Erlitz-hegység,* 995 m. közepes magasságú hegylánc a Szudeták rendszerében, Csehország és a Glatzi grófság határán; az Erlitz vagyis Wilde-Adler völgye választja el a Habelschwerdti-hegységtől, amelylyel egyközüen halad. Legmagasabb csúcsa a Deschnayi-kúp (1114 m.). — 2. *C.*, az Óriáshegység déli vonulata.

Cseh hitvallás, l. *Husziták.*

Csehi, kisk. Bihar vm. központi j.-ban, most *Váradcsehi* (l. o.). — 2. *C.*, kisk. Nyitra vm.-ben, most *Nyitracsehi* (l. o.). — 3. *C.*, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1910) 737 magyar lak.; u. p. Csehimindszent, u. t. Baltavár. — 4. *C.*, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, most *Kiscsehi* (l. o.) — 5. *C.*, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, most *Sümegcsehi* (l. o.).

Csehimindszent, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1910) 910 magyar lak.; postahiv., u. t. Baltavár.

Cseh irodalom, l. *Cseh nyelv és irodalom.*

Cseh kiegyezés. 1890 óta valamennyi osztrák kabinet azon fáradozott, hogy a Csehország cseh és németajkú lakói között dúló nemzetiségi gyülölségben gyökeredző ellentéteket, melyek nemcsak anyagi, hanem kulturális téren is észlelhetők és melyek nemcsak Csehországra, hanem egész Ausztriára nézve káros hatásuak, orvosolja. Az első kiegyezési javaslatot a Taaffe-kormány által 1890 jan.-ban összehívott bizottság dolgozta ki, melyben a németek, ócsehek és a német és cseh nagybirtokosok bizalmi férfiai foglaltak helyet. E kiegyezés némely pontját, mint a csehországi közoktatásügyi és földmívelésügyi tanács kettéválasztását a kormány tényleg életbeléptette, de a legfontosabb határozatok, így a kerületek nyelvi szempontból való közigazgatási elkülönítése az ifjú-csehek ellenállásán az 1892-iki tartománygyülésen hajótörést szenvedett. A kiegyezési kísérleteket azóta a mai napig egyre ismételték. Az utolsó alkudozásokat Lobkovitz herceg helytartó vezette. Azután az új Gautsch-kabinet fogott (1911 őszén) Thun gr. helytartó közreműködésével a kérdés megoldásához, mely a Gautschot követő Stürgkh-kormánynak is nehéz feladata. V. ö. *Menger,* Der böhm. Ausgleich (Stuttgart 1891); *Fischel,* Materialien zur Sprachenfrage in Österreich (Brünn 1902); *Baernreither,* Zur böhm. Frage (Wien 1911).

Cseh kompaktátumok, l. *Kompaktátum.*

Cseh korona országai, másként: *Szent Vencel koronájának országai* alatt tágabb értelemben mindazon országokat értik, melyek valamikor Csehországhoz tartoztak, első sorban Morvaország, Szilézia és Luzácia (Lausitz). Ez utóbbi melléktartományokat az 1478 dec. 7-iki olmützi béke értelmében Hunyadi Mátyás királyunk nyerte Ulászló cseh királytól; de Mátyás halála után veszendőbe mentek, anélkül, hogy a csehek az ezen esetre kikötött 400,000 aranyat megfizették volna. 1527-ben a C. választás útján a Habsburgokra, I. Ferdinánd királyra szállottak.

Cseh kvarc (ásv.), nem egyéb mint citrin (l. o.).

Csehlaka (azelőtt: *Csehovecz),* kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 830 horvát lak.; u. p. Murakirály, u. t. Perlak.

Cseh-morva testvérek, a huszita mozgalomból (lásd *Husziták)* keletkezett felekezet, melynek alapítói Chelčicky Péter földbirtokos és Gergely testvér voltak. Követőiket a kormány 1461-től kezdve, mint úgyvélt háborítókat üldözte, s ez az üldözés még szigorubbá lett, mikor 1467. teljesen elszakadtak a r. kat. egyháztól. Erdőkben, gödrökben húzták meg magukat, amiért «gödörlakóknak» csúfolták őket. Sajátságaik inkább etikai, mint dogmatikai téren mutatkoznak. Mint «Krisztus törvényének testvérei» szorosan a hegyi prédikáció tanaihoz alkalmazkodtak, s a hozzájuk tartozóknak megtiltották az esküt, a katonáskodást, az állami hivatalok elfogadását. Mint a valdensek, kiknek maradékai közéjük olvadtak, szigorú egyházi fegyelmük útján erkölcsileg tiszta és bensőleges, de nagyon korlátolt látkörű életnézletek birtokába jutottak. 1570-ben a sendomiri zsinaton a reformátusokkal és lutheránusokkal egyesülvén, ezek közé beolvadtak. De Zinzendorf gr. (l. o.) még egyszer felújította gyülekezeti életüket. V. ö. *Lochner,* Entstehung der Brüdergemeinde in Böhmen und Mähren (Nürnberg 1832); *Gindely,* Geschichte der böhm. Brüder (Prag 1857—58, 2 köt.); *Goll,* Geschichte der böhm. Brüder (u. o. 1878—82, 2 köt.).

Cseh nyelv és irodalom. A cseh nyelv a nyugati szláv nyelvcsoporthoz tartozik, amely csoport még a lauzici szerb (röviden «szorb») meg a lengyel nyelvet is magában foglalja. A cseh nyelv legjellemzőbb vonása a palatalis mássalhangzókra következő *a* és *u* hangnak *e* illetőleg *i*-vé való változása: *duše* «lélek» = tót (és morva) *duša,* accus. *duši* = tót (és morva) *dušu*; *meč* «kard», gen. *meče,* dat. *meči* = tót *meč meča meču,* cs. *čest',* t. *čast'* «tisztelet, becsület», cs. *lid,* t. *l'ud* «nép» stb. A cseh nyelvben a hosszú hangzókat úgy jelölik mint a magyarban, azonban a hosszú *ú*-t, ha eredeti *o*-ból lett, *ů*-val írják: *bůh* gen. *boha* «isten». *t, d, n, í* és *ě* előtt jésítve ejtendők úgy mint a m. ty, gy, ny: *ticho* «csendesen», *tíž* «nehézség», *divadlo* «színház», *dílo* «tett, mű», *dělati* «tenni», *nic* «semmi», *níže* «alacsonyabban» *němý* «néma», más mássalhangzók után *ě* körülbelül *je*-nek ejtendő: *pět* «öt»; *y* úgy hangzik mint az *i*, de sohasem jésíti az előtte álló t, d, n-t: *ty* «te» *dymník* «kémény, nyní (ejtsd: ninyi) «most». Más esetekben a ty, gy, ny hangot *ť, ď, ň* jellel írják, pl. *kost'* (ejtsd: koszty), «csont», de gen. *kosti* (ejtsd: kosztyí) *č* = cs, *š* = s (*s* = sz!), *ž* = zs, *ř* = rzs (gyengén képzett *r*-rel), zöngétlen mássalhangzó után rs. A hangsúly úgy, mint a magyarban, az első szótagra esik. Az első tudományos

cseh nyelvtant Dobrovský írta (1792, 2. kiad. 1818), a legjobb nyelvtanokat Gebauer, egy rövidebb tankönyvet: Mluvnice česká (2 köt. 1890) és egy nagy tudományos nyelvtant, amelyből eddig az I. és a III. kötet, a hangtan és az alaktan jelent meg. Gyakorlati nyelvtant írt egyebek közt *Masařík:* Böhm. Schulgrammatik (6. kiad. Prága 1902) és *Kunz:* Die böhmische Sprache (7. kiad. Wien 1906). Nyelvtörténeti szótárt írt Jungmann (1835—39, 5. köt.) és Gebauer (1902 kk.); Kott nagy 7 kötetes szótára gazdag, de rendszertelen. Gyakorlati szótárakat írtak egyebek közt *Rank,* Taschenwörterb. der böhmischen u. deutschen Sprache (6. kiad. Prága 1895) és *Kunz,* Böhm.-deutsches u. d.-böhm. Wörterbuch (10. kiad. Berlin 1901). A morva nyelvjárásokat tárgyalja Bartoš: Dialektologie moravská (I. Brünn 1886, II. u. o. 1895).

A cseheknél korábban fejlődött ki hatalmas világi irodalom, mint bármely más szláv népnél és a fehérhegyi csata után kezdődő nagy hanyatlásáig a cseh irodalmat az első hely illette meg a szláv irodalmak közt.

I. *A régi cseh irodalom.* A nemzeti nyelven szóló irodalom a XIII. sz. második felében indul meg, még pedig a latin egyházi irodalom hatása alatt (az állítólag régibb grünbergi és königinhofi töredékek hamisítványok), cseh papok lefordítják a szentírás egyes részeit, egyházi dalokat költenek, írnak bibliai történeteket, legendákat, oktató költeményeket s e működés közben fejlesztik a népies költői nyelvet és verselést is. A keresztény nyugattal, különösen Németországgal való érintkezés útján nemsokára behatol a középkor romantikai költészete is, az Alexandreis, Tristan, a Rózsakert, Berni Detre, Ernő herceg; német minta után készült egy novella is, a *Tkadleček* («A takács»). A lovagkor letűnése után terjed az oktató költemény és a dráma, különösen az egyházi dráma, melynek híres terméke a cseh *Mastičkář* («A kenőcskalmár»). Az idegen minták utánzása mellett érvényesül az erősen lüktető nemzeti szellem is, így a Dalimil-féle rímes krónikában (a XIV. sz. elején a legrégibb krónika, a prágai Cosmasé latin nyelven van írva), Pardubici Smil Flaška oktató költeményeiben és a jogi irodalom legrégibb termékeiben.

II. A cseh reformáció és az aranykor. A cseh reformációnak, annak a hatalmas szellemi mozgalomnak első kezdetei még IV. Károly (1346—1378) uralkodásába esnek: a prágai egyetem alapítása (1348), Štítný Tamás (1331—1401) iratai, amelyek remek cseh nyelven hirdetik az igazi vallásosságot és erkölcsi tisztaságot és buzgó egyházi szónokok előkészítik Husz János (1369—1415) működését, aki mint cseh író és a cseh irodalmi nyelv irányítója is maradandó emléket hagyott maga után. A huszita mozgalom leverése után sem vész ki az elvetett mag; Husz legkiválóbb tanítványa, Chelčicky Péter (megh. 1460) A hit hálója c. művében önállóan tovább fejleszti mestere eszméit, Husz nyelvi törekvéseit pedig örökbe fogadják a cseh testvérek, akik a XV. sz. végén átveszik a vezető szerepet a cseh irodalom továbbfejlesztésében (közülük támadnak a XVI. és XVII. sz. legkiválóbb írói, ú. m. Blahoszlav, Zserotini Károly, Comenius). Új eszméket szolgáltat az irodalomnak a humanizmus is, amelynek kiváló cseh képviselői Lobkovic Bohuszlav (1460—1512) és Všehrd Viktorin (1460—1520). Igy keletkezett az 1527—1620-ig tartó korszak, amelyet irodalmi termékenysége és a nyelv klasszikus kiképzése miatt gyakran «arany korszak»-nak neveznek. A cseh testvérek legkiválóbb írója a fölvilágosodott Blahoszlav János (1523—71), aki görögből lefordította az új-szövetséget és azzal az egész biblia mintaszerű fordításához (a híres *Kralici biblia,* 1579—93) lökést adott. Az írók hosszú sora adja magát a történetírásra, köztük Hájek Vencel, akinek «cseh krónikája» népkönyvvé lett és Veleszlavin Ádám (1545—99), akinek stílusa és nyelve hosszú ideig mintául szolgáltak. Gazdag e kor földrajzi művekben is, de különösen jogi és társadalomtudományi művekben (Všehrd Viktorin, Cimburki Tovačovsky Ctibor, Zserotini Károly). A költészetet is szorgalmasan ápolták (ügyes versköltő volt a humanista Lobkovic Bohuszláv), de inkább csak egyházi és vallásos dalokban, jelentősége semmikép sem vetekedhetik a prózairodalommal.

III. Az irodalom hanyatlása. A fehérhegyi csata (1620) után a legkiválóbb írók és tudósok kivándoroltak, a cseh könyveket tömegestől megsemmisítették, II. József alatt a cseh nyelv még a népiskolából is kiszorult. Csak az egy Comenius Amos (1592—1670), a modern pedagógia megalapítója, lobogtatja fönnen a számkivetésben is a cseh irodalom fáklyáját.

IV. Az újkor. A XVIII. sz. végéig tartó rettenetes hanyatlásra következő újraébredésnek tudományos kutatások egyengették az útját, első sorban a lángeszű, európai hírnevű Dobrovský József kutatásai; ezen az alapon épített tovább Jungmann József, aki nagy szótárában összegyüjtötte az egész nyelvkincset és terjedelmes irodalomtörténetében kimutatta a régi cseh irodalom gazdagságát. Korszakalkotók a szláv régiségek mesterének, Šafarik Pálnak munkái is, de közvetetlenebb Palacky Ferenc Csehország történetéről írt monumentális munkájának a hatása. Ilyen biztos alapon indul meg egy új virágzó cseh irodalom, amely univerzalitás tekintetében túltesz akármelyik más szláv irodalmon. A költészetben az úttörők közé tartoznak Jungmann, a tót Kollár, azután Čelakovský, azonkívül megemlítendők a XIX. sz. első feléből Erben, Tyl, Marek, Chocholoušek, Klicpera. Az 1848-ik évvel általános emberi problémák vonulnak a cseh irodalomba, elől járnak Mácha, az első cseh byronista és a szellemes szatirikus Havlíček, de az új iskola legkiválóbb tagjai két költő, Hálek meg Neruda; ezekhez sorakozik sok kiváló író, a költők közül Heyduk, a regényírók közül Pfleger-Moravský, Němcová, Světlá, Třebízský, Vlček, Schulz, Šmilovský és a drámaírók közül Jeřábek meg Bozděch.

Új költőgeneráció lép föl a 70-es években, amely közül kimagaslik koncepciói nagyszerűségével és nyelvének ragyogó gazdagságával egyaránt Vrchlický. A modern költészet előhírnöke a révedező Zeyer, a legnépszerűbb cseh költő Čech Szvatopluk. Ugyancsak e körhöz tartoznak

Sládek, Mokrý, Quis, Pokorný, Stašek, Kvapil, Klášterský, Kaminský, Heister és mások.

A 80-as években a realizmus hatása alatt különösen a regény és dráma nyernek új lendületet. Jirásek történeti regényeiben nagyszerű képeket rajzol a haza történetéből, a népéletből vett élethű vázlatokat és elbeszéléseket írnak Rais, Klostermann, Šlejhar, Sumín, Novákné, Mrštík Alajos, Holeček stb. Társadalmi és politikai regényeket írnak Arbes, Šimáček, Mrštík Vilmos, Svoboda, Hermann, Laichter, Vikné-Kunětický Borbála, Svobodané, Hladík, Dyk s mások. A prágai nemzeti szinház megnyitása (1881) a drámai költészetet is fölvirágoztatta, Vrchlický és Zeyer mellett a legtermékenyebb drámaírók Stroupežnický, Preissné, a Mrštík testvérek, Šimáček, Svoboda, Šubert, Štolba, Kvapil, Jirásek, Hilbert, Dyk. A realisztikus és impresszionista költészet legkiválóbb képviselői Machar és Sova.

Irodalom. A cseh irodalomtörténettel foglalkozó újabb főmunkák (a régiebbeket l. Dobrovsky, Jungmann, Šembera, Tieftrunk, Jireček a.) a következők: A. N. Pypin i. V. D. Spasovič, Istorija slavjanskich literatur II k. (2. kiad. Szt.-Pétervár 1881, — németül Geschichte d. slav. Literaturen übers. v. T. Pech, Leipzig 1884); Jaroslav Vlček, Dejiny české literatury (Prága 1897 kk., a legjobb, még be nem fejezett munka); V. Flajšhans, Pisemnictví české slovem i obrazem (Prága 1901); J. Jakubec u. A. Novák, Geschichte der čech. Literatur (Leipzig 1907). Az újabb cseh irodalomról egy nagy gyüjteményes munka jelenik meg 1902 óta Prágában Laichter kiadásában: Literatura české 19. století Kisebb összefoglalást írt újabban Machal, Die osteuropäischen Literaturen u. die slav. Sprachen, Berlin és Leipzig 1908, 176—193 l. és Novák Ernő az Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetében.

Csehország, Tápióssághoz tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. nagykátai j.-ban, (1900) 485 lak.; u. p. Tápióság, u. t. Tápiószecső.

Csehország (csehül: *Cechy*, latinul: *Bohemia*; l. a *mellékelt térképet)*, királyság, egykoron önálló, most az osztrák birodalmi tanácsban képviselt koronatartományok és országok egyike, területe 51,948 km². Határai ÉNy.-on Szászország, ÉK.-en Porosz-Szilézia, DK.-en Morvaország és Alsó-Ausztria, D.-en Felső-Ausztria és DNy.-on Bajorország. Kiterjedésére és népességére az osztrák tartományok között második helyen áll (egyedül Galicia előzi meg).

Hegy- és vízrajza. C. három oldalt természetes határokkal védett hegyes-völgyes fensík. A medence vizeit a Moldva és az Elbe gyüjti össze és vezeti ki É.-on az Érchegység egy keskeny kijárásán. Hellyel-közzel 1000 méter magasságra emelkedő hegyei és csoportos magaslatai közt a Kubany 1362 m., a Planski-erdő 1080 m. Kelet felé a budweis—wittengaui síkságra ereszkedik le a hegység, majd újból felemelkedik a Cseh-Morva dombvidékre (600—800 m.). C. középső vidékein a Beraun és a Moldva között emelkedik a Brdy-erdő (817 m.). Az ország Ny.-i határa az Érchegység (1244 m.), mely K.-en a nollendorfi szorosban végződik és az Elbehomokkővonulatban folytatódik, míg Ny.-on a Fichtel-hegységben, melyet C.-gal a walsasseni fensík köt össze. C. két főhegyrendszerén belül a Karlsbadi és a Teplitzi hegység, valamint a Császár-erdő köti össze az Érchegységet a D.-i fensíkkal. A Duppai hegység bazaltlapjai, valamint a saazi síkság által elválasztott Cseh-középhegység K. felől csatlakozik az Érchegység belső övének hegyeihez. Kevésbbé egységes az ÉK.-i határhegység, itt a határ a Lausitzi hegységből (796 m.) kiindulva az Iser-hegység (1126 m.), a Jeschken-hegység (1013 m.), az Óriás-hegység (1603) és a Heuscheuer hegységen (772 m.) át az Adler-hegységig (1114 m.) halad.

Földtani felépítését tekintve C. főtömegében az ősrégi cseh masszivumot alkotja, mely a devon ideje óta szárazföld maradt. A D.-i, valamint az országot környező hegyek nagyrészt gránitból, gneiszből és őspalákból állanak. A paleozos képződmények, ú. m. a kambrium-, a szilur- és a devonkori üledékek a Pilsen—Prága közötti medencében vannak és felette gazdagok kövületekben. Ugyanitt gazdag szén- és érctelepek is vannak. É.-on a homokkő az uralkodó, D.-en a budweisi, valamint É.-on az Eger-Falkenau-Teplitz közötti medencében kiterjedt harmadkori üledékek vannak gazdag barnaszén telepekkel.

A Szudeták lábánál kiterjedt krétakori tenger üledékeit találjuk. A harmadkorban számos helyütt működő vulkánok voltak C.-ban is. Az ekkor keletkező bazaltok, fonolitok alkotják a Cseh-középhegységet. A régi vulkánosság mai nyomai a szénsavas gázkiömlések és ásványvízforrások. C. leghíresebb forrásai: Karlsbad, Marienbad, Franzensbad, Teplitz-Schönau, Johannisbad, Bilin, Giesshübl, Liebwerda, Königswart, Neudorf stb.

Folyóvizei 3 vízgyüjtőhöz tartoznak. A Duna és az Odera C. összes vizeinek csak 6·6%-át veszi fel, a többit az Elbe szállítja az Északi-tengerbe. Itt ered az Elbe, főbb mellékvizei: jobbról a Cidlina, Iser és a Polzen, balról az Aupa Mettau, Adler, Moldva, Eger és a Biela. A Moldva C.-ban ered és itt is torkoll az Elbébe, amely innen kezdve hajózható. Mellékvizei a Luschnitz, Sazawa, Wotawa és Beraun. Nagyobb tavai nincsenek, említendő művize a Schwarzenberg-csatorna (hossza 57·8 km.).

Éghajlata a medencének meglehetősen egyenletes és csak a magas hegyvidéken uralkodik zord klima. Évi közepes hőmérséklete: Budweisban 8·0°, Taborban 7·2°, Pilsenben 8·5°, Prágában 8·8°, Csaszlauban 8·1°, Josefstadtban 7·9° és Bodenbachban 8·6°. Legmelegebb az ország közepe, s szélei felé az emelkedő magassággal sülyed a hőmérséklet. A csapadéknál ez fordítva van, míg a Cseh-erdő 1500 mm., addig Prága 420 mm. és az Érchegység 1200 mm. átlagos évi csapadékot mutat fel. Az Eger vidékén 400 mm. alatt van.

Növényvilága a hercyni-balti flórához tartozik és csak D.-en egyezik a szubalpin osztrák flórával, a belső dombvidéken a pannoniai flóra a túlnyomó.

Állatvilága egyezik a középeurópai egyéb vidékekével. Elvétve akad medve és farkas, a borz is fogy, mert ezeket erősen irtották, a róka, valamint a vidra gyakori. Szarvas kevés, de őz, fajd és fogoly sok van; a ragadozó madarak között a keselyű és a sas nem ritkák. A csúszó-mászó állatok világa is gazdag, halállománya a hatalmas gyáripar miatt a szennyezett vizekben kisebbedett, de a patakokban gyakori a lazac, pisztráng és a tok.

Terményei. C. 97%-a termőföld, ebből 50% szántóföld, 11% rét és kert, 5% legelő és 29%

erdőtalaj. Terméseredménye 1910: búza 3·9, rozs 9·3, árpa 5·7, zab 7, kukorica 0·4 millió q, hüvelyes termett 615,515 hl., repce 94,325, mák 45,325, lenmag 46,637, lenfonál 74,579, burgonya 24.049,060, cukorrépa 43 millió, répa 9·2 millió, káposzta 2·4 millió, lóhere 14·2 millió, széna 17·2 millió, komló 122,550 (1900-ban 72,010) q. Bortermése 4512 hl. és gyümölcs több mint 6·5 millió q. Állatállománya 1900-ban: 239,564 ló, 2.258,338 szarvasmarha, 228,307 birka, 688,822 sertés és 316,834 kecske. Méhészete és házi szárnyas állattenyésztése is igen nagy jelentőségű. Az erdőterület $1^1/_2$ millió ha., túlnyomó részben tűlevelű és az erdők évi hozama $3^1/_2$ millió köbméter. A vadászat is tekintélyes gazdasági hasznot hajt, 1907-ben 747,810 haszonvadat és 927,649 drb szárnyast, továbbá 59,708 ragadozót és 191,253 kártékony szárnyast ejtettek el.

Bányászata az ország gazdag ásványvilága miatt igen magas fokon áll és só kivételével a bányászat legtöbb ágát űzik. 1910-ben az összes bánya- és kohótermékek értéke 161.913,292 K volt, ami Ausztria össztermelésének 51·3%-át teszi. Arany 179 kg., ezüst 47,786 kg., ólom 39,876 kg. termeltetett, továbbá nagy mennyiségben: cink, antimon, uránszurokérc (rádiumpreparátum céljaira), vitriol, timsó, grafit, ásványi festékek, porcellánföld, agyag, féldrágakövek (cseh gránát). Legfontosabb bányaterméke azonban a szén; 1906-ban: 42.328,230 mmázsa kőszenet (Kladnó, Buschtehrad, Pilsen és Radnitz bányáiból) és 208.505,360 métermázsa barnaszenet bányásztak (Brüx, Teplitz).

Ipari tekintetben Európa első országai között foglal helyet. 1902-ben 468,473 ipartelepén 1.346,018 munkást foglalkoztattak s a felhasznált erőszükséglet meghaladta az 550 ezer lóerőt; 50-nél több munkással 2412 vállalat dolgoztatott, 1000-nél többel 33. A vállalatok számát tekintve, a ruházati ipar 58,659, az élelmezési 35,496, a fémipar 28,381, a faipar 20,249, a kő-, föld-, agyag- és üvegipar 9990, a szövő-fonóipar 8276 telepet foglalkoztatott. Nürnbergi cikkeket, játék- és dísztárgyakat 98,159 vállalat állított elő. 100-nál több munkást foglalkoztató nagyüzemek közül jelentősebbek a szövő-fonógyárak (458), a vas- és gépgyárak (148), vas- és ércolvasztók (162), üveghuták és porcellángyárak (150), tov. az élelmezési és élvezeti cikkeket előállító gyárak (48). C. legrégibb ipara, az üveg- és porcellánipar, már a XIII. sz. óta virágzik. Legnagyobb vállalatok Karlsbad, Budweis és Bleistadt környékén vannak. A textilipar középpontja Rumburg és Prága, továbbá Reichenberg és Aussig; ugyanitt vannak a legnagyobb vas- és gépgyárak, továbbá cukorgyárak. Csipke, hangszer, játékszer, szalmafonatok stb. gyártása is igen fejlett. Élelmiszerek közül cukrot 1907—8-ban 126 gyárban 5·8 millió q-t állítottak elő, 579 sörfőzőben 10 millió hl. sört főztek, szeszt 270 helyen égettek (479,305 hl.), dohánygyára 7 van és 5 kereskedelmi és iparkamara szolgálja mindezek érdekeit.

A *kereskedelem* középpontja Prága. A nagy árúforgalmat 6654 km. vasúti vonalon bonyolítják le, országútjai 32,387 km. hosszuak. Víziútja 1171 km. (Elbe, Moldva és Belang), 1703 posta- és 1084 táviróhivatala van. Prágában van tőzsde is. Van azonkívül az országban 17 bank, 232 takarékpénztár s a kezelt értékek összege meghaladja a 2·15 milliárd koronát.

Népesség. C.-ban a harmincéves háború idejében csak kb. 800,000 ember lakott, 1772. már $2^1/_2$ millió, 1890-ben 5·8 millió és 1910-ben 6.774.309 volt a lélekszám. A népszaporodás rohamos, mert még az utolsó évtizedben is 7·2%-a volt az össznépességnek. A népsűrűség 1900-ban 134 lélek egy km²-re. Népmozgalma szerint 1907-ben 1000 lélekre esett 7·8 esketés, 30·2 élve születés és 20·9 haláleset, míg 1000 születés között 121·4 volt törvénytelen és 30·3 született halva. 1900-ban 7415 községe és 12.846 helysége volt 826,817 házzal és 1.547,031 lakással. Népességének 62·7%-a cseh és 37·3%-a német, utóbbiak főleg Ny.-on és É.-on laknak. Vallási tekintetben 96% r. kat., 2·3% protestáns és 1·5% izr. *Az oktatás* ügye igen magas fokon áll (az 1908. évi adatok szerint): 6097 elemi és polgári iskola (3563 cseh és 2534 német) 28,793 tanerővel, 1.154,334 tankötelessel. Gimnázium és reálgimnázium 65, reáliskola 42, tanítóképezde 18 és tanítónőképezde 12 volt. Főiskolája: Prágában két egyetem (cseh és német), két műegyetem (cseh és német, l. *Prága*). Szakiskolái: bányászati főiskola (Přibram), festőakadémia (Prága), 3 teológiai intézet, 5 gazdasági, 2 erdészeti iskola, 56 földmívesiskola, 113 kereskedelmi, 560 ipari, 2 bányászati, 1 bábaképző, 270 zene és 134 női foglalkoztató és 130 nevelőintézet. Van cseh nemzeti muzeuma, tudományos, irodalmi és művészeti akadémiája. A hírlapirodalom 1909-ben 1196 lapból állott, közöttük 30 napilap. Egyesület 23.994 volt az országban, kórház 166, tébolyda 6, jótékonysági és emberbaráti intézet 60 és 518 menház.

Alkotmánya és közigazgatása. C.-nak tartománygyűlése van, annak tagjai: az érsek, a 3 püspök, a két egyetem rektora, a hitbizományok 16, a nagybirtokosok 54, a főváros 10, a kereskedelmi és iparkamarák 15, a városok és iparihelyek 62, a községek és falvak 79 választott képviselője, összesen 242 tag, kik közül a választottak 6 éves megbízással birnak. A tartománygyűlés elnökét a császár nevezi ki. A birodalmi tanácsba 82 tagot küldenek. A tartománynak két önálló törvényhatósági városa van, ú. m. Prága és Reichenberg, valamint 102 ker. kapitánysága. Legfőbb közig. hatósága a helytartótanács, élén a helytartóval. A ker. kapitányságok élén a kinevezett ker. kapitányok állanak. A helytartó egyúttal a pénzügyi hatóság és a tartományi iskolatanács elnöke. A helytartótanács mellé tanácsadó hatóságként van az egészségügyi tanács rendelve. A két külön törv. hat. joggal felruházott városban a közig. teendőket a választott városi tanács végzi, a rendőrigazgatóságokra bízott bizonyos dolgok kivételével. Igazságszolgáltatás céljából van 1 orsz. főtörvényszék (Prága), 15 ker. törvényszék és 222 járásbiróság. A pénzügyi igazgatást az orsz. pénzügyigazgatóság (Prága), a 10 ker. pénzügyi hatóság, 90 adóügyi hatóság 93 vámhivatal és 215 adóhivatal teljesíti. Katonai tekintetben 16 hadkiegészítő parancsnokságra van beosztva. C. címere koronázott, nyel-

vétöltő 2 farkú ezüst oroszlán, vörös mezőben, az ország színei vörös és fehér, a védszentje Nepomuki Szt. János és Szt. Vencel.

Irodalom. Sommer, Das Kgr. Böhmen stat.-topogr. dargestellt, 16 köt., 1833–49; Langhans, Das Königreich Böhmen, Wien 1881; Ortsrepertorium für das Kgr. Böhmen, Prag 1907; Katzer, Geologie von Böhmen, u. o. 1889—92; Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wört und Bild XIV. köt., Wien 1894—96; Spezial-Ortsrepertorium von Böhmen (Statist. Zentral-Komm.), u. o. 1893; Langhans, Die deutsch-tschechiche Sprachgrenze in Nordböhmen (Peterm. Mitteil. 1899, IV.); Suess F. E., Bau und Bild der Böhmischen Masse, u. o. 1893; Gemeindelexikon von Böhmen (Statist. Zentral.-Komm,), u. o. 1904; Rauchberg, Der nationale Besitsstand in Böhmen, Leipzig 1905, 3 köt.; Seidl, Landwirtschaftsrecht und Landwirtschaftspflege in Böhmen, Prag 1904—05; Bachmann, Geschichte Böhmens, Gotha 1905, 2 köt.; Przedak, Geschichte des deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen, Innsbruck 1904; Geologische Übersichtskarte von Böhmen, Mähren und Schlesien 1,300.000, Olmütz 1907; Rionac, Reisehandbuch für das Kgr. Böhmen, Stuttgart 1886.

Története.

C. eredeti *Bojohemum* nevét a kelta származású *bojok*-tól vette, akiket onnan Krisztus születése idején a germán *markomannok* szorítottak ki (v. ö. Marbod). A VI. sz.-ban ez utóbbiak Bajorország felé huzódtak s utánok a pusztulásnak indult C.-ba szláv törzsek vonultak be, amelyek azután *csehek* közös név alatt egyesültek. Ezeket nemsokára a szilaj *avarok* (l. o.) igázták le, kiknek uralmát a csehek 623. egy *Samo* nevű bevándorolt frank vezérlete alatt lerázták, de az így megalapított ország *Samo* halála után (658) ismét szétmállott. Nagy Károly óta a frankoknak volt némi fenhatóságuk a csehek felett. A kereszténységet is Németországból kapták a csehek; Cirill és Method szláv apostolok térítése csak átmeneti volt. Az első fejedelmi család, a Přemiszlida dinasztia a legendás Krok leányától, Libusától és pór eredetü férjétől, Přemysl-től származott. A 874. keresztény hitre tért Borivoj fia, *I. Spythinyev* 912 körül az ország törzseit egy fejedelemséggé egyesítette. A trónon öccse, *Vratiszláv* (Ulászló), a regeszerű Drahomira férje követte. Ennek fiát, *Szt. Vencelt* (l. o.), a kereszténység buzgó pártfogóját, I. Henrik király 929. a német fenhatóság elismerésére kényszerítette. Vencel a pogány csehek összeesküvésének esett áldozatul (935). Öccse, *I. Boleszláv* 950-ben újra kénytelen volt Németország fenhatóságát elismerni; fia, *II. Boleszláv* Morvaországra, Sziléziára és nyugati Galiciára is kiterjesztette uralmát. Az ő idejében függetlenítette II. Ottó német császár C.-ot a regensburgi egyházmegyétől és a cseh prágai püspökséget alapította (973). *III. Boleszláv* herceg alatt azonban Boleszláv Chrobry lengyel király 1003. C.-nak nagyobb részét hatalmába kerítette, de 1004. az ismét felszabadult s a II. Henrik császártól kijelölt *Jaromir* herceg lett fejedelme. Jaromir öccse, *Udalrik*, II. Konrád császártól Morvaországot kapta hűbérül (1029). *II. Vratiszláv* (1061—1092) IV. Henrik császártól (1106), unokája pedig, *II. Vladiszláv* (1140—74) I. Rőtszakállu Frigyes császártól (1158) kapott királyi koronát és rangot. 1173—97 között Morvaország újra elvált, C. pedig hanyatlásnak indult, mígnem *I. Přemysl Ottokár* (1197—1230) a Sváb Fülöp királytól (1204) kapott és II. Frigyes által 1216. megerősített királyi címet és rangot ügyesen kihasználva, hatalmát megerősítette.

Csehország közigazgatási beosztása.

A ker. kapitányság neve	Népesség 1910-ben	Területe km²-ben	A ker. kapitányság neve	Népesség 1910-ben	Területe km²-ben	A ker. kapitányság neve	Népesség 1910-ben	Területe km²-ben
Prága	224.721	14	Karolinenthal	69.258	519	Podersam	43.763	579
Reichenberg	36.372	6	Kladno	80.754	286	Polička	34.869	320
Asch	44.900	142	Klattau	78.445	872	Prachatitz	74.449	1094
Aussig	117.586	356	Kolin	73.319	489	Presznitz	31.441	—
Beneschan	68.602	884	Komotau	75.201	504	Přestitz	44.533	518
Bischofteinitz	49.211	629	Königgrätz	74.205	694	Přibram	67.409	708
Blatna	47.566	681	Königinhof	70.113	376	Rakonitz	50.940	647
Böhm.-Brod	48.226	471	Kgl. Weinberge	182.478	345	Raudnitz	53.629	459
Böhm.-Leipa	73.524	641	Kralowitz	35.043	658	Reichenau	52.968	413
Brandeis an der Elbe	41.928	—	Krumau	61.093	1057	Reichenberg	93.663	314
Braunau	56.642	408	Kuttenberg	64.079	551	Rokitzan	59.687	711
Brüx	101.729	1312	Landskron	68.719	472	Rumburg	29.816	164
Budweis	121.180	015	Laun	44.555	358	Saaz	49.590	403
Caslau	65.094	603	Ledetsch	49.759	652	Sanct Joachimsthal	18.670	—
Choteboř	46.780	539	Leitmeritz	90.567	628	Schlan	119.029	766
Chrudim	94.701	706	Leitomischl	50.764	492	Schluckenau	57.436	191
Dauba	25.409	430	Luditz	28.867	—	Schüttenhofen	53.147	817
Deutsch-Brod	50.416	902	Marienbad	31.896	498	Selčan	54.053	745
Deutsch-Gabel	31.496	—	Melnik	43.129	413	Semil	63.015	314
Dux	84.392	394	Mies	73.096	878	Senftenberg	58.774	600
Eger	70.329	455	Moldautein	17.027	255	Smichow	168.197	489
Falkenau	95.870	502	Mühlhausen	37.697	609	Starkenbach	49.177	338
Friedland	50.684	401	Münchengrätz	38.828	439	Strakonitz	73.980	863
Gablonz an der Neisze	99.079	210	Nachod	59.392	233	Tabor	79.467	979
Graslitz	39.193	336	Neubydžow	57.821	—	Tachau	43.475	615
Hohenelbe	45.490	360	Neudek	36.269	491	Taus	48.686	492
Hohenmauth	68.209	553	Neuhaus	52.283	—	Tepl	26.545	575
Hořovic	74.160	582	Neupaka	64.824	711	Teplitz	102.910	197
Humpoletz	28.011	—	Neustadt a. M.	49.603	445	Tetschen	120.444	603
Jičin	69.155	819	Pardubitz	101.811	786	Trautenau	85.514	516
Jungbunzlau	76.989	568	Pilgram	52.225	1183	Turnau	48.054	331
Kaaden	42.582	—	Pilsen	157.150	660	Warnsdorf	39.348	—
Kamenitz an der Linde	36.156	617	Pisek	80.399	974	Wittingau	48.783	801
Kaplitz	53.775	906	Plan	34.182	474	Zižkow	102.566	238
Karlsbad	78.686	452	Poděbrad	82.547	694	Összesen	6.774,309	—

CSEH-MORVAOR

ZÁG ÉS SZILÉZIA

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

Unokája, *II. Ottokár* (1253—78) alatt C. hatalmának tetőpontjára emelkedett. Ottokár hatalmát a szomszédjaival is éreztette, így hazánkkal is, mely ellen 1252—75-ig négy háborút indított. Az ő szavára űzték el a stájer rendek István magyar herceget országukból; 1260. véres diadalt nyert IV. Béla hadain a morvamezei Kroissenbrunnál. Ezután békét kötött ugyan és Kunigunda hercegnőt, IV. Béla unokáját nőül vette, de 1270. sógora, V. István ellen újra háborút indított és 1271. az elpusztított Pozsony meg Moson vármegyén keresztül Győrig nyomult. 1273-ban az új német király, Habsburgi Rudolf, Ottokár ellen IV. Kun Lászlóval szövetségre lépett, melynek hasznát első izben 1276. látta, midőn Ottokárt Bécs kapui előtt hódolatra és az osztrák tartományok és Stiria kiadására kényszeríté. Midőn pedig a megaláztatást nehezen tűrő cseh király 1278. a békét fölbontotta, közte és Rudolf között újabb mérkőzésre került a sor. Ez alkalommal Rudolf csak csekély hadat tudott összetoborozni, míg Ottokár 60,000 cseh-lengyel és részben német sereg élén közelgett a vele rokonszenvező Bécs felmentésére. Rudolf azonban szerencséjére Kun László magyar hadával egyesülvén, 1278 aug. 26. Dürnkrut mellett a cseh király hadát teljesen megverte, Ottokár maga is életét veszté. Ottokár kiskorú fia, *II. Vencel* megmaradt a cseh korona birtokában. Ennek fia, *III. Vencel*, 1306 aug. 4. Olmützben gyilkosságnak esett áldozatául és vele kihalt a Přemysl-család.

Habsburgi Rudolf és Karinthiai Henrik rövid uralkodása után 1310—1437-ig C. fölött a luxemburgi házból való királyok uralkodtak. *János* király (1310—46), VII. Henrik császár fia és III. Vencel sógora, megszerezte Luzáciát, Égert és Sziléziát, de lemondott Lengyelországról. E kiegyezés Visegrádon ment végbe (1335), Károly Róbert királyunk udvarában, ki mint békebiró egyenlíté ki János és lengyel Kázmér viszályait. Miután Vak János Crécy mellett elesett, fia, *I. Károly* (mint német császár *IV. Károly*, 1346—78) következett a trónon. Ez C. felvirágoztatása körül nagy érdemeket szerzett és a prágai (a legelső német) egyetem alapítása által (1348) is maradandó emléket biztosított magának. Megszerezte Felső-Pfalzot és Brandenburgot, Morvaország trónjára pedig János Henrik nevü öccsét ültette (1349), míg Zsigmond fiának utóbb Brandenburg jutott. Erőszakos fia, *IV. Vencel* (1378—1419) idejében lépett fel *Husz* János (l. o.) reformátor és ezzel kapcsolatban megindultak a cseh nemzeti mozgalmak, melyek 1409. a német tanárok és tanulók Prágából való eltávozását vonták maguk után. Vencel, ki a főpapsággal és saját főnemeseivel is meghasonlott, egy ideig fogságot is szenvedett, 1400. pedig a német koronától is megfosztatott. Öccse, *Zsigmond*, ki 1387 óta viselte a magyar és 1410 óta a német koronát, császár létére kötelességének vallotta az egyházban kitört szakadást orvosolni. De mivel az e célra összehívott konstanci reformzsinat Huszt (a Zsigmondtól kapott menlevél dacára) 1415. elégettette: a dühös csehek Zsigmondot letették s hívein és a kat. papságon rettenetes boszut vettek és azután 1419—36-ig a szomszéd államokat tűzzel-vassal pusztították (l. *Ziska*). Hazánk ÉNy.-i vmegyéi is szenvedtek a *husziták*-tól és befészkelődő cseh zsebrákoktól. Rabló hadjárataikkal a csehek maguk ellen keltették az egész művelt világ gyűlöletét, sőt utoljára a huszita pártok is egymás ellen fordultak, mire a kimerült nemzet 1433. kibékült Baselban a kat. egyházzal, mely a kehely használatát megengedte; egyúttal kibékült az ország *Zsigmond* királlyal. Ezt veje, *II. Albrecht* követte a trónon (1437—1439), ki a magyar koronát is birta. Fia, *László* (1453—1457) halála után *C. nemzeti választó-monarchiává alakult át*.

Az első nemzeti fejedelem *Podiebrád György* volt (1458—71), az eddigi ideiglenes kormányzó, ki fényes tehetségeivel és nemzeti politikájával sokban hasonlít nagy kortársára, Hunyadi Mátyás királyunkra, ki leányát, Katalint vette nőül. Azonban Podiebrád a huszita valláshoz szított, amiért a pápák kiátkozták és keresztes hadjáratot hirdettek ellene, melynek végrehajtását a tehetetlen III. Frigyes császár és a pápa Mátyás királyra bízták. A váltakozó szerencsével folyó háborúban (1468—78) a kat. cseh, morva és sziléziai rendek Mátyást ugyan cseh királynak választották, de a huszita-csehek *Jagello Ulászló* lengyel herceget, Kázmér király fiát ismerték el Podiebrád utódának. Podiebrád halála után (1471) még nagyobb elkeseredéssel folyt a harc, amennyiben Kázmér király nemcsak Ulászlót támogatta, hanem másik fia érdekében az elégületlen magyar rendekkel fogott kezet. Végül azonban mégis Mátyás győzött, ki Boroszló előtti táborából mind a cseh, mind a lengyel király hadát annyira végveszélybe sodorta, hogy a szövetséges királyok személyesen könyörögtek békéért (Olmützi béke 1478 dec. 7.). E béke értelmében ugyan Ulászló is használhatta a cseh királyi címet és a tk. Csehország Ulászló birtokában maradt, de a melléktartományok, ú. m.: Morva, Szilézia és Luzácia, Mátyás birtokába jutottak; Mátyás halála után a csehek ezeket az országokat 400 ezer aranyért visszaválthatták Magyarországtól.

Jagello II. Ulászló (Vladiszláv), 1471—1516-ig, a cseh trónon éppen olyan silány fejedelemnek bizonyult, mint a magyar trónon. Ő is, fia *II. Lajos* (1516—1526) is Budán székelt és már ez okból is keveset folyt be Csehország sorsára. Miután II. Lajos a mohácsi csatában elesett, a cseh, éppen úgy, mint a magyar rendek, Lajos sógorát, a Habsburg-házból származott *Ferdinánd* főherceget emelték a trónra, miután a rendek kiváltságainak megtartását esküvel fogadta. Midőn a huszita s prot. érzelmű rendek Ferdinándot és bátyját, V. Károlyt a schmalkaldi háborúban (l. o.) támogatni vonakodtak, Ferdinánd az ellenszegülőket az 1547-ik «véres» országgyűlésen kegyetlenül megbüntette, a rendek és az autonom városok kiváltságait megnyirbálta s dinasztiája örökösödési jogát rájok erőszakolta. Fia, *Miksa* és unokája *Rudolf* követték (1564—1608). A türelmes Miksa elismerte az utraquista-lutheránus rendek vallásszabadságát, míg a türelmetlen Rudolf által kezdeményezett ellenreformáció Csehországban is komoly viszályokat támasztott. Nagy válság küszöbén a Habsburg-család tagjai végre Rudolf letételét határozták el (1608). Ennek a ha-

tározatnak végrehajtását pedig Mátyás főhercegre bízták, ki is a magyar és osztrák rendek támogatása mellett Prágába vonult, hol bátyját lemondásra kényszerítette. A császári címet és a cseh koronát azonban meghagyta Rudolfnak, aki a csehek hűségét magának biztosítandó, 1609. az ú. n. *felséglevelet* adományozta a cseh rendeknek, melyben ezeknek vallásszabadságát elismerte. 1612-ben történt halála után a már 1611. megkoronázott *II. Mátyás* követte őt a trónon (1612—19), ki alatt részben a vallásüldözés és a felséglevél megszegése, részben pedig a protestáns és ellenzéki nemesek elnyomása miatt Prágában 1618 máj. 23. felkelés tört ki. Martinitz és Slavata császári helytartót az ablakon át a teremből kidobták, 30 tagú ideiglenes kormányt szerveztek és hadsereget küldtek a határra, mely Thurn Mátyás alatt a császári hadakat megverte. A legnagyobb zavar idejében Mátyás meghalt (1619 márc. 20). A koronának a még 1617. megválasztott *II. Ferdinándra*, Mátyásnak a stájer ágból származó rokonára kellett volna átszállania, de ez egyelőre nem foglalhatta el trónját, mert Thurn gróf Bécsben ostrom alá fogta. A döntő pillanatban azonban felmentő had érkezett Bécsbe, amidőn azután Thurn visszavonult és magában Csehországban folytatta a harcot Buquoy csász. vezér ellen. A cseh rendek a kálvinhitű *V. Frigyes* pfalzi választófejedelmet, I. Jakab angol király vejét, emelték a trónra. Egyúttal szövetséget kötöttek Bethlen Gáborral, Erdély fejedelmével (1619 nov.). Időközben a II. Ferdinánd barátja, Miksa bajor választófejedelem és a katolikus liga pénzén összetoborzott, Tilly és Buquoytól vezérelt zsoldoshad a gyönge és rosszul vezérelt cseh hadat 1620 nov. 8. a Prága mellett emelkedő Fehér hegyen (a Bethlen Gábortól küldött segélyhad dacára) megverte és a «téli király», vagyis Frigyes uralmának, a protestáns szabadságnak és a cseh alkotmánynak egy csapással véget vetett (l. *Harmincéves háború*). A győztes Ferdinánd rettenetes bosszut állott a cseh ellenzéken. Vezéreit lefejeztette, jószágaikat elkobozta és tömegesen eladta. Ez alkalommal vásárolta össze a mai cseh nemesség egy része, a Liechtenstein- és a Schwarzenberg-család, Wallenstein stb. birtokait potom áron. Lovas-katonaság fedezete alatt folyt azután Cseh- és Morvaországban a prot. lakosság erőszakos megtérítése. Az alkotmányt megszüntették, a felséglevelet Ferdinánd sajátkezűleg vágta szét. Csehország mint önálló ország megszűnt. További történetére nézve l. *Osztrák császárság*. *VI. Károly* megszavaztatta 1720. a rendek által a Pragmatica Sanctiót. VI. Károly halála után (1740) *Károly Albrecht* bajor választófejedelem emelt igényt Csehországra, francia segéllyel Prágába nyomulván, ott fogadta a rendek hódolatát, de *Mária Terézia* a magyarok segélyével az országból csakhamar kiűzte hadait. *II. József* (1780—90) megszüntette a jobbágyságot.

Az *I. Ferenc* és a francia köztársaság meg I. Napoleon között lefolyt hadjáratok nem igen érintették C.-ot. Csak 1830 után keletkezett ellenzéki áramlat a Metternich-féle abszolutizmus ellen. 1848-ban C. is erős politikai küzdelmek és véres harcok színhelye lett. Csakhogy németek és csehek nem a közös szabadságért, hanem saját külön nemzeti előjogaikért küzdöttek. Ez a küzdelem különösen a 60-as években vált élessé, amidőn a cseh képviselők a birodalmi tanácsban előbb mint autonomisták, majd mint föderalisták küzdöttek a Schmerling által tervezett alkotmányos centralizáció ellen, de amikor a birodalmi tanácsban szláv többséget összehozni nem birtak, 1863. tiltakozással ott hagyták a gyűlést és 15 évig a cseh tartományi gyűlésre szorítkoztak. Vérmes reményeket fűztek a föderalisztikus hajlamú Belcredi-kormányhoz, mely utóbbi az alkotmányt felfüggesztette, sőt a cseh koronázásra is reményt nyujtott. De a cseh-németek erélyes ellenállása és az 1866. háború szerencsétlen vége folytán Belcredi tervei meghiusultak. Utóda Beust ismét az alkotmányos útra tért s megkötötte Magyarországgal a kiegyezést. A megcsalódott csehek roppant oppoziciót fejtettek ki; nemcsak a birodalmi, hanem a tartományi gyűlést is elhagyták, s Prágában oly tüntetéseket rendeztek, hogy a kormány kénytelen volt az ostromállapotot kihirdetni. De a csehek politikai kilátásai csak a későbbi Potocki s még inkább a Hohenwart minisztérium alatt javultak valamelyest. A császárnak cseh királlyá való koronáztatását azonban Andrássy Gyula gr. közbelépése folytán nem tudták elérni. Hohenwarttól az Auersperg Adolf-féle alkotmányhű minisztérium vette át az ügyek vezetését, mire a csehek kizárólag passziv ellenállásra szorítkoztak. Több évi passzivitás után azonban a cseh képviselők kénytelenek voltak az ifjú-csehek unszolásainak engedve, előbb a tartományi gyűlésen (1878), egy évvel később pedig a birodalmi tanácsban is megjelenni. A birodalmi tanácsban ezóta rendesen a lengyelekkel, déli szlávokkal és a klerikálisokkal a Taaffe-kormány mellett szavaztak, mely szavazatukat az lépésről-lépésre honorálni volt kénytelen. A csehesítést ezalatt társadalmi úton és a községi életben is erősen folytatták.

A minisztérium által 1888 ápr. 19. kiadott *nyelvi rendelet* (Sprach-Verordnung) értelmében a tisztviselők a tisztán német lakosságú helyeken is kötelesek mindkét nyelvet érteni. A prágai német egyetemet ketté választották és így külön cseh egyetemet nyitottak (1882), a nagybirtokosok kúriáját a csehek javára átalakították stb. Időközben a nemzetiségi áramlat az országban az ó-csehek fejére nőtt, kik a huszita szellemű és radikális *ifjú-csehek* izgatásai következtében népszerűségüket mindjobban elvesztették. A Taaffe-kormány helyzete egyre kényesebb lett. Kilátásba helyezték az 1880-iki nyelvi rendelet revizióját és az eddigi kúriákhoz (nagybirtokossági, városi és vidéki) még két kúriának, a német és a cseh választókerületi képviselők kúriájának felállítását. Azonban a «cseh kiegyezés» életbeléptetése az ifjú-csehek országos ellenszegülésén hajótörést szenvedett.

Az 1892 szept. 9. megnyilt cseh tartománygyűlés a szó legszorosabb értelmében semmit sem végzett.

Az 1893 májusban egybehívott cseh tartománygyűlésen a szenvedélyek még magasabb fokra

hágtak. Gregr az ifjú-cseh többség nevében kereken követelte a cseh államjog megvalósítását, első sorban pedig a koronázás megtartását. S midőn a kormány Trautenauban német járásbíróság felállítására terjesztett elő javaslatot, az ifjúcsehek oly egetverő lármát csaptak, hogy az elnök a németek és feudális nagybirtokosok társaságában otthagyta a gyűlést, melyet a minisztérium táviratilag feloszlatott. Az udvar és a delegáció többsége többféleképen éreztette az ifjúcseh delegátusokkal neheztelését, de a cseh nép zöme lelkesedéssel sorakozott zászlójuk köré. A kormány ismét szigorusággal, az egyesületi jog és sajtószabadság felfüggesztésével, az izgatók elítélésével stb. próbálkozott, de ez csak annál nagyobb reakciót szült. A választásokon az ifjúcseheket is jóval túlhaladó *radikális csehek pártja* győzött; s a cseh többség a császártól újra a cseh korona hármas országai számára azok régi önállóságát, a cseh államjog helyreállítását és a Hohenwart idejében kilátásba helyezett koronázást sürgette. Erre a kormány a tartománygyűlést feloszlatta és Thun helytartó helyébe Coudenhove grófot nevezte ki.

A németeket mellőző Badeni-kabinet kinevezésével megint a csehek előnyére billent meg a mérleg. Badeni 1897 ápr. 4. C. és Morvaország számára *két nyelvrendeletet* bocsátott ki, melyeknek voltaképen az volt a célja, hogy a csehek szavazatait a Magyarországgal megújítandó kiegyezés keresztülvitelére magának biztosítsa. E rendeleteket a németek találták magukra nézve sérelmesnek és országszerte, különösen a szuronyokkal szétvert égeri pártgyűlésen tüntettek ellene. Ősszel pedig a birodalmi tanácsban kezdték meg Badeni ellen az obstrukciót, mely ellen Badeni még rendőri hatalommal is védekezett, amíg végre Bécsben forradalomszerű tüntetések történtek, mire a császár Badenit elejtette (1897 nov. 28). L. *Osztrák császárság.*

Prágában ezen egész idő alatt egyre folytak a tüntetések, s több száz német család elmenekült a forrongó városból. Csak újabb ostromállapot után csöndesedtek le ismét a kedélyek és ekkor azután az új kormány, a *Gautsch*-kabinet új kiegyezés tervével állott elő, mely szerint C. közigazgatásilag *három nyelvvidékre* osztassék: a német, a cseh s a vegyes nyelvű C.-ra. De ez a terv egy pártnak sem kellett. 1899 febr. a csehek a tartománygyűlésen azt hangoztatták, hogy a cseh korona országai egy oszthatatlan egészet alkotnak, melyben mind a cseh, mind a német nyelv teljesen egyenlő jogú hivatalos nyelvként használtassék; a németek ellenben most is külön német és külön cseh kerületek alakítását követelték. Gautsch utóda, *Thun* Ferenc gróf azzal igyekezett a cseheket csitítani, hogy emberükre, Kaizlra bízta a pénzügyi tárcát, de mégsem érte el célját. A németek a Badeni-féle nyelvrendeletek visszavonását sürgették, mely esetben viszont a csehek obstrukcióval fenyegetőztek. Az új kormány, a «semleges» *Clary-kabinet* úgy igyekezett segíteni, hogy visszavonta az 1897-iki (Badeni-féle) nyelvrendeleteket, de ideiglenesen másokkal pótolta. Ez a félrendszabály sem kellett a pártoknak, mire a kormány ezeket is visszavonta. A cseh képviselők mindamellett hadat üzentek a kabinetnek. Több száz cseh község pedig 1900 jan. 1. beszüntette saját körében a hivatalos ténykedést.

E válságos helyzettel szemben *Koerber*, az 1900 jan. kinevezett új miniszterelnök, újabb kísérletet tett a nemzetiségi kérdés megoldására. Az ő tervezete 1 tiszta német, 1 tiszta cseh és 1 vegyesajkú nyelvvidéket különböztetett meg. De ez sem elégítette ki a cseheket, kik a birodalmi gyűlésen Herold és Kramarž vezérlete alatt a taktikai obstrukció fegyvereihez nyúltak és a tárgyalásokat megakasztották.

A kiegyezési tárgyalások időközönként ismét megújultak, de mindeddig sikertelenül. 1908-ban Fiedler és Prášek cseh miniszterek lemondása után (éppen a császár kormányra lépésének 60-ik évfordulója alkalmával) a tüntetők Prága utcáin az ellenséges Szerbiát éltették és a német üzletek fosztogatására vetemedtek, mire a *Beck*-kabinet dec. 2. ostromállapot kihirdetésével válaszolt. A Beck-kabinet röviddel ezután, 1909 jan. lemondott. A *Bienerth*-kormány újra értekezletet tartott a német-cseh megegyezés tárgyában. E tanácskozások befejeztével a kormány Coudenhove gróf helytartó közreműködésével *több javaslatot* terjesztett a tartománygyűlés elé. Többek közt, hogy C. közigazgatási és törvénykezési tekintetben *20 körre* osztassék fel, 6 német, 4 vegyes és 10 cseh körre, a tartománygyűlés tagjainak száma pedig 242-ről 334-re emeltessék. Mindez azonban nem vezetett célhoz. 1910 nov. Bienerth még egy kisérletet tett a kiegyezésre, de a szláv unió és a lengyelek közös erővel leszavazták. A csehek obstrukciója házfeloszlatásra és új választásokra adott okot, melyben azok a pártok, melyek eddig Bienerthet támogatták, vereséget szenvedtek. Bienerth 1911 jún. 27. lemondott, mire a *Gautsch*-, majd az ezt követő *Stürgkh*-kabinetre hárult a cseh kiegyezési tárgyalás folytatása. Az 1911-iki birodalmi választásokban a csehországi németek 45, a csehek összesen 82 mandátumot szereztek. A morvaországi cseh képviselőkkel és a cseh agráriusokkal és szocialistákkal együtt a csehek 107 szavazattal rendelkeznek a Reichsratban. L. még *Osztrák császárság.*

A csehek viszonya Magyarországhoz sem mondható a közelmultban barátságosnak. 1896 máj. Prágában *Cseh-tót Egység* néven politikusok, írók és tudósok vezetése alatt egyesületet alakítottak, melynek az a célja, hogy a magyarországi tót ifjakat C.-ban szláv szellemben neveljék. A Cseh-tót Egyesület füzetei és könyvei, különösen cseh-tót szótárai elárasztották Felső-Magyarország népkönyvtárait. 1898-ban cseh és tót nyelven díszmunka jelent meg, melynek címe: A cseh erdőtől a Tátráig. A tót lapokat a csehek pénzzel támogatják. Ungarisch-Brodban (a morva határon) Cseh-tót Nemzeti Egység címen egyesület áll fenn, mely kereskedelmi és földmívelési tanfolyamokat rendez. Prágai bankok tőkével látják el a felvidéki tót pénzintézeteket, hogy olcsó kamatra adjanak kölcsönöket.

Irodalom. Pelzel, Gesch. von Böhmen (4. kiadás, 2. köt. 1817); Palacky, Gesch. von B. (5 kötet 1845—74);

Gindely, Staré paměti dějin českych (4 kötet); Tomek, Gesch. Böhmens (2 köt.); Schlesinger, Gesch. B.'s. (2. kiad., német szempont); Frind, Kirchengesch. B.'s. (4 kötet). Gindely (l. o.) több munkájában tárgyalta C. történetének egyes korszakait. Újabb speciális-művek: Die böhm. Landtags-Beschlüsse und Landtags-Verhandlungen vom J. 1526 an bis auf die Neuzeit (számos kötet); Wolkan R., Böhmens Antheil an der Litteratur des 16. Jahrhunderts, 2 köt. Prag 1891; Neuwirth J., Studien zur Gesch. d. Gothik in B., Prag 1892; Menger, Der böhmische Ausgleich, Stuttgart 1891; Neuwirth J., Gesch. d. bildenden Künste in Böhmen, Prag, I. köt. 1893); Az osztrák-magyar monarchia képben és írásban, Csehország 2 köt., 1894 és 1896; Lippert, Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, Prag 1896, II. köt. 1898; Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, u. o. 1896 s köv.; Skene, Entstehen u. Entwicklung der slawisch-nationalen Bewegung in B. u. Mähren im 19. Jahrh., Wien 1893; Langhans, Die deutsch-böhm. Sprachgrenze in Nord-Böhmen, Petermanns Geogr. Mitth. 1899, 4. füz.; Bachmann A., Gesch. Böhmens, I. k., Gotha 1899; Rezek, Svatek és Prásek, Cs. és Morvaország története újabb időben (cseh nyelven), Prága, eddig 4 köt.; Zibrt, A cseh történet bibliografiája, Prága 1900 óta 4 köt.; A csehek és a magyar állam (Pesti Hirl. 1903 okt. 13.); Denis E., La Bohème depuis la Montagne-Blanche, Paris, 2 köt. 1903; Baernreither, Fischel és M. Menger munkáit l. Cseh kiegyezés alatt; Zemmrich, Die Sprachengrenze in Böhmen, Braunschweig 1905; Meraviglia-Crivelli, Der böhmische Adel, Prag 1886; Schimon, Der Adel von Böhmen, Mähren stb., 2. kiad. Prag 1905; Apianus, Gesch. Böhmens, Leipzig 1905; Taillandier Saint-Renée, Bohème et Hongrie, Paris 1869; Monroe W. S., Bohemia and the Cechs, London 1911.

Csehov, *Anton Pavlovics,* orosz író, szül. Tagan-rogban 1860 jan. 29., megh. Badenweilerben 1904 júl. 15. Már 1879. kiadott Csechonte álnéven egy kötet humorisztikus elbeszélést, 1884-től fogva pedig, orvosi tanulmányainak befejezése után, egészen az irodalomnak élt. Elbeszéléseiből, amelyek a későbbi orosz elbeszélőkre nagy hatást gyakoroltak (A steppe, Unalmas történet, A párbaj, Palata Nr. 6, azaz 6-os számú kórházi terem, A parasztok stb.) idegen nyelvekre is sokat lefordítottak. A drámairás terén is kiváló: Vanya bácsi, A sirály, A 3 nővér (1901), A cseresznyés kert (1904). A Szahalin szigetre tett utazását leírta egy nagyobb munkában: Ostrov Sachalin (1894). Művei megjelentek összegyűjtve 1901. (Szt.-Pétervár, 10 köt., új bővített kiadás 1903). Magyarul megjelent művei: A párbaj, ford. *Szabó* Endre (1895); Beszélyei és rajzai, ford. *Ambrozovics* Dezső (1898); Falusi asszonyok és egyéb elbeszélések, ford. *Szabó* Endre (1898); Az én életem (1899); A parasztok (1901); Szerelem nélkül (Pesti Napló 1902. évf.); A medve, vígj., ford. *Ivánfi* Jenő (1909).

Csehovecz, kisk. Zala vm.-ben, most *Csehlaka* (l. o.).

Csehpimasz, cseh nemzeti eledel, melyet tejes vagy tejfeles híg élesztős tésztából készítenek olyformán, hogy a már megkelt anyagból egy evőkanálnyi mennyiséget forró zsírban külön e célra készített s fánknyi nagyságú mélyedésekkel ellátott serpenyőben megsütnek.

Cseh rubin (ásv.), nem egyéb mint rózsa-kvarc (l. o.).

Cseh-Svájc, egy darabja az Elbsandstein (l. o.) területének az Elbe jobbpartján, a cseh-szász határon. Kedves tájképeiért sokan felkeresik. Turista-középpontja Dittersbach.

Cseh-szász homokkőhegység, l. *Elbsandsteingebirge.*

Csehtelek, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 896 oláh és magyar lak.; postahivatal, telefonállomás.

Csehtelke, kisk. Kolozs vm. nagysármási j.-ban, (1910) 681 oláh és magyar lak.; u. p. Báld p. u., u. t. Báld.

Cseh tenger, a nem létező valami; Shakespeare Téli rege c. vígjátékában követte el azt a híres tévedését, hogy Csehországot a tenger partjára helyezte. Innen ered ez a tréfás szállóige.

Cseh topáz (ásv.), nem egyéb mint *citrin* (l. o.).

Cseh tyúk. A házi tyúk egyik fajtája, melyet főleg Csehországban és a szomszédos Szászországban tenyésztenek. Tollazatának alapszíne ezüstfehér, keskeny sötétszínű sávokkal vagy pettyekkel. Jó gazdasági fajta.

Csehül vagyunk v. *ebül vagyunk,* t. i. rossz helyzetben, még Zsigmond király korából származó mondás.

Cseh üveg, l. *Üveg.*

Csejd, kisk. Maros-Torda vmegye marosi felső j.-ban, (1910) 429 magyar és egyéb lak.; u. p. és u. t. Maros-Vásárhely.

Csejke, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 514 német lak.; u. p. Németkeresztes, u. t. Óvár-Vashegy.

Csejkő, kisk. Bars vm. lévai j.-ban, (1910) 1210 tót és magyar lak.; u. p. Garamújfalu, u. t. Nagy-koszmály.

Csejte *(Csejthe),* nagyk. Nyitra vm. vágújhelyi j.-ban, (1910) 2593 tót, német és magyar lak.; vasúti megálló, postahivatal, u. t. Vágújhely. A községtől DNy.-ra kopasz hegyen emelkedik a ma romokban heverő vár, melyről első ízben a XIII. sz.-ban történik említés. 1465-ben a Kosztolányból megszökött Svehlát és 250 rabtársát (zsebrákot) a vár kapuja előtt akasztatta fel Magyar Balázs, a királyi hadak vezére. Később az Országh grófi család birtokába ment át, ennek kihalta után a kir. fiskusra szállt. II. Miksa cserébe adta Kanizsai Orsolyának a kanizsai várért. Fia, Nádasdy Ferenc, nőül vette Báthory Erzsébetet (l. o.). Nádasdy Ferenc utóda, szintén Ferenc, az országbiró, 1671. lefejeztetvén, javait s ezek közt C. várát, a kincstár foglalta le. Lipót király a várat s a hozzátartozó uradalmat fele részben a Homonnai Drugetheknek, fele részben az Erdődyeknek adományozta. II. Rákóczi Ferenc korában, 1707-ig kuruc kézen volt a vár, akkor azonban gr. Starhemberg Guido császári tábornok foglalta el. De már a következő év nyarán maga a fejedelem De la Motte mérnökkari brigadérost küldötte ki C. vára megvételére, mely egy napi lövetés után, gyalogsági rohammal ment végbe. Kevés idő mulva bekövetkezett a trencséni ütközet, melynek legközelebbi következménye C. vára elvesztése volt. A csakhamar végkép elhagyott vár azóta romlásnak indult; ma közbirtokosság kezén van. Nevezetes a C. mögött levő dombokba vájt nagy kiterjedésű pincejáratok hálózata, melyek egy része már 1412. megvolt; ma borpincékül szolgálnak. V. ö. *Lovcsányi* Gyula, A Vág és vidéke (1881); *Pechány* Adolf, Kalauz a Vág völgyében (1888); *Jedlicska* Pál, Kiskárpáti emlékek (II. k., 1891).

Csék (azelőtt: *Czach),* kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 1063 német lak.; u. p. Németpróna, u. t. Privigye.

Cseke. Régi magyar személynév, mely Csekő (Chequeu) változatban is előfordul s az utóbbi

alakban a Dunán túl mint családnév is fennmaradt.

Cseke, kisk. Bars vm. verebélyi j.-ban, (1910) 915 tót és magyar lak.; u. p. Málas, u. t. Nagysalló. L. még *Szatmárcseke*.

Cséke, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 206 magyar lak.; u. p. és u. t. Perbenyik. L. még *Drágcséke* és *Magyarcséke*.

Csekefa, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 251 magyar lak.; u. p. és u. t. Pártosfalva.

Csekefalva, kisk. Udvarhely vm. székelykeresztúri j.-ban, (1910) 568 magyar lak.; u. p. és u. t. Székelykeresztúr.

Csékehodos (azelőtt: *Hogyis)*, kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 285 oláh lak.; u. p. és u. t. Szombatság.

Csekej, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 830 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Üzbégh.

Csekelaka, kisk. Alsó-Fehér vm. marosújvári j.-ban, (1910) 724 magyar és oláh lak.; u. p. Marosbogát, u. t. Marosludas.

Cseken (növ.), l. *Eugenia*.

Csekenye, kisk. Szilágy vm. tasnádi j.-ban, (1910) 200 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Nagypaczal.

Cseki *(cheky)*, kereskedelmi súlymérték Törökországban ópium, teveszőr, arany, ezüst mérésénél; ópiumnál 1 C. = 250 drachma = 800·65 g., teveszőrnél 1 C. = 800 drachma = 2·562 kg., arany és ezüstnél 1 C. = 100 drachma = 320·26 g.

Cse-kiang, Közép-Kína egyik parti tartománya 95,000 km² területtel, 11·6 millió lak., a selyem és tea egyik fő termelő vidéke. Fővárosa Hang-csou.

Csekk (ang. *Check*, franc. *Chèque*, ném. *Scheck)*. oly látra fizetendő, bankra szóló, forgatható fizetési felszólítás, mellyel a kibocsátó előzetes szerződése alapján az illető banknál levő követelése felett rendelkezik. A C. formaiságait, valamint a belőle származó jogi viszonyokat az 1908. évi LVIII. t.-c., az ú. n. C.-törvény szabályozza. A C.-szerződés, mely a C. kibocsátásának alapja, formaisághoz kötve nincs és fennáll akkor is, ha külső körülmények egy ily szerződés létezését tanusítják. Legtöbbször mindazonáltal oly módon jön létre, hogy a fél (a bank kommittense) megállapodik a bank megbizottjával arra nézve, hogy mily összeg erejéig rendelkezhetik C. útján a banknál. A leggyakoribb és egyszersmind a legtermészetesebb eset az, hogy a diszponibilis összeg nagysága a félnek a banknál levő letététől függ. E letét lehet készpénz, váltó vagy értékpapir. Megesik, hogy a bank jelzálogilag, kézizáloggal vagy csak fedezeti váltóval biztosítván magát, a félnek hitelt nyujt és a hitel erejéig engedélyezi a C. útján való rendelkezést. Ily módon a fél és a bank megbizottja megállapodván a fedezet dolgában, a bank könyveiben folyószámlát, illetőleg C.-számlát nyit ügyfelének, miután aláiratta a bank üzletszabályzata értelmében kiállított szerződéslevelet. A fél aláírása nemcsak arra szolgál, hogy a szerződés elfogadását bizonyítsa, hanem arra is, hogy az aláírások összehasonlítása által a kiállított C.-ek valódiságát is a lehetőségig ellenőrizzék. A fél ezekután a banktól C.-könyvecskét kap, mely 25—50 C.-blankettát tartalmaz. E C.-blanketták két részből állanak, az egyik a tulajdonképeni C., mely a könyvecskéből kivágandó, a másik a juxta, mely a könyvecskében marad, erre ellenőrzésül rávezetik a kiadott C. legfőbb adatait, sőt gyakran a még fennálló követelést is, nehogy oly C.-et állíthassanak ki, melynek megfelelő fedezet már nem áll rendelkezésére. Akinek a C.-számla tulajdonosa fizetni kíván, annak rendeletére, vagy általában *bemutatóra* kiállítja a C.-et s azt kibocsátói aláírásával ellátva, átadja az illetőnek, aki azt az utalványozott banknál fizetés végett bemutatja és a kifizetését a C. hátára vezetett aláirásával nyugtázza. A bank a C. kifizetéséről értesíti ügyfelét, vagy a fél rendelkezésére bocsátott ellenkönyvbe (Contrabuch) havonkint bevezeti a kifizetett tételeket.

Gyakori eset, különösen nagyobb bankoknál, hogy annak az egyénnek is, aki a C.-et bemutatja, ugyanannál a banknál van folyószámlája s így nem kívánja a C. kifizetését, hanem úgy rendelkezik, hogy a C. összegе irassék számlája javára. Ezt a rendelkezést magára a C.-re kell rávezetnie és pedig rendesen *«elszámolásra»* vagy más hasonló kifejezés ráirása által. Ily módon a C.-kibocsátó számlájáról leírt összeget a C.-bemutatónak számlájára írják. Ezt a műveletet C.-átutalásnak, átírásnak, vagy giro- (ol., ejtsd: zsiró a. m. kör) átutalásnak nevezik. Nevét onnan kapta, hogy e művelet által a pénznek körben való forgását elkerüljük és a háromszori pénzmanipulációt átírással helyettesítik. Még tökéletesebbé válik a forgalom, ha a bankok egymásközt oly megállapodásra jutnak, hogy kölcsönösen átveszik C.-jeiket és így átutalással nemcsak akkor egyenlíthetők ki a követelések, ha a két félnek *ugyanannál* a banknál van számlája, hanem mindanynyiszor, valahányszor a C. tulajdonosa nem kívánja az összeget készpénzben felvenni. A nagyobb bankok megállapodása alapján ily módon létrejött C.-átutalási üzletet nevezik leszámolási, *clearing* (ang., ejtsd: kliring a. m. tisztázás) forgalomnak; a bankok ezirányú szövetségét, ill. azt a vezető intézetet, mely a leszámolást eszközli, *clearinghouse*-nak (ejtsd: klirinhaus, l. o.).

Történeti fejlődés.

Nehéz volna arra a kérdésre megfelelni, hogy hol és mikor találjuk a C. első nyomát. A C., mely az utalványból fejlődött ki, mint annak speciális fajtája, bizonyára úgy jött létre, hogy egy és ugyanazt a személyt ismételten szólították fel utalvány útján a fizetésre. Ez a körülmény teszi lehetetlenné azt, hogy egy határozott időpontot jelöljünk meg arra, hogy mikor alakul át az utalvány C.-é. Annyit azonban a történet feljegyzéseiből tudunk, hogy a XIII., XIV. és XV. sz.-ban különösen az uralkodók, midőn pénzzavarban voltak, hitelezőiknek fizetés helyett egy-egy gazdagabb városra szóló utalvánnyal fizettek. Ez aztán annyira szokássá fejlődött, hogy egyes gazdagabb városok állandó pénztárosai, bankjai voltak az uralkodóknak, akik már most nemcsak pénzszükség idején, hanem kényelem szempontjából ily utalvánnyal teljesítették fizetéseiket. Angliában ugyane századokban a

fejedelem ugyancsak utalványok útján rendelkezett hitelezői kielégítéséről, azonban ezek az utalványok mindig a kincstár Lordjára voltak kiállítva. Ezeket az utalványokat nevezték *bills of exchequer*-nek. Állítólag ebből az exchequer szóból származott maga a C. elnevezés. Mindazonáltal ezek az utalványok még nem igazi C.-ek, mert az utalványozhatás jogalapja ezen esetben nem a pénzügyi hitelviszony, hanem a külső hatalom. A kereskedelmi C. létrejöttének nem Angolország a hazája, hanem Itália. Itt találkozunk legelőször azzal, hogy valamely pénzintézetnél elhelyezett pénzösszeg fölött rendelkeztek utalványozás által. Palermóban találtak még 1416-ból utalványokat, melyekben állami hatóságok felszólítanak egy bankot, hogy a nála elhelyezett pénzösszegből fizessen az utalvány felmutatójának egy meghatározott összeget. Olaszországtól Hollandia vette át a szerepet és bár más formában, de mégis rendkívül előre vitte a C. forgalmát. Amsterdam nagy forgalma szükségessé tette azt, hogy a pénztárnokság mint önálló iparág fejlődjék ki. Ezek a pénztárosok az úgynevezett pénztárlevél ellenében szolgáltattak ki fizetéseket. Ezek a pénztárlevelek ugyan nem voltak utalványok alakjában kiállítva, hanem inkább nyugta formában, mindazonáltal az a tény, hogy valamely okmány alapján rendelkezhetünk fizetések eszközlése iránt, nagyban elősegítették a C. teljes kialakulását. A valóságos kialakulás már most Angliában történt. A közvetlen alkalmat a szerencsés fejlődéshez az adta, hogy I. Károly 1640-ben a nemes fémpénzt maga számára akarván összeharácsolni, kényszerkölcsön kibocsátásához folyamodott. A nép, hogy arany- és ezüstvagyonát megmentse, érmekészletét az aranyműveshez adta letétbe. Ezek aztán a letéteményező kívánságára a letétből fizetéseket eszközöltek. Ennek a fizetési módnak az előnyei aztán annyira nyilvánvalók lettek, hogy később, midőn a kényszerhelyzet elmúlt, még mindig megmaradtak e szokás mellett. Ekkor azonban az aranyművesek egy része pusztán erre adta magát s magánbankok keletkeztek, melyek különösen ezzel a pénzátutalással foglalkoztak. Ez már most tiszta formája a C.-nek, bár maga a C. elnevezés csak a XVIII. sz.-ból való. Hazánkban C.-forgalomról jóformán csak 1888 óta lehet szó, amikor az Osztrák-Magyar Bank a zsíróforgalmat összes bankintézeteire kiterjesztette. A számlatulajdonosok száma akkor körülbelül 300 volt s a lebonyolított C.-forgalom 500 millió K, az átutalások pedig $1^1/_2$ milliárd. Ezzel szemben 1907. a számlatulajdonosok száma csaknem 3000, a C.-forgalom $3^1/_2$ milliárd, a zsíróforgalom pedig 25 milliárd volt. Nagy fejlődést jelentett a C.-forgalomra a Postatakarékpénztár működésének kiterjesztése a C.- és clearingforgalomra 1889. A Postatakarék ezirányú forgalma rohamosan fejlődött, míg 1890. alig 1000 számlatulajdonos 100 milliót forgalmazott C.-ben és 250 milliót zsíróátutalásban, addig 1907. több mint 16,000 számlatulajdonos $1^1/_2$ milliárdot forgatott. A harmadik jelentős alakulás a Budapesti giro- és pénztáregylet alakulása 1893., mely a C.-üzlet fejlesztését tette egyik főfeladatává. Ettől az időtől kezdve csaknem minden banküzlet felvette üzletei körébe a C.-üzletet s a forgalom ezeknél az intézeteknél is folytonos emelkedésben van.

A C. a forgalomban.

Ha a C. gazdasági fontosságát akarjuk megítélni, akkor leghelyesebb, ha a hozzá legközelebb álló két más hitelpapirral hasonlítjuk össze és pedig az idegen váltóval és a bankjeggyel. A C. és az idegen váltó közeli rokonok. Mindkettő fizetési felhívást foglal magában, mindkettőben azt igéri a kiállító, hogy egy harmadik személy által fizetést fog eszközölni. A C. minden tekintetben oly közel áll a váltóhoz, hogy azt lényegileg váltónak tekinthetnők, ha törvényünk nem követelné azt, hogy a «*váltó*», illetőleg a «C.» szó a szövegben szerepeljen. Sőt egy ponton máris szinte egyesült váltó és C., u. i. a látra szóló külföldi váltóknál. Gazdasági szempontból hirtelen szembeötlő a különbség: u. i. míg a C. főleg fizetési eszköz, addig a váltó főleg forgalmi és hitelpapir. A C. célja azonnali fizetés, a váltóé a fizetés biztosított elhalasztása. A C. a fizetést sürgeti, a váltó a forgalomban akar szerepelni. A bankjegyekkel szemben a C.-eknek az az előnyük, hogy tetszésszerinti összegről állíthatók ki, de csak akkor, ha teljes fedezetük van. Míg hátránya az, hogy a tulajdonosának kétfelé is bizalommal kell viseltetnie, a kiállítóval szemben, hogy fedezete van a banknál, a bankkal szemben, hogy fizetni fog. A bankjegy éppen úgy fizetési eszköz, mint a C., de míg ennek célja a kifizetés, addig annak a forgalomban maradás. Rendkívül sokat lendítene a C.-forgalmon egy egységes világ-C., melynek alapjául egységes C.-törvény szolgálna. E cél elérése érdekében tartották 1907. Budapesten a Középeurópai Közgazdasági Egyesület által rendezett nemzetközi C.-értekezletet, mely azonban végleges eredményre még nem vezetett. A jelenleg érvényben levő C.-törvények két csoportra oszthatók: az egyiket Anglia képviseli, a másikat Franciaország. Az angol törvény ugyanis nem tekinti azt, vajjon van-e a C. kiállítójának letétje, a fő az, hogy a C. bankra legyen kiállítva. Franciaország ellenben nem tekinti lényegesnek azt, hogy éppen bankár legyen az utalványozott, hanem fontosabbnak tartja, hogy az utalványozó és utalványozott között valamelyes fedezeti viszony álljon fenn. A mi törvényünk mindkettőt megköveteli.

C.-törvényünk.

C.-törvényünk (1908. LVIII. t.-c.), amely 1908 dec. 28-án nyert szentesítést, legfőbb rendelkezései a következők: 1. §. A C. törvényes kellékei a következők: 1. a C. elnevezés magában az okiratban; 2. az utalványozottnak, vagyis annak megnevezése, aki a fizetést teljesítse; 3. *a)* fizetési meghagyás, *b)* utalás a számlakövetelésre, *c)* a fizetendő összeg; 4. a kiállítás helye, éve, hónapja és napja; 5. a kibocsátó név vagy cég aláírása. A 2—5. §§ megállapítják, hogy C.-et csakis oly cégre lehet kiállítani, amely ezt az üzletágat alapszabályaiba felvette, vagy a bejegyzéskor bejegyeztette (passziv C.-képesség). A C. névre, bemutatóra vagy rendeletre állítható ki és látra

fizetendő, még ha a kibocsátó más fizetési időt jelölt volna is ki. A 6. § megállapítja, hogy a C. forgatható, a 7. §, hogy a C.-re vezetett elfogadói nyilatkozat hatálytalan. A 8—12. §§ a C.-beváltásról intézkednek olyképen, hogy a C. belföldön 10 nap alatt mutatandó be, a fizetés a C.-en nyugtázandó, a fizetés helyett az elszámolás is kívánható, részletfizetést pedig a C.-tulajdonos nem tartozik elfogadni. A 13—16. §§ a C.-ügyletben résztvevők jogait és kötelezettségeit tárgyalják; a 17—18. §§ a fizetési visszkeresetet; a 19. § az elévülést; a 20—21. §§ a C.-megsemmisítési eljárást; a 22. § összefoglalja azokat az intézkedéseket, melyek a váltótörvénnyel azonosak; a 23. § a hamis és hamisított C. hatályát állapítja meg; a 24. § a bélyegilletéket szabja meg C.-enként 4 fillérben, amely bélyegkedvezményt a Giro- és Pénztáregylet értékpapirokat utaló C.-jére is kiterjeszti; a 25—26. §§ a büntető határozmányokat foglalják magukban és pedig 2%, de legalább 100 K pénzbüntetést szenved az, aki 1. nem passziv C.-képességű cégre bocsát ki C.-et; 2. a C.-et szándékosan nem vagy hamisan keltezi, 3. az 1. vagy 2. pontba ütköző C.-et átvesz vagy kifizet. 3%-ot, de legalább 200 koronát fizet az, aki oly C.-et bocsát ki, melynek megfelelő fedezete nincs, vagy oly módon rendelkezik számlakövetelése felett, hogy a C. ne legyen beváltható. A 27—32. §§ átmeneti intézkedéseket tartalmaznak és az életbeléptetés iránt intézkednek.

Irodalom. Bayerdörffer, Das Checksystem, Jena 1881; Nemann, Theorie u. Praxis des Checkverkehrs, Stuttgart 1899; Conrad-Lexis, Handwörterbuch der Staatswissenschaften III.; Ewald, Etude sur le chèque 1891; E. Seyd, The London Banking and Bankers Clearing-House-System, London 1874; Halász Sándor, A C. törvényes szabályozása; König, Két kérdés a C.-jog köréből; Hantos Elemér, A C.-jog kodifikációja; Rusz Andor, A magyar C.-törvény.

Csekkszámla v. *bankutalványszámla.* Azokról az összegekről, melyek felett ú. n. csekklapokkal disponálunk, minden egyes velünk üzleti összeköttetésben álló pénzintézet részére külön számlát, ú. n. C.-t vezetünk. A számlát megterheljük az illető intézetnek adott pénzértékkel, elismerjük az intézettől csekk ellenében felvett összegek értékéig, a mutatkozó különbözet az intézetnél fennálló követelésünk. Miután az intézetek a náluk elhelyezett pénzek után még kamatot is biztosítanak, ennek következtében a C.-t mindig folyószámla alakban kell vezetni és rajta a mindenkori kamatot kifejteni. Ha a C.-nak külön előkönyv is készül, akkor ez az elsőfeljegyzési könyv a *csekknapló* vagy *bankutalványnapló.* Az Osztrák-Magyar Bank-kal való csekküzleti összeköttetést külön szabályzatok irányítják, ezek intézkednek a csekkek elszámolása tekintetében is.

Csekk-törvény l. *Csekk.*

Cseklész (Landschütz), kisk. Pozsony vm. pozsonyi j.-ban, (1910) 2103 magyar és tót lak., van vasúti állomása, posta- és távíróhivatala, telefonállomása, hitel- és fogyasztási szövetkezete. Szép kastélyát 1722. gr. Esterházy József építtette; mai tulajdonosa gr. Esterházy Károly. A kastély értékes műgyüjteményeket rejt magában (képtár, régiségek, műipari tárgyak), nevezetessége volt a Napoleonra vonatkozó kéziratgyüjtemény. 1911 júl. 2. a kastély leégett s ezúttal az értékes könyvtár is elhamvadt; a megrongált épületet helyreállították.

Cséklye (növ.), a nógrádi palócság nyelvében a. m. másutt a *garagulya,* vagyis az az alsó felében ágas farúd, amelyre ráállva a nagy sárban járni szoktak, sőt cséklyeversenyt v. C.-játékot űznek.

Cséklye, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 636 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagybáród.

Csekonics *(zsombolyai és janovai)* magyar *grófi család,* mely 1753-ban nyerte nemességét *C. Pál* kőszegi kerületi táblai ügyvéd személyében. Grófi rangot a család 1864 dec. 9. nyert *C. János* személyében, 1874 márc. 2. a grófi rang Magyarországra is kiterjesztetett. C. Jánosnak nejétől, báró *Lipthay* Leonától két gyermeke született: *Endre* (l. alább) és *Margit,* özv. gr. *Károlyi* Istvánné (szül. 1848 jan. 24.). A család birtokai: Zsombolya Torontál vmegyében és a hoszszupályi uradalom Bihar vmegyében. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *C. Endre* gróf, főrendiházi tag, kir. főasztalnokmester, szül. Ivánkán 1846 szept. 13., C. József tábornok unokája. Mint zsombolyai nagybirtokos és Torontál vmegye virilistája, szerepelni szokott e vmegye gazdasági és politikai életében. Nagy áldozatkészséget tanusított a szegedi árvíz idején a károsultakkal szemben. Élén áll a nagykikinda-nagybecskereki vasúti vállalatnak s elnöke a magyarországi vöröskereszt-egyletnek. Fia, *C. Gyula* (szül. 1875 jan. 2.) vezető szerepet visz a magyar lóversenyügy terén.

2. *C. József,* tábornok, szül. Kőszegen 1757 febr. 22., megh. 1824 ápr. 26. A katonai pályára lépett. A hazai lótenyésztés előmozdítása céljából egy ménestelep felállítását tervezte, mely tervét II. József császár elfogadván, a mezőhegyesi uradalmat bocsátotta rendelkezésre és C.-ot nevezte ki oda lótartalék-parancsnokká. 1790-ben ezredes lett; 1798. a hadseregnek vágómarhával való ellátását bizták rá s ezt öt évig kezelte, minek sikereért a Szt. István-rendet kapta és 1806. tábornokká léptették elő. Fia, *C. János* tábornok a grófi címet kapta. Munkája: Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend (Pest 1817).

Csékút kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1910) 586 magyar lak.; u. p. Padrag, u. t. Ajka.

Csel, az ellenség tévútra vezetése álindokok használásával. Az esztétikában l. *Cselszövény.*

Csélcsap, régen *csélcsapó,* bolondos tréfájú; a. is m. pergő nyelvű, léha. Régi közmondás: könynyebb a csélcsapónak meggazdagodni, hogysem megjámborodni.

Csele, patak Baranya vmegyében, mely négy erecskének egyesüléséből származván, mint «fok» szakad a Dunába Mohácsnál. II. Lajos király 1526 aug. 29. a mohácsi csatából menekülve, e záportól megáradt patakon akart volna átugratni; fáradt lova azonban a meredek túlsó partra nem tudott felkapni, hanem hanyatt vágódva, maga alá fojtá a királyt.

Cselebi (török) a. m. nagy úr, uraság, *Veled C., Evlija C.* stb. Régebben a szultánnak is címe volt, manapság kizárólag előkelő európai urak címe. Hasonlít hozzá az ó-török *csalab* szó, mely a régi nyelvben az Alláh szót pótolta.

Cselebi Evlija, török író, l. *Evlija Cselebi.*

Cseléd. E néven őseink általában a családfő hatalma alatt álló családtagokat és a háznépet értették. Van házi és gazdasági C. Házi C.-nek azt nevezik, aki a nap bizonyos órájában nem időhöz kötött, hanem folytonos ház körüli munkának állandó teljesítésére vállalkozik, illetőleg ezen célból elszegődik. A C. elszegődése bizonyos időre történik. Ez az idő felmondás által megszüntethető és a gazda és C.-je közötti viszony ily módon felbontható. C. számba nem megy az ipari alkalmazott, a gyári munkás, a napszámos, valamint azok sem, kik oly munkák teljesítésére vállalkoznak, amelyekhez magasabb képzettség v. ügyesség kivántatik meg. Viszont azonban a C.-séghez számíttatnak a mezei gazdaság körül szegődés útján alkalmazott munkások, mint pl. béresek, ostoros gyerekek stb.; viszont nem C.-ek az aratásra és cséplésre időlegesen felfogadottak v. napszámosok, v. részért dolgozó önálló munkavállalkozók. A városi háztartások körül szakácsnék, mindenesek, szobaleányok, dajkák és inasok, kocsisok és lovászok említendők mint cselédek (házi cselédek), akiknek jogait és kötelességeit s a szolgálatadó gazdával való viszonyát az 1876. XIII. t.-c. szabályozza. A gazdasági C.-ekét az 1907. XLV. t.-c. (l. *Gazdasági cseléd).* A házi C. szolgálatba való lépésével a gazda, illetőleg családja háznépének tagjává válik, miből mindkét félre nézve a pusztán anyagi kötelezettségeken túlmenő viszonyos jogok és kötelezettségek származnak. Minden C. szolgálati könyvet kap, anélkül sem szolgálatba lépnie, sem pedig őt szolgálatba fogadni nem szabad. A gazda köteles a C.-nek a kialkudott bért és egyéb illetményt a meghatározott időben pontosan kiadni és a kikötött étkezést egészséges minőségben és elegendő mennyiségben kiszolgáltatni. Köteles akként intézkedni, hogy C.-je időről-időre a saját hitfelekezeti istenitiszteletben részt vehessen. Köteles ügyelni arra, hogy C.-je, mint háznépének tagja, józan, takarékos és erkölcsös életet folytasson, továbbá, hogy C.-je testi erejét meghaladó v. egészségét veszélyeztető munkával ne terheltessék. Ha a C. megbetegszik, ápoltatásáról és gyógyításáról akár a házban, akár a házon kívül a gazda tartozik gondoskodni és pedig legfeljebb egy hónapig terjedő időtartamra. Ha pedig a C. a gazda hibájából betegszik meg, a gazdának kötelezettsége a beteg C. teljes felgyógyulásáig, esetleg 30 napon túl is tart. Ezért jó a C.-et betegség ellen biztosítani. A C. köteles mindazon munkákat, melyekre szegődött, híven, pontosan és legjobb tehetsége szerint teljesíteni. A C. mindazon károkért, melyeket okozott, kártérítéssel tartozik. Köteles C.-társának hűtlenségét gazdájának azonnal feljelenteni és köteles magát mindenben azon házrendhez tartani, melyet a gazda megállapított. A gazda tudta és jóváhagyása nélkül kimenni és engedett időn túl kimaradni tilos, gazdája tilalma ellenére látogatásokat nem fogadhat. A C. a gazda parancsait tisztelettel és megadással tartozik fogadni és a törvény szerint a házi fegyelem alá tartozik.

Cselédadó, a férfi-cselédek után kivetett fényűzési adó. Angolországban 1777. év óta áll fenn és a cselédek száma alapján emelkedő, progresszív adótételekkel róják ki. A progresszivitás a nőtlen adófizetőknél erősebben jut kifejezésre. A C. 1889. év óta községi adó. Mint fényűzési adót alkalmazzák még Hollandiában. Nálunk közhasználatban C. alatt a legalább 16 éves férfi- és nőcselédek után kivetett I. oszt. kereseti adót értik.

Cselédbér, általános értelemben a cselédeknek szolgálataik fejében nyujtott ellenszolgálat, mely állhat pénzből, ellátás ill. szegődményből (l. o.) és lakásból; közönséges értelemben az ellátáson, ill. szegődményen és lakáson kívül készpénzben nyujtott bér, melynek magassága a szolgálat természete, helyi szokások és a szegődmény nagysága szerint nagyon eltérő; gazdasági közönséges cselédeknél, kocsisok, béresek, csőszöknél vidékek szerint évenkinti 2—400 K között, házi cselédeknél havi 10—40 K között szokott váltakozni. C.-követelések elbirálására a közig. hatóságok illetékesek. Budapesten másodfokban a közig. bizottság dönt. L. *Cseléd.*

Cselédbor, silányabb minőségű, többnyire a cselédek és napszámosok részére fenntartott könnyű bor (esetleg csiger vagyis törkölybor).

Cselédház v. *cselédlak*, az évre szegődött nős cselédeknek lakásul szánt épület, mely tekintetben követelménynek tekintendő — és az 1907. XLV. t.-c. intézkedik is az iránt — hogy erkölcsi és egészségügyi szempontokból minden családnak egy külön szoba és az élelmiszerek elhelyezésére külön kamara nyujtandó, ellenben a konyha kétkét családra közös lehet, de jobb, ha minden cselédnek külön konyhája van.

Cselédnyilvántartó. A cselédek külön bejelentési kötelezettségén alapul. A C. törzslapokon tartja nyilván az összes cselédeket. Célja és haszna a közbiztonság s a megbizható cselédek szerzése szempontjából el nem vitatható. Ott, ahol alkalmazzák, a cselédek részére kiadni szokott tartózkodó-jegyekkel, mely legfelebb csak 15 napra szól, elejét veszik a gyakori helyváltoztatásnak, egyúttal a cselédek elzüllésének is. Az utóbbi időkben Budapesten is tervbe vették egy hatósági C. hivatal szervezését, amellyel egyúttal a helyközvetítés is a hatóságok kezére menne át.

Cseledoboka, kisk. Baranya vmegye mohácsi j.-ban, (1910) 233 német lak.; u. p. Somberek, u. t. Mohács.

Cselédotthon, igen üdvös intézmény, mely főkép azt célozza, hogy a helynélküli cselédeket a züllés veszélyétől megóvják. Nálunk igen kevés ilyen intézmény van. Budapesten kettő, mindegyik egyleti alapon. Az egyik a magyar ker. munkásnők orsz. egyesületéé, ahol teljesen ingyenes ellátásban részesülnek, a másik a Márthaegyleté, ahol a leánycselédek napi 80 fillérért lakást és élelmezést kapnak. Utóbbi egylet egyúttal az elhelyezésükkel is foglalkozik.

Cselédrend, a cselédség részére megállapított munkarend, mely gazdasági cselédeknél az állandó cselédek által naponta teljesítendő munkák nemére és sorrendjére, a munka kezdetére és végére, a munkaszünetekre, a cselédbér kiadására, a gazdasági udvarban, a cselédházban és a cselédudvarban való rendtartásra vonatkozik. A C. szabályait a cseléd bérkönyvecskéjébe szokták belefoglalni.

Cselédsegélypénztár, l. *Munkásbiztosítás*.

Cselédszerző csak iparengedély alapján, bizonyos szabályrendeletben megállapított biztosíték mellett gyakorolhatja üzletét. A közvetítésért járó díjakat a törvényhatóság állapítja meg s ezt a díjszabályt köteles üzleti helyiségében olvashatóan kifüggesztve tartani. A díjakat csak nyolc nap mulva követelheti, de ha az elhelyezett egyén 15 napon belül kilép, köteles a C. nyolc nap alatt más egyént szerezni díj nélkül, vagy ha nem tenné, a díjat visszafizetni. A fizetett díjról elismervényt kell adnia. Többet követelnie v. jutalmat kikötnie tilos. Üzleti könyvet kell vezetnie a kötött ügyletekről. A már elszegődött vagy felfogadott egyént máshoz ajánlani vagy helyéről elcsábítani tilos. Cselédkönyvet v. más cselédbizonyítványt v. okmányt nem szabad visszatartania. Cselédeknek élelmezést, szállást nem adhat. Más ipart nem űzhet. Különösen szigorú tilalom van mindenütt arra, hogy a C. erkölcstelen életre ne csábítsa a cselédeket. Külföldre csak külön bejelentés és igazolás után közvetíthet. A szabályrendelet ellen vétők 100 K-ig terjedhető pénzbüntetéssel sujthatók, mely esetleg a biztosítékukból levonható. Súlyosabb esetben iparengedélyét is elvonják tőle. L. még *Kifutó*.

Cselédszerződés, akár írásban, akár szóval köthető s feltételeinek megállapítása teljesen a felek szabad egyezkedésétől függ, azonban nem szólhat határozatlan időre. Minden szerződés felmondás útján felbontható. Jó erkölcsbe vagy törvénybe ütköző cselekményekre a C. nem kötelezhet. Hogy mikor szünik meg a szerződés hatálya esetleg a jogos felmondási idő előtt is, azt a cselédtörvény határozza meg (1876. XIII. t.-c. 48—58 §). A szerződésszegés úgy a gazda, mint a cseléd részéről büntetendő cselekményt képez. Budapesten a házi cselédeknek, ellenkező kikötés hiányában, csak minden hó 15-én lehet jogosan felmondani a következő hónap első napjára.

Cselédtörvény, l. *Cseléd*.

Cselédügy, mindazon, akár törvényhozási, akár kormányzati és közhatósági, akár pedig társadalmi intézkedések és szabályok összege, amelyek a cselédek társadalmi viszonyainak rendezését, anyagi és szellemi állapotuk javítását s jogaik és kötelezettségeik pontos meghatározását célozzák. L. *Cseléd*.

Cselej, kisk. Zemplén vm. gálszécsi j.-ban, (1910) 710 tót és magyar lak.; u. p. Pelejte, u. t. Upor.

Cseleji *János*-nak nevezik Róbert Károly nejének, Erzsébet királynénak al-étekfogóját, ki levágta a királyi családra rontó Zách Feliciánt.

Cselekvés, *cselekvény*, az akarat műve, tehát az embernek tudatos működése, mert C. akarat, akarat tudatos cél nélkül elgondolhatatlan. Ezért megkülönböztetjük azoktól a tettektől, melyeket valamely ellenállhatatlan külső vagy belső kényszer alatt viszünk véghez, melyeknél tehát nem az akarat a döntő. L. *Akarat* és *Szabadakarat*.

A *C.* a költészetben sem választható el az akarati tevékenységtől. Mégis két formáját különböztetjük meg. Az epikai C. fejlődésére az emberi elhatározásból folyó tetteken kívül akárhányszor a külső körülményeknek, sorsnak, véletlennek, felsőbb lények beavatkozásának döntő befolyása érvényesül. A modern drámában ellenben a C. akarat eredménye. A dráma ellentétes erők, akaratok mérkőzésének rajza. A C. belső tagozatai a bevezetés, bonyodalom, befejezés (l. o.). A képzőművészetek sajátos kifejező eszközeikkel C.-t nem adhatnak vissza, csak helyzeteket ragadhatnak ki s ezeknek sorozatával sejtethetik a történet folyását.

C. jogi értelemben, l. *Cselekvőképesség*, *Büntetendő cselekmény* és *Jogcselekmény*.

Cselekvő ige *(verbum activum)*, az olyan ige, mely a mondatbeli alanynak cselekvését fejezi ki, pl. az óra *jár*, a kocsis *veri* a lovat (ellenben a *szenvedő ige* a mondat alanyának szenvedését jelöli: a ló *veretik* a kocsistól). A C. vagy *tárgyas* (átható, tranzitiv), mikor t. i. valamely szenvedő tárgyra átható cselekvést jelent, pl. *ver* v. *hí vkit*; v. *tárgytalan* (nem-átható, intranzitiv, benható), mikor nincs szenvedő tárgya a cselekvésnek, pl. *jár, kel, nő*. Másfelől a cselekvő ige vagy egyszerű cselekvő, v. *míveltető*; az utóbbi azt jelenti, hogy a mondat alanya mással mívelteti, vagyis téteti a cselekvést, pl. *veret, hivat, járat, növel* v. *növeszt*.

Cselekvőképesség, *magánjogi értelemben* a személynek az a tulajdonsága, hogy a maga nevében érvényes jogügyleteket köthet. A cselekvőképes egyénnek cselekményei teljes jogi hatással birnak, cselekményeivel jogérvényesen hozhat létre különböző ügyleteket, magát a maga személyében kötelezheti, vagyis a maga részére jogokat szerezhet és kötelezettségeket jogérvényesen vállalhat. A C. nem minden embernél egyforma. Vannak olyanok, akik teljesen cselekvőképtelenek és olyanok, akiknek C.-e korlátozva van. Teljesen cselekvőképtelenek: 1. a 12 éven alul levő kiskoruak; 2. a gondnokság alá helyezett elmebetegek; 3. általában mindazok, akik eszük használatától meg vannak fosztva, de csak azon időn belül, míg ez az állapotuk tart, pl. a holtrészegség, aléltság, nagyfokú láz, öntudatlan állapot teljesen kizárják a C.-et. Korlátolt C.-gel birnak: 1. serdült korban levő (12—24 évig) kiskoruak; 2. a gondnokság alá helyezett gyengeelméjüek, siketnémák és tékozlók. Mindezek helyett törvényes képviselőik járnak el. A korlátolt C.-gel birók bizonyos jogügyleteket, így különösen azokat, amelyekből reájuk teher nem háramlik, törvényes képviselőjük közreműködése nélkül önállóan maguk is megköthetnek (pl. ajándékot elfogadhatnak), vannak olyan ügyletek, melyekből önállóan jogokat szerezhetnek, sőt kötelezettségeket is vállalhatnak. A Cs.-re vonatkozik az 1877. XX. és 1885. VI. t.-c. Különös szabályokat állapítanak meg a C. szempontjából: a házassági törvény (1894. XXXI. t.-c.) és a váltótörvény (1876. XXVI. t.-c.). Külön van szabályozva a C. abban a vonatkozásban is, amelyben a végrendelkezésre való képességet jelenti. A 12 évet meghaladott kiskorú már tehet végrendeletet, míg a 18 évet betöltött kiskorú már magánvégrendeletet is tehet. A *büntetőjogban* a C.-nek a beszámíthatóság szempontjából van jelentősége. — *Perbeli* C. az a képesség, hogy a perben álló fél a perbeli cselekményeket a maga személyében végezheti; nem

szorul törvényes képviselőre a Pp. szerint perbeli C.-e mindenkinek van, aki szerződéssel lekötelezheti magát és annak is, aki a per tárgyáról peren kívül rendelkezhetik (Pp. 71. §); a perbeli C. tehát a magánjogi C. után igazodik. Mai sommás eljárásunk kiskorunak és gondnokság alatt lévőnek, ha peren kívül C.-e van is, csak felperesi minőségben ad perbeli C.-et, alperesi minőségben csak az általa bérbevett lakás v. üzlethelyiség visszabocsátása iránti perben (1893. XVIII. t.-c. 7. §). A mai rendes eljárásban kiskorunak, gondnokság alatt levőnek nincs perbeli C.-e.

Cselekvő mérleg, l. *Adósság*.

Cselekvő vagyon (l. *Aktiva)* tárgyai a pénz, az érmek, nemes fémek, árúk, értékpapirok, cselekvő belföldi és külföldi váltók, felszerelések, gépek és eszközök, ingatlanok, hasznos jogok és mindennemű követelések. Ezzel szemben áll a szenvedő vagyon, ez alakul: a könyv- és váltótartozásokból. A Cs. és szenvedő vagyon különbözete a tiszta vagyon. A cselekvő és szenvedő vagyon alkotórészei értékének megállapítását l. *Becslés*.

Cselfa, l. *Fogófa*.

Cselfalva, kisk. Sáros vm. tapolyi járásában, (1910) 162 tót lak.; u. p. Komlóskeresztes, u. t. Girált.

Cseljabinszk, járási székhely Orenburg orosz kormányzóságban, az Iszetbe szakadó Mias mellett; erőddel, (1900) 25,505 lak., élénk marhavásárokkal és gabonakereskedéssel. A C.—Irkuck, Perm-C. és Szyszran-C. vasutak csomópontja.

Cseljuszkin-fok, Ázsia legészakibb pontja a 77° 36′ é. sz. és 104° k. h. alatt, a Tájmir-félszigeten. Nevét Cseljuszkin orosz tiszttől nyerte, aki 1742. odáig hatolt; másodszor Nordenskjöld érte el (1878 aug. 19.), amikor Ázsiát körülhajózta.

Cselka *Nándor*, püspök, szül. Vámosmikolán (Hont vm.) 1834 júl., megh. Budapesten 1897 márc. 7. A teológiát Bécsben és Budapesten végezte. Pappá szentelték 1857 júl. 27. Több helyen volt segédlelkész. 1872-ben pápai t. kamarás s ugyanez évben a roveredói tud. akadémia tagjává választatott. 1877-től ó-budai plébános, 1882. címzetes prépost, 1889. pozsonyi kanonok, 1892. esztergomi kanonok s Budapest fő- és székváros érseki vikáriusa, 1893. fölszentelt püspök. Igen jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki. 1867—69-ben a Fasciculi Ecclesiastici és a Társulati Ertesítő szerkesztője volt Kubinszky Mihállyal. 1869—72-ig a Religiót szerkesztette. 1872-ben *Kath. kérdések* cím alatt 12 füzetet adott ki. V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka.

Cselkó *István (cselkó-lehotai)*, tanár és gazd. szakíró, szül. Zsombolyán (Torontál vármegye) 1847 ápr. 20. Szaktanulmányait a keszthelyi gazd. felsőbb tanintézeten végezte s azután a zsombolyai uradalomban vállalt állást. 1869 óta a magyaróvári gazd. fels. tanintézet tanára volt; 1908-ban nyugalomba vonult. C. több szaklapba számos cikket és tanulmányt írt a szakmájába vágó tárgyakról. Önállóan megjelent művei: *Az okszerű takarmányozás alapvonalai*, gyakorló gazdák és gazdasági intézetek hallgatói részére (Magyaróvár 1874); *Takarmányozástan* (1894 és 1899, Kosutány Tamással együtt); *Takarmányozástan*. Kellner új elmélete szerint (Budapest 1906); *Szarvasmarhatenyésztés* (u. o. 1908); *A marha-, juh- és sertéstenyésztésről* (1911).

Cselkószabadja (azelőtt: *Cselkólehota)*, kisk. Trencsén vármegye vágbeszterczei járásában, (1910) 201 tót lak.; u. p. Demény, u. t. Vágbeszterczе.

Cselle *(Phoxinus* Ag.), a *pontyfélék* (l. o.) családjába tartozó halnem, melynek bajusza nincs, szája kicsiny, orra ívesen domborodó, torokfogai kampósak, pikkelyeik aprók és alig fedik egymást. Hazánkban tenyésző faja a *fürge C.* (*Ph. laevis* Ag.), igen változó színű kis halacska. Háta sötét kékeszöld, közepén az egész testen végig fekete csík vonul el; oldalai zöldessárgák, fémfényüek; szája karminpiros, torka fekete, melle skarlátpiros, hónalj- és hasúszói halványvörösek. Tiszta, sebes, kavicsos-homokos fenekű vízben él; 6—10 cm. hosszú; húsa nem keresett, inkább csalétkül használják. Olaszország É.-i részétől kezdve egész Európában honos. Nagy hőségben a folyókban fölfelé vándorolva friss vizet keres s ilyenkor rajokba tömörülve nagy akadályokat győz le. A Balaton vidékén *csetri*-nek nevezik. Egyéb nevei: egrihal, egriponty, pelehal, putri és tökhal.

Csellegés (ném. *Gierschlag*, ol. *mascata*, ang. *yaw, lurch)*. Ha a hajó nem egyenes vonalban halad, hanem az egyik vagy a másik oldal felé irányából eltér, úgy azt C.-nek mondják. A C. által nemcsak a menetgyorsaság csökken, hanem a vitorlázó hajóknál a vitorlák is szenvednek, amenynyiben ezek a kötélzethez és árbocozathoz csapkodnak. A gyakori C. oka olykor a kormányos hanyagságában, de legtöbbnyire a hajó hibás építésében vagy az árúknak, hadihajóknál a felszerelési tárgyaknak célszerűtlen elhelyezésében, sokszor az árbocozatnak egymáshoz viszonyított hiányos állásában keresendő. Szél előtt vitorlázva csaknem minden hajó többé-kevésbbé cselleg.

Cselőpók *(Trochosa singoriensis*, állat), l. *Szongáriai cselőpók*.

Cselszövény (eszt.), a küzdelemnek alattomos neme, midőn az ellenfelek nem nyiltan mérik össze erejöket, hanem titkos, erkölcsileg egyáltalában nem kifogástalan eszközökkel törekednek egymás megrontására v. egymás tervének meghiusítására. Sokszor csak az egyik a küzdők közül, az ú. n. cselszövő, az intrikus jár el ezen a módon. Az ármány v. fondorlat komolyabb, a csel tréfásabb formája az ilyen törekvésnek. Az a drámában (ármány-darab), ez a vígjátékban (cselvígjáték) talál gyakori alkalmazásra. L. *Ármány*.

Cselszövő, l. *Cselszövény*.

Cselvágás (ol. *finta*, franc. *feinte)*, a vívásnál az ellenfél tévedésbe ejtésére tett támadó mozdulat, melyet rögtön követ a tényleges támadás.

Cselvigjáték, a vígjáték egy nevezetes faja, melyet egyrészt a jellemvígjátéktól, másrészt a helyzetvígjátéktól szoktak megkülönböztetni. A bonyodalmat t. i. nem a helyzet, a véletlen idézi benne elő, hanem az egymás ellen működő személyek cselvetéséből származik; ezeknek azonban nem jellemét akarja az író kiemelni, hanem a különös sakkhúzások meglepetéseivel, a bonyodalom fordulataival mulattat. A C.-ot a spanyol

drámaírók alapították meg (Moreto: Közönyt közönnyel); de igen szellemesen fejlesztették tovább a francia színműírók is.

Csém, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 719 horvát és magyar lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Csajta.

Csembar, járási székhely Penza orosz kormányzóságban, (1900) 5394 lak.

Csembők (növ.) a. m. gomolyvirágzat, a bogasvirágzat egy neme (glomerulus), ahol a csúcsvirág alatt eredő két átellenes ág, amely ismét virágban végződik és újra elágazhat, annyira rövid, hogy az egész virágzat csomószerű lesz (pl. barátszegfűé), l. *Virágzat*.

Csemege, többnyire édességekből álló ételnemüek (gyümölcs, sajt, fagylalt, cukorkák, sütemény), melyeket étkezés után inkább élvezet, mint táplálkozás céljából hordanak fel. — *C.-bor* (likőrborok, desszertborok). Igy nevezik az igen finom erős borokat, melyeket kiváló zamatjukért s többnyire édeses izükért csak kiváló alkalommal s lakomák után v. azok előtt kis mennyiségben élveznek; ilyenek: a tokaji s más aszuborok, délvidéki borok stb. — *C.-szőllő* v. *asztali szőllő*, az olyan, melyet mint gyümölcsöt fogyasztanak el, nem pedig bornyerés végett termelnek. L. *Szőllő*.

Csemege-rákok (*Carididae*, állat), l. *Garnélák*.

Csemegi *Károly*, büntetőjogász, szül. Csongrádon 1826 máj. 3., megh. Budapesten 1899 márc. 18. A gimnáziumot Szegeden, a jogot Pesten végezte. A szabadságharcot mint őrnagy harcolta végig, leverése után fogságot is szenvedett. A haditörvényszék besorozásra ítélte, de alkalmatlannak találták és így megszabadult. Ekkor ügyvéd lett Aradon, de a hatóság üldözése miatt kénytelen volt irodáját Butyin faluba áttenni. Az alkotmány helyreállítása után az igazságügyminisztériumba került mint titkár, de csakhamar az államtitkárságig emelkedett. Itt több fontos törvényjavaslatot készített, többek közt az 1869. IV. t.-c.-et a birói hatalomról. Nagyszabású működésének kimagasló pontja azonban a korszakalkotó magyar büntető törvénykönyv, mely csekélyebb jelentőségű hiányai mellett is a hazai büntető törvényhozásnak hosszú időre szilárd alapját vetette meg. A törvénykönyvhöz írt nagyszabású indokolás pedig nemcsak maradandó tudományos becscsel bir, hanem egyszersmind jelentékeny irodalmi alkotás is. 1879-ben kúriai tanácselnök lett és itt iparkodott a Btk. elveit a gyakorlatban megvalósitani. 1894-ben nyugalomba ment. Működése mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás s a tudományos jogmívelés terén hazánkban korszakot alkot. Számos kitüntetésben részesült: 1878. a Szent István-rend középkeresztjét kapta, 1882. valóságos belső titkos tanácsos lett, 1896. a budapesti egyetem díszdoktorrá választotta. Főbb művei: *A jogvesztés elmélete és az államjog* (Pest 1872); *A magyar bünvádi eljárás szervezetének indokai* (Budapest 1882); *Magyar bünvádi eljárás a törvényszékek előtt* (u. o. 1883); *Az egyházi hollkéz* (u. o. 1897). Összes műveit sajtó alá rendezték *Edvi Illés* Károly és *Gyomai* Zsigmond (u. o. 1904). A magyar jogászegylet megalapítása C. érdeme.

Csemelet vagy *csömölet* (ol. *ciambellotto*, sp. *chamelote)*, XVI. s XVII. sz.-i iratainkban vászonféle szövet neve (ném. *Kamelott*, franc. *camelot)*.

Csemernye, kisk. Zemplén vm. varannói j.-ban, (1910) 1468 tót, magyar és cigány lak., postaügynökség; u. t. Varannó.

Csemesz v. *Csementsz*, az afrikai Marokkóban fekvő Lix város romjai Tangertól D.-re, az oceán partján. Jelenleg El Arais v. Laras (l. o.) város fekszik ezen a helyen.

Csemete, helyesebben *fa-C.* alatt erdészeti műnyelven helyesen csak a *magról* kelt fa értendő, mikor még zsenge korában, életének első éveiben van. Minden félreértést kizáró kifejezés erre: *mag-C.* Azok a hajtások ellenben, melyek a levágott fa tuskójából, a gyökfőből vagy a gyökerekből keletkeznek, *sarjaknak* v. *sarjhajtásoknak* mondatnak.

Csemetekert alatt az erdők telepítésénél és felújításánál szükségelt csemeték nevelésére szánt területet értik, amely rendszerint 1—4 éves csemeték nevelésére szolgál, ritkán idősebbek termelésére is, mely esetben azonban a neve inkább *faiskola*. A C.-ek aszerint, hogy állandóan erre a célra szolgálnak, avagy csak 1—2 csemetenemzedék nevelésére használtatnak, *állandóak* vagy *ideiglenesek*. Utóbbiak a friss erdei vágásterületeken szoktak telepíttetni és trágyázást rendszerint nem igényelnek, míg az állandó C.-ek talajának termőerejét trágyázással kell fentartani. A C.-ek helye fagytól mentes, de a nap perzselő heve ellen is lehetőleg védett, talaja pedig erőteljes legyen, még abban az esetben is, ha az ott nevelt csemetéket majdan silány talajban kell elültetni. Alakjuk legcélszerübben derékszögű négyszög, amely léc, rőzse v. sodronykerítéssel van körülvéve s amelynek jól megmívelt talaját utakkal és ösvényekkel táblákra, illetőleg ágyakra osztják. Ezekbe vetik sorokban a fák magját. A kikelő csemeték között felburjánzó gyomot gyakran kell kigyomlálni. Az erdőgazda gyakran használ közvetlenül a vetőágyból vett 1—3 éves csemetéket. Ha azonban pl. elgyomosodó vágásterületek beültetésére erőteljesebb csemetékre van szüksége, akkor azokat 1—2 éves korban tágasabb hálózatban átülteti, iskolázza. L. *Iskolázás*.

Csemez *József*, fizikus, szül. Pozsonyban 1855 febr. 21. Tanulmányait Nagyszombatban, Pozsonyban és a bécsi tud. egyetemen végezte. Aztán több helyütt tanárkodott; 1895 óta az áll. polg. iskolai tanítóképző intézetben tanár. A *Csemez-töredéket* (l. o.) róla nevezték el. Irodalmi működése: *A fizika fejlődésének rövid vázlata* és *Képek a fizika fejlődése köréből* (értekezések a nagybányai főgimnázium értesitőjében). Továbbá számos természettudományi közlemény, ismertetés, fordítás a Math. és Physikai Lapok, Természettudományi Közlöny, Nemzeti Nőnevelés c. folyóiratokban. E lexikonnak is munkatársa.

Csemez-töredék, a Jordánszky-kódexnek (l. o.) egy kisebb, de értékes töredéke (az eleje), mely csak újabb időben került napfényre. Csemez József (l. o.) fedezte fel: megvette 1880. Simor hercegprimás s egybeköttette az esztergomi könyvtár Jordánszky-kódexével. Ennek egy másik kis töredéke, a Jankovich-töredék a Nemzeti Muzeum birtokában

van. Az egész kódex megjelent nyomtatásban 1888-ban a *Régi magyar nyelvemlékek* gyüjteményében.

Csemicz, kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1900) 44 tót lak.; u. p. és u. t. Liptószentmiklós.

Csempe, l. *Kályha.*

Csempészet (ném. *Schleichhandel, Schmuggel, Paschhandel, Schwärzerei,* franc. *contrebande),* az árúforgalomnak olyan közvetítése, mely közhatóságok által felállított korlátozások vagy tilalmak kijátszásával létesül és mindig büntetőjogi következményeket von maga után. L. *Dugárú, Hadi dugárú* és *Jövedéki kihágások.*

Csempeszkopács, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 313 magyar lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal.

Csemulpo *(Chemulpho, Chemulpo),* Korea 12 nyilt kikötője közül a legfontosabb, a Ny.-i parton, a Han folyó-torkolat D.-i ágának közelében, vasút mellett, (1900) 27,000 lak. A város nagyobb része európaias külsejű; a benszülött lakosság száma csekély. C. hajóforgalma 1900-ban 204.038 t. Szöul-lal vasút (39 km.) köti össze. Távíróösszeköttetése van Szöul, Pjöngyang, Mukden, Tiencin városokkal. Telefonja is van. 1883-ban nyitották meg az idegenek előtt. A japáni uralom alatt gyors fejlődésnek indul.

Csenab (az ókorban *Akessines),* egyike Pandzsab öt folyójának, amelyek az Indusba ömlenek. Kasmirban ered, a síkságon fölveszi a Dzselamot, később a Ravit és Bahavalpur közelében szakad a Szatledzs-zsel együtt az Indusba.

Csendbiztos, a csendőrség behozatala előtt általában, de még mai napság is a vidéki kis városok némelyikében a közbiztonság fentartására rendelt tisztviselő v. közeg. Tkp. a régi pandurvilág maradványai, akiknek legfőbb szereplése a betyárvilág idejére esik. Sok derék, ügyes ember volt közöttük, akik igen nagy érdemeket szereztek, különösen az alkotmányos világ kezdetén, mikor is az ország jó hírét, nevét veszélyeztető elemeket üldözték és irtották. A közbiztonsági intézmények rendezésekor azután a használhatóbb erők részben a csendőrséghez, részben az állami vagy törvényhatósági rendőrséghez léptek át.

Csendélet, oly festmény, mely élettelen tárgyakat, pl. gyümölcsöt, virágot, megölt vadat, régiségeket stb. ábrázol. C.-et különösen a holland festők szerettek festeni.

Csenderes v. *remiz,* a mezőgazdaságilag mívelt vadászterületeken fákkal s bokrokkal sűrűn beültetett, rendszerint kisebb (néhány holdas) kiterjedésű ligetecskék, melyeknek az a rendeltetésük, hogy bennük a vad különösen a mezőgazdasági munkálatok idejében csendet, nyugalmat és búvóhelyet találjon.

Csendes (azelőtt: *Tisova),* kisk. Bereg vm. alsóvereczkei j.-ban, (1910) 282 rutén lak.; u. p. és u. t. Alsóvereczke.

Csendes foglalkozás. Ahol egy tanító több osztályt tanít (az osztatlan népiskolában), az egyikkel való foglalkozása idejére szükséges a többinek olyan munkát adnia, mely a tanulókat a tanteremben elfoglalja anélkül, hogy a másik osztály és a tanító közös munkáját zavarná. Ez a C. igen különböző lehet: a már tanultak ismétlése vagy begyakorlása, előkészülés valami következő foglalkozásra stb., de mindig olyannak kell lennie, hogy a tanulók maguk végezhessék.

Csendes-oceán *(Nagy-oceán, Pacific Ocean),* a világtengernek az a darabja, amely Amerika, Ázsia, Ausztrália és az Antarktisz között, a Bering-szorostól az Antarktiszig terjed; az Atlanti-oceántól a Hoorn-fokon, az Indiai-oceántól a Leeuwin-fokon keresztülmenő délkör választja el. Magában foglalja az ausztráliai és keletázsiai szigetvilágot. Melléktengereivel együtt területe 165.798,660 km², egymagában nagyobb tehát, mint az összes kontinensek (134.800,000 km²). Első elnevezése Mar del Zur (Déli-tenger), mert felfedezője, Vasco Nuñez de Balboa 1513. a Darieni földszorostól D.-re látta meg először. A Nagy-oceán nevet Malte-Bruntól kapta, de ez a név nem lett általánossá. Sokkal elterjedtebb a C. vagy Pacific Ocean név, amely Magalhaestől származik. Legelőször Urbaneta szerzetes és hajós hajózott át rajta Ny.-ról K. felé, 1565. Tanulmányozói között első helyen áll *Cook,* rendszeres kutatása azonban csak a XIX. sz. második felében kezdődött meg, akkor, amikor az ausztráliai gyarmatok virágzásnak indultak. ÉNy.-i részét orosz tengerésztisztek (köztük Makarov) tanulmányozták, ÉK.-en az amerikaiak (Agassiz) munkálkodtak, DNy.-i részét pedig az angol tengermérő hajók vették föl.

A C. mélysége Patagonia Ny.-i partjaitól Japán, a Kurili-szigetek és Aleuták felé fokozatosan növekedik. Ezen a vonalon mély árok, a Tuscarora- vagy ÉNy.-i Pacifikus árok húzódik, amely eléri a 8513 m. mélységet. Sokáig ezt tartották a legnagyobb mélységnek, csak 1895. fedezte föl az angol Penguin hajó a Tonga-szigetek közelében húzódó depressziót, amelyben 9184 m., 9413 m., 9427 m. mélységeket mértek. Utóbbit a 30° 28′ d. sz., 176° 39′ ny. h.-on. Az Ausztrália körül levő tengereknek és a Ny.-i szigetvilág tengereinek mélysége igen változatos, a szigetek nem közös talapzaton épültek, hanem meredeken emelkednek ki a tengerből. A másik nagy tengeri mélység Dél-Ausztrália és New-Zealand között húzódik. Az eddig ismert legnagyobb mélység, 9636 m, a Mariana-árokban van, amelyet az amerikai Nero hajó fedezett fel 1899., a *Guam*-sziget közelében, (é. sz. 12·5, k. h. 154·5°). Legújabban minden oceánjáró hajó végez méréseket, amelyeknek eredményei igen fontosak. A C. közepes mélysége 4083 m., ha a melléktengereket is ide számítjuk, 3829 méter.

A *C. áramlatait,* úgy, mint az Atlanti-oceánban, a passzát szél kelti. Az egyenlítő mentén É.-on és D.-en is Ny. felé áramlik a víz az Ekvatoriális áramlatban körülbelül a 20—24°-ig, (ez a határ az évszakok szerint váltakozik). A kettő között halad el a C.-i ekvatoriális ellenáramlás, mintegy 10° szélességben. A Ny.-i szél által megindított áramlásnak D.-ről É. felé tartó darabja a Kuro-Sivo, amely a Japán-tenger melegvizét viszi É.-ra a partok mentén. Ugyanennek az áramlásnak D. felé tartó, visszatérő és ennélfogva hideg ága a kaliforniai áramlás. A D.-i féltekén hasonlóképen áramlást kelt a Ny.-i szél, így jön

létre a meleg nyugat-ausztráliai, és a hideg perui vagy Humboldt-áramlás, amely a Peru és Chile partjain ismeretes ködöket okozza.

A *hőmérséklet* eloszlása a felszinen az áramlásokkal áll összeköttetésben; állandóan 28°-on felül marad a víz a Filippi-szigetek és New Guinea K.-i partjai körül, egészen a Karolina-, Marshall- és Szamoa-szigetekig. Nagyon hideg, néha csak 19—20° a víz a Galapagos-szigetek környékén. A korallium állatok megélhetéséhez szükséges 20°-os víz a 25° é. és d. sz. között található meg; itt hatalmas építményeket hoztak létre. Jellemző a C. Ny.-i részére, hogy a beltengerek vizének állandóan magasabb a hőmérséklete a környezeténél. Ennek az az oka, hogy a beltengerek küszöbei fölött a nyilt oceán vizének csakis a felső, melegebb rétegei hatolhatnak be a zárt medencékbe. Ilyen rendkívül magas hőmérsékletet mutathatni ki pl. a Banda-(6505 m.) és Celebesz-tengerekben, amelyeknek küszöbe kb. 1200 m. Egyébként a nyilt oceán mélyén nagyon egyenletes a hőmérséklet, állandóan 1·3—1·9°.

A *szelek* járása a hőmérsékleti zónák szerint igazodik. Az egyenlítőtől É.-ra és D.-re kb. a 25°-ig a passzát szél uralkodik, amely az É.-i féltekén mint ÉK.-i, a D.-in mint DK.-i szél jelentkezik. A passzát szelek zónáját a felemelkedő légáramlások szélcsendes zónája választja el egymástól. A C.-nak mérsékelt égövi területén a nyári és téli monszunok váltakoznak; ebbe a zónába tartoznak: New Guinea, Bismarck-archipelagus, Salamon-, Gilbert-, Fidzsi-szigetek, Új-Hebridák. A pólusok felé haladva mind jobban érvényesül a Ny.-i szél, amely különösen délen igen erős. A magas légnyomások zónájában, a 35° szélességeken É.-ra és D.-re a tenger vize sósabb a rendesnél. Ezek a vidékek viharaikról is nevezetesek. Különösen a Filippi-szigetek és Japán közt a *taifun* nevezetű veszedelmes, forró égövi ciklón érdemel említést.

A *közlekedés* a C. megismerésével lépést tartva, a XIX. sz. második felében lendült fel, különösen a szigetek nyersterményei, úgymint a kopra, gyöngy, gyöngykagyló, trepang, teknősbéka stb. felfedezése következtében. Amint a szigetek gyarmatokká lettek, az ültetvények megműveléséhez szükséges munkáskézről is kellett gondoskodni, azonkívül sok más szükséglet is merült fel és lassankint állandó gőzhajójáratokat rendeztek be, köztük első volt a Panama—Sydney vonal. Most a legfontosabb közlekedő utak: a Canadian-Pacific-Steamship Line, Hong-kong és Vancouver között; a Pacific Mail Comp. és a Toyo Kisen Kaisha Comp., Hong-kong—Honolulu—San Francisco között; a Canadian Australian Royal Mail Comp., Vancouvertől Honolulu, Szuva (Fidzsi-szigetek) és Brisbane-en át Sydneybe visz; az American and Australian Line San Francisco és Tahiti között. Ezeken kívül számos kisebb német, francia, angol és japán vállalat. Nevezetesebb *kábel*-összeköttetése van az angoloknak Vancouvertől a Fanning-szigeteken, Szuván, Brisbane-en keresztül Aucklandba, az amerikaiaknak San Franciscótól Honolulun, a Midway-szigeteken, Guamon át Manilába és Sanghaiba, azonkívül kisebb parti kábel a part mentén több helyen.

Irodalom. Atlas des Stillen Oceans, kiadta a Deutsche Seewarte, Hamburg 1896; u. a., Segelhandbuch des Stillen Oceans, 1897; Makarov, L'Océan Pacifique, Petersbourg 1894, 2 k.; Puls, Die Temperaturen und Strömungen des äquatorialen Stillen Oceans, Hamburg 1895 (Archiv der Seewarte); Wilczek és Weule, Die geschichtliche Bedeutung des Stillen Oceans; Helmolt, Weltgeschichte I. k., Leipzig 1899; Colquhoun, The Mastery of the Pacific (London 1902); Weber, Siboga-Expeditie, Leiden 1903; Agassiz, Expedition to the Eastern Pacific, Cambridge 1906; igen fontosak a Challenger-expedició, továbbá Darwin utazásainak eredményei. Magyar nyelven Vojnich Oszkár írta le A C. szigetvilága c. könyvben az általa megismert szigetek földrajzát, lakosainak társadalmi és gazdasági helyzetét.

Csendespatak (azelőtt: *Stelbach)*, kisk. Sáros vm. felsőtárczai .-ban, (1910) 612 rutén lak.; u. p. és u. t. Berzevicze.

Csendes tag, l. *Nevezetlen társaság.*

Csendes társ, l. *Nevezetlen társaság.*

Csendes társaság, l. *Nevezetlen társaság.*

Csendháborítás, ha valaki illetéktelenül az utcán, utakon, általában a szabadban az éjjeli nyugalmat háborító zajt v. lármát idéz elő vagy durva botrányt okoz. Ha valaki a nyilvánosság jellegével biró mulatóhelyek nyilt v. zárt helyiségeiben, nemkülönben a nyilvános járműveken, mint pl. vasúton, hajón, villamoson, siklón, társaskocsin stb. a közrendet v. a közönség élvezetét háborítja, v. egyes személyeket közbotrányt okozó cselekmények által durván megsért. Budapesten az erre vonatkozó szabályrendelet alapján a csendháborítást 100 kor.-ig terjedhető pénzbüntetéssel sujthatja a rendőrség.

Csendlak, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 372 vend és magyar lak.; postaügynökség: u. t. Muraszombat.

Csendőrkerület, l. *Csendőrség.*

Csendőrőrs, l. *Csendőrség.*

Csendőrség. A közbiztonsági szolgálat teljesítésére rendelt őrtest. Francia intézmény (gens d'armes), amelynek tulajdonképeni alapját I. Napoleon vetette meg s jelenleg majdnem minden államban meghonosult. Nálunk az 1881. III. t.-c. rendelte el, hogy az egész országban katonailag szervezett m. kir. C. állíttassék fel. A szervezés 3 év alatt fokozatosan hajtatott végre úgy, hogy 1884 jan. 1. megkezdte a C. egyöntetü működését 100 tiszttel és 5000 csendőrrel.

A C. *feladata* működési területén a személy- és vagyonbiztonságot megóvni, a békét és közrendet fenntartani, a büntető törvények és rendeletek megszegését, a véletlenségből vagy bármily természetü mulasztásból eredő veszélyeket s károkat lehetőleg megakadályozni, a megzavart békét és rendet helyreállítani, az ezek ellen vétőket kitudni s megfenyítés végett az illetékes bíróságnak v. hatóságnak feljelenteni, illetőleg átadni. A C.-i őrsök ezenkívül a közcsend, rend és biztonság fenntartása érdekében a közigazgatási hatóságok rendelkezésére állanak. Helyi rendészeti ügyekben a C. csakis felügyelő és a községi közegeket támogató segédkezésre van hivatva. A csendőrtisztek az összes közbiztonsági szolgálat kezelése fölött őrködnek.

A C. *szolgálatát* a fennálló utasítások, törvények, rendeletek és saját elöljárói parancsa szerint önállóan teljesíti. A közigazgatási hatóságok, kir. bíróságok, ügyészségek, országos fegyintézetek és kerületi börtönök jogosultak a C. segéd-

letét írásbeli felszólítással közvetlenül igénybe venni. A csendőr szolgálatban azon törvényes jogokkal bir, melyekkel minden katonai őr. Midőn a törvényes megtorlás céljából kötelességszerüleg fellép, az illetőt vagy illetőket mindenekelőtt a «törvény nevében» szavakkal szólítja meg. A szolgálatban levő csendőr felhívásának mindenki különbség nélkül, utólagos panaszlási jogának fenntartása mellett, engedelmeskedni tartozik. A csendőr szolgálatának teljesítésekor jogosult mindennemü közszolgálatban álló közegeknek, különösen a polgári és más őrtestek s ezek tagjainak, nemkülönben községi elöljáróságoknak és katonai parancsnokságoknak támogatását igénybe venni. Szolgálatba legkevesebb 2 csendőr vezényelhető, akik együtt *járőr*-nek neveztetnek, egyik közülök a járőrvezető. Csak kivételes és előirt esetekben mehet szolgálatba egy csendőr, de éjjel sohasem.

Háboru esetén a C. közbiztonsági szolgálatát továbbra is teljesíti, ha pedig ez az ellenség behatolása folytán lehetetlenné válik, a népfölkeléshez csatlakozik. A hadseregnek v. egyes részeinek mozgósításakor ezenkívül fölállíttatik a *tábori C.* (l. o.).

A C. *jogai:* az intés vagy figyelmeztetés, a kikérdezés, a házkutatás, a személymotozás, az elővezetés, az elfogás és a fegyverhasználat. Az *intés* vagy *figyelmeztetés* a csendőr fellépésének legenyhébb formája. A *kikérdezés* (nem vallatás) a nyomozási eljárás előzménye. A csendőrnek nem áll jogában a beismerést igéret, fenyegetés, rábeszélés vagy csel útján kierőszakolni, de főleg szigoruan tilos erőszakot, kényszert használni és legkevésbbé bántalmazni az illetőt. E tilalom ellen vétők fegyelmi, sőt hadtörvényszéki eljárás alá esnek. A *házkutatás* rendszerint az illetékes hatóság felhívására történik. Önállóan is tart a C. házkutatást, ha a késedelem veszéllyel jár, ha a terhelt megszökik, v. a keresett tárgynak nyoma vész. A *személymotozásra* ugyanazon alapelvek irányadók, mint a házkutatásnál. Az elfogott és bekisérendő személyek mindig megmotozandók. Az *elővezetésre* felhivást adhat az ügyészség, a biróság és a rendőrség. Az elővezetendő nem tekintetik fogolynak, hanem csak őrizetbe vétetik és a hatósághoz kisértetik; személyes szabadsága tehát nem korlátoztatik nagyobb mértékben, mint az a cél elérésére okvetlen szükséges, de azért a köteles elővigyázat nem mellőzhető. Nem bilincselhető meg és szökése esetén ellene fegyver nem alkalmazható. Önállóan is joga van a C.-nek elővezetni oly egyéneket, akiknek elfogására elegendő ok nincs ugyan, akik azonban gyanus körülmények miatt a közbiztonságra nézve veszélyeseknek látszanak. Az *elfogás* (letartóztatás) szintén fölhivásra vagy önállóan történik, aki ellen nyomozólevél, vagy elfogató parancs van kiadva, aki tetten kapatik, aki nagyobb bűncselekménnyel alaposan gyanusítva megszökött, vagy szökési előkészületet tesz vagy elrejtőzött, aki a bűnjeleket elrejteni, megsemmisíteni, megváltoztatni igyekszik, aki a csendőrt hivatalos eljárása közben bántalmazza vagy veszélyesen fenyegeti. Az elfogott egyén szükség esetén megbilincseltetik és a vele eszközölt kihallgatás és a tényvázlat felvétele után az illetékes hatósághoz kisértetik és annak átadatik; 24 óránál tovább a C. őrizetében fogoly nem tartható.

A *fegyverhasználat* a C. legfontosabb joga, mert a törvény ezáltal az ország minden rendű és rangú lakosságának testi épségét, sőt életét is a csendőrnek kiszolgáltatta. A C. fegyverét bárki ellen jogosan használhatja, aki a csendőrt erőszakosan megsérti, vagy őt támadással veszélyesen fenyegeti; ha a tetten ért gonosztevő vagy alapos gyanuval terhelt egyén felfegyverkezve lévén, az előzetes felszólítás dacára magát önként meg nem adja, vagy esetleg védett helyzetéből előjönni vonakodik; aki a csendőr figyelmeztető utasításainak, őt szolgálata teljesítésében meggátlandó, tettlegesen ellenszegül; aki mint veszélyes gonosztevő a C. által üldöztetik, elfogatik vagy őrizete alá adatik és bár erőszakos ellenállás nélkül, de a megállításra célzó fenyegető rákiáltás dacára elfut, ha visszatartóztatására más mód nincsen; aki háború vagy ostromállapot idején magát gyanussá teszi s a felhívásra kielégítő válasz nélkül elszalad. De a csendőr ezen esetekben is fegyverét csak azután használja, ha minden enyhébb eszköz alkalmazása eredmény nélkül marad s ekkor is még a legnagyobb kimélettel kell eljárnia. A fegyverhasználat a körülményekhez képest karddal, szuronnyal v. puskával történik. A karddal csak vágni és szúrni, a szuronnyal szúrni, a puskával csak lőni szabad. A levegőbe v. célzás nélkül lőni határozottan tilos. Ha fegyverhasználat után az ellenszegülő v. megmenekülő harcképtelenné tétetett, annak utólagos bántalmazása, megsebesítése tilos. A fegyverhasználati eset azonnal táviratilag bejelentetik s a tényállás megállapítása rendszerint — halál esetén mindig — a helyszinére kiszállott hadbiró által a katonai bünperrendtartás szerint eszközöltetik. Megállapíttatik azután, vajjon a fegyverhasználat jogos volt-e vagy nem. Ez utóbbi esetben az illető csendőr ellen a szabályszerü hadtörvényszéki eljárás tétetik folyamatba.

A C. *kiegészítése.* A legénység állományába felvétetik: oly önként jelentkező, aki magyar honos, feddhetlen, erkölcsös magaviseletü, nőtlen vagy özvegy, tökéletes hadi szolgálatra alkalmas, legalább 163 cm. magas, írni, olvasni és számolni tud és aki katonai kötelezettségének eleget tett. Felvétel előtt az illető magát három évi C.-i szolgálatra kötelezi, az esküt leteszi s a megfelelő eredménnyel befejezett hat havi próbaszolgálat után a C.-hez végleg átvétetik. Ha tovább is óhajt szolgálni, kötelezőjét évről-évre megújítja. Megjegyzendő, hogy mozgósítás esetén a kilépés nincs megengedve. A tiszti állomány kiegészíttetik önként kérelmező tartalékos hadapródok beosztása által, akik fölvételük alkalmával az esküt leteszik, 3 évi kötelezettséget vállalnak és akik hat havi próbaszolgálat és a csendőrtiszti szakvizsga sikeres letétele után véglegesíttetnek. A tisztek mozgósítás esetén is a C.-nél maradnak.

A C. *kiképzése* a legénységnél oly módon történik, hogy a belépő próbacsendőr 6 hónapig el-

méleti és gyakorlati kiképzésben részesül, ezután vizsgát tesz és véglegesíttetik s ekkor, akinek a csapatnál nem is volt altiszti rangja, itt tizedesi rendfokozatot nyer. A próbacsendőrből így lesz csendőr. Az őrsön továbbra is állandóan kiképzésben részesül. Az altiszteknek alkalmas csendőrök az altiszti iskolába vezényeltetnek, ahol 6 hónapig kiképeztetnek, amely után leteszik az altiszti (őrsparancsnoki) vizsgát és őrsvezetőkké lesznek. Az őrsvezető idővel őrmesterré, majd járásőrmesterré lép elő.

A hadapród-próbacsendőr (tisztjelölt) szintén részesül eleintén elméleti oktatásban, azután valamely őrsre beosztva, a tisztek felügyelete mellett gyakorlati járőrszolgálatot teljesít. Hat hónap letelte után leteszi a szóbeli és írásbeli részből álló csendőrtiszti szakvizsgát. Erre véglegesítve lesz s hadapród-őrmesterré lép elő. Rövidesen zászlós, majd hadnagy lesz és fokozatosan előlép ezredességig, sőt tábornokságig is. Törzstiszti vizsga a C.-nél nincs. Nősülés csak óvadék letétele után (mely fél annyi, mint a csapattiszteké) engedtetik meg.

A C. *szervezete* egészen elütő a csapatétól. Katonai és fegyelmi tekintetben a m. kir. honvédelmi miniszternek van alárendelve. Bűnügyekben a katonai büntető törvények alatt áll, a fegyelmi fenyítő hatalmat pedig saját elöljárói a honvédségi szolgálati szabályzat határozványai szerint gyakorolják. A közbiztonsági szolgálat teljesítésére és a gazdászati ügyekre nézve a magyar kir. belügyminiszter alá van helyezve. A bírói fensőbbségi jogot a honvédfőparancsnok gyakorolja. A C. élén a *C.-i felügyelőség* áll: egy altábornagy mint felügyelő s egy vezérőrnagy mint felügyelőhelyettes egy százados segédtiszttel s a segédszemélyzettel. A felügyelőség a testület szolgálati, fegyelmi és személyi ügyeit egyöntetűen s egységesen vezeti s az alosztályokat időnkint a felügyelő v. helyettese meg is szemléli. Hatásköre egyaránt kiterjed a magyarországi és horvátországi C.-re.

Magyarország C.-i tekintetben feloszlik kerületekre, ezek szárnyakra, a szárnyak szakaszokra, a szakaszok járásokra, ezek őrsökre. A *kerület* élén a kerületi parancsnok (ezredes) áll, van helyettese (alezredes) és másodtörzstisztje (őrnagy), ott van még a segédtiszt, oktatótiszt, továbbá a számvivőtisztek és a hadbíró (a honvédségtől vezényelve) s a szükséges kezelő- és segédszemélyzet. A kerület *szárnyakra* oszlik, élén egy százados mint szárnyparancsnok áll, aki a közbiztonsági szolgálat szabatos kezelése felett őrködik, felelős a katonai rend és fegyelem kezeléséért, továbbá a legénység ruházatáért, fegyverzetéért, élelmezéséért és elhelyezéséért, az irodai és pénzkezelésért, nemkülönben a leltári tárgyak nyilvántartásáért, amikről szemléi alkalmával meggyőződik. A szárny *szakaszokra* oszlik, élén egy alantas tiszttel (főhadnagy vagy hadnagy) mint szakaszparancsnokkal. Hatásköre valamennyi alárendelt őrsre egyaránt kiterjed. A szakasz járásokra oszlik, parancsnoka járásőrmester; a járás végül *őrsökre* oszlik, parancsnoka őrsvezető v. őrmester, kötelessége az alárendelt csendőröknek a napi rend szerinti oktatása, szolgálatba való kivezénylése, azoknak időnként való ellenőrzése, az őrsiroda vezetése, a hatósági felhívások foganatosítása, elöljárók parancsainak végrehajtása, az őrskörlet alapos helyi és személyi ismerete, annak gyakori végigportyázása, az előfordult bűncselekmények azonnali nyomozása, a rend és fegyelem fenntartása.

A C. *illetményei* a legénységnél: próbacsendőr 800 K, csendőr 900 K, őrsvezető 1100 K, őrmester 1300 K zsoldot, járásőrmester (és törzsőrmester) 1680 K évi díjat kapnak; ehhez járul még a 3 éven felül szolgálók részére 100—500 korona pótdíj. A tisztek illetményei megegyeznek a csapattisztekéivel, de kapnak még 540—1980 korona pótdíjat, a tiszti szolgaváltság pedig 384 K.

A C. *felosztása.* A főtagozat a kerület, ez 5—8 szárnyra, a szárny 2—3 szakaszra, ez 3—5 járásra, a járás 3—5 őrsre oszlik. Az őrsök többnyire 4—6 főből állanak, de néhol nagyobb a létszám. Jelenleg (1911 okt. 1.) van Magyarországon: 8 kerület, 52 szárny, 127 szakasz, 438 járás, 1847 őrs (közte 156 lovas); ezeken kívül még 8 pótszárny, 1 tiszti különítmény, 1 pótlókeret, 1 pótlóidomító osztály, 1 anyagraktár és egy altiszti iskola. A rendszeresített létszám: 1 altábornagy, 1 vezérőrnagy, 10 ezredes, 8 alezredes, 9 őrnagy, 67 százados, 74 főhadnagy, 70 hadnagy, 2 számtanácsos, 8 százados számvivő, 7 főhadnagy számvivő, 4 hadnagy számvivő; mindössze 261 tiszt és 10,251 legénységi egyén (közte 901 lovas) és 896 ló. A tisztjelöltek létszáma nincs megállapítva, jelenleg van 42 zászlós és hadapród s 6 számvivőtiszthelyettes. Horvát-Szlavonország egy csendőrparancsnokságot alkot, van benne 5 szárny, 13 szakasz, 244 őrs; 25 tiszt és 1160 legénységi egyén.

A C. *hatásköre* kiterjed Budapest és a törvényhatósági városok kivételével a magyar állam egész területére. Egy csendőrre átlag 27 négyzetkilométer felügyeleti terület és 1500 lakos esik. Hogy mindkét szám apasztassék s ezzel a közbiztonsági szolgálat hathatósabb legyen, a közel jövőben a C. nagyobb arányú szaporítása törvényhozási úton megoldást fog nyerni.

Irodalom. Utasítások a m. kir. C. számára"; Általános szolgálati határozványok; Némethy Ferenc, A m. kir. C. szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz; A m. kir. C. évkönyve, 1884—86; A m. kir. C. zsebkönyve 1887—1911.

Csendőrségi felügyelő, l. *Csendőrség.*

Csendőrszakasz, l. *Csendőrség.*

Csendőrszárny, l. *Csendőrség.*

Csendőrtiszt, l. *Csendőrség.*

Csene. Régi magyar személynév, mely valószínűleg a török-tatár «csin», «csen» (igaz, egyenes, helyes) szónak felel meg.

Csene (azelőtt *Horvát- és Szerb-Csene),* nagyk. Torontál vm. C.-i j.-ban, (1910) 2731 német, szerb és magyar lak.; hitel- és tejszövetkezet, gőzmalom, csendőrőrs, vasúti állomás, posta-, táviró- és telefonállomás.

Csenevész a. m. satnya, silány. — *C. növekedés* az erdei csemetéknek vagy az erdőnek nem megfelelő, hanem elsatnyult, silány, elmaradt fejlődése.

Csenevész szervek, l. *Csökevényes szervek.*

Cseng, régi kinai fafuvóhangszer; alkatrészei voltak: egy kivájt lopótök, mely széltartó gyanánt szerepelt; ʃ alaku cső, melyen a széltartóba levegőt fujtak; a tök nyilt végén 12—24 nyelvsíp volt alkalmazva, s ez utóbbiakat a nyugaton csakis a C.-ből ismerték meg, s később az orgonánál és harmoniumnál alkalmazták.

Csengele, Szegedhez tartozó puszta Csongrád vm.-ben, (1900) 1831 lak.; vasúti megálló.

Csenger, nagyk. Szatmár vm. C.-i j.-ban, közel a Szamoshoz, (1910) 3269 magyar lak., a járási szolgabirói hivatal székhelye, csendőrőrs, gőzmalom, dohánybeváltó hivatal, takarékpénztár, posta- és táviróhivatal. Zsigmond király itt országgyűlést, a helvét vallásuak pedig 1570. zsinatot tartottak, l. *Csengeri zsinat.*

Csengerbagos, kisk. Szatmár vm. csengeri j.-ban, (1910) 1553 magyar és oláh lak.; u. p. Szamosdob, u. t. Csenger.

Csengeri, 1. *János,* filológus és műfordító, kolozsvári egyetemi tanár, szül. Szatmárt 1856 okt. 2. Tanulmányait Szatmárt, Debreczenben és Budapesten végezte. Tanárkodott Debreczenben, Beszterczebányán, Fehértemplomban és 1884–1896-ig a budapesti tanárképző-intézet gyakorló főgimnáziumában, 1890. budapesti egy. magántanár, 1892. a M. Tud. Akadémia lev. tagja lett. Megindította és 1892–96-ig szerkesztette a Magyar Paedagogia c. folyóiratot. 1896 óta a kolozsvári egyetemen a klassz. filológia rendes tanára; a filozófiai karnak két ízben dékánja volt, 1910 óta a kolozsvári orsz. tanárvizsgáló bizottság elnöke. Számos értekezése és tanulmánya jelent meg a Magyar Nyelvőrben, Orsz. Tanáregyes. Közlönyben, Magyar Paedagogiában, Phil. Közlönyben, Budapesti Szemlében; legnevezetesebb munkássága az ókori klasszikus művek, első sorban Euripides és Aeschylos átültetése. Költői műfordításaiért választotta a Kisfaludy-társaság is r. tagjai sorába. Kiválóbb műfordításai: Tibullus elégiái (1886); Aischylos Oresteia trilogiája, a Kisfaludy-társaság 1893. a Lukács Krisztina jutalommal tüntette ki; Euripides drámái (1908–1911); Goethe: Iphigenia (1889) és Torquato Tasso (1909); Propertius elégiái (az Akadémia kiad. 1897). Catullus versei (1901); Aeschylos tragédiái (1903, Akad.); Homerosi világ (1903). Egyik szerkesztője volt a *Görög földön* (1895) és *Római világ* (1899) c. tanulmányúti emlékkönyveknek. Homeros monográfiája a Kisfaludy-társaság Irók és Költők c. vállalatában, Római irodalomtörténete a Heinrich-féle Egyet. Irodalomtörténetben jelent meg. Eredeti költeményei a Bud. Szemlében és más lapokban jelentek meg. Ezenkívül több tankönyve és jegyzetes kiadása jelent meg a klasszika-filológia köréből. Latin nyelvkönyveit olasz nyelvre is lefordították. Munkatársa e Lexikonnak is.

2. *C. K. István (váradi),* ref. hittudós, szül. 1628., megh. 1671 jan. 15. Gyulafehérvárott tanult, majd külföldre ment, hol legtöbb időt Leidenben és Franekerben töltött. Miután hazatért, 1658. már kolozsvári pap volt, azután pedig udvari papja lett egymásután Barcsay Ákos és Kemény János fejedelmeknek. Később fogarasi pap volt. 1668 júl. 2. Nagyenyeden tanári állást foglalt el, u. o. csakhamar pap, esperes, sőt kollégiumi gondnok is lett. A cartesianus-coccejanusok közé tartozott, sőt mesterét, Coccejust a szentirási helyek mesterséges allegoriai magyarázataiban csaknem fölülmulni törekedett. Munkái: De potentia scripturae, quod docendam veritatem (Leiden 1654); De necessaria supremae seu unius cum Patre, D. N. Jesu Christi deitatis ad salutem aeternam utilitate (u. o. 1654); De usu rationis humanae in theologia, ac quaestionibus fidei (u. o. 1654).

Csengeri zsinat, 1570 júl. 26. tartatott Melius Péter elnöklete alatt. A zsinat határozatai főleg a szentháromság hitének körvonalozása és az ezzel leginkább összefüggő tételek megállapítására voltak irányozva. Az egyhangulag elfogadott hitvallást Melius szerkesztette. Ez a külföldi ref. egyházak legnevezetesebb hitvallásaival együtt a Syntagma confessionum c. gyüjteménybe is fölvétetett, de tévedésből Confessio Polonica címmel. Az e zsinaton készített *hitvallás* magyar fordításban megjelent a Prot. theol. könyvtár XV. köt. (1881) *Kiss* Árontól e címen: A XVI. sz.-ban tartott magyar ref. zsinatok végzései.

Csengersima (azelőtt: *Sima),* kisk. Szatmár vm. csengeri j.-ban, (1900) 488 magyar lak., postaügynökség; u. t. Csenger.

Csengerújfalu, kisk. Szatmár vm. csengeri j.-ban, (1910) 1025 magyar lak.; u. p. és u. t. Csenger.

Csengery, 1. *Antal,* publicista, politikai, nemzetgazdasági és történettudományi iró, szül. Nagy-Váradon 1822 jún. 2., megh. Budapesten 1880 júl. 13. Tanulmányait szülővárosában s a debreczeni református főiskolában végezte. Azután megyei szolgálatba lépett. Az 1844-iki pozsonyi országgyűlésre mint gr. Zichy Ferenc bihari főispán oldala mellé rendelt vmegyei irnok ment fel s onnét a Pesti Hirlapnak küldött országgyűlési tudósításokat. Megismerkedett báró Eötvös Józseffel, Szemere Bertalannal és Szalay Lászlóval s ezek bizalmas barátságába jutva, a Pesti Hirlap (l. o.) szerkesztésével bizták meg; ő pedig társul b. Kemény Zsigmond barátját vette maga mellé. 1848-ban Szemere Bertalan második belügyi minisztériumába hívta meg tanácsosnak s a képviselőház szabályzatának kidolgozásával s egyéb fontos munkálatokkal bízta meg. A szabadságharc után mint független író és tanár élt a fővárosban, hol magas szinvonalon álló tudományos munkák megírása- s kiadásával a legkiválóbb magyar irók sorába emelkedett. Legjelesebb művei ez időből: *Magyar szónokok és státusférfiak* (1851); *Az altáji nép ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra* (a Magy. Akad. Évkönyvei 1857. évi 9. kötetében); *A magy. mythologia kérdésének biráló fejtegetése, tekintettel Ipolyi munkájára* (1855, Budapesti Hirlap).; lefordította továbbá Macaulay: Anglia történetét II. Jakab óta, s két kötetben kiadta *Történelmi tanulmányait* (1857.) Emellett társadalmi téren is nagy és sikeres munkálkodást fejtett ki; különösen a nemzetgazdasági nagy intézetek, a gazdasági egyesület s a m. földhitelintézet, melynek alapításában részt vett s melynek azután vezértitkára lett, igen sokat köszönnek buzgóságának és szakértelmének. Ő dolgozta ki b. Eötvös József felhívására az országos iparegyesület s ipar-

muzeum tervét is, és sok egyéb tervezetet a közművelődés legkülönbözőbb terein. 1861. a bihari választókerület orsz. képviselővé választotta. A képviselőházban, hol Deák Ferenc mellett a felirati párttal szavazott, neki az a szerep jutott, hogy a Bach-korszakbeli sajtóviszonyok élénk képét tárja fel. 1868-tól 1878-ig a nagykanizsai választókerületet képviselte, s Deák és gróf Andrássy Gyula után senkinek sem volt több része a Magyarország és Ausztria között létrejött kiegyezésben, mint C.-nek. Működésének legállandóbb s legkedveltebb szintere a pénzügyi bizottság volt, s talán csak az akadémiát s a földhitelintézetet szerette még ennél is jobban. De tanulmányainak s munkásságának kedvenc tárgya volt a közoktatásügy is. E tárgyú üdvös munkásságát legnagyobb mértékben mint pestvárosi képviselő fejtette ki; ő vitte be a törvénybe a polgári iskolák eszméjét, s eszközölte Pesten több ily iskola létrejövetelét. Buda és Pest egyesítésének törvénybe iktatásában is nagy része volt. E közhasznú s gazdag publicistai munkássága mellett kiváló írói működést is fejtett ki. Már említett nagyobb művein kívül, mint szerkesztő, folyvást dolgozott saját lapjának, a *Pesti Hirlap*-nak s folyóiratának, a *Budapesti Szemlének*, melyet a magyar akadémia s a lelkes magyar-görög báró Sina Simon segélyezésével adott ki. Ez a Szemle 1857. indult meg, s belőle 21 kötet C. egyedüli szerkesztésében, 1865—69-ig annak új folyama Lónyai Menyhért közös szerkesztésében látott napvilágot. Kiválóbb dolgozatai: *Képek az emberi művelődés történetéből* (Khina, India és Egyiptom); *Nyugat-Ázsia ős-történetei az ékiratok világánál; A Scythák nemzetisége*; *Rembrandt* (Planche után); *Adatok Szemere Bertalan életrajzához; Deák békekövetsége Windischgrätznél; A jogi és államtudományok tanítása ügyében; Néhány szó a szakoktatásról* stb. Roppant számú, a tudás majd minden ágára s a fontosabb napi kérdésekre vonatkozó cikkei jelentek meg egyéb különféle folyóiratokban is. Összegyüjtött munkái három kötetben először 1870—74-ben jelentek meg, a két első kötet *Történeti tanulmányokat s jellemrajzokat*, a harmadik kötet a *Történetirók s történetirás* című értekezést foglalja magában; azután 1884., *Loránt* fia által kiadva, életrajzi adalékokkal s Arany Jánossal folytatott levelezésével (kihez benső barátság kötötte) most már 5 kötetben; a negyedik kötet országgyűlési beszédei egy részét foglalja magában. Szerkesztette továbbá a Magy. Tud. Akadémia második (törvény- és történettudományi) osztályának közlönyét 1860—66. 5 kötetben s az Akadémia jegyzőkönyveit 1863—66-ig 4 kötetben. Kiadta Papp Endre barátja hátrahagyott munkáit b. Kemény Zsigmonddal még 1852-ben, s az Ujlaki Nemzeti Könyvtárnak (6 kötet 1852—53) egyik kiadója volt Toldy Ferenc, Ürményi József, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond társaságában stb.; gyönyörű *Emlékbeszéde Deák Ferenc felett* az Olcsó Könyvtárban is megjelent.

Irói s tudományos érdemeiért az Akadémia már 1847. levelező, 1858. pedig rendes tagjává s jegyzőjévé, majd 1871. másodelnökévé választotta. A Kisfaludy-társaságnak is tagja volt, de puritán szerénységtől vezettetve, hogy e tisztán szépirodalmi társaságban, mint oly író, ki szorosan vett szépirodalmi műveket nem írt, másoknak engedje át helyét, kilépett. Magas műveltségű neje, *König* Róza, több jeles szinművet fordított a Nemzeti Szinház számára. Fia, *C. Loránt*, ki összes munkáit kiadásra rendezte (eddig 5 köt., 1896), a m. földhitelintézet igazgatója.

2. *C. Imre*, Antalnak testvérbátyja, szül. Nagy-Váradon 1819., megh. 1885 szept. 30. Ő is, mint Antal testvére, 1861. a felirati párthoz és Deák Ferenc szorosabb környezetéhez tartozott. A minisztériumban, hol alkalmazva volt, kitűnő törvénytudományával és szervező tehetségével előkelő szerepet vitt s a törvények szerkesztésében befolyásos részt vett. Az országgyűlésen több jeles beszédet tartott és a lapokba gazdasági cikkeket írt.

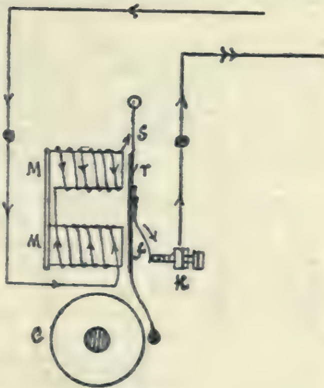
Csengetés, jeladás, az *iskolában* a tanóra kezdetére és végére; a *gőzhajó* indulására v. érkezésére; régebben a *vasútnál* is C.-sel jelezték a vonatok indulását; a *hadihajón* az őrszolgálat időközeinek jelzésére; *szinpadon* az előadás kezdetére, valamint a szereplők belépésének jelzésére stb.

Csengetyű, l. *Csengetyűművek*.

Csengetyűke (növ.), l. *Campanula*.

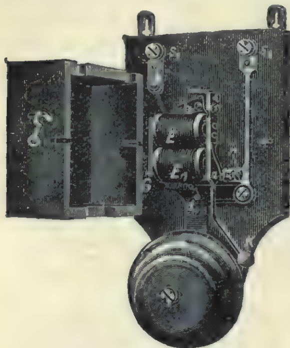
Csengetyűkefélék (növ.), l. *Campanulaceae*.

Csengetyűművek *(csengőművek)*, azok a készülékek, melyekben csengetyűt v. harangművet az elektromos árammal avégből szólaltatunk meg, hogy jelet adhassunk. A *harangmű* egyes jeleket ad akkor, amikor a kalapács reá üt. Szükség szerint egy műben egy vagy két harangot használunk. A kalapácsot vagy sülyedő súly, vagy elektromótor mozgatja. Az első esetben távirdatelep árama, mely egy elektromágnes tekercsén folyik keresztül, megszakíttatik v. záratik, s ekkor leeső vagy emelkedő horgonya kioldja a súlynak zárófékét. A második esetben elektromos központi telep árama az elektromótorba folyik, a mótor forgásnak indul s a kalapácsot mozgatja. *A csengetyű* pedig, ha elektromos áram megy rajta keresztül, rezgő hangot hallat. Az egyenáramra való csengetyűkhöz galván-áramot használunk, váltakozó áramra való csengetyűkhez pedig a szükséges váltakozó áramot mágnesinduktorral állítjuk elő, pl. a telefonkészülék csengetyűjéhez. A váltakozó áramú csengetyűnek két harangja van. A csengetyűket számtáblákkal is

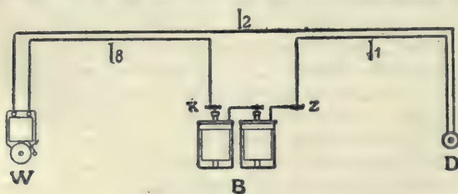

1. ábra.
Csengetyű áramköre.

kombinálhatjuk, mint amilyenek pl. a szállodabeli jelzőtáblák, ahol a kiugró vagy leeső számból megtudhatjuk, hogy melyik szobából csengetnek. Van olyan berendezés is, ahol a jelzés alkalmával felvillanó kis izzólámpa átlátszó ernyőt világít meg.

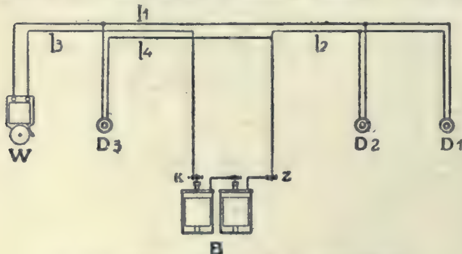

2. ábra. Csengetyű.

A közönséges házi csengetyű vázlatát az *1. ábrán* látjuk. Az áram galván- (rendszerint Leclanché-) telepből a nyíl irányában az *M* mágnestekercsekbe folyik, azután az *r* horgonyon, a rúgón, s a *k* kontaktus-oszlopon visszaa telepbe árad. Amikor a tekercseken áram folyik, mágnesezi a vasmagot, és magához vonzza a *r* horgonyt, s a végén levő kalapács a *c* fémtányérhoz ütődik. De ekkor a *k* kontaktusoszlophoz támaszkodó *f* rúgó szintén távolodik az oszloptól, az áram megszakad, az elektromágnes el-

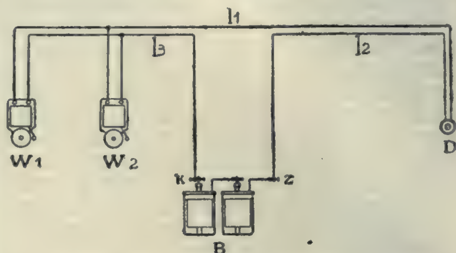
3. ábra. Csengetyű kapcsolása.

veszti mágnességét, s az *s* rúgó, melyen a horgony függ, visszahúzza a kalapácsot. Ekkor azonban az *f* kontaktusrúgó megint érintkezik a *k* oszlopocskával, s így ismétlődik a játék. A *2. ábrán* ilyen csengetyű rajzát látjuk; s_1 és s_2 kapcsokon az áram bejön, illetőleg kimegy; *E* és E_1

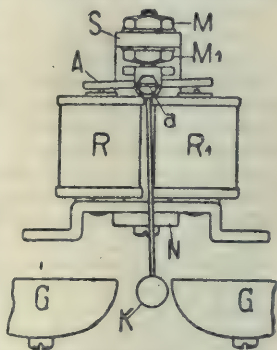
4. ábra. Több billentyű és egy csengetyű.

az elektromágnesek, *a* horgony, *k* kalapács, vagyis ütő, *r* a kontaktusoszlop állító csavara. A *3—5. ábrákon* néhány használtabb csengetyűkapcsolást látunk. A *3. ábrán* *D* billentyű, *B* telep, *W* csengetyű, *K* szén (+) sark, *Z* cink (—) sark. A *4. ábrán* három billentyű van párhuzamosan leágaztatva, s akármelyik billentyűt megnyomjuk, a csengetyű megszólal. Az *5. ábrán* egy billentyűt és két csengetyűt látunk, ha a *D* billentyűt megnyomjuk a W_1 és W_2 csengetyűk egyszerre megszólalnak. A váltakozó áramú csengetyű vázlatát a *6. ábra* mutatja. A két *R* és R_1

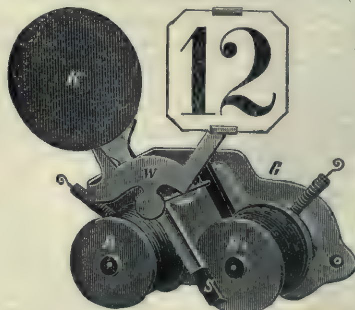

5. ábra. Egy billentyű és több csengetyű.

elektromágnes vasmagva szögben meghajlított acél (permanens-) mágnes északi *(N)* sarkára van erősítve. Az acélmágnes déli *(S)* sarka pedig az *a* tengely körül forogható *A* horgonyt (vasat) tartja, mely mágnesi megosztás következtében déli sarkura változik. Az *A* horgonyra erősített *K* ütő (kalapács) a *G*, *G* fémtányérhoz ide-oda ütődhet. Ha a váltakozó áram úgy kering, hogy pl. *R* elektromágnes északira polarizált sarkát erősíti, akkor az R_1 elektromágnes déli sarkú lesz, mert ennek tekercsében az áram ellenkező irányban kering. Az *R* mágnes-sark tehát az *A* horgonyt vonzza, R_1 pedig, mert déli sarkú lett, taszítja. A következő pillanatban az áram iránya megváltozik, s a *K* kalapács az ellenkező tányérhoz ütődik, s így ismétlődik a játék. A

6. ábra. Váltakozó áramú csengetyű.

7. ábra. Számtábla.

7. ábrán olyan számtáblát látunk, ahol a visszaállítás nem mechanikailag, hanem szintén árammal történik. Az *R* és R_1 elektromágnesek között a patkóalakú *NS* acélmágnes billenhet. Ha váltakozó áram kering a tekercsekben, akkor

adott pillanatban az *R* tekercs innenső vége déli *(S)* sarkúra válik, s a hozzá támaszkodó, vagyis közelében levő acélmágnes szintén déli *(S)* pólusát eltaszítja, s a vele összekötött *K* tárcsa átesik a másik oldalra s az általa fedett szám, pl. a szoba száma, előtünik. Ha most a hívott egyén egy gomb megnyomásával ellenkező irányban bocsát áramot a tekercsekbe, akkor az R_1 tekercs vasmagvának innenső vége déli sarkú lesz, s a felé dőlt acélmágnes déli sarkát taszítja s a számot a *K* tárcsa ismét fedi. Egyidejüleg ugyanaz történik az *R* és R_1 tekercs másik végén is, ahol az acélmágnes *(N)* sarka van. Ha a *8. ábrán* látható csengetyű *c* billentyűjét megnyomjuk, *f*, f^1 rúgók érintkeznek s áramkört zárnak.

8. ábra. Csengetyű-nyomó (billentyű).

Csengey *(Csenge) Gusztáv Adolf*, író és tanár, a Petőfi-társaság rendes tagja, szül. Komáromban 1842 aug. 8. Volt tanár, majd igazgató Aszódon, jelenleg az eperjesi ág. ev. kollégiumban a teológia tanára. Irt költeményeket, elbeszéléseket, regényeket; ilyenek: *Hullámok közt* (reg., Pest 1871, 3-ik kiad. Eperjes 1897, 2 köt.); C. Gusztáv munkái *(beszélyek*, Budapest 1874); *Eszter* (költemények, Esztergom 1876); *A gavallérok* (regény, Budapest 1877); *Bokrétás világ* (költői beszély u. o. 1878); *Elbeszélések* (u. o. 1889); *A mocsarak királya* (tört. elbeszélés, u. o. 1889); *A vadonban* (regény, u. o. 1889 és 1896); *Ida emléke* (regény, 3 köt. u. o. 1897); *Don Quijote* (költői elbeszélés, 1903). Szerkesztette a *Gyermekbarát-ot* 1865—66.

Csengics-*család*. Régi vitéz nemzetség Hercegovinában, melynek egyes tagjai nagy szerepet játszottak e tartomány történetében. Hőstetteiket a délszlávok századok óta dalolják népies époszokban.

Csengő (esst.), ércnek, üvegnek (harangnak, pohárnak, szabadon függő ércrúdnak stb.) ütésre támadó hangja. A hangszeres zenében s énekben is használt dicsérő jelző. C. frázis hangzatos szólamot jelent, mely tartalom és igazság nélkül való.

Csengőd, Páhihoz tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kunszentmiklósi j.-ban, (1900) 807 lak., vasúti állomás, posta- és távirőhivatal.

Csengő fém, 86 rész réz és 14 rész ón, vagy 80 rész réz és 20 rész ón ötvénye. Színe az alpakkához hasonló, szépen csengő hangjáért belőle csengetyűket öntenek.

Csengőke (növ.), l. *Symphyandra*.

Csengőlyuk, barlang Gömör vmegyében a pelsőczi mészkő-fensikon; fenekén kiszélesedett, cseppkő-képződményekkel. Először Pachl Viktor kutatta ki 1882. V. ö. *Siegmeth*, Führer durch Kaschau etc. (Kassa 1882).

Csengőművek, l. *Csengetyűművek*.

Csengri, kisázsiai város, l. *Kiangri*.

Cseng-Y-Yong marquis, kinai diplomata, szül. Honan tartományban 1839., megh. 1890 április 12. Egyik őse Konfucius négy tanítványának egyike és a Taheó (v. Tahio) klasszikus könyvnek szerzője volt. *C.* részt vett a Taiping törzs ellen indított háborúban. 1879-ben Oroszországba küldték követül, mely állásban sikerült neki a Kinára nézve fontos Ili tartomány visszaadását kieszközölni. Azután londoni, majd párisi követté nevezték ki; 1885. visszahívták Párisból s londoni, majd pétervári követnek küldték.

Csenke, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 331 magyar lak., u. p. és u. t. Nagymagyar.

Csenkesz (növ.), l. *Festuca*.

Csenkeszfa, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 99 magyar lak., u. p. és u. t. Dunaszerdahely.

Csensztohova *(Czenstochowa)*, Orosz-Lengyelországban, Krakó és Varsó közt, kerületi székváros, (1909) 58,000 lak. A városhoz félórányira van a Fényes halom (Clarus mons, lengyelül Jasznagora), melynek tetejét a pálosok nagyhírű monostora koronázza. E rendház első lakóit a hontvármegyei Mária-Nosztráról telepíté ide 1382. Ulászló opoliai herceg, előbb, Nagy Lajos korában, Magyarország nádora. A szerzet itt rövid idön úgy meggazdagodott, hogy telepítése után alig száz évre már Lengyelország egy-tizenötöd részét birta örökjogon v. zálogban. Kincseinek védelmére a különben is fontos sztratégiai pontot 1500. kezdették megerősíteni, s ettől fogva sok ostromot állott ki, melyek közül legnevezetesebb az 1655-iki, amikor is Kordetz paulinus perjel dicsőségesen védelmezte meg a svédek ellen. A labirintszerű zárda jelenleg is ötszögletes csillagalakú várerősség közepén emelkedik. Főtemplomában van elhelyezve a Nagyboldogasszony csodatevő kegyelemképe, mely mint Regina Regni Poloniae tiszteltetvén, egész éven át, de főkép szept. 8-án tömeges búcsújárások célpontja. E csodatevő képet a szűzanya sötétbarna arcszínéről Fekete Madonnának hívják; másolatai nálunk is igen elterjedtek. A magyar pálosokkal való szoros kapcsolat magyarázza meg, hogy a C.-i kolostorban tömérdek magyar vonatkozású tárgyra bukkanunk. A templom bejáratánál Szent István és Szent László magyar királyok és Szent Imre magyar királyfi életnagyságú álló alakjai láthatók. A kolostor előcsarnokát alighanem Utjesenovics Fráter György, egykor itteni, majd sajóládi pálos perjel, később váradi püspök és bíbornok építtette. Erre vall az a körülmény, hogy az egész pitvar kizárólag az ő életéből vett freskókkal van borítva. A földszinti folyosókon a magyar pálosok őseinek olajfestményű arcképei őriztetnek. A rendi könyvtárban vannak összegyüjtve az oroszlengyelországi feloszlatott pálos-kolostorok összes könyvei, azon értékesebbek kivételével, melyeket szekérszámra vitetett az orosz kormány a szentpétervári, moszkvai, kievi és vilnai könyvtárakba. A könyvtár melletti épületben volt a zárda nyomdája, melynek összes magyar tárgyú termékeit Ballagi Aladár írta le a Magyar Könyvszemle 1887. évfolyamában. A zárda kincstára megfelel nevének: valóságos kincsesház. Különösen értékes benne egy szőllőtőke alakú arany monstrancia, mely 2366 darab drágakővel s 213 igazgyöngyszemmel van kirakva. Itt is sok a

magyar vonatkozású emlék, melyek közül kiválóbbak Báthory Istvánnak kardja és feszülete, valamint a Hedvig királyné, Nagy Lajos leánya által a kolostornak ajándékozott dombormüvű misemondó ruhák. A zárdát s különösen annak magyar tárgyú régiségeit, Ballagi Aladár ismertette: *Búcsújáróhelyek Oroszországban* (Bpest 1888) c. munkájában.

Csenta (azelőtt: *Leopoldova)*, nagyk. Torontál vm. antalfalvi j.-ban, (1910) 3176 szerb lak., postahivatal, u. t. Perlasz.

Csentevölgy (azelőtt: *Csente)*, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 858 magyar és vend lak., u. p. és u. t. Alsólendva.

Csentőfa, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 63 magyar lak., u. p. Egyházgelle, u. t. Patony.

Csénye, kisk. Vas vm. sárvári j.-ban, (1910) 1141 magyar lak., u. p. Porpácz, u. t. Sárvár.

Csenyéte, kisk. Abauj-Torna vm. csereháti j.-ban, (1910) 520 magyar lak., u. p. Felsőgagy, u. t. Garadna.

Cseodajev orosz tábornok volt 1849. a Magyarországban interveniáló hadsereg 4. hadtestének parancsnoka. Sáros vármegyén át tört be 1849 jún., előre rontott Tokajig és július 3. megszállotta Debreczent, ahol óriási mennyiségű élelmet harácsolt össze. Nagy része volt az aug. 3-iki debreczeni csatában is. Az 1854—55-iki háborúban a Moldvát és Besszarábiát megszálló VI. hadtestnek volt vezére.

Csép v. *hadaró*, a szalmásgabona kicsépeléséhez használt kézi eszköz, mely áll a nyélből s az ennek végére szíjjal vagy sodronnyal mozgathatólag felerősített 50—60 cm. h. és 5 cm. átmérőjű keményfa rúdból, amellyel a munkás a cséplőszérűre kiterített gabonakévéket végigveri. Ma már csak a kisgazdák dolgoznak kézi C.-pel és a zsupkészítésnél is használják, hogy egyenes és össze nem tört szalmakévéket nyerjenek.

Csép (előbb: *Csep)*, kisk. Komárom vm. gesztesi j.-ban, (1910) 533 magyar lak., u. p. és u. t. Nagyigmánd. L. még *Szigetcsép*.

Csépa, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai alsó j.-ban, (1910) 3519 magyar lak., postahivatal, telefonállomás, községi hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet.

Csepán. Árpádkori magyar személynév, az István délszlávos alakjának, a Styepánnak magyarosítása. Délvidéken birtokos főúri családainknál nagyon el volt terjedve. 1. *C.* ispán, a Győr nembeli István fia, 1199—1204-ig soproni, 1206—1209-ig bácsi főispán, 1208—9-ig nádor. Még ugyanezen évben v. 1210. folyamán a Tomaj nembeli Tiba ölte meg.— 2. *C.* bán, Micha fia a Ják nemzetségből, 1206—7-ig somogyi főispán és tótországi bán. — 3. Velük egy időtájban élt a Bogát-Radván nembeli *C.*, Gopol (1228—52) és Csiz (1227—52) ispánok apja, a Rákóczi-család egyenes őse.

Csépán, kisk. Beszterce-Naszód vm. jádi j.-ban, (1910) 822 német és oláh lak., u. p. és u. t. Naszód.

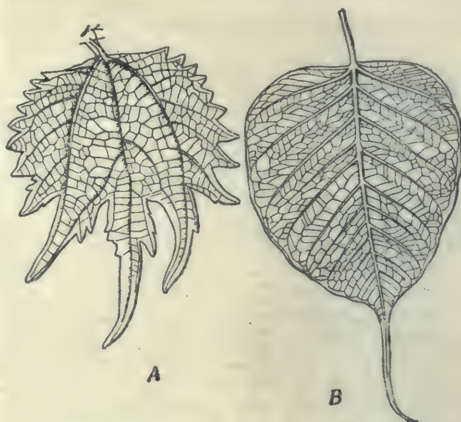
Csepang, l. *Chepang*.

Csépányfalva (azelőtt: *Stepanó)*, nagyk. Nyitra vm. szeniczi j.-ban, (1910) 1516 tót lak., postahivatal, u. t. Sasvár.

Csepe, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 967 magyar lak., u. p. és u. t. Feketeardó.

Csepegő v. *vízvető*, profil valamely párkányon, melynek rendeltetése, hogy az esővizet az épület falain végigfolyni ne engedje, hanem az róla lecsepegjen.

Csepegőhegyű levél. Az olyan növényeken találjuk, amelyeknek párolgását a gyakori és tartós nedvesség hátráltatja, mert első sorban a levél felületén levő víznek kell elpárolognia és csak azután következhetik be a növényben levő víznek elpárolgása. Az ilyen növények levelei-

A a Boehmeria urticaefolia, *B* a Ficus religiosa csepegőhegyű levele.

ről többféle berendezés folytán a víz elvezetődik, hogy a párolgás mihamarább bekövetkezhessék. Legegyszerűbb ilyen berendezés az, amidőn a levél hegye megnyúlik, hosszan kihegyeződik és csúcsával aláfelé hajolva, mintegy a vizet levezető utat alakít, amelyről a víz cseppekben hull alá, ezért nevezik az ilyen leveleket C.-eknek. Ilyenek nálunk a koraijuhar, a bodzafa, a hárs — inkább kifejlődtek ezek a forró földöv esős vidékén, pl. a Ficus religiosán.

Csepegőköz, szűkebb — rendesen 1 méter széles — köz két szomszédház között. A régebbi építkezési módok ugyanis megengedték, hogy két szomszédház úgy is épülhet, hogy a tetővizet mindegyik a szomszédja felé folyassa. Ez az építkezés azonban nagy területveszteséggel járván, jelenleg már csak kisebb városokban s falun használatos.

Csepegősor *(szegélysor)*, cserép, zsindely és palafödés legalsó sora, mely az ereszt szegélyezi. Cserépfödésnél a C. rendesen kettős.

Csepegővár, l. *Csegezi lyuk*.

Csepegtető palack. A gyógyszereknek cseppenkénti kimérésére szolgáló palack, melynek becsiszolt üvegdugójában egy csatorna van, mely megfelelő állás mellett a palack nyakában levő lyukkal összeesik, mikor aztán a folyadék ott cseppenként kifolyhat.

Csepel, fejlődő nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. ráczkevei j.-ban, a Csepel-szigeten (l. o.), (1910) 9410 német és magyar lak., postahivatallal és telefonállomással, takarékpénztári fiók. Nagy tölténygyár. Hajdan igen nevezetes hely volt; Ár-

pád fejedelemnek királyi laka volt a község táján, ahol némi romok most is látszanak. II. Lajos idejében C. még város volt, a törökök ideje után (1690) lakatlan volt. Most a sziget legszebb községe.

Csepelsziget, a Duna egyik nagy szigete, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegyében, közvetlenül Budapesten alul; a Dunának promontori és soroksári ága (utóbbi gáttal elzárva) fogja körül az É.-ról D.-re hosszan elnyúló szigetet, melynek hossza 48, szélessége 3—9 km., területe 257 km². A szigetet övező mindkét Dunaágban össszesen még 14 kisebb sziget van, köztük legnagyobb a Dömsöd melletti Somlyói-sziget (241 ha.) és a Tétény melletti Háros-sziget. A C. földje alacsony fekvésű (99—112 m.) lapály, melyen szántóföldek s szőllők kiterjedt homoktalajjal váltakoznak; bár a homok megkötésére sok történik, ez mégis sok helyen a futóhomok jellegét vette fel s 16 méterig emelkedő s egyenközű sorokban feltorlaszolt buckákat képez. Alacsony fekvésénél fogva a sziget a helyenként emelt töltések dacára a Duna áradásaitól sokat szenved; a Duna vize táplálja a sziget nehány erét és tavacskáját; ezek ágai oly vízvonalaknak, melyek régente egy kis szigetet különítettek el a C.-től, ma azonban a nagy szigettel már összeolvadtak. Nagyobb erdők a sziget Ny.-i és DNy.-i oldalán vannak. Érdekes a homokbuckák növényzete, festői a Dunapart s főleg a holt Dunaág növényzete; a part mentében egész náderdők húzódnak. A C.-en jelenleg 10 község van, melynek lakói túlnyomó részben magyarok, kevesebb német és szerb. Legnépesebb községek: Csepel 9410, Ráczkeve 6847, Szigetszentmiklós 3979 és Tököl 3606 lakossal. A budapest—haraszti—ráczkevei vicinális vasút érinti.

A C.-en korán telepedett meg az ember. A szigeten felfedezett őskori temetők igazolják, hogy már a történelemelőtti korban is laktak rajta; számos római régiség arról tanuskodik, hogy a rómaiaknak is volt telepük rajta. Hagyományaink szerint a beköltözködő magyarok a Zalán fölött aratott győzelem után itt pihentek meg s Árpád itt építette első lakát; a sziget Árpád lovászmesterétől, Csepeltől vagy Sepeltől nyerte nevét. Árpád szívesen mulatott itt s itt született fia Zoltán is. Később is királyaink kedvelt mulatóhelye maradt s a mohácsi vészig a királynék nászajándékát képezte. Oláh Miklós leírása szerint a C. bővelkedett vadban, erdőkben, szőllőkben s más terményekben. A mohácsi vész után a törökök a lakosság legnagyobb részét kipusztították. Ekkor Esterházy István birtokába került a sziget, kitől 1695. Heiszler tábornok 25,000 frton megvette; tőle 3 év mulva Savoyai Jenő herceg vette meg 85,000 frton, aki annyit tett a sziget emelésére, hogy róla Eugén-szigetnek is nevezték; ekkor nyerte a sziget szerb és sváb lakóit, kik közül a szerbek azonban máig nagyon megfogytak. Savoyai Jenő halála után III. Károly özvegye, Erzsébet vette meg, ennek halála után Mária Terézia magának tartotta fenn és kezelését a magyar kamarára bízta. 1780. Mária Krisztina lett birtokosa, akinek halála után (1790) férje, Albert szásztescheni herceg kezébe került. Halála után (1822) ismét a királyi családra szállott, mely most is birja. 1848 szept. 30. Görgei Artur a szigeten, Lórén végeztette ki Zichy Ödön grófot, az ellenséggel való összejátszása miatt.

Irodalom. Dr. Pápai Károly, A C. és lakói (Földrajzi Közlemények 1890. 209—248); Csetneki Jelenik Elek, C.-i őskori temetők (Archaeol. Ertesitő 1879. XIII. 47—59); Archaeol. Értesitő X. 158, XII. 355; Bognár József: Csepel (Tudománytár. XIV. 1843); Galgóczy József, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye monographiája, Budapest 1877. III. 2—39; Az osztr.-magy. monarchia irásban és képben, VII. k. 177—182.

Csepelszigeti ármentesítő társulat, alakult 1898. Ráczkeve székhellyel oly célból, hogy a Csepel-szigetnek 20,900 kataszt. holdnyi területét az árvizektől mentesítse. Töltéseinek hossza 69·581 km. 1905 végéig az ármentesítésre 1 millió 427,801 K-t fordított.

Csepén *(Čepin)*, adók. és pol. közs. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 3499 horvát, szerb, német, magyar, tót és cseh lak.; hitel-, tej- és szerb mezőgazd. szövetkezet, gőzmalmok, posta- és távíróhivatal, telefonállomás.

Cseperke (növ.) a. m. *csiperke* (l. o.).

Csepevain, indiánus törzs, l. *Chepewyan*.

Cséplés, a mag elkülönítése a szártól; egyik neme kézi cséppel vagy pedig gépekkel végeztetik. L. *Cséplőgépek*.

Cseplesz *(omentum* v. *epiploon)*, kettő van: a nagy-C. (omentum majus) és a kis-C. (omentum minus). Mindkettő voltaképen hashártyakettőzet, melyet laza sejtszövet tart össze. A nagy-C. a gyomor nagy görbületén (curvatura maior) ered a patkóbél kezdetétől egészen a gyomorfenékig (fundus), ahol a gyomor-lépszalagba (ligamentum gastrolienale) megy át. Ráfekszik a gyomoralatti haránt vastagbélre s annak mesocolonjával (fodrával) összetapad. A harántvastagbélen túl aztán mint kötény lóg le a többi hasüri zsigerek előtt. A kis-C. viszonyai sokkal komplikáltabbak; lényegében szintén egy hártyakettőzet, mely a májkapu (porta hepatis, l. *Máj)* és a gyomor kis görbülete (curvatura minor) között van kifeszítve. Lefelé a máj-patkóbéli szalag (ligamentum hepatoduodenale) határolja, mely a májtól a jobb veséhez menő hashártyaránccal (ligamentum hepato-renale) együtt egy, a gyomor mögött levő C.-tömlőhöz (bursa omentalis) vezető lyukat (foramen Winslowii) vesz körül; felfelé egészen a cardiáig terjed.

Fiziológiai jelentősége a nagy-C.-nek van, mely egyrészt a hasi zsigereket a szemből jövő mechanikai hatások ellen védi, másrészt talán mozdulatlansága folytán a hashártyának bármely gyuladásban levő részéhez oda tapad és ezáltal a gyuladás generalizálódását megakadályozza. Azért a hasüreg rendőrének is szokták nevezni. A nagy-C. továbbá nem csekély mennyiségű zsírt tud magában felraktározni; a benne levő sok adenoid kötőszövet pedig rengeteg fehérvérsejt képzése által siethet a megtámadott hashártya védelmére. A hasüregbe mesterségesen bevitt korom legnagyobb részét a nagy-C.-ben találjuk meg: a nyiroksejtek behurcolják oda. A nagy-C.-nek nagy hajlandósága van sérvekbe benyomulni; az ilyen C.-sérvek lágyak, hengeresek, lassan keletkeznek s nehezen helyezhetők vissza, mert a C. már korán összetapad a sérvtömlő hashártyájával. L. még *Hashártya*.

Csepleszsérv, oly sérv, mely csepleszt tartalmaz.

Cséplőgépek (l. a *képmellékletet.)* Kalászos v. hüvelyes termények szemeinek a kalászból v. hüvelyből való kiválasztására szolgálnak. A szemeknek a kalászból való kidörzsölése oly nehézséget okozott az embernek, hogy már az őskor népei igyekeztek ezt a munkát mindenféle mechanikai segédeszközökkel megkönnyíteni. A legprimitivebb cséplés kétségkívül az lehetett, mint Japán egyes vidékein ma is szokásos, hogy a kalászokat kőhöz vagy deszkához verték, a kalászban maradó szemeket pedig utólagosan kézzel kidörzsölték. Egy lépéssel tovább mentek a kinaiak, kik a szétteregetett kalászokat hosszú bambuszpálcákkal ütögették. A bambuszpálcától könnyű volt az átmenet a *hadaró-* v. *cséplőfára*, mely a legkülönfélébb alakban és méretekben az európai népek között még ma is fellelhető.

A kézi cséplésen kívül évszázadokon keresztül a lóval való *nyomtatás* is el volt terjedve, amely úgy történt, hogy a többnyire köralakú szérűre kiterített kévékből a szemet pórázra fűzött s körben futó lovakkal tipratták ki. Hogy a lovak munkáját elősegítsék, különböző szerkezeteket vontattak a kiterített gabonán keresztül. Ilyen szerkezetek voltak a cséplőszánka, cséplőszekér és a cséplőhenger. Mindezek letüntek s a nyomtatás maga is nemsokára a történeté lesz.

A *géppel való cséplés* alapját *Meikle* András vetette meg, aki 1785 körül mutatta be Skóciában sines vagy verőléces cséplődobját. A gyorsan forgó dobon 4 éles szegletű verőléc volt elhelyezve, melyek közel fektetett és szilárdan álló lécek mellett haladtak el s a közé tolt gabonából a szemet kiverték. A másik maradandó becsű szerkezet volt, melyet *Turner Sámuel* 1831. New Yorkban szabadalmaztatott s mely mai napig az ú. n. amerikai vagy szeges rendszerü cséplőkészüléket alkotja; ebben a dob kerületén csavarvonalban szegek vannak elhelyezve, melyek a dobot részben körülfogó kosárnak szegei között átcsapnak s a közbe jutott kalászból a szemeket kihorzsolják. A mai cséplők dobjai mind a Meikle- vagy a Turner-féle rendszer szerint készülnek, a csépelt gabona további tisztítására azonban még egyéb gépalkatrészek is szükségesek, melyek szerint a következő csoportokban ismertethetjük a C.-et:

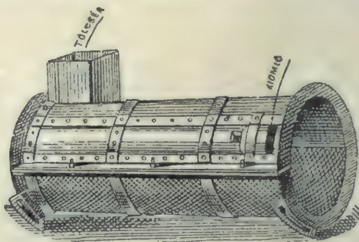
Egyszerü cséplőgép, melynek csak cséplődobja és kosara van. A Turner-féle vagyis *szeges* rendszer szerint készül. A cséplődob egyszerű állványba ágyazott vízszintes s munkaközben gyors forgású tengelyre van erősítve s bádoggal van burkolva, melyre a szegek felvételére szolgáló dobsinek kívülről vagy belülről vannak ráerősítve; némely szerkesztők a bádog-burkot elhagyják, hogy a dob belsejébe idegen anyagok ne kerüljenek s így azt egyoldalulag meg ne terheljék. A 45—60 mm. hosszú acélszegek száma 32—48 közt váltakozik, azok a sineken hátrafelé szegetten vannak csavarokkal megerősítve s az egymást követő fogak a dob körül csavarvonalban állnak. A többnyire öntöttvasból való és szintén mintegy 32—48 foggal biró kosár a dob fölött vagy alatt erősíthető az állványhoz és a dobnak $^{1}/_{6}$—$^{1}/_{8}$-ad részét veszi körül. A kosár a dobhoz képest állítható, úgy hogy a kosár fogai a dob köpenyétől 5—25 mm. távolban vannak. Munkaközben a dob kerületi sebessége mintegy 22 m., amiért is a 350—400 mm. átmérőjüre készülő dobnak percenkint 700—1200 fordulatot kell tenni.

Egyszerű cséplőknél a *verőléces* rendszert is alkalmazzák, midőn t. i. a szalma épségben tartására nagyobb súlyt fektetnek. Ezen gépek már nagyobb erőszükséglettel birnak, azért járgánnyal vagy más mótorral hajtandók. A dob tengelye szintén vízszintesen van az erős faállványba ágyazva és arra a verőlécek felvételére tárcsák v. keresztek vannak erősítve. A kőrisfalécek kívül acél-bordás verőlécekkel vannak fedve, mely bordák váltakozó irányban futnak az egymást követő sineken. A kosár rendszerint áttört szerkezetü és a dobot jó egyharmadára körülveszi, de úgy, hogy felül széles garatszerű nyílást képezzen s inkább alul simuljon hozzá. A távolság a gabona minősége szerint állítandó; útmutatásul a következő táblázat szolgálhat:

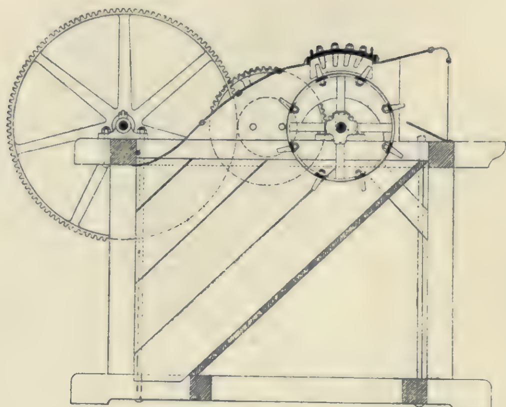
Kosárállítás hol?	Buza, rozs, árpa és zab cséplésénél mm.	Bükköny, borsó, bab és egyéb hüvelyeseknél mm.	Repceféléknél mm.
Fent	25—20	oly tágan, mint csak lehet	oly tágan, mint csak lehet
Középen	15	35	80
Alul	7	13	25—50

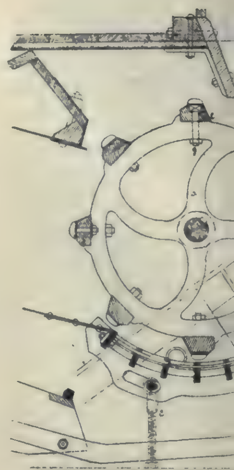
A verőléces dobok átmérője mintegy 500—600 mm.; percenkénti fordulatszámuk 800—1100, úgy hogy kerületi sebességük 28—32 m.

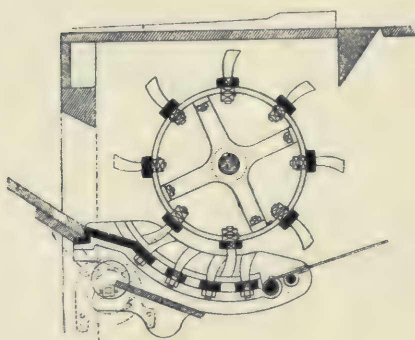
A bemutatott dob-és kosárszerkezetektől eltérők a különleges célokra szolgáló szerkezetek, pl. a *lóheremagfejtő* (l. az *ábrát)*. A lóheremag cséplése ugyanis először egy rendes cséplőkosárral és dobbal történik, midőn nem a lóheremag, hanem csak a magot rejtő lóhere-gubó lesz a szártól elválasztva. A magnak a gubóból való kicséplésére már a különleges szerkezetű lóheremagfejtő dobot és kosarat kell használni, melyet ugyancsak a cséplőgépbe kell beszerelni a rendes dob és kosár helyére. Mint az *ábrán* látható, a lóheremagfejtő vaslemezből készült hengerből áll, melyet rászegecselt vasgyűrűk s keresztvasak tartanak rögzítve. Ezen henger — illetve kosár — két végén szögvasból készült gyűrűk vannak, melyek a hengernek a cséplőgép falaihoz való megerősítésére szolgálnak. A vaslemezből készült henger vagy kosár alsó felének belsejében négyszegletes acélsodronyból készült szövet van, melynek élein a lóheregubák a gyorsan forgó dob által kidörzsöltetnek. A hen-

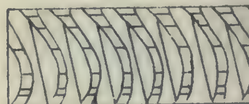

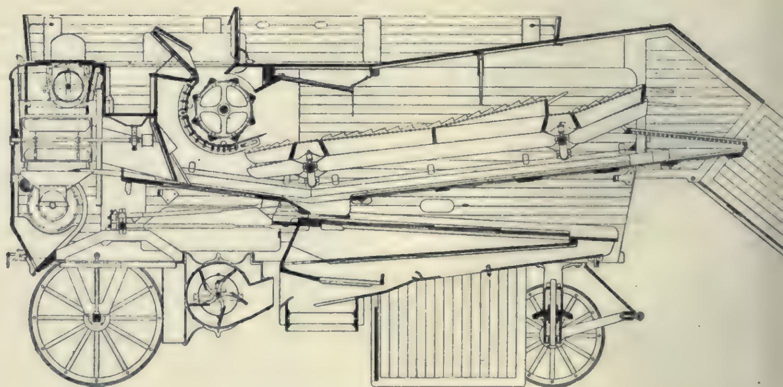
Lóheremagfejtő cséplő.

Szeges rendszerű kézi cséplőgép, Kühne E. gépgyárából.
(Hosszmetszet.)

Verőléces ren

Szeges rendszerű dob.

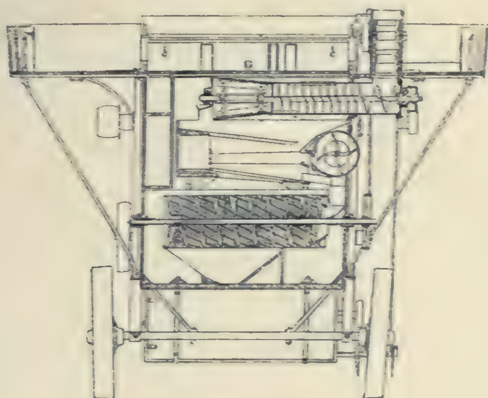

Lap

Verőléces cséplőgép kettős tisztító művel.
A magyar királyi államvasutak gépgyárából.

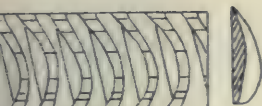
«Cséplőgépek» cikkhez.

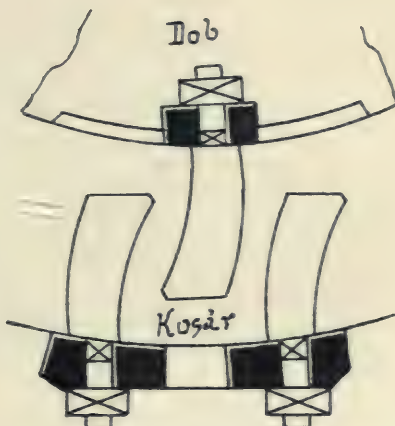
ű dob és kosár.

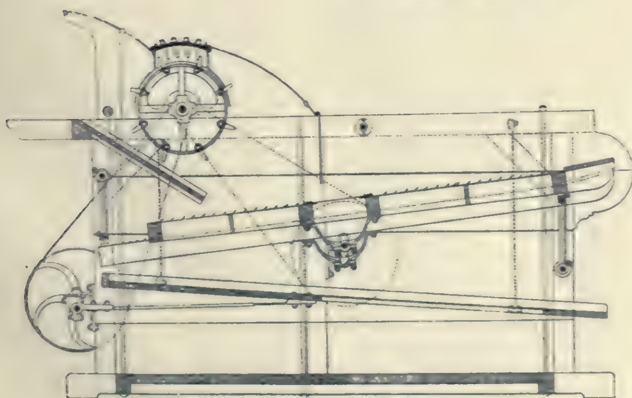
A második tisztitómű.

rőléc.

A szegek megerősítése.

Szalmarázó és törekrostával biró szeges rendszerű cséplőgép járgány-erőre, Kühne E. gépgyárából. (Hosszmetszet.)

ger alsó részén, egészen hosszában, kerületének egy harmadában ki van vágva, miáltal a sodronyszövet egy része szabad lesz, melyen keresztül a kidörzsölt szemek áteshetnek. A sodronyszövet ezen szabad része a henger hosszában a kifeszített gyűrűk által 3 részre osztatik, mely szabad részt a szükséghez képest a gyűrűkre és keresztvasakra csavart vaslemezek által el lehet takarni. A szabad sodronyszövet harmadik részének vaslemezében az összehalmozódott kidörzsölt anyag kieresztésére tolóajtóval zárható nyilás szolgál. A lóheremagfejtő főkelléke az, hogy a lóhereszemek minél rövidebb idő alatt haladjanak át a kosár és dob között, nehogy megsértessenek. A gubókból kiválasztott szemek a készülék sodronyszövetén áthullanak, míg a még ki nem dörzsöltek a zárlemezek által a készülékben visszatartatnak. Az etető-nyilással szemben a lóheremagfejtő-kosár oldalán levő nyílást a tolóajtóval szükség szerint nagyobbítani vagy kisebbíteni lehet; rendes körülmények közt a nyilás $^2/_3$ részig van nyitva.

Egy másik különleges dob- és kosárszerkezet a *repcecséplő*. A repcét aratás után rendesen nem szokták kévékbe kötni, hanem csak boglyákba rakják és mindjárt a géphez viszik. Miután a repcemag igen könnyen kicsépelhető, de éppen oly könnyen meg is sérülhet, nem a közönséges kosarat és dobot használják, hanem vagy külön dobot tesznek a cséplőgépbe vagy a bent levőt átalakítják. A cséplőkosarat rendesen nem szokás kicserélni, csak átalakítani kell s pedig oly módon, hogy a kosár felső részét lehetőleg hátra állítják, hogy a dob könnyebben bevehesse a behányt repcét, a kosárnak ezt a hátra hajlított részét pedig vaspléh-lemezzel borítják be, hogy a repcemagot a kosárlécek meg ne sértsék. A repcecséplő-dob alakra nézve megegyezik a közönséges cséplődobbal, csakhogy ezen csak négy kőrisfa léc van, melyek nem rovátkolt vaslécekkel, hanem csak lapos vassal vannak megvasalva, hogy a mag meg ne sérüljön.

Egyszerű cséplőgép szalmarázóval. Míg az egyszerű cséplőgépnél, mely csak dobból és kosárból áll, a kicsépelt mag a szalmával és törekkel együtt jön ki a gépből, addig a szalmarázóval ellátott gépnél ez már elkülönítve történik. A dobból kijutó szalma- és magkeverék a szalmarázókra esik, hol a gabonaszemek a szalmarázó nyílásain áthullnak, a szalma pedig a rázókon végigmenve hagyja el a gépet. A különféle szerkezetü szalmarázók közül napjainkban legáltalánosabban a *hintázó szalmarázók* vannak elterjedve. Az első hintázó szalmarázók egyszerű faoldalakkal biró hosszú ládák voltak, felső oldalukon átlyuggatott bádogburkolattal ellátva. Ezeken, miután felső oldaluk sima volt, a szalma nem tudott elég gyorsan végig menni, dacára a hintázó mozgásnak. A ma elterjedt szalmarázók szintén fel-alá szálló rázóládákból állanak, könnyű deszkaoldalfalakkal; felső oldaluk △ élben végződő faros-télyzattal vagy áttört bádoglemezzel van ellátva, melyek nyílása közt a szem és törek áthullhat. E szalmarázó ládák oly módon vannak a cséplőgépbe illesztve, hogy míg az egyik láda felemelkedik, addig a mellette levő láda alászáll. Felfüggesztésük és mozgásuk igen különböző. Nagyobb gépeknél mozgatásukra néha két görbített könyöktengelyt használnak úgy, hogy a láda egész hosszában párhuzamosan emelkedik és száll alá. Sokkal egyszerűbb az a hintázó szalmarázó, mely csak egy görbített forgattyú-tengelyt igényel s melynél a könyöktengely a szalmarázók közepén van alkalmazva, a szalmarázók vége pedig mozgó ingaemeltyűre van szerelve. A szalmarázók oly módon hozatnak mozgásba, hogy azok percenként átlag 150—200 kettős lengést végeznek; minden lengés előbbre viszi és rázza a szalmát. Miután a szalmarázók alatt a nagyobb összetett gépeken a törekrosta van elhelyezve, ennek pedig bizonyos lejtővel kell birnia, e gépeknél a szalmarázókat is kifelé emelkedően kell elhelyezni. Ezért kell az egyes rázóládák felső lapjának redős felülettel birni, hogy a szalma vissza ne csússzék. Hogy azonban a szalma ne túlságos gyorsan menjen végig a szalmarázón, a szalmarázók felett a gép nagysága szerint egy vagy több függő gátlapot, ú. n. *ellenzőket* alkalmaznak a cséplőszekrény belsejében, melyek részben nem engedik a szalmát gyorsan kijutni a gépből, részben azt egyenletesen elosztják a rázóban s így elősegítik a közte levő mag kihullását.

Egyszerű cséplőgép szalmarázóval és törekrostával. Az előbbi két cséplőgépet kézi erővel is lehet mozgásban tartani, a szalmarázó és törekrostával ellátott cséplőgép működtetésére azonban már 3—4 lovas járgány szükséges. Ezek a C. legnagyobbrészt szeges rendszerüek és három szalmarázó ládával birnak. A fölfelé emelkedő irányú szalmarázók alatt van alkalmazva a *törekrázó asztal*. A szalmarázóról lehulló törek és szem a tiszta deszkalapokból készült s át nem lyuggatott törekrázó asztalra hull. E rázóasztal csak arra való, hogy a polyvát, töreket és szemet a törekrázó rosta elejére vezesse. A *törekrosta* már mint tisztító, illetve szétválasztó működik, de csak nagyság és nem súly szerint osztályoz. A törekrosta kisebb gépeknél 18—22 mm. környílásokkal biró lemezrostából áll. A rosta maga többnyire lépcsőzetes, különösen a nagyobb gőzcséplőknél. A magyar államvasutak gépén újabban lécekből összerakott sima törekrostát használnak. A keresztben menő lécek magasabbak, mint a lejtő hosszában futók s így a rosta felülete nem sima, hanem a keresztléceknél emeltebb. E gépeknél tehát már háromféle anyagot kapunk, nevezetesen szalmát, melyet a szalmarázók vezetnek el, töreket, mely a rostán végigmenve jut ki a gépből s a törekrosta nyílásain áthulló gabonát, mely azonban még sokféle apróbb tisztátlansággal van keverve.

Összetett cséplőgépek egyszerű tisztító művel. Ezen gépeknél a mag, ahelyett, hogy a törekrostán áthullva a gépet elhagyná, a polyvarostára jut és pedig polyvával keverten. A *polyvarosta* lényegesen különbözik a törekrostától, mert nagyság és súly szerint osztályozza a magvakat. Bádoglemezből készül, nyilásai már sokkal kisebbek, köralakuak s a gabona minősége szerint változó átmérőjüek. E rosta a kő- és homokrostával együtt közös *rostaszekrényben* van elhelyezve, s együtt mozog a törekrostával. A rostaszekrény két átellenes oldala nyilással bir, az egyiken a

szelelő fujja be a mesterséges széláramot a polyvarosta alatt, a másikon kirohan ez a széláram s magával ragadja a szemnél sokkal könnyebb polyvát. Vigyázni kell, hogy a széláram túlerős ne legyen, mert ez esetben a könnyebb, ú. n. sült szemek kifujatnának a polyva közé. A polyvarostán kívül még két rosta van a rostaszekrényben. 1. *Kőrosta*, mely a magnál nagyobb szemű idegen, nehéz anyagok, kavics stb. kiválasztására való. A rosta lyukai szintén köralakuak s akkorák, hogy a mag azon még áthull, de a durvább idegen anyag már nem. 2. *Homokrosta*, a kőrosta alatt terül el s az onnét lehullott szem most már ezen megy végig, miközben a magnál finomabb homok- és nehezebb porszemek lehullanak e rostán át a földre, a mag pedig fönnmarad a rostán. A mag e rostán végigmenve, már oly közel jut a földhöz, hogy a kifolyó nyiláshoz a mag felfogására zsákot akasztani már nem lehet s azért a magot bizonyos magasságra fel kell emelni. Ezt a *magemelő* v. *zsákoló* szerkezet végzi. Legáltalánosabb alakja a magemelőnek egy két henger körül futó végnélküli szíj, melyen merítőserlegek vannak felerősítve. Ez az ú. n. *elevator* vagy *pater noster*. Az ilyen rendszerű cséplőgép már a következő szétválasztást végzi: szalma, törek, polyva, durva szemét, kő, finom homok és végül többé-kevésbbé tiszta mag.

Összetett cséplőgépek kettős tisztító művel. Az ide tartozó C. már csak gőzerővel hajthatók s azért gőz-C.-nek is szokták nevezni. Rendesen verőléces dobbal birnak. A munkájuk az előbb leírt gép munkájától abban tér el, hogy a homokrostán kijövő mag a pater noster által nem a zsákba, hanem a második tisztítóba vitetik a gép legmagasabb pontjára. Itt először egy hengerszerű üregbe jut, melyben egy szállító csiga forog; a csiga arra szolgál, hogy a lehegyezni s koptatni való gabonát vagy a toklászoló szerkezetbe, vagy egyenesen a második rostaszerkezetbe szállítsa. A toklászoló hengerben a szállító csigával közös tengelyen sugár-irányban felerősített és csavaralakban elhelyezett vágó-kések vannak alkalmazva. E kések sebes körforgásuk alatt nemcsak levágják a gabonán maradt szálkákat, de lecsapják a gabona hegyes csúcsait is s egyúttal előbbre szállítják a magot a koptató hengerbe. A koptató henger kúpalakú köpeny, melynek belső fala rovátkolt. A közös tengelyen levő lemez-szárnyak a magot a rovátkolt köpenyfalhoz dörzsölik és így tisztítják, illetve toklászolják s egyszersmind kitolják, úgy hogy az az alatta lévő rostaszerkezetre hull, melyhez a légáramot egy kis szelelő kerék szolgáltatja. Itt, hasonlóan az első rostaszerkezethez, egyes rostalapok vannak elhelyezve; a mag újból tisztítódik s innen az osztályozó hengerbe hull, majd innen is kikerülve, most már nagyság szerint osztályozva a zsákoló nyilásokon át piacképesen hagyja el a gépet. V. ö. *Herényi Gotthard* Sándor, A C. és azok kezelése; *Balassa* Frigyes, A C. szerkezete és azok kezelése; *Schwarzer* H., Betrieb und Wartung der Dreschapparate.

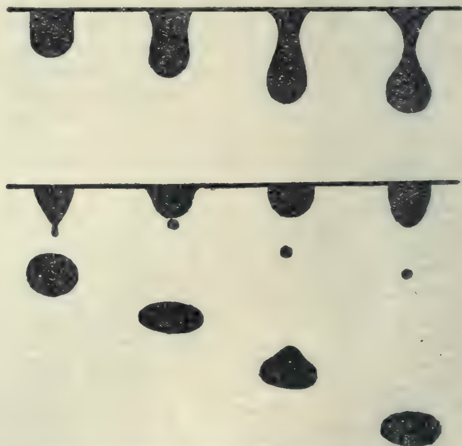
Védőkészülékek a C.-nél. A cséplőgép oldalán elhelyezett, nagy sebességgel mozgó szíjak és szíjkorongok a közelükben dolgozó munkást ruhájánál fogva könnyen megkaphatják és magukkal ránthatják. Az ebből származó balesetek ellen a szíjkorongoknak dróthálóval v. deszkával való burkolásával védik a személyzetet. A cséplőgép tetején álló adagoló munkásokat leesés ellen a cséplőgép tetején kürülfutó alacsony deszkakorláttal védik. A gyorsan forgó dobba esés elkerülésére a C. tetején levő etető nyilást kávával veszik körül. Kézzel hajtott C.-nél a dobot, az etetőhengereket, valamint a fogaskerekeket vaslemezzel burkolják, az adagolót pedig végtelen szalag (vagy lánc) alakú asztalra rakják, úgy, hogy a munkás keze a veszedelmes (roncsoló vagy csonkító) helyekre még véletlenül sem tévedhet.

Cséplőrész, a kicsépelt gabonából és más szemes terményből a munkabér fejében járó magmennyiség. Nagysága a mag neme s a cséplés módja szerint nagyon eltérő; befolyással van reá továbbá, hogy a cséplő csak részt, vagy azonkívül egyebet, pl. italt v. élelmet kap-e, valamint a termés minősége is. A C. szabad egyezkedés tárgya.

Cseplye a. m. ritkás cserje v. bokor. — *C.-fa* a. m. apró, törpe cserje. — *Cseplyés* v. *cseplyeteg* a. m. cserjés, csalitos hely.

Csepőte, *csöpéte* v. *csepőce* a. m. bokros, cserjés, csalitos erdőcske, haraszt.

Csepp. Egészen magában álló v. szilárd testtel csak egyoldalt érintkező — rendesen kicsiny — folyadéktömeg. Az előbbi, ha a felületi feszültségen (kohézión) és részecskéi kölcsönös tömegvonzásán kívül más erő nem hat rá, gömbalakú (víz és alkohol keverékében lebegő olajcseppek),

Köralakú nyílásból lecseppenő vízcsepp alakulása.

az utóbbiak valamely vízszintes lapon nyugvók v. lecsüngők lehetnek s alakjuk, különösen a C.-képződés különböző fázisában igen különböző lehet (l. az *ábrát)*. A vízszintes lapon nyugvó C. alakja, a lecseppenő C. nagysága a felületi feszültségtől függ s ennek meghatározására is felhasználható; desztillált víznek közönséges csepegtető üvegből kicseppenő 20 C.-je körülbelül 1 ccm. (1g.)

Cseppek, az építészetben kőből, gipszből stb. készült, csonka kúp- vagy hengeralakú, kisebb méretű díszítőmotivumok, melyek a párkány alsó

lapján, bizonyos rendszer szerint elhelyezve, víz-C. módjára lógnak. Először a görög-dór építészet alkalmazta a triglifek és a mutulik (szarufők) alatt. A triglifeket rendesen egy sorban elhelyezett hat csepp, a szarufőket három, egyenként hatsoros csepp képezi. A mellékelt *ábra* egy dór párkányzat metszetét mutatja, 3 sor cseppel.

Dór párkányzat.

Cseppfolyós testek, lásd *Halmazállapot*.

Cseppkő (ásv.), közönséges értelemben a mészkőnek kristályos szövetű változata, mely csapok alakjában barlangok tetejéről lelóg (stalaktit), v. a barlang fenekéről tornyosodik a barlang üregébe (stalagmit). Általános értelemben pedig mindazon ásvány, mely valamely helyről lecsepegő oldatból keletkezik. Leggyakrabban s legközönségesebben szénsavas mész lévén az oldatban, a cseppekből leváló anyag mészkövet, esetleg aragonitot ad. Mészkövön kívül C.-alakban szokott még kiképződni a kalcedon, a kristályos kvarc, a limonit, a pszilomelán, a malachit és sok egyéb ásvány. A mészkőnek, mint C.-nek képződése a következő: a mészkő tiszta vízben nem oldódik, de oldódik szénsavat tartalmazó vízben. Az esővízben, a forrásvízben mindig van több-kevesebb szénsav, amint tehát a víz mészkőhegyekben mészkővel érintkezik, ebből bizonyos mennyiséget felold. Ha a mészkarbonátot oldva tartó víz levegőre kerül, a szénsav elpárolog belőle és a mészkarbonát kicsapódik. Jó alkalom van erre a barlangokban, amelyeknek tetején a víz, amint cseppek alakjában átszivárog s bizonyos ideig ott vesztegel, szénsavát elveszti és a mészkarbonát szemcsésen kikristályosodva, karika alakjában marad vissza. Ezen karikához csatlakozik a második, a harmadik, a századik, az ezredik stb. és rövidebb-hosszabb csap — a C. — alakul ki, amely a barlang tetejéről lelóg. Ha a cseppek átszivárgása szaporább, akkor ahelyett, hogy a barlang tetején vesztegelnének, a földre esnek, s onnét tornyosodik fel a képződő C. A felülről lelógó C.-nek neve *stalaktit*, az alulról fölfelé nyulóé *stalagmit*. Ezeknek összenövéséből a legkülönfélébb alakú C.-csoportok képződhetnek, melyek azután a C.-barlangokban mindenféle megnevezésekre (oszlop, orgona, oltár, kút, sisak stb.) szolgáltatnak alkalmat. A képződésnek megfelelőleg a C. egyes, sokszor színben is különböző rétegekből van összeállítva. Gyakran cső-formán keskenyebb-tágabb üreg vonul végig rajtuk, mi onnan van, hogy a C. anyaga mindig a csepp szélén kezd kiválni. Az üregben gyakran találni szépen kikristályosodott mészpátot. Hazánkban nevezetesebb C.-barlangok a híres s gyönyörű szép aggteleki «Baradla» C.-barlang (Gömörm., l. *Aggtelek),* a szepes-bélai és a Biharhegységben (Rézbányához közel) az újabban felfedezett s megismertetett «József főherceg C.-barlang».(Természettud. Közl. 1887, 233 l.). A legismertebb C.-barlangok egyike az adelsbergi Krajnában (l. o.) s a még sokkal nagyszerűbb Sankt Canzian melletti Isztriában; említésre méltók a Dechen-barlang Vesztfáliában, a Harz C.-barlangjai közül a Baumannshöhle, az Antiparos görög szigeten levő, melynek anyaga aragonit stb.

Cseppmeggy v. *törpe meggy* (növ., *Prunus Chamaecerasus* L., Cerasus Chamaecerasus Loisl.), alacsony, ritkán 1·25 m. magas cserje, hazánk erdőtlen lejtőin gyakori és jellemző, sőt homokkötőnek is alkalmas. Ernyős virágzata fehér, gyümölcse apró, piros, savanyú.

Cseppszámláló, l. *Gutta*.

Csepreg, nagyk. Sopron vm. csepregi j.-ban, a Répczéhez közel, (1910) 4146 magyar lak., szolgabírói hivatal, járásbiróság, telekkönyv és adóhivatal, kir. közjegyzőség; van (Répczevidéki) takarékpénztára, kaszinója s többféle egylete, posta- és távíróhivatala, telefonállomása. Termékeny vidékén jó bor és gyümölcs terem. C.-nek a XVI. sz.-ban már nyomdája volt. L. még *Csepregi kolloquium* és *Csepregi zsinat*.

Csepreghy *Ferenc*, szinműíró, a Petőfi-társaság tagja, szül. Szalkán, Hont vm. 1842 aug. 15., megh. Görbersdorfban 1880 febr. 6. Atyja 14 éves korában asztalosmesterségre adta Esztergomba. 1860. felszabadult, Pestre jött dolgozni és itt a kat. legényegylet elnöke, dr. Szabóky, pártfogásába vette. Az egylet műkedvelő szinpadján többször föllépett s ekkor kezdett irogatni. 1863-ban Bécsbe ment dolgozni; ekkor írta a *Magyar fiuk Bécsben* c. vígjátékát, mely később a Nemzeti Szinházban is szinre került. Gyengélkedése miatt 1867. haza kellett térnie Szalkára. 1868 őszén jött ismét Pestre, hol öccsével, Jánossal önálló üzletet nyitott, mely csakhamar virágzásnak indult. 1872-ben megrongált egészsége miatt abbahagyta az asztalosmesterséget és erejét egészen az irodalomnak szentelte. Ekkor vette nőül Rákosi Jenő nővérét, Idát (1872 febr. 10.) s a Népszinház megnyitásakor, 1875. Rákosi Jenő a szinház titkárává tette. 1877-ben került szinre legkitűnőbb darabja, a *Sárga csikó*, mely Szigligeti és Tóth Ede legjobb népszinművei mellett foglal helyet. A következő évben (1878 nov. 22.) *A piros bugyelláris* a Népszinházban szintén zajos sikert ért el. Ezeken kívül számos látványos darabot írt a Népszinház számára, melyek között *Strogoff Mihály* (1877) a legjobb; ilyen darabjai: *Utazás a föld körül* (1877); *Utazás a holdba* (1876); *Szép Meluzina* (1877); *Két menyegző* (1876); *Lumpácius* (1878); *Kolumbus Kristóf* (1878); *Perozes* (1881). Irt szomorujátékot is: *Saul király* és víg szinművet: *A vízözön* (5 felv., Budapest 1875); mindkettő dicséretet nyert az akadémiai pályázaton; az utóbbi sokáig volt a Népszinháznak kedvelt darabja. 1878 nyara óta már keveset dolgozott és tüdőbaja miatt Olaszországba, 1879. pedig Görbersdorfba vonult, ahol tüdő- és szívbajából fejlődött vizibetegsége elragadta. Munkáit Rákosi Jenő gyüjtötte össze és adta ki *C. összes művei* c. Budapesten 1881. öt kötetben, életrajzzal és munkásságának jellemzésével.

Neje: *C. Ferencné, Rákosi Ida*, szül. 1849., megh. 1906 okt. 16. A Népszinház, Nemzeti Szin-

ház és Operaház jelmezszabója, szerkesztette a Divatujság, Gyermekdivat és Patyolat c. lapokat, a Budapesti Hirlap számára elbeszéléseket és regényeket fordított franciából és angolból.

Csepregi kolloquium. A felső dunántuli részeken, különösen Vas és Sopron vmegyékben a prot. egyház hittudósai között három irányban vert gyökeret a reformáció a XVI. sz. utolsó előtti évtizedében. Némelyek Luthert, mások Kálvint, ismét mások a közvetítő irányú Melanchtont követték, s midőn az ellentétek mind élesebbekké lettek, az azon vidéken utazó Horváth Stancsics szepességi protest. főúr Nádasdy Ferenccel, a Vas és Sopron vmegyei protestánsok fővédurával elhatározták egy nyilvános szóvita (kolloquium) tartását. E vita nagy érdeklődés mellett Csepregen 1591 jún. 2. és 3. tartatott meg, amelyen a többségben levő lutheránus lelkészek és hittudósok az ágostai hitvallást, majd a Formula concordiae-t mondották ki hitök szabalyozójaként; a kálvini és filippista irányú protestánsok pedig határozottan Kálvinhoz csatlakoztak.

Csepregi zsinat, 1587 márc. 12. tartatott Beythe Istvánnak (l. o.), a dunántúli, ekkor még egy felekezetet képező evang. és reformátusok szuperintendensének elnöklete alatt. Az itt alkotott 27 kánon leginkább a lelkészek s tanítók erkölcsi és külső magukviseletére vonatkozó fegyelmi szabályokat tartalmazza. Közölvék e kánonok magyarul *Kiss* Áronnak: A XVI. sz.-ban tartott magyar református zsinatok végzései c. munkájában (695 l.), a Protest. teológ. könyvtár (1881) XV. kötetében.

Csepü és *C.-fonal,* l. *Kender.*

Cser, l. *Cserhéj* és *Cserzőnövények.*

Csér, kisk. Sopron vm. csepregi j.-ban, (1910) 205 magyar lak.; u. p. és u. t. Répczeszemere.

Csér *(Sterna* L., állat), l. *Sirályfélék.*

Cseralja (azelőtt: *Traunau),* nagyk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 1274 német lak.; u. p. és u. t. Szépfalu.

Cserbasa, helyesebben *cseri basi,* így nevezték a hódoltság idejében a szpáhik egyik tisztjét, aki rangban az alajbég után következett. Körülbelül a lovas-százados rangjának megfelelő állás volt.

Cserbel, kisk. Hunyad vm. vajdahunyadi j.-ban, (1910) 564 oláh lak., kincstári erdővédállomás; u. p. és u. t. Vajdahunyad. 1874-ben a C.-i erdőben értékes kincslelet került napfényre. V. ö. Archaeológiai Értesítő 1875. évf.; *Ortvay* Tivadar, Erdélyi Muzeum 1874. évf. 8.; *Téglás* G., Az erdélyi medence őstörténelméhez (Kolozsvár 1887).

Cserbenye (azelőtt: *Cserbia),* kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 384 oláh lak.; u. p. és u. t. Zám.

Cserbu, Bucsumhoz tartozó községrész Alsó-Fehér vm. verespataki j.-ban, a Detunáta közelében, (1900) 576 oláh lak.; u. p. Bucsum, u. t. Abrudbánya.

Csércs (azelőtt: *Csircs),* kisk. Sáros vm. felsőtárczai j.-ban, (1910) 817 rutén és német lak., vasúti megálló; postahivatal, u. t. Orló.

Cserdi, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 344 magyar lak., vasúti megálló, u. p. és u. t. Bükkösd.

Cserdin, járási székhely Perm orosz kormányzóságban, a Kolva és Visera összefolyásánál, 3662 lak., vizi járművek építésével és az É.-ra fekvő Pecsora menti kereskedelemmel. 1472-ben említik először okiratilag.

Csere, az olyan kétoldalú szerződés, melyben a szerződő felek vagyontárgyaknak — árúknak — ellenértékképen való kölcsönös átruházására kötelezik magukat, ellentétben az adásvételi szerződéssel, amelynél az egyik fél, az eladó, az általa átruházott árú ellenértékét egészben vagy legalább túlnyomó részben nem más árúban, hanem pénzben kapja. Az ebből folyó eltérésektől eltekintve, lényegileg azonos szabályok nyernek alkalmazást mindkét szerződésre, illetőleg az abból felmerülő kérdésekre nézve. L. *Cserekereskedés.*

Csere *János,* l. *Apáczai Cseri János,*

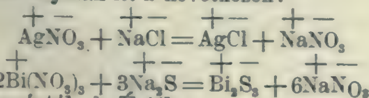
Cserebogarak, gyüjtőneve a fedelesszárnyúak — bogarak — (Coleoptera) rendjébe, a lemezescsápuak (Lamellicornia) családjába tartozó több rovarnemnek: *Melolontha* Fab., *Polyphylla* Harr., *Anomala* Sam., *Rhizotrogus* Latr. Legismertebb a *közönséges cserebogár (Melolontha vulgaris* Fab.), csápja 10 izű, bunkóban végződő, mit hímnél 7 nagyobb, nőstényněl 6 kisebb lemez alkot; a potroh hegyes csúcsban végződik, mely a szárnyfedő alól kiáll; a szárnyfedőkön 5 hosszanti barázda van; a lábak 2 egyforma karomban végződnek, tövükön még egy erős foggal; a színe fényes fekete, a fej, a szárnyfedők és lábak vörösbarnák, a tor sötétebb, majdnem fekete. A fejlett cserebogár rendesen a vidék éghajlati és időjárási viszonyai szerint április végétől jún. elejéig látható. Inkább éjjeli állat. Főleg a cser-, a tölgy- és jávorfákat lepik el, kertekben első sorban a cseresznye- és szilvafák leveleit legelik le. Éjjel párosodnak s néhány nap mulva a nőstény míveleti vagy réti talajba, 15—20 cm. mélyre fúrja magát és ott 15—30 petét rak. Utána a nőstény elhal. A petéből 4—6 hét mulva kikelnek a lárvák, az ú. n. *pajorok* v. *csimaszok* s első évükben egymáshoz közel maradnak, televényes földből élnek. Később esznek már zsenge gyökereket is. Tél közeledtével mélyebbre húzódnak, tavasszal ismét feljebb kerülnek a földben. A 2. évben még több kárt okoznak, a legnagyobbat pedig a 2. telelés után a 3. nyárban. Ősszel a pajorok többszörös vedlésen átmenve teljesen kifejlődnek, s ekkor a talajba jó mélyre, 1 m.-re is húzódnak, simafalu üreget készítenek s ott bábbá lesznek, illetve bogárrá. A pajorok húsosak, görbült testüek, ráncos bőrüek; gyéren szőrözöttek; a fej csupasz, szarunemű; szemük nincs. A teljesen kinőtt pajor 40 mm. hosszú és 10—11 mm. széles. A báb 26—28 mm. nagy, sárgásbarna. Július végén, augusztus elején a bábokból kikél a bogár, de a szabadba csak a jövő év tavaszán jön. Általában 3, a zordonabb vidékeken 4 évig tart a cserebogár élete a petétől kezdve addig, míg maga is petéket rak. Közeli rokona a *vörösnyakú cserebogár (Melolontha hippocastani* Fab.) Valamivel kisebb. Gyakran a közönséges cserebogárral együttesen jön elő, mégis ritkább; kivált magasabb fekvésű vidékeken honos. Potroha végének csúcsa rövidebb, függélyesebb állású s gyorsan vékonyo-

dik; feje és tora vöröses; lábai feketék. Pajorjának alakja és életmódja, mint a közönséges cserebogáré. A *kallócserebogár* vagy *csapócserebogár (Polyphylla fullo* L.) testhossza 34 mm.; szárnyfedője fényesbarnásan v. feketén tarkázott; fején két fehéres vonal huzódik végig; torkán apró szőrök vannak; hasa hamvas színű. Május végén és júniusban röpül. Lárvája a cserebogár pajorjához hasonlít, de annál sokkal nagyobb, 8 cm. hosszú és 1 cm. vastag. Kiválóan a homokos talaju vidékeken tenyészik, igen sok van Pest vmegyében. A kifejlett bogár a fák és cserjék leveleit rágja, míg pajorjai a takarmánynövények s az akácfa-csemeték gyökereiben tesznek károkat. L. még *Sárga cserebogarak* (Rhizotrogus) és *Zöld cserebogarak* (Anomala).

Cserebogár-olaj, úgy nyerjük, ha a cserebogarakat leforrázás után kilyuggatott fenekű fazékba tesszük, ezt egy másik felfogó fazékra állítjuk s a felső fazekat jól befödve, mindkettőt 5—6 óráig meleg helyre, pl. kenyérsütés után a kemencébe helyezzük. Ezen idő alatt a cserebogárból kiváló olaj az alsó fazékba lecsepeg. Az így nyerhető olajat kenésre, világításra lehet használni. E körülményes olajnyerés helyett célszerűbb a leforrázott cserebogarakból baromfieleséget v. komposzttrágyát készíteni.

Cserebogár-takarmány, leginkább tyúkoknak szokás adni, amelyek az élő cserebogarat is szívesen eszik, nagyobb mennyiségben azonban leforrázott állapotban etetik. Disznókkal is feletethető, de sohasem egymagában, hanem leforrázott állapotban burgonyával vagy répaszelettel keverve. Igen fehérjedús takarmány, amelyben 57·6% nyers fehérje, illetőleg 39% emészthető fehérje van. Keményítőértéke 52·9%.

Cserebomlás, a kémiai átalakulások egyik leggyakoribb és legfontosabb alakja. C.-on azon kémiai változásokat értjük, melyek során két v. több test úgy hat egymásra, hogy bizonyos alkatrészek kicserélődése után ugyanannyi új test keletkezik, mint amennyi egymásra hatott. A C. eredményét két szabály, a minőségi és mennyiségi szabály ismerete alapján könnyen eldönthetjük. *Minőségi szabály:* C.-kor a hasonló jellemű gyökök cserélnek egymással helyet; vagyis pozitiv gyök a pozitiv gyökkel, negativ gyök a negativ gyökkel. *Mennyiségi szabály:* az egymással helyet cserélő gyökök vegyértékeinek egymással egyenlőknek kell lenniök. Egy egyvegyértékű gyök másik egyvegyértékűvel, kétvegyértékű gyök másik kétvegyértékűvel, vagy két egyvegyértékű gyökkel cserél helyet, s. i. t. C. példáiul álljanak itt a következők:

$$\overset{+}{Ag}\overset{-}{NO_3} + \overset{+}{Na}\overset{-}{Cl} = \overset{+}{Ag}\overset{-}{Cl} + \overset{+}{Na}\overset{-}{NO_3}$$

$$2\overset{+}{Bi}(NO_3)_3 + 3\overset{+}{Na_2}\overset{-}{S} = \overset{+}{Bi_2}\overset{-}{S_3} + 6\overset{+}{Na}\overset{-}{NO_3}$$

Csereérték, l. *Érték.*

Cserefalva, kisk. Maros-Torda vm. marosi alsó j.-ban, (1910) 380 magyar lak., u. p. és u. t. Marosvásárhely.

Cseregazdaság, l. *Cserekereskedés.*

Cseregyermek, l. *Tanulók kicserélése.*

Cserehát, Abauj-Torna vmegye Ny.-i részében elterülő az a hullámos dombvidék, mely a Hernád völgyétől a Bodva völgyéig elterül s Borsod vármegye ÉK.-i részébe is átnyúlik. Legnagyobb magassága 312 m. Sűrűn lakott; jó bort terem. (Szendrő-Forrói hegycsoportnak is nevezik.)

Cserei, l. *Cserey.*

Cserekereskedés. Fejletlen gazdasági viszonyok között, midőn az árú forgalmát még nem segítette elő a pénz és számos pénzhelyettesítő fizető eszköz, a termelők árúfeleslegeiket egymás közt közvetlenül cserélték ki. Igen természetes, hogy ennek a kereskedelemnek, mely néhol még ma is megtalálható, rendkívüli nehézségei voltak. Igy, hogy a cserélő felek nem találtak mindig egymásra, mert ellentétes érdekeknek kellett találkozniok, hogy a csere létrejöhessen; a csere tárgyát képező árúk értéke nehezen volt megállapítható; az árúk nem voltak értéküknek arányosan oszthatók s így egy árút nem lehetett több más árúra becserélni. Éppen ezek a nehézségek vezették rá az emberiséget a pénz szükséges voltára; amikor oly általános csereeszközt kerestek, melyet mindenki elfogad, mely kis mennyiségben nagy értéket képvisel, mely értékével arányosan osztható, melynek nagy az ellenálló képessége a fizikai és vegyi hatásokkal szemben, melynek mindenütt van becse és melynek mindenütt és mindenkor lehetőleg állandó az értéke.

Csereklye, így nevezik a székelyek a fenyvesek tűit és ágacskáit, melyeket almozásra szoktak használni.

Cseremisz, finn nép, más néven *mari*, a közép Volga mentén, a kazáni vagyis a vjatkai kormányzóságokban, a votjákok és csuvaszok szomszédságában. Egyes telepek vannak Szimbirszkben és Nizsnij-Novgorodban is. A Volga jobbpartján lakókat az oroszok hegyi (gornija), a balpartiakat mezei (lugovija) C.-nek nevezik s a két ág tájszólásilag is különbözik egymástól. A mari nép a XI—XII. sz.-ban messze kiterjedt nyugat felé, a felső Volga mindkét partján a Kljazma és Kosztroma mentén, a régi rosztovi fejedelemségben (v. ö. *Ouvaroff*, Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mériens. Szt.-Pétervár 1875), de a krivicsek előnyomulása következtében beolvasztattak, részint mai hazájukba, a régi bolgár földre szoríttattak. Már Jornandes említi a «Sremiscans» népet s később a kozároknak adózó népek közt találjuk a cseremiszeket. A XIII. sz.-ban a tatárok alattvalói lettek, a kazáni khánság hanyatlása alatt pedig az oroszok hódították meg. Számuk körülbelül 300.000 főre tehető. Középtermetű, szőkés-vereses-barna bátor nép, melynek megfékezése a XVII. században sok gondot okozott az oroszoknak. A régebbi időben az egész C. földet erdőségek borították; a C. ma is nagyon kedveli a fát s a háza elé nem mulaszt el tölgyeket és hársfákat ültetni. A falvak nem nagyok, többnyire 5—20 háztartásra oszlanak s rendesen egy nemzetséget alkotnak. A földmívelés el van terjedve náluk, mindamellett a vadászat és méhtenyésztés a legkedveltebb foglalkozásuk. A hegyi C. viselete hasonló az orosz parasztokéhoz, a mezőségiek azonban megőrizték a régi viseletet: fehér vagy szürke kaftánt, hímzett inget; csizmát csak a gazdagabbak viselnek, míg a szegé-

nyek lábbelije fekete vagy fehér posztó-harisnya, melyet zsinórral kötöznek a lábhoz. A nők viselete hasonló a férfiakéhoz. A kereszténység csak külsőleg van náluk elterjedve. Ős vallásukban a parszizmus erős nyomai észlelhetők. Két főistent imádtak, egy jót, *Iumo*-t, a világ teremtőjét és kormányzóját, s a rossz kútfejét, *Keremet*-et, kitől nagyon félnek s mindkettőnek áldoznak. Kívülök egész sereg kisebb istent és szellemet tisztelnek. V. ö. *Roskoschny* H., Die Wolga und ihre Zuflüsse (Leipzig 1887). Nyelvtanukat *Castrén* írta meg: Elementa grammaticae tscheremissae. Ezenkívül 1883 óta számos közlemény a finn-ugor társaság folyóiratában (Helsingfors).

Cseremisz nyelv, a finn-ugor nyelvek közé tartozik (tehát rokona a magyar nyelvnek), még pedig a finn, mordvin és lapp nyelvekkel együtt az ugor nyelveknek nyugati ágához (míg a magyar a keletihez) tartozik. A török-tatár nyelvek hatásának még sokkal inkább ki volt téve, mint a magyar. A C.-nek ismertetései közül legfontosabbak: Versuch einer Gramm. der tscheremissischen Sprache von F. J. *Wiedemann* (Reval 1847); *Budenz* József, *C. tanulmányok* (a Nyelvtudományi Közlemények III., IV. k.-ben, Pest 1864—65); *Budenz* J., *Erdei és hegyi cseremisz szótár* (u. o. 1866); *Szilasi* M., Vocabularium ceremissicum, *Genetz* A. közreműködésével (Budapest 1901); *Beke* Ödön, Cseremisz nyelvtan, Nyelvtudományi Közlemények 1910—11.

Cseremos, a Pruth jobboldali mellékfolyója. Az Erdős Kárpátokban ered két ágból; Galicia és Bukovina határfolyója. Hossza 172 km.

Cserencsény, kisk. Gömör és Kishont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 296 tót és magyar lak., vasuti megálló, u. p. és u. t. Rimaszombat.

Cserencsócz, kisk. Zala vm., most *Cserföld* (l. o.).

Cserénfa, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1910) 560 magyar lak., u. p. és u. t. Szentbalázs.

Cserény, fakeretbe foglalt, tisztított fűz- vagy mogyoróvesszőből készített fonadék, amelyen a gyümölcsöt szárítják vagy aszalják. Némely vidéken C. alatt vesszőből font kerítést is értenek. A C.-nyel egyértelmű a *lésza* is.

Cserény, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 208 tót lak., u. p. Felsőmicsinye, u. t. Beszterczebánya.

Cserenye, kisk. Bars vm. oszlányi j.-ban, (1910) 905 tót lak., u. p. és u. t. Oszlány.

Cserényépítő madarak (*Chlamydoderinae*, állat), a paradicsommadár-félék (*Paradiseidae*) családjának egyik alcsaládja, melynek 10 faja él Ausztráliában. Jellemző az a tulajdonságuk, hogy költés idején csigaszerű vagy cserényszerű építményeket készítenek. Ide tartoznak a selyemmadarak (*Chlamydodera*). L. *Paradicsom-madarak*.

Cserényi (*alsó-balázsfalvi*), régi dobokavármegyei család, melyből C. István 1540—66-ig tanácsos és dobokavmegyei főispán volt. Básta idejében négy C. harcolt Székely Mózes zászlói alatt, ú. m.: Márton, Balázs, István és László; az utóbbi 1603. Brassónál esett el. C. Farkas 1610—30-ig belső szolnokvmegyei főispán, 1611. Forgách Zsigmonddal alkudozik Báthory Gábor ellen, de csakhamar visszatért a fejedelem hűségére; 1615. tanácsos, 1616. Kamuthyval együtt Deésnél megverte a Gombos-féle had Sarmasághy által vezetett csapatát. 1624-ben portai követ, 1628. ugyancsak követségben járt II. Ferdinándnál; Bethlen István rövid ideig tartó uralma alatt tanácsos; ő kisérte ki Brandenburgi Katalint Erdélyből. Kemény János becsületes és olvasott, értelmes embernek mondja (*Lázár* M., Erdély főispánjai 162.). C. György 1715—24-ig dobokai alispán.

Cserényvessző, oly egyenes, hosszú, mellékes elágazás nélküli vessző, mely cserényfonásra alkalmas. C.-t leginkább a cserjék és legjobbat a veresgyűrű s a som szolgáltatnak.

Cserép. C.-nek mondják általában a mázatlan, égetett agyagárukat és a fedőtéglát. A fazekas C.-nek mondja az agyagedény testét, megkülönböztetésül az edény mázától.

Cserép *József*, tanár és író, szül. 1858 dec. 23. Kiskunfélegyházán. Tanulmányait Budapesten végezte, aztán több helyütt tanárkodott, 1906. pedig a tanárképző-intézeti gyakorló főgimnáziumhoz nevezték ki. 1898. a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert. Művei közül említendők: *Sallustius történetírása* (1883); *Vergilius alvilága* (1887); *Római régiségek* (1888), azóta több kiadásban; *Zrinyiászunk Tasso és Vergilius világításában* (1889); *Római irodalomtörténet* (1896). Igen behatóan foglalkozott C. Sallustius Crispus életviszonyaival és munkáival; egész sorozat tanulmányt írt róla az Egy. Phil. Közlönyben. Fordításában megjelentek: *C. Sallustius Crispus összes munkái* (1910, Akad.). Több latin és görög nyelvi tankönyvet is írt s magyarázatokkal kiadta Cicero több beszédét, Vergilius Aeneisének részleteit, P. Ovidius Naso műveiből szemelvényeket.

Cserépalja (azelőtt: *Czrepaja*), nagyk. Torontál vm. antalfalvi j.-ban, (1910) 4947 szerb lak.; vasúti állomás, távbeszélő, posta- és távíróhivatal.

Cserepár, gúnyneve, különösen az abszolutizmus alatt, a volt határőrvidéki katonának.

Cserepes, cserépedénykészítő, több tájszólás szerint cserepezőt (l. o.) is jelent.

Cserepes (azelőtt: *Pongyelok*), kisk. Gömör és Kishont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 425 tót és magyar lak., u. p. Nagyszuha, u. t. Poltár.

Cserepes föld v. *megcserepesedett föld* alatt az esőzés után a felületén megkérgesedett földet értjük. A cserepesedés a meszes és agyagos talajokon fordul elő s azzal a kárral jár, hogy az elvetett mag nem bir a kérgen áttörni s elfullad alatta. Az ilyen megcserepesedett földet rovátkos vagy szeges hengerrel vagy éles tövisboronával lehet felporhanyítani.

Cserepes gerebengomba (növ.), a *Phaeodon imbricatus* (L.) Schröter. L. *Gerebengomba*.

Cserepesmunka, egy épület fedelének cserépzsindellyel való befedése.

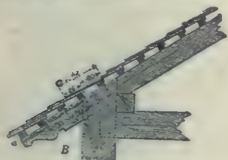
Cserepes növények, virágcserepekben díszül ápolt növények, gyakran szobai v. teremvirágok, mint a Pelargoniumok, Fuchsiák, Hortensiák, viola, a pompás szegfű, kaktuszok, Primulák, bazsalikom, Cineraria, kunrépa, orchisok, jacintusok, Gesneria, Gloxinia, Achimenes. A C.-hez nem ritkán pálmák és fás növények is sorakoznak, mint a citrom és narancs, mirtusz, rozma-

ring, oleander, gránátalma, Erica stb. Ujabban általánosan terjed az ablakoknak és az erkélyeknek C.-kel való díszítése.

Cserepező, a házak tetejét cseréplemezekkel fedő kézműves; képesítéshez van kötve; az 1900-iki népszámlálás szerint a Magyar birodalomban 613 C.-mester volt, 1049 segéddel és 139 inassal.

Cserépfalu, nagyk. Borsod vm. egri j.-ban, (1910) 2109 magyar lak., mészégetés, u. t. Mezőkövesd, u. p. Bogács. Határában hamuvedrek kerültek felszinre.

Cserépfedél. Fa-zsindelyezés módjára, égetett agyag-cserepek alkalmazásával készül. Tűzbiztos tetőfedés. A tetősík hajlása 30—45° lehet. Az egyes cserepeket legtöbbnyire lécezésre aggatják, csak meredekebb tetőknél (pl. toronytetőknél) szegezik alsó deszkaborításra. A cserepek alakjai szerint van *közönséges C.*, *hullámos C.*, *hornyolt C.* és *öblös* vagy *kupás C.* (olasz fedél). A *közönséges C.* a cserepezés módja szerint lehet *egyszerű C. (1. ábra)*, melynél a cserepek mintegy $^1/_3$-nyira födik csak egymást s a léctávolság (tengelytől tengelyig) 18—20 cm.; *kettős C. (2. ábra)*, melynél a cserepek körülbelől $^2/_3$-nyira födik egymást s a léctávolság 13—14 cm.; a *korona-cserépfedél (3. ábra)*, melynél minden lécen két sor cserép fekszik kötésben; léctávolság körülbelül 24 cm. A *hullámos C.*-nek cserépzsindelyei -⌒- alakuak és a szélek a födésnél egymást borítják *(4. ábra)*; a *hornyolt C.* cserepei szintén lapos cserepek, de szélükön hornyuk segítségével kapaszkodnak egymásba; az *öblös* vagy *kúpos C.* v. olaszfedél kétféle lehet: vagy csupa félkörben hajlított, fölül keskenyebb, alul szélesebb öblös cserepekből áll, melyeket váltakozva, egyszer homorú, egyszer domború oldalukkal felül raknak le, v. antik módra lapos és öblös cserepekből áll, a laposak felálló szélekkel, melyeket az öblös cserepek fednek. A tető gerinceit külön gerinccserepekkel, a vápákat cinkbádoggal fedjük. A cserepeket, a felső szélükön kiálló orral, egyszerűen a lécezésre aggathatják, a legfelső és legalsó rétegeket azonban vakolatágyba fektetik. A szárazon egymásra fektetett cserepek hézagai között a szél befujja a havat, s így célszerű a cseréptetőt alulról tehénszőrös vakolattal kikenni. A fedélnek mindkét átellenes síkját egyszerre kell befedni, különben a két oldal nem volna egyensúlyban és a fedélszék szarufái helyükből kinyomatnának.

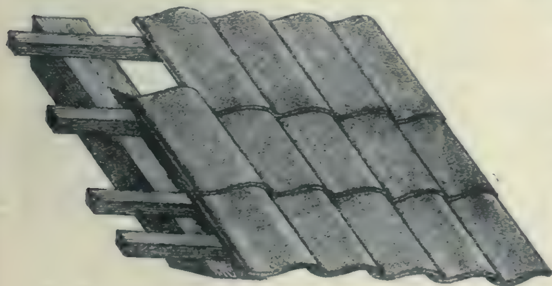
1. ábra. Egyszerű cserépfedél.

2. ábra. Kettős cserépfedél.

3. ábra. Korona-cserépfedél.

4. ábra. Hullámos cserépfedél.

Cserépkályha, l. *Kályhagyártás.*

Csereporzás (növ.) a. m. idegen beporzás, l. *Beporzás.*

Cserepovec, járási székhely Novgorod orosz kormányzóságban, a szentpétervár—vologdai vasút mellett, (1900) 6783 lak., élénk hajóforgalommal, látogatott országos vásárral, halászattal. C. járásban sok a szegkovács (háziipar).

Cseréptégla, a német *Dachziegel* fordítása, helyesebben röviden cserép, fedélcserép v. cserépzsindely, l. *Téglagyártás* és *Cserépfedél.*

Cserépváralja, kisk. Borsod vm. egri j.-ban, (1910) 813 magyar lak., u. p. Tard, u. t. Alsóábrány. A hg. Koburg-féle uradalom feje, törzsjuhászattal. Közelében Cserépvár romjaival. 1431. Cillei Borbála királyné Rozgonyi Istvánnak adta zálogba, 1453. Pohárnok Istváné, 1458. Rozgonyi Sebestyén kapta meg Mátyás királytól, a csehek elleni győzelmei jutalmául. A Rozgonyiakról a Báthoryakra szállott, kik közül András tárnokmester nyerte meg II. Lajostól. Eger eleste után parancsnoka, Bessini Mihály megfutott s így a vár török kézre került. Utoljára II. Rákóczi Ferenc korában szerepel e másodrendű várda. Róla nevezték el a Koburg hercegek egyik uradalmát.

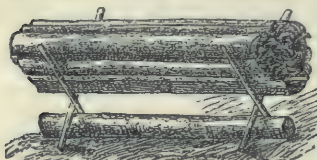
Cser-erdő v. *cserüzem.* Cserhéj (l. o.) előállítása céljából legtöbbnyire a tölgyerdőt használják, melyet e végből 15—20 éves sarj-erdőüzemben kezelnek, mert a fák kérge e korban tartalmaz aránylag legtöbb, t. i. 10—20% csersavat. A hazánkban előforduló tölgyfajok közül azonban csak a kocsányos és kocsánytalan tölgy nyujt használható kérget, míg a többi tölgyfaj s ezek között a csertölgy is, erre alkalmatlan. A C.-t akkor vágják le, mikor tavasszal a nedvforgás már megindult, mert ez időben válik el legjobban a héja a fától és csersavtartalma is legnagyobb. A *ledöntött fákat* fakalapáccsal vagy könnyű balta fokával megveregetik, kopogtatják a végből, hogy a héj lehetőleg egy darabban váljék le a fáról. A lehántott kérget azután szárítás céljából *rakásokra* (l. az *1. ábrát)* állítják fel, hogy a levegő hozzáférhessen, v. pedig keresztbevert karókból készített *bakokra* (l. a *2. ábrát)* fektetik, és ha a száradás a kellő fokot elérte, kévékbe kötik, mely állapotban kereskedésbe kerül. Kivánatos, hogy a héj száradása gyorsan és minél kevesebb megázás mellett menjen végbe. Helytelen szárítási mód, vagy tartós nedves idő beállta penészfolto-

kat idéz elő a kérgen, mi a csersavtartalmat csökkenti s a héj árát leszállítja. Néhol, kivált Franciaországban, a kérget az *álló fákról* is lehántják, oly módon, hogy a héj a törzs felső részéről le nem választva, a fán lógva maradjon s

1. ábra. Kéregrakás.

így megszáradjon. Szelid éghajlatú vidéken, kedvező fekvésben pl. déli lejtőn nőtt kéreg fiatal fák héja, mely még nem szakadékos, hanem sima, mely állapotában *tükörkéregnek* hívják; a törzs derekáról, nem pedig csúcsáról vagy aljáról származó héj értékesebb, miért is jobb áron fizetik, mint az olyant, mely nem ily elsőrendű minőségű. Hazai viszonyokból eredő adatképen legyen itt tájékoztatás céljából felemlítve, hogy egy kat. hold C. több évi átlagban 15—20 éves kor mellett 40—80 űrköbméter hántott fát (ú. n. vargafa) szolgáltat. Egy űrméter hántott fa után nagy átlagban 75 kg. cserkéreg számítható. V. ö. *Szécsi*, Az erdőhasználattan kézikönyve (Budapest 1884); *Jentsch*, Der deutsche Eichen-Schälwald und seine Zukunft (Berlin 1899).

2. ábra. Kéregbak.

Cseres (azelőtt: *Dubova)*, kisk. Sáros vm. makoviczai j.-ban, (1910) 525 rutén lak., u. p. Felsőodor, u. t. Alsópagony.

Cserese, kisk. Szilágy vm.-ben, most *Szilágycseres* (l. o.).

Cseresnyés, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 352 horvát lak., u. p. Miksavár, u. t. Csáktornya.

Cseresnyésboncz, Alsóapsához tartozó telep Máramaros vm. szigeti j.-ban, (1900) 388 lak.

Cserestemes, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 932 oláh és egyéb nyelvű lak., u. p. és u. t. Gavosdia.

Csereszerződés, l. *Csere.*

Cseresznye (növ.), a cseresznyefa (l. o.) gyümölcse. A csonthéjas termésű gyümölcsnemek egyike (l. *Prunus)*, a Rózsafélék családjából. A termesztett C.-k ettől a főfajtól származnak: édes C. (Prunus Avium L.), mely Európában el van vadulva, valószinűleg Kis-Ázsiában honos; ez az őse a mi szív- és ropogós C.-énknek. A C.-fa már az ókorban ismeretes volt mint gyümölcsfa, mert már Theophrastus, Plinius és mások említik. Lucullus a 73-ik évben Kr. e. Kerasus városból (Pontus) vitte Rómába. A termesztett C.-k és meggyek pomológiai rendszerbe sorozását Lucas állapította meg legújabban, aki a Truchsess-féle 10 osztályú csoportosítást még két osztállyal megtoldotta. A Truchsess-Lucas-féle C.-rendszerek az átnézetes csoportosítása a következő: I. *Édes-C.-k.* 1. osztály: fekete szív-C.-k; 2. osztály: fekete ropogós-C.-k; 3. osztály: tarka szív-C.-k; 4. osztály: tarka ropogós C.-k; 5. osztály: sárga szív-C.-k; 6. osztály: sárga ropogós C.-k. II—III. *Édes és savanyú meggyek* (7—10. osztály). IV. *Hibridek* (fajvegyülékek). 11. osztály: félvér C.-k vagy hibrid-C.-k, a termetük C.-szerű, a gyümölcs pedig meggyszerű; 12. osztály: fél-meggyek vagy hibrid-meggyek, a termetük meggyszerű, a gyümölcsük pedig C.-szerű. A hazánkban termesztésre legérdemesebb cseresznye és meggyfajtákat *színes képmellékletünkből* ismerheti meg az olvasó. A C.-ket oltással is, de leginkább szemzéssel nemesitik, madár-C.-alanyokon. Alacsonytörzsű és gyengébb koronájú fákat ellenben sajmeggyre (Prunus Mahaleb L.) avagy hidegebb égalj alatt a meggyre való szemzéssel kapunk.

A cseresznye túlérve nehezebben emészthető. Befőzésre a keményebb fajtát s puhulása előtt szokás választani, pálinkát (a sajmeggy dalmát válfajából maraszkinót) és ecetet is főznek belőle, megaszalni a legérettebbet szokás. Ha a cseresznyét csonthéja nélkül aszalják meg, *cseresznyemazsola* a neve. Magvából kövér olajat sajtolnak; a mag amigdalin-tartalmú, összetörve, megvizesítve és desztillálva keserű mandola-olaj- és kéksav-tartalmú desztillátum lesz belőle s keserű mandola helyett használják.

Cseresznyebor, l. *Gyümölcsbor.*

Cseresznyeéter, 1 sr. kloroform, 3 sr. ecetéter, 50 sr. szesz és 3 sr. benzoesavetileszter elegye. Likőrök készítésére és cukrászi célokra használják.

Cseresznyefa (növ.; l. a *színes képmellékletet)*, mint *Cerasus* Tourn. önálló génusz volt, most azonban ugyanilyen névvel a *Prunus* L. (Rosaceae) algénusza. Fajai fák vagy cserjék osztatlan elliptikus, fűrészes levelekkel, a lombbal együtt vagy valamivel előbb nyíló, hosszunyeles, páronként álló vagy egyszerű ernyő vagy ernyőszerű fürtvirágzattal, gömbölyű, nem deres, sima és barázdátlan gyümölccsel, sima és gömbölyded csonthéjjal. Ebbe az algénuszba tartozó fajok közül a *Prunus avium* L. *(C. dulcis* Gärtn.) a közismert *igazi* v. *édes C.*; a *Prunus cerasus* L. a közismert *meggy* (l. o.); a *Prunus puddum* Roxb. Kelet-India É.-i részén honos díszfa; a keletázsiai *Prunus tomentosa* Thnbg 2 m. magas, nálunk csak disznek ültetett cserje, gyümölcse 1 cm. hosszú, molyhos, hazájában eszik és vérhas ellen használják; a *Prunus mahaleb* L. (sajmeggy) cserje vagy faalakú, levele kicsi, tojásalakú v. kerekded, tompán fűrészes, virágzata felálló, csaknem sátorozó, fehérvirágú fürt. Borsónagyságú gyümölcse fanyar. Fája kellemes illatú; pipaszárat, szipkát, sétapálcát, esernyőnyelet és egyéb apró tárgyakat készítenek egy illatos kérgű válfajából; nálunk főleg a melegebb vidékeken honos. Az *igazi* C. egész 15—18 m. magas, 1—1¼ m. átmérős fa; levele hosszas, durván fűrészes, kihegyezett és visszája főleg fiatal korban szőrös. Áprilisban és májusban virít, virága fehér, s mindig a másodéves ágon jelentkezik. Európai fa, erdeinkben vadon terem; 1150 m.-ig felhat a hegyekre, egész a jegenye-fenyőfa övébe *(vad* vagy *erdei C.).* A

CSERESZNYÉK.

1. Nagy Gobet. — 2. Hedelfingi óriás. — 3. Pándi üveg-meggy. — 4. Koburgi májusi. — 5. Glocker óriás. 6. Spanyol üveg-meggy. — 7. Hortenzia királynő. — 8. Kései amarella. — 9. Ostheimi meggy. — 10. Badacsonyi óriás. — 11. Cserszegi mézes. — 12. Fekete ropogós. — 13. Nagy hercegnő. — 14. Korkovanyi. 15. Disznódi fűszeres.

«Cseresznyefa» cikkhez.

vad C. gyümölcse piros, apróbb szemű és vékonyabb húsu; a termesztetté hosszabb és nagyobb. Számos kerti cseresznyefajtánk az erdei C. ápolásából és nemesítéséből származik, gyümölcséért ültetett fajtáin kívül a *tarkalevelü* meg a *teljes virágú* kerti díszfa. Európában egész Norvégországig, Szibéria déli részén Japánban, É.-Amerikában és Ausztráliában is termesztik. Hogy erőteljes vadtőt nevelhessünk, egész érett gyümölcsöt kell húsostól, a sajmeggyet pedig napon aszalt állapotban, de nem mélyre vetni. L. még *Cseresznye*.

A C. sárga vagy sárgapiros, csíkolt és lángosrajzú, számos bélsugárral, jól kifejlődött évgyűrűkkel, durva, de fényló, meglehetős kemény, de nehezen hasítható, feldolgozni könnyű, csávázás után a mahagonifához lesz hasonló. Asztalos-, esztergályos- v. műtárgyak készítésére használják. Különösen nagy értéke van az Orsova vidéken elterjedt tarka kérgü cseresznyefajta fájának. Tartós boros és ecetes hordó is lesz belőle; a szenét is felhasználják. Törzséből némelykor sok cseresznye-mézgát izzad.

Betegségei.

A) *Kedvezőtlen életviszonyok által okozott betegségek:* 1. Ághegyszáradás v. csúcsszáradás. Abban áll, hogy az előző évi ágak hegyöktől kezdve száradni kezdenek; oka valószinüleg erős téli fagy. 2. A gyümölcs repedezése. Oka, hogy esős időben a víz a cseresznye húsába bőségesen vétetett fel, ettől megdagad, feszíti a héjat, mely a feszítést nem tudja kiállni s megreped. 3. Mézgafolyás. Abban áll, hogy a törzs v. egyes ágak bizonyos helyeiről sárga, barna vagy vörösbarna ragadós folyadék folyik ki, mely néha csak cseppeket, máskor azonban nagyobb csomókat alkot; ez tavaszi fagyok és erős csonkítások és sérülések folytán és túlságos nitrogénes trágyázás következményeként léphet fel; okozója igen gyakran a Bacillus spongiosus Aderh. et Ruhl. nevű gomba, mely faiskolai fákat gyakran megtámad. 4. Sárgaság. 5. Rák. 6. Fagydaganat. 7. Rothadás. 8. Gyökérrothadás. 9. Gyökérpenész.

B) *Élősködők által okozott betegségek:* 1. A Gnomonia erythrostoma Fuck. nevű gomba, megtámadván a cseresznye- v. a meggyleveleket, azokon kezdetben csak elmosódott, később azonban egyre jobban feltünő *sárga foltokat* okoz; a levelek később elbarnulva összeszáradnak és összecsavarodnak, de ősszel nem hullanak le, hanem horogszerüen meggörbült nyelükkel csüngve maradnak a fán. A Gnomonia-gomba által megtámadott fákon nagyon gyakran *a gyümölcs csak féloldalt fejlődik ki*, a másik fele satnya marad, nem levesedik meg. E betegség ellen jó eredménnyel jár, ha egyes nagyobb cseresznyetermelő területeken télen át a fán függve maradt beteg leveleket leszedik és elégetik. 2. Az Exoascus Wiesneri Ráthay (más neve: Ex. deformans Fakl.) nevű gomba a fa ágait, hajtásait és leveleit támadja meg, az ágak abnormisan megvastagodnak s emellett oldalágaik fészekszerű csomót alkotnak, amit a nép *boszorkányseprőnek* v. *bábaseprőnek* (l. o.) nevez. Ha a fiatal hajtásokba hatol be a gomba, akkor rajtuk a levelek korán jelentkeznek, soká vörösek maradnak (nem mint az egészségesek, melyek hamar megzöldülnek) s később felhólyagosodnak, *megfodrosodnak*, alsó lapjukon lisztnemű behintést mutatva. A betegség ellen ajánlható a fák erős visszametszése s a lemetszett ágak elégetése; ha a visszametszés nem elég erős, a betegség egy v. két évig nem jelentkezik, de azután újra feltünik. 3. *Rozsda:* a különben egészséges, zöldszínű leveleken sárgás, vereses, később sötétbarna foltok jelentkeznek, melyeket a Puccinia Cerasi Cast. nevű rozsdagomba okoz. 4. *Lisztharmat*, ellene a kénporozás vagy kénmájoldattal való permetezés használ. 5. A *Monilia fructigena* Pers. nevű gomba mind a virágot, mind a gyümölcsöt támadja meg, előbbinek lehullását, utóbbinak eltorzulását és fejlődésének visszamaradását okozza és molyhos, piszkos csomókat alkot rajta; a megtámadott gyümölcs összeaszik, még a gyümölcsérés előtt leesik, sokszor azonban egész télen át a fán csüngve marad. Ellene ajánlatos kora tavasszal a fán maradt s a fa alatt található aszott gyümölcs összeszedése és elégetése, valamint a megtámadott, sárguló levélzetü és száradni induló fás részeknek erős visszametszése és ifjítása. 6. A *Cylindrosporium Padi* Karst. nevű gomba a nyár folyamában a levelek felső lapján vörhenyes foltokat okoz, melyek egyre jobban terjednek s a levél elszáradását vonják maguk után. 7. A Phyllosticta prunicola Sacc. nevű gomba a leveleken *apró, sötétebb szegéllyel körülvett*, a Phyllosticta vulgaris Desm. pedig *nagy, szintén sötétebb szegéllyel körülvett barna foltokat* okoz. 8. A Septoria Cerasi Pass. a leveleken *sötétvörös*, a Septoria effusa Desm. *halaványvörös* kerekded, száraz *foltokat* okoz. 9. A Cercospora cerasella Sacc. nevű gomba a leveleken *halványbarna* kerekded *foltokat* okoz. 10. A Clasterosporium Amygdalearum Sacc. nevű gomba a leveleken kerek, *sötétpirosan szegélyezett foltokat* okoz; a 7—10 alatt említett betegségek ellen, ha a fákat erősen támadnák meg, a beteg levelek összeszedése és elégetése ajánlható. 11. A még fejletlen gyümölcsön a Fusicladium Cerasi Succ. nevű gomba *bársonynemű bevonatot* okoz, mely a gyümölcs kifejlését gátolja; ellene a beteg fák ágainak 10%-os vasgálicoldattal való bemázolását ajánlják.

Cseresznyegummi, *cseresznyegyanta, cseresznyemézga, gummi nostras*, a cseresznye-, szilva-, mandula- és barackfából kicsurgó gummi, amelyet félgömb v. vesealakú, merev, sárgás v. vörösbarna színű darabokban hoznak forgalomba. Fő alkotórészei arabin és cerasin. Vízzel kocsonyává duzzad. Kénsavval megsavanyított meleg (40—50°-ú) vízben, valamint nátronlúgban vagy szódaoldatban, zárt edényben, sokáig áztatva, tökéletesen oldódik. Arab gummi módjára a kartonnyomásnál is használják.

Cseresznyeíz, a szilvaízhez hasonlóan sűrűre befőzött cseresznye; továbbá cukorbafőtt egész cseresznye, mely különösen Törökországban kedvelt csemege, de nálunk is készítik.

Cseresznyelégy *(Rhagoletis cerasi* L. vagy *Trypeta cerasi* L., a kétszárnyuak (Diptera) rendjébe tartozó légyfaj. Apró, 4—5 mm. hosszú, fényes fekete, nagyon közönséges légy. Akkor raj-

zik, mikor a cseresznye érni kezd. Petéit egyenkint tojja, ebből kel ki a közismert cseresznyekukac, mely ha megnőtt, kiveti magát, v. a cseresznyével a földre hull, abba sekélyen befúródik és bábbá, majd júliusban már léggyé lesz.

Cseresznyemazsola (növ.), l. *Cseresznye.*

Cseresznyemeggy vagy *édes meggy* (növ., *Cerasus caproniana* DC.), a meggyfa fajtája v. inkább a cseresznye és meggy fajvegyülékes származéka. Ága nem csüngő, mint a meggyé, hanem felegyenesedő, vége egyenesen szétálló. Levele nagyobb a meggyfáénál, gyümölcse édes-savanyú, sötét vagy fekete-piros, a leve fest. Fajtái: *piros, szívalakú, herceg-* és *muskotály-C.*

Cseresznyemézga, l. *Cseresznyegummi.*

Cseresznyepálinka, l. *Cseresznyeszesz.*

Cseresznyeserbet, vízzel fölereszett, fűszerezett és erősen cukrozott cseresznyeíz, mely Törökországban kedvelt csemege.

Cseresznyeszesz. A cseresznye erjesztése által a benne levő cukor szesszé változik át. Az így nyert cefre lepárolgása által nyert szeszt C.-nek nevezik. Svájcban, Franciaországban az erjedő cseresznyéhez összetört cseresznyemagot adnak, miáltal a pálinka keserű mandolaízt kap.

Cseretanárok. Néhány év óta évenkint két német egyetemi tanár megy Amerikába, hogy a Harvard- és Columbia-egyetemeken előadást tartson s ugyancsak ez egyetemekről két tanár a berlini egyetemen tart előadást. Célja ez intézkedésnek az, hogy az amerikaiak és németek közt szorosabb tudományos érintkezést teremtsen. Hasonló cseretanárságot terveznek a műegyetemek között is.

Cseretermékenyítés (növ.) a. m. idegen beporzás eredményezte megtermékenyítés, l. *Beporzás* és *Megtermékenyítés.*

Cserey, 1. *Ádolf*, természetbúvár, szül. 1851 okt. 28. Beszterczebányán. Mint cisztercita tanár Pécsett, Baján és Székesfehérvárott, 1885. a rendből kilépve a selmeczbányai ev. lyceumban, 1894. a kassai, majd az egri főreáliskolában működött. 1903. a budapesti VII. ker. főgimnázium, 1911 óta a II. ker. főreáliskola tanára. Kőzetelemzéseket közölt a Földtani Közlönyben, gazdasági és természetrajzi közleményeket folyóiratokban és iskolai értesítőkben, több természetrajzi zsebkönyve jelent meg a Tudományos Zsebkönyvtárban. Főműve: *Növényhatározó* (1888, Selmeczbánya, 4. kiad. 1906, *Jávorka* Sándor közreműködésével).

2. *C. Balázs.* A nagyajtai Cserey-család hagyománya szerint 1396-ban Nikápolynál Zsigmond király életének megmentője; de a hagyományt eddigelé semmiféle biztos adat sem támogatja. V. ö. *Nagy* Iván, Magyarország családai III. 135–6.

3. *C. Elek* (nagy-ajtai), jeles jogtudós, kir. táblai ülnök, szül. Rákoson 1714 júl. 14., megh. 1769. Előbb az erdélyi sóbányák felügyelője, majd a guberniumnál titkár volt s később az erdélyi kir. táblához nevezték ki. Munkája: *Praxis procuratoria* ex Decreto Tripartio, approbatis compilatisque Transsylvaniae constitutionibus (Kolozsvár 1746 és 1760).

4. *C. Farkas* (nagy-ajtai, idősb), udvari tanácsos és előadó, az előbbinek testvéröccse, szül. Nagy-Ajtán 1719., megh. Bécsben 1782 dec. 9. Kolozsvárt tanult, 1742. bölcselettudorrá avatták, mire az erdélyi kancelláriánál vállalt hivatalt. Eszes és nagy műveltségű ember volt, pályáján gyorsan emelkedett s 1761. udvari tanácsos és előadó lett Bécsben. Mária Terézia királyné, aki igen nagyra becsülte és az erdélyi ügyekben mindig kikérte tanácsát, 1777-ben a krasznai, tasnádi és zilahi uradalmakat adományozta neki. Hivatala mellett az irodalommal is foglalkozott. *Isten anyjának*, szűz Máriának lorétomi litániában lévő nevezetek rendjén folyó dicsérete című munkája 1772. Bécsben és 1830. Nagy-Szebenben jelent meg. Egy másik munkáját: *A magyar és székely asszonyok törvénye*, fia, ifj. C. Farkas adta ki (Kolozsvár 1800). Kéziratban maradtak: költeményei Buda bukásáról, a mohácsi vészről stb. (a Nemzeti Muzeum kézirattárában) és egy jogi szótárt is hagyott hátra. V. ö. *Szinnyei* J., Magyar Irók. II. 287–88.

5. *C. Farkas* (nagy-ajtai, ifjabb), cs. kir. kamarás, őrnagy, az előbbinek fia, szül. Bécsben 1773 okt. 28., megh. u. o. 1842 dec. 25. Mint szenvedélyes botanikus, krasznai kertjében sok ritka plántát nevelt s a kolozsvári füvészkert fölállításának terve is tőle ered. Igen művelt ember volt, Kazinczynak barátja, s levelezésben állott kora kitűnőségeivel. Irt a *Falusi nevelésnek módjáról* (Nagy-Várad 1806) s egy fordított szindarabját: *A fekete ember*, egy tréfa 2 felv. (Gotter után ford. Kolozsvár 1880) előadták Pesten, 1811 okt. 20.

6. *C. Jánosné*, l. *Zathureczky.*

7. *C. Mihály* (miklósvárszéki és nagyajtai), történetíró, előkelő székely család ivadéka, szül. Rákoson 1668 október 21-én, megh. nagyajtai magányában 1756 ápr. 22. 1686. Apafi mindenható miniszterének, Teleky Mihálynak volt titkára. A zernyesti vesztett ütközet után 1690. Brassóba menekült és Thököly híve lett, de egy év mulva visszajött Magyarországba és hűséget esküdött I. Lipótnak. Előbb Gavriani ezredes, tartományi biztosnak, majd nagybátyjának, Apor Istvánnak lett titkára. Rákóczi fölkelésekor sokat szenvedett a kurucoktól; jószágait fosztogatták, őt is, családját is elzárták. 1707–10-ig csiki főkirálybiró, majd tartományi biztos és 1713. a kir. kormányszék újra visszaállíttatván, brassószéki albiztossá lett, de a kormány sok méltatlanságot követett el vele és nagy anyagi károkat okozott neki. Megelégelve a közpályát, visszavonult nagyajtai magányába és kizárólag az irodalomnak élt. Megirta Erdély történelmét I. Apafi Mihálytól kezdve 1712-ig, sok részrehajlással, de nagy készültséggel és közvetetlenséggel. Munkájának eredeti kéziratát id. Szász Károly 1850. az Akadémiának ajándékozta. Először 1852. jelent meg a Nemzeti könyvtárban. Apja, *C. János*, a Béldi-féle mozgalomban való részessége miatt 7 évig volt a fogarasi börtönben. V. ö. *Szinnyei*, Magyar irók élete és munkái II. 292–96.

Cserfa, *csertölgy* (növ.), l. *Tölgyfa.*

Cserfalu (azelőtt: *Dubova*), kisk. Pozsony vm. szenczi j.-ban, (1910) 778 tót lak., u. p. Csesztve, u. t. Modor.

Cserföld (azelőtt: *Cserencsócz),* kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 1092 vend lak., postahivatal; u. t. Bellatincz.

Cserge, régi íróinknál s a székelyeknél itt-ott ma is pokrócot jelent, különösen amivel takaródznak. Ló-C. a. m. lópokróc.

Cserghеő *(nemestacskándi) Géza,* címertani író, az új heraldikai iskola megalapítója Magyarországon, szül. Heiligenstadtban 1841 júl. 26-án. 1859-ben hadapród, majd hadnagy lett s részt vett 1859. az első, s 1866., mint főhadnagy, a második olasz hadjáratban. 1869-ben a magy kir. testőrséghez helyezték át, 1874. százados lett a magyar honvédségnél, 1875. a tiroli vadászokhoz helyezték át, hol érem- s régészeti osztályt rendezett a brixeni szemináriumi muzeumban s szfragisztikai kabinetet alapított a vorarlbergi tartományi muzeumban. 1882-ben szolgálatonkívüli őrnaggyá neveztetett ki. Önállóan megjelent művei: a Neue Siebmacher; melynek Magyarországra vonatkozó szakasza, Der Ungarische Adel, külön cím alatt 28 füzetre terjed s több mint 6000 magyar nemes család címerét tartalmazza. E munka pótlék-kötetét *Csoma* Józseffel együtt szerkesztette; továbbá: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn (Csoma Józseffel együtt); Die erloschenen freiherrlichen Linien des Hauses Jurišič.

Csergő*(Csergó),* a Kárpátok ÉK.-i határláncolatának egyik kisebb tagja, Sáros vm.-ben a Tarcza és Szekcső völgye közt. Túlnyomóan erdős, kanyargós gerincét a Lucsinka vagy Litinye patak völgye választja el a tőle Ny.-ra eső Mincsol-hegységtől (l. o.), míg É. felé majdnem szakadatlanul megy át a Jávor (l. o.) csoportjába. Legmagasabb csúcsai a Lisza (1069 m.) és a C. (1053 m.). D. felé hosszabb ágakat bocsát Kisszeben és Uszfalu felé. E hegység leginkább kárpáti homokkőből épült fel, a Tarcza felé néző lejtőkön azonban neokom palaövből jura és neokomi mészkősziklák merednek fel, melyek szakadozott alakjuknál fogva nagyon elütnek a homokkő gömbölyded kúpjaitól.

Csergő, 1. *Bálint* és *János,* l. *Kocsi Csergő.*

2. *C. Hugó,* író, szül. 1877. Budapesten. Itt végezte tanulmányait is. 1906-ban államtudományi doktor lett. 1896 óta ujságíró, előbb a Fővárosi Lapok, azután a Pesti Napló munkatársa. 1905-ben Vázsonyi Vilmossal megalapította a Polgár c. napilapot, de egy év mulva átment a Pesti Hirlaphoz s azóta annak munkatársa. Irt verseket, tárcákat, 1906. a Vígszinházban szinre került *A lovag úr* c. vígjátéka, 1907. u. o. *Félszerelem* c. szinműve. 1907-ben irodalmi munkássága elismeréseül megkapta a fővárostól a 2000 K-s Ferenc József szépirodalmi díjat. Megjelent művei: *Az utolsó felvonás* (rajzok és tárcák, 1900); *Versek* (1904); *A lovag úr* (vígj. 1907); *Levelek, amiket meg nem irunk* (1910).

Csergödör, l. *Cserzővargaság.*

Csergőzávod (azelőtt: *Zavadka),* kisk. Sáros vm. szekcsői j.-ban, (1910) 84 lak.; u. p. Ternye, u. t. Magyarraszlavicza.

Csergubacs (növ.), Andricus multiplicatus Gir. okozta levélbozont a cserfán; hazánkban gyakori.

Cserhaj, l. *Cserhéj.*

Cserhalmi *(Hecht) Irén,* később *Gerő Attiláné,* írónő, szül. Budapesten 1871 szept. 12., megh. u. o. 1908 ápr. 6. Tanítónői oklevelet szerzett, majd irodalommal kezdett foglalkozni s *A francia romanticizmus korszaka a magyar drámairodalom történetéből* c. nagy monográfiája (1893) élénk figyelmet keltett. Főműve az Ungarischer Dichterwald c. költői antológiája, Ebers György előszavával (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1897), mely munka Németországban is ismeretessé tette nevét. Szerkesztője volt Gerő Attilával együtt a Külföld c. folyóiratnak és több évig szerkesztette a Magyar Nők Naptárát. Munkatársa volt a Neues Pester Journal-nak és több francia és német lapnak. Németre fordította Jókainak a Sárga rózsa (Engelhorn regénytárába) és a Barátfalvi lévita c. regényét és (Aus fremden Zungen c. lapba) Mikszáth több novelláját. Magyarra fordította Gerő Attilával együtt Zola számos regényét (Pascal orvos, 1894. Lourdes, Róma, Páris, Termékenység, Munka), s másoktól az Egyetemes Regénytárba több regényt.

Cserhalmi csata. 1070. az *Ozul* v. *Oslu* vezetése alatt betörő kunokkal — Pauler szerint besenyőkkel — Salamon király *Kerlés* mellett, Szolnok-Doboka vármegyében ütközött meg. A magyarok három hadtestben rohanták meg a dombot, honnan a kunok erősen nyilaztak rájuk. Salamon király s Géza és László hercegek a vitézség csodáit művelték. A menekvők közül egy kúnt, ki egy magyar lányt akart elrabolni, Szt. László párviadalban ölt meg. *Vörösmarty* a «Cserhalom» c. époszában költőileg dolgozta fel ezt az eseményt, melynek részletei hagyományon alapulnak. A dombon most a Bethlen grófok kastélya áll, a meredek sziklafalon az ütközetre vonatkozó sok érdekes fölirattal. A magyar lovagkorra Szt. László életéből a cserhalmi csata jelenetei gyakoroltak legmélyebb hatást. Ezekről énekeltek a hegedősök s a képzőművészet többféleképp megörökítette. *Aquila* János 1383—86. freskóban részletezte a cserhalmi ütközet epizódjait a zalavármegyei bántornyai (azelőtt turnisai) templom északi falán. Hasonló freskók Zsigrán (Szepes), Gelenczén (Háromszék) és több más székely templomban, Maros-Vásárhelyt, Szebenben stb. Linas (Les Origines de l'orfévrerie cloisonnée. Páris 1878. II. k. 20. á.) egy Dél-Oroszországban lelt s a szt.-pétervári Eremitage birtokában levő áttört arany lap rajzát közli, melyet valamely a parthusok életéből vett legendárius jelenetnek sejt (v. ö. id. m. 255. l.), tényleg azonban a cserhalmi ütközetnek azt a jelenetét ábrázolja, midőn László a kún legyőzése után egy fa alatt a leány ölébe dőlve elalszik. V. ö. *Kovács* J., A cserhalmi ütközet. Erdélyi Muzeum Évkönyve, I. köt.; *Hodor,* Doboka vmegye leírása, I.; *Huszka* J., Szt. László legendája székelyföldi falfestményeken. Arch. Ért. 1884. V. 211.; *Szabó* István, A cserhalmi ütközet. (Hadsereg 1909).

Cserhalom, Szolnok-Doboka vmegyében Kerlés falu vidékén fekvő halom, melyen Salamon király és Béla herceg 1070. a kunokat legyőzte. L. *Cserhalmi csata.*

Cserhalom, kisk. Bereg vm. felvidéki járásában, (1910) 752 rutén lakossal; u. p. Bilke, u. t. Ilosva.

Cserhántó üzem v. *cser-üzem,* l. *Cser-erdő.*

Cserhát, a Magyar Középhegység dunáninneni részének egyik tagja, mely leginkább Nógrád vm.-ben terül el, de déli nyúlványait Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe is bocsátja. K. felé a Zagyva völgye a Mátrától, Ny.-on a Katalinvölgy és a Nógrád s Diósjenő közti lapály a Börzsönyi hegységtől (l. o.), É.-on az Ipoly völgye az Osztroski hegycsoporttól, a Karancs-Sági Nagypatak és a Tarjáni patak által jelölt völgyelés az Ajnácskői hegységtől (l. o.) választja el, D. felől nyúlványai pedig a pesti lapályba vesznek el. E hegységben egységes nagy hegytömegek v. domináló hosszú gerincek nincsenek; csoportozata olyan apróbb kúpoknak és rövidebb gerinceknek, melyek magvukban eruptiv kőzetekből állanak és a környező alacsonyabb homokkő dombvidékből 100—200 méternyire kimagaslanak. Alapját homokkő képezi, magasabb kúpjai és gerincei eruptiv kőzetekből (bazalt, piroxén-andezit) állanak; geológiailag eltérő a DNy.-on, Vácz fölött emelkedő Nagyszál (652 m.), mely dachstein-mészkőből és másodkori üledékes kőzetekből álló szigethegység, amiért egyesek Váczi hegység neve alatt külön csoportnak tekintik. A C. legmagasabb emelkedései a Nagyszálon kívül a Szandai hegy (547 m.), a Dobogótető (520 m.) s a Tepkei hegy (567 m). Maga a Szécsényke melletti Cserhát domb csak 340 m. magas. Nevezetesebb folyóvizei a dél felé ömlő csörögi víz, Galga, Guta és Szuha s az É. felé (az Ipolyba) ömlő Lókos, Szanda és Szentléleki patak. A C. alacsony dombjai közt számos község fekszik s több irányban szelik közlekedési utak. Szántóföldekkel váltakozó erdős kúpjai kellemes látványt nyujtanak.

Irodalom. Dr. Schafarzik Ferenc, A C. piroxén-andezitjei (M. k. földtani int. évkönyve IX. k. 7. füzet.); u. a., A C. DNy.-i részének eruptiv közetei (Földtani Közlöny X. 1880. 295—317); Szabó József, Göd környéke forrásainak geol. és hidrografiai viszonyai (Akad. értek. term. tud. köréből XVII. 1. sz.); Böckh J., Geol. Verhältnisse der Umgebung von Buják, Ecseg und Herencsény (Jahrb. d. k. k. geol. Reichs-Anstalt XVI. 1886. 201, Verhandlungen XVI. 1866. 57.); Stache G., Die geol. Verhältnisse der Umgebung von Waitzen (Jahrb. d. k. k. geol. Reichs-Anstalt XVI. 1866. 277—328.); Hunfalvy János, A magy. birodalom természeti viszonyainak leirása, Pest 1863. I. 313.

Cserháthaláp (azelőtt: *Haláp)*, kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 478 magyar lak.; u. p. és u. t. Magyarnándor.

Cserháti, 1. *Jenő*, mérnök, műegyetemi tanár, szül. Győrött 1855., megh. 1910 nov. 17. Budapesten. Iskoláit Győrben és Pozsonyban, a Műegyetem gépészeti szakosztályát Zürichben végezte, 1876. a szab. osztr.-magy. államvasút szolgálatába lépett, 1881. fűtőházi főnökké nevezték ki Győrbe, 1883. Budapestre, hol 1890. a vasuti és hajózási főfelügyelőséghez nevezték ki. 1893-ban a Magyar fegyver- és gépgyár igazgatójának hívták meg, majd a Ganz-gyár villamossági osztályának vezetője lett. 1906-ban a budapesti József-műegyetem gépszerkezeti tanszékére ny. rendes tanárrá nevezték ki, ahol haláláig működött. A gépészet különféle ágaiba vágó elméleti és gyakorlati dolgozatai a Magyar mérnök- és építész-egylet közlönyében és a Technológiai lapokban jelentek meg. Ezenkívül a politikai lapokba többször írt közgazdasági cikkeket. Sok felolvasásban tárgyalta a nagy vasutak elektromos vasúttá való átalakításának kérdését. Az ő igazgatása alatt alakította a Ganz-gyár az olaszországi valtellinai vasutat elektromos vasúttá, amely a világon az első elektromos nagy vasútnak tekinthető.

2. *C. Sándor*, tanár és gazd. szakíró, szül. Győrött 1852 szept. 14-én, megh. 1909 ápril. 13. Magyaróváron. Reáliskolai tanulmányai befejezése után gazdasági gyakorlatra ment s utána 1871—73. a magyaróvári gazd. akad. tanfolyamait befejezvén, a hallei és lipcsei egyetemen egészítette ki szaktanulmányát, azután a magyaróvári gazd. akad. tanára lett. C. igen élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki. 1883-ban Kosutány Tamással együtt megalapította és szerkesztette Magyaróvárott a *Mezőgazd. Szemle* c. havi folyóiratot. Önállóan megjelent munkái: *A szarvasmarha táplálkozása.* J. Kühn F. után fordítva. (Magyaróvár 1877); *A phylloxera vastatrix* (Budapest 1880); *A trágyázás alapelvei* (u. o. 1886, Kosutány Tamással); *A gabona-félék termesztése* (Magyaróvár 1889); *A csalamádé termelése, bevermelése és etetése* (Kolozsvár 1891); *A talajnak mély művelése hazánkban* (Magyaróvár 1891, németül is megjelent, Wien 1892); *A gabonafélék termesztése* (Budapest 1895); *Talajismeret* (u. o. 1894, 2. kiad. 1902); *Újabb tapasztalatok a trágyázás köréből* (u. o. 1895 és 1897); *Az okszerü talajművelés alapelvei* (u. o. 1896); *Általános és különleges növénytermelés* (2 köt., Magyaróvár 1901, 2. kiad. Győr 1906).

Cserhátsurány (azelőtt *Surány)*, kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 1041 magyar lak.; postahivatal, u. t. Mohora.

Cserhátszentiván (azelőtt: *Szentiván)*, kisk. Nógrád vm. sziráki j.-ban, (1910) 645 magyar lak.; postahivatal, u. t. Pásztó.

Cserház (azelőtt: *Cserejócz)*, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 167 rutén lak.; u. p. Oroszvég, u. t. Munkács.

Cserhéj, *cserhaj, cserkéreg*, v. *timárcser*, oly fanemek kérge v. héja, melyet a timár a nyers bőr cserzésére használ. A hazánkban honos fanemek közül leginkább a kocsányos s a kocsánytalan tölgy s a lucfenyő, ritkábban a nyirfa és a fűzfa kérgét használják cserzésre. Európa D.-i részében a Quercus coccifera, L.; a paratölgy (Qu. Suber, L.) és a magyaltölgy (Qu. Ilex, L.) szolgáltat kitünő C.-t. A hazai tölgyfélék kérge a fák kora és a kéreg minősége szerint 6—20%, a lucfenyő kérge 5—15% csersavat tartalmaz, A lucfenyő kérge a legjobb a 60—80 éves fákról. A C. felaprózása cserkölyükben történik, amelyek a kérget apróra zúzzák. Legkevésbbé alkalmas a cserzésre a cserfa kérge, mert héja belsejében korán képződik a pararéteg, azonkívül kérge nehezen hántható le. A C. termelésére vonatkozó tudnivalókat l. *Cser-erdő.*

Cserhéj-kivonat, a cserhéj (l. o.) kilúgzásából és az így nyert folyadék bepárlásából nyert cserzőanyag.

Cseri, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 757 tót és magyar lak.; u. p. Litva, u. t. Korpona.

Cseri *János*, l. *Apáczai Cseri János.*

Cseribarát, a ferencrendiek egyik ágának régi magyar neve (l. *Ferencrendiek)*, még pedig a

mezitlábasoké, azon szigorú szertartású önsanyargatóké, kiket latinul így neveztek: fratres observantes v. bigoti, olaszul *soccolanti*, németül *Barfüssler*, franciául *cordeliers*. Leginkább a XVI. sz.-ban hitták őket C.-oknak, ellentétben az ú. n. konventuálisokkal, kiket aztán szürkebarátoknak mondtak.

Cseri basi, l. *Cserbasa*.

Cseribon *(Cheribon)*, az ugyanily nevű hollandus residentie (kerület) *fővárosa* Jáva szigetének É.-i partján, a C. folyó torkolatánál, 20,792 lak.

Cserikov, járási székhely Mohilev orosz kormányzóságban, a Sós jobbpartján, (1900) 5234 lak., gabona- és fakereskedelemmel.

Cserisor, kisk. Hunyad vm., most *Hunyadcseres* (l. o.).

Cserivár, Temes vármegyében, Rékastól délre a Böge vagy Béga mellett feküdt. 1387—1459-ben a Kórógyi-család birta. Később Nádasdi Ongor János Szoby Mihálynak, ez pedig 1507. Verbőczy Istvánnak, a híres jogtudósnak adta. Itt volt a szigorú ferencrendiek első kolostora s azért nevezték ezeket a régi magyarok cseri barátoknak. V. ö. *Csánki*, Magy. tört. földr. (II. k.).

Cserje (növ., *frutex*, jele ♄) oly fásodott szárú növények összefoglaló neve, amelyek tövükön, a föld felett elágaznak. Lehetnek heverők, kapaszkodók és felállók, ez utóbbiak viszont nagyok (3—5 m.), közepesek ($1^1/_2$—3 m.) és kicsinyek ($^1/_2$—$1^1/_2$ m.), l. *Félcserje*.

Cserjemályva (növ.), l. *Hibiscus*.

Cserjés (azelőtt: *Lozánszka)*, kisk. Máramaros vm. ökörmezői j.-ban, (1900) 1129 rutén és német lak.; u. p. és u. t. Ökörmező.

Cserjesi *Károly*, főreáliskolai tornatanár, szül. Vecsésen 1873 nov. 25. Tanulmányait Budapesten végezte s 1892. lépett a főváros szolgálatába. 1900 óta a belvárosi főreáliskola tanára. Számos testnevelési cikket írt a Tornaügy c. folyóiratba, az ötvösiparról a Pesti Hirlapba és Vasárnapi Ujságba. Önállóan megjelent művei: Schützer: *Segítségadás a szertornázásnál* (1908); *Szegény ember gazdagsága* (a gyógynövényekről, 1907); *Arany-ezüst számítás* (1907); *Nemes fémek* (1909); *A gyümölcsöskert kártevői* (1909). Szerkeszti a *Magyar Ékszeripar* c. lapot. E lexikonnak is munkatársa.

Cserkaszj, járási székhely Kiev orosz kormányzóságban a Dnyepr jobbpartján, (1909) 37,400 lak., cukor- és dohánygyárral, fafűrésszel, folyami kikötővel, élénk gyapju, cukor, gabona, fa- és állatkereskedelemmel. A szaporogi kozákok legrégibb székhelye.

Cserkaszkij, *Vladjimir Alexandrovics*, herceg, orosz államférfiú, szül. 1821 ápr. 13., megh. San-Stefanóban 1878 márc. 3. Mint a szabadelvű párt híve erélyesen működött a jobbágyság eltörlése érdekében. 1864-ben kilépett az államszolgálatból s mint a szláv jótékonysági egylet tagja, erélyesen szolgálta a pánszlávizmus eszméjét, majd Moszkva polgármestere lett. 1877-ben Bolgárország igazgatása, később annak önálló fejedelemséggé szervezése bizatott rá.

Cserkéreg, l. *Cserhéj*.

Cserkesz, *nép (circass, cirkász*, saját nyelvükön: *adighe*, a georgiaiaknál és osszétekn él: *kazahk)*. Tágabb értelemben cserkeszeknek nevezik a kaukázusi népek egész észak-nyugati csoportját, mely a rokon adighé, kabard (l. o.) népeket foglalja magában. A tulajdonképeni cserkeszek voltaképen az adighék, bár ezt az elnevezést is majd szűkebb, majd tágabb értelemben használják, aszerint, amint a kabardokat földrajzi helyzetük szerint külön népnek számítják, vagy eredetük szerint nagyobb adighé-nemzetségnek tekintik, mint aminők az abadzok vagy sapzugok. A C.-ek régebben a Kaukázus nyugati felének egész É.-i lejtőjét, Kubán síkját, sőt Kabardia jó részét is birták, a mult század második felétől kezdve azonban az oroszokkal folytatott háboruk alatt mindinkább összébb szorultak s ma csupán a Kubántól délre a Laba és Bjelaja közt, az Urup torkolata körül s a Kubán és Szelencsuk közt, továbbá a Fekete-tenger közelében három kisebb szigetet képző területen laknak. Itt sapszuk, natuchai néven is szerepelnek. *Zikh* név alatt törzsrokonaikkal, az abaszgokkal együtt már a népvándorlás korában említik a bizánciak s kétséget sem szenved, hogy úgy az Azovi-tengermenti bolgárokkal, mint a kozárok- és a lebediai magyarokkal sokféle történelmi és vérségi kapcsolatban voltak, aminek nyomait nyelvük is mutatja (v. ö. *Munkácsi B.*, Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. Nyelvtudom. Közl. 1893. XXIII. o. 119. l.). Hajdan keresztények voltak, valószinüleg Thamár georgiai királyné uralkodásától kezdve, a XVII. sz. kezdetén jórészt mohamedánokká lettek, bár a népnél nemcsak a kereszténység, hanem a régi pogányság maradványai is felismerhetők. A cserkeszekben megvan a harcias és szabadságszerető népek minden erénye és hibája. A Kaukázus legjobb lovasai s a gyermekek nevelésében is arra fordítják minden igyekezetüket; a lélek kiművelésére nem sok gondot fordítanak. A lovagságra vonatkozó szabályaik, valamint viseletük az egész Kaukázusban mintául szolgálnak. A térden alul érő atilla-szabású hosszú kabát, a mellen mindkét oldalon tölténytartókkal ellátva, hegyes süveg, könnyű vörös csizma stb. A nemes régebben páncélinget viselt, erre rövid dolmányt öltött s ma is fölfegyverkezve jár; válláról csüng a szablya (saska), elől ezüsttel kirakott tőrrel, hátul pisztolyokkal. A C. nők szépsége régtől fogva híres. A családi élet egészen keleties; a nők teljes visszavonultságban élnek. A C. száma egyre apad. *Klaproth* (Tableau hist. géogr. et ethnogr. du Caucase, Paris 1827, 89. l.) a kabardokkal együtt 12 C. nemzetséget sorol föl, melyek összesen 51,130 háztartást v. családot alkottak, vagyis az összes lélekszám ekkor $^1/_4$ millióra ment. A krimi hadjárat után az oroszok előnyomulásával sok C. vándorolt ki Törökországba, különösen pedig 1864. a Kaukázus teljes meghódítása után az adighék nagyobb része s az abkházoknak majdnem fele elhagyta ősi lakhelyét s részint a Balkán-félszigeten (Rigómezőn, Bolgárországban, Konstantinápoly környékén), részint Anadóliában és Szíriában telepedett meg. Bár a régi lakosság sokat szenvedett rablásaik miatt, mint kitünő katonák és Sziriában mint szorgalmas földmívelők, a török államban tiszteletreméltó helyet töltenek be. Az 1877-iki háború előtt

Rittich sz. (Die Ethnographie Russlands. Ergänzungsheft No. 54 zu Petermann's Geogr. Mittheilungen, Gotha 1878, 8. l.) az adighék száma volt 55,231, a kabardoké 53,294, az abkházoké 71,974, öss. esen 180,499. Erre újabb kivándorlás következett, úgy hogy 1887. *Chantré* E. sz. (Recherches anthrop. dans le Caucase, 4 kötet Páris-Lyon 1887, 278.) a 120 ezer adighé és kabard mellett már csak 20 ezer abkház maradt. Ezekhez számítva a mintegy 100 ezernyi balkáni s a 100—150 ezernyi anadóliai cserkeszeket, együttvéve az egész népcsoport mintegy 400 ezer főre tehető. V. ö. *Zichy* Jenő, Kaukázusi utazásaim.

Cserkészet, a nagy vadra vadászásnak az a módja, midőn a vadat nyugvó, legelő v. párzási helyén a vadász magánosan keresi fel és rendesen golyóval ejti el. A legnagyobb vigyázattal, csendesen keresi a fedett helyeket és várja az alkalmas pillanatot, hogy zajtalanul lephesse meg a legkisebb zörejre neszelő vadat.

Cserkesz ló, a Kaspi- és Feketetenger között lakó kaukázusi népek lova. Középnagyságú, tetszetős külsővel biró lovak, rendkívül edzettek, kitartók s a nemes arab lóhoz formailag s képesség tekintetében is közel állanak.

Cserkő, népies neve a Cserhát piroxén-andezitjének és Nógrád vmegye bazaltjának; a nép ott általában minden fekete szinű követ C.-nek nevez.

Cserkölyü, malomféle szerkezet, melyen a bőr cserzésére használandó tölgyfa- vagy fenyőkérget apróra törik.

Cserkút, kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1910) 381 magyar lak.; u. p. Kővágószőllős, u. t. Pellérd.

Cserlémérő *(Lohmesser, barkométer),* oly areometer, mely fokokban adja meg a cserlé sűrüségét. Igy pl. 20° a C.-n 1·020 sűrűségnek felel meg. A C. 15 C°.-nál használandó.

Cserlenő, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 833 rutén és magyar lak.; u. p. Beregrákos, u. t. Szerednye.

Cserlepény, *cserpogácsa* (ném. *Lohkuchen, Lohkäse)* alatt a kisajtolt és szárított csert értjük, melyet 50 cm. széles és 4—5 cm. vastag darabokban hoznak a forgalomba és tüzelésre használnak.

Csermák *Antal,* hegedüművész és zeneszerző, szül. Csehországban 1771., megh. Veszprémben 1822 okt. 22. Tulajdonképen C. Edler von Luid und Rohan-nak nevezte magát s állítólag Illésházy István grófnak egy előkelő cseh nemes hölgytől született törvénytelen fia volt. Az 1790-es években sokáig élt és komponált a zenekedvelő Véghek kuriájában; a budai magyar szintársulattól megbizást is nyert (1796) egy opera megzenésítésére. Egy flatal főúri hölgy iránti reménytelen szerelme miatt bánatában elméje elborult, s mint kóbor virtuóz végigkószálta az egész országot, főuraknál, nemesi kuriákon időnként megállapodva. Bolyongásában mindinkább erőt vett rajta az őrültség s végre testileg-lelkileg megtörve meghalt s a veszprémi temetőben temették el. Művei: hallgatók, verbunkosok, inszurrekcionális zeneképsorozatok és táncok; a legtöbb csak kéziratban maradt fenn és hallás után cigányok vonóján terjedt el. Nyomtatásban csak egynéhány füzet jelent meg, pl. Douze hongroises (1805), Romance hongroise pour deux violons, az Apponyi Antalnénak ajánlott magyar variációk stb. C. mint hegedűművész két kortársát, Biharit és Lavottát (l. ezeket) is túlszárnyalta, mint zeneszerző azonban nem vetekedhetett velük. Szerzeményeinek egy részét gr. Fáy István és Káldy Gyula adta ki.

Csermely, vízfolyás, mely a pataktól leginkább abban különbözik, hogy a száraz évszakokban teljesen kiapad; az *ér*től pedig medrének nagyobb és kialakultabb volta különbözteti meg.

Csermely (azelőtt: *Omasztina),* 1. kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 337 tót lak.; u. p. és u. t. Zayugrócz. — 2. *C.,* Tiszakarádhoz tartozó puszta, Zemplén vm. sárospataki j.-ban, (1900) 729 lak.

Csermelyciprus (növ.), l. *Myricaria.*

Csermelyvölgy, a Csermely-patak kies völgye Abauj-Torna vmegyében, Kassa közelében.

Csermend, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, (1910) 617 német és tót lak.; u. p. Kisvicsáp, u. t. Szomorfalu.

Csermirtusz (növ.), l. *Coriariaceae.*

Csermő, nagyk. Arad vm. borosjenői j.-ban, (1910) 4050 oláh és magyar lak., hitelszövetkezet, gőzmalom, fakereskedés, vasúti állomás, posta- és távíróhivatallal, postatakarékpénztár.

Csern, l. *Tula.*

Cserna *(udvardi),* 1. *Géza,* költő, szül. 1842 márc. 24. Székesfehérváron, megh. 1876 máj. 15. Adonyban. Önállóan megjelent művei: *Költemények* (1867); *Őszi lombok* (1875). Az irodalomban *Udvardy* Géza néven szerepelt.

2. *C. Vince,* kir. főügyész, C. Géza testvérbátyja, szül. 1840 nov. 14. Székesfehérváron, megh. 1896 febr. 9. Debreczenben. Előbb Fejér vármegye tisztviselője volt, 1872. kir. alügyész. 1887-ben budapesti királyi főügyészi helyettes, 1891-ben Debreczenben kir. főügyész. *Udvardy* Vince néven szépirodalmi műveket is írt; de főleg a jogi irodalom terén működött. Megjelent művei: *Dicsőség és szerelem* (elb. 2 köt., Pest 1865); *A magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről* (Székesfehérvár 1880); *A magyar büntetőtörvénykönyv a kihágásokról* (Veszprém 1880, 2. kiad. 1881); *Az 1881. XXXVII. t.-cikk, a magyar büntetőtörvénykönyvnek életbeléptetéséről* (2. kiad. 1881).

Cserna, 1. *folyócska* Krassó-Szörény vmegyében, ered Romániában, a Szturul és Girdománhegyek D.-i oldalán, majd az ország határát képezi; utóbb egészen magyar földre lép s azt a regényes völgyszorost képezi, melyben Herkulesfürdő fekszik. Csernabesnyőn alul jobb felől felvéve a Bela-Rékát (l. o.), eddigi DNy-i. irányából D. felé fordul s Orsován alul a Koronakápolna közelében a Dunába ömlik. Jelentékenyebb mellékvize nincs. A C. partjain már a rómaiak korában Tierna v. Tserna nevű város állott. A XV. és XVI. sz.-ban Csorna nevű falu feküdt ott; róla vette nevét a Csornai-család. A község utóbb eltünt. — 2. *C., folyócska* Hunyad vármegyében; a Maros balloldali mellékvize; a Pojána Ruszka hegységben, a Ruszka-csúcs keleti tövében fakad s eleintén K.-nek folyik Csolnakos községig, innen

ÉK.-nek fordul s Déván felül, Harróval szemben a Marosba ömlik. Hossza mintegy 70 km.

Cserna, 1. kisk. Hunyad vm. hunyadi j.-ban, (1910) 169 oláh lak. Hajdan Feketehegy volt a neve. Itt V. Istvánnak mint királyi hercegnek csatája volt az őt üldöző nádorral. — 2. C., kisk. Temes vm.-ben, most *Temescserna* (l. o.).

Csernabesenyő (azelőtt: *Pecsenyeska)*, kisk. Krassó-Szörény vm. orsovai j.-ban, (1910) 702 oláh lak.; u. p. és u. t. Herkulesfürdő.

Csernagora *(Crnagora)*, feketehegy, Montenegró (l. o.) királyság szláv neve.

Csernahéviz (azelőtt: *Toplecz)*, kisk. Krassó-Szörény vm. orsovai j.-ban, (1910) 2120 oláh lak.; vasúti, posta- és táviróállomás. Közelében a régi római vizvezetékből megmaradt 11 boltív látható.

Csernahora *(Csernagura)*, hegység Sáros vármegyében, l. *Branyiszkói hegycsoport.*

Csernaja, folyó Krim-félszigeten. Inkerman mellett szakad a Szebasztopoli-öbölbe. Mocsaras, egészségtelen torkolata majdnem teljesen lakatlan.

Csernajev, *Michail Grigorjevics*, orosz tábornok, szül. 1828., megh. 1898 aug. 16. Mohilev melletti birtokán. Harcolt a Kaukázusban és Krimben, azután orosz főkonzul volt Belgrádban; 1864. a taskenti hadjárat fővezérségét vitte, majd lemondott állásáról s Moszkvában mint közjegyző telepedett le. A pánszláv törekvések egyik legtevékenyebb előmozdítója volt. 1876-ban átvette a szerb hadsereg fővezérletét, de okt. 29. a törökök Alexinácnál csúful megverték. III. Sándor cár 1882. Taskent főkormányzójává nevezte ki, de már 1884. visszahívta, 1890. azonban a pánszlávizmus érdekében kifejtett működésének jutalmául újra kinevezték a haditanács tagjává.

Csernakeresztúr (hajdan csak *Keresztúr)*, kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 555 oláh és magyar lak.; vasuti állomás, postahivatal, u. t. Déva. Az eloláhosodott községek egyike, melynek nemessége az Árpádok idejében a szomszéd Pestessel sokszor perlekedett és megyeszerte számot tevő volt. Ősi magyarságát az Árpádokig kinyomozta *Sólyom Fekete* Fer. Az eloláhosodás dacára fiziognomiában, szokásokban, sőt építkezésében is felismerhetők e családok, magyaroknak vallják magukat s az ifjú nemzedék megtanulja a magyar nyelvet s rendre visszaszokik a magyar beszédre.

Csernátfalu (Zernendorf, Cernatu), nagyközség Brassó vm. hétfalusi j.-ban, az ú. n. Hétfalu egyike, (1910) 2557 magyar (csángó) és oláh lak. Piacán az 1848. a haza szabadságáért elvérzett csángók emlékszobra áll (felállíttatott 1891.), u. p. és u. t. Hosszúfalu.

Csernáton, közs., l. *Alsócsernáton* és *Felsőcsernáton.*

Csernátoni *(Vayda) Gyula* (alsócsernátoni), író, szül. 1858 nov. 3. Árpástón, megh. 1910 jún. 24. Kolozsvárott. 1882-ben a kolozsvári ref. kollégium tanárává nevezték ki; itt társadalmi téren is élénk működést fejtett ki, egyik megalapítója és évekig titkára volt az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. 1892-ben Beszterce-Naszód vm. kir. tanfelügyelőjének nevezték ki, innen 1904. Kolozsvárra helyezték át, de három év mulva súlyos betegségbe esett s hosszú szenvedés után pályája derekán meghalt. Irodalmi művei: *A magyar ódaköltés története* (Budapest 1882); *Didaktikánk a mult század végén* (1883); *Vándor emlékek* (1884); *Tótfalusi Kis Miklós* (Kolozsvár 1890); *Petőfiről* (u. o. 1900); *A psychologiai motivumok megmagyarázása a dráma tárgyalásánál* (u. o. 1902). A Petőfi-kultusz érdekében Ferenczi Zoltánnal együtt Kolozsvárott megindította a Petőfi-muzeum c. folyóiratot, amelyben Petőfire vonatkozó sok értékes cikke jelent meg.

Csernátoni csonka torony, l. *Ika vára.*

Csernátony *(Cseh) Lajos*, hirlapíró, szül. Kolozsvárt 1823 aug. 21., megh. Budapesten 1901 márc. 4. A szabadságharc alatt mint Kossuth titkára és házi publicistája működött s e minőségében Kossuth ellenségei részéről számos támadás érte. Szerkesztette a Március Tizenötödikét, melynek szélső köztársasági iránya C. személye ellen ingerült vitákat keltett. Csernust (l. o.) a C. nevével való összetévesztés következtében Haynau kivégeztette, őt magát szintén halálra itélte, de neki sikerült előbb Párisba, majd Angliába menekülnie. 1860-ban Garibaldi expediciójához csatlakozott, 1867. amnesztiát nyerve hazajött és Tisza Kálmán belső híve és újságírója lett. Több ízben képviselőnek is megválasztották. Epés, kíméletlen hangú cikkei miatt állandóan az ellenzéki támadások középpontjában állott; gyakran szemére vetették egy ifjúkori botlását is. E támadásokra hasonlóan szenvedélyes modorban a Hon, majd az Ellenőr és Nemzet Rovás rovatában válaszolt. Mintegy 12.000 K-nyi vagyonát a magyarországi Hirlapirók nyugdíjintézetének hagyta.

Csernavoda *(Crnavoda*, törökül *Bogáz-köi)*, kis város a romániai Dobrudzsában, Constanca kerületben, a Duna jobbpartján, a bukarest-constancai vasút mellett, (1900) 2259 lak. Mellette van a Duna legnagyobb vasúti hídja, a Regele Carol I. híd. 1854-ben az oroszok a várost elfoglalták.

Cserne, kisk. Trencsén vm. csaczai j.-ban, (1910) 1798 tót lak., vasuti állomás, posta- és táviróhivatal.

Csernecz (azelőtt: *Kiscsernecz)*, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 419 lak., u. p. Felsőszemenye, u. t. Letenye.

Csernefalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 968 oláh lak.; u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Csernegyház, kisk. Temes vm. központi j.-ban, (1910) 1332 oláh lak., hitelszövetkezet, vasuti állomás, postaügynökség; u. t. Gyarmata.

Csernek, hegy Bereg vármegyében Munkács mellett, rajta ama híres bazilita-kolostor állott, melyet Koriatovich Tódor podóliai fejedelem és beregvármegyei főispán, kivel a rutének Felső-Magyarországba bevándoroltak, a XV. sz. elején Szent-Miklós tiszteletére alapított. 1649-ben a magyarországi rutének gör. egyesült szertartású püspökségének székhelyévé lett, mig Bacsinszky Endre püspök azt 1778. Ungvárra helyezte át. V. ö. Ország-Tükre 1862. 20. sz.

Csernek, kisk. Szolnok-Doboka vm. csákigorbói j.-ban, (1910) 606 oláh lak.; u. p. és u. t. Csákigorbó.

Csernelháza (azelőtt: *Chernelháza),* kisk. Sopron vm. csepregi j.-ban, (1910) 171 magyar lak.; u. p. Bő, u. t. Hegyfalu.

Csernely, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 1305 magyar lak., posta; u. t. Szilvásvárad.

Csernenka, város, l. *Grigoriopol.*

Csernigov, 1. *kormányzóság* Oroszországban, területe 52,399 km², (1909) 2.917,000 lak., túlnyomó részben kisoroszok. Nagyobb folyói: a Dnyepr, Deszna, Szeim, Szos és Trubes. É.-i része erdős, D.-i steppevidék. Gluchov kerületben nagy porcellánföldásás (1902-ben 43,505 q). Klimája É.-on nedvesebb és hidegebb, C. város átlagos hőmérséklete 7·2°. A lakosság főleg mezőgazdasággal foglalkozik, valamint kiterjedt állattenyésztéssel. 1905-ben 445,801 t. rozsot, 261,834 t. zabot, 980,015 t. burgonyát, 109,535 t. pohánkát, 17,827 t. borsót, 346,072 t. cukorrépát, továbbá nagymennyiségű kendert és dohányt termeltek. Gyümölcstermelése is fejlett. Gyáripara jelentékeny, elsőhelyen áll a cukorgyártás. A kormányzóságnak 15 járása van. — 2. *C., város,* C. orosz kormányzóság székhelye a Deszna mellett, Kievtől ÉÉK-re, (1904) 30,197 lak., élénk kereskedelemmel. Érseki székhely, sok templommal, kolostorral, felsőbb iskolákkal. Először 907. említik Oleg idejében; a C. fejedelemség székhelye volt. 1239-ben Batu khán feldúlta. A XIV. században Litvániához, majd Lengyelországhoz került, 1648 óta Oroszországé.

Cserni-Jar, járási székhely Asztrakán orosz kormányzóságban a Volga jobbpartján, (1900) 7302 lak., halászattal, hajózással és marhatenyésztéssel. Régi erődítményei jelentéktelenek. Közelében a sóban gazdag Baszkuncsák-tó.

Cserni Jován cár, l. *Fekete Iván.*

Csernisev, orosz grófi és hercegi család, idősebb és ifjabb ággal. Ez utóbbihoz tartozott *C. Grigorij,* Nagy Péter egyik legderekabb tábornoka, szül. 1672., megh. 1745 julius 30., akit Erzsébet cárnő emelt grófi rangra. Idősebbik fia, *C. Grigorjevics Zachar* (1705—1775) II. Katalin alatt hadügyminiszter volt s a hétéves háborúban Nagy Frigyes oldalán vezérkedett. Később a hadi tanács elnöke és birodalmi tábornagy lett. Fitestvérei közül *Grigorjevics Iván* II. Katalin és I. Pál idejében tengerészeti miniszter, *Grigorjevics Péter* pedig meghatalmazott miniszter volt a porosz, majd a francia udvarnál. Ivánnak egyik unokája, *Zachar,* részes volt a dekabristák (l. o.) összeesküvésében s ezért 1825. Szibériába számkivetették. Az idősebbik ág legnevezetesebb tagja *C. Ivanovics Sándor* herceg tábornagy, született 1789-ben, meghalt Castellamareban 1857 jún. 20. Résztvett az austerlitzi ütközetben, valamint az 1807. hadjáratban is. Mint diplomata többszöri kiküldetésben járt Párisban. A wagrami és asperni ütközetekben Napoleon hadiszállásán volt. 1812-ben megmentette Winzingerode tábornokot az elfogatástól. I. Sándor cárt a bécsi kongresszusra kisérte. Miklós cártól grófi rangot kapott, 1832. hadügyminiszter és a császári vezérkar főnöke lett. 1841-ben hercegi rangra emelték, 1848. pedig a birodalmi tanács és a minisztertanács elnökévé lett. V. ö. *de Saint-Aubin,* Trente neuf portraits 1808—15. (Szt.-Pétervár 1962).

Csernisevszkij *Miklos,* orosz író, szül. Szaratovban 1828 júl. 24., megh. u. o. 1889 okt. 29. Eleinte papnak készült és több szemináriumba járt, azután Szt.-Pétervárt egyetemet végzett, egy ideig tanárkodott, de azután egészen az irodalomnak élt és 1853-tól fogva a Sovremennik legbuzgóbb munkatársa volt. Kivált irodalomtörténeti és szociális kérdésekkel foglalkozott; szocialisztikus iránya miatt 1862-ben elfogták és Szibériába küldték, 1883. azonban a kormány megkegyelmezett neki. Számkivetésében írta híres fantasztikus regényét: Sto djelatj? (Mit tegyünk? Vevey 1867, 2. kiad. Genf 1877), amelyet *Sasvári* Ármin magyarra fordított. Összes művei megjelentek Veveyben (1868—70, 4 köt.).

Csernisorafloresza, kisk. Hunyad vm. hunyadi j.-ban, (1910) 280 lak.; u p. Gyalár, u. t. Vajdahunyad.

Csernobog *(černobog, černyj bog* a. m. fekete isten), az Elba és Odera közt lakó régi szlávok hagyománya szerint a legfelsőbb sötét istenség, a *bjelbog* (l. o.) ellentéte. Ijesztő alakban ábrázolták. Így neveznek mai nap is több hegyet, melyek hajdan bizonyára áldozati helyek voltak.

Csernobolcok, orosz eretnekek. Keletkeztek 1775. Tanaik: az eskü tilos, a szakálnyírás a katonáknál is a legnagyobb bűn, az orosz zsinat által előírt imádságokat a császári párért nem szabad végezni; hisznek a világ közeli végében, stb.

Csernoch *János,* bácsi és kalocsai érsek, szül. Szakolczán 1852 jún. 18. Bécsben a Pázmány-intézetben végezte a teológiát. Pappá szentelték 1874 nov. 18. Azután a bécsi Augustineumban tanult és elnyerte a hittudori oklevelet. Több helyen volt segédlelkész. Az 1879—1880-iki tanévben az esztergomi papnevelőintézetben a biblia-tantárgyak tanára. 1880-ban Simor hercegprimás udvarába szertartójának vette, 1882. főszentszéki jegyző, ugyanaz évi november hóban hercegprimási titkár, majd pápai kamarás, 1887. udvari káplán, 1888. hercegprimási irodaigazgató és esztergomi kanonok, 1890. schavniki c. apát. 1901. és 1907. szakolczai orsz. képviselő. 1908 jan. 12. csanádi püspök, 1911. kalocsai érsek. A csanádi egyházmegyében nagyösszegű alapítványokat tett. Önállóan megjelent munkái: *A halottégetésről* (Esztergom 1887); *A zárdai élet céljáról* (u. o. 1891). Sajtó alá rendezte Simor János kiválóbb szentbeszédeit. V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka.

Csernojevics *Arzén,* szerb patriarcha, szül. Crnagorában 1633 körül, megh. Bécsben 1706. Az ipeki patriarchai széket már 1674. elfoglalta, 1682. Jeruzsálemben járt. A C. nevet csak 1688 óta kezdte használni, s azt állította, hogy a híres Crnojevicsek ivadéka; de ugy látszik jogtalanul, épp úgy mint kortársa, György áldeszpota, a Brankovics nevet. 1688-ban az orosz és római udvarhoz fordult a szerbek felszabadításáért. Az osztrák-török hadjárat idejében Ausztriának nagy szolgálatot tett és a szerbek felkelésében tevékeny részt vett. 1689-ben Prizrenben 5000 emberrel az osztrák sereg előtt ünnepélyesen Lipót császárt ismerte el fejedelmül. 1690-ben a törökök boszuja elől 37,000 családdal Magyarországba költözött. Nagy híve volt az Ál-Brankovicsnak és az osztrák politikának.

Csernomorez-expedició, l. *Tengeri tudományos expediciók.*

Csernomorszk (Fekete-tenger mellett), orosz-transzkaukázusi kormányzóság a Fekete-tenger partszegélyén és a Kaukázus D.-i lejtőjén. Határai EK.-en Kuban, DK.-en Kutaisz. Területe 6677 km², (1909) 120,000 orosz, cseh, német, román lak. Az eredeti cserkesz lakosság 1864. Törökországba vándorolt ki. A kormányzóság székhelye *Novorosszijszk*, (1904) 41,513 lak.

Csernoszjom (orosz, a. m. mezőségi fekete föld). Zonális talaj tipus, mely gyepes, füves mezőségeket borít. Színe fekete, csokoládé- v. gesztenyebarna. Jellemző e fontos kulturtalajra a bő foszforsav és főleg a nagy humusztartalom. Déli Oroszországban kb. 900,000 km²-nyi területet borít, Romániában a Baragan, hazánkban pedig a Mezőségi, az Alföldi és a Dunántúli sík területeket fedi a barna C. Észak-Amerikában is ismeretes. Az orosz C. monográfiáját *Dokutsájev* írta meg 1883. Szt.-Pétervárott oroszul.

Csernov, l. *Ahsarumov*.

Csernovic, Bukovina fővárosa, l. *Czernowitz*.

Csernovics-*család* (mácsai és kis-oroszi), Görög- v. Törökországból Magyarországba átköltözött előkelő vagyonos nemesi család. *C. Demeter* 1759. következő címen: Panegyricus illustris populi Illyriorum Slavonici nagyobb munkát írt. *C. Lázár* 1793. grófi rangra emeltetett.

C. Péter, temesi gróf és főispán, szül. 1813 márc. 13., megh. 1892 máj. 1. Nagybecskereken. 1848-ban már mint temesi grófot és főispánt a magyar kormány a szerb fölkelők ellen kormánybiztosul nevezte ki, de bár erős magyar érzelmű volt, nem birt kellő erélyt kifejteni, miért is a kormány Vukovics Sebőt nevezte ki melléje. Ő temettette el titkon 1849 okt. akkori mácsai birtokának kertjében Damjanich és Lahner vértanú-tábornokok holttestét. 1865—75-ig orsz. képviselő volt. Irodalmi műve: *A nemzetiségi kérdés a jelen és jövő szempontjából* (Pest 1861).

Csernovicssimánd, község, l. *Felsősimánd*.

Csernus *Menyhért*, szabadságharcunk egyik vértanuja, szül. 1808. A pénzügyminisztériumban tanácsos volt, de az 1848/49-iki mozgalmakban szembetűnőbb részt nem vett. Mindazonáltal elfogták, haditörvényszék elé állították s 1849. okt. 24. Pesten az Uj-épület mögött b. Perényi Zsigmonddal és Szacsvay Imrével együtt kötél által kivégezték. L. *Csernátony*.

Csernye, 1. (azelőtt: *Czernya*), nagyk. Torontál vm. zsombolyai j.-ban, (1910) 3916 szerb és német lak., u. p. és u. t. Németcsernye. — 2. *Cs.*, község Veszprém vm., l. *Bakonycsernye*.

Cseroki *(cherokee)*, *cserokézek* v. *csiroki*, a csokta nyelvcsaládhoz, az irokézek törzséhez tartozó indiánus nép Észak-Amerikában, Dél-Karolina és Georgia területén, mintegy 4000 km² termékeny határon. Korábban ettől ENy.-ra laktak, csak 1838. költöztek ide, hol viruló, mintaszerű falvakat alapítottak. Körülbelül 50 iskolájuk van 6000-nyi tanulóval. Jó földmívesek és állattenyésztők, sok főtt sót termelnek. Minden szükségletüket maguk készítik. Az Unió ezeket is évdíjjal látja el. Köztársaságban élnek alkotmányos írott törvények szerint. V. ö. *Roycé*, The Cherokee Nation (Washington 1887); *Cyrus*, The C. in Pre-Columbian Times (New York 1890).

Cserpatak, kisk. Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, (1910) 592 tót lak.; u. p. Kisgaram, u. t. Zólyombrezó.

Cserpogácsa, l. *Cserlepény*.

Cserrapundzsi *(Cherra Punji)*, 1398 m. magasan fekvő város az indiai brit Asszam provinciában, a Khaszia hegység D.-i lábánál. A föld legesősebb helye (l. *Ázsia)*; évi csapadékának magassága közepesen 11,626 mm., de 1861. 22,990 mm. esett, sőt egy nap (1876 jún. 14.) 1036 mm. esett. Fél méteres napi mennyiség nem ritkaság.

Csersav, l. *Tannin*.

Csersavas fürdő, l. *Fürdő*.

Csersavkivonat, különféle fenyőfa-, tölgyfakéregből, sumakból, dividiviből készül; a C.-t a cserző iparban és a színnyomtatásban alkalmazzák.

Cseraz, az indiai lenből készített tésztanemű bódító szer, melyet Perzsiában, Afganisztánban és Közép-Ázsiában dohány közé keverve élveznek.

Cserszegtomaj, kisk. Zala vm. keszthelyi j.-ban, (1910) 1918 magyar lak.; u. p. és u. t. Keszthely.

Cserszilvássy *Ákos*, *Vajda* János (l. o.) álneve.

Csert (szláv) a. m. ördög.

Csertalakos, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 183 magyar lak.; u. p. Nova, u. t. Gutorföld.

Csertés, kisk. Torda-Aranyos vm. topánfalvi j.-ban, (1910) 1223 oláh lak.; u. p. és u. t. Topánfalva. — L. még *Alsócsertés* és *Felsőcsertés*.

Csertova svadba *(Ördög lakodalma)* és *Csertovica*, amaz hegy, ez pedig a mellette levő hágó az Alacsony-Tátrában, Liptó és Zólyom vmegyék határán. Az 1238 m. magas hágó a Gyömbér csoportját a Vapenica s Királyhegy csoportjától választja el; rajta megy át az országút a boczai völgyből (Liptó vármegyéból) a Garam völgyébe.

Csertő, kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1910) 638 magyar lak., vasúti állomás; u. p. Szigetvár, u. t. Mozsgó-Szulimán.

Csertölgy (növ.), l. *Tölgyfa*.

Cser-üzem, l. *Cser-erdő*.

Cservenka, nagyk. Bács-Bodrog vm. kulai j.-ban, a Ferenc-csatorna mellett, (1910) 7653 lak., közte 499 magyar, 6911 német, mezőgazdasági népbank, takarékpénztár, takarék- és segélyegylet, kaszinó, gépgyár, gőzmalmok, téglagyárak, vasútállomás; posta és táviró.

Cservenkovics *János*, l. *Baich*.

Cservenyicza, község, l. *Vörösvágás*.

Cservirág (növ.), l. *Fuligo*.

Cserzés, az az eljárás, amellyel a nyers állati bőrt kész bőrré alakítják át. Az állat testéről lefejtett nyers állati bőr ugyanis nedves állapotban elrothad, szárazon pedig szarunemű és törékeny lesz. A C. arra való, hogy a bőr lehetőleg megtartsa azokat az értékes tulajdonságokat, amelyekkel birt, mikor még az állat testét födte. Aszerint, hogy miféle anyagot használunk a C.-hez, a következő C.-i eljárásokat különböztethetjük meg: 1. C. növényi származású C.-anyagokkal (cserzővargaság, vöröstimárság). 2. C. fémsókkal (timárság, C. krómsókkal, vassókkal, egyéb sókkal). 3. C. zsiradékokkal (irhásság, Sämischgerberei). 4. Kombinált C. 5. C. egyéb anyagokkal (formaldehyddal stb.). L. *Cserzővargaság*.

Cserzőanyagok. Ez elnevezés alatt oly vízben oldható, összehúzó ízű anyagokat foglalunk össze, melyek a vassók oldatait sötét színűre festik és az enyvoldatokban csapadékot okoznak. A friss állati bőr ezeket a cserzőanyagokat vízben való oldataikból felszívja; ugyanezt teszi a selyem és kisebb mértékben a gyapju és a pamut is. Egyebekben a C. nagyon eltérnek egymástól. *Procter* (Textbook of tanning) a C.-at következőképen osztja be: 1. *A pyrocatechin származottjai*, melyek a bőrön fehéres lerakodást (the bloom) nem képeznek s amelyek az ecetsavas vasoldatot zöldesfeketére festik; ide tartoznak a hemlock, a mimosa, a katechu (cutch), a gambier, a quebracho stb. C. 2. *A pyrogallol derivátjai*, melyek vassal kékesfekete szineződést adnak, a bőrön fehér lerakodást (bloom) képeznek; ide tartoznak a gubacsok, a szömörce, dividivi, stb. cserzőanyagai. 3. *C.*, melyek mind pyrogallolt, mind pyrocatechint tartalmaznak; ilyenek a tölgyfacser és a valonea cserzőanyagai, melyek a bőrön fehér lerakodást (bloom) adnak és a vassókat kékes-feketére festik. Eszerint a C. beoszthatók olyanokra, melyek vassókkal zöldes-fekete, és olyanokra, melyek kékes-fekete szineződést adnak.

Kémiailag ezekről a testekről még keveset tudunk. A különböző növényekben és növényrészekben a legkülönbözőbb C. találhatók s ezekből C. elő is állíthatók. A pyrocatechin C.-ból oldhatatlan veres-barna festékek, *phlobaphenek* nyerhetők; a pyrogallol C. ellenben vagy a *gallussavat* $C_6H_2(OH)_3COOH$, vagy pedig az *ellagsavat* ($C_{14}H_8O_9$) — a «bloom»-nak nevezett fehér lerakodás a bőrön, ill. ezeknek a keverékét — szolgáltatják. Azok a C., melyek a vasoldatokat zöldre festik (a pyrocatechin derivátjai), normális termékei azon növényeknek, melyekben előfordulnak, míg a C. azon csoportja, melynek hozzátartozói a vasoldatokkal kékes-fekete szineződést adnak, többnyire a növényrészek kóros elváltozásának a termékei.

E C.-at tartalmazó növényrészeket (a cserzőszereken) részben a bőr cserzésére, részben a fonal-kelme festésére is használják. Az ipar azonban ezeken a növényi részeken kívül még a belőlük előállított kémiai preparátumokat is használja; ilyenek pl. a *tannin*, $C_{14}H_{10}O_9$, digallussav, mely számos növényi részben előfordul, valamint a cserző kivonatok. L. még *Cserzőnövények*.

Irodalom. Henry R. Procter, Text-book of tanning, London Bolley's Technologie; Chemische Technologie d. Gespinnstfasern, O. N. Witt.; Magyarország áruforgalma; Bernardin R. J., Classification de 350 Matières Tannantes; Hansen, Die Quebracho-Rinden; Höhnel (F. R. von), Die Gerberrinde; Mc. Murtrie W., Culture of Sumac and preparation for market: Department of Agriculture Special Report No. 26; Neubrand, Die Gerbrinde; Wattle bark, Report of the Board of inqniry Melbourne; Wiesner, Die Rohstoffe des Pflanzenreichs; Wittmack L., Die Nutzpflanzen aller Zonen.

Cserzőnövények *(képmelléklettel)*. A cserzőanyagokat szolgáltató legfontosabb növények a következők: *Fenyők: A lucfenyő (Picea excelsa)* kérge egyike a legfontosabb és legolcsóbb cserzőanyagnak; átlagosan 6—8% cserzőanyagot tartalmaz, de néha a keleti Alpok mésztalaján egész 14%-ra emelkedik. Újabban a kéregből kivonatot is állítanak elő, amely talpnak való bőrök cserzésére is való. Kevésbbé fontosak a *jegenyefenyő (Abies pectinata)* és a *vörös fenyő (Larix europaea)* kérgei. A *Hemlock-fenyő (Tsuga canadensis*, l. *a mellékletet)* kérge Észak-Amerikában, az *aleppói fenyőé (Pinus halepensis*, l. *a mellékletet)* pedig Dél-Európában bír fontossággal. — A *fűzfák (Salix*, l. *a mellékletet)* és a *nyirfák (Betula)* kérge az északi országokra nézve jelentős. — *Tölgyek:* A legfontosabbak nálunk a *kocsányos tölgy (Quercus pedunculata)*, a *kocsánytalan tölgy (Quercus sessiliflora)* és a *csertölgy (Quercus cerris)*. Ezektől első sorban a kéreg szolgál cserzésre s e tekintetben Magyarország újabban nagy és emelkedő kivitelt — kivált Németországba — tud felmutatni ebben a cikkben; azonkívül több helyen (Zsupanje, Mitrovicza, Nasicz, Liptóújvár, Gunja) gyárak állnak fenn, melyekben a kéreg hatóanyagát, a tannint kivonják és cserhéj-kivonatot készítenek. Az említett tölgyeknek még a gubacsai is szolgáltatnak cserzőanyagot; ezek v. gömbölydedek és a levélnyeleken, valamint a fiatal ágakon keletkeznek, ezek a *tulajdonképeni gubacsok* (németül: Galläpfel, l. *a mellékletet)*, v. szabálytalan buzogányalakuak és a termésen fordulnak elő (a kocsányos és kocsánytalan tölgyön) ezek a *suskák* (németül: Knoppern) v. *zsíros gubacsok* (l. *a mellékletet)*. A Kis-Ázsiában és Görögországban honos *Quercus infectoria* a valódi *török, levanti, kisázsiai* v. *aleppói gubacsokat* szolgáltatja; ezek a cserzőanyagban leggazdagabb gubacsok és úgy orvosilag, mint technikailag (fekete ténta készítésére is) alkalmaztatnak. A szintén Kis-Ázsiában és Görögországban termő *Quercus Valonea*-nak (és más hozzá rokonfajoknak) a kupacsai — a termést alul körülvevő, vastag, pikkelyes csészikéi — *valonea, wallona* s más hasonló hangzású nevek alatt, sőt mint *természetes suskák*, cserzésre való fontos kereskedelmi cikket képeznek. — A *Terminalia chebula* (Myrtaceae), Kelet-Indiában otthonos fának a termései *myrobalana* néven nálunk is cserzésre alkalmaztatnak és 32—45% cseranyagot tartalmaznak (l. *a mellékletet)*. A *sumach* v. *schmack* (az arab «summák» szóból) egyike a legfontosabb cserzőanyagoknak, több szömörce-fajból *(Rhus)* származik. A melegebb Európában a *Rhus coriaria* (l. *a mellékletet)* leveleiből és fiatal ágaiból nyerik a kitűnő szicíliai, olasz, spanyol, görög sumach-ot; ellenben a triesztí, tiroli és a magyar sumach a *Rhus cotinus*-tól származik. Az amerikai sumach a *Rhus glabra, Rhus canadensis, Rhus typhina* (ecetfa, nálunk ültetve) és *Rhus copallina* fajokból való. A sumach kivált a könnyebb, finom bőrök (safflan, kordován) cserzésére s fekete festésre való. Sumach-ot szolgáltat még a déleurópai *Coriaria myrtifolia* (Coriariaceae) is. (Lásd még *Kinagubacs.)* Fontos továbbá a *katechu* és az ehhez hasonló *gambir* és *kino*, melyek egyaránt cserzésre, fekete festésre s egyéb célokra valók. A *katechut* (terra japonica) az Indiában és Cejlon szigetén gyakori *Acacia catechu* fájából nyerik; ez feketebarna, kissé vöröses anyag, kesernyés összehúzó, utána édeskés ízzel. Eleinte csak orvosságul használták, most azonban, kivált a pamut- és selyemfestésben, valamint a cserzésben használatos; azonkívül oly tárgyak bevonására,

«Cserző növények» cikkhez.

...ÖVÉNYEK.

Rhus coriaria)

Gubacs (Quercus pedunculata)

Toboz

Mag

Tsuga canadensis

Virággömb

Porzós virág

Virág

Arany-wattle (Acacia penninervis)

Termés

A tű

Szárnyas mag

Virág

Levélke

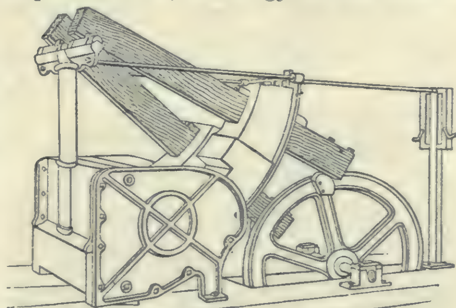
Arab akác (Acacia arabica)

Aleppói fenyő (Pinus halepensis)

melyek a nedvességnek ki vannak téve, mint a halászok hálói, a bőröndöknek való szövet, a sátor-ponyvák, s végre a kazánkő ellen (l. *Acacia)*. A *gambir* (v. sárga katechu) a *Nauclea gambir* (Rubiaceae), délázsiai bokor, fiatal ágaiból és leveleiből nyert kivonat, melyet úgy alkalmaznak, mint a katechut és mivel használata folyton emelkedőben van, most a növényt rendszeres ültetvényekben mívelik. A *gambir* több mint 5 millió kg. kivitelt mutat fel. — A *kino* több növényből jön; a legismertebb fajtája az ú. n. *Amboina-* v. *Malabar-kino*, melyet a *Pterocarpus marsupium* (Leguminosae) nevű fa kérgéből nyernek. A másik az *Eucalyptus-kino* v. *ausztráliai kino*, számos ausztráliai *Eucalyptus* fajtól származik. A harmadik a *Butea-kino (keleti-* v. *bengáliai kino)*, a hüvelyesek családjába tartozó *Butea frondosa, Butea superba* és *Butea parviflora* nevű, Kelet-Indiában otthonos fák kérgéből nyerik. Ide tartozik továbbá a *bablah* (l. o. és *a mellékleten : Acacia arabica)* és a *dividivi ;* ez utóbbi a Venezuelában és Közép-Amerikában termő *Caesalpinia (Libidibia) coriaria* csiga- v. S-formájú hüvelytermése (l. *a mellékletet)*. Ez 30—50% cseranyagot tartalmaz és fontos úgy cserzésre, mint fekete festésre. Említendők továbbá a wattle- v. *Mimosa*-kérgek. E név alatt különféle *Acacia*-faj kérge értendő, melyet régóta cserzésre használnak; legfontosabb a fekete (black) wattle, mely az *Acacia decurrens* (l. a *mellékletet)* kérge és az arany-wattle, mely az *Acacia penninervic* (l. a *mellékletet)* kérge. Újabban a *Quebracho-kérget* nagyban alkalmazzák cserzésre; ez az Argentinában termő *Aspidosperma Quebracho blanco* (Apocynaceae) nevű fától ered s csersavtartalma 15—23%. A belőle készített kivonattal a cserzési folyamat lényegesen rövidebb idő alatt fejezhető be és elég jó bőr nyerhető. — A *vadgesztenye (Aesculus Hippocastanum)* kérge is szolgál cserzésre s belőle Dél-Franciaországban kivonatot is készítenek, melyet a feketére festett selyem súlynövesztésére használnak.

Cserzővargaság v. *vöröstimárság*, a bőrgyártásnak az a neme, melynél a kellően elkészített nyers bőröket csersavakat tartalmazó szerekkel cserzik. A C. a legrégibb iparok egyike. Az ó-egyiptomi falképeken már fel vannak tüntetve a cserzés műtétei; találtak Egyiptomban mumiákat, melyeknek cipői és sarui cserzett bőrből készültek. Híresek voltak hajdanában a perzsa és a babiloni bőrök is. «A keresztény időszámítás kezdete felé majdnem egyedül a zsidók kezében volt a Kelet s Nyugat bőrkereskedése s ez áruval ellátták Rómát s a római birodalmat. Az arab uralom idejében Afrikában és Spanyolországban fényűző bőripar virágzott, melynek készítményeit Európa sok időn át vásárolta, mig legelőbb Franciaország kikémlelte a gyártás titkát, s maga is hozzáfogott gyártásához. A régi viszonyokra való emlékezet azonban megmaradt, mert e nevek szerint ma is van Marokkóból (maroquin), Safiból (szattyán), Kordovából (kordován) való bőr. E délnyugati műcserzésről azonban alaposan következtethető az, hogy azt az arabok ázsiai hódító hadjárataikban tanulták meg. Hogy Ázsia, valamiképen a kultu-rának volt bölcsője, egyúttal a bőrkészítés iparának is az, elég biztosan feltehető, ami mellett bizonyít az is, hogy éppen Európa keleti részében az oroszok, a törökök s mi magyarok, mindegyik külön bőrkészítő eljárást követett, mely még ma is jelesnek van elismerve.» (Találmányok könyve, Frecskay János, 1879.).

A bőrgyártás minden neménél megkülönböztetjük: 1. az előkészítő műveleteket, 2. a cserzést, 3. a kikészítést. *Előkészítő műveletek.* A bőröket szőrtelenítésük előtt friss vízben áztatják, hogy így a szennytől s a vértől, esetleg a besózásnál használt sótól megtisztuljanak, mielőtt a cserzésbe kerülnek. Amire az áztatásnál figyelni kell, az, hogy a bőrök teljesen átázzanak, anélkül, hogy a víz esetleg bekövetkező rothadása rájok roncsoló hatást gyakorolhasson. Áztatás alatt a bőröket napjában egyszer-kétszer kiveszik a vízből s mechanikailag megmunkálják, hogy megpuhuljanak. Ezt a műveletet vagy a kétlábú bakon kétnyelű tompa késsel, vagy ványoló dobokban, illetőleg kallókkal végzik. A kalló sajátságos alakú fa- vagy fémszekrényből áll, melyben két nehéz kalapács működik; ezeket egy keréken alkalma-

1. ábra.

zott bütyök fölemeli és leejti; így a szekrényben levő bőröket a szekrény falához szorítja és gyurja (l. az 1. *ábrát)*.

Az áztatás után következik a bőr *szőrtelenítése* (koppasztás, hurnyázás), amire ismét különböző módszerek vannak. A bőröket a szőrtelenítésre izzasztással és *meszezéssel* készítik elő. Az izzasztás és meszezés egyaránt a sejtszövet (corium) megpuhítására, meglazítására való, hogy a bőr könnyen eressze a szőrt. Az *izzasztásnál* a bőröket egy szekrényben vagy kamrában, az ú. n. *izzasztóban* sűrűen egymásra fektetik. A bőrök felmelegszenek *(meleg izzasztás)* és csakhamar rothadás áll be, melynek kezdetét a fellépő ammoniakszag árulja el.

A *meszezés* abban áll, hogy a bőröket mésztejjel áztatják. Noha a mész a szőrlazító anyagok közül a legelterjedtebb szer, mellette más anyagokat is használnak, mint aminők az arzénszulfidok, a kén, nátrium, az ú. n. calcin, a hamuzsir, a szóda stb. Ha (6—8 nap mulva) a bőr könnyen ereszti szőrét, akkor a bőröket fogóval (Aescherzange) kihúzzák és a meszet vízzel való mosással lehetőleg eltávolítják. A mész teljes eltávolítása azonban csak a koppasztás és a husolás után következik.

A jól kimosott, meszezett vagy izzasztott bőröket a bakon tompa késsel, a tompaélű *koppasztó-kaszával* (Schabeisen, Firmeisen, l. a *2. ábrát)* koppasztják, miáltal a bőr felhámát és a szőrt is egyaránt lefaragják; így tehát csupasszá teszik a bőrnek a *szinét* (barkáját); azokat a szőröket, melyek a koppasztás után még a bőrön maradtak, közönséges nagy késsel távolítják el; a bőrt most újból mossák s a husoló bakon a *husoló-kaszával* (Scheereisen, l. a *3. ábrát)* v. *corholó-vassal* husolják, corholják. A *husoló-bak* (l. a *4. ábrát*, Schabebaum) félhenger alakú fa, melynek egyik végén két láb van, másik végével ráfekszik a padozatra. A husoló-kasza hosszú, kétnyelű kés, melynek félig éles íves, vagy éles egyenes pengéje van (corholó-vas). Azt a meszet, melyet a bőr még visszatartott, horzsolással (a bakon a horzsoló-kővel), illetőleg tompa késsel vagy egyéb mechanikai eszközökkel távolítják el, vagy cukoroldatokkal, mások kénsavval, sósavval, tejsavval oldják ki a pőrékből. (Pőréknek [Blösse] nevezik a már mosott, koppasztott és husolt bőrt.) — Ugyanarra a célra való a *degesztés*, illetőleg *pácolás* (Schwellung) is. A degesztő-fürdőnek hatásos anyaga gyenge savak, többnyire a tejsav. A degesztés és a pácolás nem csupán a mésznek az eltávolítására, hanem arra is való, hogy a bőr sejtszövetét feldagassza s így a cserzéshez előkészítse.

2. és 3. ábra.

4. ábra.

Ha a bőrben mész marad vissza, akkor a bőr merev, törékeny lesz. Emiatt főleg a felső bőröknél és általában véve azoknál a bőröknél, amelyektől puhaságot, hajlíthatóságot követelnek, nagy gondot fordítanak a mész lehetőleg teljes eltávolítására. Erre a célra szolgál a pácolás. A talpbőröknél a mésztelenítés nem olyan fontos követelmény, azért azoknál az alapos kimosás és az előcserzésnél használt savas cserzőlé meszet oldó hatása elegendő. Pácokul szolgálnak különböző savak, sósav, kénsav, esetleg szalmiákkal vagy kénsavas ammónnal keverve, a bórsav, az ecetsav, a tejsav, a vajsav, a kresotinsav, a kresolsulfonsav és mások. Ezeken kívül használnak ganéj-pácokat (madár- és kutyaganéjból), korpa-, szalma- és kombinált pácokat is. A ganéjpácokban kifejlődő baktériumok élettani működése maga, valamint bizonyos vegyületek képződése idézi elő a megkivánt hatást. A korpapác másképen hat, mivel ebben erjedési folyamatok indulnak meg, amelyek során különböző szerves savak keletkeznek. Ujabban mesterséges pácokat is hoznak a forgalomba, amelyek az alkalmas baktérium-fajokat és a tenyésztésükhöz szükséges tápanyagokat tartalmazzák. A pácoláshoz is használnak mechanikai berendezéseket, mint pl. motollás kádakat és forgatható dobokat.

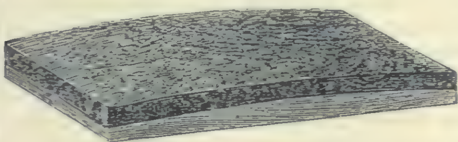
A bőr cserzésére a cserzőanyagokat (l. o.) használatra elő kell készíteni. Ez az előkészítés a cserzőanyagok zúzásában, őrlésében és kivonásában (extrakciójában) áll. A cserzőanyagok kivonásának elve az, hogy a friss kérget már csaknem telített lével, a kivonatkérget pedig friss vizzel keverik össze. A kivonatolást többnyire meleg folyadékokkal végzik. Erre a kilúgozásra fedővel zárható, szitafenékkel ellátott kádakat szoktak használni; több (6) ilyen kád egy rendszerré van egyesítve. Gyorsabban és tökéletesebben érjük el a célt, ha a kivonatolásra extraháló készüléket használunk. Jó ideje már, hogy a bőrgyárakban kész csersavextraktokkal is dolgoznak, amelyek használata napról-napra terjed. Magánál a cserzésnél régi és új eljárásokat különböztetünk meg. A régi eljárásokat jellemzi az, hogy a felaprított csert belekeverik a vízbe vagy cserlébe, amely folyadékok a cserben levő csersavakat és egyéb oldható anyagokat cserzés közben kioldják. Miután a csersav a darabos cserből csak lassan szivárog át a hideg cserlébe, azért a cserzésnek ez a módja igen hosszú ideig tartott. A cserzésnek egy másik módja az *ültetés* vagy *teregetés*. A bőröket kb. 3 m. mély, kifalazott v. fával burkolt gödrökben (Loh- vagy Versetzgruben) cserrel, azaz őrölt cserzőkéreggel rétegezik. Ezt a műtétet beteregetésnek (versetzen) nevezik. Ebből a célból a gödör fenekére kilúgzott csert s erre vékonyabb rétegben friss, darabokra vágott, zúzott vagy őrlött csert hintenek, s ezekre kiterítenek egy darab bőrt; erre a bőrre ismét csert hintenek. Ily módon felváltva majd csert, majd bőrt rakva, a gödröt megtöltik; egy ilyen gödörben 50—80 bőr fér el. Most az egészre kihasznált cserből vastag réteget (Hut) borítanak s a gödröt vízzel vagy cser-lével töltik meg, deszkákat raknak reá és 2—8 hónapig magára hagyják. A csersav ezalatt az idő alatt feloldódik s a bőr pórusaiban lerakódik, a cser-lé pedig a kéreg egyes oldható alkotórészeinek erjedése következtében megsavanyodik. (Innét az

elnevezés, hogy savas cserzés, saure Gerbung). A bőrök cserzése ezen első művelet után még nincs befejezve; e célból a gödröt a fent megnevezett idő alatt kiürítik, a kihasznált csert eltávolítják s a bőröket most megfordított sorrendben helyezik el a gödörben, úgy tehát, hogy azok a bőrök, melyek az első beteregetésnél alul voltak, most felül kerüljenek. Ezt az eljárást 3—5-ször ismétlik addig, mig a bőr teljesen meg nem érik. A *besülyesztés* (Versenken) az az eljárás, amelynél a gödörbe csert öntenek, a gödröt lével félig megtöltik, a bőröket egy deszkafedőn cserrel rétegezve beeresztik és ha a gödör megtelt, akkor fafedelet és csert raknak reá. Ezt a sülyesztést többször ismétlik.

A *modern eljárásoknál* fontos szerepe jut az extraktoknak és azoknak a berendezéseknek is, amelyek arra valók, hogy a bőröket vagy esetleg a cserzőlét cserzés közben mozgásban tartsuk. Erre a célra kiválóan alkalmas a forgatható dob, a szoros értelemben gyorscserzésnek szinte nélkülözhetetlen segédeszköze. A frissen készitett és a forgalomban kapható folyós és szilárd cserzőkivonatok el nem változott cukrot tartalmaznak, azért az ezekből készitett lét *édes cserzőlének* nevezik. *Savas lé* az a cserzőanyagoldat, amely már erjedésnek indult és szerves savakat tartalmaz. A régi eljárásoknál túlnyomóan ilyen savas lét használtak, holott az újabb eljárások édes és töményebb kivonatok alkalmazásán alapulnak. A gyorscserzés mintája a *Durio*-féle gyorscserző eljárás, amely különösen a vâche (tehéntalpbőr) gyártására alkalmas. *Durio* a pőrét kezdettől fogva szokatlanul erős, 8—9 Bé. fokú cserzőkivonatokban cserzi oly dobban, amelynek forgatását úgy szabályozza, hogy ez felváltva rövid időközökben majd előre, majd hátrafelé forog. A mozgatás a csersavnak a bőrbe való behatolását oly nagy mértékben gyorsítja, hogy pl. egy vâchetalp kicserzése, amely a régi eljárások mellett hónapokat igényelt, mindössze 48 óráig tart.

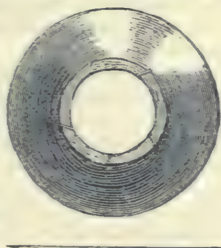
A vöröstimár (cserzővarga) nemcsak talpbőröket készít, hanem tehén-, borjú-felsőbőröket, szíjbőröket, nyergesbőröket és hasonló bőröket is. A C.-hoz tartozik a *marokkói-*, *kordovánés* és *szatytyánbőr* gyártása is (l. az illető címszó alatt). Mindeme bőrfajták gyártása nemcsak a cserzés részleteiben különbözik, de a főeltérés a kikészítésben van, amelynek célja a bőrnek tetszetős külsőt adni és megfelelő műveletek segítségével úgy elkésziteni, hogy arra a célra, amelyre való, alkalmas legyen. Ilyen műveletek pl. a falcolás, a kiigazítás, az olajozás vagy zsirozás, a fehérítés, a festés és a mechanikai műveleteknek egész sorozata, amelyek egyrészt a bőranyag tömörítésére, esetleg simulékonyságának, nyujthatóságának fokozására valók, másrészt a barka emelését, avagy eltávolítását, illetőleg lesimítását és más esetekben ismét mesterséges barka bepréselését célozzák. A talpbőrök tömörítésére szolgálnak pl. a bőrkalapácsok, a bőrhengerlőgépek, az ingás hengerek, fényező és taszitógépek. A *puha* (pl. felső) bőrök kikészítésénél fontos szerepe jut a barkázásnak, a szinelésnek, a fodorításnak.

A bőrt helyesen cserezték, ha a vágási felülete egyforma, ha a bőr rostos szerkezete tisztán kivehető s késsel vakarva sima marad. A bőr vágásán két réteget látunk; az egyik sűrűbb (a bőr színe), a másik inkább durvább, rostos állományú. A bőrt hibásan cserezték, ha a vágáson, nevezetesen a bőr közepén fehér vagy sötét színű, szarunemű sűrű és áttetsző csíkok mutatkoznak. A jól

5. ábra.

cserzett bőr hajlítható, összehajtható, a nélkül, hogy a barkája elszakadna. Hogy a bőr barkáját jobban kidomborítsák és hogy ez fényt is kapjon, azért *barkázzák*, azaz a szinével fölfelé kiterített bőrt a barkázófával (Pantoffel) dörzsölik úgy, hogy a bőr egyik oldalát a másikra teszik, hogy szín színre jusson s a barkázófát a képződött ráncon ide-oda húzzák. A barkázófa íves alja sima parafával van ellátva (l. az *5. ábrát*). A bőr kikészítésének műveletei közé tartoznak még a) *a szinelés* (Schlichten), mely a falcolással egy és ugyanazon célt követ; a bőrt rámában kifeszítik, az eltávolítandó részeket krétával bekenik és a bőr húsos oldalát a *szinelővassal* (Schlichtmond) faragják, szinelik. A szinelővas (l. a *6. ábrát*) kissé homorú, élesített, 18—20 cm. átmérőjű acélkorong, melynek közepén bőrrel bélelt lyuk van, hogy a

6. ábra.

7. ábra.

munkás a kezét bedughassa; b) *a fodorítás* (krispeln, rebrousser, to board); a bőrrel ezt a műveletet azért végzik, hogy tetszetősebb legyen, hogy a kellő ruganyosságot megkapja s hogy a barkája (szine) jobban kiemelkedjék. A fodorítás műveletét úgy végzik, mint a barkázást; a *fodorítófa* (Krispelholz, paumelle crippler) is hasonlít a bar-

kázófához, a különbség csak az, hogy a fodorítófa hosszú íves alja harántosan párhuzamos barázdákkal van ellátva. A munkás karját a fodorítófa egyenes felső alapjára alkalmazott bőrszijba tolja (l. a *7. ábrát).* A fodorítás által a barkának a szárítás következtében összetapadt rostjai elválnak egymástól; c) *a horzsolás* (ponciren, bimsen), a bőrt a falcolás után megnedvesítik, késsel kisimítják és horzsakővel ledörzsölik; d) *a kitaszítást* (plattstossen) a *tisztítóval* (Plattstoss-Kugel), egy alul hornyolt, felül fanyéllel ellátott vaslemezzel; e) *a simítást* (blankstossen) a *simító üveggel* (Blankstoss-Kugel) végzik, melyet főleg a nyerges bőrnek kikészítésénél használnak; ez a simító üveg fogantyus üveggolyó vagy üveghengerből áll. A bőr tisztítására és kiigazítására gépeket is szerkesztettek, pl. a nyujtógépeket, a bőrgyalut v. forgácsoló gépet, fényező-, simító-, barkázó gépeket stb. A vastagabb bőröket egész szélességükben ketté, sőt több bőrre is hasítják. Ilyen hasítógép a szalagkéses hasítógép, amellyel már a nem cserzett pőrét is hasíthatják és a különböző rendszerű (álló és mozgó késsel működő) közönséges hasítógépek.

Csesme, perzsa eredetű török szó, jelent forrást, kutat és patakot. C.-nek nevezik főleg azokat a nyilvános kutakat, melyeket egyes alapítók a célból alapítottak, hogy az utasok és vándorok üdülést találjanak. Sztambulban sok ilyen C. van, leghiresebb Máhmud szultán C.-je, melyben állandóan ott van egy-két szolgálattevő ember, akik a rácsozat előtt álló embereknek egy-egy kupa vizet nyujtanak ki.

Csesme, kikötőváros az ázsiai Aidin török vilajetben, az Egei-tenger partján, közel Chios szigetéhez, 5550, majdnem kizárólag görög lakossal. C. közelében égették föl 1770 júl. 6. az oroszok a török flottát; ennek emlékére alapított II. Katalin cárnő Szent-Pétervár közelében hasonló néven egy katonakórházat. 1881 áprilisban földrengés döntötte romba.

Csésze, 1. félgömbalakú, v. egészen lapos, fületlen, egy- v. kétfülű merítő- v. ivóedény. Az igen lapos formájut a görögök paterának nevezték. A C. nagy elterjedettsége a XVIII. sz.-ban a porcellán divatba jövetelével történik, mikor is a legváltozatosabb formákat a leggazdagabb művészi dísszel látták el. Virágdíszt v. egész jeleneteket festettek rája és dúsan aranyozták. Újabban a C.-t egyszerű dísszel és célszerű formákban készítik.

2. *C.* (növ.), a virág (l. o.) leveleinek legkülső köre, amely a pártával együtt a virágtakarót (l. o.) alkotja. A C. *(calyx,* calix, képletben K, régebben *kehely* is), levelei *(sepala)* rendesen zöldek, inkább elütők a szirmoktól és a lomblevelekhez hasonlóak, hiányozhatnak is. Néha pártaszerű *(calyx corollinus),* v. szőrök alakjában lép fel *(pappus)* mint a fészkeseknél. A C. forrt *(calyx gamosepalus)* v. vált levelű *(eleutherosepalus).* Némely virágon a C.-n kívül még egy külső C. *(calyculus)* is van, amely v. a C. leveleinek pálháiból (pl. eper), a murvalevelekből (pl. mályva) v. egyéb levélképletből (l. o.) állhat.

Csészés kövek. Erratikus tömbök, dolmenek és más megalitikus emlékek felületén gyakran fordulnak elő 5—30 cm. átmérőjű, kivájt kerek mélyedések. A mélyedések rendszerint kisebb-nagyobb csoportokban helyezkednek el a kő felületén. Néha 70—80 mélyedés is van egy kövön. Elrendezésükben többnyire nincs látható rendszer, de némelykor kör alakban vannak csoportosítva és egyes mélyedéseket kereszt alakban, T alakban, v. másként keskeny vályuk kötnek össze egymással. Bár kétségtelen összefüggésben vannak a megalitikus emlékekkel, oly helyeken is fordulnak elő, ahol egyéb megalitikus emlékeket nem észleltek. Egykori rendeltetésük még megfejtetlen, legvalószinübb, hogy valamely vallásos cél szolgálatára készültek. Az áldozati állatok vérének felfogására, kisebb áldozatok elhelyezésére aligha, mert a megalitikus emlékek függőleges lapjain is előfordulnak. Az sem valószinű, hogy mint régebben vélték, csillagtérképek volnának. A csoportok valószinüleg jelvények, amelyeknek magyarázatát nem ismerjük.

Csészeszárny (növ., *Polygala* L., pacsirtavirág), a Polygalaceae család génusza, 200 fajjal a földön elszórva, legnagyobb számmal Amerikában. Egyéves v. évelő füvek, cserjék, egyesek fák. Virágukon a 2 belső csészelevél *(ala)* rendesen hosszabb, mint a 3 külső és sziromszerű. Hazánkban számos faj ismeretes: *Polygala vulgaris* L., *Polygala major* Jacq., *Polygala amara* L. stb. Az északamerikai *Polygala senega* az officinális *radix senegae*-t szolgáltatja. Ez izzasztó, vizelethajtó, erősítő orvosság, különösen mellfájásban és vízkórságban használatos. Tartalma a *senegin.* A *Polygala amara* füve (herba Polygalae amarae) ma már csak népies orvosság szárazbetegség ellen. L. még *Ala.*

Cseszkája-öböl, az Északi jeges tenger öble Kanin-félsziget, Kolgujev-sziget és európai Oroszország között.

Cseszkó, népies szó, a. m. csizmadia, főleg politikus csizmadia.

Csesznek, kisk. Veszprém vm. zirczi j.-ban, (1910) 887 magyar lak., vasúti állomás; u. p. Bakonyszentkirály, u. t. Bakonyszentlászló. Romokban heverő vára mint a Rédei, másként Csesznekycsalád tulajdona már 1323 előtt fennállott; 1392—1478-ig a Garai-család birta; a XVIII. sz. elején még védhető állapotban volt és csak a XIX. század elején rombolták le felső parancsra. Hagyomány szerint emlékezetes az a szikla, melyet a nép Gara székének nevez és az a magányos sziklán álló, hajdan híd által a palotával összekötött torony, melyben az Esterházy grófok családi levéltárát őrizték. A vár alatt barlang terül el. C. templomában nevezetes régi harang van. V. ö. Vasárnapi Ujság 1856. 52. sz.

Cseszora, közs. Bihar vm., most *Cseszvára* (l. o.).

Cseszte (Schattmannsdorf), kisk. Pozsony vm. szempczi j.-ban, (1910) 1695 tót és német lak., postahivatallal és telefonállomással; szép csúcsíves templommal. C. 1560 máj. 10. Ferdinánd királytól hűségeért címert és kiváltságokat nyert.

Csesztreg, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 1170 magyar lak.,; postahivatal, u. t. Baksa.

Csesztve, kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 628 magyar és tót lakossal, gyümölcs-

termeléssel; u. p. Balassagyarmat, u. t. Mohora. Határában különféle régiségeket találtak. V. ö. *Kálnay* Nándor, C. község történelme és leírása (Budapest 1884).

Cseszvára (azelőtt: *Cseszora)*, kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 614 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyarcséke.

Cset *(Csete)*. Régi magyar személynév, mely népies neveink közt gyakran előfordul.

Csetátye Boli, l. *Bol vára*.

Csetátye máre, a *Verespatak* mellett levő Kirnik hegység kráteralakú kivájásainak, melyek csipkés sziklaperemeikkel váraknak látszanak, népies neve.

Csetebota a. m. ügyetlen; *csetleni-botlani*, ikerszavak, a. m. céltalanul jönni-menni.

Csetény, kisk. Veszprém vm. zirczi j.-ban, (1910) 1152 magyar lak.; postahivatal, u. t. Zircz.

Csetepaté, a harcnak legkisebb, legjelentéktelenebb formája. Nagyobb erők összetüzéséből ütközet (l. o.) származik, míg az ellenséges főerők mérkőzését csata (l. o.) elnevezéssel jelöljük meg.

Cseterőcz (azelőtt: *Sterusz)*, kisk. Nyitra vm. pöstyéni j.-ban, (1910) 588 tót lak.; u. p. és u. t. Verbó.

Csetfalva, kisk. Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1910) 548 magyar lak.; u. p. és u. t. Tiszaújlak.

Csetnek (Stittnik), nagyközség Gömör vm. rozsnyói járásában, (1910) 1473 magyar és tót lakossal, vasúti állomás, posta- és távíróhivatallal. Jelentékeny bányászat és kohászat folyik itt, vannak antimonércbányák, barnavaskő, mangánérc- és kénkovandbányák, Sárkány örökösei Concordia vasműve, rézhámor és hengerelő. A község ősrégi evang. templomában nevezetes régi falfestmények vannak (restaurálta Gróh István 1909), továbbá Árpádkori régi faragványos fapad és keresztelő medence 1400-ból. A C.-en azelőtt termelt illatos dohány országos hírű volt. C. neve a bányászat és ércolvasztás bölcsőkorára vezet. 1243-ban IV. Béla Pelsócczel együtt Bebek Detriknek és Fülöpnek adományozta. 1328-ban Róbert Károlytól Pelsócczel együtt Korponáéhoz hasonló jogokat nyert, tudniillik tolvajlások és gyilkosságok esetén biráskodást, pallosjogot, heti vásártartás jogát s vámmentességet országszerte. A város ezen szabadalmakkal 1759-ig élt, midőn Mária Terézia tőlük megfosztotta. 1781-ben II. József, 1791. II. Lipót előbbi jogaiba visszahelyezte. Sokat szenvedett a XVI. sz.-ban a két ellenkirály közti háborúban is, minthogy lakói a két párt közt megoszoltak. 1555-ben a döghalál 526 ember életét oltotta ki; a törökök is kirabolták és feldúlták az egész várost. A XV. sz.-ban a huszita vallás szellemével ismerkedett meg, 1545—1568-ig a szepesi tudósok és kereskedők által Luther tanai is könnyen találtak fogékony talajra. A város délkeleti síkján vár állott.

Csetneki csipke, l. *Csipke*.

Csetneki dohány, l. *Dohány*.

Csetnekvölgyi h. é. vasút. Csatlakozik a Máv. bánréve-dobsinai vonalához Pelsóczön és É.-ra Nagyszabosig terjed Gömör és Kishont vm. területén. Pelsóczön csatlakozik a Murányvölgyi h. é. vasúttal is. Megnyílt 1894 szept. 13. Hossza 24 km., legnagyobb emelkedése 21‰, az ívek legkisebb sugara 200 m. Üzemét a Máv. látja el. Beruházási tőkéje 1.814,000 K, elsőbbségi részvény 1,563,600 K.

Csetneky *(csetneki)*, a pelsőczi Bebekekkel közös eredetű ősrégi *család*, melyet a népmonda egy kincset lelő juhásztól származtat, hibás föltevés szerint pedig külföldi eredetű bányászcsalád (l. *Bebek)*; minden további találgatásnak útját vágja egy 1334-iki oklevél, mely a Bebek- és C.-család közös ősét, Kopasz Detre fia Benedeket egész határozottan *Akuds* nembelinek mondja (Anj. Okl. III. 65.), aki több ezen korbeli okmány szerint közelebbi vérségben volt a szintén oklevelesen Akus nembelieknek (Anj. Okl. III. 16.) ismert Cselenfiakkal, a Méhy és karancssági Sághy-családok őseivel, ellenben a nemzetség leghatalmasabb ágával, a borsodi Ernefiakkal, úgyszintén a Michk bánnal (tőle ered a peleskei Eördögh-család), az Álmos fiakkal (Csire- és Pocsaji-család) és a Chelleus fiakkal (Thoroczkay-család), valamint a csepei Ákos, Zoltán, deregnyei Daróczy, Deregnyey, Upory stb. családokkal való vérségre vonatkozó közelebbi adatok hiányoznak. Az első ismert ős, Máté, a XIII. század első felében élt. Fiai: Detre és Fülöp a tatárok ellen kitüntetvén magukat, IV. Bélától 1243-ban a fiuörökösök nélkül elhalt Bors comes egykori birtokát, Chetneket kapták; testvérük, Ákos (1254—1271) fehérvári kanonok, budai prépost és a királyné kancellárja volt. Fülöp ága unokájában, Lukácsban (1334) enyészik el; Detre (1243—62), ki Kopasznak vagy Zaarnak mondatott, két fiut hagyott maga után: Detrét (1278) és Benedeket (1278—1318. el.), aki már viselte a C. nevet. Ez utóbbinak hét fia közül Domokos a Bebek-családnak lett az őse. Miklós «Kun»-nak is neveztetett, a többi (l. *C. János)* rendszerint C. néven fordul elő. A család későbbi tagjai közül Vörös Miklós, László fia, testvérével Jánossal együtt 1412-ben aláírta a Zsigmond magyar és Jagello Vladiszláv lengyel királyok közti békeszerződést; testvérük volt még *László* püspök (l. alább). Miklós fia György 1393. főasztalnok, 1402. gömöri főispán. C. János, András fia, 1505. Gömör vmegye követe a rákosi országgyűlésen. C. Zsigmondot, Miklós fiát, mint János-pártit, Ferdinánd hívei több ideig fogságban tartották, mignem 1533-ban Katzianer szabadon bocsátotta. Kihalt a család C. Istvánban (1594) és C. Ferencben (1604 körül). Címere, mint a Bebek-családé, az Ákos-nemzetség patriarchakeresztje: a pajzs fölötti sisakból páncélos koronán férfialak nyúlik föl, egy-egy halat tartva mindkét kezében. V. ö. *Nagy* I., Magyarorsz. Csal. III. 29; *Wertner* M., Magyar nemz. I. 70; *Némethy* Lajos, Adatok a C.-család genealogiájához (Turul I. 1883); *Karácsonyi* J., Magyar nemzetségek (I. 95 s kk.).

1. *C. János*. Az Ákos-nemzetségből származó s a Bebekkel rokon Csetneky-család tagja. Mint I. Károly hű embere sokat harcolt Csák Máté ellen, de 1318. szerencsétlenül, mert fogságba esett. Kiszabadulván, testvéreivel megosztozkodott s ez alkalommal kapta Csetnek egy részét birtokul. 1339. az osztrákok ellen harcolván, újra fogságba jutott. Élt még 1351-ben is. V. ö. Anjoukori okm. I. 455. III. 535. V. 519.

2. *C. László*, 1397—1439-ig esztergom-szentgyörgymezei prépost volt, s mint ilyen jelen volt a konstanzi zsinaton (1417). Zsigmond királynak kedves embere lévén, a királyi kápolna igazgatójává (1423) és utóbb (1425) a János-lovagok budafelhévvizi és esztergom-szentkirályi házainak kormányzójává lőn. 1432-ben a királyné kancellárja volt, végre 1439. megkapta a nyitrai püspökséget, de a pártviszályok miatt úgy látszik, a római szentszéknél sohasem szereztek számára megerősítést. Megh. 1447. V. ö. Turul I. 39—41.

Csetrás-hegység v. *Nagyági hegység*, a Bihar-hegység Erdélyi Érczhegység neve alá foglalt részének egy csoportja; e csoport Hunyad vármegyében a Maros jobboldalán a gyógyi és lunkoji völgyek közt Algyógytól Nagyágon át Brádig DK—ÉNy-i irányban vonul; hossza egyenes irányban 25, kanyarulatai irányában 35 km. Főbb csúcsai a Nagy-C. (Csetrás, 1077 m.), Hajtó (1046 m.), Gurgujáta (1036 m.) és Dzsámena (981 m.) A C. vázát andezites kőzetek alkotják és pedig egyrészt quarcos (dacit), másrészt quarcnélküli andezitek (amfiból-andezitek), melyek valószinüleg két különböző korú vulkáni kitörés eredményei; e kitörés az idősebb képződményeket (melafir, kárpáti homokkő és mediterrán rétegek) szétdarabolta s így ezek az andezites hegyek szegélyén fordulnak elő; a porfir a melafiron tört keresztül s utóbbi társaságában több száz méternyi magas sziklákat alkotó szirtes mészkő is fordul elő. A C.-ben nagyjelentőségű bányászat folyik, nevezetesen aranyra, ezüstre, ólomra, rézre, kénre, arzénre, tellurra stb. A legjelentékenyebb bányahelyek Nagyág, Boicza, Nádfáva, Herczegány, Porkura, Kriscsor, Ruda és Valisora.

Irodalom. Inkey Béla, Nagyág földtani és bányászati viszonyai, Budapest 1885; Primics György, Geologiai megfigyelések a C. területén (Földtani Közlöny. XVIII. évf. 1888. 5—31.); Inkey Béla, Egy feltünő vonás Nagyág vidékének domborzatában (Földt. Közlöny. X. évf. 1880. 16.); Primics, A Cs. geologiája és érctelérei (u. o., 1896).

Csetri, l. *Cselle.*

Csettenés v. *csettentés:* belélegzéssel, a levegő beszívásával ejtett csattantó hangok, melyek a legtöbb népnél csak lovak hívására vagy türelmetlenség nyilvánítása alkalmával vagy evés és cuppanó csókolódzás közben fordulnak elő. De néhány délafrikai nyelvben ezek a csettentő hangok rendes elemei a beszédnek (ang. clicks, németül Schnalzlaute). A kaffereknek három, a hottentottáknak négy, a busmanoknak hat különféle csettentő hangjuk van s ezek közül kettő-kettő is előfordulhat egy és ugyanazon szóban. Képzésük helye nagyrészt a *p, t, k* hangokéival egyezik. Vannak ilyen hangok némely északamerikai és melanéziai nyelvben is. A nyelvészetre nézve különösen azért érdekesek, mert oly korból való maradványoknak tekintik, melyben még nem tisztán artikulált hangokból állott az emberi beszéd.

Csetverik, orosz gabonamérték, a. m. $^1/_8$ csetvertj = 26·24 l.

Csetverka, orosz gabonamérték, a. m. $^1/_{32}$ csetvertj = 6·56 l.

Csetvertj, orosz űrmértékegység száraz tárgyakra, főleg gabonára, feloszlik 8 csetverikre à 8 garnicra = 209·907 l.; 16 C. = 1 last.

Csetvrtina, délszláv elnevezése azon negyedrésznek, melyet a törökországi, valamint a boszniai s hercegovinai jobbágyok az általuk használt földek terményéből évenkint a földesúrnak természetben vagy váltságárban fizetni tartoznak. A boszniai és hercegovinai jobbágyok földesúri tartozás (hakk) címen ugyan általánosságban a termés harmadát fizetik, de vannak vidékek, hol a földesúrnak csak egy negyed vagy ötöd, de viszont olyanok is, hol a fél termés jár. A negyedrendszer leginkább a novibazári szandzsákban divik. A C. török elnevezése *dörtleme.*

Csév, nagyk. Esztergom vm. esztergomi j.-ban, (1910) 1773 tót és magyar lak.; vasúti állomás, táviróhivatal; u. p. Dorog.

Cséve, az a hüvely, amelyre a fonalakat felgombolyítani szokás. Leggyakoribb alakja a *hengeres cső* alak, amely karimás, avagy karima nélküli, valamint a *kúpos cső* alak, amely alsó végén vastagodással (alapkúppal) lehet ellátva, avagy végig sima.

Csévélés v. *csőrlés*, az a művelet, amellyel a fonalakat a csévére (l. *Cséve)* fölgombolyítják. Karimás csévére a fonal a cséve egész hossza mentén gombolyíttatik fel, még pedig lehetőleg kis emelkedésű csavarvonalként, hogy sok fonál férjen el; karimanélküli hengeres csévére pedig nagy emelkedésű csavarvonalként, hogy a szélekről a fonalak le ne csússzanak. Kúpos csévéken, ha alapkúppal bir a cséve, a fonal a C. kezdetén az alapkúp palástjára gombolyíttatik, a további időszakban a már felgombolyított fonal alkotta kúppalástra úgy, hogy a kész cséve hengeres alakot nyerjen (l. *Cops)* s csak a vége marad kúpos; kezdő kúp nélküli csévékre a fonal gombolyítása nagyobb fáradsággal jár, mert az előbb leírt C. előtt az alapkúpot kell a fonálból készíteni.

Csévélő gép v. *csőrlőgép*, a fonalaknak hengeres vagy kúpos csévékre való gombolyítására való. Minden C. a cséve forgatását végzi és azonkívül a fonal vezetését, l. *Csévélés.*

Csevice, Nógrádmegyében általában a. m. savanyuvíz; mint kénesforrás l. *Parád.*

Cséza, régebben *séza* (a franc. *chaise*-ből), rugalmas, födetlen, könnyű kis kocsi.

Csezmice, a mai Belovár-Körös vármegyében Belovár és Gerdjevác közt feküdt. Ez volt szülőhelye a híres Janus Pannonius költőnek s azért őt magyarosan *Csezmiceinek* hívták. Rokonai még a XVI. sz.-ban is Csezmicey nevet viseltek és körösmegyei tisztviselők voltak. A C. név hibás olvasásából támadt a mult században a *Cesinge* név.

Csezmicei *János*, l. *Janus Pannonius.*

C. S. I. (ang.) a. m. *Companion of the Star of India*, az Indiai csillag-rend lovagja.

Csi (ang. *covid)*, kinai hosszuságmérték; felosztva 10 csunra; hely, sőt iparág szerint is különböző hosszat jelent; az Angliával kötött szerződésben 0·3581 m., a Francia-, Német- és Olaszországgal kötött szerződésekben 1 C. = 0·355 m.

Csiapanekok, indiánus törzs, l. *Chiapanekok.*

Csiaturi, a mangánbányászat középpontja a kaukáziai Kutaisz orosz kormányzóságban, a batum-tiflisz-bakui vasút egyik szárnyvonala mellett.

Csiba, kisk. Maros-Torda vm. marosi alsó j.-ban. (1910) 328 magyar lak., u. p.-Maros-Vásárhely, u. t. Nyárádtő.

Csibcsa *(chibcha, muisca)*, kihalt amerikai néptörzs, mely a mai Columbiában É.-on a felső Zuilától, D.-re egész Pastóig s Ny.-on az Atrato forrásaitól Ny.-ra Bogotáig uralkodott. Fővárosuk volt Guatavita, a mai Funja, s mint az ott talált épület-maradványok bizonyítják, aránylag magas kulturájuk volt. (V. ö. *Restrepo*, Los Ch. antes de la conquista española, Valladolid 1896). Nyelvük még a XVIII. sz. elején kihalt a néppel együtt. Amerika őskultúrájában a C.-nak fontos szerepük volt. A vasat ugyan nem ismerték, csak bronzzal dolgoztak, de azért élénk bányaművelést, főleg sóbányászatot űztek. Istenül tisztelték a napot és a holdat, melyhez kozmogonikus hagyományaik fűződtek. Tudtak pl. a vízözönről, szivárványról stb., templomaik nem voltak. Külön időszámításuk volt. 3 nap megfelelt 1 hétnek, 10 ilyen hét a mi hónapunknak. Egyébként 10-es rendszerben számítottak. Többnejűségben éltek. Házassági törvényeik a leányoknak kedveztek, még a trónt is a főnök leánytestvérének gyermekei örökölték. Temetési szertartásaik némileg emlékeztetnek az egyiptomiakra, még a mumifikálás, földalatti épített sírboltok is ide utalnak. Bővebben l. *Perui régiségek*.

Csibe vagy *csirke*, így nevezik a tyúkfajták-nak a tojásból kikelt fiókáit mindaddig, míg tenyésztésre alkalmasokká lesznek.

Csibehúr (növ.), l. *Spergula*.

Csibész v. *csirkefogó*, budapesti különleges elnevezése a fiatalkorú csavargóknak.

Csibor (állat), a. m. *csíkbogár* (l. o.).

Csibrák, kisk. Tolna vm. dombóvári j.-ban, (1910) 908 német és magyar lak., vasúti állomás, táviró, u. p. Kurd.

Csibuk, a magyar nyelvbe valószinüleg a törökből került, ahol nem a pipát jelenti, hanem a pipaszárat, még pedig a hosszú és borostyánkövekkel ékesített jázmin- v. rózsafából készült szárat. *Csibukcsi* az a szolga, aki urának elkészíti vagyis megtömi és meggyujtja a pipáját és arra ügyel, hogy a C.-készülékek rendben legyenek.

Csiby *Lőrinc (ditrói)*, erdész, szül. Ditróban (Csík) 1849 aug. 6., megh. Selmeczbányán 1903 márc. 23. 1874-ben lépett állami szolgálatba a beszterczebányai m. kir. jószágigazgatóságnál. 1895-től haláláig a selmeczbányai erdészeti akadémián az erdőhasználattan rendes tanára volt. Irodalmi munkássága az Erdészeti Lapokban megjelent közleményekre s főleg különböző találmányainak ismertetésére szorítkozik.

Csicsa. Somogyban az István név becéző alakjának használják, de, mint sok ilyen nevünk, ez is régi személynév. Igy pl. a XIII. sz. elején a Cupa falubeli Árvád fia és Monos testvére jön elő Chicha néven. (Vár. Reg. 348.)

Csicsa (növ.), l. *Elaeis*.

Csicsagov, *Vaszilj Jakovlevics*, orosz tengernagy, szül. 1726., megh. 1809. Részt vett 1765—1766-ig a jegestengeri expedicióban, az 1773—1775-iki török háborúban s 1790. a svéd-orosz háborúban legyőzte a svédeket Reval mellett. — Fia, *Pavel Vasziljevics*, hadvezér és tengernagy, szül. 1762., megh. Párisban 1849 szept. 1. 1812-ben átvette Kutuzovtól a moldvai orosz hadsereg vezérletét s megkötötte a bukaresti békét; majd a nyugati hadsereget vezérelte, s elfoglalta ugyan Minszket, de nov. 28. a franciák a Berezina mentén megverték. Ezért elvesztette a cár kegyét s Angolországba költözött, hol mentségére írta Retreat of Napoleon című emlékiratát (London 1817). Minthogy az 1834-iki cári ukáznak, mely minden külföldön lakó oroszt haza rendelt, C. nem engedelmeskedett, vagyonát elkobozták s az orosz állampolgárok sorából kitörülték. Mémoirs-jai az 1812-iki hadjáratról 1855. jelentek meg (Berlinben) és 1862. (Párisban).

Csicsáky *Imre*, plébános, szül. 1860 aug. 21. Bácsalmáson. A teológiát Kalocsán és a budapesti egyetemen végezte. 1883-ban szentelték pappá. 1895-ben pápai kamarás, 1896-tól zsombolyai plébános, egyúttal az általa létesített Jesuleum r. kat. árvaház és a kat. leányiskolák igazgatója. Sokat foglalkozott Dante tanulmányozásával, melynek eredményei egész sorozat értekezésében jelentek meg. Költői fordításai közül kiemelendő: Dante Paradicsoma (Temesvár 1887) és XIII. Leo pápa összes költeményeinek fordítása (u. o. 1903). Eredeti költeményei és kisebb műfordításai spanyol, olasz, francia, angol és német költőkből és a Szentirásból egy kötetbe gyüjtve jelentek meg: *C. költeményei és kisebb műfordításai* (Temesvár 1888).

Csicsek *(cici)*, így hívják Isztria egy részében az ott lakó szlávokat. Régebbi írók azt tartották, hogy a C. és csiribirik kelta-román maradékok. Miklosich véleményét se fogadja el a mai tudomány, hogy elszlávosodott románok (vlachok), mert Biedermann kutatásai (Neuere slav. Siedelungen auf süddeutschen Boden, Stuttgart 1888) igazolják, hogy a C. szerb-horvát menekültek, akik futva a török elől, a XVI. sz.-ban kerültek mai lakóhelyükre. Kétségtelen, hogy köztük sok vlach is volt, de ma már elszlávosodtak.

Csicser, kisk. Ung vm. kaposi j.-ban, (1910) 1200 magyar lakossal, postaügynökség, u. t. Nagykapos.

Csicsér, kisk. Arad vm., l. *Maroscsicsér*.

Csicseri Bors, *Ágai* Adolf (l. o.) álneve.

Csicseri borsó (növ.), l. *Cicer* és *Lathyrus*.

Csicserics *Miksa (bacsányi)*, cs. és kir. vezérőrnagy, szül. Aradon 1865 márc. 3. A bécs-újhelyi katonai akadémia elvégzése után a 38. ezredhez nevezték ki hadnaggyá. A hadiiskola elvégzése után a vezérkarba osztották be. 1892-ben Kasanba küldetett az orosz nyelv elsajátítására. Az 1904—1905. évi orosz-japán háborúban mint az Osztrák-magyar monarchia katonai megbizottja Kuropatkin főhadiszállásán tartózkodott. Itt szerzett tapasztalatait Unser neues Feldgeschütz és Die Schlacht című munkáiban írta meg. Jelenleg a cs. és kir. 30. gyalogdandár parancsnoka.

Csicserke *(Linaria* L., állat), l. *Lenike*.

Csicsimé-madár (állat), az erdei pinty *(Fringilla coelebs* L.) népies neve.

Csicsmány, nagyk. Trencsén vm. illavai j.-ban, (1910) 1452 tót lak., u. p. Facskó, u. t. Rajecz.

Csicsó, 1. nagyk. Komárom vmegye csallóközi j.-ban, (1910) 1359 magyar lak., postahivatal, u. t.

Tany-Nemesócsa. — 2. *C.*, kisk. Somogy vm., l. *Somogycsicsó.*

Csicsógombás (azelőtt: *Gombás)*, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 761 oláh lak., u. p. és u. t. Galgó.

Csicsógyörgyfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 1410 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Retteg.

Csicsóhagymás, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 512 oláh lak., u. p. Csicsókeresztúr, u. t. Retteg.

Csicsóholdvilág, kisk. Alsó-Fehér vm. balázsfalvi j.-ban, (1910) 1113 oláh és német lak., u. p. és u. t. Mikeszásza.

Csicsóka *(Helianthus tuberosus L. topinambur)*. Gumói végett termesztett fészkes virágú növény A gumók egy szénhidrátot (inulin) tartalmaznak s takarmányozásra használják fel. Talajigénye csekély, jóformán minden talajban megterem, ha egyszer elszaporodott, szinte kiirthatatlan, mert évelő és nagy sarjadzó képességű növény. Vetése hasonlít a burgonyáéhoz. Gumói télen nem fagynak meg, ezért felújítása úgy történik, hogy a gumók egy részét tavasszal visszahagyják a földben. Gumótermése 66—110 q lehet kataszt. holdankint. Eltartani nehéz, ezért csak annyit szednek ki belőle, amennyi pár napra szükséges. Leginkább ősz végén, télen át és kora tavasszal sertésekkel turatják ki. A C.-takarmányt leginkább sertésekkel szokás feletetni, s ebből a célból nem szedik ki a földből, hanem kituratják. Gumóit különben lovakkal, csikókkal is szokás etetni, mert ezek részére a burgonyánál egészségesebb takarmányt szolgáltat. Szárát és leveleit is fel lehet etetni úgy zölden, mint szárítva a juhokkal, sőt ha sok szár áll rendelkezésre, besavanyítással is szokásos azt konzerválni. L. még *Helianthus.*

Csicsóka, kisk. Zemplén vm. varannói j.-ban, (1910) 303 tót és magyar lak., u. p. és u. t. Varannó.

Csicsókeresztúr, kisk. Szolnok-Doboka vm. betleni j.-ban, (1910) 819 oláh és magyar lak., vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Retteg.

Csicsó Mári, a *Babszem Jankó*-féle (l. o.) mesealakok nőnemű párja. Lugossynak Ipolyinál idézett (Magy. myth.) adata szerint Felsőbányán ismeretes.

Csicsómihályfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 681 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Retteg.

Csicsópolyán, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 706 oláh lak., u. p. és u. t. Retteg.

Csicsóújfalu, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 669 oláh lak., u. p. és u. t. Retteg. Határában *Csicsó-vár* (l. o.) romjai vannak.

Csicsova, Zomborhoz tartozó puszta Bács-Bodrog vm.-ben, (1900) 700 lak., u. p. és u. t. Zombor.

Csicsó-vár, Szolnok-Doboka vm.-ben, Csicsóújfalu mellett. A XIV. sz. elején a Kán-nemzetségbeli László vajdáé, majd fiaié volt, s nagy szerepet játszott az Erdély birtokáért folyt harcokban. 1317-ben I. Károly király hadvezérét, János pincemestert e vár alatt verte meg a lázadó Majs fia Majs. Később a királypártiak ostrom alá vették, de várnagya, Emich fia Miklós (a czegei Vas család tagja) hősiesen védelmezte s csak 1321 nov. 1. adta fel Széchényi Tamás vajdának, teljes bűnbocsánat kikötésével. Utóbb a Losonczi Bánffyaké lett. A XVI. sz.-ban pedig Péter moldvai vajdáé volt. 1538-ban négy hónapi ostrommal vítta meg Szapolyai János király. Ma romokban hever.

Csicsörke *(Serinus,* állat), az éneklők *(Passeriformes)* rendjébe tartozó madárnem. Csőre kicsiny, tömzsi, tompahegyű, szinezete és nagysága a csízekre emlékeztet. Legtöbb faja Afrikában él, Közép-Európában és hazánkban csak egy faja: a cinegenagyságú közönséges C. (*S. serinus* [L.]) él; alapszíne zöld és sárga, szárnya és farka barna, világos szegéllyel és zöldes árnyalattal; csőre és lába szarubarna. Hossza körülbelül 11·5, szárnya 6·6, farka 5·2, csőre 0·6, csüdje 1·3 cm. Hazánkban mindenütt állandóan gyakori, télen csapatosan kóborol.

Csicsvaalja, Telekházához tartozó puszta Zemplén vm. varannói j.-ban, (1900) 196 lak. Mellette vannak *Csicsva-vára* (l. o.) romjai.

Csicsvai könyv, l. *Csicsva-vára.*

Csicsva-vára, Felső-Zemplénben, közel Varannóhoz, az Inócza-hegy gerincének végső ormán fekszik, melyet két oldalról vesz körül az Ondovával itt egyesülő Ollyka patakja. Okiratokban legelőbb 1350. fordul elő, mint a Rozgonyiak kővára. A XVI. sz.-ig a Rozgonyi-család tulajdona; 1527. Homonnai Drugeth Istváné, kinek hajduit Szapolyai János szétverte, C.-t felgyujtatta, úgy hogy Drugeth István futásban kényszerült menedéket keresni. Ez alkalommal égtek el Zemplén vmegye itt tartott irományai. 1678-ban Thököly Imre foglalta el Homonnai Drugeth Zsigmondtól. A rákövetkező háborús világban Zemplén vmegye itt tartotta gyűléseit. II. Rákóczi Ferenc is birtokába ejtette a várat, melynek megrongált falai 1704. kijavíttattak. Ettől fogva magyar kézen volt 1711-ig; ekkor azonban gróf Barkóczi Ferenc, Rákóczi dandárnoka, ostrom nélkül átadta a császáriaknak, s maga is hozzájok pártolt. Laucken császári tábornok széthányatta a katonai szempontból teljesen értéktelen várat. A rommá lett vár, az alatta elterülő Csicsvaalja pusztával együtt, a Barkócziak birtokába ment át, s egész a legújabb ideig az övék maradt. Itt tartották volna hajdan az úgynevezett *csicsvai könyvet*, melybe minden hazugságot beírtak. Innen a közmondás: Ezt is beírhatják a csicsvai könyvbe.

Csiffár, kisk. Bars vm. verebélyi j.-ban, (1910) 707 magyar és tót lak., postahivatal, u. t. Verebély.

Csiftlik. Az 1274. évi Ramazán hó 7. (1858 május 8.) kelt török földbirtok-törvény 131. §-a szerint az a földdarab, melyet évenkint bevetnek, s két ökörrel művelnek. A *csift* szó maga pár-t jelent, tehát csiftlik a. m. két ökörnyi föld. A C. területe jó minőségű földnél 70—80 dönüm, közép minőségűnél 100, s rossznál 130 dönüm (l. o.). Közönséges értelemben C. alatt azonban nemcsak a föld értendő, hanem az annak miveléséhez szükséges épületek, gazdasági fölszereléssel, jószág, vetőmagok stb. *C. száhibi* a földbirtokos, mezei gazda neve, míg a földmívelőt, mezei munkást, parasztot *csiftcsi*-nek hívják, szlávul *kmet.*

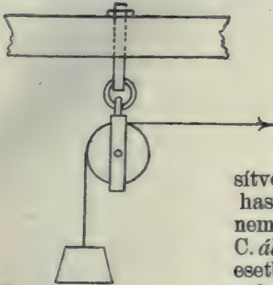
Csifu *(Cheefoo)*, az idegeneknek is megnyitott kikötőváros San-tung kinai tartományban, a Pecsili-öböl bejáratánál, (1909) 95,000 lak., foly-

ton növekvő kereskedelemmel (1909. 18·7 millió K bevitel és 12·6 millió K kivitel). Többféle hittérítő székhelye.

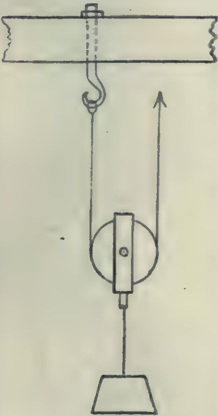
Csiga. Régi magyar személynév, mely a Zaah nemzetségnél volt használatban.

Csiga (állat), l. *Csigák.*

Csiga, a mechanikában az ú. n. egyszerű gépek egyike. Áll egy tengely körül forgatható korongból, mely kerületén a kötél v. lánc fölvételére szolgáló mélyedéssel van ellátva. Ha a tengelyt tartó keret vm. szilárdan álló tárgyhoz van erősítve, ugy, hogy a C. használatkor helyzetét nem változtatja, akkor a C. *állónak* neveztetik. Ez esetben a C. egyedül az erőnek célszerű irányváltoztatására szolgál, a teher egyensúlyozására szükséges erőnek oly nagynak kell lennie, amilyen nagy a teher, emeléskor a mozgás előidézésére és a mozgás akadályainak legyőzésére valamivel nagyobbnak. Az *1. ábra* által feltüntetett esetben pl. a tehernek függélyes irányú emelkedése vízszintesen működő erő által eszközöltetik. Az erő és a teher által befutott utak egyenlők. Ha a C. a *2. ábrában* feltüntetett módon alkalmazva a teherrel együtt emelkedik, akkor a C. *mozgónak* neveztetik. A kötél párhuzamos ágainak mindegyikére a teher fele esik, az egyik felét a kampó viseli, ennélfogva a terhet egyensúlyban tartó erő a teher felével egyenlő, emeléskor valamivel nagyobb. Az erő által végzett út a teher emelkedésénél kétszer nagyobb. Lásd még *Egyszerű gépek.*

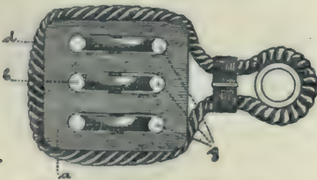

1. ábra.

2. ábra.

A C.-k a *hajókon* — természetesen a hozzátartozó kötelekkel együtt — igen sokféle módon és különféle alakban jönnek használatba. A vas C.-t rendszerint csak lánc- vagy sodrony-kötelekkel, a fából készült C.-t pedig többnyire csak közönséges kötéllel használják. Egy szokásos alakú C.-t mutat *3. ábránk*, amelyen *a* a C.-héj, az egész szerkezetnek a hüvelye, ezt átfogja a *d* C.-nyakló, amellyel a C. vm. tárgyra akasztható v. erősíthető, *g* a C.-üreg, melyben a *b* C.-korongok a tengelyül szolgáló C.-szegen forognak. A korongok száma szerint vannak egyszerű C.-k, kettős C.-k, három- és négyszeres, továbbá fél C.-k és ezek között olyanok, melyeknek korongvastagsága 5—25 cm. között váltakozik, ami szintén megkülönböztetésül szolgál. Alakra nézve a tengerészetnél sokféle C. van használatban, ilyenek: az iker-, súly-, talpas-, állas-, forgó-, szár-ikercsigák. A fél C.-khoz tartoznak végre a macskafejek, gurulák és a mandula-csigák.

3. ábra. Háromhengeres kötélnyaklós csiga.

Csigabiga (állat), általában a *Helicidae* családba tartozó csigák, különösen pedig a nagy *kerti csiga* (Helix pomatia L.) neve, melynek húsát néhol eszik; különben egyszerüen *csigának* is nevezik.

Csigaforgató *(Haematopus,* állat), l. *Haematopus.*

Csigafúró, szög-, cigány- v. svájci furó, gyakran a csavarfurót nevezik így. Kisebb lyukak fúrására a C. igen jó, nagyobbakra a csavarfuró alkalmasabb. — Hiánya, hogy nyomni kell, a forgácsot pedig ki nem hányja, tehát könnyen átmelegedik.

Csigahegy, az Aranyos bal oldalán, Torda-Aranyos vmegyében, szép kövületekkel.

Csigajárat, l. *Fül.*

Csigák v. *Haslábuak (Gastropoda, Cephalophora; két képmelléklettel),* a puha- vagy lágytestüek *(Mollusca)* állatkörének egyik osztálya. A kagylókkal (l. o.) ellentétben jól elkülönült fejük van, ezért Cephalophoráknak, azaz fejhordóknak is nevezik; héjuk, ha megvan, csigajáratban csavarodott, innen nyerték a «csiga» nevet; izmos lábuk a has hosszában fekszik, talpforma, innen ered a «haslábuak» elnevezés. Testükön rendesen a lágytestüekre jellemző testrészek: az izmos *talp, fej, zsigerzacskó* és a *héjat* elválasztó *köpeny* jól megkülönböztethető; e részek valamelyike csak ritkán maradt vissza a fejlődésben. A *talp* a hasoldalon foglal helyet és helyváltoztatásra szolgál. A *fejen* vannak a megduzzasztható és visszahúzható *tapogatók* és a *szemek,* melyek vagy a tapogatók tövében, vagy a tapogatók csúcsán találhatók; úgy a szemek, mint a tapogatók páros számban fordulnak elő, csak a nyeles szemű tüdős C.-nak van két pár tapogatójuk. Utóbbiaknál a csöves tapogatók belül üresek s vérrel megduzzaszthatók; visszahúzásukra külön izmok valók, melyek a tapogatók belsejében rejtőznek. A C. belső szerveinek legnagyobb része a hátoldali nagy zsigerzacskóban található. Itt van a bélcső, a középbéli emésztőmirigy (máj) és az ivarszerv. Az utóbbi két szerv, főleg pedig a középbéli mirigy oly nagy, hogy a zsigerzacskó falát erősen kiduzzasztja és, ami a C.-ra rendkívül jellemző, a kiduzzadt rész spirálisan felcsavarodik. A *köpeny* alapjában véve bőrkettőzet, mely a C. hátoldalán ered és a test nagy részét beborítja; a test és a köpeny között van a kopoltyuüreg, melyben a lélekzés szolgálatában álló kopoltyuk találhatók. A tüdős C.-nál a kopoltyuüregben levő kopoltyuk a szárazföldi életmód következtében

visszafejlődtek; az ekként módosult lélekzőszervüket szokás «tüdő»-nek nevezni, jóllehet semmi összefüggésben sem áll a magasabbrendű állatok tüdejével. A C.-nál a köpeny páratlan szerv. A köpeny választja el a héjat, úgy hogy a köpeny alakjától függ a csigaház alakja. A csigaház szerves alapállományból és beléje rakódott szervetlen mészsókból áll; keresztmetszetén rendesen 3 réteg különböztethető meg, nevezetesen: 1. kutikuláris réteg; 2. oszlopos réteg és 3. lemezes réteg, utóbbi alkotja az ú. n. gyöngyház-réteget, mely különösen némely tengeri csigán pompás színekben ragyog (pl. *Haliotis).*

A csigaház ritkán részarányos teknő- vagy kúpalakú, rendesen részaránytalan, pörgén csavart, lapított s innen kiindulva minden átmenetet mutat a torony- és orsóformához. Az egyes csigajáratok majd többé-kevésbbé födik egymást, majd pedig jóformán egészen szabadok s majd jobbról-balra, majd pedig balról-jobbra csavartak és számuk az egyes fajoknál állandó, de 20-nál nem nagyobb. A csigaházakon a következő részeket különböztethetjük meg: 1. a *varrat*, az egyes járatoknak érintkezéspontja s ez alsó és felső lehet, a legfelső varrat aztán a *csúcs*, amelytől kezdődik a járatok számítása. Az első járat, amely már embriókorban is megvan, a *mag*. A legalsó járat a *száját* v. *nyílást* zárja körül, amelynek szegélyét *nyílásperemnek* nevezik. Ha a nyílásperem egyszerű, akkor *épszélünek*, ha pedig csatornaszerüen kihúzott, akkor *csövesnek* mondjuk. A csigaház középponti része a *tengely* v. *orsó*, amely körül csavarodnak a járatok. A nyílást gyakran egy *fedő* zárja el, amely ha éppen a nyíláson van, *fölületes*, ha pedig a járatba mélyebben behatol, akkor *bemélyedt fedő* nevet visel s rajta egy *belső* és egy *külső oldalt* különböztetnek meg. Igen sok esetben e fedők hiányzanak s helyüket az ú. n. *zárólemezek* töltik be. A legtöbb csigának a háza jobbra csavarodik. Ritkán a köpeny és így a héj is teljesen hiányzik, vagy pedig a köpeny megvan, de a héj csenevész és külsőleg nem látható, mert a köpeny redője teljesen körülnövi. Az ilyen esetben hiányzik a zsigerzacskó is. Minthogy a héjnélküli csigafajok lárváinak van köpenyük és héjuk, a héj- és köpenynélküliséget nem ősi állapotnak, hanem visszafejlődés eredményének kell tekintenünk.

A belső szervek elrendezéséből fontos annak megemlítése, hogy csak kevés csigafajban helyezkednek el a belső szervek a kétoldali részarányosság szabályai szerint, a legtöbb fajnál a zsigerzacskó felcsavarodásával kapcsolatosan a bél, vese, kopoltyuk, szív, idegrendszer sajátszerű és különböző fokú részaránytalanságot mutatnak. A zsigerzacskó felcsavarodásával kapcsolatosan pl. a végbél a fej közelébe jutott s a többi belső szervek is követték ezt az áthelyeződést. A felcsavarodás következtében a baloldali részek a végbélnyíláshoz képest jobbra, a jobboldaliak pedig balra kerültek s a felcsavarodás fokával arányosan hajlandóságot mutatnak a részaránytalan elhelyezkedésre, amennyiben az egyik oldalon fekvő szervek (rendesen a jobboldaliak, tehát a felcsavarodás előtt eredetileg a baloldalt fekvők) visszafejlődnek.

A szájnyilás a test elülső részén, a fejen található. A szájüregben két, a C.-ra jellemző szerv: az állkapocs és a reszelő (radula) ötlik szembe. Az állkapocs kiemelkedésekkel rovátkolt, kemény, ívesen hajlott chitinlemez; a reszelő az ú. n. nyelvet borítja s felszinét szabályosan s az egyes csigafajokra jellemzően elrendezett fogak teszik érdessé. Az állkapocs és a reszelő a táplálék felaprítására való. A szájüreg után következik a nyelőcső, majd a gyomornak nevezett középbél, mely hatalmas középbéli emésztő miriggyel (helytelenül máj) áll összefüggésben. Az utóbél rendesen vékony-, vastag- és végbélre különül. A szájüregbe nyilik rendesen egy pár nyálmirigy is, melynek váladéka némely tengeri csigafajnál (pl. *Dolium)* szabad sósavat (5%) tartalmaz.

A zsigerzacskó spirális fölcsavarodásának hatása leginkább meglátszik a szíven, a kopoltyukon és a vesén. Csak kevés csigának *(Fissurella, Haliotis)* belső szervezete emlékeztet a kagylókéra, amennyiben szívükön az utóbél megy keresztül, továbbá jobb- és baloldali kopoltyujuk, jobb és bal veséjük és 2 szívpitvaruk van. A legtöbb csigán a spirális felcsavarodás részaránytalanságot okozott s ennek következtében kopoltyujuk, veséjük és szívpitvaruk páratlan szerv. Az egyik oldali kopoltyu visszafejlődésével együttjár az ugyanazon oldali szívpitvar visszafejlődése. Utóbbi jellemvonásnak rendszertani jelentősége van s aszerint, amint a kopoltyuk a hátsó vagy a mellső testfelen vannak, megkülönböztetnek hátulkopoltyus *(Opisthobranchiata)* és elülkopoltyus C.-at *(Prosobranchiata).* A hátulkopoltyus C.-nál a szív kb. a test tengelyében fekszik s minthogy mögötte vannak a kopoltyuk és hátulról ömlik bele a kopoltyugyüjtőér, a szív pitvara hátrafelé tekint és előtte van a szív kamrája, melyből a fej irányában indulnak ki a testet vérrel ellátó nagy osztóerek. A csavarodással, vagyis a kopoltyunak az elülső részre való áthelyeződésével kapcsolatosan a szív 90°-nál nagyobbfokú csavarodást szenved, minek következtében a szív pitvara a test elülső, a szív kamrája és a nagy osztóerek pedig a test hátulsó része felé tekintenek. A C. szíve mindig artériás vért tartalmaz. Hajszálerek nincsenek; az osztóerek végét a gyüjtőerek kezdetével szövetközti hézagok, ú. n. lacunák kötik össze. Vérük szinteleu; sok csigafajnak (pl. ehető csigának) vére kékes, ami réztartalmú fehérjétől, a haemocyanin-tól ered. Veséjük a szív közelében fekszik; a nitrogéntartalmú bomlástermékek húgysav, guanin és xanthin alakjában hagyják el a C. testét. Csak kevés csiga lélekzik bőrén keresztül, rendesen kopoltyukkal, a tüdős C. pedig módosult kopoltyuzacskójuk (ú. n. tüdő) segítségével lélekzenek.

Az idegrendszer három pár idegdúcból áll, nevezetesen a tapogatókat és a szemet beidegző felső garatdúcból, a bél alatt fekvő és az egyensúlyozó szerv szomszédságában fekvő talpdúcból és a zsigerdúcból; ez a három fődúc eresztékekkel függ össze. A C.-ra jellemző, hogy a most felsorolt három idegdúcon kívül még két idegdúcuk van, jelesen a köpenydúc és a szaglódúc. Ez utóbbi két dúc a C.-nál mindig jól megkülönböztethető, ellenben a többi puhatestüeknél a zsi-

CSIGÁK I. (TENGERI CSIGÁK.)

1. Tövises bíborcsiga (*Murex brandaris*); 1a. petecsomója. — 2. Fülcsiga (*Haliotis tuberculata*). — 3. Csillagcsiga (*Doris tuberculata*). — 4. Fátyolos csiga (*Tethys leporina*). — 5. Tutajos csiga (*Janthina bicolor*). — 6. Tengeri nyúl (*Aplysia depilans*); 6a. petecsomója. — 7. Házas tengeri pillangó (*Hyalea tridentata*). — 8. *Umbrella mediterranea*. — 9. *Creseïs acicula*. — 10. *Pterotrachea coronata*. — 11. *Chromodoris elegans*. — 12. *Natica hebraea*. — 13. *Oxygyrus Keraudrenii*. — 14. *Flabellina affinis*. — 15. Féregcsiga (*Vermetus gigas* [sötétebb] és *Protula intestinum*). 16. Trombitacsiga (*Tritonium nodiferum*). — 17. Hordócsiga (*Dolium*) petecsomója.

»Csigák« cikkhez.

CSIGÁK II. (TÜDŐSCSIGÁK.)

1. *Bulimus montanus.* — 2. Berki csiga (*Helix nemoralis.*) — 3. Ehető csiga (*Helix pomatia.*) — 4. *Testacella haliotidea.* — 5. Erdei meztelen csiga (*Arion empiricorum.*) — 6. *Achatina zebra.* 7. Kerekszájú csiga (*Cyclostoma elegans.*) — 8. Üvegcsiga (*Vitrina pellucida.*) — 9. *Clausilia laminata.* — 10. Borostyánkőcsiga (*Succinea putris.*) — 11. Csészecsiga (*Ancylus lacustris.*) — 12. Nagy mocsári csiga (*Limnaea stagnalis.*) — 13. Nagy tányércsiga (*Planorbis corneum.*) — 14. Elevenszülő csiga (*Paludina vivipara.*) — 15. Iszapcsiga (*Limnaea auricularia.*)

ger- és felső garatdúccal olvadnak össze. A C. egy részében a felsorolt idegdúcok a garat köré tömörültek és ezekben éppen emiatt az idegrendszerre nem terjedhetett ki a spirális fölcsavarodás hatása, ellenben azokban a C.-ban, melyeknek idegdúcai messzire estek egymástól, meglátszik a spirális fölcsavarodás hatása, amennyiben a jobboldali szaglódúc balra, a baloldali pedig jobbra kerül s a felső garatdúcot a zsigerdúccal összekötő ereszték kereszteződik, az ilyen C. idegrendszerét chiastoneuriásnak, vagy streptoneuriásnak nevezzük az előbb említett, ú. n. orthoneuriással szemben.

A C. egy része váltivarú, más része hímnős. A hímnősöknél egy mirigy (az ú. n. hímnősmirigy) létesíti a hímcsirasejteket és a petéket, rendesen a kivezető járatok is közösek. A hímivarszerv áll heréből, ondóvezetékből, ondóhólyagból és közösülő szervből. A női ivarszerven petefészket, petevezetéket, székmirigyet, méhet, ondótartót és hüvelyt találunk. Egyesek eleventszülők,legnagyobb részük azonban petéit lerakja, még pedig egyenként v. nagyobb tömegekben. Az ébrények egyes esetekben átalakuláson mennek át. Vannak olyanok, melyek világítanak, különösen a tengerben élők. Visszaszerző képességük igen nagy. A meleg és táplálék csökkenésével téli álomba merülnek s az iszapba v. földbe bujnak: ilyenkor házaikat fedővel teljesen elzárják.

A forróöviek nyári álmot alusznak. A szárazföldiek növényevők, míg ellenben a viziek, különösen pedig a legtöbb tengeri húsevő. Közülök hasznosak a bíbor-C. s a gyöngyház-C.; egyeseknek házait pénz gyanánt használják. Ez idő szerint mintegy 30,000 csigafajt írtak le, melyből mintegy 7000 faj kihalt.

A C.-at talpuk és lélekzőszervük alkotása, kopoltyujuk és szivük egymáshoz való viszonya szerint öt rendbe osztják.

I. rend. *Hátulkopoltyus C. (Opisthobranchiata)*, csupasztestü vagy csenevészházú, hímnős tengeri C., kopoltyuik a szív kamrája mögött foglalnak helyet. Fajaikat három alrendbe sorozzák. 1. alrend: Fedett kopoltyusak *(Tectibranchiata)*; 2. alrend: Csupaszkopoltyusak *(Nudibranchiata)* és 3. alrend: Kopoltyutlanok *(Abranchiata)*.

II. rend. *Szárnylábú C.* vagy *tengeri pillangók (Pteropoda)*, házas vagy meztelen testü, hímnős tengeri C., melyekre legjellemzőbb talpuk oldalsó szárny- vagy úszóalakú függeléke. Két alrendjük ismeretes. 1. Házas tengeri pillangók *(Thecosomata)* és 2. Meztelen tengeri pillangók *(Gymnosomata)*.

III. rend. *Elülkopoltyus C. (Prosobranchiata)*, házathordó, váltivarú, majdnem kivétel nélkül tengeri C., melyeknek kopoltyui a szív előtt emelkednek; eddig mintegy 9 ezer élő és 6 ezer kihalt fajuk ismeretes, soraikban találjuk a legszebb és legnagyobb C.-at. 3 alrendjük ismeretes. 1. *Körkopoltyusak (Cyclobranchiata)*; 2. *Zygobranchiata* és 3. *Azygobranchiata*.

IV. rend. *Lapátlábú C. (Heteropoda)*, csupasz vagy házathordó, váltivarú tengeri C., melyeknek lába mellső részében lapátformán összenyomott s a szív előtt fekvő kopoltyukkal lélekzenek.

V. rend. *Tüdős C. (Pulmonata)*, melyek mindannyian tüdővel lélekzenek s vagy házat hordanak, vagy meztelenek, hímnősek és szárazföldiek meg édesviziek. Ide tartoznak a mi csigáink valamennyien. Egyik részüknél a szemek a tapogatókon ülnek, másik részüknél ellenben a tapogatók tövén; az elsők *(Stylommatophora)* közé tartoznak a szárazföldi, az utóbbiak *(Basommatophora)* közé a vizi C.

A szárazföldi C. közül közönségesebbek: Éticsiga *(Helix [Pomatia] pomatia* L.), mely csigáink közül a legnagyobb; csemegéül eszik. Foltos vagy bozót-csiga *(Helix [Campylaea] arbustorum* L.); nedves erdőkben, különösen vizek közelében hazánkban is közönséges. Berki csiga *(Helix [Tachea] nemoralis* L.); Horvátországban gyakori, hazánkból csak a Dunántúlról ismeretes. Kerti csiga *(Helix [Tachea] hortensis* Müll.); héja sárga v. sárgásbarna, öt sötétbarna szalaggal s külső szájpereme fehér. Hazánk érdekes csiga-faja a bánsági csiga *(Helix [Campylaea] banatica* Ross.); Mehádiától Máramarosig s a legkeletibb részeket kivéve egész Erdélyben is előfordul; színe sárgásbarna, ritkán egyszínű, többnyire barna övvel tarkázott. Falánk v. zebra csiga *(Buliminus [Zebrinus] detritus* Müll.); háza kúpos, vastagfalu, fehérszínű, elmosódott hosszanti sávokkal; füves, bokros helyeken él. Agát-C. (l. *Achatina)*. Borostyánkőcsiga (l. *Succinea)*. Üvegcsiga (l. o.). Meztelen-C. (l. o.).

Édesvizi C. közül említésreméltók: Mocsári v. iszapcsiga *(Limnaea stagnalis* L.), mely álló vizekben mindenütt honos; hossza 6—7 cm. Tányércsiga *(Planorbis corneus* L.); háza lapos, csavarulatai egy szintben vannak; tavakban, árkokban, lassú folyású vizek holtágaiban közönséges. Csésze-csiga *(Ancylus)*, melynek csészealakú házán a csavarodásnak csak a nyoma látszik; két gyakori faja közül az egyik *(Ancylus lacustris* L.) az álló, a másik *(Ancylus fluviatilis* Müll.) a folyóvizekben él.

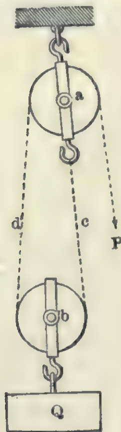
Az irodalmat l. a *Puhatestüek* címszónál.

Csigalépcső, l. *Lépcső*.

Csigaporozta virág (növ.), olyan virág, melynek beporzását, illetve termékenyítését a csigák segítik elő. Ilyen virág mostanáig kevés és főleg a meleg vidékről, a konytvirágfélék között ismeretes, pl. *Alocasia* (l. o.). Hazai növényeink közül ilyen a kálmos, apácakonty (Calla) meg a veselke. Nem bizonyos, vajjon a virágzaton lomhán mászkáló, s a virágport nyálkás talpukon tovább szállító falánk csigákat csupán csak a táplálékkeresés, vagy pedig egyszersmind a virágok szaga is vezérli-e a virág látogatására.

Csigasor, mozgó és álló csigákból álló szerkezet, terhek emelésére, nagy erő kifejtésére (pl. kötél-feszítésre) szolgál. Az ú. n. *közönséges* C. *(1. és 2. ábra)* bizonyos számú álló s ugyanannyi mozgó csigából áll; az álló csigák közös keretbe vannak foglalva, szintúgy a mozgók. A kötél, melynek egyik vége az álló csigák keretéhez van erősítve, váltakozva egy mozgó s egy álló csigán vezet át; szabad végén működik az *erő*, míg a *teher* a mozgó csigák keretén függ. Ha n a mozgó (és természetesen az álló) csigák száma, akkor egyen-

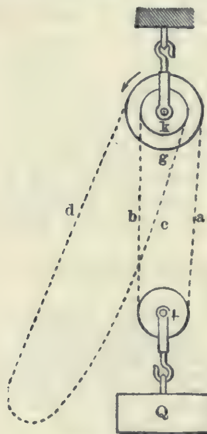
súly esetén az erő a tehernek $2n$-edrésze, az erő útja viszont a teher útjának $2n$-szerese; a mozgáshoz (emeléshez) a kötél merevsége s a surlódás miatt lényegesen nagyobb erő szükséges, ezért

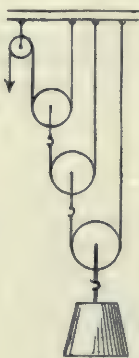
1. ábra.

2. ábra.

a gyakorlatban 4—4 csigánál többet nem alkalmaznak, ehelyett inkább a *differenciális* C.-t (l. a *3. ábrát).* A *g* és *k* csigák együtt forognak, a láncot a nyíl irányában húzva, az a *g*-re fel s *k*-ról lecsavarodik,

3. ábra.

4. ábra.

varodik, úgy, hogy egy körülforgás alatt az *a* ... *b* hurok csak a *g* és *k* kerületének különbségével rövidül meg, a teher emelkedése még ennek a fele, úgy, hogy az erő a tehernek annyiadrésze, ahányadrésze a *g* és *k* sugarainak különbsége a *g* átmérőjének. A *4. ábra* az ú. n. *archimedesi* C.-t mutatja, itt az egyensúlyozó erőt megkapjuk, ha a terhet annyiszor felezzük, amennyi a mozgó csigák száma, ha ez *n*, akkor tehát az erő a tehernek 2^n-edrésze. A gyakorlatban alig használják.

Csigavér, metafora a hidegvérüség kifejezésére.

Csigavonal *(spirális),* minden oly síkgörbe, mely egy adott *O* pont körül végtelen sokszor kanyarodik, ilyen pl. az *archimedesi C.* (l. o.). Bármely C. úgy állítható elő, hogy az *O* ponton átmenő valamely *OP* egyenes *O* körül forog s a *P* pont eközben az egyenesen bizonyos törvény szerint mozog. Az *Archimedes*-félén kívül fontos C.-ak: a Fermat-féle ($r^2 = a^2\varphi$), a hiperbolikus vagy reciprok ($r\varphi = a$) és a logaritmikus C. ($r = ac^{\varphi}$, hol *c* állandó). A C.-akat jól meg kell különböztetni a *csavarvonalaktól* (l. o.), melyek térgörbék. C.-aknak (helikoidák) nevezik még ama gyűrűalakú felületek síkmetszeteit is, amelyeket egy kör ír le, ha egy síkjában, de nem középpontjában átmenő tengely körül forog.

Csigázó (ném. *Takel,* ol. *paranco,* franc. *palan,* ang. *tackle),* kötélből és több koronggal ellátott csigákból álló készülék, mely a hajókon súlyos tárgyaknak emelésére, valamint az árbocozaton is sokféle célból használtatik. — A C.-t a kádárok is használják a hordódongáknak összehúzására.

Csiger, *csigér* (némely vidéken *csigere, csingér, csügör),* silány, savanyú bor, *lőre* (l. o.); a Balaton vidékén törkölyre töltött s kisajtolt víz.

Csiger, a Fehér-Körös baloldali mellékvize, ered Arad vármegyében a Hegyes-Drócsa hegységben. Silingyiáig É. felé, onnan ÉNy. felé folyik s Zarándon alul ömlik a Fehér-Körösbe.

Csigérgyarmat (azelőtt: *Gyarmata),* kisk. Arad vm. borosjenői j.-ban, (1910) 718 oláh lak., u. p. és u. t. Apatelek.

Csigérszőllős (azelőtt: *Szőllőscsigerél),* nagyk. Arad vm. borosjenői j.-ban, (1910) 2578 oláh lak., vasúti megálló, u. p. és u. t. Pankota.

Csigirin, járási székhely Kiev orosz kormányzóságban, termékeny vidéken, a Dnyeprbe ömlő Tyaszmina mellett, 9870 lak., szesz-, szappan-, bőr- és vászonkereskedelemmel, várkastélyrommal. 1546-ban a kis-oroszországi kozákok fővárosa, 1659. Oroszországhoz került. 1677. és 1678-ban a törökök itt ütköztek össze először az oroszokkal (C.-hadjárat) és C.-t rövid ideig birtokolták is.

Csiglen, kisk. Szilágy vm. zsibói j.-ban, (1910) 431 oláh lak.; u. p. és u. t. Zsibó.

Csigmó, kisk. Hunyad vm., most *Csokmó* (l. o.).

Csigolya (lat. *vertebra),* a gerinces állatok törzsén végigvonuló gerincoszlopot alkotó porcogós vagy csontos vázrész. Főtömegét a *C.-test* (corpus s. centrum vertebrae) teszi, mely átmetszetben majdnem körforma, ebből indulnak ki aztán a különböző irányban álló nyujtványok és ívek. A C.-test hátoldalán emelkedő ív (neurapophysis) csatornát zár körül, mely valamennyi C.-án majdnem egyenlő nagy s a gerincvelőt foglalja magában, az alsó vagy hasoldali ív (haemapophysis) legalább a test hátsó részében, főleg a halaknál megvan s a farki nagy osztóeret veszi körül; a nyak-C.-kon többé-kevésbbé hiányzik s a hát-C.-kon a haránt nyujtványokból és a bordákból áll. Ezen ív a testüreget zárja körül, továbbá a fark-C.-kon, ha megvan, a farkütőereket. A hátoldali ívet egy egyenes nyujtvány foglalja össze, az ú. n. *felső tövisnyujtvány* (processus spinosus superior), mely különösen hatalmas a kérődző emlősök hát-C.-in. De egyes esetekben az alsó ívet is kötheti össze tövisnyujtvány, amelyet aztán alsó tövisnyujt-

ványnak (processus spinosus inferior) neveznek. Az ívekről fölfelé és oldalt haladó nyujtványok is eredhetnek és erednek, amelyeket aztán ferde nyujtványoknak (processus transversus) neveznek. Ezen ferde nyujtványok az egyes C.-knak a szomszédosokkal való izülését (processus articularis) eszközlik. Igen fontos és változatos a C.-testnek az a fölülete, amellyel szomszédjához illeszkedik. Alsóbbrendű állatok C.-jának mindkét fölülete homorú (*kétszer homorú* v. amphicoel C.), s ilyenkor a szomszédos C.-k közét a chorda maradványa tölti ki. Ilyen C.-kat a halaknál, némely kétéltűnél találunk. A magasabb rendű állatokon a C.-test két homorú mélyedése helyén domború a fölület, még pedig vagy csak elül, vagy csak hátul; az első esetben a C. *hátul homorú* (opisthocoel), a másodikban *elül homorú* (procoel). A C.-k fejlődése a chordát körülzáró burokból indul ki, amely az egyes C.-knak megfelelő pontokon elporcogósodik, míg a chorda belső tömegét alkotó kocsonyás állomány mint mag az egyes porcogós C.-k között megmarad. Ezt követi az egyes C. elcsontosodása, ami három különböző pontból indul ki s a három önálló csontrészlet csak később, a születés után nő eggyé. A halak kivételével a többi gerinceseknél igen feltünő a két első nyak-C. Az első ugyanis, mely *atlas* nevet visel s a fejet hordja, gyűrűhöz hasonlít; az emlősöknél és kétéltüeknél a fej nyakszirti két bütykének befogadására két bemélyedést visel, míg a madaraknál és csuszó-mászóknál csupán egyet. Az atlas kifejlődött állapotban csak a hát- és hasoldali ívekből áll, mert teste az utána következő 2-ik nyak-C. (epistropheus) testével nőtt össze és annak fognyulványát (dens epistropheus) alkotja. E körül forog az atlas a fejjel együtt. A C.-k sorában megkülönböztetünk *nyak-*, *hát-*, *ágyék-*, *kereszt-* és *fark-C.-kat*, amelyeknek száma a különböző gerinceseknél különböző.

Az *ember* gerincoszlopát alkotó csigolyákon (l. a *Csontváz* cikk *II. képmellékletét)* megkülönböztetünk C.-testet (corpus vertebrae), C.-ívet (arcus vertebrae), s nyujtványokat. A C.-test s a C.-ívek veszik körül a gerincvelői csatornát, melyben a gerincvelő fekszik. A nyujtványok feloszlanak: 1. izületi nyujtványokra (processus articularis); minden C.-n kettő felfelé áll, kettő lefelé, melyek a szomszédos C.-kkal való izesülésre valók. A C.-k egymás fölé helyezésekor az izületi nyujtványok s a C.-test között egy, a gerincvelőcsatornába vezető lyuk keletkezik, ez a C. közti lyuk (foramen intervertebrale), ezen lépnek ki a gerincvelői idegek; 2. harántnyujtványok (processus transversus), a C.-ívekről a felső és alsó izületi nyujtványok között indulnak ki; 3. tövisnyujtvány (processus spinosus), a C.-ívek találkozási helyén indul ki hátrafelé. A törzs egyes tájékai szerint a C.-kat csoportokra osztjuk be, amelyek egymástól jellemző sajátságaik által is különböznek. Igy vannak nyak-C.-k, hát- v. mellkasi C.-k és ágyék-C.-k; ezeknek folytatása a keresztcsont (l. o.), mely az 5 kereszt-C., és a farkcsont (l. o.), mely a 4 (3—5) fark-C. összeforradása útján keletkezett, ezeket azonban, ellentétben az eddig említett valódi C.-kkal (vertebrae verae), ál-C.-knak (vertebrae spuriae) nevezzük. Nyak-C. (l. a *4. ábrát;* vertebra cervicalis) az emberben és a legtöbb emlősben 7 van (lajhárban 8—9). A két felső nyak-C. — az atlas (l. a *10. ábrát)* vagy fejgyám és az epistropheus (l. a *9. ábrát)* vagy forgócsigolya — kivételével jellemző rájok, hogy harántnyujtványuk kurta és lapos, s bennök egy kerek lyuk (foramen transversarium) van, a gerincverőér (arteria vertebralis) számára. A C.-test alacsony, a tövisnyujtvány rövid s villaalakulag oszlott; az izületi nyujtványok izületi felszinei csaknem harántul állanak. A VII. nyak-C.-t kiálló tövisnyujtványa miatt vertebra prominensnek nevezzük. Hát-, illetve mell-C. (l. az *1. ábrát;* vertebra thoracalis) 12 van, jellemző rájok, hogy bordákkal (l. o.) vannak összeköttetésben. Testök elég nagy, oldalukon izületi felszin van a borda fejével való izesülésre, izületi nyujtványaik izületi felszine majdnem homlokirányú, harántnyujtványuk vastag és elég hosszú, végükön izületi felszin van a borda gumója számára, tövisnyujtványuk hosszú s lefelé áll. Az alsó hát-C.-k közelednek az ágyék-C.-k tipusához. Ágyék-C. (l. a *7. ábrát;* vertebra lumbalis) 5 van; a nagyság és erősség jellemző rájok; tövisnyujtványuk vízszintesen áll hátrafelé, lapos, baltaalakú; harántnyujtványuk hosszú és lapos, rajta két dudorodás van, a járulékos nyujtvány (processus accessorius) s a csecsnyujtvány (processus mamillaris). A C.-k összefüggését s együttes tárgyalását l. *Gerincoszlop*.

Csigolyafűz (növ., *Salix purpurea* L.), l. *Fűz*.

Csigolyaszú *(Pott-féle betegség,* gör. *spondylitis)*, a csigolyák gümókór okozta gyuladása. Az esetek nagy többségében a gyermekkor kb. 80%-ában az első évtized betegsége. Minden csigolyában jelentkezhet, de többnyire a nyaki és felső háti és ágyéki gerincoszlop határcsigolyáin fejlődik. Leginkább a csigolyák testét támadja meg, csak ritkán az íveket. Kezdetben gümős sarjszövet fejlődik a fertőzés góca körül, mely lassanként átszövi a csont szivacsos állományát. E sarjszövet elroncsolja a csontot, majd sajtosan elfajul. Nem ritkán nagyobb csontrészek elhalnak, elhatárolódnak (sequester). Az elpusztult csigolyák a test súlya alatt összelapulnak, ami által a gerincoszlop e helyen megtörik, szögbetörés fejlődik. E szögbetörés eredménye a háton púp (gibbus) alakjában nyilvánul. A megbetegedett csigolyák csonthártyája felől csontburjánzás indul meg, mely lassanként összeforrasztja azokat és a testsúly viselését átveszi. Ily módon púpképződéssel gyógyulhat a folyamat, ha magára hagyjuk. Más esetekben, ahol a roncsolás áll előtérben, az elpuhult sarjak elgenyednek, a geny a gerincoszlop elülső felületén felgyűlik és a súly irányát követve, a gerincoszlop előtti szövetrészekben kezd sülyedni, ezek mentén lassanként a bőr alá kúszik. A nyakon levő tályog a garat falát domborítja elő és abba áttörhet v. a nyelőcső mögött lekúszva, a kulcscsont fölött tör a bőr alá. Az alsó háti és felső lágyéki C.-ból fejlődő tályog a hashártya mögött a csipőtányérra sülyed és vagy a lágyékszalag fölött tör át, vagy ez alatt lekúszva, a comb belső felületén bukkan elő. A gerincoszlop megtöretése, sarjképződés v.

tályogalakulás által a gerincvelő is nyomás alá kerülhet, aminek az eredménye, hogy az összenyomás alatt eső testrész megbénulhat. Ily bénulás az eseteknek $^1/_8$-ában észlelhető. A C. első jelei közé tartozik a beteg csigolya fölött nyomásra kiváltható érzékenység. Ez a fájdalmasság már akkor is kimutatható, amikor még a púpképződésnek nyoma sincs. Ugyancsak fájdalmakat vált ki a gerincoszlop előregörbítése. E görbítés, a testsúly nyomása ellen önkéntelenül küzd a beteg azáltal, hogy hátizmait megfeszíti, ami által a beteg részletet mintegy megmereviti. Amint a fájdalmak erősbödnek, egyéb segítséghez is folyamodik a beteg. A nyaki C. esetében két kezével megtámasztja a fejét, ágyéki C.-nál a törzset azzal támasztja, hogy két karját a combokra helyezi. A gerincoszlop kímélésére jellemző az a mód is, ahogy a betegek a földről emelnek fel tárgyakat. A beteg nem hajlik le a tárgyért, hanem merev gerincoszloppal leguggol, félkézzel a combra támaszkodik és így emeli fel a tárgyat, majd mindkét kézzel a combon felkapaszkodva, lassan emelkedik fel merev gerincoszloppal. A helybeli fájdalmakon kívül korán jelentkeznek fájdalmak a hasban, különösen a gyomorgödör tájékán. Kis gyermekek kedvetlenekké lesznek, nem játszanak. Legszivesebben kucorognak az ágyban, járkálni nem akarnak és minden megmozdításra heves sírásba, jajgatásba fognak. A *C. lefolyása* igen hosszadalmas. Kellő kezelés mellett $^1/_2$—$1^1/_2$ év alatt megnyugszik a folyamat. Magára hagyva, csakhamar tályogképződés mutatkozik. E tályogok hosszú vándorlás után áttörnek, hosszadalmas sipolygenyedésre vezetnek, mely kimerüléssel, néha másodlagos fertőzés közbejöttével, lázas állapotban halálhoz vezet. A *C. kezelése* a megbetegedett csigolyák nyugalombahelyezéséből áll. Ennek főleg két módja hatásos. Az egyik abban áll, hogy nyujtott helyzetben gipszágyat (vagy gipszmodell után fémből kovácsolt fekvőlemezt) készítünk és ebbe helyezzük a beteget. Főleg kis gyermekeknél, akik jól tűrik a hosszas fektetést, ez az eljárás az ajánlatos. A fekvőlemezzel a betegeket kivihetjük a szabad levegőre, ahol a fájdalmak multával csakhamar megjő az étvágy is. Nagyobb gyermekek, felnőttek célszerűbben kezelhetők gipszből, illetve acélsinekből és szövetből vagy bőrből készült füzőkkel, amelyek a baj helye szerint a nyakig vagy a fej bevonásával az egész törzsre terjesztendők ki. Ha e nyugalmi kötések korán alkalmaztatnak, a púp alig növekszik, tályogok is ritkábban fejlődnek. A kifejlődött tályogok lecsapolással, módosító befecskendezésekkel (jodoform) jó eredménnyel kezelhetők. E kezeléssel a gerincvelő összenyomása (és a bénulás) is kerülhető. A kifejlett bénulást is nyujtókötésekkel gyakran sikerül visszafejleszteni, úgy hogy műtétre (a tályoglecsapolás kivételével) ritkán van szükség.

Csigorin, *Michail*, hírneves orosz sakkmester, szül. 1850. Szt.-Pétervárott, megh. Lublinban 1908 jan. 25. Diplomáciai pályára készült, de azután kizárólag sakkjátszással foglalkozott s a hetvenes években már ő volt Oroszország legjobb sakkozója. A nagy nemzetközi versenyeken való szereplését 1881. Berlinben kezdte, hol megalapította mindjárt jó hirnevét, midőn az akkor leghíresebb sakkozókkal, Blackburne-nel és Zuckerturttal szemben harmadik helyre került. Azután részt vett majd minden nevezetesebb nemzetközi versenyen, melyek mindegyikén díjat nyert. 1896-ban Budapesten és 1903. a bécsi nemzetközi mérkőzésen, hol csak királycselt volt szabad játszani, az első díjat vitte el. Ezután betegeskedni kezdett s így eredményei is igen változók lettek. C. egyike volt a legszellemesebb és legnagyobb kombinációkra képes játékosoknak.

Csihacsev, *Peter*, orosz utazó és természettudós, szül. 1808. Gacsinában, Szt.-Pétervár mellett, megh. 1890 okt. 13. Firenzében. Mint a konstantinápolyi nagykövetség attachéja, 1842—1844-ig beutazta Kis-Ázsiát, Szíriát és Egyiptomot, azután átkutatta az Altait, majd 1858—63-ig ismételten Kis-Ázsiát; 1877—78-ig pedig Algériában és Tuniszban végzett geológiai és botanikai tanulmányokat. Művei: Voyage scientifique dans l'Altai oriental (Paris 1844—45, atlasszal); Asie Mineure (1852—69, 8 k.); Lettres sur la Turquie (Bruxelles 1859); Une page sur l'Orient (1877); Le Bosphore et Constantinople (3. kiad. 1877); Espagne, Algérie et Tunésie (Paris 1880); Études de géogr. et d'histoire naturelle (Firenze 1890).

Csihán királyfi, a *Csizmás kandur* (Chat botté, v. Perrault gyüjteményében Maître Chat) címen legismertebb s az egész földkerekségén számos változatban elterjedt mese magyar variansának hőse, tehát a francia *Carabas* és az olasz *Gagliuso* (Pentamerone XIV.) párja. A székelyföldi magyar mesében (*Kriza*, Vadrózsák XVII. szám) a segítő állat nem a legtöbb rokon mese stereotip macskája, hanem *róka*.

Csiholás, az acél és kova (tűzkő) összeütése, a kovára szorított tapló meggyujtására.

Csík, több vékony, az alapszíntől eltérő színű vonal vagy mélyedés a szöveten vagy a növény szárán. Ha a száron lévő mélyedés szélesebb v. nagyobb, akkor *barázdált* v. *barázdás*. — *C.* a neve a vékonyan metélt tésztának, pl. mákos C., a Dunántúl ebből keletkezett a *mácsik* név mindenféle C.-tészta értelemben.

Csík *vármegye*, hazánk királyhágóntúli vagy erdélyi részének egyik vármegyéje, Erdély K.-i határán fekszik; határai Ny.-on Maros-Torda és Udvarhely, D.-en Háromszék vármegye, K.-en és É.-on Románia. Területe 4859 km². Túlnyomóan hegyes vidék; keleti részét a Gyergyói és a Csiki hegycsoport (l. o.) hálózza be, mindkettő túlnyomóan erdős, a magasabb hegység jellemvonásaival; legmagasabb tetői a Nagy Hagymás (1793 m.), a Tarhavas (1662 méter) és a Lóhavas (1611 m.). E hegycsoportoktól Ny.-ra három terjedelmes fenlapály terül el, egyik a Gyergyó lapálya a vármegye ÉNy.-i részében a Maros mindkét

Csík vármegye címere.

partján ; a Maros forrásvidékén emelkedő dombok (870 m.) ettől elválasztják a Felcsík nevű kisebb lapályt, melyet ismét a csíkszeredai dombok különítenek el az Alcsík síkságától ; mindkét síkság az Olt és mellékvizeinek mentén terül el s sűrűn van benépesítve. A Gyergyói síkság tengerfeletti magassága 780 métertől 700-ig, a Felcsíké 720—660, az Alcsíké 680—640 m. közt ingadozik. A Gyergyói és C.-i hegycsoportokkal egyközüen, Ny. felől szintén tetemes emelkedések övezik a 3 lapályt, melynek mindenütt egy-egy keskeny folyószorulat jelöli alsó határát ; a Gyergyót Ny.-on a Görgényi havasok (Batrina 1634 m., Tatárkő 1689 m.), a Felcsíkot a Hargita hegység (Galusatető 1798 m.), az Alcsíkot az Erdővidéki havasok (Felsősólyomkő 1375 m.) szegélyezik, míg a vármegye legdélibb részét a Bodoki hegység (l. o.) nyúlványai hálózzák be. Habár a vmegyét ekként köröskörül hatalmas hegységek veszik körül bástyák gyanánt, mégis kifelé minden irányban van közlekedése. K. felé a tölgyesi, békási, gyimesi és uzi szoros Romániába, É. felé a Maros, D. felé az Olt és Kászon patak völgye, Ny. felé a Kereszthegyhágó (1154 méter), Bucsin hágó (1141 m.), Tolvajos hágó (975 m.) és Mitács hágó képeznek természetes átjáratot a hegyek közt. Geológiai viszonyait illetőleg a Gyergyói hegycsoport leginkább kristályos kőzetekből, részben gránitból, a C.-i hegycsoport palákon és gneiszon kívül mészkőből áll, míg a vmegye Ny.-i határán emelkedő hegyeket leginkább trachit alkotja.

Folyóvizei közül a Gyergyói és C.-i hegycsoport K.-i oldalán fakadók (Kisbeszterczе, Békás, Tatros, Czucza, Csobányos és Uz) mind Romániának veszik útjokat s a Szeretbe ömlenek ; a vármegye közepe táján, a Feketerez (1543 m.) D.-i tövében a Maros ered, mely jobbfelől a Belkény és Orotva, balfelől a Somlyó, Kis- és Nagyborzon vizeivel gyarapodva, a gyergyói lapályt öntözi s Gyergyósalamáson alul Maros-Torda vármegye területére lép át. A Maros forrásától nem messze, a Feketerez EK.-i nyúlványaiból az Olt ered, mely útját D.-nek véve, Felcsík és Alcsík lapályait szeli át s Tusnád fürdőn alul hagyja el a vármegyét ; nagyobb mellékvizet csak K. felől vesz fel (Szépvíz, Fiság), s ezek mentén kisebb mocsarakat is alkot ; végül a vármegye DK.-i szögletében ered a Kászon patak, mely rövid futás után Háromszék vm. földjére lép, ahol a Feketeügybe ömlik.

Tavai közül nevezetes a Gyilkostó (979 m.), melyből a Békás vize folyik ki, s a híres Szent Anna tava (951 m., l. o.) a tusnádi fürdő közelében, a Nagycsomád hegyen. Nagyszámú *ásványos forrása* közül leghíresebb a nagy szénsavtartalma által kitünő borszéki földes vasas savanyúvíz, tov. a tusnádi égvényes konyhasós vasas savanyúvíz, a kászon-jakabfalvi jódtartalmú égvényes savanyúvíz, a csíkzsögödi vasas savanyúvíz, a kászonimpéri répáti kedvelt égvényes savanyúvíz s a Csíkmindszent melletti (hosszuaszói), szénsavban s litiumban gazdag égvényes savanyúvíz ; végre a Csicsó mellett levő kénes timföldes barlangszerű mélyedéssel kapcsolatos ásványfürdő.

Éghajlata igen zord ; az évi közepes hőmérséklet Csíkszeredán 6·7, Csíksomlyón 5·7, Borszéken ellenben csak 3·8° C. A január közepes hőfoka Csíkszeredán —7·3, Borszéken —8·0, a júliusé 18·3, illetve 17·5. A legnagyobb észlelt meleg Csíksomlyón 33·9, a legnagyobb hideg —30·0° C. volt, a hőmérséklet abszolut ingadozása tehát 63·9°. A csapadék évi átlagos mennyisége Csíksomlyón csak 585 mm., a hegyekben azonban jóval több.

Terményei a természet egyik országából sem nagyon gazdagok, az *ásványországból* említendő a nagymennyiségű mészkő, mely mint márvány (Gyergyószárhegy, Tekerőpatak, Szentdomokos) jelentőségre emelkedik,bár a márványbányák művelése a vasutak hiánya miatt újabban szünetel ; előfordul továbbá vas, gazdag réz, kevés arany, ezüst és ólom ; vannak továbbá kőszén- és sótelepek, legújabban pedig petroleumra is bukkantak.

A *növényországnak* a zord éghajlat kevéssé kedvez ; a vármegye összes termőterülete 469,396 ha., miből szántóföld csak 42,520 s ezenkívül ugar 28,822 ha., van továbbá 4720 ha. kert, 107,150 ha. rét, 98,245 ha. legelő és 226,749 erdő. Szőlő és nádas nincs. A kászoni halmos vidéken, a csíkói és gyergyói tereken kevés búzát, rozsot, árpát, zabot, kukoricát és bükkönyt termesztenek, de leggyakoribb a rozs (14,625 ha. területen 202,425 q. termés), melynek súlya 72—76 kg. A térségek vizenyősebb és kövérebb részein szénát termelnek, mert a C.-i gazdának állatállományához képest erre van legnagyobb szüksége a 7 hónapos telelési idő alatt. Termelnek még igen jó kendert és lent, here- és lucernafélét is, de a birtokviszonyok rendezetlensége miatt az utóbbinak termesztésében nagyon akadályozva vannak. Általában véve az a legnagyobb baj, hogy a lakosság igyekezetét megöli a közösség, szorgalmát lankasztja a harácsolás és a közvagyon aránytalan használata. A birtokviszonyokat illetőleg felemlíthető, hogy a 100 holdon felüli földbirtokok területe 21,419 ha., 1000—5000 holdas birtok van 7, ennél nagyobb csak 1. Erdőségei leginkább fenyvesekből (202,406 ha.) állanak, a lombfák közül nagyobb területeken előfordul a bükk, nyir, azután a tölgy, hárs, kőris, nyár és gyertyán ; magának a vármegyének mint tulajdonosnak 31,000 ha. erdeje van, a többi községek, közbirtokosságok, egyházmegyék, magántestületek és egyesek közt oszlik meg ; az egész terület 1883. szerződésileg állami kezelésbe adatott, amiért évenként 32,000 K-t fizetnek.

Állatállománya volt az 1895. évi összeírás szerint : 81,185 drb (magyar fajtájú) szarvasmarha, 13,847 ló, 27 öszvér és szamár, 27,222 sertés, 120,677 juh, 7460 kecske és 112,258 drb baromfi. Méhészetet 62 községben űznek, a méhcsaládok száma 15,851, a méhtermékek évi értéke (1909) 261,616 K. A ragadozók közül gyakori a medve és farkas, ritka a hiuz ; erdeiben sok az őz, róka, nyúl, vadsertés, ellenben kevés a szarvas ; továbbá gyakori a siketfajd, császármadár és fogoly, míg a nyirfajd ritkán fordul elő ; szikláin él a saskeselyű, kőszáli sas, számos vércse és bagolyféle, sólyom és az apró szárnyasok sok faja : patakjaiban a pisztráng és galóca, folyóiban csuka, márna, ponty és más apróbb halfélék élnek, me-

lyekben a nagyon elszaporodott vidrák veszedelmes pusztítást visznek véghez.

Lakóinak száma erősen emelkedik; 1869-ben 107,285, 1880-ban 110,940, 1890-ben 114,289, 1900-ban 128,382 és 1910-ben 145,125, közöttük (1900) 387 katona. Egy km²-re 29·9 lélek esik, úgy hogy C. hazánk leggyérebben népesített vármegyéje. A lakosok közt van (1900) 110,963 (86·4%) magyar, 1062 (0·8%) német, 15,936 (12·4%) oláh; az idegenajkú népességből magyarul beszél 5832 lakos, vagyis 33·0% (1880-ban 28·3%) oláh. A magyarajku népesség a legtisztább székely faj s ez kizárólag róm. kat. vallású. Izmos, középtermetü, széles homlokú nép, erős, munkabiró és szorgalmas faj; vérmérséklete heves, kedélye komoly, kevés szavú, természete makacs, szíve végtelen jó, lelke szabadságszerető. Az oláhság zöme a gyergyótölgyesi járásban lakik, de laknak a székely községekben is vegyesen, kiktől már csak vallásukban különböznek, nyelvük s viseletük azonos s valamennyien kifogástalan hazafiak. A csekélyszámú örménység 1671 óta testvére a csíki székelységnek, amennyiben szépvizi és gyergyószentmiklósi telepeikről kibocsátott rajok által napról napra érintkezik vele; lobbanékony, heves, de kitartás nélküli faj, eleme a kereskedés és ebben utólérhetetlen. A zsidóság letelepedése csaknem mai keletü; inkább az Oláhországgal szomszédos községeket lepték meg s aszerint hullámzanak innen és túl, amint a megélhetési viszonyok itt vagy ott kedvezőbbek. Az 1900. évi népszámlálás szerint volt a vármegyében összesen 104,287 róm. kat. (81·2%), 21,100 gör. kat., 169 gör. kel., 241 ág. evang., 956 ref., 103 unit. és 1518 izraelita. Ezer lélekre esett (1909.) 8·5 házasságkötés, 424 élveszületés és 30·0 haláleset, a term. szaporulat tehát ezer lélekre 12·4.

Foglalkozására nézve a lakosság az 1900. népszáml. eredményei szerint következőleg oszlik meg: őstermelés 79·8%, ipar 7·7, kereskedelem 1·4, közlekedés 0·8, közszolgálatok és szabad foglalkozások 2·1%. A tényleg kereső népesség 61,145, ebből őstermeléssel 49,019, bányászattal 38, iparral 4264, keresk. és hitellel 815, közlekedéssel 308, közszolgálatokkal 933 egyén foglalkozik; vagyonából él 484, házicseléd 1775. A vármegye kereskedése és ipara a kezdetlegességnél alig több, mert a szarvasmarha- és lóállomány adásvevési forgalma ide nem sorozható. Egyedül a fa- és ásványvizkivitel az, ami számottevő helyet kezd követelni magának, míg a méltán hírre kapott szőnyegszövés, minden szépsége mellett, komplikáltságánál fogva, áldatlan munka. Az agyagipar, a kőfaragómunka, bár régi keletü, fejletlen maradt; az agyagipar mint háziipar Dánfalva, Csíkmadaras, Csíkszentkirály, Gyergyószentmiklós, Gyergyótekerőpatak, Gyergyószárhegy községekben fordul elő; a vidéki fazekasok részben a helyi piacokon, részben vásárról vásárra járva értékesítik többnyire a köznép használatára szánt készítményeiket. A gyapju, len és kender feldolgozása a ház körén kívül nem tud tért hódítani. Ez iparágak nyers anyagaiból a zord éghajlati és mostoha gazdálkodási viszonyok közt alig is lehetne a belfogyasztást túlhaladó mennyiséget termelni. Némi jelentősége van a vas- és malomiparnak. Kő-, fa-, agyag- és fémipar volna itt helyén; a faipar szolgálatában 125 fűrészmalom áll s a hangszerfa- és szitakéregszárítás újabban lendületet vett, nagyobb fafűrésztelepek vannak Tusnád, Gyergyószentmiklós, Csíkgyimesbükkön és Csíkszentmártonban. Egyéb iparvállalatai közül említendő a borszéki üveggyár. A mezőgazdaság céljaira szolgál a gyergyóditrói mezőgazdasági előlegegyesület, a C. vm.-i gazdasági egyesület, a gyergyószentmiklósi gazdakör, a gyergyóditrói mező- és kertészeti egyesület. A vmegye területén 5 takarékpénztár, 7 bank és 24 hitelszövetkezet áll fenn, összesen 8.112,000 K betéttel 1909 végén.

Közlekedés tekintetében még nagyon sok a kívánni való. *Vasutai:* Hosszában átvonul É.-ról D.-re a Máv. székely vonalának Várhegytől Sepsibükszád-Bálványosfüredig terjedő vonala és ennek elágazása, D.-ről K.-re a Mádéfalva-Gyimes országhatár közötti vonal, összesen 152 km. kiterjedésben. Továbbá van 252 km. állami út, 212 km. törvényhatósági út (ebből 167 km. kiépítve) és 166 km. községi közlekedési közút (ebből csak 7 km. kiépítve), valamint 456 km. községi közdülőút. A folyóvizek közül a Maroson és Kisbeszterczén tutajozás folyik, a Békásvölgyben pedig csatornahálózat van létesítve, főleg az erdőségek kihasználására; a marosi tutajozás már a XVII. sz.-ban fennállott azon korbeli okmányok tanusága szerint.

A közoktatásügy terén még igen sok a kívánni való, bár a haladás el nem tagadható. C.-ben a népességnek csak 37·6% tud írni-olvasni s a 6 éven felüliek közül is csak 45·3% (1890-ben 34·8%); iskolába nem jár 8567 gyermek. A vm. területén csak 6 kisdedóvó van 480 gyermekkel, 100 mindennapi és 86 ismétlő elemi iskola, összesen 15,943 tanulóval, 3 iparostanonc-, 1 felső nép- és 4 polgári iskola (2114 tanulóval), 1 tanítóképző (73 tanuló) és 2 gimnázium (Csíksomlyón fő-, Gyergyószentmiklóson algimn., 371 tanuló), 1 gazdasági iskola (30 tanuló), összesen 204 iskola 18,981 tanulóval.

Közigazgatás. C. vármegye 4 szolgabírói járásra oszlik és van benne 2 rend. tanácsú város, ú. m.:

Járás	Közs. száma	Népesség száma (1910)	1900-ban			Lakóházak száma
			magy.	ném.	oláh	
Felcsíki	27	50,865	41,478	303	2,135	9,792
Gyergyósztmiklósi	11	41,117	30,180	92	4,976	7,902
Gyergyótölgyesi	5	15,498	4,474	488	8,727	3,110
Kászonalcsíki ...	17	25,044	25,227	57	21	6,401
Csíkszereda r. t. v.	1	3,368	2,739	49	52	397
Gyergyószentmiklós r. t. v.	1	8,846	6,865	73	25	1,178
Összesen	62	144,738	110,963	1,062	15,936	28,780

A vármegyében van 2 rend. tan. város (Csíkszereda és Gyergyószentmiklós), 32 nagy- és 28 kisközség, továbbá 89 puszta és telep. A körjegyzőségek száma 12. A községek általában közepes nagyságuak. Legnépesebbek: Gyergyószentmiklós 8846, Gyergyóbékás 7106, Ditró 6903, Gyergyóalfalu 6433 és Gyergyóremete 6188 lakossal. Székhelye *Csíkszereda*. Az országgyűlésre C. 4 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben C. 56 róm. kat. községe a kalocsai egyháztartományhoz tartozó s Gyulafehérváron székelő erdélyi püspöki, 18 gör. kat. egyháza a Balázsfalván székelő gyulafehérvár-fogarasi érseki egyházmegyébe, az 1 református egyház a Kolozsváron székelő erdélyi egyházmegye területéhez tartozik; izrael. anyakönyvi hivatal csak 1 van.

Igazságügyi beosztása a következő: az egész vármegye a marosvásárhelyi kir. itélőtábla kerületéhez beosztott csíkszeredai törvényszék alá tartozik, járásbírósága van Csíkszeredán, Csíkszentmártonban és Gyergyószentmiklóson, utóbbi kettő telekkönyvi ügyekben bírói hatáskörrel van felruházva. A vmegyére illetékes kir. főügyészség, pénzügyi bíróság s közjegyzői kamara Kolozsváron, a bányabíróság Gyulafehérváron, a sajtóbíróság és ügyvédi kamara Maros-Vásárhelyen van. Kir. közjegyzők vannak Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson.

Hadügyi tekintetben az egész vmegye a nagyszebeni hadtest- s a Székelyudvarhelyen székelő 82. sz. hadkiegészítési parancsnokság, a Brassóban székelő 24. honvéd gyalogezred, s a Marosvásárhelyen székelő 9. honvéd huszárezredhez tartozik. Csíkszeredán csendőrségi szárny-szakaszparancsnokság van, mely a brassói törzsparancsnokság alá tartozik.

Pénzügyi szempontból C. a székelyudvarhelyi pénzügyigazgatóság területéhez tartozik; adóhivatala s pénzügyőri biztossága Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson, mellékvámhivatala Csíkgyimesen, Gyergyóbékáson és Gyergyótölgyesen van. Ipari és kereskedelmi ügyeit illetőleg a marosvásárhelyi kamara kerületéhez van beosztva, államépitészeti hivatala Csíkszeredán van, a közutak tekintetében a brassói felügyelői kerület, posta- és táviróügyekben a kolozsvári igazgatóság hatósága alá tartozik. Az állami kezelésbe vett községi erdők kezelésével a csíkszeredai erdőhivatal van megbízva, mely alá a gyergyószentmiklósi erdőrendezőség van beosztva. Ménteleposztálya csak Háromszék vármegye területén van Sepsiszentgyörgyön, állatorvosai Csíkszeredán, Gyergyószentmiklóson, Gyergyótölgyesen és Csíkszentmártonban vannak, kik a kolozsvári állategészségügyi felügyelő alá vannak rendelve. Gyergyótölgyesen és Csíkgyimesen m. kir. belépő állomások vannak. Kultúrmérnöki ügyekben C. a brassói kerülethez tartozik. A vármegye területén van 15 gyógyszertár, 3 kórház (124 ággyal), 20 orvos, 1 sebész és 92 bába.

Története. A C. elnevezés eredete, valamint a vármegyének a fejedelmek és Árpádházi királyok alatti speciális története is nagyrészt homályban van. A későbbi időkből irott bizonyítékaink vannak, hogy a C.-i székelység részt vett Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond oláhországi hadjárataiban, Hunyadi János és Mátyás király dicső csatáiban, és hogy e királyok intézkedései szerint kötelessége főkép a K.-i határőrizet volt. 1559-ben János Zsigmond hadai ellen dicsőségesen harcolt vallásáért, s fényes győzelme emlékére évenkint pünkösd szombatján a Somlyó hegyen ma is népes búcsujáratot tart. 1661-ben Ali basa egész C.-ot felégette s kifosztotta; 1694. pedig Mirza khán alatt 12 ezer bucsáki tatár 5 napon át ölte és hamvasztotta Fel- és Közép-C.-ot, mígnem a hős Nizet s a Sántus Benedek alkirálybíró vezetése alatt összegyült lakosság csúfosan szétverte. 1600-ban Báthory Endre haláláért Básta állt nemtelen bosszut a védtelen lakosságon s ez időből hiteles tanuvallomások igazolják, hogy a C.-i tekintélyesebb családok tagjai közül «András királlyal többen szerencsétlenül elveszének». 1705-ben Graven, 1707. Acton garázdálkodott úgy, hogy keserves nyoma hosszas időig fennmaradt. 1690-ben Thököly rakoncátlan serege s az ennek nyomában járó labancok garázdálkodtak. C. a Rákóczi-féle mozgalomnak állandóan híve volt, 5-ször veretett le s 5-ször dobbant fel szíve hazája szabadságáért. 1718-ban roppant éhinség és pestis tizedelte meg, marhaállományát pedig a dögvész csaknem teljesen kiirtotta s ezt még ki sem heverte, midőn 1770. a gyimesi Ugrapatakról kiindulva, újabb két évig tartó pestis pusztította, úgy hogy a lakosság egy harmada kihalt. 1764-ben szabadságáért vérzett Madéfalvánál; midőn ugyanis a török-tatár-oláh betörések visszaverésére a kormányszék katonaságot rendelt a szorosok őrzésére, ezek a lakosságot követeléseikkel zaklatták, úgy hogy a surlódások egyre fokozódtak, s azután Madéfalvánál az ártatlanok felkoncolásával, a védtelenek üldözésével végződtek (siculicidium); és itt verődött ki az első hullámgyűrű Romániába, melyet aztán, elég helytelenül, *székely kivándorlásnak* kereszteltek el.

A madéfalvi mészárlás következése lett a székelység rögtöni felfegyverzése. Rendszeresíttetett akkor két gyalog- és egy huszárezred. A gyalogezredek közül az I. számú székely ezred felállíttatott Csíkszeredában. Ahhoz alapul a legutóbbi lustrumok vétettek és minden pixidárius család, ha külön háztartása volt, egy gyalogost adott. A székely huszárezred törzse szintén Csíkszeredában volt az I. számú őrnagysággal. Ez is lustrumokban kitüntetett primipilus osztályból állíttatott össze. Mind a huszárok, mind a gyalogosok ruházatukat önmaguk állították ki s a huszárok lovait emellett az arra kötelezett családok szerezték be. Csupán a fegyverzetet adta a kincstár. Ezt a határőrkatonáskodást 1851 jan. 22. kelt császári rendelet megszüntette.

A *siculicidium* után C. vm. részt vett az utolsó török háborúban, a napoleoni hadjáratokban, öntudatlanul és kényszerüségből odaállíttatott a rastadti merénylethez, s ezt jóvá tenni 1848. huszezer harcost küldött a népszabadság kivívására, miért vezetői közül kettőt felakasztottak, 23-at bebörtönöztek, sokan pedig bujdosásban kerestek menekülést.

A rendi megkülönböztetés a Székelyföld többi részeivel azonos volt. Legrégibb időkben csak lovas- és gyalogrendek léteztek. Mátyás király korában nyomult előtérbe a főnemesi rend, s attól kezdve a primor, primipilus és pixidárius osztályok állottak fenn 1848-ig, melyekhez a nemzeti fejedelmek alatt járultak a karabélyosok (eques sclopetarius), mint a primipilusrend egyik sarjazása. E három nemesi rend a legrégibb irott emlékek szerint egy főkirálybíró vezetése alatt négy alkirálybíró által kormányoztatott, a gyergyói, fel-

csíki, alcsíki és kászoni részek szerint. A nemzeti fejedelmek alatt a főkirálybirák mellett gyakran voltak főkapitányok is, annak egyenes bizonyítékául, hogy a katonai és polgári kormányzat már akkor el volt választva. A királybirák melletti tanácsban voltak rendes és számfeletti asszesszorok, s e biróság vezette a közigazgatási, polgári és büntető ügyeket. 1848-ban az önkény minden alkotmányos formájából kivetkőztette a vármegyét, fő- és albiztosságot állított be, melyeket a 60-as években a némi alkotmányos szinezettel kevert abszolutizmus váltott fel s midőn 1867. a választási jog visszaadatott, újra életbelépett a 4 királybiróság,] a gyergyói 3, a felcsíki 3, az alcsíki 2 és a kászoni 1 dúlósággal; a törvénykezés 6 biróval és 3 egyes biróval elkülöníttetett a közigazgatástól egy királybiró vezetése alatt, miből azután kisebb-nagyobb területi változással kifejlett a mai rendszer.

Az erdélyi országgyűléseken C. vm. eleinte 2, később 3, sőt 4 követtel volt képviselve. A közérdekű dolgokat generális kongregációkon tárgyalták s ennek egyik főtárgya, a tiszti választások mellett, mindig a követi utasítás kidolgozása volt.

A vármegye címere nem régi keletű, I. Ferenc császár 1793 október 2-án kelt függő pecsétes levelének rajza és szövege szerint következő: a pajzs balfelőli részén kék mezőben a nap, alul 3 folyó és hegyek s azok tetején erődítmények, jelezve a Maros, Olt és Kis-Küküllő vizeit, a pricskei és gyimesi határerődítményeket; a pajzs jobb oldalán, veresmezőben félhold, közepéből kinyúló kettős kereszttel, alul pedig négy halmon fenyves; a címer középrészén aranyos mezőben Mária, ölében a gyermek Jézussal, és felül a pajzs tetején korona. 1861-ben még megvolt az eredeti függő pecsétes okmány a somlyói levéltárban; azóta hűtlen kezek eltulajdonították.

Irodalom. Orbán Balázs, A Székelyföld leirása II. köt., 1869; Kozma Ferenc, A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota, Budapest 1870; Józsa Sándor, C. vármegye földrajza, Gyergyóditró 1886; A marosvásárhelyi keresk. és iparkamara jelentései; Herbich Ferenc, A Székelyföld földtani leirása, Budapest 1873; u. az, ÉK.-i Erdély földtani viszonyai, (M. k. földtani intézet évkönyve, Budapest 1871); A Székely közművelődési egylet évkönyvei.

Csík (állat), l. *Csík-félék*.

Csika, hegység, l. *Akrokeraunia.*

Csikaró galóca, l. *Szőrgomba.*

Csikasz a. m. sovány, szikár; Aranynál: «Nagy csikasz vad ugrik fel».

Csikasza vagy *csikeszao (chickasaw)*, a csokta ágból kivált harcias indiánus törzs, egykor Miszsziszippi, Alabama stb. ura; ma az indiánus territoriumon alig 6000 lelket számlál. Egyébként kultúraképes nép, mely iskolákat és közjóléti intézményeket tart fenn. Saját alkotmánya van. Nyelvük a csokta-muszkogi csoporthoz tartozik.

Csíkászat, a csíkhal vagy halcsík (Cobitis L.) fogása. Mióta a folyamok szabályozása s a nedves területek lecsapolása folytán a rétségek az országban megfogytak, a C. hanyatlóban van. Mai napság hazánk legnagyobb részében a csíkfogás többnyire cigányok mestersége, kik a rétek mocsaraiban vagy kiöntésekben leginkább tapogatással fogják a csíkokat. Igazi csíkászok (olyan halászemberek, kiknek főfoglalkozása, életkeresete a csíkfogás) ma már egyáltalán nincsenek s velük együtt elenyészett a csíkászok ősi szerszáma, a fűzfavesszőből sűrűn font csíkkas is.

Csíkbalánbánya, l. *Balánbánya.*

Csíkbánkfalva, kisközség Csík vmegye kászonaltizi járásában, (1900) 1483 magyar lakossal, a Csíkszentgyörgyhöz tartozó C. pusztából alakult; u. p. Csíkszentgyörgy, u. t. Csíkszentmárton.

Csíkbogár *(Hydrophilus piceus* L.), a fedeles szárnyuak *(Coleoptera)* rendjébe, az ötlábtőizesek *(Pentamera)* csoportjába és a C.-félék *(Hydrophilidae)* családba tartozó bogárfaj. Álló vizeinkben igen gyakori, a szarvasbogár után legnagyobb hazai bogár; 4—5 cm. hosszú, 2 cm. széles. Elliptikus alakú teste domború, szine fekete, csápjai rozsdaszinüek, szárnyfedői simák és fényesek. Hosszú lábai laposak és szőrösek, a himen az első pár láb első ize kiszélesedik és párzási tapadó korongul szolgál. Rövid csápja 9-izű s vége felé bunkósan vastagodik. Az állkapcsi és az alsóajki tapogatók hosszuak, fonalalakuak. A vízben elég ügyetlenül úszik, ha lélegzeni akar, akkor egész fejét kidugja a vízből és úgy vesz lélegzetet. Rendesen vizi növényekből él, de azért a dögöt sem veti meg. A nőstény április végén rakja le petéit hosszú tojásdad alakú zacskóba. A petékből a lárvák 16—18 nap mulva kelnek ki. A lárvák ragadozók. A falánk lárvák többszöri vedlés után, mintegy 2 hónap mulva, midőn már teljes nagyságukat (5—6 cm.) elérték, parti lyukakban bábozzák be magukat. Az állat a bábból a nyár végén bujik ki és áttelel. C.-nak nevezik a Dytiscusnembe tartozó bogárfajokat is. L. *Merülők* és *Merüly.*

Csíkborzsova, kisközség Csík vármegye felcsíki járásában, (1910) 636 magyar lakossal; u. p. és u. t. Szépvíz.

Csíkcsekefalva, kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 1267 magyar lak.; u. p. és u. t. Csíkszentmárton.

Csíkcsicsó, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 2210 magyar lak., körjegyzőség és anyakönyvi hivatal; u. p. Csíkszereda, u. t. Madéfalva. Határában a Hargitahegy magas oldalán több kéngödör van, melyek gyógyhatásukkal évről-évre mind nagyobb számú vendéget vonzanak a hargitai fürdőhöz.

Csíkcsomortán, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 702 magyar lak. Egyike a régebben *Negyedfélmegye* név alatt ismeretes Delne, Pálfalva, Csobotfalva, Szentlélek, Mindszent és Ménaság községekből állott testületnek, mely nevezetesen a pricskei szorosnál teljesített nehéz szolgálatokért Báthory Kristóf fejedelemtől több havast kapott adományul, melyeken újabban megosztoztak. U. p. és u. t. Várdotfalva.

Csíkdáma (állat), így nevezik a réti csíkot *(Misgurnus fossilis* L.) akkor, ha az természetes színétől eltérően fehéres testszínű. A réti csík rendes színe: sötétbarna, feketésen foltozott hát, s narancsszínű has; néha, az állat bizonyos beteges állapotában bőrének festőanyaga teljesen eltűnik, s ekkor az állat valóságos albinóvá válik s ez a C. Ez a beteges állapot eltünhetik, s a dáma ismét természetes szinét veheti fel.

Csíkdánfalva, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 2690 magyar lak.; u. p. és u. t. Karczfalva. Lakói agyagipart űznek.

Csíkdelne, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 692 magyar lak.; u. p. és u. t. Szépvíz. Határában áll az ú. n. *Szt. János templom*, mi a hozzáfűzött legenda mellett is arra mutat, hogy hajdan Csicsó községgel tett külön egyházközséget.

Csikeszao, indiánus törzs, l. *Csikasza*.

Csíkfalva, kisk. Maros-Torda vm. nyárádszeredai j.-ban, (1910) 678 magyar lak.; u. p. és u. t. Nyárádszereda.

Csík-félék *(Acanthopsidae,* állat), a nyilthólyagú csontos halak alrendjébe *(Physostomi)* tartozó hal-család. Az ide tartozó halak teste ángolnaszerűen megnyúlt, nagyon apró pikkelyekkel fedett. Szemgödör alatti csontjukon, sőt egyeseknek kopoltyufedőjén is egy v. több tüske van; szájukat szívásra alkalmas ajkak és bajuszszálak veszik körül; rövid felső sörényúszójukban nincsen csontos tüske; úszóhólyagjukat — ha van — csontburok veszi körül. Egyesek iszapos állóvizeket, mások tiszta folyóvizeket kedvelnek. Rendesen valamennyien a fenéken, az iszapban v. a kövek alatt húzzák meg magukat. Különböző vizi állatokkal táplálkoznak. Körülbelül 80 faj ismeretes, melyek az ó- és az újvilágban egyaránt megtalálhatók. Hazánkban és Európában három faj él. 1. *Réti csík (Misgurnus fossilis* L.), kifejlett állapotban 30 cm. hosszú; színe hátán sötétbarna, feketés foltokkal, hasa piszkos narancsszínű, fekete pontokkal, oldalvonala mentén sárgás csíkkal szegélyezett barna sáv vonul végig. Két fajtája van: a *csíkkirály* (l. o.) és a *csíkdáma* (l. o.). Mocsaras, iszapos fenekű vizeket kedvel. Húsa lágy, iszapízű; eszik. 2. *Kövi csík (Nemachilus barbatulus* L.), színe hátán sötétzöld, oldalai sárgásak, hasa világosszürke; fejét, hátát és oldalait barnás-fekete mustrázat tarkítja; felső állkapcsán 6 bajuszszála van. Európában, Dánia és Skandinávia kivételével, mindenütt előfordul. A réti csíktól eltérően a köves v. homokosfenekű, sekélyebb és gyorsabb folyású patakok vizét szereti; ezért elsősorban a hegyekben fordul elő. Húsa finom, nagyon ízletes. 3. *Vágó csík (Cobitis taenia* L.), alapszíne sárgásszürke v. narancssárgás, fekete pettyekkel díszítve; oldalvonala alatt egy nagyobb foltsor húzódik végig; 6 bajuszszála nagyon rövid. Jellemző, hogy szeme alatt apró, villásan osztott, fölmereszthető tüskéje van. 8—12 cm. hosszú. Hazánkban ingoványos helyeken gyakori. Elterjedési köre Európában É. felé a tengerpartokig, K. felé Oroszországig, Ny. felé Nagy-Britanniáig ér.

Csíki *Ernő*, zoológus, szül. Zsily-Vajdej-Vulkánon (Hunyad) 1875 okt. 22. Mikor 1897. a Magyar Nemzeti Muzeum állattárához került aszszisztensnek, a muzeumnak ajándékozta mintegy 15,000 darabból álló rovargyüjteményét. 1901-ben segédőr és 1908. muzeumi őr lett. 1908-ban részt vett *Zichy* Jenő gr. harmadik ázsiai expediciójában és Szibériából, Mongoliából és Kinából gazdag gyüjteményt hozott a Nemzeti Muzeumnak. (V. ö. *Zichy* Jenő gr. harmadik ázsiai utazása, II. köt.: Állattani eredmények, Budapest 1901). 1907 óta szerkeszti a Rovartani Lapokat. Állattani, főleg bogártani cikkei különféle, bel- és külföldi szakfolyóiratokban jelentek meg. Önálló munkái: *Magyarország Bogárfaunája* (I. köt. 1905—1908; II. köt. 1. füzet, 1909); Coleopterorum Catalogus, Pars 12, 13, 18, 32 (Berlin 1910—1911); *A Magyar Birodalom Állatvilága*, Mollusca (1906). Kutatásai és munkálkodása elismeréséül a zoológusok eddig mintegy 30 állatfajt neveztek el tiszteletére.

Csíki hegycsoport, a Kárpátok erdélyi keleti határláncolatának egyik csoportja; Csík vmegyében az Olt forrásvidékétől DK.-i irányban egészen a már Háromszék vármegyében levő Ojtozi-szorosig terjed el; É.-on a Gyergyószentmiklós és Békás község közti nyereg választja el a gyergyói hegységtől (l. o.); főgerince egyfelől a Maros és Olt, másfelől az Aranyos, Beszterce és Tatros, tehát a Szeret közt képezi a vízválasztót s főbb csúcsai a Lóhavas (1611 m.), Czofronka (1600 m.), az Egyeskő, a Fekete vagy Nagy-Hagymás (1793 m., az egész csoport legmagasabb csúcsa), Vithavas (1593 m.), majd a Tekerőhegy hágón (1030 m.) túl a Szellőhegy (1409 m.), a Kászon havas (1392 m.), a Répát (1200 m.) és a Nagy Sándor (1640 m.). Ezen jól kifejlődött főgerinc Ny. felé hirtelen ereszkedik le a Felcsík és Alcsík lapályára s különösen az Olt forrásai körül meredek, kopasz sziklafalakat és szaggatott tetőket mutat. K. felé tetemes hegyágak csatlakoznak a főgerinchez, melyek Moldvába is átcsapnak. Ezen mély völgyektől szelt mellékágakban a Hosszúhavas (1555 m.), Tarhavas (1662 m.), Bothavas (1314 m.) a jelentékenyebb emelkedések. Nyugat felé csak a Siposkő (1571 m.) és Feketerez (1545 m.) tömege torlódik a főgerinc elé s ezekből a Maros és az Olt veszi eredetét; a hegység Ny. felé tartó vizei mind ebbe sietnek, K. felé a Békás, a Tatros, a Csobányos s az Uz patak a főbb vízerek. Nevezetes a C.-ban a 979 m. magasságban fekvő Gyilkostó, mely 1837. földcsuszamlás alkalmával keletkezett. A C.-ban a kristályos palákon és gneiszon kívül a mészkő lép fel nagy kiterjedésben s ez alkotja a legmagasabb és legszebb hegyeket; ezek közül a Gyilkostó mögötti Egyeskő válik ki szép gula alakjával. A C. belsejében kevés község van; a közlekedés a hegységen át több irányban folyik. Legélénkebb a Csíkszeredáról a Tatros völgyébe s a Gyimesi-szorosba vezető országúton; járható utak szelik még Csíkszentmártonból az uzi szorosba, Csíkkozmásról Kézdivásárhelyre.

Irodalom. Herbich Ferenc: A Székelyföld földtani leirása. Budapest 1873; u. az: Éjszakkeleti Erdély földtani viszonyai. (M. kir. földtani intézet évkönyve. Budapest 1871.); Orbán Balázs: A Székelyföld leirása. II. köt. Pest 1869.

Csíki hegyek, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye pilisi alsó járásában, Budaörs és Budakeszi közt elterülő hegyek; l. *Budai hegység*.

Csíki nyelvjárás, l. *Székely nyelvjárások*.

Csikitó, indiánus nép, l. *Chiquito*.

Csíkjenőfalva, nagyk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 2235 magyar lak.; u. p. és u. t. Karczfalva.

Csíkkirály (állat), a réti csík-nak *(Misgurnus fossilis* L.) kanári-sárga színű változata. A sárgaság az egész csíkra vagy csak a háti részére terjed ki. A sárgaság sajátszerű betegségnek következménye.

Csiklandás, egy különös érzés, mely csak bizonyos bőrfelületeken s csakis bizonyos ingerlési módokra (csiklandozás) jelentkezik. A C. érzésének kiváltására alkalmas területek a hónalj, a mellkas két oldala, az elülső hasfal, a combok belfelülete, a tenyér és a talp, a nyak elülső felülete, a nemi szervek, nőknél az emlők stb. Hasonló érzések válthatók ki az ajkak pírjának, az orr nyálkahártyájának, a garat, szájpadlás, valamint a külső hallójárat izgatására; ezek azonban némileg különböznek az előbb említett helyek csiklandozására bekövetkező érzésektől, és inkább a viszketés érzésére emlékeztetnek. A csiklandozás érzésének létrejöttét ma sem tudjuk kielégítően magyarázni; valószinű, hogy a bőr mélyebb rétegeiben, illetőleg az alatta fekvő fasciákban lévő idegvégződések szakadozott ingerlése váltja ki. Érzelmi jellege rendkívül kifejezett; sokban hasonlít a kéjérzéshez, s vonatkozásban is van vele. A C.-ban van valami elviselhetetlen, ami védő reflexek igénybevételét eredményezi, mindazonáltal a mérsékelt C. a kellemes érzésekhez sorolható, nevetéssel jár együtt, s legfeljebb a csiklandozott terület szomszédságában lévő izmok összehúzódását eredményezi; túlerős, vagy hosszantartó C. már rendkívül kellemetlen, s viharos izomakciókra, a test összes izmainak görcsére vezet. A C. létrejöttében kétségtelenül sok szerep jut az idegrendszer hangoltságának; általában, mennél ingerlékenyebb az idegrendszer, annál könnyebb a C.-t előidézni. Nők és gyermekek is éppen azért csiklandósabbak, mert idegrendszerük igen labilis. Hogy pszichikai momentumok is mennyire szerepelnek, mutatja, hogy senki magát csiklandozni nem tudja, ellenben másokkal szemben majdnem minden ember csiklandós; ebben ismét nemi vonatkozások jutnak érvényre. Sokan a csiklandozással azonos érzésnek veszik a viszketés érzését; ez azonban egészen más természetű. L. *Viszketés*.

Csiklény, kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1911) 213 oláh lak., u. p. és u. t. Karánsebes.

Csikló (lat. *clitoris)*, a nő nemi szerveinek egyik része; olyan, mint a hímvessző a férfiban. A medencecsont ülőcsonti részén ered jobb és bal szárral, a vége a szeméremhasadékban a bőr alatt fekszik. A végén egy gombalakú duzzanattal szűnik meg (C.-makk) s ezt félholdalakú bőrredő veszi körül (fityma). A C. belsejét barlangos érszövet tölti meg, ezt kívül rostos fehér tok veszi körül. Hossza körülbelül 2 cm., vastagsága 3—5 milliméter; duzzadt állapotban ezen méretek 3—5-szörösre gyarapodhatnak. Déli népeknél, mint némely afrikai népnél, petyhüdt állapotban is nagy; legnagyobb pl. Abessziniában. Minthogy a C. olyan, mint a hímvessző, egyes nők duzzadt állapotban hímvessző módjára használhatják. A görögök az ilyen nőket τριβάσες-nek, a rómaiak *fridrices*-nek, az ilyen nők nemi közösülését *amor lesbicus*-nak nevezték.

Csiklóbánya, nagyk. Krassó-Szörény vmegye oraviczai j.-ban, (1910) 1997 oláh és német lak., sörgyár; u. p. és u. t. Oravicza. Az osztrák-magyar államvasut-társaságnak itt réz- és vashámora van, az előbbi rézárúk, az utóbbi sáncszerszámok készítésére; a rézhámor keletkezése azon régmult időkbe esik, amidőn a rézbányászat C.-n még virágzásnak örvendett, a szerszámpőröly ellenben csak újabb időben rendeztetett be. 1884 óta a rézhámorban csak idegen művektől beszerzett réz dolgoztatik fel és pedig csak félgyártmány rézművesek számára. 1888 óta hengerelt rézárúk is készíttetnek, a rézlemezek hengerelése azonban Resiczán történik. Az ólom- és rézércbányászat újabban nagyon csökkent. Van továbbá arzénkovandbányája.

Csiklófalu (azelőtt: *Román-Csiklova)*, nagyk. Krassó-Szörény vm. oraviczai j.-ban, (1910) 3201 oláh lak.; u. p. és u. t. Oravicza.

Csíkmadaras, kisk. Csík vm felcsíki j.-ban, (1910) 2255 magyar lak., postaügynökség; u. t. Karczfalva. Lakói agyagipart űznek.

Csíkmadéfalva, község, l. *Madéfalva.*

Csíkménaság, nagyk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 2159 magyar lak., templomában régi falfestmények vannak; u. p. Csíkszentgyörgy, u. t. Csíkszentmárton. V. ö. *Huszka* J., A C.-i apátság freskoképei (Arch. Ért. 1890).

Csíkmindszent, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 1188 magyar lak., postaügynökség. A hozzátartozó hosszúaszói telepen gazdag forrás bugyog fel, mely a legtisztább, szénsavban s litiumban gazdag égvényes savanyúvizet adja. U. p. és u. t. Csíkszereda.

Csikó. Kedvelt Árpádkori magyar személynév, mely nemcsak férfiak, hanem nők neveként is előfordul.

Csikó, az egypatások ivadékának a neve mindaddig, míg C.-fogaikat elvesztvén, ezek helyébe kinőnek az állandó lófogak, ami a lónál $4^1/_2$, ill. 5 éves korban történik meg. A lóversenysportban a két éven aluli fiatal ló neve (l. *Yearling)*. Nemük szerint kanca és mén-C.-kat ismerünk. *Csikózás* a. m. ellés.

Csikó, csillagkép az ég északi félgömbjén, 16 szabad szemmel látható csillaggal. Lat. *Equuleus.*

Csikóbénaság, l. *Bénaság.*

Csikóbőr, l. *Bőr.*

Csikófark (növ.), l. *Ephedra.*

Csikófog, a fiatal ló (csikó) váltófoga v. tejfoga (dens deciduus); száma 24, a méncsikóban 28; közülök 12 metszőfog (6 alul és 6 felül) és 12 zápfog (mindkét oldalon alul is 3, felül is 3), végül mén- v. csődörcsikóban a metsző- és zápfogak között mindkét oldalon felül és alul egy-egy szem- v. agyarfog található. A C.-ak kisebbek, fehérebbek, kevésbbé mélyen ülnek a fogmederben, a metszőfogak nyakaltak. A C.-ak közül a metszőfogak $^1/_2$—$^3/_4$ éves korig fejlődnek ki, kiváltásuk az állandó metszőfogak által $2^1/_2$—5 éves korig történik.

Csikóhal vagy *csikóca* (állat, *Hippocampus)*, a bojtkopoltyus halak (Lophobranchii) alrendjébe, a tűhal-félék (Syngnathidae) családjába tartozó halnem, oldalt összenyomott törzzsel, alá hajló, pörgén csavart farkkal. Bőrének pikkelyein többé-kevésbbé kiemelkedő tüskék és dudorok vannak. Feje a lóéhoz hasonlít s innen nyerte nevét is. Kopoltyui bojtformák. Hasuszói hiányzanak. A hím a petéket magával hordja a farka tövén lévő zacskóban. Mintegy 20 faja ismere-

tes, melyek majdnem valamennyien a forróövi tengerek lakói. Egyik közönséges faja az *európai C. (H. antiquorum* Leach), mely az Európa körüli tengerekben tenyészik. Szine barna, kékesfehér foltokkal; 10—18 cm. hosszú. Apró állatokkal táplálkozik.

Csikoj, a Szelenga mellékfolyója Transzbajkália orosz-szibériai provinciában. A Jablonovoj-hegység É.-i lejtőjén ered, 78 km. hosszuságban mongolországi határfolyó; 520 km. folyás után Novoszelengiszk fölött ömlik a Szelengába.

Csikókeh, l. *Mirigykór.*

Csikókenyér *(hippomanes)* v. *csikóméreg*, a csikóembriót körülfogó álmagzatvizben található barnászöld, hosszukás, lapos képlet, melyről az a népies balhit van elterjedve, hogy az embrió táplálására szolgál. A C. az irhahártya és húgytömlő (allantoischorion) lefüződött betüremkedéseiből jön létre, ezért kezdetben nyélen, kocsányon van, később pedig, ha a kocsánya elszakadt, az álmagzatvizben úszkál. Semmi különösebb jelentősége nincs.

Csikókert. Oly községekben, melyekben a gazdák lótenyésztéssel foglalkoznak s a csikóknak szabad legelőjük nincs, valamint középbirtokosoknak is szükséges C.-et késziteni. Egy kat. hold kertre 20—25 csikó juthat. Legyen benne árnyékos hely, félszer, ahová a csikók esős időben menekülhetnek, lehetőleg kútvályuval. A földmivelési miniszter a kisgazdákat a C. létesitésében pénzzel is segíti.

Csikók korpabetegsége, l. *Angolbetegség.*

Csikóméreg, l. *Csikókenyér.*

Csikorka (növ.), l. *Gratiola.*

Csikós a. m. lópásztor, a legősibb magyar életfoglalkozás tipikus képviselője, mely különösen az Alföldön maradt fenn, de ma már ott is kiveszőfélben van. Van *fő* v. *számadó* C. és *C.-bojtár* v. *C.-legény.*

Csíkos alma, l. *Almafa.*

Csikósgorond, Gáthoz tartozó puszta Bereg vm. tiszaháti j.-ban, (1900) 325 lak., u. p. Gát, u. t. Beregszász.

Csikoshátú búzalégy (állat), l. *Chlorops.*

Csikos-Sessia *Béla*, horvát festő, szül. Eszéken 1864 jan. 27. Bécsben és Münchenben végezte művészeti tanulmányait s először Budapesten állította ki 1896. *Circe* cimű képét, amelyet a magyar állam megvett a Szépművészeti Muzeum számára s melyre nagy millennáris érmet kapott. Olaszországi tanulmányútja után Zágrábban telepedett le s most is ott működik, mint a művészeti iskola tanára. Történelmi és mitológiai tárgyú képei nagyobbára zágrábi és szófiai képgyüjteményekbe jutottak.

Csikóstöttös, kisk. Baranya vm. hegyháti j.-ban, (1910) 1511 magyar és német lak., vasuti megállóhely, u. p. Kaposszekcső, u. t. Mágocs.

Csikótelep, a katonaság számára vásárolt kiskoru lovak felnevelésére rendelt állami lótelepek. L. még *Ménes.*

Csikóvár, 556 m. magas hegy a Pilis hegycsoportjában, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. pilisi felső járásában, Pomáz határában; a XV. sz.-ban élt Chyko (Csikó) nemzetségtől vette nevét. A Szt.-Endre, Pomáz és Kaláz vidékén birtokos Kalázy-család kihaltával Pomázi Chyko János a vidék nagy részét erőszakkal elfoglalta s a ma C.-nak nevezett hegyen várat építtetett. A merészen kiemelkedő kúpon, mely az egész hegyvidéken s a Dunamenti lapályon uralkodik, ma is tanuskodnak még némi kőhányások és mély árkok e vár egykori fennállásáról. A hegykúp alatt, tetemes magasságban kis tó terül el.

Csikóversenyek, így nevezték régebben azokat a futásokat, amelyekben két éven aluli lovak is részt vettek. Ma a versenyszabályok az egy éveseket minden versenyből kizárják. *Csikódíj* volt a neve 1890-ig a budapesti Szent László-díjnak, az őszi meeting nagy kétéves versenyének.

Csikózabla (német *Trense)*, az ujonclovak kiképzésére alkalmazzák. Nem olyan erőszakos, mint a feszítőzabla. Részei a csikófék, melyet a ló fejére tesznek, a pofaszíjak s maga a zabla, melyet a ló szájába alkalmaznak. A C. ónozott vasból készül, a közepén hajlitható rúddal (a feszítőzabla rúdja nem hajlítható). A zabla két végén karikák vannak, amelyekbe a pofaszíjakat és a kantárszárak végét belecsatolják.

Csíkozás (franc. *hachure*, ném. *Schraffierung)*, rajzon az árnyékolásnak szabályos vonalkákkal való ábrázolása. Térképeken és terepterveken a földfelület egyenetlenségeit rétegvonalakkal (német. Schichten-Linien), v. rétegvonalakkal és C.-sal

együtt v. csakis C.-sal teszik szemlélhetővé (l. az *ábrát).* Diszítéseknek és címereknek egyszínű ábrázolásakor is különbözően elhelyezett, de egyenlő vastag vonalkákkal meg pontokkal szokták a főszíneket jelezni; így a *vörös* függőleges, a *kék* vízszintes, a *zöld* rézsutosan balról jobbra felfelé, a *bibor* pedig szintén rézsutosan jobbról balra felfelé irányuló, a *fekete* egymást keresztező vízszintes és függőleges csíkokkal, a *sárga* (arany) pedig sok apró ponttal jelöltetik meg, míg a *fehér* (ezüst) színű részekre jelzést nem alkalmaznak.

C. (szeplőzés). A szerszámfa C.-a vagy szeplőzése abból áll, hogy az erre kiválasztott fa kérgét baltával, szalúval v. késsel vagy csavarvonalban a fa törzse körül futó csíkokban, v. pedig egyenletesen elosztott foltok (szeplók) alakjában eltávolítják, oly célból, hogy a fa gyorsabban száradjon, de mindamellett a megrepedezéstől megóvassék. Fontos eljárás ez a kocsigyártásban használt szerkezeti fáknál.

Csíkpálfalva, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 650 magyar lak., u. p. Várdotfalva, u. t. Csíkszereda.

Csíkrákos, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 1601 magyar lak., postahivatal, u. t. Madéfalva. Érdekes csúcsíves temploma van.

Csíksomlyó, l. *Várdotfalva.*

Csíkszentdomokos, nagyk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 5390 magyar lak., posta- és távíróhivatal. Lakói agyagipart űznek. C. határában ölték meg Báthory Andrást.

Csíkszentgyörgy, nagyk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 2090 magyar lak., postahivatal, u. t. Csíkszentmárton.

Csíkszentimre, nagyk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 1699 magyar lak., vasuti megállóhely, u. p. Csíkszentkirály p. u., u. t. Csíkszentkirály.

Csíkszentkirály, nagyk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 1669 magyar lak., posta- és távíróhivatal, vasúti állomás. Innen vette eredetét a gr. Andrássy-család.

Csíkszentlélek, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 692 magyar lak. Határában van az ú. n. *Vèreskép*, egy kezdetleges építésű kőoszlop, melyről a hagyomány azt tartja, hogy az 1694. Sántus Benedek királybiró vezetése alatt megvert tatárokon aratott győzelem emlékéül állították. U. p. és u. t. Csíkszereda.

Csíkszentmárton, kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 1015 magyar lak., a járási szolgabirói hivatal, járásbiróság, telekkönyv, csendőrőrs székhelye. Van ezenkívül posta- és távíróhivatala és telefonállomása.

Csíkszentmihály, nagyk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 2540 magyar lak., vasuti állomás, távíróhivatal, postaügynökség, u. t. Szépvíz.

Csíkszentmiklós, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 1100 magyar lak., u. p. és u. t. Szépvíz.

Csíkszentsimon, kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 1493 magyar lak., vasuti állomás, posta- és távíróhivatal.

Csíkszenttamás, nagyk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 2775 magyar lak., u. p. és u. t. Karczfalva. Lakói agyagipart űznek.

Csíkszereda, rend. tan. város Csík vmegyében, (1910) 3368 magyar lak.; Csík vármegye törvényhatóságának, az adó- és kir. tanfelügyelőségnek, kir. törvényszék és ügyészségnek, telekkönyvi hatóságnak, államépítészeti hivatalnak, állami állatorvosnak székhelye; van itt járásbiróság, közjegyzőség, pénzügyőrbiztosi állomás, adóhivatal, csendőrszakaszparancsnokság, 2 takarékpénztár, hitelszövetkezet, polgári leányiskola, gazdasági szakiskola, felsőbb népiskola, óvoda, közkórház, szövőipari tanműhely; sörgyár, többféle egyesület, vasuti állomás, posta és távíróhivatal, telefonállomás. C. 1558. már mint város említtetik. Várának építési idejét Szt. László korára teszik, de az akkori vár valószinüleg a gazdasági iskola telkén állott. A mostani Mikóvárat Mikó Ferenc 1621. építette, 1661. azonban a törökök lerombolták s romjaiból csak 1714. építette fel gróf Steinwille István tábornok mai alakjában. III. Károly alatt az első határőri ezred tisztikara lakott benne. Azóta részint laktanyául, részint megyeházul szolgált s most ismét honvédségi laktanya. C. határa csak 83 ha., amit maga a város foglal el. V. ö. *Orbán* Balázs, A Székelyföld leírása (Pest 1869. II. k. 23—34.).

Csíktaplocza, nagyk. Csík vm. felcsíki járásában, (1910) 1745 magyar lakossal, u. p. és u. t. Csíkszereda.

Csikvánd, nagyk. Győr vm. sokoróaljai j.-ban, (1910) 980 magyar lak., postahivatal, telefonállomás. V. ö. *Ráth* Károly, C. története (Győri Közl. 1862, 53—55. sz.)

Csikvári *(Wührl) Jákó*, író, m. kir. államvasúti főfelügyelő, szül. Borosjenőn 1847 júl. 26-án. Irt cikkeket, beszélyeket, ismeretterjesztő közleményeket különféle lapokba. Munkái: *A végrendelet* (elbeszélés, Székesfehérvár 1867); *Kalászok az élet mezejéről* (Pest 1870); *Vasúti könyvvitel* (Budapest 1874); *Akik célt tévesztettek* (tárcacikkek és beszélyek, u. o. 1876); *A világforgalom eszközei* (u. o. 1877); *Téli estékre* (u. o. 1878); *Magyar vasúti lexikon* (u. o. 1879); *A közlekedési eszközök* (u. o. 1881—83); *Vasúti számvitel* (u. o. 1887). Alapította és szerkesztette a *Magyar Közlekedésügy* című havi folyóiratot, a *Magyar Tisztviselő* c. hetilapot.

Csíkverebes, kisk. Csík vm. kászonalcsíki j.-ban, (1910) 386 magyar lak., vasuti állomás, u. p. és u. t. Tusnád.

Csiky, 1. *Gergely (csik-somlyói)*, drámairó és műfordító, szül. Pankotán, Arad vm., 1842 dec 8., megh. Budapesten 1891 nov. 19. Már mint az aradi gimnázium növendéke feltűnt költői tehetségével; francia és angol novellafordításait, 1858-tól pedig verseit is közölték a lapok. Szülői óhajtására 1859. lépett a temesvári kat. papnevelőbe; két év mulva a pesti központi szemináriumba került, ahol teol. tanulmányai mellett a drámai költészet terén is tett kisérleteket. Pappá szentelték 1865. Ezután 3 évig a bécsi Augustinaeumban tanult, hol 1868 végén teol. doktorrá avatták. Egy évig káplánkodott Tornyán 1869. Ez év végén gimn. tanár lett Temesváron, 1870 közepén pedig papnevelő-intézeti tanár s ez állásban működött 8 évig. Ezalatt szerkesztette az Egyházi Közlönyt s írta *Egyházi jogtan*-át. Működése mint a házasság egyházi jogvédőjének a szentszéknél bő alkalmat nyujtott neki a válópörökből sok családi bajt és sokféle embert megismerni; ennek, saját vallomása szerint, később mint drámairó nagy hasznát látta. Országos hírre akkor emelkedett, amikor 1875. *Jóslat* c. ó-görög tárgyú, romantikus szellemű vígjátékával az Akadémia Telekidíját elnyerte; 1877. *Janus* c. szomorujátéka újra Teleki-díjat nyert. Ezután egyre-másra aratta az akadémiai koszorukat és a szinpadi sikereket. *A mágusz* c. 1 felv. tragédiája 1877. került szinre. A következő évben *Az ellenállhatatlan* c. vígjátéka a 400 aranyas Karácsonyi-jutalmat nyerte, 1879. pedig a *Bizalmatlan* c. 4 felv. vígjátéka 100 aranyat nyert. Sikereiért a Kisfaludy-társaság 1879. rendes tagjává, később másodtitkárává s ugyanazon évben az Akadémia is lev. tagjai sorába választotta.

C. eddigi darabjaiban, melyek gyöngéik mellett izmos költői tehetséget mutattak, a romantikus irány híve volt, időközben a fővárosba kerülvén s 1879. Párisban is tanulmányozván a szinházakat, arra a meggyőződésre jutott, hogy a modern szinpad a szerzőktől több életszerüséget követel s pályája további folyamán ennek az elvnek hódolt és csakugyan páratlan népszerüségre tett szert. Már 1878 végén a fővárosba költözött püspöki engedéllyel s itt a szini iskolának lett tanára és a Nemzeti Szinház drámabiráló bizottságának tagja, egyúttal irodalmi törekvéseinek élt. Püspöke később nem látta összeférhetőnek C. profán működését papi állásával s visszaszólította

az egyház szolgálatába. C. nagy lelki küzdelmek után 1880. kilépett az egyházi rendből, 1881. pedig megismerkedvén Bakody Amandával (Bakody Tivadar orvostanár leányával), áttért az ev. vallásra s még ez évben megnősült.

Párisból visszatérte után írta első nagyhatású drámáját, a *Proletárok*-at (először a Nemzeti Szinházban 1880 jan. 23.; 1885-ben a Karácsonyi-díjból 200 arany utólagos jutalmat nyert). Ezt követték többi társadalmi darabjai, melyek némi túlzásaik mellett is a realizmus erős éreztetésével és a társadalmi bajok élesszemű meglátásával szokatlan hatást tettek. E darabok: *Mukányi* (vígj. 4. felv., 1880); *Cifra nyomoruság* (szinmű 4 felv., 1881); *A kaviár* (bohózat 3 felv., 1882); *A Stomfay család* (szinmű 3 felv., 1883); *Bozóti Márta* (3 felv., 1883); *Cecil házassága* (3 felv., 1883); *Nóra* (dráma 4 felv., 1887); *Buborékok* (vígj. 3 felv., 1884); *A sötét pont* (dráma 5 felv., 1885); *Spartacus* (trag., 1886; Teleki-díj 100 ar.); *Petneházy* (tört. szinmű, 1886); *Királyfogás* (operette 3 felv., zenéje Konti Józseftől, 1886); *A jó Fülöp* (vígj. 3 felv., 1887); *A vasember* (dráma 3 felv., 1886. Teleky-díj, 1888); *Divatkép* (szinmű, 1888); *A nagyratermett* (vígj. 3 felv., 1890); *Az atyafiak* (szinmű 4 felv., 1891); *Örök törvény* stb. Összesen 35 eredeti szinművet írt és 39-et fordított (pályadíjul 2000 aranyat nyert). Az utóbbi években némileg hanyatlott, mert a gyors termelés mintegy szerepírásra csábította; de *A nagymama* (1891) ismét teljes erejében mutatta. C. mint elbeszélő is korának jobb erői közé tartozott; regényei: *Arnold* (1888); *Az Atlasz-család* (1889); *Az atyafiak* (1891); *Sisyphus munkája* (1892). Kiváló műfordításai Sophokles tragédiái (1880) és Plautus vigjátékai (4 köt., 1883; ez utóbbit az Akadémia 200 aranyas Karácsonyi-díjjal jutalmazta 1883); azonkívül sok francia és angol darabot fordított a szinpad számára. Irt továbbá számos irodalmi tanulmányt, egy *Dramaturgiát* az orsz. zeneiskola használatára 1886.; fordította Taine-től Az angol irodalom történetét (5 köt. 1881—85), Villemain-től Pindar szellemét (1888), Ribbeck-től A római költészet történetét (1891). Szerkesztette Shakespeare szinműveinek díszkiadását (jegyzetekkel, 6 köt., 1886—91). Szindarabjainak első gyüjteménye már életében megjelent: *C. G. szinművei* (1882—88, 18 köt.). C. 1878-tól mintegy másfél évtizeden át úgy uralkodott a magyar szinpadon, mint előtte hosszú időn át Szigligeti s a magyar szinműirásnak irányt adott, főleg a társadalmi állapotok szinpadi ábrázolására, jelentékeny szatirai és komikai erővel, egészséges realizmussal, sok helyt költői lendülettel és a szini technika beható ismeretével.

2. *C. János*, a régi magyar zene búvára, zeneszerző, szül. Kolozsvárott 1873 okt. 3. Zenei tanulmányait is itt, Farkas Ödönnél végezte, majd a budapesti Orsz. Zeneakadémián 1898. fejezte be. Zenekritikus lett a Magyar Szó-, Magyar Géniusz- és (1905) a Budapesti Hirlapnál. Sajtókész *A régi magyar zene* c. nagy gyüjteménye, a följegyzett és részben szájhagyomány útján fennmaradt nemzeti zene thesaurusa (ének és stílszerű zongorakiséret), jegyzetekkel. Számos saját dala népszerű lett, *A kosár* c. (Endrődi Sándor költem.) a Svärdström Valborg-féle pályázaton (1910) pályadíjat nyert. Farkas Ö. tanaiból kiindulva, a modern énekhangképzéssel s a fejlesztéssel foglalkozik; 1908. a Nemz. Zenede, 1911. az Orsz. Szinműv. Akadémia énektanára. Tanítványa volt neje is: *Szentmártony* Ilonka énekesnő.

3. *C. Kálmán (alsó-csernátoni)*, id., író és jogtudós, szül. Kenderesen 1843 febr. 5., megh. Budapesten 1905 márc. 13. 1870-ben a budapesti ref. főgimnázium tanára, 1884. a budapesti műegyetemen a közigazgatási és magánjog ny. r. tanára lett. Egyetemi magántanár s időközben egy cikluson át országgyűlési képviselő is volt. 1903-ban az udvari tanácsosi címet kapta. Hosszabb ideig volt munkatársa a Pesti Naplónak, a Korunknak és a Nemzeti Hirlapnak, 1870. a német-francia harctérre ment és onnan a Pesti Naplónak és Pester Lloydnak küldött tudósításokat. Nagyobb művei: *A magyar alkotmánytan és jogi ismeretek kézikönyve* (Budapest 1879); *A hazai alkotmány és jogismeret alapvonalai* (u. o. 1881); *A magyar állam közigazgatási joga* (u. o. 1888—89); *A magyar közigazgatási jog kézikönyve* (2. kiad.). Sokat fordított latinból és franciából; kiválóbb fordításai: Chateaubriand, Atala (1876); Boissier Gaston, Cicero és barátai (1876); Thierry Amadé, A római birodalom képe Róma alapításától kezdve a nyugati császárság végéig (1881); Tacitus (1903, 2 k.). A Corpus Juris Hungariciba fordította Mária Terézia, II. Lipót és I. Ferenc királyok törvényeit. Tőle való Werbőczy Tripartitumának fordítása (Bpest 1894) is.

4. *C. Kálmán (alsó-csernátoni)*, ifj., jogtudós, előbbinek fia, szül. Budapesten 1881 jún. 21. Tanult Budapesten, Berlinben és Heidelbergben. Előbb a budapesti kir. kincstári jogügyi igazgatóságnál fogalmazó, 1907 óta a sárospataki ref. jogakadémián tanár. Önálló művei: *Jogi axiomák* (Budapest 1900); *Az egyház jogi fogalma* (Sárospatak 1908); *Közjogpolitikai és egyéb alkalmi cikkek* (u. o. 1908); *Az egyház elmélete és jogi lényege* (Budapest 1909). Átdolgozva kiadta atyjának halála után ennek több művét.

5. *C. Lajos (alsó-csernátoni)*, ref. teol. akad. tanár, *C. 3.* testvéröccse, szül. Kenderesen 1852 aug. 5. Tanult Budapesten, Kecskeméten és Debreczenben; 1873. Tisza Kálmán családjához ment nevelőül. Két évet töltött e minőségében, azután külföldre ment s Edinburghban másfél évet, Bázelben ugyanannyi időt töltött. 1878-ban Debreczenben teológiai segédtanár, 1881. pedig rendes tanár lett. Azóta ott működik. Éveken át szerkesztette a Debreczeni Protestáns Lapot. Főbb művei: A short account of the Hungarian Reformed Church (Edinburgh 1877); *A skót szabadegyház ismertetése* (Debreczen 1877); *Imádságtan* (u. o. 1886); *A rokonság és sógorság fokainak számítása* (Debreczen 1889, a házassági jogról szóló 1894. XXXI. t.-c. alapján átdolgozva Budapesten 1901); *Képek a börtönügy történetéből* (Budapest 1892); *Egyházszertartástan* (Debreczen 1892); *Vallás és emberszeretet a fogházügy szolgálatában* (u. o. 1899); *Felolvasások a kereskedelem történetéből* (u. o. 1903); *Gyakorlati bibliamagyarázat* stb. (Pozsony 1905); *Lelki-*

pásztorkodás (Debreczen 1907 és Bpest 1908); Önnevelés, angolból fordítva (Budapest 1898); *Családi nevelés* (u. o. 1901). Németből lefordította Luthardt Apologétikai és a Kereszténység erkölcstanáról való előadásait (u. o. 1888. és 1896). Azonkívül számos *imakönyvet* adott ki, s ő készítette a Károli Gáspár-féle revideált biblia végén levő 4 térképet; tizenegy kötetben több előkelő egyházi iró műveit adta ki. E Lexikon ref. teológiai munkatársa.

6. *C. Sándor*, politikus, szül. Egerben 1795 febr. 28., megh. u. o. 1892 febr. 11. Káptalani ügyész volt szülővárosában, 1848. képviselő, utóbb mint nemzetőr, majd mint honvédtiszt végigharcolta a szabadságharcot. Ezután 6 évi várfogságot szenvedett; 1861, valamint 1865—67-ig újból tagja lett a képviselőháznak. Egyike volt ama heteknek, kik — mint engesztelhetetlen kurucok — tiltakoztak a kiegyezés és koronázás ellen s jún. 8-án ünnepélyesen Czinkotára vonultak. Makacs, elvhű negyvennyolcas, állandó céltáblája volt az akkori élclapoknak, egyik utolsó tipusa a vérmes, engesztelhetetlen, becsületes gondolkozású, de szűklátókörű bús magyarnak.

7. *C. Viktor*, jogtudós, szül. Marosvásárhelyt 1839. Középiskolai tanulmányainak szülővárosában történt bevégzése után a bécsi egyetemen a jogi tanulmányokat befejezve, 1865. Aradon ügyvéd lett, 1867. a kolozsvári jogakadémián a hűbérjog és egyházjog tanításával bizatott meg. 1872-ben a kolozsvári egyetemen rendes tanár lett. 1884—85-ig az egyetem rektora volt. 1899-ben nyugalomba vonult. Tanári érdemei elismeréseül az udvari tanácsosi címet kapta.

Csíkzsögöd, község, l. *Zsögöd.*

Csili, öböl, l. *Pecsili.*

Csilizköz, a Csallóköz egy része, azon lapályos folyamköz, mely a Pozsony vármegyében Bős körül elterülő mocsarakból kifolyó s a győrvármegyei Szőgyével szemben a Dunába szakadó Csiliz patak és maga az Öreg-Duna közt elterül; hossza 20, szélessége 5—8 km.; részben mocsaras. Felerészben Pozsony, felerészben Győr vármegyéhez tartozik.

Csiliznyárad (azelőtt: *Nyárad),* kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 656 magyar lak.; u. p. Medve, u. t. Csilizradvány.

Csilizpatas (azelőtt: *Patas),* kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 702 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Csilizradvány.

Csilizradvány, kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 979 magyar lak.; postahivatal, távbeszélő.

Csilka *(Chilka),* tó, illetőleg laguna a Bengáliai-öböl Ny.-i partján, a különböző évszakok szerint mintegy 900—1200 km² területtel és 1—2½ m. mélységgel. A tenger felől 300 m. széles bejárata van. Magas vízálláskor édes, alacsony vízálláskor sós a vize.

Csilkat *(chilcat)* v. *tlinkit,* indiánus törzs, Észak-Amerika ÉNy.-i partjain, ahol a haida, jakutat stb. rokon törzsekkel főleg vadászatból és halászatból élnek. Művészi érzékkel biró faragók. Samánszerű vallásuk mitológiája igen gazdag. V. ö. *Krause,* Die Tlinkit-Indianer (Jena 1885). Pusztulóban vannak. A Réz-folyó torkolatánál (Alaska tartomány) levő utolsó telepük már alig néhány száz lelket számlál.

Csilla. Újabb magyar nőnév, mely legelőbb Vörösmarty szinműveiben fordul elő s ritkábban ugyan, de használatban levő keresztneveink közt is föltalálható. Vörösmarty egyéb neveivel (Hajna, Illa, Tünde) együtt a C. is egy értelmes magyar szónak (csillag, hajnal, illat, tündér) a megcsonkításából származik.

Csilla (növ.), l. *Scilla.*

Csilla-ecet, l. *Acetum.*

Csillag a. m. égitest. A köznyelvben a C. alatt rendesen csak az álló C.-okat és bolygókat szokás érteni, melyek a fölfegyverzetlen szem számára nem mutatnak korongalakot. — *C.*, a gör. kat. egyház szertartási tárgya. Két félkör a közepén összecsatolva, mely négy végével a diszkosz fölé helyezendő. Aranyból vagy megaranyozott fémből kell készülnie. Rendeltetése az, hogy a kehelytakarók az áldozati kenyér részecskéit el ne érhessék és össze ne zavarhassák. Jelenti a napkeleti bölcseknek föltünt C.-ot, mely azokat Betlehembe vezette. — *C.*, mint címertani alakzat, szerencse és dicsőség jelképe. — *C.*, C.-alakú kitüntetési jelvény fémből, selyemből, pamutból, szövetből a tisztek és altisztek rendi-fokozatának kitüntetésére. L. még *Katonai jelvények.* — *C.*, határozott szélű fehér folt az állat sötétebb színű homlokának közepén.

Csillag, 1. *Gyula (etre-karcsai),* jogtanár, szül. Kecskeméten 1851 aug. 6. 1872 óta a M. földhitelintézet ügyésze. 1876-ban egyetemi magántanár lett a telekkönyvi jogból, 1883. címzetes egyetemi rendkívüli tanár. Munkái: *A régi magyar alkotmány és az 1848-i és 1867-iki évek közjogi alkotásai* (Pest 1871); *Az 1869—72. országgyülésről* (Julius álnéven, u. o. 1873). Több értekezése különböző jogi szaklapokban jelent meg.

2. *C. István,* plakettművész, szül. Budapesten 1881., u. o. kezdte meg művészeti tanulmányait, amelyeket aztán Németországban fejezett be. Plakett- és éremművészettel 1896. kezdett foglalkozni, e fajta művei közül ismertebbek a Tóth Béla, Lóczy Lajos, Goldzieher Vilmos stb. arcképével ellátott plakettjei. V. ö. *Siklóssy,* A modern magyar éremművészet és művelői (Budapest 1910).

3. *C. Róza,* magyar születésű énekesnő, ki a 40-es évek végén a magyar Nemzeti Szinházban kezdte pályáját mint kardalosnő s később a bécsi udvari operaház tagja lett, hol az 50-es évek végétől a 60-as s részben még a 70-es éveken át is nagy sikerrel működött s kiváló hírnévre tett szert. Ritka tömör s terjedelmes alt alapú mezzo-szoprán hangja volt. Mint már hírneves énekesnő a világhírű *Hermann* bűvész neje lett. Külföldön s a magyar Nemzeti Szinházban is több ízben nagy sikerrel vendégszerepelt. Idősebb korában, mikor már hangja is hanyatlott, énektanári állást nyert a bécsi konzervatóriumnál; megh. 1885.

4. *C. Teréz,* a Nemzeti Szinház tagja, szül. 1863 augusztus 15. Adonyban (Fehér vm.). 1881-ben szerződtették a Nemzeti Szinházhoz a naiva szerepkörre, amelyen rendkívüli sikerei voltak (főkép Molière, Pailleron, Sardou, Csiky darabjaiban). Három évig a Vigszinháznál működött, az-

tán visszatért a Nemzeti Szinházhoz, ahol ez időszerint fiatalabb anyákat, komikai alakokat és finom dámákat játszik. 1901 óta tanárnő az Orsz. Szinművészeti Akadémián.

Csillagállatok (állat), a tengeri csillagok *(Asteroidea)* neve. L. *Tengeri csillagok*.

Csillagalmafa (növ.), l. *Chrysophyllum*.

Csillagánizs (növ.), a Dél-Kinában otthonos *Illicium verum* (Magnoliaceae) nevű fának csillagos, csoportos termése, melyet eleinte csak orvosilag használtak, most azonban nagy mennyiségben alkalmazzák a likőrgyártásban (Anisette de Bordeaux) és az éterikus olajának előállítására; Hollandiában a tea és a «sorbet» készítéséhez használják. Ez árú világpiaca Hongkong. A C. igen kellemes, aromatikus, az ánizsra emlékeztető szaggal és kellemes édeskés ízzel bir.

Csillagáramlás (ang. *star-drift*), némely álló csillagoknak egyirányú saját mozgása. Pl. a Göncölszekere öt főcsillaga β, γ, δ, ε, ζ az égnek ugyanazon tája felé látszik igyekezni; hasonlóan a Plejádok és több más csillagcsoport. Mivel a csillagok saját mozgására vonatkozó ismereteink még nagyon tökéletlenek, korai lenne e jelenségből az illető csillagcsoportok fizikai összefüggésére következtetnünk. Kapteyn legújabb vizsgálatai szerint az ég összes csillagai két határozottan különböző irányban látszanak áramlani.

Csillagászat, l. *Asztronómia* és *Asztrofizika*.

Csillagászati évkönyvek. A Napnak, Holdnak, bolygóknak minden év egyes napjaira előre kiszámított helyeit, azok konstellációit és egyéb égi tüneményeket tartalmazó könyvek, különösen a csillagászok és hajósok használatára. Jelenleg 4 elsőrendű csillagászati évkönyv jelenik meg állandóan: legrégibb a Picardtól 1678. kezdeményezett Connaissance des temps, melyet 1795 óta a Bureau des longitudes ad ki Párisban; azután az 1767 óta Londonban megjelenő Nautical Almanac and astronomical Ephemeris; a Bodétól 1776. alapított és jelenleg a berlini csillagvizsgáló Recheninstitut-jától kiadott Berliner Astronomisches Jahrbuch, végre a Washingtonban szerkesztett American Ephemeris and Nautical Almanac, melyet 1849 óta ad ki a Naval Observatory.

Csillagászati földrajz, l. *Földrajz*.

Csillagászati hely, az éggömbnek az a pontja, melyet valamely égitest bizonyos időben elfoglal. Ezt a helyet meghatározzák az égitest koordinátái, rendesen az ég egyenlítőjére vonatkoztatott rektaszcenzió és deklináció, vagy az ekliptikára (a Föld-pálya síkjára) vonatkoztatott hosszúság és szélesség. A koordináta-rendszer kezdőpontját rendesen vagy a Napba képzeljük helyezve, s akkor héliocentrikusnak nevezzük, vagy a Föld középpontjába, amikor geocentrikus koordinátákról szólunk. A közvetlen megfigyelés szolgáltatta látszólagos C. a légkör sugártörése, a fény aberrációja s a parallaxis miatt bizonyos javításokra szorul, melyeknek gondos számításba vétele után kapjuk az égitest valóságos C.-ét. Mivel az alapul vett egyenlítői és ekliptikasík szintén változtatják helyzetüket, azt is meg kell mondanunk, hogy e síkok mely helyzetére vonatkozik a C. Igy a precesszió és nutáció következtében a csillagok valóságos helye folyton változik. Azért az állócsillagok helyét a precesszió és nutáció levonásával valamely határozott időpontra (epocha), pl. valamely év kezdetére nézve szokás megadni. Az így definiált helyet nevezik közép C.-nek, melynél számításba kell venni a saját mozgást is.

Csillagászati jegyek, az égitestek, konstellációk s egyéb csillagászati tünemények jelölésére szolgálnak. Legközönségesebbek a naprendszer tagjainak jegyei, melyek a naptárakban a hét napjainak jelölésére is szolgálnak; ezek: a Nap ☉ (vasárnap), Hold ☾ (hétfő), Merkur ☿ (szerda), Venus ♀ (péntek), ♁ Föld, Mars ♂ (kedd), Jupiter ♃ (csütörtök), Saturnus ♄ (szombat), Uranus ♅, Neptun ♆. A kis bolygókat körbeírt számmal jelezik (pl. Doris ⑷⑻). Régi C. az állatkör csillagképeinek jegyei: kos ♈, bika ♉, ikrek ♊, rák ♋, oroszlán ♌, szűz ♍, mérleg ♎, skorpió ♏, nyilas ♐, bak ♑, vízöntő ♒ és halak ♓; továbbá a holdváltozásokra: újhold ●, első negyed ☽, holdtölte ○, utolsó negyed ☾. A konstellációk jegyei: konjunkció, együttállás ☌, quadratura, negyed □, oppozició ☍.

Csillagászati műszerek, l. *Asztronómiai műszerek* és *Asztrofizikai műszerek*.

Csillagászati óra, lehető legpontosabban készített ingaóra, mely a csillagászati megfigyelések egyik legfőbb műszere. Az inga úgy van szerkesztve, hogy sem a hőmérsékletváltozásnak, sem a barométer ingadozásának ne legyen reá befolyása. A C.-k számtáblája eltér a közéletben használt órákétól, mert azokon a másodperc-, perc- és óraosztások el vannak egymástól különítve, az órák pedig folytatólagosan 1-től 24-ig vannak számozva.

Csillagászati táblák, számbeli adatok rendszeres összeállítása, melyeknek célja megkönnyíteni különösen a Nap, a Hold és a bolygók helyeinek előre való kiszámítását. A legújabb és legpontosabb ilynemű táblák gyüjteménye az Astronomical paper of the American Ephemeris (Washington 1882—1905, 8 köt.), mely a Newcomb-féle Nap, Merkur, Venus, Mars, Uranus és Neptun-táblákat, valamint a Hill-féle Jupiter és Saturnus-táblákat tartalmazza. A Hold helyeinek kiszámítására jelenleg még a Hansen-féle Hold-táblák szolgálnak Newcomb javításaival. Uj és igen pontos Hold-táblákat most számít E. W. Brown. Fontosak a Leverrier-féle táblák is. A refrakció, aberráció, precesszió és nutáció számítására segédtáblák szolgálnak, melyek rendesen minden csillagászati évkönyvhöz szoktak csatolva lenni.

Csillag-boltozat, l. *Boltozat*.

Csillagcsiga *(Doris*, állat), a haslábuak *(Gastropoda)* osztályába, a hátulkopoltyúsak *(Opisthobranchiata)* rendjébe tartozó csiganem. 100-nál több faja ismeretes. Testük tojásdad, alul lapos, felül domború; köpenyük hátukat és fejüket beborítja és túlér a lábszegélyen is. Valamennyinek a hátán tapogatói vannak, melyeket külön hüvelybe húzhatnak vissza; bőrükben sajátságos alakú mésztestek vannak.

Csillagda, helytelen képzésű szó, a. m. *csillagvizsgáló*.

Csillag-év, l. *Év*.

Csillagfalva (azelőtt: *Knyahina)*, kisk. Ung vm. nagybereznai j.-ban, (1910) 464 rutén lak.; u. p. Nagyberezna, u. t. Sóslak.

Csillagfedés *(occultatio)*, az a tünemény, mikor valamely égitest egy másik égitestet az észlelő előtt részben vagy egészben elfed. Igy pl. napfogyatkozáskor a Hold a Napot takarja el részben vagy egészen. A ritkább tünemények közé tartozik, hogy egy bolygó eltakarjon egy másik bolygót v. egy állócsillagot. A C. a belépéssel (immersio) kezdődik és a kilépéssel (emersio) végződik. A be- és kilépés időpontja, tartama és helyzete függ az észlelő helyétől a Föld felszinén, sőt lehetséges, hogy a Föld egy helye számára két égitest elfedi egymást, más helyeken pedig ez a fedés nem jön létre. A C.-ek a földrajzi hosszuság megállapítására használhatók.

Csillagfényképészet, l. *Asztrofizika.*

Csillagférgek *(Gephyrea*, állat), a férgek *(Vermes)* állatkörének egyik osztálya, ill. más rendszerezők szerint a gyűrűs férgek *(Annulata* v. *Annelides)* osztályának egyik alosztálya. Az ide tartozó állatokra jellemző, hogy sem külsejükön, sem belső szerveik elrendezésén nem ismerhető föl az izeltség. Esetlen testük kerek vagy hengeres zacskóhoz hasonlít. Szájnyílásuk körül vagy tapogatókoszorút (pl. a Sipunculus-féléknél), v. pedig villásan elágazó nagy fejlebenyt találunk (pl. a Bonelliá-nál). A gyűrűsférgekre annyira jellemző szelvényszervek csak egyes fajoknál vannak meg nagyobb számban, rendesen számuk megcsappant, sokszor alig 1—3 pár képviseli. A nitrogéntartalmú bomlástermékek kiválasztására többnyire 2 csöves szerv szolgál, mely a végbélbe nyílik. Ebben a tekintetben a C. a tüskésbőrüekhez, jelesen a tengeri ugorkákhoz hasonlítanak, melyeknek ú. n. vízitüdeje szintén a végbélbe nyílik. Régen ezért a C.-et tévesen a tüskésbőrüekkel rokon szervezeteknek tartották, innen származik tudományos nevük is, mely áthidaló állatot jelent. Érrendszerük, idegrendszerük és fejlődésük sok tekintetben emlékeztet a gyűrűsférgekére, ezért tekintik a C.-et olyan gyűrűsférgeknek, melyeknek belső és külső izeltsége másodlagosan elenyészett. Összes fajaik a tengerekben élnek. Két rendre osztják. 1. *Sertés C. (Gephyrei chaetiferi).* Ide tartozik pl. a *Bonellia viridis* (l. *Bonellia)* és az *Echiurus Pallasii* Guer. 2. *Sertétlen C. (Gephyrei inermes).* Ide sorolják a *Sipunculus, Priapulus, Halicryptus, Phascolosoma* nemeket.

Csillagfű (növ.), több növény népies magyar neve, pl. *Aster amellus, Paris quadrifolia, Callitriche verna* stb.

Csillagfürt (növ.), l. *Lupinus.*

Csillaggomba (növ.), *földi csillag, csillagpöfeteg (Geaster* Mich. és *Astraeus* Morg.), a *Pöfeteggombák* génusza, melynek mintegy 60 faja közül hazánkban, Hollós szerint, 23 terem. Nagyon feltűnő gombák. Termőtestük a földből tör elő, mogyoró-dió nagyságú, kettős burka van. A külső burok bőrszerű, vastag, éréskor több karélyra szakad, ezek lehajlanak. Ebben az állapotban a csillag alakjára emlékeztet. A belső burok vékony, hártyaszerű, gömbölyű. Belsejében a spórák megszámlálhatatlan tömege van.

Csillagharangod, Bekecshez tartozó puszta Zemplén vm. szerencsi j.-ban, (1900) 559 lak.; u. p. Taktaszada, u. t. Szerencs.

Csillaghegy *(Rókahegy)*, 251 m. magas hegy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. pilisi j.-ban, Üröm és Békásmegyer közt. Nagy kőbányáinak kiaknázására a C.-i kőbánya és lábatlani cementgyár részvénytársulat alakult.

Csillaghinár v. *mocsárhúr*, l. *Callitrichaceae.*

Csillaghullás *(hulló csillagok)*, az égen hirtelenül felvillanó fénypontok, melyek rövid idő alatt többnyire látszólag egyenes pályán mozognak s nem ritkán világító csóvát hagynak maguk mögött. Hasonló, de nagyobb fényű s ezért gyakran nappal is látható jelenségek a tűzgömbök. Egy óra alatt rendesen vagy 5 hullócsillag figyelhető meg, de az év bizonyos napjain számuk rendkívül növekszik. Híres az 1799. évi nov. 12. C., melyet Humboldt és Bonpland az Andokon figyelt meg. Ma tudjuk, hogy a hullócsillagok apró égitestek, melyek a föld vonzási körébe jutva, leesnek, sebességüknél fogva a légkörnek már legfelsőbb, átlag 160 km. magas rétegeiben tetemes surlódás következtében izzásba jönnek és elégnek. Csak ritkán történik meg, hogy nagyobb tömegek teljes elpusztulásuk előtt a földre érnek s ezeket, bár a hullócsillagoktól csak nagyság, de nem minőség dolgában különbözők, aerolitoknak v. meteoroknak szokás nevezni. Kémiai és mineralógiai analizis alapján ily aerolit még akkor is felismerhető, ha eséséről különben nem tudunk. Sok helyen találtak meteorköveket, különösen nagy számban az északi Mexikóban. Általában sziderítokat és aszideritokat szokás megkülönböztetni, aszerint, amint a főalkatrész vas és nikkel vagy olivin, eustatit és hasonló ásványokkal vegyült kovasav, agyagföld és mész. Az aerolitok nagyobb száma sziderítokból áll.

A hullócsillagok tavasszal és este legritkábban, ősszel s reggel felé legsűrűbben észlelhetők. A napi periodus oka Schiaparelli kimutatása szerint a Földnek Nap körüli forgásában keresendő, mert a Föld előrenyomuló oldalát éri a legtöbb C., más szóval, annál több a hullócsillag, minél magasabban áll valamely hely horizontja fölött azon pont, mely felé a Föld a Nap körüli útjában tart. Ez a pont, az apex, mindig 90°-ra fekszik a Nap helyétől nyugatra s legmagasabban áll, ha a Nap éppen kel.

A sporadikus hullócsillagok fénye középben a szabad szemmel látható gyengébb csillagokéval azonos. Szinök többnyire fehér, ritkábban narancs vagy vörös. A tűzgömbök rendesen élénkebb szinüek és gyakran vakító fényüek is. Krisztus születése óta mintegy 1500 tűzgömb eséséről tudunk. Nevezetes, hogy ezek megjelenése is periodusos; a legtöbb esik nyárutóra és őszre, a legkevesebb tavaszra. Spektrumuk megvizsgálásával leginkább *Konkoly* foglalkozott; folytonos és szaggatott részből áll, mely egyrészt szilárd magra s ezt környező izzó gőzre mutat. A folytonos spektrumban hiányoznak a rövid hullámú (ibolya) sugarak, a gázspektrumot nátrium, magnézium és szénhidrogén-vegyületek jellemzik.

A jelenség okául ma általánosan feltesszük, hogy a Nap körül számtalan apró testecske ke-

ring, melyekkel a Föld útjában minduntalan találkozik, s melyek 20—70 km. sebességgel hatolnak légkörünkbe. Vajjon anyaguk, ha ugyan aerolit alakjában nem hull le, Földünkre száll-e, még bizonytalan, de nem valószinütlen, hogy lakatlan vidékeken a hóban talált vaspor kozmikus eredetü. Ily módon úgy látszik a Föld tömege folyton nagyobbodik, s Oppolzer kimutatja, hogy e nagyobbodás talán elegendő a Hold évszázados akcelerációjának magyarázatára.

Az eddig említett sporadikus hullócsillagokon kívül az év bizonyos napjain temérdek C.-t észleltünk, mely meghatározott törvények szerint megy végbe. Míg amazok minden irányban mozognak, pályájuk tehát meghatározott iránynyal nem bir, addig ezek az égnek egy pontjából, a radiansból vagy kisugárzási pontból indulnak ki. A radians a Föld forgásától független, azaz a csillagokkal együtt keletről nyugat felé halad, mi már magában véve is kizárja a hullócsillagok földi eredetét. E magatartás azt mutatja, hogy a hullócsillagok párhuzamos pályákban, rajokban vonulnak, melynek perspektivikus találkozója éppen a radians. Ennek megfigyelése a hullócsillag pályameghatározását teszi lehetővé s Heis, Greg, Schmidt, Zezioli, Denning, s Konkoly számos radianst határozott meg. A legfontosabbak ezek közül: január 2—3-án Herculesben; április 9—11-én a Lyrában; április 12-én a Lyrában; augusztus 8—12. a Perseusban (Szt. Lőrinc tüzes könnyei); október 15—23-án az Orionban s Bikában; november 12—14. az Oroszlánban; november 27—29-én az Andromedában; december 6—13-án az Ikrekben. A radians fekvése szerint nevezzük Leonidáknak, Perseidáknak stb. azon hullócsillagokat, melyek az Oroszlán, a Perseus stb. csillagképekből sugároznak ki. Egyes rajok szaporasága éveken át majdnem változatlanul ugyanaz, míg mások csak bizonyos, szabályos időközökben okoznak sűrű C.-t. Igy a két legnagyobb raj, az augusztusi s novemberi, főleg abban különbözik egymástól, hogy az előbbi évről-évre változatlan intenzitásban visszatér, míg a másik minden 33. és 34. év mulva különösen fényes. Ezen feltünő periodusosság helyes magyarázatát A. H. Newton (amerikai csillagász) adta. Szerinte a novemberi hullócsillagraj $33^1/_4$ év alatt kering a Nap körül ellipszis alakú pályában, melyet a Föld jelenleg november 13. táján metsz át. A meteorraj nem oszlik el egyenletesen egész pályáján, hanem kerületének $^1/_{15}$-öd részében különösen sűrű; ennélfogva a Föld e sűrű résszel csak minden 33—34-ik évben találkozik. Newton a tünemény ismétlődését 1866 nov. 13-ára jelezte előre s tényleg a C.-t addig alig látott pompában észlelték. A pálya alakjából s a hullócsillagok sebességéből következett, hogy üstökösök és hullócsillagok között bizonyos összefüggés áll, mit már Chladni is sejtett. Leverrier és Schiaparelli 1867. határozták meg a novemberi raj pályaelemeit, mire ezeknek az 1866. Tempeltől felfedezett üstökös pályaelemeivel való azonossága tökéletesen kitünt, úgy hogy ki kellett mondani, hogy a novemberi hullócsillagraj a Tempel-féle 1866-iki üstökös pályájában mozog. A Perseidák (augusztusi raj) az 1862. évi III. üstökös pályájában haladnak. Éppen ily szoros kapcsolatban állanak az Andromedidák a Biela-féle üstökössel és valószinüleg több száz hullócsillagraj más, már szintén ismert üstökössel. V. ö. *Schiaparelli*, Entwurf einer astr. Theorie der Sternschnuppen, deutsch v. G. v. Boguslawski (Stettin 1871); Beiträge zur Kenntniss der Sternschnuppen, Edm. Weiss (Wien 1868, 70.); *Boguslawski*, Die Sternschnuppen und ihre Beziehungen zu den Kometen (Berlin 1874). A M. Tud. Akad. értekezései között számos közlemény *Konkoly*-tól, *Gruber*-től s *Köveslígethy*-től. *Wodetzky*, Üstökösök (Budapest, Term. Tud. Társ., 1910).

Csillaghúr (növ.), l. *Stellaria.*

Csillagidő, a tényleges tavaszpont óraszöge, más szóval az az idő, amely a momentán tavaszpontnak a meridián déli felén való (felső) átmenete óta eltelt. A tavaszpontnak két felső meridiánátmenete közti időtartamot csillagnapnak nevezzük; ez fel van osztva 24 órára, az óra 60 percre, a perc 60 másodpercre. 24 óra C. = 23 óra 56 p. 4·09 mp. középidő, 24 óra középidő = 24 óra 3 p. 56·556 mp. C. A gyakorlatban a tavaszpont helyett valamely egyenlítői csillagot szokás megfigyelni a C. pontos meghatározása céljából. Az állócsillagok saját mozgása folytán az így mért C. nagyon kevéssé, de mégis eltér a tavaszponttal mért időtől. A csillagnap hossza nem egészen állandó.

Csillagimádás *(Astrolatria, Sabaeismus)*, tágabb értelmében az összes égitesteknek felsőbb lényekül, v. ilyek lakóhelyeiül hivése és a hit alapján vallásos tisztelete. A C. tehát az *animizmus*-nak (l. o.) az égitestekre vonatkozó része, másfelől az ősember kezdetleges kozmogoniai elméleteivel függ szorosan egybe. Az idevágó ősképzetek közt feltünő egyezés mutatkozik a földkerekség valamennyi népénél. Legjellemzőbbek a következők: 1. A Nap és Hold egymással ellenséges viszonyban állanak s míg a Nap üldözi, addig a Hold védi és oltalmazza a csillagokat. 2. A nap- és holdfogyatkozások e két dulakodó égitestnek a viadalban szenvedett sebei. 3. A fogyatkozásokat valamely a Nappal és Holddal ellenséges égi szörnyeteg okozza, mely őket egy-egy időre felfalja, vagy legalább elfödi. Ugyanilyen egyezést tapasztalunk amaz általánosan elterjedt hiedelemre nézve, hogy az égitestek a Földről az égbe költözött lelkek lakóhelyei, vagy inkarnációi, amely tehát a C.-t az *ősök tisztelete* (l. o. és *Holtak tisztelete)* alapjára helyezi, viszont pedig számos *átváltozási* monda forrása és egyben kiinduló pontja némely megokoló (etiológiai) regének. A legtöbb primitiv műveltségi fokon vesztegló nép nem is igen megy tovább a C. ez alapfeltevéseinél.

Magasabb szellemi fejlődésü népek kiválóbb helyre juttatják tiszteletüket az animisztikus világnézet keretében. Ez elsőben is a Nap és Hold megkülönböztetett tiszteletében nyilvánul (l. *Nap-* és *Holdtisztelet).* Itt csak a szorosan népies értelemben vett *csillagok* kultuszáról beszélünk. Magasb fokra ez is csak ott juthatott, ahol az égitestek járásának megfigyelése némi kezdetleges tudománnyá fejlődött, mint pl. az egyiptomiaknál, Asszíriában és Babiloniában, India-, Kina- és

Közép- meg Dél-Amerikában, ahol mindenütt igen előkelő helyen álló nap- és holdtisztelettel és asztrológiai elméletekkel volt kapcsolatban. (Ezekről l. az *Asztrológia* cikket.) Legelőbbkelő helyen állanak a nagyobb fényű *bolygók*, melyeknek az ember sorsára mindenütt ép úgy döntő hatást tulajdonít az ember sorsát fürkésző áltudomány, mint a még náluknál is fontosabb Napnak és Holdnak. A bolygókkal versengnek jelenségük megdöbbentő volta miatt az *üstökösök*, továbbá a *hullócsillagok* (meteorok), nemkülönben egyes felötlőbb csillagképek és állócsillagok, így különösen a *göncölszekere*, az Orion, a Sirius stb. Az összes mai művelt népeknél azért van oly sokszerű és szembeötlő egyezés az idetartozó hagyományok és elnevezések között, mert részben ugyanazon közös hatások (antik mitológia, zsidókeresztény dogmatika, misztika és kaldeus asztrológia), részben pedig ugyanazon elemek keveredésének a szüleményei. Ez utóbbiak sorába tartozik számos csillagképnek igen sok népnél egyező oly elnevezése, amely az ős foglalkozások (halászat, vadászat), vagy az állat- és növényvilág köréből van véve.

Ezen általános megjegyzések után egy pillantást vetvén saját népünknek a csillagokra vonatkozó hagyományos vélekedéseire, köztük sajátlagosan jellemzőt egy érdekes körülményen kívül alig találunk, s ez az, hogy a csillagok népies nomenklaturája nálunk feltünően gazdag. Lugossy, aki e téren úttörő volt (v. ö. Magy. Myth. 582 s köv.), 250-nél több népies magyar csillagnevet jegyzett fel, amelynek egy része természetesen szinonim; de még így is igen dús a jegyzék, ha pl. figyelembe vesszük, hogy a velünk rokon finneknél Krohn Károly csak 50 egynéhányat tudott feljegyezni. Azon kívül, amit Lugossy és nagyrészt az ő nyomán Ipolyi (i. h. 264 s kk. 582 s k.) e téren egybegyüjtöttek, nevezetesebb gyarapodást csak *Kálmány* Lajos: *A csillagok nyelvhagyományainkban* c. dolgozata ad (Szeged 1893), amelyben számos jellemző csillagmonda is van.

Csillagingás, a csillagoknak vízszintes vagy függőleges irányban való látszólagos ide-oda lengése, mely jelenséget Humboldt Sándor vette észre először 1799. A tünemény abban leli magyarázatát, hogy a szem nem képes kitüzött látóvonal nélkül hosszabb ideig ugyanazon irányt betartani.

Csillagjós, *asztrológus*, aki a csillagok állásából az emberek sorsára von következtetéseket. *Csillagjóslás*, l. *Asztrológia*.

Csillagkamara (lat. *Camera stellata*, ang. *Star-Chambre)*, angol királyi biróság, nevét a gyűlésteremtől vette, annak boltozata ugyanis csillagokkal volt díszítve. A király «concilium ordinarium»-a (rendes tanács) nyerte el a Tudor dinasztia alatt ezt az új nevet. A XV. sz. második felében arra a célra használták fel, hogy a főhűbérurakat megsemmisítsék, később a korlátlan (abszolut) uralom megvalósítására szolgált úgy, hogy végül minden polgári v. büntető perben itt ítélkeztek. A C. előtt folytatott nagyszámú felségsértési pereknek legenyhébb következménye lett a vagyon elkobzása, személyes kiválóság esetében fővesztés is. Igy az elkobzott hűbéreket sikerült a korona alatt egyesíteni. A XVII. sz.-ban megszüntették.

Csillagkatalógus, az állócsillagok egy bizonyos időre (epokára) vonatkozó helyeinek rendszeres jegyzéke, mely azokat az adatokat tartalmazza, amelyek szükségesek, hogy a csillagok helyeit más időpontra is kiszámíthassuk. Az első, 1080 csillagot tartalmazó jegyzéket Hipparchos állította össze. Ezen C. 1025 csillagját Ptolemaios átvette Almagesztjébe. Más C. Ulugh Beigh tatár fejedelemé, ki 1019 csillag helyét határozta meg újból. A távcső behozatala előtti legpontosabb C. Tycho Braheé, mely 777 helymeghatározást tartalmaz. Flamsteed Historia coelestis Britannica London 1712. az első, mely távcsővel eszközölt méréseken alapszik. A modern C.-okat két osztályba sorozhatjuk, olyanokba, melyek a csillagok helyét minden lehető pontossággal adják, s olyanokba, melyek csak közelített helyeket tartalmaznak. A legelső pontos és modern igényeket kielégítő C. a Fundamenta astronomiae, melyet Bessel 1818. tett közzé s mely Bradleynek a XVIII. sz. közepe táján a legnagyobb gonddal észlelt 3222 csillagát tartalmazza. A Bradley-féle csillagokat az utolsó években Auwers számította át újra. Bessel, Argelander, Airy, W. Struve s számos más csillagász fáradozása folytán vagy 30,000 álló csillag pontos helyét ismerjük. Nagyobbszabású új C. a Boss-féle, melyből egy rész mint «Preliminary Catalogue» a Carnegie Institution kiadásában jelent meg. A közelítőleg ismert csillagok helyei főleg a Bonner Durchmusterung címet viselő óriási munkában foglaltatnak. Ezen Argelander, Schönfeld és Krüger közreműködésével keletkezett C. 457,857 csillagot tartalmaz. Pontosságra nézve a két C. osztálya között az ú. n. zónamegfigyelések állanak, melyek kb. 3 ívmásodpercnyi pontossággal mintegy 100,000 csillagot ismertetnek. Újabban az Astronomische Gesellschaft kezdeményezésére nemzetközi közreműködéssel pontosabb, 9-ed rendű csillagokig terjedő C. készül. Az ég fotográfiai felvétele, mely szintén nemzetközi törekvés, még teljesebb, kb. 30 millió csillagot tartalmazó térkép s vagy 3 millió csillagot magában foglaló, elég pontos C. keletkezését fogja lehetővé tenni. A kettős csillagokra vonatkozó legkitünőbb C. Burnham-é (Washington 1906); változó csillagokra nézve Hagen-é; alap v. fundamentális csillagokra nézve Newcomb-é.

Csillagkép, a csillagoknak csoportosítása, melyet a könnyebb áttekintés végett már régtől fogvást használtak az emberek. A görögök állatokról, emberekről, mitológiai személyekről stb. nevezték el a C.-eket, melyeket a rómaiak változatlanul átvettek és ránk hagytak; a középkorban itt-ott megkisérlett új elnevezések hamar elvesztek. Ismertebbek az állatkör 12 C.-e: kos, bika, ikrek, rák, oroszlán, szűz, mérleg, bak, skorpió, nyilas, vízöntő és a halak, aztán az északi félgömbön a kis és a nagy medve (göncölszekér), Andromeda, hattyu, Hercules, lant, Bootes, szekeres, Perseus, Pegasus, kis kutya stb.; a déli félgömbön a déli hal, a kigyótartó (Ophiuchus) és kigyó, Argó hajó, Centaurus, nagy kutya, Orion, cethal, déli kereszt stb. Ma összesen 88 csillagkép használatos.

Csillagkereszt-rend. Osztrák női rend, melyet 1668 szept. 18. III. Ferdinánd özvegye, Eleonóra

ősnemes hölgyek részére alapított, a szent kereszt iránti áhitat, erényes élet és jótékonyság előmozdítására. A tagokat, kiknek száma korlátlan, a nagymesternő, a legmagasabb védnöknő, ki mindig a legidősebb osztrák főhercegnő, nevezi ki. Tag csak a magasabb arisztokráciához tartozó férjes nő vagy özvegy lehet, ki a felvételnél 8 atyai és 8 anyai őst tartozik kimutatni, úgyszintén azt, hogy férje már kamarás, v. ha nem, mellékelni annak ősi próbáját, bizonyítva vele azt, hogy férje is képesítve van az említett udvari méltóság elnyerésére. A rend jelvénye: aranyfejű s arannyal fegyverzett kétfejű sas, melyre kék kereszten nyugvó veres kereszt van illesztve, felette fehér zománcos szalagon a jelmondat «Salus et gloria», az egész sötétkék keretbe van foglalva. A rend tagjai e jelvényt fekete szalagon, a balmellen viselik, ünnepei: a kereszt megtalálásának (máj. 3.) és felmagasztalásának (szept. 13.) napjai.

Csillagkereszt-rend.

Csillagkorallok (*Astraeacea*, állat), a hatsugaras virágállatok *(Hexacorallia)* rendjébe tartozó korallcsoport. 80 nem és 650 faj ismeretes; a legtöbb faj kihalt s ezek különösen a triasz-, jura- és kréta-időszakbeli rétegekben találhatók. Leggyakoribb kihalt nem a *Montlivaultia*, melynek több mint 90 faját ismerjük a jurából. A ma élő nemek közül említésre méltók az *Astraea, Leptastraea, Goniastraea, Favia, Maeandrina* és *Mussa* nemek. A Földközi-tengerben közönséges és a Quarneroban is előfordul a kelyhes csillagkorall *(Astroides calycularis* M. Edw.).

Csillagmoha (növ.), Baumgarten igy nevezi a Mnium (Dill.) L. lombos mohát; a földön, sziklán, ritkábban a fák törzsén él. 78 faja közül hazánkban 13 faját ismerjük. A *Mnium undulatum* (L.) Weis legszebb moháink egyike, árnyékos erdőkben, a hegyi patakok partján gyakori.

Csillagnap, l. *Napidő* és *Csillagidő*.

Csillagok felkelése, a csillagok feltünése az észlelő látóhatára felett. A felkelés *valódi és látszólagos*, a valódi felkelés akkor megy végbe, mikor a csillag v. égitest középpontja a valódi látóhatárba ér, a látszólagos felkelés akkor áll be, mikor az égitest tényleg láthatóvá lesz, mi a sugártörés folytán mindig a valódi felkelésnél valamivel korábban történik. A Föld sarkain képzelt észlelő számára az összes látható csillagok állandóan a látóhatár fölött vannak, tehát sem nem kelnek, sem le nem nyugszanak. Az egyenlítőből látható összes csillagok felkelnek és lenyugszanak. A Földnek minden más, sark és egyenlítő közé eső helyére nézve vannak csillagok, melyek állandóan a látóhatár fölött maradnak, mások sohasem kerülnek a látóhatár fölé, egy részük pedig kel és nyugszik. Felkelés és lenyugvás ideje pontosan kiszámítható v. glóbuszon közelítőleg meghatározható. A régiek háromféle csillagfelkelést különböztettek meg, ú. m. 1. *a héliakus csillagfelkelést* (ortus heliacus), mikor a csillag pitymallatkor először újra láthatóvá lett. A régi egyiptomiaknál különösen a Siriusnak héliakus felkelése volt fontos, mivel ezzel kezdődtek a Nilus áradásai. 2. *A kozmikus felkelés* (o. cosmicus), mikor a csillag a Nappal együtt kel fel, kelte tehát nem látszik; az ekliptikához közel álló csillagokra nézve 12—15 nappal előzi meg a héliakus felkelést. 3. *Az akroniktikus felkelés* (o. acronycticus), mikor a csillag a Nap nyugtakor kel fel, mi a kozmikus k.-tól 6 hóval különbözik, amikor a felkelés éppen még esthajnalban látható. V. ö. *Wislicenus*, Tafeln z. Bestimmung d. jährlichen Auf-u. Untergänge der Gestirne (Leipzig 1892).

Csillagok lenyugta, a csillagok letünése az észlelő látóhatára alatt, l. *Csillagok felkelése*.

Csillagok mozgása, l. *Állócsillagok*.

Csillagos kő, olyan korundváltozat, melynek az a tulajdonsága, hogy a kristálytani főtengely irányában tekintve reá, hatszöges csillagszerű opalizálást mutat. L. *Csillagosság*.

Csillagos kvarc, sugaras rostos kvarc Starkenbachról, Csehországból.

Csillagos lobogó, az északamerikai Egyesült-Államok lobogója.

Csillagos rubin, l. *Asztéria*.

Csillagosság *(aszterizmus)*, némely ásványnak az a tulajdonsága, hogy felületükön, ha láng felé tartják, avagy ha erős napfény éri őket, hatsugarú csillag mutatkozik. Különösen szépen látni azt némely zafirnak a főtengelyre merőlegesen vágott lemezein, avagy a véglap fölött domboruvá köszörült példányokon. Csillámlemezeken szintén észlelték azt a sajátságos fénytüneményt, míg azonban a zafirnál azt a hatoldalu oszloppal párhuzamosan elhelyezkedett nagyon finom csatornaszerű üregecskék fényvisszaverődése okozza, addig a csillámlemezeken az igen apró pálcaforma zárványoktól van (valószinüleg rutiltól), melyek 3 egymásra 60°-nyira álló irányban helyezkedtek el.

Csillagos zafir, l. *Csillagosság*.

Csillagpázsit (növ.), l. *Cynodon*.

Csillagpöfeteg (növ.), l. *Csillaggomba*.

Csillagragya (növ., *árragya, Phyllactinia* Lév., Erysipheae), körtefa, galagonya és erdei fák levelén, sőt zuzmókon és kalapos gombákon sem ritka csillagalakú ragyagomba *(Phyllactinia guttata* Lév. és *Phyllactinia fungicola* Schultz.). V. ö. *Hazslinszky*, Magyarhon üszöggombái és ragyái (Bpest 1876).

Csillagrendek. 1. *Afrikai csillagrend* (l. o.). — 2. *Etiópiai csillagrend*, alapította Menelik abessziniai négus öt osztályban. A nagykeresztnek jelvénye kerek arany medaillon, melynek széle tizenegy nagy és ugyanannyi kis hegygyel van megrakva, a medaillont csillagalakban öt szines kő díszíti, szalagja vörös-zöld-sárga, melyen a jelvény egy három levelü arany forgón függ, a mellcsillag a jelvényhez hasonló. A főtiszti kereszt nyolcágú arany csillag; a tiszti és lovagkereszt jelvénye ötágú csillag, melynek alsó szárai közti hézagok ki vannak töltve, a három utolsó osztály szalagja vörös-sárga-zöld. — 3. *Bok-*

harai csillagrend, alapíttatott 1860., 1893. Oroszország által elismerve. — 4. *Indiai csillagrend,* angol érdemrend, alapította Viktória angol királynő 1861 febr. 23. Alapszabályai változtak és bővültek 1866. és 1876. Három osztálya van, főparancsnokok, parancsnokok és lovagtársak. Tagjai száma a nagymesteren kívül, aki a mindenkori indiai alkirály, 245. Jelvénye a királyné képe kameaszerüen onyxba metszve, körülötte gyöngyszegélyű kék karika, melyen a rend jelmondata gyémántokban: Heaven's Light our Guide, fölötte gyémántos csillag, a karikát arany, gyémántokkal kirakott arabeszkek ékítik. — 5. *Oceaniai csillagrend,* hawai-i érdemrend, melyet Kalakaua király 1886 dec. 16. alapított két osztályban. Jelvénye ötágú arany és fehér szegélyű zöldre zománcolt csillag, sarkaiban hét-hét sugarú sugárnyalábbal, a csillag közepén arany szegélyű, bíborkarikáju zöld kerek pajzs, rajta tengerből kiemelkedő égő láng, körülötte hat ötágú csillag, a karikán Kalakaua Oceania királya felirat, a jelvény fölött a hawaii királyi korona. — 6. *Románia csillaga* (l. o.). — 7. *Fénylő csillag,* zanzibári érdemrend, melyet 1875 szept. 22. Bargas ben Szaid, zanzibári szultán alapított. Két osztálya van, az I. osztályt csak uralkodók nyerhetik el, a II. osztály négy fokra oszlik. Az I. osztály jelvénye gyémántos csillag, közepén a szultán arcképével, a II. osztály jelvénye a francia becsületrendéhez hasonló, vörös színű, kerek középpajzsa szintén vörös, rajta a szultán monogrammja. Szalagja vörös, fehér szegéllyel.

Csillagsánc, csillagalakú alaprajzzal tervezett zárt sánc. 1849-ben a komáromi Monostoron a honvédség által épített C.-nak köszönhető az, hogy Komáromot oly szivósan lehetett védelmezni, még akkor is, amikor már a váron kívül magyar hadsereg nem volt.

Csillagszámlálás (ang. *star gauges,* ném. *Sternaichungen),* a csillagszaporaság becslése az ég különböző helyein. A C.-t Herschel William kezdeményezte, távcsövének $^1/_4$° átmérőjü látmezejében látható álló csillagokat megszámlálta. Herschel ily módon azt találta, hogy a tejút közelében távcsövének látó mezejében átlag mintegy 56 csillag foglaltatik, mely szám a tejút sarkai felé folyton fogy, úgy hogy a tejút sarkai körül már csak 5-öt tett. A modern C.-t fotográf-lemezeken eszközlik.

Csillagszőr (növ.), l. *Szőrképletek.*

Csillagtávolság, a naptól való az a távolság, melynek 1″ évi parallaxis felel meg. Ez 206264·8 Nap-földtávolsággal v. kerek számban 30·7 billió kilométer vagy 3·239 fényévvel (3 év 87 nap) egyenlő. α Centauri parallaxisa pl. 0′.75 s ennélfogva ez tőlünk $1^1/_3$ C.-ra fekszik, v. a fény közel $4^1/_3$ évig van úton, míg e csillagtól hozzánk érkezik.

Csillagtérkép, az éggömb csillagainak ábrázolása sík lapon, rendesen stereografikus v. centrális projekcióban. A régibb C. között legfontosabb J. Bayer Uranometria nova-ja (1603), mely különösen a fényesebb csillagok észszerű jelölési módja miatt vált nevezetessé. A szabad szemmel látható csillagok legjobb C.-e: *Argelander,* Uranometria Nova (Berlin 1843) és *Heis,* Atlas coelestis novus (Köln 1872); a legteljesebb ellenben a Bonner Durchmusterung C.-e és Chacornac ekliptikális C.-e, mely utóbbi még az ekliptika mentén fekvő 12-edrendű csillagokat is tartalmazza s az apró bolygók keresésében s megfigyelésében megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. A laikus számára ajánlható: *Littrow,* Atlas des gestirnten Himmels (3. kiad. Stuttgart 1855); *Dieu,* Atlas céleste (Paris 1865); *Proctor,* A star atlas showing all the stars visible to the naked eye etc. (London 1870); Heis fentemlített C.-e; *Klein,* Sternatlas (Köln 1887); *Schurig,* Tabulae caelestes (Leipzig 1902). Nagyszabású nemzetközi vállalkozás az ég fotografikus látképe, amelyre vonatkozó munkálatok folyamatban vannak.

Csillagvirág (növ.), több növény neve, így *Ornithogalum umbellatum, Lychnis coronaria, Aster amellus* és *Aster tripolium.*

Csillagvizsgáló, l. *Asztrofizikai műszerek* és *Asztronómiai műszerek.*

Csillagvizsgáló halak *(Uranoscopus,* állat), a sárkányhal-félék *(Trachinidae)* családjába tartozó csontos halnem. Testük hengeres v. tölcséralakú, fejük nagy és alaktalan, szemeik fölfelé néznek, innen nevük. 11 faj ismeretes, melyek jobbára az Atlanti-, Csendes- és Indiai-oceánban honosak, 1 faj a Földközi-tengerben él, jelesen a közönséges csillagvizsgáló hal *(U. scaber* L.); hossza 30 cm.

Csillagzat *(constellatio)* névvel régebben két égitestnek, leginkább a Nap és Holdnak, vagy a Napnak és egyik bolygójának egymáshoz viszonyított helyzetét jelölték meg, ugyanazon értelemben használták tehát, mint az aspektusokat; újabban gyakoribb a csillagkép (l. o.) értelemben való használat.

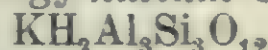
Csillák (cilia), l. *Csillangók* és *Pilla.*

Csillám, szűkebb értelemben a *muszkovit* és *biotit* ásványokat, a gyakorlatban pedig főképen az elsőt nevezik C.-nak. Tudományos értelemben csoportneve ama leveles szerkezetű, erősen csillogó fényű (innen a név) szilikát-ásványoknak, melyek egymással megegyeznek abban, hogy kitünően hasadnak, azaz oly finom lemezekké hasíthatók, mint semely más ásvány; hogy finom lemezeik többé-kevésbbé tökéletesen átlátszók és erősen rugalmasak; hogy kristályalakjuk, noha külsőleg többnyire hatszöges jellemű, mindig egyhajlású rendszerbeli; hogy keménységük csekély: 2—3; fajsúlyuk 2·7—3; hogy leginkább csak mint kőzetalkotó elegyrészek találhatók. Anyagukat illetőleg annyiban egyeznek meg, hogy mindenik C.-ban alkali-tartalmú alumo-szilikát van, minek következtében a lángot mindannyian festik. Egyebekben kémiai összetételük nagyon eltérő és mindegyiknek kémiai konstituciója még ma sincs megállapítva. Anyaguk szerint szokás őket osztályozni és pedig van: 1. magnézium-vas-C., ilyen a *biotit*; 2. káli-C., ilyen a *muszkovit, lepidolit* s *paragonit*; 3. litium-vas-C., ilyen a *zinnwaldit*; 4. mész-C., ilyen a *margarit.*

1. *Biotit* vagy *magnezium-C.* Képlete közel $K_2HAl_3Si_3O_{12}.3Mg_2Si.O_4$. Némely szerző újabb időben a már Breithaupt ajánlotta *meroxen* nevet használja, de sokkal általánosabb a Biot francia fizikus tiszteletére Hausmann által (1847) ajánlott

biotit név. Triviális neve *macska-arany* (Katzengold),mi igen finom pikkelyekben az aranyra emlékeztető színére vonatkozik. *Fekete C.*-nak is mondják, mert többnyire sötét és pedig fekete, zöldes, barna, szürke stb. Legtöbbnyire mint kőzetelegyrész hatoldalu lemezekben s táblákban található andezitekben, trachitokban, riolitekben, porfirokban, gránitokban, gneiszban s C.-palában; ritkábban mint preexisztált elegyrész némely bazaltban. Hazai kőzetekben kisebb-nagyobb lemezekben s pikkelyekben elég gyakori. Fontosabb gyakorlati alkalmazása nincsen. Egész serege van a szinonimáknak s változatoknak, melyek közül a fontosabbak a következők: *Flogopit,* nálunk nevezetes Rézbányáról (majdnem színtelen). — *Anomit, Lepidomelan* sötét fekete, vasban gazdag biotit, *Helvetan,* klorithoz hasonló, de olykor rézvörös, *Aszpidolit,* sötét olivazöld magnézia-C., és végre a *Rubellán,* egy téglavörös, átlátszatlan C. stb.

2. *Muszkovit* vagy *kálium-C.*, képlete:

$$KH_2Al_3Si_3O_{12}$$

Ezt értik közönségesen a C. név alatt. *Macskaezüst*-nek (Katzensilber) is mondják ezüstös csillogása miatt, vagy színe miatt *fehér C.*-nak. A muszkovit név kereskedésbeli neve után «verre de Muscovie» készült, mivelhogy a Szibériában termő nagy lemezekből már réges régóta készítenek ablaktáblákat, különösen a hajók céljaira, mely táblák fentebbi néven vagy magyarul mint *moszkvai üveg,* vagy *muszka üveg,* másképen *orosz üveg* kerülnek kereskedésbe. *Mária-üveg*-nek is szokták nevezni, de tévesen, mert az igazi Mária-üveg tulajdonképen gipsz (l. o.). Igen ritkán találni kristályokban, rendesen csak lemezekben s pikkelyekben, mint a gránit, a gnájsz és a csillámpala lényeges elegyrészét. Kristályai, melyek néha feltünően nagy méretüek, rendesen hatszögü táblák, melyeket régebben rombos rendszerbelieknek tartottak, de ma már pontosabb vizsgálatok alapján tudjuk, hogy egyhajlásu rendszerbeliek. Páratlan vékonyságu, tökéletesen átlátszó lemezekké hasítható. Többnyire színtelen, fehéres, sárgás, szürkés, zöldes, vereses fehér. K. 2—3; fjs. 2·76—3·1. Hazánkban legszebb és legnagyobb lemezekben találni Pozsony vm.-ben, valamint az aldunai gránitokban, ill. pegmatitokban. A legnagyobbakat régen Szibériából (az Uralból) hozták, újabb időben pedig Kelet-Indiából, Észak-Amerikából és Braziliából hozzák; némelyik tábla félméter szélességü, sőt még szélesebb. Lámpahengereket, lámpaernyőket,szemvédőket, kályhaajtókat, kristálymintákat, porzót stb. készítenek belőle. Gyakoriak a muszkovit pszeudomorfózisok. Fontosabb szinonimái és változatai: *Fengit,* régebbi általános neve a muszkovitnak, de újabban a kovasavban feltünően gazdag változatokra használják. *Fuchsit,* smaragdzöld, krómtartalmu muszkovit, Tirol: Zillerthal (Schwarzenstein) a termőhelye. *Damourit,* sárgásfehér, pikkelyesen leveles tömött C.,mely optikai tekintetben némileg eltér a muszkovittól. *Szericit* (l. o.). L. még *Lepidolit, Paragonit, Zinnwaldit, Margarit.*

Csillámandezit (ásv.), olyan andezitkőzet, melyben a színes elegyrészt a csillám (biotit) képviseli.

Csillámbogár (állat), l. *Cicindela.*

Csillám-diorit, olyan dioritkőzet, amelyben az amfibolt a csillám helyettesíti.

Csillámgnájsz, csillámban rendkívül gazdag gnájsz.

Csillámgranulit, olyan granulitkőzet, melyben a gránátot csillám helyettesíti.

Csillámhomokkő *(psammit),* csillámban igen gazdag és ennélfogva egy kevéssé palás homokkő.

Csillámló téntagomba (növ.), a *Coprinus micaceus* (Bull.) Fries., l. *Téntagomba.*

Csillámmárga, olyan márgakőzet, mely sok csillámlemezt tartalmaz.

Csillámmelafir, régebben használt elnevezés, jelenleg csillámporfiritot értünk alatta.

Csillámpala, kvarc és csillám alkotta palás kőzet, mely mint földünk archei vagyis ős korának egyik alapkőzete egész hegységeket alkot. A kvarc és a csillám mennyiségi viszonya benne igen változó; helyenként átmegy kvarcitpalába vagy kvarcitba. Alig van kőzet, melyben gyakoribbak volnának a járulékos elegyrészek benőtt ásványok alakjában, mint a C.-ban. Az uralkodó csillámfajta vagy az uralkodó járulékos elegyrész után nevezzük el a C.-t: 1. gnájsz-C., mely elég sok földpátot tartalmaz és átmenetet alkot a gnájsz felé; 2. gránit-C.; 3. sztaurolit-C.; 4. andaluzit-C.; 5. disztén-C.; 6. amfibol-C.; 7. glaukofán-C.; 8. epidot-C.; 9. kloritoid-C.; 10. grafit-C.; 11. klorit-C.; 12. talk-C.; 13. mész-C.; 14. konglomerát-C. A C. az archei, vagyis az őskornak, nevezetesen pedig a huron-szisztemának egyik legfontosabb anyaga és pedig óriási terjedelemben s méretekben. Vastagsága a 3000 métert is meghaladja. Eredetét tekintve, részben a gnájsszal együtt a Föld első merevedési kérgéhez tartozik, részben pedig a vízből leülepedett klasztikus kőzetek metamorf átalakulása révén keletkezett. Újabban kimutatták, hogy nem minden C. archaikus, hanem vannak sokkal fiatalabb korú C.-k is, ezek Weinschenk szerint kontaktmetamorf eredetüek. Mindenütt el van terjedve és vagy lapos magaslatokat alkot, vagy igen hegyes csúcsokat; egyebek között a Gross-Glockner csúcsa is C. Nálunk nagy kiterjedésben a Temes melléki vagyis ú. n. Bánsági hegységben az Al-Duna-szorosban, továbbá az Erdélyi havasokban, Fogarasi és Szebeni hegységben. A vékony palásakat fedőpalának használhatják, a kvarcdúsakat pedig kohók tüzelőkamaráinak kibélelésére. Dinamometamorf módon kvarcporfirokból is keletkezik C., illetve *szericites pala* (l. o.), így nálunk Gömörben: Szomolnokon, Alsósajón és Rozsnyón, hol réz-, higany- és vasércek foglaltatnak benne.

Csillámporfir és *csillámporfirit* (ásv.), olyan porfirok, ill. porfiritok, amelyek színes elegyrész gyanánt csillámot tartalmaznak.

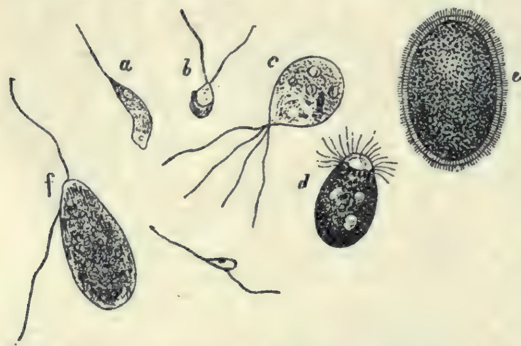
Csillámszienit (ásv.), kétféle értelemben használatos. Régebben csak a minette nevü telérkőzetekre alkalmazták; újabban az olyan szieniteket értik alatta, amelyekben az amfibolt csillám (biotit) helyettesíti.

Csillámtrachit, olyan trachitkőzet, amelynek színes elegyrészét a csillám képviseli.

Csillanás (koh.). Az ezüsttartalmu ólomból úgy állítják elő a tiszta ezüstöt, hogy a megolvasz-

tott tüzes fém felületére levegőt fujtatnak; a levegő oxigénje az ólommal igen könnyen egyesül és ólomoxidot, máz-anyagot, gelétet képez, a nélkül, hogy az ezüstöt is oxidálná, mindaddig, míg a megolvadt fémben ólom van; midőn az ólomnak legutolsó nyoma is oxidálódik és a fémfelületről elvonul, szivárványszíneket játszva csillan fel a tiszta ezüst fényes felülete a C. pillanatában. E jelenség olyanforma, mint mikor a szem héja fölemelkedik a szemgolyóról, ezért *pillogásnak* is nevezik, és annak jele, hogy az ólom elűzése be van végezve. Ekkor a tüzelést és fújtatást meg kell szüntetni, mert ezentúl már az ezüst párologna el.

Csillangók v. *csillők* (cilia), 1. a csillós ázalékállatkák helyváltoztató szervei, melyek rendesen nagy számban, különbözőképen elrendezve borítják testük felszinét; vagy önállóak, egyformán finomak és rövidek (sericilia), vagy pedig egymással összeolvadnak s ez esetben hullámzó hártyákat és ú. n. csillangó-cirrusokat alkotnak. — 2. A soksejtű állatok testének különböző helyein előforduló, rendkívül finom, csak mikroszkóppal látható szőrszerű nyúlványok bizonyos sejtek (ú. n. csillangós v. csillós hámsejtek) szabad felületén, melyek szabályosan ide-oda mozognak. A gerinctelenekénél gyakrabban és sűrűbben fordulnak elő, mint a gerinceseknél; az izeltlábú állatoknál *(Arthropoda)* teljesen hiányzanak. Feladatuk igen különböző. Majd az egész test mozgatására szolgálnak, majd vízáramot idéznek elő, mely a lélegzés és táplálék megszerzése szolgálatában áll, majd bizonyos hasznos és káros váladékok, parányi idegen testek (pl. por stb.), csirasejtek kivezetésére valók. A csirasejtek összetalálkozásánál is fontos szerepük van. Meleg és alkáliák a csillómozgást fokozzák, ellenben savak, nagyon alacsony v. magas hőfokok csökkentik, sőt meg is szüntetik. L. még *Csillósejtek.*

Csillangós sejtek: *a* Physarum, *b* Monostroma, *c* Ulothrix, *d* Oedogonium, *e* Vaucheria rajzó sejtje, *f* Cutleria nagy nő- és mellette kis hímsejtje. Erősen nagyítva.

C., az alsóbb rendű növények szabadon mozgó testének szálas nyúlványai, függelékei (l. az *ábrát)*, amelyek a protoplazma határoló hártyájából erednek és a protoplazma tömöttebb részéből (filaris v. kinoplazma) állnak. A C. előfordulnak egyenként v. többedmagukkal is. A moszatok és egyes alsóbb rendű gombák rajzó-sejtjei, tov. a moszatok, mohok, harasztok, sőt némely nyitvatermő spermatozódjai változatos számban és helyen birnak C.-kal. A C. által a rajzók, spermatozoidok rajzó mozgást végeznek, amennyiben a C. hirtelen begörbülése v. ingása folytán, mint az evezők által a csónak, előre tolatnak. Némely esetben a mozgás nagyon gyors, pl. a Fuligo varians rajzója 1 mp. alatt majd 1 mm.-t halad.

Csillapító szerek *(sedativa, anodyna)*, a gyógyszertanban oly anyagok, amelyek fájdalmakat enyhíteni, a köhögést kiváltó reflexingerlékenységet csökkenteni, az idegrendszer hiperfunkcióját megszüntetni, görcsöket, szertelen izommozgásokat csökkenteni tudnak. Nagy részük a «bódítók» és «altatók» csoportjából kerül ki, amelyek kisebb adagokban, mielőtt teljesen elbódítanák a központi idegrendszert — csak csillapítólag hatnak a szervezetre (morphin, opium, chloral, paraldehyd stb.). — Tipikus C. a brómkészítmények, melyek a normális álmot elősegítik, a felzaklatott idegrendszert lecsillapítják, az epilepsziás és más görcsöket kifejlődni nem engedik a központ ingerlékenységének erős letompítása által, de magukban még nem bódítják el azt. Hozzájuk hasonlók volnának a cink, a valeriana, a castoreum, az asa foetida kétes hatásaikkal. Tágabb értelemben minden hiperfunkciót, kellemetlen érzést enyhítő szer és eljárás csillapítónak (palliativnak) neveztetik és különösen ott jut nagy szerephez, ahol már a beteg baján radikálisan nem tudunk segíteni, csak szenvedéseit enyhítjük.

Csillapított elektromos rezgés v. *hullám*, l. *Drótnélküli telegrafálás.*

Csillapított rezgő mozgás v. *rezgés*, a közönséges rezgő mozgástól abban különbözik, hogy a kilengések folyton kisebbednek és pedig úgy, hogy két egymásután következő kilengés (amplitudo) hányadosa állandó, ez a *csillapodási tényező.* Mennél nagyobb ez, a kilengések annál gyorsabban csökkennek, a mozgás annál erősebben csillapított, végül ha a csillapodás egy bizonyos értéket elér, a mozgás aperiodikus lesz.

Csillár, a gyertyatartónak a mennyezetről lelógó többkarú, gyakran koronaalakú fajtája, melyet már a középkor óta használnak, de eleinte csak templomok világítására. Anyaga és díszítése a legkülönbözőbb. A C.-nak egy formája a német renaissance «Leuchterweib», melyen a gyertyák egy szirén vagy egy női alak által tartott agancsokra vannak helyezve.

Csillárka (növ.), l. *Chara.*

Csillárvirág (növ.), l. *Ceropegia.*

Csille, tündérnév a magyar népmesékben; innen C.-bérc a budai hegyekben.

Csille, hosszukás, fölül nyitott, állványba ágyazott, teknő- v. szekrényalakú négykerekű szállítóeszköz, mellyel bányákban termelt v. üzemi telepeken raktározott anyagot (szén stb.) egyik helyről a másikra szállítanak és felbillenéssel v. oldalfal nyitásával a teknő v. szekrény tartalmát kiöntik. Pálya gyanánt pallók v. keskeny vágányok szolgálhatnak. A C. továbbítása emberi v. állati erővel történhetik, a szállítási távolság 400—800 m.

Csilleng (növ.), satnya, kevés-szemü szőllőfürt népies neve.

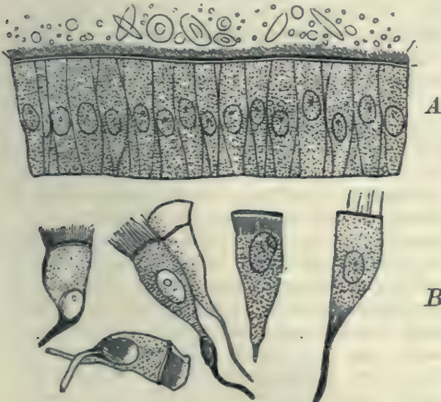
Csilling (állat), a közönséges halászka (*Sterna fluviatilis* Naum) népies neve.

Csillogás, ásványokon azon optikai tulajdonság, melyet egyes kristályokban párhuzamosan elhelyezkedett idegen ásványlemezkék, esetleg üregecskék fényvisszaverése okoz. Szépen észlelhetni C.-t a napkövön (oligoklasz-földpát) a benne levő vascsillám-zárványoktól, néha göthit is okozza; a vörös karnallitban szintén a vascsillám okozza a C.-t; a bronzit- és diallagban különféle ásványzárványok, vagy pedig negativ kristályok okozzák; ugyancsak negativ kristályoktól, vagyis párhuzamosan elhelyezkedett táblás v. oszlopos üregecskéktől van a holdkő (adulár) és némely apatit szép csillogása is.

Csillogó (eszt.), a stilusnak az a neme, mely külső, lehetőleg élénk és változatos hatásra törekszik s ezt szellemeskedő ötletek, színes, választékos nyelv, szokatlan mondatfűzés és meglepő fordulatok által akarja elérni. Az ilyen nyugtalan előadásmód ellentéte az egyszerünek és természetesnek. Hatásos lehet, de erő nélkül való.

Csillogó kvarc (ásv.) a. m. macskaszem.

Csillósejtek, finom szőrszerű protoplazma nyujtványokkal (csillószőr, cilium) biró hengeres sejtek (l. az *ábrán: B.)*, melyeknek aránylag igen bonyolódott szerkezetük van. Egy tipikus csillósejtnek felületét kutikuláris szegély borítja, melynek hézagai közt a csillószőrök összefüggnek a sejttesttel. Minden csillószőr a kutikuláris szegélyben egy kis megvastagodással (bulbus) bir, a sejt-

Csillósejtek.

testben pedig, közvetlenül a kutikuláris szegélyen túl egy nagyobb csomó van rajta: a bazális test. Ezután a szőrök egy köteggé szedődve össze, az egész sejt protoplazmáján áthaladva a sejt másik pólusán tünnek el. A csillószőrök sejtenkívüli részei, míg a sejt életben van, folyton mozognak, mozgásaikat a környezetre is átvihetik és munkát is végezhetnek. A csillószőrök mozgásai koordináltak, u. i. az ugyanazon hámszakaszhoz tartozó ciliumok mozgása: 1. monotrop, azaz egyirányú; 2. metachron, azaz a csillószőrök csapkodásai egy bizonyos sorrend szerint követik egymást; 3. ritmusos. A csillószőrök mozgását úgy látszik a bazális test kormányozza, melyet tehát a csillószőr kinetikai centrumának kell tartanunk; valószinű, hogy ez az irány- v. vezértestből (centrosoma) származik. Csillószőrrel fedett területeket (l. az *ábrán: A)* sok helyen találunk a szervezetben, így az egész légző traktust a gégétől kezdve a tüdőcsövek legfinomabb elágazásáig végig C. borítják; C.-et találunk a fülkürtben, a petevezetőben és a méhben, az agygerincagyi üregekben stb. Alsóbbrendű állatoknál még szélesebb körben vannak C. elterjedve, kagylók köpenyét, a kétéltüek szájpadlását, nyelőcsövét C. borítják. Az egysejtü állatok egy részének teste is csillószőrökkel van borítva. A C. ciliumjaik segítségével az általuk beborított felületen áramlást tartanak fenn (l. az *ábrán: A)*, mely a legtöbb esetben valamelyik testi nyílás felé irányított. Ezeknek az áramlásoknak nagy biológiai célszerüségük van, részint mert az oda jutott kórokozó mikroorganizmusokat kisodorják ismét a felületre, részint pedig mert váladékokat, v. pl. a petesejtet (a női petevezető csillósejtjei) rendeltetési helyükre juttatják. L. még *Csillangók.*

Csillószőr *(cilium)*, l. *Csillósejtek* és *Csillangók.*

Csilyános, a Bereczki hegycsoport egyik magasabb csúcsa (1605 m.), Háromszék vármegye orbai járásában, Románia határán; Magyarország legdélkeletibb sarokbástyája.

Csima, l. *Csuma.*

Csimangó (állat), l. *Khimangó.*

Csimaz v. *csimasz*, bogárlárvaalak és különösen Erdélyben, de hazánk egyéb vidékein is használatos kifejezés a *pajor* (pl. cserebogár-pajor) szó helyett. C.-nak nevezik azonkívül Somogyban a poloskát és Kecskemét vidékén a még tollatlan verébfiókát is. L. még *Pajor.*

Csimbók (növ.), l. *Csembők.*

Csimborasszo, hegy, l. *Chimborazo.*

Csimkent, főhelye a hasonló nevű, túlnyomóan kirgizeklakta kerületnek Orosz-Turkesztán Szir-Darja provinciájában. Ősrégi öntözött oázis, a Badamu és Kaskartu folyók partján, 503 m. tengerfeletti magasságban. Számtalan öntözőcsatornáját, amelyek a környék kertjeit és szántóföldjeit látják el vízzel, most az orosz kormány tartja fenn. Lakosai (kb. 11,000) földmívelő szártok, akik sok gabonát és gyümölcsöt, főleg barackot és mandulát termelnek. Hadászatilag és kereskedelmileg fontos hely; fellegvárát az oroszok 1864. lerombolták.

Csimó (azelőtt: *Csimhova)*, kisk. Árva vm. trsztenai j.-ban, (1910) 284 tót és magyar lak., postahivatal, u. t. Ljeszek.

Csimpanz (állat, *Anthropopithecus*, az afrikai benszülöttek nyelvén barrisz, insziego, kulu hanba, nsiego mbuve, bám, nsziku, csimpenzo, mandzsaruma), az emberszabásu majmok (Anthropomorpha) egyike. A C. 1·5 m. magasságot ér el; szőrözete barnás vagy csaknem egészen fekete; arcszíne szennyes bőrsárga. Koponyája dolikocefal, arcszöge 55°; arca széles, orra kicsiny, fülei nagyok, szája igen nagy, alsó ajaka előre nyujtható s rendkívül mozgékony; arcát barkó szegélyzi. Mellső végtagjai a térdéig érnek; kezei keskenyek. Bordáinak száma 13. Ha-

zája Guinea s valószínűleg egész Közép-Afrika erdős területe, hol párosan él s a fákon nagy fészkeket épít, amelyeket az eső ellen állítólag tetővel lát el. Kitünő mászó és ugró. Megtámadtatva erélyesen védi magát és családját. Gyümölcsből s a fák hajtásaiból él. Húsát a bennszülöttek megeszik. Valamennyi majom között a legértelmesebb, fiatal korában könnyen szelidíthető, s nagyon tanulékony. A C.-t már Herodot is említi; újabb időben több példánya került az európai állatkertekbe, de a mi éghajlatunkat 2—3 évnél tovább nem állja ki, rendesen tuberkulózisban elpusztul. A mai rendszerezők két faját különböztetik meg, jelesen a fehérarcú (*Anthropopithecus troglodytes* L.) és a feketearcú C.-t (*Anthropopithecus tshego* Duvern.). A zoológusok más része viszont e két majomféleséget nem választja el fajilag egymástól, azonban az összes búvárok megegyeznek abban, hogy a feketearcú C. legalább is határozott fajta. A feketearcú C. a Loango-partvidék hegyes tájairól, a Gabun belsejéből és Dél-Kamerumból ismeretes. V. ö. *Sperino*, Anatomia del Cimpnanzè (Turin 1898).

Csimpolya, l. *Duda*.

Csimszián (*chimsyan*), saját nyelvű indus nép Észak-Amerikában, Brit-Kolumbia partján, a Nass és Skeena folyók között. Több törzsre oszlanak. Miként haida és tlinkit szomszédjaik, ők is művészi kő-, fa- és csontmunkájukról nevezetesek. A térítők nagy eredményt értek el közöttük. Sok C. 1887. a szomszéd Alaska-félszigetre telepedett le, hol a Clarence-szoros mellett a virágzó New-Metlahkatlah helységet alapították. A C. összes száma 10,000 lélek. Ügyes halászok. Száraz hallal és halkonzervekkel kereskednek.

Csin, 1. a hordódongáknak hordóvá való egybeállítása, kilángolás, megcsigázás, a hordófej körülvágása és az ormó egyengetése után C.-vágó gyaluval a fenék beerősítésére szolgáló *C.-t* (száda, árok, ném. Nuth, Frosch) gyalulják a hordó oromrészének belsejébe. — 2. *C.*, vagy *C.-szög* (derékszög), a négykerekű, előaljjal ellátott járóműveknél az a függőlegesen álló erős szög, amely az elülső alj zsámolyán és tengelytőkéjén átmegy és amely körül mint függőleges tengely körül az elülső alj mozgó része a kocsi fordulásánál elfordul. A kocsi helyes támasztása céljából a C.-szöggel az aljon párosul az «ötödik kerék».

Csin (orosz) a. m. rang; az orosz rangfokozatok elnevezése, melyekbe polgári és katonai hivatalnokok be vannak osztva. A negyedik fokozattal (valóságos államtanácsos és vezérőrnagy) nemesség jár.

Csinab (*Chenab*), a Pandzsab 5 folyójának egyike. Lahul vidékén (Ladakhtól D.-re) ered Csoandra néven, fölveszi a Dzselamot és Ravit és Bahavalpur alatt a Szatledzsbe torkollik.

Csinált (eszt.), vagy *mesterkélt* mindaz, ami nem őszinte és természetes, hanem az erőltetettségnek, hazugságnak bélyegét viseli magán s ezért hideg, mint minden kieszelt dolog. Ami nem C., szinte magától létrejöttnek s egész mivoltában igaznak tünik fel.

Csinampo, 1897. az európai forgalomnak megnyitott kikötőváros Korea Ny.-i partján, Piöng-jang tartományban, igen jó és biztos kikötővel, amelyből gabonát, babot, dohányt, selymet és prémeket exportálnak; a behozatal főcikkei a különféle iparárúk.

Csincsa, perui ősnép, l. *Chincha*.

Csincsa, hangszer, l. *Csinga*.

Csincsér, régi íróinknál a. m. bilincs, békó, nyakkaloda.

Csincsilla (*Chinchilla*, állat), a nyúlszájú rágcsálók (*Lagostomidae*) családjába tartozó rágcsálók egyik neménak perui neve, melyet a gereznájával űzött élénk kereskedés világszerte használatba hozott. A C. hátsó lába jóval hosszabb a mellsőnél, testének fele hosszát elérő farkának hátsó fele hosszuszőrű, bozontos, fülei nagyok és szélesek, bundája finom, lágy, tömött; dobcsontja nagyon nagy; zápfogai három lemezre osztottak. Egész megjelenésében a pelére emlékeztet, csakhogy nagyobb és vaskosabb; Chileben és Peruban, különösen a Cordillerákon, de a lapályon is olyanféle életmódot él, mint a mi ürgénk. Két faja ismeretes: a *gyapjas C.* (*Chinchilla laniger* Molina) és a *rövidfarkú C.* (*Chinchilla brevicaudata* Waterh.). Mindkét fajnak húsa ízletes, gereznája pedig keresett és becses szűcsárú, melyből évenkint néhány százezer kerül piacra; különösen becses a gyapjas C. gereznája, mely valamennyi gerezna között a legpuhább és legfinomabb szőrű. A gereznakereskedésben hosszuszőrű v. valódi és rövidszőrű v. korcs-C.-t különböztetnek meg; az előbbinek darabját 18—30, az utóbbiét pedig csak 1·2—6 koronával fizetik. Az ezüstszürke gerezna a legdrágább, olcsóbb a sárgás és kékesszürke színű. A rövidfarkú C. feje és törzse 30, farka 13 cm.; a gyapjas C. kisebb; farkával együtt 35—40 cm. hosszú, melynek kb. egy harmada esik a farkra.

Csinde (*Chinde*), a keletafrikai Mozambique portugál gyarmatban fekvő kikötőváros a Zambezi folyó torkolatánál, (1905) 2927 lak. Kikötője az 1900. létrejött egyezség szerint részben az angoloké s a német, brit és portugál oceánjáró hajók itt találkoznak és szerzik be szükségleteiket.

Csindrel (*Czindrel*), Szeben vmegye DNy.-i részében, a Szebeni hegység egyik legkiválóbb s a Frumoásza hegytömeg legmagasabb csúcsa (2248 m.), Szelistyétől D.-re, a Szeben és Czód forrásvidékén, azon helyen emelkedik, ahol a Szebeni hegységből a Resinári hegysor kiágazik. A C. szívalakú, sziklatornyokkal övezett katlanában szép tengerszem van s ebből folyik ki a Szeben vagy Cibin folyó. A C. megmászása Nagy-Szeben, Szerdahely vagy Szelistye felől (Dúson át) 3—4 napot igényel.

Csinga (Zrinyinél) v. *csincsa* (Szalárdi krónikájában), valami katonai hangszer neve. Akik kezelik, azokat Gyöngyösi csingásoknak nevezi.

Csinga (*Mephitis mephitica* Shaw.), l. *Szkunk*.

Csingala (állat), a nagyszakállú makákó (*Macacus silenus* L.) népies neve hazájában.

Csingervölgy és *C.-i bányatelep*, l. *Ajka*.

Csing-huang-tau, (1909) 5000 lakosú kikötő város az észak-kinai Csi-li tartományban, közel a mandzsu határhoz. 1902-ben nyilt meg az idegenek előtt, azóta gyorsan emelkedik, kivitelre kerülnek gyapot, kőszén és gabona. Bevitel (1909) 7·6, kivitel 2 millió K.

Csing-kiang *(Chinkiang)*, több város neve Kinában; köztük a legjelentékenyebb az európai kereskedelemnek is megnyitott kikötőhely Kiangszu tartományban, a Jang-ce-kiang torkolatánál, (1909) 184,000 lak.. kat. és evang. hittérítőállomással. Bevitele (1909) 18·9, kivitele 3 millió K.

Csing-tau, *Kiau-csou* német-kinai terület kikötő városa San-tung kinai tartományban a Sárga-tenger bejáratánál, igen jó forgalmú helyen. 1898—1909. szegény faluból 40 kereskedelmi vállalat letelepedésével Kina 7-ik kereskedő városává lett. A német városrész egészen európaias jellegű, szép középületekkel, pompás palotákkal és templomokkal. A C.—csi-nan-fui vasút végállomása, kikötője jól ki van építve és megerősítve. 1905 óta meteorológiai állomása is dolgozik. Kábel köti össze Sang-hai és Csi-fu városokkal.

Csing-tu, Sze-csuán kinai tartomány fővárosa, a Jang-ce mellékvize, a Minkiang mellett. C. a kinai birodalom egyik legjobban épült városa. Lakosainak számát 1 millióra becsülik. Kereskedelmileg fontos hely, itt összpontosul a Tibet felé irányuló kereskedelem is.

Csinkiang, l. *Csing-kiang*.

Csinmetsző-gyalu, a hordócsin készítésére. Van két elüljáró és egy rendes csin v. szádagyalukése. Tokja alul íves, egyik oldalt vezetékkel.

Csinos (eszt.), az alaki szépségnek alantibb foka. A C. nem kelti a szépnek teljes összhangzó hatását, de elég vonzó ahhoz, hogy foglalkoztasson, figyelmet és bizonyos tetszést keltsen. Néha a kicsinek fogalma is belejátszik. C. lehet gyermek, nő, ruha, kép, ház, vers stb. C.-ít: a külsőre gondot fordít, ékesít.

Csinos. Régi magyar nőnév, mely Scinissa és Chunus alakban jön elő. A XIII. sz. elején Chunoz a királynénak a semptei várhoz tartozó tárnoka volt.

Csinovnyik, orosz hivatalnok, ebből a szóból: *csin* (l. o.), mely hivatali rangot jelent; a nagyobb rangú hivatalnokok közös neve *szanovnyik*.

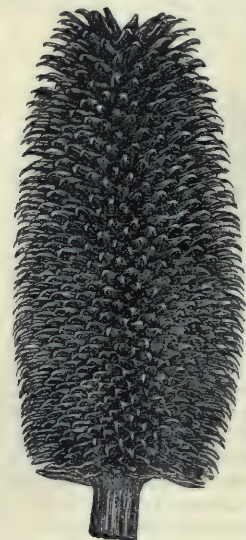
Csinozás v. *kikészítés (appretura, appretálás;* l. *a két képmellékletet)*, az iparban általában azon míveletek összessége, amelyek által az illető iparcikk kialakítása után egyrészt külső káros befolyások ellen védelmet, másrészt a szemnek tetsző külsőt nyer. A C. a szövet anyaga s a szövet rendeltetése szerint módosul. C. a szálas anyagok iparában:

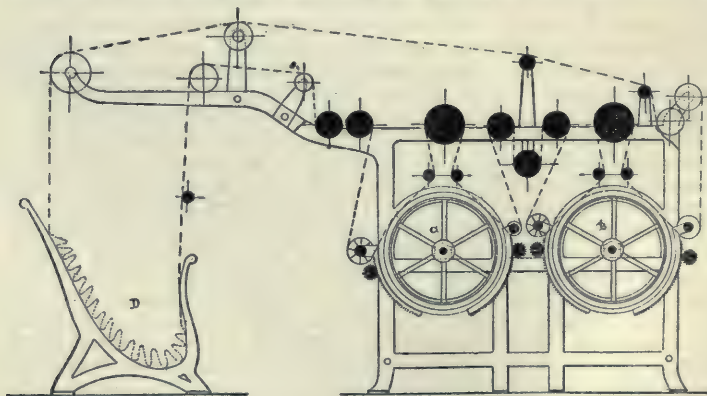
1. *Fésült gyapjuszövetek* C.-a a következő: A szövőszékről lekerült szövetet gondosan átvizsgálják s a szövési hibákat kijavítják. Ha a szövet zsíros fonalból készült, mosásnak vetik alá. A mosást szóda- v. szappan-oldattal a mosógépeken végzik. Erősebb szövetekhez az *1. ábrában* felmutatott mosógépeket használják. A szövetet *a b* hengerek közé bocsátják s végeit összevarrják s így végnélküli szalagként járatják a hengerek között, előbb azonban kellő szóda- v. szappan-oldattal látják el. Mikor a piszok oldott állapotba jutott, akkor az öblítést végzik. A kisajtolt piszkos lét *g* vályu segélyével elvezetik s a szövetre *h* csövön át folyton tiszta vizet eresztenek. A kimosott szövetet a szükséghez képest festik és festés után ismét kimossák. A kellő színnel ellátott mosott szövetet kifeszített állapotban szárítják. A szárítógépek (l. *2. ábra)* keretben csúszó végnélküli láncot tartalmaznak. A láncokon vagy tűsorok, vagy csiptetők vannak, melyek a szövet szélét fogva tartják s így a szövet a kereten kifeszítve mozog tovább. A kifeszített szövetet gőzzel fűtött csövek fölött vezetik. A keletkező párák eltávolítása vastagabb szöveteknél az által történik, hogy a szárítógépet szellőztetővel (ventilátorral) kapcsolják össze s így erős légáramot állítanak elő.

Az ekként megszárított szövet még bolyhos, tehát a bolyhoktól kell megszabadítani, mi a nyírógépen történik. A nyírógép csavarmenetes ollóból áll; forgó ágának csavarvonalban haladó, szilárdan álló ágának pedig egyenes vonalu éle van. Az olló tehát folyton működik s az élek közé kerülő részeket lemetszi. Minthogy a fésült gyapjuszöveteket jól meg kell nyírni, a munka gyorsítása céljából több ollót helyeznek el egy közös állványra, mint ez a *3. ábrából* látható. A szövet fényének s tömöttségének növelése céljából fényesítő *avatásnak* — dekatálásnak — is alávetik a fésült gyapjuszöveteket. E célból likacsos rézhengerre feszesen felhengerlik s e hengerbe 2 légnyomású gőzt bocsátanak, míg ez teljesen át nem hatotta a szövetet, mire azonnal lehengerlik, különben túlzott fényt nyer. Végre még sajtolásnak is alávetik a szövetet, miáltal a szövet keményebb és simább felületü lesz. A sajtolás régibb módja abban áll, hogy a szövetet fényes papirlemezek közé rétegezik s a rétegcsoportokat csavarsajtóban vagy víznyomásu sajtóban erősen összesajtolják. E közben a szövet melegítéséről is gondoskodni kell. Erre 4 mód van és pedig vagy melegített papirlemezeket rétegeznek, vagy oly papiroslemezeket, amelyekben vékony platinadrótok vannak beágyazva, amelyek elektromos áramkörbe bekapcsolva, felmelegítik a lemezeket, vagy a rétegcsoportok közé gőzzel fűtött lemezeket helyeznek el, vagy végre minden rétegcsoport közé melegített vaslemezeket helyeznek el kellő védőrétegek alkalmazása mellett. A most jelzett időszakos sajtolás helyett újabban a folytonos sajtolást alkalmazzák, amely a *4. ábrában* felmutatott *hengeres sajtón — vasalógépen* — végezhető. A szövetet a lassan forgó *c* henger viszi tovább s útközben *M M* jelű, gőzzel melegített vályuk sajtolják. A vályunak fényesre csiszolt fölülete van s így a szövet, midőn sajtolás közben ezen tovább csúszik, síma felületet is kap, tehát fényes lesz. A meleg állapotban sajtolt szövet zsírfényt kap, mely nem tartós s nedvesség hatása alatt szintén elvesz. E zsírfényt a *bágyasztó avatással* — dekatálással — távolítják el. E célból szabadon kitóduló gőz felett vonják el a szövetet. Végre megjegyzendő még, hogy könnyű szövetekhez az előbb ismertetett sajtók helyett a hengeres simítókat — kalandert — szokás használni, tehát oly gépet, minőt a pamut- s lenszövetekhez is használnak, amelynek lényegét ott ismertetjük.

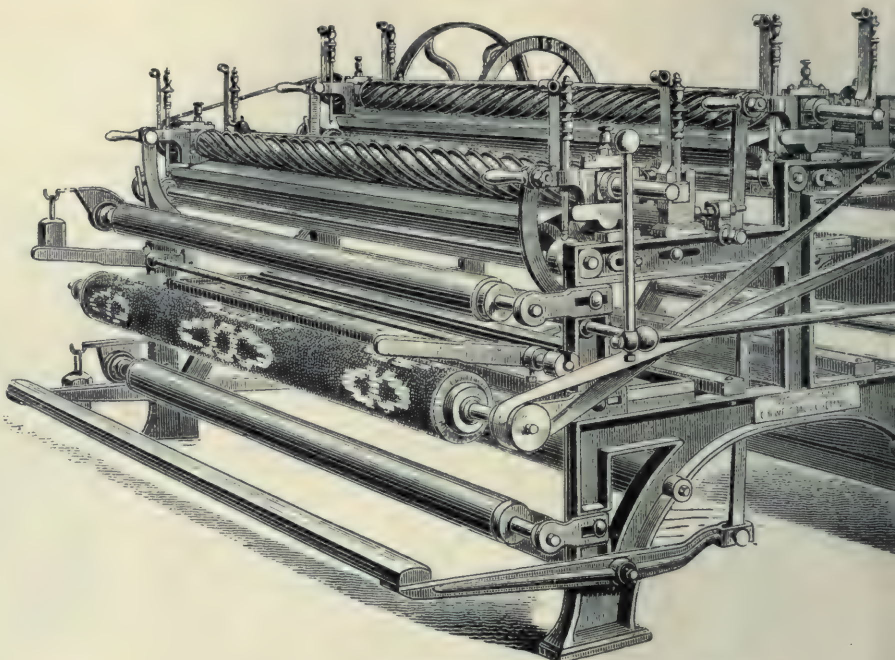
2. *Kártolt gyapjuszövetek* C.-i műveletei az előállítandó cikk minősége szerint több alcsoportra oszthatók, ezek közül legtöbb munkaszakot a posztó C.-a ölel fel. Posztónál a szövet szín-

oldalán egyenlő hosszú s egy irányban lesimított szálakat, ill. bolyhokat látunk. A szövőszékről lekerült szövetet mosásnak vetik alá. E célra az *1. ábrában* jelzett hengeres mosógépet használják. Ezután a szövetet a benne levő növényi részektől a *szenesítési művelettel* (l. *Szenesítés)* szabadítják meg. Ezt követőleg kallózva (ványolva) lesz a szövet. Kallózás folytán a szálvégek a sodrás hatásától szabadulnak s a szövet felületén összekuszálódnak, ill. nemezt alkotnak. Vékonyabb takarókhoz, kötött árúkhoz s gyapju kalapokhoz az *5. ábrán* jelzett *forgattyus* kallót használják. Itt fészekbe helyezik a szappanos lébe áztatott szövetet s nyomkodják a forgattyukkal mozgatott tuskókkal. Legelterjedtebb a *6. ábrában* látható hengeres kalló. A szövet szappanlével kellőleg átáztatva kerül az AB_1 CC_1 s DD_1 hengerpárok alá s végnélküli szalagként kering. AB hengerek a szövet e mozgatását végzik. Az AB hengerpárok által továbbított szövet E csapdába kerül s itt haladásában gátolva lesz, összenyomódik s ennélfogva hosszirányban kallódik. DD_1 s CC_1 hengerpárok a szélesség irányában nyomkodják össze s ezek hatása folytán a szélesség irányában is kallódik. Kallózás után mosásnak vetik alá a szövetet. A további feladat most a nemezült szálvégek szabadításában áll, amit *bogácsolással* (borzosítás) érnek el. A szálvégeket csak erős kefeszerű szerszámmal lehet a nemezből kihúzni. E célra legalkalmasabb az *a) szövegábrán* látható *takácsmácsonya* (Dipsacus fullonum), mely számos apró kajmoccsal telt guba és a *mesterséges mácsonya*, mely az előbbinek utánzata, mint a *7. ábrából* látható. A szál kihúzása, illetőleg a szövet gyapjusítása céljából a mácsonyákat forgó dobra helyezik s velök a szövetet gyenge és fokozatos érintkezésbe hozzák. A mesterséges mácsonyák elhelyezése a *8. ábrából* látható. A természetes mácsonyák hasonló elrendezést nyernek, ha minden mácsonya külön tengelyre huzatik, de rendszerint lécalakú keretbe csoportosítják őket s a léceket erősítik a hengerre. A leggyakrabban használt bogácsoló gép vázlatrajzát a *b) szövegábra* mutatja. Ennél két dob van, tudniillik A s B és a szövet, mely végnélküli szalagként kering a D tartóból kiindulva, minden körülmenetnél egyszer érintkezik a mácsonyákkal. Jelenleg a bogácsolást száraz szöveten végzik, régebben pedig nedves szöveten végezték. Az ezen művelet folytán nyert gyapjas réteg különböző hosszuságú szálakból áll, melyek egyforma hosszura nyírandók. A nyírást a *9. ábrában* előtüntetett gépen végzik. Ezen nyírógép szerszáma teljesen azonos a *3. ábrában* jelzettel. A gép lényege is csupán abban különbözik, hogy míg a fésült gyapjuszöveteknél az olló a szövet felületével érintkezik, addig a kártolt gyapjuszöveteknél az olló a szövet felületéről határozott távolban tartandó. A szövet ez okból D nyergen át halad, az AB csavarolló pedig E állító készülékkel a nyeregtől a kivánt magasságra helyezhető. Az egyenlő hosszuságra lenyírt szálak a posztószerű készítésnél lesimítandók. A szálak lesimítását *irányításnak* nevezik, mert e művelet folytán az összes szálak azonos irányt nyernek. A szálirányítást nedves szöveten természetes takácsmácsonyával, a bogácsoló gépeken végzik. Hogy az irányított szálak újabb helyzetüket állandóan, azaz a szövet kiszárítása után is megtartsák, *fényesítő avatásnak* vetik alá a szövetet. A gőzölés befejezte után a szövetet az előállítandó fényhez képest a hengeren mindaddig hagyják, míg az teljesen ki nem hűlt. A festetlen gyapjuból készült szövetek a fényesítő avatás után festetnek, ezt követőleg pedig mosásnak, irányításnak s avatásnak lesznek alávetve. Ezt követőleg keretre feszítve szárítják a szövetet (l. a *2. ábrát)* s ismételve nyírásnak vetik alá, végre lekefélik, sajtolják s bágyasztó avatásnak is alávetik. A most jelzett C.-on kívül a kártolt gyapjuszöveteknél a *bársonyszerű C.* is szokásos. Ezen C.-i módnál a szövetet a bogácsolásig, ill. az azt követő nyírásig ép úgy kezelik, mint a posztócsinozásnál; a nyírás után azonban valamennyi szál a szövet síkjára merőleges irányba állítandó, amit botozással érnek el. A *c) szövegábrán* jelzett gép 12 bottal *(r)* működik, amelyek az *a k* hengerek között kifeszített s lassan tovahaladó szövetre fölváltva ütnek. Az erős

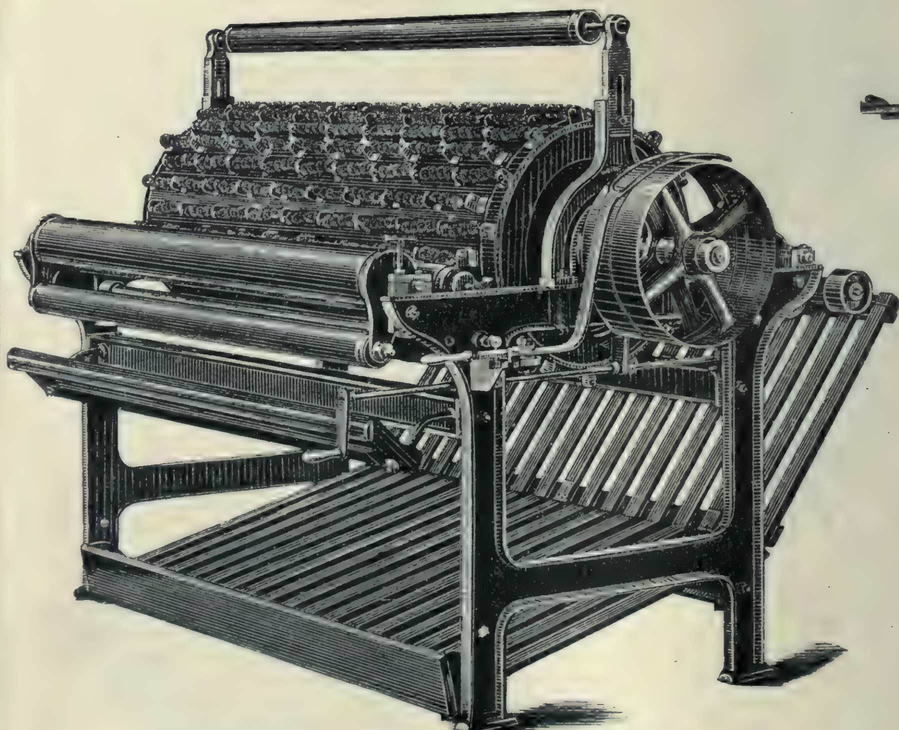

a) Takácsmácsonya.

b) Ujabb rendszerű bogácsológép.

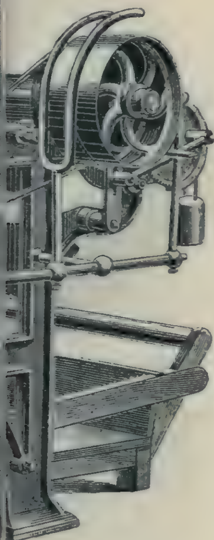

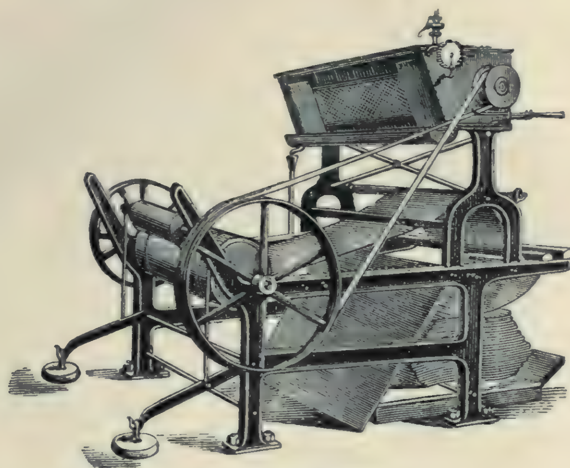
3. ábra. Nyírógép, fésült gyapjúszövetekre.

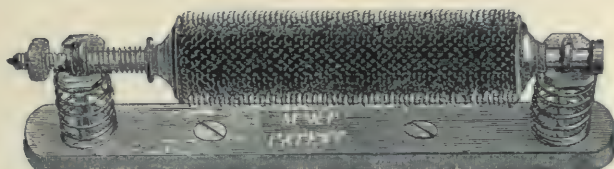
8. ábra. Mesterséges mácsonyával felszerelt egyhengeres bogácsológép.

«Csinozás» cikkhez.

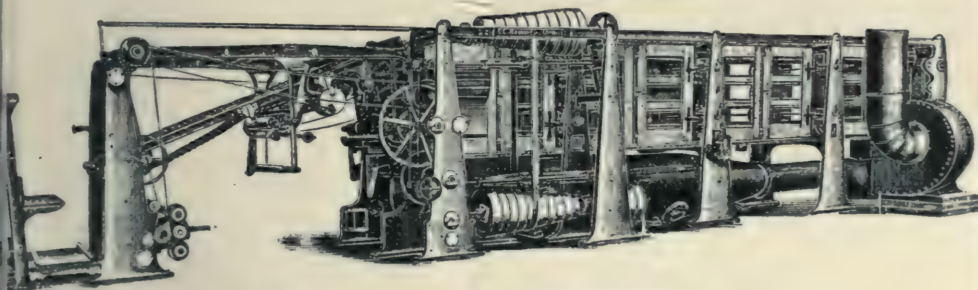

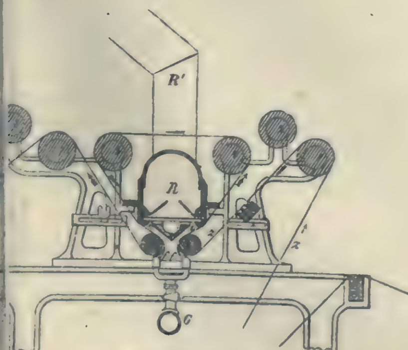
13. ábra. Nyirkosítógép.

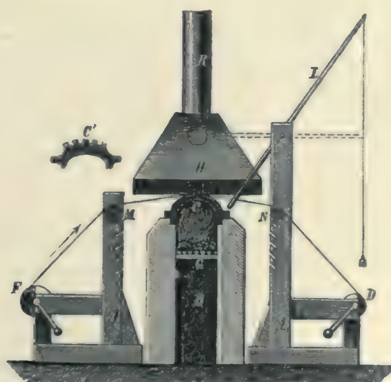
7. ábra. Mesterséges mácsonya.

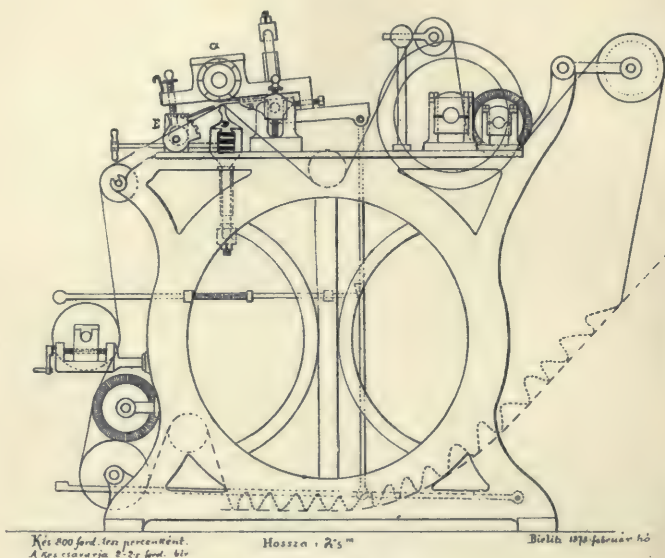
2. ábra. Szárítógép, vékony minőségű gyapjúszövetekre.

11. ábra. Perzselőgép.

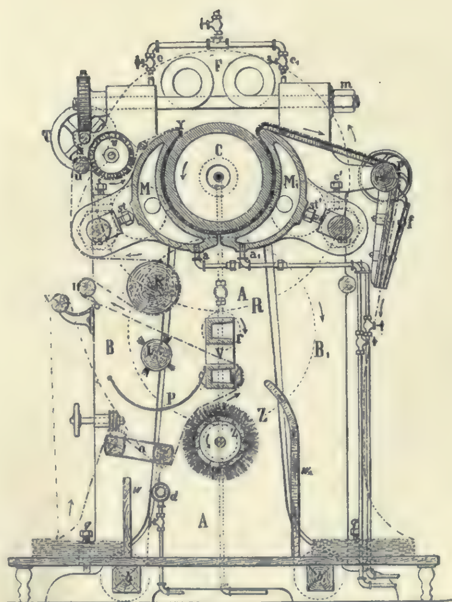
10. ábra. Perzselő kemence.

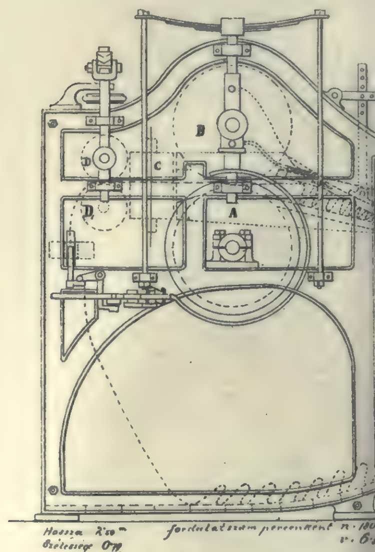
9. ábra. Posztónyírógép.

5. ábra. Forgat

4. ábra. Hengeres sajtó, gyapjúszövetekre.

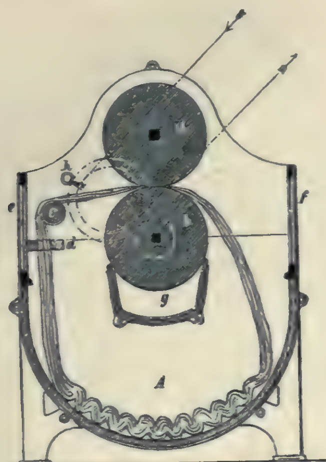

6 ábra. Hengeres kal

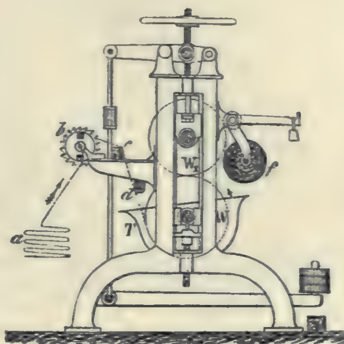
«Csinozás» cikkhez.

kalló.

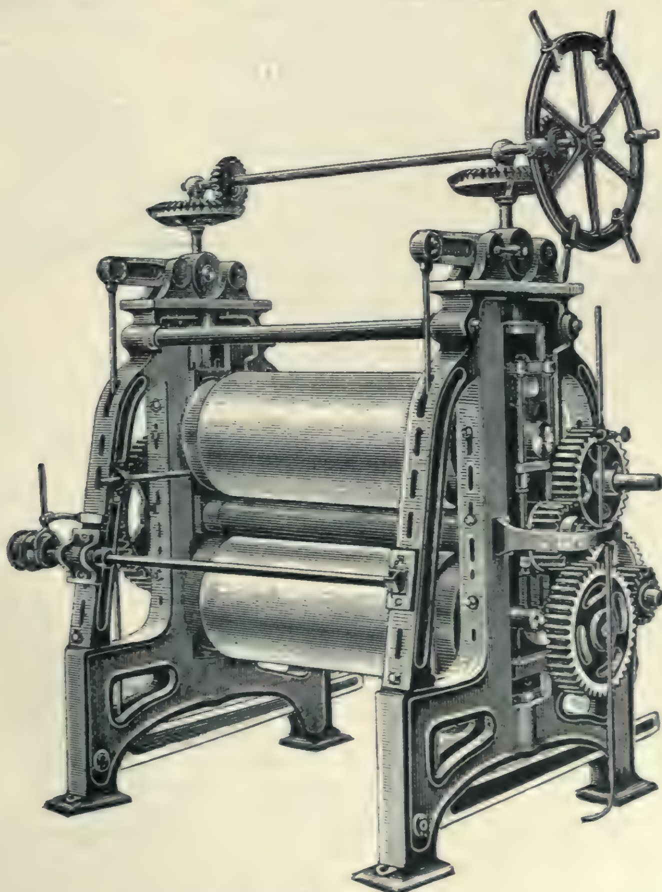

1. ábra. Mosógép, vastagabb gyapjúszövetekre.

12. ábra. Telitőgép.

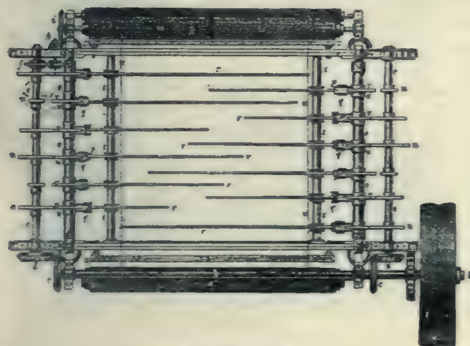

14. ábra. Simitógép Calander).

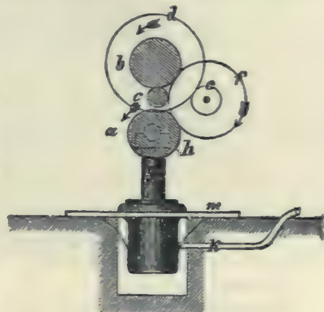
ütések folytán a szálak a kivánt helyzetet foglalják el.

3. *A pamutáruk* C.-a az előállított cikk minősége szerint igen változó. A különböző eljárások azonban mégis 3 csoportba sorozhatók, mert a C. célja mindig abban áll, hogy a pamutáru a len-, selyem- v. gyapjuáru külsőségével láttassék el. A len- és selyemszerű C. egyik kelléke, hogy a szövet szinén a fonalkötés tisztán látható legyen, de mert a pamutszövetek igen bolyhosak, ezért első sorban a bolyhokat távolítják el, ill. leperzselik a szövet szinéről. E munkát vagy a *10. ábrán* jelzett *perzselő kemencén* végzik, olykép, hogy a szövetet a *C* betüvel jelzett izzó vassüvegen végig csúsztatják, v. pedig a *11. ábrán* jelzett perzselő gépen olykép, hogy a szövetet *3* s *6* számmal jelzett hengerekkel alátámasztva az *f f* betükkel jelzett gázlángok felett vonják el. Perzselés után *fehérítésnek* (l. o.), esetleg festésnek vetik alá a szövetet. A fehérített árut gyakran nyíró-

c) Botozógép.

gépen is kezelik s e célra a fésült gyapjuszövetek C.-ánál jelzett s a *3. ábrában* látható gépet használják. A kellő szinnel ellátott pamutszövetet (keménységének, ill. merevségének, tömöttségének s fényének fokozása céljából) különböző anyagokkal telítik. E célra használják a keményítőket, a gummiféléket, a dextrint, glicerint, sztearint, viaszt, zsirokat, olajakat s különféle földes anyagokat. Az ezekből készült keveréket *csinozó anyagnak* nevezik. A szövet tehát csinozó anyaggal telítendő, mely célra a *12. ábrán* jelölt telítőgépet használják. A csinozó anyag *T* betüvel jelölt edényben van, a szövet ezen áthalad s ezután W W_2 hengerpárok között, amelyek a felesleges anyagot kiszorítják. Szines szövetek gőzzel fűtött rézdobokkal közvetlen érintkezés mellett száríttatnak. Ily hengeres szárítók a telítő géppel kapcsolatban is állhatnak. Kockás és csíkos szöveteket azonban célszerübb keretes gépeken száritani, mert akkor a minta sokkal szabályosabb s tetszősebb. A szárított szövet szálai hengeresek s igen csekély fényüek. Ha a szövet fényesebb felülettel látandó el, simításnak vetik alá. Simításnál a fonalak lapitandók, a keményítővel telített száraz fonal azonban merev s ezért simítás előtt a szövetet nyirkosítják. E célra szolgál a *13. ábrán* jelzett gép, melynek felső részén víztartóba mélyedő hengerkefe van elhelyezve, amely gyors forgás folytán likacsos oldalfalán át vízcseppeket szór az alatta elhaladó szövetre. A simítást részben mángorlókon, részben hengeres simítókon végzik. A mángorlók régibb alakja a szekrény- v. *ládaalakú mángorló*. Csekély mérvű mángorlás megtöri a keményítőt, tehát lágyítja a szövetet, de fényét nem fokozza. Erős mángorlás lapítja s csiszolja a fonalat, a szövet tehát keményebb, tömöttebb s fényes lesz. Ha az ilykép fényesre mángorolt szövetet újból felhengerelik s tovább mángorolják, a fényes felület helyenkint megtörik, mert a kötőpontok benyomódnak s ekkor *habos* felületet kap a szövet. A mángorlók újabb alakját, a *hengeres mángorlót* a *d) szövegábra* mutatja. A *c*-re felhengerelt szövetet *a b* jelü hengerek közé helyezik. E hengerek változó irányú forgást végeznek s erősen egymáshoz nyomatnak. Ha a szövetet nem kell igen erősen fényesiteni, úgy a *simítógépen* kezelik. A *simítógépek* (kalanderek) jellemző alakja a *14. ábrán* látható. A közbenső henger fényesre csiszolt kérges öntvényből, míg a felső és alsó papiroskorongból készült. A szövet e hengerek közötti erős sajtolás folytán a fényesre csiszolt vashengerre lapul s ezáltal tömöttebb s fényes lesz. A fény lényegesen növelhető, ha a vashenger gyorsabban halad, mint az alatta levő papirhenger, mert ekkor csiszolás (vasalás) áll elő. A pamutszövetek gyapjuszerü csinozása lényegében azonos a gyapjuszövetek csinozásával, a különbség csupán abban áll, hogy a pamutszövetet nem kallózzák, mert a pamut nem kallódik, hogy csinozó anyaggal telítik s végre, hogy a bogácsolást (gyapjusítást) nem mácsonyákkal, hanem erős fémkefékkel ill. kártokkal végzik.

d) Hengeres mángorló.

4. A *lenárúk C.-a* egyszerübb, mert a lenfonalnak természettől kellő merevsége és fénye van. Nyers fonalból készült árú gyakran mosásnak v. gyenge lúgozásnak is alá lesz vetve, azután a bolyhos részektől nyiró gépen megtisztítják s mángorlásnak vagy simításnak vetik alá. A fehérített árút csekély mennyiségű csinozó anyaggal telítik, levegőn szárítják, és nyirkosítás után a vászonárút mángorlásnak, a középfinom ábrás árút rendszerint simításnak, a finom ábrás árút pedig felváltva simításnak s mángorlásnak vetik alá.

5. A *selyemárúk* nagy része C.-t nem is igényel; a szövőszékről lekerült árut a csomóktól gondosan megszabadítják s ezután a kifeszített szövetet síma acéllap tompított élével dörzsölik, miáltal a bordafogak nyomai eltünnek. Könnyű árút még hidegen sajtolnak vagy simítnak. Félselyem szövetek csinozó anyaggal is kezeltetnek, még pedig a vászon s a bordás kötésű szövetek

híg gummi- v. enyvoldattal telíttetnek, a szatén kötésű szövetek pedig csak fonák oldalukon vonatnak be sűrű nyálkás gummiszerű anyagokkal. Ezt követő szárítás után igen gyenge mángorlásnak vagy simításnak vetik alá. A habos felület (moiré) előállítása legegyszerübben simító gépen eszközölhető, olykép, hogy a szövetet kettősen bocsátják be a melegített vas- és papirhengerek közé.

C. a faiparban, a fának csiszolása, kencézése, mázolása-festése, pácolással való színezése, viaszkolása, lakkozása vagy polĭturozása. — C. *a bőriparban,* l. *Bőr* (gyártása). — *C. a fémiparban,* l. *Fémek.*

Csinozási forgalom, l. *Kikészítési forgalom.*

Csinrovás, a hordócsin bemetszésének mívelete a csinmetsző-gyaluval.

Csinszög, l. *Csin.*

Csintalanság, élénk szellemű, egészséges gyermekeknek az a tulajdonsága, hogy jókedvök könnyen igen magas fokra emelkedik és ekkor másokkal tréfálnak, incselkednek, tudva tiltott dolgot cselekesznek. A C. némely gyermekben csak időnként nyilatkozik, másokban állandó jellemvonás. Sokszor ártatlan s éppen az elevenség, a kiérezhető életkedvnél fogva, a felnőttnek kellemes is lehet. Gyakran azonban sértő ingerkedéssé, másra, sőt magára a gyermekre nézve is ártalmas szokássá fajul. A nevelő feladata abban van, hogy a gyermeket önuralomra, mértéktartásra szoktassa.

Csintye, nagyk. Arad vm., most: *Köröscsente* (l. o.).

Csinúk, indiánus törzs, l. *Chinook.*

Csinvat, a sávolykötésű len- és pamutszövetek gyüjtőneve. Kötése: 3 és 4 fonalas sávoly (l. *Alapkötés).* Mintázatát tekintve van síma, csíkos (graol) és kockás C.

Csíny a. m. pajkos cselekedet, gonosz tett.

Csipa, a hurutos szem kötőhártyájának váladéka, amely különösen reggelre a belső szemzugban és a szempillák között meggyűlik és besűrűsödik.

Csiper. Az egyedüli magyar énekmondó (joculator), kinek neve fönnmaradt. A C. népies magyar név, mely Cseper, Csebürke, Csiperke alakban is előfordul s megfelel a «cseprő» (aprócseprő) szónak.

Csiperke (növ.), *Psalliota Fries,* a lemezesgombák génusza, melynek mintegy 150 faja közül csak 3 játszik nagyobb szerepet. Nevezetesen: a *Psalliota campestris* (L.) Fries, ez a tulajdonképeni C. v. cseperke; a *Psalliota arvensis* (Schaeff.) Fries, a mezei C. és a *Psalliota silvatica* (Schaeff.) Fries, az erdei C. A francia *champignon* névből származik *sampinyon* v. *sampion* nevük is. Közös tulajdonságuk, hogy kalapjuk húsos, a fiatal kalap karimáját hártyás fátyol köti össze a tönkkel, később a fátyol elszakad és maradványa a tönk felső részét hártyás gyűrű alakjában veszi körül. A spórapor sötétbarna. A lemezek kezdetben rózsaszínüek, majd húsvörös színüek, később megfeketednek. Egymástól csak kevésbbé különböznek. Ehetők, ha azonban lemezeik már megfeketednek, akkor ne éljünk velük. A *Psalliota campestris* ehető gombáink között talán a legfontosabb, mert széltében-hosszában terem, legelőkön, kertekben és utak szélén, mert íze kitünő és mert nagyban is termesztik. Tenyésztésével különösen a franciák foglalkoznak. Fontos kereskedelmi cikk.

A C. tenyésztése. A C. ahhoz, hogy jól tenyészszék, mérsékelten meleg és nem túlságosan nedves, sötét v. legalább homályos helyet és lehetőleg állandó hőmérsékletet kiván. Legjobban tenyészik földalatti helyiségekben, pincékben stb. Főkelléke minden C.-tenyészetnek a jó s kellőkép előkészített lótrágya. A trágya előkészítése a következő: a kevés szalmát tartalmazó friss lótrágyából kb. 1 m. átmérőjü és ugyanilyen magas, jól betaposott rakást rakunk, amelynek széleit villával elegyengetjük s azután az eső ellen védendő, az egész rakást friss szalmával betakarjuk. Erre magára hagyjuk a rakást 6—8 napig, melynek elteltével azt át kell forgatni, még pedig úgy, hogy a rakás teteje alulra, külseje pedig belülre kerüljön, s ez alkalommal a netalán elpenészesedett részeket szét kell fosztani s megnedvesíteni. A forgatást 6—8 napi időközökben még kétszer v. háromszor megismételjük, míg a rakás belsejében a trágya zsíros tapintatu, meleg és nyirkosnak mutatkozik, anélkül, hogy marok közé fogva magából nedvességet adna ki, ellenkező esetben újabb átforgatás és még várás szükséges.

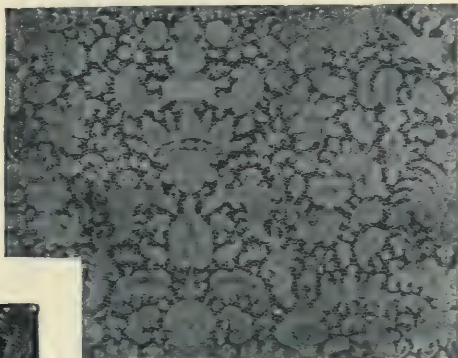

Csiperkeágy.

Az elkészült trágyát tetszés szerinti hosszuságban, 1 m. szélességben ágyakba vagy hasábalakra rakjuk s jól letapossuk, hogy 30—40 cm. magas legyen. Az elkészített ágyat aztán gyékénnyel vagy 10 cm. magas szalmaréteggel betakarjuk s úgy hagyjuk addig, míg a letaposás folytán erősen felmelegedett ágy hőmérséke 28—30 C°-ra le nem szállt, mi 10—12 nap mulva áll be. Ekkor be lehet azután ültetni a C.-csirát az ágyba. A C.-csira nem más, mint a gomba miceliuma által keresztül-kasul hálózott trágya, melyet részint laza állapotban, részint téglává préselve, a magkereskedők árusítanak. A beültetés után egy lapát hátlapjával a C.-ágyat jól leveregetjük s azután szalmával betakarjuk. A szalmatakaró a szabadban mindig rajta marad az ágyakon, s azt eső után ujjal, szárazzal kell felcserélni. A csira elültetése után a trágyát áthálózza a gomba fehér miceliuma, amikor az ágyat 5 cm. vastagon jó fekete iszapos, nehezebb földdel beterítjük és lenyomkodjuk. Ezután 2—3 hétre már megkezdhető a C. szedése. Pincékben, ha azok hőmérséke állandóan 12—18 C.° között van, a legegyszerübb a C. tenyésztése.

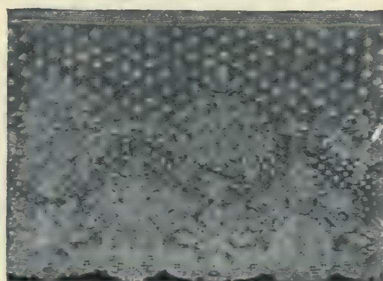
CSIPKÉK I.

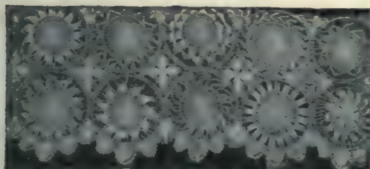

1. Point coupé. Olaszország. 17. század

2. Point de France. XIV. Lajos.

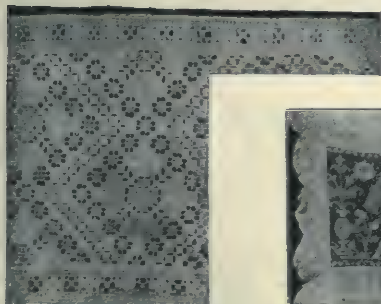

3. Spanyolország. 17. század.

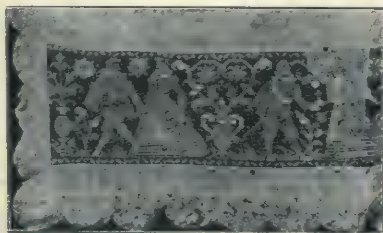

5. Argentan. XVI. Lajos.

6. Brüsszel. 18. század végén.

4. Teneriffa-munka. Paraguay. 19. század.

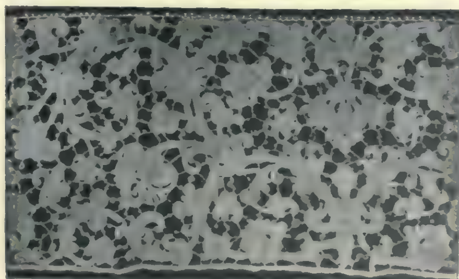

9. Burano. 18. század végén.

7. Áttört munka Olaszország. 16—17. század.

8. Rececsipke. Szepes. 17. század.

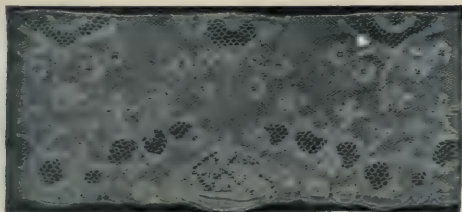

10. Alençon. 18. század végén.

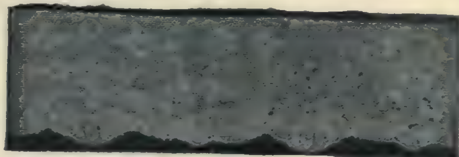

11. Spanyolország. 17. század.

12. Relief-csipke. Velence. 17. század.

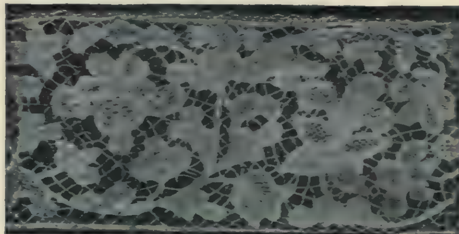
»Csipke« cikkhez.

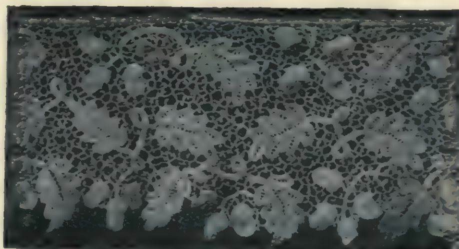
CSIPKÉK II.

1. Malines (Mecheln). 18. század.

2. Valenciennes. 18. század.

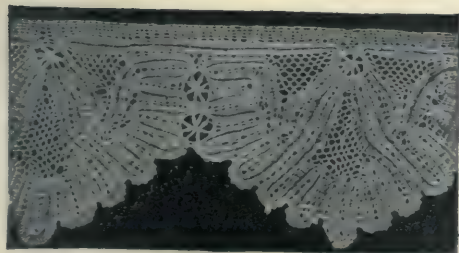

3. Milano. 18. század.

5. Németalföld. 1700 körül.

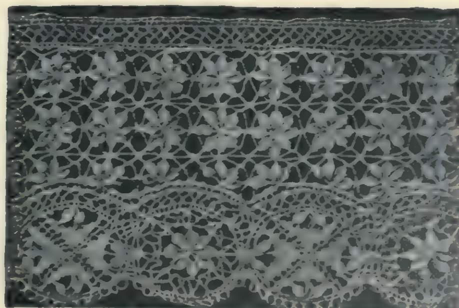

6. Irland. 19. század.

4. Antwerpen. 18. század.

8. Vert csipke. Kassa. 18. század.

7. Oroszország. 18. század.

9. Modern magyar varrott csipke.

11. Malta. 19. század.

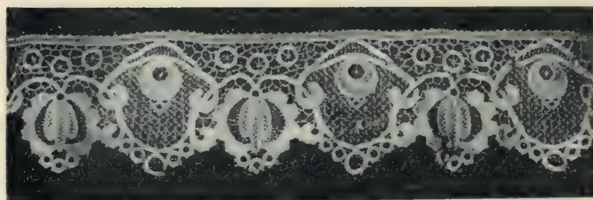

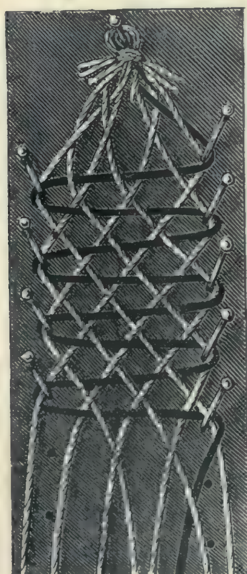
1—2. ábra. Csetneki magyar csipke.

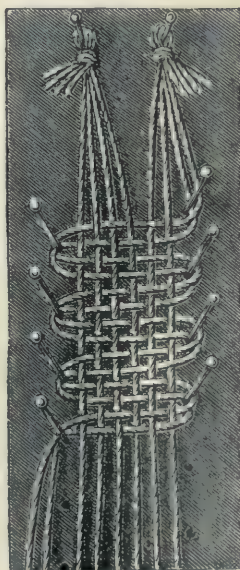
7. ábra. F

3. ábra. Csetneki magyar csipke.

8. ábra. Hálószerü kötés.

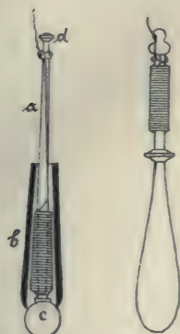

9. ábra. Vászonkötés.

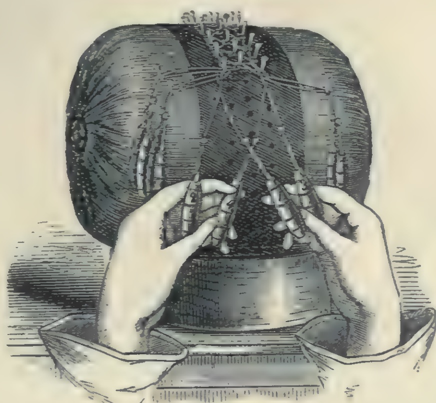

10. ábra. A laza sejtalaku

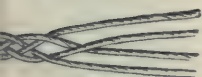
«Csipke» cikkhez.

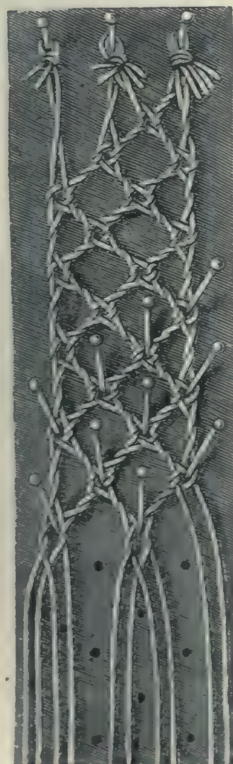
4—5. ábra. Vetőcséve-verőke.

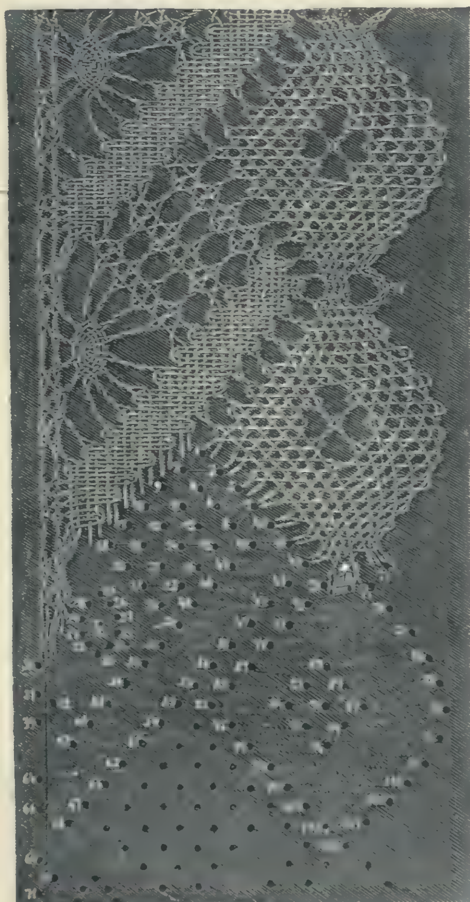
6. ábra. A vetőcsévék dobása.

s kötés.

11. ábra. Sodrott sejtalaku kötés.

12. ábra. Az alapkötések egyszerű csoportosítása.

A tenyésztett C. többféle betegségnek van kitéve; a franciaországi tenyészetekben gyakori a «môle» néven ismert betegség, amely abban áll, hogy a C.-k eltorzulva abnormis nagyra nőnek, szabálytalan felfuvódott tömeget alkotva, melyben a gomba tönkjét s kalapját megkülönböztetni nem lehet; a megtámadt C.-k könnyen megrothadnak s ilyenkor mérgeseknek tartatnak. A betegség okozója Prillieux szerint a Mycogone rosea nevű parazita gomba (mely tehát ilyenkép egy másik gombán, a csiperkén éldegél) s ellene ajánlhatni, hogy mihelyt valamely C.-t a betegség megtámadott, ezt azonnal ki kell szedni és elégetni. További betegségei a C.-nek a *vert de gris,* melyet egy sárgás csomókban jelentkező, *Myceliophtora lutea Constantin* nevű gomba okoz; a betegség a C.-ágyakat néha tönkre teszi. A *plâtre* (gipsz) nevű betegségnél a C.-ágyak úgy tünnek föl, mintha gipsszel volnának behintve, okozója a *Verticilliopsis infestans Constantin* nevű gomba. A *chanci* név alatt ismert betegséget a tenyészetből kiható rothadt bűz jellegzi, oka ismeretlen, azt tartják, hogy az olyan ágyakban üt ki, melyeket a hideg ért; az ilyen ágyakban egy ismeretlen gomba miceliumát lehet fellelni, amelynek megjelenése és a betegség között valószinüleg összefüggés van. Valamennyi fentemlített betegség legjobb védőszere a nedvességtől való óvakodás. Meleg és száraz helyen gyakran egy légyfajta álcái is sok kárt tesznek a gombában, melyet ilyenkor férgesnek szokás mondani.

Csipesz, a m. *csiptető* (l. o.).

Csipke *(három képmelléklettel),* számos sejtszerű üregekből álló, csipkézett szegélyű ábrás fonalhálózat. Az azonos jellegű, de sima szegélyű fonalhálózat neve, ha keskeny, *betét-C.*, ha pedig széles, *C.-szövet.* Az ábrásrészek összefüzését tekintve kétféle C.-t különböztetnek meg. Ha az alap az ábrás részekkel egy egységes egészet alkot, *valóságos C.-nek,* míg ha az alap különálló szövet, az rendszerint tüllszövet (l. *Bobbinet*), s a mintás részek csak reá vannak varrva, *applikált C.-nek* nevezik.

A C.-készítés módját tekintve *kézi* és *gép-C.*-t különböztetnek meg.

A kézi C. lehet *a) varrott, b) horgolt* s *kötött, c) fonatos* v. *vert, d) himzett* és esetleg himzés után még *maratott.* A *varrott C.*, amely *tű-C.*-nek is neveztetik, a C.-k legrégibb faja; lényege abban áll, hogy finom vászonszövetből kihúznak egyes szálakat s a megmaradtakat tűvel körülhuzkodják. Ezzel az eljárással legkönnyebben készíthetők a mértani ábrák, amikor is a C. neve *reticella,* de nagyobb fáradsággal levéldíszek is készíthetők s ekkor *point de Venise* a neve.

A *horgolt C.* készítésének lényege abban áll, hogy az ábrás részek külön-külön horgoltatnak, azután egy a C.-minta rajzával ellátott papiroslapra v. szövetre tüzetnek s helyzetükben horgolt hálózattal rögzíttetnek. Ez a C.-faj nálunk művészies kivitelben készül s neve: *csetneki C.* (l. a *Csipkeverés* c. *képmelléklet 1—3. ábráját).*

A *fonatos* v. *vert C.* készítésmódját *C.-verés* v. *C.-vetésnek* nevezik. Ezt a C.-fajt az olaszok és spanyolok már a XVI. sz.-ban művészi kivitelben készítették, később egész Európában elterjedt, így nálunk is, főleg a bányaműveléssel foglalkozó vidékeken. A C.-veréshez igen egyszerű eszközök kellenek, nevezetesen a *cséve (4—5. ábra), párna (6. ábra),* továbbá az *ábrás papiros* (karton) és *gömböstük.* Alapkötései is igen egyszerűek, van *fonatos kötés (7. ábra), hálószerű kötés (8. ábra), vászon kötés (9. ábra), laza sejtalakú kötés (10. ábra)* és *sodrott sejtalakú kötés (11. ábra).* Ezekből az alapkötésekből készülnek a legváltozatosabb minták *(12. ábra).*

A *himzett C.-knek* is két válfaját szokás megkülönböztetni, t. i. aszerint, amint a himzés alapjául szolgáló szövetet továbbra is épségben tartják, avagy valamelyes módon eltávolítják. Az alapszövet eltávolítását a háziiparban ollóval végzik, a gyáriparban pedig maratással. Ez utóbbi esetben az alapszövetet himzés előtt higított kénsavba mártják s alacsony hőfoknál szárítják, himzés után pedig magasabb hőfoknak (60—80 C°) teszik ki, amikor is az porhanyóssá, törékennyé válik. A himzés jelzett faját léghimzésnek is nevezik.

A *gép-C.-k* készítésük módja szerint *bobbinetesek* v. *fonatosak* lehetnek. Az első csoportbeliek a bobbinet-gépen (l. *Bobbinet),* az utóbbiak pedig a zsinórverőgépen (l. *Zsinórverőgép)* készülnek. A zsinórverőgép teljesen utánozza a kéziverést. A bobbinet-gépen készült C.-k rendszerint himeztetnek is. A C.-k kereskedelmi elnevezése az anyag minőségét, avagy a gyártás helyét tükrözi vissza. Van ugyanis arany, ezüst, len, selyem stb. C., továbbá olasz, francia, belga, cseh stb., végre van velencei, génuai, brüsszeli, idriai, karlsbadi stb. csipke.

Csipke (növ.), mint szúrós képlet a. m. *tüske* (l. o.); a levél szélén C. (crena) az apróbb és kerekített bemetszés, melyet hegyes öblöcskék választanak el egymástól.

Csipkebogyó, 1. *(csipkebokor,* növ.), l. *Rózsa.* Sprengel szerint a *Rubus ulmifolius (Rubus sanctus* Schreb.) vagyis a szent szeder. — 2. *C. (csiggenye,* stegocarpium, Hagebutte), vadrózsáink termése, mely a virágzati vacok elhúsosodásából támad s benne apró termésszemek vannak. Ezeket a C.-ból eltávolítván, finom *hecsepecs*-lekvárt főznek belőle. L. *Rózsa.*

Csipkedék (pénzv.). A réz-, ezüst-, vagy aranyrudacsokat, melyekből pénzt vernek, kihengerlik, azután e lemezekből kivágják a pénzlapocskákat; a lemezből visszamaradt átlyukasztott rész a C., melyet ismét beolvasztanak.

Csipkefa (növ.), l. *Ákácfa.*

Csipkemadár *(Pratincola,* állat), az éneklő madarak *(Passeriformes)* rendjébe, a rigófélék *(Turdidae)* családjába tartozó madárnem. Az idetartozó fajok csőrének töve többé-kevésbbé nyomott és kiszélesedő s a légykapókéra emlékeztet; orrhártyájuk homlokfelőli részét apró tollak fedik, melyek között finom serték is vannak, az orrlikak egyébként szabadok; 3-ik evezőtolluk a leghosszabb; csüdjük magas és karcsú. Kedvenc tartózkodási helyük a cserjék, bokrok és különböző növények teteje; férgekkel, de főleg rovarokkal táplálkoznak, melyeket rendesen röptiben kapnak el. 13 fajuk ismeretes, melyek Európában, Ázsiában, Afrikában, Madagaszkáron, a Ma-

láji-félszigeten és Celebesen honosak. Hazánkban két fajuk él: 1. *Közönséges C. (Pratincola rubetra* L.), farka töve fehér, torka fakószínű; hossza kb. 13, szárnya 7·4—7·8, farka 5·2—5·6, csőre 1·1—1·3, csüdje 2·2—2·3 cm.; hazánkban mindenütt közönséges madár; március végén érkezik és október elején távozik. 2. *Feketefejű C. (Pratincola rubicola* L.), farka töve nem fehér, torka fekete; hossza 13, szárnya 6·5, farka 5·2, csőre 1, csüdje 2·1 cm.; hazánkban különösen a hegyes vidékeken gyakori; kora tavasszal érkezik és késő ősszel vonul el s egyes példányai gyakran áttelelnek.

Csipkepapiros, csipkézetesen kivágott és mintásan lyuggatott papiros.

Csipkerek, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1910) 1015 magyar lak.; u. p. Csehimindszent, u. t. Baltavár.

Csipkerózsa (növ.), l. *Rózsa.*

Csipkerózsika, a közismert nép- és gyermekmese hősnője, akit születésekor egy meg nem hívott bűbájos asszony elátkoz, de átkát egy még kivánságával hátramaradt tündér enyhíti. A jóslások teljesülnek, C. hajadonná serdülve, orsóvéggel megszúrja ujját, mire ő s körülötte minden elalszik, szülei vára körül sűrű csipkerózsabokor nő. Az átok alól 100 év mulva egy hercegfi oldja föl. Európaszerte ismert mesetárgy, mely már J. B. Basile Pentameronejában benne van (V. 5.), a franciáknál kivált *Perrault* óta ismeretes (La belle au bois dormant), német formáját a *Grimm* testvérek tették népszerüvé (Dornröschen, 50), a magyar népköltési gyüjteményekben is előfordul. Grimmék az ó-germán Brunhild mondájából származtatták, kit walküri hivatása be nem töltéséért Odhin (Wotan) büntet azzal, hogy lángfalak közt kell évekig aludnia, míg az ifjú hős Sigurd (Siegfried) ki nem menti. Az újabb mesekutatás kiderítette, hogy a mese keleti eredetű (Benfey), arab közvetítéssel került nyugatra, innen keveredett a norvég mitoszba. Fő motivuma az ú. n. *álommesék* csoportjába sorozza. V. ö. *Gomme*, The Handbook of Folklore (London 1890, 117—135. l.); *Cosquin* Contes populaires de Lorraine (Paris 1886); Fr. *Vogt*, Dornröschen (Thalia, Breslau 1896, Germanistische Abhandlungen XII. köt.); *F. von den Leyen*, Zur Entstehung des Märchens (Herrig's Archiv 113—116. köt.).

Csipkés *György*, l. *Komáromi.*

Csipkeszőllő a. m. egres (l. o.).

Csipkeszövet, l. *Csipke.*

Csipkeverés, l. *Csipke.*

Csipkeverőgép, l. *Zsinórverőgép.*

Csipkeverő-iskola. Háziipari jellegű iparoktatási intézmény. Célja a csipkeverő háziipar fejlesztésével és tökéletesbítésével a hegyvidéki lakosság keresetforrásainak szaporítása. Az oktatás csak gyakorlati és a csipkeverés minden ágára kiterjed. A tanulók leányok. A kiképzés tartama két év. A C. háziiparosok munkáinak értékesítésével is foglalkozik. A *körmöczbányai* állami C. az 1884. létesített csipkeverő-vándortanműhelyekből fejlődött ki. Kezdetben Sóvárott, később 1886. Hodrusbányán volt ily tanműhely; 1888. a Körmöczbánya mellett levő *Jánoshegyen* állandó jelleggel létesült. 1910-ben három fiókintézete is volt: Jánoshegy, Jánosrét és Óhegy. A tanulók száma 1909—10. 72, ugyanezen évben az intézetek műhelyeiben 73 csipkeverő háziiparos dolgozott; az ez évben forgalomba hozott csipkék értéke mintegy 10,000 K. Szerves kapcsolatban van a budapesti állami nőipariskolával, melynek csipkeosztályában az előmunkásnők kiképzésüket nyerik.

Csipkézet, *falcsipkézet*, l. *Pártakoronázás.*

Csípő *(coxa)*, a medencének oldalfelé kiemelkedő legmagasabb része. Ott fekszik a C.-csont v. bélcsont (os ilei), melynek alsó vastagabb része (teste) a combcsont feje felvételére szolgáló izületi gödör (acetabulum) képzésében részt vesz; a felső, lapátalakulag kiszélesedő része ferdén hajlik oldalfelé s fenn ívalakú taréjjal végződik. Elől a taréj az elülső felső C.-tövissel (spina iliaca anterior superior) végződik, innen kiérve a csont elülső széle meredeken esik le az alsó C.-tövisig. Hátul a taréj a hátulsó felső C.-tövisnél végződik (spina iliaca posterior superior), alatta van a hátulsó alsó C.-tövis, még lejebb a csont hátulsó széle előfelé hajlik s a nagyobbik ülő-kivágás (incisura ischiadica major) képzéséhez járul. A C.-csont külső felszinén két érdes vonal van, az elülső farvonal (linea glutea anterior) s hátrább a hátulsó farvonal (linea glutea posterior). A C.-csont belső felszine a medenceüreg felé fordul, a hátulsó végén S alakú izület-felszin van (fülalakú felszin) a keresztcsont hasonló felszinével való izülésre. A belső felszinen van a C.-árok (fossa iliaca); hátrább érdes felszin (C.-csonti érdesség). A C.-árkot a C.-izom (musculus iliacus) foglalja el s halad a medencebemeneten túl a combcsont felső végéhez.

Csípőágyékizom *(musculus ileopsoas)*, két izomból áll, a csípőizomból (musculus iliacus) és a nagy ágyékizomból (musculus psoas major); ezek teljesen különválva erednek s csak a végükön vannak összenőve. Együtt tapadnak a kis tomporon; idegüket az ágyékfonatból (plexus lumbalis) kapják. A csípőizom a csípőárokban ered; lapos izom, melynek nyalábjai megkeskenyedve a Poupart-szalag alatt, a nagy ágyékizom inával együtt az alsó csípőtövis és a csípő-fésücsonti kiemelkedésközti bevágásban (incisura iliaca major) hagyják el a medencét. A nagy ágyékizom hosszabb, mint a csípőizom, erős és inkább hengeres. Eredése két részre osztható: a mediális a legalsó hát- és a felső négy ágyékcsigolya testéről ered, az oldalsó pedig valamennyi ágyékcsigolya harántnyujtványán. Teste a keresztcsípőcsonti izület előtt fekszik, aztán ina hozzáfekszik a csípőizom inához s azzal azonos lefutású. A közös in és a csípőizület között egy nagy nyálkatömlő van. A szarvasmarha nagy ágyékizma, mivel rendkívül nedvdús, kötőszövet és in pedig alig van benne, igen kedvelt pecsenyehús (vesepecsenye).

Csípőbénaság, házi állatoknál a csípőizületben v. az ezt közvetlenül környező szervekben (izmok, inak, idegek) támadt valamely kóros elváltozás okozta sántítás, amidőn az állat beteg hátulsó lábát mereven és vontatottan, kisebb lépésben viszi előre. A C. tehát csak tünete az említett tájon lefolyó valamely betegségnek s ehhez képest az orvoslása az ok természete szerint módosul.

Csípőbordaizom (musculus ileo-costalis), a kereszt-gerincizomnak (musculus sacro-spinalis) egy része, l. *Hátizmok.*

Csípőcsont, l. *Csípő* és *Medence.*

Csípőfájdalom, l. *Coxalgia.*

Csípőizom (musculus iliacus), l. *Csípőágyékizom.*

Csípőizület v. *combizület* (articulatio femoris) a combcsont feje és a medencecsont izületi gödre (ízvápája, acetabulum) között van. Az utóbbi félgömb kiterjedésű, azontúl porcos szegély van rajta (limbus acetabuli). A combcsont feje valamivel több mint egy félgömb. Az ízületi végdarabokat befogadó tokszalag elül a combcsont érdes vonalára tapad, hátul a nyak közepén nem megy túl. Az izület belsejében van a görgeteg-combszalag (ligamentum teres femoris). A rostos tokszalag helyenkint igen vastag s ezen részei járulékos szalagok szerepét viszik. Ilyen a csípő-combszalag (ligamentum Bertini), mely az alsó csípőtövis tájékától kiindulva, lefelé halad a combcsont ferde vonalához. Efféle járulékos szalagnak tekintendő a szeméremcombszalag (ligamentum pubo-femorale), s az ülőcombszalag (ligamentum ischio-femorale) is. A csont nyakát a Weber-féle övszalag (zona orbicularis Weberi) veszi körül. A combízület összetartásában lényeges része van a levegőnyomásnak és a rostporcos gyűrűnek. Friss készítményen a tokszalag átmetszése után a levegőnyomás egymaga összetartja az ízületet (Weber testvérek 1838). Egyenes álláskor a tokszalag elülső fala s a Bertin-féle szalag erősen feszült állapotban van, ami jelentékenyen hozzájárul az izomműködés kiméléséhez. Legszabadabb a mozgás az ízületben előre, annyira, hogy némelyek a térdet a mellig képesek felemelni.

Csípőizületi gyuladás *(coxitis)*, heveny és rögzött (krónikus) alakban mutatkozik. *Heveny alakja*, mely fertőző betegségek (vörös és fekete himlő, hagymáz) után mint önálló betegség mutatkozik, rendesen az izület gyors elgenyedésével, a genynek kifelé törésével az életet is veszélyeztető lefolyást vesz. Aránylag ritka betegség. Annál gyakoribb a C. *rögzött alakjának* az a fajtája, mely gümős fertőzés alapján, főleg a gyermek- és a serdülő korban mutatkozik. A *gümős C.* (caries coxae, coxarthrocace) leggyakrabban a combcsont v. a csípőcsont gümős fertőzésével kezdődik (l. *Csontgümőkór*). A gyuladás innét v. lassan kúszik az izületvonal felé, v. hirtelen tör be az izületbe. Eszerint néha egészen lappangva kezdődik a folyamat. Kisugárzó fájdalmak, melyek a csípőtől a térd belső oldala felé vonulnak, kezdetben szinte alig észrevehető sántítás (ú. n. önkéntes sántítás, claudicatio spontanea), a végtagnak kimélése az első jelek. Néha a csípő teljesen fájdalmatlan és a beteg csak a térdében érez fájdalmakat (egy idegszálnak izgalma folytán, mely a beteg izület szomszédságában fut le). Ilyenkor csak a mozgás korlátoltságának pontos vizsgálata, a fájdalmak tanulmányozása vezet a helyes kórhatározáshoz. Később már bizonyos tartása a combnak az, mely a nem orvos figyelmét is a csípőizületre tereli. Az első időben a végtag mintha meghosszabbodott volna. Oka ennek, hogy a beteg a középvonaltól távolítja a végtagot, medencéjét a beteg oldal felé súlyeszti, ami által látszólagos hosszabbodás keletkezik. Később, hogy fájdalmaktól kímélje a csípőt, a medencét emeli, a combot kissé behajlítja és a középvonal felé közelíti, aminek meg a végtag látszólagos rövidülése a következménye. Néha hosszabb idei lappangó kezdet után egyszerre, hirtelen mutatkozik nagy fájdalom, az addig elég jól mozgó végtagnak hirtelen megmerevedése a leírt kóros állások egyikében. Ez rendesen egy, az izület körül fekvő gümős gócnak az izületbe való betörését jelenti. A gümős fertőzés folytán kezdetben a csontban és az izületet bélelő savós hártyán gümős sarjak burjánoznak, melyek lassanként fellazítják a csontot, szétfeszítik az izületi szalagot. Ha kellő kezeléssel nem gondoskodunk arról, hogy az így fellazult, elgyengült csont megterhelésnek kitéve ne legyen, a csont mintegy összeroppan, a borító porcogó tönkre megy, a felpuhult csont törmeléke az izületben felszaporodó híg gennyel keveredik és ez a geny — áttörve az izületi tokon — mint hideg tályog kezdi meg vándorlását a felület felé. Az így tönkre ment combnyak az ízvápa kikopott felső peremén följebb csúszhatik és a combnyak, illetve az izületi vápa megkezdi vándorlását a csípőcsont lapján fölfelé. Ezen vándorlás és a combnyak kopása folytán valóságos rövidülés fejlődik, melynek kiegyenlítése már nagy nehézségbe ütközik. Hasonló a lefolyása a C.-nak, ha a folyamat a savós hártyán kezdődik. Ilyenkor a pusztulásnak csak a sorrendje fordul meg. A C. lefolyása nagyon különböző a fertőző anyagnak minősége, az ellenállóképesség foka és a beteg magatartása szerint. Nem nagyon súlyos fertőzés, ha korán ismerjük fel, néha teljes gyógyulással, ép, mozgó izülettel végződhetik. Mennél súlyosabb a fertőzés és gyengébb a szervezet, annál nagyobb lesz a pusztulás. De ily esetben is sikerül célszerű kezeléssel a genyes beolvadásnak útját állni, különösen pedig a geny áttörésének megakadályozásával kívülről jövő egyéb fertőzőanyagnak a sipolyon át az izületbe való jutását megakadályozni. A C.-ban szenvedő betegek ugyanis leginkább e hosszadalmas sipolygenyedésnek és a másodlagosan csatlakozó fertőzésnek esnek áldozatául. A kezelés célja, hogy az izületet minden mozgástól, külső behatástól megóvja. Ezt kellő helyzetben alkalmazott kötéssel vagy gépekkel érhetjük el. Rendesen — ha korán alkalmazzuk e kezelést — már ez elégséges a genyedés megakadályozására. Ha ennek dacára mutatkoznék genyedés, a genynek leszivásával és módosító befecskendezésekkel (jodoform) útját állhatjuk annak, hogy e tályogok kitörjenek. A gyermek- és a serdülő korban ezen eljárással az esetek túlnyomó többségét meggyógyíthatjuk, feltéve, hogy a betegben (és hozzátartozóikban) megvan az a türelmes kitartás, mely e hosszadalmas kezeléshez (1—2, néha több év) szükséges. Minthogy a betegek a kötésben, gépben járhatnak-kelhetnek, e hosszú idő kellemetlenségeit alig sinylik. A járás az esetben is, ha teljesen csontos összenövéssel gyógyult az izület, jó, alig bicegő, feltéve, hogy «jó» állásban történt a rögzítés. A nem kezelt eseteknek jórésze a sipolyképződésnek, genyedésnek és kimerülésnek lesz áldozata.

A mégis meggyógyuló töredék az izvápa-vándorlás, csontkopás folytán rendesen oly rossz állású végtaggal kerül ki a betegségből, hogy csak igen erősen sántítva, nagy kínnal tud járni. E bicegésen némileg javíthat a combcsont átvésése és a combnak kellő helyzetbe való beállítása. E műtétet azonban csak a gyógyulás teljes biztosítása után szabad végezni. Nagy ritkán sikerül erősen sipolyozó C.-ban szenvedő betegek gyógyítása azáltal, hogy az izületet és a beteg lágy részeket teljesen kivágjuk (reszekáljuk). E műtétre rendesen csak a felnőttek C.-ánál van szükség. A felnőttek, különösen pedig az idősebb korúak *rögzött* C.-ának másik alakja az, melyet a *torzító* izületi gyuladás nevével jelölünk. Kóroka még ismeretlen. Torzító csontkinövések, az izületi végek ellapulása, heves, de lázzal nem járó fájdalomrohamok jellemzik. Kezelése főleg tüneti.

Csípős (eszt.) az elmésség, ha gúnyba csap át, tehát nem játszik csupán, hanem bántani akar.

Csípős növények azok a növények, amelyek csípős v. fulánkos szőrszálakkal (l. o.) birnak és amelyek megérintéskor viszketést, a bőr lobosodását, gyuladását és megdagadását idézik elő. A mi növényeink közt a csalán- (Urtica-) fajok C. Ezeknél csípősebbek az amerikai Loasa-fajok, a Wigandia urens, a Jatropha urens stb. A C. hatása abban áll, hogy a csípős szőrszálak hegye érintéskor egyszerűen letörik v. a bőrbe hatolva törik le és megsebzi a bőrt, a letört hegyű szőrszál belsejéből azután a csípést előidéző folyadék a bőrre vagy a sebbe ömlik. Azelőtt azt hitték, hogy ennek a folyadéknak hatékony anyaga a hangyasav; újabb vizsgálatok szerint a folyadék nagyon mérges és valamely toxint tartalmaz, amely Haberlandt szerint fehérjenemű anyag és enzymaszerüleg hat; némely tropikus csípős növény csípése veszedelmes is lehet és merevgörcsszerű állapotot idézhet elő. Jellemző, hogy a csalánméreg sok hernyóra, fiatal libákra csak kevéssé v. egyáltalán nem hat. A C. okozta viszketés leghamarább megszünik a higított ichtyololdattal való gyors bekenésre.

Csípős szőrszál (növ.), l. *Szőrszál.*

Csípős torma (növ.), l. *Cochlearia.*

Csípővas, szerszám, mellyel bizonyos tárgyat megfogunk, letörünk vagy hajlítunk. Legkezdetlegesebb minőségben a kovács- és lakatos-iparban fordul elő, a fémiparban már finomabb. az ötvösiparban már műszer, az orvosi műszerek között pedig nagyon jelentős szerepe van, l. *Csiptető.*

Csippevé, indiánus törzs, l. *Odzsibvé.*

Csiptető, 1. *(pincetta,* franc. *pincette)*, sebészeti eszköz, mely finomabb testszövetek megfogására való. A C. két szára V alakjában van egyesítve: a forrasztás helye mellett a szárak rugalmasak. Ez a rugalmasság tartja szétterpesztve a két szárt. A pincettát három ujjal tartjuk. Egyik szárára a hüvelyk-, a másikra a mutató- és középső ujj kerül. Alakja és rendeltetése szerint a C. következő fajtái ismeretesek: 1. a *boncolástani C.* fogószárának vége harántcsíkolattal van ellátva; 2. a *horgas C.* végén egymásba illő horgok (1:2, 2:3 stb.) vannak, melyekkel igen vékony rétegeket is lehet erősen megfogni; 3. a *szőrtelenítő C.* szőrszálak kihúzására szolgál, fogó vége rendesen igen finoman rovátkolt; 4. a *tolózáros C.* szárai zárral vannak ellátva, különösen vérerek lefogására és lekötésére használják (ma már ritkábban); 5. a *térd-C.* szára térdalakban van elgörbítve (fül és orrkezelésére használatos).

2. *C. (szorító, kapocs)*, galvánelemeknél, elektromos gépeknél, vezetékeknél stb. az a fémtest, melynek furatába v. hasadékába drótokat vagy lemezeket, szorító csavarral erősítünk be.

Csiptető-feszültség, helyesebben *kapocsfeszültség*, az a feszültség, mely a galvánelemnek vagy a dinamógépnek *kapcsain* rendelkezésre áll; ez a feszültség kisebb, mint az elektromindító erő, a galvánelemnek belső ellenállása, vagy a dinamógép armaturájának ellenállása miatt.

Csira, állattani értelemben: 1. az állat, fejlődésének legkorábbi szakaiban; 2. hím és női ivarszervekkel ellátott, azaz *hímnő* állat (hermaphrodita, pl. májmétely, pióca, csiga stb.). E kifejezés különben az állattanban nem igen használatos, inkább a hímnő v. görög hermafrodita szót szokták helyette használni; a nép ellenben használja oly állatokra v. emberre is, akiknek rendellenesen mindkét nemű ivarszervök megvan, vagy akiknél egyáltalán nincsenek az ivarszervek kifejlődve (afroditizmus), l. *Hermafroditizmus.* — 3. A nép a rövidszarvu szarvasmarha megjelölésére is használja, pl. csira tehén.

C., növénytani értelemben valamely növény legkezdetlegesebb állapota. Népiesen minden fejlődő, kezdődő növényt, pl. sarjat, hajtást C.-nak neveznek (burgonya, hagyma), tehát a földalatti pihenő szárak hajtásait is (spárga, csirág a. m. csira-ág). A tudományos növénytan a C. alatt csakis a magban levő embriót érti, amelyen a gyökérke és a sziklevelek vannak. A gombák C.-ja alatt vagy a spórát vagy az abból fejlődő myceliumot értik.

Csirafolt *(macula germinativa)*, az állati petesejt magtestecskéje.

Csirahám, l. *Petefészek.*

Csirahártya, l. *Pete.*

Csirahólyag, l. *Pete.*

Csiralevél (növ.) a. m. szik v. sziklevél (l. o.).

Csiralevelek, l. *Pete.*

Csiramálé, kicsiráztatott búzából készült édes sütemény, melyet régen nagybőjtben ettek.

Csiranövény, a magból csirázás folytán kifejlődött növényke, a melynek legfeljebb még elsődlevelei fejlődtek ki a szikleveleken kívül.

Csiraplazma (Weismann) v. *idioplazma* (Naegeli), a szervezetek élő állományát alkotó plazmának az a feltevéses része, melyet az öröklődő jellemvonások hordozójának tekintenek a biológusok. A C. a csirasejtek (pete- és ondósejt) magjában van elrejtve s a szaporodáskor egyik egyénből a másikba, vagyis nemzedékről nemzedékbe kerül; az egymásra következő nemzedékek tehát biztosítják a *csiraplazma folytonosságát.* A termékenyítéskor az anyai C. keveredik az apai C.-val s ilyen módon a szülők egyéni, továbbá törzsfejlődésük során őseiktől örökölt sajátságok keveredhetnek (amphimixis). A C. keveredésének lehetősége alapja a szerves világ fokozatos haladásának.

Csirás növények (növ.), l. *Phanerogamae.*

Csira táplálkozása, l. *Csirázás.*

Csiratisztítógép. A szárított v. pörkölt malátáról a csirát el kell hárítani, mert ez nedvességet szív fel és keserű zamatanyagot tartalmaz. Ezt a célt szolgálják a C.-ek. Ezek alapelve, hogy a könnyen letörhető csirákat a malátának egymáshoz dörzsölésével vagy alkalmas kefekészülékkel letörik és szitákon át a malátától elkülönítik.

Csiratömlő (növ.), vagy *embriózsák,* a magkezdemény (l. o.) belében levő (egy, ritkán több) nagy sejt, melyben a megtermékenyítés után a csira, embrió képződik.

Csirázás *(germinatio)* alatt értjük a nyugvó csirának önálló egyeddé való fejlődését, aminél fogva tulajdonképen a csirás, illetőleg magvas növényeknél beszélhetünk C.-ról, amelyet jól meg kell különböztetni a sarjadzástól (l. o.). Mégis helytelenül a kriptogam növények C.-áról is beszélnek. Ezeknél a spóra falának belső rétege (endosporium) áttöri a külsőt (exosporium) és megnyúlva, lassanként többé-kevésbbé hosszú tömlővé nő ki (csiratömlő), amelybe a spóra tartalma átömlik; a csiratömlő csúcsa azután osztódásokkal v. anélkül is a moszatoknál és a gombáknál teleppé, a mohoknál protonemává és a harasztféléknél prothalliummá (előtelep) fejlődik. A virágos növények spórájában t. i. az embryozsákban végbemenő folyamatok után megalakul a csira (embryo), amely a magvak csirázásakor csiranövénnyé fejlődik. A C. a magnak vízfelvétel folytán való megdagadásával kezdődik, kapcsolatban a mag, esetleg a terméshéj egészben vagy csak részben való megpuhulásával és végül felrepedésével. Ez, továbbá a csirának a maghéjból való kibuvása és kiszabadulása többféle módon megy végbe.

1. ábra. Az egyszikű növények csirázása.
a búzaszem hm.-e (a magfehérje csikozott), *b* ugyanaz csirázás után, *c* a csiranövény magfehérjéhez simuló pajzsa (scutellum), *d* a pajzs (scutellum) szívó (abszorbeáló) sejtjei, *e* a Tradescantia virginica csirázó magja, *f* a csirázás későbbi szakasza, *g* a sziklevélnek a magfehérjébe mélyesztett bunkós vége, *h* a vörös hagyma (Allium Cepa) magjának csirázása, *i* ugyanaz metszetben, *k* a csirázás későbbi szakasza, *l* ugyanas metszetben.

A virágos növények csirája ugyanis (és a továbbiakban csak erről szólunk) már a maghéjon belül is a legtöbb esetben tagoltságot mutat, és pedig megkülönböztetünk rajta gyököcskét (radicula), amelynek folytatása a szikalatti szárrész (hypocotyl), egy vagy több sziklevéllel és ezek felett a szikfeletti szárrész (epicotyl) rügye (plumula). Minthogy a csira mindaddig, amíg gyökérzete és az első lomblevelek ki nem fejlődnek, maga nem tud táplálkozni, azért rá van utalva, hogy az anyanövénytől útravalóként nyert tartaléktáplálékból, amely organikus vegyületekből áll (keményítő, zsír, fehérje), táplálkozzék. Ezek a táplálékok v. a sziklevelekben vannak felhalmozva, ahonnan könnyen jutnak feloldás útján a növény többi részeibe, v. pedig külön raktárakban, mint aminő a külső magfehérje (perispermium), vagy még általánosabban a belső magfehérje (endospermium), ahonnan gyakran külön kialakult felszívó (abszorbeáló) sejtek, illetőleg szövet által vétetnek fel a csirába. A tartalék-táplálékanyagok legkisebb része van oldott állapotban, mint pl. a cukor, inulin; a legtöbb és legfontosabbak oldatlan, szilárd alakban vannak meg, amelyek a C.-kor nagymérvű változáson mennek át. A keményítő szemecskék diasztatikus enzimák által oldott szénhidráttá (dextrin, cukor) alakulnak át. A keményítő nélküli olajos magvakban az olaj C.-kor gyorsan kevesbedik, ellenben keményítő és cukor jelenik meg. Oxigénfelvétel által az olajból szénhidrát lesz. Az oldatlan szilárd fehérjevegyületek (aleuronszemecskék) ugyancsak eltünnek, amennyiben proteolitikus enzimák, pl. a proteáz hatására aminosavak és amidok keletkeznek, pl. a nagyon elterjedt aszparagin, amelyik már oldható.

C.-kor a csira fejlődésével kapcsolatban az oldott táplálékanyagok a csira azon helyeire vándorolnak, ahol a csira növekedése és tovább való felépítése folyik. Számos egyszíklevelünél a sziklevél a táplálék felvételére alkalmas abszorbeáló részével a magban benne marad *(1. ábra).* A füveknél — amelyeknek C.-a különben az egyszikű tipus-

nak megfelel — a sziklevélnek az abszorbeálásra berendezkedett része, az ú. n. pajzs (scutellum) a magfehérjéhez hozzásimuló és a szárrügyet magába záró és a talajt áttörő részétől és csúcsától (coleoptil) el van különítve; a csira főgyökere

2. ábra. A tök (Cucurbita Pepo) csirázása. A bal szélen látható a mag csirázás előtti állapotában; tőle jobbra a fejlett csiranövény az üres maghéjjal és végül két még csirázó csiranövényke, amint a hypocotyl alapján fejlődött daganat segítségével a maghéjat szétrepeszti s belőle kiemelkedik.

a gyökérhüvelybe (coleorrhiza) van zárva, amelyet C.-kor áttör *(1. ábra)*. A vízben és mocsárban tenyésző egyszíkűek (pl. gyékény, hidőr, békaszőllő) C.-kor főgyökereiket kevéssé v. egyáltalán nem fejlesztik ki, hanem termőhelyi viszonyaiknak megfelelőleg a gyökérszőrszálak koszorujával kötik magukat a talajhoz. A kosborok csirája és C.-a egészen csökevényes, amennyiben a tagolatlan csira gumószerű szárrá nő meg, amelynek felső végén csökevényes sziklevél és tőle oldalt álló szárrügy fejlődik.

3. ábra. A Kétszíkűek és a Nyitvatermők (Gymnospermae) csirázása. *a*, *b*, *c* a bükk (Fagus silvatica) két sziklevelű csiranövényei. A sziklevelek a csirázás után kezdetben gyűröttek: *a*, *b*; *d* egy jegenyefenyő (Abies orientalis) 8 sziklevelű csiranövénye.

A kétsziklevelű növények földfeletti, később megzöldülő vagy a magban maradó, föld alatti szikleveleket fejlesztenek; első esetben az ú. n. földfeletti C.-nál (germinatio epigaea) a szíkalatti szárrész, a földalatti C.-nál (germinatio hypogaea) pedig a szikfeletti szárrész bir jelentőséggel *(3. ábra)*. A földfeletti C.-nál a legtöbb kétszikü növény erősen fejlődő főgyökere merőlegesen nő ki a magból, hogy a csiranövényt a talajba erősítse, azután a hypocotyl felső része kezd felfelé növekedni, amikor még a maghéjon belül levő sziklevekkel erős görbüléssel függ össze. Minthogy a magot a talaj fedi be és a sziklevelek csak lazán vannak a maghéjon belül, ezért a felfelé növekedő szár húzást gyakorol aminek következtében a sziklevelek a magburokból kihuzatnak, amire a csira szárának kiegyenesedése bekövetkezik *(4. ábra)*. A tökfélék (Cucurbitaceae) szikleveleinek a magburkokból való kihúzása a hypocotylnek egyoldaluan kifejlődött daganata segítségével megy végbe, amely a maghéj alsó széléhez támaszkodik *(2. ábra)*. A kétszíkü vizi és mocsári növények, valamint több pozsgás növény (pl. kaktusz), nem a főgyökérrel, hanem a gyökérszőrszálak koszorujával köti magát a talajhoz. A földalatti, helyesebben földbeli C.-sal csak kevés kétsziklevelű növénynél találkozunk; ennél a sziklevelek a maghéjon belül maradnak és kizárólag táplálékraktárul szolgálnak (pl. gesztenye, dió, mandula). Ezeknél C.-kor az epicotyl a sziklevelek megnyúló nyelei közül nyomul ki és meggörbült csúccsal emelkedik fel. Némely esetben ugyanazon növénygénusz különböző fajai föld felett vagy föld alatt csiráznak, pl. bab, kutyafa. A sziklevelek száma a kétszikű növényeken nem mindig kettő, amennyiben néhány génusz (pl. Persoonia) rendesen 3—4 v. több sziklevelet fejleszt, úgy, amint azt a fenyőféléken is látjuk *(3. ábra)*. A sziklevelek alakja nagyon változatos, általában pedig a lomblevelekhez képest egyszerűbb, sőt többé-kevésbbé csökevényes, sok esetben a mag alakjával van összefüggésben. A rokonfajok és rokongénuszok szikleveleinek alakjából különben még sok esetben a leszármazás viszonyaira is következtetni lehet.

4. ábra. A csirázás különleges formái. *a*, *b* a sulyom (Trapa natans) csirázása, melynél a főgyökér fejlődése elmarad, *a* a csirázás kezdete, *b* későbbi szakasza; *c*, *d* a tölgy (Quercus) csirázásának lefolyása, melynél a sziklevelek a földben, a maghéjon belül maradnak.

A kétsziklevelű növények szikleveleinek egyikemásika elvész, mint pl. a Dentaria, Cyclamen, Pinguicula, Carum bulbocastanum, Corydalis stb-in, v. pedig mind a két sziklevél többé-kevésbbé elsatnyul, mint pl. sok élősködő növényen. Az úgymondott elevenszülő növényeknél (l. o.) a csira már a termésen belől normálisan fejlődik ki és erősen megnyúlt állapotban válik le a termésről. A sulyomnak (Trapa natans) két pár keresztbe álló tövissel biró csontkeményhéjú termése az iszapban jóformán le van horgonyozva a tövisek meggörbült hegyével, ilyen állapotban a vízmeder fenekén való C.-kor elsősorban a

hypocotylja nyúlik meg szálalakban; a két egyenlőtlen sziklevél közül az egyik, mint nagyobb húsos test a termésben marad, a másik pedig kis pikkelylevél alakjában a hypocotylon foglal helyet, mindkettő hosszú nyéllel függ egymással össze, amely a csiraszár közvetlen folytatása, a főgyökér nem is fejlődik ki, hanem a hypocotyl gyökrostokkal köti magát a talajhoz *(4. ábra)*.

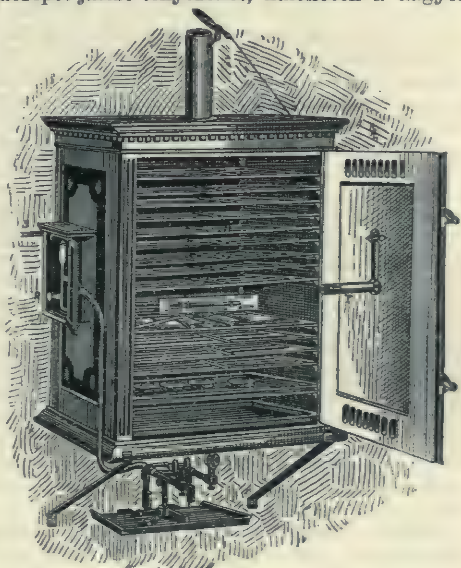
A C. megindulásához viz, melegség és levegő szükséges. Ha ez utóbbi is nem elegendő mennyiségben jut a maghoz, úgy a C. lassudik v. elmarad, ez az oka annak, hogy a talajba nagyon mélyre jutott magvak nem csiráznak, de a csirázóképességüket megtartják és későbben a talaj megforgatása után csiráznak. 100—150 éves bükk- és tölgyerdők talajának 30 cm. mélységéből származó mezei és réti növények magvai kicsiráztak. A közönségesen nálunk kultivált növények 2—8° C hőmérsékletben már csiráznak, pl. tengeri, dohány, tök, ugorka, sőt Haberland szerint a kender, a rozs, a piros lóhere, a lucerna, a repce, a borsó 0°-nál kezdett már csirázni. A C. hőmérsékletének maximuma 37—46°, míg az optimum általában 28—33° C közé esik.

A C. tartama, tehát az az idő, amely a C.-i feltételek beálltától a csirának a maghéjból való kibújásáig tart, nagyon különböző és változik néhány nap (köles, zsázsa) egész egy (mandola) v. két év (gyertyán, kőris) közt. A csirát az anyanövénytől származó és a magban felhalmozott tartaléktáplálék-anyagok táplálják, amíg a csira növénnyé és így önállóvá lesz.

Csirázóképesség, a magvak teljes érésükkor, vagy pedig a különböző fajoknál különböző időtartamú nyugalom után érik el a C.-et. A magvak az első évben csiráznak a legbiztosabban, a csirázás erőssége az időtartam megnyúlásával csökken, míg azután egészen megszünik. A gabonanemüek 3—7 év multán már nem csiráznak. Zöldségnövények száraz magvai még 100 év multán is csiráztak. Az ó-egyiptomi sirokból kikerült búzaszemek (Múmiabúza) állítólagos csirázása üzleti szempontból szándékosan kieszelt mese. A magvak C.-ét, bármilyen épek legyenek is a magvak, csak kisérlet útján lehet meghatározni, vagyis csiráztatás által, amelyet megfelelő csiráztató készülékekben végeznek. Az ilyen módon keresztülvitt csiráztatás alapján a C.-et százalékszámmal fejezzük ki, amelyet a több sorozatban kicsirázott magvak százalékának közép számtani arányosa ad. Jóminóségű 100 vetőmagból rendes körülmények közt csirázik: búza, rozs és árpa 95, borsó, zab, vörös lóhere 90, tengeri, bükköny, kender, káposztafélék 85. Ezek a számok csakis teljesen tiszta vetőmagra vonatkoznak, a C. mellett a vetőmag tisztaságát (l. o.) is meg kell állapítani. Külső káros befolyásokkal szemben a magvak ellenállóbbak, mint a kifejlődött növény. A magvak nagy szárazságot és hideget minden kár nélkül megbirnak.

Csiráztatás *(előcsiráztatás, rétegezés, stratificatio)*. Nehezen csirázó magvakat (rózsa, akác, Gleditschia, Maclura, némely csonthéjas, pl. szilva és őszibarack, sok pálma stb.) elvetésük előtt ajánlatos 48 órára langyos vízbe beáztatni és azután nyirkos homok, fűrészpor, tőzeg és efféle közé elrétegezni és meleg helyen állandóan nyirkosan tartani a csirázás bekövetkeztéig, vagyis az elvetés idejéig. Ugyancsak előcsiráztatjuk, időnyerés végett, a korai termesztésre szánt dinnye-, ugorka-, tökmagvakat, melyeket nyirkos moha, fűrészpor, posztó stb. közé meleg helyre teszünk, míg csirájuk kipattan; ugyanezeket gyeptéglába, virágcserépbe, vagy agyagból és marhatrágyából formált cserépbe televényes föld közé is szokták elvetni és előnevelni, és földestől 2—3 leveles korukban ültetik ki a termesztési helyre. Az előcsiráztatott magvakat hiányos vetés pótlására is lehet felhasználni.

Csiráztató készülék használatos abban az esetben, amidőn a magvak csiráztatásáról pontos adatok kivánatosak, így nevezetesen a magvizsgáló állomások (l. o.) által végzett csirázóképesség megállapításakor. A C.-ben a magvak csirázásánál szerepet játszó tényezőket, különösen a nagyon

Termosztat.

fontos hőmérséket szabályozni lehet. Nagyon sok olyan fűmag van (pl. a Poa és Agrostis magvak), melyek a csiráztatásra általában kedvező 20° C hőmérséknek kitéve, jól nem csiráznak; az ilyen magvak megkivánják, hogy a hőmérsék naponta hosszabb időn át (6 óra) magasabbra, 20—30° C-ra felszálljon. Ennek elérésére a magvizsgáló állomásokon az ú. n. *termosztatokat* alkalmazzák; ilyen pl. a Liebenberg-Weinzierl-féle, mely a bécsi s a magyar magvizsgáló állomásokon van használatban. E C. (l. az *ábrát)* áll egy kettősfalu bádogszekrényből, melynek fala fával van beborítva; a szekrénybe üvegpálcikákkal kirakott farámák tolhatók be, amelyekre könyvalakulag összehajtott itatóspapirosban a magvak helyeztetnek, vagy pedig beletolhatók a szekrénybe lapos pléhedények, amelyekre kerti földdel vagy homokkal töltött csészécskék helyezhetők. A szekrény alján nyilások vannak, amelyeken át a szekrény alá helyezett gázlámpa által hevített levegő a kettős

fal között áramlik és a szekrény kürtőjén kitódul. A kürtő fedelének erősebb vagy gyengébb felnyitása által a légáramot szabályozni lehet, ugyancsak a légáram szabályozására szolgál az ajtó (mely a csiráztatásnál be van csukva) alján alkalmazott rostély, mely tetszés szerint kinyitható v. elzárható. A gáz, mielőtt a lámpába jutna, a szekrény oldalfalához illesztett hőszabályozón megy keresztül. E szabályozóval a hőmérsékletet a csiráztatóban tetszésszerinti fokon tarthatni; az ingadozás 1°-nál nem nagyobb. A szekrény melegítésére használhatunk közönséges Bunsenlámpát is, de célszerű az ú. n. biztosító lámpát alkalmazni amiatt, hogy ha a láng valami ok miatt észrevétlenül kialudnék, ne áramoljon a gáz a csiráztatóba és a helyiségbe. Ezenkívül használatosak egyszerűbb és bonyolultabb szerkezetű C.-ek. Egyike a legegyszerűbbeknek a Nobbe-féle, amely lágyan égetett máztalan agyagedényből áll. Már a bonyolultakhoz tartozik a Jacobsen-féle csiráztató. Bizonyos növények magvainak csiráztatására különleges készülékek szolgálnak, ilyenek pl. a módosított bécsi rendszerű répacsiráztató szekrény, a Linhart-féle répacsiráztató doboz, a zürichi fűmagcsiráztató, stb.

Csirésa, most *Bisztracseres,* kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 619 oláh lak.; postahivatal, u. t. Nándorhegy.

Csirikov *Jenő*, orosz író, szül. 1864. A moszkvai egyetemen jogot, majd természettudományokat hallgatott, de kénytelen volt az egyetemet elhagyni és több orosz folyóirat munkatársa lett. Iratait a mindennapi élet iránt való nagy érzék és irónia jellemzi, amelyekkel az orosz vidéki élet kitűnő ismerése párosul. Elbeszélései (Az invalidusok, Nyugdíjban, A külföldiek, Faust, A hegyek közt lévő szakadékban, Hogy történt ez stb.) összegyűjtve, kötetben jelentek meg és több kiadást értek; drámáiból (Dicsőség után, Az udvaron a szárnyépületben, A nyilvánosság barátjai, Rendőri felügyelet alatt, A zsidók) egy kötet jelent meg (1903).

Csiriz, búzakeményítőből hideg úton készült ragasztószer, melyet leginkább könyvkötők használnak; legjobban olyképen készül, hogy hideg vízzel péppé keverve, ezt vékonyan forró vízbe csorgatjuk, amíg kellőképen megsűrűsödik, terpentinnel vegyítve igen alkalmas fali kárpitok felragasztására. Hogy tartósabb legyen, kevés timsót vagy szalicilsavat is keverhetünk bele. C.-nek nevezik a cipész és csizmadia ragasztóját is.

Csirizgerendák, a hajó fedélzetének vagy tetőzetének vázát képező s a hajót keresztben összekötő szálfák, melyekre a fedélzet hossz-léceit, vagy a tetőzet hossz-deszkáit szegezik.

Csirke, l. *Csibe.*

Csirkefogó, l. *Csibész.*

Csirkegomba, *Cantharellus* (Adans.) L. (növ.), a lemezesgombák génusza, melyet az jellemez, hogy a kalap alsó felületén nem valóságos lemezek, hanem csak ráncok és lécszerű kiemelkedések vannak. Mintegy 70 faja közül legfontosabb a *C. cibarius* Fries, amelyet csibegombának, nyúlgombának és rókagombának is szoktak nevezni. Kalapja húsos, eleinte domború, fejlett korában közepén behorpadt, tölcsérhez hasonló. Színe tojássárga. Húsa fehér. Illatja kellemes. Igen ízletes, kedvelt gomba. Lombos erdőinkben és fenyveseinkben terem. Értékét emeli, hogy a férgek alig bántják és hogy aszalva is élvezhető. A hozzá hasonló *narancsszínű rókagomba [C. aurantiacus* (Wulf.) Fries], színe narancssárga. Nem ehető, de nem is mérges.

Csirkelábgomba (növ.), helyenként így nevezik a *medvefarokgombát* (L. *Clavaria*).

Csirkemell (lat. *pectus carinatum),* l. *Angolbetegség.*

Csiroki, l. *Cseroki.*

Csiröge *(Icterus galbula* L., állat), l. *Icteridae.*

Csiröge-félék *(Icteridae,* állat), l. *Icteridae.*

Csisima *(Chishima),* a *Kurilok* szigetcsoport japán neve.

Csisza (hajózás), madzag s kötélfonállal áttüzdelt vászonból készült párna-féle, melyet, a dörzsölődés mérséklésére, két egymással surlódó tárgy közé szoktak alkalmazni. Egy neme: a láb-C. vagy lábtörlő-C., mely egy darab vászon, kötélfonállal olyformán bevarrva, hogy a fonálból egy öltéshez csak egy, 10—15 cm.-nyi szálacska vétetik, s ezen szálak mindkét vége a vászonnak ugyanazon oldalán áll ki, úgy, hogy a vászonnak egyik felén a szálak végei bozontos bundafélét képeznek, a másik felén pedig csak az öltések látszanak. *C.-hulladéknak* nevezik a hajósok a hajó belsejének bélésére használt gyékényben v. C.-ban maradt gabonaszemeket, melyet régi szokás szerint a gabonaszállító a hajó legénységének szokott átengedni.

Csiszár, régente kardcsiszoló, fegyvercsináló; később *lócsiszár* is, vagyis lókupec; *borcsiszár* a. m. iszákos, részeges.

Csiszárik *János,* vatikáni nagykövetségi jogtanácsos, szül. Vörösklastromban (Szepes) 1860 nov. 16. A kassai papnevelőben volt tanár, azután u. o. az Orsolya-apácák iskoláinak igazgatója lett, s 1899 óta a budapesti hittudományi kar bekebelezett tagja. 1906-ban a vatikáni osztrák-magyar nagykövetség egyh. jogtanácsosa mellett nyert állást. Nemsokára megkapta a tb. pápai kamarási címet. 1911-ben a nagykövetség jogtanácsosa és pápai prelátus, ugyanez év decemberében veszprémi kanonok lett. Tankönyve és számos dolgozata jelent meg a szentírási tudományok köréből.

Csiszér *János (zsákodi),* magyar plakettművész, szül. 1883. Tanulmányait nagyobbára külföldön végezte s 1897 óta plakett- és éremművészettel foglalkozik. Ő készítette a Zichy Mihály, Lippich Elek, Gobbi Mihály stb. emlékérmeket. V. ö. *Siklóssy,* A modern magyar éremművészet és művelői (Budapest 1910).

Csiszlér (vagyis *tislér),* egy kuruc énekben e helyett: asztalos.

Csiszlik, a csizmán, cipőn az a sarokbőr, melylyel a kérget belülről beborítják; némely helyen a csizmadiák gúnyneve.

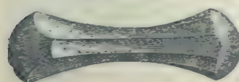
Csiszolás. Durvább fákat, de még finomakat is, többnyire gyalulás után felületükön finomítómiveletnek, C.-nak kell alávetni. A C. célja egyrészt a szerszámnyomok eltávolítása, másrészt a még kiálló rostszálak elvétele és a csőedényvályuk kitömése. A fa-C.-ra alkalmas anya-

gok a természetes és mesterséges habkő, a különböző finomságú üveg- és csiszolópor, vásznak és papirosok, fekete fánál a faszén. A C. történhetik szárazon, nedvesen, olajjal és faggyuval. Száraz C.-nál a fát előzetesen gyöngén megnedvesítik, hogy ez a gyalutól kitépett rostszálakat fölhuzza és száradás után üveges papirral lecsiszolják. Mindkét miveletet váltakozva 3—4-szer kell ismételni, mig finom fölületet kapunk. Szárazon, benedvesítés nélkül csiszolják a fenyőfamunkát habkővel; lenolajjal és habkővel a politurozandó fát; faggyuval és faszénnel az igazi ébenfát. L. még *Fényezés.*

Csiszolat, az olyan ásvány- v. kőzettani preparátum, melyen az ásványoknak, illetőleg kőzeteknek szerkezetét, optikai tulajdonságait, ásvány-összetételeit és sok egyéb viszonyait a mikroszkóp alatt lehet tanulmányozni. Nélküle az ásványok, különösen pedig a kőzetek szerkezetének, kiképződésének és egyéb viszonyainak tüzetes felkutatása lehetetlen. Használunk ú. n. vastag C.-okat, amelyeket főkép szabad kristályokból orientáltan készítünk, hogy azokon az optikai állandókat megállapítsuk. A kőzetekből orientáció nélkül ú. n. vékony C.-okat készítünk, amelyeknek vastagsága 0·02—0·03 mm.

Csiszoló korong, l. *Fényezés.*

Csiszoló kövek. A neolitkorban a kőszerszámokat, miután már nagyjában kiformálták, «kinagyolták», csiszolásnak vetették alá; ez volt az utolsó művelet, amelynek segélyével nekik a kivánt végleges formát megadták. A csiszolás a C. segélyével történt, melyeknek kétféle faját ismerjük. Az egyik a *mozgatható C.* (l. az *1. ábrát*). Ezek soklapu kőhasábok, melyeknek lapjai a csiszolástól homorú felületet nyervén, piskótához hasonlítanak; rendesen kisebb méretüek és éppen azért használat közben szükség szerint mozgathatók voltak. A másik fajt a *nem mozgatható* C. képezik (l. a *2. ábrát*). Ezek rendesen nagy arányú

1. ábra.

2. ábra.

kövek, melyeknek felső lapján egyrészt tojásdad teknőalakú mélyedések, másrészt ék-keresztmetszetet mutató hosszabb-rövidebb rovátkok v. hornyolatok vannak. Mind e mélyedések belső lapjai igen sima felületet mutatnak, ami a csiszolás alatti sokszoros dörzsölés következménye. A szerszámok élét a rovátkokban csiszolták; oldallapjaikat pedig a teknóalakú nagy mélyedésekben. Legtöbbnyire mint szórványos leletek, némelykor mint nagyobb csiszolóműhely maradványai egyéb kőhulladék társaságában kerülnek elő. Rendesen homokkőből vannak. C. előfordulnak Angol-, Francia-, Dánország és Svájc őskori telepeiben. Hazánkból is ismeretes egy-két töredék, különösen a kisebb, mozgatható fajtából.

Csiszoló pala, palás, szétmorzsolható, mikroszkopikus kovapáncélokból (Diatomea) álló kőzet. L. *Agyagpala.*

Csiszoló papiros és *csiszoló vászon.* Üveg- és csiszolóporral (smirgel) behintett papiros. Úgy készül, hogy az üvegcserepeket v. Naxos-smirgelt zúzógépekben esetleg őrlőművekkel finomabb porrá törik, ezt osztályozó hengerekkel finomság szerint osztályozzák és gépek segélyével a szivós és hajlékony papirost beenyvezik és egyúttal az illető port is reászórják. A gép oly szerkezetü, hogy az enyvet egyúttal meg is szárítja és fonákján a finomsági számmal és a gyár jeleivel is ellátja. — *Csiszoló vászon* hasonlóan készül.

Csiszolópor, porrá zúzott és iszapolt smirgel (l. o.).

Csiszoló vászon, l. *Csiszoló papiros.*

Csiszolt üveg. Azok az üvegtárgyak, melyek alakjukat v. diszítményüket a felület csiszolása által kapják, megkülönböztetésül a fuvott üvegtől, melyet szabadon v. minta segítségével fuvás által alakítottak, valamint a sajtolt üvegtől, melyet jelenleg fémmintákban sajtolnak. L. *Üveggyártás.*

Csisztopol, járási székhely Kazán orosz kormányzóságban, a Kama balpartján, (1900) 20,958 lak., egyik legfontosabb gabonaterménypiaca belső Oroszországnak, élénk halászattal.

Csita, város Amur kormányzóságban, Szibériában, azelőtt Transzbajkália fővárosa volt, közelében ércbányákkal, 12,000 lak.

Csitár, 1. kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 840 magyar lak.; u. p. Hugyag, u. t. Órhalom. — 2. *C.*, kisk. Nyitra vm. nagytapolcsányi j.-ban, most *Felső-C.* (l. o.). — 3. *C.* (most *Alsó-C.)*, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 449 magyar lak.; u. p. Pográny, u. t. Nyitra.

Csitraga, szanszkrit nyelven a. m. lerajzolt, lefestett; így nevezik azt a jegyet, melyet tehénganéjjal, hamuval vagy szent földdel, rendszerint a szokásos mosakodás után a homlokukra vagy mellükre mázolnak, hogy avval azt a vallási v. filozófiai szektát jelezzék, amelyhez tartoznak.

Csitral *(Chitral)*, Kasmir fönhatósága alatt álló fejedelemség Brit Indiában, a Pamir, Afganisztán, az indo-brit ENy.-i határtartomány és Dardisztán között, a Kunar felső völgyében. Területe 59,000 km², 480,000 lak. A magasan fekvő, termékeny völgy éghajlata egészséges, esőben gazdag, sok búzát, rozsot, gyümölcsöt és szőllőt termel. A kaukázusi fajhoz tartozó lakosai részben mohamedánusok, részben pogányok, akik egymásközt folyton harcolnak. Számtalan törzsre és osztályra szakadozva élnek, régebben a fejedelem (mihter) főjövedelme a rabszolgakereskedés volt. *Fővárosa*, C. 1518 m. magasan épült, a Kunar mentén egymás mellé sorakozó falvakból áll, mintegy 4000 lak. Másik nevezetes városa *Masztudzs.* 1846 óta, amikor Kasmir Indiának hűbéres állama lett, C.-t is bevonta ebbe a kötelékbe, amely tartomány eddig Kasmirnak fizetett évenkint élő állatokból, lovak-, kutyák- és sólymokból álló adót. 1893-ban trónviszálykodások közben ostromzár

alá fogták a csekélyszámú brit őrséget, amelyet felmenteni a rossz közlekedés, nehezen járható utak miatt csak hosszas küzdelem után sikerült. Újabb időben azért fontos, mert a brit és orosz érdekkör határán van.

Csitri, rövidre vágott haj; kisnövésű, gyönge, csenevész gyermekre is mondják.

Csittagong *(Chittagong)*, az ugyanily nevű divizió fővárosa Bengália brit-indiai főkormányzóságban, 363 km.-nyire Kalkuttától a Karnapuli partján, (1901) 24,069 lak., akik közt 16,753 mohamedánus. A behozatal cikkei: só, fonó- és szövőiparcikkek; a kivitelé: rizs, juta, gummi és tea. 1897 okt. 24. forgószél pusztított a városban s mintegy 4—5000 embert megölt.

Csittszentiván, kisk. Maros-Torda vm. marosi alsó j.-ban, (1910) 1066 magyar lak.; u. p. és u. t. Nyárádtő.

Csiuta, afrikai tó, l. *Rovuma* és *Sirva.*

Csiz. Régi magyar személynév, melyet II. István király (1114—31) egyik főembere viselt, aki talán a Bogát-Radván nemzetségnek volt őse, mert 1227—52. ismét előfordul ilyen néven e nemzetség egyik tagja, Csepán fia, kitől a Rákóczi-család származott.

Csiz (állat), *Chrysomitris spinus* (L.), az éneklők *(Passeriformes)* rendjébe, a pintyfélék *(Fringillidae)* családjába tartozó madárfaj. Csőre finom hegyben végződik, szárnyai aránylag hosszuak (7 cm.) és lábujjkarmai rövidek. Általában háta sötétebb, hasa világosabb sárgászöld. A kifejlődött hím melle és torka sárgászöld, a nőstényé és a fiatal hímé fehéres, sötétbarna elmosódott foltokkal. A kormánytollak és a 4., továbbá az utána következő evezőtollak alapja sárga; különben a szárnyak feketés színűek; csőre hússzínű, vége pedig fekete. Szemei sötétbarnák és lábai barnák. A C. egész Észak-Európában és Észak-Ázsiában honos. Melegebb időben északibb vidékeken tartózkodik, télen délre vonul és ilyenkor gyakran nagy mennyiségben felkeresi az emberlakta vidékeket és falvakat. Hazánkba minden évben nagy számmal ellátogat; októberben érkezik és március elején távozik költési helyére. Különösen fenyvesekben szeret tartózkodni, ahol rügyekkel, levelekkel, költéskor pedig rovarokkal is táplálkozik. Fenyőfákon fészkel, 5—6 kékes vagy kékeszöld pettyezett tojást rak, melyeket az anya 13 nap alatt költ ki. Megszelidül, fogságban kitartó. Hossza kb. 12·5, szárnya 7, farka 5, csőre 1, csűdje 1·3 cm.

Csiz, kisk. Gömör vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 689 magyar lak., vasúti megálló, posta- és távirőhivatal. 174 m. magasságban fakadó konyhasós forrása a kontinens legerősebb jód- és brómtartalmú ásványvize, melyet sikeresen használnak görvélykór, a nyirkmirigyek és nyálhártyák megbetegedései, továbbá nemi és vérbajok, vese, máj, agy- és gerincvelőbántalmak és női bajok ellen. A fürdő elég látogatott, van vendéglő, fürdőház, gyermek- és női szanatórium és számos nyaraló.

Csizér, kisk. Szilágy vm. krasznai j.-ban, (1910) 1298 oláh lak., postahivatal, távbeszélő.

Csizi *István*, verselő a XVIII. sz. végén, 1805. halt meg, 77 éves korában; 1766. a Gyulai-ezred hadnagya volt, 1782. kapitány, s mint főstrázsamester (őrnagy) vonult nyugalomba 1794., aztán Tokajban élt. Még katona korában kibocsátotta *Királyi Buda vára* c. hosszabb versezetét (Kassa 1763), nyugalmi éveiben pedig két kötetkét adott ki: *C. I. főstrázsamesternek nemes Molnár Borbálával az erkölcs pallérozását tárgyaló verses levelezései* (Pozsony 1797) és *XXX reggeli gondolatok* (versekben, Debreczen 1801). Régibb verseiben Gyöngyösit utánozta, később a franciásokhoz közeledett, de csekély költői tehetségével és fejletlen izlésével mindig jelentéktelen író maradt.

Csizikar v. *Zizikar, Ho-lung-kiang, Szahalijan-ula*, a kinai Mandzsuria legészakibb tartománya, 526,000 km² területtel, mintegy félmillió lak. — Ilyen nevű fővárosa a Szungári mellékfolyója a Nonni mellett, 30,000 lak., élénk kereskedelemmel. Számüzetési hely. Néhány kilométerre a várostól van a chailar-charbini vasút állomása.

Csizió, 1. a naptár régi magyar neve, amely eredetét onnan vette, hogy amíg a mai naptár alakja nem jutott használatba, a legfontosabb napokat hónapok szerint latin versekbe szedték össze, melyeket a kezdő szavakról *Cisio Janus*-nak neveztek. A cisio szó a Circumcisio Christit (új év) jelentette, a Janus pedig a januáriust. L. *Naptár.* — 2. C.-nak hívták a magyar álmoskönyvet is. A régi naptárak álomjóslásokat is foglaltak magukban; később önállóan adtak ki álmoskönyveket, amelyekben az álomfejtés mellett babonás számok, azaz szerencseszámok voltak jelölve. Amíg a kis lutrit Magyarországon el nem törülték, a C. babonás számaiért nagyon keresett ponyvairodalmi termék volt.

Csizma, hosszú szárú lábbeli, mely speciális magyar iparcikk s készítése az egész országban el van terjedve, amennyiben a pórnép, a mesteremberek, továbbá a katonaság egy része, a csendőrök, rendőrök, hajduk, inasok stb. is C.-t viselnek. Külön specialitás a női C., némely vidéken még a piros C., melyet a jobbmódú paraszt nők viselnek, továbbá a díszmagyarhoz való színes C.-k stb., melyeknek elkészítésében a magyar mesteremberek kiváló ügyességet tanusítanak. A C.-k formája és minősége különben a különböző osztályok igényeihez alkalmazkodik. E cikk nagy kelendőségénél fogva a csizmadiák a magyar városokban nagy számban voltak s egyes tiszta magyar városokban nagy számban találhatók még ma is, úgy hogy hajdan a céhekben, ma az ipartestületben, illetve más társulati kötelékben sok helyütt domináló szerepet visznek.

Csizmadia, lábbeli-készítő kisipari foglalkozás, rokonága a cipésznek; ez túlnyomólag cipőket készít, az ellenben kizárólag bőrből való csizmákat. Az ipari szervezetekben közösen vannak a cipészekkel; képesítéshez kötött iparág. A C.-ipar már csak egyes vidéki városokban képez önálló ipari foglalkozást, de mindinkább hanyatlik. (A C.-k és cipészek száma a népszámlálás adatai közt együtt szerepel.)

Csizmadia, 1. *József*, l. *Jankai József.*

2. *C. Sándor*, szocialista író és költő, szül. 1871 Orosházán. Nagy küzdelemmel élte ifjuságát,

nyári cseléd, később béres s már mint feleséges ember részes arató volt. Bár csak négy elemi osztályt végzett, nehéz munkája közben is olvasással képezte magát, megtanult németül, franciául és olaszul. 1894-ben belépett a szociáldemokrata pártba s akkor kezdett írni. A szocialista lapokban megjelent heves támadó cikkei miatt a sajtóbíróság többször ítélte el izgatás miatt, sőt a fővárosi rendőrség 1898. ki is utasította Budapestről. Költeményei és elbeszélései erős egyéniség és szenvedély rajzai. Megjelent művei: *Küzdelem* (költemények 1902); *Hajnalban* (költemények 1905); *Fogházi levelek* (költemények feleségéhez 1906); *Munkás emberek* (elbeszélések 1906); *Kanaánban* (regény, 2 köt. 1907).

Csizmadiaszeg, készül nyírfából, ritkán juhar- v. bükkfából; a lábbeli talpának a fölihez való megerősítésére szolgál.

Csizmás kandúr, l. *Csihán királyfi.*

Csó, 1. (ang. *choo*, franc. *tcho*, a. m. út), japán hosszúságmérték = 109·44 m. Mint területmérték = 99·57 ár. — 2. *Csó* (ang. *chow*), keletindiai arany-, ezüst- és ékszermérték. Bombayban a gyöngyök értékét akként határozzák meg, hogy a gyöngyök súlyát kifejezik tankban à 4·665 g.; ezt önönmagával megszorozva, az így nyert szorzatot elosztják 330-mal. Ellenben Madrasban a gyöngyöknek mangelinben (à 0·389 g.) kifejezett súlyát önmagával megszorozzák és a szorozat $\frac{3}{4}$ részét elosztják a gyöngyök számával.

Csobád, kisk. Abauj-Torna vm. szikszói j.-ban, (1910) 691 magyar lak., vasúti állomás, postahivatal, u. t. Halmaj.

Csobaj, kisk. Szabolcs vm. dadai alsó j.-ban, (1910) 1120 magyar lak., postaügynökség, u. t. Tokaj.

Csobán, *csobány* (néhol *csobánk*), nagy kulacs, vagyis csutora (a szláv nyelvekben is megvan).

Csobáncz, Diszelhez tartozó puszta, Zala vm. tapolczai j.-ban; a felette emelkedő 376 m. magas Gyulakeszi kopasz bazalt kúphegyen *C. várának* romjai állanak. A vár 1255. épült; a XIV. sz.-ban a Gyulafy nemzetség birta. Kapitányai a kereskedőket gyakran kifosztották. E garázdálkodásnak az 1630. XLV. t.-c. vetett véget. 1669-ben az Esterházyakra ment át. Kiválóan nagy szerepet vitt Rákóczi Ferenc szabadságharca idején. 1705 november haváig a dunántúli labanc főhadparancsnok tartott benne őrséget; ekkor azonban Kisfaludy László és Domokos Ferenc kuruc ezredesek foglalták el. 1707 tavaszán Rabutin császári tábornok szállott a vár alá, melyben 30 jó hajdú, s ugyanannyi családostul menekült nemes ember volt. Rabutin Kreuz tábornokra bízta az ostrom vezetését, ki lábtókat támasztatván a vár falához, személyesen, karddal is ráhajtá az ostromra katonáit. A vár kapui petárdával belövetvén, már-már a császáriaké lett a vár, midőn Kreuz tábornok golyóval homlokon találva, elesett. A várbeliek ekkor kövekkel rakott szekereket, s a hagyomány szerint, gerendákkal mint tengellyel összekapcsolt malomköveket gurítottak a feltörekvő németekre, kik aztán nagy veszteséggel, szégyenszemre vonultak el a vár alól. C. vára azonban annyira megrongálódott, hogy mint katonai pozíciót nem volt többé érdemes fenntartani. C.-ról szól Kisfaludy Sándor egyik legszebb regéje. V. ö. Vasárnapi Ujság 1869, 43. sz.; Magyarország és a Nagyvilág 1876, 23. sz.; *Békefi*, A Balaton tanulmányozásának eredményei, III. köt. a vár alaprajzával, a régi és újabb képeivel.

Csobánka. Az Aba nemzetség egyik ága, mely valószinüleg azon Csaba vagy Csubán (Subanus, Siubanus) ispántól vette eredetét, ki III. István és III. Béla korában esztergomi főispán és bán volt s mult századbeli genealógusok szerint a Rhédey-családnak is az őse lett volna.

Csobánka, nagyközség Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye pomázi j.-ban, (1910) 1763 német, szerb, tót és magyar lakossal, postahivatal, u. t. Pomáz. Gyönyörű vidéken fekszik, melyet a fővárosi turisták gyakran keresnek fel. Határában nagy kőbányák és többféle barlangok vannak, melyek közül a Macka jama barlang legérdekesebb, ez a Ziribára hegy alatt nyílik, szája az oligocén homokkövön át van fúrva s 6 m. széles; a barlang ÉÉNy.-i irányban lejtősen megy lefelé, 4—16 m. magas, alsóbb részeiben falai vastag cseppkő-kéreggel vannak bevonva, 46 m. mélységben egy függélyesen leeső 10 m.-nyi tátongó mélység nyilik, mely 120 m.-nél mélyebb. A barlangot a víz mosta; most az egész vidék vizeit elnyeli, ami különösen felhőszakadás után az egész vidékre áldás. C. vidékének leggyakrabban felkeresett részei az Oszoly (329 m.), a Nagy- és Kis-Kevély (537 és 486 m.) s a Szentkút nevű búcsujáróhely. C. neve hajdan Borony volt.

Irodalom. Moussong Géza, C. (Turisták Lapja III. évf. 1891, 94—101); Herrmann Antal, A C.-i Szentkut mondája (u. o. I. évf. 1891, 158); Koch Antal, A C.-i és solymári barlangok (Földt. Közl. I. évf. 97—105).

Csobánkafi *Dávid* és *Pál*. Az Aba-nemből származó Csobánka unokái, az első János, a második Péter nevű fiától. Heves vm. ÉNy.-i részén (Gyöngyös körül) lakó gazdag főurak voltak a XIV. sz. elején. 1312. rokonaikkal s Amadé nádor fiaival együtt ők is fegyvert fogtak és így a rozgonyi csata rájuk nézve is ítéletnap volt. Pált I. Károly kancelláriája még arról is vádolja, hogy orgyilkos módjára tört a király életére. 1320. újra legyőzték őket a király hívei, még pedig saját fészkükben, s javaikat vesztvén, földönfutókká lettek. Mikor még gazdagok voltak, 1304. alapították a vörösmarti (Gyöngyös mellett) pálos kolostort. V. ö. Anjoukori okm. II. 281; *Fejér*, Cod. Dip. VIII.; *Kandra*, Adatok az egri egyh. tört. II.

Csobe v. *Kuando*, a Zambezi jelentékeny jobbparti mellékfolyója; Benguelában ered, előbb DK.-i, majd K.-i irányban folyik s a Victoria vízesések fölött torkollik. Alsó szakaszán terjedelmes mocsarakat alkot.

Csobolyó a. m. nagy, lábas kulacs vagyis csutora. Szijja, lánca, kallantyuja is szokott lenni, hogy vállon vihessék v. fölakaszthassák. Rendesen mezei munkások használják s vizet, de bort, pálinkát is tartanak benne.

Csobotány, Maroshévizhez tartozó puszta Maros-Torda vm. régeni felső j.-ban, (1900) 519 lak.; u. p. és u. t. Maroshévíz.

Csobotfalva (azelőtt: *Csík.-C.)*, kisk. Csík vm. felcsíki j.-ban, (1910) 420 lak.; u. p. Várdotfalva,

u. t. Csíkszereda. Egyike a Taplocza, Várdotfalva, Csomortán és Pálfalva községekből álló *Szt. Péter egyházmegyének.* E községek hagyomány szerint a Bálványos nevű nagy kiterjedésű havast fejedelmi adomány mellett azért birják, hogy a pünkösdi búcsura Csíksomlyóra kijövő moldovai csángóságnak adjanak ingyenes szállást és ellátást. Ezt a kötelezettséget a legközelebbi időkig valóban teljesítették is.

Csoda (lat. *miraculum),* a közbeszédben minden megfoghatatlan, a természetes magyarázattal ellenkező, váratlan esemény, tapasztalat, jelenség. A köznép széles rétegei szemében voltakép C. nincsen, mert amit a felvilágosult elemek ilyennek szoktak minősíteni, előttük természetes, legfeljebb szokatlan valami, amit nem a természeti erők hoznak létre, hanem ezek ellenére az isteni akarat. A kezdetleges embert minden szokatlan, megmagyarázhatatlan jelenség megrémítette, de nem azért, mivel okozati kapcsolatot nem talált rá, hanem egyes felsőbb lénynek erőszakos, tehát haragos beavatkozását látta benne, akit emiatt ki kellett engesztelni. Az így keletkezett áldozatok náluk ilyképen sohasem időhöz kötöttek, mint a magasabb, tételes vallások áldozati ünnepei, hanem esetlegesek. Az ó-kor népeire sem tettek a természetessel ellenkező jelenségek megdöbbentő, észzavaró hatást; észbelileg megnyugtató magyarázatot adott a mindenkor feltételezett túlvilági beavatkozás, amelyekben az istenek akaratnyilvánulását szinte várták s gyakorta előidézni is törekedtek (l. *Jóslás, Jósdák).* Ily C.-nak tekintette Izrael népe saját történetét, ilyennek látja a katolicizmus saját egyházának fenntartását. A protestantizmus valóságos C.-nak újabban csak a bibliai történet eseményeit, sőt ezek közül is csupán az evangélistákban foglalt tényeket minősíti. A C.-teoria ellen Spinoza bölcsészeti, az angol deisták és Hume főrészt históriai okokkal érveltek. Velük szemben a teológiai apologetika a mult század közepe óta mindkét szempontból mereven védeni törekszik az egyházzal kapcsolatos C.-kat. Az egyház e valóságosaknak állított C.-kal szemben megkülönböztet *ál-C.-kat* s ilyeneknek veszi először az ismeretlen, de természetes eszközökkel létrehozott meglepő dolgokat, pl. bűvészek mutatványait vagy a természetben előforduló rendkivüliségeket; ismer továbbá ú. n. *hamis* C.-kat, ide sorolja ama rendkívüli tüneményeket, melyek a keresztény ördögtan szerint a gonosz szellemek beavatkozásaként jelentkeznek, pl. bűbájosságok, boszorkányság, stb.

Csodabogár, a hírlapirodalomban, de tudományos művekben is előfordulható képtelen állításokat, stílusbeli értelmetlenségeket szokás C.-nak nevezni. Volt a XIX. sz. 70-es éveiben ilyen című, de rövid életü élclap is Budapesten.

Csodabogyó (növ.), l. *Ruscus.*

Csodaboltozat. Közismert fizikai tétel, hogy az ellipszis egyik gyujtópontjából kiinduló hanghullám vagy fénysugár, mely az ellipszis síkjában fekszik, a görbe kerületéről visszaverődve, a másik gyujtóponton megy keresztül. Ha pontos ellipszoid alakú boltozatot készítünk (egy fél ellipszis forgása által keletkező felület) s a belső felület tökéletesen síma (tükröző felület), akkor az egyik gyujtópontból kiinduló *összes* hanghullámok v. fénysugarak a másik gyujtópontban verődnek össze. Az odahelyezett zsebóra ketyegése tehát a boltozott terem egy bizonyos pontján tisztán hallható — míg másutt nem. Ilyen a párisi csillagvizsgáló, a londoni Szt. Pál templom kupolája stb. Hangok vetítése, koncentrálása egy bizonyos helyre egyébként más alakú reflektorokkal is történhetik. (München, Nationalmuseum.)

Csodadoktor a. m. kuruzsló.

Csodaeső. Néha előfordul, hogy valamely légörvény szerves v. szervetlen anyagokat nagyobb mennyiségben a felső légrétegekbe emel, ahonnan az áramlatok magukkal ragadják és kisebb-nagyobb távolságban a földre ejtik. Leggyakoribb a *homokeső* (l. o.), mely néha esővel vegyest hull és földi tárgyakon színes nyomot hagy (véreső) v. a havat megfesti. A kénes eső a kén porához hasonló virágport hullat le. Arra is volt eset, hogy apró állatkák (rovar, hal, béka stb.) estek nagyobb számban a földre. Az ilyen jelenségekhez régebben sokféle babona fűződött.

Csodafa (növ.), l. *Ricinus.*

Csodagyermek. Azt a gyermeket nevezik így, amelyik akár testi, de kivált szellemi tekintetben korához mérten feltünően fejlett. E fejlettség v. általában nyilatkozik v. bizonyos irányban (pl. a gyermek-művészek). A korán jelentkező kiválóság nagyon élénk megfigyelést és okos gondozást kíván. Mesterséges fejlesztés inkább árt, mint használ. Különösen fontos, hogy a szellemi tekintetben korán érett gyermek testét edzzék; ennek elhanyagolását a nevelőnek meg kell akadályoznia.

Csodahere. A nyul-szapuka (Anthyllis vulneraria L.) nevű pillangósvirágú növénynek, mely egyike a legkitünőbb takarmánynövényeknek, németből (Wunderklee) fordított neve. De ugyancsak csodahere v. *óriási here, szibériai here* v. *bokharai here* név alatt kinálnak a magkereskedők egy takarmánynövénymagot, mi nem más, mint a *fehérvirágú somkóró* v. *kőhere* (Melilotus albus Desr.) magja. Ennek takarmányértéke azonban sokkal kisebb, mint a valódi C.-é.

Csodakék, l. *Indigókékszulfosav.*

Csodakorong, l. *Bűvös korong.*

Csodarabbi, olyan rabbi, kiről hívei azt hiszik, hogy a jövőbe lát, betegségeket és egyéb veszedelmeket imádkozással és talizmánokkal el tud hárítani s ezért sokan zarándokolnak hozzá. Lengyel- és Oroszországban gyakori a C., de nálunk is előfordul.

Csodarece *(rete mirabile)* névvel jelöljük az olyan finom verőeres fonatot, mely egy verőér hirtelen szétoszlása révén keletkezett s összefolyva ismét egy verőérben folytatódik. Emberben a Malpighi-féle glomerolusokban (l. *Vese)* van C.; alsóbbrendű gerincesek szervezetében igen el van terjedve: így a kérődzőknél a carotis és az arteria ophtalmica, a cethalaknál pedig a bordaközti verőerek mentén fordul elő; majmoknál ép olyan ritka képződmény, mint az emberben. A C.-k nagy ellentállást iktatván a véráram útjába, a vér áramlási sebességének csökkenését

vonják maguk után s így a diffuziós viszonyokra is befolyással vannak.

Csodasó, a nátriumszulfát használatos szinonimája, a *sal mirabile Glauberi* szó fordítása. L. *Nátriumszulfát.*

Csodaszarvas, a magyar ősmondák mitikus *vezérállatja.* Világító agancsával ez mutatja meg *Ménrót* óriás két fiának, *Hunornak* és *Magyornak* azt a maeotisi gázlót, amelyen át az új esztendőt ünneplő belári (bulgári) asszonyokhoz eljutottak s Duló fejedelem két leányát elrabolták. Ugyanazt a szarvast szerepelteti Anonymus krónikája a Barsvár alapításáról szóló fejezetben, a Nemzeti Krónika XI. sz.-i része pedig Géza és László előtt a Dunát úsztatja meg vele, amidőn világító agancsával a váczi egyház helyét megjelöli. Arany János krónikáink alapján írta meg a C. regéjét, melyet Buda Halála c. eposzában helyezett el. V. ö. *Sebestyén* Gyula, A magyar honfoglalás mondái, I. köt. és u. a., A regősök.

Csodatevő képek v. *kegyképek*, némely katolikus búcsujáróhelyen őrzött szentképek — főleg Szűz Mária képei, — melyekhez különféle csodák és kegyelmek, főképen csodálatos gyógyulások és megtérések emléke fűződik. Habár a csoda maga nem a képnek mint olyannak tulajdoníttatik, hanem Istennek a Szűz Mária közbenjárása folytán, mindazonáltal a kép is, amely előtt a csoda történt, tiszteletben áll.

Csodavirág (növ.), l. *Mirabilis.*

Csódi hegy, l. *Dunabogdány.*

Csoha, Afganisztánban és Indiában hosszú, bő, felső-ruha, Közép-Ázsiában prémes ruha. A törököktől vette át a magyar nyelv *csuha* alakban.

Csohadár, a török *csoha* szó származéka, mely posztót, csuhát jelent. A C. voltaképp palotabeli szolgát jelent, aki a belső szerájban végzi a szolgai tisztségeket. Ezek főnöke a *bás-C.*, akinek hivatala udvari méltóság számba ment. Megint más hivatal a *kapu C.-i*, aki a magas portán volt alkalmazva.

Csohosd (azelőtt: *Czohesd)*, kisk. Arad vm. nagyhalmágyi j.-ban, (1910) 362 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagyhalmágy.

Csók (eszt.), az arcnak, kéznek, ajkaknak, egyes tárgyaknak, pl. emléktárgyaknak, keresztnek stb. ajkainkkal való érintése. Általában gyöngédségnek, kegyeletnek, tiszteletnek, szeretetnek külső kifejezéséül szolgál. Ugyanazon nemüeknél (mint kéz-C. különnemüeknél is) az üdvözlésnek általánosan elfogadott melegebb formája. Bizonyos esetekben szertartásos jellegű. Ilyen a kézfogói C. is. A szerelmi C. boldogító érzését számtalan változatban énekli a népdal s a műköltészet. Judás C.-ja hazug C., mely szeretet leple alatt áruló szándékot takar. A C. jogi oldaláról elmésen értekezett Vécsey Tamás. Orvosok sokat írnak a C. ellen, melyet ragályos betegségek alkalmas terjesztőjének mondanak.

Csók *István*, festő, szül. Pusztaegeresen 1865 febr. 13. Pályája elején Greguss János, Székely Bertalan és Lotz Károly voltak tanárai a budapesti Mintarajziskolán 1883—1886-ig. Ebben az évben Münchenbe ment, előbb Hackl, azután Löfftz iskolájába, 1888. pedig Párisban a Julian-iskolában folytatta tanulmányait, itt Bouguereau és Robert-Fleury voltak mesterei. Ott festette meg első képét, a *Krumplitisztogató*-kat, amelyre 1889. Párisban mention honorablet kapott. Még nagyobb sikert ért el 1890., midőn *Ezt cselekedjétek emlékezetemre* c. festményét a párisi Szalón III. éremmel tüntette ki. A következő évben Münchenben festette az *Árvák*-at, amely Budapesten 1891. társulati díjat kapott. A két utóbbit megvette a magyar állam. Eddig C. annak a festői naturalizmusnak volt híve, amelyet különösen Dagnan-Bouveret képviselt. De egy olaszországi útja s kivált velencei hatások kolorisztikus értelemben átalakították stílusát és 1893. keletkezett *Báthory Erzsébet* c. nagy festménye (Szépm. Múzeum) már klasszikus nyomokat is mutat. E képek itthon is, a külföldön is megalapították hírét s egymásután érik a kitüntetések. Az *Árvák* Bécsben 1894. nagy aranyérmet, az *Ezt cselekedjétek*... Antwerpenben I. oszt. aranyérmet, a *Báthory Erzsébet* 1897. Münchenben nagy aranyérmet juttatott neki. E képek után számos esetben a sokác nép színes viselete, a pásztorélet hangulatai foglalkoztatják, előadása gazdagabbá vált színpompa dolgában, törekvése pedig a stilizáló művészet felé vezet, amelybe motivumként legújabban magyar ornamentikát is használt. *Magdolna, Salome, Atelier sarok* (Lipótvárosi kaszinó-díj 1905); *Támár* (1906); *Vampirok* (1908); *Nirvána* (1909) c. festményein főkép a női test formavilága érdekli. 1910-ben Párisból Budapestre költözött s azóta itt dolgozik. Rendkivüli kitüntetésképen az olasz közoktatásügyi miniszter fölszólította, hogy a firenzei Uffizi-képtár részére fesse meg önarcképét. V. ö. *Művészet* (IX. évf. 1910).

Csoka vagy *Csake-Csake*, Pemba sziget (l. o.) fővárosa.

Csóka *(Coloeus,* állat), az éneklők *(Passeriformes)* rendjébe, a varjufélék *(Corvidae)* családjába tartozó madárfaj. Galambnagyságú; a varjuktól abban különbözik, hogy csőre rövid, erős és kevésbbé hajlott, orrlyukai kerekdedek és hogy az evezőtollak közül a 3. a leghosszabb, a 2. pedig hosszabb, mint a 6. Hasa hamuszürke, feje, háta, szárnyai és farka feketék, nyakának két oldalán pedig egy-egy hamvasszürke folt látható. Európában és Ázsiában él, leginkább régi tornyokban, várakban és más magas épületekben tartózkodik és különösen rovarokkal, bogyókkal (szilva, cseresznye stb.) táplálkozik. Tojása kékeszöld vagy hamvasszürke és pettyes. Hazánkban két faja él: a *közönséges C. (C. monedula* L.) és a *keleti C. (C. collaris* Drumm.). Az előbbi az egész országban mindenütt előfordul, Erdélyben és a délkeleti részeken azonban ritkább, utóbbi helyeken a keleti C. helyettesíti. A keleti C. a közönséges C.-tól abban különbözik, hogy nyakszirtje és nyaka baloldalának szürke színe ezüstfehér árnyalatú s nyaka mindkét oldalán krémfehérszínű öve van; hasa és háta világosabb szürke.

Csóka, nagyon kedvelt árpádkori magyar személynév, mely főleg az alsóbb néposztálynál volt használatban. Használták nőnévnek is, s mint ilyen, a kicsinyített Choucad alakban maradt fenn.

Csóka, Hédervári Kont Istvánnak, I. Zsigmond egyik főellenségének fegyvernöke. 1393-ban, mi-

vel urát nagyon siratta és Zsigmond ajánlatát visszautasította, a király Budán a Szent György-téren őt is mindjárt ura után lefejeztetté. V. ö. *Turóczy* krónikája IV. rész, VII. fejezet.

Csóka, nagyk. Torontál vm. törökkanizsai j.-ban, (1910) 4274 magyar és szerb lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal és telefonállomás.

Csokaj, kisk. Bihar vm. székelyhidi j.-ban, (1910) 1258 magyar lak., postaügynökség; u. t. Székelyhid. Itt született Fényes Elek, a kiváló statisztikus és földrajzi író.

Csókakő *(Csóka)*, nagyk. Fehér vm. móri j.-ban, (1910) 738 magyar lak.; u. p. Mór, u. t. Bodajk. A község mellett ma romokban heverő vára alacsony, de meredek hegyen emelkedik. Castrum Chokakew néven már 1323-ban említik. 1424-ben Zsigmond király birta, 1453. V. László a hozzátartozó uradalommal együtt a Rozgonyiaknak adományozta. A XVI. sz.-ban török kézen volt, s a hagyomány szerint az itteni pasa ásatta volna azt a jóvizű, roppant mély kutat, mely a vár déli aljában maig is megvan. 1601 okt. 15. a császári sereg a vár tövében verte meg Mohamed seregét. Ebben az ütközetben jelen volt Pecsevi török történetíró is; s erről szól egy éposz, melynek «Pugna ardua variique nostrorum cum abjurato christiani nominis hoste Turca conflictus, penes arcem Tzhokaki» etc. c. egykorú kiadása a szmirnai kapucinus kolostor könyvtárában őriztetik. 1691-ben Lipót király C. várát a hozzátartozó 40 falu és pusztával Hochburg János élelmezési biztosnak adományozta. E család férfiágon kihalt s a XVIII.sz.elején C. vára is végkép elhagyatott. Azóta a különben is egyenlőtlen mészkövekből rakott vár egyre jobban omladozik; fennálló falait jelenleg köröskörül vastag kőtörmelék lepi el. V. ö. Vasárnapi Ujság 1864.

Csókaláb v. *daruláb* (növ.), a *Geranium sanguineum* L. (l. o.) népies neve.

Csókás, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 1020 oláh lak., u. p. és u. t. Kápolnokmonostor.

Csókási tanya, Makóhoz tartozó népes tanyacsoport Csanád vm.-ben, (1900) 918 lak.

Csókaszem, szivárványhártyája festéket nem tartalmaz és emiatt fehér; a szembogara (láta, pupilla) sötét, fekete volta miatt ez a fehérség eléggé feltünő. Ilyen szem aránylag nem ritka a lónál, elvétve más házi állatban is előfordul; látási zavart nem okoz.

Csókaszőllő v. *cigányszőllő*. Eredeti magyar szőllőfajta, mely sötétkékszínű, majdnem fekete fürtjeitől kapta nevét; hazánkban mindenütt el van terjedve s néhol *rácfeketének*, *vadfeketének* hívják. Tőkéje erős, levelei igen nagyok, kerekdedek, fürtje középnagy, hosszú, hengeralakú; bogyói középnagyok, gömbölyüek, későn érők; bora nem valami jó, de tartós és szép sötét szinű. Rövid metszést kíván.

Csókfalva, kisk. Maros-Torda vm. nyárádszeredai j.-ban, (1910) 784 magyar lak., vasúti megálló, postaügynökség; u. t. Erdőszentgyörgy.

Csok jasa, török szólás, jelentése: «soká éljen», magyarosan: «éljen». A szultánt, mikor a pénteki szelámlik alkalmával üdvözlik a katonái, eme kiáltással fogadják: «pádisáhimiz csok jasa», soká éljen a mi padisánk.

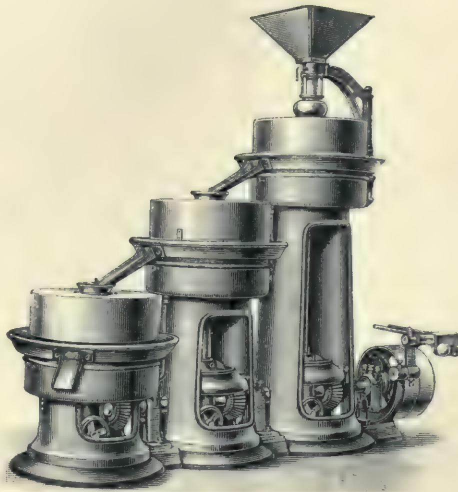
Csokmány, kisk. Szolnok-Doboka vm. csákigorbói j.-ban, (1910) 981 oláh lak.; u. p. Kucsulát, u. t. Aranymező.

Csokoládé *(képmelléklettel)*. Mexikóból származik (mexikói nyelven *choco:* kakaó, late: *víz*), honnan a XVI. sz. elején a spanyolok hozták Európába. Előbb délen (Portugália, Olasz-, Franciaország), majd Anglia, Svájc, Hollandia és Németországban terjedt el. A C. jellemző fő alkotórésze a kakaó, mely a C.-fa magjából, a kakaóbabból készül. Ezt kávépörkölőkhöz hasonló készülékben megpörkölik, héjtalanítják és 60—70° C.-ra melegített malmokon addig dörzsölik szét, míg a lisztes rész az olajos résszel egynemű keveréket ad. Ehhez a C. minősége szerint különböző mennyiségű cukrot (50—60%), fűszereket (vanilia, fahéj stb.), az olcsóbb árúkba gabonalisztet, keményítőt, dextrint, a tápláló C.-hoz tejet, bab- vagy borsólisztet, gyógyászati célból chinint, vasvegyületeket stb. kevernek. A tiszta kakaóőrlemény 45—49% olajat tartalmaz. Ez nehezen emészthető s ezért az olaj egy részét melegen kisajtolják és a kakaódarát szénsavas káliummal pörkölik. Igy készül a zsírtalanított, könnyen oldható kakaópor, melyet először a hollandi *van Houten* készített. Európa kakaófogyasztását jelenleg mintegy 425,000 q-ra becsülik. A zsírtalanított és feltárt kakaó meleg vízzel v. tejjel keverve nemcsak kellemes, de tápláló ital. Egy csésze kakaó (150 g.), mely 1 rész kakaoból s 8 rész vízzel készült, 3 g. fehérjét, 3 g. zsírt, 6 g. szénhidrátot és 0·3 g. theobromint tartalmaz. Tejjel keverve még táplálóbb. A *kakaóvaj* a zsírtalanítás melléktermóke, a kipréselt olaj, mely kihülve vajszerű. Ezt v. a puhább C.-árúkhoz keverik, vagy gyógyászati cikkek készítésére használják. V. ö. *Szutorisz*, A növényvilág és az ember (Term. Tud. Társ. kiad.); *Saldau*, Die Schokoladefabrikation (2. kiad., Wien 1901); *Zipperer*, Die Schokoladefabrikation (2. kiad., Berlin 1901); *Belfort de la Roque*, Guide pratique de la fabrication du chocolat (Paris 1892; *Warburg* u. *Someren Brand*, Kulturpflanzen der Weltwirtschaft (Leipzig).

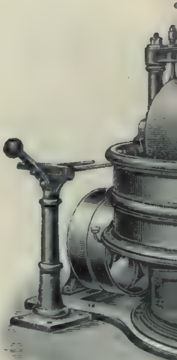
Csokonai *Vitéz Mihály*, költő, szül. Debreczenben 1773 nov. 17., megh. u. o. 1805 jan. 28. Atyja, József, közkedveltségű seborvos, korán elhalálozván, a fiú nevelése tizenhárom éves korában irodalmi műveltségű édes anyjára, Diószegi Sárára maradt, aki fiát a debreczeni kollégiumban neveltette. A gimnáziumi folyamot elvégezvén, a főiskolára iratkozott be s mint togátus, bennlakó diák, két évig filozófiát, azután teológiát hallgatott. Költői fejlődésére döntő hatással volt a kollégiumi élet. A versszerzés technikáját már a poetikai osztályban elsajátítván — az *Aeneis*-fordító Kovács József volt itt a tanára — az iskola kebelében fönnálló önképzőkör alkalmat nyujtott költői hajlamai érvényesülésére. Az iskola hagyományai, magyar olvasmányai: Gyöngyösi a régi, Gvadányi és Dugonics az újabb irodalomból s a folytonos érintkezés a magyar néppel a népies elem felé vonták, míg az önképzőkör az olasz nyelv tanulmányozásával bizván meg, annak termékeit, főként Metastasiót és Tas-

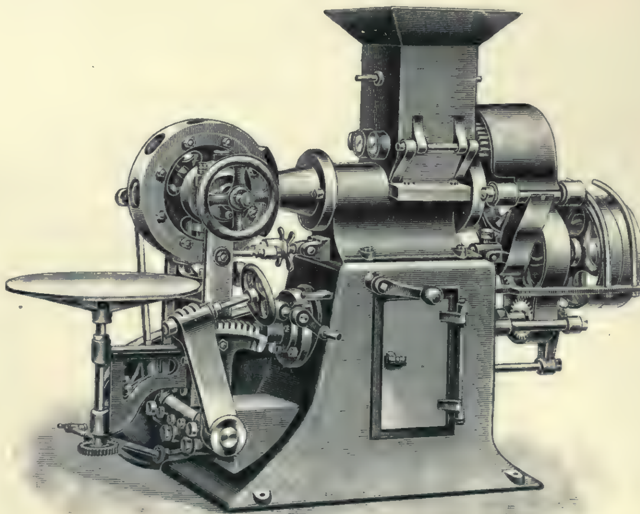
1. Kakaob

3. Kakaomalom.

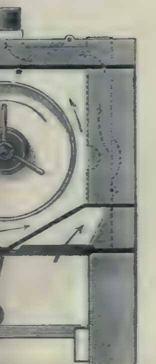
4. Kev

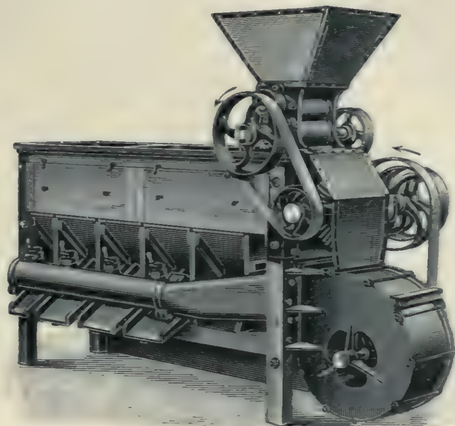

6. Szellőztetőgép.

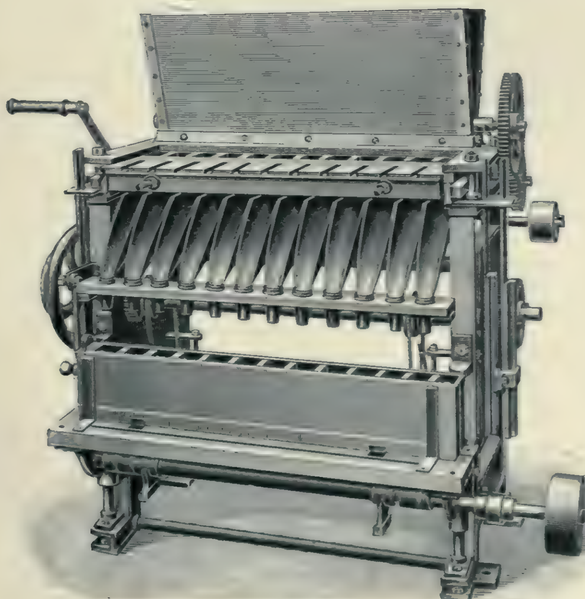

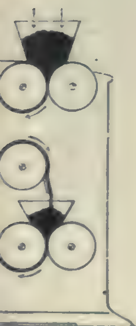
5. Hengerr
vá

…örkölő kemence.

2 Héjtalanító és zúzógép.

…engermalom.

7. Töltőgép.

… működésének
… rajza.

sót olvasgatta, majd fordította. Már ekkor számos eredeti költeményt is írt, gyakran rögtönözve, nem annyira irodalmi céllal, mint inkább társai mulattatására. Lakodalmak, keresztelők, disznótorok, baráti összejövetelek szolgáltatták az alkalmat, ami viszont versei tárgyát és hangját megszabta. Tréfás, pajkos költemények, arra szánva, hogy a hallgatóságot megnevettessék, tele a kollégiumi ifjúság körében megszokott nyers, durva, sőt sikamlós és alszerű élcekkel. Kedvvel használja a hagyományos magyar verselő módon kívül az újabb irányok elfajulásait is, de már ezekben az alkalmi és iskolai rigmusokban is föl-fölcsillan egy-egy gondolat, mely a fiatal diák komoly törekvéseinek tanusága. Első nagyobb műve, a *Béka-egérharc* című parodikus époszt, szintén az iskola talajából sarjadt ki s benne Blumauer *Aeneis*-ének módjára travesztálja a Homeros neve alatt járó komikus époszt. Pompásan perdülő strófái tele vannak elmés és komikus vonatkozásokkal az akkori közállapotokra. Szinészi hajlama, melyet nagy szavaló tehetsége táplált, korán a drámaírás felé terelte. Terentius egy drámája nyomán megírta *Patvarszky* c. vígjátékát s olasz mintára egy pásztorjátékot (mindkettő elveszett). 1793-ban *Pofók vagy Cultura* cím alatt vígjáték formában egy életképet (kiadatlan) s *Tempefői* cím alatt egy szatirikus vígjátékot írt, mely ugyan még kezdetleges technikával s a való élet ismerete nélkül készült, de a magyar költő sorsát egészséges komikummal, a társadalom érzéketlenségét a kultúra iránt keserű szatirával mutatja be elég érdekes cselekvény keretében. A kollégium azonban nemcsak a komikum iránti értékét fejlesztette ki, hanem itt vetette meg nagy irodalmi, történelmi és természettudományi ismereteinek is alapját.

Kint azalatt egy új irodalom támadt, a modern magyar irodalom, melynek hivatott képviselői a külföldi remekeken művelt ízlésükkel fáradoztak nyelvünk és irodalmunk művelésén. Új szellemet, új versmértéket (a mértékes-rímes verselést) honosítottak meg. Hogy közönséget neveljenek, szépirodalmi és tudományos folyóiratokat alapítottak, Bacsányi és társai a *Kassai Magyar Muzeumot*, Kazinczy az *Orpheust*, Kármán az *Urániát*. C. egy debreczeni íróbarátja, Földi János közvetítésével, aki maga is buzgó híve volt az új iránynak, megismerkedett a modern törekvések vezérével, Kazinczyval, akit versei bírájául kért föl. Kazinczy biztatta és ösztönözte, s hogy ízlését nemesítse, az alkalmi versek írása helyett a külföldi kiváló mesterek, Kleist Ewald, Herder, Bürger műveire irányozta figyelmét. C. Földit és Kazinczyt fogadva mestereinek, nagy szorgalommal tanulmányozta a külföldi irodalmakat, az ajánlott németen kívül a franciát (Voltaire, Molière), az angolt, sőt érdeklődött a keleti népek költészete iránt is, amelyeket francia, német v. latin fordításaikból ismert meg. A latin, görög és olasz irodalommal is tüzetesebben foglalkozott, úgy, hogy korának legképzettebb, irodalmilag legműveltebb írói közé emelkedett. Költői fejlődésére nagy hatással volt a korán elhunyt Rozália, ifjukori ábrándjainak hősnője, akihez írta a később *Lilla* nevére átdolgozott dalok nagy részét, Gessner és Bürger szellemében, az ő költői szólamaikkal eszményítve kedvesét. E dalokkal indul meg érzelmi lírája. Ebben az időben aratta első irodalmi sikereit is. 1793-ban a *Magyar Hirmondó* egy, 1794. az *Uránia* hét versét közölte, Kazinczy pedig arra vállalkozott, hogy önálló gyüjteményben közrebocsátja verseit.

A szép kezdetet azonban kettős szerencsétlenség zavarta meg. Pártfogója, Kazinczy, belebonyolódván a Martinovics-féle mozgalomba, börtönbe jutott; ő meg az iskola elöljáróságával került végzetes összeütközésbe. 1794 tavaszán a poetikai osztály vezetésével bizatott meg, s a kitüntetésre nem volt méltatlan. Kedvvel tanított s tanítványai rajongtak érte. De tanítványait barátainak tekintvén, sok szabadságot engedett nekik, ami a fegyelem megsértésére vezetett. Tanártársait is gúnyolta, úgy, hogy az iskolai törvényszék több izben megdorgálta, végre tanítói méltósága elvesztésére ítélte. Majd 1795 tavaszán legációban járván, a gyüjtött pénzekről nem tudott elszámolni, s emiatt a kollégiumból kizárták. De ő még az ítélet kimondása előtt otthagyta a kollégiumot és Debreczent. Reményvesztetten nemcsak pályájáról, hanem az irodalomról is le akart mondani és Sárospatakra ment jogot hallgatni, de evvel nem tudván megbarátkozni, még az első év (1795—1796) elvégzése előtt előbb Bicskére, majd az országgyűlés megnyiltával Pozsonyba ment, abban a reményben, hogy pártfogót talál a nagyurak között, akinek segítségével verseit kinyomtathatja. Csalódott, de helyette egy hetilapot, a *Diétai Magyar Musát*, indítván meg, alkalma nyilt egy pár, főként elmélkedő, leíró és gúnyos versét közölni. Fontosabb, hogy az országgyűlés színhelyén, annak izzó levegőjében megragadta képzeletét a kor izgató kérdése: a francia forradalom visszahatásaként föltámadt lelkesedés, amelyet ő is táplált a franciák ellen intézett tüzes szózataival, a magyarok hűségét dicsőítő kantátéival *(Serkentés a nemes magyarokhoz*, 1796). A diéta eloszlása után lapja pártolás hián megszünt s az év végén ő is elhagyva Pozsonyt, Komáromba ment, ahol akkor szervezkedett a nemesi fölkelés, melyet egy lelkesítő költeményben ünnepelt *(A nemes magyarságnak felülésére*, 1797).

Komáromban 1797 nyarán megismerkedett Vajda Juliánnával, egy odavaló kereskedő szép leányával, akit dalaiban Lillának nevez, és heves szerelemre gyuladt iránta. A leány is viszonozta érzelmeit, de nem annyira, hogy ellent tudott volna állni atyjának, aki az állás nélküli C. helyett vagyonos férjet keresett és talált leánya számára. C. 1798 márciusban vérző szívvel távozott Komáromból, bejárta a Dunántúlt, barátainál és pártfogóinál (Horvát Ádám, Sárközy alispán) vendégeskedve. Majd 1799 májusától 1800 februárjáig a csurgói gimnáziumban tanított, egy külföldre távozott tanárt helyettesítve. Módszere ugyanaz volt, mint Debreczenben. A poétikát maga készítette jegyzetekből adta elő s tanítványaival gyakran rendezett szini előadásokat, melyeken a maga darabjait adatta elő: a régebbi *Pofókot*, az 1795-ből való *Gerson de Malheureux*-t, s az akkor készített *Karnyónét*, egy groteszk tündéri bohó-

zatot, tele népszinmüi elemekkel s háttérül egy alkalomszerű történeti eseménnyel, Mantova bevételével. Somogyi benyomásai alapján írta meg *Dorottya* című víg époszát, majd 1800 tavaszán Szigetváron, Bácskán, Kecskeméten és Karczagon át hazatért édesanyjához Debreczenbe.

Úgy tervezte, hogy visszavonulva kis házukba, egész életét az irodalomnak szenteli. Nagy tervek foglalkoztatták: meg akarta írni Homeros példájára, Dugonics regényei segítségével, történelmi és helyszini tanulmányok alapján főművét, Árpádról szóló nemzeti époszát, össze akarta gyüjteni és sajtó alá adni költeményeit. Az 1802-iki tűzvész azonban elpusztítván házukat, jóformán egyetlen vagyonuktól fosztotta meg őket. Erre mindenféle kisérlethez folyamodott, hogy nyomasztó helyzetéből kiemelkedjék: ujságíró, könyvtártiszt akart lenni, de hasztalanul, s munkái kiadása is lassan haladt. Szegényen, de a jobb jövőben bízva dolgozgatott s jó barátaival (köztük irodalmiak: Szentgyörgyi dr., Fazekas és Kazinczy) együtt töltött órái feledtették nyomoruságát. Bár egyik-másik főúri pártfogója (Széchenyi Ferenc, Festetich György) segítette némi pénzajándékkal, életében kisebb alkalmi költeményein kívül csak két nagyobb művét látta nyomtatásban, a Kleisttől fordított *Tavaszt* (1803) és a *Dorottyát* (1804). 1804 áprilisban Rhédey Lajosné temetésénél metsző hidegben olyan tűzzel szavalta el búcsuztató versét *(A lélek halhatatlansága)*, hogy erősen meghült s tüdőgyuladásba esett. Gyönge teste, melyet a fiatalkori megfeszített tanulás, a sok hányatás és szenvedés elgyötört, nem birta ki a kórt, s a következő (1805) év elején a sorvadás megölte.

C. a XVIII. századunk legnagyobb költői tehetsége s Balassi után a XIX. sz. küszöbéig legkiválóbb lirikusunk. Ebben van jelentősége, másfelől szelleme gazdagságában és költészete változatosságában. A sokféle irány közül, melyekre irodalmunk a XVIII. sz. 70-es, 80-as éveiben szakadt, egyikhez sem csatlakozott, hanem mindegyikben méltányolta, ami jeles volt, s felhasználta a műveiben. Nem sikerült még összeforrasztania az ellentétes költői törekvéseket, hanem költészetében mégis összekapcsolta őket. Használta a korában divatos verselő módokat mind (nemzeti, klasszikai, nyugateurópai). Költészetében mégis a magyaros elem uralkodik: a régi magyar költészet hagyományai fölfrissítve népies elemekkel. Tipikus magyar, de nem maradi, mint Dugonics, Gvadányi és Horváth Ádám, hanem modern, élénk fogékonysággal az európai művelődés, az új eszmék és formák iránt. Művelte a költészetnek mind a három ágát, nem egyenlő sikerrel, de egyet sem költői szellem nélkül. Tudományos dolgozatai is számot tesznek, különösen az egyes munkái elé írt műfaji bevezetések. Mint drámaíró olaszból fordított pásztorjátékain kívül *(Angelica, Galatea, A pásztorkirály, Amintas)* csak az iskolának dolgozott, s inkább nyers komikai anyagot, mint értékes drámákat nyujtott. A drámai formát sem birta még ekkor tehetsége, de kortársaival szemben eredetieket adott, sikerült típusokkal s egészséges komikummal. Lirai darabjai közül legismertebbek a *Lilla*-dalok, melyeket Kisfaludy *Himfy*-je példájára egész ciklussá kerekített (1805, majd 1808). Nem utánzata, inkább ellentéte *Himfy*-nek, mert benne a boldog szerelem változik kesergőre, s a szerelemnek nem szenvedélyes, hanem lágyabb, lemondóbb hangjait hallatja. Kevésbbé mély, de tartalomban, műformában és nyelvben változatosabb. Alapját a régebbi, Rózához írt dalok alkotják, melyeket Lilla nevére dolgozott át (legszebbek: *A rózsabimbóhoz, Búcsuvétel, Reményhez).* Sokat köszön Bürgernek, kinek költői eszméit a maga helyzetére alkalmazza *(Utolsó szerencsétlenség).*

C. legnépszerübb verse *A tihanyi ekhóhoz,* a XVIII. sz.-nak talán legszebb költeménye. Az *Anakreoni dalok* (1806) között is több vonatkozik Lillára, míg bordalai e műfajban Petőfiig páratlanul állanak. A Kleist nyomán írt *Szerelemdal a csikobőrös kulacshoz* már az *Odák* (1805, majd 1809) között olvasható, amely gyüjteménye, valamint az *Alkalmatosságra írt versek* (1806) s a később kiadott *Elegyes versek* műfajban és értékben egyaránt vegyes költeményeket tartalmaznak. A *Magánossághoz* írt ódája középütt áll az óda és elégia között s inkább érzelme mélységével s reflexiói költőiességével hat, mint erejével. Gyüjteményének legszebb darabjai nem is az óda, hanem a népies genreba tartoznak: «az utolérhetetlen» *Paraszt dal* és *Szegény Zsuzsi a táborozáskor.* Komikus éposza, a *Dorottya,* főmotivumát Pope *Elrablott hajfürt*-jétől kölcsönzi, de kerek meséjével, mulattató jeleneteivel, eleven és színes leírásával, fordulatos, gyorsan perdülő cselekvényeivel, az életből merített alakjaival, pompás előadásával és verselésével fölülmúlja mintáját s tiszta komikus époszaink között mai napig legkitünőbb. *Árpád*-jának csak a tervvázlata s pár sora készült el. Nehézkes és bonyolult meséje ellenére komoly kísérlet lett volna s Vörösmarty méltó előzője a honszerzés nagy művének költői értékesítésében. A kor divatját és saját reflektáló hajlamát követte a leíró és tanítóköltészet művelésével; leírásaiban sokszor remekel, mindig vannak új színei s eleven képet ad, a didaxist pedig erős költői lendülettel kapcsolja össze *A lélek halhatatlanságáról* szóló versében, mely Aranyig legjobb tanköltemény ünk.

A XVIII. sz. utolsó éveiben, mikor legértékesebb költőinket elhallgattatta a Martinovics-féle mozgalom kegyetlen elfojtása, C. mint valóságos, Isten kegyelméből való költő tünt fel, aki valamennyi költőtársát fölülmúlta. Költészete nem szorítkozott egyes műfajokra s nem csak egyes társadalmi osztályoknak szólott. Ennek köszönhette általános hatását s bár iránya sok tekintetben ellenkezett az irodalmunkban uralkodó, Kazinczy hirdette klasszicizmussal, Kisfaludy Sándorral együtt a XIX. sz. elejének legkedveltebb költője lett. Népszerüségéből Vörösmarty, majd Petőfi és Arany föllépésével vesztett, de különösen a komikai nemben ma is legjelesebb költőink között emlegetjük s a *Dorottyán* kívül egyes lírai versei *(A tihanyi ekhóhoz, A reményhez)* élnek ma is.

Emlékét mindjárt halála után meg akarta örökíteni Kazinczy egy közadakozásból állítandó sírkővel, de a terv a debreczeniekkel támadt félre-

értés miatt (l. *Árkádia-per)* meghiusult. 1822-ben felállították a kollégium könyvtártermében Ferencztől faragott márványszobrát, 1836. sírja fölé emléket állítottak, 1860. megjelölték szülőházát, 1871 okt. 11. leleplezték a kollégium előtti téren szép érczszobrát, melyet Izsó Miklós mintázott. Emlékét szülővárosában a C.-kör ápolja. (L. *Csokonai-kör.)* Halálának százéves fordulója alkalmából Debreczen városa fényes ünnep keretében (1905 máj. 20—21) C.-kiállítást rendezett s C. szülőházát 72,000 K-ért megvásárolta a városi muzeum számára. Itt helyezték el a C.-kör ereklyetárgyait.

Irodalom. C. műveinek mindmáig nincs teljes kritikai kiadása. Munkáit először Márton József gyüjtötte össze (1813) ; másodszor Toldy 1843—46. s ez eddigelé a legteljesebb és legmegbízhatóbb szövegközlés. Több kiadatlan költemény található Kelemföldynek 1843—45-iki 3 kötetes C.-kiadásában. A még közkézen forgó szemelvényes kiadásokból megemlítendő Toldyé, 1864-ből és Bánóczié 1905-ből (Magyar Remekírók 8. k.). Horváth Cyrill év nélküli kiadása (1900); Toldyé után készült, elég teljes és könnyen hozzáférhető, de tudományos értéke nincs. Kiadatlan C.-kéziratok és levelek nagy számmal vannak az Akadémia, a Nemzeti Muzeum, a debreczeni kollégium és a debreczeni C.-kör birtokában. Annál gazdagabb a C.-ra vonatkozó irodalom. Hosszú ideig a legjobb és legbehatóbb életrajza volt az, mellyel Toldy C. műveinek 1843—46-iki kiadását bevezette (újra Toldy, Összes művek II. kiad. 1868). Utána Haraszti Gyula írta meg egy terjedelmes kötetben (Abafi-féle Nemzeti Könyvtár XIV. kiad.) életrajzát (C. Vitéz Mihály, 1880), mely fiatalos és kiforratlan munka, de gondolatébresztő, életrajzi és irodalmi adatokban rendkívül gazdag. Legújabban Ferenczi Zoltán adta a Kisfaludy-Társaság Költők és Irók című vállalatában részletes életrajzát és tömör jellemzését (C., 1907). Költészetére vonatkozólag Kölcsey elfogult véleményével szemben Toldy szolgáltatott igazságot a költőnek és ő állapította meg helyét irodalmunkban (az említett életrajzban). Azóta két emlékkönyvön kívül (C.-Album 1861. és C.-Emlék 1871) számos kisebb-nagyobb dolgozat foglalkozott a C.-ra vonatkozó részletkérdésekkel (életrajzi adatok tisztázása, a kollégiumi pör aktái, idegen hatások stb.), a fontosabb, C. költői egyéniségét vagy alakító művészetét tárgyaló tanulmányok közül kiemelendők : Salamon Ferenc mélyenjáró dolgozata a Dorottyáról (1861, újra : Irodalmi Tanulmányok I., 1889) ; Dóczi Lajos szellemes alkalmi cikke (1871 ; újra: Magyar Könyvtár 1902) ; Beöthy plasztikus jellemzése (A magyar nemz. irod. tört. ism. 1909) ; Haraszti Gyula világos, szabatos méltatása (Képes Irodalomtörténet I. 1906). Teljes C.-repertorium, a kiadások, életrajzok, méltatások és kéziratok pontos jegyzékével az Irodalomtörténeti Közlemények 1908. évf. 95—111. l.

Csokonai-kör (Debreczen). A régi multra visszatekintő *Debreczeni Felolvasó Egyesületből* alakult át 1890. Célja szellemi központot létesíteni Debreczenben előadások, estélyek tartása, jutalomdíjak, pályatételek kitűzése, évkönyv kiadása által, valamint a Csokonai-kultuszt ápolni.

Csokonai Lapok, szépirodalmi hetilap, szerkesztette s kiadta *Orbán* Pető Debreczenben (az első három számot Oláh Károllyal együtt szerkesztette). Megjelent 1850 júl. 3-tól október 5-ig, hetenként kétszer.

Csokor, a szalagnak bizonyos mód szerint való megkötéséből képződik, mely mint részdísz is igen el van terjedve. Más értelmezés szerint a C. bokrétát jelent ; a virágbokréták kötésében újabban művészi izlést és nagy változatosságot fejtenek ki.

Csokta *(choctaw, chaeta)*, indiánus törzs ; azon szokásukról, hogy a gyermekek koponyáját homokkal telt zsákokkal laposra szorították, a franciák «lapos fejü indiánusok»-nak nevezték el őket. Ma az indiánus territoriumban, részben a Missziszszippi mellékén mintegy 20,000-en élnek és erősen művelődnek. Nyelvileg és fajilag ugyan rokonok a nagy C.-muszkogi nyelvcsalád törzseivel, de déli rokonaiktól testileg már erősen elütnek. Ma csendes földmívelők és iparosok.

Csóktábla (lat. *Pax, Instrumentum pacis, Pacificale* v. *Osculatorium).* A békecsók (l. o.) helyett a XIII. sz. után Angolországban szokásba jött egy táblácskának odanyujtása megcsókolás végett. Ez aranyból, ezüstből stb. készült és a feszület, Szűz Mária, a védőszent v. más szentek képeivel, gyakran beillesztett ereklyékkel volt ellátva.

Csokta-muszkogi, Észak-Amerika indiánusainak hatalmas nyelvcsaládja ; a Sawannah folyó és az Atlanti-oceán között, a Missziszippi mellett le a mexikói öbölig terjedő, bár testileg és kultura tekintetében erősen különvált törzsek gyüjtőneve is lehet. Ma az apalas, csikasza, csokta, szeminola, krik stb. törzseket ismerjük ez általánosító néven.

Csokva, kisk. Borsod vármegye ózdi járásában, (1910) 608 magyar lak. ; u. p. Sáta, u. t. Szilvásvárad.

Csólesz *(choles)*, indiánus törzs, l. *Maya.*

Csolnak, l. *Csónak.*

Csolnakos (Cincsics), kisk. Hunyad vm. hunyadi j.-ban, (1910) 387 oláh lak. ; u. p. és u. t. Vajdahunyad. — A *Csolnakosi* nemes oláh család fészke, mely család a Mursinai és Hunyadi családdal rokonságban állott s annak hollós címerét használja máig. Mursinai Erzsébetet, Hunyadi János anyját ugyanis első férje Hunyadi Vojk halála után Csolnakosi Jariszló vette nőül, kinek fiai : Dan, Vojk, Péter és János, valamint Serbe, mint *C.* kenézei, örök nemesi birtokul nyerték azt 1446. mostoha testvérüktől, Hunyadi János kormányzótól. A család férfitagjai a mult században az alispánságig fölvitték. A vajdahunyadi ref. egyháznak állandó jótevői voltak.

Csolnok, kisk. Esztergom vm. esztergomi j.-ban, (1910) 1977 német, tót és magyar lak. ; postahivatal, u. t. Dorog ; van hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet, jelentékeny barnaszénbányászat, melyet az Esztergom-Szászvári szénbánya r.-t. űz. C.-ot Doroggal szénszállító kötélpálya köti össze.

Csolt, kisk. Szatmár vármegye nagysomkúti járásában, (1900) 523 oláh lak. ; u. p. és u. t. Nagysomkút.

Csolt-*nemzetség* ősétől, C. fia C.-tól a békési várnépek 1221. elfoglalták a vár Szilas nevű földét s a Fás mocsár felét. A nemzetség törzse eredetileg Békésben volt ugyan, de korán átszármazott Zaránd- és Aradmegyékbe is, hol több C. nevű helyre akadunk. Ebből az ősi nemzetségből váltak ki a Gerlai Ábránfyak. Ugy erről a családról, mint a Csolti-családról 1350-ig csak keveset tudunk. Az Ábránfy-család őse Abrahám, Dénes fia, 1341—58. körül említtetik. V. ö. *Wertner,* I. 218 : *Karácsonyi,* Békésm. tört. társ. évk. XI. 78 ; *Márki,* Arad tört. I. 268—9 ; *Karácsonyi,* Magyar nemzetségek I. 379—383.

Csoltmonostora Békésben, Vésztőtől Ny.-ra, a Holt-Körös egyik szigetében feküdt. Apátságának, melyet tévesen kulcsi- és koltinak is nevez-nek, első biztos nyoma a XIII. sz. elejéről való ;

az utolsó 1383-ból. Ekkor a Csolt-nemzetségből való Ábrahámffyak voltak a kegyurai. Kéttornyú egyházának falai s tornyai 1786. ledőltek s tégláit széthordták. V. ö. *Bunyitay*, Váradi püspökség, II. 375.

Csoltó, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. tornaljai j.-ban, (1910) 571 magyar lak.; u. p. Gömörpanyit, u. t. Özörény.

Csólyos, Kiskunfélegyházához tartozó népes puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben, (1900) 1188 lak.; u. p. és u. t. Kiskunmajsa.

Csoma v. *csuma*, fekélyes v. mirigyes daganat, székely tájszó s a magyarba ép úgy, mint a szlávságba, alighanem török forrásból került. A «C. elvisz» erdélyi szólásmód, amely «az ördög elvisz» értelmében használatos. Ép ily személyesített jelentése világlik ki e szónak egy kalotaszegi varázsigéből is, amelyben a *csuma* nevű nyavalyaelőidéző démont erdei fára űzi ki a ráolvasó. L. még *Dobroc*.

Csoma, kisk. Somogy vm. igali j.-ban, (1910) 533 magyar lak., vasúti állomás, postahivatal; u. t. Mosdós.

Csoma, 1. *József (ragyolczi)*, címertani író, szül. 1848 jún. 27., a gimnáziumot Budapesten, a jogot Sárospatakon végezte. Értekezései a Turulban, Ungar. Revueben s Archaeologiai Értesítőben jelentek meg. Levelező tagja a M. Tud. Akadémiának és másodelnöke a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak. A Siebmacher: Der Adel von Ungarn c. munkának dolgozó társa, pótlékkötetének társszerkesztője. Munkái: *Östörténelmi nyomok Abaujmegyében; A Hunt-Pázmán nemzetség címere;* Alte Grabdenkmäler aus Ungarn (Csergheő Gézával); *Abauj-Torna egyesült vármegyék monográfiája*, I. köt.; *Abauj-Torna vármegye nemes családai* (Kassa 1898); *A nemzetségi címerek tanulmánya* (Budapest 1901. Értekezések a tört. tud. köréből XIX. köt.); *Magyar nemzetségi címerek* (Budapest 1904). Jelenleg sajtó alatt van a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenendő nagy munkája a magyar heraldika korszakairól. V. ö. *Szinnyei*, Magy. írók élete és az Akadémiai Almanachot.

2. *C. Sándor (Kőrösi)*, l. *Kőrösi Csoma*.

Csomád, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. váczi j.-ban, (1910) 878 tót és magyar lak.; u. p. Veresegyház, u. t. Gőd.

Csomafája, kisk. Kolozs vm. kolozsvári j.-ban, (1910) 485 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Kolozsborsa.

Csomafalva (azelőtt: *Csoma)*, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 391 rutén lak.; u. p. és u. t. Feketeardó.

Csomag, egyfajta tárgyaknak, főképen árúcikkeknek egybekötött mennyisége. L. *Csomagolás*.

Csomagolás. A postai küldeményeket természetükhöz és a szállítás útjához és módjához mérten úgy kell csomagolni, hogy tartalmuk kárt ne szenvedjen és más küldeményben v. a szállító eszközben kárt ne tegyen. A leveleket, csomagokat és pénzküldeményeket azonfelül le is kell zárni (enyvvel, ostyával, pecséttel, ragjeggyel stb.), hogy tartalmukhoz illetéktelen kéz nyom nélkül hozzá ne férhessen. Feltétlenül kötelezők a posta C.-i és lezárási szabályai a pénzt, ékszert és drágaságot tartalmazó küldeményekre, nemkülönben azokra nézve is, melyek könnyen kárt tehetnének, mint a folyadékok, a könnyen gyúló anyagok stb. A többi küldemények tekintetében a posta C.-i szabályai csak tanács jellegével birnak, melynek nem követése (gyenge vagy elégtelen göngyölet) a küldemény szállítását nem akadályozza, hanem csak a posta szavatolását szünteti meg a sérülés esetén (l. *Postai szavatolás)*. Leggyakoribb csomagolóanyagok a tartalom becséhez mért sorrendben: a csomagolópapiros, a vászon, gyolcs, viaszos vászon, doboz, bőr, vászonnal burkolt doboz, láda, hordó, fémtartály. Leghasználtabb lezáró anyag a vésett pecsétnyomóval lenyomott pecsétviasz. Ezt azonban a posta csakis azon küldeményeknél követeli, melyeknek nyilvánított értéke a 400 K-t meghaladja (kézi darabok), v. melyek pénzt, aranyat, ezüstöt v. drágaságot tartalmaznak. Más küldemények tetszés szerint lezárhatók. Egy darabból álló szilárd tárgyakat, pl. szerszám, géprész, vad, hordó, bőrönd stb. egyáltalán nem kell csomagolni és lezárni. A levél lezárásának módja teljesen a feladóra van bizva. A díjkedvezményes levélpostai küldeményeket (árúminta, nyomtatvány, üzleti papir) szintén tetszés szerint lehet csomagolni (borítékba, tekercsbe stb.), de ezeket a szükséges jövedéki ellenőrzés tekintetéből lezárni nem szabad.

Vasúton szállítandó olyan árúkat, melyeknek természeti minőségük azt megkívánja, elveszés, hiány vagy sérülés ellen biztosan kell csomagolni. A C.-nak tehát, amely meghatározás egyébként megfelel a kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. t.-c.) által használt «begöngyölés» kifejezésnek, a vasúti üzletszabályzat és az árúfuvarozásra vonatkozó nemzetközi egyezmény (1892. XXV. t.-c.) értelmében feltétele, hogy a vasúton szállítandó árut elveszés, hiány és sérülés ellen megvédje. L. még *Begöngyölés*.

Csomagolóanyag, csomagoláshoz régebben papiroshulladékot és szalmát használtak, ma pedig *fagyapotot*, fenyőfák keskeny vékony gyaluforgácsát, továbbá elhasznált rongyokból készült pamutvattát és csomagolópapirost, továbbá *csomagoló-tokokat*, gyékényt s durva vásznat.

Csomagológépek, a tárgyaknak elszállításához való becsomagolására alkalmas gépek. Vannak szilárd és cseppfolyós testekre alkalmas ily szerkezetek. A szilárd testeket csomagolók leginkább zsákok vagy zacskók tömésére vagy pedig csomagolópapirosoknak a tárgyra való hajtogatására és ragasztására alkalmas szerkezettel birnak. Ilyenek pl. a liszteszsák-tömőgépek és a cigaretta-C. is. A cseppfolyós testek csomagolására a palacktöltő készülékek szolgálnak (l. o.). Minden csomagológép kapcsolatban lehet mérő vagy számláló készülékkel is.

Csomagolópapiros, fehérítetlen cellulózából, gőzölt faköszörületből, vagy papiroshulladékból készül, de ha szegek csomagolására szolgál, akkor gyapjuhulladékot is adnak hozzá. Törékeny testek csomagolásához hullámos papirost használnak, amelyhez rendszerint gőzölt faköszörületet (barna-csomagolót) használnak, ezt meleg kalanderek avagy hullámos fémlapok közötti sajtolással szo-

kás hullámosítani, s hogy alakját megtartsa, egyik oldalára sima lapot ragasztanak, avagy fűznek hozzá olykép, hogy e lap csak érintse a hullámokat.

Csomagoló-tokok, mintaüvegek, palackok s törékeny tárgyak csomagolására fából, papirosból v. szalmából készült tokokat használnak. A fatokok gyártása abban áll, hogy hasábalakú fadarabot kellő nagyságú furattal látnak el. Papiros tokokhoz rendszerint hullámos csomagolópapirost használnak s ezt kivánt alakra kiszabják s drótkampókkal összetűzik. Szalmatokokhoz egymásmellé helyezett szalmaszálakat használnak, amelyeket varró- illetőleg hurkológép segélyével lapokká fűznek össze s e lapokból készitik a tokokat, avagy előbb zsineget, kötelet fonnak a szalmából, fagyapotból, stb., s ezekből készitik az előbbi módon a lapokat s tokokat.

Csoma-kódex, a XVI. sz. közepéről való magyar kézirat, mely Gräffer bécsi könyvárustól került a M. T. Akadémia birtokába. Énekgyüjtemény, melyben a többi közt Szilágyi és Hajmási, a szendrői névtelen költeménye, s a drávai névtelen Rusztán császárja maradt fönn.

Csomakőrös (azelőtt: *Kőrös)*, kisk. Háromszék vm. orbai j.-ban, (1910) 616 magyar lak.; u. p. és u. t. Kovászna. Itt született Kőrösi Csoma Sándor, a nagyhirű utazó és nyelvész.

Csomaköz, kisk. Szatmár vm. nagykárolyi j.-ban, (1910) 2177 magyar és oláh lak.; postahivatal, u. t. Szaniszló.

Csománfalva, kisk. Máramaros vm. técsői j.-ban, (1910) 1599 rutén és német lak.; u. p. Kövesliget, u. t. Bustyaháza.

Csomatelke (azelőtt: *Csoma)*, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 709 magyar lak.; u. p. és u. t. Fülek.

Csombárd, kisk. Somogy vm. kaposvári j.-ban, (1910) 432 magyar lak.; u. p. és u. t. Hetes.

Csombor v. *vadcsombor* (növ.), különböző szagos ajakos fű neve: *Mentha pulegium, Nepeta cataria, Thymus* stb.

Csombor *Márton*, l. *Czombor*.

Csombord (Csumbrud), kisk. Alsó-Fehér vm. nagyenyedi j.-ban, (1910) 986 oláh és magyar lak.; a báró Kemény-család udvarházával és híres borkereskedésével (C.-i rizling), u. p. és u. t. Nagyenyed.

Csomó, 1. így nevezik a tengerészetnél két kötélnek összekötését vagy egy kötél végének akként való megvastagítását, hogy az csombókot alkot. L. *Hajókötélzet*.

2. *C.*-k alatt a tengeri *hajózásban* a hajó sebességének meghatározására szolgáló mérőzsinóron (ném. Loggleine) alkalmazott jelzéseket értjük. Elméletileg a C.-hossz, vagyis két C. közötti távolság ugyanolyan arányban áll a 30 mp.-hez, mint a tengeri mérföldnek hossza egy órához. Ennélfogva a hajó ugyanannyi tengeri mérföldet halad óránként, mint amennyi C.-hosszat 30 másodperc alatt. Minthogy 30 másodperc az órának 120-ad része, egy tengeri mérföldnek hossza pedig 1852 méter, a C.-hossznak 1852 : 120 = 15·416 méternek kellene lennie. A sebességmérő használásakor fellépő súrlódásra való tekintettel azonban a C.-hosszat mintegy 5%-kal rövidebbre, vagyis kereken 14·6 méterre szabják. Tengerészetünknél ezen C.-hosszat használják; más államok a tengeri hajók sebességének megméréséhez más hosszegységet is alkalmaznak. C. és tengeri mérföld egyértelmű kifejezésekként is használtatnak; így pl. ép oly szokásos azt mondani, hogy a hajó óránként «15 C.-t», mint azt, hogy «15 mérföldet» halad. L. még *Sebességmérő*.

3. *C., göcs, bütyök, csög* v. *térd*, a növénytanban a szárnak vastagabb vagy keményebb helyei, ahonnan a levelek s ezek hónaljából az ágak erednek.

4. *C., az asztronomiában* valamely égitest pályájának metszéspontja egy adott síkkal különösen pedig valamely hold-, üstökös- v. bolygópálya és az ekliptika (földpálya) metszési pontja. Az a pont, melyben a szélesség déli féltekéjétől jövet az ekliptikát találja, a felszálló C. ☊, a tőle 180°-ra fekvő metszési pont a leszálló C. ☋ nevét viseli. A két pontot összekötő egyenes, mely a Kepler-féle törvények értelmében a Nap középpontján is áthalad, a C.-vonal nevét viseli. Helyzetüket az ekliptikán a tavaszi napéjegyenponttól számított hosszuságuk adja meg. A Hold, Merkur és Venus csomói azért nevezetesek, mert csak ezek közelében fordulhatnak elő a hold- és napfogyatkozások, meg az alsó bolygók átvonulása a Napkorong előtt. Mind a Hold, mind a bolygók csomói a perturbációk folytán lassú változásoknak vannak alávetve. Kettős csillagoknál a C. alatt értjük a kisérő pályájának metszéspontjait az éggömböt érintő síkkal.

5. *C.* (eszt.), a regényben, drámában a cselekvény szálainak válságos összebonyolódása, amely után v. a katasztrófa v. a megoldás következik. L. *Bonyodalom*.

Csomóbontó *(opener)*, a pamutfonásnál használt gép. Tengerentúli szállítás céljából ugyanis a pamutot erősen összepréselik, ekkor a szálak erősen egymáshoz tapadva csomósodnak; lazításuk ütközésen alapszik, amelyet az opener visz végbe. L. *Pamutfonás*.

Csomófogó, a papirosiparban használatos gép a felbontatlan nyalábok s összegumósodott szálak különválasztására. L. *Papir*.

Csomókötés. Az az Európa-szerte elterjedt szokás, hogy csomót köt a kendőjére, aki azt akarja, hogy visszaemlékezzék valamire, megvan a civilizálatlan népeknél is, sőt náluk a csomó, aszerint, minő alakú és hogyan van kötve, valósággal az írást helyettesíti. (L. *Csomózott írás, Quipu, Tabu, Vampum-öv.)* De használják babonás, megrontó eszközül is. Juno így akadályozza meg egy héten át Herkules megszületését. Lapp samánok rojtcsomókkal megkötik a tengeri szeleket s ezeket adják útra a halászoknak. Közép-Európában elterjedt szokás örömünnepeken (lakodalom, keresztelés) a házban található csomókat kibontani, mintegy kizárva vele a rontás lehetőségét.

Csomolari, hegy a Himalaja K.-i részében, a Tiszta folyó felső vízvidéke felett (7298 m.).

Csomonya, község, l. *Csongor*.

Csomorika (növ.), l. *Cicuta*.

Csomoros fa (növ., *bodorfa, fodorfa, eres fa*, Maser), a fáknak beteges képződménye, amidőn

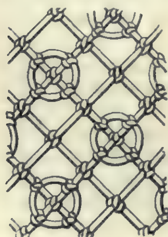
t.i. a farostok nagyon erős csavarodással futnak, a szabálytalanul képződő fa pedig egyszersmind oly mértékben fejlődik, hogy a törzs felszinén különféle nagyságu gumóalaku v. más csomós kinövések (facsomor, fagelyva v. golyva, fagörvély) támadnak. Ennek a jelenségnek gyakori okozója az, hogy töméntelen adventiv rügy van keletkezőben, de a továbbfejlődés elé valami akadály gördül. A korán elhaló rügyekből csak rövid pecek- v. szög-

Csomoros fa.

alakú fatest marad vissza s amint a törzsnek újonnan keletkező farésze ezeket a sűrün együtt levő rügymaradékokat körülnövi, összekuszált fodros hajfürt képe, kigyódzó rostcsavarodás támad (l. az *ábrát)*. Mennél nagyobb a felpuskósodás, a lefelé ható nedváramlást annál inkább akadályozza, a tápláló anyagok ezen a helyen felhalmozódnak, mire a csomor mindig erősebben növekedik. A csomorosság gyakran meglepő mértékben keletkezik és a fát egészen eltorzítja. A C. hasított árúra alkalmatlan, ellenben a bútorgyártáshoz igen értékes anyagot szolgáltat.

Csomorosság (növ.), lásd *Csomoros fa.*

Csomortán, kisk. Háromszék vármegye kézdi járásában, (1910) 677 magyar lakossal, u. p. Esztelnek, u. t. Bereczk.

Csomós dísz.

Csomós dísz, a román stilusban használt díszítmény, áll egymást derékszögben keresztező keskeny szalagokból, melyek bogra vannak kötve (l. *az ábrát).*

Csomós ebir *(Dactylis glomerata* L.). Elsőrendű réti füveink egyike, magasabb szárt hajt, de ritkább állású, jól sarjadzik s így sarjútermést is ad. Legjobban díszlik a középkötöttségű, nem száraz talajokon. A belőle készített szénát minden állat szívesen fogyasztja. Vetett rétek és legelők magkeverékéből sohasem hiányzik. Tisztán vetve kell 1 holdra 12—18 kg. mag. Mag miatt is érdemes termeszteni, a magnyerés nem jár nehézséggel, ad holdankint 150—300 kg. magot, aminek ára 80—100 kor. q.-ként.

Csomós érc (ném. *Knottenerz),* az alsótriaszkorú homokkőben Bleibergen előforduló 1—8 mm. átmérőjű galenitkonkréciók.

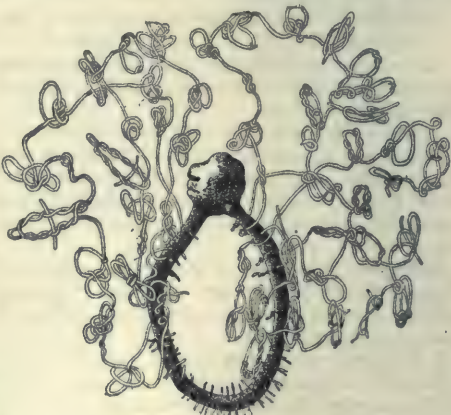
Csomós pala, az olyan agyagpala, agyagos csillámpala, vagy fillit, melyben apróbb-nagyobb, többnyire azonban csakis köles nagyságu csomók vannak. Rokon vele a *foltos pala,* melyben a csomókat határozatlan alaku foltok pótolják. A kettő rendesen együtt szokott fellépni. A csomók sok esetben friss vagy már elváltozott biotit pikkelyekkel s magnetit szemekkel sűrűn összekevert kordieritnak bizonyultak. Az agyagpalák a gránitkontaktuson átalakulnak C., illetve foltos palákká.

Csomózás, l. *Bogozás* és *Dohánymunkálatok.*

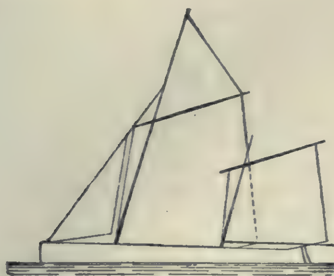
Csomózott írás. Az írás legkezdetlegesebb formája a rovás mellett a C., amikor is a feljegyzéseknél vékonyra hasított beleket használtak és arra különféle alakú és számú csomókat kötöttek. A kinaiak tettek szert nagy ügyességre az efajta írásban, sőt náluk titkos írás is volt csomók alakjában, ezt azonban nem ismerjük. Határozott formájában a *perui quitu* ismeretes, mely a pásztor nyája nyilvántartására szolgált. A csomók elhelyezése mutatta, hány bikát, tehenet, kecskét, v. birkát őriz. De voltak egyéb feljegyzések is, egy ilyet mutat be *ábránk.*

Csomózott szőnyeg, l. *Bogozott szőnyeg.*

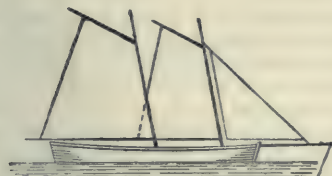
Csónak, elnevezése azon kisebb, fedélzettel el nem látott vizi járműveknek, melyek a helyi hajózási forgalomnak közvetítésére, a hajó és part közötti közlekedésre, valamint mentési v. kedvtöltési célokra szolgálnak. A C.-ok úgy nagyságra, mint alakra és szerkezetre nézve igen különbözők. Az őket mozgató erő szerint is azoknak több válfaját, ú. m.: evezős, vitorlás, gőz- és

Csomózott írás.

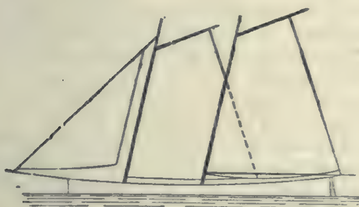
motor-C.-okat különböztetünk meg. A C.-ok ülő- és evező-padokkal, a vitorlázáshoz szükséges árboccal és vitorlákkal, valamint kormánylapáttal vannak ellátva. Nagyobb C.-okban minden evezőpadon két evező, kisebbekben csak egy evező van; számuk a C. nagyságához mérten 2—18 között váltakozik. Míg a folyókon használt C. feneke többnyire lapos, addig a tengeri C.-ok feneke ékre, tőre van építve, hogy ezáltal a hul-

1. ábra. Orosz árbocozat.

2. ábra. Közönséges ágárbocozat.

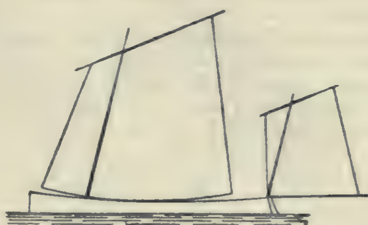
3. ábra. Bermuda-ágárbocozat.

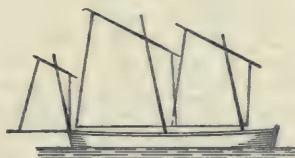
4. ábra. Trabakola-árbocozat.

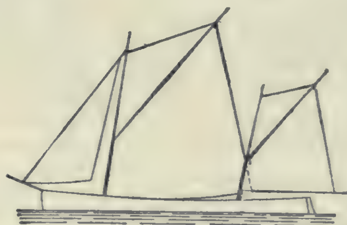
5. ábra. Francia árbocozat, egy árboccal.

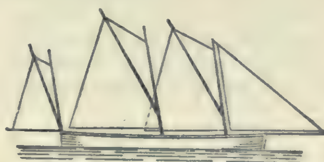
6. ábra. Francia árbocozat, két árboccal.

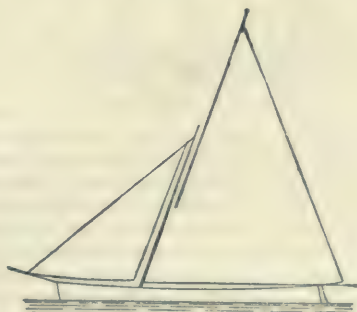
7 ábra. Francia árbocozat, három árboccal.

8. ábra. Rúdárbocozat, két árboccal.

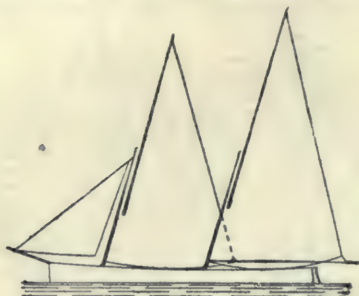
9. ábra. Rúdárbocozat, három árboccal.

10. ábra. Portugál árbocozat, egy árboccal.

lámcsapásoknak jobban ellentálljanak és a felborulás veszélyének is mennél kevésbbé legyenek kitéve.

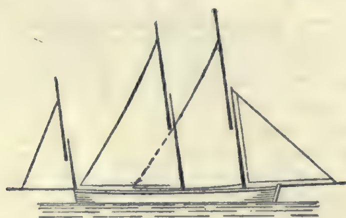
A tengeri hajókon *mentő-* és *közönséges* C.-ok vannak használatban. A mentő-C.-ok elül és hátul élesre épített C.-ok, melyek szilárd szerkezetű, légmentesen záró, a C. egész hosszában, annak mindkét oldalán egyenletesen elhelyezett,

11. ábra. Portugál árbocozat, két árboccal.

vörös rézből vagy más fémből készült légszekrényekkel vannak ellátva. A légszekrények arra szolgálnak, hogy a C. akkor se sülyedhessen el, ha hullámcsapás következtében vízzel megtelnék. A C. belsejében elhelyezett légszekrényeken felül az úszóképességnek fokozása végett kívül is szoktak kis fajsúlyú anyagból (mint pl. parafából stb.) készült úszótesteket alkalmazni, melyek a C. felső szegélyéhez lesznek erősítve.

A mentő-C.-ok tartalékevezőkkel, továbbá csáklyával, horgonnyal, tájolóval (compass), mentőövekkel, mentőgyűrűkkel, lámpával és jelzőtestekkel, valamint ivóvízkészlettel és élelmiszerekkel állandóan el vannak látva, hogy hajótörés esetén az utasok és a hajószemélyzet megmentése a mentő C.-ok segélyével minél biztosabban végrehajtható legyen. A közönséges hajó-C.-ok különféle alakban, fából vagy fémből vannak építve és felszerelésük csak a kezeléshez feltétlenül szükséges tárgyakra szorítkozik. Hogy mennyi C.-kal kell egy hajót felszerelni, az attól

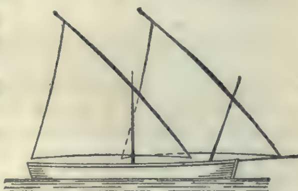

12. ábra. Portugál árbocozat.

függ, hogy mily nagy a hajó, mi a célja és legénységének száma mennyi? Hadihajókon a C.-ok száma s azok nagysága olyképen határozandó meg, hogy azokon szükség esetén az összes legénység megmenthető, és ha az idő és körülmények megengedik, még a hajófelszerelési tárgyak és anyagszerek java része is gyorsan és akadály nélkül biztonságba helyezhető legyen; háború idején pedig annyi C.-ot lehessen vízre bocsátani és legénységgel felfegyverezni, hogy az ellenségnek megtámadása lehetőleg túlnyomó erővel történjék.

A tengeri kereskedelmi hajókon alkalmazandó C.-oknak számát, valamint azoknak faját és nagyságát külön előírások szabályozzák. A legtöbb államban a C.-oknak száma és összbefogadó képessége — ú. m. a hadihajóknál — ahhoz a követelményhez van fűzve, hogy a C.-okban a hajón levő utasok és a hajószemélyzet elhelyezhetők legyenek. Ezenkívül a C.-oknak legalább felerészben mentő-C.-oknak kell lenniök.

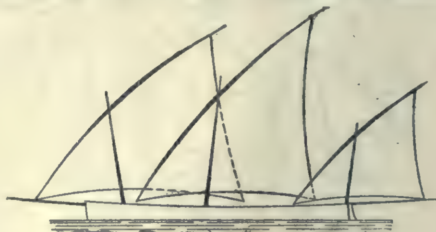
Közönséges csónakokként fából v. vasból (acélból) készült C.-okon kívül összetehető (ang. *collapsing boat)* csónakok is használhatók. Ezek vízálló vitorlavászonnal bevont acélvázból állanak, mely laposra összehajtható, miáltal lehetővé válik, hogy ily csónakok a hajón a közönséges C.-nál jóval kevesebb helyet foglalnak el. A legtöbb C. külön e célra szolgáló darukon függ és oly leeresztő készülékkel (Detachier-készülék) van ellátva, hogy a C. minél gyorsabban vízrebocsátható legyen. Azok a C.-ok, amelyek hely hiánya miatt nem függeszthetők a daruk alá, a hajó fedélzetén, a daruk közelében, szintén azonnali használatra készen tartandók.

13. ábra. Latin árbocozat, két árboccal.

A C.-okon leginkább használt árbocozatokat az *1—14. ábrák* tüntetik fel.

Az 1. ábra az *orosz árbocozatot* mutatja. Előnye az, hogy a vitorla-súlypont a C. közepétől hátrafelé esik, minek folytán erős szélben a C. az elővitorlával magával is kezelhető. Az ágak a baloldalon húzatnak. *Az ág-árbocozat* (2. ábra). Egy neme ennek a 3. ábrán látható *bermuda-árbocozat*, melynél az ágak aránylag rövidebbek és ennek folytán az ágvitorlák alul szélesebbek, következőleg a szél élesebbre fogható és a szélhez

14. ábra. Latin árbocozat, három árboccal.

való fordulat könnyebb. A *trabakola-árbocozat* (4. ábra), melynél a vitorlák alsó szegélyzője egy rúdhoz van kötve. Egyik ág az előárbocnak jobb, a másik a nagy árbocnak baloldalán, Velence mellett Chioggiában azonban mind a kettő a baloldalon huzatik fel. Az orrmány-vitorla egy ki- és behúzó kötéllel van ellátva. *Francia árbocozat* az 5., 6. és 7. ábrán látható, és pedig egy árboccal az 5. ábrán, orrmány-vitorla nélkül jollek és giggek, a 6. ábrán két árboccal leginkább oldal-C.-ok

részére. A 7. ábra ugyanoly árbocozat, de három árboccal, mely a francia hadihajók bárkáin van használatban. A 8. és 9. ábra *rúd-árbocozatot* mutat két és három árboccal. A rúdnak alsó vége vagy az evező padhoz, vagy pedig az árboc alsó feléhez van erősítve. A *portugál árbocozat* (10., 11. és 12. ábra), melyen a vitorlafa akként húzatik fel, hogy az árbocnak meghosszabbítását alkotja. A *latin* v. *schebeck árbocozat* (13. és 14. ábra) két vagy három árboccal, ennél a vitorlák úgy az alsó mint a hátulsó szegélyzőknél hajlattal birnak. A vitorlafák a balfélre huzatnak.

C. a folyamhajózásban. Közönségesen a ladikkal egy értelemben használják, helyes azonban az a megkülönböztetés, hogy a ladiknak széles lapos feneke van, a C. pedig olyan kisebb naszád, melynek keskeny, élben végződő, vagy vályualakuan domború feneke van. A C.-nak van egy faja, mely egyetlen egy tölgytörzsből van kivájva, hosszához arányítva igen keskeny, s többnyire csak egy egyén számára való (népiesen *lélekvesztőnek* nevezik); néha azonban nagyobb méretekben is készül, a legnagyobbak mintegy 8·0 méter hosszuak, nem több mint 0·80 m. szélesek és 0·5 m. magasak. Nálunk ezek a Dráván és Száván igen el vannak terjedve, úgyszintén a felső Tiszán is találhatók, a Dunán Apatintól lefelé találkozunk velük a halászoknál, valamint a szlavon partok mentén, különösen Zalánkemen tájékán.

C. (növ.), l. *Pillangós virág.*

Csónakázás a. m. a vizen, csónakban való haladás, mely vagy vitorlával a szél ereje által, vagy pedig evezővel történik. Szoros értelemben véve a C. nem egyéb mint vizi sport, mely a testnek edzésére jótékonyan hat. Míg a vitorlázás, eltekintve a szórakoztató és mulattató vitorlakezeléstől és az azzal sokszor egybekötött vitorlaversenytől, a friss levegőben való tartózkodás következtében a légzési szervekre és tüdőre van jótékony befolyással, addig az evezés oly testgyakorlat, melynél a siklóülés feltalálása óta nemcsak a karnak, de az egész felső és alsó testnek, nemkülönben a láb és comboknak izmai is tevékenységre kényszeríttetnek. E sportnak hazája Angolország, de az utolsó két évtizedben már az egész világon elterjedt. Magyarországon, legkivált a folyammentén fekvő városokban is vannak már evező-egyesületek, melyek a vizi sportot kedvteléssel űzik. L. még *Evezés.*

Csónakfej (gör. *skafokefália, spenokefália).* Hosszú torzkoponya, amely tetején, a nyílvarrat mentén ormósan kidagad. Megfordítva a csónakhoz hasonlítható. A legkisebb értékű koponyajelzőt mutatja (60, 56). Kóros elváltozás.

Csónakverseny, l. *Regatta.*

Csongor (azelőtt: *Csomonya),* kisk. Bereg vm. mezőkászonyi j.-ban, (1910) 497 magyar lak., u. p. Nagydobrony, u. t. Bátyú. Hajdan rengeteg őserdők és a Szernye és Latorcza folyókból kiáradt posványok környezték. A XV. sz.-ban Koriathovics Tódor podoliai herceg birta, kit a Kerepecz-családdal folytatott viszálykodás miatt 1406. Zsigmond király parancsára a leleszi konvent itt törvény elé idézett. Később a Palóczi család birta, közben 1427. Brankovics György. Utóbb Lórántffy Mihályra szállt a birtok, ennek Zsuzsánna leányával együtt pedig Rákóczi Györgyre, kinek utódai ezután folyton birták. 1676-ban gimesi gróf Forgács András említtetik birtokosul. Utóbb közbirtokosság kezébe került.

Csongor, *Ambrus* Zoltán (l. o.) írói álneve.

Csongor és Tünde, Gyergyai Albert «Egy Argyirus nevű királyfiról és egy tündér szűz leányról» szóló, XVI. sz.-beli szép históriájának Vörösmarty Mihálytól való drámai feldolgozása, melynek eszméjével a költő már 1821. foglalkozott, de csak 1829. jutott rá érkezése. A dráma 1831. jelent meg Székesfehérvárott, de csak 1879 dec. 1. került először szinre a budapesti Nemzeti Szinházban. A tárgyául szolgáló s egyenesen Gyergyaiból merített tündérrege valószinüleg olasz eredetű, de forrását még nem sikerült kinyomozni, jóllehet már töméntelen népmesei párhuzamát és többé-kevésbbé közeli rokonát mutatta ki a hasonlító irodalomtörténeti és folklorisztikai kutatás. Ezekről l. *Tündér Ilona.* V. ö. *Loósz* István értekezését a Philol. Közl. 1892. évf.-ban.

Csongrád *vármegye,* hazánk régi tiszántúli kerületében a Tisza mindkét partján: É.-on Jász-Nagykun-Szolnok, K.-en Békés és Csanád, D.-en Torontál és Bács-Bodrog, Ny.-on Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. határolja. Területe a két önálló törvényhat. város (Szeged és Hódmező-Vásárhely) nélkül 1967 km². Felülete általában rónaság, melyen csak itt-ott látni egy-egy mesterségesen hányt halmot (temetkezési v. őrhalom): a róna a vm. közepe táján a Tisza felé ereszkedik alá s legmélyebb része Szeged táján van (80 m.), míg többi részének tengerfeletti magassága 84—97 m., Ny.-i részében lassankint 120 m.-ig is emelkedik. A vármegyét közepe táján a Tisza szeli sok átmetszéssel rövidített kanyargós mederben, melyhez mindkét parton holt erek és terjedelmes mocsarak csatlakoznak; C. alatt a Körös ömlik belé, Szegednél pedig a Maros. Az erek közül legjelentékenyebb a Vidreér C. határában, a Tőkei ér és Vekerér Szentesen felül, a Mágocsér Mágocs és Szentes határában, a Kurcza és Kórógyér Szentes, Szegvár és Mindszent vidékén, a Dongér és Kis-Tisza Kistelek és Sövényháza körül s a Szárazér Hódmező-Vásárhelytől D.-re. Ezen erek hajdan a Tisza árjának voltak természetes levezetői, ma csak hóolvadáskor v. nagy esőzések után telnek meg vízzel. A nagyszámú tavak (több Fehér-tó, Csaj-tó, Rekettyés-tó, Hód-tó stb.) szintén csak időnkint telnek meg vízzel s a folyóvizek szabályozása folytán ezeknek, valamint a folyómenti mocsaraknak terjedelme tetemesen csökkent. Ezektől eltekintve C. vm. talaja hazánk legtermékenyebb részei közé tartozik, mely nemcsak az alluviális fekete agyagon, hanem a homokos részeken is kitünő gabonát terem.

Csongrád vmegye címere.

Éghajlata a mocsaras részeken nem egészséges; C. vm. az Alföld legforróbb részei közé tartozik, s magán viseli az alföldi klima jellemző vonásait.

Az évi közepes hőmérséklet Szegeden 10·9° C., a júliusé 25·1, a januáré —1·2°; a hőmérséklet abszolut szélsőségei 37·4 és —24·0, ingadozása tehát 61·4 C°. Csapadékban a vármegye szegény; Szentesen 577, Hódmező-Vásárhelyen 536, Szegeden csak 527 mm. az évi csapadék átlagos mennyisége; Szeged vidéke az Alföld egyik legszárazabb tájéka.

Termények tekintetében C. vm. hazánk leggazdagabb vármegyéi közé tartozik. A talaj, a mocsaras részektől eltekintve, gazdagon termi meg a gabona minden nemét. C. vm. területéből termőterület 184.163 ha., s ebből szántóföld 136,586 ha. (belőle ugar 4004 ha.), kert 788 ha., 21,763 ha. rét, szőllő 5854 ha., legelő 40,443 ha., erdő 2775 ha., nádas 721 ha. A szántóföldek legnagyobb része(45,679 ha. területen terem 417,608 q) búzával van bevetve, igen jelentékeny még a rozs (12,703 ha.), árpa (17,284 ha.) és kukorica (28,205 ha.) művelése is; ezenkívül termelnek még kétszerest, zabot, dohányt (378 ha. területen 3847 q.), nagymennyiségű takarmányrépát, stb. Szőllő leginkább a homokos részen terem és sok bort ad; 1909-ben 43,065 hl. must és 38,759 hl. bor termett, a csemegeszőllő termelése szintén jelentékeny, a termelés összes értéke 1·2 millió K volt. Gyümölcs nem terem sok, de jó, legkiválóbb a dinnye, melyet külföldre is szállítanak; a konyhakertészet főleg a televényes talajon jövedelmez jól. Nagykiterjedésű rétjei sok szénát adnak, de a belvizek levezetése folytán évről-évre csökkennek.

Állattenyésztése csökkent, mert a legelőket szántóföldnek törették fel s az ártereken ma legnagyobbrészt nem szénát, hanem kapásnövényeket termelnek. Legjelentékenyebb a lótenyésztés, melynek kivitele is van Romániába és Bulgáriába, továbbá a juhtenyésztés s ezzel kapcsolatos sajtkészítés. A legjelentékenyebb tenyészetek: Pallavicini Sándor őrgróf angol félvérménese, magyar gulyája, hazai fésüsfajta juhászata és hazai sertéstenyészete az algyő-mindszenti uradalomban, Károlyi Alajos gróf örökösei electoral-negretti juhászata Mágocson és Károlyi László gróf hasonló juhászata, valamint angol telivér és félvér ménese Derekegyházán. A fedeztetési állomások száma 10. C. vm. állatállománya volt az 1895. évi felvétel szerint 39,780 drb szarvasmarha (túlnyomóan magyar faj), 23,665 ló, 129 öszvér és szamár, 79,320 sertés, 63,468 juh, 285 kecske, 433,168 drb baromfi. A méhészetet 18 községben űzik, a méhkaptárok száma 9102. A vadállomány, kivéve a mocsári szárnyasokat, nem nagyon gazdag; nagyobb vad teljesen hiányzik, bár még a mult században rengeteg sok vaddisznó tanyázott a mocsarakban; nyúl, fogoly, fácán meglehetős sok van, a vizi madarak közül leggyakoribb a vadlúd, szárcsa és vadkacsa. A halászat a vízszabályozás óta nagyot csökkent.

Lakóinak száma elég gyorsan emelkedik; 1869. (a törvényhatósági városok nélkül) 95,886, 1880-ban 102,314, 1890-ben 120,426, 1900-ban 132,053 és 1910-ben 143,946 volt. Egy km²-re 73·2 lakos esik s így C. hazánk legsűrűbben lakott megyéi közé tartozik. A lakosságnak 99·4%-a vagyis 131,274 lélek magyar; ezenkívül van 243 német, 280 tót és néhány egyéb ajkú. A nem magyar ajkuak közül 586 lélek, vagyis 77·7% beszéli a magyar nyelvet. Hitfelekezet szerint van a lakók közt 108,479 r. kat., (82·2%), 217 gör. kat., 324 gör. kel., 1531 ág. ev., 19,209 ref. és 2104 izr. Ezer lakóra esett (1909) 9·3 házasságkötés, 40·5 élveszületés és 28·4 haláleset, a term. szaporulat tehát 12·1 lélek ezer lakóra. Foglalkozásra nézve a lakosságnak 69·2%-a őstermelő, iparral 14·5, kereskedelemmel 2·0, közlekedéssel 1·5% foglalkozik, a közszolgálatokhoz és szabadfoglalkozásokhoz 2·5% tartozik. A tényleg kereső népesség 51,832 ekként oszlik meg: őstermelés 34,462, ipar 7913, kereskedelem 1171, közlekedés 589, közszolgálati ágak 1112, véderő 180, napszámosok részletezés nélkül 1206, vagyonukból élők 804, házi cseléd 2311; az eltartottak összes száma 80,221. A földmívelés és állattenyésztés a nép fő kereseti forrása, az ipar és kereskedelem a nagyobb városokra, Szegedre és Hódmező-Vásárhelyre szorul, ahol jelentékenyebb iparvállalatok vannak. A kereskedelemnek is e két város a góca; főbb cikkei mezei termények, állatok, gyapju, dohány, gyékények, baromfi (Szentes) stb. A vármegye területén 9 takarékpénztár és 14 hitelszövetkezet áll fenn, összesen 15.889,000 K betéttel az 1909. év végén. A mezőgazdaság céljait előmozdítja a C.-i gazdasági egyesület, a szegedi gazdasági egyesület, szegedi felsőtanyai gazdakör, hódmező-vásárhelyi 2 gazdakör, szentesi és kisteleki gazdakör és a szeged-vidéki méhészegyesület. Az árvízmentesítésre szolgáló társulatok közül a csongrád-sövényházi ármentesítő és belvizszabályozó társulat (Csongrád), a körös-tiszamarosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat (Szentes), az új-szeged-vedresházi ármentesítő-társulat (Szeged) és a sövényháza-szegedi ármentesítő-társulat (Szeged) említendő. Részben C. vm.-hez tartozik még a Tisza-körös-zugi ármentesitő társulat Szelevény székhellyel.

Közlekedésének fő erei a vasutak: a Máv. budapest-orsovai vonalának pálmonostor-szegedi, a kiskunfélegyháza-csongrádi vonalának gátércsongrádi, a nagyvárad-szabadkai vonalának pósahalom-horgosi vonala 136·9 km.; a Kunszentmárton-szentesi h. é. vasutnak kistőke-szentesi vonala 9·8 km.; a Szentes-hódmezővásárhelyi h. é. vasútnak 37 km. vonala; a Hódmezővásárhely-makó-nagyszentmiklósi h. é. vasutnak hódmezővásárhely-gajdospusztai vonala 14 km.; az Orosháza-szentesi h. é. vasutnak gyopárosfürdő-csongrádi vonala 52 km.; a Bács-bodrog vármegyei h. é. vasutnak horgos-zentai vonalából 5·5 km., öszszesen 255 km. kiterjedésben. Hajózás csak a Tiszán, tutajozás a Maroson és Körösön is folyik. A Körösön legutóbb az állam több millióra rúgó költséggel vízduzzasztót épített, mely a legalacsonyabb vízállás mellett is lehetővé teszi a hajózást. A vármegye területén van 42 km. állami út, 246 km. törvényhatósági út (ebből 151 km. kiépítve) és 216 km. községi közlekedési út, mind kiépítetlen; a községi közdülő utak hossza 1272 km. Van 16 posta- és 29 távirόhivatal, a távbeszélő állomások száma 118.

A közművelődés ügye szintén haladóban van. 1900-ban a lakosságnak 52·3%-a, a 6 éven felüliek

közül 63% tud csak írni s olvasni (1890-ben 52%) s az iskolába nem járó gyermekek száma 3672. Iskolák közül van a vmegyében 22 kisdedóvó, 2442 gyermekkel, 112 mindennapi és 104 ismétlő elemi iskola, 5 iparostanonc-, 3 polgári iskola, összesen 20,316 tanulóval (ebből 15,562 a mindennapi elemi és 428 a polg. iskolákban), 1 állami főgimnázium Szentesen (302 tanulóval) s 2 emberbaráti jellegű intézet 50 növendékkel, összesen 249 iskola 23,080 tanulóval.

Közigazgatás. C. vármegye 3 szolgabirói járásra oszlik s van benne 1 rend. tan. város, ú. m.:

Járás	Közs. száma	Népesség száma (1900)	1900-ban			Lakóházak száma
			magy.	ném.	tót	
Csongrádi	3	32,862	29,244	12	8	4,728
Tiszáninneni	7	54,926	46,781	159	22	7,739
Tiszántúli	6	24,746	24,053	35	202	3,526
Szentes r. t. v. ...	1	31,412	31,196	37	48	6,645
Összesen	17	143,946	131,274	243	280	22,638

A vármegyében Szentes r. t. városon kívül 16 község van (közte 2 kisközség), továbbá 242 puszta és telep; közjegyzőség csak 2 van. A községek általában véve igen népesek, ezernél kevesebb lakója csak egynek van, ellenben ötezernél több hétnek. Legnépesebbek: Szentes 31,412, C. 25,196 Kiskundorozsma 17,640 és Mindszent 10,009 lakóval. Székhelye *Szentes*. A vármegye az országgyűlésbe 4 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben C. 18 r. kat. anyaegyháza a váczi (12), csanádi (5) püspöki és a kalocsai érseki (1) egyházmegye közt oszlik meg; 3 gör. kat. anyaegyháza a nagyváradi, 2 leányegyháza a lugosi, 3 gör. kel. egyháza az aradi, illetve bácsi püspöki egyházmegyéhez, 3 ág. ev. egyháza a bányai s 3 helv. egyházközsége a tiszántuli egyházkerülethez tartozik; van továbbá 1 unit. fiókegyháza és 5 izr. anyakönyvi kerülete.

Igazságügyi tekintetben az egész vármegye a szegedi kir. itélőtábla kerületéhez tartozó szegedi törvényszék területének egy részét alkotja, járásbirósága van Csongrádon és Szentesen, továbbá a 2 törvényhatósági városban: Szegeden és Hódmező-Vásárhelyen, a szegedit kivéve, mind telekkönyvi ügyekben birói hatáskörrel van felruházva; sajtóbiróság, királyi főügyészség, közjegyzői kamara s ügyvédi kamara Szegeden van, bányabirósága Budapesten; közjegyzők vannak Szentesen, C.-on és a 2 törvényhatósági városban.

Hadügyi beosztása: az egész vármegye a temesvári hadtestparancsnokság területéhez és pedig a tiszáninneni és csongrádi járás, Hódmező-Vásárhely és Szeged a szegedi 46., többi része a békéscsabai 101. sz. hadkiegészítő parancsnokság alá, továbbá a vármegye területe ugyanezen beosztása szerint a 2. és 5. sz. honvéd gyalogezredhez tartozik; a csendőrségi szárny- és szakaszparancsnokság Szentesen székel.

Pénzügyi tekintetben a szegedi pénzügyigazgatóság területét alkotja; adóhivatala van Hódmező-Vásárhelyen, Szegeden, Szentesen és Csongrádon, pénzügyőri biztossága és tanfelügyelősége Szegeden van. Ipari és kereskedelmi tekintetben a szegedi kamara területéhez tartozik; államépítészeti hivatala Szegeden van, közutak dolgában ugyanazon kerületi felügyelő s posta- és táviró-ügyekben a budapesti igazgatóság kerületéhez van beosztva. Állami erdőfelügyelősége Szegeden van, az állami kezelésbe vett községi erdők kezelésével a szegedi erdőgondnokság van megbízva. Állategészségügyi ügyekben C. a budapesti felügyelői kerülethez tartozik; állatorvosai vannak a két törvényhatósági városon kívül Szentesen és Csongrádon. Szeged egyúttal egy borászati és szőllőszeti kerület székhelye. Kulturmérnöki ügyekben az aradi kerülethez tartozik; Szegeden m. kir. folyammérnöki hivatal van, melynek működési területe a Tiszának Csongrádtól Titelig terjedő szakasza. A vármegye területén 20 gyógyszertár van, továbbá 2 kórház 165 ággyal, 30 orvos és 99 bába.

Története. C. egyike a legrégibb vármegyéknek. Nevét Csongrádvártól vette, melyet a honfoglalás befejezése után a meghódolt szlávokkal építtettek, e vidéken még ma is szokásban levő fecskerakás-falakkal. A vmegye területén, ahol a hagyomány szerint Attila székhelye volt, tartották az első országgyűlést. Színhelyét Szernek nevezték el, hol később monostor és népes város létesült, amelynek maradványai a pusztaszeri romok. A régi C. vármegye a Tisza mindkét partján Alpártól Zentáig keskeny szalag alakban nyúlt el. A mohácsi vész előtt a vármegye területén 1 kir. vár, 4 város, 86 helység és temérdek halastó létezett. Főbb birtokosai voltak: a király s királyné, a garam-szt.-benedeki apátság, a budai és csanádi káptalanok, Szeged város, a Garai, Győri, Hékedi, Hunyadi, Lábatlani, Maróti, Móré, Pöstényi, Póka, Pósafi, guti Ország, nádasdi Ongor, Sövényházi, Szilágyi és Zeleméri stb. családok.

Területe idők folytán többször változott. Dacára, hogy a tatárjárás, a kunok beteleptilése, a pórlázadás, a török uralom, Cserni Jován pusztításai, a karloviczi békekötés után bekövetkezett katonai kormányzás rettenetes károkat okoztak a lakosságnak, mégis földjének gazdagsága, folyóinak és tavainak halbősége helyreállította a megmaradt lakosok jólétét, s birtokosainak és lakosainak száma más vidékről történt beköltözködések által is időnként megnövekedett.

János király és János Zsigmond idejében területének tiszántúli része ezeknek fenhatósága alá tartozott. Ez időben több erdélyi nemes család nyert itt királyi adományt, pl. a báró Kemény és Bogdán családok. A nagylúcsei Dócziak építették Szeg várát a Kurcza és Körögy folyók összeszögelésében.

Mágócsi Gáspár felesége Kassai Eulália térittette a protestáns hitre a vármegye tiszántúli lakosainak legnagyobb részét Szegedi Kis István által.

A török hódoltság alatt a vármegye földesurai mind elhagyták birtokaikat s a vármegye bíráskodását és igazgatását hol Nógrád, hol Borsod, hol Pest vármegyéből végezték; ennek megszüntével az «Uj szerzeményi bizottság» javaslatára az Erdődi-, Bercsényi-, Kárász-családok nyertek nagy adományokat. A nagykárolyi békekötés után báró Haruckern György, Károlyi Sándor, a Zichy- és Keglevich-családok nyertek királyi adományt. Az 1720-ban befejezett összeírás szerint

Szeged szab. kir. városon kívül már csak a következő helységekből állt a vármegye, ú. m.: Csongrád, Tápé, Győ a Tiszán innen és Szentes, Mindszent, Vásárhely a Tiszán túl, valamint Sas és Ugh a Körös folyón túl.

Az 1715. XCV. és 1723. LVIII. t.-c. megszüntette a kamarai v. inkább a katonai kormányzást és újra szervezte a vármegyét. Gr. Károlyi Sándor szegvári házát odaajándékozván a vármegyének, itt tartották a gyűléseket egész 1883-ig, tehát több mint másfélszáz esztendeig, mignem 1883. a vármegye központja Szentesre költözött.

A vármegye községei sokat szenvedtek a Körös és Tisza folyók kiáradásai által. 1742-ben a kiáradt Körös két esztendőn át borította a tiszántúli részek lapályait, úgy, hogy Szentesről Gyulára csak ladikon és lápon lehetett közlekedni.

A Tisza 1830-ban, 1855-ben, 1876-ban, 1879-ben, 1881-ben nagy kiáradásokkal fenyegette mind a két partján levő községeket s ezen idők alatt Szentes, Hódmező-Vásárhely határait, de Csongrád és Szeged belterületét is elöntötte. Az 1881. LII-ik törv. rendelkezése nagy nyugalmat hozott végre mind a körös-, mind a tiszamenti községek lakosainak.

Irodalom. Hanusz István, C. vármegye geológiája, Természettud. Füzetek 1882; Reizner János, A régi Szeged, Szeged 1884—87; Varga Ferenc, A szegedi szandsákság, Tört. Értesítő 1883; Széll Farkas, C. vármegye főispánjai, Századok 1875; Salamon F., Hol volt Attila főszállása? Századok 1881; Pesty Frigyes, A magyarországi várispánságok; Ortvay Tivadar, Magyarország régi vízrajza, Budapest 1882; Zsilinszky Mihály, C. vármegye főispánjai; Acsády Ignác, Magyarország pénzügyei II. Ferdinánd alatt.

Csongrád, nagyközség Csongrád vmegye C.-i j.-ban, a Tisza jobb partján, a Körös beömlésével szemben, alacsony fekvésü, árvizektől gyakran sujtott vidéken, (1910) 25,196 lak. (24 egyén kivételével mind magyar és csekély kivétellel r. kat.); van járásbirósága telekkönyvvel, szolgabirói hivatala, közjegyzősége, 3 takarékpénztára, 1 hitelszövetkezete, dohánybeváltó hivatala, 3 gőzmalma, fűrészmalma, élénk fakereskedése, téglagyára, kenyérgyára, villamosvilágítása, melyhez az áramot Szentesről vezetik, polg. iskolája, többféle egyesülete, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és telefonállomása. C.-on három hetilap jelen meg. A Tiszán Szentesre 504 m. hosszú új vasúti és közúti híd épült 1903. Ezenkívül a város alatt hajóhidja van a nagyréti közlekedés számára. Óriási határa (23,329 ha.) leginkább homokos; jó bort terem. A halászat az ármentesítés óta csökkenőben van. A város területén 13 artézi kút van, ezek táplálják a városi vízvezetéket; a tanyai artézi kutak körül pedig újabban a bolgár-rendszerű kertészetet honosították meg. C. az Alföld legrégibb lakott helyei közé tartozik; Anonymus szerint Ond fia, Ete a legyőzött szlávokkal építtetett ide földvárat, melyet ezek Csernigradnak, azaz fekete várnak neveztek. Később C. várispánság középpontjává vált. C.-ot 1849 júl. 30. Haynau osztrák tábornok kirabolta s felgyujtotta, mert lakosai megverték az osztrák előőrsöket.

Csongrád-sövényházi ármentesitő és belvizszabályozó társulat, alakult 1888., oly célból, hogy a Tisza jobbpartján Csongrádtól Percsoráig terjedő mély területet az árvíz kiöntései elől megmentse s róla a belső vizeket levezesse. Eleinte kormánybiztos vezetése alatt működött; 1898. autonom társulat lett. 1897-ben a csany-percsorai öblözet kivált a társulat kötelékéből s ekkor árterülete 31,685 kat. h. 798 □-öl lett. Védő töltéseinek a hossza 27·1 km., melyből 4·594 km. téglával burkolt. Van 6 gátőre, 53 km. hosszú telefonvezetéke 10 állomással. Belvizeit 104 km. hosszú csatornaháló, a töltésekben elhelyezett 2 nyilt és 2 csőzsilip, valamint 1 szivattyútelep vezeti le. 1908 végéig befektetett építéstőkéje 4.441,325·73 K., melyből 564,015·24 K a belvízrendezésre esik. A társulat székhelye Csongrád.

Csongva, kisk. Alsó-Fehér vm. marosújvári j.-ban, (1910) 1102 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Marosújvár.

Csonka, befejezetlen, nem teljes. Mondják arra az emberre is, akinek keze v. lába hiányzik. — *C.* v. *csonkított* a *heraldikában* az a címerkép, emberi vagy állatkép, amelynek egy vagy több tagja hiányzik, pl. rigó, melynek csőre, farka és lábai hiányzanak. Ilyen csonkított címerkép fordul elő pl. a Szalóky-család címerében, amely levágott lábú és levágott farkú hattyút ábrázol.

Csonka árboc, l. *Árboc.*

Csonkabég, az 1686. nagy ostrom idejében a budai török őrség egyik vezére, kit azért neveztek így, mert félkeze hiányzott. A vár elfoglalásakor sebesülten került fogságba s Bécsújhelybe vitték. 1696-ban kikeresztelkedvén, Lipót nevet kapott, keresztapja I. Lipót volt s vezetéknevét is átváltoztatta Zungenbergre. Ezután I. Lipót dandárnoka lett s magyar katonáival 1704. a Rajna mellett tüntette ki magát; 1706. a franciák elfogták és kiszolgáltatták a szultánnak, ki őt mint renegátot zsákba varratta és a Boszporuszba dobatta. Fia, *Zungenberg* Ferenc, báróságot kapott s a katonai pályán altábornagyságig felvitte, részt vett 1734-iki az olaszországi hadjáratban. Gyermektelenül halt meg Klausenben 1735 febr. 17. V. ö. *Dobay* Antal, Egy elfeledett család emlékezete (Turul, 1883); *Némethy* Lajos, Néhány adat C. történetéhez (u. o. 1884); *Csergheő* Géza, C. és fia (u. o. 1884).

Csonkafarkú juh, Közép-Afrika keleti felében, Arábiában és Perzsiában van elterjedve; rövid, merev, többnyire testhez simuló és a szövő iparban nem értékesíthető szőrrel bir; feje és nyaka fényes fekete, a test többi része hófehér; teste különben kicsiny, s hizlalás közben nagyon elzsirosodik; a farról és hasról néha 12—13 kg. tiszta faggyú nyerhető. A budapesti állatkertben tenyésztik.

Csonkahegyhát, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 414 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Zalaegerszeg.

Csonka kúp, l. *Kúp.*

Csonkamindszent, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 265 magyar lak.; u. p. és u. t. Szentlőrincz.

Csonka mise, l. *Nagyhét.*

Csonka nyeregfedél, l. *Félfedél.*

Csonkapapi, kisk. Bereg vm. mezőkászonyi j.-ban, (1910) 1121 magyar lak.; u. p. és u. t. Mezőkászony. A XVI. sz.-ban Paposnak hívták, a XIV. sz.-ban a Kerecsenyi-család birta, nevezetesen

Kerecsenyi Barabás és Konák István, kikről Erzsébetre, Lajos király anyjára szállt a birtok.

Csonka parlament *(Rump-parliament)*, ez a neve a «hosszu parlament»-nek, mióta Cromwell (l. o.) 1648 dec. 6. annak presbiteriánus és királypárti tagjait karhatalommal kirekesztette. A C. itélte I. Károly királyt halálra. Később azonban (1653) Cromwell ezt a parlamentet szétűzte. C.-nek hívták továbbá az 1848-iki német (frankfurti) nemzetgyűlésnek azon tagjait, kik a gyűlés felbomlása után is 1849., Löwe-Kalbe elnöklete alatt tanácskozásaikat Stuttgartban folytatták, mígnem jún. 18. ők is elszéledtek.

Csonka piramis, l. *Gúla.*

Csonkásodás, l. *Csúcsaszály.*

Csonkaszaruk, az ácsmunkában azok a szaruk, melyek nem nyúlnak föl egészen a gerincvonalig, hanem csak a zug- vagy vápaszaruig.

Csonka torony, 1. Budavára É.-i részének a Duna felé eső védőműveihez tartozó, eredetileg menedékerődnek rendelt négyszögletü vártorony, amelyet IV. Béla király kezdett építtetni a tatárjárás után; ez azonban sohasem épült ki teljesen, mert később a királyi várpalota környékét alakították át végső menedékhellyé. Vegyes házbeli királyaink, s aztán a törökök is, államfogháznak használták s így lett nevezetessé. — 2. *C.*, Csernát mellett Háromszék vmben, l. *Ika vára.*

Csonka vágány, l. *Vágány.*

Csonkavár, l. *Székely támad vára.*

Csonkitás *(amputatio, amputálás)*, a végtag kisebb-nagyobb részét véres úton eltávolító operáció. A C. oly esetekben javalt, amikor az életet fenyegető vagy a végtag használhatóságát lehetetlenné tevő baj más úton nem gyógyítható. Ilyenek: 1. a vérkeringés zavarából folyó üszkösödés; 2. oly sérülés, mely a végtag életképességét tönkretette; 3. oly rosszindulatu daganat, melynek kiirtása már nem lehetséges a végtag feláldozása nélkül; 4. oly fertőző folyamatok, melyek terjeszkedésükkel az életet fenyegetik; 5. oly elferdülés, mely a működést zavarja, a munkaképességet csökkenti. A sebészet újabbkori haladásával a C. száma egyre csökkent, olyannyira, hogy míg néhány évtizede a C. volt a sebészeti osztályok nagy műtéteinek leggyakoribbja, ma a ritkaságok közé tartozik, dacára annak, hogy veszélye annyira csökkent, hogy a C. a kis jelentőségű beavatkozások sorába sülyedt. Ennek az oka abban rejlik, hogy a sebkezelés haladásával sok oly beavatkozást végezhetünk, melyet régebben a sebfertőzés veszélye miatt kockáztatni sem volt szabad és ezáltal sok oly betegség vált gyógyíthatóvá, amelytől régebben csak a végtag feláldozásával szabadulhatott a beteg. A C.-t úgy kell végezni, hogy a visszamaradó «csonk» a betegnek kellemetlenséget ne okozzon és művégtag hordására alkalmas legyen. E célból a lágy részeket oly módon kell átmetszeni, hogy egyesülésük után a csontvéget jól befedjék. Emellett arra is kell tekinteni, hogy a bőr hegvonala (forradása) ne essék a csont támaszkodási felülete alá. E célból a metszés-módok egész sorozatát ajánlották (a Celsus-féle körkörös C.-tól az egy-, kétlebenyes metszésig az eljárásoknak egész sorozata ismeretes). Ezen kívül gondoskodnunk kell arról, hogy a műtéttel a beteg kelleténél több vért ne veszítsen. A XVII. sz. óta használatos érszorítókat (tourniquet) teljesen kiszorította a használatból a vérkimélésnek az a módja, melyet Esmarch ajánlott. Ez abból áll, hogy a vért a végtagból lehetőleg kiszorítjuk (elasztikus pólyákkal vagy azzal, hogy néhány percig felemeljük a végtagot), majd a végtagot tövén rugalmas pólyával vagy csővel úgy leszorítjuk, hogy a verőeret is teljesen elzárjuk. Ezzel oly vértelenné válik a műtét, mintha tetemen végeznék. A lágyrészek kellő módon való átmetszése és a csontnak átfürészelése aztán az összes nagyobb vérereket ércsipőkkel befogjuk és bekötjük és csak ezután eresztjük meg a leszorító gummipólyát. Azt a néhány eret, ami esetleg még vérzik, lefogva, bekötjük és az idegeknek előhuzása és magasabb helyen való átvágása után a C. sebét bevarrjuk. Az idegek magasabb helyen való átvágása azért ajánlatos, hogy a támasztó felületre ne essék metszéslapjuk, ami fájdalmakra adhat okot. A csonk ezen utólagos fájdalmainak kerülésére törekszik a modern sebészet akkor is, amikor a csontátfürészelést úgy alakítja, hogy a csonk végén fájdalmas csontburjánzás ne fejlődjön. Ennek egyik módja, hogy a csont levágott végét csontlappal (mely a csonthártyával összefügg) befedjük, mintegy elzárjuk (Bier-féle oszteoplasztikus C.). De ugyanezt elérjük, ha a csonthártyát és a csontvelőt a fürészelés vonala fölött néhány milliméterre eltávolitjuk (Bunge-féle C.). Ezen módszerrel elérhető, hogy már 10—14 nappal a C. után adhatunk a betegnek ideiglenes műlábat, amelyre csonkjával támaszkodhatik. A csonk fájdalmassá válásának legjobban a korai megterheléssel vehetjük elejét. A legideálisabb gyógyulás és utókezelés sem tudja azonban megakadályozni azt a fonák érzést, mely néha hosszú ideig is megmarad és abból áll, hogy a beteg levágott végtagjának eltávolított részében érez fájdalmakat. Ennek oka abban rejlik, hogy a C.-kor átvágott ideg végét érő ingert az öntudatban arra a pontra vonatkoztatjuk, vetítjük, amelyhez az átvágott érzőszál annak idején vezetett. A C. azt a módját, amikor az eltávolítást valamely izület vonalában végezzük, *kiizelésnek* (l. o., latinul *exarticulatiónak)* nevezzük. C.-nak (amputációnak) hívjuk a végbélnek, emlőmirigynek, méhnek stb. kimetszését is.

Csonkított v. *nyesegetett* a csemete, ha gyökereit késsel, ollóval v. baltával megkurtították és ezzel egyidejüleg a földfeletti rész egy részét is eltávolították avégből, hogy a csemeték szállítása kevesebb vesződséggel és költséggel járjon. Csak oly fa- vagy cserjenemek csemetéit szabad csonkitani, melyek visszaszerző ereje nagy. A tűlevelűek gyökereit nem szabad csonkitani, de némely lomblevelű fanem (pl. a diófa) sem tűri meg a csonkítást, sem az erősebb nyesegetést. A csonkítás fogalma alá vonhatjuk az *ifjítást* is, amidőn idősebb, elvénült koronájú fákat új koronaképzés céljából ágalapokra visszacsonkázzuk. Ugyanide sorozható a fiatal magcsemeték átültetése alkalmával végzett *gyökérkurtítás*, aminek célja a karógyökér elágaztatása és dúsabb gyökérzet képzése.

Csonkolás *(resectio)*, sebészeti műtét, mely (rendesen csöves) szervek részeinek kimetszéséből és a megszakított folytonosság kellő helyreállításából áll. C.-t végzünk: 1. *csonton* (rossz indulatu daganat eltávolitására). A hiányt vagy a két csonk összeillesztésével vagy csontátültetéssel pótolhatjuk; 2. *izületen* (különböző izületi betegségek, különösen gümős izületi gyuladás miatt). A hiányzó izület helyén vagy összeforrasztjuk a csontot (pl. térdizületen), vagy kellő utókezeléssel álizület alkotására törekszünk (pl. könyökizületen); 3. *beleken, gyomron* (daganat, szükület, fekély v. elhalás miatt). A bél vagy gyomor két csonkját bélvarattal egyesitjük (l. *Bélvarrás)*; 4. *idegen, ereken* (daganat, illetőleg tágulás miatt). A C. különösen a végtagokon (csont, izület) sok oly esetben teszi lehetővé a végtag megtartását, ahol régebben csak a csonkítás, az amputáció segíthetett. A bélsebészet fellendülése is a bél-C.-ok javult technikájának köszönhető. Az erek C.-át az érvarratok fejlődése tette lehetővé.

Csonoplya, nagyk. Bács-Bodrog vm. zombori j.-ban, (1910) 4527 német és magyar lak.; önsegélyző szövetkezet, takarék- és segélyszövetkezet, tejszövetkezet; posta- és távirόhivatal.

Csont (l. a *Csontváz* cikk *II. képmellékletét)*. A C.-ok kötőszöveti képletek, melyek a test vázát alkotják, alakját, összetartását biztosítják, azonkívül egyes fontosabb szervek körül védőtokot alkotnak; így a koponyában az agyvelő, az arc C.-jai között az érzékszervek egy része, a bordák által alkotott kasban a tüdő és a szív stb. vannak elhelyezve. A C.-ok ezen feladataiknak megfelelő fizikai tulajdonsággal birnak: erősek, s rugalmasságuk eléggé tökéletes. Egy 5 mm. átmérőjű C.-henger kb. 400—450 kg. terhet is megbir, anélkül, hogy összeroppanna. Különbség van az egyes C.-ok erőssége között: a legerősebb C.-jai a szervezetnek a síp-C., comb-C. és a felkar-C.

A C.-ok ezt az erősségüket morfológiai, valamint kémiai szerkezetüknek köszönhetik. Ha egy C.-ot, pl. a comb-C.-ot szétfürészeljük, különbséget látunk egyes részei között (l. a *6. ábrát)*. A középdarab tömöttfalú C.-csőből áll, míg a végdarabok szivacsos szerkezetüek. Ez a szivacsos C. számos vékony C.-gerendából, illetőleg C.-lemezből áll, amelyeknek szabályos berendezése azonnal szembetünik. Ezt a szabályos berendezést már régen észrevették, Culmann építőmester pedig kimutatta (Die graphische Statik, Zürich 1866), hogy ezek a C.-gerendák úgy vannak összeszőve, hogy a lehető legkevesebb C.-állomány felhasználásával a legnagyobb erősség és működőképesség legyen elérve; ugyanis ezek a C.-ra ható nyomás és húzás irányát követik, mert így képesek a legnagyobb ellenállást kifejteni, s az így alkotott C. felel meg leginkább technikai feladatának. A hengeralakú C.-ok középdarabjára az erők majdnem kizárólag a C. hossztengelye irányában hatnak, itt tehát a C.-gerendák hosszanti lefutásuak, s a már említett tömött kompakt C.-állománnyá tömörültek. Már maga az a körülmény is továbbá, hogy a hengeres C.-ok csőalakuak, szintén emeli a szilárdságot, mert mint ismeretes, valamely anyag u. a. tömege sokkal nagyobb szilárdságot nyujt, ha csőalakú, mintha tömött lenne; relativ könnyüsége pedig előnyt nyujt egy azonos szilárdságú, de tömött C.-oszloppal szemben.

Ha egy C.-ból eléggé vékony csiszolatot készítünk s azt mikroszkóp alatt vizsgáljuk, apró, 0·01—0·02 mm. átmérőjű kis lapos lyukakat látunk benne, melyek számtalan finom csatornával vannak összekötve. Ezekben a lyukakban, amelyeket csonttesteknek neveznek, fekszenek a C.-sejtek; finom nyúlványaik az említett finom csontcsatornákba folytatódnak. A tömött C.-állományban ezeken a csatornákon kívül, amelyeket elemi C.-csatornáknak is nevezhetünk, még tágasabb csatornákat is találunk, melyek egymással összefonódva, egy másodlagos csatorna-szisztémát alkotnak. Ezek a csatornák a Havers-féle csatornák (l. a *14. ábrát)*; bennük haladnak a C.-ok erei, az erek és a csatornák C.-fala között levő hézagot zsirdús kötőszövet tölti ki. Mivel a fentemlített csonttestek a Havers-csatornák körül szabályos körökbe vannak elhelyezve, a C.-állománynak lemezes tagoltságát létesítik, s így minden Havers-csatorna mintegy 5—10 ilyen lemezkével (l. a *14. ábrát*, Havers-féle vagy speciális lemezek) van behüvelyezve. A csatornák közti állomány szintén lemezekre van osztva a C.-testecskék elrendeződése miatt, ezek a lemezek a C. külső és belső (a C. ürege felé néző) felszinén párhuzamosan haladnak a C. felszinével, ezeket főlemezeknek, a Havers-csatornák közt levő területeket kitöltő lemezeket pedig közbeiktatott lemezeknek nevezzük. A főlemezeket némely helyen a C. külső, illetőleg belső felszinéről kiinduló csatornák fúrják át, ezek a Volkmann-féle csatornák, melyekben szintén erek haladnak a C. belsejébe; a Volkmann-féle csatornákat azonban nem veszi körül olyan C.-lemez rendszer, mint a Havers-féléket. Mint a Volkmann-féle csatornák, úgy vannak rostok is, melyek a C.-hártyából kiindulva átfúrják a főlemezeket: ezek a Sharpey-féle rostok.

A szivacsos C.-állomány lemezeiben nincsenek Havers-csatornák, tehát a C.-lemezek ilyen elrendeződését sem találjuk.

A C. alapanyaga keménységét, erősségét és rugalmasságát annak köszönheti, hogy benne szerves és szervetlen alkatrészek vannak összekeverve. Ezt a kétféle anyagot külön-külön el is lehet távolítani, anélkül, hogy azért a C. szerkezete megváltoznék; így a C.-okból híg savakkal való kezelés által a szervetlen alkatrészeket ki lehet oldani (mésztelenítés, dekalcinálás). A dekalcinált C. azonban nem ellentálló, konzisztenciája a porcéhoz lesz hasonlóvá; hajlítható, késsel vágható. Óvatos izzítással (kalcinálás) viszont az organikus, szerves alkatrészeket lehet eltávolítani, az így nyert kalcinált C. azonban törékeny, összemorzsolható. A C.-szövetet tehát organikus állomány (30%) anorganikus állomány (C.-föld, 60%) és víz képezi (10%). A C.-ok organikus állománya legnagyobbrészt osseinből áll, melynek összetétele s tulajdonságai igen közel állanak a kollagénhez (l. o.). Találtak még benne osseomukoidot és osseoalbumoidot is, azonkívül igen kevés glikogént l. o.) és lecitint (l. o.).

A C.-föld főleg kalcium és foszforsavas sókból áll; vannak továbbá benne magnézium, nátrium, káliumsók, fluoridok, kloridok és karbonátok; kb. mondhatjuk, hogy a C.-föld 85% kalciumfoszfátból, 10% kálciumkarbonátból, 1·5% magnéziumfoszfátból s kb. 2·5% egyéb sóból áll. A C.-szövet víztartalma igen ingadozik az életkor, a táplálkozás, stb. szerint, sok jel mutat arra, hogy a víztartalom egy része intramolekulárisan, avagy mint kristályvíz van megkötve.

A C.-ok azonban, amint a szervezetben előfordulnak, nem tisztán C.-szövetből állanak. Külső felszinüket C.-hártya (l. a *11. ábrát)* borítja, belsejükben C.-velő (l. a *11. ábrát)* van, egymással izülő felszinüket pedig porc borítja be (l. *Izületek)*. Emiatt a friss C. úgy, amint a szervezetből ki lesz véve, egészen más összetételt mutat, mint a C.-szövet. Igy a friss C.-ok átlag kb. 50% vizet, 15·75% zsírt, 12·4% osseint és 21·85% C.-földet tartalmaznak. Az egyes C.-ok összetételében egyébként sok eltérést találunk, így a sing-C. (ulna) csak 15·6% vizet tartalmaz, míg a kereszt-C. kb. 68·7%-ot. A C.-ok összetételére elsősorban a kor van befolyással. Korral a C.-ok víztartalma fogy; ezzel szemben a C.-föld mennyisége, ha nem is szabályosan, de gyarapszik; talán ezzel függ össze, hogy a C.-ok ellenálló képessége, szivóssága kb. a 25—30 életévtől kezdve csökken. Befolyásolja a C.-ok összetételét a táplálkozás; éhezéskor a C.-ok anyagtartalma csökken, tehát a víztartalma relative emelkedik. A táplálékok közül elsősorban a mész (kalcium) és foszfortartalmú tápanyagok jönnek szóba; kalciummentes táplálkozásnál a C.-okban a C.-föld mennyisége $^1/_2$—$^1/_4$-re csökkenhet. A mészsókban szegény táplálék a C.-ok kifejlődésére is nagy hatással van; ilyenkor azok a C.-ok, melyeknek szilárdságra nincsen valami nagy szükségük (koponya-C.-ok), alig fejlődnek, a mészsók mind a végtagokra rakódnak le, melyek az organikus állomány burjánzása folytán egész alaktalanul megvastagodnak. Ugyancsak a C.-föld megfogyására vezet a savanyú táplálékok élvezete is.

Kóros körülmények között igen nagy változásokat mutathat a C. összetétele, így különösen az angolbetegségnél (rachitis) l. o., valamint csontlágyulásnál (osteomalacia) l. o., stb.

Alakjuk szerint a C.-ok feloszthatók hosszú, széles és kurta C.-okra. A hosszú C.-okat a végtagokban találjuk; hengeridomú középdarabjuk tömött C.-anyagból álló cső, melynek üregét velőüregnek (cavium medullare) nevezzük. Kiszélesedett végük szivacsos állományból van alkotva, melyet egy vékony C.-állomány takar; ahol a C. vége valamely más C.-tal izesül, ezt a vékony C.-réteget még egy porcogó-réteg is borítja. A hosszú C.-ok hengeres középrészét főrésznek v. testnek nevezzük (diaphysis), a megvastagodott, szivacsos-C.-ból álló végdarabot pedig izületi végnek (epiphysis) mondjuk. Az epiphysis külön csontosodási magból fejlődik, s csak utólag forrad össze a fődarabbal. Vannak azonkívül a C.-okon egyéb kiemelkedések is, ezeket közös néven apophysiseknek nevezzük. A lapos C.-ok feladata üregek, mint a koponyaüreg körülvevése. Egy külső és egy belső tömött C.-állományból álló lemezből állanak (substantia corticalis), amelyek között szivacsos C.-belet (diploë) találunk. Kurta C.-ok pl. a kéztő, a lábtő C.-jai; szivacsos C.-állományból állanak, melyet vékony tömött C.-réteg borít.

A különböző C.-ok alakja összefüggésben van működésükkel: így a C.-oknak egymással izesülő végdarabja különböző alakot mutat az izületekben történő mozgás sajátszerüsége szerint; továbbá módosultak a C.-oknak azok a részei is, amelyeken izmok, inak, szalagok tapadnak; nyujtványok, kiemelkedések keletkeztek, melyek egyrészt nagyobb felületet nyujtanak a megtapadó képlet számára, másrészt a velük összefüggő izmok működésének hatásosságát előnyösen módosíthatják. A fejlődés szempontjából ezek a nyujtványok két csoportba oszthatók: vannak olyanok, melyek az embrióban még olyan korán keletkeznek, amikor még a környezet alakító hatása ki van zárva; az ilyeneket öröklötteknek kell tartanunk. Vannak azonban olyan nyujtványok is, amelyek részben az embrionális élet későbbi szakaszaiban, túlnyomólag azonban a születés után keletkeznek s melyek kétségtelenül a kialakult mechanikai viszonyokban lelik magyarázatukat: ezeket szerzetteknek nevezzük. Ezek a kiemelkedések, melyek a legkülönbözőbb alakot vehetik fel, továbbá az izületi felszinek, az egyes képletek befogadására szolgáló vályuk, behúzódások, lyukak és csatornák a C.-nak rendkívül változatos alakot adnak; külön névvel is jelöljük meg őket, mely a C.-okon való tájékozódást rendkívül megkönnyíti. Igy meg szokás nevezni a C.-ok felszineit (facies, paries), széleit (margines), szögleteit (anguli); a kiemelkedéseket, melyek lehetnek gumók, dudorodások (tubera, tubercula, prominentia), tövisek (spinae), tarajok (cristae), kiemelkedő vonalak (linea, labium), továbbá a bemélyedéseket (fossa, impressio, fovea, sulcus stb.) az egyes C.-okban lévő üregeket (sinus, atrium), csatornákat (canalis, ductus stb.), lyukakat (foramina) stb. Az egymással izülő C.-végek is különböző nevet kapnak alakjuk szerint, ezeket l. *Izületek.*

A C.-ok az embrióban aránylag későn fejlődnek ki; a koponya- és az arc-C.-ok legtöbbjének kivételével minden C. porc által van a fejlődés korai stádiumaiban helyettesítve. Különbséget találunk a porc által már előképezett s a közvetlenül kötőszövetből kialakuló C. fejlődése között.

A porc által előképezett C.-ok kifejlődése (l. az *5. ábrát)* is kétféle úton történik: 1. C. képződik a már meglévő porc belsejében (enchondralis C.-fejlődés); ennél a porcsejtek megszaporodnak, majd mészsók rakódnak le a köztük lévő állományban. Az ilyen elmeszesedett porc felületén egy sejtekben, erekben dús szövetburjánzás lép fel, az osteoblastikus szövet, mely behatol a porcba s azt szétesésére készteti, ezáltal kis üregek keletkeznek, az elemi vagy primér velőüregek (l. az *5. ábrát).* Az elemi velős üreget kitöltő kötőszövet az elemi C.-velő, melynek az üregfalához hozzáfekvő sejtjei C.-képző sejtekké (osteoblast) alakulnak át, melyek az üreg falát igazi C.-állománnyal vonják be. Az elemi C.-velőbe pedig nagy mennyiségű fehérvérsejt vándorol

be s így az átalakul vörös, jobban mondva másodlagos, szekundér C.-velővé. 2. C. képződik az előképzett C. körül is (perichondralis csontosodás); osteoblastok, C.-képző sejtek lépnek fel a porcot körülvevő kötőszövet (a későbbi C.-hártya) felületén, amelyek körkörös C.-rétegeket képeznek a porc felületén. Lényeges különbség az enchondralisan képezett C.-tal szemben, hogy míg abban az elmeszesedett porc alapanyagának maradványait megtaláljuk, addig ebben teljesen hiányoznak.

A kötőszöveti csontosodásnál (parostosis) egyes kötőszöveti kötegek meszesednek el s ezek körül lépnek fel az osteoblastikus sejtek, amelyek aztán a C.-ot képezik. Lényegében tehát azonos folyamat a perichondrális csontosodással, csakhogy míg annál az osteoblastok porccal érintkeznek, itt azt nem találjuk.

A porcosan előképzett C.-ok közül a csöves C.-oknál az epiphysisek jóval később kezdenek elcsontosodni, mint a diaphysisek. Állandóan porcos marad azonban az epiphysisek izületi felszinül szolgáló részein egy vékony réteg; ezenkívül az epiphysis és a diaphysis határán egy réteg addig, míg a C.-ok hossznövekedése nincsen befejezve. A C.-ok vastagodása «appositio» révén történik, amennyiben a C.-hártya mindig újabb és újabb C.-rétegeket képez a C. teste körül.

A rövid C.-ok fejlődése előbb enchondralisan indul meg s csak azután csatlakozik hozzá a perichondralis csontosodás; a lapos C.-oknál pedig a sorrend éppen fordított.

A C.-okon életjelenségeket nem figyelhetünk meg; a kifejlett C. anyagcseréje mindenesetre igen lassú. Ereit a C.-hártya felől kapja, számos apró ág tér be ott a C. felszinén szabadon nyíló Havers-csatornákba, nagyobb erek pedig külön csatornákon (tápláló csatorna, canalis nutritii) át jutnak be egészen a C.-velőig. A nagyobb hengeres C.-ok tömött állományában van egy nagyobb tápláló csatorna, melynek nyílását egészen tipikusan a C. felső és középső harmada közti tájon találjuk meg; a belőle eredő tápláló csatorna a könyökizesülésben résztvevő C.-okon a könyök felé, a térdizesülést alkotó C.-okban, valamint a szárkapocsban az izülettől elfelé irányított. A csatornák lefutása összefüggésben van a C.-ok növési viszonyaival.

A C.-ok idegei legnagyobbrészt az erek tágasságának szabályozását végzik; egészséges állapotban maga a C. alig érzékeny, de annál inkább a C.-hártya.

A C.-okra vonatkozó szakirodalom bármely terjedelmesebb bonctani munkában megtalálható. L. még *Csigolya.*

Csontaháza, kisk. Bihar vm. béli j.-ban, (1910) 400 oláh lak.; u. p. és u. t. Ökrös.

Csontatrophia, l. *Csontsorvadás.*

Csontátültetés *(csontalkotás, csontpótlás,* gör. *ostéoplastika),* csonthiány pótlását célzó operáció. A C.-re használhatunk: 1. élő, a csonthártyával összefüggő csontot (v. a betegből v. más emberről, állatról), 2. holt csontot (v. szárítva vagy frissen konzerválva), 3. elefántcsontot. Az élő, csonthártyájával együtt átültetett csont begyógyul az új talajban, csonthártyája életben marad és részt vesz a hiány áthidalását eszközlő csontburjánzásban. Ezért tökéletesebbek az eredmények, mintha holt csonttal pótoljuk a hiányt. A holt csont is begyógyul (ha fertőzés nem társult a műtéthez) és ideig-óráig pótolja a hiányzó csont szerepét. Lassanként azonban a hiány két vége felől benövő új csont teljesen fölemészti a holt csontot és helyette friss csont nő a két vég felől. E pótlásban részt vehet a régi csontból visszahagyott csonthártya is. A C. igen áldásos és fontos operáció, mert segítségével használható végtagot tarthatunk meg oly esetben is, amikor pl. a combcsontnak v. felkarcsontnak legnagyobb részét el kell távolítani (pl. csontdaganat miatt). Fontos továbbá a koponyacsont hiányának pótlására, a csontüregek gyorsabb begyógyítására, stb. A C. leggyönyörűbb példái azok, amikor egész izületeket sikerült átültetni, pl. egyébként egészséges ember térdizületét, akinek combját súlyos sérülés miatt amputálni kellett, sikerült egy másik emberre átültetni, akinek izülete betegség folytán tönkre ment. Sikerült néhány esetben tetemből vett izületet élőbe begyógyítani.

Csontátvésés *(csontmetszés* a. m. *osteotomia),* rosszul gyógyult v. elgörbült csontok kiegyenesítését célzó operáció. A C. lehet vonalas (osteotomia linearis), amikor egy síkban történik az átvésés, és lehet ékalakú (osteotomia cuneiformis), amikor a szögbetörésnek megfelelő ék kivésésével egyenesítjük ki a csontot. A C. leggyakoribb javalata: a gacsos térd (pékláb), a lábszár angolkóros, nagyfokú elgörbülései, a csípőizület zsugorodása stb. Az átvésés után a végtagot a kellő állásban gipszkötés rögzíti.

Csontbarlangok, többnyire mészkő- és dolomit-hegyekben található barlangok, melyek rendesen vereses, homokos agyaggal, kőtörmelékkel és emlős állatok csontjaival telvék. A csontokat tartalmazó agyagréteg fölött sokszor mésztufa van, mint védő réteg. Hazánkban igen sok a csontbarlang, azokban túlnyomólag a barlangi medvének csontjait találják. Alárendeltebb mennyiségben találtak bennök barlangi hiéna, oroszlán, farkas, továbbá rhinoceros, óriási szarvas, ős tulok stb. csontokat. Legismertebbek az *igriczi* (pesterei) C. Bihar vmegyében és az *oncsászai,* a Vlegyásza Ny.-i oldalán a bihari hegység Ny.-i szélén, a *baráthegyi barlang* (Liptó vm.) és a *haligóczi* barlang. A legújabb időben két nevezetes csontbarlangot fedeztek föl hazánkban, ú. m. a *Szeleta-* és a *Balla-barlangot* a Bükk-hegységben. Ezeknek fölfedezését *Herman* Ottónak köszönhetjük, aki már 1906. felhívta a geológusok figyelmét a Bükk-hegység barlangjaira. *Herman* közbenjárására 1906. Darányi földmívelésügyi miniszter kiküldte Miskolczra *Papp* geológust, aki ott konstatálta a diluviális rétegeket s így fényes elégtételt szolgáltatott *Herman* Ottónak, másrészt pedig a hámori Szeleta-barlang felkutatásával *Kadić* Ottokár dr. geológust bízta meg, aki éveken át ásatva a barlangban, innét száz meg száz paleolitos kőeszközt gyüjtött. Az 1909 nyarán pedig a répáshutai Balla-barlangban *Hillebrand* Jenő fölfedezte a diluviális ember csontvázát. Mindezeknek a barlangoknak részletes le-

rása a *Földtani Közlöny* 1908–11. évi köteteiben találhatók *Kadić* Ottokár, *Herman* Ottó és *Hillebrand* Jenő tollából. A Szeleta-barlang összetömörült csont-rétegeiből foszfor-tartalmú anyag keletkezett, amelyben *Horusitzky* Henrik 11–14% foszforsavat talált. A hunyadmegyei *Lunkány-barlangban* ugyancsak Horusitzky 18–23% összes foszforsavat mutatott ki a csont-breccsás anyagban. A barlangok kutatásával jelenleg a Barlangkutató Bizottság foglalkozik, amely a Magyarhoni Földtani Társulat kebelében 1910. alakult.

Csontbetegségek, l. *Csonthártyagyuladás, Csontvelőgyuladás, Csonttályog, Csontgümőkór, Csigolyaszú.*

Csont-breccia (ejtsd: –breccsa), olyan törmelékkőzet,melynek törmelék-anyagát legfőképen csontok alkotják; mint ragasztószer márga v. mész szerepel, néha a homokos agyag, limonit vagy kova. A csontokkal együtt sokszor találni még kagyló- és csigahéjakat, valamint mészkő-darabokat is. C. ismeretes több geológiai lerakódásból, különösen pedig a jura határából. Ez utóbbiakat legfőképen a szauriusok és halak csontjai meg fogai, továbbá koprolitok alkotják, amiért meg szokták különböztetni az emlős-csontok alkotta brecciától és *bonebed* néven jelölik. A bonebed tehát nem egyéb, mint felső triaszkorbeli reptilia- és halmaradványok alkotta C. Rétegei néhány cm.-nyi vastagságúak. A bonebed angol szó s annyit jelent mint *csonttelep.*

Csontburok v. *csonthéj* (növ.), l. *Csonthéjas termés.*

Csontdaganat, l. *Daganat.*

Csontenyv, l. *Enyv.*

Csontfa (ném. *Beinholz)*, a Linocerum xylosteum (közönséges ükörke) sárgásfehér finom fája, amelyet nagy szilárdsága miatt ostornyélnek, gereblyenyélnek és hasonló célokra használnak. Ugyanezzel a névvel illetik a vesszős fagyal (Ligustrum vulg.) fáját, mely nagyobb méreteinél fogva esztergályos és fafaragó munkákra szolgál.

Csontfalu, kisk. Szepes vm. lőcsei j.-ban, (1910) 23 tót lak.; u. p. Csütörtökhely, u. t. Káposztafalu.

Csontfekély, l. *Fekély.*

Csontfekete, azonos a csontszénnel.

Csontfenésedés, népies kifejezés, amelyen a csontok különböző fekélyesedő betegségeit értik; így a csonttuberkulózist, a csontsziflist, csontrákot stb.

Csontforradás, l. *Csonttörés.*

Csontgümőkór a. m. a csontok gümős megbetegedése. A gyermek- és serdülőkornak igen gyakori betegsége, míg az élet későbbi éveiben ritkábban kezdődik. Jóformán a test minden csontján fejlődhetik. Leggyakrabban a hosszú csöves csontok növési határán, az epiphysis közelében fejlődik. A rövid csontok közül a kéz és a láb csontjaiban, a csigolyákban, az arccsontokban gyakori. Két alakban mutatkozik: a rögzött csontvelőgyuladás (l. o.) v. a csonthártyagyuladás formájában. Az esetek többségében haladása lassú, úgy hogy az ép csont felé a folyamat elhatárolódik. E határon belül a beteg csont szuvassá válik, a velő elsajtosodik, majd genyedés társul, mely «hideg tályog» formájában kúszik a felszín felé. Nem ritka azonban az az eset, hogy a gümős fertőzés a közeli izület felé kúszik, abba betör és gümős izületi gyuladást okoz. Nem ritkán több csontban egyidőben jelentkezik a C. vagy egymásután egész sorát támadja meg a csontoknak. A C. kezelése a gümőkórnak általános kezelésén kívül a beteg góc kitakarításából áll. Ezzel megakadályozhatjuk, hogy a betegség a szomszédos izületet fertőzze.

Csontgyuladás *(ostitis)*, így nevezik a csontvelőgyuladás (osteomyelitis) ama formáját, midőn a folyamat a szivacsos csontállományból indúl ki, l. *Csontvelőgyuladás.*

Csonthamu *(fehér spódium)*, a csontoknak levegőn való hevítése által nyerik; a szerves vegyületek elégnek és a szervetlen alkatrészek a csont eredeti formáját megtartva, visszamaradnak. Szétdörzsölve fehér por, amely 73—84% bázikus foszforsavas meszet, 2—3% foszforsavas magnéziát és 4% fluorkalciumot tartalmaz. Nagyban Dél-Amerikában állítják elő, ahol a húskivonatgyártáskor visszamaradó csontokat fűtőanyagnak használják. A C.-t foszfor, foszforsav, tejüveg (csontüveg), mázak, csontporcellán v. angol porcellán, műtrágya (nyersen v. szuperfoszfát alakjában), üzőkemencék és tisztítóporok készítésére használják.

Csonthártya *(periosteum*, l. a *Csontváz* czikk *II. képmellékletén, 11. ábra)*, a csontokat borító kötőszöveti hártya, mely a különböző csontokon, sőt az egyes csontok különböző helyein rendkívül eltérő vastagságú. Legvastagabb s legfeszesebben van rögzítve izmok és inak tapadási helyein, továbbá ahol szalagok függnek össze vele. Két rétege van; a belső sok rugalmas rostot tartalmaz, a külső vastagabb, vérerekben gazdag, kötőszöveti kötegek által átszőtt. A belső rétegnek a csont felszínén fekvő rétege csontképző (osteoblastikus) sejteket tartalmaz (cambium-réteg), mely a csontok vastagsági növekedését tartja fenn. A csonthártyából jövő erek tartják fenn jórészt a csontok táplálkozását, úgy hogy a csonthártyájától megfosztott csont elhal, míg a lehántott csonthártya új csontot képez.

Csonthártyagyuladás *(periostitis)*. A csontot fedő hártyának gyuladása, melyet néha erőművi behatás (ütődés, zúzódás), leggyakrabban fertőzés okoz. A fertőzés v. a környezetből kúszik a csonthártyára, gyakrabban a véráram közvetítésével jut a csonthoz. Gümőkór és bujakór gyakran váltja ki. Ritkább a genyesztő fertőző csirok okozta C. A gyuladt csonthártya duzzadt, megvastagodott, magában is, de különösen érintésre igen fájdalmas. E fájdalmak estefelé, éjjelre rendesen fokozódnak. A fertőző anyag minősége szerint a C. eredménye lehet: 1 hogy a gyuladás helyén fokozott mértékben történik csontfelrakódás (hyperostosis), 2. hogy genyedésbe megy át a fertőzés. Ennek magasabb fokaképen a csonton elhalás (nekrózis) fejlődhet, csak úgy, mint a csontvelőgyuladásnál. Nem ritkán ennek csupán kísérője a C.

Csonthártyalob, l. *Csonthártyagyuladás.*

Csontház (lat. *ossarium)*. A középkorban a temetőkben emelt olyan kisebb kápolnaszerű épület, melybe új sírok ásása alkalmával a temető

szentelt földében talált csontokat hányták. Mivel a régi temetők legtöbbször a templomok körül terültek el, a C.-at igen gyakran a templomhoz hozzáépítették; sőt vannak esetek, amikor a templom minden egyes külső gyámpillére közötti térség alul egy-egy kis C.-at fogadott magába.

1. ábra. Faouëti csontház.

Vannak azonban egészen különálló C.-ak is. A C.-ak gyakran apró ablaknyílásokkal birnak, hogy a belsejükben felhányt csontokat kívülről látni lehessen. Ilyen pl. az *1. ábrában* látható faouët-i

2. ábra. Jáki csontház.

(Franciaország) C., mely a templomnak támaszkodik, ablakokkal áttört oldala pedig a temetőre néz. A magyarországi C.-ak különálló épületek, rendesen köralakú alaprajzzal és egy kis apszissal (Szakolcza, Selmeczbánya), v. mint a jáki: négykarélyú alappal (l. a *2.* és *3. ábrát).*

Csontheg, l. *Csonttörés.*

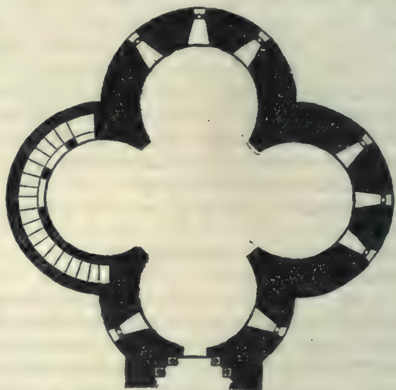
Csonthegy, 351 m. magas hegy Kolozs vármegyében, Kolozsvártól félórányira, Szamosfalva és Pusztaszentmiklós közt; e hegy és a Borzashegy nyúlványának összeszögellésében, a patai út tövében, több forrás fakad a hegy alapját képező tályagból, melyből a sót folyton kilúgozza. Egyik bővizű sósforrás hőfoka 20·3° C. s ez tükörfürdővé van átalakítva; a Kornis- és Esterházy-forrás hideg sós ásványvizek 10·5° C. hőfokkal.

Csonthéj, l. *Csonthéjas termés.*

Csonthéjas bogyó (növ., *acinus)*, az aprószemű és dúsabb virágzatból eredő, külsőleg a bogyóhoz hasonló csonthéjas termést (l. o.) rendesen C.-nak nevezik. Ilyen van a bodzafának, borzagnak, babérnak, a varjútövisnek stb. Az igazi bogyótól a belső csontburok különbözteti meg.

Csonthéjas gyümölcs (növ.), l. *Csonthéjas bogyó* és *Csonthéjas termés.*

Csonthéjas termés (növ., *drupa)*, húsos és fel nem nyíló, kétrétű termésfajta; külső rétege húsos, a belső rétege (endocarpium) pedig fás vagy

3. ábra. A jáki csontház alaprajza.

csontkeménységű burok (putamen, *csontburok)*, s a magvat ez zárja. Ilyen a termése a diófának, a mandolaféléknek (szilva, barack), somnak, olajfának stb., melyeket éppen ezért csonthéjas termésű fáknak is neveznek. Ezeknek a C.-e gyakran *magbaváló* v. *magvaváló* (eredetileg «csonthéja váló»), ha megérve a két réteg szépen elválik egymástól, v. duránci, ha a gyümölcs húsa meg a csontburok szoros összefügésben marad.

Csontképlés *(osteoplastika)*, helyesen: csontalkotás, csontpótlás, csontátültetés (l. o.).

Csontkinövés, ennek számtalan oka lehet; a gyermekkorban a kéz és láb ujjperceinek tuberkulózisa is ilyen kinövésekben (spina ventosa, l. o.) nyilvánulhat meg.

Csontkorszak. Némely neolitkori telep kultúrrétegében a csonteszközök óriási tömege mellett csak néhány kőeszköz fordult elő, vagy egyáltalán nem is észleltek ilyeneket. Ezen a megfigyelésen alapultak azok a törekvések, amelyek egy C.-ot igyekeztek az őskor fejlődésmenetébe beilleszteni. A csontszerszámok túltengő használata azonban csak helyi jelenség, amely egyes vidékeken a szerszámnak alkalmas kő hiányában leli magyarázatát s nem nyujt elég alapot arra, hogy

a kőkort megelőző csontkor létezését feltételezzük. Annyival kevésbbé, mert a régibb kőkor elejéről még semmi nyoma sincs a csont használatának s nagyobb jelentőségre csak a korszak vége felé, az ú. n. magdalenien időben emelkedett a csont használata. L. *Őskori csontszerszámok.*

Csontláda, l. *Csontüszkösödés.*

Csontlágyulás *(osteomalacia, ostitis malacissans, mollities ossium),* aránylag ritkán előforduló betegség, mely a törzs és a végtagok csontjainak ellágyulásából áll. Az ellágyult csontok mészsótartalma a normálisnak majdnem a felére csökken. A betegség maga krónikus lefolyású s leginkább az asszonyokat támadja meg; igen gyakran szerepel a terhesség mint kiváltó momentum; a már fennálló C. is rosszabbodik a terhesség idején (puerperalis osteomalacia). Legtöbbnyire az izom- és idegrendszer zavaraival kezdődik; fájdalmak lépnek fel a medencében, a keresztcsont tájékán (puerperalis C.-nál), avagy a gerincoszlopban és a mell csontjaiban; az egyes idegek (ischiadicus) nyomása fájdalmas; majd korán feltünik a csipőágyék-izom (musculus ileopsoas), valamint a comb közelítő izmainak (l. *Végtagok)* gyengesége. Emiatt a járás is ingadozó, sajátságos lesz. A betegek gyakran a gerincoszlop elgörbülése s a medence, combcsontok összehajlása miatt alacsonyabbak lesznek; a medence jellemző összehorpadása belső vizsgálatnál feltünik. Súlyos esetekben az elváltozások igen nagy fokot érnek el, a végtagok csontjai elhajlanak, eltörnek, majd ismét összeforrnak anélkül, hogy ez különösebb fájdalmakkal járna; egyes esetekben a csontok oly hajlékonyak lesznek, mint a viasz. A betegek végleg elgyöngülnek s a halál tüdőgyuladás vagy a keletkezett fekélyek miatt vérmérgezés alakjában vet véget szenvedéseiknek. A C.-t jellemzi, hogy a csontokban a sóknak, a csontföldnek mennyisége megcsökken, mig az organikus osteoid állomány felszaporodik. A csöves csontokban a velőüreg kitágul, a szivacsos állomány pedig durvább szövedéket mutat. Súlyos esetekben a csontokból nem marad egyéb vissza, mint egy hártyás, a csonthártya által beborított zsák, melyben a régi csontszövetnek csak nyomait találjuk. A csontvelő bennök a legtöbb esetben intenziv vörös (osteomalacia rubra), néha sárga (osteomalacia flava). A C. néha foszforadagolásra kitünően gyógyul, néha azonban a legerélyesebb foszforkúra is hatástalan marad. Ilyenkor Fehling ajánlatára a castratio, a petefészek kiirtása kerülhet szóba, mely legtöbbnyire meg is hozza a kivánt eredményt.

C., az *állatokban* az angolbetegséghez hasonló, azzal néha ugyanegy állományban megjelenő csontbántalom, mely az anyagforgalom zavara következtében nagyjában hasonló körülmények között fejlődik ki, mint az angolbetegség, továbbá bőven tejelő vagy vemhes tehenekben, ha nem történik gondoskodás megfelelő mészsót tartalmazó takarmány etetéséről. Főképen tehenekben, kecskékben és sertésekben, még pedig nem ritkán járványosan fordul elő. Ellentétben az angolbetegséggel, a csöves csontok izületi végeinek megvastagodása nem észlelhető, gyakoribbak azonban a csonttörések és kallusos csontkinövések, főleg a medencecsontokon, a lábak csöves csontjain és a bordákon, mely utóbbiakon könnyen kiérezhetők. Az orvoslásra hasonló elvek irányadók, mint az angolbetegség esetén.

Csontlikacsosság a. m. osteoporositás, l. *Csontsorvadás.*

Csontliszt. Valamennyi foszfortrágyaféle között ez a legrégibb. Legelsőben Angliában használták. A csontok természetes állapotjukban trágyázásra alkalmatlanok, mert a bennük levő zsír elkorhadásukat gátolja, ez okból a csontokat zsírtalanítani kell, amit gyárakban gőz segélyével végeznek. Kicsinyben a zsírtalanítás sohasem tökéletes és ezért nem célszerű a gazdaságban összegyülemlő csontokból C.-et késziteni. Az ilyen C. hatása csekély. A C. gyári készítésénél a zsírtalanított C.-et enyvtelenítik, mert enélkül nem lehet megőrleni, ami pedig okvetlen szükséges, mert minél finomabb a C., annál gyorsabb a hatása, amiért is a C. értékét finomsága határozza meg. A C. legbiztosabban hat a könnyebb talajokon, így a homokon és a homokos vályogon. Itt többet ér a szuperfoszfátnál, melynek vizben könnyen oldódó foszforsava az altalajba mosatik, minthogy a laza talajok abszorbeáló képessége csekély. Közép kötött és kötött talajokra ma már nem használnak C.-t, hanem inkább szuperfoszfátot vagy Thomas-salakot. A C.-et különben nagy mennyiségben dolgozzák fel C.-szuperfoszfáttá. A C.-ből egy katasztr. holdra 100—200 kg. szükséges. Egyenletesen kell elszórni és azután alászántani v. boronálni.

A *C.-et mint takarmányt* etetésre oly mészszegény (többnyire nedves, lápos, tőzeges) vidékeken használják, hol a marha csontporhanyóságban szenved. Újabban azonban inkább precipitált foszforsavas meszet adnak az állatnak. Ez a mész enyvgyárakban készül, a csontok ásványi alkatrészeit sósavban feloldják, azután mésztejet adnak a sósavhoz, mely a csontalkatrészeket poralakban kiválasztja. Egy nagy marhára egy evőkanálnyi (30—50 g.) C.-et számítanak s azt a kissé megnedvesített takarmányra hintik, borjunak 10—15, malacnak és báránynak 5—10 g. adható.

Csontmadár *(Ampelis garrulus* L., *Bombycilla garrula* L.), l. *Selyemfark.*

Csontmetszés *(osteotomia),* l. *Csontátvésés.*

Csontmunkák, marha-, ló-, szarvas-, nyúl- és libaszárny-csontból készült árúk. A csontokat kifőzik, fehérítik és csontfűrésszel és bárddal darabolják. A megmunkálás fűrészelés, reszelés, fúrás, vésés, esztergályozás segítségével történik. A csiszolást és fényesítést üvegpapirral, tajtkővel, v. mész és szappan segítségével eszközlik. A festéshez anilin-színeket használnak: festés előtt a csontot zsírtalanítani kell. A maratást tömény kénsavval végzik. A C.-hoz tartoznak tágabb értelemben az elefánt-C. is. A szarvascsont finom és fehér, jobb árúkat, zongorabillentyűket stb. készitenek belőle. Nyúlláb-csontból és libaszárnycsontból vadhívók és madársipok készülnek. A geislingeni, württembergi és nürnbergi C. híresek. V. ö. *Andes,* Die Bearbeitung des Horns, der Knochen etc. (Wien 1885).

Csontolaj v. *állati olaj* (szarvasszarvolaj, *oleum animale fotidum).* Nitrogéntartalmú organikus anyagok (csont, porc, szőr, bőr, stb.) száraz desztil-

lációja útján készül. Sötét koromfekete, rendkívül kellemetlen szagú, kátránysűrű folyadék, mely igen sok vegyület elegye; különösen a piridin- és kinolin-bázisok okozzák átható szagát. Használják állatok különféle bőrbetegségei ellen. A belőle óvatos desztilláció útján készülő *oleum animale aethereum Dippeli* színtelen v. sárgás, áthatószagú folyadékot régebben gyógyszerül alkalmazták.

Csontos (azelőtt: *Kosztrina),* kisk. Ung vm. bereznai j.-ban, (1910) 1202 rutén lak., vasúti állomás, távíróhivatal; u. p. Nagyberezna.

Csontos csukák *(Lepidosteidae,* állat), a vérteshalak *(Ganoidei)* rendjébe, a csontos vértesek *(Holostei)* alrendjébe tartozó halcsalád. Az idetartozó halak testét nagy zománcpikkelyek fedik; vázuk egészen csontból áll; csigolyáik hátul homoruak, elől domboruak; fogaik kúpalakuak; alsó sörényúszójuk egyszerű; egy vagy két felső sörényúszójuk van. Első képviselőik a devonban jelennek meg s az ekkor élő fajok egészen a liaszig heterocerk (l. o.) kormányúszójuak voltak, később a homocerk (l. o.) kormányúszójuak száma gyarapodik. Ma csak egy neme *(Lepidosteus)* él s ennek heterocerk a kormányúszója. A Lepidosteus nemből 3 élő faj ismeretes; hosszuságuk meghaladja az 1 métert s mindnyájan Észak- és Közép-Amerika édesvizeinek legfalánkabb ragadozói közé tartoznak. Legközönségesebb a *kaimánhal* (l. o.).

Csontosfalva, kisk. Abauj-Torna vm. kassai j.-ban, (1910) 261 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Hernádcsány.

Csontos halak *(Teleostei),* a halak osztályának egyik rendje, csontos belvázzal; valódi pikkelyekkel fedett, ritkábban csupasz vagy nagy csontlemezekkel födött testtel; bojt- vagy fésüforma és leggyakrabban fedővel borított kopoltyúkkal. L. még *Halak.*

Csontoshegy, Felsőhámorhoz tartozó puszta Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1900) 401 lak.

Csontosi *János,* bibliográfus, szül. 1846 okt. 26. Eperjesen. 1869-ben pappá szentelték, de a papi pályát rövid idő mulva elhagyta. 1875-ben a Nemzeti Muzeum könyvtárához segédőrnek nevezték ki; 1883. a Magyar Tud. Akadémia lev. tagjául választotta. 1890-ben áthelyezték a budapestvidéki tankerületi főigazgatósághoz, ahol jelenleg is működik. Bibliográfiai cikkein kívül megjelent művei: *A Konstantinápolyból visszaérkezett Korvin-codexek* bibliográfiai ismertetése (Budapest 1877); *Ismeretlen magyar codex,* herceg Lobkovitz Mór raudnici könyvtárában (1879); Auswärtige Bewegungen auf dem Gebiete der Corvina-Litteratur (1879); *A budapesti országos könyvkiállítás latin kéziratai* (1882); *Mátyás király és Beatrix királyné arcképei Korvincodexekben* (1889); *II. Ulászló királynak ajánlott ismeretlen latin codex a konstantinápolyi Eszki-Szerájban* (1889).

Csontosnyelvű halak *(Osteoglossidae,* állat), a nyiltúszóhólyagú csontos halak *(Physostomi)* alrendjébe tartozó halcsalád. 3 nembe tartozó 5 faja ismeretes, melyek mindnyájan nagy termetüek és a trópusok édesvizeiben honosak. Legismertebb az édesvizek legnagyobb hala: az *arapaima* (l. o.).

Csontosodás, l. *Csont.*

Csontpók, népies elnevezés állatok végtagjainak ízületein idült torzító gyuladás következtében keletkező megvastagodások és kidudorodások megjelölésére. L. *Csánkpók.*

Csontporcellán *(angol porcellán, puha porcellán, pâte tendre naturelle).* A csontporcellánt 1745 óta főképen csak Angolországban gyártják és ólmos, a kemény vagy földpátos porcellánnál könnyebben megkarcolható máza miatt puha porcellánnak mondják. A C. kaolin-ból (china clay), kvarcból (tűzkő, flint), cornish stone-ból és csonthamuból (égetett ökörcsont) készül. A lemért anyagokat vízzel finomra őrlik és a szűrés és sajtolás után előállt anyagkeverékből gipszmintákban készítik a tárgyakat. A száraz tárgyakat tokban égetik, annyira, hogy a biscuit már áttetsző és likacstalan lesz, ezután mázolják és másodszor alacsonyabb hőfoknál újra égetik. A mázt földpátból v. cornish stoneból, kvarcból, boraxból, ólomfehérből és krétából készítik. A C.-t alacsonyabb hőfoknál égetik, mint a kemény, földpátos porcellánt, így tehát előállítása olcsóbb. A C. nem oly kemény és tartós, mint a földpátporcellán, de előnye, hogy szép fehér és vékonyfalu finom tárgyak készítésére igen alkalmas.

Csontrák, l. *Rák.*

Csontrendszer, l. *Csontváz.*

Csontsejtek, l. *Csont.*

Csontsorvadás *(csontatrophia),* a már normálisan kifejlődött csontszövet elpusztulása, amely történhetik a csontvelő megbetegedéseivel kapcsolatban, avagy anélkül (ez a tulajdonképeni C.). A csontszövet eltünése leggyakrabban az úgynevezett lacunaris resorptio révén történik, amikor is a Havers-csatornák, illetőleg a szivacsos csontállomány gerendáinak falában kiöblösödések (Howship-féle lakunák) keletkeznek, melyeknek fenekén speciális sejtfajták, az osteoklastok működése folytán a csontszövet felszivódik. Történhetik a csontszövet eltünése továbbá átfúró, perforáló csatornák által, melyek a csonthártyából vagy a csontvelőből kiinduló ereket tartalmaznak. A C. ezen két módjával szemben, amelyeknél a csontszövet szerves és szervetlen alkatrészei egyszerre pusztulnak el, mint harmadik módot a halisteresist különböztetjük meg, amelynél előbb tünnek el a sók, s csak aztán az organikus állomány. Tulajdonképeni, azaz egyszerű sorvadás lehet: 1. Nyomási sorvadás; amidőn valamely daganat, aneurysma stb. nyomja állandóan a csontot. 2. Általános, öregkori C. 3. Tétlenségi (inaktivitási) sorvadás; ezt látjuk pl. bénult végtag csontjainál. 4. Neurotikus, ideges alapon fellépő sorvadás; ilyent találunk a központi idegrendszer egyes betegségeinél, pl. hátgerincsorvadásnál. A C. ezen három utolsó formájánál a csontban levő üregek megnagyobbodnak a csontállomány rovására (osteoporosis); a megnagyobbodott üregeket csontvelő tölti ki.

Csontszén *(spodium).* Előállítják a csontoknak levegőtől elzárt térben való elszenesítése által. Azelőtt a cukorgyárakban a cukros levek szűrésére nagy mértékben használták, jelenleg inkább csak a cukorfinomítókban. Előállítása céljából a csontokat előbb zsírtalanítják (vízzel

kifőzik vagy benzinnel vagy szénkéneggel extrahálják). Az elszenesítés történhetik akképen, hogy az illó termékeket felfogják vagy pedig úgy, hogy azokat is elégetik. Az első esetben az elszenesítést retortákban végzik, a második esetben egymás fölé borított vasfazekakban. Az elszenesített csontot erre a célra berendezett malmokban szemcsékké alakítják, ügyelvén arra, hogy porrá ne váljék, mert a poralakú C.-nek kisebb az értéke. A C. nagy mértékben képes színes folyadékokat elszínteleníteni, azonkívül bizonyos szerves és szervetlen anyagokat oldataikból abszorbeálni és értéke különösen attól függ, hogy mekkora a szintelenítő és abszorbeáló képessége. A C. abszorbeáló képessége használat következtében csökken, miért is bizonyos időközökben a C.-t «újra kell éleszteni». Az újraélesztés rendesen akképen történik, hogy a használt C.-t erjedni hagyják, azután híg sósavval extrahálják, kimossák és levegőtől elzárt térben kiizzítják. Ilyen módon 10—15-ször is lehet a spódiumot újraéleszteni. A cukorgyárakban már nem használható C.-t mesterséges trágyává dolgozzák fel. A C. minőségét 1. színéből, 2. porozitásából (hektolitersúly, nyelvhez való tapadás), 3. szemcsenagyságából, 4. szén- és homoktartalmából, 5. víztartalmából ítélik meg. L. *Állati szén.*

Csontszerszámok, l. *Őskori csontszerszámok.*

Csontszövet, l. *Csont.*

Csontszú *(caries)*, l. *Csontgümőkór.*

Csonttályog, körülírt genyes beolvadása a csontvelőnek. A csontvelőgyuladásnál (l. o.) fejlődik úgy, hogy a vérbe kerülő fertőző csírák a csontvelőbe lerakódnak és abban gyuladást, genyedést okoznak. A C. rendesen a sípcsont felső részében, ritkán a combcsont alsó ízvégében fejlődik, majdnem kizárólag a serdülés korában. Nem ritka azonban, hogy a tályog a csontban eltokolódik, a gyuladás megnyugszik és évekig nyugodt marad a folyamat a csontban, hogy azután valami alkalmi okra (ütés, ugrás) a gyuladás újra fellobbanjon. A C. rendes lefolyása azonban az, hogy a folyamat az egész csontot átjárja, s a csonthártyát is gyuladásba hozza. A folyamat hevessége szerint, a csonthártya izgalmára csontburjánzás indul meg: a csont megvastagszik, a csonthártya különösen nyomásra érzékennyé válik. Ha hevesebb a gyuladás, a geny áttör a csonthártya alá, azt tályog alakjában leemeli (ú. m. a csontvelőgyuladásnál) és végül a bőrön át kitör. A C. felismerése a jelzett tüneteken kívül főleg a Röntgen-kép alapján lehetséges. Különös sajátsága az is, hogy a fájdalmak éjszaka rendesen fokozódnak, jóval hevesebbek, mint napközben. A C. *kezelése* a csont felvéséből, a tályogfal kitakarításából és az üregnek nyilt kezeléséből (alkalmas esetben plombálásából) áll.

Csonttan *(osteologia)*, a boncolástannak az a része, mely a gerinces állatok és az ember testének kemény részeit leírja. Ismeretének fontosságát már Hippokrates méltányolta, aki fiának Thessalusnak melegen ajánlotta a C. megtanulását. A rómaiaknál az orvosi képzés hiányosságának oka részben abban rejlett, hogy a tetemek szokásos elégetése miatt nem volt alkalom a C.-nak megtanulására. Azért Galenus tanítványait a római légiókkal Germániába küldötte, hogy ott ellenségeik tetemein tanulják meg a csontokat. A XV—XVI. sz.-ban, midőn emberi tetemeket boncolni és csontjaikat áztatni kezdették, a C. művelése fejlődésnek indult. 1480-ban Achellini felfedezte a kalapácsot és üllőt a dobüregben, Vesalius pedig a koponyacsontokat vizsgálta meg, Berengarius és Ingrassias az ikcsontot tanulmányozta, Fallopia a sziklacsonton tett felfedezéseket (Fallopia-féle csatorna stb.). Az embrio csontvázáról az első munkát Coyter Gáspár írta (XV. sz. végén). Mesterileg tárgyalja a C. *Henle* boncolástanában (1871).

Csonttelep, l. *Csontbreccia.*

Csonttetem v. *holttetem, csüdtetem*, e névvel a lovak végtagcsontjain előforduló csontkinövéseket szokták megjelölni, melyek a csonthártya gyuladása következtében jönnek létre. Oka külső erőművi behatás (ütés, tartós nyomás vagy vongálás), a gyuladás átterjedése a szomszédságról stb. A csonthibákról azt tartják, hogy öröklődnek, valószínű, hogy csupán a hajlamosság (hibás lábállás, testalkat) öröklődik. A végtagokon levő C.-ek tartós sántaságot, illetve munkazavart okozhatnak, ha oly helyen lépnek fel, ahol pl. valamely ízület működését akadályozzák, más esetekben azonban csak mint szépséghibák jöhetnek tekintetbe. Orvoslásukra csípős kenőcsöket (bliszter), tüzes vassal való égetést, huzamosabb időn át való masszálást szoktak használni. A sántasággal járó C.-ek eseteiben a fájdalmasság helyét beidegző ideg átmetszésével a sántaság megszüntethető.

Csonttifusz, hagymáz bacillusa okozta csontvelőgyuladás, mely elég gyakran csatlakozik a hasi hagymázhoz. Régebben C. névvel a súlyos hagymázos tünetekkel járó heveny csonthártyagyuladást jelölték.

Csonttörés, a csont folytonosságának megszakadása. Rendesen külső erőbehatás okozza, mely nagyobb a csont ellenállóképességénél és rugalmasságánál. Ritkább az az eset, amikor izomerő, hirtelen izomösszehúzódás okozza a törést. Rendesen csak az izom tapadásának lerepedését látjuk ily módon keletkezni (a térdkalács, a sarokbütyök lerepedése). Ha egyéb csontokon keletkezik C. külső erő behatása nélkül, ennek oka rendesen a csont betegségeiben keresendő (ú. n. spontán törések). Daganat, idegbaj, buja- és gümőkór, hólyagtömlő lehet az ilyen csontlágyulásnak okozója, egy mozdulatra, szinte észrevétlen törhetik el az ilyen csont. A törés foka igen különböző. A csontberepedéstől a teljes törésen át a szilánkos, dombos törésig az átmenetek egész sorát látjuk. A tört végek eltolódására a beható erőn és az izomhúzásokon kívül a törés irányának (haránt, ferde, spirális) is van befolyása. A gyógyítás és gyógyulás szempontjából legfontosabb a nyilt és a zárt, fedett töréseknek elválasztása. A nyilt törés veszélye abban rejlik, hogy a bőr sebén át genyesztő, fertőző csirok vándorolhatnak be a csontvelőbe és abban súlyos, az életet «vérmérgezés» útján fenyegető csontvelőgyuladást okozhatnak. Ezeknél a kezelésnek nemcsak a csontok kellő összeforrasztására, de elsősorban a

fertőzés távoltartására, illetve leküzdésére kell törekednie. Lister ép ezen nyilt töréseken mutatta be az antiszeptikus sebkezelés áldásait. A törés gyógyítására a tört végeket kellő módon össze kell illeszteni (coaptatio), nyujtással és ellennyujtással az izmok ellenállását leküzdjük és kézfogásokkal a tört végeket egymáshoz illesztjük (ha kell, bódulatban). Nehezebb az így összeillesztett csontvégeknek helybentartása, amit bizonyos töréseknél keményedő gipszkötéssel v. sinekkel, egyes töréseknél (különösen az izülethez közel eső töréseknél) azonban csak állandó nyujtókötéssel, bizonyos esetekben csak csontvarrattal v. szögezéssel érhetünk el. Az izülethez közel eső törések azért is igényelnek különös gondot, mert az izület merevsége lehet a rossz csontforradás eredménye. Az ilyen eseteket legcélszerűbb oly helyen (kórház) kezelni, ahol állandóan ellenőrizhetjük a törés gyógyulását a Röntgensugarak segélyével. A csont gyógyulása *csontforradás, csontheg* (callus) segélyével történik, mely részben a csontvelő, részben a csonthártya felől képződik. A csontalkotó sejtek (orteoblastok) a két tört vég felől burjánoznak, míg végül kívül gyűrű alakjában veszik körül a két tört darabot, a velő felé pedig frissen képződött sejtekből összekötő híd alakult. Ezen sejtek közé rakódik le lassanként a mész, ami a friss forradás megszilárdulását okozza. A kezdetben mindig fölös mennyiségű forradás lassanként (hónapok — évek során) beilleszkedik a csont rendes szerkezetébe; fölösleges részei felszívódnak, egyes részei lemezekké tömörülnek — a kezdetben orsóalakú duzzanat formájában tapintható forradás visszafejlődött. Rendes viszonyok között a C. megszilárdulásához (a csont nagysága szerint) 2—8 hét szükséges. Ez azonban nem annyit jelent, hogy a törött testrész egyúttal működésképes is. A működéscsökkenés oka egyrészt magában a törést kisérő lágyrészsérülésekben keresendő, másrészt azokban a viszonyokban, melyek közé az ilyen törött végtagot kénytelenek vagyunk helyezni. Az izmok, inak, izületek több-kisebb merevsége a nyugalmi, rögzítő kötésnek eredménye. Ezeket csak hosszabb ideig folytatott gyakorlat, fürösztés, masszázs fogja megszüntetni. A modern töréskezelés azon van, hogy kezdettől fogva küzdjön a törést kisérő működési zavarok ellen; e célt szolgálják a nyujtókötések; az alsó végtag töréseinél az ú. n. járókötések vagy járógépek; ezek a járást azzal teszik lehetővé, hogy a testsúlyt a törés fölé eső valamely csontbütyökre helyezik. Ezzel a törés helye fölszabadul a testsúly nyomása alól. Gyenge, elsatnyult betegeken, de egészségeseken is, ha a csontvégek közé lágyrészek ékelődtek, a forradás nem bir kifejlődni, a csontvégek ilyenkor v. csak szalagosan egyesülnek, v. egyáltalán nem forrnak össze, amikor lötyögő álizület fejlődik (pseudarthrosis).

Csonttörő sas, l. *Réti sas.*

Csonttrágya, l. *Csontliszt.*

Csonttuberkulózis, l. *Csontgümőkór.*

Csonttúltengés a. m. csonthypertrophia, l. *Hipertrofia.*

Csonttürkisz (ásv.), ásatag ősemlős állatok, nevezetesen pedig a masztodon, a mammut és a dinotherium fogaiból utánzott türkisz, mely újabb időben igazi türkisz helyett kerül kereskedésbe és használtatik drágakőnek.

Csontüszkösödés a. m. csontelhalás, csontnekrozis; a csonthártya, de méginkább a csontvelő gyuladásos megbetegedéseivel kapcsolatban szokott bekövetkezni. Az elhalt csontot a környezet burjánzása folytán csakhamar egy csontos tok veszi körül (csontláda, capsula sequestralis). Jelenségeit l. *Csontvelőgyuladás.*

Csontüveg v. *tejüveg,* fehér áttetsző porcellánszerü üveg, melyből lámpaernyőket, vázákat stb. készítenek; ily célra használják az alabastromüveget is, melynél azonban a C. fehérebb, átlátszatlanabb. A C. v. ólmos, v. kalciumüveg lehet, melyhez 10—25% égetett csontot v. égetett guánót (kalciumfoszfát) kevernek. A foszforsavas kalcium magas hőfoknál teljesen oldódik az üvegben, de lassu lehüléskor, tehát kidolgozás alatt, mikor az üveget többször felmelegítik, újból kikristályosodik és fehérré, átlátszatlanná teszi az üveget. A C.-hez hasonló tejüveget különben ónoxiddal és újabban aluminiumoxiddal is előállítják. L. *Kryolithüveg.*

Csontvar a. m. callus (l. o.), l. még *Csonttörés.*

Csontvarrat v. *varrat*(sutura), 1. a csontoknak egymásba illő csipkék általi mozdíthatatlan egyesülése. Ilyen varratokat találunk a koponya csontjai között. Álvarratoknál (sutura spuria) elvékonyodott csontszélek illeszkednek össze, illetőleg egymásfölé, mint a hal pikkelyei; ilyent találunk pl. a halántékcsont pikkelye és a szomszédos csontok között. Az egyes varratokat, l. *Koponya.* A varratok később, a koponya növésének befejeztekor, kezdenek összeforradni; ha a a fejlődés korai szakában történik ez, akkor a koponya szűk marad (craniostenosis), ami természetesen a szellemi élet kifejlődésére is hatással van. Ha csak egyes varratok forradnak össze, akkor a koponya fejlődése rendellenes lesz, s különböző torzkoponyák fejlődnek ki.

2. *C.*, eltört vagy átültetett csontok rögzítése varrat segítségével. A varráshoz rendesen ezüst- vagy bronz-aluminium sodrony szolgál (ritkán selyem vagy catgut), melyet a csonton fúrt nyílásokon vezetünk át és bogozunk kellő módon. Újabban a varrat helyett a csonthoz erősített pántokat, melyeket srófok rögzítenek, vagy különböző szerkezetű srófos rögzítőkészülékeket is használnak a varrat helyett. Ugyancsak a C. pótlására való a két csontvelő üregébe illesztett szögalakú csontdarab. A C. friss törések közül csak azoknál szükséges, amelynek tört végeit más eljárással összeforrasztani nem lehet. Szükséges ott, ahol az összeforrás helyett álizület fejlődött a törés helyén; végül ott, ahol átültetett csontdarabot kell biztosan rögzíteni az új helyén.

Csontváz *(ossa, skeleton,* l. a *mellékelt két képet),* a test kemény váza, mely a lágyrészek leáztatása (maceráció), vagy elrothadása után visszamarad. Latinul, illetőleg görögül *sceletus* vagy *skeleton* a neve, ami állítólag a combcsonttól, mint legnagyobb csonttól (σκέλος), vagy leszáradt mumiáktól (σκελέω annyi mint száradok) származik. Vízben kiáztatott s klórmésszel megfehérített csontok, ha dróttal vagy

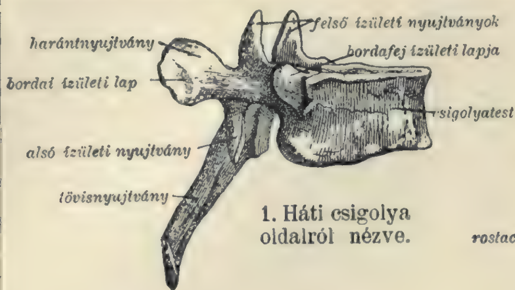

«Csontváz» cikkhez.

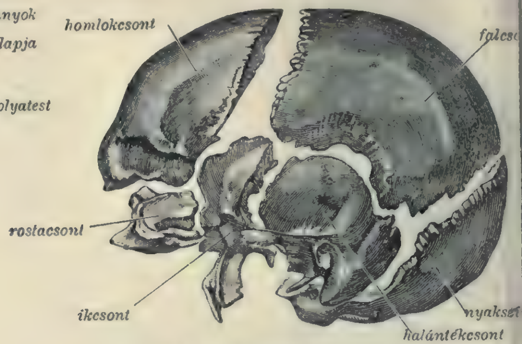
SONTVÁZA I.

1. ábra. Elölről nézve.

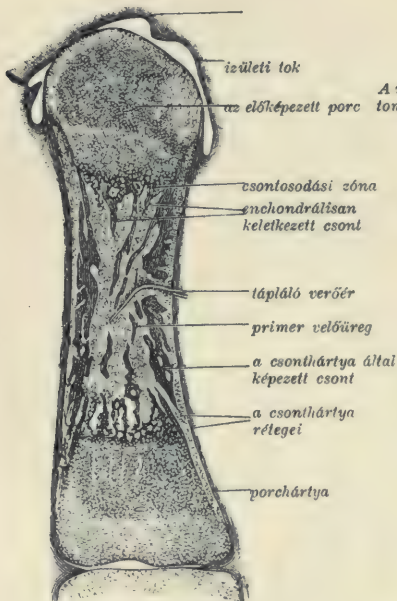
2. ábra. Hátulról nézve.

1. Háti csigolya oldalról nézve.

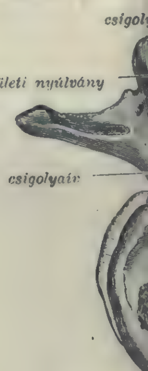
2. Az agykoponya csontjai.

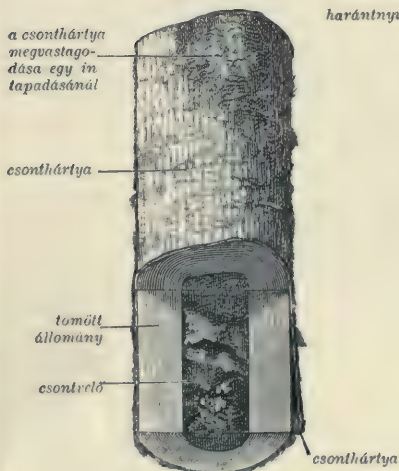
5. Fejlődő csövescsont.

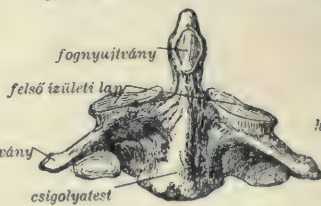
6. A combcsont felső vége; látható a szivacsos állomány gerendáinak elrendeződése.

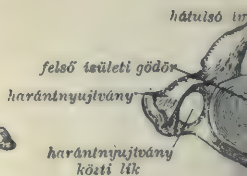
7. Ágyé

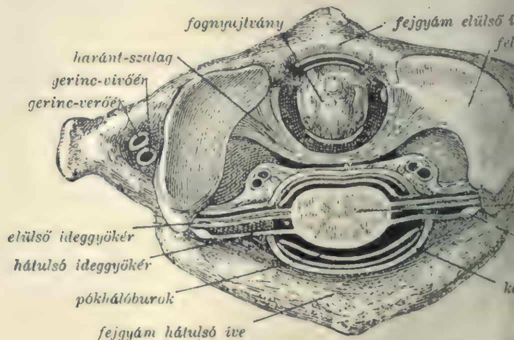
11. A combcsont testének szerkezete.

9. Második nyakcsigolya (epistropheus), elülről nézve.

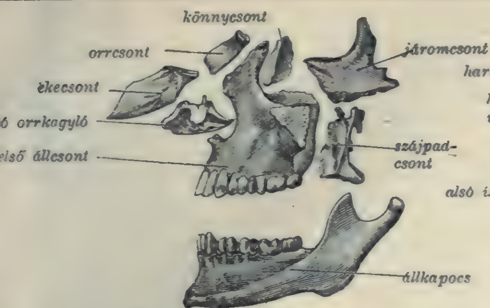

10. Első nya

12. A felső két nyakcsigolya, az átmets gerincvelővel.

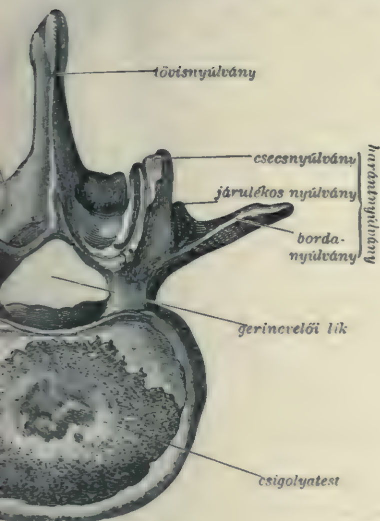
«Csontváz» cikkhez.

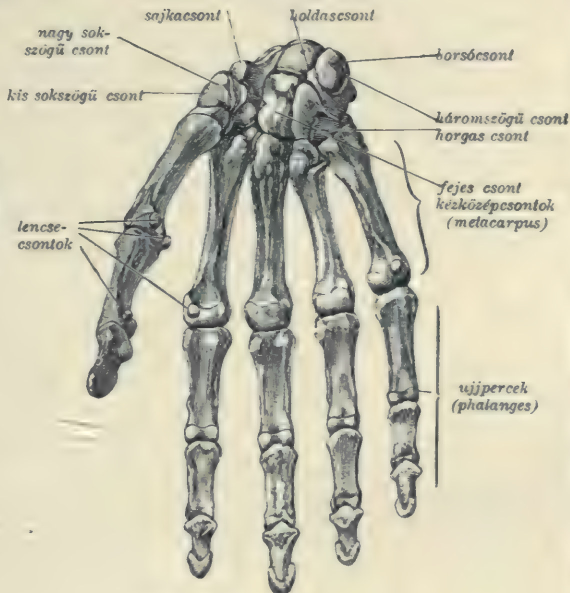
3. Az arckoponya csontjai.

4. Nyakcsigolya felülről nézve.

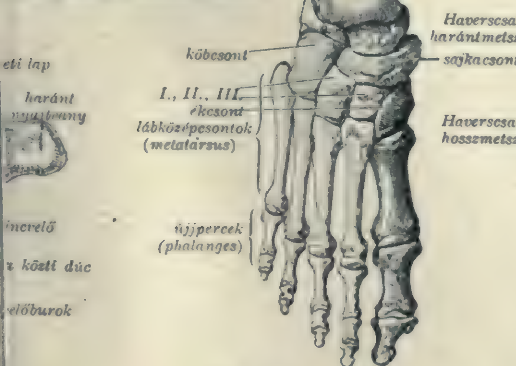
golya felülről tekintve.

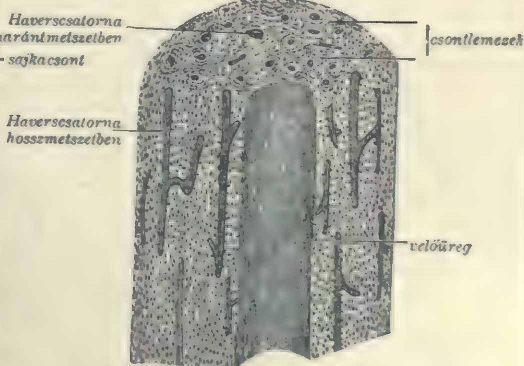
8. A jobb kéz csontváza a tenyér felől tekintve.

olya (atlas), felülről nézve.

13. A jobb lábfej csontváza.

14. A csont mikroszkópos szerkezete haránt- és hosszmetszetben.

gummikötelékekkel szabályszerüleg összefüzetnek, mesterséges C.-zá lesznek, melyen a C. viszonyai tanulmányozhatók. Ilyeneket használnak az orvosnövendékek, festők stb. a csontok tanulására.

Manapság könnyű jól összeállított és tiszta C.-ra szert tenni a boncolástani intézetekben, ahol a lágy részek leáztatására maceráló készülékek vannak s a csontokat a szolgák összefüzik, — de az ókorban máskép állott a dolog; akkor a hullák elégetése (pl. a rómaiaknál) vagy babona stb. miatt az orvosi kiképzés hézagosságának egyik okozója a csontok meg nem szerezhetése volt. Az alexandriai orvosi iskolában felállított C. olyan híres volt, hogy Galenus érdemesnek tartotta odautazni, hogy rajta tanulmányokat tegyen. A csontok a test súlyának körülbelől $^1/_6$—$^1/_7$-ed részét teszik. Friss állapotban (értve ez alatt a nem macerált csontokat) a C. a járulékos részekkel, úgymint csontvelő, porcok stb. együtt férfiban 8714, nőnél 5866 g. nehéz (Dursy). A képezéséhez járuló csontok összes száma középkorú egyénben 233, amiből a fejre 28, a törzsökre 51, felső végtagokra 74, alsó végtagokra 70 csont jut, ezek a következők:

1. A fej csontjai két részre oszlanak, ú. m. a koponya és az arc csontjaira. Koponyacsontok (l. *II. melléklet, 2. ábra)* a nyakszirtcsont, ékcsont, halántékcsontok, falcsontok és homlokcsont, az arc csontjai (l. *II. melléklet, 3. ábra)* a rostacsont, alsó orrkagyló, könnycsont, ekecsont, orrcsont, felső állcsont, szájpadcsont, járomcsont, állkapocs, hallócsontok, nyelvcsont; összefüggéstükkel l. *Fej.*

2. A törzs csontjai feloszlanak a gerincoszlop és a mell csontjaira; a gerincoszlopot a valódi csigolyák és az álcsigolyák (keresztcsont, farkcsont) alkotják, l. *Csigolya* és *Gerincoszlop;* a mellkast pedig a bordák és a szegycsont veszik körül (l. o.).

3. A végtagok övalakú részből állanak, amelyekből aztán a szabad végtag csontjai kiindulnak; a felső végtag övalakú részét a vállperec képezi, mely a lapockából és a kulcscsontból áll; szabad részei a felkarcsont, a singcsont, orsócsont, a kéztőcsontok (sajkacsont, holdascsont, háromszögű csont, borsócsont, nagyobbik sokszögű csont, kisebbik sokszögű csont, fejes csont és horgas csont), a kézközépcsontok és az ujjpercek (l. *II. melléklet, 8. ábra);* az alsó végtag övszerű része a medence (l. o.), szabad csontjai pedig a combcsont, térdkalács, sípcsont, szárkapocs, lábtőcsontok (ugrócsont, sarokcsont, sajkacsont, a 3 ékcsont és a köbcsont), a lábközépcsontok s a lábujjpercek (l. *II. melléklet, 13. ábra).* L. *Végtagok.*

Csontvelő (l. a *Csontváz* cikk *II. képmellékletén, 11. ábra : medulla ossium)* kétféle van: sárga és vörös. Az embrióban minden C. vörös, később a hengeres csontok velőüregében a vörös C.-be zsír rakódik le, sárga C.-vé alakul, míg a szivacsos csontokban megmarad a vörös C. Az aggkorban a sárga C. kocsonyásan degenerál, s áttünő, nyálkás, kocsonyás C.-vé lesz. A C. vázát egy vékony, szakadékony kötőszöveti hálózat képezi, melyben ú. n. velősejteket, specifikus, a vér alakelemeivel viszonyban lévő sejteket — és a sárga C.-ben, még pedig túlnyomó nagy számban, zsírsejteket találunk. A vörös C.-ben a kötőszöveti hálózat, verő és vivő erek, idegek közti részeket igen sok, tág hajszálér tölti ki, amely körül a C. specifikus sejtjei rendeződtek el. Ezen specifikus sejtek, a C. parenchymás sejtjei, három tipusba oszthatók: 1. a fehér vérsejtekkel rokon sejtek, 2. a vörös vértestekkel rokon sejtek, s 3. óriás sejtek (megakaryocyta). A vörös C. rendkívül fontos fiziológiai szereppel bír: a vér alakelemeinek képzése folyik benne, a méhen kívüli életben a vörös C. az egyetlen szerv, amelyről biztosan tudjuk, hogy vörös vértesteket is képez. Működésének részleteit l. *Vérképzés.*

Csontvelőgyuladás *(osteomyelitis),* a csontok velőüregében lefolyó gyuladás, melyet fertőzés okoz. A fertőzést okozó mikroorganizmusok és a kiváltott gyuladás lefolyása szerint heveny és rögzött C.-t különböztetünk meg. *A heveny C. okozói* lehetnek az összes, genyedést okozó hasadó gombák, — közülök gyakoriság dolgában első helyen áll a staphylococcus csoportja. Ezek a gombák vagy közvetlenül (sérülés, nyilt csonttörés, csontműtét) jutnak a csontvelőbe, vagy oda a vérárarm útján kerülnek. Utóbbi a régi észlelők ú. n. önkéntes (idiopatikus) C.-a, amely különösen a serdülő korban gyakori. A csontvelőbe való letelepedés előtt a fertőző csirok a vérben keringenek, ahova valamely lokális fertőzött gócból (gyakran a mandulákból) kerülnek. Már a vérben való keringés, de meg a letelepedés után igen heves láz, nem ritkán hagymázos állapot lepi meg a beteget. Majd a gyuladás fokozódásával megduzzad a végtag, fájdalmak jelentkeznek a beteg csontban. A geny a csont kérgén át a csonthártya alá tör át, azt a csontról leemeli, majd ha idejekorán orvosi segítség nem jő, utat tör magának a lágyrészek közé és kiterjedt tályogokat okoz, amelyek szerencsés esetben a bőrt is áttörik és így kiürülnek. Kevésbbé szerencsés végződésű esetben a vérbe kerülő méreganyagok elárasztják a szervezetet és *vérmérgezés* oltja ki az életet. A csontvelő pusztulásán kívül a gyógyuláshoz vezető esetekben rendesen a csont is elhal a méreghatás folytán. Ezt az elhalt csontot a körülötte újra növő csont (csontláda) beborítja. E csontládán támadó nyílásokon át ürül az üszkös csont körül egyre képződő geny, mely azután a bőrön levő sipolyokon át távozik a testből. Ez a genyedés addig tart, amíg az elhalt csont ki nem ürült. Beavatkozás nélkül rendesen csak apróbb szilánkok távoznak, míg az egész elhalt csontdarabot (sequestert) rendesen csak operációval sikerül eltávolitani. Ugyancsak operáció (feltárás, a fertőzött velő kikaparása) biztosítja a heveny C. első idejében is a gyógyulást. *A rögzött C.* lehet a hevenynek folytatása; rendesen azonban egyéb kórokozók (gümőkór, bujakór vagy sugárgomba) annak kiváltói. Ez is vezethet a csontvelő pusztulására, a csont elhalására. Kezdete azonban lappangó, lefolyása lassú, — kezelése nagyobbára operációt kíván.

Csontzsír. A csontok kifőzése által nyert zsír, mely általában egyéb állat-zsírok összetételéhez hasonló, de rendesen több oleint tartalmaz, miért

is hígfolyóbb, illetőleg könnyebben olvad, mint egyéb testrész zsírja. A csontok feldolgozásánál (csontlisztté és spódiummá) mellékterményül nyerik. Ismételt átolvasztással és szűréssel tisztítják. Dél-Amerikában, ahol a húskivonat-készítés nagy mennyiségben történik, a csontok zsírtalanítása is jelentékeny iparágat képez. A C.-t a marhafaggyú hamisítására használják. A friss csontokból nyert C.-ból jó kenőanyagot készítenek, a vén csontok C.-ját pedig a szappanfőzésnél használják fel.

Csónyik, egy szálfából vájt lélekvesztő.

Csopak, kisk. Zala várm. tapolczai j.-ban, (1910) 399 magyar lak., postahivatal, u. t. Balatonfüred fürdő. A Balaton közelében, szőllők közt fekszik; kedvelt nyaralóhely, Ranolder veszprémi püspöknek itt díszes nyaralója volt.

Csopea, község, l. *Csopoly.*

Csopey *László*, író és tanár, szül. 1856 okt. 1. Romocsaházán (ma Romocsafalva); a budapesti egyetemen matematikai és fizikai tanári oklevelet szerzett, emellett szorgalmasan ismertette fordításban a kiválóbb orosz írókat. 1879-ben a miniszterelnökség fordító osztályában orosz fordítónak alkalmazták, de 1892. a budapesti V. ker. főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak. 1887—1906-ig a Kir. M. Természettud. Társulatnak másodtitkára, a Társulati Közlöny és a Pótfüzetek társszerkesztője volt. Rutén-magyar szótárát az Akadémia 1881. a Fekésházy-jutalommal tüntette ki (megjelent 1883); a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából a rutén népiskolák számára szerkesztette a tankönyveket és vezérkönyveket (magyar nyelvtan, olvasókönyv, magyar történet). Fordításai közül említendők: *Orosz beszélyek* (Budapest 1882); Turgenyev, Költemények prózában (1884); u. a., Egy vadász iratai (1885); Tolsztoj Leó, Szebasztopol (1888). Természettudományi munkák fordításai: Przsevalszkij, Zájzánból Khámin át Tibetbe (1884); Krümmel, Az oceán (1888); Keller A tenger élete (1897). Kisebb dolgozatai folyóiratokban és lapokban jelentek meg.

Csopoly (azelőtt: *Csopea),* kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 292 oláh lak., u. p. Hátszeg, u. t. Bajesd. Mellette vezet el a római út, mely Boldogfalvánál ágazik ki D.-re a főútból s Krivadiánál a banyiczai vízválasztóra vezetve, a Csetátye Boli előtt tartott Petrozsénynek és így vezetett át a Vulkánhágón Bombesti romániai helységbe.

Csoport. 1. *A matematikában* a C. fogalma az egymással összetehető műveletek elméletében szerepel. Egymással összetehető műveletek, amelyek közül kettő-kettőnek egymásutánja eredmény szempontjából mindig helyettesíthető egyetlen harmadik ugyanolyan természetű művelettel. Ez utóbbi művelet a két első összetételének eredménye, röviden *szorzata.*— Ilyen műveleteknek bizonyos adott sora akkor *C.*, ha az adott műveletek közül kettő-kettőnek szorzata minden esetben megint csak olyan művelet, amely az adottak között benfoglaltatik. Nevezetes C.-ok a *substitutió-C.-ok* és *transzformáció-C.-ok*; az előbbiek az algebrai egyenleteknek ú. n. Galois-elméletében, az utóbbiak a differenciál-egyenletek elméletében birnak kiváló fontossággal.

2. *C.* (grup), *a geologiában* az újabb nemzetközi nomenklatura szerint a legmagasabb sztratigrafiai, vagyis réteg-telepítési egység, melybe ama rétegek összessége tartozik, melyek egy geológiai korszakban rakódtak le. A C. mint sztratigrafiai fogalom megfelel a geológiai érának, mint kronológiai fogalomnak.

3. *C.* a *lovasságnak* egy alakzata, amelynél kisebb csapatrészek lovasai a szabályszerű beosztást mellőzve, hidakon v. nehezen járható terepen annyira széjjel mennek, hogy a lovak jobban és szabadabban vezethetők legyenek s így az átjutás gyorsíttassék.

4. *C.* alatt a *tőzsdén* bankároknak és bankoknak szövetkezését értik egyes pénzügyi műveletek keresztülvitelére. Különösen nagyobb állami pénzműveletekre alakulnak ily C.-ok, melyek közül nálunk a legismertebb a *Rothschild-C.*, mint amely a legújabb időkig szinte kivétel nélkül az összes nagyobb pénzügyi műveleteket végrehajtotta. E C. tagjai az S. M. v. Rothschild bankárcég Bécsben, a Magyar Általános Hitelbank Budapesten, a K. k. priv. österr. Bodencreditanstalt Bécsben, a Bleichröder bankárcég és a Disconto-Gesellschaft Berlinben, amely a berlini Rothschild-házzal áll szoros összeköttetésben. A berlini bankok fejlődésében végbemenő koncentrációs folyamat az ú. n. D-bankok C.-ját hozta létre, melynek tagjai: Deutsche, Darmstädter, Dresdner Bank és a Diskonto-Gesellschaft, mindmegannyi D kezdőbetüjű bankcég. A többi nevezetesebb C.-ok, melyeknek magyar bankok is tagjai, és melyek Magyarországon működni szoktak, az Unio-bank C. (ehhez tartozik a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank s a Magyar Jelzálog-Hitelbank), az Anglobank és a Länderbank C. (mindkettőnek tagja a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank). Ez állandó C.-okon kívül alakulnak alkalmi C.-ok is, sőt igen nagy üzleteknél mind egyesülnek is. Ez történt a valutaműveletek végrehajtásánál, amikor az összes pénzintézetek egy nagy C.-ban egyesültek.

5. *C.*, a büntetőjogban, l. *Csoportosulás.*

Csoportbér, l. *Munkabér.*

Csoportelmélet. A C. az újabb matematikának az az ága, amely a csoportok tulajdonságaival és az összes lehetséges csoportok meghatározásával foglalkozik. A C.-nek legnevezetesebb alkalmazása az algebrai egyenleteknek ú. n. Galois-elmélete.

Csoportfőnök, a cs. és k. közös hadügy-, valamint a m. kir. honvédelmi minisztérium több ügyosztálya által képezett ügycsoport élén álló magasabb rendfokozatu törzstiszt v. tábornok, illetőleg miniszteri tanácsos.

Csoportkép, több ember arcképe egységes képpé formálva. A németalföldi festők voltak az elsők, akik a *C.*-t magas művészi szinvonalra emelték, s azzal tudtak ily műveikbe életet juttatni, hogy benső összefüggést teremtettek az egyes alakok közt, vagy valamely cselekmény szereplőivé tették azokat. Így pl. *Rembrandt, Éjjeli őrség* címen ismert képe voltaképen *C.*, a mester az ábrázolt alakokat cselekvés közben mutatja be, amint céhtanyájukról éppen kivonulnak. Kivált városok, céhek, lövésztársaságok,

kollégiumok vették igénybe az arcképfestés e nemét.

Csoportos balesetbiztosítás és *életbiztosítás*, l. *Biztosítás*.

Csoportosulás, embereknek határozatlan számban összegyülését, térben és időben egyesülését C.-nak, az ekként összegyült embertöbbséget csoportnak (turba) nevezik. Hány ember együttléte szükséges a büntetőjogi értelemben vett csoporthoz? ezt a törvény nem határozza, de nem is határozhatja meg, ép oly kevéssé, mint ahogy számszerint meg nem határozható az, hogy hány gabonaszem teszi a rakást. De arra nézve, hogy egynehány kevés embernek egybegyülése ne foglaltathassék a C. alá, csakis a C. által elkövethető büntetendő cselekményeknek fogalma nyujt kellő biztosítékot. A C. ezeknek a büntetendő cselekményeknek alanya, szubjektuma, de másrészt eszköze is, mert azokat másként mint C. útján és által elkövetni nem lehet. A C.-nak tehát mindenesetre annyi egyénből kell állania, amennyi a büntető törvény által védett jog megsértésére, illetve veszélyeztetésére s megtámadására szükséges, máskülönben az eszköznek abszolute alkalmatlan volta a C.-t s általában a büntetendő tényálladéknak fogalmát kizárja. A magyar Btk. szerint a C. a lázadásnál s a hatóság elleni erőszaknál, a csoport a magánosok elleni erőszaknál jó tekintetbe (l. o.).

Csoportos-virágúak (növ.) a. m. *Aggregatae* (l. o.).

Csoportozat, a festészetben s a szobrászatban olyan művészi alkotás, mely több tárgyat v. személyt együtt, egymáshoz való viszonyában állít szemünk elé. Az egyes alakok elrendezése a szerkesztés dolga. A régiek (pl. a Laokoon-C. megalkotói) s a renaissance nagy művészei (csak Lionardo da Vinci Utolsó vacsoráját és Rafael vatikáni falképeit említjük) erre kiváló gondot fordítottak s műveikben a tökéletesség magas fokát érték el. Legújabban itt is szabadabb felfogás kezd érvényesülni, de az egység, az áttekinthetőség, az alakok vagy tömegek (festményben a színfoltok) bizonyos egyensúlya s a kifejezés szempontjából való jó elhelyezése ma sem közömbös dolgok.

Csór, nagyk. Fejér vm. székesfejérvári j.-ban, (1910) 1519 magyar lak.; vasúti megálló, postahivatal, u. t. Várpalota. L. még *Szászcsór*.

Csór-*nemzetség*, a fehérmegyei Csór helységben birtokos magyar nemzetség, melynek két ágáról van tudomásunk. Az egyik a XIII., a másik a XIV. sz.-ban élt. A nemzetség Fejérmegyén kívül Nógrádban is volt birtokos, ahol Gedét birta. A XIII. sz.-ban élt ágról csak töredékes ismereteink vannak. A XIV. sz.-i ágnak leghiresebb tagjai: Péter fia *Tamás* (l. alább), liptói és kőrösi főispán, főajtónálló s ó-budai várnagy; testvére *Pető* (1326—1342) csóregi várnagy; *János* Tamás fia (1354—1373) főajtónálló s Győr és Komárom főispánja, kinek csak leányai maradván, nemzetsége kihalt. V. ö. *Karácsonyi*, Magyar Nemzet I., 384—391.

C. Tamás, Péter fia, Pető csóregi várnagy bátyja. 1312. öccsével együtt részt vett Károly király pártján a rozgonyi csatában. 1330. csókakői, 1333. gesztesi várnagy. A Bazarad ellen indított oláhországi hadjáratban a király oldala mellett volt s életveszély közt gondozá a király életét. Ettől fogva udvari benső ember lett (familiaris regius). Mint ilyen gyakran tagja volt az országbírói törvényszéknek, békebíróként működött, sőt a királyi tanácsba is meghívták utolsónak. Itt tudományát is észrevette Károly király. 1332. a még csak öt éves Endre nevelőjéül és nápolyi háztartásának igazgatójául szemelte ki. 1341. Liptó vmegye ispánja, 1350. egyszersmind kőrösi főispán, 1351. kis ideig erdélyi vajda. 1353-tól királyi főajtónálló; 1354. ó-budai várnagy. 1360-ban már nincs az élők közt. Három fia ismeretes: János, Péter és Mihály. V. ö. *Pór* A., C. Tamás (Kolozsvár 1890).

Csóra, most *Alsócsóra*, kisk. Alsófehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 1977 oláh lak.; u. p. Alvincz, u. t. Alkenyér. Századok óta Barcsay-birtok; itt halt meg a költő Barcsay Ábrahám. Síremléke ott látható a kastély almafái között, amint ő azt életében óhajtotta. A falun átvezető patak mentén ősrégi aranymosás folyt. Sokszor találni itt konzuláris és családi érmeket. 1821-ben hazánk legfontosabb ezüstkincseinek egyikére bukkantak itt.

Csorba, török nemzeti eledel, mely leves alakjában ürühúsból, vereshagymával, rizzsel és burgonyával készül, úgy látszik azonos a szerbeknél dívó kiszele-C.-val, melyhez még egy kevés tejfelt és citromlevet szokás tenni, l. még *Csorbádzsi*.

Csorba, 1. kisk. Liptó vmegye liptóujvári j.-ban, (1910) 1728 tót lak.; vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal és telefonállomással. 7 km.-nyire É.-ra fekszik C.-fürdő (Szent-Iványi C.-tó fürdő) és a *Csorbai tó* (l. o.). C. a Tátra egyik legélénkebb forgalmú vasúti állomása, utóbbi 915 méter magasságban, a Vág és Poprád, azaz a Fekete és Balti-tenger közti vízválasztón (Hochwald) fekszik. — 2. *C.*, Kisújszálláshoz tartozó puszta Jász-Nagykun-Szolnok vm.-ben, (1900) 965 lakossal.

Csorba, 1. *Ferenc*, miniszteri tanácsos és jogtudományi író, szül. Budapesten 1862 jún. 24. Jogász kora óta foglalkozik jogtudományi essayk írásával, melyeknek legtöbbje a Budapesti Szemlében, de mint különlenyomat is megjelent. A nagyobbak címei: *A kegyuraságról. Az országos autonomiáról. Az erdélyi kath. autonomiáról. A vallás- és tanulmányi alapról. Az egyetemi alapról. Biráink képzéséről. Az alapítvány jogi fogalma. Obstructio és cloture.* Kisebb dolgozatai a magyar jogász-egylet értekezései között jelentek meg; azonkívül szépirodalmi műveket is írt és fordított angolból, többnyire szindarabokat.

2. *C. József*, természettani és orvostudományi író, szül. Nagyszőllősön 1789 jan. 9., megh. Pesten 1858 nov. 23. Somogy vm. főorvosa volt, 1832. az Akadémia levelezőtagjává választotta. Munkái: Diss. inaug. med. de phlebeo rysmate, in specie de haemorrhoidibus (Pest 1817); *Hygiastika vagyis orvosi oktatás*, mit kell tenni az egészség fentartására és a betegség gyógyítására addig is, míg orvos érkezik (Pest 1829); *Eszrevételek az éghajlatnak és más természeti okoknak befolyásáról az emberre* (Pest 1833); *A magyarországi*

pokolvar, annak természetes okai, óvó- és gyógymódjai (Buda 1837); *Eszrevételek az álladalmi egészség rendezéséről hazánkban* (Pécs 1848); *Somogymegye ismertetése* (Pest 1857).

Csorbádzsi, török szó, a *csorba* származéka, mely levest jelent. A C. eredeti jelentése levesadó, vagyis házigazda, átvitt értelemben háziurat, vendéglőst jelent. A hódoltságkorabeli nyelvben *csömbördzsi* alakban fordul elő. A janicsároknál a C. az, aki a katonaság élelmezésével volt megbízva. A török birodalom keresztény alattvalói közül a jobbmóduakat is így nevezték, és a bolgároknál még mai napig is C.-nak hívják a tehetősebb gazdákat. Kisázsiában a vendéglősöket, a *hán*- (vendéglő) tulajdonosokat tisztelik meg e névvel.

Csorba-fürdő, l. *Csorbai tó.*

Csorbai csúcs, 2336 m. magas csúcs a Magas Tátrában, Liptó vármegyében, a Csorbai tótól É.-ra, a Mlinicza-völgy hátterében; legelőször Petrik Lajos mászta meg 1892 júl. 20. V. ö. *Petrik* Lajos: A C. (Turisták Lapja V. évfolyam 1893).

Csorbai tó, a Magas-Tátra déli lejtőjének legnagyobb tava, Liptó vármegye liptóujvári járásában, Csorba község határában, ettől 7 km.-nyire É-ra 1351 m. magasságban fekszik; területe 20·4 ha., kerülete 2·6 km., legnagyobb mélysége 20·7 m. Földalatti források és beszivárgások táplálják a felette fekvő Csorbai völgyből. Lefolyása a Ny-i oldalon egy kis patak által történik, melynek vize a Poprád völgyébe szakad s így a Balti tenger vízkörnyékéhez tartozik. Fekvése a legbájosabb; egészen szabadon fekszik a Magas-Tátra zömétől D. felé előre tolt fensíkon, melyet É-on a Szolyiszkó (2314 m.) és a Bástya (2328 m.) csúcsa határolnak; partját fenyvesek környezik, a Magas-Tátrára nyíló kilátás a legszebbek egyike. A tó egy régi jégár maradványa, mely az említett két csúcs közti völgyet kitöltötte s melynek morénája, a tavat D. felől szegélyező magaslatban, máig megmaradt. A C. páratlan szépségét először tulajdonosa, Szent-Iványi József ismerte fel, ki partján nyaralókat építtetett, melyekből rövid másfél évtized alatt országos hírű klimatikus gyógyhely és turistatelep *(Csorba-fürdő)* keletkezett, amely ma a Magas-Tátra legszebb s legkedveltebb telepei közé tartozik. Van kitünő hotele, számos nyaralója, posta- és táviróhivatala, postatakarékpénztára. Fekvésénél fogva számos nagyérdekü kirándulás (Mlinicza-völgy, Fátyolvízesés, Furkota-völgy, Bástya, Menguszfalvi völgy, Poprádi és Jegestó, Kriván, Tengerszem-csúcs, Hinckótó, Tátra-csúcs stb.) kiinduló pontja. Itt kezdődik a Tátrafüredre vezető Klotild-út, melyet a Magyarországi Kárpátegyesület 1890. épített. 1896 óta Csorba állomásról fogaskerekű vasút vezet a tóhoz. 1903-ban az állam 3 millió K-n megvette az egész telepet és *Szent-Iványi C.* név alatt modern fürdő- és nyaralóteleppé alakította át, melyet a nemzetközi hálókocsitársaság bérel. Uj szállodák, turistaházak stb. épültek. Jelenleg építés alatt van a Tátra aljának összes telepeit összekötő villamos vasút, mely a C.-tól Barlangligetig fog vezetni.

Irodalom. Mihalik József, A Csorbai tó (Liptó-Szt.-Miklós 1885); u. a., A Csorbai tó (Turisták Lapja, I. évf. 1889, 252—260); Emericzy Géza, A Csorbai tó (Magy. Kárpátegyl. V. évk. 1878, 388—425).

Csorbatói fogaskerekű vasút: Kiindul a kassa-oderbergi vasút Csorba állomásának szomszédságából és É.-on a Csorbai tóig terjed 4 km. hosszban, 1 m. keskeny vágánnyal, legnagyobb emelkedése 12·5 m. és az ívek legkisebb sugara 100 m. Megnyílt 1896 júl. 29.; beruházási tőkéje 380,000 K, a kassa-oderbergi vasút üzemében van.

Csorbázás, az építészetben gyakran előfordul, hogy egy fal nem egyszerre, hanem szakaszonként épül. Hogy a különböző időben épülő falrészek egymással kötésben legyenek, az előbb épülő falrészt ideiglenesen befejezett végén a fogaskerékhez hasonló csorbázattal készítjük, melybe az utóbb hozzáépülő falazat mintegy belekapaszkodik.

Csorbítási számla, l. *Kárszámla.*

Csorbóka (növ.), l. *Sonchus.*

Csorda, csoportban járó szarvasmarha magyar neve, különösen abban az esetben, ha a C. nem egy ember tulajdona, hanem többeké. Pl. községi C. — *Csordás* az, aki a *C.*-t őrzi.

Csorda, kisközség Krassó-Szörény vármegye jámi járásában, (1910) 676 oláh lakossal; u. p. és u. t. Jám.

Csordapásztorok . . . midőn Bethlehemben — Csordát őriznek éjjel a mezőben» kezdetü ismert egyházi ének amaz epikus tárgyú vallásos dalok közül való, amelyeket régebben gyakrabban énekeltek a líraiaknál. XVII. sz.-i énekesgyüjteményekben, kéziratos kántorkönyvekben maradt meg, amelyek azt mutatják, hogy országszerte el volt terjedve. A szöveg szépverselésű szakokban mondja el az evangéliumok nyomán a pásztoroknak hirdetett «angyali híradást», útjukat az újszülött Krisztus jászolához és hódolatuk bemutatását. Nem csoda, ha a tárgy közössége alapján belekerült a karácsonyi pásztorjátékokba (l. *Misztériumok)* s azoknak ma is fő énekét alkotja.

Csordásdal v. *csordástánc* (franc. *Ranz de Vaches*, ném. *Kuhreigen)*, egyszerű dallam, melyet a svájci pásztorok a marhák ki- és behajtásánál énekeltek, vagy a havasi kürtön fujtak. Ez a dallam az idő folyamán az egyes kantonokban átalakult. Jellemző vonása a C.-nak, hogy egyes hangjai valamely akkord hangjai közt mozognak, ami különösen jó hatást tesz, ha a hegyek visszhangja is hozzájárul. *Kienzl* Der Kuhreigen c. operájához (Bécs 1911) ezt a tárgyat használta fel.

Csordáskutya, a mogyorófa vesszei. A felvidék egyes helyein a csordás a szép vesszőket összegyüjti, nyalábbá összeköti s karácsony böjtjén a jobb házakhoz ezzel szokott beköszönteni. A gazdasszony az üdvözlést fogadván, a csordást megajándékozza s a vesszőnyalábból 1—2-őt megtart. Ez a C. nevezetes falusi pedagógiai eszköz. Ezzel fenyegetik v. fenyítik meg a rossz gyermeket. A szokás ősgermán eredetre vall s nálunk a bevándorolt németség terjesztette el.

Csóré, flatal sajt vagy túró, melyet csak most csavartak v. sajtoltak ki, mely tehát még nedves és csurog. C.-nak nevezik a cigányokat is (csoro cigányul a. m. szegény). Innen eredhet az erdélyi tájszólás *C.*: meztelen, pőre értelemben.

Csóré-árpa (növ.), a négysoros árpának (l. *Árpa*) az a fajtája, amelynek szeme nem nő össze a toklásszal.

Csorlu, város Drinápoly török vilajetben a Csorlu-Dere balpartja közelében, 155 km. Konstantinápolytól a drinápolyi vasút mellett, 8000, túlnyomórészt görög lak., szőllőkkel és gyümölcsösökkel; görög püspök székhelye.

Csormolya (növ.), l. *Melampyrum*.

Csorna, virágzó nagyk. Sopron vm. csornai j.-ban, (1910) 7670 magyar lak.; a járási szolgabírói hivatal, járásbiróság, telekkönyv, adóhivatal, csendőrőrs székhelye. Van 2 takarékpénztára, gazdasági gépgyára, 2 gőzmalma, s több jelentékenyebb iparvállalata. C. a győr-sopron-ebenfurti, pozsony-szombathelyi és C.-pápai vasutak keresztezésénél fekszik s az utóbbi időben nagy lendületet vett; ma a Rábaköz központja élénk forgalommal, jelentékeny gabona- és marhakereskedéssel és bortermeléssel. Van posta- és táviróhivatala és telefonállomása. Termékeny határa 9621 ha. Az itteni Szt. Mihályról nevezett premontrei prépostságot az Osli grófi család két tagja (István és Lőrinc) 1180 körül alapította. 1226-ban Endre, Sopronyi Konrád fia, az egyháznak adományozta Rábaköz nevű földjét, utóbb számos más birtokot nyert el, különösen a Kanizsai-család javadalmazta gazdagon. Zsigmond király 1393. Kanizsai János esztergomi érsek kérelmére a C.-i prépostságot országos hitelű pecséttel biró helynek nyilvánította, II. Lajos pedig 1520. a pallosjogot adományozta a C.-i prépostnak. A prépostságnak ma díszes rendháza, szép temploma s becses levéltára van. V. ö. *Lakner* A., A C.-i leletek (Arch. Ért. 1889); *Bella* L., Új leletek C.-ról (u. o. 1895). — 1849 jún. 13. C.-nál közvetlenül az orosz beavatkozás előtt a Wyss tábornok vezényelte osztrák dandár és Kmety önálló hadosztálya között került ütközetre a dolog. Haynau az oroszok beérkeztéig seregének zömét a Vág mögött helyezte el. A magyar sereget Görgey a Vág—Rába vonal felé támadólag rendelte előre. Ezen támadólagos előnyomulás közben kapta Kmety Klapkától a parancsot, hogy hadosztályával a C.-n szállásoló osztrákokat meglepőleg megtámadja. Kmety a Rábán átkelvén, jún. 13. Szillsárkánynál egyesített hadosztályát a támadás keresztülviteléhez 2 oszlopba osztotta s azok egyikét Farádra irányította, hogy az onnan egyrészt C. felé közreműködjék, másrészt pedig hogy a kapuvári ellenséges csoportot sakkban tartsa; a másik oszlopot pedig Kmety maga vezette egyenes irányban C. felé. Wyss értesülvén a magyarok előnyomulásáról, az ellenséget C.-nál harckészen várta. A támadás 5 órakor reggel D.-i és K.-i irányból egyszerre következett be, egy huszárosztag pedig a Bősárkány felé vivő útat iparkodott elállani, úgy hogy Wyss hadát a teljes bekerítés veszélye fenyegette. Szerencséjére azonban néhány szakasz császárdzsidás a honvédhuszárosztagot visszavetvén, összeköttetése É. felé újból szabaddá lett. A magyarok fölényes gyalogsági és tüzérségi harca következtében Wyss reggel 8 óra tájban elrendelte a visszavonulást Bősárkány irányában. Ennek végrehajtása közben ő maga, mint a hátvéd vezetője két puskalövés által halálosan találva, a csatatéren maradt. Ez volt a magyar sereg utolsó győzelme az orosz beavatkozás előtt. V. ö. *Breit*, Magyarország 1848—49. függetl. harcának kat. tört. III. köt.

Csornai prépostság, l. *Csorna*.

Csornoje More, a Fekete-tenger orosz neve.

Csornok, kisk. Nyitra vm. érsekújvári j.-ban, (1910) 997 tót és magyar lak., posta; u. t. Komját.

Csóronfalva (azelőtt: *Czundra)*, kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 385 német lak.; u. p. és u. t. Kabold.

Csoroszlya, az ekének egyik fontos alkotórésze, melynek feladata a szántásnál az átforgatandó földszeletet merőleges irányban a teljes barázdamélységig átszelni. Rendes alakja a késalak, t. i. a C. teste hasonlít egy nagy késhez, melynek nyele az eke gerendelyéhez van erősítve a szántóvas előtt. A C.-t különféle talajoknál különféleképen kell beállítani és pedig a kötött talajoknál úgy, hogy a C. az egész barázdamélységig szelje át a földet, míg laza talajon nem szükséges, hogy ily mélyen járjon. — A *korong-C.* egy a központján átfúrt éles fémkorongból áll, mely hasonlóan mint a kés-C., az ekegerendelyre van erősítve. Ezt a korong-C.-t főleg ott használják, hol a földben sok a gyökérmaradvány, gaz, melyek a kés-C.-t könnyen eltörhetik. — *C.* a vénasszonyok gúnyneve.

Csortos *Gyula*, a Vígszinház tagja, szül. 1883-ban. 1905-ben elvégezte a sziniakadémiát s 1907. a Máder-féle Népszinház-Vígopera tagja lett, ahonnan csakhamar a Magyar Szinházba került. A fiatal generáció egyik tehetséges tagja, kivált a finomabb komikai szerepkörben.

Csorum, Angora kisázsiai török vilajet egyik szandzsákja és ennek fővárosa. Környékén nagy kiterjedésű szőllők és gyümölcsösök vannak. A város 22,000 lakosa földmívelésen kívül szőnyegszövéssel foglalkozik.

Csorva, népies elnevezése a gyomorhurutnak. Ha ez utóbbi lázzal jár, akkor ezt a nép csorvás láznak nevezi.

Csorva, Szegedhez tartozó puszta Csongrád vm.-ben, (1900) 2172 lak.; u. p. Szeged, u. t. Kiskundorozsma.

Csorvás, nagyk. Békés vm. orosházi j.-ban, (1910) 5680 magyar és tót lak.; van hitelszövetkezete, 2 gőzmalma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala, telefonállomása. Határa 9006 ha. C. régi hely, 1217. már falu volt, a törökök idejében elpusztult.

Csoszlu *(Choshi)*, kikötőváros a japáni Hondo sziget K.-i partján a Tonegava torkolatánál, jelentős halászattal, (1901) 25,000 lak. Kikötőjében (Inuboesaki) világító torony.

Cso-szön, Korea (l. o.) neve a benszülöttek nyelvén.

Csót, kisk. Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 1351 magyar lak., postahivatallal; u. t. Ugod.

Csotá *(Chota)* **Nagpur**, provincia az indiai brit Bengál kormányzóságban; területe 70,190 km², (1911) 4,898,693 lak.

Csótány *(Periplaneta* Burm.), az egyenesszárnyuak *(Orthoptera)* rendjébe tartozó rovarnem. A test tojásdad, lapított; a csápok sokizüek,

sertealakuak, testüknél hosszabbak; a mellső szárnyak elég nagyok és meglehetős kemények. Éjjeli állatok. Tavasszal és nyár elején párosodnak; a nőstény petéit nem szabadon tojja le, hanem egyszerre többet, tokban. A nagy, fekete C., az ú. n. *svábbogár (Peripl.* v. *Blatta orientalis* L.) 4 tokot tojik, egyenként 8—12 tojással, a kisebb, szennyes-sárga, ú. n. *ruszli,* vagy *muszka (Blatta* vagy *Phyllodromia germanica* L.) egyet, abban 36 tojást. A tokokat valami félreeső zugban, repedésben hagyják el. A *svábbogár* tokja sötét, barnás-fekete, olyan, mint egy kis babszem, a *ruszlié* sárgás-barna, kissé lapítottan hengerded, belül barázdákkal és lécekkel 2 sorban 36 rekeszre osztott, ebben vannak külön-külön a peték. A petékből kikelő parányi flókák először megvedlenek még a tokokban, azután kibújnak azokból és szerte-széjjel szaladnak. A ruszlik 2—2 heti időközökben még 6-szor vedlenek, erre teljesen kifejlődöttek; a svábbogarak lassabban fejlődnek, évekig is elheverhetnek a tokok; ezek csak 6-szor vedlenek, beszámítva a tokban történt elsőt is. Emberi lakásokban, konyhákban, raktárakban stb. élnek a C.-ok, táplálékuk mindenféle állati és növényi anyagok, hulladékok. Felemlítendő még az *amerikai C. (Periplaneta* vagy *Blatta americana* L.), ez 30—35 mm. hosszú C.-óriás; vörösbarna színű. Európában még kevés van belőle, hajókon hurcolják be. A nálunk lévők főleg kerti melegházakban találhatók. Nevezik *kakkerlaknak* is.

Csótár, másképen *sabrák* (tör. csaprák), a. m. *nyeregtakaró,* melyet a nyergen a C.-hevederrel erősítettek meg. A C.-t régente általánosan használták; jelenleg már csakis némely hadsereg egyes lovassági fegyvernemei, továbbá — s ekkor gazdagon díszítve — az ünnepélyes alkalmakkor magyar nemzeti öltözetben, lóháton megjelenő úrilovasok használják. A keleti népek lovasai még most is általánosan alkalmazzák, állítólag azért, mert a lovat többnemű meghülés ellen oltalmazza s a legyek ellen is némileg védi.

Csóványos, a Börzsönyi-hegység legmagasabb pontja (939 méter), Nógrád és Hont vármegyék határán.

Cső, üres rúd, mely többnyire hengeralakú, de némely esetben hasábalakban is készül. Az iparban leginkább gőzök, gázok és folyadékok vezetésére használják; ezenkívül mint oszlop, tengely és kapcsoló rudazat is nyer alkalmazást. A cső gyártása leginkább attól az anyagtól függ, melyből készíteni akarjuk. A merev öntött vas más műveletet kíván, mint a nyujtható kovácsvas vagy réz, és a keményebb vas és réz megint mást, mint a puha ólom. — *Agyagcsövek* gyártását l. *Alagcsövek* és *Kőanyagcsövek.* — *Az aszfaltcsöveket* a cső hosszuságának megfelelő szélességű papirosszalagból gyártják. A papirosszalagot olvadt aszfalton húzzák keresztül és a cső bőségével egyenlő vastagságú hengerre csavarják, míg csak a kívánt falvastagság meg nincsen. A falvastagság $^1/_3$-a papiros, $^2/_3$-a aszfalt. Az aszfalt egyenletes szétterítése és tömörítése céljából a felcsavarás közben egy másik henger nyomja a fölcsavart papirost. Midőn a cső már elég vastag, a papirost elvágják és a csövet a bélről lehúzzák, ezután kívül kovával elkevert aszfaltlakkal, belül pedig oldhatatlan, vízálló firnásszal bekenik.

A *cementcsöveket* leginkább formákba öntik. A pépes elegy 1 rész cementből és 1—3 rész homokból áll. A formát az *1. ábrában* előtüntetett *a* bádogcső alkotja, melyet az *F*-fel jelölt nedves vászonnal, ezt pedig a *g* hüvellyel burkolják; az utóbbira dugják az *e* feneket, melynek domborura esztergált felső szélébe illik a *d* henger. Az utóbbin van a homorura kivájt *h* alakzó. Az *a* csőbe öntött cementpép fölszinét *h* alakzónak leszorításával és körben való forgatásával alakítjuk ki. Midőn a cement fagyni kezd, *a* hengert a *b* fogók segítségével a csőről lehúzzuk. Az *F* vászon és a *g* burok a keményedő csövet eléggé megtartják. Újabban olyan cementcsöveket is használnak, melyekben vas-váz van. Ilyenek a *Monier,* a *Wünsch* stb. féle csövek. A cementcsöveket még úgy is csinálják, hogy a cementhabarcsot mintába öntik és megfelelően alakított rudat nyomnak bele, vagy pedig domború mintát használnak, melyre a cementhabarcsot rákenik és alakzóval kialakítják, mindkét esetben félcsövet kapunk, melyeket cementpéppel ragasztanak össze. Újabban a beton s más képlékeny anyagból való csöveket a röpítő erő fölhasználásával is készítik. A forgó forma belső felszinére, a forgó tárcsára eresztett anyagot a röpítő erő szétszórja s annak szemcséit oly erővel ragasztja egymáshoz, mintha összedörzsölték volna. A tárcsát tengelyirányosan eltolva, megfelelő hosszuságú csövet kapunk. A művelet oly gyors, hogy 1·5 m. hosszú cső 4 perc alatt elkészíthető.

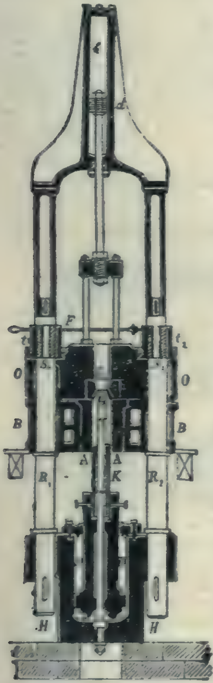

1. ábra. A cement-cső gyártására való minta hosszánti metszete.

A *facsövek* leginkább négyszögletesek; ezeket keskeny deszkákból róják össze. A gömbölyű facsöveket kerek fatörzsből készítik oly módon, hogy a fát kalán- vagy csigafuróval kifúrják. Hogy a facsöveket a gyors tönkrejutástól megóvják, befestik kátránnyal vagy olajos festékkel, célszerűbb a kreozottal, kátrányolajjal, klórcinkkel v. más impregnáló folyadékkal való itatás. A deszkákból összerótt csövek réseit szurokkal, cementtel, lenolajragasszal, kóccal v. mohával tömik be.

Mióta a gáz- és vízvezeték terén az *ólomcsövek* kiterjedt alkalmazást találtak, gyártásuk dolgában igen nagy változás állott be. Régebben az ólomcsöveket szalagokból készítették olyképen, hogy a szalagot összegöngyölték, szélét összeforrasztották, végül pedig tölcséreken áthúzva kisebb keresztmetszetre nyujtották. Jelenleg az ólomcsöveket olvadt ólomból, v. megfelelő alakra öntött tuskóból sajtolják. E célból a megömlött ólmot (l. a *2. ábrát) A* acélhengerbe öntik. Az acélhenger alját elzárja a *K* kölyü, melyet a víznyomású *H* hengerbe illő *D* dugattyu végére erősítenek. A *H* henger aljához van erősítve az *A* hengerbe illő *T* tüsök, melynek szára áthatol mind a *K* kölyün, mind pedig a *D* dugattyun. Az *O* odor alsó szélének közepén levő G_1 és G_2 gyűrűk a kinyomott ólmot megfelelő mértékre szű-

kitik. Ha a sajtó előtüntetett helyzetében a D dugattyu emelkedni kezd, a K kölyü az A hengerbe öntött ólmot a T tüsök és a G_1 G_2 gyűrűk között cső alakjában kinyomja. Az A hengert körülölelő B köpenyt célszerű fűteni, hogy az ólom mintegy 120° C. meleg legyen, mert e hőmérsékletnél sikerül a sajtolás legjobban. Az O odort t_1 és t_2 sróftokok megeresztése után a víznyomású h hengerben mozgó d dugattyuval föl is emelhetjük. Ha most a G_1 G_2 gyűrűket levesszük, a D dugattyut pedig visszanyomjuk, az A henger újra megtölthető. Ezután a G_1 G_2 gyűrűket visszatesszük, az O odort leeresztjük és a t_1 t_2 sróftokok megkötése után az előbbi művelet folytatható. Az O odor és a H henger közti kapcsot alkotják az R_1 R_2 rudak, ez utóbbiak végén hosszanti rovátttal ellátott srófmenet S_1 S_2 van. Ha a t_1 t_2 sróftokokat az F karral 90° alatt elfordítjuk, a t_1 t_2 sróftokok többé nem kapaszkodhatnak az S_1 S_2 srófforsók meneteibe, vagyis az O odor és H henger szerves kapcsolata megszünik és O odor a leírt módon fölemelhető. Épen így készítik az *óncsöveket* is.

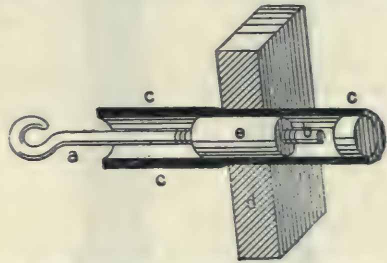
2. ábra. Az ólomcső-sajtó függőleges metszete.

Az *ónos ólomcsövek* alatt értjük azokat az ólomcsöveket, melyek v. belül, vagy kivül, vagy kivül és belül ónburokkal vannak ellátva. Régebben ezeket a csöveket úgy gyártották, hogy az ólomcsövet olvadt ónon húzták keresztül és a csőre tapadt ónréteget húzóvasakon való áthuzással kisimították. Újabban 200 mm. átmérőjü és 400 mm. magas ónburkolatu ólomhengert öntenek s ezt a leírt ólomcsősajtóban csővé nyujtják. V. ö. *Karmauch* u. *Heeren's* Technisches Wörterbuch VII. kötete 1884. Hazánkban az ólomcsövek gyártásával *Kantzer Kálmán* budapesti gyára foglalkozik.

A *réz, sárgaréz, bronz, tombak* és egyéb rézötvénycsöveket régebben csakis *forrasztás* segítségével készítették. E célból a cső vastagságának megfelelő szalag összeillő széleit kiélezték és vörös melegen tüsök fölött összehajlították. Az érintkező éleket pogány (kemény) forrasszal ellátva, a csövet kemencébe teszik, hol a forrasz megömlik és a hézagokat kitölti, ezután a csövet tüsökre húzva a forrasz helyét kalapálással megtömörítik. Ha az eredetinél kisebb keresztmetszetü csőre van szükségünk, a megforrasztott csövet a *3. ábra* módjára a d húzóvason áthúzzuk. A húzóvas és a C cső között van az a akasztóhoroggal ellátott tüsök.

A *forrasztás nélküli réz- és rézötvénycsövek* gyártása abban áll, hogy először rövid és vastag csövet öntenek, még pedig homok vagy vas formába, olajjal vagy mésztejjel bevont és jól kiszárított agyagbéllel; használnak vasbelet is. A megöntött csövet a húzópadba fogják és tüsök alkalmazásával a kivánt hosszuságra és bőségre nyujtják. Minden dugón a 2., 3. vagy 4. húzás után az agyag lágysága vagy keménysége szerint a csövet ki kell izzítani, nehogy törjön vagy szakadjon. Megkülönböztetnek *lágy, középkemény* és *kemény* csöveket. Az első fajtákat az utolsó huzás után még egyszer izzítják; a középkemény csövet az utolsó izzítás után még egyszer, a keményet pedig még kétszer vagy háromszor húzzák. A vörösrézcsöveket az izzítás után hideg vízben, a sárgarézcsöveket pedig magukra hagyva, a levegőn hűtik le.

Igen jók azok a réz- és rézötvénycsövek is, melyeket *sajtolással* készítenek. E célból vastag körkerek lapot vesznek és ennek közepét kilyukasztják, még pedig kisebb lyukra, mint aminő bőségű a gyártandó cső lesz. Ennek a lemeznek belső szélét hidraulikus sajtó több odorja és kölyüje segítségével mindjobban kiperemezik és kinyujtják, úgy hogy végül 200—400 mm. hosszú csövet kapnak. Ezt a csövet húzópadba fogják és a szükséges hosszuságra és bőségre nyujtják.

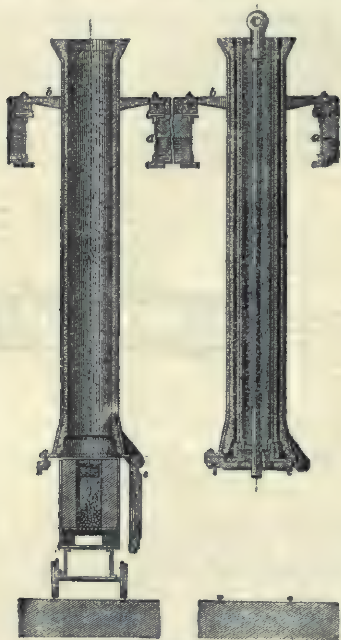
3. ábra. Rézcsövek gyártására való húzóvas függőleges metszete.

Újabb időben a réz- és rézötvénycsöveket *hengerlik* is. Mivel melegen csakis a tiszta vörösrezet és a rézötvények némely faját hengerelhetjük, ezt a módot csakis nagy átmérőjü csövek gyártására használják. *Weisz* Manfréd csepeli gyárát Mannesmann-rendszerű csőhengerlővel szerelte fel.

A fémcsöveket, különösen a vörösrézből valókat, *villamosság segítségével* is gyártják, még pedig olyképen, hogy a fémfürdőbe (például rézgálicoldatba) a cső hosszuságának megfelelő vas- vagy acélhengert tesznek és ezt a villamos telep negativ sarkával, a befüggesztett katódát (rézlap) pedig annak pozitiv sarkával kapcsolják. A villamos áram a fürdőt megbontja és a kiejtett fémet a betett hengerre rakja le. Hogy a lerakódó fém a hengerre ne tapadhasson, ennek felszinét grafittal vagy ólommal vonják be; ez a burkolat a hengert az elektrolita kémiai hatásától is megóvja. Használnak még viasszal, paraffinnal, stearinnal s más efféleével bekent, tükörsimára esztergált és grafittal, bronzporral v. ólomfüsttel borított belet is. *Elmore* leedsi gyá-

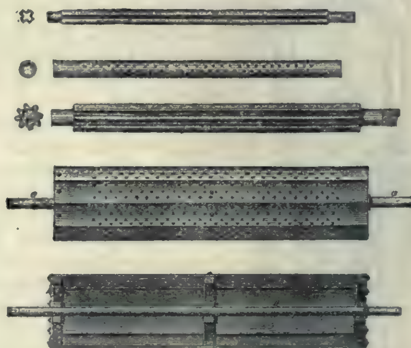
ros a lerakódó fémet ide-oda mozgó achát nyelvekkel vagy görgőkkel tömöríti.

A *vascsövek* közül legnagyobb fontosságuak az *öntöttvasból* és a *kovácsvasból* valók. Az *öntöttvas*csöveket mai időben leginkább állva öntik, mert a fekvő csőformának belét igen bajos centrikus helyzetben megtartani, a magtámasztásra való rögzítő szögek pedig az öntvény egynemüségét befolyásolták. Baj az is, hogy a fekvő csőformában könnyebben marad salak, öntvény-tajték, kiszakadt homok, gázbuborék és más efféle, mely az öntvény tisztaságát befolyásolja. Ha állva öntjük a csövet, ezek a tisztátlanságok a vendégfejbe szállnak és így ártalmatlanokká lesznek. A formák készítésére masszát vagy kövér homokot használnak és azokat jól kiszárítják, csak igen kis csöveket öntenek szárítatlan formákba. A hüvelyes csövet legcélszerübb úgy önteni, hogy a hüvely a forma alján legyen, mert a hüvely a tömítő anyag beverése miatt sokat szenved. Amint a *4. ábra* láttatja, a hengeres formaszekrény *b* karja az öntőgödör tartóján támaszkodik. Alul van a kályha, melynek gázai a szekrény belsején át áradnak ki és a szekrény oldalához tapadt homokot kiszárogatják. Az *5. ábra* a teljesen összeállított formát láttatja. A szekrény belsejében van a bél- vagy magváz, melyet megfelelő vastag agyagréteg burkol. A bélváz tartására való az *e* ajtó. A bél és a forma közti kiöntendő ürt fekete vonal tünteti elő. A forma elkészítésére megfelelő hosszuságú és alakú mintát, vagy középpontosan vezetett dugót használnak. A minta a hüvelyt alakító alsó és a csövet alakító felső részből áll. Mind a kettőt a formaszekrénybe állítják és a kettő közti

4. és 5. ábra. A csőforma szárítása és teljesen összeállított csőforma.

ürt homokkal kitöltik, azután a felső részt körülcsavarják és daruval kihúzzák, az alsót pedig az *e* ajtó kinyitása után távolítják el. A nagy és költséges minták helyett centrikusan vezetett dugókat is használnak és a formát rétegenkint a dugó feljebb-feljebb való állításakor készítik el. A kész formát grafitos vízzel befestik, hogy tűzálló legyen. Ezután következik a *4. ábrán* előtüntetett szárítás. A csövek belét lyukacsos vascsövekre vagy hosszanti rovásokkal ellátott vasrudakra kent agyagból készítik. Ilyen vázakat tüntet elő a *6—10. ábra.* Ezekre a vázakra szalmakötelet csavarnak, ennek célja az, hogy kevesebb agyagra legyen szükség, hogy a bél az összehuzódó öntvény nyomásának engedjen és az agyag a bélváz gázelvezető nyilásait és csatornáit el ne zárja. A fölcsavart szalmakötél kiálló szálait gyengén leperzselik, azután agyagos vízzel megnedvesítik, végül pedig agyaggal bekenik és az agyagburkolatot alakzóval kialakítják. Az agyagburkot a csövek nagysága szerint 5—20 mm. vastagra készítik. A kész belet a szárító kamarában kiszárogatják; ha már elég száraz, fölszinét leegyengetik, a keletkező repedéseket pedig bekenik, azután grafitos vízzel befeketítik és befeketítés után újból rövid ideig szárogatják. Az így elkészített belet állítják a formába, gondoskodván a centrikus állásról és rögzítésről. V. ö. *Ledebur* A., Handbuch der Eisengiesserei (1883).

6—10. ábra. Öntöttvas-csövek gyártásához való bélvázak.

Ha a hideg öntöttvas-csőre meleg acélgyűrűket húzunk, ezek a kihüléskor annyira rászorulnak a cső felszinére, hogy azzal szinte egy egészet alkotnak s a cső szilárdságát jelentékenyen fokozzák. Ezek az ú. n. *páncélos csövek.*

A *kovácsvas* csöveket fáncolással, szegecseléssel, hegesztéssel, húzással, sajtolással és hengerléssel állítják elő. A *fáncolt* v. *hornyolt csöveket* vékony lemezből készítik, olyformán, hogy a lemezből vágott szalag hosszanti széleit fáncolják (hornyolják) s az egymásba akasztott fáncokat kalapácsütésekkel összetömörítik. A fáncolt egyenes csövekből speciális sajtók segítségével ráncos könyökcsöveket (füstcsövek) állítanak elő. Ilyen gyára van *Brenner* Eleknek Győrben.

A *szegecselt csöveket* szintén vasszalagokból állítják elő. A szalag két hosszanti szélét egy-

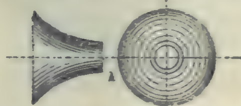
másra hajtják és szegecsekkel összekötik. A *hegesztett csövek* gyártásánál a szalag szóban forgó részeit villamossággal, vízgázzal, vagy más gázzal a hegesztő melegig fölmelegítik és vagy nyomással vagy apró kalapácsütésekkel egyesítik. E célra az autogén hegesztő eljárást (l. *Autogén hegesztés)* is felhasználják. A vasszalag tompán érintkező széleit acetilén- v. hidrogén- lánggal megömlesztett kovácsvassal olvasztják össze. Ez tehát technológiai szempontból forrasztás,

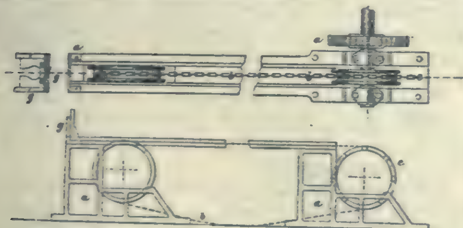
11. ábra. Szalagvas húzórúddal.

mert a két szélt idegen anyag kapcsolja össze. Villamos úton gyártja a csöveket *Harmatta* János szepesváraljai gyáros, és vízgáz hegesztője van a *m. kir. kincstárnak* Zólyombrézón.

A vont v. húzott vascsöveket (gázcsövek) megfelelő szélességű és hosszuságú vasszalagból készítik, melyet 6—8 m. hosszú lángallóban egyenletesen a hegesztő melegig izzítanak, azután a szalagnak a *11. ábra* módjára kikovácsolt végét (l. a *12—13. ábrát)* öntöttvas tölcséren átdugják és (l. a *14—16. ábrát)* húzópaddal áthúzzák. A húzópad az *a* állványból áll, mely a *c* láncdobokat tartja. A két láncdobot a *b*-vel jelölt gall lánc köti össze, a lánc a pad felső részén feszesen áll, alul pedig lazán függ. A húzópadnak azon a részén, amely a lángalló felé áll, van a *g* keret, melynek nyílásához dugják a 12—13. ábrabeli *h* tölcsért. A tölcséren átdugott vasszalag végére forrasztott *i* rudat (l. *11. ábra), d* fogó szájába csiptetik *(17–18. ábra)*, a fogó két szárát pedig *f* csatló segítségével a gall lánc egyik szemébe akasztják. Ennek megtörténte után a mozgó lánc mintegy 0·4 m. sebességgel a szalagot átvonja a tölcséren s ha ennek bőségét jól választottuk, a két szalag összeérő széle egymáshoz heged. Ezután a gyártmányt újra izzítják és valamivel kisebb tölcséren húzzák át, e műveletkor a cső kissé nyúlik és az érintkező részek teljesen összehegednek. Ha szükségét érzik, a csövet még 3-szor is hasonló művelet alá vetik, azután az egyengető padra teszik és fakalapácsütésekkel még meleg állapotában

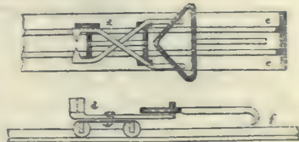

12—13. ábra. Vont csövek gyártásához való tölcsér hosszanti metszete és elölnézete.

14—16. ábra. A vont csövek gyártására való húzópad keresztmetszete, felül- és oldalnézete.

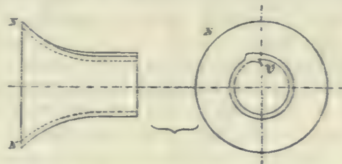
kiegyengetik, végül pedig az *i* rudat levágják. — A nagyobb méretű és a használatkor nagyobb nyomásnak kitett kovácscsöveket hengerlik, ezeket az ú. n. *hengerelt vascsöveket* (forraló-csövek) is vasszalagból gyártják, melynek két végét a *19. ábra* módjára gyalulógépen kiélezik *(k—k)*, ezután egyik végét kissé begöngyölik és kellő izzítás után (l. *20—21. ábra)* tölcséren áthúzzák; ennek az áthúzásnak az a célja, hogy a szalag *k—k* éle egymásra hajoljon, ezért a tölcsér belsejében megfelelő vájatot *v* alkalmaznak, mely a két élt a *19. ábrában* előtüntetett módon *(l)* egymásra fekteti. A húzás után a csövet a hegesztő melegig fölmelegítik és *(22. ábra)* hengerjárattal meghengerlik. Ez a csőhengerjárat áll az *o* állványból, melyet *r* hajtókerék a mótorral köt össze. A fogaskerékpárral hajtott *pp* öntöttvas henger nyilásába illik a *t* vasrúd tartotta *(23. ábra)* kérges öntésű *d* vasdugasz. Ha most *u* irányból az izzó csövet a hengerek közé eresztjük, a dugó és a henger közé került cső egymásra fekvő szélei a hengerek nyomása következtében összehegednek. E művelet igen gyorsan történik. A hengerek bekapják a csövet és a másik pillanatban már az *s* vályuba vetik, miközben a csőből kifrecsegő salak puskalövésszerű durranásokat okoz. Hengerléskor a hegesztendő rész felül legyen, hogy

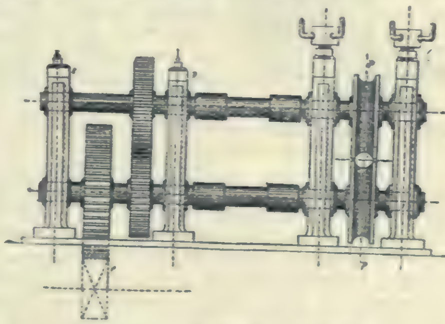
17—18. ábra. A vont csövek gyártásához való fogó.

19. ábra. A hengerelt csövek gyártásához való vas-szalag leélezve és összegöngyölve.

20—21. ábra. A hengerelt vascsövek gyártásához való húzótölcsér oldal- és elölnézete.

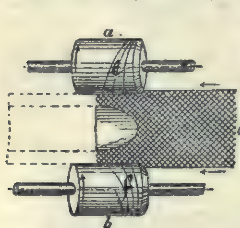
22. ábra. A csőhengerlő elölnézete.

függőleges nyomás hasson rá. Hengerlés után a csövet újból visszateszik a lángallóba és ha már kellőképen izzik, megint átjártatják a hengerek között, akkor azonban nagyobb dugaszt vesznek. Ha a csövet kazánokban akarják használni (mint forraló-csöveket), a 2-ik hengerlést még egy 3-ik, esetleg 4-ik is követi, hogy a hegesztés minden izében tökéletes legyen. Gázvezetés céljára elég 2-szeri hengerlés. A kihengerelt cső egyenetlenségeit úgy tüntetik el, hogy a vörös melegig lehült csövet kérges öntvényből gyártott éles élű gyűrűkön húzzák át. Ezután mind a vont, mind a hengerelt csöveket megfelelő méretekre levágják s ha szükséges, végeikre srófmeneteket vágnak, végül pedig víznyomással (20 atm.) kipróbálják. V. ö. Die Fabrication schmiedeiserner Röhren in Brezova in Ungarn. Berg- u. Hüttenmännische Zeitung 1885. 529—533. oldal. Hazánkban Zólyombrézón van, Ausztriában Wittkowitz-ban.

23. ábra. A csőhengerek keresztmetszete.

A *Mannesmann-féle csőgyártás* is a hengerlésen alapszik. Képzeljük el, hogy a vasat nem párhuzamosan egymás fölött fekvő, hanem egymást keresztező hengerek között járatjuk át, amint ezt a *24. ábra* mutatja. A gyorsan forgó *a—b* hengerek a *c* vasat nemcsak előrehúzzák, hanem ferde állásuk miatt forgatják is. A hengerek alakja forgási hiperboloid, hogy a bedugott vasat ne egy pontban, hanem egy vonalban érintsék a hengerek. Abban az esetben, ha a *c* vas gyors előrecsúszását megakadályozzuk, a hengerek *e—f* rovásai a vas fölszinéről lekaparják a vas-molekulákat és előre tolják, amint ezt a *24. ábra* pontozott része tünteti elő, ily módon a tömör vas csővé alakul át és a vas rostszálai csavarodva helyezkednek el. A Mannesmann-féle eljárással lehet egészen zárt csövet is hengerelni. A vasnak leírtuk megmunkálására óriási erő kell. A tapasztalat szerint a 25—50 mm. bőségű csövek kihengerlésére 1700—2000 lóerő szükséges, ezért nagy lendítő kerékkel felszerelt kisebb gépeket használnak. A gyorsan forgatott lendítő kerékben annyi erőt halmoznak fel, hogy kellő pillanatban a kivánt 2000 lóerőt leadhatja. Hogy a lendítő kerék a nagy sebesség (percenkint 100 m. kerületi sebesség) miatt szét ne szakadhasson, küllőit kovácsvasból, koszorujátpedig acéldrótból készítik, amelyet motollaként csavarnak fel.

24. ábra. A Mannesmann-féle csövek gyártása.

Mannesmannék találmányát, a *csavart csövek* gyártását, már több gyár hasznosítja. A remscheidi (Westfalia) anyagyár után berendezték a komotau-i gyárat (Csehország), ezután következett a bous-i (Saarbrücken mellett) és a landore-i (Wales, Anglia). Az ötödiket rézcsövek gyártására a Heckmann testvérek Duisburgban rendezték be. Csepelen Weisz Manfrédnak van ilyen gépe.

A *sajtolt vascsövek* gyártása elvileg egyezik a sajtolt rézcsövek gyártásával (l. o.).

Csőágazásokhoz való *alakos vascsöveket*, nevezetesen a ┌, ┬, ⊃ és egyéb alaku csöveket a vasanyag minősége szerint vagy öntik, vagy kovácsolják. Az öntöttvasból valókat megfelelő minták segítségével beformázzák és azután kiöntik, a kovácsvasból valókat pedig lapos vasból kovácsolják ki. A merev fém-, agyag-, aszfalt- és cementcsöveken kívül használnak még *hajlékony* csöveket is. Ezeket a csöveket, vagy jobban mondva *tömlőket* speciális gépek segítségével leginkább szerves anyagokból, újabb időben fémből is készítik. Ilyen fémcsőgyár van Pozsony mellett Ligetfaluban (l. *Tömlőgyártás*).

A *gummicsöveket* kaucsuklapokból készítik, melyeket hosszú vasdrótra vagy csőre hajlítanak. A felhajlított lap összeérő két széle a kaucsuk ragadós volta miatt összetapad. Miután ezt a csövet vékony, nedves vászonszalaggal körülcsavarták, 120—130°C hőmérsékletü vulkanizáló kemencébe teszik. A művelet után a kemencéből kivett csőről a vásznat legöngyölítik és belőle a vasbelet kihúzzák. Gyártanak több réteg gummiból és erre csavart vászonból álló, továbbá drótbetéttel ellátott gummicsöveket is.

A *guttapercha-csöveket* úgy gyártják, mint az ólomcsöveket. A sajtó odorja által kinyomott csövet 15 m. hosszú, vízzel telt vályun eresztik át és a vályú végén levő dobra tekerík. — Üvegcsövek gyártását l. *Üveg.*

Irodalom. Cserháti Jenő, a Mannesmann-féle csőhengerlés. Magy. mérnök- és építész-egylet közlönye, 1890. 633. old. és Edvi Illés Aladár, A csavart csövek gyártása. Természettudományi Közlöny 254. füzet 530 old.

Csőállvány vagy *állványcső* egy — rendszeresen — mintegy 70 cm. hosszú cső, mely mindkét végén megfelelően kiképezett csavarzattal van ellátva. E csavarzatok útján a C. egyik végével a vízvezetéki tűzcsapra csavarható, míg másik végére a fecskendezéshez használt tömlő vége erősíthető.

Csőáteresztő, l. *Áteresztő.*

Csöb, kisk. Udvarhely vm. székelykereszturi j.-ban, (1910) 312 magyar lak.; u. p. Nagykend, u. t. Erdőszentgyörgy.

Csöbör (ném. *Balje*, ol. *baia*, franc. *baille*, ang. *halftub*), víztartó, kádicska, alakra nézve csaknem olyan mint egy, a közepén kettéfűrészelt hordónak fele része; a C.-ök a hajón a fedélzetmosásnál a szivattyuzott víznek felfogására használtatnak, az ágyuütegeknél pedig azon célra, hogy bennük káli-szappanvizet készítsenek, melybe a törlősüveget mártják.

Csöbörbelépés, a sántítás egy alakja, midőn az állat járás közben hátulsó lábát hirtelen rángásszerüen emeli föl a földről. L. *Csánkpók.*

Csöbörből vödörbe, közmondás, a. m. egyik bajból a másikba kerülni.

Csőcselék, a népnek műveltségre nézve legalacsonyabb osztálya, az a tömeg, amely alacsony

gondolkozásmódjával legkevesebb érzéket tanusít a törvényesség, a műveltség és illendőség iránt. A szegénység maga nem jellemzője a C.-nek.

Csőd, *C.-eljárás* (ném. *Konkurs*, franc. *faillite, banquerotte*, ol. *banco rotto, fallimento*, ang. *bankruptcy)*, akkor áll be, amikor az adós összes tartozásait vagyonából kielégíteni már nem tudja. C.-eljárás az a bírói eljárás, melynek az a célja, hogy a fizetésképtelenné vált vagy a fizetéseit megszüntetett adós vagyonát hitelezői között követeléseik arányában felossza. Mai C.-eljárásunkat az 1881. XVII. t.-c. szabályozza. A törvény két részre oszlik, az 1. rész az anyagi intézkedéseket tartalmazza, a 2-ik pedig a szoros értelemben vett C.-eljárást.

C.-biróság. A C.-eljárásra rendszerint az a kir. törvényszék illetékes, melynek területéhez a közadós személyes illetőségénél fogva tartozik. A kereskedelmi C.-eljárásra a budapesti és a pestvidéki királyi törvényszékek területén a budapesti kir. kereskedelmi és váltó-törvényszék, egyebütt pedig azon királyi törvényszék illetékes, melynek területén a kereskedőnek telepe, illetőleg a kereskedelmi társaság székhelye van. A C.-eljárás kiterjed a közadósnak bárhol található ingó és — Horvát-Szlavonországok kivételével — a magyar állam területén levő ingatlan javaira.

C.-nyitás a biróságnak az a határozata, amelylyel az adós vagyonára a C.-öt elrendeli. *C.-jog* azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a hitelezők és az adós jogviszonyait a C.-ben szabályozzák.

C.-törvényünk megkülönbözteti a *közönséges* C.-öt és a *kereskedelmi* C.-öt. *Közönséges C.* azon az alapon nyittatik meg az adós ellen, hogy adóssága cselekvő vagyonát meghaladja, vagyis hogy fizetésképtelenné vált. A C. azonnal megnyitandó, ha maga az adós v. örököse kéri. A hitelező kérelmére a közönséges C. csak akkor rendeltetik el az adós vagyonára, ha a hitelező kellően igazolt, bár le nem járt követelés alapján kéri és valószinüvé teszi, hogy az adós tartozásai a vagyonát meghaladják. A C. megnyitottnak tekintetik azon naptól fogva, melyen az erre vonatkozó határozat a bíróságnál kifüggesztetett. A *C.-nyitás joghatálya* kiterjed a közadósnak végrehajtás alá vonható összes vagyonára, melyet a csődnyitás idejekor bír és melyhez a C. tartama alatt jut.

Közadós az, akinek végrehajtás alá vonható összes vagyonára a C. megnyittatott. A közadós a C.-törv. 3. §. szerint a C.-nyitás joghatályának kezdetével elveszti kezelési és rendelkezési jogát a C.-tömeghez tartozó vagyona felett. A kezelési és rendelkezési jogot helyette a tömeggondnok gyakorolja. Azonban a közadós a C. elrendelése által önképviseleti jogát el nem veszti és az általa a C. alatt kötött ügyletekből származó követeléseit saját felperessége alatt érvényesítheti. A C.-tömeghez tartozó vagyonból a közadós a C.-hitelezők beleegyezésével tartásban részesíthető. A közadós letartóztatását elrendelheti a C.-bíróság, ha a bíróság meghagyásának makacsul ellenszegül.

C.-hitelezők aránylagos kielégítésre tarthatnak igényt az általános C.-tömegből; ezt is azonban az osztályozás szerint, amelybe soroztattak. Az első osztályba sorozott követelések az egy évnél nem régibb és a törvényes felmondási időre járó munkabérek, adók és egyéb köztartozások, amennyiben három évnél nem régibbek, és a kiskoruak és gondnokoltak vagyonkezeléséből származott követelések. A második osztályba tartoznak minden más követelések, a harmadikba pedig a kamatok és a visszatérő időszakokban teljesítendő fizetések, amelyek a C.-nyitást megelőző három évnél régibbek. A C.-hitelezők követeléseiket *bejelentés* útján érvényesítik és a *felszámolási* tárgyaláson a tömeggondnok, a közadós és a hitelezők meghallgatásával megállapíttatik a bejelentett követelés valódisága és osztályozása. Ha egy bejelentett követelés a tárgyaláson kifogásoltatik, akkor az iránt külön pert kell folyamatba tenni. A *tömegtartozások* és *tömegköltségek* nem esnek bejelentés alá; ezek a C.-tömeghez tartozó javakból mindenekelőtt elégítendők ki. *Tömegtartozások:* 1. a tömeggondnok érvényes jogcselekvényeiből eredő követelések; 2. olyan szerződésekből eredő követelések, amelyek teljesítését a tömeg követelte és 3. a tömeg jogtalan gazdagodásából származó követelések. *Tömegköltségek* a C.-nyitással, a C.-vagyon megállapításával, biztosításával, fenntartásával, kezelésével, értékesítésével és felosztásával járó költségek, a tömeget terhelő és a C. tartama alatt lejáró adók és közterhek, a közadósnak esetleges tartási és gyógyítási költségei.

A *külön kielégítésre* jogosított hitelezők egyrészt azok, akik a közadóssal tulajdonostársi v. más társasági és közösségi viszonyban voltak, és ennek alapján a közadós vagyonilletőségének elkülönítését és igényeiknek az elkülönített vagyonrészből leendő kielégítését követelhetik; másrészt pedig azok a hitelezők, akik a tömeghez leltározott egyes tárgyakra dologi joggal, nevezetesen zálogjoggal birnak. A külön kielégítésre jogosított hitelezők követeléseiket a C.-eljárás mellőzésével a fedezetül szolgáló ingó vagy ingatlan dolgokból kielégíthetik és az általános C.-tömegbe csak az tartozik, ami kielégíttetésük után fennmarad.

C.-megtámadás. Egyik legfontosabb intézkedése a C.-törvénynek az, hogy minden olyan jogcselekmény, melynek következtében az egyik hitelező a többiek rovására előnyben részesül, megtámadható, minek következménye az, hogy a sérelmes jogcselekmény a C.-hitelezőkkel szemben hatálytalanná válik és mindaz, ami annak folytán a C.-vagyonból elidegeníttetett, abba visszatérítendő. *A megtámadási jog* azonban nem érvényesíthető azon jogcselekményekkel szemben, melyek a C.-nyitást megelőzőleg hat hónapnál régebben történtek, kivéve, ha közadós örökségről vagy hagyományról mond le, továbbá a rokonokkal kötött, a tömegre nézve káros szerződéseket, a házastárs részére történt ajándékozásokat és női javaknak kiadását, amelyek megtámadhatók, ha a C.-nyitást megelőzőleg két éven belül történtek és természetesen mindazon eseteket kivéve, melyekben a másik fél tudta, hogy a hitelezők megkárosítását célozta a közadós. A megtámadási jogot a tömeggondnok gyakorolja a C.-választmány felhatalmazása alapján; kereset vagy kifogás út-

ján. *C.-ből visszakövetelhetők* olyan dolgok, melyek nem a közadósnak, hanem másnak a tulajdonát teszik. *C.-ben beszámításnak* is helye van, de a tömeg által érvényesített követelés ellen olyan tömeg elleni követelés nem számítható be, amelyet csak a C.-nyitás után szerzett a hitelező.

C.-táblázat az a táblás kimutatás, amit a tömeggondnok a C.-ben a bejelentési határidő eltelte után az általános C.-tömeg ellen bejelentett követelésekről késziteni köteles, és amelybe az egyes bejelentett követeléseket a bejelentés számának és benyujtása idejének, a bejelentő nevének és lakhelyének, a bejelentett követelés mennyiségének, járulékainak és jogcímének feltüntetésével föl kell venni, és amelynek utolsó rovatában kitüntetik a felszámolás eredményét.

C.-vagyon alatt a közadósnak a tömeghez leltározott azt a vagyonát értjük, amely felosztás alá kerül.

A *C. befejezése* történhetik: 1. hivatalból, ha a C.-eljárás folyamán az tünnék ki, hogy az adósnak csak egy személyes hitelezője van, vagy hogy a C.-vagyon az eljárási költségek fedezésére sem elegendő, a C. azonnal beszüntetendő; 2. a közadós kérelmére, ha a felszámolási határnap megtartása után a tömeg hitelezői és az összes C.-hitelezők a megszüntetésbe beleegyeznek; 3. a C.-vagyon felosztása által; 4. *kényszeregyezség* által.

A *C.-vagyon felosztása* történik első sorban a visszakövetelési igényeknek és a tömeg hitelezőinek (tömegtartozások, tömegköltségek) kielégítése által, továbbá a külön kielégítésre jogosított hitelezők és utolsó sorban a C.-hitelezők kielégítése által.

A *kényszeregyezség* voltaképen szerződés, melyet a hitelezők a bukottal kötnek és mellyel befejezik a C.-eljárást; a bukott jelenlegi és jövendőbeli vagyona feloldatik a birói zár alól, ezt a bukott visszakapja. A kényszeregyezség továbbá afelett rendelkezik, hogy mi módon és milyen mértékben elégíttessenek ki a C.-hitelezők. Feltételei: *a)* az általános felszámolási tárgyalás megtartása; *b)* csakis a végfelosztás megtörténte előtt történhetik; *c)* a hitelezők többsége kettős irányban, t. i. hogy a hitelezők $^2/_3$része hozzájáruljon s a hozzájáruló hitelezők követelései az összkövetelések $^4/_5$-részét tegyék; *d)* legalább 40%-át kell megajánlani a követeléseknek. A kényszeregyezség kiterjed azon hitelezőkre is, kik azt el nem fogadták, vagy akik követeléseiket be sem jelentették és elfogadása és birói jóváhagyása esetében a közadós szabadul annak megtérítésének kötelezettsége alól, amit a hitelezők a kényszeregyezség folytán vesztenek. Szövetkezetek C.-jében kényszeregyezségnek nincsen helye.

C.-tömeg. Általános C.-tömeg a közadósnak a C.-höz leltározott az a vagyona, amelyből a tömeghitelezők és a C.-hitelezők kielégítést nyernek. A *külön* tömeg pedig az, amelyből csak a külön kielégítésre jogosított hitelezők nyerhetnek kielégítést.

C.-tömeggondnokot a C.-biróság a helyben lakó ügyvédek sorából nevez ki, akit a tömeghez tartozó vagyon tekintetében a képviseleti, továbbá a kezelési és rendelkezési jog illet a C.-törvény korlátain belül. Neki áll kötelességében a tömeg cselekvő és szenvedő állapotát kipuhatolni, ő vizsgálja meg a tömeg ellen bejelentett követeléseket és képviseli a tömeget minden perben. A tömeggondnok kiadásainak megtérítését és fáradozásainak díjazását követelheti a tömegből, amely díjak mennyisége felett a C.-biróság határoz.

A *C.-választmány*-t a hitelezők választják a felszámolási határnapon legalább három taggal. A C.-választmány a tömeggondnokot működésében támogatja és ügykezelését ellenőrzi. A C.-választmány tagjai díjazást nem igényelhetnek.

C.-biztos az a birósági tag, akit a C.-biróság a C.-eljárás vezetésére kirendel.

C.-ben *sommás eljárásnak* akkor van helye, ha az tünik ki, hogy a közadós vagyona elegendő ugyan a költségek fedezésére, de könnyen értékesíthető ingókból áll és a kétségtelen előjoggal biró követelések valószinüleg felemésztik az egész vagyont. Eltérések a rendes eljárástól: *a)* a hirdetmény egyszeri közzététele; *b)* csupán felszámolási határnap tüzetik; *c)* fölszámolás megkezdése előtt az egyezség megkisérlendő; *d)* C.-választmányt nem választanak; *e)* a tömeg részletes felosztása mellőzhető; *f)* a tömeggondnok egyedül vezeti az ügykezelést és a C.-választmány helyett a hitelezőket hallgatják meg.

Kereskedelmi C. csupán kereskedő vagy kereskedelmi társaság ellen nyitható, de már azon az alapon, hogy az adós kereskedő fizetéseit megszüntette, tekintet nélkül arra, hogy tartozásai meghaladják-e cselekvő vagyonát vagy nem.

Irodalom. Apáthy I., A magyar csődjog rendszere, Budapest 1887; Grecsák K., A magyar csődjog kézikönyve; Králik L., A csődtörvény, 3. kiad. Budapest 1904, Herczegh M., Csődjog, Budapest 1894, 3. kiad.

Csődbiróság, l. *Csőd.*

Csődbiztos, l. *Csőd.*

Csőde, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 216 magyar lak., u. p. Zalalövő, u. t. Őriszentpéter.

Csődeljárás, l. *Csőd.*

Csődfű (növ.), l. *Astragalus.*

Csődgondnok és *csődtömeggondnok*, l. *Csőd.*

Csődhitelezők, l. *Csőd.*

Csődjog, l. *Csőd.*

Csődmegtámadás, l. *Csőd.*

Csődnyitás, l. *Csőd.*

Csődör v. *mén*, a lóféle állatok (equida) hímje. Félcsődör, rejtett heréjű vagy komor (kryptorchid) mén az, melynek egyik vagy mindkét heréje nem a herezacskóban foglal helyet, hanem a lágyékgyűrűben vagy a hasüregben marad vissza. A herék ugyanis a magzatkorban a hasüregben fejlődnek és innen ereszkednek le a lágyékcsatornán át a herezacskóba. A rejtett heréjű ló munkára kevésbbé használható, mint a herélt ló, rendszerint nyugtalan természetű. A rejtett herét operáció útján szokták eltávolítani.

Csődtáblázat, l. *Csőd.*

Csődtömeg, *csődtömeggondnok*, l. *Csőd.*

Csődtörvény, l. *Csőd.*

Csődülés a. m. csoportosulás (l. o.).

Csődvagyon, l. *Csőd.*

Csődválasztmány, l. *Csőd.*

Csőellenállás, a csövekben mozgó folyadékoknak a csövek falához való surlódásából, továbbá a csővezetékben levő könyökökhöz való ütődéséből keletkező akadály, melyet a folyadék mozgatására szolgáló erőnek le kell győznie.

Csőfúró, l. *Fúró.*

Csög, kisk. Szilágy vm. tasnádi j.-ban, (1910) 736 oláh és magyar lak., u. p. Érszentkirály, u. t. Szakácsi.

Csögle, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1910) 1326 magyar lak., hitel- és fogyasztási szövetkezet, postahivatal; u. t. Boba.

Csőgyártás, l. *Cső.*

Csőhíd, l. *Híd.*

Csök a. m. a fák *tuskója, töve, tőkéje.* A csök kifejezést különösebben oly tuskóra alkalmazzák, mely a szétdarabolásnak a rostok kuszáltsága és rendellenes növése következtében csökönyösen ellenáll. Ily tuskóval sokszor csak akként lehet birni, ha azt valamely robbantószerrel, puskaporral vagy dinamittal szétrobbantják.

Csökevényes szerv vagy *csökevény* a. m. csenevész, elsatnyult, durványos szerv *(rudimentum, organum rudimentarium),* minden oly szerv, mely nem működik vagy legalább nem alkalmas többé arra az élettani működésre, melyre eredetileg hivatva volt. Ilyenek pl. a sötétben élő állatok elsatnyult szemei, a repülni nem tudó madarak (pl. struc, kivi, pinguin) szárnyai; izmok, melyek nem működnek, pl. az ember fülizmai stb. A C.-ket a fajok természetes keletkezését kutató elmélet fontos és meggyőző érvül használja fel a fajok idők folyamán való változásának bizonyítására, amennyiben a C.-eknek más magyarázatát adni nem lehet, mint azt, hogy a C.-ek az illető szervek őseinél működő szervek voltak, amelyek az eredeti életmód megváltoztatásával lassankint megszüntek működni s mint többé nem használt szervek, lassankint elsatnyultak. A csenevész szervek egy részét abortiv szerveknek is nevezik, még pedig azokat, amelyek a fejlődés korai szakán fejlődésükben megállapodnak, vagy teljes kifejlődésük előtt tönkremennek. V. ö. *Mihalkovics,* A csenevész szervek jelentősége az emberre (Természettud. Közlöny, 1898, 30. köt.); *Wiedersheim,* D. Bau d. Menschen als Zeugnis für seine Vergangenheit u. Zukunft.

Csökk v. *csök,* Szeged vidékén a másutt, különösen a Dunántúl *paszita,* Erdélyben a székelyeknél pedig *radina* néven ismeretes keresztelő-lakoma neve. Míg e két utóbbi kétségtelenül szláv eredetű, addig a «paszita» értelmű C. szó eredete és alapjelentése homályos.

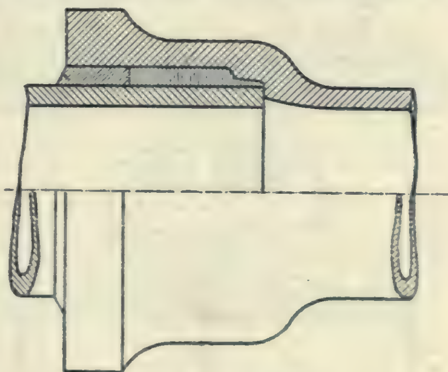
Csökmő, nagyk. Bihar vm. berettyóújfalui j.-ban, (1910) 3617 magyar lak., postahivatallal és telefonállomással. Hajdan híres volt rétjeiről, melyeket Ny. felől a Berettyó, K. felől a Sebes-Körös áradásai táplálták, úgy hogy a halászat, csigászat, madarászat, nádvágás és jószágtartás volt a lakosság főfoglalkozása. A folyók szabályozásával majdnem az összes rétek kiszáradtak s most a lakosság földmívelésből él. C. lakossága a legeredetibb magyar nép.

Csőkocsi, jármű nehéz lövegek szállítására.

Csököly, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1910) 1717 magyar lak.; postahivatal, u. t. Jákó.

Csökönyösség, igavonó állatoknak, főleg lovaknak, következetes szándékos ellenszegülése a munkával szemben. Minden állat csak okszerű betanítással szoktatható valamely munkára, melyet azután, föltéve, hogy megfelelő bánásmódban részesül, ellenkezés nélkül teljesít. Ha azonban időközben durván bánnak vele, ha hirtelen más viszonyok közé kerül, vagy korábban meg nem szokott munkába fogják, szintúgy, ha a hátas lovat nem gyakorlott lovas lovagolja, vagy a kocsilovat ügyetlen kocsis hajtja, akkor esetleg már igen rövid idő alatt engedetlenné válik. Sokkal ritkábbak azok az esetek, midőn lovak velük született gonosz vagy akaratos természetüknél fogva rendszeres és megfelelő betanítás ellenére makacskodnak és makrancoskodásukkal esetleg környezetüket veszélyeztetik. Ilyenkor többnyire csikókorukban megrontott lovakról van szó, melyek makrancossága csiklandósságban, kirúgásban, az istráng átlépésében stb. szokott nyilvánulni. A C. az osztr. polg. tkv. 925. §-án alapuló joggyakorlat szerint szavatossági főhiba 30 napi vélelmi határidővel. Valamely állat ellenkezése v. helytelen viselkedése azonban csak akkor minősíthető ilyen hibának, ha ellenkezése legfeljebb nagy fáradsággal és hosszú idő alatt szüntethető meg. Ilyen minősítésnek további előfeltétele, hogy az ellenkezés azzal a munkával szemben nyilatkozik meg, melyre az eladó az állatot alkalmasnak mondotta, ha az állattól koránál fogva is az illető munka végzése joggal várható és ha beigazolható, hogy a C. nem az adásvétel óta fejlődött ki. A csökönyösség egyébiránt gyakran valamely agyvelőbetegség jele. L. *Butacsira.*

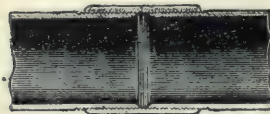
Csőkötések, a csöveknek, csődaraboknak összefüggő hálózattá való egyesítésére használt szerkezetek. A csövek anyagához és rendeltetéséhez mérten a C. igen sokfélék lehetnek, általában véve azonban a kötőelem alakja szerint 3 főcsoportba

1. ábra. Tokos csőkötés.

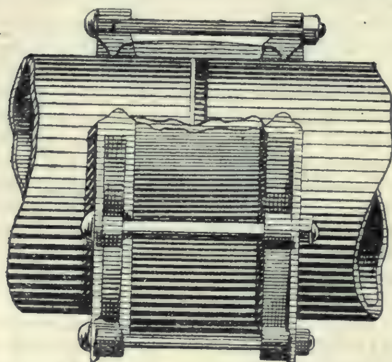
sorozzuk őket, jelesül megkülönböztetünk: *tokos, hüvelyes* és *karimás* C.-et. A víz- és gázvezetéki célokra használt szabványos *tokos csövek* kapcsolását az *1. ábra* láttatja. Az erős falu tokba betolt csővéget kátrányba áztatott kenderfonattal és erre alkalmazott ólomkiöntéssel tömörítik. A jól tömörített kötések 5—8 légköri nyomást is kibirnak. Ennél nagyobb nyomás alkalmazásakor a toknak

különleges, többnyire hátrafelé bővülő szelvényt adnak. Vannak korlátolt mozgékonyságú tokos kötések is. A mozgékonyságot a tok gömbszerű alakjával, vagy gummiból való fojtókarikák alkalmazásával érik el. A házi csatornázás könnyű lefolyó csöveit a tok hézagába tömött kátrányos kenderfonattal s erre alkalmazott kitt, cementhabarcs, olvasztott kén, vagy aszfaltpép tömítéssel is szokták illeszteni. Az ilyen kötések nyomást nem birnak ki. Az öntött vas csövek mintájára alkotott tokos acélcsövek kötése amazokéhoz hasonló. A tokos csöveket általában véve falba, vagy talajba beépítve alkalmazzák.

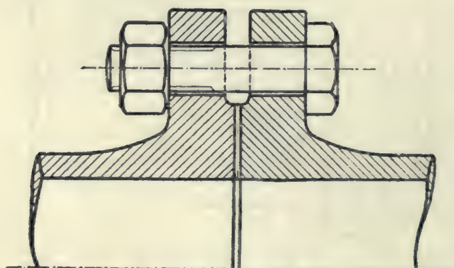

2. ábra. Folyasztott vascsövek hüvelyes kapcsolása.

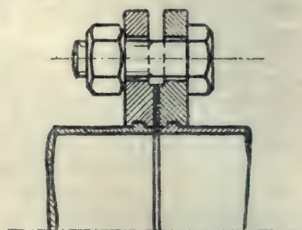
A hüvelyes kötést gáz-, gőz- és vízvezetéki folyasztott vascsöveken kisebb, rendszerint 2″ átmérőig, míg a mélyfúrásokhoz néha igen tekintélyes átmérővel is használják. A hüvelyt lágyöntvényből vagy folyasztott vasból készítik s a csövek egyesítésére rendszerint csavarmenettel látják el. Van egyirányú s jobb és balmenetű hüvely. A kötések fojtására ólomfehér- vagy miniumpéppel, néha csak faggyuval átitatott kenderfonatot, nagynyomású gőz- és forróvízvezetéken a kiélezett csővégek közé fogott rézkarikát alkalmaznak. Ilyenkor, ha az egyik csővéget tompán vágjuk le, a rézkarika mellőzhető is. Folyasztott vascsöveknek hüvelyes kapcsolását a *2. ábra* láttatja. *3. ábránk* a földigáz-vezetékeken alkalmazott csavarmenet nélküli rugalmas hüvelyes kötést tárja elénk. A kötés rugalmasságát a bővebben szabott hüvely kúpos végeihez szorított gummikarikáknak köszöni.

3. ábra. Rugalmas hüvelyes kötés földigáz-vezetékhez.

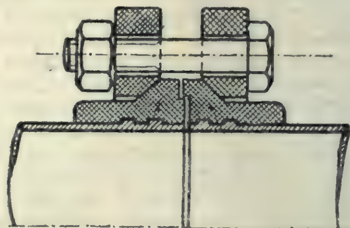

4. ábra. Szabványos karimás kötés.

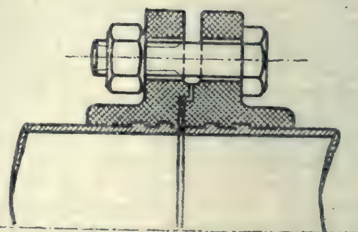

5. ábra. Folyasztott vascsövek karimás kötése.

A *karimás kötéseket* rendszerint szabadon futó, ill. mindenkoron megközelíthető víz, gáz és gőz stb. vezetékeken alkalmazzák. Az öntöttvas-csövek karimája a csővel egy testet alkot, míg a folyasztottvas- és fémcsövek karimáit kemény forrasztással v. sajtolással rögzítik a csővégekhez. A karimák megmunkált felületei közé fojtásképen lenolajba áztatott papir, gummi és különböző hőálló anyagokból (aszbeszt, tauril, klingerit stb.) való karikákat szoktak alkalmazni, s magát a karimát a szorító csavarok felvételére lyukakkal látják el. A szabványos öntöttvas-csövek karimás kötését a *4. ábra* mutatja be. Folyasztott csöveknek kis nyomásra szerkesztett kötését az *5. ábra*, nagynyomású kötését a *6. ábra* tárja elénk. Ezeken az úgynevezett *merev* karimájú kötéseken a fojtó és szorítóelem közös. A *7. ábra* olyan karimáskötésre nyujt példát, amelyen a fojtóelemet a csővégre sajtolt *peremkarika* s a szo-

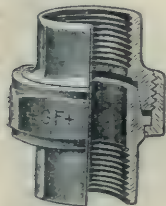

6. ábra. Karimás kötés nagynyomásra.

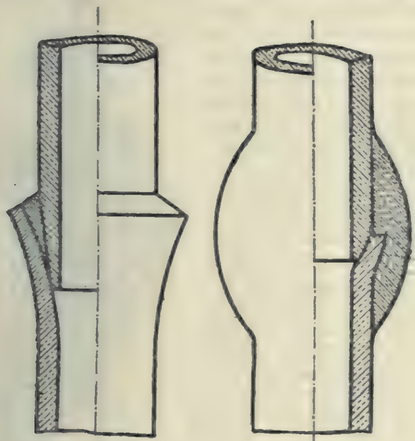
7. ábra. Karimás kötés peremkarikával.

rítóelemet a csőre hüvelyezett *laza karima* képviseli. Mint a hüvelyes kötések igen elterjedt különleges fajtáját, a könnyen bontható *hollandi kötést* említjük meg *(8. ábra)*, amely úgy fém, mint folyasztott vascsövek kapcsolására egyformán alkalmatos.

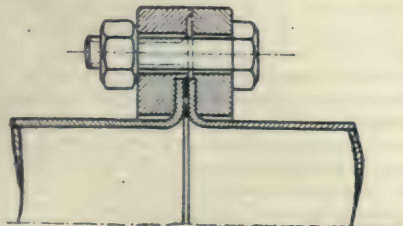

8. ábra. Hollandi kötés.

Ólom és horgany (cink) csöveket forrasztással szoktak egyesíteni. Az ólomcsövek kapcsolására leggyakrabban alkalmazott s a *9. ábrán* feltüntetett *kehelyforrasztás* lényegében a tokos kötést utánozza, míg a *10. ábrán* kivehető *plomba-* vagy *angol forrasztásban* a hüvelyes kötés mására ismerünk.

Rézcsövek, általában fémcsövek kapcsolására a tokos és karimás kötést egyformán alkalmazzuk.

9. ábra. Kehelyforrasztás. 10. ábra. Angol v. plomba-forrasztás.

Első esetben a tok- és csővéget kemény forraszszal kötjük egymáshoz, a második esetben a kiperemezett csővégeket, fojtókarika közbeiktatá-

11. ábra. Rézcsövek kapcsolása.

sával, laza karimákkal kapcsoljuk. Ilyen csőkötést a *11. ábra* láttat. Fémcsöveken kemény forrasztású merev karimák alkalmazása is szokásos.

Csőlakók *(Tubicolae, Sedentaria, Capitibranchiata,* állat), a tengeri soksertéjű gyűrűsférgek *(Polychaeta)* egyik alrendje, melynek fajai szilárdan épített, pergamenszerű v. meszes csövekben élnek, melyeknek anyagát környezetükből gyüjtik össze és bőrmirigyeik váladékával ragasztanak egybe. Kopoltyuik a csövekben való élés következtében csak a fejen és a fejhez közel fekvő elülső szelvényeken vannak, sőt sok fajon kopoltyuk egyáltalában nincsenek s ez esetben a fejszelvényeken lévő tapintófonalak és cirrusok, melyek egyébként a zsákmány megszerzésére és a tapintásra szolgálnak, egyúttal lélekzőszervek is. 14 családba osztott 500-nál több faj ismeretes, melyek mindnyájan a tengerben élnek. — *C.*-nak nevezik a kerekesférgek *(Rotatoria)* egyik családját, ahová a *Floscularia, Stephanoceros, Melicerta* és *Lacinularia* nemek tartoznak.

Csölösztő, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 232 magyar lak.; u. p. és u. t. Somorja.

Csömbördzsi, l. *Csorbadzsi.*

Csömend, kisk. Somogy vm. marczalii j.-ban, (1910) 431 magyar lak.; u. p. Nikla, u. t. Marczali.

Csömény, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 269 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagyilonda.

Csömödér, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 685 magyar lak.; vasúti állomás, táviróhivatal, u. p. Páka.

Csömör, igen bő étkezés után fellépő heveny gyomorhurut, melynek tünetei gyomornyomás, hányásinger, esetleg hányás, főfájás, rossz közérzés s a bajt okozó étel iránt nagy fokú undor (innen a kifejezés: megcsömörlöttem). Különösen zsíros ételek okozhatnak könnyen C.-t. Könnyebb esetekben magától gyógyul, ha a beteg egy ideig kiméli gyomrát. Sulyosabb esetekben a gyomrot ki kell üríteni.

Csömör, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. váczi alsó j.-ban, (1910) 2717 magyar, tót és német lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Lakói jó bort termesztenek. A Zay grófi család innen veszi előnevét.

Csömörlő, kisk. Szilágy vm. zilahi j.-ban, (1910) 786 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyaregregy.

Csöndes, a ferbli (l. o.) kártyajáték népies neve.

Csönge, kisk. Vas vm. czelldömölki j.-ban, (1910) 1145 magyar lak.; postahivatal, u. t. Kenyeri.

Csönn-hai, jól megerősített kikötője a kinai Ningpo (l. o.) városnak, a Tá-kia-kiang torkolata közelében, 120,000 lak.

Csőöntés, l. *Cső.*

Csőporzósak (növ.), l. *Fészkesek* és *Syngenesia.*

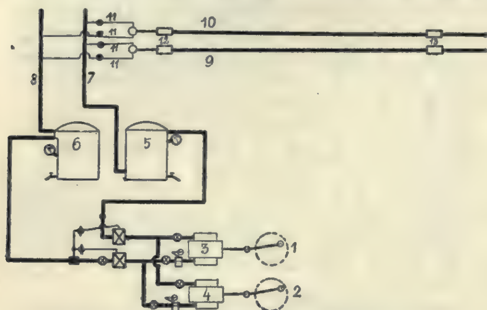
Csőposta. A pneumatikus úton való postaszállítás eszméje régi eredetű. Már 1667. Papin az angol fizikai társulat előtt fejtegetett ilyen tervet; a mult században pedig Londonban pneumatikus erővel hajtott közúti vasút is működött. Mindazonáltal csak az utolsó évtizedekben nyert a pneumatikus úton való küldemény-továbbítás nagyobb jelentőséget.

A C. központjának általános gépészeti berendezését az *1. ábra* tünteti föl.

1—3 elektromótor v. gázgép által hajtott szivattyu üzemben, *2—4* ugyanaz tartalékban, *5* a vákuumkazán, *6* a nyomókazán. Utóbbiba a szivattyu állandóan levegőt nyom be, amíg *5* vakuumkazánban állandóan fenntartja a vakuumot. Ezekből a nagyméretü *6* és *5* kazánokból ágazik

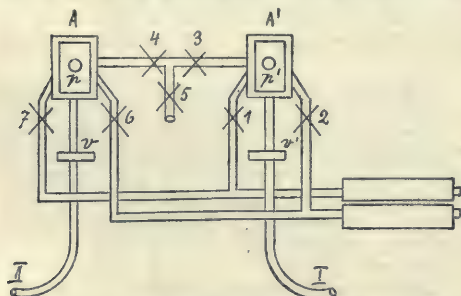
el a *8* főnyomócső, illetőleg a *7* főszívócső, amelyek az utcai vezetékcsövekkel, *10* és *9*, vannak egybekötve. Közben megfelelő szeleprendszerek vannak: *11—11*; *12* a C. végállomásain levő szekrényeket, *13* a közbeeső hivatalok szekrényeit jelzik.

A *2. ábra* egy ilyen szekrényrendszert mutat, amely a régebben használt Fortin-Hermann-rendszer szerint van szerelve. A kezelés meglehetősen bonyolódott, azért csak az I. csövön való külde-

1. ábra. A csőposta központjának általános gépészeti berendezése.

mény-továbbítást írjuk le röviden. Ha nyomással akarjuk a postát továbbhajtani, bezárjuk az *1* és *2* csapot, kinyitjuk a *3* és *5* csapot, bezárjuk a *v'* szelepet s ezek után már kinyithatjuk az *A'* szekrény *p'* ajtócskáját s beletesszük a postát, amely rendszerint fémhengerben talál elhelyezést. Ezek után zárjuk a *3* csapot, becsukjuk a *p'* ajtót, megnyitjuk a *2* csapot, majd a *v'* szelepet és a fémhenger a levegő nyomásának hatására az I. csőbe sodortatik át. A fémhenger oldalt

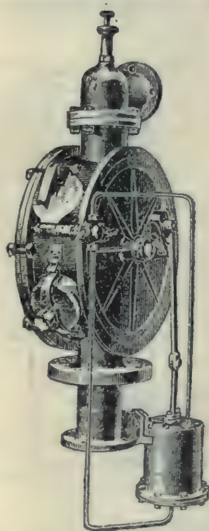

2. ábra. A Fortin-Herrmann rendszerű csőposta szekrény-állomásai.

bőrtömítéssel bír, hogy a henger és csőfal közt légmentes maradjon az érintkezés. A posta vevésénél hasonlóan bonyolódott az eljárás, amiért csak a németek maradtak meg az ehhez hasonló eljárás mellett, amelyet azonban szintén egyszerűbbé tettek.

A franciák áttértek a «Gissot»-rendszerre, ahol a csapnyitásokat, szelepzárást a vevő- és adószekrény oldalán elhelyezett fogantyú segélyével az ajtók kinyitásakor önműködően lehet eszközölni. Ugyanis, amidőn a kezelő a postát továbbítani akarja, a fogókart az ajtónyitáskor annyira kell elforgatnia, hogy a postát a szekrénybe behelyezhesse; a fogókar elforgásával az illető csapok és szelepek önműködőleg jönnek munkába, az úgynevezett vezérmű segélyével. A vezérmű alkalmazásának az a nagy előnye is van, hogy a nehéz alkatrészek, csőfejek stb., a pincehelyiségekben hagyhatók, a rendszerint magasabb emeleteken elhelyezett kezelő-helyiségek készülékei könnyű súlyuak maradnak.

A *3. ábra* ilyen készülék-csoportot mutat. A Gissot-készüléknél tetszés szerint dolgozhatunk a nyomó, v. szívó hatással. A *4. ábra* részletesebben mutatja a működést. *N K*-val kötődik, s így *R* dugattyú alulról kap nyomást, s *R* a *c—c* helyzetbe lökődik, az összenyomott levegő a készülék fejszekrényébe nyomulhat. Az ajtót kinyitva, a 4 ágú *S* csapot működésbe hozzuk, s így az *F* dugattyú is dolgozni kezd. Az ajtót betéve, az *Ss* csap ismét hatást idéz elő, s a posta a főcsőbe nyomatik ki s abban tovább halad.

3. ábra. Gissot-készülék.

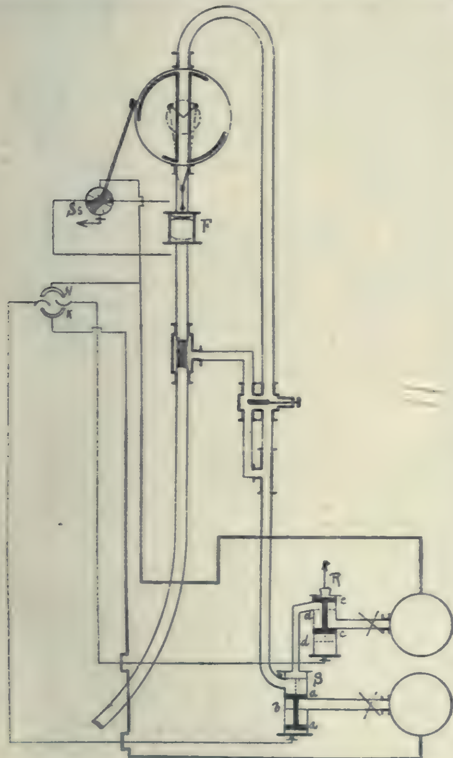
Nagyvárosi hálózatoknál természetesen meglehetősen bonyolódott az elrendezés A C. azonban hasznosan alkalmazható egyes nagy épületekben is. Igy pl. a budapesti távirdaközpontban, a nagy teremben 10 C.-állomás van, amelyek közül egy a földszinten feladott táviratok felhajtására, egy a kézbesítendő táviratoknak a kézbesitőkhöz való szállítására és nyolc állomás a terem egyes szakaszai között való szétosztásra szolgál.

A tokok továbbítása alatt az állomás elfoglaltságát villamos-lámpa kigyuladása jelezi a megérkezésig. A légnyomás be- és kikapcsolása a tok elindulásával és megérkezésével összefüggően villamos úton önműködőleg történik. A C. gépberendezése az épület pincéjében az áramfejlesztő telepbe nyíló külön helyiségben van elhelyezve. A légnyomás előállítására 2 drb légszivatyú szolgál, melyek mindegyike 150 m³ levegőt 1·2 atmoszféra nyomásra komprimál. A szivattyúkat 2 drb 13 lóerős villamos mótor szíjáttétellel hajtja. A komprimált levegő 0·1—0·2 atmoszféra rendes üzemnyomásra redukálva, 2 drb 5 m³ űrtartalmú légtartályon és azokkal összekötött csővezetéken át a II. emeletre, onnét pedig három csőben elosztva, az egyes C.-állomásokhoz jut. Mihelyt a magasnyomású légtartály megtelt és a nyomás az 1·2 atmoszférát elérte, vagy ha a nyomás 0·4 atmoszférára leszáll, a mótor önműködőleg ki-, illetőleg bekapcsolódik. Az *5. ábra* mutatja a C.-állomás műszaki részleteit.

A számot tevő C.-i hálózatok kiterjedése, csőhosszméterekben: Angliában 151, Ausztriában 86, Belgiumban 3050, Braziliában 999, Franciaországban 357,000, Japánban 2279, Németalföldön

23,295, Németországban 253,750 és az északamerikai Unióban 821,650.

A C. különösen a nagyvárosok helyi sürgöny- és részben levélforgalmának lebonyolításában tett szert jelentőségre, sőt még egy évtizeddel azelőtt úgy látszott, hogy hivatva lesz a nagy városok egész helyi postaforgalmát közvetíteni, amiért is az északamerikai Unió egyes városaiban a C. csöveinek átmérőjét 30 cm.-ig bővítették. Azóta azonban a postaszállítás technikája terén történt tökéletesítések és különösen a gépkocsi térhódítása megakasztották ezt a fejlődést, mert a gépkocsi sokkal csekélyebb befektetés mellett aránytalanul nagyobb szolgáltatásra képes. A nagy

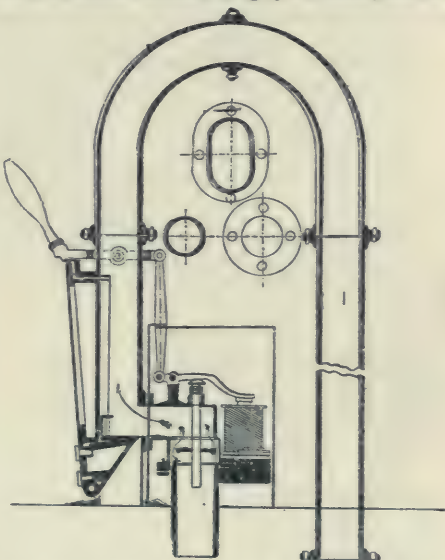
4. ábra. A Gissot-készülék részletesebb rajza.

városok helyi sürgönyközvetítésére (a felvevő hivataloktól a távíró központhoz és viszont innen a kézbesítő hivatalokhoz), valamint a sürgős helyi levelek továbbítása terén azonban a C. ma is a legalkalmasabb és leggyorsabb eszköz, amelyet legfeljebb a most még kisérletezés alatt levő villamos posta mulhat felül, ha rendes használatra alkalmassá fogják tenni.

Budapesten is tervben van a C. berendezése a sürgönyök és expressz levelek decentralizált kézbesítésével kapcsolatban.

Csőpróba. A C.-val megállapítják 1. a cső tömörségét, 2. szilárdságát. A próba történhetik nyomott *levegővel* vagy *vízzel*. Az előbbivel úgy, hogy a levegőkompresszorral összekötött csövet víz alá merítik s bele 10 atm. nyomású levegőt szorítanak. Ha a cső falain levegő nem szüremkedik át, a cső jó. Ezt a próbát ritkán használják, mert költséges és kissé veszedelmes is. Alkalmazzák a gázcsövek megvizsgálására. A vizi próba abból áll, hogy a csövet nyomószivattyuval kötik össze és vízzel való megtöltése után bele vizet nyomnak. A cső hibáját az átszűrődő víz árulja el. A vizi próba megejtésére az ú. n. csőpróbáló gépet használják. Vizi próba alá vetik a vízvezető, a kazánforraló, s egyéb nagy nyomású csöveket.

Csőr (állat), a madarak szarunemű réteggel bevont, megnyúlt állkapcsai, melyeknek alakja, nagysága és szerkezete rendesen családok, nemek és fajok szerint rendkívül változatos. A C.-ön felső és alsó kávát különböztetünk meg; a felső káva töve gyakran lágy bőrrel, ú. n. viaszhártyával *(ceroma)* van bevonva. A madarak C.-éhez többé-kevésbbé hasonló megnyúlt állkapcsokat a

5. ábra. A budapesti táviróközpont egyik csőposta-állomása.

gerincesek más osztályaiban is C.-nek szokás nevezni; így pl. az emlősök egyik rendjét a madár-C.-höz hasonló C. után C.-ös emlősöknek nevezik. — *C.*-nek nevezik a legyek (Diptera) és félfödeles szárnyuak (Rhynchota, Hemiptera) szívószervét (proboscis, rostrum, haustellum).

Csőre *(beöntés, Klystier, klysma, clysma)*. Folyadékoknak a végbélen át a szervezetbe juttatása. *Hashajtó C.*, melynek célja székürülést előidézni, ilyen az egyszerű vizes csőre (tisztító C.), a glicerines, olajos, paraffinos C. Rendesen $^1/_2$—$1^1/_2$ l. testhőmérsékletű vizet használunk 1 m.-es vízoszlop nyomásával beöntve. A víz kimosó hatását bélmozgást fokozó hatással is öregbíthetjük, ha hideg vizet vagy sóoldatot, szappanoldatot, vagy hashajtó ásványvizeket vagy teákat használunk. A glicerin (3—8 cm^3) bélmozgást okozó izgalmat csinál. Az olaj oldja és csúszóssá teszi a béltartalmat s a leváló zsírsavak útján izgató (2—5 dl.)

Orvosságos C. Célja vagy orvosságokat juttatni a szervezetbe, s ilyenkor a bélből is fölszi-

vódó szereket kis folyadékmennyiségben oldva oly keveréket öntünk az előzőleg kitisztított bélbe, mely székre nem ingerel s hosszú ideig bennmaradva, fölszivódik; vagy pedig a beteg bélnyálkahártyát akarjuk kezelni, s az orvosság helybeli hatására helyezünk súlyt. Ilyenkor nagyobb mennyiségű folyadékot többszörösen ki- és bebocsátunk, s a beteg részeket mintegy átöblögetjük.

Tápláló C. A mesterséges táplálás legfontosabb módja, ha a gyomorba nem szabad táplálékot juttatni. Mesterséges tápláló készítmények (pl. sanatogen) oldatot, v. tojásból, tejből, cukorból, keményítőpépből készült keveréket juttatunk a kitisztított bélbe, gondoskodva róla, hogy székelési ingert ne okozzanak. Igen fontosak a folyadékpótló C.-k; konyhasót, vagy a vér sóinak megfelelő keveréket tartalmazó oldatok, melyeknek felszivódása a szervezet beteges nedvveszteségeit (pl. vérzések után) van hivatva pótolni.

A C. technikája. Leghasználatosabb az irrigátor. Hengeralakú edény, melynek fenekén, v. oldalának alján kifolyása van; innen gummicsövön át jut a folyadék a hajlékony, félig kemény, csappal elzárható végbélcsőbe. Az edény emelésével vagy sülyesztésével szabályozzuk a beömlés nyomását és gyorsaságát. Folyadékpótló C.-knél, s némely tápláló C.-nél az oldat cseppenkint, órákon át szivárog a végbélbe. Gyermekeknél alkalmazható az egyszerű gummilabda; a keményhegyű dugattyús fecskendők egészen idejüket multák. A beöntött folyadék a végbelet s a vastagbelet tölti meg; följebb csak a bélfal mellett szivárgó nyomai jutnak. (L. még *Diaklismos, Végbélkúp.*)

Csörege-fűz (növ., *Salix fragilis*), l. *Fűz.*

Csörge a. m. töpörtyű, pörc.

Csörgedeztetés, l. *Rétöntözés.*

Csörgeő *Gyula*, ny. államtitkár, szül. Nagybecskereken 1839 dec. 23. Tanulmányait a Józsefműegyetemen és a nagyváradi jogakadémián végezte. Részt vett az 1866-iki hadjáratban mint hadnagy, a honvédség felállítása után mint huszártiszt szolgált; majd fogalmazó lett a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumban, ahol fokonkint emelkedve, 1885. min. tanácsos lett, 1895. államtitkári címet és jelleget nyert. Az 1900-iki párisi kiállítás alkalmával, hol a nagy aranyérmet is elnyerte, legfelső kitüntetésben részesült; 1901. nyugalomba vonult. A nagybittsei kerület ugyanekkor képviselőül választotta. A közélet terén szerzett érdemei elismeréseül számos kitüntetést nyert.

Csörgő, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 456 magyar lak., vasúti megálló; postahivatal, u. t. Sátoraljaújhely.

Csörgőkigyó (*Crotalus* L., állat), a viperafélék (*Viperinae*) családjába, a csörgőkígyó-formájúak (*Crotalinae*) alcsaládjába tartozó mérges kígyónem, melynek főjelleme a fark végén lévő zörgő v. csörgő készülék. E csörgőkészülék 15—18 vékony, szarunemű, könnyen összenyomható üres kúpból áll s ezek az állat mozgásakor csörgő hangot idéznek elő. Feje lapos, a nyak felé feltünően szélesedik, kis pikkelyekkel fedett. Két hatalmas méregfoga csöves; farka rövid. Fajai csak Amerikában élnek; kisebb emlősökkel és madarakkal táplálkoznak. Marásuk nagyon mérges. Ismertebb fajai: a C. (*Crotalus horridus* L.), 2 méter hosszura is megnő, rendesen 1—1·5 m. hosszú; a Mexikói-öböltől É. felé, az é. sz. 46. fokáig fordul elő; a fogságot jól bírja. A díszes C. (*Crotalus confluentus* Say) 1·7 m. hosszú; az Egyesült-Államok D.-i részében és Közép-Amerikában honos. A borzasztó C. (*Crotalus terrificus* Laur.) Dél-Amerikában él. L. még *Vipera-félék.*

Csörgőkigyó-félék (*Crotalinae*, állat), a) *Vipera-félék* (*Viperidae*) családjának egyik alcsaládja. L. *Vipera-félék.*

Csörgőkő (ásv.), az olyan homokkal, márgával v. agyaggal elegyes barna vasérc (limonit) mészkonkréció, mely héjas szerkezetű s belül üres. Egyrészt a lazán egymás körül képződött héjak, másrészt az esetleg körülzárt homok- s egyéb szemek benne csörögnek, ha a konkréciót megrázzuk. Lőszben, agyagban, márgában, homokrétegekben stb. sűrüen találhatók mindenfelé. Egyebek között Buda vidékén is elég gyakori.

Csörgőlyuk, l. *Ágasvár.*

Csörgő-réce (*Nettion crecca* L., állat), a lúdalakuak (*Anseriformes*) rendjébe, a récefélék (*Anatidae*) családjába tartozó kacsafaj. A hazánkban előforduló kacsák legkisebbike, amennyiben hossza 38 cm., szárnyhossza 18 cm., farkhossza pedig 7 cm. Hasa fehér fekete-barna foltokkal, csőre és lábai feketésszürkék. 16 kormánytollа közül a két középső nem igen hosszú. A gácsér tükre zöld, felül és alul fekete csíkokkal szegélyzett, feje és nyaka vörösbarna és nyakán hátul keskeny aranyos sáv van. A tojó tükre feketészöld és elül-hátul fehéren szegélyzett. Előfordul Európában és E.-Ázsiában; télen Észak-Afrikában, Perzsiában, Indiában és D.-Kinában. Hazánkban tavaszi és őszi vonulása alkalmával mindenütt közönséges, ellenben nyáron nagyon ritka.

Csörgős jelmez.

Csörgősapka. A XVI. sz. első feléből származik, midőn nemcsak a sapkát, hanem a ruházat egyéb darabjait is csörgőkkel díszítették. A C. többnyire tarka szövetből készült, néha szamárfülekkel v. kakastaréjjal díszítve; viselése mellett az udvari bolondoknak kopaszra kellett nyiratkozniok. Emellett megtartották a csörgős ruhát, úgy hogy e viselet, kivált a C., később kizárólag az udvari bolondok ismertetője lett.

Csörgős jelmez, a XIII. sz. vége felé divatba került viseletforma, amelyet nők és férfiak egyaránt hordtak s a XIV. sz. folyamán nemcsak hivalkodásul a figyelmet magukra vonandó, hanem általánosan s divatját a XV. sz. fényűzéstiltó rendeletei sem tudták megszüntetni. Eleinte öveken hordtak kerek vagy körtealakú csörgőket, később vállöveket viseltek telerakva csörgőkkel (l. *az ábrát*), majd a legkülönfélébb

CSŐRÖS EMLŐSÖK.

Hangyászsün (*Echidna aculeata* Schaw.).

Csőrös állat (*Ornithorhynchus anatinus* Schaw.).

ruhadarabokra aggatták (cipőkre, ujjak szélére). Legtovább az udvari bolondok füles sapkáin maradtak meg, l. *Csörgősapka.*

Csörgőtánc, l. *Magyar táncok.*

Csöricse *(Lamprotornis,* állat), l. *Seregélyfélék.*

Csőrlés, l. *Csévélés.*

Csörnyeföld, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 940 magyar lak.; u. p. Felsőszemenye, u. t. Letenye.

Csöröge v. *forgácsfánk,* cifrán metélt és csokrosan összehajtott vajas tészta zsírban kisütve.

Csőrös állat *(Ornithorhynchus anatinus* Shaw.), a csőrös v. kloakás emlősök *(Monotremata)* rendjébe tartozó állatfaj. A C. kissé ellapult hengeres teste, alakját tekintve, a vidrára és hódra, vagy még inkább a vakondokra emlékeztet, amiért az ültetvényesek vizivakondoknak is nevezik; hossza a fark tövéig 38 cm., a szintén kissé ellapult farkkal együtt 50 cm.; rövid, tömött szőrözete a hátoldalon sötétbarna, alul rozsdássárga. A C. hazája Ausztrália K.-i része és Tasmánia, hol a folyók partjába mintegy 7 m. hosszú tekervényes járatot váj, amely az állat nagyságával arányos üregben végződik, melyben száraz növényekből fészket készít; a járatnak két nyílása van, egyik a víz felett, a másik a víz alatt. Igen ügyesen úszik s táplálékát, mely vizi rovarakból, rákokból, férgekből és lágytestüekből áll, pofazacskóiba gyüjti s üregében költi el. Rendesen két lágyhéjú tojást tojik s ezeket fészkében költi ki. Húsát, noha kellemetlen halszagú, a benszülöttek megeszik. Európába mindeddig egyetlen C. sem került elevenen.

Csőrös cetek *(Ziphiinae,* állat), l. *Cetek.*

Csőrös csuka (állat), l. *Belone.*

Csőrös darázs (állat), l. *Bembex.*

Csőrös delfin *(Platanista,* állat), a cetek *(Cetacea)* rendjébe, a fogas cetek *(Odontoceti)* alrendjébe, a folyami delfinek *(Platanistidae)* családjába tartozó delfinnem. Egy élő faja ismeretes: a gangesi delfin *(Pl. gangetica* Lebeck), 2 m. hosszú, Délkelet-Ázsia folyamaiban honos; húsát eszik.

Csőrös emlősök v. *kloakás emlősök* (Monotremata; l. a *színes képmellékletet*). A C. a méhlepény nélküli *(Aplacentalia)* emlős állatok egyik rendjébe tartoznak, mely a többi emlős állattól több fontos szervezeti jelleg tekintetében elüt és a csúszómászókkal, meg a madarakkal egyezik meg, úgy hogy méltán tekinthető oly átmeneti csoportnak, mely a csúszómászókat és madarakat (azaz a Sauropsidiákat) az emlősökkel összekapcsolja. A C.-nek a többi emlősökétől eltérő szervezeti jellemvonásai közül a legfontosabbak a következők: Állkapcsaik csőr módjára megnyúltak s valódi fogaik nincsenek. Nyakcsigolyáik olyan bordákat viselnek, mint a krokodilusok nyakcsigolyái; vállövük olyan, mint a madaraké, előszegycsontjuk (episternum) pedig mint a csúszómászóké. Hallócsontocskáik közül a kengyelnek megfelelő olyan, mint a csúszó-mászóké és madaraké. Húgykiválasztó- és ivarszerveiknek vezetékei a végbélbe nyúlnak, azaz kloakájuk van, mint a madarak- s csúszó-mászóknak. Bőrnemű burokkal körülzárt, aránylag nagy tojásaik olyanok, mint a kígyók és gyikok tojásai s nem szülnek eleveneket, hanem tojnak s egy-két tojásukat fészkökben v. a hasukon lévő költőzacskóban költik ki. A csúszó-mászókkal még abban is megegyeznek, hogy testök hómérséklete nem 38—39° C., mint a többi emlősöké, hanem jóval alacsonyabb, 25—28° C. Ezekkel a csúszó-mászó- és madár-bélyegekkel szemben az emlősökkel megegyező fontosabb szervezeti jellemvonásaik a következők: Bőrük szőrrel, sertével v. tüskével fedett s vannak faggyú- és verejtékmirigyeik. Emlőik is vannak, csakhogy emlőjöknek nincs a szopásra nélkülözhetetlen bimbója, fiatalaik tehát nem szophatnak, hanem anyjuk kiömlő tejét valószinüleg felnyalják. Három hallócsontocskájuk van s nem egy, mint a csúszó-mászók- s madaraknak. Nincs ú. n. négyszögcsontjuk (os quadratum); nyakszirtcsontjuk nem egy (csúszómászók és madarak), hanem két bütyökkel izesül az első nyakcsigolyával. A C. kizárólag Ausztráliát lakják. 9 kihalt és 4 élő fajuk ismeretes, melyeket 3 családba osztanak: 1. *Dideilotheridae;* ide csupán kihalt fajok tartoznak. 2. *Hangyászsünfélék* (Echidnidae); ide sorolják az ausztráliai hangyászsünt *(Echidna aculeata* Schaw), a gyapjas hangyászt *(Proechidua Bruijnii* Pet. et Doria) és a feketetüskés orrmányos hangyászt *(Proechidna nigroaculeata* Rotschild). 3. *Madárcsőrüek* (Ornithorhynchidae) egyetlen élő nemmel, a csőrös állattal *(Ornithorhynchus anatinus* Shaw.).

Csőrös hal (állat), l. *Csőrösszájuak.*

Csőrös halak *(Chelmo,* állat), a pikkelyesszárnyú halak *(Squamipennes)* családjába tartozó halnem. L. *Pikkelyesszárnyú halak.*

Csőrös saru, divatja Közép-Európában állítólag a XV. sz. végén keletkezett, midőn Fulko lovag, Anjou grófja formátlan lábfejét akarta vele észrevétlenné tenni. Valószinübb, hogy eredetileg a lengyel urak viseletéhez tartozott, mint

Csőrös saruk.

régi angol neve: cracowes (krakói) mutatja. Századok folyamán többször letünt s ismét divatba került. A XIV. sz.-ban a franciák *poulaines*-nek (hajó orra) nevezték. Elől néha 2 lábnyira is kicsúcsosodott; olykor a hegyén csörgőgombbal díszitették, vagy drága lánccal ellátva, felkunkorodó formában visszahajtották. A puha saru alá hasonló alakú deszkalapot erősítettek

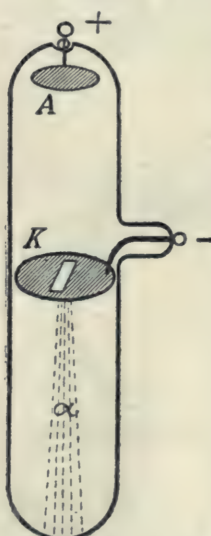
bőrszíjazattal (l. a mellékelt *ábrákat).* A XV. sz. végével visszafejlődött s a lábfej alakjának megfelelő formát öltött, ennek *kacsaorrú saru* lett a neve; utóbb elől szélesen lecsapva, nehézkes csizmaalakuvá vált, amit *medveszáj*-nak hívtak.

Csőrösszájúak *(Mormyridae,* állat), a nyilt úszóhólyagú halak *(Physostomi)* alrendjébe tartozó csontos hal-család, melynek fajaira jellemző, hogy arcorruk csőrszerűen megnyúlt. Afrika trópusi részeinek édesvizeiben laknak. Kb. 50 faj ismeretes, melyek közül 11 a Nilusban él. Legismertebbek a nilusi ángolna *(Mormyrus oxyrhynchus* Geoffr.), 1 m. hosszú; farka két oldalán sajátságos kocsonyás szerve van, melynek segítségével állítólag gyenge elektromos ütéseket is mérhet a hozzáérő állatokra. A régi egyiptomiak nagy tiszteletben tartották, mert azt hitték, hogy Osiris szétszórt tagjai közül egyet megettek, ami feleségét, Isist, meggátolta abban, hogy újból összeszedje őket. A nilusi ponty *(Mormyrus cyprinoides* L.) 1 m. hosszú; szintén a Nilusban, továbbá Nyugat-Afrika édesvizeiben él; elektromos szerve van, de elektromos ütésekre nem képes.

Csörötnek, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 1039 magyar lak., vasúti megálló, u. p. Szentgotthárd, u. t. Rátót.

Csörsz árka, mesterségesen készített árok a Duna és Tisza közt; két C.-t ismerünk, az északi a Tarna folyótól Dormándon át a Tiszáig követhető s Ördög- és Avar-ároknak is nevezik; a déli hosszabb: Gödöllőtől kezdve Jászfényszarún át Pát és Tarnaszentmiklós közt huzódik a Tiszáig. L. még *Ördögárok.*

Csörsz mondája. A XVI. sz.-beli Székely Istvánnál találjuk, aki szerint nem onnan kapta nevét a Csörszárok, mert azon feleséget hozott magának Csörsz király, hanem onnan, mert ő készíttette az árkot. Az egész elnevezés különben szláv eredetü, a. m. «ördögárok».

A az anód, *K* a katód, *α* csősugarak.

Csősugarak (németül *Kanalstrahlen),* a ritkított gázokon át történő elektromos kisülésnél fellépő elektromos sugarak egy fajtája. Ha katód gyanánt a cső közepén elhelyezett egy v. több nyílással ellátott fémlemezt, fémszitát használunk (l. az *ábrát),* a katód mögött az egyes nyílásokból kiinduló sárgásvörös nyalábok jelentkeznek, ezek a C. (Goldstein 1876). A C. pozitiv elektromos töltést visznek magukkal, ennek megfelelően mágneses térben eltéríthetők ellenkező irányban, de sokkal kisebb mértékben, mint a katódsugarak (Wien); sebességük 200—300 km. mp.-enként, az e/m viszony (lásd *Elektronelmélet)* rájuk 3×10^3; eszerint a C.-at az anódtól a katód-felé mozgó s a katód nyílásain átrepülő pozitiv gázionok alkotják. Nevezetes dolog, hogy a C.-nak, mint nagy sebességgel mozgó fényforrásnak színképe (ami az illető gáz színképének főbb vonalait tartalmazza) a Doppler-féle hatást (l. o.) mutatja, azaz az egyes vonalak rendes helyzetükből az ibolya, ill. vörös felé eltolódva látszanak, aszerint, amint a megfigyelő felé haladnak, ill. attól távolodnak (Stark 1905).

Csősz vagy *kerülő*, a mezők, rétek, legelők és egyéb gazdasági területek őrzésével megbizott, rendszerint felesketett és gyakran külön jelvénynyel ellátott egyén; mező-őr.

Csősz, 1. nagyk. Fehér vm. székesfehérvári j.-ban, (1900) 1064 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Nagyláng. — 2. *C.*, kisk. Veszprém vm. most *Kiscsősz* (l. o.).

Csőszivüek *(Leptocardii, Acrania, Cephalochordata,* állat), a gerinces állatok legalsóbbrendű osztálya. Az idetartozó fajoknak koponyájuk, agyvelejük és szivük nincsen; vázukat tagolatlan gerinchúr (chorda dorsalis) alkotja; szivük helyett nagyobb vérerek lüktetnek. Mindössze néhány faj tartozik ide, melyek közül legnevezetesebb a lándzsahalacska *(Branchiostoma [Amphioxus] lanceolatum* Yarell). L. *Lándzsahalacska.*

Csőszkéve, a learatott gabonából a csősznek őrzési díj fejében járó rész.

Csőszövő pókok *(Tubitelariae,* állat), l. *Pókok.*

Csősztelek, nagyk. Torontál vm. zsombolyai j.-ban, (1910) 2741 német és magyar lak.; hitelszövetkezet, a magyar kender- és lenipar r. t. fiókja; vasuti állomás, posta- és táviróhivatal és telefonállomás.

Csőtágító, a tűzcsöves kazánok csöveinek tágítására való szerszám, mellyel a cső végét azon a helyen, hol a csőfallal érintkezik, kissé nagyobb átmérőjüre nyujtják, hogy szorosan a falhoz nyomulva, a gőz v. víz kiszivárgását meggátolja.

Csőtisztító-készülék, gőzkazánok csöveinek kellő tisztogatására való kefék v. réz- és acélkaparók, melyekkel a cső belsejére rakodó korom v. vízkő könnyen lekotorható. Vannak oly csőtisztítók is, melyekkel a csatornák belsejében levő piszkot és iszapot lehet kitisztítani.

Csötörtmérő, l. *Faátlaló.*

Csötörtök, l. *Csütörtök.*

Csötörtökhely, község, l. *Csütörtökhely.*

Csőturbina, l. *Vizikerék.*

Csővágó, gépszerelésekhez és víz-, gázvezetékekhez alkalmas készülék, mellyel a csövet a szerelés helyén is könnyen a kellő hosszuságra vághatjuk. Vágókése egy éles acél korong, mely a csőkerületen forogva mindig mélyebb és mélyebb barázdát vág a cső falába, míg végre egészen keresztül vágja. Tartóját egy állítható sróffal szorítják a csőhöz, mely sróf egyszersmind forgatóul is szolgál.

Csővár, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskunvm. váczi j.-ban, (1910) 617 magyar és tót lak.; u. p. Acsa, u. t. Acsa-Erdőkürt. A felette emelkedő sziklás hegytetőn látszanak régi várának omladékai, mely a XVI. sz.-ban a Ráska családé volt.

Csövesférgek (állat), l. *Csőlakók.*

Csövesfogúak *(Solenoglypha,* állat), a kígyók egyik alrendje. Az ide tartozó mérges kígyók felső állkapcsában a méregfogakon kívül más fog nincs; a méregfogak csövesek. Ide tartoznak a vipera- és csörgőkígyó-félék (l. o.). L. még *Kígyók.*

Csöveskagyló *(Pholas,* állat), l. *Fúrókagyló.*

Csöveskazán, lehet tűzcsöves vagy vízcsöves, előbbinek belsején tűz megy keresztül, míg a külsejét víz veszi körül, utóbbinak belsejében víz van, a tűz pedig kívül járja körül. Mindkétfajta kazán aránylag kis helyen nagy fűtőfelületet ad. A vízcsöves kazánt forrcsöves kazán néven is ismerik, különös előnye, hogy kellően befalazva, robbanása nem oly veszélyes, mint a nagyvízterű kazánoké.

Csövesszájú halak *(Fistularidae,* állat), a tüskeparás csontos halak *(Teleostei, Acanthopterygii)* egyik családja, melyre jellemző, hogy az ide tartozó fajoknak hosszúra nyúlt testük van és hogy koponyájuk elülső csontjai hosszú csövet formálnak, mely nagyon kis nyílású szájban végződik; pikkelyeik nagyon kicsinyek vagy egyáltalában nincsenek. Legismertebb a pipaszárhal *(F. tabaccaria L.),* hossza kb. 1 m; az Atlanti-oceán trópusi részében honos.

Csövesszirmuak (növ), l. *Tubiflorae.*

Csővezető, az a tűzoltó, aki a fecskendő sugárcsövét kezelvén, a vízsugár közvetlen irányítását végzi. Mint legveszélyesebb tűzoltói teendőhöz, csakis kiképzett tűzoltó v. önkéntes tűzoltóknál foglalkozására nézve ács, cserepes, kéményseprő, kőmíves alkalmazandó, akiben kellő erő, kitartás és bátorság van. L. *Tűzoltás.*

Csőzsilip, hengeralakú, egyik v. mindkét végén tiltóval ellátott zsilip, melyet rendesen töltésekbe szoktak elhelyezni. A henger készülhet vasból, betonból, vasbetonból stb. Számos C.-ünk van az árvédelmi töltésekbe beépítve. L. még *Zsilip.*

Csremosnó, kisk. Turócz vm.-ben, most *Turóczmeggyes* (l. o.).

Csu *(Csuj),* folyó Turkesztán ázsiai orosz főkormányzóságban. Az Isszik-kul közelében, az Alexander-hegyláncban ered, áttör a Kungei-Ala-taun, fölveszi a Kuragatit, átfolyik a Mujunkum-sivatagon s a Szaumal-kulba torkollik.

Csubo, a japán földmérték egysége = 3·31 m².

Csúcs, szögeknél a szárak metszőpontja; sokszögeknél a. m. *szögpont,* azaz két oldal metszőpontja, egyenlőszárú háromszögnél különösen az alappal szemben levő szögpont; görbevonalaknál és felületeknél fontos *szinguláritás* (l. o.).

Csúcs, kisk. Arad vm., most *Halmágycsúcs* (l. o.).

Csucsa, kisk. Kolozs vm. bánffyhunyadi j.-ban, a Királyhágóhoz közel, a Sebes-Körös gyönyörű völgyében s a vasút mellett, (1910) 2001 oláh lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás, hitelszövetkezet, nagy gőzfűrész. A község végén látható kis váracska Bocza Miklós volt orsz. képv. tulajdona. C.-nak a Körös vizén levő malmáról azt tartja a népmonda, hogy Kinizsi Pál itt volt molnárlegény s innen csapott fel Mátyás seregébe. 1848. dec. 19. Csucsánál ütközet volt Wardener és Urbán osztrák dandárai és a Riczkó ezredes, Dobay őrnagy és Baumgarten alezredes vezetése alatt álló magyar honvédcsapatok közt. A magyar csapatok rövid, de kemény harc után visszaverték az osztrákokat; Wardener Bánffyhunyadig, Urbán Nagyalmásig hátrált. Ezzel megakadályozták az erdélyi osztrák hadak szándékolt benyomulását Magyarországba Nagy-Várad—Debreczen felé. V. ö. *Breit* J., Magyarország 1848/49. függetl. harcának kat. tört. I. k.

Csúcsaszály, *csúcsszáradás* (növ.), a fa csúcsának ill. az ág- és galycsúcsoknak a vén kor v. betegség okozta elhalása, v. a fiatal fáké, ha a termékeny felső talajréteg alatt nagyobb vagy csekélyebb mélységben áthathatatlan szilárd kavics- v. agyagréteg van, amelyen a gyökerek át nem juthatnak.

Csúcs ellen menés (vasút). A váltó csúcsával szemben (csúcstól a gyök felé) való menet az, mely a legnagyobb veszéllyel jár és a legtöbb baleset ily váltóállásnál történik. Az ily módon bejárt váltókon egyébként, amennyiben különleges biztosító szerkezettel ellátva nem lennének, csak mérsékelt sebességgel szabad áthaladni. A magyar vasutakon a biztosító berendezéssel biró állomásokon az ily csúcs ellen járt és a fővágányban fekvő váltók az egyenes állásban nemcsak központilag állíttatnak, hanem amellett még a váltóállítózár (l. o.) mögé szerelt reteszdobbal (l. o.) külön el is reteszeltetnek. A nyílt pályán lévő rakodóhelyek és iparvágányok váltói a csúcs elleni menetek biztosítása végett kulcsra járó zárakkal láttatnak el, melyek a csúcssínt a fősínhez szorítva tartják. Ilyenek pl. a Mold- és Götz-féle zárak.

Csúcsfog, l. *Fogak.*

Csúcshurut, l. *Tüdőcsúcshurut.*

Csúcsív, l. *Ív.*

Csúcsíves építészet v. csúcsíves (gotikus) stílus (franc.: *architecture gothique, ogivale;* ném.: *gothischer Stil, Spitzbogenstil),* a középkori építészet ama legfejlettebb formája, mely a XII. sz. derekán Franciaországban fejlődött ki a román művészetből és onnan mindenüvé elterjedve, általában a XVI. sz. első negyedéig érvényben maradt. A C. jellemző szerkezeti vívmányai a bordás keresztboltozat és a támasztó szerkezet alkalmazása; külső ismertető jele az ívek csúcsos alkata, a román félkörív helyett. L. *Építészet* és az egyes népek művészetét tárgyaló cikkeket.

Csúcslobogó, l. *Lobogó.*

Csúcslövedék, a modern kézi lőfegyverek lövedékalakja. L. *Lőfegyver* és *Lövedék.*

Csúcsmező (azelőtt: *Pojána),* kisk. Arad vm. nagyhalmágyi j.-ban, (1910) 457 oláh lak., u. p. és u. t. Halmágycsúcs.

Csucsom, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 379 magyar lak.; u. p. és u. t. Rozsnyó.

Csucsor, *csucsorka* (növ.), l. *Burgonya* és *Solanum.*

Csúcsos fej a. m. magas, csúcsos, torz koponya. Akrokephalia, oxykephalia, hypsokephalia, gör. összetett szavakkal jelölik.

Csúcsrügy, l. *Rügy.*

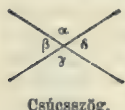
Csúcssejt v. *vezérsejt* (növ.). A virágtalan növényeknél, néhány Lycopodiales-t kivéve, a növekedő részek tetejét egy sejt, a *C.* foglalja el,

amely nagyságával és alakjával is elüt a többi sejttől, ennek folytonos osztódásával olyformán történik az illető növényrész növekedése, hogy két részre osztódva, egyik megtartja az anyasejt tulajdonságait, míg a másik, a *szeletsejt* v. rögtön, v. nehányszori osztódás után elveszti osztódó képességét.

Csúcs-sín (vasút), a váltó legfontosabb alkotórésze. A C. vagy váltónyelv a járóműveknek egyik vágányról a másik vágányra való elterelését végzi. A C. rendszerint a váltógyöknél elhelyezett csap körül, vízszintes értelemben forgatható. Megkülönböztetünk egy-két és négy C.-ű váltókat. Leggyakrabban a két C.-ű váltók használtatnak. A C.-ek egymással csuklós kapcsolórudakkal, a váltóállító készülékkel pedig a vonórúd segélyével vannak összekötve. A C.-ek régebben közönséges Vignoles-sínekből, gyalulással állíttattak elő, újabban azonban külön «L» v. harangalakú sínek hengereltetnek, amelyek a tősínekhez való símulás és megfelelő átmenet elérése céljából kellően meggyalultatnak.

Csúcsszáradás, l. *Csúcsaszály*.

Csúcsszög. Két szög egymásnak C.-e, ha az egyiknek szárai a másik szárainak a közös csúcson túl való meghosszabbításai. Ábránkban α és γ, továbbá β és δ egymásnak C.-ei. A C.-ek egyenlő nagyságuak. Igy $\alpha=\gamma$, mert β-val együtt mindenik együttvéve egy egyenesszöget (két derékszöget) alkot.

Csúcsszög.

Csúcsvirág (növ.), magányosan álló virág, amelynek kocsánya vegetativ tengely egyenes folytatása, vagy a főszár (mák, pipacs), v. az águk csúcsán *(Rhodotypus)* végül a tőkocsány (l. o.) végén *(hóvirág, nárcisz)* foglal helyet, ellentétben a *hónalji* virággal, amelynek kocsánya levelek hónaljából ered *(télizöld, szulák)*.

Csúcsvirágzat (növ.), ellentétben a hónalji virágzattal a főtengely vagy az ág egyenes folytatását alkotó virágzati kocsánnyal bír (pl. *orgonafa)*.

Csúd nép alatt tulajdonképen a finnek őseit értik. A Közép-Amurtól egészen a Volgáig és Uralig az é. sz. 45—58 és a k. h. 60—140 foka alatt, rég elhagyott arany- és rézbányákat, apró kohókat és temetőket találnak, melyeket a nép *C.-bányáknak, C.-temetőknek* stb. nevez. A voltaképeni C. nép jórészt már letünt. Eltemette őket a kirgizek, törökök és mongolok áradata, kiknek síremlékei a C.-okéi fölött vannak s azokétól jól megkülönböztethetők. Már a régibb történészek, jelesül *Bayer* a C. népet a szkíthákkal azonosította, *Lenormant* a C. népet a turáni népcsoport finn-ugor ágához sorolja. A mai C. nép a balti finnek egyik Ny.-i ága Olonez és Vologda kormányzóságok területén, számuk mintegy 70,000 főre tehető. A régi, fejlett műveltség talaján önálló kultúrájuk támadt.

Irodalom. Palldesas, Reise durch verschiedene Provinzen d. russischen Reichs, 1771—1773; Bayer, Opuscula ad historiam, 1770; Eichwald, Reise auf dem Caspischen Meere und in den Kaukasus, 1838, 2 köt., II. rész; Lenormant, Anfänge der Kultur, I. köt.

Csuda, l. *Csoda*.

Csuda *Miklós*, l. *Nicolaus de Mirabilibus*.

Csudabala, Gyomához tartozó puszta, Békés vmegye gyomai j.-ban, (1900) 277 lak., nevét a Balla folyócskáról és Csuda nevű birtokosától vette; mint falu, már 1211. említtetik.

Csudafalva (azelőtt: *Csudanovecz*), kisk. Krassó-Szörény vm. oraviczai j.-ban, (1910) 648 oláh lak.; u. p. Majdan, u. t. Lissava.

Csudafy *Mihály*, 1848-iki honvéd, olasz altábornagy, szül. 1827. Sopronban, megh. Sant Alessio melletti villájában, Lucca közelében 1904 okt. végén. Tulajdonképeni neve wunderbergi *Wunder* volt. A magyar szabadságharc letörése után az osztrák vésztörvényszék életfogytiglani börtönre itélte. 1858-ban ugyan kegyelmet kapott, de atyja kitagadta, mire C. Szardiniába ment, s részt vett az 59-iki lombárd háborúban; majd Garibaldi magyar légiójában Szicilián és Nápolyban harcolt. 1866-ban újra harcolt az osztrákok ellen; aztán a délolaszországi brigantaggio elnyomásában volt része. 1870 szept. 4. az ő ezrede vonult be elsőnek Rómába. Egy ideig Viktor Emánuel szárnysegéde is volt, azután nyugalomba vonult.

Csudáky *Bertalan*, író, szül. 1870 júl. 24. Kiszalacskán, Ung vm. Tanult Máramarosszigeten és Budapesten. 1896 óta a gyakorló főgimnáziumban és a m. kir. Ferenc József nevelőintézetben s II. ker. főgimnaziumban tanár. Többizben tett nagy tanulmányutakat a kormány megbizásából, így 1903-ban Krim-félszigeten, a Volga mellékén, a Kaukázusban és a Kaspitó környékén tett etnográfiai utat. Tanulmányútjairól számos felolvasást tartott és számos cikket írt különböző folyóiratokba. Foglalkozik zeneesztetikai tanulmányokkal is. Önálló művei: *Verescsagin élete és művészete* (1898); *A fehér cár birodalma* (bemutatták az Urániában, 1903), olaszul is megjelent; *Az orosz Riviera és a Kaukázus* (bemutatták az Urániában 1904); *Karnevál* (bemutatója az Urániában 1906); *Napkeleti tájak* (Krim és Kaukázus etnografiája, 1907); *Karnevál őfensége*, a farsangi ünnepek történeti fejlődése (1908); *Mult és jelen*, kulturtörténeti rajzok (1910); *Liszt Ferenc* és művészete (1911).

Csudálókő, barlang, l. *Homoródalmás*.

Csuday *Jenő*, szül. Győrött 1852 szept. 11. 1871-ben belépett a csorna-premontrei rendbe s 1875. főgimnáziumi tanár lett Szombathelyen s ugyanabban az évben áldozópappá szentelték. 1893-ban a Nemzeti Muzeumban segédőr lett, 1894. egyet. magántanárrá képesítették. 1894-ben a budapesti VI. kerületi állami főreáliskola tanárává nevezték ki. 1901-ben a rendből kilépett. Több földrajzi és történelmi középiskolai tankönyvön kívül írt művei: *A honfoglalás éve* (1891); *A magyarok történelme* (1897); ugyanez német nyelven is (1900): *Történelmi helynevek szótára* (1901); *A magyarok történelme* (2 köt., 1907). Az Uránia magyar tud. egyesület kiadásában 46 népszerű földrajzi és történelmi előadása jelent meg; ugyancsak az Apró könyvtárvállalatban a magyar és a világtörténetet írta meg 8 füzetben. A Nagy Képes Világtörténet c. munkában megirta a középkor végének (1270—1500-ig) történetét (1904). Kiadta és szerkesztette *A biblia és a tudomány* c. tudományos folyóiratot (1896—97, 24 füzet).

Csúd nyelvcsalád, így nevezték némelyek az *ugor* nyelvcsaládot (l. o.).

Csúd-tó (Csudszkoje Ozero), l. *Peipusz.*

Csúf, *csunya* (eszt.), ami esztétikai ízlésünket, első sorban formaérzékünket bántja, pl. C. arc, termet; írás, kép. Átvitt értelemben erkölcsi értékjelzővé lesz, pl. C. tett, jellem stb. L. *Rút.*

Csúfnév, l. *Gúnynév.*

Csúfolódás, l. *Gúny.*

Csúfolódó rigó v. *gezerigó* (állat, *Mimus polyglottus* Boie), az éneklők rendjébe, a bujkálófélék *(Timeliidae)* családjába tartozó északamerikai madárfaj, mely arról nevezetes, hogy minden hangot utánozni képes. Csőre rövidebb, mint a feje, rövid szárnyai lekerekítettek, a 3., 4. és az 5. evezőtollak a leghosszabbak, farka nagyon hosszú, 25 cm. nagy, szárnyhossza 11, farkhossza 13. Háta szürkésbarna, hasa világosbarna, farka fehér, csőre és lábai sötétbarnák. Erdőkben lakik.

Csufud, kisk. Alsó-Fehér vm. balázsfalvi j.-ban, (1910) 805 oláh lak.; u. p. és u. t. Balázsfalva.

Csufut-Kaleh, l. *Bakcsiszáráj.*

Csugujev, járási székhely Kharkov orosz kormányzóságban a Donec felső folyásánál, (1900) 13,221 lak., gyümölcstermeléssel és kereskedelemmel. Nyáron a kharkovi katonai csapatok táborozóhelye.

Csuha, hosszú felöltő, a köznép és a barátok viselete. L. *Csuklya.*

Csuhé a. m. *ághegyháló*, l. *Halászat.*

Csuhu v. *csuhit* (növ.), a kákának balatonmelléki neve; csuhit a Tájszótár szerint annyi mint szittyó.

Csuj, folyó, l. *Csu.*

Csujafalva, kisk. Bihar vm. szalárdi j.-ban, (1910) 373 oláh lak.; u. p. Hagymádfalva, u. t. Szentjobb.

Csuka, a nyilthólyagú halak (Physostomi) alrendjébe tartozó halnem, összenyomott testtel, széles, lapított, kácsacsőrszerű fejjel, széles szájjal, előreálló alsó állkapoccsal; állkapcsa sokfogú, hátúszója hátrahuzódott, hasúszója a has közepén fekszik. Fajai (szám szerint 7) édesviziek, melyek közül a *közönséges C. (Esox lucius* L.) a mi vizeinkben is tenyészik; keskeny teste fölül zöldesbarna, oldalt szürke, alul fehér; mell- és hasúszói pirosak. Veszedelmes rabló, nemcsak az apró halakat, békákat, madarakat, hanem saját faját is elnyeli. Márciustól májusig ivik és petéit növényekben gazdag helyekre rakja le. Húsát a régi rómaiak nem sokra becsülték, ma azonban igen ízletesnek találják; ára a pontyéval egyenlő. Európa összes, továbbá Ázsia és Amerika hasonló fekvésű édesvizeiben mindenütt honos.

Csukabálna *(Balaenoptera Davidsoni* Scammon, állat), a cetek *(Cetacea)* rendjébe, a halcsontos cetek *(Mystacoceti)* alrendjébe, a bálnafélék *(Balaenidae)* családjába tartozó bálnafaj. Hossza kb. 10 m.; az É.-i sark körüli tengerekben honos.

Csukafej, arab lovaknál fordul elő, s abban áll, hogy a különben egyenes fej az orrhát közepén kissé behajlik. Legszebb fejalakulásnak tartják.

Csukafogazat, a lovak metsző fogainak szabálytalan állása. Szabályosan alakult fogazatnál a felső metszőfog rágólapja rágás közben ráfekszik az alsó fogak rágó lapjára. A C.-nál ellenben nem, vagy csak részben érintkezik a két fogsor rágó lapja és ennek következtében a fogak olyan szabálytalanul kopnak, hogy az életkort sem lehet megállapítani.

Csukaháza, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 408 rutén lak.; u. p. Méhesfalva, u. t. Szinna.

Csukamájolaj *(oleum jecoris aselli)*, a *gadus morrhua* L. nevű hal májából nyert (tehát hibás magyar nevű) olaj. E hal az évnek bizonyos szakaszaiban igen nagy mennyiségben jelenik meg a norvég tengerpartokon, továbbá Uj-Foundlandnál és az Északi-tengeren; valószinüleg az önfenntartás és táplálkozás ösztönétől hajtva, nem pedig mint ezelőtt hitték, párosodás végett. A halmájakat nagy hordókba rakják s a magától kifolyó, igen gyönge melegítéskor kicsepegő olajat (sárga C., oleum jecoris aselli flavum) összegyüjtik gyógycélokra. Ezután erősebben melegítik (gőzzel) és kisajtolják a májakat s ez úton egy világos veresbarna, már savanyubb és erősen halszagú olajat nyernek, ami a visszamaradt májakból még kifőzött sötétbarna zsírral együtt (ol. *jecoris aselli fuscum)* ipari célokra szolgál. A C. halványsárga, enyhe halízű és szagú, teljesen átlátszó olaj, fs. 0·92—0·93, kevés szabad olajsavat, jód- és brómnyomokat tartalmaz, de ez utóbbiaknak semmi szerepe sincs gyógyhatásában, amit kizárólag annak köszönhet, hogy mint a legkönnyebben emészthető, leggyorsabban felszívódó zsírok egyike, elgyöngült egyének táplálására, erősítésére igen alkalmas. Különösen a fejlődés korában gyermekeknek rendelik, mert könnyen elégő tápanyag lévén, fehérjemegtakarítás érhető el vele. Legjobb közvetlen leves előtt bevenni egy gyermek- v. nagy evőkanállal 1—2-szer naponta. Eleinte undort kelt, de csakhamar hozzászoknak.

Csukaorrú alligátor (állat), l. *Alligátor.*

Csukárd, kisk. Pozsony vm. szempczi j.-ban, (1910) 344 tót lak.; u. p. és u. t. Bazin.

Csukárpaka, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 178 magyar lak.; u. p. Bácsfa, u. t. Nagylég.

Csukás vagy *Bodzai hegycsoport*, a Kárpátok erdélyi keleti határláncolatának legdélibb (Hunfalvy szerint a Déli-Kárpátok legkeletibb) tagja, Brassó vármegye DK.-i részében és Romániában emelkedik. E jelentékeny hegycsoport a Tömösi szorostól kiindulva, felfelé domborodó félkörben a román határ mentében először DK., majd ÉK. felé húzódik s Háromszék vmegyében a Bodzai szorosnál ér véget. A hegység a Tömösi szorostól K.-re hirtelen emelkedik s az 1840 m. magas *Nagy-Kőhavasnál* (l. o.) messzire É. felé nyúlik ki, egészen Bácsfalu és Hosszufaluig. A Nagy-Kőhavason túl a gerinc alább ereszkedik, majd a Paltinban 1904 m.-ig emelkedik s az Ó-Sánczi szoroson túl ÉK.-re fordulva, a *Csukás*ban (1958 m.) éri el legmagasabb csúcsát; a szikla csoportjainál fogva messziről imponáló C. közelről sokat veszít szépségéből, konglomerát szikláit az időjárás erősen lekoptatta. A C. gerincíve, mely idáig a vízválasztót képezte, ezentúl hirtelen aláereszkedik a Bodzai szoros felé, mely a C. hegycsoportját a Bereczki hegységtől (l. o.) választja el. A C.-hoz É. felé a Teszla (1430 m.) és Dongóhavas (1508 m.) csúcsai csatlakoznak; más magasabb mellékágak

a Zajzon, Tatrang, Döjtöne és Garcsin völgyei közt húzódnak É. felé a Hétfaluig és a Barczaságig. A C. legmagasabb gerincei sziklásak, szaggatottak, a többi részét többnyire erdők borítják. Geológiailag a C.-ban túlnyomó a krétaképződményhez tartozó homokkő; a Teszlát juramész, a Csukást és Dongót eocén-konglomerátok alkotják; helyenként mésztufa, liaszhomokkő, hippuritmész lép fel, a Garcsin-völgyének K.-i oldalán található palás homokkőben mármarosi gyémántok fordulnak elő. A hegység főgerincén eredő vizek (l. fenn) mély völgyekben sietnek a Fekete-ügy felé. A hegység belsejében község nincs s emberi lakás (vám stb.) is csak kevés van. Főgerincén az ó-sánczi hágón országút megy át. A C. Zajzonból 7, Ó-Sánczról $5^1/_2$, a Nagy-Kőhavas Tömös állomás felől 4 óra alatt mászható meg.

Irodalom. J. W. Filtsch: Die Stadt Kronstadt und deren Umgebung, Bécs 1886; E. A. Bieltz, Siebenbürgen, Bécs 1885; Orbán Balázs, A Székelyföld leirása, VI. köt. 1873. 181—184.

Csukás, kisk. Krassó-Szörény vm. temesi j.-ban, (1910) 941 német lak.; u. p. és u. t. Gavosdia.

Csukássi *József,* a Budapesti Hirlap egyik alapítója, kiadótulajdonosa és szerkesztője, szül. Győrött 1841., megh. Bpesten 1891 máj. 27. A gimnáziumot Győrben és Sopronban végezte, jogot Bécsben és Pesten hallgatott. A 60-as évek elején az irói pályára lépett és a napi sajtó számára dolgozott. Költeményeket, elbeszéléseket írt és fordított (Burns, Hugo Viktor, Mirza-Shaffy s többek után) lapokba és albumokba. 1865-ben átvette a Győri Közlöny szerkesztését, de 1867. ismét a fővárosba költözött. Rövidebb-hosszabb időn át szerkesztette a Divat c. lap szépirodalmi részét, a Pesti Hetilapot, az Ország-Világot, a Pesti Hirlapot (1878 dec. 25.—1881 máj. 25.), fómunkatársa volt a Magyarország és Nagyvilágnak 1869 és 1870); részt vett a Borsszem Jankó alapításában, később a Budapesti Hirlapéban, melynek 1881-től haláláig egyik tulajdonos kiadója és szerkesztője volt. Önállóan megjelent munkái majd mind fordítások, legjelesebbek Tennyson-fordításai, úgymint: *Enid,* királyidyll (1876) és *Költői beszélyek* (1881). A Kisfaludy-társaság kiadásában jelent meg: *Middlemarch,* tanulmány a vidéki életből, Elliot után angolból (4 kötet, 1874); az Olcsó könyvtárban: *Schäffer Magdalena,* beszély Prescott H. E. után angolból (1877); *Az ördög-mocsár,* Sand György után (1877); *Trécoeur Julia,* Feuillet Octave után (1878). Fordított még Gaskellné, Portmartin, Wilkie Collins, Sealsfield, Méry, Kock Paul ismert műveiből. Eredetiek: *Bismarck,* élet- és jellemrajz, 1876 (Tört. Könyvtár); *A magyar klérus adomákban* (1879). — Neje *Zmeskál* Aranka (megh. 1906.), Győr volt polgármesterének leánya, kivel 1866 tavaszán kelt egybe, szintén írt és fordított elbeszéléseket a napilapokba; önállóan is jelentek meg regényfordításai Cherbuliez, Zola, Sand George és Turgenyev után.

Csukcsok (v. *csaucsu),* ÉK.-i Szibériában lakó arktikus népfaj. Életmódjuk szerint megkülönböztetünk nomád- és letelepedett C.-at. Előbbiek a Bering-szoros, Indigirka folyó és Pensina-öböl között barangolnak. Az utóbbiaknak, kiket *namollónak* is neveznek, állandó lakhelye az Északi jeges tenger és a Bering-szoros partja. Számuk Patrando 1897. adatai szerint mintegy 13,000 főre rúg. A C. általában középtermetüek, hajuk fekete, hosszú, merev fürtü, orruk finom szabású, szemük vízszintes és nem kicsiny, hosszú szempillákkal, arccsontjuk előreálló, bőrük világos, barna. Ruházatuk rénszarvas vagy borjúfóka bőre, esős időben vagy havazáskor belekből vagy gyapotból készült kabátot vesznek fel. Lábukra borjufóka-, rozmár- vagy medvebőrből készült talppal ellátott harisnyát húznak. Élelmök hal, hús és főzelék. Rozmáragyarakkal kereskednek, melyekért az amerikaiak dohányt, pálinkát, lőport, ólmot, fegyvert stb. cserélnek be. Társadalmi rendnek nyoma nincs; nem ismernek főnököket. Pogányok és magasabb lényekről nincs sejtelmük. A C. fejletlen nyelve még a szomszédságukban lakó korjákok- és kamcsadalokéval is csak átlagosan egyezik, pl. számneveik és számolásuk 20-as (vigesimalis) rendszerében. V. ö. *Krause,* Bevölkerungsverhältnisse d. Tschuktschenhalbinsel (Deutsche geogr. Blätter, Bremen 1883); *Radloff,* Über die Sprache der Tsch. (a szt.-pétervári akadémia Mémoires-jaiban, 1860); *Nordquist,* Die wissensch. Ergebnisse der Vega-Expedition (Leipzig 1883); *Bogaras,* The Ch. Jesup Exped. (New York 1905).

Csu-kiang (gyöngyfolyó), folyó Kuang-tung kinai tartományban. A Hszi-kiang egyik ágának, a Pei- és Tung-kiang egyesüléséből származik és a kantoni öbölbe szakad. Kinai neve a Kanton folyónak (l. o.).

Csukics, kisk. Krassó-Szörény vmegyében, most *Tyukó* (l. o.).

Csuklás *(singultus),* légzési zörej, mely úgy jön létre, hogy a rekeszizom görcsösen összehúzódik, mialatt a hangrés szűkítve van; a levegő a rekeszizom görcsös összehúzódása miatt a tüdőkbe szivatik s okozza a hangrésben a C.-t kísérő zörejt. Legtöbbször a gyomor és belek izgatásából reflex útján támad, nevezetesen a bolygó vagy a nyelvgaratideg érző végeinek izgatására, nem ritkán azonban középponti eredésü s ilyenkor igen makacs szokott lenni.

Csuklász, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 197 tót lak.; u. p. Bán, u. t. Alsóozor.

Csukló, a kéztő v. kéztőizületek együttes neve, l. *Kéztőizület.*

Csukló *(facette),* a *könyvnyomtatáshoz* használt galván- és tömlemezek talpát képező töltelék, mely ólomból és vasból öntetik oly magasságra, hogy a lemez vastagságával együtt a rendes betü magasságát képezze, mig kampós szélei csak annyival magasabbak, hogy a lemez széleit éppen lefoghassák, és így vasrámába szorítva a lemezzel, a lemezt rögzíti, hogy az a sajtóban ide-oda ne mozoghasson. — *C.* (vasúti), l. *Híd.*

Csuklógyakorlatok. A katonaságnál C.-nak nevezik a tornászok szabadgyakorlatait. Feloszttatnak 8 csoportra: fej-, láb-, kar-, törzsgyakorlatokra, fekvő támaszban végezhető C., összetett C., fegyverforgató- és végül futó-gyakorlatokra.

Csuklóizületek általában (ginglymus) az izületi felszinen egymásba illeszkedő hengeralaku izületek; a mozgás bennök csak egy tengely körül lehetséges. L. *Izületek.*

Csuklópánt *(charnière)*, pánt, azaz ajtó- és ablakvasalás, mely két egymásba illő hüvelyes lapból és a két hüvelyt összekötő csapból áll. C.-gép a pántok önműködő gyártására való munkagép. A gépbe szalagvasat és drótot eresztenek be, melyet a gép elmésen szerkesztett alkotó részei csakhamar csuklópánttá alakítanak át. *Evrard J. B.* és *Boyer J. P.* az 1867-iki párisi kiállításon mutatták be az első C.-gépet.

Csuklós körző, kétágú körző, melynél a két ág vagy szár csuklóval kapcsolvák, szemben a rudas körzővel.

Csuklya (a régieknél *kuklya* is), a csuhának, szűrnek a fejre húzható, háromszögletes gallérja (Caputium, Kaputze); különösen szerzeteseké; azután a szerzetesek köpenyege is (egyébként *csuha)*, s innen a közmondás: Mész, bors, C., sok rosszat elfödöz. — Igy hitták némelyek találóan az úgynevezett staniclit (Düte). *C.*, a székelyeknek és erdélyi oláhoknak egy 60—70 cm. széles és 1·0—1·20 m. h. fehér halinaposztóból készült uti felszerelése, mely alsó végén össze van varrva. Szép időben szijára akasztva iszáknak, esőben fejre akasztva és eső ellen fordítva védőköpenyegnek használják.

Csuklyásféreg *(Cucullanus)*, l. *Strongylida.*

Csuklyásizom, l. *Hátizmok.*

Csuklyásmajmok *(Cebus,* állat), a főemlősök *(Primates)* rendjébe, a majmok *(Anthropoidea)* alrendjébe tartozó majomnem. A C. karcsú termetű, gömbölyű fejű, rövid arcorrú majmok; szemük kicsi; mellső végtagjuk aránylag rövid; gereznájuk tömött és rövidszőrű. 19 fajuk ismeretes, melyek jobbára Braziliában élnek, csak néhány fajuk található meg Közép-Amerikában is. Társasan, nagyobb csapatokban élnek. A fogságot jól tűrik, ezért úgyszólván minden állatseregletben és állatkertben láthatók. Közönségesebb fajok: 1. Igazi csuklyásmajom *(Cebus capucinus* L.), Dél-Amerika É.-i részein (Colombia, Guayana) és Brazilia ny.-i részében honos; törzse 45, farka 35 cm. hosszú; bőrét és húsát az indiánok használják. Arca csupasz, fehéres vagy halvány hússzínű, homloka ráncos, szakálla fehéres, feje tetejét barátsapka alakban fekete rövid szőr borítja; bundája fölül sötétbarna, torka, melle, válla halványbarna v. szürkésfehér. 2. Fekete csuklyásmajom *(Cebus niger* E. Geoffr.), Braziliában honos; pofaszakálla fekete, bundája feketebarna. 3. Bóbitás csuklyásmajom *(Cebus fatuellus* L.); jellemző reá, hogy meglett korában feje tetejét fekete szőrözet borítja, mely két oldalt a fül fölött kiemelkedő bóbitává hosszabbodik. Nagysága olyan, mint az igazi csuklyásmajomé. Beszélő képessége az összes majmok között a legfejlettebb. 4. Fehértorkú csuklyásmajom *(Cebus hypoleucus* Humb.), Közép- és Dél-Amerikában honos. 5. Sarlósszakálú csuklyásmajom *(Cebus lunatus* F. Cuv.), Dél-Braziliában Saõ Paulo és Ypanema vidékén fordul elő.

Csukóka (növ.), l. *Scutellaria.*

Csukovecz, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, most *Drávasiklós* (l. o.).

Csulai *György*, erdélyi ref. püspök, meghalt 1660 vége felé. 1619-től a heidelbergi egyetem hallgatója volt; innen hazatérve, a gyulafehérvári kollégium tanára lett. 1623-ban székelyudvarhelyi, 1627. nagyenyedi lelkész és esperes, 1635. I. Rákóczi György fejedelem udvari papja s egyúttal gyulafehérvári lelkész lett; mint ilyent, 1650. egyhangulag püspökké választották. Püspöki működése arról emlékezetes, hogy az ő kezelése alatt enyészett el az egyházkerület vagyona, mely elődje idejében 74,000 tallérra gyarapodott. Midőn II. Rákóczi György uralmának vége felé Erdélyt hadviselés zaja tölté be, bujdosása közben Magyarországba került, ahonnan nem is tért többé vissza. Munkája: *Halotti beszéd* gr. Bethlen Péter felett (a Temetési pompa c. kiadványban, Várad 1646).

Csulalongkorn, Sziám királya, szül. 1853 szept. 20., megh. 1910 okt. 23. Bangkokban. 1868-ban követte atyját a trónon. Hogy modern intézményekkel megismerkedjék, ellátogatott Indiába. Visszatérése után eltörölte a rabszolgaságot és a hárem-intézményt is korlátozta. Az európai hatalmakkal barátságos viszonyt folytatott, csak Franciaország részéről fenyegette néhányszor háború, így 1893. (l. *Sziám)*. 1897-ben beutazta Európát és Budapesten is időzött pár napig. Ennek az utazásnak különösen Bangkok fővárosa vette hasznát, melyet azóta szépítgetett. V. ö. *Young,* The Kingdom of the yellow robe (London 1900); *Hesse-Wartegg,* Das Reich des weissen Elefanten (Leipzig 1899).

Csuli és *csuri*, a házi veréb (l. o.) népies neve.

Csuma (növ.), a szőllőfürt, általában a gyümölcsök csutkája; rokonszava a *csima*, azaz a káposztafej torzsája; C. Somogyban a kukorica-cső borítéka. — C. az oroszban és oláhban a. m. pestis, az oláh után így nevezték sokáig a székelyek is. L. *Csoma.*

Csumak (orosz), kisoroszországi ökrös fuvaros, különösen az ukrainai és podolini fuvarosok elnevezése, kik nagy társaságba egyesülve (artelek), minden tavasszal egy főnök vezetése alatt a Fekete-tengerhez járnak, hogy onnét sót és szárított halat vigyenek, mellyel Oroszország belföldi lakóit ellátják. A kisorosz népköltészetben a C.-dalok kiváló szerepet játszanak. V. ö. *Rudcsenko*, C.-népdalok (oroszul Kijev 1874).

Csumalari, hegy, l. *Csomolari.*

Csun, kinai hosszuságmérték, a. m. $\frac{1}{10}$ csi (l. o.).

Csungány, kisk. Hunyad vm. körösbányai j.-ban, (1910) 932 oláh lak.; u. p. Alvácza p. u., u. t. Alvácza.

Csungli Jamen, l. *Cungli Jamen.*

Csung-ming, sziget Kiangszu kinai tartomány K.-i partjánál a Jang-ce-kiang torkolata előtt. Területe 720 km², termékeny földjén kb. 1.000,000 ember lakik.

Csunguzok, a Songaria v. Csunguria, vagyis az Ektas-Altai és Tien-san közti alföld lakói; szorosabban Ilital-Kuldzsa kalmük származású népe, mely túlnyomólag kinai alattvaló. Az orosz Csunguria lakói kirgizek (l. *Dzsungária)*. A C. az orosz-japán háboruban sok kellemetlenséget okoztak az orosz hadvezetőségnek, amennyiben e gyakran nagyobb tömegekben is fellépő fegyveres bandák dúlásai és fosztogatásai ellen igen kiterjedt ellenrendszabályokat kellett megtennie.

Csun-king, város Sze-csuan kinai tartományban, a Kia-ling és Jang-ce-kiang összefolyásánál,

(1909) 590,000 lakossal, selyemszövéssel és jelentékeny kereskedéssel. 1876-ban nyitották meg az idegenforgalomnak. 1905-ben megfordult itt 2513 hajó 81,126 tonna tartalommal. Bevitel (1909) 740,000, kivitel 40,000 K. Eddig tudnak a hajók nagy küzdelemmel felhatolni, ezen felül vízesések következnek. V. ö. *Kompolthy* Jób, Dzsunkhajóval Kínán keresztül (Budapest 1911).

Csupasz búza. Csupasz, tar v. szálkátlan búza. Nem állandó tulajdonsága a búzának, mert az éghajlattal van összefüggésben. Nedves éghajlat kifejleszti e tulajdonságot, száraz éghajlat alatt a C.-k visszaalakulnak szálkás búzává. Magyarországon legismertebb a Square head és somogyi tar v. C.-k.

Csupaszlábú tyúkok, ellentétben a gatyástyúkokkal, azok, melyeknek lábai csak a csüdig v. legfeljebb még a csüd felső részén tollasak. A legtöbb tyúkfajta csupaszlábú, pl. a magyar, az olasz, a Dorking, a spanyol, a La Flèche, a Houdan, a Crèvecoeur, Orpington, Plymouth stb.; a gatyás tyúkfajták ritkábbak.

Csúpia, l. *Botfaüzem.*

Csupor-*nemzetség,* a tatárjárás idejében pusztult el. Birtokai a csongrádi vár közelében terjedtek el.

1. *C. Demeter,* 1446. Ulászló által kinevezett zágrábi püspök, kit a pápa még Hunyadinak mint kormányzónak hozzá intézett kérőlevelére sem erősített meg, mivel mind a kanonokok, mind pedig a Cillei grófok, kik különben is a zágrábi püspöki javadalmakat maguknak tartták, áskálódtak ellene, Zólyomi Benedeket kívánván püspöknek. Hosszú küzdelmek után végre Mátyás király 1465. győri püspökké nevezte ki, mely hivatalában 10 éven át, élete végéig működött.

2. *C. Miklós,* Mátyás király egyik leghíresebb embere és kísérője minden hadjáratban, 1467. az erdélyi lázadás elnyomása után Erdély vajdájává nevezték ki. A következő évben jelentékeny részt vett a csehországi háborúban. 1471 tavaszán Podiebrád György halála után a cseh rendek királyválasztó gyűlésére küldték, hogy Mátyás megválasztatása érdekében működjék, de eljárása sikertelen maradt. Ugyanabban az évben, midőn Mátyás ellen felkelés készült, C. a felvidékre küldetett, hogy itt a városokat a király iránti hűségben megerősítse. Nagymihály ostrománál egy a várból kiröpített golyó halálra sebezte.

3. *C. Pál (monoszlai),* 1412—15-ig tótországi bán volt. Az utóbbi évben Maróthy János macsói bánnal és Garay Jánossal együtt a törökökhöz pártolt Hervoja bosnyák fejedelem megbüntetésére Bosnyákországba vonult, de szerencsétlenül járt, mert legyőzetvén, Hervoja fogságába jutott. Délszláv ellenfele jól eszében tartotta, hogy C. őt Budán az 1412-iki fejedelmi gyűlésen ökörbőgéssel üdvözölte, s azért most bosszúból ökörbőrbe varratta és a Bosznába dobatta. V. ö. *Katona,* Hist. Crit. XII. 224—6; *Fejér,* Cod. Dip. X/5. 266, 573, 578.

Csuprija, város, l. *Cuprija.*

Csurgás. A vasúti üzletszabályzat az áruk fuvarozásánál kétféle C.-t különböztet meg, amely kétféle C. mindenike mentesíti a vasutat az árúban a fuvarozás alatt keletkezett károkért való felelősség alól. A kétféle C. rendes és rendkívüli megjelöléssel van megkülönböztetve (l. Vasúti üzletszabályzat 84. és 86. §-ok). A kettőre nézve eltérés, hogy míg az árú természetes minősége szerinti *rendes* C. fenforgását a vasút tartozik bizonyítani, addig ha a *rendkívüli* C. az illető árú természeti minőségéből feltételezhető, az ellenkezőt az igényjogosultnak kell bizonyítani.

Csurgatás (koh.), l. *Aszalás.*

Csurgató rés (koh.). Az aszalópad lapjait V alakban állítjuk egymás mellé úgy, hogy alsó szélük ne érjen egymáshoz, hanem köztük maradjon a C. L. *Aszalékpad.*

Csurgatott kénes kő (koh.), l. *Aszalékkéneskő.*

Csurgaymajor, Örkényhez tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. alsódabasi j.-ban, (1900) 406 lak.; vasúti megálló, u. p. és u. t. Örkény.

Csurgó, l. *Eresz.*

Csurgó, nagyk. Somogy vm. C.-i j.-ban, (1910) 4587 magyar lakossal; a járási szolgabírói hivatal, veszprém-csurgói esperesség székhelye; van járásbírósága, telekkönyve, adóhivatala, reform. főgimnáziuma (1899 óta), állami tanítóképző intézete, 3 takarékpénztára, önsegélyző szövetkezete, hitelegylete és ipartestülete; vasúti állomása, posta- és távíróhivatala. Hajdan itt a János-lovagoknak (1180—1326) volt rendházuk és Szt. Margit tiszteletére avatott egyházuk. 1405-ben Zsigmond C. polgárainak többféle kiváltságokat adott és a C.-i parancsnok Bélavár várnagya címet viselt. L. még *Fehérvárcsurgó.*

Csurgói káposzta, l. *Káposzta.*

Csurgónagymarton (azelőtt: *Nagymarton),* kisk. Somogy vm. csurgói j.-ban, (1910) 565 magyar lak.; u. p. és u. t. Csurgó.

Csurgósarkad (azelőtt: *Sarkad),* kisk. Somogy vm. csurgói j.-ban, (1910) 395 magyar lak.; u. p. és u. t. Csurgó.

Csurog, nagyk. Bács-Bodrog vmegye zsablyai j.-ban, (1910) 10168 lak. (1900-ban 2490 magyar, 228 német és 6685 szerb); takarékpénztár, szerb földmíves szövetkezet, szerb segélyző és tak. szövetkezet, élénk gabonakereskedés; vasúti állomás, posta-, távíró- és telefonállomás.

Csusszovája (vogul nyelven *Szusa),* folyó Perm orosz kormányzóságban. A Közép-Uralban ered s Perm fölött a Kamába torkollik. Rendkívül sebesvizű. Hossza kb. 700 km., 393 km hosszuságban hajózható.

Csuszamlás, lejtős földtesteknek átázás következtében nagy tömegben való elmozdulása (a kis tömegű elmozdulást hámlásnak nevezik). A földtest elmozdulása rendesen az ú. n. *csúszólapon* történik, mely szappanos, síkos felszinű s felső részén meredekebb, mint az alsón. A csúszólap úgy alakul ki, hogy a víz a földrészeket átáztatja, mozgékonyabbakká, csúszósabbakká változtatja úgy, hogy a vizes föld nem áll meg olyan meredek lejtővel, mint a száraz. A föld belsejében tehát egyrészt a víz, másrészt a földnyomás hatása alatt a föld külső lejtőjénél sokkal enyhébb lejtőjű csúszólap alakul ki, melyen aztán a fölötte levő földtömeg elmozdul. Ilyen C. észlelhető főként agyagos hegyek oldalán; néha egész hegytömegek is megmozdulhatnak. Gyakori a C. a töltésekben s főként a bevágásokban, midőn a

földrészek egyensúlyát mesterségesen megbontjuk. A C. ellen a föld lejtőjére keresztirányban a csúszólapig lehatoló kőszivárgókkal védekezhetünk, melyek a földtömeget kiszárítják, a vizet, mely a C. főoka, elvezetik.

Csuszan (ang. *Chusan)*, Cse-kiang kinai tartományhoz tartozó szigetcsoport a Hang-csou öböl bejáratánál, a part közelében; mintegy 400 apró szigetből áll, 400,000 lak. Főszigetén van a főváros, Ting-hai, 30,000 lak. Az angolok 1860. megszállották és csak akkor adták vissza, amidőn Kina több kikötőjét megnyitotta az európaiak előtt.

Csuszka, kisk. Máramaros vmegye ökörmezői j.-ban, (1910) 529 rutén és ném. lak.; u. p. Iszka, u. t. Ökörmező.

Csuszka *(Sitta caesia* Mey et Wolf, állat), l. *Küllő.*

Csúszlik (hajózás), az a kötél, mely a hajó őrfájának tetején levő csigákban forogva, a lovaskötelet átfogja s annak fölebb vagy alább szállítására szolgál. Kampókötélnek (paránka) s csigakötélnek is nevezik.

Csúszómászók, *hüllők (Reptilia*, állat), a gerinces állatok egyik osztálya. A C. változó hőmérsékű (hidegvérű), egész életükön át tüdőkkel lélekző, szarupikkelyekkel, pajzsokkal, néha a szaruréteg alatt még bőrcsontokkal is páncélozott gerincesek; lábaik néha hiányzanak; koponyájuk egy bütyökkel izesül az első csigolyával; petéiket v. lerakják, v. eleventojók.

A jelenleg élő C. legtöbbjének aránylag rövid és gyenge a végtagja s a testet nem emeli fel, hanem mintegy tolva csúsztatja. A tengeri teknősbékák, valamint a kihalt Ichthyo- és Plesiosauriusok végtagjai a cetekéhez hasonló evezőlapát alakú úszószárnyak. Az Ornithoscelidák között az óriástermetű Dinosauriusoknak magas, vaskos lábai voltak, mint a vastagbőrűeknek, a Stegosauriusoknak és Ornithopodáknak ellenben hosszú hátsó ugrólábai s rövid elsőlábai, mint a kenguruknak. A Pterosauriusok mellső végtagjának ötödik — azaz az emberi kéz kis ujjának megfelelő — ujja szertelenül meg volt nyúlva s közötte meg a hátsó végtag s a rövid fark között repülő-hártya volt kifeszítve, amely a denevér módjára való repülésre tette őket alkalmasakká. A C. testnagysága rendkívül tág korlátok között változik; a mérsékelt égöv szárazföldi és édesvízi C. általában kisebb termetűek, a tengeri s különösen a forró égövi C. között ellenben valóságos óriások vannak. A C. bőre szarupikkelyekkel, pajzsokkal v. táblákkal van fedve; a teknősbékák és krokodilusok szarutáblái alatt csonttáblák vannak, amelyek a szarutáblákkal együtt valóságos páncélt alkotnak; a teknősök hátteknőjének csonttáblái a gerincoszlop hát-, ágyék- és kereszttáji részével meg a bordákkal össze vannak nőve. A gyíkok és kígyók szarupikkelyzetöket időről-időre, a vedlés alkalmával darabonkint v. egészben (kígyók) levetik s a régi alatt képződő újjal cserélik fel (ebből áll a kígyók sokszor emlegetett megifjodása). A bőr színe részint a szaru-, részint az irharéteg festéksejtjeitől függ; némelyek színüket az idegrendszer befolyása alatt gyorsan meg tudják változtatni; erről különösen a kaméleon s a kígyók között a Herpetodryas híres.

A C. *anatómiai* alkotásukat tekintve, sokban eltérnek a kétéltüektől, amelyekkel a rendszerezők hosszú ideig egy osztályba egyesítették — s mint *pikkelyes* kétéltüeket különböztették meg a *csupasz* kétéltüektől, — és számos fontos anatómiai jellemvonás tekintetében inkább a madarakkal egyeznek meg. Ez a megegyezés, főleg ha a kihalt C.-at és madarakat is tekintetbe vesszük, oly kirívó, hogy újabb rendszerezők a C. és madarak osztályát *Sauropsidia* elnevezés alatt egyetlen osztályba egyesítik. A C. anatómiai alkotásából csak a legfontosabbakra szorítkozunk. Vázuk majdnem teljesen csontos; ebben a tekintetben lényegesen eltérnek a kétéltüektől, melyeknek váza még nagyon sok porcogós vázrészt tartalmaz. Gerincoszlopuk többnyire nyak-, hát-, kereszt-, ágyék- és farkcsigolyák alkotta tájakra különül. A csigolyák teste a kihalt C.-nál még bikonkáv, vagyis elülső és hátsó része egyformán homorú, a ma élőknél rendesen elől homorú, hátul domború. A bordák nagy számuak, sokszor a törzs egész hosszában megtalálhatók. A kígyóknak és a kígyószerű gyíkoknak szegycsontjuk nincsen; törzsük minden csigolyája (az első nyakcsigolya kivételével) álbordákkal van ellátva, melyek rendkívül mozgékonyak és a helyváltoztatásnál is segédkeznek. Koponyájuk teljesen el van csontosodva és sok tekintetben a madarakéra emlékeztet. A teknősök kivételével a többi C.-nak vannak *fogaik*, még pedig rendesen nemcsak állkapcsi csontjaikon, hanem szájpad- és szárny- (pterygoid-) csontjaikon is; csak a krokodilusok fogai szorítkoznak — úgy mint az emlősök fogai — csupán az állkapcsi csontokra. A krokodilusok fogazata még abban is megegyezik az emlősökével, hogy az egyes fogak fogmedrekbe vannak ékelve, míg a többi C. fogai az alattuk levő csontokhoz v. az ezeket bevonó nyálkahártyához vannak nőve. A fogak kúp- v. hátrafelé hajló sarlóalakuak. A mérges kígyóknak (l. o.) felső állkapcsai barázdás v. csatornától átjárt mozgatható méregfogakat viselnek. A *nyelv* rendkívül változatos alakú és szerkezetű; a teknősöké rövid, húsos, a krokodilusoké alig kiemelkedő, mozgathatatlan, húsos duzzadás, a kígyóké messzire kinyujtható, kettéágazó, a gyíkoké majd olyan, mint a kígyóké, majd rövid s hegyén elvékonyodó, majd rövid, húsos, majd végre hengeres, féregalakú s rendkívül messzire kinyujtható. A *bélcsatorna* ritkán ér el még egyszer olyan hosszuságot, mint az egész test; csak a teknősök bele hosszabb mintegy hatszor testöknél. Nyelőcsövük rendesen igen tág s gyakran éles határ nélkül megy át a gyomorba. A vékonybél rendesen egy-két hurokba van csavarodva; a rövid vastagbél végső része felveszi a húgy- és ivarszervek vezetékeit, azaz kloakát alkot. A C. egész életükön át *tüdőkkel* lélekzenek. A kígyóknak s lábatlan gyíkoknak csak jobboldali tüdeje van kifejlődve, a baloldali elsatnyult. A tüdő hártyás zacskó, melynek nyálkahártyáján kisebb-nagyobb terecskéket határoló, hálózatosan összefüggő redők emelkednek; ezek a redők, amelyeket a lélekzést közvetítő hajszálerek hálóznak be, a kígyók tüdejének hátsó részletéből hiányzanak; a tüdő ezen sima részlete nem is szolgál lélekzésre, hanem levegőtartóul, melyből a kígyó

a nyelés alatt tüdejének lélekző részletét levegővel látja el. A hosszú gége gégefejében csak a krokodilusok-, gekkók- és kaméleonnak vannak hangadásra alkalmas hangszalagjai, a többi C. csak a levegő heves kifuvásával adnak sziszegő hangokat. A *szív* két pitvarból s közös szívkamrából áll; ez utóbbi csak a krokodilusok szívén van teljesen jobb és bal szívkamrára osztva. Minthogy a jobb szívpitvarba ömlő vénás vér a bal pitvarba ömlő artériás vérrel a közös szívkamrában keveredik, a tüdőkbe és a test minden részébe nem tiszta tápláló artériás, hanem kevert vér jut; de a két szívkamráju krokodilusok tüdejébe és testébe is kevert vér jut, mert a jobb és bal szívkamrából eredő két nagy vérér közvetetlenül ott, ahol a szívet elhagyja, egy nyilással (foramen Panizzae) közlekedik egymással. A C. kevert vérével áll összefüggésben lassú anyagcseréjök s testöknek alacsony hőmérséklete. Veséik rendesen igen nagyok, gyakran több lebenyüek; belőlük eredő húgyvezetők hátul nyilnak be a kloakába. A gyikoknak és teknősöknek húgyhólyagjuk van. A kigyók húgysavban gazdag vizeletüket szilárd alakban választják ki.

A C. *ivarszerveinek* vezetékei a kloakába nyilnak. A C. *petéi* a madarakéihoz hasonlók, fehérjétől körülvett nagy székök (tojássárgájok) van s majd bőrneműburokkal (gyikok, kigyók), majd éppen olyan kemény meszes héjjal vannak körülzárva (teknősök, krokodilusok), mint a madártojás. A C. legtöbbje a fiatal állat kifejlődése előtt rakja le petéit, csak némely kigyó (pl. a viperák) és gyik (pl. a hegyi gyik, Lacerta vivipara Jacqu. és törékeny kuszma, Angvis fragilis L.) viseli petevezetékében a petéit mindaddig, mig ezekben a fiatalok teljesen kifejlődtek; ezek tehát elevenszülők vagy helyesebben eleventojók (ovovivipara). A petéiket lerakó C. petéiket védett, nedves helyekre rakják, csak a teknősök ásnak petéik számára gödröket a partfövénybe, amelyeket azután ismét gondosan beföldelnek. A peték kiköltésével csak az óriáskigyók törődnek, amelyek oly módon kotlanak, mint a madarak, a többiek a Nap melegére bizzák tojásaik kiköltését, v. mint némely kigyó, a trágyadombokra, amelyekbe azokat szivesen rakják. A C. fejlődése lényegesen eltér a kétéltüekétől és a legszorosabban a madarakéhoz csatlakozik. Jellemző fejlődésükre az embriót körülburkoló amnion (l. o.) és az allantoisz (l. o.) kifejlődése, továbbá az, hogy a kopoltyukkal való lélekzés és az átalakulás hiányzik.

A C. *idegrendszere* a kétéltüekénél sokkal fejlettebb. Agyvelejükön a nagyagyféltekék tekintélyes nagyok és a középagyvelőt kezdik befedni. A kisagyvelő különösen a kigyóknál és a krokodilusoknál fejlett; utóbbiak kisagyveleje fejlettség dolgában már a madarakéhoz közeledik. Az *érzékszervek* szintén sokkal fejlettebbek, mint a kétéltüeknél. A látószerv általában jól fejlett s alsó és felső szemhéjakkal van ellátva. A kigyóknál, gekkóknál és némely gyiknemeknél (Ablepharus, Ophiops) az alsó szemhéj átlátszó s óraüveg módjára beborítva a szemet, a felső szemhéjhoz nőtt hozzá. A szem ezenkívül sok csúszómászónál pislogóhártyával és egy sajátságos miriggyel (Harder-féle) van ellátva. A szem belsejében említésre méltó az érhártya egyik függeléke, az ú. n. fésű (pecten), mely a lencse felé tekint. Számos csúszómászón (pl. Sphenodon, Iguana, Varanus) jól kifejlődött állapotban található meg a fejtetői szem (parietalis szem). A hallószervnél a külső fülkagyló hiányzik, hacsak nem annak vesszük a krokodilusoknál előforduló bőrredőt a dobhártya fölött. A dobhártya rendesen felületesen fekszik, v. többé-kevésbbé be van mélyesztve, v. pedig, mint a kigyóknál, teljesen hiányzik; a kigyóknál azonkívül hiányzik a dobüreg és az Eustach-féle járat is. Azoknál a C.-nál, melyeknek dobüregük van, a hallócsontocskákat egyetlen csontocska, a kolumella képviseli. A csiga az összes C.-nál egyszerű szerkezetü, csavarodása nincs. A szaglószerv az orr nyálkahártyájához van kötve; a szaglás ingerét felfogó idegvégkészülékek különösen a krokodilusoknál foglalnak el nagy területet. A nyelv számos kigyónál és gyiknál részben el van szarusodva s a tapintásra szolgál, másoknál kitünő fogószerv; a C. elenyésző kis részénél a nyelven és a szájüregben izlésre való idegvégződéseket találhatunk.

A C. értelmi foka még nem valami magas. Werner Fr. vizsgálatai szerint azonban van már asszociativ emlékező tehetségük. A krokodilusok, bizonyos fajta gyikok és kigyók hosszantartó fogságban rendes ápolójukat megismerik és tapasztalatgyüjtésüknek határozott jelét adják.

A C. túlnyomó része szárazföldi, csak a teknősök nagy része, a krokodilusok s a tengeri kigyók viziek, de petéiket ezek is a szárazra rakják; a vizi teknősbékák egy része s a tengeri kigyók tengeriek, a többiek édesviziek. A C. a sarköv kivételével az egész Földön el vannak terjedve, fajaik száma azonban a térítők felé egyre szaporodik s a forró égöv alatt él a legtöbb faj; a nagy szárazföldi teknősök, a nagy gyikok, az óriáskigyók valamennyien, a krokodilusok csaknem valamennyien a forró égöv lakói. Az eddig ismert legrégibb C., a *Proterosaurus*, mely a mai gyikokhoz áll legközelebb, már a paleozói kor diasz-szakában élt. A mezozói kor volt a C. virágzásának fénykora, akkor éltek az Anomodontiák, az Ichthyo-, Plesio-, Pterosauriusok és Ornithoscelidák, amelyek azonban ezt a korszakot nem élték túl; az ezen korszak kezdetén megjelent Rhynchocephalák egyik ódon képviselője, a hidasgyik *(Hatteria punctata)*, ellenben most is él még Új-Zélandon. A krokodilusok és teknősbékák s a mostaniakkal egészen megegyező gyikok a mezozói kor juraidőszakától kezdve élnek; legkésőbben jelentek meg Földünkön a kigyók, melyeknek maradványai a mezozói kor terciér szakától kezdve ismeretesek. Az eddig ismert összes C. fajainak száma kerek számban mintegy 3000-re tehető, amelyek közül mintegy 500 esik a kihaltakra.

Az élő és kihalt C.-at a következő 11 osztályba sorozzák:

1. Proreptilia.
2. Prosauria, *a)* rend: Microsauri, *b)* rend: Prosauri.

3. Theromorpha, *a)* rend: Pareisauri, *b)* rend: Theriodontia, *c)* rend: Anomodontia, *d)* rend: Placodontia.

4. Teknősök (Chelonia), *a)* rend: Athecae, *b)* rend: Thecophora.

5. Dinosauria, *a)* rend: Sauropoda, *b)* rend: Theropoda, *c)* rend: Orthopoda, *d)* rend: Ceratopsia.

6. Krokodilusok (Crocodilia), *a)* rend: Pseudosuchia, *b)* rend: Parasuchia, *c)* rend: Eusuchia.

7. Plesiosauria, *a)* rend: Nothosauria, *b)* rend: Plesiosauria.

8. Ichthyosauria.

9. Pterosauria.

10. Pythonomorpha, *a)* rend: Dolichosauri, *b)* rend: Mosasauri.

11. Sauria, *a)* rend: Gyíkok (Lacertilia), *b)* rend: Kígyók (Ophidia).

A ma élő C. főbb csoportjainak jellemzése a következőkben foglalható össze: 1. *Teknősök* (Chelonia). Rövid, széles testű C. hát- és hasteknővel, négy lábbal, éles szaruréteggel bevont fognélküli állkapcsokkal, hosszirányú kloakanyílással, 2. *Krokodilusok* (Crocodilia). Nagytermetű, gyíkalakú C., szaruréteggel bevont csonttáblákkal páncélozott bőrrel, négy rövid lábbal, fogmedrekbe ékelt fogakkal, hosszirányú kloakanyílással. 3. *Gyíkok* (Lacertilia). Megnyúlt testű C. szarupikkelyekkel, szemölcsökkel v. táblácskákkal páncélozott bőrrel, négy v. csak két lábbal, v. lábak nélkül, többnyire mozgatható szemhéjakkal, dobhártyával, harántirányú kloakanyílással. 4. *Kígyók* (Ophidia). Megnyult testű C. szarupikkelyekkel s hasoldalukon harántirányban megnyúlt táblácskákkal páncélozott bőrrel, végtagok nélkül (v. csökevényes hátsó végtagokkal), dobhártya nélkül, összenőtt, átlátszó, óraüvegalakú szemhéjakkal, harántirányú kloakanyílással.

Irodalom. Laurentius, Synopsis Reptilium emendata, Wien 1768; Daudien, Histoire générale et particulière des Reptiles, Paris 1802—1804, 8 köt.; Oppel, Ordnungen, Familien u. Gattungen der Reptilien, München 1811: Schlegel, Abbildungen neuer oder unvollständig bekannter Amphibien, Düsseldorf 1837—44, 5 kötetsorozat; Holbrook, North-American Herpetology, Philadelphia 1836—43, 5. köt.; Günther, The Reptiles of British India, London 1864; Hoffmann, Die Reptilien (Bronn's Klassen u. Ordnungen d. Tierreichs, 6. köt.), Leipzig 1879—90, 3. rész; Schreiber, Herpetologie europaea, Braunschweig 1875; Boulenger, Catalogue of the Chelonians, Rhynchocephalians and Crocodilians in the British Museum, London 1889; u. a., Cat. of the Lizards in the Collection of the Brit. Mus., u. o 1885—87, 3 köt.; u. a., Cat. of the Snakes in the Collection of the British Museum, u. o. 1893—98, 3 köt.; Gadow, Amphibia and Reptiles (in The Cambridge Natural History), u. o. 1901; Werner, Reptilien u. Amphibien Österreich-Ungarns u. d. Okkupationsländer, Wien 1897. — A C.-kal való bánásmódra és tenyésztésükre felvilágositást ad: Krefft, Das Terrarium, Berlin 1907 c. műve.

Csuszora, *csuszorna, csúsztató,* másként *ergető* vagy *ergettyü,* l. *Facsúsztatás.*

Csúsztatás, l. *Eregetés* és *Facsúsztatás.*

Csúsztató, l. *Facsúsztató* és *Horgonycsúsztató.*

Csúsztató gerendázat, l. *Hajógyár.*

Csuta (azelőtt: *Csutta),* kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 710 oláh lak.; u. p. és u. t. Karánsebes. 1414-ben a Macskásyak birták és a sebesi kerülethez tartozott. 1470-ben Macskásy Jakab zsidóvári várnagy több más községgel együtt 300 aranyforintért elzálogosította, de 1478. visszaváltotta. Ahmed bég idejében (1671) itt többnemű fosztogatások folytak, amiért az erdélyi fejedelem közbenjárását kérték. A XVII. sz. végén a törökök kiűzése végett Veterani Frigyes táborozott e vidéken. C.-t maga Krassó vm. kérte a katonai végvidékekhez csatoltatni, mert nem birta benne a közbiztonságot fenntartani. 1769-ben a zsupaneki oláh zászlóalj ohaba-bisztrai századának egyik községét alkotta. A bekebelezés az oláh-illir határőri ezred kerületébe 1778. történt; midőn ezen ezred oláh-bánsági ezreddé alakult, C. az ohabai századba osztatott be.

Csutajos a. m. cserjékkel, bokrokkal, csutajjal benőtt hely.

Csutak, a dongakészítésnél a nyers dongák v. falak neve, midőn azok hasítás után még csak szélességre és hosszuságra, de még nem vastagságra vannak kialakítva.

Csutakszarv, a tőben vastag, hirtelen elvékonyuló, kúpalakú, rövid szarv, amely oldalt egyenesen, v. csak igen csekély felfelé hajlással nő; ilyen szarvalakulással birnak a magyar bikák két éves korig, nyugati származású bikák azon túl is. Teheneknél, ökröknél nem fordul elő.

Csúti prépostság. A Csepel-szigethez tartozott Csúth-szigeten Szt. Eusták tiszteletére és a prémontrei kanonokrend részére IV. Béla király alapította. Fekvését ma már meghatározni nem lehet, sőt egyesek úgy vélik, hogy tulajdonképen a Csallóközben, mások, hogy a fejérvármegyei Alcsúton feküdt volna. Prépostja csepeli főesperesként szerepelt. 1475-ben Mátyás király a Pálosoknak adományozta oda, akik azt egész a török hódoltság idejéig békésen birtokolták. V. ö. *Ortvay,* Magyar egyh. föld. (I. k. 61—92. l.).

Csutka (növ.), húsos növényrészeknek keményebb belseje (almacsutka), különösen a torzsavirágzatnak megvastagodott tengelye, pl. a kukoricáé. C.-nak a gyümölcsök nyelét is nevezik, pl. a tökét, dinnyéét v. a szőllőét.

Csutora, l. *Kulacs.*

Csuvancok, a *jukagirok* (l. o.) kihalófélben levő szibériai nép egyik ága az Anadyr mellett, hol a tunguzokkal, omok-jakutokkal együtt halászatból és rénszarvas vadászatból tengődnek. Tunguzul beszélnek.

Csuvas-*nép.* Etnikus sajátságaira nézve a volgai finn-ugorokkal rokon. A C. név legelébb a XVI. sz.-ban tünik föl s mondáik szerint a Feketetenger mellékéről költöztek mai hazájukba, Kazán dny. és Szimbirszk é. részébe az Alsó-Szura, Szvijaga és Volga között; régebbi lakóhelyük mindenesetre hegyes vidék volt, mert a szomszéd cseremiszek és orenburgi oroszok ma is *hegyi népnek* (kuruk mari), *hegyi tatárnak* (gorni tatar) nevezik őket. Némelyek szerint a burtaszok, mások szerint a tatárok és volgai bolgárok ivadékai volnának; nyelvüket mindenesetre az utóbbiaktól örökölték. Jószívű, becsületes, vendégszerető s békés emberek, szorgalmas földmívelők, ezenkívül méhtenyésztéssel, kivált baromfi nevelésével foglalkoznak. Oroszország nagy részét ők látják el tojással. A századokig tartó szolgaság elzárkózottakká s bizalmatlanokká tette őket, falvaikat az utaktól és hajóz-

ható folyóktól távol eső zugokban építik. A házak sűrű fák közt minden rendszer nélkül vannak szétszórva. Ruházatuk hasonló a cseremiszekéhez. Nagy többségük görög keleti vallású (a mult század közepe óta), míg a Volga balpartján lakók közt vannak mohamedánok, sőt pogányok is. Az utóbbiak egy jó (Tora) és egy rossz (Saitan) istent, s aztán számos égi és földi kisebb istent tisztelnek, kiknek, különösen Keremetnek, áldozatot mutatnak be. Összes számuk mintegy 800 ezer, ebből 370 ezer Kazánban, 120 ezer Szimbirszkben s 80 ezer Szamarában lakik.

Irodalom. Vámbéry A., A csuvasok, Budapest 1888 és A török faj, 532—591. l.; Roskoschny H., Die Wolga und ihre Zuflüsse, Leipzig 1887, 163—183 l.; Asmarin, Volgamelléki bolgárok és C. (oroszul), Kazán 1902; Mészáros Gyula, A csuvas ősvallás emlékei, Budapest 1909.

Csuvas nyelv, a török nyelvek egyike, mely ránk nézve különösen fontos nyelvtörténeti szempontból. A magyar szókincsnek legrégibb török elemei oly hangalakokat mutatnak, melyek jellemző sajátságaikra nézve a csuvas kiejtéshez állnak legközelebb, ámbár nem mindenben egyeznek vele. Ebből az következik, hogy az a török nép,mellyel a mi népünk a honfoglalás előtti időben huzamosan érintkezett s melytől pl. az állattenyésztésre és földmívelésre vonatkozó szavaink jelentékeny részét kaptuk, legközelebbi rokona volt a mai csuvas népnek. V. ö. *Simonyi* Zs., A magyar nyelv (2. fejezet); *Munkácsi* B., Török kölcsönszók (M. Nyelvőr XI. és XIII. köt.); *Gombocz* Zoltán, Régi török jövevény szavaink (Magyar Nyelv, 1907); v. ö. még ugyancsak *Gombocz* és *Paasonen* csuvas szójegyzékeit (Nyelvtudományi Közlemények).

Csuvik *(Athene noctua Scop.)* vagy *kuvik*, a baglyok (l. o.) egyik faja, l. *Kuvik*.

Csúz *(reumatizmus)*, a csontok, izületek és izmok fájdalmas megbetegedése, mely néha súlyosabb bonctani elváltozások nélkül folyik le és mely mint gyüjtőnév a legkülönbözőbb megbetegedéseket foglalja magában. A legfontosabbak a következők:

1. *a heveny sokizületi C. (Polyarthritis rheumatica, acuta, akutes Gelenksrheumatismus)*, heveny fertőző, de ritkán ragályos betegség, mely a legegészségesebb, sőt éppen a jó erőben levő fiatal egyéneket szokta megtámadni. Keletkezésében a néphit szerint nagy szerepet játszik a meghülés, de most már biztosan tudjuk, hogy többnyire a torok és a vele összefüggésben levő szervek (garat- és szájpadmandula) gyuladásai következtében baktériumátvitel útján keletkezik. A baktériumok — melyek újabb kutatások szerint a streptococcus-fajokhoz tartoznak — a nyirokerek és a vérkeringés közvetítésével az izületeket alkotó csontvégekbe sodortatnak, ahol letelepedve, fájdalmat s az izületi üregekben savós kiizzadást okoznak. Az egész izület megduzzad, formátlan lesz, forró tapintatu; egyszersmind magas láz és erős izzadások gyötrik a beteget. Sok izület lesz egyszerre megtámadva; néha egyes izületcsoportokban már enged a gyuladás, midőn ismét másokban lángol föl. Egy-egy izület megbetegedése egy — három hétig tart, az egész megbetegedés tartama kb. hat hét, de mivel a betegség visszaesésekre igen hajlamos, még jóval tovább is huzódhatik. Az esetek legnagyobb részében gyógyulással végződik. Rendkívül kínosak a gyuladt izületek fájdalmai, melyek a beteget heteken át teljes mozdulatlanságra ítélik. A láz többnyire nem haladja meg a 39 fokot, de vannak súlyos esetek, melyek igen magas lázzal járnak (hyperpyretikus polyarthritis). Az izületeken kívül néha az izmok, az inhüvelyek, a mellhártya, a szívburok, a szívbelhártya, az agy és az agyhártya lehetnek a fertőzés székhelyei. Ezen szövődmények között az agyhártya fertőzése (meningitis rheumatica) a legvégzetesebb. A szívbelhártya és szívbillentyük lobja (endocarditis rheumatica) viszont a leggyakoribb szövődmény; nem szokott közvetlenül halálos lenni, de következményeiben kiszámíthatatlan, amennyiben a szívbillentyük zsugorodására, billentyühibák és idült szívbetegségek keletkezésére leggyakrabban ad alkalmat. A szívizom szintén szenved és néha hónapokig és évekig tart, amíg a C.-os fertőzés által okozott szívizomgyöngeség teljesen megszünik. Ha a baktériumok v. az általuk termelt mérgek az agykéregben telepednek le, vitus-tánc (Chorea minor) keletkezhetik. Egyik sajátsága a betegségnek az, hogy az egyszer kiállott baj nemcsak nem védi a beteget a későbbi megbetegedés ellen, hanem ellenkezőleg fogékonnyá teszi, sőt előfordul, hogy a hevenyen megindult betegség idült izületi C.-zá válik. A gyógyítás a beteg izületek teljes nyugalomba tételéből, jeges borogatásból, szalicilsavas nátrium és aszpirin nagy adagaiból áll; makacs esetekben adnak elektrargolt v. streptococcus-szérumot. Ahol a torok és a mandulák a mindenkor megújuló gyuladás kiindulási fészkei, ott azok kezelése, esetleg a mandulák teljes kiirtása szükséges. A kezelés fontos alkotórésze az ápolás, könnyen emészthető táplálék adása, kényelmes fektetés stb. Későbbi stádiumokban fontosak a meleg fürdők és a masszázs.

2. A heveny izületi C.-hoz hasonló megbetegedés néha mint *más* fertőzések szövődménye léphet föl. Legismertebbek azok a sokizületi gyuladások, melyek *kankóhoz* (l. o.) és *vörhenyhez* (l. o.) társulnak.

3. Az *idült izületi C.* többnyire kevés v. csak egyetlen egy izületre szorítkozik. Ellentétben az előbbiekkel, lassan, láz nélkül vagy igen csekély lázzal fejlődő megbetegedés, mely hónapokon és éveken át húzódhat javulások és rosszabbodások közepette. Néha a heveny sokizületi C.-ból fejlődik, máskor viszont nem egyéb, mint enyhébb heveny sokizületi C.-ok egymáshoz sorakozó láncolata. A javulási időszakban is minden nyomás v. mozgás, de minden lehütés is fokozhatja a fájdalmat és újabb tápot adhat a bajnak, minek folytán a betegek nagy része nyugodt és otthon ülő életmódra szorul. Súlyosabb esetekben, főképen ha az alsó végtagok izületei betegek, a beteg az ágyban v. a karos székben tölti a napjait. Az izületek duzzadtaknak látszanak, részint az izületi üreget kitöltő savas kiizzadás miatt, részint a tétlenségre kárhoztatott izmok elégtelen működése folytán; hosszabb tartam mellett az izület és vele együtt az egész végtag eltorzul, néha megmerevedik. Ez különösen a kankós

megbetegedést követő idült térdizületi C.-nál szembeszökő. A baj sajátos formája a csigolyák lappangó C.-os megbetegedése, melynél a gerincoszlop teljesen megmerevedik (Spondilitis deformans) úgy, hogy fej, hát és medence mozdulatlanul egymáshoz van rögzítve. Az idült izületi C. rendkívül makacs megbetegedés és ha egyszer befészkelődött, néha életfogytiglan tart; gyakran komplikálódik izom-C.-zal, idegfájdalmakkal és bénulásokkal (ischias, arcidegbénulás). A beteg izületek kezelésénél mustár- és kámforszesszel, szalicil és jód kenőcsökkel való bedörzsölésnek van helye; heveny kiújulások olyan módon kezelendők, mint a heveny sokizületi C. Ha az érzékenység kissé engedett, a meleg kezelés kitünő eredménnyel jár; alkalmazhatjuk a természetes meleg iszapot, a meleg kénes forrásokat, a természetes forró vizeket (Pöstyén, Hévíz, Szt. Lukács-fürdő, Sárosfürdő, Trencsénteplicz, Herkules-fürdő, Rajecz-fürdő, Félix-fürdő, artézi fürdők; külföldön Baden-Baden, Bécs melletti Baden, Gastein, Wildbad, Aix-les-Bains); egyes izületek kezelésénél a villamossággal melegített forró légfürdőt, a fango-begöngyölítéseket. Fontos lehet a masszázs, a villanyozás. Újabb idők vívmányai a rádiumkezelés és a *Bier* által meghonosított pangásos kezelés, melynek főképen heveny kiújulásoknál van helye. A végtagok megmerevedésének és eltorzulásának néha kiméletes svédtornával és Zander-gépeken végzett gyakorlatokkal vehetjük elejét. Néha lehetetlen a belsőleg adott fájdalomcsillapítókat (szalicil, aszpirin) nélkülözni; sokszor használ a jód. Ritka esetekben sikerül idült torokgyuladás vagy kankós maradványok gyökeres gyógyítása által az idült izületi csúz forrásait ártalmatlanokká tenni.

4. *Izom-C.*, az izmokat és az ezeket körülvevő rostos képleteket megtámadó fájdalmas megbetegedés, mely szintén nem jár szervi elváltozással, legfeljebb a hosszú tétlenség miatt az izomzat sorvadásával és gyöngülésével. A húzó jellegű fájdalmakat a felületes nyomás erősen fokozza, holott a rendszeres kenés néha egyenesen enyhítőleg hat. A beteg izmok merevek, nem mozgathatók és merevvé teszik az illető testrészt is, így pl. a fejbiccentőizmok és a tarkóizom C.-a merev és ferde fejtartáshoz *(torticollis)* vezet, az ágyékizomzat C.-os megbetegedése *(lumbago,* németül *Hexenschuss)* a gerincoszlop alsó részét és a medencét mulóan ferde helyzetben rögzíti. Az izom-C. elmultával a rendellenes tartás ismét megszünik. Hideg és nedvesség fokozza, száraz meleg lényegesen enyhíti a fájdalmakat. Az izom-C. néha egy izomcsoportról a másikra, egy testrészről a másikra vándorol. Többnyire heveny megbetegedés, mely rövid fennállás után ismét nyomtalanul eltünik, de sokszor idültté is válik. Oka többnyire ismeretlen. Előfordul, hogy a heveny sokizületi C.-zal szövetkezve v. váltakozva lép fel és akkor ugyanazok az okok szerepelnek a létrehozásában, mint az előbbinél; ez esetekben megtaláljuk a fertőzés okát egy idült mandulagyuladásban v. egy kankó elhanyagolt maradványaiban. Más esetekben a meghülés, a túlerőltetés a betegség oka. Igen fontos a *C.-os fejfájás,* melynek székhelye a koponya izmai és bőnyéi; továbbá a mellkasizmok nagy érzékenységével járó *C.-os mellfájdalom.* Az izom-C. kezelése nagyjában összevág az idült izületi C.-nál követendő elvekkel. Friss eseteiben az egyszerű gőzfürdő v. más erélyes izzasztó eljárások (teák, szalicil, aszpirin) néha csodás hatással birnak.

Irodalom. Korányi, Kétly, Bókay, A belgyógyászat kézikönyve, Budapest 1897; Pribram, Der akute Gelenksrheumatismus, Wien 1899; Der chronische Gelenksrheumatismus, u. o. 1902; Lorenz, Die Muskelerkrankungen, u. o. 1898.

Csúz, nagyk. Komárom vm. udvardi j.-ban, (1910) 1895 magyar és tót lak., postahivatal; u. t. Perbete.

Csúz *János,* Nagy Lajos egyik hadvezére. Részt vett 1347. a nápolyi hadjáratban, s ott magára vállalta a Manfredoniától nem messze eső Castell San Angelo védelmét és Manfredoniát fölmentette az ostrom alól. 1357—58-ig Horvát- és Dalmátország bánja volt. Nagyon szerencsésen harcolt a velenceiek ellen. Részint fegyverrel, részint önként való megadással a dalmát városok jó részét visszaszerzé a magyar koronának. V. ö. *Pór* Antal, Nagy Lajos.

Csúza, nagyk. Baranya vm. baranyavári j.-ban, (1910) 1260 magyar lak., hitel- és tejszövetkezet, postahivatal; u. t. Főherczeglak. 1897-ben Kossuth Lajosnak szobrot állítottak itt.

Csúzda (ném. *Schleife),* l. *Szántalp.*

Csúzi Cseh, 1. *Jakab,* ref. püsp., szül. Losonczon 1639., megh. Pápán 1695 márc. 22. Tanult Pápán, majd Sárospatakon; 1663. külföldre indult s Heidelbergben, Franekerában, hol hittudor lett és Utrechtben járt, azután pedig visszatért hazájába. Előbb kecskeméti iskola-igazgató, majd zaklatott életviszonyok között több helyen, Komáromban, Losonczon, Kocson, Debreczenben, Pápán lelkész lett; az 1681. évi soproni országgyűlés evangélikus rendjeinek ő volt a prédikátora; a pozsonyi delegatum judicium 1674 ápr. 4. fej- és jószágvesztésre ítélte, de az ítéletet nem hajtották végre rajta. 1693 aug. a veszprémi egyházkerületnek püspöke lett. Munkái: De Necessario et Contingente... Patachini (1660); De novitate papismi (Franequerae 1663); Scriptura XX, concionibus explicata (u. o. 1667); *Kincses tárház* avagy az élő s elevenítő igaz hitnek idvességes gyakorlása (Sárospatak 1668); *Lelki bölcsességre való oskola...* (Debreczen 1680); *Edom ostora.* Avagy Abdiás próféta látásának magyarázattya... (u. o. 1682).

2. *C. János,* református lelkész, egyházi író és orvos, az előbbinek fia, szül. Losonczon a XVII. sz. vége felé, megh. 1733. Felsőbb tanulmányait a németalföldi egyetemeken végezte, 1702. hazájába visszatért és előbb Ácson (Komárom vm.), majd Győrben volt lelkész s egyszersmind az orvosi tudománnyal és gyakorlattal is foglalkozott. Lelkészkedését félbehagyva, különös vállalatra adta magát. Egy, a sziámi ikrekhez hasonló csodaleánypárt, mely 1701. Szőnyben született, a szüleitől megvásárolt, bejárta vele egész Európát s 3 év mulva mint gazdag ember tért vissza hazájába. Különösen sokat foglalkozott az alchemiával. Kiadott egy imakönyvet *Isten eleibe felvitt lelki áldozat* cím alatt (Győr 1736); két orvostani műve kéziratban maradt.

Csuzima, l. *Cu-sima.*

Csüd. A lovak végtagjának az a része, mely a boka és a pata között felülről lefelé és előre rézsutosan fekszik s megfelel az ember kéz- és lábujjai első percének. Képzeletben a földig meghosszabbított C.-nek a földdel 45 fokos szöget kell alkotnia. A hajlottabb C. ruganyosabb ugyan, de gyengébb s inai gyorsan romlanak. A meredekebb erős ugyan, de rendkívül ráz s emiatt könnyen csontbajokra vezethet. Legyen a C. mérsékelten hosszú s haladjon egymással párhuzamosan. Ha a párhuzamos állástól kifelé hajlik, akkor *táncmester állás* jön létre, ha befelé hajlik, akkor *hegytipró-állás*. Mindkettő hiba. Lónál egy csont veti meg az alapját, szarvasmarhánál kettő, sertésnél négy.

C. a madár hátsó végtagjának egyik része, mely úgy keletkezik, hogy a lábtőcsontok (tarsalia) alsó sora a lábközépcsontokkal (metatarsus) egységes csontdarabbá nő össze. A C.-öt (tarsometarsus) a közéletben rendesen lábszárnak s az izületet, melyet a lábszárral alkot, hibásan térdnek nevezik.

Csüdőtelke, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 632 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Dicsőszentmárton.

Csüdsömör (népiesen *békavar*; ném. *Mauke),* a házi állatoknak, főleg a lovaknak csüdhajlásában előforduló bőrgyuladás. Oka tisztátalanság, hiányos ápolás. Nedves, esős, sáros időben és télen gyakoribb. A csüd hosszabb szőrein (tévesen bokaszőröknek is nevezik) jobban tapad a por, főleg meszes por, sár, hó stb., ez izgatja a csüdhajlásban különben is vékonyabb bőrt, ennek folytán duzzadt, melegebb, kesely lábakon pirosabb is lesz. Enyhébb esetekben pikkelyezés, hámleválás, máskor savós nedv szivárgása vagy apró hólyagok keletkezése észlelhető. A vele járó fájó viszketegség miatt a lovak tipegnek, nyugtalanok, kirúgnak. Igy könnyen berepedések és ezeken keresztül fertőzés jöhet létre. Elhanyagolt esetekben a gyuladásnak a bőr alatti kötőszövetre való átterjedése a lábvég erős duzzadását (elefántkórság) vonhatja maga után. Védekezésül a csüd tisztántartása ajánlható. A csüdszőrök rövidre nyírása nem célszerű, mert a merev szőrcsonkok kefe módjára dörzsölik a bőrt. Az orvoslás esetenként változó: puhító kenőcsöket, szárító és fertőtlenítő szereket stb. szokás alkalmazni, míg borogatások többnyire ártanak. Egyes takarmányfélék, moslékok etetése után a marhák csüdjében az ú. n. *moslékösömör* fejlődik ki; oka az állatok túlérzékenységén (idiosynkrasia) kívül az illető takarmányokban foglalt mérgező anyag.

Csüdtetem, l. *Csonttetem.*

Csülkösek *(Ungulata,* állat), l. *Patások.*

Csülleng (növ.), l. *Isatis.*

Csüllő, a közönséges- v. dankasirály *(Larus ridibundus* L.) népies neve. L. *Sirály-félék.*

Csüllőizom v. *csüllőalakú izom* (m. rhomboideus), l. *Hátizmok.*

Csülök v. *pata,* a növényevő emlősök egy részének utolsó ujjrészeit papucs módjára borító szaruképződmény. E szarutokot a háziállatoknál különbözőképen nevezik; még pedig a sertésnél C.-nek, a lónál patának, a szarvasmarhánál mancsnak. A C.-kel szemben a köröm és karom (ungvis) az utolsó ujjpercnek csupán belső (hát-) oldalát borítja, s vagy csak az ujj hegyéig ér (köröm) v. ezentúl sarlóalakuan meghajolva kiáll (karom). A méhlepényes emlősöket (Placentalia) az ujjak végét borító szaruképződmények szerint *patásokra (Ungulata)* és *karmosokra,* illetőleg *körmösökre (Ungviculata)* lehet felosztani.

Csür v. *pajta,* gazdasági épület, melybe a behordott szalmás gabonát, a szálas takarmányféléket, gazd. eszközöket s egyéb tárgyakat rakják. A C.-ben végzik a kisgazdák a cséplést kézi cséppel vagy a kézi erőre szerkesztett cséplőgéppel.

Csürdöngölő, l. *Magyar táncok.*

Csürfalva (azelőtt *Klicz),* kisk. Szolnok-Doboka vm. csákigorbói j.-ban (1910) 218 oláh lak.; u. p. Kucsulát, u. t. Aranymező.

Csürhe, a falu közös sertésnyája. *Csürhés* az, aki a C.-t őrzi.

Csürök, egyfelől a. m. csülök, bokacsont; másrészt gyermekek játékszere: bábu (ném. *Kegel).*

Csürülye, kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 612 oláh lak., postaügynökség, u. t. Tordaszentlászló.

Csütörtök (ném. *Donnerstag,* ang. *thursday,* svéd *thorsdag,* lat. *Jovis dies,* franc. *jeudi),* a hét ötödik napja, a rómaiaknál Jupiternek, a germánoknál az ős Donar v. Thor, a mennydörgés istenének szentelve. *Zöld-C.* v. nagy-C., a böjt nagyhetében; *szent-C.,* Angliában a mennybemenetel napja, kat. országokban a husvét előtti C., azaz nagy-C.

Csütörtök, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 1256 magyar lak.; vasuti állomás, postahivatal, u. t. Fél.

Csütörtökhely (Donnersmark), kisk. Szepes vm. hernádvölgyi j.-ban, (1910) 754 tót lakossal, postahivatallal, u. t. Káposztafalu. Legnagyobb nevezetessége a plébániatemplomhoz épített Nagy-Boldogasszony kettős kápolnája, faragott kőből épített gyönyörű csúcsíves emlék a XV. sz. végéről, csúcsíves építészetünk egy kiváló alkotása, melyet valószinüleg a Zápolya-család valamelyik tagja építtetett külföldi mesterrel. Hajdan Quintoforum és Szentlászlófalva név alatt fordult elő. A község jóval a tatárjárás előtt keletkezett, mivel már a tatárjárás után több flókegyháza volt. Lakóinak többféle kiváltságuk volt, így (1336) egyenesen a szepesi gróf törvényszéke alá tartoztak, aranyat bányászhattak. C. hajdan a Henckel grófi család székhelye volt (ez innen vette előnevét: von Donnersmark); III. Ferdinánd 1651. több más vmegyei javakkal együtt ifj. Csáky István grófnak adományozván, ez új birtokos 1668. itt ferencrendi minorita-kolostort alapított, 1672. pedig átadta nekik a kolostorral együtt magasabb helyen épült Szt. László plébániatemplomot is. 1774-ben C. volt a szepesi kormányhatóság székhelye, de ez ugyanaz évben Kassára tétetett át. V. ö. Magyarország és a Nagyvilág 1868. 12. sz. A C.-i kápolnáról l. *Gerecze,* Műemlékek II.; *Horváth* V., A C.-i kápolna (Arch. Ért. 17. 17. köt.).

Csütörtököt mond a fegyver, ha a sárkány lecsapódik, de a fegyver nem sül el.

Ct, hivatalos rövidítése Connecticut északamerikai állam nevének; gyakoribb: *Conn.*

Ctenobranchiata (állat), l. *Fésűkopoltyusok.*

Ctenomys (állat), l. *Tukó.*

Ctenophora, *bordás medúzák* (állat), a tömlősök *(Coelenterata)* egyik osztálya. Szabadon úszó, többé-kevésbbé átlátszó, váznélküli, rendesen dinnye-, harang- v. szalagalakú testű, kocsonyás állományú, csinos alkotású tengeri állatok. Testük egyik sarkától a másikig délköri irányban ú. n. bordák haladnak. Ezek csillangók harántsoraiból állanak; az egy harántsorban, egymás mellett álló csillangók rendesen egymással összenőnek, úgy hogy a bordákat tulajdonképen a csillangók összenövése következtében úszó v. evezőlemezek alkotják. Csalánozó szerveik ragasztószervvé módosultak. Szájnyílásuk úszáskor lefelé néz. Ez ektodermával bélelt csőszerű garatba (ú. n. gyomorba) és entodermával borított gyomorba (ú. n. tölcsérbe) vezet. A tölcsérből sajátságos csatornarendszer indul ki, mely a borda-, tölcsér-, garat- és tapogató-csatornákat alkotja. A tölcsér nyílása a szájnyílással szembenfekvő oldalon fekszik. A most említett csatornarendszer együttvéve alkotja a gastrovascularis hálózatot, mely a táplálkozás szolgálatában áll. A bordás meduzák hímnősek; a csirasejtek a bordacsatornák hámjából fejlődnek s a gastrovascularis készülékbe és innen a külvilágba jutnak. Fejlődésük egyszerű, átalakulás nélküli. A forró égövi tengerekben élnek, a mérsékelt és hidegövi tengerekben ritkábbak. Több fajuk éjjel világít. Az eddig ismert fajok száma 150, melyeket 2 rendre osztanak, jelesen Tapogatósakra *(Tentaculata)* és Csupaszokra (Nuda), aszerint, amint van vagy nincs tapogatójuk. Legismertebb fajaik a kozmopolita *kucsmameduzák (Beroe)* és a szalagalakú gyönyörű *venus-öv (Cestus Veneris* Les.). Utóbbi 1·5 m. hosszúra is megnő és a Földközi-tengerben, az Atlanti- és Csendes-óceánban található. V. ö. *Chun* C., Die C. d. Golfes von Neapel (Leipzig 1880) színes táblával.

Cu, a réz (cuprum) kémiai jele.

Cuadra (sp.), Chilében használatos hosszuságmérték, a. m. 150 vara = 127·12 m.; Argentinában és Paraguayban, szintén 150 vara, de 129·9 m.; Uruguayban 1862 óta 100 vara = 85·9 m. Mint területmérték Uruguayban a négyzet-C. = 7378·81 m².

Cuadrilla, a bikaviadalokon a torerok testülete. L. *Bikaviadal.*

Cuarta, folyadékmérték Paraguayban, a. m. ¼ frasko = 0·757 l.

Cuartal, 1. régebbi olajmérték Tarragonában = 4·13 l; 2. földmérték Aragoniában, 400 négyzetvara = 2·384 a; 3. gabonamérték = 7·473 l.

Cuartan, l. *Cortan.*

Cuartera, régebbi spanyol gabonamérték, különböző nagyságban, körülbelül 70 l.

Cuarteron (spanyol), régi spanyol gabonamérték = 1/16 barchilla; mint olajmérték *panilla* néven ¼ arroba = 3·141 l.

Cuartilla (spanyol, ejtsd: tilja), régebbi spanyol gabonamérték = 13·87 l; mint folyadékmérték = 4·03 l, 4 c. = 1 arroba. Uruguayban űrmérték száraz tárgyaknál 34·32 l, mint földmérték = 16·098 a. Ezenkívül Cuba szigetén 1/16 pezó = 31 f.

Cuartillo, (spanyol, ejtsd: tillyo), 1. spanyol gabonamérték a. m. 1/48 fanega; 2. folyadékmérték Mexikóban = 1/8 cuartilla; 3. területmérték Spanyolországban = 1·34 ha.; 4. mexikói ezüstpénz, 1/32 pezo duro; 5. régente hosszuságmérték a Baleárokon.

Cuartin, l. *Cortin.*

Cuarto, negyedrésze valaminek (pl. a kantárnak); volt spanyol rézpénz = 3 f.

Cuarto Ciénegas, város a mexikói Coahuila államban, (1900) 3200 lak., szőllő- és bortermeléssel. Szárnyvasut végállomása.

Cuati *(Nasua,* állat), l. *Koáti.*

Cuatro, ezelőtt boliviai ezüstpénz = ½ pezo v. 4 real; csakis váltópénznek használták; értéke 1·89 K. 1836 óta nagy mennyiségben verték fémértékénél kisebb értékben és elárasztották vele a délamerikai államokat, különösen Perut.

Cuautla v. *Ciudad Morelos,* város Mexikóban az ugyanily nevű államban, gyönyörű völgyben, (1900) 6269 lak., cukornádültetvényekkel.

Cuba, a régi rómaiak vallásában a bölcsőben fekvő (lat. *cubare* a. m. feküdni) csecsemő védő istennője.

Cuba (ejtsd: kúba), a Nagy-Antillák legnyugatibb és legnagyobb szigete, Floridától D.-re és Yucatántól K.-re (200—200 km-re). Hossza (Ny.—K.) kb. 1200 km. (ny. h. 85—74°), szélessége átlag 110 km (é. sz. 19° 50′—23° 12′). *Partjai* (3750 km) nagyobbrészt alacsonyak, jó kikötőkkel; helyenkint a sziklák, homok- vagy korallzátonyok miatt nehezen hozzáférhetők. A d. partot szegélyző sikér tengerben vannak a tájképi szépségükről híres Jardines de la Reina, a Laberinto de Doce Leguas szigetek és a nagyobb Isla de Pinos, Ny.-on a Los Colorados sziklazátonyok, É.-on a Cayo-k egész sora, Cárdenastól Nuevitasig. *Területe* a hozzátartozó szigetekkel együtt mintegy 114,000 (némelyek szerint 118,823) km², amelyből kb. 107,000 (112,191) km² a főszigetre esik.

Felszine. C. dk. részén a Sierra Maestra meredeken emelkedik ki a tengerből (Pico de Tarquino 2560 m); é. lejtője menedékesen száll alá a Cauto-völgy lapályára. K.-en a Baracoa-i dombvidék (600 m) táblás hegyei és lépcsőzetei, Ny.-on 1700 m-ig emelkedő hegyvidék, a sziget belsejében legelőknek alkalmas síkság foglal helyet, amelynek vörös földje Tierra colorada néven ismeretes.

Vizei közül legjelentékenyebb a 440 km hosszú Rio Cauto, amely a Sierra Maestrában ered s 120 km. hosszban hajózható.

Éghajlata általában kedvező, a részben mocsaras partokon néhol sárgalázas. Habana évi középhőmérséklete 25·3, jan. 2.·2, júl. 28°. Évi csapadék 1200 mm. Esős időszak máj.—okt. A tengeri szelek mérséklik a nyári forróságot. A d. partokon gyakoriak a földrengések és a ciklonok.

Növényzete trópusi. A hidegebb övek némely fája (pl. a fenyő) gyakori. Honos és meghonosított növényei: sokféle pálma, C.-i cédrus, fenyő, mahagonifa, ébenfa, majuga, granadillo, lignum

vitae, acana, jiqui, jaguey, banána, ananász, kakaó, narancs, citrom, füge, tamarinda, mango, guava, zabote, gránátalma, anona, dinnye, cassava, gabonafélék stb., de mindenekfelett a cukornád, dohány és kávé.

Állatai: vadmacska, tengeri nyúl, denevér; kétszáznál több madárfaj (köztük keselyű, nyirfajd, fürj, szalonka, vadpulyka); alligátor, kaméleon, gyík, iguana, varangy. A kigyók közül a mayá 5—6 méterre megnő. Temérdek a szárazföldi rák (néha 20 cm). Skorpió is nagy számmal akad. A rovarok sok fajjal és gazdagon vannak képviselve. Jellemzők a hangyák, sok szép pillangó és a sziget legnagyobb átka, a *nigua* vagy jigger. A halfajok száma 650, köztük cápa, aguja, ronco, gallego stb. Delfin és cethal előfordul a parti vizekben.

Lakossága (1910) 2.150,112 (1 km²-re 18·9). Ez a szám így oszlik meg a 6 provincia között:

Provincia	Terület km²	Lakosság (1910)	Egy km²-re
Pinar del Rio	13,000	252,421	19·4
La Habana	7,180	555,178	77·3
Matanzas	9,580	255,308	26·6
Santa Clara	24,760	497,142	20·0
Campagney (Puerto Principe)	27,190	128,669	4·7
Oriente (Santiago de Cuba)	32,290	461,394	14·6
Cuba, a hozzá tartozó apró szigetekkel együtt	114,000	2.150,112	18·9

Korábbi népszámlálások: (1774) 172,620; (1792) 272,301; (1817) 553,628; (1827) 704,487; (1841) 1.007,624; (1861) 1.396,530; (1887) 1.631,687; (1899) 1.572,797. Utóbbi számból 32·1% a színes (néger, vegyesvérű és kinai), 57·8% a benszülött fehér és 10·1% az idegen születésű fehér lakosság, főleg spanyol. A *bevándorlás* az 1904.—10. évek átlagában kb. 36,000. A születések száma 3 év átlagában (1904—6) 57,484, a halálozásoké 30,496.

C. *fővárosa* Habana, (1910) 302,526 lak. Többi nagy városa: Cienfuegos 70,416; Camaguey 66,460; Matanzas 64,385; Santiago de C. 53,614; Cárdeñas 28,576 lak.

Foglalkozás. C. földjénél és éghajlatánál fogva első sorban *földmívelő* ország. Főterményei: cukornád, dohány, kávé, kakaó, kukorica, burgonya, banána, ananász, narancs, citrom, kókuszdió. C. szolgáltatja a föld összes nádcukortermelésének mintegy felét, 1910. (ez eddig a legnagyobb termés) 1.833,219 t-t. A cukorgyárak száma 200-nál több. A dohánytermés gazdasági jelentősége egyre emelkedik. Maximális évi termelés eddig 30,000 t. A dohánygyárak magában Habana városában mintegy 20,000 embert foglalkoztatnak.

Az *erdők* C. egész területének mintegy felét foglalják el. Az állami erdőségek területe 5600 km². Kivitelre kerülő erdő-termékek: a mahagonifa, cédrusfa, pálmák, festékfák, farost, mézga, gyanta, olajok stb. Az *állattenyésztés* nagyjelentőségű: (1909) 2.936,549 szarvasmarha, 523,702 ló, 57,310 öszvér, 3202 szamár; továbbá (1899) 358,868 sertés, 9982 juh (ezek száma a háború előtt sokkalta nagyobb volt).

Bányakincsei közül Santiago de C. körül rezet, mangánt és vasat s némi aranyat bányásznak. Évenkint kb. 600,000 t vasérc kerül az Egyesült-Államokba. Az aszfaltbányászatnak jövője van.

Ipara jórészt a cukor és a dohány feldolgozásában merül ki. A munkaerő hiánya a rabszolgafelszabadítás óta (s kivált amióta Kina eltiltotta a bevándorlást), sok nehézséget okoz, különösen a cukornádültetvényeken és cukorgyárakban.

Közlekedés és kereskedelem. 1906—7-ben (1 év) a külkereskedelmi forgalomban 4294 hajó (10 millió t), a parti forgalomban 13,278 hajó (4 millió t) érkezett a C.-i kikötőkbe. Habanából Santiago de C.-ba (Ny.—K.) és az é. és d. kikötők között *vasutak* épültek. A cukornád-ültetvényeseknek számos keskenyvágányú vonaluk van, összeköttetésben a fővonalakkal. A vasutak teljes hossza (1908) kb. 4000 km. *Utjai*, még a habana—santiagoi országút is (Camino Central), meglehetős rossz karban vannak.

A *postahivatalok* száma 418, a posta- és táviróhivatalokė 147. Az állami táviróvonalak hossza 8150 km.

Pénz. C.-nak nincs saját pénzrendszere. Forgalomban levő pénzek: *peso* (értéke 4·2 K), *peseta* (0·85 K), *real* (0·40 K), spanyol aranydollár (4·52 K), spanyol ezüst dollár (4 K), amerikai dollár (4·95 K). — *Mérték* gyanánt a *méterrendszer* használatos.

Bevitele (1909—910-ben) 1 év alatt 491, *kivitele* 720 millió K, 1909-ben 622 millió K, melyből a cukorra esik 404, a dohányra 160, egyébre 58 millió K. A bevitel 51%-a, a kivitel 85%-a az Egyesült-Államokra esik.

Műveltségi állapot. A közoktatás 1880 óta kötelező és ingyenes. 1899-ben a választók 64%-a analfabéta, 2%-a csak olvasni tud, 33%-a ír-olvas, 1%-a magasabb műveltségű. Az Egyesült-Államok vezetése alatt teljesen újjászerveztettek az iskolák (régebben a r. k. egyház kezében voltak, most államiak). Az iskolák száma (1909) 2171, 3613 tanítóval és 143,085 beirt tanulóval (ebből 95,737 fehér, 47,348 színes). Középiskolákon kívül van egyetem Habanában (irodalmi, természettudományi, orvosi, gyógyszerészi és jogi szak) 600 hallgatóval.

Vallás szerint a lakosság csaknem kizárólag r. k. Egyházilag C. egy érsekséget alkot.

Kormányzás és közigazgatás. A spanyol uralom alól 1898 dec. 10.-én felszabadult C. 1900. az Egyesült-Államokkal jutott kapcsolatba. Az 1901-ben elfogadott alkotmány alapján köztársaságként szerveztetett, elnökkel, alelnökkel, szenátussal és képviselőházzal. Az újonnan alakított kormány 1902 máj. 20-án lépett uralomra. Az 1903 júl. 2-iki egyezmény 10,000 K évi bérért szénállomásokat biztosít Amerikának a Guantánamo- és Bahia Honda-öbölben. 1903 dec. 27. újabb kereskedelmi egyezség fűzte szorosabbra a kapcsolatot. A *kabinet* tagjai: az igazságügyi, belügyi, pénzügyi, földmívelés-, kereskedelem- és munkásügyi, közoktatásügyi, közmunkaügyi, közegészség- és közjótékonyságügyi (összesen 7) államtitkár.

Állami bevételek (1910 júl. 1.—1911 jún. 30) 174, *kiadás* 165 millió K. *Államadósság* (Egyesült-Államoknak) 261, belföldi 55 millió K.

Hadereje 3000 ember. A rend biztositására további 5220 főből álló mezőrendörsége van (lovasság és gyalogság). V. ö. *Atkins*, The War in C. (London 1899); *Clark*, Commercial C. (u. o. 1899); *Davey*, C. in War Time (u. o. 1897); u. a., C. Past and Present (u. o. 1898); *Gallahan*, C. and the International Relations (u. o. 1902); *Porter*, Industrial C. (New York 1898); *Halsted*, The Story of C. (u. o. 1899); *Pepper*, To-Morrow in C. (u. o. 1899); *Griffin* és *Phillips*, A List of Books Relating to C. (Washington 1898); *Deckert*, C. (Bielefeld és Leipzig 1899); *Alger*, The Spanish-American War (New York 1901).

Története. C. szigetét Columbus fedezte fel 1492 okt. 28. Diego Velasquez 1511. elfoglalta, s több várost alapitott rajta. Halála (1524) után a sziget tovább fejlődött, de mikor Hernando Soto (1539—60) kiirtatta a benszülötteket, hanyatlásnak indult. 1633-ban Habana lett a kormányzó székhelye és a sziget fővárosa. Midőn 1717. a spanyol kormány életbe léptette a dohányegyedáruságot, C. fellázadt, de a zendülést elfojtották. Később Spanyolország az egyedáruságról néhány cadizi kereskedő javára lemondott. A gyarmatháborúkban Anglia 1762. elfoglalta Habanát, melyet szabad kikötőnek nyilvánított. A spanyolok a párisi békében 1763. visszakapták ugyan C.-t, de a már behozott szabad kereskedelmet nem birták megszüntetni. Ez vetette meg C. felvirágzásának alapját és Habana nemsokára a rabszolgakereskedés központja lett. Miután Spanyolország szárazföldi gyarmatait elvesztette, mindent elkövetett, hogy C.-t megtarthassa. De 1840. a kreolok közt hatalmas párt képződött, mely a szigetet az Egyesült-Államokhoz akarta csatolni és mialatt Washingtonban (1845) a kongresszus a sziget megvétele fölött tanácskozott, C.-ban szabad csapatok alakultak és a középamerikai köztársaságok is mozgalmat indítottak a gyarmat függetlenítésére; 1849. csak az Egyesült-Államok tiltakozása és a segély megtagadása akadályozta meg a forradalmat, mely azonban 1851. mégis kitört. Ámde a lázadást, amelynek egyik vezére a magyar születésű Prágay volt, leverték, s a forradalmárok fejét, Narciso Lopezt elfogták és Habanában lefejezték.

1854. az Egyesült-Államok európai meghatalmazottjai proklamálták Ostendében, hogy miután Spanyolország a C.-ért felajánlott 120 millió dollár vételárat visszautasította, az Uniónak joga és kötelessége a közveszélyes és villongó szigetet elfoglalni. De az északamerikai polgárháború meghiusította ezt. Közben az elégületlenség C. szigetén napról-napra nőtt; a lakosság kikelt az adó ürügye alatt folytatott törvényes zsarolások (alcabala és alcabalilla) s a szabad kereskedelmet megbénító nagy vámok ellen. Spanyolország ugyan összehivott egy juntát (1866), de ez semmit sem tett, s feloszlása után a reformpártot valósággal üldözni kezdték. Végre 1868. kitört a forradalom, melynek élén Carlos Manuel Cespedes (okt. 10.) kikiáltotta C. függetlenségét; a felkelők vezére Queseda tábornok volt, ki alig 26,000 emberrel elkeseredett guerilla-harcot folytatott Dulce tábornok seregével s éveken át sakkban tartotta a 110,000 főre rúgó spanyol sereget; nemsokára felkelt a Villa kerület is, melynek élén Ruloff lengyel tábornok állt. A háború végzetessé kezdett válni a spanyolokra nézve, kiknek sorait a sárgaláz is tizedelte. A felkelők az Egyesült-Államokból is kaptak segítséget. Spanyolország csak a karlista forradalom elnyomása után (1876) tudta Martinez Campos tábornoknak és utódjának, Jovellar fővezérnek győzelmével 1878. a zendülést tíz évi küzdelem után elfojtani.

Minthogy a kormány az 1878. felkelés leverése után a megigért reformokat nem léptette életbe és a rendőri önkényt meg a tömérdek közigazgatási sérelmet és visszaélést sem szüntette meg: a szeparatisztikus elemek (mulattok, kreolok, négerek, sőt spanyolok is) 1895 febr. újra fegyvert fogtak és Beire vidékén megkezdték a szabadságharcot. Vezéreik az óriástermetű Guillerman (néger), Gomez, Marti és egy Maceo nevű mulatt voltak. Miután a spanyol csapatok több vereséget szenvedtek, a kormány Rivera tábornokot nevezte ki C. főkapitányává, a hadi expedició élére pedig a népszerű Martinez Campos tábornokot állította. Ennek dacára a felkelők sikerrel folytatták a guerilla-harcot és több izben megverték a kormánycsapatokat. Erre 1896. Weyler tábornokot küldte ki a spanyol kormány s jelentékeny csapaterősítéseket bocsátott rendelkezésére. Weyler kegyetlen hadjárata is kudarcot vallott, miért is a kormány Blanco tábornokot küldte ki azzal az igérettel, hogy autonómiát ad a szigetnek. Az erre vonatkozó tárgyalások már sikerrel kecsegtettek, midőn az Egyesült-Államok beavatkoztak. Hivatalosan ugyan semlegességet hirdetett az Egyesült-Államok kormánya, míg a területéről számos önkéntes hajózott át a fölkelők erősítésére, midőn azonban 1898 febr. 15. Habana kikötőjében a Maine amerikai páncélos hajó kideríttetlen okból felrobbant, kitört a háború az Egyesült-Államok és Spanyolország között. Az Unio hajóhada elzárta a cubai kikötőket, Santiagoban csapatokat szállított partra, s az ottani kikötőbe menekült spanyol hajóhadat, midőn az kitörést kisérlett meg, júl. 2. megsemmisítette. Santiago kénytelen volt kapitulálni, s Spanyolország végre Franciaország közvetítésével 1898 dec. 10. békét kötött, melynek értelmében C.-t és Puertoricot átengedte az Egyesült-Államoknak.

C. egyelőre amerikai katonai kormányzat alatt maradt; de az Unio beleegyezett, hogy az Egyesült-Államok bizonyos fokú szuzerénitása alatt önálló köztársasággá alakuljon. Az alkotmányozó kongresszus befejezvén munkáját, 1901. megválasztották az első elnököt, Estrada Palmát, akit 1902 máj. 20. igtattak be. Erre az amerikai katonaság és tisztviselői kar elhagyta a szigetet. 1906-ban szerződés jött létre, melynek értelmében az Egyesült-Államok Guantanamo és Bahia Honda kikötőket hajóhad- és szénállomásul bérletképen birtokukba vehetik. Az 1904-iki vámtarifa az Unionak a legtöbb kedvezményt biztosította, de midőn 1905. a Nagy-Britanniával kötött kereskedelmi szerződésben C.-nak nem volt szabad a kedvezményt az angol árúkra is megadnia, a nacionalisták az Unio gyámkodása ellen fellázadtak s 1906. polgárháború tört ki. Az Unio hadihajót, majd expediciós

csapatot küldött C.-ba, Palmát az elnökségről lemondatta, s Taft amerikai hadügyi államtitkár maga vette át a kormányzást, amelyet azután, a lázadás elnyomatván, Mayoon amerikai kormányzónak adott át. 1907-ben újra lázadás készült, de csirájában elfojtották. 1908-ban ismét elnököt választottak, Gomez José Miguelt; 1909. az amerikai csapatok elvonultak a szigetről. Az 1910. év elég nyugodtan telt el, noha Miniet, majd Acevedo tábornokok fölkelést akartak szítani az új kormány ellen; de ezeket a mozgalmakat hamar elfojtották. 1910-ben az orkán rendkívül sok kárt okozott a szigeten, több mint 1000 ember életét vesztette, a dohányültetvények majdnem teljesen megsemmisültek.

Cuba (japán), a japán kard szúrólapja, rendszerint kis, kerekded, áttörten kidolgozott vagy máskép díszített fémpenge (vas, bronz, acél stb.).

Cubanit *(cuban, barracanit,* ásv.), a szabályos hexaéder szerint hasad, többnyire vaskos, sárgaréz színű, képlete: $CuS.\ Fe_2S_3$ Barracanao, Cuba szigetén, Tunaberg (Svédország) és Butte (Montana).

Cubeba officinalis (növ.), l. *Bors.*

Cubicit (ásv.), az *analcim* (l. o.) szinonimja.

Cubicularius (lat.), belső szolga (komornyik) a régi rómaiaknál; az erdélyi fejedelemség idejében *bejáró* értelemben használták a fejedelem körül alkalmazott ifjabb nemesekre.

Cubiculum (lat.) a. m. szoba, hálószoba; vértanu sírja, melyben az első keresztények idejében az istentiszteletet végezték, azért annyi is mint imaház, kápolna.

Cubicus (lat.) a. m. köbös v. harmadfokú.

Cubinec, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 909 horvát-szerb lak.; u. p. Sveti-Ivan-Žabno, u. t. Körös.

Cubit (ejtsd: kjúbit), régi angol hosszuságmérték = $^1/_2$ yard = 457 mm. Keletindiában még most is használják.

Cubitus (lat.), a. m. könyök. Régi római hosszúságmérték, amely akkora volt, mint a könyöktől a középső ujj hegyéig érő hosszuság = 444 mm.

Cuboicit (ásv.), a Chabasitnak az irodalomban ez időszerint már nem használt szinonimája.

Cuboit (ásv.), az analcimnak egy zöldes-szürke válfaja az Uralból.

Cubók, a medve, borz, nyest, valamint a nagyobb ragadozók mellső lába.

Cubomedusae (állat), l. *Kockás medúzák.*

Cubooctaeder, l. *Kubooktaéder.*

Čubranović (ejtsd: csubranovics) *Endre,* horvát költő, szül. Raguzában a XVI. sz. elején, megh. 1559 körül. Életkörülményeiről nagyon keveset tudunk. Ifjú korában aranyműves, később pedig tengerészkatona volt a velencei köztársaság szolgálatában. Egyike a legkitünőbb raguzai költőknek, a horvát nyelv klasszikusa. Számos költeményéből csak egy költői elbeszélés jelent meg nyomtatásban. Címe: Jegjupka (A cigányasszony, Velence 1595, 2. kiadás 1699).

Cubulus bulgaricus, l. *Bolgár köböl.*

Cubus (lat.) a. m. köb, kocka.

Cubzac (ejtsd: kübzak), falu Gironde francia départementban, a Dordogne jobbpartján, (1900) 850 lak. 28 m. magas hídját egy zivatar szétrombolta és ekkor érccső-hidat építettek. Közelében volt Montauban vára, amely a Nagy Károly-féle mondákban nagy szerepet játszik.

Cuca (régebben *csuca,* a szláv sulica), 1. *nagy és kis C.* Előbbi a faszerkezetü kormánykészülékkel ellátott fahajókon a kormányrúd belső végén levő vastag botféle fának elnevezése, mely arra szolgál, hogy a kormányt oldalra lehetőleg minél jobban kifeszíteni lehessen. Az utóbbi egy mankós bot, melyet az ilyen fahajókon a kormányos a nagy C. tolása alkalmával támaszául használ. Régebben, midőn fahajóinkon a ma is használatos kormányszerkezet (a timon) még nem volt ismeretes, vontatás közben, ha a hajó a parthoz v. zátonyhoz kelleténél közelebb ment, a hajó kitámasztására egy dorong-féle könnyebb rudat használtak s ezt nevezték C.-nak, az ezzel való eljárást pedig *cucázásnak.* — 2. *C.,* l. *Koka.*

Cuceki, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1900) 439 horvát-szerb lak.; u. p. Velika-Gorica, u. t. Leskovac.

Čučerje, adók. Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1900) 3217 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sesvete.

Cucheval-Clarigny (ejtsd: küsvál-klarinyi), *Philippe Athanase,* francia író, szül. Calaisban 1822 febr. 1., megh. Párisban 1895., mint a Ste Geneviève könyvtár őre. A Constitutionnel, La Presse c. lapokba s a Revue des deux Mondesba dolgozott. Művei: Histoire de la presse en Angleterre et aux États-Unis (1857); Histoire de la constitution de 1852 (1869); L'équilibre européen après la guerre de 1870 (1871); Lord Beaconsfield et son temps (1880); L'instruction publique en France (1883); Les finances de l'Italie 1866—85 (1885); Essai sur l'amortissement et sur les emprunts d'États (1886); Les finances de la France 1870—91 (1890) stb.

Cuchilla Grande (ejtsd: kucsilya), a braziliai őskontinens magasföldjének legdélibb, lépcsőszerű pereme Uruguay állam területén. Az Uruguay folyó torkolatától kiindulva, könnyed ív alakjában huzódik ÉK. felé, hogy csatlakozzék azokhoz a magasabb és meredekebb peremekhez, amelyek Serra do Tapes, Serra do Herval stb. néven végre a Serra Geralban 1250 méterre emelkednek. DK. felől, tehát Montevideo vidékéről tompa, alacsony hegyláncnak látszik, de ÉNy. felé, a Rio Negro folyó (az Uruguay mellékfolyójának) vize felé alig észrevehetően, fokozatosan sülyed alá, a Cuchilla do Haedoban még egyszer felpattan az őskontinens pereme, aztán végleg elsimul az Uruguay és Paraguay folyók határtalan síkságára.

Cucujo (állat), l. *Pyrophorus.*

Cuculidae (állat), l. *Kakuk-félék.*

Cucullaea *Lam., Idonearca* Conr., *Latiarca* Conr. (állat). A szifónélküli (Asiphoniata) kagylók rendjében az Arcidæ családjába tartozó kagylónem, melynél két izombenyomat egyenlő erős *(Homomyaria).* Legnagyobb mennyiségben a jura- és krétakorban éltek, a harmadkorban már ritkább s manapság már csak 3 faja él. Hazánkban előforduló fontosabb faja a *C. Szabói* Pethő, amely a cserevici (Szerém vármegye) krétakorú agyagmárgában fordul elő.

Cucullanus (állat), l. *Strongylida.*

Cucullaris *(musculus)*, csuklyásizom, újabban musculus trapezius, l. *Hátizmok*.

Cucullus (lat.), kámzsa, csuklya; *C. non facit monachum*, közmondás: nem a csuklya teszi a barátot.

Cuculus *L.* (állat), l. *Kakuk*.

Cucumaria (állat), l. *Tengeri ugorka*.

Cucumis *L.* (növ.), a Cucurbitaceae *(Tökfélék)* család génusza, melynek 26 faja a föld melegebb tájain, különösen Afrikában honos. Egyéves vagy vastag rhizomával évelő, a földön heverő v. a magasba kúszó füvek, többé-kevésbbé merev szőröktől borítottak, levelük szögletes, karélyos, egyeseké hasogatott. A kacsok egyszerűek. Virágguk 1, ritkán 2-lakú, sárga; a porzós virág rendesen csomókban, a termős magánosan áll. Termésük többnyire fel nem nyíló, húsos bogyó 3—5 sorban álló lapos, tojásdad magvakkal. Számos fajt már régóta termesztenek. A *C. melo* L. a *dinnye* (l. o.). Hazája Dél-Ázsia és Afrika tropikus része. A *C. sativus* L. az *ugorka* (l. o.). Hazája valószinüleg Kelet-India, művelése is innen terjedt el mindenfelé. Magvai (semina cucumeris) officinálisak voltak. A *C. anguria* L. Közép-Amerikában és Braziliában termesztett főzeléknövény; bizonyára a néger rabszolgákkal került Amerikába. Nálunk csak disznek ültetik. Afrika és Arábia sivatagi vidékein át Kelet-Indiáig van elterjedve a szintén ehető termésű *C. prophetarum* L.

Cucurbita *L.* (növ.), l. *Tök*.

Cucurbitaceae (növ.), l. *Tökfélék*.

Cúcuta, l. *San José de Cúcuta*.

Cudbear, l. *Orcein*.

Cuddalor, város, l. *Kudalur*.

Cuddapah, l. *Kadapa*.

Cuddy, arab folyadékmérték = 7·57 l.

Cudowa, l. *Kudowa*.

Cúdra (ejtsd: súdra v. ssúdra), a negyedik és legalsóbb faja az ó-indiai főkasztoknak, mely főleg az árja hóditókhoz csatlakozó nem árja kézművesekből, napszámosokból, szolgákból stb. telik ki. Sok jeles és gazdag ember is származott belőlük, így *Csandragupra* király, India híres felszabadítója. A C. már a buddhista korban sokat veszített eredeti jelentőségéből s ma már csak tudományos értéke van.

Cudworth (ejtsd: köddvörth), *Ralph*, angol filozófus, szül. Allerban, Somerset grófságban 1617; megh. 1688., mint a héber nyelv tanára a cambridge-i egyetemen, a hová 1645. neveztetett ki. Fő művei: The true intellectual system of the universe (London 1678, latinra fordítva Mosheimtól Jena 1733) és Treatise concerning eternal and immutable morality (London 1731). E művekben küzd az ateizmus ellen, s Platon eszméit egyezteti a keresztény hittel. Az erkölcsiséget, ennek kötelező erejét isten szelleméből származtatja; az erkölcsi igazságok époly érvényesek, mint a matematikaiak s az emberi elme veleszületett birtoka. V. ö. C. E. *Lowrey*, The philosophy of R. C. (New York 1884).

Cueillette (franc., ejtsd: kölyett) a. m. gyüjtés, szedegetés. Használatos a tengeri magánjogban ebben az összetételben: *à la C.* annak megjelölésére, hogy az árufuvarozási szerződést csak egyes darabárukra kötötték.

Cuenca, 1. Uj-Kasztilia egyik *tartománya* Spanyolországban, Guadalajara, Teruel, Valencia, Albacete, Ciudad-Real, Toledo és Madrid közt. Területe 17,187 km², lakossága (1910) 268,456 (1 km.-re 15·6). A tartományban a Serrania de C. ágai (Sierra de Canales, Sierra de Valdemeca, stb.) terjednek el és legnagyobb magasságukat a Cerro de S. Felipében (1800 m.) érik el. 8 kerülete van.— 2. *C.*, az ugyanily nevű tartomány *fővárosa* Spanyolországban a Júcar és Huecar összefolyásánál, meredek sziklán (903 m.), püspöki székhely, (1900) 11,667 lak. Egykoron posztószövéséről és ékszerkészítéséről híres volt, ma az ország egyik legkihaltabb városa. A várost körfalak csatolják a régi alcazarhoz. Több hid, a többi közt az 1523-ból való 42 m. magas San Pablo visz át a Huecaron és Júcaron. Székesegyháza szép csúcsíves épület; tornya 1903. bedőlt. — 3. *C.*, v. Santa Ana de C., Azuay *tartomány székhelye* Ecuador délamerikai államban, a Matadero mellett (2581 m.), a jól öntözött és termékeny Ejido síkságnál, 30,000 lak., gyapjuszövéssel, kalap- és fazékgyártással, gyümölcs, sajt és gabonakereskedelemmel. C.-t 1557. alapították, 1786 óta püspökség.

Cuenon *(Conon* v. *Quesne) de Béthune*, ófrancia költő, szül. 1150 körül Picardiában, megh. 1219 dec. 19. Részt vett a III. keresztes háborúban s mint Balduin konstantinápolyi császár rokona a IV. keresztes háború egyik vezére volt. Tíz költeményét ismerjük, melyek közül 8 szerelmi és 2 keresztes dal. Főleg az utóbbiak sikerültek s a szent ügy iránt való lelkesedés érdekes emlékei. Költeményeit Wallensköld adta ki (Helsingfors 1891).

Cuerda, spanyol hosszmérték, l. *Cordel*.

Cuernavaca (mexikói néven: *Quauhnahuac)*, Morelos mexikói állam fővárosa, 1655 m. magas, termékeny pompás völgyben, a Sierra de Guchilaque lábánál, (1910) 12,668 lak., Cortez által épített templommal, földmíves-iskolával, kórházakkal jelentékeny szesz- és cukorgyárakkal.

Cuers (ejtsd: küer), város Var francia départementban, 21 km.-nyire Toulontól a lyon-földközi-tengeri vasút mellett, közelében a Foux szakadéka, (1901) 2801 lak., bor, faolaj, selyem, gipsz és parafatermeléssel és kereskedéssel.

Cues (ejtsd: kusz), falu a Mosel balpartján Poroszországban (Rheinland), Bernkastel (l. o.) szemközti községgel híd köti össze, bortermőhely. Borai C. néven kerülnek piacra.

Cuesmes (ejtsd: küem), község Hainaut belga tartományban, Monstól DNy.-ra 3 km., (1910) 9792 lak., kiterjedt szénbányászattal, vasolvasztókkal és kohókkal.

Cueva, *Juan de la*, spanyol költő, szül. Sevillában 1550., megh. 1607 körül. A költészet minden nemében tett kisérleteket, de legmaradandóbb műveit a nemzeti dráma terén alkotta, melynek megalapozói közé számítható. Ő volt az első, aki a spanyol drámát 3 felvonásra — jornada — osztotta, de csak későbbi munkáiban, mert első kisérletei még semmi tervszerüséget sem mutatnak. Az El infamador c. drámájáról azt tartják, hogy forrásul szolgált Tirso de Molina El Burlador de Sevilla c. híres munkájának. Irodalomtör-

téneti szempontból becsesek még: Los siete infantes de Lara (L. hét gyermeke); La muerte de Virginia (Virginia halála); La muerte de Ajax Telamon, Principe Tyrano. Van még tőle 10 vígjáték is és egy nagy epikus költemény, a La conquista de la Bética (Sevilla 1603, Madrid 1830—33), amely azonban jelentéktelen. Mindezek a munkák C.-nak 1582. Sevillában megjelent Obrasaiban foglaltatnak. Románcai a Biblioteca de autores españoles 10. és 16. kötetében jelentek meg.

Cuevas, több helység neve Spanyolországban; a jelentékenyebbek: 1. *C. de San Marcos*, város Malaga tartományban, a Genil partján, (1900) 4676 lak., közelében érdekes barlangokkal. — 2. *C. de Vera*, város Almeriában, az Almanzora mellett, a Sierra de los Filabres lábánál, (1900) 23,334 lak., ezüstbányákkal a Sierra Almagzerában, mór kastéllyal.

Cuggiono (ejtsd: kuddzsono), község Milano olasz tartományban, (1901) 5636 lak., vászon és selyemszövéssel, bortermeléssel.

Cugovac, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1900) 623 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Gradec.

Cu-hszi *(Tszu-hszi)*, Kina császárnője, szül. 1834 nov. 17., megh. 1908 nov. 15. Pekingben. Hszin-fung császár szeretőjévé tette s mikor fiat szült, első kedvesévé. A király halála után (1861 aug. 17.) öt éves fia, Tung-csi került a trónra. C. volt a régens három herceggel együtt. Fia halála után (1875) 3 éves unokatestvérét, Kvang-Szut, neveztette ki császárnak és 1889 márc. 4. óta tulajdonképen C. uralkodott. A szerencsétlen japán háború után a fiatal császár hajlandó volt az európai hatásnak engedni, s hogy ez meg ne történjék, C. 1898 szept. 20. rendeletet iratott alá vele, hogy a hatalmat újra az ő kezeibe engedi át. C. ezentúl minden reformtörekvésnek ellenszegült s támogatta az 1900-iki boxer-felkelést. Aug. 15-én azonban a szövetséges hatalmak csapatai elől egész udvarával Szi-ngan-fuba kellett menekülnie, honnan csak 1901 végén tért vissza Pekingbe. A legfőbb tanácsban mindvégig az ő szava döntött.

Cui *Cézár*, orosz zeneszerző, l. *Kuj.*

Cui bono (lat.) a. m. minek? mi célból?

Cui prodest? (lat.) a. m. kinek használ? L. *Is fecit.*

Cuirasse, a. m. mellvért (l. o.). *Cuirassiers*, l. *Vértesek.*

Cuir factice (franc., ejtsd: küir faktisz) a. m. hulladékbőr, csizmatalpakat készítenek belőle. Rossz bőr, mely vízben szétfoszlik; célszerüen csak oly vidéken használható, hol kevés nedvesség van, és a tulajdonképeni talpbőr és felső bőr, illetőleg bélés között használható. Hazánkban csak egy gyár (Liptószentmiklóson) foglalkozik hulladékbőr gyártásával.

Cuiro (növ.), l. *Crescentia.*

Cuissard (franc., ejtsd: küisszár), l. *Combvért.*

Cuivre poli (franc., ejtsd: küivr poli), fényesre csiszolt sárgaréz műötvények. A C. tárgyakat a 70-es években a párisi műöntők kezdték gyártani. A sárgaréz ötvényt kezdetben csakis csiszolták, később az árnyékhatás jobb érvényesítése céljából a mélyebb helyeket befeketítették. Ezeket a műiparcikkeket csakhamar megkedvelték s csupa divatból a drágább bronz ötvények helyett használták. Ujabban a C. jó hírének nagyon ártanak a C. módjára készített sárgaréz bevonatu cink ötvények.

Cujacius (tkp. *Cujas* v. *Cujaus Jacques)* a XVI. sz. legkiválóbb jogtudósa, szül. Toulouseban 1522., megh. Bourgesban 1590 okt. 4. Cahorsban, Bourgesban, Valenceben, majd újra Bourgesban volt a jogtudományok tanára; 1566. hercegi tanácsos és torinoi jogtanár, 1577-től kezdve pedig újra Bourgesban működött. Különösen a római törvénykönyvek tanulmányozásával és magyarázásával szerzett érdemeket. Opera c. alatt kiadott művein kívül halála után Opera posthuma is jelentek meg tőle. Műveinek legteljesebb gyüjteményét Fabrot Hannibal adta ki (Nápoly 1722—1727; újabb kiadás Torino 1874). V. ö. *Albanensis* D.: Promptuarium univ. operum C. (Nápoly 1763).

Cujus regio, ejus religio (lat.) a. m. akié az ország, azé a vallás. A reformáció idejében fogadták el ezt általános elv gyanánt, melynél fogva a fejedelemnek állott jogában népének vallását meghatározni. A modern államjog mellőzi.

Cukor *(három képmelléklettel)*, közönséges értelemben a C.-nádból vagy C.-répából készített szilárd édesítő anyag, melyet nád-C.-nak v. répa-C.-nak is neveznek. Tudományos neve *szaccharóz.* Ettől különbözik a *keményítő-C.*, melyet burgonya- v. kukoricakeményítőből állítanak elő és *szőllő-C.-nak (dextróz* v. *glikóz)* is neveznek. Ez kevésbbé édes, nehezen kristályosodik, rendesen szörp- v. szilárd téglaalakban hozzák forgalomba. A kémia még sok különböző cukrot ismer, melyek mind a szerves vegyületeknek azon csoportjába tartoznak, melyet *szénhidrátoknak* neveznek (l. *Szénhidrátok).*

Kémiai összetételük alapján a különféle cukrokat következő csoportokba osztják: 1. Egyszerű cukrok vagy *monoszaccharidok* ($C_6H_{12}O_6$) azok, melyeknek molekulája csak hat szénatomot tartalmaz; ilyenek: a már említett *szőllő-C. (glikóz* v. *dextróz), gyümölcs-C. (fruktóz* vagy *levulóz)* és *galaktóz.* Előbbi kettő a legtöbb gyümölcs levében fordul elő, utóbbi tej-C.-ból állítható elő. 2. Összetett cukrok azok, melyekben a 6 atom szén 2-szer v. 3-szor fordul elő. Ennek megfelelően megkülönböztetünk:

a) *diszaccharidokat* ($C_{12}H_{22}O_{11}$), melyekben 12 szénatom és b) *triszaccharidokat* ($C_{18}H_{32}O_{16}$), melyekben 18 szénatom alkot egy molekulát. Az ismertebb diszaccharidokhoz tartozik a *nádcukor (szaccharóz), tej-C. (laktóz), maláta-C. (máltóz),* a trisaccharidok közül legismertebb a répamelászban előforduló *raffinóz.*

A cukrokat jellemző sajátságok: 1. édes ízüek; 2. vízben nagyon könnyen oldódnak, alkoholban kevésbbé; 3. a legtöbb szép, fehér, átlátszó kristályokat alkot; 4. melegítve, különösen lúgos oldatban hamar megbarnulnak, mert a C.-ból *karamel* képződik (l. *Cukorfesték)*; 5. oldataik a poláros fény síkját jobbra v. balra forgatják (l. *Fénysarkítás)*; 6. a legtöbb a lúgos rézoldatot (Fehling-oldat) redukálja; azok pedig, melyek ezzel a tulajdonsággal nem rendelkeznek, ha savakkal melegítjük, szintén redukáló cukrokra

bomlanak; 7. a különféle élesztőgombák a cukrokat elerjesztik, de nem mindenik cukrot erjeszti el ugyanaz a gombafaj (l. *Erjedés)*; 8. fémoxidokkal jellemző vegyületeket (pl. *szaccharátok)* alkotnak; 9. tömény salétromsavval melegítve, jellemző savakká (pl. *C.-sav*, *nyálkasav* stb.) oxidálódnak, erősebb oxidáló anyagok megbontják, tömény kénsav pedig elszenesíti; 10. az egyszerű cukrok gyengén redukáló anyaggal a megfelelő oxialkoholokká alakulnak.

A cukrok zöme a növényekben, a klorofill-tartalmú sejtekben, napfény hatására szénsav- és vízből képződik és a növényekből állítható elő. Az állati szervezetben a cukrok csak átmenetileg fordulnak elő és hamar elhasználódnak. Az állat vagy ember szervezetében a C. lassan elég; e közben hőt termel, vagy izommunkához szükséges energiát szolgáltat, vagy a C.-ból zsír képződik és rakódik le. A C. tehát igen értékes tápanyag, de kellemes izénél fogva elsőrendű élvezeti cikk is.

Története.

A legrégibb édesítő anyag a méz volt. A nád-C. hazája India. Az első hírt a C.-ról Nagy Sándor két hadvezére hozta Európába Kr. e. 327., midőn indiai hadjáratukból hazaérkeztek. De ekkor még Indiában a C.-nád levét használták édesítő anyagul. A szilárd C. készítésének felfedezése körülbelül Kr. u. 300—600 közötti időszakra esik. A szilárd cukrot az indiaiak *szákkárá*-nak nevezték, ami homokot jelentett. Kinába is valószínűleg Indiából származott át a C. ismerete és készítése. Kr. u. az V. sz.-ban terjedt el a C.-gyártás Perzsiában. Ekkor már többféle minőségű nádcukrot készítettek. A perzsák csak a vörös színű nyerscukrot nevezték szákkárának, a fehér kristályos cukrot *kánd* névvel hozták forgalomba. Innen származott a kándis-C. elnevezés. Európába a cukrot az arabok hozták, kik meghódítván Perzsiát (Kr. u. VII. sz.), a C.-gyártás mesterségét eltanulták, a cukrot *szukhár*-nak nevezték és innen ered a C. elnevezés is. Az arabok hódításait nyomon követte a C. elterjedése.

Magyarországon a C. valószínűleg a XIV. sz.-ban lett ismeretes. 1419-ben Zsigmond, 1476. Mátyás király ünnepi lakomáján szerepel mint drága asztaldísz. A C.-süteményeket akkor gyógyszerekkel üzérkedő, nagyrészt olasz specialisták készítették. A XVI. és XVII. sz.-ban már a gazdag főurak háztartásában a *nádméz* és *C.-gandli* nagyon gyakori, általános elterjedését csak magas ára akadályozta meg. Az első C.-finomítót nálunk 1750 Mária Terézia támogatásával hollandi részvénytársaság alapította Fiuméban. 1747-ben *Marggraf* András Zsigmond (1709—82), híres német kémikus bebizonyította, hogy a répában és még más európai növényben is ugyanaz a C. fordul elő, mint a C.-nád levében. A répa-C.-gyártás gyakorlati alaptételeit *Marggraf* tanítványa, a genfi születésű *Achard* Ferenc Károly (1753—1821) fektette le. A C.-répa termelését hazánkban először *Tessedik* szarvasi plébános próbálta ki a XVIII. sz. végén és házilag maga is készített répacukrot. *Gertinger* János Sámuel eperjesi gyógyszerész *Tessedik*-től szerzett répamagból C.-répát termelt és Debreczenben az első magyar kisérleti répa-C.-gyárat állította fel. V. ö. *Wiener* M., A cukoripar története Magyarországon, I. k. 1848-ig (Budapest 1896).

A magyarországi C.-gyárakra vonatkozó statisztikai adatok főbb mozzanatai következők:

Időszak	Működő gyárak száma	Földolgozott répamennyiség q	Termelt cukor nyers cukor értéke q
1835	7	21,000	900
1838	43	90,000	4,500
1848	19	255,000	16,500
1859	28	1.434,102	51,218
1864/5	20	1.661,507	83,075
1872/3	26	2.536,429	188,964
1876/7	17	3.279,244	268,898
1880/1	15	4.598,204	404,642
1887/8	11	4.597,990	452,902
1889/90	13	6.119,035	583,933
1894/5	20	10.776,777	1.092,310
1899/900	20	16.800,264	2.050,704
1907/8	22	17.410,544	3.087,196

Magyarországon tehát mintegy 50 év alatt (1859—1907/8) a cukortermelés kereken hatvanszorosan emelkedett. A cukorforgalom:

1908-ban: Kivitel	2.119,206 q	ennek értéke	K	57.356.587
Behozatal	507.261 «	« «	«	13,737.821
Kiviteli többlet	1.611,945 q	ennek értéke	K	43.618,766

A fontosabb országok, ahova kivitelünk irányul, a következők: Brit-Kelet-India, Japán, Egyesült-Államok, Nagy-Britannia, Portugália, Olaszország, európai és ázsiai Törökország, Egyiptom, Arábia brit-birtok.

Magyarország maga aránylagosan nagyon kevés cukrot fogyaszt: évenkint és fejenkint csak mintegy 4 kg.-ot, holott Anglia 46, Franciaország 20, Németország 19·5 kg.-ot fogyasztanak. Ennek egyrészt az oka a magas C.-gyártási adó, másrészt a cukrot feldolgozó iparok: csokoládé-, cukorka-, gyümölcskonzervipar fejletlensége.

Gyártása.

(Lásd a képmellékleteket.)

A C. gyártása C.-nádból egyszerűbb, mint C.-répából. De újabban a nád-C.-gyárak is a répa-C.-gyártás tökéletesebb módszereit alkalmazzák, hogy versenyképességüket növeljék. A *C.-répa nemesítésével* sikerült a répa C.-tartalmát 8%-ról 18—20%-ra növelni és ma a C.-répa átlagos C.-tartalma 15—16% között változik. (A káros nitrogén zöme *betaïn* és glutamin, a káros sók zöme a *kálium-* és *nátrium*-nak organikus sói.)

A répa-C.-gyártás egyes műveletei a következők:

1. *Répamosás.* A szántóföldről vagy beföldelt prizmákból a gyárba szállított répát úsztató csatornákba, az ú. n. *Riedingerek*-be gyüjtik és ezekből a víz a répát magával viszi a gyárba és eközben a földes rész zömét leáztatja. A gyárban a répát különböző rendszerű emelőkészülék a rendes *mosószerkezetekbe* szállítja, melyekben a répa felületéről minden tisztátlanság leázik és ledörzsölődik. Ezek a *répamosók* több medencéből állanak, melyekben a répa mozgatására és előreszállítására alkalmas keverőszerkezet szolgál.

2. *Répaszelet készítése.* A mosott répát a *szeletvágógépek*-hez szállítják. Ezek alapelve a ká-

posztagyaluhoz hasonlít. Képzeljünk egy forgó korongon több ilyen gyalut felszerelve. Ez a répát vékony metélthez hasonló szeletekre vágja és a szeleteket alkalmas szerkezettel a gyárba továbbítják.

3. *A répalé készítése.* Ma legelterjedtebben a *diffuziós eljárást* alkalmazzák, melyet először 1864. *Robert J.* seelovitzi (Morvaország) gyáros alkalmazott. Az eljárás azon a fizikai jelenségen alapszik, hogy ha két folyadékot áteresztő hártyával, pl. hólyagpapirossal választunk el, a két folyadék részecskéi a választófalon kölcsönösen átvándorolnak. Ha 75—80°-os vízzel érintkeznek a szeletek, a C. a sejtfalakon átömlik és egyre gazdagabb levet kapunk. A C. mindaddig gazdagítja a levet, míg a sejtekben több a C., mint a diffuziós lében. Ezt a műveletet a diffuziós edényekben, az ú. n. *diffuzőrök*-ben hajtják végre. Ezek rendesen 40—50 hektoliter űrtartalmú, álló hengeralakú zárt edények; rendesen 8—12 diffuzőrt kapcsolunk össze. Ez egy *diffuziós batteria.*

A szeletek sok vizet (90—95%) tartalmaznak, de takarmányozás szempontjából becsesek. Ezért sok helyen a kilúgozott szeleteket a gazdáknak visszaadják v. a gyár maga tart hízlalót. Mivel a friss szeleteket nagyobb C.-gyár teljes mennyiségben nem értékesítheti, ezért különféle eljárást alkalmaznak a szeletek eltartása céljából. Legrégibb módszer a szeletek bevermelése, ami közben a friss szeletek savanyú erjedésnek indulnak és tápláló értéküknek bizonyos hányadát feláldozva izletes takarmányul szolgálnak. Az erjedés következtében beállott veszteség gyakran igen tekintélyes.

A szeletek tartósságát növelhetjük úgy is, hogy a szeletekből a víznek tekintélyes részét kipréseljük. Ezt a célt szolgálják a különféle *répaszeletprések.* Ilyenek a *Klusemann-* és *Bergreen*-féle prések. A szeleteket legtökéletesebben konzerválja a szárítás. A kipréselt szeleteket alkalmas *szárítókészülékeken* szárítják meg. Ma már nagyon sok ilyen célú szárítót készítenek. Ezek közül legelterjedtebbek a *Büttner-Mayer*, *Petry-Hecking*, *Knauer* és *Wüstenhagen* szárítókészülékei.

Mikor a szeleteket a diffuzőrökből leeresztik és az említett szeletprésekben kipréselik, az így összegyüjtött víz sok oldott anyagot tartalmaz, mely az élővízcsatornába vezetve, ezeknek vizét beszennyezi és a halaknak árt. Ez a *C.-gyári szennyvíz* ma legtöbb gondot okoz a gyáraknak. Mert egyrészt az állam az élővízcsatorna tisztasága érdekében nem engedi meg, hogy a szennyvizeket közvetlenül az élővízcsatornákba vezessék; másrészt a nagy C.-gyárak sokszor víz hiánya miatt szenvednek.

Ujabb időben a C.-gyárak arra törekszenek, hogy ezeket a szennyvizeket a gyárban újra felhasználják, vagy hogy egyáltalán szennyvizek ne képződjenek. Ezt a célt szolgálják a *Pfeiffer-Bergreen-*, *Classen-*, *Steffen-* és a *Hyros-Rack*-féle eljárás.

4. *A lé tisztítása.* A híg répalé rendesen 12—14% C.-ot (Steffen-féle eljárással többet) és változó mennyiségű «*nem C.*» anyagokat tartalmaz. Ezek nemcsak tisztátalanítják a levet, de megnehezítik a C. kikristályosítását. A *létisztítás* hivatása, hogy e tisztátlanságokból minél többet eltávolítson. Evégből a híg levet 80—90 C°-ra felmelegítik, hogy a fehérjék megolvadjanak, majd 2—3% égetett mésznek (CaO) megfelelő sűrű mésztejjel keverik. A mész a szerves vegyületek egy részét leválasztja, más részét egyszerübb vegyületekre, vagy egészen megbontja, végre pedig a híg levet sterilizálja és a C. interválódását meggátolja. A mész hatására a sötét, át nem látszó lé megderül és átlátszó aranysárga színűvé válik. A mész feleslegét úgy közömbösítik, hogy a derített lébe szénsavat vezetnek. Ezt a műveletet *szaturálásnak* és ezt a célt szolgáló edényeket *szaturáló edényeknek* nevezik. A szaturált levet *szűrősajtókon (szűrőprések)* az iszaptól elkülönítik. A présekben maradt iszap az ú. n. *mésziszap*, mely becses mésztrágya.

5. *A híg lé besűrítése.* Ma a híg levet légritkított térben sűrítik le. A légritkításhoz mérten a lé forráspontja csökken. Ennek két főelőnye: 1. hogy karamel nem képződik; 2. hogy a fűtésre használt hőt többszörösen felhasználják.

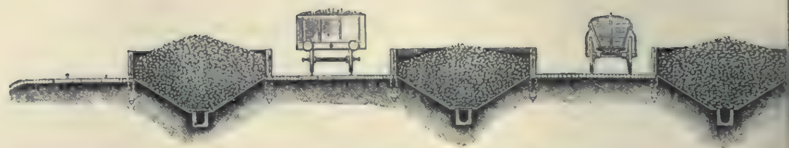
A ma alkalmazott párolók v. függőleges, v. vízszintes fűtőszerkezetüek. Függőleges fűtőszerkezetü a *Robert*-féle, vízszintes fűtőszerkezetü a *Wellner-Jelinek*-féle. Újabban a lé besűrítésére a *Kestner*-féle párolókészüléket is kipróbálták, melyet a szódagyárak már régóta és újabban a szeszgyárak a *melászhamu* készítésében is alkalmaznak (l. *Szeszgyártás).*

A pároló állomáson a híg levet mintegy 50% szárazanyagtartalomig sűrítik be és ezt *sűrűlének* nevezik. A besűrítés közben a léből mészsók válnak ki, ezeket a léből *mechanikus szűrőkön* különítik el.

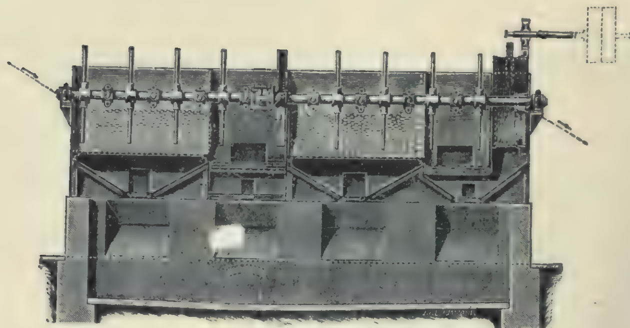
6. *A sűrű lé befőzése.* Ez a művelet a bepárologtatás folytatása és ma szintén légritkított térben a tulajdonképpeni *vakuum*-készülékekben történik.

A befőzésnek is többféle módját alkalmazzák, ú. m. a szemecskére, fényesre való befőzést vagy a mozgatás közben való kristályosítást. A kikristályosított és lehült töltő anyagot C.-kristályok és C.-szörp alkotja. Ha a kristályokról a szörpöt valami módon elvezetjük, a kapott kásaszerű C. a *nyers-C.* Ezt a műveletet ma rendesen a *C.-centrifugákon* hajtják végre. Az először kapott I.-rendű nyers C.-ról levezetett I-rendű C.-szörpöt ismét befőzik, kristályosítják és centrifugálják. A kapott cukrot II-rendű nyers C.-nak nevezik. Esetleg még hasonló módon III-rendű nyerscukrot is készítenek. Azt a szörpöt, melyből már nem érdemes több cukrot kikristályosítani, *melász*-nak nevezik.

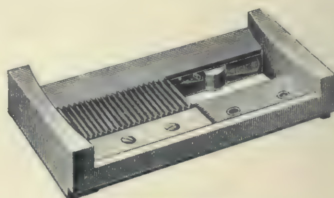
7. *C.-finomítás.* A nyers C. felületén vékony melászréteg marad vissza. Ez a C. tisztaságát csökkenti és kellemetlen ízű. A C.-finomításnak többféle módját alkalmazzák és különböző fogyasztási cukrot készítenek. Ha a sárgásbarna nyers-C. felületéről a barna melászréteget lemossuk, akkor fehér kristályos cukrot kapunk. Ezt *fedési* műveletnek (áffinálás) nevezik. Nevét onnan kapta, hogy régen a nyerscukrot süvegalakú szekrényekben akként tisztították, hogy nedves agyaggal fedték be. Az agyagból lassan kiszivárgó víz

1. Répa-usztató (Riedinger).

2. Sangerhauseni gépgyár répamosó készüléke.

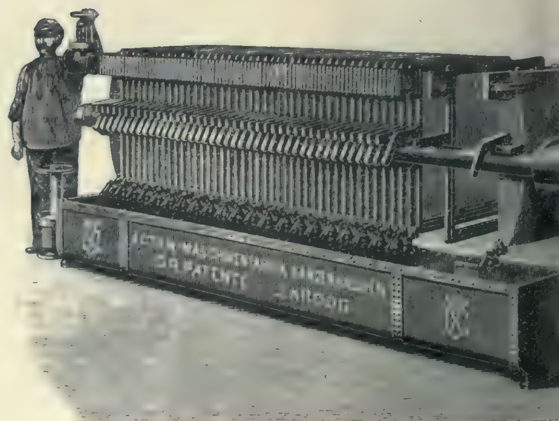

3. Szeletvágó gyalu.

4. S

8. Szeletprés.

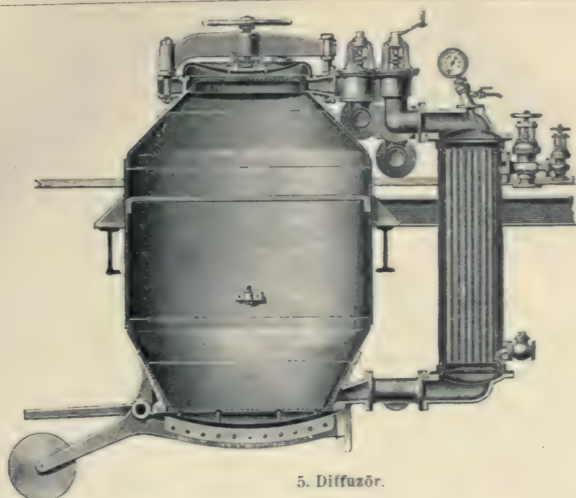
7. Sangerhauseni gépgyár mésziszapprése

»Cukor« cikkhez.

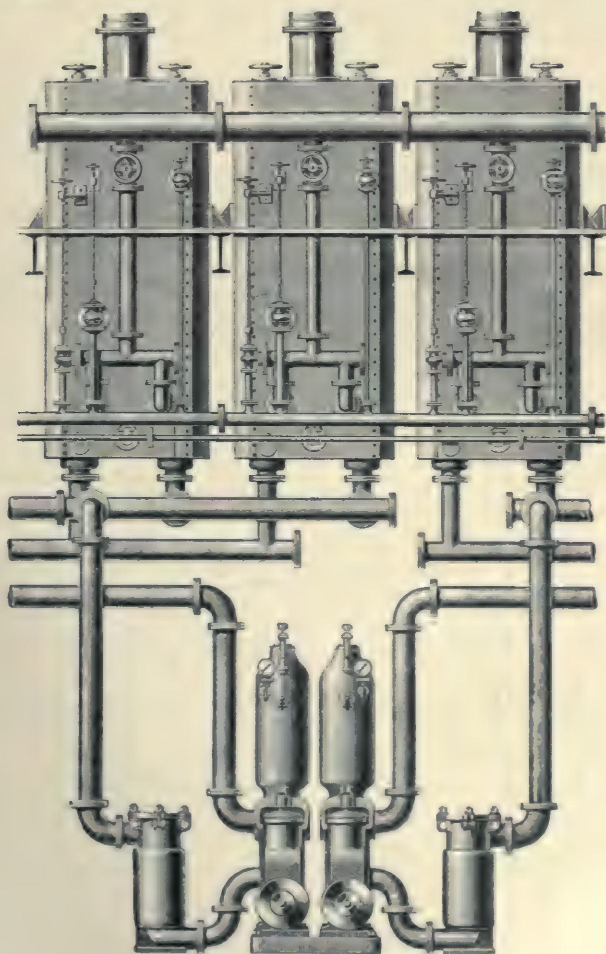
a

c

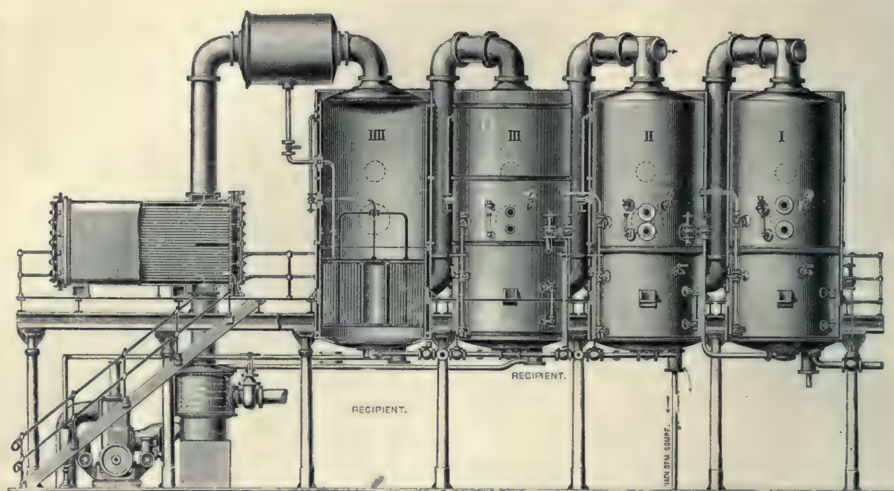
ágó készülék.

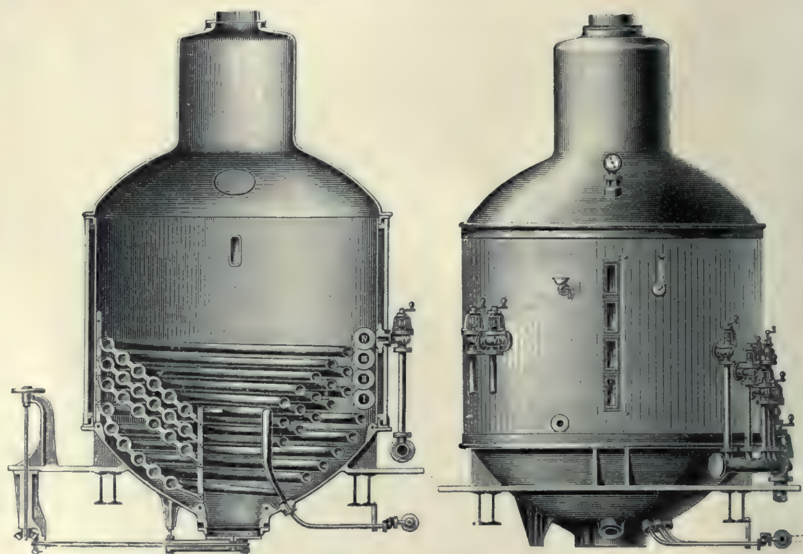
5. Diffuzör.

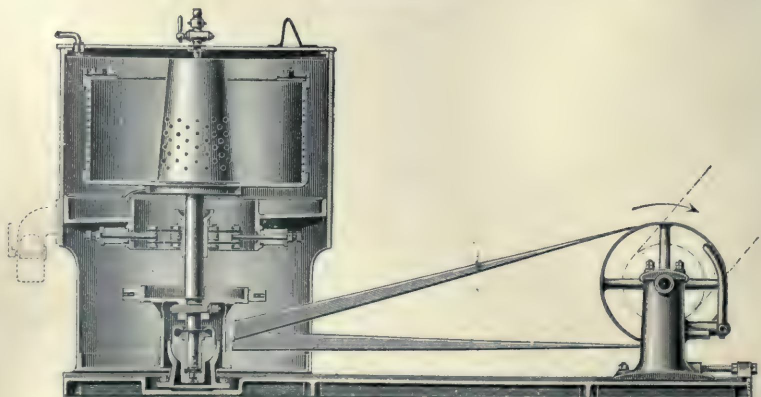
6. Három derítő és szaturáló készülék.

2. Négytagu vakuumbepároló batteria.

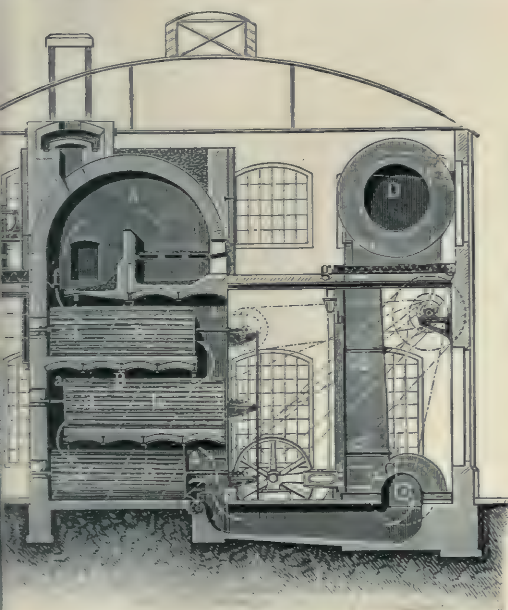

3. Vakuumbefőző.

4. Cukorcentrifuga gőzzel való fedésre berendezve.

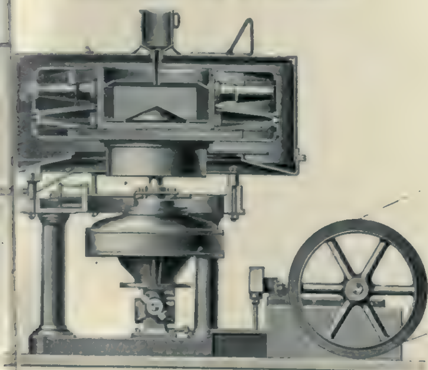
ÁRTÁS II.

1. Büttner-Meyer-féle szeletszárító.

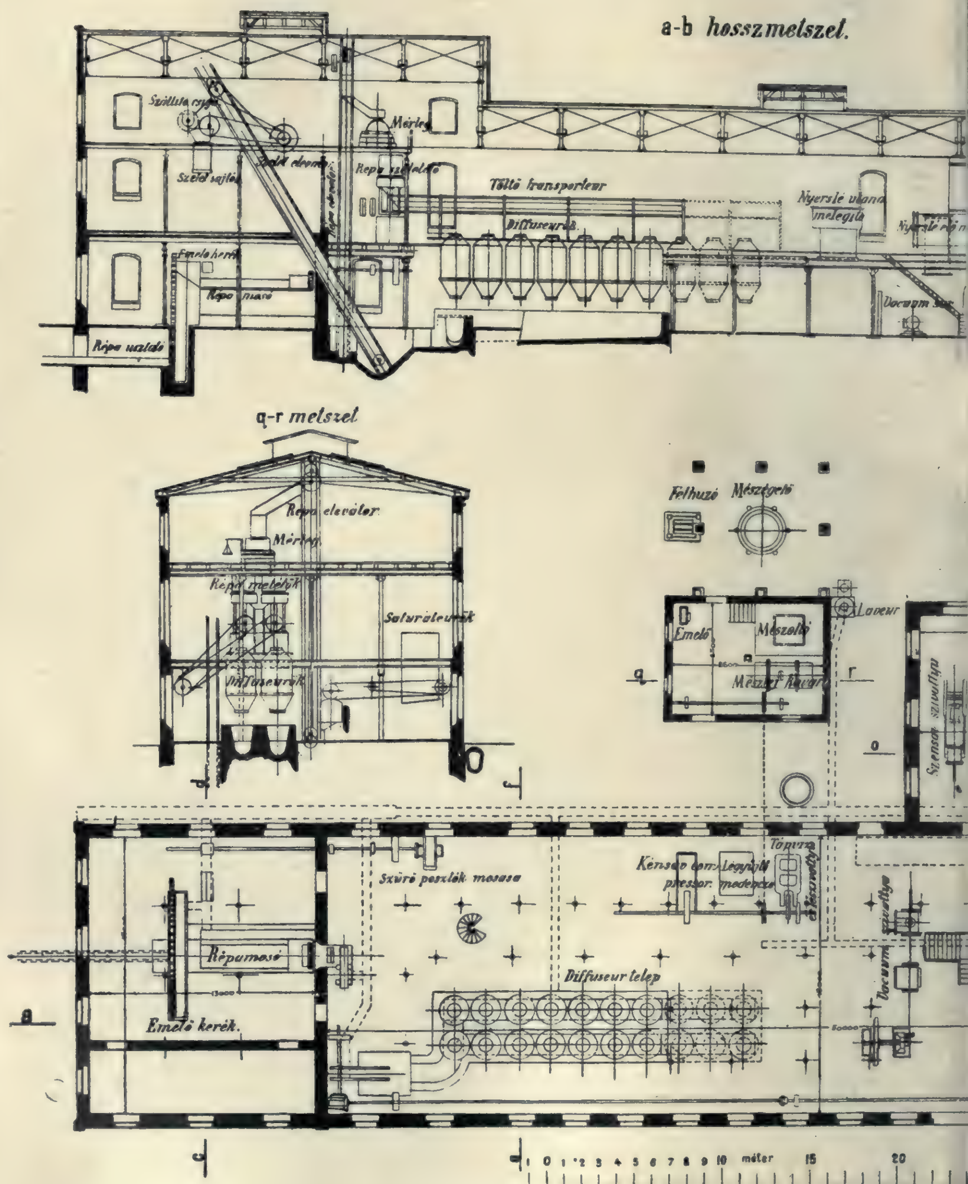

5. Főzőkatlan cukorszörpök készítésére.

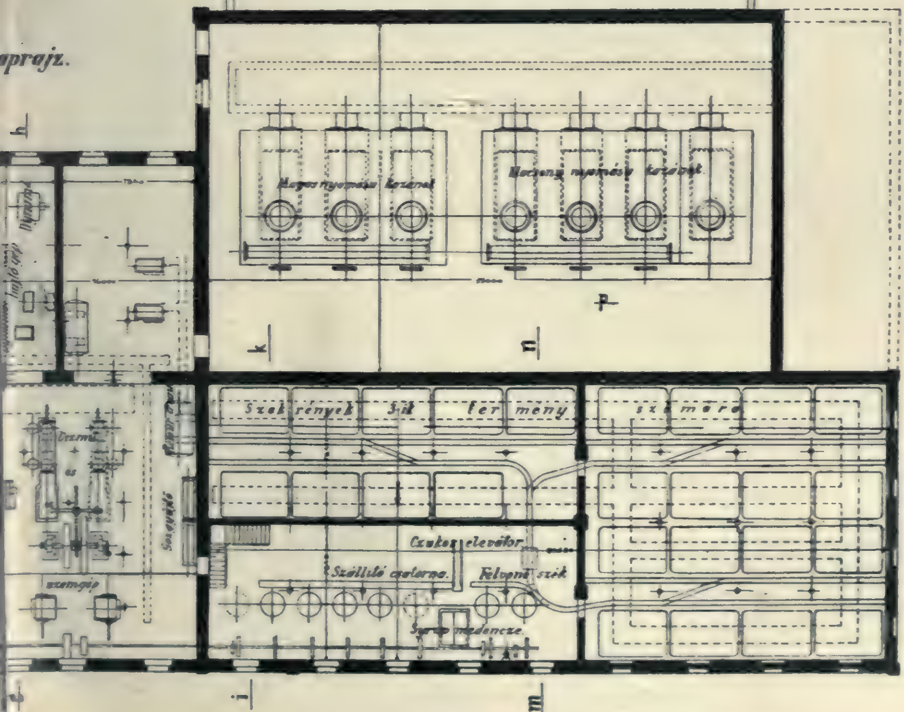

Süvegcukor tisztítására szolgáló centrifuga.

6. Csontszínszűrő oszlop.

Napi 4000—6000 métermázsa répát feldolgozó magyar cukorgyár alaprajza

sszmetszete a Magyar Sangerhauseni Gépgyár R. T. tervezete alapján

a barna melászréteget lemosta. Ma a fedési műveletet szekrényekben, süvegekben, de leginkább centrifugákban hajtják végre és a fedésre C.-szörpöt, az ú. n. *fedőszörpöt* (ném. *Deckklärsel)*, v. hideg vizet v. gőzt használnak. A centrifugákba e célból gőzt v. finom sugárban szétszórt hideg vizet fecskendeznek. A sárgásbarna nyers C. csaknem pillanatszerüleg fehér, ú. n. *kristálycukrot* ad. A C.-kristályok belsejében foglalt tisztátlanságokat akként távolítják el, hogy a már fedett (áffinált) cukrot ismét feloldják, esetleg mésszel derítik, szaturálják és csontszénen átszűrik. A csontszén visszatartja a tisztátlanságok utolsó nyomait (l. *Csontszén)*. A tiszta C.-levet ismert módon szemecskére befőzik és centrifugákban v. süvegekben még egyszer fedik. Ez a tulajdonképeni finomított C., mely a fogyasztási C. zöme. Különféle alakban hozzák forgalomba, ú. m. nagy C.-tömbök, süvegek, lemezek v. kockák alakjában. Erre ma már sokféle elmés gépezetet találtak ki. A süvegeket újabban erre külön szerkesztett centrifugákban állítják elő. Az első minőségű C.-ról eltávolított C.-szörpöt újra tisztítva befőzik és ebből a *pilé*-nek nevezett porcukrot állítják elő. A *kándiscukrot* pedig fényesre befőzött tiszta C.-szörpből akként állítják elő, hogy a kristályosító edénybe zsineget feszítenek ki és ezen kristályosodik ki a C. nagy kristályokban. A sárga kándis karamellel festett C.-szörpből készül.

A *répamelász* átlagosan 20% vizet, 50% cukrot, 20% szerves szemcukrot és 10% hamut tartalmaz. A melászt többféle módon értékesítik. Legrégibb értékesítési módja az, hogy szeszt főznek belőle (l. *Szeszgyártás)*. Újabban a melász igen értékes hizlaló v. erőtakarmány, fő táplálóértékét C.-tartalma szabja meg. Különféle eljárásokat találtak fel a melászban foglalt C. előállítására. Ezek az *ozmozisos, a Steffen-féle kalciumszaccharátos, Scheibler-féle stronciánszaccharátos* eljárás. Ezek közül az utóbbi kettőt még egyes gyárak használják, de a melász árának emelkedése miatt a legtöbb berendezett üzemet is megszüntették.

A nádcukorgyártásból származó melászt a rum készítésére használják fel (l. *Rum)*. A nádcukorgyártás hulladékanyaga a *bagasse*, mely a cukortalanított, kilúgozott cukornádforgácsból áll; ezt a nádcukorgyárak szárított állapotban tüzelőanyagul használják.

Irodalom. Kosutány, A mezőgazdasági kémiai technológia alapelvei, Budapest 1907; Wiener Mosko, A magyar C.-ipar fejlődése, u. o. 1902; Szilasi, Cukrok, cukros anyagok és megvizsgálásuk, u. o. 1892; Sigmond, A C. jelentősége, termelése, gyártása és hamisítása, Term. Tud. Közl. 1911 máj. 1. sz.; Rümpler, Ausführliches Handbuch der Zuckerfabrikation, Braunschweig 1906; Lippmann, Geschichte des Zuckers; u. a., Die Zuckerarten.

Cukoradó. *Tárgya* a belföldön előállított cukor. A C. kiegészítése a külföldről behozott cukor után szedett cukorvám. A C. alá nemcsak a répa- és nádcukor, hanem mindennemű egyéb cukor is vonható. *A cukor eléggé alkalmas fogyasztási adótárgy.* A cukor gyártása rendszerint nagy gyártelepeken történik, ezért a C. beszedése nem ütközik nagyobb nehézségekbe. A cukorfogyasztás a népesség számának és jólétének emelkedésével párhuzamosan növekedik, ezért a C. állandó és növekedő bevételt szolgáltat az államnak. Végül a C. az adóelmélet szempontjából is eléggé méltányos adó, mert a nagyobbmérvű cukorfogyasztás valóban nagyobb teljesítőképességre enged következtetést.

A C. beszedési módjai: 1. a nyersanyag megadóztatása (a feldolgozandó nyersanyag súlya szerint); 2. a félgyártmány megadóztatása (a cukorrépalé sűrűsége szerint); 3. átalányozás (a gyártási eszközök termelőképessége szerint); 4. gyártmányadó (a kész termelvény mennyisége szerint). *Az összes itt elősorolt beszedési módok között a legtökéletesebb adóbeszedési mód a gyártmányadó.*

A C.-nak gyártmányadó alakjában való beszedése technikai nehézségekbe nem ütközik, mert a cukrot majdnem kivétel nélkül nagy gyártelepeken állítják elő és így az adókijátszások (vagyis a cukornak a gyártelepről adózatlanul való kiszállítása) könnyen megakadályozhatók. Az állami közegeknek csak állandóan felügyelet alatt kell tartaniok az egész gyártelepet.

A cukorgyártmányadónál a gyártási eljárást a vállalkozó a jövedéki ellenőrző közegektől teljesen függetlenül intézheti, de a gyártelepen lévő kész gyártmányból addig semmit el nem szállíthat, amíg a szabályszerű bejelentést meg nem tette és a C.-t meg nem fizette. A gyártelep, valamint a cukorkiszállítások ellenőrzése úgy történik, hogy a gyártelepen állandóan állami ellenőrző közegek tartózkodnak.

A cukorgyártmányadónak legnagyobb előnye, hogy az adó kiszabása teljesen alkalmazkodik az adótárgy teljesítőképességéhez, azaz az adó kiszabásánál úgy az adótárgy mennyisége, mint annak a minősége is figyelembe vehető. A mennyiségi egység a cukor súlya (q). A minőség szempontjából nyers és finomított cukrot, továbbá répa, nád és egyéb anyagból előállított cukrot szokás megkülönböztetni. A gyártelepről az adó lefizetése mellett kiszállított cukrot hivatalos jellel (ú. n. cukorzárjegy) látják el. Cukornak e zárjegy nélkül való forgalomba hozatala tilos.

Az adóelőlegezésből a kereskedőkre háramló kamatveszteséget az állam *kamatleszámítolás* engedélyezésével, illetve a fogyasztás várható bekövetkeztéig terjedő időre szóló *C.-hitel* nyújtásával egyenlítheti ki. Egy másik, szintén erre a célra szolgáló intézmény a *cukorszabadraktár*, azaz olyan állami vagy magánraktár, amelyben a cukor eladásával foglalkozók a cukrot, állami felügyelet mellett, az eladás időpontjáig adómentesen (ahogy nálunk mondják: adóval terhelten) tarthatják.

A cukorgyártmányadónak további nagy előnye, hogy a belföldről a külföldre kivitt cukor adója visszatérítésének kérdését rendkívül egyszerűsíti.

A C. beszedése a brüsszeli egyezmény megkötése óta a legtöbb európai államban a szabadraktár-rendszer (gyártmányadó) elvei szerint történik. Az idevonatkozó törvényes intézkedések a következők:

Magyarországon és Ausztriában a C. beszedése, az 1908. XII. t.-c.-be iktatott kiegyezés

alapján, teljesen azonos elvek szerint történik (közös fogyasztási adóterület). A cukor adó alá először az 1849 nov. 28-iki pátenssel vonatott, még pedig alternativ formában, vagy a termény, vagy a répa mennyiségének felmérése alapján.

Az 1849-iki adórendszernek alternativáját az osztrák gyárosok gyorsan kizsákmányolták és a nyers anyag *megváltása* alapján adóztak 1865-ig. Igaz, hogy az átalányt folyton pótlékokkal emelték; de a gyártás tökéletesítése kijátszotta azt. 1865—1868-ig a terményadóval tettek kisérletet, de tökéletlen mérőeszközökkel és nagy visszaélésekkel, így az államjövedelem apadt. Minthogy pedig idő nem volt a hibák alapos orvoslására és csak a jövedelem volt szem előtt, hazánkban és Ausztriában 1868. visszatértek a nyersanyag átalányozására. Ez,hazánk rosszabb minőségű répája és tökéletlenebb gyári felszerelése mellett, azon arányban volt hátrányos reánk nézve, melyben a termelés és az adóvisszatérítés kizsákmányolása Ausztriában fokozódott; ami oly fokot ért el 1875—76-ban, hogy a cukoradót még fölülmúlta a visszatérítés; mihez mi a quota arányában igazságtalanul járultunk. Az 1877—1879. években, a diffuseurök felöltésének megszorításával, az adótételek emelése és a gyártás folytonos technikai ellenőrzése volt törvényekben és rendeletekben a törekvés, az adó összegének fokozása v. megmentése végett.

Ekkor került felül a régi adórendszer alapján az a különös kontingentálási rendszer, melyben a gyárosok egy fokozódó skála alapján 10 milliótól 12·8 millióig emelkedő összeget biztosítottak a két államnak, melyben ezek a termelés arányában részesültek és mivel a prémiumhoz az ez alapon való hozzájárulás volt részünkről megállapítva, a legkirívóbb anomáliák megszűntek; de mesterséges úton, jövedelmi emelkedés és a gyártás szabad fejlődésének biztosítása nélkül.

Mikor az 1880. XLVII. t.-c. értelmében a gyárosok által elvállalt legnagyobb adóösszeg, évenkinti fokozódásban elérte a 12.800,000 frtot, 1888 augusztus elsejétől kezdve gondoskodni kellett a törvény reviziójáról. Ekkor határozta el magát az osztrák és a magyar törvényhozás a gyökeres reformra és behozta a természetes alapra fektetett terményadót, mely az 1888. XVII. magyar törvényben lőn keresztülvive. Ennek értelmében a cukor métermázsája 11 frt adó alá esik és a kiviteli prémium nyiltan a törvényben (a cukor minősége szerint) 1 frt 50—2 frt 30 krajcárban van megszabva. A régi rendszer egyik eszméje lőn csak fenntartva, az t. i., hogy a kiviteli prémium egész összege az egész monarchiára 5 millióban lőn megállapítva; ami ezt meghaladja, azt a gyárosok termelésük arányában viselik úgy, mint a kontingentált adót ez alapon vetették volt ki. Ez az egyetlen intézkedés tartalmaz még mesterséges rendszabályt, máskülönben az új adórendszer a legtermészetesebb alapon nyugszik és némileg kiegyenlíti a répaminőségben levő különbözetet is hazánk és Ausztria között. Ennek természetes és hasznos eredménye volt az, hogy a már 12 működő gyárra leapadt és 5%-on alóli termelési arányra lesülyedt cukoriparunk lendületet nyert; 4 nagy gyár keletkezett és az adóban a termelés arányában való részesedésünk, lassan bár, de évről-évre emelkedett.

Az 1899. XVIII. t.-c. a cukorgyártmányadó beszedésének módozatait az újabbi tapasztalatok alapján teljesen új, modern alapokra fektette. A répacukor adóját 100 kg.-ként 38, a másnemű (keményítő, maláta) cukor adóját pedig 100 kg.-ként 6 koronában állapította meg. Az 1903. II. t.-c. a cukor megadóztatását a brüsszeli egyezményben foglalt megállapodások szerint módosította és a cukorvámokat (l. erről *Cukorvám)* s a kiviteli jutalmakat megszüntette. Ez idő szerint Magyarország területén 23 répa- és 5 keményítőcukorgyár van üzemben. Az 1908/9. termelési évadban külföldre kivitetett 1.440,000 q cukor. C.-ból összesen befolyt 51.458,387 K. Ausztriában a C.-ból az 1908/9. termelési évadban 157.145,286 K folyt be.

Irodalom. R. v. Kaufmann: Die Zuckerindustrie in ihrer wirtschaftlichen und steuerfiskalischen Bedeutung für die Staaten Europas, Berlin 1878; J. Wolf: Die Zuckersteuer, Tübingen 1882: H. Paasche: Die jüngste Entwicklung der Zuckerindustrie und die Reform der Zuckersteuer; ugyanattól: Ast. Zuckerindustrie und Zuckersteuer (Handwörterbuch der Staatswissenschaften); Riecke (Zeller), Zölle und Rübenzuckersteuer (Schönberg-féle kézikönyv); Vade mecum de sucrerie: Leon Pellet et Paul Métillon, Paris 1907; Myrutz: The American sugar industry, New York 1909; Wolf, Ueber die Reform der Zuckersteuer in Oesterreich és tartalmas értekezése Schanz Finanzarchiv-jának 1886. évi folyamában, valamint e folyóirat 1884—92. évfolyamai, Deutsches Handels-Archiv 1884—92; Wilbrandt, Regelung der Zuckerbesteuerung; Bivost, Législation et commerce des sucres en France et dans les principaux pays étrangers. Továbbá a törvények eredeti szövege és indokolása.

Cukoradóhitel, l. *Cukoradó.*

Cukoradóvisszatérítés, l. *Cukoradó.*

Cukoralma (növ.), l. *Cimetalma.*

Cukoratka *(Glyciphagus* Her., állat), a *Tyroglyphidae* családba tartozó állatnem. Négy faja ismeretes. Leggyakoribb a *közönséges C. (Glyciphagus domesticus* de Geer = *Glyciphagus prunorum* Her.), szürkeszínű; a hím 0·3—0·4 mm., a nőstény 0·45—0·75 mm. hosszú; konzervált v. aszaltgyümölcsökben, száraz anatómiai készítményekben és zoológiai gyüjtemények részére kiszárított tárgyakban gyakori.

Cukorbab (növ.), a gyalogbabnak *(Phaseolus vulgaris* var. *nanus* L.) gyengébb sima hüvelyű, éretlenül sárgásfehér héju finomabb kerti fajtája. Magva fehér, apróbbszemű.

Cukorbárit *(báriumszaccharát)*, a nádcukornak ($C_{12}H_{22}O_{11}$) báriumoxiddal (BaO) alkotott vegyülete ($C_{12}H_{22}O_{11}$.BaO). Hideg vízben kevéssé, cukrot tartalmazó vízben könnyen oldódik; báritvízben oldhatatlan. Ezt a sajátságát arra használják fel, hogy a melászból a cukrot leválasztják, szénsavval a szaccharátot megbontják és a cukoroldatból a cukrot tisztán előállítják. Ez az eljárás azonban még a gyakorlatban nem vált be.

Cukorbetegség *(cukros húgyár, Diabetes mellitus, Zuckerkrankheit, Diabète sucré).* Rendkívül elterjedt anyagforgalmi betegség. Lényege az, hogy a beteg nem képes a szervezetébe bevitt vagy a benne képződött cukortartalmú anyagokat kellőképen értékesíteni, úgy hogy a cukor szőllőcukor alakjában a vizelet útján ismét kiválasztódik. A legértékesebb tápanyagok egyike ily módon kárba veszvén, a kifejezett C.-ben szenvedő, dacára fokozott étvágyának, mindin-

kább soványodik, emellett nagyon sokat szomjazik, sokat iszik és igen sokat vizel, a normális másfél liter vizelet helyett 3—10 literig megy a vizelet menynyisége. A vizeletnek színe világos, fajsúlya magas, 1020—1050 között ingadozó. Változó mennyiségben tartalmaz cukrot, mely könnyű esetekben alig meghatározható mennyiség, súlyos esetekben 8%-nál több is lehet. Az utóbbi esetekben felhasználatlanul távozó cukor óriási napi mennyiségű lehet és megközelítheti a fél kilót. A C. más tünetei a fogak gyors romlása, viszketegség, bőrkiütések és pusztulák keletkezése, idegzsábák, korai érelmeszesedés és korai hályogképződés, gümőkór gyors fellépése és terjedése. A cukorbeteg vére tudniillik szintén a rendesnél több cukrot tartalmaz és pedig 0·1% helyett 0·2 vagy 0·4%-ot, ez teszi a szervezetet a különböző baktériumokkal való fertőzésre különösen hajlamossá. A C. legkülönbözőbb fokozatai ismeretesek. Aránylag könnyűek azok az esetek, amelyek idősebb érelmeszesedésben, köszvényben vagy elhájasodásban szenvedőknél észlelhetők. Minél fiatalabb a beteg, annál súlyosabb formákat ölt a baj, annál nagyobbak a kiválasztott cukormennyiségek. De előfordul, hogy a C. könnyebb fajtája elhanyagoltatás esetén súlyossá válik és hogy egy súlyosnak induló baj helyes kezelés által jelentékenyen javul, sőt gyógyul. Általánosságban könnyűnek nevezzük a C.-et akkor, ha a kiválasztott cukormennyiség nem nagy és ha sikerül a szénhidrátoknak (keményítőféléknek és cukornak) a táplálkozásból való teljes kiküszöbölésével a cukorvizelést megszüntetni. Ott, ahol ez nem sikerül, fel kell tennünk, hogy a szervezet a fehérjefélékből is, sőt a zsiradékokból is képez cukrot, a mi már a súlyos C. ismertető jele. A betegség rendesen igen hosszú lefolyású, többnyire évtizedeken keresztül tart. A gyermekkori vagy fertőző betegség és erőművi behatás után keletkezett C.-ek néha heveny módon néhány hét vagy hónap alatt válhatnak végzetesekké. C. hosszú lefolyása alatt néha évekig tartó látszólagos javulások lehetségesek. Gyógyulásról azonban csak ritkán beszélhetünk, mert egy alkalmi ok igen gyakran képes a lappangó C.-et ismét felszinre hozni. A cukorbetegek halálát ritkán okozza maga a C.; ehhez többnyire szövődmények hozzájárulása szükséges. Idősebb embereknél érelmeszesedés és vesebaj, fiatalabb embereknél tüdőgümőkór lehet a halált okozó szövődmény. Igen komoly lehet a cukorbetegek végtag-elüszkösödése is, továbbá minden olyan betegség, amely sebészeti beavatkozást igényel. Súlyosabb jelleget ád a cukorbajnak az *acidosis*, azaz aceton, acetecetsav és oxivajsav termelődése. Ezen anyagok felszaporodván a vérben, a cukorbetegség legveszélyesebb szövődményéhez, a röviden néhány óra v. nap alatt ölő comához vezethetnek. (L. *Acidosis* és *Coma.*)

Bármilyen óriási a C. voltaképeni okaira vonatkozó kutatások száma, végső okait illetőleg mégis homályban vagyunk. Az eddig biztosan megállapított tények közül kiemeljük az öröklékenység fontosságát, a bizonyos helyeken és bizonyos fajoknál (pl. a zsidóknál) való nagyobb elterjedését, továbbá az idegrendszer bizonyos megbetegedéseinek befolyását. Híressé vált Claude *Bernard* kísérlete, ki házinyulak nyúlt velejének egy bizonyos ponton való megszúrása által több napig tartó cukorvizelést tudott elérni. (L. *Cukorszúrás.*). A cukoranyagforgalom szabályozását a szervezetben a legkülönbözőbb szervek végzik. Vannak olyanok, melyek a májban végbemenő cukortermelést rendesen csökkentik, mintegy fékezik és vannak olyanok, amelyek a cukortermelést fokozzák (l. *Anyagforgalom*). A termelést fokozók közül a legfontosabb a mellékvese; a fékezők közül a hasnyálmirigy (pankreas). Ha ez az utóbbi fékező megbetegszik (gyuladás, vérzés), akkor a cukortermelés igen nagyra nő, a vér cukortartalma a rendes fölé szaporodik, mire a vesék a fölösleget a vizelettel kiválasztják. A hasnyálmirigy eltávolítása állatoknál az emberi C.-hez egészen hasonló kórképet létesít. Más szervek, amelyeknek megbetegedése C.-et idézhet elő, a pajzsmirigy és az agy függelékét képező hypophysis. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a C. egyes esetei lényegesen különböznek egymástól és nem is egyenlő eredetüek. A betegség gyógykezelése igen hálás orvosi feladat, bár voltaképeni ellenszerünk nincs. Legfontosabb a táplálkozás szabályozása, mindazok az eljárások, melyek enélkül a C. gyógyulását igérik, nem érdemelnek bizalmat. A diétás eljárás célja a beteg cukormentesítése. Kötelességünk az erősen cukorképző anyagokat, a szénhidrátokat, a táplálkozásban szükség szerint korlátozni. Az ember mindennapi szénhidrát-felvétele 250—300 g. A C. könnyű formáiban szünik a cukorvizelés, ha ezeket a szénhidráttartalmú ételeket elvonjuk. Minthogy azonban ezen 250—300 g. szénhidrát az emberi test mindennapi funkciói végzéséhez szükséges energiának, azaz 2500 kalóriának majdnem a felét szolgáltatja, kénytelenek vagyunk ezen tápanyagot egyébbel, azaz fehérjét és zsírt bőven tartalmazó eledelekkel, sőt szükség esetén meghatározott mennyiségű szeszes italokkal is pótolni. Könnyebb esetekben nem is szükséges az összes szénhidrátokat elhagyni, mi természetesen a táplálék összeállításánál nagy technikai előny. Éppen ezekben az esetekben igen fontos a tolerancia nagyságának a meghatározása. Ez alatt értjük azt a szénhidrátmennyiséget, melyet a cukorbeteg még elbir anélkül, hogy arra cukorkiválasztással reagálna. Ennek a megállapítása végett szükséges, hogy a bevitt szénhidrátmennyiséget és a szervezetben képzett és kiválasztott cukormennyiséget teljesen ismerjük. Ehhez feltétlenül szükséges a 24 óra alatt kiválasztott cukormennyiség ismerete.

Legjobb a tolerancia nagyságát zsemlyével meghatározni. Miután a beteget szénhidrát elhagyásával teljesen cukormentessé tettük, adjunk a táplálékához zsemlyét, lassan emelkedő menynyiségben. Ha 100 g. császárzsemlye (60 g. szénhidrát) mellett cukormentes, 135 g. zsemlye (80 g. szénhidrát) mellett cukrot ürít, akkor a szénhidrát toleranciája megfelel 60 g.-nak, tehát 100 g. zsemlyét fogunk ennek a betegnek mindennap engedélyezhetni. A zsemlyét más szénhidráttar-

talmú ételek szénhidráttartalmuk arányában helyettesíthetik. A mindennapi asztalra kerülő legfontosabb szénhidráttartalmú ételek a következők:

Zsemlye	60%	szénhidrát
Kenyér	50 «	«
Burgonya	20 «	«
Rizs	80 «	«
Bab, lencse, borsó szárazon	50 «	«
Tészta (metélt)	57 «	«
Liszt	70 «	«
Tej	4—5 «	«
Gyümölcs	8—10 «	«
Cukor	100 «	«
Sör	2·5—5 «	«

Ha tehát összehasonlítási alapul 20 g. zsemlyét használunk, akkor ennek aequivalense: kenyér 24 g., burgonya 60 g., rizs 15 g., bab, lencse és borsó 24 g., tészta 19 g., liszt 17 g., tej 275 g., gyümölcs 125 g., cukor 12 g., sör 250 g. A cukorbetegeknek ajánlott speciális kenyérfajták szintén szénhidráttartalmuak. Aequivalens mennyiségük: Grahamkenyér 24 g., aleuronátkenyér 27 g., levegőkenyér 60 g., mandolakenyér 150 g.

Ellenben szabadon nyúlhat a cukorbeteg a húsfélékhez, tojáshoz, sajthoz, vajhoz, halakhoz, tejszinhez, zöld főzelékekhez, savanyú gyümölcsökhöz, könnyű, nem édes borhoz és könnyű sörfélékhez (Pilseni). Csak azokban a súlyosabb esetekben, melyekben a szénhidrát teljes elhagyása után a beteg még mindig nem cukormentes, fehérjetartalmú ételek, azaz főképen a húsfélék korlátozása is szükségessé válhatik. Ezen esetekben főzelék- és zabliszt-kúrák is sikerrel alkalmaztatnak. Ezen kúrák elsajátítására tanácsos kórházat, klinikát v. szanatóriumot felkeresni. Egyes orvosszerek is hasznosak, így az arzén, bróm és az ópium. Acidózis esetében igyekezzünk annyi natrium bicarbonicumot adni, hogy a vizelet savi vegyhatása alkáliássá váljék, azaz a vörös lakmuszt megkékítse. Könnyű és középsúlyos esetekben a karlsbadi kúra igen jó segítőeszköz. Légváltozás, a szellemi munka abbahagyása, mérsékelt testi mozgás és könnyű vízkúrák jó hatásuak.

Irodalom. Plósz Pál, A C.; Korányi, Kétly, Bókay, A belgyógyászat kézikönyve, Budapest 1897; Benedict H., A C. sebészeti vonatkozásai, u. o. 1911; Magyar Sebésztársaság munkálatai; Naunyn, Die Zuckerkrankheit, Wien 1909; Noorden, Die Zuckerkrankheit und ihre Behandlung, Berlin 1910; Lépine, La Diabète sucré, Paris 1909; Hirschler-Terray, A diaetetika tankönyve, Budapest 1900; v. Gilgen, Kochbuch für Zuckerkranke, Wien 1903.

Cukorborsó (növ., *Pisum sativum* L. var. *saccharatum* Hort. P.gullosum Risso), finomabb borsófajta. Hüvelye éretlen korában olyan gyenge, hogy megehető, megérve a magvak között összezsugorodik. L. *Borsó.*

Cukorcirok, l. *Cirok.*

Cukordinnye (növ.), az *édes* v. *sárgadinnyének* német neve nyomán keletkezett szó, l. *Dinnye.*

Cukoregyezmény. *A cukorkiviteli jutalmak megszüntetésére vonatkozó nemzetközi megegyezés* Brüsszelben 1902 március 5-én jött létre Magyarország, Ausztria (1903. II. t.-c.), Németország, Franciaország, Anglia, Olaszország, Spanyolország, Svédország, Norvégia, Belgium és Hollandia között. Peru, Luxemburg és Svájc utólag csatlakoztak az egyezményhez. Oroszország az egyezményhez nem járult hozzá.

Az egyezmény 1908 szept. 1-től további 5 évre megujíttatott (1808. XIX. t.-c). Az egyezmény fontosabb határozmányai: a nyílt és rejtett kiviteli jutalmak megszünnek; a szerződő felek a cukorgyárakat és a cukorfinomító vállalatokat, valamint azokat a vállalatokat, amelyek melasseból választanak ki cukrot, a pénzügyi közegek állandó nappali és éjjeli felügyelete mellett, a szabadraktár-rendszernek vetik alá; a finomított, vagy a finomítottal egy tekintet alá vonható cukor után 100 kg.-ént legfeljebb 6 fr.-ra, másnemű cukor után pedig 100 kg.-ént legfeljebb 5·50 fr.-ra korlátozzák a surtaxe-ot, vagyis azt a különbözetet, amely a külföldi származású cukrok után fizetendő vámok vagy adók tétele és a honi cukrok után fizetendő vámok v. adók tétele között fennáll; e rendelkezés nem vonatkozik azokra az államokra, amelyek maguk cukrot nem termelnek; a szerződő felek külön behozatali vámmal sujtják az olyan országokból származó cukrot, amely országok termelési vagy kiviteli jutalmakat nyujtanak; a szerződő felek az egymás területéről behozott cukorra mindenkor a legnagyobb kedvezményi elvet alkalmazzák; a szerződő felek Brüsszelben állandó bizottságot alakítottak, amelynek feladata annak ellenőrzése, hogy a szerződő államok elvállalt kötelezettségeiket csakugyan megtartják-e.

Cukorexport. A nemzetközi cukorforgalomra nézve döntő jelentőségű az 1903. Brüsszelben megtartott konferencián létrejött egyezmény. Az egyezmény legjellemzőbb következménye a cukoradók leszállítása volt; pl. Franciaországban 64-ről 27-re; Belgiumban 51-ről 20-ra stb. (nálunk nem szállították le). Ezzel azt akarták elérni, hogy a gyárosok belföldön igyekezzenek vevőkörüket megtalálni. Ausztriában és Magyarországon a kontingentálással akarták ugyanezt a célt elérni, vagyis azt, hogy a kölcsönös import és export megszünjék. A monarchia két államának versengése ma már főleg nem az egymásnak való eladásban, hanem a tengerentúli exportban nyilvánul. Anglián kívül főleg Perzsia és India emelkedik mind nagyobb jelentőségre, annyira, hogy a legutóbbi évben Fiumén keresztül történt kivitelünk, mely az $1^1/_4$ millió q-t meghaladta, az Angliába szállított nem nagy mennyiségen kívül, teljesen India és Perzsia felé irányult. Indiai kivitelünk ugyancsak a már említett brüsszeli egyezmény óta virágzik, mert ez törölte el Indiában a behozatali tilalmat.

Cukorfesték *(couleur, karamel)*, a sör, pálinkák és likőrök festésére használt festék. Keményítőcukorból úgy készítik, hogy $1-1^1/_2$% különböző kémiai anyagot (borkősav, citromsav, borkősavasammonia, szóda stb.) kevernek hozzá és 200° C-ra hevítik.

Cukorfinomítás, l. *Cukor.*

Cukorgyárosok egyesülete, a magyarországi összes cukorgyárosok társadalmi egyesülése a cukoripar érdekeinek közös képviseletére. Egyike az ország legszebben működő szakegyesületeinek, mely az általa képviselt iparág érdekében már eddig is igen nagy eredményekre mutathat. Tevékenysége főkép a cukoripar érdekeinek a kormánnyal és a répatermelőkkel szemben való kép-

viseletére, valamint a cukoreladás szabályozására irányul. Utóbbi irányban a cukor-kartelt hozta létre.

Cukorgyártás, l. *Cukor*.

Cukorgyökér (növ.), l. *Sium*.

Cukorjuhar (növ.), l. *Juharfa*.

Cukorkiviteli jutalom, l. *Cukoradó* és *Cukoregyezmény*.

Cukor-kontingentálás. Miután a brüsszeli cukoregyezmény (l. *Cukoregyezmény)* a kiviteli jutalmakat 1903 szept. 1-től kezdve eltörölte, a szerződő államok igyekezete mindenfelé oda irányult, hogy az ezáltal okozott átmeneti helyzetet cukoriparukra nézve lehetőleg nagyobb rázkódtatások nélkül elviselhetővé tegyék. Erre céloz a cukor-kontingentálás rendszere, melyet Magyarország és Ausztria 1903 elején törvénybe iktattak és melyet a német cukorgyárosok is egy ideig erélyesen sürgettek. A C. abban áll, hogy az állam meghatározza a cukornak azt a mennyiségét, amely egy-egy termelési időszakban a cukorgyártelepekről és cukor tartására rendelt szabad raktárakból a fogyasztási adó lefizetése mellett elszállítható. Az 1903. II. t.-c. a magyar és az osztrák kormány közt létrejött megállapodáshoz képest a kontingentálás első termelési időszakára vonatkozólag (1903—4) a Magyarországra eső cukorkontingenst 863,660 q-ban, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokra eső cukorkontingenst pedig 2.770,340 q-ban állapítja meg. Olyan cukor, amely a kontingensbe való beszámítás nélkül szállíttatik el valamely cukorgyártelepről vagy cukor tartására rendelt szabad raktárból, csak a kontingensbe leendő utólagos beszámítás esetén hozható a belföldi forgalomba. Ha valaki e szabályt megszegve tiltott módon hoz forgalomba cukrot, anélkül, hogy az a cukorkontingensbe beszámíttatott volna, jövedéki kihágást követ el. Az 1903. II. t.-c. szerint a cukorkontingensnek az egyes cukorgyárak közt való egyéni felosztása volt tervbe véve és erről külön törvénycikk rendelkezett volna. A cukoradóra vonatkozó összes intézkedések a brüsszeli egyezmény szerint az ott felállított állandó bizottság ellenőrzésére bizatván, az Osztrák-magyar monarchia felsorolt intézkedéseit is az egyezménnyel való összeférhetőségük szempontjából birálat alá vették és Brüsszelben azzal az indokolással vetették el, hogy a cukorkartelek állami szervezésével egyenlő lényeggel birnak.

Cukorkóró (növ.), l. *Glycyrrhiza*.

Cukorköles, l. *Cirok*.

Cukorládafa (szivardobozfa), a Cedrela odorata Nyugat-Indiából és Dél-Amerikából származó fája (hamis cédrusfa), amely csekély fajsúlyával, szép piros-sárgás színével (mahagonifa színe), kellemes illatú gyantatartalmával és nagy gyűrűs elrendezésű csőedényeivel kiválóan alkalmas szivardobozoknak. Kivételesen használják az asztalosságban mahagonifa helyett, amelylyel különben rokon.

Cukormadár-félék *(Dacnidinae* Cab., *Caerebidae* Gray, állat), a varjuszerű madarak *(Coracornithes)* rendjébe, a verébalkatuak (Passeres) csapatjába tartozó éneklő madárcsalád, melynek fajai a délamerikai, K.-i és ausztráliai régiókban élnek. Eleven, virgonc madarak; életmódjukban és megjelenésükben a mi poszátáinkhoz hasonlítanak. Csőrük alapján széles, előrefelé összenyomott s legalább is olyan hosszú, mint a fejük; szárnyuk hosszú, farkuk rövid, lábuk finom alkotású; legjellemzőbb két lebenyre osztott, de kiölthető nyelvük. 100-nál több fajuk ismeretes. Rovarokkal, gyümölcsökkel és virágmézzel táplálkoznak. Ismertebbek: a kék cize *(Caereba cyanea* L.), alapszíne fénylő világoskék, háta, szárnya, farka és szemsávja fekete, evezőtollainak belső szegélye sárga, lábai narancssárgák; csőre kardszerűen hajlott; hossza 12 cm., Dél-Amerikában Kelet-Braziliától Cayenneig és Cuba-szigeten honos. Csillogó tollaiból csecsebecséket készítenek. A sárgás pitpit *(Dacnis flaveola* L.), felül fekete, torka szürkésfekete, farkcsíkja és hasa sárga, szemöldöksávolya, az elsőrendű evezőtollak elülső szegélyei, a fark hegye és szélső tollai fehérek, csőre fekete, lábai barnák; hossza 10 cm. Hazája: Jamaika-sziget.

Cukormérő. A cukor mennyiségének meghatározására ma többféle eljárást alkalmaznak. Tiszta cukoroldatok esetében a cukoroldat fajsúlyából a cukortartalmat pontosan megkaphatjuk. Erre szolgálnak a *saccharometer* fajsúlymérők. Ezeket először Brix készítette, majd Balling javította. A saccharometer olyan areometer, melynek hosszú nyakán a fajsúly helyett mindjárt a normális hőfoknak megfelelő cukor %-ot olvassuk le. Eltérő hőmérséklet esetén az alsó kiszélesedett részében hőméret és korrekcióskálát alkalmaznak. Ez a tulajdonképeni C. — De *saccharimeter*-nek nevezik gyakran a polározó készülékeket, melyekben a cukor mennyiségét a cukoroldat polározási szögéből állapítják meg. Ez is C., mert skáláján gyakran nem a forgatási szöget, hanem az oldat cukortartalmát olvashatjuk le. A cukor mennyiségi meghatározására felhasználják még rézredukáló képességét és erjeszthetőségét (l. *Cukor)*.

Cukormész v. *mészcukor* (kalciumszaccharát), a nádcukornak mésszel (CaO) alkotott vegyülete. A cukor a mésszel három különböző vegyületet alkot aszerint, hogy 1 molekula cukorra 1, 2 ill. 3 molekula CaO jut. Mind a három vegyület akként képződik, ha cukoroldatába kellő mennyiségű égetett vagy oltott meszet keverünk. A triszaccharát oldhatatlan és ezen alapszik a répamelásznak cukorrá való feldolgozása *Steffen* eljárása szerint.

Cukormókus (állat), l. *Petaurus*.

Cukormoly *(Lepisma saccharina* L., állat), a szárnyatlan ősrovarok *(Apterygota)* rendjébe, az ugrófarkú rovarok *(Thysanura)* alrendjébe tartozó rovarfaj; háta ezüstfehér, pikkelyes, hasa sárgás; csápjai és lábai sárgásak; szárnyai nincsenek; 8 cm. hosszú. Nálunk a lakásokban igen közönséges, különösen kedveli a cukrot és lisztet, de más anyagokat is fogyaszt. Kiválóan szereti a poros lakásokat, ritkán szellőztetett könyvtárakat. Nagy kárt azonban nem okoz.

Cukornád (növ., *Saccharum* L.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza, magas nádtermetű többnyári növény, hosszú, többnyire keskeny levelekkel, terjedelmes, dúsan elágazó bugával,

melyben az apró füzérkéket hosszú, selymes szőrök környezik, a virágok kétivaruak. 12 faja közül 3 Amerika, a többi az óvilág tropikus tájain honos. A *S. officinarum* L. (igazi C.) évelő, tarackoló, 2—4 m. magas, 2—5 cm. vastag szárú növény. Bele laza, leves, édes; levele hosszú, 2—4 cm. széles, erős fehér főere van; piramis alakú virágboga 4—8 dm. hosszú. Hazája valószinüleg Kelet-Ázsia, most minden trópusi vidéken termesztik, de Európában, Spanyolországban is. Fajtái, melyek a művelés folyamán előálltak, úgyszólván csak a szár színében és magasságában különböznek.

A C. nedves földben nő, az ültetvényét kedvező körülmény közt 30 esztendeig lehet eredménnyel kihasználni, mert kitelelő tarackja a szár levágása után kihajt s évenként új hajtásokat bocsát. A szaporításhoz teljesen elegendő oly szártagokat, melyeknek bütykén rügy van, lyukba vagy barázdába helyezni s ezek gyorsan meggyökeresednek. Némely vidéken a C.-ültetvényt minden 4—5. esztendőben felújítják. Az aratás ideje az

A cukornád, jobbra a virágzatnak egy ága, balra 3 virág.

ültetvény kora szerint különböző, Kelet-Indiában ültetés után már 9. hónapra levágják, Amerikában a tősarjakat a 11—12-ik hónapra, a dugványokból felnőttet a 15-ik hónapra, néha még később is, de mindig virágzás előtt, midőn a belök leglevesebb. A C. hajtásait a tövön erre való nagy késsel vagdalják le, levelétől megtisztogatják, a tetejét szaporító dugványnak tartják meg, a szár többi részét pedig méternyi darabokra vagdalják, kévékbe kötik és sajtóba helyezik.

A C. jelentősége részint a répacukor versenye, részint egyes férgek és rovarok okozta károk miatt egyre inkább csökken. V. ö. *Semler*. Die tropische Agrikultur (3 köt., 2. kiad. Wism. 1903); *Soltwedel*, Formen u. Farben von Saccharum officinarum L. (21 tábla, Berlin 1892); *Krüger*, Das Zuckerrohr u. seine Kultur (Magdeb. 1899); *Deerr*, Sugar and the sugar cane (London 1906).

A C. *betegségeit* részben élősködő gombák okozzák; ilyen pl. a *Thielaviopsis* okozta «ananászbetegség», melytől a flatal C.-dugványok szoktak szenvedni. Némely jelentős betegségnek az oka még nincsen kiderítve, mint pl. azé sem, mely Dongkell-betegség nevezete alatt ismeretes, amidőn t. i. a szárban levő rostedénynyalábok elgyantásodnak. Ugyancsak veszedelmes az utóbbi esztendőkben főképen Jávában elharapódzott ú. n. sereh-betegség.

Cukornövények (növ.). A cukor a zöld, azaz chlorophyllos növényekben igen általánosan található, de rendesen csak átmenetileg, mint enzymek behatására a keményítőből keletkezett termény, amely mindenkor keletkezik, valahányszor a keményítő a növénytestben a felhasználás vagy a raktározás helyeire vándorolni készül. Az ilyenkor keletkező cukor rendesen a glykoz (szőllőcukor), ritkábban a *nád-* v. *répacukor* (szaccharóz). Utóbbi ellenben mint tartalékanyag szokott összegyűlni némely növényrészekben, így a cukornád szárában, a cukor- és sárgarépa gyökerében stb. s az ilyen részekből aztán nyerhetjük a cukrot, mert ezekben nagyobb mennyiségben található. Legfontosabb a *cukorrépa* és a *cukornád* (l. o.).

Cukorpálma (növ.) a. m. *Arenga* (l. o.).

Cukorpróbák, a folyadékokban cukrok felismerésére szolgáló kémiai eljárások, l. *Szénhidrátok* és *Vizeletvizsgálat*.

Cukorrépa, növénytanilag a közönséges céklának folytonos nemesítése utján előállított változata: *Beta vulgaris* L. var. *rapa* Dumort. (L. *Beta* és *Cékla*). A C.-nak sok változata van, melyeket eredetük szerint német és francia C.-csoportba osztanak, amott a kleinwanzlebeni, a franciáknál a Vilmorin-féle répák a legismertebbek, ezektől származnak az ismertebb termesztők által nemesített változatok. A magyar változatok sorában legismertebb és legértékesebb a bánkuti C., melyet Baross kir. hercegi gazdatiszt állított elő Arad vmegyében. A C.-tól megkivánt jó tulajdonságok: 0·6—1·5 kg. átlagos súly, egyenes, nem elágazó fordított csapalakú gyökér, átlagosan 15—16% cukortartalom és a cukor és nem cukoranyagok kedvező aránya, kicsi fej és földre hajló levélzet. A C. tenyészideje 170—190 nap, szept.-ben érik, okt.-ben szedik. Olyan vidéken, ahol a korai fagyok már szept.-ben beállanak, termesztése kockázatos. A C. tápanyagban gazdag, mélyrétegű középkötött humuszos vályog-, homokos agyag-, szelid márgatalajokon termeszthető legsikeresebben. A mérsékelt meleg, csapadékban nem szűkölködő éghajlatot kedveli, hazánkban az Alföldön gyakran szenved a szárazságtól. Előveteménye rendesen gabona, ritkábban burgonya, tengeri; rossz előveteményei a herefélék, mert ezek után nagyra nő ugyan, de cukorszegény marad. A mélymívelést és gőzekeszántást valamennyi kulturnövényünk közül legjobban megkivánja és meghálálja. Talajelőkészítési munkálatai: őszi mélyszántás 25 cm. mélyre, 10 cm. altalaj porhanyítással, kora tavasszal boronálás, vetés előtt grubberezés v. exstirpálás, újból boronálás és ismételt hengerezés, hogy a vetőmag a legfelsőbb rétegé-

ben (8—10 cm. mélyen) *tömített* talajba kerüljön. Magja lassan csirázik, ezért mennél jobban hozzászorítjuk a földet, annál hamarébb és egyenletesebben kel ki. Az istállótrágyázást meghálálja, de azt még az ősz folyamán kell a talajba vinni, a mélyítés előtt. Az istállótrágyán kívül szuperfoszfát műtrágyát is adunk alája, mert fejlődése kezdetén nehezen képes a foszforsavat áthasonlítani. Ha istállótrágyát nem kap, chilisalétromot is kell alá adni kat. holdankint 60—80 kg. mennyiségben. Ujabb időben terjed alája a szuperfoszfát sorba trágyázása, mely iránt a C. hálás s így jelentékeny, mintegy 40% műtrágyamegtakarítás érhető el. Vethető sorba és fészekbe vető gépekkel, kat. holdankint 8—16 kg. vetőmagot számítva. Magja csoportos termés (gomoly) 1—5 maggal. A mag használhatóságát a bécsi norma szabja meg. Eszerint: 100 gomolyból 7 nap alatt 125, 14 nap alatt 150 csirának kell képződnie, 100 g.-ból csak 20 lehet csiraképtelen, 1 kg. mag legalább 70,000 csirát szolgáltasson, tisztátlanság legfeljebb 3%, víztartalom 15% lehet. A zsenge C.-vetés a leggondosabb ápolást kívánja meg, kikelés után sarabolás, majd rendes kapálás kézi erővel v. gépekkel, 3—4 levelében ritkítás (egyezés) 20 cm.-re, ezután ismételt kapálás, amennyiszer ezt a talaj struktúrállapota vagy gyomossága megkívánja, mindaddig, míg levélzetével a földet teljesen be nem borítja. Eréskor alsó levelei megsárgulnak, a földre lapulnak, ekkor a C.-ban több cukor már nem képződik. Szedése ásóval, villával vagy kiemelő gépekkel történik. Szedés után a répa leveles részét (a koronát v. fejet) levágják s vagy friss v. erjesztett állapotban feltakarmányozzák. Levélzetétől megtisztítva a C.-fej szeszgyárakban is feldolgoztatik. A megtisztított C.-t apró gúlákba rakva, elszállításig 40—50 cm. vastag földréteggel fedik be. Termése 120—280 q répa és 24—60 q leveles répafej, értékesítési ára per q 1·80—2·80 K között ingadozik.

A C. termesztése a nagy termesztési költség mellett is jövedelmező, a visszakapott C.-szeletben pedig a földből kivont növényi tápláló anyagok legnagyobb része pótoltatik, így a talaj termőereje nagyobb nehézség nélkül fenntartható. A C. után szépen díszlik a sörárpa, melynek legjobb előveteménye. Az intenzív talajelőkészítés és műtrágyázás utóhatása még ennél is jelentkezik. A C. rendellenes fejlődése a felmagzás, mikor a vetési esztendőben egy része már szárba megy, ekkor a C. apró és értéktelen marad. A felmagzás oka lehet az időjárás nagyarányú és hirtelen jött változása, a túlkorai vetés, továbbá, ha a vetőmaghoz ilyen felmagzott tövekről származott mag kevertetik. Rovarkártevői közül a lisztes répabarkó, a földibolha, a cserebogár-pajor, a répafonálféreg tesznek legnagyobb kárt, a barkó ellen árkolással, szedetéssel, 4—6%-os klórbáriumoldat-permetezéssel, a földibolha ellen kátrányos vászonnal való szedetéssel védekezünk. Növényi kártevői sorában a gyökeret pusztító gombabetegségek (Phoma, Poithium) a legveszedelmesebbek. A C. cukortartalmát a kilúgozott léből polározással v. saccharometerrel határozzák meg. Magtermesztése úgy történik, hogy a szedéskor kiválogatják a jóalakú magrépákat, ezeket tavasszal 60—80 cm.-es kötésben kiültetik — kiültetés előtt az egész anyagot megpolározzák — szárbamenés előtt 2—3-szor megkapálják. Éréskor a magszárakat összegyüjtve apróbb markokba kötik, majd ponyvás szekéren hordják be és kicsépelik. Nálunk a termesztőknek rendesen a gyár szállítja a magot. Nemesítése a cukortartalom emelésére irányul s tenyészkiválasztással oly módon történik, hogy a polározással meghatározott legmagasabb cukortartalmú s emellett elég nagytestű répákból fognak magot. Ily módon már sikerült 20—24% cukortartalmú C.-t is előállítani. Uj változatok előállításánál a keresztezést is alkalmazzák.

Cukorsav, $C_4H_4(OH)_4(COOH)_2$. Kétbázisú organikus sav, mely a mannit, cukor, keményítő és más szénhidrátoknak salétromsavval való oxidációjakor képződik. Három módosulata ismeretes. A közönséges v. d. C.-at rendesen nádcukorból készítik, amelyet salétromsavval oxidálnak. A tisztátalan savat (oxálsavtartalmut) savanyú káliumsóvá alakítják, melyet megtisztítás céljából több ízben átkristályosítanak. Magát a savat a káliumsóból készült kádmiumsóból hidrogénszulfiddal való elbontás útján állítják elő. Szétfolyó tömeg; borszeszben könnyen oldódik és oldata jobbra forgat. Sói közül a *savanyú C.-vas kálium és ammonium* hideg vízben nehezen oldhatók és ezért szépen kristályosodnak. A nehéz fémek C.-sói vízben oldhatatlanok.

Cukorsorghum (növ.), l. *Andropogon.*

Cukorstroncián *(stronciumszaccharát)*, a nádcukornak stronciumoxiddal (SrO) alkotott vegyületei. Kétféle stronciumszaccharátot ismerünk, aszerint, hogy 1 molekula cukorral 1, ill. 2 molekula SrO egyesül:

Stronciummonoszaccharát: $C_{12}H_{22}O_{11}.SrO$
Stronciumbiszaccharát: $C_{12}H_{22}O_{11}.2\ SrO$

Utóbbi forró stronciumhidrátoldatban oldhatatlan és ezen alapszik a répamelasznak cukorrá való feldolgozása a *Scheibler*-féle stroncián-eljárás szerint.

Cukor-surtaxe, l. *Cukoregyezmény.*

Cukorszabadraktár, l. *Cukoradó.*

Cukorszörp *(cukorszirup)*, l. *Cukor.*

Cukorszúrás v. *cukormetszés* (piqûre, Claude Bernard), a 4. agygyomor fenekének a calamus scriptorius csúcsánál való megszúrása, melyet több óra hosszat tartó cukorvizelés követ. Csak akkor eredményes, ha a máj glykogént tartalmaz; ha a májat előzőleg glykogénmentessé tettük, pl. éheztetés által, a piqûre hatástalan; viszont a piqûre hatására beálló cukorvizelés lejártával a májból rendesen eltünik a glykogén. A C. az idegek közvetítésével hat; általában minden olyan sértéssel, mely az idegrendszernek hirtelen erős bénulását v. izgalmát idézi elő, lehet cukorvizelést produkálni. L. még *Cukorbetegség.*

Cukortengeri (növ.), l. *Mazsolatengeri.*

Cukor-usance. A cukor különbözőképen jön a forgalomba: nyers és finomított cukor alakjában. A nyerscukornál különbséget kell tennünk első- és utótermék között, mely különbség főleg a finomságban nyilvánul. A finomított cukor sokféle

lehet: süveg, kocka, pilé, konkasszé, cukorjegecpor, lisztcukor és kandiszcukor. A cukor forgalombahozatalára a Budapesti árú- és értéktőzsde részletekbe menő szabályzatot állított egybe 43 §-ban, melynek főbb pontjai a következők:

I. *Nyerscukor*, első termék: Az ár 100 kg. nettó súly szerint zsák nélkül, vasúti állomáson, vaggónba rakva, adó nélkül, 88% rendement alapján, készfizetésre 2% skontóval értendő. «*88% polarizáció rendement*» azt jelenti, hogy a nyerscukorból finomítással 88% tiszta cukor vonható ki. Azt a spektrális módszert, mellyel a finomságot megállapítják, polarizációnak nevezik, mert a poláros fénytörésén alapul. A 88% rendement-t meghaladó minden $^1/_{10}$% finomság után a vételár 1‰-e térítendő meg, 88% rendement alatt minden $^1/_{10}$% eltérésért 86%-ig q.-onkint 5 f. levonandó. 86% alatt cukor nem szállítható. Az utótermék szinre és szemre nézve az eladási mustrák szerint szállítandó, a rendement pedig előre megnevezendő; 2%-nyi finomságbeli eltérésnél a cukor nem szállítható. Ha tale quale árat alkudtak ki a felek, akkor tekintet nélkül az árú kémiai összetételére az ár 100 kg.-ra vonatkozik. A cukor kémiai elemzését megfelelő mustrák alapján rendesen két vegyész végzi s az elszámolás alapjául a két vegyész által megállapított finomság középértéke szolgál. A többi rendelkezés az árúk szállítására, fuvarozására, megadóztatására és az esetleg felmerülő egyéb költségekre vonatkozik.

II. *A finomított cukornak* száraznak kell lennie és legalább 99$^1/_2$% finomságot mutatnia. Minden faj gyári jegy vagy mustra szerint kerül forgalomba. A belföldi árban az adó benfoglaltatik, kiviteli ár melletti eladásnál (rendesen tranzitó forgalomba) a kiviteli jutalom az eladót illeti meg. *Raffinade és melisz* bruttó 100 kg.-ként papirral és zsineggel együtt, hordó nélkül, készfizetés mellett 2% skontóval kerül forgalomba. *Pilé, konkasszé és cukorjegecpor* bruttó-nettó súly után 100 kg.-ként 2% skontóval számíttatik. Mindezek a rendelkezések a répacukorra vonatkoznak, mint aminek minálunk döntő jelentősége van. Rövid intézkedések vannak még a szőllőcukor, burgonyaszörp, melász és osmoseviz forgalmára vonatkozólag (34—43. §-ig).

A külföld szokásait illetőleg reánk nézve főleg az angol jegyzés bir fontossággal, mely elvben megegyezik a miénkkel, ugyanis az első usancefinomsága 88% (fok), az utótermékė csak 75%. Minden % eltérés után 1½ d. térítendő meg, illetőleg vonandó le.

Cukorvám. A magyar vámtarifának a C.-ra vonatkozó fontosabb határozmányai: A brüsszeli egyezményt (l. *Cukoregyezmény)* elfogadott (azaz kiviteli jutalmakat nem nyujtó) államokból származó répacukor (nádcukor) vámja 100 kg.-ként: finomított cukornál: 6 fr., finomítatlan cukornál 5·50 fr. A cukor származása a behozatal alkalmával kimutatandó (1903. I. t.-c. 3. cikke és 1903. II. t.-c. 1. §.). A magyar-osztrák vámterületről a nemzetközi egyezményhez hozzájárult államokba kivitt cukor származásának igazolására vámhivatali bizonylatok állíttatnak ki. A termelési, vagy kiviteli jutalmakat nyujtó és a nemzetközi egyezményhez hozzá nem járult országokból származó cukorbehozatal vámdíja 100 kg.-ként répacukornál 26, másnemű cukornál 26 és melasznál 15 K (1903. I. t.-c. 4. cikk).

Cukorvizelés *(glykosuria, melituria)* alatt értjük a cukornak a vizelettel való kiürítését. Egészséges emberek is néha nagyon sok cukor elfogyasztása után, sérülések v. bizonyos mérgezések, pl. világítógázmérgezés után mulóan cukrot ürítenek ki. Cukor állandó v. pedig csak nehezen megszüntethető kiürítését cukorbetegségnek nevezzük (l. o.). A kiürült cukor többnyire szőllőcukor. L. *Vizeletvizsgálat.*

Cukovec, adók. Varasd vm. ludbriegi járásában, (1900) 771 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Ludbrieg.

Cukrász *(conditor)*, iparos, aki C.-árúk, fagylalt, befőttek és finomabb tésztanemüek készítésével foglalkozik. A C.-at mestersége a középkorból származik, amikor az olasz udvaroknál először nevelték e különleges szakmára az embereket. Újabban a C.-ipar körébe tartozik a cukorkák készítése is. A *C.-at* Magyarországon mint a sütőiparág egyik ága képesítéshez van kötve s úgy a fővárosban, mint a nagyobb vidéki városokban a fejlődés szép fokára emelkedett. Az 1900. évi népszámlálás szerint a Magyar birodalomban 709 C.-mester van, 766 segéddel és 422 inassal. Budapesten a C.-ipar már messze túllépte az eredeti kisipari keretet, mert ma már nagy C.-vállalatok vannak, melyek némelyike nagy kivitellel is bír és teljesen gyári jellegű. A C.-iparosok képzésére külföldön, különösen Németországban külön ipariskolák állanak fenn. Nálunk a C.-inasok a többi inasokkal együtt járnak a tanonciskolákba.

Cukrászárú, finomabb sütőipari cikk, melynek köre eredetileg sokkal szűkebb volt, ma azonban már meglehetősen széles és felöleli a szorosabb értelemben vett finomabb édességeken kívül a csokoládé-készítmények, a bisquittek, a gyümölcskonzervek, cukrozott gyümölcsök és mindennemű cukorkák előállítását is. A magyar C. nagy hírnévre tett szert és ma egész Európában a legnevezetesebb; vannak egyes specialitásaink, melyek világhírüek. Egyes ágaira már külön gyárak is állanak fenn.

Cukrok, l. *Szénhidrátok.*

Cukrosítás, l. *Sör* és *Szesz* (gyártása).

Cukrozott gyümölcs, l. *Befőzés.*

Čukur, adók. Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1900) 201 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Majur p. u.

Cul (franc., ejtsd: kül), a hátsó rész, az alfel; *C. de Paris* párna, a női viseletnél először a XVIII. sz.-ban használták; *C. de lampe*, a könyvek díszítésénél ékítményes vagy alakokkal való befejezés, zárórajza egy-egy műnek vagy egyes fejezetnek; *C. de sac*, térj-meg-utca, zsákutca.

Cularo, az ókorban város Gallia Narbonensis róm. provinciában, később Gratianopolis, amiből lett mai neve: *Grenoble.*

Culasse (franc., ejtsd: külássz) a. m. ágyufenék, régi puskák farkcsavarja s a csiszolt gyémántnak alsó, lapot képező része.

Culdeer, l. *Culdees.*

Culdees (írül *köldi, köldif)*, leginkább a cultores Dei-ből származtatják. Kuldeer, a XV. sz. óta szokásos elnevezés a középkori keledei (kelt. celi De) isten szolgája, szerzetes, klerikus, később kivált a skót-ír egyh. kanonok értelemben. Ebrard egész tévesen úgy véli, hogy ez egy Rómától függetlenített s a reformáció előfutárját képezett szövetkezés neve lett volna, mely már állítólag Szt. Columba s később Szt. Bonifác idejében létesült. V. ö. *Ebrard*, Iroschott. Missionskirche (1873); Bonifacius (1882). Megcáfolták: *Greit*, Altir. Kirche (1867); *Loofs* (1882); *Funk*, Kirchengesch. Abhldgen I. (1897).

Culebra, sziget, l. *Kulebra*.

Culebrit (ásv.), az onofritnak egyik válfaja Culebrasról, Mexikóból. Alkatrészei: kén, szelén és higany.

Culemborg, l. *Kuilenburg*.

Culeus, l. *Culleus*.

Culex *L.* (állat), l. *Szúnyog*.

Culiacan, Sinaloa mexicói állam székhelye, a C. partján, szemben a Humaya torkolatával, püspöki székhely, (1910) 13,578 lak. Az 1531. alapított városban a tartomány gazdag ezüstbányáiból (Asilo del Rosario, Cosala, Copala stb.) bányászott ezüstöt itt verik pénzzé.

Culicidae (állat), a kétszárnyú rovarok *(Diptera)* rendjébe tartozó légycsalád. 500-nál több faja ismeretes, legnevezetesebbek a Culex- és az Anopheles-fajok. Utóbbiak terjesztik a váltóláz (malária) okozóit. L. *Szúnyog*.

Cullen, *William*, angol orvos, szül. Hamiltonban (Skócia) 1710 ápr. 15., megh. 1790 febr. 5. 1746-ban professzurát nyert Glasgowban, később Edinburghben. Tanította a kémiát, gyógyszertant s elméleti orvostant. Később a király orvosa lett. Főbb művei: First lines of the practice of physics, for the use of students; Physiology; A treatise of the materia medica stb. Halála után összes munkáit kiadta *Thomson* 1827., ki életrajzát is megírta 1832. Accounts of the life of W. C. címen.

Cullera (ejtsd: kulyera), város Valencia spanyol tartományban, a Júcar balpartján (közel a torkolathoz), (1900) 11,947 lak., rizstermeléssel, rizs- és narancskereskedéssel. Régi körfalai, mór erőssége és várkastélya romokban.

Culleus *(culeus*, lat.), bőrzsák, tömlő; a legnagyobb folyadékmérték a rómaiaknál = 20 amfora. Ezzel becsülték a szőllőtermést és ez volt az alapmérték bornak nagyban való vásárlásánál. Nagysága megfelel 525·28 liternek. — A szülőgyilkost ilyen C.-ba varrták és vízbe fojtották.

Cullinan-gyémánt, a világ legnagyobb gyémántja, melyet a néhai Cullinan igazgatótól felfedezett transvaali «Premier-bányában» találtak 1907. A transvaali kormány Eduárd királynak ajándékozta. Nyers állapotban 20-szor nagyobb volt a Kohinur-nál. Hossza 4·5, szélessége 1·5, átmérője 2·5 hüvelyk. Értéke 9 millió sterling, tehát 216 millió K. E gyémántból 3 nagyobb csiszolt kő került ki: a Cullinan I, mely ezidőszerint a világ legnagyobb csiszolt gyémántja 516½ karátos; a Cullinan II, 309 karátos; a Cullinan III 92 karátos. Ezeken kívül még a hulladékból is került ki néhány kisebb ékkő, amelyekkel együtt a Cullinanból nyert ékkövek összes súlya 980 karát. Színe kékesbe játszó. A C. I a korona, a C. II a jogar dísze.

Culloden Moor (ejtsd: kallodn múr), síkság Inverness skót countyban, Invernesstől 8 km.-nyire. 1746 ápr. 27. itt vívták azt a csatát, amelyben Stuart Károly Eduárd trónpretendens vereséget szenvedett s reményét veszítette, hogy az angol trón birtokába juthasson.

Culm, város, l. *Kulm*.

Culm v. *kulm* (geol.), l. *Kőszénképződmény*.

Culmann, *Karl*, német mérnök, a grafosztatikának, mint önálló tudományágnak megalapítója, szül. Bergzabernben 1821 júl. 10, megh. Riessbachban (Zürich mellett) 1881 dec. 10-én. 1841—49-ig a Fichtelgebirgen át épült szász-bajor vasútnál működött, ahol több nagyobb szabású hídépítést vezetett. Ezután Angliába és Amerikába ment két évig tartó tanulmányútra. Tapasztalatait 1851—52. közli a Förster-féle Közlönyben s már ezen tanulmányi jelentésben igyekszik egyes komplikált szerkezetek teoriáját analitikus út helyett grafikusan megoldani. 1854-ben majdnem egyidejüleg hívták tanárnak a karlsruhei és a zürichi műegyetemre. C. az utóbbit fogadta el, s Zürichben írta meg korszakalkotó művét, a Graphische Statik-ot (Zürich 1865, 2. kiad. 1875). A gyakorlat terén is működött, aminek Svájcon kívül kivált Romániában vannak maradandó emlékei.

Culminatio (lat.), *delelés*, a csillagok átmenete a meridiánon, melyek ekkor érik el legnagyobb magasságukat (lat. culmen a. m. tetőpont). Szigorúan ez csak az állócsillagokra nézve áll, mert a Nap, Hold és a bolygók deklinációja folyton változván, legnagyobb magasságukat kevéssel a meridiánátmenet előtt v. után érik el; de azért C. ezeknél is a meridiánátmenetet jelenti. A Föld tengelykörüli forgása miatt minden égitest kétszer megy át a meridiánon 24 óra alatt. Azért felső- és alsó-C.-t különböztetünk meg. Cirkumpoláris csillagoknál (l. o.) mind a két C. megfigyelhető: a *felső-C.* a meridián D.-i oldalán, az *alsó-C.* (mikor a csillag magassága a legkisebb) a meridián É.-i oldalán.

Culot (franc., ejtsd: külló, a *cul* kicsinyítése), a legkisebb gyermek, a legifjabb tag; építészetben indaszerű díszítés lombozattal; a tüzérségnél érccsészécske a Minié-rendszerű expanziós fegyvereknél.

Culotte (francia, ejtsd: külott) a. m. nadrág, l. *Sansculotte*.

Culpa (lat.) a. m. hiba, vétség; későbbi jogászoknál: hanyagság, gondatlanság. *Mea culpa:* az én hibám.

Culross (ejtsd: kölrossz), kisközség Perth skót countyban, a Firth of Forth É.-i partján, (1911) 456 lak., vászonszövéssel. A Dunnemarle-kastély romokban hever; itt gyilkolta meg Macbeth lady Macduffot és fiát.

Culteranos (sp., *kulteránisták)*, az ú. n. cikornyás, erőltetett, nagyhangú szólamokban nyilvánuló költői modor követői, melynek a különben jeles tehetségű Gongora volt a megteremtője s azért gongorizmusnak v. estilo culto-nak is nevezik. L. *Gongora*.

Cultura (lat.), l. *Kultura*.

Cultus (lat.), l. *Kultusz*.

Cumacea (állat), a rákfélék *(Crustacea)* egyik rendje, nyeletlen szemekkel, kis hátpaizsos fejtorral, mely a hátulsó 4—5 gyűrűt fedetlenül hagyja. A testet alkotó szelvények közül 19-en végtagok vannak. A végtagok száma a következő: két csáppár, egy felső állkapocspár tapogató nélkül, két alsó állkapocspár, két állkapcsi lábpár, hat torlábpár. A potrohlábak a nőstényeknél hiányzanak, a hímeknél megvannak. Fajai aprók, jelentéktelenek s mindnyájan tengeriek. Az ismert fajok száma kb. 70.

Cumae, a legrégibb görög gyarmatváros Campaniában (l. o.), melyet a Kr. e. VIII. sz.-ban Kymé és az euboiai Chalcis kivándorlottjai alapítottak. C. a görög műveltségnek és isten-kultuszoknak itáliai földre való átültetésében fontos közvetítő volt. Fekvésénél és lakosai élelmességénél fogva már a régi időben meggazdagodott és elhatalmasodott, de midőn belviszályok megzavarták a polgárok egyetértését, akkor hatalma annyira elgyengült, hogy Kr. e. 420. a szamnitok elfoglalhatták. A rómaiak uralma alá a IV. sz. közepe táján került, eleinte prefektura, azután municipium lett, Augustus pedig koloniává tette. Mint római város nem játszott szerepet; a IX. sz.-ban elpusztították a szaracénok. Tekintélyes romjai, melyeknek rendszeres fölkutatásához csak most fognak, a mai Baja szomszédságában a Fusaro és Licola tavak között terülnek el.

Cumana v. *Santa Iñes de C.*, város Venezuela É.-i partján, a szép és terjedelmes Cariaco-öböl bejárata közelében, a Manzanares torkolatánál, (1905) mintegy 15,000 lak. Kakaó-, cukor-, dohány-, kávétermeléssel, kókuszdió- és bőrkereskedéssel. Közelében San Antonio erősség romjai. Külvárosai: Serritos, Playa Chica és Guaicaris. Az 1522. Nuevo Toledo néven alapított várost a földrengések többször elpusztították.

Cumania *(Kunország)*. Igy nevezték az Árpádok idejében a mai Románia területét. C. királya címét a magyarok királyai 1248 óta viselik s zászlaját a magyar királysághoz tartozó vagy egykor tartozott többi országával együtt ott viszik az újonnan megkoronázott magyar király előtt. Címere oroszlán arany mezőben, vörös félholddal és csillaggal.

Cumarin, l. *Kumarin*.

Cumbal, *Azufral* —, 4790 m. magas, örök hóval borított tűzhányó Colombiában, az ecuadori határszélen. Lábánál meleg források fakadnak.

Cumberland (ejtsd: kömbrlend), 1. county Angolország ÉNy.-i végében, Skócia, az Ir-tenger, Lancashire, Westmoreland, Durham és Northumberland county közt, 3996 km² területtel, (1911) 265,780 lak. A Solway-öböl és az Ir-tenger mellékét, tov. az Eden-völgyet kivéve, hegyvidék. (Cumbrian Mountains; legmagasabb csúcsa a Scawfell, 965 m.). E hegyekben ÉNy. felé a tengerpartig gazdag széntelep huzódik végig. A hegység közepéből küllő alakban kisebb-nagyobb tavakban bővelkedő völgyek ágaznak szét, melyeket a geológus, a turista és a festőművész egyaránt előszeretettel keres föl. A hegyek oldaláról számos folyó siet a Solway-öbölbe és az Ir-tengerbe; jelentékenyebbek: az 57 km. hosszú Eden, a Caldew, Waven, Ellen, Derwent, Calder, Irt, Esk és a Duddon. C. hegyeiben vas-, réz-, ólomérceket, épületköveket és szenet bányásznak. Az állattenyésztést főképen a magasabb völgyekben (fells) űzik. A gyapju-, gyapot- és vászonszövés virágzó. Székhelye: Carlisle. — 2. *C., Alleghany county székhelye* Maryland északamerikai államban, a Potomac balpartján, (1910) 20,647 lak., nagy szén- és vasércbányákkal. — 3. *C.*, 960 km. hosszú *mellékfolyója az Ohiónak;* a C.-hegyekben, az Alleghany-hegyrendszer egyik hegyláncában ered; Kentucky és Tennessee államokban foly; Nashvilleig gőzösök járnak rajta — 4. *C.-sund*, mély öböl a Baffin-föld DK.-i partján; C. és Nugumint-félszigeteket választja el egymástól. 1585-ben Davis fedezte föl.

Cumberland (ejtsd: kömbrlend), 1. *Ernő Ágost*, C. hercege, angol királyi herceg, Braunschweig és Lüneburg hercege, szül. Hannoverben 1845 szept. 21. Egyetlen fia V. György volt hannoveri királynak. Midőn 1866-ban a győztes porosz Hannovert annektálta, a fejedelmi család Ausztriába költözött, hol I. Ferenc József szívesen fogadta és Ernő herceget osztrák ezredessé nevezte ki. Atyja halála után (1878 jún. 12.) egy júl. 11. Gmundenban kelt manifesztumban jogigényeit a hannoveri királyi trónra fenntartotta, egyelőre pedig a Braunschweig-Lüneburg és C. hercegének címét felvette. 1878 dec. 21. nőül vette IX. Keresztély dán király leányát, Tyra hercegnőt, az (akkori) orosz cárné és a walesi hercegné testvérét, kitől hat gyermeke született. Midőn Vilmos braunschweigi herceg 1884 okt. 18. egyenes örökös nélkül meghalt, C. mint a Welf-ház feje egy pátenssel a braunschweigi hercegséget birtokába vette, kijelentvén, hogy a német birodalom alkotmánya és törvényei szerint hajlandó uralkodni. De mivel hannoveri igényeiről most sem akart lemondani, Bismarck keresztülvitte, hogy a braunschweigi kormánytanács a herceg igényeit mellőzte; a német szövetségi tanács pedig Poroszország indítványára 1885 július 2. kimondotta, hogy a C. herceg uralkodása Braunschweigban a szövetségi szerződések és a birodalmi alkotmány alapelveivel össze nem egyeztethető. Az elhalt braunschweigi herceg magánvagyonát, műkincseit stb. azonban megkapta. 1892-ben a herceg Penzingből márc. 10-én II. Vilmoshoz levelet intézett, melyben becsületére fogadta, hogy a német birodalom békéje ellen irányuló ellenséges vállalatot támasztani avagy támogatni nem fog. A császár erre elrendelte, hogy a lefoglalva tartott és a porosz kormány által titkos célokra fordított Welf-alap a hercegnek kiszolgáltassék. Szintúgy V. György király magánvagyona, a Welf-könyvtár és muzeum (1893 ápr.). Braunschweigi trónját azonban (kétszeres üresedés dacára) mindeddig el nem foglalhatta, amennyiben Hannover trónjáról lemondani nem hajlandó. C. családjával rendesen Gmundenban lakik. Legidősebb fia: *Vilmos* herceg, szül. 1880 okt. 28. Egyik leánya *Alexandra* IV. Frigyes Ferenc mecklenburg-schwerini nagyherceg neje, aki a német trónörökös sógora. *Ernő Ágost* fia pedig 1908 óta a bajor hadseregben szolgál.

2. *Vilmos Ágost,* C. hercege, II. György angol király harmadik fia, szül. 1721 ápr. 26., megh. 1765 okt. 31. Londonban. 1743-ban mint vezérőrnagy részt vett a dettingeni diadalban. 1745-ben Szász Móric francia marsallal szemben Fontenay mellett vereséget szenvedett. Szerencsésebben harcolt Cullodennél, hol Stuart Károly Eduárd trónkövetelőt megszalasztotta; de e győzelmét tömeges kivégeztetésekkel mocskolta be. 1747-ben Szász Móric által Maastricht mellett újra megveretett. 1757-ben pedig d'Estrées francia marsaltól Hastenbecknél szenvedett vereséget, minek folytán Hannovert a franciák kezébe juttatta. E kudarc miatt a kormány visszahívta. Életét megírta Maclachan (London 1875).

Cumberland (ejtsd: kömbrlend), 1. *Richard,* angol moralista, szül. Londonban 1632., megh. Peterboroughban 1718., ahol püspök volt. Ellenfele volt Hobbesnak, kinek elméletét, hogy az erkölcs alapja az egoizmus, hevesen megtámadta De legibus naturae disquisitio philosophica (London 1672, angolra ford. 1727, franciára 1744) c. művében. C. nézete szerint az erkölcs alapja ama jóakaró hajlamok, melyek az emberi természetben eredetileg lakoznak. Legfőbb törvény a közjó. Ami a közjót előmozdítja, erkölcsös. Aki mások javára dolgozik, a maga javát is előmozdítja; a közjóban saját jólétünk is benne rejlik.

2. *C., Richard,* angol drámaíró, szül. Cambridgeben 1732 febr. 19., megh. Tunbridge Wellsben 1811 máj. 7. Denison, a kilmore-i püspök fia és Bentley híres filológus unokája. Cambridgeben tanult, 1780. diplomáciai utazást tett Madridba és Lissabonba, azután visszavonult és egészen az irodalomnak élt. Legjobb vígjátékai: The brothers (1767); The Westindian (1769). Kevésbbé sikerültek epikus költeményei és regényei. The observer c. lapja egyike volt a legutolsó angol erkölcsi folyóiratoknak. Utolsó műve Retrospection, a poem in familiar verse (1811). Önéletrajzát tartalmazza a Memoirs (1807).

Cumberland-hágó, az északamerikai C.-hegység legjobb átjárója. 499 m. magasan, meredek sziklafalak között vezet. A Knoxville-Corbin vasút rajta halad el.

Cumberland-hegység, l. *Appalach.*

Cumberlandi grófok, l. *Clifford.*

Cumberlandismus, a gondolatolvasásnak az a módja, melyet Cumberland, a híres gondolatolvasó alkalmazott. L. *Gondolatolvasás.*

Cumberland-mártás, disznópecsenyéhez való hideg mártás, alkotó részei: ribiszke- v. málnaíz, mustár, só, citromhéj és bodzabogyó.

Cumbo, űrmérték száraz tárgyaknál, főleg gabonánál, rizsnél és sónál a keletindiai portugál birtokokon = 20 candil à 20 curo = 98·66 $\frac{3}{8}$ l.

Cumbrae (ejtsd: kambre), a skót Buteshire countyhoz tartozó, mintegy 14 km. hosszú két sziget, (1911) 1707 lak., a Firth of Clyde tenger-öbölben. Székhelye Millport, látogatott tengeri fürdővel és világító toronnyal.

Cumbre de Mulhacen, l. *Pico de Mulhacen.*

Cumbre-hágó v. *Uspallata,* 3960 m. magas hágó az Andokban Mendoza és Valparaiso között. A vasút 3140 m. magasságban, 5065 m. hosszú alagúttal töri át.

Cumbria, angol királyság az ókorban, a X. sz. közepéig önálló volt s a mai Cumberland angol grófságon kívül magában foglalta még Dumberton, Renfrew, Ayr, Lanark, Peebles, Selkirk, Roxburgh és Dumfries skót grófságokat. V. ö. *Ferguson,* History of Cumberland (London 1890).

Cumbrian Mountains, l. *Kambriai hegyek.*

Cumengit (ásv.), l. *Percylit.*

Cum grano salis (lat.) a. m. egy csipet sóval, átvitt értelemben: ésszel és megfontolással.

Cum infamia (lat.) a. m. becstelenséggel, szégyennel, gyalázattal.

Cuminum *L.* (növ.), az Umbelliferae (Ernyősök) család génusza; egyetlen faja, a *C. cyminum* L. (római v. egyiptomi kömény) a keleti mediterrán vidéken honos Turkesztánig. Egyéves, 3—4 dm. magas fű, szára csaknem az alapjától villás ágazatú, levele szálasan szabdalt, ernyője 3—5 sugarú, virága fehér v. rózsaszínű. Magva (semina cumini v. cymini) kellemetlen szagú és ízű; olaja officinális, izgató hatású és gyomor- és méhgörcs ellen ajánlják. Hollandiában a sajt fűszere.

Cum jure successionis (lat.), egyházi javadalomra való kinevezés olyképen, hogy a kinevezett a még életben levő javadalmas halála után azonnal a javadalom élvezetébe lép, l. *Koadjutor.*

Cum laude (lat.) a. m. dícsérettel. Bölcsészetdoktori szigorú vizsgálaton az eredmény jelölésére használt második fok (dícséretes).

Cumming (ejtsd: kamin), *John,* hittudor, népszerű skót hitszónok, szül. Skótországban 1810 nov. 10., megh. 1881 júl. 5. Teológiát tanult és 1833. a londoni skót templom papja lett, különösen az előkelő osztály kedvelte. 1837. lépett először nyiltabban a világ elé, mint az egyház államosításának híve. Nagy erővel küzdött a pápai hatalom túlterjeszkedése ellen. Mint a Jelenések könyvének magyarázója tett még kiváló névre szert. Nagyszámú és terjedelmű művei jelentek meg az említett magyarázati könyvén kívül.

Cummings (ejtsd: kammingsz), *William Hayman,* angol zeneíró és zeneszerző, szül. Sidburyben (Devonshire) 1831 aug. 22. Templomi énekes és orgonista volt, azután operai tenor lett, 1879 óta Londonban él, a kir. zeneakadémia énektanára volt, 1896. igazgatója lett, amellett 1886. a Sacred Harmonic Society, majd a Philharmonic Soc. karnagya. Egyházi és egyéb karénekműveket, legendát (hegedű és zenekar) szerzett, írt Purcell-életrajzot (ő a Purcell-társaság elnöke), Biographical dictionary of music-ot.

Cummingtonit (ásv.), monoklin vasmagnéziumamfibol, képlete $(Fe,Mg)_4(SiO_3)_4$. Cummington (Massachusetts).

Cumnock (ejtsd: kömnok), Old- és New-C., két egymással szomszédos község Ayr skót countyban. Az első Lugar Waternél, (1911) 3417 lak., a másik a Nith jobbpartján, 1265 lak., szén- és vasbányákkal, szövő-fonó iparral és mezőgazdasági gépgyártással.

Cumont (ejtsd: kümón), *François,* belga filológus, szül. 1868 jan. 3. Alostban, 1896 óta egyetemi tanár Gentben. Művei: Philon, de aeternitate

mundi (Leipzig 1891); Textes et documents figurés relatifs aux mystères de Mithra (Bruxelles 1896—99, 2 köt.); Les mystères de Mithra (u. o. 1900, németül Leipzig 1911); Studia Pontica (u. o. 1903—6); Les religions orientales dans le paganisme romain (Paris 1907, németül Leipzig 1910); La théologie solaire du paganisme romain (Paris 1909). Társkiadója a Catalogus codicum astrologorumnak (Bruxelles 1898 óta).

Cumulatio (lat.) a. m. felhalmozás.

Cumulatio actionum (lat.), l. *Keresethalmazat.*

Cumulativ (lat.), lóverseny-propoziciókban a terhek megállapításánál használt kifejezés, amely megszabja, hogy a versenyben résztvevő lovaknak különböző pönalitásukat (l. o.) egyidejüleg, halmozva kell nyergükbe venniök, vagy ellenkező esetben különböző súlyengedményeket szintén halmozva vehetnek igénybe.

Cumulativ fogadás, l. *Halmozott fogadás.*

Cumulit, a kőzetekben legegyszerübb szferolitos képződmény, gömbös-elliptikus halmazok.

Cumulus (lat.) a. m. rakás; a Howard-féle felhőfelosztásban a gomolyfelhő, l. *Felhőalakok.*

Cunao, l. *Katechu.*

Cunard Steamship Company, liverpooli gőzhajózási társaság, mely Liverpool és Észak-Amerika, Liverpool és a középtengeri kikötők, valamint Fiume és New York között menetrendszerű járatokat tart fenn. *Cunard* Sámuel amerikai kereskedő (1787—1865) alapította 1840. s megalakulásakor csak egy kis kerekes gőzöse volt, mely Angolország és Észak-Amerika között közlekedett. Jelenleg a világforgalomban elsőrendű helyet foglal el. Flottája különösen az utolsó években rohamosan fejlődött s főleg a világ két legnagyobb és leggyorsabb gőzösének, a «Lusitania» és «Mauritaniá»-nak 1910. történt forgalomba helyezése által emelkedett nagy jelentőségre. E két gőzös mindegyike 32,000 brutto tonnatartalommal bír s óránkint 25 tengeri mérföld vagyis 46 km. sebességgel halad. Az egész flotta 22 gőzösből áll, kereken 240,000 brutto regisztertonnával. A magyar kormánnyal kötött szerződése alapján 1904 óta a kivándorlási forgalom lebonyolítását Fiume és New York között kéthetenkinti menetrendszerű járatoknak teljesítése által a C. látja el. Jelenleg a Saxonia, Carpathia, Pannonia és Ultonia gőzösök vannak erre a szolgálatra beállítva. A m. kir. belügyminisztérium a kivándorlókat szállító C. gőzösöket mindenkori indulásuk előtt berendezésük és karbantartásuk szempontjából külön bizottság által megvizsgáltatja, a szállítási viteldíjakat megállapítja, valamint általában a kivándorlási szolgálatnak lebonyolítását ellenőrzi. L. még *Adria* és *Gőzhajózás.*

Cunctator (lat.) a. m. késedelmező, Quintus Fabius Maximus római diktátor mellékneve.

Cundinamarca (ejtsd: kundinamarka), Columbia délamerikai állam egyik régebbi departamentója a Magdolna folyó középső medencéje és a síkság felé lejtősen huzódó keleti Andok között. Természeti kincsekben végtelen gazdag területét (206 ezer km²) az 1905. és 1908. évi közigazgatási kerületek rendezésekor 7 departamentéra osztották. Népessége jelenleg meghaladja az egy milliót. Hegyeiben arany, ezüst, vas, réz, ólom, kőszén óriási mennyiségben fordul elő s inkább az egyenlítői klima sajátságait feltüntető termékeny talaján a mérsékelt és déli égöv minden növénye, főként a búza, kukorica, dohány, cukornád, indigó, kakaó bőségesen megterem. Az ipar is gyors fejlődésnek indult s a német, angol és kis részben spanyol farmerek és gyárosok a természet nyujtotta előnyöket bőségesen kiaknázzák. Fővárosa *Bogota* (l. o.).

Cunene, folyó, l. *Kunene.*

Cuneo v. *Coni*, 1. Piemonte egyik *provinciája* Olaszországban, Torino, Alessandria, Genova, Porto Maurizio és Franciaország közt, 7428 km² területtel és (1911) 646,489 lak. Nagyobbára a Tengeri Alpok kiágazásai borítják; egy része a Pósíksághoz tartozik. A tartomány kerületei Alba, C., Mondovi, Saluzzo. — 2. *C.* provincia *fővárosa* a Gesso és Stura összefolyásánál, 517 m. magasban, püspöki székhely, (1911) közigazg. kerületével mint község 27,453 lak., selyemiparral és kereskedelemmel. Kiválóbb épületei: egy gót és egy Ferencrendi (XII. sz.) templom, a városháza magas toronnyal. Az 1382 óta a Savoyai háznak alárendelt város egykor erőd volt. 1741-ben legyőzték itt Szardinia királyát a franciák, de csakhamar ismét visszavonulni kényszerültek. 1796-ban a franciák, 1799. az osztrákok és 1801. ismét a franciák foglalták el. Hadászati szempontból fontos hely.

Cunette vagy *cuvette* (franc., ejtsd: künett és küvett), a sáncárkokba jutó eső- és hóvizet levezető kis árkok, amelyek néha megközelítési akadályokul is használtatnak fel, amikor szélesebbek és mélyebbek.

Cuneus (lat.), az ókori rómaiaknál a hajóhadnak ékalakú harcalakzata, amelyet némelykor rostrumnak is neveztek. — C.-nak nevezték a római szinházban a nézőtér egy-egy *körszeletét* is, ezek között lépcsőzetes feljárások voltak, amelyeken a nézőtér (Cavea) körfala felé mindinkább magasabban fekvő üléssorokhoz lehetett jutni. A csapat-éket a görögök *embolon*-nak, a szinház C.-át *kerkides*-nek nevezték.

Cungli Jamen, Kinában régebben a külügyi hivatal neve; 1901. megszüntették s Vaivu-pu néven minisztériummá alakították át.

Cunha (ejtsd: kunja), 1. *José Gerson da,* indiai orientalista, egy még a régi portugál időkben keresztény hitre tért brahmán családnak sarja, szül. Goa-ban, Kelet-Indiának portugál tartományában, 1844 febr. 2. Angliában tanult orvostudományokat és Bombayban telepedett meg. Pihenőidejét az indiai régiség tanulmányozására fordította. Több művet írt e tárgyban: Memoir on the history of the Tooth Relic of Buddha (Bombay 1875); Notes on the history and antiquities of Chaul and Bassein (u. o. 1876); Sahjádrikánda of the Skandapurana (u. o. 1877). Firenzében a nemzetközi orientalista kongresszuson bemutatta India kulturtörténetének rajzát, mely ott elismerést és kitüntetést nyert.

2. *C., Nuno da, C.* 3. fia, szül. 1487., megh. 1539 márc. Követte atyját Indiába és Rómába, 1528. pedig III. János király India kormányzójává ne-

vezte ki; elfoglalta s adófizetésre kényszerítette Mombasat, 1537. pedig Diu városát. Udvari ármányok következtében méltóságától megfosztották. Camões az ő nevét is megörökítette művében. V. ö. *Peschel*, Gesch. des Zeitalters der Entdeckungen (2. kiad.).

3. *C., Tristão da*, portugál tengerész, megh. 1530 kör. Résztvett Almeida portugál alkirály hadi vállalatában a kalkuttai indus király ellen és kincsekkel megrakott hajókkal tért vissza Európába. Mint a portugál kormány követe, X. Leó pápánál adománylevelet eszközölt ki Portugália számára, mely mindazon tartományokra szólt, melyeket a portugálok a hitetlenektől a jövőben el fognak hódítani. Emlékét Camões a Lusiada X. énekében örökítette meg.

Cunn., növénytani neveknél *Cunningham* Richard botanikus nevének rövidítése.

Cunningham (ejtsd: könninghem), 1. *Alexander*, neves indiai archeológus, szül. 1814 jan. 28. Londonban, megh. 1893. 1824-ben lett India kormányzójának szárnysegédévé; 1839. járt Kasmirban, 1840. Audh királyának lett a mérnöke; 1870. kineveztetett India archeológiai főfelügyelőjévé, de állásáról 1885. lemondott, hogy Angliába visszatérhessen. Számos régiségtani értekezést írt folyóiratokban és számos hivatalos jelentést Észak-hindosztan régiségeiről. Munkái: Archaeological survey of India (1871 és köv. években, 23 kötetben); Essay on the arian order of architecture (1846); The Bilsa topes (1854); Ancient geography of India (I. köt., The buddhist period 1871); Corpus inscriptionum Indicarum (London 1878, I. és III. kötete, a második kötet hiányzik) stb.

2. *C., Allan*, skót költő, szül. 1784 dec. 7. Blackwoodban, megh. 1842 okt. 29. Londonban. Első művének (Remains of Nithsdale and Galloway song 1810) sikere után elhagyta kőmíves foglalkozását és kiadta nagyszámú műveit, melyek főbbjei: Songs, chiefly in the rural dialect of Scotland (1813); Traditional tales of the English and Scottish peasantry (1822); The songs of Scotland, ancient and modern (1825). Különösen népdalai terjedtek el. Kiadta Burns műveit kitűnő bevezetéssel s megírta Lives of the British painters, sculptors and architects (1829—33) c. nagy művét. V. ö. *Hogg*, Life of Allan C. (1875).

3. *C., Peter*, angol író, C. Allan fia, szül. Pimlicoban 1816 ápr. 17., megh. St. Albansban 1869 máj. 18. 1854—60-ig a számvevőhivatal főtitkára volt. Főbb művei: Songs of England and Scotland (1835); Handbook of London (1849); Life of Inigo Jones (1848); Memoirs of J. M. W. Turner (1852). Kiadta atyjának és több angol költőnek s írónak (Drummond of Hawthornden, Campbell, Johnson, Hor. Walpole stb.) műveit is.

4. *C., Richard*, angol botanikus, szül. Windbledonban 1793 február 12., meghalt egy ausztráliai expedició alkalmával, 1835 április 24. A kertészetben képezte ki magát; 1832. Sydneyben az ottani füvészkert felügyelője lett s ott több új növényt meghonosított; 1833. Uj-Zéland belsejében tett utazásokat, majd 1835. Mitchel őrnagy expediciójához csatlakozott; az ausztráliai benszülöttek áldozata lett. Műve: Two years in New South Wales (London 1827) címet visel.

Cunninghamia *R. Br.* (növ.), az Abietaceae (Fenyőfélék) család génusza; egyetlen faja, a C. *sinensis* R. Br. Kinában és Kokinkinában honos, 10—12 m. magas fa. Kelet-Ázsiában, de Európában is gyakran kultiválják. Ágai többé-kevésbbé örvösen állanak, levele 3—6 cm. hosszú, sarlóalakú, fűrészes. Toboza 3—4 cm. átmérőjű, világosbarna, fényes, csoportosan áll az ágak végén. A szabadban nálunk csak jól lefödve telel át. Fája szép, tartós.

Cunnus a. m. hüvelytornác, a hüvelybemenet, másképen *vulva*. L. *Nemi szervek*.

Cunonia *L.* (növ.), a Cunoniaceae család génusza 6 fajjal a déli földtekén. A *C. capensis* L. télizöld cserje a Fokföldön; fáját felhasználják, nálunk üvegházi dísz.

Cunoniaceae (növ.), a kétszikűek szabadszirmú családja. Mintegy 120 faja, melyek közül a *Weinmannia* génuszra 70, a többire pedig csak 1—2 faj esik, a d. sz. 13—35°-a között van legnagyobb számmal elterjedve. Virágszerkezetük olyan, mint a *Saxifragaceae* (l. o.) családé, de a termőlevelekben 2 sor magkezdeményük van. Cserjék v. fák. Viráguk kicsi, virágzatuk fejecske v. fürtszerű, v. összetett buga. Hasznot csak fájukkal hajtanak.

Čuntić, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 514 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Kraljevčani.

Cuntis, község Pontevedra spanyol tartományban, az Umia közelében, 30 km. az Atlanti-óceántól, (1900) 5866 lak., kénes ásványvízforrásokkal (17°—57°).

Cuoco *(Coco), Vincenzo* (ejtsd: kuoko vincsenco), olasz történetíró, szül. a szamniumi Campomaranoban 1770 okt. 10., megh. Nápolyban 1823 dec. 13. Jogot hallgatott, de amellett a történelemmel és bölcsészettel is foglalkozott. IV. Ferdinánd király kormánya politikai hitvallása miatt már mint ifjut üldözte; C. ekkor Franciaországba menekült, ahonnan azonban nemsokára Milanóba költözött. Itt irta a Saggio storico su la rivoluzione di Napoli c. híres munkáját (1800), melyben az 1779-iki nápolyi forradalmat a szemtanu élénkségével, részrehajlatlan tollal, klasszikus nyelven elbeszéli. 1804-ben jelent meg a Platone in Italia c. műve. Murat uralkodása alatt 1806 végével C. visszatért hazájába s állásokhoz és méltóságokhoz jutott. Mint államtanácsos és kincstárnok jeles művet írt a közoktatásügyről s nagy tekintélyre tett szert. De midőn a Bourbonok 1815. Nápolyba visszatértek, C.-t megfosztották állásától. V. ö. *D'Apala M.*, Vita di Vincenzo C. (Firenze 1865).

Cuon (állat), l. *Vadkutyák*. — *C. alpinus*, l. *Alpi vadkutya*.

Cuorgne (ejtsd: kuornye), falu Torino olasz tartományban, az Orco jobbpartján, (1901) 5313 lak. gyapotfonással.

Cup (ang., ejtsd: kap) a. m. csésze, pohár, serleg. Versenyben tiszteletdíj, átvitt értelemben tiszteletdíj-verseny, amelynél a díjat nem pénzben, hanem tiszteletdíj alakjában adják

Cupa, *kupa*, l. *Kehely*.

Cupania *L.* (növ.), a Sapindaceae család génusza; 32 faja Amerika tropikus és szubtropikus tájain honos. Fák v. cserjék, levelük szárnyas,

viráguk csomósodva dúsan elágazó bugában áll. A *C. tomentosa* összehúzó kérgével és levelével hasznos.

Cupar Angus (ejtsd: kjupar angössz), város Perth skót countyban, az Isla balpartján, egy része Forfar countyba nyúlik be, (1911) 2095 lak., vászonfehérítőkkel; római tábor maradványaival.

Cupar Fife (ejtsd: kjupar-fejf), Fife angol county székhelye az Eden balpartján, (1911) 4380 lak., vászon- és kalikószövéssel, sör- és bőrgyártással.

Cupediae, orvosi gyógycukorkák.

Cuphea *P. Brown* (növ.), a Lythraceae (Füzényfélék) család génusza; 200 faja Amerika tropikus részén és részben a Sandwich-szigeteken honos. Füvek v. cserjék, levelük rendesen átellenes, viráguk bíborszínű piros v. fehér, a csésze alján dudor vagy sarkantyu van. Virágzatuk fürt, vagy buga, vagy a virágok magánosak. Sok faja kedvelt nyári dísznövényünk. Igen háladatos a *C. platycentra* Benth., igen szép a mexikói *C. lanceolata* Ait. Több délamerikai faj, mint a *C. balsamona, C. ingrata* Cham. et Schlecht. bujakór ellen használatos és sok más faj más irányban officinális.

Cupica, a Csendes-tenger egy kis öble Columbia állam partján. Egykoron innen terveztek egy csatornát a Napipiig, az Atrato mellékfolyójáig.

Cupiditas (lat.) a. m. sovár vágy.

Cupido (lat. a. m. vágy), így nevezték a rómaiak a szerelem istenét, kinek alakját a költők és művészek a görög *Eros* hatása alatt honosították meg a rómaiak képzeletvilágában. A vallásos érzéstől természetesen mindig távol állt ez az íjas, szárnyas gyermek, míg Eros alakjához eredetileg komoly vallásos képzet kapcsolódott. C. más neve *Amor.*

Cupra dea v. *Cupra mater,* az ókori Umbriában tisztelt istennő, kinek lényege valószinüleg a latin *Bona deá*-hoz (l. o.) volt hasonló (mert a neve ez istennő nevének umbriai megfelelője).

Cupressineae (növ.), l. *Fenyőfélék.*

Cupressocrinus (állat), a tengeri liliomok *(Crinoidea)* osztályába tartozó tüskésbőrű nem, melynek fajai a devonban éltek.

Cupress powder (növ.), l. *Arisaema.*

Cupressus *L. (ciprusfa,* növ.), az Abietaceae (Fenyőfélék) család génusza, melynek 12 faja a mediterrán vidéken, Ázsia mérsékelt részében, Észak-Amerikában és Mexikóban honos. Örökzöld fák v. cserjék. Tűjök apró, alsó része lenőtt, csak a pikkelyszerű csúcsa szabad, az ágakat sűrűen ellepi, rendesen 2-es örvökben. Viráguk egylakú, külön-külön ágacskákon; a porzós virág apró, barkaszerű; a termős virágból gömbölyded toboz lesz. Tobozpikkelyei fásak és keresztben átellenesek, sokmagvuak. Magva szárnyas. Legismeretesebb faja a *C. sempervirens* L., Perzsia, Kis-Ázsia és Görögország tájain honos, de mediterrán vidéki országokban és másutt is már régóta ültetik. Négy élű ágakkal biró cserje v. egész 30 m. magas fa, ilyenkor tornyos növésű; olyan fajtája is van, amelynek ágai meglehetős vízszintesek, amely tehát inkább piramis alakú. A délvidék tájképeiben jellemző fa, kora állítólag 2000 év is lehet.

Más nevezetesebb fajai: a *C. funebris* Endl. *(C. pendula* Staunt., szomorú ciprus, Goa-ciprus), faalakú, hosszú, lecsüngő mellékágakkal. Díszfa, koronája meglehetős ritkás, világosszürke, piramisforma, toboza apró. Kinában honos, itt és Kelet-Indiában sírokra ültetik. 1848-ban került Európába. A *C. thurifera* H. B. K. (tömjénes C.) felnőtten a *thujá*hoz hasonló magas fa, ágai szétterpednek; toboza apró. Mexikó magasabb terraszairól való, jó illatu gyantát izzad s tömjén gyanánt használják. Ciprusnak nevezik néha hibásan a thujafát is.

A C. fája kemény, tartós, szép színű, könynyen csiszolható, a legfinomabb munkára alkalmatos. Az ős egyiptombeliek a múmiák koporsóit ebből csinálták, Plutarchos szerint meg a törvényeket írták rá. A régiek *«illatos cédrusfája»* bizonyára ciprusfa volt. Bőven folyó gyantája kellemes, balzsamos illatot áraszt, azért orvosságnak, elillanó olaját pedig bebalzsamozáshoz használták. A C. gyümölcsét és kérgét Törökországban összehúzó orvosságnak használják.

A C. hazájából az irán nép tűzimádásával terjedt Ny. felé. Kemény, illatos s égetve is kellemes szagot árasztó fáját *örökkévalónak* s elpusztíthatatlannak tartották. C. törzséből építették a feniciabeliek kereskedelmi hajóikat, a rómaiak és görögök a templomajtót, emléktáblát, koporsót, az istenek szobrát stb. csináltatták belőle, ezért a C. általában elterjedt. A C.-t már Homeros ismeri; a C. ligetjét gyakran emlegetik. A C. csak később jutott Olaszországba s itt, mint Keleten is, sötét színe következtében a gyász és szomoruság jelképe lett. Augustus császár idejében a halottak oltárai és máglyái a C. ágaival voltak körüldíszítve. Konstantinápoly ázsiai oldalán nevezetes a sírkertek számos és magas C.-ja. Dalmáciában meg Fiume körül még jól megél.

Cupri..., cupro... összetételekben a. m. réz (vegyület, só, stb.), l. *Kupri...* és *Kupro...*

Ćuprija (ejtsd: csu—), a Morava kerület főhelye Szerbiában, a Morava jobbpartján, a belgrád—niši vasút mellett, (1901) 5182 lak. Közelében Ravanica kolostor.

Cuprismus, l. *Rézmérgezés.*

Cuprum (lat.), réz (l. o.).

Cuprum aluminatum és *cuprum sulfuricum,* l. *Rézkészítmények.*

Cupula (növ.), l. *Kupacs.*

Cupuliferae (növ.) a. m. *Kupacsosak,* l. *Fagaceae.*

Cura (lat.) a. m. gond, ápolás, gyámság; *pro C.,* munkadíj; *C. pastoralis,* lelkészség.

Cura, város Venezuelában, 6 km.-nyire a Valenciai-tótól, 497 m. magasban, egy fontos útul szolgáló hágó alján, (1904) 5000 lak., élénk kereskedéssel, közelében a San Juan de los Morros, meleg forrásokkal.

Curaçao (ejtsd: kurasszao) Hollandia birtokában levő 6 szigetből (C.; Bonaire; Aruba; St. Martin D.-i része; St. Eustach és Saba) álló gyarmattelep a nyugatindiai Kis-Antillákon. C., Bonaire és Aruba, a három jelentékenyebb sziget Venezuela partjaitól É.-ra, mintegy 75 km.-nyire a Windward szigetek közt, a többi három emezektől kb. 900 km.-nyire (ÉK.-re), a Leeward szigetek közt

van. Összes területük 1044 km² (1908) 52,874 lak. Az éghajlat meleg és nagyon száraz; némely évben eső alig esik; mindamellett a föld terem kukoricát, hüvelyeseket, déligyümölcsöket és cukornádat. Bevitele (1908) 2.811,538, kivitele 874,854 hollandi forint. Kikötőibe érkezett (1908) 3460 hajó, (494.898 t. tart.) A fő kiviteli cikk a tengeri, só és foszfát, továbbá az a narancshéj, melyből a C. v. *Curassao* néven ismeretes kitünő likőrt készítik Hollandiában. *Fővárosa* Villemstad, C. szigetén. A szigetet 1499. Ojeda fedezte föl, 1632. a hollandiak szerezték meg. A napoleoni háborúkban az angolok elfoglalták, de 1814. ismét visszaadták. A sziget 1911. évi kiadási előirányzata 1.005,997, bevétele 677,934 hollandi forint.

Curae posteriores (lat.) a. m. jövendő gondok.

Curare *(urari, woorara)*, délamerikai benszülöttek nyílmérge, melynek származásáról ma is csak annyit tudunk, hogy különböző Strychnos fafélék (Leganiaceae) kérgéből és gyökereiből vízzel kivonás útján készül. Hol bambuszcsövekbe töltve *(cső-C.* az Amazon tájékáról), hol kis agyagfazekakban *(fazék-C.* a Japura mentéről), hol pedig apró, kivájt tökökbe gyömöszölve *(tök-* v. *calebasse-C.* Orinokóból és Brit-Guineából) kerül hozzánk. A fegyver kiszorítván a nyilat, egyre ritkább cikké lesz és hatása is gyengül. A C. alaktalan, földes-barna, széttöredező, keserű ízű, vízben nagyrészt oldódó kivonatanyag, melynek hatóanyaga egy *curarin* nevű kristályos bázis (Böhm). A tök-C.-ban van legtöbb (50%), a fazék-C.-ban pedig a legerősebb hatású *(protocurarin)*. A C. bőr alá fecskendezve gyorsan bénítja az összes mozgató idegvégződéseket; a mérgezett állatok összeesnek, teljesen mozdulatlanok és a légzőizmok bénasága miatt megfulladnak. Mesterséges lélegeztetéssel az állatok életben tarthatók és belső szerveik a legrendesebben működnek, mert azokat nem támadja meg a C., csak igen nagy adagban. Ezért a C. becses anyag a kisérletezők kezében. Békák igen érzékenyek, de nem fulladnak meg, mert bőrlégzésükkel tovább élnek. A C.-t erős és megbízhatatlan hatása miatt nem lehet gyógyszer gyanánt használni, pedig görcsös állapotoknál gondolni lehet hasznos voltára. Belsőleg véve a C. csak sokkal nagyobb adagban hat, mert a belekből lassan szívódik fel, a vesék pedig gyorsan ürítik ki. Egy részét a gyomornedv is elbontja.

Curassao, l. *Curaçao.*

Curassao-foszfát (a. m. *guano)*. Nagy mennyiségben felhalmozott állati — jobbára madár — ürülékből jelenleg is képződő finom kristályos szövetű foszforsavas mész. Vegyi összetétele változó; tartalmaz 85—87% bázikus foszforsavas meszet, 6—7% mészkarbonátot, 1% mészszulfátot, tov. még magnéziumfoszfátot, aluminium- és vasoxidot és vizet. Használják műtrágyagyártásra.

Curatella (lat.) a. m. gondnokság, gyámság.

Curatella *L.* (növ.), a Dilleniaceae család génusza; 3 faja Amerika tropikus részén honos. Kis fák. A *C. americana* L. *(sambaibinha)* szép, nagy, bőrnemű igen érdes leveleivel tűnik ki, melyek kovasavtartalmuknál fogva politurozásra alkalmasak. Kérgével bőrt cserzenek s forrázatából összehúzó és sebgyógyító szereket készítenek.

Curator (lat.) a. m. gondnok, felügyelő. — *C. absentium*, a távollevők képviselője. — *C. bonorum*, tömeg-gondnok. — *C. litis*, perügyelő. — *Massa C.*, tömeg-gondnok. L. még *Kurátor.*

Curcas (növ.), l. *Jatropha.*

Curci (ejtsd: kurcsi), *Carlo Maria*, olasz jezsuita, szül. Nápolyban 1810., megh. Careggiben, Firenze mellett, 1891 jún. 9. Gioberti Vince által közzétett Prolegomeni c. munkában foglalt jezsuita-ellenes támadásokkal szemben Fatti ed argomenti művével a rendet védelmezte. Giobertinek további támadásaira, melyeket Jesuita moderno munkájában Curci személye ellen intézett, Párisban írt kétkötetes művében válaszolt. Olaszországba való visszatérése után Nápolyban megalapítá a Civiltà Cattolica folyóiratot, melyet nemsokára Rómába vittek át. A Civiltà Cattolicában közlött értekezésein kívül még a következő munkákat írta: La quistione romana nell' assemblea francese (Paris 1849); La demagogia italiana ed il Papa Re (u. o. 1849); La natura e la grazia; Lezioni esegetiche e morali sopra i quattro evangeli (Firenze 1874—76, I—V. kötetben); Lezioni sopra il libro di Tobia (1877). Ugyanezen évben egy másik munka is megjelent tőle, ily címmel: Il moderno dissidio tra la chiesa e l'Italia, considerato per occasione di un fatto particolare (Firenze 1877), amelyben a pápának azt ajánlotta, hogy mondjon le a függetlenségét biztosító világi birtokáról és béküljön ki Olaszországgal; emiatt a jézustársasági rendből kiutasították. Ezt követte egy másik munkája, amelyben határozottan kikel a Jézustársaság ellen és az előbbi munkában védett álláspontját fenntartja: La nuova Italia ed i vecchi zelanti (1881) címmel, amelyben az egyház gyökeres reformját sürgeti. Ezen, nemkülönben Il vaticano Regio torlo superstite della Chiesa Cattolica (1884) című műve Indexre kerültek és C.-t azok visszavonására utasították. Újabban megjelent neve alatt: Di un socialismo cristiano (Torino 1885). A modern kat. egyház egyik előfutára volt.

Curculigo *Gärtn.* (növ.), az Amaryllidaceae család génusza; 12 faja tropikus és szubtropikus tájakon honos. Rhizomás növények, hosszú lándzsás, redős levelekkel; virágzatuk nyele levéltelen, tetején sűrű fürtöt v. füzért visel, viráguk kicsi, sárga. A *C. recurvata* Dryand. meg a *C. sumatrana* Roxb. igen kedvelt dísznövény, mindkettő Délkelet-Ázsiából és Észak-Ausztráliából. L. *Díszlomb.*

Curculionidae (állat), l. *Orrmányos bogarak.*

Curcuma *L.* (növ.), a Zingiberaceae *(Gyömbérfélék)* család génusza; 42 faja Afrika, Ázsia és Ausztrália (1 faj) tropikus részén honos. Vastag rhizomájú növények, a rhizoma végén gumósan megvastagodott gyökerekkel, nagy levelekkel, tobozhoz hasonló virágzattal, melyben öblös murvalevél hónaljában áll a virág. A *C. longa* L.-t Dél-Ázsiában, Kinában, az indiai szigeteken mindenütt termesztik, vadon nem is ismeretes. Ennek gumója a *rhizoma curcumae*, gumó-ágai pedig a *hosszú kurkuma. Kurkuma festőanyag* és *kurkuma-olaj* tartalmánál fogva nagy mennyiségben exportálják, különösen Londonba. A hosszú kur-

kuma v. *sárga gyömbér* (radix curcumae longae) Dél-Azsiában orvosság, mely *curry-powder* neve alatt is ismeretes. A kurkumin (l. o.) gyógykészítmények, likőrök megfestésére használatos. *Kurkuma-papiros* (l. o.). A *C. zedoariea* Roscoe gumója (rhizoma zedoariae, *citvorgyökér)* szintén officinális. Kámforszagú olaja *(citvorolaj)* emésztési zavarokat szüntet meg. A magyar gyógyszerkönyvben előírt illatos ecetnek *(acetum aromaticum)* is egyik alkotó része. Kelet-Indiában termesztik. A *C. angustifolia* Roxb. és a *C. leucorrhiza* Roxb., mindkettő keletindiai, keményítőtartalmú gumójával a keletindiai *arrow-root*-ot (l. o.) v. *tikhur*-t adja. Több faj dísznövény.

Curé (franc., ang. *curate)* a. m. plébános, lelkipásztor.

Curée (ejtsd: küré), a francia falkavadászatban használt az a kifejezés, mely a leszúrt szarvas belső részeit jelöli és azt az eseményt, midőn a falkát nekieresztik ezek felfalására. A «kapzsi»-ra eresztés «Halali» kiáltás és vadászkürtszó mellett történik, az egész vadásztársaság jelenlétében. L. *Falkavadászat.*

Curel (ejtsd: kürel), *François de*, francia drámaíró, szül. Metzben 1854 jún. 10. Mérnöki oklevelet szerzett, de kizárólag az irodalomnak él. Drámáiban, melyeket előbb a Theâtre libreben, majd a nagyobb szinpadokon is előadtak, megveti a szinpadi technika rég bevált fogásait, hanem érdekes, sőt merész problémákat állít fel s fejt ki vaskövetkezetességgel. Rendesen egy-egy főalak érdekli, akinek szögletes, sokszor ellenmondásokban gazdag lelkivilágát érzékíti meg. A nagy közönség hűvösen, néha ellenségesen fogadta, a napi kritika sem igen melegedett fel érte, de a műismerők a modern francia irodalom egyik legjelentősebb képviselőjének tartják. Legérdekesebb szinművei: L'envers d'une sainte (1892); Les fossiles (1892); L'invitée (1893); L'amour brode (1896); Le repas du lion (1897); La nouvelle idole (1899); La fille sauvage (1902); Le coup d'aile (1906). V. ö. *Le Brun*, F. de C. (Paris 1905).

Cures, a szabinok régi városa Itáliában, a monda szerint Titus Tatius és Numa királyok szülőfölde. Róma fölvirágzása után jelentőségét elvesztette. Romjai Correse falu szomszédságában. V. ö. Lanciani a Commentationes philologae in honorem Mommseni-ben (411—16. l., Berlin 1877).

Cureton (ejtsd: körtn), *William*, angol orientalista, szül. Westburyben, Shropshireben 1808., megh. 1862 jún. 17. Oxfordban tanult s pappá szenteltetvén, a Bodley-féle könyvtár alkönyvtárosa lett, 1837. pedig a British Museumhoz hívták meg. Hírnevét főleg régi szír iratok kiadásával alapította meg, melyek főleg a keresztény egyház régi történetére nézve fontosak. Ilyenek: Ignatiusnak Polykarphoz, az efezusiakhoz és a rómaiakhoz írt leveleinek szír fordítása (London 1845); Athanasius ünnepi levelei, kritikai bevezetéssel (u. o. 1848); efezusi János egyháztörténetének harmadik része (Oxford 1853) és a Spicilegium Syriacum (London 1855), mely töredékeket tartalmaz Bardesanesből, Melitoból és Ambrosiusból. Továbbá a szír evangelium egy régi szövegének maradványai (u. o. 1858). Ezeken kívül kiadta Al-Sâhrasztâni: Vallási szekták és bölcsészeti iskolák (2 köt., u. o. 1842—46) című művét; Tanchum rabbi Kommentárjait Jeremiás siralmairól (u. o. 1843) és Al-Nasafi: A szunniták hitének oszlopa (u. o. 1843) című munkáját.

Curette (franc., ejtsd kürett), hosszunyelű eszköz, a végén élesszélű keret van; olyan, mint egy hosszunyelű lyukas kis kanál. Idegen testeknek a testüregekből való eltávolítására is használják, pl. kőmaradékok eltávolítására a hólyagból, de főleg kóros nyálkahártyaburjánzásoknak a méhből való kikaparására használják.

Curia (lat.). Egyike azon 30 osztálynak, melyre Róma legrégibb polgárai, a patriciusok osztva voltak. Minden C.-nak külön istentisztelete s külön gyülekező helye volt s azt a *tért* v. *épületet*, hol a C. összegyűlt, szintén C.-nak nevezték. *C. Romana*, l. *Római C.* — M. kir. C., l. *Kúria.*

Curiae regiae magister, l. *Főudvarmester.*

Curiatiusok, a római monda szerint albalongai család, melynek három tagja (hármas ikrek) párbajt vívott a Tullus Hostilius ellen indított háborúban a szintén hármas iker Horatiusokkal és mind a hárman elestek. L. *Horatiusok.*

Curicó, 1. provincia Chile köztársaságban, Colchagua és Talca közt, 7713 km² területtel, (1907) 107,217 lak., hegyes, de nagyobbára termékeny; 2 departamentóra oszlik; ezek: C. és Vichuguen. — 2. *C.* v. *San José de C.*, az ugyanily nevű provincia *fővárosa* 185 km.-nyire Santiagótól D.-re, vasút mellett 228 m. magasban, (1907) 17,573 lak. Az 1742. alapított város a Planchon hágón keresztül élénk kereskedést űz Argentinával.

Curie (ejtsd: küri), *Pierre*, francia fizikus, szül. 1859 máj. 15. Párisban, megh. 1906 ápr. 19. u. o., tudományos sikerei tetőpontján, baleset (elgázolás) következtében. Preparator a Sorbonne-on s egy ipariskolában a fizika tanára volt; az elektromosságra s mágnességre vonatkozó vizsgálatai, főleg a kristályok piezoelektromosságának (l. o.) felfedezése révén már ismert nevű fizikus volt, világhírre azonban a rádiumnak feleségével közösen tett felfedezése (1898) s a radioaktivitásra vonatkozó vizsgálatai juttatták, amelyekért 1903. H. A. Becquerellel közösen a Nobel-díjat is megkapták. 1904-ben tanszéket állítottak fel számára a Sorbonne-on, amelyet haláláig betöltött. Összegyüjtött munkáit a Société française de Physique adta ki (Paris 1908). — Neje: *C. Marie*, leánynevén Sklodowska, szül. Varsóban 1867 nov. 7. A párisi egyetemet látogatta; Recherches sur les substances radioactives (Paris 1898, magyarul Budapest 1904, Zemplén Győző fordításában) c. doktori értekezésében foglaltatik a rádium és a radioaktivitás felfedezése s vizsgálata. A sèvres-i felsőbb leányiskolán a fizika tanára, férje halála után annak utóda lett az egyetemen. A radioaktivitásról — arra vonatkozó számos dolgozatán kívül — nagyobb összefoglaló munkát írt: Traité de radioactivité (Paris 1910). 1911-ben megkapta a kémiai Nobel-díjat.

Curio, *Gaius Scribonius*, kiváló római szónok (Kr. e. 84—49), 54. questor Kis-Ázsiában, 50. néptribunus. Addig Pompejusnak és a szenátusi pártnak volt a híve, de új méltóságában Caesarhoz

pártolt, kinek a szenátussal való perpatvarát néptribunátusa végéig sikerült kihúznia; csak 49 elején szökött Rómából Caesarhoz, mikor a szenátus minden alkudozásnak véget vetett. Caesar megbizásából birtokba vette Sziciliát, majd átkelt Afrikába, hol a Pompejus-pártiakat többször megverte, de Juba király váratlanul megtámadta és C. a küzdelemben meghalt. Neje volt Fulvia, ki később M. Antoniusnak lett a felesége.

Curiosa (lat.) a. m. ritkaságok, látnivalók, melyek kiváncsiságot és figyelmet keltenek. — *Curiositatis causa,* kiváncsiság v. a dolog ritkasága okából. — *Curiosus,* furcsa, csodálatos.

Curiosum urbis Romae, Róma városa 14 régiójának (kerületének) részletes leírását tartalmazó munkácska, mely az épületek, helyiségek fölsorolásában és statisztikai adataiban a Kr. u. IV. sz. második felének viszonyait ismerteti meg velünk. A VIII—X. sz.-ból való kódexben jutott ránk. Kiadta *Jordan* a Topographie der Stadt Rom (Berlin 1871) 2. kötetében és a Forma urbis Romae (u. o. 1874) c. művében.

Curitiba, Paraná braziliai állam fővárosa, az Ignassu által öntözött termékeny síkságon, kb. 50,000, többnyire spanyol és német lak. Az 1654. alapított és rendesen épült város környékén sok matét, azonkívül európai gabonaneműeket és gyümölcsöt termesztenek; közelében Vatuverabán aranyat bányásznak.

Curius Dentatus, *Manius,* kiváló jellemű római plebejus. Kr. e. 290. mint konzul befejezte a harmadik szamnit háborút. 275-ben mint másodszor megválasztott konzul Beneventumnál legyőzte Pyrrhus királyt, aki erre kivonult Itáliából. A hálás nép 274. harmadszor is megválasztotta konzullá s ez évben legyőzte a délitáliai Lukania és Bruttium fellázadt lakosait. Cenzor is volt 272., ezután szerényen visszavonult kis birtokára, a szamnit háborúban szerzett egyetlen zsákmányára. A Pyrrhustól elvett zsákmányból is csak egy áldozó edényt tartott meg. A becsületesség és az önzetlenség mintaképe gyanánt tisztelték, ki a szabinoktól felajánlott ajándékot e szavakkal utasította vissza: «Szívesebben vagyok gazdagoknak az ura, mint hogy magam legyek gazdag».

Curling (ang., ejtsd: körling), téli sport. Skót játék, mely abban áll, hogy 126 láb hosszú, 30 láb széles jégpályán 30—50 font súlyú gömbölyűre csiszolt követ csúsztatnak a kitűzött helyre. Két párt játssza egymás ellen.

Curo, l. *Cumbo.*

Currachee, l. *Karacsi.*

Currency (ang., ejtsd: körrenszi), Angliában és Amerikában a forgalom tárgyát tevő minden érc- vagy papirpénz, melynek folyópénz jellege van, vagyis elfogadása meg nem tagadható. *C.-Act* az északamerikai Egyesült Államokban 1862. megalkotott banktörvény a bankjegyek kibocsátása tárgyában. E törvény a bankszabadság elve alapján minden banknak megengedi a bankjegyek kibocsátását azzal a kikötéssel, hogy az illető bankok alaptőkéjük $^{1}/_{3}$ részét állampapirokba fektetik és azokat az e célra rendelt állami ellenőrző hivatalnál letétbe helyezik *(Comptrollor of Currency),* ahol azok értékének 90%-áig bankjegyeket kapnak. Amennyiben valamely bank nem tenne eleget beváltási kötelezettségének, a fedezetlen maradt bankjegyeket az ellenőrző hivatal a letétből fedezi. A *C.-Bill* magában foglalja az északamerikai Egyesült-Államoknak kongresszusa által elfogadott azon intézkedést, hogy az összes forgalomba hozható papirpénz értéke 382 millió dollár lehet csak. A papirpénzeknek készpénzre való kötelező beváltása csak 1879. mondatott ki.

Currency-elmélet. Már Ricardo elmélete volt az, hogy a bankjegyek éppen úgy, mint minden papirpénz, csak arra szolgálnak, hogy az ércpénzt helyettesítsék. Ennek az elméletnek az volna következménye, hogy csak annyi bankjegyet szabad és célszerű kibocsátani, amennyi ércfedezet van és eszerint a bankjegyforgalomnak az ércfedezet nagyságához kell idomulnia. Ha ezt nem tartjuk szem előtt, akkor — az elmélet hívei szerint — a kibocsátott bankjegytöbblet, a forgalomban levő pénz mennyiségét emelvén, annak értékét csökkenti és így közvetve az áruk árát emeli, ami természetesen élénk változásokat fog okozni az egész gazdasági életben. Hogy tehát a gazdasági életet ily mesterséges módon ne lehessen befolyásolni, szükséges, hogy a bankjegyforgalom automatikusan nyomon kövesse az ércpénzfedezet nagyságát. Ezt az elméletet nevezik C.-nek, azaz *forgalmi elméletnek.* A neve valószinüleg először 1840. *Normann* könyvében szerepel s utána *Lord Overstone, Macculloch, Torrens* és mások voltak hívei. Vele szemben fel kell említenünk az ú. n. *bankelméletet* (banking principle), mely a bankjegyek kibocsátását a forgalomban levő ércfedezettől független *bankműveletnek* tekinti és biztonságát a kibocsátó bank financiális műveleteinek megbizhatóságában keresi. A kibocsátó banknak az elmélet szerint amugy sincs módjában a bankjegyek mértékén túl való szaporítása, mert a felesleges bankjegyek önmaguktól a bankhoz visszafolynak. Ennek az elméletnek legfőbb hívei *Bosanquet, Tooke, Fullarton* és mások. Tulajdonképen mindkét elmélet végletet képvisel, mert amennyire bizonyos az, hogy a bankjegyek kibocsátása nem helyezhető egy sorba a bank többi hitelműveleteivel, éppen annyira hibás volna az, ha a bankjegyforgalom egyetlen szabályozójául az ércfedezetet tekintenők, mert akkor más pénzhelyettesítő eszközt (pl. a csekket) is hasonló korlátok közé kellene szorítanunk.

Currer Bell, l. *Brontë.*

Curriculum (lat.), a rómaiaknál cirkuszi kocsiverseny vagy maga a versenypálya. — *C. vitae,* életpálya.

Currie-Line, a *Castle-Line*-féle angol hajózási társaságnak más elnevezése, l. *Gőzhajózás.*

Curroz Enriquez (ejtsd: enrikesz), *Manoel,* a spanyol Galicia tartományban dívó nyelvjárást, mely közelebb áll a portugálhoz, mint a spanyol nyelvekhez, alkalmazta bölcseleti költeményeiben. Ezekben korunk e tehetséges költője oly szabad és merész eszméket hangoztat, hogy miattuk az Orensei püspök indíttatva érezte magát őt kiközösíteni. Ez a körülmény is nagyban hozzájárult hírneve gyarapításához. Érdekesebb verseit a következő két kötet foglalja magában:

Aires da minha terra (Coruña 1879); O divino Sainete (u. o. 1888).

Currus (lat.) a. m. kocsi, részletesebben: 1. *C. arcuatus,* vászonnal bevont fedeles szekér, melyen különösen a flamen nevű papok jártak; 2. *C. falcatus,* a keleti népektől átvett hadi szekér, mely a tengelyétől két oldalt kiálló hosszú éles kaszákkal volt ellátva, hogy az ellenség közé hajtva, annak sorait összekaszabolja: sarlós szekér; 3. *C. triumphalis,* l. *Diadalkocsi.*

Curry powder (növ.), l. *Curcuma.*

Curschmann, 1. *Heinrich,* német orvos, szül. Giessenben 1846 jún. 28., megh. Lipcsében 1910 máj. 6. A berlini Moabit kórház igazgatója volt, s innen 1879. Hamburgba hívták kórháziga zgatónak, hol 1888-ig működött, ekkor a lipcsei egyetemre nevezték ki a belgyógyászat tanárává. C. nemcsak nagy tekintély volt a kórházépítés körül kifejtett nagy munkásságánál fogva, hanem kiváló és nagyszámú irodalmi dolgozata révén is halhatatlanná tette nevét. Alig van a belgyógyászatnak olyan fejezete, amellyel nem foglalkozott. Sok monográfiát írt nevezetesen a himlőről, a kiütéses és hasi tifuszról; kiadott egy atlaszt is Klinische Abbildungen címen (1895); évekig szerkesztette a Fortschritte der Medizin című orvosi folyóiratot.

2. *C., Karl Friedrich,* német dalszerző, szül. Berlinben 1805 jún. 21., megh. Langfuhrban (Danzig mellett) 1841 aug. 24. Jogászból lett zenésszé, Hauptmann és Spohr tanítványává. Operáját is adták (Abdul és Erinnieh), de könnyen énekelhető dalai tették nevét európai hírűvé.

Curschmann-féle spirálisok, l. *Asztma.*

Cursores, l. *Futómadarak.*

Cursoria (állat), az egyenesszárnyuak (*Orthoptera*) rendjébe tartozó rovarcsoport. Lábaik gyors futásra alkalmasak. Ide tartoznak a *csótányfélék* (Periplaneta, v. Blatta) és a *fülbemászók* (Forficulida).

Cursus (lat.) a. m. tanfolyam, árfolyam a tőzsdén.

Curt., *Curtis* J. H. angol festő és bogarász (szül. 1761., megh. 1861.), továbbá *Curtis* William botanikus (l. o.) nevének rövidítése.

Curtatone, község Mantova olasz tartományban, Mantovától 5 km Ny.-ra, (1901) 7271 lak., Gonzaga Ferenc által alapított templommal. Radetzky 1848 máj. 29. a nápolyi-toscanai hadsereget itt megverte.

Curti, *Theodor,* német hirlapíró, szül. Rapperswilben 1848 dec. 24. Előbb svájci hazájában működött mint politikus és hirlapíró, 1902 óta a Frankfurter Zeitung igazgatója, melynek már 1870 óta levelezője volt. Számos alkalmi iraton kívül főművei: Geschichte der schweizerischen Volksgesetzgebung (1882); Die schweizerischen Volksrechte (1900); Geschichte der Schweiz im 19. Jahrhundert (1902); Geschichte der Frankfurter Zeitung (1906). Költeményei: Stimmungen und Gedanken (1889). Drámái: Hans Waldmann (1883); Catilina (1892); Paracelsus (1894); Das Fest des Empedokles (1909).

Curtis (ejtsd: körtisz), 1. *George Ticknor,* amerikai államjogi író, szül. Watertownban 1812 nov. 28., megh. 1894 márc. 28. Előbb Bostonban (1836—1862), majd New Yorkban mint ügyvéd működött. Művei: Digest of English and American Admiralty decisions (Boston 1839); Law of patents (4. kiad. 1873); Commentaries on the jurisprudence of the United States (u. o. 1854—58, 2 köt.); History of the origin, formation and adoption of the constitution of the United States (New York 1855—58, 2 köt., új átdolg. kiad. 1889—96); Life of Daniel Webster (u. o. 1870); Life of James Buchanan (1883); Life and character of General G. B. Mac Clellan (1887).

2. *C., George William,* amerikai író, szül. 1824 febr. 24. Providenceben, megh. 1892 aug. 31. West-New-Brightonban. Kereskedőinas volt, később Európába került, egyetemi előadásokat hallgatott Berlinben, hazatérve több előkelő lap munkatársa, s később a Cornell Universityn az angol nyelv tanára lett. Kiválóbb művei: Útleírásai (The Howadji in Syria, 1852; Nile notes of a Howadji, 1859); szatirikus művei (Potiphar papers, 1853 stb.); írt regényeket (Trumps, 1861); novellákat (Prue and I., 1856) és életrajzokat (W. C. Bryant, 1879; J. R. Lowell, 1892) is. Összes műveit Norton adta ki. V. ö. *Cary,* Life of C. (1894).

3. *C., William,* angol botanikus, szül. Alstonban (Hampshire) 1746., megh. Bromptonban 1799 júl. 7. Gyógyszerészetet tanult, de csakhamar kizárólag a füvészetre szánta magát, füvészkertet alapított és felolvasásokat tartott. Számos műve közül nevezetesebbek: Flora Londinensis (London 1777—87, újra 1817—28. *Graves* és *Hooker* adták ki, 702 színes táblával); Practical observations on the British grasses (2. kiad. u. o. 1790; 6. kiad. Lawrencetől 1824); Lectures on botany (kiadta C. Sam., u. o. 1805, 3. köt.; 2. kiad. 1807). C. alapítója az 1787 óta megjelenő Botanical magazine c. képes botanikai folyóiratnak.

Curtiss, *Glenn H.,* mérnök, szül. 1878. New York államban. Kerékpárok és mótoros kerékpárok szerkesztésével foglalkozott, később Hammondsportban gépgyárat alapított. A Wright-testvérek sikerei után 1908. aëroplánt szerkesztett, melyet saját gyártmányú mótorával szerelt fel és mellyel 1909. az első reimsi repülőversenyen megnyerte a Gordon-Bennett sebességi díjat. Pfitzner Sándor hazánkfia munkatársa volt.

Curtius, 1. *Marcus C.,* egy római népmonda hőse. E monda szerint egykor a fórumon mély hasadék támadt, s a jósok kijelentették, hogy ez a rejtélyes földnyílás csak akkor fog bezárulni, ha Róma feláldozza legdrágább kincsét. C. erre azt vallva, hogy Rómának legdrágább kincse a fegyver és a vitézség, fegyveresen beugrott a mélységbe, mely mögötte bezárult. E monda eredetileg nyilván a fórumon levő *Lacus Curtius* nevű tóhoz fűződött. — 2. *Quintus C. Rufus,* római történetíró az I. sz.-ban (Kr. u.), ki *Historiae Alexandri Magni* címen 10 könyvben megírta Nagy Sándor életrajzát. Minden kritikai szellem nélkül, alapos tudás híján készült munka, mely leginkább Kleitarchos (l. o.) regényes Sándor-életrajzát vette alapul, s általában inkább regény, mint történelem. Legjobb kiadása Hedickétől való (Leipzig 1908).

Curtius, 1. *Ernst,* kiváló régiségbuvár és történetíró, szül. Lübeckben 1814 szept. 2., megh.

1896 júl. 11. Berlinben. A bonni, göttingeni s berlini egyetemeken tanult s 1837. Görögországba, majd Olaszországba utazott, s onnan visszatérve 1844. a berlini egyetemen magántanár lett. 1843—49-ig rendkívüli tanár volt a berlini egyetemen és egyúttal a későbbi III. Frigyes császár nevelője. 1856-ban a göttingeni egyetem hívta meg tanárnak, 1868. a berlini egyetemen az ókori művészet-történelem tanára s a kir. muzeum régiségi osztályának igazgatója s egyúttal tagja lett a berlini tudományos akadémiának. Ismételt görögországi és kisázsiai utazásainak eredményei a göttingeni tudóstársaság és a berlini akadémia értekezéseiben jelentek meg. Külön is megjelentek: Naxos (Berlin 1846); Olympia (u. o. 1852); Die Jonier (u. o. 1855); Über den religiösen Charakter der griechischen Münzen; Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens (u. o. 1872); Ephesos (u. o. 1874). Ünnepi beszédei, melyeket mint göttingeni tanár tartott, 1864. Berlinben jelentek meg; Berlinben tartott beszédeit: Altertum u. Gegenwart c. alatt 3 kötetben u. o. adta ki 1875., 5. kiad. 1903. Főmunkái: Der Peloponnesos, mely a görög föld e fontos részének történetét, mondáit s művészeti emlékeit tárgyalja; tov.: Griechische Geschichte (Berlin 1857—1861, 6 köt.; eddig 6 kiadás), magyarul Fröhlich Róbert és Szilasi Mór fordításában (Budapest 1875—1880, 6 köt., le van továbbá fordítva franciára, olaszra és spanyolra); e nagyszabású, elragadó tollal írt munkában különösen a míveltségtörténeti mozzanatokra van tekintettel. A mű enemű fejezetei sikerültebbek is a történetieknél. C. felfogása és alapnézete sokáig dominált a modern görög hisztoriográfia terén és nagyszámú tanítványai sokáig hirdették a mester tanait. Ujabban azonban ellenmozgalom támadt, melynek vezérei, mint Pöhlmann, Beloch, Holm és különösen Busolt, C.-nak nem egy kedvelt sarktételét megingatták. Igy a jónok vándorlásáról szóló nézetét, Perikles és ellenfeleinek elfogult megítélését, az athéni politikai instituciók fejlődéséről szóló tanát stb. Mindez azonban semmit sem von le a nagy tudós érdemeiből. Művei közül még említendők: Sieben Karten zur Topographie von Athen mit erläuterndem Text (Gotha 1868). Kaupert társaságában adta ki az Atlas v. Athen c. művet (Berlin 1878) és Karten von Attika (6 füz.). A porosz kormány nevében Olympiában rendezett ásatásokról Adler- és Hirschfelddel szövetkezve a következő díszmunkát adta ki: Die Ausgrabungen von Olympia (Berlin 1877—78, 3 köt.). Über Wandgemälde in Athen stb. (u. o.); Die Palästra von Olympia (u. o.); Topographie von Olympia (u. o.); Wie die Athener Jonier wurden (Hermes 1890); Studien zur Gesch. d. griech. Olymps (Berlini akad. értek. 1890); Über d. Hekatompedon (Rég. társ. 1890); Der conservative Zug im Volkscharakter der Athener. Ünnepi beszéd (Berlin 1890); Graf Moltke (berlini akad. értek. 1891); Athen u. Rom (u. o. 1891); Die Stadtgeschichte von Athen (Milchhöfer és Kaupert közreműködésével, u. o. 1891). Összegyüjtött tanulmányai 1894. jelentek meg 2 kötetben. V. ö. Emlékbeszéd *Köhler*-től (Berlin 1897); *Broicher*, Erinnerungen an E. C. (u. o. 1897); *Gurlitt* (1902). Fia adta ki: E. C., ein Lebensbild in Briefen (Berlin 1903); C. *Fiedr.*, E. C. (1906).

2. *C., Georg*, az előbbinek öccse, kiváló összehasonlító nyelvész, szül. Lübeckben 1820 ápr. 16., megh. Hermsdorfban, Warmbrunn mellett, 1885 aug. 12. Bonnban és Berlinben tanult, azután középiskolai tanár volt Drezdában, majd docens Berlinben és 1849. prágai, 1854. kieli, 1862-től haláláig lipcsei egyetemi tanár. Főmunkái: Grundzüge der griechischen Etymologie (5. kiad. Leipzig 1879); Das Verbum der griechischen Sprache (2 kiad., u. o. 1877—1880); Die Sprachvergleichung in ihrem Verhältniss zur klass. Philologie (Dresden 1845, 2. kiadás 1848); Sprachvergleichende Beiträge zur griech. und lat. Grammatik (Berlin 1846); Zur Chronologie der indog. Sprachforschung (Leipzig 1873). Iskolai görög nyelvtana (melyhez külön kötetben magyarázatokat is írt: Erläuterungen) 1852-től fogva számos kiadásban megjelent, sok nyelvre lefordították, s magyar kiadása is nagyon elterjedt. Magyarul *Kiss* Lajos, *Háberern* Jonathan, *Dávid* István, *Abel* Jenő dolgozták föl. Kisebb iratainak egy gyüjteményét Windisch C. adta ki (Leipzig 1886, 2 köt.), a ki C. életrajzát is megírta (Berlin 1887).

3. *C., Theodor*, német kémikus, szül. Duisburgban 1857 máj. 27., előbb erlangeni, 1890. kieli, 1896. bonni és 1897. heidelbergi egyetemi tanár. Organikus kémiai buvárlatai (glikokollal, amidosavakkal) tudományos értéküek. A ketonéterek és az amidoamin szintetikus előállítási módját közölte. A nitrogénhidrogénsav (N_3H) felfedezője. *Koch* Ferenc kolozsvári tanár társaságában a zsírnemű testek *azo* és *diazo* vegyületeit tanulmányozta.

Curtze, *Maximilian*, német matematikus, szül. Ballenstedt a. Harzban 1837 aug. 4., megh. Thornban 1902 jan. 3. Mint gimnáziumi tanár működött Thornban 1864—1894-ig. Cremona műveinek fordításán kívül ő szerkesztette a Nic. Copernici de revolutionibus orbium coelestium libri VI. jubileumi kiadását (Thorn 1873) s azonkívül több önálló művet írt, főkép a középkori matematika történetére vonatkozólag. Ilyen pl.: Der Algorithmus proportionum des Nicole Oresme (Berlin 1868); Urkunden zur Geschichte der Mathematik im Mittelalter und der Renaissance (Leipzig 1902).

Curulis sella, l. *Sella*.

Curva (lat.) a. m. görbe, görbe vonal.

Curveometer, l. *Görbemérő*.

Curvipetalis, így nevezzük azt a szervet, amely autonóm, belső okokból görbül meg. L. *Rectipetalis* és *Carpotropismus*.

Curzola (szlávul: *Korčula*, az ókorban *Corcyra nigra)*, 1. sziget a dalmát partokon. Lesinától és a Sabbioncello-félszigettől a C.-csatorna választja el. Területe 276 km², (1910) 29,489 horvát lak., szőllő- és olajbogyótermeléssel, bányászattal, hajóépítéssel és halászattal. Partjain több kikötő van. — 2. *C.*, város, ker. kapitányság székhelye, a hasonnevű sziget ÉK.-i részén a Sabbioncello-csatornában, (1910) 7144 lak., hajóépítéssel és kikötővel. Említendő gotikus S. Marco temploma (XV. század), a várfalak maradványai (tornya

1420-ból). 1298. a genovaiak győzelmet arattak itt a velenceieken, akik közül Marco Polo utazó is fogságba esett.

Curzon (ejtsd: körsz'n), *George Nathaniel*, lord, angol államférfiú, Scarsdale lord legidősebb fia, szül. 1859. 1886-ban a képviselőházba választották, hol a konzervativ párttal szavazott. Két első művében (l. alább), mint az imperializmus híve annyi szakismeretet tanusított és Oroszország iránti ellenszenvének annyi jelét adta, hogy mintegy predesztinálva tartották Kelet-India kormányzására. 1891—1892-ig indiai helyettes államtitkár, 1895. pedig külügyi helyettes államtitkár lett. 1898 aug. 11. India alkirályának nevezték ki és *Lord C. of Kedleston* címen peerré tették. 1905 aug. 16. állásáról lemondott és visszatért Angliába, ahol nagy kitüntetéssel fogadták. A City díszpolgárának választotta, az angol földrajzi társaság pedig elnökének. Utolsó reformja, Bengália kettéválasztása elégületlenséget keltett. A konzervativ párt egy része (Balfour helyett) őt óhajtotta pártvezérül, C. azonban egyelőre a felsőházban érvényesítette szavazatát. 1911 jún. V. György király koronázásakor grófi rangot nyert. 1911 aug. 8. ő indítványozta a konzervativ ellenzék nevében az Asquith-kabinet ellen kimondandó bizalmatlansági indítványt, melyet a lordok háza 282 szavazattal 68 ellenében el is fogadott. V. ö. *Lipsett*, Lord C. in India (London 1903). Művei: Russia in Central-Asia and the Anglo-Russian question (1889); Persia and the Persian question (1892, 2 köt.); Problems of the far east: Japan, Korea, China (1894, 4 kiad. 1896). Neje a chicagói «búzakirály»-nak, Leiter milliomosnak leánya (megh. 1906.).

Curzon (ejtsd: kürzőñ), *Henri de*, francia zenebuvár, szül. Havreban 1861 júl. 6. Párisban állami levéltári tisztviselő, a Gazette de France és előkelő zenei lapok munkatársa; Piccinni, Grètry, Mozart és Schubert ihlették egy-egy könyvre. Fordította Mozart leveleit, Schumann iratait, E. T. Hoffmann elbeszéléseit.

Cusa, román fejedelem, l. *Cuza*.

Cusa (másként *Cues*, latinosan *Cusanus*), *Nikolaus*, bíboros, a XV. sz. egyik híres tudósa és egyházi férfia, szül. Cuesben (Cusa) Trier mellett 1401., megh. 1464 aug. 11. Családi neve Khrypffs (Krebs) volt. Előbb ügyvéd, 1430. pedig pap lett. Egykori tanára, Caesarini Julián meghívatta a baseli zsinatra, melyben, valamint később a firenzei zsinatban élénk részt vett. Baselben fejezte be: De concordia catholica című munkáját, melyben, valamint egyéb korábbi munkáiban is az egyetemes zsinatnak a pápa felett való hatalmát védelmezi. Később azonban a baseli zsinat lázadása és szenvedélyessége elidegenítette s ettől fogva őszintén a pápa pártjára állott. 1448-ban bíboros, 1450. brixeni érsek lett, hol a lazult egyházi fegyelem reformálásán fáradozott. Az emberi tudománynak csaknem minden ágában kitünt; a keleti nyelvekben, jogtudományban, bölcseletben, teológiában, fizikában, mennyiségtanban, csillagászatban, nagybecsű műveket írt. Ő bizonyította be az ál-izidori pápai levelek s a Konstantin-féle adományozás hamisságát és kardoskodott a Julián-féle naptár javítása mellett. Érdekes, hogy Coppernicus és Galilei előtt már a föld mozgását vitatta. Fennmaradt művei közül nevezetesebbek a következők: De concordia catholica; De auctoritate praesidendi in concilio; De cribratione Alcorani; De reparatione calendarii; De docta ignorantia; De conjecturis; Dialogus de Genesi; Idiotae de sapientia; De experimentis statiris; De ludo globi. Liber de Beryllo. De mathematicis complementis; Dialogus de Possessionib. Több műve elveszett. V. ö. *Gloszner*, Nikolaus v. C. u. Marius Nizolius als Vorläufer der neueren Philosophie (Münster 1891); *Schmitt* Chr., Kardinal N. C. (1907); *Ehees*, Der Reformentwurf des Kard. C. (München 1911).

Cuscatlán, régi, a Cuzcatec indián törzs által alapított ország, melynek emlékét Salvador középamerikai köztársaság C. nevű departamentója és városa őrzi. Székhelye Cojutepeque.

Cuscuta *Tourn.* (növ.), l. *Aranka.*

Cu-sima, kettős japáni sziget a Korea-szorosban, Simonoszekitől Ny.-ra 140 km, a koreai Mazampotól DKre 80 km. Fővárosa Idzuhara. A világtörténelemben 1905 máj. 28. lett nevezetessé az orosz-japán háborúban a japán hajóhad győzelméről.

Cusir (franc., ejtsd: küzir, *soie à coudre)*, nyers gubófonalakból sodrott varró-selyem, csipkék s finom paszomány céljaira.

Cusparia *Humb.* (növ.), a Rutaceae család génusza; 20 faja Braziliában és Colombiában honos cserje v. fa. A *C. trifoliata* Engl. (Galipea officinalis Hancock) 20—25 m. magas fa, kérge barnásszürke, levele hármas, bugája fehér virágú. Uj-Granadában *angostura*-kéreg (l. *Galipea)* lesz belőle. Ez gyengén fűszeres szagú, soká tartó keserű, kissé zamatos ízű. A mult század vége felé hideglelés ellen használták. Ma *angostura-likőrt* csinálnak vele s gyenge emésztés-, hasmenéskor isszák.

Cuspidin, l. *Kuszpidin.*

Cuspinianus (voltaképp *Spiesshammer) Johannes*, német diplomata és humanista író, született Schweinfurtban 1473., megh. Bécsben 1529 ápr. 19. 1500-ban Bécsben egyetemi rektor, 1508. Celtes utódja lett a tanári széken. I. Miksa császári tanácsossá nevezte ki. Gyakran járt követségben Cseh- és Lengyelországban s 1514—1526-ig 24-szer Magyarországban. Jó barátságban élt Bakócz Tamás esztergomi érsekkel s ketten főzték ki az 1515. évi kettős házasság tervét. Művei: Naplója (Fontes rer. austriac. I. kötet; Az 1515. évi fejedelmi találkozás leírása (németül, Wien 1515, 16 levél); De Caesaribus atque imperatoribus romanis opus insigne (1540. Kiadta *Gerbel* (ius), németül 1541); De turcorum origine (Antwerpen 1541). Kiadta Magyarország több térképét. II. Ulászló az ő követi fáradozásait egy-egy Korvin-kódexszel szokta volt jutalmazni. V. ö. *Penck*, Arbeiten des geogr. Institutes der k. k. Universität Wien (IX.). Síremléke a bécsi Szt. István-templomban van.

Cusset (ejtsd: küssé), város Allier francia départementban, a Sichon és Joland összefolyásánál, $2^1/_2$ km. K.-re Vichytől, amellyel közúti vasút köti össze, (1906) 6719 lak., vastartalmú, alkalikus ásványvízforrásokkal, mészégetéssel, papir-, olaj- és Vichy-kelme gyártással. Régi erődítményei-

ből csak a XI. Lajos korából való torony (Grosse Tour) maradt fenn.

Cust (ejtsd: kőst), *Robert Needham*, orientalista és nyelvtudós, szül. 1821. Tanult Eton-ban és a keleti nyelveket Haileyburyben és 1843—69-ig Indiában volt civil-hivatalnok igen magas állásban. Visszatérte után adta ki következő műveit: Modern Languages of the East Indios (London 1878); Picturs of Indian Life (1881); Modern languages of Africa (1883, 2 köt.); The shrines of Lourdes, Saragossa, Loretto and Jerusalem (1885); The Languages of Oceania (1886). Tiszteletbeli doktora az edinburghi egyetemnek.

Custard apple (növ.), l. *Cimetalma.*

Custine (ejtsd: küsstín), *Adam Philippe*, gróf, francia tábornok, szül. Metzben 1740 febr. 4., kivégeztetett Párisban 1793 aug. 28. A hétéves háborúban annyira kitüntette magát, hogy Choiseul egy dragonyos-ezredet adományozott neki. Észak-Amerikában különösen Yorktown ostrománál tünt ki. Midőn Franciaországba visszatért, Toulon kormányzójává nevezték ki, 1789. mint a lotaringiai nemesség képviselője a nemzetgyűlésbe jutott. 1792-ben a Felső-Rajnánál vezényelt, hatalmába kerítette Landau városát, a weissenburgi sáncvonalat, Speier, Worms, Mainz és Frankfurt városokat. 1792 dec. 2. azonban a poroszok megverték Frankfurtnál, majd Hochheim táján, mire Mainzba, később pedig Landauba kellett visszavonulnia. Ezért a gyanakvó jólétbizottság Párisba hívta s az állítólagos hazaárulót halálra ítélte. Fiát, *Renaud Philippe*-et, szintén kivégezték (1794 jan. 3.). Leveleit, melyekből ártatlansága teljesen kiderült, C. hadsegéde, Baraguay d'Hilliers, adta ki: Mémoires posthumes du général français comte de C., rédigés par un de ses aides de camp. (1795). Németül is megj. (Berlin 1795. 2 köt.)

Custodia (lat.) a. m. vigyázat, őrség; a kat. egyházban az az edény, melyben a megszentelt ostyát őrzik, tov. a keresztelő medence födele. — *C.* a hűbérjogban jelenti a hűbérbirtoknak a hűbértulajdonos által való kezelését a hűbéresnek kiskorusága alatt.

Custodia honesta (lat.). Szabadságvesztésbüntetés a nem aljas rúgókon alapuló bűncselekmények esetében. Ilyen nálunk az államfogház; a német btkvben a Festungshaft, az olasz btkvben a detenzione.

Custos (lat.) a. m. őr, felügyelő. A rómaiaknál az az egyén, ki a népgyűlésen (comitia) a szavazóvedrekre felügyelt; a császárság idejében *Custodes corpori*-nak hívták a Julius—Claudiusi házból származó római császárok germán testőrségét; *C. urbis* a praefectus urbi-nak másik neve. — *C.*, a görög egyházban Ecclesiarcha a. m. őrkanonok, hazánkban a négy első állomású ú. n. oszlopos kanonokoknak (canonici columnares) negyedike. Az egyház ékszerei, kincstára, szent edényei stb. felett őrködik. — *C.* a külföldi muzeumok tisztviselőinek hivatalos címe. — *C.* a zenében annak az elavult jelnek a neve, amelyet egy sor végén a vonalrendszerbe írtak, s mellyel a következő sor első hangjegyét már előre jelezték. — *C.* a *nyomdászatban* őrszó, vagyis a lap végére írt szótag, mellyel a következő lap kezdődik (franc. *réclame*, ang. *catchword)*, mely azonban már nem használatos.

Custos Messium, elavult, ma már nem használatos csillagkép a Perseus és az ég É.-i sarka között.

Custozza, kis falu Olaszországban, Veronától D.-re. Két fontos csata szinhelye. Az elsőben 1848 júl. 25. az osztrák sereg Radetzky alatt legyőzte Károly Albert szárdiniai királyt, ki a forradalom segítségével a Radetzky által odahagyott Milanót elfoglalván, a hires várnégyszög visszaszerzésére törekedett. Radetzky azonban nem várta be ellenfele támadását, hanem szintén ellentámadással felelt, mely elől a szárd balszárny júl. 23. a Mincio mögé vonult vissza. Júl. 24. mindkét fél ismét támadólag lépett fel. A szárd sereg zöme előnyomulása közben Villafranca és Sommacampagna között az osztrák tartalékhadtestnek teljesen elszigetelten álló Simbschen dandárára bukkant, melyet majdnem teljesen széjjelvert. A tulajdonképeni csatát azonban csak júl. 25. vívták. Délután 3 órakor indult meg a döntő roham s a szárdok jobbszárnya a nagy túlerő által visszanyomva, csakhamar hátrálni volt kénytelen. A jobbszárny veresége a közép hátrálását is maga után vonta, úgy hogy az est beálltával már az egész szárd vonal teljes visszavonulásban volt. E csata kimenetele és a másnap szintén balul végződött voltai ütközet Károly Albertet Milano feladására és fegyverszünet kötésére kényszerítette.

A másik csatát, körülbelül ugyanazon helyen, 1866 jún. 24. vívták. Olaszország Velence visszaszerzésére 1866. Poroszországgal szövetségre lépett, melynek értelmében mindkét félnek egyidejüleg a leghatározottabb támadásba kellett átmennie. Ausztria Velence védelmére *Albrecht* főherceg alatt a mintegy 75,000 főnyi déli hadsereget alakította, mely a várnégyszögre támaszkodva védőleg volt hivatva viselkedni. Az olaszok a Viktor Emánuel olasz király parancsnoksága alatt álló, mintegy 130,000 harcost számláló főerővel a Mincio vonal és a várnégyszög ellen, a *Cialdini* parancsnoksága alatt 90,000 harcosból álló mellékseregel pedig a várnégyszög oldalába szándékoztak támadni. Mihelyt Albrecht főherceg a két ellenséges hadsereg közeledéséről értesült, a neki szánt védőleges magatartás helyett az olasz fősereg megtámadását határozta el. Az olasz fősereg jún. 23. Mantua és Peschiera között átkelt a Mincion és másnap azon hiszemben, hogy Veronáig úgy sem kerül harcra a dolog, széles tagozásban indította tovább seregrészeit az Etsch, illetőleg Verona felé előre. Ily készületlen állapotban ütközött össze Viktor Emánuel az időközben teljesen harcrafejlődött osztrák sereggel. Az olasz oszlopok közül reggel 6 óra tájban legelőször a Humbert és Bixio hadosztályok fejlődtek Villafrancánál harchoz; ellenük a Pulz és Bujanovics lovasdandárok remek rohamokat hajtottak végre. Reggel 7 óra tájban a Cerale hadosztály Alzareánál az osztrák tartalékhadosztálylyal ütközött össze, melynek csakhamar az V. hadtestbeli Piret-dandár is segítségére sietett, minek folytán Cerale a Monte Ventóra vonult vissza, de ott újból szívós ellentállást fejtett ki. Körülbelül ugyanezen időben a Sirtori hadosztály S. Luciá-

nál az osztrák V. hadtest, a Brignone hadosztály pedig C.-tól É.-ra a IX. hadtestbeli Böck és a VII. hadtestbeli Scudier dandár által támadtatott meg és csakhamar C.-ra vettetett vissza. Utóbbitól K.-re a Cugia hadosztály a Monte Torrén egyelőre még sikerrel tartotta magát az osztrák IX. hadtest zöme ellenében. Délután 2 órakor a tartalékhadosztály részeinek a Piret dandár közreműködésével sikerült a Cerale hadosztályt a Monte Ventóról leszorítani, de mert ezt a Mincián átvont Pianelli hadosztály támogatta, az osztrák jobbszárny további támadása újból fennakadt. A Cerale hadosztállyal együtt a Sirtori hadosztály is hátrálni kényszerült, ellenben a Brignone hadosztály, a Govone hadosztály egy része által támogatva, a C.-tól É.-ra fekvő Belvedere magaslatot kétszer is visszafoglalta, amin az osztrák VII. hadtest zömének harcbavetése sem igen változtatott. Délután 4 órakor a Govone hadosztály az osztrák felállításnak Sona irányában való áttörését kísérelte meg, ez a támadás azonban a Berettara magaslaton csakhamar fennakadt. Időközben az osztrák VII. és IX. hadtestbeli csapatok a Brignone hadosztályt ismételten visszanyomván, délután 5 órakor C.-t is rohammal bevették. A Villafrancánál volt Bixio és Humbert gyalog- és a Sonnaz lovashadosztály az osztrák lovasság ismételt rohamai által egész napon át lekötettvén, a harcban tevékeny részt nem vettek. Ily körülmények között délután 5 órakor a Cugia és Govone hadosztály, majd pedig az olasz jobbszárny is visszavonulni kényszerült. Ezzel a csata sorsa az osztrákok javára eldőlt. A veszteség osztrák részen 8000, olasz részen 8200 ember és 14 löveg. Ámde a königgrätzi csatavesztés a C.-i fényes győzelmet is semmissé tette, amennyiben a prágai békekötés értelmében Velence területe a várnégyszöggel együtt Olaszország hatalmába jutott. V. ö. Az osztrák vezérkar műve az 1866-iki háborúról; *Szécsi*, az osztrák-olasz háború (Budapest 1894); *Strobl*, C. (Wien 1897).

A custozzai csata, 1866 június 24-én.

Cusum, római katonai állomás Alsó-Pannoniában a Taurunumból (Zimony) Mursába (Eszék) vivő dunaparti útvonalon, a mai Pétervárad helyén.

Cusumano, *Vito*, nemzetgazdasági író, szül. Partannában (Szicilia) 1843 nov. 24. 1872-ben a palermói műegyetemen a nemzetgazdaságtan tanításával bízták meg; 1883. a palermói egyetem tanárává lett s amellett a mérnöki iskolán is tart jogtudományi előadásokat. Munkái közül említést érdemelnek: Dell'economia politica nel Medio Evo (1876): Le Teorie della scienza delle finanze (1877); La scienza delle finanze (1879); Le polizze dei banchieri nel secolo XV. et XVI. (1886); Saggi di economia politica (1887).

Cusus, ókori folyó Pannoniában, melyet a magyarázók különféle vizekkel azonosítanak. Nem

tudjuk biztosan, vajjon a Vág, Ipoly vagy Garam folyóval kell-e azonosítanunk.

Cutch, állam Brit-Indiában. l. *Kacs*.

Cutch, l. *Katechu*.

Cuticula a. m. bőröcske, bőrke, egyes epithelsejtek felületét borító, szilárdabb konszisztenciájú réteg, melybe esetleg mész, chitin, conchiolin stb. rakódhatik le.

Cutis (lat.), l. *Bőr*.

Cutis anserina (*libabőr*, lat.), az az állapot, amikor a bőr szőrtüszőit szolgáló apró izmocskák (arrector pili, l. *Bőr)* mind összehúzódnak és a szőrtüszőket kifelé nyomva, a bőrnek érdes, a liba bőrére emlékeztető felszínt adnak. Az izmocskák ez az összehúzódása a kormányzó idegek ingereltetése következtében jön létre, ezt az ingereltetést pedig többnyire a hideg, máskor ideges zavar, borzongás, félelem stb. okozzák. Ez az állapot egyetlen példája az ideges bőrbajok ú. n. motorikus csoportjának; rendesen csak pillanatokig tart és nem igényel kezelést.

Cuttack, K.-indiai disztriktus, l. *Katak*.

Cutter (ang., (ejtsd: kötter), Angliában és Amerikában egy ember számára való, egyfogatú, kicsiny, könnyű szán. L. még *Kutter*.

Cuv., az állatok latin neve után *Cuvier G.* (l. o.) híres francia zoológus és anatómus és *Cuvier F.* (l. o.) nevének rövidítése.

Cuvaj, *Slavko* (Ede), horvát politikus, szül. Belováron 1851. Jogi tanulmányait Bécsben elvégezvén, Horvátországban közigazgatási szolgálatba lépett. 1878-ban a boszniai okkupáció tartama alatt Bród város kormánybiztosa volt. 1881-ben a horvát országos kormányhoz került. 1885—1905-ig pedig Verőcze és Pozsega vármegyék alispánja volt. 1897-ben megkapta a magyar nemességet *ivanskai* előnévvel. 1905-ben Lika-Krbava vm. főispánja lett, 1906. nyugalomba vonult. 1907-ben Zágráb főpolgármestere, 1909—1910-ig a horvát országos kormány belügyi osztályának főnöke volt. 1912 jan. 19. horvát bánná nevezték ki.

Cuvée (franc., ejtsd: küvé), a. m. puttony: tov. különböző borfajták keveréke.

Cuvette (franc., ejtsd: küvett), várépítésnél a. m. cunette (l. o.); *zsebóráknál* a belső érclap, mely a szerkezetet bezárja, a por és egyébnek behatolásától megvédi; a *fogászatban* félig gömbölyű csatorna, a mellyel az állkapocs méretét nyerik, erre a mértékre állítják azután elő a műfogakat.

Cuvier, 1. *Georges*, báró, francia zoológus, szül. Mömpelgardban 1769 aug. 23., megh. Párisban 1832 május 13. Előbb nevelő volt, 1796. az Institut tagja, 1798. az összehasonlító boncolástan tanára lett és 1800. átment a Collège de Franceba. 1802-ben a nyilvános oktatás főfelügyelőjévé és 1808. a császári egyetem tanácsosává nevezték ki. 1811-ben beutazta Hollandiát. 1820-ban báróságot nyert. 1822-ben mint egyetemi tanácsos nyugalomba vonult s mint államtanácsos, a tud. akadémia titkára, a természetrajz tanára és 1831 óta mint Franciaország pairje élt Párisban. Az összehasonlító boncolástant tulajdonképen ő teremtette meg. Fiatal korában a puhatestűek anatómiai viszonyaival foglalkozott. Ő állította össze az első kövült emlős csontvázakat. Fáradhatatlan tevékenysége, mély belátása és éleselműsége a tudományos állattannak elévülhetetlen szolgálatot tett s azt nagyszabású munkákkal gazdagította. Nagyobb művei: Leçons d'anatomie comparée (Paris 1800—1805., 5 köt.; új kiadás Paris 1835–44., 9 köt.); Recherches sur les ossements fossiles (Paris 1812., 4 köt.; 4 kiad. 1835): Discours sur les révolutions de la surface du globe et sur les changements qu'elles ont produits dans le règne animal (8. kiad. Paris 1840); Le règne animal distribué d'après son organisation (Paris 1817., 4 köt.; újabb kiadás 1849., 11 köt., 1000 táblával, egy része megjelent magyar fordításban Vajda Pétertől, Pest 1841); Histoire naturelle des poissons (folytatta Valenciennes, Paris 1829—1849, 22 kötet); Histoire des sciences naturelles (kiadta Saint-Agy, Paris 1841—45, 5 köt.); Recueil des éloges historiques lus dans les séances publiques de l'Institut de France (1819, 2. kiadás 1861, 3 köt.; kiadta Flourens 1860); Lettres à M. Pfaff sur l'histoire naturelle, la politique et la littérature (1788—92). V. ö. *Lee*, Memoirs of baron C. (London 1833); *Pasquier*, Éloge de C. (Paris 1833); *Ducrotay de Blainville*, C. et Geoffroy Saint-Hilaire (Paris 1890); *K. E. v. Baer*, Lebensgeschichte C.-s (Braunschweig 1897).

2. *C., Frédéric*, C. Georges testvére, francia természettudós, szül. Mömpelgardban 1773 jún. 27., megh. Strassburgban 1838 júl. 25. A párisi Jardin des Plantes-nak őre és az összehasonlító boncolástan tanára volt. Művei közül felemlítjük: Sur les dents des mammifères (Paris 1823); Histoire naturelle des mammifères (Geoffroy de Saint-Hilairerel, u. o. 1824). Azonkívül számos állattani cikket írt a Dictionnaire des sciences naturelles-be (Strassburg 1816).

Cuvier-féle szerv, némely tengeri ugorkáknál (Aspidochirota) a kloakába nyíló mirigyes csövek neve.

Cuvier-féle vezeték, l. *Ductus Cuvieri*.

Cuvier rendszere, l. *Állatország*.

Cuvillier-Fleury (ejtsd: küvillyé-flőri), *Alfred Auguste*, francia író, szül. Párisban 1802 márc. 18., megh. u. o. 1887 okt. 18. 1834 óta a Journal des Débats c. lapot szerkesztette, melyben buzgón védelmezte a júliusi dinasztiát. 1866 óta tagja volt az akadémiának. Különböző cikkei a következő címeken jelentek meg: Portraits politiques et révolutionnaires (1851): Études historiques et littéraires (1854, 2 köt.; újabb sorozatok: 1855 és 1856, 2 köt.); Voyages et voyageurs (1854); Historiens, poètes et romanciers (1863, 2 köt.); Études et portraits (1865—78, 2 köt.); Posthumes et revenants (1879); Journal intime (1900—03, 2 köt.).

Cuvilliès (ejtsd: küvillyé, *Cuvillier*). *François de*, francia építész, szül. Soissonsban 1698., megh. Münchenben 1768. Robert de Cottenak volt tanítványa. 1725-ben bajor udvari szolgálatba lépett és Dél-Németországban a francia rokokó legkiválóbb, legbefolyásosabb terjesztője lett. Német mesterek közreműködésével páratlanul pompás módon képezte ki a müncheni Residenzschloss ú. n. gazdag szobáit (1729–30), tőle való a müncheni Residenztheater is, legkiválóbb műve azon-

ban a nymphenburgi (München m.) Amalienburgnak nevezett kerti lak (1734—40), mely mind építészeti szempontból, mind belső berendezésére nézve a rokokóművészet legkiválóbb alkotása Németországban. V. ö. *Trautmann,* Die Amalienburg im königl. Schlossgarten zu Nymphenburg (München 1895).

Cuxhaven, l. *Kuxhaven.*

Cuyabá, Mato Grosso braziliai állam fővárosa a C.-folyó partján, kb. 34,000 lak., fegyvergyártással, katonai kórházzal, élénk kereskedéssel. 1720-ban alapították.

Cuyp (ejtsd: kajp), 1. *Aelbert,* hollandi festő, szül. Dordrechtben 1620 okt., megh. 1691 nov. Atyjának, C. 3.-nak volt tanítványa. Kezdettől fogva különböző műfajokkal foglalkozott, igénytelen tájképek mellett bibliai képeket és képmásokat festett. 1650—69 körül művészete tetőpontján áll; ekkor festi nagyszerű, napos, aranyos fényű tájképeit, melyek rendesen Dordrecht környékének egyes pontjait ábrázolják és többnyire hatalmas rajzú legelő állatokkal vannak élénkítve. Nagy tekintélyben állott szülővárosában és előkelő polgártársairól sok lovasképet festett, azonkívül genreszerű lóképek festésével is megpróbálkozott. Téli tájképei megkapóan mutatják be a folyók, partok pezsgő életét. C.-nak, a legnagyobb hollandi festők egyikének művei nagyrészt angol nyilvános és magángyüjteményekben láthatók (10 kép a londoni National Galleryben), azonkívül a szentpétervári Eremitageban, a montpellieri muzeumban. Híresek a budapesti Szépművészeti Muzeumban levő képei: a nagyszabású, de merev családi csoportkép, de főleg a Tehenek a folyó partján.

2. *C., Benjamin Gerritsz,* festő, C. 1. unokabátyja, szül. Dordrechtben 1612 dec., megh. 1652 aug.-ban. C. 3-nak volt tanítványa, de főleg Rembrandt hatása alatt festett bibliai képeket és genrejeleneteket. A budapesti Szépművészeti Muzeumban mulató parasztokat ábrázoló képe látható.

3. *C., Jakob Gerritsz,* festő, C. 1. atyja, szül. Dordrechtben 1594 dec., megh. 1651. v 1652-ben. Utrechtben Bloemaert Ábrahám tanítványa volt, 1617. a dordrechti festőcéhbe lépett be. Arcképei közül egy férfi és egy nő arcképe a budapesti Szépművészeti Muzeumban van.

Cuypers (ejtsd: kajperss), *Peter J. H.,* hollandi építész, szül. Roermondében 1827. Antwerpenben tanult. C. Hollandiában a legkiválóbb képviselője az építészet középkorias irányának. Legnagyszerűbb műve az amsterdami Rijksmuseum palotája (1877—85), mely renaissance elrendezés mellett román és csúcsíves motivumokat is feltüntet. A középkori stílusokon alapul az amsterdami központi pályaudvaron (1889) kívül C. sok temploma is, Amsterdamban és Hollandia más városaiban.

Cuyuni v. *Cuyuvini,* az Essequibonak 950 km. hosszú mellékfolyója. Venezuelában, a Sierra Rincotén (é. sz. 6°, ny. h. 62°) ered, egy darabon határfolyó majd át is lép Brit-Guayana területére; vízkörnyéke 18,000 km². 730 km. hosszuságban hajózható. Legjelentékenyebb mellékvizei: a Yuruan, Yuruari, Corum.

Cuza (ejtsd: kuzá) *Sándor,* moldvai fejedelem, szül. Husiban 1830 márc. 20., megh. Heidelbergben 1873 máj. 15. Tanulmányait Párisban, Páviában és Bolognában végezte. 1848. a hazafias pártnak egyik kiváló tagja volt s ezért menekülnie kellett a betörő oroszok elől s egy osztrák gőzösön Bécsbe ment. Az oroszok kivonulása után Vogorides herceg hadsegéde lett, később pedig ezredes. 1857. a díván tagjává választották, Vogorides távozta után pedig hadügyminiszternek nevezték ki. 1859 jan. 17. megválasztották moldvai, febr. 5. pedig havaselvi fejedelemnek s mint I. Sándor János kezdte meg uralkodását; a porta azonban csak 1861. ismerte el. Alatta proklamálták a két fejedelemség unióját *Románia* név alatt s törülték el a jobbágyságot. Abszolutisztikus törekvései, különböző intrikák s a mindinkább nyomasztóvá vált fináncíális állapotok összeesküvésre vezettek, amelynek eredménye az lett, hogy 1866 febr. 22. este többen az összeesküvők közül benyomultak a bukaresti fejedelmi palota hálószobájába s lemondásra kényszerítették.

Cuzco (ejtsd: kuszkó), 1. departemento Peru köztársaságban, Loreto, Puno, Imim és Ayacucho departementók között; területe 404,845 km², 438,646 lak., kik többnyire indiánusok; földmíveléssel, marhatenyésztéssel és (ezüst, réz, ólom) bányászattal foglalkoznak. Az országot az Andesac szakadékos hegyei és fensíkok borítják; főfolyói az Apurimac és Quillabamba. K.-i része lakatlan őserdőség (La Montaña). — 2. *C.,* az előbbinek *fővárosa,* 3467 m.-re a tenger szine fölött, vasút mellett, kb. 30,000 lak. A város szabályosan és szépen van építve; van 19 temploma, nevezetes a székesegyháza (1572—1654. épült), tov. a hajdani Nap-templom helyén épült Santo-Domingo-templom; van 8 kolostora, szép városháza (Cabildo), 1692. alapított egyeteme, muzeuma, könyvtára, püspöki szemináriuma, pénzverője. Nagyon virágzó iparágai a pamut-, gyapju-, bőr- és cukorgyártás, arany- és ezüsthimzés. C.-t állítólag a XI. sz.-ban építették a hajdani Inkák országának fővárosául és 1553. a spanyolok Pizarro alatt meghódították. Az ó-perui emlékek közt egy Nap-templom, az Inkák ősi palotájának (Colcampata) és a nagy citadellának maradványai nevezetesek. A C.-ból É.-ra vivő 2600 km. hosszú útvonal, melyet a peruiak kockakövekkel építettek ki, még meglehetősen jó karban van. 1835 aug. 8. itt győzte le Santa Cruz boliviai tábornok Gamarra perui tábornokot.

Cuzzoni, *Francesca,* olasz énekesnő, szül. Pármában 1700., megh. Bolognában 1770. 1722—26-ig rendkívüli sikerrel énekelt Londonban, s akkora díjazás mellett, hogy visszautasíthatott egy 60,000 aranyat kináló olaszországi szerződést. Heves versengése a még kitünőbb Hasse (szül. Bordoni) Faustinával volt oka, hogy Bécsbe távozott, ezután beutazta Németországot s Hollandiát, mígnem 1748. visszatért Olaszországba. Ünnepelték, de költekezése tönkre juttatta, végül gombkötésből tengődött. 1726 óta Sandoni zeneszerző volt a férje.

C. V., *Cuvier* Georges és *Valenciennes* Achile nevének rövidítése a halak tud. elnevezései után.

Cvetkovič, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 1155 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Jaska.

Cvetković brdo, adók. Zágráb vm. nagygoricai j.-ban, (1900) 200 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Velika-Gorica.

Cvetlin, közs. Varasd vm. ivaneci j.-ban, (1900) 593 lak.: u. p. Bednja, u. t. Lepoglava.

Cvijanović brdo, adók. Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1900) 1443 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Slunj.

Cvijić, *Jovan*, szerb geológus és geografus, szül. 1865 szept. 29-én Loznicában. Belgrádban, Bécsben és Párisban tanult. 1906-ban egyet. tanár lett Belgrádban. Mint geológus a Balkánnak s főleg Szerbiának európai hírű ismerője. A magyar s több külföldi geol. társulatnak is tiszteletbeli tagja. Fontosabb művei és tanulmányai: Das Karstphänomen (Penks Geogr. Abhandl., Leipzig 1893); Karst (Belgrád 1895); Das Rilagebirge (Berlin 1898); A macedoniai tavak (magyarul: Földr. Közlem. 1900); Die dinar.-alban. Scharung (Wien 1901); Geološ. Atlas Makedonije i St. Srbije (Macedonia és Ó-Szerbia Térképe, Belgrád 1903); Naselja srp. Zemalja (Szerb telepek, Belgrád 1902, 903, 905 és 906); Remarques sur l'etnog. de la Macedoine (Ann. de Géogr. Tom. XV. 1906); L'annexion de Bosnie et le problème serbe (Paris 1909). Ocnove za geografiju geologyju Makedonije i Sztare Srbije (Belgrád 1911).

Cvi Szabbatáj, l. *Szabbatáj Cvi.*

Cvitović, adók. Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1900) 1142 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Slunj.

Cwms (ejtsd: kumsz), azoknak a szakadékos mély völgyeknek a neve Walesben, amelyekben többnyire tó is van.

Cwt, a *hundredweight* rövidítése, l. *Centweight.*

Cy, a cyan (CN) gyök kémiai jele, l. *Cián.*

Cyamidae (*bálnatetvek*, állat), a bolharákok (*Amphipoda*) rendjébe tartozó élősködő rákcsalád, melynek fajai a cetfélék (*Cetacea*) bőrén élősködnek. L. *Bálnatetű.*

Cyamocarcinus *Bittn.* (paleont.), kövesült, rövidfarkú tengeri ráknem. Egyetlen faja ismeretes csak, a *C. angustifrons* Bittn., mely a budapesti Kis-Svábhegy felső-eocénkorú nummulitmeszében igen gyakori.

Cyamus ceti (állat), l. *Bálnatetű.*

Cyan, l. *Cián.*

Cyananthren, l. *Indantrén.*

Cyaneae Insulae, l. *Szimplegádok.*

Cyanecula *Brehm* (állat), l. *Kékbegy.*

Cyanit, l. *Disztén.*

Cyanoblepsia, l. *Színlátás hibái.*

Cyanochalcit (ásv.), l. *Cianokalcit.*

Cyanochroit, l. *Cianokroit.*

Cyanochrom (ásv.), l. *Cianokroit.*

Cyanocitta (állat), l. *Kékszajkó.*

Cyanocorax (állat), l. *Kékvarjú.*

Cyanol a. m. *anilin* (l. o.).

Cyanometer, l. *Cianométer.*

Cyanophyceae (növ.), l. *Kék moszatok.*

Cyanopolius (állat), l. *Kékszarka.*

Cyanosin, l. *Fluoreszcein.*

Cyanosis, l. *Cianózis.*

Cyanosit, l. *Rézgálic.*

Cyanotrichit, l. *Cianotrichit.*

Cyanotypia, l. *Cianotipia.*

Cyathea *Smith.* (növ.), a Cyatheaceae nevű harasztcsalád génusza; 100 faja közül mintegy 50 Amerika, a többi az óvilág tropikus tájaira esik. Fástörzsű faharasztok (l. az *ábrát*) nagy, 2—3-szor szárnyas levelekből álló koronával. Spóra-csoportja a levél visszájának oszlop- vagy gömbalakú emelkedésén fejlődik s csészealakú, csak a csucsán nyitott fátyol borítja. A *C. medullaris* Sw. Új-Zélandon terem, a bele répaízű, piros levű; megpörkölve eszik. A *C. arborea* Sm. Nyugat-Indiának legmagasabb páfránya. Fiatal sarját főzeléknek és sertésetetésére, fiatal szárát karónak, a vénet tüzelőnek használják. Több faja nálunk melegházi növény.

Cyathea.

Cyatheaceae (növ.), a harasztok családja. Sporangiuma ülő v. nyeles, keresztben reped, a levél visszáján az erek hátán v. végén kiemelkedő receptaculumon, többnyire nagy számmal fejlődik. A gyűrűje teljes és ferdén áll. Többnyire faalakú harasztok (l. *Páfrányfák*), összetett levelű csinos levélkoronával. Mintegy 200 faj tartozik e családba, meglehetősen egyenlő eloszlással az ó- és újvilág között, ezeknek tropikus és szubtropikus tájain. Különösen nedves vidékek lakói. Gyakran melegházban látjuk, hazájukban karónak, tüzelőnek stb. használják. A törzsük csúcsát takaró szőrökből vattaszerű kötőanyagot készítenek. Egyesek levéltövének gyapjas fonadéka vánkosok tömésére, keményítőjük táplálékul és egy kábító ital (*ruksi*) előállítására szolgál.

Cyathium (növ.), az Euphorbiák különleges szerkezetű bogvirágz., amelyben a főtengely virágtakaró (l. o.) nélküli nővirágban végződik. Ezt 4—5 összenőtt levél csészeszerűen veszi körül, amelyek karélyai között mézfejtőmirigyek fejlődnek, hónaljukban pedig egyporzós hímvirágok jelennek meg.

Cyathus.

Cyathus (*küathosz*, lat.-gör.), görög edény: lapos talpú csésze, melynek egy magas és karcsú füle van. (L. az *ábrát.*) Mint római ürmérték = 0·045 l.

Cyaxares, l. *Kyaxares.*

Cybebánya, l. *Czebe.*

Cybele, l. *Kybele.*

Cybulski, *Adalbert,* lengyel tudós, szül. Koninban (Posen) 1808 ápr. 10., megh. 1867 febr. 15. Filozófiát és történetet Berlinben tanult, 1830. a lengyel hadseregbe lépett, majd orosz fogságba jutott és Oroszországba internálták. 1834-ben kiszabadulván, visszament Poroszországba. 1840. a berlini egyetemen a szláv irodalom docense, 1860. pedig Boroszlóban rendes tanára lett. Hagyatékából az 1842—45-ig Berlinben tartott fölolvasásait előbb lengyel fordításban adták ki, azután németül is: Geschichte der poln. Dichtkunst in der ersten Hälfte des laufenden Jahrhunderts (Posen 1880, 2 köt.).

Cycas revoluta.

Cycadaceae (növ.), l. *Cycadales.*

Cycadales (növ.), a Nyitvatermők osztálya, egyetlen családja a *Cycadaceae;* mintegy 90 faja tropikus és szubtropikus tájak örökzöld növénye. Törzsük nem v. csak kevéssé ágazik el, másodlagos fájában edények nincsenek, levelük nagy, szárnyas v. szárnyasan hasogatott s a törzs végén levélkoronát alkot. Viráguk szintén itt fejlődik, kétlakú, a porzós virág tobozalakú és sok víráĝporzacskót (sporangium) visel, a termős virág nem mindig tobozalakú és rendesen csak 1 magkezdeménye van. A virágok sohasem egyesülnek virágzattá. Magvuk csonthéjasszerű, 2 sziklevele van. E család képviselői a felső karbon időtől a jurakorszak elejéig sokkal számosabbak voltak, mint manapság. Amott a *Cycadites* Brongn. és *Zamites* Brongn.-el kezdődnek, emitt elérik fejlődésük tetőpontját, hogy azután kisebb számmal megváltozott alakokkal, de megszakítás nélkül folytatódjanak egész napjainkig.

Cycadites (növ.), l. *Cycadales.*

Cycadofilices (növ.), kevéssé ismeretes, fosszilis növénycsoport, melynek a harasztokéhoz hasonló levélrészletei, törzs-, levélnyélrészletei és magvai a palaeophyticum rétegeiben és a mesophyticum elejéről, különösen nagy mennyiségben és változatosságban pedig a produktiv karbonban találhatók. Az egyes részek összetartozását, valamint e növények fejlődésmenetét eddig még nem sikerült behatóbban megállapítani. Leveleikből és magvaikból ítélve, a C. a harasztok és a Cycadaceák közé eső csoport. Törzsükben fejlett farész és ebben vastag bélsugarak és tracheidák voltak. A törzs-, levél-, stb. maradványokat külön névvel illetik.

Cycas *L.* (növ. *szágópálma),* a Cycadaceae család génusza. Alacsony, többnyire ágatlan fák, törzsük hengerded, a tetején szép szárnyas, a pálmákéhoz hasonló levelekből alakult koronát visel, s ennek a közepéből a C. termő növényen a nagy toboztermések fejlődnek. Ázsia, Ausztrália és Polinézia tropikus vidékein mintegy 16 faja van. A *C. revoluta* L. Kinában meg D.-Japánban alacsony fa, levele 1—2 m. hosszú, egyszer szárnyas, igen sok szálas levélkével, melyek a flatal fejlődő levélen be vannak göngyölve. Termőlevele szárnyasan szabdalt és barna molyhos. Törzsének keményítőtartalmú beléből, de más fajokéból is, szágót lehet nyerni, de ez nem jut európai kereskedésbe. Ez a szágó azonban korántsem olyan jó, mint az igazi szágópálmáé (lásd *Metroxylon).* Európában a C. mint dísznövény kelendőbb. Gyakran a levelével mint «pálmaággal» díszesítik a koporsót *(békepálma),* olykor-olykor a halottkísérők is a kezökben viszik. Franciaországban virágvasárnap a templomi ünnepies szertartásnál használják. A *C. circinalis* L. barnabolyhos, 12 m. magas fa, levele 2—3 m. hosszú, levélkéje szálas, lapos. Kelet-Indiában gyakori. Gyümölcse ehető, megcukrozva fogyasztják. Fiatal, fejlődésben levő levelét meg a levélnyelét főzeléktül vagy spárga módjára elkészítve eszik, Magva éretlenül hashajtó.

Cyclades, l. *Kikladok.*

Cycladidae, a kagylók osztályának, a szifós kagylók alrendjének egyik családja, 200 élő és 300-nál több kihalt fajjal. Fajai édesvizekben és félig sós vizekben fordulnak elő. Ismerete-

sebb nemek: *Cyclas, Pisidium, Corbicula* és *Cyrena*.

Cyclamen *L.* (növ.), l. *Kunrépa.*

Cyclanthaceae (növ.), az egyszikűek családja, 4—4 faja Amerika tropikus részén honos. Nagy füvek v. liánok, egyesek alacsony, fás törzsűek, levelük redős, sokerű, a pálmákéhoz hasonló. Viráguk 1 ivarú, a lepel többnyire hiányzik rajta. Ugy a porzós, mint a termős virág szabályosan váltakozva helyezkedik el a húsos virágzati torzsán, melybe az 1 üregű, 2—4 szembenálló magléccel és sok magkezdeménnyel ellátott magházak be vannak ágyazva. Mindegyik magház bogyóvá és az egész virágzat húsos összterméssé érik. A torzsát 2—6, később lehulló hüvely borítja. Legnevezetesebb génusza a *Carludovica* (l. o.).

Cyclanthera *Schrad.* (növ.), a Cucurbitaceae (Tökfélék) család egyéves, kacsokká átalakult, karélyos v. egyszerű levelű növényei, 30 fajjal Amerika forró vidékein. Gyors növésük, csinos fölfutó termetük és gyümölcsük kedvéért a *C. explodens* Naud. és *C. pedata* Schrad. fajokkal falakat futtatnak be. Az előbbi gyümölcse megérvén, magvait a legcsekélyebb érintésre is kilöveli. Az utóbbinak egy változata (var. *edulis* Cogn.) Peruban és Boliviában ehető gyümölcsöt hoz.

Cyclas *Brug.* (állat), a kagylók osztályának Siphoniata rendjében a *Cycladidae*-család egyik neme, kis, vékonyfalú, kerek v. tojásforma, íves, meglehetős egyenlő oldalú kagylóhéjakkal; kagylózárója 1—2 kis főfoggal, v. fogak nélkül és egy hosszú, tarajszerű oldalfoggal; szifói elkülönültek. Az édesvizekben mindenütt tenyésző számos faja közül néhány hazánkban is él. 60 élő és 40 kihalt faj ismeretes.

Cyclitis, l. *Sugártest gyuladása.*

Cyclobranchiata (állat), az *elölkopoltyus haslábú lágytestűek* (Prosobranchiata) rendjének egyik alrendje, részarányos testtel, a láb és köpeny között fekvő, koszorúba rendeződött kopoltyulemezekkel; a fej mindkét oldalán egy-egy tapogatóval s ezeknek alapján egy-egy szemmel; a szájnyílás közelében baloldalt fekvő alfelnyílással. Fajai mindannyian a tengerekben élnek, növényevők, számuk mintegy 200 élő és ugyanannyi kihalt. Ezen alrendbe csak a *Patellidae* család tartozik a *Patella* L., *Lepeta* Gray és *Acmaea* Esch. nevezetesebb és gyakoribb nemekkel. A *Patella vulgata* L. fajt Angliában, Hollandiában és Észak-Franciaországban eszik.

Cyclocanthus (állat), l. *Xanthopsis.*

Cyclolites (paleont.), a korallok hexacoralla csoportjának és fungidae családjának egy neme, mely főleg krétakorú lerakodásokban gyakran fordul elő. A jurában és eocénben ritka. Nálunk a Bakonyi krétában elég gyakori. C. undulata a gosaui krétában.

Cyclopidae (állat), az evezőlábú rákok *(Copepoda)* egyik családja. Fajai tengerekben, de főleg édes vizekben élnek. Jellemző reájuk, hogy csak egy páratlan szemük van, innen kapták nevüket; szívük nincs; a nőstényeknek 2 petezacskójuk van; 5 nem ismeretes, melybe 70-nél több faj tartozik. Legismertebb nem: *Cyclops* (l. o.).

Cyclops, l. *Ciklopsz* és *Kyklops.*

Cyclops (állat), a szabadon élő evezőlábú rákok *(Copepoda) Cyclopidae* családjának egyik neme, melynek fajai kizárólag édesviziek és a potroh két oldalán csüngő egy-egy petezacskóról könynyen felismerhetők. Első csáppárjuk ostorforma, 6—18 izű, a második egyszerű, ágnélküli; 5 lábpárjuk közül az utolsó csenevész; homlokukon egy nagy páratlan szem foglal helyet, amely azonban háromból nőtt össze; ettől nyerték nevüket is. Növényi anyagokkal táplálkoznak. Valamennyien kicsinyek; a legnagyobbak 1mm.-nél alig nagyobbak. Hazánkból is sok faj ismeretes. V. ö. *Daday* J., A Magyarországon eddig talált szabadon élő evezőlábú rákok magánrajza (Math. és természettud. közlemények, XIX. köt., 1884.).

Cyclops-expedició, l. *Tengeri tudományos expediciók.*

Cyclopteris *Brongn.* (növ.), különösen a produktiv karbonból előkerülő harasztlevél-maradványok.

Cyclopterus (állat), a csontos halak (*Teleostei*) rendjébe, a tüskeparás halak *(Acanthopterygii)* alrendjébe, a korongos hasuak *(Discoboli)* családjába tartozó halnem. Az idetartozó 3 faj teste zömök, rövid, feje nagy, arcorra rövid, bőre nyálkás, pikkelynélküli, helyenként csontpáncélokkal vértezett, állkapcsuk kefefogakkal ellátott; hasúszójuk tapadókoronggá módosult. Legismertebb a tengeri nyúl *(C. lumpus* L.), hossza 40—100 cm.; az összes hidegebb vizű tengerekben, főleg az Északi- és Keleti-tengerben honos. Rosszul úszik, rendesen kövekre, sziklákra tapasztja magát tapadókorongja segítségével. Márciusban ívik. A kikelő fiatalok tapadókorongjukkal a hím oldalára tapadnak. A hím húsát íváskor eszik.

Cyclorama, l. *Panoráma.*

Cyclostomata (állat), l. *Körszájuak.*

Cyclotherapia, l. *Cikloterápia.*

Cycloturus (állat), törpe hangyász. L. *Hangyász-félék.*

Cyclus, l. *Ciklus.*

Cydamus, így nevezték a rómaiak az északafrikai Ghadames várost.

Cydnus, l. *Kydnos.*

Cydonia, az ókorban város Kréta szigetének ÉNy.-i részén a tengerpart mellett.

Cydonia *Tourn.* (növ.), l. *Birs.*

Cygnaeus, 1. *Frederik,* finn-svéd tudós és költő, szül. 1807 ápr. 1. Tavastehus finn városban, megh. 1881 febr. 7. Az akkor még fennállott åboi egyetemet végezve, a történelem docense lett, majd 1854—67-ig a helsingforsi egyetemen a modern irodalom tanára. Költeményeinek első kiadása 1845—46. jelent meg. Köztük a Fény és Árny (Ljus och skugga) c. sorozat. Tudományos munkái közül nagy hatást keltett a Kalevala tragikai elemeiről szóló értekezés (Det tragiska elementet i Kalevala).

2. *C., Uno,* finn iskola-reformátor, szül. Tawastehusban 1810 okt. 12., megh. Helsingforsban 1888 jan. 2. Mint pap és tanító működött Szt.-Péterváratt s megismerkedvén a német pedagogiával, annak szellemében igyekezett a finn tanügyet javítani. 1861-ben a népiskolák főfelügyelője lett, 1863. alapította Jyväskyläben az első finn tanítói szemináriumot s ő dolgozta ki a finn isko-

lai törvényt, mely 1866. lépett életbe. A nőképzés terén is érdemeket szerzett. Munkája: Förslag rörande folkskoleväsendet (Helsingfors 1861).

Cygnidae (állat), l. *Hattyu-félék.*

Cygnus (állat), l. *Hattyu.*

Cygnus (lat.), *hattyu*, csillagkép az ég É.-i félgömbjén a tejút legfényesebb részében, 2 másodrendű, több érdekes kettős és változó csillaggal. A szabad szemmel látható csillagok összes száma 197. Két új csillag tünt fel e csillagképben, az egyik 1600., a másik 1876.

Cykladok, l. *Kikladok.*

Cyklon, l. *Ciklon* és *Porelszivó berendezés.*

Cylinder, l. *Cilinder.* — *C.*, a kóros vizeletek egyrészének üledékében előforduló, mikroszkóp alatt látható hengerszerű képletek, nem egyebek, mint megalvadt fehérjedarabok, melyek a vesecsatornácskák alakját viselik magukon. Összeállásuk, optikai viselkedésük, a hozzátapadt egyéb anyagok (kristályok, vesehámsejtek stb.) szerint több csoportba osztjuk őket. Igy megkülönböztetünk hyalin, viasz, szemcsés, vesehámsejt, fehérvérsejt stb. C.-eket. A különböző alakoknak a vizeletben való megjelenését, mennyiségüket egyéb körülményekkel egybevetve az egyes vesebajok felismerésénél, v. a baj előrehaladottságának megállapításánál lehet értékesíteni, l. *Vizeletvizsgálat.*

Cylindrit (ásv.), l. *Kilindrit.*

Cylindroma, l. *Cilindroma.*

Cylon, athéni államférfiu, l. *Kylon.*

Cymatolit (ásv.), l. *Cimatolit.*

Cymbal *(Cimbal) Jakab*, festő, működött a XVIII. században, 1821 körül még élt Bécsben. Keveset tudunk róla. Storno szerint ő festette 1774. a kerkaszentmiklósi r. k. templom freskóit. Tőle valók a székesfehérvári székesegyház boltívein a püspökség alapítására és a templom építésére vonatkozó freskók is.

Cymbalaria muralis.

Cymbalaria *Baumg.* (növ.), a Scrophulariaceae *(Tátogatók)* család génusza; 9 faja mediterrán vidéki kúszó évelő fű. Különösen falakon, sziklákon telepednek meg. Levelük hosszunyelű, többnyire karélyos, viráguk levélhónalji, fehér v. ibolyaszínű; termésük kopácsokkal felnyiló tok. A *C. muralis* G. M. Sch. *(Linaria C.* L.). Dél- és Közép-Európában honos; heverő vagy csüngő szárával, szíves leveleivel, szép virágaival kerti és csüngő szobadísz (l. *az ábrát).*

Cymbalum, a rómaiaknál a réztányér alakú verőhangszer; a középkorban kisebb alakú üstdob, melyet a X—XII. sz.-ban a szerzetesek hanglépcső szerint hangolva csoportosítottak s harangjátékként kezeltek.

Cymbel, *cimbale*, egy apró ónsipokból összeállított 1, $^1/_2$, $^1/_4$ vegyítékű c, g, e (Mixt.) hangváltozat, mely magas és éles jellegű s minden nyolcadban megismételhető. Ez a kellemetlen szerkezet régi orgonákban található. *C.-regal, C.-pauke*, régi orgonaváltozatok. *C.-stern* mellékváltozat, mely felhat az orgonatest dísze között levő csillagra, s ennek tengelye körül emelő és szél közvetítésével csengetyük szólaltatnak meg.

Cymbidium *Sw.* (növ.), az Orchidaceae *(Kosborfélék)* család génusza; 30 faja nagyrészt Ázsia tropikus vidékein honos. Száruk rövid és lapos gumóvá vastagodik, melyet a szíjszerű lomblevelek hüvelye takar. Virágzatuk fürt, virágukon az ajakszirom csónakalakú. Több fajt díszül ápolnak: *C. giganteum* Wall., *C. Lowianum* Rchb., mindkettő nagy, pompás, gyakran kultivált faj.

Cymbium, az etruszkoknál és Elő-Ázsia ókori népeinél divott függő lámpa, tulajdonképen edény, melybe a mécses lámpát helyezték. Fémből vagy agyagból készült, alakja különféle, felső karimájából két vagy több kar nyúlik ki és ezekhez erősített lánccal volt fölfüggesztve. A görögök nem használták, ily alakban a rómaiaknál sem honosodott meg.

Cymbokephalia (gör. *kymbokefália)*, középen mélyen behorpadt, elül-hátul öblösen kidagadt, torz koponya. Más neve: kymbekefália.

Cyme, l. *Kyme.*

Cymen (növ.), l. *Kömény.*

Cymogen, l. *Petroleum.*

Cymol, l. *Kumol.*

Cymophan, l. *Krizoberill.*

Cymotriches (gör. *kymotriches)*, fürtöshajú néptörzsek. L. *Emberfajták.*

Cymry, nép, l. *Wales.*

Cynailurus (állat), l. *Gepard.*

Cynanchin, l. *Asclepiadin.*

Cynanchum *L.* (növ.), l. *Méregölő.*

Cynara *Vaill.* (növ.), l. *Articsóka.*

Cynewulf, l. *Kynewulf.*

Cynipidae (állat), l. *Gubacsdarazsak.*

Cynips (állat), l. *Gubacsdarazsak.*

Cynismus, l. *Cinikus.*

Cynocephalus, az óvilági majmok egyik neme. L. *Pávián.*

Cynodon *Pers.* (növ., *csillagpázsit)*, a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza; 4 faja közül 3 Ausztráliában honos, a 4-ik, a *C. dactylon* L., kozmopolita. Hosszú tarackokkal messzire terjedő fű. Dombon, száraz parton, homokos mezőkön gyakori (l. *az ábrát).* Indáinak bütykeiből könnyen gyökeret ereszt s a laza földet megfogja. Felegyenesedő kurta szára 3—5 sugaru ernyős kalásszal végződik, innen ered az elnevezése. Kelet-Indiában a legjobb legelőfűnek tartják *(dub, durba, hariali)*, de nálunk sok jobb takarmányfű van. Tarackja cukortartalmú, azért officinális, a *radix graminis italici*-t szolgáltatja. Ugy használják, mint a tarackbúzáét (l. *Tarackbúza).* Észak-Amerika déli államaiban egyike a legjelentékenyebb legelőfüveknek, alapja a legelőgazdaságnak; itt *bermudafűnek* hiják. Mindenütt, nálunk is, a legnagyobb szárazságban is boldogul.

Cynogale (állat), l. *Mamvalon.*

Cynoglossum (növ.), l. *Ebnyelvűfű.*

Cynomorium *L.* (növ.), a Cynomoriaceae család; 1 génusza van 1 fajjal, *C. coccineum* L. (Hundskolben, Hundsrute, ebtorzsa), mely a mediterrán vidéken, Elő-Ázsiában a Tiensanig sós cserjék és füvek gyökerein élősködik. 3 m. magas, húsos szárú, vörösbarna növény, rövid, hengeres rhizomával, melynek gyökérszerű nyúlványai lépnek a gyökerekkel összeköttetésbe. A virágos hajtást hosszú, háromszögletes pikkelylevelek borítják, a végén buzogányszerű torzsán sűrűn állnak a virágcsoportok, ezek 1 vagy 2 ivaruak. Torzsája keserű összehúzó nedvet tartalmaz, melyet régebben összehúzószernek használtak, a növényt magát *fungus melitensisnek* (máltai gomba) hitták.

Cynomys, l. *Prairie-kutya* és *Kutyaegér*.

Cynophoria, l. *Kinofória*.

Cynopithecidae (állat), a cerkófmajmok *(Cercopithecidae)* régibb neve. L. *Cerkófmajmok*.

Cynodon dactylon.

Cynopithecus (állat), l. *Üstökös pávián*.

Cynosurus *L.* (növ.), l. *Fésűfű*.

Cynthia (állat), a zsákállatok *(Tunicata)* körébe, az aszcidiák *(Tethyodea)* osztályába, a magános aszcidiák *(Monascidiia)* rendjébe tartozó állatnem, melynek fajai (15—20) különböző tengeri állatokra telepednek. Legismertebb a *C. microcosmos* Cuv.; hossza 3—10 cm.; a Földközi-tengerben honos.

Cynthiana, város az északamerikai Kentucky állam Harrison countyjában, a Licking River mellett, (1900) 3257 lak., híres versenypályával, pálinka- és likőrfőzéssel.

Cynthius, Apolló mellékneve.

Cyparissus, l. *Kyparissos*.

Cyperaceae (növ.), l. *Sásfélék*.

Cyperus L. (növ.), l. *Palka*.

Cyphoderia, l. *Gyökérlábuak*.

Cyphophthalmidae (állat), a pók-félék *(Aranea)* egyik családja. L. *Pók-félék*.

Cyphorinus (állat), l. *Harangmadár*.

Cypraea (állat), az elülkopoltyús csigák *(Prosobranchiata)* rendjébe tartozó csiganem, melyre jellemző, hogy csinos alkotású házukon a lélekzőcső számára kivágás v. csőrszerű kinyulás van. 130 élő és 80 kihalt faja ismeretes. Közönségesebbek a tigrisporcellánosiga (*C. tigris* L.) és a kauri (*C. moneta* L.). Utóbbinak sárgás fehér házát Afrikában pénz gyanánt (cowri v. caori) használják. Az Adriában a *C. europaea* Mtg. él.

Cypria v. *Cypris* (gör. *Kypria, Kypris*) a. m. cyprusi, Venus (Aphrodite) istennő mellékneve. Cyprus szigetén volt ugyanis az istennő kultuszának főhelye.

Cyprián, *Andor* József (l. o.) írói álneve.

Cyprianus, *Thascius Caecilius*, szent, l. *Ciprián*.

Cypridina a kagylósrákok *(Ostracoda)* egyik neme, melynek fajai kizárólag tengerben élnek, a páncél mellső szegélyén öblös bemélyedés van a csápok kibocsátására, amiről e nemet már külsőleg is könnyen felismerhetjük; utópotroha széles, lapított két lemezből áll. Egyik faja, a *C. mediterranea* Costa, a Földközi-tengerben honos.

Cyprin (ásv.), l. *Ciprin*.

Cyprinidae (állat), l. *Ponty-félék*.

Cyprinodon (állat), l. *Fogasponty-félék*.

Cyprinodontidae (állat), l. *Fogasponty-félék*.

Cyprinus, a nyilt úszóhólyagú halak (Physostomi) rendjének egyik neme. L. *Ponty-félék*.

Cypripedilum *L.* (növ.), l. *Rigópohár*.

Cypris, l. *Cypria*.

Cypris (állat), a kagylósrákok *(Ostracoda)* egyik neme, melynek fajai kizárólag édesvizekben élnek. Hazánkból is több faja ismeretes. L. *Kagylósrákok*.

Cyprius (gör.-lat.), antik versláb, ütemelőzős choriambus: ⏑ — ⏑ ⏑ —.

Cyprus, l. *Ciprus*.

Cyprusit (ásv.), l. *Cipruszit*.

Cypselus, l. *Kypselos*.

Cypselus (állat), a rikácsolók *(Coraciaeformes)* rendjébe, az álfecskék *(Cypseli)* alrendjébe a sarlósfecske-félék *(Cypselidae)* családjába tartozó madárnem. L. *Sarlósfecske-félék*.

Cyrano de Bergerac, francia író, l. *Bergerac*.

Cyrena (állat), l. *Cycladidae*.

Cyrenaei *Simon*, l. *Simon*.

Cyrenaica, l. *Kirenaika*.

Cyrene, l. *Kyrene*.

Cyriacus, 1. állítólagos pápa 328 körül, ki a XII. századbeli Ursula-legendában szerepel.

2. *C.*, l. *Ciriaco de' Pizzicolli*.

Cyrill, *Cyrillus*, l. *Cirill*.

Cyrillica, l. *Cirill írás*.

Cyropedia, l. *Kyros*.

Cyrtandra *Forst.* (növ.), a Gesneraceae család génusza, 180 faja közül a legtöbb a Csendes- és Indiai-oceán szigetein van elterjedve, csak kevés van a Malakka-félszigeten és Kínában is. Cserjék, félcserjék, egyesek kis fák, levelük átellenes, viráguk rendesen fehéres v. sárgás és levélhónalji bogas virágzatot alkot. Bogyójuk rendesen fehér.

Cyrtanthus *Ait.* (növ., *ivliliom*), az Amaryllidaceae családi génusz, 15 faja a Fokföld szép hagymás növénye. Több faja dísznövény. A legnagyobb és legszebb a *C. obliquus* Ait. Levele örökzöld, tompa, vastag, síma, kékes-szürkezöld, 45 cm. hosszú, 3 cm. széles, igen sok, kétsoros, ferdén görbült. Virága csüngő, 6·5 cm. hosszú, a tövén miniumpiros v. sárgapiros, azután pirossárga, a csúcsa zöld.

Cyrtolit, l. *Cirtolit*.

Cyrtometer, a mellkas körfogatának, még inkább alakjának meghatározására való készülék, mely egymással nehezen mozgó izületek által összekötött apró láncszemekből áll. A láncok mindenütt pontosan a megmérendő magasságban (rendesen a mellbimbók magasságában) a mellkashoz szorítják, majd egy helyen megnyitva a mellkasról óvatosan leveszik, újra összeillesztve egy papirra helyezik és a lánc által megtartott formát a lánc mentén lerajzolják. A gyakorlatban Woiler igyekezett meghonosítani.

Cyrus, l. *Kyros.*

Cysta (lat.) néven foglaljuk össze a szervezetben a legkülönbözőbb okok folytán létrejövő, körülhatárolt üregeket, melyek nagyrészt folyadékkal vagy valamilyen pépes anyaggal vannak megtöltve. A C.-kat keletkezésük és sajátságaik szerint több csoportba osztjuk be; így megkülönböztetünk igazi C.-kat, melyek a szervezetben már meglevő üreges szervek kitágulása révén jönnek létre. Ezek a C.-k aszerint, amilyen szervből származnak, különböző szerkezetet mutatnak s különböző hámbéléssel birnak. Igy egyes mirigyekben azáltal jönnek létre C.-ák, hogy a mirigy kivezető nyílása eldugul s a folyton képződő váladék a mirigyüreget kitágítja. Az ilyen C.-kat retenciós C.-knak nevezzük. Ilyen retenciós C.-k keletkezhetnek a májban az epeutak kitágulása révén; gyakoriak a nyálmirigyekből keletkező C.-k (békadaganat, ranula); sőt maga az epehólyag (hydrops vesicae felleae), a vesemedence (hydronephrosis), a petekürt (hydrosalpynx) is átalakulhat C.-vá, valamint az embryonalis életből visszamaradt képletek is. Más, endothéllel kibélelt valódi C.-k keletkezhetnek pl. nyirokerekből v. hézagokból, inhüvelyekből stb. Azonban nem kell gondolnunk, hogy retenciós C.-knál a C. fala csak passive, a tartalom feszítésére tágul ki; igen sok C.-nál kétségen felül van, hogy a C. fala maga is aktive növekedik. Vannak C.-k, amelyek falának növekedése kezdettől fogva nagy szerepet visz, avagy dominál: ezek már a valódi daganatokhoz tartoznak. A valódi C.-kkal szemben megkülönböztetjük a nem valódi C.-kat. Ezeknek egy részénél valamely szövetterület ellágyulása, elfolyósodása a kezdő folyamat, amely esetleg a környező szövetben meginduló elhatároló folyamat révén önálló kötőszöveti fallal biró C.-vá lehet. Ilyeneket találhatunk pl. az agyvelőben, ahol tipikus az elhalt terület elfolyósodása. Ugyancsak gyakori az ilyen ellágyulási C. daganatok belsejében. Kötőszöveti tok keletkezik a fel nem szívható idegen testek (idegen test C.-k), valamint állati paraziták körül is, mely utóbbiak gyakran maguk is ilyen hólyagszerű képződményt alkotnak (borsóka).

Cystadenoma, l. *Kisztadenoma.*

Cystalgia (gör. kysztisz a. m. hólyag; algosz a. m. fájdalom), húgyhólyagfájdalom, l. *Húgyhólyaghurut.*

Cystektasia (gör. kysztisz a. m. hólyag, ekteino a. m. kifeszítek), húgyhólyagkitágulás, húgycsőszűkület, prostatatúltengés és hátgerincbántalmakkal járó hólyaghűdés (l. ezeknél) következménye.

Cysticercosis, l. *Borsókakór.*

Cysticercus (állat), számos galandféreg (l. o.) fejlődéssorozatának egyik alakja; magyar neve *borsóka, hólyagféreg.* A galandférgek petéjéből kibújó lárva a gyomorból a vérbe és a vérkeringés útján a szövetekbe jut; itt fejlődik a lárvából borsóka v. hólyagféreg, amennyiben a gazdaállatból nagy mennyiségű folyadékot vesz föl és hólyaggá duzzad. A hólyag falán fejlődik a borsókából vagy hólyagféregből később fejlődő galandféreg feje (scolex), mely alkalmas gazdaállatba jutva, létesíti a petéket termelő galandférget. Ha pl. a disznóhúsban előforduló borsóka *(Cysticercus cellulosae),* mely a horgosfejű galandféreg *(Taenia solium* L.) hólyagosféregalakja, az ember gyomrába jut, a gyomornedv a hólyagot feloldja s a kiszabaduló scolexből fejlődik a horgosfejű galandféreg.

Cystin. Nitrogén és kéntartalmu szénvegyület, amely nagyobb mennyiségben a húgykövek némelyikében, az ú. n. C.-kövekben fordul elő. Kevés C.-t a húgyban is találtak. Kémiai képlete: $C_3H_6NSO_2$. Szintelen, íztelen és szagtalan, hatszögű kristálykákból áll. Vízben és borszeszben úgyszólván oldhatatlan; ásványos savak és lúgok könnyen oldják. Azt a ritka betegséget, melyet a húgyban foglalt C. jellemez, *cystinuriának* nevezik.

Cystis a. m. hólyag; lehet az epehólyag (cholecystis), húgyhólyag stb.; inkább csak összetételekben használják, pl. cystitis, cystoskop, cystokele stb.

Cystitis (gör.), l. *Húgyhólyaghurut.*

Cystodynia (gör. kysztisz a. m. hólyag; odyne a. m. fájdalom), húgyhólyagfájás, hólyaggörcs, l. *Húgyhólyaghurut.*

Cystoflagellata (állat), l. *Ostoros ázalékállatkák.*

Cystoid a. m. cystaszerű hólyag. Hólyagos daganatot is értenek alatta.

Cystokele (gör.), húgyhólyagsérv.

Cystolithiasis, húgykő (l. o.).

Cystoma v. *cystadenoma,* olyan daganat, amely cystákból van alkotva, l. *Kisztadenoma.*

Cystophora (állat), l. *Hólyagos fóka.*

Cystoplegia (gör.), l. *Húgyhólyagbénulás.*

Cystopteris (növ.), l. *Hólyagharaszt.*

Cystopus *Lev.* (növ.), gombagénusz. Most *Albugo* a neve (l. o.).

Cystoskop a. m. hólyagtükör (l. o.). — *Cystoskopia* a. m. hólyagtükrözés (l. o.).

Cystospasmus (gör.), hólyaggörcs, leginkább a hólyaghurut (l. o.) egyik tünete.

Cystostoma, a. m. sejtszáj. A magasabb szervezetű véglények, elsősorban a csillós ázalékállatok *(Ciliata)* külső burkán (pellicula) előforduló kis nyíláska, melyen keresztül táplálóanyagok juthatnak a sejt belsejébe.

Cystotomia (gör.), húgyhólyagmetszés, a húgyhólyag (l. o.) véres úton való feltárása a fedő lágyrészek átmetszése után. Többféle húgyhólyagmetszés van; magas húgyhólyagmetszés, ha a hasfal felől hatol be a sebész; középső, ha a gát felől, középről, és oldalsó, ha a gát jobb- v. baloldalán keresi az utat. Ma a magas húgyhólyagmetszés a leginkább alkalmazott műtét, a húgyhólyag daganatainál, v. köveknél hajtják végre.

Cytaz, a növény sejtjében előforduló az az enzyma, amely Newcomb vizsgálatai szerint elüt a diasztáztól és a cellulózt és a vele rokon, a sejtfal felépítésére szolgáló szénhidrátokat elcukrosítja. A cytaz elterjedése igen nagy, és általánosan mindenütt megtalálható, ahol hemicellulóz van jelen, néha azonban csak nagyon kis mennyiségben.

Cytherea, l. *Kythereia.*

Cytheridae (állat), a kagylós rákok *(Ostracoda)* egyik családja, melynek fajai kevés kivétellel tengeriek. Hazánk édesvizeiből (Balaton, Czegei-tó stb.) egyetlen faj *(Limnicythere inopinata* Baird.) ismeretes.

Cytinus *L.* (növ.), a Rafflesiaceae család alacsony, színes, gyökéren élősködő növénye 3 fajjal. Levél helyett pikkelyük van; virága egy- v. kétlakú, gyümölcse bogyó. A *C. hypocistis* L. barnasárga: a bodorrózsa *(Cistus)* különböző fajain élősködik, különösen a déli mediterrán flórában. Nedvének extraktuma *(hypocistisnedv, cistusnedv)* savanykás, fanyar és összehúzó ízű, gyermekeknek hasmenés ellen adták, a déli népek házi orvosságnak ma is tartják. Dél-Portugáliában a gyerekek eszik. A második faj a Fokföldön, a harmadik Madagaszkáron honos.

Cytisus *L.* (növ.), l. *Zanót.*

Cytoblast, l. *Növényi sejt.*

Cytodiagnostica, l. *Citodiagnosztika.*

Cytogén-szövet, csillagalakú sejtekből álló, hálósan összefüggő állati szövet. A kötőszövet (l. o.) egyik fajtája; a nyirokmirigyeknek vázszövetét alkotja.

Cytopharynx (gör., állat), a magasabbrendű véglények, elsősorban a csillós ázalékállatok *(Ciliata)* külső burkán előforduló, tölcsérszerű bemélyedés, mely a sejt belsejébe vezet. Bizonyos fokig a nyelőcsövet pótolja az egysejtű szervezeteknél. A C. körül levő csillangók áramló mozgása a táplálékot a C.-ba tereli.

Cytoplasma (gör.), l. *Citoplazma.*

Cytopyge (gör., állat), a magasabbrendű véglényeknél, pl. számos csillós ázalékállat testének felületén lévő sajátságos szerkezetű helynek neve, melyen keresztül a megemészthetetlen tápláló-anyagok maradványai a sejtből a külvilágba jutnak.

Cytoxin, Metschnikoff szerint a növényi és állati organizmusok által termelt anyagok, amelyek az enzymákkal megegyeznek abban, hogy látszólag fehérjenemű vegyületből állanak, nagyobb hő által elbomlanak, nagyon minimális mennyiségben rendkívül intenzív hatásuak és hogy csak a hatásukat ismerjük, de őket tisztán még nem állították elő. Arthus újabban azt ajánlotta, hogy ezeket *enzymoidoknak* nevezzék.

Cyttidae (állat), l. *Kakashal-félék.*

Cyzicus, l. *Kizikosz.*

Cz, a *c* hangnak másik jegye, mely az egyszerű *c* mellett (l. o.) a magyar nyelvben fölösleges. A *cz* betű régente *cs* hangot is jelölt s most is ezt jelöli a lengyeleknél.

Czabaj, kisk. Nyitra vm. nyitrai j.-ban, (1910) 1605 tót, magyar és német lak., távbeszélő, postahivatal.

Czabány *Izsák,* l. *Zabanius.*

Czacki (ejtsd: csacki) *Tádé* gróf, lengyel író, szül. Poryckban (Volhynia) 1765 aug. 28., megh. Dubnóban 1813 febr. 8. II. Szaniszló király 1785. megbizta őt, hogy a varsói titkos korona-levéltárt rendezze, később pedig az alkotmány-bizottság tagja lett. Élénk részt vett a népnevelésügyi mozgalmakban. Lengyelország második felosztásakor birtokait elkobozták s ő tanár lett Krakóban. II. Katalin halála után I. Pál cár visszaadta birtokait s titkos tanácsossá nevezte ki. Azzal vádolva, hogy az ifjuságot felbujtogatja, oly fényesen védelmezte magát, hogy a cár őt litvániai, volhyniai és kijevi tanügyi főfelügyelővé nevezte ki. Lengyel nyelven írt munkái: Dzieła (Posen 1843, 3 köt.) történeti és numizmatikai tartalmuak. Főmunkája a litván és lengyel törvényekről szól: O litewskich i polskich prawach (Varsó 1800, 2 köt.).

Czaich *Árpád Gilbert,* kat. áldozópap, történetíró, szül. 1866 okt. 19. Rozsnyón (Gömör és Kishont vm.). Tanulmányait Rozsnyón, Kassán, Egerben és Rómában végezte, ahol 1891. teol. doktor lett. Négy évig a konventuális minoritarendi újoncnövendékek mestere és teológia-tanára volt Egerben, 1895—1911-ig apostoli magyar gyóntató (penitentiarius) Rómában. 1911-ben visszatért és Nagybányán rendfőnök. Közben megválasztották a magyar minorita-rend örökös tartományi kormánytanácsosává (definitorrá), a csanádi és veszprémi püspökök pedig szentszéki tanácsossá nevezték ki. Sok ideig római tudósítója volt a budapesti kat. napilapoknak, mint a magyar történelmi intézet tagja pedig kutatásokat végzett a vatikáni levéltárban és közzétette II. Pál és IV. Sixtus Laterani bullaregestáit (Történelmi Tár 1899. évf.); VIII. Ince Lat. bullaregestáit (Történelmi Tár 1902) és VI. Sándor pápa Lat. bullaregestáit (Történelmi Tár 1904. évf.). Ismertetett egy adalékot II. Ulászló és Beatrix házassági pörét illetőleg (Századok); ismertette a Szt. Ferenc-rend Bullariumát (Századok) és adatokat szolgáltatott a jelzett korról írt történelmi művekhez. 1907-ben kiadta (Fráter Aladárral) X. Pius pápa életének és uralkodásának történetét.

Czajkowski (ejtsd: csajkovszki) *Mihály (Szadik pasa),* lengyel író, török tábornok, szül. Helczyniecben (Ukraina) 1808., megh. (öngyilkosság által) csernigovi birtokán 1886 jan. 18. Részt vett a sógora, Rozycki ezredes által 1831. vezetett ukrainai felkelésben, azután Párisba ment. A francia kormány politikai ügynökül Konstantinápolyba küldte, hol nagy befolyást tudott magának szerezni. Az orosz kormány sokáig eredménytelenül követelte C. eltávolítását, s mikor végre a francia kormány megvonta tőle támogatását, 1851., mint *Mohammed Szadik,* áttért az iszlamra s belépett a török hadseregbe. 1853-ban divizionárius tábornok lett, keresztény csapatokból kozák-hadtestet szervezett s ezt Szilisztriánál és a Dobrudzsában az oroszok ellen vezette. 1873-ban az orosz cártól kegyelmet és évi járadékot nyervén, visszatért az ortodox vallásra s letelepedett Kijevben. Fiatalabb korában sokat olvasott, fantasztikus harcias elbeszéléseket írt: Wernyhora (Paris 1837); Powieści kozackie (u. o. 1837); Kirdżali (u. o.

1838); Stefan Czarniecki (u. o. 1840); Koszowata (u. o. 1841); Hetman Ukrainy (u. o. 1841). Összes munkái Lipcsében jelentek meg 11 kötetben (1862—1875).

Czajla, kisk. Pozsony vm. szempczi j.-ban, (1910) 1228 tót és német lak.; u. p. és u. t. Bazin.

Czák, kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1910) 313 magyar lak., nagy kőbányái és szép szelidgesztenyései vannak; u. p. Kőszegszerdahely, u. t. Kőszeg.

Czakó, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 394 magyar lak.; u. p. és u. t. Rimaszécs.

Czakó, 1. *Adolf*, mérnök, műegyetemi tanár, szül. Pesten 1860. Műegyetemi tanulmányait itt és Zürichben végezte, mérnöki oklevelet a budapesti kir. József-műegyetemen szerzett. 1885-től a magyar államvasutak igazgatóságának, 1887-től a közmunka- és közlekedési (később kereskedelmi) minisztériumnak hídszerkesztő osztályában működött; 1889—91-ig a zágrábi állami közúti Száva-híd építését vezette; 1893. mint miniszteri főmérnököt érte a meghivás a kir. József-műegyetemhez, ahol 1895-ig mint constructeur, ez évtől kezdve pedig mint az alkalmazott szilárdságtan nyilvános rendkívüli, 1900 óta mint rendes tanára működik, s a gépészeti szakosztályon a grafosztatikát és a vasszerkezetek tanát adja elő, az építészi szakosztályon pedig az épületszerkezetek szilárdságtanát. Irodalmilag is ezen a téren működik. E lexikonnak is munkatársa.

2. *C. Elemér (szentiványi)*, szül. 1876. Szolnokon. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párisban végezte. Előbb a tud. egyetemi könyvtárban viselt tisztséget, azután az iparművészeti muzeumhoz nevezték ki őrnek. 1911 óta az orsz. iparművészeti iskola igazgatója. 1906-ban a milanói nemzetközi kiállítás magyar osztályának kormánybiztosa volt. Számos cikket írt és sok nyilvános előadást tartott művészeti és iparművészeti kérdésekről. Munkatársa e lexikonnak is. Főbb művei: *Adalékok a magyar sokszorosító művészet történetéhez* (Budapest 1900); *A könyvnyomtatás művészete* (u. o. 1902); *Kolozsvári Márton és György*, XIV. sz.-beli szobrászművészek (1905); *Az ex-libris könyve* (1904); Il manto artistico del libro (Roma 1907); L'arte decorativa ungherese (1906).

3. *C. Kálmán (telegdi)*, szül. 1843 dec. 7. Hernádnémetiben, megh. 1895 nov. 8. Előbb Sárospatakon teológus, majd gávai tanító, utóbb Budapesten orvoshallgató volt. Oklevelet 1870. nyert. 1871-ben a kolozsvári, 1872. a budapesti egyetemen kórbonctani tanársegéd, 1872—3-ig a külföldi állatorvosi főiskolákat tanulmányozta, 1874 óta a budapesti állatorvosi akadémián a növénytan, kórbonctan és gyógyszertan tanára volt. 1881-ben vezérszerepet vitt a vetőmagvizsgáló állomások szervezésében, a budapestit 15 évig vezette. 1893-ban királyi tanácsos lett. Működése a botanikai és alkalmazott növénytani irányban jelentős. Számos értekezése jelent meg. Életrajza: Term. Tud. Közlöny 1896.

4. *C. Zsigmond*, drámairó, született Désen, 1820 június 20., meghalt Pesten 1847 december 14. Kolozsvárott és a nagyenyedi kollégiumban tanult, de atyjának anyagi romlása miatt kénytelen volt tanulmányait megszakítani. 1840-ben vándorszinész lett. Hányódásai és csalódásai korán embergyűlölővé tették. 1842-ben Pesten a Nemzeti Szinház énekkaránál alkalmazták csekély fizetéssel. A *Kalmár és tengerész* (4 felv., Pest 1845., először a Nemzeti Szinházban 1844. és azóta több mint 40-szer) és a *Végrendelet* (5 felv., u. o. 1845) c. drámái egyszerre a legjobb drámairók sorába emelték. Későbbi darabjai: *Leona* (tragédia 4 felv., Pest 1846); *Könnyelmüek* (először 1847) már kevésbbé tetszettek. A közönség és a kritika hűvösebb magatartása végkép elkeserítette s mikor *János lovag* c. történeti tárgyú újabb szinművében barátai lényeges hibákat találtak, a darab előadását be sem várva, kétségbeesésében főbelőtte magát. Petőfi és Arany szép költeményekben siratták el a nagy, bár egyenetlen tehetségű költőt, ki Szigligetivel együtt a 40-es évek irodalmában a francia romantika hatása alatt a szini hatás elvét képviselte, költői törekvéssel együtt, és társadalmi darabjaival, szertelenségei ellenére is, ritka érdeket tudott kelteni. Összes műveit *Ferenczy* József adta ki a Nemzeti Könyvtárban (Budapest 1883—84).

Czakóház, kisk. Győr vm. tószigetcsilizközi j.-ban, (1910) 228 magyar lak.; u. t. Bödögemarkota, u. t. Bősárkány.

Czambel *Samu*, tót nyelvész, szül. Zólyomlipcsén 1856., megh. Budapesten 1909 dec. 18. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Bécsben és Prágában végezte. 1880-ban a miniszterelnökség fordító osztályában nyert alkalmazást, később belügyminiszteri titkár lett. Sok hasznos könyvet írt anyanyelvéről, amelyet alaposan ismert, hiányos nyelvészeti készültsége azonban nagyon is megérzik művein, csakis így érthető, hogy a tót nyelvet nem a cseh nyelv édes testvérének tartja, hanem — déli szláv nyelvnek. Fontosabb nyelvészeti művei: *Tót hangtan* (Budapest 1880); Príspevky k dejinám jazyka slovenského (Adalékok a tót nyelv történetéhez, u. o. 1887); Slovenský pravopis (Tót helyesirás, u. o. 1890); Rukovät spisovnej reči slovenskej (A tót irodalmi nyelv kézikönyve, Turóczszentmárton 1902); Slováci a ich reč (A tótok és nyelvük, Budapest 1903), de főmunkája a nagy, de befejezetlenül maradt Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jezykov (A tót nyelv és helye a szláv nyelvek családjában I., Turóczszentmárton 1906).

Czanyuga *József*, m. nemz. muzeumi igazgatósági titkár, szül. Budapesten 1816 febr. 28., megh. u. o. 1894 máj. 16. Középiskolai tanulmányai végeztével, 1829. papnak ment. Egerben bölcseletet tanult. 1833-ban kilépett a papi rendből és elvégezte az orvosi tanfolyamot, 1849. muzeumi irattárnokká, majd később igazgatósági titkárrá nevezték ki. Első irodalmi kisérlete a *Gazdag nő* (vígjáték 3 felv.) volt, ezenkívül számos humorisztikus novellát és egyéb cikkeket írt a különböző lapokba. Művei: *Gránátos tábor* (ered. víg opera, Pest 1853); *Két huszár* (víg opera 3 felv.); *Erzsébet* (opera 3 felv., u. o. 1857); *Sarolta* (regényes víg opera 3 felv., u. o. 1862), e kettőt Erkel zenésítette meg; stb. Számos ifjusági iratot fordított Hoffmann Ferenctől és másoktól.

Czapka (ejtsd: csapka), lengyel fejfödözet, amely különösen a dzsidások egyenruhájához tartozik; jellemző négyszögletes teteje s egyik végével a C. oldalához, másikkal pedig a lovas felöltőjéhez (ulánka) kapcsolt vitézkötése.

Czárán *István*, budapesti kir. főügyész, szül. Seprősön (Arad vm.) 1846 dec. 16. Tanulmányai elvégzése után 1870. az igazságügyminisztériumba lépett mint fogalmazógyakornok és még ugyanabban az évben segédfogalmazó lett. 1871-ben mint jegyző birósági szolgálatba lépett, 1876 óta mint albiró, 1887 óta mint törvényszéki biró Budapesten állandóan büntetőügyekkel foglalkozott; 1895. megkapva a táblabirói címet és jelleget, a bűnvádi perrendtartás életbeléptetése után mint a vádtanács elnöke nagy érdemeket szerzett az új eljárásnak a gyakorlatba való bevezetésénél. 1906-ban a király budapesti kir. főügyésszé nevezte ki.

Czarniecki (ejtsd: csarnjecki) *István*, lengyel hadvezér, szül. 1599., megh. a szokolovkai (Volhynia) táborban 1665. IV. Vladiszlav király alatt 1633. Fjodorovics Mihály cár ellen harcolt, azután mint lovasszázados az ukrainai kozákok ellen, majd az ezekkel szövetkezett tatárok ellen, de fogságba kerülvén, két évig a tatárok maguknál tartották. Kimenekülvén a fogságból, 1648. újra fegyvert fogott a kozákok ellen, kiknek vezére, Chmelnickij elfogta. 1655-ben X. Gusztáv svéd király ellen Krakó megmentésére sietett, de dacára hősies magatartásának, kénytelen volt magát megadni. Majd a svéd királlyal szövetkezve, I. Rákóczi György ellen fordult s miután ezt legyőzte és 1657. békére kényszerítette, 1658. a svédeket is megverte. C. ezután Litvániába ment, ahol 1660. kétszer legyőzte az oroszokat.

Czarnikau (ejtsd: csar—), város Bromberg porosz kerületben, járási székhely, a Netze balpartján, (1910) 5007 lak., gőzmalmokkal, téglaégetéssel, gépgyárakkal és sörfőzőkkel. Van tanítónőképző intézete, ker. törvényszéke.

Czartoryski (ejtsd: csartorujszki), lengyel hercegi család, a mely némelyek szerint a Jagellóktól, (Korygiello hercegtől, megh. 1390), mások szerint Gedimin litván nagyhercegtől származik. A név, mely a volhyniai Czartoryisk vártól eredt, oklevelekben a XV. sz. első felében fordul elő. A C.-ak eleinte görög-ortodox vallásuak voltak, de a család csak akkor jutott hatalomra, mikor a kat. vallásra áttért. 1623-ban a család a német fejedelmek rangjára emelkedett s 1788. megkapta a magyar mágnási méltóságot. Két fő-ágra oszlott, melyek közül az első (a novgorodi) a XVI. sz.-ban kihalt; az ifjabbik ág ismét két ágra oszlott s ezek: Zukow és Korzec. Az utóbbi férfiágon József Kelemen herceggel 1810 febr. 13. szintén kihalt.

1. *C. Ádám György* herceg, C. Ádám Kázmér fia, szül. 1770 jan. 14., megh. Montfermeilben 1861 júl. 16. Részt vett az utolsó lengyel felkelésben és 1795. II. Katalin cárnő rendeletére, mint túsz Oroszországba került, hol Sándor nagyherceg rokonszenvét megnyerte, aki aztán trónralépésekor külügyminiszterré s a lengyelországi összes tanintézetek főfelügyelőjévé tette. A tilsiti békekötés után visszavonult, de folyton bizott Lengyelország feltámadásában, esetleg egy orosz nagyherceg kormánya alatt. Mikor az 1812-iki háború kitört, C. azonnal a cár rendelkezésére bocsátotta kardját, míg apja és fitestvére Napoleon pártján voltak. Az 1830-iki lengyel forradalomban előbb az ideiglenes kormány, majd a nemzeti tanács tagja s a szenátus elnöke lett, végül pedig 1831 jan. 30. az első országos kormány elnöke. Vagyonának nagy részét feláldozta. Az európai hatalmak azonban cserben hagyták Lengyelországot és az 1831 aug. mészárlások után C. állását odahagyta; előbb közkatonának állott be, majd (szept.) Ausztriába menekült. Az orosz kormány örökre száműzte, birtokait elkobozta. 1832 óta állandóan Párisban telepedett meg, ahol Lengyelország felszabadítása érdekében minden lehetőt elkövetett. Az 1856. kiadott amnesztiát C. és társai visszautasították. Egy leánya, *Izabella* (Dzialinski gr. neje) és két fia maradt. Az első *Witold* (szül. 1824 jún. 6., megh. 1865.), a második *László*, szül. 1828 júl. 3., megh. Párisban 1894 jún. 24. Apja halála után ő volt a lengyel arisztokratapárt vezére az emigrációban. Első neje Krisztina spanyol királyné lánya volt; második neje Orleans Margit hercegnő, Nemours herceg leánya (megh. 1893). Ez utóbbi házasságból szül. *Ádám* herceg 1872 nov. 5. Neje Krasne-Krasinska Lujza grófnő. V. ö. Alexandre I. et le prince C. Correspondance et conversations 1801—23 (Paris 1865); *Mazade*, Mémoires du prince A. C. et sa correspondance avec l'empereur Alexandre I. (1887, 2 köt.).

2. *C. Ádám Kázmér*, szül. 1734 dec. 1., megh. 1823 márc. 19. III. Ágoston halála után a lengyel trónra akarták léptetni, de aztán Poniatowski kedvéért elejtették. 1772-ben osztrák hadi szolgálatba lépett, mire tábornoki rangot és később magyar indigenátust kapott. Az 1788—91-iki országgyűlésen mindent elkövetett, hogy Lengyelország szilárd alkotmányt nyerjen és 1791. a szász választófejedelmet a lengyel korona elfogadására igyekezett rávenni. Neje *Izabella Fortunata*, szül. *Fleming grófnő* (1743—1835) hazafias érzelmekben férjével versenyzett és Pulavy birtokán ritka becsű lengyel régiséggyüjteményt létesített. Leányuk, *Mária Anna*, Lajos württembergi herceg neje, mint írónő szerzett nevet (Malvina, Varsó 1818).

3. *C. Konstantin*, *C. 1.* testvére, szül. Pulawyban 1773 okt. 28., megh. Bécsben 1860 ápr. 23. II. Katalin orosz cárnő rendeletére bátyjával együtt Szt.-Pétervárra vitetett, ott mint tiszt a gárdába lépett s Konstantin nagyherceg adjutánsa lett. 1809-ben a lengyel hadseregbe lépett, 1812. Napoleon pártján Szmolenszk és Moszkva mellett az oroszok ellen harcolt. 1816-ban I. Sándor cár főhadsegédül hitta meg C.-t. 1818-ban Bécsben telepedett le, hol villája az előkelő művészek találkozóhelye volt s ahol igen értékes képtárt állított össze. Négy fia maradt: *Ádám*, *Sándor*, *Konstantin* és *György*. Ez utóbbi (szül. 1828 ápr. 24.) mint zenei és drámai kritikus szerzett nevet. 1873 óta az osztrák urakházának tagja.

4. *C. Mihály Frigyes*, szül. 1696 ápr. 26., megh. 1775 aug. 13. Litván főkancellár volt, a C.-akat ellenpárttá szervezte a Potockiak és Radziwillek

ellen és mint az oroszokhoz szító reformpárt feje, Lengyelország első felosztását siettette.

Czasoslov (*časoslov*, szláv, ejtsd: csaszoszlov), a görög horologionnak (l. o.) megfelelő szláv kifejezés, a szláv papok ima- és szertartásos könyvének neve, a szlávok breviáriuma. A gör. kat. szlávok C.-jai görögből fordíttattak és cirill betükkel irottak v. nyomtattak, a róm. kat. szlávoké ellenben eredeti latin és glagolita betükkel vannak írva v. nyomtatva. Az első C. keletkezése körülbelül Methodus idejére tehető, azonban a XV. sz.-beli C.-okból csak töredékek maradtak reánk (legrégibb a XII. sz.-ból).

Czeba, l. *Ceba*.

Czebe, 1. kisk. Hunyad vm. körösbányai j.-ban, (1910) 1226 oláh lakossal. Aranybányászata a körösbányai bányamegyéhez tartozik, bányamértéke 11·57 ha., a munkások száma 42. Régente Veresbánya vagy Cybebánya volt a neve, 1451. Brankovics György Hunyadi Jánosnak engedte át. Közelében nagykiterjedésü római aranymosó maradványai vannak és balvanyesti torkolatánál mésztuffdombon 25 C.-fokú kérgező forrás fakad, melyből éghető gázokat tartalmazó légbuborékok szállnak fel. Szép uj gör. kel. temploma mellett egy hatalmas tölgyfa Hora és Kloska összeesküvésének helyét jelöli. Itt van Janku sirja is. U. p. és u. t. Körösbánya. — 2. *C.*, Kiskőröshöz tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kiskőrösi járásában, (1900) 468 lak.; u. p. és u. t. Kiskőrös.

Czech *János*, történettudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, szül. Győrött 1798 jún. 20., megh. 1854. Mint ügyvéd legelőször szülőföldjén törvényszéki jegyző, 1830. polgármester és főbiró, közben négy országgyűlésen Győrnek követe volt. 1840-ben a tanulmányi központi bizottság másodelnöke, 1848. kincstári levéltárigazgató, 1854. pénzügyi tanácsos lett. Buzgó történettudós volt, nagy halmaz eltemetett műkincset mentett meg az enyészettől. Ő fedezte fel Kinizsi Pálné becses magyar imakönyvét, a róla elnevezett *C.* (Nyt. XIV. köt.) és az *Érsekújvári kódexet* (u. o. IX—X. köt.). Főbb művei: *A tudományok állapota Magyarországon az Árpádok alatt*, 60-íves műve az 1839-iki országgyűlésről, régibb országgyűlési emlékiratok, hat fóliókötetben, újabb oklevelek az Árpádok korából, a nádorok s főhivatalnokok sorozata stb.

Czech-kódex, egyike legdíszesebb kódexeinknek, színes ékítményekkel. 1513-ban írt magyar nyelvemlék, mely Kinizsi Pálné Magyar Benigna imádságos könyve volt. Imádságok, zsoltárok vannak benne, azonkívül litánia és Szt. Bernát himnusa. Czech János födözte fel a ferencrendiek érsekujvári könyvtárában, s onnan került ajándékkép a M. T. Akadémia birtokába. Először Czech és Döbrentei jegyzeteivel a Régi M. Nyelvemlékek II. kötetében jelent meg.

Czecze, nagyk. Fejér vm. sárbogárdi j.-ban, (1910) 3683 magyar lak.; vasuti állomás, posta- és táviróhivatal. Lakói az Árpádok idejében bessenyők voltak. 1903-ban Erzsébet királynénak szobrot állítottak itt (Zala, Töry).

Czeczei, bessenyő eredetü fehérvármegyei család, mely a mohácsi vész után a régi fehérvármegyei családok legnagyobb részével együtt kipusztult. Nyilván e családból származott a Forgáchtól Csécsynek és Csécseynek, másoktól Czéczeynek, Tinódytól pedig Ceceinek nevezett Lénárt is, Szapolyai János király rendületlen híve. Előbb tállyai kapitány, aztán 1536-tól haláláig, 1552-ig, Kassa és Felső-Magyarország főkapitánya. Híres volt rendkívüli testi erejéről és hogy kassai főkapitánysága alatt soha egy éjet sem töltött annak falain kívül. 16 éves kassai parancsnokságával esik egybe Kassa megmagyarosodása, miben C.-nek oroszlánrésze volt. Halálát Tinódi is megénekelte.

Czéczke, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 606 oláh és magyar lak.; vasúti megállóhely, postaügynökség, u. t. Élesd.

Czege (Cagu), kisk. Szolnok-Doboka vm. kékesi j.-ban, (1910) 628 oláh és magyar lak.; postahivatallal. A Hódos-tó partján gróf Wass kastélya áll; u. t. Kékes.

Czegei tó, l. *Hódos-tó*.

Czégely (azelőtt: *Czigel*), kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 768 tót lak.; u. p. és u. t. Privigye.

Czégény, kisk. Szatmár vm. fehérgyarmati j.-ban, (1910) 498 magyar lak., postahivatal; u. t. Fehérgyarmat.

Czegléd, r. t. város Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegyében, a m. kir. államvasutak egyik jelentékeny csomópontja, nyilt térségen fekszik; utcái szabályosak, fasorokkal kiültetvék. Házainak száma (1900) 7061, lakóié 1911-ben 33,895 (1900-ban 30,106 volt), köztük 29,973 magyar, 67 német és 34 tót, hitfelekezet szerint 13,309 r. kat., 15,408 ref., 807 ág. ev. és 913 izr. C. járásbiróság, telekkönyvi hatóság, közjegyzőség, adóhivatal székhelye; van takarékpénztára, az osztrák-magyar bank mellékhelyisége, hitelbankja, ipari és keresk. bankja, népbank, ipartestületi hitelszövetkezet, ipartestülete, posta- és táviróhivatala, telefonállomása. Lakói túlnyomóan földmívelők, de jelentékeny a szőllő- és gyümölcstermelés is (meggy és cseresznye külföldre is szállíttatik), sertéshizlalói pedig híresek; 6 gőzmalom, 2 gőztéglagyár, csizmadia-iparosok bőrraktára, faiparosok termelő szövetkezete, nagy gyümölcsfaiskola. A reformátusok iskolája már 1579. nevezetes tanintézet volt; van áll. főgimnázium, polgári fiú- és leányiskola, 2 könyvnyomda, állandó szinház. C. termékeny határa 28,729 ha. 1849 jan. 25. Perczel Mór magyar tábornok itt megverte az osztrák sereget. V. ö. *Galgóczy* Károly, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye monographiája (Budapest 1877, III. köt. 210—223. lap); *Oppel* J., C. a török hódoltság alatt (u. o. 1908).

Czeglédberczel, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. monori j.-ban, (1910) 3375 német és magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Czegléd—csemői h. é. vasút. Csatlakozik a Máv. Budapest—orsovai vonalához Czegléden és D.-i irányban Csemőn át Kapui-Kovácsmajorig terjed 30 km.-re, a Máv. üzemében. Megnyílt 1909 okt. 27-én, legnagyobb emelkedése 6‰, az ivek legkisebb sugara 300 m. Befektetési tőkéje 1.726,500 K.

Czeglédi, 1. *György*, ref. lelkész, születésének és halálának éve ismeretlen. A wittenbergi egye-

temen tanult, innen hazatérvén, 1556. vagy 1557. nagyváradi lelkész lett s attól fogva e nagyfontosságú helyről buzgón terjesztette a svájci reformátorok tanait. A debreczeni v. egervölgyi hitvallásnak egyik szerzője volt s általában igen nagy szerepet játszott a reformátusok összes irodalmi és másnemű mozgalmaiban. Csakhamar esperessé lévén, jelen volt a debreczeni (1567) és szikszói (1568) zsinatokon, a gyulafehérvári és váradi disputációkon. Az utóbbi disputáción azonban már mint debreczeni lelkész jelent meg. A Comoedia Válaszutina őt is szerepelteti. Későbbi életpályájáról csak annyi bizonyos, hogy 1577. még élt és pedig mint a borsod-gömör-kishonti egyházmegye esperese. Károlyi Péterrel együtt, ki az ő lelkészsége idejében ott iskolaigazgató volt, e munkát írta: *Az egész világon való keresztyéneknek vallások az egy igaz Isten felől, ki Atya, Fiu és Szentlélek* (Debreczen 1569).

2. C. *István,* ref. lelkész és író, szül. Perényben (Abaujvmegye) 1620 nov. 19., megh. Nagyszombatban 1671 jún. 5. Tanult Nagy-Váradon, Debreczenben és Sárospatakon, majd külföldön Franekerben, Utrechtben és Leidenben. 1647-ben hazájába visszatérvén, előbb Kassán iskolaigazgató, majd Tállyán lelkész volt, innen pedig négy év mulva Lorántfi Zsuzsánna fejedelemaszszony ajánlatára a beregszászi egyház hívta meg. Végre 1653 elején visszament Kassára lelkésznek. Itt kezdte meg nagyarányú irodalmi működését. Művei legnagyobbrészt polemikus jellegüek s midőn a Wesselényi-összeesküvés elnyomatott, a politikai és vallási reakció a prot. lelkészek közül őt szemelé ki első áldozatul. 1670 elejétől folytonos üldözésnek volt kitéve; vagyonát elharácsolták, őt magát megkinozták és fogságra vetették; végül 1671 máj. 27. az elgyötrött embert Pozsonyba idézték a delegatum judicium elé, még pedig azzal az ürüggyel, hogy összeesküvés céljából járt Erdélyben a fejedelemnél. Pozsonyban temették el. Több műve jelent meg nyomtatásban, de írt olyanokat is, melyek nem láttak napvilágot. A szenvedéseit, halála körülményeit stb. rajzoló verses munka, mely először Lőcsén 1710. jelent meg, azóta többször kiadatott, legújabban pedig *Thaly* Kálmán közölte Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez c. gyüjtemény I. kötetében.

Czegőtelke (azelőtt: *Szászczegő),* kisk. Szolnok-Doboka vm. betleni j.-ban (1910) 538 oláh lak., u. p. és u. t. Kerlés.

Czéh *Sándor,* nyomdász, szül. Magyaróvárt 1839 máj. 4., megh. 1880 ápr. 14. Tanulmányait Somorján és Pozsonyban végezte. Nyomdásznak atyja üzletében képezte ki magát, azután Bécsben és Pesten foglalatoskodott. 1867-ben Győrött nyitott nyomdát. Nála jelentek meg a Szabad Polgár, Győri Figyelő, Raaber Lloyd, Győri Lapok és a Hazánk c. lapok. Szép és korrekt munkáiért számos kitüntetést kapott. Mint tehetséges ujságírót is ismerték.

Czéke, kisk. Zemplén vm. sátoraljaújhelyi j.-ban, (1910) 1027 magyar és tót lak., postahivatal; u. t. Sátoraljaújhely.

Czekeháza, kisk. Abauj-Torna vm. gönczi j.-ban, (1910) 243 magyar lak.; u. p. és u. t. Abaújszántó.

Czekelius *Aurél,* nyug. miniszteri tanácsos, szül. Csiklovabányán, Krassó vmegyében 1844 okt. 5. Tanulmányait a temesvári főgimnáziumban s a budapesti műegyetemen végezte, 1869 a m. kir. vasútépítészeti igazgatóság szolgálatába lépett, s midőn ezt feloszlatták, a m. kir. államvasutak igazgatóságához és a Margithid építészeti felügyelőségéhez osztották be. E híd építésének befejezte után 1876. a budapesti összekötő vasút

építéséhez osztották be és ennek befejezte után 1878. a m. kir. államvasutak déli vonalának Lepavina állomásából kiágazó szárnyvonal építésével bízták meg. 1881-ben az újonnan szervezett műszaki tanács tagjává nevezték ki, hol a hídépítőosztály vezetésével bízták meg. Az új hidak építése körül C.-nak nagy érdemei vannak. Ő vezette a pozsonyi Ferenc József Dunahíd, a komáromi Erzsébet Dunahíd, a puchói Vághíd, a tiszaújlaki Tiszahíd és a marosújvári Maroshíd építését. A budapesti Ferenc József- és Erzsébethíd is az ő vezetése alatt épült. 1905. nyugalomba vonult.

Czékus *István,* evang. lelkész és a tiszai kerület püspöke, szül. Gömörpanyiton 1818 dec. 22., megh. 1890 febr. 6. Tanult Rozsnyón, Pozsonyban, a tübingeni egyetemen; azután Budapesten, Váczon, Kecskeméten, Sajógömörön, Dobsinán és Rozsnyón lelkészkedett. Az ev. országos gyámintézetnek egyik alapítója és elnöke volt. Ő szervezte a tiszakerületi özvegy-árva nyugdíjintézetet is. 1871-ben a tiszai kerület szuperintendensévé választották, 1874. pedig Karsay Sándor visszalépése után egyhangulag megválasztották az evang. egyetemes gyámintézet egyházi elnökévé s e tisztet 1885-ig viselte. Mint püspöknek működéséből különösen kiemelendő, hogy Rozsnyón 100 árva részére kerületi árvaházat állított, majd egy kerületi felsőbb leánynevelő intézetet is létesített; a rőczei pánszláv gimnázium és tanítóképzőintézet megszüntetése szintén az ő érdeme. C. irodalmi munkásságával is nagy szolgálatot tett a protestantizmusnak, 1858. évtől kezdve számos cikket írt a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapba. Azonkívül megjelentek: *Confirmatiói tanítás ág. hitv. ev. gyermekek számára* (Rozsnyó, 2 kiad. 1879); *A benareszi árvaház* (u. o. 1866). V. ö. *Hörk* József, Az ev. tiszai kerület püspökei (Kassa 1888).

Czelakowski, l. *Čelakovsky.*

Czelder, 1. *Márton,* ref. lelkész, szül. Vásárosnaményban 1822 nov. 11., megh. Nagybányán 1889 aug. 23. Tanult szülőföldjén, Nyiregyházán és Sárospatakon. Életében legnevezetesebb mozzanat az, hogy 1861—74-ig a Romániában lakó reformátusok missziói lelkésze volt, de becsvágya olyan lépésekre késztette, melyek összeütközésbe hozták úgy a felettes egyházi hatóságokkal, mint a romániai magyarok egy részével. 1871-ben elfogadta a felsőbányai lelkészséget. 1884-ben Kecskemétre választatott lelkésznek. Folytonos küzdelem várakozott reá, melynek eredménye végre is az lett, hogy pár év mulva teljesen állás nélkül maradván, élete utolsó évében Nagybányára huzódott. Harminc évnél tovább tartó irodalmi működése alkalmi egyházi beszédekben és folyóiratok s hirlapokban közölt számos cikkben s önálló művekben nyilvánult. Főként imakönyveket írt; az ő szerkesztésében jelentek meg a Missziói Lapok (1866); Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő (1879—87); Evangeliumi Lelkészi Tár (1880—89) és Vasárnap (1880—88).

2. *C. Orbán,* II. Rákóczi Ferenc egyik legügyesebb gyalogsági brigadérosa és a fejedelem rajongó híve, szül. a szepesvmegyei Merényen (Wagendrüssel). A szabadságharc kitörésekor azonnal Rákóczi zászlaja alá állott s már 1704. bevette Bajmócz várát, majd részt vett Trencsén ostromában, mely szintén megadta magát. 1708-ban hősiesen harcolt a szerencsétlen trencséni ütközetben s gyalogezredével ő fedezte a visszavonulást. 1709-ben vitézül védelmezte közel négy hónapig Lőcse városát mint alparancsnok, Heister és Löffelholtz császári tábornokok ellen, mindaddig, míg azt báró Andrássy István tábornok árulása a császáriak kezére nem játszotta. C.-t a császáriak Késmárkra vitték rabságba s bár Rákóczi többször próbálta őt császári rabtisztekért kicserélni, porkolábjai, ismervén a hű és ügyes katona értékét s nagy népszerüségét, ki nem adták a kezükből. Börtöne ajtaját csak a szatmári béke nyitotta meg s C. szülővárosában vonta meg magát. De nem nyugodott; Pongrácz János volt kuruc ezredessel Szepes és Gömör vmegye evangélikus népe között mozgalmat indított a fennálló uralom ellen, amiért is elfogatván, gr. Pálffy János tábornagy, a szatmári béke császári biztosa, mint «nyughatatlan tolvajt» Kassára hurcoltatta, ahol, miután előbb kínpadra vonták, 1714 végén lefejezték.

Czélkúti-Züllich *Rudolf,* szobrász, l. *Züllich.*

Czella, kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 1374 oláh lak.; u. p. és u. t. Batta.

Czelldömölk, Kisczell és Nemesdömölk községekből egyesített nagyk. Vas vm. czelldömölki j.-ban, (1910) 4613 magyar lak., járási szolgabirói hivatal, járásbiróság és telekkönyv. A m. kir. államvasutak győr-gráci és veszprém-C.-i vonalának csomópontja, élénk forgalommal s kereskedelemmel, gőzmalommal. Van két (kemenesaljai és C.-i) takarékpénztára, kemenesaljai közgazd. hitelbankja, alsófokú ipariskolája, ipartestülete, posta- és táviróhivatala. Gabonapiaca és marhakereskedése jelentékeny. Látogatott búcsujáróhely, bencésrendi zárdával. Közelében van a magános, kúpalakú Sághegy, melynek alja jó bort terem. C. az ú. n. *Kemenesalja* (l. o.) központja.

Czelna, kisk. Alsó-Fehér vm. magyarigeni j.-ban, az erdélyi Hegyaljában, (1910) 1113 oláh lak., jó bortermeléssel; gr. Teleki Gézáné sziklába vágott nagy pincéje megtekintésre érdemes. U. p. és u. t. Magyarigen.

Czeméte, Kis-Sároshoz tartozó fürdő, Sáros vm. sirokai j.-ban, Eperjestől 1 óranyira, 388 m. magasságban kies erdős vidéken fekszik. A régóta ismert fürdő csak újabban indult fejlődésnek, amidőn több csinos nyaraló épült; fürdőháza primitiv. C. vize kénsavdús földes vasas keserűvíz, melyet leginkább vérhiány és gyomorbajok ellen használnak. Tulajdonosa Eperjes város.

Czenk, 1. *(Czenktető),* 961 m. magas hegy Brassó vm.-ben közvetlenül Brassó városa felett; a város felé néző meredek lejtőjét gyönyörű erdő fedi, melyben kitünő utak vezetnek a C. csúcsára, ahonnan párját ritkító kilátás nyílik a Barczaságra, a Csukás, Keresztényhavas, Nagy-Kőhavas, Bucsecs és a Királykő csoportjaira. A csúcs alatt a Bethlenbarlang, kis vendéglővel. A C. tetején Brassó vár némi nyomai látszanak; a vár egyike volt azon királyi végváraknak, melyek a Barczaság védelmére emeltettek; 1351-ben a mostani Brassó épülte előtt mint a vajdák hatásköre alá tartozó királyi vár fordul elő. E vár 1345. a mongolokkal

1421. a törökökkel dacolt s benne a város lakossága menedéket talált. Később, midőn az erődített város a czenki vár védelmét fölöslegessé tette, a Királyföld többi részével egyesülni akaró brassóiak a vár lerombolását kérték, amit Hunyadi János meg is engedett. E váregyike volt a legnagyobbaknak. A C.-en 1896. ezredévi emléket állítottak fel. V. ö. *Orbán* Balázs, A Székelyföld leírása (Budapest 1873, 6. köt. 348—353. l.). — 2. *C.*, község, l. *Nagyczenk.*

Czenstochowa, l. *Csensztohova.*

Czente, kisk. Szolnok-Doboka vm. kékesi j.-ban, (1910) 464 oláh lak., u. p. és u. t. Kékes.

Czenter, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 250 magyar lak., vasúti állomással és postahivatallal; környékén magántulajdonban levő barnaszénbánya van; u. t. Putnok.

Czereczel, kisk. Hunyad vm. brádi j.-ban, (1910) 1109 oláh és magyar lak., u. p. és u. t. Brád.

Czered, kisk. Nógrád vm. füleki j.-ban, (1910) 1118 magyar lak., postahivatal, u. t. Ajnácskő.

Czeremosz, folyó, l. *Cseremos.*

Czermak, 1. *Jaroslav*, cseh festő, szül. Prágában 1831 aug. 1., megh. 1878 ápr. 23. Prágában és Antwerpenben, majd Gallait vezetése alatt Brüszszelben tanult és eleinte a cseh történetből vett nagy képeket, 1858-tól kezdve azonban, miután Magyarországon keresztül a délszláv országokat meglátogatta, egész sor délszláv tárgyú képet festett, különösen az ottani népek szabadságharcaival vonatkozásban. A legismertebbek reprodukciókban nagyon elterjedtek: Montenegrói nő, alvó gyermekével (1861); Montenegrói nő sebesült férjét őrizve; Montenegróiak hazatérése elpusztított falujokba (1877) stb.

2. *C., Johann Nepomuk*, cseh orvos, szül. Prágában 1828., megh. Lipcsében 1873. Grácban volt a fiziológia tanára, majd Krakóban és végül Budapesten 1858-tól 1860-ig. Innen Prágába tért vissza, hol saját intézetet alapított, mely első volt a maga nemében. 1870-ben Lipcsébe ment. Az élettani tudományt számos felfedezéssel gazdagította, a Garcia gégetükrének hasznosságát ő ismerte föl először és hangsúlyozta annak fontosságát, az általa szerkesztett első gégetükör ma is a budapesti élettani intézet tulajdonában van. Budapesten működése az orvosi fakultás tudományos szellemének emeléséhez hozzájárult. Jeles tanítványai voltak Jendrassik Jenő és Balogh Kálmán; mindkettőnek fejlődésére C. nagy befolyást gyakorolt. Nagyobb művei: Zur Physiologie des Gesichtssinnes; Ueber den Raumsinn der Haut; Zur Orientirung im Gesammtgebiete d. Zoologie; Der Kehlkopfspiegel und seine Verwerthung für Physiologie u. Medizin, stb. Összes művei Gesammelte Schriften (2 köt., Leipzig 1870) cím alatt jelentek meg.

3. *C., Wilhelm*, cseh szemorvos, szül. Brünnben 1856 okt. 12., megh. az Innsbruck melletti Lansban 1906 szept. 20. Grácban végezte orvosi tanulmányait, ugyanott avatták orvosdoktorrá. Csakhamar tanársegéd lett a gráci szemklinikán, majd Bécsbe került Fuchs tanár mellé, ahol előbb magántanár, aztán rendkívüli, 1894. pedig az innsbrucki egyetemen a szemészet rendes tanára lett. 1895-ben Prágába hívták a német egyetemre Schnabel utódául. Igen nagyszámú dolgozatai a szemészet köréből valók. Több nagyobb könyve is megjelent: Allgemeine Diagnostik und Temistik der äusseren Augenerkrankungen, azután Leitfaden der augenärtzlichen Operationen stb.

Czermura, kisk. Arad vm., most *Martfalva* (l. o.).

Czernin-féle képtár Bécsben, alapította gróf Czernin Rudolf a XIX. század elején. Hollandi és flamand festményeken kívül különösen spanyol és francia képei nevezetesek (Brouwer, Potter, Van der Meer van Delft, Rubens, Herrera el Viejo stb.).

Czernkovich *Miklós (doljei)*, horvát politikus, szül. Fiuméban 1845 jún. 10. Tanulmányait Zágrábban és Grácban végezte. 1865-ben a zágrábi báni táblához jegyzőnek, a következő évben pedig a horvát kormány igazságügyi osztályához fogalmazónak nevezték ki. 1871-ben vármegyei szolgabíró Sziszeken, 1875. járásbíró Gjurgjevacon. Ez évben kilépett az államszolgálatból s Zágrábban ügyvédi irodát nyitott, 1882. országgyűlési képviselőnek választották s mint ilyen a magyar delegációnak ismételten s az országos bizottságnak két izben tagja volt. 1897-ben megválasztását nem fogadta el, hanem a politikai élettől visszavonult. 1905-ben zágrábi kir. közjegyző lett. 1908-ban kinevezték a horvát országos kormány belügyi osztályának főnökévé. 1909-ben nyugalomba vonult.

Czernowitz (ejtsd: csernovic), Bukovina fővárosa, a Pruth jobbpartján, a Lemberg—Itzkany osztrák államvasút mellett, (1910) 86,870 lak. (német, rutén, lengyel, oláh, örmény, cigány és csángó; 1/3-a lengyel-zsidó), sörfőzéssel, fűrész- és gőzmalommal, olaj- és gépgyártással, fa- és állatkereskedelemmel. Intézményei közül megemlítendők: a 3 fakultásos Ferenc József egyetem (1875), könyvtár, természetrajzi muzeum, botanikus kert, vegyészeti laboratorium, új szinház (1906), villamos művek (1906), középiskolák, tanító- és tanítónőképzők, gazdasági főiskola. Számos pénzintézete van. Kereskedelmi élete élénk. Székhelye a tartománygyűlésnek, a fő közigazgatási hatóságoknak, a gör. kel. érsekségnek, az orsz. törvényszéknek, posta- és a pénzügyigazgatóságnak. Számos emberbaráti intézménye is van. 1911-ben Erzsébet császárnénak emlékszobrot állítottak itt. Először 1408 okt. 8. említi Sándor moldvai vajda a lembergi kereskedőkhöz irott levelében; 1497. Lengyelország és Moldva közötti háború szinhelye; a lengyelek több izben feldúlták. 1709-ben a svédek pusztították, 1740. az oroszok sarcolták meg. 1775-ben Bukovinával együtt Ausztriához került. 1908 szept. 20. fennállásának 500. évfordulóját ünnepelték. V. ö. *Kaind*, Geschichte v. C. (C. 1908).

Czerny v. Crni, szerb fejedelem, l. *Karagyorgye.*

Czerny (ejtsd: cserni), 1. *Adalbert*, orvos, szül. Szczakovában, Galiciában, 1863 márc. 25. 1906-tól a boroszlói egyetemen a gyermekgyógyászat tanára. Számos tudományos dolgozatot írt, az amiloid és glikogéndegenerációkról, a gyermekeknél előforduló rosszindulatu daganatokról, a csecsemőtáplálásról stb. Több kézikönyvet is adott ki.

2. *C.*, *Karl*, német zeneszerző, szül. Bécsben 1791 febr. 21., megh. u. o. 1857 jul. 15. Csak 1836—37-ig tartózkodott Lipcsében, Londonban s Párisban; azontúl Bécsben élt. Jeles mesterei voltak: cseh származású atyja *Vencel*, majd rövid ideig Beethoven és Clementi; már 15 éves korában keresett oktató volt maga is; híres tanítványai Liszt, Thalberg, Döhler, Jaell, Kullak s mások. Átiratait is beszámítva, talán 1000-nél is több műve jelent meg, mise, kamarazene, de legtöbbnyire oktató; maradandók: A folyékony játék iskolája (Schule der Geläufigkeit); Az ujjkészség iskolája, 40 mindennapos gyakorlat (337. mű); Az egybeolvadón és szaggatottan játszás isk. (Sch. d. Legato und Staccato); A cifrázatok isk. (Sch. d. Verzierungen); A fúgajátszás i.; A virtuóz i.; A bal kéz i., és: Toccata kemény C hangsorban (92. mű). Ezenkívül megjelentek tőle: Umriss der ganzen Musikalgeschichte (Mainz 1851); Praktische Schule der Composition (angolul s németül London s Bern, 1849. 3 rész), stb. Önéletrajza is megjelent.

3. *C.*, *Vincenz*, német sebész, szül. Trautenauban 1842 nov. 19. Bécsben tanult és mint Billroth asszisztensét 1871. Freiburgba, 1877. Heidelbergbe hívták az egyetemi tanszékre. A modern sebészet egyik úttörője lett, önálló gége-, gyomor-, bél-, vese-műtétekkel fejlesztette a sebészeti tudományokat. 1906-ban nyugalomba vonult az egyetemi katedráról és a rákbetegség tanulmányozására Heidelbergben intézetet alapított, melynek költségeihez 100,000 márkával járult hozzá. Számos tudományos dolgozatot írt, ezek közül nevezetesebbek: Beiträge zur operativen Chirurgie (1878); Mittheilungen aus dem Grenzgebeite der Medizin u. Chirurgie (1896); a Beiträge zur klinischen Chirurgie-nak társkiadója 1884 óta. Több magyar kiváló sebészünk, mint Herczel Manó, C.-ben vallja mesterét.

Czernya (azelőtt: *Szerbczernya)*, nagyk. Torontál vm. zsombolyai j.-ban, (1910) 3916 szerb és német lak., u. p. és u. t. Németczernya.

Czerova, kisközség, l. *Krassócsér.*

Czersk (ejtsd: cserszk), falu Marienwerder porosz kerületben, Konitz j.-ban, a C. folyócska mellett, (1910) 7094 lak., őrlő- és vágó gőzmalmokkal, képkeretlécgyárral, rétmesteri iskolával.

Czerski (ejtsd: cserszki), *Johann*, a német-katolicizmus egyik alapítója, szül. Werlubienban 1813 máj. 12., megh. 1893 dec. 22. 1842-ben községének egy részével kivált a r. k. egyházból s keresztény apostoli katolikus egyházat alapított, miért 1845 febr. 17. exkommunikálták. Munkái: Rechtfertigung meines Abfalls von der röm. Hofkirche (Bromberg 1846); Joh. Czerskis Leben u. Wirken (u. o. 1845).

Czetter *(Tzetter) Sámuel*, magyar rézmetsző, szül. Orosházán a XVIII. sz. második felében. 1793. még mint «széptehetségű ifjúról» írnak róla, aki tanulmányait a bécsi akadémián végezte, ahol gróf Balassa Ferenc fogta pártját. Sokáig Bécsben élt, később Kazinczy szerint Oroszországba költözött, ahol tanárnak fogadták. Metszeteinek egy része régi mesterek nyomán készült (Rubens, Maulpertsch, Le Brun stb.), más része egykorú arcképek sorozata, amely azért is becses nekünk, mert közéletünk és irodalmunk jeleseinek képmását őrizte meg számunkra. Ily művei: Viczay József, Esterházy Miklós herceg, József nádor, Dugonics András, Báróczy Sándor, Somssich Lázár stb. arcképei. Ezek nagyobbára magyar kiadók számára készültek.

Czetwertynski (ejtsd: cset-) *Jánusz József Szvjatopolk* herceg, szül. Polszkában (Volhynia) 1805 máj. 16., megh. Tarbes fürdőben (a Pireneusokban) 1837 nov. 29. 1830-ban gárdatüzérségi hadnagy lett. A lengyel forradalom kitörésekor azonnal csatlakozott ahhoz s a nemzeti kormány vezérkari hadsegéddé nevezte ki; nemsokára tüzérparancsnok lett, de végre kénytelen volt porosz területre lépni, hol elfogatott. Szabadon bocsáttatván, Párisba költözött, hol tagja lett a lengyel irodalmi s a fiatal lengyelek nevelésére felállított társulatnak.

Czetz, 1. *Antal*, Erdély floristája, szül. Désen 1801 okt. 21., megh. Gáncson 1865 ápr. 25. Kezdetben szülővárosában kereskedő volt, de 1840-től fogva egész életét a füvészetnek szentelte; Gáncson mint magánzó élt. Leginkább az erdélyrészi radnai vidéken füvészkedett oly sikerrel, hogy 939 fajjal 4641 példányszámra szaporítá herbáriumát. 1854-ben br. Leitnerrel, Janka Viktorral, majd Haynald Lajos erdélyi püspökkel, ismert füvészekkel állott élénk összeköttetésben. Értékes növénygyüjteményének nagy részét végrendeletileg az Erdélyi Muzeumnak hagyományozta; most Kolozsvárott az egyetemi növénygyüjteménybe van beolvasztva. Munkája: *Azon növények névlajstroma, melyeket én kaptam és szárítottam 1850-től fogva*, az erdélyi Muzeumegylet Évkönyvében V. köt. (1872). Emlékét néhány erdélyi növény szinonimája őrzi. *(Erysimum Czetzianum* Schur., 1866; *E. Wahlenbergii* Aschers. et Engl., 1865.)

2. *C. Gergely*, szamosújvári örm. kat. gimn. tanár, nevét az által tette emlékezetessé, hogy 40,000 forint értékű vagyonát a szamosújvári Világosító Szt. Gergelyről címzett örm. kat. fiárvaháznak hagyományozta. Megh. Szamosújvárt 1890.

3. *C. János*, tábornok, szül. Erdélyben, Gidófalván, 1822. jómódu örmény szülőktől; megh. Buenos-Airesben 1904 szept. 6. A bécsújhelyi akadémiát végezve, húsz éves korában hadnagy lett, 1848. a magyar kormánynak ajánlotta fel szolgálatait. Előbb a hadügyminiszteriumban szolgált, aztán Erdélyben vezérkari főnök s miután itt szervező képességével általános feltünést keltett, rábízták az erdélyi hadsereg szervezését. Neki köszönhető, hogy az 1848—49. rettenetes tél idején Erdély hadászatilag rendben volt és Puchner osztrák tábornok visszavonulásra kényszerült. C. Bem mellett több csatában vitézül harcolt. A szebeni (1849 márc. 11.) csatát jóformán az ő magatartása döntötte el. Bem ez ütközet után C.-t, ki már akkor ezredes volt, tábornoknak nevezte ki s mint ilyen szervezte a 30,000 főnyi tartalék-hadsereget, mely képes volt Bem brassói előnyomulásait fedezni. Vitézségét különösen kimutatta a piskii csatánál. A világosi katasztrófa után C. 1849 végén álnév alatt Hamburgba menekült, hol 1850. kiadta emlékiratát: Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen

in den Jahren 1848 u. 1849 cím alatt. Hamburgból Párisba ment, hol az 1851-iki decemberi államcsíny elvette kedvét a politikától, a műszaki pályára lépett s a Mont-Cenis pálya építésénél lelt alkalmazást. Ez időtájt tett utazásai alkalmával megismerkedett Szevillában Juan Manuel O. de Rovas tábornok leányával, kit 1859. nőül is vett. Ugyanekkor Cavour segítségével az első magyar legió szervezéséhez látott. A váratlanul megkötött villafrancai béke után családjával együtt elhagyta Európát és 1861. Buenos-Airesbe vitorlázott át, hol 1869. Sarmiento elnök rábízta a köztársaság déli határainak védelmét; majd a katonai iskola szervezésével bízták meg, melynek igazgatójává őt nevezték ki. Ő alapította a buenos-airesi katonai földrajzi intézetet. 1895-ben ment nyugdíjba. C. az irodalommal is foglalkozott. Említett munkáján kívül: Anleitung zur Erlernung der ungarischen Militärsprache für deutsche Offiziere c. művét is közrebocsátotta. Spanyol nyelvből fordításokat, majd egyes visszaemlékezéseket irogatott a szamosújvári Arménia magyar-örmény folyóiratnak magyar nyelven. Emlékiratainak német és spanyol átdolgozását, melyet Argentinában mondott tollba, kéziratban a kolozsvári 1848—49. Ereklye-Muzeum őrzi.

Czibak-*család*, l. *Cibak*.

Czibakháza, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai alsó j.-ban, (1910) 5236 magyar lak., posta- és távíróhivatal, telefonállomás; közs. hitelszövetkezet; gabonatermesztéssel és baromtenyésztéssel. *C.*, a szabadságharc egy ütközetének szinhelye 1849 febr. 24-én. Magyar részről Mesterházy őrnagy sikerrel védte a C.-i hídfőt néhány ezer honvéddel, de Leiningen Károly gr. őrnagy egy, az ellenségtől megszállott csárdánál fogságba esett, Talabér hadnagy azonban kiszabadította.

Czibles, hegység, a Keleti-Kárpátok Erdélyi É.-i határláncolatának tagja, Máramaros, Beszterczé-Naszód és Szolnok-Doboka vármegyében emelkedik. E hegység a Radnai havasok Ny.-i részének tekinthető s közte és a már a Vihorlát-Gutin láncolathoz tartozó Lápos hegység közt foglal helyet; amazoktól (K.-en) az Iza és Szalva közti szacsuli nyereg (877 m.), a Lápos hegységtől a Jód és az Ilosva patakok közti nyereg választja el. A C. hegység főgerince a szacsali hágótól DNy.-ra húzódik, a C. csúcsnál azonban ÉNy.-ra kanyarodik s közvetlenül a Lápos hegységgel függ össze. Legmagasabb pontja az 1842 m. magas *C.* A hegység dereka meredekül ereszkedik az Iza völgyébe s é. oldalágai rövidek; d. oldalához hosszabb ágak csatlakoznak, melyek a Lápos folyó medencéjét fogják körül; a legnagyobb oldalág a C. csúcsából kiinduló *Ilosvai hegység* (l. o.), mely DNy. felé ágazik ki. Maga a C. 3 csúcsból áll, melyek neve C. (1842 m.), Árcser (1831 m.) és Vervu Branu (1840 m.); a kárpáti homokkőből kiemelkedő trachit-szigetet alkot, éles gerincekkel s meredek lejtőkkel. Csúcsáról gyönyörű kilátás nyílik; megmászása É. felől Dragomérfalváról, az 1023 m. magasságban fekvő Károly-menedékház (a Kárpátegyesület keleti osztályának tulajdona) érintésével történhetik (7 óra); a leszállás Ny. felé Tőkésre (Szolnok-Doboka vm.) történhetik (4 óra). V. ö. *Szerelemhegyiné Móczár Jolán*, Alföldiek a C.-en (Turisták Lapja 1890. II. évf. 27—33. lap); Karl *Siegmeth*, Führer für Kaschau und die Ostkarpathen (Kassa 1886); Emke úti kalauz Magyarország erdélyi részeiben (Kolozsvár 1891).

Czibulka, 1. *Alfonz*, zeneszerző, szül. Szepesváralján 1842 máj. 14., megh. Bécsben 1894 okt. 27. Katonai karnagy volt, számos kedvelt tánczeneművet írt; operettjei: Pfingsten in Florenz; Der Glücksritter (1884), magyarul A szerencselovag címen adták.

2. *C. Hubert*, báró, nyug. cs. és kir. gyal. tábornok, szül. Boskovitzban (Morvaorsz.) 1842. Katonai pályáját a tüzérségnél kezdte, 1868. a 2. vártüzér-zászlóaljban főhadnaggyá nevezték ki s a vezérkarba osztották be. Mint alezredes és ezredes a prágai 8. hadtest vezérkari főnöke volt. 1892-ben vezérőrnagy és a budapesti 62. gyalogdandár parancsnoka lett. 1896-ban a budapesti 31. gyaloghadosztály élére állították s még ugyanazon év máj. 1. altábornaggyá léptették elő. 1904-ben prágai, 1908. pedig budapesti hadtestparancsnokká nevezték ki. 1909-ben, nyugalomba vonulása alkalmával az első arcière-testőrség kapitányhadnagyává neveztetett ki. 1904-ben a titkos tanácsosi méltóságot, 1907. pedig a bárói rangot kapta.

Czifer, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 1819 tót, magyar és német lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal.

Czigány *János*, magyar gyorsíró, szül. 1850 aug. 28. Jászberényben, megh. 1909 márc. 13. Budapesten. Középiskolái befejeztével a jogot Eperjesen végezte, a gyorsírástanári vizsgát pedig mint eperjesi joghallgató 1874. tette le. 1880-ban ügyvédi oklevelet szerzett. 1892-ben Jászberény város helyettes polgármesterévé választották. A magyar gyorsírásnak egyik legbuzgóbb művelője volt. Nevét azáltal tette emlékezetessé, hogy végrendeletileg 50,000 koronát a Budapesti Országos Magyar Gyorsíróegylet házalapjára, 10,000 koronát pedig a Szegedi Gyorsírók Egyesületének a Markovits-féle alap gyarapítására hagyományozott.

Czigányfalva, kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 543 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Élesd.

Czigányi, kisk. Szilágy vm. zilahi j.-ban (1900) 669 oláh és magyar lak., vasúti állomás, u. p. és u. t. Szilágyfőkeresztúr.

Czigányos (előbb: *Czigányócz)*, kisk. Ung vm. ungvári j.-ban, (1910) 269 rutén lak.; u. p. és u. t. Ungvár.

Czigányosd (előbb: *Pakalesd, Pantaresd, Czigányesd)*, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 460 oláh lak., u. p. és u. t. Belényes.

Czigányvölgy, völgy Bihar vmegye margittai j.-ban, jelentékeny aszfalt-telepekkel. Itt van a magy. aszfalt-részvénytársaság felső-dernai gyártelepe; l. *Felsőderna*.

Czigel, kisk. Nyitra vm.-ben, most *Czégely* (l. o.).

Czigelka, kisk. Sáros vm. szekcsői j.-ban, (1910) 506 rutén lakossal; u. p. és u. t. Galbatő. Az itteni ásványos források közül híres a *Lajosforrás* ritka kitűnőségű égvényes konyhasós savanyúvize, mely szilárd alkatrészeinek nagy mennyiségénél, szerencsés vegyületénél, jód- és nagy szénsavtartalmánál fogva kellemes és nagyha-

tású gyógyvíz; kitünő sikerrel használják a bélcsatorna és a légutak, a húgyszervek hurutjai, görvély- és gümőkór ellen. E forrással szilárd alkatrészeinek és nevezetesen szénsavas nátronjának nagy mennyisége folytán semmiféle más forrás nem versenyezhet; kitünően töltve kerül forgalomba. Tulajdonosa gróf Erdődy István. V. ö. Dr. *Chyzer* Kornél, Die Ludwigsquelle von C. (Budapest 1883).

Czigla, kisk. Sáros vm. makoviczai j.-ban, (1910) 178 rutén lak.; u. p. és u. t. Alsópagony.

Czigler, 1. *Antal*, építész, szül. Cserevicsen (Szerém vm.) 1767 jún. 13., megh. Kígyóson 1862 máj. 29. Szokatlanul széleskörű építészeti tevékenységet fejtett ki. Békés, Arad, Bihar vmegyében temérdek kúria és lakóház, Herkulesfürdőn a Ferenc-udvar az ő műve. Épített huszonöt templomot, köztük a csabai ev. egyházat. V. ö. Vasárnapi Ujság (1862).

2. *C. Győző*, építész, szül. Aradon 1850., megh. Budapesten 1905 márc. 29. Tanulmányait nagyobbrészt Bécsben végezte s Olaszországban, Görögországban, Kis-Ázsiában volt hosszabb ideig tanulmányúton. 1887-ben a József-műegyetemen az ókori építészet tanárává lett. Mint építész nagy arányú tevékenységet fejtett ki. Számottevő munkái: a kereskedelmi akadémia; az erdészeti egyesület háza; a tüdővészesek szanatóriuma Budakeszin; az ampelológiai tanintézet; két kerületi vásárcsarnok; az országos kaszinó; az egyetemi alapok palotái; a Pázmáneum Bécsben; az új József-műegyetem kémiai pavillonja; a főv. artézi fürdő s igen számos magánpalota. A mérnök- és építészegyletnek, az anyagvizsgálók magyar egyesületének elnöke, az iparművészeti társulatnak alelnöke volt.

Czikendál, kisk. Szeben vm. újegyházi j.-ban, (1910) 587 oláh lak.; u. p. és u. t. Újegyház.

Czikmántor, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 1089 német és oláh lak.; u. p. Nagykend, u. t. Szásznádas.

Czikó, 1., kisk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 1782 német és magyar lak., vasúti megállóhely, postahivatal, u. t. Bonyhád. — 2. *C.*, kisk. Szilágy vm.-ben, most *Szamosczikó* (l. o.).

Czilchert *Róbert*, gazdasági szakíró, szül. Beszterczebányán 1809 márc. 9., mh. Pozsonyban 1884 febr. 4. Előbb orvos volt, de megismerkedvén Károlyi L. gr. uradalmi igazgatójával, Klauzál Imrével, ennek befolyása mellett felhagyott az orvosi működéssel és a mezőgazdasági pályára lépett. Klauzál Imrével szövetkezve, megalapították a rohonczi gazdasági intézetet, melyen C. az állatgyógyászat tanára s egyúttal a borostyáni és németszentmihályi uradalom bérlőtársa lett. Utóbb főleg a juhászattal foglalkozott s a Csallóközben Gútoron alapított törzs-juhnyája, mely tulajdona volt, nagyhírü lett. A gazd. egyesületi életben C. élénk részt vett s a pozsonyvmegyei gazdasági egyesületnek 1861-től fogva alelnöke volt. Az orvosi s a gazdasági szaklapokba számos cikket írt. Önállóan megjelent munkái: *Allattenyésztési eszmék, szemközt a Magyarországon jelenleg alapból megváltozott gazdálkodási viszonyokkal* (Pest 1859); *Jelentés a gyapju gyári mosása érdekében Belgiumba történt kiküldetésről* (Pest 1866); Entwurf zu einer zu gründenden Actiengesellschaft in Pest, welche die Fabrikswäsche der ungar. Wollen, mit Umgehung der von den Produzenten ausgeführten Pelzwäsche zum Zweck hat (Pest 1867); *Jelentés az 1868. Bécsben tartott német gazdák és erdészek gyülekezetéről* (Pest 1868).

Czimer *Károly*, tanár és történetiró, szül. 1858 nov. 3. Szegeden. A szegedi kat. tanítóképző intézetnek, majd a Ludovika Akadémiának volt tanára, 1888. a szegedi felsőbb leányiskola igazgatója lett, s e minőségében 1910. beosztották a szegedi állami főreáliskolához. Önálló művei: *A szegedi veszedelem* (Budapest 1891); *Cserni Iván cár Szegeden* (u. o. 1892); *Temesvár megvétele* (1893, akad. pályadíjat nyert); *A művelődés és művészet története* (1896); *A brentai hadjárat* (1897); *A megyegyülések vándorlása Csongrád megyében* (Szeged 1909).

Czinár *Mór Pál*, szt.-benedek-rendi áldozópap, szül. Szakolczán 1787 nov. 3., megh. Pannonhalmán 1875 febr. 10. Volt Pozsonyban és Győrött tanár, székházelnök és Deák Ferencnek is tanára volt. Aztán Pannonhalmán a főapát mellett titkár lett. Nagy buzgalommal rendezte a 75,000 drb.-ból álló könyvtárt, okmánytárt és régiséggyüjteményt. Átdolgozta a Fuchshoffer-féle Monasterológiát és részletes indexet készített Fejér Gy. Codex Diplomaticusához. Az Akadémia 1858. levelező tagjává választotta.

Czincza lecsapoló-társulat alakult 1872. Kisczell székhellyel, oly célból, hogy a Czincza völgyében Vas vmegyében 1374 kat. holdnyi vizes területet lecsapoljon. 1905 év végéig a munkálatokba 22,312·30 K-t fektetett be.

Czindery *László (nagyatádi)*, mezőgazda s köztisztviselő, szül. Pécsen 1792 júl. 6., megh. u. o. 1860 jan. 25. Mint somogyvármegyei alispán és országgyűlési követ, utóbb Vas vmegye főispáni helyettese és 1845-től fogva Somogy vmegye főispánja, leginkább a politikai s a vmegyei életben szerepelt. A lótenyésztés iránti érdeklődést a vmegye törekvő gazdái körében is fokozni óhajtván, C. lótenyésztő-társaság alapításán fáradozott s e végből *Alaprajza a somogyvármegyei lótenyésztő társaságnak 1836 előtt* címen nyomtatványt bocsátott ki. A társaság megalakult és sokban hozzájárult a lótenyésztés emeléséhez. A Gazdasági tudósításokban s a Magyar Gazdában figyelemre méltó cikkeket írt a fasorok és ültetvények hasznáról, a szőllőmívelésről, borkezelésről s a takarmánypótlékról, továbbá *Mikép gazdálkodhatunk ingyen?* (Pozsony 1844) címen kis önálló munkát is adott ki. C.-vel családja kihalt.

Czinderybogárd, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 226 magyar lak.; postahivatal, u. t. Baksa.

Czindrel, hegy Szeben vmegyében, l. *Csindrel*.

Czinfalva (Siegendorf), kisk. Sopron vmegye kismartoni j.-ban, (1910) 1932 horvát, német és magyar lakossal, távíróval egyesített postahivatallal, Patzenhofer Konrád tulajdonában levő nagy cukorgyárral, melyet a győr-sopron-ebenfurti vasút Vulka-Pordány állomásával szárnyvonal kapcsol össze.

Czinka, 1.(keresztneve ismeretlen), híres cigány zenész a XVII. sz. második felében; őt és két fiát tartják a Rákóczi siralma, Rákóczi kesergője, Rákóczi búcsuja stb. szerzőinek; állítólag II. Rákóczi Ferencet Rodostóba is elkisérték, ahol az öreg C. meg is halt.

2. *C. Panna*, állítólag az öreg C.-nak unokája, a XVIII. sz. elején Somogy vmegyében született; megh. 1772. Lányi János, gömörvmegyei földbirtokos Rozsnyóra küldte, hol a városi karmester tanította. Rövid idő alatt oly haladást tett, hogy már 12 éves korában általános bámulat tárgya volt. 14 éves korában férjhez ment egy ügyes cigány zenészhez, férjével és annak két fivérével azután zenekart alapított és híre az egész országban elterjedt. A Sajó partján Panna boldog családi életet élt, és utóbb egész zenekara csupán a fiaiból állott. Mindössze három műve maradt fönn, ezeket *Káldy* Gyula adta ki: *A régi magyar zene kincsei* c. gyüjteményében. Többi szerzeményeinek csak a címét ismerjük. C. Panna legendáját Ökröss Bálint ismertette azonos című színművének előszavában.

Czinke *Ferenc*, egyetemi tanár, szül. Fényeslitkén 1761 szept. 2., megh. Budán 1835 júl. 23. Középiskolai tanár volt Pécsett, Szombathelyen, Sopronban és Budán. Révai halála után 1808. a budai egyetemen a magyar nyelv és irodalom, majd a tiszti írásmód tanára lett. 1830-ban nyugalomba vonult. Hosszas egyetemi működése a magyar nyelvtudomány fejlődésére nemcsak meddő volt, hanem káros is. Nem tudta folytatni Révai korszakalkotó kezdeményét, a napirenden levő nyelvészeti és nyelvújítási vitákkal szemben is tehetetlen volt, sőt a haladás szelleme ellen szegült. Tudományos munkát nem írt, 30-nál több megjelent munkája többnyire alkalmi versekből és szózatokból áll. Említhetők: *Papagénó* bodzafurulya, egy hevenyében penderített szatira vitézi versekben stb. (vitázó vers a versformák ügyében, Pest 1810); *Beszéd* a magyar nyelv ügyében (u. o. 1819); *Próbatétel* a magyar ékesszólásnak gyakorlásaiból (u. o. 1808).

Czinkota, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye gödöllői j.-ban, (1910) 7608 (1900-ban csak 3135) magyar és tót lak., a helyi érdekű vasút végállomása, postahivatallal, távbeszélővel, takarékpénztárral. Igen régi hely; C. és Mogyoród táján történt 1074. a Salamon és Géza közti csata, itt esett el Ernyey, Salamon király kedves embere. Nevezetessé vált a C.-i kántorról szóló adomáról, ki a nála Mátyás diák képében megfordult Mátyás királytól azt kérte, hogy a C.-i itce kétakkora legyen, mint más itce. Valóban a C.-i itce egész a legújabb ideig kétszer akkora volt, mint más itce, de az ára is kétszerte nagyobb. C.-hoz tartozik *Mátyásföld*, felkapott nyaralótelep, vasuti állomással.

Czintos, kisk. Alsó-Fehér vm. marosújvári j.-ban, (1910) 767 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Marosludas.

Czirák, kisk. Sopron vm. kapuvári j.-ban, (1910) 878 magyar lak.; postahivatal, u. t. Beled.

Cziráky-*család (cziráki és dénesfai)*. E fényes, ma grófi magyar család, mely nevét a soprönvármegyei Czirák helységről, egyik birtokáról viseli, az árpádkori Vezekény nemzetségből származik. Első ismert őse Póka vagy Pál; 1247. említik. Pókának két fia volt: Zaah és Pál (1264—65), ez utóbbitól származik a C.-család. Kiváló tagja a családnak a XVI. sz.-ban C. Mátyás, aki 1567-ben Miksa királytól új adományt nyert a család ősi jószágaira. A család nevét a XIV. sz. végén veszi fel ősi birtoka után. C. Miksa fia Mózes (l. alább) 1620. bárói rangot, C. József báró pedig 1723. grófi rangot nyert. V. ö. *Nagy I.*, A Vezekényi nemz. és a gr. C.-ak. Turul. I. 4, 57.; *Wertner M.*, Magyar nemz. II. 385.; Nagy I., Magy. csal. III. 199.

Cziráky-család címere.

1. *C. Mózes*, 1620. báró, 1627. kir. személynök, korának egyik leghíresebb törvénytudója, ki az 1602-iki XXIII. t.-c. által az ország határait vizsgáló országos bizottmány tagjává s azután az 1607-iki XII. t.-c. által kodifikáló munkával megbízott választmány tagjává, 1613. már mint itélőmester ismét a határvizsgáló választmányba, 1622. pedig a felebbezések vizsgálatára kiküldött országgyűlési bírák sorába választatott meg. 1625. érte el hivatalos állása legmagasabb polcát, mint királyi személynök, de ezt nem soká tölthette be, mert 1627. meghalt. Nejétől, *Kéry* Ilonától származott fia *Ádám*, 1647—62. kir. táblai ülnök, ennek unokája *László*, kinek unokája volt *László*, a híres jogtudósnak, *Antal* országbirónak apja.

2. *C. Antal Mózes* gróf, országbíró és jogtörténetíró, szül. Sopronban 1772 szept. 8., meghalt Pozsonyban 1852 febr. 22. Középiskolai tanulmányait Nagyszombatban és Pozsonyban, a jogot a pesti egyetemen végezte. Ezután vármegyei, később különböző dikaszteriális hivatalokat viselt, 1793-ben aljegyző volt Pest vm.-ben, 1794. fogalmazó a helytartótanácsnál, 1808. udvari kancelláriai tanácsos, 1817. az udvari kamara alelnöke, 1823. tárnokmester és főispán Fehér vármegyében, 1827. pedig országbíró és a kir. kúria elnöke lett. 1839—48-ig status- és konferenciális miniszter s egyúttal a titkos tanács tagja is volt, de az 1848-iki nagy átalakulás után a magánéletbe vonult. Hosszú hivatalnoki pályáját bőven koszorúzták királyi kitüntetések. 1792-ben cs. és kir. kamarás, 1823. elnyerte a Szt. István rend közép-, majd nagykeresztjét s 1836. az aranygyapjas rendet. Erős magyar érzésű, de konzervativ és föltétlenül lojális főúr volt, erős érzékkel a tudomány, főleg a régi magyar törvénykönyv iránt. Már egyetemi hallgató korában egy magyar irodalmi kört alapított, utóbb az Akadémia egyik főtámogatója s a pesti egyetem elnöke lett. Főműve az egyetemi tankönyvnek szánt: Conspectus juris publici regni Hungariae ad annum 1848 (Bécs, 2 köt. 1851), melyben a magyar alkotmány történeti fejlődését tette vizsgálat tárgyává. (Magyar fordítása 1861. jelent meg Hegedüs Lajos Kandidtól). Kisebb munkái:

Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria etc. (Buda 1820); Ordo historiae juris civilis Hungarici (Pest 1794).

3. *C. Antal* gróf, főrend, szül. 1850 júl. 12., *C. 5.* legidősebb fia, 1902 óta v. b. t. t. Fehér- és sopronvármegyei birtokain gazdálkodik, a politikában nem szerepel.

4. *C. Béla* gróf, főudvarnagy, a főrendiház tagja, *C. 5.* fia, szül. Lovasberényben (Fehér vm.) 1852 máj. 23., megh. Bécsben 1911 márc. 21. Tanulmányait elvégezve, 1872. fogalmazó lett az igazságügyi, majd a belügyminisztériumban, 1880. cs. és kir. kamarás, 1884. Fehér vmegye főispánja, 1885. titkos tanácsos, 1891. Szögyény-Marich László kilépése után osztályfőnök a közös külügyminisztériumban. Nyugalomba lépése után 1896. udvari főmarsall, 1900. az aranygyapjas-rend lovagja lett. 1905 októberében mint a király bizalmi embere tárgyalt a szövetkezett ellenzéki pártok vezéreivel a válságból való kibontakozás tárgyában. Egy ideig a Teréziánum magyar kormánybiztosa is volt. Sokat foglalkozott tűzrendészeti ügyekkel, Széchenyi Ödönnel (l. o.) együtt rendezte Konstantinápoly tűzoltóságát.

5. *C. János* gróf, tárnokmester, *C.* Antal gr. és Batthyány Mária grófnő fia, szül. Budán 1818 dec. 29., megh. Lovasberényben 1884 jan. 12. Középiskolai és jogi tanulmányait a fővárosban végezte, ezután kancelláriai fogalmazó lett. 1843-tól kezdve pedig az aulikus konzervativ csoport egyik vezére volt a főrendek tábláján. A Bach-rendszer alatt Bécsben, majd Pesten viselt bírói hivatalt, 1865. a főrendiház alelnöke, 1867. aranygyapjas, majd zászlósúr és a Szt. István-Társulat elnöke lett. Erős katolikus meggyőződésű és föltétlen dinasztikus hűségű férfiú volt.

Czirbusz *Géza*, egy. tanár, földrajzíró, szül. 1853. Kassán, 1874. a kegyes tanítórendbe lépett. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Kolozsvárott végezte. Több helyütt tanárkodott, míg 1910. a budapesti egyetemre az egyetemes földleírás rendes tanárává nevezték ki. Temesvárott, mint a Délmagyarországi természettud. társaság főtitkára, 1879—82-ig a Természettudományi Füzeteket szerkesztette, u. o. megalapította a Délmagyarországi néprajzi muzeumot. Földrajzi tankönyvein és számos kisebb cikkein kívül önálló művei: *A délmagyarországi bolgárok ethnologiája* (Temesvár 1882); *Palesztina leírása* (Budapest 1883); *Balbi A. Egyetemes földleírása*, a művelt közönség számára átdolgozva (Nagybecskerek 1893—1903); *Magyarország a XX. évszáz elején* (Temesvár 1902); Die Südungarischen Bulgaren (Wien 1884); *A Kárpátok hegy- és folyónevei* (1908); sajtó alatt: Berg- und Flussnamen in Ungarn.

Cziriáky *Márton*, reformátor s ev. lelkész, szül. Lőcsén a XV. sz. vége körül, ugyanitt középiskoláit elvégezvén, 1522. Wittenbergbe ment és Baumheckellel együtt ők voltak Magyarországból az elsők, kik a wittenbergi egyetem polgárai és Luther hallgatói közé beiratkoztak. Hazájába visszatérvén, lőcsei lelkész lett és úgy itt, mint az egész Szepességen kiváló sikerrel működött Bogner Bertalan tiszttársával együtt a reformáció terjesztésén. Midőn az 1548-ik évi országgyűlés az eretnekek és szakramentáriusok ellen szigoruan hangzó törvényt hozott, öt szepességi város (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kisszeben) polgárai egy hitvallást készítettek és nyujtottak be I. Ferdinándnak, magukat az eretnekség vádja ellenében igazolandók, mely — Pentapolitana vagy ötvárosi konfesszió néven említtetni szokott — hitvallásnak tulajdonképeni szerzője ugyan Bártfa nagyhírű tanítója, Stöckel Lénárt volt, de annak kidolgozásában C.-nak is, mint kiváló teológusnak nagy érdeme van; valamint tagja volt C. azon küldöttségnek is, mely ezt a hitvallást Ferdinándnak Bécsben 1549. átnyujtotta. Ezen hitvallásról l. *Stöckel.*

Czirjék *Mihály*, testőr és író, szül. Szárazberken (Szatmár vm.) 1753., megh. 1798. A sárospataki kollégiumban tanult, 1775. mint ritka szépségű ifjú a bécsi testőrséghez került, ahol Bessenyei és Barótzi buzdítására az irodalommal kezdett foglalkozni. Átlépve a székely huszárokhoz, a török és a napoleoni hadjáratokban kitüntette magát. Költői munkásságának egyetlen emléke az *Érzékeny Levelek* című gyüjteménye (1785), mely franciából, Collardeau, Dorat, Blain de Saint More után nagy nyelvkészséggel, helyenként szépen fordított heroidokat (költött műleveleket) tartalmaz. Egyetlen eredeti költeménye a rövid *Emlékeztető oszlop* (1789), mely Fábry altábornagy emlékét dicsőíti. Életének és működésének rövid jellemzése *Ballagi* Aladártól, A m. kir. testőrség történetében (1872).

Czirok *János*, festő, l. *Lőcsei fehér asszony.*

Cziróka, a Laborcz baloldali mellékvize, ered a K.-i Beszkédekben, az orosz-ruszkai hágó alatt, DNy.-nak folyik, Szinnán alul tágabb völgybe lép s Laczfalvánál a Laborczba ömlik. Hossza mintegy 50 km.

Czirókabéla, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 1053 tót lak.; u. p. és u. t. Szinna.

Czirókahosszúmező, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ában, (1910) 1376 tót lak., postahivatallal; hajlított bútorgyár; fiókműhelyei Czirókabélán és Homonnán vannak. U. t. Szinna.

Czirókaófalu (előbb: *Sztarina*), kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 757 rutén lak.; postahivatal, u. t. Szinna.

Czóbel *Minka*, költőnő, szül. a szabolcsvármegyei Anarcs pusztán 1859. Költeményei 1890 óta jelentek meg a szépirodalmi lapokban; lefordította az Ember tragédiáját németre s Petőfi több költeményét angolra. Önállóan megjelent művei: *Nyirfalombok*, költemények (1890, 2. kiadás); *Hafia*, elb. (1891); *Ujabb költemények* (1892); *Maya*, költ. (1893); *Fehér dalok* (1894); *A virradat dalai* (1896); *Donna Inama*, drámai költ.; *Kakukfüvek* (1901); *Opálok* (1903); *Pókhálók*, elb. (1906); Migration de l'âme (Lélekvándorlás), Büttner Helén rajzaival, francia fordítása gr. Polignactól.

Czobolyfalu (előbb: *Szoblakó)*, kisk. Trencsén vm. trencséni j.-ban, (1910) 987 tót lak., vasúti állomás; posta- és távíróhivatal.

Czobor *(czobor-szent-mihályi gróf) család.* Ősei a XIV. sz. közepéig vihetők fel. Már ekkor is roppant vagyonnal birtak s nagy szerepet játszottak

Magyarország történetében. Kiválóbb tagjai: *C. Mihály*, 1458. a budai vár kapitánya. Mikor Mátyást a magyarok Prágából királynak haza hozták, C. addig meg nem nyitotta a budai vár kapuit előtte, míg Mátyás a főrendeknek, ezek viszont Mátyásnak hűséget nem esküdtek. Mikor Mátyás Bécsben járt és Frigyes el akarta őt veszíteni, C. mentė meg életét. — *C. Imre*, az előbbinek fia; a Csallóközben várat kezdett építeni, mit azonban a főrendek nem jó szemmel néztek s Mátyás özvegyével továbbépítését betiltatták. 1497-ben Ulászló követe Bajazidhoz, ki sokáig tartotta magánál, nehogy hadi készületeinek hírét megvihesse hazájába. C. hazajövén, értesítette Ulászlót, de a török értesülvén, hogy Ulászló a németekkel s lengyelekkel kötött szövetséget, abbahagyta tervezett hadjáratát. 1503-ban őt bízta meg Ulászló Bánffy Miklóssal és Both Andrással, hogy Krakóba menve a lengyel királlyal békét kössenek. Több ideig kormányozta Sziléziában az oppelni hercegséget. — *C. Márton*, Ulászló alatt főkamarás és bodrogi főispán. Egyike ama három főúrnak, kik 1483. esküt tettek arra, hogy ha Ulászló fi-örökös nélkül találna elhalni, Miksa császárt v. ennek örököseit választják meg királynak. Jelen volt az 1505-iki híres rákosi országgyűlésen és több küldetésben járt részint a pápánál, részint a portán. Leánya Felicitás férjhez ment Pilsberger Farkashoz, s ekkor vette fel a család a C.-Pilsberger nevet. — *C. Gáspár*. Midőn 1528. Katzianer János Ferdinánd részére Trencsént megszállotta s jó darabig hiába ostromolta, C. ismerős lévén a vár berendezésével, azt tanácsolta neki, hogy tüzes golyókkal lövöldöztesse. Ily módon csakugyan rövid idő alatt bevették a várat. 1537-ben Sámbokrét elfoglalása miatt felmentették a hadi szolgálat alól. — *C. Imre*, ifj., Miksa és Rudolf alatt nádor-helytartó, 1567. táblai bíró. A törvényekben való jártasságáról híres volt s őt bízták meg a Dersffy alatt lévő 10 vármegyében a kétséges birtokok megvizsgálásával. Mérey helyébe Miksa helytartóvá tette 1567. s 10 évig töltötte be lelkiismeretesen e nagy fontosságú hivatalt, mikor aztán Istvánfi Miklós lépett helyébe. Bodrogvármegyei birtokaitól a török 1579. megfosztotta s bár igyekezett azokat visszaszerezni, nem sikerült neki. — *C. Ádám*, jeles katona, Zrinyi Miklós tanítványa; harcolt mint tábornok a törökök és franciák ellen. — *C. Márk*, tábornok, 1715—23-ig főajtónálló. Az 1704-iki gerencsi ütközetben, melyet Heister Rákóczi ellen vívott, megmenté Heister életét. — *C. József*, rendkívüli tékozlásáról számos anekdota maradt fenn. Egyszer Marchese Tarmával 1000 aranyba fogadott, hogy ki fog az udvarnál drágább s mégis egyszerűbb öltözékben megjelenni. C. nyerte meg a fogadást, mert mentéje béllése egy eredeti régi olajfestmény volt, melyet egyik uradalma árán szerzett csak azért, hogy a fogadást ő nyerje meg. Bécsben, Velencében és Párisban tartott házat nagy cselédséggel. Élete utolsó éveit a Mária Teréziától kapott csekély nyugdíjból tengette. Vele kihalt a C.-család. V. ö. *Dudás* Gyula cikkét, Turul XII. 23.

Czobor *Béla*, régész, egyet. tanár, szül. Székesfehérváron 1852 máj. 9., megh. 1904 jan. 23. Budapesten. Az egyházi pályára lépett és 1875. szentelték pappá. Ezután a Nemzeti Muzeum régiségtárának segédőre, 1877. pedig a keresztény műarcheológiából és szimbolikából a budapesti egyetemen magántanár lett. 1886-ban Ipolyi Arnold nagyváradi püspökké neveztetvén ki, magával vitte C.-t új egyházmegyéjébe s a püspöki papnevelőintézet igazgatójává és az egyházi archeológia tanárává nevezte ki. A Magy. Tud. Akadémia 1881. levelező, 1899. rendes tagjává választotta, majd Nagy-Váradról visszatérve, a műemlékek országos bizottságának előadójává nevezték ki. 1897-ben a Budapesti Tud. Egyetemen a keresztény archeológia nyilv. rendkív. tanára lett. A lapokban és folyóiratokban számos szakértekezése jelent meg. 1880—87-ig az Egyházművészeti Lapot szerkesztette. Főbb művei: *A középkori egyházi művészet kézikönyve* (Budapest 1875); *Magyarország középkori várai* (u. o. 1877); *Az egyházi művészetek hazánkban* (u. o. 1879); *A keresztény műarchaeologia encyclopaediája* (u. o. 1880—83); *A pécsi székesegyház restauratiója* (u. o. 1882); Trésor de l'église metropolitaine d'Esztergom; *Az esztergomi főegyház kincstára*. Közép- és újabbkori műkincsek fényképei; *A magyar szent korona és a koronázási jelvények* (1893); *Giovanni Battista de Rossi emlékezete* 1896); *Magyarország történeti emlékei az ezredéves orsz. kiállításon* (1898—99).

Czoborfalva, kisk. Nyitra vmegye szakolczai j.-ban, (1910) 460 tót lak.; u. p. és u. t. Holics.

Czobor-Szent-Mihály, a Czobor-család előnevéül szolgáló bodrogvármegyei helység a XV. sz.-ban; a mai Zombor város helyén feküdt.

Czód, 1. (Zoodt, Sodenbach, Sadu), nagyk. Szeben vm. nagydisznódi j.-ban, (1910) 2142 oláh lak., a Vöröstoronyi-szoros közelében; u. p. és u. t. Nagydisznód. — 2. *C.*, folyó Szeben vm.-ben, ered a Csindrel (l. o.) déli tövében s ÉK.-nek tartva, Nagytalmácsnál a Szeben folyóba ömlik, hossza mintegy 36 km.

Czoernig, *Karl*, báró, l. *Czörnig*.

Czófalva, kisközség Háromszék vm. orbai járásában, (1910) 359 magyar lak.; u. p. és u. t. Nagyborosnyó. Itt 1840 novemberében a Barátosra vezető út javításakor egy edényben a következőkből álló arany kincsre akadtak: négy arany csákány, több felvarrásra szánt, részben dudoros arany pityke, egy lánc szívalakú tagjai, lózabla aranyból, egy átfúrt aranygyöngy, egy téglázóvas alakú 1 font 22 lat súlyú aranylemez. A lánc némi töredéke a budapesti, egy csákány s több aranypityke a bécsi muzeumban látható. V. ö. *Téglás*, Az erdélyi medence őstörténetéhez. Erdélyi muzeumegylet kiadványai (1887); *Kurz* Antal egykoru jelentése (Pester Tagblatt 1841. évf. 5—6. sz.); *Arneth*, Archäologische Analecten; *Kállay* Ferenc jelentése (M. Tud. Akadémia 1841 júl. 12-én); U. a. Uj magyar muzeum 1853. évf.; *Rómer* Fl., Arch. Közl. 1865. évf.; *Orbán* B., Székelyföld (II. k. 156.); *Goos*, Chronik d. arch. Funde (18.)

Czófalvi lelet, l. *Czófalva*.

Czógler *Alajos*, tanár, szül. Mohácson, Baranya vmegyében 1853 dec. 23., megh. 1893 nov. 22. Budapesten. Tanulmányait a József műegyetemen s a középiskolai tanárképző intézetben vé-

gezte. C. a természettudományi irodalom tevékeny munkása volt. Számos tudományos, ismeretterjesztő s tanügyi értekezése jelent meg bel- és külföldi szakfolyóiratokban. Önálló művei: *A fizika története életrajzokban* (Budapest 1882, 2 köt.); *A mágnesség s elektromosság* (Guillemin A. után franciából, u. o. 1885); Dimensionen und absolute Maasse der physikalischen Grössen (Leipzig 1889); *A csillagászat történelmi jellemvonása* (Houzeau után, Budapest 1890); *Fizikai egységek* (u. o. 1891).

Czohesd, kisk. Arad vm., most *Csohosd* (l. o.).

Czold, kisk. Kolozs vm. almási j.-ban, (1900) 482 oláh lak.; u. p. és u. t. Nagyalmás.

Czollner *Lajos (Zollner* is), magyar metsző, Budán élt a XIX. sz. első harmadában s egyik rajzoló és metsző művésze volt a budai egyetemi nyomdának. A többi közt ő véste a Ludovika Akadémia alapkőletételénél használt táblára a feliratot. Egyik metszete Fuss zeneszerző síremléke a Tud. Gyüjteményben.

Czombor *(Csombor) Márton (szepsi)*, régi földrajzi író, szül. Szepsiben 1594., megh. 1633 körül. Iskoláit Késmárkon végezve, külföldre ment, s legtöbbnyire «sárga csizmában, verőfényes gránát szinű posztóból csinált palástban» bejárta Európa nagy részét. Danzigban, Londonban és Salzburgban előadásokat hallgatott. Útja 1616—1620-ig terjedt. Visszatérte után kassai, majd varannói tanító lett. Úti művének címe: *Europica Varietas avagy Szepsi Czombor Mártonnak Lengyel, Mazur, Praz, Dánia, Frisia .... Britanniai Tengeren való bujdosásában látott hallott külömb külömbféle dolgoknak rövid leírása ....* (Kassa 1620). Irt még egy *Udvari Schola* c. művet is, mely Bártfán 1623. halála után jelent meg.

Czoptelke, kisk. Szolnok-Doboka vm. szamosújvári j.-ban, (1910) 499 oláh lak.; u. p. és u. t. Szamosújvár.

Czorda *Bódog*, a m. kir. kúria másodelnöke, szül. Szabadkán 1828 dec. 18., megh. Budapesten 1904 júl. 5. 1848-ban ügyvéd lett. Végig küzdötte a szabadságharcot, melynek befejezése után besorozták és egy évet szolgált Olaszországban. Azután Szabadkán magánügyvédként működött. 1860-ban mint politikailag gyanus magaviseletü egyént Josefstadtban elzárták, de 7 hét mulva az októberi diploma kibocsátása után szabadon bocsátották. 1861-ben Szabadka város főügyészévé és országgyülési képviselőjévé választotta. A provizórium behozatala után hivataláról lemondott s folytatta az ügyvédkedést. Az 1865—68-iki országgyűlésnek tagja volt, közben 1867. városi főbirónak választották. 1869-ben a budapesti kir. itélőtábla birójává, majd 1876. kúriai biróvá neveztetett ki. 1889. igazságügyi államtitkár, 1892. a budapesti kir. itélőtábla elnöke, 1893. a m. kir. kúria másodelnöke lett. 1896-ban v. b. t. tanácsossá nevezték ki s ugyanazon évben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki. 1901-ben nyugalomba lépett. Ugyanazon évben a főrendiház tagjává nevezték ki.

Czortków (ejtsd: csortkóv), város Galiciában, a Szeret jobbpartján, kerületi kapitányság székhelye, (1910) 5267 lak., túlnyomó részben lengyelzsidók; serfőzővel, pálinkaégetéssel, bőrcserzéssel, mezőgazdasági gépgyárral, műmalommal. Mellette van Ó.-C. *(Stary-C.)*, 2214 lak., szép zsinagógával.

Czörnig, *Karl*, báró, az osztrák statisztika megalapítója, szül. Czernhausenben (Csehország) 1804 máj. 5., megh. Görzben 1889 okt. 5. A prágai egyetem elvégzése után gyorsan haladt a hivatalnoki pályán. 1841-ben az osztrák statisztikai hivatal igazgatója lett Bécsben, mely állásában a statisztika majd minden ágát újjászervezte. Nagymérvű irodalmi tevékenységének legbecsesebb gyümölcse Ausztria etnográfiája (Ethnographie der Österreichischen Monarchie, 3 nagy kötet és Ausztria nagy etnográfiai térképe, 1855—57), melyben a fősúlyt éppen hazánk etnográfiai viszonyaira fektette. E nagyszabású műről és különösen az annak alapján készült etnográfiai térképről nálunk többször az a nézet hallatszott, mintha az magyarellenes irányban készült volna, ez a vád azonban indokoltnak nem mondható. Egyéb munkái közül fölemlítendők: Oesterreichs Neugestaltung (1848—58); Das österr. Budget (1862); Einrichtung des Budgets 1861; Das Land Görz und Gradiska (1873—74); Die alten Völker Ober-Italiens (1885).

Czrepaja, nagyk. Torontál vm., most *Cserépalja* (l. o.).

Czuczor *Gergely*, költő és nyelvész, szül. Andódon, Nyitra vm., 1800 decz. 17., megh. Pesten 1866 szept. 9. Egyszerű földmíves szülei szívesen áldoztak nevelésére. Első gyermekéveit Érsekújvárt és a komáromvármegyei szinmagyar ajkú Szímőn töltötte s már akkor eltanulta a nép eszejárását, érzelmeit, meséit, dalait és beszédmódját; a gimnázium osztályait Érsekújváron, Nyitrán, Esztergomban és Pozsonyban végezte kitünő sikerrel. Atyja, aki katonás és rendszerető ember volt, a szép és termetes fiút katonának szánta; de neki se a katonaságra, se a gazdálkodásra nem volt kedve, hanem költő és tudós akart lenni s 1817. a bencések rendjébe lépett Pannonhalmán. A rend győri liceumában elvégezvén a bölcseletet, a pesti központi papnevelőbe küldték 1820. A lelkes fiatal papnövendékek körében a fejledező magyar irodalom mozgalmai rendkívüli hatással voltak lelkére; Himfy szerelmei, Kisfaludy Károly Aurorája, Aranyosrákosi Székely kis eposza alkotásra gerjesztették tehetségét. Lázban égő idegrendszerrel, betegszobában írta hexameteres hőskölteményét, az *Augsburgi ütközetet* (a magyarok 910-iki győzelméről), melynek készültéről Kisfaludy Károly értesülvén, a jeles író látogatásával tisztelte meg és keblére ölelte a fiatal kezdőt. Ez a költemény az 1824-iki Aurorában jelent meg és megelőzte Vörösmarty Zalánját a honfoglaló magyarságról írt epikai művek sorában. C. 1824. pappá szenteltetvén, Győrben tanárkodott az alsóbb, majd a szónoklati osztályban, 1828-tól pedig a győri főapátsági liceumban a magyar nyelvészet és irodalom tanára volt. 1830 óta a rend komáromi gimnáziumában működött, s itt az 1831-iki kolera alkalmával önfeláldozó bátorsággal teljesített papi szolgálatot. Újabb és újabb költeményei, ezek közt az *Aradi gyűlés* (1828, Marczibányi-jutalmat

nyert), *Botond* (az Aurorában, 1830) hősköltemények, számos lírai költemény és ballada, továbbá népdalai, melyekkel Kisfaludy Károly kezdeménye után a népiesen nemzeti irány felé Petőfi előtt a legnagyobb lépést tette, országszerte ismertté tették nevét, mint az Aurora körének egyik legjelesebb tagjáét, s az Akadémia mindjárt első nagygyűlésén 1831. levelező tagjává, 1835. pedig a titoknokká emelkedett Toldy helyére segédjegyzőjévé és levéltárnokává választotta. Ekkor a rendfő engedélyével Pestre tette át lakását, ahol az irodalomnak élt s 1836. az Akadémiának rendes tagja lett. Egyik megalapítója volt a Kisfaludy-társaságnak is. 1835-ben megjelent *Poétai munkái* nagyban öregbítették hírnevét. A nemzeti reformmozgalmak és az irodalmi élet központjában boldognak érezte magát, de csakhamar évekig tartó üldözések indultak meg ellene. Irigyei támadtak, akik a bécsi kémhivatalnál azzal áskálódtak ellene, hogy frivol és erkölcstelen hangú költeményeket ír és szerzeteshez nem illő világias életmódot folytat. Udvari parancsra és ismételt kancellári sürgetésre rendfőnöke 1837. hazahívta s írói munkásságát előzetes rendi cenzura alá vetette. A méltatlan bánásért az Akadémia igyekezett elégtételt szolgáltatni azzal, hogy rendes tagjául választotta. A fondorlatok nem szüntek meg, s a főapát kénytelen volt C.-t Győrből, ahova 1838. liceumi tanárul kiküldte, s ahol a főapát ajánlatára a kir. akadémiában is tanított, ismét visszahívni. 1840-ben a tudós világ és a közönség ismét lelkes tiszteletnyilvánításokkal tüntetett mellette, mikor az Akadémia nagygyűlésén emlékbeszédét olvasta fel Guzmics Izidor felett. Végre az új főapát 1845. az Akadémia kérésére megengedte, hogy C., mint a nagy szótár megválasztott szerkesztője, ismét Pestre tehesse át lakását. Itt munkásságának szabadabb tér nyilt, de meghurcoltatásai már nyomot hagytak munkakedvén. Mindamellett számos költeményt írt és buzgón dolgozott a nagyszótáron. Pesten találták az 1848-iki események s ezek hatása alatt írta *Riadó* c. szenvedélyes és harcias költeményét, mely dec. 21-én jelent meg a Bajzától szerkesztett Kossuth Hirlapjában és szokatlan hatást tett a közönségre. De a költemény hatása fölkeltette az ellenség bosszuszomját is és a főváros elfoglalása után jan. 19-én C.-t elfogták s a hadi törvényszék jan. 29-én vasban töltendő hat esztendei szigorú várfogságra ítélte. Gr. Teleki József volt erdélyi kormányzónak és akadémiai elnöknek sikerült számára Windischgraetz hercegtől némi könnyítést kieszközölni. Buda visszafoglalása után C. is kiszabadult börtönéből rövid időre, de a császáriak újabb előnyomulása után megint jelentkezett. Kempen altábornagy a ferencrendi kolostorba internálta, 1850 elején pedig Haynau az Újépületbe záratta, majd Budára, s onnan Kufsteinba küldte; az utóbbi helyen külön zárkát kapott s engedélyt nyert tudományos munkásságának folytatására. 1851-ben aztán főleg az akadémiai elnök közbenjárására kegyelmet nyert és Pestre tért vissza, ahol megtört egészséggel, de nagy szorgalommal dolgozott Fogarasi János társaságában a Nagy Szótár szerkesztésén, melyet első kidolgozásban be is fejezhetett, de a munka végleges megírása és közrebocsátása C. halála utáni időre maradt, s 1874. ért véget, amikor az Akadémia C. és Fogarasi tiszteletére emlékérmet veretett. C. élte utolsó szakában visszavonultan élt, csak az Akadémia üléseit látogatta és a Nemzeti Szinháznak volt egyik drámabirálója. Emlékbeszédet az Akadémiában Toldy Ferenc tartott fölötte. Andódon szülőházát 1875. emléktáblával jelölték meg, Brázay Kálmán pedig budapesti muzeumkörúti házát, melyben C. meghalt, a költő féldombormívű képével díszítette fel; Érsekújvárt is állítottak C.-nak mellszobrot.

C. mint költő az 1820-as és 30-as évek patetikus, nemzeti szellemű, hexameteres formáju epikus költészetének Vörösmarty után a legkimagaslóbb alakja volt; e nemű költeményei közt legjelesebb a *Botond*, mely a cselekvény főmotivumául a szerelem romantikus indítékát teszi s ezzel kellemes változást hozott bele az eposzok örökös fegyvercsörgésébe. Fő epikai műve lett volna a Hunyadi Jánosról tervezett eposz, melyhez nagy tanulmányokat végzett, s meg is írta egy részét, de kedve később elhagyta, mert érezte, hogy a hexameteres eposz ideje elmult, azért sohasem fejezte be (töredékei az 1834. Aurorában jelentek meg). Irt azonban a Hunyadi-házról több jeles balladát. A komoly hexameteres eposz ezzel el is némult költészetünkben és C. is kisebb költeményeivel aratott sikereket, románcaival, idilljeivel (Falusi kis leány Pesten stb.) és lirai darabjaival. Különösen fontosak költészetünk fejlődésében népies költeményei, melyek a népdal hangját és motivumait még sokkal szélesebb arányokban vitték be az irodalomba, mint Kisfaludy K. tette. C. ezzel Petőfi és Arany költészetéhez nyujtott átmenetet. Ilyen költeményei általán helyzetdalok. Egyéni érzéseit az Aurora és az Athenaeum többi költőinek modorában énekelte meg; ezek közt is számos jeles darab van. Készített műfordításokat is (Horatius Ars poeticáját, Cornelius Nepost, Tacitus Germániáját fordította); azonkívül van néhány történeti dolgozata és a nép számára írt ismeretterjesztő munkája és átdolgozása. Híresek voltak a maguk idején C. *Paprikás versei*, melyek főleg naptárakban közölve a népélet körében tapasztalt fonákságokat tették szóvá zamatos népies nyelven és oktató célzattal. C. nyelvészeti munkássága a Nagy Szótárban összehalmozott nagy anyagért becses, az ott alkalmazott etimologizálás azonban csak ártott s nem vitte elébb nyelvtudományunkat. C. legfőbb érdeme a költői. Verses munkáinak kritikailag rendezett gyüjteménye: *C. G. összes költői művei*. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátta Zoltvány Irén (3 köt., Budapest 1899).

Czudar-*család*, l. *Zudar*.

Czún, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 467 magyar lak.; u. p. Kémes, u. t. Vajszló.

Czup, kisk. Zala vm. alsólendvai j.-ban, (1910) 216 magyar lakossal; u. p. és u. t. Baksa (Zala vm.).

Czvittinger *Dávid*, a magyar irodalomtörténetírás megindítója, szül. Selmeczbányán a XVII. sz. 70-es éveiben, megh. u. o. 1743 márc. 18. Iskolái

elvégzése után (1696) németországi egyetemeken tanult s Altdorfban fölismerve a magyarság nagy mulasztását, hogy neves íróiról még nem emlékezett meg, s fölbosszankodva a németek vádján, hogy a magyaroknak nem is voltak jelentős íróik, elhatározta, hogy összegyüjti a magyar írókra vonatkozó életrajzi és bibliográfiai adatokat. Sokat kellett küzdenie a segédeszközök meg könyvek hiánya és a szegénysége miatt, úgy hogy munkáját is csak az adósok börtönében fejezhette be. Innen 1713. sikerült megszöknie, hazatért, de protestáns volta miatt nem kapott állást. Csöndes visszavonultságban dolgozgatva fejezte be életét. Műve: a latin nyelvű *Specimen Hungariae Literatae*, Frankfurtban és Lipcsében 1711. jelent meg (a címlap másolata a *Képes Irodalomtörténet* elején). 296 hazai (magyar-, horvát- és dalmátországi) írót említ betűrendben, vázlatos életrajzukat, műveik címét s rövid méltatásukat adva. Mint az első magyar irodalomtörténeti mű hézagos és tökéletlen. Sok olyan íróról szól, aki sem magyar, sem író nem volt, viszont sok kiváló magyar íróról nem vesz tudomást (pl. Zrinyi és Gyöngyösi). Az életrajzok nincsenek arányban az író jelentőségével, a bibliográfia hiányos, az írók munkásságának méltatása pedig a róluk elhangzott vélemények kritika nélküli közlésére szorítkozik. Ő maga nem mond véleményt. Hazafias célzata magyarázza, hogy csupán a dicsérő véleményeket adja. Tudományos értéke ma már nincs, de jelentősége kettős: egyfelől sok magyar írót buzdított a példája, hogy az ő nyomán betűrendbe szedjék íróinkat, másfelől a külföldi írói névtárak (így pl. a *Compendiöses*, majd az *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*, 1715 és 17) a *Specimenből* merítették a magyar írókra vonatkozó adataikat. V. ö. Ifj. *Szinnyei* József, A magyar irodalomtörténetírás ismertetése (1878); *Perényi* József, Irodalomtörténetírásunk első munkásai (Nagykanizsai gimn. ért., 1900—901); *Verő* L., C. (Phil. Közl. 1907).

Czyhlarz, *Karl,* lovag, osztrák jogtudós, szül. Lobositzban 1833 aug. 17. 1863-ban prágai rendkívüli, 1869. u. o. rendes, 1892. bécsi egyetemi tanár lett. Több izben volt a cseh tartománygyűlés tagja, 1895. az osztrák urakháza tagjává nevezték ki. Nevezetesebb művei: Das römische Dotalrecht (Giessen 1870); Die Eigentumserwerbsarten des Pandektentitels de acquirendo rerum dominio (1. köt., Erlangen 1887); Lehrbuch der Institutionen (Prag 1889, 6. kiad. 1902).

D.

D, d, a latin ábécének negyedik, a magyarnak hatodik betűje. V. ö. *Delta.* — Fölsorolásokban a negyedik tagot jelöli (a, b, c, d). A római számok közt a D = 500, $\overline{\text{D}}$ = 5000. — Rövidítések:

D, d római föliratokban a. m. Decimus, Deo, die, divus, stb.
D római jogi munkákban a. m. Digesta.
D újabb német birodalmi pénzeken Münchent, osztrák pénzeken Grácot jelöli.
D a nemzetközi telegráfozásban a. m. sürgős (dringend).
Recipéken a *D* vagy *d* a. m. detur: adassék; a szemészetben a. m. dioptria.
Kereskedelmi könyvekben *D* a. m. Debet.
Angliában *d* a. m. penny (többesben pence) s a németeknél is a. m. Pfennig (₰), s ez tulajdonkép a lat. denarius s a franc. denier (denár) régi rövidítése.
Korrektura-íveken ₰ a. m. deleatur: törlendő.

D *hang:* lágy v. zöngés foghang (l. *Mássalhangzók*), mely nyelvünkben szabályszerűen váltakozik társával, a kemény vagyis zöngétlen *t*-vel, pl. *vadkörte* helyett azt mondjuk *vatkörte*, viszont *hátba* helyett *hádba* stb. (l. *Hasonulás*).

D, a mai zenei alapskálának, a C-durnak második foka. A kétvonásos $\overline{\overline{\text{d}}}$: a XIII. sz. óta a «Claves signatae» (a kulcsok) közé tartozott, de a gyakorlatban nem igen szerepelt. Inkább XVI. sz.-beli tabulaturákban találjuk ezt a kulcsot (*d* betüvel kiirva) a 4. vonalon. Franciaországban, Olaszországban a *D*-t *Re*-nek nevezik. Mint rövidítést a *D*-t különbözőképen használják: 1. *D.* v. *m. d.* a. m. *main droite, manus dextra, manu destra,* jobb kéz; 2. *D.* a. m. az olasz *da, dal* v. *dalla:* -tól, -től, pl. *d. c.* a. m. *da capo,* kezdettől; *d. s.* a. m. *dal segno,* a jeltől kezdve. — *D.* mint felirat énekszólamokon a. m. *Discantus, Dessus,* ami egyértelmű a következő jelzésekkel: *C.* (Cantus) és *S.* (Sopranus, Superius).

D. A. a. m. Divus Augustus.

d. a. a. m. *dicti anni* (lat.), a mondott évnek...

D/A., a következő kifejezés rövidítése: *documents against acceptance* (ejtsd: dokjumentsz egensz ekszeptensz) a. m. az iratok átadhatók akkor, ha az intézvényezett a váltót elfogadta. Vagyis a hajóselismervényre ráírt D/A jel annyit jelent, hogy a hajóselismervény, valamint a többi, az áruk átvételére jogosító irat, csak akkor adható át a tengerentúli vevőnek, ha az előbb a reá kibocsátott intézvényt elfogadja.

Da, *dal* v. *dalla,* l. *D.*

Daae, közelebbről nem ismert ókori nomád nép a mai Káspi-tenger Ny.-i partjain. A perzsa, később makedon seregnek portyázói. Jó nyilasok és lovasok hírében állottak. Hihetőleg skytha faj volt.

Daae, *Ludvig,* norvég történetíró, szül. Aremarkban 1834 dec. 7., megh. 1910 márc. 17. Krisztiániában. Egyet. magántanár, aztán főkönyvtárnok, 1876. pedig a történelem tanára lett a krisztiá-

niai egyetemen. Mint ilyen jelentékeny részt vett a norvég történelmi társulat megalakításában. Főbb művei: Throndhjems Stifts geistlige Historie fra Reformationen til 1814; Norges Helgener (1879); Norske Bygdesagn (2 köt., 1870—72); Det gamle Christiania (1871); Breve fra Danske og Norske (1876); Historiske Skildringer (2 köt., 1873—78); Kong Christiern I.'s norske Historie (1879); Normänds Üdvandringer til Holland og Egland (1880); En Krönike om Erkebiskopperne i Nidaros (Throndjem 1897). Ezenkívül számos dolgozatot tett közzé a norvég történelmi társulat közlönyében.

Daai, l. *Babar-szigetek.*

Daalder *(rijksdaalder)*, régi hollandi ezüstérem, a. m. $1^1/_2$ holl. forint, 30 stüver = 3·07 K. Kettős, 3 forintos darabokban is verték.

Dab, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. dunavecsei j.-ban, (1910) 838 magyar lak., hitelszövetkezet; u. p. és u. t. Dömsöd.

Daba, falu Tibetben, a Himalaja É.-i lejtőjén, 4536 m. magasságban. Lakóházai, valamint nagyszerű buddhista kolostora a lőszbe vannak bevájva. Nyár idején lakosai élénk kereskedést űznek sóval, boraxszal, mosusszal és teával.

Dabar, 1. (azelőtt: *Dobrocs)*, kisk. Nógrád vm. losonczi j.-ban, (1910) 1540 tót lak.; u. p. Vámosfalva, u. t. Lónyabánya. — 2. *D.*, adó- és polit. közs. Lika-Korbava vm. otocsáni j.-ban, (1900) 2470 horvát-szerb lak.; u. p. Škare, u. t Otočac.

Dabas, községek Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben, l. *Alsódabas* és *Felsődabas.*

Dabašnica, adók. Lika-Korbava vmegye alsólapaczi j.-ban, (1900) 447 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Srb.

Dabb, az egyiptomi tüskésfarkú gyík *(Uromastix spinipes* Merr.) arab neve. L. *Tüskésfarkú gyíkok.*

Dabbe *(Debbah)*, kisebb helység a kairó-lukszori vasútvonal mentén, Lukszortól 10 kilométernyire.

Dabbeh *(Debbe)*, tekintélyesebb helység Nubiában a Nilus egyik kanyarulatánál, 30 km.-nyire Ó-Dongolától. A Dongolából Darfur és Kordofán felé menő karavánok főállomása.

Dabčevica, adók. Belovár-Körös vm. grubišnopoljei j.-ban, (1900) 1215 horvát-szerb és magyar lak., szerb mezőgazd. szövetkezet; u. p. és u. t. Grubišno polje.

Dabci, adók. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1900) 1017 horvát-szerb lak.; u. p. Ivanić vár, u. t. Križ.

Daber, város a stettini porosz kerületben, (1910) 2213 lak., a XIII. sz.-ból való várrommal, szép templommal. Malomipara jelentékeny.

Dabiša *István*, Bosznia királya 1391—1395. Bátyjának, Tvrtko királynak hódításait nem tudván megtartani, ezekről 1393. Gyakovárott Zsigmond magyar király részére lemondott azon föltétellel, hogy Zsigmond őt Bosznia királyául elismeri, viszont azonban abba is beleegyezett, hogy halála után Bosznia a magyar korona birtokába megy át. Zsigmond ekkor D.-t Somogy vm. főispánjává nevezte ki. A gyakovári egyezmény miatt a bosnyák főurak lázadásba törtek ki, melyet *Dobor* vára (l. o.) visszavételével Zsigmond király vérbe fojtott. D. megrettenve, minden összeköttetést megszakított a lázadó urakkal. Rövid idő mulva bekövetkezett halála után Boszniát, melynek Zsigmondra kellett volna szállnia, még három évig, 1398 febr. végéig, kiskorú fia nevében özvegye, Ilona kormányozta. V. ö. *Klaić*, Geschichte Bosniens, 254—267.

Dabisztán, perzsa szó, jelentése iskola. A XVII. sz.-ban élt Mohszin Kasmiri, írói néven Fáni (mulandó) perzsa írónak Dabisztán el Mezahib (felekezetek iskolája) című, 12 különböző keleti vallást ismertető művét szokták alatta érteni. Az érdekes munkát angolra fordították Shea és Troyer (Paris 1843, 3 köt.).

Dabjon, kisk. Szilágy vm. zsibói j.-ban, (1910) 986 oláh lak.; u. p. Zsibó, u. t. Szamosudvarhely. Gör. kat. fatemplom 1701-ből.

Dabjonújfalu, kisk. Szilágy vm. zsibói j.-ban, (1910) 354 oláh lak., ; u. p. Szilágyszentkirály, u. t. Szamosudvarhely; vidékén kőszén és petroleum fordul elő.

Dabo, fürdőhely, l. *Dagsburg.*

Dabojakígyó *(Vipera russelii* Schaw.), l. *Vipera-félék.*

Dabolcz, kisk. Ugocsa vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 498 magyar lak.; u. p. és u. t. Halmi.

Dabrat. Levita város Isakhar és Zebulon törzs határán, a Tábor útján. Mostani neve *Deburija.*

Dabric, l. *Drabik.*

Dabrina, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 608 horvát-szerb lak.; u. p. Maja, u. t. Glina.

Dabroncz, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1910) 1009 magyar lak.; u. p. és u. t. Zalagógánfa.

Dabrony, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1910) 779 magyar lak., tejszövetkezet, u. p. Nagyalásony, u. t. Vinár.

Dabrosa, nubiai helység 2675 lak. L. *Vadi Halfa.*

Dabrowa, járási székhely Galiciában, (1910) 3039 lak., híres lóvásárokkal, a XVII. sz.-ból való nagy kastéllyal.

Dabrowski, lengyel tábornok, l. *Dombrowski.*

Dab-tassi nyári-védgát-társulat, alakult 1903. oly célból, hogy a Dömsöd—pataji Dunavédgát társulat töltése és a Duna között Dabtól Tassig elterülő 2348 kat. hold, 1188 □-ölnyi területet a Duna nyári árvizeitől megvédje. Töltésvonalának hosszusága 13 km. Ez a töltés nem védi a területet a nagy jeges és tavaszi árvizek ellen s az árvédelem csakis a tenyészet idejére szorítkozik. A töltésbe 1 nagy és 3 csőzsilip van beépítve. Belvízcsatornáinak hossza 8·27 km. Telefonvezetéke a Dömsöd—pataji társulatéval közös. 1905 végéig befektetett építéstőkéje 35,138 K. A társulat székhelye Tass.

Dabu, kereskedelmi gócpont a hasonnevű tengeröböl partján, a nyugatafrikai francia gyarmaton. A magasan fekvő és népes környékű város sűrű erdőkkel borított vidékéről sok pálmaolajat szállítanak.

Dabusz, a Kék-Nilusnak baloldali mellékvize Abesszíniában.

Dac, a sértődöttség érzéséből keletkező lelki állapot; gyermekben és felnőttben, férfiban és nőben különbözően nyilatkozik. Rokon az akaratossággal, mert alapja az, hogy az illetőnek nem

sikerült az akaratát, avagy csupán érzéki mivoltából származó s egyébként megokolatlan tetszését érvényesitenie. Ellenszerét a dac oka, a gyermekek egyénisége és más körülmények szerint kell megválasztani. Főleg azonban a nevelő tapintata találhatja el a határt, mely a szükséges engedelmesség és feltétlen alárendelés, jogosult ellenszegülés és a dac között van. Soha sem az a fő, hogy a nevelő akarata mindenben teljesüljön, hanem hogy a gyermek magát mérsékelni is, de helyesen akarni is megtanuljon.

Da capo, ol. zenei műszó (röv. *d. c.* v. *D. C.)* a. m. kezdettől. Azt jelzi, hogy valamely darab ismétlendő egészen a *Fine*-vel jelzett ütemig. *D. aria*, l. *Ária.*

Dacca, l. *Dhaka.*

Dach, *Simon*, német költő, a königsbergi kör feje, szül. Memelben 1605 júl. 29., megh. 1659 ápr. 15. Königsbergben, hol egyetemi tanár volt. Összes költeményeit, melyek túlnyomóan alkalmi természetűek, Oesterley adta ki (1877), ugyanő válogatott gyűjteményt a költő jeles életrajzával (1876). D. hivatott lirikus volt, ki a népdal egyszerű, közvetlen hangjait is sokszor eltalálta, miért is sok dala valóságos népdallá lett, első sorban Ännchen von Tharau (Tharaui Annuska) c. dala, melyet egyik barátjának, Portatius lelkésznek esküvőjére Neander Annával a vőlegény nevében írt. Egyházi dalai a kor legjobbjai közé tartoznak. Folytonos betegeskedése befolyásolta költészetének hangját, mely túlnyomóan elegikus és kedvelt tárgyává tette az élet nyomorát és az ember gyarlóságát. Róla irtak E. Friedrich (1862); Salkowski (1873) és Stiehler (1896).

Dacha, azonos a magyar *«subával»*, szibériai kecske-, iramszarvas- v. kutya-, sokszor fóka- v. más szőrméből összeállított, körgallér formáju bunda, melyet utazásoknál más bunda fölé húzva használnak Szibériában.

Dachalieh, l. *Dakahlieh.*

Dachau, járási székhely Bajorországban, a felsőbajor kerületben, az Ammer partján, (1910) 5764 lak., sör- és papirgyártással, gabonakereskedéssel. 1905-ben létesült néprajzi muzeuma a D.-i nép művészetének valóságos kincsesháza. Közelében van a Dachauer Moos és Mariabrunn látogatott fürdőhely. Ujabban nevezetes festőteleppé fejlődött. D. a 30 éves háború óta a Wittelsbach-család tulajdona.

Dachaui bankok. A XIX. sz. 70-es éveiben több betéti bank alakult Bajorországban, főleg Münchenben, oly célból, hogy magas kamatláb mellett a tőkét magukhoz csalogassák. E bankok, melyeket közösen D.-nak neveztek, nevüket onnan nyerték, hogy legnagyobb intézetük Münchenben a «Dachauer Strasse»-ban volt. A náluk elhelyezett tőkéket kellőképen értékesiteni nem tudták s a régebbi betétek kamatait, valamint a felmondott összegeket az újabb betétekből fedezték. Ezek a manipulációk természetesen csak ideig-óráig tarthattak és rövid 2 évi fennállás után a legnevesebb effajta intézet, melynek élén a szépségéről és szelleméről híres szinésznő, *Spitzeder* Adél állott, csődbe jutott. Tulajdonosát csalárd bukás miatt 3 évi fegyházra ítélték. Ez a bukás a többi hasonló intézetet is magával rántotta. Bár egészben alig 3 évig állottak fenn e szédelgő bankok, az okozott kár rendkivül nagy volt (Spitzeder bankjánál csaknem 15 millió márkát vesztett több mint 30,000 betevő), mert főleg a kisebb tőkéseket fosztották meg teljes vagyonuktól.

Dachel, oázis, l. *Dakhel.*

D'Achery, l. *Achery.*

Dachstein, nagy kiterjedésű mészkőplató a Keleti-Alpok É.-i mészkőzónájában, Felső-Ausztria, Salzburg és Stájerország határán. Egész tömegében az ú. n. D.-i mészkőből van felépítve, magassága közepesen 2200 m., ennél csak néhány csúcsa emelkedik magasabbra, ú. m.: a D. (2996 m.), a Grimming (2351 m.) és a Bischofsmütze (2454 m.). Meredek peremmel végződik É.-ra, a Hallstadti és Gosau tavak felé és még meredekebben szakad le az Enns völgyére. Ebben a csoportban találjuk az Alpok legkeletibb glecsereit, köztük az 500 ha. területű Hallstadti glecsert. Menedékházai közül legnagyobb a *Simony-menedékház* (2210 m.), amelyet a D. első tanulmányozójának, Simony volt bécsi egyetemi tanárnak tiszteletére neveztek el. Ujabban nagyszerü jégbarlangot fedeztek föl benne.

Dachsteini dolomit, l. *Fődolomit.*

Dachsteini mészkő (geol.) vagy *megalodus-mészkő*, a felső-alpesi triasz nori emeletének kőzete; tömött, világos szinű, durván réteges mészkő, hófehér, kékes vagy sárgásfehér, kivételesen szürkés, vagy vereses; repedéses. D. neve onnan van, mert Salzburg mellett a Dachstein-hegységnek legfőbb anyaga. Vezérkagylója a Megalodus, különösen pedig a Megalodus triqueter lévén, innen a másik neve. Budapest vidékén a Jánoshegy csúcsán van, továbbá a Pilishegyen, nemkülönben Pilisszántótól kezdve ÉNy.-nak Esztergom felé fordul elő, l. *Triasz.*

Dacia, *Petrus de* (tk. *Duw)*, csillagász és bölcsész. A XIV. sz.-ban élt. Némelyek erdélyi, mások dán származásunak tartják, mert Dánia középkori neve szintén Dacia volt. A prágai egyetem évk. 1381-ről Petrus de D. aliter dictus Duw szerepel. Vannak, akik vélik, hogy D. azonos azzal a domonkosrendű szenttel, akinek ünnepe jún. 22. van. Munkái: Liber de calculo, seu computu; Calendarium; Acta vitae Christiane Stumbulensis.

Dácia, annak a területnek ókori neve, melyen a dák törzsek laktak. A dákok a thrák népcsaládhoz tartoztak, legközelebbi rokonaik a geták voltak. Országuk nagyjából a mai Erdély és Oláhország területét foglalta el, egyideig a Duna-Tisza közére is kiterjedt. Ptolemaios földrajza szerint (mely a Kr. u. II. sz. első felében készült) Ny.-on a Tisza, D.-en a Duna, É.-on a Kárpátok határolják D.-t, míg K.-en a Hierasus (a mai Szeret folyó) és az ettől a Tyrasnak (a mai Dnyeszter) D. felé való hajlásáig menő vonal teszik határát. A római hódítás után alakitott *D. provincia* Erdélyt és Oláhországnak K. felé az Oltig terjedő részét (az ú. n. Kis-Oláhországot) foglalta magában. A dákok földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak s állandó lakóhelyekkel birtak. Ruházatuk a bokán összeköthető nadrágból, rövid ujjú kabátból és nehéz köpenyből állott; az előkelők süveget hordtak. Gyalog harcoltak, lovasságuk nem volt; jellemző fegyverük a görbe kard.

A dákoknak történeti szereplése azokkal a harcokkal kezdődik, melyeket a Kr. e. II. sz.-ban egyrészt az őket szorongató barbár népekkel, másrészt a szomszédos római terület hadaival vívtak. Hatalmas országgá fejlődött D. *Boirebista (Burbista)* király alatt, aki Kr. e. II. sz. közepe táján a Duna-Tisza közét uralma alá hajtotta és Thrákiába meg Makedoniába is betört. A félelmetes ellenség megfékezésére Julius Caesar már megtette volt az előkészületeket, mikor Brutus tőrének áldozatul esett. Ugyanakkor Burbista is meghalt. Halála után országa több részre szakadt. A dákok betörése a szomszédos római provinciákba, Moesiába és Pannoniába azonban tovább tartott; a rómaiak részint haddal fékezték meg a nyugtalan ellenséget, részint ügyes politikával bírták rá betöréseinek abbanhagyására. A már-már kifejlődő barátságosabb érintkezésnek vége szakadt, mikor *Decebalus* lett a dákok királya, ki a viszálykodó törzseket egyesítvén, hatalmas birodalmat szervezett a Duna balpartján és támadólag lépett föl Rómával szemben (Kr. e. 85—89). Az ellene vonult római sereget megsemmisítette, de a második hadsereg, melyet Domitianus D.-ba küldött, győzelmet aratott a dákokon; a győzelemnek nem volt eredménye, mert Domitianus a közben kitört markomann háború veszedelmeitől szorongattatván, Decebalussal súlyos föltételek mellett békét kötött. A római néven esett szégyent *Trajanus* császár torolta meg, ki átkelvén a Dunán, melyen e célból Apollodorosszal (l. o.) állandó hidat veretett, két hadjáratban (101—102 és 104—107) leverte Decebalust és fővárosát, Sarmizegetusát elfoglalta. Decebalus öngyilkossá lett, országa meg a rómaiak birtokába került. Trajanus dák hadjáratainak eseményeit a Rómában most is fennálló Trajanus-oszlop dombormüvei örökítik meg.

A rómaiak azonnal hozzáfogtak az új *D. provincia* szervezéséhez. Trajanus a hosszú háborúkban s a dákok önkéntes kivándorlásától erősen megapadt lakosság gyarapítása céljából gyarmatosokat parancsolt és telepített az új tartományba, főleg Kis-Ázsiából és Szíriából; a bányák mívelésére pirustákat hozott át Dalmáciából, kik híres bányászok voltak; utakat épített és megkezdte a tartomány határainak megvédésére szükséges erődítések emelését, amit utóda, Hadrianus, folytatott. D.-t három útvonal kötötte össze a birodalommal; az első Viminaciumból (Kosztolácz) kiindulva Lederata (Ráma) mellett vezetett át a Dunán és azután ÉK.-i irányban haladt Tibiscum (Zsuppa) felé; ott kapcsolódott be a második fővonalba, mely Tsierna (Orsova) mellett vitt át a Dunán, É.-i irányban haladt Tibiscumig, onnan meg Sarmizegetusán (Várhely), Apulumon (Gyulafehérvár), Potaissán (Torda) át ment Porolissumig (Mojgrád). A harmadik K.-i útvonal Drobetaen (Turn-Szeverin) át haladt az Olt folyóig, majd É. felé Apulumig, s ott csatlakozott a provincia úthálózatába. Hadrianus alatt két részre oszlott a tartomány: a felsőrész D. superior (Erdély) az alsó D. inferior (Oláhország), mindkettőnek közös praetori rangú helytartója, de külön procuratora (pénzügyigazgatója) volt. Marcus Aurelius uralkodásának kezdetén három részre osztotta D.-t: 1. a legészakibb kerület *D. Porolissensis*, mely Porolissumról nyerte nevét, procuratora Porolissumban vagy Napocában (Kolozsvár) székelt; 2. a középső kerület *D. Apulensis*, Apulum főhelylyel; 3. a legalsó rész valószinüleg egy Malve nevű város után a *D. Malvensis* (Kis-Oláhország) nevet kapta. A hármas beosztás mellett is csak egy, most már consularis rangú helytartó igazgatta a provinciát, melynek fővárosa Sarmizegetusa, római nevén Colonia Ulpia Trajana Augusta Dacica, itt székelt a tartományi gyűlés, itt volt az ara Augusti. A tartomány helyőrsége két légióból és megfelelő segédcsapatokból állott. A legio XIII. gemina Apulumban, a legio V. Macedonica Potaissában állomásozott. D.-ban a vas és só bányászása mellett különösen virágzott az aranybányászat, melynek nyomai sok helyen megállapíthatók. Az aranybányák kezdetben bérlők kezében voltak, később császári hivatalnokok intézték az üzemet. A provincia a római uralom alatt is sokat szenvedett a szomszédos barbároktól; a markomann háborúk idején (166—180) az ellenség az aranybányák vidékét pusztította, mint azt a Verespatakon (Alburnus maior) talált viasztáblák igazolják, melyeket a megrémült lakosok az ellenség közeledtére az eltorlaszolt aknákba rejtettek. A III. sz. közepe óta egyre erősebbek lesznek az előnyomuló barbárok (gótok) betörései, melyek miatt Aurelianus császár föladja a tartományt, 271. kivonja a római helyőrséget D.-ból s a római lakosságot a Duna jobbpartjára telepíti; az új haza *D. ripensis*, mely Moesia superior és inferior közt, Transdiernától az Utus (ma Vid) folyóig terjed; ennek a területnek D.-i része később a D. mediterranea nevet kapta, főhelye Serdica (Szófia) volt. V. ö. *Kuzsinszky*, Pannonia és D. (a Magyar Nemzet Története I. kötetében); u. a. Ókori Lexikon (I. köt.); *Brandis*, D. (Pauly-Wissowa Realencyklopädie IV. köt., 1948—1976); *Jung*, Fasten der Provinz Dacien (1894); *Gooss*, Studien zur Geographie u. Geschichte des Trajanischen Daciens (Segesvári gimn. Értesítője 1873—74); *Petersen*, Trajans dakische Kriege (2 köt., 1899—1903); *Finály* G., D. és Pannonia térképe (Budapest 1911); *Borovszky*, A dákok (1883); *Cichorius*, Die Reliefs der Traianssäule. (1896, 2. köt.). — Az 1870-ig megjelent irodalmat maga *Torma* Károly állította össze: Repertorium Daciae (1880); az újabb kutatások és ásatások áttekintését l. az Archaeol. Értesitőben.

Dáciai érmek. A dák tartományban a rómaiak érmeket nem verettek; a Traján-féle érmek, melyek Dácia meghódítására vonatkoznak, más pénzverőműhelyekben készültek. Az ú. n. dáciai érmek Provincia Dacia felirattal, a későbbi dunántúli «Dacia ripensis»-ban verettek, id. Philippus, Otacilia, Trajanus Decius, Heremia Etruscilla, Volusianus, Aemilianus korából 247-től 257-ig.

Dačice, város, l. *Datschitz.*

Dacier (ejtsd: dászjé), 1. *André*, francia nyelvész, szül. Felső-Languedoc Castres nevű helységében 1651 ápr. 6., megh. Párisban 1722 szept. 28. Tanulmányait Saumurben végezte. Nőül vette a tudós Lefèbre leányát, Annát, s vele együtt protestánsból katolikussá lett; a király könyvtárnokává nevezte ki, majd az akadémia tagja s titkára lett.

Hozzá van intézve Fénélon Lettre sur les occupations de l'Académie-ja. Kiadta Festust és Verrius Flaccust «in usum delphini», fordította Horatiust, Aristoteles Poetikáját, Platon több dialogusát, Epiktetost, Plutarchos több életrajzát; megírta Pythagoras életrajzát.

D. neje, *Anna*, Lefèbre leánya, szül. Saumurben 1654., megh. Párisban 1720 aug. 17. Tudós nevelésben részesült. Atyja halála után férjével Párisba ment s tudós kiadásaival és fordításaival nagy feltűnést keltett. Az «in usum delphini» gyűjtemény számára is több klasszikus író (Florus, Aurelius Victor, Eutropius, krétai Diktys) kiadásával bizta meg Montaussier herceg. Legnagyobb hírre tett szert az Ilias (Paris 1699) és az Odysseia (Amsterdam 1708) prózai fordításával, melyek ma már csak irodalomtörténeti érdeküek. Fordított Terentiusból, Plautusból és — mint első francia — Aristophanesből (1684) is. Considérations sur les causes de la corruption du goût (Paris 1714) c. iratában fanatikus hévvel és elmésen védi Homerost Houdart de Lamotte ellen, a Homère défendu c.-ben pedig Hardouin jezsuita ellen.

2. *D.*, *Bon-Joseph*, báró, francia historikus, szül. Valognesban (Normandia) 1742 április 1., megh. Párisban 1833 febr. 4. Teológiát tanult, 1772. az Académie des inscriptions tagja, 1782. állandó titkára lett, hol megalapította a kéziratok bizottságát. 1800-ban a nemzeti könyvtár igazgatója, 1823. az Institut tagja. Fordította Aelianost (1772); kiadta Xenophon Kyropaediáját (1777, 3 köt.); megírta az Académie des inscriptions történetét és Rapport sur les progrès de l'histoire et de la littérature ancienne depuis 1789 jusqu'à 1808 (Paris 1810).

Dácit, harmadkori vulkáni kőzet, melynek alapanyaga a szürke és fekete között váltakozik (mállott állapotban vörösbarna); az alapanyagban porfirosan kialakult nagyobb ásványszemek, ú. m. plagioklász, kvarc, biotit, amfiból vagy augit láthatók. Mellékes elegyrészek a vasércek, apatit és cirkon. A riolittól lényegesen csak abban tér el, hogy nem ortoklászt, hanem plagioklászt tartalmaz; az andezitektől pedig csakis kvarctartalma választja el. Közelebbi megjelölésük a szines elegyrész szerint történik: amfibol-D., biotit-D., augit-D. Az alapanyag lehet üveges (hialo-D.), mikrogránitos, felzites. Nevét Erdély régi neve (Dácia) után nyerte, ahonnan legelőször írta le Hauer és Stache. A Vlegyászában, erdélyi Érchegységben számos D.-erupció van; azonkivül Budapesthez legközelebb a nógrádi Várhegy kúpja D.-kőzet, továbbá a Velencze—Székesfehérvári hegységben van néhány kisebb D.-kúp, ill. telér; külföldi előfordulásai közül fel kell említeni Cabo de Gata-t (Spanyolország), Californiát és az Andokat.

Dacke *(Dake)*, *Nils*, svéd paraszt-vezér. 1542. parasztlázadást idézett elő Smålandban, felperzselte a nemesek udvarait s többször megverte az ellene kiküldött csapatokat, úgy hogy I. Gusztáv király kénytelen volt vele fegyverszünetet kötni. 1543-ban azonban Asunden mellett megverték és futás közben megölték.

Dacnidinae (állat), l. *Cukormadár-félék.*

Dacnis (állat), a cukormadárfélék *(Dacnidinae)* családjába tartozó madárnem. L. *Pitpit.*

Da Costa, németalföldi költő, l. *Costa.*

Dacrydium *Soland.* (növ.), a Taxaceae (Tiszafafélék) család génusza; 16 faja a Maláji-szigeteken, Új-Zélandon és Tasmaniában honos. Fák és cserjék, lapos tűlevelekkel és magánosan végálló, rendesen 2 lakú virágokkal. Az újzélandi *D. cupressinum* Soland. 20 m.-nél magasabb, csüngő ágú fa *(gyászciprus, rimu)*. Fája a szárazságban igen tartós. Fiatal ágaiból skorbut elleni szert nyernek. A tasmaniai *D. Franlinii* Hook. f. *(huonfenyő)* 30 m. magas fa. Fájából csónakot készítenek és faragványokra használják.

Dacryocystis, l. *Könytömlő.*

Dacryon (gör.), embertani műszó, magyarul: könypont, l. *Dakryon.*

Dacsa (orosz), falusi birtok, nyaraló.

Dacsókeszi, kisk. Hont vm. ipolynyéki járásában, (1910) 608 magyar lakossal, u. p. Csáb, u. t. Balassagyarmat. D. a Dacsó-család ősi birtoka, kastélyát a Dacsó-család a mult század elején építette.

Dactylethra (állat), l. *Körmös békák.*

Dactylis *L.*, *ebír*, *ebüröm* (növ.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza. Egyetlen faja, a *D. glomerata* L., egész Európában, Ázsia mérsékelt övében és Észak-Afrikában honos, Észak-Amerikában pedig meghonosodott évelő fű (l. *az ábrát*). Bugája csomókká egyesült, 2—3 virágú kalászkákból áll, kocsányai vaskosak, érdesek. Mezőn, utak mentén, erdőben terem. Egyike a legjobb takarmányfüveknek, különösen nehéz, nedves talajon. Lóherével és egyéb füvekkel keverékben szántóföldön is termesztik. Magtermelés szempontjából tisztán vetik, mely esetben kataszteri holdanként 25—30 kg. vetőmagra van szükség. Magvának használati értéke 17%. Igen dúsan terem, különösen kaszálás után gyorsan tovább nő. Észak-Amerikában, minthogy az árnyékot is elviseli, *orchard grass* a neve (= gyümölcskerti fű). *D. caespitosa* Forst., l. *Poa.*

Dactylis glomerata, balra egy füzérkéje.

Dactylopora *Lam.* (állat). A gyökérlábuak *(Rhizopoda)* osztályába, a *Foraminiferák* rendjébe, a *Dactyloporidae* Zitt. családjába tartozó véglény (Protozoa). Fajai vastag, meszes héjat választanak el, amely porcellánnemű, henger- v.

hordóalakú, belül üres, mindkét végén nyilt. A héj maga egymásra helyezett gyűrűkből áll. Az eocén kortól kezdve napjainkig élnek.

Dactylopora-mészkő. A dactylopora mészalgákat nagymennyiségben tartalmazó mészkő (illetve dolomit) megnevezése a felső triaszban; nálunk különösen a dolomit tartalmaz D.-t.

Dactylopterus (állat), l. *Repülő halak.*

Dactyloscopia, l. *Daktiloszkópia.*

Daczó *(sepsi-szentgyörgyi),* ősrégi székely család. Különösen kitűnnek: *D. Péter,* aki 1576. Báthory Istvánt Lengyelországba kisérte. *D. György* 1661—71. Doboka vármegye főbirája. *D. János* 1575. Báthory István követe a temesvári pasához. *D. János* 1669. csiki főkapitány, Tököly híve. *D. Pál,* Ferenc testvére, Bethlen Gábor híve és hűséges harcosa, kivel együtt futott 1603. Erdélyből Belgrádba, hol részt vett Bethlen fejedelemmé választásában. *D. Zsigmond,* a család utolsó sarja, 1849 júl. 31. esett el Segesvárnál.

Dad, nagyk. Komárom vm. gesztesi j.-ban, (1910) 1225 magyar lak., takácsiparral, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Dad., tud. állatneveknél *Daday* Jenő (l. o.) nevének rövidítése.

Dada, régen: vén asszony; ma gyermeknyelven a. m. dajka.

Dada, község, l. *Tiszadada.*

Dadafalva (azelőtt: *Dedasócz),* kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 75 tót lak., u. p. Koskócz p. u.; u. t. Koskócz.

Dádan *János,* magyar nyomdász; 1664. kezdte meg működését Zsolnán. Nyomtatványai három nyelven jelentek meg, ezek között legtöbb a latin; nyomdájában hosszú sorozata jelent meg a Neubarth János-féle *Új kalendárium*-nak úgy magyar, mint tót nyelven, továbbá tót nyelven az Evangelia a Epistoly (1676) és Krmann Dániel Knjha Žjwota című munkája (1704).

Dadapfa (növ.), l. *Erythrina.*

Daday *Jenő (deési),* zoológus, szül. Buzamezőn, Szolnokdoboka vm.-ben 1855 máj. 24. Tanulmányait Kolozsváron végezte. 1878-ban középisk. tanári és bölcsészetdoktori oklevelet nyert s ugyanekkor az állattani tanszék mellé egyetemi tanársegédnek választották. 1882. a kolozsvári, 1888. a budapesti egyetemen magántanárrá habilitálták. 1885—86-ig állami ösztöndijjal a nápolyi zoológiai állomáson dolgozott. 1887-ben a Magyar Nemzeti Muzeum állattárához segédőrnek, 1898. őrnek, 1902. a József-műegyetem állattani tanszékére ny. r. tanárnak nevezték ki. 1891-ben a Magyar Tud. Akadémia levelező, 1910. rendes tagjává választotta. Az 1909—12. tanévekben a műegyetemen a vegyészmérnöki szakosztály és egyetemes osztály dékánja; az Indiana Academy of Science külső tagja. Fontosabb dolgozatai: *A magyarállattani irodalom ismertetése,* I. köt.: 1870—80. (Budapest 1882), II. köt.: 1880—1890. (u. o. 1891); *A magyarországi Cladocerák magánrajza* (4 tábla rajzzal, u. o. 1888); *A magyarországi Myriopodák magánrajza* (3 tábla rajzzal, u. o. 1889); *Rovartani műszótár* (u. o. 1894); *A magyarországi tavak halainak természetes tápláléka* (u. o. 1897); *A magyarországi kagylósrákok magánrajza* (u. o. 1900, Vitéz-jutalommal kitüntetett akad. pályamű); *Edesvízi mikroszkópi állatok* (Gróf Zichy Jenő 3. ázsiai útjának eredményei, u. o. 1901); Untersuchungen über die Copepoden-Fauna v. Hinterindien, Sumatra, Java (Zool. Jahrb., 24. köt., 175—206., 3 táblával); *Délamerikai halakban élősködő Trematodák* (Math. és Termtud. Ért., 24. köt., németül Zool. Jahrb. Abt. Syst., 24. köt.); Planctontiere aus dem Victoria Nyanza (u. o. 25. köt.); Der postembryonale Entwicklungsgang von Caridina Wyckii (u. o., Abt. f. Anat., 24. köt.); Untersuchungen ü. d. Süsswasser-Mikrofauna Paraguays (23 tábl., Zoologica, 44. füz. Stuttgart 1905); *Adatok Német-Kelet-Afrika mikrofaunájának ismeretéhez* (Mathem. és Termtud. Ért., 25. és 26. köt.); Entomostraca et Hydrachnidae e Tibet (Ricords of the Indian Museum, Vol. 2. Part. 4.); Diagnoses Praecursoriae spec. aliquot-novarum e familia Branchipodidae (Annal. de science. nat., Ser. 9. Tom 7.); Ostracodes marins (Exped. antarctiqu., franc.); Beiträge z. Kenntniss d. Fauna Turkestans (Trav. d. l. Soc. Imp. d. Naturalistes de St.-Peterbourg, 39. köt.); Monographie syst. Phyllopodes Anoctracés (Annal. Sc. Nat., 9. Sér., 1910); Untersuchungen ü. d. Süsswasser-Mikrofauna Deutsch-Ost-Afrikas (18 tábl., Zoologica, 59-ik füz.). Munkatársa e Lexikonnak is.

Daddi, *Bernardo,* olasz festő, megh. 1355 után. Firenzében élt. Giottónak volt követője, talán tanítványa, de a sienai mesterek is befolyást gyakoroltak művészetére. Hiteles művei: a Szt. István és Lőrinc vértanuságát ábrázoló freskók a firenzei Sta Croce templomban (1328); Madonna-oltárkép a firenzei Orsanmichele templomban (1347, Orcagna híres tabernákulumában). Neki tulajdoníthatók a firenzei Uffizi-képtárban, akadémiában, s a berlini Kaiser Friedrich muzeumban levő oltárok is. V. ö. *Vitzthum,* D. (Leipz. 1903).

Dádé, a cigány *dad* (a. m. apa) szónak vokativusa; így szokták a vén cigányokat szólítani.

Dádián-*család,* a keleti örménység közéletében kimagasló tekintélyben részesülő, örmény hercegi család, mely ősi családfáját Cirusig felviszi. Történelmi nevezetességet e családnak az ád, hogy ebből származott Mingrelia tartomány utolsó fejedelme, *D. Dávid* (megh. 1853.); fia *Miklós* (megh. 1903.) orosz ezredes s a cár szárnysegédje volt, kit a cár 1886. Sándor fejedelem lemondása után a bolgár trónra jelölt. *D. Váhrám* herceg nőül vette Széchenyi Vanda grófnőt Sztambulban.

Dadogás *(anarthria* v. *pararthria syllabaris, hebegés),* oly beszédhiba, melyben a beszéd folyékonyságát a beszédizmok görcse megakasztja. D.-ra hajlamosít az idegesség, a terheltség. Ha a dadogó egyedül van, folyékonyan beszél, szintúgy ha énekel, de amint idegenek jelenlétében elfogódottá lesz, dadogni kezd. A D. gyógyítására külön iskola van Budapesten (Mosonyi-utca 6.).

Dadoxylon (növ.) a. m. *Araucarioxylon* (l. o. és *Cordaitaceae).*

Daduchos (gör., a. m. fáklyavivő), főpapi cím az eleuzíszi misztériumokban (l. o.). Viselője rangban a *hierophantes* (l. o.) után következett.

Daduk, a búbos banka népies neve, l. *Banka.*

Daedaleum, l. *Bűvös korong.*

Daedalus, l. *Daidalos.*

Daeira (gör., tkp. sógornő), az eleuziszi misztériumok egyik titokzatos s előttünk teljesen ismeretlen jellegű istennője.

Daemon, l. *Démon.*

Daempf *Sándor,* jogtudós, szül. Pécsett 1852 márc. 5-én., megh. Budapesten 1898 jún. 26-án. 1875-ben pécsi jogtanár, 1878. budapesti egyetemi magántanár lett. 1887-ben a pécsi kamara ügyésze s egyúttal Pécs városa tiszti főügyésze lett. 1891-ben a pécsi kir. ítélőtáblához nevezték ki bíróul. Munkái: *A magánjog és tárgya* (Pécs 1877); *Előadói vélemény a felebbvitelről a sommás eljárásban című törvénytervezetről* (u. o. 1890); *A holtkézi törvény Magyarországon* (u. o. 1891).

Daendels, *Herman Willem,* németalföldi politikus és tábornok, szül. Hattemben, 1762 okt. 21., megh. 1818 május 2. az Aranyparton (Afrika). Részt vett az 1787-iki hazafias fölkelésben, 1793. pedig Dumouriez francia tábornokkal mint tiszt Hollandiába nyomult s rövid idő mulva dandárparancsnok lett. Midőn Pichegru 1795. Hollandiát elfoglalta, D. mint altábornagy a batáviai köztársaság szolgálatába állott. 1799-ben Brune tábornokkal megadásra kényszerítette a Hollandia partjain kikötött angolokat és oroszokat. 1806-ban elfoglalta Nyugat-Frizlandot és Vesztfáliát. 1807-ben Lajos király tábornaggyá s a keletindiai birtokok főkormányzójává nevezte ki. 4 évi kormányzóságáról 4 kötetes művet írt. 1815-ben az afrikai Aranyparton újonnan hódított holland birtokok rendezésével s kormányzásával bízták meg.

Daendliker. *Karl,* l. *Dändliker.*

Dafar, l. *Dhafar.*

Dafert, *Franz,* agrárkémikus, szül. 1863 máj. 20. Bécsben; igazgatója a bécsi mezőgazdasági kémiai kisérleti intézetnek. 1889—98-ig igazgatója volt a braziliai Instituto Agronomico de Campinasnak. Művei: Kleines Lehrbuch der Bodenkunde (Bonn 1895); Über tropische Landwirtschaft (5 k., 1889—96); Erfahrungen über rationellen Kaffeebau (Berlin 1899).

Daffinger, *Moritz Michael,* osztrák festő, szül. Bécsben 1790 jan. 25., megh. 1849 aug. 22. A bécsi akadémián Fügernek volt tanítványa, azután porcellánfestészettel, végre kizárólag miniatür-arcképek festésével foglalkozott és a XIX. sz. első felében, a miniatür-arcképek nagy kedveltsége idején, D. volt Bécsben a legkeresettebb mester. Művei közül, melyek bécsi nyilvános és magángyüjteményekben sűrűn találhatók, kiemelendők I. Ferenc József (gyermekkorában), a Reichstadti herceg, Metternich, Grillparzer, stb. arcképei.

Dafila acuta (állat), l. *Nyilfarkú réce.*

Dafne, l. *Daphne.*

Dafnetin, l. *Dafnin.*

Dafni, Athéntől Ny.-ra mintegy 7 km. távolságra, a Levszinába vezető út mentén fekvő kolostor, mely egy antik Apollon-templom helyén és maradványaiból épült a Kr. u. V—VI. sz.-ban; a ma is fennálló templom a XI—XIII. sz.-ból való: keresztalaprajzú kupolás épület, mely főleg bizánczi mozaikjainak köszöni hírét. V. ö. *Millet,* Monuments de l'art byzantin. I. Le monastère de D. (Paris 1900).

Dafnin *(daphnin),* $C_{15}H_{16}O_{9}2H_{2}O$. Az *eszkulinnal* (aesculin) izomer, a glikozidák csoportjába tartozó szénvegyület. Található a *Daphne mezereum* és *D. alpina* kérgében. Szintelen, átlátszó, keserű és összehuzó ízű, 200 C°-on olvadó prizmák. Hideg vízben és hideg alkoholban kevéssé, forró vízben és forró alkoholban könnyen oldódik. Híg savakkal főzve v. pedig emulzin hatására széthasad *glikózra* és *dafnetinre* $C_{9}H_{6}O_{4}$. Ez utóbbi 253—256 C°-on olvadó sárgás prizmákban kristályosodik.

Dafnit *(daphnit.* ásv.), tkp. leptoklorit; szőllőded halmazok héjjas és sugarasan leveles szerkezettel, néha aprón gömbös; valószinüleg egyhajlásos. Almazöld; fs. 3·17. Cornwall (Penzance). Tschermak nevezte el; dafnisz a. m. babér; zöld színe és szerkezete emlékeztet reá.

Dag *(Dagr,* a. m. nappal) a skandináv mitológia alakja, Doglingrnak, az ázok egyikének, és Nótt-nak, az éjszaka istennőjének fia. Skinfaxi (a. m. fényes sörényű) nevű lován a föld körül lovagolva nappali fényt áraszt.

Dág, 1. kisk. Esztergom vm. esztergomi j.-ban, (1910) 838 német és magyar lak.; u. p. Csolnok, u. t. Annavölgy-Sárisáp. — 2. *D.,* Ágfalva (l. o.) középkori magyar neve.

Dág v. *dágh* (tör.) a. m. hegy, pl. *Dágisztán:* hegyes ország (Kaukázus). Montenegró török neve *Karadágh* vagyis Fehetehegy. — *Dághli,* hegylakók. Neve azon, jobbára mohamedán rablócsapatoknak, melyek III. Szelim idejében (1789—1807) európai Törökországot nyugtalanították s kiknek emléke maig él Bolgárországban.

Daga, fensík Abessziniában, l. *Dega.*

Dagadóforrás, időszaki forrás Bihar vmegyében, l. *Izbuk.*

Dagadószegy, l. *Hús.*

Dagály, *dagályos* (eszt.), a stilusnak az a hibája, midőn a kisszerüt, jelentéktelent őt meg nem illető módon, nagyzolva, ünnepélyesen, a fenségesnek módjára s eszközeivel adjuk elő. A nagyot mondani akaró üres szólamok, a bombaszt, a keresetten ékes beszéd a D.-nak válfajai. Mint a tartalomnak meg nem felelő forma az ellentét erejénél fogva könnyen kómikus hatást kelthet a várt fenséges helyett. Néha a költő egyenesen nevetséges hatás céljából alkalmazza. Így parodizálja Petőfi a Falu kalapácsában, s Arany az Elveszett alkotmányban az éposz D.-os stilusát. — *D.* természettudományi jelentését l. *Arapály.*

Dagana *(Daghana),* Szenegál francia gyarmatban D. kerület főhelye, a Szenegál balpartján erőddel, 5275 lak.

Daganat *(tumor, neoplasma)* v. *álképlet,* köznyelven minden körülírt terimenagyobbodás, így a vér, lobtermékek felhalmozódásából keletkező körülírt duzzanat, a szervek részleges túltengése, a D.-ot utánzó féreg (echinococcus) s végül a valódi D. is. Kórtani értelemben a D. olyan körülírt terimenagyobbodás, mely lassanként, mintegy észrevétlenül fejlődik, kitapintható és látható határokkal bir, szövetből áll és nem normális képlet. A D. ugyanolyan szövetekből áll, mint az anyaszervezet; sejtjeinek növekedése és szaporodása is a normális tipus szerint történik, de növekedése jóformán határtalan s e tekintetben a D. mintegy

önálló jelleggel bir. Vannak körülirt növekedésű és beszűrődve növekedő D.-ok, aminek következtében a D. nagyon különböző alakú lehet. A körülirt D.-ok rendszerint nem veszélyeztetik a szervezet életét, jól elhatárolhatók, kihámozhatók, csak helyzetük által lehetnek veszedelmesekké (pl. agyban, ezek szomszédságában) s azért ezeket jóindulatu D.-nak is szokás nevezni. A beszűrődve növő D. megtámadja a környező szöveteket, azokat talán fermenthatás által elpusztítja s határ nélkül elburjánzik mindenfelé, belenő a vér- és nyirokutakba s ha egyszer a keringésbe jutott, egyes sejtjei távolabbi szervekben is megtelepedhetnek, ott újabb D.-okat okoznak, ezek az ú. n. *áttételek, metasztázisok* (l. *Embolia)*. Ugyanilyen áttételek keletkeznek, ha a D. csírái, sejtjei valamely nagy testüregben szétszóródnak *(implantációs metasztázisok)*, vagy ha D.-sejtek egymással érintkező felületekbe burjánzanak, *érintkezési, kontakt metasztázisok*. Az ilyen D.-okat, minthogy a szervezet életképességét aláássák, *rosszindulatu, malignus* D.-oknak nevezzük. Az ilyen D. további jellemző tulajdonsága, hogy általános vérszegénységet és elsorvadást (kachexiát) okoz, valószinüleg azáltal, hogy a D. valami mérgező anyagokat termel. A rosszindulatu D. sok esetben recidivál, vagyis a kiirtás után kiújul.

Azokat a D.-okat, melyeknek szerkezete a talajszövet strukturájával nagyjában megegyezik, Virchow szerint *homolog* D.-oknak is szokás nevezni, míg azokat, melyek eltérő összetételüek, olyan szövetekből állnak, amilyen az előfordulási helyen normálisan nem található, *heterolog* D.-oknak nevezzük.

A D.-okat különböző szempontokból csoportosíthatjuk, még ma is a legelterjedtebb Virchow beosztása: 1. egyféle szövetből álló, szöveteket utánzó, *histoid* D.; 2. többféle szövetből álló, némileg a szervek szerkezetét utánzó, *organoid* D.; 3. torz szervezetekre emlékeztető, *teratoid* D.

A D. nagysága nagyon változó, vannak mikroszkópi kicsinységüek, de viszont 60—70 kg. súlyuak is, amikor a lefogyott test úgyszólván csak függeléke az óriási D.-nak. A D.-ok száma is különböző, eltekintve a metasztázisok sokszor igen nagy számától; vannak jóindulatu D.-ok is, amelyek igen nagy számban jelentkeznek egyszerre, mint pl. a sokszoros ideg-D.-ok. Az ilyen — *multiplex* — D.-okat jellemzi, hogy egyszerre, egymástól függetlenül támadnak, de kizárólag egy szövetrendszerre szorítkoznak, pl. a csontokra, bőrre, idegekre, míg a metasztatikus D.-ok egymás után jelentkeznek s a legkülönfélébb szervekben, amelyek csak a vér és nyirokkeringés útján függenek össze egymással, pl. a méhben és tüdőben. A D.-ok oka még ma is ismeretlen; miután a D.-ok sok tekintetben hasonlítanak a gyuladásos szövetképződményekhez, ezeket is külső fizikai vagy kémiai behatásokra vezették vissza, ami mellett az látszik bizonyítani, hogy a D.-ok épen a test sérüléseknek leginkább kitett helyein keletkeznek. A fertőző csírák felfedezése után a parazitákban vélték a D. okozóit felismerni; a D.-ok specifikus szerkezete, az áttételek sajátos viselkedése azonban ellene szól e felfogásnak. A többszörösen ismertetett D.-okozók egy része külső fertőzésnek bizonyult, más részükről pedig kiderült, hogy részint degenerált sejtek, részint sejtzárványok. *Cohnheim* a D.-ot az embrionális életben lefűződött s idegen szövetekbe jutott sejtcsoportokra vezeti vissza, melyek mindaddig lappangva maradnak, míg a környező szövet gyengülése következtében rohamos növekedésnek indulnak. *Ribbert* szerint a sejtek ilyen elkülönítése a méhen kívüli életben, sőt az idősebb korban is bekövetkezhetik. A D.-ok okait illetőleg azok kisérleti tanulmányozása sem járt eredménnyel.

A D.-ok kezelésében eddig a sebészi eltávolítás játssza a legfőbb szerepet, újabban azonban úgy a Röntgen-besugárzással, mint a rádium alkalmazásával is sikerült D.-okat meggyógyítani. Legújabban Wassermann az állatok D.-ainak gyógykezelésében ért el meglepő eredményeket.

D. az emlős háziállatokban is gyakran található. A D.-ok természetük és szöveti szerkezetük szerint igen hasonlítanak az emberekben előforduló D.-hoz. Pontos statisztikai adatok ma még nem állanak rendelkezésünkre, mert csak az utóbbi években kezdték *(Casper, Sticker)* az adatokat gyűjteni. Megnehezíti a D. gyakoriságának a háziállatokban való megállapítását az is, hogy az állatok egy részét korán levágják, pedig egyes D. éppen az öregebb korban keletkeznek. Két évesnél fiatalabb kutyákban rák nem fejlődik, de a korral gyakoribb lesz; *Fröhner* szerint a rákos kutyák 87%-a ötévesnél korosabb volt. Fiatal állatokban főképen sarcomák támadnak. Szembeszökő, hogy állatokban az ivarszervekben a D. ritka, csak a kutyák tejmirigyében található gyakrabban. Az állatok faja szerint kutyákban a rák, lóban a festékes sarcoma és a rák, szarvasmarhákban és sertésekben sarcoma keletkezik gyakrabban. Madarakban és halakban is keletkeznek D.-ok, melyek lényegükben megegyeznek az emlős állatok D.-aival. Állatok, főleg egerek és patkányok D.-aival végezték azokat a kisérleteket is, melyekből kiderült, hogy átolthatók. *Jensen* egér rákos D.-át 19 nemzedéken oltotta át egerekre.

Dagasztógép, tészta s tésztaszerű anyag feldolgozására szolgáló gép, l. *Kenyér*.

Dagden, sziget a Balti-tengerben, l. *Dagö*.

Dages, a héber betükben található pont, mely ha a szótag közepén áll, a betü megkettőztetését jelenti *(D. forte)*; a szótag elején csak hat betüben fordul elő és ilyenkor a keményebb kiejtést jelzi *(D. lene)*, l. *Mappik*.

Dagesztán, orosz tartomány Transzkaukáziában, területe 29,347 km², ide tartozik az Apszkeron-félsziget is. Nagy része magas hegyvidék. A Káspi-tó és Derbent között levő híres átjáró, a régiek Pylae Albaniae-je, az örmények dzsorja és a törökök Demirkapuja (vaskapu). Ennek a közelében kezdődik a «kaukázusi fal», amely a Káspitóig tart. D. területe hírhedt földrengéseiről. Feltünő jelenség itt az a temérdek földolaj és naftaforrás, amely Baku környékén az Apszkeron tövében előfordul. Sok a melegforrás is. A hegyvidék puszta és terméketlen, de igen jól művelt a síkság, ahol szőllő, déligyümölcs is megterem. Főfoglalkozás az állat-, főképen a kövérfarkú

juhtenyésztés. A magasabb vidékek erdőségeiben sok a vad. Ásványai közül jelentős a réz, kén és a só. A lezgiek törzséhez tartozó lakossága számos nyelvjárást beszél. 10 kerületre osztják, fővárosa: Temir-khan surai; kereskedelmileg fontos helyek Derbent és Petrovszk. A Szasszanidák korában néptörzsei kemény harcokat vívtak a perzsákkal, a parti síkság elveszett, de a hegyvidéken független khánok uralkodtak s önállóságukat a mohamedánus vallás felvétele után is megtartották. Az oroszok 1812. tették névleg alattvalóikká, valóban csak Samil leveretése után, 1859-ben. Az orosz-török háborúban (1877) a hegyi népek föllázadtak, de a következő évben ismét hódolatra kényszerítették őket.

Dagesztán-szőnyeg, a kaukázusi szőnyegek közül való, s legrégibb tipusai közé tartozik. Tiszta gyapjuból készül, szoros bogozású, rövidre van nyírva, vékony, de tartós. A vetülék finom anyaga selymes fogású és fényű. Rajza, amely az antik szőnyegektől a legújabbakig megtartotta tipusának tisztaságát, geometriai elemek különböző kombinációja, de különösen gyakori az egy tengelyre fűzött három-négy négyszög. Olykor medallionos rajz is található; a csúcsos mihrab (l. o.) rajzú imaszőnyeg is gyakori. A bordür rendesen három szalagból áll, amelyekben szögletes rajz van. Színezése harmónikus, színei kék, vörös és ivoár, de sárgának és zöldnek is van benne alárendelt szerepe. A D. rendesen 1 × 1·5 m. nagy, de sohasem nagyobb, mint 1·5 × 2·5 m.

Daggei-láz, l. *Dengue-láz.*

Dagget a. m. *nyírkátrány.*

Dágh (török), l. *Dág.*

Dag-Hamamlar, l. *Coury-les-Bains.*

Dághli, l. *Dág.*

Dágisztán, l. *Dág.*

Dagnan-Bouveret (ejtsd: danyañ-buvré), *Pascal Adolphe Jean*, francia festő, szül. Párisban 1852 jan. 7. Gérôme tanítványa, de nem sokáig követte mestere antikizáló irányát, hanem korunk életének ábrázolása felé fordult és képeinek megfestésében mind jobban közeledett az ú. n. *pleinairisták*-hoz. Különösen a bretagnei népéletből meríti műveinek tárgyát, de sok vallásos kompoziciót és arcképet is festett. Nevezetesebb képei: Orphée et les Bacchantes; Bacchus enfant; Manon Lescaut; Noce chez un photographe; Accident; Bénédiction des jeunes époux en Franche-Comté; Pain bénit (a párisi Luxembourg-muzeumban); Vierge; Bretonnes au Pardon; Paysan breton; Cimetière de Sidi Kébir; Conscrits; Cène; Christ et les Pélerins d'Emmaüs; Ophélia; Portrait de M. de Rochetaillée stb. D. nagy hatással volt a XIX. sz. nyolcvanas éveiben a magyar plein-air festőkre is.

Dagnaux (ejtsd: danyó), *Albert Marie Adolphe*, francia festő, szül. Párisban 1861. Leginkább tájképeket fest, melyeken Normandia, Mantes környéke és Páris festői részleteit örökíti meg. Ilyenek pl. Pommiers en fleurs; Lever de lune; Peupliers; Allée de marronniers; Esplanade des Invalides; Givre au bois de Boulogne; Place de la Concorde; Lavandières; Bain; Boeufs à l'abreuvoir; Vieux saule stb. Ezeken kívül vannak még aktképei (pl. a Dos de femme a lillei muzeumban), képmásai és dekorativ kompoziciói (pl. Le Matin et le Soir, Jeux de la jeunesse, amely utóbbit a francia állam rendelte meg a művésznél a Fénelon-liceum számára). Minden művét a gondos, összhangzatos szerkesztés és a tökéletes rajztudás tünteti ki.

Dagoba, l. *Dagop.*

Dagobert, a Merovingok családjából származott 3 frank király neve. *I. D.*, II. Chlotár (l. o.) fia, uralkodott 628-tól 638-ig. Gyöngeségét major domusa, *Landeni Pippin* zsákmányolta ki a saját hatalmának növelésére. 10,000 bolgár családot, mely az avarok elől Bajorországban menedéket keresett, egy éjjel legyilkoltatott. A szlávok (Samo) ellen sikertelenül harcolt. V. ö. *Albers*, König D. (2. kiad. 1884). — *II. D.*, Siegbert fia, az előbbinek unokája, árnyékkirály. Pippin fia, *Grimoald*, 656-ban egy ír kolostorba záratta, de az ausztráziaiak 674. visszahívták. 678-ben gyilkosságnak esett áldozatul. — *III. D.*, III. Childebert fia, Ausztrázia árnyékkirálya 711-től 715-ig.

Dágón, filiszteus istenség, melyet hal (héb. dág) alakjában emberfejjel és kezekkel ábrázoltak; valószinüleg a termékenység istensége. A szentirás Gázában (Birák 16, 23.) és Asdódban (I. Sám. 5, 2 s köv.) levő szentélyeit és a filiszteusok azon szokását említi, hogy templomának küszöbére nem léptek, hanem átugrottak rajta (u. o. és Cefanjá 1, 9.). A D. kultuszának terjedelmét a filiszteus partvidéken túl, az e névvel összetett theophor helynevek mutatják (béth. D. sat.). A D. tiszteletével a Kr. e. II. sz.-ig találkozunk; az Azotus (Asdód) városában levő D. templomot makkabäus Jonathan (161—143. Kr. e.) pusztította el (I. Makk. 10, 84). Az asszír emlékek közt is találkoznak D.-féle ábrázolásokkal. A Berosustól említett Odakon, egyike a tengerből felmerült halembereknek (Oannes), kik a babiloniaiakat a mesterségekre tanították, mindenesetre e kapcsolatba tartozik.

Dagonya, vadász-elnevezése az erdei pocsolyának, melyben a nagy vad nyáron szivesen hüsöl.

Dagop (a szingalézben *dagoba)*, Cejlon szigetén és Indiában az ereklyével biró templomok neve.

Dagö *(Dagen* v. *Dagden)*, Esztonia (Esthland) orosz kormányzóság Hapsal kerületéhez tartozó, 960 km² területü, négyszögletes sziget a Finn-öböl bejáratánál; partja zátonyos és sziklás; a középső és ék. rész mocsaras, különösen a Menam-tó körül; a dny. rész a legtermékenyebb. A ny. előhegység Dagerort nevű csúcsán van a világítótornya. A megművelhető föld nagyobb része erdő és rét, csak valami 7000 ha. a szántóföld. A 16,000 főnyi, nagyobbára eszt és kisebb részben svéd és német lakosság marhatenyésztéssel, halászattal, erdőgazdasággal, kőfejtéssel és mészégetéssel foglalkozik; Kertell helységben posztógyár van. Hohenholm és Tiefenhagen a kis kikötői.

Dagsburg (franc. *Dabo)*, a Vogesek völgyében elterülő kies fekvésü falu és fürdőhely a német Lothringen (Lotharingia) Saarburg kerületében, (1910) 3166 lak. A fölötte emelkedő 664 m. sziklatetőn, a D. grófok várának romjain ma szép kápolna, egy kilátótorony és az itt szül. IX. Leó pápa szobra áll.

Daguerre (ejtsd: dagerr), *Louis Jacques Mande*, francia festő, szül. Corneillesben 1789 nov. 18., megh. 1851 júl. 10. Eleinte adótiszt volt, de később Degoti vezetése alatt a díszletfestészetben művelte ki magát. Művészetében többféle eljárást talált fel, melyekkel Prévost panoráma-tulajdonosnak (ki nagyszerű város-képeit Párisban és Londonban állította ki), nagy segítségére volt. D. 1822. Bontonnal együtt az első diorámát építette, mely azonban 1839. leégett. C. Nièpceszel együtt a fémlemezen való fényképészet feltalálójának tekinthető. Nièpceszel 1826. szövetkezett először, később 1829. formális szerződést kötött vele. Nièpce halála után ezt az eljárást tökéletesbítette és ez érdemeinek alapján a Légion d'honneur tiszti keresztjét kapta és az államtól tekintélyes nyugdíjat. E találmány D. nevéről *Daguerreotipia* nevet visel. D. találmányát a következő művekben ismertette: Historique et description des procédés du Daguerréotype et du Diorama (Paris 1839) és Nouv. moyen de préparer la couche sensible des plaques destinées à recevoir les images photographiques (u. o. 1844).

Daguerreotipia (ejtsd: dagerro—), *Daguerre* (l. o.) által feltalált legelső módja a fényképezésnek. Jódgőzöknek kitett ezüst lemezen készült, amelyet higanygőzökkel kellett előhívni. Az expoziciós idő igen hosszú volt, egy félórát is kitett. A képek kellemetlen csillogásuak és kevéssé tartósak.

Daguesseau, *Henri François*, l. *Aguesseau*.

Daguet (ejtsd: dagé), *Alexandre*, svájci történetíró, szül. Freiburgban 1816 márc. 12., megh. Couvetban 1894 máj. 21. Szülővárosában és Neuchâtelben működött mint tanár. Munkái: Histoire de la confédération Suisse (7. kiad. Neuchâtel 1879; ném. Aarau 1867); Cornélius Agrippa chez les Suisses (1846); Études sur l'histoire littéraire de la Suisse avant le X. siècle (1847); Revue des principaux écrivains de la Suisse française (1857); Abrégé de l'histoire de la confédération Suisse (1871); Manuel de pédagogie ou d'éducation (4. kiad. 1881).

Dagupan, Luzon-sziget (Filippi-szigetek) Pangaszinan tartományának kikötő városa, mintegy 16,000 lak. Manila várossal 192 km. hosszú vasút köti össze.

Dagussza (növ.), l. *Eleusine*.

Dágvány, ragadós, sűrű, szívós sár.

Dahab v. *harf*, pénzdarab a Vörös-tenger melletti Masszaua vidékén; feloszlik 40 kebirre; értéke kb. 15 fillér.

Dahabije (arab.) a. m. aranyos, a Nilus folyón használt, rendesen díszes külsejű keskeny és hosszú alakú utazó hajó.

Dahák (zend. *daháka)* a. m. pusztító, romboló, az Ázsi, sárkány, szóval összekötve: Azsi Daháka (a. m. veszedelmes sárkány-kigyó), az óperzsa mitológia egy démoni szörnyetegalakja, mely Jima (*Dzsemsid*, l. o.) királyt trónjától megfosztván, ezer évig pusztította a földet, míg Thraetaona legyőzi és a Damávend hegyhez láncolja. Firduszi feldolgozásában Zohak Biveraszp (a tízezer lovas Zohák) a neve, kinek az ördög csókja két kigyót növeszt a vállából, melyeknek táplálására mindennap két ember agyvelejére volt szüksége. A szörnyű zsarnokság miatt elkeseredett nép Káve nevű bátor kovács vezetése mellett fellázad és Feridunt emeli a trónra, ki legyőzi Zohákot és élve egy sziklába zárja.

Dahalak, l. *Dahlak*.

Dahana, sivatag, l. *Dehna*.

Dahl, 1. *Hans*, norvég festő, szül. Hardangerben 1849 febr. 19. Karlsruheban Gudenak és Riefsthalnak, Düsseldorfban Gebhardtnak és Sohnnak volt tanítványa. 1889-ben Berlinben telepedett le. Hazájának romantikus hegyvidékét és népét ábrázoló tetszetős képei a XIX. sz. végén igen népszerűek voltak.

2. *D., Johann Christian Claussen*, norvég festő, szül. Bergenben 1788 febr. 24., megh. 1857 okt. 14. Először Kopenhágában, azután Drezdában tanult, sokat utazott Német- és Olaszországban. A XIX. sz.-i norvég tájképfestés alapítója. Beható tanulmányon alapuló, de aprólékos képei norvég gyüjteményeken kívül főleg német képtárakban láthatók: Tengeri vihar (Berlin, Nationalgalerie); Bergen város látképe (lipcsei muzeum); Hegyi táj (drezdai képtár).

3. *D., Johannes Siegwald*, norvég festő, D. 2. fia, szül. Drezdában 1827 aug. 16., megh. 1902 jún. 15. Atyjának és Wegenernek volt tanítványa és norvég vidékeket ápárzoló tájképeken kívül főleg állatképeket festett. Ilyenek: Rossz lövés; Norvég komp (drezdai képtár); Róka által megtámadott vadkacsák (hannoveri muzeum) stb.

4. *D., Konrad*, norvég költő, szül. Varmboban 1843 jún. 24. Bergeni predikátor volt, 1885. fogházi lelkész lett Akershusban. Novelláiban a norvég és lapp népéletet festi. Ilyenek: Löwen (1874); Finnegutten (1874); Edda Mansika (1875); Ishavsskippern (1878); Glimt (1882); Ly (1885); For Sysne (1886); Ensamme Folk (1890); Lina Kjörbo (1898).

5. *D.* (oroszul *Dalj)*, *Vladimir*, orosz író és a híres orosz szótár szerzője, szül. Luganban 1801 nov. 22., megh. Moszkvában 1872 okt. 22. Dán származású, de orosz nevelésben részesült, tengerésztisztnek készült, de később a dorpati egyetemen az orvostudományokat hallgatta és katonaorvos lett, azután különböző helyeken működött mint tisztviselő, Orenburgban, Szt.-Pétervárt, Nizsnyij-Novgorodban. Utolsó éveit Moszkvában töltötte nagy szótárának összeállításával elfoglalva, amely 1861—68. jelent meg Tolkovyj slovarj Živago velikoruskago jazyka c. alatt 4 köt.; 2-ik kiadás 1879, 3-ik Baudouin de Courtenay szerkesztése alatt 1903—09. Azonkívül vagy 30,000 közmondást gyűjtött és adott ki a Čtenija mosk. Obščestva istor i drevn. c. folyóiratban 1861 és 1862 (2. kiadás 1879, 2 kötet) és Kazak Luganskij (lugani kozák) álnév alatt népies elbeszéléseket írt.

Dahlak *(Dahalak)*, Erythrea olasz gyarmathoz tartozó, nagyobbára lakatlan szigetekből álló szigetcsoport a Vörös-tengerben, Abesszínia közelében, mintegy 1500 lak. A legnagyobb sziget Masszauával szemben D.-el-Kebir. Halászattal, teve-, szarvasmarhatenyésztéssel foglalkozó lakói eredetileg keresztény, de később az iszlámra áttért abesszíniaiak. A rómaiak idejében a gyöngyhalászat központja volt. Itt találták az adulei fölíratot.

Dahlb., zoológiai neveknél *Dahlbom* Anders Gustav (l. o.) nevének rövidítése.

Dahlberg, *Erik Jonson*, gróf, svéd tábornagy, szül. Stockholmban 1625 okt. 10., megh. u. o. 1703 jan. 16. 1637-ben azon svéd erősségek felügyeletét bízták reá, melyek Pomerániában, Brandenburgban, Mecklenburgban stb. feküdtek. 1693-ban Bréma és Werden kormányzója, 1696. pedig Livónia főkormányzója lett. A várépitészet körüli érdemeiért a *svéd Vauban* névvel tisztelték meg. Műve: Suecia antiqua et hodierna (Stockholm 1700, 2 köt., új szöveggel kiad. Gildebrand 1900, 3 köt.).

Dahlbom, *Anders Gustav*, svéd entomológus, szül. Kelet-Gotland Forassa községében 1806 márc. 3., megh. Lundban 1859 máj. 3. Entomológiai tanulmányait 1829. kezdte Lundban s itt 1830. docens s az egyetem természetrajzi muzeumának őre lett, míg 1843. ugyanitt a természetrajzi muzeum intendánsává nevezték ki. Főmunkája: Hymenoptera europaea, praecipue borealia (Lund 1843—45, 1 köt. és Berlin 1854, 2. kötet).

Dahlerup, *Hans Birch*, báró, osztrák altengernagy, szül. Stillerődben, Dániában 1790., megh. Kopenhágában 1872. Előbb a dán haditengerészetben szolgált, ahol magas képzettsége és kitünő szolgálata folytán fokonkinti előléptetésben részesülvén, 1847. már a «commodori» rangot viselte. Mint ilyen 1849. az osztrák kormány felszólítására a dán király engedelmével az osztrák hadi tengerészet szolgálatába lépett, hol altengernagyi ranggal a hadi tengerészet főparancsnokává lőn, átvevén egyúttal a hajórajnak vezényletét is. Mint ilyen Velence és Ancona tengeri körülzárolását személyesen és sikerrel vezette. Az olasz hadjárat lezajlása után az osztrák hadi tengerészet újjászervezésén és alapos kiképeztetésén fáradozott, mígnem 1854. nyugalomba lépett. Visszaemlékezései In österreichischen Diensten cím alatt 1911. Berlinben jelentek meg.

Dahlgren, 1. *Carl Fredrik*, svéd költő, szül. Stens-Brukban 1791 jún. 20., megh. Stockholmban, mint az ottani főtemplom prédikátora 1844 máj. 2. Mint író Atterbom Phoshorosában és Poetisk Kalenderjében tünt fel; attól kezdve majd minden évben adott ki költeményeket. Munkái: Ungdomskrifter (Stockh. 1829); Samlade skrifter (u. o. 1834) Odalgumman (u. o. 1828); Ångbåtssånger (u. o. 1837). Összes műveit Arwidsson, Bäckström és Törner adták ki (Stockh. 1847—52, 5. köt.).

2. *D., Erik Wilhelm*, svéd földrajzi író és bibliográfus, *D. 3.* fia, szül. Stockholmban 1848 jún. 7. 1893-ban a svéd akadémia könyvtárosa, 1903. a stockholmi kir. könyvtár igazgatója lett. 1881—1894-ig az Ymer c. földrajzi folyóiratot szerkesztette. Számos földrajzi munkát írt és jelentékeny részt vett Nordenskjöld, Sven Hedin és más utazók műveinek sajtó alá rendezésében.

3. *D., Fredrik August*, svéd író, szül. Nordmarkban 1816 szept. 20., megh. Stockholmban 1895 febr. 16. Mint levéltárnok sokat tett a Chemnitz-féle harmincéves háború történetének kiadása érdekében, ezenkívül fontos okiratokat közölt IX. Károly és XVI. Erik idejéből. Szépen fordította Calderont, Shakespearet, Moretot stb. Värmländingarne című énekes vígjátékát (1846) még ma is kedvelik. Mint dialektusköltő több gyüjteményt adott ki, ilyen pl. Viter på Värmlanske Fongmåle (1875, 1876, 1886).

4. *D., John Adolf*, északamerikai ellentengernagy, szül. Philadelphiában 1809., megh. 1870. 1826-ban lépett be a tengerészetbe, 1863. ellentengernagyi rangot nyert. D. többnyire a tüzérszertárban működött és különleges szerkezetű öntött vasból való vontcsövű nehéz hajólövegeket készített (D.-ágyúk), melyek azonban a polgárháborúban (1861—65) nem váltak be; 274 hajólöveg közül 32 szétrepedt. A háború kitörésekor Washington hadi kikötőjének parancsnoka volt, 1862. a tüzérszakma főnöke lett, 1863. pedig Dupont tengernagytól átvette a Charlestont körülzáró hajóraj parancsnokságát és a további műveleteket sikeresen vezette. 1864-ben szintén eredményes expediciót vezetett a St. Johns folyón a szárazföldi sereg támogatására. D. néhány tüzérszakmabeli művet is írt. Mémoirjait (Boston 1882) özvegye adta ki.

Dahlhausen, mezőváros Arnsberg porosz kerületben, a Ruhr partján, a steele—vitteni vasút csomópontja, (1910) 10,619 lak., szénbányákkal, vashámorral és chamotte téglagyártással.

Dahlia *Cav.* (*Georgina* W., növ.), a Compositae (Fészkesek) család csöves virágú génusza; 9 faja Mexikó fenföldein honos. Évelő, rhizomás füvek, levelük átellenes, 1—3-szor szárnyasan osztott, fészkük nagy, bókoló, külső pikkelyei lomblevélszerüek, kocsánya hosszú. Nagy gyökérgumói vannak (l. még *Inulin*). Mexikóban több fajt kultiválnak, nálunk azonban csak a *D. variabilis* (W.) Desf. és a *D. coccinea* Cav. gyakori, mindkettő *georgina* néven ismeretes dísznövény. Mindkettőt leginkább igen különféle szinű és telt virágú változataiban kedvelik. Vadon az előbbinek szélső virágai termősek, szára nem hamvas, az utóbbiéi ivartalanok, szára üres, hamvas. Kulturában a fészek minden virága nyelvessé alakul át és meddő lesz.

A *D. variabilis* elterjedt kerti virágnövény, melynek temérdek változata és fajtája van. Rendes szaporítása gumókkal történik; a magvak által való továbbszaporítás csak a keresztező beporozás révén keletkeztetett fajta-vegyülékek (hibridek) eseteiben használatos. A D.-k gyakran elfajzanak, azaz a jellegzetes virágzat ugyanazon gumókkal való továbbszaporítás dacára az ősi típusra üt vissza és sokszor értéktelenné válik. A legújabb vívmány a D.-k tenyésztése terén azok a virágzatok, melyek a kaktuszok egyik fajára (*Cereus speciosus*) emlékeztetnek; ezeket *kaktusz-D.*-knak nevezik.

Dáhlije, arab eredetű török szó, jelentése: belügyminisztérium. — *D.-náziri*: belügyminiszter.

Dahlin a. m. inulin (l. o.).

Dahllit (ásv.), képlete $2Ca_3(PO_4)_2.CaCO_3+{}^1/_2H_2O$. Apatiton 6—8 mm.-nyi sárgásfehér, zsírfényű kérget alkot. Híg savak oldják. Lelőhelye Oedegaard (Norvégia).

Dahlmann, *Friedrich Christoph*, német történetíró és államférfiú, szül. Wismarban 1785 május 13., megh. 1860 dec. 5. Bonnban. Tanulmányait Kopenhága- és Halleban végezte, ahol Wolf Friedrich Christian alatt nyelvészeti tanulmá-

nyokkal foglalkozott. 1809-ben Kleist költővel kötött barátságot és meglátogatta az asperni csatatért. 1811-ben magántanár lett Kopenhágában, 1813–29-ig a kieli egyetemen tanított történelmet, de német érzelmei miatt a dán kormánnyal meghasonlott. 1829 óta a göttingeni egyetemen tanított német történelmet és államtudományt. Élénk részt vett a hannoveri politikai küzdelmekben is, szintúgy a hannoveri alkotmány kidolgozásában. Mint képviselő és író szabadelvü nézeteinek leplezetlen kimondása által nem egy ellenséget szerzett magának. Midőn 1837. Ernő Ágost király az alkotmányt megszüntette, D. az államcsiny ellen tiltakozó iratot készített, melyet tanártársai közül hatan aláírtak s vele együtt mindannyian elvesztették állásukat. 1842-ben azután IV. Frigyes Vilmos porosz király a bonni egyetemhez nevezte ki a történelem tanszékére. Munkái: Geschichte d. englischen Revolution (Leipzig 1844., 7. kiad. 1885. Magyarul Az angol forradalom története, ford. *Bajza*, Pest 1844); Geschichte d. französischen Revolution (Leipzig 1845; 3. kiad. 1864). 1848-ban részt vett a porosz alkotmánytervezet fölött folytatott tanácskozásokban, majd mint a porosz kormány bizalmi embere a frankfurti szövetséggyülésre távozott, ahol Németország egyesítéseért küzdött Poroszország vezetése mellett Ausztria kizárásával. 1850 óta pedig az első porosz kamarában eredménytelenül szállott síkra a reakcionárius áramlat ellen. Egyéb munkái: Geschichte von Dänemark (Hamburg 1840—43, 3 köt.); Die Politik auf den Grund und das Mass der gegebenen Zustände zurückgeführt (Gött. 1835, 1 köt.); Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte (Altona 1821—24, 2 köt.); Quellenkunde der deutschen Geschichte (Göttingen 1830, 7. kiad. Ujabb kiadása Waitz- és 1905. Bradenburgtól); Kleine Schriften (kiadta Varrentrapp, Stuttgart 1860). V. ö. *Springer*, Fried. Christ. D. (Leipzig 1870—1872, 2. köt.).

Dahme *(Vend-Spree)*, baloldali mellékfolyója a Spreenek; Brandenburgban ered, D. város közelében, s több tavon keresztülfolyva, Köpenicknél torkollik. A Scharmützel-tavon át a Storkow-csatornával van összeköttetésben. 45 km. hosszuságban hajózható.

Dahme, 1. *város* Potsdam porosz kerületben az ugyanily nevű folyó és vasút mellett, (1910) 5839 lak., posztó-, cipő-, sör- és szivargyártással. — 2. *D.*, falu és tengeri fürdő a schleswigi porosz kerület oldenburgi járásában kb. 600 lak. Közelében van a Dahmeshöft világítótorony.

Dahmenit, robbanószer, mely ammoniumnitrátból és legfeljebb 15% káliumnitrátból áll; D. A ammoniumnitrátból, naftalinból és legfeljebb 3% káliumbikromátból.

Dahn, *Felix Julius*, német jogtudós, történetíró és költő, szül. Hamburgban 1834 febr. 9., megh. Boroszlóban 1912 jan. 3. Münchenben és Berlinben tanult jogot és történelmet, mire 1862. jogtanár lett Münchenben, 1863. Würzburgban, 1872. Königsbergben és 1888. Boroszlóban. Renkívül sokat és sokfélét írt. Jogtudományi munkái közül a legkiválóbbak: Über die Wirkung der Klagverjährung bei Obligationen (1855); Das Kriegsrecht (1870); Deutsches Rechstbuch (1877); Deutsches Privatrecht (1878); Die Vernunft im Recht (1879); Eine Lanze für Rumänien (1883, az Al-Dunán való szabad hajózás ügyében Ausztria-Magyarország ellen). A történetirás terén főműve: Die Könige der Germanen (1861—1902, 9 köt.); azután: Prokopius von Caesarea (1865); Westgotische Studien (1874); Longobardische Studien (1876); Urgeschichte der german. und roman. Völker (1881—90, 4 köt.); Geschichte der deutschen Urzeit (1883). Kisebb történeti dolgozatait Bausteine címmel gyüjtötte össze (1879—84, 6 köt.). Költői művei közül legértékesebb: Ein Kampf um Rom c. történeti regénye (1876, 4 köt.), az olaszországi gót birodalom bukása; azután: Odhin's Trost (1880); Kleine Romane aus der Völkerwanderung (1882—1901, 13 regény, köztük VI. Attila); Die Kreuzfahrer (1884); Odhins Rache (1891); Julian der Abtrünnige (1894, 3 köt.) stb. Elbeszélő költeményei Havald und Theano (1855); Sind Götter (1874); Rolandia (1891). Drámai művei: Rüdiger von Bechclaren (1875); König Roderich (1875); Deutsche Treue (1875); vígjátékai: Die Staatskunst der Frauen (1877) és Der Kurir nach Paris (1883). Irt operaszövegeket és költeményeket is. Önéletrajza: Erinnerungen (1890—95, 5 köt.). Összegyüjtött költői műveiből az első sorozat 1898. jelent meg, 21 köt.; a második sorozat 1903 óta van folyamatban. — Nejével, szül. *Droste-Hülshoff* Teréz bárónővel (szül. 1845 május 28. Münsterben) együtt írta Walhall. Germanische Götter- und Heldensagen, és neje egyedül: Kaiser Karl und seine Paladine, mind a két művet a nagy közönség számára. Magyarul megjelent: *Odhin vigasza*, ford. gróf Csáky Albinné (Olcsó könyvtár, Budapest 1898).

Dahna, homoksivatag Dél-Arábiában, l. *Dehna*.

Dahomé v. *Dahomey*, francia gyarmat Afrika ÉNy.-i részében a Rabszolga-parton. Határai: Ny.-on a német Togo, É.-on Mahe, K.-en Joruba és Lagos angol gyarmat, délen a Benin-öböl, amelynek D.-hoz tartozó partvidéke mindössze csak 113 km. hosszú. Területe mintegy 10,400 km², lakosainak száma a 420 európaival egyetemben 655,000. A homokos partvidéken a lagunák hosszú sora éri egymást, amelyeknek legnagyobbikába torkol a gyarmatot É.-ról D.-re átszelő számos folyó közül az Oagbo is. A lagunák többnyire csak az esős évszakokban állanak a tengerrel összeköttetésben. A lagunák mögött a mintegy 10—12 km. széles Lama-mocsárig sürű erdőséggel borított fensík következik; ezt az Oagbo partjai mentén alacsonyabb dombos tájék váltja fel, amelyet viszont É.-on a Mahe-hegység, az Oagbo forrásvidéke zár be. Különben a Mahe-hegység alkotja a Niger folyamvidéke és a Guineai-öböl közti vízválasztót. Éghajlata a partvidéken a lagunák kigőzölgései miatt egészségtelen, a szárazföld belseje felé azonban elviselhetőbb. Az esős évszak ideje április közepétől augusztus közepéig tart. A növény és állatvilág egyezik Afrika tropusos vidékeivel. A nagy kiterjedésű füves térségeket, a szavannákat gyakran szakítják meg hatalmas olajpálmaerdők. A lakosságot eredetileg ejók alkották, akik azonban az idők folyamán

teljesen kipusztultak s helyöket ma az eve-k és a joruba négerek foglalják el. Nyelvüket fon-nak hívják s rokonságban áll a guineai partvidék egyéb nyelveivel, valamint a nagy délafriai bantu törzs nyelvével. Vallásuk fetisimádás. Hisznek a jó és rossz szellemben. Fetisüket vörös agyagból készitik, falvaik és városaik bejáratához állítják s az előtte elvonuló kereskedőket az ő tiszteletére megadóztatják. Tisztelik a kígyókat, leopárdokat és majmokat. Papjaik és papnőik igen díszesen öltözködnek. Nem nagyon régen még az emberáldozat is divatban volt. A túlvilági életben hisznek. Hangszereik a tam-tam, elefántagyar, nádból készült síp és hárfa. A táncot kedvelik. Főfoglalkozásuk az újabban nagyon fellendült földmívelés. Termelnek kukoricát, manihot, batátát, földi mogyorót és mindenféle zöldséget. Fontos kereskedelmi cikkeik még a pálmaolaj és pálmamagvak, kókuszdió és kaucsuk, sőt a partvidékeken már kávé- és kakaóültetvényekkel is kisérleteznek. Háziállatjaik a juhok, kecskék, disznók, különféle szárnyasok, közöttük gyöngytyúkfélék. Iparuk házi jellegű. Készítenek pamutszöveteket, agyagedényeket, vaspengéket, különféle földmívelésre alkalmas eszközöket s az agyagos talajból az építkezésekre téglaszerű kemény tömböket. A bevitel értéke (1909) 14.215,996 frank, a kivitelé 16.350,614 frank. A bevitel cikkei többnyire pamutárúk, gépek, szeszfélék és dohány. A kikötőkbe 1907. érkezett 390 hajó 504,960 tonna árúval és távozott 391 hajó 506,724 tonnával. A forgalom 50 százalékát Franciaország bonyolítja le, háromtizedét Németország és egyötödét Nagy-Britannia. Sürgönyhálózata 2773 km., telefonvonala 193 km., üzemben lévő vasútvonala (1908) 309 km., építés alatt levő vonala pedig 200 km. hosszú.

A gyarmat kormányzóságának székhelye Porto-Novo 19,000 lakossal. Az egykori királyok székhelye Abomé, ma 4700 lakossal.

A hajdan független országban a kormányforma a legteljesebb abszolutizmus volt. A bátor és harcos nép életének és vagyonának a király egykor föltétlen ura volt s az alattvaló csak rabszolgaszámba ment. Hatalmát csupán a kuruzslók korlátozták babonájukkal. A kormányzást az általa kinevezett, ugyancsak zsarnok természetü, ajándékozásra köteles cabacerók intézték. A katonakötelezettség általános volt. A rendes katonaságot a több ezer főből álló női testőrcsapat, az amazon hadsereg alkotta. Ennek tagjai a férjhezmenésről lemondtak s háborúban vitézségük a férfiakéval vetekedett.

Története. Dalziel (The history of D., London 1793) szerint az ország alapítója a XVII. sz. elején Takudorzu, a fon néptörzs fejedelme volt. Utóda, Agodzsa Torudu, hatalmát a tengerpartig terjesztette ki, amikor is a D.-iek először jöttek érintkezésbe az európaiakkal, különösen a rabszolgakereskedés révén. Ennek eltörlése után az angolok az udvari és temetési ünnepségek emberáldozatait igyekeztek megszüntetni, ami azonban nem sikerült. Közben beavatkoztak a portugálok is és meg akarták szerezni az ország feletti protektorságot, de erről 1887. le kellett mondaniok. A franciák 1878. Kotrunt, 1883. Porto-Novot, 1886. Nagy-Popot elfoglalták. D. akkori királya Behanzin a francia uralmat el is ismerte, de amikor a parti városok gyorsan fellendültek, azt hitte, hogy őt megcsalták. Megüzente a háborút (1882), amelynek Dodds tábornok 1892. D. fővárosának, Aboménak bevételével már majdnem véget vetett, ha sikerül neki a királyt is elfognia. A következő évben a Bénin-öblöt a franciák teljesen fenhatóságuk alá kerítették. Behanzin makacssága ügyessége és harcos népének elszántsága a franciáknak még sok áldozatába került s a háború csak akkor ért véget, amikor a király rejtekhelyét, Atseribet is elfoglalták. A király ekkor föltétlenül megadta magát. Eleinte Párisba vitték, majd megengedték, hogy amazonjaival Algerban telepedhessék le. Onnan egy ízben még ellátogatott női hadseregének megmaradt részével a francia fővárosba, 1903 dec. 11. azonban számüzetése helyén Algerban a trónja fosztott fejedelem meghalt.

Irodalom. Duncan, Travels in W. Afrika, 1847 ; A. Vallon Le royaume de D., Revue maritime 1861 ; Burton, Amission to the King of D., 1864 ; u. a., Witand wisdom from W. Africa 1865 ; Hornberger, Das Ewe-Gebiet an der Sklavenküste. Petermann Mitth. 1867 ; Skertchly, D. as it is, 1873 ; Bouche, La côte des esclaves et le D. 1885 ; Choudoir E., Trois mois de captivité au Dahomey (Paris 1891); D'Albèca, La France au D. (u. o. 1895); Fonssagrives, Notices sur le D. (u. o. 1890); Heudebert, Promenade au D. (u. o. 1902); Aublet, La guerre du D. 1888—1893 (u. o. 1894); Le Herissée, L'ancien royaume de D. (Paris 1911).

Dahomék, az egykori önálló dahomei királyság lakói 1893 óta francia fenhatóság alatt a Golfe de Béninhez tartoznak. Fajilag a szudáni négerekhez soroztatnak, nyelvileg az *eve* családhoz. Állattenyésztő és fölmíves, bár még alig pacifikált nép, mely Francia- és Németországgal élénk kereskedelmet űz. Nyersanyag kivitele: főleg pálmaolaj, kaucsuk, elefántcsont arányos az árúbehozatallal 16 : 14 millió fr. Az utolsó lázadás alkalmával sokat emlegetett *dahomei amazonok* a király testőrsége,egykor 8000 főnyi sereg, a sok belső háború és rabszolgakereskedés által alig néhány 100 főre olvadt, sőt ma teljesen megszünt. V. ö. *Foa*, Le Dahomey et dépendances (Paris 1894); *Delafosse*, Elements de grammaire de la langue dahomey (u. o. 1895). L. *Dahomé*.

Dahomey, l. *Dahomé*.

Dahra-barlangok, Algerban a Tell-Atlasz hegység Dahra-láncának nagy kiterjedésű mély üregei — az oran—algeri vasútvonal mentén — arról nevezetesek, hogy 1845. Franciaországnak Abd el Káderrel vívott harcaiban az Ulad-Riah kabil törzs 500 menekültjét Pélissier tábornok a szűk hegyi oduk előtt gyujtott nedves fák füstjével embertelenül megfojtatta. Mindössze csak 100-an menekültek meg.

Dahr-el-Kodib, havas hegycsúcs a Libanonban (3063 m.), Szíria legmagasabb pontja, Ny.-i lábánál cédrusliget található.

Dahsur, falu Egyiptomban Szakkarah mellett, híres a területén emelkedő piramis.

Dai v. *daji*, l. *Dei*.

Daianu *Elie*, kolozsvári gör. kat. főesperes, erdélyi román egyházi író, szül. Kútfalván (Alsófehér vm.) 1868 márc. 9. jómódu földmíves szülőktől. A középiskolát Nagyszebenben és Balázsfalván, a teológiát Budapesten, a bölcsészetet a

grazi és budapesti egyetemen végezte, melyen bölcseleti doktorátust is szerzett. Teológiai tanár volt Balázsfalván, 1902 óta pedig mint kolozsvári főesperes nagy tevékenységet fejt ki egyháza javára. Munkái közül becsesek a Suplex Libellus Valachorum új kiadása, Prohászka O. püspök *Jézus Krisztus és a modern élet* című művének fordítása; számos emlékbeszéd. Ezenkívül Ravasul című havi folyóiratát nyolc éven át szerkesztette.

Daibutsu (ejtsd: daibuc'), Buddha óriási szobrainak japán elnevezése. Legnevezetesebbek a 16 m.-t meghaladó Narai és Kamakurai szobrok. Az előbbit Shomu császár (724—748) készíttette, az utóbbi Ono Goroemon műve és 1248 u. öntetett bronzba.

Daidalos (lat. *Daedalus)*, mitikus görög kézműves, a legrégibb műipari tevékenység megszemélyesítője (nevének értelme: a «remeklő»), kitől eredetileg csak az athéni *Daidalidai* nevű kézműves-kerület származtatta magát, kinek je-

Daidalos és Ikaros.

lentősége azonban már legkésőbb a VIII. sz.-ban K. e. túlnőtt Attika határán, úgy hogy D. görög nemzeti hérosszá lett. Az athéni monda szerint D. Erechtheusnak, a mitikus királynak unokája. Szülőföldjéről menekülni volt kénytelen, mert féltékenységből megölte az őt már-már túlszárnyaló tanítványát (Talos v. Kalos), a fűrész és a körző faltalálóját. A büntetés elől Kréta szigetére Minos királyhoz menekül, hol leleményességének és művészetének számos tanujeléről tud a monda. Már Homeros korában mutogattak egy táncot ábrázoló plasztikus művet mint D. munkáját, majd utóbb azt regélték róla, hogy a krétai királyleánynak, Ariadnénak (l. o.) ő adta azt a fonalat, melynek segítségével ez Theseust megmentette s hogy Minos király ezért a labirintusba (l. o.) záratta. A labirintusból — melybe egy késői s valószínüleg csak Euripides képzeletéből eredő verzió szerint azért került a művész, mert Minos feleségének, Pasiphaenak egy Poseidontól küldött bivaly iránti szerelme kielégítésére fatehenet készített — mesterséges szárnyak segítségével menekül. (Hogy fia Ikaros vele repül, de a tengerbe hull, az szintén igen késői vonása a mondának s valószínüleg szintén Euripides egyik darabjából való). Sziciliában Kokalos király udvarába fogadja a művészt s mikor Minos, ki D.-t idáig üldözte, már-már elfogatja, a királyleányok, kiket D. csecsebecsékkel megnyert, Minost forró fürdőbe ölik. A későbbi monda híres szobrásszá tette D.-t s nem egy régies jellegű faszobrot mint D. munkáját mutogattak; utóbb még építésznek is megtették: neki tulajdonították a labirintus építését, a selinusi gőzfürdőt stb. A költészetet ép úgy, mint a képzőművészetet leginkább a Pasiphae-, Ariadne- és az Ikaros-motivum érdekelte. Az irodalomból a legismeretesebb Ovidius, Metamorph. VIII. könyv 151—260; egy római (Villa Albani-beli) relief, mely a légi útra készülő D.-t és Ikarost tárgyazza, a mellékelt *ábrán* látható.

Daillé (ejtsd: dallyé, *Dallaeus), Jean*, franc. ref. teológus s egyháztörténész, szül. Chatelleraultban 1594., megh. 1670. Saumurban hallgatta a teológiát. Du Plessys-Mornay kormányzó házánál nevelő volt, majd 1623. udvari lelkész lett nála, s főnökének nem sokkal ezután bekövetkezett halálát Dernières heures de Mornay cím alatt irta meg; ugyanennek hátrahagyott Mémoires-jait rendezte; 1625. saumuri, a következő évben pedig charentoni lelkész lett s haláláig itt működött, nagy szerepet vivén az ekkoriban már csak ritkán engedélyezett nemzeti zsinatokon. Legnevezetesebb műve: De usu patrum, melyben a 3 első század kereszténységét ismerteti. Ő mutatta ki először, hogy az Areopagusi Dénes neve alatt levő iratok, mint szintén az apostoli konstituciók is nem valódiak; több zsinaton és több iratában védelmére kelt barátjának Amyrautnak, amidőn ezt szelidebb eleveelrendelési tanai miatt az ortodoxok megtámadták.

Daily Chronicle (ejtsd: déli krónikl), szabadelvű nagy napilap Londonban, mely azóta emelkedett tekintélyre, hogy a Lloyd 1876. megvette. Különös gondot fordít a munkáskérdésre; irodalmi mellékletei népszerüek.

Daily Graphic, l. *Graphic.*

Daily Mail (ejtsd: déli mél) a. m. napiposta, 1896. alapított napilap Londonban, mely gyors hírszolgálata által hamar népszerüségre tett szert s kb. 600,000 példányban jelen meg naponkint. Legutóbb külön heti kiadást indított meg a vakok számára Braille-írással, melynek egyes száma csak egy penny.

Daily News (ejtsd: déli nyúsz) a. m. napi hirek, Londonban 1846 óta megjelenő napilap, főleg Gladstone politikai irányának állt szolgálatában. Napi példányszáma 130,000. Első szerkesztője Ch. Dickens volt.

Daily Telegraph (ejtsd: déli—), angol napilap, melyet 1855. alapítottak Londonban. Iránya szabadelvű. Napi példányszáma 260,000. A D. a New-York Herald lappal együtt szervezte Stanley második afrikai utazását, melynek költségeit a két lap szintén együttesen viselte.

Daimiel, járási székhely Ciudad Real spanyol kerületben, (1900) 11,825 lak., kik gyapju- és lenszövéssel, téglagyártással, mészégetéssel és ma-

lomiparral foglalkoznak. Közelében 10 km.-nyire 608 m. magasban vannak a Guadiano Ojos nevű forrásai és a régi Calatrava kastély.

Daimio (japán. a. m. nagy név), a főnemesség neve Japánban. Az 1868-iki reformig fennállott 9 kaszt közt a D. volt az első és még 271 családot foglalt magában.

Daimler, *Gottlieb*, gépészmérnök, szül. 1834 márc. 17. Schorndorfban, megh. 1900 márc. 6. Kannstattban. Tanulmányait Stuttgartban, az akkori műszaki iskolában végezte 1861—63-ig. Angliában működött, később a karlsruhei gépépítő társulat műhelyfőnöke lett. 1872-ben átvette a Deutz-ben (Köln mellett) újonnan létesült gázmótorgyár műszaki vezetését. Vezetése alatt lett a deutzi gyár világhirűvé és ez időben készült itt az első 100 lóerős gázmótor. 1882-ben már Kannstattban találjuk D.-t, hol főleg a járóművek hajtására szolgáló könnyű súlyú és gyorsjárású mótorok kidolgozásával foglalkozott. E mótorok elkészülte után kezdte a mótorikus hajtású járóművek készítését, melyek folytonos fejlesztésével jött létre a mai modern benzinmótoros automobil. 1891-ben alakult meg az első D. r.-t., melynek ma már a föld minden számottevő országában van testvér vállalata.

Daimon, l. *Démon.*

Dai Nihon v. *Dai Nippon* (a. m. a fölkelő nap országa), Japánország (l. o.) hivatalos neve.

Dainties (ang., ejtsd: dentiss) a. m. csemege.

Daippos, sykioni szobrász, Lysippos tanítványa, olympiai versenyek győzteseinek szobrászi ábrázolásával tünt ki.

Daira a khedive tulajdonában levő birtokokat jelenti, melyek többször kölcsönök biztosítására leköttettek.

Daire, *Louis François Eugène*, francia nemzetgazdasági író, szül. Párisban 1798 febr. 8., megh. u. o. 1847 jún. 14. Számos folyóiratba irt államtudományi cikkeket, kiadta a Collection des principaux économistes (Paris 1843—48, 15 köt.) c. gyüjteményt. Mémoire sur la doctrine des physiocrates c. művét az Académie des sciences morales et politiques 1847. megkoszoruzta.

Dairen (azelőtt: *Dalnij)*, szabad kikötőváros déli Mandzsuriában, Liau-tung félsziget DK.-i oldalán, közel Port-Arturhoz. Midőn Oroszország birtokában volt, az orosz kormány a keletázsiai forgalom új kikötőjének szemelte ki, mivel Vladivosztok tél idején a jég miatt hasznavehetetlen. Az orosz-japán háború után 1905. Japán tette rá kezét, amennyiben Kinától bérbe vette. 1906-ban mint szabad kikötőt megnyitották a nemzetközi kereskedelemnek. A japán uralom alatt kikötőjét kibővítették, gázgyárat és villamosművet, 20 km. hosszú közúti vasutat építettek. Hajóforgalma erősen emelkedett, a forgalom tetemesebb része Japán javára esik; 1909-ben a kivitel 26·7 millió taelre rúgott, szemben az 1908-iki 12·4 millió taellal. A fő beviteli cikk Japánból a gyapotárú.

Dairi, a papi fejedelem elnevezése Japánban. Régebben különösen a jezsuiták és a holland kereskedők illették ezzel a címmel a Mikadót, de 1868 óta nincs használatban.

Daitotei, japán város, l. *Taihoku.*

Dajak *(dayak)*, mintegy 3 milliónyi ős-nép Borneóban (magát Olo-Nagadzsunak hívja); feloszlik Biadzsu, Ot-Danom és D.-Paré törzsekre. Testi sajátságaik általában olyanok, mint a malájoké; nyelvök is rokon, bár a jávai csoporthoz tartoznak. A férfiak többnyire csak egy átvető ruhadarabot viselnek, az asszonyok rövid ruhát, tarka kalapot és fa-, elefántcsont- v. érclábkarikákat. Lakásaikat cölöpökre építik. Minden faluban van községháza, a többinél magasabb és ellenségek koponyáival díszítve. Itt laknak a serdülő legények. A D.-ok egynejüek. A feleséget vásárolják vagy szolgálattétellel szerzik, aztán ez dolgozik: ruhát készít, a földet megmunkálja. Főképen rizst termesztenek, ez a főeledelük, húst csak ünnepélyes alkalmakkor esznek. A férfiak vasat bányásznak s kitünő fegyvereket készítenek. Háborúban páncélt viselnek bőrből, fakéregből vagy zsinórfonatból, ezenkívül kardot, kampós gerelyt s fúvó nyilpuskát mérgezett nyilakkal. Az úgynevezett tengeri D.-ok tengeri rablók, akik, mielőtt az angolok őket megzabolázták, rémei voltak a keletázsiai vizeknek. Az egyes törzsek egymástól függetlenek, mindegyiknek van külön főnöke, de ennek hatalma korlátolva van a népgyűlések által. A halottakat régebben elégették, most eltemetik. Az elhaltnak emberáldozatot hoznak. Nagy szerepet játszanak a baliánok, asszonyok, akik egy személyben énekesnők, táncosnők, jósnők, bábaasszonyok és orvosnők stb. V. ö. *Perelaer*, Etnografische beschrijving der Dajaks (Zalt-Bommel 1870); *Tromp* S. W., Bijdragen tot de taallanden volkenkunde van Nederlandsh Indie (1890); *Hein*, Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo (Wien 1890); *Nieuwenhuis*, In Central Borneo (Leiden 1890); *Bock*, Unter d. Kannibalen auf Borneo (Jena 1882).

Dáján, l. *Rabbi* és *Zsidó törvényszék.*

Dajarmur, hegycsúcs a Himalájában, l. *Nanga Parbat.*

Daji, török szó, jelentése dajka, gyermekgondozó. *Daji hatun* v. *kadin*, dajkaasszony. E névvel nevezték Szulejmán szultán nevelőanyját és négy márványoszlopon nyugvó síremléket emeltek neki a szultán dzsámija közelében. L. még *Dei.*

Dajka, olyan asszony, kire gyermekeket bíznak gondozás végett. Oly asszony, ki saját szoptatott gyermekét elválasztja s idegen gyermek szoptatására vállalkozik, *szoptató-D.* A szoptató-D.-k gyermekei között, minthogy a legzsengébb korban elválasztatnak, óriási a halandóság. Viszont a szoptató-D.-k némelykor oly betegségben szenvednek, mellyel a reájuk bizott csecsemőt beteggé teszik. Ily betegség a szifilis, mely a D.-n sokszor a leggondosabb orvosi vizsgálat mellett sem ismerhető fel. Ujabban ezért a Wassermann-féle vérvizsgálatot (l. o.) végzik a D.-knak kiszemelt asszonyokon. Vannak oly esetek is, midőn egészséges dajka veleszületett szifilisben szenvedő csecsemő által beteggé lesz. E viszonyok összessége a *D.-kérdés.*

Száraz D. az olyan asszony, ki gyermeket gondoz, anélkül, hogy szoptatná. Az ily gondozásra nálunk rendesen öreg, műveletlen asszonyokat fogadnak fel. Ez hiba, mert ezek a műveletlen nők telve vannak babonákkal s csak kivételesen ké-

pesek a gyermek gondozására a higiénia modern elvei szerint. Angliában s Németországban művelt urinők képeztetnek ki hivatásos gyermekgondozónőknek. Nálunk néhány év óta a temesvári állami gyermekmenhely, majd az aradi és budapesti állami gyermekmenhelyek képeznek ki intelligens nőket hivatásos gyermekgondozókká.

Dajka *János*, l. *Keserüi Dajka János*.

Dajka-béka v. *bábabéka (Alytes obstetricans* Laur), a nyelves békák *(Phaneroglossa)* alrendjébe, a mozgómellü békák *(Arcifera)* csoportjába, a korongnyelvüek *(Discoglossidae)* családjába tartozó békafaj. Európa ny.-i részein (Spanyol-, Franciaországban, Belgiumban, Hollandia dk.-i részein s Németország és Svájc ny.-i részein) honos; 3·5—5 cm. hosszú; külsőleg a mi unkánkhoz hasonlít. Peterakása márciustól augusztusig tart. Amint a nőstény a 70—200 cm. hosszú, kettős petezsinór lerakásához fog, a hím nemcsak megtermékenyíti a petéket, hanem a nősténynek a petezsinórok kiürítésében is segédkezik. Hátsó lába két középső ujjával megfogja a petezsinór végét s hátsó lábainak váltogatott mozdulataival nyolcasforma hurkokban szedi combjaira. A petékkel egészen háta közepéig megrakott hím harmattal nedvesíti a petéket, hogy ki ne száradjanak. Mikor az embriók megértek, vagyis rendesen 14 nap mulva, a hím a vízbe siet velök, ott lerakja őket, mire azok a vízben rendes módon kibujnak. Ettől a sajátságos ivadékgondozástól kapta a béka nevét.

Dajka-növény, l. *Élősködő*.

Dajkanyelv, az a sajátságos nyelv, melyen a dajkák beszélnek a kisded gyermekekkel, s melynek szavai többnyire egyszerüsített, de párosan ejtett (ikerített) szótagokból állnak, pl. papi a. m. étel, zsizsi a. m. tűz, güngi a. m. ing, üng stb. Apróbb gyüjtemények «gyermekszók» címe alatt a M. Nyelvőrben III—VI.

Dajkaságba adott gyermekek. Oly anyák, kiknek saját háztartásuk nincs, vagy ha van is, de házonkivüli munkával keresik kenyerüket s így gyermekeiket nem ápolhatják: kénytelenek gyermekeiket idegenekhez gondozásba adni s értük tartásdíjat fizetnek (magándajkaság). Ezen gyermekek között, főleg a csecsemőkorban, a halálozás óriási nagy, a megmaradottak között pedig a nevelési eredmények az esetek túlnyomó részében ki nem elégítők. Az állam az általa D. körül (l. *Gyermekvédelem)* kitünő eredményeket ér el. Eléri ez eredményeket a nevelőszülők gondos kiválasztása s lelkiismeretes ellenőrzése által. Az 1876. XIV. t.-c., mely a közegészségügyről szól, elrendeli ugyan, hogy csak oly asszonyhoz lehet gyermeket helyezni, kinek a községi elöljáróság engedélyt ad erre, s kötelességévé teszi a községeknek ezeket a gyermekeket ellenőrizni. Mindez azonban csak kivételesen történik meg, dacára annak, hogy a törvény oly régi már. Az érdekelt néprétegek nem is tudnak e törvényről, mert a törvény túllépését csak igen elvétve büntették. Külföldön külön e célra, fizetés mellett alkalmazott közegek végzik ezen gyermekek ellenőrzését. Aki pedig ily gyermeket vállal, anélkül, hogy ezt bejelentené, szigorúan meg lesz büntetve. Nálunk az állami gyermekvédelemben kitünően bevált felügyelőnőkkel szándékoznak a kérdést megoldani.

Dajna, a litván népdal neve.

Dajta (azelőtt: *Gocznód)*, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 228 tót lak.; u. p. és u. t. Czifer.

Dak. Palankinnal (gyaloghintó) való utazás Kelet-Indiában, továbbá a posta neve. A gyaloghintók hordozói bizonyos állomásokon felváltásra készen állnak. Naponkint 66—90 km. utat lehet így megtenni. V. ö. Gr. *Széchenyi* Béla, Keleti utazása.

Daka, l. *Dhaka*.

Dáka, kisk. Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 934 magyar lak.; postahivatal, u. t. Pápa.

Dakahlieh *(Dakhalieh, Dachalieh)*, alsó-egyiptomi tartomány a Nilus-delta damiettai ága, a Bahr Muisz, a Menszaleh-tó és a Bahr Szanz-el-Hagar (tanitai ág) között, 2411 km² területtel, (1907) 912,428 lak., akik közt 12,847 nomád és 6669 idegen. A tartomány felszine egészen sík, jól öntözött és igen termékeny. Fővárosa a Melik el Kamil szultán által 1221. alapított Mansura.

Dakar, város és erődítésekkel ellátott kikötő francia Senegambiában, a Verde-foki felszigeten Gorée-szigettel szemben, amelytől 2000 m. széles csatorna választja el; a francia nyugat-afrikai kormányzóság, valamint egy püspökség székhelye, (1908) 24,831 lakossal. Nevezetességei közé tartozik technikai főiskolája. Kereskedelme jelentékeny s mióta Saint-Louis-yal vasút köti össze, gyorsan növekszik. Kikötője, amelyet 1867. kezdték építeni s 1903—10-ig tetemes költséggel megnagyobbították s modern berendezésekkel látták el, a legjobbak egyike Nyugat-Afrikában. A Bordeaux-ból Dél-Amerikába menő postahajók állomása.

Dake, *Nils*, l. *Dacke*.

Dák flóravidék (növ.), l. *Magyarország növényföldrajza*.

Dak-Gari, négykerekű külön postakocsi Brit-Indiában. Régente ez volt a fő közlekedési eszköz.

Dakhel *(Dachel, Dakhleh)*, Siut-Mudirieh egyiptomi tartományhoz tartozó (el Vah ed Dachile) benső oázis a libiai sivatag szélén 3 napi járatra Chargehtól (Khsardch) Ny.-ra; hossza 140 km., szélessége 20 km.; a Földközi-tenger szine fölötti Rohlfs szerint 100 m. Éghajlata változó, télen gyakran nagy esők érik; a chamzin május- és júniusban sűrűn fúj. Általában termékeny. Főterméke a datolya. A lakosok száma 18,000. Székhelye Kalamum, legnagyobb helysége El-Kaszr 2288, a környékkel 3758 lak., ettől közel 2 órányira egy Ammonnak szentelt egyiptomi templom romjai láthatók, amelyeket a lakosok Deir-el-Hadzsarnak (a. m. kőkolostor) neveznek. El-Kaszr mellett a helyenként timsóval átitatott és foszfátos talajból meleg és kénes források törnek elő. Az oázisnak mintegy 15 helységét egymástól kopár, homokbuckás területek választják el.

Dakhma, l. *Parszik*.

Dakiki, *Abú Manszúr*, a Firduszit megelőző legnagyobb perzsa költők egyike. Tuszban, vagy mások szerint Bokharában született. Nuh bin Manszúr szaszanida családbeli perzsa király paran-

csára hozzáfogott a régi iráni királyok történetének megéneklésébez. Ő kezdte meg a Sahnámeh-t, melyet később a halhatatlan Firduszi befejezett. Mindössze 1000 verset készített el a királyok könyvéből, mikor orgyilkos kéz véget vetett ifju életének.

Dakka, l. *Dhaka*.

Dakke, Alsó-Nubiában a Nilus balpartján, szegényes vályogkunyhókból álló helység, amelyet egykor Per-Selketnek «Selket istennő házá»-nak, később a görögök pedig Pselchisnek hívtak. Itt verte le Petronius római helytartó Kr. e. 23. az etiópiaiakat. Igen híres az újabban nagyon megviselt, Thout istennek szentelt templomáról, amelynek régebbi részét Ergamenes, Etiópia királya és kortársa Philopator építtette. Érdekességeért a templomot igen sokan felkeresik.

Dákó, a billiárdjáték egyik eszköze, l. *Billiárd*.

Dákok, l. *Dácia*.

Dáko-románok, *dáko-román nyelv*, tudományos elnevezése az északi románoknak és nyelvüknek, akik a Duna balpartján laknak, azon a területen, ahol a régi dák birodalom volt. Ellentéte, a makedo-románok, makedo-román nyelv alatt a balkáni románok és nyelvük értendők. Magyarországon *dáko-románnak* irredenta törekvéseket valló román embert neveznek.

Dákos, régi íróinknál a. m. rövid kard v. tőr, melyet medve- és vaddisznóvadászatnál használtak.

Dákoska (növ.), l. *Gladiolus*.

Dakota (rövidítve *D. T.)*, 1861—89-ig az északamerikai Egyesült-Államok territoriuma, melyből két állam alakult: *Észak-D.* és *Dél-D.* (l. *North Dakota* és *South Dakota)*.

Dakota, nagy indiánus nép a Misszisszippi ny.-i partjain Rocky-Mountains felé egészen a kanadai erdőségekig, tulajdonképen a *sioux*-k egyik ága, mely az apsaroka, hidatsa, minitari, omaha stb. törzsekkel együtt az ú. n. prairie-kulturát élő vadász, vándorló népekhez tartozik. A D. közvetlen ága az ú. n. tetonak. Nyelvrokonaik a Michigan-tó környékén élő vinebagok, a virginiai tutelok és a lousianiai viloxik. Maguk a mai területen élő D.-k 1852—76-ig sok véres harcot vívtak az Egyesült-Államokkal s *Custer* generálist többször megverték. Jó lovasok és ügyes lövők. A skalpozást és egyéb vad szokásokat a legújabb időkig gyakorolták. Szabad területeiken ma is túlnyomólag vadászatból élnek, a földmívelés és általában a kultúra iránt kevés fogékonyságuk van. Némi kivétel a *mandan*-ág, mely ősműveltsége nyomán ipart folytat. Mai számukat mintegy 60,000 főre becsülik, melynek $^1/_3$ része Kanadára esik. Nyelvüket feldolgozta *Riggs* (Washington 1852); *Mooney*, The Sioux tries of the East (u. o. 1894).

Dakota nyelv, a sioux-indiánusok nyelve. Ismertették Riggs (Grammar and dictionary of the Dacota language, Washington 1852); Röhrig (Washington 1873); nálunk Hunfalvy Pál (Akadémiai Értesítő 1856, Új M. Muzeum II. k.). L. még *Dakota*.

Dakryoadenitis (gör.), a könymirigy gyuladása. Ritkán előforduló betegség.

Dakryocystis (gör.), könytömlő (l. o.).

Dakryocystitis (gör.), a könytömlő gyuladása, l. *Könytömlő*.

Dakryolith (gör.), ma már nem használatos neve a könycsövecskékben előforduló, streptothrix-gombatelepekből álló rögöknek.

Dakryon (gör.), a könypont, így nevezik az anthropologiában az orrgyök két oldalán azt a helyet, ahol a homlokcsont, könycsont és a felső állcsontnak fölfelé hágó nyujtványa egymással találkoznak. L. még *Koponya*.

Dakryops, a könymirigy valamelyik kivezető csövének megtágulása miatt keletkező daganat a szemgolyó fölött, a szemgödör halánték felé eső részében. Oka az illető kivezető cső elzáródása, amely miatt a felgyülő könyfolyadék a csövet kitágítja.

Daktiliomantia v. *dactylomantia* (gör., a. m. ujjal való jóslás), az ókori jóslásnak egy neme. Fonálra akasztott gyűrűt egy kerek tábla felett vagy kerek edényben forgattak. A tábla peremén betűk voltak és amint a fonálon ingadozó gyűrű azokat érintette, válasszá alakultak a felvetett kérdésre.

Daktiliotheka, a görög neve a metszett kövek és gyűrűk gyüjteményének, valamint a megőrzésükre szolgáló szekrénykének is. Rómában Scaurus pretornak Kr. e. 56. volt először ilyen gyüjteménye. Később Pompejus, Caesar és Marcellus D.-i tettek szert hírnévre.

Daktilok a. m. ujjak, a görög mitológiában a phryg és a krétai Ida-hegység erdeiben tartózkodó manók (nevüket illetőleg l. *Hüvelyk Matyi)*; kiknek Rhea-Kybele kultuszában nagy szerepük van. Ők a kovácsmesterség feltalálói s buzgó művelői, és ritmikus kalapálásukkal a zenei ritmusnak is első alkalmazói. Hármuknak a nevét is halljuk az antik hagyományban: *Kelmis* (Olvasztó), *Damnameneus* (Pöröly), *Akmon* (Üllő). E nevek is nyilván tudóskodó fantázia szülöttei s még fantasztikusabb a 10-es számuk (az ujjak számáról) s a kéz ujjai szerint való megkülönböztetésük. V. ö. *Lobeck*, Aglaophamus II. 1156—81 (Königsberg 1829).

Daktilolízis (gör.) a. m. *ainhum* (l. o.).

Daktilológia v. *daktilonomia* (gör., a. m. ujjon való számítás), a számvetésnek egyik legrégibb neme, amelyet a számolás tanításában és a közönséges életben egyaránt használtak. Azon alapult, hogy az egyes ujjaknak, amint kiterjesztették, bevonták és begörbítették, különböző számértéket tulajdonítottak. A D.-t a régi magyar iskolákban is használták.

Daktiloporás mészkő, l. *Dactylopora-mészkő*.

Daktiloszkópia *(dactyloscopia*; l. a *képmellékletet)*, szószerint az emberi ujjak felső izülete belső felületének lenyomata vagy másolata. Tágabb értelemben kettős jelentése van: 1. jelenti azt az eljárást, amellyel a lenyomatokat a bűnvádi eljárásban a visszaeső bűntettesek személyazonosságának megállapítására felhasználják; 2. jelenti azt az eljárást, amellyel a bűncselekmények szinhelyén, a bűntettes által megfogott sima felületü tárgyakról vagy papirosról az érintő ujjaknak még láthatatlan nyomait is előidézik, mely nyomok azután egyrészt az ismeretlen tettes kilétének kiderítésére, másrészt el-

A büntettes ujjainak láthatóvá tett nyomai a helyszinén talált poháron.

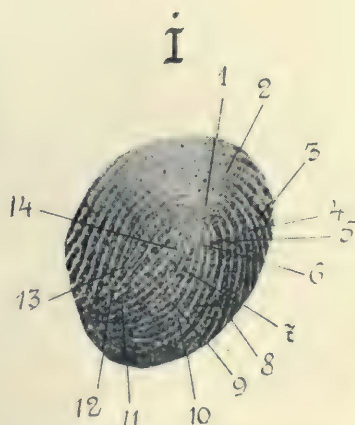
A.

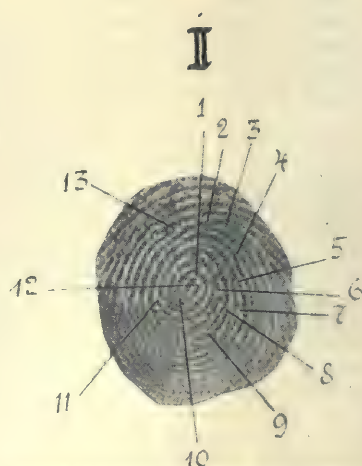

Iv-fajta ujjlenyomat. (A bőrfodrokat jelző vonalak ívelten haladnak át egyik oldalról a másikra. 2-szeres nagyítás.)

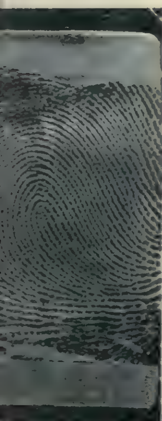
Hurok-fajta
egy része
indulva a
ott kereke
2

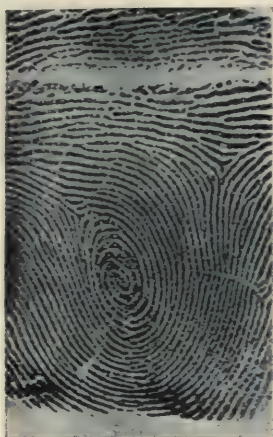
A poháron talált ujjnyomatok a bizonyítás céljaira megnagyítva és kidolgozva az összehasonlításnál felhasznált pontok és sajátosságok megjelölésével.

B.

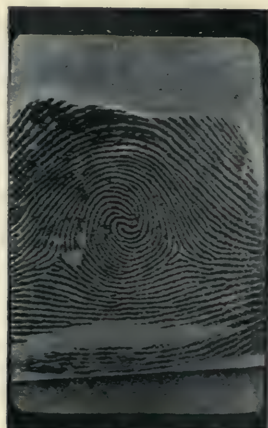
...nyomat. (A bőrfodrok ...mat jobboldaláról ki... ...at közepéig halad s ...szagörbülve visszatér. ...s nagyítás.)

C.

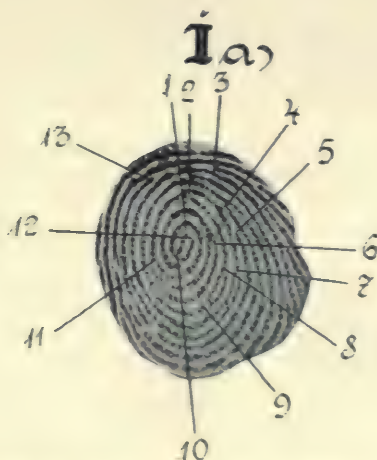
Középtömlős-fajta ujjlenyomat. (A bőrfodrok a B. ábrán látható hurokszerű alakuláson belül néhányszor egymás köré csavarodnak. 2-szeres nagyítás.)

D.

Ikerhurok-fajta ujjlenyomat. (A nyomat közepén a bőrfodrok kettős kerek görbüléssel összefonódnak. 2-szeres nagyítás.)

A büntettesnek a poháron talált nyomokkal teljesen megegyező ujjlenyomatai a bizonyítás céljaira megnagyítva és kidolgozva, az azonosságot igazoló pontok és sajátosságok megjelölésével. (Az I. és Ia. II. és IIa. ábrákon az ugyanazon számmal jelzett pontoknál a bőrfodrok, illetve vonalak alakulásai teljesen azonosak.)

lene döntő bizonyítékul szolgálhatnak. Az ujjak különösen felső izületükön, a tenyérfelőli oldalon, a bőrfelületen szabad szemmel is észrevehetően, a felületből kiemelkedő és változatos alakulásokat mutató recékkel, az ú. n. bőrfodrokkal vannak borítva. Ha az ujjat fekete festékkel bevont síma felületre nyomjuk, csupán a kiemelkedő bőrfodrok festődnek meg, úgy, hogy a befestett ujjat azután fehér papirosra fektetve, a bőrfodrok alakulatai, más szóval a bőrfodor-ábrák fekete vonalak alakjában reprodukálódnak. Ez az *ujjlenyomat*. Miként Galton Francis angol antropológus megállapította és miként azt a gyakorlat is igazolta, a bőrfodrok és ennek révén az ujjlenyomatok minden egyes embernél annyira eltérő alakulásokat mutatnak, hogy két egyforma ujjnyomattal biró ember nincs a világon, s így azok az embereknek feltétlen egyéni ismertető jelei. A személyazonosság igazolása mellett alkalmasak tehát arra is, hogy azok alapján a szokásos bűntetteseket fel lehessen ismerni, kik előbbi büntetéseiket leplezendő, rendszerint hamis név alá rejtőznek s így félrevezetve a biróságot, elkövetett cselekményük következményei alól minduntalan a büntetlen előéletüekre alkalmazni szokott enyhébb itélettel menekülnek. Henry E. R. londoni rendőrprefekt Galton megállapításait személyazonosító rendszerré dolgozta ki, olyan matematikai szabályokat állítván fel, amelyekkel a különböző emberekről felvett ujjlenyomatokat nyilvántartani lehet. E Galton—Henry-féle rendszer alkalmazása a szokásos bűntettesekkel szemben sokkal egyszerübb, biztosabb és olcsóbb lévén, mint az ugyanezen célt szolgáló Bertillon-módszer (l. o.), Anglia után 1902. először Magyarország, majd röviden utána minden kultúrállam elfogadta. Ma már minden, bizonyos fajta bűncselekménnyel terhelt ujjairól ujjlenyomatokat vesznek fel, úgy, hogy a letartóztatáskor ujjait egyenkint egy fekete festékkel bevont lemezen, majd az ujjlenyomatlap papirján meghengerítik. Ezeket a lapokat nálunk a Budapesten szervezett Országos bűnügyi nyilvántartó hivatal (l. *Bűnügyi nyilvántartás)* gyüjti össze és tartja nyilván. A visszaesők személyazonosságát az ország biróságai és hatóságai részére mindenkor e gyüjtemény segitségével állapítják meg. A személyazonosság megállapítása mellett a D. mind nagyobb szolgálatokat tesz a nyomozás terén is. Ha a bűntettes a bűncselekmény helyszinén kezével vagy ujjával valamely síma felületü tárgyat érint, ujjának nyomai a tárgyon maradnak. Ezeknek a nyomoknak a gyanusíthatók ujjlenyomataival való összehasonlítása lehetővé teszi a tettes kilétének megállapítását. E téren a haladás odáig jutott, hogy a tettes ujjainak nyomait még oly esetekben is meg tudják találni, mikor az érintő ujjak teljesen tiszták voltak, tehát a nyomok nem láthatók. A bűncselekmény helyszínén található tárgyaknak, mint üveg, síma felületü fém vagy fatárgyak, papiros stb. különféle porokkal való behintése (grafit, aluminium, argentarat, karmin, indigo stb.) révén ugyanis a teljesen tiszta érintő ujjak nyomait annyira láthatóvá lehet tenni, mintha az ujjak véresek v. festékesek lettek volna. A biróságok úgy külföldön, mint Magyarországon már sok itéletet hoztak, melyekben a tettességet ilyen helyszini nyom alapján állapították meg.

Irodalom. Arányi és Gábor, D., Budapest 190? ; Gábor Béla, A D. rendszere, u. o. 1906 ; Kenyeres Balázs, Törvényszéki orvostan, u. o. 1909 ; Fr. Galton, Finger prints, London 1892 ; E. R. Henry, Classification and uses of finger, u. o. 1905 ; Windt und Kodicsek, Dactyloscopie, Wien-Leipzig 1904 ; H. Roscher, Dactyloscopie, Hamburg 1905 ; Niceforo und Dr. Lindenau, Die Kriminalpolizei und ihre Hilfswissenschaften, Gr.-Lichterfelde-Ost 1909 ; Dr. Loock, Chemie bei Kriminalforschungen, Düsseldorf 1909 ; Juan Vucetich. Sistema dactyloscopica, La Plata, 1901 ; M. Wiottl, Dactyloscopia, S. Paulo 1909 ; V. Lassarevitsch, Dactyloscopia, Belgrad 1907 ; Daae, Fingeraftryk signalementes, Krisztiania 1907.

Daktilus (gör. a. m. ujj), magyar műszóval : — ˘ ˘ lengedi, párosrészű, ereszkedő ütemfaj (versláb), melyben az egy hosszú tagból álló arzisra vele egyenlő időértékű, s két rövid tagból álló tézis következik :

— ˘ ˘ (— —), zenei értékben ;

a két rövid szótag egy hosszuba vonható össze (az ütem neve ilyenkor «spondeusz»), de az arzis nem szokott két rövid tagra felbontódni. A D. a négy főbb ritmusfaj egyike. Az erős ütemrész felbonthatatlansága biztosítja az ütemforma állandóságát, míg a gyönge ütemrész változékonysága szabadságot kölcsönöz neki, így a ritmus menete hol gyorsabb, hol lassúbb, de mindig nagy erővel árad. A görög költészetben a D. a legősibb ritmusfaj ; főbb soralakjai a hexameter, pentameter, pentapodia, tetrameter, a csonka tripodia (a pentameter fele), melyek részint önállóan, részint szerkezetekben epikai v. elegiai költemények versformáiként szerepeltek, v. lirai részletekben fordultak elő. Az utolsó ütem tézise rendszerint aprózatlan volt, hogy a sorvégző lassú ütem megállítsa a rohanó ritmust.

Daktylolysis (gör.) a. m. *ainhum* (l. o.).

Daktylos (gör.) a. m. ujj. A mai görögök a centimétert is így hívják. L. még *Daktilus.*

Daktylosymphisis (gör.), az ujjak összenövése.

Dal, általában minden költemény, amennyiben dalolásra alkalmas ; szorosabb értelemben a lirai költészet alapformája, az a műfaj, mely minden költemény közt a legzeneibb, legdalolhatóbb s a költészetnek a zenével és tánccal való ősi közösségéből a legtöbbet megtartott, úgy hogy ma is melódiástul érvényesül legjobban. Így a népdal mindig dallammal együtt születik, gyakran táncritmusul is szolgál. Míg a többi lirai költemény többnyire az érzelemnek vegyült formáját fejezi ki, addig a dal magát a tiszta hangulatot tolmácsolja, a lélek önkéntes viszhangját egy-egy benyomásra, erősebb lendület, reflexió nélkül, a maga közvetlenségében. Ez a bensőség adja meg a dal sajátos báját. Szavakban beszélvén, természetesen a dal is gondolatok által költi fel az érzelmet, de a gondolati elem egészen felolvad a hangulatban, csak felgerjeszti azt és maga mintegy nyomtalanul eltünik. Innen a dal sajátos könnyüsége, leheletszerüsége, finomsága. A dal nem is fejez ki többet egy hangulatnál ; a kedélynek csak egy megmozdulását tükrözi egy vagy néhány képpel, nem árad el mint az elegia ; mindig rövid, szer-

kezete egyszerű, kerek; előadása színes, de nem pompázó; versalakját a legdallamosabb formák közül választja.

A dal, mint a lirai költészet legegyszerűbb kivirágzása, minden éghajlat alatt és minden népnél megterem évezredek óta s a népköltés legnagyobb része dalokból áll. A *népdallal* szemben *műdalnak* nevezik az oly dalt, melyet az irodalmi fejlettség előrehaladottabb fokán egy meghatározott költői egyéniség alkot. Az irodalmi dal formákban, hangulatokban sokkal változatosabb és egyénibb, míg a népdal bizonyos naiv bájjal és közvetlenséggel van elsőbbségben. Tartalma szerint lehet *vallásos* dal, mely azonban tárgyánál fogva is többnyire ódai emelkedést vesz, kivált a templomi énekben, mely a hivő gyülekezet közös áhitatát fejezi ki és táplálja; *hazafias* dal, szintén erős hajlammal az ódai lelkesedés felé; *szerelmi* dal, a leggazdagabb csoport, aminthogy a dalhangulatnak megfelelő lelki állapotot leginkább a szerelmi érzés hozza magával; *bordal* a bor melletti társas örömök kifejezésére; vitézi, vadász-, pásztor-, betyár-, hajósdal stb. A hangulat minősége szerint a dalnak végtelen sok változata van, éppen mint amily sok árnyalatot vehetnek föl érzelmeink; van szomorú és vig dal, van húmoros dal, gúnydal stb. Közvetlenségénél fogva a néplélek egyik legjellemzőbb kifejezője is a dal. A francia chanson könnyű és pajzán, a német dal érzelmes, a szláv melancholikus, a magyar sírva vigadó és szilaj.

A magyar költészetben a dalnak igen nagy szerepe van; népköltésünk gazdagsága különösen a dalban rejlik s legnagyobb költőink jórésze a dalban tünt ki. Első jelentékenyebb dalköltőnk Balassa Bálint volt a XVI. sz. végén, ki a magyar és idegen népdalok módjára szépen eltalálta a dalhangot és formát. A későbbiek a mult század elejéig mind az ő nyomán haladtak. Ujabb lendületet a dalnak Amade László báró adott, a temperamentumos rögtönző, a mult század közepének nevezetes szerelmi lirikusa, s mellette a gondosabb de szűkkörűbb Faludi, ki olasz hatás alatt takaros dalkompoziciókat nyujtott. Nagyobb mértékben csak az irodalmi felujulással indult meg az irodalmi dal fejlődése is. Egyrészt Ráday Gedeon kezdeménye után Kazinczy, Földi, Verseghy fáradoztak a nyugateurópai (főleg a német) dalstíl és dalforma átültetésén s példájokat a jelesebb költők közül Dayka, Csokonai, Szemere Pál (szonett), Kölcsey, Kisfaludy Károly, Bajza, Vörösmarty, Garay követték; ez irány sohasem tudott szabadulni bizonyos idegenszerűségtől és feszességtől. Másrészt a nemzeti dalstíl hagyományait is folytatták időnként költőink, így az eleven dalérzékű, de pongyola és sekélyes Horváth Ádám, Csokonai, Kisfaludy Sándor, a szerb és magyar népdal hatását összeolvasztó Vitkovics Mihály, Kisfaludy Károly és Czuczor Gergely. Végre Petőfi összeolvasztotta az eddigi két irányt, a művésziebb de idegenszerű és a népies de kevésbbé művészi irányt és megteremtette a tartalmilag és formailag nemzeti, specifikus magyar dalt. Tompa és Arany is számos szép dalt írtak. Petőfit sokan utánozták s modorát túlságba vitték az 50-es évek lirikusai, Lisznyai Kálmán és mások. Legjelesebb követője volt Tóth Kálmán. Saját módjuk szerint, de szintén nemzeti irányban művelik a dalt Gyulai Pál (erős érzékkel a dalkompozició iránt) és Lévay József. Nevezetes dalköltők még Dalmady, Kiss József, Endrődi Sándor, Jakab Ödön, Vargha Gyula, Reviczky Gyula, Szabolcska Mihály, legújabban Ady Endre stb.

A dal *zeneileg* tág fogalom. Szöveges zene, melynek szerkezete különböző. Fontos, hogy a dalt, mint műfajt ne zavarjuk össze az ú. n. dalformával (l. *Zenei műformák)*. Mert dalokat írhatunk nemcsak dal-formában és viszont dal-formában írhatunk nemcsak dalokat (hanem táncokat, nyitányokat, a szonáta némely tételét, nocturneöket stb.). Annyit mondhatunk, hogy a dal tagolása, periodusokra való oszlása rendszerint világos, átlátszó. Különbözik az áriától, amennyiben nem oly széles, nem oly dekorativ és nem oly dramatikus. Ha a szövegnek *minden* strófájára ugyanazt a dallamot énekeljük, a dalt *strofikusnak* mondjuk; ha a dallam minden strófában változik vagy legalább is módosul (párhuzamosan a szövegben rejlő hangulattal), *átkomponált* dalról beszélünk. Van népdal és műdal. Népdalt emlegetünk nemcsak olyankor, amikor egy dalnak, amely a nép ajkán forog, nem tudjuk a szerzőjét; a népdal fogalma alá tartozik az ismert szerzőtől eredő és a nép közt elterjedt dal is és ezenfelül minden dal, amely a népies énekek egyszerű formáját mutatja és egyszerű hangján szól. Ilyen értelemben írt pl. a raffinált Brahms is «Volkslieder»-eket. A műdal is, a népdal is létezett már az ókorban. Az első reánk maradt műdal-melodia Pindaros (Kr. e. 522—448) első pythiai ódájának kezdete, az első középkori — mai napig fennmaradt — dalmelodiák (tehát *nem* egyházi énekek, bár latin szövegüek!) IX—X. sz.-beliek. Hangsulyozzuk, hogy léteztek ezeknél régibb dallamok is, de ezek számunkra elvesztek. A népdal-gyüjtés a XV. sz.-ban indul meg; a legrégibb népdalok (francianémetalföldiek), amelyek *fennmaradtak* és amelyeknek leszármazását ki lehet mutatni, legalább is XIII. sz.-beliek. A magyarságnak is volt mindenkor dala, de azokat a melodiákat, amelyeket ma is éneklünk, nem tudjuk messzebb időkre visszavezetni (legalább tudományos pontossággal) mint a XVI. sz.-ra. Igazi műdalokat nálunk csak a XVIII. sz.-ban kezdettek írni. Az egész világ számára Schubert (l. o.) reformálta a dalt. Előtte a dalnak v. széles, áriozus jellege volt, vagy nem egyéb, mint énekhangra átültetett instrumentális (néha tánc-) zene. Csak 1800 körül születik (Hiller, Zelter és mások úttörő munkája nyomán) az igazi, finoman tömörített, intim műdal, amely elüt úgy a Bach-Händel-korszak, mint a Haydn-Mozart-Beethoven-korszak vokális hangjától. *Szöveg nélküli dal*-nak mondunk Mendelssohn óta olyan rövid, lírai jellegű hangszeres darabot, amelynek melodikája és ritmikája úgy hat a képzelmünkre, mint a dal.

Dal (svéd., ném. *Tal)* a. m. völgy, vidék.

Dál, 1. (újabban: *Almásdál)*, kisk. Kolozs vm. almási j.-ban, (1910) 557 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyarnagyzsombor. — 2. *D.*, nagyk. Szeben vm. szászsebesi j.-ban, (1910) 1095 oláh lak.; u. p. Szászsebes, u. t. Kelnek.

Dalai láma, l. *Láma*.

Dalai-Nor, neve két tónak Mongolország k.-i részében. 1. *Dalai-* v. *Kulun-Nor* az északi nagyobb, közel van a szibériai határhoz. Kerülete 200 km., partja nádas, környéke igazi steppe. Lefolyása az Amurba ömlő Argun. — 2. *D.*, az előbbitől D.-re 65 km. kerületű, négy kis folyó ömlik belé, de lefolyása nincs; vize sós, környéke kietlen.

Dalárda, l. *Dalegyesület*.

Dalarne (svéd, azt jelenti: a völgyek), régente csak a svéd nép ajkán élő, ma már azonban általánosan használt elnevezése a természeti szépségekben gazdag, vadregényes fekvésű Kopparberg kerületnek, melyet helytelenül *Dalekarliának* is neveznek. Területe 33,000 km² s lakossága (1910) 233,874 volt. Vas- és rézércben gazdag hegyeit hatalmas erdőségek borítják s földjének alig 1/7 része alkalmas mezőgazdaságra. Józan gondolkozású, szorgalmas, puritán erkölcsű, szabadságot és hazát szerető, az ősi szokásokhoz, viseletükhez ragaszkodó lakosai többnyire nép- és házi iparral foglalkoznak s a D.-i cikkek különösen a svéd és dán tengeri fürdőkön igen keresettek. D. a modern svéd festészetnek egyik nevezetes telepe. — II. Oszkár svéd király öccse, *Ágost* herceg (1831—73) a Dalekarlia hercege címét viselte.

Dáláuzi, a hazai örmények kedvelt újévi csemegéje, melyet pörkölt forró mézbe vegyített tisztított diókból készítenek; némelyek a forró keveréket ostyaaljra is öntik, mások meg cukorkákkal díszítik

Dalavadia, középkori tartomány Irországban. E néven a XII. sz. végéig szerepelt. Magában foglalta a mai Down county legnagyobb részét és Antrim D.-i felét.

Dalayrac, *Nicolas*, zeneszerző, l. *Alayrac*.

Dalberg, nagytekintélyű régi német *nemzetség*, melynek egyik őse *Heribert*, mint kölni érsek, 1002. II. Henriket császárrá koronázta. Midőn D. Antonban a D. család férfiága kihalt, Anton leánya, Gerta, Gerhald wormsi kamaráshoz ment nőül, aki a D. család nagy vagyonát és nevét is örökölte (1318). A bárói címet a nemzetség 1654. nyerte s egyik ága *(D.-Heszloch)* most is virágzik.

1. *D.*, *Adolf*, fuldai prépost (1678—1734), a fuldai egyetem alapítója.

2. *D.*, *Emmerich Joseph*, herceg, diplomata, *D. 5.* fia, szül. Mainzban 1773 máj. 30., megh. 1833 ápr. 27. Herrnsheimban. Mint badeni követ Párisba ment, hol Talleyranddal lépett érintkezésbe; 1809. Baden külügyi politikáját vezette, de azután a német állampolgárjogot felcserélte a francia polgárjoggal. I. Napoleon, kinek Mária Lujzával való házasságának D. egyik kezdeményezője volt, 1810-ben herceggé és államtanácsossá nevezte ki s egyszersmind 4 millió frank járulékot biztosított D.-nek. 1814-ben az ideiglenes kormány tagjai közé jutott és részt vett mint francia megbízott a bécsi kongresszuson. Emiatt Napoleon a száz nap alatt birtokait elkobozta, de ezeket a Bourbonok kezéből visszanyerte és a restauráció után államminiszterré és pairré lett.

3. *D.*, *Johann*, püspök, a klasszikus tudományok fellendülésének buzgó pártfogója és humanista író, szül. 1445., megh. 1503. Ő emelte a heidelbergi egyetemet a virágzás legnagyobb fokára. A Celtes (l. o.) által alapított tudományos társulat elnöke volt.

4. *D.*, *Karl Theodor Anton Maria*, báró, az utolsó német mainzi választófejedelem és érsekkancellár, hercegprimás és frankfurti nagyherceg, szül. Hernsheimben 1744 febr. 8., megh. Regensburgban 1817 febr. 10. 1762-ben a jogból doktori oklevelet nyert s csak azután folytatott teológiai tanulmányokat. Rövid idő alatt kanonok lett előbb Mainzban, később Würzburg- és Wormsban. 1772. mainzi helytartó lett Erfurtban, ahol megismerkedett Wieland, Herder, Goethe és Schiller költőkkel. 1787-ben a wormsi káptalan, 1788. pedig a konstanci püspök koadjutorává nevezték ki. 1800 jan. 1. konstanci püspök, 1802. pedig mainzi érsek és kancellár lett, de az 1802-iki lunevillei béke értelmében a mainzi választófejedelemséghez tartozó összes rajnabalparti birtokait a franciák kapták. E veszteségekért azután 1804. Aschaffenburg, Regensburg és Wetzlarral kárpótolták. Ekkor D. már Napoleon hízelgői sorában foglalt állást, kinek császárrá koronáztatása idején Párisban tartózkodott, hol egyúttal VII. Pius pápával is találkozott, aki őt Ausztria meg Poroszország kivételével egész Németország metropolitájává nevezte ki. A Rajnai szövetség megalakulásakor kénytelen volt német kancellári méltóságáról leköszönni, kárpótlásul a szövetség hercegprimásává és a szövetségi tanács tagjává nevezték ki. 1807-ben a neki adományozott Frankfurtba tette át székhelyét. 1810. lemondott Regensburgról Bajorország javára, amiért a frankfurti nagyhercegi címmel a fuldai meg hanaui fejedelemséget kapta azon föltétel alatt, hogy utódjául Beauharnais Jenőt elismeri. 1813-ban a győztes német fejedelmek a nagyhercegi méltóságról való lemondásra kényszerítették, mire a regensburgi érseki székre vonult vissza. A regensburgi templomban levő sírja fölött unokája karrarai márványból síremléket állított emlékének. Nagyszámú irataiban többrendbeli tudománnyággal foglalkozott, a XVIII. sz. felvilágosodás szellemét hirdetvén munkáiban. Magyarul megjelent: Vizsgálódások a mindenség felett. Német nyelven írt 6. kiad. szerint kiadta *Lánghy* István (Pest 1828). V. ö. J. *Müller*, K. Th. v. D. (Würzburg 1874); *Beaulieu-Marconnay*, Karl v. D. und seine Zeit (Weimar 1879, 2 köt.).

5. *D.*, *Wolfgang Heribert*, báró, wormsi kamarás, az előbbinek öccse, szül. 1750., megh. Mannheimban 1806 szept. 27., 1803 óta badeni államminiszter, a mannheimi szinházat mint intendás fölvirágoztatta és Schillernek első drámáit (A haramiák 1782) színre hozta és a költőt mint dramaturgot alkalmazta. V. ö. *Schiller* levelezését (Briefe an den Freiherrn v. D., Karlsruhe 1819 és Összes munkái közt).

Dalberg-Acton, *John Emeric*, l. *Acton*, 2.

Dalbergia *L. fil.* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) pillangósvirágú génusza; 80 faja fa v. felfutó cserje páratlanul szárnyas levelekkel, fürtös virágzattal, hosszukás, lapos, egy- vagy többmagú, fel nem nyíló hüvellyel az ó- és újvilág tropikus vidékein. A *D. latifolia* Roxb. Kelet-

Indiában nő, fája sötét bíborpiros, nagyon súlyos, aprószemcsés, jól fényesíthető. Európába *blackwood, fekete botanyfa* v. *keletindiai rózsafa* néven szállítják s feldolgozzák. A *D. melanoxylon* Guill. et Perr. tropikus Afrikában a *szenegáli ébenfa*. A délázsiai *D. Sissoa* Roxb. fája durva, de nagyon tartós, sötétbarna, ágyúk és vasutak talpfájának és hajóépítéshez használják. A délamerikai *D. nigra* Allem., melynek braziliai neve *caviuna* és *jakaranda*, állítólag a *palizanderfa* termőfája, más adatok szerint azonban a palizanderfát a *Machaerium* (Leguminosae) vagy a *Jacaranda* (Bignoniaceae) génusz fajai (l. o.) szolgáltatják.

D'Albert, *Eugen,* l. *Albert.*

Dalbosfalva (azelőtt: *Dalbosecz),* kisk. Krassó-Szörény vm. bozovicsi j.-ban, (1910) 2394 oláh lak., postahivatal és telefonállomás. Rákóczi Zsigmond fejedelem idejében 1607. Delbosic néven fordul elő; 1774. a zsupaneki határőri zászlóalj területébe kebeleztetett be. A végvidéki katonai rendszer eltörlésekor e helység az oláh bánsági ezredhez tartozott s ennek egyik századát képezte, Ó- és Uj-Sopot, Lapusnik, Mocseris és Ravenska községekkel együtt. 1872-ben Szörény vármegyéhez csatoltatott.

Dalbo-tó, a svédországi Wener-tó DNy.-i része, l. *Wener-tó.*

Dalcs, kisk. Krassó-Szörény vm. karánsebesi j.-ban, (1910) 565 oláh lak.; u. p. és u. t. Karánsebes.

Dalegyesület, *dalárda* vagy *dalegylet, dalkör,* olyan testület, melynek tagjai oly célból szövetkeznek, hogy az éneket részint szellemi szórakozás, részint pedig nemzeti és kulturális célból műveljék. A mai értelemben vett D.-ek Németországban keletkeztek, legelőször Greiffenbergben, Alsó-Pomerániában. Nálunk főleg a 40-es években alakultak énekegyletek az egyházi és világi énekek, karok és dalok művelésére Budán, Pesten, Pozsonyban, Kassán, Pécsett, Sopronban, Temesváron s másutt, de minden kihatóbb eredmény nélkül. *Havi* Mihály volt az első, ki jól szervezett férfikart állított össze s azzal a 40-es évek kezdetén nemcsak a hazában, hanem a külföldön is sok elismerést aratott s ez alakban először mutatta be a magyar dalokat. Az ő példája nyomán azután úgy a fővárosban, mint a vidéken számos magán énektársulat alakult a művészibb ének ápolására. A D.-i intézmény intenzivebb meghonosulása hazánkban az 50-es évekre esik. A legelső alapszabályilag szervezett és működő dalegyletet «Pestbudai dalárda» címen *Thill* Nándor alapította Pesten, az akkori német policájrendszerrel szemben számtalan nehézséget és akadályt győzve le. Ennek példájára azután egymásután alakultak a dalegyletek az ország minden részében, főleg a magyar városokban. A D.-i intézmény manapság már hazánkban is fontos kulturális és nemzeti missziót teljesít. A tisztán magyar alapon álló dalegyletek száma megközelíti a 200-at, de más nemzetiségű egylet is van. Országos szövetséggé azonban csakis a magyar dalegyletek tömörültek.

Dalekarlia, l. *Dalarne*

Dalekarlia hercege, l. *Dalarne.*

Dalelf, Svédország egyik leghosszabb folyója. Két ágból ered, a Wester- és Öster-D.-ből. Az egyesült folyó a tavaknak egész sorozatát szeli még át, amíg számos vízeséssel 450 km. út után a Botteni-öbölbe ömlik. Közvetlenül a torkolata előtt van a híres, 130 m. magas Elfkarleby vízesés. Szakaszonkint hajózható.

D'Alembert, l. *Alembert.*

Dalemincok, l. *Vendek.*

Daleminzit (ásv.), rombos rendszerben kristályosodó dimorf alakja az argentitnek, illetőleg akantitnak (Ag_2S). Kristályformája és élszögei a Stefanitra ($5Ag_2S.Sb_2S_3$) emlékezetnek; valószínű, hogy csak Stefanit utáni pszeudomorfóza. Lelőhelye Freiberg (Himmelfahrt bánya), ahol 1858. fedezték fel; annak régi neve (Daleminzia) után nevezte el Breithaupt (1862).

Daler, régi svéd pénzegység ezüstből v. rézből 1777 óta volt 1 ezüst D. = 3 réz-D.; kb. 90 fillér.

Daleth, l. *Delta.*

Dal-evező, elavult kifejezés, melynek első tagja török eredetű. De némely vidék halászainál még ma is *dali* v. *dalladzó* az a nagy evező, melyet a gúzsba v. szögbe lehet akasztani. V. ö. M. Nyelvőr XVII. 27. 81. *Herman,* M. Halászat Könyve.

Dalgety, helység az ausztráliai Uj-Dél-Wales államban, a Snowy River mellett; 1904-ben az Ausztráliai Egyesült Államok fővárosául szemelték ki, de 1908. Canberrát tették fővárossá helyette.

Dalhousie (ejtsd: delhúzi), város és szanatorium Pendzsabban, Gurdaspur diviziónak Csamba hűbérállam területén fekvő exklavéjában, 2343 m. magasban, az évszakok szerint váltakozó lakosszámmal.

Dalhousie (ejtsd: delhúzi), *James Andrew Broun-Ramsay,* marquis, angol tory, államférfiu, Kelet-India katonai kormányzója, szül. 1812 ápr. 22., megh. Dalhousie-Castleben 1860 dec. 19. 1837 óta az alsó-, 1838 óta pedig a felsőháznak volt tagja. 1844-ben a kereskedelmi hivatal elnöke lőn. 1848—56-ig Kelet-India kormányzója volt. Szerencsés háborúi által nagy területeket hódított meg és kebelezett be Anglia birtokába, így Birma egy részét és Audhot. Nagy érdemeiért a parlament köszönetét fejezte ki neki. L. *Trotter,* Life of marquis of D. (London 1889); *Arnold,* History of the Marquis of Dalhousie's administration of British-India (Lond. 1863—64, 2 köt.).

Dalias, város Almeira (Andaluzia) spanyol tartományban, a Sierra de Gador hegyen (2323 m.), (1900) 7136 lak., ólom- és ércolvasztókkal.

Dalibor *(Kozojedi),* cseh lovag; mint egy lázadás vezetőjét 1498. a prágai vártoronyba zárták, (innen hívják ezt máig is Daliborka-nak), kínzóeszközökkel (a «hegedűvel» és «húrokkal») gyötörték és utóbb kivégezték. E tény később arra a mondára szolgáltatott alapot, hogy D. a börtönben saját készítményű hegedűjén a játszást nagy tökélyre vitte. Innen a közmondás: Etiam Daliborem fames musicam docet (Dalibort is a nyomor tanította a zenére). Smetana (l. o.) egyik dalművének hőse.

Daliche, l. *Echinádok.*

Dalidó, *dálidó* (a Vág mellékén *dálibó* is): a *dáridó* szó mellékalakja, tehát «énekkel, zenével,

tánccal, eszemiszommal járó lakoma», de az ötvenes években bálra akarták alkalmazni.

Dalimil-féle krónika *(Dalimilova kronika)* a legrégibb cseh nyelven írt krónika, amelyet régebben tévedésből a XV. sz.-ban élt Dalimil apátnak tulajdonítottak, de amelyet valószinüleg egy cseh lovag írt a XIV. sz. elején. A szenvedélyesen írt, németgyűlölő krónika, amely «Čech»-nek Csehországba való érkezésétől 1314-ig terjed, nagyon népszerű volt és több kiadást ért, nyomtatásban 1620. jelent meg Prágában, u. o. kiadta újonnan *Prochazka* (1786); majd *Hanka* (1849, 1851, 1876); teljesebben *Jireček* József a Památky staré literatury české II. k. 1877. és Fontes rerum bohemicarum III. k. 1879. V. ö. *Hodinka* Antal, a Szt. Istvánról szóló szláv források (Szt. István kir. Emlékkönyve 1891); *Jerabek*, D. kiadása (Századok 42, 662).

Dalin, mostani neve Idaliumnak.

Dalin, *Olof*, svéd költő és történész, szül. Halland tartományban 1708 aug. 29., megh. Stockholmban 1763 aug. 12. 1737 óta a svéd király könyvtárnoka volt. Royalista politikájával és irodalmi érdemeivel magára vonta Lovisa Ulrika királynő (Nagy Frigyes nővére) figyelmét, aki 1751. Gustaf trónörökös nevelőjének hívta meg, 1755. birodalmi történetíró, majd rövid számüzetés után 1763. udvari kancellár lett. Leginkább Den Svenska Argus (1733—34) c. folyóiratával tette magát ismertté; munkái: Sagan om hästen (1740); Den afundsjuke (vígjáték, 1738); Svenska Friheten (éposz 1741); Brynhilda (szomorujáték); történelmi munkái: Svea rikes historia (1747); Anmärkningar. Válogatott művei: Valda skrifter c. 1872. jelentek Örebroban. V. ö. *Warburg*, Olof v. D. (Stockholm 1884); *Lamm* M., O. D. (Upsala 1908).

Dalip Singh (ang. *Dhulip Singh)*, kiskoru sikh király, aki Pandzsab, Kasmir és Afganisztán egy része felett is uralkodott. Miután 1849 márc. 9-én az angolok 50,000 frt évi járadék fejében lemondásra szorították, D.-t Angolországba hozták, ahol angol nevelés hatása alatt angol nagybirtokos lett belőle. Midőn 1886. Indiába akart visszatérni, útjában megakadályozták, évi járadékától megfosztották. Azóta hol az oroszoknál, hol Párisban tünt fel, mint az angolok ellensége. 1893 okt. 23. megh. Párisban.

Dalj, *Vladimir*, l. *Dahl*.

Dálja *(Dalj)*, adóközség Horvát-Szlavonországban, Verőcze vmegye eszéki j.-ban, (1900) 1181 házzal és 5900 horvát-szerb, magyar (543) és német (734) lak. D. a Duna jobbpartján fekszik s mint gőzhajózási állomás, leginkább azonban mint a m. kir. államvasút egyik csomópontja (itt ágazik ki a szabadka—eszéki vonalból a D.-bródi) élénk forgalom központja. Van takarékpénztára, váltóüzlete, hitelszövetkezete, szerb mezőgazd. szövetkezete, körkemencetéglagyára, vasúti és gőzhajóállomása, posta- és távíróhivatala. A D.-i uradalom a karlóczai szerb patriarcha tulajdona, kinek itt szép kastélya van.

Dáljai kincs, l. *Aranyleletek*.

Daljáték, a XVIII. sz. második felében főként a német *Singspiel*, amelyet Hiller János Ádám indít meg az olasz *opera buffa* és francia *opera comique* mintájára. Könnyed áriák és dalok sorozata. A *Liederspiel* (1800-tól kezdve) még ennél is egyszerübb szerkezetű dalokat nyujt; kezdeményezője Reichardt. Ma D. névvel operetteket is szokás megjelölni, ha kevésbbé burleszk tárgyuak.

Dalkeith (ejtsd: delkith), város Edinburgh skót countyban, Edinburghtól DK.-re 10 km., a North és South Esk egyesülésénél, (1911) 7019 lak., vasolvasztókkal, szőnyeg- és kefegyártással, gabonakereskedéssel, a Buccleugh-hercegek pompás kastélyával (D. Palace) és parkjával. Közelében szén- és vasbánya van.

Dalkör, l. *Dalegyesület*.

Dall, 1. *Caroline Healy*, amerikai írónő és emberbarát, szül. Bostonban 1822 jún. 22. A nők jogainak buzgó hirdetője. A nőkérdéssel foglalkozó főműve: The College, the Market and Court or Woman's Relation to Education, Employment and Citizenship (1867). Népszerű műve még: What we really know about Shakespeare (2. kiad. 1886).

2. *D.*, *Roderick*, állítólag az utolsó vándor skót hárfás, ki 1740 körül még élt. Dalai közül többet máig is megőrzött a skót nép.

Dalla (ol.), l. *D.*

Dalladzó, l. *Dal-evező*.

Dallaeus, l. *Daillé*.

Dallam *(melódia)*, egymással bizonyos logikus — helyesebben harmonikus — viszonyban levő hangok sorozata. Esztetikai törvények szerint alakul ki. A D.-ban a hangok *egymásután* csendülnek meg, viszont az akkordban *egyidejüleg* szólalnak meg. A mai zenei felfogás szerint D. és akkord közt nem lehet ellenmondás: mind a kettő ugyanegy hangfajból veszi az anyagát. Ha a D. új hangfaj felé tart, az akkord is jelzi ezt a törekvést. Egyik megerősíti a másikat, egyik előreveti a fényét annak a gondolatnak, amelyet a másik kimondani készül. Még a XVI. sz.-ban ez a szoros egység D. és akkord (harmonia) közt nem volt meg. Palestrinánál is néha a D. más hangfajt sejtet, mint az akkord. D.-tanokat írtak: *Koch* (1782—93); *Riepel* (1755—65); *Nichelmann* (1755); *Reicha* (1814); *Bussler* (1879); *Riemann* (1883) stb.

Dallamos (esztét.), olyan vers, mely élénk ritmusával úgyszólván dalolásra indít. A D.-ság feltételei a rövidebb sorok, érezhetően lüktető ritmus, a szöveg folyékonysága s jó hangzása.

Dallamtan *(melodika)*, l. *Dallam* és *Összhangzattan*.

Dallas, város Texasban (északamerikai Egyesült-Államok), a Trinity River partján, gazdag kukorica-, búza- és gyapottermő vidéken. Évi kereskedelmi forgalma 225, gyáripari termelése 55 millió K. Vasuti csomópont, (1910) 92,104 lak.

Dallastipia, az angol származású *Dallas* Duncan által 1873. feltalált marató eljárás, mellyel domboru vésetü lemezeket alkalmaznak sajtó alá.

Dalldorf, porosz helység, l. *Wittenau*.

Dalles, város Oregonban (északamerikai Egyesült-Államok), az idáig hajózható Columbia szükületénél, vasút mellett, (1900) 3542 lak. Élénk kereskedés és gyáripar.

Dalling, *Henry-Lytton*, angol diplomata, l. *Lytton*.

Dallmann, *Eduard*, német tengerész, szül. 1830. márc. 18. Blumenthalban a Weser mellett, megh. u. o. 1896. dec. 23. Mint egy cethalász hajó kormányosa, 1855-ben ment a Déli Jegestengerre, 1873—74. pedig egy hamburgi halásztársaság megbizásából a Grönland hajóval az első német expediciót vezette a Délsarki tengerre, több fölfedezést tett, így a Palmer- és Grahamföld között ő fedezte föl a Bismarck-utat. 1877—83-ban több expediciót vitt a Kari-tengerre, egészen a Jenisszei-torkolatig. 1884—85-ben a Samoa hajóval ő vitte Uj-Guineába a Finsch-féle expediciót, melynek következménye az ottani német birtokok megszállása volt.

Dalloah, l. *Pálmacukor*.

Dall' Oca Bianca, *Angelo*, olasz festő, szül. 1853 Veronában. Tanulóéveit egy fafaragó, majd egy díszítőfestő műhelyében töltötte, később a veronai művészeti akadémiát látogatta. Főként genre-képeket fest szülővárosa köréből alapos megfigyeléssel és ragyogó színezéssel. Kitünőek humoros festményei. Többször festette meg Veronának híres főterét, a Piazza Erbét.

Dall' Ongaro, *Francesco*, olasz költő és politikus, szül. Mansuéban (Treviso) 1808., megh. Nápolyban 1873 jan. 10. Papnak készült, de csakhamar kivetközvén, mint hirlapíró és költő egész lélekkel az olasz szabadság harcosai közé állott. 1836-ban Triesztben telepedett meg, ahol La Favilla című ujságot szerkesztett és néhány drámát írt, melyek közül főkép a hatásos Fornaretto tett szert nagy népszerüségre. 1848. fegyvert is fogott és Rómában tagja lett az alkotmányhozó gyűlésnek, majd Garibaldi hadsegéde és az első Garibaldi-légiók szervezője. Róma elveszte után száműzetésbe ment, ahonnan csak 1859. térhetett vissza; ez időtől fogva egész haláláig mint az olasz irodalom tanára működött előbb Firenzében, később Nápolyban. Legjelentősebb mint lirikus volt; költeményei, különösen a Stornelli italiani-k erős élesztői voltak az olasz mozgalmaknak. Szindarabjai közül a már említetten kívül még Orian Cappello c. tragédiájának és Fama c. vígjátékának volt sikere; végre írt számos novellát és irodalomtört. dolgozatot. V. ö. *Barbiera*, *Mongeri* és *De Gubernatis* róla szóló monografiáit.

Dallos, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 474 tót lak.; u. p. Karvaly, u. t. Körmöczbánya. Határában kitünő trachittufa, pala és földopál fordul elő.

Dallos, 1. *Miklós*, püspök, szül. Győrött, megh. u. o. 1630 márc. 24. 1619. pécsi püspökké s királyi tanácsossá nevezték ki, s midőn Bethlen hadai ugyanez évben Magyarországot megszállották, D. mint hű királypárti Bécsbe menekült, hol szava nagy nyomatékkal birt nemcsak a magyar tanács ülésein, de a császári titkos tanácsban is. 1621-ben Bethlen követeivel alkudozott, 1623. váczi, 1623. győri püspök lett. Ugyanekkor a király a beszterczebányai alkudozásokra kiküldött országos bizottság fejévé nevezte ki, s mint ilyen, tapintatosan vezette a Bethlen biztosaival folytatott tárgyalásokat. 1629-ben 25 ezer forintos alapítvánnyal megvetette a győri papnevelő alapját. Központi állása legnevezetesebb okmányait *Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatiai iratai* cím alatt *Frankl* Vilmos és *Ráth* Károly adták ki életrajzával együtt (1867). V. ö. *Zelliger* A., Egyh. írók csarnoka.

2. *D. (Floigl) S. József*, egyh. író, premontrei áldozó pap, szül. Rőthön (Vas vm.-ben) 1849 júl. 5. 1880-ban kapta meg a hittudori oklevelet, 1875. szombathelyi tanár, jelenleg perjel Csornán. Sok apró ismeretterjesztő cikkeken kívül következő munkákat írta: *Shakespeare lyrikuma és erkölcsbölcseleti álláspontja* (Szombathely 1883); *Az ó-héber lyrai és tanköltészet* (u. o. 1884); *A kath. kultusz szelleme* (u. o. 1886); *Kath. szertartástan* (u. o. 1887); *Az isteni kinyilatkoztatás szent története* (u. o. 1889, 2. kiad. 1910).

Dallwitz, *Johann von*, porosz belügyminiszter, szül. 1855 szept. 29. Boroszlóban, jogot végzett, a közigazgatási pályán működött, 1901. a belügyminisztériumba került, 1903. Anhalt hercegségben lett miniszter, 1910. Sziléziának kormányelnöke, majd a visszalépő Moltke utóda a porosz belügyi minisztériumi széken.

Dalm., állatok latin neve után *Dalmann J. W.* svéd zoológus nevének rövidítése, aki szül. 1787. Heinsebergben, megh. 1828. Stockholmban és az izeltlábu állatokkal, főleg pedig a rovarokkal foglalkozott.

Dalmácia, közjogilag Magyarország társországa, közigazgatásilag az osztrák császárság egyik tartománya. Határai: É.-on Magyar birodalom, K.-en Bosznia és Hercegovina, D.-en Montenegro, Ny.-on az Adriai-tenger. D. egészben véve mintegy 560 km. hosszuságú partvidékből és 120 kisebb-nagyobb szigetből áll, melyek közül jelentősebbek: Arbe, Pago, Ulbo, Zelva, Premuda, Grossa, Pasman, Coronata, Zuri, Brazza, Bua, Solta, Lesina, Lissa, Curzola, Lagosta, Meleda és Lacroma. Területe 12,832·494 km².

Felülete egészben véve hegyes, de kisebb-nagyobb termékeny völgyek és veszedelmes völgyszakadékok, folyók és tavak változatossá teszik. A művelésre alkalmas földterület kötött márga és agyagos földből áll; a hegyek anyaga mészkő, ami karsztszerű jelleget ad az országnak. Hegységei Horvát-Szlavonországok felől a *Velebit*, a Vakanski vrh (1758 m.) és Sveto bredo (1750 m.) hegycsúcsokkal; Bosznia-Hercegovina határán a *Dinari-Alpok*, a Troglav (1913 m.), Dinara (1811 m.) és Janski vrh (1790 m.) magas csúcsokkal s ezekkel az ország belsejében párhuzamosan haladó Castella (1780 m.), Mossor-Planina (1339 m.) és a Biokovo Planina hegylánc. Legmeredekebb Cattaro vidéke, Orien (1898 m.) és a Montenegróval határos Lovčen (1759 m.). Tengeröblei közül nevezetesebbek: É.-on a novigradi, középen a sabioncellói és D.-en a Bocche di Cattaro. Folyói közül a novigradi-öbölbe torkollik a Zremanja, a sebenicói öbölbe a Kerka, amely Knin fölött a világ egyik legnagyobb forrásából ered és útjában 16 vizesést alkotva ömlik a tengerbe; 1909. Manojlovácnál óriási turbina-elektromos telepet építettek rajta. Ugyancsak bővelkedik vízesésekben a Cettina. Legnagyobb folyója továbbá a Narenta, szokatlanságával hat az Ombla, mely egy barlangból mint folyó lép ki és forrásától néhány lépésnyire eléri a tengert. D.-nak terjedelméhez képest sok a mocsaras területe, kivált a Cettina és

Narenta folyók mentén, továbbá a Kerka és Zremanja völgyeiben. Tavai nyáron többnyire kiszáradnak s csak időközönkint telnek meg a földalatti üregekből előtörő vizekkel, mint a Rastoč, Jeserac és Jesero; a Curzola szigeti Blatta és Pago tavak. Állandó vize csak a Zaravecchia melletti 4 km. hosszú Vrana tónak van.

Éghajlat. D. éghajlata a mocsaras vidékeket leszámítva egészséges, de nagyon meleg. Az évi középhőmérséklet Raguzában 17·1°, Zárában 14·9°. A májusban kezdődő nyár forró és csapadékmentes; télen ritkán esik hó. Az évi csapadékmennyiség 70—80 cm. A zivatarok gyakoriak. Uralkodó szelek a scirocco, a bora és a maestrale.

Termékek. D. természeti kincsekben nagyon gazdag. Földje a mészképződményeket és mocsaras területeket leszámítva, igen termékeny s a mérsékelt és déli égöv minden növénye bőségesen megterem rajta; állatvilága is megfelel a közép és déli faunának. A hegyek barnaszén, aszfalt, a cementgyártáshoz szükséges anyagok, továbbá márványban igen gazdagok, de a bánya- és gyártelepek létesítéséhez s a meglevők felvirágoztatásához szükséges pénz- és vállalkozói szellem teljesen hiányzik. Az évszázados osztrák uralom a dalmát népet gazdaságilag teljesen tönkre tette s az újabb vállalkozások is inkább politikai célokat szolgálnak, mint komoly gazdasági törekvéseket. A jó közlekedési utak és eszközök hiánya miatt a legtöbb vállalkozás ugyis meddő marad; még legjobban a klimatikus gyógyhelyek virágoznak, melyeket újabban a csehek keresnek fel előszeretettel.

Mezőgazdaság, állattenyésztés. D. földjéből az 1902. évi felvétel szerint szántóföld 153,448 ha., rét 10,233 ha., kert 37,007 ha., szőllő 70,099 ha., legelő 592 393 ha., erdő 381,272 ha., egyéb és terméketlen terület 39,042 ha., összesen 1.283,494 ha. Az 1910. évben termett: 196,399 q búza, 41,054 q rozs, 4097 q árpa, 376,454 q kukorica, 92,171 q köles és hüvelyesek, 29,657 q dohány, 436,026 q burgonya, 258,334 q káposzta, 22,075 q olaj, 187,097 q déligyümölcs, 23,651 q csemegeszőlő és 727,992 hl. bor. Minőség tekintetében a dalmát borok igen jók s a sebenicói maraschino, a cattaroi mazzamini, a raguzai malváziai és a macarascai muskotály borok igen keresettek. A háziállatok száma a nagykiterjedésű rétek és legelők dacára igen csekély. A legújabb adatok szerint volt D.-ban 22,006 ló, 38,480 szamár, 100,364 szarvasmarha, 194,252 kecske, 871,491 juh és 63,473 sertés.

Népesség. D. népessége 1910-ben 646,062 volt s egy km²-re eső népsűrűsége 52·6. Vallás szerint a többség r. kat.: 83%, gör. kel. 16·2%, egyéb 0·9%. Nemzetiség szerint szerb-horvát 96·65%, olasz 2·61%, egyéb 0·74%. A népmozgalmi viszonyokat tekintve, 1909-ben házasságra lépett: 4987 (7·8%), született 24,551 (38·6%), meghalt 14,741 (23·2%); természetes népszaporodás volt: 9,810 (15.4%). D. népességének 80%-a őstermeléssel foglalkozó és csak 20% esik az ipar- és egyéb foglalkozásokra. Az ősi szokásokhoz szívósan ragaszkodó dalmát nép erős, bátor, szabadságszerető pásztornép, v. tengerész; az olasz furfangos kereskedő és inkább a városokat lakja. D. műveltségi állapotait tekintve, a népességnek alig ¹/₅ része tud írni-olvasni. 1900-ban a hat éven felüli népességből 361,760 volt analfabéta, míg írni-olvasni mindössze 131,594 tudott. A hitéleti viszonyokat nézve a kat. hívek fölött a zárai érsek, tov. a spalatói, raguzai, sebenicói, lesinai és cattarói püspökök állanak, míg a gör. kel. egyházat a cattaro-raguzai és zárai püspök kormányozza. A közoktatásügy szolgálatában 4 r. kat., egy gör. kel. hittani intézet (20 tanár és 166 hallgatóval), 5 áll. gimnázium, 3 reáliskola (1—1 olasz nyelvű) 132 tanár- és 1766 tanulóval, 1 tanító-, 1 tanítónőképző (42 tanár, 314 tanuló), 2 keresk. iskola (18 tanár, 70 tanuló), 7 ipariskola (20 tanár, 257 tanuló), 2 hajós-, 697 polgári és népiskola (784 férfi, 401 nőtanító, 58,785 tanuló) áll.

Közlekedés. A közutak hossza 3975 km., 100 km²-re esik 31 km. A hajózható belvíziutak hossza 55 km; gőzhajóval járható 48 km. Vasút 230 km. hosszú fut végig az országban s 1907 óta a magyar kormány köteleztetett a 150 km. hosszú knini vasút megépítésére. Posta 188, távirda és telefon 140 van üzemben.

Bányászat. D. bányászata nagy visszeesést mutat. Az 1910. évi bányatermelés értéke 697,013 koronára rúgott s ennek legnagyobb részét is a monte-prominai, siveriči és velusiči bányák szolgáltatták. Kőszén Sturmica közelében fordul elő, de ez a bánya jelenleg szünetel. Ugyancsak üzemen kívül állanak az aszfaltbányák is (magyar vállalatok); 10 közül egy dolgoztatott s 3730 q aszfaltot állított elő 1910-ben. A márványbányák, valamint a vasérc, tov. az aluminium előállításához szükséges nyersanyagot (bauxit) szolgáltató bányák is jórészt elhagyottan állanak.

Ipar. D., ámbár természetadta kincsekkel bőven rendelkezik, ipari tekintetben a fejlődésnek igen alacsony fokán áll. Egyetlen, világszerte keresett iparcikke a likőr, melyet a Zára-környékbeliek marasquino v. rosoglio néven hoznak forgalomba. Salona környékén cement-, Sebenico mellett karbidgyár létesült; de mindkettő nagy nehézségekkel küzd. A faolaj szintén keresett cikk. Fontos iparág tov. a halászat, melyet leginkább az élelmesebb chioggiai halászok űznek előszeretettel a tengeren vitorlás csónakjaikon (trabaccolo).

Kereskedelem. D. belső kereskedelme jelentéktelen; nagyrészben a partmenti városokra szorítkozik. Külső, tengeri forgalma azonban igen élénk, melyet a Magyar-Horvát Tengerhajózási Rt., tov. az 1907-ben az osztrák Lloyd-társulat égisze alatt 8 különböző dalmát-osztrák-horvát társaságból alakított *Keleti Hajózási Társulat* bonyolít le. Főbb kiviteli cikkek: bor, szőllő, olaj, likőrök és szeszes italok, déligyümölcs, állati termékek. Behozatali cikkek: mezőgazdasági és gyári felszerelések, ipari készítmények, háztartási és közszükségleti árúk. 1907. a dalmát kikötőkbe befutott 63,987 hajó 8.928,609 tonna árúval, eltávozott 63,941 hajó 8.922,637 tonna árúval. A dalmát kikötők forgalma a vasúti hálózat kiépítésével folyton nő s D. legjelentősebb kikötője, a Bocche di Cattaro, míg stratégiai szempontból az Adria kulcsa, gazdasági oldalát tekintve, a Keletnek, különösen Albániának ka-

puja. A dalmát partmenti szirtek és zátonyok sok helyen útjában vannak ugyan a hajózásnak, de a védett tengeröblök szükség esetén még a nagy tengeri hajóknak is biztos menedéket nyujthatnak.

Alkotmány és közigazgatás. A dalmát tartománygyűlés összeállítását az 1861-iki szabályzat állapította meg. Eszerint annak tagjai: a zárai kat. érseken és zárai gör. kel. püspökön kivül 10 képviselője a nagybirtokosságnak, 8 képviselője a városoknak, 3 az ipar- és kereskedelmi kamaráknak és 20 képviselője a községeknek. A birodalmi tanácsba 11 képviselőt küld. Közigazgatás szempontjából a következő 14 ker. kapitányságra van felosztva:

A ker. kapitányság neve	Területe km²-ben	Lakosok száma	A ker. kapitányság neve	Területe km²-ben	Lakosok száma
Benkovac	1581	44146	Ragusa	777	41259
Cattaro	674	40648	San Pietro	—	22841
Curzola	590	29489	Sebenico	962	58381
Imoski	646	41895	Sinj	1335	57206
Knin	1408	56154	Spalato	1889	99568
Lesina	413	27014	Zára	1636	84027
Macarasca	538	27712	Összesen	12832	646062
Metkovic	383	15722			

D. fővárosa Zára (1911) 36,600 lak., kivüle jelentősebb városok még: Spalato (31,449 l.), Sebenico (29,548 l.), Knin (25,930 l.) és Ragusa (14,241 lak.). A legfőbb közigazgatási hatóság a helytartóság Zárában, amelynek élén a helytartó áll. Igazságszolgáltatás céljából van Zárában egy fölebbviteli törvényszék, 4 kerületi törvényszék és 33 járásbiróság. Pénzügyi hatóságok: Zárában egy pénzügyigazgatóság, 13 felső folyamodású adóhivatal, 68 vámhivatal és 33 járási adóhivatal. A katonai ügyeket a ragusai hadtestparancsnokság intézi.

Közjogi állása. Midőn Kálmán király Horvátországot végleg a szt. koronához csatolta, hódolt D. is szigeteivel egyetemben (1105) és bizonyos autonómia fentartása mellett, Magyarországgal állami közösségbe lépett. Az állam, hogy a tengerparti városok hűségét biztosítsa, régi kiváltságaikat többször megerősítette, sőt azokat szaporította. Megtartották helyhatósági jogaikat; tisztviselőiket választották, külön választott biróságaik voltak; kereskedelmi hajózási szabadalmakat élveztek, helyi ügyeikben saját jogaikkal, szokásaikkal élhettek. De másrészt meg az egész területkormányzati (felügyeleti) és hadügyi szempontból a magyar király által kinevezett horvát bán alatt állott, legfőbb ítélőszéke a magyar kir. Kuria volt.

D. birtoka azonban nem volt békességes a szt. koronára. Már 1161. a görög császár foglalta el és 1180-ig birta; később Velence lépett föl igényekkel. Eleinte sikertelenül, de a Zsigmond és nápolyi László közti zavarokban, az utóbbitól annak állítólagos jogát D.-ra megvette, Zsigmond alatt (1432) pedig az egész területet hatalmába kerítette (l. *Dalmácia történetét).* Midőn I. Napoleon a velencei köztársaság létének véget vetett, D. önként kijelentette, hogy hajdani viszonyát Magyarországhoz felújitani óhajtja és a campoformiói békében (1797) I. Ferenc D. legnagyobb részét vissza is kapta, amit az 1815-iki párisi béke is megerősitett. Ez időtől fogva országgyűléseink D. visszacsatolását Magyarországhoz folyton sürgették, de eredménytelenül. I. Ferenc 1802. ugyan kijelentette, hogy D. a magyar szt. korona jogaihoz tartozik, V. Ferdinánd 1830 dec. 2., az országgyűléshez intézett válaszában D. legközelebbi visszacsatolását igéri, valamint azt helyezi kilátásba az 1848-iki márciusi osztrák alkotmány is, de azért tényleg D. ma is Ausztria egyik koronaországát alkotja. Magyarország azonban nem mondott le D.-ról. Az 1868. XXX. t.-c. szerint Magyarország úgy mint eddig, ezután is követelni fogja D. visszakapcsolását, Horvátországhoz való csatolása által, valamint kijelenti, hogy Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok egy és ugyanazon állami közösséget képeznek, úgy Ausztriával, mint a külfölddel szemben, s hogy a jelenlegi D. területe a társországok területének kiegészítő része. A magyar korona jogát jelzik továbbá az említett törvénybe iktatott címek is. Igy «a magyar korona országai által verendő pénzeken a királyi címbe Horvát-Szlavon- és Dalmátországok királya cím is felveendő». A társországok alkotmányos címe: «Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok», ebből folyólag a bán címe: «Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánja» stb. A visszacsatolást illetőleg azonban a föltételekre D. is meghallgatható és mert tényleg Ausztriához tartozik, Ausztria hozzájárulása is szükséges.

D. története.

D. őslakói a régi illirek, kiknek harcias törzse, a tulajdonképeni *dalmaták* vagy *delmaták* a Narenta és a Kerka folyók közén tanyáztak. Főhelyük *Delminium* (most: Zupanjac) volt. A rómaiak azonban 156. Delminiumot feldúlták, mire a dalmát törzsek sorra meghódoltak. Augustus hadvezérei teljesen meghódították, a császár pedig a dalmát provinciát szervezte, mely később egyideig Illyriumhoz tartozott. A római helytartó Salonában székelt. A tartománynak különösen tengerparti része hamar művelődött.

E virágzásnak a *népvándorlás* barbárjai vetettek véget. *Diocletianus* császár halála után, ki D. szülöttje volt, D. a gótok, alánok, húnok prédája lett. 403-ban Alarik gót király egész Illyriumot kapta, 493 óta D. Teodorik keleti gót király olasz királysághoz, 537 óta pedig a keletrómai császársághoz tartozott. A bizánci kormány súlyos adók és zsarolások által annyira gyűlöletessé lett D.-ban, hogy a lakosság alig fejtett ki ellenállást, midőn az *avarok* törtek az országba (569). 640 körül pedig a *déli szláv (horvát* és *szerb) törzsek* végleges *betelepedése* következett, melynek az lett a következménye, hogy csak a főbb kikötővárosok, mint Zára, Trau, Spalato, Raguza maradtak meg bizánci kézben.

A VIII. sz. végén a dalmátok és horvátok egy része Nagy Károly frank császár fenhatósága alá került. Csak II. Bazilios keletrómai császár kényszerítette a déli szlávok fönökeit meghódolásra s a kereszténység elfogadására. 1089 után *Magyarország* is igényt emelt a horvát-dalmát tengermellékre. Szt. László királyunk (1091) Horvátország területét meghódította, D.-t ellenben

csak *Kálmán király* birta meghódolásra, aki eleintén mint Velence, később mint Roger normann gróf szövetségese 1105. Zárát, Traut, Sebenicót és Spalatót elfoglalta. Azután állítólag (egy hamis oklevél tanusága szerint) horvát-dalmát királynak koronáztatta magát Bielográdban (1102). Zára falai alatt pedig (1108., valószinübben azonban csak 1111.) gyülést tartott, melyen a dalmát egyház és az ország kiváltságait megerősítette. Csupán Raguza meg Cattaro városok tartották meg egyelőre önállóságukat. Komnen Manuel görög császár D.-t (és a Szerémséget, 1164—65), mint Béla herceg örökét megszerezte. De III. Béla királyunk Manuel halála után (1181) a bizánci uralom alól felszabadította D.-t. Csakhogy a velenceiek felhasználván az Imre király és András herceg között dúló viszályt, 1204. keresztes hadi nép által Zárát visszafoglalták; II. András pedig, hogy keresztes hadjárata küszöbén (1217) pénzre és hajókra tegyen szert, Záráról «örök időkre» Velence javára lemondott. 1242-ben a mongolok a dalmát partokat is felperzselték, a Trau szigetére menekült IV. Béla királyt azonban még sem birták kézre keríteni, aki 1244. kénytelen volt Zárát Velencének újból átengedni, mely a szigeteket is birta, meg a partmelléknek a Kerkáig terjedő részét, míg a D.i-partmellék hazánkhoz tartozott; csupán Raguza állott 1204-től 1358-ig a velencei dogetól kinevezett gróf fenhatósága alatt.

Midőn az utolsó árpádházi királyok idejében a pápák a nápolyi Anjoukat iparkodtak a magyar trónra juttatni, D. elkeseredett pártversengéseknek lett szinhelye. A hatalmas brebiri grófok, Frangepánok s egyéb főúri családok Anjou Károly Róbert trónkövetelőhöz szegődtek. 1328-ban Spalato is elszakadt Magyarországtól és ezenfelül több horvát-dalmát-bosnyák oligarcha család függetlenségre tört. 1326-ban Károly Róbert parancsára Kotromanović István bosnyák bán nyomult be D.-ba, melyet Cattaróig elpusztított.

A lappangó anarchiának csak *Nagy Lajos* vetett véget, ki 1345. a dacos oligarchákat lealázta s *D.-t egészen visszafoglalta,* 1358-ban pedig Velencét az elragadt Zára újból való átengedésére kényszerítette. Ezóta egész D. a magyar korona alá tartozott. 1381-ben Torinóban kötött békében Velencének ujra le kellett mondania D.-ról. A raguzai köztársaság erre önként elismerte Lajos fenhatóságát. — Nagy Lajos halála újra föléleszteite a pártgyülöletet. Egy tekintélyes párt arra törekedett, hogy az Adria mindkét partvidéke Nápolyi Kis Károly jogara alá, *egy* kézbe kerüljön, Kis Károly ki is kötött Zengben és innen Budáig nyomult, de itt életével fizette meg vállalkozását. A lázadás lecsillapítása végett Horvátországban megjelent királynékat, Erzsébet özv. királynét és leányát, Máriát a horvát főurak elfogták; amazt Novigradban megfojtották, emezt Zárában fogságra vetették. A számító Velence ugyan Máriát kiszabadította, de sokáig tartott, mig Mária férje, *Zsigmond*, Boszniát és D.-át lecsöndesítette. Nápolyi László trónkövetelő ugyan kudarcot vallott (1403), de Velence, kinek László Zárára való állítólagos jogait eladta, 1409—12 között a dalmát városokat és szigeteket egymás után megint hatalmába kerítette, míg végre Zsigmond egy újabb szerencsétlen háború következtében (1412—13) D.-át Velence kezében hagyta, néhány sziget kivételével. Idővel ezek is elszakadtak, utoljára — árulás folytán — Veglia is elszakadt. Csak Raguza tartotta meg önállóságát még a Bosznia felől egyre sűrűbben betörő törökökkel szemben is.

A mohácsi csata után a telhetetlen szultánok csapatai folytatták betöréseiket. 1537-ben hódították meg Klisszát. Hasztalan igyekeztek a velenceiek hol fegyverrel, hol pénzzel a töröknek útját állani. Csak Bécs felmentésének hírére (1683) emberelte meg magát Velence és nyilt háborút üzent a törököknek, kiktől Knint és Trebinjét visszavette. A karlóczai békében (1699) mindamellett csak D. déli része került vissza a signoria birtokába («acquisto nuovo»). Raguza köztársaság megtartotta területét. 1715-ben III. Károly megint szövetséget kötött Velencével, mely az 1718-iki passzarovici béke értelmében egész D.-t kapta.

1718-tól kezdve 1797-ig D. Velencének hódolt, melynek főkormányzója «provveditore generale» címen Zárában székelt. Miután Bonaparte 1797. Velencét hatalmába kerítette, a dalmaták zöme a francia érzelmű értelmiségen véres bosszut vett. Eközben Franciaország és Ausztria Campoformióban már megegyezésre jutottak Isztria és D. birtokára vonatkozólag. Mindkét országot 1797. az osztrák monarchiához csatolták, mely egyébiránt már 1786. szemet vetett D.-ra, mely évben Kaunitz kancellár Prayt bízta meg azzal a feladattal, hogy II. Józsefnek, mint magyar királynak D.-ra való jogait kimutassa. Rukavina császári táborszernagy tehát mindenütt kitűzte az osztrák lobogót a velencei helyébe. A nép Ferenc császárt és királyt egyrészt a kat. hit védőjének, másrészt pedig a régi magyar királyok utódjának tekintette; de Thugut miniszter e magyar aspirációknak egy tollvonással véget vetett és D. Ausztriánál maradt.

Az *1805. kötött pozsonyi béke* véget vetett az osztrák uralomnak D.-ban, melyet a franciák újra megszállottak. Az új francia kormányzó, *Marmont* tábornok 1805. az orosz-osztrák-francia háborúban sikerrel védte meg D.-t. A béke helyreálltával kitünő műutakat építtetett és időszerű reformokról gondoskodott. 1809-ben a lakosság nagyobbrésze örömtüzekkel fogadta az osztrákokat, kik Marmont eltávozása után az országot megszállották. Annál keserübb érzelmekkel fogadták a bécsi békét, mely egész D.-t, mint az Illir tartomány egy részét, megint kiszolgáltatta a franciáknak, míg Veglia, Cherso, Lussin Isztriához került (1809).

1813-ban a német szabadságharc sikerének hírére a francia igát maga a nép rázta le. Milutinovič osztrák tábornok Raguzába nyomult, a montenegróiakat pedig Cattaróból kiverte. 1816-ban *D. királyság* címén Magyarország régi birtoklási igényeinek mellőztével az osztrák örökös tartományok sorában foglalt helyet. A magyar országgyűlés ugyan ismételten sürgette D.-nak Magyarországhoz való csatolását; de az 1867-iki kiegyezés függő kérdésnek hagyta meg a dalmát kérdést.

1816—1848-ig D. szinte megmerevedett visszamaradottságában és a tudatlan s babonás szláv köznép a középkorból átszármazott viszonyok közt tovább sinylődött. Az 1848-iki forradalom kitörésekor a szláv agitátorok a horvát s szlavóniai szélsőkkel fogtak kezet és a nagy délszláv unióért lelkesedtek; az olasz városi polgárság, az értelmiség inkább a bécsi birodalmi gyűlésbe küldötte képviselőit, mintsem Zágrábba. A szláv párt 1861. is külön feliratot intézett a császárhoz, melyben a hármas királyság visszaállítását kérte. 1869. a Boccheban véres lázadás tört ki, amelyet végül Rodich tábornok csak engedményekkel birt lecsillapitani a knezláci békében. Az 1878. végrehajtott bosnyák okkupáció D.-ra jó hatással volt; általa az ország fontossága növekedett és a közös kormány az okkupált tartományokat azok biztosítása végett a dalmát parttal (Raguza—Gravosával) vasúti összeköttetésbe hozta. Bécscsel és Budapesttel Zára és Felső-D. mai napig sincs vasúttal összekötve. 1878 óta a tengeri forgalom is emelkedett. 1881-ben a Krivoscie lakói rendeztek felkelést, mely Boszniára is elharapódzott és melyet csak 1882. tudtak elnyomni. A politikai pártok sokáig szunnyadozó gyűlölete pedig az utolsó évtizedek alatt nagyon kiélesedett és a számra nézve kisebbségben levő olasz nemzeti értelmiség a kikötővárosokban elkeseredett harcot folytat a kormánytól dédelgetett szláv többség ellen, mely 1890 óta a hármas szláv királyság unióját és a trializmust követeli. D. élére rendesen szlávajkú tábornokot szoktak állítani.

A birodalmi tanácsban D. 11 képviselője közül jelenleg 4 horvát párti, 4 horvát jogpárti, 2 szerb (egyik szocialista) és 1 szerb-horvát párti. *Az olasz lakosság egyáltalában nincsen képviselve.* A képviselők közül legismeretesebb *Bianchini* György, Raguza követe, aki mint a nagy horvát (délszláv) politika és a trializmus híve, minduntalan Horvátország ügyeit hozza Bécsben szőnyegre és Magyarország elszánt ellensége. 1912-től hivatalossá tették a horvát nyelvet.

Sok bajt okoz újabban mind a magyar, mind az osztrák kormánynak a *dalmát vasutak* csatlakozása és folytatása egyrészt az osztrák, másrészt a magyar hálózat felé. A nagynehezen létrejött szerződés értelmében a magyar kormány a Lika-vonal kiépítésével fogja Dalmáciát Horvátországgal közvetlen összeköttetésbe hozni és Ogulinból épít vasutat a horvát-dalmát határig.

Földrajzi irodalom. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben: D.; Havass Rezső, D., Budapest 1907; Scobel, Land und Leute, Küstenland, Berlin; Warsberg B., Dalmatien, Wien 1904; Lux, Dalmatien, u. o. 1910; Bruck-Auffenberg, Dalmatien und seine Volkskunst, u. o. 1910; Kowaleczyk G., Denkmäler der Kunst von Dalmatien (Gurlitt előszavával), Berlin, 2 köt. 1910; Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik I., Wien 1910; Reiffenstein, Dalmatien (146 képpel, a szöveget Roessler írta), u. o. 1910; Band, Dalmatien, das Land der Sonne, u. o. 1910.

Tört. irodalom. Mommsen, Röm. Gesch. V. köt. 6. fej.; Zippel, Die röm. Herrschaft in Illyrien, 1877; Cons, La prov. romaine de Dalmazia, Paris 1882; Lucius, Du Cange, Farlati művei Illyricumról, Engel és Gebhardt idevágó munkái. Cattalinich, Storia della Dalmazia, Zara 1835, 3 köt.; Maschek, Prospetto cronologico della storia di Dalmazia, 2. kiad., u. o. 1878; Eitelberger, Die mittelalterl. Kunstdenkmäler D.'s (Kunsthistor. Schriften, 4. köt. 1884); D. története. Irták Bulič, Rutar, Gelčich Józs. és Erber Tullius (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c. munka VIII. kötetében Erber T., Storia della Dalmazia (a zárai progr. értekezéseiben, sorozat, 1886—1888-ig); Krones, Zur Gesch. Österreichs im Zeitalter 1792—1816. (1886, kül. az V. fej.); Pacor, Die Operationen in der Bocche di Cattaro, Wien 1870; Schmeissel G., Die kroatisch., illyrischen u. dalmatinischen Kontingente in der Armee des I. Kaiserreichs (Schwerini progr. 1888); Les journaux français dans les provinces illyriennes pendant la période impériale 1805—14., 1887; Jackson T. G., Dalmatia etc. Oxford 3 köt. 1887; Pisani, Les possessions venétiennes en D., Paris 1890; Mayer E., Die dalmat.-istrianische Munizipalverfassung im Mittelalter, Weimar 1903; Pisani, La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris 1890. *Magyar és horvát irod.*: Kukuljevich, Jura regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae, 1861; Pauler Gyula, Horvát- és Dalmátország elfoglalásáról, Századok 1888; Pór Antal, Nagy Lajos, 1892 és Az Anjouk kora (Mill. Tört.); u. a., A horvát és dalmát bánok N. Lajos korában, Századok 1894; Baumgarten, A dalmát-velencei háború, u. o. 1902. 1. l.; Wilczek Ede gf., Magy. tengerészet stb., u. o. 1895 és A tengermellék elszakadása, u. o. 1896; Ováry Lipót, Zsigmond király és az olasz diplomacia, u. o. 1889, 273; Szalay József, Nápolyi László trónkövetelése és Velence, u. o. 1882; Gelcic-Thallóczy, Diplomatarium relationum Ragusanae reipublicae cum regno Hungarico 1887; Mitis, La Dalmazia di tempi di Ludovico il Grande (Zárai programm-értekezés 1888); Thallóczy Laj., Pray György és a magy. korona melléktartományai (Századok 1888, 523. l.), melyben Pray művét: Commentatio historica qua regibus Hungariae jus in Dalmatiam et mare Adriaticum competere ostenditur, először ismerteti; Marczali, Az Árpádok és D., Budapest 1898; Thallóczy, Tanulmányok a Blagay-család történetéből, 1897 és a Blagay-család oklevéltára; Havass R., D., u. o. 1906; Dús L., D. helye a magyar közjogban, u. o. 1906; Šišić, D. földrajzi fejlődése és visszacsatolásának kérdése, u. o. 1906; Gruber, Dalmacija za Ludovika I. 1358—67, Zágráb 1907; Havass R., Mitis dalmát történetíró munkái Nagy Lajos királyról, Századok 1908; Sufflay, Die dalmatinische Privaturkunde, Wien 1904; Biró, A magyar uralom D.-ban IV. Béla korában (Budapest 1909); Tomasić M., Fundamenta Juris Publici Regni Croatiae Pacta Conventa, Zágráb 1910. V. ö. Karácsonyi János bírálatát a Századokban 1910, 647 l. L. még a Bosznia alatt közölt irodalmat. A közjogi irod. l. Horvátország alatt.

Dalmácia hercege, l. *Soult*.

Dalmad, kisközség Hont vm. báti járásában, (1910) 501 tót és magyar lakossal, postahivatal, u. t. Bát. D. már 1138. fordul elő Dalmady néven. A Dalmady-család innen vette nevét, a régi Halácsy-féle kastélyt most Billot Eudox báró özvegye birja.

Dalmady, 1. *Győző (bori és dalmadi)*, költő, szül. 1836 febr. 11. Koltán, Komárom vm.-ben. Tanulmányait Budapesten végezte. Már jogász korában sűrűn dolgozott szépirodalmi lapokba és évkönyvekbe. Az 1860-iki nemzeti mozgalmakban mint az ifjuság egyik vezére vett részt; Feltámadunk c. húsvéti verse az Angliában és Amerikában élő emigránsok közt is nagy hatást tett. 1861-ben Pest vm. aljegyzője, majd a Pesti első hazai takarékpénztár segédtitkára lett. 1867-ben visszatért a vmegyéhez, ahol első aljegyzővé, főjegyzővé és 1872. árvaszéki elnökké választották. 1908-ban nyugalomba vonult, 1905. mint közgyűlési elnök vezette a vármegye ellenállását. A költői irodalmat hivataloskodása alatt is folyvást gyarapította eredeti költeményeivel és műfordításaival (Heine, Goethe, Béranger, Lamartine, Musset, Hugo Victor, Burns költeményeivel). Önálló művei: *Költemények* (Pest 1862); *Szerelem*, költemények (1863); *Összes költeményei* 1857—1875 (Budapest 1876); *Hazafias költemények* 1856—94 (u. o. 1894, azóta 3. kiad.). Szerelmi dalai, családi és hazafias költeményei egyszerű és igaz hangjukkal, tősgyökeres magyar-

ságukkal és meleg érzésükkel hatottak. Több jogi és árvaügyi cikket is írt a lapokba, melyekkel az árvaszékek állásának kialakulását lényegesen elősegítette.

2. *D. Ödön*, mérnök, műszaki író, szül. Budapesten 1874. A magyar vasúti és hajózási klub közlönyének, a Vasúti és Hajózási Hetilapnak 1901—1907-ig műszaki, majd felelős szerkesztője volt. 1911-ben vasúti és hajózási felügyelővé nevezték ki. Uti levelein és kisebb cikkein kívül több önálló műve és tanulmánya jelent meg, különösen a vasúti biztosító berendezések köréből; a fontosabbak: *Az ikervári villamos művek* (1900); *A csatorna-kérdésről* (1901); *Kulcsos függőségeken alapuló biztosító berendezések*: stb. Munkatársa e Lexikonnak is.

3. *D. Zoltán*, orvos, D. Győző költő fia, szül. Budapesten 1880. Tanulmányait Budapesten végezte, 1902. avatták orvosdoktorrá. Néhány évig mint Ótátrafüred fürdőorvosa működött. Jelenleg Budapesten gyakorló orvos. D. irodalmi dolgozatai a belgyógyászat és a fizikális terápia körébe tartoznak, hazai és külföldi szaklapokban jelentek meg. Több összefoglaló, a természettudományokat népszerüsítő munkát is írt. E Lexikonnak is munkatársa.

Dalmann, *J. W.*, zoológus, l. *Dalm.*

Dalmata (családi nevén *Duknovich), Giovanni (Traui János)*, olasz szobrász, szül. Trauban 1445 körül, megh. 1509 után. Valószínüleg lombardiai szobrászok műhelyében képezte ki magát, azután Rómában Andrea Bregno alatt dolgozott. 1470 körül Mino da Fiesoléval együtt elkészíti a római S. Marco templom sekrestyéjének oltárát, majd II. Pál pápa síremlékét, melynek darabjai a Szt. Péter templom grottáiban vannak. 1476—77-ben önállóan készíti el Roverella bíborosnak a római S. Clemente templomban lévő síremlékét, de még ekkor is több ízben együtt dolgozott Minóval és Andrea Bregnóval (az utóbbival készítette a Vatikán Sixtus-féle kápolnájának márványkorlátját). 1481-ben Mátyás magyar király hívására Magyarországba jött és itt nagy tevékenységet fejtett ki, úgy hogy a király 1488-ban a szlavóniai Majkowec várat adományozta neki. Az adományozó oklevél szerint D. márványból faragott szobrászati műveket készített. Ezekből azonban misem maradt fönn. Újabban Mátyásnak és Beatrixnak a bécsi udv. muzeumban levő dombormüvű márványmellképeit tulajdonítják D.-nak. Igen közel áll stílusához az a márványdombormű is, amely Diósgyőrről a Nemzeti Muzeumba került. Mátyás halála után — ha még vissza is tért Magyarországba — itteni tevékenysége véget ért. Szülővárosában a székesegyház Orsini-kápolnája számára két szobrot faragott, 1498. Velencében tartózkodott. 1509-ben Girolamo Gianellinak az anconai székesegyházban levő síremlékét készítette. D. nem tartozik a kor elsőrangú művészei közé. A római építész-szobrászok iskolájában nevekedett mesternek Mátyás számára készített nagy művei elpusztultak és így csak igen fogyatékos képünk van művészetéről. V. ö. *Divald*, Budapest művészete a török hódoltság előtt (Budapest é. n.).

Dalmaták, l. *Dalmácia.*

Dalmát borok. Dalmácia már az ókorban híres volt borairól, miután különösen középső és D.-i részének meleg, de a tenger által mégis mérsékelt klímája nagyon alkalmas a szőllőtermelésre. 1906. az összes, szőllővel beültetett terület 77,836 ha. volt, ennek azonban kb. a felét már a filloxera ellepte. A borászatnak itt igen nagy jelentősége van; középértékben évenként 943,000 hl. bor terem, melynek körülbelül 40%-a vörös bor. A talaj megmunkálása általában gondos. Nagyon sokféle szőllőfajtát művelnek. Finom csemege borokat szolgáltatnak: a vugava, a maraškina, moscato rosa, muskotály, a fehér malvásia, a grk, trebbiano, zlatarika stb. Közönséges fehér asztali bort adó fajták: pagadebiti, bojdanusa, ribola stb. Sötétszínű, erős vörös bort adnak: crljenak, ljutun, ninčuša, plavac, viška stb. A borok kezelése nagyobbrészt még nem okszerű, sok bor megecetesedik a gondatlan kezelés folytán; újabban azonban a helyes borkezelési ismeretek itt is terjednek. A borok nagy része Ausztria É.-ibb részeibe, Magyarországba, kisebb része külföldre, különösen Németországba kerül. A legsötétebb és legfanyarabb vörös borok Trau körül, továbbá Bua és Selta szigetén teremnek. Finom, zamatos, sötétvörös borok teremnek Castelli, Brazza, Almissa és Sebenico vidékén. Ujabban édeskés ízű siller borokat is készítenek, melyeket opollo-nak hívnak. A fehér borokat a törkölyön erjesztik, ezért többnyire fanyarak és barnasárga színűek. Megtöppedt, megaszott szőllő felhasználásával édes csemege borokat készítenek. Leghíresebb csemegebor az almissai moscato rosa, a fehér vugava Brazza vidékéről, a maraschina Sebenico vidékéről, a prosecco és trebiano.

Dalmatika (v. *dolma)*, az a ruha, melyet a diakonusok v. szubdiakonusok az istentisztelet alkalmával az alba fölött hordanak. Nevét Dalmáciától vette, hol régente a római tunika helyett hordták. Eredetileg fehér színű volt, jelenleg azonban az egyházi idő szerint vörös, zöld, viola és fekete színű is. D. a görög egyházban sticharion. *1. ábránk* a XIV. sz.-ból való D.-t ábrázol, a *2. ábra* a D. mostani alakját mutatja. V. ö. *Lonovics*, Egyházi archeologia.

1. ábra. Dalmatika a XIV. századból.

Dalmatin, l. *Alexandro.*

Dalmatin, l. *Granát.*

Dalmatius *(Delmatius)*, Nagy Constantinus császár unokaöccse, ki Cyprus szigetén egy lázadást levert, s ezért nagybátyjától 335-ben caesari rangot kapott. A császár halála után 337-ben egy katonai forrongás alkalmával több más rokonával együtt meggyilkolták.

Dalmatov *(Dolmatovo)*, helység Oroszország Perm kormányzóságában a Tobol Iszet nevű mellékfolyója partján. 1644-ben épült nevezetes kolostorral, 5000 lakossal.

Dalmű, l. *Opera.*

Dalnij, l. *Dairen.*

Dálnok, kisk. Háromszék vmegyének kézdi j.-ban, (1910) 1355 magyar lak., postahivatallal, u. t. Réty-Eresztevény. Már 1332. létezett; itt született Dózsa György, az Ulászló alatti pórlázadás vezére.

Dalnoki, 1. *Béni,* operaénekes, szül. Szabadkán 1849., mint kardalnok Szabadkán lépett először szinpadra 1877. Pár év mulva Kolozsvárott, mint lirai tenor vált a közönség kedvencévé. 1880. a budapesti Nemzeti Szinházhoz hívták meg, ahonnan az 1884. önállósított operaházba ment át játék-tenoristának. 1907 márc. lépett fel utoljára; a M. kir. Opera tiszteletbeli tagja lett. — 2. Fia, *D. Viktor,* fogorvos, e mellett szintén énekes lett: bariton. Szül. Nagy-Váradon 1868. Az operettől átlépett a M. kir. Operába.

Dálnoki Gaal, l. *Gaal.*

Dalnokrendek, l. *Énekesrendek.*

2. ábra. A dalmatika mostani alakja.

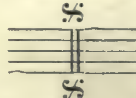
Dalos szunyog, l. *Szunyog.*

Dalou (ejtsd: dálú), *Jules,* francia szobrász, szül. Párisban 1838., megh. 1902 ápr. 15. Carpeauxnak, azután Duretnek volt tanítványa. Eleinte főleg iparművészeti munkákkal foglalkozott, mintákat készített bronzöntők és ötvösök számára, ámbár már korán szerepelt a Salon kiállításain szobraival. 1871-ben részt vett a commune fölkelésében és Angliába volt kénytelen menekülni. 1880-ig élt ott, különösen genreszerű terrakottaszobrocskáival nagy sikert aratott és mint a londoni College of Art tanára, befolyást gyakorolt az angol szobrászatra. Hazatérése után keletkeztek nagy művei: a köztársaság diadalát dicsőítő nagy emlékmű a párisi Palace de la Nation-on (1889., bronzból csak 1900.), Mirabeau kiutasítja de Brézé marquist a nemzetgyűlésből (dombormű, Páris, képviselőház); Delacroix, Alphand, Leclair mázolómester és Scheurer-Kestner szenátor emlékszobrai Párisban; szamáron ülő szilén szobra a Jardin du Luxembourgban, sok kitünő mellszobor, stb. Legnagyobb művét, a Munka allegoriája emlékművét befejezetlenül hagyta hátra. D. Rodin mellett a modern francia szobrászat egkiválóbb mestereinek egyike. Művészete, melynek fejlődésére különösen Carpeaux és a barok művészet gyakorolt befolyást, dekorativ, lendületes, formailag befejezett. V. ö. *Dreyfous,* D., sa vie et son oeuvre (Paris 1903).

Dalry (ejtsd: delri), város Ayrshire skót countyban, 5000 lak.; szénbánya és vasmű.

Dalrymple (ejtsd: delrimpl), *David,* lord *Hailes,* skót jogtudós és történetíró, szül. Edinburghban 1726 okt. 28., megh. 1792 nov. 29. Tanulmányait Etonban, Edinburghban és Utrechtben végezte. Nevét ismertté tette az Annals of Scotland from the Accession of Malcom III., Surnamed Canmore, to the Accession of Robert I. (1776, folytatva a Stuartok trónralépéséig, 1779). Kora legkiválóbb szellemeivel érintkezett. Kiadott több régi skót munkát s főleg egyháztörténettel foglalkozott.

Dal segno, ol. zenei műszó, röv. *D. S.* a. m. a jeltől kezdve (t. i. ismétlendő egy részlet). A jel ilyen:

Dalsland, Svédország Alfsborg kerületének é. része. 4196 km² területén mintegy 100,000 ember él. Természeti szépségekben, tavakban (kb. 400) gazdag földje földmivelés és állattenyésztésre kiválóan alkalmas. Hegyeiben sok a vasérc. A vidék közepén a *D.-csatorna* vonul végig egészen a norvég határig 256 km. hosszuságban.

Dalston (ejtsd: dalsztn), London (l. o.) egyik északi városrésze.

Dalszinház, l. *Opera.*

Dalton (ejtsd: dóltn), 1. város Georgia északamerikai államban, gazdag bányavidéken, szövőfonó és gépiparral, (1900) 4315 lak. Vasúti csomópont. — 2. *D. in Furness,* város Lancashireben (Anglia), Barrowtól (Irish Sea) É.-ra 6 km, vasút mellett, vas- és malátagyárakkal, (1901) 13,020 lak. D.-re (1·5 km) a híres *Furness Abbey,* Anglia egyik legfestőibb templomromja (XII. sz.)

Dalton, 1. *Hermann,* német teológus, szül. Offenbachban, 1833 aug. 20., Berlinben s Heidelbergben tanult s azután a szentpétervári reform. német hitközség lelkésze lett, 1868 óta konzisztoriumi tanácsosi címmel, mely állásáról az orosz kormány üldözései miatt leköszönt s 1889. visszatérvén hazájába, Berlinben él mint magánzó. Nagyszámú műve jelent meg és pedig utazásiak: Uti képek a keletről, Görögországból és Kis-Ázsiából; történelmiek: melyek főként az orosz ref. egyház történetét és jelen állását, de az orosz evangélikus, az orosz keleti egyházat, az orosz stundizmust is ismertetik; életrajziak Muraltról, Lasco Jánosról, Gossner Jánosról, s néhány szorosan vett teológiai mű.

2. *D., John,* angol fizikus és kémikus, szül. Eaglesfieldben (Cumberland) 1766 szept. 5., megh. Manchesterben 1844 ápr. 27. A matematika és fizika iránti előszereteténél fogva e tárgyakban mihamarabb kiváló jártasságra tett szert, úgy, hogy egyik manchesteri college-ben e tárgyakat taníthatta (1793). Utóbb a kémiát is nagy sikerrel

művelte és korszakalkotó buvárlataival előbbre vitte. A gázok kiterjedésének és folyadékokban való oldhatóságának megállapításával is foglalkozott, legfontosabbak azonban ama kémiai tanulmányai, amelyek révén az *atomteoriának* és a *sokszoros súlyviszonyok* törvényének a megállapításához jutott. (Idevágó értekezését v. ö. *Ostwald*, Klassiker d. exakt. Wiss. Nr. 3.) Korszakalkotó munkájának: New System of chemical philosophy I. kötete 1808. jelent meg; a II. kötet 1810., a III. csak 1827. Az I. és II. kötet német fordításban 1812. jelent meg. Meteorológiai tanulmányainak eredménye: Meteorological essays and observations című munkában van összefoglalva. A Royal Institution elé (Manchesterben) még életében szobrot állítottak neki.

3. *D., John Call*, amerikai fiziológus szül. Chelmsfordban 1825 febr. 2., megh. 1889 febr. 12. A Harvard Collegeben tanult, azután New York egyik orvosi iskolájának tanára lett. Művei: Treatise on human physiology, 7 kiadást ért (1859—1882); Experimental method in medical science (1882); Doctrines of the circulation (1884); Topographical anatomy of the brain (1885, 3 köt.).

D'Alton, 1. *D. Edward Joseph*, anatómus, — 2. *D., Edward*, anatómus, l. *Alton*.

3. *D., Richard*, gróf, altábornagy, szül. Irországban 1732., megh. 1790. Osztrák katonai szolgálatba lépett. A hétéves háborúban és az 1778-iki cseh hadjáratban nagyon kitünt. Midőn 1787-ben II. József erőszakos reformjai ellenállást keltettek Belgiumban, a császár őt bízta meg a rend helyreállításával, szükség esetén erőszakos eszközökkel is. A felkelés egyre terjedt. D. kénytelen volt Brüsszelből kivonulni s az egész országot átengedni a lázadóknak (1789 dec.). Kétségbeesésében öngyilkos lett Trierben 1790 febr. 16.

Dalton-féle törvény kifejezi, hogy valamely gázkeverékben minden egyes gáz azt a nyomást gyakorolja, melyet gyakorolna, ha az egész térben egymagában lenne s hogy ennélfogva a keveréknek feszítő ereje az azt alkotó gázok feszítő erőinek összegével egyenlő, feltéve, hogy a gázok keveredése nem jár kémiai változásokkal. Ugyanígy valamely folyadék telített gőzének (pl. vízgőz) nyomása levegővel teli v. légüres térben ugyanakkora. Egyébként sem ez, sem általában a D. nem egész szigoruan helyes.

Dalton Hooker, *Joseph*, l. *Hooker*.

Daltonizmus, l. *Színtévesztés*.

Dalwigk, *Karl Friedrich Reinhard*, hesseni államférfiú, szül. Darmstadtban, 1802 dec. 19., megh. u. o. 1880 szept. 28. 1850—71-ig hesszeni miniszterelnök volt, mely állásban reakcionárius és partikularista szellemben működött, a porosz szövetséget ellenezte és Beust báróval a német Triász létesítésén fáradozott. 1866-ban Ausztriával szövetkezett a porosz ellen, 1870. aláírta ugyan a versaillesi egyezséget, de Bismarck követelésére 1871 ápr. 6-án állásától mégis felmentetett.

Dálya, községek, l. *Oláhdálya*, *Szászdálya* és *Székelydálya*.

Dályok, kisk. Baranya vm. mohácsi j.-ban, (1910) 1910 sokácz, német és magyar lak., gőzmalom, postahivatal, u. t. Főherczeglak.

Dalziel, a róla nevezett távirati iroda alapítója Párisban; a vállalatot 1891. H. Percher, a Journal des Debats szerkesztőjének közreműködésével 20 millió frank alaptőkével alapította, miután már előbb Londonban és New Yorkban szervezett hasonló irodát a lapoknak távirati tudósításokkal való ellátása végett.

Dam, útmérték Anamban = 890·38 m.

Dama, négertörzs, l. *Herero*.

Dama (állat), l. *Dámvad*.

Dáma (lat. *domina*, franc. *dame)* a. m. úri nő. Kezdetben a nemes asszonyokat hívták így. — A francia kártyajátékban a király és filkó (felső) közt álló, női alakot ábrázoló lap. L. még *Dame*.

Dámád, törökül sógor, vő. A szultán vejének vagy sógorának éppen *D.* v. *D.-pasa* a neve.

Dámajáték, sakktáblán vagy ehhez hasonlóan fekete és fehér mezőkre osztott táblán játszott társasjáték. Németországban a játéktábla 64 fekete és fehér mezőre van osztva, Franciaországban ellenben 100 mezőre. A német játékot 12 fehér és 12 fekete kővel, a franciát 20—20 kővel játszák. A huzás csak a fekete mezőkön, még pedig jobbra v. balra történhetik. A némethez hasonló a lengyel játék. A játékban nyertes az, aki az ellenfélnek minden kövét elvette. A D.-hoz útmutatást írt *Dufresne* (Wien 1888) és *Credner* H. (Leipzig 1889).

Damak, kisk. Borsod vm. szendrői j.-ban, (1910) 367 magyar lak., u. p. Hangács, u. t. Edelény.

Damalas *M. Miklós*, nevezetes görögkeleti teológus, szül. Chioszban 1842., megh. Athénben 1892. Tanult Athénben, Erlangenben, Münchenben, Halleban, Lipcsében és Berlinben. 1863-ban Erlangenben elnyervén a doktori fokozatot, 1866. rendkívüli, majd 1871. rendes tanár lett Athénben. Midőn az ó-katolikusok 1885. Bonnban a görögkeletiekkel való egyesülés módozatairól tanácskoztak, az athénei szt. szinódus által oda kiküldött három teológus egyike D. volt. Művei közül nevezetesebbek: A principiumokról, Katekézis. A görög és az anglikán egyház vonatkozásairól. Bevezetés az Uj Testamentomba. Az Uj Testamentom hermeneutikájáról tartott felolvasásai is megjelentek Athénben 1892—94-ben.

Dámálisz *(Damaliscus*, állat), a tehénantilópok egyik neme. Afrika D.-i részében honos; hét élő és egy kihalt faja ismeretes. Közönségesebbek: a *tarka D. (Damaliscus pyrargus* Pall.), *fehérhomlokú D. (Damaliscus albifrons* Burch.) és a *korrigum* v. *szenegáli antilóp (Damaliscus korrigum* Ogilby). Utóbbi az abessziniai felföldön, sőt a Nilustól Ny.-ra fekvő pusztákon és az Egyiptomtól Ny.-ra eső oázisok közelében is gyakori. A D. húsa izletes; bőréből takarókat, szíjakat és szerszámokat készítenek.

Daman (állat), l. *Hyrax*.

Daman, 480 km. hosszú és átlag 100 km. széles, víz nélkül szűkölködő partvidék Kelet-Indiában, Pendzsab Ny.-i határán a Szulejman-hegység és az Indus jobbpartja közt. Mesterséges öntözéssel termékenyítik. Eredetileg afgán terület. 1849-ben az angolok birtokába került és ma Deradzsat tartomány nagyobb részét alkotja. L. még *Damão*.

Damanhur, Bahirieh (Behêre) tartomány székhelye Alsó-Egyiptomban, 61 km.-nyire Alexandriától, a Nilus rosettai ágából jobbra kivezető csatorna

és vasút mellett, dombon, (1907) 38,752 lak. Köztük kevés idegen. A régi egyiptomiak Time en Hor-nak, a rómaiak Hermopolis parva-nak nevezték. A több 8-szögű minarettjéről már messziről látható és pamutcserjeföldek között fekvő pálmaligettől környezett arab temető némi festői látszatot ád. Egyébként rozzant téglaházakból áll s lakosai főképen pamutárúkkal kereskednek.

D'Amant *Leó,* író és zeneszerző, l. *Dán Leó.*

Damão v. *Daman,* portugál terület (383 km²) és város Kelet-India Ny.-i partján Szurat és Bombay angolbirtokok közt a Daman-Ganga D.-i partján, (1900) 56.285 lak., halászata, bambuszgyékényfonása, pamutfonása és sóbányászata jelentékeny. D. 1551. óta portugál birtok.

Damar v. *Dhamar,* város Jemen d.-i részében, Arábiában, kb. 5000 lak., jelentékeny lótenyésztéssel. Közelében egy régi épületmaradványt Sába királynője trónusának mondanak.

Damara, délafrikai nép, l. *Herero.*

Damarák földje, magas fekvésű föld német Délnyugat-Afrikában, amelyet sok helyen gránitsziklák takarnak s eső csak ritkán esik; a vízszűke miatt a németek számos kutat fúrtak, a fúrás azonban csak egynéhány esetben járt sikerrel. Hegyeiben állítólag vas- és rézérc, valamint gyémánt található. Lakói, a damarák, állattenyésztéssel foglalkoznak. L. *Német Délnyugat-Afrika* és *Herero.*

Damaratos, l. *Demaratos.*

Damas, 1. *Ange Hyacinthe Maxence,* báró, francia hadvezér, szül. Párisban 1785 szept. 30., megh. 1862 máj. 6. A forradalom alatt Németországba menekült. 1805-ben mint orosz tiszt hazája és I. Napoleon ellen harcolt és csak a restauráció után lépett a francia hadseregbe. Részt vett a spanyol hadjáratban (1823) és 1825—28-ig had- és külügyminiszter volt. Az 1830-iki forradalom kitörésekor a Bourbonokkal együtt külföldre menekült.

2. *D., Etienne Charles, chevalier,* később *D.-Crux herceg,* francia tábornok, szül. 1754 febr. 19., megh. 1846 máj. 30. Pályáját Indiában kezdette, hol az angolok ellen küzdött. A forradalom alatt az emigránsok soraiban harcolt hazája ellen. A Bourbonok visszahelyezése után tábornokká, pairré és herceggé lett. Az 1830-iki júliusi forradalom után pairi méltóságától megfosztották.

3. *D., François Etienne,* francia tábornok, szül. Párisban 1764 jún. 22., megh. u. o. 1828 dec. 23. A forradalom alatt Jourdan és Kléber alatt harcolt s Kléber vezérkari főnöke lett. Kitűnt 1798—99. az egyiptomi és szíriai hadjáratokban; de Franciaországba visszatérve, ártatlanul a Moreau-féle összeesküvés miatt fogságba került. 1806-ban Murat (l. o.) bergi hercegségének élére állította. A restauráció után a párisi gárda parancsnokságával bizták meg. 1816-ban a csendőrség főfelügyelővéjé nevezték ki.

4. *D., Joseph François Louis Charles César,* gróf, később herceg, 1815. pair és tábornok, szül. 1758 okt. 28., megh. Párisban 1829 márc. 5. Előbb az 1780. és 1781-iki amerikai harcokban vett részt, majd visszatérvén, ezredes lett. 1792-ben XVI. Lajos futását kellett volna lehetővé tennie, de katonái a döntő pillanatban elpártoltak tőle s ő maga Varennes-ben elfogatott. Kegyelmet kapván, Artois grófhoz ment és azután a emigrált kir. hercegekhez csatlakozott. 1795-ben mint a guiberoni expedició egyik vezére Calais-nál a köztársaságiak kezébe jutott, de másodizben szabadonbocsáttatott. A császárság alatt nem vállalt hivatalt, a Bourbonok restaurációja után azonban XVIII. Lajos pair-ré és a chevaulégers csapatok parancsnokává nevezte őt ki, sőt 1825. hercegi rangra emelte. V. ö. Mémoirs relatifs à la Révolution című munka 20. kötetében kiadott jelentését XVI. Lajos meghiusult meneküléséről.

5. *D., Roger,* gróf, francia tábornok, D. 4. testvéröccse szül. 1765., megh. 1823 szept. 18. 1787-ben orosz szolgálatba állott s a török admirálhajó ellen intézett vakmerő támadásáért s az Ocsakov ostroma közben kimutatott bátorságáért ezredessé nevezték ki. 1789-ben Párisból Bécsbe menekült, majd ismét orosz szolgálatba állott. 1792-ben Artois grófot a Champagne-ba kisérte. 1796—1797-ig pedig Condé herceg alatt a rajnai hadseregben szolgált. Később Nápolyban az osztrák Mack főparancsnoksága alatt több csatában harcolt a franciák ellen. 1814-ben visszakapta előbbi méltóságait s Lyon parancsnokává neveztetett ki. I. Napoleon visszatérésének hirére XVIII. Lajossal Belgiumba futott. A második restauráció után a képviselőház tagja lett.

Damasa-*nemzetség,* Zala vm.-ben 1232—1310 közt virágzott. Két ága ismeretes, a D. és az Adorján-ág. V. ö. *Karácsonyi,* Magyar nemzetségek I. 393—395. l.

Damása (azelőtt: *Domasinecz),* kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 1920 horvát és magyar lak.; u. p. Dekánovecz, u. t. Murakirály.

Damascenus, *Johannes,* l. *Damaszkusi Szent János.*

Damaschello (ol., ejtsd: damaszkello), könnyű olasz selyem.

Damaschke, *Adolf,* német nemzetgazda, szül. Berlinben 1865 nov. 24. 1896-ig tanári pályán működött, de állásáról lemondva, szociálpolitikai eszméinek él. Egyik előharcosa a Bodenreformerek mozgalmának, 1892 óta ő vezeti lapjukat, a Freiland-ot, mely 1896 óta Deutsche Volksstimme c. alatt jelenik meg. Kiadja a Bodenreform, Zeitungs-Korrespondenz für Boden- und Wohnungsfrage és a Sociale Streitfragen c. iratokat. 1898 óta a Bund deutscher Bodenreformer c. szövetség elnöke. Nevezetesebb művei: Die Bodenreform. Grundsätzliches und Geschichtliches (6. kiad. Berlin 1911); Geschichte der Nationalökonomie (2. kiad. Jena 1905).

Damascius, filozófus, l. *Damaskios.*

Damásd, község, l. *Garamdamásd* és *Ipolydamásd.*

Damasek. Ősmagyar istennév, melyet a XVI. sz. közepén élt benczédi Székely István említ Világkrónikájában. Szerinte ugyanis Attila fia, Csaba, végrendeletben hagyta és D. istenre készteté a skythiai magyarokat, hogy ha megsokasodnak, ismét elfoglalják Pannóniát és bosszut állnak Attila ellenségein. Ezen az egy adaton kivül semmi nyoma sincs egy ilynevű istenségnek. Egyik magyarázat szerint a D. a Dengezik (l. o.) név változata lehet, a másik szerint pedig az ősök származásrendjénél Bonfiniusnál olvasható:

Cheldus ex Dama, Damas ex Bora, Boras ex Hunore etc. «Damas ex» hibás olvasásának köszönhette évszázados szerepét az egész istennév.

Damaskios *(Damascius)*, alexandriai filozófus, szül. Kr. u. 470 körül. Ő volt utolsó scholarchája az athéni akadémiának 529-ig, midőn Justinián az iskolát bezáratta. D. akkor Perzsiába ment, amelynek uralkodójában, Chosroësben, a filozófia barátját vélte találni, de keserűen csalódott. 533-ban, miután a perzsák a Rómával kötött békében a filozófusok szabad visszatértét és vallásszabadságát kieszközölték, elhagyta Perzsiát; további sorsáról nincsen biztos tudomásunk. Fő műve: Quaestiones de primis principiis (ed. J. Kopp 1826, Majna melletti Frankfurt). V. ö. *Vacherot*, Histoire critique de l'École d'Alexandrie (1846—50, 3 köt.); *Ruelle*, Le philosophe D. (Paris 1861); *Heitz*, Der Philosoph D. (Strassburg, Abhandl. zur Phil. Festschrift für E. Zeller 1884).

Damasquinerie (franc., ejtsd: damaszkineri) v. *damasquinure*, egy értékesebb fémnek egy kevésbbé értékes fém mélyedéseibe kalapálás utján való berakását jelenti. Rendszerint arannyal v. ezüsttel damaszkinálják a vasat. Még pedig a díszítendő tárgy felületébe mélyen belevésik a rajzot, s az így keletkezett árkokba szorítják bele kalapácsütésekkel az arany v. ezüstdrótot. Az ilyetén eljárás vonalas díszt eredményez. A dísz változatossá tétele kedvéért kisebb-nagyobb felületű berakásokat is alkalmaznak. A D. a legrégibb időktől ismeretes; már az egyiptomiak gyakran és gazdagon díszítették D.-vel bronzszobraikat, melyeken ruhadíszeket és ékszereket állítottak így elő. Ugy látszik a rómaiak is ismerték a D.-t, de mindig a keleté volt e téren az elsőség. A középkor elején Bizanc készít szép D.-ket. Olaszországban a XV. sz.-ban jött divatba és lavoro all Azzimina név alatt ismeretes. Különösen fegyverek díszítésére használják. Nevét Paolo Azzimino hirneves művésztől kapta. A D.-készítés központja Velence volt, s utána jött mindjárt Milano. Franciaországban a XVI. sz. végétől gyakorolják a D.-t. Napjainkban Spanyolországban, a Balkánon és Keleten van gyakorlatban.

Damassé (franc.), selyemszövet, dúsan mintázva (Jacquard-gépen szőve), sűrűsége: $\frac{65-85}{40-60}$ pro cm., kötése 5 fonalas atlasz.

Damastes, l. *Prokrustes.*

Damasus, két pápa: 1. *Szt. D.* (366–384). Eredetére nézve spanyol, de valószinüleg Rómában szül. 304 körül, megh. 384 dec. 11. Tevékeny részt vett az egyház kormányzásában s Liberiusnak 366. bekövetkezett halála után a római papság és nép nagy része őt emelte Szt. Péter székébe. 368 és 370-ben az ariánok ellen Rómában zsinatokat tartott; részt vett a 381. Konstantinápolyban tartott II. egyetemes zsinaton; Rómában több templomot építtetett és Szt. Jeromost, kivel belső baráti viszonyban volt, a szentirás javításával és fordításával bízta meg. Tetemei az ardealini úton általa épített S. Lorenzo in Damaso templomban nyugosznak. Az egyház szentei sorába vette fel és emlékezetét dec. 11-én ünnepli. Iratait (közöttük Szt. Jeromoshoz írt leveleit, 40 kisebb költeményét) Ubaldini adta ki Rómában 1638., javított kiadását Sarazini tette közzé szintén Rómában 1754. V. ö. W. *Rade*, D., Bischof von Rom (Freiburg 1882); Ihm (1895); Wittig (1902).

2. *D.* (családi neve *Poppo)*, bajorországi születésü, előbb brixeni püspök volt. II. Kelemen pápa halála után (1047) III. Henrik császár pártfogása alatt Rómába ment, hol meg is választották, de nem foglalhatta el azonnal székét, mert az ellenpápa, IX. Benedek, csak 1048 jún. 24. hagyta el az örök várost, mely napon D. meg is koronáztatott. Összesen 23 napig uralkodott. Megh. Palestrinában 1048 aug. 9-én.

Damaszk v. *damaszt*, *kamuka*, oly ábrás szövet (l. o.), amelynél az ábrás részek az atlaszkötés (l. *Alapkötés)* láncoldala szerint, az alap pedig e kötés vetülékoldala szerint köttetnek le. A D. jellemzője, hogy az ábrák határvonala nem folytonos görbe, hanem lépcsőzetes, mert mintaképzéskor a fonalváltás a Jacquard-géppel csak minden negyedik vetés után történik. A legrégibb D. szövetek (Drap de Damas) Keletről, de főleg Damaszkusból kerültek Európába, anyaguk selyem volt. Készítésüket az olaszok s franciák már a XVI. sz.-ban elsajátították. Az olaszok a XVII. sz.-ban már lenfonalból is készítettek ily ábrás szövetet, ma pedig gyapjuból is szokás effélét gyártani. A selyem-D.-ot bútorszövetül, kárpit s egyházi díszletekre használják, sűrűsége: 210 fonal pro cm. A len-D.-ot asztalterítőkre használják, a legfinomabb minőségűnek sűrűsége pro cm: $\frac{45-60}{45-80}$, fonalainak metrikus finomsági száma: $\frac{42-60}{45-72}$, a közepes minőségűnek sűrűsége: $\frac{35-40}{35-50}$ pro cm. és fonalainak metr. finomsága: $\frac{21-26}{24-42}$. A gyapju-D.-ot bútorszövetre s függönyökre használják.

Damaszkcső. A vadászfegyverek csövét vagy acélból fúrják ki (acél-cső), vagy vasból, illetőleg vas- és acéllemezekből kovácsolják össze; amazok vas-, emezek damaszkcsövek. A lágy vas és kemény vas, illetőleg a puha vas- és acéllemezekből 6·5 mm. vékony szalagokat vágnak ki és forrasztanak egybe, hogy a ruganyos és szép rajzu D.-ket nyerjék.

Damaszkozás v. *hím (Damascirung*, franc. *diapré*, ang. *diaper)*, a címerpajzsokban nagyobb üres helyeknek egymást keresztező vonalakkal, pontokkal, arabeszkekkel v. virágdíszítésekkel való kitöltése, hogy az üres helyeket tetszetősebbé tegyék. A D. nem tartozik a címer lényegéhez, tetszés szerint alkalmazható vagy mellőzhető. Eredete nagyon régi keleti; már a XIII. sz.-i pecséteken is előfordul hazánkban is s ekkor leginkább egymást keresztező vonalakból állott.

Damaszkpapiros, sajtolás útján damaszkszövetszerű mintával ellátott fényes papiros, amelyet borításra a könyvkötő- s dobozkészítőipar alkalmaz.

Damaszkus (arabul: *Alkham-al-Kebireh* v. *Damsak*), Szíria vilajet székhelye, nagyságánál, népességénél, történelmi emlékeinél fogva az ottomán birodalomnak Konstantinápoly után a leg-

jelentékenyebb városa, az Antilibánon lábánál, a Gutah nevü sikságon, melyet termékenységénél fogva «paradicsom kertjének» neveznek, amelyet É.-on és ÉNy.-on a Dzsebel Szalehieh, Ny.-on a Dzsebel-esz-Seik, D-en a Dzsebel Kesszue fog körül és amelyet a Merdzs lagunába torkolló Barada öntöz. Lakóinak száma 140,000, akiknek ³/₄-e mohamedánus, ¹/₄-e különböző felekezetekhez tartozó keresztény és zsidó. A város a vizben gazdag Barada mindkét, de főképen a jobbpartján terül el; falai tornyokkal ékesek. A Bab-Sarkitól (K.-i kaputól) kiinduló, a Bab-ed-Dzsabiáig nyúló Tarikel-Mosztakion (egyenes utca) végig húzódik rajta. A falakon kívül fekvő három nagy külvárosa közül a legjelentékenyebb a d.-i, a Meidán. Egyébként utcái görbék, piszkosak, homályosak; házai vályogból készültek; az utcák nagyobb része fölött gyékények v. vászonlepedők vannak kifeszítve. Ennek dacára a tisztán keleti tipusu város az arab sivatag kapujánál minden utazóra sajátos hatást tesz. Az arab művészet szépségei által szintén felülmulja Elő-Ázsia legtöbb városát. Mintegy 300 mecsetje közül a legkiválóbb volt a nagy mecset, vagyis az omajjádok mecsetje, amely eredetileg egy korinthusi templom helyén Heraklius által épített és Keresztelő Sz. Jánosnak szentelt templom volt, de 1893. teljesen leégett. Az erősségnek a körfalak ény.-i szögletében semmi katonai jelentősége sincs. D. fekvése, a Perzsiából Egyiptomba és Arábiából Kis-Ázsiába és innen Európába vezető utak keresztező pontján, a várost már régi idők óta fontos kereskedelmi hellyé tette. A Szuezi-csatorna megnyitása óta kereskedelme jelentékenyen csökkent; ennek dacára bazárjai maig is rendkívül élénkek; köztük a legnagyobb a Khan-Aszad-pasa nevű gyülekező hely. A Mekkába zarándokolók régen itt gyülekeztek össze; számuk ma már kevesebb mint volt a Szuezi-csatorna megnyitása előtt. Az ipara, bár a damaszkusi pengék készítésének titka teljesen elveszett, még mindig jelentékeny. Készítenek arannyal átszőtt kelméket, gyapotszöveteket; nagyon keresettek a maselák (hosszú köpenyegek) és a keflé-k (selyemkelmék, amelyből a turbánt csinálják). Ezeken kívül élénk kereskedést üznek D. lakói a föld termékeivel, a D.-i szilvával, szőllővel, az itt termelt rózsából készített olajjal és egyéb gyümölcsökkel. A kereskedelmet előmozdítja az a jó országut és 1896 óta a vasúti vonal, amely Beirutból ide vezet; a D.—Mekka vonalból eddig 100 km. épült ki.

Története. Kedvező fekvésénél fogva D. már az ókorban igen jelentékeny város volt. Az ó-testamentum többször tesz róla említést. Dávid korában kis királyságnak volt székhelye. Dávid a várost uralma alá hajtotta, de már Salamon alatt visszanyerte függetlenségét. Később Babiloniához, Asszíriához és Perzsiához tartozott, de mint fontos kereskedelmi hely jelentőségét akkor is megtartotta. Az Isszus melletti csata után N. Sándor hatalmába került. N. Sándor birodalmának felosztása után a szeleucidák uralma alá jutott, akik székhelyüket Antiochiába tették át. 64. Pompejus a római uralom alá hajtotta ugyan, de külön királyai megmaradtak. A keresztény vallást Szt. Pál hirdette falai közt és csakhamar külön püspökségnek vált székhelyévé. 635. került a mohamedánusok birtokába. Moavija, az omajjádok törzsatyja, ide tette át székhelyét; utódai 660—752-ig itt laktak és különféle monumentális épületekkel ékesitették; ekkor élte virágzása legszebb korát. Az abbasszidák alatt székvárosi jellegét elvesztette. Igy a IX. sz.-ban a tulumidáknak, a X. sz.-ban a fatimidáknak és a XI. sz.-ban a szeldzsukoknak volt székhelye. 1154-ben Egyiptomhoz került. A ker. háborúk idejében is többször küzdöttek birtokáért. 1401 márc. 24. a mongolok élén Timur foglalta el és teljesen elpusztította, lakóit pedig kardélre hányatta. A város azonban csakhamar újra fölépült és Egyiptom uralma alatt maradt, míg I. Szelim 1516 okt. 4. török uralom alá nem hajtotta. 1832. Mehemed Ali elfoglalta, de 1840. újra visszadta a török szultánnak. 1860 júl. 9-től 16-ig véres keresztényüldözést vittek benne véghez. V. ö. *Porter*, Five years in D. (London 1870); The rivers of D. and the Jordan (u. o. 1870). A *Murray*-féle kollekcióban, Handbook for Syria and Palestine (1875); *Isambert*, Syrie et Palestine (Paris 1879); *Macintosh*, D. and its people (London 1882).

Damaszkusi acél, szerfelett kemény és nagy mértékben kovácsolható acél, melyet különböző keménységű acélrétegek, v. acél, öntött acél és vas egymásraolvasztásával nyernek. Az ilyen acélból készült penge, ha gyenge savakkal kezelik, felületén különböző árnyalatokat mutat, amennyiben a keményebb — savtól kevésbbé megtámadott — fém sötét, a puhább világos színt nyer. Ezen árnyalatoknak a rajza a rétegek egymásra, v. egymásba helyezésével kapcsolatos és a legváltozatosabb lehet, mint pl. csíkos, lángos, vagy csavart; sőt ha a felső réteget maratott rajzzal díszitik és az acél ezekbe a mélyedésekbe behatol, akkor az egész rajz a savval való kezelés után sötéten fog az alapból kiválni.

Damaszkusi bronz, 76·41 réz, 10·60 ón és 12·52 ólom ötvénye, csapágynak használják.

Damaszkusi rózsa v. *hónapos rózsa* (növ.), *Rosa damascena* L.; *Rosa calendularum* Borkh.; *calendula* a rómaiaknál a hónap első napja, mert e rózsa minden hónapban virít; *Rosa semperflorens* Desf.), jó illatu, majd szimplább, majd teljesebb, piros, ritkábban fehér rózsafaj, levélkéje 20—25 mm. hosszú, tojásdad, kopasz, a színe fénylő, nem mirigyesen füreszelt. A keresztes háborúk idején, 1100 körül, Szíriából került Európába, most a legkedveltebb cserépbeli rózsafaj. Több mint 200 fajtája és fajvegyüléke van. A portland rózsa (*Rosa portlandica* Bosc.) is ilyen faj, majd az egész nyáron virít. A D.-t az arabok *vard*-nak, az indusok *goolab*-nak nevezik s Keleten rózsaolajat, rózsavizet, rózsaszirupot és szorbet-et készítenek belőle.

Damaszkusi Szent János (az araboknál *Mansur*, kitünő ékesszólása miatt az egyházban *Chrysorrhoas* néven ismeretes). Élete folyásáról nagyon keveset tudunk. Damaszkusban született a VII. sz. utolsó éveiben keresztény szülőktől. Mint a kalifa tanácsosa, a képromboló izauri Leó görög császár rendeletei ellen tüzes védiratokat irt, melyek általános feltünést keltettek. Később Jeruzsálemben a Szent Szába kolostorába vonult

vissza, hol V. János jeruzsálemi patriarcha pappá szentelte. Valószinüleg a jeruzsálemi kolostorban halt is meg 754 és 787 között. Az egyház szentjei sorába felvette és emlékezetét május 6. (a görögök november 29.) ünnepeli. Fons scientiae c. művének harmadik része (De fide orthodoxa) rendszeres hittan, mely a középkorban sokáig használatban volt és a görögöknél napjainkban is irányadóul szolgál. Összes műveit görögül és latinul kiadta Le Quien Párisban, 1712, 2 köt., melynek változatlan lenyomata megjelent 1748. Velencében. Tökéletesitett kiad. Migne Patr. graec. T. 94—96.

Damaszkusi szilva. Igy nevezik a szilvának ama faját, melynek gömbölyű gyümölcse van. Az igaz D. nyári hajtásait a molyhosság is jellemzi. Vannak közöttük kék, vörös, sárga, zöld és tarka gyümölcsüek. L. még *Chrysophyllum*.

Damaszolás, l. *Vasművesség*.

Damaszt, l. *Damaszk*.

Dambach, *Otto*, német jogtudós, szül. Querfurtban 1831 dec. 16., megh. Berlinben 1899 máj. 18. Eleinte a biróságnál, majd a posta jogi osztályában szolgált és itt titkos főpostatanácsos lett. Ekkor szerkesztette az 1871-iki német postatörvényt. 1873-ban a berlini egyetemen rendkívüli tanár, 1891. valóságos titkos tanácsos és az urakháza tagja lett. Nevezetesebb művei: Das Telegraphenstrafrecht (Berlin 1872); Das Gesetz über das Postwesen des Deutschen Reiches vom 28. Okt. 1871 erläutert (u. o. 1881). Azonkívül több művében foglalkozik a szabadalom- és védjegyoltalomra és szerzői jogra vonatkozó törvényekkel.

Dambovitza, folyó, l. *Dimbovica*.

Dambóz a. m. *inozit* (l. o.).

Dame (franc., ejtsd: dám, a lat. *domina*-ból) a. m. urnő, leggyakrabban «ma» birtokos névmással összetéve (madame), eredetileg a nemes asszonyok, később a kir. családból való nők címe. Franciaország királynéjának Madame volt a címe. — *Notre D.*, Szűz Mária. — *D. d'honneur*, oly udvari hölgy, kinek saját v. férje állására való tekintetből adták e méltóságot. — *D. de la cour*, minden hölgy, ki udvarképes. — *D. du palais*, a francia udvarnál régen mindazon hölgyek elnevezése, akik a hercegnők udvartartásához tartoztak. Az elneve: és 1673-ból való; rangszerint első volt köztük a *D. d'honneur*, azt pedig, aki az öltözékekkel foglalkozott, *D. d'atours*-nak hívták. — *Les dames de la halle* (a csarnok hölgyei), gúnyosan a kofák. — *D. aux camélias*, l. *Kaméliás hölgy*.

Damegan, l. *Damgan*.

Damenizáció, l. *Bobizáció*.

Damergu, a Szahara D.-i oldalán és Szokoto határán fekvő, a kamur nyelvet beszélő négerek lakta termékeny oázis vidék. Az Algeriából a középső Szudánba vezető karaván-út rajta vezet keresztül. Főbb kereskedelmi helyei Taghelel és Kalaukerki.

Damerow, *Heinrich*, német orvos, szül. Stettinben 1798 dec. 28., megh. Halleban 1866 szept. 22. Előbb a berlini egyetemen magántanár, majd Greifswaldban rendkívüli tanár s 1844. óta a Halle mellett épült új tébolydának igazgatója volt. Nevéhez a német elmegyógyintézetek javítása füződik. Részt vett a még most is a legtekintélyesebbek közé tartozó Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie (1844) c. szakfolyóirat megalapításában és azt 1857-ig egymagában szerkesztette. Művei: Zur Kretinen- und Idiotenfrage (Berlin 1858); Ueber die Grundlage der Mimik u. Physiognomik, als freier Beitrag zur Anthropologie u. Psychiatrie (u. o. 1860); Irrengesetze u. Verordnungen in Preussen (u. o. 1865) stb.

Dames, *Wilhelm*, német paleontologus, szül. 1843. jún. 9. Stolpban (Pommeránia), megh. 1898. dec. 22. Berlinben. 1874. magán-, 1878. rendkívüli-, 1891. rendes tanár lett a berlini egyetemen, 1896. pedig a muzeum paleontologiai osztályának igazgatója. Kayserral együtt kiadta a Palaeontologische Abhandlungen sorozatos művet, több éven át szerkesztette a Zeitschrift der Deutschen geologischen Gesellschaft c. folyóiratot; paleontologiai tanulmányairól, miután sok éven át részt vett Németország geologiai felvételében, számos közleményt tett közzé.

Dames blanches, *dames vertes* (fehér, v. zöld asszonyok, erdei szellemek), l. *Fakultusz*.

Dames de Saint-Maur, neve a gyermek Jézusról elnevezett és Barré Miklós (szül. 1621. Amiens-ban, megh. 1686 máj. 31. Párisban) által 1678. alapitott rend női ágának. (A rend teljes neve: Frères et Soeurs des écoles chrétiennes et charitables du Saint-Enfant-Jesus.) Ifjuság nevelésével és felnőttek vallásos oktatásával foglalkozik. Nevét Párisban, a St.-Maur utcában levő anyaházától nyerte.

Dames du Sacré-Coeur, l. *Szentszív-társaságok*.

Dameth, *Colas Henri*, francia publicista és nemzetgazdasági iró, szül. Paray-le-Monialban 1812 szept. 26., megh. Genfben 1884 aug. 14. 1858-ban a genfi egyetemen foglalta el a nemzetgazdaságtan tanszékét, 1864—65. Lyonban adott elő. Az akadémia 1876. tagjai közé választotta. Munkái közül emlitjük a következőket: Introduction à l'étude de l'économie politique (1865); Le Mouvement socialiste et l'Économie politique (1869); La question sociale (1871); Les bases naturelles de l'économie sociale (1872).

Damgan *(Damegan)*, város Irak-Adzsemi perzsa tartományban, 64 km.-nyire Aszterabadtól, az Elbursz D.-i lejtőjén, kb. 15,000 lak. Egykoron Kumisz tartomány székhelye volt. Közelében keresik a régi Hecatompylost.

Damia, több ókori görög helyen tisztelt földmívelő-istennő, eredetileg *Auxesisával* együtt nyilván Demeternek (l. o.) mása. Itáliába is elkerült kultusza — s itt — minthogy a föld termékenységének a női termékenységgel való egybevonása egész közönséges képzet volt az antikkorban, az asszonyok mint a maguk istenségét tisztelték *Bona dea* (jó istennő) titkos néven (l. o.).

Damiani *(tuhegli)*, 1. *János*, pozsonyi, majd váczi kanonok, szül. 1710., megh. 1778 után. 1768 óta Migazzi Kristóf megbizta a váczi egyházm. kormányzásával. Művei: Maria Dei genitrix (Pozsony 1758); Doctrina verae Christi Eccl. (u. o. 1760); Justa religionis coactio (Buda 1763). Ezt a helytartótanács 1770 jún. 25-én elkoboztatta.

2. *D. Vilmos Frigyes* (1714—60), pozsonyi kanonok, az előbbinek testvére. Művei: Synopsis

vitae, missionis, miracolorum et evangeliorum Lutheri et Joannis Calvini (Pozsony 1754, Buda 1755 és 1756); Synopsis doctrinae Mart. Luther et Joannis Calvini (Buda 1764).

Damiáni Szent Péter, bíboros püspök, pápai követ, egyházatya, szül. 1006. Ravennában, megh. 1071. Faenzában; egyik testvérbátyja, Damián főesperes neveltette, innen Damiáninak mondatik. Kezdetben teológiai tanár volt Parmában és Ravennában, utóbb szerzetes lett s mint ilyen a fontavellanai, pomposai konventeket és a S. Vincenzo apátságot a virágzás magas fokára emelte. Minden állásában valósággal aszketa életmódot folytatott. A szimonia és a papok házassága körül folyó harcoknak ő volt egyik kezdeményezője. 1057-ben IX. István pápa kinevezte ostiai bíboros püspökké. Mint pápai követ 1070. ő békítette ki Frankfurtban IV. Henrik császárt nejével, Bertával. 1828-ban egyházatya címmel tüntette ki emlékét a pápa. Műveinek első kiadását Cajetán bibornok készítette el Rómában 1606—1640-ben. Más kiadások: Lyon 1623; Paris 1642 és 1663; Venezia 1743; Bassano 1783; Migne Patr. Lat. T. CXLIV—V. Életírói: *Joannes de Lodi* (egykorú); *Henschenius* (Acta Bolland. Febr. III.); *Laderchio* (Firenze 1702); *Capecelatro* (u. o. 1862); *Wambern* (Breslau 1875); *Neukirch* (Göttingen 1875); *Kleinermanns* (1883); *Fehr* (Oest. Quartalschrift 1868, Stud. u. Mitth. aus den Cist. Ord. 1886—87); *Vogel* (Jena (1856 *Guerzier* (Orléans 1881); *Endres*, P. D. (Münster 1910).

Damianitsch, *Martin*, osztrák katonai jogtudós, szül. a morvaországi Falkensteinban 1807 dec. 26., megh. Bécsben 1899 jan. 29. 1832-ben hadbíró lett, 1847. az országos katonai törvényszéknél szolgált Prágában, 1849. Bécsbe hivatott a hadbírójelöltek tanárának. 1863-ban referens a katonai főtörvényszéknél és 1869. mint tábornok-hadbíró a nyugállományba vonult. Művei közül figyelmet érdemelnek: Handbuch der Strafgesetze für die k. k. österreichische Armee (Wien 1849); Das Militär-Strafgesetzbuch vom 15. Jänner 1855 für das Kaisertum Österreich (u. o. 1861, 2. kiad.); Studien über das Militärstrafrecht in seinem materiellen und formellen Theile (u. o. 1862).

Damianus, szent, l. *Cosmas*.

Damiens, 1. *Anne*, francia szinésznő, l. *Judic*. 2. *D.*, *Robert François*, merénylő. Kalandos életű lakatosinas volt. A parlament ellen elrendelt igazságtalan rendszabályok hallatára XV. Lajos király megölésére határozta el magát; 1757 január 3., midőn XV. Lajos Trianonba indult, D. a királyt késsel a jobboldalán megszúrta. A Grève-téren négy ló farkához kötve szétszaggatták.

Damiette (arabul: *Dumját*, az ókorban: *Tamiathis)*, egyiptomi fönhatóság alatt álló önkormányzatú város, (1907) 29,354 lak. Az európaiak száma elenyésző. Ez az $1^1/_2$ km.-nyire a tengertől a Nilus K.-i ágának jobbpartján, a torkolattól pedig csak 12 km.-nyire fekvő város pályaudvara környékén modern benyomást kelt, belseje azonban igen megviselt házakból és romokból áll. Egyébként püspöki székhely. Kereskedelme a Szuezi-csatorna megnyitása óta hanyatlik s ma már jelentéktelen. Még őseiktől örökölt iparszeretetük selyem- és pamutszövésből, valamint fekete agyagedények gyártásában nyilvánul. A kereskedelmet a benszülöttek, ú. m. arabok és levanteiek tartják kézben. A Nilus D.-i ágának két erősség által védett torkolatát homokzátony zárja el, úgy hogy csak sekélyebb járatu hajók juthatnak el a város elé. A középkorban D. egyike a legjelentékenyebb kereskedő városoknak, a ker. háborúk korában pedig Egyiptom legfontosabb fegyverkező helye. Az arabok 641. foglalták el. A keresztesek 1218 jún. 1-től 1219 nov. 5-ig ostromolták, míg végre sikerült elfoglalniok. Az 1221 augusztus 30-án kötött békében azonban megint visszaadták. IX. Lajos francia király 1249 jún. 3-án újra elfoglalta, az 1250 máj. 7-iki szerződésben azonban kénytelen volt az egyiptomi szultánnak átengedi. Bibarsz szultán 1251. lerombolta tta; később azonban a régi várostól D.-re, a mai D. helyén újra fölépült. A franciák 1798. elfoglalták, 1799 nov. 1-én Kleber vezérlete alatt falainál fényes győzelmet is nyertek, de a Sidney Smith vezérelte angoloknak kénytelenek voltak azt átengedni, akik a törököknek adták vissza. A törököktől 1803. Mohamed Ali D.-t elhódította és a Mahmudije-csatorna (l. *Mahmudije-csatorna)* megépítésével a város kereskedelmét ismét Alexandria felé terelte.

Damiri, *Kemál al-dín Abú-l-Baká Mohammed b. Íszá*, nevezetes arab tudós, szül. Kairóban 1349., hol sok ideig mint tanár működött, megh. 1405. Neve az irodalomban: *Haját al-hajaván* (az állatok élete) című állattani szótára által híres; e munka betűsoros rendben nemcsak az állatok (összesen 931) természetrajzi leírását foglalja magában, hanem egyúttal mindazt, ami a költészeti irodalomban, közmondásokban és példabeszédekben, a vallásos törvényekben, néphitben és babonában (álomfejtés) az illető állatokhoz fűződik. Igy e munka, melyet D. rövidebb és terjedelmesebb szerkezetben dolgozott ki (az utóbbi kiadva 2 köt. Bulákban 1284. H, Kairo 1292, 1306 H), az arab irodalom- s kultúrtörténetre, valamint a folklore-ra nézve igen fontos forrásul szolgál. V. ö. *Kégl* értekezését D.-ról (Budapest 1889).

Damiron, *Jean Philibert*, franc. filozófus, szül. Bellevilleben 1794 jan. 10., megh. 1862 jan. 11. Cousin tanítványa, kiváló képviselője a franc. spiritualizmusnak a XIX. sz.-ban. Vidéki liceumokban kezdte pályáját, munkatársa volt a Globenak, végre a Sorbonne tanára lett. Főkép erkölcstani kérdésekkel foglalkozott. A főd olgokban nem önálló s nem eredeti, de részleteikben művei becsesek. A legfőbbek: Essais sur l'histoire de la philosophie en France au XIX. siècle (1834); au XVII. siècle (1846), au XVIII. siècle (1858—64); Cours de philosophie (Paris 1842); Dix ans d'enseignement (1859). V. ö. A. *Franck*, Moralistes et philosophes (1872).

Damjanich *János*, egyike az 1848—49-iki magyar szabadságharc leghívebb s legvitézebb katonáinak s az aradi vértanuknak, szül. a bánsági 2-ik határőrezred Stása községében 1804. dec. 8., megh. 1849. okt. 6. A cs. hadsereg 61. számú gyalogezredében kezdte meg hadi szolgálatát, ahol fokonkint századosi rangra emelkedett. Ily

állásban találta az 1848-iki nagy átalakulás, melynek folytán a magyar kormány közbenjárására a Szegeden megalakított s csakhamar híressé vált 3-ik honvédzászlóalj őrnagyává neveztetett ki.

A gyakorlatlan ujoncokból álló zászlóaljat rendkivüli eréllyel rendezte, oktatta s fegyelmezte a szigorú, de igazságos, s azért népszerű katona, s a 3-ik honvédzászlóalj, vitéz őrnagya példája által lelkesítve, csakhamar kitünteté magát a pártütő rácok elleni csatákban. Nemzetiségére nézve óhitü szerb volt ugyan, de legnagyobb ellensége s legveszedelmesebb ostora lett a magyar testvérek ellen fellázadt fajrokonainak. Egy kiáltványban kiirtással fenyegeti őket, kijelenti, hogy utoljára magát is főbe lövi, mint utolsó rácot. 1848 vége felé, együtt működve Kis Ernő és Vetter tábornokokkal a fellázadt alvidéken, az alibunári s lágerdorfi győzelmeket ő vívta ki, személyesen vezetve a rohamot a híres csatákban, vitézsége méltó díjául ezredessé neveztetvén ki; az 1849. év elején pedig, midőn a Bánságban működő hadsereg nagyobb része a Közép-Tiszához rendeltetett fel, Vécsey tábornoktól a 3-ik hadtest parancsnokságát vette át; ekkor már maga is tábornok. Hadteste bámulandó hősiességgel követte mindig elől járó vezérét a csatákba s mindig csak győzött, sohasem hátrált, s a legdöntőbb ütközetek szerencsés sikerét leginkább neki köszönhették. 1849 márc. 5-én e hadtesttel vívta ki a nagyfontosságú szolnoki győzelmet, mely alkalommal Karger osztrák hadvezér dandára majdnem egészen megsemmisült, s mely a következő győzelmek láncolatának dicsőséges előjátéka volt. E csatákban a 3-ik s 9-ik zászlóalj s a veressipkások csodával határos dolgokat vittek végbe.

Midőn megkezdődött a magyar hadsereg általános előnyomulása a főváros felé Görgey fővezérlete alatt, D. e hadjáratban is előkelő részt vett. A tápió-bicskei csatában, hol Klapka hadtestét Jellachich túlnyomó serege tetemes veszteséggel járó visszavonulásra kényszeríté, a segélyére érkező D. vitézsége fordítá meg a csata sorsát, s ő változtatá a fenyegető kudarcot fényes győzelemmé, hasonlóképen Isaszegnél ápr. 6-án. Az április 10-iki váczi csatában D. hadteste szintén jelentékeny részt vett, azonban diadalai legmagasabb tetőpontja az április 19-én vivott *nagysarlói* ütközet volt, melynek természetes és szükséges következménye lett a komáromi vár célba vett fölmentése. D. április 18., a Görgey fővezérsége alatt álló hadsereg derekával Kálnán tanyázott, s megtudván, hogy 20 ezer császári katona Nagysarlón tartállomást, Aschermann vezérkari főnöke segélyével azonnal megtette a szükséges intézkedéseket, 19-én hajnalban megtámadta az ellenséget s iszonyú nehéz harc után, kartácszápor közt, oly vakmerően rohant előre, hogy délfelé már az ellenség futásnak eredt s a hely a magyar sereg birtokában volt. A komáromi vár felszabadítása után, melyben D. hadteste szintén jelentékeny részt vett, Görgey, ki személyesen akarta vezetni Buda ostromát, D.-nak adta át ideiglenesen a hadügyi tárca vezetését, melyet ekkor, bár a kormány székhelyétől távol, ő viselt. Ekkor azonban D.-ot, s ez által a szabadságharc ügyét, az a váratlan szerencsétlenség érte, hogy a Debreczenbe indulása előtti napon, kocsizás közben, szekere felfordult s lábát bokában eltörte, s hosszabb ideig ágyhoz volt szögezve. Annyira azonban mégis fölépült, hogy bár csatába többé nem mehetett, július hó elején, midőn a forradalmi kormány a fővárost másodszor is kénytelen volt elhagyni, levitethette magát az aradi várba, melynek parancsnokságát rábízták. A várat védelmi állapotba helyezé, s midőn a világosvári fegyverletétel után a császáriak ostrom alá fogták Aradot s alkudozót küldtek hozzá a várba, ennek átadását kívánva, ő alkudozni nem akart s végre azt izente, hogy «az aradi várat egy szál kozáknak is megadja, de az egész osztrák sereg ellenében, utolsó csepp vérig védi magát». Midőn aztán a vár átvétele Buturlin orosz tábornokra bizatott, ennek meg is adta magát és D., mint kegyelemre bizott fogoly, az osztrákoknak kiadatott. A fogoly hős az elfoglalt várban hadi törvényszék elé állíttatott s 12 tábornoktársával együtt halálra ítéltetett; őt nyolc társával bitófán végezték ki. Bátorsága s lelki ereje és nyugalma azonban a vesztőhelyen sem hagyja el, s midőn a kivégzés helyére bénultsága miatt szekéren vitetve, később érkezik s több vitéz pályatársát látja maga előtt kivégeztetni, azt a derült megjegyzést teszi: «mily furcsa dolog, hogy én, aki az ellenséggel szemközt mindig elől jártam, most mint utolsó zárom be bajtársaim hősi menetét».

Rendkívüli bátorsága, határozottsága, elszántsága a veszélyek közt s bámulandó halálmegvetése, kitartása és lángoló hazaszeretete D.-ot a forradalmi hadsereg legtöbb sikert s eredményt felmutató, legfényesebb győzelmeket arató vezérévé tette.

D. 1847 aug. 30. nőül vette *Csernovics* Emiliát, aki özvegységének éveit a jótékonyságnak szentelte s haláláig számos jótékony egyesület élén állt. Nagy érdeme volt a magyar nőnevelés terén is s mint a Magyar Gazdasszonyok Egyesületének elnöknője mindvégig áldásos tevékenységet fejtett ki. 1909 május havában kilencvenedik születésnapja alkalmából meleg ünneplésben volt része, de már ugyanazon év nov. 30-án elköltözött az élők sorából.

Damkó *József*, szobrász, szül. Németprónán 1872 okt. 16. Mintázni Stróbl Alajos műhelyében kezdett, aztán négy évet töltött az Iparművészeti Iskolában, 1893-ban a Stróbl-féle szobrászati mesteriskolába került. Már 1891. részt vett a Szt. László-érem pályázatán, s ott második díjat kapott, azután arcképeket és a magyar népéletből vett alakokat állított ki (terrakották) s 1899. Párisba ment. 1904-ben ezüstérmet kapott Londonban és St. Louisban s ugyanekkor elnyerte a Fraknói-díjat s Rómába költözködött a Fraknói-alapította magyar művészházba. Ott készült munkái közül a *Definitor* és a *II. Sylvester pápa síremlékére való reliefek* megszerezték neki Budapesten 1907. a kis állami aranyérmet és az Ipolyi-féle 2000 K-s díjat. Az utóbbi művet, amely Fraknói megrendelésére készült, 1910 ápr. 16. avatták fel nagy magyar zarándoklattal kapcsolatosan a római laterani-templomban. D. számos

síremléket is készített, azután dekorativ szobrokat és domborműveket a budapesti Kúria, várpalota, Mezőgazdasági Muzeum, Belv. Takarékpénztár, Telefonpalota homlokzatára. Tőle való a *Magyar Tornaegyletek Szövetségének* emlékérme is.

Damm *(Altdamm;* régebben *Damba),* gyárváros és tengeri kikötő a stettini porosz kerület Randrow j.-ban, (1910) 7282 lak. Birósági székhely. Van több papir-, vegyi-, cukor-, vas- és gépgyára, famegmunkáló telepe, néhány malma. D. a középkorban Vadam név alatt ismert erős vár volt.

Dammann, *Karl,* állatorvosi tanár és iró, szül. 1839 okt. 22. Greifswaldban. Kottbusban kerületi állatorvos, majd a proskaui gazdasági akadémia, s később a hannoveri állatorvosi főiskola tanára, 1881. pedig igazgatója lett. 1876—80-ig a porosz képviselőház tagja volt. Nagy érdemei vannak a hannoveri állatorvosi főiskola rekonstrukciója körül. Irodalmi munkássága igen sokoldalu. Legismertebb munkája: Die Gesundheitspflege der landwirtschaftlichen Haustiere, három kiadást ért eddig. Hosszú működése alatt sok kitüntetésben volt része. 1911 ápr. 22. Hannoverben 50 éves állatorvosi jubileumát ünnepelték.

Dammara (növ.), l. *Agathis* és *Canarium.*

Dammarafa a. m. *Dammarafenyő* (l. o.).

Dammarafenyő (növ.) a. m. *Agathis dammara* Rich. (l. o.), a Maláji- és Filippi-szigetek fája. Oly bő gyantás fa, hogy párja nincs több. Ágain a gyanta jégcsapok formájában csüng. Gyökere fölött emberfő nagyságú kinövések vannak, melyekből nagymennyiségű ragadó, tiszta fehéres, átlátszó, megkeményedve üvegfényű gyanta szivárog. Ezt a kopálhoz hasonló gyantát a gyökér, szár és ágak is izzadják, a főgyökéren gyakran 10 kg. súlyú darabot lelnek. A kereskedésben *indiai* vagy *manila kopál* a neve. Az *Agathis australis* (l. o.) gyantája a *kauri* (cowree) *kopál.*

Dammar-gyanta, a «Dammar» számos indiai gyanta gyüjtő elnevezése, de az európai kereskedelemben D. névvel egy határozott, fizikai és kémiai sajátságai által egyaránt kitünő gyantát jeleznek, mely kiterjedt technikai és orvosi alkalmazása miatt fontos kereskedelmi cikk. A D. Wiesner szerint egy eddig pontosan még nem ismert *Shorea (Hopea)* fajtól származik, mely kivált Szumatra-sziget belsejében terem. A D. a lakk- és firniszgyártásban fontos. A közönséges D.-lakkok D., terpentin és terpentinolaj keverékei és teljesen színtelenek, amellett könnyen festhetők és szintük tartós. Számos D.-lakk és firnisz, mint retouchirozó esszencia, vagy «mattolein», «grapholein» néven, a fotografozásban talál alkalmazást. Ezenkivül átlátszóságánál fogva kiválóan alkalmas mikroszkópiai készítmények állandósítására, végre orvosilag is használatos. L. *Agathis.*

Dammartin-en-Goële (ejtsd: dammarteñ añ goel), város Seine-et-Marne francia départementban, az északi vasút mellett, (1901) 1589 lak., 1480-ban épített Notre Dame templommal. A X. sz.-ban alapított grófság a Chabannes, Montmorency és Condé családoknak volt történelmi emlékekben gazdag birtoka.

Dammastock, a Berner Oberland Damma csoportjának (l. *Alpok)* legmagasabb csúcsa (3633 m.), amelyet még sok, majdnem hasonló magasságú csúcs környez, mint a Galenstock (3597 m.), Tierberg (3446 m.), Sustenhorn (3512 m.) stb. Nagy kiterjedésű firngyüjtő medencéiben tekintélyes glecserek szedődnek össze, innen indul ki a Rhône-, a Trift-, Stein- és Winter-glecser. Az Urseren-völgyre néző Tiefen-glecser közelében 1866. fedezték fel Guttannen falu lakói azt a barlangot, amelynek törmeléke a füsttopáznak gazdag lelőhelye.

Damme, 1. falu Oldenburg német nagyhercegségben, (1910) 5116 lak. Határában gazdag turfa- és tőzegtelepek vannak. — 2. *D.,* falu és élénk forgalmú tengeri kikötő Nyugat-Flandria belga tartomány Bruges kerületében, (1910) 1196 lak.

Damnatio (lat.) a. m. kárhozat, elítélés. — *Damnabilis,* elítélendő, utálatos. — *Damnatur,* elítéltetik és pedig arra, hogy nem szabad közölni; a könyvcenzura egyik formulája, mely szerint a könyv vagy egyes helyek a nyomtatástól eltiltatnak. Ellentéte: *imprimatur* (l. o.).

Damnatio memoriae. 1. Damnatio a. m. condemnatio, legatum per damnationem a. m. l. p. condemnationem, mint ha el volna marasztalva a megterhelt, s ha önként nem fizet, a kétszeressel tartozik. — 2. A fejedelmi korszakban a fejedelem halála után a Tanács revideálta a rendeleteket. Ha a fejedelem viselt dolgai a Tanács többségének nem tetszettek, annak emlékét elkárhoztatták (D.), nevét az emlékkövekről levakartatták.

Damno (lat. *damnum,* ol. *danno)* a. m. kár, veszteség, hátrány. A kereskedelmi életben főleg a tőzsdei értékpapir-üzletben használatos, ahol körülbelül az ázsió ellentétét jelenti, vagyis ugyanazt, amit diszázsió névvel jelölünk (l. o.).

Damnonia, középkori brit királyság a mai Cornwall (l. o.) vidékén.

Damnum (lat.), kár, 1. mindenféle hátrány; 2. a vagyont érintő hátrány, mely azt kevesbíti. Tágabb értelemben magában foglalja az elvesztett vagyoni gyarapodást is, a biztos nyereség meghiusulását, *lucrum cessans*; szükebb értelemben a már meglevő vagyon kevesbülése, *D. emergens.* A már okozott kár *D. datum,* a fenyegető kár *D. infectum.* A vis maior néha *D. fatale* szóval jeleztetik, melynek emberileg ellentállni nem lehetett. A más vagyonának jogellenes rongálása *D. iniuria datum,* mely iránt a lex Aquilia rendelkezett, úgy, hogy ölésért az utolsó év alatti legmagasabb ár, egyéb rongálásért az utolsó 30 nap alatti legmagasabb ár fizetendő. L. *Kár.*

Damó *Kálmán,* l. *Lisznyai Damó Kálmán.*

Dámócz, kisk. Zemplén vm. bodrogközi j.-ban, (1910) 679 magyar lak., u. p. és u. t. Perbenyik.

Damofili *Antal,* rodostói plébános. Midón II. Rákóczi Ferenc Rodostón megalapította a kat. plébániát, D.-t nevezte ki plébánossá, aki mindvégig a fejedelem oldalán működött. 1736 végén Rákóczi József udvari papja lett, kit 1737 őszén az Alduna mellékére is elkisért. Rákóczi József az ő karjaiban lehelte ki lelkét 1738 nov. 10. Csernavodán.

Damogled, l. *Domogled.*

Damoiseau (franc., ejtsd: damoazó) v. *damoisel*, így nevezték régente Franciaországban az apródokat. Ma a D. szót ritkán, s akkor is gúnyos értelemben használják, mely megfelel a divathős piperkőcnek.

Damoiselle, *demoiselle* (franc., ejtsd: d'moasell), eredetileg nemes kisasszonyok. Később a királyhoz legközelebb álló rokon hajadon hercegnő, most pedig minden tisztességes lánynak címe Franciaországban.

Damokles, az ifjabb Dionysiosnak, Syrakusa tirannusának (Kr. e. 367—346) kegyence, ki Cicero világhirüvé vált anekdotája szerint (Tuscul. disput. V. könyv 61. fej.) a legnagyobb boldogságnak nevezte ura fényes helyzetét. Dionysios erre a maga hatalmának birtokába helyezi D.-t s remek lakomában részesíti. De hamar megszünik D. boldogsága, mikor feje fölött a mennyezetről vékony fonálon lecsüngő kardot lát. Ez elbeszélés óta *D. kardja* szálló igévé lett a külső szerencse birtokában is állandóan fenyegető veszély jelölésére.

Damokles kardja, l. *Damokles.*

Damon és **Phintias**, két pythagorasi hű barát, kiknek története Aristoxenos anekdotája óta világhirüvé vált. Aristoxenos ugyanis az ifjabb Dionysiostól, mikor ez syrakusai trónjáról való elüzetése (Kr. e. 346) után Görögországban tartózkodott, a következő történetet hallotta: Dionysios környezetében egykor arról volt szó, hogy ki kellene egyszer próbálni a pythagoreusoknak sokat magasztalt baráti hűségét. Phintiast ezért megállapodás alapján a király elleni merénylettel vádolják és a király szinleg halálra ítéli. Mikor Phintias látja, hogy hiába védekezik, estig családi ügyeinek elintézésére halasztást kér: addig barátja D. majd életével kezeskedik arról, hogy idejében hazaérkezik. Dionysios beleegyezik s D. elvállalja a kezességet. Mindenki könnyelmünek mondja s kineveti D.-t, különösen mikor beesteledik s Phintias még mindig nem tért vissza. Annál nagyobb a bámulat, mikor az utolsó percben megérkezik Phintias. Dionysiost mélyen meghatja e hűség s kéri a két barátot, vegyék be őt harmadiknak maguk közé. Aristoxenos ez elbeszélését Jamblichos őrizte meg (vita Pythag. 233.), míg Hyginus (257. fabula) *Moiros* és *Selinuntios* nevet ad a két barátnak. Schiller «Bürgschaft» c. balladájában az ő verzióját követi, egyszersmind elhagyva az eseménynek Aristoxenos után a legtöbb elbeszélőnél elmaradó próbaszerű jellegét.

Damonya, kisk. Sopron vm. csepregi járásában, (1910) 283 magyar lakossal; u. p. Bő, u. t. Hegyfalu.

Damophon, messzenei görög szobrász a Kr. e. II. sz.-ban. Phidias olympiai Zeus-szobrának helyreállítása mellett több önálló márvány és akrolith alkotásáról tudunk. A lykosurai Despoina-szentélyben fölállított szoborcsoportjának (Demeter, Despoina, Artemis és Anytos) az ásatások alkalmával számos töredéke került elő, melyek kedvező fényt vetnek D. művészi képességére. Újabban a csoport rekonstrukcióját is sikerrel próbálták meg.

Damourit (ásv.), kissé zsíros tapintású, finoman pikkelyes muszkovit-csillám. Delesse (1846) külön ásványfajnak vette s Damour tiszteletére nevezte el, de ma már nem szerepel mint külön ásvány, hanem csak mint muszkovit.

Dampier (ejtsd: dempir), 1. számos kis szigetből álló csoport és sziget Ausztrália ény.-i partja előtt. — 2. *D.*, halmos félsziget Ausztrália ény.-i partján, amelyet ÉK.-en a King Sound határol. — 3. *D.*, tengerszoros Waigeu és Új-Guinea között; szorosabb értelemben pedig Új-Pommerania és George Rook-sziget közt.

Dampier (ejtsd: dempir), *William*, a XVII. sz.-beli hajósok legmerészebbike, szül. Angliában 1652., megh. Londonban 1712. Már 14 éves korában tengerre szállt, 1674. egy jamaikai ültetvény felügyelőjévé lett, azután a Campeche-öbölnél berzsenyfagyüjtéssel foglalkozott és arról a vidékről írta utóbb Voyages to the bay of Campeachy és Treatise on winds and tides (London 1729) c. műveit. Egyszer kalózok fogták el, s ezeknek kalandozásaiban is részt vett. A Csendes-oceánban több szigetet fedezett föl. Később Oxford gróf, a tengerészeti hivatal lordja, fölfedező útra küldte őt Ausztráliába. 1699 januárban indult el, érintette Braziliát, Ausztrália szárazföldjét, fölfedezte a róla nevezett szigeteket és több más szigetet, azután a nevét viselő tengerszorost. 1701-ben hazautaztában Ascensionnál hajótörést szenvedett, de megmenekült. 1703-ban új útra készült, 1705. a Csendes-oceánon egy hajó kapitánya volt. Vindication of my voyage to the South Sea in the ship St. George c. művét kalózkodásának igazolására írta (1708—11).

Dampierre (ejtsd: dampjer), 1. *Auguste Henri Marie Picot*, marquis, francia tábornok, szül. Párisban 1756 aug. 11., megh. 1793 máj. 8. Hadnagy volt a királyi testőrségben, de a forradalomhoz csatlakozott és egy dragonyos ezred élén az 1792-iki háborút kezdte meg a szövetségesek ellen, kik ellen Valmy-nál kitünt; azután hadosztálytábornokká lett. Nov. 6. kiüzte az osztrákokat a jemappes-i hadállásból, de 1792. Aldenhovennél vereséget szenvedett. Dumouriez árulása után ő vette át a demoralizált sereg fővezérletét; a Quiévrain melletti csatában azonban ágyúgolyótól halálosan megsebesült.

2. *D.*, *Henri Duval*, gróf, osztrák hadvezér, szül. 1580. a metzi püspökség területén, elesett Pozsony ostroma közben, 1620 okt. 9. II. Rudolfot szolgálta Felső-Magyarországban és Erdélyben, ahonnan 1604. Bocskay István elüzte. 1605-ben hasztalan iparkodott Esztergomot a törökök ellen megvédeni. E miatt haditörvényszék elé állították s egyideig fogva tartották, a lázongó helyőrséget pedig megtizedelték. II. Mátyás alatt a hadi tanács tagja és ezredes lett és 1616—17. a velencések ellen harcolt. 1618-ban az udvar a felkelt csehek ellen küldötte, kiktől Budweist visszavette, de élelmiszerek hiánya miatt Alsó-Ausztriába volt kénytelen visszavonulni. 1619-ben a csehek és Mansfeld Ernő ellen indult, ki fölött Tein táján diadalt aratott, de azután a csehek Morvaországba szorították. Bethlen Gábor felkelésének hírére II. Ferdinánd őt és Bucquoy-t hazánkba küldötte, amidőn D. a Pozsony vmegye határszélén lefolyt csete-paté

után Pozsony vára ellen intézett vakmerő támadás közben elesett. V. ö. Hadtörténelmi Közlemények (1890, 3. és 4. füz.).

Dampremy (ejtsd: dañrõmi), város Hainaut belga tartomány Charleroy kerületében, (1910) 12,471 lak., kőszénbányákkal és üveghutákkal.

Damra, néptörzs, l. *Herero.*

Damrosch, *Leopold,* német hegedűművész és zeneszerző, szül. Posenban 1832 okt. 22., megh. New Yorkban 1885 febr. 15. Mint a weimari udvari zenekar tagja megismerkedett Liszttel és tanítványaival (Bülow, Tausig, Cornelius, Lassen). 1860-ban meghívták Boroszlóba a filharmóniai társaság karnagyának; itt zenekari társaságot, majd énekkart alapított. 1871-ben meghívták New Yorkba, az Arion férfi dalos-egyesület karnagyául; itt rendkívül népes oratóriumtársulatot, szimfóniai egyesületet, roppant arányú zenei ünnepeket és német operát alapított, mely utóbbit 1884 fia, *Walter* vette át. Szerzett 12 füzet dalt (felesége, *Heimburg* Ilona, elsőrangú dalénekesnő volt), továbbá hegedűdarabokat, nagyobb énekműveket zenekari kisérettel stb.

Damsos (azelőtt: *Demsus),* kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 863 oláh lak.; posta- és telefonállomás, u. t. Hátszeg. Gör. kel. temploma egészen Várhelyről idehordott római anyagból épülvén (római síremlékek, feliratos kőoszlopok), a mult században itt járt báró Hohenhausen csajkás-kerületi határőrségi őrnagy által tévesen Merkur templomául jelöltetett meg (Die Alterthümer Daciens, Wien 1775), mely téves felfogást a román ősiség hívei célzatosan terjesztettek. A román stílű templomon egykori falfestmények elmosódott töredékeit vehetni észre. A XIV. sz. közepén Dempsesnek hívták, a Csulaiak birtoka volt; ezenkívül Domsos, Demses, Damsus nevek alatt fordul elő.

Damster-Diep, csatorna Groningen hollandus tartományban; 1598. épült a kis Fevel-folyó medrének felhasználásával, összeköti Groningent Appingedamon keresztül — amelytől nevét kapta — az Emssel. Korábbi fontossága az Emscsatorna befejezése óta nagyon hanyatlott.

Dámszarvas, l. *Dámvad.*

Dámvad *(Cervus dama* L., állat), a szarvasfélék (l. o.) családjába tartozó emlős állatfaj. Szine évszakok és életkor szerint nagyon változatos. Nyáron felső teste, combja és farkahegye barnásvörös, hasa és lábszárának belső fele fehér, száját és szemét feketés gyűrűk veszik körül, hátának szőre tövén fehéres, közepén vörösesbarna, hegyén feketés. Télen feje, nyaka, fülének csúcsa szürkésbarnába csap át, háta és oldalai feketések, hasa hamuszürke és olykor vöröses árnyalatú. Ismeretesek egész fehér példányai is. Orrfödője csupasz, agancsa csak a hímnek van s ez tövén hengeres, de vége felé lapátformán elszélesedik és aztán ágas; szemei és fülei nagyok; könygödrei jól láthatók; farka füleinek félhosszánál nagyobb; hossza 1·5 m.; farka 16—19 cm. hosszú. Októberben párzik és júniusban ellik. A vén bikák májusban, a fiatalok csak júniusban vetik el agancsukat. Észak-Afrikában és Délkelet-Ázsiában vadon él, hozzánk betelepítették. Németországban 1531 táján még nem ismerték. Nálunk vadaskertekben tenyésztik. A D. lábnyoma elül hegyesebb és aránylag hosszabb, mint a nemes szarvasé; leginkább a kecske lábnyomához hasonlít, de persze sokkal nagyobb.

Dan, város Palesztina é.-i határán, a bálványimádó daniták koloniája, azelőtt Lajis név alatt Szidonhoz tartozott, most Tell el Kadi.

Dan, folyó Észak-Amerikában, l. *Roanoke.*

Dan., tud. állatneveknél *Danielssen* Cornelius, a bergeni természetrajzi muzeum igazgatója nevének rövidítése.

Dán, nép, l. *Dánok.*

Dán (héber a. m. *ítélő),* Jákob és Bilhának fia, a bibliai elbeszélés szerint a hasonnevű izraelita törzs ősatyja. Józsua könyve szerint a Földközi-tenger partján Judától ÉNy.-ra lakott. Ugyane könyv (19, 47.) és a Birák könyve 18 szerint a dániták Palesztina legészakibb részén *Lajis* vagy *Lesem* nevű várost hódították meg és ezt *Dán*-nak nevezték. A birodalom kettészakadása után hírhedt bálványhely volt. Ma a helyet, ahol e város állott, *Tell el Kadi*-nak hívják. A DNy.-on élő Dán törzséből való volt a Birák könyve szerint Sámson is.

Dán néven három havasalföldi vajda ismeretes, akiknek Erdéllyel is összeköttetésük volt. I. Dán 1385-ben; II. D. 1420—1425 és 1427—30 közt; III. D. 1439—1442 közt.

Dán *Leó,* zeneírói nevén *D'Amant,* nagyiparos, közgazdasági író, szül. 1870. Budapesten. Már ismert zeneszerző volt, amikor testvérével együtt átvette atyjának 1835. alapított szűcsüzletét. 1911-ben az ő vezetése alatt rendezték Budapesten az első nagyszabású szűcsipari kiállítást s ezzel kapcsolatosan a szűcsipari világkongresszust. Közgazdasági téren kifejtett működéséért több izben részesült királyi és külföldi kitüntetésekben. A közgazdasági irodalom terén nemcsak magyar, hanem német, francia és angol lapokban és szaklapokban is élénk működést fejt ki. Azonkívül a hazai zenei életben is élénk részt vesz. Több mint százhusz dala, könnyebb és komoly zongora- és zenekari műve jelent meg. E Lexikonnak is munkatársa.

Dana, 1. a. m. *dal*, erről l. *Népdal*; 2. egy másik, ismeretlen eredetű és csupán sejthető jelentésű D. szó, amely a «Dana verjen meg» székely szólásban fordul elő, valami démoni lényt, ártó hatalmat, v. ilyen okozta bajt jelenthet, tehát a *Fene, Fránya, Iz* s még sok más ezekkel rokon fogalom szinonimája.

Dana, folyó Kelet-Afrikában, l. *Tana.*

Dana (ejtsd: déne), 1. *James Dwight,* amerikai geológus, szül. Utikában (New York állam) 1813 febr. 12., megh. New Hawenben 1895 ápr. 15. 1864 óta New Havenben a Yale College-n a mineralógia-geológia tanára. 1833—35-ig a Földközi-tengeren tett utazásokat és tanulmányokat. 1838. részt vett Wilkes expediciójában, melynek feladata volt a Csendes-óceánnak tudományos átkutatása. Ennek végeztével világkörüli útra ment s 1842. hazatérve, hozzáfogott kutatásainak feldolgozásához. Munkái: Report on Zoophytes (Washington 1846); Report on the geology of the Pacific (u. o. 1849); Report on Crustacea (u. o. 1852—54). Különösen híressé váltS ystem of mine-

ralogy nagy mineralógiai könyvével, mely a legtökéletesebb ásványtan az egész világirodalomban és az ásványrendszert egészen kémiai alapra fekteti. Rendszere (l. *Ásvány)* sokfelé el van fogadva s egyebek között a mi nemzeti muzeumi, egyetemi és műegyetemi ásványgyüjteményeink is a szerint vannak felállítva. Nagy feltünést keltett annak idejében Corals and Coral islands című műve (Washington 1872; 3. k. 1890), mely egészen új világításban tüntette fel a korallgátak és szigetek képződését s Darwin elméletével együtt e kérdésre vonatkozó terjedelmes irodalmat provokált. Kiváló kézikönyvei is vannak. Sokáig szerkesztője volt a Sillimann által alapított American Journal of Science c. folyóiratnak.

2. *D., Richard Henry,* id., amerikai író, szül. Cambridgeben(Massachusetts)1787 nov. 15., megh. Bostonban 1879 febr. 2. Jogot végzett, majd 1815 óta a North American Reviewbe írt irodalmi tanulmányokat; 1821. alapította az Idle Man c. folyóiratot. Shakespeare-felolvasásai nagyon népszerüek voltak. Főbb művei: Poems (1827); Thoughts on the Soul (1829); The Buccaneer and Other Poems (1844); Poems and Prose Writings (1850). Kiváló kritikai műveivel nagyban hozzájárult a XIX. sz. első felében az irodalmi izlés fejlesztéséhez. Legjobb prózai elbeszélése Paul Felton.

3. *D., Richard Henry,* ifj., az előbbinek fia, szül. Cambridgeben (Massachusetts) 1815 aug. 1., megh. Rómában 1882 jan. 7. Szenvedélyesen szerette a tengert s miután szembaja miatt be kellett szüntetnie tanulmányait, mint matróz Kaliforniába ment s tengeri kalandjairól számol be a híres Two years before the mast (1840). A tengeri törvények és szokásokról írta: The Seaman's Friend (1841), angol kiadásban The Seaman's Manuel c. művét. Kiadója volt a NewYork Sun-nek is és élénk részt vett a politikai életben. Nagyra becsülték hazaszeretete, tudása és egyenes jelleme miatt. V. ö. *Adams,* Life of R. H. Dana jun. (Boston 1891).

Danaé, tulajdonképen a görögországbeli Argolis heroikuskorbeli lakosságának, a *danaoknak* nevéből absztrahált női alak, *Danaos* mellett e nép női névadó őse. A mitológia megtette Akrisiosnak, Argolis mitikus királyának leányává. Az atya egy jóslat következtében, melynek értelmében unokájának kezétől fog meghalni, érctoronyba záratja leányát. Itt azonban Zeus aranyeső alakjában megejti a leányt s Perseust nemzi vele. (Kedves racionalizmussal utóbb ezt a ma sem magyarázható mitoszt úgy értelmezték egyesek, hogy az aranyeső a leányt megejtő pénzt jelképezi: így Horatius is egyik ismert költeményében, III. könyv 16. óda.) Akrisios tudomást szerez a dologról, D.-t a kis Perseusszal együtt szekrénybe zárva a tengerbe dobja. A tenger Seriphos partjára veti őket s itt egy Diktys nevű halász megmenti az anyát és gyermekét. Diktys házában él most D. és fia, míg aztán Diktys testvére, Polydektes király, szerelmével nem üldözi D.-t. Polydektes célja elérésére eltávolítja anyja mellől Perseust (l. o.), de ez győzelmesen hazatér és megmenti anyját üldözőjétől s visszaviszi őt szülőföldjére Argolisba. Itt megölvén(a jóslatnak megfelelően) nagyatyját, D.-nak nyugodt életet biztosít. — A mondát a költők (tragikusok) és képzőművészek egyaránt nagyon szerették az ókorban. Képzőművészeti ábrázolásait egybeállítja *Knatz,* Quomodo Persei fabulam artifices tractaverint (Bonn 1893). Egyébként v. ö. *P. Schwarz,* De fabula Danaeia (Halle 1881).

Dán agyagedény, a keramikában a XVIII. században nyert jelentőséget. Kopenhágában 1722. egy részvénytársulat gyárat alapított, melyben a delfti faiencehoz hasonló árúk készültek. E gyár oly jól utánozta a hollandiai gyártmányt, hogy a kettőt egymástól nem könnyű megkülönböztetni. Utóbb Dánia más városaiban is keletkeztek hasonló gyárak, melyek mind megkisérlették az igazi porcellán előállítását, ami azonban csak V. Frigyes alatt (1746—66) sikerült. Jelenleg a kopenhágai porcellángyárak, első helyen a királyi gyár, máz alatt festett porcellán-műtárgyaikkal világhírt szereztek. L. *Kopenhágai porcellán.*

Danaidae (állat), a nappali lepkék egyik fajokban gazdag családja. Tropusi és szubtropusi tájakon fordulnak elő, ahol óriási számukkal és élénk szinezetükkel vonják magukra a figyelmet. Európában csak egy képviselőjük van: a *Danais chrysippus L.,* mely főleg Görögországban található. Élénk rozsdasárga, fehéren pontozott fekete szegéllyel, mellső szárnyainak csúcsa fekete, fehér rajzokkal.

Danaidák (tkp. *Danaisok),* l. *Danaos.*

Danait (ásv.), kobalttartalmú arzenopirit.

Danakil v. *adal,* etiopiai hamita néptörzs az Adeni-tengeröböl déli vidékén, Abesszínia, a Vörös-tenger, Bab el Mandeb és Arkiko között. Ők magukat Afr-oknak nevezik. Nyelvük sémi eredetü. Több törzsre oszlanak. Fajilag erősen hamitajellegüek. Izmos, sovány középtermet, sárgás v. kávébarna arcbőr, hosszú, göndörödő haj; mell és köldöktáj tetoválva törzsjegyekkel. Földjük kopár, gyér vegetációju levén, a D.-k vándorolnak, juh, kecske és tevetenyésztésből élnek, keresetük a karavánok szállítása, régebben rabszolgakereskedés. A Dahlak-sziget lakói halászok. Csekély földmívelés az Aussza-völgyben. Általában mohamedán vallásuak. A D.-ok legnagyobb része az ausszai szultánt ismeri el urául. A part nagyobb része olasz birtok; Obok a franciáké. V. ö. *Reinisch* L., Die Afar-Sprache (Wien 1887); *Scaramucci* és *Gidiole,* Notizie sui D. (1884); *Pautilschke,* Etnographie Nord-Ostafrikas (Berlin 1896).

Danalit (ásv.), képlete $(Be, Fe, Zn, Mn)_7Si_3O_{12}S$ oktaederekben kristályosodik, húspiros, átlátszó, üveges fényű. Cap Ann (Massachusetts); Bartlett (New Hampshire); Walrus-sziget (Canada); Redruth (Cornwall).

Danaok, a peloponnesosi Argos városa lakosainak ősi neve az Egyiptomból ide menekült Danaosról (l. o.), aki itt királyságot alapított. Homeros époszaiban ez a név is jelöli a görögöket, mert Argos nála gyakran az egész Peloponnesosnak is a neve és innen vonultak Trója ellen Agamemnon, Menelaos, Nestor stb. — A *D. ajándéka* a gyanus, veszedelmes ajándék, Vergilius Aeneisének egy sora után lett szálló ige. *Timeo Danaos et dona ferentes* (félek a D.-tól, még ha

ajándékot hoznak is) Laokoon, trójai pap mondása a költeményben, ki tiltakozott az ellen, hogy az óriási falovat a városba vigyék, mikor a görögök visszavonulva, e csalfa hadigépet a falak előtt hagyták, látszólag Athene kiengesztelése végett.

Danaos, a görög monda szerint, mely igen sok változatban maradt ránk, Inachos argoszi király leányának, Io-nak fia, Aigyptos ikertestvére. D.-nak 50 leánya van, Aigyptosnak 50 fia. D. elkergeti testvérét, ki fiaival együtt Észak-Afrikába megy, melynek K.-i szögletét azóta hívják Aigyptusnak (Egyiptomnak). Egy másik verzió szerint Egyiptom a tulajdonképeni hazája D.-nak és Aigyptosnak s D. az, ki testvére üldözése elől menekülni kénytelen. Argolisba menekül s itt az addig pelasgoknak nevezett népet az ő uralkodása óta *danaosoknak* nevezték. (Ilyképen D. tkp. Argolis

Danaidák hordója.

heroikus-korbeli lakosságának, mely Homeros Iliasában szerepel, névadó őse s neve a nép nevének absztrakciója.) Testvérének fiai megkérik D. leányainak, a Danaidáknak kezét, D. nagy vonakodva nőül adja hozzájuk leányait, de ezek az ő parancsára a nászéjszakán megölik férjeiket. A régebbi monda szerint ezután versenyjátékot rendez s a győzteseknek adja leányait. A másik verzió szerint, mely a Danaidák bünhődéséről szól (egy lyukas hordóba örökké vizet kell önteniök), D.-t megölte Lynkeus, az egyetlen veje, ki a vérnászt túlélte. A monda, mely valószinüen földrajzi érdeklődésü hajós-elbeszélésekből ered, D.-tól különféle gyakorlati intézményt (az 50 evezős hajót, írást stb.) származtat. *Ábránk* a vatikáni Museo Pio Clementino egyik oltárreliefjét mutatja. V. ö. *Waser*, Archiv für Religionswissenschaft II. (1899).

Danapur *(Dinapore* v. *Dinapur)*, város Bengáliában, Patna kerületben, a Gangesz jobbpartján, vasút mellett, (1910) 101,364 lak., nagy katonai épületekkel.

Danastris, a Dnyesztr középkori neve.

Danburit (ásv.), bórmészszilikát ($CaB_2O_4Si_2O_4$), sárgás, a topázhoz nagyon hasonló rombos rendszerbeli kristályokban terem. Színtelen v. sárga, átlátszó, üvegfényű. Lelőhelyei: Danbury (Connecticut); Russell (New York); Scopi (Graubünden) Aosta-völgy; Obira (Japán).

Danbury, város Connecticut északamerikai államban, a Still River partján, New Yorktól ÉK.-re 100 km., vasúti gócpont, (1910) 20,234 lak., jelentékeny kalapiparral. Alapíttatott 1684.

Danby, *Thomas Osborne*, gróf, l. *Leeds*.

Dancka, *Danzig* (l. o.) régi magyar neve.

Danckelmann, 1. *Alexius*, báró, német természetbuvár, szül. Gordewitzben 1855 november 24. 1879-ben részt vett a «Vega» felkeresésére indult Szibinjakov-féle expedicióban, 1882—83. az alsó Kongóban meteorológiai vizsgálatokkal foglalkozott, azután beutazta Angolát és Mossamedest. 1886—90-ig a berlini földrajzi társaság főtitkára volt. 1888 óta kiadja a Mittheilungen von Forschungsreisenden und Gelehrten aus den Deutschen Schutzgebieten folyóiratot.

2. *D., Bernhard*, német erdész, szül. Obereimerben (Arnsberg mellett) 1831 ápr. 5., megh. Eberswaldeban 1901 jan. 19. 1866-ban az eberswaldei akadémia igazgatója lett, 1868. pedig főerdőmester. Nagy érdeme van az erdészeti kísérletezés ügye körül. Művei: Forstakademien oder allgemeine Hochschulen? (Berlin 1872); Die Ablösung und Regelung der Waldgrundgerechtigkeiten (u. o. 1880—88, 3 rész); Gemeindewald und Genossenwald (u. o. 1882); Über die Grenzen des Servitutrechts und des Eigenthumsrechts bei Waldgrundgerechtigkeiten (u. o. 1884).

3. *D., Eberhard Christoph Balthasar*, báró, brandenburgi államférfiú, szül. 1643 nov. 23. Lingenben, megh. Berlinben 1722 március 31. 1663-ban kinevezték Frigyes hercegnek (ki később I. Frigyes porosz király lett) nevelőjévé. A birodalmi bárói rangot D. (és 6 testvére) I. Lipót császártól kapták, I. Frigyes alatt titkos tanácsos, majd pénzügyminiszter lett s ez állásában gyárak alapítása, továbbá tudományos és kultúrintézetek alkotásával tette emlékezetessé nevét. Magas állásából azonban 1697. udvari cselszövények folytán kibukott, sőt elfogták, vagyonát, nyugdíját, rangját elkobozták, börtönbe vetették s bár I. Frigyes Vilmos 1713. az udvarhoz visszahívta, D. birtokait többé vissza nem kapta. Nevezetes pörének részleteit Breysig ismertette a Schmoller által szerkesztett Forschungen 8-ik kötetében (Leipzig 1889). V. ö. *Bresslau* u. *Isaacsohn*, Der Fall zweier Minister (Berlin 1878); *Breysig*, Prozess gegen D. (Leipzig 1889).

Dancla, *Jean Charles*, francia hegedűművész, zeneszerző, szül. 1818 dec. 25. Bagnères de Bigorreban, megh. Tuniszban 1907 nov.; a párisi konzervatóriumon Baillot-tól tanult; díjakat nyert játékával s műveivel. 1834-ben az operai zenekar elsőrendű tagja lett, csakhamar hangversenyeken is föllépett; 1857. kinevezték a konzervatóriumhoz tanárrá. Irt hangversenyműveket, quartetteket, zongora-triókat stb., mintegy 150 darabot, főleg vonós hangszerekre; oktató művei nagybecsüek; Méthode élémentaire et progressive de violon; École de la mélodie; Art de moduler sur le violon, stb. Testvérei: *Arnaud* és *Léopold* is tehetséges zeneszerzők és jeles művészek.

D'Ancona, *Alessandro*, olasz irodalomtörténetíró, szül. 1835 febr. 20. Pisában. Torinóban jogot tanult, 1858. Firenzebe ment és a Nazione c. lap szerkesztését vette át. 1860—1900-ig a pisai egyetemen az irodalomtörténet tanára volt. Számos régi olasz irodalmi művet adott ki. Főbb művei: Sacre rappresentazioni dei secoli XIV, XV e XVI (1872, 3 k.); Origini del teatro in Italia (Firenze 1877, 2 kiad., Torino 1891, 2 k.); I percursori di Dante (Firenze 1874); La poesia

popolare italiana (1878); Studj di critica e di storia letteraria (1880); Studj sulla letteratura italiana dei primi secoli (Ancona 1884); Manuale della letteratura italiana (Firenze 1892—95, 5 k., Baccival együtt).

Dancourt (ejtsd: dañkur), tulajdonképen *Florent Carton*, francia szinész és iró, szül. Fontainebleauban 1661 november 1-én, megh. courcellesi birtokán 1725 dec. 7. Kissé elsietve irt vigjátékaiban és bohózataiban kifogyhatatlan jókedvvel s megkapó élethűséggel viszi szinpadra a korabeli társadalom eredeti alakjait, ferdeségeit és kinöveseit. Parasztjai, akiket tájnyelven szólaltat meg, élethűek s egészben véve jól találja el a falu levegőjét. Legjobb darabjai: Le chevalier à la mode (1687); Les bourgeois de qualité (1700); Le galant jardinier (1704). Műveinek legteljesebb kiadása: Paris 1760, 12. köt. V. ö. *J. Lemaitre*, La comédie après Molière et le théâtre de D. (2. kiad. Paris 1903).

D'Ancre (ejtsd: d'añkr), *maréchal*, eredetileg *Concino Concini*, egy firenzei szenátor fia, 1600. Medici Máriát kisérte, mint IV. Henrik király nejét Franciaországba. Itt nőül vette *Galligai* Leonorát, Mária királyné befolyásos udvarhölgyét. Midőn IV. Henrik halála után 1610. Mária régensnő lett, D. nagy hatalomra került. Ekkor kapta a *marquis d'A.* cimet a királynétól, aki 1614. maréchallá nevezte ki. Rendkivül kapzsi és tékozló volt, ami miatt a nép gyülöletét vonta magára. A hercegek sikertelenül iparkodtak megbuktatására. D. elbizakodottságában az ifjú XIII. Lajos királlyal szemben is fenhéjázóan viselkedett, mire Lajos hivei összeesküvést szőttek ellene és 1617 ápr. 24. a Louvre-palota hidján Vitry testőrkapitány agyonlőtte. Nejét, akit IV. Henrik meggyilkolásában való részvétellel vádoltak, 1617 júl. 8. mint boszorkányt elitélték és lefejezték.

Dancs *Lajos (kövecsesi)*, honvédőrnagy, szül. Nagyszőllősön (Ugocsa vm.) 1827 aug. 22., megh. Budapesten 1891 máj. 8. Részt vett a szabadságharcban, majd Mészáros Lázár oldalán az emigrációban Amerikában és Nagy-Britanniában. 1858-ban amnesztiát kapott, 1861. Ugocsa vm. táblabirája, 1868. az ujjászervezett honvédségnél százados, majd őrnagy lett. *Töredékek tiz éves emigrationális élményeimből* (Nagyszőllős 1890) c. műve az emigráció korának egyik érdekes történeti forrása.

Dán-csatorna, tengercsatorna Grönland és Izland között, amelynek nyugati részén a Grönland keleti részénél elfolyó áramlat megy keresztül.

Dancsenko, l. *Nyemirovics Dancsenko*.

Dancsfalva (azelőtt: *Doncsény)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 347 oláh lak., gőzfűrésztelep, u. p. és u. t. Borossebes.

Dancsháza, kisk. Bihar vm. sárréti járásában, (1910) 522 magyar lakossal, u. p. és u. t. Bihartorda.

Dancs-mester, a XIV. sz. első felében egyik leghatalmasabb főura hazánknak, megh. 1334—1339 közt. Atyja volt Domokos, őse I. Detre zólyomi ispán (a Gyarmati Balassa család őse). Dancs előbb Vencel király hive, az általános fejetlenségben lefoglalta magának a zólyomi, lipcsei, dobronyai (Zólyom vm.) és palajtai (Hont vm.) királyi várakat. De ezeket elveszitvén, I. Károly király pártjára állott, s azontúl leghivebb emberei közé tartozott. 1312-ben részt vett a rozgonyi csatában, 1317. segíté királyát Adorján várának (Bihar vm.), utóbb Komáromnak megvivásában. 1330-ban ő tanácsolta királyának, hogy fogadja el Bazarab havaselvi vajdának ajánlatát s kössön vele békét. Noha I. Károly elvetette tanácsát, vele ment a havaselvi hadjáratra és saját testével védte veszedelembe jutott királyát. 1333-ban a királyt s Endre fiát Nápolyba kisérte. 1317—37-ig a régi (a mai Liptó, Turócz és Árva területét is magába foglaló) Zólyom s közben néha Zemplén (Patak) vm. főispánságát viselte. Óriási birtokait alkották: Szucsán, Blatnicza, Szklabinya várak a mai Turócz vmegyében, Óvár a varini uradalommal Trencsén vmegyében és Árva vára. Ezt az utolsót odaadta a királynak cserében Csáktornya és Stridó muraközi várakért. 1334-ben ezeket is elcserélte ismét a királlyal Révkomárom váráért. Övé volt a valkóvári uradalom is Kraszna vmegyében. V. ö. *Századok* 1876, 112—124. l.

Danczka, *Danzig* (l. o.) régi magyar neve.

Dandár (franc. és ném. *brigade)*, ugyanazon fegyvernemhez tartozó több csapattestből összeállitott csapatkötelék, melynek parancsnoka tábornok, v. ezredes-D.-parancsnok. Seregünkben vannak *gyalogsági, lovassági, tüzérségi* és *hegyi* D.-ok, mely utóbbiak önálló hadműködésekre szükséges intézetekkel is elláttatnak. Háborúban 6—8 gyalogzászlóalj, vagy 12 lovasszázad képez egy-egy gyalog- vagy lovas-D.-t. Valamennyi ugyanazon egy hadtest kötelékébe tartozó tüzérségi csapat képez egy *tüzérségi* D.-t. A hadseregek növekvésével lehetetlenné vált, hogy a főparancsnok a sok csapattesttel személyesen intézkedjék, amiért is a seregeket előbb derék-, elő- és utó-hadra osztották; II. Gusztáv Adolf svéd király alakitott először (1630) D.-okat; példáját követték ezután a többi európai seregek is. A francia forradalmi háborúkban a 2 nemzetőr- és 1 sor gyalogzászlóaljból álló fél-D.-ok alakultak, melyeket később I. Napoleon ismét megszüntetett. 1808-ban a porosz gyalogsági D.-okhoz többnyire egy-egy könynyű gyalogsági vagy egy-egy vadász-zászlóalj, 2 lovasezred és tüzérség is nyerte beosztását. Ezen D.-ok 1819-től kezdve a hadosztály (l. o.) nevet nyerték, mely csapatkötelék némi változtatással jelenleg is fennáll.

Dandariok, ókori nép, az ény. Kaukázus lejtőin.

Dandárnok, tábornok v. ezredes, mint a dandár (l. o.) *kinevezett* parancsnoka. Vannak gyalogsági, lovassági, tüzérségi és hegyi dandárt vezénylő dandárnokok. A hadmiveleti és katonai ügyek elintézésére a dandárnok mellé egy vezérkari tiszt és egy parancsőrtiszt van beosztva. *Háborúban* — a visszamaradó pótcsapatok és intézetek fölötti hatáskörrel — a *területi D.-ok* szerepelnek.

Dandár-vezérkari tiszt, a dandárparancsnok segédközege gyanánt beosztott, hadiskolát végzett és kipróbálásra a vezérkarhoz beosztott főhadnagy, esetleg százados.

Dandenong, város Victoria ausztráliai gyarmatban, 32 km.-nyire Melbournetól, a halban gaz-

dag D.-creek mellett; (1910) 2500 lak., közelében aranybányákkal.

Dandin (franc., ejtsd: dañdeñ), Molière egy vígjátékának hőse; gazdag paraszt, aki egy nemes nővel való házassága révén mindenféle bajokba keveredik. Ismételt fölkiáltása: *Vous l'avez voulu,* (többnyire átalakítva: *tu l'as voulu) George Dandin!* közmondássá lett az önokozta kellemetlenségekre. Általában együgyű embert jelent.

Dandin, indiai költő, a Kr. u. VI. vagy VII. sz.-ból. Irt egy regényt (Dasakumáracaritam), mely kultúrtörténeti szempontból igen érdekes. (Kiadták: Wilson, London 1846. és Bühler, Kalkutta 1873). Irt még egy retorikai művet is: *Kavjdarsa,* kiadták a Bibliotheca Indica-ban (Kalkutta 1873, Böhtling német fordításával Leipzig 1890).

Dandit, helység Egyiptom Dakalieh tartományában, 7000 lak.

Dändliker, *Karl,* svájci történetíró, szül. 1849 máj. 6. Rorbasban, megh. 1910 szept. 14. Küsnachtban. A zürichi egyetem tanára volt. Főbb művei: Lehrbuch der Geschichte des Schweizervolkes (Zürich 1875); Ursachen und Vorspiel der Burgunderkriege (u. o. 1876); Die Eidgenossen und die Grafen von Toggenburg (u. o. 1883); Geschichte der Schweiz mit besonderer Rücksicht auf die Entwickelung des Verfassungs und Kulturlebens (u. o. 1884—88, 3 köt., új kiad. 1900—4); Kleine Geschichte der Schweiz (u. o. 1889); Hans Waldmann und die Züricher Revolution von 1489 (u. o. 1889). Ezeken kívül megirta Müller J. J.-vel a Lehrbuch der allgemeinen Geschichte c. munkát (2. kiadás, Zürich 1878); Übersichtstafeln zur Schweizer Gesch. (1890).

Dandolo, a 12 tekintélyesebb velencei patriciuscsalád egyike. Tagjai közül felemlítendők: 1. *Enrico,* szül. 1108 körül, megh. Konstantinápolyban 1205 jún. 1. Mikor 1173. konstantinápolyi követ volt, Manuel császár megvakíttatta. 1193-ban dogévé választatván, újra meghódoltatta Isztriát és Padovát, 1195-ben pedig megverte a pisaiakat. Mint a IV. keresztes hadjárat egyik létrehozója, elragadta Zárát a magyaroktól és azután Konstantinápoly ellen vezette hadát, melyet 1204 ápr. 12. rohammal bevett és kiraboltatott. Részt vett azután a latin császárság megalapításában, miáltal Velence a kelet-római birodalom tekintélyes részének urává lett. D. síremlékét, mely a konstantinápolyi Sophia-templomban volt, a törökök 1453. szétrombolták.

2. *D., Giovanni,* doge 1279—1291-ig.

3. *D., Francesco,* doge 1328—39-ig. A hatalmas Scala Márton legyőzésével újabb birtokot szerzett a köztársaságnak Olaszország szárazföldjén és szabad hajózást a Pó folyón.

4. *D., Andrea,* doge 1343—54-ig. Szövetkezett a pápával, a görög császárral és a johannitákkal a törökök ellen és kereskedelmi szerződést kötött a tatárokkal, mellyel a köztársaság Fekete-tengeri kereskedelmét helyreállította. A magyar fenhatóság alá kívánkozó Zárának felkelését (1346) elnyomta. Barátja volt Petrarcának, írt egy Chronikon Venetorum c. művet (Velence története latin nyelven, *Muratori,* Scriptores 12. kötetében) és megbízásából készült a Liber blancus és Liber albus című oklevélgyüjtemény. Munkáját utóbb Caresini folytatta. V. ö. *Thomas* és *Tafel,* Der Doge D. (München 1885); *Simonsfeld,* A. D. (u. o. 1876).

5. *D., Girolamo,* olasz író, szül. 1796 júl. 26., megh. 1866 márc. 26. Mikor Velence köztársasággá lett, D. rovigoi kormányzó, majd chioggiai kormánybiztos lett. Később a dei Frari állami nagy levéltár igazgatója volt. Munkái: Osservazioni sui quattro cavalli della basilica di San Marco (Venezia 1817); Alcune parole al Lloyd di Vienna e suoi correspondenti sul porto franco di Venezia (u. o. 1858); La caduta della republica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant' anni (u. o. 1855); Il Carmagnola (u. o. 1865); Cenni biografici di alcuni illustri Bergamaschi (u. o. 1857).

Dandolo, 1. *Emilio,* olasz író, *D.* 2. fia, szül. Vareseben 1831., megh. 1859 febr. 20. Részt vett a milanói 1848-iki forradalomban, harcolt az osztrákok és franciák ellen. Megírta a két évi háborúskodás történetét és keleti utazásának tanulságait: Viaggio in Egitto, nel Sudan, in Siria ed in Palestina 1850—51 (Milano 1854).

2. *D., Tullio,* gróf, olasz író, *D.* 3. fia, szül. Vareseben 1801., megh. Urbinóban 1870 ápr. 6. Egyházi szellemben írt történelmi munkái közül említendők: Firenze sino alla caduta della republica (Milano 1843); Studii sul secolo di Pericle (1835); Studii sul secolo d'Augusto (1837); Roma e l'imperio sino a Marco Aurelio (1844); I secoli de' due sommi italiani Dante e Colombo (1852); La signora di Monza e le streghe del Tirolo (1855); Roma pagana e cristiana (1860); Il secolo di Leone X. (1861—68); Storia del pensiero nei tempi moderni (1870—71).

3. *D., Vincenzo,* gróf, olasz kémikus és agronomus, szül. Velencében 1758 okt. 26., meghalt Vareseben 1819 dec. 12. Tagja volt a Cisalpini köztársaság nagy tanácsának, azután sok ideig Dalmácia kormányzója s itt szerzett érdemeiért I. Napoleon grófi rangra emelte. Munkái: Fondamenti della fisico-chimica applicati alla formazione de'corpi e de'fenomeni della natura (Venezia 1795); Les hommes nouveaux, ou moyens d'opérer une régénération morale (1799); Enologia (Milano 1812); Il buon governo de' bachi da seta (u. o. 1816); Storia de' bachi da seta (u. o. 1818—1819). Memoire-jait Compagnoni adta ki (Milano 1820).

Dandy (ang., ejtsd: dendi), az úri világhoz tartozó egyén, ki származása, izlése, kelleme és vagyonánál fogva hivatva érzi magát arra, hogy a divat és társadalmi illem törvényhozója legyen. D. szó helyett újabban a *Swell* szót használják, magyarul piperkőc.

Dandy-fever a. m. *Dengue-láz* (l. o.).

Danebrog (*brog* a. m. zászló), Dánia lobogója, mely a monda szerint a pogány esztek ellen Lindanissa (Reval) közelében vívott győztes csatában, 1219. a megnyílt égből ereszkedett le. A D. fehér kereszttel díszített vörös színű lobogó volt. L. *Danebrog-rend.*

Danebrog-rend. Ezt a dán lovagrendet a legenda szerint II. Valdemár király alapította 1219. a pogány esztek fölött kivívott diadal emlékére. V. Keresztély felújítá a rendet 1671. 1693-ban

alkotott szabályai szerint a rendtagok csak nemesek lehettek s számuk az 50-et meg nem haladhatta. 1808-ban VI. Frigyes új alapszabályokkal látta el, katonai s polgári renddé alakította, melybe minden dán alattvaló felvehető. Négy osztályra oszlik: főparancsnokokra, nagykeresztesekre, parancsnokokra s lovagokra. Számuk nincs korlátozva. Ezeken kívül még egy *lovagkeresztet* is alapítottak, mellyel olyan egyéneket díszítenek fel, kik szerény állásuknál fogva rendlovagok nem lehetnek. Ezeket «*Danebrogmann*»-nak nevezik. A D. jelvénye: hol gyémántokkal kirakott, hol fehéren zománcozott vereskeretű, hosszukás arany kereszt, melynek előlapján a király névbetüje áll: «W» a. m. Waldemar, négy szárán pedig 1219, 1671, 1693 és 1808 évszámokkal. Hátlapján a jelmondat: «Gud og Kongen», Isten és Király. A danebrogmannok érdemkeresztje ezüstből van, a kereszt felett F. K. monogramm s királyi korona. Dánia címerét a D. keresztje négyeli.

Dänemark, Dánia (l. o.) német neve.

Danemora-vas, l. *Vas.*

Daneo, 1. *Felice*, olasz író, szül. Astiban 1825., megh. Torinóban 1890 jún. 14. Tanító, majd a cuneoi liceum igazgatója lett. Munkái: Vite scelte di Piemontesi illustri (Torino 1858); La monarchia italiana sotto lo scettro della casa di Savoia (u. o. 1861); Dello spirito dell' arte (1863); Monale, idill (Cuneo 1871); Italia e Spagna, költemény (u. o. 1872); Vita di Giuseppe Monticone (u. o. 1877).

2. *D., Giovanni*, olasz költő, szül. St.-Remyben 1824. máj. 16. Irt pedagogiai dolgokat, drámákat, lirai költeményeket és regényeket. Felemlítendők: Suleika, tragédia (1856); Elisa di Mintalpino; Il castello di Bardespina, regény (Genova 1871); Versi, lirai gyüjtemény (1871); Gotama, epikus költemény (1876); Un sogno (Genova 1879); Roma, Canto (u. o. 1879); Aleardo Aleardi (u. o. 1879); Le memorie di un galantuomo (1880); Poesie (1885).

Danes Island, kis sziget Spitzbergen ény. partja közelében. Innen indult Andrée (l. o.) léghajón a sark felé, 1897 júl. 11.

Danev, *Sztoján*, bolgár politikus, szül. 1858. Sumlában, több német és a párisi egyetemen tanult és ügyvéd, majd képviselő lett. 1901-ben külügyi s kultuszminiszter, 1902 jan. 3-tól máj.-ig miniszterelnök volt.

Danewerk, l. *Dannevirke.*

Dánfalva, kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 214 oláh lak.; u. p. Fehérszék p. u. és u. t. Fehérszék. L. még *Csíkdánfalva.*

Danforth's oil, az ásványolaj legkönnyebben illó részét szokták így nevezni.

Dánfy *László.* Az oláh származású Dobozi Dánfy-család tagja. Lakóhelyük volt a temesvármegyei Doboz (ma Temesdoboz). Élt 1369—87. években. 1380. csapatával Kis Károlyt kisérte Olaszországba a nápolyi királyság elfoglalására. Később itt Magyarországon is Kis Károly híve volt és 1386. ura halálának megbosszulására az egész Temesközt elfoglalta annak fia számára, s az itt lakó oláhokat pártjára szegődtette. De 1387 elején Temesvártól É.-ra a Beregszó mellett Losonczy László és Garay II. Miklós rettenetes véres csatában megverték őt Horváthy Jánossal és oláhjaival együtt. Ezentúl nyoma vész a történelemben. (*Pesty* Frigyes, Krassó vm. tört. III. 90. 166., Anjoukori Dipl. Eml. III. 387. Hazai okm. VII. 434.)

Dange (ejtsd: dannje), 52 km. hosszú folyó Kelet-Poroszországban, Kurlandból jő porosz területre és Memelnél torkol. 23 km.-nyire hajózható.

Dangean (ejtsd: dañzsañ), *Philippe de Courcillon*, marquis, francia diplomata, hadvezér és történetíró, szül. 1638., megh. 1720 szept. 9. Előbb Turenne zászlaja alatt harcolt, azután követ lett Madridban és Lissabonban. 1663-ban visszatért az udvarhoz, hol csakhamar kivívta XIV. Lajosnak és nejének, Mária Teréziának bizalmát. Számos bizalmas ügyben járt követ gyanánt a külföldön. Nagy befolyásra emelkedett, költők (Boileau) meg írók magasztalva emlegették. Tagja volt az akadémiának is. Fontos emlékirata: Journal de la cour de Louis XIV. 1684—1715. csak 1854—60. került a könyvpiacra, amidőn kitünt, hogy *Saint Simon* (l. o.) emlékiratainak tetemes részét D. kéziratából plagizálta.

Danger-szigetek, a polinéziai Manihikihez tartozó laguna-csoport. Részei a Pukapuka, Koko és Ratoe szigetek, területök összesen 3 km² lak. 500 polinéziai. A D.-et az angolok 1892-ben foglalták el.

Dangl *János*, orgona-építő, szül. Aradon 1842., megh. 1892. Atyjánál D. Antalnál tanulmányozta az orgonaépítést s azután külföldi nevezetes gyárakban képezte ki magát. Atyja halála után üzletét megnagyította s virágzóvá tette; a *kúpszélszekrény* szerkezetét ő kezdte meghonosítani hazánkban s találmányára szabadalmat is nyert. Több izben díszoklevéllel és aranyéremmel tüntették ki. Kiválóbb alkotásai: a kir. operaház és zeneakadémia, a gödöllői templom s a budai Mátyás-templom régebbi orgonája.

Danguba, a hajó heverőbére, várakozási díja. Tulajdonképen az a pénz, melyet lóvontatásoknál a hajóvontatók akkor kapnak, ha a készen rakodott hajóval a hajó vagy rakomány tulajdonosának kedvéért vagy akaratából várakoznak. De értik alatta azt a díjat is, melyet a hajó rakodtatója a hajó tulajdonosának fizet akkor, ha a hajót a teher be- és kirakodására szerződésileg megszabott idő alatt ki nem ürítette. A díj öszszegét, naponként megszabva, rendesen a fuvarszerződés alkalmával előre állapítják meg, s a hajó nagysága, az évszak és üzleti viszonyok szerint hajónkint és naponkint 20—80 korona között váltakozik. A D.-tól a hajósnép általában *dangubázásnak* (dangubázni) nevezi, ha a hajó foglalkozás nélkül hever.

Danhauser, *Josef*, osztrák festő, szül. Bécsben 1805 aug. 18., megh. 1845 máj. 4. A bécsi műv. akadémián Krafft Péternek volt tanítványa, majd Pyrker László velencei patriarcha «Rudolfias» c. hőskölteményéből merített képsorozattal megnyerte a főpap kegyét, ki D.-t 1826. Velencébe hívta meg és módot nyujtott neki az olasz mesterek műveinek tanulmányozására, ugyanabban az évben azonban Pyrker egri érsekké lett és D. vele együtt távozott Velencéből. 1837-től a bécsi akadémián segédtanár volt. D. a történeti festés-

sel kezdte meg pályáját, egyházi tárgyú képeket is festett. E nemben legnagyobb műve az egri székesegyház főoltárképe, mely Ev. Szt. János olajbafőzését ábrázolja (1835), továbbá a szajoli templom főoltárképe (1831), a lovasberényi kastélykápolna oltárképe (1834), stb.; jelentősége azonban azokban a genreképekben rejlik, amelyek érdekes és vonzó módon tükröztetik vissza a bécsi biedermeier-korszak életét. E művei révén D. a XIX. sz.-i festészet úttörő mesterei közé tartozik. Képei közül különösen kiválnak: Hágár eltaszítása (1835); A tékozló (1836); A kolostori leves (1838); A végrendelet felbontása (1839, mindhárom a bécsi Kunsthistor. Hofmuseumban); A szemorvos; A költő szerelme; A sorsjegy (1837); Anyai szeretet (Bécs, Moderne Galerie); A kirándulás (1839, Bécs, Frohner-gyüjtemény); A sakkjátszma; Liszt-emlék (1840, Bécs, Schaub-féle gyüjtemény); A nagyanya oktatása (Bécs, városi muzeum) stb. A budapesti Szépművészeti Muzeumban a «Rudolfias»-hoz festett, kisméretű történeti, romantikus jellegű 6 képén kívül festő-műtermét ábrázoló képe látható (1830), még genreszerű irányának kezdetéről, továbbá a Szunnyadozók (1831) és egy tanulmányfej. V. ö. *Roessler*, D. (Wien—Leipzig 1911).

Dänholm, mintegy 800 m. széles, Stralsund poroszországi városhoz tartozó kis sziget, erődítményekkel és kaszárnyákkal.

Dánia (dánul *Danmark*; l. *a mellékelt térképet)*, északnyugati Európa egyik királysága s a skandináv államok legkisebbike, a tulajdonképeni királyságra és melléktartományaira oszlik. Az előbbi magában foglalja a Jüt-félszigetet (Jylland, Jütland) és a körülötte fekvő szigeteket, továbbá Bornholm szigetet; a melléktartományok: 1. a Färöer, 2. Island; 3. Grönland és 4. a három nyugatindiai sziget: St. Croix, St. Thomas és St. Jean. (L. az illető címszavakat.) A nagyobb szigetek, amelyek hozzá tartoznak: Själland (Seeland), Fyen (Fenen), Laaland, Falster, Langeland, Arrö, Möen, Samsöe, Anholt, Läsö, Taasinge és a Svédország dk. részével szemben fekvő Bornholm. Az egész királyság területe 38,969 km², a melléktartományokat (Grönlandnak csak glecsermentes vidékeit) is beleszámítva pedig 232,856 km².

Partjai, felülete és vizei. A k. partoknál és a szigetek közt a Sund, a Kis- és Nagy-Belt, zátonyok miatt hajózásra majdnem alkalmatlan tengerszorosok terülnek el. A kontinentális résznek ny. oldalán nincsenek nyilt fjordok, és Esbjergtől É.-ra kikötők sincsenek. A 338 km. hosszú ény. parton van: a Thyborön-csatorna (a Limfjordhoz) és a Nymindegab (a Ringkjöbingfjordhoz). Blaavandshuktól D.-re a Jüt-félsziget partjai szakadozottak, a k. partokon azonban az öböl- és fjordképződés jelentékeny, épúgy a szigeteken is (Själlandon az Isefjord, Fyenen az Odensefjord); ezért nincs olyan helye Dániának, amely a partoktól 60 km.-nél messzebb volna. A jelentékenyebb fjordok K.-en a Mariager-, Randers-, Horsens-, Veile- és Kolding-fjord; Ny.-on a Rinkjöbing. A legnagyobb és legészakibb a Limfjord. D. felülete meglehetősen egyhangú; a 40—50 méter magas halmok már jelentékeny emelkedésnek látszanak. Még a Jüt-félszigeten vannak a legnagyobb magaslatok; itt a Limfjordtól délre egy meglehetősen összefüggő hegyhát huzódik végig, amelyből egyes ágak nyulnak ki K. és Ny. felé és a mely vízválasztóul szolgál az Északi-tenger és a Kattegat közt. A kinyuló ágak egyikén van D. legnagyobb magaslata, az Eiers-Bavnehöj (172 m.). A szigeteken már ekkora magaslatok nem találhatók; Själlandon a Gyldenlöves Höj (126 m.), Möenen a Kongsbjerg (142 m.), Fyenen a Fröbjerg (131 m.) a legnagyobbak. A többi szigeteken nincs oly domb, amely 50 m.-nél magasabb volna. Folyói közül legjelentékenyebbek: a Randers-fjordba torkolló 105 km. hosszú Guden-Aa, a 68 km. hosszú Varde-Aa, a 75 km. hosszú Lönborg- vagy Skjern-Aa és a 83 km. hosszú Stor-Aa. A szigeteken és pedig Själlandon a 82 km. hosszú Sus-Aa, Fyenen pedig a 60 km. hosszú Odense-Aa érdemelnek említést. A tavak nem nagyok, de számosak; legtöbb van a Jüt-félszigeten (mintegy 30), főképen Skanderborg és Silkeborg között. A mi természeti szépséget Dánia nyujt, főképen ezen tavaknak köszönheti. A felület egyhanguságával megegyező D. geológiai alakulata is. A Jüt-félsziget és a szigetek mészkőalapon nyugosznak, ami sok helyen a felszinen is látható. Ezt az alapot diluvium takarja.

Éghajlat. A tengerekkel körülfogott országnak oceáni a klimája. A nyári (közép hőmérséklet: 14—16·5°) meleg és téli (középhőmérséklet: — ½ és + 1½°) hideg között az ellentét nem nagy. Tavasszal gyakran fúj az ény. szél (skai); évközben pedig a ny. Legszebb évszak az ősz; ez azonban rövid ideig tart. A leghosszabb nap 17, a legrövidebb pedig 7 órás. Az évi esőmennyiség 45—75 cm.; a legtöbb eső Fyen és Själland d. részeit éri. D. flórája és faunája a mérsékelt égöv sajátságait tünteti fel.

Termékek. D. természeti kincsekben nagyon gazdagnak nem mondható. Növény- és állatvilága a középeurópai fajoknak felel meg. Az ország nagy részében gondosan ápolt mezőket, dús legelőket látunk; nagy erdőségek alig zavarják a kilátást. Bányatermékei D.-nak alig vannak, mindössze csekély mennyiségű vasérc, mész, kőszén, porcellánföld és hegyi kristály fordul elő néhány helyen.

Népesség. D. népessége az 1911. évi népszámlálás szerint 2.757,076 volt s 1901 óta 12·5%-kal növekedett meg. Egy km²-re eső népsűrűsége 70·9, s így Európa egyik legsűrűbben lakott országai közé tartozik. Vallás szerint: (1901) lutheránus 2.416,511; r. k. 5733; baptista 5501; izr. 3476; fel. nélküli 3628; a többi népesség a ref., metodista, irvingiánus, mormon és egyéb vallásuak között oszlik meg. D.-ban államvallás a luth.; a királynak is luth.-nak kell lenni. Egyébként vallását mindenki szabadon gyakorolhatja a törvény korlátai között. Az ország 7 püspökségre oszlik. Honosság szerint a népességből dán és szigetbeli 2.357,183, norvég 3714, svéd 35,555, német 35,061, egyéb európai 342,072; amerikai 1491.

Az 1909. évben D.-ban született: 76,301, elhalt 35,807, házasságot kötött 19,944 pár, törvényesen elvált 734 és kivándorolt 6782 egyén. Az öngyilkosságok száma igen nagy, 1909-ben 552.

DÁNIA.

10° Keleti hosszúság Greenw. től.
8°
9°
11°
12°
13°
57°
VÁROS több mint 100,000 lakossal
VÁROS " " 50,000 "
Város " " 20,000 "
Város " " 10,000 "
Város " " 5,000 "
Helységek kevesebb mint 5,000 "
Vasút. vár, erőd. világító torony.
A kerületek főhelyei alá vannak húzva.
Magasságok méterekben.
Mérték - 1 : 1,500,000
0 5 10 20 30 40 50 60 70 80
Kilométer 111,3 = egyenlítői fok.
SKAGERRAK
KATTEGAT
Táviró (kabel) New Bigginből (Angolorsz.)
Táviró (kabel) Arendal (Norvégia)
Táviró (kabel) Marstrand felé (Svédország)
Skagens rev
Gammel Skagen
Skagen
Hirshals (Nassel)
Tannis-öb.
Aalbaeki öböl
Aalbaek
Graesholm
Hirsholm
Frederikshavn
Fladstrand fellegvár
Nr. Rönner
Sindal
Hjörring
Lönstrup By.
Lökken
Saltum
VENDSYSSEL
Jammer-öb.
Blokhus
Hanstholm (Rosh.)
Vigsö-öb.
Bolbjerg
Hansted
Örhage
Thisted
Klitmöller
Sarby
Rende
Laesö
Österby
Vesterö
Byrum
Hornfisk Rön
Laesö Rende
Táviró
Vorsaa By.
Asaa
Aalborg
Hals
Aalborgi-öböl
Normandshage
HIMMERLAND
Mors
Nykjöbing
Fur
Livö
Lögstör Bredning
Salling
Skive
Thyborön
Harboöre
Bovbjerg
Nissum Bredning
Thiholm
Venö öb.
Mariageri fjord
Randersi fjord
Bolsrev
Estruplund
Stanshoved
Gjerrild-öböl
Fornaes
Randers
Viborg
DYRSLAND
Grenaa
JYLLAND
JÜTLAND
Silkeborg
AARHUS
Kalö vig
Hjelm
Anholt
Ör Rev
Pakhuus öb.
Hesselö
Gilbjerg Hoved
Gilleleje
Vendelsö
Varberg
Getterö
Rödskär
Morup Tange
Falkenberg
Halmstad
Trangen f.
Laholmi-öb.
Höghallar
Hallands Wäderö
Båstad
Skelder vik
Kullen
Höganäs
Engelholm
SVÉDORSZÁG

RÉVAI-LEXIKON.

RÉVAI-KARTOGRAFIA.

A népesség foglalkozását tekintve, őstermelő: 980,605 = 30·5%, ipart űz 674,613 = 22·1%, kereskedelem és közlekedésügy szolgálatában áll: 346,670 = 12·5%, egyéb és ismeretlen foglalkozású 773,188 = 24·9%.

Közoktatás és közművelődésügy. D. közoktatásügyét és műveltségi viszonyait tekintve Európában első helyen áll. A kötelező elemi oktatás a 7—14. évig tart s ez az oka, hogy az egész országban alig találni analfabétát. Az elemi iskolák száma 3413, 54,922 tanulóval és 8950 tanítóval, akik közül férfi: 5682, nő: 3268. A felsőbb oktatásügy szolgálatában áll a kopenhágai egyetem, a politechnikum, 91 gazdasági tanintézet, a katonai és tengerészeti iskola, a művészeti akadémia, kereskedelmi iskolák. Magasabb közművelődési intézményei: a könyvtárak, műcsarnokok, irodalmi intézetek és társulatok mind az ország fővárosában összpontosulnak. Az irodalmi élet elég élénk. 1910-ben 258 napilap, 1163 folyóirat, 3439 könyv és 32,274 füzet és politikai, társadalmi és gazdasági röpirat jelent meg D.-ban.

Mezőgazdaság és állattenyésztés. D.-ban a XVIII. sz. végéig a mezőgazdaság igen alacsony fokon állott. A földközösség, majd bizonyos korig a földhözkötöttség és jobbágyi állapot minden egészséges fejlődést megakadályozott. Nagy hátrányára volt továbbá a gazdálkodásnak a majdnem évszázadokig tartó tagosítás végrehajtása, a parasztbirtokok és udvarok felaprózódása s végre a schleswig-holsteini háború után előálló gazdasági válság. A sok csapás végre azon elhatározást érlelte meg a gazdákban, hogy ha fenn akarják tartani magukat, szervezkedniök, tömörülniök kell. Igy jöttek létre a kontrol-egyesületek, melyeknek üdvös munkája alig egy évtized alatt a dán mezőgazdaság képét teljesen átalakította s ma már nemcsak a termelésben, de a még sokkal bonyolultabb termelés-értékesítésében is, — a közvetítő kereskedelem kizárásával — kizárólag a kontrol-egyesületek munkálkodnak.

Dánia összes területének 80%-a termőföld s 1907-ben művelési ágak szerint következőleg oszlott meg:

szántóföld	2.729,828	hektár
erdő és legelő	324.242	»
ugar	230,413	»
nem termő	612,387	»
összesen:	3.896,940	hektár

A kisgazdaságok határozottan túlsúlyban vannak s ez a magyarázata a szövetkezeti eszme térfoglalásának.

D. mezőgazdasága, úgy a termelés módját, mint az elért terméseredményeket tekintve, a világon első helyen áll. A főbb gazdasági termények a három utolsó évben a következők voltak:

A termény megnevezése	Learatott ter. hektárokban	A termés mennyisége 1907	1908	1909	Átlagos termés 1909-ben
		években, hektoliterekben			
Búza	40,512	1.539,808	1.521,535	1.349,397	33·3
Rozs	276,010	5.591,057	6.725,532	6.667,989	24·1
Árpa	233,713	8.634.553	7.106,362	7.611.326	32·5
Zab	402.940	15.717,391	14.249,739	14.860,535	36·8
Burgonya	54,075	—	10.484,271	8.572,334	160·4
Cukorrépa	16,012	—	4.335,122 mm.	4.501.921 mm.	281·1 mm.
Takarmányrépa	83,960	—	64.865,496	67.767,453	807·1

A felsorolt cikkeken kívül konyhakerti növényeket, dohányt, kendert, lent is termesztenek s mindezekből bőségesen jut a kivitelre is.

Bár D.-nak földmívelése elsőrangú, a nemzet vagyonosodásának forrása mégis az állattenyésztés. 1909-ben 535,018 ló, 2.253,928 szarvasmarha (ebből tejgazdaságba beállított kitűnő tejelő pinzgaui és svájci tehén 1.281,974), 726,879 juh, 1.467,822 sertés, 167 öszvér, 286,455 házinyul, 11.815,783 csirke és tyúk, 45,771 pulyka, 791,797 kacsa és 119,412 lúd volt D. területén. Érdekes, hogy D.-nak élőállat-kivitele alig van; az állatokat feldolgozva 34 szövetkezeti vágóhíd szállítja külföldre (1909-ben 1.362,500 sertés és 25,700 darab szarvasmarhát vágott le). A tejgazdaságok produktivitása is bámulatos, míg 1898. egy tehénnek átlagos évi tejhozama 2041 kg. volt, 1909. már 2661 kg.

A virágzó földmívelés- és állattenyésztéssel kapcsolatban a föld ára is rohamosan emelkedik. Míg 1845. egy Tönde-land (1 tonna Hartkorn) értéke 2200 dán korona volt, 1909. már 7500 dán korona. Természetes tehát, hogy az ifjabb dán generáció, ha pár ezer korona megtakarított pénze van, inkább külföldre vándorol, mert ott ezért a pénzért nagyobb birtokot vásárolhat, mint hazájában.

Ipar, kereskedelem. D. ipara ma még jelentéktelen, a hazai szükségletet sem képes kielégíteni s így az ipari termékek nagyrésze külföldről kerül D.-ba. Az iparüzemek száma az 1906. évi iparstatisztikai felvétel szerint 85,242, amelyből élelmezési cikkeket előállító gyár 12,096; szövő-fonóipartelep 3009, ruházati ipart.: 28,862, vas- és fémipartelep: 36,820, kő-, föld-, üveg- és agyagipartelep: 1754, bőripartelep: 179, kémiai ipartelep: 737, papirgyár: 108, egyéb: 1677. Az ipari alkalmazottak közül férfi: 158,975, nő: 47,617, gyermekmunkás: 2566. A nagy ipar-vállalatok leginkább Kopenhága és környékén összpontosulnak, a szesz- és cukorgyárak, tov. malmok inkább a vidéken. 1909-ben 28 szeszgyár 14,760 hl. szeszt, 7 cukorgyár 627,600 q finomított cukrot állított elő, 37 sörgyár pedig 1.020,000 hl. sört.

D. kereskedelme a külfölddel elég élénk. Főbb kiviteli cikkek: mezőgazdasági termékek; míg a behozatalban az iparcikkek birnak nagy jelentőséggel. 1907—1909-ben a behozatal és kivitel értéke a következő volt:

Év	Behozatal	Kivitel
	1000 dán koronákban	
1907	1.052,829	806,561
1908	948,804	822,590
1909	966,716	810,775

A főbb behozatali és kiviteli árúk értéke a három utolsó évben a következő volt:

Árúk megnevezése	Behozatal			Kivitel		
	1907	1908	1909	1907	1908	1909
	években, 1000 dán koronákban					
Gyarmatárúk	52,819	50,178	52,945	13,935	14,090	13,443
Italok	6,883	6,982	6,238	2,657	2,514	3,083
Textil-árúk	79,930	64,736	70,694	19,759	17,287	13,864
Vas- és fémárúk, gépek	78,786	62,922	62,220	25,506	21,190	22,532
Fa- és kézműiparcikkek	39,516	29,032	34,034	3,356	4,102	5,148
Szén (kő- és barnaszén)	51,987	49,764	47,764	6,259	5,792	5,256
Állatok	8,619	5,896	3,899	36,791	39,705	42,067
Tej, tojás, vaj és élelmiszerek (főleg margarin)	93,573	91,926	79,859	376,183	397,084	389,645
Gabonaneműek	101,931	98,436	107,911	23,068	25,064	17,673

Származási, illetve rendeltetési országok szerint a behozatal, illetve a kivitel a következőképen alakult:

Ország	Behozatal			Kivitel		
	1907	1908	1909	1907	1908	1909
	években, 1000 dán koronákban					
Német birodalom	257,837	238,475	256,039	129,382	121,895	133,051
Nagy-Britannia	135,008	109,460	113,502	311,774	337,033	329 567
Svédország	67,173	58,050	58,274	53,071	46,120	39,542
Norvégia	13,655	10,717	10,674	18,500	22,079	18,600
Északamerikai Egyesült-Államok	124,128	112,910	86,196	27,398	24,780	31,126
Oroszország	76,469	66,673	83,248	35,390	40,129	29,838
Hollandia	22,918	17,982	22,094	1,010	2,587	2,099
Belgium	9,925	9,609	10,417	1,841	1,428	1,981
Franciaország	17,278	16,411	16,264	1,160	658	1,026
Dán gyarmatok	7,923	7,151	8,269	6,701	5,623	4,868

D. árúforgalmát a külfölddel kereskedelmi tengerészet közvetíti, mely 1909 végén 4439 vitorlásból (546,616 tonna tartalommal) és 719 gőzösből (410,000 tonna tart.) állott. 1909-ben dán kikötőkbe befutott 33,404 hajó 3.784,486 tonna árúval, eltávozott 34,232 hajó 1.253,974 tonna árúval.

Közlekedés. *Vasutainak* kiterjedése 3484 km.; ebből 1797 km. állami, 1487 km. magánvasút. Első vasutai a holsteini hercegségben Altonától Kielig 1844., Elmshorntól Glückstadtig és Neumünstertől Rendsburgig 1845. nyiltak meg; de ezek úgy, mint a később, 1864 október 30-ig a schleswigi és lauenburgi hercegségekben kiépített többi magánvasutak, a hercegségekkel együtt Poroszországhoz csatoltattak. A mai D. területén az első vasút Kopenhágától Roskildeig 1847., Korsörig 1856. adatott át a forgalomnak és 4%-os kamatbiztosítás mellett épültek. A vasutak zöme az 1860—70-es években épült. 1880-ik év kezdetén 855 km. állami és 1131 km. magánvasút állott üzemben. Az államosítás az 1880-ik évben a sjellandi vasúttal kezdődött s következetesen folytattatott, míg a fontosabb vasutak az állam birtokába jutottak Dán Államvasutak (Danske Statsbaner) cég alatt, és ezidőszerint összesen csak 35 alsóbbrendű vasút van magánüzemben saját igazgatásban. Az államvasutak a különböző tengerszorosokon át gőzkompközlekedés útján állanak egymással összeköttetésben. Külföldi csatlakozások : a Porosz kir. Államvasutakkal Wamdrup és Hvidding; a Mecklenburgi Államvasúttal a Keleti-tengeren át Warnemünde és Gjedser között, végül D. és Svédország között az Öre-Sundon át Kopenhága és Malmö között és Helsingör és Helsingborg között, szintén a két állam által fentartott gőzkompjáratokkal. Az összes államvasutak 1885 ápr. 17. óta a minisztérium alá rendelt és Kopenhágában székelő vezérigazgatóság által igazgattatnak. A vasutak fejlődése: 1850-ben 32 km., 1860-ban 111 km., 1870-ben 764 km., 1880-ban 1579 km., 1890-ben 1986 km., 1910-ben 3484 km. Az államvasutakba beruházott tőke 265 millió márka. Az 1909. évben 789 millió egyén utazott a D.-i vasutakon. A bevétel 44, a kiadások 41 millió koronára rugtak.

A postahivatalok száma 1073 s 1909-ben 172 millió levelet, 1.314,217 ajánlott levelet, 7.104,710 csomagot és 142 millió nyomtatványt továbbítottak. A befizetett értékek összege 15.595,926, a kifizetések összege 14.794,033 K volt. A táviróhivatalok száma 171 s a vezetékek hossza 12,396 km., a fel- és leadott táviratok száma 3.177,422. Telefonállomás 951 volt 1909., melyeken 162 millió beszélgetést bonyolítottak le.

Pénzügyi viszonyok. D.-ban a Dán Nemzeti Bank mellett 168 bank működik s a befizetett részvénytőkék összege 227 millió K. Millión felüli alaptőkével 5 bank működik s kívülök a különböző pénz-, hitel-, biztosítási, hajózási, ipari és kereskedelmi részvénytársaságok egész sora foglalkozik az ország gazdasági fejlődésének előmozdításával.

Az 1909—1910. évi állami budget szerint a bevétel 135.248,843 korona, a kiadások összege 133.179,461 dán K volt. Az államvagyon összege 686 millió K, az államadósság 302 millió dán K-ra tehető. A főbb bevételi források: a ház-, föld-, kereseti adó, tov. a cukor, bor, sör és egyéb szeszes italok fogyasztási adója. A forgalomban levő Dán Nemzeti Bank által 1873 óta az állam nevében kibocsátott papir- és ércpénz összege 91 millió 319,903 dán K volt az 1909. év végéig.

Alkotmány és közigazgatás. D. alkotmányos királyság, amely a Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg-család férfiágában örökölhető. Az 1849 jún. 5. szentesített és 1866 júl. 28. módosított alkotmány szerint a törvényhozótestület a landsthingből és folkethingből áll. Amannak 66 tagja közül 12-őt a király nevez ki élethossziglan, a többit választják és pedig közvetett választás útján 8 évre, felében a legnagyobb adófizetők közül, felében a többi választásra jogosultak közül; az 54 választott landsthing-tag közül 7-et választ Kopenhága, 45-öt a vidéki választókerületek, 1-et Bornholm és 1-et a Färöer. A folkething 3 évre, direkt választás útján választott tagokból áll és pedig minden 16 000 lakosra esik egy (jelenleg 102). Választó az, aki a 25. évét betöltötte, dán honpolgár, önálló foglalkozású és

legalább egy évig lakik kerületében; választható, aki 25-ik életévét betöltötte. A törvényhozó-testület minden évben tart ülést és mindkét ház tagjai napidíjakat kapnak. Mindkét háznak van kezdeményező joga; pénzügyi dolgok első sorban a folkething elé kerülnek. A királynak föltétlen a vetojoga; a törvényhozótestület bármely házát föloszlathatja; az alaptörvények megváltoztatásához két egymásután választott törvényhozótestületnek beleegyezése és a király szentesítése kívántatik meg. A végrehajtó hatalmat a király 7 felelős minisztere (kül-, vallás- és közoktatás-, igazság-, bel-, had-, tengerészeti- és pénzügyminiszter) által gyakorolja. A bevádolt miniszterek fölött a legfőbb biróság és a landsthing tagjaiból álló törvényszék ítél. A királyság, a fővároson kívül, a következő 18 kerületre (amt) van fölosztva:

A kerület neve	Területe km²-ben	Lakóinak száma 1910.	Népsűrűség 1 km²-en
Kopenhága (város)	71	462,161	6500
Kopenhága (kerület)	1173	218,661	187
Frederiksborg	1359	97,169	71·5
Holbaek	1721	107,854	62·7
Sorö	1480	102,310	69
Praestö	1693	108,742	64
Bornholms	588	42,885	73
Maribo	1791	115,658	65
Svendbor	1665	136,607	82
Odense	1809	166,572	92
Vejle	2350	139,968	60
Aarhus	2510	211,382	80·2
Randers	2460	130,914	53
Aalborg	2933	145,017	49
Hjörring	2853	130,238	46
Thisted	1778	76,318	43
Viborg	3058	120,727	39
Ringkjöbing	4616	130,859	30
Ribe	3059	113,034	36
összesen	38967	2.757,076	70·9

A kerületek élén az amtmann, a püspöki székhelyeken a stiftsamtmann áll, akik mellé mint ellenórző-testület az amtsrat, városokban pedig a városi képviselőtestület van rendelve. Kopenhága közigazgatásának élén a királytól kinevezett főelnök áll. D. fővárosa Kopenhága (1911) 462,161 lak. Ezenkívül nagyobb városok: Frederiksberg (97,237 l.), Aarhus (61,755 l.), Odense (42,237 l.), Aalborg (33,449 l.).

Hadereje. Védtörvényei 1867, 1880, 1894 és 1909. évről valók. Általános védkötelezettség és 16 évi szolgálatkötelezettség, még pedig 8 évig a sorhadban és 8 évig a tartalékban. Az évi újoncjutalék 8000 fő, vagyis a lakosság 0·35%-a. Az első kiképzés a gyalogságnál 165, a lovasságnál 200, a tüzérségnél 365, a műszaki csapatoknál 210 napig tart. Az altiszti és egyéb kiképzésre alkalmasak azután tovább tartatnak benn szolgálatra. A szabadságoltak később még egy-két 20—30 napos fegyvergyakorlatra hivatnak be. Békeállomány: 834 tiszt és 12,900 főnyi legénység, vagyis a lakosság 0·54%-a. Hozzávetőleges hadiállomány 90,000 fő, vagyis a lakosság 3·5%-a. *Gyalogság*: I. vonal: 10 sorgyalogezred 3—3 zászlóaljjal. II. vonal: 5 tartalékezred 4—4 zászlóaljjal. Fegyverzet: 1889. évi Krag és Jörgensen 8 mm. ürméretű ismétlőpuska; puskánként 100 töltény; Madsen-rendszerű géppuskák. *Lovasság*: I. vonal 2 lovasezred 2—2 és 2 ezred 4—4 századdal; II. vonal: 4 tartalék század. Minden lovas századhoz 3 hordható Madsen-rendszerű géppuska tartozik. *Tüzérség:* 2 tábori tüzérezred és 1 önálló tüzérosztály; minden ezred 2 osztályra tagozódik és minden osztály 4 ütegből áll. A tüzérség részben még régi 8·7 cm. ürméretű 1876. évi lövegekkel, részben már új Krupp-féle 1902. évi mintáju gyorstüzelő ágyúkkal van felszerelve. *Műszaki csapatok:* 10 sor- és 2 tartalékosztag. A dán haderőknek háborúban való tagozása ismeretlen. A hadiállomány kb. 46,000 gyalogosra, 3000 lovasra és 96 lövegre tehető. Ehhez másodvonalbeli csapatok: kb. 16,000 gyalogos, 900 lovas és 32 löveg. A *hadi tengerészet* áll 60 hajóból, 43,430 tonnatartalommal, 50,510 lóerővel, 149 nagyobb és 258 kisebb ágyuval. A tengerészkatonaság áll 284 tisztből és 4137 tengerészkatonából.

Dánia érdemrendjei: az elefánt- és a danebrogrend.

Címerét és *lobogóját* l. az illető címszók alatt. V. ö. Danmark, Statistisk Aarbog (1910); *Otté*, Denmark and Iceland (1881); *Both*, Administrativ Beskrivelse of kongeriget Danmark (1877); *Meyers* Reisebücher (Norwegen, Schweden u. Dänem., 7. Aufl., Leipz. 1899). Térképek: Katonai térkép, 1 : 80,000. 1845-től kezdve. Atlas of Danmark, 1 : 96,000.

Története.

Az első említést D.-ról massiliai Pytheasnál találjuk, ki utazásaiban Jütland Ny.-i partjait érintette. E vidékre teszik a cimberek hazáját. A Seelandból előrenyomuló dánok legrégibb királya gyanánt a monda Harald Hildetandot említi, ki 695. elesett. Azután Sigurd Ring svéd király utódai és félszázad mulva a Norvégiából átkelő *Ynglingek* kerítették kezökbe a hatalmat. E családból származtak N. Károly kortársai és ellenfelei: *Siegfried*, ki Wittekindnek menhelyet nyujtott és *Gottfried* v. *Göttrik*, ki a Dannevirket (l. o.) építette és a N. Károllyal viselt hadjáratban 810. elesett. A következő évtizedekben a kereszténység kezdett a dánok között terjedni. Ansgar Gottfried fia, Harald felvette (Mainzban 826.) a keresztséget. Emellett azonban a dán normannok egyre folytatták rabló tengeri kalandjaikat. 940 körül az «Öreg» *Gorm* a szigeteket Jütlanddal egyesítette s a dán állam alapját megvetette. I. Henrik német király azonban visszaszorította az Eider-ig, Slezvig átengedésére és az eltörölt keresztény egyház visszaállítására kényszerítette. Fiát, a «kékfogú» *Haraldot*, I. Ottó császár ismételten legyőzte és hűbéresévé tette.

Haraldot fia, *Sven Gabelbart* és unokája, II. vagy Nagy *Kanut* v. *Knut* követte (1018—35), aki Norvégiát és Angliát meghódította, Slezviget visszaragadta s az ily módon megalapított nagy keresztény skandináv-angol birodalmat a polgárosodás útjára vezetni igyekezett. Nemsokára halála után azonban fia, *Harthaknut* alatt Anglia és Norvégia ismét elváltak. Dániában *Svend Esthridson* 1047—76) alapított új dinasztiát, az Ulfingekét, mely négy századon át viselte a dán koronát. Svend Esthridson öt fia alatt (1076—1134) a dánok, bár a német felsőséget koronként elismerni kényszerültek, hatalmukat a vendek által lakott Meck-

lenburgra és Pomerániára is kiterjesztették. A XII. sz. végén, *VI. Kanut* alatt (1182—1202) a dán királyság a szigeteket, Slezviget, Rügent, Holsteint és a skandináv-félsziget D.-i részeit foglalta magában (100,000 □ km. körül).

Még nagyobb, bár múlékony lendületnek indult D. *II. Valdemár* alatt (1202—41), kinek II. Frigyes császár 1219. átengedte az Eidertől délre fekvő német tartományokat. 1219-ben ker. hadjárat keretében meghódította Esztoniát a Balti-tenger partján, s Hamburgot meg Lübeket felsőségének elismerésére kényszerítette. 1223-ban azonban vadászaton Henrik schwerini gróf fogságába került és kénytelen volt az Eidertől délre fekvő területekről megint lemondani. Még egyszer megkisérlette ugyan Holsteint visszaszerezni, de hadait Bornhövede mellett (1227) megverték. Halála után a királyi családban kitört viszályok közepette a papság és a nemesség nagy hatalomra emelkedett s II. Kristófot 1320. hitlevél kiadására kényszerítette, mely hitlevél a papság, nemesség, polgárság és a pórok jogait a királyi hatalommal szemben megállapította. E zavarok alatt Slezvig jóformán elszakadt, a svédek pedig egyre terjeszkedtek D.-ban. 8 évi interregnum után *IV. Valdemár Atterdag* (1340—1375) visszaszerezte Schonent és Gotlandot, megsarcolta a gazdag Wisbyt (l. o.), Esztóniát pedig eladta a német lovagrendnek. Közben azonban a szövetkezett Hanza-városok és a svédek Kopenhágát elpusztították, mire a dán rendek a távol levő király helyett 1370. Stralsundban a Hanza-városoknak fölötte fontos kiváltságokat biztosítottak. E lealázó békét Valdemár megerősíteni volt kénytelen.

A kalmári unió kora (1397—1524). IV. Valdemárt leánya *Margit*, VI. Hakon norvég király neje követte, kit férje és fia, *V. Olaf* (1376—87) halála után 1387. a norvégek, 1388 pedig a svédek is királyuknak ismertek el. Margit erre keresztülvitte, hogy unokaöccsét, *Erik* pomerániai herceget, mind a három országban örökösének elismerjék, 1397. pedig a három ország rendei Kalmárban *a kalmári unió* néven ismeretes alaptörvényt hozták létre, melynek értelmében a három országon ezután mindig *egy* király uralkodjék. A 3 ország közösen választja az új királyt, és bár mindenik ország megtartja a maga jogait és törvényeit, közösen viselnek háborút, kölcsönösen védelmezik egymást s idegen államokkal csak együttesen kötnek szövetséget. *VII. Erik* (1412—39) kénytelen volt Svédország élére külön helytartót (Engelbrektsson) állítani (1434) és sikertelenül harcolt a holsteini grófokkal és Slezvig birtokáért. 1439-ben pedig a dán nemesség elűzte. Követte unokaöccse, *III. Kristóf* bajor herceg, majd ennek 1448. bekövetkezett halála után az eddigi svéd helytartó, *I. Keresztély* oldenburgi gróf (1448—81), ki elismerte a szabad királyválasztás és a rendek adómegszavazási jogát. 1460-ban a slezvig-holsteini rendek is megválasztották hercegüknek, de kénytelen volt a hercegségek oszthatatlanságát elismerni. Utóda *János* (1481—1513) örökölte a három királyság koronáját, miután a Sturek alatt elszakadt Svédországot újra leigázta, de Slezvig-Holstein birtokában testvérével Frigyessel osztozott.(Ezóta a hercegségek egy királyi és egy gottorpi részre oszoltak.)

A reformáció korszaka. Fia, *II. Keresztély* követte (1513—23), ki alatt a három ország uniója véget ért. Vérengző eljárása, mellyel a nemességet megtörni igyekezett, felkelésre birta (stockholmi vérfürdő) a svédeket (1520), kik Wasa Gusztáv vezetése alatt kivíván függetlenségüket, D.-tól örökre elszakadtak. A dán nemesség és papság pedig 1523. a viborgi gyűlésen fosztotta meg Keresztélyt a koronától, és nagybátyját, *I. Frigyest* (1523—33) emelte helyette a trónra, aki elismerte a nemesség kiváltságait, valamint a ditmarsi pórok régi jogait, az 1527. odensei országgyűlésen pedig behozta a lutheránus vallást. Halála után a Hanza-városok (Lübeck) sikertelenül kisérlették meg az elűzött II. Keresztélynek a trónra visszahelyezését. A dán (és norvég) trónt Frigyesnek fia, *III. Keresztély* slezvig-holsteini herceg foglalta el (1536—59). Alatta az 1536-iki kopenhágai országgyűlés keresztülvitte a vallásreformációt. Az egyházi javakon a király és a nemesség osztoztak, a papság teljesen elvesztette világi hatalmát s háttérbe szorult. Az országgyűlések helyett a birodalmi tanács kezdett jelentőségre emelkedni, mely a király által a főnemesség soraiból kinevezett tanácsosokból alakult. Kifelé a királyság hatalmán a szerencsétlen svéd háborúk ejtettek csorbát. Igy fia *II. Frigyes* (1559—88), s *IV. Keresztély* (1588—1648) alatt.Utóbbi mint az észak-német protestáns rendek feje a 30 éves háborúban fegyvert fogott ugyan II. Ferdinánd császár ellen, de Tilly 1626. Lutter am Barembergnél megverte. Keresztély a lübecki békében (1629) csak azon igéret mellett nyerte vissza a császáriak által elfoglalt tartományait, hogy többé a német ügyekbe avatkozni nem fog. Gusztáv Adolf (l. o.) németországi diadalai következtében D. még jobban elvesztette eddigi felsőségét Észak-Németországban és a Balti-tenger mellékén. Az ebből keletkezett féltékenység 1643. háborúra vezetett. Torstenson svéd hadvezér IV. Keresztélyt a brömsebroi békében Gothland és Ösel szigetek átengedésére kényszerítette. Még több baj érte Keresztély fiát, *III. Frigyest*, ki a roeskildei (1658) és kopenhágai (1660) békekötésekben D.-nak a Sundon túl fekvő összes birtokait elvesztette Svédország javára, s a Slezvig fölött gyakorolt hűbéruri felsőségről is lemondani volt kénytelen.

D. mint abszolut királyság. E kudarcok visszatetszést keltettek a nemesség hatalma ellen. Midőn az 1660. összegyűlt kopenhágai országgyűlésen a nemesség a közjó érdekében minden áldozatot megtagadott: a szövetkezett papság és polgárság a királyt korlátlan és örökös hatalommal ruházta fel és a birodalmi alkotmány végleges megállapítását is rábizta. Az 1665 nov. 14. kelt *király-törvény* (Lex regia) kimondotta, hogy a király tartozik az evangelikus vallást követni, a királytörvényt fenntartani, egyébként pedig tetteiért csak az Istennek felelős. Az örökösödési jogot kiterjesztették a férfi és női ágra egyiránt, a birodalmi tanácsot pedig eltörölték. A kormánytól függő hivatalnoki hierarchia és a megbizható katonaság lettek az abszolut királyság támaszai. Frigyest *V. Keresztély* követte, (1670—99), ezt

az áldott emlékű *IV. Frigyes* (1699—1730), aki javított a pórok helyzetén. 1702-ben megkezdé a jobbágyság eltörlését s a postát állami intézménnyé tette. Résztvett a nagy északi háborúban, mint XII. Károly svéd királynak egyik ellensége, de a travendali békében (1700) kénytelen volt a holstein-gottorpi herceg függetlenségét elismerni. Károly pultavai vereségének hírére azonban Frigyes újra megkezdette a harcot és a frederiksborgi békében (1720) elnyerte Slezvigben a gottorpi birtokrészt és a Sund-vámot.

VI. Keresztély (1730—1746), és méginkább kiváló unokája, *V. Frigyes* (1746—66) alatt D. fejlődése újra lendületnek indult, ami elsősorban minisztereik (Schulin, az idősebb Bernstorff) érdeme. *VII. Keresztély* (1766—1808) elmebetegsége folytán a hatalom Struensee (l. o.) kezébe került, ki erőszakosan és germánizálva, a XVIII. sz. felvilágosodásának szellemétől áthatott reformjaival a dán nemzeti érzület és az ortodox lutheranizmus haragját keltette föl, melynek 1772. áldozatul esett. Az új miniszter, Guldberg, elbocsátotta Struensee német hivatalnokait, a dán nyelvet jogaiba visszahelyezte, Struensee szabadelvü reformjait pedig felfüggesztette. 1784-ben *Frigyes* trónörökös vette kezébe a hatalmat, s első miniszterré az ifjabb Bernstorffot nevezte ki, aki a francia forradalom hatása alatt üdvös reformokat hozott be. 1788-ban a hercegségekben eltörölte a jobbágyságot s magában D.-ban megszüntette annak utolsó nyomait is.

Bernstorff halála után azonban az eddigi békés külügyi viszonyok kedvezőtlenre fordultak. Az angolok tengeri erőszakoskodásai arra birták a dán kormányt, hogy 1800. az Oroszország által alakitott fegyveres semlegességhez csatlakozzék. Válaszképen az angol flotta 1801 ápr. 2. a dán flottát Kopenhága előtt megverte, magát a fővárost megbombázta. D. kénytelen volt Angolországgal szerfölött káros, kereskedelmét teljesen megbénitó békére lépni. Az Anglia ellen forduló közvéleményt még magasabb fokra csigázta az angol kormány újabb erőszakossága (1807). Abból a föltevésből indulván ki, hogy Napoleon esetleg a dán flottát is felhasználhatná Anglia ellen, az angol kormány 1807. D.-t szövetségre szólította fel s biztosíték gyanánt a dán flotta és Kronenborg átadását követelte. Midőn Frigyes régens a követelést visszautasította, az angolok Kopenhágát három napon át újra bombázták s a dán hajóhadat magokkal vitték. Ez erőszakoskodás D.-t teljesen Franciaország karjaiba hajtotta s *VI. Frigyes* (1808—1839) csak akkor pártolt el Napoleontól, midőn a szövetségesek (ill. a svédek) Jütlandot elhódították. Az 1814 jan. 14. megkötött kieli békében D. kénytelen volt Norvégiát (cserében svéd Pomerániáért) Svédországnak, Helgolandot pedig Angolországnak átengedni. A bécsi kongresszus e békét annyiban módosította, hogy D. svéd Pomeránia helyett Lauenburgot kapta s e hercegség, valamint Holstein birtoklásának révén a német Bundnak tagja lett.

A bécsi kongresszustól a londoni jegyzékig. (1814—1852). E vereségek, kivált pedig Norvégia elvesztése mélyen sértette a dánok önérzetét, amely különösen a német szellem és befolyás ellen fordult. Ezzel karöltve járt a nemzeti irodalom és művészet ujjászületése. A kormány néhány pénzügyi reformmal igyekezett a veszteségeket kárpótolni. Az államadósság 1800—1814-ig 28 millió tallérról 100 millióra, a bankjegyadósság 142 millióra emelkedett. Mösting bölcs kormánya legalább lehetővé tette az államadósság kamatainak rendes fizetését és egy új hajóhad teremtését.

De azok a remények, miket a nemzet 1830 után egy szabadelvü alkotmány létesítése iránt táplált, nem teljesedtek. Az 1831 május 28. és 1834 május 15-iki törvények porosz minta szerint csak rendi alkotmányt adtak, külön mindenik tartomány részére. A szigetek rendei Roeskildeben gyültek össze, a jütlandiak Viborgban, a holsteiniak Itzehoeban, a slezvigiek Slezvigben. Ezek az állapotok és engedmények senkit sem elégítettek ki, minek következményeként a liberális reformokat követelő mozgalom VI. Frigyes utóda, *VIII. Keresztély* (1839—1848) alatt egyre erősbödött. De az új király 1839 dec 3. kelt nyilt levele, melyben csupán a régi (rendi) alkotmány fentartása mellett nyilatkozott, a reményeket hamar lelohasztotta. A liberális mozgalom már most nemzeti törekvésekkel egyesült. A nemzeti liberális párt (az «Eider-dánok») nemcsak modern alkotmányt, hanem Slezvignek D.-ba való bekeblezését követelte.

Hasonló természetü, de egészen más cél felé irányuló mozgalommal találkozunk Slezvig-Holsteinban. Itt sem kellett többé rendi alkotmány, de nem kellett a dán nyelv sem; helyébe a német nyelvet akarták az igazságszolgáltatás, a közigazgatás és közoktatás nyelvévé emelni és Németország felé gravitáltak. Ez utóbbi törekvés meghiusítására bocsátotta ki VIII. Keresztély 1846 júl. 8-iki újabb nyilt levelét, melyben a D.-ban érvényes női örökösödést Slezvig-Holsteinra is kiterjesztette, mi ellen a közelebbi örökösödésre igényt tartó kir. rokonok, továbbá a slezvig-holsteini rendek és a német szövetség tiltakoztak.

1848 jan. 20. VIII. Keresztély meghalt és a trónon fia, *VII. Frigyes* követte (1848—63). Kijelentette, hogy elődje megkezdett politikai művét folytatni fogja, január 28. kibocsátott leiratában pedig körvonalozta az új alkotmányt, mely D.-nak és Slezvig-Holsteinnak külön alkotmányos gyűlést helyezett kilátásba. E leirat a hercegségek lakóit éppen oly kevéssé elégítette ki, mint a dánokat. A nemzeti Eider-dán párt márc. 11. tartott gyülésében Slezviget oly dán tartománynak nyilvánította, melynek akarata számba sem jöhet; s miután e nyilatkozatot újabb tüntetések követték, márc. 22. a király kénytelen volt új minisztériumot nevezni ki, melynek tagjai a nemzeti párt legkitünőbb embereiből (Monrad, Bluhme, Orla Lehmann) kerültek ki, s melynek márc. 24. tett nyilatkozata, hogy «D. az Eiderig terjed», Slezvig-Holstein felkelését vonta maga után. A német Bund eleintén segítette a hercegségeket, míg Oroszország és Anglia diplomatái D. pártján állottak. A 3 évi harc az idstedti győzelemmel (1850 júl. 24 és 25) D.-ra nézve előnyös véget ért. Az európai hatalmak 1850 jún. 2. Londonban kimondották a dán monarchia oszthatatlanságát.

Oroszország és D. erre a varsói jegyzékben (1851 jún. 5.) a dán monarchia trónörökösének Keresztély slezvig-holstein-sonderburg-glücksburgi herceget jelölték ki s a trónörökösödés e rendjét a többi európai nagyhatalom és Svédország 1852 máj. 8. a londoni jegyzékben elismerték, a dán országgyűlés pedig 1853 júl. 31. elfogadta.

A *legujabb kor*. 1848 október 23-án megnyilt az alkotmányozó gyűlés, amely az Eider-dán párt tagjaiból alakított új kabinet által előterjesztett *új alkotmánynak* alaptörvényét, mely szerint az országgyűlés tagjai mérsékelt cenzus mellett közvetetlenül a nép által választassanak, 1849 jún. 5. elfogadta. A birodalmi tanácsban a kisebbségben levő németek tiltakoztak tartományi jogaiknak a közös alkotmány által történt megsértése miatt és sérelmeiket a német Bundestag is magáévá tette, még inkább a német közvélemény. A Bundestag 1857. azt a közvetítő indítványt tette, hogy a hercegségek önállósága az új dán alkotmány keretében biztosíttassék. A dán kormány erre az 1855-iki közös alkotmányt Holsteinban és Lauenburgban tényleg hatályon kívül helyezte. Slezviget ellenben 1863 márc. 30. a tulajdonképeni D.-val szorosabban egyesítette.

Még mielőtt VII. Frigyes az új alkotmányt szentesíthette, 1863 nov. 15. meghalt. Helyét *IX. Keresztély* foglalta el (1863—1906), ki az új alkotmányt nov. 18. szentesítette. De a holsteini és slezvigi rendek tiltakoztak az új király trónralépése ellen, s Frigyes augustenburgi herceg tróngényeit ismervén el jogosaknak, a német Bund segítségeért folyamodtak. A Bund csakugyan közbelépett s a szász és hannoveri csapatok 1863 dec. megszállották Holsteint és Lauenburgot,. A Monrad-kabinet ezt eltűrte, de midőn Ausztria és Poroszország Holstein és Slezvig számára közös alkotmányt és az új novemberi alkotmány felfüggesztését követelték, a dán kormány megtagadta ezt és ezzel alkalmat szolgáltatott a «slezvig-holsteini testvérnép» felszabadítására. 1864 febr. 1. osztrák (Gablenz) és porosz (Wrangel) csapatok lépték át az Eidert, febr. 5. elfoglalták Dannevirket s míg a poroszok ápr. 18. a düppeli sáncokat foglalták el, az osztrákok Jütlandba nyomultak. Miután D. a nagyhatalmak közvetítő ajánlatát Slezvig megosztására visszautasította, a háborút folytatták. A poroszok Alsen szigetét foglalták el, az osztrákok pedig egész Jütlandot megszállották. A két nagyhatalom és a kis D. közötti aránytalan mérkőzésnek véget vetendő, a dán kormány júl. 18. fegyverszünetet kötött s az 1864 okt. 30. megkötött *bécsi békében* Slezvig, Holstein és Lauenburg hercegségeket Ausztriának és Poroszországnak engedte át, kik kevéssel utóbb, amint Bismarck tervezte volt, a prédán összevesztek.

A két hercegség elvesztése elkeseredéssel töltötte el a dán nemzetet, egyúttal pedig megingatta az Eider-dán párt uralmát. Az 1864. (okt.) országgyűlés többsége az 1849. alkotmány visszaállítását követelte. A konzervativ Bluhme-minisztérium ennek nem tehetett eleget, 1866. tehát gr. Frys-Frysenborg alakított új, liberális minisztériumot, mely aztán az új alkotmány iránt az országgyűléssel megegyezésre jutott. Ekkor még III. Napoleon pártfogása mellett a prágai béke 5. pontja értelmében kilátás nyilt Slezvig é.-i kerületeinek visszanyerésére. De a Poroszországgal folytatott alkudozások most sem vezettek sikerre. Az 1870/71. francia-német háború kimenetele pedig mindenkorra véget vetett a dánok ebbeli reményeinek. Igy hát a Németország ellen táplált gyűlölet a dán nemzet kebelében még növekedett, midőn a német kormány a bécsi udvarral megegyezve, a prágai béke 5-dik pontját 1879 jan. érvénytelennek jelentette ki.

Belpolitikai téren a hadsereg ujjászervezése, Kopenhága megerősítése és az általános katonakötelezettség foglalkoztatta az országgyűlést, de midőn a Holstein-Holsteinborg-kormány katonai célokra újabb meg újabb költségeket követelt, a radikális többség ellenszegült. Miután a liberális Fonnesbech-minisztérium (1874) sem tudta az alsóházat engedékenységre birni, 1875. a király kegyence, Estrup, bürokratikus minisztériumot alakított, mely midőn 1877. az alsóház a költségvetést elvetette, ideiglenes pénzügyi törvényt bocsáttatott ki. Ezzel 17 évig húzódó nemzeti ellenállás vette kezdetét. Hiába oszlatta fel a király az alsóházat, az ellenzék mindig győztesen került ki a választásokból. Estrup az ellene forduló gyülölettel nem törődve, a király kegyéből, az alkotmányt lábbal tiporva, tovább kormányzott. Az 1890 jan. 20. történt választásokban az első szociáldemokraták is mandátumhoz jutottak a fővárosban. Miután 1894. a kormány és folkething közötti viszály egyik főoka, Kopenhága megerősítése, a munkálatok befejezése következtében tárgytalanná vált, a folkething többsége (1884 óta először) a költségvetést megint megszavazta. Erre a gyűlöletes *Estrup* aug. 7. visszalépett. *Reedtz-Thott* külügyminiszter lépett helyére, de az alsóházban a kormánynak csak csekély többsége volt, az 1895 ápr. 9. végbement választásokban pedig újra az ellenzék győzött. Ez időtől kezdve a szociálisták frakciója is befolyásolni kezdé az ügyeket és a landsthing és folkething közötti ellentét megint feléledt. 1897-ben *Hörring* elnöklete alatt új kabinet alakult. Midőn 1898. a nagyhatalmak nem mutattak hajlamot, hogy *D. semlegességét* elismerjék, a kormány vissza akart térni Estrup politikájára s megint nagy összegeket kért az országtól, különösen a Sund és a két Belt megerősítésére. A folkething azonban óriási többséggel ellenezte e kiadásokat. Az erre kiirt választásokban pedig az ellenzéki reformpárt teljes diadalt aratott. Erre a rekonstruált *Hörring-kormány* 1900 ápr. közepén visszalépett.

Most *Sehested* próbálkozott konzervativ kormányalakítással. De a *Scavenius* körül csoportosuló ultra-konzervativok, az ú. n. «fronde» tagjai, másrészt az 1900. évi pótválasztásokban győzedelmeskedő radikálisok a kormányt júl. elején visszalépésre kényszerítették.

Ezzel a konzervativ párt uralmának vége szakadt. Az új folkethingbe csak 8 konzervativ képviselő került. IX. Keresztély király meghajolt az ország akarata előtt és a radikális balpártra bizta a kormányt. Az 1901 júl. 23. megalakított új kabinet élén *Deuntzer* tanár állott; az igaz-

ságügyet *Alberti* (l. o.) kapta; *Sörensen* szerkesztő a belügyet. A Deuntzer-kabinet alaposan reformálta az adóügyet, módosította Izland közigazgatását és olyformán szabályozta a nyugatindiai szigetetek képviseleti ügyét, hogy a 3 sziget 2 képviselőt küld ezentúl a folkethingbe, 1-et pedig a landsthingbe és hogy külön gyarmatügyi tanács fogja a szigetek ügyeit intézni. Nemsokára azonban pártoskodás folytán a Deuntzer-kabinet 1905 jan. 14. rekonstrukció alá került. *Christensen* (l. o.) lépett Deuntzer helyébe, míg a radikális Berg a belügyet, gr. Raben a külügyet vállalta. Az új király, *VIII. Frigyes*, trónralépése (1906 jan. 29.) után megejtett választások óta a meghasonlott kormány csak azon a jogcímen vitte tovább a hatalmat, mert pártja viszonylagosan a legerősebb volt. De a lappangó válság csak 1908-ban tört ki, amidőn Alberti kénytelen volt lemondani és pár héttel reá nagymérvű sikkasztásai miatt külön bíróság elé állítatott. Ez maga után vonta az egész Christensen-kabinet bukását, sőt Christensen és Berg szintén vád alá helyeztettek. Az új kormányt *Neergaard* (eddigi pénzügyminiszter) alakította. Ez a kabinet léptette életbe (1908 ápr. 14.) az általános választójogról szóló javaslatot, mely az összes 25 éven felüli adófizető férfiaknak és nőknek megadja (a folkething számára) a választójogot. Bajt okozott *Izland* szigetnek; 1909 máj.) a perszonál-unió fenntartása mellett kimondott függetlenítése, mely határozatot azonban a kormány és VIII. Frigyes király semmisnek tekintették. Komolyabb bajt szült az a honvédelmi reformjavaslat, mely az évi ujoncjutalékot 12,000 főre emelte, tov. pedig Kopenhága jelenlegi (szárazföldi) megerősítésének elejtésével, ill. lerombolásával, annak tengerfelőli megerősítését követelte. Miután a balpárt, a szociálisták és radikálisok, e nagy teher (43 mil.) megszavazásától idegenkedtek és a kormány az 1909-iki választásokban vereséget szenvedett, júliusban beadta lemondását. Az új, liberális koaliciós minisztérium gr. *Holstein-Ledreborg* alatt leszállította a hadi reform kiadásait és ebben az alakban a folkething azt elfogadta. De egy Christensen miniszter ellen irányuló bizalmatlansági szavazat az egész kabinet visszalépését vonta maga után, mire 1909 okt. *Zahle* alakított radikális kormányt. Ennek tagjai eleve kikötötték, hogy semmiféle címet, rendjelt v. kitüntetést nem fogadnak el és törvényjavaslatot fognak előterjeszteni az efajta kitüntetések eltörlésére nézve. Azután Alberti, Christensen és Berg volt miniszterek ügye került bírói tárgyalás alá. Christensent felmentették, Berget pénzbírságra, Albertit ellenben több évi fegyházra ítélték. Még ez évben azonban (1910) a szövetkezett mérsékelt pártok a kabinetet megbuktatták, mire a király a kabinetalakítást *Berntsen*-re bízta, aki a mérsékelt liberálisok és konzervatívok soraiból állította össze kabinetjét.

Irodalom. Dánia történelmének forrásai össze vannak gyüjtve a Scriptores rerum danicarum c. munkában, Kopenhága 1772—1878, 9 kötet; továbbá: Rördam, Monumenta historiae danicae, 1871—1884, 4 köt.; Regesta diplomatica historiae danicae 1847—85; Reedtz, Répertoire historique et chronologique des traités, conclus par la couronne de Danemarck jusqu'à 1800. 1826; Danske tractater 1751—1879., 1874—85, 4 köt. Den danske Riimkronike, kiadta Molbech, 1825: Saxonis Grammatici historia danica; Acta Pontificum Danica 1316—1536, kiadja Moltesen, 3 köt.; P. E. Müller, Sagabibliothek, 1817—20, 3 köt.; L. E. Müller, Danmarks Sagnhistorie, 1874, 2. kiad.: Worsaae, Danmarks Oldtid 1843; Dahlmann, Geschichte von Dänemark, 3 köt.; Schäfer D., Geschichte von Danemark, 1893, 2 köt.; Müller Sophus, Vor Oldtid, Kopenhagen 1894—95; Daenell E., Hansisch-dänische Geschichte von 1367—85, Leipzig 1894: Holberg L., Konge og Danehof i 13 og 14 Aach., Kopenhága 1895 s köv.; Barford F., Dänmark Historie, mostanig 5 köt.; Hansen P., Illustreret dansk Litteratur hist., 2 köt., u. o. 1899; Montelius O., Die Chronologie d. ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland u. Skandinavien, Braunschweig 1900 (V. ö. Bella Lajos ismertetését Archaeolog. Értes., 1901): Bricka, Dansk biografisk Lexikon, mostanig 17 köt. A történ. irodalom legjobb áttekintését l. egyébiránt a Jahresberichte d. Geschichtswissenschaft évf.-ban. Krarup J. B., Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark (A dán mezőgazdaság fejlődése) 5 köt., Kopenhága; Carlson J., Olrich H. és C. N. Starcke, Le Danemark-État actuel de sa civilisation et de son organisation sociale, u. o. 1900; Thomas M., Danmark-Past and Present, London 1902; Dorner Béla, D. és a dán mezőgazdaság, Budapesti Szemle 1903; Allen, De tre nordiske Rigers Historie. 1497—1536, 5 köt.; Holm E., Danmark-Norges Indre Historie 1660—1720, 1885, 2 kötet és Danmark-Norges Historie 1720—1814, 5 kötet; Thorsoe, Den danske Stats politiske Historie 1814—48, 1877 s köv.; Löffler, Dänemarks Natur und Volk, 1905: Kristensen, Danmarks Historie (Kjöbenhaven 1911); Fraknói Vilmos, Bethlen Gábor és IV. Keresztély dán király, T. Tár. 1881; Hauberg, Árpádok korabeli érmek levéltárakban (Ung. Revue, 7. évf. 815).

Daničić (családi nevén *Popovics) György,* kiváló szerb nyelvész, szül. Ujvidéken 1825 ápr. 6., megh. Zágrábban 1882 nov. 15. Bécsben tanult, 1856. a belgrádi nemzeti könyvtár könyvtárnoka, 1859. az ottani akadémia tanára lett. Mivel szabadelvüsége miatt tanszékéről 1865. elmozdították, Zágrábba ment, hol a délszláv akadémia titkárává és az akadémia által kiadott nagy horvát-szerb történeti szótár (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, eddig 12 kötet) szerkesztőjévé nevezték ki. Művei közül említendők: Rat za srbski jezik i pravopis (Buda 1847, Harc a szerb nyelv- és ortografiáért); Mala srpska gramatika (kis szerb nyelvtan 1850); Srpska sintaksa (1858). Obrenovics Mihály szerb fejedelem és ennek neje, Hunyady Julia (kinek D. 1853—56. Bécsben a szerb nyelvben tanára volt) segélye lehetővé tette D.-nak a Rječnik iz književnih starina srpskih (Az ó-szerb nyelv szótára. 1863—64, 3 köt.) c. munka kiadását. D. ezenkívül több tudományos folyóiratnak volt munkatársa. Kiadott több régi szerb munkát, segített Vuknak szerb szótára kiadásánál stb. Jelentősége és érdeme, hogy végleg megállapította a szerb nyelv rendszerét és törvényeit; ezzel megszüntette az irod. nyelvért folyó harcot s biztosította Karadžić nyelvének győzelmét. Az illír mozgalom óta ezt a nyelvet a horvátok is elfogadták irodalmuk számára.

Daniel-*család (vargyasi báró* és *nemes).* Régi székely család, melynek első ismert őse *Balázs*, ki 1396. Nikápolynál harcolt. Fia Péter 1444. Várnánál esett el. *Mihály*, a család kitünősége, Báthory Gábor alatt a székelyek kapitánya. 1606 ápr. 28. Rákóczi Zsigmond kinevezi az orbai szék főkapitányává. Később Bethlen Gábor fejedelem alatt, mint vitéz férfiú részt vett ennek magyar- és morvaországi hadjárataiban. 1618-ban mint a sepsi, kézdi és orbai székek kapitánya szerepel. 1622 júl. 8. a fejedelem a háromszéki királybíróságban megerősíti, 1623 aug. 6. pedig táborba szólítja. Bethlen Gábor fejedelemnek több érdekes levele maradt fenn a család levéltárában, mely azt

igazolja, hogy a fejedelemmel igen benső, bizalmas viszonyban állott D. Bethlen Gábor végrendeletében Mihály úrnak pénzt, értékes tárgyakat s 16 jobbágyot hagyott. Később I. Rákóczi György alatt is tevékeny szerepet játszott. 1638 júl. 7. aláírta a deési országgyűlés végzéseit. Megh. 1642. Két fia maradt: *János* és *Ferenc*; az első a kihalt *olasztelki*, az utóbbi a *vargyasi* ágat alapítja. *D. János* tanulmányait külföldön végezte. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt jelentékeny szerepet játszott. Háromszéki főkapitány, valamint atyja, úgy ő is Bethlennek belső bizalmas embere. A fejedelem őt küldé későbbi nejének, Brandenburgi Katalin hercegnőnek megkérésére. Bethlen halála után Rákóczi is igénybe vette képességét. 1632. Bécsbe küldetett követül, 1636. Stallerrel járt a budai pasánál békekötés tárgyában s működésök eredményéről nov. 14. értesíti a fejedelmet. 1664-ben résztvesz Kemény János alatt a magyarországi táborozásban. 1651 máj. 19. Lorántfy Zsuzsánna fejedelemnő meghívja Zsigmond fiának jún. 26. Sárospatakon tartandó lakodalmára s azon bizalmas kitüntetésben részesül, hogy a menyegzői ünnepélyen, mint gazda, szerepet vigyen. Megh. 1665 körül. Unokája, *Lőrinc*, a katonai pályán előbb a Veterani-ezredben zászlótartó, később a Staller-ezredben mint százados szolgált. Érdemeiért 1751 febr. 14. Mária Terézia bárói méltóságra emelte. Közvetlen utódában ez az ág elenyészett. — *D. Ferenc*, a vargyasi ág alapítója, háromszéki főkirálybiró volt. 1642-ben Rákóczi György konstantinápolyi követe. Fia, *István*, a család kitünősége, Udvarszék főkirálybirája. 1646. II. Rákóczi György követségbe küldi Lincbe s innen értesíti a fejedelmet ápr. 3. fogadtatásáról. 1679-ben a Béldi Pál-féle összeesküvésbe keveredvén, bebörtönöztetett, honnan 8000 frt váltságdíjért szabadult ki. 1686. a rendek által követségbe küldetett a bécsi udvarhoz. Fiai közül *Mihály*, *Ferenc* és *István* külön ágakat alapítanak, az utolsónak ága a mult század utolján elenyészett. *D. Mihály* és *Ferenc* nemesi ágazata napjainkig virágzik, ez utóbbinak leszármazó utóda *Gábor* (l. o.). A család címere a nyakán átlőtt hattyu; már a XIV. sz.-ban használták. V. ö. *D. Gábor*, A Vargyasi D.-család eredete és tagjainak rövid életrajza (Budapest 1896); u. a., Adatok a V. D.-család történetéhez (u. o. 1908). A V. D.-család a közpályán és a magánéletben (Szerk. *Vajda* Emil, Bpest 1894).

Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *D. Gábor* báró, id., 1848-iki kormánybiztos és történetiró, szül. Árkoson 1824 ápr. 21. Jogi tanulmányokat végzett, melyek után 1844. a kir. táblai kancelláriánál, 1845. Udvarhelyszéknél, 1846. az erdélyi kormányszéknél vállalt hivatalt, majd Bécsben az erdélyi udvari kancelláriánál dolgozott 1848-ig. Ekkor az agyagfalvi híres székely gyűlés kormánybiztosa, 1861. Udvarhelyszék ideiglenes, 1869. pedig végleges főkirálybirája lett. Közben 1863. a homoródi kerület a szebeni Landtagra küldte ki, de D. a többi erdélyi magyarral egyetértve, a megbízást nem fogadta el. 1875—1892-ig Udvarhely vmegye főispánja volt s 1876. az unitárius egyház főgondnoka, 1897. a rostocki egyetem teológ. doktora, 1898. az egyetemes magyarországi ev. egyház gyámintézetének elnöke lett. 1912 febr. 13. kiváló érdemeiért a magyar báróságot kapta. Művei: *Történelmi kalászok* (1603—1711); *A vargyasi D.-család a közpályán és a magánéletben*, s kéziratban családja története.

2. *D. Gábor* báró, ifj., politikus, *D.* 1. fia, szül. 1854 dec. 2. 1878 óta egy ciklus kivételével tagja a képviselőháznak, hol különböző kerületeket képviselt állandóan szabadelvűpárti programmal, 1899 a képviselőház alelnökévé választották s e méltóságot 1903-ig viselte. 1904 nov. 18. ő terjesztette a Ház elé a házszabálymódosító javaslatot *(lex Daniel)*, mely hivatva volt gátat vetni az obstrukciónak s amelyből utóbb nagy politikai bonyodalmak eredtek. Az akkori többség elfogadta, de az új képviselőház 1905 ápr. 8. Kossuth Ferenc indítványára eltörölte. 1910 júniusában újból képviselő lett, nemzeti munkapárti programmal, mely pártnak alelnöke. 1903 óta v. b. titkos tanácsos.

3. *D. István* báró, szül. 1684., megh. 1774 márc. 24. Unitárius vallásunak született, de ifjú korában Bethlen Miklós oldala mellé kerülvén, ennek hatása alatt reformátussá lett. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában eleinte az uralkodóház párthívei közé tartozott, de nemsokára Rákóczihoz csatlakozott, akinek táborában aztán hazája érdekében buzgón működött. A szatmári béke pontjainak megállapításában is volt része. 1740-ben bárói rangot kapott, 1745. pedig Udvarhelyszék főkirálybirája lett. Az egyházi életben mint a marosvásárhelyi kollégium és székelyudvarhelyi gimnázium főgondnoka és bőkezű patrónusa szintén jelentékeny szerepet játszott, de élete utolsó negyedében emellett főleg irodalmi működésével szerzett kiváló érdemeket. Művei: Monita paterna (Szeben 1750); Descriptio vitae ... (Nagyszeben 1764); *Az örök életre vezető egyenes út* (Enyed 1765); *Isten eleibe bocsátott alázatos könyörgéseknek gyakorlása* (u. o. 1766); Variarum meditationum sacrarum miscellanea (u. o. 1766); Commentarius in apocalypsim S. Joannis (kivonat Vitringa munkájából). Kéziratban is maradtak művei.

4. *D. Polyxena* bárónő, az előbbinek és Pekry Polyxenának leánya, báró Wesselényi Miklósnak felesége, szül. 1720 körül, megh. 1775 szept. 24-én. Tudományos képzettségével és vallásos buzgóságával tünt ki, aminek irodalmi téren is jelét adta. Munkái: *A keresztény ethikának summás veleje* (Pictet B. művének fordítása, Kolozsvár 1752); *Az ezüst rostélyokban fénylő arany alma* (u. o. 1776). Saurinnek egy prédikációját is lefordította, úgyszintén édes atyjának Monita paterna c. könyvét, valamint Sherlok Vilmosnak Rambach Fr. E. által németre fordított *Védő-eszköz a pápaság ellen* c. művét is.

Daniel *Konstantin*, festő, szül. Lugoson 1798. v. 1799., megh. Nagybecskereken 1873 máj. 25. Fiatal koráról csak annyit tudunk, hogy 1810—1816 közt Temesvárott Theodorovics Arszánál tanult s azután mint vándorfestő arcképfestésből élt. Első nagyobb műve a pancsovai gör. kel. szerb templom képdísze (1829—33), amely oly jó nevet szerzett neki, hogy egy sor délvidéki gör. kel. templom ikonosztázainak s képdíszének festését rábízták. 1833—36-ig festette az ozorai (Torontál vm.) gör. kel. román templom, 1838—43-ig a temesvári

szerb székesegyház ikonosztázát s 52 képét. E terjedelmes művek befejezte után kétszer (1846. és 1851.) utazott rövid időre Olaszországba s innen hazatérve, 1852—55-ig festette a dobriczai gör. kel. szerb templom ikonosztázát. 1858—61-ig ugyanilyen munkát végzett Jarkováczon. E sok tennivaló közepette még ráért, hogy magánosok számára szentképeket és arcképeket fessen (ezek többnyire nagybecskereki családok birtokában vannak). D., aki váltig állította, hogy teljesen autodidakta, nem csekély befolyással volt az egész délvidék vallásos festészetére. V. ö. *Művészet*, 1908-iki évf.; *Berkeszi*, Temesvári művészek (Temesvár 1910).

Daniel, 1. *Gabriel*, francia történetíró, szül. Rouenban 1649 febr. 8., megh. Párisban 1728 jún. 23. Mint a jezsuitarend tagja a párisi rendház könyvtárnoka volt s XIV. Lajos udvari történetíróvá nevezte ki. Művei: Histoire de France (24 köt., 1713); Histoire de la milice française (Paris 1721, 2 köt.); Entretiens de Cleandre et d'Eudoxe sur les lettres provinciales (Rouen 1694), mely utóbbi a jezsuitarend nevében felelet akar lenni Pascal «Lettres provinciales»-jaira.

2. *D.*, *Hermann Albert*, német földrajzi író és pedagógus, szül. Köthenben 1812 nov. 18., megh. Lipcsében 1871 szept. 13. 1830—34-ig Halleban tanulta a teológiát s ugyanott működött a pedagogiumban, mint a földrajz tanára. Nagy és maradandó érdemet szerzett magának a földrajztanítás és irodalom terén. Tankönyveit Ritter eszméi szerint, de oly alakban írta, hogy a művelt közönséget is megnyerte olvasásuknak. 1844-ben adta ki: Lehrbuch der Geographie für höhere Unterrichtsanstalten (1891-ben 73. kiadás) c. munkáját. Ezt több munkája követte, ezek közt: Handbuch der Geographie (1881—82, V. kiad. 4 köt.). Műveit több európai, sőt ázsiai nyelvre is lefordították. Teológiai munkái is vannak (Thesaurus hymnologicus. Halle 1841—56, 5 köt. és Codex liturgicus u. o. 1847—55, 4 kötet).

3. *D.*, *Samuel*, angol költő, szül. Tauntonban (Somersetshire) 1562., megh. Wiltshireben 1619. Oxfordban tanult, volt Itáliában; I. Jakab udvara számára álarcos játékokat írt. Deliához írt szonettjei leghíresebbek Shakespeareéi után. Nagy verses történeti művén kívül (The Civil Wars Between the Houses of York and Lancaster 1595—1609) írt két tragédiát Seneca stílusában s egy angol történetet prózában. Műveit újabban kiadta Grosart (5 köt., London 1885—96).

Dániel (héb. a. m. *az Isten birája)*, jámbor férfiú, akit Ezékiel próféta Nóéval és Jóbbal egy sorban említ. A róla elnevezett és az ó-testamentum harmadik csoportjába, a hagiografákba sorozott könyv elbeszélése szerint Jehójákim király idejében más zsidó ifjakkal együtt Babiloniába vitték, ahol három társával együtt az udvarhoz került. Itt bölcsesége és álomfejtései által nagy jelentőségre tett szert s még Dárius korában is nagy hatása volt. Mivel a könyv, amely életét írja le és jóslatait tartalmazza, részben héberül, részben pedig palesztinai arameus nyelven van írva, miután görög szók fordulnak elő benne, szerzője a görög uralom korát jól ismeri, de a korról, amelyben szerinte D. élt, oly homályos fogalmai vannak, hogy szemtanunál ilyeneket lehetetlen föltételezni, azért kétségtelennek látszik, hogy a könyv Antiochus Epiphanes korában keletkezett. Egy jámbor és vallásához hű zsidónak a műve, aki kortársait a megpróbáltatásokkal szemben kitartásra akarja buzdítani. A keresztény teológia szerint D. könyve apokaliptikus részei Jézus és a kereszténység megérkezését jósolják meg. D. könyvének görög szövege mellett három toldalék van, amelyek a Három ifjunak a tüzes kemencében mondott imáját, Zsuzsánna történetét s a Bél és a sárkányról szóló elbeszélést tartalmazzák. Mindannyi görög zsidók műve. V. ö. *Kamphausen*, Das Buch D. u. die neuere Geschichtsforschung (Leipzig 1892).

Dániel *(Danilo)*, lodomériai és halicsi fejedelem, majd király, szül. 1201., megh. 1266. Nagyon korán árván maradt, apja ugyanis Msztiszlavics Román lodomériai s 1198-tól halicsi fejedelem, 1205 nyarán elesett s ettől fogva D.-nak örökös küzdelmet kellett folytatni Halics birtokáért, hol a lázongó halicsiak, hol a többi orosz fejedelem, hol a magyarok, majd pedig a tatárok ellen. II. Endre, ki D.-t fiának fogadta, egész 1213-ig D. érdekében folytat háborút a halicsiak ellen s néhányszor visszahelyezte őt Halics trónjára, de aztán fiainak, előbb Kálmánnak, majd Endrének akarta megszerezni Halicsot. A magyarok elleni küzdelemnek Endre herceg 1234 őszén történt halála vetett véget. Most már egész Halics D. pártjára állt, csakhogy ekkor az orosz fejedelmekkel gyűlt meg a baja, úgy, hogy kénytelen volt Magyarországba menekülni, hol ekkortájban halt meg II. Endre s koronázták meg IV. Bélát, mely alkalommal Béla lovát D. vezette, mint a magyar király hűbérese. Még ezen évben visszatért Halicsba és egy pár év alatt visszaszerezte régi birtokait, de e közben egy új ellenség tünt fel, a mind rohamosabban terjeszkedő tatárság, mely egymásután foglalta el az orosz fejedelemségeket, 1240 dec. 6. pedig Kijevet is bevette. D. Magyarországban keresett először menedéket, utóbb a többi orosz fejedelemmel együtt meghódolt Batu khánnak s ennek fejében megnyerte uralmának megerősítését. 1245 s 1249-ben a csernigovi volt fejedelemnek, Mihálynak a fia s IV. Béla veje, Rosztiszláv tett kisérletet, hogy D.-től elvegye Halicsot, de a vele volt magyar sereget D. megverte, vezérét Füle bánt elfogta és kivégeztette. Rosztiszláv menekülni volt kénytelen s lemondott Halicsról. Béla pedig a jó viszony helyreállítása végett nőül adta egyik leányát, Konstanciát D. idősb fiának, Leónak.

Dániel-*család (szamosújvár-németi báró és nemes)*. E magyar-örmény nemes család címerszerzője *D. Tódor* szamosújvári főbiró volt, kit Szamosújvár városának alapítása s a hazai örménység egy részének e városban való letelepítése körül kifejtett érdemeiért *D. Jeremiás* és *Pál* fivéreivel egyetemben III. Károly király Bécsben 1725 júl. 3. kelt címeres nemeslevelével nemesi rangra emelt. E nemes család még a mult század közepén Arad vármegyébe is átszármazott s ivadékai közül nem egy érdemes alispánt, főjegyzőt stb. adott Arad és a szomszéd vármegyéknek. A családból *D. Ernő* (l. alább) bárói rangra emeltetett.

D. Ernő báró, politikus, szül. Eleméren (Torontál vm.) 1843 máj. 3. Jogi tanulmányai után ügyvédi vizsgát tett s 1865. Torontál vmegye szolgálatába lépett. 1870-ben Deák-párti programm alapján a bégaszentgyörgyi kerület képviselővé választotta, 1875. a fuziós tárgyalások befejezése után a szabadelvü pártba lépett, melynek főleg pénzügyi és közgazdasági ügyekben egyik kitünősége volt. A Bánffy-kabinet megalakulásakor (1895 jan. 15.) a kereskedelmi tárcát bizták rá. Hivatali évei alatt fejeződtek be a Vaskapu szabályozásának munkálatai, 1896. rendezte a millenáris kiállítást, amelynek sikeréért örökös főrendiházi tagsággal járó bárói rangot nyert. 1899 febr. 26-ig volt miniszter, jelenleg a nemzeti munkapárt tagja, képviselő. 1896 óta titkos tanácsos.

Danielik *Nep.János*, egri kanonok, egyházi író, szül. 1817 máj. 20. Murányváralján, megh. 1888 jan. 25. Egerben. Tanulmányait Rozsnyón, majd a pesti egyetemen végezte, hol a Magyar Egyházirod. Iskola elnöke is volt. 1848 óta ő szerkesztette a Religiót, amely az elnyomatás éveiben jóformán az egyedüli sajtóorganum volt, mely szabadabban hangoztatta a nemzeti eszméket. 1853 óta ő volt a Szt. István Társulat alelnöke s az ő kezdeményezése folytán jött létre Cantu Caesar nagy világtört. fordítása és az Egyetemes magyar Encyklopédia. 1849-ben egri kanonok, 1861. prisztinai c. püspök és helytartósági tanácsos lett, ez utóbbi állásáról azonban már 1865. lemondott s megrongált vagyoni viszonyai miatt a közszereplés teréről egyidőre teljesen visszavonult. 1883-ban egri érseki helynök lett. Mint főrendiházi tag főleg az 1885. napirendre került főrendiházi reform alkalmával szerepelt feltünőbben. A fővárosban való állandó tartózkodása idején D. háza a vezető politikai és irodalmi körök állandó találkozó helye volt. Fő művei: *A kath. egyházi javak és alapok tulajdonjogi tekintetben* (Pest 1848); *Columbus vagy Amerika felfedezése* (u. o. 1856); *Magyarországi Szt. Erzsébet élete* (u. o. 1857); *Történ. Tanulm. I. k. A prémontreiek* (Eger 1866). Sajnálatos, hogy ez a vállalata abbamaradt; *A jog alapja és kútforrása, tekint. a scholastikusokra* (u. o. 1881); *Középkori államtan* (u. o. 1881—82, két részben). Szerkesztette a Religio és Nevelést 1848 márciustól; majd 1849—55-ig ugyenezen lapot Religio cím alatt. Mig 1849. hiperlojális volt, 1851. br. Kemény Zsigmond befolyása folytán oly szabad szellemet árult el, hogy a lapot a császári kormány betiltotta és D.-t két havi fogságra ítélte. 1852 október végén Scitovszky prímás közbenjárására azonban ismét engedélyt kapott a lap szerkesztésére. A betiltott lap előfizetőit *Emlékkönyv* c. két kötetes kiadvánnyal kárpótolta. Számos egyházi beszédet, sok cikket és tárcát írt. Ez utóbbiakat a Pesti Naplóba △ jel alatt.

Dániel könyve, l. *Dániel.*

Daniell (ejtsd: denjell), *Frederic John*, angol természettudós, szül. Londonban 1790 márc. 12., megh. u. o. 1845 márc. 13. Kezdetben különféle iparvállalatokat vezetett, de már 1813. a Royal Society tagja lett, mely társaságnak később titkárává is választották. 1831-től kezdve a Londonban ép akkor alapított Kings College-en a kémiát tanította. Munkái közül legnevezetesebbek azok, amelyek a galvanizmusra vonatkoznak. Ezenkívül D. szerkesztett egy pirometert és egy higrometert (l. o.). Iratai közül a legfontosabbak az: On Voltaic Combinations (Phil. Trans. 1836—39, 1842) c. 6 értekezés elseje, mert ebben van az általa szerkesztett galvánlánc leírva. Egyéb munkái: Meteorological Essays (London 1823, 3. kiad., 2. köt. 1845); Introduction to the Study of chemical Philosophy etc. (Jb. 1839 és 1843); az általa szerkesztett elem az első polarizációtól ment, állandó galvánelem.

Daniell-féle elem, l. *Galván-elem.*

Daniell-féle higrometer, l. *Higrometer.*

Dánielné-Lengyel *Laura*, írónő, szül. 1877. Újfehértón. 1896-ban kezdett tárcákat írni a Budapesti Hirlapba és Uj Időkbe, azontúl több lapnak is munkatársa. Önállóan megjelent művei: regények: *Balázs Klára* (1897); *Dénes Olga házassága* (1899); *Klára regénye* (1900); *A boldogság útja* (1901); *Fehér keresztek* (1912); novellák: *Elbeszélések* (1899); *Álmok* (1908); *Egy leány* (1909); *Máb királyné* (1911).

Daniels, *Alexander Josef Reinhard*, német jogtudós, szül. Düsseldorfban 1800 okt. 9., megh. Berlinben 1868 márc. 4. 1852 óta a berlini főtörvényszék bírája és egyidejüleg (1844 óta) berlini egyetemi tanár is volt. 1854 óta a porosz urakházának tagja lett. Magánjogi, perjogi és jogtörténeti műveket írt, melyek közül említendők: Lehrbuch des gemeinen preussischen Privatrechts (1851); System des preussischen Zivilrechts (1866); Alter und Ursprung des Sachsenspiegels.

Danielson, *Johan Richard*, finn történetíró és politikus, szül. 1853 máj. 7. Mint politikus eleinte a fennomanok (l. o.) vezetője volt, 1901. azonban hirtelen az oroszbarát táborba pártolt át. Fontosabb művei: Zur Geschichte der sächsischen Politik 1706—1709 (Helsingfors 1878); Die nordische Frage 1746—51. (u. o. 1888); Finnlands Vereinigung mit dem russischen Reiche (u. o. 1891); Finnlands iure självständighet (u. o. 1892); Finnska kriget och Finnlands krigare 1808—1809 (u. o. 1897).

Danien, a felső kréta-szisztéma szenon emelete legfelsőbb rétegeinek Franciaországban használatos neve. Ujabban báró *Nopcsa* F. mutatta ki e rétegeket Saurius-maradványok *(S. transylvanicus)* alapján (l. *Dinosaurus)* a hátszegi medencében Hunyad vmegyében. Ruszkabánya körül pedig *Schafarzik* Ferenc fedezett fel ugyanilyen korú, főleg porfirit tufákból álló rétegekben többrendbeli fosszilis növénymaradványokat, amelyek legszebbikét *Tuzson* János mint *Jurányia hemiflabellata* nov. g. és n. sp. írt le. Hazánk ezen legrégibb pálmamaradványa egyik dísze a Magy. kir. földtani intézet gyüjteményének, l. *Kréta.*

Danilafalva (azelőtt: *Danulesd)*, kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 337 oláh lak., u. p. és u. t. Marosillye.

Danilevszkij, l. *Danyilevszkij.*

Danilo, 1. *Petrović Njegoš*, montenegrói fejedelem, szül. 1826 május 21. (9.) egy Cattaro melletti faluban, meggyilkoltatott 1860 aug. 13. Cattaróban. D.-t nagybátyja, *II. Petar* nevezte ki

utódává. Miután D., a nép és az orosz kormány beleegyezésével a püspöki méltóságot nem kívánta megtartani, ő lett az első világi fejedelme Montenegrónak. Főérdeme hazája függetlenségének kivívása az 1852-iki török háború alkalmával. Ekkor D. ugyan vesztes fél maradt, de Ausztria interVenciója megmentette Montenegrót a török uralomtól. A portával való újabb viszályát, melyet a határkérdés okozott, 1858. Ausztria és Franciaország közbenjárásával sikerült elintéznie. D.-nak nagy érdeme a hadsereg, adó- és iskolaügy rendezése, az egyház és állam szétválasztása, valamint egy egységes törvénykönyv létrehozása. Minthogy fia nem volt, unokaöccse, Nikita örökölte trónját.

2. *D., Petrović Njegoš*, montenegrói trónörökös, I. Miklós (Nikita) királynak és nejének, *Vukotić* Milenának legid. fia, szül. Cetinjében 1871 jún. 29., orosz tábornok, 1899 júl. 27. feleségül vette *Jutta Alexandra* (jelenleg *Milica)* mecklenburg-strelitzi hercegnőt (szül. 1880 jan. 24). Gyermekük nincs.

3. *D.*, lodomériai és halicsi fejedelem, l. *Dániel*.

Danilo-rend, másként csernagorai függetlenségi rendjel, montenegrói katonai és polgári rend, mely 1855. alapíttatott Danilo fejedelem által. Négy osztálya van: ú. m. nagykeresztesek és parancsnokok, I. és II. osztályu lovagok. Jelvénye: a nagykereszteseké, kik kizárólag fejedelmi személyek lehetnek, fejedelmi koronáról függő, veres és fehér keretü, kékzománcos aranykereszt, melynek kerek középpajzsán Δ betü van s felette korona. A középpaizs fehér szegélyű kék keretén «a fekete hegyek fejedelme» felirat olvasható. A rendcsillagra az elébb leírt kereszt van illesztve, korona nélkül. A parancsnokok jelvénye feketén zománcozott arannyal szegett fehér szegélyű kereszt, középpajzsa kerek, arany szegélyű, vörös alapú, I. Danilo, Csernagorski fejedelme felirattal, hátlapján: a fekete hegyek függetlenségeért 1852—1855. A lovagok jelvénye a parancsnokokéval egyezik, azzal a különbséggel, hogy a fehér szegély elmarad, a kereszt csak arannyal szegett. A rend szalagja fehér, kettős vörös szélcsíkkal, melyen a jelvényt a nagykeresztesek a jobbvállon át baloldalon, a parancsnokok nyakban, a lovagok gomblyukban, az I. osztályuak a szalagot rozettával ékítve hordják.

Danilov, járási székhely Jaroszláv orosz kormányzóságban a Pelenda és vasút mellett, 4288 lak., vászonszövéssel és gabonakereskedéssel.

Danilovics *János*, munkácsi gör. kat. kanonok és hajdudorogi püspöki helynök, szül. Ormezőn 1836., megh. Hajdudorogon 1895 okt. Az ő vezetése alatt egy bizottság fordította ó-szláv nyelvből magyarra a gör. kat. szertartási könyveket s ezzel megerősítette a gör. kat. egyházban a magyar nyelvű istentisztelet behozatalát célzó mozgalmat. Fő művei: *Aranyszájú Szt. János liturgiája* (Debreczen 1882); *Egyházi szerkönyv* (u. o. 1883); *Szt. Bazil liturgiája* (u. o. 1890); *Görög szert. általános egyházi énekkönyv, a hozzávaló imákkal* (u. o. 1892, 2. kiad. Budapest 1893).

Danilowski (ejtsd: danyiloszki), *Gusztáv*, lengyel író, szül. Cyvilszkben a kazani kormányzóságban, 1871 szept. havában. A gimnáziumot Varsóban végezte, a technikát Charkovban, jelenleg Varsóban él. Művei: Nego (novellák, 1900); Szigeten (költemény, 1901); Elmult napokból (regény, 1902); Költemények (1902); A fecske (regény, 1907).

Danim, perzsa-török pénzegység, amelyből 1000 egység = 1 tomannal; értéke kb. $1^{1}/_{8}$ fillér.

Dán irodalom, l. *Dán nyelv és irodalom*.

Dánismend (perzsa) a. m. tudós; Törökországban az alsóbbrangú mecsetek tisztviselőinek címe.

Dánismend, kappadókiai fejedelmi család, mely 1060—1174-ig uralkodott.

Danj (orosz) a. m. adó, különösen az, melyet a régi orosz fejedelmek a meghódított népektől szedtek, később pedig általában a mongolok által kirótt adó. Adóalapul az ekék, a mongolok pedig a kémények mennyiségét vették. A mongol uralom megszüntével a D. elnevezést a rendes adóra alkalmazták, jelenleg azonban az adót podatj-nak nevezik.

Dank, kisk. Kolozs vmegye almási j.-ban, (1910) 383 oláh lak., barnaszénbányával (melyet francia társulat űz); u. p. és u. t. Egeres. 1897 márc. 27. hegycsuszamlás a község egy részét elpusztította.

Dankali, a *Danakil* név (l. o.) egyes száma.

Dankmar, l. *Thankmar*.

Dankó, 1. *József Károly*, nagyprépost, szül. Pozsonyban 1829 jan. 16., megh. u. o. 1895 jan. 15. Tanulmányait Nagyszombatban és a bécsi Pázmáneumban, meg az Augustineumban végezte. 1856-ban a bécsi egyetemen segéd-, 1857. rendes tanárrá, 1868. esztergomi kanonokká s az esztergomi papnevelő intézet igazgatójává neveztetett ki, ahol szaktárgyát, a biblikumot tanította. 1889-ben Sz. Mártonról nev. pozsonyi prépost s főesperes, 1890. c. prisztinai püspök lett. A Magy. Tud. Akadémia 1881. levelező tagjai közé választotta, amit sok évi tevékeny irodalmi munkássága által — különösen a szentirási tudományok terén — nagyon is kiérdemelt. Műgyüjteményét Bécsben 1895 júl. 16-án árverezték el. Nev. művei: Historia Revelationis Divinae Veteris Test. etc.; Historia Revelationis Divinae Novi Test. etc.; Joannes Sylvester Pannonius etc. Divum Hieronymum oppido Stridonis in regione interamna (Muraköz)... natum esse etc. *Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az eszterg. főegyház kincstárából*. D. J. eszt. kanonok könyvornamentikai kiállítása. Páratlan becses volt az ő biográfiai arckép- és rézmetszet-gyüjteménye, melyben Dürertól több unikum található. Legutolsó műve: Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae (1893). V. ö. *Századok* (1891. 605. lap, 1893. 341. lap).

2. *D. Pista*, cigány népdalíró, szül. Szegeden 1858., megh. Budapesten 1903 márc. 29. Közkézen forgó dalainak száma több százra megy. *Cigányszerelem* c. népszinművét az óbudai szinházban 1898 máj. 6. adták először. 1899 máj. 31. *A halász szeretője* c. 3 felv. népszinművét adták elő a városligeti szinkörben. Szegeden, ahol el van temetve, Margó Ede által készített szobrot készülnek neki állítani.

Dankov *(Donkov)*, járás és járási székhely Rjezan orosz kormányzóságban, a Don jobbpartján, egy magaslaton, vasút mellett, 9097 lak.

Plébánia-templomában egy 1652. nyomtatott evangeliumot őriznek.

Dankovszky *Gergely*, magyar nyelvész és történetbuvár, szül. Morvaország Teles nevű városában 1782 febr. 16., megh. Pozsonyban 1857 dec. 6. A bécsi egyetemen tanult; utóbb hazánkba jövén, Révai utmutatása szerint elsajátította a magyar nyelvet. Azután állandóan letelepedett Magyarországban s előbb Győrött, majd meg Pozsonyban tanított. Leginkább arról ismeretes, hogy a magyar szókincsnek legnagyobb részét minden áron idegen, kivált szláv nyelvekből akarta magyarázni, továbbá, hogy a régi görög nyelvet a szlávság legközelebbi rokonának akarta bizonyítani. Egyébiránt sok becses anyag van műveiben. A főbbek ezek: Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum (Pozsony 1833—36); *A magyar nemzet maradéki az ősi lakhelyeikben* (u. o. 1826); *A magyar nemzet ősi neve, valódi eredete és székhelyei* (u. o. 1825. latinul); *A magyar alkotmány eredete, a nemzet bölcsője és különböző székhelyei* (1826); Homerus Slavicis dialectis cognata lingua scripsit (Wien 1829).

Dankwart, a nibelung-époszban Hagen testvére és a burgundi királyok marsallja. Főszerepe az eposz második felébe esik, midőn Etzel testvére, Blödelin őt és a reábizott burgundi vitézeket megtámadja. Helferich öli meg. A monda eredeti (skandináv) alakja nem ismeri.

Danmark, l. *Dánia*.

Dán művészet. Dánország már a VIII. sz.-ban egységes ország volt, melyben a kereszténység a IX. sz.-ban kezdett elterjedni. A keresztény művészet emlékei azonban csak jóval későbbi időkből maradtak fenn és különösebb nemzeti sajátság híján erős északnémet befolyásra vallanak. A ribei székesegyház a XII. sz. első felében a rajnamelléki román templomok mintájára épült, úgyszintén a híres roeskildei székesegyház is (1191 óta), míg a westerwigi templom (befej. 1197) szász és angol vonásokat mutat. Az építési tevékenység elég élénk, de kevéssé eredeti. A késő középkort, mint Észak-Németországban, a téglaépítés jellemzi. A XV. sz.-ban épült a roeskildei székesegyház szentháromság-kápolnája; ugyanakkor építették át az aarhusi székesegyházat. Mint egyebütt, a dán középkori templomokban is fennmaradtak középkori falfestmények töredékei és nagy szárnyasoltárok (pl. az aarhusi székesegyházban), de az előbbiek kevéssé jelentékenyek, az utóbbiak túlnyomó részben lübecki és más északnémet művészek készítményei. Ez a függési viszony utóbb is megmaradt, midőn különösen a világi, udvari művészet is erősen fellendült. A reformáció után épült, többé-kevésbé nagyszerű várkastélyok hosszú sora (pl. Hesselagergaard, Rygaard, Egeskov, Nakkebölle, stb.) a középkori elrendezés mellett az Észak-Németországban elterjedt renaissance-formákat is feltünteti és a későbbi királyi kastélyok némelyike, pl. a Helsingör melletti Kronborg-kastély már teljesen német renaissance-jellegű és IV. Keresztély (1588—1648) kora, melyben a nagyszerű Frederiksborg-kastély (1602—25), a D. egyik főbüszkesége keletkezett, sem szakított a német és németalföldi hagyományokkal. A kopenhágai tőzsdeépület (1619—24) a dán renaissance egyik fő alkotása. Mind az építészet, mind a festészet és szobrászat terén a hollandi mestereké a vezérszerep. A legkiválóbb és legsokoldalúbb köztük a dán születésü, de hollandi eredetü ifj. Hans van Steenwinckel (1587—1609). Nagy hírnévnek örvendett a hollandi Karel van Mander (1605—70), a «dán Apelles», a németalföldi művészet történetírójának unokája.

A XVIII. sz.-ban nagy fellendülés állott be Kopenhágában és mind világi, mind egyházi épületek hosszú sora keletkezett IV. Frigyes, VI. Keresztély és V. Frigyes királyok uralkodása alatt (1699—1766). VI. Keresztély építtette a nagyszerű Christiansborgot, mely az 1807. évi bombázás alkalmából, majd helyreállítása után 1884-ben újból leégett, de még romjaiban is erős hatású. A XVIII. sz. legnevesebb dán építésze Eigtved Niels Mathiesen (1701—54), kinek legkiválóbb műve a kopenhágai Amalienborg-teret befoglaló négy palota.

A klasszicizmusnak, mely Észak népeire oly erős befolyást gyakorolt, a szobrászat terén Wiedevelt Johan (1731—1802) volt jeles képviselője, míg tanítványa, Thorwaldsen Berthel (1770—1844) hazája határain messze túlterjedő jelentőségű nagy mestere lett. Az építészetben is egyes jeles mesterekkel találkozunk: lényegében az ő műveik adják meg a mai Kopenhága építészeti jellegét. Ezek: Harsdorff Casper Frederik (1735—99), Hansen Christian Frederik (1754—1846), a kopenhágai Fruekirke újjáépítője, Hetsch Gustav Frederik (1788—1864), Bindesböll Michael Gottlieb (1800—56), a kopenhágai Thorwaldsen-muzeum építője. A dán Hansen Theophil (1813—91) Bécsben lett a fejlett klasszicizmus fő képviselője és bátyjával, Hansen Christiannal együtt (1803—83) magát Athént is díszítette monumentális épületekkel.

A klasszicizmusból indult ki az újabb dán festészet nemzeti iránya is. Abilgaard Nicolai Abraham (1743—1809) még erősen akadémikus mester, de Juel Jens, aki utána a kopenhágai akadémia igazgatója lett, már a D.-et jellemző genre és tájképfestők sorát nyitja meg. Ezen az úton haladt tovább a termékeny és sokoldalú Eckersberg Christoffer Vilhelm (1783—1853), kit a dán nemzeti festészet alapítójaként tisztelnek. Sok tanítványa közül említendők: Köbke Christen Schjellerup (1810—48), a kor legjelesebb tájképfestője, Bendz Vilhelm Ferdinand (1804—32), a merész kolorista, Börbye Martinus Christian (1803—48), aki különösen mint képmásfestő vált ki, Roed Jörgen (1808—88), Marstrand Vilhelm Nikolai (1810—73), aki különösen Holberg vígjátékaiból merített képeivel szerzett hírnevet, míg Hansen Carl Christian (1804—80) utóbb teljesen a klasszikai művészet hatása alá került.

Eckersberg közvetlen befolyása után, a 40-es évek közepén két különböző irány tűnik fel: míg a festők egy része, különösen Höyen művészettörténész hatása alatt, öntudatosan igyekezett a nemzeti irányú festészetet kiművelni, addig a másik irány az európai festészet mintái után indult. Az első táborhoz tartoztak: Sonne Jörgen Valentin (1801—90), igazán népies festő, Dalsgaard Christen (1824—1907), Exner Johan Ju-

lius (1825—1910), aki különösen gyermekábrázolásaival vált ki, Vermehren Johann Frederik (1823—1910), kiváló genre- és arcképfestő, Lundbye Johan Thomas (1818—48), Skovgaard Peter Christian (1817—75), az ünnepelt tájképfestő, stb., míg az európaiak közé főleg Melbye Daniel Herman (1818—75) tengeri képfestő, Brendstrup Thorald (1812—83) tájképfestő, Frölich Lorens (1820—1908), a kiváló illusztrátor, Bloch Carl Henrik (1834—1890) történeti festő, stb. sorolhatók.

A dán festészet elmaradottsága különösen a modern francia festészet vívmányaival szemben mindjobban kitünt és a 70-es évektől kezdve különösen Párist keresték föl a festők. Igy a festészet technikailag fejlettebb, színesebb, modernebb lett, de a nemzeti tárgykört és hangulatot igyekezett érvényre juttatni. A legkiválóbb képviselői ez új iránynak: Bache Otto (szül. 1839), Tuxen Lauritz (szül. 1853), az Európaszerte híres, termékeny Kröyer Péter Severin (1851—1909), a D. legnagyobb mestereinek egyike, Niss Thorvald (1842—1905), Ancher Michael (szül. 1849) és neje Anna (szül. 1859), a tengerészélet híres festői, Johansen Viggo (szül. 1851), Helsted Axel (1847—1907), Ring Lauritz (szül. 1854), a parasztok festője, Hammershöj Vilhelm (szül. 1864), kiváló interieur-festő, Zahrtmann Kristian (szül. 1843), kinek festményei közül különösen a Leonora Krisztina királyné történetét ábrázoló sorozat válik ki, stb. A legmodernebb, szimbolista és stilizáló irány fő képviselői a Skovgaard testvérek, Joachim (szül. 1856) és Niel (szül. 1858), Willumsen I. F. Gauguin követője, Syberg Fritz erős naturalista.

Míg a festészet néhány kiváló mester révén az ország határain messze túlterjedő jelentőségre emelkedett, a szobrászat Thorvaldsen óta csak kevés jelentősebb alakot mutat. Kiemelendők: Bissen Hermann Wilhelm (1798—1868), Jerichau Adolf (1816—83), főleg azonban a norvég eredetü Sinding Stefan (szül. 1846). Érdekes jelenség a legújabbak közül Jacobsen Hansen, kinek kisérteties művei már-már túllépik a szobrászat határait.

Az építészet alkotásai közül a legkiválóbb a kopenhágai városház (1892—1903), Nyrop Martin műve, mely a nemzeti építészet hagyományos formáinak felhasználása mellett is új törekvést mutat. V. ö. *Madsen*, Kunstens Historie i Danmark (Kopenhága 1901—7); *Been*, Danmarks Malerkunst (u. o. 1902); *Hannover*, Dänische Kunst des XIX. Jahrhunderts (Leipzig 1907); Dänische Maler (Düsseldorf u. Leipzig 1911).

Dannat, *William T.*, amerikai festő, szül. New Yorkban 1853. Már gyermekkorában Európába került. Művészeti tanulmányait a müncheni akadémián kezdette meg, majd 1879. Párisban letelepedve, Munkácsy és Carolus Duran útmutatásai mellett folytatta. Művei közül nevezetesebbek: Contrebandier aragonais (a párisi Luxembourg-muzeumban); Femme en rouge (u. o.); Quatuor (a newyorki muzeumban); Sacristie en Aragon (a chicagói muzeumban); Femme espagnole et contrebandier (a philadelphiai muzeumban); Belle Otero; továbbá Porter tábornok, a mecklenburg-schwerini hercegnő, Gaston Calmettes és a művész anyjának arcképei.

Dannebrog-rend, l. *Danebrog-rend.*

Dannecker, *Johann Heinrich von*, német szobrász, szül. Waldenbuchban, Stuttgart mellett, 1758 okt. 15., megh. 1841 dec. 8. Stuttgartban, majd Párisban tanult, 1785. pedig párisi mesterével, Pajouval Rómába ment, hol Canova nagy hatást gyakorolt reá. 1790-ben hazatért, a stuttgarti műv. akadémia tanára, a badeni nagyhercegi család által erősen foglalkoztatott és csakhamar ünnepelt művész lett. D. a klasszicizmus legtermékenyebb német képviselői közé tartozik. A Canova-féle irány és a francia klasszicizmus hatása alatt igen sok, többnyire antik tárgyú szobrot alkotott, nagyobbára női alakokat. A leghíresebb közöttük, a XIX. sz. legnépszerübb, reprodukciókban leginkább elterjedt termékei közé tartozik a Párducon nyugvó Ariadne (1814. Stuttgart, Ariadneum), mérsékelt érzékiessége folytán a nyárspolgárias ízlés kedvence. A D. által készített mellszobrok hosszú sorából különösen barátjának, Schillernek több változatban készült képmásai lettek Németországban népszerüekké. V. ö. *Spemann*, D. (Berlin és Stuttgart 1909).

Dannemora, falu Upsala svéd kerületben, mintegy 1400 lak. Határában vannak az ország leggazdagabb vasércbányái, melyek évenként átlag 60—70,000 tonna vasércet szolgáltatnak. A szomszédos helységek nagy hutáiban felolvasztott jó minőségű ércet leginkább Nagy-Britanniában dolgozzák fel. A 80 bánya közül ma már csak 10 van üzemben, mert a közeli tavak és mocsarak vize a tárnákat lassankint elárasztja.

Dannemorit (ásv.), mangánoxidulban gazdag Cummingtonit (l. o.), képlete $(Fe,Mn,Mg)_4(SiO_3)_4$. Sárgás-barna vagy zöldes-szürke; aszbeszt módjára rostos.

Dannenberg, *Hermann*, német éremtudós, szül. Berlinben 1824 júl. 4., megh. Salzbrunnban 1905 jun. 14. Főbb művei: Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit (Berlin 1876); Grundzüge der Münzkunde (2. kiad. Leipzig 1899).

Danner *Lujza Krisztina* grófnő, VII. Frigyes dán király neje, szül. Kopenhágában 1815 ápr. 21., megh. Genovában 1874 márc. 6. Családi neve *Rasmussen* volt, s egyszerű polgári családból származott. Előbb nevelőnő, azután ballet-táncosnő lett, utóbb Kopenhágában divatüzletet nyitott. Ekkor ismerkedett meg a későbbi VII. Frigyes királlyal, ki vele 1850 aug. 7. morganatikus házasságra lépett, s grófnői rangra emelte.

Dannevirke *(Danewerk)*, körülbelül 15 km. hosszú, egyetlenegy kapuval ellátott, az Eider-folyótól É.-ra, a Schlei és Treene közt vonuló földsánc, amelyet a IX. sz.-ban Göttrik dán király kezdett építeni. 1848-ban a dánok e sáncokat újabb erődítményekkel látták el; ennek dacára Wrangel porosz tábornok 1849 ápr. 23. bevette a D.-t, 1864 febr. 5-től 6-ra való éjjelen pedig Meza dán vezér, midőn észrevette, hogy a poroszok megkerülik, a sáncokból önként elvonult. A régibb sáncokból még egyes maradványok fennállanak, az újabbakat a poroszok lerombolták. V. ö. *Philippsen* és *Sünksen*, Führer durch das D. (Hamburg 1903).

Danno (ol.) a. m. kár.

Dannreuther, *Edward,* angol zenész, szül. Strassburgban 1844 nov. 4., megh. Londonban 1905 február 12. Gyermekkorát Amerikában töltötte, Cincinnatiban kezdte a zongoratanulást; a lipcsei konzervatoriumon Moscheles és Richter művelték ki. 1863 óta Londonban tekintélyes zongorajátszó és oktató s zenei író; 1872. a Wagner-egyesületet alapította, majd könyvet írt Wagnerről s felolvasásokat tartott Mozartról, Beethovenről, Chopinről. Munkatársa volt a Grove-féle Dictionary of music-nak; az Oxford History of music egy kötetét ő írta: The romantic period.

D'Annunzio, *Gabriele* (valódi nevén *Rapagnetta),* olasz író, szül. 1864. az Adriai-tengeren. Gyermekkorát a Pescara melletti Francavillában töltötte. 1873—80-ig a prátói Collegio Cicogniniban nevelkedett, később Rómában folytatta tanulmányait, hol ifjú társaival vidám életet élt. 1898-ban szocialista programmal orsz. képviselővé választották. Már legelső költeményei elárulták nagy tehetségét: Primo vere (Chieti, 2. kiad., 1880); In Memoriam (Pistoja 1880); Canto novo (Roma 1882) stb. Prózai műveiben a realizmus, a szépnek a régi görögök szellemében értett kultusza és a szimbolizmus harmonikus egésszé olvadnak. I romanzi della Rosa (A rózsa regényei); I romanzi del Giglio (A liliom regényei) és I romanzi del Melagrano (A gránát-almafa regényei) c. regényciklusai messze földön ismertté tették nevét. Il Piacere c. realisztikus regénye a római előkelő társaságot ostorozza; L'Innocente megrázó családi tragédia; Le vergini delle Rocce szimbolikus tragikus idill. A Melagrano és Il Fuoco rendkívüli feltünést keltettek, mert Duse Eleonorával való szerelmi viszonyának intimitásait tárta ritka kiméletlenséggel a nyilvánosság elé. Több drámáját, ú. m. a La città morta (1898); a Gioconda (1898) és az Il Sogno d'un mattino di primavera (1897) címüeket Duse vitte a szinpadra. A lira terén Canto novo, L' Isotteo e la Chimera, Elegie romane és Odi navali forma tekintetében tökéletes alkotások. A mi irodalmunkban is ismeretes a neve; Giovanni Episcopo c. regényét Szana Tamás, Il sogno d' un tramonto d'autunno (1906, Őszi alkony) c. drámáját Radó Antal (Magy. könyvt.), San Pantaleone és egyéb novellák c. művét Balla Ignác (1909, Olcsó könyvt.), A gyermek c. művét Balogh Artur (1895, Ath. Olvtára), A tűz c. művét Lyka Károly (1900) fordította. A hirlapokban megjelentek még a következő regényei magyar fordításban: A halál diadala (Nemzet 1896. évf.; Egyetértés 1902. évf.); Mámor (Egyetértés 1903. évf.); A gyönyör (Pesti Napló 1909. évf.). La città morta (A holt város) c. drámáját 1907. adta elő nálunk a Thália-társaság először. Nagy feltünést keltettek még az utóbbi években Più che l'Amore (Több mint szerelem, 1906), Fedra (1909), La Nave (1908), La figlia di Jorio (1904), La fiaccola sotto il moggio (A fény a véka alatt, 1905), Ver sacrum és Il Dio scacciato (Az elüzött Isten) c. drámái.

Dán nyelv és irodalom. *A dán nyelv* a svéd, norvég és izlandi nyelvekkel együtt a germán nyelvek (l. o.) északi csoportjához tartozik. Ezen nyelvek legrégibb nyelvemlékei, a rúnafeliratok, még nagyon közel állnak az ősgermán nyelv hangalakjaihoz és sok tekintetben régiesebb formákat őriztek meg, mint a keleti germánok egy dialektusán, a gót nyelven reánk maradt bibliafordítás. A IV. és V. sz. e nyelvemlékei után nagy űr támad az északi germán nyelvek történetében, mert a latin betüs írással (tehát nem rúnákkal) feljegyzett nyelvemlékek csak sokkal későbbi korból valók. A dán irodalmi nyelv csak nagyon későn, a XIV. és XV. sz.-ban alakult ki a seelandi nyelvjárásból. Uralomra tulajdonkép ezt is csak a XVI. sz. közepén keletkezett és Luther német fordítása nyomán készült dán bibliafordítás segítette. A dán nyelvterülethez nemcsak Jylland (ném. Jütland) és a dán szigetek, hanem Schleswig és Holstein É.-i részei, valamint Svédország D.-i tartományai, Halland, Skåne (ném. Schonen) és Blekinge is tartozik. Az ezen a területen beszélt dán nyelvnek három nyelvjárását szokták megkülönböztetni. Az egyiket az említett svéd tartományokban és Bornholm-szigetén, a másikat Jyllandban és Schleswig-Holsteinban, a harmadikat a többi dán szigeten beszélik. Régebben a dánok írásban és nyomtatásban az úgynevezett frakturát («gót» betüket) használták, most azonban szépirodalmi művekben is áttérnek az antiquára (latin betükre). V. ö. *Dahlerup* V., Det danske sprogs historie (Kjöbenhavn 1896); *Noreen* A., De nordiska språken (Uppsala 1887).

A dán irodalom az óskandináv irodalomtól függetlenül, a latin és német irodalom és főkép a reformáció szellemi mozgalmainak hatása alatt fejlődött ki. A reformáció előtt a dán, svéd és norvég irodalom még nem különült el egymástól. A régebbi irodalomból nevezetes Saxo Grammaticusnak latin nyelven írt Historia Daniae c. munkája, az északi germánság mondáinak és történelmének legfontosabb forrása. A középkori költészet legértékesebb termékei a mitikus és mondai tartalmú népdalok (kämpeviser), amelyeket azonban csak a XV. és XVI. sz.-ban kezdtek feljegyezni a nép ajkáról. (Részben összegyüjtötte Svend Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser c. 1853—91).

Az újabb dán irodalmat Kristjern Pedersen (1480—1554), Erazmus hatása alatt álló humanista alapította meg bibliafordításával, szövegkiadásaival és tudományos munkáival. Hitvitázók voltak a reformáció idején protestáns részről Hans Tausen, kat. részről Povel Helgesen. A protestáns egyház erélyes szervezője és a vallásos irodalom fáradhatatlan művelője Peter Palladus (megh. 1560).

A XVII. sz.-ban Dánia egészen a német irodalom hatása alá jutott, ami a költészet ellaposodásával járt. Miként a németek, a dán irodalmi férfiak is azt gondolták, hogy a költészetet bizonyos szabályok segítségével könyvből is lehet tanulni. Ép azért a verselők művei többnyire értéktelenek. Tehetségesebbek csak Anders Arrebo (megh. 1637), Anders Bording (megh. 1677) és Thomas Kingo (megh. 1703). Arrebo és Kingo zsoltárfordítók és vallásos irányú költők, Bording szerelmi költeményeket és bordalokat is írt és kiadta az első dán politikai ujságot Den danske Merkurius címmel. Világhírű azonban e korszak-

nak, többnyire latin nyelvű, tudományos irodalma, melynek főképviselői Tyge Brahe, csillagász (megh. 1601), Ole Roemer (megh. 1701), aki először mérte a fény sebességét, Thomas Bartolin anatomus (megh. 1680). Történetírással Anders Soerensen Vedel (megh. 1616), Aril Hoitfeld (megh. 1609), archeológiával Ole Worm (megh. 1654), nyelvészettel Peder Syv (megh. 1702) foglalkozott. Uj korszak kezdődik a dán irodalomban Ludvig Holberg (1684—1754) fellépésével. Tisztította, simította a nyelvet és nemcsak magának az új dán szinműirodalomnak, de általában a skandináv drámairodalomnak alapvetője. Hazája nemzeti szinészetének alapját vetette meg mély, igazi humora (Danske Skueplads). Komikus hősköltemény e: Peder Paars igazi jeleit viseli magán a komikum muzsájának. Latin nyelven megirt szatirikus regénye: Klimius Miklós földalatti utazása (dán nyelvre fordította *Baggesen*) Swift Gulliver-jével egyértékü. Költészetét bizonyos nyers, de őszinte gúny jellemzi; kedélyes bonhómia sugárzik felénk soraiból; mindig poétikus, sohsem köznapi. Mint történetiró, Dánia és Norvégia történetét írta meg szépen. Főérdeme az igazi nemzetiesség. Kortársai közül nevezetesek: *Falster* Ch. (megh. 1752) (szatirikus rajzok), *Tullin* B. Ch. (megh. 1765) (elegikus, didaktikus, episztolográf).

Szintén kivált mint drámairó Johannes Ewald (1743—1781). Mesterileg használta hazája nyelvét, el tudta találni az emberi szenvedélyek, az öröm, a fájdalom legigazabb hangját. Vígjátékai finom humorral és élccel telvék. Híres nemzeti dala (Keresztély király ott állt az árbocnál...) azok közé a szerencsés költők közé sorozta, kiknek neve népeik emlékében halhatatlan marad. Szegényül élt, nyomorban halt meg. (Samtlige Skr. 1780—81, 4 köt.) Hozzá csatlakoznak, mint kortársak: *Samsöe* O. J. (1759—1796: Dyveke) és *Sander* L. Ch. (Niels Ebbesen). Legkiválóbb követői közül *Wessel* J. H. (1742—1783). Zseniális vigjátékiró. Kjaerlighed uden Strömper (szerelem harisnyák nélkül) című vígjátéka maró gúnnyal ostorozza a francia tragédiák dagályos páthoszát. Tehetséges kortársak még: *Heiberg* P. A., *Rahbeck* K. L., *Tode* F. C. stb.

Wessel halála után egész a XVIII. sz. végéig, számbavehető emelkedés a dán irodalomban nem volt. Uj korszak Jens *Baggesen*-nel (1764—1826) következett be. Dánia egyik irodalmi korszakában sem annyira szembetünő a német befolyás. mint ebben (Klopstock, Wieland). Baggesen nagytehetségü, de zavart, ingadozó lélek volt. Egyszer nemzeties, másszor idegeneket utánzó. Egyszer lirikus, másszor bölcsész, majd politikus. Majd dánul, majd németül írt. E határozatlansága okozta, hogy sem a német, sem a dán irodalomban a tehetségét megillető magaslatra nem jutott. A költészet minden nemében megkisérlette erejét, de sokszor meglátszik művein az utánzás. Még legjobbak komikus elbeszélései: Komiske Fortällinger, Eventyrer og kom. Fort. A stil bája teszi ezeket kiválókká. Dalainak és leveleinek (Digte, Poet. Episteler) a nyelv simuló, könnyed volta, üdesége biztosít maradandó helyet hazája irodalmában. Mint dalműiró is működött; e tekintetben jelentéktelen (Holger Danske), annál kitünőbb prózairónak mutatta magát Digtervandringer i Europa (4. köt.) művében. Élete végén gyűlöletes polémiába keveredett azzal, aki a tőle megkezdett, de tovább vinni nem tudott irányban új korszakát teremtette meg a dán irodalomnak, Adam Gottlob *Öhlenslaeger*-rel. Öhlenslaeger szül. 1779., megh. 1850., mint a kopenhágai egyetem esztétika-tanára. A német irodalomban is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Gazdag lirai, elb. és drámai tehetség. Költői reformtörekvéseit az ó-északi irodalmi kincsekre támaszkodva iparkodott érvényesíteni. Költeményei, románcai tárgyául az ókori mondakört és hősmondákat választotta. (Műveit l. *Öhlenslaeger* alatt.) A ném. irodalom művelése korán felkeltette benne a törekvést arra, hogy az akkor honában divó francia irodalom nyomása alól felszabadítsa a dán irodalmat, anélkül azonban, hogy az akkori német írók hibáiba esett volna; drámái, lirai művei, novellái egyaránt magukon viselik a nagy tehetség nyomait, komikuma azonban kissé száraz. Műveiben a nemzeti szellem, a szabadság hangja beszélt kortársaihoz. Legnagyobb vetélytársa *Grundtvig* Severin N. F. volt (1783—1872); lirai és történeti tárgyú költeményeiben mély felfogása nyilvánul az ó-északi szellemnek (Kvödlingar, Roscilde Rim) mitológiai és archeológiai munkái a legkiválóbbak közé tartoznak. Ez időben *Ingemann* B. S. (1789—1862) tünt ki bájos, érzelemmel telt lirájával, valamint lelkes nemzeti dalaival, mik közül a legszebb a dán zászló (Danebrog) dala. Sokáig ő volt a dán nemzet legkedveltebb regényirója és sok tekintetben még ma is az. Igazi drámai költő *Heiberg* J. L. (1791—1860), ki nagy lirai tehetség jelei mellett kezdetben a Calderon romantikája alapján állt, később azonban mint vaudeville-író találta meg igazi hivatottságát. E nemű művei egyrészt nemzeties jellegükkel, másrészt remek jellemfestéseikkel ellenállhatatlan elragadtatásba ejtették kortársait. (Műveit l. *Heiberg* a.) Kiváló dráma- és regényirók még: *Hauch* Carsten (1791—1872), *Bredahl* Ch. (1784—1860), (Dramatiske Scener, melyekben szinte shakespeari szellem nyilatkozik meg), *Hertz* H. és *Staffeldt* S., ki a plátói életelveket öntötte világos, könnyen érthető dalokba. Kiváló írónő volt *Gyllenborg-Ehrenswärd* asszony (1773—1856). Mindezeket túlszárnyalta *Andersen* H. C. (1805—1875). Dalai mély bensőségüek, ábrándosak, gyöngédek. Műveiben nincs meg az a sokszor nyers, de mindig egészséges, skandináv szellem, hatalmas szárnyalás, de annál kedvesebb, bájosabb minden sora. Legjobb regénye: «O. T.» (Odense Tugthus). Dicsősége fénypontját mint meseköltő érte el. Ezekben minden sora a legszeretetreméltóbb költőt mutatja, és messze fölötte áll kortársainak. Jeles kortársai voltak *Winther* Ch. (1796—1876). és *Paludan-Müller* (1809—1876). A Rahbeck megalapította novellairodalom a már említett Gyllenborg asszonyon kívül jeles művelőt lel *Kruse* L.-ben; majd *Blicher* St. (1782—1848), *Biehl* Ch., *Lindenkrone* L. és mások szereztek maradandó érdemeket a novellairodalom körül. A művészet magasabb követelményeinek megfelelőn *Bergsöe* V. művelte a novellairodalmat, kinek novellaciklusai az újabb dán irodalom legkitü-

nőbb termékei közé sorozhatók. Kitünő írók még e téren: *Holst* H. P., *Aarestrup* E. és *Lembke* E., ki Shakespearet fordította le hazája nyelvére.

Ez időben úgy a politikai, mint társadalmi életben bekövetkezett események (1850—1870-ig) odahatottak, hogy Dánia kizárólag a skandináv költészet zászlója alá állt, megvetve minden mást, elfordulva az addig oly igen felhasznált német irodalomtól. Ez akció természetszerüleg megszülte a visszahatást. Mikor már tulságig ment a skandináv irodalom erejének, hatalmas voltának dicsőítése, mikor az irodalmi sovinizmus tetőpontjára ért, *Brandes* Georg volt az, ki ez áramlattal szembeszállt (l. *Brandes*). 1871—72 telén tartott fölolvasásaiban (A XIX. sz. irodalmának főbb irányai) bebizonyította népének, hogy e szükséges reakciót már átélték Európa nagy államai. E fölolvasások oly ingerültséget keltettek ellene, hogy jónak látta hazájából eltávozni; külföldön (Berlinben) Brandes Eduarddal, öccsével együtt kiadta: Det nittende Aarhundrede c. lapját, melyben elszánt bátorsággal küzd tovább.

Tőle független Dánia legnagyobb költője, *Jakobsen* J. P. (1847—1885). Hatalmas befolyást gyakorolt tolla minden újkori dán íróra; minden, amit írt, szinte vérévé vált az ifjabb generációnak. Mély költészet, szingazdagság, a hangulatok megragadó festése, az ellentétek mesteri szembeállítása jellemzik tollát. Kezdetben Darwin elméletének volt egyik előharcosa. Lefordította Darwin műveit dán nyelvre. 1873-ban írta meg: Aperçu systématique et critique sur les desmidiacées du Danemark értekezését. A fiatal természettudós azonban korán megtalálta a tehetségeinek megfelelő utat. Első novellájától (Mogens) kezdve az utolsóig (Fru Föns) dicsősége folyton emelkedett. Regényei: Fru Maria Grubbe, Niels Lyhne igazi gyöngyei, utólérhetlen remekei a dán irodalomnak. Mellette *Drachmann* Hjerholt Holger válik ki a jelen dán írók közül (szül. 1846). Mielőtt hazája egyik legünnepeltebb költőírójává lett volna, tengeri képek festője volt. Vonzalmát a tenger iránt mindig megőrizte. Neve ma is a «tenger költője». Kezdetben egyike volt a Brandes megindította mozgalom vezérférfiainak, később azonban szakított e párttal, bár Brandessel magával nem. Költői egyénisége az összes dán költők közül kimagaslik. Megérti a dán nép gondolkodásmódját és úgy tükrözteti vissza műveiben, mint senki más. Művei közül legismertebbek: Derovre fra Graensen, Tyrkisk Rococo, Esther, Tengeri és tengerparti történetek. Szeretetreméltó költői egyéniség *Shandorph* S. Nagy tehetséggel, igazi virtuózitással festi a zélandi parasztok életét és a nagy városok kicsinyes gondolkodású nyárspolgárait. Kiváló művei: Kjaerlighed paa Trommesalen, Thomas Fris's historie stb. A fiatalabb írók közül *Bang* Herman válik ki lélekelemző regényeivel (Deuden Fädreland 1907).

Politikai regényeket írtak Brönsted Gustaf (Funk'erne 1907); Knudsen I. (Varulven 1908); Isted-Möller (Paul Flensmark 1903, Vera Rank 1904). Szociális problémákkal foglalkoznak Bruuns L., Den Evige (1905); Knudsen I. Fremskridt Haladás 1907); Aakjaer Jeppe Vredens Börn (A harag gyermekei 1904) c. regényeikben. A polgári élet kitünő rajzait nyujtják Pontoppidan Henrik (Lykke-Per 1898); Brönsted (Niels Glambäk 1902). A történelmi regény szerencsés művelői Jensen I. V., Bräen (A gleccser 1908); Bruuns, Alle Synders Konge (Minden bűnösök királya 1908); Janssen B. Kongelik Naade (1906) c. műveikkel. A kiválóbb lirikus költők Jörgensen I., Rördam V. (Gudrun Dyre, lirai éposz 1902); Hansen Olaf, Clausen Sophus, Lange Thor és a népies, sokszor jyllandi nyelvjárásban író Aakjaer Jeppe. A dráma művelői közül nevezetesebbek Wied G. (2 × 2 = 5); Lange Sven, Rode Helge, Rode Ove (Nationalgaven 1901); Rördam V. (Grönlandsfärd 1908). Az újabb dán irodalom általában rendkívül termékeny és sokirányú, és ép így hatalmas lendületet vett a tudományos tevékenység és tudományos irodalom is.

Dán-Nyugat-India, l. *Nyugat-India* és *Nyugatindiai dán birtokok.*

Dánok. Dánia királyságának mai lakossága, a germánság skandináv törzséhez tartozik és a dán szigeteken kívül a Dán- és Jüt-félszigeteket, továbbá Schleswig és Holstein északi részét, valamint Svédország déli tartományait lakja. Dánia egyes vidékeinek a lakói mind testi, mind lelki sajátságaikra nézve többé-kevésbbé eltérők. Igy a zélandi általában alacsony termetü, eltérőleg a Fünen-szigetén vagy a Jüt-félszigeten lakóktól. Rendesen kék szemüek, de fekete hajuak; ellenben a Láland-szigetbeliek, úgy látszik, más fajtából valók. A fünék Dánia főtörzsének tekintik magukat, bár kultúra tekintetében mögötte állanak a jüt-öknek. A fünék igen vallásosak. A Langeland és Bornholm szigetének lakói nyelvre nézve ugyan dánok, de a mostani lakosság valaha két külön faj keveredéséből vette eredetét, amelyek közül az egyik magastermetü, szőkehaju, a másik pedig alacsonytermetü, barnaszemű és feketehaju volt. Népsűrűség tekintetében Dánia a harmadik helyen áll (66 lakos 1 km²), míg általános kultúrája szerint a legjobbak közé tartozik. Állattenyésztése fontosabb a földmívelésnél. Vallásuk szerint 99% ág. evang. V. ö. *Löffler,* Dänemarks Natur und Volk (Kopenhagen 1905); *Poestion,* Lehrb. der dänisch. Sprache (Wien 1898); *Steinhauer,* Das königl. ethnogr. Museum (Kopenhagen 1889).

Dan oranja, szerb területmérték = 1000 bécsi négyszögöl, $\frac{5}{8}$ magyar hold = 35·97 ár.

Dános (Dunesdorf), 1. nagyk. Nagyküküllő vm. segesvári j.-ban, (1910) 1594 oláh és német lak.; tak. és kölcsönegylete, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala van. Fa- és borkereskedése élénk. — 2. *D., puszta,* Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegye pesti felső j.-ban. Wekerle volt miniszterelnök birtoka.

Dánpataka, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 863 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyarlápos.

Dansa, provenszál táncdal, l. *Provenszál nyelv és irodalom.*

Danse (franc., ejtsd: dañsz), *tánc* (l. o.). A zenében *D.* v. *Air de D.* a. m. táncdal, táncritmusban írt zenemű. — *Danseur,* táncos; *danseuse* táncosnő.

Danse macabre (franc., ejtsd: dañsz makabr), l. *Haláltánc* és *Macabre.*

Dánszentmiklós, Albertihoz tartozó puszta Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. monori j.-ban, (1900) 1503 lak.

Dantan (ejtsd: dañtañ), 1. *Edouard*, francia festő, D. 2. unokaöccse, szül. Párisban 1848 aug. 26., megh. 1897 júl. 7. Pilsnek volt tanítványa. Atyja, *D. Antoine Laurent* (1798—1878) szobrász műtermében nyert benyomások hatása alatt festette legismertebb képeit, melyek szobrászműtermeket ábrázolnak, olykor atyja képmásával. A párisi Musée de Luxembourgban van egy szobrászműterem képe, melyben D. atyja dombormüvön dolgozik (1880). Reprodukcióban nagyon elterjedt A modell reggelije (1881); a Gipszöntőműhely (1884); Gipszöntés női modellről (1887). A müncheni Neue Pinakothekben fazekasműhelyt ábrázoló képe látható.

2. *D., Jean Pierre*, francia szobrász, szül. Párisban 1800 dec. 28., megh. 1869 szept. 6. Párisban Bosiónak volt tanítványa, azután Rómában tanult. Nagy sikert aratott apró szobraival, melyekkel kora legnevezetesebb embereit — pl. Liszt Ferencet — ábrázolta túlzott, groteszk módon, de rendkívül hasonlóan.

Dantas, *Julio*, portugál drámaíró, szül. 1876 máj. 19-én. Lissabonban orvosi gyakorlatot folytat s emellett naturalisztikus drámák írásával foglalkozik. Első kisérletei, ú. m. O que morreu d'amor (Meghalt szerelemből) és O Viriato tragico (A tragikus Viriatus, 1900) csak éppen, hogy figyelmet keltettek. Legnagyobb sikert az O severa (A szigorú nő) c. drámája aratta, míg az Os Cruciados (A keresztre feszítettek) c. társadalmi dráma sok és heves ellenzéssel találkozott.

Dante Alighieri (ejtsd: aligieri), a legnagyobb olasz költő, szül. Firenzében 1265 máj. havában régi nemes családból, megh. Ravennában 1321 szept. 14. A Dante nevet, mely a Duranta rövidítése, a keresztségben kapta. Atyja, Alighiero, jelentéktelen ember volt; anyjáról csak annyit tudunk, hogy fiatalon halt meg s Bellának hívták. D. gyermekkoráról kevés adattal rendelkezünk. Egész fiatalon beleszeretett egy Beatrice nevű előkelő leányba, aki azonban nemsokára meghalt. Szellemi fejlődésére a nagyműveltségű Brunetto Latini gyakorolt befolyást. Ő tanította meg, hogy miképen szerezhet nevének hírt és örök dicsőséget. Sokat olvasott, kedvelte az éneket, verselt és rajzolgatott. Giotto festőhöz, Casella zenészhez, nemkülönben Guido Cavalcanti költőhöz szoros barátság fűzte. Hősiesen küzdött a campaldinói csatában (1289 jún. 11.), guelf honfitársaival győzelmet aratva az arezzói ghibellinek fölött. Kevéssel utóbb szemtanuja volt Coprona meghódolásának. Midőn Martell Károly magyar trónkövetelő 1294. Firenzében tartózkodott, megismerkedett vele s az ifjú hercegben — V. István királyunk unokájában — meleg rokonszenvet keltett. Minthogy pedig a köztársaság kormányzásában csak a céhek tagjai vehettek részt, fölvétette magát az orvosok és gyógyszerészek céhjébe s csakhamar megnősült. Gemona Donatival kötött házassága, ha nem is volt a legszerencsésebb, boldogtalannak sem mondható. Gyermekeit: Pietrót, Jacopót és Antoniát — apáca nevén Beatricet — kiváló gonddal neveltette. A közügyek terén 1295 óta szerepelt 1300-ban priórrá választották. A fehérek és feketék pártjára vált firenzei polgárok hivataloskodása alatt s még inkább annak utána szüntelen háborúságban éltek egymással. A fehérek hazájuk függetlenségének voltak hivei, míg a feketék VIII. Bonifácius pápához szitottak, ki Toscanát az egyház főhatósága alá akarta rendelni. D. a fehérek táborában foglalt helyet. Ezért a feketék bosszuból azzal vádolták, hogy priorsága alatt megvesztegettette magát, sikkasztott és zsarolt, amiért súlyos pénzbirságra s két évi száműzetésre ítélték. D. a birságot nem fizette meg, ezért egy újabb ítélettel örökre száműzték. Pár hónapig száműzött társaival vállvetve iparkodott a hazájába való visszatérésnek módját ejteni, de minthogy törekvése nem sikerült és sorsának osztályosaival különben is meghasonlott, elszakadt tőlük s előbb Veronában, Bartolommeo della Scalánál keresett menedéket, majd vándorbotot véve kezébe, szegényesen, a más kenyerének sós izét érezve barangolta be Itáliát. Némely biográfusa a számkivetés útján Párisba, sőt Oxfordba is elkíséri. Nem lehetetlen, hogy csakugyan volt Franciaországban és Angliában, másrészt meg bizonyos, hogy 1310 végén, mikor VII. Henrik a római császárkoronázás okából átkelt az Alpokon, már ismét valahol Észak-Olaszországban bolyongott. VII. Henrik érkezését leplezetlen örömmel üdvözölte. Hitte, hogy vele bevonulhat rég elhagyott otthonába s azért a császárt élőszóval és nyilt levélben is buzdította, hogy az ellenséges Firenzével haladéktalanul leszámoljon. Ennek tudható be, hogy midőn 1311. a száműzöttek közül sokan amnesztiát kaptak, Dantet ebből kereken kizárták. VII. Henrik halála (1313 aug. 24.) D. reményét is megsemmisítette. Számkivetését a firenzeiek 1315. fiaira is kiterjesztették s őket, mint nyakas ghibellineket, ha hatalmukba kerülnének, atyjukkal együtt fejvesztéssel fenyegették. Alighanem a Can Grande della Scala veronai udvarából való távozása után, 1316 v. 1317. Romagnában találta Dantet Guido Novello da Polenta meghívása, melyet készségesen elfogadott. A csöndes Ravennában töltötte el tehát utolsó éveit, gyermekei körében, ifjakat az ékesszólásra és költészetre tanítva, szorgalmasan dolgozva életének főművén, a Divina Commedián. Újból bizakodott, hogy a «Szent költemény» meglágyítja honfitársainak szívét s idővel visszatérhet szülővárosába. Hő kívánsága nem teljesedett, mert egy velencei követségi útja alkalmával megbetegedett s Ravennában meghalt. Holttestét Guido Novello kőkoporsóba tétette s nagy pompával a Ferencrendiek templomában helyezte nyugalomra. Szándékát, hogy elhunyt vendégbarátjának fényes emléket állíttat, a Polenta-családban bekövetkezett zavarok miatt nem válthatta valóra. Az ideiglenes kőkoporsó így több mint másfélszáz esztendeig födte D. hamvait, míg Bernardo Bembo, a kardinális atya, számukra 1483. Pietro Lombardo szobrász által szép márványszarkofágot készíttetett, s ez ma is látható D.-nek a minorita templom mellett meghúzódó kis renaissance-mauzoleumában, melyet Camillo Morigia rajza után 1780. Valenti Gonzaga épített. Firenze többször próbálgatta méltatlanul üldözött nagy fia

porladó hamvait megszerezni, de a ravennaiak mindannyiszor visszautasították kérésük teljesítését. Egy izben pláne elővigyázatból titkon kiszedték sírjából D. csontjait s úgy elrejtették, hogy csak hosszú idő mulva, a költő születésének hatszázados évfordulóján akadtak ismét reájuk. Portréját Giottótól birjuk a firenzei Bargello egyik falképén. Az idősebb D. tipikus arcmását Rafael alkotta meg Parnassus és Disputa című vatikáni freskóin.

Kisebb olasz művei: 1. *La Vita Nuova* (Új élet). D. ifjukori szerelmének a költészet himporával bevont története, melyben vers és próza arányosan váltakoznak. A versek részint Beatrice életében, részint halála után készültek s a magyarázgató próza 1292—95 táján kapcsolta őket szerves egésszé. A bájos könyvecske nélkülözhetetlen bevezetésül szolgál a Divina Commedia-hoz. Egyes irodalomtörténészek Beatrice realitását kétségbe vonták s alakját merő allegóriaként akarták föltüntetni, a mai D.-kutatás azonban, ha többé nem is látja benne Folco Portinari leányát és Simone de' Bardi feleségét, valóságos létezését meggyőző érvekkel bizonyítja. A Vita Nuova 1576. Firenzében jelent meg először nyomtatásban. Magyarra *Császár* Ferenc ültette át: Allighieri Dante Új élete (Pest 1854). 2. *Il Convivio* (Lakoma). E művében D. eredetileg tizennégy kanzonejának értelmezése révén a korabeli tudomány egész kincstárának enciklopédikus földolgozását vette tervbe s olvasóinak mintegy a bölcsesség lakomájával akart kedveskedni. A nagyszabásulag indult munka töredék maradt. Az elüljáró beszéden kívül csupán három kanzone kommentára nyert 1306—1308 között befejezést. Első olasz kiadása 1490. Firenzében látott napvilágot. 3. *Il Canzoniere* (Dalos-könyv). D. körülbelül kilencvenkét, korántsem mind hiteles lirai költeményét (szonettek, kanzonek, ballaták és szesztinák) tartalmazza. Egyes verseket *Császár* F., *Pulszky* Ágost, *Kontur* B., *Radó* A. és *Zoltán* Vilmos fordítottak magyarra.

Latin munkák: 1. *De Vulgari Eloquentia* (A köznyelvről). Befejezetlen filológiai és poetikai értekezés a nyelvek eredetéről, az olasz nyelvről, annak dialektusairól és a kanzone verstani szerkezetéről. Keletkezésének közelebbi dátuma ismeretlen. Gian Giorgio Trissino a XVI. sz. elején olaszul tolmácsolta s legelőször ez jelent meg nyomtatásban (Vicenza 1529). Az eredeti latin szöveg csak 1577. Párisban került ki a sajtó alól. Kritikai kiadása: Il trattato «De Vulgari Eloquentia». Per cura di Pio Rajna (Milano 1907). 2. *De Monarchia* (A monarchiáról). D. politikai hitvallása három részben. Az első rész a monarchia szükségességét bizonyítja; a második rész arról szól, hogy a monarchiához, vagyis a világcsászársághoz való jog a Gondviselés rendeléséből Rómát illeti; a harmadik rész a császárságot úgy állítja be, mint amely hatalom közvetlenül Istentől függ s a pápának nincsen alárendelve. Valószinüleg 1311—16 között készült. Bertrando del Poggetto kardinális, XXII. János pápa legátusa, mint eretnek tanokat hirdető munkát 1329. Bolognában nyilvánosan elégettette s az egyház a tiltott könyvek jegyzékébe, az Indexre tétette, Nyolc kódexben maradt reánk kézirata. Egyik kódexét a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtára őrzi. Először 1559. Baselben nyomatott. Magyarul Cs. *Papp* József adta bő kivonatát: Dante politikai rendszere (Kolozsvár 1897). 3. *Quaestio de Aqua et Terra* (Értekezés a vízről és a szárazföldről). Azzal az állítással szemben, mely szerint a tenger felszine helyenkint magasabbra emelkedik a szárazföldnél, D. e rövid, 1320. készült kozmográfiai művében az ellenkezőt vitatja. Sokan hamisítványnak tartották, legutóbb azonban E. *Moore*, Studies in Dante, Second series (Oxford 1899); V. *Biagi*, La Quaestio de Aqua et Terra di Dante. Bibliografia, dissertazione critica sull' autenticità, testo e commento, lessigrafia, fac-simili (Modena 1907) és mások nyomós érvekkel szállottak síkra hitelessége mellett. 4. *Ecclogae*. Két pásztori versezet hexameterekben. D. Giovanni del Virgilio poétának válaszolt velük, ki meghívta Bolognába s már előbb fölszólította, hogy költeményeit latin nyelven írja. Keletkezésük ideje 1318—21 közé esik. 5. *Epistolae* (Levelek). Alighieri összes műveinek legjobb és leghasználhatóbb E. Moore-féle gyüjteménye: Tutte le opere di D. (Oxford 1904). D.-nek tíz latin levelét tartalmazza Italia fejedelmeihez, a firenzeiekhez, VII. Henrikhez, Can Grande della Scalahoz stb. Hitelességük fölött az akták még nincsenek lezárva. A Moore-féle kiadásban olvasható a hét bűnbánati zsoltár parafrázisa is (I sette salmi penitenziali) és D. hitvallása (Professione di fede) olasz versekben. Mindkettő apokrif.

La Divina Commedia (Isteni szinjáték). A legmagasabban szárnyaló poema s az emberi teremtő szellem bámulatos mesterműve. D. Commediának nevezte, mert vulgáris nyelven, olaszul van írva s ellentétben a tragédiával, boldogan, kívánatosan végződik. Az isteni (divina) jelzőt az utókortól kapta. Az 1555-iki velencei kiadás jelent meg először ezzel a címmel. Tárgya ama képzeletbeli, látományokkal teljes utazás leírása, melyet a költő állítólag az 1300-iki jubiláris esztendőben, az emberi élet középfelén, tett meg a túlvilág három országában. Összesen száz énekből áll s fő részei: a pokol (Inferno), a purgatórium (Purgatorio) és a paradicsom (Paradiso). Az Inferno 34 éneket tartalmaz, amelyekből az első az egész műhöz mintegy bevezetésül szolgál. A Purgatorio és a Paradiso énekeinek száma 33—33. Külalakja a terza rima (aba, bcb) s 14,233 sorából 4720 esik az Infernora, 4755 a Purgatoriora és 4758 a Paradisora. Dantet, az emberi nemzet protagonistáját, a pokol mélységeiben és a purgatórium hegyén kedvelt szerzője és mestere, a józan ész és a filozófia személyesítője, Vergilius vezérli. Ő mutatja meg neki a bűn utálatosságát, hogy attól elfordulva, tekintetét az erények szépségére irányítsa. A menyország küszöbén az üdvözült Beatrice, a kinyilatkoztatás és teológia perszonifikációja, veszi át kalauzolását. Vele emelkedik az égi szférákban csillagról-csillagra az istenség trónusáig. Csodálatos vándorlása közben az óvilág nagyjaival, történelmi személyiségekkel, már elhunyt kortársakkal, kárhozottakkal, vezeklőkkel, szentekkel találkozik és beszélget velük. Hazafias kitörései, az egyház romlott-

ságát ostorozó viharos szavai gyakran megrendítik az olvasót. Schelling Frigyes Vilmos az Infernoban a fölülmulhatatlan plaszticitást, a Purgatorioban a festőiséget s a Paradisoban az elbűvölő zenei hatást csodálta. A Divina Commedia szorosan véve semmiféle irodalmi műfajhoz sem tartozik, tanító és nevelő célzata azonban félreismerhetetlen. Ezért lett mintegy második Bibliájává az egész művelt világnak, de legfőképen az olasz népnek, mely szerzőjében költői és tudományos nyelvének megteremtőjét és politikai egységének prófétáját is tiszteli. Keletkezésének ideje 1313—21 közé tehető. Dante a Divina Commedia-ban kétszer említi hazánkat. Egy izben azt mondja felőle, hogy boldog lesz, ha nem hagyja magát többé félrevezettetni: «O beata Ungaria, se non si lascia più malmenare!» (Par. XIX. 142 sq.) V. ö. *Kaposi* József, Dante és Magyarország (Budapest 1909). A Divina Commedia Carducci szerint a középkor dómja és sírboltja. Tele van teológiai, filozófiai, históriai, személyes és egyéb vonatkozásokkal. Megértése éppen azért nem csekély előkészületet igényel. Alighogy nyilvánosságra került, máris kommentárra szorult. Ránk maradt kéziratai meghaladják a félezret. Mátyás királyunknak is volt egy szép illuminált D.-kódexe, mely jelenleg a budapesti tudományegyetem könyvtárának tulajdona. Először 1472. Folignóban került ki sajtó alól. Ezt követte ugyanabban az esztendőben a mantovai és a jesii kiadás. A jesii igen ritka kiadás ismeretes hét példányából egy teljes szép példányt a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtára őriz. Nevezetesebb kiadások az 1481-iki firenzei, az 1502. és 1515. évi Aldus-féle veneziai, a Witte-féle 1862-iki berlini kritikai kiadás stb.

Magyarra először *Császár* Ferenc fordított a Divina Commedia-ból néhány éneket. (Olasz költőkből. Pest 1857). *Bálinth* Gyula 1864—65-ben az egész trilógiát átültette rímes hexaméterekben (aba, bcb), de fordításából csak kilenc ének került nyilvánosságra. *Szász* Károly alakhű fordításából a Pokol 1885.; a Purgatorium 1891.; a Paradicsom 1899. jelent meg az akadémia kiadásában; *Csicsáky* Imrétől a Paradicsom, Temesvárott 1887., Cs. *Papp* József próza-fordításából a Pokol 1897., második kiadása 1910., a Purgatorium és Paradicsom 1907. és 1909. jelentek meg Kolozsvárott. A *Pokol*-t ford. és kommentárral kiadta *Zigány* Árpád (1908). Egyes énekeket fordítottak *Ábrányi* Emil, *Radó* Antal, *Kaposi* József.

A Szentírást kivéve, nincsen könyv, melyet annyian és annyiszor *illusztráltak* volna, mint a D. C.-t. Főbb illusztrátorok: Giotto, Botticelli, Luca Signorelli, Michelangelo, Zuccari, Flaxmann, Genelli, Peter Cornelius, Emler, Ittenbach, Führich, Böcklin, Delacroix, Ary Scheffer, Ingres, Doré, Scaramuzza, Franz Stassen. Lásd ezekről: Iconografia Dantesca. Die bildlichen Darstellungen zur Göttlichen Komödie. Von L. *Volkmann* (Leipzig 1897). A magyar illusztrátorok képeit *Kaposi* József lajstromozta: Dante a magyar művészetben (Budapest 1910).

Irodalom. C. Batines, Bibliografia dantesca, ossia catalogo delle edizioni, tradusioni, codici manoscritti e comenti della Divina Commedia e delle opere minori di Dante, Prato 1845—46; F. Carpellini, Della letteratura dantesca degli ultimi venti anni, Siena 1866; G. L. Passerini e C. Mazzi Un decennio di bibliografia dantesca 1891—1900, Milano 1905; J. Ferrazzi, Manuale dantesco, Bassano 1865—77; G. A. Scartazzini és A. Fiammazzo, Enciclopedia dantesca, Milano 1896—1905; G. Biagi e G. L. Passerini, Codice diplomatico dantesco, Roma, 1895. indult meg, eddig tizenhárom füzete látott napvilágot; F. Pasqualigo, L'Alighieri. Verona 1890, négy kötet jelent meg belőle, az utolsó kötet 1893. Veneziában; G. L. Passerini, Giornale dantesco, Veneziában 1894. indult meg első kötete, jelenleg Firenzében folyik; C. del Balzo, Poesie di mille autori intorno a D. A., Roma 1889—1908; G. A. Scartazzini, Dante-Handbuch, Leipzig 1892; G. Salvadori, Sulla vita giovanile di D., Roma 1906; I. del Lungo, Dante n'e tempi di Dante, Bologna 1888; C. Ricci, L' ultimo rifugio di D. A., Milano 1891; G. Todeschini, Scritti su Dante, Vicenza 1872; V. Imbriani, Studi danteschi, Firenze 1891; F. X. Kraus, D., sein Leben u. sein Werk, Berlin 1897; Zingarelli N., D., Milano 1903; Radó Antal, D., Budapest 1907; K. Vossler, Die Göttliche Komödie. Entwickelungsgeschichte und Erklärung. Heidelberg 1907—1910; Pulszky Agost, Dante, Koszorú 1865. évf.; Szécsen Antal gr., Dante-tanulmányok, Budapest 1881; Péterfi Jenő, Dante összegyüjtött munkái, u. o. 1902; Lánczy Gyula, Dantesca. Történeti kor- és jellemrajzok, u. o. 1890; Cs. Papp József, Dante lélektana a Divina Commedia-ban, Kolozsvár 1897; Radó Antal, A nemzeti szellem Danteban, Kisfaludy-társaság Évlapjai, 1902; Angyal-Engels János, Alighieri Dante, Temesvár 1904; Domanovszky Endre, Dante, mint politikai iró, Budapest 1888; Ferenczi Zoltán, Dante Vita Nuovája, Akadémiai Értesítő, 1908. Dante világirodalmi szereplését, vagy más szóval annak a hatásnak történetét, melyet úgy hazájában, mint külföldön kortársaira és a későbbi nemzedékekre gyakorolt, az olaszok röviden la fortuna di Dantenak nevezik. Erre vonatkozó munkák: G. A. Scartazzini, Dante in Germania, Milano 1881—83; A. Counson, Dante en France, Paris 1906; A. Farinelli, Dante e la Francia dall' età media al secolo di Voltaire, Milano 1908; P. Toynbee, Dante in English Literature from Chaucer to Cary, London 1909; Th. W. Koch, Dante in America, Boston 1896; Toynbee, D. A., his life and works (4. kiad. 1911). Legbővebb életrajzát Franz X. Kraus írta meg: Dante, Sein Leben und seine Werke, Berlin 1897. A magyar D.-irodalom történetét Kaposi József írta meg: Dante Magyarországon, Budapest 1911.

Dante da Majano, olasz költő, szül. Majanóban, Fiesole mellett s a XIII. sz. vége felé virágzott. Lirájában nemcsak hogy szolgailag utánozta a provençalokat, de ő maga is írt két szonettet provençal-nyelven. Költeményeit újabban G. Bertacchi rendezte sajtó alá: Le rime di D. da M. (Bergamo 1896). Az ifjú Dante Alighierit gúnyoló szonettjét *Császár* Ferenc fordította magyarra.

Dante-társaságok: *Società Dantesca Italiana.* Az olasz király védelme alatt Itália egész szellemi arisztrokráciáját egyesíti magában. Alapíttatott 1888. A társaság székhelye Firenze, hol rendszeres Dante-felolvasásokat tart az Or San Michele Sala di Dantejában. Megszerezte a Palagio dell'Arte della Lanat s abban helyezte el hivatalait és többnyire ajándékokból összegyűlt Dante-könyvtárát. Legfőbb feladatainak egyike Dante összes műveinek kritikai kiadása. Évkönyvei: Bullettino della Società Dantesca Italiana valóságos kincsesbányái a Dante-tudománynak. *Deutsche Dante-Gesellschaft.* János szász király (Philalethes) protektorátusa alatt 1865. alakult. Négy igen becses évkönyv: Jahrbuch der deutschen Dante-Gesellschaft, Leipzig 1867, 1869, 1871, 1877. kiadása után beszüntette tevékenységét s többé nem adott életjelt magáról. Angliában négy társaság: a londoni, az oxfordi, a manchesteri és a dublini buzgólkodnak a Dante-kultusz terjesztésében. A londoni Dante-társaságban tartott felolvasások közül eddig három díszes kötetre való jelent meg nyomtatásban: *The Dante Society Lectures,* London 1904, 1906,

1909. Amerikában két társaság terjeszti Dante életének, korának és műveinek ismeretét. Az egyiket, a cambridgeit 1881. alapították, a másisikat 1890. New Yorkban. Az előbbi címe: *Dante Society*, az utóbbié *American Dante Society*. A cambridgei Dante-társaság eddig huszonnyolc évi értesítőt — Annual Report — publikált rendkívül értékes függelékekkel. A newyorki mindössze egy évkönyvet adott ki: Year book of the American Dante Society 1890—91. A Società Dantesca Italianatól jól meg kell különböztetni a *Società Dante Alighieri*-t, melynek célja az idegenbe szakadt olaszok nyelvének és nemzetiségének védelme.

Danthon-fű (növ.), l. *Danthonia*.

Danthonia *DC.*,*Danthonfű* (növ.),a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza; 100 faja a föld melegebb és mérsékelt tájain van elterjedve, a felüknél több délafrikai. Zabhoz hasonló, lazabugájú füvek. A déleurópai (Bécsig) *D. provincialis* DC, itt-ott száraz, hegyi réteken (pl. Ó-Budán) seregesen termő, jó takarmányfű. Külső toklásza a csúcsán 2 hasábú, szálkája többnyire csavarodott és térdes, az alján összenyomott.

Danti, *Vincenzo*, olasz szobrász, szül. Perugiában 1530., megh. 1574 máj. 24. Leginkább Sansovino Andrea és Michelangelo befolyása alatt fejlődött ki. D. fejezte be Sansovinónak Jézus megkeresztelését ábrázoló híres csoportját a firenzei baptisterium keleti kapuja fölött és u. o. a déli kapu fölött van magának D.-nak csoportja, mely Ker. János lefejezését ábrázolja. Egyéb művei: III. Julius pápa ülő bronz-szobra a perugiai székesegyház előtt; a Becsületesség győzelme a Csalás fölött, csoport a firenzei Giardino Boboliban.

Dantiscus (tkp. *Flachsbinder*), *Johannes*, lengyelül *Jan Dantyszek*, új-latin költő, szül. Danzigban 1485 okt. 31., megh. Frauenburgban 1548 okt. 27. A lengyel udvar szolgálatába lépett, beutazta Görögország partvidékeit, Palestinát, Itáliát. 1509. I. Zsigmond király titkára lett. Pozsonyban, hova a királyt elkisérte, I. Miksa császár udvari (a Curiis) címmel nemesi rangra emelte. 1537-ben ermelandi érsek lett. Tiszta nyelvű, formás latin költeményeit részben Böhm adta ki (Breslau 1764.). V. ö. *Czaplicki*, De vita et carminibus J. de Curiis D. (Breslau 1855).

Danton, *Georges*, francia forradalmár, szül. Arcis-sur-Aube-ban 1759 okt. 28., kivégezték 1794 ápr. 5. Párisban, hol a forradalom kitörésekor ügyvéd volt. Rút arcú és himlőhelyes, de óriás termetű s dörgő hangú, szúrós tekintetű férfiú volt, ki csakhamar bálványa lett a párisi felkelőknek és júl. 14. a tömeget a Bastille falai ellen vezényelte. Miután a Cordeliers-kerület elnökének választották, Desmoulins Kamill, Fabre d'Eglantine meg Marat társaságában megalapította a Cordeliers-klubot, mely fanatizmus dolgában még a jakobinusokon is túltett. Az orléansi herceggel is barátságot kötött és részt vett ennek őrült orgiáiban. 1791 júl. 17. a népet a Marsmezőre hívta gyűlésre, ahol azt határozták, hogy a király letételét fogják kérni a nemzetgyűléstől. Lafayette és Bailly ugyan lecsöndesítették a mozgalmat és D.-nak menekülnie kellett Párisból, de nemsokára visszatért és az alkotmányozó gyűlés tilalma dacára is a főváros ügyésze lett. Nagy része volt 1792 aug. 10. a Tuilleriák megrohanásában és a királyság megbuktatásában, mire az első jakobinuskabinetben az igazságügyi tárcát kapta. Midőn nyáron a porosz hadsereg a Champagne-ban győztesen előre nyomult, D. sorra járta Párisnak ártatlanokkal és gyanusokkal megtelt börtöneit s több ezer áldozatot sommás úton lemészároltatott. Igaz, hogy nem személyes bosszuból, hanem elvből rendezte e vérengzést, hogy a royalistákat elrémítse; sőt egyeseknek, kik hozzáfordultak (Dupont, Barnave, Lameth, Bartélemy abbé), meg is menté életét. Midőn a konvent egybegyűlt, D. 1792 nov. 30. miniszteri állásáról leköszönt és Belgiumba távozott, hogy a forradalmi eszméket ott is terjessze. Az állami és egyházi javakat sorra elkobozta és részben a saját javára eladta. 1793 márc.-ban visszatért Párisba és megsokalván az utcai csőcselék uralmát, a girondistákhoz közeledett, akik azonban utálattal fordultak el D.-tól, kit meg is akartak buktatni. D. tehát a hegypárthoz fordult vissza, melynek soraiban akarva, nem akarva, a girondisták megbuktatására közreműködött, bár az elitélteket azután meg akarta menteni a nyaktilótól. Ezzel azonban maga is gyanuba keveredett és a jólétbizottságból ellenfelei ármányai következtében kimaradt. Erre D. szülőföldjére tért vissza, hol megnősült. 1793 nov. azonban megint Párisban termett, hogy a Hébertisták hóbortjának véget vessen. Tette ezt pedig azon hiszemben, hogy Robespierre támogatására számíthat. Robespierre azonban el volt tökélve, hogy összes versenytársait elteszi láb alól. Előbb tehát D.-t segítette a Hébertisták ellen, azután pedig D. és gyér számú híveinek vesztére tört, akiket 1794 márc. 31. éjjel elfogatott. Három nappal később D. és Desmoulins, Westermann, Lacroix, Phélipeaux a forradalmi törvényszék elé vitettek. A Saint-Just által szerkesztett vádirat D.-t azzal vádolta, hogy az orléansi herceget akarta a trónra juttatni. D. bátran viselkedett, a birákkal megvetését éreztette és a halálos itélet kihirdetése után így kiáltott fel: «Néhány gyáva haramiának áldoznak fel bennünket, de nem sokáig fogják győzelmük gyümölcsét élvezni. Magam után vonszolom majd Robespierre-t!» Midőn pedig a nyaktilóhoz vitték, a tapsoló tömeget így utasította rendre: «Hallgass, háládatlan tömeg!» S a hóhérnak ezt mondotta: «Elég egy szíjj is, a másikat tedd el Robespierre részére!»

Irodalom. Bougeart, D., documents authentiques. Bruxelles 1861; Robinet, D., homme d'État. Páris 1889; De Saint Albin, D., Bruxelles 1861; Vermorel, Les oeuvres de D., 1866; Dubois, D. et la polit. contemporaine, 1880; Aulard, Notes sur l'éloquence de D., 1882; Robinet, Procès des Dantonistes., 1879; Dubost, D. et la massacre de Septembre, 1885; Aulard, Les orateurs de la Législative et de la convention, 1885—86. 2 köt; Sorel, La politique de Danton, 1889; Beesley, Life of D., 2. kiad. London 1899; Funck-Brentano, Les sophistes français et la révolution européenne, Paris 1905; Fribourg A., Discours de D., u. o. 1910.

Dantyszek, *Jan*, l. *Dantiscus*.

Dán tyúk. Színe változó, a kakas középnagyságú, bóbita nélküli, nagy, felálló tarajjal, rendesen fehér füllebbenyekkel; farka nagy, fenhordott, szép sarlótollakkal; lábai csupaszok, rendesen sárgák; tartása büszke, bátor. A jérce feje

kisebb, taraja néha lekonyuló, füllebbenyei picinyek; testalkata a kakasénál zömökebb. A D. meglehetősen korán tojik szép, tisztafehér tojásokat; húsa finom és izletes.

Danubius, a Duna (l. o.) neve a rómaiak korában, mely mint a folyó személyesítése egy óbudai és egy fényői (Verőcze) feliraton fordul elő. — *Danubialis* a. m. dunamelléki.

Danubius *magyar hajó- és gépgyár részvénytársaság*, l. *Ganz és Társa-Danubius.*

Danupils, l. *Reval.*

Danvers (ejtsd: danvörsz), város Massachusetts északamerikai államban, 30 km.-nyire Bostontól (É.-ra), (1900) 8542 lak., jelentékeny bőriparral, különösen cipőgyártással. Alapíttatott 1752.

Danville (ejtsd: denvill), több város az északamerikai Egyesült-Államokban: 1. *Illinois*-ban, a Vermilion River mellett, Chicagótól D.-re (200 km.), gabonatermő vidéken, szénbányákkal, malmokkal, posztó-, üveg- és téglagyárakkal. Vasúti csomópont. Az 1830. alapított város lakossága (1910) 27,871. — 2. *Kentucky*-ben, Louisvilletől DK.-re (136 km.), siketnéma intézettel és presbiteriánus iskolákkal. Környékén virágzó mezőgazdaság és állattenyésztés. Alapíttatott 1789., lakossága (1910) 4285. — 3. *Pennsylvania*-ban, a Susquehanna é. ága mellett, New Yorktól Ny.-ra (200 km.), vas-, szén- és mészkőbányákkal, gyáriparral. Állami elmegyógyintézet. Vasúti csomópont. Lakossága (1910) 8042. — 4. *Virginiá*-ban, a hajózható Dan River mellett, a Washington—New-Orleans vonalon (előbbitől 385 km.), rendkívül gazdag dohánytermő vidéken, jelentékeny dohánygyárakkal és kereskedéssel. Alap. 1792. Lak. (1910) 17,972.

Dány, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. gödöllői j.-ban, (1910) 2890 magyar lak., postahivatal, u. t. Zsámbok.

Dányád (azelőtt: *Czégénydányád)*, kisk. Szatmár vm. fehérgyarmati j.-ban, (1910) 446 magyar lak., u. p. Czégény, u. t. Fehérgyarmat.

Danyilevszkij, 1. *Bazil*, szül. 1852. Charkovban (Oroszország). Kiváló fiziológus és 1883 óta a charkovi egyetem tanára. Művei: Az izomerő eredetéről (1876); Vizsgálatok az agyélettan köréből (1876); Kutatások az állati hipnotizmus köréből (1878); Az élősdiek tana (1889); Kisérletek az izommunkára vonatkozó energia-elvek érvényességének bebizonyítására (1889).

2. *D. Gergely*, orosz író, szül. Danilovkában 1829 ápr. 26., megh. Szent-Pétervárt 1890 dec. 18. Népszerű lett a 60-as évek elején Szkavronszkij álnév alatt megjelent elbeszélései által, amelyekben új volt a déloroszországi pusztákon összeverődő zabolátlan népelem rajza: Menekülők Ujoroszországban, A menekülők visszatérése, Szabadság. 1874. jelent meg A kilencedik hullám c. elbeszélése, az orosz apácakolostorok rajza. Erre következtek történeti regényei: Mirovics (1879); Az elégetett Moszkva (1885—86); A fekete év (1888). Az Ukrajnai régiségek c. művével (Charkov 1866) akadémiai díjat nyert. Összegyűjtött művei megjelentek 1876. (6. kiad. Szent-Pétervárt 1889, 8. köt.) Magyar fordításban megjelent: A kilencedik hullám (Pesti Hirlap 1887. évf.); Uj Oroszország (Nemzet 1888. évf.); Fehér rabszolgák (Egyetértés 1899—1900 évf.).

3. *D. Miklós*, orosz író, szül. Moszkvában 1822 dec. 10., megh. Tifliszben 1885 nov. 19. Főművében Rossija i Jevropa (Európa és Oroszország, Szent-Pétervár 1871, 4. kiad. 1889) szlavofil eszméket hirdet, a Darwinizmus c. alatt megjelent nagy, befejezetlen tanulmányában (Szent-Pétervár 1885—87, 2. köt.) Darwin elméletét támadja.

Danzer *Alfonz*, politikai és katonai író, szül. Temesvárott 1842., megh. 1899 szept. 27. Bécsben. A katonaságnál felvitte a kapitányi rangig és azután a bécsi Armee- und Marine-Zeitung később Armeeblattnak, majd a Neue Armeezeitungnak lett szerkesztője és a Pester Lloyd — n — jegyű katonai munkatársa, melynek hasábjain hazai hadtörténelmünk keretébe vágó cikkeket is szokott publikálni. Művei: Frankreichs Stellung zu den europäischen Mächten (1870); Beiträge zur Geschichte des österr. Heerwesens (1872); Dembinski in Ungarn (1872; annak emlékiratai nyomán készült mű, 1874. magyarra ford. Törs Kálmán); Die Kämpfe in Serbien (1876); Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen (V. köt., 1878. A spanyol örökösödési hadjárat); Maria Theresia u. ihre Zeit (1888); Unter den Fahnen (1889; magyarul: A zászlók alatt, Budapest) és az Österreich-Ungarn in Waffen c. képes díszmunka.

Danzig, 1. *közigazgatási kerület* Nyugat-Poroszországban, 7953 km² ter. és (1910) 742,550 lak. 12 járásra oszlik. Fővárosa D. — 2. *D.* (lengyelül: *Gdansk*, latinul: *Gedanum*, régi magyar okiratokban *Danczka*, *Ny.-Poroszország* porosz tartomány és az ugyanily nevű kerület *fővárosa*, fontos kereskedelmi hely és erősség, 4 km.-nyire a D.-öböltől, az egyesült Mottlau és Radaune meg a D.-i-Visztula összefolyásának közelében, (1910) 170,347 lak. A kis Mottlau folyó két ágban folyik a városon keresztül és a balpartján fekvő régibb városrészeket (Altstadt, Rechtstadt, Vorstadt) az újabbaktól (Niederstadt és Langgarten) elválasztja. A két ágtól befogott szigeten (Speicherinsel) a gabonatárak vannak. A Radaune az Alt- és Rechtstadt városrészeket különíti el egymástól. E két folyón és több csatornán átvezető hidak száma: 50. A belső részeiben falakkal körülvett és a kikötője körül is nagyon megerősített város nagyobb részében középkori jellegű. Legérdekesebb és legélénkebb forgalmú része a Rechtstadt; ebben D. legszebb utcája a Ny.-ról K.-nek húzódó Langgasse és Lange Markt, amelyeket nagyobbára a XVI. és XVIII. sz.-ból való palotaszerű épületek szegélyeznek. Ültetvények csak a falakon kívül vannak. Legszebb tér a Winterplatz, csinos parkszerű ültetvényekkel és egy monumentális kúttal. Legjelentékenyebb épületek: az 1343-ban épített és 1502. kibővített, Máriáról elnevezett plébánia-templom (105 m. hosszú, 35 m. széles és 30 m. magas) 76 m. magas toronnyal, igen szép főoltárképpel (az augsburgi Mihály mestertől); a Katalin-templom, a XIII. sz.-ból, harangjátékkal; az 1558. renaissance-izlésben épült Hohes Thor; az 1612-ből való Langganterthor; az újabban régi alakjában helyreállított Grünes Thor, amelynek felső részében a nyugat-poroszországi tartományi muzeum van elhelyezve; a városháza karcsu, 45 m. magas toronnyal; az állami bank

1906. épült gyönyörű palotája; az Artus- vagy Junkerhof, amely régebben a gazdag D.-i városi junkereknek volt gyülekező helyük, ma pedig börze; a tartományi országház; a főposta-épület; a szinház stb. A közművelődési intézetek és egyesületek közül a kiválóbbak: a városi könyvtár (70,000 kötet), városi muzeum, képtárral, a tartományi muzeum, a természettud. társ. csillagvizsgálója, a tanárképző intézet, hajósiskola, 2 szinház, a nyugat-poroszországi történelmi, antropológiai, ornitológiai stb. társaságok (összesen 250 egyesület és társaság), a technikai főiskola, a képzőművészeti és ipari szakiskolák, a különböző középiskolák, leányiskolák, tanító- és tanítónőképző stb. A jótékonysági intézetek évenkint 400,000 márkát fordítanak segélyezésre. D. ipari és kereskedelmi élete igen élénk, bár a multakhoz viszonyítva némi hanyatlás észlelhető. Iparában a hadi és lövőszerek gyártása, az ágyú- és hadihajógyártás a legfejlettebbek. Ezeken kívül vannak: vasöntők és gépgyárak, szesz- és cukorgyárak, malmok, sör-, likőrgyárak, vegyészeti gyártelepek, s igen fejlett iparágat képez a dohány, lámpa-, drót-, kötél-, papir- és szappangyártás, valamint kisipari és háztartási cikkek gyártása. A Visztula torkolatánál, a gabonában gazdag lengyelföld közelében fekvő város kereskedelme igen jelentékeny; különösen fában, gabonában, cukorban és borostyánkőben. Tulajdonképeni kikötője a Neufahrwasser, amelyet 850 m. hosszú gránit móló véd a tenger hullámcsapásai és az eliszaposodás ellen. D. kikötőit 1908. 2399 hajó 873,606 tonna árúval kereste fel és 2443 hagyta el 897,231 tonna árútartalommal. D. környéke szebb, mint a többi német tengermelléki városoké. Közelében van az ültetvényekkel ellátott Johannisberg, a Bischofsberg, valamivel távolabb a Karlsberg; Zoppot, Glettkau, Heubude stb. tengeri fürdők. A városi közigazgatás élén egy főpolgármester, polgármester, 17 városi tanácsos, 60 városi képviselő és egy rendőrigazgatóság áll. 1909. évi zárszámadása szerint a városi közigazgatás 6.335,620 márkába került.

Története. Alapítását homály fedi. 997-ben Szt. Adalbert itt hirdette az evangéliumot. Várossá csak Pommerellen (Felső-Pommeránia) hercegeinek uralma alatt lett, akik fővárosukká emelték. A pommerelli hercegek kihalta után 1309. a német lovagrend foglalta el; ennek uralma alatt a régi város (Altstadt) mellett több új városrész keletkezett, mint 1330 után a Rechtstadt, továbbá a Jungstadt és a Vorstadt. 1358. belépett a Hanzaszövetségbe és akkor a Keleti-tenger egyik legkiválóbb kereskedő városává lett. 1354-ben elszakadt a lovagrendtől és névleg köztársaság lett, tényleg azonban Kázmér lengyel király oltalmába adta magát, a kitől D. nagy kiváltságokat kapott. 1523 óta meggyökerezett a városban a reformáció, 1577. Báthory István lengyel király támadását kellett visszavernie, aki 200,000 forint hadisarc fejében felhagyott az ostrommal. 1734-ben az oroszok és szászok bevették, s erősen megsarcolták. II. Rákóczi Ferenc hívei és követei Danczkán szállottak rendesen tengerre Ny. felé. Lengyelország első fölosztásánál 1772. szabad város maradt ugyan, de a Visztula torkolata porosz birtokká lett, a II. felosztáskor pedig 1793 máj. 7-én a város is meghódolt II. Frigyes Vilmos porosz királynak. 1807—14-ig önálló volt, de Lefebvre francia vezér állandóan megszállva tartotta és a lakosokra 20 millió frank hadisarcot vetett ki. 1814 febr. 3. visszakerült a porosz király hatalma alá. V. ö. *Rudolph*, Neuer Führer durch D. und Umgebung (1887); *Vistulanus*, Geschichte der Stadt D. (1891); *Damus*, Festschrift zur 100-jährigen Vereinigung D.-s mit Preussen (u. o. 1893); *Lindner*, D. als Kunststätte (1903); *Simson*, Gesch. der Stadt D. (1903); *Gurlitt* C., D. (Berlin 1910).

Danzigi aranyvíz, a danzigi «im Lachs» nevű likőrgyár által készített sajátos, állítólag finom arany lemezkéket tartalmazó színtelen finom likőr.

Danzigi herceg, francia marsall, l. *Lefebvre*.

Danzigi öböl, a Keleti-tengernek Danzig városáról elnevezett öble Poroszországban, a Visztula torkolatánál.

Daphne (gör. a. m. *babér*), a görög mitológiában a megszemélyesített babérfa. A legelterjedtebb mitosz szerint (melynek költők és festők sok változatát örökítették meg) D. rátartós nimfa volt, ki minden hódolóját visszautasította. Apollon szerelemtől égve, üldözőbe veszi s már-már eléri a jajveszékelve menekülő leányt, de ekkor anyja, a Föld (Gaia) elsülyeszti s helyében babérfát növeszt, illetőleg magát a leányt babérfává változtatja s így menti meg. Apollon koszorút fon magának a fa galyaiból s azóta lett Apollon szent fája a babér. A különböző változatokat egyesíti Ovidius híres elbeszélése (Metamorphoses I. könyv, 452—567).

Daphne, ókori város Szíriában, tulajdonképen elővárosa Antiochiának; Seleukos Nikator alapította; híres volt az Apollon és Artemis tiszteletére emelt nagy templomáról, melynek Apollont ábrázoló istenszobrát Bryaxis készítette. A szentélyhez dúsnövényzetű nagy (80 stadion kerületű) liget tartozott, mely árnyas ciprus és babérfáival, számos forrásaival kedvelt tartózkodó és mulató helye volt a Seleukidáknak, majd Pompejusnak és a rómaiaknak is. Erkölcsi tekintetben nem volt jó híre, az ott divatba került feslett életmód közmondásossá vált *(Daphnici mores)*.

Daphne *L.*, *boroszlán* (növ.), a Thymelaeaceae (Boroszlánfélék) család génusza; 36 faja Európában és Ázsiában honos cserje, egyesek kis fák. Levelük rendesen váltakozó, lehulló v. örökzöld és bőrnemű, virágjuk 2 ivarú, fehér, sárga vagy vörös, erős illatú, rajta a színes vacok henger v. tölcséralakuan sziromszerű képletté nyúlik meg, melynek tetején a szintén sziromnemű csészelevelek állnak. Sziromlevelek nincsenek. Virágzatuk fejecske v. rövid fürt. Termésük húsos v. csaknem száraz csonthéjas termés. A *D. cneorum* L. (henye boroszlán) Európa hegyein elterjedt, örökzöld cserje. Fejecskében álló, illatos vörös virágaiért kedvelt kerti növény is. Termése és levele hánytató és hashajtó. A mediterrán vidéki *D. gnidium* L. szintén örökzöld, virágzata fürt. Szárított termése Dél-Európában hánytató és hashajtó. A *D. laureola* L. Közép- és Dél-Európa hegyein élő cserje. Kérgét úgy használják, mint a következőét. A *D. mezereum* L. (farkas borosz-

lán) Európa és Nyugat-Ázsia hegyeinek 30—120 cm. magas cserjéje. Virágai hármasával állanak, bíbor, lila v. ritkán fehérszínűek, a levelek fakadása előtt nyílnak, s az orgona virágához hasonlítanak. Termése borsónagyságú, skárlátpiros. Egyike hazánk legmérgesebb növényeinek. Kérge *(cortex mezerei)* frissen kellemetlen szagú, szárítottan szagtalan. Ize keserü, csípős, a bőrön hólyagot húz. Hatóanyaga a *daphnin*. Belsőleg használva gyuladást és halált okoz. Régen orvosság

Daphne mezereum: *a* virágos hajtás; *b* oldalt felmetszett és szétnyitott virág belseje; *c* termő; *d* a termő hosszmetszete; *e* terméses hajtás; *f*, *g* a termés metszetei.

volt, ma azonban csak tapasz és kenőcs készül belőle. Igen csípős termése *(bacca coccognidii, piper germanicum)* szintén orvosság volt; Szibériában arcpirosítónak használják. A himalajai *D. cannabina* Wall. háncsából papirost készítenek.

Daphnephoria (gör. a. m. babérhordó ünnep), az ókori Thebaeben Apollon isten tiszteletére minden nyolcadik esztendőben rendezett ünnepi körmenet, melynek középpontjában egy babérágakkal és virágokkal körülfont olajfaágat vittek. Ez olajág csúcsán ércgolyó volt megerősítve, melyről apróbb golyók és szalagok csüggtek le. Egyes görög írók szerint a nagy golyó a Napot, a kisebbik a holdat s a csillagokat, a szalagok az év napjait jelképezték.

Daphnia (állat), a *levéllábu rákok (Phyllopoda)* rendjében az *Ágascsápuak (Cladocera)* alrendjének s a *Daphnidae* családnak egyik neme, melynek páncélja majdnem mindig hálózatosan tereccskézett, hátul egy hosszabb, majd rövidebb tövisben folytatódik, a fej és törzs között bemélyedés nincs. Sok faja ismeretes, valamennyi az édesvizekből. Hazánkból is több (összesen 19) faját ismerjük, melyek között legnagyobbak a D. *magna* Str., D. *Schäfferi* Br. és D. *pulex* de Geer. Fontos haltáplálék. L. még *Vizibolha.*

Daphnin, l. *Dafnin* és *Daphne.*

Daphnis, régi görög népköltészeti alak, a siciliai pásztornép fantáziájának szülötte, kiről gazdag változatokban regéltek, daloltak. E népköltési termékek elvesztek, de a görög pásztorköltészet (elsősorban Theokritos dalai), továbbá Longus (l. o.) soká nagyon ünnepelt pásztorregénye (D. és Chloe) révén D. alakja fennmaradt. A monda legelterjedtebb alakja az volt, hogy D. Hermes és egy nimfa gyermeke, kit anyja egy babérligetben *(daphne* gör. a. m. babér) hozott világra. Az anyja által kitett gyermeket nimfák nevelik s Pan isten megtanítja őt pásztorsípot fújni. Távol a világ zajától, az Aetna hegyen éldegél, nyáját legeltetve s itt találja fel az azóta oly népszerüvé vált pásztordalt (bukolikus költészetet), melynek utóbb ő válik legfőbb hősévé. Beleszeret egy nimfába, ki viszonozza szerelmét és örök hűséget fogadtat vele. D. megtartja fogadalmát mindaddig, míg egyszer nyája nyomán a királyi palotához nem jut, hol a királylány lerészegíti és elcsábítja. Ezért keservesen lakol: a nimfa megvakítja. Ezt a mondai magot úgy maga a pásztornép, mint a műköltők a legkülönfélébb módon variálták. V. ö. *Welcker*, Kleine Schriften (I. köt. 188—202. l.).

Daphnis nerii (állat), l. *Oleander-pille.*

Daphnit (ásv.), l. *Dafnit.*

Dapifer (lat.) a. m. ételhordó; a római császárok udvaránál az ételekre felügyelő hivatalnok, a középkorban a. m. asztalnok.

Dapiferorium regalium magister, l. *Főasztalnok.*

Daponte, *Lorenzo*, olasz dalműszöveg-író, szül. Cenedában (Velence köztárs.) 1749 március 10., megh. New Yorkban 1838 aug. 17-én. A trevisói papnevelőben tanult, majd tanított is, míg szabadabb nézetei miatt száműzték. Bécsben az udv. szinpad kinevezett költője volt, mikor 1785. összeköttetésbe lépett Mozarttal, s neki a Figaro lakodalma és Don Juan szövegét írta, egyidejüleg a Salierinek szánt Axur-ral. II. Lipót elbocsátotta: D. Triesztbe, majd Londonba s végül New Yorkba ment, hol küzködve cserélgette kenyérmunkáit: végre olasz operát alapított s ezt igazgatta haláláig. Viszontagságait elbeszéli a Memorie c. önéletrajz (New York 1823—27, 4 köt.).

Dapontes, *Konstantinos*, a legjelentékenyebb újabb vallásos költő a görög egyházban, szül. a XVIII. sz. elején, megh. mint az athoszi kolostor tagja 1789. Sokáig a moldvai fejedelem szolgálatában volt, hazafias magatartása miatt a törökök többször fogva tartották. Nők tüköre, Erkölcstan és Kegyelemkertje c. műveit a görögök még ma is olvasgatják.

Dappenthal *(Vallée des Dappes)*, a Dôle É.-i lába mellett húzódó kis völgy a Jura hegységben.

D'Aprile, olasz művészcsalád, l. *Aprile.*

Dapsy *László*, tanár, szül. Miskolczon 1843 febr. 28., megh. Budapesten 1890 máj. 29. A gimnáziumot Miskolczon, az akadémiai tanulmányokat Debreczenben végezte. 1864-ben a skót szabad egyház által alapított teol. ösztöndíj segítségével Edinburghba ment. 1866-ban visszatérvén, a debreczeni gazdasági intézetnél tanár lett, 1867. pedig a pesti főgimnáziumban foglalta el a természetrajzi tanszéket. 1870-ben a K. M. Természettud. Társulatban ő indítványozta a könyvkiadó vállalatot s ő dolgozta ki annak a tervét. Sokat írt és fordított; a kiválóbb magyar folyóiratokban megjelent cikkein kívül önállóan kiadott művei a következők:

A talajkimerülés befolyása az államok életére (Pest 1869); *Általános természetrajz* (Pest 1869); *A geologia alapvonalai*, Paget Dávid után (Pest 1872); *Darwin: A fajok eredete* (Budapest 1873—1874, 2 köt.); *A nemzetgazdaság alapelvei*, John Stuart Mill után (4 kötet, Budapest 1875); *A parlamenti kormányrendszer Angliában*, Todd Alpheus után. Szerkesztette a *Magyar Föld* közgazdasági napilapot 1880 máj. 16-tól haláláig.

Dapszang v. *Mount Godwin Austen*, 8620 m. magas hegy a Karakorum-láncban, 22 km.-nyire a Sigar- v. Musztag-hágótól. Földünknek nagyságra nézve második hegycsúcsa.

Daption (állat), l. *Galambhojsza*.

Dár, arab eredetü török szó; jelent házat, helyet. *Dár-usz-szaádet* a császár háreme. E *dár* szóval nem téveszteendő össze a perzsa eredetü *dár* szó, mely főleg összetételekben fordul elő, mint pl. *háznedár* kincstartó, *bájrákdár* fegyvertartó stb.

Dár, a nuba nyelvben országot, vidéket, környéket jelent s a nubiai helységnevekben, valamint a keleti Szudánban gyakran fordul elő.

Dara *(griz)*, rendszerint búza-D., a magyar őrlési mód útján nyert kisebb-nagyobb magtöredékei a búzának. A malmászatban nagyon fontos a sok és tiszta D. gyártása, mert minél több és minél tisztább a D., annál több, tisztább, jobb és szebb liszt készíthető. A D. a búzaszem magfehérje részéből való, esetleg még némi héjrésszel borítva, a búzaszem legbelsőbb részéből készült D. rendszerint a legértékesebb, ennek a fajsúlya a legnagyobb, miért is a D.-k jósági osztályozása fajsúly szerint, D.-tisztítógépeken történik. A gyártás folyamán igen sokféle D. keletkezik, ezek minőségi sorrendje a következő: szín- (auszug) D., láng- (mund) D., I. zsemlye-D., II. zsemlye-D., III. zsemlye-D., barna D., rossz D. Mindezek csupán mint melléktermékek szerepelnek s a piaci forgalomba nem kerülnek. D. készíthető a tengeriből is, tengeri-D., azt egyes vidékeken emberi táplálékul (oláhok: mamaliga, olaszok: polenta néven) is használják, rendszerint azonban csak a házi állatokat etetik vele. Fontos takarmánycikk a konkoly-D., amely a konkoly megfelelő őrléséből készül s a tejelő állatok etetésére használatos.

D., a *geológiában*, illetőleg a kőzettanban valamely összetett, kristályos kőzetnek egyes elegyrészekre széthullott tömegei, melyek azon helyen vannak, ahol az illető kőzet mállás következtében szétesett. A kőzet-D. további mállása adja az agyagot. Gránitsziklák, trachittömzsök stb. tetején s oldalán gyakran látni apró szemű laza törmeléket, mi nem egyéb mint gránit-D., illetőleg trachit-D.

D. (bány.). Olyan minőségű összezuzott érc, melynél az egyes szemek nagysága 0·5 mm.-nél nagyobb. — *D.* (koh.). A megolvadt fémet folytonos rázás közben hagyják kihülni, s így D. lesz belőle.

D. a meteorológiában, l. *Jégeső*.

Dara, kisk. Zemplén vm. szinnai j.-ban, (1910) 154 rutén lak.; u. p. Czirókaófalu, u. t. Szinna.

Darab, város Perzsiában, l. *Derabgherd*.

Darabárúk. A darabszám szerint forgalomba kerülő árúk. A szállítás szempontjából fontos megkülönböztetés a fél- és teljes kocsirakomány-árúkkal szemben. Ugyanis az 5000 kg.-nál kisebb súlyú árút egységenként drágábban szállítja a vasút, mint a fél (5000 kg.) v. teljes (10,000 kg.) kocsirakomány-árúk egységét. Darabárúnak nevezik ezenkívül a szállításnál azokat az árúkat, melyeket darabok szerint fuvaroznak. A D. be- és kirakására, valamint megőrzésére a vasúti állomásokon árúraktárak vannak, hogy a vaggonokba be nem rakott árúk sérülést ne szenvedjenek (l. *Árúraktár)*. L. még *Darabszám*.

Darabont *(darabant* v. *drabant, trabant)* régebben a főurak fegyveres szolgája, később megyei v. városi hajdu: rendőr. *D.-testőrség*, l. *Testőrség*. — *D.-oknak* nevezték el azokat a teremszolgákat, akiket az 1904 nov. 18-iki házszabályrevizió után, a Tisza-kormány utolsó idejében a képviselőház elnöksége a rend fenntartása céljából alkalmazott, amit az ellenzék erőszakosságnak jelentett ki. Akik az ezután következett Fejérváry-kormányban az erőszak közegeit látták, azok a Fejérváry-kormány tagjait és közegeit *D.* gúnynévvel illették.

Darabos, érdes, durva, egyenetlen, döcögős; átvitt értelemben faragatlan, illetlen; nehézkes, szaggatott (beszédről, versről).

Darabos, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 640 tót lak.; u. p. Forgácsfalva, u. t. Rimabánya.

Daraboshegy, kisk. Vas vm. körmendi j.-ban, (1910) 265 magyar lak.; u. p. Nádasd, u. t. Körmend.

Darabszám. Némely árú a kereskedelmi forgalom szokásai szerint D.-ra jön a forgalomba. Vételük, eladásuk és szállításuk D. szerint történik (l. *Darabárúk)*. Néha több darabot kapcsolnak egybe: 12 drb = 1 tucat, 5 tucat = 60 drb = 1 sokk, 12 tucat = 144 drb = 1 gross.

Darabszám-munka, az ipari termelés egyik munka-válfaja, megkülönböztetésül az óra- vagy napszám-munkától. Más néven szakmány-munka (accord), vagyis oly munka, melynek díjazása nem idő, hanem tényleg végzett munkateljesítmény szerint díjaztatik. Ezt a munkaformát a munkások szervezetei elvileg támadják, anélkül azonban, hogy sikerült volna eddig kiküszöbölni. Ellenben az ipar ezt tartja a legigazságosabbnak.

Darab szerinti munka, l. *Darabszám-munka*.

Darálás (ném. *Schroten)*. A műőrlésnél a búza fokozatos felaprításának első folyamata. A D.-t tökéletesebb berendezésű malmokban először durvábban s azután fokozatosan finomabban rovátkolt hengerek között többszörösen — tökéletes műőrlési rendszer mellett 5—8-szor — ismétlődve viszik végbe, hogy a búza korpahéját kíméljék, továbbá, hogy szép darát, de lehetőleg csak kevés lisztet nyerjenek. A D.-i műveletek alatt ugyanis a búzaszem tartalma, a magfehérje mint dara és derce kitörik, miáltal a búzaszem mindinkább laposabbá válik, míg végre a korpahéjak nagy része nagyobb levélkék alakjában visszamarad. A D.-nak termékei különféle dara és derce, továbbá a fentebb említett korpahéjak, amely utóbbiak a kiőrlés után a kereskedelmi durva korpát szolgáltatják. A D. alatt kevés liszt is keletkezik, de ezek a lisztfajok sötétek. — *D.* szóval jelzik az értelem nélkül elhadart beszédet is.

Daráló, a gabonanemüek őrlésére használt kőpár vagy hengeres készülék, amelyet fokról-fokra tökéletesítettek s amelyből a mai nagyszabású malom fejlődött; ma már a régi D.-t egyes vi-

dékeken a kukorica és só darálására használják csupán, míg a kávé és egyéb fűszerek darálására külön, kúpos szerkezetű D.-k szolgálnak.

Darana, régi örmény város Daranalis tartományban az Eufrát felső folyása mellett, ma Kamach.

Daranovci, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 270 horvát-szerb lak.; u. p. Vilić selo, u. t. Pozsega.

Darány, nagyk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 1434 magyar lak.; hitelszövetkezet, csendőrőrs, vasúti állomás, posta- és távíróhivatal; lakói kendert termelnek.

Daranyálka (növ.), l. *Árpa*.

Darányi, 1. *Ignác (puszta-szent-györgyi és tetétleni)*, nemzetgazda, szül. Kecskeméten 1811 márc. 11., megh. 1877 jún. 11. Jogi és gazdasági tanulmányokat végzett s pályáját az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnél, mint titkár kezdte. 1843-ban a Pesti Hirlap országgyűlési tudósítója, 1844. özv. Teleky Józsefné gr.-né birtokainak igazgatója, 1848. Klauzál Gábor alatt kormánybiztos, majd nemzetőrkapitány lett. Az elnyomatás évei alatt egészen a gazdasági ügyekkel foglalkozott. Mikor a Gazdasági Egyesület újra megkezdte működését, D. ismét tevékeny részt vett munkásságában. Nagy érdemeket szerzett a faültetés, a futóhomok megkötése s az ármentesítés körül. A gazdasági irodalomban szintén figyelemre méltó szaktanulmányokat írt a *Magyar Gazdába* és a *Gazdasági Lapokba*. V. ö. *Galgóczy*, Emlékkönyv; *Kautz*, A nemzetgazdasági eszmék fejlődésének története.

2. *D. Ignác (puszta-szent-györgyi és tetétleni)*, államférfiú, szül. Budapesten 1849 jan. 15. Jogi tanulmányait a fővárosban végezte s 1873-tól kezdve itt folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1878. a Tisza-völgyi társulat titkárává választották s a Tiszavölgy ármentesítésében tevékeny részt vett. 1881—1905-ig egyfolytában a főváros II. kerületét képviselte a parlamentben, ahol, mint a szabadelvű párt oszlopos tagja, főleg mezőgazdasági és közlekedési ügyekben szólalt fel. 1892. a budapesti ref. egyház főgondnokává választotta, 1893. a szabadelvű párt, 1895. a képviselőház egyik alelnöke lett. Az egyházpolitikai küzdelem idején a szabadelvű párt történeti nevezetességű értekezletén ő terjesztette elő a határozati javaslatot. Ugyanez év november 2-án a Bánffy-kabinetben földmivelésügyi miniszterré nevezték ki s tárcáját utóbb a Széll-kormányban, majd Khuen-Héderváry gróf első kormányalakítása alkalmával is megtartotta. 1896-ban valóságos belső titkos tanácsos lett. Miniszterségét nagy külső és belső sikerek jellemzik. A filloxera által elpusztított szőllőket felújíttatta. Az 1898. II. t.-c. által rendezte a mezőgazdasági munkaadó és munkás viszonyát, miután az előbbeni évben letörte az egész magyar mezőgazdaságot fenyegető sztrájkot. Az 1900. XVI. t.-c.-ben gazdasági munkás- és cselédsegélyző pénztárt létesített az elaggott munkások istápolására. Emellett felkarolta a termelő-, fogyasztó- és hitelszövetkezetek ügyét, népszerű mezőgazdasági műveket iratott és terjesztett a nép között, szervezte a rutén s 1902. a székely kirendeltséget, amelyeknek főcélja volt olcsó bérletek, tenyészállatok ingyenes kiosztása, a szövetkezeti szellem terjesztése s a népnek gazdasági oktatása. Népkönyvtárakat létesített, népies gazdasági tanfolyamokat szervezett, megalkotta a Mezőgazdasági Muzeumot, fölépíttette a Földtani-intézet palotáját, létesítette az ampelológiai intézetet, felkarolta a Tátra és Balatonvidék érdekeit, elősegítette nemzetiségi vidékeken a telepítést, magyar vidékeken az okszerű parcellázást. 1902-ben a dunamelléki református egyházkerület főgondnokává választották. 1903 nov. 3. Héderváryval együtt őt is fölmentették állásától. Az 1904 nov. 18-iki erőszakos házszabályrevizió-kísérlet után Andrássy Gyula gróffal együtt elhagyta a szabadelvű pártot s a disszidensek csoportjának, utóbb a megalakult alkotmánypártnak elnöke lett. 1906 áprilisban a Wekerle-kabinetben ismét elvállalta régi tárcáját. Hivatalának e második korszakában folytatta és befejezte korábbi alkotásait, melyek közt az 1907. cselédtörvény, a munkáslakásokról, vizi beruházásokról szóló törvények, valamint az Ausztriával kötött új kiegyezés mezőgazdasági vívmányai a legfontosabbak. 1909-ben a Magyar Tud. Akadémia tiszteleti tagjává választották. A koaliciós kormány bukása után D. pártonkívüli maradt. 1905 óta a tapolczai kerület képviselője. Elnöke a Magyar Gazdaszövetségnek.

Darapörkölék (koh.). Az ércek, ha megpörköltetnek, és a pörkölés sikerült, egészen porrá válnak; ha a por között durvább szemek is érezhetők, ez a pörkölés tökéletlenségének jele és szitálással kell a darás szemeket a portól elválasztani, s az így nyert D.-et újra pörkölni.

Darapskit (ásv.), egyhajlású kristályok, amelyek az oldallap szerint jól hasadnak, a hasadási táblák közel négyzetek, színtelenek és átlátszók. Képlete $Na_2SO_4.NaNO_3 + H_2O$. Vízben könnyen oldható. Lelőhelye Pampa del Toro (Chile).

Darapti, skolasztikus neve a következtetés egyik módjának, az úgynevezett harmadik «figura» egyik «módusa». MaP, MaS a. m. SiP., pl. minden állam enyhébben bünteti a párbajt, de minden állam tiltja az önsegélyt. Néha tehát az önsegély tiltása mellett is enyhébben büntetik a párbajt.

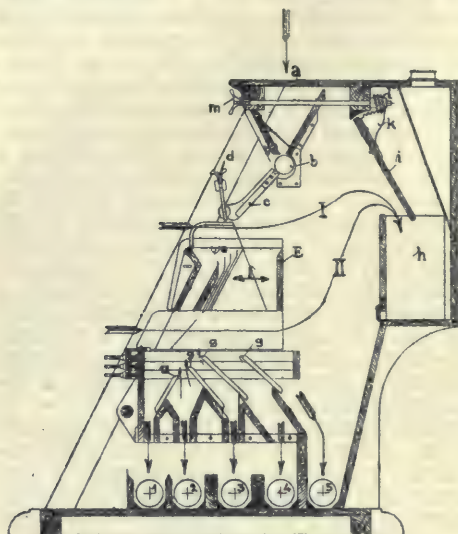
Darás liszt (bány.), olyan minőségű összezúzott érc, melynél az egyes szemek nagysága 0·5 milliméternél nem nagyobb és 0·25 mm.-nél nem kisebb.

Daraszén (bány.). Ha a bányában termett kőszenet a darabok nagysága szerint osztalyozzák, a 0·5 centiméternél kisebb szemű szenet nevezik D.-nek.

Daraszér (bány.), a darás liszt feldolgozására szolgáló készülék a szérelő házakban, l. *Szér*.

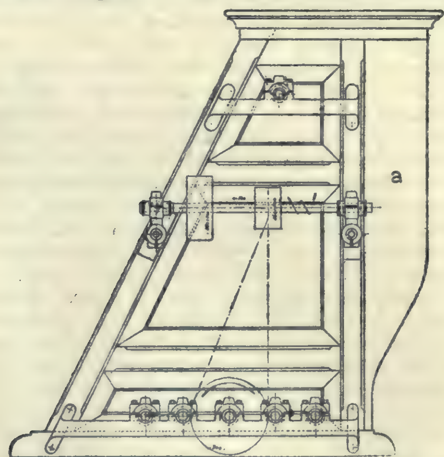
Daratisztító gépek. A darának fajsúly szerint való osztályozására, a molnár nyelvén: a darának tisztítására szolgáló gépek. A fajsúly szerint való osztályozást megelőzi a nagyság szerint való osztályozás, csak egyenlő nagyságú darák tisztíthatók sikeresen. A fajsúly szerint való osztályozás légárammal történik, a légáramot külön szellőző — ventilátor — idézi elő, kezdetben fúvó hatású, újabban kizárólag szívó hatású légárammal dolgoznak a D. Ezeknek a szerkezete és berendezése nagyon sokféle, de működési elvük nagyjában ugyanaz: a daraszemcsék nagysága és fajsúlya szerint szabályozhatóan különböző erősségű széláram megcsapja a gépben lefelé hulló darát s az egyes szemcséket esési irányuktól eltéríti. A nagyobb fajsúlyú szemcsék eltérítése csekélyebb, a

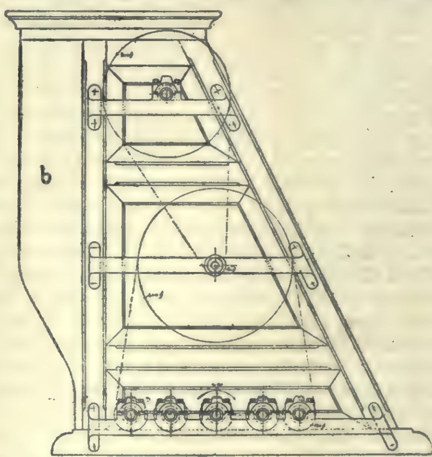
kisebb fajsúlyuaké nagyobb. A felaprítási műveletek alatt levált, a daraszemcsékkel egyenlő nagyságú s azokkal összekeverődött korparészek fajsúlya pedig a legkisebb lévén, ezeknek az eltérítése a legnagyobb. Ezen korparészeket a molnár szállókorpának nevezi. A daratisztító gép az

1. ábra. Daratisztító gép.

egyenlő nagyságú darákból különböző minőségű darát, felemást (Überschlag, átveret, átcsapat) és szállókorpát választ szét. A darák minőségük, jóságuk és tisztaságuk szerint részint már a kereskedelmi forgalomba kerülnek, részint a feloldó kerülő, különböző fajsúlyú, de egyenlő nagyságú darákat az esésökre oldalról ható szívó széláram különböző távolságokra viszi. A végből, hogy a szakaszokra osztott daratisztító gép egyes szakaszaiba egyenlő nagyságú darák kerüljenek, minden daratisztító gép előtt egy, a darákat nagyság szerint osztályozó szerkezet — sík szita — van elrendezve. Kisebb malmokban használatos daratisztító gépen a szita a daratisztító géppel egybe van építve. Nagyobb malmokban azt a nagyobb gépet használják, amely a tulajdonképeni daratisztító gépből és a föléje függesztett, de különálló síkszitából áll. Úgy a nagyobb, mint pedig a kisebb D. elve ugyanaz. A következőkben egy nagyobb gépet ismertetünk. Ezen gép külső képét a *2. ábra*, keresztmetszetét az *1. ábra* mutatja. A termék az *a* nyil irányában ömlik a gépbe és a *b* rovátkolt szállítóhenger segélyével a gép egész hosszában egyenletesen lesz elosztva. A szállító hengerről a termék a *c* ferde lapon leesik, ezen *c* lap a *d* csavarral állítható, miáltal a leeső darákkal tetszésszerinti parabolákat irathatunk le. A *c* lapról való leesés közben hat a darára az *I* nyil irányában először a légáramlat és a dara fajsúlya szerint az *e* nyelvek által képezett 5 csatorna egyikébe beljebb v. kijebb esik. A nyelveket magában foglaló *E* szekrényke az *f* nyil irányában ide-oda tolható, hogy az egyes darák a rendeltetésüknek megfelelő csatornába és innen a megfelelő csigákba jussanak. Az *E* szekrényben levő *e* nyelvek által képezett csatornák elhagyása után a darákat a *II* nyil irányában másodszor éri a légáram, ezen második légáram hatása alatt a darák — újra fajsúlyuk szerint osztályozottan — a *g* által jelölt csatornákba esnek, ezen csatornák a már osztályozott darát az 1, 2, 3, 4, 5 csigákba vezetik. A legtávolabb eső csiga az 5. számú, ez

2. ábra. Daratisztító gépek.

hengerszékek segítségével lisztekké őröltetnek. A felemás anyag tovább tisztítva, őrölve sötétebb lisztek anyagát, a szállókorpa, kövön őrölve, a finom korpát szolgáltatja. A D. működését a mellékelt ábrák tüntetik fel. A daratisztítás elve ezen gépeknél azonos a modern nagy malmokban használatos gépekével s abban áll, hogy a gépbe szállítja a legkönnyebb termékeket, az ú. n. szállókorpát (röpkorpa, Flugkleie), a másik négy pedig a fajsúlyuk (minőség, jóság) szerint osztályozott darákat úgy, hogy az 1 csiga a legnagyobb fajsúlyut (a legjobbat), a 4 csiga pedig a legkisebb fajsúlyut (a legrosszabbat) továbbítja. Az osztályozást végző szívó széláram bevezetése a gép

egész hosszában beépített *h* szélcső segítségével történik. Nagy malmokban ez a szélcső központi szellőztetővel (ventilátorral) van összekötve, ez végzi u. i. az egész malom szellőztetését és tisztítását. A beszívott légáramlat mennyisége az *i* ferde lappal szabályozható, ennek beállítása a *k* ívrész (segmens), *l* csavar és *m* kézikerék által történik. Nagy malmokban az imént leírt daratisztítógép több szakaszra szokott osztva lenni, ezen szakaszok egymással teljesen azonosak, csak a hosszuságuk változik a beömlő dara mennyisége szerint. A *2. ábra* két ily daratisztító gép sematikus összeállítását mutatja; ezeknél *a* és *b* a szélcsöveket tartalmazó szekrények.

Daravirág (növ.), l. *Draba.*

Daraw, falu 9000 lak. Felső-Egyiptomban, a lukszor-asszuani vasút mentén, Asszuan közelében. Házi ipara etnografiai érdekességű.

Darazi, *Mohamed b. Iszmá'il,* a drúz felekezet alapitója, perzsa származású mohamedán volt. Az iszmá'ilita felekezet (l. *Asszaszinok)* érdekében 1017. Kairóban járt és az ott uralkodó Hákim fatimida kalifát isten inkarnációjának hirdette. E tana miatt a nép fellázadt ellene. Hákim segítségével Szíriába menekülvén, itt az iszlám törvényeivel merő ellentétben álló tanai számára számos hivet toborzott, kiknek utódai a Libánon lakossága között *(drúzok)* most is el vannak terjedve. 1020-ban halt meg.

Darázs, kisk. Baranya vm. mohácsi j.-ban, (1910) 2254 sokác és magyar lak., postahivatal, u. t. Főherczeglak.

Darazsak *(Vespidae).* A hártyásszárnyuak (Hymenoptera) rendjében a fullánkosak (Aculeata) alrendjébe tartozó rovarcsalád. Az egész család feltünő jellege, hogy az idetartozó fajok mellső szárnyukat úgy hajhatják össze, hogy belső felük a külső alá kerül. Potrohuk csak igen vékony kocsánnyal függ össze a torral, a testük különben mindig nyulánk és majdnem csupasz. Csápjuk könyökszerüleg megtört, hímeknél 13, nőstényeknél 12 ízű; a homlokon vannak egyszerű pontszemeik; az összetett szemeik nagyok és vesealakuak; lábaikon kefe, miként a méheknél, nincs, mert virágport nem gyüjtenek; fel vannak fegyverkezve fullánkkal, szúrásuk sokszor veszélyes. El vannak terjedve az egész földön, ismeretes mintegy 1000 faj. Sok darázsfajnál a hímek- és nőstényeken kívül dolgozók is vannak, ily fajok társaságban élnek, államot alkotnak. Ha a darázsállam nagyobb népessége céloztatik, akkor a megtermékenyített nőstény tavasszal az épülő fészket egy külső, zsákalakú burokkal fedi be, melyen csak egy nyílás, a röplyuk van. Ilyet épít erdőkben, bokrok és fák gallyain az *erdei darázs* (Vespa sylvestris L.). A kisebb és néptelenebb államokban élő D. fészkei takaró fedél nélkül épülnek, ilyen a leginkább falakon, deszkakerítéseken és csak kivételesen gallyakon található fészke a *Polistes hebraeus* Fab.-nak. A sejtek készítésére a D.-nak egy külön papirnemű anyag szolgál, melyet finomra vágott farészecskékből és ragadó nyálukból készítenek. A D. sejtjeibe először olyan petéket tojnak, melyekből csak dolgozók lesznek, később a hím- és nőstény-ivadék felnevelésére kerül a sor, majd a párosodás megtörténte után az állam feloszlik. A dolgozók és a hímek ősszel elpusztulnak, csak a megtermékenyített nőstények telelnek át, melyek tavaszszal új államot alapítanak. A lárvákat maguk a D. által készített, vagy rablott mézzel táplálják. Azon D., melyeknél dolgozók nincsenek, sejtjeiket rendesen gömbalakban, agyagos földben építik s álcáikat ritkán mézzel, többnyire rovarokkal, pókokkal stb. nevelik fel. Ezen nem társasan élő D. tehát hasznosak. A D. között mint a gazda és kertész ellenségei a *közöns. D.* (Vespa vulgaris L.) és a *ló-D.* (V. crabro L.), mint gyümölcspusztítók és mézrablók általánosan ismeretesek. A ló-darázs barnás v. barnás-vörös alapszínű, potrohán és fején barnás-vörös foltokkal; szárnyai sárgás színben játszók. A hím 24, a nőstény 30, a dolgozó 22 mm hosszú. Ez a legnagyobb hazai darázs, honos Európában mindenütt. Odvas fákban, falüregekben s a föld alatt is lakik, de itt már ritkábban. Fészke anyaga barnás és több rétegből — emeletből — áll. A közönséges darázs sokkalta kisebb, ennek fészke leginkább szürke.

Darázscincér *(Clytus* Laich.), a fedeles szárnyuak — bogarak — rendjébe, a hosszucsápuak, vagy cincérek (l. o.) családjába tartozó rovarfaj. Csápjuk 11 ízű, fonál vagy serteszerű; nyakpajzsuk hosszukás vagy kerekded; a szárnyfedők finom szőrökkel fedettek, melyek rajzolatokat képeznek, ezek leginkább fekete és sárga harántcsíkok, mint a darazsaknál, nagyságuk is körülbelül akkora, innen ered népies nevük. A bogarak leginkább az erdőkben a kivágott fákon, főleg tölgyön tartózkodnak, lárváik a fában magában élnek. Elég közönségesek, hazánkban is van néhány faj.

Darázsfalu (Trauersdorf), nagyk. Sopron vm. kismartoni j.-ban, (1910) 1339 horvát lak., postaügynökség, u. t. Kismarton. A község mellett 1838-ban emelt Szt-Háromságszobor és hg. Eszterházy Miklós fácánoskertje. D. 1327. a Gutkeled nemzetség ősi birtoka volt és Dorog néven szerepelt; 1346. a nagymartoni grófoknak kőváruk volt itt. A vár 1484 után elpusztult.

Darázsfészek. Tulajdonképeni D.-t csak a társasan élő, tehát államot alkotó darazsak építenek. A D. anyaga finomra megrágott és nyálkával kevert növényi rész, első sorban farost, melyekből hatszögletes sejteket készítenek, ezek szorosan állanak egymás mellett s vízszintesen elhelyezkedő lemezeket — lépeket — alkotnak. E sejtek feneke közös a lépben s mindig felül van, — a sejtek tehát lefelé nyitottak. Az egyes lépeket a D.-ben egymástól függőlegesen álló zömök oszlopocskák választják el, miáltal a D. emeletekre oszlik. A lépeket rendesen egy közös és csak egy nyílással ellátott burok veszi körül, ez papirszerű. Ily D.-ek elsősorban szabadban vannak, fákon, kerítéseken, falakon, azután faodvakban és végre a földben is.

Darázsi, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 186 tót lak.; u. p. Ledény, u. t. Teszér.

Darázskő a. m. *mésztufa* (l. o.).

Darázsméh *(Nomada flava* Fz.). A hártyásszárnyuak rendjébe, a méhek (Apiaria) családjába tartozó rovar. Élősködő, petéit más méhek még befedetlen sejtjeibe csempészi, különben

hátsó lábai virágporgyüjtésre nem is alkalmasak.

Darázsölyv (állat, *Pernis Apivorus)*, l. *Méhészölyv.*

Darázsporozta virág, oly virág, melyet darazsak poroznak meg (l. *Beporzás)*, ilyen a molyhos madárbirs *(Cotoneaster integerrima)*, a görvélyfű *(Scrophularia)* stb. virágja, l. még *Dongóporozta virág.*

Darázs-sas *(Pernis apivorus)*, l. *Méhészölyv.*

Darázsvirág (növ.), l. *Pulmonaria.*

Dar-Banda, nyam-nyamok lakta vidék Kelet-Afrikában, a Sari és Kelle közti vízválasztón. Főhelye Foro.

Darbanga *(Durbhangah)*, az ugyanily nevű kerület *fővárosa* a Kis Bhagmati balpartján, vasút mellett, (1901) 65,990 lak.; élénk kereskedéssel; a fő kiviteli cikkek: olajos magvak, vaj és épületfa; a behozatalé: gabona, só, jutakelmék, posztó, bőrárúk, mész és vas.

Darbay *(Scheiter) György*, 1848—49-iki honvédtiszt, olasz szabadsághős, szül. 1827 márc. 17. Alsó-Ausztriában, megh. 1909 máj. 16. Budapesten. A császári hadseregben szolgált mint dzsidáshadnagy, 1848-ban a magyar szabadságharchoz csatlakozott s azt hősiesen végigküzdötte. Világos után in contumaciam halálra ítélték,de ő Angliába, majd Olaszországba emigrált, hol Ihász ezredessel szervezte a magyar légiót. A villafrancai béke után 1859. az olasz hadseregbe lépett s mint garibaldista egyike volt a marsalai ezernek. Részt vett Nápoly bevételénél s főleg Capuánál tüntette ki magát, amiért az időközben ezredessé előlépett. D.-t a *capuai hős* melléknévvel tisztelték meg. 1867-ben visszatért Magyarországba. V. ö. Vasárnapi Ujság 1909, 22. sz.

Dar-Berber, l. *Berber.*

Darbicius, *Nikolaus*, l. *Drabik.*

Darboux, *Jean Gaston*, francia matematikus, szül. Nimesben 1842 aug. 13. Előbb maître de conférences volt az école normale-on, azután a párisi faculté des sciences-on az elméleti mechanika és a geometria helyettes, majd 1881. a felsőbb geometria címzetes tanárává lett. 1900 óta a francia tudományos akadémia állandó titkára. A M. Tud. Akadémia küső tagja. Részt vett az első Bólyai-jutalomdíjat odaítélő bizottságban. Irt számos becses értekezést. Főműve: Leçons sur la théorie générale des surfaces et les applications géométriques du calcul infinitésimal (Paris 1887—96). Ennek folytatása: Leçons sur les systèmes orthogonaux (u. o. 1898, I.); Fourier munkáinak egyik kiadása is tőle származik (1890, 2 köt.). 1870—1902. kiadta a Bulletin des sciences mathématiques-et. V. ö. *Lebon* A., D.-G. (Paris 1910).

Darboy (ejtsd: darboa), *Georges*, nancyi püspök, utóbb párisi érsek, szül. Fayl-Billotban (Haut-Marne) 1813 jan. 16., a communisták agyonlőtték 1871 máj. 24. Hitéért való lángoló lelkesedés, fáradalmat nem ismerő tevékenység, embertársai iránt önzetlen szeretet jellemezték őt. A császár elhalmozta kegyeivel: 1864-ben főalamizsnássá és szenátorrá, 1866. a közoktatásügyi tanács tagjává nevezte ki. Részt vett a vatikáni zsinaton, melyen az infallibilitás kimondását ellenezte ugyan, de a dogma kihirdetése után az egyház határozata előtt alázatos hittel meghajolt. Az 1870-iki háború alatt nem távozott Párisból, hanem mint igazi főpap, a betegek, sebesültek vigasztalásával s gyámolításával foglalkozott. Az 1871 márc. 18. kezdődött Commune uralma alatt is Párisban maradt. Munkái: Oeuvres de saint Denys l'Areopagite (1845); Les femmes de la Bible (illust. 1850); Les saintes femmes (1859); Imitations de Jesus-Christ (Traduction avec gravures, 1852); La vie de Saint Thomas Becket (1860); Oeuvres pastorales. V. ö. Histoire de la vie et des oeuvres de Mgr. D. archevêque de Paris. Par Mgr. J. A. Foulon, archevêque de Lyon (Paris 1889); *Fèvre*, Vie et ouvr. de M. D. (1871); *Karácson* Imre D. érsek végnapjai (Kath. Szemle, 1890 IV. füzet).

Darby, *John Nelson*, a darbysta felekezet, más névvel a *plymouthi testvérek* (l. o.) szektájának alapítója, szül. Londonban 1800 nov. 18., megh. 1882 ápr. 29. Jogi tanulmányai elvégzése után ügyvéddé lett, de azután teológiával kezdett foglalkozni s az anglikánus egyház papja lett. Vallásos nézetei miatt az anglikán papság üldözőbe vette, úgy hogy 1838. Genfbe, majd 1840. Lausanneba kellett mennie és Waadtlandban számos hívőt szerzett tanainak; később visszatért Angliába. Számos művet is írt.

Darby-acél, az az acél, melyet Thomas eljárása szerint konverterben gyártanak és a kiöntött anyagot kellő karbonizálás végett kokszporral elegyítik. Nálunk ezt az eljárást a salgótarjáni vasgyárban alkalmazták a sínanyag készítésére. L. *Vas.*

Darbysták, más névvel *plymouthi testvérek*, kik alapítójuktól, *Darby* Johntól (l. o.) vették nevüket. L. *Plymouthi testvérek.*

D'Arc, l. *Jeanne d'Arc.*

D' Arcet (ejtsd: dárszé), *Jean Pierre Joseph*, régész, szül. 1777 aug. 31. Párisban, megh. u. o. 1844 aug. 2. Ő javította a lőporgyártást, a bronz és bronzszerű ötvözetek készítését, felfedezte, hogy ónban gazdag bronzok ismételt hűtéssel kalapálhatók és igen szívósak lesznek. Egy nagyon könnyen olvadó ötvözetnek az összetételét adta meg (D.-fém) és 1802. felfedezte az arany és ezüst elválasztását kénsav segítségével. Megvizsgálta a csontok tápláló alkatrészeit, ismertette a csontenyv készítését, a csontok alkalmazását mint trágyát és a gesztenye feldolgozását cukorrá; foglalkozott a különböző iparágakban fellépő káros befolyások kiküszöbölésével és értekezéseket írt a kórházak higiénikus berendezéseiről.

D'Arcet eljárása, l. *Enyv.*

D'Arcet-fém, a D'Arcet-féle könnyen folyó ötvözet (Newton-fém) 8 súlyrész bizmutot, 5 súlyrész ólmot és 3 súlyrész ónt tartalmaz. Ezen ötvözet 94·5 C°-on olvad.

D' Arçon (ejtsd: darszoñ), *Lemicau Jean*, a XVIII. sz. legnevesebb hadmérnökeinek egyike, szül. Pontarlierben 1733., megh. Párisban 1800. 1781-ben III. Károly spanyol király a már akkor nagy hírű D.-t Spanyolországba hívta, hogy Gibraltár ostromlásában segélyére legyen. D. ekkor úszó ágyútelepeket létesített, melyeket azonban az angolok izzó golyókkal szétrobbantottak. 1793-tól kezdve Carnot oldala mellett D. készítette azon

remek hadjárati terveket, amelyek az európai szövetség ellenében Franciaország diadalát eredményezték. Legnevezetesebb műve: Considérations milit. et polit. sur les fortifications (Paris 1795).

Dárda, döfésre és hajításra alkalmas fegyver, mely 1·5 m. hosszú, 3—4 cm. vastag fanyélből és annak végére erősített 30—40 cm. hosszú, végén nyilalakú pengéből állott. A rómaiak piluma is a dárdák egy neme volt. L. *Lándzsa.*

Dárda (növ.), gyümölcsfák 10—12 cm. hosszú ágacskája, melynek csúcsát összetett vegyes rügy (l. *Rügy)* zárja be.

Dárda, kisk. Baranya vármegye baranyavári j.-ban, (1910) 3231 német, szerb és magyar lak. A járási szolgabirói hivatal széke. Van ipartestülete, takarékpénztára, szerb földmívelők szövetkezete, gőzmalma, közjegyzősége, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala, telefonállomása. D. egy nagy uradalom feje, mely Lippe hercegé, kinek itt szép kastélya és ménese van. Lapályán keresztül hajdan a rómaiak, később a törökök Eszékig erős töltést építettek, melyet 1644. Zrinyi Miklós bán lerontatott, hogy a törökök közlekedését megnehezítse.

Dárdahere (növ.), l. *Dorycnium.*

Dardanarius, olyan ember, aki mesterséges eszközökkel, különösen az árúk előleges összevásárlásával és aztán visszatartásával az árúk, különösen a kenyérnek valónak az árát nyereségvágyból felcsigázza. Erre szigorú büntetést szabtak. *Dardanariatus*, gabonauzsora. Hírhedett gabonauzsorás volt Dardanarius.

Dardanella-edény, a Dardanellák ázsiai partjának mentén, nemkülönben Kis-Ázsia belsejében több helységben előállított agyagtermékek. Legismertebbek a hosszú nyakú, füles korsók, melyeknek szép zöld vagy sárga, vagy barna mázuk van és kezdetleges, de érdekes festés vagy aranyozás díszíti. A legszebb ilyen edények Khutahiában készülnek, hol a XIV., XV. sz.-ban virágzott régi gyárat ismét üzembe helyezték.

Dardanella-egyezség, l. *Dardanellák.*

Dardanellák vagy *Hellespontus*, a Márvány- és Egei-tengert összekötő tengerszoros. A Márvány-tenger felőli bejáratánál, az európai parton fekszik Gallipoli jelentékeny kereskedelemi város. Tőle északra, a Szaroszi-öböltől a Márvány-tengerig a Bulair (görögül: *Plagiari)* nevű sáncok húzódnak el, amelyeknek célja, hogy az ellenséges csapatok partraszállását megakadályozzák. Gallipolival szemben, az ázsiai parton fekszik Lapsaki (a régiek *Lampsakosa)* és Csardak falu. Innen túl a D. keskenyebbé lesz; mindkét oldalon termékeny vidék terül el. Kasziler-Iszkelesszi és Ülger-Iszkelesszi kastélyok előtt torkollik az európai parton a Kara-Ovasszi, a régieknek az athéniek vereségéről ismeretes Aigoszpotamosza. Ezután következik az európai oldalon a kis Akbasi-liman, ahol Szesztosz állott; vele szemben kinyúlik a Nagara földnyelv: itt van a szoros legkeskenyebb része, a régiek Heptastadionja. Nagara az a hely, ahol Abydosz állott. Abydosz és Szesztosz közt verette Xerxes a hidat, amelyen seregeit a görögök ellen vezette. Abydoszból Szesztoszba úszott át minden éjjel Leander Herohoz, míg sírját a hullámokban nem lelte; ugyanitt úszott keresztül a tengerszoroson Byron is. Nem messze a Nagara-fokon épült Nagara-erődtől vannak a Dardanella-várak; és pedig az európai parton, egy hegyfokon, amelyet a régiek Kynosszema-nak neveztek, áll Kilid-ül-Bahr (a. m. a tenger kulcsa), egy régi torony újabbkori erődítményekkel, az ázsiai parton pedig Szultanije-Kalesszi v. Bogasz-Hisszar, hatalmas erőd, modern ágyú-ütegekkel. Mellette van Csanak-Kalezi (l. o.). Ezen városnál érezhető legerősebben a víznek az az áramlata az Égei-tenger felé, amellyel az D.-nak haladó vitorlás hajóknak erősen kell küzdeniök. Innen túl az európai partok puszták és kietlenek, míg az ázsiai partokon a termékeny síkságok, erdős halmok és csinos falvak kedves képet nyujtanak. A D. lassan kiszélesedik; ahol az Egei-tenger kezdődik, a Mandere (Szkamander) folyó torkolatától balra van Kum-Kale (a. m. homok-erőd). A Top-Tasi és Szigeion fokok közti síkságon volt állítólag a görög hajóhad horgonyzó helye a trójai háború tartama alatt. A Kum-Kale eróddel szemben, a trák Kerszonezus legvégső csúcsán emelkedik Szedd-ül-bahr-Kalesszi (a. m. erősség a tenger gátján), világító toronnyal. Nem messze tőle látható az ú. n. Proteszilaosz-sír (Proteszilaosz volt az első görög hős, aki a trójai háborúban a hajókról a partra ugrott, de csakhamar a trójaiak fegyvereitől elvérzett).

A D. erődítményei lényegesen jobb állapotban vannak, mint a Boszporuséi. A Bezika-öbölnél, a D. bejárata előtt van az első új erőd s egy távíróállomás. A parti védőművek első csoportja a bejáratnál van; az európai oldalon a nagy, régi vár, a Szeddil-Bahr 63 ágyúval fölfegyverezve. A legfontosabb védőműcsoport Csanak-Kalezinél v. másképen Kale-Szultanienél van; itt is, miként a bejáratnál, a parti védőművek fő homlokzata az Egei-tenger felé van fordítva. Csanak-Kalezivel átellenben, vele kábel-távíróval öszszekötve fekszik az európai oldalon a régi, még II. Mohamedtől 1470. épített erőd, a Kilid-Bahr (a tenger kulcsa). Csanak-Kalezi és Kilid-Bahr közt a D. legszűkebb és legjobban védelmezett pontján van állítólag a tűzakna-gát elhelyezve. Mindkét oldal összes parti védő művei katonai utakkal és elektromos távíró-vezetékkel vannak egymással összekötve. Rév- és teherhajó-állomások Csanak-Kaleziben, vesztegzár-állomás Nagában van. 1895-ban a porta a nagyhatalmaknak megengedte, hogy 1—2 kisebb hadihajót kikötés nélkül keresztül küldhessenek a szoroson. Az északamerikai Egyesült-Államok, Spanyolország, Németalföld és Görögország is kérték ez engedélyt, de a porta megtagadta. Ellenben megengedte, hogy 1902 szept. 3 orosz torpedó-hajó (de kereskedelmi lobogó alatt) 1903 jan. pedig a krétai Szuda-öbölben horgonyzó 4 orosz torpedó keresztül mehessen a D.-on és Boszporuszon. A japán-orosz háború kitörése után (1904 febr.) a Fekete-tengeren elhelyezett orosz hajóhadnak nem engedték meg a keresztülmenetelt.

A D.-ról elnevezett *egyezség* (1841 jún. 13.), amelyet az öt nagy hatalom a török portával kötött és az 1856-iki párisi béke lényegében megerősített, azt állapítja meg, hogy nem török hadihajónak azon a szoroson a porta engedélye nélkül nem szabad átkelnie. Ámbár az 1871. londoni

egyezség és az 1878-iki berlini béke az előbb említett egyezséget jóváhagyták, a Dardanella-kérdés 1891. újra aktuálissá lett, midőn a török hatóságok az orosz hajókat, amelyek katonákat szállítottak, a szoroson nem akarták átengedni. Hosszabb alkudozások után Török- és Oroszország végül abban egyeztek meg, hogy Oroszország úgynevezett önkéntes flottájának hajói, ha kereskedelmi zászlót tüznek ki, szabadon átkelhetnek, de ha katonákat vagy fegyenceket szállítanak, erről jelentést kell tenniök.

Dardania, l. *Dardanok.*

Dardanok, 1. ókori illir nép, Moesia déli felföldén, a Margus folyó (ma Morava) mentében. Földjüket Diocletianus Kr. u. 297. Dardania néven provinciává tette, amelynek fővárosa Naissus (Nis) volt. — 2. *D.*, a trójaiakkal szövetkezett teukrok népe Dardaniában az Ida-hegy tövében. — 3. *D.*, a Troas tartománybeli Dardanos város lakói.

Dardanos, az Iliasban a kisázsiai Ida-hegy tövén fekvő Dardania városnak alapítója, Zeus és egy halandó nő fia, a dardanok névadó őse. Fia Erichthonios, unokája Tros, dédunokája Ilos, kinek vezérlete alatt azután a dardanok az ősi székhelyet, Dardaniát elhagyván, a síkságon Iliost (= Trója) alapítják, mely a trójai háborúban a görögöknek áldozatul esik. Igy meséli ezt az Ilias. A későbbi monda a görög nemzeti dicsőség kedvéért görög bevándorlónak teszi meg a hatalmas királyt: némelyek szerint Krétából, mások szerint Arkádiából ment Kis-Ázsiába, egy harmadik verzió szerint Samothrakéból jött s az ottani miszteriumokat megtelepítette Dardaniában, miután a királynak, Teukrosnak leányát feleségül véve, uralomra jut (ebben a verzióban Atlas leányával, Elektrával nemzi őt Zeus); végül, mikor Róma megszokta magát Aeneas (l. o.) által a D.-i királyi háztól származtatni, Italiát tették meg D. szülőföldjének, hogy így Aeneas italiai megtelepülésének legitim voltát erősítsék.

Dardanos, ókori város Troas tartományban, a Dardanellák kisázsiai partján, Ilion és Abidosz között. A peloponnézusi háborúban Kr. e. 411. tengeri csata folyt mellette, mely az athéniekre nézve kedvezően dőlt el. Mikor a rómaiak Nagy Antiochosszal békét kötöttek, a várost Ilionnal együtt szabadnak nyilvánították. A D.-ban Sulla és Mithridates Eupator között kötött béke fejezte be (84. Kr. e.) az első mithridatesi háborút. A városról vették nevüket a Dardanella-várak.

Dárdany, az antimon (stibium) nem használatos, csinált magyar neve.

Dárdás, így hívták a ref. kollégiumokban azokat a kisebb tanulókat, akik az ellátás fejében a főiskolai tanulókat kiszolgálták, ők vitték a legációba küldött teológusok batyuját; a botot, amelyen azt cipelték, dárdának hívták a diákok, innen eredt a D. név.

Dárdás v. *dárdaalakú (folium hastatum)* a növények levele, ha válla a középvonalra merőleges két irányban, jobbra és balra kiszélesedik, és ez a kiszélesedett két rész hegyes. Ilyen levelű a madársóska *(Rumex acetosella).*

Dárdás darázs *(Oxybelus* Latr.), a földi darazsak (Crabronida) családjába tartozó rovarnem. Legközönségesebb hazai faja az *Oxybelus uniglumis* L. Ez 6—8 mm. hosszú, fekete, potrohán sárgás-fehér, változó alakú foltokkal; lábszára és lábfeje piros. Valamennyi D.-nál szembetűnő jegy, hogy pajzsocskája csatornás tövisben végződik és ugyancsak ennek két oldalán pikkelyes függelék ered. Az említett faj nőstényénél a pajzspikkelyek tövükön nem olvadnak össze és a közöttük meredő dárda tompa végű.

Dárday *(baranya-baáni),* 1. *Sándor*, jogi író, szül. Bánban (Baranya vm.) 1842 febr. 18. 1864-ben joggyakornok lett a budapesti kir. táblán, 1867. az igazságügyminisztériumban titkár, de állásáról 1871. lemondott és a szakirodalomnak élt. 1875-ben a nemzetközi statisztikai kongresszus egyik jegyzője volt. 1870 óta többször volt képviselő. 1895-ben miniszterelnökségi tanácsos, 1897. államtitkári címmel az állami számvevőszék alelnöke lett; 1899-ben *baranya-baáni* előnévvel magyar nemességet kapott. 1911-ben nyugalomba vonult, mely alkalommal a v. b. t. tanácsosi méltóságot kapta. Már joggyakornokoskodása idejében megalapította a *Jogtudományi Közlönyt*, legelőkelőbb jogi szaklapunkat, amelynek ma is főszerkesztője; 1869 óta ennek mellékleteként a kúriai Döntvénytárt. 1877—79-ig a Közigazgatási Lapok c. folyóiratot adta ki. Számos cikkén kívül önálló művei közül említjük: *Jogtudomány és törvényhozás* (Pest 1865); *Mely börtönrendszer honosíttassék meg hazánkban?* (u. o. 1868); *A sajtóügyi törvényhozás kérdése* (u. o. 1873); *Birálatok a magyar büntető törvénykönyv tervezetéről* (u. o. 1876, másokkal); *A magyar magánjog mai érvényében* (u. o. 1888, Zlinszky után). Nevét az egész jogászvilágban *Igazságügyi Törvénytár* (9 köt., 6. kiad. 1908) és *Közigazgatási Törvénytár* (10 köt. 2 pótkötettel 1908-tól, 3. kiad. 1903) c. gyüjteményeivel tette közismertté, melyekben hazánkban először gyüjtötte rendszeresen össze az egész hatályban lévő joganyagot.

2. *D. (Szende-D.) Olga*, az előbbinek leánya, szül. 1878. Budapesten. Iskolásleány korában férfi álnéven kezdett tárcákat írni, de azután szobrászatra készült. Férje, *Szende* Fülöp elhunyta után ismét az irodalom terére lépett s azóta több lapnak rendes tárcaírója. Önállóan megjelent művei: *Forgácsok* (1903); *Vadalmák* (1909); *Rozsda*, regény (1912); ez utóbbi Rost címen németül is megjelent Teschenben.

Dárdeki, elemi iskolás gyermek. L. *Báchur.*

Dárdezüst (ásv.), helytelen képzésű magyar neve a diszkrazitnak.

Dardisztán (a. m. *a dardok országa)*, a Himalaja ny. szögletében fekvő apró fejedelemségeknek és független kis országoknak (Kafirisztán, Csitral, Kohisztrán, Gilgit, Svat stb.) együttes neve. E nevét lakóitól a dardoktól vagy darduktól kapta. 1901 óta Kasmirhoz tartozik. V. ö. *Ernouf*, Cachemire et Petit-Thibet (Paris 1877). D. újabb történetét megírta Indiában élő tudós hazánkfia, *Leitner* G. V., The Hunza and Nagyr Handbook c. művének első részében: D. 1866, 1886, 1893. Továbbá: Results of an tour in D. History of D. Songs. Legends.

Dardok (helyesebben: *darduk)*, Dardisztán-Darada hegyi lakói Brit-India határán, az Indus

felső folyásánál. Árja származású, ind nyelvű nép, kivétel az eddig kellőleg nem ismert kadzsunatörzs nyelve. Irásuk nincsen, de azért ősrégi mitológiájuk egynémely töredékét megőrizte a hagyomány. Az iszlám (siita), amelynek mostanában hívei, csak felületesen érintette ősi szokásaikat. Fennáll a régi kasztrendszer is. Az első kaszt a *sen*, amelybe az előkelő indiai mogulokkal körülbelül egyenlő ranguak tartoznak. A második a *jáskun*, hová a sen-kasztbeli férfi- és valamely alacsonyabb kasztbeli nő ivadékai tartoznak. E két legelőkelőbb kaszt után következnek a foglalkozás előkelősége szerint a többi kasztok: milyenek az ácsok, a takácsok, a vaskereskedők, a fazekasok, a zenészek kasztja; a legutolsó a timárok kasztja. Falvaik a folyók mentén végighuzódó országutak mellé vannak építve. A házak kőből rakott szilárd alépítményből és szellős fölépítményből állanak, amelyre lépcső vezet föl. Minden falu közepén kút van.

Dardzsiling (angolul: *Darjeeling)*, disztriktus Bengália indiai brit presidency Kocs-Behar diviziójában, Szikkim, Nepál és Bhután közt, 3015 km² területtel, 225,000 lak. É.-i részében a Himalaja előhegyei, D.-en a terai zóna mocsarai vannak, keresztül folyik rajta a Bramaputra felé siető Tiszta-folyó, amely számos sellője és vízesése miatt nehezen hajózható. Erdőségei értékes faanyagot szolgáltatnak, a mind jobban művelés alá vont terai területén tea, rizs, búza és burgonya terem. A mocsarakban tigris, rinocerosz, elefánt és szarvas él, a benszülöttek nagy juhnyájakat és gulyákat legeltetnek. Éghajlata rendkívül esős. Az angolok 1835. Szikkim radzsájától szerezték meg az első 357·5 km² területet évi díj fejében, de ezt a radzsa már 1850. angol alattvalók megsértése miatt elvesztette, sőt újabb területeket is kénytelen volt elveszteni és az angol birtok 1657 km²-re emelkedett. Mai nagyságára 1869. egészítették ki a Bhutántól elfoglalt területtel. — Fővárosa D., 2184 m. magasan épült, pompás kilátással a Himalaja havas csúcsaira, amelyek őserdők közül emelkednek ki, a hegyek legalacsonyabbja is felül van 5000 m.-en. Vasút köti össze Kalkuttával. Évi közepes hőmérséklete 12·5°, nagyon egészséges, emiatt az angol előkelő hivatalnokok nyaralója, óriási szanatóriummal (Edenszanatórium), van buddhista temploma, kolostora, iskolái, köztük egy anglikán főiskola és a tolmácsok, meg felfedező utazók kiképzésére szolgáló főiskolája. D. temetőjében alussza örök álmát Kőrösi Csoma Sándor, akinek az angolok állítottak sírkövet.

Dareikos, érem, l. *Daricus*.

Dareios (ó-perzsában *Darajavus*, lat. *Dareus* és *Darius)*, az achajmenidák (l. *Achajmenes)* dinasztiájából váló három régi perzsa királynak a neve.

1. *I. D. Hystaspis*, Hystaspes fia, az ókor legnagyobb uralkodóinak egyike, szül. Kr. e. 558., megh. 486. Kambyses halála után egy ál Smerdist megölvén, 522. igen zavaros viszonyok között lépett a trónra. Azután is még sokat kellett küzdenie és 9 ellenkirályt legyőznie, míg uralmát végleg biztosíthatá. Miután így a régi perzsa birodalmat ismét helyreállította, arra törekedett, hogy határait külső ellenség ellen biztosítsa és terjessze. Keleten hatalma alá vetette É.-Indiát, nyugaton az Egei-tenger több szigetét, a Boszporus és Hellespontus európai partvidékét, északon a Kaukázusnak több vad népét. 513-ban 700,000 emberrel a Boszporuson átkelt, meghódította Tráciát, s hidat veretvén a Dunán, a szittyák ellen vonult, kik előle való menekülést szinlelve, messze terméketlen vidékekre, egészen a Volgáig csalták, honnan csak nagy veszteségek árán huzódhatott vissza. 500 körül fellázadtak a jón városok, de D. a lázadást gyorsan elfojtotta. 492-ben Mardonios vezérlete alatt sereget küldött Tráciába és Makedóniába Görögország ellen, ez a vállalat azonban nem sikerült; hajóhadát az Athosz fokánál a vihar tönkre tette és széjjelszórta, Mardonios pedig oly súlyos veszteségeket szenvedett, hogy kénytelen volt Ázsiába visszatérni. Ép oly kevéssé szerencsés volt egy újabb hadjárata a görögök ellen, s már harmadízben is készült Görögország végleges leigázására, amidőn 486. hirtelen meghalt. D. a perzsa birodalom belső szervezése körül rendkívüli érdemeket szerzett. A helytartóságok helyébe, melyeket elődei aszerint szerveztek, ahogy a szükség hozta magával, ő véglegesen megállapított intézményű közigazgatási kerületeket (ú. n. szatrapiákat), számra nézve húszat, léptetett életbe. Perzepoliszt és Szuzát nagyszerű paloták emelésével szépítette, és a Vörös-tengert, mely akkor jóval északabbra, mint most, Pithomig (ma Tell el Mashuta) terjedt, hajózható csatorna által a Nilussal összekötötte. Még az egyiptomiak is hatodik törvényhozójukként tisztelték. A trónon legidősebbik fia, *Xerxes* (l. o.) követte.

2. *II. D. Nothos*, tkp. *Ochos*, Artaxerxes Longimanus fia. A trónon Sogdianos bátyját követte, kit elűzött és megölt (424 Kr. e.); egészen alattomos és kegyetlen nőtestvére és egyúttal felesége, Parysatis befolyása alatt állott. Több szatrapa lázadását elfojtotta ugyan, de Amyrtaiosnak lázadása (414) következtében alatta Egyiptom több mint 60 esztendei időtartamra elszakadt a perzsák országától. D. meghalt Babilónban 405. Az uralkodásban legidősebbik fia, II. Artaxerxes követte.

3. *III. D. Kodomannos*, a perzsák utolsó királya, II. Artaxerxes leányának, Sisygambisnak volt a fia, s atyai ágon II. D. és Parysatis dédunokája. Szelid és igazságos fejedelem hirében állott, bátorlelkű is volt, amint azt már egy Artaxerxes alatt a kadusiak népe ellen viselt háborúban is bebizonyította, de N. Sándor támadásainak elgyöngült birodalma ellenállani nem tudott. Miután 334. Mithridates, a király veje, a Granikosz folyó mellett csatát vesztett vala, 333. D. maga elhamarkodott menekülésével elvesztette az Isszosz mellett vívott csatát. Anyja, felesége és három gyermeke N. Sándor hatalmába kerültek, kit D. hasztalan iparkodott békére birni. A döntő ütközet, mely Gaugamela mellett történt (331) megnyitotta a győzelmes N. Sándornak az utat Perzsia felé. D.-t menekülése közben Bessos, Baktria szatrapája áruló módon meggyilkolta. N. Sándor lovasai haldokló állapotban lelték; egyike a makedonoknak üdítő italt nyujtott neki, s ezt megbizta azzal, hogy Sándornak fejezze ki köszönetét azért a nagylelküségért, melyet fogságba esett családjával szemben tanusított. Holttestét N. Sándor

Persepolisban, a perzsa királyok temetkezési helyén temettette el.

Dareios-váza, az antik vázafestés ú. n. apuliai fajának egyik legszebb emléke, melyet 1851. egy canossai sírban találtak és most a nápolyi muzeumban őriznek. Az 1·30 m. magas díszedény, mely a Kr. e. IV. sz.-ból való, fekete alapon piros alakokkal és polychromikusan van befestve, az ábrázolás három részre tagolódik: a felső sávon a Hellaszt oltalmazó görög istenségek láthatók; a középsőn Dareios (innen a váza neve), amint nagyjaival a Görögország elleni hadjáratról tanácskozik; a legalsón a tartományok elhozzák a nagy király kincstárnokának a hadi adót.

Dar-el-Aroussa v. *D.-Raous*, gazella-csordáiról híres steppe az Aures folyók között Algeriában.

Dar-el-Beida, l. *Casablanca*.

Daremberg, *Charles Victor*, francia orvostanár, szül. Dijonban 1817 ápr. 14., megh. 1872 okt. 25. Mesnil-le-Roiban. 1846-ban az orvosi akadémiának, 1849. a Bibliothèque Mazarine-nek lett könyvtárosa. Ezen minőségben tudományos utazást tett Európában a különféle könyvtárak és orvosi kéziratok tanulmányozása végett. 1871-ben az orvosi történetnek lett tanára. Munkái: Oeuvres choisies d'Hippocrate (1843); Oeuvres choisies d'Oribase (1853—60); Oeuvres médicales et philosophiques de Galen (1854); État de la médecine entre Homère et Hippokrates (1869); Histoire des sciences médicales (1870); Cours sur l'histoire de la médecine et de la chirurgie (1872). Azonkívül kritikai kiadását adta Celsus műveinek.

Darent, a Temze jobbparti mellékfolyója. London alatt torkollik.

Dares *Phrygius*, Homerosnál Hephaestos papja Trójában, állítólag szerzője egy még Homeros előtt írt görög *Ilias*-nak. Ennek egy latin átdolgozása maradt ránk az V. sz.-ból: Historia de excidio Troiae címen, melynek írója Cornelius Neposnak mondja magát, ki művét Sallustiusnak ajánlotta. Az egész valószinüleg csak hamisítvány, melynek azonban nem csekély irodalomtörténeti fontossága van, mert az egész középkorban Diktys (l. o.) művével együtt ez volt főforrása a trójai háborút tárgyaló összes költeményeknek. Legjobb kiadása Meistertől (Leipzig 1873). V. ö. *Dunger*, Die Sage vom trojanischen Kriege (Dresden 1869); *Körting*, Diktys u. D. (Halle 1874).

Dareste de la Chavanne (ejtsd: dareszt dő la savann), 1. *Antoine Cléophas*, francia történetíró, szül. 1820 okt. 28. Párisban, megh. 1882 aug. 6. Lucenay-aux-Aix-ben. Mint a történelem tanára több főiskolán működött. Fontosabb művei: Histoire de l'administration en France depuis de règne Philippe Auguste (Paris 1848); Histoire des classes agricoles en France (u. o. 1854); Histoire de France depuis ses origines jusqu'à nos jours (1865—73, 9 kötet, 2. kiad. 1877). Az utóbbi két mű az akadémia Gobert-díját nyerte el.

2. *D.*, *Rodolphe*, jogtudós és történetíró, az előbbinek öccse, szül. 1824 dec. 26. Párisban, megh. u. o. 1911 márc. 24.; az akadémia tagja volt. Legfőbb művei: La Justice administrative en France (Paris 1855); Plaidoyers civils de Demosthènes (2 köt. 1879); Plaidoyers politiques de Dem. (2 k. 1879); La science de droit en Grèce (Paris 1893); Code rabbinique Eben-Haezer (1884); Mémoire sur les anciens monuments du droit de l'Hongrie (1885); Recherches sur quelques problèmes d'histoire (1887).

Dar-esz-Szalam, német Kelet-Afrika főkikötőhelye és kormányzósági székvárosa, az Indiai-oceán partján, Zanzibár szigettől D.-re (1906) 24,000 lak., köztük mintegy 450 európai. 250—300 m. széles kikötőjét a legnagyobb hajók is felkereshetik. Kereskedelme virágzó és fejlődő. A bevitelt (pamut, vasárúk stb.) és kivitelt (rizs, kókusz, kaucsuk stb.) 1905. 220 hajó összesen 388,400 t. tartalommal bonyolította le. A város környéke régebben egészségtelen volt, ezért a környező mocsarakat kiszárították. Zanzibárral távíróösszeköttetésben áll. Kiinduló vasúti állomás Dél-Morogoro felé. Az egy méter nyomtávú pályából 1907-ig 189·5 km. készült el. A város 1909. a gyarmat 39 posta- és 26 sürgöny-állomásával állt összeköttetésben. 1909-ben *Wissmann* Afrika-kutatónak emlékszobrot állítottak itt. A német keletafrikai társaság a várost a zanzibári szultántól 1885. kapta. Az arabok gyakori lázadásainak leveretése után (itt verték meg a németek 1893 márc. 8. Maseta főnököt) Németország a gyarmatot átvette.

Dar Fertit, l. *Fertit*.

Darfur *(Dar For*, a forok országa), az egyiptomi Szudán egyik tartománya. Határai K.-en Kordofán, D.-en Dar-Fertit, Ny.-on Vadai és É.-on a libiai sivatag. Területe: 452,000 km². Nagyobb része síkság. ÉK.-ről DNy. felé kialudt kráterekkel koronázott több hegymasszivum húzódik, amelyeknek ÉNy.-i oldala nedvesebb, mert a patakok nagyszáma arra folyik. Magasabb hegycsúcsai: Dzsebel-Medob 1100 m., Dzsebel-Marrah 1830 m. Az É.-on és ÉNy.-on összefolyó hegyi patakok a Debbeh-nél a Nilusba torkoló Vadi-el-Melk-ké egyesülnek. Ny.-on a Vadi Sunot, majd Kadja és Vadi-Asum a Bahr-el-Salamat felé visznek. DNy.-ra a Bahr-el-Arab felé húzódnak pedig a többek között a Vadi-Ibra és Gendi. Az esős évszakban, június-július-augusztus, a D.-i rész nagykiterjedésű tavat alkot, amely a száraz évszakban kiszikkad s a kövér talajban nagy repedések támadnak. Ahol a nedvesség nem hiányzik, a föld termékeny; főtermékek: a búza, déli gyümölcsök, a különféle zöldségek, dohány, pamut, tamariszkusok, szikomorusz-fügefa, a szezam, baobab és euforbiák. A hegylejtőkön nagyszámú teve-, szarvasmarha-, kecskenyáj legel; tavakban sincs hiány. A pusztákon sok az antilóp, gnu és a strucmadár. Rézércek Hofra-en-Náhaszban, antimón a Marrah-hegységben, vasércek a DNy.-i tartományban találhatók. A lakosság kb. 1½ millió zömét a forok (l. o.) teszik. Bevándorolt néptörzsek É-on a szogavák és berberek, ÉK.-en a fulbék és homr-ok, Ny.-on masszalatok és a hegységben arabok. D. a mahdi lázadása előtt fontos volt a szudáni kereskedelemben Egyiptom felé; ezt a jelentőségét teljesen elvesztette. Fővárosa El-Faser volt a Tendelti-mocsár partján, 737 m. magasban, 2½ napi járásnyira a Marrah-hegységtől K. felé. D. megalapítójának Dalit tartják, aki a

utolsó tundzsur királynak és a forok törzsfejedelme leányának volt fia. Az iszlam Szolimán Szolonnak, azaz a Vörösnek uralma (1596—1637) alatt honosodott meg. Utolsó önálló uralkodója Brahim volt, aki életét és országát a Zober-pasa ellen vívott ütközetben 1874. elvesztette és D. egyiptomi tartománnyá lett. 1883-ban a mahdi fölkelése után Egyiptom D.-t elvesztette és az a máhdi birtokába került. Az első európai, akinek D.-ról tudomása lehetett, Fra Mauro volt, aki a XV. században térképére a Dafur nevet följegyezte; a későbbi térképeken azonban e név már nem található föl. Az első európai, aki D.-ban megfordult, az angol Browne volt 1794-ben. Brownet D. szultánja 3 évig tartotta fogságban; utána bejárta D.-t 1860 körül Mohammed-el-Tunszi arab zarándok és 1874. Nachtigal. V. ö. W. G. *Browne*, Travels in Africa (London 1799); *Nachtigal*, Sahara u. Sudan (3 köt.); u. a., D., die neue Aegyptische Provinz (Mitth. 1875); *Mahir et Faruzy*, Carte de la route d'El-Obeid à El-Facher 1:500,000 (Kairo 1876); *Petermanns* Mitteilungen 1875, 1880 és 1894; *Schurtz*, Helmolt «Weltgeschichte» c. művének 3. kötetében (Leipzig 1901).

D'Argen., az állatok latin neve után *d'Argenville* Ant. Jos. Dezallier, francia természettudós nevének rövidítése, ki 1680—1765-ig élt Párisban és a puhatestü állatokkal foglalkozott.

Dargilan, cseppkőbarlang a Causses területén a francia Lozère départementban, számos csarnoka és folyosója van, pompás cseppkőképződményekkel; 1880-ban fedezték fel.

Dargin, kerület Dagesztán orosz kaukázusi tartományban, 1652 km², 82,463 kirgiz lak. Székhelye Lewasi.

Darginok, Kaukázus ÉK.-i lejtőin, a szorosabban vett Dagesztánban lakó, fajilag a leszghiekkel rokon, mintegy 150,000 főnyi nép.

Dargo, 1. helység Dagesztán orosz kaukázusi tartomány Dargin kerületében. — 2. *D.*, helység ugyane tartomány Terek kerületében a Terek mellett, 1839. Samyl székhelye, az oroszok 1845. foglalták el.

Dargó, kisk. Zemplén vm. gálszécsi j.-ban, (1910) 416 tót lak., u. p. és u. t. Gálszécs. Trachitbányája van.

Dargóhágó, Dargó és Kelecsény közt, Abauj-Torna és Zemplén vmegyék határán, az eperjes-tokaji hegység egyik legjelentékenyebb hágója (475 m), mely Kassa vidékét a Tapoly és Ondava völgyével köti össze.

Dargomisszkij (ejtsd: dárgomis-szkij), *Alexander Szergejevics*, orosz zeneszerző, szül. a tulai kormányzóságban 1813 febr. 2., megh. Szent-Pétervárott 1869 jan. 17. Itt élt, itt képezte ki Schoberlechner. Az új orosz iskola feje volt, a császári orosz zenetársaság elnöke. Sok énekműve nagy tetszést aratott, főleg Wagner elvei szerint nemzetivé alkotott dalművei: Eszmeralda (1847); Russzalka (1856) és a Bachus-ünnep c. énekes ballet (1867). A Puskin «Kőszobor-vendég»-éből írt dalműve hangszerelését már halála után végezték Rimszkij-Korszakov és Kuj. 1872. került szinre. Zenekari művei: Finn ábránd, Kozáktánc.

Daribba, egyiptomi gabonatermék = 2 ardeb.

Daricus (gör. *dareikos)*, aranypénz, melyet a perzsa királyok Dareiostól kezdve verettek a régebbi Kroisos-féle arany mintájára. Alakja kissé szabálytalan, hosszukás volt; előlapján a király volt ábrázolva hosszú ruhában egyik térdére ereszkedve; hátán a puzdra, jobb kezében az íj, bal kezében a dárda; hátlapján szabálytalan mélyedés. A D. súlya tökéletesen megfelelt az attikai *statér* (l. o.) súlyának, tehát az attikai mina 60-ad része volt, kb. 8·57 g. Vannak azonban kettős D.-ok is, melyek Artaxerxes Longimanus uralma alatt (465—425 Kr. e.) verettek, súlyuk 16·7 g., tehát aránylag könnyebb a D.-nál; ugyanezen király alatt fél D.-ok is készültek, ezek azonban igen ritkán fordulnak elő.

Dáridó, l. *Dalidó*.

Dariel, 1250 m. magas hágó a kaukáziai Tiflisz tartományban, a Kazbek keleti lábánál, amelyen a Terek jobbpartján a Nagy Sándor alatt épített gruzinai hadiút vezet Tifliszből Vladikavkázon és a kabardok földjén át Moszdokba.

Darien, 1. a Panama-öböl és a D.-öböl között elnyúló *földszoros* Közép-Amerikában, Panama (l. o.) köztársaság területén. Legkeskenyebb helyén, ahol D.-ről a San Miguel-öböl metsződik beléje, egészen Yavisáig, alig szélesebb a Panamaszorosnál. Átvágására háromféle terv is merült fel, az Uraba-öböl felől. — 2. *D.*, a Karibi-tenger nyitott *öble* Panama ÉK.-i és Colombia ÉNy.-i partja között. D.-en a mélyen benyúló Uraba-öbölben végződik. Ide torkollik az Atrato. A Ny.-i parton jó kikötők vannak.

Darii, skolasztikus neve a következtetés egyik módjának, az úgynevezett első «figura» egyik «módusa» MaP, SiM a. m. SiP. Minden nagy férfiú nemzete szellemének hordozója, némely zeneszerző nagy férfiú, tehát némely zeneszerző is nemzete szellemének hordozója.

Darimon, *Alfred*, francia hirlapíró, szül. Lilleben 1819 dec. 17., megh. Párisban 1902 okt. 1. Mint hirlapíró eleinte Proudhon irányának volt a híve s a Peuple, meg a Voix du peuple egyik főmunkatársa vott. 1857-ben képviselővé választatván, az ellenzékről 1864. átment a kormánypártra, miért is az 1869-iki választásokon kibuktatták. Ezután a Figaróba dolgozott. Önálló művei közül említendők: Histoire de douze ans (1883); A travers une révolution (1884); Les Cinq sous l'Empire (1885); Le tiers-parti sous l'Empire 1863—66 (1887); Notes pour servir à l'histoire de la guerre de 1870 (1887); Les Cent-seise et le ministère du 2 janvier 1869—70 (1889).

Darinok, Kr. u. a II. sz.-ban élt kelta törzs Irország ÉK.-i partvidékén, a mai Londonderry vidékén. Történelmi szerepe alig volt.

Darisbo Elidonio, l. *Parini*.

Darius, l. *Dareios*.

Darja (perzsa) a. m. folyó, tó.

Darjeeling, l. *Dardzsiling*.

Darkau, Freistadthoz tartozó osztrák-sziléziai fürdőhely. Jódtartalmú vizét vérbajosok előszeretettel használják, l. *Freistadt*.

Darkehmen, járási székhely Gumbinnen porosz kerületben, (1910) 3514 lak., vasöntővel és malomiparral. Gabona- és lókereskedése jelentékeny.

Dark horse (ang., ejtsd: dák hósz) a. m. sötét ló; a versenysportban az olyan ló megjelölése, amely még nyilvánosan nem futott, tehát amelynek futóképességét csak tulajdonosa, trainere s az egészen beavatottak, az istállóhoz közelállók ismerhetik. Mondják azt is, hogy valamely lovat istállója «sötéten tart», vagyis hogy eltitkolja trainingben mutatott igazi képességeit s így iparkodik valamely versenyre előnyösebb fogadást kötni reá.

Darkó *Jenő,* filológus, szül. 1880 júl. 13. Dálnokon, Háromszék vm. Főiskolai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol bölcsészetdoktori oklevelet szerzett, majd a müncheni egyetemen közép- és új-görög filológiai tanulmányokkal foglalkozott. 1905-ben a Magy. Tud. Akadémia megbizásából Európa nevezetesebb könyvtáraiban buvárkodott; 1908. Athénben az új-görög nyelvet és irodalmat tanulmányozta. 1906-ban budapesti főgimn. tanár lett, 1908. a debreczeni főiskola tanára, egyszersmind 1910. a budapesti egyetemen a közép- és újgörög filológia magántanárává habilitálták. Irodalmi művei: A *κοινή viszonya az ó-görög dialektusokhoz* (Budapest 1902); *Kézirati tanulmányok Laonikos Chalkondyles történeti művéhez* (1907); *Adalékok Laonikos Chalkondyles történetíró egyéniségének jellemzéséhez* (Budapest 1907); *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál* (1910).

Darlacz (Durles, Dirlos), kisk. Kis-Küküllő vmegye erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 1826 oláh, német és magyar lak.; gót stílű evang. templomában szép faragványok és freskók vannak. Érdekesek a szentségház és főkapu faragványai a XV. sz.-ból. Posta- és telefonállomás.

Darlaston (ejtsd: darlesztn), város Staffordshire angol countyban Birminghamtól ÉNy.-ra, (1911) 17,107 lak., vas- és szénbányákkal, vasiparral.

Darley (ejtsd: dárli), *Felix,* északamerikai rajzoló és illusztrátor, szül. Philadelphiában 1822 jún. 23., megh. New Yorkban 1888 márc. Már egész fiatal korában, mint kereskedősegéd, fametszeteket készített a Saturday Museum számára, 1848. New Yorkba ment és először Washington Irving, azután Cooper, Dickens stb. műveihez rajzolt illusztrációkat, de ezek mellett önálló kompoziciókat is készített; ilyenek: Washington bevonulása New Yorkba; A szabadság fölvirágzása; Rablótámadás Virginiában stb. Az emlitettekhez csatlakoznak európai útja után készített rajzai, melyek élénk fantáziájáról és egészséges humoráról tanuskodnak, így az Indiánusok által megtámadott puritánok; Az iskolás-flú; Vándorlás a tengerhez; A juhakol; A frederiksborgi lovastámadás, továbbá rajzai a Lossing-féle Egyesült-Államok történetéhez és Shakespeare drámáihoz és Longfellow Evangeline-jéhez készített illusztrációi.

Darling (ang.) a. m. kedvenc.

Darling, a Murraynak legnagyobb mellékfolyója s egyúttal 2870 km. hosszával Ausztrália legnagyobb folyója. A Culgoa és Barvan vizeiből szedődik össze, amelyek közül az első csak 96 km.-re ered a K.-i parttól. Mellékvizeit sugarasan szedi össze, DNy.-ra, majd D.-re folyik, Wendworthnál egyesül a Murrayval. Vízvidéke 317,000 km², s átmenet az időszakos vízfolyások és az állandó folyók közt. Néha tó módjára terülnek szét és hónapok kellenek, míg az árvíz lefolyik, míg száraz esztendőben számos mellékfolyója csak kivételesen éri el. Magas vízállás idején Bourkeig hatolnak föl a folyók. Partjain csak állattenyésztést lehet űzni, mégis nagy városok keletkeztek, ú. m. Bourke, Vilcannia, Menindie, Wendworth.

Darlingit (ásv.), egy lidiai kő-fajta Victoriából.

Darlington, város Durham countyban (Anglia), a Teesbe ömlő Skerne partján, a Tees Baytől Ny.-ra, szőnyeg- és vasiparral, mozdonygyártással. Saint Cuthbert temploma 1160-ból való. Az első személyszállító gőzvasút D. és Stockton között nyilt meg 1825. Lakossága (1911) 55,633. Közelében az ismeretlen eredetű Hell Kettles barlangok.

Darlingtonia *Torr.* (növ.), a Sarraceniaceae család génusza; egyetlen faja, a *D. californica* Torr. et Gray, a Sierra Nevada mocsaraiban élő vizi növény, tömlővé alakult, rovarfogó levelekkel. A cső belsejében lefelé álló szőrök vannak, úgy hogy a belemászó bogár nem tud tőlök kiszabadulni. Vannak itt még mirigyek is, melyek folyadékot választanak ki. Tetején aránylag kis, de két lándzsás karélyra oszló fedele van.

Darmay *Viktor*, l. *Viczmándy Győző.*

Darmesteter, 1. *Arsène,* francia romanista, szül. Château-Salinsban 1846 jan. 5., megh. Párisban 1888 nov. 16. Előbb az École des hautes études, majd a Sorbonne ó-francia nyelvi és irodalmi tanára volt. Munkái: De la formation des mots composés (Paris 1874); De la création actuelle des mots nouveaux (u. o. 1877); La vie des mots (u. o. 1887, 4 kiad. 1893); Le XVI. siècle en France (Hatzfelddel együtt, Paris 1878, 6. kiad. 1895); Dictionnaire général de la langue française (1889—1901, Hatzfeld és Thomas közreműködésével). Halála után jelentek meg: Cours de grammaire historique de la langue française (1891—97, 4 köt.) és Reliques scientifiques (1890, 2 köt.).

2. *D., James,* francia orientalista, *D. 1.* öccse, szül. Château-Salinsban 1849 márc. 28., megh. 1894 okt. 19. Maisons-Laffitteban. 1885 óta a Collège de France tanára volt. Művei: Ormuzd et Ahriman (1877); Études Iraniennes (1883, 2 köt.); Coup d'oeil sur l'histoire de la Perse (1885); Le Mahdi, depuis les origines de l'Islam jusqu'à nos jours (1885); Les origines de la poésie persane (1887); Lettres sur l'Inde; A la frontière afghane (1888); Les prophètes d'Israel (1892); a Zend-Aveszta angol fordítása a Sacred Books of the East részére (1880 és 1887); Chants populaires des Afghans (Paris 1888—90). A Zend-Aveszta teljes francia fordítása 1892—93. jelent meg Párisban. Az angol irodalommal is foglalkozott és több klasszikus angol szöveget, így Shakespeare Macbeth-jét és Byron Childe Haroldját adta ki magyarázó jegyzetekkel. — Neje, *Agnes Mary Frances Robinson,* angol írónő, szül. Leamingtonban 1857 febr. 27. Görög irodalmat tanult, 1888. ment nőül D.-hez, kinek halála után férjhez ment a Pasteur-intézet igazgatójához, Duclauxhoz 1901. Első költeményeivel (A handful of honey-suckles, 1878) nagy sikere volt. Főbb munkái: Euripides fordítása (The Crowned Hippolytus, 1881); regénye Arden (1883)

Songs, ballads and a garden play (1888); több történeti tanulmánya: Froissart (Les Grands Ecrivains Français, 1897); Life of Renan (1897); La Reine de Navarre (1900); Grands écrivains d'Outremanche (1901).

Darmstadt, Hessen német nagyhercegség fő- és székvárosa, szép ültetvényekkel körülvett vidéken, (1910) 87,085 lak. Ipara újabban nagyobb lendületnek indult; vannak benne vasöntők, üst-, gép-, kémiai gyárak, azonkívül készítenek kalapokat, kártyákat, kocsikat, szivarokat stb. Kereskedelme főképen kézműiparcikkek, bor, olaj és sör eladásával foglalkozik. D. a szűk utcákból álló Alt- s a szabályosan épült Neustadtból áll, amelyekhez K.-en a legújabb időkben szép házakból és kertekből álló új városrészek járultak. Terei közül legszebbek: a nyolcszögű Lujza-tér I. Lajos nagyhercegnek 9 m. magas bronzszobrával, amelyet 1844. Schwanthaler mintázott; a Hoftheaterplatz Nagylelkü Fülöpnek és fiának, Jámbor Györgynek szobraival; a Bahnhofsplatz Justus Liebig, D. szülöttének mellszobrával; a Lajos-tér az 1906. leleplezett Bismarck-kúttal. Az udvari szinház melletti téren áll a Goethe-szobor. Kiválóbb épületei: a protestáns városi templom I. György síremlékével; a római Pantheon mintájára épített kat. templom, 28 oszlopon nyugvó üvegkupolával és Mathild nagyhercegnő márványszarkofágjával; a hercegi palota, a melyet a XV. sz.-ban kezdtek építeni, a XVI. sz.-ban újra építettek és 1833. fejeztek be teljesen; ebben őrzik az udvari könyvtárt (600,000 kötet, 1700 ősnyomtatvány, 4000 kézirat, térképgyüjtemény), a régiség-, ásvány- és kövületgyüjteményt, a képtárt és ifj. Holbeinnak azon híres képét, amely a Madonnát a baseli polgármesternek, Meyernek családjával ábrázolja. Jelentékeny épületei továbbá az 1906. Lajos Ernő nagyherceg bőkezüségéből felépült muzeum, az udvari szinház, a városháza, a nagyherceg új palotája, a műcsarnok, a posta-palota stb. Közművelődési és jótékonysági intézetei és egyesületei a fentebb említett muzeumokon kívül a műegyetem, műipariskola, földrajzi, archeologiai, természettudományi, orvosi, történelmi stb. társulat, több közép-, leány- és népiskola, szegényház, több kórház, betegsegélyző stb. egyesületek. Szép környékén a látogatottabb kirándulási helyek: a Karlshof, a Ludwigshöhe, Kranichstein vadászkastély stb. D.-ról először a XI. sz.-beli okiratok tesznek említést. Városi jogokat 1330. kapott. 1479. örökösödés útján Hessenhez került. Ennek fölosztása alkalmával 1567. Nagylelkű Fülöp ifj. fiának, Györgynek jutott, aki székhelyévé tette; utódai szépítéséhez nagyban hozzájárultak.

Darnaut, *Hugo*, osztrák festő, szül. Dessauban 1850 nov. 28. A bécsi művészeti akadémián tanult Lichtenfels mellett. Hegyi és erdei képeket fest, melyek többnyire tiroli, alsóausztriai, morva és kárpáti tájakat ábrázolnak. Néhány falfestménye is van a bécsi természetrajzi muzeumban.

Darnay *Kálmán (szentmártoni)*, archeologus, szül. 1864 máj. 12. Sümegen. Tanulmányait Grazban és Berlinben befejezve, 1887. átvette atyja vaskereskedését, de Rómer Flóris és Hampel József bevezetvén őt az archeológiai tudományba, nagy szorgalommal kezdte kutatni Sümeg vidékének ősemlékeit. Legnagyobb sikere a csabrendeki urnatemető és a somlyói őstelep feltárása volt, ahonnan Magyarország legszebb vaskori emlékeit hozta felszinre. 1895-ben a kormány megbízásából a Dunántúl több helyén a milleniumi ásatásokat vezette. Somogyban több évi kutatásának eredménye a páratlanul álló szalacskai kelta pénzverő- és öntőműhelynek feltárása. 1897. a Nemzeti Muzeumnak ajándékozta Kisfaludy Sándor nagyértékű könyvtárát és családi iratait. Még 1877. megvetette alapját sümegi muzeumának, amelyet nemsokára a vidéki muzeumok közt a leggazdagabbak és rendezettebbek egyikévé emelt. Ezt 1907. a nemzetnek ajándékozta s azóta állami muzeummá lett (l. *Állami Darnay-muzeum)*. 1910. kir. tan. címmel tüntették ki. 1911. feltárta a lesenczeistvándi nagy népvándorláskori temetőt. Számos értekezést írt az Arch. Értesitőbe. Önálló művei: *Sümeg és vidékének őskora* (Budapest 1899); *Magyarország őskora* (Pozsony 1900).

Darnétal, város Seine-Inférieure francia départementban, 4 km.-nyire Rouentól, vasút mellett, (1906) 6826 lak., posztó- és pamutszövéssel.

Darni, *darnit*, *dorni*, így nevezték nálunk a XIII—XV. sz.-ban a németalföldi Doornik vagy Tournai városban készült híres gyapjuszöveteket.

Darnis, tripoliszi város, l. *Derna*.

Darnley (ejtsd: dernli), *Henry Stuart*, lord, Stuart Mária skót királynő második férje, szül. 1541 dec. 7., megöletett 1567 febr. 9. Régi családból származott, mely mind a skót, mind az angol királyi házzal rokonságban állott. Tetszetős külsejével annyira elbűvölte az özvegy Stuart Máriát, hogy ez őt Erzsébet angol királynő ellenzése dacára is második férjeül választotta (1565 júl. 29). De durva magaviselete és szellemi képzettségének hiányai csakhamar kiábrándították a királynőt. D. pedig féltékeny szemmel nézte a királynő olasz titkárát, Ricciót, kit 1566 márc. 9. este néhány skót nemes kiséretében, a királynő jelenlétében Edinburgban meggyilkolt. A megrémült Mária látszólag megbékült férjével, de tényleg bosszut forralt. Midőn D. himlőbe esett, Mária rábirta, hogy a város mellett egy kis falusi lakba vitesse magát, ahol azután 1567 febr. 9. éjjel ismeretlen tettesek megfojtották és házastul levegőbe röpítették. D. holttestét másnap egy szomszédos kertben találták meg. A közvélemény a királynőt és szeretőjét, Bothwellt (l. o.) vádolta a tett elkövetésével; de míg Bothwell bűnössége kétségtelen, addig Máriát illetőleg a történetirók véleménye nagyon eltérő. D. halála után a lord D. cím a Lennox-család fiatalabb ágára szállott.

Darnó, kisk. Szatmár vm. fehérgyarmati j.-ban, (1910) 219 magyar lak.; u. p. és u. t. Jánk. Szegedy Antal birtoka és úrilaka, melyet a XVIII. sz. közepén az Isaák-család épített.

Darnócz vára, a mai Drenovácz falu határában (Verőcze vm.) állott. Az Atyinay-család birta 1418-ig, azután a Garayak kezére került. Romjai most *Klak* néven ismeretesek.

Darnó vára, l. *Sirok*.

Darnya, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 418 magyar lak.; u. p. Rimaszombat, u. t. Feled.

Daróc. Festetlen cigája vagy cákolygyapjuból készült szövet, mellyel nálunk a földmívesek ruházkodnak. E szövetfaj fonalai durvák, kötése a legegyszerübb vászon- vagy sávolykötés, csinozása pedig hatályos kallózásban és préselésben áll. Régebben háziiparilag készült, jelenleg leginkább a kisipar állítja elő, még pedig főleg Besztercebányán, Privigyén s Nagydisznódon. D.-nak nevezik továbbá a festett cigája v. durva posztógyapjuból készült szövetet is, ha fonalainak finomsága közepes, de kötése és csinozása az előbb említettel azonos.

Daroca (ejtsd: daróka), város Zaragoza spanyol tartományban, (1900) 3641 lak. Régi bástyáin 144 torony és két gótikus kapu van. Nevezetes a XVI. sz.-ban épült 700 m. hosszú alagútja, mely esőzések alkalmával a vizet a Jilocába vezeti. Itt verte le I. Alfonz 1121. a mórokat. A várostól délre fekszik a *Pic de la Almenara*, 1438 m. magas hegy és a sósvizű *Gallocanta* tó.

Daróczpók (állat), l. *Segestria*.

Darócz, 1. kisk. Sáros vm. felsőtárczai j.-ban, (1910) 382 tót lak., postahivatal, u. t. Berzevicze. — 2. *D.*, kisk., l. *Beregdarócz*.

Daróczy. Három régi magyar család neve. 1. A *deregnyői D.*-család valószinüleg egy eredetü az Ákos-nembeli Deregnyey-családdal. Ebből származott Ferenc (megh. 1606), kit Bethlen Farkas kiváló erényű embernek mond; 1603. Básta a tizek mellé erdélyi kancellárnak nevezte ki, Básta bukásával a szepesi kamara igazgatója lett. — 2. *Egy másik D.-család* az Atyaiak- és Guthyakkal együtt a Gutkeled-nemzetség beregmegyei ágából szakadt ki. Őse, János, a XIII. sz. közepe táján élt. — 3. *Királydaróczi D.*-család, melynek egyik ága, miután D. Zsigmond Paksy Annát nőül vette, a Dunántúlra szakadt s a fejér- és tolnamegyei Paksy-birtokokból örökölt. Ebből való *D. István*, ki a XVII. sz. végén Tata várkapitánya volt. A család címere, a három fiát etető pelikán, teljesen egyezik a Batthyányak ősi címerével, valamint a Babocsay- és Petky-címerrel. V. ö. *Nagy* I., Magy. csal. III. 240, 241.; *Wertner* M., Magy. nemz. I. 279. II. kiad. Őrs nemz.; *Daróczy* Z., A D.-ak történetéhez, Turul XXIII. 20. l.

Daros, Magyarország ókori vízrajzában a *Dráva* (l. o.).

Dáró vára v. *Daru vára*, Tolna vmegyében, Dombóvár közelében állott. Majs vagy Majos nádor családja építtette a XIII. sz. legvégén. 1450-ben még fennállott, ma semmi nyoma.

Darowa, község Pilsen cseh ker. kapitányságban 180 lak., környékén nagy kőszénbányákkal és egy nagy vashámorral.

D'Arrest, *Heinrich Louis*, csillagász, l. *Arrest*.

Darro, rövid, de híres, aranyat hordó kis folyó Spanyolországban; a Sierra Cogollosban ered, elfolyik Granada mellett és az Avellano fölvétele után a Genilbe, a Guadalquivir mellékfolyójába torkollik; a Granadai viga öntözésére használják; árvize a mór királyi város alantabb fekvő részeit gyakrabban veszélyeztette.

Dar Runga, négerország Szudánban; l. *Runga*.

Darryfű (növ.), l. *Hierochloë*.

Darsz, Stralsund porosz kerületi kapitánysághoz tartozó s a Keleti-tengerbe benyúló félsziget Poroszország é. határán. Déli része a Fischland nevű hosszan elnyúló félszigettel, k. partja a Cingst félszigettel függ össze. Rajta 5 helység, é. részén pedig világító torony van.

Dar Szalah, l. *Vadai*.

Dartford, város Kent angol countyban, a Darentnek a Temzébe ömlése közelében (a London Bridgetől KDK.-re 22 km.). Gyáripara (malmok, gép, papir, puskapor stb.) élénk. Anglia legelső papirgyára, 1590-ből. A londoni City tébolydát állított itt. D. lakossága (1911) 23,609. Közelében *Stone* falu szép gótikus templommal (XIII. sz.).

Dartmoor (ejtsd: dártmur a. m. ingovány), tőzeggel borított gránitos tábla-vidék Angliában, Devonshire DNy.-i részén. Területe 500 km². Átlagos t. sz. f. mag. 450 m. Egyes gránittömbök (*tor*-ok) a 600 m fölé emelkednek (Yes Tor 622 m). Legnagyobb helysége *Princetown*, a napoleoni háborúk idejéből való börtön közelében. D. gyakran szerepel az angol regény- és költői irodalomban.

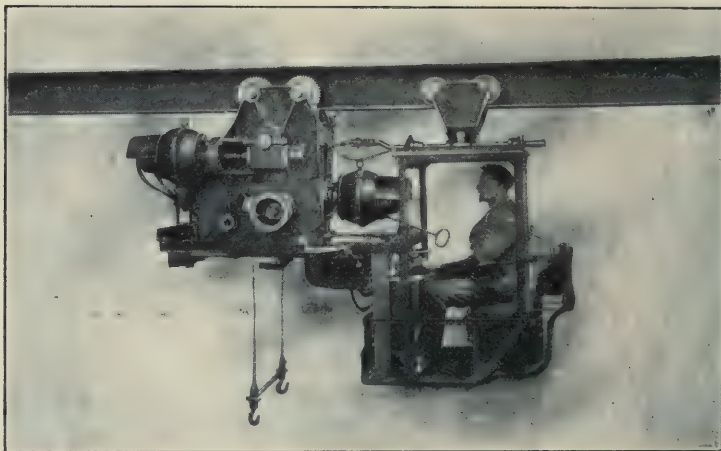
Dartmouth (ejtsd: —möth; *mouth* a. m. *torkolat)*, 1. kikötőváros Devonshireban *(Anglia)*, a La Manche-ba ömlő Dart torkolatánál. Festői, egykor jelentékeny régi város, (1911) 7005 lak., 1905. építették itt a Britannia Naval College-et. A torkolatnál emelkedik a *Castle*, parti ütegekkel. — 2. *D.*, kikötőváros *Kanada* Nova Scotia provinciájában, a halifaxi öböl k. partján, (1911) 4806 lak. Közelében őrültekháza.

Darton (ejtsd: dátn), város Yorkshire Ny.-i részében (West Riding), a Dearne partján, Sheffieldtől É.-ra, (1911) 9348 lak.

Daru *(Grus* L.), a D.-félék (l. o.) családjába tartozó madárnem, nagy testtel; hosszú, vékony nyakkal; kis fejjel; igen hosszú, erős, a lábszáron fölül csupasz lábakkal; nagy szárnyakkal; rövid, egyenes farkkal; megnyúlt, pamatolt felső szárnyfedő tollakkal. Legközönségesebb faja a *szürke D. (G. grus* [L.]) mely 1·2 m. hosszú és 2·4 m. szárnyszélességű; színe hamuszürke, begye táján és homlokán fekete, nyaka oldalt fehéres, evezőtollai feketék; szemei barnáspirosak; lábai feketések; csőre tövön vörhenyes, végén feketészöld. Az óvilág északi részeit lakja és délre vándorol Sziámig, Indiáig, közép- és nyugati Afrikáig. Magyarországon október közepén és március elején rendesen átvonul és rövid időre le is telepszik. Ezelőtt az Al-Duna és Közép-Magyarország síkságain költött, de most már nem, v. legalább is nem rendesen. Nagyobb csapatokba gyűl össze és rendkívül magasan, háromszögben éjjel-nappal repül, anélkül, hogy pihenőt tartana. Délen csapatokban él, néha más vándormadár társaságában és a folyókban a homokpadokat meg a szigeteket foglalja el. Nálunk párosan tenyészik mocsarak és berkek közelében. Barátságos természetü, de azért rendkívül óvatos, őröket állít ki. Erős, messzehallható, trombitaszerű hangot ad, melyet egyes tudósok légcsövének négyszeres kanyarulatával igyekeznek magyarázni. Tápláléka gabonanemüekből telik ki, de füvet, gyümölcsöt, férgeket, rovarokat és békákat is eszik. Indiában néha nagy károkat is okoz. Fészkét nádcsomókra építi. A tojó két tojást tojik s ezek nagyok, zöldesek vagy barnásak, vörhenyes szürke vagy barna foltokkal. A tojásokat a pár költi ki s amíg az

Szén-kirakó forgó parti daru elektromos hajtásra berendezve. 11 tonna hordképességgel és 12 m. kihajlással.

Egy sinen futó mótorhajtású emelőgép ráépített vezető üléssel.

Félkapus elektromos járó daru $2^1/_2$ tonna teherbirással és 13·5 m. kihajlással.

25 tonnás elektromoshajtású forgó parti daru.

Helytálló elektromoshajtású kapus daru változtatható kihajlással.

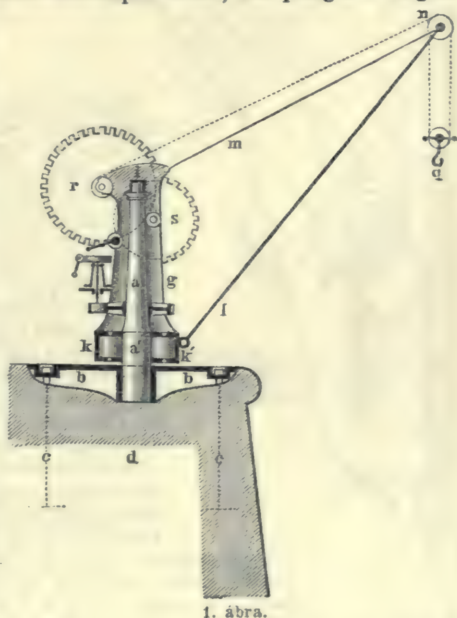
egyik a tojáson ül, addig a másik őrt áll. Fogságban igen ragaszkodó lesz, a majorság között rendet tart, a veszekedőket szétválasztja, a megtámadottakat védelmezi. Húsát régen igen nagyra becsülték és kitünő levest főztek belőle. Ázsiában sólymokkal vadásszák. A régieknél az éberség jelképe volt és hangjáról többféle babonás mese keletkezett. A kalmukok csupasz fejéért szentnek tartják, sőt a mongolok is tiszteletben részesítik; a japánoknál szerencséthozó és képeivel templomaikat és lakásaikat díszítik; húsát a rómaiak sokra becsülték. Népköltészetünkben a *D.* is szerepel; a struccéhoz hasonló szárnytollait némely vidéken nagyra becsülik.

Másik hazai D.-faja *szűz D. (Anthropoides virgo* [L.]), mely Dél-Európában él s kelet felé Kelet-Ázsián át Kináig honos; télen Afrikának É.-i részein és Indiában található. Hazánkban kétszer észlelték. Az egyik példányt, melyet a bécsi cs. és kir. udvari muzeumban őriznek, állítólag Szegeden lőtték 1858 jún. 20., a másodikat gr. Zichy Jenő felsőszentiváni birtokán 1901. lőtték.

Daru (l. a *képmellékletet),* olyan emelőgép, melynek alkalmasan egybekapcsolt gerendákból alkotott, néhány méterre kinyúló ága van, úgy, hogy az emelő-szerkezettől több méter távolban fekvő tárgyat is föl lehet vele emelni. A D.-kat gyárakban, raktárakban, a közlekedési vonalak rakodó állomásain, hajókon és part-építkezéseknél szokás használni. Alkalmazhatóságukat tekintve, többféle D. létezik. Vannak olyanok, melyek a tárgyat az ágazat végére húzzák fel s egy függőleges tengely körül fordulva, az ág hosszának megfelelő sugárral írt körben bárhol letehetik; vannak olyanok, melyeknek ága vízszintesen fekszik s a felemelt tárgy ezen sugárirányban eltolható; az ilyen szerkezetü D.-kkal egy körgyűrű területen tetszés szerint lehet dolgozni. A D.-khoz soroztatnak azok az emelők is, melyekkel a tárgyat egymáshoz merőleges két irányban tetszés szerint mozdíthatjuk el, noha ezeken a D.-kat jellemző kinyúló ágazat hiányzik. Szerkezetük többnyire egy síneken mozgó hídszerű tartóból áll, melynek tetején az emelőkocsi a tartó egész hosszában síneken tolható; ezeknek munkaterülete egy derékszögű négyszög. Ilyenek a műhelyi és udvari futó-D.-k. A műhelyi futó D.-k vezető sínjei az épület falának felső párkányára vannak fektetve és hogy mozgásuk a tartó mindkét végén egyenletes legyen, mozgató kereküket hosszú tengellyel kapcsolják egybe. Az udvari futó-D.-k ellenben a földre fektetett sinen mozognak s hidtartóik magas vas- v. fa-rudakból alkotott oszlopokon nyugszanak, emelő kerékművük pedig rendszerint az egyik oszlop aljára van erősítve.

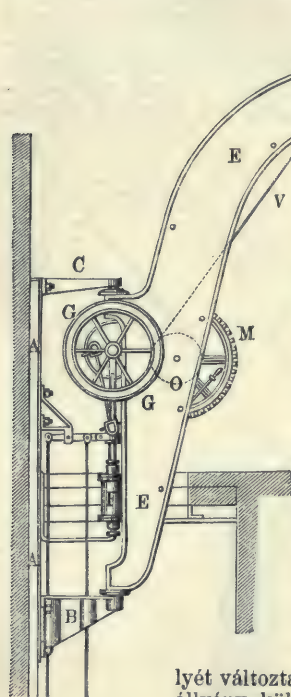
Szerkezetükre nézve szintén különféle D.-kat találunk. Lényeges eltérés az emelő erőnek az emelendő tárgyra való átviteli módjában van. A legtöbb D.-nak szerkezete fogaskerekekkel viszi át az erőt, mely fogaskerék-rendszert a kisebb gépeken kézzel, nagyobbakon pedig gőzgéppel hozzák mozgásba. Ezek a kerékrendszerű D.-k. Vannak azonban olyanok is, melyekben az emelőerőt víz- vagy gőznyomás képezi. Ezekben az emelő-erő nagyobb, mint az emelendő teher, mozgása ugyanolyan arányban lassubb amazénál; míg a kerékrendszerű gépekben az emelőerő kisebb, de sokkal gyorsabban mozog, mint az emelendő súly, vagyis az ellenálló erő. A D. fő oszlopa vagy szabadon állva nyúlik fel s csak az alsó vége van erősen ágyazva, vagy pedig a két végébe erősített végcsapok körül forog. Előbbiek, az ú. n. *parti* v. *vasúti* rakodó-D.-k a szabadban állanak, utóbbiakat pedig erős gerendázatu épületekben használják. A szabadon álló D.-kat némely esetben vasúti kocsikra vagy hajókra szerelve is használják.

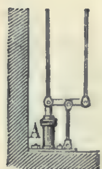
Egy szabadon álló oszlopos kerékrendszerű parti D. szerkezetét az *1. ábra* mutatja. Az *a* főoszlop a *c* alapozó csavarokkal *d* alapzatba erősített *b b* öntöttvas-táblába van erősítve. A főoszlopot körülfogja a kerékrendszer tartóját képező öntöttvas váz, mely fönt *i* persellyel az oszlop végébe erősített acél csapon fordul, alul pedig *k k'* forgókerekekkel az oszlop megesztergályozott *a'* tövéhez támaszkodik; *l n m* rudazat képezi a D. kinyuló ágát, *l n* rudat a teher kihajlásra támadja meg, azért ezt fából, öntött vasból vagy üregesen egybeszegecselt lemezekből szokás késziteni; *n m* rudat pedig húzásra támadja, miért is ez kovácsvasból készül. A terhet *q* horogba kapcsoljuk és a pontozva rajzolt lánccal emeljük fel. A láncnak egyik vége *a* csiga mellett fel van függesztve, honnan *q* és *n* kerekeken megtörve, *r* láncdobra csavarodik. Ilyen elrendezés mellett a kerékrendszerű emelőnek csak a teher felét kell legyőzni. A kerékrendszer két pár fogaskerékből áll, az első párt képezi az *r* tengelyen levő nagy kerék és az *s* tengelyen levő kis kerék; a másik kerékpárt pedig az *s* tengely nagy kereke és a forgattyu tengely kis kereke. A D. fordítására az *a* oszlop derekára ékelt fogaskerék szolgál, ennek fogaiba kapaszkodik egy kisebb kerék, melyet a *g* tartóra erősített csavarkerékpár forgat.

1. ábra.

A *2. ábra* egy gőz fali-D.-t ábrázol. A kar az oszloppal együtt két, élére állítva egymás mellé helyezett lemezből van alkotva; a lemezeket körül hozzászegecselt szögvasak merevítik, egymáshoz pedig keresztvasakkal vannak kapcsolva. Az egész D. *A* vaslappal van a falhoz erősítve, a D. ága *B* és *C* párkányokban vezetett csapok körül fordul. *F* a gőzgép hengere, *G* a lendítő kerék, melynek tengelye egy kisebb homlokkerékkel forgatja *M* fogaskereket és *O* láncdobot. *S* egy négykerekű lánctartó kocsit mutat, amelyen *T* horog a D. vízszintesen kinyúló ágán tova mozdítható.

2. ábra.

Vasúton szállítandó nehéz tárgyaknak be- vagy kirakására, kezelésére emelődarukat alkalmaznak a pályaudvarokon. A D. lehet helyhezkötött, amikor mint forgatható D.-kar (gém) leginkább nyílt rakodón vágány mellett van felállítva, v. vágányt áthidaló, rögzített állványon (portál) van az emelő-szerkezet elhelyezve; továbbá van helyét változtatható D. is, így D.-állvány külön pályán is mozgatható, v. pedig a D. mint vasúti kocsi D. a vasúti vágányokon ide-oda tolattatik, sőt vonathoz csatolva, állomásról állomásra is szállítható emelés végett; a kocsi D.-karját szintén lehet forgatni. Bármelyik rendszerű D.-val az árú függélyes irányban föl-le mozgatható, ezenkívül forgógémessel körívben forgatható, állványos D.-val pedig a vágány keresztirányában mozgatható a kezelésre kerülő tárgy. A vasúti D. rendszerint kézi hajtású és leginkább vasszerkezetü. Az emelés, az állvány továbbítása és a keresztirányú mozgatás forgattyuval és fogaskerekekkel, a teher lebocsátása fékkel, a forgatás kézi rúddal v. csigakerék hajtásával történik; minden D.-n van rögzítő készülék is, mellyel a tárgy lógó helyzetében megtartatik. Vasúti szükséglethez képest a forgatható D. emelőképessége egészen 10 t.-ig, az állványosé egészen 20 t.-ig szokott lenni.

A *3. ábra* vasúti rakodó D.-t mutat. A D. fő oszlopa a vasúti kocsi lapjába van erősítve. Az emelő kerekeket öntöttvaskeret tartja, az alul meg van hosszabbítva két vízszintesen hátra nyuló karral, ezeken egy nehéz súlyokkal terhelt kocsi gördül, mely egy lánccal rajtuk kiljebb v. beljebb mozdítható és a D.-nak stabilitását biztosítja a nagyobb terhek emelésekor. Ezt az ellensúlyt egészen a főoszlop mellé húzzák, midőn a D. nincs megterhelve. A D. ága hengerelt vasakkal van összeépítve.

Hogy a lokomotivok szerkocsiját a vonatoknak rövid idejü tartózkodása alatt is a kellő vízmennyiséggel gyorsan meg lehessen tölteni, a vízvételező állomásokon kellő magasságra toronyszerű épületben víztartányokat helyeznek el. Az utóbbiakból levezető kifolyó cső a vágányok közé felállított víz-D.-ba torkollik. A víz-D. hosszú nyaka forgatható s használatkor nyílása a lokomotiv szerkocsi-víztartójának nyílása fölé állíttatván, a víz direkte a szerkocsiba ömlik. Hogy az állomáson közlekedő vonatok a D.-nyakba ne ütődhessenek, a D. forgatható nyakán egy vele forduló lámpa van elhelyezve, mely lámpa vörös világot mutat, hogyha a D. nyaka valamelyik vágány fölé fordíttatik. A D. rendes, tehát veszélytelen állásában a lámpa fehér világot mutat.

A D.-gépek bővebb tárgyalása Weisbach, Rüllmann, Ernst, Uhland stb. szakműveiben található. *Képmellékletünk* az újabb modern D.-gépek néhány példányának fotográfiai képét mutatja be.

Daru (ejtsd: darű), 1. *Napoleon*, gróf, D. Pierre Antoine fia, szül. Párisban 1807 jún. 11., megh. u. o. 1890 febr. 18. Mint a pair-kamara tagja (1832 óta), a júliusi királyság buzgó párthive volt. A februári forradalom után a mérsékelt köztársaságiakhoz csatlakozott. Az 1851 dec. 2. államcsiny ellen tiltakozott, amiért Napoleon rövid időre elzáratta. Szabadságát visszanyerve, visszavonultan élt, míg 1869. bejutott a képviselőházba. 1870 elején mint külügyminiszter lépett az Ollivier-kabinetbe s mint ilyen a vatikáni zsinat által hozott csalhatatlansági dogma ügyében a kúria határozott ellenfelének mutatta magát. De midőn látta, hogy III. Napoleon újabb plebiscitum által az előbbi, leplezett abszolutizmus visszaállítására törekszik, ápr. 13-án beadta lemondását. A német-francia háborúban nem vett részt, de annak befejezése után (1871) megint képviselő lett és a monarchikus párthoz csatlakozott. 1876-ban szenátorrá választották. Műve: Le comte Beugnot, 1865. jelent meg.

2. *D., Pierre Antoine Noël Bruno*, gróf, az előbbinek atyja, francia államférfiú, költő és történetíró, szül. Montpellierben 1767 jan. 19., megh. Becheville birtokán 1829 szept. 5. A forradalom alatt hadügyi biztos volt, ennek dacára 1793-ban, mint gyanus, fogságba került, de thermidor 9. után visszanyerte szabadságát. 1795-ben osztályfő lett a hadügyminisztériumban s nemsokára a dunai hadsereg főintendánsa. Ez időtájt fejezte

be Horatiusnak kitünő fordítását (Traduction en vers des poésies d'Horace, Paris 1800; 6. kiad. 1823, 2 köt.), mellyel irodalmi hirnevét megállapította. I. Napoleon a hadsereg pénzügyi és élelmezési hivatalának élére állította, grófi rangra emelte, később pedig a pozsonyi, tilsiti és bécsi békealkudozásoknál mint meghatalmazott követet alkalmazta. 1811-ben mint államtitkár a minisztertanácsban Napoleon hódítási tervei ellen nyilatkozott. A restauráció után visszavonult, de XVIII. Lajos pairré nevezte ki s mint ilyen a mérsékelt párthoz csatlakozott. Az akadémia 1828. választotta meg tagjának. Főművei: Histoire de la république de Venise (Paris 1819, 7 köt.; 4. kiad. 1853, 9 kötet); Histoire des ducs de Bretagne (u. o. 1826, 3. kiad.) és L'astronomie c. tankölteménye (u. o. 1836).

Darualakuak (*Gruiformes*, állat), a madarak egyik rendje. Régebben külső hasonlatosságuknál fogva a darufélékét és a gémféléket és rokonaikat *Gázlók* néven egy rendbe sorozták. Ujabban kiderült, hogy a darufélék belső szervezete lényegesen eltér a többi gázlókétól, ezért ma önálló rendbe sorozzák a daruféléket. A D. rendjét *Sharpe* hét alrendre (*Grues, Arami, Rhinochetes, Mesoenatides, Eurypygae, Psophiae* és *Dicholophi*) osztja; közülök csak az első alrendnek (Grues) van hazánkban képviselője. Idetartozik a Darufélék (l. o.) családja.

Darufalva, kisk. Sopron vmegye nagymartoni járásában, (1910) 1233 horvát és német lakossal, vasúti állomással és postahivatallal; u. t. Czinfalva. Csinos Patzenhofer-féle urasági kastélya és parkja van. Egykori várának helyét nagy sáncok jelölik.

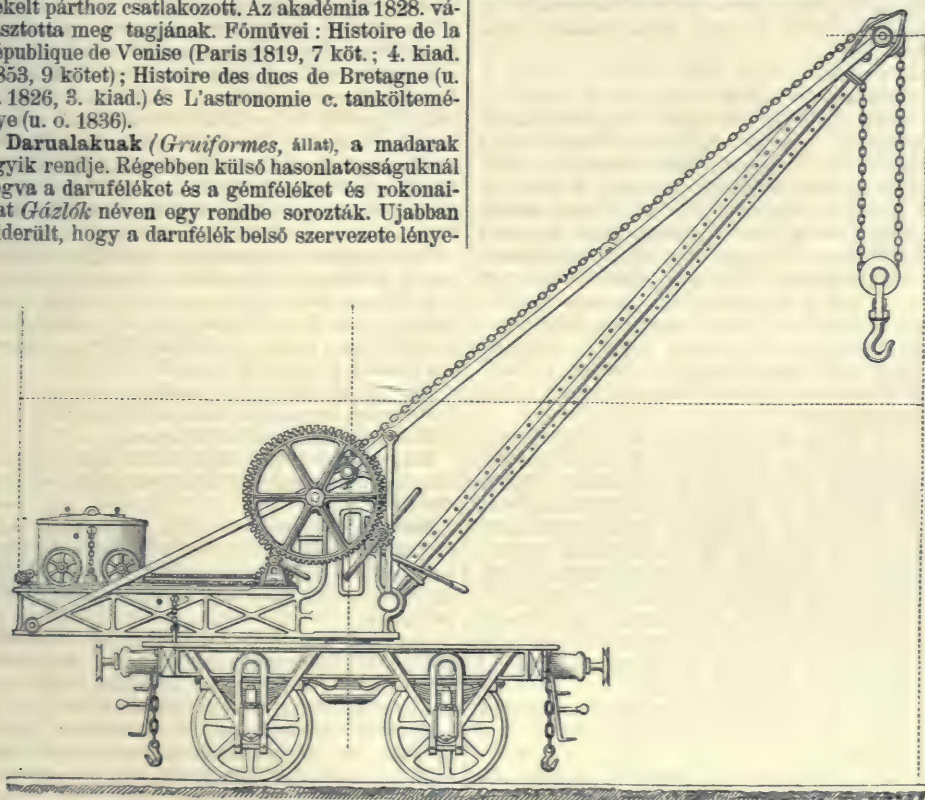
Darufélék (*Gruidae*), a darualakuak (l. o.) rendjébe tartozó madárcsalád. Hét nemre oszlik s 19 élő fajt tartalmaz. Hazánkban két faj él. L. *Daru*.

Daruláb, több növény magyar neve, így: *Cynodon dactylon, Geranium phaeum, Chondrilla juncea.*

Dar ul Harb, l. *Harb*.

Daruorr (növ.), l. *Geranium*.

Daruszőrű, az a marha vagy ló, amelynek fekete szőre szürke szálakkal van keverve, s amely nyakán, vállain csaknem fekete színű, testének hátulsó részén pedig szürkésbe megy át. A csaknem feketét *sötét daru*-nak mondjuk, a világosabbat pedig *darvas*-nak.

3. ábra.

Daruvár, 1. kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 1496 német lak.; u. p. és u. t. Boldur. — 2. *D. dolnji*, adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 1602 cseh, horvát és magyar lak.; u. p. és u. t. D. — 3. *D. gornji* (Podborje), adók. u. o., (1900) 1200 horvát, cseh és német lak.; u. p. és u. t. D. — 4. *D. trg*, mezőváros és adók. u. o., a Toplicza kies völgyében, (1900) 1846 horvát, szerb, magyar, német és cseh lak., a járási szolgabirói hivatal székhelye, van járásbirósága, népbankja, két takarékpénztára, vasúti állomása, posta- és távirőhivatala. Van itt sörgyár, üveggyár, mezőgazdasági és varrógépgyár, fűrészmű, téglagyár és több kisebb iparvállalat. Déli vasúti osztálymérnökség. Élénk fa-, bor- és terménykereskedés. A község csak a XVIII. sz.-ban keletkezett magyar, német, francia, olasz, szerb és

más jövevényekből. Igen szabályosan van építve; feje egy nagy uradalomnak, mely a Tüköry-család birtokában van. Az övé a D.-i fürdő is, mely a község É.-i végén, kies, erdős vidéken 128 méter magasságban fekszik; a fürdővendégek részére 60 lakószoba szolgál; parkja igen szép. Gyógyvize tiszta hévvíz; a Jánosforrás 42°, az Antalforrás 46° C. meleg, mindkettő tükörfürdőt táplál; ezenkívül van többféle berendezésű iszapfürdő, melyek leginkább csúzos és köszvényes bajok ellen használtatnak. A fürdő jó karban van tartva. Már a rómaiak idejében ismeretes volt Thermae Javornenses név alatt; számos római régiség került itt napfényre.

Daru vára, l. *Dáró vára.*

Daruváry, 1. *Alajos*, a kir. Kúria nyug. másodelnöke, szül. Kalocsán 1826. Jogi tanulmányai elvégeztével megyei szolgálatba lépett, majd államügyész volt, azután pesti váltótörvényszéki, 1864. pesti kir. itélőtáblai és 1869. kúriai legfőbb ítélőszéki bíró lett. 1875-ben kúriai tanácselnökké, 1888. a kúria másodelnökévé nevezték ki. 1893 szept. 8. nyugalomba lépett és a főrendiház élethossziglani tagja lett. 1898—1900-ig alelnöke is volt a főrendiháznak. Számos kitüntetésben részesült és belső titkos tanácsosi címet nyert. A kolozsvári egyetem 1896., a budapesti egyetem 1901. díszdoktorrá választotta. D. tevékeny részt vett a kereskedelmi és a váltótörvény megalkotásában.

2. *D. Géza*, az előbbinek fia, kabinetirodai osztályfőnök, szül. 1866 jan. 12. Budapesten. Jogi tanulmányait Budapesten és Lipcsében végezte. Rövid ügyvédi és törvényszéki gyakorlat után 1891. igazságügyminiszteri segédfogalmazóvá nevezték ki, 1895. külügyi szolgálatba lépett s alkonzul, később konzul volt Odesszában, Szófiában, Skutariban, Belgrádban, Szalonikiban, Kijevben, Amsterdamban, végül Frankfurtban. 1905-ben a kabinetirodába rendelték szolgálattételre s 1910. osztályfőnökké nevezték ki. Irodalmi műve: *A mentelmi jogról* (Budapest 1890).

Darva, kisk. Máramaros vm. técsői j.-ban, (1910) 717 rutén és német lak.; u. p. Kövesliget, u. t. Bustyaháza.

Darvai *Móric*, tanár és író, szül. 1849 dec. 14. Aszódon. Tanulmányait Budapesten végezte, itt tett filozófiai doktorátust. 1872-ben főgimn., 1876. főreáliskolai tanár lett, 1895. a vallás- és közoktatásügyi minisztérium középiskolai ügyosztályába hívták be; 1900. tankerületi főigazgatóvá nevezték ki, 1911. nyugdíjba ment. Szakirodalmi működése mellett részt vett francia és olasz felolvasásokkal a párisi és római történelmi, a brüsszeli középiskolai és bolognai bölcseleti nemzetközi kongresszusokon; számos tudományos művet fordított angolból, franciából és olaszból. Önállóan megjelent művei: *Faraday élete* (Déva 1881); *Üstökösök és meteorok* (1889); *Benvenuto Cellini és művei* (Budapest 1907). Nagyobb fordításai: *Bodley*, Franciaország (1899); *Todd*, Népszerű csillagászat (1902); Észak csillaga, a Savoyai herceg műve (1903); Tamás bátya kunyhója (1904).

Darvar, város Brit-Indiában, l. *Dharvar.*

Darvas, nagyk. Bihar vmegye berettyóújfalusi járásában, (1910) 1301 magyar lakossal; posta- és telefonállomás, hitelszövetkezet, fogyasztási és értékesítő szövetkezet; gőzmalom. A gör. kel. egyház birtokában értékes aranytárgyak vannak.

Darvas *Ferenc (nagy-réthi)*, író és politikus, előkelő felsőmagyarországi család sarja, szül. 1740 márc. 1., megh. 1810 ápr. 3. Budán. 1773—83-ig Nógrád vm. alispánja, 1784. II. József református volta ellenére is a helytartótanácshoz tanácsosnak nevezte ki, az 1790—91-iki országgyűlésen Pest vm. követe, s itt hazafias szónoklataival (a magyar nyelv érdekében) s négy politikai versével tünt föl, melyekben honfitársait a biztató jelennel (a korona visszahozatala, országgyűlés) s a jövő szebb reményeivel lelkesíti. Legismertebb közülök a *Jó hazafiutúl származott intés* (Magyar, hajnal hasad . . .), mely sok kézirati másolatban is el volt terjedve s németre is lefordították. Hazafias lelkesedése vonta a drámaírás terére is: az első fővárosi szintársulat számára lefordította Schiller Fiescoját. (A neki tulajdonított *Räuber*-fordítás fiától, Jánostól, való.) Neve szerepelt a Martinovics-mozgalomba beavatottak között, de sikerült magát tisztáznia, sőt később a király aranysarkantyús vitézzé tette. Mint a szinészet buzgó pártfogójára, reá bízta Wesselényi 1807. társaságát. Állítólag az ő műve az 1809-iki fölkelés alkalmával készült *Fegyver ellen való.*

Darvas marha, l. *Daruszőrű.*

Darvasz, hegyvidék Turkesztánban (l. o.).

Darvinizmus, l. *Darwinizmus.*

Darw., az állatok latin neve után *Darwin* Charles (l. o.) angol természettudós nevének megrövidítése.

Darwen (azelőtt: *Over D.)*, város Lancashire countyban (Anglia) Blackburntől délre (6 km.), (1911) 40,344 lak., pamutfonással, papirgyártással és szénbányával. Sok kartonvásznat visz ki Indiába és Kinába.

Darwin, 1. *Charles Robert*, angol természettudós, szül. Shrewsburyben (Anglia) 1809 febr. 12., megh. Downban (Anglia) 1882 ápr. 19.; jómódú, régi nemes család ivadéka s már ősei is nagy szeretettel foglalkoztak a természettudományokkal, sőt azokat tudományosan is művelték, úgy hogy valószinüleg D. őseitől örökölte a természettudományok iránti vonzalmát. Gimnáziumi tanulmányait Shrewsburyben végezte; tizenhat éves korában az edinburghi egyetemre ment az orvosi tudományok hallgatására, de két év mulva elhagyta e pályát és Cambridgebe ment, hogy ott az egyházi pályára készüljön, tantárgyai közül azonban legnagyobb örömmel a természetrajziakat tanulmányozta. A három évi tanfolyam bevégzése s a tudorság alsó fokának (Master of Arts) elnyerése után 22 éves korában a Beagle hajón 1831 dec. 27-én földkörüli útra indult, amely alkalommal a következő vidékeket látogatta meg: San Jago, Capverdi szigetek, Brazilia, Maldonado, Montevideo, Rio Negro, Bahia blanca, Buenos-Ayres, Santa Fé, Banda Oriental, Patagonia, Falklandi szigetek, Tűzföld, Chile, a Cordillerák, Galopagos, Tahiti s más csendes-óceáni szigetek, Új-Zéland, Ausztrália, Mauricius szigetek, Jóreményfok, Szt. Ilona szigete, az Azori szigetek, s aztán öt évi távollét után, 1836 okt. 2. visszaérkezett An-

gliába. Utazása alatt kőzeteket, kövületeket, állatokat és növényeket gyüjtögetett, de emellett tanulmányozta az állatok és növények, valamint a benszülött emberek tulajdonságait, életviszonyait. 1837—38-ban több geológiai munkát tett közzé, melyek elseje a földi giliszták geológiai tevékenységéről szólott. 1839-ben utazása alatt írt naplóját (Journal of researches in natural history and geology) jelentette meg a Fitzroy által kiadott útleírás harmadik részében; ez a rész később (1845) Voyage of a naturalist round the world címen külön is megjelent. Földkörüli útján összegyüjtött gazdag anyagát állattani szempontból Owen, Waterhouse, Gould, Bell és Jenyns dolgozták fel s eredménye D. előszavával Zoology of the voyage of H. M. S. Beagle címen 5 kötetben 1840—48. jelent meg (új kiadás Natural history and geology. Voyage of H. M. S. Beagle címen 1884.). 1839-ben megnősült és 1842. Down faluba vonult vissza; itt élt egész haláláig, minden idejét a tudománynak és családjának szentelve. Itt írta műveinek egész sorozatát.

Kisebb geológiai értekezései közül, melyek a londoni Geological Society évkönyveiben 1842—1846 között jelentek meg, fontosabbak a következők: A vándorkövek elterjedéséről s az egyidejű nemréteges lerakodásokról Dél-Amerikában. A régi jégáramoknak hatásáról és az úszó jégtől tovaszállított vándorkövekről. Dél-Amerikában észlelt némely vulkáni tünemény összefüggéséről s a hegyláncok és a Vulkánok keletkezéséről. Az Atlanti-tengeren a hajókra lehulló finom porról. A falklandi szigetek geológiai viszonyairól. Nagyobb geológiai munkái: Geológiai vizsgálatok a vulkáni szigetek és Dél-Amerika egyes részei körül, továbbá: A korallszirtek szerkezetéről és elterjedéséről, mely utóbbiban tekintettel a korallok elterjedésére s illetőleg arra, hogy 30—40 m.-nél nagyobb mélységben nem tenyésznek, a korallszirtek és szigetek keletkezését a korallok működésén kívül az oceántól borított területek függélyes ingadozásának, vagyis emelkedésének és sülyedésének tulajdonította. Biológiai munkái közül a legelső a kacslábú rákok magánrajza (A monograph of the Cirripedia, 2 köt. London 1851—54), melyben ezeket a tengeri kacslábú rákokat nemcsak rendszertanilag írta le, hanem boncolástani és mikroszkópi vizsgálatai alapján ismertette szervezetüket, fejlődésüket és életviszonyaikat, sőt paleontológiai jelentőségüket is. Ezt követték a fosszilis Balaenidákról; a kúszónövények mozgásairól; a Linum, Lythrum és Primula di- és trimorphismusáról; az Orchideák megporzásáról szóló művei. Nevét azonban a fajok eredetéről szóló On the origin of species by means of natural selection címen 1859. megjelent nagy munkája tette halhatatlanná, mely munkája nemcsak a zoológiára, hanem jóformán az összes tudományokra átalakító hatással volt (l. *Darwinizmus*). Alapvető munkájának megjelenése után a hatvanas és hetvenes években több más, elméletét még jobban támogató és kiegészítő munkát is bocsátott közre s ezek a következők: Variation of animals and plants under domestication (1867, 2 köt.); The descent of man and on selection in relation to sex (1871, 2 köt.); Expression of the emotions in man and animals (1872); Insectivorous plants (1875); The effects of cross-and self-fertilisation in the vegetable kingdom (1876); The power of movement in plants (1880, 2 kiad. 1881); The formation of vegetable mould through the action of erdworms (1881).

Érdemeinek elismeréséül az összes tud. akadémiák és tudományos testületek tagjukká választották; a Magyar Tud. Akadémia is 1872. külső tagjává választotta.

D. művei közül a legfontosabbak úgyszólván minden nyelvre lefordítva is megjelentek. Németül összes műveit, a kacslábú rákokról szóló monográfia kivételével Carus V. adta ki (Stuttgart 1875—88, 16 köt.). Kisebb műveit németül Krause E. adta ki (Leipzig 1886). Magyarul főbb műveit először a K. M. Természettud. Társulat adta ki: A fajok eredete a természeti kiválás útján (ford. Dapsy László, 2 köt., Budapest 1873); újabban *Mikes* Lajos fordításában újra kiadta az Athenaeum (1911). Az ember származása és az ivari kiválás (ford.: Török Aurél és Entz Géza, 2 köt., Budapest 1884; újabb kiadás Seress László fordításában 1897-ben és Entz Géza, Fülöp Zsigmond és Madzsar József fordításában 1910-ben jelent meg).

D. életét megírta és leveleit kiadta Life and letters of Charles D. címen fia, D. Francis (1887, 3 köt.; németül kiadta Carus, Stuttgart 1887, 3 köt.); More letters of Charles D. (kiadta D. Francis és Sewart A. L., London 1903, 2 köt). D. szobrát (Montford H.-tól) 1897 aug. 10. leplezték le Shrewsbury-ben. V. ö. *Margó*, D. és az állatvilág (Természettud. Közlöny, 1. köt.); *Paszlavszky*, D. Charles emlékezete (u. o., 14. köt.); *Méhely*, Az élettudomány bibliája (u. o., 41. köt.); *Entz*, Megemlékezés D.-ról (u. o. 42. k.); *Apáthy*, A darwinizmus birálata és a társadalomtan (Magyar Társadalomtud. Szemle, II. köt.); *Preyer*, D. sein Leben u Wirken (Berlin 1896); *Weismann*, Ch. D. u. sein Lebenswerk (Jena 1909); *Spengel*, Ch. D. (u. o. 1909); *Seward*, D. and modern science (Cambridge 1909): *Baldwin* J. M., D. and the humanities (Baltimore (1910).

2. *D., Erasmus*, angol orvos, szül. Eltonban (Nottingham) 1731 dec. 12., megh. 1802 ápr. 18. Nagyatyja D. Charles Robertnek, nemcsak jeles orvos, hanem költő és filozófus is volt. Legnagyobb munkája a Zoonomia or the laws of organic life (London 1794—98; németül is megjelent, Hannover 1795—1799, 3 köt.); ebben kifejtett nézetei emlékeztetnek a Brown-féle eszmemenetre (Brownianismus). Az eszmék, melyeket később híres unokája feldolgozott, mind foglalkoztatták őt is költeményeiben és egyéb irataiban. Nevezetesebb munkái a Zoonómián kívül: The botanic garden (London 1781); The temple of nature or the origin of society (u. o. 1803); Plytonomia, or the philosophy of agriculture and gardening (London 1800; németül kiadta Hebenstreit, Leipzig 1801, 2 köt.); A plan for the conduct of female education (London 1797; németül kiadta Hufeland, Berlin 1822); Poetical works (London 1806, 3 köt.). V. ö. *Seward* Anna biographiáját (London 1804); *Buttler*, Evolution old and new (u. o. 1879); *Krause* E., Erasmus D. u. seine Stellung i. d. Geschichte der Deszendenztheorie (Leipzig

1880); *Brandl*, Erasmus Darwins Temple of nature (Wien 1902).

3. *D., Francis,* D. Charles fia, szül. Downban 1848 aug. 16. Tanulmányait Cambridgeben végezte, ahol 1888 óta a növénytan tanára. Segítségére volt atyjának The power of movement in plants (1880, 1881) c. műve kiadásában. Számos, a növényélettanra vonatkozó értekezésen kívül megírta atyjának életrajzát: The life and letters of Ch. D. (3 köt., 1887, ném. Carustól).

4. *D., George Howard,* D. Charles fia, szül. Downban 1845. Cambridgeben kitünt a matematikában tanusított nagy tehetségével; később Londonban jogot tanult, 1873. visszatért Cambridgebe. 1877 óta nagy tevékenységet fejt ki az égi mechanikában. 1883-ban a cambridgei egyetem a csillagászat tanárának hívta meg. Az 1875. megjelent Consanguineous marriages a vérrokonok közti házasságokkal foglalkozik. Asztromechanikára vonatkozó számos és nagyfontosságú értekezései Scientific Papers by G. H. D. cím alatt összegyüjtve Cambridgeben jelentek meg (eddig 4 kötet). A tengerjárások, az egyensúlyalakok stabilitásának és a bolygók periodikus pályáinak matematikai elméletében eszközölt mélyenjáró kutatásokat ölelik fel e munkák. Kitünő népszerű munkája a tengerjárásokról Kövesligethy fordításában magyarul is megjelent (Term. Tud. Társ.) D. 1908 óta a Magy. Tud. Akadémia kültagja.

Darwin, *Mount,* 1. Charles D.-ról elnevezett hegy (kb. 1850 m.) a Tierra del Fuego-n, Dél-Amerikában. — 2. *D. (Mountains),* hegység a d. sarkvidéken (South Victoria Land, d. sz. 79° 50′, k. h. 158°). Magassága kb. 2000 m.

Darwin-féle csúcs. A külső fül karimájának felső hajlatán levő porcogó többé-kevésbbé csúcsos kiemelkedését Darwin a csúcsos fülkagyló maradványának tekintette, mely csenevész alakban, atavisztikusan vissza-visszatér. Az ilyen bélyeggel biró fület *majomfül*-nek is nevezik. Esetleg a fület mozgató csenevész bőrizmok erősebb fejlődésével jelenik meg, amikor a fül kissé mozgatható. Az orang és a gorilla füle nem mutatja, ezeké tehát visszaalakulásában előbbrehaladt, mint az emberé.

Darwinit (ásv.), azonos a *Whitneyit*-tel (l. o.).

Darwinizmus, tágabb értelemben *Darwin Károly Róbert* összes biológiai eszméinek foglalatja, szűkebb értelemben a természetes kiválogatódás (natural selection) tana, mellyel *Darwin* (1859) a szerves világban megnyilvánuló célszerüséget és a fajok eredetét igyekezett megmagyarázni. A D. nem egyértelmű a származástannal (descendentia), miként sokan gondolják. A származástan (l. o.), vagyis az a tan, mely az összes szervezetek vérrokonságát és természetes úton, egymásból való fejlődését hirdeti, nem Darwin eredeti gondolata, ellenben a természetes kiválogatódás tana (selectio-elmélet) az ő legsajátabb tulajdona, mellyel a fajok állandóságáról szóló tannal szemben sikerült a származástan régi eszméit is diadalra juttatni. A természetes kiválogatódás tana, vagyis a tulajdonképeni D. a származástan alapjára támaszkodva, a szervezetek formálódásának *mikéntjét* igyekszik megmagyarázni. Eszmemenete röviden a következő:

A természetben szükségképen a legalkalmasabb egyedek maradnak fönn. A természet mintegy kiválogatja a legalkalmasabbakat úgy, ahogyan a tenyésztő a továbbtenyésztésre kiválogatja a céljait leginkább megközelítő egyedeket. Darwin vizsgálatai szerint az élő lényeken mindig jelentkező apró, kezdetben jelentéktelen, irány nélküli s ingadozó változások adják meg az alapot a kiválogatódáshoz. Az adott körülmények között a megélhetésre legarravalóbb új fajok ezekből az iránynélküli változásokból a mesterséges tenyésztéshez bizonyos fokig hasonló módon jönnek létre. A tenyésztők új állatfajták tenyésztése alkalmával már évszázadok óta úgy járnak el, hogy a háziállatok közül az olyan egyedeket, amelyeken esetleg hasznosnak igérkező különleges változások észlelhetők, gondosan elválasztják a többiektől s kizárólag egymás közt engedik kereszteződni; a fejlődő utódok közül megint csak a kivánt irányban változó egyedeket válogatják ki, és ha ilyen módon a kiválogatást nemzedékeken át folytatják, új fajtát, illetve új fajt nyernek. A szabad természetben az új fajok tenyésztése hasonló módon megy végbe, csakhogy az értelmes tenyésztő helyébe a létért való küzdelem (struggle for life) lép. A változó egyedek közül a létért való küzdelem válogatja ki azokat az egyedeket, amelyeket alkotásuk az adott életkörülmények között a megélhetésre leginkább képesít, az alkalmatlanokat pedig kiselejtezi. *Lehetővé* és *szükségessé* teszi a válogatást az, hogy minden fajnak egyedei 1. többé-kevésbbé különböznek egymástól, mert változó külső viszonyok között élnek és 2. sokkal több utódot hoznak létre, mint amennyi fennmaradhat s így az élettelen természet ingadozásai s a túlszaporodás következtében beáll a *létért,* helyesebben *a megélhetésért való küzdelem,* vagyis a fajtársaknak és különböző fajoknak a lakóhelyért, levegőért, világosságért, táplálékért és az élet más nélkülözhetetlen föltételeiért folytatott harca. Ebben a megélhetésért folyton folyó, szünet nélküli küzdelemben, mely folytonos alkalmazkodást kíván, a legarravalóbb egyének győznek («survival of the fittest»), vagyis azok, amelyek az adott viszonyokba a leginkább beleillenek, a többi ellenben menthetetlenül elpusztul. A győztes egyedek utódai között természetesen ismét akadnak olyanok, amelyekben a győzelmet biztosító tulajdonságok még fokozottabb mértékben lesznek meg s minthogy ilyen módon nemzedékről-nemzedékre mindig a legéletrevalóbbak maradnak fenn és a kevésbbé alkalmasak kipusztulnak, természetesen a fennmaradást biztosító előnyös tulajdonságoknak egyre nagyobb mértékben és kedvezőbb összeállításban kell jelentkezniök. A szerves világban észlelhető célszerüséget ezek szerint a fennmaradást biztosító tulajdonságoknak a természetes kiválogatódás és az átöröklés útján való fölhalmozódása és fokozódása idézi elő. *Darwin* tanai szerint tehát a szerves világ tökéletesedésének hajtóerői: *a változhatóság, az öröklés* és a *természetes kiválogatódás.*

Darwin eredeti elméletét, melyet «A fajok eredetéről» c. alapvető munkájában 1859-ben fejtett ki, későbbi műveiben és most említett munkája újabb kiadásaiban tágította és mások elmé-

leteinek átvételével kiegészitette. Jelesen a domesztikációról szóló könyvében a Lamarck-féle elvet (l. *Lamarckizmus)* is elfogadta, az ember származásáról szóló, nagy feltünést keltő művében (1871) pedig elméletét az *ivari kiválogatódás tanával* tökéletesítette, mellyel a megélhetésért folyó nagy küzdelemben közömbös hatású jellemvonások és a nemi különbségek másodlagos bélyegeinek kifejlődését igyekezett érthetővé tenni. (L. *Ivari kiválogatódás).*

A D. jelentőségét nagyon különbözőképen ítélik meg. Vannak lelkes hívei, kik a természetes kiválogatódást az eredeti fogalmazásban tartják a fajformálódás kizárólagos tényezőjének. Ilyenek pl. a *neodarwinisták (Weismann, Wallace, Galton* stb.), akik a D.-nak későbbi pótlékait, jelesen a Lamarck-féle elvet nem fogadják el a fajok formálódásának magyarázatánál, noha ezek a pótlékok Darwintól származnak. Velük szemben áll a biológusok, palaeontológusok másik tábora *(Eimer, Spencer, Hertwig, Jaekel, Cope, Osborn, Cunningham, Driesch, Pauly* stb., a hazai tudósok közül *Entz),* amely a természetes kiválogatást vagy teljesen hatástalannak tartja, vagy csak nagyon alárendelt s nem annyira tenyésztő, mint inkább kiselejtező hatást tulajdonít neki. A harmadik táborba sorakoznak azok a tudósok *(Haeckel, Wettstein, Semon, Roux, Plate* stb., hazánkban *Méhely),* akik a Darwin- és Lamarck-féle tényezők együttes hatásában keresik a fajok formálódásának okát. L. még *Származástani elméletek.*

Irodalom. Az óriási irodalomból csak néhány főművet emlithetünk. Nálunk a következő fontosabb művek jelentek meg a D.-ról: Entz Géza, D., Természet, 1869; Margó Tivadar, Emlékbeszéd Charles Darwin akad. kültag fölött, Budapest 1884; Darwin Károly életrajza Margó Tivadartól (Az emberi nem származása és az ivari kiválás c. műben),; D. elveit röviden ismerteti Margó Tivadar Tudományos Állattanában, Pest 1868: Margó Tivadar, Darwin és az állatország (3 táblarajzzal), Pest 1869.; Term. tud. Közlöny 1. köt. (különlenyomatban is, mint Aigner bizománya); Dapsy László, Darwin legújabb művének utolsó fejezete. Term. tud. Közlöny, 1871, III. köt.; Török Aurél, A Darwin-elmélet statisztikájából, Bpest, Természet, IV. évf. 1872.; Römer Gyula, Die Lehre Darwins als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung, Hermannstadt 1880 (Verhandlung und Mittheil. d. Siebenbürg. Vereins für Naturw. in Hermannstadt XXX. Jahrg.); K. J., A D. egy újabb győzelme, Budapest 1870, Term. tud. Közl. II. köt.; P. Gy., Darwin a francia tudományos akadémiában, Bpest 1870. Termt. Közlöny II. köt.; Pts. Gy., Darwin a párisi akadémiában, Bpest 1870. Termt. IV. évf.; K—y., Darwin védelmére, Bpest 1872. Termt. Közlöny, IV. köt.; Fuchs Tivadar, A természethistóriai rendszer és a D., Természetrajzi Füzetek, 5. köt. 1881.; Klug Nándor, D. és élettan. Orvosi Hetilap 1882; Nagy Ferenc, Darwin és a D. Kecskeméti ref. főgimnázium, 1884—5. értesítő; Römer Gyula, Die Lehre Darwins als Gegenstand wissenschaftlichen, wie unwissenschaftlichen Streites (Verhandl. u. Mittheil. d. Sieb. Vereins für Naturw. in Hermannstadt, XXXII. Jahrg. 1882): Dux A., D. és szépészet (A Kisfaludy-társaság Évlapjaiban, 10. köt. új folyam); Edelspacher Antal, Darwin és a nyelvtudomány (Schleicher Agost után fordítva. Külön lenyomás a Nyelvtud. Közleményekből. 1878); Dr. M. L., A fajok keletkezéséről, Termtud. Közl. 30. köt., 140—147. lap; Szaniszló Alb., Teremtés és evolució, különös tekintettel Nägeli fejtegetéseire, Kolozsvár 1893; Méhely L., Az élettudomány bibliája, Termtud. Közl. 41. köt.; Apáthy I., A D. birálata és a társadalomtan (Magyar Társadalomtud. Szemle, II. köt.),

A külföldi irodalomból a következőket emlitjük: Darwin művei úgyszólván minden európai nyelvre lefordítva is megjelentek. Összegyüjtött munkáit német nyelven kiadta Carus, 16 köt., Stuttgart 1875—1888., kisebb munkáit Krause, Leipzig 1886. Magyar nyelven két műve jelent meg több kiadásban, jelesen A fajok eredete (fordította Dapsy László, két köt., Budapest 1873., kiadta a K. M. Term.-tud. Társulat; újabb kiadását forditotta Mikes Lajos, két köt., u. o. 1911., kiadta az Athenaeum) és Az ember származása és az ivari kiválás (ford. Török Aurél és Entz Géza, 2 köt., u. o. 1884., kiadta a K. M. Termtud. Társulat; újabb kiad. ford. Seress László, u. o. 1897., kiadta Vas J. és legújabb kiad. ford. Entz Géza, Fülöp Zsigmond és Madzsar József, u. o. 1910. (kiadta az Athenaeum). Wallace több műben fejtegette a D.-t; legnevezetesebb: Contributions to the theory of natural selection, London 1870; németül kiadta Meyer, Erlangen 1870; és Darwinism, an exposition of the theory of natural selection, London 1889; németre ford. Brauns, Braunschweig 1891; Haeckel, Nat. Schöpfungsgeschichte számos kiadásban jelent meg; 10. kiad. Berlin 1902, 2 köt.; Systematische Phylogenie, u. o. 1894—96, 3 köt.; Fr. Müller, Für Darwin, Leipzig 1864; Weismann, Studien z Deszendenztheorie, u. o. 1875—76, 2 kötet; Vorträge ü. Deszendenztheorie, Jena 1902, 2 köt.; Koken, Die Vorwelt u. ihre Entwickelungsgeschichte, Jena 1893; Romanes, Darwin and after Darwin, London 1892—97; németül Leipzig 1892—97, 3 köt.; Cope, The primary factors of evolution, Chicago 1896; Seward A. C., Darwin and the modern science. Essays in Commemoration of the birth of Ch. Darwin, Cambridge 1909; Plate L., Selectionsprinzip und Probleme der Artbildung, 3. kiad. Leipzig 1908; Pauly A., Darwinismus u. Lamarckismus, München 1905; Lotsy J. P., Vorlesungen ü. Deszendenztheorien mit besonderer Berücksichtigung der botanischen Seite der Frage, 2 köt., I. Jena 1906, II. u. o. 1908; Poulton E. B, Essays on Evolution, Oxford 1908; Roux W., Der Kampf der Teile im Organismus, Leipzig 1881; Depéret Ch., Die Umbildung der Tierwelt, Stuttgart 1999; Bateson W., Materiales for the study of Variation, London 1894; Weismann Aug., Die Selektionstheorie, Jena 1909.

Népszerüsitő művek: Büchner L., Sechs Vorlesungen über die Darwin'sche Theorie, 5. kiad. Leipzig 1890; Carus Sterne, Werden u. Vergehen, 4. kiad., 2 köt., Berlin 1901; Bölsche W., Entwickelungsgeschichte der Natur, 2 köt., Neudamm 1896; Haacke W., Die Schöpfung der Tierwelt, Leipzig 1893; Zacharias W., Katechismus des Darwinismus, Leipzig 1892.

A D.-t módosító művek közül fontosabbak: v. Nägeli, Mechanisch-physiologische Theorie d. Abstammungslehre, München 1883; Wagner, Die Entstehung der Arten durch räumliche Sonderung, Basel 1889; De Vries, Die Mutationstheorie, 2 köt., Leipzig 1901.

A D. ellen küzdő irodalomból emlitésre méltók: Eimer Die Entstehung der Arten, 1. köt. Jena 1888, 2. és 3. köt. Leipzig 1897—1901; Fleischmann, Die Darwinische Theorie, Leipzig 1903; Wigand, Der Darwinismus, Braunschweig 1873—76, 3 köt.; v Baer, Studien aus dem Gebiete d. Naturwissenschaften, Petersburg 1876.

A D. ellen emelt összes kifogásokat áttekinthetően és kritikai világításban ismerteti Plate L., Selectionsprinzip u. Probleme d. Artbildung, 3. kiad. Leipzig 1908. c. művében

Daryl, *Philippe,* álnév, l. *Grousset.*

Dascusa *(Dacusa),* ókori város Kappadóciában, ill. a későbbi beosztás szerint Arméniában, az Eufrát mentén, a mai Korpanik v. Denizly táján.

Dase, *Johann Martin Zacharias,* német gyorsszámoló, szül. Hamburgban 1824 jún. 23., megh. u. o. 1861 szept. 11. Már harmadfél éves korában iskolába járt és 15 éves korában nyilvánosan mutogatta ügyességét a gyors és biztos számolásban. 1844—1845-ig az összes nagyobb német városokat bejárta s mindenütt feltünést keltett. A körmérésben szerepelő (π) ludolfi számot két hónap alatt 200 jegyre terjedő pontossággal számította ki.

Dasent (ejtsd: deszınt), *George Webbe, sir,* angol tudós és író, szül. St. Vincent szigetén (Nyugat-India) 1820., megh. Londonban 1896 jún. 12. Oxfordban tanult, 1871. a Fraser's Magazine szerkesztését vette át s dolgozott a Timesbe. Alapos ismerője a skandináv nyelveknek és irodalmaknak. Lefordította az ifjabb Eddát (1842), kiadta az Icelandic-English Dictionary-t (1874), Selection of Norse Tales-t (1862) stb. Számos tudományos munkáján kívül írt több regényt is, legnépszerűbb az Annals of an Entful Life (1870).

Dash grófnő, l. *Saint-Mars*.

Das ist meine Verfassung (ez az én alkotmányom), *Albrecht* főherceg mondta állítólag 1857. a budai várpalotában, a kardjára ütve, midőn egy küldöttség a magyar alkotmány visszaállítását kérte.

Daskevics *Miklós*, orosz irodalomtörténész, szül. Volhyniában 1852., megh. Kievben 1908 jan. havában. Egyetemi tanulmányait Kievben végezte, ahol 1877. az egyetemes irodalomtörténet m. tanára, később rendes tanára lett. Eleinte Dél-Oroszország történetére vonatkozó kutatásokkal foglalkozott, de fontosabbak irodalomtörténeti értekezései, amelyek részben az egyetemes irodalomtörténetre vonatkoztak (Gral-mese, Trubadurok, Molière, Goethe, Schiller), részben és kiválóan az orosz irodalomra (régi hősi dalok, Puskin, Lermontov, Gogoly, a kisorosz irodalom a XIX. sz.-ban). Becses, de külön meg nem jelent, részben igen terjedelmes tanulmányainak jegyzékét l. *Jagič*, Istorija slavjanskoj filologii.

Daskovka, falu Mohilev orosz kormányzóságban, a Dnyepr közelében, 1000 lak.; ismeretes azon győzelemről, amelyet 1812. Rajevszkij orosz vezér a Davoust vezérlette franciákon kivívott.

Daskovné szül. *Voroncov Katalin* hercegnő, szül. Szent-Pétervárt 1744 márc. 28., megh. Moszkvában 1810 jan. 16. Férje halála után II. Katalin udvarhölgye, de 1770. kegyvesztett lett és elhagyta Oroszországot; külföldön Voltaire-rel és az enciklopédistákkal lépett összeköttetésbe. Visszahívása után az általa alapított orosz akadémia elnöke lett (1783) és részt vett az akadémia szótárának munkálataiban. Franciául írt emlékiratai megjelentek több nyelven.

Daskylium, ókori város a Propontis (Márványtenger) déli, kisázsiai partján, a mai Eszkil Kjöi helyén; a perzsa uralom idején a frigiai szatrapa székhelye; a Granikos melletti csata után N. Sándor parancsára Parmenio szállotta meg.

Dassel, régi szász őrgrófi család, melynek birtokai Westphalenben, Hannoverben és Hessenben voltak. Váraik közül nevesebbek: Dassel, Schöneberg és Lauenberg, melyek ma romokban hevernek. A D.-család ősei a kölni érsekek hűbéresei voltak. Kiválóbb tagjaik: *Adolf*, «a bátor», aki Oroszlán Henrik ellen harcolt; *Rainald*, kölni érsek; 1156-ig prépost volt Hildesheimban; ekkor I. Frigyes császár kinevezte kancellárrá. Ebbeli minőségében erélyesen védte a császárt a pápasággal szemben a besançoni birodalmi gyűlésen (1157), ahol a pápaság isteni eredetét hangoztatta. 1159-ben, bár kölni érsek lett, Milanóba ment helytartónak s itt IV. Viktor ellenpápa (l. o.) halála után III. Paschalist (l. o.) választatta meg, kit a császárral is elismertetett. Amidőn R. 1167. Rómába bevonult, a pestis őt is elragadta. V. ö. *Ficker*, R. v. D. Reichskanzler und Erzbischof von Köln (Köln 1850); *Giesebrecht*, Geschichte des deutschen Kaiserreichs, V. k. 2. fele; *Letzner*, Dassel'sche Chronik (1596); Taschenbuch des Uradels (1 köt. 1891).

Dassen, kis sziklaszigetek Brit-Dél-Afrika ny. partjain, a Kapföld mellett, a Saldanha és Táblaöblök között.

Dasybatis (állat), l. *Rája*.

Dasychira *Fabr.* (állat), l. *Szövőpillék*.

Dasycladaceae (növ.), a Zöldmoszatok családja.

Dasylirion *Zucc.* (növ.), a Liliaceae (Liliomfélék) család génusza; 10 faja Texasban és Mexikó felvidékein honos, sajátságos termetű növények. Törzsük alacsony, fás, a tetején hosszú, keskeny, tövisesen fűrészes levelekből álló levélüstököt visel, melynek közepéből másfél m.-nél is magasabbra a sűrű, tömött, igen sok virágból összetett buga emelkedik ki. Termetükért kultiválják őket.

Dasymeter a. m. baroszkóp (l. o.).

Dasypodidae (állat), a foghíjasok (l. o.) egyik családja, melybe 7 élő és 10 kihalt nem tartozik. Ismertebb nemek: *armadillo* (l. o.), *matakó* (l. o.), *tatu* (l. o.) és *páncélos egér* (l. o.). L. még *Foghíjasok*.

Dasypodius *(Rauhbein, Hase), Konrad*, matematikus, szül. 1530 körül Frauenfeldben, megh. 1600 ápr. 26. Strassburgban. Az ottani akadémia matematika-tanára, egyszersmind a Szt. Tamás egyház kanonokja volt. Az első volt, aki a gimnázium számára matematikai tankönyvet írt: Institutionum mathematicarum erotemata (1593). Ő a megteremtője a strassburgi münster híres órájának, melyet vezetése mellett 1572—74-ig a schaffhauseni Habrecht Isaak és Josias készítettek.

Dasyprocta *Illig* (állat), l. *Aguti*.

Dasyproctidae *(Csülkösujjú rágcsálók*, állat) a rágcsálók (l. o.) egyik családja, melybe 2 élő nem mintegy 15 fajjal tartozik; kizárólag Amerika melegebb tájain honosak. Legismertebbek az aguti (l. o.) és a paka (l. o.).

Dasypus (állat), l. *Armadillo*.

Dasyscypha *Fries* (növ.), gombagénusz, melynek mintegy 150 faja kórókon és faágakon él. Egyesek károsak. Ilyen pl. a *D. Willkommii* Hart., mely a vörösfenyő rákbetegségét okozza.

Dasyuridae (állat), l. *Ragadozó erszényesek*.

Dasyurus (állat), l. *Erszényes nyest*.

Dasztifalu, kisk. Sopron vm. csepregi j.-ban, (1910) 499 magyar lak., u. p. Lövő, u. t. Sopronhorpács.

Daszynski (ejtsd: dasinszki) *Ignác*, osztrák-lengyel szocialista politikus, szül. 1866. Zbarazban, Galiciában. Miután jogot végzett, egy ideig Párisban és Zürichben élt. 1891-ben visszatért Galiciába s heves agitációt indított a szocialista eszmék terjesztésére; számtalanszor került összeütközésbe a kormánnyal, főképen Naprzod c. lapja által. 1897-ig Krakóban képviselőül választották; a Reichsratban a szociáldemokrata párt legjobb szónokainak egyike. Számos szociáldemokrata irányú röpiratot írt és adott ki.

Data et accepta (lat.) a. m. adott és elfogadott, vagyis bevétel és kiadás. Főleg a könyveléssel kapcsolatban használatos, amennyiben a könyvek a kereskedő vagyonára nézve mindazt tartalmazzák, amit ő kapott (accepta) és amit adott (data). L. még *Bevétel-kiadás*.

Datál, keltez, vagyis az év, hónap, nap jelzésével ellát.

Dataria Apostolica. A római kuriának egyik hivatala — officium. Korábbi széles, főleg

kegyelemügyi hatáskörét az 1908 jún. 29. Sapienti consilio constitutio megszüntette. Jelenlegi hatásköre csak a pápának fentartott, nem konzisztoriális javadalmak adományozásával kapcsolatos teendők végzésére — előkészítés, kiadmányozás, az adományozással kapcsolatos kötelezettségek foganatosítása — szorítkozik. Külön eljárási szabályai 1908 szept. 29-én adattak ki.

Dat, donat, dedicat (lat., rövidítve: *D. D. D.*) a. m. ad, ajándékoz, fölajánl; a rómaiaknál szokásos fölirás az isteneknek fölajánlott tárgyakon; latin nyelvű művek ajánlásában ma is szokásos.

Date (franc., ejtsd: dát) a. m. kelet. A követségi jogban (l. o.) valamely követségi osztályon belül ugyanazon székhelyen azt a követet illeti meg rendszerint az elsőség, akinek megérkeztéről szóló értesítés kelte korábbi. A követek rangsora eszerint ugyanazon székhelyen igazodik «d'après la date de la notification de leur arrivée.»

Dat Galenus opes, dat Justinianus honores a. m. az orvostudomány vagyont, a jogi rangot szerez (csak a szegény filozófiának kell gyalog járni: solus Aristoteles cogitur ire pedes).

Dati, *Carlo Roberto*, olasz tudós, szül. Firenzében 1619 okt. 2., megh. u. o. 1676 jan. 11. Fiatal korában, mint Galilei tanítványa, mértannal, fizikával és csillagászattal foglalkozott. Hirét, mely oly nagy volt, hogy Krisztina svéd királynő magához Rómába, XIV. Lajos pedig Párisba hívta, a toscanai nyelvjárásban tett buvárlatai (Discorso dell obligo di ben parlare la propria lingua, kiadta Fanfani, Firenze 1870; Prose Fiorentine raccolte dallo Smarrito, Firenze 1661) s görög művészek életiratai alapították meg. Főmunkája: Vite de' pittori antichi. (Firenze 1667. Uj. kiad. Milano 1831.) 1640-től fogva Smarrito néven tagja volt az Accademia della Cruscanak s 1647-től Firenzében a görög s latin nyelv tanszékét is ő töltötte be. A Crusca szótárának harmadik kiadásán Marchese Capponi s Franc. Redi társaságában szorgalmasan dolgozott.

Datia, indiai állam, l. *Közép-India*.

Datio, 1. dare, olyan adást jelent, mely dologi jogot, közelebbről tulajdonjogot eredményez, pl. dotis D.; — 2. adni a hatóság részéről, pl. dare bonorum possessionem; — 3. *dare tutorem*, gyámot rendelni; — 4. *D. in solutum*, az adós kedvezménye, hogy pénztartozását a teleknek becsárban való átengedésével törleszthesse.

Datis, I. Dareios perzsa király hadvezére, aki Artaphernesszel együtt a görögök ellen vonult, az Egei-tenger több szigetét elfoglalta, de Kr. e. 490 szept. 12. az athéniekkel szemben Marathónnál vereséget szenvedett.

Datisca *L.* (növ.), a Datiscaceae család génusza: 2 faja közül a *D. cannabina* L. Nyugat-Ázsiában, a Himalajáig van elterjedve, a *D. glomerata* (Presl.) B. et H. pedig Kaliforniától Mexikóig. A kenderhez hasonló kórós növények. Az előbbi fajt *(sárga kender)* kerti disznek tartják, de szárának háncsrostja fonásra és szövésre is alkalmas. Keserű anyagánál fogva házájában hashajtónak, továbbá váltóláz, gyomorbaj és golyva ellen használatos. Gyökere és levele *datiscin*-t ($C_{21}H_{22}O_{12}$) tartalmaz. Ez szintelen tűkké kristályosodik, vízben nehezen, de alkoholban könnyen oldódó glikozida, neutrálisan hat, alkaliákkal sötétsárga oldat lesz és tartós intenziv sárgára fest. Timsóval is csávázzák s maradandó sárga festék lesz. Keleten a selymet festik vele.

Datiscaceae (növ.), a kétszikűek szabadszirmuinak 4 fajt számláló családja. Szisztematikai helyzete kétes, de a legtöbb vonatkozás a Begoniaceae családdal hozza kapcsolatba. Virága többnyire egyivaru, termése vékonyhéju, együregű tok. Fajai a föld melegebb vidékein élő fák, v. kórós növények.

Datiscin, l. *Datisca*.

Datisi, skolasztikus neve a következtetés egyik módjának, az úgynevezett harmadik *figura* egyik *módusa* Ma P, M i S a. m. S i P. Minden önérzetes ember gyűlöli a hazugságot. Némely önérzetes ember néha mégis kénytelen hazudni. Néha tehát az gyűlöli a hazugságot, aki hazudni kénytelen.

Datismus (gör.), azaz Datis perzsa satrapa rossz görög beszédjét utánzó beszédmód, nev. hasonló értelmű szók henye halmozása. Aristophanes is gúnyolja (Béke 289) Datis elnyujtott görög beszédjét. Aranynál: «Most volna helyén a Datis dala ... Jaj, mint örvendem, vigadom s örülöm!»

Dativus (latin nyelvtani műszó), tulajdonító eset, a részes határozó esete, melynek a magyar névragozásban *-nak, -nek* a ragja, pl. társá*nak* is juthat belőle. Ered. *-nek*, mely valamikor önálló szó volt, s ma is az, mint névmás *(nekem)*. A D. többnyire helyhatározóból, még pedig rendesen irányhatározóból fejlődött; pl. a magyar *-nek* eredeti jelentését ilyenekben látjuk: *neki megy a falnak* stb., tehát *neki adom* tulajdonkép a. m. *oda*adom ő hozzá. Igy az angolban *I give it to my father* s a franciában *je le donne à mon père* eredetileg a. m. odaadom az atyámhoz *(to* a. m. ném. *zu*; *à* a. m. lat. *ad)*. Az urál-altaji nyelvek D.-áról tüzetes nyomozások vannak *Winkler* Henriknek ily c. munkájában: Uralaltaische Völker und Sprachen.

Datk, kisk. Nagy-Küküllő vm. kőhalmi j.-ban, (1910) 697 magyar és oláh lak., hitelszövetkezet, fogyaszt. és értékesítő szövetkezet, u. p. és u. t. Alsórákos.

Dato (ol., a lat. *datum*-ból) a. m. kelet. A kereskedői nyelvben főleg a levelekben és váltókban használt kifejezésmód, mellyel a fizetési határnapot állapítják meg a kelethez viszonyítva. A magyarban már kevésbbé használatos, mint a németben. Három hónapra *a D.* a. m. kelet után három hóra. Innen nevezik *D.-váltóknak* azokat a váltókat, melyekben a lejárat a keltezéshez van viszonyítva. *D.-záradéknak* nevezik azt a három betűt, melyet a jegyzőkönyvek végén szoktak írni így: K. m. f. azaz *«kelt, mint fent»*: vagyis ugyanaz a jegyzőkönyv aláírásának napja, mint amelyen a jegyzőkönyv felvétetett. L. még *A dato*.

Datolit (ásv.). Összetétele bór-mész-szilikát:

$$(HCaBSiO_5);$$

bórsavtartalma 21·2%. Igen szép s igen soklapú rövides, oszlopos v. táblás kristályai egyhajlásuak. Vaskos, szöllőded, gömbös, szálas, sugaras, dur-

ván szemcsés halmazokban is találni. Színe fehér, zöldes, vereses, sárgás, üvegfényű, nem hasad. K. 5—5·5; fs. 2·9—3. A zeolitek módjára eruptiv kőzetek üregeiben szokott előfordulni. Legszebben találni Tirolban és pedig Theiss augitporfirjában és a Seisser Alpon (Klausen mellett), továbbá Toggianában (Modena hercegség), Monte Catini (Toscana), Niederkirchen (Nahe völgye), Kuchelbad (Prága mellett), Bergenhill (New Jersey), Utö (Svédország) és Arendal (Norvégia). Utóbbi helyen mágnesvas telepen találni olyan fehér, szürke vagy vöröses D.-gömböket s cseppkőalakú meg szőllőded D.-halmazokat, melyeknek szövete sugarasan rostos; mint külön ásványfajt említik *botriolit* néven; összetételében csupán annyi az eltérés, hogy több vizet tartalmaz, mint a közönséges D.

Datolya (növ.), a D.-pálma *(Phoenix dactylifera)* termése, melyet nálunk csak csemegeül használnak, de amely eredeti termőhelyén az ott lakóknak mindennapi fontos és nélkülözhetetlen tápláléka. A D.-pálmát Dél-Európában is széltében ültetik, így hozzánk legközelebb Lussin-szigetén és Raguzában, de Dél-Európában csak Elche (Spanyolország) táján érleli gyümölcsét. Legjobban terem a 19 és 35 foknyi É.-i szélesség között és a Kanári-szigetektől, Marokkón, Észak-Afrika- (kivált az oázisokban), Sziria-, Perzsia- és Arábián keresztül az arabok főtápláléka. Nyersen, aszalva és főzve használják; kosarakba vagy ládákba préselve és homokba beásva két évig is eltartható. Mihozzánk a legfinomabb D. Tunisz és Tripoliszból jön, még pedig az eredeti kocsányon hosszukás keskeny skatulyákban. A csontkeménységű magvakat pörkölve pótkávénak, lisztté őrölve pedig állati takarmánynak használják. Ujabban a D.-t Mexikó, Kalifornia, Ausztrália és Dél-Afrika megfelelő klímáju helyein is termesztik.

Datolyafa (növ.), l. *Datolyapálma.*

Datolyakagyló *(Lithodomus* Cuv., állat), a *Mytilidae* családba tartozó tengeri kagylónem, melynek ez idő szerint a meleg tengerekben élő mintegy 40 és mintegy 65 kihalt faja ismeretes. Egyik érdekes faja a *kődatolya (Lith. lithophagus L.)* a Földközi-tengerből, melynek kagylói összecsukottan a datolya magjára emlékeztetnek s innen nyerte az állatnem a kődatolya vagy D. nevet is. Sárgásbarna színű és 8 cm. hosszú. A tengerparti városokban, mint Velencében és Triesztben, dattolo di pietra néven ismerik és megeszik. A tengerparti sziklákba, kövekbe fúrja be magát, mostanáig ismeretlen módon; valószinüleg meszet feloldó váladékot választ el. Igen érdekes a pozzuolii Serapis-templom oszlopaiban való előjövetele. E templom romjait ugyanis 1749. ásták ki a földből s ennek három, mintegy 13 m. magas és eredeti talapzatán álló márványoszlopában a tenger mai szine fölött mintegy 4—5 m. magasságban, egy m. széles övben a D.-tól fúrt lyukakat találtak s ezekben D.-kat. Ebből egész határozottan azt következtethetjük, hogy egy időben a Serapis templom romjai 6 m. mélyen álltak a tengerben, minthogy a D.-k csakis ezen esetben fúrhatták be magukat. De aztán a tenger idők folyamán visszahuzódott, illetőleg a part kiemelkedett s az oszlopok szárazra jutásával a befurakodott kagylók bentrekedtek.

Datolyaméz, l. *Datolyapálma.*

Datolyapálma v. *D.-fa* (növ., *Phoenix* L.), a pálmák génusza; 11 fajának hazája csaknem egész Afrika, Arábia, Nyugat-Ázsia, az Eufrátesz és a Tigris vidéke és innen Indián keresztül a Szunda-szigetekig és Kokhinkináig honos. Magas, de némelykor csaknem törzsetlen pálmafák. Törzsüket a lehullott levelek maradéka borítja. Levelük szárnyas, szeletei szálasak, a tőben redőzöttek, a legalsóbbak gyakrabban tövissé alakultak át. Torzsavirágzata levelek közül nő ki, elágazik, virágzati burokja van; virága kétlakú, sötétsárga vagy sárgafehér; gyümölcse hosszas vagy gömbölyű, sárgabarna bogyó; a magva is hosszas, szaruneműu, de gyakran elsatnyul. Minthogy a D. kétlakusága folytán a termékenyítés s ezután a magtermés megnehezített, hogy mennél több gyümölcs lehessen, mindenütt, ahol a D. terem, a porzós virágzat ágait, midőn a virág érett, levagdalják s a termő virágzat közé aggatják, hogy a virágpor könnyebben és biztosabban a termőre juthasson.

Legészakibb a datolyatermő v. igazi D. *(Phoenix dactylifera* L.), a Kanári-szigetektől kezdve Afrika É.-i, Ázsia DNy.-i részén nő. Legszebben tenyészik a geogr. É.-i szélesség 19—35° közt. Dél-Európa egyes szigetein, Spanyolországban Elche mellett és Dél-Kaliforniában termesztik. Nem igényel nagyon nedves levegőt, elég, ha az évi csapadékmennyiség legfeljebb 130—215 mm. Gyümölcsének megérlelésére az évi középhőmérséknek 21—23 C. foka szükséges. Ez a földkerekség egyik leghasznosabb fája. 20 m. magasra is megnő, a csúcsán $2^1/_2$—3 m. hosszú levelek alkotják a koronáját. Gyümölcsének nagysága, alakja, meg az íze a termesztés folytán keletkezett számos (50—80) fajta szerint különféle szokott lenni. Olykor a D. a termékenyülés akadályai, a vándorsáska v. a hangya pusztítása következtében silányan fizet. Az ilyen esztendő a datolyavidék népének éppen oly csapás, mint nálunk a rossz aratás, mert az emberiség millióinak élete függ a D.-tól, nevezetesen Afrika oázisain, hol a D. az egyetlen fa. Az Algirtól és Tunisztól délre eső datolyatermő vidéket e hasznos fáról *datolyavidéknek* nevezik *(Biled ul Dzserid,* l. o.). Arábiának és Szahara oázisainak egyetlen erdeje a *datolyaliget.* Legnevezetesebb terméke a datolya (l. o.) Egy felnőtt D. évenként mintegy 150—300 kg. gyümölcsöt terem.

A fát tőhajtásokról könnyű szaporítani, öntözni csak fiatalabb korában kell. Különben a nedves homoktalajt legjobban szereti. A növekedő fa 4—5. esztendejében kezd gyümölcsözni, a 30. esztendejében a legtermékenyebb. A termőképesség meg az életerő 100 esztendős kora felé kezd csökkenni. Egy hektárra 100 D.-t szoktak ültetni s az ilyen föld 12-szerte jobban fizet, mint a gabonaföld. Gyümölcsén kívül a többi részének is hasznát veszik. Fiatal tetőrügyéből meg a virágzatából *pálmafőzelék* és csemege (pálmasajt) készül. Leveléből Herodotus szerint már a szerecsenek ívhúrt készítettek; ma mindenféle fonadéknak, házi eszköznek és házfedésnek használják. A levél rostjából (az É.-i Szaharában *lifa)* és bordájából kötél,

ponyva, kefe, kosár, zsák stb. készül; ilyenekre használják azt a rostot is, amely a fiatal gyümölcscsoportot körülfogja, valamint a törzs külső részeit is. A levél nyeléből pálca; a vízben megpuhítva, azután pedig szétverve, kitünő seprő lesz. Fája hasznos tüzelő- és építőszer, deszka, gerenda stb., de csak könnyebb kunyhók számára. A legbelsőbb levelek megmetszéséből zavaros, édeses lé folyik, gyorsan erjed, azután mámorító ital lesz. Dél-Európa az iparban díszül és vallásos szokásaiban nagy mennyiségű D.-levelet fogyaszt.

A D. más fajai: a *Phoenix silvestris* Roxb. Elő- és Hátsó-India legközönségesebb, 12 m. magas pálmája; az előbbitől úgyszólván csak kisebb, kevésbbé húsos és ehetetlen gyümölcsével különbözik. A puha tetörügyek alatt bevagdalják s a kifolyó nedvből cukrot főznek. Egy fa évenként $3^1/_2$—4 kg-ot szolgáltat, de 20—25 év mulva kimerül. Bengáliában 100 ezer mázsát is nyernek belőle. Ez a folyadék könnyen *pálmaborrá (tari)* is erjed, ebből pedig desztilláció útján *arrak* lesz. A *Phoenix farinifera* Roxb. csak 30—60 cm. magas; törzse úgy a levelek hüvelyébe van rejtve, hogy az egész egy sűrű bokorhoz hasonlít. Elő-Indiának terméketlen, száraz homokos talaján, a hegyes vidéken gyakori. Leveléből ponyvát, levele nyeléből pedig kosarat fonnak. Lisztjét, mely a külső farétegen belül képződik, inség idején ételnek készítik el és sűrű kásának *(kauji)* is befőzik. Díszlombnak ajánlatos a *Phoenix paludosa* Roxb. India déli részéről. Igen csinos sűrű bokrot alkot. Az alacsonyabb fa törzséből sétapálca lesz. A benszülöttek azt hiszik, hogy vele a kígyót távoltarthatják maguktól. Hosszabb törzséből gerenda, leveléből házfedél lesz. Dísznövénynek a *Phoenix silvestris* és *Phoenix spinosán* kívül még különösen a *Phoenix reclinata* ajánlatos. Gyümölcse ehető és *datolyamézzé* dolgozzák fel, megpörkölt magva a kávét helyettesíti, levelét fonásra használják. V. ö. *Fischer*, Die Dattelpalme (Ergänzungsheft Nr. 64 zu «Petermanns Mitteilungen», Gotha 1881).

Datolyaszilva (növ.), l. *Diospyros*.

Datschitz (csehül *Dačice)*, az ugyanily nevű kerületi kapitányság székhelye Morvaországban, a Thaya mellett, (1910) 2850 lak. Morvaország legrégibb cukorgyárával, régi kastély romjaival. Plébániatemplomában csinos freskók vannak.

Datteln, porosz gyárváros Münster kerületi kapitányságban, a dortmund—emsi csatorna mellett. Több templommal, fürészteleppel és gőzmalommal. Kőszénbányái elég gazdagok. (1910) 12,803 lak. Népessége 1905 óta 7842-vel, 158%-kal szaporodott.

Dattenfeld, falu Köln porosz kerületben, szép kat. templommal. Gyárai közül nevezetesebbek a dohány-, reszelő-, fürész-, puskapor- és téglagyárak. Közelében vannak Windeck várának romjai. (1910) 2774 lak.

Dattolo di pietra (olasz), Velencében és Triesztben a *Lithodomus lithophagus* (tengeri datolya v. kődatolya) nevű kagyló kereskedelmi és piaci neve.

Dátum (lat.) a. m. kelet, levél kelte, a hely és idő megjelölése, ahol s amikor kelt a levél v. okirat. Ha a hónap nevét számmal helyettesítjük, ezt a magyar szórendnek megfelelően a nap száma elé kell tenni, p. 1893. VI. 15. (vagy VI/15.) a. m. június 15-én.

Datum ut supra (lat.) a. m. kelt mint fent, l. *Dato*.

Dátumváltozás, l. *Keletváltozás*.

Datura *L.* (növ.), l. *Maszlag*.

Daturin, l. *Atropin*.

Dat veniam corvis, vexat censura columbas (lat.), Juvenalisból vett közmondásszerű idézet: A hollóknak mindent megbocsát, a galambokat nyúzza a kritika.

Dau, vitorláshajó, l. *Baggala*.

Daub, *Karl*, német protestáns teológus, szül. Kasselben 1765 márc. 20., megh. Heidelbergben 1836 nov. 22. Előbb marburgi akadémiai magántanár, azután hanaui, majd heidelbergi egyetemi tanár volt. Első jelentékenyebb munkája: Lehrbuch der Katechetik (1801), melyben még egészen Kant követője; de már Orthodoxie und Heterodoxie, ein Beitrag zu der Lehre von d. symbolischen Büchern című munkája (1805) Schelling hatása alatt keletkezett. Egyéb munkái: Theologumena (1806); Einleitung in das Studium der Dogmatik (1810); Judas Ischarioth, oder Betrachtungen über das Gute im Verhältniss zum Bösen (1816—18); Die dogmatische Theologie jetziger Zeit oder die Selbstsucht in der Wissenschaft (1833). V. ö. *Rosenkranz*, Erinnerungen an D. (Berlin 1837); D. F. *Strauss*, Charakteristiken u. Kritiken (2. kiad., Leipzig 1844).

Daub., az állatok latin neve után *Daubenton* Louis Jean Marie francia zoológus (l. o.) nevének rövidítése.

Daubeni tó, l. *Duben-tó*.

Daubenton (ejtsd: dobañtoñ), *Louis Jean Marie*, orvos és természetbuvár, szül. Montbarban 1716 máj. 29., megh. Párisban 1799 dec. 31. Buffon 1742. Párisba hívta, 1745. pedig a természettudományi kabinet felügyelőjévé s ismertetőjévé nevezte ki. 1783-ban az állatorvosi főiskola, 1795. a l'École normale supérieure tanára és a természetrajzi osztály igazgatója. Buffon természetrajza számára D. is dolgozott. A párisi Jardin d'Acclimatationban márványszobrot (Godintól) állítottak tiszteletére.

Daubigny (ejtsd: dobinyi), 1. *Charles François*, francia tájfestő és rézkarcoló, szül. Párisban 1817 febr. 15., megh. u. o. 1878 febr. 19. Tanulmányait kezdetben atyja, a miniatürfestő Pierre D. irányította, majd P. Delaroche műtermébe lépett be, de legtöbbet a természet után készült studiumainak köszönhet, melyek őt a XIX. sz. egyik legkiválóbb tájfestőjévé avatták. Ő is, mint Rousseau, Corot, Diaz, Dupré, a hangulatfestők, az intim tájkép (paysage intime) művelői közé tartozott, de különbözött nevezettektől abban, hogy — kivált utolsó éveiben — fokozottabb és keresetlenebb realizmussal és szélesebb ecsetkezeléssel ábrázolta a természetet. 1838-ban lépett föl a párisi Salonban Vue de Notre-Dame de Paris című képével. Későbbi festményei közül megemlítendők: Soleil couché; Bords de la rivière d'Oulins; Ecluse dans la valliée d'Optevoz; Printemps; Graves au bord de la mer à Villerville; Lever de lune; Bords de l'Oise; Moulin à Dordrecht; Vue de Dieppe;

Verger au printemps stb. *Villerville környéke* c. képe a Szépművészeti Muzeum modern képtárában függ. A rézkarcolással is igen jelentékeny sikerrel foglalkozott. 1862-ben egy 15 lapból álló sorozatot is kiadott Voyage en bâteau címmel. V. ö. *Henriet*, Charles D., et son oeuvre (Paris 1878, 2. kiad.).– Fia: 2. *D.,Charles Pierre*, szül. Párisban 1846 jún. 9., megh. Anvers-sur-Oiseban 1886 máj. 25., szintén tájképfestő volt és atyja modorában festett művei sok tekintetben megközelítik amazéit.

Daublebsky-Sterneck *(ehrensteini), Max*, br., osztrák-magyar tengernagy, l. *Sterneck.*

Daubrée (ejtsd: dobré), *Gabriel Auguste*, francia geológus, a kisérleti geológia legkiválóbb mestere, szül. Metzben 1814 jún. 25., megh. Párisban 1896 máj. 29. A Musée d'histoire naturelleben a geológia tanára volt, majd az École nationale des mines igazgatója, mely minőségében e kiváló francia intézet szervezésében és fejlesztésében nagy érdemeket szerzett. Első nagyobb feltünést keltett munkája (1843) a mocsárérc keletkezéséről volt, melyet a haarlemi tudóstársaság meg is jutalmazott. Behatóan foglalkozott a Rajna medrének s az egész völgynek aranygazdagságával, Skandinávia ércfekvőhelyeivel és még 1852. megírta az Alsó-Rajna départementnak geológiai s mineralógiai viszonyait. Legfőbb érdeme, hogy az újabb időben ő alkalmazta legszélesebb alapon s legnagyobb készültséggel a kisérletet a legkülönfélébb geológiai kérdések megoldására s mintegy megalapítója lett a most már mindenfelé terjedő kisérleti geológiának és a szintetikai mineralógiának. Főbb munkái: Études synthétique de géologie experimentale (Paris 1874); Les météorites et la constitution du globe terreste (1887) és Les eaux souterraines (1887, 3 köt.).

Daubréeit (ásv.), amorf vaskos, földes-leveles, sárgás-szürkés tömeg. Képlete:

$2Bi_2O_3.BiCl_3 3H_2 2.$

Lelőhelye: Cerro de Tazna (Bolivia).

Daubréelit (ásv.), egy ritka vas-króm-kén-vegyület ($FeS.Cr_2S_3$), amely apró, merev, fémfényű pikkelyeket, szemcséket alkot. Színe, karca fekete. Eddig csak néhány meteorvasban (Mexikó, Ausztrália) ismeretes, amelyekben troilit kiséretében fordul elő.

Dauchez (ejtsd: dosé), *André*, francia festő és rézkarcoló, szül. Párisban 1870. Tanulmányait önállóan, mester nélkül végezte. Főként a szabad természet ábrázolásával foglalkozik. Festményei a párisi Luxembourg-muzeumon kívül a pittsburgi,philadelphiai, brémai, helsingforsi képtárakban is láthatók; a budapesti Szépművészeti Muzeumban van a Műcsarnok 1905. évi tárlatán állami aranyérmet nyert Kóróégetés c. képe. Mint rézkarcoló is kitünt. Néhány karcát a Szépművészeti Muzeum grafikai gyüjteménye is őrzi.

Daucus *L.* (növ.), l. *Murok.*

Daud, a bibliai Dávid szónak mohamedán megfelelője. D. pasa néven több híres embere volt a török birodalomnak. Egyik Rumélia, a másik Anatólia bejlerbeje volt. II. Bajazid szultánnak szintén volt egy D. pasa nevű nagyvezére, ugyanaz, aki Konstantinápolyban Daud pasa dzsámiját építtette.

Daud., az állatok latin neve után *Daudin* François Marie (l. o.) nevének rövidítése.

Daudebardia (állat), a ragadozó szárazföldi csigák *(Testacellidae)* egyik neme, melynek mintegy 10 faja ismeretes.

Daude de Pradas, óprovenszál költő, l. *Provenszál nyelv és irodalom.*

Daudet (ejtsd: dodé), 1. *Alphonse,* francia író, szül. Nîmesben 1840 máj. 13., megh. Párisban 1897 dec. 16. Párisi tartózkodásának első éveiben sokat nélkülözött, mígnem Morny herceg magántitkára lett, aki nemcsak megélhetését biztosította, de tanulmányutakra is kiküldötte. Versköteteivel: Les amoureuses (1858) és La double conversion (1861), első szinpadi kisérleteivel: La dernière idole (1862), L'oeuillet blanc (1864), csak szűkebb körben érvényesült. A népszerűséget, szinte egy csapásra, Le petit Chose (1868) c. önéletrajzi regénye hozta meg, melyet Les lettres de mon moulin (1869) c. novellás kötete, Tartarin de Tarascon (1872) c. humorisztikus szatirája továbbra is fenntartott, Fromont jeune et Risler aîné (1874, több mint 60 kiadás) c. regényével pedig világhírre emelt. Ezután siker sikert ért: Jack (1876); Le nabab (1877); Les rois en exil (1879); Numa Roumestan (1882); L'évangéliste (1883); Sapho (1884); L'immortel (1888), maró szatira az akadémiára, mely a költőt vonakodott tagjai közé választani; Rose et Ninette (1892); La petite paroisse (1895) és Le soutien de famille (1898) c. regényeivel. Ezek egyrészét a színpad számára is átdolgozta. Kizárólag drámai formában írt művei: L'Arlésienne (1872, Bizet kisérő zenéjével); La lutte pour la vie (1889) és L'obstacle (1890). Visszaemlékezéseit Trente ans de Paris (1888); Souvenirs d'un homme de lettres (1888) és Notes sur la vie (1899) c. írta meg. D. regényeiben legnagyobb szeretettel a gyöngék és elnyomottak képét rajzolja, akiknek alakjára Dickensre emlékeztető humor derüjét vetíti. Éles megfigyelő, akinek szemét az élet rút oldala sem kerüli el, de ennek rajza nála mindig valami belső felháborodás kiséretében jelentkezik. Stílusa egyenetlen, de bámulatosan hozzásimul a kifejezendő hangulatokhoz. Összes műveit Oeuvres complètes c. 1899. adták ki 18 kötetben. 1910. Párisban a Champs-Elyséesn emlékszobrot állítottak neki. Magyarul megjelentek a következő munkái: Ifj. Fromont és id. Risler. Ford. *Nagy* István (Budapest 1876); A nábob. Ford. *Fái* J. Béla (u. o. 1877); Egy boldogtalan története Ford. *V. A.*(u.o.1877, 3 köt.); A malom alatt. Ford.*Hevesi* József (u. o. 1879); Numa Roumestan. Ford. *Fái* J. Béla (U. o. 1882); Tarasconi Tartarin uram jeles kalandjai. Ford. u. a. (u. o. 1882); A kis izé. Ford. *Borostyáni* Nándor (u. o. 1883, 2. kiad. 1906); Egy hajó története. Ford. *Tóth* Béla (u. o. 1890); Az evangelista nő.Ford.*Zempléni* P. Gyula (u. o. 1894); Jack. Ford. *Miskolczi* Henrik (u. o. 1896); Királyok száműzetésben. Ford. u. a. (u. o. 1896); A kápolna. Ford. *Fái* J. Béla (u. o. 1896, 3 köt.); A család támasza. Ford. *Gerőné Cserhalmi* Irén (u.o.1898); Rózsa és Ninácska. Névtelen ford. (u. o. 1898); Levelek egy elhagyott malomból. Ford. *S.* E. (u. o. 1898); Numa Roumestan. Tartarin (u. o. 1904, klasszikus regénytár);

Tarasconi Tartarin. Átdolg. *Róna* Béla (u. o. 1905): Malomból irt levelek. Ford. *Rexa* Dezsőné (u. o. 1909); Az utolsó leckeóra és egyéb történetek. Ford. *Marquis* Géza (u. o. é. n.); A kis parókia (Pesti Napló 1909. évf.). Szinművei közül a budapesti Nemzeti Szinház 1894 dec. mutatta be A létért való küzdelem és 1910 szept. Az arlesi leány c. szinművét; valamint korábban a szinház műsordarabja volt az Id. Fromont és ifj. Risler regényéből átdolgozott dráma is. V. ö. Léon A. *Daudet*, A. D. (Paris 1898); D. *Diederich*, A. D., sein Leben u. seine Werke (Berlin 1900); W. A. *Munro*, Ch. Dickens et A. D. romancier de l'enfant et des humbles (Toulouse 1908).

D. felesége, *Julie Allard*, szül. Párisban 1847. Régebben több folyóiratba dolgozott. Finom megfigyelésről tanuskodó, de kissé modoros cikkeit és rajzait önálló kötetekben is kiadta. Ilyenek: Impression de nature et d'art (1879); Enfants et mères (1889); Journées de femme (1898).

2. *D., Ernest*, az előbbinek bátyja, szül. Nîmesben 1837 máj. 31. Sokáig szerkesztője volt a Journal officielnek s mint történész is nevet szerzett magának következő műveivel: Le cardinal Consalvi (1866); La terreur blanche (1879); Le procès des ministres (1877); Histoire de l'émigration (1886—1907, 3 köt.); Les coulisses dans la société parisienne (1893); Le duc d'Aumale (1897); L'exil et la mort du général Moreau (1909); A travers trois siècles (1911) stb. Mon frère et moi (1882) c. könyvében saját és Alphonse öccse ifjuságát írja le. Regényei (La Vénus de Gordes; Marthe; Zabra stb.) messze elmaradnak Alphonse alkotásai mögött. Kiadta Esterházy Bálint gróf magyar emigráns életrajzát és nejéhez írt leveleit: Lettres de comte Val. Esterházy à sa femme, 1784—92 (Paris 1907), Magyarul megjelentek következő munkái: De Sardes marquisné (Budapest 1879); Robernier asszony. Ford. *Günther-Kégl* Emerika (u. o. 1879 és 1893, 2 köt); A férj. Ford. *Luby* Gyula (u. o. 1881 és 1889); Szerelem vértanui (u. o. 1882); A bűnös férj. Ford. *Pávics* Ilona (u. o. 1883); A pénztárnoknő. Ford. u. a. (1884); A kilépett szerzetes. Ford. u. a. (1884); Malory kapitány bűne (1898, 2 köt.); Denise (P. Napló 1883. évf.); Szárnya-szegetten (Egyetértés 1886—87. évf.); Az elitélt leánya (Pesti Napló 1889. évf.).

3. *D., Léon*, francia regényíró, D. Alphonse fia, szül. Párisban 1868. Orvosnak készült, de nemsokára az irodalomhoz fordult, hol L'astre noir (1893) című művével tünt fel. A műben Hugó Viktor önzését gúnyolja, noha unokáját 1891. nőül vette. A házasság 1895. felbomlott. Még ismertebbé tette nevét Les Morticoles (1894., az orvosok ellen); Lex deux étreintes. (1900); Les parlamenteurs (1901, köztársaságellenes) műveivel. A Libre parole c. antiszemita lap munkatársa s a Soleil c. királypárti lap szinházi referense. E minőségben Henri Bernsteinnel az Après moi botránya alkalmával párbaja is volt. V. ö. E. *Faguet*, Propos littéraires I. (Paris 1902).

Daudin (ejtsd: dodeñ), *François Marie*, francia zoológus, szül. Párisban 1776., megh. u. o. 1804; főleg a madarak és csuszómászók tanulmányozásával foglalkozott. Nevezetesebb munkái: Traité d'ornithologie (Paris 1799—1800, 2 köt.) és Histoire naturelle des reptiles (u. o. 1802—1804, 8 köt.).

Daulatabad (angolul: *Dowlatabad*) v. *Deogar, Deogiri*, város a haidarabadi nizam területén, 15 km.-nyire Aurangabadtól, kb. 1200 lak. A város fölött 80 méter magas gránittömb emelkedik, egyenesen égnek meredő falakkal, tetején erősséggel. A feljárat hozzá a sziklába van bevésve. A nizam kis helyőrséget tart benne. Egykoron D. helyén a hinduk hires fővárosa, Deogarh állott; ezt Ala-Udin 1294. foglalta el és rombolta szét.

Dauletsah, a legismertebb perzsa irodalomtörténész. 1487-ben mintegy ötven éves korában fejezte be a persa és néhány arab költő életrajzát magában foglaló művét, a Tezkereh es So'ara-át (költők emléke). Ezen alapszik *Hammer* Geschichte der schönen Redekünste Persiens (Wien 1818) című munkája. Eredetiben kiadta Browne (Leiden 1901). Vullers adott ki belőle két életrajzot, Hafiz és Enveriét (Giessen 1839 és 1868). Törökre is le van fordítva. Nem terjedelmes, mindössze 170 perzsa és 10 arab költőről közöl életrajzot és mutatványt.

Daulisz v. *Daulia*, ókori város Fokisz tartományban, az Orchomenoszból Delfibe vezető út mentén, meredek sziklán épült várral. A Téreuszról, Proknéról és Philoméláról szóló monda székhelye. A perzsa háborúban Xerxes elpusztította, később felépült ismét, de a fokiszi háborúban újból lerombolták; a római korban megint erős várként szerepel. Ma Davlia falu épült helyén.

Daumas (ejtsd: domá), *Eugène*, francia tábornok, jeles hippológus, szül. 1803., megh. 1871. Résztvett az Abd el Kader elleni hadjáratokban, majd a hadügyminisztériumban az algiri ügyeket vezette. Elnöke volt a francia földrajzi társaságnak. Mint hippológus, különösen az arab ló terjesztése terén volt elsőrangú szakember. Földrajzi és lótenyésztési munkákat írt. Magyar nyelven megjelent műve: *Az arabs lovasnak általános szabályai.* Ford. ifj. *Bossányi* Lajos (Nyitra 1870). Lótenyésztési szempontból legfontosabb munkája, Abdel Kader érdekes kommentárjával, a Les chevaux du Sahara, melyet 1851. adott ki s amely azóta idegen nyelven is számos kiadást ért.

Daumer, *Georg Friedrich*, német költő és filozófus, szül. Nürnbergben 1800 márc. 5., megh. Würzburgban 1875. dec. 13. Nürnbergben 1822—1830 gimnáziumi tanár volt, utóbb kizárólag az irodalomnak élt. Igen tehetséges, de mindenben túlzó, folyton egyik végletből a másikba csapó ember volt. Előbb a pietizmusnak, azután a Schelling-féle rendszernek volt lelkes híve, később a kereszténység legélesebb ellenei közé állt, végre az ultramontanizmusnak egyik legelszántabb védője lett. Legjobbak költeményei: Mahomet (1848); Liederblüten des Hafis (1846—51, 2 köt.), melyekben a keleti költészet szellemét és hangját kitünően eltalálta. Filozófiai, vallásbölcseleti művei közt legtöbb hatást tettek: Der Feuer- und Molochdienst der Hebräer (1842); Geheimnisse des christlichen Altertums (1847, 2 köt.), melyekben a héberek és első keresztények emberáldozatait bizonyítgatta; Religion des neuen Weltalters (1850, 3 köt.), a kereszténység helyébe ajánlott új vallás-rendszere; Meine Konversion (1859), ultramontán pártállásának védelme; Das Geisterreich in Glauben,

Vorstellung, Sage und Wirklichkeit (1867, 2 köt.); Das Wunder, seine Bedeutung, Wahrheit und Notwendigkeit (1874, Strauss Dávid ellen) stb. Legnagyobb föltünést keltett a Hauser Gáspár (l. o.) ügyében kifejtett munkássága. Eusebius Emmeran álnéven írt költői munkái: Glorie der heil. Jungfrau (1841); Marianische Legenden und Gedichte (1859) és Schöne Seelen (1862, novellák és versek).

Daumier (ejtsd: domié), *Honoré,* francia festő és karikaturarajzoló, szül. Marseilleben 1808 febr. 26., megh. Valmondoisban 1879 febr. 10. Nevét általánosan ismertté karikaturái tették, melyek előbb a Philippon híres republikánus élclapjában, a Caricatureban, utóbb pedig a Charivariban jelentek meg. Karikaturáiban sokszor kegyetlenül, de mindig találóan és páratlan művészettel gúnyolja honfitársainak, különösen a francia közélet szerepvivőinek fonákságait és bűneit. A Gargantua c. politikai élű rajzáért hat hónapig fogházban is kellett ülnie. Karikaturáinak egy részét *Rogelin* névvel jelölte. A nevezetesebbek: Le ventre législatif; Lajos Fülöp és a haldokló fogoly, Enfoncé La Fayette!; A transnonain-utcai gyilkosság; Ratapoil felajánlja kezét a francia köztársaságnak; Bons bourgeois; Pastorales; Les Papas; Représentants représentés; Idylles parlamentaires stb. Újabban, a párisi Ecole des beaux-arts 1901. évi D.-kiállítása óta, ahol a mester 1200-ra menő litográfiáján kívül több mint 100 olaj- és akvarellfestménye is látható volt, egyre gyakrabban foglalkoznak vele mint festővel és megállapították róla, hogy ebben a minőségében is a legkiválóbbak közé tartozik, kinek hatása még az olyan művészi egyéniségekre is kiterjedt, mint Millet és Van Gogh. Festményei közül megemlítendők: République; Le Meunier, sons fils et l'âne; Les Fugitifs; Don Quichotte et Sancho Pansa; Le Drame; L'Émeute stb. Mint szobrász is rendkívül tehetségesnek mutatkozott, noha enemű munkáit csak tanulmányként készítette karikaturáihoz és festményeihez. V. ö. *Alexandre,* Honoré D., l'homme et l'oeuvre (Paris 1888); *Bertels,* Honoré D. als Litograph (München u. Leipzig 1908); *Klossowski,* Honoré D. (München 1908); *Marcel,* Honoré D. (Paris é. n.).

Daumont-fogat, l. *à la Daumont.*

Daun, falu és járási székhely Trier porosz kerületben, a Liefer mellett, (1910) 2009 lak., környékén öt vastartalmú ásványforrással és kialudt vulkánhegyekkel. Nem messze tőle, magas bazaltsziklán állott D. vára, az osztrák D. grófok ősi székhelye.

Daun *(Dhaun) család (teanói herceg* és *vöttaui gróf).* Régi rajnavidéki származású család, mely a birodalmi grófságot 1655. kapta meg. *Henrik József* gr. (szül. 1678., megh. 1751.), cs. kir. tábornok, 1722—49-ig budavári parancsnok. Emlékét fenntartja a *Városmajor* (l. *Budapest),* melyet 1724. ő létesített. Testvére: *Fülöp Lőrinc* (szül. 1668., megh. 1741.) cs. kir. tábornok, 1711. nápolyi alkirály s ez évi szept. 24. a teanói hercegi címet nyerte, annak minden jogai s javadalmaival együtt. A teanói hercegi cím házasság útján 1876. gr. Pálffy Lipótra szállott, aki 1879. Magyarországra nézve is megerősíttetett a hercegi cím viselésében. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *D. Henrik* gróf, szül. 1805., megh. Bécsben 1890 okt. 16. Halála után az örökösök a vöttaui kastélyban őrzött nagybecsű könyv- és fegyvertár legnagyobb részét elárverezték és ez alkalommal Zrinyi Miklósnak 249 könyvből álló könyvtára Kende S. bécsi antikvárius kezébe és innen Zágrábba került, míg a Magyar Nemzeti Muzeum számára pénz hiánya miatt egy ritka páncélon kívül alig lehetett valamit megmenteni. V. ö. Hadtörtén. Közl. és a Századok 1891. évf., továbbá *Kende,* Bibliotheca Zrinyiana (Wien 1893); Századok 1893. évf.

2. *D. Lipót József* gróf, teanói herceg, rivolii őrgróf, *D. 3.* fia, cs. kir. osztrák tábornagy, szül. 1705 szept. 24., megh. 1766 febr. 5. Papnak nevelték, de 1719 óta a katonai pályára lépett. Résztvett az 1734—35-iki olaszországi és az 1737—39-iki török háborúban, mint altábornagy Sziléziában II. Frigyes porosz király ellen (1741), Lotharingiai Károly herceg fővezérsége alatt pedig a franciák ellen harcolt. 1745. táborszernaggyá léptették elő. A drezdai békekötés után Németalföldre küldték, ahol 1746. és 1747. az osztrákokra és szövetségeseikre szerencsétlen hadjáratokban vett részt. Az aacheni békekötés után az osztrák hadsereg reformálásában és reorganizálásában működött közre. A katonai akadémia szervezésekor is főleg D. javaslatait követték, amiért is Mária Terézia 1752. kinevezte ezen akadémia felügyelőjévé. 1754-ben tábornaggyá léptették elő. A hétéves háború elején Szilézia és Morvaország megvédésével bizták meg, de arra a hirre, hogy a poroszok Prágát körülzárták, hadtestét Csehországba vezette és Kollinnál megverte II. Frigyes porosz királyt, aki kénytelen volt seregének maradványait Csehországból kivezetni. Lotharingiai Károly hercegnek a hadseregtől való visszahívása után D. lett a porosz király ellen működő hadak fővezére. Hochkirchnél majdnem megsemmisítette II. Frigyesnek ott táborozó főhadát; de 1759. D. igen csekély tevékenységet fejtett ki s csakis e hadjárat végén lépett fel erélyesen, amikor is a maxeni ütközetben Fink porosz tábornokot 11,000 emberével fegyverlerakásra kényszerítette. 1760-ban tétlenségével előbb Laudon megveretését okozta Liegnitznél, azután túlságos óvatossága miatt őt is legyőzték Torgaunál. 1762-ben Burkersdorfnál legyőzték. A hubertsburgi békekötés után D. mint az udvari haditanács elnöke élt Bécsben. D. jellemző vonása az óvatosság volt; sohasem tett sokat kockára, de éppen azért nem is mért soha véglegesen döntő csapást ellenfelére. D. mindent elkövetett, hogy Magyarország lehetőleg osztrák tartomány legyen. A Mária Terézia örökös tartományainak megvédésére, illetőleg visszafoglalására a magyar nemzet által szervezett magyar csapatoknak az osztrák seregbe való beolvasztását D. indította meg azzal, hogy a magyar csapatoknál is a magyar vezénylet helyébe a német vezénylетet hozta be s hogy a magyar tiszteknek is a zöld-arany tábori öv helyébe a fekete-sárgát adatta.

A pozsonyi 1764—65-iki országgyűlés D.-t honosította. D.-nak egy fia maradt, *Ferenc* s egy leánya, *Mária Terézia,* kinek a királynő volt keresztanyja s kit Pálffy Lipót gróf vett nőül. A királynő megengedte, hogy utódai a Pálffy-Daun nevet használ-

hassák, s ha a D.-ok hercegi ága a Pálffyak ezen ága előtt halna ki, a teanói hercegi cím és jogai, vagyona ezekre szálljon. Ferenc közvetetlen utódában, *József Albin* hercegben (szül. 1771., megh. 1851), ki salzburgi kanonok volt, a teanói hercegi ág kihalt. Az utolsó D. halála után *Pálffy-Daun* Ferdinánd Lipót gróf vette fel a hercegi címet, amelyben Ferenc József király 1876 dec. 30. meg is erősítette. V. ö. Der deutsche Fabius Cunctator, oder Leben und Taten Sr. Exc. des Herrn L. Grafen v. D. (Frankfurt u. Leipzig 1759—60, 2 r.).

3. *D., Wierich Fülöp Lőrinc* gróf, teanói herceg, rivolii marquis, szül. 1669 okt. 19., megh. 1741 júl. 30. Részt vett Pavia és Nápoly védelmében és előbb vezérkari főnök volt, majd nápolyi alkirály lett. Mint ilyen, kiűzte Villars francia tábornokot, XI. Kelemen pápát pedig békére kényszerítette. D. III. Károlytól a teanói (thianói) hercegséget kapta. Később Bécs parancsnoka, majd Németalföld, végül pedig Milano kormányzója lett. Ez utóbbi helyről azonban távoznia kellett, amikor az 1733. a franciák birtokába ment át.

Daung, l. *Dhang.*

Daunia, a római korban Apulia tartomány É.-i részének neve, mely a Frento (ma: Fortore), Aufidus (ma: Ofanto) folyók és az Apenninek közt terült el és a mai Foggia tartomány legnagyobb részét foglalta magában. Nevét ősi királyáról, Daunusról kapta.

Daunou (ejtsd: donu), *Pierre Claude François,* francia tudós és államférfi, szül. Boulogneban 1761 aug. 18., megh. 1840 jún. 20. Előbb pap volt, de a forradalom a politika terére sodorta; 1792. mint képviselő kifogásolta a konvent illetékességét a király pörbe fogására és elítélésére, később pedig a girondistákat védte a hegypárt ellen. Azonban őt is elfogták s csak Robespierre bukása után menekült meg; később tagja lett az ötszázak tanácsának s közreműködött a köztársaság ujjaalkotása érdekében hozott törvények szerkesztésében. 1807-ben az országos levéltár főnöke, később az akadémia titkára lett. Fontosabb művei: Essai historique sur la puissance temporelle des papes (Paris 1810), melyet elkoboztak s csak 1828. jelent meg új kiadásban, 4 kötetben; Cours d'études historiques (Paris 1842—49, 20 köt.); Essai sur l'instruction publique (u. o. 1793); Essai sur la constitution (1793). Egy ideig szerkesztője volt a Journal des Savants-nak. V. ö. *Taillandier,* Documents biographiques sur M. D. (Paris 1841).

Daunus, l. *Daunia.*

Dauphin (franc., ejtsd: dofeñ, lat. *delphinus),* 1349 óta a francia királyság eltörléséig (1792) és 1815—30-ig a trónörökös címe. Eredetét IV. Guigo viennois-i gróftól vette, ki pajzsán egy delfinhalat viselt. Kezdetben a Vienne-i grófok, később a Dauphiné tartomány fejedelmei viselték e címer után a D. címet, mint fejedelmi méltóságuk címét. II. Humbert a D.-ét 1349. Valois Károlynak, VI. Fülöp francia király unokájának hagyományozta, azon feltétel mellett, hogy a legidősebb királyfi mindig ezen címmel éljen. A D. XI. Lajosig fontos, majdnem uralkodói előjogokkal bírt; később jelentőségét elveszítette és csak a cím maradt meg, mígnem a júliusi forradalom 1830. annak is véget vetett. Az utolsó D. az angoulême-i herceg, X. Károly legidősebb fia volt. A D. nejét *Dauphine*-nak hívták. A D.-ek számára készítették, XIV. Lajos meghagyásából, Bossuet és Huet, a királyi hercegek nevelői, az ókori klasszikusoknak külön kiadását (in usum Delphini, Páris 1674—1730, 64 kötet), melyből gondosan kihagytak minden illemsértő és a fejedelmi méltóságot lealacsonyító helyet. V. ö. *Hamel* F., The dauphines of France (London 1909).

Dauphiné (ejtsd: dofiné, *Delphinatus),* Franciaország egykori tartománya és kormányzósága a nyugati Alpok területén. Egykoron D. hét csodájáról beszéltek; ezek: Tour sans venin és Cuves de Sassenage Grenoble mellett, la Fontaine ardente Viftől DNy.-ra, la Grotte de la Balme a Rhône közelében, la Fontaine vineuse és a Pré qui tremble Gapençaisben, végül a mont Inaccessible v. Mont Aiguille (2097 m.). Bár mindezek, az utóbbin és a balmei barlangon kívül, nem valami csodás dolgok, a D. természeti szépségekben, szép látványokban nem szegény. A Rhône, Isère, Drac, Romanche, Drôme, Roubion, Aygues, Ouvèze, Durance, Guil és számos patak öntözi. Természeti alkata szerint Haut- és Bas-D.-re oszlott; amaz magában foglalta Grésivaudant, Briançonnaist, Embrunoist, Gapençaist, les Baronniest és Dioist; Bas-D. pedig Viennoist, Valentinoist, Tricastint és Orange fejedelemséget. Fővárosa Grenoble volt. Területéből Isère és Hautes-Alpes départementokat alkották, azonkívül Drôme nagy és Vaucluse kis része szintén a régi D.-ből áll. — A római korszak előtt allobrogok és más kisebb gallus törzsek lakták. A népvándorlás után Burgundiának volt alkotó része. Ez utóbbi azonban csakhamar kis fejedelemségekre oszlott, amelyek a német császár fensőségét ismerték el. Köztük a leghatalmasabbak voltak Albon grófjai, akik mind a Guy nevet viselték. Közülök a VIII. (megh. 1149.) fölvette a Dauphin nevet, IX. Guy pedig megszerezvén 1160. Vienne grófságot is, a dauphin de Viennois címet. Ennek egyik utóda, de más ágból, III. Humbert 1349. VI. Fülöpnek, a francia királynak engedte át a D.-t, amely akkor kisebb volt, mint a XVIII. sz.-ban. VI. Fülöp ezt fiának adta át apanageul és azóta mindig a trónörökösnek jutott. A XVI. sz.-ban a protestantizmus itt csakhamar elterjedt és ezért a nantesi rendelet visszavonása után sokat kellett szenvednie. 1788-ban a vizillei tartományi rendek proklamálták először azon elveket, amelyeket az 1789. párisi forradalom juttatott érvényre. 1814. és 1815. lelkesülten küzdöttek az osztrák és szardiniai hadak ellen. V. ö. *Guy-Allard,* Hist. généalogique des maisons du D. (1864—65); *Lory,* Descr. géol. du D. (1868); *Debriges,* The Alps of the D. (1887); *Maignien* E., Bibliographie historique du D. pendant la révolution (2 köt. 1892).

Dauphinéi Alpok, l. *Alpok.*

Dauphinit (ásv.) a. m. anatáz (l. o.).

Daura, l. *Babar-szigetek.*

Daurat (ejtsd: dora), *Jean Dinemandy,* írói néven *D.,* francia humanista, szül. Limogesban 1508.,

megh. Párisban 1588. Rendkívül termékeny költő volt; se szere, se száma a latin, görög és francia verseinek; irodalomtörténeti jelentősége e nagy tudású filológusnak azonban abban áll, hogy mint a Coqueret kollégium vezetője döntő befolyást gyakorolt Ronsard és társai költői fejlődésére. Francia nyelven írt dolgozatait Marty-Lavaux adta ki újra Oeuvres françaises c. (1875). V. ö. *Robiquet*, De Joannis Aurati vita etc. (Paris 1887).

Dauria, Transzbajkália szibériai tartomány K.-i része a Jablonoj-hegyek és az Argun folyó közt. Egykoron Mongolországnak volt része; az oroszok a XVII. sz. közepén foglalták el. Nevét a Daur nevű néptörzstől kapta. L. *Transzbajkália.*

Daurok. A tunguz nép (l. o.) egyik ága a Sungari mellékfolyói közt, főleg Noroni torkolatánál.

Dautan, adók. Belovár-Körös vm. belovári járásban, (1900) 603 horvát-szerb lak.; u. p. Rača, u. t. Belovár.

Dauthendey, *Maximilian,* német költő, szül. 1867 júl. 25. Würzburgban. Hosszabb időt töltött 1897. Mexikóban, 1898. Görögországban, 1905. és 1906. körülhajózta a földet. Egy regényén (Jola Gerth, 1893) és néhány jelentéktelen drámán kívül csak verses lirai és epikai műveket írt, melyeket ragyogó képzelet és fényes nyelv, de túlzások és képtelenségek is jellemeznek. Főművei: Reliquien (1900); Bänkelsang vom Balzer auf der Balz (1904); Die ewige Hochzeit és Der brennende Kalender (1905); Singlangbuch (1907); Die Ammenballade és Neun Pariser Moritaten (1907); Lieder der langen Nächte (1908); Die geflügelte Erde (1910) stb.

Dautova, község, l. *Dávod.*

Dautzenberg, *Jan Michael,* flamand költő, szül. Heerleben 1808 dec. 6., megh. Brüsszelben 1869 febr. 4. Eleinte magántitkár volt, később tanítóskodott, majd a brüsszeli banknál kapott hivatalt. Nagy érdemeket szerzett a flamand irodalmi nyelv megalapítása terén. Művei: Gedichten (Bruxelles 1850); Beknopte prosodia der Nederlandsche spraek (Antwerpen 1851); van Duyse-zal együtt írta a Volksleesboek (Bruxelles 1854) és Verhaelen uit de geschiedenis van België c. műveket (Gent 1856, 1867), melyek pályadíjat nyertek. Számos lapot is alapított. Hátrahagyott költeményei 1869. Brüsszelben jelentek meg.

Dauv (állat), l. *Zebra.*

Dav, vitorláshajó, l. *Baggala.*

Dává, arab eredetű török szó, a. m. per. Innen *D. vekili* a. m. ügyvéd, prókátor. Régebben a peres ügyek legfőbb emberét *D. náziri*-nak nevezték. Az ügyvéd újabb török neve *avokát.*

Davallia *Sm.* (növ.), a Polypodiaceae (Páfrányfélék) család génusza; 20 faja az óvilág nedvesebb tropikus és szubtropikus tájain honos; többnyire epifita harasztok. Rhizomájuk többnyire kúszó, pikkelyes, erről ered levelük, mely egy vagy többször szárnyas. Legismertebb kultivált faj a *D. canariensis* Sm. Makronéziából (az Afrikától Ny.-ra eső szigetek), Marokkó és a pireneusi félsziget atlanti partjairól. Leginkább falakon, sziklákon tenyészik s 65 cm.-t is elérő, 4-szer szárnyas hasábú leveleivel tűnik ki.

Davaraka, l. *Dvaraka.*

Davarcsányi vízhasználati társulat, alakult 1897. oly célból, hogy a Nyitrából Alsókörösköpénynél kivezetett malomcsatornán levő vízhasználatok érdekeit szolgálja. A malomcsatorna 21 malmot, 1 cukorgyárat és 3 öntözést lát el vízzel. A társulat 1905 végéig 22,047 K 95 f-t fektetett be vízműveibe. Székhelye Nagysurány.

Davel, *Johann Daniel Abraham,* svájci politikus, szül. Cullyban (a Genfi-tó mellett) 1667., megh. Bernben 1723 ápr. 24. Eleinte katona volt Piemontban, Franciaországban és Hollandiában. Hazatérve Bern kanton tanácsa a waadti négy parancsnok egyikévé nevezte ki. Itt D. a berni kanton által üldözött waadti papság segélyére állott s meg akarta szabadítani őket a berni fenhatóság alól. Ezért betört a Bernhez tartozó Lausanneba, hogy pártot szerezzen magának, de kiszolgáltatták a berni tanácsnak, amely tortura alá vetette, majd lefejeztette. V. ö. *Ollivier,* Le major D. (Lausanne 1842); *Lewinson,* Le major D. (u. o. 1895).

Davenant (ejtsd: dev'nent), 1. *Charles,* angol nemzetgazdasági és politikai író, szül. 1656. Londonban, megh. 1714 nov. 6. Már II. Jakab uralkodása idején tagja volt a parlamentnek, majd 1683—89. pénzügyi szolgálatban állott. III. György alatt az ellenzékhez állt. Anna királynő uralkodása alatt 1705. a ki- és bevitel főfelügyelőjévé nevezték ki s ez állásában haláláig megmaradt. Több nemzetgazdasági értekezést és számos politikai röpiratot írt; a kiválóbb tanulmányokat egy kötetbe gyüjtve Withworth Charles adta ki 1771.

2. *D., William,* angol költő és drámaíró, szül. Oxfordban 1605., megh. 1668 ápr. 17. Tíz éves korában ódát írt Shakespeare halálára, 1628 óta a szinpadnak dolgozott, 1638. Ben Jonson után poeta laureatusnak nevezték ki. Első darabja volt: Albovine, king of the Lombards. A polgárháború után Franciorszába volt kénytelen menekülni, ott kezdte meg Gondibert c. epikus költeményét, melyet Angliában fejezett be, fogságában. Kiszabadulása után 1658. szinházat nyitott; itt adta elő francia mintára írt darabjait, Shakespeare több drámájának átdolgozásait (Szeget-szeggel, Macbeth, Vihar stb.). Ő vezette be az angol szinpadra az operát s ő játszatta először a nőszerepeket nőkkel. Műveit kiadták Laing és Maidment (Edinburgh 1872—74).

Davenport (ejtsd: devnpórt), város Jowa északamerikai államban, a Mississippi jobbpartján. A folyón híd vezet át Rock Islandbe. Vasúti csomópont, (1910) 43,028 lak., élénk folyami és szárazföldi kereskedelemmel, gazdasági gépgyártással, vas- és kémiai iparral, szénbányászattal, természettudományi akadémiával és főbb iskolákkal.

David, város Panama köztársaság ny.-i részén, a *Bahia de D.* vagy Chiriqui Viejo-öböltől (Csendes-oceán) 10 km.-re, 12,000 lak. D. Panamának egyik legjelentékenyebb kereskedő városa, főleg gabona- és állatkivitele jelentős Puerto de Pedregal nevű nagyforgalmu kikötőjén át.

David, 1. *Eduard,* német szocialista író és birodalmi képviselő, szül. 1863. Legjelentékenyebb munkája a két kötetes Socialismus und Landwirtschaft (megjelent magyar fordításban

David cikkhez — *Révai Nagy Lexikona*

DAVID JACQUES-LOUIS: MADAME RÉCAMIER
(PÁRIS LOUVRE)

is). Kautskyval szemben itt bő statisztikai adat alapján kimutatja, hogy a marxizmus tétele, mely szerint a kis vállalatok (üzemek) nem képesek a nagyokkal versenyezni, hogy a gazdasági fejlődés iránya, a termelésnek nagy üzemekben való összpontosulása (Concentrationstheorie), a mezőgazdaságban nem érvényesül, sőt ezen a téren a nagy üzemek képtelenek a kicsinyekkel versenyezni, minek oka a mezőgazdasági termelés sajátosságaiban rejlik, még pedig főleg abban, hogy a föld termékenységét főleg a gondos, nem sablonszerű, nem ellenőrizhető emberi munka képes fokozni, ily munka pedig csak a termelés eredményében legközvetlenebbül érdekelttől várható, s a kellő felügyelet is csak a kis üzemekben gyakorolható. A szociáldemokrácia agrárpolitikáját tehát az önálló, kis üzemek erősítésére, fejlesztésére kivánja irányítani.

2. *D.*, ***Emil** (rhonfeldi)*, cs. és kir. altábornagy, szül. Prágában 1837 júl. 1. A bécsújhelyi kat. akadémiát végezte és mint vezérkari százados részt vett az olaszországi hadjáratban. Fokozatosan előlépve, 1878. mint a 29-ik gyalogezred parancsnoka Boszniába vonult, hol 1880. vezérőrnagy és a 17. gyalogdandár parancsnoka lett. 1886 óta altábornagy, 1890. Dalmácia helytartója és katonai kormányzója, majd a 72. gyalogezred tulajdonosa lett. 1893. táborszernaggyá nevezték ki, 1903. nyugalomba lépett.

3. *D.*, *Félicien César*, francia zeneszerző, szül. Cadenetben (Vaucluse) 1810 márc. 8., megh. Párisban 1876 aug. 29. 1829. a St. Sauveur templom karmestere lett. 1830-ban Párisban Fétis-nél tanult a konzervatóriumban. 1831-ben a saint-simonistákhoz vonult Ménilmontanba, szétoszlásuk (1833) után keletre vándorolt (Konstantinápoly, Szmirna, Kairó). 1835. visszatért Párisba s közrebocsátott Mélodies orientales c. zongoradarabokat; csekély sikere oly leverőleg hatott rá, hogy a vidékre vonult vissza. 1844 dec. 8. egyszerre ünnepeltté lett a Sivatag (Le Désert) című óda-szimfóniájával. Egyéb művei: Mózes a Sinai hegyen (oratórium, 1846); Kolumbus Kristóf (ódaszimfónia, 1847); operák: Brazilia gyöngye (1851); Herculane (1859); Lalla Rookh (1862); Le saphir (1865); Világ vége és L'Indien; továbbá 24 quintett, karok, stb. D. 1869 óta, mikor 20,000 frank állami jutalmat nyert, Berlioz utóda volt a konzervatórium könyvtárosi állomásán. Életirója *Azevedo* (Paris 1863) és *Brancour* (Paris 1909).

4. *D.*, *Ferdinand*, német hegedűművész és tanár, szül. Hamburgban 1810 jún. 19., megh. utazás közben Klostersben (a svájci Graubündenben) 1873 júl. 18. A már 10 éves korában fellépő virtuózt Spohr hallotta és Casselbe hívta, hol D. nála (és elméletet Hauptmanntól) 1826-ig tanult. Ekkor Lujza nővérével, aki elismert zongoraművésznő volt (később *Dulken*-né) hangversenyzett Berlinben, itt szinházi zenész lett. Mendelssohn végre megnyerte Lipcsének, hol a Gewandhaus hangversenyei és 1843 óta az új konzervatórium hegedűtanszéke tőle nyerték legfőbb fényüket. Kitünő tanár voltát számtalan elsőrangú volt tanítványa tanusítja (Joachim, Wilhelmj). Sikerült zeneműveket írt sokféle hangszerre, versenyműveket, szimfóniákat stb.; hegedűiskolája a leghíresebb. Kiadott számos XVII—XVIII. sz.-beli zeneművet. A Mendelssohn-családhoz való viszonyáról veje, *Eckardt*, könyvet írt (Leipzig 1888).

5. *D.*, *Gerard*, németalföldi festő, szül. Ouvaterban (Hollandia) 1460 körül, megh. 1523 aug. 13. Valószinüleg Haarlemben tanult, 1484. a brüggei festőcéhbe lépett be és Memling befolyása alá került. A XV. sz.-i németalföldi festészet hagyományait folytatva, kivált a tájképfestés, térkifejlesztés terén a XVI. sz.-ba vezet át. Műveit kimért, komoly ünnepélyesség jellemzi. Legkiválóbb művei: az igazságos ítélkezést példázó két nagy kép, melyeket a brüggei törvényszék számára 1498. festett (Kambyses ítélete — Sisamnes kivégzése, a brüggei muzeumban); szárnyasoltár, középső képe Jézus megkeresztelésének ábrázolásával, szép tájkép közepette (1502/3 körül, u. o.); A kánai menyegző (Páris, Louvre); Mária szentek és angyalok közt (1509, roueni muzeum); az Angyali üdvözlet kettős képe (Sigmaringen, muzeum), stb. A budapesti Szépművészeti Muzeumban levő képe, A kis Jézus imádása, jellemzően mutatja be ünnepélyes fölfogását és tájképfestő tehetségét. V. ö. *Bodenhausen*, Gerard D. (München 1905).

6. *D.*, *Jacques Louis*, francia festő, szül. Párisban 1748 aug. 30., megh. 1825 dec. 29. Viennek volt tanítványa. 1774-ben elnyervén a Prix de Rome-ot, 1781-ig Olaszországban tartózkodott. Néhány vallásos tárgyú képen kívül kezdettől fogva különösen ókori történeti jeleneteket ábrázolt. A Mars és Minerva harcát (1771, Páris, Louvre) a Kolduló Belizár (1780, u. o.) követte, 1784. a Horatiusok esküjét ábrázoló képpel (u. o.) óriási sikert aratott. D. művészete, a kor szellemének megfelelően, a klasszicizmus diadalát jelenti a rokokó művészet fölött és D. növekvő tekintélye — már 1783. az akadémia tagja lett, — utóbb szinte páratlan befolyása Európaszerte uralkodóvá tette ezt az irányt. Az antik körből merítette következő képeinek tárgyait is (Paris és Helena, 1788; A liktorok Brutus elé viszik fiai holttesteit 1789, Louvre), a forradalom azonban, melynek D. lelkes híve volt, úgyhogy barátja, Robespierre bukása után ő is börtönbe került és csak 1795. szabadult ki, saját kora eseményeinek megörökítésére ösztönözte. Igy keletkezett az Assemblée constituante megbizásából a versaillesi labdaházi esküt ábrázoló nagy kép, amely azonban befejezetlen maradt (Louvre), továbbá a Marat halálát ábrázoló híres kép (brüsszeli muzeum), mely kérlelhetlen realizmusával fölülmulhatatlan kifejezője a forradalom borzalmainak. 1799-ben készült el a Szabin nők elrablását ábrázoló nagy képe (Louvre), a legnagyobb szabású, de egyúttal legmesterkéltebb antik tárgyú festményei között. A volt tüzes Jakobinus utóbb Napoleon udvari festője lett és nagy, hivatalos jellegű festményekben dicsőítette a császárt. Napoleon megkoronázása (le Sacre, Louvre), Napoleon császári díszben, A sasjelvények kiosztása (versaillesi muzeum), Napoleon átkelése a Szt. Bernát-hegyen e csoport jellemző művei, emellett azonban régi tárgyköréhez is visszatért és 1814. festette Leonidast a thermopylaei szorosban (Louvre). Nagy kompoziciói mellett azonban kép-

másokat is festett, amelyek természetessége, festői finomsága vonzóbb reánk nézve ünnepelt nagy művei kimért pátoszánál, hideg símaságánál. VII. Pius pápa, Bailly, a Pécoul házaspár, saját képmásán stb. kívül különösen említendő Madame Récamier híres képmása (a többivel együtt a Louvreban; l. a *képmellékletet)*, az empire kor szellemének legfinomabb kifejezése. Napoleon bukása után 1816. mint királygyilkos — D. XVI. Lajos halálára szavazott — számüzetett és Brüsszelben telepedett le, hol kiváló műveket már nem alkotott, de példájával, tekintélyével nagy befolyást gyakorolt a klasszicista irányú belga történeti festészetre. V. ö. *Deléclune*, Louis D., son école et son temps (Paris 1855); J. L. Jules *David*, Le peintre Louis D. (u. o. 1880); *Rosenthal*, D. (u. o. é. n.); *Saumier*, D. (u. o. é. n.).

7. *D., Jérôme Frédéric Paul*, báró, francia államférfiú, D. Jacques Louis festő unokája, szül. Rómában 1823 jún. 30., megh. Langon kastélyában (Gironde) 1882 jan. 28. Résztvett a krimi hadjáratban, mint Napoleon herceg egyik szárnysegéde; 1857. századosi ranggal szabadságolták. Majd a polgári pályára lépett, s megyei főtanácsos és kormánypárti képviselő lett. 1867-ben a képviselőház alelnökének választották, 1870 júl. havában kiváló szerepet játszott; ő volt oka ugyanis annak, hogy Cochery képviselő júl. 5. ismeretes interpellációját megtette a Hohenzollern herceg spanyol trónjelöltsége tárgyában. Magatartása a képviselőházban és személyes befolyása az udvarnál nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a császár és Ollivier a háborúra határozták el magukat. Rövid ideig miniszter volt. Hat évig azután visszavonultan élt és csak 1876. nyert újra mandátumot. Művei: Reflexions et discours sur la propriété chez les Arabes (London 1862); Actualités et souvenirs politiques (Paris 1874).

8. *D., Jorisz*, tulajdonképen *Joriszoon*, az újrakeresztelők egyik feje, szül. Brüggeben 1501., megh. 1556 aug. 25. Eleinte üvegfestő volt és 1524. Delftben telepedett le. Csakhamar Luther újításaihoz csatlakozott és egy processzió alkalmával kigúnyolta a szentségtartót, amiért pellengérre állították és a városból száműzték. 1534. az újrakeresztelők élére állt és számos hívőt szerzett (davidisták v. joristák), akiket a törvény, különösen a házasság kényszerétől akart megszabadítani. 1542-ben megjelent Wonderboek c. híres könyvével nagy feltünést keltett; 1544 óta Baselben élt, ahol Johann von Brügge (Johann v. Biningk) név alatt tartózkodott. Csak halála után tudták meg kilétét. Kiadták holttestét és elégették. Hívei minden üldözés ellenére Hollandiában egész a XVII. sz.-ig fennmaradtak. V. ö. *Nippold*, Zeitschrift für histor. Theologie (1863).

Dávid (héber. a. m. barát), a bethlehemi Jisájnak fia, Izrael második királya, a Kr. e. XI. sz.-ban. Már ifju korában kitünt vitézsége által, amidőn a filiszteusok elleni háborúban Góliátot (l. o.) megölte. Zenéjével Saul kegyét, vitézségével Saul leányának, Mikhalnak kezét nyerte meg és Saul fiával, Jonatánnal barátságot kötött. Csakhamar a népnek is kedveltje lett s ezzel felkeltette a király féltékenységét, ki tőle trónját féltvén, életére tört. D. menekülni volt kénytelen s egy darabig mindenféle földönfutók társaságában, akik között volt későbbi hű vezére Jóáb is, Judában bujdosott. Miután itt Saul folytonos üldözései folytán állandóan nem maradhatott, a filiszteusokhoz ment. Áchis, Gath királya neki adta Ciklag városát, amiért D.-nak háború idején hadiszolgálatot kellett teljesítenie. De midőn a háború a filiszteusok és Izrael között újra kitört, a filiszteus fejedelmek D. szolgálatait, árulástól félvén, visszautasították. E háborúban a Gilboa hegyen történt a döntő ütközet, amelyben Saul övéinek vereségét látván, önmagát megölte. A háború szerencsétlen kimenetele folytán, amelyben Saulnak három fia, Jonatán, D. bátyja is elesett, Palesztinának a Jordánon inneni része újra a filiszteusok hatalmába került. Saulnak hű vezére Saul fiát, Isbáalt tette meg királynak s a Jordánon túli részről igyekezett a királyságot Saul háza számára megmenteni. Törekvése részben sikerült is, csak Juda nem akart meghódolni. D. ezalatt Hebronban Judának királyává lett és háborúba elegyedett Saul házával, amely úgy ért véget, hogy Ábnért, a Saul házának támaszát, amidőn alkudozások céljából Hebronban járt, Jóáb bosszuból orozva megölte, Isbáalt pedig két benjaminita szintén orozva meggyilkolta. Ezután egész Izrael D.-ot ismerte el királynak, aki székhelyét Hebronból Jeruzsálembe, a régi kanaánita városba tette át. Fővárosában erős várat épített, az úgynevezett *D.-várost* Cion hegyén, ide vitette a frigyládát (l. o.), melyet a filiszteusok még a Saul előtti időben a zsidóktól elvettek, és innen indult ki nemzetének ellenségei ellen. Előbb a moabiták országát hódította meg, azután az ammonitákat, szireket és edomitákat verte le, úgy hogy országa Egyiptom határától Damaszkusig, keleten pedig az Eufrátesig terjedt. Állandó hadsereget szervezett (l. *Kréti és Pléti*). Nem csoda, hogy népe az ő uralmát a legdicsőbbnek tekintette. A zsidó képzetvilágban ő lett a messiás mintaképe és az evangélium is ő tőle származtatja Jézust. Uralkodására családjának bajai vetettek árnyékot. Egyik fia, Absalóm föllázadt ellene és sikerült neki oly nagy pártot szereznie, hogy D. menekülni volt kénytelen s mint egykor Isbáalnak, úgy neki is a Jordánon túlról kellett visszahódítania királyságát. Jóáb vezetése alatt seregei leverték a felkelőket, úgy hogy előbb az északi törzsek adták meg magukat, utóbb pedig Juda is meghódolt. Élete vége előtt is forrongást idézett elő D. azzal az elhatározásával, hogy nem legidősebb fiát, Adóniját, hanem Batsebától (l. o.) született fiát, Salamont nevezte ki utódjának. D. az izraeliták hőskorának legkiválóbb alakja, akinek sikerült egyesítenie Izrael törzseit. Ő adott jelentőséget Jeruzsálemnek az által, hogy fővárosává tette és a frigyládát oda vitette. Innen van, hogy később a zsidók nemzeti és vallásos eszményeinek képviselője lett, úgy hogy a zsidó nép jámbor költőinek vallásos énekeit, a zsoltárokat is neki tulajdonították. D. amilyen vitéz és kegyetlen volt a háborúban, olyan gyöngéd tudott lenni békés viszonyok között, de családjával szemben tanusított gyöngesége és uralkodásának számos ténye sötét árnyékot vet jellemére. Sírja a D.-városban a későbbi zsidó királyoknak is temetkezési helye lett. Legújabb

monográfia: *Bonk* H., De Davide rege (1892) és *Baentsch* B., David u. sein Zeitalter (Leipzig 1909).

Dávid, 1. herceg, I. András magyar király és Anasztázia orosz hercegnő fia, szül. 1054 táján. 1094-ben venerabilisnek írják, tehát pap volt; ezt az évet csak nagyon kevéssel élhette túl. Vele s bátyjával, Salamon királlyal magva szakadt I. András ágának. D. elismerte Lászlót királynak és hű maradt hozzája. Az atyja alapította tihanyi apátságot adományokkal gyarapította. V. ö. *Wertner*, Árpádok (134—36).

2. *D.*, l. *Csalapja Dávid.*

Dávid, *skót királyok.* 1. *I. D.*, III. Malcolm legifjabb fia, előbb Skótország déli részeinek kormányzója, 1124—53-ig pedig Skócia uralkodója. Uralkodása alatt honosodott meg Skóciában a hűbérrendszer. Unokahugának, Matildnak támogatására István angol király ellen harcolt, de 1138. a csatát elvesztette.

2. *II. D.*, *Bruce*, I. Róbert fia, szül. 1325., megh. 1371 febr. 22. Négy éves korában követte atyját a trónon. 1333-ban Edward Baliol ellen Halidon Hillnél csatát vesztett s Franciaországba menekült, honnan 1341. Baliol megfutása után Angliába tört, de a Nevil Cross mellett vívott ütközetben (1346) fogságba került, melyből a skót rendek 1357. kiváltották.

Dávid, 1. (örményül *Davith)*, örmény filozófus az V. sz.-ban, kit népe a filozófusnak s a legyőzhetetlennek nevez, szül. Nerkenben, Duruperan örmény tartományban. Mesrop és Sahay tanítványa volt; Görögországban, főleg Athénben képezte ki magát Syrianosnál. Visszatérve hazájába, itt működött a VI. sz. elejéig, amikor meghalt. Először Neumann ismertette a Journal asiatique-ban (1829). D. Aristoteles több munkáját fordította és görög meg örmény nyelven magyarázta, főleg logikaiakat. Több önálló teológiai és filozófiai művet is írt. Művei egyik láncszeme annak az értelmi kapcsolatnak, mely az újkort az ókorhoz köti. Képviselője a görög filozófiai mozgalomnak, amint tovább származott Arméniába, s később az arabokra hatott. A nagy berlini Aristoteles-kiadás negyedik kötetében nagy mutatványokat ád D. kommentárjaiból. V. ö. *Neumann*, Mémoire sur la vie et les ouvrages de D. (Paris 1829).

2. *D.*, Dinantból, skolasztikus bölcsész, aki 1209 körül halt meg. Némelyek szerint Amaury de Chartres tanítványa. Csak egy művéről van biztos tudomásunk: Quaterni, Quaternuli, melyet a pisai zsinat tűzre ítélt. D. úgy látszik aphrodisiasi Alexandroshoz szegődött, s ennek nyomán vallotta a panteizmust, mint egyike a legelsőknek a középkorban. V. ö. *Jundt*, Histoire du panthéisme populaire (Paris 1874) és Ch. *Jourdain*, Mémoires de l'Acad. des inscriptions XXVI. 2. p.

3. *D.* (augsburgi), megh. 1271 nov. 15. Születésének éve bizonytalan. Először a regensburgi, azután az augsburgi minorita-kolostorban volt az ujoncok mestere és teol. tanár. Több, latin nyelven, és kiválóan a német nyelven írt misztikus tartalmú iratai által nevezetes; mint hitszónok híres tanítványa, a regensburgi Berthold kíséretében fordult meg több vidéken. Műveit kiadta Pfeiffer (Deutsche Mystiker des 13. Jahrh., Leipzig 1845). Fő műve: De exterioris et int. hominis compositione (kritikai kiad. Quaracchi 1899. Németül Wegweiser zur christ. Vollk. 1902).

Dávid, 1. *Ferenc*, erdélyi tudós pap, tanár, később unitárius püspök, szül. Kolozsvárt 1510 körül, megh. Déván 1579 nov. 15. Tanult Kolozsvárt, talán Gyulafehérváron is; 1547. a wittembergi egyetem hallgatója volt; némelyek állítása szerint a pádovai egyetemen is megfordult, 1551-ig a beszterczei gimnázium igazgatója, 1551—54-ig péterfalvi kat. lelkész volt, de 1552 táján híveivel együtt a kat. egyházat elhagyva, lutheránus lelkész lett. 1555-ben kolozsvári lelkész lett, itt a papság és a nép legnagyobb részét a lutheri reformáció részére megnyerte, az általa vezetett nép a szerzeteseket elűzte, a kat. templomokat prot. templomokká tette. A magyar ajkuak D.-ot püspökükké választották 1556. Eközben a kálvini irányú reformáció Erdélybe is kezd behatolni, D. is Kálvin híve lett; de Kálvin mellett sem maradt meg hosszabb ideig. A szentháromságellenes tanok és iratok, melyeknek Erdélyben a fejedelem udvari orvosa, Blandrata (l. o.) volt egyik főterjesztője, D. lelkét is megragadták, s a tordai zsinaton (1566 márc. 15.) már nyiltan kijelentette D. és több társa az unitárius v. Socin-féle tanokhoz való ragaszkodását. Ugyanez évben a gyulafehérvári vallási vitán a fejedelmet is megnyerte D. ez iránynak. Nemcsak Erdélyben, de a Királyhágón innen eső részeken is sok hívet szerzett; a fejedelem által rendelkezésére bocsátott gyulafehérvári nyomdát nagy sikerrel használta fel a propagandára és 1570 körül már 3—400 unitárius gyülekezetnek volt a szellemi vezére. Báthory István fejedelemsége alatt azonban az udvari papságból D.-t elmozdították. Majd Blandratával és hitrokonai nagy többségével is összeütközésbe jött D., amennyiben helytelennek állítván Krisztusnak imádását, ezért zsinat elé állították 1579., melynek tagjai D. tanait kárhoztatták, magát pedig, a már ekkor roskadozó beteget, holtig tartó fogságra ítélték, Déván börtönbe vetették, de ahonnan néhány hó mulva a halál megszabadította. Halála 300 éves emlékére az erdélyi unitárius egyház kegyeletes ünnepélyt rendezett Székelykeresztúron 1879 aug. 24., mely ünnepélyre az angol és amerikai hitrokonok is küldtek követeket. Ekkor létesítették a D. Ferenc-alapítványt 20,000 K-val szegény papok s egyházközségek segélyezésére és irodalmi célok előmozdítására. Születésének 400-ik évfordulóját pedig 1910 aug.19. ünnepelték meg Kolozsvárt az unitáriusok, amely ünnepélyre Angliából és Amerikából 107-en jelentek meg. Művei közül kiválóbbak: Consensus doctrina de Sacramentis Christi (Claudip. 1557); Defensio orthodoxae sententiae de Coena Domini (u. o. 1559); Propositiones in disputatione Albensi (Kolozsvár 1566); De falsa et vera unius Dei patris Filii et Spir. S. Cognitione (Gyulafehérvár 1567); *Rövid magyarázat, miképen az Antikrisztus az igaz Istenről való tudománt meghomálosította* (u. o. 1567); *Rövid Utmutatás az Istennek igéjének igaz értelmére* (u. o. 1567); Réfutatio propositionum Petri Melii (u. o. 1568); Antithesis Pseudochristi cum vero illo ex Maria nato (u. o. 1568); *Az Sz. írásnak fundamentomából vött magyará-*

zat az Jézus Cristusrol (u. o. 1568); *Könyvecske az igaz keresztyéni Keresztségről és a Pápa Antichristusnac Maymozássarol* (Kolozsv. 1570); *Az Egy ő magától való Felséges Istenről és az ő igaz Fiarol, a Názáreti Jézusrol* (u. o. 1571); Confessio Francisci Davidis de Jesu Christo, quam ex carcere exhibuit 1570. — A D. Ferencre vonatkozó forrásmunkák jegyzékét v. ö. *Szinnyei*, Magyar írók. Részletes és alapos ismertetést nyujt *Jakab* Elek, D. Ferenc emléke (Budapest 1879) c. munkája; *Kanyaró* Ferenc, Az unitáriusok története Magyarországon (1891); *Kiss* Ernő, D. F. (Kolozsvár 1910).

2. *D. István (turóczszentpéteri és isztebnei)*, tanár és író, szül. 1838 júl. 11. Alsókubinban. Tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1861—1883-ig a pozsonyi királyi kat. főgimnázium tanára volt, amikor a budapesti V. ker. főgimnáziumhoz helyezték át. 1894-ben nyugalomba vonult s Aradra költözött. Több latin és görög nyelvtant, gyakorló könyvet, olvasókönyvet és latin-magyar szótárt, valamint német-magyar szótárt írt; iskolai használatra lefordította és jegyzetekkel kiadta Cicero több beszédét, Herodotos műveit, Horatius ódáit, epodoszait, Vergilius Aeneisét, Livius történetét, Tacitus Agricoláját; szerkesztette a Tanulók könyvtárát (latin és görög klasszikusok fordítása és magyarázata), melyből 103 füzet s a latin és görög klasszikusokhoz való Praeparatiokat, amelyekből 85 füzet jelent meg, emellett számos birálatot és cikket írt folyóiratokba. Latin nyelvtanai és stilusgyakorlatai számos kiadást értek meg. Művei ezenkívül: *Latin synonymika* (1889); *Anthologia Latina* (Pozder Károllyal, 1901); *Dallamos apróságok* hegedüre és zongorára (Budapest 1911).

3. *D. Lajos (pákéi)*, matematikus, szül. 1881. Kolozsvárt. Egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte, azután állami ösztöndíjjal Göttingenben és Párisban tanult. 1908-ban a székelyudvarhelyi ref. kollégium tanárává nevezték ki; 1910. a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitálták. Számos önálló függvénytani és algebrai dolgozatot közölt hazai és külföldi folyóiratokban.

4. *D. Zsigmond*, II. Rákóczi Ferenc híve, utóbb francia tábornok. 1711-ben Franciaországba emigrált és 1712 okt. kapitány lett a versaillesi ezredben; 1716-ban kapitány a Ráttky-huszároknál; 1720. őrnagy a Bercsényi-huszárezredben, 1735 elején alezredes az Esterházy-ezredben. Részt vett az osztrák örökösödési háborúban és 1743 aug. 1. tábornokká lett. Halálának évét nem ismerjük.

Davida *Leó*, orvostanár, szül. Srogów-Dolniban (Gácsország) 1852. Budapesten 1876. avatták doktorrá. Mihálkovics, majd Lenhossék mellett volt tanársegéd. 1881-ben a kolozsvári egyetemre hívták meg a boncolástan helyettes tanárának, u. o. 1882. az idegboncolástanból magántanári képesítést nyert, s ugyanez évben a leíró és tájboncolástan rendes tanárává nevezték ki. 1903-ban *boldogi* előnévvel magyar nemességet kapott. Boncolástani dolgozatai magyar és német szaklapokban jelentek meg.

David d'Angers (ejtsd: dañzsé), *Pierre Jean*, francia szobrász, szül. Angersban 1788 márc. 12., megh. 1856 jan. 5. Párisban Roland szobrásznak és David J. L. festőnek volt tanítványa. 1811-ben Epaminondas halálát ábrázoló domborművével elnyervén a nagy római díjat, 5 évet töltött Rómában, hol Canova műhelyében is dolgozott. 1828. és 1834-ben Németországban járt, fölkereste a legelőkelőbb írókat és művészeket és elkészítette mellszobraikat (Goethe mellszobra a weimari muzeumban). Irodalmi érdeklődése és mélyreható jellemtanulmányai még erősebben nyilvánulnak leghíresebb művében, abban az 550 arcképmedaillonból álló sorozatban (teljes sorozat a Louvreban), mellyel főleg kiváló kortársait örökítette meg (Béranger, Canning, Carnot, Cavaignac, Condorcet, Cuvier, Delacroix, Dumas, Humboldt, Lamartine, Rossini, Sainte-Beuve, George Sand stb.). Erős jellemző tehetsége és a klasszicizmusból a romantika felé hajló felfogása egyéb műveiben is jelentkezik. Említendők: Louis de Condé szobra a versaillesi kastély udvarában; Talma szinész szobra a párisi Comédie Françaiseban; Foy tábornok síremléke a párisi Père-Lachaise temetőben; Philopoimen szobra a párisi Louvreban, Cuvièré a párisi Jardin des Plantesban, Corneilleé Rouenban, Raciné La Ferté-Milonban. Legnagyobb műve a párisi Pantheon oromzatát díszítő csoport: a Haza, a Szabadság és Történet kiséretében megkoszorúzza Franciaország nagy fiait, ez utóbbiak képmásszerű ábrázolásával (1835—87). V. ö. *Jouin*, D., sa vie, son oeuvre, ses écrits et ses contemporains (Paris 1878); u. a. D. et ses relations littéraires (u. o. 1890); *Émile-Soldi*, Les médaillons de D. (u. o. 1883).

Dávidfalva, kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 1487 rutén lak.; u. p. Beregkisalmás, u. t. Ilosva.

Dávid Ferenc-alapitvány, l. *Dávid Ferenc*.

Dávid Ferenc-Egylet, az első unitárius püspök nevéről elnevezve, Boros György teol. tanár indítványára alakult meg 1885. Kolozsvárt az unitárius egyház kebelében. Célja az unitárius keresztény vallás, a hit- és erkölcstudomány és neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázása és terjesztése, a keresztény vallásos és erkölcsi élet ápolása és emelése. Van 12 fiókegylete. Az egylet a téli hónapokban felolvasásokat tart, melyekből többet kiadott. 1888 óta rendes havi lapja az *Unitárius Közlöny*.

Dávidháza, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 217 magyar lak., vasúti állomás, távíróhivatal, u. p. Senyeháza. A XIV. sz.-ban a Dávidházi nemes családé volt.

Dávidházy *János*, ref. lelkész, szül. Gyomán (Békés) 1842 máj. 22., hol atyja D. Sámuel lelkész volt. Iskoláit Debreczenben végezte; tanulmányai végezte után 1867. pocsaji, 1884. kabai lelkész lett. Egyházmegyéje már lelkészkedése harmadik évében jegyzővé, 1880. pedig esperessé választotta meg, mely állásában egyházmegyéjének bizalma azóta őt folyton megerősítette. Külön kiadásban megjelent műve: *A lelkipásztor teendői a presbyteriumban és az egyházi vagyon ügyéhez tartozó nyomtatványok kezelése körül* (Debreczen 1889, kiadta Csiky Lajos). Szerkesztette a debreczeni ref. egyházmegye közgyűléseinek jegyzőkönyveit 1869—80-ig.

Davidisták, l. *David*, 8.

Davidit (ásv.), egy pegmatit-telérben fordul elő Olary-nál (Ausztrália). Nagy fekete szemek vagy kockaszerű kristályok. 50% titánt és ritka földeket tartalmaz.

Davidov, 1. *Deniz Vasziljevics*, orosz tábornok, katonai iró és költő, szül. Moszkvában 1784 júl. 27., megh. Moszkva melletti birtokán 1839 máj. 8. Részt vett az orosz hadjáratokban s különösen az 1812-iki háború alkalmával mint egy általa szervezett hadcsapat vezetője vált híressé. 1825—27-ig a perzsa hadjáratban vett részt, 1831. Lengyelországban harcolt. Számos költeményét orosz hirlapok közölték; egyéb műve: Visszaemlékezések az eylaui csatára. Összes művei 1848. Pétervárott jelentek meg.

2. *D., Karel*, orosz gordonkaművész és zeneszerző, szül. a kurlandi Goldingenben 1838 márc. 15., megh. Pétervárott 1889 febr. 25. Már 12 éves kora óta tanulta hangszerét a híres Schmitt H.-tól Moszkvában, és Pétervárott Schuberth Károlytól, majd Lipcsébe ment Hauptmanntól elméletet tanulni. Itt már 1859 végén oly feltünést keltett játéka, hogy Grützmacher utódául szerződtették a Gewandhaus hangversenyeire és tanárnak a konzervatóriumhoz. 1862-ben tanárnak hívták meg a pétervári konzervatóriumhoz, melynek 1876—88-ig igazgatója volt. Becses művei: gordonka-, zongoradarabok, dalok.

Davidovics, 1. *Dimitrij*, szerb iró, szül. Zimonyban 1789 okt. 12., megh. Szemendriában 1838 márc. 25. Tanulmányait Karlóczán és Pesten (1808—1812) végezte. Később Bécsbe ment, hol 1813—1822-ig egy szerb lapot (Novine serbske) szerkesztett. 1823-ban elhagyta Bécset és Szerbiába ment, ahol 1826 óta mint Obrenovics Milos fejedelem első titkára működött. Munkái: Zabavnik (szépirodalmi almanach, megjelent Bécsben 1815., 1816., 1819., 1820., 1821. és 1833.); Djejanja k istoriji srbskoga naroda (Szerb történelmi tanulmányok, Bécs 1821); Spisanija ućilištna (Pedagogiai vázlatok, Buda 1812).

2. *D. Pál* báró, osztrák tábornok, szül. Budán 1737., megh. 1814 febr. 18. Boszniában a törökök, a hétéves és bajor örökösödési háborúban Poroszország ellen harcolt. Kitünt a belga felkelők, majd a franciák ellen viselt hadakozásban, így különösen Neerwinden és Wattignies mellett; 1796. Mantovát nem volt képes felszabadítani; 1805. kitüntetéssel harcolt Caldiero mellett és Károly főhercegnek Magyarországba való visszavonulása alkalmával 1809. Komárom parancsnoka lett, s ott is halt meg.

Dávid Reubeni, l. *Reubeni*.

Davids, *Rhys*, angol orientalista, szül. Colchesterben 1843 május 12-én. Boroszlóban a szanszkritot tanulta, azután Ceylonba ment, hol angol polgári szolgálatba lépett. Visszatérve Angliába, a páli és a buddhista irodalom tanára lett a londoni university collegeben. Munkái: Ancient coins and measers of Ceylon (London 1877); Buddist birth stories (u. o. 1880); Lectures on the origin and groth of religion and illustrated by indian buddhism (u. o. 1881); Buddhism (u. o. 1878); Vinaja texts (Oldenberggel együtt, Berlin-Oxford 1881—85); The questions of King Milinda (u. o. 1889). Kiadta a Sumangala és a Digha nikája buddhista munkákat.

Davidson, 1. *John*, skót költő és drámaíró, szül. Barrheadben, Glasgow mellett, 1857 ápr. 11., megh. Penzanceben 1909 márc. 1872—89-ig néptanító volt, 1890 óta az irodalomnak élt, rossz egészségi állapota és anyagi viszonyai miatt a tengerbe ölte magát. Első darabja (Bruce 1886) Shakespeare hatását mutatja. Nagy sikere volt Smith (1888) c. polgári szomorújátékának és Perferoid (1890) c. filozófiai szatirájának, de híressé tették a Fleet, Street Eclogues (1893 és 1895), melyek egyszerűség és természetesség után vágyódó londoni ujságirók szellemes beszélgetését tartalmazzák. 1901-ben kezdte Testaments c. verses pamfletsorozatát. (A Vivisector; A man Forbid; An Empire-Builder). Legismertebb balladái révén (Ballads and Songs, 1894). Irt regényeket és tanulmányokat is. V. ö. *Archer*, Poets of the Younger Generation (London and New York 1902).

2. *D., Samuel*, tudós ir teológus, szül. 1808. Irlandban Ballymenában, megh. 1885 október 16., presbiteriánus lelkész; 1835. Belfastban a bibliai kritika, 1842. a manchesteri independens kollégiumban az egyháztörténelem tanára, de ez utóbbi állásáról föltétlenül szabad szellemű irányzata miatt 1857. le kellett mondania s 1862. a londoni egyetem examinatorává választották meg. Több német hittudós munkáját (pl. Gieseler egyháztörténelmét) fordította le anyanyelvére. Önálló művei: Sacred hermeneutics (London 1843); Ecclesiastical polity of the New Testament (1848); Treatise of biblical criticism (2. kiadás 1855, 2 köt.); The canon of the Bible (3. kiadás 1880); Introduction to the Old Testament (1862, 3 köt.); és .. to the New Testament (1848—1851, 3 köt.); An introduction to the study of New Testament (1868, 2-ik kiadás 1882, 2 köt.); The doctrine of last things (1882).

Dávidvágása, kisk. Zemplén vm. varannói j.-ban, (1910) 549 tót lak., u. p. és u. t. Szacsúr.

Daviesit (ásv.), ólomoxiklorid; pontos összetétele ismeretlen; rombos, gyémántfényű, szintelen finom prizmák. Lelőhelye Mina Beatriz (Atacama).

Davila, *Arrigo Caterino*, olasz államférfiú és történetíró, szül. Pieve di Saccóban 1576 okt. 30., s orozva megöletett San Micheleben, Verona mellett, 1631. 1594-ben francia hadiszolgálatba lépett. A velencei köztársaság, melynek 1603. szolgálatába lépett, fontos katonai megbízásokkal küldte Krétába, Dalmáciába és Friaulba. A Storia delle guerre civili di Francia 1559—98 című műve értékes forrásmunka. Legelső kiadása Velencében 1630., legutolsó pedig Milanóban 1807. (6. köt.) jelent meg; németre Reith (Leipzig 1792—95, 5 köt.) fordította. Becséről Ranke értekezett behatóbban (Französische Geschichte I.).

Davillier (ejtsd: davijié), *Jean Charles*, báró, francia műtörténész, szül. Rouenban 1823 május 27., megh. Párisban 1883 márc. 3. Főmunkái: Histoire des faïences hispano-moresques à reflets métalliques (1861); Histoire des faïences et porcelaines de Moustiers, Marseille etc. (1863); Les porcelaines de Sèvres de Madame du Barry (1870); L'Espagne (1874, Doré 309 rajzával); Les arts

décoratifs de l'Espagne (1879); Recherches sur l'orfévrerie en Espagne (1880); Les origines de la porcelaine en Europe (1883).

Davioud (ejtsd: davjú), *Gabriel Jean Antoine*, francia építész, szül. Párisban 1823 okt. 30., megh. u. o. 1881 ápr. 6. Több építészeti hivatalt viselt. 1859-ben végezte be a Champs Elysées panorámáját, 1860—62-ig a Place des Arts et Métiers munkálatait. Később a Place de Châtelet-n is épített két szinházat, melyek célszerű berendezésüknél fogva a modern szinházak mintaképei. Főműve: a Trocadéro-palota, amelyet a párisi világkiállítás számára Bourdaisval együtt épített.

Davis (ejtsd: dévisz), 1. *Andrew Jackson*, az amerikai spiritiszták feje, szül. Blooming Groveban (New York államban) 1826 aug. 11. Gyerekkorában mint cipészinas Levingston alvajáró magnetizőr befolyása alá került s az ő vezetése mellett rendkívül meglepő előadásokat tartott. Levingston azután szövetkezett D.-szal, ki mint orvos lépett föl s extatikus állapotában betegeket gyógyított. 1845. Fishbough nevű lelkésznek, kit szolgálatába vett, mondta tollba első spiritiszta munkáját ily cím alatt: The principles of nature, her divine revelations and a voice to mankind (New York, 2 köt., 1827, 30. kiadás 1869.), mely rendkívül zavaros volta mellett jelét adja D. jeles szellemi tehetségének. Rendszerét a következő művekben fejtette ki: The great harmonia (6 köt., 1850—60); The aproaching crisis (1852); The present age (1853); The inner life (1864); Arabuls (1867 stb.). Önéletleirását Magic staff cím alatt tette közzé. V. ö. *Gottschall*, Die mystisch-socialen Gemeinden der Gegenwart (Unsere Zeit 1869).

2. *D.*, *Gustav*, bécsi író, szül. 1840., előbb katona volt és felvitte a kapitányságig; jelenleg a Reichswehr c. katonai lapot szerkeszti, mely gyakran és nem a legbarátságosabb módon emlékszik meg hazánk közjogi állásáról. Újabban mint szinműíró is próbált szerencsét: Das Heiratsnest (1893, a Burgszinházban adták); Die Sandbank (1902); Die Jakobsleiter (1903, a Burgszinházban); Die Katakomben (1907); Lipschitzcel írt Gretchen c. groteszk bohózata (Bécsben, a Burgtheaterben 1907) szinre került 1907. a Magyar Szinházban is.

3. *D.*, *Jefferson*, Észak-Amerika szövetséges déli államainak elnöke, szül. Kentuckyban 1808 jún. 3., megh. 1889 dec. 6. New Orleansban. Miután mint hadapród az indiánus törzsek elleni harcokban kitüntetté magát, visszatért a gazdálkodáshoz. Csak 1844 óta vett részt a politikai élet küzdelmeiben és 1845 demokrata programmal a kongresszus tagjává választották. 1846-ban önkéntes karabélyosok élére állva, a mexikói háborúban ügyes és merész vezérnek bizonyult. 1848-ban Mississippi államban a szenátus tagjává választották és ez állásában a rabszolgaság fentartását sürgette. 1853-ban hadügyi titkárrá nevezték ki. Buchanan elnökké választása után D. kilépett a minisztériumból s ismét Mississippi államot képviselte a szenátusban. 1861-ben az Unióból kilépő déli államok kongresszusa Montgomeryben D.-t választotta szövetségük elnökévé hat évre, mely állásában nagy erélyt fejtett ki. Richmond eleste után azonban menekülnie kellett. Lovas üldözői Irwinsville mellett elfogták s szigorú fogságra vetették, melyből csak 1868. szabadult ki. Ez időtől kezdve egy biztosító társaság igazgatója volt Memphisben. A maga igazolására írta The rise and fall of confederate government c. művét, mely 2 kötetben 1881. jelent meg (New York). Özvegye pedig 1891. kiadta Memoir of J. D. c. emlékművét (New York, 2 köt.). V. ö. *Alfriend*, The life of Jefferson D. (Cincinnati 1868); *Pollard*, The life of J. D. (Philadelphia 1869).

4. *D.*, *John*, angol hajós, szül. Sandridgeben 1550 körül, megh. 1605. Fölfedezte Grönlandot, azután a róla elnevezett szorosba (l. *D.-szoros*) hatolt az é. sz. 64°-ig, de sikertelen kisérletei után visszatért. A következő évben sem ment többre. Harmadik utazása alkalmával (1587) a 73°-ig nyomult és a Cumberland-szigeteket, egy újabb útja alkalmával pedig a Falkland-szigeteket fedezte föl. Azután többször járt Kelet-Indiában és Malakka partján a japániak ellen küzdve esett el. The world's hydrographical description c. műve Hakluytnak The principal navigations (London 1600, 3 köt.) gyüjteményében jelent meg. Keletindiai utazásának leírása *Harris* Collection of voyages c. gyüjteményében.

5. *D.*, *John Francis*, angol diplomata és orientalista, szül. Londonban 1795 júl. 16., megh. u. o. 1890 nov. 13. Fontos állásokat töltött be, a keletindiai társaság szolgálatában, Pekingben mint attaché, majd mint a hongkongi gyarmat kormányzója, sokat tett az angol kereskedelem fejlesztésére. Sokat írt Kináról és több kinai munkát lefordított. Főbb művei: Chinese novels translated from the originals (London 1822); Hien wun sho: Chinese moral maxims (1823); The Chinese: a description of the empire of China and its inhabitants (1836); The Fortunate Union (1829).

6. *D.*, *Nathan*, angol utazó és régész, szül. 1812., megh. 1882. Az arab és héber régiségeket tanulmányozta. Egy ideig a Hebrew Christian Magazine kiadója volt. Miután már többször járt Észak-Afrikában, 1856—58-ig a kormány támogatásával Karthágó romjait kutatta át. Művei: Carthage and her remains (1861); Ruined cities within Numidian and Carthagian territories (1862); Tunis (1841); A voice from North Africa (1844); Evenings in my tent, or wanderings in Balad Ejjareed (1854); Arabic reading lessons (1855).

7. *D.*, *Richard Harding*, amerikai író, szül. 1864. Philadelphiában. Első novelláit az Evening Sun-ben (New York) adta ki. Legkedveltebb művei: The Rulers of the Mediterranean (1894); The Exiles (1895); a harctérre visznek a Cuba in War Time (1898); The Cuban and Porto Rican Campaign (1898) és With Both Armies in South Africa (1900); The Princess Aline (1896) és Ranson's Folly c. novellagyüjteménye. A szinpadon is nagy sikert aratott Soldiers of Fortune (1897). Ez utóbbi magyarul is megjelent (Szerencse katonái, 1910).

8. *D.*, *William Morris*, amerikai geológus és kiváló geografus, szül. 1850 febr. 12. Philadelphiában. Beutazta Dél-Amerikát, Európát, Ázsiát és Afrikát, 1890. pedig Cambridgeben a Harward-egyetem geográfia-tanára lett. Sok modern geográfiai kérdésben úttörő működést fejtett ki. Főbb

munkái: Elementary meteorology (Boston 1894); Physical geography (1898); Elementary physical geography (1902); Systematic geography (Philadelphia 1902); The development of river meanders (1903); A summer in Turkestan (New York 1904); Practical exercises in physical geography (Boston 1908, atlasszal). 1908—1909 telén cseretanárként működött a berlini egyetemen. 1910 óta a Magyar Földrajzi Társulat tiszteletbeli tagja.

Davis-féle quadráns, ang. *back-staff*, a legrégibb tükröző műszer napmagasságoknak a tengeren való megfigyelésére. Feltalálója Davis híres angol hajós (l. *Davis*, 4.). Két, együttvéve 90 fokot kitevő körszektoron két diopter van eltolhatóan elhelyezve; a középpontban réssel ellátott tükör foglal helyet, melyen át, a Napnak hátat fordítva, a tenger horizontja felé nézünk az egyik diopteren keresztül, a másik dioptert pedig addig forgatjuk, míg a tükrön a Nap képe megjelenik. A Nap magasságát a diopterek alkotta szög adja.

Davis-szoros, az Atlani-oceánból a Baffin-öbölbe vivő tengerszoros a Baffinland és Grönland között. Ny.-i oldalán hideg áramlás halad dél felé, K.-i oldalán meleg áramlás É. felé. John Davis (l. o.) fedezte föl 1585.

Davis-torpedó, l. *Torpedó*.

Davit, hajókon mozgatható fagerendák v. megfelelőleg görbített vasrudak, amelyekkel csigák és kötelek segítségével nehéz tárgyakat: horgonyt, lövedékeket v. csónakot felhúznak. Ennek megfelelőleg van horgony-, lövedék-, csónak-D. stb.

Davitt (ejtsd: dévit), *Michael*, ír agitátor, szül. Straideben 1846 márc. 25., megh. 1906 máj. 30. Négy éves volt, amikor szüleit bérbevett birtokukról elűzték, tizenegy éves korában egy gyárban jobbkarját összezúzta. Később az 1865-iki ír összeesküvésben való részességért 15 évi fegyházra ítélték, de hét év mulva kegyelmet kapott. Aztán Amerikába ment, ahonnan 1877. tért haza. Ekkor alapítja az United Irish League-t, melynek haláláig egyik vezetője volt. D. az ír párt kettéválásakor Parnell ellen küzdött. 1892—99-ig tagja volt az alsóháznak. V. ö. *Sheely-Skeffington*, M. D., revolutionary, agitator, labour leader (Lond. 1909).

Dávod (azelőtt: *Dautova)*, nagyk. Bács-Bodrog vm. bajai j.-ban, (1910) 2902 magyar lak.; postahivatal, u. t. Gara.

Davor, adók. és polit. közs. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 1610 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Staro Petrovo selo.

Davorin, *Jenko*, szerb zeneszerző és költő, szül. Krajnában 1835 nov. 10. Tanult Laibachban, Triesztben, Bécsben, hol jogot végzett, de többet gondolt a zenével. 1863-ban Pancsovára került, itt írta és zenésítette meg híres dalait: Sablo moja (Kardom); Što ćutiš srbine tužni (Mit érzesz bús szerbem) stb. 1870 óta a belgrádi nemzeti szinház karmestere, itt írta Vračar (Bűvész) operettejét, számos nyitányt és számos melodrámát, melyek közül legkiválóbbak: Kosovo (Rigómező); Milan; Tri svijetla dana (Három fényes nap); Markova sablja (Márk kardja); Djevojačka kletva (Leány-átok). A szép szerb népdalok buzgó gyüjtője, a belgrádi szerb tudós társaság tagja.

Davos, 1. 2000—3000 méter magas hegyektől körülfogott, egyenletes klímájú *völgy* Graubünden svájci kantonban. A D. v. Landwasser foly végig rajta. — 2. *D. am Platz* v. Sanct-Johann am Platz, a D.-völgynek jelenlegi és a Zehngericht-Bundnak egykori *főhelye*, a D. és vasút mellett, 1557 m. magasban, (1910) 11,730 lak., tekintélyes városházzal, számos, pompásan berendezett vendéglővel, ültetvényekkel. D. téli és nyári üdülésre alkalmas klimatikus gyógyhely. Környékén, a regényes Sertig-völgy bejáratánál fekszik *Clavadel* fürdő, kénes-lúgos forrással.

Davoût (hibásan: *Davoust*, ejtsd: davú), 1. *Louis Nicolas*, Auerstädt és Eggmühl hercege, francia marsall, szül. Annouxban (Yonne) 1770 máj. 10., megh. 1823 jún. 1. Párisban. Bonaparteval együtt nevelkedett a briennei katonaintézetben. 1788-ban egy lovasezredben hadnagy lett. A forradalmat lelkesedéssel üdvözölte s 1791. egy önkéntes zászlóalj parancsnoka lett. Jemappes és Neerwinden mellett hősiesen harcolt s midőn fővezére, Dumouriez, megszökött, hazafias kitartásra hívta fel katonáit. 1793 júl. dandárnok lett és 1795. Pichegru alatt harcolt a rajnai hadseregben. Moreau alatt pedig kitünt a rajnai átkelésnél (1796 ápr. 20.). Azután Olaszországban küzdött Bonaparte alatt, akivel 1798. az egyiptomi hadjáratban is részt vett, melynek folyamában teljesen megnyerte Bonaparte bizalmát. 1800-ban az olasz hadsereg lovasságának főparancsnoka, Napoleon trónraléptekor pedig marsall és a császári gárdák parancsnoka lett. Az austerlitzi csatában (1805) a jobbszárnyat vezette. 1806-ban a porosz derékhadat verte meg Auerstädt mellett és jutalmul az Auerstädt hercege címet kapta. Részt vett még az eylaui és friedlandi csatákban, mire Napoleon a varsói nagyhercegség főkormányzójává nevezte ki. Az 1809-iki osztrák hadjáratban fényes győzelmet aratott Eggmühl mellett (ápr. 22.), a wagrami csatát pedig, melyben a jobbszárnyat vezérelte, az ellenségnek megkerülésével döntötte el. Napoleon erre Eggmühl hercegévé, 1811. pedig az alsó Elbe-département főkormányzójává tette. Az orosz hadjáratban mint az első hadtest fővezére tünt ki. A szerencsétlen visszavonulás után Szászországban szervezte újjá csapatait s az alsó Elbe felé vette útját. 1813 máj. 31. megszállotta a franciáktól elpártolt Hamburg városát, mellyel rendkívüli szigorral bánt el. 48 millió frank hadi sarcot hajtott be a városon, lefoglalta a bankban őrzött $7^1/_2$ millió márkát, több mint 1200 embert kergetett ki a városból és több száz házat gyujtatott fel. Közben rendkívüli ügyességgel védelmezte a várost a szövetségesek ellen, akik minden oldalról ostromolták. Csak 1814 máj. 31., XVIII. Lajos parancsára adta át Hamburgot. Napoleon visszatérésekor 1815 tavaszán hadügyminiszter lett. A waterlooi csata után júl. 3. hadait előbb a Loire mögé vonta vissza, majd pedig júl. 14. meghódolt XVIII. Lajosnak. 1819-ben XVIII. Lajos pairnek nevezte ki. D. kiváló hadvezér volt; önzetlen, becsületes, hűséges ember, szigorú önmaga és mások iránt; Hamburgban tanusított viseletét XVIII. Lajos királyhoz intézett emlékiratában (Mémoire) igazolta (Hamburg 1814 és újabban Paris 1891). V. ö. *Chénier*, Histoire de la vie du maréchal D. (Paris 1866); *Blocqueville* marquise (D. leánya), Le maréchal D., prince d'Eckmühl, raconté par les siens et

par lui-même (Paris 1879—80, 3 köt.); *Montégut* E., Le maréchal D. (1882); Correspondance du maréchal D. 1801—15. (kiadta Mazade 1885, 4 k.) D. in Hamburg (Sybels Histor. Zeitsch. 69. köt. 1892, 489. l.); *Vigier* gr., D. (Paris 1898, 2 köt.); *Henke*, D. und die Stadt Hamburg (Berlin 1911).

2. *D., Léopold Claude Etienne*, auerstädti herceg, francia tábornok, szül. 1829 aug. 9., megh. 1904 febr. 9. Párisban. Dédunokája az előbbinek, kinek hercegi címét III. Napoleon az egyenes örökösök kihalása után 1864. ő reá ruházta. 1847-ben lépett a hadseregbe. 1859-ben őrnagy lett. Az 1870—71-iki háborúban mint ezredes Metznél hadi fogságba került. Később a Commune ellen harcolt s 1871. dandártábornok, 1879-ben a nagy vezérkar főnöke lett. 1884-ben Algeriába küldték parancsnoknak, 1885. a lyoni hadosztálynak lett parancsnoka. 1889-ben a hadsereg főfelügyelőjévé, majd a becsületrend kancellárjává nevezték ki, köztársaságellenes nézetei miatt azonban utóbbi méltóságától 1901. megfosztották. 1871-ben kiadta Projet de réorganisation militaire, 1895. pedig Opérations du 3ième corps. c. művét.

Davreuxit (ásv.), lemezek halmazából álló hegyes kristályok, azbesztszerű külsővel, fehér, húspiros árnyalattal; gyöngyházfényű. Víztartalmú mangán-magnézium-alumo-szilikát. Lelőhelye Ottré (Belgium), az ardennesi palában.

Davus sum, non Oedipus, latin közmondás Terentius Andriájából; a. m. Davus vagyok (azaz együgyű fickó), nem Oedipus (a szfinx talányának megfejtője), azaz nem vagyok találékony.

Davy (ejtsd: dévi), *Humphry, sir*, angol kémikus és fizikus, szül. a Cornwallisban fekvő Penzanceban 1778 dec. 17., megh. Genfben 1829 máj. 29. Már korán szorgalmasan foglalkozott kémiai tanulmányokkal és 1798. az akkor Bristolban alapított Pneumatic Institution kémikusa lett. Itt D. a dinitrogénoxid mámorító hatását tanulmányozta. 1801-ben a Royal Institutionon a kémia tanára lett, ugyanazon évben a Royal Society tagjává választatott, melynek utóbb 1820—27-ig elnöke is volt. A francia akadémia D.-t 1808. a Napoleontól alapított második galvándíjjal tüntette ki, 1813. pedig a «sir» címet kapta. D. hírnevét a galvánáramnak a különböző vegyületekre való hatása vizsgálatával alapította meg. E vizsgálatok nyomán 1807. a káliumot és nátriumot, majd az alkali földfémeket szín állapotban elsőnek állította elő. Ő ismerte fel továbbá a klórnak elem voltát s azt, hogy oxigéntől ment savak is léteznek. Híres biztosító lámpását (l. *Davy-féle lámpa*) 1815 őszén találta fel. Összes műveit öccse, D. John, adta ki ily címen: The collected works of sir Humphry D. (London 1839—41, 10 köt.). Legnevezetesebb kémiai művei: Researches chemical and philosophical chiefly concerning nitrous oxide (1800) és két kitünő tankönyve: Elements of chemical philosophy (1812) és Elements of agricultural chemistry (1812). Irt továbbá egy szellemes dialógot a horgászatról: Salmonia, or days of fly-fishing (4. kiadás London 1851). Utolsó műve: Consolations in travel, or the last days of a philosopher (5. kiadás London 1851) csak halála után jelent meg. Magyarul megjelentek: A földmívelési kémia gyökere egymásból folyó leckékben, melyeket a földmívelés előmozdítására ügyelő társaság előtt tartott. Anglusból fordította s jegyzéssel bővítette *Kisszántói Pethe* Ferenc. Kiadta a Nemzeti Gazda hivatal (Bécs 1815. Ny. Haykul Antal); Utazási vigasztaló vizsgálódásai: egy természetvizsgálónak utolsó napjai. Harmadik kiadás szerint németre fordítva Martius K. T. Filep által. Magyarosítva *Szabó* Ferenc által. (Nagyenyed 1841.). V. ö. *Czógler*, A fizika története életrajzokban (Bpest 1882); *Ostwald*, H. D. (Grosse Männer, Leipzig 1909).

Davy-féle ív, l. *Elektromos ívfény* és *Elektromos világítás.*

Davy-féle lámpa. Olyan bányákban használják, amelyekben robbanó gázak fejlődnek. A petroleum- v. ligroinlángot sűrű fémhálóból való burkolat veszi körül, melynek kis hézagain a robbanó gáz ugyan behatolhat s benn a lámpában apró robbanással eléghet, de a láng melegét a jó hővezető fémhálózat visszatartja a lámpát körülvevő gázaktól s így azok meg nem gyuladhatnak. Biztonság kedvéért a lámpa zárja úgy van készítve, hogy a munkás a lámpát égő állapotban szét nem szedheti.

Davyl, *Louis*, álnév, l. *Poupard.*

Davyn (ásv.), hatszöges prizmák; üveg-selyemfényű, fehér v. színtelen; a prizma szerint kitűnően hasad. Összetétele a cancinitéhez hasonló: kálium-nátrium-kalcium-alumoszilikát, klór- és kénsavtartalommal. A Vezuvon, a Monte Somma zárványaiban. Vele rokon a mikrosommit.

Dawant, *Albert Alphonse Pierre*, francia festő, szül. Párisban 1852. Festményeinek tárgyát a történelemből és a modern életből meríti. Nevezetesebb művei: Saint Thomas Becket; Saint Jean l'Hospitalier; Embarquement d'émigrants; Sauvetage (az amiensi muzeumban), En Alsace; Maîtrise d'enfants (Páris, Luxembourg-muzeum); Fin de messe; Une répétition; Maréchal Lannes au couvent de St. Pölten; Captiv stb. «Hajótöröttek mentése» c. képe a budapesti Műcsarnok 1889. évi kiállításán állami aranyérmet nyert.

Dawdon, város, l. *Seaham Harbour.*

Dawison, *Bogumil*, a legnagyobb német színészek egyike, szül. Varsóban 1818 máj. 15., megh. Drezdában 1872 febr. 1. Szegény zsidó szülők gyermeke volt s fiatal korában mint lengyel színész működött Lembergben. Ambiciója azonban a német szinpad felé vonta s hosszas küzdelem után végre 1847-ben följéphetett Hamburgban, mint német szinész. Tüneményes sikerei révén már két évvel később a bécsi Burgszinház tagja volt. Bejárta egész Németországot és Amerikát. A Shakespeare-ábrázolás terén D. korszakot jelentett Németországban. Mint Hamlet, Othello, Shylock, Lear, Macbeth a fölfogás újszerűségével, merészségével és az ábrázolás féktelen erejével a tömegeket lázba tudta hozni. Minden szenvedélyre volt hangja s a humor sem hiányzott belőle. Ezért is lehetett hosszú időn keresztül egész Németországban a legjobb Mefisztó.

Dawkins, *William*, angol geológus és antropológus, szül. Buttingtonban (Montgomeryshire) 1838 dec. 26. Részt vett Nagy-Britannia földtani felvételeiben, később pedig az Owen College tanárává nevezték ki, ugyanakkor a földrajzi társaság

elnökévé is megválasztották. 1875-ben földkörüli utazást tett. Nevezetesebb munkái: Cave hunting. Researches on the evidences of caves respecting the early inhabitants of Europe (London 1874; németre ford. Spengel, Leipzig 1876); Early man in Britain and his place in the tertiary period (1880).

Dawley (ejtsd: dāli), város Shropshire angol countyban, (1911) 7701 lak., szén- és vasbányákkal.

Dawlish (ejtsd: dālis), falu és látogatott tengeri fürdő Devonshire angol countyban, az Exe torkolatától Ny.-ra, a La Manche mellett, (1911) 4099 lak.

Dawson (*D. City*; ejtsd: dauszn), Yukon kanadai territórium fővárosa, Alaska határa közelében, a Yukon és a Klondike egybefolyásánál, előbbinek jobbpartján (é. sz. 64° 6′, ny. h. 139° 30′). A Klondike aranybánya-vidék középpontja. A Yukon folyón (l. o.) rendszeres hajójárat van lefelé a torkolatig, fölfelé az alaskai vasút végállomásáig. Az arany fölfedezése (1896 aug.16.) után alapított város, habár 1899. kétszer leégett, élénk forgalmú szép és rendezett hellyé fejlődött, (1901) 9142 lak. Villamos világítása, vasutai, iskolái, árúcsarnokai, bankjai, ujságjai stb. említésreméltók. A közbiztonságról a North-West Mounted Police gondoskodik. D.-ból vasút visz Bonanzába (19 km). A tengerparttal távíró köti össze. L. még *Alaska* és *Klondike*.

Dawson (ejtsd: dauszn), *John William*, kanadai geológus, szül. Pictouban 1820. A kanadai eozoont, az állítólagos foraminiferát az őskristályos palák márványtelepeiben ő fedezte fel, amelynek állati eredetét azonban később megcáfolták.

Dawsonit (ásv.), viztartalmú nátrium-aluminium karbonát, $NaAl(OH)_2CO_3$, fehér, sugaras kristályai egyhajlásuak. Termőhelye Kanada: Montreal; Toscana: Pian Castagnaio.

Dax, az ugyanily nevű járás székhelye Landes francia départementben az Adour partján, amelyen szép híd vezet Sablar külvárosba, (1906) 9017, mint község 11,210 lak., régi, XIII. sz.-beli székesegyházzal, római körfalak és egyéb építmények maradványaival, ásványtani muzeummal, likőrgyártással, vasolvasztókkal, fayence- és dugókészítéssel, fa-, gabona- és különösen élénk állatkereskedéssel. A városban 59·5°-nyi meleg vízforrás fakad, amelyet különösen reumatikus bajok ellen használnak. Aquae Tarbellicae néven a tarbelleknek volt fővárosa. A középkorban Acqs v. d'Acqus volt a neve.

Daxer *György*, evang. teológus, szül. Pancsován 1871 máj. 20. Tanult Pozsonyban, Erlangenben, Lipcsében. 1897-ben főgim. vallástanár Békéscsabán, 1910. teol. akad. rendes tanár Pozsonyban. Teol. s filoz. tanulmányait jobbára német szaklapokban közölte. Magyar nyelvű dolgozatai közül említendők: Velence, Flórenc és Róma rövid művészettörténete (1906); A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai prot. nevelésügy fejlődésére 1520—1790 (1909); A megváltottság és egyéni felelősség tudatának viszonya az újabb teológusoknál (1909); A páli és jánosi teológia központi eszméjének összehasonlítása (1909).

Daxner *István*, tót politikus és író, szül. Tiszolcon (Gömör vm.) 1823 dec. 22., megh. u. o. 1892 ápr. 21. 1848. Hurbán tótjaival a magyarok ellen küzdött. 1861. Gömör vmegye alispánja, 1865. a debreceni váltótörvényszék ülnöke lett. Az 1861. turóczszentmártoni tót nemzetiségi gyűlés által elfogadott memorandumnak, melyben a tótajkú megyék politikai elkülönítését s a tót közigazgatási nyelv elfogadását követelték, ő volt a szerzője. Egész haláláig élénk részt vett a tót közélet minden mozgalmában. Mint író jelentéktelen volt. 1845—46. néhány verset s egy beszélyt írt.

Dayak, l. *Dajak*.

Dayaukku, l. *Deiokes*.

Dayka *Gábor (újhelyi)*, költő, szül. Miskolczon 1768 május 8., elszegényedett nemesi családból, megh. Ungváron 1796 okt. 20. Az algimnáziumot Miskolczon a minoritáknál, a humaniorákat (1782-től) Egerben a ciszterciτáknál végezte. 1784 őszén Kassára ment a bölcseleti tanfolyamra, ahol legkitünőbb társaival való versenye mellbajra hajló fizikumát betegségbe döntötte, s emiatt csak 1787. jelentkezhetett az egri papnevelőben felvételre. Onnan a pesti központi szemináriumba is elküldték, ahol három év alatt nemcsak a teológiában tett kitünő előmenetelt, hanem a nyelvek tanulásában is meglepő tehetséget tanusított. Műveltségével és vonzó egyéniségével központja volt társainak. Az intézet hazafias szellemű igazgatója, Wohlgemuth Fülöp pártolásával társaságot alakított növendéktársai közt a magyar nyelv és irodalom művelésére. Az irodalomban is fellépett 1787. egy Ovidiusból fordított heroidjével, majd pedig a kassai Orpheusba küldött néhány elegiai költeményt, melyek annyira megragadták Kazinczy figyelmét, hogy mikor 1790. májusban Pesten járt, látogatásával tisztelte meg és szeretetébe fogadta a szeminárium igénytelen lakóját. D. még ez évben visszakerült Egerbe, ahol nagy fordulat várt reá. Szabadelvü gondolkodásának egyes jeleivel gyakori feddést vont magára, ami őt dacra ingerelte, majd a híres türelmetlen hitszónok és egyházi író, *Szaitz* Leó Mária 1791 júl. 2. a szerviták templomában tartott német prédikációja miatt eretnek tanítás címén feladta. A püspök a hibáztatott tanítás visszavonását követelte tőle, mire kilépett az egyházi rendből. Lőcsére vonult az ottani gimnáziumban tanárkodó Bodnár Antal nevű barátjához, s ő is kineveztetett az akkor szervezett magyar nyelvi tanszékre ugyanoda. 1792-ben nagyhatású beszéddel elfoglalta tanszékét. Még pályázása idején szerelmi viszonyba jutott Bodnár házi gazdájának szép, de kacér leányával, akit 1792 aug.-ban nőül is vett. A házasélet azonban nem boldogította s D., mint aki lelke kincseit eltékozolta, búnak és rendetlen életnek adta magát. Hogy a lelki kielégítetlenségben csak a nő volt-e hibás, v. a tüdővészre hajló költő szenszibilitása, az nem egészen bizonyos. Hivatalát azonban nagy lelkesedéssel töltötte be s a társadalmi életben is kedvelték; tanártársai és tanítványai különösen szerették szelidségéért, műveltségéért és kiváló ékesszólásáért. A költészethez sem lett hűtlen s eltünt örömeit és fájó lelke panaszát szép dalokban siratta el. Kazinczy egészen megnyerte irodalmi elveinek; nagyon szerette, tehetségét nagyrabecsülte s többször meglátogatta. Kazinczy

birta reá, hogy ne a népies alexandrinban írjon, hanem nyugateurópai mértékben és modorban írja érzelmes dalait. Csakugyan a modern európai lira felé D. költészetében történt egyelőre a legjelentősebb kisérlet s D. volt Kazinczy iskolájának első figyelemreméltó lirai tehetsége. D. azonban testileg-lelkileg hanyatlott s $3^1/_2$ évi tanárkodás után Ungvárra tetette át magát. Betegen ért oda 1795 dec. 21-én s a sorvadás tíz hónap mulva elragadta. Verseit Kazinczy adta ki 1813. *Újhelyi D. G. versei* címmel, életrajzzal és a költőnek (emlékezetből rajzolt) arcképével (2. kiad. Budán 1833, életrajzzal Toldy Ferenctől, 1879. Gyulai Pál, életrajzzal. Legteljesebb kiadás a Nemzeti Könyvtárban Abafi Lajostól 1880). D. nem sokat írt, de határozott lirai tehetség volt s hangjának modernségével, érzésvilágának és kifejezésmódjának differenciáltságával a maga idején új lirai hatásokat sejtetett. Magasztalták lirájában az édességet, hevet, bájt és a finom előadást, ezeket Kazinczy páratlannak is hirdette, ami később, az 1820-as években a dunántúli költőkben (Berzsenyi, Kisfaludy S.) nem maradt visszahatás nélkül. Ungvár városában 1909 okt. 3. országos ünnep keretében leplezték le D. fehérmárvány szobrát, Smialovszky Ödön ungvári születésű szobrász művét.

Daylesford (ejtsd: delsszförd), város Victoria ausztráliai angol gyarmatban, Melbournetől, mellyel vasút köti össze, nyugatra, (1910) 3372 lak. Közelében aranybányák vannak.

Dayot (ejtsd: déjó), *Armand Pierre Marie*, francia műtörténetíró, szül. Paimpolban (Côtes-du-Nord) 1857. Gambetta miniszterelnöksége alatt a szépművészeti minisztérium élén állott; 1905 óta szépművészeti felügyelő. Műtörténeti monografiái közül említhetők: Les maîtres de la carricature française (1888); Rafael et son oeuvre (1892); Les trois Vernet (1898); Napoléon raconté par l'image (1894) és több képes történeti album.

Days of humiliation (ang., ejtsd: déss of hjumiljésn) a. m. a lelki megalázkodás napjai; így neveznek Angliában két böjti napot, t. i. január 30-át, I. Károly király 1649. történt kivégeztetésének, és szept. 2-át, az 1666-iki londoni nagy tűzvésznek napjait.

Dayton (ejtsd: détn), több *város* az északamerikai Egyesült-Államokban. 1. *Ohio*-ban, a Mad River, Stillwater és a Great Miami összefolyásánál, a Miami és az Erie csatornák kereszteződésénél, Cincinnatitól ÉK.-re (80 km.), (1910) 116,577 lak. Fontos vasúti csomópont. Szép, szabályozott, modern város; egészségi viszonyai kitünőek. Közigazgatása, közoktatási és jótékonysági intézményei mintaszerüek. Gyáripara igen jelentékeny (elektromos gépek, olajütők, mezőgazdasági eszközök, fűrészek, kályhák, gyapot- és gyapjuáruk, szivar és szivarka stb.). Szép parkjai egyikében, a város közelében, 6000 embert befogadó invalidus-ház (The National Military Home for Disabled Volunteers). — 2. *Kentucky*-ban, az Ohio mellett, Cincinnatival szemben, sok gyárral; (1900) 6104 lakossal.

Daza, néptörzs Észak-Afrikában, l. *Tibbu*.

Daza, *Hilarion*, a boliviai köztársaság volt elnöke, szül. Sucreban 1840., megöletett 1894 márc. 1. Urjuniban. Indiánus vérből származott s tulajdonképeni neve *Grozolé* volt, 18 éves korában, egy forradalom alkalmával, önként a szabadelvüek hadseregébe lépett, s 1867. már ezredes lett. D. 1871. Granierrel szövetkezett Melgarejos megbuktatására, 1876. pedig maga bitorolta a főhatalmat s korlátlanul kormányozta Boliviát. Midőn a Chilével általa kezdett háborúban (1879) vereséget szenvedett, Peruba menekült, hol saját katonái letették és futásra kényszerítették.

D'Azeglio, olasz író és államférfiú, l. *Azeglio*.

Daziméter a. m. baroszkóp (l. o.).

Dazio grande, tanya és 1848 előtt fontos vámhely Tessin svájci kantonban. Róla nevezték el Svájcnak egyik legvadregényesebb hegyszakadékát, melyen a szentgotthárdhegyi vasút több merész ivelésű hídon, 2 nagyobb (Freggio 1557 m., Prato 1556 m.) és hat kisebb alagutat átszelve megy keresztül.

D-bankok, a négy nagy német bank: Deutsche Bank, Diskonto-Gesellschaft, Dresdner Bank és Darmstädter Bank.

D. C., a *District of Columbia* hivatalos rövidítése. L. *Columbia*.

DC. növénynevek mellett A. P. *De Candolle* (l. o.) nevének rövidítése.

d. c. (zene) a. m. *da capo* (l. o.).

D. C. L., Angliában a. m. *Doctor of Civil Law*, a magánjog doktora.

Dcsne., Dne., Dcne., Dce., növénynevek mellett *Decaisne* J. (l. o.) nevének rövidítése.

D. D., római feliratokon a. m. *Diis* (az isteneknek); *domus divina* (a császári ház); Angliában: *Doctor of Divinity* (lat. Doctor divinitatis), a teológia doktora.

Dd. a *doctorandus* (doktorjelölt) rövidítése.

d. d. a. m. *de dato* (lat.), mától kezdve, vagy *dono dedit:* ajándékozta, felajánlotta.

D. D. D., l. *Dat, donat, dedicat*.

D dur (ol. *Re maggiore*, franc. *Ré majeur*, ang. *D major)* Mint hangsor: d, e, fisz, g, a, h, cisz, d. Előjegyzése két ♯. Mint akkord: d fisz a.

D. e., rövidítésekben a. m. dicső emlékezetű.

De (lat.), elöljárószócska, a. m. -ról, -ről, -ra, -re stb. Továbbá név előtt a nemesség jelzése.

Dé, *le Maître au* (a kockás mester), francia elnevezése egy olasz rézmetszőnek, aki Rómában 1522—33 körül Raimondi Marcantonio műhelyében dolgozott és metszeteit kockával és B. vagy B. V. betüvel jelezte. Művei közül említendő a Psyché történetét illusztráló sorozat, mely Rafael hatása alatt készült.

Dea (lat.) a. m. istennő.

Deacon-féle klórgyártás, a sósavnak a levegővel való megbontásán alapszik. A D. az Oxland és Vogel-féle eljárások egyesítése által jött létre. Ugyanis a rézvegyületet, mely a D. eljárásnál a kontaktanyagot képezi, Vogel már 1855. alkalmazta, de minden különösebb gyakorlati eredmény nélkül; az indifferens horzsakő helyett, mely az Oxland-féle eljárásnak az alapját képezte, rézsóval itatott porózusos anyagon vezette keresztül a sósavnak és levegőnek gázelegyét Deacon és folytonossá tette ezáltal a klór fejlesztését.

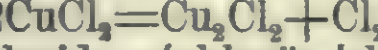
Deacon azon régen ismert elvből indult ki, hogy ha a sósav és oxigén elegyét izzó porózusos

anyagon átvezetjük, akkor részben átalakítható a következő egyenlet értelmében:

$$2HCl+O=H_2O+Cl_2$$

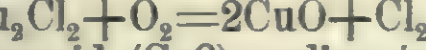
klórrá. Ha már most a porózusos anyagot, amelyen a gázokat átvezetjük, bizonyos sókkal átitatjuk, melyek a gázok átvezetése alatt látszólag változatlanok maradnak, akkor az átalakulás sokkal tökéletesebb és sokkal alacsonyabb hőmérsékleten megy végbe. Erre a célra legalkalmasabbnak találta a rézszulfátot; az átalakulásra szükséges hőmérséklet ez esetben 400° C. A rézszulfát átalakító hatása a kontaktanyag mibenlétével magyarázható. A rézszulfát felületileg átalakul rézkloriddá, mely kb. 400° C.-nál szétesik rézklorürre és klórra, a következő egyenlet értelmében:

$$2CuCl_2=Cu_2Cl_2+Cl_2$$

rézklorid=rézklorür+klór,

a rézklorür már alacsonyabb hőmérsékleten oxigénfelvétel által rézoxikloriddá, magasabb hőmérsékleten pedig rézoxiddá alakul át és klór válik szabaddá.

$$Cu_2Cl_2+O_2=2CuO+Cl_2$$

a képződött rézoxid (CuO) pedig sósavval ismét rézkloridot és vizet eredményez. A rézklorid ismét megkezdi klóratalakító hatását. A Deacon-féle eljárással elméletileg a sósav összes klórját fel lehet szabadítani, de természetesen a gyakorlatban az eredménytől távol maradtak és eleinte a legjobb esetben is csak 40%-át tudták megbontani. Azonban a Hasenclever-féle eljárás bevezetése után, nevezetesen, hogy a tisztátalan sósavból meleg, tömény kénsavval tiszta sósavgázt tudtak késziteni és azt a kellő mennyiségű levegővel keverték, sokkal jobb eredményt értek el, úgy hogy a felhasznált gáz sósavtartalmának 85%-át is átalakították klórrá. V. ö. *Lunge*, Sodaindustrie.

Dead freight (ang., franc. *faute de frêt*, ném. *Fautfracht*, a. m. holtfuvardíj). A fuvaroztató, aki az egész hajót bérelte ki, ha a szállítmánynak csak egy részét helyezi is el, az igénybe nem vett hordképességért is köteles fuvardíjat fizetni. Ez a díj a D.

1892 nov. 1. Mayseder tanítványa volt. Az olaszok elleni háborúban mint hadnagy vett részt (1859), az után ismét a művészpályára lépett. 1863-ban Berlinbe ment és ott a zenei főiskola tanára lett, majd a Joachim-vonósnégyes mély hegedüse. Leánya, *Paulina*, énekesnő, Strauss Richard neje.

Deák, *diák*, *gyák*, *gyeák*, a magyarnak a szláv nyelvekkel és az oláhval közös szava, amely a latin (s ebben ismét görög eredetü) *diaconus* származéka. Jelent 1. szerpapot (l. *Diakonus*); 2. íródeákot, irnokot, titoknokot, mint a szintén egyházi férfiut jelentő *clericus*-ból lett franc. *clerc*; 3. tanulót, iskolába járó v. iskolát végzett embert. A D. szó egy további, a néphit világába tartozó értelméről l. *Garabanciás*.

Deák *(kehidai)*. Régi zalavármegyei magyar *család*, mely Zalatárnokon és Söjtörön volt birtokos. Eredetéről az újabb kutatások azt tartják (v. ö. *Vargyas* Endre cikkét a Budapesti Hirlap 1903. évf. 279. sz.), hogy Zsitkóczról származott, megalapítói D. Péter és Mihály testvérek, kik I. Lipót idejében éltek. Közülük Mihály mint huszárezredes szerepelt és ő szervezte a nemességet, testvére Péter törvénybiró volt. A család nemesi címere kék mezőben nyitott könyv, melybe egy félig behajtott kar lúdtollal törvényeket ir be. A sisakdísz buzogányt tartó kar. A család az előnevet rendesen nem használta. A leszármazás a XVIII. sz. kezdetétől fogva a következő:

Deák-család címere.

Deák Péter; első neje Zajgár Zsuzsánna, második felesége Bábos Éva; (laktak Zala-Tárnokon s eltemették őket az itteni, általuk építtetett templomban.)

1. feleségétől *Deák Gábor* (a zalatárnoki sirboltban); neje Hertelendy Anna (nyugszik Kehidán).

Deák József (fekszik a tárnoki templomban); neje István Katalin (a z.-egerszegi köztemetőben).

Deák György (fekszik a tárnoki templomban). — *József*, neje Fekete Sarolta. — *Katalin*, Dezse Károlyné. — *Terés*, Gáspár Józsefné. — *Mihály* alezredes, fekszik a badeni sirkertben. — *Gábor*, cs. és kir. százados, megh. 1848. Novarában. — *Károly*, tárnoki birtokos. — *Lajos*, Tárnokon birtokos, neje Farkas Judit. — *Szidónia*, férje Kozáry László, tárnoki birtokos.

Deák Ferenc, neje szarvaskendi Sibrik Erzsébet (a kehidai sirboltban feküsznek).

Deák Antal (l. o.). D. *Jozefa*, nemeskéri Kiss Józsefné. D. *Klára*, Tarányi (Osterhuber) Józsefné. D. *Ferenc* (l. o.).

Dead heat (ejtsd: déd hit) a. m. holtverseny (l. o.), amikor két vagy több versenyző egyszerre érkezik a célhoz.

Dea Dia, egy az *arvales fratres* (l. o.) nevű ó-itáliai papi testülettől tisztelt mezei istennő szertartásbeli neve, mely mögött valószinüleg Cerest vagy Tellust értették a hívők.

Dead letter (ang., ejtsd: ded lettör, a. m. holt levél), hiányos cím vagy más ok miatt kézbesíthetetlen, ú. n. *térti levél* (l. o.).

De Ahna, *Heinrich*, német hegedűművész, szül. Bécsben 1835 jún. 22., megh. Berlinben

1. *D. Antal*, a reformkorszak politikusa, szül. 1788., megh. Kehidán 1842 jún. 20. Zala vármegyének volt tekintélyes földbirtokosa és táblabirája, utóbb országgyűlési követje és alispánja. Vármegyéjében a mérsékelt liberális párt vezére volt s e párt elveit képviselte mint követ az 1825—27-iki, 1830- és 1832-iki országgyűléseken, hol bölcs mérsékletével és nyugodt logikájával tünt ki társai közt. Mintaképe volt a nemes polgári egyszerűségnek és a magyar táblabirói jellemnek; függetlenségének megóvása miatt semmi féle kitüntetést sem fogadott el. Legnagyobb ér

deme azonban az a befolyás, melyet öccsére, Ferencre példájával és nevelésével gyakorolt. A nyilvános élettől akkor vonul vissza, midőn 1833. a maga helyébe D. Ferencet küldte. V. ö. Leveleit Kisfaludy Sándorhoz és sógorához, Osterhuberhoz. *Jelenkor* (1842, 51. sz.); *Pesti Hirlap* (1842, 157. sz.); *Kisfaludy S. összes művei*, kiadta *Angyal* D.

2. *D. Ferenc*, a haza bölcse, a világtörténelem legnagyobb alakjainak egyike, szül. Söjtörön (Zala vm.) 1803 okt. 17., megh. Budapesten 1876 jan. 29. Tekintélyes vármegyei nemesi család sarja volt, mely a vármegye politikai irányítását Werbóczi hagyományai alapján vezette több század óta. *D.* neveltetését bátyja, a cincinnátusi jellemű Antal vette kezébe atyjuk halála után; előbb Nagykanizsán, majd a bencések pápai gimnáziumában kezdte tanulmányait. A jogot Győrött hallgatta, az ügyvédi vizsgát pedig a pesti királyi táblánál tette, s azután Zalában vmegyei szolgálatba lépett. Mint tiszti ügyész, majd mint árvaszéki jegyző és rövid ideig mint helyettes alispán igazságosságával, jó szívével és a jogban való jártasságával nagy tekintélyre emelkedett, s midőn 1833. Antal bátyja egészségi állapotára való tekintetből az országgyűlési követségről lemondott, helyébe egyhangulag az ifjú D.-ot küldték fel. Az országgyűlésen való megjelenése szorosan egybeesik a liberális ellenzéknek párttá alakulásával. A szabadelvü követek közt éles judiciumánál és határozottságánál fogva *D.* uralkodik a felszinen levő kérdések tárgyalásaiban. Emellett kitünő államférfiui tulajdonságai közt már az első felszólalásokon szembetünt szellemének tömörsége és fiatalsága dacára kivételes érettsége, valamint mély erkölcsi tartalma. Sokszor felszólalt és egyenlő jártasságot tanusított a tárgyalt kérdések részleteiben, biztos ítélettel az összefoglalásra és általánosításra. Főleg humánus ügyekben hallatta szavát. A lengyel menekültek kiszolgáltatása tárgyában mondott rögtönzése valóságos szónoki remekmű. A humanitást képviselte az úrbéri törvényjavaslatok tárgyalásánál, s mérsékelt, ámbár határozott szabadelvü eszméket hirdetett a vallási, hitbizományi ügyekben, a szólásszabadság, Erdély visszacsatolásának stb. kérdéseiben. Az ő közjogi fejtegetéseinek eredménye volt az is, hogy a trónváltozás alkalmával V. Ferdinánd király címének meghatározásában a magyar álláspont győzelmeskedett. Az 1832—36-iki országgyűlés ténybeli eredményeivel azonban éppen nem volt megelégedve, mint követi jelentésében nyiltan megvallotta. Már országos tekintély övezte, midőn az 1839—40-iki országgyűlésen megjelent s olyan férfiak, mint Beöthy Ödön, Pázmándy Dénes, Nagy Pál, Ragályi stb., az ellenzék vezérétil ismerték el. Ezen országgyűlésen először tanusított passziv ellenállást Metternich politikájával szemben, aki Kossuth Lajos és Lovassy László fogságával és Wesselényi elítélésével kisérletet tett a merészebb ellenzéki politika terrorizálására. *D.* politikája e sérelmek szóvá tétele kérdésében itt először vált el Széchenyi álláspontjától, ki már ekkor rettegett a dinasztiával való meghasonlás gondolatától. *D.* rendületlen jogérzete azonban végre is sikert aratott. 1839 aug. 14-iki beszédében, melyben a nemzetnek az arisztokráciához és az uralkodóházhoz való viszonyát történeti alapon fejtegette, megjelölte azon utakat, amelyeken az országot vezetni óhajtotta a szabadelvü reformok felé. Ennek az országgyűlésnek az volt a legnevezetesebb alkotása, hogy a büntetőtörvénykönyv szerkesztésére országgyűlési bizottságot küldött ki. D. a negyvenes évek jogi felfogásának hódolva, e bizottság tárgyalásaiban a halálbüntetés eltörlése mellett tört lándzsát; de egyéb dolgokban, így a vegyes házasság kérdésében is humánus tekintetek vezérelték.

A következő diéta legérdekesebb s az egész közvéleményt leginkább foglalkoztató tárgya a nemesség megadóztatásának kérdése volt, amelyre nézve a vármegyék a legellentétesebb utasításokat adták követjeiknek. Zalában ugyan heves harc után a szabadelvü álláspont jutott érvényre, de a kormánypárt pénzével megvesztegetett fanatikus bocskoros nemesség véres verekedést rendezett. D. a vérrel bemocskolt mandátumot nem fogadta el, noha ezen elhatározását a vármegyei és az országos ellenzék nem helyeselte. Az 1843—44-iki országgyűlésről való távolmaradása az ellenzék soraiban nagyon is érezhető volt s számbeli többsége dacára egyetlen lényeges programmpontjában sem ért el eredményt. D. önkéntes magányából ritkán hallatta szavát, különben is betegeskedett. 1845-ben a védegyleti mozgalomban Kossuthhoz csatlakozott. A Széchenyi és Kossuth közt folyó s meglehetősen elmérgesedett vitában a kettő közé állt, mint közvetítő, de a *Kelet népé*-nek epés támadásaira haladéktalanul Kossuth mellett nyilatkozott. Széchenyi és Kossuth párviadalától annyiban is tartott, hogy megbonthatja a szabadelvü pártot, amely egyébiránt ekkor oszolt meg az ú. n. centralista és municipalista árnyalatok közt. Hogy az ellenzék különböző töredékei közt a legfőbb dolgokban bizonyos egységet hozzon létre, összeállította azt a programmot, amely az 1847—1848-iki országgyűlés vitáinak bázisa lett. Ő maga az első üléseken nem vett részt, s engedte, hogy 1848 márc. 3-iki beszédével Kossuth legyen az alsótábla irányítója. Midőn a Batthyány-kabinet megalakult, D. elfogadta az igazságügyi tárcát, amelynek keretében korszakos reformok megvalósítására törekedett. Az események azonban eléje vágtak a terveknek. D. a miniszterelnökkel együtt a szigorú törvényesség alapján állva, mérsékelni és ellensúlyozni igyekezett a kabinetben és parlamentben egyaránt túlsúllyal rendelkező Kossuthot. A béke ügyében azonban hiába fáradt ismételten Bécsben és Innsbruckban, hol üres biztatásokkal kellett beérnie. Közben Jellachich nyílt támadása a koronával való viszonyt még zavarosabbá tette. Batthyány lemondásakor D. is letette tárcáját, de megmaradt képviselőnek. Ő fogalmazta a képviselőház határozatát az osztrák Wessenberg-kormány ama követelésére, hogy az 1848-iki törvényeket vegyék revizió alá. A délszláv, az oláh és tót túlzók, valamint a szeptemberi napok odaérlelték az eseményeket, hogy maga a mindig óvatos és mérsékelt D. indítványozta, hogy a képviselők a nép lelkesítése

céljából induljanak a vidékre, egy 25—30 tagból álló jóléti bizottság pedig állandó permanenciában segítse a honvédelmi bizottmányt, amelyre a kormány lemondása után a végrehajtó hatalom minden kötelessége nehezedett. Ezután D. keveset szólalt fel, s a szakítást kerülő politikájának utolsó erőfeszítése volt, midőn a Batthyány indítványára alakult békeküldöttséghez csatlakozott, melyet Windischgrätz 1849 jan. 3-án Bicskén fogadott — kérésüket azonban dölyfösen elutasította. D., miután hiába kisérelte meg a Debreczenbe való utazást, visszatért Pestre, innen Kehidára. A szabadságharc viharai s az elnyomatás első évei alatt falusi birtokára visszavonulva, teljes nyugalomban töltötte idejét.

1854-től az év nagy részében Pesten tartózkodott, ahol az ő *Angol királynő* szállóbeli lakása lett a találkozóhelye azon hazafiaknak, kik az ő bölcsességétől várták az ellenállás irányítását. A sorscsapás és kiábrándulás után sem Széchenyi, sem Kossuth nem lehetett többé a nemzet vezére. Amannak lelki önmardosása s ellentétekben háborgó elméje nem vonzhatta többé a súlyos megpróbáltatásokat szenvedő nemzetet. Kossuth varázsa is enyészőben volt s csak a végső kétségbeesés káprázata gyujthatta azt koronként új fényre. A nemzet útja most szükségkép ahhoz a férfiúhoz vezetett, akiben élő jogérzetének megtestesülését látta s aki példát adott arra az ellenállásra, mely előbb-utóbb sikerre viszi az elbukott ügyet. A dolgok természetének egészen megfelelt D. egyéniségének az a látszólag mellékes tulajdonsága, a nyugodt várni tudás, melyet csak a nagy lelki erők teljes egyensúlyából származó, a passzivitás külsőségeit viselő nyugalom hozhatott létre. D. már az ötvenes évek elején hangoztatta, hogy Ausztriában minden a körülményektől függ s jóformán idő kérdése, míg a különböző államjogi kisérletek során eljut a történelmi alkotmány elismeréséig. Visszautasította Schmerling osztrák igazságügyminiszter felszólítását, hogy 1851. vegyen részt az igazságügyi reformok tárgyalásában. 1855-ben Vörösmarty árváinak gondozására országos gyüjtést rendezett s a nemzeti lélek eleven erejének megnyilatkozása volt, hogy 100,000 frt-nál nagyobb összeg gyűlt be. 1858-ban az akadémia igazgató-tanácsának folyamodványát készítette el, hogy a magyar kultúra első intézete folytathassa megszakított működését. Noha Széchenyi azzal gúnyolta D.-ot, hogy a zalaegerszegi megyeház ablakából szemléli a világot, figyelmét épen nem kerülték el azok a hatalmi eltolódások, melyek a krimi háború után Ausztria nemzetközi helyzetére kedvezőtlenül alakultak. Kossuth és az emigráció ugyan szintén európai konflagrációtól várták a magyar kérdés megoldását, D. és köre azonban csak annyiban számoltak vele, amennyiben az uralkodó-házat az események logikája kényszeríti a magyarokhoz való közeledésre. A hol félénk, hol túlmerész osztrák külpolitika különös ügyességet fejtett ki abban, hogy miként lehet valamennyi nagyhatalmat Ausztria ellenségévé tenni. Az 1859-iki háború után következő összeroppanás Buol külső és Bach belső politikai rendszerének együttes kudarca volt és megérlelte az 1860 okt. 20. kibocsátott diplomát (októberi diploma), mely az ókonzervativ párt támogatása és részvétele mellett az 1847-iki viszonyokat állította helyre Magyarországon.

Az országgyűlés megnyitása előtt D. részt vett az országbírói értekezleten, s itt amellett küzdött, hogy az önkényes császári rendeletek helyett a régi törvényeket állítsák helyre, a magánjogi viszonyok megzavarása nélkül. Az oktrojált alkotmány ellenében pedig a teljes *restitutio in integrum*-ot követelte s jórészt D. érdeme, hogy a magyar közjogba nem került be a felülről engedélyezett szabadságok rendszere. Míg azonban az októberi diploma, bár ferde irányban, mégis megindította a kiegyezési mozgalmat, az 1861 febr. 26. kelt császári pátens az összbirodalmi s határozott centralista alapon álló Schmerling diadalát jelentette. Még e pátens nyilvánosságra hozatala előtt, 1860 dec. 19. a császár kihallgatásra kérette D.-ot, hogy megtudakolja véleményét az ügyekről. A császár Vay kancellár előtt úgy nyilatkozott, hogy D. tetőtől talpig becsületes, erős meggyőződésű és erős logikáju ember, csakhogy «sokat tart kivihetőnek, ami leküzdhetetlen akadályokba ütközik». Az ellentétek valóban kiegyenlíthetetleneknek látszottak s egy pillanatra D. is reményét vesztette, mint sógorához, Tarányi Józsefhez a kihallgatásról szóló leveléből kitünik. Másrészt a vármegyei élet megújhodásánál oly intranzigens ellenzéki szellem kerekedett felül, mely közelebb állt az emigráció forradalmi politikájához, mint D. rendületlen passziv ellenállásához. A választásoknál is az a párt jutott többségre, mely még csak feliratot sem akart intézni az uralkodóhoz a történeti 48-as alkotmány visszaállítása céljából, hanem egyszerüen határozatot hozni a jogok deklarálására. A februári pátens meg éppen megrontotta a békülő kedvet. D., miután Pest belvárosi kerülete képviselővé választotta, tekintélyének egész súlyával a felirat mellé állott.

Felirati beszédét és javaslatát Teleki László halála után 1861 máj. 13. adta elő, melyet aztán 15 napi tárgyalás után jún. 5. három szótöbbséggel fogadtak el Tisza Kálmán határozata ellenében. Ez a beszéd, főleg általános politikáját jellemző részleteiben, az erkölcsi és hazafias lelkiismeret fenséges páthoszának klasszikus megnyilatkozása. «Tisztelem én — úgymond — a közvélemény hatalmát s tudom, hogy az oly hatalom, mely vagy elsodor, vagy eltipor. De tudom azt is, hogy izgatott időben gyakran fölötte nehéz elhatározni, mi a valóságos közvélemény, mert minden ember hajlandó közvéleménynek tekinteni azt, amit maga óhajt s több ízben tapasztaltam, hogy nem a leghangosabb szó volt a valóságos közvélemény. De van egy hű barátom, kinek szava még a közvélemény szavánál is fontosabb előttem, kivel én soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom s kinek neheztelését magamra nézve a legsúlyosabb csapásnak tekinteném s ezen hű barátom: önlelkiismeretem. Ennek parancsát követtem én most is, midőn nyiltan, határozottan s tartózkodás nélkül jelentettem ki meggyőződésemet» ... Bárminő mérsékeltnek és engedékenynek tartották is D.-ot az országban, a feliratot visszautasították és Schmerling az ország füg-

getlenségére sérelmes királyi leirattal válaszolt. Erre aug. 8. D. a ház nevében új felirattal felelt. A hosszú és nagyfontosságú államirat a következő emlékezetes mondatokkal végződik: «Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Ha kell, tűrni fog a nemzet csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait, mert amit az erő és hatalom elvesz, azt az idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges»... Általános lelkesedés fogadta D. második feliratí javaslatát, habár mindenki tudta, hogy erre az országgyűlés feloszlatása fog következni. Ez aug. 22. meg is történt. A ház elkészülvén a feloszlatásra, már előre elfogadta D. óvását, melyet a megelőző napon terjesztett elő. Ő ezen utolsó aktus alkalmával is törvényességre intette a nemzetet s akkép szólt egyfelől Bécsnek, másfelől Kossuthnak. A két feliratí beszéd és az óvás D. működésének egyik legbámulatosabb alkotása. Az egyszerű képviselő, mint a nemzet élő lelkiismerete, mint a jog szószólója úgy az elnyomással, mint a forradalommal szemben, helyet foglalt Európa nagy államférfiai között.

A Schmerling-féle provizórium sokkal előbb lejárta magát, mint bárki is gondolta. A király már 1862 végén magához kérette Apponyi Györgyöt, hogy a kiegyezés módozatai iránt emlékiratot terjesszen elő. Apponyi ebben a tervezetében erősen közeledett D. álláspontja felé; részben emiatt, részben azért, mert ő is tagja volt ama küldöttségnek, mely az 1861-iki országgyűlés két háza tagjainak arcképét D.-nak, mint az ország elismert vezérének átnyujtotta, kénytelen volt 1863 ápr. 3. állásától megválni. A midőn *Lustkandl* Vencel Das österreich-ungarische Staatsrecht c. művében megtámadta a magyar államiságot, D. a Budapesti Szemle 1865. évfolyamában közzétette *Adalékok a magyar közjoghoz* c. bírálatát. A Lustkandlnak adott válasz tulajdonképen az 1861-iki országgyűlésen és feliratalban elfoglalt nézetének tudományos megvilágítása volt. Közben az uralkodó mindjobban meggyőződött a kiegyezés szükségességéről, viszont D. érezve a viszonyok gyökeres megváltozását, a Pesti Napló híres husvéti cikkében (1865 ápr. 15.) általánosságban érintette a kiegyezés tervezetének körvonalait. Erre az önkéntes kezdésre a király azzal felelt, hogy elbocsátotta Schmerlinget, a minisztérium élére Belcredit állította s egyúttal királyi meghívó ment a vármegyékhez a koronázó országgyűlés összehívása tárgyában. A képviselőket 1865 dec. 10-re Pestre hívták össze, ezúttal az erdélyiekkel együtt. A választásokon Mailáth a D.-párt (l. o.) jelöltjeit támogatta, kik valóban impozáns számban választattak meg a balközép és szélsőbal ellen. D. útja azonban már a feliratí javaslatnál elvált a konzervativ párttól, sőt saját híveinek egy részével is erős küzdelmet kellett vívnia a minden áron való békülés ellen. D. erélyesen követelte az 1848-iki törvények és a megyei autonómia előleges restituálását, másrészt mindent elkövetett, hogy a kiegyezést előkészítő 67-es bizottságban és a 15-ös albizottságban dűlőre vigye az ő dualisztikus tervezetét. A kiindulás a pragmatika szankció volt. Ebből vezette le a hadügyek és külügyek közösségét s Csengery Antal fogalmazása alapján megalkotta az 1867. XII. t.-cikk alapját. A 15-ös bizottság java munkája közepette szakadt a porosz és olasz háború a monarchiára, mire a király — D. helybenhagyásával —1866. jún. 26. az országgyűlés tanácskozásait elnapolta. A porosz-osztrák háború Ausztriára nézve azzal a szomorú tanulsággal végződött, hogy a monarchia külellenséggel háborút a siker reményével mindaddig nem viselhet, míg belső ziláltsága meg nem szűnik. A königgrätzi veszteség, melynek a custozzai győzelem is áldozatul esett, nemcsak Ausztriát ábrándította ki, de a magyar politika alakulását is siettette. A szélsőbal, sőt a balközép a helyzetet nagyobb eredmények elérésére kívánták felhasználni, de D. most is hű maradt önmagához. A konzervativok már a Bach-korszakban s még inkább a provizórium idején sokszor támadták, amiért nem lépett fel cselekvőleg, s hagyta az események árját folyni szilárd, de mozdulatlan álláspontja mellett. Most azzal vádolták, hogy elszalasztotta a kedvező alkalmat, hogy az udvar figyelmét Magyarországra, mint a birodalom legfőbb támaszára irányítsa. Szemére vetették még renyhe, inaktiv természetét is. D. mérsékelt és következetes kitartása azonban az uralkodóház előtt kétségtelenül a kiegyezés legnagyobb erkölcsi támasza és a magyar nemzet politikai megbizhatóságának hathatós argumentuma volt. A császár előtt újból 1866 júl. 18. fejtegette politikája alapelveit s előadta a magyar minisztérium felállításának szükségét. Miniszterelnöknek maga helyett legkiválóbb munkatársát, Andrássy Gyula grófot ajánlotta, aki 1867 febr. 17. ki is neveztetett. A kiegyezési törvények parlamenti elfogadtatása azonban még sok nehézséget okozott, főleg a hadsereg kérdésében. Emlékezetes D. 1867 márc 28-iki nagy beszéde, melynek hatása alatt a közösügyekről szóló törvényeket 257 szóval 110 ellen elfogadták. D. élete művének koronája volt az 1867. XII. t.-cikk elkészítése s ennek folyományakép jún. 8. a koronázás, a teljes politikai amnesztia és a királyi pár adománya a 48-as honvédek részére. Az általános öröm e napjaiban érkezett Kossuth hatalmas Kasszandra-levele D.-hoz, melyben az 1848-iki alakulás vezére őt az ország jogainak feladásával vádolta. E megrázkódtató szózata a nagy száműzöttnek megdöbbentette a nemzetet s kételyt támasztott a közjogi kiegyezés becse iránt. Ekkor, valamint az 1869-iki választások alkalmával a kiegyezés ellen feldagadt ár inkább D. tekintélyének szikláján tört meg, mint a viszonyok mérlegelésén.

A kiegyezés után az egyszerű polgár, ki nemzetét uralkodójával kibékítette, a második sorba vonult s csak akkor lépett a közvélemény elé, ha alkotása ellen inditott támadások vagy elvi jelentőségű határozatok szükségessé tették. Tanuja volt Andrássy nagy sikereinek, majd utódai sűrű kudarcainak, pártja bomladozásának, anyagi és személyes érdekek előtérbe lépésének. Megérte a kiegyezés 1873—75-iki válságait, Ghyczy és Tisza

fuzióját, egyúttal azonban pártja megsemmisülését is. 1873 jún. 28-iki beszédében mondta el politikai végrendeletét. Egyházpolitikai tekintetben a lelkiismereti szabadságnak és a jognak mély tisztelete, valamint a nemzeti egységhez való ragaszkodás csendült ki e szózatból, melyen valami kesernyés, fájó érzés vonult végig. Szívbaja mindig erősebb lett s már a nyarakat a fővárosban, a városligetben töltötte. A vég hamar elkövetkezett, a nagy magyar hosszú és kínos betegség után sírba szállt. Az egész nemzet mély gyászba borult és nagy halottját leírhatatlan részvét közepette temette el. A nemzeti gyászban a királytól és Erzsébet királynétól kezdve részt vett mindenki s a vármegyék küldöttségei egy marék földet hoztak magukkal, hogy 72 vármegye táblabírája az egész ország földjében nyugodjék. A parlament törvénybe iktatta emlékét annak a férfiunak, aki fegyvertelenül szerezte vissza az ország alkotmányát, melytől fegyveres erőszak fosztotta meg. Maga a nagy ellenfél, Kossuth is cipruságat küldött D. ravatalára, tetemei fölé pedig mauzoleumot állított a nemzet. Szobrát a Duna partján 1887. állították fel s 1903 okt. 17. születésének századik évfordulóját országszerte megünnepelték.

D. történeti nagysága abban áll, hogy az örökös sérelmi politika elhárításával lehetővé tette az ország anyagi és szellemi haladását. Egyéniségének varázsa s ellenállhatatlan súlya antik szabású jellemének és óriás szellemi felsőbbségének következése volt. Ez a jellem minden körülmények közt ugyanaz maradt: egyszerű nagyság, a polgári erények csodálatos s mégis igénytelen összhangja. E sajátságos lelki nagyságnak abban volt a főereje, hogy nem igyekezett legyőzni és félreszorítani senkit, s mégis félrevonultak nemcsak a forradalom hagyományainak emberei, hanem azon aggodalmas lelkek is, kik saját gyöngeségük tudatában a nemzetet is gyöngének vélték. Az ő vezérsége az értelem és becsület uralmát jelentette.

Irodalom. Beszédeit hozzá méltóan kiadta Kónyi Manó 6 kötetben, Budapest, új kiadás 1903; «Deák Ferenc emlékezete» c. alatt Ráth Mór kiadta D. leveleit és a beszédeiből szemelt «Gondolatok»-at. Legújabb és legalaposabb életrajzát megírta Ferenczi Zoltán 3 kötetben, Akad. kiad. 1905. Külföldön írtak róla: Laveleye Emil (fordította Szász Károly), Forster Arnold Florence (fordította Pulszky A.), Steinbach, Wien 1888. Jellemrajza: Csengery Antaltól, Pulszky Ferenctől és Gyulai Páltól, Akad. Ért. 1904. Szily K., D. és az Akadémia (Akad. Ért. 1904); Wertheimer E., D. (Deutsche Revue 1904); Angyal D., D. emléke és a katonai kérdés, Bpesti Szemle 1904: Beksics G., a Milleniumi Tört. X. köt.-ben; Wertheimer, Gr. Andrássy Gyula c. művében (I., 1910); Halász Imre: Egy letünt nemzedék, Budapest, 1911. Szemelvényes munkáit a Magyar Remekírók 18—19. köt., első felirati beszédét a Magyar Könyvtár (26. sz.) adta ki.

Deák *Farkas (köpeczi)*, szépirod. és történetíró, szül. Maros-Vásárhelyt 1832 márc. 4., hol atyja, D. Ferenc ügyvéd volt, megh. u. o. 1888 jún. 4. Tanulmányait szülővárosában s Kolozsvárt, a jogot Pesten végezte. Mint 7. osztálybeli tanuló a Gálffy-Török-féle összeesküvésben való részességgel gyanusíttatván, Szebenben a haditörvényszék által 12 évi várfogságra ítéltetett, s miután 2 éven át Erdélyben, 3 éven át pedig Josefstadtban fogva volt, kegyelem útján szabadon bocsáttatott. Befejezvén jogtanulmányait, fogalmazóvá neveztetett ki az igazságügyminisztériumban, hol 1872 óta titkári állást foglalt el. D. ezután leginkább történetirással foglalkozott, és a hazai történelmet számos új adattal gazdagította. 1875. az Akadémia tagjává választották, s ennek történelmi osztályában leggyakrabban szokott felolvasni. 1870—73-ig, mint a drámabiráló-bizottság tagja, a Nemzeti Szinház igazgatásában is részt vett s ez idő alatt franciából, többnyire Sardou és Feuillet után, 14 szindarabot fordított (Frou-Frou, Szerafina, Agglegények stb.). Irt 96 beszélyt, melyeket 100-ra kiegészítve, egy dekameronban szándékozott kiadni. Önálló művei: *A nemzetgazdaság története Magyarországon* (Pest 1866); *Fogságom története* (u. o. 1868); *Wesselényi Anna élete és korrajza* (u. o. 1875); *Magyar hölgyek levelei* (1879); *Gr. Tököly Imre levelei* (1882); *A bujdosók levéltára.* Egy magyar főúr a XVII. században. Gr. Csáky István életrajza, a M. T. Akadémiától jutalmazott pályamű. A történeti életrajzokban két műve jelent meg: *Forgách Zsuzsanna és Béldi Pál.*

Deák-Ebner *Lajos*, festő s a m. kir. női festőiskola igazgatója, szül. Budapesten 1850 júl. 18. Akadémiai tanulmányait Münchenben végezte, 1873. Párisba költözött, ahol másfél évtizeden át munkálkodott. Ugyanebben az évben lépett először a nyilvánosság elé *Verekedő munkások* c. képével Londonban és *Gyermekek szőlővel* c. festményével Bécsben. Művészetére nemcsak a francia plein-air-festők hatottak, hanem az is, hogy 1874. Szolnokon megismerkedett Pettenkofennel s kedvet kapva a szolnoki népélet festéséhez, gyakran tért oda vissza s e tanulmányai alapján keletkeztek azok a képek, amelyek legelső plain-air-festőink egyikévé avatták s hírt szereztek neki. Igy 1883. megkapta *Újoncok* c. képére Budapesten a Ráth-díjat, 1885. ugyanott a *Zöldséges vásár*-ra a második társulati díjat, Antwerpenben pedig az aranyérmet a *Vásári baleset*-re. A következő évben állította ki *Husvéti körmenet* c. képét (Szépművészeti Muzeum) s megkapta az Ipolyi-díjat *A tatárjárás után* c. festményére. Ennyi siker után Trefort miniszter kinevezte a női festőiskolának Mészöly halálával megüresedett tanszékére s D. 1887 végén Budapestre költözött. Itt festett első nagyobb művét, a *Nászmenetet*, megvette a Szépművészeti Muzeum. Az állam rábízta az új Műcsarnok homlokfrizének festését (1890—1895), az ő műve a budai kir. várpalota mindkét lépcsőházának kép-dísze, s a budapesti Szent István templom mozaikjai közül kettő. Ezenkívül arcképeket is festett s illusztrációkat rajzolt Petőfi költeményeihez. V. ö. *Művészet*, 1907, 73—79. l.

Deákfalu, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 101 tót lak., u. p. és u. t. Turóczszentmárton.

Deákflastrom, l. *Diákflastrom.*

Deákgyarmat, Petrozsény község egy része, Hunyad vm. petrozsényi j.-ban, (1900) 2192 lak.

Deáki, nagyk. Pozsony vm. galántai j.-ban, (1910) 2949 magyar lakossal, postahivatallal, u. t. Vágsellye. Régi község, melyet Szent István 1001. a pannonhalmi bencés főapátnak adományozott; hajdan bencés templom volt itt. Elsőben Vágfölde volt a község neve. 1261. Sala vagy Salaföld a

neve, 1296. már Diáky. A XIII. sz. végén német hadak szállták meg, de III. Endre 1291. visszafoglalta. A XIV. sz. elején Csák Máté birtoka volt, de a vármegyei törvényszék 1323. ismét odaítélte a pozsonyi egyháznak. Később Bocskay koráig sok viszontagságon ment át; a pannonhalmi főmonostortól egészen elszakíttatott és csak 1636. került ahhoz vissza. 1787. a kincstáré volt, a XIX. sz. elején újból a pannonhalmi apátság birta, mely ma is a legnagyobb birtokos. Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházát már II. Paszkál pápa említi 1103., de mai híres román-stílű bencés temploma az ősi kisebb kápolna helyén csak 1228. épült a monostorral együtt, utóbbinak azonban ma már nyoma sincs. Régi bencés kápolnájában XIII. sz.-beli falfestmények vannak. A Pray-kódex, mely a Halotti beszédet tartalmazza, a D.-i plébániáé volt. L. *Deákmonostor.*

Deáki *Zsigmond,* caesaropoli felszentelt püspök és győri kanonok, szül. Himódon (Sopronvmegye) 1795 máj. 14., megh. Győrött 1872 dec. 29. Győrben végezte tanulmányait. 1819. Esterházy Miklós gr. fiainak nevelője lett, utazott Svájcban, Olaszországban. Rómában bölcseleti és teológiai doktorrá avatták. Később Bourbon Károly luccai herceg és spanyol infans Ferdinand fiának volt nevelője. 1832. a M. Tud. Akadémia levelező-, 1858. tiszteleti tagjává választotta. 1849. mint a győri tankerület főigazgatója működött és egyszersmind a győri székesegyház nagyprépostja és kanonoka volt. Irt verseket, értekezést, több beszédet. Fő művei: Grammatica ungherese ad uso degl' italiani (Roma 1827). Elégia egy falusi temetőn, Say után (Roma 1827).

Deáki Filep *Sámuel,* író és műfordító, szül. Kolozsvárt 1784 október 25., megh. u. o. 1855 okt. 21. Iskoláit szülővárosában elvégezvén, a guberniumnál hivataloskodott, ahol a számtisztségig vitte s többekkel az Erdélyi Hiradót szerkesztette. 1833. Bécsbe került az erdélyi udvari kancelláriához, 1852. nyugalomba ment s Kolozsvárra költözött, ahol 1855. a kolerajárvány áldozata lett. Művészi lélek volt, de nagyobb fogékonysággal, mint tehetséggel. Kiváló csak a zene művelésében volt, mint műkedvelő szinész és énekes fel is lépett s 1828. a kolozsvári szinház igazgatóságát is elvállalta. Mint író egypár eredeti lirai költeményen kívül csak műfordításokat adott, regényeket (Barthélemy: Az ifjú Anacharsis utazása Görögországban, 1820—1821; Victor Hugo: Burg-Jargal, 1837; Lafontaine: Pandora stb.), drámákat, főleg Kotzebuetól, az Ezer egy napot, de legtöbb kedvvel operaszövegeket, így a Sorel Ágnest, az új Nemzeti Szinház első operai előadásának librettóját (ezenkívül Raoul, Bájital, Alvajáró). Műfordításainak száma meghaladja a kétszázat. Műfordítói érdemeiért a M. T. Akadémia 1831. levelező tagsággal tüntette ki. Élete végén, az abszolutizmus korában, francia és angol költőknek hazafias verseit fordítgatta, melyeknek politikai vonatkozásai, a zsarnokság elleni kitörései annyira ráillettek a mi viszonyainkra, hogy csak egy részük jelenhetett meg a kolozsvári *Hetilap*-ban. A többi a *Kupa* c. félig kész szomorujátékkal, a René király leánya c. svéd drámával s a *Zenészet* c. tudományos értekezéssel kéziratban maradt, de ez utóbbiaknak azóta nyomuk veszett. Életét és működését Jakab Elek írta meg a *Figyelő* IV. kötetében, ugyanott közli egypár kiadatlan versét is.

Deakin (ejtsd: dikin), *Alfred,* ausztráliai államférfiú, szül. 1856 aug. 3. Melbourneben. Előbb képviselő, majd 1883—1886. a közmunkák minisztere és 1885. főállamügyész volt. 1900. Barton kiséretében Londonban járt, hogy a Commonwealth bill törvényerőre emelkedését előmozdítsa és 1901. az új ausztráliai államszövetség igazságügyminisztere lett. Rövid ideig a miniszterelnökséget is viselte. A mesterséges öntözésről több művet írt.

Deákmonostor, benedekrendi apátság volt. Remek románkori bazilikája 1228. épült, mint a késő román stílus egyik mintaképe. Kicsisége mellett is 3 hajóval s 3 toronnyal van ellátva. Egyik nevezetessége, hogy kettős egyházból áll; alsó egyháza három hajós, a felsőnek három hajójából azonban csak a középsőt használták isteni tiszteletre, míg a két oldalon levő a szerzetesek hálóhelyéül, vagy gazdasági célokra szolgált. V. ö. *Ipolyi,* A D.-i román bazilika (Pest 1860.).

Deák nyelv, régente általánosan így hívta nálunk a közönség a latin nyelvet.

Deák-párt, az első magyar parlamentáris kormánypárt 1865—75-ig. Alakulásának kezdete az 1861-iki országgyűlés felirati pártjához nyúlik vissza, mely a jogfolytonosság alapján, de minden forradalmi irányzattól idegenkedve akarta az 1848-iki törvényeket visszaállítani. A provizórium idejében a felirati és határozati pártok közti különbségek elmosódtak, s Deák, valamint Tisza és a szélsőbal hívei csak az 1865-iki országgyűlésre kezdtek újból külön szervezkedni. Sok kérdésben azonban gyakran ezentúl is egyetértettek, sőt Deák indítványára közös képviselői kaszinót is alapítottak, noha emellett már külön pártköreik is voltak. Deák hívei és a Tisza-Ghyczy-párt végleg 1866 jún. 2. váltak szét, az ütközőpont köztük a porosz-osztrák háború miatt az országgyűlés elnapolása és a delegáció intézménye volt. Midőn a kiegyezés tető alá jutott, a felelős kormány tagjait abból a pártból kellett kinevezni, amely a kiegyezést biztosította s a házban is többséggel birt. Igy az Andrássy-kormány csupán a D.-ra támaszkodott, melynek hivatalos pártköri helyisége előbb az Európa-szálló nagyterme, majd a Lloyd-palota volt. A D. létrehozta és védelmezte a kiegyezést, a szélsőbal a legnagyobb túlzással támadta, míg a balközép, több ízben egész a bihari pontokig átalakított programmjához képest, meg akarta azt javítani. Igy lett a magyar parlamentárizmus kiinduló pontja a közjog, s később is, midőn a korszakos belreformok szüksége elérkezett, a közjogi kérdések befolyásolták a pártok állását.

A D.-ot parlamenti szerepének betöltésénél meglehetősen feszélyezte, hogy a pártvezérség és kormányelnökség nem egy személyben volt egyesítve. Vezérének, Deák Ferencnek egyénisége leszögezte a szabadelvű és ellenzéki hagyományokhoz, mint kormánypártnak viszont az volt a kötelessége, hogy a kebeléből alakult kormányt az ellenzéknek folyvást erősödő ostroma ellen

fedezze és támogassa. E két feladat teljesítése az akkori pártviszonyok mellett csaknem lehetetlen volt. A D. első alkotásait jellemzi a félmunka s a nehézségek megkerülése, azután az elsietés, mit a gyors alkotás szükségessége s a tapasztalatlanság okozott. Az éles ellenzéki harc gátolta meg az egyházpolitikai és közigazgatási reformokat is. Joggal mondta a később D.-i Ghyczy, hogy míg a kormánynak attól kell tartani, hogy az ellenzék megingathatja a közjogi alapot, gyökeres reformtervekkel nem léphet föl, melyek a közjogi ellenzék kezébe az izgatás fegyvereit adhatnák s kormányt a választásoknál megbuktatnák. Ez ugyan sem 1869., sem 1872. nem történt meg, noha a D. számbeli fölénye meglehetősen leolvadt s erkölcsi prestige-e főleg Lónyay választásánál szintén megcsappant. Míg azonban élt a régi vezérkar (a minisztereken kívül Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Pulszky Ferenc, Falk Miksa, az ifjabbak közül Széll Kálmán, Szilágyi Dezső és egy ideig Apponyi Albert) s főkép a hatalmas pártvezér, az volt az ellenzéki közfelfogás, hogy a kormányt és a D.-ot hosszú ideig meg nem buktathatják. A baloldal egy része meg éppen reménytelennek látta helyzetét Andrássy nagy nemzetközi politikai sikerei után. A D. uralmát nem is annyira az ellenzéki támadások, hanem a párt belső meghasonlása, a közgazdasági és állampénzügyi viszonyok dekompoziciója aknázta alá. Lónyay megbuktatása után erős személyi ellentétek is zavarták a Deák betegeskedése és Andrássynak Bécsbe távozása óta erélyes vezetés hiányában széteső pártot. A konzervativ árnyalat, a Ghyczy-féle töredék, a vacsora-párt (Lónyay hívei) és Deák régi, kipróbált emberei viaskodtak a hatalomért. A Tisza pártjával való fuziós tárgyalások 1875 febr. havában vettek határozott irányt, s miután a balközép vezére elfogadta a kiegyezési alapot, a 210 tagból álló D. és a 70 tagból álló balközép egyesülve, fölvette a szabadelvü párt nevet. «A D. — úgymond maga Deák Ferenc — midőn az 1867-iki kiegyezést létre hozta, sajátképen befejezte misszióját, én csak addig voltam a párt valóságos vezére. Midőn egy parlamentáris kormány keletkezik, akkor annak vezére nem lehet más, mint a miniszterelnök. Az én vezérségem inkább csak tiszteletbeli, inkább csak névleges, így a pártnak nevemről lett elnevezése és ezen névnek a mai napig fenntartása (1875 febr. 19.) inkább előzékenységnek tekinthető, de ha másként lenne is, a hazának és az új párt megteremtésének szivesen hoznám meg bármikor az áldozatot, és ha a miniszterelnök és a miniszterek többsége egyelőre a D.-ból fognak keletkezni, megtartva látom a dekorumot és az arányt, mely pártunkat a lealázástól megmenti». Deák emez intenciói alapján február 21. megalakult az új fuziós Wenkheim-kabinet, melyben Széll Kálmán mint pénzügyminiszter a régi D.-ot, Tisza Kálmán pedig mint belügyminiszter a régi balközépet képviselte. V. ö. *Kónyi*, Deák beszédei III. köt.; *Beksics* művét a Millenniumi Tört. X. k.-ben; *Oláh* Gyula, Az 1875-iki fuzió története (Budapest 1908).

Deáky *Gedeon*, ref. lelkész, szül. Kömlődön Komárom vm.) 1784., megh. Nagysarlón (Bars vm.) 1835 okt. 31. Tanult Debreczenben, később Pápán, 1817. nagysarlói lelkész lett. 1825-ben egyházmegyei jegyzővé, tanácsbiróvá s 1834. esperessé választották. A nagysarlói egyházban megörökítette nevét a szép kiterjedésű parokiális telekkel, melyet ő eszközölt ki az őt főpapi körútjában meglátogató Rudnay primástól. Nagybecsű könyvtárát, 2400 forintnyi alapítványával együtt, a pápai főiskolára hagyta. Munkái: Tisztelet oltára, melyet hetedik Pius római pápa ő szentségének halhatatlanítására... a magyar hazában felállított Deáky G. ref. prédikátor (1814); Sanctissimi domini Pii divina providentia papae septimi Allocutio... (1815) s még két műve. Kéziratban: egyházi beszédek és Acta consistorialia... (1825).

Deal (ejtsd: díl), város és látogatott tengeri fürdő, a Cinque Ports (l. o.) egyike, Kent angol countyban, 15 km.-nyire Dovertől, (1910) 11,297 lak. 55. Kr. e. Julius Caesar állítólag itt szállott Britannia partjára. VIII. Henrik 1539. három várat épített itt. Az egyik, Sandown Castle (Deal-től É.-ra), azóta eltünt a tenger előnyomulása következtében; D. Castle magántulajdonná lett, Walmer Castle (Deal-től D.-re) az 5248 lakosú Walmer városkában ma is székhelye Cinque Ports Lord Warden-ének.

Dealer (ang., ejtsd: díler). A londoni tőzsdén az óriási forgalom eszközlésére a munkamegosztás oda vezetett, hogy a közvetítők egy osztálya létesült, kik mindig készek értékpapirokat venni vagy eladni bizonyos ár mellett. Ezen közvetítőket nevezik D.-eknek. Ha az alkusz (broker) D.-hez fordul, az két árat mond, egyet, amelyen venni s egyet, amelyen eladni hajlandó. Az intézmény rendeltetése, hogy állandó piacot teremtsen.

Deambulatorium (lat.), a keresztfolyosók födött tere, vagy ha egy templom szentélyében egy oszlopsor fut körül, az a tér, mely a szentély fala és az oszlopsor között van.

De Amicis (ejtsd: amícsisz), *Edmondo*, olasz iró, szül. 1846 okt. 21. Onegliában, megh. 1908 márc. 11. Bordigherában. A katonai pályára készült; 1866. mint tiszt részt vett a custozzai csatában. A következő évben átvette Firenzében az Italia militare c. katonai folyóirat szerkesztését. Ebben jelentek meg Bozzetti della vita militare c. rajzai, melyek csakhamar egész Olaszországban híressé tették nevét. Nemsokára egy novellakötete is megjelent, majd utazásai eredményeként La Spagna (1873); Ricordi di Londra (1874); Costantinopoli (1877) stb. Műveit megfigyelésének alapossága, kedélyének mélysége, előadásának plaszticitása és nyelvének egyszerüsége és természetessége teszik vonzóvá. Leghiresebb műve, korunk egyik legszebb ifjusági olvasmánya, Il Cuore (A szív), 400 kiadást ért a szerző életében; lefordították minden művelt nép nyelvére. Politikai nézetei szerint, úgy mint regényeiben is, a szociáldemokrata párt hívének vallotta magát. Nevezetesek még az olasz nyelv szépségét és a nyelvvel, könyvekkel, szótárral való foglalkozás módját tárgyaló Pagine sparse (1875) és L' idioma gentile (1905) c. művei; csak nagytehetségű és mélykedélyű író képes ily tárgyakról oly módon írni, hogy a laikus nagyközönségben is folyton

ébren tartsa, sőt mindinkább fokozza a tárgy iránt való érdeklődést. Magyarul megjelentek: A Szív, ford. Radó Antal (1894, 4 kiad. 1909); A bor és egyéb apróságok, ford. Tóth Béla (1897); Furio, ford. Elek Arthur (1907).

Dea muta, l. *Római mitológia.*

Dean (ang., ejtsd: dín, lat. *decanus)*, az angol egyetemeken levő kollégiumok egyik elöljárója.

Deánfalva, kisk. Turócz vm. turóczszentmártoni j.-ban, (1910) 447 tót lak.; u. p. Pribócz, u. t. Rákópribócz.

Dean Forest (ejtsd: dín foreszt), a Wye és a Severn torkolata közé eső erdős dombvidék, vas- és szénbányákkal. Legmagasabb pontja, a Ruardean Hill, 260 m. Területe kb. 105 km², ebből koronabirtok 10 km² (régebben mind az volt). Vasút szeli át.

Deani, 3200 m. magas vulkán a keletafrikai nagy árokban, Német-Keletafrika területén, 4 km. átmérőjű kalderiával, lávamezői találkoznak a szomszédos Lemagrut vulkánéval.

Deanovići, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1910) 165 horvát-szerb lak.; u. p. Blinja, u. t. Kraljevčani.

Dearborn (ang., ejtsd: dírborn), Észak-Amerikában könnyű, hintóhoz hasonló kocsi.

Dea Syria (lat., a. m. szír istennő), e néven terjedt el Itáliában s az egész római birodalomban szíriai kereskedők és rabszolgák révén az *Atargatis* v. *Derketo* (l. o.) nevű szír istennő.

Death Valley (ejtsd: desz velli) a. m. a halál völgye, kopár depresszió California északamerikai állam D.-i részében, 67 m-re a tenger szine alatt. K.-en a Funeral Mountains, Ny.-on a Telescope Range határolja.

Deauville (ejtsd: dóvill), tengeri fürdő Calvados francia départementban, a Touques torkolatánál, (1906) 3356 lak. Vele szemben, a folyó tulsó partján van Trouville.

Débacle (franc., ejtsd: debakl) a. m. összeroppanás, tönkrejutás. Zola ezt a szót választotta az 1870-iki háborut festő regényének címéül.

Déballage (franc., ejtsd: deballázs) a. m. kicsomagolás, vagy maga a göngyölet (hordó, doboz, átkötött papirburkolat stb.). Különösen azt a csomagolást nevezik ekkép, amelyben bizonyos fajú árúk a forgalomba kerülnek. E sajátos csomagolás sokszor a legjobb és legbiztosabb ismertető jele a különböző gyártmányoknak. Viszont valamely általánosan ismert v. esetleg törvényileg is védett csomagolásnak utánzása a kereskedők versenyének ép oly gyakori, mint amily kevéssé szép és egészséges jelensége.

Débandade (franc., ejtsd: debañdád) a. m. rendnélküli szétoszlás, különösen a harctérről való futás közben, némely hadseregben a lovasságnak rajokkal végrehajtott támadását is «en D.» támadásnak nevezik.

De Bange-ágyú, l. *Löveg.*

Débardeur (franc., ejtsd: debardőr), aki a hajó szállítmányát partra szállítja; továbbá az ilyen kirakodó ruhájába öltözött maszk.

Débarquer (franc., ejtsd: debarké) a. m. partra szállni v. szállítani.

De Bary, *Heinrich Anton*, német botanikus, szül. M.-Frankfurtban 1831 jan. 26., megh. Strassburgban 1888 jan. 19. Orvosi pályára készült Heidelbergben, Marburgban, Berlinben. 1853-ban Frankfurtban mint gyakorló-orvos telepedett le, 1854. Tübingen egyetemén a növénytanból docens lett, egy évre rá Freiburgban 1859. rendes tanár, 1867. Halleba hívták, 1872. pedig Strassburgba került s itt az egyetem első rektora volt. Kutatásai a gombák életét derítik föl, kivált ivari folyamatait és az ivadék váltakozását (pl. a rozsdagombákét). Nagyobb művei: Beitrag zur Kenntniss der Achlya prolifera (Berlin 1852); Untersuchungen über die Brandpilze (u. o. 1853); Untersuchungen über die Familie der Konjugaten (Leipzig 1858); Die Mycetozoën (u. o. 1859, 2. kiad. 1864); Recherches sur le développement de quelques champignons parasites (Paris 1863); Über die Fruchtentwickelung der Askomyceten (Leipzig 1863); Morphologie und Physiologie der Pilze, Flechten und Myxomyceten (u. o. 1866); Vergleichende Anatomie der Vegetationsorgane (u. o. 1877); Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bakterien (u. o. 1884); Vorlesungen über Bakterien (u. o. 1885); a Botanische Zeitung-ot 1867 óta szerkesztette.

Débats, *Journal des* (ejtsd: zsurnál dé debá), párisi napilap, melyet 1789 aug. alapítottak Journal des Débats et des Décrets címen. I. Napoleon maga is írt bele vezércikkeket császársága idejében, amikor a Journal de l'Empire címet vette föl. 1830—48-ig az Orléans-ház hivatalos lapja volt, III. Napoleon idejében semleges maradt s 1870 óta a mérsékelt köztársasági párt szócsöve. Befolyásának fénykora 1830—48 közt volt. Irodalmi tárcái főleg Jules Janin (1829—73) idejében voltak nagy hatással.

Débatte (franc.), l. *Vita.*

Débauche (franc., ejtsd: debós) a. m. kicsapongás; *débaucher*, kicsapongani, kicsapongó életet élni, elcsábítani, különösen katonai értelemben valakit szökésre birni.

Debbah, l. *Dabbe.*

Debbe, l. *Dabbeh.*

Debeljácsa, község, l. *Torontálvásárhely.*

Debellare (lat.) a. m. legyőzni.

Debellatio (lat.) a. m. hódítás, az ellenfél legyőzése, leigázása *(subjugatio)*. A háborús jogállapot megszűnésének egyik módja (l. *Béke)*.

Debelo brdo, 1. adók. Lika-Korbava vm. korenicai j.-ban, (1900) 1609 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Bunić. — 2. *D.*, adók. Lika-Korbava vm. gospiči j.-ban, (1900) 300 horvát-szerb lak., u. p. Smiljan, u. t. Gospič.

Debentur (lat.), vámvisszatérítés (l. o.).

Debenture (ang., ejtsd: debencsőr), tkp. adóslevél, melyet valamely törlesztendő kölcsön elismervényekép állítanak ki. A D. tulajdonosának gyakran különös jogokat is biztosít, pl. zálog-, megtartási vagy elsőbbségi jogot.

Debercsény, kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 156 magyar lak., u. p. és u. t. Magyarnándor.

Debere (lat.), 1. valami jogalapból tartozni valamely szolgáltatással, *debitum* a tartozás, *debitor* az adós. 2. Jelenti azt is, ami jog vagy méltányosság szerint valakit megillet, pl. *debita portio*, a kötelesség. 3. *Debitum coniugale*, a házas-

sági kötelesség teljesítése. 4. *Constitutum debiti* (l. o.).

Debes, *Ernst*, német térképrajzoló, szül. Neukirchenben (Eisenach mellett) 1840 jún. 22. 1858-ban Justus Perthes gothai földrajzi intézetébe lépett, később Petermannak munkatársa lett. 1872-ben Lipcsében telepedett le, hol még azon évben Wagner H.-val Wagner H. és Debes E. cég alatt földrajzi intézetet alapított, 1895. adta ki nagy új atlaszát, Neuer Handatlas, mely kiváló munka (2. kiadása 1900). A giesseni egyetem 1908. tiszt. doktorrá nevezte ki.

Debet (lat.), a könyvelésben a tartozik (vagyon) rovat megjelölése.

Debhot, l. *Apollinopolis*.

Debidour, *Antonin Elie Louis*, francia történetíró, szül. Nontronban (Dordogne) 1847 jan. 31. Miután több lyceumban tanította a történelmet, 1878. a nancyi főiskola tanára lett. Erős köztársasági demokratikus érzelmeiért a közoktatásügy főfelügyelőjévé nevezték ki. Főbb művei: La Fronde Angevine (pályanyertes mű, 1877); L'impératrice Théodora (1885); Histoire diplomatique de l'Europe 1814—1878 (Paris 1891, 2 kötet).

Debilitas (lat.) a. m. gyöngeség, erőtlenség.

Debir (héb. a. m. csarnok), 1. Salamon templomának szentélye, ahol a frigyláda is volt és ahová, későbbi zsidó tradiciók szerint, a főpapon kívül senkinek, a főpapnak is csak az engesztelő napon volt szabad belépnie. A *legszentebb szentélynek* (kódesha-kadasim) is hívták. — 2. *D.*, ókanaanita város.

Débit (franc., ejtsd: debí) a. m. eladás kicsinyben, v. eladási jogosítvány; pl. állami monopoliumok eladásánál. A francia kereskedői nyelvben néha a *debet* szó helyett is használják s ilyenkor annyit jelent, mint megterhelni, valakinek a számláján terhére írni.

Debita obedientia, l. *Obedientia*.

Debitor (lat.), adós, l. *Debere*.

Debitum (lat.), tartozás, l. *Debere*.

Déblai (franc., ejtsd: deblé), a föld elhordása, bevágás (pl. vasutak építésekor), lehordás.

De Blasiis, *Giuseppe*, olasz történetíró, szül. Nápolyban 1851., u. o. 30 évig ott működött mint a történelem tanára az egyetemen. Művei közül említendők: La casa dei principi Angioini (Arch. Stor. Napol. 1885—86). 1887-ben kiadta az ismeretlen szerzőtől származó Chronicon Siculum c. kútfőt, mely András herceg és Johanna nápolyi királynőről új adatokat tartalmaz; szintúgy Nagy Lajos királyunk hosszú hadjáratáról (v. ö. a Századok 26. köt. Pór Antal cikkét); Racconti di Storia napoletana (Napoli 1909).

Deblokálás (franc.), valamely helynek az ostromzár alól fölmentése. A vasutaknál valamely blokk-készülékkel elzárt vonalrésznek, váltócsoportnak, avagy elágazásnak zár alól való felszabadítása. — A nyomdászatban a blokád (l. o.) ellentéte, vagyis a helyes betük beillesztése a szedésbe.

Debo, tó Északnyugat-Afrikában, Masszina területén 240 km.-re Timbuktutól. A Niger két mellékfolyója egyesülve benne, kiszélesedik s körülzárja a Burgu-szigetet. Lefolyása a Majo-Dhameo (fehér folyó) és a Majo-Balteo (fekete folyó), mind a kettő a Nigerbe ömlik.

De Boni, *Filippo*, olasz író, szül. Caupóban, Feltre mellett, 1816 aug. 7., megh. Firenzében 1870 nov. 7. 1846-ban Svájcba kényszerült menekülni, ahol republikánus röpiratokat adott ki. 1848—49. munkatársa volt a Mazzini-alapította Italia del popolo c. lapnak, később Róma követe volt Svájcban. 1859-ben visszatért hazájába és 1860. a parlamentbe lépett, ahol állandóan a baloldal híve volt. Művei közül felemlítendők: Gli Eccelini e gli Estensi (3 köt., Venezia 1841); Voci dell' anima (Lausanne 1846); Storia dei fatti delle Romagne (1847); Domenico Veneziano e Andrea del Castagno (Torino 1851); La chiesa romana e l' Italia (Milano 1863); L' inquisizione e i Calabro-Valdesi (u. o. 1864); Ragione e dogma (Siena 1864).

Debóra (héber. a. m. *méh)*, Lappidót neje, prófétanő a birák korában. Bárákkal, Abinóam király fiával háborút indított Jábin, kanaánita király ellen, akinek Sisera vezérlete alatt álló seregeit az izraeliták teljesen leverték, úgy hogy Sisera gyalog volt kénytelen menekülni. A győzelem által negyven évig biztosítva lett az izraelita törzsek nyugodalma. A fölötte való örömnek a D. és Bárák diadaléneke ad kifejezést (Birák k. 5. f.), amely egyike a régi héber költészet legfontosabb és legbecsesebb maradványainak.

Debóra éneke, l. *Debóra*.

Débordement (franc., ejtsd: debordmañ) a. m. árvíz, átvitt értelemben kicsapongás, zabolátlanság.

Débouché (franc., ejtsd: debusé), szoros út vége, ahol a csapatok, melyek a szorosban csakis oszlopban haladhattak, ismét tért találnak harcra való kibontakozásra vagy több oszlopban való előnyomulásra.

Débours (franc., ejtsd: debúr) a. m. kész kiadás, kifizetés, előleg.

Debra Tabor, egykori székváros Közép-Abesszíniában, a Tana-tótól K.-re, 2496 m. magasságban.

Debraux (ejtsd: döbró), *Émile*, francia költő, szül. Ancerville-ben (Meuse) 1796 aug. 30., megh. Párisban 1831 febr. 12. Vidám és könnyed dalai, melyekben a hazát, bort és a nőt dicsőítette, főleg az alsóbb néposztály előtt voltak népszerűek, miért is Béranger de la canaille-nak nevezték; a legsikerültebbek: La colonne; Le Mont Saint-Jean; Fanfan la Tulipe; T'en souviens-tu?; Les barricades; La veuve du soldat; Marengo stb. Chansonjai teljes gyüjteményét Béranger adta ki (Paris 1833., 3 köt.). V. ö.: Albert *Cim*, Le chantonnier Émile D., roi de la goguette (Paris 1910).

Debray, *Henri Jules*, francia kémikus, Deville tanítványa, szül. 1827 júl. 26. Amiensban, megh. Párisban 1888 júl. 19. A kémia tanára volt a Sorbonneban. Behatóan foglalkozott a platinával, ruteniummal, aluminiummal, molibdénnel és a disszociáció tüneményét tanulmányozta. A platina technológiáját (Deville társaságában) előbbre vitte, megmutatva, hogyan kell nagyobb mennyiségű platinát megolvasztani.

Debreczen (l. *a mellékelt térképet)*, törvényhatósági joggal felruházott sz. kir. város Hajdu és Bihar vármegyék közt, Hajdu vármegye tör-

vényhatóságának székhelye. A Toczó és Kondoros vizerek közt lapályos területen, 109—121 méter magasságban fekszik. Az előbb nagy faluhoz hasonlított város most egyike hazánk legelőkelőbb városainak, mely széles, többnyire befásított útvonalaival, díszes köz- és magánépületeivel, aszfaltútjaival, villamos és gázvilágításával, élénk üzleti életével s villamos közúti vasútjával a nagyváros mozgalmas képét tünteti föl. D. belterülete tojásdad alakú, 388 ha. területet foglal el, mely Hatvan, Péterfia, Csapó, Kossuth, Varga és Piac nevű kerületekre oszlik. A Hunyady-utca, Piac-utca, Egyháztér és Péterfia-utca vonala az egész várost ÉD.-i irányban két részre hasítja és egyúttal legélénkebb s legszebb, boulevardszerű jellegű útvonala; itt vannak a legszebb középületek és a debreczeni hitelintézetek nagy bérpalotái, köztük a D.-i I. takarékpénztár impozáns épülete (1911), továbbá a vármegyeháza (1912; az egykor híres Fehérlószálló helyén, melynek udvarán 1798. az első színjátszó társulat játszott); az egyszerű városháza, a keresk. és iparkamara csinos épülete s a ref. kis templom, posta- és táviróhivatal,a Steindl Imre által tervezett városi vendéglő (Arany bika) freskós díszteremmel, a Tisza-ház stb. A kiszélesedő Egyház-tér közepén a kéttornyú ref. nagytemplom (épült 1803—22) áll. A mögötte levő kertben van Szombathy István és neje (a ref. egyház jótevőinek) emlékoszlopa, Bocskay szobra, a Szabadság-szobor (Tóth Andrástól, 1902) és a nápolyi prot. gályarabok emlékére (1676 febr. 11. kiszabadította Ruyter hollandi admirális) emelt obeliszk (1895); oldalt a téren Csokonai Mihály szobra Izsó Miklóstól. Az Egyház-tér és Hatvan-utca sarkán a ref. egyház nagy bérpalotája, mellette a ref. püspöki lakás, egyházi hivatalok s a gazd. akadémiának most különböző tanintézetek által használt épülete; ezek mögött a kollégium füvészkertje, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály allegórikus emlékével. A tér hátterét a ref. kollégium hatalmas épülete (1803—1816) zárja be, mellette a modern berendezésű konviktus. Az itt kezdődő Péterfia-utcában van az új ref. főgimnáziumi épület, a honvédgyalogsági laktanya, a Stefánia árvaház és a tornacsarnok és a Simonyi-utca elején a pavillonrendszerben épített városi közkórház, vele szemben az orsz. tanítói árvaház és mögötte a Margitfürdő vendéglővel és parkkal. A Simonyi-útnál kezdődik a nagyerdei villatelep, melyhez az 1310 ha. terjedelmű Nagyerdő csatlakozik, benne hidegvízgyógyintézet, vendéglő és cukrászüzlet. A Nagyerdőn vannak a polgári és katonai lövőházak, sporttér, jégpálya, itt épülnek az új egyetemi épületek, s tüdőbetegek szanatoriuma. Az ezen útvonaltól derékszög alatt kiágazó utcák közül a Szt. Anna utcában van a kéttornyú róm. kat. templom baroképülete (ép. gr. Csáky biboros püspök), mellette a r. kat. főgimnázium új palotája (1903) és a piarista-rend rendháza, szemben a Svetits-intézet, a Varga-utca sarkán a D.-i ipar- és keresk. bank nagy palotája. A Deák Ferenc-utcában van a kupolás izr. templom, a keresk. és iparkamara új palotája, a kir. törvényszék és járásbiróság a fogházépülettel. A városháza mellett nyíló Kossuth-utcában van a Skalniczky tervei szerint mór-bizanci izlésben épült szinház, s a kölcsönös segélyző egylet palotája és a régi Komáromy-ház (a Komáromy-Csipkés család tulajdona), melyben 1711. a szatmári békekötés feltételei Károlyi Sándor és Pálffy János gróf között megállapíttattak (emléktábla 1903), továbbá a ref. felsőbb leányiskola, és az utca végében a Méliusz-téren a gótikus ref. templom, Szombathy István és neje Veresmarthy Zsuzsánna alapítványából 1887. épitve. Az innen nyiló Nap-utca az Attila-térre vezet, melyen az érdekes gör. kat. templom áll (ép. Tóth István 1907—10), szép kupolafestményekkel; e téren van a bábaképző és a dohánybeváltó-hivatal. A Piacról a Csapó-utca az Árpád-térre vezet, melyen a Vecsey-Bruckner alapítványból épült új ref. templom áll, odább kifelé a cs. és kir. huszár-laktanya. A Piac-utca Ny.-i mellékutcái közül a Miklós-utcában van a kis ág. ev. templom; a Széchenyi-utca sarkán a ref. kistemplom, várszerű toronnyal, körülötte bazárhelyiségek; a kir. ítélőtábla és az ügyészség nagy palotája, az utca végén a fémipari iskola új épülete; a Hatvan-utcában Csokonai szülőháza, a városi muzeum, a Csokonai-kör ereklyetárával és a Thaly-szobával, továbbá a főreáliskola épülete, melyhez díszes tornacsarnok tartozik. A város déli oldalán van a m. kir. államvasutak nagy pályaudvara, még a XVI. sz.-ban alapított ref. ispotály, templommal, iskolákkal; a népkert, a légszeszgyár, városi villamostelep és számos gyár; Ny. felé a honvédlovassági laktanya, a D.-hajdunánási és D.-füzesabonyi vasutak pályaudvara, az áll. gyermekmenhely, a Hortobágy-gőzmalom, a cs. és kir. közös honvédcsapatkórházak és a honvédtemető (az 1849 aug. 2-iki csata emlékére emelt kőoroszlánnal); a Ferenc József-úton a nagy István-gőzmalom (1848), ettől Ny.-ra az áll. méntelep, a baromvásártér, honvédsátortábor és lóversenytér, a városi vízvezetéket tápláló városi kutak; a város K.-i oldalán a gépjavítóműhely nagy telepe, a nagy dohánygyár és több temető. A város e külső részei 20—25 évvel ezelőtt még szőllőskertek és majorsági földek voltak, ma cottage-rendszerben épülő városrészek s a belterülethez csatoltattak, ezzel a belterület 2212 hektárra emelkedett. Itt vannak a mintaszerű közhasznú munkáskertek.

Debreczen város címere.

D. ma az Alföld egyik legnépesebb és legjelentékenyebb városa, politikai életének, közművelődésének és közgazdaságának egyik góca. Itt székel Hajdu vármegye törvényhatósága, a központi járás szolgabirói hivatala, a pénzügyigazgatóság és

DEBRECZEN.

RÉVAI-LEXIKON. Rajzolta: Péter Károly. *RÉVAI-KARTOGRÁFIA.*

pénzügyőrség, fővámhivatal, államépítészeti hivatal, kir. itélőtábla, kir. törvényszék, kir. főügyészség, sajtóbiróság és pénzügyi biróság, telekkönyvi hatóság, kir. járásbiróság, közjegyzői, ügyvédi, kereskedelmi és iparkamara, 2 kir. közjegyzőség, kir. tanfelügyelő és tankerületi főigazgató, adóhivatal, állami állatorvos, dohánybeváltó és kataszt. helyszinelési, felmérési, gazdasági, ipari felügyelőségek, erdőfelügyelőség, Máv. üzletvezetőség, kultúrmérnöki hivatal; továbbá a tiszántúli ref. egyházkerület püspökének és a kegyesrendi társháznak is itt van a széke. Van itt továbbá állandó vegyes felülvizsgálati bizottság, csendőrszárnyparancsnokság, továbbá itt székel a 39. sz. gyalogezred hadkiegészítő parancsnoksága s a 3. sz. honvédgyalog és 2. honvédhuszárezred, gyalog- és lovasezredek, méntelep-parancsnokság stb.

Közművelődési intézeteinek száma nagy; itt székel a hires református főiskola vagy kollégium (l. *Debreczeni református kollégium)*, teológia, jogakadémia, bölcsészeti karral, református főgimnázium. Ezenkivül van D.-ben kegyesrendi főgimnázium, állami (előbb községi) főreáliskola, ref. és r. kat. felső leányiskola, kereskedelmi tanfolyammal, ref. és kat. tanítónőképző, ref. bábaképző, községi közig. tanfolyam, m. kir. gazdasági akadémia, vegykisérleti és dohánykisérleti állomással (Pallag pusztán), keresk. tanintézet, alsófokú keresk. iskola, városi iparos iskola, nőipariskola, izr. nőipartanműhely, 4 polg. isk., 39 elemi iskola és 12 tanyai iskola, 9 kisdedóvó, zeneakadémia és zenede. Nagy lendületet fog adni D. közoktatásügyének a legközelebb itt létesítendő harmadik egyetem. E nagyszámú s nagyrészt a város áldozatkészségéből fennálló intézet hatása folytán a közművelődés magas fokra emelkedett; az irni-olvasni tudók aránya az összességhez viszonyítva 69·3%, a 6 éven felüliekből 80·9%, tehát lényegesen több, mint az Alföld más vidékein. Az iskolákhoz számos jótékony intézet és egylet csatlakozik, ú. m. a róm. kat. árvaház (Theresianum) és a nőegyleti árvaház, a ref. és városi szegényház (ispotály), a városi közkórház, siketnémák intézete, áll. gyermekmenhely, a kollégiumi kórház, a r. kat. szegényápolda, a kereskedő-ifjak önképző s betegsegélyző egylete, a katonai csapat- és honvédkórház, a szegény gyermekeket felruházó zónatársulat, 4 jótékony nőegylet; továbbá számos közhasznú és közművelődési egylet, közte a Csokonai-kör, a Gönczy-egyesület, a zenede-egylet, a kitünő dalárdák, a gazdasági egyesület stb. A szinészetnek a szinház nyujt állandó otthont. Megjelenik itt 6 magyar napilap és számos más hirlap és folyóirat. D.-ben 12 könyv- és 1 kőnyomda van, közte az 1561 óta fennálló városi nyomda. Az irodalmi és kulturális élet nagy lendületet vett.

D. *népessége* kivált a legújabb időben rohamosan szaporodott; 1787-ben, amidőn 29,153 lakosa volt, Magyarország második legnépesebb városa volt (Budapestet *egy* városnak számítva), ezt a helyet a XIX. sz. második felében elvesztette s 1857. a hetedik helyre került, honnan fokozatosan előrehaladt az 1890 óta elfoglalt negyedik helyig. Lakóinak száma volt 1869-ben 46,111, 1880-ban 51,122, 1890-ben 58,952, 1900-ban (8228 házban) 75,006 és 1910-ben 92,729. A lakosok között volt (1900) 73,641 magyar (98·2%), 801 német, 105 tót, 202 oláh és 257 egyéb anyanyelvű. Vallás szerint van (1900) 13,258 róm. kat. (17·7%), 2023 gör. kat., 171 gör. keleti, 1009 ág. evang., 52,282 reform. (69·7%), 6192 izraelita és 71 egyéb felekezetű. D. hazánk legtősgyökeresebb magyar városai közé tartozik; a D.-i polgár (civis) zárkózott természetű, tiszta erkölcsű és józan gondolkozású; takarékos, de a közjó érdekében áldozatkész és a haladás eszméi iránt fogékony. Szorgalma és kitartása következtében vagyonra tesz szert és köztiszteletnek örvend. Foglalkozásra nézve az őstermelő (28·2%) és iparos népesség (29·2%) majdnem egyenlő számos; kereskedelemmel és hitellel 7·0, közlekedéssel 6·4% foglalkozik, a közszolgálati ágakban és szabad foglalkozásokban 5·6% van. A tényleg kereső népesség összes száma (1900) 33,704, miből őstermelő 7870, iparos 10,160, kereskedő 2195, értelmiségi kereső 1937, katona 2655; közlekedéssel foglalkozik 1417, vagyonából él 1500, házi cseléd 3386.

A *földmívelés* D. legfőbb jövedelmi forrása, melyből a népességnek majdnem egy harmada él; legfőbb termékei a búza, árpa, zab, repce, továbbá dohány és burgonya. Állattenyésztése régóta híres és fejlett; szarvasmarhája, juhai és lovai keresettek. A Hortobágyon gazdag legelő van és rajta ezrekre menő szarvasmarha, ló és juh legel. D. területén 1908-ban összesen 20,935 drb szarvasmarha, 10,165 ló, 34,209 juh, 37 kecske, 36 szamár, 4 öszvér és 24,605 sertés volt. A lótenyésztésre nagy hatása van az állami méntelepnek és a városi ménesnek, mely kitünő fajlovakat küld a bel- és külföldi piacokra; a szarvasmarhatenyésztés főleg a magyar fajtára szoritkozik (15,351 drb), de simmenthali állatok is előfordulnak. A városnak a Hortobágyon törzsgulyája van, a juhászat a hortobágyi legeltetésre van alapítva, termékei a tarha, juhsajt (gomolya) és a zsendice. Nevezetes a sertéstenyésztés és hizlalás, óriási hizlalókban remek sertéseket láthatni s azért D. hentesipara híres az egész világon. Paprikás szalonnája leghíresebb az egész országban. D. állatvásárai igen jelentékenyek, a felhajtás évenkint megközelíti a milliót és külföldiek is felkeresik. Az állati termékek közül nagy forgalma van a tejnek és tejtermékeknek, vajnak, sajtnak, nyers faggyúnak, disznózsírnak, szalonnának, tollnak és bőröknek. A mezőgazdaság érdekeit szolgálja a Debreczeni Hajdúvármegyei gazd. egyesület, a m. k. gazd. felügyelőség, a Hajdú-vármegyei méhészegylet és mézértékesítő vállalat, a szőllő- és bortermelő szövetkezet.

Ipar és kereskedelem tekintetében D. az Alföld egyik empóriuma. D. kereskedelme és ipara virágzik, kereskedői javarészben D. törzsökös családjai, melyek szakértelmükkel, egyéni műveltségükkel és vagyonukkal óriási lendületet adnak a D.-i piacnak. Nagykereskedőit szolidság jellemzi. A régi híres iparágak (csizmadia, timár, szűrszabó és gombkötő stb.) fénykora ugyan már lejárt (jelenleg van még 260 cipész, 489 csizmadia, 147 férfiszabó, 59 nőiszabó, 7 szűrszabó, 106 timár), de helyükbe a gyáripar lépett, mely itt

nagy virágzásra fejlődött. Ipartelepei közül legjelentékenyebb az István-gőzmalom (évi termelőképessége 800,000 q. liszt, kivitel Francia-, Angolországba és Braziliába), 5 más gőzmalom, a Gebauer-féle fémárú- és érckoporsógyár, az ércöntöde, óriási gép- és kocsijavítóműhely, gépgyár, patkógyár, gőzfürész, 2 kefegyár (600,000 K értékű évi termeléssel), 8 nagy téglagyár (több mint 17 millió darab tégla évi termeléssel), kocsigyárak, a m. k. dohánygyár (966 munkás), fém- és lámpaárúgyár, hordógyár, tömör fabútorgyár, vasöntő és géplakatosság, gőzcukorkagyár, halkonzervgyár, keményítőgyár, szódagyár, légszeszgyár, vas- és rézbutor-, fésü-, paszomány- és kályhagyárak; jelentékeny továbbá a szappangyártás, mézeskalács- és perecsütés, kolbász- és szalámigyártás, az esztergályosipar, ekekészítés stb. Van kitünő vágóhid, jégkészítéssel összekötve és modern hűtőkamarákkal. A kereskedelem régóta kiterjedt, s D. országos vásárai messze földön hiresek voltak; a vasúti hálózat kiépítése folytán e vásárok jelentőségüket elvesztették ugyan, de még most is élénkek D. állat- és terményvásárai. D. még ma is Erdély és az ÉK.-i felföld felé Magyarország főkereskedelmi empóriuma s kereskedelmének főcikkei gabona, állatok, kézműárúk, rövid- és norinbergi árúk, vas- és fűszerárúk, posztó s az iparvállalatok termékei. Üzleti életét 10 nagy bank és 6 takarékpénztár, ipar- és keresk. bank, hitelbank, forgalmi bank, D.-i I. takarékpénztár, alföldi és ált. takarékpénztár, összesen 30 millió K részvénytőkével, tov. 9 millió K tartalékkal s 60 millió K-t megközelítő betéttel, továbbá az osztr.-magy. bank flókja, az árú- és terményraktár, s több tekintélyes kereskedelmi és iparos részvénytársaság és testület (az 1715. alakult D.-i kereskedő társulat, keresk. és iparkamara, iparoskör, tisztviselők önsegélyző egylete, kölcsönös segélyző egylet stb.), 27 hitel- és árúszövetkezet 12 millió K törzsbetéttel, 17 ipartársulat és 1 ipartestület nagy mértékben előmozdítja.

D. *közlekedése* és közlekedési hálózata is igen fejlett; a m. kir. államvasutak innen Szolnok, Füzesabony, Mármarossziget, Nyiregyháza és Büdszentmihály felé, tehát 5 irányban vezetnek; ezekhez járul a debreczen—nagyváradi, nagylétai, debreczen—nyirbátori vonal és a nagycserei erdőségbe vezető gőzmozd. iparvasút. A m. kir. államvasutak egyik üzletvezetősége itt székel. A helyi közlekedés eszközei a villamos helyi vasút, automobil és bérkocsik. Posta és táviró s a város minden részére terjeszkedő telefonhálózat a forgalmat támogatják.

D. a leggazdagabb vidéki városok közé tartozik. Területe nem kevesebb mint 95,720 ha. s ez óriási föld K.-ről Ny. felé 79 km. hosszuságban a Tiszáig terjed s 5 vármegye és 19 község területével határos. Az egész határnak fele (48,684 ha.) a város tulajdona (ebből szántóföld 7119, legelő 26,359, erdő 9509 ha.), ezenkívül a városnak Hajdu és Szabolcs vármegyében vannak birtokai 7930 ha. terjedelemben. A város összes vagyona 121·8 millió K, miből 102·4 millió K tiszta vagyon; ebből fedezi a város a 4 milliót meghaladó évi kiadásait, községi pótadó kivetésének szüksége 1895-ig nem merült fel; azóta a pótadó lassanként 32·5%-ra emelkedett. Majdnem összes közintézeteit a város tartja fenn s az állami intézményeket is tetemesen segélyezi.

Története. D. területe már a történelemelőtti időkben lakott hely, amit a szórványosan és ásatásokból előkerült kő-, bronz- és vaskori leletek igazolnak. A dákok fénykorában e tájékon az anartok törzse tanyázott s föltehető, hogy a Ptolemaeus térképén látható Rukkonion és Dokiraia városok valamelyike a mai D. helyén v. közelében állhatott. A római uralom e vidékre nem terjedt ki. D. ősi lakossága szláv lehetett, neve is (debr a. m. völgy, lapály, breza a. m. nyirfa; v. dobridzenu, dobrazenu a. m. jó hely, termékeny föld) erre mutat; de ősi lakossága korán elmagyarosodott vagy magyarsággal cserélődött ki. Az Árpádok korában valószinüleg királyi birtok volt; legalább is az ifjabb királyok birták. Okiratilag igazolható, hogy a XIII. sz. vége felé lakosai kereskedéssel is foglalkoztak. Név szerint is ismert legrégibb földesura Kun László híres hadvezére, Rofoyn bán, kinek unokaöccse és fogadott fia volt Debreczeni Dózsa nádor, a roppant terjedelmű D.-i uradalom ura, Róbert Károly híve. Ennek idejében épült kisebbszerű román izlésű templom helyén az 1802. leégett hatalmas csúcsíves Szt. András temploma. A lassanként iparilag is fejlődő, céhekkel dicsekedő D. lakosságát I. Lajos 1360. városi jogokkal örvendeztette meg, Zsigmond király pedig D.-t szabad királyi várossá emelte. A Debreczeni-család kihalása után a fiskusra szállott, de Zsigmond előbb elzálogosította; majd István és György rác deszpotáknak adományozta. 1450-ben pedig a Hunyadiak birtokába került. Mátyás király több kedvezményben részesítette; 1490. az ország rendei Corvin Jánosnak ajándékozták, utóbb Szapolyai kezére került. A mohácsi vész után D. sorsa viszontagságos volt; védurai közül legnevezetesebb volt Enyingi Török Bálint, ki a reformációt 1536-ban D.-be behozta s az Melius Péter, D. első püspöke alatt annyira elterjedt, hogy 1552. a katolikus egyház teljesen megszünt. Az 1567. évi *D.-i zsinat* (l. o.) a ref. egyházat, mint önálló testületet szilárd alapon szervezte. Buda eleste után D. meghódolt a törököknek, ezektől azonban sokat szenvedett; 1564. Schwendi, 1604. Barbiani, 1675. Strassoldo, 1685—86. Caraffa rabolta ki, 1705 őszén a labancok fosztották ki és gyakran pusztították nagy tüzvészek. 1692-ben Nagy-Váradnak a töröktől való visszavételénél D. annyira kitünt, hogy Lipót király 1693-ban szab. kir. várossá emelte. 1716-ban újra alakult a róm. kat. egyház, 1725. Nagy-Váradról ide helyeztetett át a ker. tábla; 1849. a nemzeti kormány és az országgyülés a fővárosból ide menekülvén, jan. 4-től júl. 1-ig itt székelt és a ref. nagy templomban ápr. 14. mondotta ki Kossuth a határozatot, mely Magyarország elszakadását Ausztriától magában foglalta s a Habsburg-dinasztiát detronizálta. 1849 aug. 2. vívták a *debreczeni csatát* (l. o.). Az ötvenes évek óta D. közgazdasági és művelődési tekintetben nagy lendületet vett s a hajdani nagy falu modern várossá, hazánk egyik legjelentékenyebb művelődési központjává vált. D. a Bach-korszakban Észak-Bihar, 1876 óta Hajdu vármegye székhelye.

Irodalom. Zelizy Dániel, D. sz. k. város egyetemes leírása, Debreczen 1882; Szücs István, D. város történelme, 3 kötet, Debreczen 1870; Jókai Mór, D. (Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben c. vállalat Magyarország II. köt.); Balkányi Szabó Lajos, D. helynevei, 1865; Palugyai Imre, Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása, Pest 1853. II. köt.); Bunyitai V., A váradi püspökség története, II. k. D. épületei; A D.-i kereskedelmi és iparkamara jelentései; Budapesti Látogatók Lapja V. évf. 6. szám 1892; Chilkó László, A debreczeni római kat. egyház vázlatos története, Debreczen 1877; Századok 1890; 1872; 1878; Balásházy János, D. mint van s jövendője, Debreczen 1844; Mayer Emil és Koncz Ákos, Az István-gőzmalom 50 éves története 1898; Zoltai Lajos, Vidékiek beözönlése D.-be 1564—1640., 1902; u. a., Birtokmegoszlás D.-ben, 1900; u. a., D. és a szatmári béke, 1903; u. a., D. a török uralom végén, Budapest 1905; u. a., D. urai 1200—1400 között, Debreczen 1905; Barcsa János, A D.-i kollégium és partikulái, D. 1905; Koncz Ákos, Ős D., u. o. 1909; Csűrös Fer., A D.-i diarium, Tört. Tár 1909, 1910; Ozory István és Barna Tibor, D.-i útmutató, D. 1911.

Debreczen-derecske-nagylétai h. é. vasút, l. *Debreczen-nagyváradi h. é. vasút.*

Debreczen-füzesabonyi h. é. vasút. Megnyilt 1891 aug. 5. Fővonala Debreczentől Füzesabonyig, szárnyvonala Ohatpusztakócstól Polgárig terjed. Alaptőkéje 11.275,200 kor. Szabványos nyomtávú síkpálya. Üzleti hossza 136·2 km. A Máv. üzemében van.

Debreczen-hajdunánásih. é. vasút. Debreczentől Büdszentmihályig terjedő, 56·9 km. hosszú, rendes nyomtávú, gőzüzemű h. é. v. Megnyilt: Hajdunánásig 1884 okt. 5; Büdszentmihályig 1886 dec. 12. Alaptőkéje 3.025,000 kor. Síkpálya. A Máv. üzemében van.

Debreczeni, 1. *András,* 1705—47. kassai ötvösmester. Polgárjogot 1706. nyert. II. Rákóczi Ferenc kassai pénzverőházának mintavésnöke volt s mint ilyen ő véste a Rákóczi-kori fejedelmi és hivatalos pecséteket. 1711-ben a kassai híres ötvös-céhnek szószólója, 1720—33-ig céhmestere volt.

2. *D. Dózsa.* A XIV. sz.-ban virágzó főúri D.-család nagyságának és gazdagságának szerzője. Már 1292. övé volt Debreczennek egy része; utóbb rokonának, Ráfael bánnak javait örökölvén, még gazdagabb lett. III. András halála után mindjárt I. Károly pártjára állott s Ottó hiába kisérlette meg Elep (most puszta Debreczen mellett) adományozásával őt a maga részére hóditani. 1312-ben részt vett a rozgonyi csatában. 1317-ben a király őt a Kopasz nádor ellen küldött sereg vezérévé nevezte ki és a debreczeni csatában sikerült is a lázadókra döntő csapást mérnie. A következő évben mint erdélyi vajda (addig csak bihari és szabolcsi főispán volt) Erdélybe nyomult s ott Kún László fiait, Majsfia Majst és a többi lázadókat megverte, de egészen meg nem törhette. 1320. Sirok várát (Heves vm.) ostromolta. 1321 végén nádor lett, de már egy év mulva meghalt. V. ö. Turul, 1891. 1—9, 67—9.; Századok, 1888. 144.; *Pór,* Csák Máté, 141.; *Komáromy* András, D. nádor és a D.-család.

3. *D. Jakab,* Dózsának, a nádornak fia. Sokáig, 1325—53-ig volt Pál testvérével együtt szabolcsi főispán; 1332. emellett várnagy régi ellenségüknek, Kopasz nádornak várában, Adorjánban. Pecsétnyomója (érdekes ritkaságkép) a Nemzeti Muzeum régiségtárában látható. Az atyjától összeszerzett (Berettyóújfalutól Hajdubözörményig terjedt) debreczeni nagy uradalomnak szorgalmas védelmezője és gyarapítója volt (Turul: 1891., *Márki,* Arad m. tört. I. 303.).

4. *D. Márton,* bányász és költő, szül. Magyargyerőmonostoron, Kolozs vmegyében, 1802 jan. 25., megh. Kolozsvártt 1851 febr. 18. Selmeczen végezte az összes bányászati tudományokat s 1827. kineveztetett a csertesi kohóhoz helyettes kémlővé. Fokozatos emelkedéssel 1842-ben bányatanácsossá lett. 1848-ban az erdélyi országgyűlés az unióbizottmány egyik tagjává választotta, s ekkor Pestre jött; kevéssel azután a bányaügyek igazgatására ismét leküldték Erdélybe. A szabadságharc után Kolozsvárott perbe fogták és fizetése felfüggesztetvén, nejével és 6 gyermekével nyomorban tengődött, s végre is a gond és bú súlya alatt összeroskadt. Az erdélyi bányászat igen sokat köszönhet neki; számos javítást és újítást hozott létre, a kohóknál felhalmozott kénes ércekből ő kisérlette meg először a kéngyártást, ő rendezte be a zalatnai kohónál a vasgálic-gyártást, az aranynak és ezüstnek kiejtését feketerézből szerencsésen keresztülvitte, az Erdélyben és külföldön is használatos csigafúvó az ő találmánya. Halála után került napfényre 16 énekes éposza, *A kióvi csata,* mely nevét a szépirodalom történetében is megörökítette, kiadta *Széchy* Károly D. életrajzával (Budapest 1903, 2 köt.). V. ö. *Mikó* Imre gr., D. M. A kióvi csata.

Debreczeni csata, 1849 aug. 2. a magyar szabadságharc egyik utolsó ütközete. Görgey a Hegyalja vidékein folytatott harcok után délkelet felé vonult seregével, hogy a Berettyó vonalán újabb biztos állást foglalhasson. Görgey azt hitte, hogy Paskievics nem Debreczen felé, hanem Tisza-Füredtől a Tiszán felfelé indítja hadát. E szerint maga a 3. és 7. hadtestekkel Nagykállón és Nyiradonyon át vonult Vámospércsre, hol aug. 2-ig táborozott, az 1. hadtestnek pedig mint oldalvédnek Hadházon át Debreczen felé kellett mennie. A hadtest vezére, Nagy Sándor József tábornok azt az utasítást vette, hogy az ellenség erősebb támadása esetén vonuljon vissza, különben pedig aug. 2. álljon meg Debreczenben. Nagy Sándor még aug. 1. értesült, hogy Balmazujvárosnál 15,000-nyi orosz had áll, de ezt nem tartotta elegendő oknak a menetterv megváltoztatására. Nagyobb baj volt az, hogy az ellenség támadása aug. 2. déltájban a magyarokat meglepte. Nagy Sándor tisztjeivel épen a város által rendezett díszebéden vett részt, midőn az első ágyúlövések behallatszottak. Nem is egy orosz hadosztály támadott, hanem maga a fősereg, Paskievics alatt, körülbelül 50,000 ember. Ily túlnyomó erővel szemben a magyar ellenállás nem tarthatott soká. Csak a huszárság bátor támadása akadályozta meg a hadtest teljes megsemmisítését. Igy is a 7500 főnyi csapat majd 2000 embert vesztett, többnyire foglyokat. — Görgey magatartását, ki a csata alatt Vámospércsen mozdulatlanul állott, nagyon megtámadták, különösen szemére vetették, hogy Nagy Sándort, kit nem kedvelt, magánboszuból hagyta magára. V. ö. *Breit* J., Magyarország 1848/49. függetlenségi harcának katonai tört., III. köt.; *Horváth,* Magyarország függetlenségi harcának története, III.; *Görgey,* Mein Leben u. Wirken II.

Debreczeni Ember *Pál,* ref. lelkész és egyháztörténeti író, szül. Debreczenben 1660 táján, nemesi családból, megh. Óliszkán 1710 jún. közepén. Iskoláit elvégezvén, 1683. Sárospatakon lelkésznek választották, azután pedig Thököly Imrétől nyert pénzsegéllyel külföldi egyetemeken folytatta tanulmányait. Visszatért Patakra, lelkészi állomására, de a megváltozott politikai viszonyok ellene fordultak; a pataki vártemplom a reformátusoktól elfoglaltatott, egy év mulva a főiskola is elűzetett. D. ekkor mint számüzött a szomszédos Hotykán vonult meg, hol 3 évig nyomorgott. Innen hívta meg 1695. a fényes losonczi egyház lelkészének; az itt töltött 6 év volt legszerencsésebb ideje; szeretet, jólét környezte. Sajtó alá rendezte egyházi beszédeit, s egyháztörténelmi művéhez is gyüjté az adatokat. Megnősült s 1701. elfogadta a szatmári papságra való meghívást, de a háborús viszonyok miatt kénytelen volt szülővárosába menekülni. A forradalmi vihar azonban itt is utólérte s D. ismét elbujdosott; utóljára Óliszka szerény gyülekezetében talált papi állomást; itt végezte be történelmi munkáját és életét is. Művei: *Innepi ajándékul az Isten sátorába felvitt szent Siklus* (Kolozsvár 1700); *Garizim és Ebal, A Bárány életének könyve. Vagy az isteni örök elválasztásnak és elhagyásnak dekrétomának nagy titkáról való elmélkedések* (Kolozsvár 1702); Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania; ezen művével lett a magyar ref. egyháztörténelem megalapítójává. A mű már 1706. készen volt, de mielőtt kiadhatta volna, meghalt. Veje, Szatmári *Paksi* Mihály tanár küldte ki a kéziratot — kiegészítve 1715-ig az évi történetek sorát — Utrechtbe *Lampe* Adolfhoz, az egyháztörténelem tanárához, aki azt saját szerkesztői neve alatt u. o. kiadta 1728 s azóta forrásértékre emelkedett. Egy kéziratát a budapesti országos könyvkiállításon fedezték fel 1882. *Ágoston* József könyvkedvelő tulajdonában. V. ö. *Kiss* Kálmán, A szatmári református egyházmegye tört. (1878); *Ferenczy* Gyula, D. Pál életrajza (Közlöny a debreczeni Hittanszaki Önképző Társulat köréből, XIII. évfolyam, Debreczen 1882); D. életrajza németül a *Herzog-Hauck* Realencyclopedia 3. kiad. és ugyane mű rövidített angol kiadásában, *Schaff-Herzog* Realencyclopedia, IV. köt. (New York-London 1909).

Debreczeni grammatika, a XVIII. sz. híres nyelvtana. 1789. a *Hadi Történetek* cimü hirlap szerkesztői, Görög és Kerekes, pályadíjat tüztek ki magyar grammatikára. Öt pályamunka érkezett, de egyiket sem tartották egészen kielégítőnek s ahhoz az eredeti eljáráshoz folyamodtak, hogy a pályabirák az öt műből egyet állítottak össze. A nyelvújítással szemben ellenséges állást foglalt ez a grammatika (a földolgozott öt pályamű közül kettő külön is megjelent: *Kassai* József nyelvtanító könyve 1817. és *Földi* Jánosé 1912., az utóbbi a M. Tud. Akad. kiadásában).

Debreczeni hitvallás (confessio debrecina, confessio catholica), a magyar reformátusoknak első olyan hitvallása, mely a hittan valamennyi tételére iparkodik kiterjeszkedni. Szerzői közül *Melius* Péter és *Szegedi* Gergely debreczeni, *Czeglédi* György váradi papok vannak megnevezve. A luteránusok részéről éppen úgy, mint a katolikusok részéről egyiránt gyanusított kálvini elvű lelkészek kényszerítve érezték magukat arra, hogy egy, úgyszólva mindent, még a teologiához nem tartozó tárgyakat is magába ölelő hitvallásban tegyék közzé annyiszor támadott nézeteiket. Az 1561. és 1562. évek folyamán Nagy-Váradon, Egerben és Debreczenben tartották azokat a zsinatokat, melyeknek tárgyalásain keresztülment az azután csakhamar kinyomatott hitvallás, mely a szerzők számához képest több külön dolgozatból lévén egybefoglalva, csaknem minden rendszert nélkülöz. Ez a hitvallás *Egervölgyinek* is neveztetik, mivel a Verancsics Antal egri püspök és várparancsnok által zaklatott és üldözött, sőt a király előtt még pártütéssel is vádolt egri protestánsok elkérték azt Meliustól, azzal a céllal, hogy kimutassák vele hitök igazságát az ügyök megvizsgálására közéjök küldött királyi biztosok előtt. Ehhez képest még 1562. kétféle címlappal különkülön jelent meg a hitvallás. Magyar fordításban közölte *Kiss* Áron, A XVI. sz.-ban tartott magyar ref. zsinatok végzései között (Budapest 1882).

Debreczeni hitvita. 1568 febr. 2. történt a kálvinisták és unitáriusok között. Miután ugyanis az Egri Lukács ügyének tárgyalása végett Szikszóra összehívott zsinatot, mely az 1567 nov. 15. kelt meghívó szerint a következő évi jan. 6.-ra tüzetett ki, Schwendi Lázár, a felsőmagyarországi főhadparancsnok betiltotta volt, e tilalom hatása alatt a Váradon 1567 dec. 14. összegyűlt esperesek Melius vezetése mellett zsinatot hívtak össze Debreczenbe a következő évi febr. 2.-ra oly módon, hogy a megjelenésre nemcsak a kálvinérzelmű lelkészeket szólították fel, hanem az unitáriusokat is. A tilalom dacára mégis megtartott szikszói zsinaton a tiszántúli esperesek szintén jelen voltak ugyan, de az Egri Lukács ügyének elintézésében, mely a Schwendi által Kassára jan. 27. engedélyezett zsinaton történt, a Debreczenbe összehívott zsinat határidejének közelsége miatt nem vehettek részt. E debreczeni zsinat kitüzött tárgya az unitáriusokkal való vitatkozás levén, ez meg is történt, de természetesen eredmény nélkül, amennyiben az ellenfeleknek egyike sem hajolt meg a másik előtt. Ez a hitvita szolgált alapjául az unitárius eredetü (valószinüleg *Karádi* Pál által írt) Disputatio Debrecinensis c. nagyon érdekes szatirikus drámának, melyet a Kénosi Tőzsér Jánosféle unitárius egyháztörténetből *Jakab* Elek tett közzé (1879).

Debreczeni Kalocsa *János,* szül. Debreczenben 1632., megh. Polgáron 1710 közepe táján. Tanult Debreczenben 1650 tavaszáig, azután külföldre ment, ahonnan 1658. visszajött Magyarországba, s kecskeméti rektor, majd 1661. u. o. lelkész lett. 1667. átment a tiszántúli kerületbe, hol több helyütt lelkészkedett; 1691. esperessé választották. Művei: De rerum modis (Leiden 1654); De formarum materialium origine (u. o. 1654); De existentia Christi aeterna (I—II. r., Franekera 1655); *Örök élet zsengéjének érzése; Szent Dávidnak hét poenitentia-tartó zsoltári* (A «Keskeny út» mellé csatolva, Sárospatak 1662); *Isten ajándékával való kereskedés,* avagy Énekek Énekének magyarázatja (Olaszból fordítva, Debreczen 1693) és két

halotti beszéd. Uj kiadásban bocsátá közre Pápai Páriz Imrének Keskeny út (Sárospatak 1662) és Medgyesi Pálnak angolból fordított Praxis pietatis (Kolozsvár 1677), úgyszintén sajtó alá rendezte Szathmári Ötvös Istvánnak Titkok jelenése (Szeben 1668) c. művét, mindeniket előszó kiséretében. V. ö. *Kiss* Áron, D. K. J. (Debreczeni Prot. Lap. 1883).

Debreczeni kódex, terjedelmes magyar nyelvemlék 1519-ből; a debr. ref. kollégium könyvtárában őrzik. Tulajdonkép hat összekötött kéziratból áll, melyek legendákat, prédikációkat, elmélkedéseket, tanításokat tartalmaznak. Nyomtatásban először *Horvát* István ismertette a Tudományos Gyüjteményben 1836. *Toldy* Ferenc kiadta egyes részeit új helyesírással (1855—58). Az egész D.-nek első hű kiadását *Volf* Gy. rendezte a Nyelvemléktár XI. kötetében (Bpest 1882). V. ö. *Volf* Gy., A D. (Budenz-Album 1884).

Debreczeni kör. Igy nevezi irodalomtörténetünk azon költészeti irány képviselőit, melyet a mult század utolsó évtizedeiben, irodalmunk újjászületésének idején Földi János alapított meg. E kör tagjai félig-meddig ama népies iskolához tartoztak, melynek élén Dugonics és Gvadányi állottak; különböztek attól mégis abban, hogy több izléssel dolgoztak, a különféle iskolák kiegyeztetésére vagy összeolvasztására törekedtek. E kör adta ki az ú. n. Debreczeni grammatikát (l. o.). Nevezetesebb tagjai voltak: Fazekas Mihály, ifj. Kovács József, Lengyel József, Szentgyörgyi József stb., s itt kezdte működését Csokonai V. Mihály is.

Debreczeni Parlag, Debreczenhez tartozó puszta Hajdu vm.-ben, (1900) 3184 lak., u. p. és u. t. Debreczen.

Debreczeni református kollégium. Enyingi Török János keresztülvivén Debreczenben a hitújítást, 1552. megszünt itt a római egyház s a Ferencrendü zárda-iskola is a város kezébe jutott s városi protestáns iskolává lett. Első tanára Dézsi András volt (1549—1551). Az eredeti zárdai iskola épületét 1564. tűz emésztette meg, s részben újjáépíttetett és 1567. meghozatott az első iskolai törvény. 1588-ban kezdődik az iskolai tanulók anyakönyve, mely ez iskolának legrégibb ereklyéje s benne 1896-ig, a millennium évéig 24,361 deák neve van följegyezve. Az iskola fenntartási költségét maga a város hordozta s ez választotta és fizette a tanerőket. Könyvtára 1592. kezdődött. A következő XVII. sz.-ban Bocskay István, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi Mihály fejedelmek voltak a «híres schola» nagyobb adományozói, utóbbi a máramarosi sóaknákból 5000 mázsa, majd még 100 frtot érő sót rendelt az iskolának. Az osztrák ház katolikus politikája szétűzte a sárospataki s a pápai kollégiumokat, s csak a debreczeni főiskola tudott fennmaradni a város és a nemzeti fejedelemség védpajzsa alatt. De mikor a bécsi kormány uralma alá került Debreczen, elvonták tőle az Apafi sóalapítványt; a II. Rákóczi-féle zivatarok idején pedig (1705 okt.) a német hadsereg elhamvasztotta a főiskola könyvtárát, s 1752. betiltatván a tanároknak a városi pénztárból fizetése, az iskola a végenyészet szélére jutott, s csak a helvét, a holland és az angol hitrokonok s több hazai adakozónak alapítványai tudták azt nehezen fenntartani. Ámde a XVIII. sz., minden küzdelem közepette is, a benső szervezkedés ideje volt az iskolára nézve, amennyiben 1743. hozott végzés szerint, hogy valaki a teológiára fölvétessék, «3 komoly évet» kellett a bölcsészeti tanfolyamon elvégeznie. A német nyelvet 1759 óta tanítják, s a bölcsészeti szakra, a rendes tanárok hallgathatására külön köztanítók, praesesek készítik elő az ifjakat. 1718-ban a ref. egyház elválasztatván a várostól, az iskola az egyház gondnokainak vezetése alá jutott, de csak névváltozással, mert a gondnoki karba a város előkelő tisztviselői választattak be; még 1757. kimondatott, hogy a kollégium igazgatása «örökre vegyes legyen», vagyis azt a debreczeni lelkészek s a világi elem vezesse. A XVIII. sz. végén aztán a püspök és a kerületi főgondnok kettős elnöklete alatt álló tiszántúli egyházkerület vette át a kollégium fölötti legfőbb felügyeleti jogot, a közvetlen igazgatást a debreczeni egyháznál és ennek gondnokságánál hagyván.

A *deákéletből* csak annyit, hogy a főiskolai *énekkar* 1739. keletkezett s ez hazánkban a legrégibb fennálló ifjusági egyesület, melynek pénztára, alapítványok útján ma (1911) énektanszéket tart fenn, tőkevagyona 88,860 K s évi ösztöndíjul tagjai közt 16 alapból 1639 K-t oszt ki.

Ami a főiskola *tanrendszerét* illeti, ebben a haladó kor követelményeivel mindig lépést tartott s fennmaradását és erősödését főként ennek köszönheti. Korán életbe léptette a tanszabadságot s az országos «nevelési rendszer» (Ratio educationis) mellett az 1807. kiadott debreczeni tanrendszer méltó feltünést keltett. A D.-nak *tanszakait* 1. az akadémia, 2. a tanítóképzőintézet, 3. a főgimnázium alkotják.

1. Az *akadémia,* mely három külön szakból, *a)* a teológiai, *b)* a jogi, *c)* a bölcsészeti akadémiákból áll; *a) a teológiai akadémián* 1864-ig három tanszék állott fenn, akkor állították fel az egyháztörténelmi, mint negyedik tanszéket; 1878. segédtanárokat (docens) alkalmaztak; 1884. pedig megalkották az 5-ik tanszéket is; *b)* a *jogakadémia,* mely hosszú időn át egybe volt olvadva a teológiával, s mely főleg a szabadságharc utáni elnyomatás idején (1856) meg is szűnt, de a Thun-féle pátens visszavonása után szabadabb lélekzést nyert, 1875 óta négy évi tanfolyammal működik, 9 rendes jogtanárral; *c) a bölcseleti szak,* főleg 1892 óta folyton fejlődő virágzásban van, s jelenleg (1911) 7 rendes tanár tanít benne.

2. A *tanítóképzőintézet* egyéves tanfolyammal 1855 őszén nyittatott meg; 1866. kétéves, 1884. hároméves, 1886. négyéves tanfolyamra bővíttetett; 6 rendes tanár működik benne.

3. A *főgimnázium* szintén folytonos fejlődésben van; négy alsó osztálya mellett parallel osztályok állanak fenn; a tizenkét osztályt 17 tanár vezeti.

Ha a felsorolt rendesen szervezett tanerőkhöz odaveszünk még egy ének- és zenetanárt, 1 tornatanárt, 3 segédtanárt és a gyakorló iskola állandó tanítóját: a D.-ban 50 tanerő működik. A tanulók

száma az 1911. tanévben: *a)* az akadémiában 275; *b)* a tanítóképzőben 150; *c)* a főgimnáziumban 639, együtt 1064.

A tanulók ellátásáról a főisk. *tápintézet* gondoskodik, mely a kollégium második udvarán modern, korszerű modorban emelt épületben 500 tanulóra csak a legújabb időben alakíttatott át. Van a D.-nak levéltára; anyakönyvtára; pénz- és éremgyüjteménye; állat-ásványmuzeuma; növénytára; régészeti és népismei tára; gazdag fölszerelésű természettani szertára, amelyben a híres *kabai meteorkövet* (l. o.) őrzik, és rajzszertára. A kollégium vagyoni ereje pénzben 3.007,000, ingatlanokban és értékpapirban 5 millió K; az alapítványi törzskönyv 1432 jótevő nevét sorolja fel adományaikkal; a 13-féle címen csoportosítható forrásokból a kollégiumi tanulók 10,000 K évi segélyt nyernek.

Jelenleg a főiskola egyetemmé fejlődés küszöbén áll, s e cél elérésére óriási erőfeszítéseket tett a város, az egyház, az egyházkerület. A kormány 1911. végén már beterjesztette a képviselőháznak azt a törvényjavaslatot, mely szerint az egyik új egyetemet Debreczenben állítják föl.

Irodalom. Protocollum Professoriale 1749 óta (a korábbiak elvesztek) a kollégium levéltárában. Kézirat. Bakóczi János h.-böszörményi ref. lelkész négy ívrétű nagy kötet gyüjteménye. Kézirat. Révész Imre, A «debreczeni főiskoláról» Magy. Prot. Egyh. s Isk. Figyelmező. 1870; Szücs István, Debreczen város történelme, Debreczen 1870; Dr. Zelizi Dániel Debreczen város egyetemes leírása. u. o. 1882; A debreczeni jogakadémia keletkezése, fejlődése, Balogh Ferencz, u. o., 1905; Felirat a debreczeni Egyetem ügyében, u. o. 1908; A debreczeni ref. főiskola alapítványi törzskönyve, dr. Balogh Ferencztől, u. o. 1911. XVIII., 481 l.

Debreczeni református püspökség. Néha így is nevezik a tiszántúli egyházkerületet, minthogy ennek püspökei legtöbbször egyszersmind debreczeni lelkipásztorok is s mivel ezen kerület közgyűléseit is rendesen itt tartja, itt van főiskolája. A hivatalos neve azonban *tiszántúli* reform. egyházkerület.

Debreczeni Szűcs *János,* ref. tanár, később lelkész, szül. Debreczenben, ahol tanulmányait is végezte. Azután külföldre ment s 1657-től az utrechti és franekeri egyetemen gyarapította ismereteit. Hazatérése után 1660-ban a bölcsészet tanára lett Debreczenben, de már 1665-től rácz- (ma hajdu-) böszörményi lelkész volt. — Művei Conciliatorium biblicum, azaz a ... szentirásban ... egymással ellenkezni láttató helyeknek ... megegyezések (Thaddeus János latin könyvének ford. Utrecht 1658); Exercitationum scholasticarum trias de scientia dei ... Accessit etiam selectorum novi testamenti locorum a cavillis hostium fidei vindicatio (Franeker 1659); *Szívnek megkeményedése* (Debreczen 1662); Brevis tractatus de usu ac praxi verae logicae (u. o. 1663); *Idvességnek uta*... (u. o. 1663); *Acél tükör,* azaz oly rövid tanítás, mely megtanít arra: kicsodák érdemesek a sz. minisztériumra s kik nem... (u. o. 1666).

Debreczeni zsinatok. Két zsinatot tartottak a reformátusok Debreczenben, 1567. és 1881-ben. 1. Az *első,* mely 1567 febr. 24., 25. és 26. napjain tartatott, arról a három nagyfontosságú munkálatról nevezetes, melyeket Melius Péter készített ugyan, még pedig bizonyosan a zsinat előtt, de amelyek mindamellett a zsinat munkálatakként bocsáttattak azután közre. Ezek a következők: 1. «Brevis confessio pastorum ad synodum Debrecini celebratam convocatorum». Melius ezt János Zsigmondnak ajánlta jún. 25. kelettel. 2. «A Debreczenbe összegyűlt keresztény prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások». Ugyancsak Melius ezt a debreczeni, nagyszombati, kassai és nagyváradi kereskedőknek ajánlotta. 3. «Articuli ex verbo dei et lege naturae compositi». Ez első egyházi törvénykönyvből Gönczi György 1591. kivonatot is készített, mely «Articuli minores» nevet visel. Az eredeti pedig «Articuli majores» néven ismeretes. Ennek érvényessége még a jelen században is néhol el volt ismerve. Magyarul kiadta a konfessziókkal együtt *Kiss* Áron «A XVI. sz.-ban tartott magyar ref. zsinatok végzései» között (Budapest 1882).

2. A *második* (alkotmányozó) zsinat évekig tartó előkészületek után 1881 okt. 31. nyílt meg s első ülésszaka nov. 24. végződött, ez idő alatt 29 ülésen megállapítá az egyház alkotmányát, törvénykezési és oktatásügyi rendtartását; megteremté az egyházi közalapot, eltörlé a szabad lelkészválasztást s behozta e helyett a minősítés és jelölés rendszerét. A következő évi szept. 10. azonban újra össze kellett ülnie a zsinatnak, mivel a kormány a meghozott törvények ellen több kifogást tett, első sorban pedig azt kívánta, hogy azoknak oktatásügyi része teljesen kihagyassék. A szept. 17. végződött ülésszak nyolc ülésen elfogadta a kormány kívánalmait. Ez volt a magyar ref. egyház első *alkotmányozó* zsinata, melynek legfontosabb eseménye általában az öt egyházkerületnek, különösen pedig az erdélyinek a többi négygyel való uniója volt.

Debreczen-nagyváradi h. é. vasút. Az 1894 dec 8. megnyilt és Debreczentől Derecskéig terjedő fő- és Sárándtól Nagyléta-Vértesig terjedő szárnyvonallal biró «debreczen-derecske-nagylétai h. é. vasút» az 1910. XVI. t.-c. alapján Derecskétől Biharpüspökiig új vonalat épített s a biharpüspöki-nagyváradi vonal együttes használatára engedélyt kapott. Az új vonalnak 1911 jan. 28. történt megnyitása után a régi cégszöveg törlése mellettett «Debreczen-nagyváradi h. é. v. r.-t.» cég jegyeztetett be. A társaság 90 évi tartama az új vonal engedélyének keltétől számíttatik. Alaptőkéje 6.778,000 K. Rendes nyomtávú síkpálya. A Máv. üzemében van. Üzleti hossza 84·8 km.

Debreczen-nyirbátori h. é. vasút, önálló üzemmel. Csatlakozik Debreczenben a Máv. püspökladány—körösmezői és debreczen—szerencsi vonalaihoz, a debreczen—hajdunánási, debreczen—füzesabonyi és a debreczen-derecske-nagylétai h. é. vasúthoz és ÉK.-re Hajdu vmegyében Hajdusámsonig, onnan Szabolcs vmegyében Nyirbátorig terjed 61·3 km.-re; ahol csatlakozik a Szabolcs vármegyei h. é. v. nyiregyháza—mátészalkai vonalához. Engedélyeztetett Hajdusámsonig 1906., Nyirbátorig 1907.; megnyilt az előbbi vonal 1906 júl. 29., az utóbbi pedig 1911 júniusban. Legnagyobb emelkedése 9·6‰, az ívek legkisebb sugara 250 m. Befektetett tőke az első vonalra 1.246,000 K, az utóbbira 3.825,000 K. Üzletvezetősége Debreczenben székel.

Debren, kisk. Szilágy vm. zilahi járásában, (1910) 598 oláh lakossal; u. p. és u. t. Szilágyszentkirály.

Debret (ejtsd: döbré), *Jean Baptiste*, francia festő, szül. Párisban 1768 ápr. 18., megh. 1848 jún. 28. Davidnak volt tanítványa és eleinte antik tárgyú képeket festett, utóbb főleg Napoleon uralkodásának egyes mozzanatait örökítette meg nagyméretű képekben (versaillesi muzeum). 1816—31-ig Rio de Janeiróban élt és Dom Pedro császár szolgálatában dolgozott. Braziliai tartózkodásának eredménye a Voyage pittoresque et historique au Brésil 1816—1831 (Paris 1834—39) c. mű.

Debréte, kisk. Borsod vm. szendrői j.-ban, (1910) 215 magyar lak.; u. p. Rakacza, u. t. Bódvavendégi.

Debrey, 1. *István*. Az Aba-nemből származó D.-család legnevezetesebb tagja. Mint nagy katolikus főurat, IX. Bonifác pápa többféle kiváltságban részesítette. 1403 előtt Zsigmond király kincstartója volt, de ez évben elpártolt tőle s a tiszáninneni részeken Ludányi Tamás egri püspökkel együtt főembere lett Nápolyi Lászlónak. Sárospatak mellett, bár nagy áldozatok árán, megverte Perényi Pétert, Zsigmond vezérét. Ezután nejét és gyermekeit Tállya várában (Zemplén vm.) hagyván, Erdélybe ment új királyának ügyeit előmozdítandó. De míg ő odajárt, Zsigmond Tállya várát megvívta s ennek hallatára bánatában meghalt (Monum. Vatic., S. I. T. IV. 71, 128, 277. Turul, 1892. 183—6. *Fejér*, Cod. Dip., X/5 165—7.).

2. *D. Miklós*. Az előbbinek atyja. Csak annyit tudunk róla, hogy 1357—58 körül országbirói helytartó volt s hogy ő szerezte meg családjának mindakét Debrő, Tótfalu és Kál (Heves vm.) kizárólagos birtokát (Turul 1892. 185—6.).

Debrosses (ejtsd: döbross), *Charles*, francia történetiró, szül. Dijonban 1709 febr. 17., megh. Párisban 1777 máj. 17. A dijoni parlamentnek 1730 óta tagja, 1741 óta elnöke volt. Hogy az akadémiába nem jutott be, azt Voltairenek köszönhette, akivel, mint tournayi földbirtokos, néhány fuvar fán csunyául összekapott. Művei közül említésre érdemesek: Traité de la formation mécanique des langues (Paris 1765, 2 köt.); Histoire de la république romaine dans le cours du VII. siècle (Dijon 1777, 3 köt.) s a finom itéletekben bővelkedő: Lettres familières écrites d'Italie en 1739 et 1740 (1839, 4. kiad. 1885, 2 köt.). V. ö. *Mamet*, Le président D. (Paris 1875).

Debrő, mély vízmosás a hegyek lejtőjén.

Debrő, községek, l. *Aldebrő* és *Feldebrő*.

Debrőd, kisk. Abauj-Torna vm. csereháti j.-ban, (1910) 596 magyar lak., mészkőbányával; u. p. és u. t. Jászó. Szt. László temploma romokban hever; régi harang 1435-ből.

Debry, *Jean*, francia diplomata, szül. 1760., megh. Párisban 1846 jan. 6. Tagja volt a konventnek és a közjólétbizottságnak. 1797 dec. a direktórium megbizásából Rastadtba ment a béketárgyalásra, de a kongresszus eredménytelenül oszlott szét s ekkor a hazatérő francia követeket eddig ki nem derített okokból a Babarczy székely huszárezred huszárjai az országúton megtámadták és kettőt közülök megöltek (1799 ápr. 18.). D. is súlyosan megsebesült, de megmenekült s az esetről jelentést tett a direktóriumnak. A Bourbonok restaurációja után mint királygyilkost száműzték s csak 1830. térhetett vissza Párisba.

Debschwitz, *Alt-* és *Neu-D.*, falu a németbirodalmi Reuss hercegség Gera kerületében. A kifejlett gyáriparral biró helység különlegessége az ipari szerszámgépek gyártása és forgalomba hozatala; van azonkívül cipő- és szövőgyára, vasöntője, téglaégetője stb., (1905) 6545 lak.

Debucourt (ejtsd: döbükúr), *Louis Philibert*, francia festő és rézmetsző, szül. Párisban 1755 febr. 13., megh. 1832 szept. 22. Vieu festőnek volt tanítványa és főleg falusi tárgyú genreképeket festett, igazi jelentősége azonban színes metszeteiben rejlik. Tökéletesítve Janinet eljárását, mely az *aquatintá*-nak a színes réznyomás terén való érvényesítésén alapul, hosszú sorát állította elő a színes rézmetszeteknek, melyekben beható megfigyeléssel, olykor pompás humorral ábrázolja a korabeli Franciaország társadalmi életét. Legjobb művein a színek csodálatraméltó festői hatást idéznek elő. Metszetei közül különösen kiválnak: Le Menuet de la mariée (1786); La Promenade du Palais-Royal (1787); Le Promenade publique (1792); továbbá a szatirikus Le moderne jugement de Paris; Les visites du premier jour du XIXe siècle stb. V. ö. *Fenaille*, L'oeuvre gravé de D. (Paris 1899).

Deburija, falu Palesztinában, l. *Dabrat*.

Debussy (ejtsd: döbüsszi), *Claude*, francia zeneköltő, szül. 1862 aug. 22. St.-Germain-en-Laye-ben. A párisi Conservatoire-on Ernest Guiraud tanítványa volt, 1884. L'enfant prodigue (A tékozló fiú) c. kántátéval elnyerte a római díjat. 1909 óta a Conservatoire elnöke. A hagyományos formákat széttörő, apró finomságokba vesző sejtelmes zenéje az ú. n. felhangok (a 7. 11. 13. mellékhangok) együttzengésével számol; különösségével a francia modernség mintául fogadta. 12 évig írta főművét: Maeterlinck szinművéből Pelléas et Mélisande-ot (a párisi Opéra-Comique 1902. mutatta be); Chimène és Tristan et Yseult c. operái még előadatlanok, La Mer c. szimfoniáját, L'après-midi d'un Faune c. zenekari képét Budapesten is előadták. Irt női karokat, zongoradarabokat, vonósnégyest.

Debuszkóp, l. *Kaleidoszkóp*.

Début (franc., ejtsd: debü), első nyilvános fellépés valamely művel, különösen az első szerep, melyben a szinész vagy énekes fellép.

De By., növénynevek mellett *De Bary* H. A. (l. o.) nevének rövidítése.

Dec., de gyakrabban *DC.*, növénynevek mellett *De Candolle* nevének rövidítése (l. o.).

Deč, adók. és politikai közs. Szerém vm. zimonyi j.-ban, (1900) 1405 horvát-szerb és német lak.; u. p. Simanovci, u. t. Surčin.

Décadence (francia, ejtsd: dekadánsz), a. m. hanyatlás, sülyedés. L. *Dekadens*.

Décadi, a francia forradalmi naptárban egy dekádnak tizedik, vagyis utolsó napja, mely a nyugalomnak volt szentelve. L. *Dekád*.

Decaen (ejtsd: dökan), 1. *Charles Matthieu Isidore*, gr., francia tábornok, szül. Creullyben (Caen közelében) 1769., megh. 1832 szept. 9. Először a

vendeéi felkelés ellen harcolt, 1800. Moreau hadseregében hadosztály-tábornok lett s főrésze volt a hohenlindeni győzelem kivívásában. 1802—1810-ig Ile de France és Bourbon szigeteket védte az angolok ellen. Azután visszatért Franciaországba és Spanyolországban harcolt sikeresen, amiért Napoleon őt grófi rangra emelte. 1814-ben XVIII. Lajoshoz pártolt, de amikor Napoleon Elba szigetéről visszatért, hozzácsatlakozott és a 10. hadosztály parancsnoka lett. A waterlooi csata után a magánéletbe vonult vissza.

2. *D., Claude Théodore,* az előbbinek fia, francia tábornok, szül. Utrechtben 1811 szept. 30., megh. Metzben 1870 aug. 17. Hosszabb ideig szolgált Algirban; a krimi háboruban a Malakov-bástya bevételénél (1855) tüntette ki magát, 1859. pedig a magentai és solferinói csatákban. Az 1870-iki német-francia háboruban Bazaine seregében a 3. hadtest parancsnoka volt, de a colombey-nouilly-i csatában (aug. 14.) halálos sebet kapott s harmadnapra meghalt.

Decagynia (növ.), a. m. tíztermősek, Linné rendszerében az 1—13. osztály egyik rendje, 10 külön termővel vagy 10 szabad bibeszállal; *decagynus* a. m. tíztermős.

Decaisne (ejtsd: dökén), *Joseph,* francia botanikus, szül. Brüsszelben 1809 márc. 18., megh. Párisban 1882 febr. 8. Brüsszelben bátyjának, Henrinek vezetése alatt eleinte a festészetre adta magát, 1823. Párisban orvosi tudományokat folytatott, 1830. a Musée d'histoire naturelleben segédtanár, 1848. az alkalmazott növénytan rendes tanára lett; 1851. Mirbel helyét foglalta el a Jardin des Plantesban. Számos műve közül nevezetesebbek: Herbarii timoriensis descriptio (Páris 1835); Plantes de l'Arabie (u. o. 1841); Histoire de la maladie des pommes de terre en 1845 (u. o. 1845); Flore élémentaire des jardins et des champs (Lemaoutval együtt u. o. 1855, 2 köt., 2. kiadás 1865); Traité général de botanique (u. o. 1867); Le jardin fruitier du Muséum (u. o. 1858—75, 9 köt.); Manuel de l'amateur des jardins (Naudinnal, u. o. 1862—72, 4 köt.).

Decalo (ol.), súlyvesztés, különösen árúknál beszáradás által, l. *Calo.*

Decamerone (ol.), a. m. tíznapi idő. A zenében *D.* alatt 10 különböző darabból álló gyüjteményt értenek. L. még *Dekameron.*

Décampement (francia, ejtsd: dekaṁpmaṅ), táborbontás, azaz a tábor végleges elhagyása; gúnyosan is alkalmazzák hadierőnek észrevétlen elindulás által való menekülésére.

Decamps (ejtsd: dőkaṅ), *Alexandre Gabriel,* francia festő, szül. Párisban 1803 márc. 3., megh. Fontainebleauban 1860 aug. 22. Az akadémikus Orbel de Pujol tanítványa volt, de rövidesen felszabadult a klasszicizáló festészet szabályai alól és a természet közvetlen megfigyelésével önállóan fejlődött tovább. Ragyogó színskálájának kialakulására nagy hatással volt a Keleten való utazása, amelynek hatása alatt készültek nagyszámú keleti életképei is: Szmirnai őrjárat, A pasa kiséretével, Török barát, Török kávéház, Arab lovasok pihenője, Török iskola, Török mészáros stb. Bibliai tárgyú festményei (pl. Józsua győzelme az Ammoniták fölött) szintén a keleti életet tükrözik vissza. Nagy szeretettel tanulmányozta az állatokat, amint azt különösen szatirikus célzatú majomképei bizonyítják (ilyen pl. a Műértő majmok, amellyel az akadémiai bírálóbizottságot gúnyolja). A francia falusi életből vett képei közül egyik legsikerültebb a Disznópásztorleány. Történeti tárgyú festményeket is készített: Clermont ostroma, A cimberek veresége Aquae Sextiaenél stb. Élete utolsó éveiben tájképi studiumokkal foglalkozott s ő is, mint a barbizoni mesterek, a fontainebleaui erdő motivumait dolgozta fel. V. ö. *Moreau,* D. et son oeuvre (Paris 1868); *Clément,* D. (u. o. 1886).

De Candolle, francia eredetű svájci család, melynek több tagja mint botanikus híres. 1. *Augustin Pyrame,* szül. Genfben 1778 febr. 4., megh. 1841 szept. 9. Jogi pályát kezdett, de botanikussá lett. Párisban 1796—97 telén kémiát, fizikát és botanikát hallgatott. Essais sur les propriétés médicales des plantes (Paris 1804 és 2. kiadásban 1816) c. művét, épp úgy mint zsengéit, a fizikai és kémiai vonatkozások jellemzik. Rédoute műveihez, meg az Astragalogiához D. a szöveget írta. Delessert-rel a Société philantropique és a Société d'encouragement pour l'industrie megalakításával foglalkozott. Szülővárosa már 1802. kinevezte akadémiájának tiszteletbeli tanárává. Párisban 1804. a Collège de Franceban tartotta első növénytani előadásait. Lamarck: Flore française c. művének harmadik kiadását Jussieu rendszere nyomán eredeti műként átdolgozta (Paris 1805, 4. kiad., 6 köt. 1815). 1806—1813. Francia- és Olaszországban utazgatva, észleleteit Supplément de la Flore és Rapports címen közölgette. Montpellier egyetemén 1807—1816-ig tanár volt; ez évben szülővárosába ment vissza tanárnak. Bő szakismeretét nagyszabású műben akarta közölni, azonban a Regni vegetabilis systema naturale c. munkája oly terjedelmesen indult meg, hogy belőle csak két kötetet bocsáthatott ki (Páris 1818 és 1821), ezért szerényebb terjedelemben indul a Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis, melyet Párisban 1824. indított meg, de egyedül csak 7 kötetét dolgozhatta ki, a 8-adiktól kezdve fia vette át a szerkesztést, s ebben is a világ nevesebb szaktudósai segítik (17 köt. 1873-ig). Ez a mű az összes ismeretes növényeket D. természetes rendszerében foglalja össze. D. mint szabatos leíró és fegyelmezett rendszeresítő egyike a legjelentékenyebb botanikusoknak. Rendszerező műve: Théorie élémentaire de la botanique (Paris 1813, 2. kiadása D. fia tollából 1844, 2 köt.) korszakos. A növény szerveiről Organographie végétale c. művével számol be (Paris 1827, 2 köt.). Élettana: Physiologie végétale (Paris 1828—32). Számos apróbb dolgozatait a Collection des mémoires 3 kötetben egyesíti (Paris 1828—38.). Könyvtárát és gyüjteményeit fiára azzal a föltétellel hagyta, hogy hozzáférhetővé tegye és a Prodromust folytassa. V. ö. *De la Rive,* A. P. D. sa vie et ses travaux (Paris és Genf 1851); valamint Mémoires et souvenirs de A. P. D., écrits par lui-même (Paris 1862, D. fia kiadása).

2. *D., Alphonse Louis Pierre Pyrame,* az előbbinek fia, szintén neves botanikus, szül. Párisban 1806 okt. 28., megh. Genfben 1893 ápr. 4. A genfi

egyetemen jogot végzett és ennek a szaknak akart élni. Számos értekezésén kívül két művel tanusította ebbeli hajlamát: Le droit de grâce (Genf 1829) és Les caisses d'épargne de la Suisse (u. o. 1838). A politikai életben is résztvett mint a nagy tanács tagja, sőt a művészetet is pártolta: a Société des arts nevü társaság elnöke lévén, ennek évi jelentését 25 éven át szerkesztette. Azonban atyja befolyása őt is belevonta a növénytani tudományba, úgy hogy vele dolgozott, sőt halála után a genfi egyetemen atyja növénytani székét és a füvészkert igazgatását átvette. Atyjának Prodromusát számos szakférfiú közreműködésével folytatta, ugyanannak Mémoires et souvenirs-jeit kadta (Paris 1862). Önálló főbb művei: Introduction à l'étude de la botanique (Paris 1835, 2 köt.); Géographie botanique raisonnée (Paris 1855, 2 köt.); Lois de la nomenclature botanique (Paris 1867), melynek elveit az 1867-iki nemzetközi botanikus-kongresszus általános érvényüeknek mondotta ki; Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles (Genf 1873); Phytographie ou l'art de décrire les végétaux (Paris 1880). Egyik művét: Origine des plantes cultivées (Paris 1883) a kir. m. természettudom. társ. *Pavlicsek* Sándor fordításában 1894. adta ki magyarul. Fiával, *Casimir Pyrame D.*-lal együtt adta ki a Monographiae phanerogamarum sorozatát, mint a Prodromus folytatását (1878—89, 6 köt.).

De Candolle rendszere a növények belső szervezetén épül fel. A legtökéletesebbekkel kezdi (boglárkafélék), s a rendszer végére az alsóbb rendüeket helyezi. Az osztályozás a következő: I. *Edényes növények* (Plantae vasculares) belszervezetében edény és edénynyaláb is van. Ide tartoznak *Exogenae* (Jussieu kétszikűi) és *Endogenae*, ezek ismét *a) Phanerogamae* (Jussieu egyszikűi), *b) Cryptogamae* (harasztfélék). II. *Sejtes növények* (Plantae cellulares), testöket csupa sejt alkotja, edény vagy edénynyaláb nincs. Ezek ismét *c) Levelesek* (Foliaceae), szárral és levelekkel (mohák); *d) Leveletlenek* (Aphyllae), szár és levelek nélkül (moszatok, zuzmók, gombák).

Decandria (növ.) a. m. tízporzósak; oly növények, melyeknek virágában 10 szabad porzó van. Linné rendszerében a 10. osztály. *Decandrus* a. m. tízporzós.

Decanus, l. *Doyen*.

Décapitation (franc., ejtsd: dekapitasszjon) a. m. lefejezés.

Decapoda (állat), l. *Tízlábú rákok*.

De Castro, *Giovanni*, olasz író, szül. Padovában 1837., kora ifjuságától Milanóban lakik; 1861—66. a Politecnico c. lap főmunkatársa volt, több felső iskolán tanított, legutóbb a milanói művészeti akadémián volt tanár. Irásai: Ugo Foscolo (Milano, 1861); Il libro del soldato (u. o. 1861); Tempeste del cuore (u. o. 1869); Ire giovanili (u. o. 1871); La morale dell'operaio (Torino, 1873); Arnoldo da Brescia e la rivoluzione romana del XII. secolo (Livorno, 1875); Fulvio Testi e le corti italiane nella prima metà del XVII. secolo (Milano, 1875); I popoli dell'antico Oriente (2 köt., u. o. 1878); La storia della poesia popolare milanese (u. o. 1879); Milano a la Repubblica Cisalpina giusta le poesie, le caricature ed altre testimonianze dei tempi (u. o. 1879); Milano nel 1700, giusta le poesie (u. o. 1888) stb. V. ö. *Passano*, I novellieri italiani in prosa (Torino, 1879).

Decatur (ejtsd: dekétr), több város az északamerikai Egyesült Államokban: 1. *Illinois*-ban, a Sangamon River mellett, Springfieldtől K.-re, termékeny vidéken, malmokkal és gazdasági gépgyártással, terménykereskedéssel, (1910) 31.140 lak. Fontos vasúti csomópont Chicago és Saint Louis között. — 2. *Alabama*-ban, a Tennessee mellett, vasművekkel és egyéb gyárakkal. Lakossága (1900) 3114, *New D. City*-vel együtt 7551. Vasúti csomópont Nashville és Birmingham között. — 3. város Indianában a Saint-Mary folyó partján, vasúti csomópont, (1900) 4142 lak.

Decazes (ejtsd: dökáz), 1. *Elie, D.* és *Glücksbjerg hercege*, francia államférfiú, szül. St.-Martin-de-Layeben (Gironde) 1780 szept. 28., megh. 1860 okt. 24. Decazevilleben. Bíró lett a szajnai törvényszéknél, 1806. pedig Lajos hollandi király meghívására Hágában vállalt állást. Hollandia érdekeinek védelmezése miatt ő is elvesztette Napoleon kegyét, aki csak 1811. nevezte ki a francia legfőbb törvényszék bírójává. Az első párisi béke után a Bourbonokhoz csatlakozott s nem lett hűtlen hozzájok a 100 nap alatt sem. Jutalmul a visszatérő XVIII. Lajos rendőrminiszterré, államtanácsossá és gróffá nevezte ki. D. a király kegyét arra használta fel, hogy az ultra-royalisták túlzásait korlátok közé szorítsa. Feloszlatta a *chambre introuvable*-t (l. o.), s lejebb szállította a választási cenzust. 1818-ban mint miniszterelnök új, mérsékelt szabadelvü minisztériumot alakított, de Berry hercegnek 1820 febr. 13. történt meggyilkoltatását az ultraroyalisták felhasználták megbuktatására. XVIII. Lajos csak nagynehezen bocsátotta el, másrészt kedvelt miniszterét herceggé és londoni nagykövetté nevezte ki. 1821-ben Londonból visszahivatták. A júliusi forradalom után elismerte Lajos Fülöpöt királynak s tagja maradt a pair-kamarának. Az 1848-iki felkelés óta visszavonultan élt.

2. *D.*, *Louis Charles Elie Armanieu*, herceg, az előbbinek fia, szül. Párisban 1819 máj. 29., megh. Gravesban 1886 szept. 17. 1843. mint diplomata kezdette meg pályáját és követ volt előbb Madridban, majd Lissabonban. 1848-ban visszavonult a közélettől és a második császárság alatt nem vállalt hivatalt. 1871-ben a nemzetgyűlésbe lépett, hol a monarchisták egyik vezére lett. 1873-ban Thiers londoni nagykövetté nevezte ki, de ezt az állást még ugyanazon év novemberben a Broglie-minisztériumban a külügyminiszteri tárcával cserélte fel. Mivel Mac Mahon monarchista törekvéseit elősegítette és az 1877 máj. 16-iki államcsiny után is megmaradt miniszternek, többé nem kapott mandátumot. — Fia, *D. Elie Jean Octave* herceg, szül. 1864., kinek felesége a dúsgazdag amerikai születésű Singer Blanche. Legidősebb fiuk: *D. Louis*, szül. 1889.

Decazeville (ejtsd: dökázvill), város Aveiron francia départementban, (1906) 9862, mint politikai község 12,961 lak., szénbányákkal, papirgyárral, 1827. Decazes hercege által alapított vasolvasztókkal és hámorokkal. A D.-i gyárak munkásjóléti intézményei egész Franciaországban hiresek.

Décbunda, szőrszövetből v. pamutból készült, rókatorkos bunda.

Deccan, Kelet-Indiában, l. *Dekán.*

Decebalus, a dákok fejedelme (lehetséges, hogy a D. név királyi méltóságot jelentett), eszes politikájával egyesítette a dák-geta törzsek erejét és veszedelmes szomszédja lett a római birodalomnak. Kr. u. 86-ban megtámadta Moesiát és megverte Oppius Sabinus helytartó seregét, szintúgy az ellene vonuló Cornelius Fuscust. Bár Tetlius Julianus szerencsésebben harcolt ellene, sőt egészen Sarmizegethusáig hatolt katonáival, Domitianus császár kénytelen volt 89-ben D.-szal békét kötni, mert a markomannok és jazygok a közép-Dunánál a római légiókat megverték. A szerződésben a császár győztesként szerepelt ugyan, anyagi haszna azonban csak a dákoknak volt belőle, mert Domitianus nagyobb összeg fizetésén kívül évenként ajándékra kötelezte magát. Traianus császár ezt az évi adót beszüntette és két hadjáratban (Kr. u. 102 és 105.) D.-t többször megverte, végre öngyilkosságba kergette és országát római provinciává tette. L. *Dácia.*

Decelea, l. *Dekeleia.*

Decem (lat.) a. m. tíz.

December (a lat. decem-ből), a rómaiaknál Julius Caesar előtt az év 10-ik hónapja (mert az évet márciussal kezdették), innen a neve is; jelenleg az év 12-ik, utolsó hónapja. Kezdetben 29 napos volt, Julius Caesar óta 31 napos. A rómaiaknál a D. Saturnusnak volt szentelve; 17-én voltak a *szaturnáliák.* N. Károly a D.-t elnevezte szenthónapnak, majd a nagykarácsony hónapja lett és maradt is a D. mellett általános elnevezése. D. 21—22. van a téli *solistitium,* melytől a tél kezdetét csillagászatilag számítják; ekkor a Nap a bak jegyébe lép. Budapesten a D.-nek középhőmérséklete 0·7°; a hőmérséklet közepes változása, azaz a havi közepes hőmérséklettől hosszú időn át észlelt eltérések középértéke D.-ben nagyobb, mint novemberben, de rendesen kisebb, mint januárban; Közép-Európában körülbelül 2·5°; Bécsben —0·3, Párisban 2·6, Berlinben 0·8, Rómában 7·6, ugyanannyi Konstantinápolyban, míg Szent-Pétervárott —6·6.

Decembristák, Napoleon Lajos (III. Napoleon) hívei, akik az 1851 dec. 2-iki államcsiny végrehajtásában támogatták. Az orosz dekabristákat (l. o.) is nevezték így.

Decempeda (lat.), a földmérők tíz lábnyi mérő lánca. — *Decempedator* a. m. földmérő.

Decemprimi (lat., «az tíz első»), a régi római szenátusban, municipiumokban és coloniákban a tanács tíz decuriájának elöljárói, kik gyakran követek gyanánt voltak városuk képviselői.

Decemviri (lat. a. m. tíz férfiúból álló testület), a rómaiaknál bizonyos megbizással megválasztott bizottság, melynek hatalmi köre, teendője, megbizásának határideje a körülményekhez képest változott és címében is kifejeződött. Igy voltak *D. sacris faciundis,* egy papi testület, mely nagy állami veszedelem idején a Sibylla-könyvekbe (l. o.) tekintett és jóslatot mondott; a *D. litibus* (régibb formájában: stlitibus) *indicandis,* egy ősrégi bírói testület, mely polgári szabadság-perekben ítélt; Augustus kora óta a centumvirek törvényszékének voltak elnökei. A szükséghez képest voltak *rendkívüli* megbizással felruházott D.-ek is, kik feladatuk végzése után feloszoltak. A leghíresebb ily *decemviratus* volt a *D. legibus scribendis;* 451. Kr. e. Terentilius Arsa néptribunus indítványára törvények megszerkesztése végett választották és a legfőbb állami hatalommal is felruházták őkét. De az általuk megszerkesztett és 10 érctáblára vésett törvények nem voltak elegendők; ezért 450. újra választottak D.-eket, kik még két érctáblára valót szerkesztettek és még a következő évre is meg akarták tartani a hatalmat. De a hagyomány szerint a testület feje, Appius Claudius (l. *Claudiusok,* 3.) hatalmi elvakultságában és szerelmi lázában erőszakosan akart eljárni egy előkelő plebejus leánya, Verginia ellen, mire a fellázadt nép lecsillapítására Róma újra konzulokat és tribunusokat választott, Appius Claudiust börtönbe vetette, ki itt öngyilkos lett, a többi 9 D. közül Oppius is megölte magát, nyolcan pedig javuk elkobzása után számkivetésben haltak meg.

Decendium (lat.), a római jogban az a tíz napi záros határidő, mely alatt az alsó bírósági ítéletek ellen felfüggesztő hatállyal felebbezni lehetett.

Decennalia (lat.), a római császár üdveért *(pro salute Caesaris)* uralmának minden tizedik évében rendezett ünnep áldozatok és játékok kíséretében. Az első D.-t Augustus rendezte Kr. e. 27-ben.

Decennium (lat.) a. m. évtized.

Decens (lat.) a. m. illő, tisztességes. — *Decentia,* illemesség, tisztesség.

Decentius, Magnentius római császárnak testvére v. unokaöccse, 351. Kr. u. caesari rangot nyert; Galliának védelmében az alamannok királya, Chnodomar ellenében vereséget szenvedett. Magnentius halálának hírére 353. öngyilkos lett.

Decentralizáció, l. *Centralizáció.*

Deceptio (lat.) a. m. rászedés, csalás; *deceptor,* csaló.

Deception (ejtsd: deszepsn), sziget a Déli Jegestengerben, a Déli Shetland-szigetcsoportban, Dél-Amerikától délre (62° 56′ d. sz.; 60° 40′ ny. h.). Hossza 19 km, magassága 500 m körül. Amikor 1828-ban Foster felfedezte, működő fumarolákat és szolfatarákat talált; 1842. Smiley vulkáni kitöréseket figyelt meg.

Deceptionbai (ejtsd: deszepsn—), öböl Brit-Guinea déli partján.

De Cesare (ejtsd: de csezare), 1. *Carlo,* olasz nemzetgazdász és politikus, szül. Spinazzolában (Apulia) 1824. Jogot tanult, de először mint költő lépett fel s csak aztán jelentek meg jogi és közgazdasági munkái. Itália egyesítése után pénzügyi, földmívelési, ipari és kereskedelmi főbb hivatalokban működött; többször volt a képviselőház tagja, majd a szenátusban foglalt helyet. Főbb művei: Il mondo civile e industriale nel XIX. secolo (1857); Della scienza statistica (1857); Manuale popolare di economia publica (1862); La Germania moderna (1874); Le due scuole economiche (1875).

2. *D., Rafaello*, olasz publicista, szül. 1845. Spinazzolában. Simmaco álnéven a vatikáni dolgokról írt cikkei és könyvei nagy feltünést keltettek. D. a Vatikánnal való kiegyezésnek a híve; nevezetesebb munkái: Il conclave di Leone XIII. (1887) és Il futuro conclave (1888).

Decessio (lat.) a. m. eltávozás; *decessor*, hivatali előd.

Decetia, város, l. *Decize*.

Dechamps (ejtsd: dösaũ), 1. *Adolphe*, belga államférfi, szül. Melleben (Gent közelében) 1807 jún. 17., megh. 1875. jul. 19. Republikánus elveit feladva, csakhamar a klerikális párthoz csatlakozott. 1845—47-ig külügyminiszter volt; azután a képviselőházban a kat. ellenzék soraiban foglalt helyet. Irodalmi téren is működött s megalapította 1837. a kat. irányú Revue de Bruxelles, később a Revue générale folyóiratokat. Fontosabb művei: Lettres sur l'instruction publique (Bruxelles 1856); Le second empire (u. o. 1859); La convention de Gastein (u. o. 1865).

2. *D., Victor*, mechelni bíboros-érsek, az előbbinek öccse, szül. Melleben 1810 dec. 6., megh. Mechelnben 1883 szept. 28. Tournayban, Mechelnben és Löwenben teológiát tanult, aztán kolostorba lépett. Az 1869—70-iki vatikáni zsinaton D. Manninggal azoknak az élén állott, akik a pápa csalhatatlanságának legtúlzóbb védői voltak. Művei közül megemlítendők: Le libre examen de la vérité et de la foi (Paris-Tournay 1857, 3. kiad. 1861); Wahrh. u. Vernünftigk. des Glaubens (1857); La divinité de Jesus-Christ (u. o. 1858, 2. kiad. 1861, német. 1859); L'infallibilité et le conc. gen. (Mecheln 1869, ném. Mainz 1869, v. ö. *Dupanloup* hasonló művét erről, német. Mainz 1870); La franco-maçonnerie (1867, 2. kiad. 1875, ném. Münster 1868).

Décharge (franc., ejtsd: desarzs), eredeti értelemben a. m. a hajó kirakása, kiürítése, tehertől való mentesítése. Innen ered átvitt értelme a kereskedelmi nyelvben: valakit számláján mentesíteni, azaz a helyesnek elismert számlát javára könyvelni. — *D.* katonai értelemben több lőfegyvernek együttes elsütése. *General D.* a. m. dísztűz. *D. falak* (franc. revêtement en D.), a várépítészetben használtattak árokfalak rombalövetésének megnehezítésére. — *D.*, l. még *Felmentvény*.

Dechen, *Karl Heinrich von*, német geológus, szül. Berlinben 1800 márc. 25., megh. Bonnban 1889 febr. 15. Iskoláit Berlinben végezve, 1824. főbányabiztos, majd főbányatanácsos lett; 1838. a berlini egyetemen a bányászat tanárává, majd 1860. a porosz bányák főigazgatójává nevezték ki Bonnba, ahol azután haláláig tartózkodott. Ezen 27 évi szolgálati idejére esik a rajnai bányászat és kohászat felvirágzása. A porosz kereskedelemügyi minisztérium megbízásából még 1855. megkezdte a Rajnai-tartományok és Vesztfália rendszeres geológiai térképezését, amely fáradságos munkájával 1884. készült el. Ekkor adta ki Németország nagy részének geológiai térképét 1 : 80,000 mértékben 35 lapon, két hatalmas kötet magyarázó szöveggel együtt. Az első kötet 1870. jelent meg s hidrografiai-orografiai adatokat tartalmaz, a második pedig 1884. Bonnban jelent meg és a szóbanforgó tartományok geológiai és paleontológiai leírását tartalmazza. Számos tudományos és gyakorlati munkát írt a geológia és bányászat köréből, amelyek között legnevezetesebb az 1873. kiadott Die nutzbaren Mineralien und Gebirgsarten im Deutschen Reich c. alapvető műve, amely Bruhns átdolgozásában 1906. Berlinben újból megjelent.

Dechenit (ásv.), vanadinsavas ólom (PbV_2O_6), szőllőalakú gömbös, veres, sárga vagy szegfűbarna színű, csupa igen apró rombos rendszerbeli kristályok képezte halmazokban terem Badenben: Zähringen (Freiburg mellett), Karinthiában: Kappel; Rheinpfalz: Niederschlettenbach. Dechen geológus tiszteletére nevezte meg Bergmann (1850).

Déchiffrer (franc., ejtsd: desifré) a. m. kibetűzni, kitalálni; valamely nehezen olvasható v. titkos írásjelekkel írott írást megmagyarázni, megfejteni. L. *Chiffre-írás*.

Dechtár, kisk. Liptó vmegye liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 341 tót lak., szeszgyárral; u. p. Nagypalugya, u. t. Liptótepla.

Déchy *Mór (marosdécsei)*, utazó és földrajzi író, szül. Budapesten 1851 nov. 4. U. o. és Bécsben jogot végzett, de emellett földrajzi és földtani tanulmányokkal foglalkozott. Ebbe az időbe esnek első kutató útjai az Alpokban. Részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában (1872), amelynek kezdettől fogva választmányi tagja, 1905 óta alelnöke. 1878—84. kinevezett kormánybiztosként fejtett ki tevékeny működést. Utazásai során tanulmányozta a Kárpátokat, Boszniát, a Pireneusokat, Algert, Marokkót, Norvégiát, a Spitzbergákat, a Himalaja k. vidékét (Nepal és Szikkim 1878), de mindenekfölött a *Kaukázus* hegyvilágát, amelynek egyik legkitünőbb ismerője. 1884—1902-ig magyar szaktudósok (Lojka Hugó, Hollós László, Schafarzik Ferenc, Papp Károly, Laczkó Dezső) társaságában hét nagy utazást tett itt s megfigyelései sokban módosították és gazdagították a Kaukázusról való, főleg glaciológiai és orográfiai ismereteinket. Többször átkelt a főláncolaton, s megmászta a legmagasabb csúcsokat. Gyüjteményeit a M. k. földtani intézetnek és a Nemzeti Muzeumnak ajándékozta. Utazásainak elbeszélését és tudományos eredményeit magában foglaló munkája: *Kaukázus. Kutatásaim és élményeim a kaukázusi havasokban* (Budapest, Athenaeum, 1907), németül is megjelent (Der Kaukasus. Reisen und Forschungen im Kaukasischen Hochgebirge, 3 köt., Berlin, Reimer 1905—7) s a külföldi kritika páratlan elismerésével találkozott. A nevezetesebb földrajzi szakfolyóiratok munkatársa. Az európai földrajzi társaságok majd mind tiszteleti tagjukká választották. A kolozsvári egyetem 1908. tiszteleti doktorrá avatta, 1909. a M. Tud. Akadémia levelező tagja lett. Számos hazai és külföldi kitüntetésben részesült.

Deci (a latin *decem*-ből, mely tizet jelent), a métermértékek neveiben tizedet jelent; pl. decigramm = 0·1 gramm, deciliter = 0·1 liter, deciméter = 0·1 méter. Nálunk röviden *deci*-nek szokták hívni a decilitert.

Deciatok, római korbeli ligur nép, délkeleti Galliában, Antipolis (Antibes) környékén.

Decidava, Déva neve a római korban.

Decidere (lat.) a. m. levágni, ütni, eldönteni (az ügyet); *decisio* a. m. a döntés, a határozat. Különösen ügydöntő határozat, l. *Birói határozat, Döntvény.*

Decidua a. m. hulló burok vagy hullékony hártya, l. *Hulló burok.*

Deciduata (állat), azon méhlepényes emlősállatok gyüjtőneve, melyek megszületésük alkalmával a magzatburkokkal együtt, egyúttal anyjuk méhnyálkahártyájának egy részét *(decidua,* l. *Hulló burok),* az úgynevezett hullékony hártyát is levetik. Idetartoznak a ragadozók *(Carnivora),* rágcsálók *(Rodentia),* rovarevők *(Insectivora),* denevérek *(Chiroptera),* félmajmok *(Prosimia)* és a főemlősök *(Primates).*

Deciduoma (Rud. Maier), a magzatburkokból fejlődő rosszindulatu daganat, melyet Marchand nyomán helyesebben chorionepithelioma malignum-nak nevezünk, l. *Chorionepithelioma.*

Decima, 1. *(decuma,* lat.), a tizedik rész, tized, dézsma. — 2. *D.*, bronzérem Spanyolországban = 0·1 real = 24·5 fillér. — *D.* zenei értelemben a diatonikus hangsor 10. foka; az illető hang neve azonos a 3. fokon levő hang nevével.

Decima, sziget, l. *Dezsima.*

Decimae (lat.) a. m. tized; jelenti régibb jogunkban a bizonyos dolgoknak és terményeknek tizedrészével teljesíteni kötelezett szolgáltatást. Igy: 1. a letétbe helyezett összeg tizede volt az őrzési díj; 2. a behajtási eljárásban a királyi és káptalani embert illette a vételár tizede; 3. főbenjáró itélettel elmarasztalt egyén birtokainak elkobzásánál a káptalant illette az elkobzott dolog tizede; 4. minden termény után egy tizedrész illette az egyházat *(Papi tized,* l. o.). V. ö. *Márkus,* Törvtár, Tartalommutató «Tized». *D. praediales* földi, *D. sanguinales,* állatbeli termények után járó tized, l. *Tizedjog.*

Decimálás (lat.), a tized beszedése; *katonaságnál* valamely csapatnak büntetésből megtizedelése (l. o.).

Decimális (lat.), ami a 10-re (lat. *decem)* van vonatkoztatva, pl. D. *számrendszer* a. m. tizedes számrendszer, vagyis az a számrendszer, melynek alapszáma 10. D. *tört* a. m. tizedes tört, D. *mérleg* az oly mérleg (l. o.), melyen a mérősúlyok tízszer akkora tömeggel tartanak egyensúlyt, melyen tehát tömegeket tizedrész akkora súlyok segítségével lehet mérni. — *D. mértékrendszer,* l. *Mértékrendszer.*

Decimalistae, l. *Kontraktualisták.*

Decimatio (lat.), l. *Megtizedelés.*

Décime (franc., ejtsd: deszim), a frank és a vele egyenértékű pénznemeknek tizedrésze = 10 centime; Svájcban *batzen* néven.

Deciméter, a méter tizedrésze, tíz centiméter.

Decimola, a zenében 10 hangból álló csoport, mely ugyanannyi idő alatt játszandó, mint máskor 8 v. 9 hasonló értékű hang. A D. ívvel és 10-es számmal jelzendő.

Decina (ol., ejtsd: decsina), régi római súlymérték, 10 libbre = 3·391 kg.; mint gabona- és mész űrmérték = $^1/_4$ staro = 4·6 l.

Decisamente (ol.), l. *Deciso.*

Decisi (ol., ejtsd: decsízi) a. m. elszántak, titkos olasz rablóbandának a neve, amely 1817. keletkezett Dél-Itáliában s csakhamar 30,000 főre szaporodott. Halálfejes zászlós lovascsapatokban űzték rablásaikat s szervezett köztársaságot (salentini) alkottak. I. Ferdinánd nápolyi király Church angol hadvezért küldötte ellenük, aki véget vetett garázdálkodásaiknak és a banda elfogott vezérét és 162 tagját 1818 febr. 27. főbelövette.

Decisio, *decisum,* l. *Döntvény* és *Decidere.*

Decisive, l. *Votum decisivum.*

Deciso v. *decisamente* (ol.), zenei műszó, mely határozott, erőteljes előadásra utal.

Decius, római plebejus család, melynek kiválóbb tagjai: 1. *Publius D. Mus,* Kr. e. 340. Titus Manlius Torquatussal együtt konzul és a latin háború vezére. A Vezuv alatt táborozva, egy jóslat azt hirdette, hogy amely tábor vezére föláldozza magát, azé lesz a győzelem. Midőn pedig D. szárnya a csatában hátrálni kezdett, az áldozó paptól magát és az ellenséget az alvilágnak ajánlta föl, majd egyedül rohant az ellenség közé, mely ugyan megölte, de a rómaiak ellen csatát vesztett. — 2. *Publius D. Mus,* az előbbinek fia, négy izben (Kr. e. 312., 308., 297. és 295.) konzul, sok csatában győztes hős, ki belső állami reformokat is egyengetett. 304-ben cenzortársával, Qu. Fabius Rullianussal együtt szervezte a négy városi tribust. 300-ban az ő tekintélye vitte keresztül Ogulnius javaslatát, mely a plebejusoknak megnyitotta az auguri és pontifexi hivatalokat és ő maga is pontifex lett. 297-ben mint harmadizben megválasztott konzul megverte a samnitokat és apuliaiakat; 295-ben pedig Qu. Fabiussal együtt vezette a konzuli légiókat a samnitok, umberek, gallusok és etruszkok egyesült hadai ellen, s a hagyomány szerint azzal vívta ki Sentinumnál a győzelmet, hogy atyja példáját követve hőslelküen az ellenség sorai közé rohant és honfitársaiért életét áldozta fel. — 3. *D. (Gaius Messius Traianus),* római császár, Kr. u. 249—251. Elődje, Philippus Arabs, a gótok ellen küldötte Dáciába és Moesiába, a katonák azonban D.-t akarata ellenére imperátorul kiáltották ki, mire ő az ellene vonuló Philippust Verona mellett megverte. Alsó-Pannóniában, Budaliában született, s ő kezdi meg a pannoniai császárok sorát. Táborában szigorú engedelmességet honosított meg s előkészületeket tett a gótok betörései ellen, egyúttal a keresztényeket a régi vallás tiszteletére kényszerítette s a vonakodókat kegyetlenül üldözőbe fogta. A gótok ellen maga vezette légióit, Róma kormányát és reformjainak keresztülvitelét P. Licinius Valeriusra bízta, akinek kedvéért a cenzori hivatalt felújította. Vitézül harcolt a gótok ellen és többször megakadályozta betöréseiket. Ő az első császár, ki serege élén küzdve esett el, s vele együtt halt meg egyik hős fia is.

Decius *(Barovius),* l. *Decsi (Czimor) János.*

Decius, *Nicolaus,* német protest. dal- és zeneszerző, igazi német családneve valószinüleg *Hövisch* vagy *Hovesch;* valószinüen azonos Nikolaus a Curia (Hof-ból) stettini predikátorral, akit 1541 márc. 21. megmérgeztek. Előbb szerzetes, 1519. prépost, 1522. tanító volt; 1523. protestáns és pap lett Stettinben.

Decize (ejtsd: dőszis), város Nièvre francia départementben, a Loire egyik szigetén, a Nivernais-csatorna bejáratánál, (1901) 4064 lak., nagy szénbányákkal, jelentékeny üveggyártással, olajkészítéssel. fa- és szénkereskedéssel, gipsz- és mészégetéssel. Guy Coquillenek, a város szülöttének szobrával. Saint-Aré nevü templomának kriptája és khórusa a XI. sz.-ból való. D.-t, a régi Decetiát, a középkorban bevehetetlen várnak tartották.

Deck, *Joseph Théodore,* keramista, szül. Gebweiler-ban (Elszász) 1823., megh. Sèvresben 1891 máj. 15. Fizikát és vegytant tanult, beutazta Németországot, Ausztriát és Magyarországot és 1855. egy párisi fayence-gyár igazgatója lett. Sokat tett a keramika tökéletesítése érdekében. 1887 óta a sèvresi porcellángyár igazgatója volt. La Faïence cimű művében összefoglalta tanulmányainak eredményét.

Decken, 1. *Auguste von der,* német regényirónő, szül. Bleckede Elbe melletti faluban 1828 nov. 30., von der Decken őrnagy neje, 1875 óta özvegye, ki 1883 óta Hannoverben élt, hol 1908. ápr. végén meghalt. Késón lépett az irói pályára, de gyorsan lett népszerüvé. Regényeit *A. von der Elbe* irói néven adta ki. Igen sokat irt. Legismertebb regényei: Chronika eines fahrenden Schülers 8. kiad., 1899); Die Ricklinger (1881); Lüneburger Geschichten (1883); Der Heilandsänger (1884); Aref der Hindu (1884); Der Bürgermeisterthurm (1884); Brausejahre (1885); Dornröschen (1886); Ein Sohn (1889); Eine echte Schuld (1890, 3 köt.) stb. Gazdag képzelettel megáldott és széiesebb műveltség fölött rendelkező tehetség.

2. *D., Karl Klaus von der,* báró, német afrikai utazó, szül. Kotzenban, Poroszországban, 1833 aug. 8., megh. 1865 okt. 2. Előbb katona volt, később azonban kizárólag Afrika kikutatására szentelte életét. 1860 okt. Quiloából a Nyasszatóhoz akart menni, de az arabok hűtlensége miatt vissza kellett fordulnia. 1861. Thorntonnal Mombaszból a Kilima-Ndzsaróhoz vezetett expediciót, meghatározta a hegy magasságát, fölmérte az Ipe tavat és kimutatta, hogy annak lefolyása a Pangani. 1862 okt. Kerstennel harmadszor indult útnak és a Kilima-Ndzsarón 4200 méterig hatolt fel. 1864. Adenon és a Seychelleken át Zanzibárba ment. Ott két gőzöst szerelt föl és azokkal 1865 tavaszán a Dzsuba torkolatához indult. Kisebbik gőzöse még a torkolatban használhatatlanná vált, a nagyobbik pedig, mellyel Berderáig jutott, a városon fölül nem messze léket kapott és D.-t, miután hajóját elhagyta és Berderába ment segítségért, a szomalok meggyilkolták. Utazásának eredményeit *Kersten* foglalta össze e címen: Baron K. K. von der Deckens Reisen in Ostafrika (4 köt. Leipzig 1869—79).

Decker, 1. német könyvkereskedő- és könyvnyomdász-család, melynek őse *D. Georg* (szül. 1596. Eisfeldben), utolsó képviselője pedig *D. Rudolf Ludwig* kir. titkos udvari főnyomdász (1804—77) volt Berlinben. 1877. bekövetkezett halálakor nagy kiterjedésü üzlete többfelé oszolván, könyvnyomdája a porosz államnyomdával olvadt egybe s jelenleg a német állam tulajdona.

2. *D., Cornelis Gerritsz,* hollandi festő, szül. Haarlemben 1643., az ottani festőcéh tagja lett, megh. 1678 márc. 23. Salomon van Ruisdael tanítványa, a legjobb hollandi tájképfestők közé tartozik. Szinezése kissé modoros, de rajza kitünő. Különösen szeretett víz partján álló parasztházakat festeni; egy ilyen kép van a budapesti Szépművészeti Muzeumban is, a Korcsma a libához, melyben a részletes kidolgozás dacára is sok erő van. Jeles képei vannak a szentpétervári Ermitageban, a drezdai, kopenhágai, müncheni, bécsi Czernin-féle képtárban, stb.

3. *D., Karl von,* porosz tábornok, hadászati és szépirodalmi író, szül. Berlinben 1780 ápr. 21., megh. 1844 jún. 26. Az 1806. és 1807-iki hadjáratokban vitézül harcolt s Eylau mellett megkapta a «pour le mérite» érdemjelt. 1813. Drezda, Kulm és Lipcse mellett harcolt. Résztvett továbbá az 1814. és 1815-iki hadjáratokban. Nemesi rangot nyert 1817. s mint ezredes vonult nyugalomba 1841. Művei közül megemlítendők: Das militärische Aufnehmen (Berl. 1815); Die Artillerie für alle Waffen (1816); Ergänzungstaktik der Feldartillerie (1837); Die Gefechtslehre der Kavallerie und reitenden Artillerie (1819); Der kleine Krieg (1822, 4. kiad., 1844); Bonapartes Feldzug in Italien 1796 und 1797 (1825); Taktik der drei Waffen: Infanterie, Kavallerie und Artillerie (1833—34, 2 rész); Generalstabswissenschaft (1830; újra átdolgozta fia 1862); Die Schlachten und Hauptgefechte des Siebenjährigen Kriegs (1837). Rühle- és Liliensternnel együtt megalapította 1816. a mai napig is fennálló: Militärwochenblatt-ot, s 1821 óta társszerkesztője volt a Militär-Litteraturzeitungnak. *Thale* Adalbert álnév alatt néhány vigjátékot is irt.

4. *D., Pierre de,* belga államférfi, szül. Zeleben (Flandria) 1812 jan. 25., megh. Brüsszelben 1891 jan. 5. Először mint ügyvéd és hirlapiró működött. 1839. bekerült a képviselőházba; 1855—57. Vilain minisztériumában a belügyi tárcát viselte. Ezután résztvett a Langrande-Dumonceau-féle pénzügyi vállalatban s a Keresztény Bank igazgatója lett. Ennek következtében a Langrande-féle bűnpörbe is keveredett, de 1877. beszüntették ellene a birói eljárást. Nagyarányú irodalmi működéseért 1844. a belga akadémia tagja lett. Főbb művei: De l'influence du clergé en Belgique (1843); Quinze ans 1830—45 (7 kiadásban); L'esprit de parti et l'esprit national (5 kiadásban); Les missions catholiques (1879); Henri Conscience (1885); L'Eglise et l'ordre social chrétien (1887).

Declamando, zenei műszó, mely inkább beszédszerű (szavalatszerű), mint énekszerű előadásra utal.

Declamatio (lat.), l. *Deklamáció.*

Declaratio (lat.), a. m. nyilatkozat. D. alatt értjük a nemzetközi jogban azokat a kijelentéseket, amelyekkel több állam bizonyos pontokra vonatkozó akaratát körvonalazza. A D. által synallagmatikus kötelezettség jön létre. D. alatt értjük továbbá azokat az emlékiratokat (mémoires) és közleményeket, amelyeket valamely állam kormánya diplomáciai képviselői útján más államok kormányaihoz intéz. Az elsőre példa a párisi tengerjogi D., a hágai békeértekezleten létrejött nyilatkozatok; a másodikra Nagybritannia és

Franciaország D.-ja 1854 márc. 29., amelyben a semleges felek jogi helyzetét a krimi háborúban (l. o.) körvonalozzák.

Declaratio benedictina, l. *Benedek-féle deklaráció.*

Declaratio libelli, a kereset homályos részének kiegészítése. L. *Kereset.*

Declaration of independence (ang. ejtsd: deklerésn af indepéndnsz), az Északamerikai Egyesült-Államok függetlenségi nyilatkozata, melyet a harmadik philadelphiai kongresszuson 1776 júl. 4. írtak alá a 13 gyarmat képviselői. Szerzője Thomas Jefferson volt, de szövegén John Adams és Benjamin Franklin módosítottak.

Declaration of Rights (ejtsd: deklerésn af rájtsz) azon nyilatkozat, melyben az 1689 febr. 1. a Westminsterben összeült gyülekezet (convention) kifejtette az angol alkotmány azon vezérelveit, melyek alapján azután Orániai Vilmost az angol trónra meghívták. Mivel akkor (III. Jakab elüzetése és letétele után) lehetetlen volt mind az alkotmányos kérdéseket kimerítően felsorolni, a bizottság arra szorítkozott, hogy a D. nyilatkozatban felsorolja mindazon bűntényeket, melyek Jakab letételét szükségessé tették; továbbá pedig, hogy Orániai Vilmost és nejét, Máriát, azon föltétel alapján hívják meg az üresedésben levő trónra, hogy ezek magukat a fönnálló törvények megtartására kötelezik.

Declaratio sententiae (lat.), az ítélet homályos részének birói értelmezése. L. *Itélet kijavítása és kiigazítása.*

Declaratoria sententia (lat.) a. m. jogkijelentő itélet. L. *Itélet.*

Declaratorium Illyricum v. *Rescriptum I.* a neve annak a királyi leiratnak, melyet Mária Terézia 1779. a Magyarországba telepedett szerbeknek adott, kik még I. Lipót alatt vándoroltak be Magyarországba, a törökök elől menekülve, s utóbb végképen itt is maradtak anélkül, hogy a magyar hatóságokat maguk fölött elismerni akarták volna. Ezen okból származott hosszas súrlódásoknak akart véget vetni a D., mely a magyar hatóságoknak felsőbbségét elrendeli s ezenkívül túlnyomólag a karloviczi metropolitaság egyházi autonómiájával és közigazgatásával foglalkozik. A D. főleg a király legfőbb felügyeleti joga és az állami felügyelet tekintetében ma is jogforrás. Magyar nyelvre Bánffy miniszterelnök fordíttatta le s közzétette az 1890. évi Rendeletek Tárában 3943/M. E. sz. a.

Declinatio, l. *Deklináció.*

Decoctio, l. *Sörgyártás.*

Decoctum (lat.), a. m. *főzet,* készítésére gyógyszertárakban a kellően aprított növényi anyagot hideg desztillált vízzel leöntve, forró vízgőzbe állított porcellán- v. ónedényben, gyakran felkeverve, félóráig hevítik, végül a folyadékot vászon megszűrik és ülepítéssel, esetleg filtrálással egészen tisztává teszik, néha tojásfehérjével is derítik (clarificatio). A D. készítése során a forró víz a dróg nem illó és oldható alkotórészeit oldja. D.-ot gyógyszerül gyakran rendelnek. A magyar gyógyszerkönyvben hivatalos *D. Zittmanni fortius* (Zittman erősebb főzete) úgy készül, hogy szárcsagyökeret vízben egy napig áztatnak, majd a folyadékhoz sűrű vászonzacskóba kötve, poralakú cukrot, timsót, kalomelt és cinóbert téve, az egészet addig forralják, míg a víz $^2/_3$-a elpárolgott. A főzés végén a főzetbe szétzúzott ánizs- és édes köménygyümölcsöt, szennalevelet és édes gyökeret tesznek, majd a kisajtolt és kis ideig tartó ülepítés után gyapjuszöveten megszűrt D.-ot a kellő vízzel higítják. E D. sárgásbarna üledékes folyadék, amelyet bujakóros megbetegedéseknél gyakran rendelnek. A D. *Zittmanni mitius* (Zittmann gyengébb főzete) készítésére szárcsagyökeret vízben egy napig áztatva, a keveréket addig forralják, míg a víz $^2/_3$-a elpárolgott, a főzés végén a folyadékba szétzúzott citrom- és kassziafahéjat, kardamomum-termést és édes gyökeret tesznek, majd a kisajtolt D.-ot rövid ülepítés után gyapjuszöveten megszűrik és kellően higítják.

Decoctum lignorum (Bochet simple), gyógykészítmény, melyet (különösen régebben) tüdőbajok és bujakórság ellen adtak. A szer szarszaparilla és kinagyökérnek, guaják és szasszafrász fának (10—10 gm.), szamóca füvének (20 gm.) egy liter meleg vízben való áztatása által állítható elő. Különben más összeállításokban is rendelték orvosok. Ma már alig használja valaki. L. még *Bojtorján.*

Décolletage (franc., ejtsd: dekolltázs), Franciaországból került női ruhaviselet (leginkább estélyeken), midőn a nyak, váll és mell többé-kevésbbé szabadon van hagyva.

Decoloratio (lat., ejtsd: dekoloráció) a. m. elszíntelenedés, megfakulás.

Decompositio (lat., ejtsd: dekompozició) a. m. valamely összetett tárgynak szétszedése, szétesése, felbomlása.

Décompte (franc., ejtsd: dekoñt) a. m. leszámolás. Főleg két értelmezésben használatos, mint bizonyos számláknál mutatkozó költség- vagy árkülönbözetek kölcsönös leszámolása vevő és eladó vagy megbizó és bizományos között; ebben az értelemben levonást is jelent. A másik értelme a beszámításhoz hasonló, mikor a számlából az ellenszámla értéket leszámolják *(dekomptálják).*

De constituta pecunia actio (lat.). A kötelmet megerősíti a tartozás teljesítésének ismételt igérése. Constitutum, mely az eredetileg beperesíthetlen természeti kötelmet (naturalis obligatio) is beperesíthetővé tette. Az idegen tartozás elismerése (c. d. alieni) alapján a hitelező az eredeti adós mellett még más ellen, t. i. a constituens ellen is emelhet keresetet, ez az actio de pecunia constituta, mely eredetileg csak készpénzre vonatkozhatott. Justinianus bármily kötelemre megengedte a constitutumot.

Décontenance (franc., ejtsd: dekóntnáñsz) a. m. megzavarodás, megütközés, önuralmának elvesztése.

Décor (franc., ejtsd: dekór), általán díszítmény, különösen az agyag- és az üvegtárgyakra alkalmazott festés és aranyozás.

Decorated style (ang., ejtsd: dékoréted sztejl), így nevezik az angolok XIV. sz.-beli csúcsíves építészetüket, melynél a díszítő formák úgyszólván az egész épületet elborítják. Legjellemzőbb

példája a D.-nek a yorki székesegyház homlokzata. L. *Angol művészet.*

Decoratio (lat.) a. m. díszítés, díszítmény; továbbá: érdemrend és ennek adományozása.

De Cort, *Frans,* flamand költő, l. *Cort.*

De Corticellis, l. *Pordenone.*

Decorum (lat., ejtsd: dekórum) a. m. tisztesség, méltóság.

De Coster, *Charles,* belga író, szül. Münchenben 1827 aug. 20., megh. Ixellesben 1879 máj. 7. Jogot tanult, 1855. ügyvéd lett, s korán kezdett irodalommal foglalkozni. Főművei: Légendes flamandes (2. kiad. Bruxelles, 1861); Contes brabançons (u. o. 1861) és La légende de Tiel Uylenspiegel et de Lamme Goodzak (u. o. 1867), amelyben kedves humor és megható tragikum oly csodálatosan egyesül, hogy ez a regény a belga nép egyik legkedvesebb könyve lett. Nevezetesek még Le voyage de noce (1871) és Le mariage de Toulet c. művei.

Découragement (franc., ejtsd: dekurazsmáñ), elbátortalanítás, csüggesztés, kedveszegés.

Decourcelle (ejtsd: dökurszel), *Pierre,* francia szinműiró, szül. Párisban 1856 jan. 25. A börzéről tért át az irodalomhoz s több nagysikerű szinművet írt. Ilyenek: L'as de trèfle (1883); L'abbé Constantin (1887, Halévy regénye nyomán); Les deux gosses (1896); Werther (1903); La bâillonnée (1905); Le roi sans royaume (1900) stb. Nálunk a Konstantin abbé a Nemzeti Szinház műsordarabja, Ujházy Ede egyik legjobb alakítása. A Két tacskó c. népdrámáját pedig a Népszinház adta elő (1898).

Décourt (franc., ejtsd: dekúr), l. *Dekort.*

Découvert (franc., ejtsd: dekuver), a tőzsdén a. m. darabhiány. Átvitt értelemben D. alatt értik a bizonyos időpontban fenforgó contremine-spekulációk összeségét. Nagy a D. a tőzsdén akkor, ha a még le nem bonyolított *à la baisse* kötelezettségek az *à la hausse* kötelezettségeket meghaladják.

Decrais (ejtsd: dökré), *Pierre Louis Albert,* francia diplomata, szül. 1838 szept. 18. Először az ügyvédi pályán működött, 1871–80-ig prefektus volt; 1882. a külügyminisztériumba lépett, mint politikai osztályfőnök. Azután nagykövet volt Rómában, Bécsben (1886—93) és Londonban (1893—97). Waldeck-Rousseau kabinetjében 1899—1902. mint gyarmatügyi miniszter működött.

Decrepitatio, l. *Pattogzás.*

Decrescendo (ol.), zenei műszó, mely fokozatos halkításra utal. Igy is jelezhető: >. Ellentéte a *Crescendo* (l. o.).

Decretalia (lat. literae decretales: decretales epistolae), pápai határozmányok vagy ügylevelek és leiratok. A kegyelmi leiratok kivételével, amelyek csak azokra az esetekre, illetve személyekre érvényesek, amelyekre vagy kikre vonatkoznak, a D., különösen ha valamely kétes törvényt magyaráznak, általános törvény erejével birnak, mert azokban a pápa törvényhozó hatalma működik. Legnevezetesebb az ú. n. álizidori gyüjtemény (l. o.).

Decreto-legge (ol., ejtsd: —leddzse) a. m. rendelet-törvény; az olasz közjogban szokásjogilag elismert joga a királynak az állam szükséghelyzetében rendelet útján intézkedni a törvényhozás helyett; megfelel más államokban is meglévő szükségrendeletnek (pl. Ausztriában az állami alaptörvény 14. §-a engedi meg).

Decretorius (lat.), elhatározó, döntő, pl. annus, dies (év, nap). Orvosilag: a krizis napja. A westfaleni békében annus D. 1624., dies D. ugyanezen év jan 1.

Decretum, döntés, határozás: 1. jog, elhatározás a döntésre; 2. a testületek és kollégiumok határozatai; 3. a biró, a magistratus, a fejedelem tanácskozás (causae cognitis) után határoz, dönt, rendel; 4. D. mint főnév előleges tárgyalás után hozott döntvény pl. D. divi Marci, Marcus Aurelius döntvénye az önbíráskodás ellen; 5. Gratianus egyházjogi művét D. Gratiani cím alatt tanították a bolognai egyetemen, innen az egyházjog tanárai decretalisták, a római jog tanárai pedig legisták.

Decretum Burchardi, l. *Burchard dekrétuma.*

Decretum distributionis, a csődbíróságnak az a határozata, amellyel a csődtömegből felosztásra kerülő kvótát a csődhitelezők között arányosan felosztja, (1881. évi XVII. t.-c. 59—71. és 178—236. §§.). L. *Csőd.*

Decretum Gratiani. Gratianusnak, a bolognai Szt. Félixről nev. zárda magiszterének kánonjogi tankönyve. A teológia egyéb részeitől különválasztva tárgyalt kánonjognak előadása eredményeként írta e munkát, korának skolasztikus módszerében, a XII. sz. közepe táján — 1139 s 1151 közötti időben. Az uralkodó felfogás szerint könyvének a Concordia discordantium canonum címet adta, habár nincs kizárva, hogy egyáltalában nem volt címe e munkának, amelyet később általában csak Decretumnak neveznek. Kevés eredeti forráson kívül, munkájának anyagát, a bizonyítékul használt forrásokat régebbi kánongyüjteményekből s az őt közvetlenül megelőző rendszeres munkákból vette, így Burchardból, Ivo Panormiája s Decretumából, Luccai Anselm, Deusdedit s több másból; legnagyobb befolyást gyakoroltak reá lüttichi Algerus munkái. A D.-t az iskola recipiálta, ez úton a dekretisták s glosszátorok révén általános tekintélyre tett szert; fel lett véve a Corpus juris canonicába is, azonban mindez nem változtatta meg magánmunka jellegét.

Decretum regni, l. *Országos végzemény.*

Decs, nagyk. Tolna vm. központi j.-ban, (1910) 3685 magyar lak., tejszövetkezet, gőzmalom, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Décs, Szarvashoz tartozó puszta Békés vmegye szarvasi j.-ban, (1900) 782 lak. 1216. már falu volt, a XV. sz.-ban a Maróthy-család birtoka; a török hódoltság alatt elpusztult, templomának tégláiból építették a törökök a gyulai és szarvasi fürdőket.

Décse (azelőtt: *Diécs*), kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 1296 oláh lak.; u. p. Alcsil, u. t. Almás-Alcsil. L. még *Marosdécse, Magyardécse.*

Décsfalva, kisk. Udvarhely vm. udvarhelyi járásában, (1910) 140 magyar lakossal; u. p. és u. t. Bögöz.

Decsi, 1. *Gáspár*, ref. esperes, tanult Tolnán, Kolozsvártt (1565.) és Wittenbergben. Hazatérvén, 1570 körül tolnai lelkész lett s itt csakhamar esperessé választották. Mint ilyen volt jelen az 1576. évi herczegszőllősi zsinaton. Mint költő és prédikátor egyaránt jeles volt. Munkái: Επιθαλαμιον nuptiis Basilii Fabricii et Margarethae Viti Balsarati (Vittenbergae 1567); *Az utolsó időkben egynehány regnáló bűnökről való prédikációk* (Debreczen 1582, 2. kiad., Várad 1584); *História a Dávid királynak Uriasnak feleségével való vétkeiről* (1579, 3. kiad., Németlövőn 1592).

2. *D.* (családi nevén *Baranyai Czimor*) *János*, XVI. sz.-beli író, szül. Tolna vmegyének Decs nevű községében 1560 körül, megh. Maros-Vásárhelyen 1601. Bánffi Farkas fejedelmi tanácsos fiával, Ferenccel 1587. külföldi egyetemekre ment és Wittenbergben s Strassburgban két évet töltött. Mikor hazatért, nagy csapás várta: atyját a prédáló törökök mindenéből kifosztották, úgy hogy kénytelen volt Erdélybe menekülni. Ő maga 1592. Kolozsvárra költözött és a következő évben Maros-Vásárhelyen tanári hivatalt vállalt. Munkássága több irányú volt. Alkalmi költeményeit és irodalmi becsű leveleit nem számítva, írt bölcsészeti, jogi, történeti, nyelvészeti munkákat; lefordította Sallustiusnak két történeti művét, s a miről leginkább ismeretes: kiadott egy 5000 számra terjedő magyar közmondásgyüjteményt (Adagiarum Chiliades quinque 1598), mellyel a magyar közmondás és frazeológiai irodalom alapját vetette meg.

Décskelecsény (azelőtt: *Kelecsény)*, kisk. Nyitra vm. galgóczi j.-ban, (1910) 669 tót lak.; vasúti megálló, u. p. Alsórécsény, u. t. Récsény.

Decsn., botanikai nevek után *Decaisne* Joseph (l. o.) nevének rövidítése.

Décső, kisk. Sáros vm. héthársi j.-ban, (1910) 449 tót lak.; u. p. és u. t. Héthárs.

Décsy *Sámuel*, bölcsészet- és orvosdoktor, magyar hirlapiró, több történeti munkának szerzője, a magyar nyelvújításnak egyik nevezetes harcosa, szül. Rimaszombatban, Gömör vm.-ben 1742 jan. 2., megh. Bécsben 1816 jan. 25. Iskoláit Pozsonyban és Sárospatakon végezte, majd felsőbb tudományok megszerzésére Németországba és Hollandiába ment, honnét hazatérvén, Bécsben telepedett le. Ott alapította és 27 éven át szerkesztette a bécsi Magyar Kurirt, melynek dolgozótársaiul korának legnevezetesebb íróit igyekezett megnyerni. Munkái közül nevezetesebbek: *Osmanographia*, azaz: A török birodalom természeti, erkölcsi, egyházi, polgári s hadi állapottyának és a magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak sommás leirása (Bécs, 1788—1789, 3 rész, 2 térképpel, a maga korában nevezetes könyv volt); *Pannoniai Féniksz*, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv; *Magyar Almanach* 1794., 1795., 1796. esztendőre; *Házi kereszt* (1793); *Egyiptom historiája* (1811). A Magyar Kurirnak melléklapja volt a Magyar Musa, melyet szintén ő szerkesztett; ez volt az első tisztán szépirodalmi magyar lap.

Decticus *L.* (állat), l. *Szöcskefélék.*

Decubitus (lat.), felfekvés, a testszövetek tartós nyomás következtében támadt elhalása. Oka a szövetek rossz táplálkozása, a nyomás okozta vérkeringési nehézségek miatt. Támad: 1. huzamos fekvés után azokon a helyeken, ahol a kiálló csontrészek (sarkok, tomporok, keresztcsont stb.) az ágyhoz nyomulnak. Minél rosszabb a beteg általános állapota, annál nagyobb a kiterjedése (typhus, bénulások, eszméletlenséggel járó betegségek); 2. rosszul illő, hibásan párnázott kemény kötések (gipsz-kötés), sebészi gépek, corsetek alkalmazása folytán; 3. belülről kifelé gyakorolt nyomás folytán törések, ficamodások esetében; 4, gyógyítás céljából bevezetett eszközök nyomán, légcső-, intubáló-canule után; 5. csavarodás, lefűződés folytán a belekben.

Decuma (lat.) a. m. tized, a takarmány tizede, l. *Agri decumates* és *Decima.*

Decumana porta (lat.), a római tábor D.-i kapuja volt a fővezéri sátor mögött és védett területre vezetett. Előtte voltak a kereskedők bódéi és lakásai (canabae). L. *Castra.*

Decumates agri, l. *Agri decumates.*

Decuria (lat.), tkp. 10 emberből álló alosztály, amilyenekre a régi Rómában a szenátorok és lovagok rendjét felosztották (l. *Decurio).* Később nagyobb bizottságnak is D. volt a neve, tekintet nélkül a számra.

Decurio (lat.), egy *decuria* (l. o.) feje, pl. D. equitum: 10 lovasnak, később egy lovas alosztálynak a feje. Igy nevezték a municipiumok és koloniák szenátusának tagjait is, mert a lakosság egy-egy részének képviselőit látták bennök.

Decursio (lat.), a római hadsereg gyakorlatai, különösen az újoncok begyakorlása. *D. funebris*, a csapatok díszben való felvonulása az elesett hősök sírjánál.

Decussatim (lat.) a. m. római tizes számjegy (X) alakjában, keresztben; *decussatio*, kereszteződés. *Decussatus* a. m. keresztesen átellenes.

Decussis (lat.), római érem = 10 as. Nagy öntött rézérem a Róma fejjel s hajóorral, alatta a X számjeggyel. A római érmek között a nagyobb ritkaságok közé tartozik.

Déd, *dédős*, rokonsági név, mellyel a nagyszülők, a nagyapa és nagyanya nagyszüleit, a dédapát és dédanyát, tehát fölfelémenőleg egyenes ágon a negyedizi rokonokat értjük. Lefelémenőleg pedig a dédunokákról beszélünk. L. még *Rokonság.*

Déd, község, l. *Nemesdéd.*

Déda, 1. kisk. Maros-Torda vm. régeni felső j.-ban, (1910) 2491 oláh és magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Székelykocsárdtól a marosvölgyi római út itt ért véget. — 2. *D. (Beregdéda)*, kisk. Bereg vmegye tiszaháti j.-ban, (1910) 913 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Beregszász. A református templomban régi falképek nyomai vannak. A XIV. sz.-ban a vármegye itt tartotta gyűléseit. D. hajdan királyi birtok volt, később a királynék élvezték jövedelmét, azonban már a XV. sz.-ban egyes magánosok is említtetnek birtokosokul, majd a munkácsi vár tartozékául tekintetvén, mint ilyen György rác despotának adományoztatott; 1440. azonban tőle elvétetvén, Palóczi Lászlónak és később Szilágyi Erzsébetnek jutott birtokába. 1477-ben Szilágyi Erzsébet, Mátyás

király anyja birta D.-t a munkácsi várral együtt, 1484. a munkácsi uradalommal együtt Korvin János nyerte el, 1495. pedig csáktornyai Zsigmond és testvére Ernő. 1566-ban az erre átvonuló tatárok elpusztították. 1830-ban Perényi Zsigmond itt timsógyárat állított fel. D. határának Ny.-i oldalán, posványos téren áll a Kirva nevű puszta, melynek egyik emelkedettebb pontján régi földvár nyomai látszanak. L. még *Berettyódéda*.

Dédabisztratelep, Dédához tartozó telep Maros-Torda vm. régeni felső j.-ban, (1900) 528 lak.; u. p. és u. t. Déda.

Dédács (Biscaria), kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 1296 oláh és magyar lak., Piski magyar királyi államvasút központi állomása és műhelyének tőszomszédságában. U. p. és u. t. Piski. A Fáy Béla által lakott kastély és uradalom a gr. Gyulay családé volt s Kazinczy Ferencz 1816 nyarán gr. Gyulay Ferencné vendégeként 4 hetet töltött itt. 1881-ben Kuun Géza és nővére, Fáy Béláné, obeliszket emeltek e látogatás emlékére. D.-ot a XIV. sz. közepén Dédácsfalunak hívták. D.-on át vitt a római út a Maros jobbpartjára Aranyhoz s itt ágazott ki a sztrigy-völgyi főútból az a mellékút, mely a Maros balpartján levezetett Déván alul a veczeli táborhoz.

De dato (lat.), rövidítve *d. d.*, a. m. a kelttől számítva.

Dedeagacs (a. m. a remete fája), a 60-as években alapított kis város Drinápoly török vilajetben, 22 km.-nyire Enosztól és a Marica torkolatától, az Egei-tenger partján, a Drinápoly—D.—Saloniki vasút mentén, 2500 lak., osztr.-magyar konzulátussal, árútárakkal, kis kikötővel, amelyből főleg a Marica völgyének termékeit viszik ki. Konstantinápollyal és Szmirnával rendes gőzhajó-összeköttetésben áll.

Dedecker *(de Decker), Pierre*, belga államférfi, l. *Decker, 4*.

Dedecoratio (lat.) a. m. megbecstelenítés, becsületfosztás.

Dede efendi, l. *Gálib dede*.

Dedek *Crescens Lajos*, szül. 1862 jún. 19. Nyitrán. A budapesti egyetemi könyvtár őre és levéltárosa. Az egyetemet Budapesten végezte, ahol a papneveldei egyházirod. iskola elnöke volt. 1885—91-ig mint főv. káplán működött. 1891 óta az egyet. könyvtár tisztje. 1899. a cs. és kir. udv. káplání címet nyerte. 1888-ban megalapította a Kat. Egyh. Közlönyt s e lapja útján előkészítette azt a mozgalmat, mely a mai kat. föllendülés alapja volt. 1898 óta nagy része volt a kat. kongrua ügyének előkészítő munkálataiban, mint a közp. kongrua-bizottság titkárának. Mint történetíró és egyházi író, számos apróbb cikken és tanulmányon kívül a következő főbb műveket írta: *A magyarországi főpapnevezések történetének vázlata* (Budapest 1885., Fraknói-díjjal jut. mű); *A karthauziak Magyarországban* (u. o. 1889., akadémiai Oltványi-díjjal jutalmazva); *Kolostorból kolostorba* (u. o. 1898); *Az Üdv ó-szövetségi története* (a klasszikus Arany Biblia I. köt. 1896); *Boncz könyve a vallás körüli felségjogról* (1897); *Kat. egyháztörténelem* (u. o. 1897); *Nyitra vármegye története* (1898); *Pozsony vármegye története* (u. o. 1904); *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye története* (u. o. 1910); *Szentek élete* I—II. (u. o. 1900). Munkatársa e Lexikonnak is.

Dedekind, 1. *Friedrich*, német költő, szül. Neustadtban a Leine mellett 1525 körül, megh. Lüneburgban 1598 febr. 27., hol ev. lelkész volt. Még egyetemi tanuló korában írta meg latin nyelven legjobb, igen olvasott s idegen nyelvekre is (magyarra Csáktornyai Mátyástól a XVI. sz. végén) lefordított gúnyos tankölteményét, a Grobianust (l. o., Frankfurt 1549, 1200 distichon, legjobban kiadta Bömer, 1902; 1554-ben Grobiana pótlék járult hozzá; németül átdolgozta Scheidt Gáspár 1551). Német nyelven írt drámái jóval gyengébbek, ilyenek: Der christliche Ritter (1576) és Papista Conversus (1596), melyeknek protestáns célzatuk van.

2. *D.*, *Richard*, német matematikus, szül. Braunschweigban 1831 okt. 6. Előbb a zürichi politechnikum, később a braunschweigi műegyetem tanára volt, 1894. nyugalomba vonult. Nagy része volt Riemann összes műveinek és tudományos hagyatékának kiadásában; jegyzeteket írt Gauss hagyatékához (Gauss műveiben, 2 köt., Göttingen 1863) és *Dirichlet* Vorlesungen über Zahlentheorie című munkáját 3 kiadásban bocsátotta közre (Braunschweig 1881). Eredeti munkái az analizis és a számelmélet körébe tartoznak, ilyenek: Stetigkeit und irrationale Zahlen (Braunschweig 1892); Was sind und was sollen die Zahlen? (u. u. 1893).

Dedemsvaart, 40 km. hosszú csatorna Overyssel németalföldi tartományban; 1809. kezdték meg és 1852. fejezték be az építését. Ez idő óta több virágzó falu (D., Slagharen stb.) keletkezett a partjain. Évenkint 12,000 hajó fordul meg rajta. *D.* város a csatorna partján épült, azelőtt teljesen kopár vidéken, a Zütphen—Leeuwarden vasút állomása, nagy hajógyárral, lakossága 3—4000.

Dédes, kisk. Borsod vm. szentpéteri j.-ban, (1910) 1059 magyar lak., postahivatallal és postatakarékpénztárral. Hitelszövetkezet; posta- és telefonállomás. D. már az Árpádházbeli királyok alatt említtetik, kiknek ott váruk volt. A vár állott már a XIV. sz. elején. Ekkor az Ákos-nemzetség Erne-ága birta. István nádornak 1317. föllázadt fiai Debreczennél leveretvén, ide menekültek, de a király hadai megvívták a várat. Ekkor a király kezébe került, s I. Károly 1325-ben újra építteté. A királyé maradt egész addig, míg Zsigmond 1432 előtt el nem zálogosítá nejének, Cilley Borbálának. Később mint a Perényiek legerősebb várainak egyike említtetik, melyet 1567. a törökök keményen ostromoltak; az őrség kénytelen volt a várat odahagyni, de rejtekeit megtöltötte lőporral, amely másnap, midőn a vár már a törökök kezei közt volt, felrobbant s 4000 törököt légbe röpített. D.-től DK.-re mélyen az erdők közt a Szentléleknek szentelt templom és páloskolostor volt, melynek csúcsíves romjai *(Szt.-Lélek)* ma is láthatók. A kolostort az Ákos-nemzetségből származott Erne bán fia, István nádor és borsodi gróf 1304. alapította. Dédestől jó messzire, kelet felé Felső-Hámor szomszédságában állott, ahol most is van Szentlélek nevű puszta. A XIV. sz.-ban kirá-

lyaink többféle kedvezményekben részesítették. Elpusztult a XVI. sz.-ban. (V. ö. *Rupp*, Magyarország helyr. története, II. k. 54—5).

Dedham (ejtsd: deddem), város Massachusetts északamerikai államban, a Charles River mellett, Bostontól DNy.-ra (16 km), gyárakkal, középiskolával és könyvtárral, (1900) 7457 lak.

Dedicatio (lat.), valamely nyilvános épületnek ünnepies megnyitása a rómaiaknál, különösen egy templomnak felavatása, illetve felajánlása az istennek, mely úgy történt, hogy a konzulok egyike, v. az, ki a templomot építtette, főpap oldalán megfogta az ajtófélfát, mialatt a főpap a felavató okiratot felolvasta, vagy a felszentelő formulát elmondta. Ma általában *ajánlás*. L. *Ajánló cím*.

Dedignatio (lat.), megvetés, lekicsinylés.

Dedina, község, l. *Nemesdedina*.

Dedinovo *(Dednovo)*, város Rjazan orosz kormányzóság Szaraiszk kerületében az Oka mellett, 7000 lak. Itt építették a XVI. sz.-ban az első nagyobb hajókat.

Dedit (lat.), rövid. *ddt.* v. *dt.* a. m. adta, megfizette.

Deditio (lat.), a rómaiak ellenséges terület fegyverrel leigázott lakosságának feltételek kikötése nélküli (kegyelemre való) megadását D.-nak nevezték; az ekként római hatalom alá került-teket *dediticii*-nek nevezték; ugyanígy hitták azonban azon rabszolgaságtól *felszabadítottakat* is, akik azért, mert mint rabszolgák megbecstelenítő büntetéssel fenyíttettek meg, sem *civesek*, sem *latinik* nem lehettek; vagyont szerezhettek ugyan, de haláluk után a hagyaték régi urukra, vagy ennek örökösére szállt.

Dedjukin, bányaváros Perm orosz kormányzóságban, a Kama balpartján, 3327 lak., nagy sófőzőkkel.

Dedo (a. m. ujj), régebbi spanyol hosszúságmérték = 1·741 cm.

Dedó, a kisdedóvó szónak közkeletü rövidítése.

De dote actio (lat.), kereset, mellyel a hozomány visszaköveteltetik a házassági elválás után.

Dédoublement (franc., ejtsd: dedublmaũ), megkétszereződés, nemzetközi kifejezés a növényfejlődéstanban arra az esetre, amidőn két egyenlő szerv fejlődik ott, ahol logice csak egynek kellene fejlődnie. A D. által keletkezett két rész fejlődéstani szempontból egy szervnek, rendesen egy levélnek tekintetik, melynek két fele teljesen egyforma és külön-külön teljeset képez, ellentétben a *hasadással*, amikor a két rész csak fél-fél szervet alkot.

Dedović (ejtsd: —vics) *György*, horvát politikus, szül. Jasenovacon 1855. 1884-ben a novskai kerületben megválasztották horvát országgyűlési képviselőnek, 1887—1906-ig pedig tagja volt a magyar országgyűlésnek. 1899-ben a képviselőház jegyzőjévé választották. 1910-ben Fiume-Modrus, 1911. Körös-Belovár vármegye főispánja lett.

Dedovich *Márton*, altábornagy, a Mária Terézia-rend lovagja, szül. Hertkovciban, a Szerémségben 1756., megh. Péterváradon 1822 okt. 9. Kiképeztetését a cs. mérnök-akadémiában nyerte, hova 20 éves korában lépett be mint hadapród. Bribir ostrománál 1789., midőn a törökök a várat júl. 9. elhagyták, a Reusz-gyalogezred legénységével a futóárkokból rontott elő s behatolt a várba. D. itteni kitünő magaviseleteért s bátorságáért, valamint Novinál tanusított hősiességeért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét nyerte. E hadjárat alkalmával ott volt a modrusfiume vm.-beli Belgrád és Cetin ostrománál, a forradalmi hadjáratokban (1793) Valenciennes, le Quesnoy ostrománál. Mint vezérőrnagy 1809. a komáromi erődítéseket vezette. 1814-ben részt vett Hüningen ostromában.

Dédős, l. *Déd*.

Dedrád (Deutsch-Zepling), nagyk. Kolozs vm. tekei j.-ban, (1910) 2043 német lak.; hitelszövetkezet, u. p. Szászrégen, u. t. Bátos.

Dedrádszéplak, kisk. Kolozs vm. tekei j.-ban, (1910) 688 magyar és oláh lak.; hitelszövetkezet, u. p. és u. t. Bátos.

Dedreux (ejtsd: dödrö), *Alfred*, francia genrefestő, szül. Párisban 1808., megh. u. o. 1860. Coignet tanítványa. Az állatok ábrázolásával foglalkozott. Főleg az angol lovak és kutyák voltak kedvencei. Hírnevét 1831. alapította meg az Intérieur d'écurie és a Jeune poulain sautant un fossé című képeivel. Műveit számos rézmetszet és kőnyomat tette népszerűvé. Pihenő paripák című festménye a Szépművészeti Muzeum modern képtárában függ.

Dedu, az Ozirisz hátgerince gyanánt tisztelt istenség, szimboluma egy hátgerincalakú oszlopocska, az ú. n. Ded-oszlopocska, melyet amulettnek is hordtak.

Deductio ad absurdum v. *ad impossibile* (lat.), bizonyításmód a logikában. L. *Apagóg bizonyítás*.

Déduction (franc., ejtsd: dedükszióñ) a. m. levonás, l. *Dekort*.

Deductis deducendis (lat.) a. m. a levonandók levonásával; *deductis impensis*, a költségek levonásával.

Deducto aere alieno (lat.) a. m. az adósságok levonásával.

Dedukció (a latin *deducere*-ből a. m. levezetni, leszármaztatni), filozófiai értelemben ellentéte az indukciónak (l. o.), t. i. leszármaztatása a részlegesnek az egyetemesből, míg az indukcióban a részlegesből származtatjuk le az egyetemest. A D. részletes magyarázata a *következtetés* (l. o.) tanába való. Mert amidőn két egy-egy közös fogalommal biró ítéletből e két ítélet két nem közös fogalmának ítéletben való szükséges kapcsolatát leszármaztatjuk, akkor ez szillogizmus, azaz D.-s következtetés, rövidebben pedig D. E két tételben — «Erkölcsi cselekedetek önzetlen motivumokból keletkeznek» és «Az igazi jótékonyság erkölcsi cselekedet» — az «Erkölcsi cselekedetek» fogalma közös; e közös fogalomnak a két nem-közös fogalommal (önzetlen motivumokból keletkező és igazi jótékonyság) való kapcsolatából következtetem a legnagyobb szükségességgel, hogy: «az igazi jótékonyság önzetlen motivumokból keletkezik». Ezt a tételt D. útján kaptam, azaz leszármaztattam az említett két tételből. Hogy milyen a viszony az indukció és D. közt, az indukciónál (l. o.) tárgya-

landó bővebben. Semmiképen nem állanak ellentétben. Látnivaló ugyanis, hogy a D.-hoz egyetemes ítéletek (a fenti példában: erkölcsi cselekedetek önzetlen motivumokból keletkeznek) kellenek, melyeknek megállapítása többnyire indukció útján történik. A természettudományi D.-k majdnem mind induktiv úton nyert egyetemes tételekből indulnak; ha ezek az egyetemes tételek hipotetikusak is, mégis rendszerint tapasztalaton nyugszanak, tehát induktiv természetüek. Kant más értelemben használta e szót. Ő az ismerettanban annak a kimutatását, hogy valamely fogalom v. tétel tényleg apriorikus, *metafizikai D.*-nak nevezi, annak kimutatását pedig, mely joggal élünk ily apriorikus tétellel v. fogalommal, *transzcendentális D.*-nak nevezi. A tér és idő apriorikus voltának transzcendentális D.-ja pl. abban van, hogy enélkül a matematika nem volna tudomány. Már pedig a matematika tudomány. Ennélfogva a tér és idő csak apriorikusok lehetnek. (L. *Kant*).

D. E. E., a *Duna* budapesti evezős egylet (l. o.) címének rövidítése.

Dee (ejtsd: dí), több folyó Nagy-Britanniában: 1. Wales É.-i részében, *Merioneth* countyban ered, átfolyik a Bala-tavon, elfolyik Chester mellett s széles torkolatban szakad az Ir-tengerbe. Hossza 130 km. Nem hajózható. Torkolati szakaszát csatorna szabályozza. — 2. Skócia *Aberdeenshire* countyjában, a Grampian Mountainshoz tartozó 1309 magas Ben Muich dhui-n ered, előbb D.-nek, majd K.-nek tart, elfolyik Ba'moral mellett s Aberdeen-nél szakad az Északi-tengerbe. Hossza 145 km. Csak torkolatánál hajózható. — 3. Skócia *Kirkcudbrightshire* countyjában a Galloway vidéken ered, DK.-nek, majd D.-nek folyik s a Kirkcudbright Bay-be (Solway Firth, Ir-tenger) torkollik. Hossza 80 km.; ebből 12 km hajózható. Pisztrángjai híresek.

De effusis et deiectis actio (lat.). Leöntéssel, ledobással az úton járónak okozott kártétel esetében az okozott kár kétszerese követelhető a *helyiség* lakójától, ahonnan a károsítás történt. E célra szolgált a D.

Deerlyck (ejtsd: derláik), gyárváros Belgiumnak Nyugat-Flandria grófságában, pamut és selyemszövő iparral, (1910) 5872 lak.

Deés, város, l. *Dés*.

Deésakna, község, l. *Désakna*.

Deés-Deus. A «Pannonia megvételéről» szóló («Emlékezzenk régiekrel» kezdetü) históriás énekben s innen több magyar krónikába átvéve, naiv tudákos etimológiát magyarázó hagyomány, amely szerint *Deés* városa onnan kapta volna nevét, hogy honfoglaló eleink itt Istent imádván, háromszor *deus*-t (latinul az *Isten* neve) kiáltottak. Az egészen középkori barát-krónikás eszejárására és kritikájára valló névmagyarázat nem magyar gyökerű és nem népi hagyomány.

De facto (lat.) a. m. tényleg, ellentétben e kifejezéssel: *de jure*, jogilag. *De facto et absque jure* a. m. önkényű és jogellenes.

De facto alattvalók, l. *Konzuli bíráskodás* és *Védencek*.

Defaecatio (lat.) a. m. megszürés, megtisztítás, bélsárkiürítés.

Défaite (franc., ejtsd: defét) a. m. vereség, valamely csapatrész megsemmisítése.

Defamatio (lat.), l. *Diffamare*.

Defatigatio (lat.) a. m. kifárasztás, kimerülés.

Défaut (franc., ejtsd: defó), hiány, hiba; meg nem jelenés a bíróság előtt; *jugement par D.*, a. m. makacssági ítélet.

Défavorable (franc.) a. m. kedvezőtlen, nem hajlandó.

Defectio (lat.), a. m. elpártolás, elszakadás, fogyatkozás; *D.* a nyelvtanban a. m. kihagyás.

Defectivum (lat.), olyan ragozható szó, melynek nem szokásos minden alakja s az ily hiányzó alakot más szóval pótoljuk pl. több (e. h. sokabb). Igy a latin *sum* mult ideje más tőből való: *fui*. A magyarban is: vagyok, leszek, voltam.

Defectus (lat.) a. m. hiány, hiba, csonkaság, tökéletlenség. *D. seminis* vagy *sanguinis* hazai jogunkban a. m. magszakadás, azaz valamely adományi jószág tulajdonosának az adománylevél értelmében minden vér szerinti törvényes örökös nélkül való kimulta. L. *Adományrendszer*. — *D. a nyomdászatban* valamely nyomtatott könyv egyes íveinek fölös példányszáma; ha valamely betüből kevesebb öntetett s szedés közben egyes betű teljesen kifogy, míg a többiekből sok van a szekrényben, mely esetben a D. utánöntetik; ha a szedés betüinek szétosztásánál, a könyv tárgyánál fogva a betüszekrény rekeszei egyes betüvel nagyon megtelnek és e betük, hogy a szétosztás műveletének folytatásánál a másik rekeszbe ne ömölhessenek, papirzacskóba csomagolva külön rakatnak.

Defektatorius per, a német jogban közpénzt kezelő hivatalnok ellen pénztári hiány miatt indított eljárás, l. *Számadási perrendtartás*.

Defektus, l. *Defectus*.

Defendant (ang.) a. m. alperes, vádlott.

Defenders (ang., ejtsd: difennderz) a. m. védők, az irek politikai szövetsége volt, politikai jogaik és vallási szabadságuk kivívása céljából. Eredetét III. Vilmos uralkodására viszik vissza, valószinű azonban, hogy a D. elnevezést csak a XVIII. sz. végén vette fel a szövetség. Nagy része volt az 1797—98-iki ir felkelésben, de ennek szerencsétlen kimenetele után felbomlott. Szelleme és törekvése azonban tovább élt az irek későbbi titkos és nyilvános politikai szövetkezéseiben.

Défense musculaire (fr.), a hasfal védekezése izmainak görcsös összehúzódása által a hasüregbe való tapintás ellen a belek s más hasüregi szervek olyan megbetegedésénél, ahol hashártya-izgalom vagy gyuladás van jelen.

Defensio (lat.) a. m. védelem (l. o.). Katonai vonatkozásban így nevezték a német államokban a lovagi rend és az ú. n. Heerbann eltörlése után a XVIII. sz.-ig a néphadat.

Defensiva (lat.) a. m. védelem (l. o.), védelmi rendszabály. L. még *Háború*.

Defensor (lat.) a. m. védő, különösen bünügyekben (l. *Védő*). *D. civitatis*-nak nevezték Nagy Konstantin előtt a város ügyeinek vezetésével megbizott hivatalnokot, akinek hivatásához tartozott a polgároknak védelme a helytartók

elnyomása ellen; az igazságszolgáltatás kezelésében is részök volt. *D. fidei, Defender of the Faith,* a hit védője, az angol uralkodók örökletes címe 1521 óta, amidőn azt X. Leó VIII. Henriknek adományozta a Luther ellen írt Assertio VII. Sacramentorum c. munkájáért, amelyben a kat. egyház szentségtanát védelmezte.

Defensores ecclesiae, l. *Advocati ecclesiae.*

Defensor fidei (lat.), l. *Defensor.*

Defensor vinculi (lat.), a házasság, a szerzetesi fogadalom és a felszentelés által létesített kötelékre vonatkozó egyházi perekben hivatalból működő személy — defensor sacri vinculi matrimonii, professionis religiosae et sacrae ordinationis — akinek feladata a kötelék érvényességének védelme. Különös jelentőséget nyert ezek között a defensor matrimonii, a házasságvédő intézménye, amely a kat. egyh. jogrendszeréből más egyházak jogrendszerébe (l. pl. az unitárius egyház tervét a házasságjogról, «házasságvéd»), s az állami házassági eljárásba is átment. L. *Házasságvédő.*

Deferál (lat.), tudtul ad, értesít; jogilag: beleegyez, helyesel, pl. kérvényt; annyi is, mint fölajánl, megajánl, pl. esküt.

Deferentia (lat.), alázatosság, szolgálatkészség, tiszteletadás; továbbá jelentéstétel.

Defervescentia (lat.) a. m. lassú kihülés, a lelkesedés csökkenése, elernyedés. Orvosi értelemben: a láz alábbhagyása, láztalanná válás, l. *Láz.*

Défi (franc., ejtsd: defi) a. m. küzdelemre való kihívás. *Lettres de D.*-nek hívták az egyik állam feje által aláírt és pecsétjével ellátott iratot, amely a másik állam fejéhez volt intézve, amelyben alakszerű hadüzenet foglaltatott.

Défiance (franc., ejtsd: defiánsz) a. m. bizalmatlanság, gyanú. — *Défiant,* bizalmatlan, gyanakvó.

Defiance (ejtsd: difájensz), város Ohio északamerikai államban, a hajózható Maumee jobbpartján, (1900) 7579 lak., vasúti csomópont. Malmok, gép- és vasúti kocsi gyárak, gabona és állatkereskedés.

Defibrinálás, a fibrin eltávolítása a vérből, annak gyors keverése által, l. *Vér.*

Deficiendo (ol., ejtsd: deficsendo), zenei műszó, a. m. csökkentve, és pedig úgy a hang erejét, mint a gyorsaságát; körülbelül egyértelmű a *calando* és a *mancando* kifejezésekkel.

Deficiens (lat.) a. m. hiányzó, adós, rokkant.

Deficiensek v. *demeritusok* (lat.), erőfogyott, elaggott egyházi javadalmasok. *D. háza,* teljes címén: *Institutum emeritorum parochorum et deficientium sacerdotum Tirnaviae,* az esztergomi főegyházmegye kiérdemült és beteg papjait segítő-intézet Nagyszombatban. Az intézet élén a nagyszombati káptalan egyik kanonoka áll, mint annak rektora. Az intézetben egyeseket sokszor büntetésből helyeznek el. L. *Egyházi büntetések.*

Deficiente pecunia (lat.) a. m. pénzhiány, pénzszükséglet. Tréfásan: *deficiente pecu deficit omne nia* (ahol a *pecunia* ketté van választva) a. m. ha pénz nincs, semmi sincs. (Rabelais Gargantua-ja III. 41.)

Deficit (lat.) a. m. hiányzik. Általában pénzbeli hiányt jelent, vagyis azt az összeget, amennyivel egy időszakon belül a kiadások a bevételeket meghaladják. Szorosabb értelemben az *államháztartás keretében beállott hiányt* nevezik D.-nek. Ennek különböző szempontok szerint sok faja van. Megkülönböztetjük első sorban a *pénztári D.-et* a *valódi D.-től.* Előbbi akkor áll be, ha az elszámolási időközön belül egy időpontban a kiadás meghaladja a bevételt, aminek az oka az adók és egyéb jövedelmek lassú v. nem arányos befolyása v. a kiadások korábbi folyósítása lehet. E múló jellegű D.-et az állam rendesen rövid lejáratu függő kölcsön felvételével orvosolja. A *valódi D.* már komolyabb jelenség, mert az az elszámolási időszak végén mutatkozik s csak nagyobb pénzügyi manipulációkkal orvosolható. Vagy az egész költségvetés átdolgozásával, vagy az adórendszer megváltoztatásával, vagy nagyobb kölcsönök felvételével. E súlyos helyzet elkerülése céljából az államháztartás legfontosabb feladatai közé tartozik, megfelelő költségvetésről gondoskodni, mely az időszaki mérleg aktivitását állandóan biztosítja. Ha az előirányzott költségvetés ezt biztosítani nem tudja, *költségvetési D.-ről* van szó, mely *zárszámadási D.-té* alakul, ha a tényleges bevételek és kiadások is az időszak lezárásakor hiányt mutatnak. De *zárszámadási D.* költségvetési D. nélkül is jöhet létre és pedig v. úgy, hogy a bevételek maradtak az előirányzott összegen alul — ez *pénzügyi D.,* — v. úgy, hogy a kiadások haladták túl a költségvetés adatait, ez az *adminisztrativ D.* Ez utóbbi ismét kétféle lehet: 1. *produktiv,* ha a költségtöbbletet az állami szükségletnek megfelelő nagyobb befektetések hozták létre; 2. *inproduktiv,* ha a többletet csapások, válságok, háború stb. v. helytelen pénzügyi gazdálkodás okozták. Hazánk költségvetései 1890-ig állandóan D.-t mutattak, mely D.-ek azonban főleg a nagy beruházásoknak voltak tulajdoníthatók. Az utóbbi évek szintén jelentékeny D.-et mutatnak, aminek azonban — sajnos — áldatlan politikai viszonyaink az okozói.

Défilé (franc.) a. m. szoros; mindazon tereprészeket nevezzük így, amelyeken a csapatok csak igen keskeny arcvonallal kelhetnek át; ilyenek a hidak, töltések, magas hegységben a nyergek stb. Ehhez képest nevük is különböző; vannak híd-, hegy-, erdő-, útszorosok stb. A szorosnak az ellenség felé eső része a szoros kijárata, a másik a bejárat. Ellenség közelében a csapatok háta mögött fekvő szorosok igen kellemetlenek. A szorosokért vívott harcok általában igen véresek szoktak lenni.

Défilement, l. *Erődítés.*

Defilirozás (ném. *Defilieren)* a. m. díszmenet, vagyis a csapatoknak magasabbrangú parancsnok előtt való, díszelgéssel kapcsolatos elvonulása.

Definició (lat.), meghatározás; a logikában valamely *fogalom* (l. o.) tartalmának előadása, még pedig nemcsak a fogalom egyes jegyeinek fölsorolása, hanem egyszersmind föltüntetése annak, hogy e jegyek miképen vannak egybekapcsolva a fogalomban. Aki egy összetett kémiai testet definiál, annak föl kell sorolnia e test elemeit, de az elemek kapcsolási módját is. A kör nem pusztán

görbe vonal, hanem görbesége különbözik minden más görbeségtől. Ámde igen sok esetben a jegyek sokasága s változatos, bonyolódott kapcsolata lehetetlenné tenné a D.-t, ha valamely rövidítő eljárás nem állana rendelkezésünkre. E célra már Aristoteles megállapította, hogy a D.-hoz szükséges a legközelebbi nem kijelölése (genus proximum), továbbá a jellemző, fajképző jegy hozzátevése (differentia specifica). Ez azután nevezetes módon rövidíti a definiálást. Ha az emberről azt mondom, hogy szerves való, akkor jegyeinek nagy részét, t. i. mindazokat, melyek vele s a többi szerves lényekkel közösek, már megjelöltem. Most még csak azt a jegyet kell említenem, mely a többi szerves valóktól megkülönbözteti (eszes) s a D. kész. Maga ez a mi példánk különben éppenséggel nem tökéletes D., csak ismeretes voltával a D.-nak mintegy sémáját tünteti föl. Nyilvánvaló is, hogy a tökéletes D. voltakép csak záróköve lehet vmely kész tudománynak. Ha a tudomány vm. fogalom megismerésének végére jutott, ha ismeri belső alkatát, csak akkor fogja a D.-ban mivoltát, tartalmát megfelelő módon kifejezésre juttatni. Mindaddig a D. provizorikus jellegű lesz, vagy gyakorlati célokra szolgáló, t. i., hogy egy fogalmat biztosan megkülönböztessünk más fogalmaktól, de nem fogja lényegét, mivoltát mintegy egy formulába foglalva kifejezni. Bizonyos egyszerű fogalmakat, melyeket nem elemezhetünk, definiálni se igen tudunk, legföljebb megjelöljük, hogy mit értünk a szón, mely e fogalmat jelöli. Az ily D.-k rendesen *névleges* (nominalis) D.-knak neveztetnek, ellentétben a reális dologi D.-khoz. Szigorú D.-k voltakép csak a matematikában s a jogban lehetségesek, ahol a fogalmakat mintegy mi alkotjuk, tehát minden alkotórészüket s a részek alkatát is pontosan ismerjük. Kant volt az első, ki felfedezte, hogy a filozófia eljárása nem hasonlíthat e tekintetben a matematikáéhoz, nem kezdheti, mint ez, D.-kon, neki előbb elemeznie kell a fogalmakat. A jó D.-ban nem szabad egymást kizáró jegyeknek előfordulniok (kerek négyszög), nem szabad *bőnek* lennie, azaz más fogalmakra is ráillenie (a kör oly vonal, melynek minden pontja egy adott ponttól egyenlő távolságra van: hiányzik, hogy «egy síkban levő», különben a D. más görbékre is illik), de *szűknek* sem, hogy nem az egész fogalom fér bele (az ember elvontan gondolkodni tudó való, akkor esetleg a gyermek nem volna ember); nem szabad fölösleges alkotórészeket tartalmaznia (kör, *önmagába visszatérő* görbe vonal); nem szabad *körben forognia* (okosan él, ki a természet szerint él, a természet szerint él, ki okosan él). Ne legyen tautologikus (mozgás a. m. helyváltozás), ne legyen benne hiszteron proteron, amidőn a D.-ban oly fogalom van, melynek érvénye a definiálandó fogalomtól függ. Ne adjon képet, metaforát vagy példákat a fogalom tartalma helyett. *Genetikus*, származtató a D., ha nem adja a fogalom tartalmát, hanem mutatja, hogyan keletkezett, pl. a kör úgy származik, ha ... stb. L. *Fogalom*.

Definitiv (lat.) a. m. végleges, szemben azzal, ami csak egyelőre, *ideiglenesen* van megállapítva.

Definitivum (lat.), a jogviszony végleges rendezése, ellentétben ideiglenes rendezésével — provizórium. Diplomáciai nyelven végleges nyilatkozat v. szerződési határozmány. Definitive alkalmazott a. m. véglegesen alkalmazott, ellentétben a csak ideiglenes minőségben alkalmazottal.

Definitor (lat.), l. *Definitorium*.

Definitorium (lat.), szerzeteseknél választott bizottság, melynek feladata a rend-, vagy kerületi főnöknek a rendet illető fontosabb ügyekben segítségére lenni, a kolostorokat a főnökkel együtt v. helyette megvizsgálni. A bizottság tagjainak neve *definitores*.

Defláció (lat.), a geológiában a szélnek ama pusztító munkáját nevezik így, melyet növényzettel nem borított helyeken azáltal végez, hogy a mállás vagy a nap heve folytán meglazított s felaprított részecskéket tömegesen elhordja. A szél D.-jának lehet következménye az, hogy a fensíkok táblahegységekké alakulnak, hogy sík területeken magas földoszlopok kerekíttetnek ki, valamint hogy változatos formáju sziklás vidékek egyhangú pusztaságokká változnak. A szél által felkapott kőzet- s ásványtöredékek, amint sziklafalakba ütköznek, ezeket súrolják, csiszolják, simítják s erre vezethető vissza a sok sziklafalon található sajátságos csiszolási felület. A felkapott töredékek ugyanekkor szintén surlódnak, csiszolódnak és különféle alakokat öltenek (l. *Denudáció* és *Peneplaine)*.

Deflegmáció (lat.). A régi kémikusok a víznek a kiválasztását értették savanyú v. alkoholos oldatból, tehát töményítést értettek alatta. Ma kizárólag az alkoholnak a részletes lehűtés által való erősítését értjük, mely műveletet az ú. n. deflegmátorokban végezzük. A lepárlóból az annak egy részét képező deflegmátorba jutó alkoholgőzök még mindig igen sok vízgőzzel vannak keveredve; ha ezen gőzkeverék némileg lehűttetik, de nem annyira, hogy az teljesen cseppfolyóvá váljék, hanem csak 8—10° C.-al, akkor a vízgőzök, melyektől kevesebb meleget kell elvonni, hogy gőzállapotukat elveszítsék, legnagyobb részt lecsapódnak s némi alkohollal egyetemben a visszamaradó vagy visszafolyó szeszaljat (aljszesz, Lutter, phlegma) alkotják, az alkoholgőzök ellenben víztartalmuk nagy részétől ily módon megszabadulva, erősebbekké válnak s így folytatják útjokat a hűtő felé, hol véglegesen lehűttetnek.

Deflegmator, l. *Lepárló*.

Deflexio (lat.), elhajlás.

Deflexiós tartás, a magzat rendellenes tartása a méhüregben, ide tartozik a fejtető, homlok és arctartás, l. *Magzatfekvések*.

Deflogisztizálás, a flogiszton-elmélet szerint egy testből a flogisztont elvonni, pl. elégetés útján. *Deflogisztizált* a. m. éghetetlen, meg nem gyujtható.

Defloratio (lat.), 1. elvirágzás, a virágok elhervadása. — 2. Az érintetlenségtől, a szüzességtől való megfosztás, l. *Szemérem elleni bűncselekmények*.

Defoe (ejtsd: difó), *Daniel*, angol író, szül. Londonban 1661., megh. u. o. 1731 ápr. 26. Lelkes whig és dissenter volt, a politikai kérdések elvonták üzletétől s csődbe jutott. 1685-ben részt vett Monmouth herceg felkelésében s menekülnie kellett. Óriási irodalmi munkásságot fejtett ki, több

százra rúg iratainak száma, a legkülönfélébb tartalommal. Az Essay on Projects (1698) takarékpénztárak, biztosító-intézetek, tébolydák stb. létesítését sürgeti. III. Vilmos védelmére írta The True-born Englishman-t (1701); a dissenterek érdekében The shortest way with the dissenters (1702) c. szatiráját. Pellengérre állították, melyet a nép virággal halmozott el. A börtönben indította meg a whig szellemű Review-t, a legelső angol lapok egyikét, mely az erkölcsi folyóiratokra nagy hatással volt. Irt számos regényt, kalandos történeteket, kereskedelem-történetet, világhírűvé tette The life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe of York (1719), mely egy Selkirk nevű matróz való történetén alapul, de az ember küzdelme a természettel oly hatalmas kifejezésre jut az elhagyott Robinson történetében, hogy méltán egyike a világ legelterjedtebb könyveinek s a világirodalom remekeinek. E műve messze túlszárnyalta egyéb munkáit (Colonel Jack, Moll Flanders, Captain Singleton, Roxana stb. kalandos regényeit). Kitünően írja le korát és viszonyait a Memoirs of a cavalier (1720). Összes művei újabban Bohnnál jelentek meg (Standard Library, 1882, 7 köt.). Életét többek közt megírták; *Minto* (1879); *Wright* (1894). V. ö. *Morley* H., Defoes earlier life and earlier works (London 1889). Magyarul megjelent: Robinson Crusoe története, Foe és Geiger; G. szerint kivonatban adja *Vajda* Péter (Pest 1844); Idősb Robinson Crusoe utazásai, éleményei és csodálatos kaladjai, ford. *Malmosi* Károly (Budapest 1874); *Győry* V., Legújabb Robinson (1874); *Radó* A., Robinson Crusoe élete és kalandjai, D. után (Budapest 1894); átdolgozta *Donászy* F., R. C. vagy egy hajótörött csodálatos kalandjai (Pozsony 1889).

Defoliatio (lat.) a. m. levélhullás.

De Forest, *John William,* amerikai író, szül. Seymourban 1826 márc. 31., beutazta Európát, Kis-Ázsiát, részt vett a polgárháborúban. Főbb munkái: History of the Indians of Connecticut (1850); Oriental Acquaintances of travels in Asia Minor (1853). Utleirásain (European Acquaintances 1856 stb.) kívül írt több regényt is.

Deformatio (lat.), l. *Eltorzulás.*

Deformis (lat.) a. m. torz; *deformál,* eltorzít.

Defr., természettudományi neveknél *Defrance* Marin (szül. Caenben 1758 okt. 22., megh. Sceauxban 1850 nov. 12.), a Tableau des corps organisés fossiles (Paris 1824) írója nevének rövidítése.

Defraudatio (lat.), eredeti értelme szerint az adók s egyéb köztartozások eltitkolása által elkövetett kihágást jelent. Tágabb értelemben a. m. sikkasztás (l. o.).

Defregger, *Franz von,* osztrák festő, szül. Stronachban (Tirol) 1835 ápr. 30. Először Innsbruckban szobrászatot, azután a müncheni művészeti akadémián festészetet tanult, 1863—65-ig Párisban tartózkodott, majd 1867. Münchenben Piloty tanítványa lett. Kezdettől fogva a tiroli nép életéből vette tárgyait és képei tetszetős, anekdotikus, hol humoros, hol érzékeny tartalmuk révén csakhamar a legnépszerübb festők egyikévé tették D.-t. Genreképei, mint a Tiroli birkózók (1869, kölni muzeum); Bál a havason (1872); Az asztali imádság (lipcsei városi muzeum); Megérkezés a tánchoz; A szalón-tiroli (Berlin, Nationalgalerie); Szabadságon; Tánc előtt stb., valamint női fejei reprodukciókban világszerte elterjedtek. Nagyobb igényüek az 1809. évi tiroli szabadságharc egyes jeleneteit ábrázoló képei, melyekben a Piloty-féle történeti festés apparátusa nem éppen szerencsésen egyesül a népies vonásokkal. Történeti képei közül a legnagyobb sikert aratták: Az utolsó korosztály (1874, Bécs, Kunsthistorisches Hofmuseum); A győzők hazatérése (1876, Berlin, Nationalgalerie); Hofer Andreas utolsó útja (1870, königsbergi muzeum); Hofer Andreas az innsbrucki Hofburgban (I. Ferenc József király birtokában); A fölkelés előtt (drezdai képtár) stb. D. a müncheni művészeti akadémia tanára. V. ö. *Rosenberg,* D. (2. kiad. Bielefeld és Leipzig 1900); *Meissner,* Franz von D. (Berlin 1900).

Defter (görög. diphthéra, nyers pergamen), a perzsa és a török nyelvben lajstromot, összeírási könyvet, bevételről és kiadásról szóló számadásokat jelent. Innen: *D.-kháne,* a központi telekyilvántartási hivatal; *D. emini,* irattár-őrző: *D.-dár* szószerint: szám (könyv)-tartó, régibb időben az állami számvitelt és háztartást ellenőrző legfőbb tisztviselő neve; *D.-dár-kapuszi,* a pénzügyminisztérium. Újabb időben e hivatalok elnevezésére más szókat használnak. A D. szó a törökség révén nyelvünkbe is behatolt. Nyomban a török hódítás után a török adminisztráció hazánk hübérjószágairól, ezek lélekszámáról, az államháztartás különféle jövedelmeiről és kiadásairól, a várőrségek létszámáról és zsoldszükségleteiről részletes jegyzékeket készített, amelyeket D.-eknek szoktak nevezni, és amelyeknek egy része a könyvtárakban fennmaradt. Ezen okiratok az úgynevezett *szijákat* (hivatalos iratokban használt, nehezen olvasható) írással vannak vezetve. A D. ismertetését legelőször *Szilády* Áron nyujtotta: *A D.-ekről* c. akadémiai értekezésében (Pest 1872); tov. *Vámbéry* Ármin cikkei (Századok 1886—86). Ujabban ez okmányokat bővebb terjedelemben tanulmányozza *Velics* Antal, *Magyarországi török kincstári D.-ek* (Kammerer Ernővel, 2 kötet, Budapest 1886—90).

Defterdár, l. *Defter.*

Defterkháne, l. *Defter.*

Defuisseaux (ejtsd: döfüisszó), *Léon,* belga hirlapíró, szül. Monsban 1841 dec. 17., megh. 1906 dec. Brüsszelben. 1861—63-ig Jules Favre titkára volt Párisban, azután ügyvéd lett Brüsszelben. 1870—81-ig mint a képviselő-kamara tagja a radikális párthoz tartozott; egészségi okokból Nizzába vonult vissza, ott szerkesztette 1889-ig a République belge hetilapot; feltünést keltett munkája: Les hontes du suffrage censitaire (Bruxelles 1884). — Bátyja *Alfred,* belga politikus, szül. Monsban 1823 nov. 12., megh. u. o. 1901 nov. 12. Ügyvéd volt, de teljesen a szocialisztikus mozgalmakra vetette magát, két ily irányú izgató könyvet adott ki: Catéchisme du peuple és Grand catéchisme du peuple (Bruxelles 1866), miért in contumaciam 15 évi fogságra ítélték. Ő azonban megszökött Franciaországba és izgatásait onnan folytatta.

Defunctus (lat.) a. m. meghalt, *defunctio*, halál.

Deg., az állatok latin neve után *Degeer K.* (l. o.) svéd természetbuvár nevének rövidítése.

Dég, nagyk. Veszprém vm. enyingi j.-ban, (1910) 3772 magyar lak., urasági kastély, postahivatal, u. t. Szilasbalhás. L. még *Marosdég.*

Dega vagy *Daga*, Abessziniának legmagasabb (2400—2500 m.) fensikja; az évi középhőmérséklet az alacsonyabb részeken 16—17°, a felsőkön pedig 7—8°. A növényzet olyan, mint a mérsékelt égöv hidegebb részeiben, míg a Vaina Degán már bujább. A D.-n csekély búzán kívül rozs és árpa a fő kenyértermék.

Dégagement (franc., ejtsd: degazsmáñ) a. m. föloldás valamely kötelék, kényszer alól, építészetben rejtett mellékkijárat, titkos lépcső; fametszetben a körvonalak tisztasága és élessége.

Degas (ejtsd: döga), *Edgar*, francia festő, szül. Párisban 1834 júl. 19. Lamottenál és a párisi művészeti akadémián tanult, de szorgalmas látogatója volt a Louvrenak is és kitünő másolatokat készített egyes régi mesterek, mint Ghirlandajo, Holbein, Lawrence művei után. Tanulmányutakat is tett először Olaszországban, majd Észak-Amerikában. Az ú. n. *impresszionista* festők csoportjához tartozik, amennyiben részt vett ezek kiállításain, de művészete minden iskolától függetlenül fejlődött. Főként a mozdulatok és — ellentétben a napfényben ragyogó természetet tanulmányozó többi impresszionistával — a mesterséges világítás sajátságos, játékos reflexeinek megfigyelője. A pályája kezdetén festett néhány történeti genreképtől eltekintve, kizárólag a modern élet ábrázolásával foglalkozik. Műveinek tárgyát eleinte leginkább a lóversenyterek és különböző munkásműhelyek, utóbb pedig a szinházak, zenés kávéházak, cirkuszok, balletiskolák és női öltözők szolgáltatták. Képei, melyek a hatvanas évek óta mind szines krétával (pasztel) készültek, óriási árakon kelnek el a műpiacon. Különösen Amerikába viszik őket. A sok közül kiválnak: Défilé, Avant la départ, Arlequin et Colombine, Miss Lala au Cirque Fernando, Comptoir de coton à la Nouvelle-Orléans, Blanchisseuses, Repasseuse, Un Café boulevard Montmartre, Conversation, Intérieur, Femme au tub, Toilette, Danseuse-étoile, Attente, Famille Mante, Leçon au foyer, Danseuses roses, Baisser du rideau, Répétition de danse, Figurents, Ballet de «Robert le Diable», Musiciens à l'orchestre stb. Mint arcképfestő is elsőrangú és a rézkarcolás és kőrajzolás terén szintén számos remekművet alkotott. V. ö. *Liebermann*, D., eine kritische Studie (Berlin 1899, 2. kiad.); *Grappe*, Edgar D. (u. o., é. n.).

Degaston, *Alexandre*, francia hirlapiró, szül. 1867., megh. Budapesten 1909 ápr. 20. Egy ideig a párisi Figaro magyar levelezője, majd a budapesti francia főkonzulátus tisztviselője volt, akinek tollából számos hazánkat ismertető cikk jelent meg a francia lapokban.

Degeer, *Karl*, báró, svéd zoológus, szül. Farsprangban, Svédországban, 1720 febr. 10., megh. Stockholmban 1778 márc. 8. *Linné*-nek tanítványa volt. 1761-ben udvari marsall lett. Különösen a rovarok tanulmányozásával foglalkozott és nagy műve: Mémoires pour servir à l'histoire des insects címen jelent meg 7 kötetben (Stockholm 1752—1778), amelyet azután *Göze* németül (Nürnberg 1776—83, 7 köt.), *Retz* pedig rövidítve latinul (Leipzig 1783) adott ki.

De Geer, régi brabanti nemes család. Nevezetesebb tagjai: 1. *Louis (Lodewijk)*, szül 1587 nov. 17. Lüttichben, megh. 1652 jún. 19. Amsterdamban; a svéd gyáripar alapítója. Ő tette kivándorló vallon munkások segélyével Finspång-ot (Norrköping mellett) a ma is virágzó svéd vasipar gócpontjává és a tengerentúli kereskedést is felvirágoztatta. V. ö. *P. de Witt*, Louis de G. (Paris 1885); *Wiberg*, Louis de G. et la colonisation wallone en Suède (Lüttich 1876).

2. *D.*, *Louis*, báró, svéd író és politikus, szül. 1818 júl. 18. Finspångban, megh. 1896 szept. 24. Hanaskogban. 1855—58-ig törvényszéki elnök, 1858—70-ig igazságügyminiszter és az 1866. törvényerőre emelkedett módosított alkotmány atyja, 1875—80-ig pedig miniszterelnök és igazságügyi miniszter volt. Több elbeszélés és történeti regény szerzője. Emlékiratai (Minnen) 1892. jelentek meg 2 kötetben.

Degeeria (állat), l. *Hőbolha.*

Degen *(felsőhegyi)*, 1. *Árpád*, botanikus, szül. 1866. Pozsonyban. 1884—89-ig Budapesten orvosi pályára készült és orvos-doktor lett. Botanikával tanuló kora óta foglalkozott, számos botanikai utazást tett és támogatott. 1896-ban a budapesti vetőmagvizsgáló állomás vezetésével és a külföldi állomások tanulmányozásával bizatott meg, amelyek mintájára a budapestit átszervezte. A mezőgazdasági termények hamisításának tilalmazásáról szóló törvénycikk (1895: XLVI.) végrehajtó utasításának a növényi termékekre vonatkozó részének kidolgozását végezte. 1897-ben az állomás vezetője, 1911. igazgatója. 1896 óta a budapesti tudományegyetem magántanára. Botanikai működése a vetőmagvizsgáló szakműködésen kívül különösen hazánk és délkeleti Európa flórájának kutatására terjed ki. Főbb dolgozatai: Bemerkungen über einige orientalische Pflanzenarten, eddig 67 folytatásban (I—XL. az Öst. botan. Zeitschriftben, XLI—LXVII. a Magy. Botanikai Lapokban, amely utóbbinak 1902 óta kiadója és 1905 óta szerkesztője is); Ergebnisse einer botan. Reise nach der Insel Samothrake (Öst. bot. Zeitschr. XLI. 1891); Egy új Ajuga fajról (Budapest, 1896); Beitrag zur Flora Albaniens und Macedoniens, *Dörfler*-rel (Denkschr. d. math. natw. Classe d. Akademie d. Wiss., Wien 1897). 1900 óta szerkeszti a Magyar Füvek Gyüjteménye c. herbarium-kiadványt (I—VI. köt. a M. kir. vetőmagvizsgáló áll. kiadásában). Könyvtára és herbariuma a magángyüjtemények legnagyobbjai közé tartozik. Több növényt neveztek el róla.

2. *D. Gusztáv*, az előbbinek atyja, jogtudós, szül. Pesten 1834 máj. 24., megh. Budapesten 1903 jan. 5. 1861-ben a pozsonyi kir. jogakadémiához nevezték ki a politika és a váltó- s kereskedelmi jog tanárának. A pozsonyi kir. jogakadémiának 1884. tartott száz éves jubileuma alkalmával 3000 kötetből álló könyvtárát a jogakadémiának ajándékozta és jogászok segélyezésére alapitványt tett. 1884 óta több izben volt képviselő. Jelentős sze-

repe volt a budapesti szünidei gyermektelep föllendítésében. Számos cikke jelent meg a különböző jogi lapokban és a következő műveket írta: *A magyar váltójog* (Pest 1865); *A magyar váltóeljárás* (u. o. 1866); A *közjegyzőség* (u. o. 1866); *A váltó történelme* (u. o. 1870).

Degeneráció (lat., *degeneratio)*, l. *Elfajulás.*

Degenerációs-elmélet, *Michelis*-től és *Snell*-től származó, alapjában téves elmélet, mely szerint az összes állatok az embertől mint legmagasabban szervezett állattól származnak degenerálódás útján.

Degenerációs jelek, l. *Elfajulási jelek.*

De genere (lat.) kifejezéssel okleveleink valamely genus-ból (nemzetségből) való leszármazást jelölik; l. *Nemzetség.*

Degenfeld, régi német nemes család, melynek ősei Aargau svájci kantonból vándoroltak be sváb földre, hol 1280. Gmünd város szomszédságában a D.-birtokot meg várat megvették. Ezen sváb ágnak első képviselője *D. Konrád* volt, ki 1360. halt meg. Utóbb, 1600 körül a család két ágra oszlott: *D. Konrád*-tól (megh. 1600), illet. fiától, *Kristóf Márton*-tól (l. alább) származott a későbbi birodalmi bárói, 1716. pedig grófi rangra emelt württembergi ág; míg a másik ág Konrád bátyjában, *Hans Kristóf*-ban tisztelte első ősét.

Jelenleg a család 4 ágban virágzik: 1. a württemberg-eybachi ág, melynek feje *Alfred*, D.-Schonburg grófja, szül. 1873.; — 2. a magyarországi v. erdőszádai ág, mely 1810. kapott magyar grófságot. A magyarországi ág két részre oszlott, idősb ág és ifjabb ág, mely utóbbi fiágon kihalt. Az idősb ág feje *Lajos* gróf, szül. Kolozsvárt 1843. (l. alább), neje *Dessewffy* Ilona grófnő; Lajos öccse: *József* (szül. 1847), Debreczen város és Hajdu vmegye volt főispánja (l. alább), neje *Szilassy* Mária *(Tisza* Kálmán volt miniszterelnök D. Józsefnek unokanénjét, *Ilonát* birta nőül); — 3. a ramholzi ág, mely fiágban kihalt; — 4. végre a schombergi ág szeniorja *Oktáv* gróf, szül. 1849. Ez ág birtokai Baden hercegségben feküsznek. A család történetét magyarul megírta *K. Tóth* Kálmán, debreczeni lelkész. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *D.-Schonburg Ágost* gróf, osztrák táborszernagy, szül. Nagykanizsán 1798 dec. 10., megh. Altmünsterben (Gmunden mellett) 1876 dec. 5. Hadi pályáját 1815. kezdte, 1848—49. mint vezérőrnagy harcolt Itáliában; 1850. a hadügyminisztériumba helyezték át, 1852. pedig az uralkodó mellett teljesített szolgálatot. 1859-ben a 8-ik hadtest parancsnoka volt Bolognában, majd a magentai csata után a velencei partvidék védelmével bízták meg. Mint táborszernagy 1860—1864-ig hadügyminiszter volt; 1866. ő írta alá a nikolsburgi fegyverszünetet.

2. *D.-Schonburg Frigyes Kristóf* gróf, osztrák tábornok, *D. 1.* atyja, szül. 1769 szept. 30., megh. Ramholzban (Kur-Hessen) 1848 febr. 9. Részt vett a francia háborukban az olasz harctéren; 1799. mint őrnagy Bosco mellett különösen kitüntette magát s ezért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét érdemelte ki. 1805-ben ezredes lett s Austerlitznél harcolt ismét vitézül; utoljára Mainz ostromában vett részt (1814). A párisi béke után mint vezérőrnagy kilépett az osztrák hadseregből és birtokaira vonult.

3. *D.-Schonburg Gusztáv* gróf, a ref. egyházkerület v. főgondnoka a Tiszántúl, szül. Tégláson 1835 máj. 26., megh. u. o. 1896 szept. 10. A politikai mozgalmakban 1861-től vett részt s a képviselőháznak több izben volt tagja. A hetvenes években visszavonult birtokára s csak a ref. egyház kebelében munkálkodott. Fiai: *D. Imre* gróf, szül. Tégláson 1869 nov. 9. és *D. Pál* gróf, szül. u. o. 1871 jan. 24., mindketten örökös jogú tagjai a főrendiháznak.

4. *D. Hannibal* báró, *D. 6.* legifjabb fia, mint bajor tábornagy részt vett a törökök elleni harcokban, később velencei szolgálatba lépett s mint Morea főkapitánya halt meg 1691. Naupliában. V. ö. *Thürheim*, Cristoph Martin, Freiherr von D. und dessen Söhne (Wien 1881).

5. *D.-Schonburg József* gróf, ref. főgondnok, szül. Kolozsvárt 1847. Tanulmányainak elvégzése után egy ideig fogalmazó volt a földmívelésügyi minisztériumban, majd szatmárvmegyei birtokán gazdálkodott. 1883—1901-ig Hajdu vmegyének és Debreczen városának volt főispánja, 1896. pedig a tiszántúli ref. egyházkerület főgondnoka s e minőségben utóbb tagja lett a főrendiháznak. Bánffy Dezső báró halála óta (1911) ő a legidősebb ref. főgondnok. 1904 ápr. és okt. az egyetemes konvent megbizásából két izben is járt Amerikában, hogy az ottani magyar ref. egyházakat a hazai szervezetekbe illessze.

6. *D. Kristóf Márton* báró, német hadvezér, szül. 1599. Eybachban, megh. 1653. A harminc éves háborúban előbb a császár seregében harcolt Tilly, Wallenstein és Spinola vezérlete alatt, 1632. azonban svéd szolgálatba lépett és Gusztáv Adolf mellett küzdött Lützennél. 1635-ben XIII. Lajos francia király a külföldi lovasság vezérévé nevezte ki; 1645. Velence szolgálatába állott s mint Dalmácia kormányzója szerencsésen harcolt a török ellen. 1648-ban svábföldi jószágaira vonult vissza nyugalomba.

7. *D.-Schonburg Lajos* gróf, volt főispán, szül. 1843 okt. 13. Eleinte nógrádi jószágain visszavonulva élt, 1872. balközép programmal képviselő lett, utóbb a szabadelvü párthoz csatlakozott. 1887—1895-ig Nógrád vmegye főispánja volt, később örökös jogon tagja a főrendiháznak s 1904 óta titkos tanácsos.

8. *D. Mária Zsuzsánna Lujza, D. 4.* huga, szül. 1636., megh. 1677. Udvarhölgy volt Károly Lajos pfalzi választófejedelem udvarában, ki őt nejétől való elválása után morganatikus feleségévé tette 1657.; I. Lipót császár később grófnői rangra emelte. 14-ik gyermekének születése után halt meg.

Degenkolb, *Heinrich*, német perjogász, lipcsei egyetemi tanár, szül. 1832 okt. 25., megh. Lipcsében 1909 szept. 2. Művei: Platzrecht und Miete (Berlin 1867); Einlassungszwang und Urteilsnorm (Leipzig 1878); Beiträge zum Zivilprozess (u. o. 1905). Másokkal együtt kiadta az Archiv für die civilistische Praxis c. gyüjteményt.

Deger, *Ernst*, német festő, szül. Bockenemben 1809 ápr. 15., megh. 1885 jan. 27. Düsseldorf-

ban, Berlinben és Olaszországban tanult. Túlnyomó részben vallásos tárgyú festményei közül, melyek reprodukciók révén nagyon elterjedtek, a legkiválóbbak nagy freskósorozatai a Remagen melletti St. Apollinaris templomban (1851. Müller Andreasszal, Karllal és Ittenbachhal együtt) továbbá a Rajna melletti Stolzenfels vár kápolnájában.

Degerando (ejtsd: dözseraňdo), 1. *Ágost*, magyarrá lett francia író, szül. Lyonban 1820. előkelő családból, megh. Drezdában 1849 dec. 8. Párisban megismerkedett Teleki Emma grófnővel, Brunswick Teréz unokahugával, 1840-ben elvette feleségül s vele eljött Magyarországba, hol a szabadságharcban is részt vett. A Magy. Tud. Akadémia 1846. tagjává választotta. Számos hazánkat ismertető cikken kívül következő Magyarországra vonatkozó művei jelentek meg: Essai historique sur l'origine des Hongrois (Paris 1844); La Transylvanie et ses habitants (u. o. 1845, 2 köt., németül is); L'esprit publique en Hongrie depuis la révolution française (u. o. 1858, magyar s német nyelven is). Egy nagy munkát is kezdett, melyben egész Magyarországot szándékozott ismertetni, épp úgy mint Erdélyt, de ennek kézirata a szabadságharc alatt elveszett. — Özvegye, *D. Ágostné*, ki utolsó éveit Pálfalván Szatmár vmegyében töltötte (megh. 1893 ápr. 30.), szintén több művet írt; legnevezetesebb: Antonina és Attila első, második, harmadik és negyedik könyve, ifjusági iratok, miket számüzetésben írt saját és a magyar emigránsok gyermekei számára.

2. *D. Antonina*, pedagógus és írónő, *D. 1.* leánya, szül. Párisban 1845 febr. 13. A szabadságharc után anyja Franciaországba menekült. D. ott a legkiválóbb emberek társaságában nevelkedett s többek közt Irányi Dániel is tanára volt. Miután tanárnői vizsgálatot tett a párisi városházán, 1872. nálunk telepedett le, noha francia rokonai Lyonban igazgatói állást akartak neki szerezni, s Budapesten előbb a nőegylet intézetében, valamint a kézimunka-ipariskolában tanított. 1876. a műveltebb családok leányai számára magánkurzusokat nyitott. Mint kiváló pedagógust, aki a nevelési eszméit tollal is hathatósan terjesztette, 1880. a kolozsvári felsőbb leányiskola igazgatójává nevezték ki. Nagy irodalmi munkásságot fejtett ki; nevelésügyi nagyszámú cikkein kívül írt francia olvasókönyvet, háztartástant, számtant és más műveket. Említendők: *A munka történetének rövid vázlata* (Budapest 1880); *Nőtan* (Kolozsvár 1880); *Neveléstan* (1881); *Az emberiség jóltevői* (1887); *Gr. Teleki Blanka élete* (1892); *Aki másra gondol* (1897); *Ifjusági szinművek* (1897). Azonkívül sokat fordított franciából. Jókainak A kőszivű ember fiai c. regényét franciára fordította (Paris 1880).

3. *D. Attila*, író, *D. 1.* fia, szül. Budapesten 1847., megh. Pálfalván 1897 okt. 12. Antonina testvérével együtt Párisban nevelkedett, letette a licence-t és az aggrégation-t (tanári vizsgálatot). 1867 óta többször megfordult hazánkban, majd le is telepedett. Ekkor írta önálló kis munkáját Kővár vidékéről, melyet Reclus Elysée kérésére franciára is lefordított. Meghívták a kolozsvári egyetem francia tanszékére, de közben megnősült s emiatt lemondott a tanári pályáról. Ellenben fenntartotta összeköttetését némely francia szaklappal, különösen a Revue Géographique-kal és a Revue Historique-kal (Wesselényi Miklósról, Hunfalvy Pálról). Önálló munkái magyar nyelven: *Franklin élete Mignet után* (Budapest 1880); *Velence 12 képben* (1891); *Két hét Székelyföldön*, kiadta a Termtud. Társ. Francia nyelven: Le défilé du Bas-Danube depuis Báziás jusqu'à Orsova; Szekszárd et ses environs; Etude sur les hautes plaines de Transylvanie; Formation des Nationalités de la Hongrie.

4. *D., Joseph Marie*, báró, francia bölcselő, szül. Lyonban 1772 febr. 29., megh. 1842 nov. 12. Németországban mint közkatona Masséna seregébe lépett. I. Napoleon alatt belügyminiszteri főtitkár, a következő regime alatt államtanácsos lett. Nevezetes filantropikus törekvéseiről. Művei: Des signes et de l'art de penser, considérés dans leurs rapports mutuels (4 köt., Paris 1800); De la génération des connaissances (Berlin 1802); Histoire comparée des systèmes de philosophie (3 köt., Paris 1803; 2. kiad. 4 köt. 1822); Le visiteur du pauvre (u. o. 1820 és más izben); Cours normal des instituteurs primaires (u. o. 1832 s több izben); Du perfectionnement moral, ou de l'éducation de soi-même (2 köt., u. o. 1824); Institutions du droit administratif (2 köt., u. o. 1829; 2. kiad., 5 köt., 1842—45); De l'éducation des sourds-muets de naissance (2 köt., u. o. 1827); Des progrès de l'industrie (u. o. 1841); De la bienfaisance publique (4 köt., u. o. 1839).

Degeröit (ásv.) a. m. hisingerit (l. o.).

Degesztés, l. *Cserzővargaság.*

Deggendorf, az ugyanily nevű kerület székhelye Bajorország alsó-bajor kerületében, a Duna balpartján, vasút mellett, (1910) 7478 lak., posztószövéssel, sörgyártással, élénk kereskedéssel.

Degli Armati, *Salvino*, a szemüveg föltalálója. Élt Firenzében a XIII. sz. végén. Még a XVII. sz.-ban olvasható volt a firenzei Maria Maggiore templomában sírfelirata, mely következőképen hangzik: «Qui giace Salvino Degli Armati di Firenze, inventore degli occhiali. Dio gli perdoni le peccata. MCCCXVII.» (Itt nyugszik Degli Armati Salvino Firenzéből, a szemüveg föltalálója. Isten bocsássa meg bűneit. 1317.)

Dego, falu Genova olasz tartományban, a Bormida balpartján, vasút mellett, (1901) 2288 lak., régi erősség romjaival. 1794 szept. 21-én és 1796 ápr. 14-én I. Napoleon itt győzte le a Colloredo, illetőleg Argenteau vezérlete alatt álló osztrákokat.

De Goeje, *Jan*, orientalista, l. *Goeje.*

Degoj, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 338 horvát-szerb lak.; u. p. Pokupsko, u. t. Pisarovina.

Degorgálás (franc. *dégorgement*), kiseprőzés, a pezsgőgyártásnál az az eljárás, midőn az erjedés befejeztével a dugón összegyült seprüt a fejjel lefelé fordított palack nyakából a dugónak óvatos megnyitása által kifecskendezik. Nagyobb gyárakban újabban fagyasztással történik a D., a palackok nyakában levő üledéket és pezsgőt megfagyasztják. Igy a munka sokkal könnyebb s nem jár annyi veszteséggel.

Dégoût (franc., ejtsd: degú) a. m. undor, *dégoûtant*, undorító, utálatos.

Degradálás (lat. *degradatio)* a. m. magasabb rangról alacsonyabbra helyezés (katonaságnál); lefokozás. L. még *Egyházi büntetések.*

Dégras (franc., *moëllon, irhazsír)*, bőrkenőcs, melyet az irhás bőr gyártásakor maradék gyanánt nyernek. Az irhás bőrök kifacsarásával, hidraulikus sajtókkal való kinyomásával állítják elő az elsőrendű D.-t; az a zsír pedig, mely a bőröknek langyos meleg hamuzsír oldatokkal való kezelése útján ezekből az oldatokból kiválik, adja a másodrendű D.-t. A valódi D.-n kívül a kereskedelemben előfordulnak oly, szintén D.-nak nevezett zsiradékok, melyeket mesterségesen, rendszerint faggyuval, gyantával, olajsavval stb. kevert különböző halzsírokból állítanak elő. A D. 3·52%—16·15% gyantás anyagot, úgynevezett *dégrasképzőt* tartalmaz, amely a halzsír oxidációjának terméke és a halzsírokban részben már készen képződve fordul elő, részben pedig az irhásbőr készítésénél a halzsírnak a bőrrel való érintkezésénél keletkezik. Ez a gyantás anyag barna színű, elszappanosítható, vízben oldhatatlan, alkoholban és éterben oldódik, petroleum-éterben oldhatatlan. A víztelenített D. sűrűsége 0·945–0·955 között ingadozik. Az említett gyantás anyag oka annak, hogy a D. vízzel tejszerű folyadékká (emulsióvá) keverhető. A D. ennek következtében a bőr kikészítésére, a beitatásra legalkalmasabb zsíros kenőcs.

Degré (franc.) a. m. fok, lépcső.

Degré *Alajos,* szépirodalmi író, szül. Lippán, Temes vmegyében 1820 jan. 6., megh. Budapesten 1896 nov. 2., atyja, francia emigráns, magyar leányt (Rácz Annát) vett nőül és Temes vmegye főorvosa volt. D. iskoláit Aradon, Szegeden s a jogot Nagy-Váradon végezte. 1842-ben jurátusnak jött Pestre, s 1843. a pozsonyi országgyűlésen, mint királyi táblai jegyző, az ifjuság körében vezérszerepet játszott. A szabadságharcot mint huszárfőhadnagy és kapitány vitézül küzdötte végig s több sebet is kapott. A fegyverletétel után a békési pusztákon s a végvidéken bujdosott, honnét az amnesztia hírére Pestre jött; azonban Aradra internáltatott, hol több ideig tartózkodott. Végre a fővárosban telepedett le. 1867. a Kisfaludy-társaság megválasztotta tagjává. 1870. pedig Pest vmegye Vácz kerületének lett országgyűlési képviselője. Irodalommal 1841. kezdett foglalkozni, írt uti rajzokat, irodalmi cikkeket, de főként beszélyeket és regényeket, s néhány vígjátékot. Jelesebb novellistáink közé tartozott; vidám humora s könnyed stilusa nagy népszerüséget szereztek neki. A francia szalonregények modorát követte, s az új hang tett is hatást a közönségre. Regényei: *Két év egy ügyvéd életéből* (2 köt. 1853); *Kalandornő* (2 köt. 1854); *Salvator Rosa* (tört. reg., 3 köt. 1855); *A sors keze* (2 köt. 1856); *Az ördög emlékiratai* (2 köt. 1860); *A számüzött leánya* (1865, új kiad. Budapest 1907); *A kék vér* (1870); *A nap hőse* (2 köt. 1870); *Itthon* (2 köt. 1877); *Bőkezű uzsorás* (2 köt. 1882); *Igy van jól!* (1887); továbbá: *Visszaemlékezéseim* (2 köt. 1883—1884). Számos kisebb elbeszélést is írt. Vígjátékai a Nemzeti Szinházban kerültek színre. Nevezetesebbek: *Iparlovag* (1844); *Félreismert lángész, Bál előtt, alatt, után* (1851); *Két hatalom* (1858); *Divatos beteg* (1864). Van egy drámája is: *Kalandornő,* 5 felv. (1860). Szerkesztette az Ország-Világot 1883—1885-ig.

Degresszív adó, l. *Progresszív adó.*

Degresszív fajkeletkezés (növ.), l. *Fajok keletkezése.*

Degu (állat), a perui pelepatkány *(Octodon degus* Molina) népies neve hazájában.

De Gubernatis, *Angelo,* gr., olasz író, szül. Torinóban 1840 ápr. 7. Már 22 éves korában a szanszkrit nyelv tanára lett a firenzei Istituto superioren, és irodalmi munkássága legértékesebb része is e szakma és az összehasonlító mitológia közt oszlik meg. Irt azonban számos olasz irodalomtörténeti és kritikai, valamint néprajzi munkát is; e mellett szerzője mintegy 15 drámai műnek, egy kötet versnek, egy regénynek stb. Jelenleg a római egyetem tanára. 1885-ben Magyarországon járt, amely utazásáról La Hongrie politique et sociale c. terjedelmes munkát írt. A Magyar Tud. Akadémiának és 1893 óta a Kisfaludy-társaságnak is kültagja. Mitológiai munkái közül legfontosabb a Mythologie des plantes c., mely angolul is megjelent; továbbá: Letture sopra la Mitologia Vedica, Manuale di mitologia comparata; szanszkritista munkái közül: I primi venti inni di Rigveda (1865); Piccola Enciclopedia Indiana, Letteratura Indiana, Archeologia Indiana, Peregrinazioni indiane; olasz irodalomtörténeti munkái közül: Alessandro Manzoni, Francesco dell'Ongaro, Giovanni Prati; Carteggio dantesco del Duca di Sermoneto; szindarabjai közül: a Re Nala c. drámai trilógia és a Savitri c. drámai idill; La Serbie et les Serbes (1898); L'Argentina, Ricordi e letture (1898); La Roumanie et les Roumains (1898); In Terrasanta (1899); La Bulgarie et les Bulgares (1899). E csodás terjedelmű munkássága mellett még szerkesztett egész csomó szépirodalmi és tudományos folyóiratot, alapított tudományos egyesületeket, megírta a Világirodalom történetét (18 köt., Hoepli), végül kiadott két nagyszabású biografikus lexikont: Dizionario biografico degli Scrittori contemporanei és Dictionnaire international des Écrivains du Jour.

De gustibus non est disputandum (lat.) a. m. az ízlésről nem kell vitatkozni.

Degusztáció (lat.) a. m. próba, pl. borpróba; továbbá oly kereskedelmi szerződés, mellyel a vevő az árú kipróbálását kiköti; *degusztál,* megkóstol.

De Haen-féle só, l. *Pácok.*

Deharbe, *Joseph,* Jézus társ. atya, a XIX. sz. egyik legkiválóbb katekétája, szül. Strassburgban 1800 ápr. 4., megh. Maria-Laachban 1871 nov. 8. Tanított és hitszónok volt a briegi és freiburgi kollégiumban, a lelkipásztorkodástan tanára a luzerni papnevelőben. A katekétikai irodalomban első helyet foglal el. Katekizmusa, melyet 1847. adott ki, 5 különböző kiadásban német nyelven számtalan kiadást ért és sok nyelvre fordították le, kitünőségénél fogva minden más katekizmust felülmul. Magyar nyelvű fordítását az esztergomi zsinat 1858. elfogadta és használatát elrendelte. Ez a fordítás szolgált alapul az 1903. megejtett katekizmus-reformnak. Kiváló a katekizmusához írt magyarázat is (4 köt., 1857—61, 1904, 3 köt.), amely magyarul is megjelent. V. ö. *Buchberger*

Kirchenlexikon; *Érdujhelyi,* A kat. hitoktatás története.

Dehérain, *Pierre Paul,* francia növényfiziológus és kémikus, szül. Párisban 1830 ápr. 19., megh. u. o. 1902 dec. 7. Egyetemi tanulmányai befejeztével előbb Frémy laboratóriumában dolgozott (1850), majd 1856. a Chaptal kollégium kémia tanára lett. Ekkor megjelent L'Emploi agricole des phosphates (1859) c. munkájában a szuperfoszfát alkalmazásának feltételeit ismerteti. 1869-ben a grignoni gazdasági tanintézet tanára, 1872. muzeumi segéd, 1880. a növényfiziológia tanára lett. Értekezéseit Cours de Chimie agricole (1873) c. munkájában, az általa alapított Annales agronomiques köteteiben és La Nutrition de la plante (1885) c. művében találhatjuk. A répatermelésre, a termő talajra és a trágyázásra vonatkozó vizsgálatai abszolut becsüek. Általában a kémiának a mezőgazdaság terén való értékesítésében úttörő és alapvető munkát végzett.

Dehibat, a törökök által 1910-ben követelt, de a franciák által elfoglalt oázis Tunisz K.-i részén, a ghadamesi kereskedelmi út mentén.

Dehio, *Georg,* német műtörténész, szül. Revalban 1850 nov. 22. Előbb a müncheni egyetemen a történelem magántanára, később a strassburgi egyetemen a művészettörténet rendes tanára lett. Főművei: Hartwich von Stade (1872); Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission (1877, 2. köt.); Die Genesis der christlichen Basilika (1883); Die kirchliche Baukunst des Abendlandes (Bezolddal együtt; 1884). Legújabban kiadja a Kunstgeschichte in Bildern c. nagy vállalatot.

Dehli, l. *Delhi.*

Dehmel, *Richard,* német költő, szül. 1863 nov. 18. Windisch-Hermsdorfban (Brandenburg); előbb filozófiát és természettudományokat, utóbb nemzetgazdaságot tanult, mire néhány évig egy biztosító társaság titkára volt. Jelenleg csak az irodalomnak él. Szimbolista lirikus. Fő művei: Erlösungen (1891); Aber die Liebe (1893); Lebensblätter (1895); Weib und Welt (1897); Der Mitmensch (dráma, 1895); Luzifer (táncjáték, 1899); Ausgewählte Gedichte (1901); Zwei Menschen (regeny románcokban, 1908). Összegyüjtött munkái 1908 óta jelennek meg. Róla írtak: *Furcht* (1899), *Moeller-Bruck* (1900), *Bab* (1903).

Dehn, *Siegfried Wilhelm,* német zenetudós, szül. Altonában 1799 febr. 25., megh. 1858 ápr. 12. 1823 óta svéd követségi hivatalnok volt Berlinben; vagyonát elveszítvén, Meyerbeer kieszközölte, hogy feje lett D. 1842. a porosz kir. könyvtár zenei osztályának, ezóta a Weber Gottfried alapította Cäcilia c. berlini zenei lapot szerkesztette 1848-ig, írt is bele sokat. Főműve: Theoretisch-praktische Harmonielehre, 1840. (történeti bevezető része értékes); Analyse dreier Fugen aus Bach's wohltemp. Klavier. Hátrahagyott művét tanítványa, Scholtz Bernát adta ki átdolgozva; a magyar kormány is kiadatta: Az ellenpont tana c. alatt (1893. ford. Kereszty István). Kiadványa: Sammlung älterer Musik (XVI—XVII. Jahrhund.) 12 füzet. Híres tanítványai: Glinka, Kiel, Rubinstein, Kullak, Hoffmann Henrik.

Dehna, *Dahna* v. *Dahana* (a. m. vörös), Dél-Arábiában fekvő homoksivatag, amelyet Roba-el-Khalinak is hívnak, mintegy 126,700 km² területtel. A homok, amely 120—180 m. magas réteget alkot, sziklás talajon nyugszik. Ez az alap gránitból, gyakran bazaltból és néha mészkőből áll. A forróság, a vízhiány, a vakító fény az utazást a D.-ban rendkívül veszélyessé teszi. Délen a kis Nefud sivataghoz csatlakozik. V. ö. *Palgrave,* Une année de voyage dans l'Arabie centrale II. köt. 187. stb. l. 1866.

Dehodencq (ejtsd: deodañk), *Alfred,* francia festő, szül. Párisban 1822 ápr. 23., megh. u. o. 1882 jan. 3. Cogniet tanítványa. Sokáig tartózkodott Spanyolországban és Észak-Afrikában, festményei tárgyait is túlnyomórészt az ottani népéletből merítette. Nevezetesebb képei: Course de taureaux en Espagne; Bohémiens et Bohémiennes au retour d'une fête en Andalousie; Exécution d'une juive au Maroc; Mariée juive à Tanger; Fête juive au Maroc; La Justice du pacha; Christophe Colomb arrivant au couvent de la Rabida; Arrestation de Charlotte Corday; Sortie du pacha; Matinée d'octobre au Luxembourg; Théodore de Banville arcképe stb. V. ö. *Séailles* G., A. D. L'homme et l'artiste (Paris 1910).

De hodierno die (lat.) a. m. a mai naptól kezdve.

De Hondt, jezsuita, l. *Canisius.*

Dehors (franc., ejtsd: dóór), többnyire csak többesszámban: a külső, a külső cím.

Dehortatio (lat.) a. m. lebeszélés.

Dehortatorium (lat.) alatt értjük a nzkj.-ban azt a tilalmat, amellyel valamely háborúba keveredett állam polgárainak az ellenséggel való érintkezését megakadályozni törekszik. L. *Háború.*

Dehra, D.-Dun indiai disztriktus székhelye, a Masszuri hegyek alján, (1900) 32,584 lak., anglikánus, preszbiteriánus és kat. templommal, hindu és mohamedánus imaházakkal. Hardvarból Szirmurba, továbbá Szaharanpurból Nyugat-Garvalba vezető úton feküdvén, jelentékeny a kereskedelme. Nyáron itt tartózkodik az Indiai topografiai hivatal.

Dehra-Dun, 3090 km² területü disztriktusa Mirat diviziónak a brit-indiai birodalom ény. tartományában, (1911) 184,250 lak. Az egész disztriktus 75 km. hosszú, 25—30 km. széles völgy, a Himalaja előhegyei és az alacsony Szivalik hegylánc között; határain a Gangesz és Dzsomna folyik. Az éghajlat az esős évszakban, jul.—szept.-ben egészségtelen, télen hűvös. Az alantabb fekvő részeken rizs, cukornád, búza, kukorica, pamut, ópium, a hegylejtőkön tea, árpa és zöldség bőven terem. Ismeretesek nagy tigrisei; ezek miatt D. az angol sportsmanek találkozója. Fővárosa Dehra (l. o.).

Dei *(dey,* helyesebben *daji),* szószerint a. m. anyai ágon való nagybátya. E névvel szólíták meg a janicsárok parancsnokukat. Az algeriai kalózállamban garázdálkodó janicsárok is így címezték vezérüket. 1710 óta a szultán nem küldött többé pasát, hanem magát a D.-t ruházta fel a helytartó rangjával. A legtöbb D. erőszakos halállal múlt ki.

Deianeira (a név jelentése: *«férfiakkal küzdő»)*, a görög mitológiában Kalydon királyának, Oineusnak és Althaiának leánya. Vadászni szerető, harcias kedvű leány. Acheloos folyamisten megkéri kezét s a gyűlölt kérőtől Herakles menti meg, ki a bikaalakot öltött folyamistent ádáz küzdelemben legyőzvén, feleségül veszi D.-t s magával viszi hazájába, Argolisba. Az úton az Euenos folyóhoz érnek, hol Nessos kentaur végzi a révészi szolgálatot. Az átkelés közben Nessos merényletet követ el D. ellen, mire Herakles nyilával lelövi. A haldokló kentaur a Herakles nyilának mérgétől áthatott véréből pár cseppet ad D.-nak, mondva, hogy evvel férje szerelmét örökre biztosíthatja magának (csak Ovidius Metamorphoses IX. könyvének 132. sora szól Nessos ruhájáról mint szerelmi báj-szerről). Mikor utóbb D. féltékeny Joléra, kit Herakles foglyul ejtve házába hoz, e méreggel bekeni Herakles ruháját (Ovidius szerint ráadja a Nessos-ruhát), evvel Herakles halálát okozza (l. *Herakles)*, mire D. öngyilkossá lesz. D. történetének leghíresebb feldolgozása Sophokles Trachisi nők c. drámája.

Deidameia, l. *Neoptolemos*.

Deidesheim, város Rajnai-Pfalz bajor kerületben, a Hardt mellett, (1910) 2551 lak., szőllő- és gyümölcstermeléssel. A D.-i fehér bor egyike a legjobb pfalzi boroknak.

Deificatio (lat.) a. m. istenítés.

Dei gratia (lat.) a. m. Isten kegyelméből. Az Istentől való függésnek alázatos vallomásaként használták a püspökök az efezusi zsinaton (431). A XIII. sz. közepe óta a főpapság Dei et apostolicae sedis gratia (Isten és az apostoli szék kegyelméből) címmel él, a pápától való függés elismeréseül. A világi fejedelmek közül először Nagy Károly élt e címmel, mely a középkor folyamán általánossá lett. A XV. századtól kezdve a világi hatalomra való vonatkozásban oly értelmet nyert, hogy a királyi hatalom közvetlenül isteni eredetű volna és nem a nép akaratából folyna.

Deilephila *Ochs.* (állat), a zugólepkék (Sphingidae) egyik neme, melyet a rendszerezők egy része nem választ el a *Sphinx* nemtől (l. o.). Hazai fajai közül kiemelendő a *D. Euphorbiae* L., melynek szép tarka hernyója a közönséges kutyatejen él s a *D. Elpenor* L., melynek zöld v. feketés hernyója a szőllőn él, de nagyobb kárt nem okoz. A *D. Nerii* L. Dél-Európában az oleanderen él.

Deina validum *Theel.* (állat), tengermélyi tengeri ugorkafaj *(Holothuria)*, melyre mereven elálló háti függelékei jellegzetesek.

Deime, csatorna Königsberg porosz tartományban, Tapiau közelében ágazik ki a Pregelből és Labiau mellett ömlik a Kurische-Haffba. 1405-ben a német rendek tették hajózhatóvá. 41 km. hosszú, 2·5 m. mély, a Friedrich-csatornával is összeköttetésben áll.

Deimos és **Phobos** (gör.), a megszemélyesített borzalom és ijedelem (latinul: *Pallor* és *Pavor)*, a görög mitológiában Aresnek, a harc istenének fiai és kisérői.

Deinarchos (lat. *Dinarchus)*, a 10 nagy attikai szónok sorában az alexandriai kánon szerint az utolsó, Kr. e. 360 körül Korinthosban született, 291 után Athénben halt meg, hol mint nem teljes jogú polgár beszédeket készített mások számára, így Demosthenes ellenségeinek is a Harpalos-féle pörben. Midőn Demetrios Poliorketes Athént elfoglalta, politikai villongások miatt 307. az euboiai Chalkisba menekült, honnan csak 292. térhetett vissza. Sok beszéde közül csak a Harpalos perére vonatkozók maradtak ránk (kiadta Thalheim, Berlin 1887 és Blass, Leipzig 1888), melyek ügyes szónoknak tüntetik fel, de minden eredetiség és önállóság híján. V. ö. *Blass*, Die attische Beredsamkeit (3 köt., Leipzig 1893).

Deinhardstein, *Johann Ludwig*, német szinműíró, szül. Bécsben 1794 jún. 21., megh. u. o. 1859 júl. 12. Egyideig a klassz. filológia tanára volt Bécsben, de már 1832. a burgszinház aligazgatója lett (1841-ig). Igen sok drámát írt, melyek inkább ügyességről, mint tehetségről tanuskodnak; de a közönség tetszését e szép nyelv és hálás szerepek által jellemzett darabok sokáig birták. Ma leszorultak a szinről. Művei: Dramatische Dichtungen (1816); Theater (1827 és 1833) és Künstlerdramen (1845, 2 köt.). Legjobban tetszettek s legtovább éltek a szinen: Hans Sachs (1829) és Garrick in Bristol (1834). Goethét szerepeltette Fürst und Dichter c. szinművében, Voltairet Die rote Schleife c. vígjátékában. Összegyüjtött művei: Gesammelte dramatische Werke (1848—57, 7 köt.), Klassiches Theater des Auslandes (1855, 2 köt., fordítások v. átdolgozások); Gedichte (1844) és Erzählungen und Novellen (1846).

Deinhardt, *Karl August*, német tengernagy, szül. Londonban 1842 febr. 2., megh. Wilhelmshafenban 1892 október 4-én. 1856-ban lépett a porosz tengerészetbe, 1878. mint a «Bismarck» cirkálóhajó parancsnoka, helyreállította a békét a Samoa-szigeteken és I. Malietoát királlyá tette. Mint ellentengernagy 1888. a cirkálóhajóraj parancsnoka volt és e minőségében ő vezette a keletafrikai part elzárását, elnyomta a rabszolgakereskedést, részt vett a német-keletafrikai arab zendülés letörésében, különösen Bagamoyo bevétele által. 1890. altengernagy, 1892. az Északi-tenger tengerészeti állomásának főnöke lett.

Deininger *Imre (komorrai)*, gazdasági író, szül. Esztergomban 1844 május 7. Előbb a debreczeni felsőbb gazdasági tanintézethez, 1874. pedig a magyaróvári gazd. akadémiához neveztetett ki tanárnak. Az akadémián az 1878-ik évben felállított vetőmagvizsgáló állomásnak első vezetője volt. 1884 okt. a keszthelyi m. kir. gazdasági tanintézet, 1892. a gödöllői korona-uradalom igazgatójává neveztetett ki, 1899 elejétől fogva pedig szolgálattételre a földmívelésügyi minisztériumhoz rendelték be, hol a ménesbirtokok, uradalmak és fürdők osztályának főnökhelyettese lett. 1894-ben a királyi tanácsosi, 1906. az udvari tanácsosi címet nyerte. Munkái: *A keszthelyi Georgicon rövid történeti vázlata* (Keszthely 1885); *Tanulmány a búza fölött* (a keszthelyi gazdasági tanintézet tanárai közreműködésével, Nagykanizsa 1890); *Adatok kulturnövényeink történetéhez* (u. o. 1892); *Svédországi második utazásom* (Budapest 1892); *A magyar mezőgazdaság bajai* stb. (u. o. 1911).

Deinit, l. *Robbanó szerek.*

Deinokrates (lat. *Dinocrates)*, Nagy Sándor hírneves építésze, aki Alexandria alapításának a munkálataiban is részt vett. Irott forrásaink egy kalandos tervéről emlékeznek meg: az Athos hegyet Nagy Sándor szobrává akarta átalakítani, mely egyik kezében várost tartott volna, a másikban pedig csészét, melyből a hegy összegyült vizét a tengerbe önti. D.-nek tulajdonítják ezenkívül az ephesosi Artemis-templom újjáépítését.

De integro (lat.) a. m. újból.

Deiokes (médül *Dayaukku)*, Herodotos szerint a médek első királya (Kr. e. 710—655), kit először igazságosságáért bírónak választottak, de lassanként magához ragadta a hatalmat és székhelyül Ekbatanát építette föl maga részére. Uralma szerencsés volt, népe felszabadult az asszír fenhatóság alól és lassanként nagy hatalomra tett szert.

Deiotarus, a kisázsiai Galatia tetrarchája, ki a Mithridates ellen működő római hadvezéreket hathatósan támogatta, s ezért a szenátus neki királyi címet adott és Kis-Arméniával bővítette hatalmát. Caesar ellenében Pompejust támogatta és maga is részt vett a pharsalosi csatában, de azután visszatért országába, hol Pharnakes gyakran zaklatta betöréseivel. Midőn Caesar 47. Pharnakes megfenyítésére indult, D. hozzá csatlakozott; így megtarthatta királyi rangját és birtokainak legnagyobb részét; sőt Caesar egy ideig vendége volt Luceiumban. Két év mulva D.-t egyik unokája, Castor, Rómában megvádolta, hogy Caesart Luceiumban meg akarta ölni. Védelmét Cicero vállalta el, kinek beszédére Caesar az ügyet elintézettnek vette, D. azonban bosszuból Castor szüleit megölette. Caesar halála után Antonius nejének, Fulviának nagy pénzösszeget adott; mire nyomban közzétettek egy rendeletet, hogy D.-nak Caesar végrendelete értelmében adják vissza régi birtokait. Brutust és Cassiust is támogatta, de a köztársasági párt bukása után Antonius és Octavianus szívesen fogadták csatlakozását és meghagyták birtokaiban. Kr. e. 40., késő vénségében halt meg.

Deiphobe, l. *Sibylla.*

Deiphobos, Priamos és Hekabe fia, Hektor halála után a trójaiak fővezére. Paris halála után ő lett Helena férje, a város elfoglalásakor Menelaos ép ezért orrát, fülét és karját levágta, mielőtt életét végkép kioltotta volna.

Deiphontes, egy történelmi alappal biró régi görög monda szerint Herakles dédunokájának, Antimachosnak fia. Nőül vevén Argos királyának, a szintén Heraklestől származó Temenosnak leányát, Hyrmethót, annyira megnyerte apósa bizalmát, hogy sógorai a maguk trónöröklésének biztosítására jónak látják atyjukat megölni, nehogy kizárja őket az örökségből. A hadsereg segítségével mindamellett sikerül D.-nak a trónt megszerezni s mikor utóbb sógorai mégis elűzik őt Argosból, az argosi sereg jókora része követi őt Epidaurosba. Itt élnek most D. és felesége. De sógorai itt sem hagyják nyugton s egy alkalommal elrabolják tőle nővérüket. D. utánuk ered s a tusa közben egyik sógora, Phalkes akaratlanul megöli a teherben járó Hyrmethót.

Deipnon, a régi görögök főétkezése, ebédje. A D. ideje rendesen estefelé volt.

Deipnoszofista, azaz *lakomaszofista* volt a neve a görögöknél annak, ki a társasebéd alatt okosan és érdekesen mulattatni tudta asztaltársait. D.-k a címe Athenaios ránk maradt művének.

Deir, 1. *(Deir ez-Zor)*, a közvetlenül a konstantinápolyi belügyminisztériumnak alárendelt Zor muteszarriflik fővárosa, a szíriai és részben a mezopotámiai beduinokkal való kereskedelem központja, állítólag 20,000 lak., köztük 1200 keresztény. — 2. *D.*, város, l. *Derr.*

Deir el Kamar (a. m. hold-kolostor), járási székhely és a drúzok legnagyobb helysége Libanonban, 900 m. magasban, Beiruttól 30 km.-nyire, az Ued-el-Kadi völgye felett, 8000 lak. Érdekesek terrasszos kertjei, a türelem és kitartás valóságos csodái. Jövedelmező foglalkozása még az abaje (arannyal szegélyezett selyemkelme) készítés. Vele szemben Beit-eddinnek romjai állanak, ahol Besir emir, a Libanonnak 30 éven át csaknem független királya lakott. 1860-ban itt a drúzok mintegy 1000 keresztény maronitát gyilkoltak le.

Deisidaemonia (gör.-lat.) a. m. a démonoktól való szent borzalom. L. *Holtak tisztelete.*

Deisták, l. *Deizmus.*

Deister, erdős hegylánc Németországban a Weser és Leine folyók közt; legmagasabb teteje a Höfeler (403 m.); homokkő- és kőszénbányákkal.

Deisterhomokkő, az alsó kréta-szisztéma wealden emeletébe tartozó homokkő. *Wealdenhomokkő*-nek is nevezik, az angolok *hastinghomokkő*-nek.

Deitas (középkori lat.) a. m. istenség.

Deiters, *Hermann*, német filológus és zenei író, szül. Bonnban 1833 jún. 27., megh. Koblenzben 1907 máj. 11. Előbb jogot, utóbb klasszikus filológiát tanult, végre egészen a zene elméletére s történetére adta magát. 1848—69-ig gimnáziumi tanár volt Bonnban, utóbb igazgató Conitzban (1874), Posenben (1878), Bonnban (1883), végre főigazgató Koblenzben (1885); 1890 óta pedig hivatalnok a porosz kultuszminisztériumban. Filológiai művei: De Hesiodea scuti descriptione (1858) és De Hesiodi theogoniae prooemio (1863). Zeneiek: Über die Verehrung der Musen bei den Griechen (Bonn 1868); De Aristidis Quintiliani doctrinae harmonicae fontibus (1870) és Das Verhältnis des Martianus Capella zu Aristides Quintilianus (Posen 1881). Főműve: Az amerikai Thayer Beethoven-életrajzának átdolgozása (1866—79, 3 köt., újabban kiadta Riemann, Leipzig 1907—1908). Kisebb dolgozatai: Brahms (1880); Beethoven (1882) és számos kritika. Ugyanő adta ki tanárának, Jahn Ottónak kitűnő Mozart-életrajzát 3. kiadásban (1889—91, 2. köt.).

Deizmus (lat., a *deus:* isten szóból). A szó magában véve az istenben való hitet jelenti, tehát ellentétét az *ateizmusnak;* a közhasználat azonban sokkal szűkebb s határozottabb jelentést adott neki. A XVII. és XVIII. sz.-ban az angol gondolkodásnak azt az irányát nevezték D.-nak, mely istent nem tagadja ugyan, de tagadja a kinyilatkoztatást, általában az istenről szóló vallási dogmákat, s istent inkább elvontan, filozófiai értelemben, mint a világtól külön álló valót fogja föl. Innét van, hogy igen különböző irányokat érte-

nek rajta. Clarke, a deisták ellenfele, négyféle deistát különböztet meg: vannak, kik szerint isten alkotta a világot, de azután nem törődvén vele, magára hagyta; mások szerint isten gondoskodik ugyan a világról, de nem forrása az erkölcsnek; ismét mások nem hisznek a jövő életben; végül vannak, akik csak a kinyilatkoztatást vetik el, de nem a természetes vallás igazságait. A deisták *szabadgondolkodók*-nak is nevezik magukat, mert mind ellenfelei a pozitiv vallásoknak, s csak amennyiben a természetes vallás nyomait találják bennük, becsülik. Már *Herbert* Edward, Cherbury lordja, pendíti meg ez eszméket; közel áll hozzá *Browne* Thomas, a híres Religio medici szerzője. *Blount* a bibliai történeteket gúnyolja, ő egyike az elsőknek, kik maguk nevezik magukat deistáknak. *Locke* pedig filozófiai komolyságot és mélységet ad a D.-nak (The reasonableness of christianity, a kereszténység észszerüsége című művében). A XVIII. sz.-ban a D. egy a keresztény hit tagadásával s ellene való küzdéssel. *Shaftesbury* egyik legfontosabb írója a D.-nak, *Toland* a csodák ellen küzd, *Collins* védi a szabad gondolkodás jogát, innét a «szabad gondolkodók»-féle elnevezés. *Tindal* tagadja a kinyilatkoztatás lehetőségét; szerinte a kereszténység oly régi, mint a teremtés (Christianity so old as the creation 1730). *Morgan* a keresztény és zsidó vallás történeti részeiben mindenütt papok csalását látja. *Bolingbroke* lord szerint az egyház állami célokat szolgáló intézmény. *Mandeville* híres meséjében a méhről az egyházat szatirizálja. *Hume* szkepticizmusában az egész mozgalom betetőzését éri. Franciaországban az enciklopedisták még egyházellenesebb értelemben fejlesztik a D.-t, Németországban a fölvilágosítók, Lessing, Mendelssohn a D.-hoz hasonló irányban gondolkodtak. V. ö. *Lechler*, Geschichte des englischen Deismus (1841); *Pünjer*, Geschichte d. christl. Religionsphilosophie der Reformation (1880).

Dej., az állatok latin neve után gróf *Dejean* Pierre François Aimé Auguste zoológus (l. o.) nevének rövidítése.

Dejanira, l. *Deianeira*.

Déjazet (ejtsd: désazé), *Virginie Pauline*, híres francia szinművésznő, szül. Párisban 1798 aug. 30., megh. u. o. 1875 dec. 1. Legnagyobb sikerét az ú. n. nadrágszerepekben aratta. Tagja volt a Vaudevillenek, a Variétésnek, a Gymnasenak és a Palais Royalnak, mígnem 1859. átvette a Folies Dramatiques-ot, amelyet Théâtre Déjazetnek nevezett el. Csak 1869. vonult vissza.

Dejean (ejtsd: dözsañ), 1. *Louis*, francia szobrász, szül. Párisban 1872. Tanulmányait az École des arts décoratifs-on végezte Ch. Gautier vezetése alatt. Kisméretü szobraiban főleg a modern párisi nőt ábrázolja nagy elevenséggel. Művei közül megemlítjük az 1902. készült Têtes riantes-ot és a francia állam által megrendelt Baigneuses című márvány domborúművet (1906).

2. *D., Pierre François Aimé*, gróf, francia tábornok, szül. Castelnaudaryban 1749 okt. 6., megh. Párisban 1824 május 12. A forradalmi hadseregben 1794. tábornok lett s különösen 1795. tűnt ki a Rajnán való merész átkelésével. A direktórium bukása után Napoleon híve lett, aki őt fontos hadi és politikai feladatokkal bízta meg. 1802—1809-ig hadügyminiszter volt, 1810. Napoleon grófi méltóságra emelte. 1814-ben XVIII. Lajoshoz szegődött, aki őt pairré és a politechnikum igazgatójává tette. 1815-ben ismét Napoleonhoz pártolt, ezért aztán megfosztották rangjától, de 1819. visszakapta azt.

3. *D., Pierre François Aimé Auguste*, gróf, az előbbinek fia, francia tábornok és természettudós, szül. Amiensben 1780 aug. 10., megh. 1845 márc. 18. Orvosnak készült, de azután katonai pályára lépett s részt vett a spanyol, orosz és német háborúkban (1808—13); 1815. Napoleon oldala mellett harcolt Waterloonál. 1815—18-ig száműzetésben volt, 1824 pair lett s 1830. ismét hadi szolgálatba lépett s Belgiumban harcolt a hollandiak ellen. Hadi szolgálatán kívül különös előszeretettel tanulmányozta a rovarok életét s összeköttetésbe lépve Európa összes szaktudósaival, páratlan gazdag gyüjteményt állított össze. E gyüjteménye alapján új rendszerbe foglalta a rovarokat s számottevő nagy munkákat írt. Főbb művei: Iconographie des coléoptères d'Europe (Paris, 1829—36, 5 kötet); Spécies générales des coléoptères (u. o. 1825—37, 5 köt.); Histoire naturelle et iconographie des coléoptères d'Europe (u. o. 1828—38).

Dejectio (lat.) a. m. eltaszítás, kilökés; pl. valakinek birtokáról való kiüzése. Az orvostudományban az exkrementumok, s mindaz, ami a beteg testét elhagyja. — *Dejiciál*, kitaszít, kiűz.

Déjeuner (franc., ejtsd: dezsöné), a franciáknál az, amit nálunk tizóraiпak szokás nevezni, vagyis a második reggeli. *D. à la fourchette*, a villásreggeli egy neme, amely tartalmasabb levén, az ebéd utána nem következhetik 12 v. 1 órakor, hanem csak 3—6 óra között.

Dejokes, l. *Deiokes*.

Dejotarus, l. *Deiotarus*.

Dejtár, kisk. Nógrád vm. balassagyarmati j.-ban, (1910) 1739 magyar lak., vasúti állomás, posta- és táviróállomás.

Dejte, kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 1216 tót és német lak., postahivatal, u. t. Verbó. Gr. Pálffy-féle haltenyésztés, műfűrészmalom, 4 malom, iparvasút. Papirgyára 1771—1885-ig állott fenn. Temetőjében románkori kis templom 1230—35-ből. Temploma 1612. épült; igen szép renaissance stílű úrfelmutatója van 1663-ból és aranyozott ezüstkelyhe 1642-ből. Hozzátartozik Erdőház vadászkastély, melyet Erdődy József gróf kancellár 1774. építtetett; 1808 okt. 11—12. Ferenc király és neje is itt tartózkodott; a kastélyhoz vadaskert tartozott.

Dejuratio (lat.) a. m. esküvel való megerősítés.

De jure (lat.) a. m. jogilag, ellentéte *de facto*, tényleg.

Dek., tud. állatneveknél *Dekay* J. E., amerikai zoológus nevének rövidítése.

Deka (gör.) a. m. tíz. Leginkább összetételekben fordul elő a méterrendszer egyeségeinél, pl. dekagramm = 10 gramm,

Dekabristák a. m. *decemberi emberek*, az orosz dekabr (december) szó után, az 1825 dec. 26. I. Miklós cár ellen tervezett felkelésnek részesei.

Az 1814—15-iki francia háborúkban részt vett orosz tisztek közül sokan francia forradalmi eszméktől eltelve mentek haza s otthon titkos szövetségeket alkottak Oroszország alkotmányos életének előkészítésére. Két főcsoportban egyesültek; az É.-inak székhelye Szent-Pétervár volt, élén Trubetzkoi herceg állott, a D.-iek Kijevben gyűléseztek s vezérük Pesztel ezredes volt. Mikor I. Sándor cár 1825 dec. 1. Taganrogban meghalt, a szövetség elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Felhasználta azt a körülményt, hogy az elhunyt cár idősebbik öccse, Konstantin nagyherceg lemondott örökösödési jogáról, de erről a nép mit sem tudott. Azért Konstantint kiáltották ki cárnak és Miklóst, aki tényleg elfoglalta a cári trónt, bitorlónak nyilvánították. 1825 dec. 26. a megnyert gárdacsapatokkal a téli palota ellen vonultak, de Miklós cár készen várta őket s visszaverte támadásukat; ugyanekkor délen is elnyomták a felkelést. A felkelés vezéreit a cár felakasztatta, köztük Pesztel és Muravjev-Aposztol ezredeseket, azonkívül Rylejev költőt, a felkelés többi 120 részesét pedig Szibériába küldték. V. ö. *Baron Andreas Rosen*, Aus den Memoiren eines russischen Dekabristen (Leipzig 1874).

Dekachord (gör.), tiz húrozatú gitár, mely Franciaországban még manap is divatban van. Vaskos szekrénnyel, széles markolatú nyakkal, mint alhangú gitár szerepel.

Dekád, tiz napos időköz, melyet első izben a görögök használtak kalendáriumukban, aztán a francia köztársasági naptárba vették fel a hét helyett, miért is az utóbbi naptárt *décadrier*-nek is nevezték.

Dekadencia a. m. hanyatlás, sülyedés.

Dekadens (eszt.), a francia *décadence*-ból, irodalmi irányzat, mely Párisból terjedt el; hanyatlást jelent s alkalmasnak látszott a túlérett, raffinált, betegesen érzékeny s elfinomult ízlés jelölésére, mely a művészetekben nyilvánul. Eleinte gúnyszó volt, mellyel a XIX. sz. utolsó negyedében a naturalizmustól elforduló írókat illették, később komoly elnevezés, melyet a D.-ek, más név alatt szimbolisták magukra is alkalmaztak. Főképviselőik Paul Verlaine és Stéphane Mallarmé. Az eleinte a lirában mutatkozó fordulat később a drámára is kiterjedt s Maeterlincket, Strindberget, Wilde Oszkárt is D.-eknek nevezgették. Egyesek az egész modern költészetet e név alá akarták vonni, ami természetesen hiba.

Dekadikus számrendszer, l. *Tizedes számrendszer*.

Dekaéder (gör.), olyan poliéder, melynek tíz oldallapja van.

Dekagón (gör.) a. m. tizszög.

Dekagonális számok, l. *Idomszámok*.

Dekalogos (gör.) a. m. a tízparancsolat.

Dekameron *(decamerone*, tíz napi történet), Boccaccio 10 részre osztott, 100 novellából álló híres gyüjteményének címe. E felosztást a címmel együtt több novellairó átvette, pl. nálunk Jókai Mór.

Dekán *(Deccan, Dekhan, Dhakan)*, a régi szanszkrit iratok szerint a Vindhja hegységtől D.-re fekvő része Elő-Indiának. Az európaiak ehhez képest Elő-Indiának a Vindhja hegységtől a Komorinfokig terjedő ny. részét, Bombay kormányzóságban, amelyet K.-en a Madraszterület, Ny.-on az Arab-tenger határol, D.-nak nevezik. Nagy részét bazaltos kőzetekkel borított magas fensík alkotja. L. még *Kelet-India*.

Dékán (gör.), a kat. egyházban valamely káptalan v. alapítvány élén álló kanonok; a német protestáns egyházban a. m. szuperintendens; az egyetemen vmely kar élén álló tanár; Angliában Deannak nevezik. *Dekanátus*, a dékán hivatala, méltósága.

Dékánfalva (azelőtt: *Dekanovecz)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1911) 863 horvát és magyar lak.; postahivatal, u. t. Murakirály. Somssich-féle kastély.

Dekáni nyelvek. Igy nevezik azokat a többnyire dravida, tehát nem indogermán eredetű nyelveket, melyeket Dekán lakói, a tamulok, teluguk, malabárok s mások beszélnek. Távoli rokonságban állnak a mongollal s így a finn-ugor nyelvcsaláddal is mutatnak fel közös vonásokat. L. *Indiai nyelvek*.

Dékány *Mihály*, tanár és pedagóg. író, szül. 1869 aug. 23. Szegeden. Tanulmányait Szegeden, Kiskunfélegyházán és Budapesten végezte. 1894. Nagybecskerekre az áll. polgári iskolához nevezték ki, de még ugyanaz évben Csáktornyára helyezték át a tanítóképzőhöz, 1907. pedig Budapestre, az áll. tanítóképzőhöz. Csáktornyán felelős szerkesztője volt a *Muraköz* c. lapnak; ez idő szerint pedig a *Magyar Tanítóképző* folyóirat szerkesztője. Számos kisebb tanügyi cikke jelent meg szaklapokban; mértani és természetrajzi tankönyvein kívül a középiskolai mértantanításhoz vezérkönyvet írt Bittenbinder Miklóssal, a népiskolák számára pedig a métermértékek szemléltető gyüjteményét állította össze ismertető füzet kiséretében.

Dékányos (azelőtt: *Dekányesd)*, kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 500 oláh lak.; u. p. és u. t. Drágcséke.

Dekapálás, l. *Tisztítás*.

Dekapitáció (lat.) a. m. lefejezés. Mint orvosi műtét a magzat fejének a törzstől való elválasztása; a szülés befejezésére szolgáló műtét, amelyet az anya veszélyben forgása miatt végeznek, többnyire elhanyagolt harántfekvés esetében, amikor más módon a szülést befejezni már nem lehet.

Dekapolis (gör.) a. m. tíz város, tíz szövetséges város Palesztinában, melyek közül egy, Skythopolis a Jordán folyótól Ny.-ra, a többi K.-re feküdt. A rómaiak autonom városoknak tekintették, bár Rómától függöttek. E viszonyt Pompeius alkotta meg, midőn Palesztina ügyeit rendezte (62. Kr. e.). A lakosság nagyobbrészt görögökből állott, de voltak sémi származásúak is. A tíz város területe nem képezett összefüggő egészet. Az ide tartozó városok nevei nem mind egészen bizonyosak; bizonyosan ide számítandó Skythopolis (ma Bezan), Hippos, Pella (ma Tabakat-Fahil), ahová a keresztények a zsidó háború alatt menekültek, Gadara, Philadelphia (ma Amman), Dion; valószínűleg ide tartozott Canatha (ma Knath) ÉK. felé a Hauran alján, mely város egy cohorsot is állított ki a rómaiak részére

(cohors Canathenorum), Garasa (Dzserazs), Capitolias (Beit Ras) és Abila (Abil).

Dekasztichon (gör.) a. m. tízsoros sztrófa.

Dekasztilosz (gör.), az oszlopcsarnokkal körülvett görög templomok közül annak a ritkábban előfordulónak az elnevezése, melynek homlokzatán 10 oszlop volt egy sorban.

Dekatálás (franc. a. m. avatás); a posztóiparban használt gőzöltetés. Két módja van, ú. m. a fényesítő és a bágyasztó avatás, l. *Csinozás*.

Dekatilsav a. m. kaprinsav (l. o.).

Dekeleia *(Decelea)*, ókori attikai helység, körülbelül 22 km.-nyi távolságban É.-felé Athéntól, a Parnesz és Pentelikon hegység között, a mai Tatoi falu közelében. Mellette vezetett az út Attikából Beócia felé; a peloponnesosi háboruban (413) a spártaiak elfoglalták D.-t, és tábort építettek közelében, melyből Athént és környékét folyton nyugtalanították; ezért a peloponnesosi háborunak utolsó szakát (413—404) D.-i háborunak is nevezik.

Deken, *Agatha*, németalföldi költőnő, szül. Amstelveen-ben (Amsterdam mellett) 1741 dec. 10., megh. Haagban 1804 nov. 14. Különösen vallásos dalok írásában tűnt ki. Művei: Stichtelijke gedichten (Haag 1775); Ekonomische liedjes (u. o. 1782, 3 köt.); Liederen voor den boerenstand (Leyden 1804); Liederen voor kinderen (u. o. 1804). Azonkívül Wolf Erzsébettel együtt számos regényt írt: Historie van Sara Burgerhart (1782); Historie van Willem Leevend (1784—85); Brieven van Abraham Blankaart (1787); Historie van Cornelia Wildschut (1793) stb.

Dekernes, kerületi székváros Alsó-Egyiptomban, 5000 lak., a kairó-mansurai vasútvonal egyik elágazása mentén.

Dekhan, l. *Dekán*.

Dekker, 1. *Eduard Douwes*, németalföldi író, szül. Amsterdamban 1820 márc. 2., megh. Nieder-Ingelheimban 1887 febr. 19. 1840. Jávában járt, az ottani hatóságnál 17 évig hivataloskodott és megborzadt a benszülöttek könyörtelen kizsarolásától. Mindent elkövetett, hogy ennek véget vessen, de ahelyett, hogy szavát meghallgatták volna, szigoruan rendreutasították, mire ő elbocsáttatását kérte. Visszatért Hollandiába, hogy itt eszközölje ki az igazságot a maga és a jávaiak számára, de itt sem ért célt. Ekkor megírta Max Havelaar of de koffiveilinoen der Nederlandsche Handelsmaatschappy (Amsterdam 1860) című erkölcsregényét, melyet *Multatuli* (lat. multa tuli = sokat szenvedtem) álnév alatt adott ki. Ebben a regényben tropikus szinekkel, ragyogó stilussal, meleg érzéssel, nagy igazságszeretettel festi az indiai állapotokát. E regény a XIX. sz.-beli európai irodalom legjobb művei közé tartozik és Hollandiában óriási hatást keltett. Egyéb művei, melyek szintén Multatuli névvel jelentek meg: Indrukken van den dag (1860); Minnebrieven (Amsterdam, 1861, 7 kiad. u. o. 1881); Ideen (u. o. 1862—77, 7 köt.), D. életének főműve, magában foglalja többek között Vorstenschool című drámáját (1875) és A kis Walther történetét, mely kétségkívül D. működésének fénypontját jelenti; Herdrucken (u. o. 1868); Duizend en eenige hoofdstukken over specialiteiten (Delft 1871); Millionen studien (u. o. 1872). Szindarabjai: De bruid daarhoven (tragédia). Több életrajz jelent meg róla: *C. D. Busken Haret* (ten Brinks Hedendagsche Letterkundigen 1885); *Meerkerk* (Groning 1900); *C. Vosmaer*, Een Zaaier (1874) és *Th. Swart Abrahamsz*, Euard Douwes D. Eene Ziektegeschiedenis (Amsterdam 1888).

2. *D., Thomas*, angol drámaíró, szül. Londonban 1570 körül, megh. 1641 körül. Életéről alig tudunk valamit. Először Henslowe említi 1598., akkor kezdett írni a szinpad számára. Igen sokat és sokfélét dolgozott; vidámság, báj, gyengédség jellemzi. Főleg másokkal együtt írta darabjait, így Chettle-lel Robert the Second-et, Websterrel Sir Thomas Wyattot, Middletonnal The Roaring Girl-t stb. Legjobb darabja The Shoemaker's Holiday (1600) c. tragikomédiája és bájos, regényes vígjátéka Old Fortunatus. Szatirikus művei között legjobbak a Ben Jonson ellen irányuló Satiromastix (1602); a londoni viszonyokat ironizáló Seven Deadly Sins of London (1606); The Bellman of London (1608); The Gull's Hornbook (1609) stb. Átdolgozott régi darabokat, így Marlowe Faustusát is. Összes drámai műveit Shepherd adta ki (1873); a Miscellaneous works-t Grosart. Válogatott műveit Rhys tette közzé (Best plays of old dramatists London 1888).

Deklamáció, *deklamálás* (lat.), szavalás, szónoklás; sokszor gúnyosan használják az előadás álpátoszára értve. *Zenei* értelemben olyan művészet, mely a szavak értelmét s költői intencióit az énekhangok s az azokból keletkezett dallam-frázisok segítségével még intenzivebben fejezi ki s ezáltal az értelem hatását még jelentősebbé teszi, mert az ének alapja a szó és a hang, melyek a legszorosabban összefüggnek egymással.

Deklamátor (lat.), szavaló művész.

Deklaráció, l. *Declaratio* és *Árúbevallás*.

Deklaránsok, a cseh tartománygyűlésnek az a 81 tagja, kik 1868 aug. 22. az ú. n. Declaration-t aláírták, melyben a cseh közjogot érvényesnek és fennállónak ismerték el, míg az 1867-iki birodalmi közjogi alaptörvények ellen óvást emeltek. A Declarationt Rieger szerkesztette. A morva tartománygyűlés cseh tagjai 1868 aug. 25. hasonló nyilatkozatot írtak alá. A cseh és a morva tartománygyűlés német többsége azonban a Declaration fölött napirendre tért.

Deklasszifikálás, a vasúti árúforgalomban az az eljárás, midőn némely magasabb díjtétel alá eső árút (l. *Díjszabás)* olcsóbb díjtétel szerint szállítandó árúosztályba helyeznek át; a személyzónadíjszabásnál pedig, amidőn valamely magasabb (drágább) zónaövbe tartozó két állomást alacsonyabb (olcsóbb) zónaövbe osztanak be.

Deklináció (lat. *declinatio)*, az *asztronómiában* az égitestek helyének meghatározására szolgáló egyik adat, ú. n. koordináta, mely megadja a csillag szögtávolságát az ég egyenlítőjétől. 0°-tól 90°-ig számítják az ekvátortól É.-ra és D.-re (hasonlóan a földrajzi szélességhez). Mérésére a meridiánkör szolgál (l. *Asztronómiai műszerek)*. Mágneses D., l. *Földmágnesség*. — *D.* nyelvtani értelemben, l. *Ragozás*.

Deklinációkör v. *órakör*, az asztronómiában oly legnagyobb kör, mely átmegy az ég sarkain. Az a D., amely ezenkívül valamely hely zenitjén (tetőpontján) is átmegy, annak a helynek a meridiánja v. délköre.

Deklinatorium, műszer, melynek segítségével a mágneses deklinációt lehet meghatározni. L. *Földmágnesség*.

Deklinográf, *deklinométer*, Fuesztől (Berlin) készített eszköz csillagok deklináció-különbségének grafikus meghatározására. Két acéltű közül az egyik a mikrométer mozgatható fonalával, a másik a mozdulatlan okulárral van kapcsolatban. A megfigyelés pillanatában papirszalag nyomatik a tűkhöz; a papirba nyomott jelek távolsága adja a keresett deklináció-különbséget.

Dekoktum, l. *Decoctum*.

Dekolorálás, l. *Decoloratio*.

Dekoloriméter, a csontszén színtelenítését jelző készülék, nagyrészt cukorgyárakban használják.

Dekomponálni v. *dekomponálódni*, l. *Decompositio*.

Dekomptálás, l. *Décompte*.

Dekoráció (lat.), l. *Decoratio*.

Dekorativ (lat.) a. m. díszítő, ékesítő (művészet); az építészetben a szerkezeti (konstruktiv) elemnek ellentéte; a festészetben csak a külső színhatásra alapított eljárás, a formák határozott hangsúlyozása nélkül.

Dekorrekcionalizáció, l. *Korrekcionalizáció*.

Dekort (franc. *décourt* v. *abattement*, ang. *deduction* v. *abatement*, ol. *diffalco)*, az a levonás, melyet a számla értékéből különböző címen levon a vevő. A levonás történhetik azért, mert a vevő készpénzzel fizet, akkor a D. egyértelmű a *skontó*-val (l. o.), v. azért, mert az árú minőség v. mennyiség tekintetben nem megfelelő s ekkor a *súlyhiány* v. *értékhiány* fejében számítják le.

Dekórum, l. *Decorum*.

Dekreditálni, l. *Diszkreditálni*.

Dekrepitáció, ásványoknál, l. *Pattogzás*.

Dekrepitus (lat.) a. m. kiélt, kivénült.

Dekreszcencia *(leapadás)*. *Hauy* a kristályok keletkezését úgy magyarázta, hogy sok, bizonyos alakú, egymás közt tökéletesen egyforma részecskékből állanak össze, akár a téglák az épület falává. Az egyforma részecskéknek más-másnemű egymásra helyeződése adja a különböző kristályalakokat. Az egyes kristályok keletkezésénél szerinte mindig előbb az alapalak képződik és ennek olyforma növesztéséből, ill. apasztásából származnak vele egyféle szimmetriáju kristályok, hogy majd a lapok, majd az élek, majd a csúcsok irányában helyezkednek el a további részecskék másképen, mint az alapalakon. A részecskéknek ezen másforma elhelyeződésénél megtörténik az, hogy az általuk alkotott rétegek hosszuságban és szélességben mindig fokozatosan kevesebb részecskéket tartalmaznak; így állhat elő az új alak az alapalakokból. A részecskék számának ezt a fokozatos csökkenését a kristály képzésében nevezte Hauy *D.*-nak. V. ö. *Schmidt*, A kristálytan története (Budapest 1911).

Dekretista, másként *kanonista* a neve a kánonjoggal foglalkozó tanároknak s glosszátoroknak a XII. sz. óta, amikor a kánonjog a teológiától különválva, önálló jogi disciplinává lesz. Ezen elnevezéssel szemben a világi jog tanárait a leges után *legistáknak* nevezték. Az elnevezés alapja a Gratian Decretuma, mert ez képezi a tudományos feldolgozás és tanítás alapját ezen D.-knál. D.-k: Paucapalea, Rolandus Bandinelli, a későbbi III. Sándor pápa, Rufinus, Tournai-i István, Johannes Faventinus, Simon de Bisiano, Pisai Huguccio, Sicardus.

Dekurzió a. m. lefelé folyás; a folyók útja.

Dekurziv kamatoztatás a. m. utólagos kamatoztatás, vagyis a kamatoztatásnak az a módja, melynél a kamat a kamatozási időtartam lejárata után fizetendő. Ennek ellentéte az anticipativ azaz előleges kamatozás. L. *Kamatszámítás*.

Dekusszált levélállás (növ.), l. *Levélállás*.

Del., a nyomdászatban rövidítése a latin *dele* (töröld) v. *deleatur* (töröltessék) szónak, korrektúrákon a görög δ v. német ϑ betűalakkal is jelölik. Rézmetszetek alatt D. a. m. *delineavit* (rajzolta).

Del., Delaware (állam) nevének rövidítése.

Del., természetrajzi nevek mellett *Delile* Alire Raffeneau francia botanikus (1778—1850) montpellieri tanár nevének rövidítése. Művei: Mémoires botaniques extraits de la description de l'Égypte (Paris 1813); Flore d'Égypte (u. o. 1824).

Dél, az a pillanat, mikor a Nap középpontja átmegy a megfigyelési hely délkörén, amikor tehát a horizon felett való legnagyobb magasságát eléri. Két-két átmenete közti idő azonban nem egészen egyenlő az év minden szakában. A középdél oly képzelt Nap átmenetét adja, melynél az átmenetek folyvást egyenlő időközökben következnek be. A valódi és közép-dél különbsége az ú. n. időegyenlítés, mely legfeljebb 16 percre rúg. A dél időpillanatának meghatározására szolgál az átmeneti műszer v. passage-cső, mely a délkör síkjában felállítva, egyenesen szolgáltatja a Nap két szélének átmeneti idejéből a delet. Igen jó módszer a dél meghatározására a felelkező magasságok módszere. Egyenlő időkkel a dél előtt és a dél után a Nap egyenlő magassággal bir; ha tehát az időket feljegyezzük, melyekben a Nap a dél előtt és a dél után ugyanazon (különben nagyságára nézve közömbös) magasságot eléri, akkor igen csekély javításoktól eltekintve, a két idő közepese a valódi dél pillanata, mely az időegyenlítés hozzáadásával az óráinkkal közvetlenül összehasonlítható középidő szerint vett delet szolgáltatja. Az asztronómiai időszámításnál a dél képezi a nap kezdetét, innen kiindulólag 24-ig olvassuk az órákat, míg a polgári életben a napot éjfélkor kezdjük és kétszer 12 órát számítunk. A nap délutáni óráiban mindkét számítás megegyezik, míg valamely nap éjjeli 12-őn túl terjedő órája polgárilag véve már a következő napi kelet délelőtti órájához tartozik (március 6-ika 20 óra 50 perc: polgári számítás szerint március 7-ike délelőtti 8 óra 50 perc). — *Dél* továbbá azon világtáj is, mely a déli pont szomszédságában fekszik.

De la Beche, angol geológus, l. *Beche*.

De la Boë, l. *Sylvius*.

Delaborde (ejtsd: dölabord), 1. *Alexandre Louis Joseph, marquis, D. 4.* fia, francia államférfi és műtörténész, szül. Párisban 1774 szept. 15., megh. u. o. 1842 okt. 19. A forradalom elől Bécsbe me-

nekült és az osztrák seregben harcolt hazája ellen. A campoformiói béke után hazatért, ezután pedig beutazta Hollandiát, Angliát, Spanyolországot és Itáliát, mindenütt a műemlékeket tanulmányozva. 1822 óta többször volt a képviselő-kamara tagja s kitünt szabadelvü és szellemes szónoklataival. A júliusi forradalomban is élénk részt vett s 1834—41-ig ismét képviselő volt. Főbb művei: Itinéraire descriptif de l'Espagne (Paris 1808, 5 köt.); Les monuments de la France, classés chronologiquement (u. o. 1815—36, 2 köt.).

2. *D., Henri, vicomte*, francia művészeti író és festő, szül. Rennesben 1811 máj. 2., megh. 1899 máj. 18. Delaroche Paulnak volt tanítványa, de festményeinél maradandóbb értéke van irodalmi műveinek. Különösen kiemelendők: Ingres, sa vie, ses travaux (1870); Le cabinet des éstampes de la Bibliothèque nationale (1875); La gravure en Italie avant Marc-Antoine (1883); Gérard Édelinck (1886); Marc-Antoine Raimondi (1887); L'Académie des beaux-arts depuis la fondation de l'Institut de France (1891).

3. *D., Jean Benjamin*, l. *Laborde*.

4. *D., Jean Joseph*, franc. bankár, szül. Jaccaban (Spanyolország) 1724., megh. Párisban 1794 ápr. 18. Kereskedelmi vállalataival nagy vagyont szerzett s XV. Lajos udvari bankárja és Choiseul bizalmasa lett. Az amerikai szabadságharc kitörésekor pénzügyileg ő segítette a francia kormányt, hogy az Rochambeau alatt segítséget küldhetett az amerikaiaknak. A rémuralom idején gazdagsága miatt a forradalmi törvényszék halálra ítélte és kivégeztette.

5. *D., Léon, marquis*, francia archeológus és utazó, *D. 1.* fia, szül. Párisban 1807 jún. 12., megh. 1869 márc. 25. 1825-ben Keleten utazott, miről Voyage dans l'Arabie Pétrée (Paris, 1830—1833) c. művével számolt be. 1828-ban a francia követség titkára volt Rómában, 1831. Londonban Talleyrand titkára lett. 1841-ben képviselőnek, 1842. az akadémia tagjának is megválasztották. 1848-ban a Louvre őre, 1856. a levéltárak főigazgatója, 1868. szenátor lett. Művei: Histoire de la gravure en manière noire (1839); Voyage en Orient, Asie Mineure et Syrie (1837—62, 2. köt.); Le palais Mazarin (1847); Les ducs de Bourgogne (1849—51, 2 köt., nincs befejezve); Le Parthénon (1854, nincs befejezve); Athènes aux XV., XVI. et XVII. siècles (1855, 2 köt.); Les archives de la France (1867).

Delacroix (ejtsd: dölakroa), 1. *Eugéne*, francia festő, az ú. n. romantikus képírás főmestere, szül. Charenton St. Maurice-ban Páris mellett 1799 ápr 26., megh. Párisban 1863 aug. 13. Guérin tanítványa volt, igazi mesterei azonban Rubens, Veronese és ifjan elhalt zseniális kortársa, Géricault voltak. Kezdettől fogva belátván, hogy a David-féle klasszicizmus túlhaladott álláspont, kisebb kisérletek után 1822. a párisi Salonban korszakot alkotó festménnyel lépett föl: Dante és Vergilius a Phlegiás bárkáján (Louvre). Már ez az első festménye, melyben oly határozottan szakított a klasszicisták hagyományos felfogásával és színezési módjával, roppant föltünést keltett, még inkább a Kioszi mészárlás (1824, Louvre), melyen Rubens igazi tanítványaként nem ideális tipusokat, hanem jellemzetes egyéneket ábrázolt. A klasszicisták ezentúl elkeseredetten üldözték, de a flatal, a romanticizmusért rajongó nemzedék lelkesedve csatlakozott hozzá. 1825-ben hosszabb ideig Londonban tartózkodott s belemerült a nagy angol költők, Shakespeare, Byron, Scott Walter, meg Goethe szellemébe; 1826. megfesti a bebörtönzött Tasso megrendítő képét, 1827. Marino Faliero doge kivégzését és Sardanapal halálát, a lüttichi püspök meggyilkolását (1830), Scott Quentin Durward-ja nyomán; kőnyomatu képsorozatokban pompásan illusztrálja Goethe Faustját és Götzét, Shakespeare Hamletjét. D. már ekkor is kolorista volt: neki a szín volt minden. Még inkább azzá lett, mikor 1832. elkisérvén azt a küldöttséget, melyet Lajos Fülöp király a marokkói szultánhoz menesztett, megismerte a Keletet. 1834-ben festette Algériai háremét, ezt a páratlan ragyogású, elbűvölő képet, (Louvre), a Marokkói zsidó lakodalmat, a Tangeri konvulzionáriusokat, Konstantinápoly bevételét a keresztesek által (szintén a Louvreban; l. a *képmellékletet)*. A keleti motivumok ezentúl nagy szerepet játszanak a francia festészetben. 1835-ben Thiers közbenjárására reábízták a Bourbon-palota kifestését. Az egyik teremben az Igazság, a Háboru, a Földmívelés és az Ipar allegóriai alakjait festette meg, mindegyiket az életből vett egy-egy jelenettel magyarázva, utóbb a könyvtárteremben az emberi művelődés fejlődését a bibliai és klasszikus ókorban ábrázolta. Egyéb monumentális műveit a Luxembourg-palota könyvtártermében (Dante és Vergilius az ó-kor hősei és költői között) és a Louvre Apollón-csarnokában (Apollón diadala a Python fölött) festette; a párisi Saint Sulpice-templomban 1853 és 1861 között (viaszfestékkel) festett képei közül leghatalmasabbak a Lucifer bukása és Héliodóros kiüzetése. Mindezen monumentális feladatok megoldásánál nem az antikizáló iskolát, hanem Rubenst, Paolo Veronesét, Tiziant és Giulio Romanot követte, persze, egyénisége teljes megóvásával. Nála az idealizmus nem a formákban, hanem a fölfogásban nyilatkozik. Egészen új, modern fölfogásuak vallásos és klasszikus tárgyu függőképei is, a költői, legmélyebb fájdalomtól áthatott Krisztus a sírban (oltárkép a párisi Saint Denis du Sacrement-templomban), Jézus a Genezáreth taván, a háborgó elem hatalmas ábrázolásával, Trajanus igazságszolgáltatása (1840) és Medea (1838, Lille). D. rendkívül sokoldalú és termékeny festő volt. Gyönge egészsége dacára mintegy 2000 képet festett és ezek közt nincs egy sem, mely hatalmas, igazán festői tehetségének bélyegét magán nem hordaná. Annyi támadás után D. rendkívüli jelentőségét ma már senki sem tagadja. Általánosságban őt tartják a XIX. sz. legjelentékenyebb festőjének. A francia képírás ma is az ő nyomdokain halad, különösen Cézannera és az ú. n. neoimpresszionistákra volt nagy hatással. De a tollnak is nagy mestere volt, amit főleg a Revue des deux mondes-ban megjelent tanulmányai és birálatai, továbbá a halála után három kötetben kiadott Napló-ja (Journal d'Eugène Delacroix, Paris 1893—95) bizonyítanak. Párisban a Luxembourg-kertben 1890. szobrot állítottak neki. V. ö. *Moreau*, E. D. et son oeuvre (Paris 1873); *Chesneau* E.,

Delacroix cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

DELACROIX EUGÈNE: A KERESZTESEK BEVONULÁSA KONSTANTINÁPOLYBA

(PÁRIS LOUVRE)

L'oeuvre complète d'E. D. commenté par (u. o. 1885); *Dargenty* G., E. D., par lui même (u. o. 1885); *Tourneux*, E. D. devant ses contemporains, etc. (u. o. 1886); *Veron*, E. D. (1887). Ujabban német nyelven: *Mauclair*, E. D. (Berlin, év n.)

2. *D., Henri Edmond*, l. *Cross*.

De Laet, *Jan Jac.*, flamand író, l. *Laet*.

Delafossit (ásv.), rézvasoxid, apró kristályos lemezekben, fémes fényű grafitszínű. Lelőhelye Ekaterinenburg (Szibéria).

Délafrikai angol társulat *(British South African Company*, másként *S. A. Chartered Company*, azaz kiváltságos társulat). Rhodes Cecil (l. o.) kezdeményezésére angol és foktartományi tőkepénzesekből 1889. alakult társaság, melynek célja Dél-Afrika benszülötteivel kereskedelmi összeköttetésbe lépni, belső Afrika természeti kincseit kiaknázni és birtokot szerezni. A társulat székhelye Buluvajóban (l. *Transzvál)* van. Tevékenységét főleg a becsuánok (Rhodesia, l. o.), a masoni és matabelei és manika négerek földjére terjesztette ki, Anglia fenhatóságának és saját politikai jogainak kölcsönös elismerése mellett. Az egész területen legfontosabb a matabele-négerek földje Buluvajo fővárossal. A társulat a földművelés és baromtenyésztés elómozdításán kívül nagy gondot fordít különösen az aranybányászatra, aminek következtében tőkéje kb. 10 év alatt 1 millió font sterlingről 5 millióra (23 millió 940,000 K-ról 119 millió 700,000 K-ra) emelkedett, kiadásai azonban jóval meghaladják ezen összeget. A D. számos missziótelepet és kereskedelmi gócpontot létesített, különösen a következő helyeken: Buluvajo, Salisbury, Tati, Emhlangen, Umbanjin, Hopefountain és Inschangana. A kereskedelem és közlekedés megkönnyítésére szolgál számos posta és vasút, mint amilyen a Kimberley—Buluvajo—Salisbury közti Mafekingen át (926 m.), továbbá a Beira—Salisbury közti (1737 m.). A D. történetére vonatkozólag l. *Fokföld, Rhodes, Rhodesia, Transzvál* cikkeket. V. ö. *R. Churchill*, Men, mines and animals in South Africa (London 1892); *J. Bryce*, Impressions of South Africa (u. o. 1897, németül Hammer 1900); *C. Peters*, Im Goldland des Altertums (München 1902).

Délafrikai felföld, geológia, klima, történet és gazdasági jelentőség tekintetében Afrikának teljesen különálló része, amelyet a Limpopo és Kunene torkolatát összekötő vonal mentén választhatunk el. Geológiailag három rétegcsoportot különböztethetünk meg, 1. az archaikus formáció, hajdani felgyűrődött hegység romja, amely már teljesen le van kopva; 2. erre telepedik a devon- és karbonkori tengeri üledékes kőzetek tömege, az ú. n. *cap-(kep)formáció*; a 3. szárazföldi lerakodás, diasz, permi és triaszkori rétegekkel, ez a *karroo* (karrú), ez utóbbi, mint felszíni jelenség, az előbbieket takarja. Ezek azért fontosak, mert az itt-ott előbukkanó archaikus rétegek dús aranytartalmukkal tűnnek fel, a karrú homokköveiben pedig gyémánt található, így gazdasági jelentőségük van. Medenceszerűleg közepe felé mélyebb, itt van a Kalahari sivatag, míg szélein felmagasodik; keleti pereme a Draken-hegység (l. o.), lépcsőzetesen ereszkedik le az Indiai-oceán felé. Délen három jól megkülönböztethető lépcsőfok van, az elsőnek darabjai a Roggeveld, Nieuwveld, Kondeveld, Kompasz-hegység és a Stromberg, ez a sor a Draken-hegységhez csatlakozik. Nevezik a veldek lépcsőfokának, igen zord vidék. A második Zwarteberg néven keletre kijön a tenger partjára és előbukkannak a kepformáció rétegei. Végül a harmadik Langeberg, Quateniquas, Langekloof nevek alatt ismeretes. Szép, tágas platókat zárnak közre, amelyeken földmívelés, marha- és állattenyésztés folyik. A nyugati perem lépcsői szét vannak szórva, a sza-bályosság hiányzik. A lapos tetejű, táblaszerű hegyeket a folyók eróziója szaggatta darabokra. Feltűnő jelenség a sok ú. n. kloof, kanyonszerű, szűk szakadék, továbbá a szabályos felépítésű lépcsős *kopok*, amelyek olyan helyen keletkeztek, ahol a homokköveket eruptivus kőzet hatja át. Az egész felföld vízben nagyon szegény; legnagyobb folyói az Atlanti-oceánba ömlő Orange a Vaallal, és az Indiai-oceánba szakadó Limpopo, és ezeknek mellékvizei. Ezeket részben a számtalan vízesés, részben a csekély vízmennyiség teszi hajózhatatlanná. A D. részben beleesik a magas légnyomás zónájába, itt találjuk a Kalahari sivatagot, legdélibb csúcsán télen a nyugati szelek hatása érzik, amikor a magas légnyomású zóna északra vándorol. Különben a klima zord, sőt a magasabb platókon hó is esik. Növényzete nagyon endemikus, különösen a hagymás növények uralkodnak. A termesztett növények, különösen a cukornád, nagy fontosságra jutott, mert e tekintetben D. igen szegény volt. (Állatvilágát l. *Afrika.)* Ősnépei a hottentották és busmanok, bevándoroltak a búrok, angolok, németek, portugálok. Földjén angol, német és portugál birtokok vannak.

Délafrikai háború, l. *Nagy-Britannia*.

Délafrikai köztársaság, 1884—1900-ig hivatalos neve *Transzvál* (l. o.) köztársaságnak Dél-Afrikában.

Délafrikai Unió v. *Szövetség (Union of South Africa)*. A brit birtokok (ú. m. Fokföld és Natal) s Transzvál, valamint Oranje szabad államoknak a háború utáni gazdasági egyesülését 1909 aug. 19-én az angol alsóház törvényjavaslata alapján követte a politikai egyesülés és 1910 május 31-én az említett négy államnak Jóreménység-fok (Cap of Good-Hope) és Oranje-Szabadállam (Oranje-Free-State) néven Nagy-Britannia főhatósága alatt egy állammá alakulása.

Az egyes államok területe a következő:

Fokföld	717,388	km²
Natal	93,676	»
Oranje	125,200	»
Transzvál	304,913	»
Összesen	1.241,177	km²

A lakosság eloszlása így alakul:

Az államok	Lakossága összesen	Ebből fehér
Fokföld	2.508,500	610,680
Natal	1.206,386	91,443
Oranje	387,315	142,679
Transzvál	1.347,227	289,952
Összesen	5.449,428	1.134,754

A Fokföld lakosságának adatai az 1907 dec. 31-iki népszámlálás, Natalé az 1908-iki és Oranjeé, valamint Transzválé az 1904-iki népszámlálás adataiból vétettek.

A Délafrikai Unió kormányzata a király által kinevezett főkormányzóból, felelős miniszteriumból (az első miniszter *Botha)*, szenátusból és népképviseletből áll. Az ötventagú szenátusnak 8—8 tagját az egyes államok küldik ki, míg a többit az első tíz évben a kormányzó nevezi ki. A képviselőháznak 121 tagja van, ezek közül 51-et Fokföld, 17-et Natal, 17-et Oranje és 36-ot Transzvál választ. Választási joguk a nem fehéreknek csak a Fokföldön van, ezt a kedvezményt azonban a brit állampolgársághoz kötötték; képviselőnek is csupán európai származású brit állampolgárok választhatók.

A parlamenti ülésszak öt évre terjed. Pénz- és adóügyekben a képviselőház határoz, anélkül, hogy a szenátusnak jogában állana rajta változtatni. Véleménykülönbség esetén a kormányzó mindkét kamarát összehívhatja s ekkor az abszolut többség határoz. A kormányzóság Pretoriában, a parlament Fokvárosban, a legfelsőbb bíróság (ez előtt a holland nyelv egyenjogú az angollal) pedig Bloemfonteinben székel.

A parlamenti pártok az 1910-iki választások után így oszlottak meg: 67 kormánypárti, 37 unionista, 13 független natali és 4 munkáspárti.

Az egyenes adók felett az egyes államok, az általános adók és a vasutak felett a Szövetség intézkedik. A Délafrikai Unió a territoriális mintára most szervezi hadseregét. Az egyes tartományok kormányzósági székhelyei ezek: Fokföldé: Captown (Fokváros); Natalé: Pieter-Mauritzburg; Oranje-é: Bloemfontein és Transzválé: Pretoria.

Az egyes tartományok élén a főkormányzó által 5 évre kinevezett adminisztrátor áll. A három benszülött territorium, ú. m. Bászutoföld, Szváziföld és Becsuánföld, egyelőre mint önálló koronagyarmatok a High Commissioner vezetése alatt maradnak. Ugyanígy egyelőre az Unión kívül áll Rhodesia is, amely felett a kormányjogokat a High Commissioner vezetésével a Chartered Company gyakorolja. Bizonyos később megállapítandó feltételekkel idővel mind a négy terület a Szövetséghez csatlakozhatik.

A Nagy-Britannia és Irország királya V. György által 1910 szep. 17. a Délafrikai Uniónak adományozott címer hasított és hullámvonallal megosztott paizs. Az első mezőben jobbkezére támaszkodó s baljában ezüst horgonyt tartó nőalak látható (Fokföld); a második aranymezőben két fekete vadló fut egymás mellett (Natal); a harmadik aranymezőben szabadon lebegő pázsiton természetes szinekben narancsfa áll (Oranje) és végül a negyedik zöld mezőben ezüst pompázó farmerkocsi az egykori Transzvált jelképezi. A Délafrikai Unió történelmére vonatkozólag megjegyezzük, hogy első kormányának tagjai *Botha* elnöksége alatt (egyszersmind földmívelésügyi min.): *Smuts* tábornok, belügy, bánya- és honvédelemügyi; *Sauer*, vasút- és kikötőügyi; *Molan*, közoktatásügyi; D. P. *de Villiers Graeff*, közmunka-, posta- és távirdaügyi; H. C. *Hull*, pénzügyi; *Fischer*, tartományügyi; *Herzog* tábornok igazságügyi; *O'Grady Gubbins*, tárcanélküli és *Moor*, ipar- és kereskedelemügyi miniszterek. V. ö. F. *Werner*, The native races of British Central Africa (London 1906); E. *de Reuty*, La Rodesia (1907); R. H. *Brand*, The Union of South Africa (Oxford 1909); G. *Mc Call Theall*, History and ethnography of Africa South of the Zambesi (új kiad. 1—3. köt., 1908—1910); *Lederer*, Die Entwickelung der südafrikanischen Union auf verkehrspolitischer Grundlage (Leipzig 1910).

Delagoa-öböl v. *Lourenço Marques-öböl*, Dél-Afrika K.-i partján, a portugál Mozambik gyarmat legfontosabb kikötője; K.-ről az Elefánt-szigetek védelmezik. Környékén sok a mocsár, emiatt a láznak és a csecselégynek hazája, de mivel Transzválnak egyetlen kereskedelmi kikötője, a portugálok már a XV. sz.-ban itt ügynökséget alapítottak. L. még *Lourenço Marques.*

Delagrange (ejtsd: dölagrañzs), *Léon*, francia szobrász, szül. Orléansban 1872 márc. 13., megh. 1910 jan. 4. Barriasnak volt tanítványa. Említendő művei: A templomos lovag; Szerelem és ifjúság (kopenhágai muzeum); Firenzei apród; A breviarium stb. 1907-ben aviatikus lett, mint ilyen Európaszerte nagy hírnévre tett szert és Pauban repülőverseny alkalmával szerencsétlenül járva halt meg.

De la Gravière, francia tengerész és történetíró, l. *Jurien.*

Delaherche (ejtsd: döláers), *Auguste*, egyike a legjelentékenyebb újabb francia keramikusoknak, 1887 óta általánosan ismert; részint japán minták után dolgozik s díszedényeket készít kőcserépből lángolt mázzal (gres flammés), melyben a rézoxid nagy szerepet játszik. A díszítés teljesen kolorisztikus díszítő motivumok nélkül. V. ö. *Borrmann*, Moderne Keramik (Leipzig 1902).

Délaissement (fr.), l. *Abandon.*

Delalain, párisi nyomdász- és könyvkereskedő család. Nevezetes tagjai: *Nicolas Auguste*, az alapító 1764. Fia *Jacques Auguste* (1774—1852), aki megvette a Barbou-féle nyomdát és kiadványait. Legnevezetesebb *Auguste Henri Jules* (1810—1877) a könyvkereskedők és nyomdászok körének alapítója és egyesületök elnöke. Művei: Législation de la propriété littéraire et artistique (1858); Législation française et belge de la propr. artistique et littéraire (1854); Recueil des conventions . . . des droits de propr. litt. et artistique (1866); Historique de la propr. des brevets d'imprimeurs (1869) stb. Üzletét *Henri Marie* és *Paul Adolphe* nevű fiai folytatják.

Delambre (ejtsd: dölañbr), *Jean Baptiste Joseph*, francia csillagász, szül. Amiensban 1749 szept. 19., megh. Párisban 1822 aug. 19. 1795-ben a Bureau des Longitudes tagja, 1807. a Collège de France-on az asztronómia tanára. D. legnevezetesebb műve az 1792—99. Rhodeztól Dünkirchenig végzett fokmérés. E fokmérésről beszámol nagy művében: Base du système métrique décimal ou Mesure de l'arc du méridien compris entre les parallèles de Dunkerque et Barcelone (Paris 1806—1810, 3 köt.). Egyéb művei: Astronomie théorique et pratique (Paris 1814, 3 köt.) és Histoire de l'astronomie ancienne (Ib. 1817, 2 köt.). D. a Jupiternek, Ura-

nusnak, Saturnusnak, Napnak és a Jupiter-holdaknak tábláit is kiadta.

Dél-Amerika *(térképeit* l. *Amerika)*, a három déli kontinens egyike. Közép-Amerikával (l. o.) a keskeny panamai földszoros által függ össze. Éghajlatát, növény- és állatvilágát, gazdasági és politikai viszonyait stb. tekintve önálló földrész (l. *Amerika)*. Észak-Amerikától a Karibi-tenger és a Mexikói-öböl (a Földközi-tengernél nagyobb vízterület) választja el. Keleti (atlanti) partjai Afrikát 3000 km-nyire közelítik meg (Pernambuco—Dakar), de a két kontinens déli csúcsa között 87 hossz. fok a távolság. Nyugati (csendes-oceáni) partjait Ausztrália k. partjaitól 135 hossz. fok (kb. 10,000 km.) választja el. Legdélibb pontja a Hoorn-fok, d. sz. 55° 59′; legészakibb a Punta Gallinas, Goajira-félszigeten (Colombia), é. sz. 12° 24′. Ny.-on és K.-en szélső pontjai: a Punta Pariña (Perú), ny. h. 81° 19′ és a Branco-fok Braziliában, ny. h. 34° 46′. É.—d. irányban tehát 68½, ny.—k. irányban 46½°-ra terjed (kb. 7600 és 5200 km.). *Területe* 17·8 millió km².

Partjai kevéssé tagozottak s a dél-chilei fjordos, szigetekkel övezett partok kivételével egyenes vonalnak. A *félszigetek* száma kevés; ezek is jelentéktelenek: Goajira, Paraguaná, Paria É.-on; Praia de Pernambuco, San José DK.-en; Brunswick D.-en; Taytao DNy.-on. *Szigetei* a szárazföld közelében: Asunción, Trinidad É.-on; Marajó, São Sebastião, Santa Catharina K.-en és DK.-en; a Tűzföld (l. o.) és Dél-Chile szigetei (l. *Chile)* délen és DNy.-on. D.-hoz tartoznak még: a Galápagos szigetek, San Ambrosio, San Felix, Juan Fernandez, Sala-y-Gomez, Waihu a Csendes-oceánban; São Paulo, Fernando Noronha, Trinidad-szigetek az Atlanti-oceánban. Nagyobb *öblei:* a Maracaibo, Golfo de Paria É.-on; az Amazonas torkolata, a Bahiai-öböl, a Lagoa dos Patos, a La Plata torkolata, Bahia Blanca, Golfo de San Matias, de San Jorge, Bahia Grande ÉK.-en és DK.-en; Golfo de Peñas, de Corcovado, de Chacao, Coronel, Baia de Secura, Guayaquil Ny.-on.

Felszínét tekintve 3 nagy vidékre osztható: 1. A Gujánára és Uruguayra is kiterjedő ősi braziliai röghegység (K.-en) (l. *Brazilia*, III. köt., 707. l.). 2. A D. egész hosszán végigvonuló Cordillera de los Andes fiatalkorú eruptivus láncolata (Ny.-on), (l. *Andok)*. 3. Az előbbi kettő között elterülő óriási harmadkori síkság, az Orinoco, Amazonas és La Plata hordalékaival feltöltött egykori tenger. Vízszintes kiterjedés szerint az Andok hegyrendszere mintegy 1·9, Gujána és Brazilia hegyvidéke 3·7, a síkságok, a Patagoniai fensíkkal együtt 12 millió km²-t foglalnak el. Utóbbiból az Amazonas lapályára esik 7·1, a La Platáéra (Patagoniával) 3·3, az Orinocoéra 0·9 millió km²; a többi kisebb síkságok közt oszlik meg. A vízválasztók többnyire alacsonyak, úgy, hogy esős időszakban a folyamvidékek egymással kapcsolatban állanak (l. az egyes folyókról szóló cikkeket).

Éghajlata. D. nagyobb — é. és középső — része a trópusi és a szubtrópusi, kisebb — déli — része a mérsékelt, sőt (egészen délen) a szubantarktikus égöv alá tartozik. Az Andok feltűnő klimatikus válaszfalat alkotnak. Az Atlanti-oceán felől jövő dk. passzátszelek minden nedvességüktől megfosztva ereszkednek le az Andok ny. lejtőire (É.-Chile és Perú sivatagai) s ugyanígy a csendes-oceáni mérsékelt zóna uralkodó ny. szele szárazságot és sivatagot teremt túl az Andokon (Patagónia). Az Andoktól K.-re a forró égöv Argentina é. határáig nyúlik. Brazilia legdélibb része, Uruguay, Argentina mérsékelt éghajlatú. A Csendes-oceáni partvidék É.-on, 4° d. sz.-ig trópusi. Innen a 30° d. sz.-ig esőtlen, sivatagos (oka az Andokon kívül a hideg perúi tengeráram). A d. sz. 30. és 40. foka között (Dél-Chile) szubtrópusi vidék terül el, bőséges téli esőzéssel; ettől délre (a csaknem egész éven át tartó ny. és dny. szelek miatt) a föld egyik legesősebb vidéke kezdődik, áthatolhatatlan őserdőkkel. A horizontális klima-zónákon kívül a trópusi D.-ban szembeötlő a magassági zónák jelentősége, és pedig: 1. a forró föld *(tierra caliente)*, ahol még pálmák díszlenek; 2. a mérsékelt *(tierra templada)*, kávé- és banánaültetvényekkel; 3. a hideg *(tierra fria)*; 4. a fátlan zóna (É.-on *paramo*, délen *puna* a neve); 5. az örök hó régiója. A hóhatár a földrajzi szélesség és a csapadékmennyiség szerint 900 és 5800 m közé esik. Glecserek az egyenlítő vidékén is vannak, de legtöbb s legnagyobb Dél-Chileben, amelyet valamikor összefüggő jégtakaró borított. A paramo (vagy puna) zónájában a hegyi betegség egy fajtája, a *soroche*, alacsonyabb vidékeken a dizentéria szokott előfordulni. A nedves és forró lapályok rettegett betegsége a malária és a sárgaláz.

Növényzete (l. még az egyes államoknál) általában trópusi, de a földrajzi szélesség, a tenger f. magasság és a nedvesség szerint igen eltérő jellegű. É.-on az esős és forró Colombia (l. o.) buja trópusi növényzetű. Az Orinoco llano-i tipusos szavanna-vidék. Ettől délre az Amazonas gazdag őserdői (l. *Selvas; Hylaea)* pompáznak, délebbre a Matto Grosso (l. o.) erdőségei, amelyekhez K. felől a száraz Catinga-erdők (l. o.) és a braziliai *campos* fátlan, füves térségei csatlakoznak. A Matto Grossotól délre a Gran Chaco terül el (erdők, pálmaligetek, nádas, fű), még délebbre a La Plata pampái (legelők) és Patagónia köves fensíkjai. A csendes-oceáni partvidék növényzetében még nagyobb az eltérés a trópusitól a szubantarktikus flóráig. A bab valószínűleg Perúban, a burgonya a Chonos-szigeteken és Chile középhegyvidékén honos és vadon terem.

Állatvilágát tekintve D. Közép-Amerikával együtt az ú. n. neotrópusi régiót alkotja, amelyet a sokféleség és egyes másutt igen elterjedt fajok hiánya egyaránt jellemez. Az emlősök 8 családja él, amely másutt ismeretlen (majmok, öves állat, hangyász, vérszívó denevér stb.), viszont más családok itt hiányoznak (Mustelidae, Viverridae). A ló-félék nem honosak; a kérődzők közül csak a másutt hiányzó teveszerű láma (llama) található meg. Madarai közül 23 család tisztán neotrópusi. A kígyók 16 családja van képviselve (Boa, stb.). A halaknak több faja él az Amazonasban, mint amennyi faj az Atlanti-oceánban ismeretes. A rovarok száma rendkívüli. A hangya, szunyog, bolha néha valóságos csapássá válik. Általában a D.-ban honos állatfajok ⁴/₅ része D.-ra (részben Közép-Amerikára) szorítkozik.

Lakosság (l. *Amerikai népfajok, Amerikai őskulturák*, az egyes népcsaládok és államok címszavait). D. őslakóit eddigi ismereteink alapján a következő népcsaládokra osztjuk: 1. *Trópusi törzsek: a)* tupi; *b)* gez; *c)* karaib; *d)* nu-aruak; *e)* guaikurú; *f)* matako; *g)* maszkoi. 1. *Déli törzsek: a)* pampas-indiánus (puhelcse); *b)* patagon (tehuelcse); *c)* araukán; *d)* tűzföldi. 3. *Andesi kultúrtörzsek: a)* aimará; *b)* kecsua (kvecsua), *c)* csibcsa. Az őslakókat a spanyol és portugál bevándorlás mindegyre beljebb szorította az őserdőkbe és a hegyek közé. 1505 óta a bányák és az ültetvények munkájára négereket telepítettek le, akik a legutóbbi időkig rabszolgasorban éltek D.-ban. Az olaszok és németek a XIX. sz. eleje óta vándoroltak be; a XIX. sz. közepén megindult a maláji és indiai népek és kinaiak bevándorlása. Ma D. összes lakosságának mintegy 15%-a indiánus, 10%-a néger, 25%-a fehér, 50%-a vegyesvérű.

D. politikai fejlődését l. *Amerika* és az egyes államok címszavai alatt. A D.-i államok területét, népességét és népsűrűségét az alábbi kimutatás tünteti fel (az adatok Justus Perthes Taschen-Atlas-ából [Gotha, 1911] vétettek):

Az állam neve	Területe km²	Lakossága	Népsűrűség 1 km²-re
Brazilia	8.550,000	20.515,000	2·4
Bolivia	1.226,600	2.267,900	1·8
Paraguay	253,100	715,800	2·8
Uruguay	178,700	1.094,700	6·1
Argentina	2.806,400	6.805,700	2·4
Chile	758,200	3.254,000	4·3
Peru	1.137,000	4.559,500	4·0
Ecuador	307,250	1.272,000	4·1
Colombia	1.206,200	4.320,000	3·6
Venezuela	942,300	2.685,600	2·8
Brit-Gujána	234,380	304,500	1·3
Hollandus-Gujána	129,100	87,100	0·7
Francia-Gujána	78,900	39,100	0·5
Falkland-szigetek (brit)	16,800	3,600	0·2
Dél-Amerika	17.824,930	47.924,500	2·7

D. *gazdasági viszonyait* l. az egyes államoknál. Legfontosabb kiviteli cikkek: kávé, kakaó, cukor, gyapot, dohany, paraguay-tea, kaucsuk, búza; juh- és marhahús, bőrök, élő állatok; salétrom (Chile), ezüst, arany, platina, gyémánt, réz, higany, kén, ón stb. D. gazdasági jelentősége évről-évre óriási mértékben emelkedik. Az európai és északamerikai tőke egyre áramlik a nagyjövőjű kontinens felé. A tervbe vett pan-amerikai vasút közvetlen kapcsolatot fog teremteni Észak-Amerikával. Az Andokon át már is készen van a vasút a két oceán (Argentina és Chile) között s legközelebb megkezdik egy második transzkontinentális vonal építését. Fölmerült a terv, hogy Tangerből Marokkón át Dakarig vagy Bathurstig (Szenegambia) nemzetközi vonalat építenek Afrikában a D.-ba irányuló forgalom gyorsítására. (Dakar—Pernambuco hajón 3 nap lenne). D. *fölfedezésének történetét* l. *Amerika.*

Irodalom. (L. még Amerika; Amerikai őskulturák; Andok; és az egyes államok címszavait); Sievers, Süd- und Mittelamerika, 2. Aufl., Leipzig u. Wien, 1903; Child, Les Républiques Hispano-Américaines, Paris 1891; Church South America, London 1901; Fremont és Orr, The East Coast of South America, Washington 1899; Herbertson, Central and South America with the West Indies, London 1902; Ray, The West Coast of South America, Washington 1891; Darwin, Geological observations on the Volcanic Islands and parts of South America, London 1876; Evans, From Peru to the Plate, overland, London 1889; Fountain, The Great mountains and forests of South America, London és New York 1902; Steinen, Brazilia őslakói között (ford. dr. Bátky Zsigmond. A M. Földrajzi Társaság könyvtára), Budapest 1912; Porter, Progress of nations: The South American series (eddig megj. I. The ten republics, London 1911); Perl, Durch die Urwälder Südamerikas, Berlin 1903; Martin, Through five Republics, London 1905; Kärger, Landwirtschaft u. Kolonisation im spanischen Amerika, Leipzig 1901; Heinemann és Meyer, Handels- und Wirtschaftgeographie von Südamerika, Braunschweig 1906; Deberle, Histoire de l'Amérique du Sud, 3. kiad. Paris 1898; History of South America, by an American, London 1899; Dawson, The South American Republics, London 1903—05; Akers, History of South America, 1854—1904, London 1904.

Délamerikai Cordillerák, l. *Andok.*

Delamettrie, francia filozófus, l. *Lamettrie.*

Delamotte-féle aranycseppek, l. *Aranytinktura.*

Delaplanche (ejtsd: dölaplans), *Eugène*, francia szobrász, szül. Párisban 1836 febr. 28., megh. 1891 jan. 11. Duretnek volt tanítványa, 1864 óta Rómában tanult. Művei közül, melyek a XIX. sz. 2. felében uralkodó realisztikus-dekorativ irány termékei, kiemelendők: Teknősbékán ülő gyermek (1868, marseillei muzeum); Éva a bűnbeesés után (1870, Páris, Musée du Luxembourg); A zene; Auber szobra a párisi operaházban, szobrok a párisi Palais du Trocadéro és Hôtel de Ville számára.

Delaporte (ejtsd: dölaport), *Michel*, francia szinműiró, szül. Párisban 1806 szept., megh. u. o. 1872 szept. 30. Festőnek készült, de szembaja miatt átpártolt az irodalomhoz. 1835 óta írt nagyszámú vaudevillejei közül főleg Cabrion (1841); La femme de ménage (1851); Toinette et son carabinier (1856) tetszettek. Sokat írt másokkal, főleg Varinnel szövetkezve is; kettejük művei: Un Hercule et une jolie femme (1861); La dame aux giroflées; Madame Pot-au-feu (1869) stb.

Delard (ejtsd: delár), *Joseph-Eugène*, francia író, szül. a Puy-l'Evêque melletti Cayrou kastélyban 1858. Jogot tanult, de kizárólag az irodalomnak él. Több regényt írt, melyekben főleg a vidéki életet rajzolja. Ilyenek: Le joug (1889); Le sillon (1895); Ames simples (novellák) stb. Szinművei közül megemlítendők; L'intruse, La cage (1904) és La rivale (1907, Kistemaeckersszel együtt); nálunk is előadta 1907. a Nemzeti Szinház *Huszár* Imre fordításában A vetélytárs címen.

Delarey, *Jakobus Herklaas*, búr tábornok, szül. Oranje köztársaságban 1847 okt. 22. 1893-ban tagja lett a Délafrikai-köztársaság (Transzvál) első tanácsának s kezdetben a búr és angol érdekek kiegyenlítésén fáradozott. Mikor a háború kitört, D. tábornok lett és Fokföld ÉK.-i részébe tört; később Cronje alatt harcolt. Majd ismét önálló vezér lett s 1900 júl. 11. Baden-Powell tábornok egy hadosztályát elfogta. A guerilla-háborúban Botha fővezér segédje és a kormány tagja lett. Mint ilyen Nyugat-Transzválban működött és több győzelmet aratott az angolokon (1901—1902); legfényesebb haditette Methuen lord elfogása volt Klerksdorp mellett 1902 márc. 7., D. azonban a sebesült lordot szabadon bocsátotta. E lovagias tette nagyban hozzájárult a béke végleges megkötéséhez (máj. 31.). A béke meg-

kötése után D. Bothával és De Wet-tel Európába indult, hogy a búrok részére segélyadományokat gyüjtsön.

De la Rive (ejtsd: delariv), *Auguste Arthur*, svájci fizikus, szül. Genfben 1801 okt. 9., megh. 1873 nov. 27. A genfi akadémián a fizika tanára volt. Különösen az elektromosságra és mágnességre vonatkozó kisérleteket végzett, de fontos kutatásokat tett a gázok hőtanának terén is. Megvizsgálta a földkéreg hőmérsékletét és érdekes megfigyeléseket tett az északi fényre nézve; a galvanoplasztikának is az ő kisérletei vetették meg az alapját. Számos értekezésén kívül említendő: Traité de l'électricité théorique et appliquée (Paris 1854—1858, 3 köt.) c. műve.

Delaroche (ejtsd: dölaros), *Paul* (tulajdonkép: *Hippolyte)*, francia történeti festő, szül. Párisban 1797 júl. 17., megh. u. o. 1856 nov. 4. Watelet, utóbb Gros tanítványa. Első sikereit 1827. kiállított két festményével (Duranti parlamenti elnök meggyilkolása, Erzsébet királyné halála) aratta. Ettől kezdve egész tömegét alkotta a történelmi festményeknek, melyek többnyire elég hatásosak, bár nem nagyszerüek és nem is mindig valószinüek. Ilyenek: Richelieu foglyaival a Rhône-on; A beteg Mazarin a kártyaasztalnál; Cromwell I. Károly koporsójánál; IV. Eduárd gyermekei a Towerben; Jane Grey a vérpadon; Guise Henrik herceg meggyilkolása. Olaszországi tanulmányútjának (1834) és Ingresnek a hatása látszik meg a párisi művészeti akadémia azon termének félkörü falára festett nagy falfestményén, melyben a dijakat szokás kiosztani. E képén a középkor és újkor legkiválóbb művészeinek gyülekezetét mutatja be. Nejének halálán érzett fájdalma szomorú, lirai hangulatú vallásos képek festésére indította; ilyenek: Mária hazatér a Golgotháról; Mária a kereszt lábánál; Krisztus temetése; Jézus az olajfák hegyén; A vértanú leány, stb. Későbbi történelmi festményei is mind rendkívül komolyak, így a francia forradalom történetéből és Napoleon életéből: Mária Antónia a halálos ítélet kihirdetése után; A girondiak a börtönben; Napoleon értesül Fontainebleauban a szövetségesek bevonulásáról Párisba, stb. D. arcképei (Napoleon, Thiers, Guizot, stb.) fölületesek és kevéssé jellemzők. D. volt a francia akadémikus történelmi festészet feje, ő képviselte a középutat a romantikus és klasszicista irány között. Festményeiről nagymennyiségű rézmetszetet készítettek, amelyek rendkívüli népszerüséget biztosítottak nevének. V. ö. *Runts Rees*, Paul D. (London 1880); *Rosenberg*, Geschichte der modernen Kunst, I. köt. (2. kiad. Leipzig 1893).

De la Rue, *Warren*, angol természettudós, szül. Guernsey-n 1815 jan. 18., megh. 1889 ápr. 19. Londonban. Atyjának kártyagyárába és papirkereskedésébe lépett, s a színespapir és levélboríték gyártáshoz gépeket is szerkesztett, de emellett kémiai kisérletekkel is foglalkozott. 1852-től kettőscsillag megfigyeléseket végzett Canonburyban (London), 1857. Cranfordban (Middlesex) csillagdát épített s a csillagászati fotografálás terén fényes eredményeket ért el (az 1860-iki teljes napfogyatkozás fotografiái). 1874-ben fizikai laboratoriumot állított föl, melynek 11,000 gal-ván-elemből álló batteriájával ő és D. Müller Hugó a gázelektromos kisülésekre vonatkozó vizsgálatokat végeztek. Ezekről szól On the phenomena of the electric discharge (1881) c. műve; Researches on solar physics c. alatt a Balfour Stewart-tel és Loewy-vel a kievi obszervatóriumon tett megfigyeléseit tette közzé.

Delasalle (ejtsd: dölazall), *Angèle*, francia festőnő, szül. Párisban 1870 körül. J. P. Laurens, Benjamin Constant, Jules Lefebvre tanítványa. Nevezetesebb képei: Retour de la chasse; Soir à Saint-Cloud; Parc de Greenwich; Sur la Tamise; Pont-Neuf; Matinée brumeuse à Paris; Répas, továbbá számos sikerült arcképe: Grande Mère, Benjamin Constant festő képmása stb.

De La Salle, l. *La Salle.*

Dél asszonya *(Mittagsfrau, Mittagsgespenst, Mittagsdaemon* a német mitológiában, *Daemonium meridianum* vagy *Meridiana* a régi latin néphitben), rosszakaratú démon, ki dél idején a mezőn alvó földmíveseket rossz álmokkal ijeszti, fogas kérdéseket intéz hozzájuk s ha ezekre nem tudnak felelni, megfojtja őket. Az ó-testamentumban is nyoma van ilyféle démonban való hitnek, a «páni félelem» (l. o.) a régi görögök képzeletvilágában képvisel hasonló alakulást s a középkori kereszténység babonája is remegett a D.-tól. A szláv nép között ma is él e babona, melynek alapját nyilván az okozza, hogy a földmíves a déli forróságban nyugtalanul alszik.

Delatio (lat.), 1. az örökség megnyilása, vagyis az örökösödés *lehetősége*, melynél fogva az erre *törvényileg* v. *végrendeletileg* meghívott személynek jogilag lehetővé válik az örökösödés. A megnyilás következtében végrendeleti vagy törvényi alapon (a római jog csak ezt a két alapot ismeri), lehetséges a megszerzés (aquisitio), elutasítás (repudixtio), vagy elhalasztás (omissio hereditatis). De a megnyilt örökség (hereditas delata) a meghívottnak még nem vagyona, tehát a meg nem szerzés nem elidegenítés. — 2. *D.*, a büntető perben annyi mint bünvádi feljelentés.

Delator (lat.), feljelentő, *deferre* igétől; főleg olyan ügyek feljelentését jelenti, melyek konfiskációval jártak, a D. tehát vagyonelkobzási esetnek haszonlesésből való feljelentője. Különösen a lex Papia Poppaea adott ürügyet az önző vádaskodásra, melyre Tacitus oly kemény ítéletet mond. A melyik D. a javak negyedét kapta, annak neve quadruplator.

Delatus (lat.), az, akinek a perben az eskü felajánltatott (iusiurandum in iure delatum). A régi perjog szerint a hitelügyletekből támadt perekben (certa credita pecunia) és más három kisebb kérdésben az eskü szükségképeni, mert az alperes (D.) esküdni vagy fizetni tartozik.

Delatyn, község Galicia Nadworna nevű ker. kapitányságában, a Pruth mellett, annak természeti szépségekben bővelkedő felső völgyében, (1910) 7854 lak., kincstári sófőzéssel és sóhivatallal, terpentin-, mész- és szappankészítéssel. Sós fürdője nevezetes.

Delaunay (ejtsd: dölóné), 1. *Charles Eugène*, francia matematikus és csillagász, szül. 1816 ápr. 9. Lusignyben, 1872 aug 5. Cherbourgnál csónakázás közben vízbe fúlt. 1841—48-ig a

Sorbonne-on Biot-t helyettesítette a csillagászatból, ezután az École Polytechnique-on a felsőbb mechanika tanára lett. 1862-ben a Bureau des longitudes tagja, 1872-ben a párisi obszervatórium igazgatója. Főműve: Théorie de la lune 1860—67, 2 köt.). Egyéb művei: Cours élémentaire d'astronomie (1873, 7. kiad. Paris 1884); Traité de mécanique rationelle (1856, 7. kiadás Paris 1883). V. ö. *Thévenot*, Biographie de C. E. D. (Paris 1878).

2. *D.*, *Élie*, francia festő, szül. Nantesban 1828 jún. 12., megh. 1891 szept. 4. Flandrinnak és Lamothenak volt tanítványa. Többnyire történeti és vallásos tárgyú képeket festett. A párisi Musée du Luxembourgban láthatók: Az apostolok áldozása (1865); A pestis Rómában (1869); Nessus halála (1870) és Diana (1872). Nagyobb szabású dekorativ festményeket készített a párisi St. Trinité templom, operaház és Pantheon belsejében.

3. *D.*, *Gabriele*, szárd tábornok és miniszterelnök, szül. Savoyában 1786., megh. 1850 febr. 27. Genova parancsnoka és Szardinia sziget alkirálya volt, amikor II. Viktor Emánuel mindjárt trónralépte után miniszterelnökké és külügyminiszterré nevezte ki (1849 márc. 27). D. az osztrákokkal folyt békealkudozásokban erélyesen védte Piemont jogait, de reakciós törekvései miatt heves támadásoknak volt kitéve és kénytelen volt lemondani (1849 máj. 7).

4. *D.*, *Louis Arzéne*, kiváló francia szinész, szül. Párisban 1826 márc. 21., megh. Versaillesban 1903 szept. 22-én. 61 éves koráig nagy sikerrel játszotta Musset, Augier, Sandeau, Pailleron stb. darabjaiban a fiatal szerelmeseket a Comédie Française szinpadán, amelynek 1850—1887-ig egyik legjelesebb tagja volt.

Delaune (*Delaulne, De Laune*, ejtsd: dölóñ), *Etienne*, francia rézmetsző és ötvös, szül. Párisban 1519., megh. 1583. Párisban, Augsburgban és Strassburgban dolgozott. Különösen a korabeli olasz és fontainebleaui mesterek voltak mintái. Többnyire allegoriai ábrázolásokat, díszítményeket, groteszkeket, ötvösök számára való mintákat metszett.

Dél-Ausztrália, a brit-ausztráliai államszövetség egyik állama, az ausztráliai kontinens közepét foglalja el, határai D.-ről az Indiai-oceán, É.-on a Timor-tenger, Ny.-on a 129° k. délkörön Nyugat-Ausztrália, K.-en a 141° k. és 138 k. délkörön Victoria, Uj-Dél-Wales és Queensland államok. Két részből áll, D.-en a voltaképeni Dél-Ausztráliából, amelynek területe 984,330 km², s a 26° d. sz.-ig terjed, s az ettől É.-ra eső *Északi territorium*-ból, amelynek területe 1.356,130 km². A voltaképeni D.-nak földségébe két mély tengeröböl hatol be: a Spencergolf és St. Vincent-golf, amelyek a York-félszigetet fogják körül; az Encounter-bai, amelybe a Murray folyó torkol, sekély tengeröböl. A St. Vincent-golf előtt a nagy Kenguru-sziget fekszik. A Jervis-foktól kezdve É. felé a Mount Lofty hegylánc vonul, ehhez csatlakozik a Flinders-hegylánc (legmagasabb emelkedése a Mount Remarkable, 969 m.). ÉNy.-i határán jelentékenyebb magaslat vonul, amely a Mount Woodroffe-ban (1370 m.) tetőződik. Az ország legnagyobb része majdnem esőtlen sivatag; csak a hegyek közelében hull elegendő csapadék. Állandó folyója csupán a Murray, a többi ér csak egyes időszakokban hord vizet; számos tava, mint az Eyre, Torrens, Gairdner, Frome stb. sóstó; környékük sivatag. De az Eyre-tó körül sok forrás fakad, amely a növényi tenyészetet lehetővé teszi, ezenkívül újabb időben számos artézi-kút furásával igyekeznek nagyobb földterületeket termőképessé tenni. A Mount Lofty és Flinders hegyláncok alkotó kőzetei a pala, homokkő, mészkő; a kopár Gawler hegyláncé, a Gairdner-tótól D.-re, gránit. Éghajlata forró és száraz, de általában egészséges. Adelaideban januárban 46·8° meleget is mértek; augusztusban a hőmérséklet leszáll 0°-ig is. Az állat- és növényvilág körülbelül ugyanaz, amely Ausztrália többi részében él. *Népessége* gyér; 1908. volt 392,431, ebből 209,294 férfi és 183,137 nő. Adelaide fővárosnak 1907. 178,300 lakosa volt. Bevándorlás évenkint 17—18,000; ezzel szemben azonban a kivándorlás is majdnem lépést tart, 1907. 12,114, 1908. 17,041. Az állam élén a Nagy-Britanniától kinevezett kormányzó áll, aki mellett hét miniszter vezeti a kormányt. A felsőház 24 tagból áll, akiket 12 évre választanak, az alsóház három-három évre választott 54 képviselőből. A vallás gyakorlata szabad, noha a lakosság kevés kivétellel protestáns; állami segélyt azonban egyik felekezet sem kap. Az iskolakötelezettség általános; Adelaideben van angol mintára szervezett egyetem, továbbá 4 kollégium és 609 elemi iskola. Az állam bevétele volt 1909. 3.551,189 font st., kiadása 3.259,417 font st. A bevitel volt 1908. 1341 hajón 3.049,494 tonna, kivitel 1333 hajón 3.056,654 tonna. A kivitel fő tárgyai gyapju, búza, liszt, réz. Búza a főtermék, 1908. termett 20.720,000 bushel, amelyből 17 millió állt a kivitel rendelkezésére. Erdő kevés van; jelentékenyebbek az olajfaültetvények. Az állattenyésztésben első szerepe van a juhnak. 1907-ben volt 206,633 ló, 325,774 szarvasmarha, 6.624,941 juh; az É.-i territoriumon ezenkívül 17,814 ló, 354,371 szarvasmarha, ellenben csak 36,276 juh. Gyapjut 1906. 146,000 bált vittek ki. A bányászat fő terményei a réz, vasérc és só. Újabban a York-félszigeten foszfát-telepre és petróleumra bukkantak. Az ipar emelkedőben van; 1906. 990 ipartelep és gyár volt, amelyek 20,067 keresőt foglalkoztattak. Ipari cikkekből kivitel volt 11.933,171 font st., bevitel 9.702,264 font st. A vasutak hossza volt 1908. 3527 km., távíró 9717 km. Postahivatala 706 van. Kereskedelmi hajóinak száma 101 gőzös és 207 vitorlás. V. ö. *Colquhoun*, The renascence of South Australia (1900); *Langdon*, *Parsons* and *Holtze*, The Northern Territory of South Australia (Adelaide 1901); *Paton*, South Australian Handbook (1906). L. még *Ausztrália*.

Delaval (ejtsd: dölaval), *Pierre Louis*, francia történeti festő, szül. Párisban 1790 ápr. 27., megh. u. o. 1870. Girodet tanítványa. Nevezetesebb képei: Sainte Clotilde exhortant Clovis à embrasser la réligion chrétienne; Serment de Charles X au sacre; Sainte Cécile recevant de Sainte Geneviève l'habit de son ordre; Jésus et la femme adultère; Adoration de Jésus; Vierge avec l'enfant; Chi-

nois prenant le frais sur une terrasse; továbbá képmásai: Huber, Prince de Condé, Maréchal de Dalmatie stb. Műveit többnyire a vidéki francia templomok és muzeumok őrzik.

Delavar *(lenni lenape)*, a keleti algonkin törzs egyik pusztuló ága Észak-Amerikában, Texasban és Kansas vidékén az indiánus territóriumon. Hajdanta a Delaware völgyében és a Hatteras-fokig húzódó tengerparton lakott. Egykor hatalmas népszövetséget alkotott, melyhez a mohikánok is tartoztak. Számuk jelenleg alig 1000 lélek. V. ö. *Brinton*, The Lenâpe and their legends (Philadelphia 1885).

Delavigne (ejtsd: dölavíny), 1. *Casimir*, francia költő, szül. Havreban 1793 ápr. 4., megh. Lyonban 1843 dec. 11. Hírnevét a klasszikus hagyományok útján járó költeményeivel vetette meg, melyekben I. Napoleon és a francia «gloire» bukásán kesereg. E versei előbb kéziratban köröztettek, majd 1818. Messéniennes c. nyomtatásban is megjelentek s írójuknak a Bérangerével vetekvő népszerüséget szereztek. További pályáján főleg drámáival aratott múló sikereket, melyek Racine és Victor Hugo sajátságos keverékei, telve megkapó helyzetekkel, rikító színekkel és lehetetlen jellemekkel. Aránylag a legjobbak: Les vêpres siciliennes (1819); Louis XI (1832); Les enfants d'Édouard (1833) c. tragédiái és Don Juan d'Autriche (1835) c. vígjátéka. Összes műveit legutóbb Didot adta ki (1885, 4 köt.). Magyarul megjelent: Népszerüség, vígj. 5 felv. (Buda 1843). V. ö. *Vuacheux*, C. D., étude biographique et littéraire (Le Havre 1894); *R. Wetzig*, Studie über die Tragödien C. D.-s (Leipzig 1901).

2. *D., Germain*, az előbbinek bátyja, francia író, szül. Givernayben 1790 febr. 1., megh. Montmorencyban 1868 nov. 30. Vaudevilleket s Scribe-bel operaszövegeket írt. Tőlük való Meyerbeer Ördög Róbert c. operájának szövege is, melyet magyarra *Asztalos* fordított (Bpest 1872), valamint a Porticii néma és a Hugenották szövegkönyve.

Delavrancea (ejtsd: délávráncsá), *Barbu Stefanescu*, román politikus, színmű- és novellaíró, szül. 1858. Bukarestben, 1911 jan. óta román közmunkaügyi miniszter. Nevezetesebb novellái: Trubadurul, Sultanica, Liniște, Veduvele; Paraziții (Bukurest 1893) c. kötetét a román tud. akadémia nagy jutalommal tüntette ki. Drámái: Apus de soare, Viforul, Luceafărul, a román nemzet történelméből merített tárgyak, melyekkel nagy hatást ért el, mint szindarabok azonban gyönge szerkezetüek. D. művei csodaszép román nyelven vannak megírva s ez magyarázza nagy hatásukat. Néhány novellája magyar fordításban is megjelent *Jancsó* Benedek és *Alexics* György tollából.

Delawara, direkt termő amerikai szöllőfajta, mely a Vitis labrusca s európai szöllő kereszteződéséből származott. A talajban nagyon válogatós, csak mélyrétegű laza, kevés mésztartalmú talajban díszlik, de filloxera-ellenállóképessége még az ilyen kedvező viszonyok között sem kielégítő.

Delaware (ejtsd: delever), 1. a 13 legrégibb *állam* egyike az északamerikai Egyesült-Államokban, az Atlanti-óceán partján. *Határai:* É.-on Pennsylvania, K.-en a D. River (l. o.) és a D. Bay (l. o.). D.-en és Ny.-on Maryland. *Területe* 5309 km². Átlagos tengerfeletti magassága 15, legmagasabb pontja (É.-on) 85 m. *Éghajlata* általában enyhe. Középhőmérséklete 12·8°, jókora szélsőségekkel. A csapadék bőséges; viharok gyakoriak. Déli részén a Cypress Swamp maláriás mocsárvidék. Partjai lagunásak, kevés jó kikötővel (Wilmington, Lewes, New Castle). *Folyói* nagyobbrészt a D.-be ömlenek; nem hajózhatók. *Lakossága* (1910) 202,322 (1/6 része néger). *Földmívelő* állam. Főterményei: kukorica, búza, gyümölcs, paradicsom, burgonya. *Állattenyésztése* nem jelentékeny (tejgazdaságok). Az osztrigafogás és halászat számottevő. *Bányái* 1908-ban 1·9, *gyárai* (bőr, vasúti kocsi, gép, hajó, vas, papiros, szesz, kötött árúk stb.) 206 millió K értékű árút produkáltak. A *vasutak* hossza 1908-ban 2000 km.; ebből 1400 km. villamos. Wilmingtonból New Yorkba rendszeres *hajójáratok* vannak. A *közoktatás* kötelező és ingyenes. (A színes lakosság számára külön iskolák; Doverben mezőgazdasági kollégium.) A népiskolai tanítók száma 1908-ban 897, a tanulóké 39,546. Húsz középiskolában 1908-ban 82 tanár, 1860 tanuló; a newarki D. Collegeben (főiskola) 23 tanár, 184 hallgató. Főbb *vallásfelekezetek:* a metodista, r. k., presbiteriánus, anglikán és baptista. A *törvényhozás* a 17 tagú szenátus és a 35 tagú képviselőház kezében van. A kongresszusba 2 szenátort és 1 képviselőt küld. Az elnökválasztáson 1 szavazata van. *Fővárosa: Dover,* (1900) 3329 lak. Egyetlen nagyobb városa Wilmington, (1910) 87,411 lak. D. 3 countyra oszlik: Kent, New Castle és Sussex (székhelyeik: Dover, Wilmington és Georgetown). Az *államadósság* (1908-ban 4.085,000 K. *Haderej e:* egy gyalogezred nemzetőrség, 40 tiszttel és 361 emberrel.—*Története.* D. ćslakói a *lenni lenape* (l. *Delavar)* törzshöz tartoztak. A legelső fehér telepet a hollandusok alapították 1623. Az 1638. letelepült svédeket (Uj-Svédország) a hollandusok 1655. kiszorították. 1683-ban angol gyarmattá vált s 1775-ig Pennsylvaniához tartozott. Ettől fogva önálló állam. Az Egyesült-Államok alkotmányát az elsők között (1787 dec. 3.) ismerte el. 1861-ben az Észak táborában küzdött. V. ö. *F. Vincent,* A History of the State of D. (Philadelphia 1870); Constitution of D. adopted in Convention June 4., 1897 (Dover 1907).

2. *D., város* Ohio északamerikai államban, Columbustól É.-ra. Vasúti csomópont. Egyetemi székhely (Ohio Wesleyan University). Gyógyforrása, gyáripara és kereskedelme említésreméltó. Lakossága (1900) 7940.

Delaware Bay (ejtsd: —bé), öböl az Egyesült-Államok atlanti-oceáni partján. New Jersey államot választja el Delawaretől. Beléje ömlik É.-ról a Delaware River. Hossza 65, szélessége 40 km.; bejáratánál (a Cape May és a Cape Henlopen között) 24 km. Legnagyobb mélysége 18 m. Hajóforgalma Philadelphia, Chester és Wilmington kikötőiből New York felé jelentékeny.

Delaware River *(De la Warr* lordról, aki 1610. erre hajózott), *folyó* az Egyesült-Allamokban. A Castkill Mountains Ny.-i lejtőjén, New York államban ered; két ága, a Ny.-i (Mohawk) és a K.-i (Popacton) Hancocknál egyesül. Idáig általában Ny.-nak, ettől fogva délnek tart s a Delaware Bay-be torkollik. Hossza kb. 650 km.; vízgyűjtője 31,000 km². Esése jelentékeny. Legalsó sellője

Trentonnál van; idáig hajózható. Oceáni hajók csak Philadelphiáig hatolnak fel. Csatornák kötik össze a Raritan és a Hudson folyóval. Mellékfolyói a Lehigh és Schuylkill. V. ö. *Hoff*, Two Hundred Miles on the D. (Trenton 1893).

Delboeuf (ejtsd: delböf), *Joseph*, francia filozófus, szül. Liègeben 1831 szept 30., megh. Bonnban 1896 aug. 13. Több helyen volt tanár, legutóbb születési helyén. 1885 óta különösen a hipnotizmus tanulmányozásával foglalkozott. Munkái: Essai de logique scientifique (Lüttich 1865); La psychologie comme science naturelle (Bruxelles 1876); Questions de philosophie et de science (Lütt. 1883—90, 5 köt.); La matière brute et la matière vivante (u. o. 1887); L'hypnotisme et la liberté des représentations publiques (u. o. 1888); Le magnetisme animale (Bruxelles 1889); Magnétiseurs et médecins (Paris 1890); L'hypnotisme devant les Chambres belges (u. o. 1892).

Dél-Brabant, Belgium egyik tartománya, l. *Brabant*.

Delbrück, 1. *Bertold*, német nyelvész, szül. Putbusban 1842 júl. 26. Jenában 1870 óta egyetemi tanár. Fő munkái: Syntaktische Forschungen (Halle 1871—1888, 5 köt.); Das altindische Verbum aus den Hymnen des Rigveda, seinem Bau nach dargestellt (1874); Vedische Chrestomathie mit Anmerkungen und Glossen (1874); Einleitung in das Sprachstudium (5. kiadás 1908, angolul 1882). Az utóbbi munka az összehasonlító nyelvészet fejlődésének és föladatainak tárgyilagos és tanulságos ismertetése. Legnagyobb műve: Vergleichende Syntax der indogerm. Sprachen, I. köt. 1893, a Brugmann és D. által kiadott Grundriss der vergl. Grammatik d. indog. Sprachen c. vállalat III—V. része.

2. *D.*, *Hans*, német történetíró, szül. Bergenben, Rügen szigetén 1848 nov. 11. Miután az 1870-iki hadjáratot végig küzdötte, Valdemár herceg nevelője lett, mely állásában a hercegnek haláláig (1879) maradt. 1881-ben a berlini egyetemen magántanár, 1885. pedig rendkívüli tanár lett. 1882—85-ig tagja volt a porosz képviselőháznak, 1884—90-ig pedig a német birodalmi gyűlésnek, ahol a szabad-konzervativ vagyis birodalmi párthoz csatlakozott. Főbb munkái: Leben des Feldmarschalls Grafen Neithardt von Gneisenau, mely tulajdonképen Pertz G. J. munkájának folytatása (Berlin 1880, 4 és 5. kötet); Die römische Manipulartaktik (1883); Die Perserkriege und Burgunderkriege (1886); Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs d. Grossen (1890); Friedrich II., Napoleon I. und Moltke. Ältere u. neuere Strategie (1892); Der Ursprung des Krieges von 1870 és Die Militär-Vorlage (Berlin 1893); Friedrich d. Grosse u. der 7-jährige Krieg (1896); Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte (2 köt. 1900 s. k., újabb kiadásban is megjelent); Erinnerungen, Aufsätze, Reden (3. kiad. 1905); Die Schlacht im Teutoburger Wald (1910). Ő szerkeszti az évenkint megjelenő Europäischer Geschichtskalender-t és 1883 óta a Preussische Jahrbücher c. folyóiratot.

3. *D.*, *Klemens*, porosz politikus, szül. 1856 jan. 19. Halleban. A tisztviselői pályára lépett s 1896—1902-ig Danzig főpolgármestere volt, 1902—05-ig Nyugat-Poroszország tartományi elnöke, 1907. kereskedelmi miniszterré nevezték ki, 1909 júl. 14. pedig birodalmi belügyi államtitkárrá (a kancellárrá kinevezett Bethmann-Hollweg helyébe).

4. *D.*, *Martin Rudolf*, porosz államférfiú, szül. Berlinben 1817 ápr. 16., megh. 1903 febr. 1. u. o. Fia *D.* Johann Friedrich Gottliebnek, aki 1830 mint superintendens és titkos tanácsos halt meg. 1837. porosz államszolgálatba lépett és 1842. a pénzügyminisztériumba került. 1844-ben áthelyezték a kereskedelmi minisztériumba, ahol egy szakosztály vezetője lett. Ez időtől fogva óriási tevékenységet fejtett ki és nagy sikereket aratott az egyes német államokkal kötött vámszerződésekkel. 1853-ban a déli német államokat nyerte meg a porosz vámszövetség számára. 1866 óta D. Bismarcknak mintegy jobb keze volt a kereskedelmi politika terén. A kancellár D.-t 1867. a kancellári hivatal elnökévé, 1868. pedig porosz miniszterré neveztette ki. Ez idő óta D. Bismarck helyettese is volt a szövetségtanácsban, valamint a birodalmi gyűlésen is. Az 1870—71-iki háború befejezése után D. a német birodalom megalapítása körül szerzett érdemei elismeréséül 200 ezer tallérnyi dotációt kapott. Nemzetgazdasági tekintetben azonban a kancellár és D. között lassan-lassan ellentét támadt, miért is D. beadta lemondását (1876 jún. 1.). 1878-ban megválasztották a birodalmi gyűlésbe, ahol szakértelemmel küzdött az új vámtarifa, de különösen az új védvámpolitika ellen, de erőlködése kárba veszett. Nagyfontosságú Lebenserinnerungen c. emlékiratai csak halála után jelentek meg (Leipzig 1905, 2 köt.).

5. *D.*, *Max Emil Julius*, német gazdasági kémikus, szül. Bergenben (Rügen) 1850 jún. 16. Greifswaldban és Berlinben tanult. 1874-ben szervezte a német szeszgyárosok egyesületének szeszkisérleti állomását, majd a berlini ipari akadémián működött s 1881. tanár lett az új kir. mezőgazdasági főiskolán s ennek kapcsolatában rendezte be s vezette az Inst. für Gärungsgewerbe osztályát. 1898 óta D. a berlini gazd. főiskola szűkebb tanári testületének tagja. 1897-ben titkos tanácsosi méltósággal tüntették ki. Irodalmi munkái: *Maercker-D.*, Handbuch der Spiritusfabrikation (9. kiad.); *D.-Schrohe*, Hefe, Gärung u. Fäulnis; *D.-Schönfeld*, System der natürlichen Hefereizucht; *D. Struve*, Beiträge zur Geschichte des Bieres. Ezeken kívül kiadta a Wochenschrift für Brauerei és Zeitschrift für Spiritusindustire c. szaklapokat. A szakmájához tartozó mezőgazdasági iparok törvényeinek megalkotásában, a szeszgyárosok szindikátusának megalakításában és a szesznek ipari felhasználását célzó mozgalmakban D. szintén tevékenyen közreműködött.

Delcassé, *Théophile*, francia hirlapíró s politikus, szül. Pamiersban 1852 márc. 1. Ismeretessé tette nevét a République française és a Paris hasábjain közzétett cikkeivel, melyekben a külügyi politika esélyeit mérlegelte. 1889-ben Faixben köztársasági programm alapján megválasztották képviselőnek. 1893-ban helyettes államtitkár lett a gyarmatügyi minisztériumban és mint ilyen több izben felszólalt a Franciaország és Sziám között felmerült viszály ügyében, s ennek

sikeres befejezésében is közreműködött. 1898-ban Brisson kabinetjében átvette a külügyminiszteri tárcát, melyet a Dupuy-, Waldeck-Rousseau-, Combes- és Rouvier-kabinetben is megtartott. 1899 aug. Szent-Péterváron tett látogatást, ahol a cár kitüntetéssel fogadta. Mindenképen arra törekedett, hogy francia-orosz-osztrák-magyar szövetséget hozzon létre és e célból magyar politikusokkal is, köztük Ugron Gáborral tárgyalt. (V. ö. *Rimler*, Titkos alkudozások a francia külügyminiszter és a magyar politikusok közt, Ugron Gábor leveleivel, 1901, francia nyelven is.) 1904-ben D. egyezséget kötött Angliával, mely szerint Franciaország elismeri Anglia protektorátusát Egyiptomban, Anglia pedig Franciaországét Marokkóban. Mindezek sértették Németország érdekeit, annál is inkább, mert a Marokkóra vonatkozó jegyzéket nem tette hivatalos formában közzé. Azonkívül 1905 ápr. 25. a szocialista és nacionalista párt is heves támadást intézett D. ellen. Szemére vetették, hogy az orosz flotta kikötését megengedte, miáltal Franciaországnak Japán iránti semlegességét veszélyeztette. D. ezek után jún. 7. lemondott. 1911-ben a Monis- és Caillaux-, 1912. pedig a Poincaré-kabinetben a tengerészeti miniszteri tárcát vállalta el.

Délceg, régente általában szilajt, s mint főnév ménest is jelentett, ma a. m. büszke tartású.

Delcredere (ol., ejtsd: delkredere), szószerint a. m. hitelért, azaz a hitelért való jótállás. Eszerint a meghatalmazott (főleg bizományos), aki árúkat hitelbe elad, kezességet vállal azért, hogy adósa fizetni fog, ill. az elvállalt kötelezettségének eleget fog tenni. Természetes, hogy az adós fizetésképtelensége esetében a bizományos tartozik az összeget a megbízónak megtériteni. Ezért az elvállalt felelősségért jogában van a bizományosnak eladószámlái után — amennyiben az eladás hitelre történt — D.-proviziót vagy egyszerüen D.-t felszámitani. Ez rendesen %-okban van megadva s átlag a bizományi jutalék $^1/_4$—$^1/_2$ része között váltakozik. Kereskedelmi törvényünk a 376—377. §-aiban intézkedik e kérdésre nézve és megállapítja, hogy a bizományos a vele szerződő fél fizetési v. egyéb kötelezettségeiért egyenes adósként felelősséggel tartozik, ha azt elvállalta, v. ha a felelősség őt a saját üzlete helyén divatozó kereskedelmi szokásnál fogva terheli, de ez esetben ezért külön díjat követelhet.

Delcredere-biztosítás, l. *Biztosítás*.

Dél csillaga, egyike a híres gyémántoknak s a legnagyobb, melyet eddig Braziliában találtak. Nyersen $254^1/_2$ karat súlyos volt, most csiszolva $125^1/_2$ karatos. 1853. találta egy szegény néger asszony Minas Geraes tartományban, a Bagagem környéki gyémántbányák egyikében. Első gazdája 60.000 K-ért adta el, nemsokára rá 600,000 K-t fizettek érte. Coster amszterdami gyémántcsiszolójában köszörülték és jelenleg egy indiai rajah tulajdona. Értékét 3.200,000 K-ra becsülik. Kissé hosszukás, kerek brilliáns, két határmérete a karima síkjában 35 és 29 mm., magassága 19 mm. Nem tiszta fehér, hanem kissé a rózsaszínű vörösbe játszik. Kifogástalan szépségű.

Dél-Dakota, az északamerikai Egyesült-Államok egyik állama. L. *South Dakota*.

Déldunavidéki h. é. vasút, 1. a Baja-zomborújvidéki és 2. a Hegyes-feketehegy-palánkai h. é. vasutak egyesüléséből keletkezett 1909-ben. Az 1. kiindul Bajáról, ahol csatlakozik a MÁV. szabadka—újdombóvári vonalához és Bács-Bodrog vmegyében DK.-re Regőczéig, ahol csatlakozik a Halas-bácsalmás-rigyiczai h. é. vasút s onnan Zomborba, ahol csatlakozik a MÁV. szabadka—dáljai vonalához, a Zombor-óbecsei h. é. vasúthoz és a Ferencz-csatornához; tovább Hódságra, hol csatlakozik a Szabadka-gombos-palánkai h. érd. vasút, onnan Szépligetre, ahol beágazik a 2. vonalba; tovább pedig Ujvidékig terjed 145 km.-re, ahol csatlakozik a MÁV. budapest—zimonyi vonalával, a Bács-Bodrogvármegyei Egyesült h. é. vasutakkal és a Duna-hajózással. Engedélyeztetett 90 évre 1894 júl. 27., megnyílt 1895 szept. 14.; legnagyobb emelkedése 6‰, az ívek legkisebb sugara 250 m., építési tőke 8.200,000 K. — A 2. kiindul Kishegyes-Bácsfeketehegyről, ahol csatlakozik a MÁV. budapest—zimonyi vonalával és onnan Bács-Bodrog vmegye területén DNy.-ra Kulára, hol csatlakozik a Zombor-óbecsei h. érd. vasút és a Ferencz-csatorna, onnan Szépligetre, hol beágazik az 1. vonalba és innen pedig Palánkáig terjed 55·5 km.-re. Engedélyeztetett 90 évre 1896 jan. 2., megnyílt 1896 nov. 4.; legnagyobb emelkedése 5‰, az ívek legkisebb sugara 250 m.; építési tőke 3.820,000 K. Az egyesült vasutak összes kiterjedése 200·5 km., befektetett tőke 11.980,000 K, elsőbbségi részvény 10.345,000 K. Uzemét a MÁV. vezeti.

Delean *Péter*, bolgár cár, l. *Deljan*.

Deleatur, l. *Del.* és *Korrektura*.

Delebpálma (növ.), l. *Borassus*.

Delécluze (ejtsd: dölëklűz), *Etienne Jean*, francia festő és író, szül. Párisban 1781., megh. 1863. Gros tanítványa volt. 1816-ban abbahagyta a festést és előbb a Lycée français, utóbb a Moniteur, majd a Journal des Débats művészeti kritikusa lett. Önállóan megjelent művei: Précis d'un traité de peinture (1827); Florence et ses vicissitudes (1837, 2 köt.); Léopold Robert (1838); Grégoire VII, Saint François d'Assise et Saint Thomas d'Acquino (1844, 2 köt.); Louis David, son école et son temps (1855); Souvenirs de soixante années (1862); szépirodalmi művei közül Justine de Liron (1832) stb.

Deledda, *Grazia*, olasz írónő, szül. 1875. Nuoroban. 1900-ban Madesani hadügyminiszteriumi titkárhoz ment férjhez, akivel Rómában él. Regényei, melyeknek szinhelye többnyire szülőhelye Szardinia, híressé tették nevét Olaszországban. Nevezetesebbek a következők: Anime oneste (1896); Elias Portolú (1900); Cénere (1904); I ginochi della vita (1905); L'Edera (1908); La Giustizia (1905, e két utóbbi németül is megjelent); Il tesoro (1896); La Via del male (1897 és 1906); Le teutazioni (1898); Il vecchio della Montagna (1899); Dopo il divorzio (1901) stb.

Delegáció (lat.), a római jogban a kötelemújításnak — novatio — az a neme, amelynél az eddigi adós maga helyett más adóst állít, s a hitelező az új adóst a régi helyett vele kötött stipuláció által elfogadja. Perjogban a D. a. m. biróküldés (l. o. és *Biróság kijelölése*).

D. *közjogunkban*, Magyarország és Ausztria közös ügyeinek tárgyalására kiküldött országgyűlési bizottság. Az 1867. XII. t.-c. (Ausztriában az 1867 december 27-iki törvény) szerint u. i. egyrészt a magyar országgyűlés választ kebeléből 60 tagot és pedig 40-et a képviselők, 20-at a főrendek közül, másrészt ő felsége többi országainak birodalmi gyűlése szintén választ 60 tagot, 40-et a képviselők közül, 20-at az urakházából. A választás egy évre, illetve egy ülésszakra szól, de a tagok újra választhatók. Az esetben pedig, ha ő felsége valamelyik országgyűlést feloszlatná, ennek delegációja is feloszlik, s az új országgyűlés ujra választ. E bizottságok azonban, a nevezett magyar törvény világos kijelentése szerint, nem alkotnak valamely magasabb birodalmi tanácsot, közös, vagy központi parlamentet, hanem a két országgyűlést képviselik s a két állam egyező akaratából, a közös ügyek körül különben az országgyűlést megillető jogokat, mint delegált jogot gyakorolják, de utasitáshoz kötve nincsenek. Azért is hatáskörükbe csak az tartozik, amit a törvény, mint közös ügyet határozottan oda utal. Igy a külügy, részben a hadügy és az ezekre vonatkozó pénzügy. Feladatuknak különösen fontos része a közös költségvetésnek megállapítása, továbbá a D.-k joga a közös minisztériumot felelősségre vonni, vád alá helyezni s a fölöttük itélő bíróságot megalakítani. A D.-kat tanácskozásra évenkint ő felsége hívja össze arra a helyre, ahol az időben tartózkodik, tényleg azonban felváltva Budapesten és Bécsben ülésez-nek. Elnököt mindegyik saját kebeléből külön választ, valamint egyéb hivatalos személyzetet, megállapítják az ügyrendet; és bár egy helyen, de mindig külön-külön tanácskoznak. Határozataikat az összes tagok abszolut szótöbbségével hozzák és egymással írásban közlik; véleménykülönbség esetében pedig irott üzenetekkel törekednek közös megállapodásra jutni. Ha ez háromszori üzenetváltással nem sikerülne, mindegyik bizottság jogosult a másikat felszólítani, hogy a kérdést együttes ülésben szavazással döntsék el. Együttes ülés azonban kizárólag csak szavazásra tartható s ebben a bizottság elnökei váltakozva elnökölnek, első esetre a sorshuzás dönt, jegyzői pedig a bizottságok jegyzői. Érvényes határozat akkor hozható, ha mindegyik D.-nak legalább kétharmada jelen van és csak abszolut szótöbbséggel. Mivel pedig Magyarország és Ausztria által a közösügyekre vonatkozólag alapul elfogadott paritás a szavazásnál a legfontosabb: az esetben, ha egyik bizottságból egy v. több tag hiányzik, a másik tartozik tagjainak számát leszállítani olyképen, hogy szavazásnál a két bizottság tagjainak száma egyenlő legyen. A közös minisztérium előterjesztéseit mindegyik D.-nál külön-külön teszi, de a D.-k is birnak hatáskörükben kezdeményezési joggal; a közös minisztériumhoz kérdéseket intézhetnek, felvilágosítást kérhetnek s a közös miniszternek jogában áll, sőt ha felszólíttatik, köteles is úgy az egyik, mint a másik bizottság előtt megjelenni és szóval, vagy irásban nyilatkozni. A D. tagjai számára az országgyűlési tagot megillető mentelmi jog van biztosítva. A D. nyelvét illetőleg, mindegyik országgyűlésének nyelvén tanácskozik és hozza határozatait; az egymással váltandó üzenetekhez azonban hiteles fordítás is melléklendő. Együttes ülésben pedig az elnök saját D.-jának nyelvén teszi föl a kérdést és a másik D. jegyzője ugyancsak a saját D.-jának nyelvén ismétli. A D. egyező v. közös szavazással hozott határozatai, amennyiben fejedelmi jóváhagyás alá tartoznak, ő felségéhez felterjesztetnek és megerősítés után kötelező erővel birnak. De e határozatokat ő felsége a magyar országgyűlésnek a magyar minisztérium által adja tudtára és Magyarországot illetőleg ugyancsak e minisztérium hajtja végre. A közös költségekből Magyarországra eső rész is a magyar országgyűlés elé terjesztendő évi budgetbe fölvétetik, csakhogy itt már vitatás tárgya nem lehet.

Delegál (lat.) a. m. kiküld, megbíz, kirendel, meghatalmaz; *delegált*, megbizott, kiküldött.

Delegatio (lat., olaszul *Delegazione)*, neve a régebbi egyházi állam egyes tartományainak, amelyek delegátus kormányzása alatt állottak. Ha a kormányzó bíbornok volt, legatusnak és tartományát legationak nevezték. L. még *Apostoli delegátus* és *Delegáció*.

Delegátus a. m. megbízott, kiküldött; a delegáció (l. o.) tagja.

De lege ferenda (lat.) a. m. a meghozandó törvény szempontjából, jogi kérdésnek célszerűségi szempontból megítélése olyan irányban, ahogy azt törvényben szabályozni kellene; *de lege lata* a. m. meghozott törvény szempontjából.

Delehaye (ejtsd: dölöé), *Hyppolit*, egyházi író, jézustársasági atya, bollandista, szül. Antwerpenben 1859 aug 19. 1891 óta Brüsszelben él és tagja a Bollandistáknak. Fő műve: Les versions grecques des actes des martyrs persans (Paris 1905); Les légendes hagiogr. (Bruxelles 1906, 2. köt., ném. Kempten 1907. Van angol, olasz ford. is); Les légendes grecques des Saints militairs (1909); Syntaxarium eccl. Constantinople (1902); Bibl. hagiogr. graeca (1909); az Acta Sanctor.-ban tőle van Acta S. Wolfgangi Nov. T. II.; Syntaxarium C. P. Munkatársa az Analecta Boll.-nak.

Delej, l. *Mágnes*.

Delejes, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 62 horvát lak., u. p Miksavár, u. t. Csáktornya.

Delejes kúra, l. *Magnetikus kúra*.

Delejtű, l. *Iránytű*.

Delektál (lat.), gyönyörködtet, élvez; *delektáció*, gyönyörűség, élvezet.

Delelés, 1. a legelő jószágnak déli időben kút mellett vagy árnyas helyen való pihenése.

2. *D.*, *kulmináció*, az asztronómiában valamely csillag átmenete a délkörön. Felső és alsó D.-t szokás megkülönböztetni; az első a meridiánnak a pólustól délre, utóbbi északra fekvő felében történik. A felső D. minden csillagnál, az alsó ellenben csupán a sarkkörüli csillagoknál észlelhető. A csillagok a felső D.-kor érik el legnagyobb magasságukat, melyet déli magasságnak szokás nevezni; megfigyelése kitünő eszköz a megfigyelési hely geográfiai szélességének meghatározására, mert a csillag déli magassága (H) nem egyéb, mint az aequator magassága a horizon felett + a csillag magassága az aequator felett, azaz a deklináció

(δ). Az aequator-magasság ellenben a geográfiai szélesség (φ) 90°-hoz való kiegészítője. Innen a fontos képlet: $H = 90° - \varphi + \delta$, mely a geográfiai szélesség legpontosabb és legegyszerübb ismeretéhez vezet. Az égitestek D.-ét a meridián-csővel vagy a passage-csővel szokás megfigyelni, részint az idő, részint a megfigyelési hely és az égitestek helyzetének pontos meghatározása céljából. Két csillag D.-i idejének különbsége egyszersmind a csillagok rektaszcenzió-különbsége. Egy és ugyanazon csillag két különböző megfigyelési helyén való D.-ének helyi időkülönbsége a két helynek időben kifejezett hosszkülönbsége.

Delémont (ejtsd: dölemón, ném. *Delsberg)*, az ugyanily nevű járás székhelye Bern svájci kantonban a Sorne partján, 436 m. magasban elterülő termékeny völgyben, vasút mellett, (1910) 6197 lak. Vas- és gépipari központ. 1749-ben újraépített kastélya egykor a baseli püspök nyári lakóhelye volt.

Delen, *Dirk van*, hollandi festő, szül. Heusdenben 1605 körül., megh. 1671 máj. 16. Hals Frans befolyása alatt tanult. 1626-ban Arnemuydében telepedett le. Többnyire pompás barokk stilusú oszlopcsarnokokat, díszkerteket, templomokat festett, beszélgető, mulató, néha történeti vonatkozású csoportokkal, melyeket gyakran Hals Dirk, Codde, Palamedes stb. festettek. Legkiválóbb művei a bécsi udvari muzeumban, a párisi Louvreban, a lillei muzeumban, az antwerpeni muzeumban, a braunschweigi képtárban és a szentpétervári Ermitageban láthatók.

Delényes (azelőtt: *Delinyest)*, kisk. Krassó-Szörény vm. resiczai j-ban, (1910) 1152 oláh lak., postahivatal és telefonállomás. Határában kőszénbányák vannak az osztr.-magy. államvasut-társaság birtokában. Közelében római castrum nyomai láthatók.

Delescluze (ejtsd: döléklüz), *Louis Charles*, francia kommunista, szül. Dreuxben 1809 okt. 20., elesett Párisban 1871 máj. 28. Mint radikális irányú ujságiró tünt fel először; a februári forradalom után La Révolution démocratique et la Liberté républicaine c. lapot alapította. Izgató cikkei miatt fogságra, pénzbirságra, majd deportációra ítélték, de ez utóbbi büntetés elől Angliába menekült. 1853-ban visszatért Párisba, de ismételt izgatásai miatt Cayennebe deportálták, ahonnan csak 1859. tért vissza. Szenvedéseit De Paris à Cayenne c. munkájában írta meg (1867). A második császárság bukása után elérkezettnek látta az időt, hogy kommunisztikus terveit megvalósítsa. Kétszer is támasztott felkelést a nemzeti védelem kormánya ellen, de sikertelenül. 1871 márc. 18. végre a kommunista felkelés után tagja lett a Commune végrehajtó bizottságának s csakhamar elnöke a jólét-bizottságnak. Mint ilyen elszánt erélyel és kegyetlenséggel védte Párist a versaillesi kormány csapatai ellen. Mikor látta, hogy a Commune bukása elkerülhetetlen, ő javasolta máj. 20., hogy Páris összes középületeit gyujtsák fel és a kezeseket lőjjék agyon. Mikor aztán máj. 28. a versaillesi csapatok a kommunisták utolsó erődítvényét is elfoglalták, D. a Rue d'Angoulêmeben torlaszt emeltetett s ott bevárva az ellenséget, őt golyótól találva elesett.

Delessert (ejtsd: dölesszér), *Benjamin*, báró, párisi bankár és gyáros, szül. Lyonban 1773 febr. 14., megh. Párisban 1847 márc. 1. Atyja üzletét 1795. vette át s oly nagy érdemeket szerzett a francia ipar felvirágoztatása körül, hogy Napoleon őt a becsületrenddel tüntette ki. 1817—38-ig a képviselőkamara tagja volt s a szabadelvü csoporthoz tartozott. Nagy barátja volt a tudománynak és művészeteknek. Az ő költségén jelent meg az Icones selectae plantarum c. díszmunka, mely 5 kötetben 500 rézmetszetü képet tartalmaz (Paris 1820, 39). Nagy érdemeket szerzett azonkívül a közjótékonyság terén takarékpénztárak és szegényházak alapításával s irodalmi művei is e célt szolgálták: Des avantages de la caisse d'épargne et de prévoyance (1835); Guide du bonheur (1839—1855. 4 kiadásban).

Delessit (ásv.), a leptokloritok sorába tartozik, sok vasat tartalmaz, ezért *vaskloritnak* is hívják. Élénken zöld színű, finoman pikkelyes s rostos halmazokban található melafir-mandolakövek és elváltozott porfirok üregeiben, ahol mint a kőzetalkotó szilikátásványok mállási terméke keletkezett. Hazánkban főkép az Alacsony-Tátra (Virágvölgy), a Kis-Kárpátok stb. melafirkőzeteiben. Külföldön: Oberstein, Zwickau, Thüringia, Csehország stb.

Dél-északi-csatorna, 71 km. hosszú csatorna Hannover porosz tartományban. Nordhornnál hagyja el az Ems-Vechte-csatornát, Hollandia határa közelében vonul el Rhedeig, ahol a Rhede-Bellingwoldi-csatornával egyesül. A tőzeg-területek vizeinek levezetése céljából készült.

Deléte, kisk. Sáros vm. sirokai j.-ban, (1910) 143 tót lak.; u. p. Jernye, u. t. Kisszeben.

Delfi (gör. *Delphoi*, lat. *Delphi)*, Fokisz régi görög tartománynak városa, mely Apollon-szentélyéről és annak jóslóhelyéről volt híres. A Parnassos hegység déli lejtőjén fekszik a Pleistos (ma Xeropotami) folyó völgyszakadéka fölött; 570 m. magasságban a tenger szine felett. Legkönnyebben elérhető a Korinthosi-öböl Itea nevű kikötőjéből, amelytől $2^1/_2$ óranyira fekszik ÉK. irányban. D. alapítása a mondák ködébe vész, a VII. sz.-ban Kr. e. már a görögségnek nemzeti szentélye; az első szent háborúban (590. Kr. e.) az amfiktionok (l. o.) szövetsége kivívja D. függetlenségét Krisa városával szemben, azontúl önálló állam az amfiktionok védelme alatt. A győzelem emlékére alapítják a *pythiai játékokat*, melyeket 582 óta négy évenként szoktak megülni. A perzsa háborúk kezdetén D. állásfoglalása ingatag, a salamisi és plataiai csaták után a görögség nemzeti ügyének szolgálatába szegődik, tekintélye nöttönnő, a városra törő perzsa csapatokat, a monda szerint, Apollon személyes közbenjöttével visszaveri. Mikor a fokisziak 357 táján megsértik D. területét, kitör a III. szent háború és makedoni Fülöp alkalmat nyert a beavatkozásra, mely Görögország függetlenségének végét vonta maga után. Fülöp az amfiktionok tanácsában a maga és utódai számára megkapja a fokisziaknak két szavazatát. 300—189-ig Kr. e. az aitoliaknak volt vezető befolyásuk D.-ben, az ő vitézségüknek köszönhető a gallusok 279. D. ellen intézett támadásának visszaverése. A pydnai csata után Róma

lett D. ura; sokat szenvedett Kr. e. 90 táján barbár betöréstől, szentélyét Sulla is megrabolta (86). A római császárok alatt elszegényedik D., kincseit megdézsmálja Nero. Hadrianus korában ismét fölvirágzik a szentély, aztán bekövetkezik a végleges hanyatlás. Theodosius császár (379—395) betiltja a pogány kultuszt D.-ben, melynek neve a Kr. u. V. sz.-ban teljesen eltünik. Maradványait 1892—1901. a franciák tárták föl *Homolle* Th. vezetése alatt, akiknek az ásatások megkezdése előtt a szentély helyén fölépült görög *Kasztri* falut kellett lerombolniok és a szomszédban újból fölépíteniök. A szent kerület kb. 180 m. hosszú, 130 m. széles, falaktól körülzárt területet foglalt el, mely három terasszosan egymás felett emelkedő részből áll. Bejárata a dny.-i sarokban van; ott veszi kezdetét a szentélyen ény.-i, majd hirtelen fordulással ék.-i irányban végigvezető szent út, ennek alsó részét kétoldalt a görög történelem nagy eseményeit megörökítő emlékművek díszítették, melyekből azonban már csak a talapzatok vannak meg. Azután a különböző görög államoktól emelt *kincsesházak* következnek, melyek közül a belőlük fennmaradt szobrászati maradványok miatt különösen a sikyoni, knidosi, siphnosi és athéni kincsesházak nevezetesek; az utóbbit antik részeiből újra fölépítették a franciák. Szomszédságában következik a naxosiak fogadalmi ajándéka: ión oszlop, melynek fejezetén archaikus szfinx-szobor állott, majd Paionios olympiai Nikeszobrának magas, háromszögletü pilléren emelkedő mása; ezután meg a templomterrasz támasztófalához építve az athéniek ión oszlopsoros csarnoka. A szent kerület középső részét *Apollonnak* több izben újraépített *temploma* foglalja el, oldalain 6, ill. 15 dór oszloptól szegélyezett (58 m. hosszú, 23 m. széles) peripteros, melynek előcsarnokát a hét bölcsnek tulajdonított jeles mondások (köztük a Gnothi szauton: Ismerd meg magad!) díszítették és melynek hajója megett egy kis teremben, az adytonban trónolt a jósló papnő, a Pythia. A tövéig elpusztult templom bejárati oldala előtt fölállított emlékek közül megemlítendő: a *plataiai* győzelem zsákmányából emelt, $5^1/_2$ m. magas, három egymásba fonódó kígyó testéből alkotott *bronzoszlop*, tetején egy aranyháromlábbal, valamint Apollon Sitalkasnak óriási szobra. A legmagasabb terrasz ny.-i sarkában van a *szinház*, előtte volt fölállítva Lysippos és Leochares nagy bronzcsoportja, mely Nagy Sándort vadászat közben ábrázolta; a K.-i részen a *knidosiak leschéjének* maradványai láthatók, egy oszlopos udvarral biró csarnok, melynek falait Polygnotos híres képei (Az alvilág és Trója pusztulása) díszítették; a leschétől délre fekszik Daochosnak emléke, melynek szobrai közül az *Agiast* ábrázoló Lysippos egyik müve másolatának bizonyult. E mellett mint fontos szobrászati leletek említendők: a *kocsivezetőt* ábrázoló remek bronzszobor (az V. sz. végéről), két archaikus *Apollon*, valamint a kincsesházakról való szobrászati művek, melyek az ión művészet fejlődésére vetnek élénk világot. A nagy számban előkerült föliratok közül érdekesek az athéniek kincsesházának falára vésett *hymnusok*, mert a szöveg fölé írt *kóták* (kb. 125. Kr. e.) a görög zene történetének szempontjából kiváló fontosságuak. A szent kerületen kívül, attól ÉNy.-ra fekszik a Stadion, K.-re pedig *Kasztalia* forrása, melynek vizét a szentélybe zarándoklók tisztulásukra használták. A völgy felé terjedt el D. városa, melyek maradványait jórészben szintén már földerítették a franciák. Összes ásatásaik eredményeit a Homolle-tól szerkesztett *Fouilles de Delphes* c. munka közli (Paris, 1902 óta). V. ö. *Fritsch*, Delphi, die Orakelstätte des Apollon (Gütersloh 1908); *Luckenbach*, Olympia und Delphi (München 1904); *Pauly-Wissowa*, Real-Encyklopädie IV. köt. 2517—2700.

Delfii jóshely, az ókornak leghirnevesebb jósló helye. A görög monda szerint Apollon alapította, Krisa közelében egy sziklatetőzeten megölvén az ott őrködő Pytho sárkányt, papokat pedig maga hozott azzal, hogy delfin alakjában krétai hajósok hajóját Krisa felé vivé, majd isten alakjába átváltozva meghagyta nekik, hogy *Delphinios* néven oltárt emeljenek tiszteletére és szentélyének őrei legyenek. D. kezdetben Gaia (a Föld) istenség orákuluma volt. Az Apollon-templom aditona (szentélye) hasadék fölé volt építve, melyből hideg, kábító gőz párolgott ki. Kr. e. 548. a régi templom leégett, az amfiktionok költségén azonban újból dór stílusban, sokkal szebben felépítették. A hasadék fölött, melybe a Kassotis vize szakadt le, szokott ülni a jóslás alkalmával nagy aranyozott triposzon (háromlábason) a gőzpáráktól elkábult, hipnotikus állapotban lévő papnő, a *Pythia*, egy éltesebb, jobb családból való, feddhetetlen szűz, ki a jóslás napján először tisztulásoknak vetette magát alá s azután felékesítve, a szentélybe ment, előbb a Kassotis vizéből ivott, az Apollonnak szentelt babérfából leveleket rágcsált, hogy igazmondó legyen s azután a triposzra ülve, a kábító gőzöknek tette ki magát. Mellette állott a profétész, ki a papnőnek a kérdéseket adta s feleleteit hexameterekbe szedte, de néha egyszerű prózában tudatta a jóshelyhez járulókkal. A triposz előtt volt egy fehér hegyes kő, a földnek köldöke, mint hitték, a földnek középpontja. Itt találkozott a monda szerint a két saskeselyű, melyek egyikét K.-ről, másikát Ny.-ról eresztette útnak Zeus. Eredetileg minden esztendőben csak egyszer, a Bysios havában (tavasszal) jósolt a Pythia, később azonban havonként; annyit fordultak hozzá, hogy állandóan két papnő váltotta fel egymást s egy harmadik kisegítő is volt mindig közelben. Papok is, papnők és jóslattudakolók is meg voltak győződve róla, hogy a kábult (szerintük ihlett) állapotban mondott szavakat az istenség mondatja a Pythiával. Szándékos csalásról azért nem igen tud a történelem. A papok mindenkép úgy segítettek magukon, hogy a Pythia szavait rejtélyes, kétértelmű formába öltöztették. A jóslásnál fontosabb a D. azon működése, melyet a hozzá tanácsért folyamodó államok és hatalmas emberek irányítása által gyakorolt, amikor is a görögség egészének hasznát tartotta feleleteinél irányadónak. Lykurgos, Solon és Kleisthenes alkotmányváltoztatásuknak a D. helyeslő ítéletével adtak tekintélyt polgártársaik előtt. Nagy befolyása volt a gyarmatosítás terén. Ahol csak alkalom nyilt, nemesítőleg hatott az erkölcs tekintetében is. V. ö. *Götte* (Leipzig 1839); *Foucart*, Mémoire

sur les ruines et l'histoire de D. (Archives des missions scientifiques 1865); *Mommsen*, Delphica (1878).

Delfin (állat), l. *Delfinfélék*.

Delfin, csillagkép az ég É.-i felén, a Sas és Pegasus között, 31 szabad szemmel látható csillaggal. A mitosz szerint az a D., amely Ariont sértetlenül vitte a tengeren keresztül.

Delfinfélék, a cetek *(Cetacea)* rendjébe, a fogas cétek *(Odontoceti)* alrendjébe tartozó cetcsoport, melynek tagjait a mai rendszerezők két családba: a *folyami delfinek (Platanistidae)* és az *igazi delfinek (Delphinidae)* családjába osztják. Az idetartozó nemek és fajok középnagyságuak v. kicsinyek, nyulánktestüek, kis fejük a törzstől nincs elkülönítve. Állkapcsaik csőrszerüen megnyultak, v. mindenütt, v. pedig csak bizonyos részeiken egyforma, kúpszerű fogakkal fegyverzettek. Fecskendőnyílásuk csak egy van, félholdforma és keresztben fekszik. Uszószárnyaik kicsinyek. A magas északtól az egyenlítőig minden tengerben találhatók, sőt még a folyókban és tavakban is előfordulnak. Nagyobb csoportokban vándorolhatnak. Igen ügyesen és sebesen úsznak, nem óvatosak, falánkok, ragadozó természetüek. Táplálékuk kagylókból, csigákból, rákokból s más apróbb tengeri állatokból kerül ki, de üzőbe veszik a cetet is. Egymás irányában igen barátságosak, de ha valamelyikük elpusztul, azonnal felfalják. A nőstény tíz hónap mulva fiadzik, rendesen egyet vagy kettőt. Fiai sokáig szopnak. Anyai szeretetük igen nagy. Igen lassan nőnek, de aztán nagy kort érnek el. Legveszedelmesebb ellenségeik a család egyes nemei egymásnak.

1. *Folyami delfinek (Platanistidae)*, 75 fajjal, melyek közül 72 kihalt, 3 élő. *Inia (Inia geoffroyensis* Blainv.), 2—3 m. hosszú; felső teste halványkékes, hasoldala vöröses, olykor feketés; Dél-Amerikának majdnem minden folyójában honos a 10. és 17. szélességi fokok között, különösen gyakori az Amazonban és az Orinokóban; húsa kemény; a benszülöttek nem bántják, mert szerintük az Inia elejtése bajt okoz. — *Gangesi delfin (Platanista gangetica* Lebeck), 2 m. hosszú; teste karcsú, arcorra hosszú, vékony csőrt formál; felső teste szürkésfekete, hasa szürkésfehér; Délkelet-Ázsia folyamaiban él; húsát eszik, zsírját sokra becsülik és orvosságnak is használják a benszülöttek.

2. *Igazi delfinek (Delphinidae)*, 80 fajjal; közülök 64 élő és 16 kihalt. Nevezetesebbek: a) *Delfinek (Delphinus)*. Fejük csőrszerüen megnyult, rendesen kétszer olyan hosszú, mint az agykoponya; állkapcsaikban számos, kúpforma fog van, hátuk közepén hátúszó emelkedik, kormányúszójuk aránylag nagy és félholdforma. Négy élő és négy kihalt faj ismeretes. Gyakoribbak: A közönséges D. *(D. delphis* L.), 2—2·5 m. nagyra nő, háta sötét feketésszürke, zöldesbe játszó, hasa vakító fehér, oldalain ritkán foltozott. Fecskendő nyílása a szemek között fekszik. Az északi félteke tengereit lakja, de a folyamokba is felhatol. Leggyakrabban 6—10-es csoportokba verődik össze, de néha nagyobb csoportok is kerülnek egybe. A hajót körülúszkálja, majd alámerül, majd felszökik s ilyenkor vízsugarat lövel ki. Halakra, rákokra és kagylókra meg csigákra vadászik; igen falánk. A D. az őskorban kedvelt állat volt, sőt ma sem nagyon üldözik, bár húsa meglehetős izletes. Régebben máját, zsírját és hamvát gyógyszerül használták.

b) *Barna delfinek (Phocaena)*, három élő fajjal. Leggyakoribb a barna delfin *(Phocaena communis* Cuv.), 1·5—3 m. hosszú; háta feketésbarna vagy fekete, zöldes vagy kékes színben játszó, hasa fehér, úszói kicsinyek, fogainak száma 20—24. Az Atlanti oceánban s az Európa körüli tengerekben tenyészik, gyakran a folyókba is felvonul, legfőképen halakkal táplálkozik. Rendesen nagy csoportokba verődik össze és nagy mennyiségben fogják, mert szalonnájából halzsírt készítenek. Régebben húsát is ették s a rómaiak abból kolbászt készítettek.

c) *Gömbölyűfejű delfinek (Globicephalus)*, egyetlen fajjal; feje nagy és kerek; fogai hegyesek, számuk mindegyik állkapocsban 8—12. A gömbölyűfejű delfin *(Globicephalus melas* Traill.) 5—7 m. hosszú; háta fénylő fekete, mellúszóján szívforma fehér folt látható, amely szalagszerüen az alfelig nyúlik meg, hasa szürkésfekete. Az északi tengereket lakja, de Gibraltárig is levándorol. Társaságban él, halakat, kagylókat és csigákat eszik. Az északi lakókra nézve igen fontos állat, húsát és szalonnáját nyersen, besózva és szárítva eszik, zsírja igen értékes.

d) *Kardszárnyú delfinek (Orca)*. Legfeltünőbb jellemvonásuk hatalmasan megnyult, egyenesen fölfelé álló hátúszójuk. Két élő és 2 kihalt fajuk ismeretes; majdnem minden tengerben előfordulnak. A kardszárnyú delfin *(Orca gladiator* Bonnaterre) átlagos hossza 5—6 méter, de 9 m. hosszura is megnőhet; háta fekete, hasa fehér, farka fekete, nagyon kis szemei mögött hosszúkás fehér folt van, a hátúszója mögött gyakran szennyeskék vagy biborszínű folt jelenik meg. Az északi Atlanti-oceánban otthonos, de az Északi-tengerben is megfordul. Nagyobb halakra és delfinekre vadászik, sőt még a grönlandi cetet is fenyegeti.

A szürke kardszárnyú delfin *(Orca griseus* Cuv.) csak félakkora, mint az előbbi; háta kékesfekete, hasa szennyesfehér; fogainak száma 4—7. Hazája az Atlanti-oceán. Vadászata igen nehéz és veszélyes s e mellett kevés hasznot hajt. Már a régiek mint veszedelmes rablót ismerték.

e) *Fehér delfinek (Delphinapterus)*, egy élő és négy kihalt fajjal. A fehér delfin *(D. leucas* Pall.) 4—6 m. hosszú; hátúszója nincs; egészen egyszínű sárgásfehér, fiatal korában azonban barnás vagy kékesszürke. Az északi tengereket lakja, társaságban él, nagy vándorutakat tesz, de a partok közelében tartózkodik. Kis halakat eszik, de fogyaszt rákokat, kagylókat és csigákat is. Húsa és szalonnája izletes. Húsát télire teszik el. A cetek társaságát szereti s azok előtt úszkál.

f) *Nárválok (Monodon)*. Egy élő fajuk ismeretes. L. *Nárvál*.

Delfinin, *delphinin*, $C_{31}H_{49}NO_7$, a *Delphinium Staphisagria* növény magvaiban előforduló alkaloida. Tisztán előállítva színtelen, rombos kristályok; vízben úgyszólván oldhatatlan, szesz és éter oldja. Oldatában az alkaloidák általános

kémlőszerei csapadékot okoznak. Tömény kénsavban sárgásbarna színnel oldódik, az oldat utóbb vörösessé, majd ibolyaszinüvé válik. Erős méreg. A Delphinium Staphisagria magvai továbbá a D.-nel valószinüleg izomer *delfizin* és a *delfinoidin* ($C_{42}H_{68}N_2O_7$) alkaloidákat is tartalmazzák.

Delfinit (ásv.), egy epidot-fajta, mely a Dauphiné-ben fordul elő.

Delfinsav a. m. valériánsav.

Delfshaven, régebben a délhollandi tartomány városa, 1886 óta Rotterdam egyik városrésze.

Delft, város Dél-Hollandia németalföldi tartományban, 16 km-nyire Rotterdamtól, vasút és a csatornázott Schie folyó partján, a mely a Maastorkolat É.-i ágával köti össze, (1910) 34,191 lak., egykor jelentékeny fayence-gyártással, amely hanyatlása után újra fölvirágzóban van, puskagyártással és golyóöntéssel; politechnikummal. D. hajdani vára helyén gyönyörű ültetvények állanak. Jelentékenyebb épületei: az 1838. restaurált városház (Stadhuis) nevezetes homlokzattal és lépcsőházzal, a régi gót templom, ferde toronnyal, Tromp, Heyn admirálisoknak és Leeuwenhoeknak, a város szülöttének síremlékeivel; az új templom 90 m. magas toronnyal, híres harangjátékkal, a nassau-orániai család sírboltjával és Orániai Vilmos márvány mauzoleumával, továbbá Hugo Grotius sírjával, akinek 1886. bronz emléket is állítottak; a kaszárnya egykori herceglak, amelyben 1584 júl. 10. I. orániai Vilmost Gerhard Boldizsár lelőtte.

Delfti fayence, Delft-ben a XVI. sz. óta bizonyosan, de lehet, hogy már jóval régebben készítettek agyagedényeket; az első jellegzetes fayence-ok azonban csak a XVI. sz. végén jöttek létre. A gyár a XVII. sz.-ban fellendült és mintegy száz éven keresztül a gyártás igen sokoldalú és kiterjedt volt, a virágzás tetőpontját a D. 1680—1740-ig élte, mikor is tányérok, tálak, díszedények és szobrocskák mellett japán mintára bútorokat, bútormintákat, sőt madárkalitkákat és hegedüket is készítettek. A D.-ipar történetét három nagy korszakra lehet osztani. Az első 1650-ig tart, ennek a készítményei kék alapra kékkel vannak gazdagon festve, a rendelkezésükre álló egész felületet elborítják a csataképek vagy genrejelenetek, de mindig alakos ábrázolások. A második korszak munkálkodása abban merül ki, hogy keletázsiai porcellánt utánoz, míg a harmadik alatt, mely 1710 körül kezdődik, a készítmények oly sokoldaluak és oly különbözők, hogy általánosat nem is igen lehet róluk mondani. Az összes D.-ra jellemző, hogy cserepe rendszerint sárgás és csengő, máza élénk és fényes, s díszítése rendesen kék. V. ö. *Blümlein*, Delft u. seine Fayencen (Hamburg 1899).

Delfti irányzat, modern szinezésbeli sajátosság a könyvnyomtatásban. Egyetlen szín szerepel benne: kétféle árnyalatban (pl. sötétkék ábrázolás, világoskék tónus). Nevét a delfti (Hollandia) fayence-készítményekről vette.

Delfzijl (ejtsd: delfszajl), megerősített város Gröningen németalföldi tartományban, a Dollart nyugati partján, vasút mellett, (1910) 8568 lak., halászattal. D.-nál kezdődik a hosszú csatorna (105 km.), amely a Dollartból Leeuwardenen keresztül az Északi-tengerhez vezet és ezt Harlingennél éri el.

Delga, helység mintegy 12,000 lak., Egyiptom Siut (Mudireh) tartományának Detrut kerületében.

Delgada, l. *Ponta-Delgada.*

Delgado, alacsony, messziről alig észrevehető hegyfok Afrika K.-i részén Mozambik portugál gyarmat és német Kelet-Afrika közt az é. sz. 10° 24′ alatt. D. fok a Tongi-öbölnek É.-i pontja, amelynek déli oldala a Mionge-sziget. É.-ra tőle a Rovuma torkollik. A hegyfok körül elterülő vidék a Cabo-D. kerület, közel 7000 lak., fővárosa Ibo az Oirimea-szigetek egyikén.

Dél-Georgia *(South Georgia)*, szubantarktikus sziget az Atlanti-oceán d. részében, a Tűzföldtől K.-re (d. sz. 54°; ny. h. 37°). Területe 4075 km². 3000 m.-ig emelkedő gyűrt hegység, hatalmas jégárakkal (l. *Sarkvidék).* Bálnavadász-telep és meteorológiai állomás. Évi középhőmérséklet + 1·4°. — Már Amerigo Vespucci említi (?) 1501., de elsőnek (valószinüleg) Antonio de la Roché kötött ki rajta (1675) s utóbb a spanyol Léon hajó (1756). Cook nevezte el (1775) *South Georgiának* (azelőtt *San Pedro* volt). Azóta brit birtok. 1909 óta közigazgatásilag a Falkland-szigetekhez tartozik.

Delhaes *István*, festőművész, szül. Pesten 1848., megh. Bécsben 1901 ápr. havában. 18 éves korában külföldre került s élete végéig Bécsben maradt. Festményeinél nagyobb hírt szerzett magának becses régiséggyüjteményével, amelyet mintegy 250,000 K értékben végrendeletileg a magyar országos muzeumoknak hagyományozott. A gazdag éremgyüjtemény, a fegyverek és régi sisakok sorozata a Nemzeti Muzeumba került, a Szépművészeti Muzeumba a metszetgyüjtemény, amelyben különösen Dürer- és Rembrandt-féle metszetek válnak ki, s egy nagyméretü festménye is: Bécs meghódol Mátyás királynak. Az Iparművészeti Muzeumba került a hagyaték iparművészeti része.

Delhi *(Dehli)*, 1. a brit-indiai birodalom Pandzsab főkormányzóságának *egyik diviziója*, 40,221 km² területtel, (1901) 4.587,062 lak., 7 disztriktusra oszlik.

2. *D.*, az ugyanily nevű divizió és disztriktus *fővárosa*, 1911 óta pedig Brit-India fővárosa, 252 m. magasban a Dzsumma jobbpartján, több vasúti vonal találkozójánál, (1901) 208,385 lak., több mint a fele hindu, 80,000 mohamedán, 3000 dzsain. A modern város, amelyet alapítójáról Sah-Dzsihanabadnak hívnak, szabályosan épült, széles utcákból álló és 11 km. kerületben falak veszik körül, amelyeken 11 kapu vezet át. A főutca, a Csandni-Csok, kelet-nyugati irányban átszeli a várost, ebben vannak legnagyobb számmal elhelyezve a bazárok, amelyekben ékszereket, sálokat, arannyal v. ezüsttel áttört kelméket, cizelált bútorokat árusítanak. D. főfontosságát kereskedelme adja meg, melyet a hajózható Dzsumna és vasúti vonalak mozdítanak elő. A régi császári palota, pompás márványépületek, mecsetek, fürdők és termek (a legkiválóbb a divan-i-khasz, magánfogadó terem) halmaza, a város K.-i végében, a Dzsumna partján áll, de 1857 óta düledező félben van, újabban restaurálják. A városban magában van még a Kala-Maszdzsid v. fekete mecset;

a hindu templomok jelentéktelenek. Az erősségtől délre van egy nagy kaszárnya, négy keresztény templom, a kormányzó palotája, muzeum és könyvtár, továbbá archeológiai intézet. D.-nek legtöbb műremeke azonban az újabb várostól délre fekvő, 126 km² területü sikságon van, ahol a legkülönbözőbb időkből származó, csodásnál csodásabb épületeket, illetőleg ezek romjait találhatni.

A legrégibb indiai legendák Madhanti, Hasztinapura és Indrapeszta nevü városokat emlegetnek, amelyek a modern D. helyén állottak. A Mahabharata hősei közt van egy Judichtera, aki a XV. sz.-ban Kr. e. Indrapeszta uralkodója volt. A mitikus kort elhagyva 57. Kr. e. Dilu hindu uralkodó a régi Indrapeszta romjain új várost alapított, mely 317. Kr. u. Dhava királynak, a ma is látható híres vasoszlop készíttetőjének székhelye volt. Az ezután elhagyott D.-t Anang Pal radzsa 736. a Tomara birodalomnak tette székhelyévé (v. ö. *Lassen*, Indische Alterthumskunde III. kötet és *Cunningham*, Archeological Survey Report for 1862—63. Journal of the Asiatic Soc. of Bengal 1864 supplement). 1193-ban a panipati csata után, amelyben a hindu függetlenség és PirthiRadzs, az utolsó brahmin császár is elesett, D.-t Kutab-Oudin, Mohammed Sahab-Oudin Ghori hadvezére hódítja meg. Kutab császárrá levén, D.-t tette terjedelmes birtokainak fővárosává és ezt ő, valamint utódai, Altamach és Ala-Eddin számos művészi becsü épülettel gazdagították. 1321-ben Toglak, egy új dinasztia megalapítója, nehány km.-nyire K. felé építette székhelyét; 1325. III. Firuz pedig a régi Indrapeszta helyére tette azt át. 1397-ben a vad Timur rommá döntötte. 15 évvel késôbben Daolat Lodi kiemeli a várost romjaiból és ismét császári székhellyé teszi; 1554. Humajun, Babernak, az első nagymogulnak fia költözködik belé, de utódai ismét elhagyják; 1631. Sah Dzsehan uralma alatt azonban ismét császári székhellyé lesz. 1739. a perzsa Nadir sah, 1756. az afgánok és 1758. a mahrattok pusztítják el és ez utóbbiak 1806-ig névleg urai is maradnak. Ezen ismételt pusztítások a várost régi fényéből kivetkőztették. 1806 óta D. angol birtok; a mohamedánus indiaiak azonban ennek dacára mindig fővárosuknak tekintették. 1857-ben a szipahik föllázadván s a 90 éves Bahadur radzsát uralkodójuknak kikiáltván, fölkelésük főhelyévé D.-t tették. Nicholson angol generális csak hosszu ostrom és véres harcok után tudta 1857 szept. 20. ismét visszafoglalni. 1877-ben itt volt a fényes durbar, amelyen lord Lytton indiai alkirály elnöklete alatt Victoria angol királynőt India császárnőjévé kikiáltották. 1902. újra fényes durbar alkalmával koronázták meg VII. Eduárd angol királyt indiai császárrá, majd 1911. V. Györgyöt. Ez utóbbi talán a legfényesebbek egyike volt. A város ez alkalommal újra a brit-indiai császárság fővárosává lett Kalkutta helyett.

3. *D.*, l. *Deli*.

Delhi-Beule, l. *Aleppo-fakadék*.

Dél-Hollandia, tartomány, l. *Hollandia*.

Deli, török szó, eredeti jelentése a. m. őrült, vakmerő, bolond, hős; összefüggnek vele a magyar *D.*, *dalia* szóalakok. Régebben egy önkéntes lovassági csapat elnevezése volt. Élükön a *D. basi* állott. Valószinüleg vakmerő bátorságuk révén jutottak a D. elnevezéshez és mint a hagyomány tartja, bátorságukat ópiumevéssel is élesztették.

Deli, 1. *(Delhi, Dihli, Dhilli, Dilli)*, Timornak, a portugálok birtokában levő *Szunda-szigetnek főhelye* az É.-i parton, egészségtelen vidéken, a DK.-i monszunok idejében könnyen hozzáférhető kikötővel.

2. *D.*, egy kis *maláj állam székhelye* Szumátra-sziget É.-i felében, a k. parton, a Szoengo v. D. folyó torkolata közelében. *Labuan D.*-nek is hívják. A D.-i szultánság, körülbelül 1500 km² területtel, főképen borsot, muszkatdiót, dohányt és szantálfát terem. 1873 óta a szultán a németalföldiek fenhatósága alatt áll.

Delia, l. *Déloszi ünnepek*.

Déli Andok, l. *Andok*.

Déli Apenninek, l. *Apenninek*.

Délibáb vagy *déli bába*, a légtükrözés egyik neme, melyet hazánkban az Alföldön és másutt oly sikságokon észlelnek, melyek a Nap hevítő hatása következtében erősen felmelegednek. Ilyenkor a legalsó légrétegek rendes sűrűségi állapota megváltozik, a sűrűség felfelé rohamosan növekedik és egy földi tárgyról jövő fénysugár folytonos törés és közbe egyszeri teljes visszaverődés után homorú görbét fut be és akkor érkezik a szemhez, mely az utolsó törés irányában a tárgy alatt annak fordított képét látja. A földön álló ember vízszintes irányban nézve víztükröt lát, melyből földi tárgyak kiemelkednek és melyben azok tükröződnek. A látszólagos vízfelület az ég tükörképe. A jelenség olyan, mintha fehéres árnyképek kékes párázatban mozognának. A képek körvonalai nem élesek, hanem reszketők, elmosódottak és azokhoz hasonlók, melyeket gyengén hullámzó vízfelületen látni szoktunk. Tengeren is tapasztalható ugyanez a jelenség, ahol meleg áramlatok a levegőt alul felmelegítik. A légtükrözésnek van egy másik neme is, mikor a képet a tárgy fölött látjuk; ez hideg tengereken fordul elő, ahol az alsó hideg légrétegek legalul nagyon sűrűek és a sűrűség felfelé rohamosan csökken. Ez esetben a fénysugár domború görbét ír le és a szem, pl. a látóhatár alatt levő hajó árbocai fölött a hajónak fordított képét látja (a németeknél *Kimmung)*. A légtükrözés harmadik esetében a kép oldalt jelenik meg és ez akkor áll be, midőn az egyenlő sűrűségű rétegek egymással nem párvonalasak. A *fata morgánánál* rendszerint több folyamat működik közre, úgy hogy e jelenségek sokféleképen egybevetődnek. Igazi hazája Alsó-Egyiptom, Arábia, a Szaharai sivatag, ahol egész mondakör fűződik ezen optikai tüneményhez (arab neve *szehráb)*. Dél-Olaszországban sem szokatlan, Szicilia partjain, a messzinai szorosban néha városokat, erdőségeket és egyéb tájakat a levegőben lebegve látnak és a kép folyton változik (Leccében neve: *mutate*, azaz változó képek, Apuliában: *lavandaja*, mosónő). V. ö. *Pernter*, Meteorologische Optik.

A mondavilágban róla két mesés történet ismeretes, melyek egyikében a D. az alföldi Pusztának a lánya, a Tenger testvére, s a Szél meg a Nap versengnek szerelmeért. A D. a Napot szereti s a Szél elől menekül. A másik szerint D. a Puszta és a Tenger leánya, kinek kegyére a Nap és a Felleg áhi-

toznak, de a D. ebben a mondában is a Napot szereti. Tompa népregéi között a 28. a Csörsz mondájával hozza kapcsolatba a D.-ot, ki itt Rádnak, a longobardok királyának a leánya s Csörsz avar király kedvese. Ugyancsak Tompánál a 46. (A sirató) regében is mondai vonásokkal szinezve szerepel a D. Mennyi mindezen regékben az eredeti népies hagyomány, az még nincs kiderítve. V. ö. *Ipolyi*, Magy. Myth. 90.

Délibáb, 1. szépirodalmi s divatlap, a Nemzeti Szinház közlönye; szerkesztette s kiadta tolnai gróf *Festetics* Leó; megjelent Budapesten hetenként egyszer, 1853 január 2-tól 1854 március végéig. A lap tulajdonképeni szerkesztője s fömunkatársa Jókai Mór volt, kinek Charivari c. tarka képei s Kedves atyafiak c. regénye e lapban jelentek meg; legkiválóbb íróink s költőink mind munkatársai voltak. — 2. *D.*, szépirodalmi s divatlap, szerkesztette s kiadta *Friebeisz* István; megjelent hetenként egyszer Budapesten 1855 június 17-től, megszünt 1858 végén. — 3. *D.*, szépirodalmi s divatlap, szerkesztették 1877 ápril 6-tól *Dengi* János, 1878 ápril 5-től gróf *Csáky* Alfonz; 1879 ápr. 4-ig, mikor a lap megszünt, hetenként egyszer jelent meg Debreczenben.

Délibábos nyelvészek, azok a nyelvészek, kik biztos nyelvtudományi módszer hiján a képzelet délibábjait követik. Ilyenek voltak régibb nyelvészeink közül azok, kik nyelvünket csakis a héber nyelvből vélték magyarázhatni; leghirhedtebb képviselőjük Otrokocsi Fóris Ferenc a XVII. sz.-ban. Ide tartozik a történetiró Horvát István, ki még a bibliai neveket is mai nyelvünkből magyarázgatta; továbbá Kassai József, ki szótárában igen sok becses népnyelvi anyagot gyüjtött össze, de szófejtő módszere egészen délibábos.

Delibácionális eljárás, az az eljárás, amellyel a belföldi biróság megvizsgálja, hogy az a külföldi itélet, amelynek belföldön végrehajtását kérik, megfelel-e az e részben fennálló szabályoknak. L. *Végrehajtása külföldi itéletnek.*

Delibál (török), bódító méz, melyet a méhek a Kis-Ázsiában előforduló Daphne pontica nedvéből készitenek.

Deliberáció (lat.) tanácskozás, megfontolás.

Deliberál (lat.), a. m. hozzászól, megfontol.

Deliberante Roma Saguntum perit (lat.) a. m. mig Róma tanácskozik, Saguntum elvesz; Liviustól eredő, közmondássá vált szólás, oly értelemben, hogy az ügyről való tanácskozás közben maga az ügy vesz el.

Delibes (ejtsd: dölib), *Léo,* francia zeneszerző, szül. St.-Germain du Val-ban 1836 febr. 21., megh. Párisban 1891 jan. 16. A párisi conservatoireban tanult, s már 1853. két templom orgonása és a Théâtre lyrique zongorakisérője volt. 1865-ben a Nagyopera karigazgatója, később zenetanár és az Académie tagja lett. A Nagy-Operában aratott fényes sikerei óta mesterének, Adamnak egyenes utódául tekintették és iskolát alapított finom, fölötte jellemző hangszerelése által. A kritika szerint Coppélia ou la fille aux yeux d'émail című balletjével (1870) D. elérte fejlődésének tetőpontját; pedig a legtökéletesebb műve a Sylvie ou la nymphe de Diane eddig utól nem ért balletzene. Operái kevesebb külső hatást arattak, de ezekben is sok szépség rejlik. A nevezetesebbek: Le roi l'a dit (1873); Jean de Nivelle (1880, a legértékesebb), Lakmé (1883) és Kassya (1893). Egyéb művei: dalok (Quinze mélodies), karénekek, egy lirai jelenet (Orfeusz halála, 1877). La tradition (Hagyomány) c. prológ a Bouffes Parisiennes megnyitására, ballet-betétek Adam Corsaire c. operájához és Hugo V. Le roi s'amuse c. drámájához. D. hangszerelte Offenbach hátrahagyott romantikus operáját: Hoffmann meséit (1881). — Budapesten szinre került tőle: Pétaud király udvara (1873); Coppélia, az üvegszemű hölgy (1877); Sylvia, Diana nimfája (1878); A király mondta (1879 és 1898); Jean de Nivelle (1881); A chatou-i kastély (1885); Lakmé (1887). Budapesten személyesen is megfordult s a magyar vendégszeretet viszonzására Párisban 1879. ünnepélyt rendezett Szeged javára.

Deliblát, nagyk. Temes vmegye kubini j.-ban, (1910) 4720 oláh, szerb, német és magyar lak., hitelszövetkezet, gőzmalom, téglavető, csendőrőrs, vasúti állomás, posta, távíró- és telefonállomás. Környékén római sáncok vannak.

Delibláti homokpuszta v. helyesebben *Délmagyarországi homoksivatag* (Bielo brdo, Agger romanorum), Temes vmegye Nagykárolyfalva, Temesmiklós, Homokszil, Gerebencz, Gajtas, Palánk, Dunadombó, Deliblát és Homokos községei közt elterülő, ⌣Ny.-DK.-i irányban 36 km. hosszú s 11 km. széles homoksivatag, melynek legnagyobb része az állam birtokát képezi s a delibláti főerdészeti hivatal kezelése alatt áll. Hullámos dombokból, hosszura nyúló homokbuckákból áll, melyek néha hegyeknek is beillenek s hullámvölgyektől vannak elválasztva. Részben legelők és erdők borítják. A puszta futóhomokja egészen finom és legömbölyödött szemcséjű, majdnem tiszta kvarc, kisebb mennyiségű földpáttal, csillámmal, magnetittel és kevés mésszel (puhaállatok héjaiból) keverve; színe világos, néha barnás, rossz melegvezető, vízfelvevőképessége igen csekély. Ujabban a homokterületnek szöllővesszővel való beültetését célozzák; Fehértemplomnál 460 ha területen kezdték meg az ültetést, Versecen pedig a homokterület betelepítését s a földmívelés és gyümölcstenyésztés behozatalát is megkisérlik, legutóbb pedig (állami segítséggel) kiterjedt szöllőtelepeket létesítettek a D.-n, melyek igen jól fejlődnek. V. ö. *Themak* Ede, A délmagyarországi homoksivatag (Földtani Közlöny, XVII. k. 1887); *Wessely* József, Der Europäische Flugsand u. seine Cultur (Wien 1873); *Mátyus* József, A Delibláti futóhomokról (Erdészeti Lapok, XXIX. 1890).

Délicatesse (francia. ejtsd: delikatessz), a. m. finomság, gyöngédség, csemege; *delikát* (l. o.) finom, ízletes stb.

Delicato v. *delicamente* v. *con delicatezza,* ol. zenei műszó, a. m. ízléssel, gyöngéden, finoman.

Délice (franc., ejtsd: delisz) a.m. gyönyör, élvezet.

Deliceto (ejtsd: delicsétó), falu az olaszországi Foggia tartomány bovinói kerületében, régi vár romjaival, szép templommal, szöllő- és olajfatermeléssel, (1901) 5261 lak.

Deliciae (lat.) a. m. gyönyörűség; régebbi időkben vegyes gyüjtemények kedvelt cime, pl. *D. poetarum Italorum.* A rómaiaknál D. volt a

neve bizonyos rabszolgáknak is (többnyire gyermekeknek, törpéknek és csodaszülötteknek), kik urak mulattatására szolgáltak («kegyenc», «kedvenc»). — *D. generis humani* (az emberi nem dísze, virága), Titus római császár melléknevе. — *Deliciosus*, pompás, élvezetes.

Délicieuse (franc., ejtsd: delisziőz) a. m. jóízű, pompás.

Delicta juris gentium (lat.) a. m. nemzetközi jogi bűncselekmény (l. o.).

Delictum (lat.) a. m. büntetendő cselekmény. Elkövethető pozitiv cselekvéssel, midőn a tettes a törvény tiltó rendelkezését («ne lopj») megsérti. Ezek az ú. n. commissiv büntetendő cselekmények (delicta commissionis). Ezzel ellentétben az omissiv büntetendő cselekmények (delicta omissionis) a törvény parancsoló rendelkezésének megsértésével, tehát törvényes kötelesség elmulasztásával létesülnek. Példa erre a Btkv. 135. §-a, amely a felségsértés tekintetében feljelentési kötelezettséget állapit meg. De tiltó törvényt is meg lehet sérteni mulasztással, pl. a gyilkosság elkövethető a szükséges élelem elvonásával. Ezek azonban lényegileg nem is valódi mulasztási bűncselekmények (delicta omissionis per commissionem). A fenti megkülönböztetés az elkövetés módja szerint történik. A büntetendő cselekmény tárgyát véve alapul, megkülönböztethetők a közbűntettek (delicta publica), amilyenek az állam alkotmánya, területe stb. ellen elkövetett büntetendő cselekmények és a magánbűntettek (delicta privata), aminők a becsület, élet, testi épség stb. elleni büntetendő cselekmények. Ha a tárgy politikailag alkalmatlan arra, hogy rajta jogsérelem elkövettessék, az ily tárgyon véghez vitt merényletet képzelt bűntettnek (D. putativum) nevezik, mely nem büntethető.

Déli fény, *aurora australis*, a Föld déli nagyobb szélességei alatt észlelhető ugyanolyan fényjelenség, mint a nagyobb északi szélességek alatt észlelhető északi fény v. sarki fény.

Deligeorgis, 1. *Epameinondas*, görög államférfi, szül. Tripolisban (Peloponnesos) 1829 febr. 10., megh. 1879 máj. 27. Politikai szereplését az 1862-iki forradalomban kezdte. Mint a képviselőkamara tagja csakhamar kitünt szónoki tehetségével s annak a pártnak a vezére lett, amely kifelé békés politikát hirdetett, befelé pedig szabadelvű intézményeket sürgetett. 1865. és 1870-ben rövid ideig miniszterelnök volt, majd ismét 1872—1874-ig. Ekkor dőlt el a laurioni ezüstbányák kérdése, olyformán, hogy azokat az olasz-francia társaság tovább is művelheti magasabb bérért, de a bányák az állam tulajdonába mennek át. 1877—78-ig negyedszer viselte a miniszterelnökséget, de békés politikája miatt a háborús párt visszavonulásra kényszerítette.

2. *D., Leonidas*, az előbbinek öccse, szül. Mesolongionban, 1840. 1880 óta a képviselőkamara tagja, 1890—92-ig Delyannis kabinetjében külügyminiszter volt. 1897-ben belépett Rallis kabinetjébe, de csakhamar megbukott. 1902—03-ig miniszterelnök volt, de mivel a kamarában csekély többsége volt, lemondott.

Déligyümölcs néven Dél-Európa és Észak-Afrika friss, szárított v. aszalt gyümölcsei ismeretesek. Ide tartoznak a citrom, narancs, füge és szőllő friss állapotban; továbbá a mazsola, apró-szőllő, malagaszőllő, füge és datolya szárítva.

Déligyümölcs-aukció. Ezeknek tartására 1894. a kereskedelmi miniszter kizárólagos jogot adott a Magyar Bank és Kereskedelmi r.-t.-nak, mely jóváhagyott üzletszabályai alapján a miniszter megbizottjának felügyelete alatt tartja árveréseit (l. *Aukció* és *Árverés*). A Szicilia, Puglia, Garda és Riviera vidékéről, valamint Kréta szigetéről vásárolt déligyümölcsöt Fiuméba és Budapestre hozatja, ahol árúraktáraiba helyezi el. A megtörtént osztályozás és kiválasztás után a már előre hirdetett napon megtartják az árverést. Ezeken az aukciókon nemcsak Magyarország szerzi be szükségletét, hanem Galicia, Bukovina, Morvaország, Lengyelország, Románia és Szerbia is. A téli évad egyes heteiben sokszor 20 ezer láda narancs és citrom kerül eladásra.

Déli hal, *Piscis austrinus*, csillagkép az ég D.-i felén, 42, szabad szemmel látható csillaggal.

Déli háromszög, *Triangulum australe*, csillagkép az ég D.-i felén, 25, szabad szemmel látható csillaggal.

Delijannisz, l. *Delyannis*.

Déli jeges-tenger, l. *Jeges-tenger*.

Déli Kárpátok, l. *Erdélyi déli határláncolat*.

Delikát (franc.), jóízű; finom; gyöngéd, érzékeny, kényes.

Délike (növ.), l. *Portulaca*.

Déli kereszt, *Crux*, csillagkép a déli égen. 29, szabad szemmel látható csillagból áll, melyek közül a 4 legfényesebb a kereszt végeit jelöli. A D. egyszersmind a német Keletafrikai-Társaság zászlóképe és a legfőbb braziliai rendjel neve.

Déli korona, csillagkép, l. *Corona australis*.

Delila (héber, a. m. gyengéd), filiszteus asszony, Sámson szeretője. A bibliai elbeszélés szerint Szórék völgyében lakott s addig zaklatta Sámsont, mig végre megmondotta neki, hogy erejének titka hajában van, amelyet sohasem volt szabad levágnia. Ezután egy izben elaltatta, haját levágta és a filiszteusoknak kiszolgáltatta. (Birák K. 16. f.)

Déli lazac (*Haplochiton*), l. *Zebralazac*.

Delile, *Alire Raffeneau*, botanikus, l. *Del*.

Delille (*Delisle*, ejtsd: dölil), *Jacques*, abbé, francia költő, Montanier ügyvéd természetes fia, szül. Aigueperseben (Puy-de-Dôme) 1738 jún. 22., megh. Párisban 1813 máj. 1. Hirnevét Vergilius Georgiconjának 1769. megjelent verses fordításával alapította meg. 1772. az akadémiába is beválasztották, de fiatal kora miatt csak 1774. foglalhatott széket. 1782. jelent meg első önálló műve: Les jardins ou l'art d'embellir les paysages, melyet a szalonokban a szerző kitünő felolvasó-művészete vitt sikerre. A forradalom idejében elvesztette gazdag egyházi javadalmát, valamint a Collège de Franceon elfoglalt katedráját is, ez utóbbit azonban 1802. ismét visszanyerte. Svájci tartózkodása alatt irta meg főművét: L'homme des champs, ou les Géorgiques françaises cimen (Strassburg 1802). Utolsó éveiben irt költeményeit (La pitié, 1803) szelid melancholia lengi át. Leiró s oktató célú költészetében a természetet

dicsőíti ügyesen gördülő, de meglehetősen szintelen versekben, melyek ma már minden zamatjukat elvesztették. Összes műveit Amard adta ki (1824, 16 köt.). Magyarul megjelent: A falusi élet, szabadon fordította *Kis* János (Sopron és Pozsony 1825). V. ö. *Sainte-Beuve*, Portraits littéraires (I., II. köt.); *Bonnefon*, Un poète oublié: J. D. (Revue Latine 1905. évf.).

Déli lövés, l. *Esti lövés.*

Déli magyar szigethegyek neve alá foglalták újabban azon hegycsoportokat, melyek a Balatontól D-re, egyfelől a Duna, Dráva és Kapos közt, másfelől a Dráva és Száva közt terülnek el, s melyek orografiailag és geológiailag sem a Balkánhoz, sem az Alpokhoz közvetlenül nem csatolhatók. Ide 3 hegycsoport sorozható, ú. m. 1. a *Mecsek-hegység* (612 m.) és a *Villányi-hegység* (442 m.); 2. a *Dráva és Száva közti szigethegyek*, ú. m. a Bilo (294 m.), Garics (489 m.), Papuk (953 m.), Pszuny (984 m.) és Djel (459 m.) hegységek; 3. a *Fruska Gora hegység* 539 m. (l. az illető nevek alatt). V. ö. *Jankó* János, Magyarország hegyvidékeinek csoportosítása (Budapest 1891); Vezető a földtani intézet muzeumában (Budapest 1909).

Délimitation (franc. ejtsd: delimitaszjoñ), a. m. határigazítás.

Delinquens (lat.) a. m. bűntettes.

Délion, Görögországban Beóciának kis városa, Tanagra vidékén az Euriposz mellett, a déloszi templom mintájára épített nagy Apollón-templommal, melyet az athéniek a peloponnézusi háború alkalmával erősségnek használtak, de Kr. e. 424. vereséget szenvedtek a beóciaiaktól.

Déli Orkney-szigetek, lakatlan antarktikus szigetcsoport az Atlanti-oceánban (d. sz. 61°; ny. h. 45°), a Tűzföldtől DK.-re. Két nagyobb szigete: Coronation és Laurie. Kristályos palából való hegységeit (1320 m.) nagyobbrészt jég és hó takarja. Területe kb. 5000 km². Angol és amerikai fókavadászok 1820 körül fedezték fel. 1909 óta brit birtok, a Falkland-szigetek kormányzósága alatt (l. o. és *Sarkvidék).*

Déli pont, a négy világtájat kijelölő pontok egyike, a délkörnek és horizonnak a déli pólushoz közelebb eső metszési pontja.

Deliquescent (lat.) a. m. szétfolyó. D. testek, melyek a levegőn szétfolynak a levegő nedvességének hatására.

Délire (franc.), nem deliriumot (l. o.) jelent a francia orvosoknál, hanem téves eszmét. — *D. systématisé* a. m. tébolyodottság.

Delirium (lat., félrebeszélés, tévengés, fantaziálás, «fejtifusz»), zavartsággal és érzékcsalódásokkal járó, rövid ideig tartó múlékony elmebaj. Az érzékcsalódások tömegesek, gyorsan változók és igen élénkek. Ezek behatása alatt cselekszik a beteg. Ha az érzékcsalódások ijesztők, fenyegetők, a beteg nyugtalan lesz, menekül, kiugrik az ablakon is (D. furibundum). Máskor kellemesek az érzéscsalódások, mikor a beteg nyugodtan fekszik, magában mormog, nevetgél, pelyheket szed (D. mussitans). D.-ok előfordulnak lázban (lázas álom, lázban beszél a beteg) fertőző betegségek kiséretében. Gyermekek, gyöngébb szervezetüek, alkoholisták igen könnyen deliriálnak. A D. rendesen pár óra, 1—2 nap után megszünik. Kivétel a *D. acutum*, amely magas lázzal járó s mindig halálos elmebaj. *D. tremens* v. *alcoholicum* alatt az iszákosok heveny zavartságát értik. L. *Szeszmérgezés.*

Déli Sandwich-szigetek, szigetcsoport a déli sarkvidéken, l. *Sandwich-szigetcsoport.*

Déli sark, l. *Sark.*

Déli sarkcsillag, l. *Sarkcsillag.*

Déli sarktenger, l. *Jeges-tenger.*

Déli sarkvidék, l. *Sarkvidék.*

Déli Shetland-szigetek, antarktikus szigetsor az Atlanti-oceánban, a Tűzföldtől DK.-re (d. sz. 61—63°; ny. h. 53—63°). A Graham-földtől a Bransfield Strait választja el. Nagyobb szigetei (K.-ről Ny.-ra): Clarence, Elephant, George, Nelson, Robert, Greenwich, Livingston, Deception, Snow, Smith, Low. A Deception-sziget egyetlen köralakú kráterfal; a beomlott kráter helyén a tengerrel összeköttetésben álló Foster-öböl terül el. A szigeten szolfatarák és fumarólák is vannak. A Bridgman-sziget is vulkáni. A többi valószinüleg őskőzet. A szigeteket William *Smith* 1819-ben fedezte föl. 1909 óta brit birtok a Falkland-szigetek kormányzósága alatt (l. o. és *Sarkvidék).*

Delisle (ejtsd: dölil), 1. *Guillaume*, kiváló francia geográfus, szül. Párisban 1675 febr. 28., megh. 1726 jan. 5. Sok térképet adott ki, amelyek kiállítása és tiszta metszése a régibb térképeket messze meghaladta. Európa térképe (1725) az első, amely e földrészről pontos képet ád. 1702-ben az akadémia tagjává lett s királyi geográfusi címet kapott, és a trónörökös (XV. Lajos) földrajzi tanárának nevezték ki. Traité du cours des fleuves c. műve 1720. jelent meg Párisban.

2. *D., Jacques*, abbé, francia költő, l. *Delille.*

3. *D., Joseph Nicolas*, francia csillagász, szül. Párisban 1688 ápr. 4., megh. u. o. 1768 szept 11. A Collège de France-ban volt tanár. 1725-ben Oroszországba ment és a szentpétervári tudományos akadémiánál csillagászati iskolát szervezett, melyből több neves orosz csillagász került ki. 1740-ben a Merkurnak a nap előtti átvonulását észlelte. Nagy része volt az orosz birodalom Kyrilov-féle atlaszának kiadásában; utazásainak eredményeivel is gazdagította a fizikát és földrajzot. Főkép a fogyatkozásokat és az azokat kisérő tüneményeket észlelte, s ezekről terjedelmes jelentéseket tett közzé. Főbb művei: Mémoires sur les nouvelles découvertes au nord de la mer du Sud (Paris 1752); Mémoires pour servir a l'histoire et aux progrès de l'astronomie, de la géographie et de la physique (Szt.-Pétervár 1738).

4. *D., Léopold Victor*, francia paleografus és történetíró, szül. Valognesban (Manche), 1826 okt. 24., megh. 1910 júl 21. Tanítványa volt az École des chartesnak. Ez intézetnek Bibliothèque c. folyóiratában kiváló érdekességű és fontosságú tanulmányokat közölt, melyek egy csapással megalapították hírnevét. Études sur la condition de la classe agricole en Normandie au moyen-âge c. tanulmányát 1851-ben az Akadémia a Gobert-féle nagy díjra méltatta. 1852-ben alkalmazást kapott a császári könyvtárban; 1857. az Académie des inscriptions tagja, 1874. a Bibliothèque nationale igazgatója lett. Fontosabb művei: Cartulaire nor-

mand de Philippe-Auguste (1852); Catalogue des actes de Philippe-Auguste (tartalmas bevezetéssel 1856); Inventaire des manuscrits du fonds latin (1863—71, 5 köt.); Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale (1868—81, 3 köt.); Chronique de Robert de Torigny (1872—74, 2 köt.); Inventaire général et méthodique des manuscrits français (1876—78, 2 köt.); Mélanges de paléographie et de bibliographie (1880); Les registres d'Innocent III. (1888); Littérature latine et hist. du moyen âge (Páris 1890). V. ö *Lacombe*, Bibliographie des travaux de Léop. D. (1903); N. *Oursel*, Nouvelle biographie normande (1889); G. *Pawlowski*, Les maitres bibliographes français . . . (1887).

De Lisle, *Charles Marie*, francia költő, l. *Leconte de Lisle*.

Delisle-vetület, a földről, vagy annak egy részéről Delisle módszere szerint készült kép. L. *Térképek*.

Déli szélesség, l. *Szélesség*.

Délit (franc.) a. m. vétség. A büntetendő cselekményeket a francia jog 1791 óta a cselekményre meghatározott büntetés súlya szerint bűntettekre (crimes), vétségekre (délits) és kihágásokra (contraventions) osztályozta. Ez a hármas felosztás azután átment a legtöbb állam törvényhozásának, így a magyar Btkv.-nek rendszerébe is.

Déli tenger *(Südsee, South Sea)*, l. *Csendes-óceán*.

Déli tőzsde, a tőzsde főüzleti szakasza. A budapesti árú- és értéktőzsde alapszabályai szerint az értéktőzsde a vasárnap, ünnepek és a Nagypéntek kivételével minden nap déli 12 órától $^1/_2$2 óráig, az árútőzsde 1 óráig van nyitva. A D. megnyitása és bezárása csengetéssel jeleztetik. Pontban déli 12 órakor, annak jeléül, hogy a tőzsde megnyittatik, először, — pontosan 5 perccel 1 óra, illetve $^1/_2$1 előtt, annak jeléül, hogy az érték-, illetve árúüzlet felmondási és nyilatkozási határideje letelt, másodszor, — végül pontban 1$^1/_2$, illetve 1 órakor, annak jeléül, hogy a tőzsde bezáratik, harmadszor csengetnek. Aki öt perccel a harmadik csengetés után a tőzsdetermet el nem hagyja, a tőzsdetanács által pénzbirsággal sujtatik. A délelőtti és délutáni tőzsde elő-, illetőleg utótőzsdének neveztetik és ezek idejét a tőzsdetanács állapítja meg.

Delitzsch, az ugyanily nevü járás székhelye Merseburg porosz kerületben, 18 km.-nyire Lipcsétől, a Löbber és vasút mellett, (1910) 13,030 lak., sör-, cukor-, szivargyártással, kötött árú- és cipőkészítéssel. A város egy részét falak, többi részét gyönyörű sétaterek veszik körül. Legjelentékenyebb épületei: a XV. sz.-ban épített és újabban restaurált Péter-Pál temploma, a városháza és egy kastély, mely most női fegyházul szolgál.

Delitzsch, 1. *Franz*, német lutheránus teológus, szül. Lipcsében 1813 febr. 23., megh. 1890 márc. 4. u. o., hol az egyetemen a teológia rendes tanára volt. A bibliai és a biblia utáni időszakban beszélt zsidó nyelvben való nagy jártasságával a «keresztény talmudista» nevet vívta ki. Iratai, különösen bibliai kommentárjai rendkívül értékes művek, melyek nagyobb részben több kiadásban is megjelentek s angol nyelvre is lefordíttattak. Kommentárt írt több ószövetségi könyvhöz, de foglalkozott az új testamentummal is. Bibliai teológiai munkákat is adott ki, s ezeken kívül írt egy System der christlichen Apologetik c. művet 1869., s lefordította zsidó nyelvre az egész újtestamentumot (1877), melyet több kiadásban az angol Bibliaterjesztő Társaság kolportál.

2. *D., Friedrich*, német orientalista, szül. 1850 szept. 3-án. 1877-ben a lipcsei egyetemen a sémi nyelvek és az assziriológia tanára lett, 1893. Boroszlóba, 1899. a berlini egyetemre hívták meg. Nevezetesebb művei: Studien über indogermanisch-semitische Wurzelverwandtschaft (Leipzig 1873, 2. kiad. 1884); Assyrische Studien (u. o. 1874); Assyrische Lesestücke (4. kiad. u. o. 1901); Wo lag das Paradies? (u. o. 1881); The Hebrew language viewed in the light of Assyrian research (London 1883); Die Sprache der Kossäer (u. o. 1884); Prolegomena eines neuen hebräisch-aramäischen Wörterbuchs zum Alten Testament (u. o. 1886); Assyrisches Wörterbuch zur gesammten, bisher veröffentlichten Keilschriftlitteratur (u. o. 1887); Assyrische Grammatik (Berlin 1889, 2. kiad. 1903); Assyrisches Handwörterbuch (Leipzig 1896); Haupt Pállal kiadja: Assyriologische Bibliothek és Beiträge zur Assyriologie und vergleichenden semitischen Sprachwissenschaft; Entzifferung der kappadokischen Keilschrifttafeln (1893); Die Entstehung des ältesten Schriftsystems oder Ursprung der Keilschriftzeichen (1896). Nagy feltűnést keltett Bibel und Babel című felolvasása 1902 jan. 12. Berlinben az Orient-Gesellschaft ülésén, melyen Vilmos császár is jelen volt, aki Hollmann tengernagyhoz intézett kéziratában hibáztatta D.-t, hogy felolvasásában teológiai dolgokat is feszegetett s kifejtette a kijelentésre vonatkozó nézeteit.

Delius, *Nikolaus*, német Shakespeare-kutató, szül. Brémában 1813 szept. 19., megh. 1888 nov. 18. Bonnban, hol egyetemi tanár volt. Hosszabb ideig folytatott tanulmányokat Francia- s Angolországban. Előbb szanszkrit, utóbb román s angol filológiai előadásokat tartott, de kutatásainak főtárgya Shakespeare, kiről igen sokat írt: Die Tiecksche Shakespeare-Kritik (1846); Der Mythus von W. Shakespeare (1851); Das englische Theater zu Shakespeares Zeit (1853); Shakespeare-Lexicon (1852); Abhandlungen zu Shakespeare (1878 s újabb gyüjtemény 1887) stb. Korszakot alkot kritikai nagy Shakespeare-kiadása (1854—1861, 7 köt., 5. kiad. 1882, 2 köt.), melyhez az álshakespearei drámák kiadása (1854) járult. A román nyelvekre vonatkozó sok jeles tanulmánya van a folyóiratokban. Kiadta Wace-nak Saint Nicolas c. ófrancia költeményét (1850) és Provençal dalokat (1853). Saját költeményei 1853. jelentek meg.

Déli vasút *(Cs. kir. szab. déli vaspályatársaság)*, közös vasút s vonalai: 1. *Magyarország* dunántúli vidékein *a)* Budapest déli-v. pályaudvarából DNy.-ra Székesfehérváron át a Csáktornya melletti országhatárig; *b)* Székesfehérvártól Komáromig É.-ra; *c)* Nagykanizsától ÉNy.-ra Szombathelyig és Sopronon át a Lajtaszentmiklós melletti országhatárig; *d)* Murakeresztúrtól délre Barcsig; *e)* Sziszek-Galdovótól DNy.-ra Zágrábon át a Zaprešic melletti országhatárig és *f)* Fiumé-

tól az országhatárig terjedő vonalai 704·1 km. kiterjedésben; 2. *Ausztria* DNy.-i részében pedig *a)* Bécs saját pályaudvarából délre Graz-Laibachon át Triestig és a Cormons melletti olasz határig, a Liesingtől Kaltenleutgebenig, Mödlingtől Laxenburgig és Hinterbrühlig, Spielfeldtől Radkersburgig, Bruck a/M.-tól Leobenig terjedő szárnyvonalakkal; *b)* Marburgtól Ny.-ra Klagenfurt ésVillachon át Franzensfesteig; *c)* St. Petertől délre a Fiume melletti országhatárig; *d)* a német határról Tirolban Kufsteintól délre Innsbruckon, a Brenner-hegységen és Trienten át az Ala melletti olasz határig terjedő vonalai 1533·1 km. kiterjedésben. *A vasút összes kiterjedése 2237·2 km.* Ezeken kívül Magyarország területén üzemben birja a 123·2 km. Barcs-pakráczi h. é. vasútat az engedély egész tartamára. Ausztria területén pedig bérletben birja a Wien-pottendorf-wienerneustadti és a Leoben-vordernbergi vasutakat az egész engedély tartamára; továbbá üzemben tartja a Graz—köflachi vasutat 1878-tól 50 évig, úgyszintén számos h. é. vasutat 233 km. kiterjedésben. Vezérigazgatósága Bécsben és az ennek alárendelt üzletigazgatóság a magyar vonalakat illetőleg Budapesten székel.

Az 1850-es évek elején beállott pénzügyi zavarok következtében a kormány feladja az államvasúti rendszert s 1856 márc. 7. eladja és engedélyezi a lombard-velencei tartományban az 1852. államositott vasutakat a Lombard-veneziai vasúttársaságnak 100 millió liráért, mely társaság egyesült a Középolaszországi vasúttársasággal 1857. «Lombard-veneziai és Középolaszországi vasúttársaság» cég alatt. 1856 okt. 18. engedélyezi a kormány a Ferenc József Császár Keleti vasutat *a)* Bécstől Sopronon és Nagykanizsán át Eszékig, *b)* Újszőnytől (Komárom) Székesfehérváron át Eszékig, esetleg elágazással Pécsig; *c)* Budapestről Nagykanizsán át Pöltschachig és *d)* Eszéktől Zimonyig terjedő vonalakkal 1862 jan. 1-től 90 évre; a beruházási tőkének 100 millió frtig évi 5%-os kamat és 2·2%-os törlesztési hányadnak biztositása mellett.

Az egyesülés még 1858. létrejött és az új társaság «*Cs. Kir. Szabadalmazott Déli Állami Lombard-Veneziai és Középolaszországi vasúttársaság*» cég alatt, Bécs székhellyel 1859 jan. 1-től kezdődőleg megalakult. A társulati tőke 100 millió K-ban állapíttatott meg, a befektetett tőke $5^1/_5$%-os tiszta jövedelmének biztosítása és 1868 végéig jövedelemadó-mentesség mellett; a megváltási jognak 1896 jan. 1-től kezdődőleg történt biztosításával.

A kormány 1861 nov. 20. kelt egyezménnyel jóváhagyja a társaság és a szárdiniai kormány között 1860 jan. 25. létrejött szerződést. A társulat új alapszabályai 1862 jún. 20. megerősíttetnek, melyek szerint a D. engedélytartama 1954 dec. 31-ig terjed és az osztrák és magyar vonalak részére a «*Cs. Kir. Szab. Déli Vaspálya-Társaság*», a lombardiai és középolaszországi vonalakra nézve a «*Lombardiai és Középolaszországi Vasúttársaság*» és a két hálózatot érdeklő ügyekben az «*Egyesült Délosztrák-Lombardiai és Középolaszországi Vasúttársaság*» céget vette fel.

Kiépíttetnek és megnyittatnak a következő vonalak: *Magyarországon:* Pragerhof—Nagykanizsa 1860 ápr. 24., Újszőny (Komárom)—Székesfehérvár jún. 1., Nagykanizsa—Budapest 1861 ápr. 1., Zágráb—Károlyváros 1865 jún. 1. és Nagykanizsa—Sopron szept. 20; *Osztrák területen:* Marburg—Klagenfurt 1863 júl. 1., Klagenfurt—Villach 1864 máj. 3.; *Venezia tartományban:* Udine—Cormons és Nabresina—Cormons 1860 okt. 1., Udine—Casarsa 1861 júl. 21., miáltal létrejött a Bécs és Venezia közötti vasúti összeköttetés. A két hálózat végleges szétválasztása iránt tárgyalások indulnak meg és a társaság eközben szárdiniai vonalainak kiegészítésére 1864. megszerzi a 840 km. piemonti vasutakat is, és a szétválasztás ügye is annyira halad, hogy arra nézve 1866 febr. 27. már előleges megállapodások jöttek létre.

Az 1867 ápr. 13. létrejött szerződés szerint az osztrák és magyar hálózat teljesen elválasztatik az olasz hálózattól és azokra nézve az engedély tartama 1870 jan. 1-től számítva 90 évre állapíttatik meg. A társaság kötelezte magát az állam költségén Trieszt kikötőjének 1873 dec. 31-ig leendő kiépítésére és a Murakeresztúrtól Barcsig, valamint a Bruck a/M.-tól Leobenig terjedő vonalak létesítésére. A baseli szerződéssel a hálózatok végleges elkülönítése is megtörtént.

Az üzleti számadások 1889 jan. 1-től a magyar és osztrák vonalakon elkülönítve vezettetnek. A trieszti kikötő üzemét 1890 dec. 28. szentesített törvény alapján az állam veszi át, a beruházási tőke törlesztésén kívül, annak kamatozása mellett.

Üzemében vannak a következő h. érd. vasutak: Radkersburg-Luttenberg 1890 okt. 16., Cilli-Wöllau 1891 dec. 28. (1904-től kezdődőleg a Cs. Kir. Osztrák Államvasutak üzemében), Wieseldorf-Stainz, Kapfenberg-Au-Seewiesen, Pöltschach-Gonobitz 1892-ben, Bozen-Kaltern 1898 dec. 12., Laibach-Oberlaibach 1899-ben, Kühnsdorf-Eisenkappel 1892-ben, a Rohitsch-i 1903 dec. 21., Mori-Arco-Riva 1905 jan. 1., St. Michele-Mezzolombardo 1906 okt. 7., Bozen-Klobenstein 1907-ben, Leibnitz-Pöffing-Brunn 1908-ban, Bruneck-Sand 1908-ban, Windisch-Feistritz-Bahnhof-Stadt 1908 dec. 11.

Az 1858 szept. 23. kelt engedély-okmány 28. §-ának szövege 1890 máj. 20-tól következőleg módosíttatott: «1. A társaság osztrák területen fekvő hálózatának összes vonalai, illetőleg részvonalai a tiroli és pusterthali vonalak kivételével. 2. Kufsteintól az Ala melletti olasz határig és Marburgtól Franzensfeste-ig terjedő vonalak (tiroli és pusterthali vonalak). 3. A társaság fő hálózatának Magyarországon fekvő összes vonalai és részvonalai».

Déli Vilmos-csatorna, csatorna Németalföldön Északbrabant és Limburg tartományok területén; 122 km. hosszú, 1822—26-ig épült, Hertogenbosch-tól Helmondon és Weerten keresztül a Maas torkolatánál ér véget. Kiágazódik Lüttich és Eindhoven felé.

Deljan *(Delean) Péter,* bolgár cár (1040—41). Radomir Gábor bolgár cár fia volt s mikor Baziliosz Bulgaroktonosz (a bolgárölő) görög császár megsemmisítette a Sismanidák bolgár birodalmát

(1018), ő is fogságba került. De 1040. megmenekült s népét fellázította a görög uralom ellen; felvette a cári címet s győzelmesen nyomult Thessalonike városáig. De itt vereséget szenvedett, fogságba került és Mihály császár parancsára megvakíttatott. További sorsa ismeretlen.

Dél-Karolina, az északamerikai Egyesült-Államok egyik állama, l. *Carolina, North Carolina* és *South Carolina.*

Délkeleti Alpok, l. *Alpok.*

Délkeleti szigetek, l. *Keletindiai hollandus birtokok.*

Délkinai tenger *(Nan-hai)*, tipusos beltenger, amelyet Ázsia K.-i partja, a hátsó-indiai félszigetet, Malakka, Formoza, a Filippi-szigetek és Borneo zárnak körül. Legnagyobb mélysége Luzonszigettől délre 5200 m.

Délkör, *meridian*, a csillagászatban azon legnagyobb kör, mely az égi pólusokon és a megfigyelési hely tetőpontján (zenithjén) áthalad. Mivel a D. a Föld valamely pontjával szilárdan függ össze, azért a Föld forgásában részt vesz, úgy, hogy a csillagok egy nap lefolyása alatt kétszer jutnak e fontos síkba: egyszer, mikor a horizon felett elérik legnagyobb látható magasságukat (felső delelés) és másodszor 12 órával későbben, mikor legmélyebben állanak (alsó delelés). Ez utóbbi jelenség csak a sarkkörüli csillagoknál történik a horizon felett láthatóan. A D. a csillagászati koordinátarendszer egyik legfontosabb eleme, mert a csillagoknak hozzá viszonyított állása szolgáltatja az idő mértékét s mert aránylag igen könnyen kijelölhető. A D. síkjának metszése a horizonnal adja a délvonalat. A Földön D. minden, a Föld forgási tengelyén átfektetett sík, mely a Föld felületén, ha azt gömbnek tekintjük, kört szel ki. Az equator és ennek párhuzamos körei együtt a D.-ökkel a geográfiai fokhálózatot szolgáltatják. De mig az equator igen alkalmas és a természettől magától kijelölt kezdetet nyujt a szélességi fokok olvasására, addig a D.-ök kiindulási pontja, az úgynevezett első v. kezdet-D. teljesen önkényes. Ptolemaios a kanári szigeteken áthaladó D.-t tekintette elsőnek. A régibb geográfia Ferrót pártolta, újabban a térképezés, az összes hajózás, továbbá a világ- v. zónaidő céljaira a greenwichi D.-t fogadták el általánosan kezdő meridiánnak.

Délkörcső a. m. meridiáncső, l. *Asztronómiai műszerek.*

Délkörfotométer vagy *meridiánfotométer*, l. *Asztrofizika.*

Délkörmérés, l. *Fokmérés.*

Delkredere, l. *Delcredere.*

Délkukunor-hegység, egyike a Nansan leghatalmasabb láncainak, amely a Kuku-Nor tótól délre, ÉNy.-DK. irányban, mintegy 4 hosszusági fokon át húzódik. Nagyobbrésze archaikus közetekből áll, magassága 5—6000 m.

Della Casa, olasz író, l. *Casa.*

Dell'Adami *Rezső*, jogtudós, ügyvéd és egyetemi magántanár, szül. Budapesten 1850., megh. u. o. 1888 máj. 20. Kiváló szerepet vitt a jogászgyűléseken, az ügyvédi rendtartásról szóló törvényjavaslatot ő készítette. Idegbaja évekig kínozta, végre is megölte. Munkái: *Az anyagi magyar magánjog codificatiója.* I. *A nemzeti eredet problemája* (Budapest 1877); *A köteles rész* (u. o. 1879); *Igazságszolgáltatásunk reformja* (u. o. 1880); *Magánjogi codificatiónk és régi jogunk* (u. o. 1884); *A találmányi szabadalmak reformja* (u. o. 1885); *A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány* (u. o. 1885); *Az ügyvédségről* (u. o. 1887); *Magánjogi codificatiónk* (u. o. 1887); *A nemzetközi magánjog haladása* (u. o. 1888).

Della Fonte, l. *Fontius.*

Dellál (arab), közönségesen *telál.* A nyilvános eladásokon működő kikiáltó neve Törökországban s egyéb keleti államokban.

Della Robbia, firenzei művészcsalád neve. L. *Robbia.*

Dellarosa, *Ludwig*, álnév, l. *Gleich.*

Delle (ejtsd: dell, németül: *Dettenried)*, város Belfort francia territoriumon, az Allaine partján, a svájci határ és vasút mellett, (1901) 2475 lak., szappan- és enyvgyártással; régi erősség romjaival.

Delleani, *Lorenzo*, olasz festő, szül. 1840 jan. 17. Polloneban, megh. 1908 nov. 15. Turinban. 1855-től kezdve a turini akadémián Arienti és Gastaldi tanítványa volt. Első művét 1863. állította ki. Eleinte történeti képeket festett, később hosszas utazásainak a behatása alatt főkép a tájfestést művelte. Legkiválóbb művei: Jelenet Ancona ostromából; Kolumbus visszatérése Amerikából; Séta az Arno partján 1600-ban; Velence a XVI. sz.-ban; Caterina Grimani dogaressa megkoronázása, s mélabús hangulatú tájképei közül: Quies; a Szent hegyek közt; Százéves árnyak (a római Gall. Nazionaleban); Szeptemberi hó stb.

Delle Ch., Stefano *delle Chiaje*, nápolyi zoológus (1794—1860) nevének rövidítése. Műve: Descrizione degli animali invertebrati della Sicilia citeriore (2. kiad., Nápoly 1841—48, 8 köt.).

Delle Grazie, *Marie Eugenie*, magyar származású német költőnő, l. *Grazie.*

Delli *Emma*, szinésznő, szül. Szegeden 1870. A budapesti szinművészeti akadémia elvégzése után a kolozsvári nemzeti szinházhoz szerződött, 1896. pedig a Vígszinházhoz. 1898-ban nőül ment Török Lajos egyetemi tanárhoz. 1902 júl. 1-től fogva a Nemzeti Szinház tagja volt s genre- és társalgási szerepekben aratott sikereket. Pár évvel ezelőtt visszavonult a szinpadtól. Főbb szerepei: Hübscher Kata (Szókimondó asszonyság), Cyprienne, Szentirmayné (A dolovai nábob leánya), Trilby, Dilli cigányleány (Ocskay brigadéros), Zsuzsi (Figaro házassága).

Delling, a skandináv (észak-germán) mitológiában Nott (a. m. Nacht, az éjszaka) harmadik férje, valószinüleg a hajnalhasadás megszemélyesítője, Dag (= Tag, a nap) atyja.

Dellinger, *Rudolf*, német zeneszerző, született Graslitzban (Csehország) 1857 júl. 8., megh. Coswigban 1910 szept. 24. Hangszerkészítő fia; a prágai konzervatoriumban tanult, később brünni szinházi klarinétos, 1883. hamburgi, 1893. drezdai karnagy lett. Sikerült operettjei: Don Cézar (1885); Lorraine; Fracassa kapitány; A chansonette; Jadwiga.

Dellőapáti, kisk. Szolnok-Doboka vm. kékesi j.-ban, (1910) 297 oláh és magyar lak.; u. p. és u. t. Kékes.

Del Lungo, *Isidoro,* olasz irodalomtörténész és nyelvész, szül. Montevarchiban 1841 dec. 20. Eleinte mint lirikus lépett fel, de csakhamar átcsapott az irodalomtörténet és nyelvészet terére; az utóbbiban mint a Crusca-szótár V. kiadásának egyik szerkesztője szerzett nagy érdemeket, az irodalomtörténet terén pedig Dino Compagniról írt egy klasszikus becsű nagy monográfiát. Számos kisebb-nagyobb tanulmánya közül, melyek jobbára Dantéval és korával foglalkoznak, megemlítjük: Dell' esilio di Dante; Dante nei tempi di Dante; Il volgare fiorentino nel poema di Dante.

Dellys, kikötőváros és fontos katonai állomás Algeriában. A környékkel egyetemben (1901) 14,070 lakosa van. Új- és Ó-D.-re oszlik. Az utóbbi régi mórstílű épületeivel igen festői. Kereskedelme gabonára, olaj-, bor- és sóra szorítkozik. D. helyén állott a rómaiak *Cissi* városa, melynek emlékei az egykori ciszternák és fürdők gyér nyomaiban máig fennmaradtak.

Délmagyarország, általában Magyarország D.-i része, különösen a Maros és Duna köze, a régi Temesi Bánság. Tisztán földrajzi fogalom, minden politikai vagy közigazgatási jelentőség nélkül.

Délmagyarországi Érchegység, l. *Érchegység.*

Délmagyarországi hegyvidék *(Bánsági hegység),* a Kárpátok legdélibb csoportja, mely a Marostól és a Bégától D. felé az aldunai szorosig, K. felé a Cserna völgyéig terül el, Torontál, Krassó-Szörény és részben Hunyad vármegyében. A Temes völgye két főcsoportra osztja; ettől Ny. felé a szorosabb értelemben vett Bánsági hegység terül el, melynek alkotó részei: 1. A Nera, Cserna és a Duna közt az ú. n. Aldunai hegység, mely a *Lokva, Almás* és *Orsovai* hegycsoportokból áll; 2. a Nérától É. felé a *Dognácskai hegység,* a *Plessuva,* a *Szemenyik* és a *Délmagy. Érchegység.* A Temestől K.-re jóval magasabb hegységek emelkednek, és pedig a Béga, Temes és Bisztra, és a szörényi Vaskapu közt a *Pojána-Ruszka,* a Bisztrától D. felé a Csernáig a *Godján-Szárkó,* s a Csernától a Dunáig a *Domogled* hegység (l. az egyes címek alatt).

Délmagyarországi homoksivatag, l. *Delibláti homokpuszta.*

Délmagyarországi Kárpát-Egyesület. Célja a délmagyarországi Kárpátoknak a turistaság számára való megnyitása és hozzáférhetővé tétele. 1892-ben alakult Temesvárt. Működési köre főleg Krassó-Szörény vármegye. Négy alosztálya van: Oraviczabányán, Karánsebesen, Orsován és Stájerlakon. Van 20 alapító és 351 rendes tagja. A Szárkó havason menedékházat építtetett, Marillavölgyön kilátó-tornyot állíttatott. A délvidék több nevezetes pontját emléktáblával látta el. Kiadja a Délvidéki Kárpátok c. turista folyóiratot, kiadásában jelent meg 1894. a D. kalauza. Több százkötetes könyvtára a temesvári városi könyvtárban van elhelyezve.

Délmagyarországi magyar közművelődési egyesület, röviden *D. M. K. E.,* 1904. évi dec. 8. alakult meg Szegeden azzal a céllal, hogy Magyarország D.-i részén fekvő vármegyéiben a magyar nemzeti szellemet erősítse, a magyar nyelv ismeretét terjessze, fellendítse a délvidék iparát, kereskedelmét és gazdaságát. Az egyesület, melynek ügyeit 150 tagú igazgatóság és 700 tagú választmány intézi, Szegeden, Aradon és Makón középiskolai tanulók részére internátusokat létesített. Jövedelmeinek legnagyobb részét ezen internátusokra fordítja az egyesület. A muzeumok és könyvtárak országos tanácsának támogatásából számos népkönyvtárat állított fel az egyesület. Összes kiadása mintegy 90,000 K-t tesz ki évenként, amelyből tisztán közművelődési célokra 8000 K fordíttatik. Az egyesület törekvéseit 17 fiókintézmény szolgálja Arad, Csanád, Krassó-Szörény, Bács-Bodrog, Pest, Temes és Torontál vmegyék területén.

Délmagyarországi természettudományi társulat. *Szalkay* Gyula indítványára 1873. alakult; első elnöke *Szmolay* Viktor volt. A filloxera megjelenését hazánkban először ez a társulat mutatta ki (1875). Ugyancsak a D. kutatta ki először a Mehádia mellett fekvő Szoronyisnye cseppköves barlangot. Kiadványai közül a Természettudományi Füzetek nemcsak hazánkban, de a külföldön is ismeretesek. Kiadta azóta a Filléres Könyvtár-t, mely népszerű modorban írt természettudományi értekezéseket olcsó áron juttat az olvasónak. A társulat ma a délvidék kultúréletének számottevő faktora. Jelenlegi elnöke: *Joannovich* Sándor, Temesvár és Temes vármegye főispánja.

Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat. 1872-ben Ormos Zsigmond temesi főispán vetette meg az alapját. Akkori címe Délmagyarországi történeti és régészeti társulat volt. A társulat a magyar nemzeti közművelődés és a magyar állameszme megszilárdítása mellett Délmagyarország történeti multjának földerítését tűzte ki céljául. 1886-ban Temes vármegye a társulat részére díszes palotát emelt. 1875-től *Történelmi és Régészeti Értesítő* címen folyóiratot ad ki. 1885-ben összeolvadt az 1878. alakult Délmagyarországi muzeum-társulattal s azóta viseli mostani nevét. A társulat felolvasásokat rendez és értékes irodalmi kiadványaival Délmagyarország történetének ismeretéhez eddig is nagybecsű anyagot szolgáltatott.

Delmatius, l. *Dalmatius.*

Delmenhorst, az ugyanily nevű járás székhelye Oldenburg oldenburgi kerületében, a Delme partján, vasút mellett, (1910) 22,516 lak., jutafonással és szövéssel, vasolvasztással, dohány- és linoleum-gyártással.

Delminium, ókori erődített város Dalmáciában, fekvése bizonytalan, némelyek a Cetina melletti Trilj, mások Zupanjac tájékán keresik.

Delnekakasfalva, kisk. Sáros vm. alsótárczai járásában, (1910) 396 tót lakossal, u. p. és u. t. Sóbánya.

Delnice, politikai és adók. Horvát-Szlavonországban, Modrus-Fiume vmegye delnicei j.-ban, (1900) 3149 horvát lak., kik nagyobbára fával kereskednek s mint déligyümölcs-kereskedők, egész Európát bejárják; élénk a borkereskedés is; a járási szolgabirói hivatal, közjegyzőség, járásbiróság, telekkönyv és adóhivatal székhelye; I. horvát takarékpénztár (alapított 1846), 3 fűrészmalom, olvasóegylet, lövésztársaság, van vasúti állomása, posta- és távíróhivatala. D. a Karszt-

hegység tetején 698 m. magasságban festőien fekszik a Lujza-út mentén.

Delnő, újabb szó irodalmunkban, úrhölgy, úri nő helyett, de ma már nem igen használják. A régi írók úrasszony, nagyasszony szóval éltek e fogalom megjelölésére.

Délnyugat-afrikai német birtokok, l. *Német-Délnyugat-Afrika.*

Délnyugat-afrikai társaság *(South West Africa Company)*, Londonban 1892. alakult mezőgazdasági telepek alapítása, bányák nyitása és vasútépítés céljára. Német-Délnyugat-Afrika gyarmatban is engedélyt kapott a működésre.

Délnyugati szigetek, l. *Keletindiai hollandus birtokok.*

Deloche (ejtsd: dölos), *Jules Edouard Maximin*, francia archeológus, szül. Tulleben 1817 okt 23., megh. Párisban 1900 febr. 12. A közmunkaügyi minisztériumban szolgált huzamos ideig; 1846—1850-ig Algeriában volt s az itteni római emlékek keltették fel benne az archeológia iránt való kedvet. Hazatérve, különösen a római-gall és a népvándorlás korabeli Franciaország földrajzát és történeti emlékeit tanulmányozta és számos jeles értekezésben ismertette. Ilyenek: Cartulaires de l'abbaye de Beaulieu (1859); Etudes sur la géographie Historique de la Gaule etc. (1864); La Trustis et l'antrustion royale etc. (1873); Pagi et vicairies du Limousin aux IXe, X[e] et XIe siècles (1899).

Délogement (franc., ejtsd: delozsmañ), az ellenséget állásából kikényszeríteni. L. *Déloger.*

Déloger (franc., ejtsd: delozsé), szállást v. tartózkodási helyet megváltoztatni, vagy erre mást kényszeríteni. *Katonaságnál* harcoló feleket harcállásból kiűzni.

Delojális, a lojális ellentéte, a.m. hűtelen, hűségszegő.

Delolme (ejtsd: dölolm), *Jean Louis*, svájci jogtudós, szül. Genfben 1740., megh. u. o. 1806 júl. 16. Ügyvédi pályán működött; egy politikai röpirata miatt menekülnie kellett szülővárosából és 1775-ig Angliában élt. Itt írta meg előbb francia, majd angol nyelven klasszikus munkáját az angol alkotmányról: The Constitution of England, in which it is compared with the republican form of Government and the other Monarchies in Europe (1775, ut. kiadása 1853).

Deloney (ejtsd: dilóni), *Thomas*, angol balladaköltő és regényíró, szül. Londonban 1543 körül, megh. 1600 körül. Irt balladákat, humoros, történeti és a mesteremberek életéből vett történeteket (Jack of Newbury; Thomas of Reading stb).

De Long, *George Washington*, amerikai északsarki utazó, szül. New-Yorkban 1844 aug. 22., megh. 1881 okt 30. 1873-ban az Északi jeges tengerre hajózott, hogy a «Polaris»-t föllelje és 1879—81-ig ő vezette azt az ismeretes és szerencsétlenül járt Bennet-féle vállalatot, amelynek hajója, a Jeanette, 1881 jún. 13. az é. sz. 77—78° és a k. h. 155° közt a tengerbe sülyedt. D. és társainak legnagyobb része Észak-Szibérián tett útjokban éltüket vesztették; ő maga csapatjának egy részével szept. 17. elérte ugyan a Lena-torkolatot, de éhen veszett velük; csapatjának egy másik kis része megmenekült. Melville találta meg 1882. maradványait és naplóját. Özvegye adta ki The voyage of the Jeanette címen (Boston 1885).

Delong-szigetek, l. *Újszibériai szigetek.*

Delonia, l. *Delvino.*

Delord (ejtsd: dölór), *Taxile*, francia író, szül. Avignonban 1815 nov. 25., megh. Párisban 1877 máj. 16. 1842—1856-ig főszerkesztője volt a Charivari c. lapnak, amely főleg D.-nak köszönheti híres voltát. 1871-ben képviselővé választatván, a szélsőbaloldalhoz csatlakozott. Művei: Physiologie de la Parisienne (Paris 1851); Matinées littéraires (u. o. 1860); Histoire du second empire (u. o. 1868—75, 6 köt., új kiad. 1880—83), mely ellenzéki pártszempontból van megírva.

Delorenzit (ásv.), rombos fekete gyantafényű prizmák. Képlete közel: $2FeO.UO_2.2Y_2O_3.24TiO_2$. Pegmatitban fordul elő Graveggia közelében (Piemont).

Delorme, 1. *Philibert*, francia építész, szül. Lyonban 1515 körül, megh. 1570 jan. 8. Olaszországban tanult és 1536. tért vissza Franciaországba, ahol utóbb mint II. Henrik király építésze különösen a kastélyépítés terén fejtett ki nagy tevékenységet. Műveinek egy része a francia forradalom alatt elpusztult, így az aneti híres kastély is, melynek szép homlokzatrészlete azonban a párisi École des Beaux-Artsban van fölállítva. Medici Katalin számára építette a Tuileries palotát Párisban, mely 1871. pusztult el. A fontainebleaui kastélyban a nagy bálterem tőle való. Híres műve I. Ferenc király és neje diadalívszerű síremléke a saint-denisi apátsági templomban. D. a francia renaissance legbefolyásosabb mestereinek egyike. Művei az antik és olasz renaissance építészet beható tanulmányozása mellett jellemző francia nemzeti vonásokat tüntetnek föl. Nagy hatást gyakoroltak a francia építészetre D. tankönyvei is, a Nouvelles inventions pour bien bâtir (Paris 1561) és az Architecture (I. köt. u. o. 1567). V. ö. *Vachon*, Philibert D. (Paris 1887).

2. *D., Claude François*, francia festő, szül. Párisban 1783 júl. 28., megh. u. o. 1859 nov. 9. Girodetnek volt a tanítványa, azután Rómában tanult. Klasszicista irányú képei közül az Aurora és Cephalus a párisi Musée du Luxembourgban van. Festményei párisi templomokban is találhatók.

3. *D., Marion*, francia courtisane, szül. Bloisban 1613 okt. 3., megh. 1650 júl. 2. Polgári családból származott s Párisba költözvén, bájaival csakhamar több előkelő barátot szerzett. Köztük volt Cinq-Mars, XIII. Lajos király kegyence, később pedig Condé és Conti hercegek. A Fronde mozgalom idejében az elégedetlenek sokszor találkoztak nála s mikor a mozgalmat leverték, ő is börtönbe került, ahol hirtelen meghalt. Más szóbeszéd szerint fogságából megmenekült s még hosszú kalandos életet élt. Sorsának kiválóbb mozzanatait Alfred de *Vigny:* Cinq-Mars c. regényében, Victor Hugo pedig egy drámájában dolgozta fel. V. ö. *E. de Mirecourt*, Les confessions de Marion D. (Paris 1850—51).

Délosz, görög sziget az Égéi-tengerben, a Kykládok egyike. Mai neve *Mikrí Díli* (a. m. kis

D.), amennyiben a szomszédos Rhenai szigettel (mai nevén Megalí Díli, a. m. nagy D.) egybefoglalva *Dilesz* (a. m. D.-ok) nevet visel. Az É. sz. 37° 25' alatt fekszik, területe 5·19 km². Régi görög monda szerint a sziget az égből esett a tengerbe, vagy pedig Szicilia földjéről szakadt el s mindaddig céltalanul hányódott a tengeren, míg azután az Apollonnal teherben járó s nyugalmas helyet sehol sem találó Létónak megengedte, hogy fiát rajta megszülhesse. Azóta 4 gyémánt oszloppal van a tengerben megtámasztva. A vízben rendkívül szegény, terméketlen sziget a maga kedvező fekvésénél fogva mint tengeri állomás korán vonzotta a települőket: őslakói az egész görög szigetvilágot a görögök előtt biró károk voltak, utóbb ión származású görögöknek jutott kezébe, kik egyetlen községet alkottak rajta. Bár maga a sziget sohse jutott politikai szerepre, az Égéi-tengeren egymást követő uralkodó hatalmak valamennyien törekedtek birtokára. A Kelettel való kereskedelemben elfoglalt fontos helyzeténél fogva ép úgy csábította a hódítókat, mint ama vallási nimbusznál fogva, mely a K. e. I. évezred első sz.-ai óta ott kialakult Apollon-kultuszt körülvette s mely rendkívül látogatott zarándokhellyé, nagy tiszteletben álló ünnepi játékok székhelyévé és páratlan gazdagságú Apollonszentély tulajdonosává tette D.-t. Athén már a VI. sz.-ban megkisérelte D.-t megszerezni, de ez csak a perzsa háborúk után, az V. sz.-ban sikerült neki azáltal, hogy az esetleges újabb perzsa támadás ellen létesített Égéi-tengeri szövetség pénztárát D.-ban helyezvén el, D. vallási és financiális ügyeibe beleszólást nyert s e fenhatóságát utóbb, mikor a nevezett pénztárt Athénbe szállíttatta, továbbra is megtartotta. Ebbe az időbe esik Athénnek az az érdekes rendelkezése (426. K. e.), mellyel a sziget vallási jellegének megőrzése céljából valamennyi D.-i sírt kiüríttetett s megparancsolta, hogy szülésnek, halálnak, temetésnek, mely a görög vallási felfogás szerint a szentség tisztaságát beszennyezte, ezentúl D.-ban nem szabad történnie, csak a szomszédos Rheneia szigeten. Rövid ideig tartó közbeneső spártai fenhatóság után D. egészen a IV. sz. végéig Athéné maradt, ezután egy ideig önálló életet élt, az egész görög és latin világtól nagy tiszteletben tartva, míg végre 166-ban a már Görögországgal is rendelkező Róma névleg Athénnek juttatta s tényleg római kereskedelmi központtá, szabad kikötővé s nyugati és keleti kereskedőktől (különösen rabszolgakereskedőktől) sűrűn látogatott, gazdag világpiaccá tette. A mithridatesi és kalóz-háboruk zavaraiban azonban D. teljesen elpusztult, a K. u. II. sz. óta teljesen lakatlanná lett s ma is az. Az egykori dicsőség nyomait, Apollon szentélyének nagyszerű épületmaradványait, Artemis, valamint számos idegen istenség templomainak romjait s a fényesen szervezett kereskedelmi s pénzügyi élet nyomait 1873 óta francia tudósok (Lebègue, majd Homolle, legújabban Holleaux vezetése alatt) fényes eredménnyel hozzák napvilágra. V. ö. *Lebègue*, Recherches sur l'île de Delos, I. (1876), II. (1886); *Homolle* értekezéseit a Bulletin Hellenben 1877 óta; jó összefoglalások: *Fritsch*, Delos, die Insel des Apollon, térképpel (Gütersloh 1908) és *Jardé*, Delos (Gazette des Beaux-Arts, 1908. évf.); *Chamonard*, Le théatre de D. (Bull. Hell. 20); Loubat herceg ásatásai D.-on 1916—1908, közli *Dürrbach*, (Corr. hellén. 1911. l.).

Déloszi érc, az ókori görögöknél régi hírnevű és sokra becsült bronz volt. L. *Bronz*.

Déloszi probléma *(duplicatio cubi)*, az ókorban nevezetes feladat, mely abban áll, hogy egy olyan kockának keressük az élét, melynek köbtartalma kétszer akkora, mint egy adott kockáé; ha ez utóbbinak éle a, akkor a keresett él $x=\sqrt[3]{2a^3}=a\sqrt[3]{2}$.

Déloszi ünnepek (gör. *Délia)*, az ókorban Délosz szigetén Apollon tiszteletére rendezett fényes ünnepség, körtáncokkal, zenei és költői előadásokkal, lófuttatással. Minden negyedik évben ülték meg s úgyszólván az egész görög világ részt vett benne, de Athén — nyilván a Délosz irányában táplált hatalmi vágytól is sarkalva (l. *Délosz)* — oly pompát fejtett benne ki, hogy a D. úgyszólván athéni nemzeti ünnepszámba mentek. Ezért Theseustól, az athéni nemzeti hőstől származtatták a D. megalapítását. Az ünnepre Athén ünnepi küldöttséget menesztett Déloszba e célra készült szent hajón. (Míg e hajó Déloszról vissza nem tért, halálos ítéletet Athénben végrehajtani nem volt szabad. V. ö. Sokrates kivégeztetésének elhalasztását, amint a Platon-féle Kriton c. dialógusban el van mondva). A küldöttség Déloszon elképzelhetetlenül pazar fényű áldozatokat és lakomákat rendezett. Kis D.-nek szokás nevezni a kisebb fénnyel évenként megült déloszi Apollon-ünnepséget, melynek antik neve Apollonia volt.

Delove, adók. Belovár-Kőrös vm. kapronczai j.-ban, (1900) 623 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Novi grad podravski.

Delphi, l. *Delfi*.

Delphi, az ókorban *Dirfis*, legmagasabb csúcsa Euboea szigetnek; 1745 m. magas.

Delphica (t. i. *mensa)*, a rómaiaknál divatos háromlábú díszasztal, teteje kerek, rendesen márvány.

Delphinapterus, *fehér delfin* (állat), a delfinfélék egyik neme. L. *Delfinfélék*.

Delphinat *(Delphinatus)*, l. *Dauphiné*.

Delphinidae, l. *Delfinfélék*.

Delphinin, l. *Delfinin*.

Delphinion, 1. ókori város Chios szigetének keleti partján. — 2. Igy nevezték a delfii Apollon templomát Athénben, mely mellett törvényt ültek azok fölött, kik gyilkosságot követtek el, de azt állították, hogy tettüket a törvény megengedi.

Delphinit, l. *Delfinit*.

Delphinium *L.*, *szarkaláb* (növ.), a Ranunculaceae (Boglárkafélék) család génusza; 150 faja az északi félgömbön van elterjedve. Füvek, kórós növények; levelük tenyeresen osztott, virágzatuk fürt, végső virág nélkül, virágtakarójuk szines, legtöbbször kék lepellevelekből áll, melyek közül a hátsónak sarkantyuja van; az ez előtt álló két mézfejtő levél sarkantyuja ebbe belenyúlik. 1—3 vagy 5 magházuk tüszővé

fejlődik. Európában, nálunk is, egyike a legközönségesebbeknek a *D. consolida* L., 15—30 cm. magas, terebélyesen ágas. Levele 2—3-szor osztott, sallangjai keskenyek. Hirtelen kihegyesedő tüszőtermése hosszú bibeszálban végződik. Virága sötétkék, ritkán rózsaszinű v. fehér. Főkép vetésben terem. A *D. staphisagria* L. mediterrán vidéki, évelő, molyhos bevonatú, lilaszínvirágú. Magva *delfinin* és *sztafiszagrin* nevű, mérges alkaloidjánál fogva ezelőtt officinális volt; hánytatóul és hashajtóul, valamint kenőcsben vagy porképen rüh, tetü és más élősködő elpusztítására használták. Számos D.-faj igen kedvelt dísznövény, leggyakoribb a *D. Ajacis* L. és *D. orientale* Gay, mindkettő sok változatban.

Delphinus, l. *Dauphin* és *Delfinfélék*.

Delphinus, *Zakariás*, biboros, szül. Velencében 1527 máj. 29., megh. Rómában 1583. Mint lesinai püspök (episcopus Pharensis) részt vett a trienti zsinaton. Azután IV. Pius pápa követe volt I. Ferdinánd udvarában, Magyarországban is a zsinat végzéseinek megvalósítására buzdítva a püspököket. 1565-ben biboros, a következő évben győri püspök. Látva azonban, hogy az ország rendei nem örömest látnak idegent a magyar püspöki széken, ezt 1572. önként elhagyta s Rómába vonult. V. ö. Purpura Pannonica 162.; *Buchberger*, Kirchl. Handlexikon I.

Delphoi, l. *Delfi*.

Delphos, Delphi ó-görög város hagyományos névadó őse (heros eponymos), kinek a várostól 60 stadionnyira, a Parnassos hegy felé vezető úton érczszobra állott.

Delphos, város Ohioban (Északamerikai Egyesült-Államok), a Miami és Erie csatorna mellett, Toledotól DNy.-ra, fa- és gépiparral, (1900) 4517 lak. Vasúti csomópont.

Delpino, *Federico*, olasz botanikus, szül. 1833 dec. 27. Chiavariban (Liguria), megh. 1905 máj. 14. Genovában a matematikát tanulmányozta, 1851. rövid botanikai útra indult Konstantinápolyba és Odesszába, azután hivatalnoki pályára lépett. 1864-ben a rovarok által való beporzást tanulmányozta. *Parlatore* mellett Firenzében asszisztensi állást kapott. 1871-ben Vallombrosában az erdészeti akadémiának terményrajzi tanára lett, 1873. a Garibaldi-fregattán a föld körülhajózására indult, de esztendőre Braziliából visszatért, s 1875. Genovában a botanika tanára lett. Nevezetesebb munkái: Sugli apparecchi della fecondazione nelle diante antocarpee (Firenze 1867); Pensieri sulla biologia vegetale sulla tarronomia etc. (Piza 1867); Ulteriori osservazioni sulla dicogamia nel regno vegetale; Sulla darwiniana teoria della pangenesi (Turin 1869); Teoria generale della fillotassi (Genua 1883); Funzione mirmecofila nel regno vegetale (Bologna 1886—88, 2 rész).

Delpit (ejtsd: delpí) 1. *Albert*, francia író, szül. New Orleansban 1849 jan. 30., megh. Párisban 1893 jan. 5. Erős szinpadi hatásokra törő regényei közül említhetők: Les compagnons du roi (1873); Les filles da joie (1877), a kat. irányú Le mariage d'Odette (1880) stb. Rendszerint regényeiből átdolgozott szinművei közül Le fils de Coralie (1880) ért nagyobb sikert. Költeményei (Poésies 1891) jelentéktelenek. Magyarul megjelentek: Odette házassága; ford. *Fái* J. Béla (Budapest 1882 és 1397): Solange; ford. *Kürthy* Emil (u. o. 1886); Hét év multán; ford. *Szigethyné Szalay* Erzsi (u. o. 1893, 2 köt.); továbbá névtelen fordításban: Szép asszony (u. o. 1894); Mind a ketten (1900 és 1904); Edith (u. o. 1904); hirlapokban: Martial atyja (Egyetértés 1881 és Pesti Hirlap 1908); Ronald és Misette (Pesti Napló 1881); A marquisné (Egyetértés 1882); A hitetlen (u. o. 1883).

2. *D.*, *Edouard*, az előbbinek bátyja, szül. New-Orleansban 1844., megh. Quebecben 1900 febr. 12. 1868-ban francia állampolgár lett, s előbb mint hivatalnok, majd mint író Montpellierben élt. A versírással (Les mosaiques, 1871) s a drámával (Constantin, 1877) is megpróbálkozott, de legtermékenyebbnek a regényírás terén mutatkozott. Les théories de Tavernelle-től (1883) a Le Talion-ig (1899) a közepes regények hosszú sorát adta ki.

Dél-Poroszország, a porosz királyság egykori tartománya, amely az 1793. elfoglalt Posen, Gnesen, Kališ, Sieradz, Lencsica, Rava és Plock lengyel vajdaságokból állott, 60,570 km.² területtel és 1.335,000 lak. 1795. még Varsót és az újból felosztott Lengyelország egyéb részeit is hozzácsatolták. 1805. a tilsiti békében Varsó nagyhercegének jutott; 1815. Poroszország csak Posent kapta vissza, többi része orosz birtok maradt.

Délsarki expediciók, l. *Sarkvidéki utazások*.

Délsarki tenger, l. *Jeges-tenger*.

Délsarkövi fauna, az antarktikus regio állatvilágának gyüjtőneve. A D. a déli sark körüli vidék állatvilágát foglalja össze, melyben legjellemzőbbek a pinguinek (Impeunes).

Délsarkövi flóra *(flora antarctica)*, főbb vonásaiban olyan, mint az északi sarkvidéké. A délsarkövi erdős vidék Észak-Európának havasi növényzetével hasonlítható össze. A legtöbb fa télen nem hullajtja le a lombozatát, mert a nyirkos levegő enyhébb téllel párosul. Chile D.-i részén, bár soha sincs fagy v. hó, a vegetációnak mégis téli pihenése vehető észre, a lombhullató fák t. i. ép akkor hullatják le levelöket, midőn az esőzés a leggyakoribb s egyszersmind a hőmérsék is apadóban van; holott Chile átmenő flóra-vidékén az esőzéssel a növényzet életerejének fokozódása szokott együtt járni. A D.-ban erdő mindenütt van. Az É.-i övön, a hová Chiloë szigetét is számítjuk, az erdők változatosabbak: alkotója a babér, mirtusz, olajfához hasonló alakok, sőt a bambusznád is. A törzsekre liánok és élősködők kapaszkodnak. A D.-i tájon csaknem kizárólag a bükk tenyészik: a lombhullató *Fagus antarctica* Forst. nagyon uralkodó, meg az örökzöld *F. betuloides* Mirb. Legdélebben a csekélyebb hőfok meg a talaj visszatartotta nedvesség erdő helyett az ingoványoknak kedvez, rajta *Donatia*, *Astelia*, egynéhány apró cserje; *Empetrum*, *Myrtus communis*, továbbá a gólyahir meg a *Rostkovia* van meg.

Delsberg, város Svájcban, l. *Delémont*.

Délszláv akadémia, l. *Akadémia*.

Délszláv nyelvek és irodalmak. A délszláv nyelvek a szláv nyelvcsoport DK.-i részét képezik, hozzájuk tartoznak a bolgár, horvát-szerb és szlovén nyelv. Jellemző vonásuk, hogy *d*, *t*, *n* a magas hangzók előtt meg nem jésülnek.

I. Bolgár nyelv. Bulgárián kívül Macedónia egy részében és Tráciában beszélik. Régi jellemző vonása a *tj* (és *kt)*-ből lett *št* meg a *dj*-ből lett *žd*, ezért a magyar *mostoha, pest, nyüst, rozsda, mesgye* szavak csak a bolgár nyelvből magyarázhatók. Míg az *ó-bolgár* («ószlovén, óegyháziszláv») nyelv, amelyre a szláv apostolok a szent iratokat fordították, hangtani és alaktani tekintetben a szláv nyelvek sok régi vonását leghívebben tünteti fel, az *új-bolgár*, azaz a mai bolgár nyelv szerkezete meglehetős bomlásnak indult (elveszett a főnévi ragozás, az infinitivus, a nevekhez hátul határozott articulus léphet). Két főnyelvjárást különböztetünk meg, a keletit és a nyugatit. A mai irodalmi nyelv az északkeletin alapul, amelyben a régi *ě* csak magas hangzók, illetőleg palatalis mássalhangzók előtt maradt meg *e*-nek, különben pedig *ea (ja)*-vá vált. A nyugati nyelvjárásban (Szofia környéke és a tőle Ny.-ra fekvő Macedóniába nyúló terület) a régi *ě* helyén mindig *e* hangzik, míg az ó-bolgár egyházi nyelv egy kis területnek a nyelvét tünteti föl (bele esik Szaloniki, a szláv apostolok szülővárosa), ahol *ě* mindig *ea (ja)*-nak hangzik. Az *ó-bolgár* nyelv valamennyi szláv nyelv közül legjobban van földolgozva, l. Franz Miklosich, Altslovenische Formenlehre in Paradigmen (1874), u. a. Altslovenische Lautlehre [3] (1878), (külön és mint a Gramm. d. slav. Spr. [2] I. köt. első része, ennek III. köt.-ben található az alaktant); W. Vondrák, Altkirchenslav. Gramm. (1900); A Leskien, Handbuch der Altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache [5] (1905); u. a. Grammatik d. altbulg. (Altkirchenslav.) Sprache (1909); A Vostokov, Slovarj, cerkovno-slavjanskago jazyka (I. köt. 1858, II. köt. 1861); Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslovenisco-graeco-latinum (1862—65); Az evangélium szókincsét l. Jagić Codex Marianus (1883) kimerítő szójegyzékében. Az *új-bolgár* nyelvről ugyan jeles tanulmányokat írt Conev, Miletič, Oblak, de megbízható, összefoglaló kézikönyv nincs még, a Cankof testvérek munkája (Grammatik d. bulg. Sprache 1852) inkább csak nyelvészre érdekes és becses, a többi gyakorlati nyelvtanok (Strausz és Dugovich, Chleborad, Wagner, Vymazal, Weigand) sem kielégítők; megfelelő szótár sincs még, Bogoroff bolgár-francia és francia-bolgár szótára (1869) nagyon tökéletlen, Miladinoffé, Deutsch - bulg. Wörterbuch (1893), (a bolgár-német még nem teljes) kicsi és nem jelöli a hangsúlyt, a két nagy szótár közül a Duvernois-féle (orosz-bolgár, Moszkva 1885—92, 2 köt.) nem merít eléggé a nép nyelvéből és az életből, *Gerov* nagy szótára (Szofia 1895—1904, 5 köt.) meg nem törődik az irodalommal és bogaras «helyesírásával» a nemszlavistának jóformán lehetetlenné teszi a szavak föltalálását.

Bolgár irodalom. Az ó-bolgár irodalom csakis egyházi munkákból áll, melyek közül különösen a bogomilok könyvei nyelvészeti szempontból nevezetesek. Közép-bolgár irodalom nem létezik, az újabb bolgár irodalom pedig a XVIII. sz. végén tűnik fel. Első képviselője egy szerzetes, Pajsije atya, ki egyházival kevert nyelven megírta a bolgárok történetét. Műve 1844-ig kéziratban maradt, de nagy hatással volt a nemzeti öntudat ébresztésére. Valódi irodalmat azonban csak Huca-Venelin teremtett, egy magyarországi születésű rutén, kinek működése a mult század 30-as éveire esik. Az ő iskolájából egyre több író került ki. Köztük Bogorov, ki a nemzeti nyelv és helyesírás kérdésével foglalkozott, Slavejkov Petko, ki e nyelven írta az első tartalmasabb költeményeket. Fotinov alapította az első bolgár folyóiratot 1845. A 60-as években jelentékeny mozgalom a «számüzöttek» irodalma, mely külföldön fejlődött ki, leginkább Belgrádban és Bukarestben. Köztük *Rakovsky* György és *Botev* Christo költők, *Karavelov* Ljuben az elbeszélés megalapítója. A szabadságharc után (1877—79) erős lendületet vesz a kulturális élet, de az irodalom csak a 90-es évekkel bontakozik ki. Legünnepeltebb írója Bulgáriának *Vazov* Ivan, a Pod igoto (Igában) c. regény szerzője. Más prózaírók közül kiválik *Konstantinov* A., *Vlajkov* T. A költők közül *Slavejkov* Penčo epikus, *Javorov* és *Hristov* lirikus.

A népköltészet a bolgároknál is igen gazdag. Nevezetesebb gyűjtemények: *Bežonov*, Blgarski pesni (Moszkva 1855); *Miladinov* D. és K., Bugarsk. narodni pesni (2. kiad. Szofia 1891); *Verković*, Narod. pesme Maked. Bugara (Belgrad 1860); *Čolakov*, Blgar. narodni Zbornik (u. o. 1872). Magyar mű: *Strausz* Adolf, Bolgár népköltési gyüjtemény (Budapest 1892, 2 köt). V. ö. A. *Theodorow*, Blgarska literatura (Philippopel 1901). A bolgár irodalom. Egyet. Irodalomtört. 4. köt. (Budapest 1911).

II. *Horvát-szerb nyelv.* A horvátokat és szerbeket nem a nyelv választja el egymástól, hanem a vallás és az ezzel kapcsolatban álló írásjelek: a r. kat. horvátok a latin, a gör.-kel. szerbek a görög írásból fejlődött cirill írást használják. A közös irodalmi nyelv a *sto*-nyelvjárás *(štokavština)*, ennek válfajai az *e-, je-, i-* tájszólások *(ekavština, jekavština, ikavština)*; a szerbek többnyire a keleti, azaz az *e*-tájszólást használják *(dete* «gyermek», gen. *deteta)*, a szentírást azonban Karadžić és Daničić szép fordításában nagy gyönyörrel olvassák a *je*- tájszólásban *(dijete, djeteta)*; a horvátok híven megtartották a *je* tájszólást, amelyet az új szerb irodalmi nyelv lángeszű megalapítója, Karadžić Vuk, voltakép a szerbeknek jelölt ki irodalmi nyelvül, de amelyet Gáj vezetése alatt a horvátok is elfogadtak. Régebben a katolikus írók Boszniában és Szlavoniában az *i*-tájszólást is használták, ma azonban ez már nem irodalmi nyelv. A *sto*-nyelvjárás nevét attól kapta, hogy a «mi, micsoda» kérdőszócska abban *što*; a horvátok egy része Dalmáciában, a horvát tengerparton és a szemben levő szigeteken ezt *ča*-nak mondja *(čakavština)*; a régen «polgári» Horvátországnak nevezett részben ez a kérdőnévmás *kaj*, mint a szlovéneknél *(kajkavština)*, az eszerint elnevezett 3 nyelvjárásnak különben ez nem egyedüli, nem is legfontosabb ismertető jele. Az első tudományos nyelvtant írta Karadžić, híres szótárának bevezetéseül 1818., később minden oldaláról megvilágította a nyelvet legjelesebb tanítványa, Daničić György (l. o.), újabban mindkettőjük szellemében írt nagyobb nyelvtant *Maretić*, Grama-

tika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika (1899); kitünő nyelvtant irt, amelyben a hangsúly is gondosan meg van jelölve. *Budmani*, Grammatica della lingua serbocroata (1867). A szótárak közül a hangsúlyt csak a föntemlített Karadžić-féle szerb-német szótár jelöli (2. kiad. 1852, 3. kiad. 1898), amely azonban csak a nép nyelvére van tekintettel és a zágrábi akadémia nagy szótára, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1880-tól kezdve, eddig 6 nagy kötet az *m* betü közepéig). Jó szótár az Iveković-Broz-féle (1901, 2 köt.) és a Brančić-Dera-féle (magyar-szerb és szerb-magyar 1889 és 1894), kisebb szótárt irtak még Parčić (horvát-olasz), Filipović, Popović s mások.

Horvát irodalom alatt nem annyira egy egységes, összefüggő irodalmat, hanem három, különböző helyen és különböző feltételek alatt keletkezett irodalmat szoktunk érteni:

1. *A raguzai köztársaság és a dalmát városok* és szigetek irodalma a XV. sz. végétől a XVII. sz. végéig. A nyelv közösségénél s olykor az irók felfogásánál fogva ezt az irodalmat a szerbek is magukénak vallják. Határozott nemzeti jellege tényleg nincs, mivel teljesen olasz hatás alatt keletkezett és fejlődött. A fennmaradt munkák egy része olasz termékek átdolgozása. Az egész dalmát irodalom központja volt Raguza. Iró és költő igen sok volt (köztük egy nő is, a szépségéről hires Zuzorić Flóra); nevezetesek ezek: *Marulić* Márkó (1450—1524), ki az egész korszakot megnyitja; vallásos, didaktikus és epikus költő. *Menčetić* Šiško és *Držić* Gjorgje (1500 körül) trubadúr-utánzók; *Lucić* Hannibal lírikus és drámaíró; *Vetranić-Cavčić* Mavro jó misztériumok szerzője; *Hektorović* Péter a Ribanje c. elbeszélés költője, ki e munkájában néhány eredeti népdalt is jegyzett fel. *A XVI. sz.-ban: Čubranović* Andrija a Jegjupka (Cigánynő) c. farsangi tréfás költemény irója; *Nalješković* és *Držić* Marin komédiák és pásztorjátékok költői; *Ranjina* Dinko és *Zlatarić* Dinko lírikusok; *Gundulić* Iván (XVII. sz.) az egész dalmát korszak legtartalmasabb époszának, az Osmannak költője; *Palmotić* Junius a leghiresebb drámairó; *Bunić* Jovan a líra egyik legkiválóbb képviselője. Az 1667 ápr. 7-én történt földrengés után, mely Raguzát elpusztította, a szellemi élet is hanyatlásnak indult. Ezután csak *Palmotić* Jaketa az epikus, *Gjorgjić* Ignác a vallásos és didaktikus költészetben tünt ki. A XVIII. sz.-ban *Kačić-Miošić* Andrija mint a népköltészet utánzója emelkedik ki. A régi dalmát költők műveit kiadta a zágrábi délszláv akadémia (Stari pisci hrvatski XIX. köt., Zágráb 1869—92).

2. *A mai tulajdonképeni Horvátország*, azaz Zágráb-, Körös- és Varasdmegye irodalmát az úgynevezett *kajkavština dialektusában* találjuk fel, amelynek a XVI. sz. második felétől a XIX. sz. harmincas éveig vannak termékei. Ezek többnyire népies tárgyakból állanak.

3. Az *uj-horvát irodalom*, a horvát és szerb nemzeti eszme felébresztése óta a XIX. sz.-ban. Észrevehető az a törekvése, hogy a tulajdonképeni szerbek (a görög-keleti egyház hívei) és a horvátok (római katolikusok) között irodalmi és általában minél szorosabb szellemi egyesülés jöjjön létre.

Gáj Lajos (1809—72) érdeme, hogy ez az irodalom új nyelven indult meg: a horvát dialektusok helyett a délszerb *štokavštinában*, melyet már 1814 óta Karadžić hirdetett. Gáj egyúttal azt akarta, hogy ez a délszlávok közös irodalmi nyelve legyen s ezért szerb-horvát-szlovén helyett elnevezte «illir» nyelvnek. Innen az egész mozgalom neve «illirizmus». Az osztrák kormány politikai célzatokat látván benne, 1843. betiltotta e név használatát. Gáj köréből kerültek ki az «illirek», az újabb horvát irodalom első képviselői. Köztük a költők váltak ki: *Mihanović* Antal, *Rakovac* Dragutin, *Vukotinović* Lajos, *Stoos* Pál, *Nemčić* Antal, *Bogović* Mirko, *Utješenović* Ognjeslav, főleg pedig *Mažuranić* Iván az epikus, *Demeter* Dimitri a drámai, *Vraz Stanko* és *Preradović* Péter a lírikus költők. Az abszolutizmus után lendült fel újra a horvát irodalom s különösen a prózai műfajokban érte el jelentékeny fejlődését. A XIX. sz. végéig terjedő korszakban a próza terén kiváltak: *Jurković* Janko és *Tomić* J. Jenő novelláikkal, *Šenoa* Ágost regényeivel; *Kumičić* Jenő; *Galjski-Babić* Sándor, ki a realisztikus irány úttörője; *Kozarac* József és *Leskovar* Janko szintén regényeikkel. Ugyanennek a korszaknak nevezetesebb költői: *Botić* Lúka, *Trnski* Iván, *Martić* Grgo, *Badalić* Hugó, *Arnold* Gjuro, *Marković* Franjo, *Hranilović* Jovan, *Harambašić* Ágost, *Alaupović* Tugomir, *Tresić-Pavišić* Antal. Az egész korszak uralkodó iránya volt a nemzeti romanticizmus, a 80-as évekkel lépett fel a realizmus, s olykor erős naturalizmus is. Az utolsó évtizedben sok követője akadt a nyugatról jövő modernizmusnak. Ilyen a *költők* közül: *Kranjčević* Silvius, *Nikolić* Mihovil, *Begović* Milan, *Domjanić* Dragutin, *Vidrić* Vladimir, *Deželić* Velimir stb. A prózaírók közül: *Draženović* Josip, *Katalinić* Jeretov, *Matos* G. A., *Car* Emin, *Jugović* Vladoje stb. Drámai művekkel számottevő sikert arattak különösen: *Marković* Franjo, *Tresić-Pavičić*, *Kumičić* Jenő, *Vojnović* Ivan, kit a legjobb horvát drámaírónak tartanak, s kinek művei magyar fordításban is szinre kerültek a budapesti Nemzeti Szinházban, *Tucić* Srdjan, *Dežman* Milivoj, *Car* Emin, *Šenoa* Milán. A tudományos irodalom terén kiváltak mint történészek és forrásgyüjtők: *Kukuljević* Iván, *Ljubić* Simon, *Stojanović* Ivan, *Šmiciklas* Tadeja, *Klaić* Vjekoslav, *Rački* Franjo, *Šišić* Ferdo; mint filológusok: *Jagić* Vatroslav, a XIX. sz. és napjaink legkiválóbb szlavistája; *Budmani* Pero, *Pavić* Armin, *Šrepel* Milivoj, *Broz* Ivan, *Maretić* Toma, *Šurmin* Gjuro, *Drechsler* Branko. V. ö. *Šurmin* György, Porjest hovatske Književnosti (Zágráb 1898). A többit l. a *szerb irodalom* alatt. Népköltési gyüjteményeket adtak ki: *Blagajić*, *Dvorović*, *Tordinac*, *Hörmann*, *Zovko*, *Broz*, *Bosanac* stb.

Szerb irodalom. A *szerbek* az újabb időkig külön irodalmi fejlődéssel birtak, mely a horvát irodalomtól külsőleg a cirill írás használata által különbözik. Mig a horvátok, mint római katolikusok, politikailag is a nyugat-európai országok befolyásának voltak alávetve, a műveltséget és

az irodalmi buzdítást a nyugat népeitől vették, addig a szerbek, kik a görögkeleti egyház hívei, e tekintetben a bizanci középkor befolyása alatt állottak. Ők a szláv liturgia elfogadásával az ó-bolgár v. ó-szláv nyelvet vették át irodalmi nyelvül, mely idővel külön szerb egyházi nyelvvé fejlődött. E nyelven az ó-szerb birodalom romlásáig, azaz a XIV. sz. végéig eléggé termékeny egyházi irodalom keletkezett, különösen miután Szt. Száva az egyházi állapotokat rendbe hozta és az Athos hegyen a szerb Chilandar kolostort alapította volt. Ez az irodalom áll a már létező ó-bolgár bibliafordításoknak szerb egyházi nyelven készült másolataiból, liturgiák-, legendák-, homiliák-, nomokanonok-, kolostori szabályokból stb., amelyeket részint a szerbek maguk szerkesztettek, vagy önállóan a görögből fordítottak, részint pedig szintén az ó-bolgár eredetiekről másoltak le. A világi irodalom csak nagynehezen fejlődhetett. Ilyennek kezdete a szerb királyok és érsekek életrajzai. Szt. Száva és bátyja István, az első koronázott király, atyjuk Nemanja István életrajzát szerkesztették (kiadta Šafařik, Život sv. Simeona, Prága 1868 és 1870); Domentiján, Szt. Száva tanítványa, megírta ennek és Szt. Simonnak (azaz Nemanja Istvánnak) életrajzát (kiadta Daničić, Život sv. Simeuna i sv. Save, Belgrád 1865); Danilo érsek Chilandarban (XIV. sz.) leírta a szerb királyok és érsekek életét (kiadta Daničić, Zivoti kraljeva i arhiepiskopa srbskih, Zágráb 1866). Ezek a munkák is egyházi panegirikus természetüek. De találkozunk egy pár tiszta világi elbeszéléssel, milyen a Nagy Sándor-regény, a trójai harcokról való elbeszélés, Stephanit és Ichnelat stb. (Példák az eddig említett irodalomból találhatók: Novaković, Primeri književnosti, Belgrád 1904). Nyelvészeti és történelmi szempontból igen fontosak a szerb királyok és főrendek számos oklevelei és Dušan cár (megh. 1356) törvénykönyve, Zakonik (kiadta Novaković 1898).

Az irodalom további fejlődése a szerb országoknak a törökök által való végleges elfoglalása (a XV. sz. kezdetén) után úgyszólván teljesen megszünt; egy pár egyházi munka, néhány krónika (a legismertebb Branković György deszpotáé), jelei a még létező csekély irodalmi életnek. Az irodalmi újjáébredés kezdete a XVII. sz. végére tehető. Ekkor a szerbek nagy része Magyarországba költözött és ezáltal a nyugati élettel jött érintkezésbe: itt keletkezett az újabb szerb irodalom is. Ennek első termékei azonban sem tartalmuknál sem nyelvüknél fogva nem voltak népszerüek, mert egyházi nyelven irattak, még pedig gyakran nem is annak szerb alakjában, hanem a nép által kevésbbé értett orosz alakban. Ez az ú. n. *szlaveno-szerb* irodalom. Legkiválóbb képviselője *Rajić* Jován (1726—1801), aki A szláv nemzetek, különösen a bolgárok, horvátok és szerbek története c. munkájával (Bécs 1794—5; 2. kiad. Buda 1823, 4 köt.) tett szert hírnévre, mert nemzeti emlékeket ébresztett fel. Az irodalom alaposabb reformációját *Obradović* Dositej, a szerb kultura és irodalom legkiválóbb munkása (megh. 1811) kezdte meg a XVIII. sz.-ban, *Karadžić* Stefanović Vuk (1787—1864) folytatta és *Daničić* György (megh. 1886) végre diadalmasan befejezte. Ők ugyanis a nemzeti nyelvet tették irodalmivá s ezzel megteremtették a kapcsolatot a nép s az irodalom között. Miután továbbá a XIX. sz. kezdetén Szerbia végleg megszabadult a török járom alól, ott is megindult a szerb irodalom, mely addig csak az osztrák és magyar szerbek körében akadt művelőire. Az ósdi nyelvhez ragaszkodó írók közül *Vidáković* Milovan regénynek nevezett elbeszéléseivel, *Vujić* Joakim szinművek fordításával s az első szintársulat megalapításával lett ismertté. Mindkettő 1820 körül működött. Az első költő *Mušicki* Lucián volt, ki pseudoklasszikus ódáival fejlesztőleg hatott az irod. műveltségre és ízlésre. Követői közé tartozott *Hadžić* Ján, sőt részben *Popović* Jován St., a lirikus és drámaíró, és *Subotić* Jován, epikus és drámaíró.

A XIX. sz. derekán alakul át a szerb költészet nemzetivé és művészivé. Már *Milutinović* Simon (1791—1847) jelzi az átalakulást. Serbijanka c. költemény-ciklusában (Leipzig 1826) megénekelte a szerb szabadságharcot csaknem teljesen a népköltészet szellemében. Az új korszak legkifejezettebb első képviselői *Radičević* Branko és *Njeguš II. Petrovics Péter*, a montenegrói püspök-fejedelem, a legkiválóbb szerb költő. A többiek és következők: *Jovánovics* J., Zmáj, a híres Arany-fordító, *Jakšić* György, *Kostić* Lázár, *Grčić* Milenko, *Ilić* Jován, *Kujundžić* Milan, *Kačanski* Vladislav, *Sapčanin* Milorad stb. és *Miklós*, a jelenlegi montenegrói király is. Más kortársaikkal együtt ők is az irodalomban az ú. n. omladinisták, kik a nemzeti romanticizmus hatása alatt állottak. A próza fejlődése is a század második felére esik. *Atanacković* és *Ignjatović* novelláinál és regényeinél nevezetesebb a realisztikus elbeszélés a nép életéből vett tárgyakkal. Legjobb írói *Lazarević* Lázár mellett *Ljubiša* István, *Milićević* Milan, *Veselinović* Janko, *Sremac* István, *Matavulj* Simon, *Car* Marko, *Kočić* Péter. Az elbeszélő prózának legújabb jelensége a társadalmi regény s ennek írói *Ćipiko* Iván, *Stanković* Borisav és *Uskoković* Milutin. A verses költészet napjainkban, leginkább francia hatás alatt, szintén modern irányban fejlődik. Leginkább *Dučić* János-, *Rakić* Milán-, *Santić* Alexánál. A drámai művek terén kitünt *Subotić, Kostić, Bán* Matija, de maradandóbb sikere csak *Popović* Jován Sterija és *Trifković* Kosta vígjátékainak volt. A szerb irodalom legbecsesebb részének, rendkívül gazdag népköltészetének gyüjtésével legtöbbet foglalkozott *Karadžić*. Összes műveinek első 9 kötete foglalja magába a legismertebb termékeket (belgrádi kiadás 1898). A tudományos irodalom terén kiváltak, mint történészek és forrásgyüjtők: *Kovačević* Ljubomir, *Novaković* Stoján, *Ristić* Jovan, *Pucić* Medo, *Ruvarac* Ilarion, *Gavrilović* Mihajlo, *Radonić* Jovan (magyar-szerb vonatkozásokban), *Stunojević* Stanoje; mint filológusok: *Daničić* György, a legkiválóbb szlavisták egyike a XIX. sz.-ban, *Bošković* Jovan, *Nedić* Ljubomir, a jelenlegiek közül *Stojanović* Ljubomir, *Belić* Sándor, *Skerlić* Jován, *Popović* Pál, *Ostojić* Tihomir; mint jogtörténész *Bogišić* Baltazár; mint geográfus és geológus: *Cvijić* Jován, *Žujović* Jovan. V. ö. *Grčić* Jován, Istorija srp. književnosti (Ujvidók 1906); *Popović* Pál, Pregled knji-

ževnosti (Belgrád 1909); *Murko*, Geschichte der südslav. Literatur; *Karasek*, Slav. Literaturgeschichte; Egyetemes Irodalomtört. 4. köt. (Bpest 1911).

III. *Szlovén nyelv*. A szlovén nyelvet beszélik a Stiriában, Karintiában, Krajnában, északi Isztriában és a Triészttől Görzig terjedő tengerparton lakó szlávok, azonkívül Magyarországon a Vas vármegyében és Somogyban lakó vendek. Rokon a horvát *kaj*-nyelvjárással, de nem azonos vele, jellemzi a régi *ą* (ejtsd úgy, mint a francia *on*-t) nasalis hangzó helyén álló *o*, amelynek a horvát-szerbben *u*, a mai bolgárban egy tompa hangzó felel meg. Az irodalmi nyelv nagyobbára Alsó-Krajna nyelvén alapul, egyébiránt a kis területen sok a nyelvjárás. Nyelvtanát megírta Kopitar, Miklosich, Levstik, Janežić-Sket, gyakorlati nyelvtant írt Lendovšek, Sket, Pečnik, kisebb szótárt Janežić, egészen kicsit Praprotnik, nagyobbat, a hangsúlyt is jelölőt Pleteršnik (2 kötet, (1894—95). A magyarországi szlovének nyelvéről az első alapos leírást adta *Pável* Ágost, A vashidegkúti szlovén nyelvjárás (M. Tud. Akadémia, 1909).

Szlovén irodalom. A legrégibb szlovén nyelvemlék az ú. n. freisingi emlékek liturgiai tartalommal, melyek egy X. sz.-beli kéziratban maradtak fenn (kiadta Kopitar a Glagolita Clozianusban, Wien 1836); attól fogva a reformáció koráig hiányzik majdnem minden nyelvemlék. A krajnai reformátor, Trubar Primus (1508—86) és társainak munkássága folytán megjelentek: az első szlovén bibliafordítás (I. teljes kiadás 1584) és más egyházi és teológiai munkák. Ezen irodalom azonban az ellenreformáció következtében megsemmisült, úgyannyira, hogy a XVIII. sz. végéig nem létezik szlovén irodalom. Egy teljes bibliafordítás katolikus részről (főmunkatársai voltak Japel és Kumerdey) megjelent 1791—1802. Szélesebb értelemben vett irodalom csak *Vodnik*-kal (1758—1819) kezdődik; a szlovén költészet valódi alapítója azonban *Prešeren* Ferenc volt 1800—1849 (összes költeményei Pesni Franceta Prešerna, Laibach 1866). A XIX. sz. közepe óta az irodalmi mozgalom is erősebb lesz. Mint újabb költők említést érdemelnek: *Levstik*, *Strittar*, *Jenko*, *Kersnik*, *Tavčar*. A prózaírók közül kiváló hírnévre tett szert: *Trdina* János a népéletből vett rajzaival és elbeszéléseivel, *Detela* Ferenc történeti regényeivel. *A szlovén népdalok* gyűjteményét újabban *Strekelj* rendezte és adta ki. A legújabb költők közül *Gregorčič* lyrikus, *Aškerc* epikus. A modern felfogás követői: *Govekar*, *Caukar*, *Zupančič*. V. ö. *Murko*, Südslav. Litteratur; *Karasek*, Slavische Literaturgeschichte (1906); Egyetemes Irodalomtörténet, 4. kötet (Bpest 1900).

Délszlávok, a szláv népek csoportja délkeleti Európában. Ide tartoznak a szlovének, a horvátok, szerbek (bosnyákok, montenegróiak) s nyelvileg, bár fajilag nem, a bolgárok is. L. *Szlávok*.

Délszláv pénzek. Ezen név alatt Bulgária, Szerbia és Bosznia régi érmeit szoktuk érteni, míg a szlavoniai báni érmek inkább a magyar éremtan körébe tartoznak. A legrégibb D. a *bolgár pénzek*. Ezek a régi cárok ezüst pénzei, melyeknek teljesen bizánci jellegük van; az előlapon közönségesen az álló vagy trónon ülő megváltó képe kereszttel látható, jobb kezét áldásra felemelve; a felirat itt is csak IC—XC (Jesus Christos). A hátlapon a cár és a cárné állva vagy ülve, keresztet vagy zászlót tartva; a felirat ó-szláv és a cár nevét és címét tartalmazza. Hol verettek ezen pénzek, nem tudjuk. A pénzverők kétségkívül bizánciak voltak.

A *szerb pénzek* sorozata I. Vladiszlavval (1234—1241) kezdődik és Lazarević Istvánnal (1389—1427) végződik. Összesen 14 királytól és több deszpotától és azonkívül három városnak autonom pénzeit ismerjük. Ezek is többnyire ezüstből valók. Külsejük velencei befolyásra mutat és például Uroš pénzei már alig különböztethetők meg a velencei matapanoktól. A felirat latin vagy szerb és közönségesen az előlapon a megváltó nevét, a hátlapon a fejedelem nevét és címét tartalmazza. Csak Oliver deszpota pénzén van hátul latin, elől pedig szerb felirat. A pénz értéke vagy veretésének ideje soha sincsen kitüntetve.

A *boszniai pénzek* is több fejedelemtől és bántól ismeretes ezüst pénzek. Nagyságuk és súlyuk olyan, mint a szerbeké. Külsejük szintén a velencei pénzekhez hasonlít. Feliratuk mindig latin, csak egynéhány darabon van szláv felirás, de az is latin betüvel. Itt is az előlapon a megváltó, vagy Szt. György vagy Szt. Trifon látható; a hátlapon a fejedelem képe vagy csak címere. A pénzverdék közül névleg csak Cattaro ismeretes.

Délszláv vámunió, az a törekvés, hogy az összes délszláv népek közös vámterületbe tömörüljenek. Ez a törekvés elsősorban Szerbia és Bulgária gazdasági egyesítésére irányul és az egyesüléstől a két nép közötti politikai ellentétek kiegyenlítését is remélik.

Delta (Δ, δ), a görög alfabétum negyedik betüje; nem egyéb, mint e betünek héber neve *daleth*, mely annyit tesz mint kapu (bizonyára a héber ד betünek eredetibb alakjáról).

Delta, valamely folyó torkolatánál a tengerből, vagy tóból, a folyóvíz hordalékának lerakodása folytán foglalt terület. Eredetileg a Nilus torkolatára vonatkoztatták e szót, összehasonlítván ennek háromszögű alakját a görög Δ (delta) betüvel; később D.-nak mondottak minden olyan háromszögalakú folyótorkolatot, amelyet a folyónak szétvált ágai fognak körül. Ma tekintet nélkül az alakra, D.-nak mondunk minden, a folyó torkolatánál levő olyan újabbkori lerakodást, amely a tengerből vagy általában az álló vízből tért foglalt és azt szárazfölddé változtatta. A D. határvonalai, vagyis külső alakja legfőképen ama parti alakulattól függ, ahová a folyó torkol. Minden D.-torkolatnál küzdelem folyik a folyó és a tenger közt. A folyó a D.-t kitolni igyekszik, a hullámverés és a dagály visszatolják, a parti áramlás pedig az egyenes vonalú partot igyekszik visszaállítani. Előre tolt D. mindig annak a jele, hogy a folyó győzelmesen helytáll. A D. alakját a tenger partalakulatán kívül egyéb körülmények is befolyásolják. Igy pl. az áramlatok. Ott, ahol a folyótorkolatnál áramlat vezet el, a lerakodó törmelékek is az áramlat irányában sodortatnak s a D. az áramlat felé alakul. A D.-k felülete és nagysága, valamint függőleges terjedelme, azaz a le-

rakodás vastagsága is nagyon különböző. A hány D., annyiféle a felületi viszony, függvén az a helyi körülményektől és erősebb, gyengébb esetleges befolyásoktól. A nagyságra vonatkozólag roppant eltérők a dimenziók, mi a folyam hosszával, szélességével és a magával hurcolt anyag mennyiségével kapcsolatos. A Gangesz (s Brahmaputra) D.-ja 8.259,435 hektár, a Mississippié 3.185,933 ha., a Nilusé 2.219,400 ha., a Dunáé 258,795 ha., a Rhôneé 75,000 ha. A Gangeszénél még nagyobbnak tartják a Hoangho-ét Kinában. A D.-k függőleges terjedelme, azaz a lerakodás vastagsága függ a tenger mélységétől a folyótorkolatnál s annál hatalmasabb, mennél messzebbre esik a torkolattól. A Nilus D.-ja sokkal vastagabbnak bizonyult, mint eddig hitték, mert a szagaszigi fúrólyuk 105 m. mélységben még nem érte el a szilárd altalajt, a Rajnáé helyenként több mint 60 m. vastag, a Rhôneé 100 m., a Póé 120 m., sőt akadtak 172 m.-nyi vastag helyekre is, a Mississippié egyes helyeken csak 16 m., más helyeken meg 200 m., a Gangeszé átlag 18 m. A folyamok D.-ja évről-évre újabb területeket foglal, erre vonatkozólag következők az adatok: a Mississippi legnagyobb egy évi térfoglalása 350 m., némelyek szerint csak 20—80 m.; a Terek-é (Káspi-tó) 495 m., a Póé 70 m., a Rhôneé 48 m., az Eufrát és Tigrisé 54 m., a Hoanghoé 30 m., a Peihoé 24 m., a Dunáé 12 m., a Nilusé csak 4 m., mert a rendszeres áradások megfosztják hordalékának nagy részétől. A D. építőanyaga a folyók hordaléka, nagyobb folyóké homok és iszap, parti folyóké kavics. A legdurvább anyag a torkolat közelében, a finomabb csak nagyobb távolságban száll a fenékre. A település a tengerben gyengén hajlott, majdnem vízszintes, csak a belföldi tavakban érheti el a törmelékkúp lejtője a 35°-ot. A növekedés nem egyenletes, úgy hogy ebből a D. korára következtetni nem lehetséges, így pl. az Arno időszámításunk kezdetén 933-ig évenként 2·37 m.-rel nyomult előre, 933—1406 közt 5·67, sőt 1406—1841-ig 8·65 m.-rel. A Pó D.-ján az ember befolyása ismerhető fel. L. *Pó.*

Delta Amacuro, Venezuela délamerikai köztársaság ék. territóriuma. Magában foglalja az Orinoco torkolati vidékét. K.-en Brit-Guayanával határos. Igen ritka népességű. L. *Venezuela.*

Delta del Orinoco, Delta Amacuro venezulai territórium é. része, régebben önálló territórium.

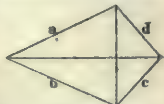
Delta-fém. Ezt az ötvényt 1883. Dick Sándor találta fel. Összetételére nézve tulajdonképen vastartalmú sárgaréz. Van benne 55—56% réz, 40—41% cink és 0·8—1·2% vas. A D. a vörös melegben kovácsolható, szilárdsága öntve mm²-kint 33·1 kg., hengerelve pedig 45 kg., de fölemelkedik 53 kg.-ra is. Nyúlása 18—42%. Foszfor-, réz és a mangánréz hozzáadásával egynemüségét tetemesen növelhetjük. A D. a sósvíz hatását jobban állja mint a Muntz-fém (l. o.), ezért hajóborításokra is használják. Rozsdaállóságáért csapokat, szivattyu- és gépészeket és bányabeli drótköteleket, újabban pedig dísztárgyakat is készítenek belőle.

Delta-izom *(musculus deltoideus),* háromoldalú erős izom, mely szélesen ered a kulcscsont külső harmadán, a vállcsúcson és a lapocka tövisen; rojtjai csúcsba összefutva tapadnak a felkarcsont elülső felszinén a közepe felett a hónalji ideg (nerus apillaris) idegeibe, mely a karfonatból (plexus brachialis) ered. Főműködése a karnak a vízszintes helyzetben való megtartásában áll.

Delteil, *Loys,* francia rézkarcoló és művészeti író, szül. Párisban 1869. A párisi Salonban állítja ki rézkarcait; lapjai többnyire képmásokat vagy egyes francia festőművészek képeit tüntetik föl. Mint író a francia grafikusok műveinek kimerítő katalógusokba való foglalásával tűnt ki. Ő szerkeszti a Peintre graveur illustré című kiadványt.

Déltiroli Dolomitok, l. *Alpok.*

Deltoid, oly négyszög, melyben két szomszédos oldal *a* és *b* egymással s a másik kettő *c* és *d* szintén egymással egyenlő, de a két oldalpár különböző. Az idom két átlója egymásra merőleges.

Deltoid-dodekaéder, szabályos rendszerbeli kristályalak (deltoid-tizenkettős); 12 deltoid lap zárja be. Sokféle D. volna lehetséges, de kristályokon eddig csakis egyfélét észleltek és pedig azt, ahol a hosszabb élek szöge 82° 10′, a rövidebbeké 162° 39′. A tetraedit ásványon elég gyakori.

Delubrum (lat.), eredetileg azt a helyet jelenti, ahol az áldozást megelőző mosakodás, tisztulás történt; később általában a. m. szentély, szenthely, templom.

Deluc (ejtsd: dölük), *Jean André,* francia fizikus, szül. Genfben 1727 febr. 8., megh. Windsorban 1817 nov. 7. Genfben a kétszázak tanácsának tagja volt, később az angol királynő felolvasójává nevezték ki és a göttingeni egyetemen a filozófia és geológia tanárává. A jenai csata után Angolországba költözött, itt főképen geológiával foglalkozott, de emellett számos fizikai kisérletet is tett. D. fedezte fel 1772. a víz sűrűségének maximumát és annak hőmérsékletét 41° Fahrenheitre határozta meg. Nevezetesebb művei: Recherches sur les modifications de l'atmosphère stb. (2 köt., Genf 1772); Nouv. Idées sur la Météorologie (2 köt. 8°, Paris 1787), amelyben behatóan foglalkozik a légköri vízgőz magaviseletével. Egyéb munkái közül említendők: Essai sur la pyrométrie et l'aréométrie (London 1779); Lettres physiques et morales sur l'histoire de la terre et de l'homme (La Hage 1778—1780). D. az atomisztikus fizika lelkes híve volt.

Deludál (lat.) a. m. kigúnyol, megcsal.

Déluge (franc., ejtsd: delüzs), árvíz, vízözön. Szólásmód: *après nous le déluge,* utánunk a vízözön, a. m. utánunk jöhet ami akar; azzal mi nem törődünk.

Deluzió (lat.) a. m. kigúnyolás, ámítás.

Delvau (ejtsd: delvó), *Alfred,* francia író, szül. Párisban 1825., megh. u. o. 1867 máj. 3. Nagyszámú történeti, nyelvészeti és irodalomtörténeti művei közül megemlíthetők: Histoire de la révolution de Février (1856); Les barrières de Paris (1857); Histoire de la campagne d'Italie (1859); Dictionnaire de la langue verte (1865, 1867); Gérard de Nerval, sa vie et ses oeuvres (1865); Henry Murger et la Bohème (1866). D. adta ki a Biblio-

thèque bleue-t (1859—60, 3 köt.) és a Collection des romans de chevalerie, mis en prose française moderne (1869, 4 köt.) c gyüjteményt.

Delvaux, *Laurent*, belga szobrász, szül. Gentben 1695., megh. 1778 febr. 24. Brüsszelben tanult, Londonban és Rómában is dolgozott. Németalföldön a XVIII. sz. legkiválóbb szobrászainak egyike. Híres műve a genti Saint Bavo templom szobrokkal és domborművekkel ékes szószéke (1745), továbbá a brüsszeli állami levéltár lépcsőházát díszítő nagy Herakles-szobor.

Delvauxit (ásv.), víztartalmú vasfoszfát, sárgásbarna v. vörös színű vesés halmazok. Lelőhelyei: Visé (Belgium), Leoben (Stájerország).

Delvenau v. *Stecknitz*, az Elbének jobboldali mellékfolyója. Holsteinban ered és mesterségesen hajózhatóvá tették Lübeck és az Elbe között.

Delvig *Antal* báró, orosz költő, szül. Moszkvában 1798 aug. 17., megh. 1831 jan. 26. A carszkoje-szelói liceumban nevelkedett, ahol szoros barátságot kötött Puskinnal. Azután állami szolgálatba lépett, s háza az ifjabb írói nemzedék gyülőhelyévé lett. Puskinnal, Glinkával s másokkal (1825—32) Sěvernye cvěty (Északi virágok) c. almanachot adott ki. Költeményei 1829. jelentek meg Szt.-Pétervárt. Magyarra Szabó Endre fordított tőle. V. ö. *Szabó*, Orosz költők (Budapest 1891).

Delvigne (ejtsd: delviny), *Henri Gustave*, francia tiszt és hadtudományi író, szül. Hamburgban 1799., megh. 1876 okt. 18. Toulonban. Nevezetessé lett különösen a francia katonaság hadiszereinek tökéletesbítése által, és azok közé tartozott, kik legelőször sürgették, hogy a gyalogság vontcsövű fegyverekkel láttassék el. A hadtudományi irodalomban számot tesznek következő művei: Exposé d'un nouveau système d'armement pour l'infanterie (Paris 1836); Observations sur un nouveau modèle de carabin rayée et sur le feu des tirailleurs en Afrique (1836); Sur l'emploi des balles cylindro-coniques évidées (Paris 1843 és 1849).

Delvino (törökül *Delonia)*, város és járási székhely D. Albániában, a janinai vilajetben, domboktól körülfogott termékeny sikságon, a Pavla egy kis mellékvizénél, a Santa Quaranta-öböltől 3 óranyira, mintegy 6000 lak., olajfa és szezámtermeléssel; mellette erősség, amely időnként egy basa lakóhelyéül szolgál.

Délvonal, az az egyenes, mely az ember állópontjából a délkör és a horizont metszőpontjához huzható.

Delyannis, *Theodoros*, görög államférfi, szül. Kalavrytában 1826., meggyilkolták 1905 jún. 13. Mint Ottó király híve, helytelenítette a támadásokat, amelyek a király lemondására vezettek. 1867-ben a krétai felkelés idején párisi követ volt, 1877-ben Komundurosz minisztériumában külügyminiszter volt s vele együtt részt vett a berlini kongresszuson, ahol Tesszália és Epirusz egy részének átengedését kieszközölte. 1885-ben miniszterelnök lett s felhasználva a Balkán-államok zavaros helyzetét, háborúra készült Törökország ellen s költséges hadikészületeket tett. De a nagyhatalmak erélyes közbelépése folytán 1886. le kellett mondania. 1890-ben Trikupisz bukása után ismét miniszterelnök lett, de már 1892. elbocsátotta a király, mert pénzügyi reformjai sértették Görögország külföldi hitelezőinek érdekét. Ezután ismét az ellenzék vezére lett, mígnem Trikupisz lemondása után 1895. harmadizben alakított kabinetet. Nyiltan támogatta a krétai felkelést s ennek következtében Törökországgal háborúba keveredett. A háború szerencsétlen lefolyása megingatta D. állását s 1897. kénytelen volt lemondani. 1897 őszén utódát, Ralliszt megbuktatta ugyan, de a király nem őt, hanem Zaimiszt bízta meg kabinetalakítással. Az 1899-iki választásokon pártja nagy vereséget szenvedett s ellenfele, Theotokisz lett a miniszterelnök, kit az agg D. kétszer váltott fel az elnökségben (1902—03 és 1904—05). 1905 jún 13., amikor a képviselőház lépcsőin felhaladt, egy Gherakorisz nevű züllött ember magánboszuból egy késszúrással halálosan megsebesítette s a 79 éves aggastyán egy óra mulva meghalt.

Delzsény (azelőtt: *Dlzsin)*, kisk. Nyitra vm., privigyei j.-ban, (1910) 286 tót lak., u. p. Rudnó, u. t. Privigye.

Dema, folyó, l. *Djoma*.

Demades, athéni szónok és politikus, ki ugyan nem kapott nagy műveltséget, de elmés mondásaival, talpraesett, olykor elragadó szónoklataival Demosthenes versenytársává küzdötte fel magát. Kr. e. 388. Chaeroneánál fogságba került, de Fülöp király megkedvelte, és így ügyes közvetítő volt közte és Athén közt egy elfogadható béke létrejöttében. Ezóta vezető politikus lett hazájában, bár köztudomású volt, hogy fényűző életmódját makedon pénzzel fedezi. Ő fogalmazta Demosthenes és társai ellen a halálos ítéletet. De midőn 318. Athén követül küldte Antipatroshoz, hogy vonja vissza Munichiától katonáit, elfogott levelek elárulták kétszinüségét és Antipatros ellen való fondorlatait, mire a makedon vezér D.-t Demeas nevű fiával együtt kivégeztette. D. mindig rögtönözte beszédeit, ezért nem maradt ránk tőle semmi. V. ö. H. *Lhardy*, De Demade oratore Atheniensi (Berlin 1834); *Blass*, Die attische Beredsamkeit III.

Demagóg (gör.) a. m. a nép vezetője, népvezér. A demokráciának (l. o.) antik uralma alatt, Athénben az, aki a nép politikai vezetését magához ragadta, a népet vezette, vagy felelőtlen állásában félrevezette. Perikles az előbbi nemes, Kleon az utóbbi nemtelen értelemben volt népvezér. Rómában a plebejusok küzdelmének vezetői a népvezérek. A tribunusok hivataluknál fogva a nép vezetői. A Gracchusok a római történet legnemesebb D.-jai. Újabban a kifejezésnek megbélyegző értelme van. Jelenti azt, aki a tömeg alacsony indulatait felkavarja s ezt emelkedése, vezérsége érdekében kizsákmányolja, a népet államfelforgató irányban vezérli.

Demagógia a. m. népvezetés, megbélyegző szinezettel, a. m. a nép izgatása azért, hogy az izgató vezéri szerephez jusson (l. *Demagóg)*.

Démancher (franc., ejtsd: demansé), a vonós hangszerek kezelésénél a. m. az egyik fekvésből a másikba átmenni; a bal kézzel a hangszer nyakán (manche) föl- vagy lecsúszni.

Demanda, *Sierra ae la* (az ókorban Mons Idubeda), az iberiai hegycsoporthoz tartozó, szilur képződményű hegylánc Burgos és Logroño spanyol

tartományokban. A 2305 m. magas Szt. Lőrinc hegycsúcsot az év nagyrészében hó borítja.

Demande d'agréation (franc.) a. m. beleegyezés kérése. Az I–III. osztályú követek (l. *Követségi jog)* küldésénél szokásos megkérdezni, hogy a követ személye kedves-e (grata persona) az elfogadó államban.

Demande en nullité (franc.), v. *action en nullité* a. m. semmiségi panasz.– *D. du mariage* (franc.), a francia jogban (Code civ. 180–182. §), a házasság semmisségének kimondása iránti kereset; a francia jogban a házasság megtámadására irányzott kereset.

Demant a. m. gyémánt.

Demantoid (ásv.), sötétzöld v. sárgászöld szinű, a smaragd szinére emlékeztető gránát; fjs. 3·84, tehát jóval nagyobb a berill, illetőleg a smaragdénál; valamivel lágyabb, mint a többi gránát. Mészvas-gránát $[Ca_3Fe_2(SiO_4)]_3$. Termőhelye az Ural (Bobrowka), a hol az aranymosókban találni gömbölyödött szemeit s rombdodekaéder kristályait. Ritka lévén, csakis Oroszországban dolgozzák fel és használják drágakőnek, s mint ilyen 1878 óta szerepel. Szép színe és eleven ragyogása miatt kedvelik; nagyobb szemeit vagy kristályait jó drágán fizetik.

Démár *János, Görgei* Artur (l. o.) írói álneve.

Demaratos *(Damaratos)*, 1. korinthosi férfiú az előkelő Bakchiada-családból, melyet Kypselos, a város kényura száműzött; ekkor D. az etruriai Tarquiniiben telepedett le és apja volt Lucumónak, ki Tarquinius (Priscus) néven (l. o.) Róma királyává küzdötte fel magát. — 2. *D.*, Spárta királya, ki hevesen ellenezte királytársának, Kleomenesnek egész Hellasra vonatkozó hegemonisztikus törekvéseit. Társa elkeseredésében arra birta a delphibeli jóshelyet, hogy D.-t csempészett fiunak jelentse ki és megfosztotta királyi rangjától. D. 491. Perzsiába költözött és Dareios királynál nagy tekintélyben állott, Xerxest pedig Görögországba kisérte hadával, de őszintesége miatt tanácsaira ritkán hallgatott a király. Utódai sokáig a frigiai szatrapiát látták el.

Démarcation (franc., ejtsd: demarkaszjón) l. *Demarkáció.*

Démarche (franc., ejtsd: demars) a. m. lépés, rendszabály. A diplomáciai nyelvben D. alatt értik a diplomatáknak (l. o.) vmely ügyben való eljárását.

De Marchi, *Emilio,* olasz író, szül. Milanóban 1851 július 31., megh. u. o. 1901 február 6. Irt számos nevelői irányzatú művet: L'età preziosa (1887); Lettere a un giovane signore (1891), költeményeket és novellákat. Legkiválóbb azonban a regényírás terén, melyek közül legismertebb: Il cappello del prete (Milano 1888); legsikerültebb: Demetrio Pianelli (1890). V. ö. *Croce*, Critica (Nápoly 1906).

Demarchos (gör.) a. m. elüljáró, vezető, valamely (attikai) demos vezetője; *demarchia,* a demarchos méltósága. A mai görögöknél a. m. polgármester.

Demarkáció (franc. *démarcation),* a. m. elkülönítés, elhatárolás, a határvonalak megszabása; *demarkacionális vonal* az ellenséges felek kölcsönös beleegyezésével fegyverszünetek alatt a terepen kijelölt határvonal, melyet, a további összeütközéseknek elejét veendő, a hadakozó felek csapatai és egyénei át nem léphetnek. Rendszerint mindkét fél számára jelöltetik ki külön D., hogy ezáltal a két fél közé egy egész semleges terepsáv jusson. L. *Határvonal.* — *D.* az orvostudományban azt a folyamatot jelenti, melynek révén kóros szövetrészek az ép részektól elhatárolódnak s lelökődnek.

Demarkációs áram, a sértett, elhalóban lévő szövetektől elvezethető elektromos áram. L. *Állati elektromosság.*

Demarteau (ejtsd: dömártó), *Gilles,* francia rézmetsző, szül. Liègeben 1722 jan. 19., megh. 1776 júl. 31. Igen termékeny mester volt — 729 metszete maradt fönn — aki az ú. n. *crayon-modort*, François találmányát tovább fejlesztve, kiváló ügyességgel reprodukálta a régi mesterek, de különösen az egykorú francia művészeknek, első sorban Bouchernak rajzait.

Démasquer (franc., ejtsd: demászké) a. m. leálcázni, az álcát levetni; működésének titokban tartott végcélját kellő időben kitüntetni; *katonaságnál* azokat a tárgyakat eltávolítani, amelyek lövegsánc stb. építését úgy eltakarták, hogy az ellenség a készülődést észre nem vehette; jelenti továbbá oly leplek (l. o.) eltávolítását is, amelyek miatt a céltárgy nem volt látható, illetve lövethető.

Dematophora necatrix *R. Hart.* (növ.), gomba, mely növényrendszertanilag a Pyrenomycetes (maggombák) nevű családba tartozik. Kulturnövényeinkre nagyon veszedelmes gomba, mely különösen a szőllőben és a gyümölcsfákban (kiválóan az őszibarack-, mandola-, szilva- és cseresznyefákban) nagy károkat okoz, megtámadva e növények gyökérzetét, ami gyakran az egész növény kivesztét okozza. Alig van olyan fásnövény Európában, amelynek gyökérzetét a D. megtámadni képes ne volna. Közönségesen *gyökérpenésznek* nevezik a gombát, mely a szőllőkben tetemes károkat okoz (a franciák a betegséget pourridié de la vigne, blanc des racines, champignon blanc nevek alatt ismerik) s melyet már hazai szőllőinkben is több helyen (mint pl. Baranya, Sopron és Somogy vmegyében ismernek. L. *Szőllőbetegségek.*

Demavend (ókori neve *Jasonius Mons),* vulkáni hegycsúcs a Káspi-tenger D.-i partján elhúzódó Elbursz-láncban, mintegy 100 km.-re Teherántól; az Elbursz legmagasabb hegycsúcsa, 5670 m. Az örökös hó határa 4300 m. Glecserei közül a Derja-Jach 2890 m.-ig nyúlik le. A hegy D.-i lábától 14–15 órányira van D. falu, amelynek közelében a perzsa sah nyaralni szokott. A vulkán ma szolfatara működést tanusít, környékén sok a kénkivirágzás, számos melegvízforrása közt 65° hőmérsékletű is van.

Dembea, Abesszinia magasan fekvő részének, Amharának É.-i fele, amelyen a Tana-tó (l. o.) és 1904 m. magasban Gondar (l. o.) főváros fekszik. A terület elég nedves, termékeny és legelőkben gazdag fensík.

Dembea-tó, l. *Tana-tó.*

Dembe-vielkje, falu Varsó orosz-lengyel kormányzóságban, a Visztula jobbpartján; Skrzynecki

vezérlete alatt a lengyelek 1831. itt győzték le az oroszokat.

Dembia, *folyó* a francia Guinée Française tartományban Nyugat-Afrikában, a Kakrima és Kokoulo folyók egyesüléséből származik és a Szangerah-öbölbe torkollik.

Dembica (lengyelül *Debica)*, város és birósági székhely Ropczyce galiciai ker. kapitányságban, a Wisłoka folyó mellett, (1910) 4978 lengyel lak., gőzmalommal és gyufagyártással. Gabonakereskedés.

Dembinszky *Henrik*, lengyel szabadsághős és az 1849-iki magyar szabadságharc alatt a honvédhadseregnek két izben is fővezére, szül. a krakói vajdaságban 1791 máj. 3., megh. Párisban 1864 jún. 13. 1807-ben Bécsben a mérnöki tudományokat tanulta; azután a varsói nagyhercegségben katonai szolgálatba állt s 1812. Napoleon császár oldalán részt vett az oroszországi hadjáratban, majd Napoleon ellen harcolt a lipcsei csatában. 1815-ben visszavonult a magánéletbe. Az 1830-iki lengyel felkelés neki is fegyvert adott a kezébe. Első nagyobb jelentőségű haditette volt, mikor Kufler mellett a maga 4000 emberével hét órán át feltartóztatta Dibics orosz fővezér 60,000 főből álló seregét. Az osztrolenkai szerencsétlen csata után (1831 máj. 26) D. a legutolsók közt volt, akik fegyveröket letették, sőt éppen ekkor hajtotta végre azt a hadi tettét, mely nevének a legnagyobb népszerüséget szerezte. Megfogyott csapatjával az ellenségtől sűrűn megszállt területen vonult vissza Varsóba (1831 aug. elején). E merész és sikeres visszavonulásáért elnevezték *lengyel Xenophon*nak; megválasztották Varsó kormányzójává és a hadsereg fővezérévé. Varsó azonban csakhamar az ellenség kezébe került s D. is menekülni volt kénytelen. Az emigráció legnagyobb részével együtt Párisban telepedett le. 1848-ban megismerkedvén a magyar kormány franciaországi követével, gr. Teleki Lászlóval, ennek figyelmeztetésére Kossuth Lajos, mint a honvédelmi bizottság elnöke felajánlotta neki 1849 elején a válságos körülmények közé jutott felső-tiszai és középmagyarországi honvédhadsereg fővezérletét. D. január végén már Debreczenben volt, ahol oly gyorsan és titokban történt kinevezése, hogy közmeglepetést keltett mindenfelé, mikor az új hadvezér febr. 4. első napiparancsát közzétette.

D.-nek legközelebbi feladata az volt, hogy a Tisza vonalát megvédje az előnyomuló császári hadaktól s ezek ellen, mihelyt lehetséges, támadó hadjáratot indítson. D. el is készítette a haditerveket, de sem az országot, sem a népet, sem a hadsereget nem ismerte s ez utóbbit nemcsak hogy nem birta megnyerni, hanem intézkedéseivel maga ellen is ingerelte. Igy történt, hogy mikor a támadó hadjáratra került a sor, tervei ellenére, a császáriaktól erre kényszerítve fogadta el a harcot Kápolna mellett; de hibás diszpoziciói miatt mind a két napon vesztes maradt (febr. 26., 27.) s kénytelen volt egész hadseregével a Tisza mögé visszavonulni. A tiszafüredi táborban a hadsereg összes tisztjei, élükön Görgey Arturral, a legnépszerübb tábornokkal, nyiltan és határozottan tiltakoztak D. fővezérsége ellen. Szemere Bertalan, a kormány bizalmi férfia kénytelen volt követelésüknek engedve, D.-t felfüggeszteni. Márc. 4. Kossuth maga is Tiszafüredre ment Mészáros L. hadügyminiszter kiséretében; D.-t — aki egyelőre lehetetlenné tette magát a hadsereg élén — felmentette s a fővezérletet ideiglenesen Görgeynek adta át. D. egyideig nem is vett részt a tényleges hadvezetésben és csak az orosz inváziókor vette át az északi sereg vezérletét, de mikor azt a tervét, hogy seregével Galiciába törjön az orosz sereg mögé, a kormány elvetette, lemondott a hadvezérletről. Mikor a kormány másodszor is kénytelen volt elhagyni a fővárost s a Tisza mögé húzódva, abban a haditervben állapodott meg, hogy az összes haderőket a Tisza-Maros szögében vonja össze és itt kisérli meg a döntő ütközetet: Kossuth ismét D.-t nevezte ki fővezérré s a legválságosabb körülmények között reá bizta a hadsereg sorsát. D. a Tisza jobboldalának védelmére úgyszólván semmit sem tett s önként vonult a balpartra. Mikor a császári hadak is átkeltek a Tiszán, Haynauval szemben elvesztette a szőregi csatát (aug. 5.), s akkor sem Arad felé vonult vissza, ahova Görgey hadosztálya is tartott, hanem Temesvár felé. Kossuth még aug. 6. a fővezérlet átvételére Erdélyből Bemet hívta meg; de D. már megkezdte a temesvári csatát (aug. 9.), mikor Bem a harctéren megjelent s a fővezérletet csataközben átvette. A csatavesztés után D. a hadsereg romjaival és a kormány bujdosásnak indult tagjaival együtt hagyta el az országot s keresett menedéket a török birodalom területén.

Viddinbe, majd innen Sumlába ment, ahol mint honosított francia, a köztársaság követségének segélyével kieszközölte szabadon bocsájtatását. 1850 óta ismét Párist választotta tartózkodása helyéül s itt élt haláláig. Emez évek alatt írta meg s adta ki emlékiratait az 1848—49-ig magyar hadjáratról (Mémoires sur la guerre de Hongrie 1848—1849, Paris 1849). Korábbi években jelentek meg tőle Emlékiratai az 1830-iki lengyel felkelésről és Kurzsanyból Varsóba történt híres visszavonulásának elbeszélése. Leánya, *D. Ilona*, mint írónő tett hírnévre szert. Művei közül említendők: Mémoires sur la vie d'une jeune fille polonaise (1841); Causeries du Dimanche au profit des ouvriers (1867) stb. V. ö. *Danzer A.*, D. in Ungarn nach den hinterlass. Papieren des Generals (2 köt., Wien 1873, magyarul *Törs* Kálmántól 1874); *Görgey* István, 1848 és 1849-ből (különösen a 3. kötet).

Demcsén, Kis-Olaszihoz tartozó puszta Liptó vmegye olaszi j.-ban, faanyag- és lemezgyárral.

Deme *Károly (kovásznai)*, tanár és író, szül. 1857. Rónaszéken. Előbb néptanító volt, később polg. isk. tanár lett, s mint ilyen több helyen működött. Mátészalkán tanári és írói működésének harmincéves évfordulóját ünnepelték, mely alkalommal a közművelődés terén szerzett érdemeiért a kormány elismerését fejezte ki. 1911-ben a kolozsvári polgári iskolához helyezték át. Első önálló műve, a *Magyar Nyelvtanítás*, 1889. jelent meg Pozsonyban. Ezután 28 tankönyvet írt. Több lapot is szerkesztett. Aranyosmaróton a Barsvármegye, Kapuvárott a Rábaközi Ujság c. hetilapokat, azonkívül az Egységes Nemzeti Közoktatás tanügyi folyóiratot.

Demè *(Dimè, Dimay)*, régi, romokban heverő város Alsó-Egyiptomban, Kairo közelében. Az ókorban Soknopaiu nésos «Soknopaios sziget» néven ismert D. a Libyai sivatag városai közötti karavánösszeköttetést biztosította. A romok kiterjedése 0·15 km². A még jókarban lévő épületek között legnevezetesebb Soknopaios temploma.

Demecana, város, l. *Demetsanes*.

Demecser, nagyk. Szabolcs vm. nyirbogdányi j.-ban, (1910) 2868 magyar lak., vasúti állomás, posta, táviró és telefonállomás.

Demeczky *Mihály*, matematikus, szül. Bernátfalván, Abauj vmegyében, 1855 május 5. Tanulmányait Kassán és Budapesten végezte, majd államköltségen a berlini, párisi és jénai egyetemeken egészítette ki szakismereteit. Azután több helyütt tanárkodott, míg 1892. a gyakorló főgimnáziumhoz neveztetett ki. 1893-ban pedig a budapesti tud. egyetemen magántanárrá képesíttetett. 1895-ben a II. ker. egyetemi főgimnázium igazgatója és a Ferencz József-nevelőintézet kormányzója lett, 1907. szolgálattételre a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba rendelték be, miután már előzőleg udvari tanácsossá nevezték ki. Számos értekezést írt különösen számelméleti kérdésekről.

Neje: *D. Mihályné*, szül. *Volf* Irma, festőművésznő, szül. 1874. Budapesten, Volf György nyelvtudós leánya. Művészeti tanulmányait az orsz. mintarajziskolában végezte. Gyakran szerepelt különböző tárlatokon, nagyobbrészt vízfestményekkel. Illusztrálta Tompa Virágregéit (1900), valamint Beniczky-Bajza Lenke Nagy magyar nők élete c. művét.

Démêlé (franc.), kézitusa, l. *Mêlée*.

Déménagement (franc., ejtsd: demenazsmáñ), kiköltözés, kilakoltatás.

Demènd, kisk. Hont vm. ipolysági j.-ban, (1910) 724 magyar lak.; postahivatal, u. t. Ipolyszakállos. L. még *Demjén*.

Deméndi *László*, az olasz Benedektől, Róbert Károly házi orvosától származó D.-család ivadéka. Nagy Lajos királyunk házi orvosa; 1368. nyitrai püspök, 1372. veszprémi püspök s a királyné korlátnoka; 1378 jan. 26. váradi püspök. Állítólag ez egyházmegye kormányzását később (1419 előtt) a kalocsai prépostsággal cserélte fel. V. ö. *Bunyitay*, A váradi püspökség története, I. köt.

Deménfalu (Demanova), kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 411 tót lak.; u. p. és u. t. Liptószentmiklós. A község már a XIII. sz.-ban létezett s Deményfalvi Máté birtoka volt. Legnagyobb nevezetessége a D.-i jég- és cseppkőbarlang, mely a D.-i völgyben, a községtől D-re 2 órányira fekszik. A völgy Liptó vármegye legszebb részei közé tartozik s benne a Magy. Kárpátegyesület liptóvármegyei osztályának menedékháza áll. 90 m.-rel magasabban nyílik a barlang szája. Nyílásától lépcsők vezetnek le s 10 perc alatt tágas sziklaterembe jutni, ahol hatalmas jégoszlopok és függönyök gyönyörködtetik a szemet; az ezzel szomszédos teremben van a zuhatag, mely a 15 m. magasból lezuhanó vizet állítja elénk tökéletesen jéggé fagyva, 5—6 m. szélességben. A jégterem felett elterülő felső barlang hatalmas cseppkőképződmények s impozáns szikladómok által tünik ki. A jégcsarnoktól a barlang még egy órányira járható, tovább a nedvesség miatt haladni nem lehet. A barlang régóta ismeretes s már Bél Mátyás közölte tervrajzát Hungariae antiquae et novae prodromus című munkájában (Nürnberg 1728). V. ö. *Kubinyi*, A D.-i cseppkő- és jégbarlang Liptó vm.-ben (A magyarhoni földtani társulat munkálatai III. k. 1867.); *Schwalbe*, Die 3 Eishöhlen von Demanova, Dobschau u. Szilicze (Gaea XVIII. 1882).

Demens (lat.) a. m. esztelen, meggondolatlan; *dementia* a. m. esztelenség, dőreség, butaság (l. o.).

Dementálás (franc.) a. m. meghazudtolás, cáfolás; különösen valamely hirlapi közleményre vonatkozólag annak kijelentése, hogy nem igaz; *dementi*, cáfolat.

Dementia (lat), orvosi értelemben a szerzett gyöngeelméjüség minden faját értjük alatta, ellentétben a veleszületett gyöngeelméjüséggel (idiotismus). A szerzett gyöngeelméjüség lehet valamely szervi agyvelőbántalomnak következménye vagy valamely elmebajnak befejezése (D. terminalis, D. secundaria, ancia). L. *Dementia paralytica*. — *Dementia paecox*, l. *Serdülési elmezavar*.

Dementia paralytica (lat., *paralysis progressiva, terjedő hüdéses elmezavar, agylágyulás, paralizis)*, halálos elmebaj. Jellemzik a szerte föllépő bénulásos tünetek és a fokozatosan előrehaladó szellemi hanyatlás. A betegség szinte észrevétlenül fejlődik ki, kezdeti szakában hasonlíthat agyvelői izgalommal járó más betegséghez. A kezdeti tünetek néha évekkel előzik meg a bántalom észrevehető kitörését. A panaszok részben testiek: emésztési zavarok, fájdalmak, fejfájások, szédülések, vértódulások; részben szellemiek: az egyén viselkedése, cselekvése, gondolkodása, jelleme megváltozik, a gondolkodás lassú, munkakedve, emlékezőtehetsége csökken, kedve ok nélkül gyorsan változik, esetleg másokat tart betegnek (alteroaegrotismus). Később bénulásos tünetek jelentkeznek, a szemen, az arcizmokban, a beszéd- és nyelésizom készülékében, a reflexekben. A beszéd kifejezett szótagbotlást (disartria) mutat. Irás és olvasás közben betüket, szótagokat, egész szavakat felejtenek ki v. cserélnek föl (paragrafia, paralexia). A gyöngeelméjüség is kezd nyilvánvalóvá lenni, a betegek hivatalos tennivalóikat rosszul végzik, rosszul számolnak, pénzzel nem tudnak bánni, könnyen rávehetők, befolyásolhatók. Egyeseknél a hangulat emelkedetté válik, betegségérzetük nincs, sőt nagyon is egészségeseknek tartják magukat, kicsapongának, majd nagysági téves eszmék is csatlakoznak, férfiak nagy vagyonra, rangra tesznek szert, kiváló tehetségüeknek tartják magukat, nők inkább a családi és házi fogalomkör dolgait nagyítják. Jellemző ezen nagysági téves eszmékre, hogy gyorsan változók, badarok és szertelenek. Másoknál éppen ellenkezőleg lehangoltságot és súlyosan kifejezett betegségérzetet látunk, a legkülönfélébb testi panaszokkal hozakodnak elő, szervezetük elromlott, egyes szerveik hiányoznak, halálfélelmek stb. A fennebb vázolt emelkedett han-

gulat a lehangoltsággal váltakozhatik. Az emelkedett hangulattal fokozott cselekvés is jár, a betegek egész nap futkosnak, szükségtelen dolgokat vásárolnak, kockázatos vállalatokba, üzletekbe fognak, adósságokat csinálnak. Ilyen betegek sokat esznek, isznak, míg a lehangolt paralitikus gyakran nem akar enni. Hosszabb-rövidebb idő után a betegek testileg rohamosan fogynak, csontig asznak, fölfekvéseik támadnak, csontjaik törékennyé lesznek, szellemileg pedig elbutulnak, míg végül teljes kimerülésben elpusztulnak. A betegség lefolyása átlag 2—3 évig tart, néha azonban hosszú ideig tartó javulások több évre is megnyujtják a lefolyást. Igen siettetik a lefolyást az ú. n. paralitikus rohamok, midőn a betegek súlyos eszméletlenséggel hirtelen összeesnek, erős görcsök rángatják, hasonlóan a nyavalyatöréshez vagy gutaütéshez. Ilyen rohamok többször is ismétlődhetnek. A D. oka első sorban a régebbi bujakóros fertőzés, melynek alapján alkalmi okok: testi és szellemi megerőltetések, súlyos sorscsapások, kimerítő betegségek stb. azután a baj kitörésére vezetnek. A megbetegedés kora az élet dereka, 25—45 évig, s leginkább férfiak betegesznek meg. A baj orvoslására vajmi keveset tehetünk. A kezdeti szakban hosszú és teljes szellemi és testi pihenés meg orvosi kezelés rövidebb-hosszabb javulást teremthet, azután mégis csak rendes lefolyását veszi a bántalom. A javulás főképen szanatoriumi és elmegyógyító intézeti kezeléssel érhető el.

Demény (azelőtt: *Domanizs)*, kisk. Trencsén vm. vágbesztercei j.-ban, (1910) 781 tót lak., postahivatal; u. t. Vágbeszterce.

Demény, szatmárvármegyei főispán volt a XIII. sz. elején, II. Endre korában.

Demény, 1. *Dezső*, kat. áldozópap, író és zeneszerző, szül. Budapesten 1871 jan. 29. Pappá szentelték 1893 jún. 27. Adminisztrátor volt Dömösön, azután segédlelkész Vágszerdahelyen. Innen Budapestre került mint érseki szentszéki jegyző, majd pedig a királyi palotai plébániához segédlelkésznek nevezték ki. 1897 óta a gyakorló főgimnázium hittanára. Irodalmi munkássága: 1902-ben megindította a *Zeneközlöny*-t, melyet a budapesti filharmóniai társaság hivatalos lapjának fogadott el. Kétszer nyerte meg a gróf Zichy Géza-féle hangszerelési pályadíjat, először *Magyar tánc-suite*, azután *Magyar rapszódia* nagy zenekari műveivel. Egyéb zeneművei: *Szent Imre és Szent Erzsébet tiszteletére* (2 nagymise); *Három japáni zenekép; Magyar népdalátirat* (2 füzet); *Virágénekek* (3 füzet); *Diadalmas halál* (kis opera, Harsányi Lajos szövegére); *Szent Imre sírja, Szent Erzsébet, Szent Antal-halai* (melodrámák Szepessy László szövegére); *76 német szövegü müdal* (London); *Magyar tánc-suite; Ünnepi nyitány.* Azonkívül hittani tankönyveket írt és több imakönyvet adott ki.

2. *D. Károly*, posta-távirdafőigazgató, szül. Temesváron 1859 máj. 28. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen elvégezvén, 1882. postaszolgálatba lépett és 13 évi szolgálat után kerületi igazgató lett; azóta az ország legnagyobb posta-távirda-kerületének, a budapestinek élén áll. Kiváló szerepe volt a Baross-korszak postareformjainak megalkotásánál. Ő dolgozta ki 1888. a *postai tarifákat és postai üzletszabályzatot*. Szakismerete és erős gyakorlati érzéke hivatottá tette arra, hogy a külföldi posta-intézmények tanulmányozására kiküldjék. 1883-ban a svájci posta-berendezéseket tanulmányozta, 1885. Orsován a határszéli kicserélő forgalmat, 1889. a német és svájci postaszolgálatot. 1893-ban a chicagói világkiállításra nyert kiküldetést és az Egyesült-Államok postaszolgálatát tanulmányozta. Mint a budapesti igazgatóság vezetője sok nehéz feladatot oldott meg sikerrel. A postatávirdaszolgák emberbaráti köre D. védnöksége alatt terelődött helyes irányba és ma, mint a postaaltisztek és szolgák országos egyesülete, nemcsak nagyszabású jóléti tevékenységet fejt ki, hanem támasza a rendnek és fegyelemnek is. Ő alkotta meg a budapesti posta-távirdatisztviselők betegsegélyző egyesületét, amely azóta országossá vált, úgyszintén ének- és zeneegyesületét, hogy a tisztviselők megélhetésének küzdelmein könnyítsen és nekik nemes szórakozásra alkalmat nyujtson. Mint a testgyakorlás több nemében kiváló sportsman, a magyar testnevelés fejlesztése és egységesítése terén is évek óta ismert tevékenységet fejt ki. Számos kitüntetésben részesült. E Lexikonnak munkatársa.

Deményháza, kisk. Maros-Torda vm. nyárádszeredai j.-ban, (1910) 665 magyar lak., postahivatal; u. t. Nyárádszereda.

Demer, 95 km. hosszú mellékvize a Dylenek, Belgiumban. Limburgban, Tongrestól É.-ra ered; fölveszi a Hercket, Geetet és Velpet és Werchternél torkollik. Diesttől kezdve 33 km. úton hajózható.

Demerara, 1. mintegy 300 km hosszú *folyó* Brit-Gujánában. A Maccari hegységben ered (é. sz. $4^1/_2{}^0$); az Essequiboval egyközüen folyik és Georgetownnál az Atlanti-oceánba torkollik. Kis hajókkal 120 km hosszan az első sellőkig hajózható. — 2. *D.*, Brit-Gujána 3 settlement-jének egyike (a középső). Fővárosa Georgetown. L. *Gujána*. — 3. *D.*, *Georgetown* (l. o.) régebbi neve.

Demeritus (lat.) a. m. érdemeket szerzett.

Demeritusok háza, l. *Deficiensek* és *Egyházi büntetések.*

Demerje, adók. Zágráb vm. samobori j.-ban, (1900) 672 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Leskovac.

Demersio (lat.) a. m. elmerülés, elsülyedés.

De me sine me (lat.), rólam nélkülem; azaz valakinek távollétében, meghallgatása nélkül ítélni.

Deméte, kisk. Sáros vm. szekcsői j.-ban, (1910) 600 tót és magyar lak., vasúti állomás. Renaissance stílű kastély a XVII. sz.-ból, átalakítva, a földszinti teremben a mészréteg alatt falképmaradványokkal. Postahivatal; u. t. Magyarraszlavicza.

Demeter (gör., tkp. a. m. gé métér, azaz földanya, anyaföld), v. eleusisi kultusznevén *Deo*, a régi görögök vallásának egyik legünnepeltebb, legtiszteltebb nőalakja, eredetileg (mint nevének értelme is mutatja) egyszerüen a föld termőképességének istenasszonya, a földmívelés védője. Kultusza Thessalia (északi Görögországban) termé-

keny síkságán vált először jelentőssé s innen a görög világban mindenüvé elterjedt, ahol a termés sikeréért aggódó földmíves nép lakott. Thessaliából szárazföldi úton (és Görögország K.-i partján a tengeren is) az attikai Eleusis községbe jutott a kultusz, s itt már a K. e. VII. sz. előtt az eredeti földmívelési istenségből mélységes lelki vonatkozású istenséggé vált, kinek kultusza a maga magasztos fenköltségével valósággal előkészítője volt a keresztény hitnek, míg másutt megmaradt eredeti minőségében: így Nagy-Görögországban (Dél-Itália, Szicilia) mint a gabona-ellátás istennőjét tisztelték. Igy jut Rómába (l. *Ceres*). A lassanként az egész görög-római kultúrvilág zarándokhelyévé vált eleusisi szentélyben D. már nemcsak mint a jóságos hatalom tiszteltetett, mely az embereknek a munkáját gazdag terméssel jutalmazza, hanem itt azt regélték róla a hívők, hogy ő ültette az első kalászt, melyet azután kedvence, az attikai *Triptolemos* útján az egész világon elterjesztett, nemcsak szépszerivel birva rá az embereket a békés földmívelésre, hanem a kultúra ellenségeit erőszakkal is meghódolásra birva (Triptolemos neve «háromszorosan harcos»-t jelent). Ilyképen az emberi civilizáció terjesztőjét látták benne, a béke legfőbb patronáját (hiszen földmívelés csak a békében lehetséges), s evvel együtt a békés, nyugodt családi élet védőjét. Ez utóbbi jelentőségében *Thesmophoros*-nak hívták. Az eleusisi szentélyből kiindulva, mint az emberiség békéjének védője tiszteltetett. A Thesmophoria-ünnepen, melyet mindenütt az őszi vetés idején (Görögországban október) ültek meg, csak a nők lehettek ugyan jelen, tehát ez ünnepen csak mint az intim családi élet, legfőképen az asszonyi lét minden vonatkozásának jóságos védője, elsősorban a szülés kínos perceinek enyhítője tiszteltetett, de minthogy a családon alapul az állami élet, a törvényes rend, a férfiak D. Thesmophorosban államfenntartó istenséget láttak. Mint az asszonyok védőjében, gyógyító istenséget is láttak benne a hívők. De a maga kifejlődésében mind magasztosabbá váló D.-kultusz legmagasabbra a leányának, *Persephonének* alakjával való szorosabb egybekapcsolódása által jutott Eleusisben. Persephone, ki eredetileg az Alvilág komor istennője, a bősz Hades felesége, Eleusisben D.-nek bensőséges anyai szeretettel körülvett leányává lesz (azelőtt az anya és leánya közötti viszony egészen hideg volt), a kultuszban nem is nevezik máskép, mint «a leány»-nak (gör. a. m. *Kore*) s ők ketten a maguk mélabús élettörténetükkel állnak az *eleusisi misztériumok* (l. o.) titokzatos szertartásainak középpontjában.

D. ábrázolása a képzőművészetben aránylag ritka. Az archaikus korból való ***terrakották*** vagy állva ábrázolják: kalathosszal fején, sokszor áldozati malaccal egyik s valami gyümölccsel, mákkal, gránátalmával másik kezében, vagy ülő helyzetben: fejékkel és fejére húzott fátyollal. A ***vázaképeken*** rendesen Persephoneval együtt jelenik meg az istenek gyülekezetében, vagy kocsin ülve, többször még Triptolemos járul hozzájuk, majd állva festik meg fáklyával és jogarral. Domborműveken szintén rendesen leánya társaságában látjuk, vagy mint alvilági istennőt leánya és Pluto társaságában (szarkofágokon), vagy misztériumi jelenet szereplőjeként; egyike a legrégibb és legművésziesebb ilynemű ábrázolása az ***eleusisi relief*** (az athéni muzeumban), melyen a jogaras D. búzakalászokat nyujt Triptolemosnak, kit a mögötte álló fáklyás Kora megkoszorúz. A kis számú *D.-szobrok* egy része álló helyzetben ábrázolja az istennőt, mint pl. az *1. ábránkon* látható római márványmű (a Museo Capitolinóban), melyhez hasonlók a chercheli és berlini muzeumok szobrai; másik részük ülő tipus, mint a kopenhágai Jacobsen-gyüjtemény márványszobra, vagy a lelőhelyéről elnevezett *Knidosi D.* a British Museumban, a Kr. e. IV. sz.-nak eredeti műve s egyúttal a ránk jutott görög istenszobroknak egyik legszebbike. Két darabból van faragva: a testhez, melynek széles formái anyai természetének felelnek meg, silányabb márványt alkalmaztak, a fejet meg parosi márványból faragta művésze, ki az arcban és tekintetben remekül tudta kifejezni az anyának a leánya elveszte fölött érzett fájdalmas, csendes búját (l. a *2. ábrát*). A római korból pompeji fal-

1. ábra. Demeter.

2. ábra. Knidosi Demeter.

festményeken jutott ránk *Ceres* képe: így egy trónoló D., fején kalászkoszorú, egyik kezében égő fáklya, a másikban kalászcsomó, lábainál ismét kalászokkal tele kosár; meg egy álló D., koszorúzott feje körül glóriával, jobbjában fáklyával, baljában gyümölcsös kosárral.

Irodalom. R. Förster, Raub und Rückkehr der Persephone, 1874: Ábel Jenő, a homerosi hymnusról. Budapest 1886; O. Rubensohn, Athen. Mitteilung. XX. (1895) 360; Philios, Eleusis, ses mystères, ses ruines et son musée, Athènes 1896: A. Mommsen, Feste der Stadt Athen (1898) 308—322 (a Thesmophoriáról); M. Ruhland, die Eleusinischen Göttinnen. Entwicklung ihrer Typen, Strassburg 1901; O. Kern (Pauly-Wissowa, Realencykl. IV.) 2713—2765.

Demeter, 1. *comes,* III. Bélától kapta a németújvári apátságnak várrá alakított épületét. Emiatt hiába perelt vele a pannonhalmi apát s hiába közösítette ki őt a pápai követ. Alkalmasint ő volt az a főtárnokmester, ki 1217. II. András keresztes hadjárata alkalmával Bethsaida alatt állítólag magát az egyiptomi szultán testvérét is megölte s fejét bemutatta a szövetséges fejedelmeknek, mint ezt nyiltan említi IV. Bélának egy 1246. évi oklevele.

2. *D., Bitér*-nek, a Balassák ősének, Miklós nevű testvérétől származó unokaöccse. A XIII. sz. végén és a XIV. sz. elején egyik legjelesebb magyar hadvezér. 1284—1300-ig zólyomi, 1298. emellett még pozsonyi főispán is. III. András királyunk leghívebb embere. 1298. őt küldte András király apósának, Albert német királynak segítségére s a göllheimi ütközetben hadaival együtt nagyon kitüntette magát. 1306-ban, úgy látszik, I. Károly híve volt, de csakhamar elhagyta és 1312. Amadé nádor fiaival együtt föllázadt ellene. Sáros várát hősiesen védelmezte a király serege ellen. A rozgonyi csatában ő volt a hűtlenek egyik vezére. Itt is esett el. V. ö. *Wenzel*, Árpádkor új. okm. Hazai Okm. I. 101.; *Pór*, Csák Máté 118—122. Hist. Hung. Fontes. II. k.

3. *D. (magister Demetrius lapicida),* 1303. szobrokkal díszítette a pécsi székesegyházat.

4. *D.*, esztergomi érsek s az első bíboros, akinek megengedte a pápa, hogy Magyarországon lakjék. 1365 februártól 1368-ig szerémi, 1368-tól 1375 őszéig erdélyi, 1376-tól 1379 elejéig zágrábi püspök volt. 1379 februárban esztergomi érsek lett és ekkor csakhamar (júliusban) a pápa bíborossá tette s azonkívül Magyar- és Lengyelországra nézve pápai követté nevezte ki. Ő volt azonkívül az ország jeles főkancellárja s mint ilyen híven támogatta Nagy Lajos leányát a trónon. Megh. 1387 febr. 20. V. ö. *Fejér*, Cod. Dip. IX/3. 507. X/V. 332; *Szeredai*, Series Episc. Transilv. 110—115. Schematismus Strig. 1880; *Pór*, Nagy Lajos 461, 521.

5. *D.*, erdélyi, utóbb veszprémi püspök. Az erdélyi püspökséget 1391—95., a veszprémit 1395—1398 végéig viselte. A veszprémihez csere útján jutott. Mint erdélyi püspök nagyon erősen védelmezte egyházának tizedjogát. V. ö. *Szeredai*, Series Episc. Trans. 126—30. Monum. Vatic. J. I. T. III.; *Fejér*, Cod. Dip. X/3. 452, 638.

Demeter *(Dmitrij),* több orosz fejedelem és cár neve. 1. *I. D. (Alexandrovics),* Nyevszkij Sándor nagyfejedelem fia, 1276—94-ig szuzdali nagyfejedelem volt s testvérével, Andrással, változó szerencsével küzdött Novgorod birtokáért.

2. *II. D.*, 1319—26-ig novgorodi fejedelem, Mihály tveri fejedelem fia; 1325. atyja gyilkosát, György fejedelmet a tatár khán udvarában megölte s ezért a khán őt 1326. kivégeztette.

3. *III. D. (Konstantinovics),* 1359—1362-ig moszkvai nagyfejedelem volt, megh. 1383.

4. *IV. D. (Ivanovics) Donszkoi.* Szül. 1350. 1363-ben moszkvai nagyfejedelem lett; ő építtette 1367. a Kreml várat, ahová székhelyét is áttette. 1380-ban a Don mellett a kulikovoi síkon legyőzte Mamai tatár khánt, s ezért kapta a Donszkoi, azaz Doni melléknevet. Habár a tatárok 1382. Moszkvát fel is dúlták, mégis D. e győzelme volt az első lépés Oroszország felszabadulásához. Meghalt 1389-ben.

5. *V. D.*, Rettenetes Iván cár legifjabb fia, szül. 1583., néhány hónappal atyja halála előtt. Bátyja, Fjedor cár, anyjával együtt Uglicsba száműzte s ott valószínűleg Borisz Godunov parancsára megölték. Később az a hír terjedt el, hogy anyja őt megmentette azáltal, hogy más gyermekkel cserélte ki. D. halálának ez a bizonytalansága adott aztán alkalmat az *Ál-D.*-ek fellépésére. Az *első Ál-D.* 1603. tűnt fel. Ez állítólag Otrepijev Griska szerzetes volt, aki felhasználva nagy hasonlatosságát az elhalt D.-rel, Visznievszki litván herceg és Mniszek, szandomiri vajda előtt felfedezte magát és III. Zsigmond lengyel király támogatását is megnyerte. Lengyel segítséggel Godunov Borisz cárt megverte és állítólag megmérgezte, fiát Fjedort anyjával együtt elfogta és megfojtatta. 1605-ben Moszkvába is bevonult, erélyesen és körültekintéssel kezdett uralkodni. De a nyugati műveltség és szokások pártfogása miatt magára haragította az orosz főnemességet. Mikor lengyel menyasszonya, Mniszek Marina 2000 lengyellel Moszkvában megjelent, a lakodalom alatt nagy lázadás tört ki. A felbőszült tömeg Sujszkij herceg vezetése alatt a Kremlbe tört és D.-t sok lengyellel együtt felkoncolta (1606). A *második Ál-D.* 1607. az előbbinek képében lépett fel, azt állítván, hogy Moszkvából megmenekült. Különösen akkor támadt nagy pártja, mikor az első Ál-D. özvegye, Marina, uralomvágyból férjének ismerte el. Sujszkij cár a svédeket hívta segítségül ellene. A Moszkva közelében lévő Tusino faluban ütötte fel székhelyét, innen híveit «tusinisták»-nak nevezték. Mikor azonban Zolkievszki lengyel vezér Sujszkij lemondása után Moszkvát III. Zsigmond fia, Vladiszláv számára elfoglalta, az Ál-D. Kalugába menekült s itt meggyilkolták 1610-ben.

Demeter, *Dimitrija,* horvát költő, szül. Zágrábban 1811 júl. 21. macedo-görög családból; megh. u. o. 1872 jún. 24. Bécsben és Pádovában orvostant tanult, de ezen hivatásról lemondva, államszolgálatba lépett, néhány éven át kiadta a Danica c. folyóiratot, 1856. pedig a Narodne Novine c. horvát hivatalos lap szerkesztője lett. D. mint drámaíró nagy hírnévre tett szert Ljubav i dužnost (Szerelem és kötelesség), Krvna osveta (Vérbosszu) és Teuta c. drámái által. Lisinski: Ljubav i zloba c. dalművéhez a szöveget írta. Több szinművet fordított horvátra, írt novellákat, egy eposzt «Grobničko polje» és kiadta Jellachich bán költeményeit.

Demeterfalva, kisk. Maros-Torda vm. nyárádszeredai j.-ban, (1910) 151 magyar lak.; u. p. és u. t. Nyárádszereda.

Demeterpataka, kisk. Alsó-Fehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 549 oláh lak.; u. p. Berve, u. t. Gyulafehérvár.

Demetrias, 1. ókori görög város Thessaliában, melyet Demetrios Poliorketes a pagasai tengeröböl mellett alapított (290. Kr. e.) és több kisebb szomszédos város lakosságával benépesített. A makedon korszakban a makedon királyoknak egyik főerőssége lévén, melyet később a rómaiak elfoglaltak, sokszor székhelyül is szolgált azoknak. Fekvésénél fogva igen fontos kikötőhely volt. Romjai csekély számban a mai Volo közelében levő Goritza-domb mellett láthatók. — 2. *D.*, Assyriában, Arbela szomszédságában; Strabon naftaforrásokat és földtüzeket említ közelében.

Demetrios, 1. alopekei születésű görög szobrász; tevékenysége a Kr. e. V. sz. utolsó és a IV. sz. első évtizedeire terjed ki. Forrásaink szerint D. volt az arcképszobrászat első valóban kiváló mestere. Pellichos hadvezér szobrában az egyéni vonások pompás megfigyelőjének bizonyult. Nem riadt vissza a nyers valószerüségtől sem: potrohosan, széltől lebegő szakállal és kopasz fejjel ábrázolta a hadvezért. Csak rövidesen emlékeznek meg forrásaink egy másik alkotásáról, az agg Lysimache szobráról, aki 64 éven át volt az Athena Polias papnője. D. ugyanazt az irányt képviselte a művészetben, mint amit Euripides a tragédiában. Sajnos, egyetlen hiteles műve sem maradt ránk. Csak föltevések segítségével ösmerhetjük föl emlékanyagunkban munkásságának nyomait.

2. *D. Phalereus*, görög filozófus s államférfi, szül. Phaleronban Kr. e. 354. v. 348., megh. röviddel 283 után. Theophrastus tanítványa volt; Kassandros király 318. Athén kormányzójává tette. Tíz évig kormányozta a várost, melynek polgárai hálájuk kifejezéseért 360 szobrot, ahány nap az évben van, emeltek neki. Midőn 307. D. Poliorketes a város ellen vonult, menekülnie kellett s az ellenpárt halálra ítélte. Először Kassandroshoz ment Makedóniába, később I. Ptolemaioshoz Egyiptomba, ahol ő vetette meg alapját a híres alexandriai könyvtárnak. A király utódja Ptolemaios Philadelphos felső Egyiptomba száműzte, ott is halt meg, állítólag kigyó harapásától. Vagy ötven művet írt, történetit, politikait, filozófiait, retorikait és grammatikait, de egy sem jutott ránk. Az a retorikus munka, a szónoki előadásról, melyet sokan neki tulajdonítottak (Rhetores graeci 9. rész. Walztól Stuttgart 1836) sem tőle való. V. ö. *Ostermann*, De D. Ph. vita etc. (2 kötet, Hersfeld 1847, Fulda 1857).

3. *I. D., Poliorketes* (a. m. városvívó), szül. 337. Kr. e. Nagy Sándor halála után a kitört küzdelmekben bátran harcolt atyja, Antigonos Monophthalmos oldalán; 312-től kezdve önálló vezérletet is kapott, de vakmerősége miatt nem mindig aratott sikert. 307-ben megszabadította Athént Kassandros igájától, visszaadta régi alkotmányát, amiért nagy tisztelettel halmozták el. Elfoglalta Kyprost és itt, Salamis város ostrománál alkalmazott hadi gépeiért kapta kitüntető jelzőjét. Ekkor (306) fölvette a királyi címet. 303-ban ismét kikergette Kassandrost Görögországból, de midőn atyja Kis-Ázsiába hívta, vele együtt 301. vereséget szenvedett a döntő ipsosi csatában. Hosszú bolyongás után sikerült neki Makedoniában az itt uralkodó zavarok között a trónt magának megszerezni. De gőgös és költekező életmódja miatt meggyűlölték; katonái a Ptolemaios, Lysimachos, Seleukos és Pyrrhos ellen kitört háborúban elhagyták, és 287. menekülnie kellett Makedoniából. El akarta foglalni a Keletet, de Seleukos fogságába került és börtönben halt meg 283.

4. *II. D.*, Antigonos Gonatas fia, az előbbinek unokája, Kr. e. 239. követte atyját Makedonia trónján. 229-ben a dardánok ellen kitört háborúban elesett.

5. *I. D., Soter* (a. m. megszabadító) Szíria királya. Atyjának, IV. Seleukos Philopatornak meggyilkolésekor (175. Kr. e.) kezesként Rómában tartózkodott; de atyja utódának, IV. Antiochos Epiphanesnek halálakor (163.) Rómából megszökött, hogy hazájában trónra jusson. Itt pártot szervezett és sikerült 162. V. Antiochos Eupatort uralmától megfosztani és megöletni. Csakhamar megszabadította a babiloniakat Timarchos méd szatrapa kényuralmától, innen kapta jelzőjét is; a zsidók ellen pedig, kik a Makkabeusok alatt fellázadtak, négy sereget is küldött Bakchides és Nikanor vezérlete alatt. De ezek nem hódították meg Palesztinát. Iszákossága és kegyetlensége miatt D. oly gyűlöletes lett szomszédai és a rómaiak előtt, hogy Alexander Balas, mint Antiochos Epiphanes állítólagos fia, felléphetett ellene és a csatában D. halálát lelte (150).

6. *II. D., Nikanor*, az előbbinek fia, atyja halálakor Krétába menekült, de 147. visszatért Szíriába és az egyiptomi VI. Ptolemaios segítségével visszafoglalta trónját. Rövid időre Diotos Tryphon megfosztotta trónjától s ekkor D. Makkabeus Jonathánnal szövetkezett, de ezzel is összekülönbözött. Mindazáltal visszanyerte trónját és 140-ben I. Mithridates parthus király ellen vonult, aki 138. több győzelem után csellel elfogta és Hirkaniába küldte. Később hozzáadta leányát feleségül és megígérte, hogy visszaszerzi a trónját. Midőn D. testvére, VII. Antiochos Sidetes, félelmes szomszédja lett Mithridatesnek, D. ismét Szíria trónjára került (129); csakhogy az egyiptomi háború és szigorúsága meggyűlöltették alattvalóival, akik Alexandros Zabinashoz pártoltak és D. egy csatavesztés után Tyrosban megöletett (125).

Demetsanes, *(Dimicana, Demecana)*, város, Arkadia görög tartományban, Morea félszigeten, 28 km.-nyire Tripolicától, a Gortiniosz vagy Duzosz mellett, (1906) 3039 lak., 964. alapított kolostorral; a frank uralom korából való erőddel és egy hatalmas bástya romjaival. Leake és Rangabé szerint Teuthisz nevű Homeros-korabeli város helyén áll.

Demetz (ejtsd: dőmesz), *Frédéric Auguste*, francia filantróp, szül. 1796 máj. 12., megh. Tours mellett 1873 nov. 15. 1840-ig bírói szolgálatban állt, de ennél fontosabb a börtönügy terén kifejtett tevékenysége. A kormány megbízásából 1835. tanulmányozta az Egyesült-Államokban a letartóztatási intézeteket, majd Belgiumban és Né-

metalföldön a csavargók számára berendezett földmíveskolóniákat. A pennsylvaniai — elkülönítő — rendszernek a fiatalkori bűnösökre való kártékony hatását belátva, barátjával, de Bretignière de Courteilles-jal együtt az erkölcsi javítást téve elvül, megalapította a mettray-i büntetőgyarmatot, mely képes volt magamagát fenntartani. Az ír börtönügyi rendszer sokban követi a D.-rendszert. Művei: Projet d'établissement d'une maison de refuge pour les prévenus acquittés, à leur sortie de prison (Paris 1836); Lettre sur le système pénitentiaire (u. o. 1838); Rapport à M. le comte de Montalivet sur les pénitenciers des États-Unis (u. o. 1839).

Démeublement (franc., ejtsd: demöblmañ) a. m. kirakodás, a bútorok elvitele.

Demi (franc., ejtsd: dömí) a. m. fél; gyakori az összetételekben; *à d.*, félig, felében.

Demián *János András*, magyar eredetü statisztikus, szül. Pozsonyban. Katonatiszt volt, de életének nagyobb részét 1809 óta külföldön töltötte. Számos műve közül magyar vonatkozásuak a következők: Statistisches Gemälde der österr. Monarchie (Wien 1796); Darstellung der österr. Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen (u. o. 1804, 3 köt.); Statistik des österr. Kaiserthums (Leipzig 1820). Nagy stat. művéből Roth és Raymund Párisban 1809. Tableau géographique des royaumes de l'Hongrie, de l'Esclavonie, de Croatie et de la grande principauté de Transylvanie cimű kivonatot adott ki két kötetben.

Demi-deuil (franc., ejtsd: dömi döjl) a. m. félgyász.

Demidov, orosz gróf, majd hercegi család, amelynek őse D. Nikita, tulai fegyverkovács volt, szül. 1665 körül; Nagy Péter cárnak a svéd háború alatt ágyukat és egyéb fegyvereket szállított. Ezért jutalmul nagy birtokokat kapott Szibériában. Itt fedezte fel a kolybai gazdag vasbányát, amelynek révén mesés gazdagságra tett szert. Utódai közül említendők:

1. *D. Grigorjevics Pál*, szül. 1738., megh. 1821. Tudós és bőkezű ápolója volt a természettudományoknak, különösen a botanikának. Ő alapította a moszkvai füvészkertet.

2. *D. Nikitics Miklós* gróf, szül. Szt.-Pétervárott 1773., megh. 1828. Bányáit mintaszerüen műveltette és sok német hivatalnokot és bányászt alkalmazott. 1812-ben saját költségén egy ezredet szerelt fel és vezetett. A békekötés után Párisban és Firenzében élt és sokat áldozott művészeti és jótékony célokra.

3. *D. Nikolajevics Pál* gróf, az előbbinek fia, szül. Szt.-Pétervárott 1798 aug. 17., megh. Mainzban 1840 ápr. 5. Részt vett az 1812—14-iki hadjáratokban, 1831—34-ig kurszki kormányzó volt. Vagyonának nagy részét jótékony alapítványokra fordította. A szentpétervári tud. akadémia javára is tett nagy alapítványt, amelyből 1831 óta a Demidov-díjjal jutalmazzák a legjobb orosz munkákat.

4. *D. Nikolajevics Anatolij* herceg, az előbbinek öccse, szül. Moszkvában 1813., megh. Párisban 1870 ápr. 29. Nagyszerű jótékonysági intézeteket alapított, többek közt az első kolerajárvány kitörése alkalmából Szt.-Pétervárott egy kórházat, amelyben ő maga is ápolta a betegeket. 1837—40-ig egy mérnökökből és természettudósokból álló expedició az ő költségén átkutatta Dél-Oroszországot s ott a többek közt gazdag kőszéntelepeket fedezett fel. Ez expedició eredményeit a Voyages dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie, exécuté en 1837 c. díszmunkában foglalta össze, mely 1839—49-ig Párisban jelent meg. D. 1840 nov. 1. Firenzeben Bonaparte Mathilde hercegnővel, Jeromos ex-király leányával kelt egybe, de már 1845. elvált tőle. Ezután a római, majd a firenzei orosz követség tagja volt s 1848—49-ig nagyon buzgólkodott a toscanai nagyherceg érdekében, amiért ez őt a san-donatói hercegi címmel tüntette ki. Gazdag és értékes képtárát halála után elárverezték és mindenfelé széthordták.

Demi-glace (franc., ejtsd: dömiglasz), a fagylalt egy neme, habart tejfölhabból vaniliával, földi eperrel, csokoládéval stb.

Demijohn (ang., ejtsd: demmidzsön), üvegből vagy kőedényből készült 5—50 liter űrtartalmú bortartó edények, fűzvesszővel befonva s fogóval, valamint füllel ellátva; süvegük is kosárfonatból készül.

Demi-lune (franc., ejtsd: dömi-lün) a. m. félhold; az erődítési rendszerekben a. m. ravelin (l. o.).

Demimonde (franc., ejtsd: dömimond), szórólszóra a. m. félvilág, az ifj. Dumas ilyen nevű szindarabjáról (1855) elnevezett nagyszámú társadalmi osztály Párisban, mely külsőleg a legmagasabb körök szokásait s életmódját utánozza, anélkül, hogy az ahhoz szükséges eszközökkel rendelkeznék; főleg az előkelő életmódot utánzó festett nők.

Demineralisatio (lat.), a szervezet sótartalmának megkevesbedése, amely főleg savanyú táplálékok rendszeres élvezésére szokott bekövetkezni.

Deminutio capitis, l. *Capitis deminutio.*

Demion a. m. karneol.

Demir (török) a. m. vas, innen *D.-kapu* (l. o. vaskapu. Ilyen néven több török hegyszoros elnevezése is ismeretes. Az irodalmi átirásban *timur*nak hangzik. L. *Timur lenk.*

Demir-Hisszár, város Szaloniki török vilajetben, 24 km.-nyire Szeresztől, a Kurcsova partján, mintegy 8000, nagyobbára török lak., erősséggel; vasúti állomás.

Demir-kapu (török. a. m. vaskapu), 1. a *Balkán-hegység egyik hágója* (1097 m.) a Drinápolyból Ruszcsukba vezető úton, Stiven és Trnova közt; a bizánciak Sziderasz v. Sziderokasztrumnak hívták; 2. *szoros* a Kaspi-tenger és a Kaukázus K.-i vége közt, Derbent (l. o.) mellett.

Démission (franc., ejtsd: demisszjoñ) a. m. lemondás, hivatalból eltávozás.

Demiurgosz (gör.), eredetileg tkp. csak a. m. mesterember (a latin *faber*). Platon vele a legfőbb istent jelzi; a keresztény gnosztikusoknál alsóbb fokú istent jelent, azt, aki a világot teremtette, mert a legfőbb isten, mint tiszta szellem nem érintkezhetett az anyaggal. Attika legrégibb rendi alkotmányában a D.-k a kézművesek. Az orvosok és művészek is D.-ok. Utóbb vallás-

bölcseleti értelemben különösen az anyagi világ és az ember testi, ill. állati részének az alkotója. Ily értelemben a gnosztikus tanok keretében az ótestamentomi istennel azonos, akit a zsidó-keresztény vallási és görög-zend bölcseleti eszmékből kevert tanrendszer az abszolut istentől, az egészen tökéletes, önmagától való legfőbb lénytől megkülönböztet és ennek valamelyik közvetett emanációjaképen tüntet fel. A gnoszticizmus és a manicheizmus új meg új alakú eretnekségei, mint pl. a katarok és waldensiek, patarenusok és bogomilek stb. is ezt vallják s tanaik ma is tovább hódítanak a különböző túlzó orosz szekták és hazai nazarénus, meg az egyebütt is elterjedt baptista-felekezetek tanaiban. A D.-szal, mint fél-ördögi alakkal a bizanci egyház kebelébe tért keleti és déli szláv népeknél találkozunk. Ezek hatása révén aztán másfajú népekhez, így kivált az oláhokhoz és mihozzánk magyarokhoz is eljutott számos töredéke e tanoknak, amint az kivált a mi népünk teremtésmondáiban és egyéb *etiológiai* (l. o.) hagyományában mutatkozik. V. ö. *Kálmány* Lajos idevonatkozó dolgozatait, főkép a Világunk alakulásai címűt.

Demi-vierge (franc., ejtsd dömi-vierzs) a. m. félszűz, Marcel Prévost regényíró használta először ezt a kifejezést olyan leányra, aki fizikailag ugyan még érintetlen, de lelkileg már erkölcstelen életet él.

Demján *Boldizsár*, magyar orvos és festőművész, szül. Tiszolczon 1808., megh. 1852. Alsókubinban. Orvosi tanulmányait külföldön befejezve, Árva, Liptó és Turócz vm. főorvosa lett s mint ilyen kiváló érdemeket szerzett a szabadságharc idején kitört járvány elfojtása körül. Festéssel már fiatal korában foglalkozott, külföldi útjain szerzett ismereteit kivált a szabadságharc után, Alsókubinban, fejlesztette, ahol haláláig kizárólag szentképfestéssel foglalkozott. Főmunkája a *Krisztus a kereszttel*, az alsókubini plébánia-templomban. V. ö. *Művészet* (1905).

Demjanszk, az ugyanily nevü járás székhelye Novgorod orosz kormányzóságban, a Pola mellékvizénél, a Javonnál, (1897) 1647 lak. IV. Iván cár 1741. leromboltatta és azóta nagyobb jelentőségre nem tett szert.

Demjén *(Deménd)*, nagyk. Heves vm. egri j.-ban, (1910) 811 magyar lak.; u. p. Kerecsend, u. t. Verpelét.

Demkó, 1. *György*, egyházi iró, tanár, szül. Nagyidán (Abaúj-Torna) 1856 febr. 15. Tanulmányait a bécsi Pazmaneumban végezte. Pappá szentelték 1879. Káplán volt Törökszentmiklóson, azután egri teológiai tanár lett s 1898. az egyházjog tanára a budapesti tudományegyetemen. 1904—05-ig rektor, 1906—07. a hittud. kar dékánja volt, 1907. egri kanonokká, 1910. címz. préposttá nevezték ki. Munkái: Jus ecclesiasticum (Eger 1888, 2 köt.); *Árpádházi Boldog Margit élete* (u. o. 1896); *A gyermekek vallása* (Budapest 1897). Azonkívül számos hittudományi s egyházjogi cikket és szentbeszédet írt.

2. *D. Kálmán*, történetíró, szül. Görömbölyön (Borsod vm.) 1852 okt. 3. Bölcsészeti tanulmányokat végzett, előbb Lőcsén városi levéltárnok, majd állami főreáliskolai igazgató lett. 1896-ban Budapestre helyezték át, hol a VIII. ker. áll. főgimnázium igazgatója volt. Országgyűlési képviselő is volt rövid ideig. Történeti cikkei a Századokban, a Tört. Tárban s az általa szerkesztett Szepesvármegyei tört. társulati Évkönyvben jelentek meg. Főbb művei: *Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. sz.-ban* (Lőcse 1882); *Lőcsének erődítése és védelmi rendszere* (u. o. 1884); *Szepes megye városi levéltárai* (u. o. 1889); *A szepesi jog keletkezése* (Budapest 1890); *A szepesszombati krónika* (Lőcse 1891); *A magyar orvosi rend története* (u. o. 1892); *A szepesi tízlándzsások széke* (u. o. 1895); *Lőcse története* (I. k., u. o. 1898) stb.

Demmin, járási székhely Stettin porosz kerületben, a Peene völgyében, vasút mellett, (1910) 12,377 lak., gyapjufonással, vasöntéssel, gép-, cukor- és bőrgyártással, élénk halászattal és gabona-, meg fakereskedéssel. Szt. Bertalanról elnevezett templomában (a XIV. sz.-ból) csinos oltárkép látható. D. egykor erős vár volt; erődítményeit 1759. rombolták le.

Demmin, *August*, német műtörténész, szül. Berlinben 1823 ápr. 1., megh. Wiesbadenben 1898 jún. 16. Huzamosabb ideig élt Párisban s közben nagy utazásokat tett Európa összes országaiban, mindenütt a keramikai és fegyvergyüjteményeket tanulmányozva. E két szakmából szép és gazdag gyüjteményt is szerzett magának s azt 1873. Wiesbaden városának ajándékozta, hol haláláig élt. Főbb művei: Guide des amateurs de faïences et porcelaines etc. (Paris 1873); Guide des amateurs d'armes et armures anciennes (u. o. 1869); Encyclopédie historique, archéologique etc. des beaux-arts plastiques (u. o. 1872—80, 5 köt.). Szindarabokat és regényeket is írt.

Demmler, *Georg Adolf*, német építész, szül. Güstrowban 1804 dec. 22., megh. 1886 jan. 2. Berlinben tanult. Többnyire Schwerinben élt, ahol 1835—51-ig udvari építész volt. Az ő tervei szerint épült föl (utóbb Stüler vezetése alatt) a nagyhercegi várkastély Schwerinben, Németország legnagyszerűbb kastélyainak egyike.

Démobilisation (franc., ejtsd: demobilizasszjon), valamely hadseregnek a hadilábról a békelábra való helyezése, amikor a csakis háboruban létező parancsnokságokat, törzseket, csapatokat, intézeteket, hatóságokat stb. feloszlatják; a békelétszám szerint nem szükséges tartalékosokat szabadságolják, a fölös számú lovakat, valamint békében nem szükséges nagy élelem- s takarmánykészleteket eladják, a csak háború alatt járó illetékek kifizetését megszüntetik stb. L. *Mozgósítás.*

Democritus, l. *Demokritos.*

Democritus, *Christianus*, l. *Dippel.*

Demodecidae (állat), l. *Tüszőatkák.*

Demodex (állat), l. *Hajtüszőatka.*

Demodokos, Homeros Odysseiájában (VIII. ének) a phaeakok mesenépének vak dalosa Scheria szigeten. Alkinoos phaeak király palotájában hősi énekeket dalol, a piacon pedig tréfásan pajzán istenkalandot (Ares és Aphrodite szerelmi kalandját.) D. alakjában Homeros a dalosrendnek, melyhez maga is tartozik, idealizált képviselőjét mutatta be.

Demogeot (ejtsd: dömozsó), *Jacques*, francia irodalomtörténész, szül. Párisban 1808 júl. 5., megh. u. o. 1894 jan. 9. Főműve, mely egy időben nálunk is igen el volt terjedve, L'histoire de la litterature française (Paris 1857, 24. kiad. 1892), ma már teljesen elavult.

Demogerontes (gör.), «népvének», így nevezi Homeros költeménye a királyok tanácsadóit, kiknek száma rendesen 7.

Demográfia, l. *Demologia*.

Demoiselle (franc.), l. *Damoiselle*.

Demokedes, görög orvos, született Krotonban, Alsó-Itáliában, Kr. e. 530 körül. Polykrates szamoszi tirannusnak udvari orvosa volt. Polykrates elüzetése után a perzsa udvarba, Susába ment, ahol Dareios Hystaspis királyt, valamint Atossa királynét veszedelmes bajából meggyógyítva, nagy hírre és vagyonra tett szert.

Demokrácia (gör.) a. m. népuralom. Az az államforma, amelyben az államfenség (a törvényhozás és kormányzás) magát a népet és nem a fejedelmet vagy a nép kiváltságos osztályát illeti v. amelyben a nép, ha az államfenségjognak nem is egyedüli birtokosa, gyakorlásában alkotmányosan részt vesz. Mint társadalmi berendezés v. elv a D. jelenti a nép jogainak elismerését, a kiváltságok, társadalmi előjogok tagadását, népegyenlőséget, a nép egyéneinek szabad érvényesülését. Ha a nép közvetlenül vesz részt a törvényhozásban és kormányzásban, a D. mint tömeguralom jelentkezik. Másik alakja a D.-nak a képviseleti (repraesentativ) D., amelyben a nép hatalmát képviselő szervek által (választott elnök, törvényhozótestület stb.) gyakorolja. Monarchikus uralom is lehet demokratikus, ha intézményeiben a D. eszméinek kedvez, viszont a köztársaság, mely egyébként a D. rendes megvalósulási formája, lehet arisztokratikus, azaz kiváltságos osztály kezében levő, ez osztály érdekének kedvező. (Ilyen volt Velence mint köztársaság.) Amint a «nép»-nek fogalma az idők folyamán tágabb és tágabb keretet fog át, a D. fogalma is tartalmilag különböző, a különböző időkben és különböző államokban. Ezért különbség van az *antik D.* és a *modern D.* között. Amaz a *nemzetségek államából* fejlődvén ki, bizonyos rendi különbségeket ismer el, a jogegyenlőség eszméjét teljesen meg nem valósítja. Az *antik D.* a görög államokban testesült meg legszembeszökőbb alakzatokban és legnagyobb virágzását *Athénben* érte el, hol azt a Peisistratidák kényuralmának megdöntése után *Kleisthenes* indítványára hozták be (Kr. e. 507.) a vagyonfokra alapított Solon-féle alkotmány módosításával. Az antik D. nevezetes intézményei: a tisztviselői állások kisorsolása és az erre vonatkozó passziv választási jogosultság kiterjesztése. Az osztrakizmosz, azaz a népegyenlőséget veszélyeztető nagy hatalomra jutott államférfiunak népszavazással számüzése a népgyülésen (ἐκκλησία), az esküdt biráskodáson résztvevő, sőt a szinházlátogató köznép dijazása stb. Az antik D. fénykora Perikles nevéhez fűződik s Athénnek a peloponnézusi háboruban történt leveretésével végződik (Kr. e. 405), majd pedig a 20 tirannus leküzdése után egész a makedón hódításig újra feléled. *Rómában* a köztársaság csak rövid időre, alig pár évre öltötte magára a D. államformáját a Marius és Sulla-féle rémuralommal kapcsolatban. A *középkorban* csak egy tényező működött közre a római jogon kívül az *egyenlőség* eszméjének ébrentartására: az egyház. A katolicizmus hierarchiájában családfa, születési előjog, nagyobb vagyonfok nélkül is bárki emelkedhetett egyéni érdemeinél fogva. Ezenkívül csakis *Olaszország* város-államaiban mutatkoznak demokratikus államszervezetek és Svájc őskantonaiban. Nagy horderejü közeledést tett a *modern D.* felé Anglia a *Cromwell* mint *lord-protector* által konszolidált köztársaság (Commonwealth) szervezésével. Az «egyenlőség barátai» (levellers) inkább a *puritánok* (l. o.) hitelveiből merítették, mint Athéntól kölcsönözték azon államrend mintaképét, amelynek megvalósítására törekedtek. Ugyancsak a puritánok adták meg a termékenyítő eszmét Észak-Amerika angol gyarmataiban a D. azon államformai nagy megtestesítéséhez is, mely egyfelől az *Egyesült-Államokban* (1787 óta) és ennek révén *Mexikóban*, a *közép-amerikai* és *dél-amerikai* spanyol köztársaságokban, másfelől pedig *Franciaországban* (1789, illetőleg 1793 óta) nyert világtörténelmi kifejezést. 13 észak-amerikai volt angol gyarmat, most már önálló állam alkotmányjogi alaprajzát — *Constitutions* — hozta át Franklin Benjamin Amerikából Párisba és ki is adta azokat (1783). Ezen vezérfonalon és Montesquieu, Rousseau tanait követve vezet az út a modern D.-hoz, az 1789-iki nagy forradalomban, az 1791., 1793., 1795., 1799. és 1848., meg III. Napoleon leverése után az 1875. alkotmánytörvényekben *(Lois constitutionelles)*.

Irodalom. Die Demokratie, von Julius Schwarz. I. kötet: Die Demokratie von Athen, Leipzig 1884. II. kötet 1. fele: Die römische Massenherrschaft; Vacherot, La démocratie, 1860; Barthélemy Saint-Hilaire, Lavraie D., 1860.; Fröbel, Demokr. Staatseinrichtungen, 1864.; Origine, Philosophie démocratique, 1862; Karl Heinzen, Die wahre Demokratie, 1868; Mathurin Guérin, La démocratie, 1874; Sir Thomas Erskine May, Democracy in Europe, 1878; Popular Government by Sir Henry Sumner Maine, 1884; Laveleye, Le gouvernement dans la démocratie, 1891; Flegler, Die Demokratie im klassischen Alterthum, 1879; Sbarbaro, L'ideale della democrazia, 1886. Továbbá mint önálló nagy szakaszok a következő jelentőségteljes művekben: Lord Brougham, Political Philosophy, 1841; Parieu, Principes de la Science Politique, 1871; Hippolyte Passy, Des formes de gouvernement, 1871; Roscher, Politik. Natürliche Geschichte der Monarchie, Aristokratie und Demokratie, 1892. Tüzetesen, valamely konkrét állam demokráciájával foglalkoznak: Tocqueville, De la démocratie en Amérique, 1832; Cherbuliez, La démocratie en Suisse 1844—56; Guizot, La démocratie en France, 1861; Tschudi, Die Demokratie in der Schweiz, 1858—1866; Dubbs, Weiterentwickelung der schweizerischen Demokratie, 1871; Holst, Verfassung u. Demokratie in den Vereinigten Staaten, 1876—82; Bryce, The American Commonwealth, 1888—90. Kunz I., A D. eszméje és szervezete (Akad. Ért. 1885); Jászi O., A D. jövője. (Huszadik Század 1906).

Demokrata (gör.) a. m. a demokrácia híve.

Demokrata párt, 1. Magyarországon, l. *Magyar országgyülési pártok*. — 2. *D.* az amerikai Egyesült-Államokban. A D. történetében három korszakot lehet megkülönböztetni, melyekben az előtérbe lépő politikai érdekek szerint a párt jellege és elvei egymástól teljesen elütöttek. A D.-ot 1742. Jefferson alapította, ellenzékéül a federalisták pártjának, mely erős központi hatalmat kivánt, míg a D. az egyes államoknak mennél több szabadságot akart biztosítani és a választói

jogot mind jobban ki akarta terjeszteni. Mikor 1815. a federalisták pártja feloszlott, a demokraták az úgynevezett Era of good feeling-ben az egyedül uralkodó párt maradtak. Később aztán több töredékre oszoltak, amelyeknek egyike 1829. Jackson köré csoportosult s egyedül magának igényelte a D. nevet. Ellenlábasai a nemzeti republikánusok vagy whigek párthívei valának. Texasnak 1845. történt annexiója után a demokraták nézetei a rabszolgaság kérdésében eltértek egymástól, ami aztán azt eredményezte, hogy közülük számosan a republikánusokhoz szegődtek. Az 1861—65-iki polgárháború után az északi és déli demokraták megint egyesültek. Az új D. elfogadta a rabszolgaság eltörlését, de arra törekedett, hogy a négereket a szavazás gyakorlásától elriassza. *Buchanan* (l. o.) volt az első demokrata elnök. 1876-ban *Tilden* demokrata elnökjelölt a republikánus Hayes-szel szemben kisebbségben maradt, 1884. azonban a demokrata *Cleveland* győzött (l. o.), szintúgy 1893. 1896-ban a D. jelöltje, *Bryan* elbukott, különösen azért, mert az ezüstérték mellett kardoskodott. Bryan Roosevelt és (1908) Taft-tal szemben is a rövidebbet húzta, akik azonban a demokraták több lényeges követelését magukénak vallják és kabinetjük összeállításában sem hallgattak a rideg pártszempont sugallatára. Több nagyobb államban pedig a D. jelöltjei győztek, így New York államban, hol Dix kormányzó győzött. A képviselőházban 1910 óta a demokraták 40 szavazatnyi többséggel rendelkeznek, a szenátusban ellenben kisebbségben vannak.

Demokratizmus, a demokratikus állameszme uralmának megvalósítására törekvő szellemi irányzat, politikai vagy társadalmi áramlat, l. *Demokrácia*.

Demokritos Abderából, görög filozófus, kinek életéről igen keveset tudunk. Szül. Abderában, némelyek szerint Kr. e. 460., mások szerint tiz, ismét mások szerint 34 évvel később; igen magas kort ért, legalább 90 évet. Nagy tanulmányi utakat tett, Egyiptomot s a Keletet is felkereste. Platon sehol nem tesz említést róla s kevésre becsülte a *materializmust* (l. o.), melynek D. alapvetője és első nagy képviselője. Ellenben Aristoteles, ki D. természettudományi műveinek sokat köszön, többször említi és nagy tisztelettel szól róla. D. korának egész tudását egyesíti magában; nagyon sokat írt, némelyek szerint 72 művet, s ezek címéből is kitetszik, hogy az egész akkori tudást földolgozta, természettudós, matematikus, csillagász, nyelvész és filozófus. Cicero és mások stíljét szépsége és világossága miatt magasztalják. Mind e művekből csak kevés töredék maradt reánk. Ő fejtette ki nagy következetességgel az atomizmust, melyet egész mechanisztikus és materialisztikus világnézletté fejlesztett. E világnézlet, mely nyomokat hagyott az ókorban, az újkor kezdetétől fogva Gassendi útján újra fölébredt s azóta a nagy világhipotézisek közt előkelő helyet foglal el. Filozófiai társa, talán tanítója *Leukippos* (l. o.); őket Aristoteles és mások az ókorban együtt szokták volt az atomizmus szerzőiként említeni. Ez atomizmus alapvonalai a következők: Létezik a végtelen s a végtelenségig osztható tér és léteznek benne mozgékony valók, melyek végtelen számmal vannak, oszthatatlanok, atomok; az atomokat az üres tér választja el egymástól. Görög filozófiai nyelven: Van a *teli* és az *üres;* amaz «létező», emez «nem létező»; de a létező van és a nemlétező is valósággal van, létezik. Görögül «semmi» a. m. «méden», ebből képezte D. a valaminek a jelzésére a «den» szót, mintha a magyarban azt mondanók: «semmi» és «emmi». Az üres térnek azóta is sokat vitatott kérdését D. a következő okokkal dönti el: A mozgás lehetetlen üres tér nélkül; mert a «teli» nem fogadhat mást magába; ritkulás és sűrűsödés csak üres közök mellett lehetséges; a növekedés is a tápláléknak a test üres részeibe való behatolásától függ. Ezzel a ma is érvényes fizikai fölfogásnak és magyarázatnak meg volt vetve az alapja. Az atomokon meg kell különböztetni *alakjukat, rendjüket* és *helyzetüket*. Minőségileg egyformák. Pl. *A* és *N* különböznek alakra, *AN* és *NA* rendre, *Z* és *N* helyzetre. E különbségek elegendők a jelenségek világának magyarázatára; hiszen a tragédia és komédia is ugyanazokból a betűkből készül. Az atomok különböző nagyságuak s a nagyságuknak megfelel nehézségük, mely nem vonzáson alapul, hanem lefelé való mozgáson. Az atomok *okairól* nem lehet szó: örökkévalók. Hasonlókép az atomok mozgása is örök és eredeti. A nagyobb atomokat nehézségük gyorsabban hajtotta lefelé, miáltal a kisebbek és könnyebbek fölfelé szorultak, egyszersmind összeütközésük által oldalmozgások is származtak. Igy jött létre egy forgatag, mely tovább terjedvén, a világ alakulását eredményezte. A lélek is testi atomokból áll, de finom, sima és gömbölyű atomokból, ugyanolyanokból, mint amilyenekből a tűz áll. El vannak terjedve az egész testben, de a különböző szervekben különböző feladatokat teljesítenek. Az agyvelőben székel a gondolkodás, a szívben a harag, a májban a vágy. Ezeket az atomokat ki- és beleheljük s ebben áll az élet folyamata. Az érzékek működését is így magyarázza D. A testektől elválnak atomok s így származnak a dolgok képei, melyek az érzékekbe hatolnak. Ezek az érzéki észrevételek. De érzékeinkre csak az hathat, ami velük egynemű. Ezek az érzéki benyomások a tudás egyedüli alapját képezik, de ez az alap nem föltétlenül megbizható, mert az érzéki benyomás a maga útján változik s átalakul. A test csak sátra a léleknek, a lélek nemesebb része az embernek. Az ember legfőbb java a boldogság, ezt elérjük, hogyha a szélsőségektől tartózkodunk és mértéket tartunk. Kortársai D.-t a nevető filozófusnak nevezték, valószinüleg derült, nyugalmas világnézleteért. D. töredékeit legteljesebben összegyüjtötte Mullach (1843). V. ö. *Ritter* H. Ersch és Gruber encyclopediájában; *Zeller*, Phil. der Griechen I. (5. kiad. 1892); *Natorp*, Die Ethik des D. (1893).

Demolder, *Eugène*, belga író, szül. 1862 dec. 16. Molenbeek-St.-Jeanban Brüsszel mellett. Első nagyobb feltünést Sous la robe, souvenirs de la vie judiciaire című művével keltette (Paris 1893). Egyéb művei: Le royaume authentique du grand Saint-Nicolas (1896); La légende d'Yperdamme

(1897). Főműve: La route d'Emeraude (1899) c. történeti regény, mely Rembrandt környezetében játszik. Fantasztikus regény: Les patins de la reine de Hollande (1900). Egyetlen szinpadi kisérlete szimbolisztikus darabja: La mort aux berceaux (Bruxelles 1900). Gyermekelbeszélések: Le coeur des pauvres (1901).

Demolins (ejtsd: dömoleñ), *Edmond*, francia történetiró és szociológus, szül. Marseilleben 1852., megh. Rochesben (Verneul mellett) 1907 júl. 22. Megírta Franciaország történetét 4 köt.-ben, s megalapította a La Science sociale c. folyóiratot. L'éducation nouvelle c. művében angol nevelést ajánlott. Egyéb munkája: Les grandes routes des peuples (1901). Nagy feltünést keltett röpirataival.

Demologia *(demográfia)*, a szó etimológiai értelme szerint néptudomány (néptan) vagy népleírás, az a tudomány tehát, mely az állam keretében élő népességgel (demosz) foglalkozik, ellentétben a faji leszármazás közössége által egyesített és így az állam fogalmától teljesen független néppel (etnosz). Az újabb és legszabatosabb felfogás (Kőrösy) szerint az emberi társadalom fizikai jelenségeiről szóló tudomány, tágabb értelemben általában az emberi társadalomnak, a népességnek állapotával (statikai D.) és mozgalmával (dinamikai D.) foglalkozó tudomány, annyi mint népesedési statisztika, populationistika. A demográfia és D. közti különbséget abban keresik, hogy az előbbi a jelenségeknek egyszerű leírása, az utóbbi ellenben az ezen jelenségekből kimutatható okozati összefüggéseknek és az azokból levont törvényszerüségeknek megállapítása. Minthogy a statisztika gyüjtőfogalma alá egyesített soknemű ismeretek alapját képező statisztikai módszer nincs tárgyhoz kötve, hanem kiterjeszthető mindenre, ami megszámlálható vagy általában tömeges észlelések által vizsgálható: ennélfogva az eredetileg csak az ú. n. államnevezetességekkel foglalkozó (Achenwall-féle) statisztika keretébe idővel több és több, teljesen heterogén és így lényegileg össze nem függő tárgy vonatott be, minek folytán az a különféle tudományszakmákból kiragadott és számokkal kifejezhető tények halmazává lett; ezen ismerethalmazt még azon megszorítás mellett, hogy az csakis az állami szempontból fontos statisztikai ismereteket öleli fel, sem lehet egységes és önálló tudománynak elfogadni, mivel benne számos oly ismeret foglaltatik, mely világosan más tudományszak (közgazdaságtan, közigazgatás, földrajz stb.) keretébe tartozik. Ezen idegen elemek kiválasztása után a statisztika keretében még fennmaradó azon ismeretek, melyek a népesség (társadalom) életjelenségeivel foglalkoznak és más tudomány keretében nem foglalhatnak helyet, joggal külön tudománynak (a népesedési statisztikának v. D.-nak) tartalmát képezhetik, mivel ezen ismeretek egymás között összefüggő egészet tesznek és így homogeneitásuk, valamint a többi tudományoktól való különbözésük kétségen felül áll. A D. és a statisztikai tudomány közti különbség e szerint világos. Ama meghatározás értelmében, mely szerint a statisztika az ember társadalmi és állami életét a tömegészlelés alapján vizsgálja, a demográfia egész köre benne foglaltatnék a nála sokkal tágabbkörű statisztikában; a lényegbeli különbség abban volna, hogy egyrészt a statisztika nemcsak az ember társadalmi, de állami életét is vizsgálata tárgyává teszi s ezzel a társadalmi tudományok teréről a politikai tudományok birodalmába csap át (miért is a legtöbb egyetemen a jogi karon van tanszéke), másrészt a szorosabb értelemben vett D. az ember társadalmi életét sem öleli föl egész terjedelmében, hanem mellőzve erkölcsi és értelmi fejlődését, egyedül annak fizikai jelenségeit vonja vizsgálódásainak körébe, ezáltal az antropológiai tudományok közt foglalván helyet (Bertillon).

A legszigorubb felfogás szerint a D. az emberi társadalomnak csak fizikai jelenségeit kutató tudomány lévén, tartalma a következő: 1. a nemzésen alapuló közösség (család, faj, nemzet), 2. a népesség nemi és korviszonya, 3. a születési statisztika, 4. a halandósági statisztika, 5. a biometria, azaz az emberi élettartam mérésének tudománya (halandósági táblák), 6. a népszaporodás tana (ide számítva a Malthusianizmus tanát is). A népesedési statisztikával azonosnak vett demográfia ezenkívül még a népesség egyéb viszonyaira, mint népsűrűség és tömörülés, családi állapot, hitfelekezet, származás (szülőhely), honosság, tartózkodás, műveltségi állapot, foglalkozás és háztartási együttlét, valamint az esketések statisztikájára, a házasságok felbomlására, a betegedésekre és halálokokra is kiterjeszkedik. A D. tudományos művelése Angliából indult ki, ahol John Graunt (l. o.) 1662. volt megalapítója az akkor politikai aritmetikának (l. o.) nevezett tudománynak. A D. összes jelenségeit először (1741) a német Süssmilch János Péter (l. o.) foglalta össze rendszeres munkává. További fejlődésében Franciaország játszik nagy szerepet, kivált Quetelet (l. o.) nagyérdemű működése folytán (Physique sociale, 1835).

Irodalom. Guillard, Éléments de statistique humaine, ou Démographie comparée, Paris 1855; Engel, a porosz Zeitschr des statist. Bureaus 1871. folyamában; Rümelin, Zur Theorie d. Statistik, Reden u. Aufsätze 1881; Bertillon a Buisson-féle oktatásügyi Dictionnaire-ben; Galton, a XIX. Century 1891-diki folyamában; Kőrösi, La place scientifique de la D., Genf 1882; u. a., Wissenschaftliche Stellung u. Grenzen der Demologie, Jahrb. f. Nat. Oec. u. Statistik 1892; Quetelet, Phisique sociale, Bruxelles 1869, 2 köt.; Mayr, Die Gesetzmässigkeit im Gesellschaftsleben, München 1877, magyarul: A társadalmi élet törvényszerűsége, Budapest 1881 Statistik und Bevölkerungslehre, Leipzig 1895—1911, 3 köt., II. köt. Bevölkerungsstatistik; Levasseur, Démographie (Dictionnaire encycl. des Sciences médicales); Wappäus, Allg. Bevölkerungsstatistik, Leipzig 1859—61.

Démon (gör., tkp. *daimon*, lat. *daemon)* alatt a mai nyelvhasználat az antik népek és a keresztény középkor hitéletében szereplő alsóbbrendű (isten és ember között álló) szellemet ért. *Démonologia* ennélfogva e D.-ok rendszeresére, mint az különösen a perzsáknál fejlődött ki. *Egyiptomiak*, *indusok*, *kaldeusok* egyaránt hittek az emberrel folytonosan érintkező, vizben, tüzben, levegőben lakó szellemekben; a *perzsák* megkülönböztettek jó és rossz szellemeket (izedek és devek), amazok Ormuzd országában laknak, emezek Ahrimanéban. A *zsidóknál* a perzsa érintkezés következtében a perzsához hasonló démonologia fejlődött, melynek értelmében a névszerint és működési köreik szerint is megkülönböztetett jószellemek (angyalok) élén a hét arkangyal áll s az

ugyanúgy megkülönböztetett rossz szellemek (ördögök) élén a hét főördög. Az új-testamentumban lépten-nyomon találkozunk avval a felfogással, hogy a betegségek egy részét, különösen a titokzatosabb jellegüeket (nyavalyatörés, őrültség) gonosz D.-ok okozzák, kik az emberekbe belébujnak, «az embereket megszállják», s kiket felsőbb hatalommal ki lehet onnan kergetni. A *görögöknél* a népies vallási felfogás szintén ismerte a gonosz és jóságos szellemek seregét, de a műveltebb osztály Homeros korában (Kr. e. 900 körül) emancipálta magát e népies hit alól. Homeros költeményeiben ezért D.-ok nem szerepelnek. A D. szó nála ugyanannyit jelent, mint a latin *numen*, vagyis az emberi életben és a természetben megnyilatkozó isteni hatalmat, míg θεός (lat. deus) az istenség személyét jelenti. Ámde a VIII. sz.-tól kezdve (Kr. e.) a népies hit mégis felülkerekedik, s innen kezdve a görög vallásba a nagy istenek mellé bevonulnak az addig visszaszorított D.-ok. A legműveltebbek is hittek bennük; úgy képzelték, hogy nemcsak a természet minden zúga van tele D.-okkal, hanem minden embert születésétől haláláig egy-egy D. kisér. Sokrates válságos elhatározás előtt gyakran hallotta a maga D.-jának óva intő szavát (azaz: a maga lelkiismeretét). Az újplatonikusok megtették a D.-okat az isteni parancsok közvetítőivé (görögül *angelos:* innen *angyal)* és végrehajtóivá, a gnoszticizmus és a kabbalizmus még tovább fejlesztette a démonologiát. A *latinok* vallásában a *geniusok* képviselik e kisérő szellemeket. Az első századokban a *kereszténység* fentartotta a régi zsidó D.-képzetet s számtalan rossz szellemben hitt, kik bukott angyalok vagy ezeknek gyermekei lévén, Isten és ember ellenségei, kik földrengést, dögvészt okoznak, kik az embert a bűn útjára csábítják, vagy pedig az emberbe belebujva betegséget okoznak s csak náluknál erősebb hatalmú exorcista (szellemůző, ördögűző) által kergethetők ki. Másrészt a keresztény hitre tért, de antik pogány hagyományaikat még nem teljesen elfelejtő népeknél az a felfogás terjedt el, hogy a pogány istenek még élnek, csakhogy gonosz D.-okként, kik az egyisten hatalma ellen lázadásra ingerlik az embert, sőt hogy az egész pogányság csak ily D.-i csábítástól eredő eltévelyedése volt az emberi szellemnek. A legkülönbözőbb népeknél megtaláljuk a D.-okban való hitet: *kisértetek*, a német *koboldok*, a magyar *manók* stb., csak különböző elnevezései ugyanegy vallási képzetnek. — *Démoni*-nak nevez a mai nyelvhasználat minden oly szellemi befolyást, mely felsőbb hatalmi nyilvánulásnak, elkerülhetetlen és végzetes erőnek látszik. L. *Gerhard*, Uber Wesen, Verwandschaft und Ursprung der Daemonen und Genien (Berlin 1852); *Lehrs*, Populäre Aufsätze (2. Aufl.) 141. s köv. l.; *Rohde*, Psyche (Freiburg 1890).

Demonax Ciprusból, a cinikusok filozófiai iskolájához tartozott. A keresztény időszámítás második századában élt Athénben. Életéről alig tudunk valamit, mert Lukián műve, mely e cimet viseli, talán nem is Lukiántól való. E műben D. mint a cinikus életbölcseség mintája lép elénk, ki maga magával éri be, független mindentől, nem ragaszkodik a földi javakhoz és nem fél a haláltól. Mint ilyen száz évnél nagyobb kort ér el, s hogy a vén kor gyöngeségeitől meneküljön, maga öli meg magát. V. ö. *Bernays*, Lucian u. die Cyniker (Berlin 1879): *Sebestyén* K., A cinikusok (Fil. Irók Tára).

Demonetizálás (a lat. moneta szóból), az a törvényes intézkedés, melynek folytán valamely ércpénzt megfosztanak értékétől, avagy a forgalomból kivonnak. Régente, főképen a középkorban igen gyakran alkalmazták, napjainkban azonban a D. csakis a pénzláb megváltoztatása esetében következik be, amidőn az új valuta-rendszer bevezetése folytán a régebbi fémből készült érmek folyópénz jellege megszünik. Igy történt ez nálunk, amidőn az ezüst valutáról az arany valutára való átmenetelnél az ezüst folyópénzek további verését beszüntették.

Demonezi, l. *Herceg-szigetek.*

Démoni, l. *Démon.*

Démonizmus (gör.) a. m. hit a démonokban.

Démonolatria (gör.) a. m. démonok imádása.

Démonologia (gör.) a. m. démonok rendszere, tana. L. *Démon.*

Démonománia (gör.), az elmebajosoknak az a téveszméje, hogy az ördög megszállotta őket, gonosz szellemek bujtak beléjük. Régebben ezt elhitték nekik és az egyház is valónak hirdette. Ma tudjuk, hogy ez csak beteges gondolkodásuk szüleménye. L. *Ördöngösség, Ördögűzés.*

Demonstrabilis (lat.) a. m. bebizonyítható, kimutatható. — *Demonstrál*, kimutat, bebizonyít; *ad oculos demonstrare*, láthatóan, kézzelfoghatóan bebizonyítni; *quod erat demonstrandum*, a matematikai bizonyítás, szokások formulája: ami bebizonyításra várt; *demonstrativ*, szemléltető; *demonstrativ gyökér*, l. *Gyökér; demonstrativum*, v. demonstrativ névmás, l. *Névmás. Demonstrator*, magyarázó, szemléltető.

Demonstráció (lat.) a. m. kimutatás; a tapasztalati tudományokban kézzelfogható bemutatása valamely tárgynak vagy eseménynek. A *nyelvhasználatban* általában bizonyítást jelent, még pedig vagy valamely tétel deduktiv bizonyítását (a matematikában a bizonyítást rendesen ezzel végezték: quod erat demonstrandum, amit be kellett bizonyítani), l. *Dedukció, Szillogizmus;* vagy valamely tételnek mintegy szemléleti megerősítését *(demonstratio ad oculos)*, döntő példával való megvilágítását, nyilvánvaló tényként való fölmutatását. *Politikai* értelemben a. m. tüntetés. A *katonaságnál* oly hadműködések végrehajtása, melyek az ellenfelet főtámadásunk irányára nézve tévedésbe képesek ejteni.

Demonstratio ad oculos (lat.), l. *Demonstráció.*

Demont (ejtsd: dömóñ), *Adrien Louis*, francia festő, szül. Douaiban 1851 dec. 28. Jules Breton tanítványa. Leginkább tájképeket fest. Nevezetesebb művei: Nuit, Abel, Août dans la Nord, Moulin, Briqueterie, Marée basse, Don Quichotte, Déluge, Danaïdes, Terre promise, Vieux Manoir, Tentation sur la montagne, Effluves de la Terre stb. — Neje, *D.-Breton* Virginie, szintén festő, szül. Courrièresben 1859 júl. 26. Jules Breton leánya és tanítványa. Munkái közül felemlíten-

dők: Jumeaux, Trempée, Stella maris, Vague, Femme de pêcheur, Plage, Loups de mer, Jean Bart, Jeanne à Domrémy, Premiers pas, Ismail, Hommes de mer, Alma Mater, Gateau de Noël, Vieux bateau, Coquillage stb. A francia festőnők és szobrásznők egyesületének elnöke.

Demonte, község Cuneo olasz tartományban, a Stura partján, (1901) 5155 lak.; egykor az Alpok egyik kulcsának tekintették; erődítményeinek romjai maig is megmaradtak.

Démonter (franc., ejtsd: demonté), valakit lováról lerántani; gépezetet szétszedni; valakit zavarba ejteni; *katonaságnál* lődözéssel ellenséges lövegeket harcképtelenné tenni.

Demophon, 1. az eleusisi misztériumok (l. o.) mondájában Keleos eleusisi király fia, kit a leányát kereső és Keleos vendégszerető házába tért Demeter dajkaként ápolt. Éjjel a tűz fölé tartotta, hogy ezzel örök életet biztosítson számára s mikor a gyermek anyja ezt észreveszi s megakadályozza, Demeter megjósolja a gyermek nagy szerepét a misztériumban. Erről a szerepről természetesen ép oly kevéssé tudunk valamit, mint magáról a misztériumról. D. történetét a Homeros neve alatt fennmaradt s az eleusisi misztérium céljaira készült «Demeter-hymnus» örökítette meg. — 2. *D.*, a görög monda szerint Theseusnak és Phaidrának, Minos leányának a fia, atyjának utóda Athén királyi székén. Az attikaiak nemzeti hiuságból nagy szerepet tulajdonítanak neki a hős korban. A trójai háborúban vitézkedik s testvérével, Akamasszal megmentik a trójai fogságba esett nagyanyjukat, Aithrát. Az ő uralkodása idején Agamemnon és társai a Trójából rabolt Palladiummal (l. o.) Athén kikötővárosába vetődnek, D. elveszi tőlük a Palladiumot, de az eközben ontott vérért felelnie kell egy 100 tagú biróság előtt, mely fele részben athéniekből, fele részben Agamemnon embereiből (argosiakból) áll. Azóta létezik a «palladiumi» (ἐπὶ Παλλαδίῳ) törvényszék Athénben.

Demoralizálás (franc.), elerkölcstelenedés; hadseregre vonatkozólag bátorság-, bizalomvesztés; *demoralizáció*, erkölcsi elvadulás.

De mortuis nil nisi bene (lat.) a. m. a megholtakról semmit (se mondj), csak jót (Diogenes Laertius c. műve, I. 3. részben).

Demosthenes, 1. az ókor legnagyobb szónoka, athéni államférfi, szül. Kr. e. 384., mint az attikai Paiania község gazdag gyárosának fia. Korán árvaságra jut s lelketlen gyámjai eltékozolják apai örökségét. Az ifjú kora legjelesebb ügyvédjétől, Isaiostól vesz leckéket, hogy gyámjai ellen fölléphessen. 20 éves korában két beszédben (kata Aphobu) megtámadja gyámjait, azokat el is marasztalják, de a kár azért nem térül meg. Beszédírásra adja magát s mint logográfus (beszédíró) mások számára írt beszédekkel keresi kenyerét. Hihetetlen kitartással győzi le természeti hiányait, melyek miatt eleinte nevetség tárgya volt. Mondják, hogy dadogó kiejtését azzal orvosolta, hogy nyelve alá kavicsot téve, nagy hangon szavalt a zúgó tenger partján s gyenge tüdejét hegymászással edzette. Sokat tanult Isokratestől. Egész életének lüktető érverése az az eszme, hogy Görögország legtermészetesebb vezére és igazi feje Athén. E cél elérésére iparkodott minden eszközzel fölrázni az alvó közszellemet s védte dörgedelmes philippikáiban a görög szabadságot az északról mindinkább fenyegető makedóni hatalom ellen azzal az erkölcsi bátorsággal és azzal a hazafias önfeláldozással, mely talán páratlan a világtörténelemben. A makedóni Fülöp kiszámított terveinek és fegyvereinek e válságos időkben nincs is méltóbb ellenfele D. tettekkel fölérő szavánál. Először 351. emelte föl szavát Fülöp ellen tartott első *filippikájában*, majd három *olinthosi* beszédében, melyekben a Fülöptől fenyegetett Olinthosnak adandó segélyt sürgette. Mikor Olinthos árulás következtében elveszett, a görögök tudatára ébredtek a fenyegető veszedelemnek s készek lettek volna hadba szállani Fülöp ellen, ha D. a *békéről* tartott beszédében (346) vissza nem tartja őket; csakhamar azonban újra föllép s második (344) és harmadik (341) filippikájában egyrészt leleplezi Fülöp ellenséges indulatát, másrészt harcra tüzeli ellene a görögséget. Sikerült is felráznia az alvó közszellemet s 340-ben létrejött a szövetség, melynek sikerült Perinthost és Byzantiont megvédeni. Fülöp kénytelen volt elvonulni Byzantion alól és a szittyák ellen vitte hadát. Nemsokára azonban ismét sikerült neki a megvesztegetett Aeschines segítségével Görögország ügyeibe avatkozni. Aeschines t. i. az amfiktionok útján szent háborúra szólította fel Fülöpöt Lokris ellen, mely az átok alá vetett Kirrha területét használatba vette. Fülöp áthatolt Thermopylaen s megszállotta Boeotia végvárát, Elateiát. D. ekkor a legnagyobb erőfeszítéssel szállott síkra ellene, megnyerte Thebát szövetségesül; de a chaeroneiai szerencsétlen ütközet (338), melyben D. is részt vett, a makedóni falanx győzelmével végződött. A béke létrejött, de Athén hatalma mindenkorra megtört. A makedón-párt D.-t okolta a vereségért, de az athéni nép tovább is tisztelettel adózott neki s rábízta, hogy a Chaeroneiánál elesettek fölött 337. gyászbeszédet tartson, sőt a következő évben Ktesiphon azt az indítványt tette, hogy D.-t arany koszoruval való megkoszoruzásra érdemesítsék. Aeschines, hogy e kitüntetést megakadályozza, váddal lépett föl Ktesiphon ellen s D. egész életét és működését erős kritika tárgyává tette. Erre válaszolt D., a *koszoruról* szóló híres beszédében, beszédei igazi koronájában, melyben hazájának tett szolgálatairól s egész politikai működéséről nagyszabású képet rajzolt. Az így aratott dicsőség egyúttal Aeschines végleges kudarcát eredményezte: számkivetve, örökre el kellett Athént hagynia. Azonban D. ellenségei sem nyugodtak, míg 324-ben vádat nem emeltek ellene, hogy Harpalostól, N. Sándor emberétől, pénzt fogadott el. D. ezt nem tagadta, de azt állította, hogy a pénzt közhasznú célokra fordította. Mindazáltal 50 talentumnyi (235,750 kor.) pénzbirságra ítélték s minthogy ezt az összeget lefizetni nem tudta, számkivetésbe ment Aegina szigetére, honnan azonban N. Sándor váratlan halála után, már egy év mulva, nagy tisztességgel visszahívták. De a lamiai háború gyászos vége s Antipater győzelme ránézve is végzetessé vált. Mikor Antipater D. kiszolgáltatását követelte az athéniektől, D. Kalauria szigeté-

nek Poseidon-templomába menekült, s mikor ott Antipater pribékjei halálra keresték, mérget ivott (322). A neki tulajdonított 60 beszédnek csak mintegy fele hiteles. D. a szónoki beszédnek mindhárom fajában (politikai, törvényszéki, ünnepi beszéd) példaszerűt alkotott. Legkiválóbbak politikai beszédei, főkép a három olinthosi beszéd és a három filippika, a harmadik a «haldokló Görögország hattyudala». Nevezetes a hűtlen követség ügyében mondott beszéde, melyben követtársának, élete megrontójának, Aeschinesnek szemére vetette, hogy Fülöp által megvesztegettette magát. De legnagyobb szabású, leghatalmasabb a már említett *koszoruról* szóló. D.-nek a szó minden fegyvere rendelkezésére áll, a beszéd művészetének minden csinját-binját, még raffinált fogásait is érti, de a művészi számítást is ügyesen leplező s természetesnek tetsző formával mindig egyensúlyban van, sőt dominál a tartalom gazdagsága. Már az ókor az ékesszólás első mesterének vallotta s e véleményt nem másíthatta meg a phaleroni Demetrios rosszakaratú ócsárlása. A későbbi századok tudós tanulmány tárgyává tették, beszédeit magyarázták. A középkor végén Bessarion bíboros latinra fordította az első olinthosi beszédet, hogy a keresztény fejedelmeket a török ellen harcra indítsa vele. Mikor beszédeinek első nyomtatott kiadása megjelent (1504), Melanchton D.-nek adta az ékesszólás pálmáját. Anglia államférfiai Erzsébet korában D.-tól tanulták az ékesszólást.

Irodalom. Életrajzát az ókorban többen megírták; ránk a Plutarchosé maradt. Elsőrendű kézirata Σ a párisi nemzeti könyvtárban van, a X. sz.-ban írták, száma 2934 gr. Beszédeit a szkolionokkal (Zosimos grammatikus magyarázataival) Dindorf Vilmos adta ki 9 kötetben, Oxford 1846—51; újabban Blasz 3 köt., 4. kiadás 1887. Szemelvényes kiadás jó magyarázatokkal a Rehdantz-Blasz-é, Leipzig 1890, és a francia Weilé, Paris 1881—83. A koszoruról szóló beszédet a szkolionokkal kiadta Lipsius (Leipzig 1876; a Leptines ellenit J. A. Wolf. Halle 1760 s az angol Sandys, Cambridge 1890. Szemelvényes, magyarázatos kiadás a Westermann-Rosenberg-féle, 3 köt., Berlin, Weidmann. Kiváló magyar fordítását adta a hűtlen követség és a koszorú ügyében mondott beszédnek Gyomlay Gyula, Budapest 1896; M. T. Akad., görögül és magyarul. D. korát és egyéniségét behatóan tárgyalja Schäfer, D. und seine Zeit, Leipzig 3. köt., 1885, 2. kiad.; Blasz, Gesch. der attischen Beredsamkeit, 3 köt., Leipzig, 2. kiad. 1893—98; Girard, Etudes sur L'éloquence Attique, Paris 1884, 12. kiad.; továbbá Roesch, D. als Redner und Staatsmann, Hamburg 1896; Grazia, D. e i suoi accusatori, Catania 1898; Croiset, Les idées morales dans l'éloquence politique de D., Paris 1874; Weil, Harangues de D. 1887, 2. kiad.; Pöhlmann, Griech. Gesch. D. kiad. 226. l.; Kahrstedt, Die Politik des D., Berlin 1911.

2. *D.*, athéni hadvezér, Alkisthenes fia, igen ügyes és bátor katona, kitünő taktikus a peloponnesosi háborúban, ki Athén hatalmát az Ión-tengerben ki akarta terjeszteni és a messeniai Pylost elfoglalta (Kr. e. 425). A sziciliai hadi vállalatban a Szirakuzában szorongatott Nikiasnak segítségére jött, de ez nem hallgatott tanácsaira, s midőn Asinaros mellett vereséget szenvedtek, D. bátor küzdelem után a sziciliaiak kezébe került, akik őt 411. kivégezték.

Démosz (gör.). 1. A legrégibb görög államéletben: község, valamely vidék lakosságának összesége, mint politikai egység. Ez a fogalom a görög nemzeti élet folyamán csak az ión törzs államaiban s leghatározottabban Attikában maradt életben, egyebütt eltűnt. Attikában Kleisthenes (l. o.) a Kr. e. VI. sz.-ban az egész lakosságot, ill. az egész államterületet D.-okra, vagyis községkerületekre osztotta, melyeknek számát Kleisthenes korára vonatkozólag nem ismerjük, de tudjuk, hogy a Kr. e. IV. sz.-ban e szám folytonos szaporítás (azaz újabb közigazgatási beosztás) következtében közeljárt a 200-hoz. Az attikai D.-ok lajstromát és történetét l. *Pauly-Wissowa*, Realencyclopaedie d. class. Altert. IV. köt. 1—131. l.-ján. — 2. Az uralkodóval (a görög köztársaságokban az állami szuverénitás hordozójával, a tanáccsal) szemben D. a nép, a lakosság egészét jelenti (a. m. lat. *populus)*, viszont az uralkodó osztállyal, az előkelőkkel szemben a köznépet, a tömeget (a. m. lat. *plebs)*. Ebben az értelmében az athéni demokrácia korában megszemélyesítve, istentiszteletben is részesült a D. mint az államot fentartó hatalom.

Demotika, l. *Dimotika*.

Demotikus írás, a népies írása az ókori egyiptomiaknak. Rövidítések és ligaturák útján keletkezett a hieratikus írásból s így ez is a hieroglifírás rendszerén alapul. Az etióp-uralom (Kr. e. VII. sz.) ideje óta jött létre. Első megfejtője Brugsch Henrik volt.

Demours, *Pierre*, francia szemorvos, szül. Marseilleben 1702., megh. 1795 június 26. Tanult Avignonban és Párisban; 1732-től kezdve kizárólag a szemészettel foglalkozott, s e szakban különösen anatómiai kutatásaival szerzett érdemeket. Munkái: Observations sur le crapaud mâle accoucheur de la femelle (1741); Observations sur la structure cellulaire du corps vitré (1741); Observation sur la cornée (1741). Fia, *D. Antoine Pierre*, szül. 1762 dec. 16., megh. 1836 okt. 4., szintén szemorvos volt. Ő hozta be a szemgyógyászatba a mesterséges pupilla-képzést. Munkái: Mémoire sur l'opération de la cataracte (Paris 1784); Observations sur une pupille artificielle ouverte tout après de la sclérotique (1801); Traité des maladies des yeux (1818); Précis historique et pratique sur les maladies des yeux (1821).

Demsus, község, l. *Damsos*.

Demter, város, l. *Deventer*.

Demtis (demptis) demendis (lat.) a. m. a levonandók levonása után.

Demulcentia, l. *Fedőszerek*.

Démutka (növ.), l. *Thymus*.

Denacionálás (lat.) a. m. elnemzetietlenítés.

Denain (ejtsd: dönén), város Nord francia départementban, a Schelde partján, az északi vasút csomópontja, (1906) 24,564 lak., szénbányával, vasolvasztókkal, gép-, hajó-, szesz-, cukor- és üveggyártással. 1712 júl. 24-én a Villars vezérlete alatt álló franciák Jenő szavojai herceg seregeit e helyen megverték. 12 m. magas obeliszk emlékeztet erre a Franciaországot megmentő győzelemre.

Dénár (lat. *denarius)*, a római ezüstérem, mely pénzegységül szolgált, egyszersmind az első római ezüstpénz. Volt ugyan már Capua, illetőleg Campania elfoglalása után (344 Kr. e.) római ezüstpénz, de ez campaniai veretű volt és megfelelt tehát a föniciai drachmának (l. *Drachma)*. A tulajdonképeni római ezüstpénz veretése Kr. e. 269. kezdődött. Ekkor háromféle ezüstérmet bocsátott

ki a római állam: a *denarius*-t, a *quinarius*-t és a *sestertius*-t, melyek közül az első 10, a második 5, a harmadik 2½ akkori (trientalis) *as*-nak felel meg (l. *As*); a denarius súlya 4·57 és 4·45 gr. között ingadozik, de általában véve a római font (libra) 1/72-ed részének felelt meg. Mind a három érem előlapján *Róma* feje volt sisakkal fedve és jobbra tekintve, a fej mögött, az érem értéke X, V és IIS által jelölve, hátlapján a jobbra nyargaló, dárdát előre szegző Dioscurok (Castor és Pollux), fejeik felett egy-egy csillaggal, alul ROMA aláírással. Nemsokára azonban a Dioskurok helyett a szárnyas Victoria jutott az érmek hátlapjára, de nem négyes, hanem csak kettes fogaton (biga) ábrázolva, amiért is *bigati*-nak (l. o.) nevezték.

A második pún háború okozta pénzzavarok következtében az *as* értéke felényire leszállíttatott (as sextantarius) és ezzel kapcsolatban a denarius súlya is könnyebb lett, 3·8 gr. és ez így maradt egészen Nero császárig. 217-ben Kr. e., amidőn az *as* ismét fele értékére leszállíttatott, a denarius, habár súlya nem változott, 16 as értékével birt. Ez időtől kezdve szokták kitenni a pénzverő hivatalnok (később *triumviri monetales*) neveit a pénzeken, Róma neve pedig lassanként elmaradt, a VII. sz.-ban (a város alapítása után) pedig egészen elhagyták, ugyanakkor elmaradt Róma feje is az érmek előlapjáról. A VI. sz.-ban különösen Jupiter jutott a denarius hátlapjára és a biga helyett a quadriga, amiért is *quadrigati* lett a D. neve. Nero 96 drb denariust veretett egy font ezüstből, Caracalla másfél denarius értékű ezüstérmeket készíttetett, az *Argenteus Antoninianus*-t. A III. századtól kezdve folyton csökkent a D. ezüsttartalma és értéke. Aurelianus idejében (270—275) már teljesen rézpénz lett. Diocletianus alatt a D. egy igen kis bronzpénz volt, melyhez nagyon kevés ezüstöt kevertek.

A rómaiaktól a D., legalább a neve, más népekhez és országokba is átment. Francia- és Németországban a karolingok alatt található. Franciaországban újabb időben a *denier* réz váltópénz veretett. A denier után lett Felső-Olaszországban a *denaro*, mely kezdetben úgy veretett, hogy 12-ed részét tette egy soldonak. A római arany D.-t a bizánciaiaktól átvették az arabok és *dinar*-nak nevezték el. Az araboktól több keleti néphez jutott el, Perzsiában ma is megvan. Szerbia egy 1873-iki törvénye alapján pénzrendszere alapegységeül a dinart választá.

Nálunk az Árpád- és vegyes-házbeli királyaink alatt a D. szintén elterjedt váltópénz volt. A mi D.-jaink azonban különböző értéküek voltak, mert az Árpád-házbeli első királyok alatt minden pénzverő műhelyben különböző számú D.-t vertek egy-egy márka ezüstből. E pénzzavart III. Béla szüntette meg, aki nagyobb és majdnem tiszta szinezüst D.-okat veretett. Az újra veretéskor s a kamarai nyereség (l. o.) miatt azonban megint csak megromlott a pénz, úgy hogy a dénárok értéke is folytonosan ingadozott. A vegyes-házbeli királyok alatt esztergomi, bánáti, budai, kassai, regensburgi, landshuti stb. dénárok voltak forgalomban; ezenkívül volt új és legújabb, kis és nagy D., amelyek mind más és más fémértékkel birtak. A mohácsi vész után Szapolyai János kezdte meg a rossz D. veretését, s ennek káros következményei nem is maradtak el s mind hazai, mind külföldi kereskedelmünk fejlődését nagyban akadályozták.

Denarii S. Petri (lat.) a. m. Péter-fillérek.

Denarius dei (lat.) eredetileg az a díj, amelyet a szerződést szegő félnek a szegénypénztárba kellett fizetnie. Később ezt az összeget a szerződéshez hű maradt fél kapta. Ma a bánatpénz felel meg neki.

Denaro (ol.), régebben aranyértékegység északi Olaszországban; most selyemmérték Torinóban és Milanóban, azelőtt kb. 50 mg, most egy decigramm. L. még *Dénár*.

Denaturálás, az eredeti sajátságoktól való megfosztás, l. *Fehérjék*. — *D.*-nak nevezik azt az eljárást is, mellyel a fogyasztási adó alá eső oly cikkeket, melyek nemcsak emberi fogyasztásra, hanem ipari feldolgozásra is szolgálnak, emberi fogyasztásra alkalmatlanokká alakítják és a fogyasztási adó alól felmentik. Igy denaturálják a sót, szeszt, cukrot stb. A D. rendesen abban áll, hogy kellemetlen és undorító ízű és szagú anyagokat, vagy gyorsan felismerhető festőanyagot kevernek a fogyasztási árúhoz. Nálunk a marhák etetésére használt sót és az égetésre használt szeszt denaturálják. L. *Sóadó, Szeszadó*.

Denaturalizálás (lat.) a. m. alattvalói kötelékből elbocsátás.

Denbigh (ejtsd: dennbi), Denbighshire walesi county fővárosa, a Clwyd mellett, a Liverpool Bay-től D.-re (18 km.), (1911) 6892 lak. Várkastélya (1300) 1563 óta az Earl of Leicester családé. Városháza és befejezetlen temploma a XVI. sz.-ból. Bőrcserzés és cipőgyártás.

Denbighshire (ejtsd: dennbisír), county Walesben, a Liverpool Bay (Ír-tenger) mellett. Területe 1724 km², lakossága (1911) 136,819 (1 km²-re 80). Fővárosa *Denbigh* (l. o.).

Dencsháza, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 1529 magyar lak., postahivatal; u. t. Szigetvár.

Dender, 1. 105 km. hosszú mellékfolyója a Scheldének. A K.-i és Ny.-i D. összefolyásából ered, 117 km. hosszú és Dendermonde közelében torkollik. Aelsttől a torkolatáig csatornázva van. —2. *D.* v. *Dinder*, mintegy 400 km. hosszú mellékfolyója a Bahr-el-Azreknak vagyis Kék-Nilusnak. Az abesszíniai hegyek ny.-i lejtőjén ered és Szennár alatt torkollik.

Dendera *(Dendra)*, falu Felső-Egyiptomban, Keneh kerületben, egy napi járásnyira Tébától, a Nilus balpartján, mintegy 10,000 lak. D. nevét az egykori egyiptomi várostól, Tentoretől kapta. E faluban vannak a hajdani Tentyris v. Tentyra város romjai, köztük az ország egyik legépebb állapotban levő temploma. Tentyrisben, a róla elnevezett nomos fővárosában különösképen Hathor (Aphrodite) istennőt tisztelték. Neki volt szentelve az a nagy templom, mely a Bonaparte-vezette francia expedició óta főkép ama két, állatkört ábrázoló képéről lett hiressé, melyeket a templom-mennyezet festményei közt találtak. Az egyiket a franciák 1820. Párisba hozták. A nagy Hathor-templom építése ősrégi időkbe esik; XIII. Ptolemeus Neos Dionissos, mint az alapépítmény kriptái tanuskodnak,

újjáépítéséhez fogott, amit, az előcsarnok kivételével, Kleopatra uralkodása idején be is fejeztek. Az előcsarnokot Tiberius alatt Kr. u. 32—37. Tentyra lakói építették, de végleg csak Nero alatt készült el. Strabon azt állítja, hogy az Aphroditénak szentelt templom mögött az Isis temploma, azután pedig a Tifoniáké állott. Mindkét templom

Dendrit.

még most is elég jó karban van. V. ö. *Mariette* A., Dendérah, description générale du grand temple de cette ville (Paris 1880).

Dendermonde, l. *Termonde.*

Dendra, l. *Dendera.*

Dendrit (gör.), fa- vagy bokormódra elágazó, esetleg páfrány, moh vagy egyéb növényi alakra emlékeztető ásványi képződésü fekete v. barna rajzolat (l. az *ábrát)*, melyet leggyakrabban márgapalán, mészkövön, homokkövön, de egyéb ásványokon, kőzeteken is észlelhetni. Az anyag legközönségesebben vasvegyület, vasoxidhidrát (limonit), vagy mangánvegyület, mangánszuperoxid (barnakő). A közet igen finom repedéseibe vagy hasadékaiba vas- v. mangántartalmú oldatok hatoltak, melyekből az oldóanyag elpárolgása következtében a vas-, illetőleg a mangánoxid sajátságos, a fa elágazására és egyéb növényi alakokra emlékeztető módon vált ki. Régebben az így keletkezett dendriteket növényi lenyomatoknak tekintették. Ezekhez a palás kőzetek és egyes ásványok sima felületén található D.-ekhez nem hasonlíthatók azok az ág-, moh- s egyéb növényforma kristályhalmazok, melyekben egyes ásványok, nevezetesen pedig termésfémek szoktak előfordulni s ugyancsak D.-nek, v. helyesebben *dendrites* kifejlődésűnek szoktak neveztetni. Az ilyen D. az anyag kikristályosodásának eredménye s a legtöbbször megállapítható a kristályalak is, m elynek egymásra halmozódásából az egész felépült. Ilyen D.-ben található különösen a réz, az ezüst, az arany, valamint több mangánérc.

D.-ek az idegsejtek protoplazma-nyujtványai, amelyek nem folytatódnak idegrostban. Arra szolgálnak, hogy egyrészt a sejttest táplálkozásáról gondoskodjanak, másrészt pedig, hogy ideg ingert vezessenek hozzá.

Dendritis, ez volt a mellékneve Rhodos szigetén Helenának (l. o.), vagyis más szóval (minthogy gör. *dendron* a. m. fa) Helenát a rhodosiak fanimfa (l. *Nimfa)* alakjában tisztelték.

Dendrobates (állat), l. *Fakúszóbékák.*

Dendrobium *Sw.* (növ.) az Orchidaceae (Kosborfélék) család génusza; 300 faja egymástól igen eltérő, többnyári növény, nagyobbára Ázsia tropikus részén, de Japánban is, Ausztrália keleti részén, a Csendes-óceán szigetein; a fák ágain, gyökerező szárával lefelé csüngve, tenyészik (l. az *ábrát).* Számos fajt melegházban díszül nevelnek. Némelyik szobában is tenyészthető. A *D. moniliforme* L. japáni; gyakran az ajtóra akasztják, itt több esztendeig zöldel, sőt az első esztendőben még gyökér nélkül is virágzik. Legismeretesebb a *D. nobile* Lindl., Kinából.

Dendrocalamus *Nees* (növ.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza; 9 faja Kelet-Indiában, a Szunda-szigeteken és Kinában honos, bambusznádtermetű növény. Az indiai *D. strictus* Nees (ang. *male bamboo)* egyike a legfejlettebb törzsű és a leghasznosabb fajoknak. A *D. Hamiltoni* Munro fiatal hajtása kedvelt főzelék.

Dendrobiumok, még pedig: a balra hajló egy Eudendrobium, a jobbra hajló pedig a Dendrobium densiflorum Wall.

Dendrochelidon *Boie* (állat), a sarlós fecskék (Cypselidae) családjába tartozó madárnem; öt faja Kelet-India erdőségeiben él s fészkét fákra rakja ezért a D., azaz fai fecske, elnevezés.

Dendrochirota (állat), a tengeri ugorkák egyik családja, melyre jellemző, hogy tapogatói faalakúan elágaznak. L. *Tengeri ugorkák.*

Dendrocitta (állat), a varjufélék *(Corvidae)* családjába tartozó madárnem, melynek 10 ismert faja a keleti regióban él. Ilyen pl. az Indiában, a Himalájában és Kinában honos kotri *(D. rufa* Scop.), mely 41 cm. hosszúra nő; háta feketebarna, hasa világosabb, farka szürke, hegye fekete, lábai palaszürkék, szemei rézpirosak. Fogságban gyakori; a rabságban megszelidül.

Dendrocoela *Ehrbrg. (Ágasbelüek,* állat), a lapos férgek (Plathelminthes) osztályában az örvényférgek (Turbellaria) rendjének egyik alrendje, amelyet főleg az jellemez, hogy bélcsatornájuk faalakulag elágazik. L. *Örvényférgek.*

Dendrocoelum (állat), az örvényférgek rendjébe, az ágasbelüek *(Dendrocoela)* alrendjébe tartozó féregnem. Legismertebb faja az álló és folyóvizben nálunk is mindenütt található, néha 3 cm. hosszúra is megnövő *D. lacteum* Müller; megnyúlt teste elül egyenesen lemetszett, feje végén két tapogatóhoz hasonló mozgatható csücske és két szeme van; teste hátrafelé kihegyesedik; testszíne tejfehér. Alpesi tavak fenekén és barlangok vizében található a *D. cavaticum* Fries, a Genfi tóban 50—200 m.-nyi mélységben is találták; mennél mélyebbről való, annál átlátszóbb. A D. nemek, sőt egyúttal az európai Planariák között is legnagyobb a *D. punctatum* Pallas, mely Belgiumban, Hollandiában, Szibériában, Franciaországban, a Baikal-tóban, a Spree vizében és a Tegel-tóban honos; hossza 4 cm.

Dendrocoptes (állat), a harkályok (Piciformes) rendjébe, a valódi harkályok *(Pici)* alrendjébe tartozó madárnem. L. *Harkályok.*

Dendrocopus (állat), a harkályok *(Piciformes)* rendjébe, a valódi harkályok *(Pici)* alrendjébe tartozó madárnem. L. *Harkályok.*

Dendroeca (állat), az erdei dalosmadarak *(Sylvicolidae)* családjába, a bibirkék *(Mniotiltinae)* alcsaládjába tartozó madárnem. Legismertebb faja a zöld bibirke *(D. virens* Gm.); az Egyesült-Államok keleti részein honos, télre Közép-Amerikába vonul. Ősszel nagyobb vándorlásokat tesz; egyik ilyen vándorlása alkalmával Helgolandba is elvetődött. Hossza 12—13, szárnya 6·1—7, farka 4·9—6 cm.

Dendrohyrax (állat), l. *Fakúszó borz.*

Dendrolagus (állat), l. *Fakúszó kenguru.*

Dendrolatria (gör.) a. m. *fatisztelet, faimádás,* l. *Erdőtisztelet.*

Dendrolitok, megkövesült óvilági fatörzsek és egyéb növények. A kövesedést rendesen kovasavtartalmú hévforrások hatása idézte elő; amidőn a fatörzsek opállá alakultak át, úgy azonban, hogy a mikroszkop segítségével a legfinomabb szövete is vizsgálható s így még a fajai is megállapíthatók.

Dendrologia (gör.), a fás növények tanulmányozásával és leírásával foglalkozó és így a növénytan körébe tartozó tudomány. Feladata valamely terület fás növényeinek, a vadon élő és tenyésztett fajok, valamint ezek kereszteződéseinek vagy kertészeti alakjainak részletes tanulmányozása, leírása, ábrázolása és helyes elnevezésének megállapítása. D.-i művek vagy egyes területek fás növényzetére vagy egyes rokon fás növények csoportjára vonatkoznak. Ilyenek: *Beissner,* Handb. der Nadelholzkunde (Berlin 1891); *Beissner, Schelle u. Zabel,* Handbuch der Laubholzbenennung (u. o. 1903); *Dietrich* und *Thümen,* Forst-Flora (6. kiad., Dresden 1887); *Dippel,* Handb. d. Laubholzkunde (3 köt., Berlin 1889—1893); *(Nobbe) Döbner,* Botan. für Forstmänner (Berlin 1882); *Duhamel du Monceau* (a D. megalapítója), Traité des Arbres (2 köt., Paris 1755, 1785, 1803); *Hartwig,* Illustr. Gehölzbuch (Berlin 1892); *Koch,* D. (2. köt., Erlangen 1869—73); *Kochne,* Deutsche D. (Stuttgart 1893); *Lanche,* Deutsche D. (Berlin 1880, 1883); *Schneider,* D. Winterstudien (Jena 1903); Illustr. Handb. der Laubholzkunde (Jena 1906-tól folyik); *Watson,* D. britannica (2 köt., London 1825); *Willkomm,* Forstl. Flora v. Deutschl. (Leipzig 1887). Magyarul: *Fekete-Mágocsy-Dietz,* Erdészeti növénytan (I. 1891, II. 1896); *Dietz* S., Rügy- és levélkulcs (1882). D.-i gyüjteményt *Kochne* ad ki Herbarium Dendrologicum cím alatt. Egyes fás növénygénusszal számos monográfia foglalkozik.

Dendrométer (gör.) a. m. *famérő.* Ebben az értelemben tehát minden eszköz, mely a fák mérésére használtatik, e néven nevezhető. A gyakorlatban azonban el van fogadva, hogy különösebben az álló fák magasságának mérésére használt eszköz neveztetik D.-nek, melynek helyesebb neve azonban *hipszométer* a. m. magasságmérő. Egyéb, a famérésre használt eszközökről l. *Famérés.*

Dendrophis *Boie* (állat), a siklóforma kígyók *(Colubridae)* családjának egyik neme, melynek fajai a forró égöv lakói. Az eddig ismert 10 faj a tropikus Ázsiától kezdve a Molukki-szigeteken és Uj-Guineán át egész Észak-Ausztráliáig honos. Legismertebb az Indiában közönséges *sokári (D. pictus* Boie). L. *Sokári.*

Dendrophyllia (állat), a hatsugarú virágállatok *(Hexacorallia)* egyik neme, 12 élő és 6 kihalt fajjal. A Földközi-tengerben, Madeira partján és a nápolyi öbölben elég gyakori a *D. ramea* (L.) M. Edw.; magassága 50 cm., kelyhének átmérője 8·14 mm.; az egyes polipok kénsárgák, a váz fehér színű.

Dendrosicyos *Balf.* (növ.), a Cucurbitaceae (Tökfélék) család génusza; 2 faja Szokotora-szigetén honos, különös termetű, kis fa, melynek felálló törzse kevés, a csúcson csomósan álló ágra oszlik. Levelük 5 karéjú v. osztatu, szúrós; viráguk egylakú, a porzós virágok bugát alkotnak, a termősek, melyeknek együregű, sokmagvú magházuk van, levélhónaljiak. A *D. socotrana* Balf. (gamhem, l. az *ábrát* a 432. old.) vaskos, esetlen törzse 4 m. magas, 1—2 m. átmérőjű, annyira lédús, hogy könnyen szétvágható, de azért 200 évet is elél. Kérge sima, egészen fehér.

Deneb *(α Cygni),* a Hattyu csillagzatnak főcsillagja. Színe fehér, spektruma a Vogel-féle I. a. tipushoz tartozik. Nagysága másodrendű. D.-el Aszad v. D.-ola az Oroszlán csillagkép β csillaga; D. Kaitosz, másodrendű csillag a Cethal csillagképében.

Denegatio (lat.) a. m. megtagadás. Igy jelesül *D. justitiae* az igazságszolgáltatás megtaga-

dása. *D. debiti conjugalis*, a házassági kötelesség megtagadása.

Dénes *(Dionysius)*, 1. (a *Nagy, Alexandriai)*, szül. 190 körül. Origines tanítványa, majd áldozópap s később maga is a híres alexandriai katecheta-iskola tanára, majd 247 óta Alexandria püspöke volt. A Decius és Valerián-féle keresztényüldözések idején ismételten száműzték. Élénken harcolt a Novatianus-, a Labellius-féle eretnekségek ellen. A Patripassianismus elleni küzdelemben ő maga is megtévedett, de tévedését visszavonta. Meghalt 268 körül. Iratait kiadta *Migne*, Patrol. Graec. T. X. és XXVIII. V. ö. P. *Morice*, Denis d'Alexandrie (Paris 1881).

2. *D.*, *Areopagita*, Pál apostol tanítványa és Athén püspöke (Apost. Csel. XVII. 34. Euseb. III.

Dendrosicyos socotrana.

4. 10). Neve alatt a ker. miszticizmus négy kiváló terméke szerepel (az isteni névről, a miszt. teol., a mennyei hyerarch., az egyházi hyer.). Ezeknek a szerzője azonban nem ő volt, hanem egy V—VI. sz.-beli író, kit ma Pseudo-Dionysiusnak mondunk. Az iratok utóbb ált. elfogadást nyertek. Albertus Magnus, Aquinói Tamás és Eck írtak hozzájuk kommentárokat. Kiadta: *Migne*, Patr. Graec. T. III. V. ö. *Hipler*, D. d. Areopagita (Regensburg 1861); *Stiglmayr* (1895); *Koch* (1900).

3. *D.*, *Exiguus* (a kicsi), mely melléknevet nem kis alakjától nyerte, hanem alázatos szerénységből viselte. Scitha származásu (de Cassiodor szerint, Inst. div. litt. c. 23., teljesen római erkölcsü) szerzetes volt, ki Gelasius pápa halála után (496) Rómába ment s ott élt — egy ideig dialektikát is tanítva — egész haláláig (555 előtt). A latin és görög nyelvben egyaránt jártas szerzetes több görög egyházi munkát fordított latinra. De főleg két dologgal örökítette meg nevét: 1. ő volt a mai évszámításnak, mely szerint az éveket Krisztus Urunk születésétől számítjuk, kezdeményezője. Krisztus születési évét Róma építése után a 754. esztendőre tette s ez az új számítás szerint az első esztendő; 2. ő volt az egyházi jogforrások első rendszeres összegyüjtője a latin egyházban. V. ö. *Migne*, Pat. Lat. 67. k. 139—316.; *Maassen*, Geschichte der Quellen u. Litteratur d. can. Rechtes I. 422—440. 960—964.

4. *D.* (a karthauzi), a régi nemes Leewis családból származott, született 1402. Rickel helységben, Belgiumban, megh. 1471 márc. 12. Egyike a XV. sz. legnemesebb alakjainak. A kölni egyetemen teológiát tanult s 21 éves korában a Magister címet szerezte meg. Ezután Roermundeban belépett a karthauzi rendbe. Irói termékenysége bámulatos. Szerzetes életének első szakában magyarázatokat írt a szentírás összes könyveihez, Areopagita Dénes irataihoz, Climacus, Cassian munkáihoz és Lombardus négyes könyvéhez. De az istenes és tudós szerzetes hire csakhamar elterjedt a kolostor falain kivül is. Számosan keresték őt fel levélben, még többen személyesen, hogy tőle tanácsot, a lelki életben útmutatást nyerjenek. 1466—69-ben a Fülöp burgundi hercegtől alapított *herzogenbuschi* kolostor szervezése foglalta el. Az egyház *Venerabilis* címmel tüntette ki, sőt rendje canonisatióját is szorgalmazta, mely azonban eddig még nem történt meg. Főbb iratai összegyüjtve (Kölnben 1530—1536, 7 köt.) jelentek meg.

Dénes *(Diniz, az igazságos)*, portugál király, szül. 1261 okt. 9., megh. 1325 jan. 7. Atyja, III. Alfonz után 1279 febr. 16. lépett trónra. Mivel a papság kiváltságait megnyirbálta s a templomos rend vagyonát a Krisztus-rendnek ajándékozta, a pápa őt kétszer is kiközösítette. Lissabonban 1290. egyetemet alapított, melyet 1308. Coimbrába helyezett át. Nagy barátja volt a tudományoknak és művészeteknek és sokat tett országa jólétének felvirágoztatására. Uralkodása végén fia, Alfonz fellázadt ellene, de Izabella királyné közbelépésére a béke helyreállott.

Dénes, 1. nádorok, l. *Dienes.*

2. *D.* és fia *Tekus* szobrászok készítették a XII. sz.-ban Sz. László király nagyváradi fényes márványsíremlékét. *(Ipolyi*, középkori szobrászat.)

Dénes, 1. *József*, író, l. *Diner-Dénes.*

2. *D. Lajos*, tanár és író, szül. 1879 jan. 15. Garamdamásdon, Bars vm. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; jelenleg a budapesti VII. ker. főgimnázium tanára. 1908—10-ig a Ludovika-Akadémián is működött. Több esztétikai tanulmánya jelent meg szaklapokban, írt magyar nyelvi tankönyveket, szerkesztette az Alexander-Emlékkönyvet és társszerkesztője volt a Beöthy-Emlékkönyvnek.

Dénes (azelőtt: *Uhorna)*, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 553 tót lak.; u. p. és u. t. Krasznahorkaváralja. Krasznahorka vár tartozéka volt; most az Andrássy-család birtoka. Határában réz- és ezüstércek fordulnak elő.

Dénesd, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 502 német és magyar lak.; hitelszövetkezet, u. p. Misérd, u. t. Pozsonypüspöki.

Dénesfa, kisk. Sopron vm. kapuvári j.-ban, (1910) 686 magyar lak., gr. Cziráky-féle kastély, vasúti állomás, posta- és távíróhivatal.

DENEVÉREK I.

1. Bütykösorrú denevér (*Rhinopoma microphyllum* E. Geoffr.), ültében és röptében. A term. nagyság fele.

2. A nagy patkósdenevér (*Rhinolophus ferrum-equinum* Schreb.) feje.

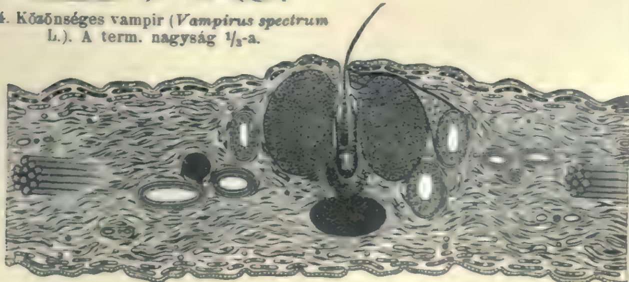
3. Nagy patkósdenevér (*Rhinolophus ferrum-equinum* Schreb.). A term. nagyság ³/₄-e.

4. Közönséges vampir (*Vampirus spectrum* L.). A term. nagyság ¹/₃-a.

5. A közönséges vampir feje. A term. nagyság ²/₃-a.

6. A *Vesperugo serotinus* repülőhártyájának keresztmetszete. 600-szorosan nagyítva.

DENEVÉREK II.

1. Pisze denevér (*Barbastella barbastella* Schreb.) A term. nagyság $^1/_2$-e. — 2. Hosszúfülű denevér (*Plecotus auritus* L.) A term. nagyság $^3/_4$-e. — 3. A törpe denevér (*Pipistrellus pipistrellus* Schreb.) feje. Term. nagyság.

4. Korai denevér (*Pterygistes noctula* Schreb.) Term. nagyság. — 5. A korai denevér feje.

Dénesfalva, kisk. Szepes vm. iglói j.-ban, (1910) 205 tót lak.; u. p. és u. t. Igló. Csúcsíves temploma a XV. sz.-ból való, a szentségház 1482-ből; három szárnyas oltára van.

Dénes-féle időszámítás, l. *Dénes*, 3.

Déneslak, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1910) 886 magyar lak.; u. p. Egervár, u. t. Győrvár.

Dénesújfalu (azelőtt: *Szelepka)*, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 601 tót lak.; u. p. Butka, u. t. Deregnyő. Herceg Lobkowitz Rezső birtoka.

Denevérek, *szárnyas-* v. *bőregerek (Chiroptera* v. *Cheiroptera;* l. *a két képmellékletet)*, az emlősállatok osztályának egyik rendje. Öszszes jellemvonásaik közül a legfeltünőbb bélyeg, hogy elülső végtagjaik szárnyakká alakultak; az idetartozó fajok az egyedüli emlős állatok, melyek repülni tudnak. Két emlőjük a mellükön rendesen a hónalj mögött van; méhük egyszerű v. kétszarvú. Testük zömök, fejük hosszukás és vaskos; nyakuk rövid, törzsük rövid, lapított; farkuk hosszú; elülső végtagjaik nagyon megnyúltak, már a felsőkar is meglehetősen hosszú, az alsókar azonban még egyszer olyan hosszú; a hüvelykujj nagyon rövid és meggörbült éles karommal van ellátva; a 2. ujj (mutatóujj) szintén aránylag rövid, olykor csenevész, a többi három ujj ellenben nagyon megnyúlt s egymással, az alsó karral, a törzs oldalával és a hátsó végtagokkal is vékony, csaknem szőrtelen repülőhártyával (patagium) van összekötve. Gyakran a hátsó végtagok közt is repülőhártya feszül ki, azonban a láb ujjai mindig szabadok. A hüvelykujj és a láb ujjai karmosak. Fogazatuk teljes, amennyiben metsző-, szem-, előzáp- és utózápfogaik vannak. A táplálék minőségéhez képest fogazatuk kétféle. A csupán gyümölccsel táplálkozó nagy D. *(Megachiroptera)* fogazata alapjában véve a félmajmokhoz, a rovarevő kis D. *(Microchiroptera)* fogazata pedig a cickányokéhoz hasonlít; az előbbiek zápfogai lapos koronájuak, az utóbbiakéi hegyes csúcsuak. Nyelvük nagy, húsos, csúcsos végű, csak hátsó részével nőtt az alsó szájpadláshoz. A nyelv elülső része alatt, az alsó állkapocs két szára között, meg a nyelv végén különböző számú és alakú nyujtványokat viselő *fiók nyelv* (birregő, rezgettyű) található; ennek rezgése okozza állítólag a D. sajátszerű cirregését. Bélcsövük szűk bárzsingra, a táplálék minősége szerint változó alakú gyomorra, különböző hosszú vékony-, vastag- és végbélre különül; a gyümölcsevő D. gyomrának végső része megnyúlt és gyakran egymásra türődött, a rovarevők gyomra rövid annyira, hogy sok fajon a gyomor a bárzsing oldalán levő kitürődésnek látszik. Valamennyi D.-nek nagy mája, epehólyagja és hasnyálmirigye van; vakbelük nincs. Errendszerük és idegrendszerük a rovarevőkéhez hasonlít, érzékszerveik azonban magasabb fokon állanak. Az agy féltekéi simák. Ivarszerveik, valamint lélegző és kiválasztó szerveik lényegesen nem térnek el az emlősökétől. Méhük (uterus) nemek és fajok szerint nagyon változó alakú; a nagy D.-é kétszarvú, a kis D.-é szintén, de a szarvak hosszusága különböző; egyes D. méhe egyszerű, nem osztott.

Az ismeretes fajok száma meghaladja az ötszázat. Legtöbb közülök a forró égöv és az északi és déli mérsékelt égöv melegebb részeinek lakója, de a sarki égövek határán is előfordulnak. Általában társas állatok; az egy fajhoz tartozók többnyire seregesen találhatók. Éjjeli állatok; rendesen az alkonyat és a hajnal órái közt vadásszák táplálékukat, egyes fajok az őserdőkben azonban már déltájban is repülnek, de teljes napfényben egyetlen faj sem mutatkozik. A nagy D. *(Megachiroptera)* gyümölcsevők, ezért sokszor károsak, a kis D. *(Microchiroptera)* általában rovarevők; a mi denevéreink mind rovarevők, ezért rendkívül hasznosak, ha ennek ellenére mégis annyira üldözik, csak a századok óta meggyökerezett babonának és tudatlanságnak tulajdoníthatjuk ezt a semmivel sem menthető üldöztetést. A nép széltében azt hiszi, hogy a denevér az ember hajába kapaszkodik, hogy az alvó ember és állat vérét szívja, hogy a tehénre rászállva, véres lesz a tej; hogy megdézsmálja a kéménybe akasztott sonkát, szalonnát: mindez azonban mese. A D.-et hasznosságuk miatt mindenütt védeni kellene. A forró égöv alatt vannak vérszopó fajok is, ezek azonban nem a hírhedt vampirok, hanem a gyalufogú D. *(Desmodus-fajok)*. Télen téli álmot alszanak.

A legrégibb denevérkövületek a harmadkor elejéről származnak; ezek mind a ma is élő nemekbe tartoznak. Hazánkban a szepes- és abaujvármegyei barlangokból kerültek elő denevérkövületek.

A denevéreket két alrendbe sorozzák, ú. m. nagy D.-re *(Megachiroptera)* és kis D.-re *(Microchiroptera)*.

I. alrend: Nagy D. *(Megachiroptera)*. Ide egyetlen család: a repülő kutyák *(Pteropodidae)* tartoznak, száznál több fajjal. L. *Repülő kutyák*.

II. alrend: Kis D. *(Microchiroptera)*. Az ide tartozó fajokat, melyek főképen rovarevők, ritkán gyümölcsevők s földünk forró- és mérsékeltövi tájain honosak, öt családba osztják:

1. Patkósorruak *(Rhinolophidae)* 58 fajjal. L. *Patkósorrú denevérek*.
2. Simaorruak *(Vespertilionidae)*, 189 fajjal. L. *Simaorrú denevérek*.
3. Szabadfarkuak *(Emballonuridae)*. 14 neme 80 fajjal csupán a forró és meleg égövekben honos. L. *Szabadfarkú denevérek*.
4. Hártyásorruak *(Phyllostomatidae)*, 37 nemmel és 87 fajjal, melyek Mexikóban, Közép- és Dél-Amerikában élnek. Ide tartoznak a vampirok *(Vampyrus)* és a vérszopó D. *(Desmodus)*. L. *Hártyásorrú denevérek, Vampir* és *Vérszopó denevérek*.
5. *Nycteridae*, 12 fajjal, melyek jobbára Afrika trópusi részeiben és Indiában élnek. L. *Nycteridae*.

Hazánk denevéreinek tüzetes tanulmányozását *Méhely* Lajosnak köszönhetjük, aki *Magyarország denevéreinek monographiája* (Budapest 1900, 22 táblán 188 eredeti rajzzal) c. nagyszabású munkájában az erre vonatkozó adatokat kritikailag feldolgozta és saját vizsgálataival bővítette. Hazánkban 22 denevérfaj él, melyek egytől-egyig a kis D. *(Microchiroptera)* alrendbe tartoznak.

Denevérguanó, barlangokban tartózkodó denevérek ürülékeiből s hulláiból keletkezett trágyanem, mely 7—10% nitrogént és 2—4% foszforsavat szokott tartalmazni s ha jutányosan megszerezhető, trágyázási célokra nagyon alkalmas; termésfokozó hatása azonban nem áll arányban nitrogéntartalmával, mivel utóbbinak rendszerint fele oldhatatlan alakban, a megevett rovarok fedőszárnyainak maradványaiból, mint khitin van meg. Nagyobb mennyiségben Sardiniából, Egyiptomból s Mexikóból hozzák be, de több hazai barlangban (Aggtelek, Esztergom, Orsova mellett) is előfordul.

Denevérhalak (*Malthe*, állat), a karosszárnyú halak (*Pediculati*) családjába tartozó csontos halnem. 2 faj ismeretes, melyek Amerika K.-i partvidékén élnek. A tengeri denevérhal (*Malthe vespertilio* L.) 25—50 cm. hosszú; háta és oldala szürkésbarna, hasa világosvörös; életmódja ismeretlen; Amerika trópusi részeinek Atlanti partjain honos.

Denevérpapagály (*Loriculus*, állat), a papagály-félék (l. o.) egyik neme, melybe mintegy 200 faj tartozik, melyek legnagyobbrészt Uj-Guineában és a szomszédos szigeteken, továbbá a Szunda-szigeteken, Ceylonban, Indiában és a Filippi-szigeteken élnek. Nevöket onnan kapták, hogy pihenéskor denevérek módjára fejjel lefelé csüngnek az ágakon. Uralkodó szinezetük zöld, fejük és torkuk vörös, sárga vagy kék foltokkal van diszítve. Nálunk is kalitkákban elég gyakran tartják a kékfejű D.-t (*Loriculus galgulus* L.), mely kb. akkora, mint a mi mezei verebünk.

Denfert-Rochereau (ejtsd: danfer rosró), *Pierre Marie Aristide*, francia ezredes, szül. Saint-Maixentban 1823 jan. 11., megh. Versaillesban 1878 máj. 11. 1870-ben Belfort várának parancsnoka lett, melyet nagy ügyességgel és eréllyel védett a németekkel szemben 1870 okt.-től 1871 február 18-ig. Ekkor a francia kormány rendeletére tisztességes feltételek mellett kapitulált. Halála után szülővárosában és Belfortban emléket emeltek neki. V. ö. *Marais*, Le colonel D. (új kiad. Paris 1885).

Denga, l. *Dengi*.

Dengeleg, kisk. Szolnok-Doboka vm. szamosújvári j.-ban, (1910) 683 oláh lak., ref. templomának harangja 1595-ből való. Hitelszövetkezet, vasúti megálló, u. p. és u. t. Nagyiklód. A XVII. sz.-ig a Dengelegi család birta; a várnak helye még ma is látható. 6 nemesi kúriája van. A ref. templom tornyát 1834-ben a földrengés ledöntötte. L. még *Érdengeleg*.

Dengelgeist (ném.), a délnémet nép mitologiájában kaszás szellem, ősz szakállú férfi, ki a temetőben ül s kaszáját feni (*dengeln* e cselekvést jelenti). Ha az ember megkérdezi, miért feni a kaszáját, rendesen kitérő választ ad: füvet akar kaszálni a kis Jézus szamarának, vagy szt. Fridolin teheneinek stb.

Dengelláz, l. *Dengue-láz*.

Dengezik, Attila fia, ki miután bátyja, Ellák elesett a netádi ütközetben, az Al-Dunától a Donig elterülő siksagra visszaszorított hunok főuralkodója lett. D. többször megkisérlette atyja hatalmának visszaállítását, de nem sikerült neki. Midőn 469. berontott a kelet-római területre, tőrbe csalták, elfogták, megölték s fejét Konstantinápolyba küldték.

Dengi (orosz), a tatárból eredő *denga* (a. m. pénz, ezüst pénz) többese, az oroszoknál a pénz általános neve (denezska u. a. kicsinyítő képzővel). A XI. sz.-ban még minden jószágot *szkot* (marha) néven neveztek az oroszok. Jaroszlav idejében kezdtek vert pénzt használni, de rendszeresen csak a mongol uralom óta verettek pénzt. E vert pénzdarabokból 100 került ki 1/4 font ezüstből.

Dengi *János*, szépirodalmi és tanügyi iró, szül. Nagybányán (Szatmár) 1853 nov. 28., megh. Lugoson 1903 dec. 20. Előbb középiskolai tanár volt, később Krassó-Szörény vm. tanfelügyelője, ahol maradandó hatású kulturális és hazafias működést fejtett ki. Mint iró 1873 óta működött, s lirai költeményeket, műforditásokat (olasz költőkből), szépirodalmi, nyelvészeti és tanügyi dolgozatokat tett közzé a sajtóban és számos magyar irodalmi tárgyú tankönyvet szerkesztett. Irodalmi tanulmányai közül nevezetesebbek a Kisfaludy Sándorról és a tropusok elméletéről szólók. Ismertebb művei: *Költemények* (Budapest 1877); *Pókholydalok* (Sopron, 1881); *A csók könyve* (Debreczen 1878); *A szép leányokról* (társadalmi levelek); *Tanügyi dolgozatok* (1890); *Ujabb költemények 1878—92* (2-ik kiadás, 1892).

Dengisz (török. a. m. *tenger*), a kirgiz-sivatagok több tavának neve.

Dengláz, kisk. Ung vm. ungvári j.-ban, (1910) 226 rutén lak., u. p. Korláthelmecz, u. t. Ungvár.

Dengue-láz (sp.; *dengel-láz, daggei-láz, dandy-fever*), a forró égöv alatt előforduló epidémiás betegség, amely fejfájással, izületi és izomfájdalmakkal jár, magas láz kiséretében hirtelen lép fel s rövid idei tartam után sarlahszerű vagy csalánkiütésre emlékeztető kiütés kiséretében folyik le, elég gyakran kiújul. A betegség rendszerint kezelés nélkül is meggyógyul. Oka ismeretlen.

Denham (ejtsd: dennem), 1. *Dixon*, angol utazó, szül. Londonban 1786., megh. Freetownban 1828. Részt vett a Napoleon elleni spanyol hadjáratban. 1822-ben Clapperton és Oudney expediciójával Tripoliszból a Csád-tóig jutott, részt vett a bornui szultánnak a fulbék elleni hadjáratában; a fulbék elfogták és csak nehezen menekülhetett Bornuba. Azután a Sári folyón fölhajózott s Clappertonnal Szokotoba is eljutott. 1824. Tripoliszon, Olasz- és Franciaországon át visszatért hazájába. 1826-ban Sierra Leone kormányzójának nevezték ki. Utleírása benne van *Barrownak*, Narrative of travels and discoveries in Northern and Central Africa (London 1826.) cimű művében.

2. *D.*, *John*, angol költő, az első irlandi, kinek neve az angol költészet történetében előfordul, szül. Dublinban 1615., megh. 1668 márc. 19. Jogot tanult Oxfordban és Londonban. Forditotta az Aeneist (1656), irt egy szomorújátékot The Sophy c. (1642). Leiró költeménye Cooper's Hill (1642) költői érzésről és természetérzékről tanuskodik. Híve volt I. és II. Károlynak, az utóbbit követte számüzetésébe. Szerencsétlen volt házasságában s őrülten fejezte be életét. Költeményei Oxfordban jelentek meg (1668).

Denhardt, *Clemens* és *Gustav*, afrikai utazók. 1878—79. Fischerrel az Ozi folyón, azután a Tanán Masszáig fölhajóztak. További kutatásaik előmozdítására Berlinben 1882. egy Tana-bizottság alakult, a mely 1884. az akadémia támogatásával a D. testvérek vezetése alatt expediciót küldött keleti Afrikába. A zanzibári szultán akadályozni akarta munkásságukat, de alighogy átjutottak a szárazföldre, a vitui fejedelem Németország szövetségét és pártfogását kérte tőlük és egy jókora területet adott el nekik. D. Clemens azután e terület nagy részét a Német-Vitu-társaságnak adta el, a többit pedig D. Gustav ültetvények létesítésére használta föl. V. ö. Mitteilungen der Geogr. Ges. in Hamburg (1876—79); Petermanns Mitteilungen (1881); Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin (1884); Deutsche Kolonial-Zeitung (1886).

Denia, járási székhely Alicante spanyol tartományban, a Földközi-tenger partján, vasút mellett, (1900) 12,431 lak., akik aszalt szőllővel, citrommal és naranccsal élénk kereskedést űznek. Fölötte egy sziklán egy kastély romjai láthatók, amely régi Diana-templom helyén épült. Közelében van a Mongo nevű 712 m. magas hegy.

Denics *Pál*, szerb politikus és mérnök, szül. 1855. Tanulmányait Belgrádban és Párisban végezte, azután diplomáciai pályára lépett. Konzul volt, később kormánybiztos a szerb nemzeti banknál. 1902 nov. a közmunkák minisztere lett a Markovics-féle kabinetben. Ez állásában 4194 postahivatalt létesített v. újjászervezett. Az 1903-iki államcsiny után (ápr. 7.) Sándor király külügyminiszterré tette. A király megöletése (1903 júl. 11.) véget vetett hatalmának. Az összeesküvők őt is elfogták, de másnap szabadlábra helyezték.

Denier (franc.), l. *Dénár*.

Denifle, *Friedrich Heinrich Seuse*, német dominikánus, szül. Tirol Imst nevű községében, 1844 január 16., megh. 1905 máj. 10. Főtevékenységét a középkori szellemi élet kutatására fordította, s e téren csakhamar elsőrendű tekintély lett. 1880-ban mint generalis definitor Rómába küldetett, hol XIII. Leo pápa a vatikáni levéltár másodőrévé nevezte ki. Ez állásban működött egész haláláig. 1885 óta Ehrle jezsuitával az Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters (Berlin—Freiburg) c. folyóiratot adta ki, melyben kutatásainak eredményeit közölte. Önálló munkái: Die kath. Kirche u. das Ziel der Menschheit (Graz 1872); Das geistl. Leben. Eine Blumenlese aus den deutschen Mystikern des 14. Jahrh. (Graz 4. kiad. 1895); Der Gottesfreund im Oberland u. Nikolaus von Basel (München 1875); Tauler's Bekehrung, kritisch untersucht (Strassburg 1879); Zu Suso's ursprünglichem Briefbuch (Graz 1875); Gesch. d. Universitäten im Mittelalter (Berlin); Chartularium universitatis Parisiensis (Paris); Auctuarium Chart. Univ. Par. (1890); Specimina palaeogr. Reg. R. Pontf. (Roma 1888); La désolation des églises, monast., hopit. en France pendant la guerre de Cent ans (Paris 1897—99); Luther u. das Lutherthum (I. köt., Mainz 1903, 2. kiadás Weiss bővit. 1904—1906., II. köt. Weiss kiad. 1909). V. ö. *Grabmann*, P. Hein. D. eine Würdigung seiner Forschungsarbeit (München 1905); *Grauert*, P. H. D. (2. kiadás Freiburg i. Br. 1906).

Denigrál (lat.) a. m. befeketít, rágalmaz.

Denikotizálás, a dohányból a nikotintartalom eltávolítása, l. *Szivar*.

Deniliquin, Uj-Dél-Wales Rivérina distriktusának a főhelye az Edward River mellett, Melbourne és Sydney felé vezető vasúttal; kereskedelme élénk, (1901) 2645 lak.

Denina, *Giacomo Carlo Maria*, olasz hittudós és író, szül. Revelben (Piemont) 1731 február 28., megh. Párisban 1813 dec. 5. Előbb Pignerolban a humanisztikus tudományok tanára volt, utóbb pedig a szónoklattan, majd a görög és olasz nyelv s irodalom tanára lett a torinoi egyetemen. A papok ellen irányult működése folytán azonban mindkét állását elvesztette, sőt a vercelli szemináriumban 6 hónapi fogságot is szenvedett. Nagy Frigyes meghívására 1782. Berlinbe utazott, hol az akadémia tagja, majd berlini kanonok lett. Clef des langues c. művét I. Napoleonnak ajánlotta, ki ezért D.-t császári könyvtárnokká nevezte ki Párisba, mely állását haláláig megtartotta. Érdekesebb művei: Delle rivoluzioni d'Italia libri ventiquattro (3 köt., Torino 1769—70); Storia dell' Italia occidentale (6 kötet, Torino 1809—10); és La Russiade c. éposz, melyben Nagy Péter orosz cárt magasztalja (Berlin 1799).

Denis *(St.-Denis du Sig)*, vasárnapi állatvásárjairól («Marché arabe») ismert város Algirban, 11,900 lak. Közöttük sok a spanyol. L. még *Saint-Denis*.

Denis (ejtsd: dönî), 1. *Ernest*, francia történetíró, szül. 1848., liceumi tanár volt, amikor Huss et la guerre des Hussites c. munkájával 1878. megnyerte a francia akadémia díját. Ekkor Bordeauxba hívták meg egyetemi tanárnak, innen pedig Párisba a Sorbonnera, az egyetemes történelem tanárává. Jóllehet főképen a csehek történetével foglalkozott, jól ismeri a magyar történelmet is és egyetemes történetébe ő írta meg Magyarország történetét a mohácsi vészig. 1906-ban a Magy. Tud. Akadémia kültagjául választotta. Főbb művei: Fin de l'indépendence Bohème (1890); La Bohème depuis la Montagne blanche (1903, 2 köt.); L'Allemagne de 1789 à 1810 (1896); L'Allemagne de 1810 à 1852 (1898).

2. *D.*, *Maurice*, francia festő, grafikus és művészeti író, született Granvilleben 1870 november 25. Tanulmányait az École des beaux-artsban végezte. 1890-ben lépett a nyilvánosság elé a champs-élyséesi Salonban Enfant de choeur c. pasztell-képpel. Művei sajátságos vegyületben mutatják Puvis de Chavannes, Gauguin és Cézanne festészeti elveit. A nevezetesebbek közül valók: Mystère catholique; Soir trinitaire; Fiancées; Verger des vierges sages; Mutes; Annonciation; Princesse dans la tour; Moïse; Sainte famille; Coup de flanc; Visitation; Pelerins d'Emmaus; Jésus chez Marthe; Christ aux enfants; Descente de croix; Mise au tombeau; Légende de saint Hubert (7 képből álló sorozat); Jeu de volant; Communion de Jeanne d'Arc; Le chant; Suzanne; Visite à Cézanne; kitünő képmásai sorából felemlítjük a Portrait de Mme V. R. címüt. Néhány festménye a műcsarnokban is ki volt ál-

litva. Grafikai munkái közül kiemeljük remek fametszeteit az Imitation de Jésus-Christ c. könyv részére (1903) és az Amour című színes kőrajzsorozatát. Különböző francia és német folyóiratokban megjelenő cikkeiben a modern művészeti törekvések mellett tör lándzsát. Kőrajzai a Szépművészeti Muzeum grafikai osztályában is megvannak.

Denis, *Johann Cosmos Michael,* német költő és kiváló könyvész, szül. Schärding tiroli faluban 1729 szept. 27., megh. 1800 szept. 29. Bécsben, hol a császári könyvtár igazgatója volt. A jezsuiták rendjébe 1747. lépett, mire több városban tanár s hitszónok s 1759. a bécsi Theresianumban az esztétika s irodalomtörténet tanára lett, mely állását a rend föloszlatása (1773) után is megtartotta. Mint költőnek mintái: Klopstock, kinek bárdusi dalait mint Sined bárdus lángoló hazaszeretetet hirdető költeményekben utánozta (1773), és Ossian, kinek műveit hexameterben lefordította (1768). Összes eredeti s fordított költői művei: Ossians und Sineds Lieder (1784, 5 köt., újra 1791, 6 köt.). Költeményei szép gondolatokban gazdagok, de inkább szónokiak, mint valóban költőiek. Sokkal jelesebbek könyvészeti művei: Grundriss der Bibliographie und Bücherkunde (1774); Einleitung in die Bücherkunde (1777, 1795); Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560 (1782, 1793). Irodalmi hagyatékát kiadta Retzer (1802, 2 kötet). Jeles könyvet írt róla Hofmann-Wellenhof (1881).

Denison (ejtsd: denizn), város Texas é. határán (Északamerikai Egyesült-Államok), a Red River közelében, (1910) 12,317 lak. Vasúti csomópont, Dallastól É.-ra (171 km.). Gyapot- és gabonakereskedés. Alapíttatott 1872.

Denison (ejtsd: denizn), *George,* angol ezredes és hadtudományi író, aki a krimi hadjáratban és a keletindiai harcokban szerzett tapasztalatok alapján a lovasságról több feltünést keltő értekezést írt; a History of cavalery (London 1877) c., a maga nemében remek művét francia, olasz, német, orosz nyelvre lefordították; magyarul is megjelent a Történelmi Könyvtárban (ford. *Szeles* Dénes).

Denitrifikáció, az a folyamat, midőn az istállótrágyában vagy talajban foglalt salétromsavsókat az ú. n. *denitrifikáló baktériumok* redukálják. Ennek többféle fokozata fordulhat elő. Vannak baktériumok, melyek a salétromsavat csak ammoniává, vagy fehérjévé alakítják. Ez a nitrogén még nem veszett el a növényzet szempontjából. De vannak baktériumok, melyek a salétromsav nitrogénjét egészen redukálják, vagyis szabad nitrogéngázzá alakítják. Ez már a növényzetre veszteség. Ezeket a baktériumokat az istállótrágyában, szalmán, szilárd ürülékben és a talajban is megtalálták és ezeket nevezik a tulajdonképeni denitrifikáló baktériumoknak (Bacterium denitrificans), l. *Istállótrágya.* V. ö. Dr. *Sigmond* E., A D.-ról (Term. Tud. Közlöny LIX. pótfüzet); *Jensen* Hj., Denitrifikation und Stickstoffentbindung (Lafar, Techn. Mithologie, III. köt.).

Deniz, török neve a magyar *tenger* szónak. Pl. *kara D.,* fekete tenger, *ak D.,* fehér (földközi) tenger.

Denization (ang., ejtsd: denizésn) a. m. királyi rendelkezéssel történt honosítás Angolországban. Ez a honosítás azonban nem ad teljes polgári és politikai jogokat a megadományozottnak (denizen). A denizen középhelyet foglal el a külföldi és az állampolgár közt. Bizonyos polgári jogai vannak, így nevezetesen ingatlanszerzési és elidegenítési képessége. A denizen azonban nem lehet a parlament egyik vagy másik házának tagja, nem vállalhat állami hivatalt s nem kaphat a koronától semmiféle dotációt. A D. korlátolva is lehet bizonyos időre, valamely feltételhez is lehet kötve.

Denizlü v. *Denyizlü,* kis város Aidin vilajetben, Kis-Ázsia Ny.-i részén, a smyrna—dineri vasútvonal mentén, 17,000 lak. Egy órányira É.-nak van Észki-Hisszár (a. m. régi kastély), amelynél megtalálták Laodicea (l. o.) romjait.

Denk, *Johannes,* ujrakeresztelő, szül. 1495 körül Bajorországban, Habachban, megh. Baselben 1527 nov. havában. 1523-ban a nürnbergi Sebaldus-iskola igazgatója lett, de innen, mint Münzer követője, elűzetvén, Augsburgba ment át, majd 1526. a vele egy hitnézeten levő Hetzernél (l. o.) tartózkodott Strassburgban. Innen is elűzetve, sokfelé való bolyongás után Dél-Németországban, majd Oekolampadius támogatásával Baselben talált menedéket, s itt is halt meg. Vitairataiban hevesen támadja a reformátorokat; Hetzerrel német nyelvre fordította le a Próféták-at (Worms 1527). V. ö. *Keller,* Ein Apostel der Wiedertäufer (Leipzig 1882).

Denka, néger nép, l. *Dinka.*

Denklingen, város a rajnai porosz tartomány kölni kerületében, két szép templommal és földmívesiskolával, (1910) 4493 lak.

Denmark Hill, Camberwell, London déli külvárosának egy része. L. *London.*

Denne-Baron (ejtsd: denn-baroñ), *Pierre Jacques René,* francia író, szül. Párisban 1780 szept. 6., megh. u. o. 1854 jún. 5. Főműve egy Musaios nyomán írt hosszabb költemény: Héro et Léandre (1806); ezenkívül idilleket is írt, melyeket Les fleurs poétiques (1823) címen adott ki. Költészete nincs minden báj híján, de a kidolgozásnál sokszor cserben hagyja türelme. Latinból, görögből való verses és prózai fordításai is gyakran elnagyoltak. A Dictionnaire de la conversation egyik főmunkatársa volt. V. ö. *Sainte-Beuve,* Causeries du lundi X. (Paris 1857—62).

Denner, 1. *Balthasar,* német festő, szül. Altonában 1685 nov. 15., megh. 1749 ápr. 14. A berlini akadémián tanult. Mint arcképfestő, képmásainak rendkívüli, túlzott kimunkáltsága miatt igen nagy hírnévre tett szert és különösen az északnémet fejedelmi udvarok sokat foglalkoztatták. Sokáig mint a művészi befejezettség képviselőjét idézték, holott képei aprólékosak, de nem jellegzetesek. Egész sorozatokkal van a schwerini, hamburgi és drezdai képtárakban képviselve; a budapesti Szépművészeti Muzeumban láthatók D.-nek magának és gróf Zinzendorf Miklósnak arcképei.

2. *D., Johann Christoph,* német hangszerész, szül. Lipcsében 1655 aug. 13., megh. Nürnbergben 1687 ápr. 20. Münchenben a kürtkészítés mester-

ségét tanulta s nagy hajlama volt a zenéhez. A fuvóhangszerek javitása közben találta fel a klarinétot 1690.; 1700. Nürnbergben hangszergyárat létesitett, mely ma is fennáll.

Dennery (v. *D'Ennery), Adolphe Philippe*, francia drámairó, szül. Párisban 1811 jún. 17., megh. u. o. 1899 jan. 26. Volt közjegyzői irnok, festő és újságiró, míg végre a szinműirásra adta magát. D. e téren rendkívüli termékenységet fejtett ki, s részint egymaga, részint másokkal 200-nál több vigjátékot, vaudevillet és drámát írt, melyek egy része ma is tartja magát a vidéki s a népies szinpadokon. A legtöbb sikert La grâce de Dieu (1841), Don César de Bazan (1844), Marie Jeanne (1845) és Les deux orphelines (1874) c. műveivel aratta. Nagy népszerüségnek örvendtek Jules Verne regényeiből átdolgozott látványos szinművei is, melyek közül Sztrogoff Mihály (1880) és az Utazás a föld körül 80 nap alatt (1871) nálunk is sokáig volt a műsoron. Magyarul könyvalakban csupán Mari, egy anya a népből c. népdrámája jelent meg *Czakó* Zsigmond fordításában (Budapest 1845) és Don Caesar de Bazan *Diósy* fordításában (u. o.). A Nemzeti Muzeum kézirattárában megvannak továbbá: Saint-Trapezi úrnő, ford. *Szilágyi* Sándor; A két árva, ford. *Follinus* (János); Marsan hercegnő, ford. *Cseppregi* Lajos; Egy katona története, ford. *Csepreghy* Ferenc; A nagyanya, ford. *Szerdahelyi* Kálmán; Tamás bátya kunyhója, ford. *Országh* Antal.

Dennewitz, falu Potsdam porosz kerületben, 4 km.-nyire Jüterbogtól, 3200 lak. Határában 1813 szept. 6. Bülow, a szövetségesek vezére, Ney francia hadvezér seregeit heves küzdelem után szétverte. A szövetségesek győzelmére egy vasoszlop emlékeztet. V. ö. *Wiehr*, Napoleon und Bernadotte (Berlin 1893). Bülow tábornok a kivívott győzelmeért a D.-i grófi címet kapta.

Dennewitz gróf, l. *Bülow*, 6.

Denning, *William Frederick*, angol csillagász, szül. Braysdownban 1848 nov. 25. Érdekes hullócsillag-megfigyeléseket végzett, s két üstököst is fedezett föl. Munkái: Telescope work for starlight evenings (London 1891); General Catalogue of the radiant points of shooting stars (u. o. 1899).

Denobilitatio (új-lat.) a. m. nemességtől való megfosztás. Hazai jogunkban a D. ismeretlen, az 1878. V. t.-c. (magy. btő törv.) sem vette fel a büntetési nemek közé. Az 1852 május 27-iki osztrák btő tkv. 27. § a) pontja szerint a halálra, vagy súlyos börtönre szóló itélettel a D. is kimondandó, mint törvényes következmény. Ez a D. azonban az elitélt nejét s elitéltetése előtt nemzett gyermekeit nem éri. A D.-t a hazánkban érvényes 1855 jan. 15-iki katonai btő tkv. (l. o.) is ismeri, mint a kötél általi halálra (45. § b) pont) és a súlyos börtönre (47. §) szóló itéletek törvényes következményét. Ha az elitélt külföldi nemes, akkor a D. hatálya az, hogy nemessége el nem ismertetik. Eldöntetlen kérdés, hogy a katonai biróságok és a társországok s a határőrvidék biróságai által kimondott D., mint a magyar közjogba ütköző, hatályos-e.

Denominandi jus (lat.) a. m. kijelölési jog hivatali állás betöltésére.

Denominatio (lat.) a. m. «megnevezés, elnevezés», a retorikában az a trópus, midőn valakit (valamit) a saját neve helyett valamely rá vonatkozó dologról neveznek meg, pl. «a názáreti» a. m. Jézus, «Mars» a. m. a had stb.

Denominativum (lat.), v. *denominális képzés:* minden olyan szó, mely névszóból (nomenből) van képezve. L. *Szóképzés*.

Denominator (lat.), a tört nevezője, ellentéte *nominator*, a tört számlálója.

Denon (ejtsd: dönóñ), *Dominique Vivant*, báró, francia festő, iró és diplomata, szül. Givryben 1747 jan. 4., megh. 1825 ápr. 27. Művészeti tanulmányaival magára vonván XV. Lajos figyelmét, a király régiséggyüjteményének őrzését reábizta. Miután a szentpétervári követség tagja volt, mint XVI. Lajos követe Svájcban tartózkodott. Itt festette a Déjeuner de Ferney híres képét (1775) és Voltaire arcképét. Mint követségi titkár 7 évig Nápolyban tartózkodott, részt vett a Voyage historique et pittoresque kiadásában és kiadta a Voyage en Sicilie et Malte-ot (1788). Rómában, Firenzében, Velencében sokat foglalkozott művészettel. A forradalom kitörésekor David festő barátsága megmentette D.-t. Részt vett a Bonaparte-féle egyiptomi expedicióban és Voyage dans la haute et basse Égypte (Paris 1802) c. művében írásban és képben ismertette Egyiptom művészeti emlékeit. 1804-ben Napoleon az állami muzeumok igazgatójává nevezte ki. Mint ilyen, D. igen nagy befolyással volt kora művészetére, Napoleont hadjárataira elkisérte és nagy része volt a külföld műkincseinek kiválogatásaiban, melyeket Párisba szállítottak. A császárság bukása után a magánéletbe vonult vissza és nagy művészettörténet megirását tervezte, ennek azonban csak kőnyomatu képeit készítette el. 1829-ben jelentek meg Monuments des arts du dessin chez les peuples tant anciens que modernes címen.

De Notaris, *Giuseppe*, l. *Notaris*.

Dénouement (franc., ejtsd: denumáñ) a. m. megoldás, kibonyolítás.

De novo (lat.) a. m. újból, újra.

Dens (lat.) a. m. fog (l. o.).

Densimeter a. m. sűrűségmérő, l. *Areométer*.

Densitas (lat.) a. m. sűrűség.

Densusan, 1. *Áron*, román író, szül. Erdélyben 1838., megh. 1897. A latin filológia tanára volt a jászvárosi egyetemen. Mint költő, mint irodalmi történetiró egyaránt értékes dolgokat szolgáltatott a román literaturának. Nevezetes éposza a Negriada (12 ének), amelyben Radu Negru harcait írja le. Egyéb művei: Istoria limbeĭ şi literatureĭ romîne (két kiadást ért); Cercetărĭ literare stb.

2. *D. Miklós*, román történetiró, *D. 1.* testvéröccse, szül. 1846. Demsuson (most *Damsos*, Hunyad vm.), megh. 1911. Bukarestben. Balázsfalván és a nagyszebeni jogakadémián tanult, azután ügyvéd volt Brassóban, majd 1877. Bukarestbe költözött, ahová bátyja már előbb kiment, s könyvtárosi állást kapott. Történelmi művei közül legbecsültebb a Revoluţiunea luĭ Horia in Transilvania si Ungaria c. (1884), amelyet a román

akadémia 5000 frank jutalomdíjjal tüntetett ki, de ezt sok magyarellenes kitétele miatt a magyar kormány hazánkból kitiltotta. Hórából mártirt csinált; Szilágyi István, Hunfalvy Pál, Jancsó Benedek sokat polemizáltak vele. V. ö. *Hunfalvy* Pál, Wie die Rumänen Geschichte schreiben (Ung. Revue 1884).

3. *D. Ovid,* román filológus, szül. 1873. Fogarason; jelenleg az összehasonlító román filológiának tanára a bukaresti egyetemen. Kutatásai s eddigi művei új medret s európai irányt szabnak a román nyelvtudománynak.

Dent (franc., ejtsd: dañ, a. m. *fog),* francia neve azoknak az élesfokú, kúpalakú hegycsúcsoknak, amelyek gyakran tűformájú hegyben végződnek. Szinonim jelentésű szavak a franciában: Pic, Aiguille, a németben Horn, Kogel stb. Ismeretesebbek: a D. Blanche (4364 m.), a D. d'Hérens (4180 m.) a Pennini Alpokban, a D. du Midi (3285 m.) a Savoyai Alpokban, a D. de Morcles (2974 m.) a Berner Oberlandon és a D. d'Oche (2431 m.) a Chablais területén. Magyarul kő-vel lehetne legjobban fordítani (Ünőkő stb.).

Denta, nagyk. Temes vm. dettai j.-ban, (1910) 3488 oláh, szerb, német, bolgár és magyar lak.; megemlítendő gr. Karátsonyi Jenő birtoka és haltenyésztése; van itt hitelszövetkezet, gőzmalom, rizstermelés, mézkivitel; vasúti megálló, posta- és telefonállomás.

Dentalis, l. *Foghang.*

Dentalium *L.* (állat). A puhatestűek *(Mollusca)* törzsén belül, az ásólábuak vagy agyarcsigák *(Scaphopoda)* osztályába tartozó egyetlen rendbe *(Solenoconchae)* tartozó nem. A szilur és devon kortól kezdve a mai napig él s legalább héja lényegesen nem különbözik a régiekétől. Héja (háza) elefántagyarhoz hasonlít s mind a két végén nyitott. Negyven élő és 80-nál több kihalt faja ismeretes. A Földközi-, Vörös-tengerben és az Indiai-oceánban honos az 5—7 cm. hosszú *D. elephantinum* L. Egyéb ismertebb fajok a *D. vulgare* da Costa és *D. entale* L.; az előbbi a Földközi-tengerben, az utóbbi az európai tengerekben fordul elő; hosszuságuk 3—4 cm. L. még *Scaphopoda.* Az irodalomban: Tubulus, Antale, Dentalis, Syringites, Paliurus stb. néven említik.

Dentaria *L.* (növ.), l. *Cardamine.*

Dentatus *Manius,* l. *Curius Dentatus.*

Dent de Vaulion, 1487 m. magas csúcs a Svájci Jurában, az Orbevölgy, a Jouxvölgy, a Pétrafelix és Romainmotie hágók között. Könnyen megközelíthető, csak ÉK.-en szakad le 250 m. magas fallal. Közelében van az óragyártásról nevezetes Vaulion község.

Dente, *Marco,* olasz rézmetsző, szül. a XVI. sz. második felében Ravennában, 1527. állítólag Róma ostrománál elesett. Marcantonio legkiválóbb tanítványa; kb. 75—80 ismert lapját mestere, továbbá Rafael, Giulio Romano, Bandinelli és Salviati után metszette, kitünő technikával, de kevés formai érzékkel.

Dentelle (franc., ejtsd: dañtell), így nevezi a francia a csipkét, nevezetesen a vert csipkét, míg a varrottat *point* névvel jelöli meg.

Dentes (lat.) a. m. fogak, l. *Fog.*

Denticeti v. *Odontoceti, fogas cetek,* a cetek rendjének egyik alrendje. L. *Cetek.*

Dentin vagy *fogcsont, foganyag (substantia eburnea),* a fog főalkatrésze; sárgásfehér színű, a gyökér csúcsán kevéssé áttetsző, törési felszíne síma, igen finoman csikolt s tömöttnek látszó. Kémiai összetétele teljesen megegyezik a csontéval, bár annál keményebb és sokkal merevebb. L. még *Fogak.*

Dentirostres (állat), l. *Fogascsőrüek.*

Dentista, l. *Fogtechnikus.*

Dentitio a. m. fogzás (l. o.).

Denton (ejtsd: dentn), város Lancashireben (Anglia), Manchester közelében, (1911) 16,880 lak.; szénbányák, kalapgyártás.

D'Entrecasteaux-szigetek. Szigetcsoport a Lousiádák Ny.-i részében, Új-Guineától DK.-re, 3145 km², angol fenhatóság alatt. Nagyobb szigetek: Goodenough (880 km²), Fergusson (1320 km²) és Normanby (880 km²), melyet a széles Goschen-szoros választ el Új-Guineától. Kisebbek a Sunday, Welle, Goulvain és Harris. A szigetcsoportot 1792. D'Entrecasteaux fedezte fel.

Dentumoger, l. *Dontői magyarok* és *Megyer.*

Denture *(dentura),* l. *Fogsor.*

Denudáció v. *destrukció,* 1. (geol.). A földkéregnek különböző kiemelkedései pusztulásnak, elmállásnak, elhordatásnak vannak alávetve a kiemelkedésük pillanatától kezdve, amely folyamatot a D. szóval fejezzük ki. A D. tehát a földkéreg egyenetlenségeit igyekszik elsimítani. Tényezői: a melegség, a víz, a levegő s a szerves élet. A D. első eredménye a közetek elmállása; a mállási termékek vagy helyben maradnak, vagy eltávoznak a folyóvíz, jég, szél munkája által, esetleg a nehézségerő következtében. Ezt az eltávolítási folyamatot nevezik újabban szorosan vett D.-nak. A folyóvíz, jég és szél munkáját tágabb értelemben *erózió*-nak nevezik, amelynél ismét megkülönböztetjük az *abláció*-t, a laza kőzetrészek továbbmozdítását és a *korrozió*-t, amely alatt azt a csiszoló, súroló, koptató munkát értjük, amelyet a helyben maradó szilárdabb közeten a továbbmozgatott anyag (közettörmelék) végez. Szűkebb értelemben csak a folyóvíz működését nevezzük *erozió*-nak; a jég működését *exarációnak*, a tenger hatását *abrázió*-nak, a szél működését *deflációnak* nevezzük.

2. *D.* növénytani értelemben a. m. megfosztott állapot. *De Vries* szerint a növények szőrözetének lappangó állapota.

Denudál (lat.) a. m. meztelenné tesz, leleplez.

Denunciatio (lat.) a. m. följelentés. *Denuncians* a. m. följelentő. A mindennapi életben a rosszindulatu leleplezőket nevezik így.

Denver, Colorado állam fővárosa (északamerikai Egyesült-Államok), a South Platte és a Cherry Creek összefolyásánál, a Rocky Mountains lábától K.-re (kb. 24 km), 1606 m tengerszin feletti magasságban. Egészséges, enyhe éghajlatu város, széles, árnyas utcákkal, 12 parkkal (City Park 130 ha). Városi vasutai mintaszerüek. Legjelentékenyebb épületei és intézményei: a Capitol Hill-en épült Capitol; a vámház és posta; a county court-house; kereskedelmi kamara; törvényszék; az 1864. alapított University of D., (1909) 1324

hallgatóval, 160 tanárral; Chamberlain Observatory; főbb szakiskolák, muzeum, könyvtárak, szinházak, kórházak stb. Nevezetes kereskedelmi és ipari középpont (élőmarhavásárok; fémöntők, szeszfinomitók, gép- és vaggongyártás, malmok); 15 vasúti vonal csomópontja. D.-t 1858. bányászok alapították (É.-on fémbányák). A D. Pacific vasút kiépítése (1870) óta rohamos fejlődésnek indult. Lakossága (1870) 4759; (1880) 35,629; (1890) 106,713; (1909) 133,859; (1910) 213,381.

Denver és Rio Grande vasút. A világnak egyik legszebb hegyi vasútja, az északamerikai Egyesült-Államok Colorado, Utah és Új-Mexiko államaiban, a Rocky Mountains-ben (Sziklás-hegység) ágazik szét. Fővonala Denverből indul ki s ÉNy.-ra a Rocky Mountains-hegységen át 3453 m magasságban Leadville-be, hol beágazik a Pueblóból kiinduló vonala s onnan Grand Junctionon át, Utah területén Salt Lake City-ig, ill. Ogdenig terjed; nyomtávolsága 914 mm, fővonalai azonban egy harmadik sín által rendes nyomtávúvá vannak téve. Hossza 4180 km.; ebből 2914 km. rendes, a többi keskenyvágányu.

Denyizlü, l. *Denizlü.*

Denziméter *(densimeter)* a. m. sürüségmérő, l. *Areométer.*

Denzinger, *Franz Joseph,* német építész, szül. Lüttichben 1821 febr. 24., megh. 1894 febr. 14. Münchenben tanult. 1859—72-ig D. vezette a regensburgi székesegyház helyreállításának nagy művét és vezetése alatt dolgozott a magyar Schulek Frigyes is. Ugyancsak D. állította helyre a Majna melletti Frankfurtban az 1867. leégett székesegyházat. Művei közül különösen a frankfurti csúcsíves stílusú Három királyok temploma válik ki.

Deo, egyik kultuszbeli neve Demeternek (l. o.).

Deo annuente v. *favente* v. *juvante* (lat.) a. m. Isten áldásával vagy segítségével.

Deoband (ejtsd: diobend), város a brit-indiai birodalomban Szarahanpur disztriktusban, vasút mellett, (1901) 19,250 lak., akik élénk kereskedést űznek mezőgazdasági termékekkel.

Deo consilium (lat.) a. m. Istennél a tanács (segítség).

Deó dandum (lat.) a. m. Istennek adandó, a középkorban oly birtok, mely a birtokos által elkövetett bűncselekmény következtében az államra, vagy a sértettre, illetve örököseire vagy jótékony célokra esett (innét eredt a neve). Angliában régebben az öngyilkosoknak hagyatéka is az államra háramlott D. volt. Sőt itt a D. (ang. deodand) fogalma alá esett minden oly tárgy, mely emberhalálra eszközül v. alkalmul szolgált.

Deodat, *Adeodat* v. *Theodat,* apuliai olasz, sanseverinoi gróf, kit népiesen Tatának neveztek el; a krónikák, sőt IV. Bélának egy 1263. oklevele szerint is Szt. István nevelője s a tatai benedekrendi kolostor alapítója, Szt. Istvánnak keresztapja, apai barátja s reformjaiban egyik legjobb segítője volt. Örökösök nélkül húnyván el, Tata (l. o.) falut a tatai monostorra hagyta.

Deodatus pápa, l. *Deusdedit.*

Deodicatus (lat.) a. m. Istennek szentelt, szerzetes; *deodicata* a. m. Istennek szentelt nő, apáca.

Deodorisantia, l. *Desodorisantia.*

Deo favente (lat.), l. *Deo annuente.*

Deogar, l. *Daulatabad.*

Deogiri, l. *Daulatabad.*

Deo gratias (lat.) a. m. hála Istennek.

Deo juvante (lat.), l. *Deo annuente.*

Déols (ejtsd: deoll), v. *Bourg-de-D.* v. *Bourg-Dieu,* falu Indre francia départementban, az Angolin és Indre összefolyásánál, (1901) 2400 lak., egy X. sz.-beli gazdag apátság romjaival, amelynek a bourgesin kívül egész Berryben a legszebb temploma volt. D., a régi Dolum, már a III. sz.-ban állott. A IX. sz.-ban Bas-Berry első bárósságának volt székhelye. Idősb Ebles 917. D.-ban apátságot alapított. Fia, Raoul, az Indre balpartján új kastélyt (Château-Raoul) építtetett és ezt tette székhelyévé. A D.-i család kihalta után, 1176. a Chauvigny-családnak jutott birtokába, akik a Châteaurouxi gróf címet vették föl.

De omnibus rebus (v. *De omni re scibili)* **et quibusdam aliis** (lat.) a. m. minden dologról és más egyébről (beszélni, írni stb.), Pico de Mirandola János gróf egy hasonlóértelmű mondatából származtatják, s gúnyosan a minden dologról tudó és beszélő emberről mondják.

D'Éon lovag, l. *Éon de Beaumont.*

Deontologia (gör.), a kötelességek tana; Benthamnél (l. o.) az egész etika neve.

Deo Optimo Maximo, l. *D. O. M.*

Deoprajag *(Deoprag),* város a brit-indiai birodalom Garval disztriktusában, az Alaknanda és Bagirati összefolyásánál; a hinduk látogatott búcsujáróhelye. Híres a város felső részében 1·8 m. magas, 9 m. hosszú és 6 m. szél. terrasszon épült, Rama-Csandrának szentelt, állítólag 10,000 éves templomáról, amelynek kupolában végződő piramis alakja van és faragott, fekete kövekből áll, amelyeket saját súlyuk tart össze. A bejárattal szemben van Rama-Csandrának 2 m. magas, arca kivételével vörösre festett, kőből kifaragott alakja; előtte Garuda ércalakja van, mint aki Rama-Csandrához fohászkodik.

Deoszai *(istenek mezeje),* 3666—4000 m. magas, növénytelen síkság Baltisztán és Kasmir határán, magas hegyek veszik körül, amelyeknek glecsereiből lejövő vizek a felső Indusba szakadó Drasz egyik mellékfolyójában, a Sigarban egyesülnek. A síkság közelében vezető Skardo-Srinagar kereskedelmi úthoz magas hágók (4200 m., 4750 m.) vezetnek. Teljesen néptelen terület, egyedüli lakói a marmoták.

Deotyma, álnév, l. *Luszczewska.*

Deo volente (lat.), ahogy Isten akarja.

Depa *(depot* v. *dipoh),* szumatrai hosszmérték = 2 angol yard = 1·83 m.

Depărăţean *Sándor,* román költő, szül. Romániában 1835., megh. 1865. Több évig szubprefekt, később képviselő volt. Eléggé számottevő költő volt. Nyelvezete azonban nem egészen romános, szerette a neológizmusokat, kivált a francia eredetű szókat. Verskötete: Dorurĭ şi Amorurĭ címet visel (1861).

Département (franc., ejtsd: depart'maṅ) a. m. felosztás, pl. adók felosztása; kiosztás, rész; valamely üzleti vagy igazgatási kör ágazata, osztálya, pl. minisztériumé. Jelenti továbbá a D. vala-

mely ország bizonyos közigazgatási kerületét, pl. megyét. Franciaországban az 1789 dec. 14-iki törvény értelmében az egész országot D.-okra osztották fel; jelenleg számuk 87. Más államok, így nagyrészt a dél- és középamerikai köztársaságok is követték ezt az eljárást (Departemento). A D.-okat Franciaországban arrondissement-okra (járások), ezeket meg kantonokra osztják fel; a kantonok községek körzetéből állanak.

Departitio (lat.) a. m. felosztás.

De partu agnoscendo actis. A római jog megadta az anyának azt a jogot, hogy férjétől követelhesse azt, hogy ez a törvényes időben született magzatot ismerje el. Ez a D.

Depauperatio (lat.) a. m. elszegényítés, elszegényedés.

De pauperie actio (lat.). Ha a háziállat váratlanul, midőn a gazdát culpa levis terheli, kárt tesz, ez alapon a tulajdonos ellen D. című notalis kereset indítható. A panaszlottnak joga választani (facultas alternativa), hogy kifizeti az okozott kárt, vagy oda adja a kártevő állatot (notae datio).

Depazea *Fr.* (növ.), elavult neve számos élősködő gombának.

Dépêche (franc., ejtsd: depés), eredetileg a diplomáciai szolgálatban váltott és fontosságánál, valamint sürgősségénél fogva többnyire külön futárokkal közvetített levelezés. Ma általában sürgönyt és különösen a villamos úton közvetített táviratot értik alatta.

Dépêches closés, l. *Postai zárlatok.*

Depecoratio (uj lat.), valamely ország állatállományának apadása. Kétféle D.-t különböztetnek meg, ténylegest és relativet. Tényleges D. akkor van, ha valamely ország állatállománya számszerüleg apad,amint hogy pl.tényleges D.volt az utóbbi években Magyarországon a juh- és sertéstenyésztés terén. Relativ a D. akkor, ha az állatállomány szaporodása nincs arányban a népesség szaporodásával. Miután pedig depopuláció vagyis a népesség apadása ma még Európában sehol sem tapasztalható, sőt csaknem mindenütt jelentékeny szaporodás konstatálható, miután továbbá az állatállományban csaknem mindenütt stagnáció észlelhető, tehát — egy-kettő kivételével — nincs ország Európában, amelyben ne volna konstatálható a relativ D., annyival is inkább, mert a népek keresetképességének fokozódásával kapcsolatosan a húsfogyasztás is hova tovább fokozódik, ami nagy mértékben akadályozza az állatállomány szaporodását. V. ö. *Lambl,* Depecoration in Europa (1878).

De peculio actio (lat.), kereset a külön vagyon erejéig. A hatalom viselőjét a hatalom alatti gyermek vagy rabszolga hitelezői beperelhetik ama vagyon erejéig, melyet a hatalom viselője a hatalma alattinak külön vagyonul (peculium) átengedett. Ebből a vagyonból levonatik, amit a hatalomviselő bár csak naturaliter követelhet s csak a maradék erejéig (peculio tenus) van a hatalomviselő kötelezve az actio de peculioval.

Depellál (lat.) a. m. elűz.

Dependens (lat.) a. m. csüngő, függő; *dependentia,* függés, valamihez való tartozás.

Dépense (franc., ejtsd: depañsz) a. m. kiadás, költekezés.

Deperdita (lat.). Régebbi jogunkban hallgatólagos adónem volt. Behozta a *regulamentum militare* 1751. Mária Terézia királynő alatt, mely regulamentum az országban elszállásolt katonák elszállásolását is szabályozta. E szerint ugyanis a jobbágyok a náluk beszállásolt katonaságnak élelmi és egyéb szükségleteket természetben bizonyos előre meghatározott (regulamentaris) árért voltak kötelesek szolgáltatni. Ha a szolgáltatott tárgyak piaci ára magasabb volt a regulamentaris árnál, ezen kötelezettség a szolgáltatókra veszteséggel járt, amiért is D.-nak nevezték. A D. eredetileg a vmegyéket terhelte, de ezek a jobbágyokra hárították a terhet. V. ö. *Marczali,* Magyarország II. József korában.

De Pere (ejtsd: depír), város Wisconsinban (északamerikai Egyesült-Államok), a Michigan-tó é. öble (Green Bay) közelében, a Fox River (500 m-es híd) és vasút mellett. Gyáripara és mezőgazdasági kivitele jelentékeny. Lakossága (1900) 4038.

Depéret, *Charles,* francia geológus, szül. 1854. Perpignanban. Mint a lyoni egyetemen a geológia tanára, számos értékes tanulmányt tett közzé a Földközi-tenger partvidékéről, a Rhône völgyéről, a középfranciaországi masszivumról stb. Legértékesebbek azok a munkái, melyek a fosszilis emlősökre vonatkoznak: Les animaux pliocènes du Roussillon (Mém. de soc. géol. de France No 3.); a fosszilis majmok- és félmajmokról szóló tanulmánya; főképen azonban: Les transformations du monde animal 1907 c. munkája, melyet Wegner R. 1909. németre fordított le. Gyakorlati irányú Delafont F. et Depéret Ch.: Les terrains tertiaires de la Bresse et leurs gîtes de lignites et de minerais de fer, atlasszal (Paris 1893).

Deperulatio, l. *Rügyfakadás.*

Depigmentáció (növ.), a virágok, magvak, termések és levelek kék, vörös, sárga színének lappangó állapota (De Vries).

Depilatio (lat.) a. m. szőrtelenítés. — *Depilatorium,* szőrvesztő szer.

Déplacement (franc., ejtsd: deplaszmañ), a hajó által kiszorított víz súlya, mely a hajó súlyával egyenlő, l. *Hajóköbözés.*

De plano (lat.) a. m. kurtán, rövidesen, kertelés nélkül.

Deplantatio (lat.) a. m. átültetés.

Deplorabilis (lat.) a. m. sajnálatraméltó.

Déployer (franc., ejtsd: deploajé) a. m. kiterjeszteni, kifejteni, a katonaságnál csapatnak oszlopalakzatból vonalszerű alakzatba való fejlődése.

Deplume *Jakab,* jó hírű zenemester volt a XVII. sz. végén Kassán, később Bercsényi Miklós gróf házánál mint zenetanár oktatta a flatal László grófot (a későbbi francia Maréchalt); többet nem tudunk róla.

Depolározás, a polározás megszüntetése, l. *Galvánpolározás* és *Poláros fény.*

Deponál (lat.) a. m. letesz, letéteményez; *deponens,* aki valamit letesz, őrizetre átad; továbbá a szakértő v. tanu is, aki valamely hatóság előtt vallomást tesz v. nyilatkozik.

Depónens ige, a latin nyelvtanban az olyan ige, melynek szenvedő alakja, de cselekvő jelen-

tése van; magyarul álszenvedőnek is nevezték, pl. *sequitur*, követ.

Depopularizál (lat.) a. m. népszerüségétől megfoszt.

Depopulatio (lat.) a. m. elnéptelenedés.

Déport (franc., ejtsd: depór), a. m. árfolyam-levonás; a tőzsdei forgalomban azonban egyértelmű a kölcsöndijjal, kölcsönpénzzel. Ha valamely értékpapirban túlnyomólag contremine-spekuláció áll fenn, akkor az ügyletek meghosszabbításánál az előzőleg eladott papirok szállíttatása végett kölcsön kell kérni a hiányzó értékpapirokat és ezért bizonyos díjat kell fizetni, ezt a díjat nevezik D.-nak, melynek ellentéte a report (l. o.). Gyakorlatilag úgy alakul a D., hogy valaki abban a reményben, hogy a papirok árfolyamai esni fognak, határidőre elad, tehát contremine-üzletet köt. Ha azonban a papirok emelkednek, csak úgy hosszabbíthatja meg a kötelezettséget egy újabb határidőre, ha a különbözetet az eladási és a papirárfolyam között készpénzben megtériti, azután az eladást a felszámolási árfolyamon a D. levonásával a legközelebbi határidőig meghosszabbítja. Ellenkező esetben, amikor az emelkedés reményében vásárolt valaki értékpapirt, a prolongációnál a felszámolási árfolyamhoz hozzá kell adni a reportot. L. még *Prolongáció*.

Deportáció (lat.). Életfogytiglani vagy hosszú ideig tartó szabadságvesztés-büntetés munkakényszerrel vagy anélkül, melyet egészben vagy részben akként hajtanak végre, hogy az elitéltet távolfekvő, leginkább tengerentúli vidékre szállítják, hogy így az anyaországtól állandóan távoltartsák és a hazai társadalomból mindenkorra kizárják. Ezt a célt nemcsak azzal érik el, hogy az elitéltnek a börtönbüntetés kiállása után a hazába való visszatérést eltiltják, s így a börtönbüntetéshez a kényszertartózkodás, a távoli vidéken való belebbezés mellékbüntetése járul; de elérik enélkül is azzal, hogy a nagy távolság az elitéltnek a visszatérést tényleg lehetetlenné teszi. A D.-nak a modern büntetési rendszerben nagy történelmi jelentősége van.

A D.-t már a rómaiak ismerték. Az újabb korban a D. leginkább Angliában, Oroszországban és Franciaországban nyert gyakorlati alkalmazást.

Angliában a D.-t II. Károly vitte be először, Amerikába való elszállítás (transportatio) alakjában. Rabszolgakereskedés-féle elszállítás volt ez, mert a szállítási vállalkozó az elitéltek munkaerejéről a büntetési idő tartama alatt szabadon rendelkezhetett. A szállításnak az északamerikai államoknak függetlenítése 1776. véget vetett. Ausztrália felfedezésével a szállítás 1787 óta Ausztráliába történt. Az elitélteket magánosoknak adták bérbe. 1842-ben a bérlési rendszert a progressziv eszmére alapított ú. n. *probation rendszer* váltotta fel. Ennek négy fokozata volt. Az első fokozatban az elitélteket hatósági felügyelet alatt közmunkára alkalmazták; a másodikban az elitéltek a hatóság beleegyezésével magánszolgálatba szegődhettek, bérük egy részét azonban kötelesek voltak a hatóságnál letétményezni; a harmadik fokozat volt a «ticket of leave», melyben a szabadság megszorításai enyhültek; erre következett negyedik fokozatul a föltételes megkegyelmezés.

A gyakorlati nehézségek, melyekbe a helyesen átgondolt rendszernek komoly végrehajtása ütközött, ennek módosítását eredményezte. A módosított rendszer szerint az elitéltek büntetésöknek első stádiumát a hazában a «Pentonville» fegyház rendszere szerint, a második stádiumot közmunkára alkalmazás mellett Gibraltarban v. Bennuolában állották ki, s csak a «ticket of leave» stádiumában levők szállíttattak Ausztráliába. Az ausztráliai koloniákban azonban az előbbi kedvezőtlen tapasztalatok befolyása alatt a közvélemény annyira ellene volt a D.-nak, hogy a kormány az elszállításokkal kénytelen volt felhagyni. Utóbb az 1853. és 1857-iki törvények megengedték, hogy a D. helyett a hazában végrehajtandó «penal servitude» alkalmazható, s ezzel a D. megszünt feltétlenül alkalmazandó büntetés lenni s 1867 óta tényleg többé nem is alkalmazzák.

Oroszországban a D. kétféle, ú. m. kényszermunkára alkalmazás (*katorga*, Szibériába vagy Szakhalin szigetére), vagy gyarmatosítás céljából (*transportatio:* Amurba vagy Irkutszkba). Nagyobb terjedelmet a D. az ötvenes években nyert azáltal, hogy azt a belföldi börtönök kiürítésére használták fel, hogy az időközben megérlelt börtönreformok keresztülvitelére elegendő helyet nyerjenek. A deportáltaknak száma azonban ezáltal annyira emelkedett, hogy 1868. a D. ügynek új organizációja vált szükségessé.

A gyarmatosítási célokból eszközölt D.-t újabb időben 1822. szervezték először. Az elitélteket 5 osztályba sorozták: gyári munkások, kézművesek, szolgák, földmívesek és rokkantak. Egy további osztályt az egyszerüen számüzöttek képeztek, akik maguk kerestek maguknak foglalkozást, míg a többiek foglalkoztatásáról a hatóság gondoskodott. Az elitélt a neki kijelölt osztályból bizonyos határidő eltelte előtt más osztályba át nem léphetett. Idővel a fegyelem szigora s a szabadság korlátozásai enyhültek.

Franciaországban megkülönböztetendő a transzportáció és a D. Amaz 1854. év óta, az eltörölt *bagni* (gályarabság) helyébe lépett, amelyek az öt éven felüli kényszermunka (travaux forcés) végrehajtására szolgáltak. Az elitélteket előbb Guayanába, 1867 óta Uj-Kaledoniába szállítják. A D. — munkakényszer nélkül — politikai bűntetteknek büntetése s kétféle, vagy «D. dans une enceinte fortifiée» (a sulyosabb esetekre, melyeket azelőtt halállal büntettek), vagy «D. simple». A végrehajtás helye Új-Kaledonia, és pedig Ducos, des Pins, Marè szigetek. A visszaesés leküzdésére hozott 1885. évi törvényben szabályozott *relegáció*, palástolt D.-nál nem egyéb.

Spanyolországban a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetői itélhetők e büntetésre (transzportáció a Baleari vagy Kanári szigetekre); *Portugália* degredo néven alkalmazza a D.-t (Principe szigetére, Angolára).

A D.-nak, mint büntetési nemnek, különböző *előnyei* és *árnyoldalai* vannak. Alkalmaztatásának célszerüségére nézve a vélemények megoszlanak.

Az irodalom többsége (Béranger, Lukas, Hélie, Teineire, Crofftan, Tallack, Prins, Foinitzky,

Holtzendorff, Krohne, Korn, Balogh, Finkey, Angyal) a D. *ellen* foglal állást s csak kevés azoknak száma, ki e büntetési nem egyik-másik alakját helyesli (Michaux, D'Haussonville, Leveillé, Taganzaff, Beltrani-Scalia, Mittelstädt, Bruck, Heil Fausztin).

A börtönügyi kongresszusok közül az 1878-iki stockholmi határozottan a D. ellen nyilatkozott, már az 1890-iki szentpétervári a látszólag javíthatatlanokra alkalmasnak találta, az 1895-iki párisi pedig Prins s több más szaktekintély ellenzése dacára a nagy («szokásos») bűntettesekre igen előnyösnek találta. A Liszt-féle nemzetközi büntetőjogi egyesület kongresszusai közül az 1897-iki lissaboni foglalt határozott állást a D. mellett. Ugyan a nemzetközi büntetőjogi egyesület 1898. pályázatot hirdetett a Holtzendorff-alapítványból a D. alkalmassága felől irandó munkára. A díjat Korn A. berlini ügyész nyerte el a D.-t elvileg s gyakorlatilag elitélő művével. 1901-ben a francia Société générale des prisonsban vitatták meg a D. kérdését. A vélemények nagyon eltértek. L. még *Közveszélyesek*, *Relegáció*, *Transzportáció*, *Visszaesés*.

Deposita (lat.), mindazoknak az értéktárgyaknak neve, melyeket tulajdonosuk letétbe helyez. Az elhelyezés történhetik valamely bankintézetnél v. állami letéthivatalnál. Az elhelyezett értékekről a tulajdonos letétjegyet kap (l. *Letét*). Néha kölcsönök v. folyószámlai hitel ellenében váltókat helyez letétbe a kölcsönvevő, ezeket a váltókat *D.-váltóknak* nevezik.

Depositi actio (lat.), a letevőnek keresete a letéteményes ellen, hogy feleljen a vissza nem adásért, rongálásért, meg nem engedett használatért. A letéteményes a letevő ellen contraria D.-val élhet, a szükséges kiadások és a szándékosan okozott károk megtérítése végett.

Depositio (lat.) a. m. letétel, letevés. *D.* az egyházjogban l. *Egyházi büntetések*. *D.* a művészetben l. *Levétel a keresztről*.

Depositionis dies (lat.), l. *Dies*.

Depositor (lat.), elhelyező, aki értékeit letétbe helyezi (ném. *Deponent*). A bankintézetekben annak a hivatalnoknak neve, aki a letéteket gondozza és így a letétbe kerülő értékeket megőrzés végett átveszi. — *D.* a nyomdában az az alkalmazott, kire a betűraktár kezelése van bizva; ő adja ki a szedőknek a szükséges betűanyagot és a szedéshez való egyéb eszközöket s könyvet vezet a tartalékban levő betűanyagokról, ábrákról stb.

Depositorium v. *depositum* a. m. letét (l. o.).

Depositum, a letétnek ma már kevésbbé használatos neve. A középkorban a banküzleteknél megőrzésre elhelyezett pénz és egyéb értékeket nevezték D.-nak. Megkülönböztették a *D. regulare*-t és a *D. irregulare*-t. Előbbi lényege az, hogy a letevő ugyanazokat a darabokat kapja vissza, amelyeket elhelyezett; ez a mai *letét*-üzletnek is a jellemzője. A D. irregulare a mai *betét*-üzletnek felel meg, amely szerint a bankár a nála elhelyezett értékkel teljesen megegyező értéket köteles visszaszolgáltatni, de nem ugyanazokat a pénzdarabokat. A D. irregulare tehát lehetővé teszi azt, hogy a bankár a nála elhelyezett összegeket a közbeeső idő alatt idegen helyen értékesítse.

Déposséder (franc.), mást a birtokból kidobni, különösen az uralkodót trónjától megfosztani. Innen deposszedáltak névvel jelölik azokat a fejedelmeket, kik 1859. és 1861. Olaszországban, 1866. a porosz annektálások folytán Németországban trónjaikat vesztették. Ezek, valamint családjaik megtartották az uralkodói tiszteleti jogokat, címeket és az uralkodó családokkal egyenranguaknak tekintendők.

Dépôt (franc.) a. m. rakhely, lerakat. A kereskedő, ki üzletén kívül kénytelen raktárt tartani, azt a külön üzlethelyiségét nevezi D.-nak, ahova azokat az árúkat raktározza, melyből nagy készletre van szüksége, de eladóhelyiségében az egész mennyiség nem tartható. Ugyanide helyezi el időkint az ú. n. évad-árúkat, melyeket azután évről-évre újból üzletébe vesz. Nagyobb gyárak elárusító üzlethelyiségüket, mely rendesen a készárúraktárral kapcsolatos, nevezik D.-nak. Különös használata a szónak a bor- és pálinkamérések cégtábláin található, ahol gyakran egyéb sem áll, mint csak e szó: «*Dépôt*». A dolog magyarázata az, hogy ezek az üzletek többnyire valamely gazdaság borainak voltak a lerakatai és így cégükben ez volt olvasható: «X. Y. borainak D.-ja». E pálinkamérések rendesen alsóbb osztályból származó látogatói a szó jelentését nem értve, a pálinkaméréseket nevezték el D.-knak. L. még *Letét*.

D., a *katonaságnál* a hadjárat folyama alatt a hadsereghez küldendő embereket, lovakat, továbbá tüzérségi, felszerelési, élelmezési szereket stb. gyüjtő intézetek; ezeken kívül a hadseregek mögött, beteg lovak számára is telepeket (Depot für marode Pferde) állítanak fel. — *D.-várak* az olyan várak, amelyekben a működő sereg számára élelmezési, felszerelési, tüzérségi stb. készleteket gyüjtenek össze, s amelyekben élelmiszereket, pl. kenyeret sütő, vagy fegyverek és felszerelési cikkeket javító vagy gyártó intézetek és gyárak is léteznek. L. *Tárvárak*.

Dépôt-csekk. A csekknek kibocsátási alapja minden körülmények között a bankkal kötött csekkszerződés (l. *Csekk*). Ha e szerződés szerint a csekkszámla-hitelt valamely dépôt (a. m. letét, l. o.) alapján adja meg a bank, akkor a letét fedezete mellett kibocsátott csekk neve D. Ezzel ellentétben beszélnek hitelcsekkről, melynél a csekk kibocsátásának alapja az engedélyezett nyilt hitel.

Dépôt de la guerre (franc., ejtsd: depó dőla gerr), földrajzi, statisztikai, hadtörténelmi adatokat gyüjtő és térképeket készítő és kiadó *katonai intézet* Franciaországban, amelyet 1688. Louvois hadügyminiszter állított fel s amely jelenleg a hadügyminisztérium vezérkarának V. ügycsoportját képezi s két ügyosztályra oszlik; az első az ország felmérésével, a térképek rajzolásával, többszörösítésével és kiadásával és földrajzi adatok gyüjtésével foglalkozik s a jelenkor legtökéletesebb térképgyüjteményének van birtokában; a második ügyosztály hadtörténelemmel és statisztikával (ide tartozik az idegen hadseregek tanulmányozása is) foglalkozik s igen érdekes irattárt kezel, melyben a XIV. Lajos király kora óta ösz-

szegyüjtött fontosabb katonai aktákat és emlékiratokat őrzik. Belgiumban hasonló szervezésű és célú D. létezik.

Dépôt-lelet. Oly őskori leletet, amely nem sírból v. lakótelepről származik, hanem elrejtett, elásott, jobbára fém (arany, bronz) tárgyakból áll, nevezzük D.-nek. Legnagyobb részük a bronzkorszak előhaladottabb szakából és a hallstatti korból való. Magyarország igen gazdag ily elrejtett őskori kincsekben. Három különböző nemük ismeretes. 1. Kereskedők v. vándor bronzművesek készlete, ezek készárúsorozatokat v. beolvasztásra szánt töredékeket tartalmaznak. 2. Háborus időben elrejtett családi kincsek, amelyek díszes fegyverekből és ékszerekből állanak. 3. Az isteneknek felajánlott áldozatok; az előbbiekhez hasonló tartalmuak, de elhelyezésük körülményei bizonyos ünnepélyességet árulnak el.

Dépôt-váltó a. m. fedezeti v. letétváltó (l. o.).

Deppe, *Ludwig*, német zenész, szül. lippe-detmoldi Alverdissen-ben 1828 nov. 7., megh. Pyrmontban 1890 szept. 6. Marxsen és Lobe tanítványa; Hamburgban énekakadémiát alapított; mintaszerű oratórium-előadásokat rendezett, amelyekhez maga javította Händel hangszerelését. 1886 óta berlini udvari karnagy. Körner Zrinyijéhez írt megnyitó is van zenekari művei közt. Azonban korszakalkotó az ő zongorajáték-módszere (főszerep a karok mozgásáé); ennek magyar továbbfejlesztői: Juhász Aladár, Tóth Árpád és Elemér.

Depping, *Georg Bernhard*, német-francia történetiró, szül. Münsterben 1784 máj. 11., megh. Párisban 1853 szept. 6., ahol 1827 óta mint tanár és író működött. Művei közül nevezetesebbek: Merveilles et beautés de la nature en France (9. kiad. 1845); Voyages d'un étudiant dans les cinq parties du monde (1822, 2 köt.); La Suisse (1824, 4 köt.); Histoire des expeditions maritimes des Normands et de leur établissement en France au X. siècle (1826, 2. kiad. 1844, 2 köt., ném. Hamburg 1829); Histoire du commerce entre l'Europe et le Levante depuis les croisades jusqu'à la fondation des colonies d'Amérique (1832, 2 köt.); Erinnerungen aus dem Leben eines Deutschen zu Paris (Leipzig 1832); Geschichte des Kriegs der Münsterer und Kölner gegen Holland 1672—4. stb. Ezeken kívül folytatta Liquet: Histoire de la Normandie c. történelmi művét s összegyüjtötte a XIV. Lajos korára vonatkozó fontosabb okiratokat (4 köt.). 1817-ben spanyol költeményekből is adott ki gyüjteményt: Romancero castellano, mely 1844. 2-ik kiadásban látott napvilágot. Wolf F. 1846. egy 3. kötettel toldotta meg ezt az antológiát.

Depravatio (lat.) a. m. elaljasodás; *depravál*, megront.

Deprecatio *(injuriae*, lat.) a. m. bocsánatkérés, megkövetés. A régi német jogban a becsületsértésre kiszabható önálló v. járulékos büntetés.

Deprecatura (középkori lat.), 1. kolostoroknak s egyházaknak történt ajándékozás alkalmával az ajándékozó által magának fenntartott jog, hogy az ajándékozott érték jövedelmeit élte fogytáig élvezheti. 2. Harmadízig tartó örökbérlet.

Deprehensio (lat.) a. m. a bűntettesnek elfogatása. Forum D.-nisnak azt a biróságot nevezik, amely a bűnvádi eljárásra az elfogatás helye alapján illetékes. A forum D.-nisnak nálunk csak a külföldön elkövetett bűncselekmény esetében van jelentősége, amennyiben ilyenkor — lakó v. tartózkodóhely hiányában — az a biróság illetékes, melynek területén a terhelt a magyar hatóság hatalmába került. L. *Birói illetékesség.*

Deprekál (lat.) a. m. elutasít, kikér.

Deprés (ejtsd: döpré), *Josquin* (máskép *Des Prés*, (lat. *Jodocus Pratensis)*, zeneszerző, szül. Condéban (Hennegau) 1450—55 táján, megh. u. o. 1521 aug. 25. Korán tanult zenét és aztán a cambrayi székesegyház karmestere lett. IV. Sixtus pápasága idején (1471—94) Rómába ment, ahol a pápai kápolnában mint énekes volt alkalmazva, és itt alapította meg zeneszerzői hírnevét. Sixtus pápa halála után Ferrarába, majd Párisba ment, ahol XII. Lajos szolgálatába állott, és akitől St. Quentinben egyházi javadalmat kapott. 1515 táján ezt a javadalmat egy szülővárosában levővel cserélte föl. D. volt a legnagyobb ellenpontozó Orlandus Lassus és Palestrina előtt. Mintegy 20 miséje maradt.

Depressaria (állat). l. *Molyok.*

Depresszió (lat.), 1. *földrajzi* műnyelven a szárazföldnek az a része, amely mélyebben van a tenger szinénél. Ilyenek az Atlasz-hegység DK.-i lábánál levő sottok, mint a Sott *Dzserid*, 20 m.-rel fekszik mélyebben a tengernél, a Gabeszi öböltől 52 m. magas földhát választja el, továbbá a *Melghrir* (—21) és *Meruan* (—29) sottok. A másik szaharai D.-s terület a libiai sivatag északi lábát kiséri, szintén egyes D.-kból áll, legmélyebb az Aresz-oázis (—75 m.). Jóval nagyobbak a *Danakil*-föld egyes mélyedései, —120 m. és az *Aszszal-tónak*, a Vörös-tenger elvágódott öblének felszine, —174 m. A kaliforniai *Death Valley* —33, a *Coahuilla*-völgy —91 m., a nemrégen Ázsiában Turfantól délre felfedezett D. —130 m. Legterjedelmesebb a *Káspi*-tó és É.-i környéke (736,000 km²), legmélyebb a Jordán völgye, a *Ghor*, amelyben a Tiberiasz-tó 208, a Holt-tenger 394 m.-rel sülyed a tenger szine alá. A vizzel ellepett D.-kat kripto-D.-nak nevezzük (l. o.).

2. *D. meteorológiai értelemben.* A légnyomás földrajzi eloszlásának ábrázolására a meteorológusok rendszerint a tengerszinre átszámított egyenlő nyomású helyeket görbe vonalakkal — izobárokkal — kötik össze. Ezek a görbék gyakran zárt alakot öltenek és hol magasabb, hol alacsonyabb nyomású középpontokat határolnak. A magasabb nyomású területek a barométeres maximumok (anticiklonok), a kisebb nyomásúak a barométeres minimumok (ciklonok). Az előbbieket többnyire csendes, derült, száraz, télen hideg, nyáron meleg időjárás, az utóbbiakat pedig többnyire szeles, borus, csapadékos, télen enyhe, nyáron hűvös időjárás jellemzi. Azonfölül mindegyiknek saját külön szélrendszere van, a minimumoké a ciklonos, a maximumoké az anticiklonos szélrendszer (l. *Ciklon).* A magasabb földrajzi szélességen, tehát a trópusokon kívül fellépő ciklonokat v. barométeres minimumokat általánosan D.-knak hívják. Európában a legtöbb D. Izland felől jön és Észak-Európán halad keresztül. Magyarország időjárására fölötte fontosak azok a

D.-k, melyek a Földközi-tenger Ny.-i medencéjéből jönnek és szintén K.-re haladnak. A D.-t leginkább ellipszis alakú izobárok veszik körül, melyek télen alacsonyabb légnyomást jeleznek, mint nyáron. A D.-k haladási sebessége átlag Észak-Amerikában 12·8, az Atlanti-tenger É.-i részén 8·1, Európában 7·5 m. mp.-ként. Minthogy a D.-k jellemző időjárási állapotukat magukkal viszik, az időjóslás szempontjából fölötte fontos meghatározni azt az útirányt, melyszáll. A felszálló levegő lehűlése okozza a benne foglalt párák lecsapódását és a lecsapódás alkalmával felszabaduló meleg szolgáltatja a D. fennmaradásához szükséges energiát. Ezen elmélet, mely *Ferrel*-től ered, a kisebb, nyári helyi D.-kra, esetleg a tropusi ciklonokra még sikerrel alkalmazható, de a mérsékelt zóna D.-inál van sok oly tapasztalati tény, mely ellene szól, úgy, hogy újabban a D.-k keletkezését a légcirkuláció zavaraiban keresik (dinamikai elmélet). Az *ábra*

ben a D. haladni fog. *Van Bebber* Európára nézve meghatározta a D.-k leggyakoribb vonulási útjait és öt főirányt állapított meg. A D.-k keletkezésére nézve régebben az ú. n. *konvekciós elmélet* volt érvényességben. E szerint oly helyen, mely környezeténél jobban felmelegszik, a magasabb rétegekben az egyenlő nyomású felületek emelkednek és ennek következtében azon a ponton fent a levegő minden irányban szétáramlik. Ez által lent a légnyomás sülyed, barométeres minimum származik, mely felé a levegő minden oldalról beáramlik, magában a D.-ban pedig felmély D.-t mutat, mely 1892 január 1. a Keleti-tenger fölött feküdt. A D. magva Memel vidékén van, hol a légnyomás 730 mm. alá sülyedt; e körül az izobarok kerülékalakban igen sűrűn húzódnak — az ábrában csak 5 mm.-ként vannak kihúzva — s a jelentékeny nyomási különbségeknek megfelelően a szelek is erősek, mint azt a szél irányt ábrázoló nyilak jelzik. A D. egész Európára kiterjeszti hatását, az idő általában borult (a borultságot a karikák feketesége jelzi) és Közép-Európában az időszakhoz képest enyhe (a városok mellé írt számok a hőfokot adják).

3. *D. a csillagászatban* a. m. negativ magasság, azaz horizon alatti magasság. Ha valamely csillag pl. 20 foknyira van a horizon alatt, akkor D.-ja 20°. A *horizon D.-ja* (ném. Kimmtiefe) az a szög, melyet a szemtől a gömbalakú Földhöz vont érintő (tehát a fizikai horizonhoz menő látósugár) a szemen átmenő vízszintes síkkal alkot. Ez a D. annál nagyobb, minél magasabban vagyunk a Föld szine fölött és fontos a hajózásban, hol a földrajzi szélesség és az idő meghatározása céljából a szabad tenger nyujtotta fizikai horizon megfigyelése szükséges.

4. *D. a fizikában.* A hőmérők *fagypont D.*-ja, sülyedése alatt azt a jelenséget értjük, hogy erősebb felmelegítés után a hőmérő gömbje nagyobb térfogatu marad, a higanyfonal lejebb száll (azaz a valódinál alacsonyabb hőmérsékletet mutat) s csak lassan nyeri vissza előbbi helyzetét. Közepes minőségű thüringiai hőmérőnél a fagypont D. 0·5°-ot is elér, jenai üvegből készültéké 0·03—0·09°. — *Kapilláris-D.* Minden, az üveget nem nedvesítő folyadéknak (pl. higanynak) vékony csőben alacsonyabban van a felszine, mint a vele közlekedő tágas edényben, ez a kapilláris D. A barométer leolvasásánál figyelembe kell ezt venni. L. *Barométer, Kapillaritás.*

5. *D. orvosi értelemben* lehangoltságot, nyomott hangulatot, kedvetlenséget jelent, ha tartós, akkor *D.-s állapot*-ról szólunk. Ez lehet kóros, beteges, de lehet normális életnyilvánulás is.

6. *D. állattani értelemben,* a véglények élénk szaporodási időszakát követő állapot, mikor az osztódó tehetség megcsappan.

Depressziós lövés, lövegből *lefelé* irányított lövés; a lövedékpálya s a vízszintes irány által képezett szög a *depresszió szöge;* magas sziklákra épített várakban felállított lövegek számára külön depressziós lövegtalpakat készítettek.

Depresszorok v. *depresszorikus hatású idegek* azok az érző idegek, melyeknek izgatására reflektorice a vérnyomás csökken. Ilyen ideg a nervus depressor, mely a házinyúlnál izoláltan fut; két gyökérrel ered a nyakon a vagusból s a nervus laryngeus superiorból; a szívben, mások szerint az aorta-ívben végződik. Izgatása reflektorikus úton a szívverés gyérülését s a vérnyomás sülyedését eredményezi. Valószínű, hogy az élő szervezetben a depresszor akkor jön izgalomba, ha az aortában a vérnyomás nő s ezért a szív csak nehezen tud kiürülni. Ilyenkor a vérnyomás sülyedése miatt a szív kevesebb ellenállásra talál s könnyebben ürül ki, viszont gyérebben húzódván össze, jobban ki is piheni magát. Embernek izoláltan futó nervus depresszorja nincsen.

Depretiatio (lat.) a. m. az érték leszállása vagy leszállítása, így nevezik az értékpapirok v. az arany és ezüst árának kisebbedését.

Depretis, *Agostino,* olasz államférfiú, szül. Mezzanában (Stradella mellett) 1813 jan. 31., megh. Stradellában 1887 júl. 29. Ügyvédi irodát nyitott Stradellában és 1848 óta tagja volt a szárd kamrának. 1849-ben Cavour Brescia kormányzójává nevezte ki, 1860. részt vett Garibaldi siciliai expediciójában, ki őt helyettes diktátorként a sziget élére állította, de D. Garibaldival meghasonlott és szept. 17. lemondott hivataláról. 1862-ben a Rattazzi-kabinetben átvette a közmunkaügyi tárcát; 1866 jún. tengerészeti miniszter lett, 1867 febr. 4-től aprilis 4-ig a pénzügyi tárcát is kezelte, de azután a haladó ellenzéki párt élére állott és nem nyugodott, mígnem a Consorteria (l. o.) kebeléből alakított minisztériumok sorra lejárták magukat. 1876 márc. 18. végre miniszterelnök és pénzügyminiszter lett. Az új minisztérium azonban nem birta sok apró frakció kivánságait kielégíteni és a délolaszországi képviselők elpártolása, valamint az államosított felsőolasz vasutak miatt kitört viszály a minisztériumot 1878 márciusban lemondásra kényszerítették. A Cairoli-minisztérium bukása után azonban a hatalom megint D.-re szállott, csakhogy 1879. kisebbségben maradva, leköszönt. 1879 novemberben D. Cairolival együtt alakított új kabinetet, melyben a belügyi tárcát vállalta és ekkor dolgozta ki a választás reformjáról szóló törvényjavaslatot. 1881-ben pedig maga állott a minisztérium élére. Megszavaztatta e reformot, kiépíttette a vasúti hálózatot, de ezalatt lassan-lassan a konzervativ és opportunista párthoz közelgett. 1885-ben a külügyi tárcát is elvállalta, de 1887 elején a balsorstól kisért afrikai gyarmatpolitika oly visszahatást szült országszerte, hogy D. Crispit hívta meg minisztériumába, kire a belügyi tárcát bízta (1887 márc.). Három hónappal később váratlanul elhunyt. V. ö. *Santi,* A. D. e il suo ministero (Milano 1886); *Breganze,* A. D. ed i suoi tempi (Verona 1894). 1893 szept. Stradellában emlékszobrát leplezték le. Beszédeit pedig *Zucconi* és *Fortunato* rendezik sajtó alá (Discorsi, eddig 4 kötet).

De Pretis-Cagnodo, l. *Pretis-Cagnodo.*

Deprez, *Marcel,* francia mérnök, szül. Châtillon-sur-Loingban 1843 dec. 19. A felsőbb bányász-iskolában tanult és különösen mechanikával és az elektromosság alkalmazásamódjaival foglalkozott. Később Combes-nak, a bányászati iskola igazgatójának titkára lett. Az elektromosságot mint mozgató erőt akarta felhasználni s több vontató készüléket talált fel. Az elektromosságnak ilyetén felhasználását a vasutaknál is alkalmazásba akarta vétetni és e célból több idevágó kisérletet tett. E nemű törekvéseiben a Rothschild-ház segélyezte anyagilag. Az elektromos munkaátvitel dolgában D. sokat tett számos, habár nem mindig sikerült, de mindazonáltal alapvető kisérleteivel. 1886-ban a tudományos akadémia tagjává választották, 1890. a Conservatoire des arts et métiers nevet viselő iskolában az alkalmazott elektromosság tanára lett.

Deprez-féle galvanométer, l. *Galvanométer.*

Deprimál (lat.) a. m. lenyom, lever.

Deprivatio (lat.) a. m. megfosztás, különösen a lelkészek megfosztása javadalmuktól.

De profundis (lat.) a. m. a mélységből; a 130. zsoltár kezdő szavai (Vulgata 129).

Deptford, London dk. külvárosa, a Temze jobbpartján, Greenwich fölött.

Depurantia, l. *Vértisztító szerek.*

Depuratio (lat.) a. m. megtisztítás, kitisztítás.

Deputatio (lat.) a. m. küldöttség (l. o.).

Deputatum (lat.). Nagyobb birtokok állandó alkalmazottjai: a tisztek és a cselédség fizetésük egy részét terményjárandóságokban, így gabonanemüek, tüzifa, kőszén, tej, bor, só s egyéb élvezményekben, így lakás, fűtés, világítás, földhasználat, állattartás s a cselédség némely része ruházatban kapják ki. Mindezeknek a szolgáltatásoknak a latinos neve D. A gazdatiszti D.-ot már sok uradalomban pénzre változtatták át. Távolabbi értelemben D.-nak tekintik azokat a szolgáltatásokat is, amiket a birtok törzstulajdonosa a közelebbi rokonoknak teljesíteni tartozik vagy a zárlat alá helyezett birtoknál azt a járadékot és természetbeli szolgáltatásokat, amik a tulajdonos részére megállapíttattak. A terménybeli járandóság a gazdasági alkalmazottaknál méltányos és szükséges is, mert a piacoktól távol lakván, mindennapi élelmi szükségleteiket a D.-ból fedezhetik. — *A nyomdákban* oly művek vagy hirlapok szedésénél, melyek nem a szedett betük mennyisége szerint, hanem meghatározott hetifizetés szerint állíttattak elő, D.-ot adtak a szedőknek, mely abból állt, hogy óránként hány sort köteles mindenki szedni. A jelenleg érvényben levő árszabály, melyet a munkaadók és munkások 1910 jún. 1. kötöttek, tiltja, hogy a szedők D.-ot szedjenek.

Deputatus (lat.) a. m. követ, képviselő, küldöttség (l. o.) — deputáció — tagja; így nevezték különösen 1848 előtt a vármegyéknek az országgyűlésekre küldött két-két követét. A népképviseleti elven épült parlamentekben a D. jelenti a választott népképviselőt. Innen Franciaországban *Chambre des députés* az általános választások útján alakult második kamara, ném. *Deputiertenkammer* a. m. *képviselőház* (l. o.).

De Quincey (ejtsd: dekvinszi), *Thomas*, angol író, szül. 1785 ápr. 15. Greenhayban (Manchester mellett), megh. Lasswadeben (Edinburgh mellett) 1859 dec. 8. Atyja jómódú kereskedő volt s gondos nevelésben részesítette. 17 éves korában Oxfordba szökött, innen Wordsworthhoz ment, a Grasmere tava mellé, ahol megnősült és kb. 20 évig tartózkodott. 1830-ban Edinburghba tért s ott halt is meg. D. igen termékeny, sokoldalú és képzett író volt. Mesteri stilusa az angol próza legkiválóbbjai közé emeli. Gyönyörű nyelvezete s káprázatos képzelete nyilatkozik meg legkiválóbb, legösmertebb művében, az önéletrajzszerű Confessions of an Opium Eater-ben (1821), melyben az ópiumevés gyönyörűségéről és mérgéről fest ragyogó képsorozatot (szenvedélyes ópiumevő volt). Sokat foglalkozott német irodalommal és filozófiával, mintaszerű nyelven írt tanulmányokban. Egyéb nagyszámú művei közül legkiválóbbak: Klosterheim (1832); Suspiria de profundis; Autobiographical sketches (1853); The English Mail Coach; Our Ladies of Sorrow; Logic of Political Economy. Összes művei utoljára Edinburghban 1891. jelentek meg. V. ö. *Findlay*, Personal recollections of D. (1885); W. *Dunn*, D.'s relations to German literature (Strassburg 1900); *Masson*, D. (London 1881).

Der, város, l. *Derr*.

Dér, a harmathoz hasonlóan az által keletkezik, hogy a talaj vagy egyéb földi tárgyak hőmérséklete az alsó légrétegek harmatpontja alá száll, úgy hogy a levegő páráinak egy része a talajra s egyéb tárgyakra lerakódik. A D. keletkezésekor a harmatpont a fagypont alá esik, miért is a párák finom jégkristályok alakjában válnak ki. A D., illetve harmat keletkezésére mindazok a tényezők hatnak kedvezően, melyek a talaj lehűlését fokozzák, így pl. a beültetett talajon nagyobb a dér, mert a növényzet hőkisugárzási képessége és az elpárolgása által okozott hőveszteség a talajt nagyobb mértékben hűtik le. Csendes idő és tiszta ég is kedveznek a D. és harmat kiválásának; ködös éjjeleken harmat nem keletkezik, de dér igen. L. *Zuzmara*.

Dér (azelőtt: *Mrázócz)*, kisk. Zemplén vmegye sztropkói j.-ban, (1910) 61 tót lak.; u. p. és u. t. Sztropkó. A Hradziszkó (várhegy) nevű dülő erődített hely lehetett.

Der'a *(Der'at, Edre'at)*, a Hedzsászvasút mellett, a legnagyobb város Hauranban s egy török kajmakám székhelye. Hajdan *Edrei* (l. o.).

Derabgherd *(Darab)*, város Farzisztán perzsa tartományban, mintegy 4000 lak., közelében sóbányával. Tőle délre a régi D. helyén romok közt szasszanida dombormű. A közeli Kuhi Mumié mellett fekete földolajforrás.

Deradzsat, Pendzsab brit-indiai főkormányzóság egyik diviziója a Szulejman-hegyek és az Indus völgye közt, amely angol Afganisztánt is magában foglalja, 52,917 km², (1891) 1.650,380 lak., akiknek nagy része (több mint 1 millió) afgán mohamedánus. A föld, ahol öntözik, nagy termékenységű, különösen az Indus környékén; sok benne a puszta is. 3 disztriktusra oszlik, amelyeket fővárosaikról neveznek el; ezek: Dera-Izmail-Khán (l. o.), Dera-Gázi-Khán (l. o.) és Bannu (8960 lak.). Főnevezetessége az állattenyésztés.

Dera-Gázi-Khán, az ugyanily nevű disztriktus fővárosa Deradzsat pendzsabi divizióban, az Indus jobbpartjától 3 km.-nyire, 23,899 lak., Sind-Sagar vasútvonal mentén. Környéke termékeny, selyem- és gyapotszövése, kereskedelme jelentős.

Deraieh *(Deraije, Dereja, Dereya)*, Nedzsd (Közép-Arábia) vahabita szultánjának régi fővárosa, Er-Riadtól, a mostanitól 10 km.-nyire; 1818. az egyiptomiak lerombolták; lakóinak száma most mintegy 1500.

Déraisonnement (franc., ejtsd: derezonnmañ), esztelenség, oktalan fecsegés, oktalan ítélet.

Dera-Izmail-Khán, Deradzsat (l. o.) és az ugyanily nevű disztriktus fővárosa, az Indus jobbpartján, 22,164 lak., élénk átmeneti kereskedéssel és gyapotszövéssel.

Dérangement (franc., ejtsd: deranzsmañ) a. m. rendetlenség, zavar; *déranger*, összezavarni, megzilálni, összekúszálni.

Derat, atlaszszerü nehéz selyemszövet, mely nagyrészt Közép-Afrikában készül.

De rationibus distrahendis actio (lat.). Ha a gyám a gyámgyermek vagyonát elsikkasztotta, D. című kereset indítható a sikkasztó hűtelen gyám ellen. A kétszeresben marasztalják el s becsukással bélyegzik.

De rato (lat.) a. m. határozat szerint, ratum a helyeslés iránti elhatározás, pl. ratam rem habere, a megbízott eljárásának jóváhagyása, mely

a perben óvadékkal is garantáltatik; a cautio rem ratam habere.

Derbe, az ó-korban megerősített város Lykaoniában, valószinüleg a mai Divle mellett Konia szandzsákban; ott székelt a Ciceróval barátságos lábon élt Antipater tirannus, akit Amynthas fosztott meg uralmától. A hagyomány szerint Timótheusnak, Pál apostol egyik tanítványának szülőhelye.

Derbend v. *dervend*, perzsa eredetü török szó, jelent hegyszorost, defilét. Ily defilének az őre *dervendzsi* nevet viselt, és *dervend agaszi* régebben az utakra felügyelő sereg főnöke volt.

Derbent (*Derbend*, arab. *Bab el abvab*, «*főkapu*»), Dagesztán orosz kaukázusi vidék ugyanily nevü j.-nak székhelye, a Káspi-tenger ny.-i partján, 14,821 lak., sáfrány, dohány, szőllő és gyümölcstermeléssel és halászattal. A három oldalról falakkal védett, egészen keleti külsejü város, 17 mecsetjével, 2 templomával és 3 zsinagógájával, amfiteatrumszerüen épült a Kaukázus k.-i végében levő szelid lejtőjü hegyen, tetején a régi khánok vára, az orosz kapitánynak lakóhelye koszorúzza. Nevezetes épületei: a nagy mecset, amelynek udvara márványlapokkal van kirakva; a várostól É.-ra a temető, amelyben sok régi síremlék és egy mauzoleum áll, amelyben ama 40 hős van eltemetve, akik az arabok elleni küzdelemben a város kapui előtt estek el. Közelében kezdődik a D.-i v. kaukázusi fal (Szedd-Eszkender), amely a Dariel-szorosig húzódott. Csak a völgyekben található, célja a termékeny vidéknek az északi nomádok elleni megvédése; ma csak néhány torony maradt fenn belőle. D. eredete az V. sz. végére, illetőleg a VI. sz. elejére, Kabad perzsa király korára vezethető vissza. A hagyomány alapítását Nagy Sándornak tulajdonítja. A kazárok betöréseinek meggátlására épülvén, ennek köszönhette jelentőségét. 728-ban az arabok foglalták el a kazároktól; 1220. a mongolok hatalmába került. 1722. elfoglalta N. Péter cár, de 1728. kénytelen volt Nadir sahnak átengedni és csak 1813. a gulisztáni szerződésben került végleg Oroszországhoz.

Derbent-szőnyeg, a kaukázusi szőnyegek csoportjába tartozik, de tatár törzsek készítménye, s rajzában is a kaukázusi jelleg kissé barbár felfogásban jelenik meg. Durva, vastag, sűrű kötésü tiszta gyapjuanyag. Rajza hosszukás csillag vagy egyéb geometriai rajz kék, ivoár v. vörös alapon. A szinek igen erősek és az egész szőnyeg vadabb benyomást tesz, mint többi kaukázusi válfajai. Művészi értéke kevés.

Derby (ejtsd: dárbi), 1. Derbyshire (l. o.) angol county fővárosa, önálló törvényhatóság, a Derwent völgyében, a London–manchesteri vonalon, (1911) 123,433 lak. Régi városrészei kanyargós, szűk utcájuak, vörös téglaépületekkel. Főbb középületei és intézményei: muzeum és könyvtár, városház, műcsarnok, presbiteriánus szeminárium (Magee College), tanítónőképző, 1162. alapított középiskola, technika, nagy kórház, növénykert, fürdők, vágóhidak, gabonatőzsde, vásárcsarnok és számos régi templom (St. Alkmund's a X. sz.-ból; St Peter's és St. Mary-on-the Bridge [XIV. sz.]; All Saints' Church [XVI. sz.] és a Church of St. Mary [r. k.]). Gyáripara jelentékeny. A Midland Railway gép- és vasúti kocsigyára 12,000 embert foglalkoztat. Anglia legelső selyemgyára itt létesült 1718-ban. 1775—1800 között gyártott antik díszítésű porcellánjai híresek voltak. Egyéb iparágak: gyapot, csipke, papiros, gummiárúk gyártása stb. Herbert Spencer szülővárosa; Erasmus Darwin itt élt és halt meg. A rómaiak Derventio-ja a folyó keleti partján (római emlékek).

2. *D.*, város Connecticut államban (Északamerikai Egyesült-Államok), a Naugatuck és Housatonic összefolyásánál, Newhaven közelében, (1900) 7930 lak., élénk gyáriparral (tű, cérna, írógép, zongora, réz- és bronzárúk, ágyú és töltény stb.). Alapíttatott 1646.

Derby (ang., ejtsd: dárbi), a lósportban nagy díj és olyan verseny neve, ill. fogalma, amelyben csak hároméves lovak futhatnak egyenlő teher alatt. Távolsága 2400 m., azaz $1^1/_2$ ang. mérföld. Mindig késő tavasszal (május—június) futják. Nevét alapítójától, Earl of Derbytól kapta; az elsőt 1780. tartották Epsom mezején, $2^1/_2$ km.-nyire Londontól. Erre a példára később majd minden országban, ahol telivértenyésztést űznek, rendszeresítettek D.-versenyeket, melyek a telivéranyag jóságának kipróbálására szolgálnak. A speciális traininget követelő D. győztesét tartják rendesen az illető ország legjobb hároméves ének. A D., mint jelző, ma már a lósportban egyértelmü a legjobbal. Az angol D. díja ma a győztes részére 150—160,000 korona. Idegen ló eddig Epsomban mindössze három nyerte meg a D.-t, köztük a magyar Kisbér 1876. A francia D.-t Chantillyban 1836., az osztrákot Bécsben (Freudenau) 1868., a németet Hamburgban (Horn) 1869. alapították; magyar D. még nincs. D. minden országban csak egy van egy esztendőben. Később az ügető-, sőt a kerékpár-sportban is alapítottak D.-ket.

Derby (ejtsd: dárbi), 1. *Edward Geoffrey Smith Stanley*, gróf, előbb *Stanley lord*, angol politikus, szül. Knowsley Parkban (Lancashire) 1799 márc. 29., megh. u. o. 1869 okt. 23. D. az alsóház tagja, 1830. írországi főtitkár volt s mint ilyen az Unió mellett küzdött. 1833-ban mint gyarmatügyi miniszter Nyugat-Indiában a rabszolgák felszabadítását léptette életbe. 1841—45-ig újból gyarmatügyi miniszter volt, de a gabonavám melletti kitartása következtében kénytelen volt lemondani. 1851-ben, mint Derby gróf, a felsőház tagja, később több izben a tory minisztérium elnöke volt. D. lefordította az Ilias-t rímtelen jambusokban (London 1864, 10. kiad. 1876). V. ö. *Kebbd*, Life of Earl D. (London 1890, 3. kiad. 1895).

2. *D.*, *Edward Henry Smith Stanley*, gróf, az előbbinek fia, szül. 1826 júl. 21., megh. 1893 ápr. 21. Míg atyja élt, az alsóház tagja volt s 1852. atyja első minisztériumában aláállamtitkári állást foglalt el. 1858-ban az atyja által alakított új tory-kabinetbe megint belépett s ő vezette azon tárgyalásokat, melyek az uralmat és kormányzást Kelet-India fölött a kereskedelmi társulattól véglegesen elvették és a koronára ruházták. Atyja harmadik minisztériumában (1867) a külügyi tárcát vette át, s megtartotta azt 1868 dec.-ig, Gladstone kormányra jutásáig. Atyja ha-

lála után a felsőházba lépett s 1874. a Disraeli kabinetben vállalta el a külügyi tárcát, de a keleti kérdésben nézetei eltértek Beaconsfieldnek nézeteitől s midőn a san-stefanoi béke után Beaconsfield hadi készületeket tartott szükségesnek és háborúra készült Oroszország ellen, D. 1878 márc.-ban beadta lemondását. Ezután családja hagyományainak ellenére mindinkább a liberálisokhoz közeledett s 1879. nyíltan kijelentette elszakadását a konzervativ párttól. Az 1880-iki választásoknál nagy befolyását a liberálisok javára érvényesítette s 1882. belépett a Gladstone-minisztériumba, mint a gyarmatok államtitkára. 1885-ben Gladstone-nal együtt adta be lemondását. Ez idő óta a liberális pártvezérrel mindjobban meghasonlott, mivel annak ír politikáját, nevezetesen a Home Rule-t nem tartotta helyesnek. Midőn azután Gladstone 1886. újra elfoglalta a miniszterelnöki széket, D. már nem vállalt alatta miniszteri tárcát, hanem a liberális unionisták pártjához csatlakozott, mely a Home Rule javaslattal szemben a konzervativ párttal szavazott. E javaslat vitatása közben váratlanul elhúnyt. Beszédei: Speeches and addresses címen jelentek meg 1895. 2 kötetben.

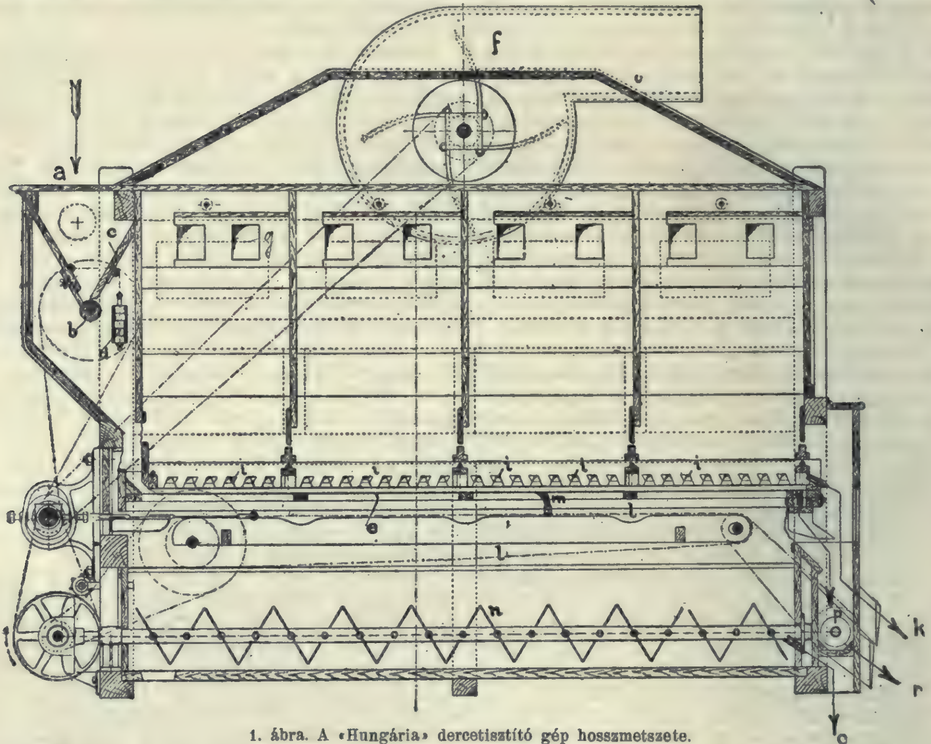
Derby-crack (ang.), l. *Crack*.

Derbylit (ásv.), rombos, gyantafényű fekete prizmák, képlete $FeO \cdot Sb_2O_5 + FeO \cdot TiO_2$. Curo Preto (Brazilia).

Derbyshire (ejtsd: dárbisir), angol county York, Nottingham, Leicester, Stafford, Cheshire és Lancashire között. Területe 2626 km², lakossága (1911) 547,768 (1 km²-re 208); fővárosával, Derby-val együtt (l. o.) 2647 km², 691,385 lakossal. (1 km²-re 261).

Derbyshirei pát, sötétkéken és bíborvörösen szalagos fluorit, melyet a derbyshirei köszörűműhelyekben munkálnak meg és D. néven hoznak kereskedésbe. Edényeket, vázákat, csészéket és csecsebecséket készítenek belőle; blue Johnnak is mondják.

Derce (ném. *Dunst*). A liszt és a legapróbb, legfinomabb dara közötti őrleménytermék, hasonló a darához, de annál apróbb, a lisztrészecskéktől nemcsak tapintással, hanem szemmel is jól meg lehet különböztetni. Ugy mint a dara, a D.-szemcsék is a búzaszem különböző magfehérjerétegeiből valók, ennél fogva különböző fajsúlynak. A malomban a D.-ket is tisztítják, úgy, hogy előbb nagyság szerint osztályozzák s az egyazon nagyságuakat egymástól fajsúly szerint elkülönítik. A legtisztább és legsúlyosabb D.-k megőrlése még fehér lisztet, a többieké fokozatosan sötétebb lisztet ad. A D. kereskedelembe nem kerül, mert csak malomi féltermék, félgyártmány, amely a darálás és feloldás különböző folyamatai alatt keletkezik.

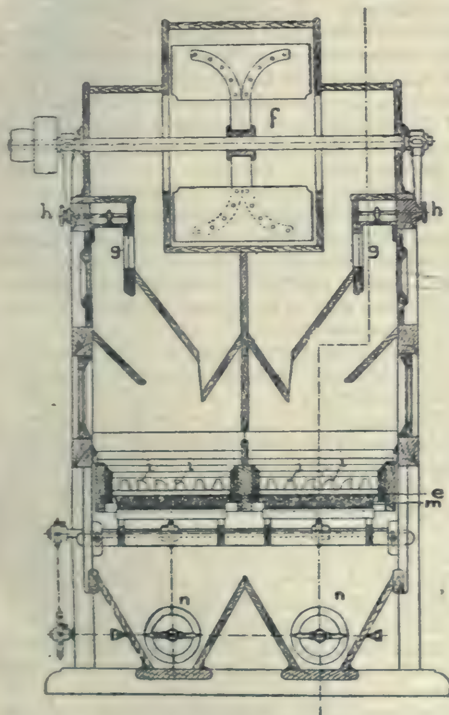

1. ábra. A «Hungária» dercetisztító gép hosszmetszete.

Dercefű (növ.), l. *Gypsophila*.

Dercetisztító gépek. Miként a daratisztító gépek a darának, úgy a D. a dercének, esetleg a kisebb darának is a tisztítására, fajsúly szerint való osztályozására szolgálnak. A dercék tisztítása lényegesen nehezebb, mint a daráké. A tisztítás elve ugyanolyan, mint a daránál, azzal a különbséggel, hogy a fajsúly szerint való osztá-

lyozást itt is mindig megelőzi a nagyság szerint való osztályozás, de ez mindig egy külön síkszita útján történik. A mellékelt ábrákban látható egy dercetisztító gép működése; az *1. ábra* a «Hungária» dara- és dercetisztító gépet hosszmetszetben, a *2. ábra* pedig keresztmetszetben mutatja be; a gép munkafolyamata a következő: A termék az *a* beömlő nyiláson és a *b* rovátkolt szállítóhenger segítségével jut a gépbe. A *c* ferde lapot a *d* súly a szállítóhengerhez szorítja, ezáltal a termék a gép egész szélességében fátyolszerüen ömlik alá az *e* rázószitára. Az *f* szellőztető (ventilátor) a *g* nyílásokon át — mely nyílások nagysága a *h* kézikerékkel szabályozható — szívó szélárammal hat az *e* szitára ömlött és annak egész felületén finoman elhelyezkedett termékre, ebből a könnyű részeket felemeli és a bádogból készült *i* orrocskákon keresztül külön továbbító csatornákba vezeti, e csatornákból ezen legkönnyebb részek a *k* nyíl irányában távoznak a gépből. E részek könnyű korpás részek és átcsapatnak, átveretnek (Überschlag) neveztetnek. A szita *l* végtelen láncon elrendezett *m* kefékkel alulról állandóan tisztíttatik a bedugulás (elfulás) ellen. Az *e* szitán keresztül az *n* csigába átesett termékek tisztított dercék, amelyek az *o* nyíl irányában távoznak a gépből. Azon súlyosabb és nagyobb szemecskék, amelyek sem az átcsapatba nem szívattak, sem a szitán át nem estek, a szitán végighaladva, a *p* csigába esnek és innen *r* nyíl irányában mint átmenetek (Übergang) hagyják el a gépet. Ezen átmenetek rendszerint súlyos darákat is tartalmaznak, miért is visszavezettetnek a darák közé. A *2. ábra* ugyanezen gépet mutatja keresztmetszetben és pedig oly elrendezésben, midőn két gép össze van építve és így két teljesen különálló dercetisztító rendszert szolgáltatnak. A D. igen sokféle elnevezés alatt kerülnek forgalomba, azonban ugyanazon célnak szolgálnak s ugyanazon elv szerint dolgoznak.

2. ábra. A «Hungária» dercetisztító gép keresztmetszete.

Dercsény (azelőtt: *Dusztin)*, kisk. Szepes vm. szepesófalui j.-ban, (1910) 219 tót lak., u. p. Ujterebes, u. t. Szepesófalu.

Dercsényi-*család*, ősrégi magyar család, mely állítólag már 1072. *Fejér* név alatt ismeretes volt, s mely a mohácsi vész után a Szepességre menekülvén, ott *Weiss* név alatt telepedett le és 1687 szept. 27. I. Lipóttól nemességet kapott. A családból D. Pál és János 1839 márc. 21. bárói rangot nyertek.

1. *D. (Weiss) János*, mineralógus, szül. Szepesszombaton 1755., megh. Munkácson 1837. Az orvosi tudományt Bécsben végezte. 1782-ben Zemplén vmegye főorvosa lett, de csakhamar Munkácsra költözött. A környéken timsótelepet fedezvén föl, szabadalmat nyert a timsógyártásra, amelyből meggazdagodott. 1792-ben királyi adományul Dercsényt kapta s erről vette új családi nevét. Neje Kazinczy Julia volt, Kazinczy Ferenc nővére. A bécsi lapokba több értekezést írt a Kárpátok ásványairól. Önálló műve: Über Tokaj's Weinbau (Wien 1796, 2. kiad. Leipzig 1800); magyarul *Őri* Fülöp Gábor fordításában Kassán jelent meg.

2. *D. János Lajos* báró, államtudományi s bölcseleti író, *D. 1.* fia, szül. Tokajban 1802 okt. 6., megh. Bécsben 1863 aug. 29. Tanulmányait Kassán és Sárospatakon végezte. Mint hivatalnok Pesten kezdette pályáját s a királyi ügyek igazgatóságánál gyakornok, 1830. Bécsben az udvari kamaránál titkár lett, 1834. pedig valóságos udvari tanácsossá nevezték ki. D. a gazdászat terén kifejtett tevékenysége következtében a külföldön is nagy elismerésben és számos kitüntetésben részesült. Művei: *Tanulmányok a kommunizmusnak egy humánus ellenszeréről* (Pest 1846); *Tanulmányok korunk két legfontosabb kérdése fölött* (Buda 1849); Mon système d'Education (Paris 1851), mely magyarul is megjelent *Az én nevelési rendszeremnek alapvonalai* címmel. Az 1848-iki mozgalmak kezdetén nyugalomba vonult.

Dercsika, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 529 magyar lak.; u. p. Baka, u. t. Bős.

Dercum-féle betegség. Ritka betegség, amely zsírszövetnek a test különböző részein rendesen körülírt daganatok alakjában, de néha diffuz módon való lerakódásában áll, ami mellett az idegeknek zsírcsomók által való nyomása folytán heves fájdalmak kínozzák a beteget. Okát biztosan nem ismerjük. Lehet, hogy a pajzsmirigy belső szekreciójának megváltozásával v. kiesésével áll összefüggésben. Gyógyítása eddig még nem sikerült. Némely esetben pajzsmirigy-készítményeket jó eredménnyel használtak.

Derczen, kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 2025 magyar és rutén lak.; u. p. Gát, u. t. Mun-

kács. A Szernye-tó É.-i szélén fekszik; már a XIII. sz.-ban népes hely volt; régente a fejedelmek birtoka volt, a XIV. sz.-ban a Széni-család birta. E család kihaltával, 1436. királyi adomány mellett Pálóczi György esztergomi érsek nyerte el. 1552-ben a Dobó-család birtokában volt, később többször cserélt urat. 1853-ban gr. Schönborn Károly vette meg.

Der dritte im Bunde (ném.), a harmadik a szövetségben, Schiller: Die Bürgschaft c. balladájának végsoraiból van: Ich sei, gewährt mir die Bitte, in eurem Bunde der dritte.

Dér-dúr, boszus, komor, dacos; régibb íróknál gyakrabban fordul elő ilyen alakban: D.-ral, azaz boszusan, haragosan szólni, felelni.

Dere (török) a. m. völgy, patak. Innen a *dere bej* szó, vagyis völgy ura, völgy beje, aki a régibb időkben külön területnek úgyszólván független ura volt.

Deréce (növ.), l. *Epilobium.*

Derecho (spany., ejtsd: derecso), az Észak-amerikai Egyesült-Államokban dühöngeni szokott oly szélvihar neve, mely egyenes irányban rohan, ellentétben a tornadoval, vagyis forgószéllel.

Derecske, nagyk. Bihar vm. derecskei j.-ban, a Kállóér mellett, 1942 házzal és (1910) 9286 magyar lak.,járási szolgabírói hivatal és járásbíróság székhelye; van telekkönyve, takarékpénztára, többféle egyesülete, 3 gőzmalma, 2 téglagyára, vasúti állomása, posta-, távíró- és telefonhivatala. Termékeny határa 10,320 ha. Közelében nagy sziksós tó van, melynek kiszáradása után szódát nyernek. Régebben nagy szódagyár volt itt. A D.-nél elfolyó Kék-Kálló patakban 1755. szép gyöngykagylókat találtak. D.-n tartózkodott hosszabb ideig Széchenyi István gr., mint huszárkapitány. Itt volt az Esterházy család egyik főuradalmának székhelye. Közelében a Konyári sós tó. D. ősrégi község; a XVI. sz.-ban szabad hajdúváros volt, melynek Bocskay fejedelem kiváltságokat adott. Ezeket Rákóczi György 1631. megerősítette. Ez időben ezer hajdút telepítettek ide. A törökök 1659. és 1693. feldúlták. I. Lipót a hajdúk szabadalmait megvonta tőle és a kassai kir. kamara fenhatósága alá helyezte D.-t. 1706 okt. 19. Rabutin császári vezér tartózkodott itt. V. ö. *Löherer* Andor, D. közgazdasági monográfiája (1908). L. még *Mátraderecske* és *Vámosderecske.*

Dereglye, 1. (ném. *Barkasse,* ol. *barca,* franc. *chaloupe,* ang. *launch),* a hadihajók legnagyobb csolnakjai. Vannak *evezős D.-k* és vannak *gőz-D.-k.* Nagyobb hadihajókon többnyire 2—2 evezős és gőz-D. van. Utóbbiak közül a nagyobbik mint őrjáró-D. (ném. Vedettenboot) van berendezve, mely a horgonyzó hajóraj körül, a kikötő bejáratánál v. a torlaszoknál az őrszolgálatot teljesíti.

2. *D.*, a folyamokon és ritkábban a tengeren is, árúszállításra használt jármű. A folyamokon közlekedő D.-k alakra és nagyságra nézve igen különbözők, de leginkább tompa faruk és felhajló, csúcsos v. felhúzott orruk van. A közönséges puhafa-D. 20—25 m. hosszú, 4—6 m. széles, 0·60—1 m. magas és 20—80 t. terhelhetőségű, de vannak — különösen Német- és Franciaországban — jóval nagyobb, 100 m. hosszú, 10 m. széles és 800 t. befogadási képességgel biró árúszállító D.-k is, melyek 4—5-ével gőzhajók által vontattatnak. Egy fajtája az ú. n. *lovas D.*, melyet a nagyobb hajók lóvontatás alkalmával visznek magukkal, a vontató lovaknak egyik partról a másikra való átszállítása céljából. A tengeri forgalomban használt D.-k,melyek árúszállítás esetén szintén gőzösök által lesznek vontatva, rendes fedélzettel vannak ellátva.

3. *D.*, erősen merülő, éles orrú, öblös derekú, nagyobb fajta halászhajó. Kivonulásnál ezen szállítják a húzóhálót és rajta van az a csiga is, amelyikkel sík vízen a hálót fölszedik.

Deregnyő, kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 839 magyar lak., sajtgyár; posta- és távíróhivatal. A Deregnyei-család ősi fészke, azelőtt mezőváros volt különböző szabadalmakkal. Gr. Lónyai Gábor uradalma, angol félvérménessel, szarvasmarha- és baromfitenyésztéssel, szép kastély a Lónyai-család gazdag levéltárával és 27,000 köt. könyvvel. A hajdani Daróczy-féle várkastély a községen kivül a Laborcz partján állott.

Dereja, város, l. *Deraieh.*

Der Ejjub, l. *Ejjub.*

Derék, többféle értelemben használt szó, jelenti a test középső részét; jelenti továbbá valamely dolognak a főrészét, javát; a fatörzsnek azt a részét, amely a fa tövétől az ágakig tart; erkölcsi értelemben a jó, a becsületes szóval egyértelemben használják.

Derekalj, ágynemű, melyet tollal, lószőrrel stb. tömnek meg s a derék alá tesznek, de az egész nyoszolyán végig ér.

Derekegyház, nagyk. Csongrád vm. tiszántúli j.-ban, (1910) 2036 magyar lak., gr. Károlyi-féle juhászattal; u. p. és u. t. Szentes.

Derékfutás v. *fej-fej mellett futás* (ném. *Gurt an Gurt),* amikor a verseny közben két v. több ló el akarja egymást hagyni s hoszabb-rövidebb ideig közvetlen egymás mellett fut.

Derékhad, fősereg, főhad. Más értelemben: a legjobb, legmegbízhatóbb csapat.

Deréklő, l. *Normális.*

Derékrovás, ezt az ácsmunkában a gerendáknak egy mestergerendával való keresztezésénél használják, l. *Rovás.*

Derékszár (ném. *Marsstange,* ol. *albero di gabbia,* franc. *mât de hune,* ang. *topmast,* l. *Árbocozat* képmelléklet B.), vitorlás hajókon az árboctörzsnek első meghosszabbító része, mely a derékvitorlafát hordja. A D. a törzsjáromfára a keresztül dugott szárnykulcscsal nehezedik és oldalt a derékcsarnak, patrác és tarcsok támogatják. A derékvitorlafa a D.-ral a nyakló által van összekötve, mely a derékszáron könnyen fel és lecsúszik.

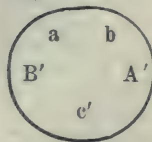
Derékszelemen, a szelemenes födélszékekben a. m. középszelemen.

Derékszíj, a katonák által övszerüen viselt, 5—8 cm. széles, elől csattal v. kapoccsal ellátott erős szíj, melyen az oldalfegyvert, a töltény táskát, a forgópisztolyt stb. hordják.

Derékszög, l. *Szög.*

Derékszögű háromszög, az olyan háromszög, melyben az egyik szög derékszög. Az evvel átellenes oldal az *átfogó* v. *hipotenuza,* a derékszöget bezáró oldalak a *befogók* v. *katéták.* A derék-

szögű síkháromszögben Pythagoras tétele szerint az átfogó fölött alakított négyzet területe egyenlő a befogók fölött alakított négyzetek területeinek összegével. A derékszögű gömbháromszög alkotórészei között levő kapcsolatot *Napier* foglalta egyszerű szabályokba a *kerület alkotórészeinek* következő elhelyezése segítségével:

A rajzban *a* és *b* a befogók, *A'* és *B'* a velök átellenes szögeknek kiegészítő szögei, *c'* az átfogónak kiegészítő szöge. Ezen öt mennyiség oly sorrendben van felírva, ahogyan a D. kerületén körülhaladva, egymásután következnek. *Napier* szabályai szerint e szkémában bármelyik alkotórész szinusza egyenlő 1. a két szomszédos alkotórész tangenseinek szorzatával; 2. a két nem szomszédos alkotórész koszinuszainak szorzatával. Pl. $\sin c^1 = \operatorname{tg} A^1 \operatorname{tg} B^1 = \cos a \cos b$.

Derékszögű négyszög *(rectangulum, oblongum)*, minden parallelogramma, melynek szögei derékszögek.

Derékvitorlafák (ném. *Marsraaen*, ol. *pennoni di gabbia*, franc. *vergues d'hune*, ang. *topsailyards*, l. *Árbocozat* képmelléklet *d, h, bb*), azon vitorlafák, melyek közvetlenül az árbockosár felett a derékszárra keresztbe fektetve helyeztetnek el. A D. középhátsó oldalához egy köralakban kivájt és bőrrel bélelt fadarab, a nyaklósark van erősítve, mely a vitorlafa felhuzásánál annak a derékszáron való vezetésére szolgál. A D.-at fölfelé oldalvást a derékkarkötelek (59, 88, 118) tartják, míg a végek víziranyos mozgatására a derékfékek (81, 110, 143) szolgálnak. A derékvitorlák kifeszítésénél a D. felhúzására a derékejtők (64, 93, 123) szolgálnak. L. *Vitorlafák* is.

Derékvitorlák (ném. *Marssegel*, ol. *gabbie*, franc. *huniers*, ang. *top-sails*, l. *Vitorlázat* képmellékleten B. G. O.), a hajónak legfőbb vitorlái, melyeket a derékvitorlafákra öltve, a derékvitorlafák és a törzsvitorlafák között a szarvkötelek segélyével feszítenek ki. A D. csaknem négyszögalakuak (l. *Vitorlák)*. Mintán a D. a legnagyobb és legfőbb vitorlák, erős szél esetén felületöket kisebbíteni kell, mely célra a vászonba varrott fogások (80) és fogászsinegek (81, 82) szolgálnak. A kereszt-derékvitorlán három, a többin rendszerint négy fogássor van. Kereskedelmi vitorlásokon többnyire minden árbocon 2—2 ú. n. kettős derékvitorla van, melyek könnyebben, kevesebb legénységgel kezelhetők; itt csak a felső D. kisebbíthetők meg 1 fogással.

Der el Bahri, híres egyiptomi templomrom Téba város területén, a Nilus ny.-i partján. A halottakat tisztelték benne. Nevezetesek a templom falain megőrzött domborművek, melyek többnyire a Pun ország felé indított tengeri vállalatot ábrázolják, melybe Makara Hatászu (v. Hatsepszu) király uralma alatt, Kr. e. XVI. sz.-ban fogtak.

Derelictio (lat., a *derelinquere* igétől), 1. abbanhagyni, pl. litem derelinquere, abbanhagyni a pert. 2. A tulajdonjognak felhagyása anélkül, hogy másra ruháztatnék át. A dolog uratlanná válik, mely az elfoglalás tárgya.

Der el Kamr, l. *Deir el Kamar*.

Derelye, gyúrt tészta, amelyet cifra metélővel négyszögletü lapokra vágnak, két-két lapot ízzel, főképen szilvaízzel v. túróval töltve egybetesznek, azután kifőzik, megzsírozva v. zsírban pirított zsemlyemorzsával meghintve tálalják.

Derenbourg, 1. *Hartwig*, francia orientalista, *D. 2.* fia, szül. Párisban 1844 jún. 17., megh. 1908 ápr. 13. 1886 óta az École des hautes études-ben az iszlám tanára volt. Főmunkái: Szibawaihi arab nyelvtanának kiadása (Le livre de Sibawaihi, texte arabe, Paris 1881—1889); Uszáma b. Munkidh emir arab önéletrajzának (1886) és Umára déli arab költő munkáinak (1887) kiadása. Mindkettőnek életrajzát önálló monográfiában is földolgozta (Uszáma 1889, Umára 1909); az Escorial arab kéziratainak katalógusa (1884) bevégezetlen maradt. Összegyüjtött kisebb munkái Opuscules d'un arabisant (1905) címen jelentek meg. Emlékének egy tudományos gyüjtőkötetet szenteltek tanítványai és barátai (Mélanges Hartwig D., Paris 1909).

2. *D., Joseph*, az előbbinek atyja, orientalista, szül. Mainzban 1811 aug. 21., megh. 1895 júl. 29. Párisban egy felsőbb tanintézetet alapított, melyet 1864-ig vezetett. 1871-ben az Institut de France tagjának, 1876. az École pratique des hautes études tanárának neveztetett ki a talmudi és újhéber irodalom tanszékére. Főbb munkái: Séances de Hariri (de Sacy munkájának második kiadása, Paris 1847—52, Reinaud-dal együtt); Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine (1867); Opusculus d'Aboul-Walid (1880, fiával együtt); Deux versions hébraïques du livre de Kaltlâh et Dimnâh (1881); kezdeményezte Szá'adia munkáinak kiadását, azonkívül számos tudományos értekezést tett közzé Geiger: Juedische Zeitschrift-jében, a Journal asiatique, Revue des Études juives c. és egyéb tudományos folyóiratokban.

Derencsény, kisk. Gömör vm. rimaszécsi j.-ban, a Balog völgyében, (1910) 367 tót lak.; u. p. Felsőbalog, u. t. Rimaszombat. Régente Drench vagy Derencs volt a neve; legrégibb tulajdonosa a Balogh-nemzetség volt. 1297-ben D. felét Balogh Domokos és Miklós kapta meg; utóbbi fia, László, a Derencsényi nevet vette fel. A XV. sz.-ban a csehek a falun alul a réten erődöt építettek, melyben Valgatha rablóvezér parancsolt. 1451-ben Hunyady János D. várát elfoglalta, de távozása után Valgatha ismét visszavette a várat; 1459. Mátyás király maga ment D. ellen, mely ekkor elesett. Az itt vívott csatában hullt el *Krno* híres huszita vezér, s azt a dombot, hol tetemei eltakaríttattak, a nép maig *Krnókának* nevezi. 1544-ben a király a Derencsényieket megfosztotta D. birtokától, s azt Kápolnával együtt a Széchyeknek adományozta. Utóbb a Rákócziak birtoka volt, kik alatt a vár elpusztult. Ma csak a Derenek nevü dülő tartja fenn emlékét. Környékén két kis barlang van. V. ö. *Findura* J., A Balog völgye (Földr. Közlem. 1890); *Csánki* D., Magyarország tört. földrajza (Budapest 1890).

Derencsényi *Imre*, horvát bán, szül. a XV. sz. közepén, mint D. János, gömörvmegyei nemes fia. Tata, Komárom vára kapitánya, Somogy vmegye főispánja, altárnokmester, és végre Horvát- és

Dalmátország bánja volt. 1493-ben a törökkel szerencsétlenül harcolván, miután testvére és Pál nevű fia elesett, maga is török fogságba került és ott méreg által veszté életét. Neje Szapolyay Orsolya volt, kitől négy gyermeke született.

Derendingen, svájci falu Solothurn kanton kriegstetteni kerületében, Solothurntól 5 km.-re, gyapju-, gyapot- és óraüveg-iparral, (1910) 3769 lakossal.

Derenk, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 372 tót és magyar lak.; u. p. Szádalmás, u. t. Bodvaszilas. D. v. Deregnek vára 1297-től kezdve a XV. sz. közepéig említtetik; sorsa azonos Derencsény várával.

Derenyő (azelőtt: *Drinova)*, kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 396 oláh lak.; u. p. és u. t. Lugos.

Deres, pad, melyen régen az elitélteket megbotozták.

Deres *szín az állatnál* az, melynél sötét alapszínen az egész testen egyenként, de elég sűrűen fehér szőrszálak vannak. E szín lovon és marhán gyakori s több változata van, melyeket a sötét szín szerint neveznek el. Ilyenek a vörös-, fekete-, arany-D. stb. Ha a marhának sok fehér szőre van, akkor *vércsének* is mondják, s ezt is a sötétebb szín után nevezik el.

Deresk, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. tornaljai j.-ban, (1910) 844 magyar lak., keresztény fogyaszt. szövetkezet. Temploma az Árpádok korából való, de át van alakítva. D. lakói cserépedény- és cserépzsindely-készítéssel foglalkoznak. U. p. Harkács, u. t. Tornalja.

Dereske, kisk. Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 449 magyar lak.; u. p. Dáka, u. t. Mezőlak.

Deres réce (állat), a kerce réce *(Fuligula clangula* L.) egyik neve. L. *Réce-félék.*

Derestye *(Dyrste, Derstele)*, Brassó városához tartozó telep, (1900) 574 lak. Jelentékeny iparvállalatai vannak, közte petroleumfinomítógyár és szeszgyár. Közelében van a Honterus-tér és a Noa nevű nyaralótelep, a brassóiak kedvelt kirándulóhelye. D. a brassó-predeali vasúti vonal és a brassó-hétfalusi helyi érdekű vasút állomása, van posta- és távíróhivatala.

Deréte (azelőtt: *Derite)*, kisk. Kolozs vmegye bánffyhunyadi j.-ban, (1910) 601 oláh lak.; u. p. és u. t. Magyargyerőmonostor.

Derevnja (ejtsd: gyerevnya), Oroszországban a templom nélküli falvak neve; ahol templom is van, az oly falunak *szelo* a neve.

Dereya, város Arábiában, l. *Deraieh.*

Dereza, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 485 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Pakrácz.

Derezle (növ.), l. *Selinum.*

Derfflinger, *Georg*, birodalmi báró, brandenburgi tábornagy, szül. Neuhofenben (Felső-Ausztria) 1606 márc. 10., megh. 1695 febr. 4. Protestáns szülők gyermeke volt, akikkel az 1625-iki parasztlázadás után elhagyta hazáját. A svédek szolgálatában mint a lovasság vezére Baner és Torstensson alatt rövid idő alatt hírnevet szerzett. Diplomáciai kiküldetésekben is járt Stockholmban és I. Rákóczi Györgynél. 1654-ben a brandenburgi választófejedelem szolgálatába lépett. 1658—1659-ig a svédek ellen harcolt. 1670-ben tábornagy, 1674. pedig báró lett. 1675 jún. 25. a Rathenow városában befészkelt svédeket kiűzte s ezáltal előkészítette a híres fehrbellini győzelmet (1675 jún. 28), melynek kivívásában szintén részt vett. Stettin bevétele után (1677) Hátsó-Pommerániának s Kammin fejedelemségnek lett helytartója és egyúttal valamennyi pommerániai erősségnek főparancsnoka. 1678 szept. 23. Stralsundot foglalta vissza a svédektől, kiknek ez volt utolsó erődük német földön, Tilsitnél pedig 1679. megverte a svéd hadat. E hőstett után nyugalomba vonult. A porosz hadseregnek a mai napig egyik kedvenc hőse. Tiszteletére a harmadik számú neumarki dragonyos ezred nevét viseli. D.-nek két fia volt: az ifjabbik 1686. Budavár ostroma közben vérzett el; az idősebbik, *Friedrich* báró (szül. 1663 ápr. 11.) mint altábornagy halt meg 1724 jan. 29. Benne a család kihalt. V. ö. *König*, Authentische Nachrichten von dem Leben Derfflingers (Stendal 1786); *Varnhagen* v. *Ense*, Biographische Denkmale (2 köt. 3 kiad., Leipzig 1872); *Unger*, Feldmarschall D. (Berlin 1896).

Dérföld (azelőtt: *Dörfl)*, kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1910) 770 német és magyar lak.; u. p. Répczekőhalom, u. t. Felsőpulya. A község csinosan fekszik a Répcze völgyében, szélén a régi Nádasdy- (most Esterházy-)féle erősített kastély ódon épülete (1592); a falu közelében a Maria Bründl búcsujáróhely, 1677. épült kápolnával.

Derg, *Lough*, 2 tó Irországban. 1. Galway, Clare és Tipperary county között. Hossza 38, szélessége 3—10 km, mélysége 10 m, tengerszin feletti magassága 33 m. Átfolyik rajta a Shannon folyó. Szigetei közül a Holy Island-en VII. sz.-beli templom romjai. — 2. Donegal countyban, 5 km hosszú, 4 km széles. Egyik szigete régebben Irország leghíresebb búcsujáróhelye volt.

Derhem, l. *Dirhem.*

Déri, 1. *Ferenc*, fővárosi tanácsnok, szül. 1874 nov. 1. Endrődön, Békés vm., 1895. lépett a főváros szolgálatába, 1904-ig a közoktatásügyi osztályban működött. 1904-ben tanácsjegyzővé választották s a pénzügyi és gazdasági ügyosztályba osztották be, közben egyideig az V. kerület helyettes elöljárója volt. 1910 jan.-ban tanácsnokká választották, s mint ilyen előbb a jogi, ipari és rendészeti ügyosztályt vezette, 1912. pedig a közoktatásügyi osztály vezetését vette át.

2. *D. Gyula* (családi nevén *Leidenfrost)*, hírlapíró, szül. 1854. Debreczenben. Dédunokája Leidenfrost Johann Gottlob (l. o.) híres fizikusnak. Debreczenben és Budapesten jogi és műegyetemi tanulmányokat végzett. 1878-tól hírlapíró Budapesten. 1883-ban a Nemzeti Hírlap, 1889. a Budapesti Ujság szerkesztője lett, 1890-től az Egyetértés szerkesztőségének tagja. 1894-ben résztvett az Országos Nemzeti Szövetség megalapításában, melynek alelnöke lett; 1898. megindította a Nemzeti Szemle c. hetilapot, mely 1911-ig állt fenn; 1901. pedig a Magyar University Extension évkönyvet. 1901-ben titkára lett az Iparosképző orsz. bizottságnak, 1904. elnöki titkára az Uránia tud. egyesületnek; 1906. megbízást nyert a munkásgimnáziumok szervezésére és tantervének elkészítésére, aminek alapján Budapesten 9, a vidéken 41 munkásgimnázium

alakult. 1908 óta a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban a szabadoktatás orsz. szervezésének munkálataiban vesz részt, ugyancsak 1908. Andrássy Gyula gróf belügyminisztertől megbizást nyert a cigánytelepitésre vonatkozó törvénytervezet kidolgozására. Önállóan megjelent művei: *Aki nem tudott lemondani*, regény (Budapest 1887); *Forgószélben*, elbeszélés (1896): *Ujabb elbeszélések* (1898); *Sírbolt*, regény (1902); *Kispipa-adomák* (1903); *A magyar University Extension* (1901—1910, 10 k.); *Téli tanfolyamok az iparos ifjúsági egyesületekben* (1904); *A cigányok Magyarországon* (1908, a belügym. kiadása); *Volksbildungsbestrebungen in Ungarn* (Hamburg 1905); *A magyar ellenzéki hírlapírás története* (1906); *Petőfi Zoltán élete* (1909). A *Sportlovagok* c. énekes bohózatát 1905. adták a Népszinházban.

3. *D. Kálmán*, festő, szül. Bácson, 1859 ápr. 24. Bécsben s Münchenben végezte akadémikus tanulmányait s a nyolcvanas évektől fogva sűrűn festett a magyar népéletből vett, gyakran humoros tárgyú képeket, amelyek egy ideig kedvelt illusztrációi is voltak a német és magyar hetilapoknak, 1908-ban mintegy száz festményét kiállította Budapesten a Könyves Kálmán szalónjában. 1884 óta Münchenben működik.

Derime, l. *Dirhem*.

Deringaj, adók. Lika-Korbava vm. gračaci j.-ban, (1900) 805 horvát-szerb lak.; u. p. Bruvno, u. t. Gračac.

Derisio (lat.) a. m. kicsúfolás, kinevetés.

Der-i-szaádet, Konstantinápolyt nevezik így irodalmi török nyelven. Maga a szó egy perzsa (*der* a. m. kapu) és egy arab szó (*szaádet* a. m. boldogság) összetételéből áll és szószerint a boldogság kapuját jelenti.

Derítés alatt értjük azt az eljárást, midőn bizonyos anyagokat a borba adva, abban mesterségesen zavarodást idézünk elő s e zavarodást okozó anyag v. vegyülete nagyobb fajsúlyánál fogva hamarabb leüllepszik s egyúttal magával viszi a hordó fenekére mindazon anyagokat, amelyek előbb a bornak zavarosságát okozták v. okozhatták volna s a bor ilyképen megtisztul. D.-re használjuk a vizahólyagot, melyből 1 hl.-re 1—2—3 g.-ot veszünk, azután a tojás fehérét, rendszerint vörös boroknál, hl.-enkint 1—2 tojást számítva, tov. a csersav és zselatint, az előbbiből 4—10 g.-ot keverünk a borba s azután adjuk bele a zselatint 8—20 g.-ot hl.-enkint. Nyálkás borok D.-ére használják a spanyol földet és a kaolint (hl.-enkint 100—500 g., sőt kivételesen többet is számítva). Pálinkafélék v. barna töréses borok D.-ére használják még a lefölözött tejet is, hl.-enkint 2—5 dl.-t számítva. Hogy melyik derítőanyag és mily mennyiségben adja a legjobb eredményt, azt legjobb előzőleg kicsinyben kipróbálni. D. után 3—4 hét mulva a bort üledékéről tisztán le kell fejteni.

Derítő-akna, idegen anyagoktól szennyezett folyadékok tárolására szolgáló akna, melyben a tárolás tartama alatt a szennyező anyagok leüllepszenek, vagyis a folyadékok deríttetnek. Igy egyebek között D.-kat szoktak iszapos vizek tárolására használni oly célból, hogy a víz az iszaptól megtisztuljon, ami azáltal érhető el, hogy az iszap az akna fenekére lerakódik. D.-k s medencék a vasúti üzemben is használtatnak a lokomotivtápláló víz tisztítására.

Deriváció-számítás, l. *Infinitézimális számítás*.

Derivációszög, a gőzhajózásban fontos ama szög, melyet a forduló hajó iránya a fordulati kör érintőjével alkot. Ennek ismerete a gyakorlat szempontjából fontos olyan esetekben, mikor kis távolságban gyorsan ki kell térniök a hajóknak.

Derivál (lat.) a. m. levezet, leszármaztat.

Derivált függvény. Valamely $f(x)$ függvénynek x szerint való differenciális hányadosa, amely maga is x-nek függvénye s mint ilyennek D. a neve. Jele: $f'(x)$.

Derivantia, l. *Elvonó gyógyszerek*.

Derivatio, l. *Deviatio*.

Derivativus (lat.) a. m. származtatott. Derivativa potestas non potest esse maior quam primitiva: A származtatott, átruházott hatalom nem lehet nagyobb az átruházóénál.

Derivatum (lat.) a. m. származékszó, tehát nem tőszó, hanem olyan, mely egy más szóból van képezve, pl. *kertész* a *kert*-ből, *-ász -ész* képzővel. A névszóból való képzés *denominalis*, az igéből való *deverbalis*.

Derivátumok a. m. származékok (l. o.).

Derketo v. *Atargatis*, a görögösített neve a Hatarhata nevű szíriai istennőnek, kinek alakja a phoeniciai rokonjellegű Astartéval egybeolvadt s kit általánosabb néven *Dea Syria*-nak, «szír istennő»-nek is neveztek a görög-latin világban. Leghíresebb D.-temploma a szíriai Bambyke városnak volt. Világhírű D.-tiszteletéről kapta e város a Hierapolis, azaz szent város nevet s ugyanez a kultusz tette a várost nagyon látogatott búcsújáróhellyé. Palesztinába jutván, a D.-tisztelet Askalonban kapott központot. Ezenkívül Karnion is híres volt D.-templomáról, melyet Makkabeus Judás rombolt le. Askalonban haltesttel volt D. ábrázolva, de a nyugati országokba abban az ábrázolásban jutott, melyet Bambykeben nyert: kormánypálcával, fején fal-koszorúval, trónuson ülve, oroszlánpártól őrizve.

Derkylidas, spártai vezér, Kr. e. 411-től kezdve főleg a Hellespontos mentén működött sikerrel a peloponnesosi háborúban, amennyiben Abydost és Lampsakost Spárta részére elfoglalta és ügyesen alkudozott Pharnabazos és Tissaphernes szatrapákkal. Midőn Agesilaos a perzsák hadi készülődései miatt felingerelve új sereggel jött Ázsiába (396), D. egy ideig mellette maradt; midőn pedig Konon 394-ben knidosi győzelmével Spártát megfosztotta kisázsiai birtokaitól, D.-nak legalább Abydost és Sestost sikerült megtartania. Az ephorosok parancsára azonban 390-ben kénytelen volt katonáit Abydosban Anaxibiosnak átadni.

Derma (gör.) a. m. bőr (l. o.).

Dermaleichidae (állat), l. *Atkafélék*.

Dermalgia, a bőr fájdalmas volta, bőrneuralgia.

Dermanyssus avium (állat), l. *Atkafélék*.

Dermatin (ásv.), a szerpentinhez nagyon közel áll. Víztartalmú vasmagnéziumszilikát. Zsíros tapintatú, a nyelvre nem tapad, reálehelve keserű

szagú. Cseppkőforma v. veséded tömegekben és mint bőrnemű bevonat (innen a név) szerpentinen. Feketés vagy sötét olajzöld, majd májbarna. Szászország: Waldheim. Breithaupt nevezte el (1830).

Dermatitis a. m. bőrgyuladás.

Dermatochelys *Blainv.* (állat), a tengeri teknősök családjának egyik neme, melynek teknőit vastag bőr födi, végtagjai karmatlanok. Egyetlen faja ismeretes, a *kérges teknős (D. coriacea* L.), mely a térítők közti tengerekben honos és a Földközi-tengerbe is betéved; 2 méter hosszura is megnő s 500—600 kg. nehéz. Az összes teknősök között ez a legnagyobb, száma azonban évről-évre ritkul, úgy hogy máris kihaló fajnak vehetjük. Húsát nem eszik.

Dermatocoptes (állat), l. *Psoroptes.*

Dermatodectes *Gerl.* (a. m. *Dermatocoptes* Fürst, állat), a rühatkák családjába tartozó atkanem. L. *Rühatkák.*

Dermatogén (növ.), l. *Tenyészőkúp.*

Dermatográfia, *dermográfia*, az autográfiának ritkábban használt, bár találóbb elnevezése.

Dermatól, *bázisos galluszsavas bizmut, dihidroxilbizmutgallat,* $C_6H_2(OH)_3$. COO.Bi$(OH)_2$. Amorf, sárga, szagtalan por. Vízben és nátronlúgban oldhatatlan; töményebb savak oldják. 110°-on bomlás nélkül hevíthető, tehát sterilizálható. Izzítva megszenesedik, majd sárga bizmutoxidot hagy hátra. Fertőtlenítő és összehúzó hatása miatt gyuladásos bőrbetegségek esetén, továbbá friss, v. nem gennyedő régi sebekre és égés okozta sebekre rendszerint hintőpor alakjában, belsőleg bélhurutnál alkalmazzák.

Dermatolízis (cutislaja, elephantiasis mollis), veleszületett bőrbetegség, melynek lényege az, hogy a bőr hipertrofiája és petyhüdtsége következtében megráncosodik, kiterjedt és mély redők képződnek rajta.

Dermatologia a. m. bőrgyógyászat, l. *Bőr.* — *Dermatologus*, bőrgyógyász, bőrorvos.

Dermatomykosis, élősködő gombák által okozott bőrbetegség.

Dermatomyositis (gör.), az izomgyuladásnak súlyos fajtája, amely a bőrnek gyuladásos tüneteivel összeköttetésben lép fel. A lobos bőr hasonló lehet az orbánchoz (erysipelas), máskor azonban roseola vagy urtikariaszerű kiütések mutatkoznak rajta. Néha a bőr alatti kötőszövet is megduzzad. Oka infekció.

Dermatonózis a. m. bőrbaj, bőrbetegség, l. *Bőr.*

Dermatopatologia a. m. bőrkórtan, az általános kórtannak és kórbonctannak a bőrre vonatkozó fejezete.

Dermatophagus (állat), a *Rühatkák (Sarcophidae)* családjának egyik neme, melynek fajai az állatok bőrén élősködnek s a fiatalabb hámsejtek elrágásából táplálkoznak, de az emberre nem mennek át. Több faja ismeretes s régebben majdnem mindenik házi emlősünkről írtak le egy-egy fajt, míg most már tudjuk, hogy a sok faj tulajdonképen csak 2—3-nak a változata. Legközönségesebb a *D. communis* Zürn., melynek két alfaja van: *D. equi* et *bovis* Gerl. és *D. ovis*, mely a lovakon, szarvasmarhákon és juhokon fordul elő. Másik gyakori faj a *D. felis, canis et cuniculi* Zürn., mely, miként neve mutatja, a macskákon, kutyákon és nyulakon található, s az ú. n. fülkoszt okozza.

Dermatophili (állat), l. *Szőrtüszőatkák.*

Dermatoplaszt, a sejtfal plazmatikus anyaga, amely a sejt testével, a protoplazmával áll összefüggésben.

Dermatoplasztika v. *dermoplasztika* (gör.), bőrhiányok pótlása képzőműtétek útján, l. *Képzőműtét.*

Dermatopneusta (állat), azon állatok gyüjtőneve, melyeknek különleges lélekzőszervük nincsen és melyek ezért bőrükön keresztül választják ki a széndioxidot és ugyancsak bőrükön át veszik fel az oxigént. Ilyenek pl. némely gyűrűsférgek, kagylósrákok, evezőláburákok, vizibolhák, kacslábú rákok, egyes százlábuak és atkák, a gerinces-állatok körében némely kétéltüek (pl. Salamandra perspicillata, Spelerpes-félék stb.)

Dermatoptera (állat), az egyenesszárnyuak (Orthoptera) rendjének egyik alrendje. Ide tartoznak a fülbemászók (l. o.). L. még *Egyenesszárnyuak.*

Dermatorhyctes (állat), l. *Meszesláb.*

Dermatoszóma (növ.), a keletkező új sejtfal legnagyobbrészt apró, kis, gömbölyű testecskékből, a D.-kból áll, melyek a citoplazma mikroszómáiból lesznek. A sejtfal növekedése alatt vékony citoplazma-fonalakkal vannak összekötve és ezekbe folyton újabbak iktatódnak be, míg a sejtfal teljesen nem kész. A D.-k csak akkor válnak láthatókká, ha a sejtfalat klórvízben áztatjuk.

Dermatózis a. m. bőrbaj, l. *Bőr.*

Dermatozoa, a bőrben, vagy a bőrön élősködő állatok gyüjtőneve.

Dermbach, kerületi székhely Szász-Weimar nagyhercegségben, Eisenachtól 32 km.-nyire, a Felda és keskeny vágányú vasút mellett, (1905) 1278 lak., hordókészítéssel. 1866 júl. 4. itt volt az első összeütközés a porosz és bajor hadak között, amelyben az utóbbiak visszaszoríttattak.

Dermed, megdermed a vad s nem döglik, a vadászok szavajárása szerint.

Dermedés, az izmok tartós összehúzódása által létrejövő látszólagos nyugalmi helyzet. D.-t lehet előidézni a hőmérsék túlságos emelésével (hőmerevség), az izomnak desztillált vízzel való átáramoltatásával; megdermednek az izmok halál után is (hullamerevség, l. o.), valamint egyes betegségekben is. Különösen jellemző az izmok megdermedése tetanusnál (l. o.), melyet régebben magyarul D.-nek, v. dermedetnek is neveztek, l. még *Izommerevség.*

Dermestes *L.* (állat), l. *Szalonnabogár.*

Dermográf szóval olyan, többnyire színes ceruzát jelölünk, mellyel az orvos a beteg bőrén bizonyos pontokat meg tud jelölni, pl. a szív határait ki tudja rajzolni. Igen lágy irón szintén alkalmas e célra.

Dermográfia, a kopogtatás (l. o.) által kapott eredmények stb. felrajzolása a bőrre, l. még *Dermográf.*

Dermografizmus a. m. *Urticaria factitia* v. *Autográfia*, l. *Csalánkiütés.*

Dermolámpa, elektromos ívlámpa szén helyett vas-elektródokkal, ultraibolya-fényben bővelkedő

fényét gyógyászati célra használják; kevéssé elterjedt.

Dermologia v. *dermatologia* a. m. bőrgyógyászat, l. *Bőr*.

Dermophrys (állat), l. *Díszpintyek*.

Dermoplasztika, l. *Képzőműtét*.

Dermoptera (állat), l. *Bőrszárnyuak*.

Derna, községek, l. *Alsóderna*, *Felsőderna*.

Derna *(Darnis)*, fontos kikötőváros Tripolisz partjain a Barka fensíkon, 4000 lak. D. öt, fallal körülvett helységből és két kastélyból áll. Környéke termékeny. Egyébként belső Afrika teve-karavánjainak kiinduló pontja. Nagyobb jelentőségre a beduinok folytonos támadásai miatt sokáig nem tett szert. Az olasz-török háború idején azonban, mint az olasz haderő egyik támadási bázisa igen fontos szerepet játszott. L. még *Tripolisz*.

Dernbachit (ásv.), Dernbach (Nassau) vidékéről való változata a *beudantit*-nak (l. o.).

Dernburg, 1. *Bernhard*, német államférfiú, *D. 2.* fia, szül. 1865 júl. 17. Darmstadtban. Eleinte több banknál volt alkalmazva, részt vett a porosz jelzálogrészvény-bank és a német jelzálogkölcsön-bank szanálásában. 1901—6-ig a kereskedelmi és ipar-bankot vezette. Mint a darmstadti bank igazgatóját 1906. az akkor még a külügyminisztérium hatáskörébe tartozó gyarmatügyi osztály vezetőjének hívták meg. Mint ilyen, D. heves ellensége volt a centrumnak és szociáldemokráciának, mely nem fogadta el a gyarmatügyi államtitkárság létesítésének tervét, amelyet csak az 1907-iki birodalmi gyűlés hagyott jóvá. 1907-ben öt hónapig tartó tanulmányutat tett a keletafrikai német és a délafrikai angol gyarmatokban. 1910 jún. 9-én v. Lindequist (l. o.) államtitkár váltotta fel hivatalában. D.-ot politikája miatt sok támadás érte a centrumon és szociáldemokrácián kívül oly körök részéről is, melyek a kormánynak a benszülöttekkel szemben tanusított erőszakos bánásmódját nem helyeselték. 1911-ben a német trónörököst keletázsiai útjára kisérte el. V. ö. *Bongard*, Staatssekretär D. in Britisch- u. Deutsch-Ostafrika (Berlin 1908); Gr. *Dalwigk-Lichtenfels*, D.'s Tätigkeit u. seine Eingeborenenpolitik (u. o. 1910); *Rohrbach*, D. und die Südwestafrikaner (Berlin 1911).

2. *D.*, *Friedrich*, német hirlapíró, szül. 1833 okt. 3. Mainzban, megh. 1911 dec. 3. Berlinben. Előbb törvényszéki ügyvéd Darmstadtban, utóbb tartománygyűlési, 1871—81-ig német birodalmi gyűlési képviselő, a szellemi szabadelvü és poroszbarát párt egyik vezére; 1875—90-ig a berlini Nationalzeitung szerkesztője, azóta a Berliner Tageblatt főmunkatársa. 1883-ban elkisérte a német trónörököst Spanyolországba. Érdekes és tanulságos rajzai: Des deutschen Kronprinzen Reise nach Spanien und Rom (1884); Russische Leute, eine Sommerfahrt (1885); Berliner Geschichten (1886); Auf deutscher Bahn in Kleinasien (1892); Aus der Weissen Stadt (1893, a chicagói világkiállításról). Regénye: Der Oberstolze (1889, 2 köt.).

3. *D.*, *Heinrich*, német jogtudós, *D. 2.* bátyja, szül. Mainzban 1829 márc. 3., megh. 1907 nov. 23. 1851-ben magántanár Heidelbergben, 1854. rendkívüli, rövid idő mulva rendes tanár Zürichben, 1862. Halléban, 1873. Berlinben. Az urakházának is tagja volt. Nevezetesebb művei: Das Pfandrecht (Leipzig 1860—64, 2 köt.); Lehrbuch des preussischen Privatrechts (Halle 1871—80, 3 köt.); Pandekten (Berlin 1884—87, 3 köt.); Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preussens (Halle 1898—1902, 3 köt.). *Brinckmann*-nal együtt ő alapította meg a Kritische Zeitschrift für gesamte Rechtswissenschaft c. folyóiratot.

Derneburg herceg, l. *Münster*.

Dernis (szlávul *Drniš*), község Knin dalmát kerületi kapitányságban, a Kerkába torkoló Cikola partján, vasút mellett, (1910) 24,645 lak., akik közül csak mintegy 1500 lakik D. helységben. Török időkre emlékeztet a régi kastély és a kat. templom, amely egykor mecset volt. Legnagyobb épülete a velenceiek korából való kaszárnya. Közelében Siveričben nagy barnaszénbánya van, amely (1910) 1.248,000 t. barna szenet szolgáltott.

Dernő, kisk. Gömör vm. rozsnyói j.-ban, a Csermosnya patak mellett, (1910) 706, (1900. 970) magyar lak., Andrássy Dénes gróf kastélyával s vasöntőjével, úgyszintén a Rimamurány-Salgótarjáni r.-t. vasművével és bányagondnoksággal. D. hajdan Krasznahorka vár tartozéka volt és a Bebek-, majd az Andrássy-család birtoka volt. Egyik Andrássy itt a XVIII. sz. vége felé kastélyt építtetett. A Szontagh-családnak itt már 1650. volt vasércbányászata; Andrássy György építtette a D.-i híres vasgyárat, mely a budapesti lánchídhoz is szállított vasalkatrészeket. 1848-ban kisebb harc volt itt.

Dernye (azelőtt: *Déronya)*, kisk. Bács-Bodrog vm. hódsági j.-ban, (1910) 2664 szerb és német lak., segélyszövetkezet, postahivatal, u. t. Bácsordas.

Derogáció (lat.), a jogszabály hatályon kívül helyezése expressis verbis, vagy hallgatagon (lex posterior derogat lex priori). *Abrogatio* a jogszabály teljes eltörlése, *D.* a jogszabály módosítása, *obrogatio* a jogszabály részbeni eltörlése, *subrogatio* a jogszabály részbeni pótlása.

Derogál (a lat. *de-rogo* szóból), a magyarban közkeletü kifejezés a kisebbítés, megrövidítés értelmében.

Derogatorius záradék (lat. *clausula derogatoria)*, oly akaratkijelentés, hogy az egyidejüleg kifejezésre juttatott akarat későbbi cselekménynyel ne legyen megváltoztatható. Az ily akaratkijelentés különösen végrendelet alkotása alkalmával bir jelentőséggel. Azt a végrendeletet, melynél a végrendelkező a végrendeletbe oly titkos jelet v. mondatot vesz fel, melyet csak ő ismer — azzal a feltétellel, hogy későbbi végrendelete csak akkor legyen érvényes, ha azt a mondatot v. jelet kifejezetten tartalmazza, — D.-kal ellátott végrendeletnek nevezzük. Érvényessége vitás, mert ellentétben van azzal a tétellel, hogy a végrendelet visszavonható.

Derosne (ejtsd: derón), *Charles*, francia kémikus és gépész, szül. Párisban 1780., megh. u. o. 1846 szept. Gyógyszerész lett, sikerült kisérleteket tett a nyers cukor fehérítésére és szerencsével űzte a répacukor-készítést; először alkalmazott a cukortisztításnál csontszenet s véralbumint, továbbá felfedezte az ópiumban a narkotint, a *D.-féle sót*.

Felfedezéseit az általa felállított nagy gépgyárakban értékesítette.

De Rossi, 1. *Gian (Giovanni) Battista*, olasz archeológus, szül. 1822 febr. 23. Rómában, megh. u. o. 1894 szept. 20. A római egyetemnek volt tanára, a Pontificia Accademia d' archeologia és számos tudós társulatnak tagja. Tudományos folyóiratokban közzétett első dolgozatai az ókeresztény föliratokra vonatkoznak. A korai középkor zarándokkönyveinek, valamint az ókeresztény irodalomnak áttanulmányozásából tájékozódván a katakombák fekvéséről, hozzáfogott azoknak rendszeres fölkutatásához. Ebbeli fáradozásait fényes siker koronázta, a katakombák föltárásával, tartalmuk tudományos értékesítésével megalapítója lett a keresztény archeológiának. Fő művei: Inscriptiones christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores (Roma 1857—88); Roma sotterranea cristiana (u. o. 1864—1877, 3 köt., angolra és franciára is le van fordítva); Musaici cristiani (u. o. 1872—1900). Számos dolgozata jelent meg a Bolletino di Archeologia cristianaban, melynek 1863 óta kiadója volt. Ő vezette a Codici latini della Vaticana kiadását. Összes műveinek jegyzékét tartalmazza a születése 60. fordulóján kiadott: Albo dei sottoscrittori per la medaglia d' oro in onore del commendatore G. B. d. R. (Roma 1882). V. ö. *Baumgarten*, Giovanni Battista de R. (Köln 1892).

2. *D., Giovanni Battista*, olasz festő és szobrász, l. *Rosso*.

3. *D., Pellegrino Luigi Odoardo*, gróf, olasz államférfiú, szül. 1787 júl. 13. Carrarában, meggyilkolták 1848 nov. 15. Rómában. Előbb 1812. Bolognában a büntetőjog, majd 1819. Genfben a római jog tanára lett, egyszersmind a köztársaság tanácsának is tagjává választották. 1832-ben a *Pacte Rossi* néven ismert alkotmánytervet dolgozta ki. Ugyanez évben a Collège de Francenak, 1834. pedig a párisi jogakadémiának lett tanára. 1838-ban az Académie des sciences morales et politiques tagja, majd 1839. pair, 1840. az államtanács tagja, 1846. vatikáni nagykövet és francia gróf lett. D.-nak nagy része volt IX. Pius megválasztásában és reformjainak előmozdításában. 1848-ban újból olasz állampolgár és egyúttal Bologna követe lett, de a kamara megnyitásakor meggyilkolták. D. tudományos munkái közül nevezetesebbek: Traité du droit pénal (Paris 1829); Traité du droit constitutionel française (u. o. 1836); Cours d'économie politique (u. o. 1839—41). V. ö. *Ideville*, Le comte P. Rossi, sa vie, son oeuvre, sa mort (Paris 1887); *Tolra de Bordas*, Le comte P. de D. (Amiens 1888).

Derotrema s. *Derotremata* (állat), azon farkos kétéltüek (l. *Kétéltüek)* gyüjtőneve, melyek fejlődésük folyamán kopoltyuikat elvesztik, kopoltyurésüket azonban egész életükön át megtartják. Ilyen pl. a legtöbb halszalamandra *(Amphiumidae)*.

Derotypus, *galléros papagály* (állat), l. *Papagályfélék*.

Deroulède (ejtsd: deruléd), *Paul*, francia politikus és iró, szül. Párisban 1846 szept. 2. Az 1870-iki háború kitörésekor mint önkéntes lépett a hadseregbe, de Sedánnál a poroszok foglyul ejtették és Boroszlóba internálták. Innen hazaszökött, ahol Chanzy és Bourbaki alatt újra küzdött a gyülölt ellenség ellen; csakhogy 1871. Bourbaki hadával együtt neki is svájci területre kellett menekülnie. A béke helyreálltával több hazafias irányú munkát és verses kötetet írt, milyen: Sur Corneille. Stances (1873); L'Hetman (1877); La défense nationale (1878). De legtöbb sikert aratott a lángoló hazaszeretettől sugalt Chants du soldat és Nouveaux chants c. verseivel, melyek számtalan kiadást értek és nevét egész Franciaországban ismeretessé tették. Követte ezeket a Pro Patria c. versgyüjtemény (1878) és a De l'éducation nationale militaire (1882), melyben nyiltan hirdette a «revanche» eszméjét. 1882-ben megalkotta a *Ligue des patriotes* c. egyesületet, mely különösen az ifjabb nemzedék katonai kiképeztetését tüzte ki feladatául. 1884-ben kiadta a poroszokat gúnyoló Monsieur l'hulan et les trois couleurs c. könyvet, 1886. pedig az Avant la bataille és Le premier grenadier de France c., a franciákat bosszura izgató műveit. Lelkes híve volt Boulanger tábornoknak, kinek érdekében számtalan cikket írt és számtalan tüntetést rendezett. 1889. képviselővé választották s mint ilyen főleg a köztársasági párt keblében tűrt visszaéléseket és megvesztegetéseket ostorozta, miáltal sokaknak haragját magára vonta. Egy izben az ülésteremből is eltávolították. 1892 végén megkezdte a Panamabotrány hőseit leleplezni és nem nyugodott, míg Baihaut volt miniszter is a vádlottak padjára nem került és Ribot minisztert meg nem buktatta. Az 1893-iki választások alkalmával megbukott, de 1898. megint képviselővé választották. Ekkor Dreyfus és a zsidók ellen agitált. Okt. 25. ügyes interpellációval előidézte a Brisson-kabinet bukását s midőn a Dreyfus-pör reviziója mindamellett elkerülhetetlenné vált, a hadsereg reputációjának érdekében felkelést akart előidézni. Ekkor letartóztatták, de az esküdtek felmentették. Később azonban a kormány Fülöp orléansi herceg javára szőtt összeesküvésnek jött nyomára, melybe az államügyész véleménye szerint D. is be volt avatva. Erre D.-t újra letartóztatták s a szenátus tagjaiból alakított államtörvényszék három hónapi fogházra, majd a törvényszék szidalmazása miatt két évi fogházra ítélte. 1900 jan. 3. a szenátus 10 évi számüzetésre ítélte. Ekkor San-Sebastianba költözött (Spanyolország). D. mint szinműíró is próbált szerencsét: Messire de Guesclin, La mort de Hoche és Chants du paysan c. hazafias drámákat írta.

Déroute (franc., ejtsd: derút) a. m. zürzavar: a tőzsdén az árak hirtelen esése folytán létrejött zavaros helyzet, mely rendesen nagyobb bukásokkal szokott végződni; valamely megvert csapat szétzüllése.

Deroy (ejtsd: döroa), *Bernhard Erasmus*, gróf, bajor tábornok, szül. Mannheimban 1743 dec. 11., megh. Polockban 1812 aug. 23. Atyja francia eredetű bajor-pfalzi tábornok volt. D. kitüntetéssel harcolt a hétéves háboruban. 1795-ben Mannheim átadása alkalmával francia fogságba került. 1800. ismét síkra szállott Franciaország ellen, de Hohenlinden mellett megint hadifogságba került.

Kiszabadulván, ujjászervezte a bajor hadsereget (1804). 1806—1807-ig Bonaparte Jeromos alatt harcolt Sziléziában, 1809. pedig Lefèbvre alatt Ausztria ellen. 1812-ben Oroszország ellen harcolt és a polocki ütközetben kapott halálos sebe következtében meghalt. Münchenben 1856. emlékszobrot emeltek tiszteletére. V. ö. *Heilmann*, Leben des Generals D. (Augsburg 1855).

Derpt, l. *Dorpat*.

Derr *(Der, Deir)*, datolyapálmák között fekvő város Alsó-Nubiában, a Nilus jobbpartján, 8000 nagyobbára berber lak. Nevezetessége a II. Ramses által épített kis templomnak elég épségben maradt romja.

Derriey (ejtsd: derrié), *Charles*, francia bélyegmetsző és betűöntő, szül. Moisseyban (Jura) 1808 aug. 17., megh. Párisban 1877 febr. 11. Megtanulván a betűöntést, 1839. bélyegmetsző- és betűöntő-műhelyt állított s betűöntvényei csakhamar világhírüvé lettek. Géptalálmányai közül felemlítendők egy törő, csiszoló és felrakó gép, egy számozógép bankjegyek készítéséhez s egy új hangjegytipus-rendszer.

Derry, l. *Londonderry*.

Ders. Régi magyar személynév, melynek régebbi változatait Dersy, Derseo és Dirsidi alakban találjuk s már 1067. említi a zaztyi apátság alapító levele Dersy érseket, akit az 1075 iki Desiderius kalocsai érsekkel vesznek egy személynek s ebből a két név azonosságára is következtetnek.

Derschatta *(von Standhalt)*, *Julius*, osztrák politikus, szül. Zárában 1852 szept. 12., mint egy császári altábornagy fia. Grácban 1881. ügyvédi irodát nyitott. Ugyancsak Grácban mint a német nemzeti párt (ma néppárt) tagját 1885. és 1901. a Reichsratba küldték, ahol vezérszerepet játszott. A stiriai tartománygyűlésnek is volt tagja. Feljegyzésre méltó 1905 febr. tett indítványa, melynek értelmében a Reichsrat külön bizottságot küldött ki az Ausztria és Magyarország közötti közjogi és pénzügyi viszony (kvóta) módosítására. 1906 jún. 2. vasúti miniszter lett a Beck-kabinetben, mellyel 1908 nov. 7. visszalépett. Miután mandátumát 1909 máj. letette, az Osztrák Lloyd-társulat igazgató tanácsának elnökévé nevezték ki.

Dersfy *(zerdahelyi)*, *Saul*, IV. Béla királynak bizalmas embere és a tatárok elől való bujdosásában hűséges kisérője.— *D. Miklós*. A Győr nemzetségből származó, hatalmas és gazdag Zerdahelyi Dersfy családnak tagja. Élt a XIV. század első felében; 1342. a királyi főtörvényszéknek tagja, 1335. a családjának előnevet adó, Kaposvártól délre eső Szerdahelyen páloskolostort alapított Szent László tiszteletére. V. ö. Anjoukori Okm. IV. 236.; *Fejér*, Cod. Dip. VIII/4 136. — *D. Szaniszló*, Zsigmond királynak külföldi utazásában kisérője, 1421. hűsége jutalmául a trencsénvmegyei Sztrecsen várát kapta, majd tárnokmester lett s részt vett a csehek és törökök elleni harcokban, hol többször kitüntette magát. — *D. Kelemen* és *Antal* jelen voltak az 1505-iki rákosi országgyűlésen, az előbbi mint Szabolcs, az utóbbi mint Zaránd vmegye követe. — *D. Farkas*. Istvánfi megemlíti, hogy úgy a törökön, mint honfitársain nagy kegyetlenségeket követett el; 1555. birtokait a budai basa elfoglalta. — *D. István*, az előbbinek testvére, részt vett 1544. Zrinyi Miklóssal a törökök elleni horvátországi és 1552. a szegedi ütközetekben. Mindkét helyen csak nehezen tudta megmenteni életét; 1556. kassai főparancsnok s mint ilyen 1558. megtámadta és feldúlta Tokajt, 1563. jelen volt Miksa császár magyar királlyá koronáztatásán és a Vág vize és Kassa közti részek kapitánya lett; 1566., mikor Miksa Győr alá vonult, D. Nyitránál táborozott. — *D. Ferenc*, 1594. főpohárnok és Sáros vmegye alispánja; 1597. a pápai ütközetben és több, a török elleni harcban tünt ki. Több izben követségben járt és ő kisérte vissza Mária Christiernát, Báthory Zsigmondnét anyjához. 1606. Zólyom és Dobronyiva várak visszaadására kötelezték. Kevéssel utóbb meghalt. — *D. Potentiana*, Jurisics Miklós, Kőszeg vára hősies védőjének felesége volt. A család, mely különben ősrégi eredetü, a XVII. sz.-ban kihalt.

Dersi *János*, emberbarát, szül. Maros-Vásárhelyt 1831., megh. 1890. Mint gyermekifjú részt vett a szabadságharcban, azután visszavonult birtokaira és gazdálkodott. Vagyonának jelentékeny részét közcélokra hagyta, főleg az Emké-nek és unitárius iskoláknak.

Dertona, l. *Tortona*.

Deruta, perugiai olasz város, (1901) 5906 lak. A XVI. sz. első felében aranyszínben játszó gyönyörű majolika edényei keresett iparművészeti cikkek voltak s ma is világhírüek.

Derut es Serif, Felső-Egyiptomban Mudireh tartomány Sint kerületének főhelye a József-csatorna (Bahr Jusuf) mentén, amely 8 km.-rel feljebb a Nilusból ágazik ki, kb. 7300 lak. Közelében nagy zsilip épült híddal.

Dervasz *(Darvasz)*, khánság Turkesztánban (l. o.).

Dervaux-féle viztisztító készülék, l. *Kazánkő*.

Dervend, l. *Derbend*.

Derventca, az ugyanilyen nevű járás székhelye Boszniának Banjaluka nevü ker.-ben az Ukraina folyó mellett, sík és termékeny vidéken, (1910) 5350 lak., egy erősség romjaival. 1886-ig itt volt a Bosznavasút igazgatósága, honnan Sarajevóba tették át.

Dervis, perzsa szó, a. m. az ajtó mellett tartózkodó, azaz koldus; így nevezik az iszlámban a világ javairól lemondó, aszketikus életmódú embereket, kik annak dacára, hogy az iszlám tana a remete és szerzetes életet kereken visszautasítja, már e vallás fejlődésének régi korszakában jelentkeznek mint a mohamedán élet aszketikus irányának képviselői. Már az iszlám II. sz.-ban a keresztény szerzetes rendekéhez hasonló szervezetek létesülnek közöttük, melyeknek tagjai klastromokban laknak együtt, melyeket Tekkjéknek v. Khánkáhnak neveznek; az ily társház élén, melyet a nép kegyelete dús alapítványokkal (vakuf) szokott ellátni, a sejkh (másképpen pír, azaz öreg) áll; az ugyanazon rendhez tartozó társházak, melyek gyakran széles területeken vannak elszórva, mind közös központtól függnek, ahonnan fontos ügyekben utasításaikat veszik. A legrégibb,

biztosan kimutatható D.-rend az alapítója (megh. 766) nevére *'Olváni*-nak nevezett szerzet. Utána a legnevezetesebbek az 1182. keletkezett *Rufá'i*-rend (ordító D.-ek), a *Száli* D.-ek (1258), a *Mevlevik* (1273), kiknek rendjét Dzselál ed din Rúmi, híres teozóf költő, a Mesznevi szerzője alapította (táncoló dervisek); a *Nakisbendik* rendje (1319) stb. E dervisrendek között vannak olyanok is, melyeknek tagjai a közönségnek mindenféle szemfényvesztő mesterséget, pl. kígyóbüvölést, tüzes vasdarabok érintését, izzó parázs elnyelését, testük egyes részeinek éles eszközökkel való átdöfését stb. mutatnak be. Leghiresebbek e tekintetben a fentemlített Rufá'i D.-ek és a *Sza 'adijja* dervisrend tagjai (1335). A klastrom kötelékében élő D.-eken kívül vannak vándorló, kolduló D.-ek is, kik az iszlámvilág minden vidékét koldulva bejárják, és kik között nem ritkán találkoztak politikai izgatók, kik titkos missziókkal forradalmi mozgalmakat előmozdítottak és közvetítettek. A Mevlevi rendnek Kóniában (Iconium) székelő főnöke még most is azzal a kiváltsággal bir, hogy a trónra lépő szultánt ő övezi Oszmán kardjával; ez a szultánok beiktatásának szertartása. A D.-eknek a néppel való sűrű érintkezése, a köznépnek irántuk táplált ájtatos tisztelete és bizalma módot nyujtott nekik a közhangulat irányítására, nyilvános mozgalmak előidézésére és szítására. A máig fennálló D.-rendek legnagyobb része csak az oszmán birodalom alapítása után keletkezett. E rendek között soká a legnagyobb befolyást gyakorolták a *Bektasi*-k (1357); az ő alapítójuk avatta fel az Orkhán szultántól alapított janicsárintézményt, mely az említett renddel mindig eleven kapcsolatban is maradt és közös izgatással vele együtt sok zavart okozott az államban, míg II. Mahmud szultán 1826. a janicsárok megsemmisítésével a bektasi D.-eket s klastromaikat is üldözőbe vette. Az egyes D.-szerzetek részint külső fellépésük, öltözetük, részint pedig közös istentiszteletük módjában különböznek egymástól; e közös ájtatos gyakorlat *(Zikr)* módozatait az egyes rendek főnökeik útján a rend alapítójára vezetik vissza. Ennek köpenye (khirka), úgymint egyéb, birtokában volt használati tárgyak, a rend alapítójától kezdve az egyik rendfőnökről a másikra szállnak és a testvérek fölött gyakorolt hatalmának, a renden belül elfoglalt hierarchikus állásának külső jelvényeiül szolgálnak. Neki a rend alsóbb főnökei, az egyes klastromok sejkjei, ezeknek a rendhez tartozó tagok feltétlen engedelmességgel tartoznak; olyanok az ő kezében, «akár a hulla annak a kezében, aki mossa». Bár a rendes D.-ek nyilvánosan a mohamedán vallástörvényekhez alkalmazkodnak, sok rendnek tanai a szúfiság (l. o.) elméleteinek (panteizmus stb.) következetes hirdetésével, a rituális törvények elhanyagolásával nem egyeznek az ortodox iszlám követelményeivel. Vannak rendek, melyeknek tagjai magukat *ázád*, azaz szabadoknak, *bi-sar'*, törvénynélkülieknek nevezik. Különös figyelmet érdemelnek az északafrikai rendek (itt a D. elnevezésére a *marbut* — marabut — azaz «megkötött» szót használják); ezek ugyan nagyrészt a keleti D.-séggel egyeznek, különösen a híres szent Abd el Kádir Dzsiláni-t (1165) tisztelik mint alapítójukat. Azonban vannak újabb időben alakult «testvéri» szövetségek is (Khván), melyek az európai befolyás elleni küzdelmet tekintik főcéljuknak; közöttük a leghiresebb a Sznúszi (l. o.) rend, melynek klastromai (závija) és rendtagjai egyrészt Egyiptomig, másrészt a Szahara sivatag legtávolabbi oázisaig vannak elterjedve. E rendek vándorló tagjainak nagy befolyásuk van az iszlám terjedésére az afrikai pogányok között. L. *Szufi*. V. ö. *Browne*, The Dervishes or Oriental Spiritualism. (London 1868); *Vámbéry*, Keleti életképek (Budapest 1876); *Le Chatelier*, Les confréries musulmanes de Hedjaz (Paris 1887) *Rinn*, Marabouts et Khouan, étude sur l'Islam en Algérie (Alger 1884).

Dervišaga, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 313 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Blacko-Jakšić.

Dervis pasa, *Ibrahim*, török tábornok és államférfi, szül. 1817. Konstantinápolyban, megh. 1896 jún. 21. Eleinte a kémia és fizika tanára volt a konstantinápolyi katonai akadémián. A krimi háború kitörésekor ezredes volt, 1862. mint osztálytábornok vette át a főparancsnokságot egy Montenegro ellen operáló hadtest felett s a hadjárat befejezése után musir (marsall) lett. Később Albánia, majd 1873. Bosznia és Hercegovina főkormányzója volt. Az orosz-török háború kitörésekor (1877) rábízták a Batum melletti hadtest fővezérségét. 1879 tavaszán visszatért Konstantinápolyba. 1880-ban sikerült neki az albánokat megverni, azok előkelőbb vezéreit elfogni és Konstantinápolyba vinni. 1882 júniusában D.-t Egyiptomba küldték, hogy közvetítőkép járjon el a khedive és Arabi pasa közt, de küldetése eredménytelen volt. 1888-ban a szultán főhadsegéde lett.

Derwent Conway, álnév, l. *Inglis*.

Derwent River (ejtsd: dörvent, *Tiszta víz)*, több folyó neve, 1. *Angliában: a)* átfolyik a Derwent Water (l. o.) és a Bassenthwaite tavakon (Cumberland) s Workingtonnál az Ir-tengerbe ömlik. Hossza 60 km.; *b)* Derbyshireben ered, a Peaken, Derbytól fogva hajózható; Sawleynél beleömlik a Trentbe. Hossza 96 km; *c)* Harwooddalenél ered (Yorkshire), Maltontól fogva hajózható; Barmbynál az Ouseba ömlik. Hossza 91 km; *d)* a Tyne jobbparti mellékfolyója, határt alkot Durham és Northumberland közt. Hossza 48 km. — 2. *D., Tasmaniában:* a Lake Saint Clare lefolyása; Hobart alatt a Storm Baybe torkollik.

Derwent Water, az English Lake District egyik legszebb tava Cumberlandben (Anglia), festői szigetekkel. Hossza 5, szélessége 1·5 km., mélysége 20 m. Partjai sziklásak. Nevezetessége a beléje szakadó Falls of Lodore vízesés. A tó kifolyása a Derwent River (l. o.). É.-i vége közelében Keswick városka.

Déry, 1. *Béla*, festő, szül. Budapesten 1870., tanulmányait Berlinben, Münchenben, Párisban végezte s hosszabb olaszországi tartózkodás után Budapesten telepedett le, ahol kivált tájképekkel vesz részt a kiállításokon. 1909 óta igazgatója a Nemzeti Szalon művészegyesületnek. Irt röpiratokat is, amelyek a művészet adminisztrativ reformjaira vonatkoznak.

2. *D. Istvánné*, széppataki *Schenbach* Rozália, szinésznő, szül. Jászberényben 1793 karácsony éjszakáján, megh. Miskolczon 1872 szept. 29. Szülei Pestre adták német szóra a belvárosi plébánia kántorához, aki őt énekre is tanította. Itt ismerkedett meg a magyar szinészettel, mely akkor a «Hacker-szálában» nyomorgott. Vágyától ösztönözve föllépett Láng Ádám szintársulatánál, előbb kisebb szerepekben Széppataki Róza néven; igazi debutje azonban 1810. volt Hamletben s csakhamar népszerűvé lett. 1813-ban férjhez ment D. István szinészhez s 1815. társaságával Miskolczra került. Hire nöttön-nőtt, Magyarország több városában aratta diadalait. 1823-ban jutott Kolozsvárra, s itt érte el művészetének tetőpontját; nemcsak drámai, hanem operai szerepekben is, és őt nevezhetjük az első magyar operai primadonnának. A kolozsvári társulattal jött 1827. Pestre, de itt a társulat megbukván, D. ismét Miskolczra, majd Kassára szerződött. 1835-ben Szentpéteri meghivására a budai társasághoz szerződött, a Nemzeti Szinház megnyiltakor pedig 1837. Fáy András e szinházhoz szerződtette; de művészete ekkor már hanyatlóban volt. Midőn 1838. Schodelnét a bécs-karinthiai kapu melletti szinháztól szerződtették, D. a következő év elejével megvált a Nemzeti szinháztól, s azután a vidéki szintársulatoknál vendégszerepelt, 1852. pedig végkép lelépett a szinpadról. Ettől kezdve férjével Diósgyőrben lakott. Férje halála után beköltözött Miskolczra nővéréhez, Kilényinéhez s ott szegényesen, pályatársaitól és a Radnótfáy-alapból támogatva éldegélt haláláig. Hamvait a miskolczi ú. n. nagy-leány-sirkertben díszes emlék jelöli. Mint irónő is működött; fordított szinművei: A negyven esztendős férfi, vígj. Kotzebue után; Órajzolat, vígj.; Kis cigányleány, Kotzebue után; Májusi nap; Jelna, az orosz árva, vagy a szmolenszki nagy égés, Scribe után; A tizenhatéves királyné, vagy Krisztina szerelme és lemondása, Hell Tivadar után; Éjfél, dráma Lemberttől, németből; Aranyműves leányka, erkölcsi rajzolat az előidőből, Blum Károly után; Jóbarátok, Ziegler után; Paulina, Weissenthurm Franul Janka után. Önálló munkája: *Déryné Naplója*, a Kisfaludy-társaság megbizásából sajtó alá rendezte s jegyzetekkel ellátta Törs Kálmán (Budapest 1879—1880., két köt.). Új teljes kiadását Bayer József rendezte sajtó alá (Budapest 1900).

3. *D. Julia*, írónő, szül. Baján 1864., megh. Berlinben 1899 márc. 31. Első novelláit magyar nyelven írta, de azután Bécsbe és 1890. Párisba költözött, honnan Münchenbe s utóljára Berlinbe ment és már csak németül írt. Szindarabjai közül a Magere Kühe c. drámát Berlinben adták elő. A müncheni Intimes Theater műsorán volt Verlobung bei Pignerols; Das Amulet; D' Schand [1894]; Es fiel ein Reif. Petőfinek több költeményét németre fordította. Midőn egy norvég építész, akivel jegyben járt, az eljegyzést felloldotta, öngyilkossá lett. Stuck festő megörökitette egyik képén mint furiát.

Derzs, község, l. *Nyitraderzs*, *Székelyderzs* és *Tiszaderzs*.

Derzsavin, *Gabriel*, híres orosz lirikus, szül. Kazánban 1743 júl. 13., megh. novgorodi birtokán, Szvankán, 1816 júl. 21. A tatár Murza Bagrimtól származó tiszt fia volt; 1762. a Preobrazsenszki testőrezredben szolgált. 1774-ben különösen a lázadó Pugacsev ellen tüntette ki magát. Katalin cárnő csakhamar fölismerte tehetségét s magas állami hivatalokba jutatta. 1793-ban titkos tanácsos és államtitkár. 1800. Pál alatt birodalmi kincstárnok, I. Sándor alatt 1802. igazságügyi miniszter lett; de már 1804. visszavonult a közügyektől. D. már igen korán tanusította fogékonyságát a költészet iránt s a Katalin idejebeli legjelesebb költők közé tartozik. Ódái közül az Istenhez cimű a legkiválóbb. Költeményeiben van erő, fantázia, sok költői szépség. Szülővárosában 1843. emlékszobrot emeltek neki. Műveit összegyüjtve 1798. s azóta számtalanszor kiadták; legjobb a Grot Jakabtól rendezett nagy díszkiadás 1864—1883, 9 köt., az utolsó 2 k. tartalmazza Grot tollából D. életrajzát. Zapiszki D.-a (D. emlékiratai) csak 1860. jelentek meg. V. ö. *Szabó* E., Orosz költők (Bpest 1891).

Derzsenye, kisk. Hont vm. báti j.-ban, (1910) 342 tót és magyar lak.; u. p. és u. t. Bát. Temploma 1657. épült, oltárképe a husszíták idejéből való.

Derzsfi, l. *Dersfy*.

Derzsi *Károly*, unitárius lelkész, szül. Tordátfalván, Udvarhely vmegyében 1849 dec. 19., megh. 1905 jún. 6. Tordán. Tanult a székelykeresztúri, kolozsvári unit. középiskolában, ez utóbbi helyen a teológiát is végezte 1870. 1872-ben Londonba ment s itt hallgatott két évig teológiát és nyelvészetet. 1874-ben a tordai gimnáziumban a latin és görög nyelv tanára lett, 1879. Kolozsvárra választották meg teol. tanárnak, de ezt az állást nem fogadta el; 1881. a Budapesten alakult unitárius egyház lelkészévé lett s ez állásában működött 1895-ig, a mikor erről lemondván, gimn. tanárrá lett. Munkái: *Zsinati egyházi beszéd és ima* (Kolozsvár 1876); *Unitárius tájékozó* (Budapest 1891). Szerkesztette 1882 óta az Unitárius kis könyvtárt az unitárius vallás és egyház ismertetése céljából. Több értekezése a Keresztény Magvetőben látott napvilágot.

Derzsida, község, l. *Kisderzsida* és *Nagyderzsida*.

Derzstomaj, Tiszaderzshez tartozó puszta Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai felső j.-ban, (1910) 762 lak., postaügynökséggel; u. t. Kunhegyes.

Des (ol. *Re bemolle*, franc. *Ré bémol*, ang. *D. flat*), a zenében a ♭ által fél hanggal leszállított *d*.

Dés. Szolnoki főispán volt 1234., s alighanem tőle vette nevét Dés város a mai Szolnok-Doboka (Belső-Szolnok) vmegyében. Tekintve, hogy középkori okleveleinkben a Dés, Dezső nevek a Dienes becézéseként fordulnak elő: nagyon valószínű, hogy ezen Dés egy személy a Tomaj nembeli Dienes fia Dienessel, kit 1228—31. és 1235—41 közt találunk szolnoki főispánnak (l. *Dienes* nádor).

Dés *(Deés)*, rendezett tanácsú város Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 11,442 lak.; 1900-ban 9888 lakója volt, közte 6983 magyar, 536 német és 2323 oláh. A házak száma 1425. Dés kevéssel a két Szamos egyesülésén alul az egyesült folyó balpartján fekszik; csinos s emelkedő város, föte-

rén a reformátusoknak 1450. épült gót stilű temploma. Dés a vmegyei törvényhatóság, a járási szolgabirói hivatal, pénzügyigazgatóság, adófelügyelő, tanfelügyelő, kir. törvényszék, telekkönyv és ügyészség, államépitészeti hivatal, kir. állattenyésztési felügyelőség, kir. ker. iparfelügyelő, az erdély-szolnoki gör. kel. és a szamosújvár-kaczkói gör. kat. esperességek, ferencrendi kolostor (épült 1726—55), áll. állatorvos széke. Van közjegyzősége, pénzügyőrbiztosi állomása, adóhivatala, 9 hitelintézete, közte hitelbank, leszámitolóbank, takarékpénztár, az osztr. m. bank mellékhelyisége, tov. könyvnyomdája, állandó szinháza, kórháza, szegényháza, számos közművelődési, jótékony, iparos s közhasznú egyesülete; ménteleposztálya. Vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Iskolái: áll. főgimnázium, államilag segélyezett közs. polg. leányiskola, áll. gazd. ismétlő iskola, közs. iparostanonciskola, 9 elemi iskola és 2 kisdedóvó. Vásárai élénkek; van ipari szeszgyára, mely évenkint 400 ökröt hizlal a bécsi piac számára; mint a szamosvölgyi és dés—zilahi vasút gócpontja, gyors emelkedésnek indult. Társadalmi élete élénk és fejlett. A várost környező 3 hegy (Czicz-, Rózsa- és Bélahegy) mindegyikén ősi erődítvények nyomai látszanak. Számos római emlék került napfényre. Dés neve először 1214. fordul elő mint sószállitóhely; II. Endre itt sókamarát állitott fel s Dést szab. kir. város rangjára emelte. Az 1261. említett Dézs vár romjai alig ismerhetők fel. Régi emlékei a Csonka-torony s az I. Rákóczi György által épitett ház (ma polgári iskola). A dési várak egyikéről azt tartja a monda, hogy egyike volt azon hét várnak, melyeket Álmos, a magyarok fővezére, Erdélyben pihenése alkalmával épittetett. Álmos állitólag innen küldte követét Szvatoplukhoz, azon üzenettel, hogy a magyarok országában óhajtanának letelepedni; midőn a követ visszaérkezett s bemutatta a magával hozott jó vizet, füvet s földet, állitólag háromszor kiáltották a «Deus» nevet; innen származtatják a Dés elnevezést. 1848 nov. 22. Katona Miklós honvéd őrnagyot itt az osztrákok megverték, ellenben dec. 23. közelében Bem magyar tábornok egy ellene küldött osztrák hadosztályt megvert. 1849 január 6. itt ütközött meg Wardener osztrák tábornok Bemmel. Désen született 1820. Czakó Zsigmond magyar drámairó. V. ö. Budapesti Látogatók Lapja (1893. évf.); *Kádár* József, A dési ev. ref. egyházközség története (Dés 1882); *Tagányi* és *Réthy*, Szolnok-Doboka vm. monografiája (III. köt.).

Dés város címere.

Desaguadero (sp. *kifolyás)*, folyó 1. *Boliviában.* A Titicaca-tó lefolyása; a Lago Pampa Aullagasba ömlik. Hossza 300 km. — 2. *D., Argentinában,* határfolyó San Luis és Mendoza provinciák között.

Desaignes (ejtsd: dőszeny), falu Ardèches francia départementben, a Doux folyó mellett, régi vár és városkapu romjaival, gyógyforrásokkal, (1901) 3641 lak.

Desaix vagy *Dessaix* (ejtsd: dőszé), *Louis Charles Antoine,* francia tábornok, szül. St-Hilaire d'Ayatban (Auvergne) 1768 aug. 17., elesett a marengói csatában 1800 jún. 14. 1791-ben Broglie Victor tábornok hadsegéde lett. A nagy forradalom eszméit lelkesedéssel üdvözölte, de a rémuralomtól megundorodott. 1792-ben a rajnai hadsereghez küldték Elszászba, ahol 1793. elszántan védte a weissenburgi sáncokat s rohammal vette be az erős Lauterburgot. 1794-ben mint hadosztálytábornok a rajnai hadsereg jobb szárnyát vezérelte, kitüntetéssel harcolt Kaiserslautern mellett s részt vett Mainz ostromában. Moreau visszavonulása alkalmával (1796) a kehli hidfőt védelmezte s csak hősi ellentállás után s szabad elvonulás föltétele alatt adta át azt az osztrákoknak (1797 jan. 9). Jan. 19. és 20. közötti éjjel pedig a Rajnán hidat vert és újra átkelt a Rajnán. 1798-ban Bonaparte az egyiptomi előhad vezérletével bizta meg. Júl. 10. Khebrissehnél, a gulák mellett vívott csatában, valamint a mamelukokkal folytatott küzdelmekben újabb dicsőséget aratott. Azután Dél-Egyiptomot foglalta el maroknyi haddal. Bonaparte távoztával Kléberrel együtt Egyiptomban maradt. 1800-ban Felső-Itáliába, Bonapartéhoz sietett, ki a tartalék élére állitotta. E minőségében hervadhatatlan érdemet szerzett a marengói diadal kivivásában. 1800 jún. 14. a francia csapatok Bonaparte minden erőfeszitése dacára már futásnak indultak, midőn a délutáni órákban D. megjelent a csatatéren és azonnal neki ment az üldöző osztrákoknak, kiknek kezéből a győzelmet kiragadta. E tettét azonban az ifjú hős életével fizette meg. Holttestét bebalzsamozták s a Szent-Bernát hegyen levő kolostorban temették el. Bonaparte emléket emelt sírja fölött, a direktóriumhoz küldött harci jelentésében azonban D. nagy érdemeit elhallgatta. Párisban utóbb a Dauphin-téren emléket, a Place des Victoires-on szobrot emeltek neki. (Ez utóbbit 1815. ismét eltávolították.) A hadsereg pedig Kehllel átellenben a Rajna partján emelt a hősnek emléket. V. ö. *Desaix et Foliet,* Le général D. (Paris); *Hüffer*, Die Schlacht von Marengo (1900); *Chuquet,* Journal de route de D. (Paris 1907).

Désakna *(Deésakna, Okne)*, nagyk. Szolnok-Doboka vmegye dési j.-ban, (1910) 2686 oláh és magyar lak., húsfogyasztási szövetkezet, postahivatal; u. t. Dés. Ref. csúcsíves temploma 1675. megújittatott. D. Déshez közel fekszik, vele majdnem összefügg. Van sóbányahivatala és nagy sóbányája, melynek termelése 1909-ben 392,135 q. kősó és 7400 q. iparsó volt, összesen 5·4 millió K értékben. A művelet alatt levő nyilt aknatorkok száma 5, kettő tartalékban van, a napra nyiló tárók száma 4, összes hosszuságuk 900 m. A bányában 7 tiszt, 14 altiszt és 140 munkás van alkalmazva. A bányák már a rómaiak idejében, később az Árpádházi királyok alatt is művelés alatt voltak; a vízzel megtelt régi üregeket jelenleg sósfürdőül használják (sótartalmuk 18%). V. ö. Adatok D. és Vízakna sóbányák történetéhez (Tört. Tár 18. 1895); *Iványi* Béla, Két középkori sóbányastatutum. Bártfa és Deés (Századok 1911).

Desalleurs, marquis, francia követ II. Rákóczi Ferencnél. 1706—1707-ig a fejedelmet üres igéterekkel a háború folytatására biztatta, de amellett a XIV. Lajossal való formaszerinti szövetség aláírását holmi fogásokkal mindannyiszor elhalasztotta. Miután Rákóczi a francia udvarnál volt követe által D. álnok magatartása ellen több ízben panaszt emelt, Torcy miniszter D.-t 1707. Magyarországból haza hívta.

De Sanctis, 1. *Francesco*, olasz államférfiú és irodalomtörténész, szül. Morra Topiinóban (Salerno) 1817 márc. 28., megh. Nápolyban 1883 dec. 29. Előbb tanár volt, de előadásaival a Bourbon-kormány üldözéseit vonta magára. 1848-ban a nápolyi közoktatásügyi minisztérium államtitkára lett, de 1850. börtönbe vetették, amelyben 3 évig sinylődött. 1856-ban Zürichben lett az olasz irodalomtörténet tanára, 1860. pedig Garibaldi előbb egy tartomány kormányzójává, majd nápolyi közoktatásügyi miniszterré nevezte ki. Ezután belépvén az olasz képviselőházba, ennek egyik legjelentősebb vezérférfia lett. Kétszer választották meg alelnökké, s három ízben (1862., 1878. és 1879—80) bizták rá a közokt. tárcát. Kiváló szónok és nagy író volt, aki új eszméket vitt bele az olasz ifjuság lelkébe. Legkiválóbb munkája két kötetes olasz irod. története (Storia della lett. ital.), az esztétikai filozófia alapján megirt nagyjelentőségű mű, mely azonban inkább egyes nagyobb essayk sorozata, mint az olasz irodalom kerek története. Irt egy monográfiát Petrarcáról is, valamint számos kisebb irod. tört. essayt (Saggi Critici, Nuovi Saggi Critici), melyek mindegyikében eredeti és mély felfogású írónak mutatkozik. Irtak róla Pasqu. Villari és Ferrieri (1887).

2. *D., Luigi*, olasz teológus, szül. 1808., megh. 1869. Kezdetben a pápai udvarban működött, utóbb a protestantizmushoz szegődött. 1847-ben Máltába menekült, itt az evangélikus egyházba lépett át és 1852 óta Torinóban a valdensek papja volt, később pedig a valdensektől elvált «szabad egyház»-ban működött. 1864—1869-ig ismét a valdenseknél lelkészkedett és egyúttal Firenzében az 1867. alapított teológiai kar egyik tanára volt. V. ö. *Rönneke*, Luigi D. S. (Halle 1890).

Desargues (ejtsd: dezarg), *Gérard*, francia matematikus, szül. Lyonban 1593., megh. u. o. 1662. Mint mérnök részt vett La Rochelle ostrománál, később mint magánzó Párisban, majd condrieux-i birtokán élt. D. első feltalálója azoknak a módszereknek, melyeknek századunkban a tiszta geometria újjászületését köszöni. Igy tőle való az *involució* fogalma és neve. Egy fontos tétele a perspektiv háromszögekre vonatkozik. Műveit Poudra adta ki (Páris 1864, 2 kötet).

Désarmer (franc., ejtsd: dezarmé) a. m. valakitől a fegyvereket elvenni; csapatoktól a fegyvereket elszedni; várakat leszerelni, azaz a csakis háborúban felállított lövegeket a hadszertárakba helyezni; végül az egész hadi erőt hadilábról békelábra állítani.

Désaugiers (ejtsd: dézozsié), *Marc Antoine Madelaine*, francia költő, szül. Fréjusben (Vars) 1772 nov. 17., megh. Párisban 1827 aug. 9. Kalandos vére Amerikába csalta, belekeveredett a sandomingói néger lázadásba s komoly veszedelembe került. Szerencsésen kimenekülve, 1797. visszatért Párisba, ahol 1805 óta jókedvű dalaival szerzett magának nevet. 1815-ben a vaudeville-szinház igazgatója lett, de a nagy verseny következtében nem igen tudott zöldágra vergődni. Jobbára másokkal szövetkezve számos szinművet írt; egymagában írt darabjai közül Les petites Danaïdes c. egyfelvonásos paródiájának volt tartós sikere. Ma már úgy darabjai, mint chansonjai feledésbe merültek. Ez utóbbiak közül néhány komolyabb tárgyú, minők La treille de la vérité, Consolations de la vieillesse, Le pour et le contre, irodalmi értékű. Költeményei Chansons et poésies diverses címen több kiadást értek (a legutolsó Paris, 1858). V. ö. *Sainte-Beuve*, Portraits contemporains V. (Paris 1846).

Desault (ejtsd: dezól), *Pierre Joseph*, francia seborvos, szül. Magny-Vernais-ban 1744 febr. 6., megh. Párisban 1795 jan. 1. Apja akarata ellenére sebészetet tanult, később a belforti katonai kórházban továbbképezte magát, 1764 óta Párisban tanult, 1766 óta maga is boncolástani felolvasásokat tartott. Az École pratique tanára, aztán a Charité és 1788 óta a Hôtel-Dieu kórház főseborvosa volt. Itt alapította meg a kirurgusi-klinikai oktatást és ezzel együtt a francia sebészetnek egy egész új korszakát. Bichat kiadta Oeuvres chirurgicales-jait (Paris 1798, 3 köt., legújabb kiadás Rouxtól, u. o. 1813), amelyekben tanai benfoglaltatnak. Németre is lefordította Wardenburg.

De Sauss., latin természettudományi nevek után Henri F. *de Saussure* (l. o.) nevének rövidítése.

Désavantage (franc., ejtsd: dezavantázs) a. m. kár, veszteség.

Désavouer (franc., ejtsd: dezavué) a. m. eltagadni, érvénytelennek nyilvánítani. *Désaveu*, eltagadás, visszavonás, el nem ismerés.

Dés-beszterczei és *Dés-désaknai (sóbánya) iparvasút*, l. *Szamosvölgyi h. é. vasút.*

Desbordes-Valmore (ejtsd: débord-valmór), *Marcelline*, francia írónő, szül. Douaiban 1785 jún. 20., megh. Párisban 1859 júl. 23. Korán árvaságra jutva, a szinpadra került, súlyos szerelmi csalódás érte, 1817. férjhez ment Valmore, valódi nevén Prosper Lenchentin, vidéki szinészhez s ezentúl kizárólag családjának és az irodalomnak élt. Költeményei: Élégies et romances (1818); Élégies et poésies nouvelles (1824); Les pleurs (1833); Pauvres fleurs (1839); Bouquets et prières (1843) és ifjusági iratai: Violette (1839); Le livre des mères et des enfants (1840, 2 köt.); Les anges de la famille (1850) mély érzésről s jeles formaérzékről tanuskodnak. V. ö. *Sainte-Beuve*, Madame D. (Paris (1870); J. *Boulenger*, Madame D., d'aprés ses papiers inédits (u. o. 1909). — Fia, *Hippolyte D.* Petőfi lelkes csodálója volt s Ujfalvy Károllyal szövetkezve 1872. egy kötetre való versét adta ki pózafordításban.

Desboutin (ejtsd: débuteñ), *Marcellin Gilbert*, francia rézkarcoló, festő és író, szül. Cérillyben (Allier départ.) 1823., megh. Nizzában 1902 feb. 19. Festészeti tanulmányait a párisi művészeti akadémián kezdte, majd Couture műtermében és Olaszországban folytatta. Hazatérve több szinművet írt, így a Maurice de Saxe, Cardinal Dubois és Madame Roland címüeket, amelyeket

a Comédie-Française-hez nyujtott be előadásra. Irodalmi működésénél azonban sokkalta jelentékenyebb volt rézkarcoló tevékenysége. Hidegtűvel készített képmáskarcolatai a legjelesebbek közé tartoznak, amit e téren a XIX. sz.-i francia művészet előállított. Művei között a modern Franciaország számos kiválóságának képét megtaláljuk, viszont Manet róla festé egyik legsikerültebb arcképét.

Descabezado, kialudt, 3888 m magas vulkán Talca chilei tartományban; a Berro Azullal (3760 m) különálló hegytömeget alkot. Itt ered a Rio Máule.

Descamizados (spany.) a. m. ingnélküliek; egy heves, elégedetlen, radikális klubpárt Spanyolországban, mely az 1820-iki forradalmi mozgalmak idején keletkezett.

Descamps (ejtsd: dékañ), 1. *Edouard Eugène François*, báró, belga tudós és politikus, szül. 1847. Beloeilben. 1872-ben a jogbölcsészet és nemzetközi jog tanára lett a löweni kat. egyetemen. Főbb művei: Les harmonies du droit naturel et du droit chrétien (1881); Essais de philosophie juridique selon saint Thomas d'Aquin (1888); La Part de la Belgique dans le mouvement africain (1889); L'Afrique nouvelle, Essais sur l'Etat civilisateur dans les pays neufs et sur la fondation, l'organisation et le gouvernement de l'Etat indépendent du Congo (1903).

2. *D., Jean Baptiste*, francia festő, szül. Dunquerqueben 1714., megh. 1791. Coypelnek és Largillièrenek volt tanítványa, XV. Lajos király szolgálatában dolgozott és különösen genre-képeket festett. Festményeinél nevezetesebb két könyve: Vie des peintres flamands, allemands et hollandais (Paris 1753—63) és Voyage pittoresque de la France et du Brabant (u. o. 1769).

Descartes (ejtsd: dékart), *René*, latinosan *Renatus Cartesius*, az újkori gondolkodás néhány fő eszméjének első formulázója és hirdetője, a legnagyobb francia filozófus, szül. mint előkelő birói család sarjadéka, La Haye-ban, Tourainenek egy kis városában 1596 márc. 31., megh. Stockholmban 1650 febr. 11. Igen gyönge testalkatú lévén, csak nyolc éves korában küldték iskolába La Flèchebe, a jezsuiták kollégiumába, ahol éles eszével, élénk képzelő erejével korán feltünt. Mikor kilépett a kollégiumból, saját kijelentése szerint, melyet Discours de la méthode c. első művében tett (egyike a legérdekesebb filozófiai vallomásoknak, melyekben az író a korra is éles világosságot vetvén, belső élete történetét mondja el), mindent tudott, amit akkoriban egyáltalán tudtak, de ezt az egész tudást nem becsülte semmire, csak a matematikában talált bizonyosságot, de kevés filozófiai szellemet. 17 éves korában Párisba ment, de egyszerre csak eltünt, Poitiersbe ment jogot tanulni. Majd mint önkéntes Hollandiába megy Nassaui Móric seregébe, két évvel később Németországban a bajor választófejedelem hadseregében részt vett a 30 éves háború első küzdelmeiben. 1619 telén a Duna melletti Neuburgban, egészen magányosan élvén, öltöttek először elméjében határozottabb alakot nagy matematikai fölfedezései. 1620-ban részt vett a Fehérhegy melletti csatában, azután Buquoyt Magyarországba is követte. A hadjárat alatt különben mindig a háborúnál jobban érdekelte a tudomány; Prágában első gondja Tycho de Brahe híres gyüjteményét fölkeresni. 1621-ben búcsut mondott a katonaságnak, nagy utazásokat tett Európában, azután 1629. végleg visszavonult a világtól. Hollandiában telepedett le, ahol 20 évig maradt, gyakran változtatva lakóhelyét, melyet gondosan titkolt barátjai előtt, hogy rá ne akadjanak s ne háborgassák gondolkozásában. Baráti viszonyba lépett Erzsébet hercegnővel, V. Ferdinánd leányával, aki a fehérhegyi csatában a cseh koronát elvesztette. Erzsébetnek ajánlotta főművét, a filozófia alapelveit. Mindjárt az első években A Világról c. művén dolgozott, de midőn 1632. Galileit elitélték, félretette. 1637. jelent meg nyomtatásban első műve: A módszerről (francia nyelven), melyhez egy optikai, fizikai és geometriai értekezést csatol. Ez a mű korszakot alkot a modern filozófia történetében. 1641. kiadta a már régen kész Elmélkedéseket latin nyelven; 1644. legrendszeresebb művét tette közzé: A filozófia alapelvei címmel. Az ortodoxok keményen megtámadták D.-ot s keresztülvitték, hogy a szabad Hollandiában is, először Utrechtben (1643), azután Leidenben elitélik az új tanítást. Műveit nyilvánosan elégették, őt magát is veszély környezte. De Krisztina, Svédország királynője, aki nagy csodálója volt, 1649. meghívta Stockholmba. Itt a filozófiában oktatta a királynét, de a zord égalj alatt csakhamar megbetegedett s meghalt. Csak 1667. vitték tetemét Párisba, ahol a St. Etienne du Mont nevű templomban temették el. 1852-ben Toursban emlékszobrot állítottak neki. Halála évében jelent meg utolsó műve: A lélek szenvedélyeiről (Les passions de l'âme). Hagyatékában néhány kisebb művet és töredéket is találtak.

D. egy nagy, mindenre kiterjedő világnézletet alkotott, melynek nem minden részét dolgozhatta ki részletesen, de amelyben korának természettudományi és matematikai ismeretei, melyek szerzéséhez ő is nagyban hozzájárult, s a modern szellem magára eszmélése első hatalmas szintézisüket találták. Igazi filozófiai szellemmel az egész emberi tudást alapostul revideálta, új szempontból és céllal egységgé kapcsolta. A kételkedésből indul ki. A tekintélyt elvetve, mindenben kételkedik, amit előbb nem igazolt ésszel, belátással. Minden kétséges, még az is, van-e testem, van-e világ, mert erről érzékeim tudósítanak, az érzékek pedig csalhatnak. A kételkedés, gondolkodás tény, én mint gondolkodó, vagyok. *Cogito, ergo sum.* Gondolkodom, tehát vagyok, az első igazság. Gondolkodásunk s nem a tekintély egyedüli bíró az igazság dolgában. Csak a gondolkodást ismerem közvetlenül, minden egyébről csak közvetett tudomásom van. Ez az első igazság azonban, melyre bukkantam, még egyebet is ad kezemhez: az igazságnak általában ismertető jelét, kriteriumát. Miért tartom azt a tételt feltétlenül igaznak? Mert világosan s határozottan átlátom. Ez lesz ezentúl minden igazság ismertetője, a világos, a határozott átlátás. Ezzel a kriteriummal igazolja most D. Isten létét. Tökéletlennek érzi magát. A tökéletlenség tudata föltételezi a tökéletesség ismeretét. Ezt az ismeretet tényleg megtaláljuk magunkban, Isten

fogalma az. De ez még nem bizonyítja, hogy ennek a fogalomnak létező felel meg, azaz, hogy Isten létezik is. De Istennek bennem levő fogalma bizonyítja rajtam kívül való létét. Csak egy valóban tökéletes lény helyezhette belém e fogalmat. Ez a fogalom mintegy a bélyeg, melyet a teremtő a maga művére vésett. De ha Isten van, akkor a világ is van; mert Isten nem csalhat meg engem; ha tehát valamit világosan s határozottan átlátok, ez nem lehet nem igaz; a tévedés csak onnét származik, hogy nem várjuk be mindig az értelem nyilatkozását. Már pedig a testek némely tulajdonságairól igen tiszta és határozott fogalmaim vannak, pl. a kiterjedésről, tehát mondhatjuk, hogy a testek léteznek. A testek érzéki tulajdonságai, szinek, hangok stb. nem objektiv tulajdonságaik, mert nem világosak s határozottak, ezek csak az elmében vannak. Csak a kiterjedés igazi tulajdonsága a testeknek, alapja a matematikának s a fizikának is. A lélek fogalmának ellenben semmi köze a kiterjedéshez. Három szubstancia van: test, lélek, Isten; mert szubstancia az, ami egészen független más dolgoktól. De ha ez igaz, akkor voltakép csak egy szubstancia van, Isten, mert csak az ő léte független mindentől, a testet s lelket ő teremtette. A test és lélek az emberben nem egészen független egymástól. A test hat a lélekre, a lélek a testre. Ennek lehetőségét D. nem magyarázza közelebbről s világosan s ezzel egy új s fontos probléma kerül nemsokára napirendre, melyet a következő filozófusok: Geulincx, Malebranche, Spinoza, Leibniz, mindegyik a maga módja szerint akarnak megoldani. (L. *Occasionalismus, harmonia praestabilita.*) Az állatoknak D. nem tulajdonított lelket, gépeknek tartotta őket. D. a testi világot a kiterjedéséből mechanice, a lelkit racionalisztikusan a gondolkodásból magyarázza. Világfelfogása ennyiben dualisztikus.

D. különösen fiatal éveiben sokat foglalkozott *matematikával.* Ő az analitikai geometriának megalapítója, ő mutatta meg, hogy minden görbe vonal két változó koordináta között felállítható egyenlettel fejezhető ki. Tőle származik a negyedfokú egyenletek megfejtésére szolgáló egyik módszer, melynek segítségével a negyedfokú, a két quadratikus egyenletre visszavezethető. Ő használta először az exponenseket, miáltal a hatványokkal való számítást használatba hozta. D. a határozatlan együtthatók módszerének felfedezője.

A fizikában D. különösen a mechanika és az optika terén fejlesztette a tudományt. A Principia philosophiae 1644. megjelent művében a mozgás általános törvényeit fejtegeti, melyek élére a Galileitől felállított tehetetlenségi törvényt teszi. Különösen világos és sikerült alakban állítja fel a virtuális sebességek elvét, melyet mint a sztatika alapelvét a csigasorra alkalmaz. Legsajátságosabb alkotása híres *örvényelmélete,* melynek alapgondolatát már Giordano *Bruno* mondotta ki. A D.-féle örvények (vortices) az egész világtért folyadék módjára megtöltő étert bizonyos tengelyek körül vezetik. Ez örvények közepében (vagy gyujtópontjában) a Nap áll. D. alapigazságul felállítja azt a tételt, hogy a világban a mozgás mennyisége állandó. Ez a tétel egy később felismert általános igazság csiráját rejti magában, t. i. az energia megmaradása elvét. A fénytanban D. szintén fontos törvényt fedezett fel, a közönséges fénytörés törvényét, mely a beesési és a törési szög szinuszaitól alkotott hányados állandóságát fejezi ki. Ez az optikai szabály a D.-Snellius-féle törvény neve alatt ismeretes. A második fontos felfedezése a fénytan terén a szivárvány tüneményének magyarázata. Mintaszerű kísérleti vizsgálatok alapján találja, hogy a szivárvány a napsugárnak az esőben szenvedett töréséből és tükrözéséből keletkezik. Az anyag alkotására nézve az atom-elmélet ellensége volt; ő a tért különböző finomságú anyaggal megtöltöttnek képzeli. D.-nak tulajdonítják még az ú. n. *Cartesius-féle búvár* feltalálását.

D. filozofiájának hatása igen nagy volt. Két momentum volt döntő. A tekintély elvét végleg lerontotta, a matematikai gondolkodást tette a következő korszak jellemző vonásává és a modern *racionalizmus* alapjává. Az egész következő fejlődés az ő hatása alatt áll. Barátok és ellenségek nagy táborokban csoportosultak rendszere mellett és ellen. Leghirnevesebb ellenfelei voltak Gassendi és Hobbes. A janzenisták Port-royalban s a Congrégation de l'Oratoire tagjai D.-hez szítottak. Magyarországon *Apáczai Cseri* János (l. o.) volt első híve és kedvelője. Műveit a többi közt *Cousin* adta ki 11 kötetben (1824—1826). *Foucher de Careil* kiadatlan műveinek gyüjteményét adta ki 1859—60. (Oeuvres inédites de D.), továbbá érdekes levelezését: D., la princesse Elisabeth et la reine Christine, d'après des lettres inédites (1879). A francia kormány D. műveinek monumentális kiadását eszközölte tíz kötetben *Adam* és *Tannery* szerkesztésében (Paris 1897-től). Németre fordította főműveit *Fischer* Kuno, magyarra *Alexander* Bernát, Descartes. I. Értekezés az értelem helyes használatának s a tudományos igazságok kutatásainak módszeréről. II. Elmélkedések a metafizikáról. Filozófiai Irók Tára I. (Budapest 1881, 2. tetemesen bővített és javított kiadás 1905). Életrajzát megirta K. *Fischer* (Gesch. der neueren Fil. I. 3. kiad. 1878); *Millet,* D., sa vie, ses travaux, ses découvertes avant 1637 (1867) és ugyanettől D. etc. depuis 1637 (1871).

Irodalom. Az egész nagy D. irodalmat l. Ueberweg-Heinze, Grundriss d. Gesch. d. Phil. III. Igen vonzó könyv jelent meg D.-ról a Les grands écrivains français c. gyüjt.: D. par Alfred Fouillée, Paris 1893.

Descaves (ejtsd: dékáv), *Lucien,* francia író, szül. 1861. Párisban. Hírét Les Sous-Offs (1889) c. antimilitarista regényével alapította meg, mely a vádlottak padjára juttatta. A vakok világába vezet Les emmurés (1894) c. regénye, míg La colonneban (1901) az 1870. kommünről ad megkapó képet. A szinpadon nagy sikere volt Maurice Donnayval közösen írt La clairière (1899) c. szatirájának.

Descendens (lat., a *descendere* igéből), 1. leszállani, pl. a kútba. — 2. Leszármazik, pl. a gyermek, az unoka. A rokonság (cognatio) vérségi kötelék oly személyek közt, kiknek egyike (ivadék) a másiktól (elődtől) származik, vagy mindnyáján közös őstől származnak. Azok a rokonok, akiknek egyike a másiktól származik, egyenes vonalban (linea recta) állnak, a nemzőtől lefelé a nemzettre

tekintve, a vonal lemenő, linea descendens, a nemzetekről az ősre feltekintve a vonal felmenő, linea ascendens.

Descendentia-elmélet, *származástan, transmutatio, transformismus*, l. *Származástan.*

Descensio (lat.) a. m. leszállás, leszármazás.

Descensus (lat.) a. m. sülyedés, leszállás. *D. testiculorum*, a. m. herevándorlás és *D. ovariorum* a. m. petefészekvándorlás. Az ivarmirigyek ugyanis az ágyéki gerincoszlop két oldalán fejlődnek ki, s csak az embrionális élet második felében vándorolnak későbbi helyükre a gubernaculum Hunteri húzó hatása, valamint a test sajátságos növekedési viszonyai folytán. V. ö. *Here, Petefészek* és *Ivarmirigyek.* — *D. uteri*, a méh sülyedése, amely főképen függesztő szalagjainak és támasztó készülékének, a medence-rekesz ellazulása és a hüvely és gát izomteste sérülései következtében jön létre a terhesség befolyása alatt, a szülés traumája után, vagy a gyermekágyban helytelen magatartás mellett. Létrehozzák más alkalmi okok is. V. ö. *Méhbetegségek.* — *D.* jogtörténeti értelemben: a szállások fejében fizetett denárok. L. *Főispán.*

Descensus ad inferos (lat.) a. m. alászállás a poklokra. Az apostoli hitvallás V. ágazata, mely szerint Krisztusnak lelke a pokoltornácra szállott, ahol a meghalt jámbor emberek lelkei a megváltásra vártak, a célból, hogy megvigye nekik a megváltás örömhirét.

Descente (franc., ejtsd: deszszañt), *várvíváskor* a támadó fél által a védő tüzelése ellen épített (földalatti, befödött, csak oldalt védett), a vár v. sánc árkába vezető folyosó. *Építészetben* a lépcsőzetek alatt vagy fölött *rézsutosan* fölfelé épített bolthajtás.

Deschamps (ejtsd: désañ), 1. *Antony*, francia költő, szül. Párisban 1800 márc. 12., megh. Passyban 1869 okt. 29. A romantikusok körébe tartozott s úgy Satires politiques (1831), mint Dernières paroles (1835) c. versköteteiben igaz költőiséggel fejezte ki borongós érzelmeit. Főműve: Dante Divina Commediájának (1829) verses fordítása. V. ö. *des Essarts*, A. D. (Revue des Cours et des Conférences 1904).

2. *D., Emile*, francia költő, *D. 1.* testvérbátyja, szül. Bourgesban 1791 febr. 20., megh. Versaillesban 1871 ápr. 23. Victor Hugoval együtt indította meg 1824. La muse française c. lapot s csakhamar az új irány egyik legmerészebb képviselője lett. 1848 óta teljesen visszavonultan élt, amire részben az is késztette, hogy elvesztette szemevilágát. Művei közül fölemlíthetők: Études françaises et étrangères (1828—33), melyben Goethe és Schiller néhány költeményén kívül főleg a spanyol romancero átdolgozása nevezetes; Roméo et Juliette (1839), Macbeth (1844), mindkettő szabadon Shakespeare után; több komoly és víg szinműve, melyeket hírneves zeneszerzők (Bellini, Rossini, Auber) zenésítettek meg és Contes philosophiques (1854). Összegyüjtött művei 1872—74. jelentek meg (Paris 6 köt.). V. ö. E. *Bazin*, E. D. (u. o. 1874).

3. *D., Eustache*, akit sötét arcszíne miatt *Morel*-nek is neveztek, jeles francia költő, szül. Vertusben Marne) 1330 körül, megh. 1415 után. V. Károly szolgálatában, mint diplomáciai kiküldött Magyarországon is megfordult. Ezernél több balladát írt, melyek kultúrtörténeti szempontból is becsesek. Minden fontosabb eseményt megénekel s híven tükrözi vissza a polgárság érzelmeit. Hosszabb költeményei közül említést érdemel a Miroir du mariage, egy befejezetlen szatira a házasságra és az Art de dictier (1392), a legrégibb francia nyelven írt verses poétika. Összes műveit Queux de Saint-Hilaire és Raynaud adták ki (Paris 1878 óta, eddig 10 köt.). V. ö. *E. Höpffner*, E. D., Leben und Werke (Strassburg 1904).

4. *D., Gaston*, francia író, szül. Melleben (Deux-Sèvres) 1861 jan. 5. Több évet töltött Görögországban és Kis-Ázsiában, útleírásokat írt a Journal des Débats-ban s 1893. átvette a Temps irodalmi rovatát. 1907-ben Budapesten is megfordult. Művei: La Grèce d'aujourd'hui (1892); Sur les routes d'Asie (1894); La vie et les livres (1894—904, 6 köt.); Le chemin fleuri (1896); Marivaux (1897); Le malaise de la démocratie (1898); Mme Rousseau (1905) stb.

5. *D., Léger Marie* (rendesen *Dom D.)*, francia filozófus, szül. Poitiers-ban 1717., megh. 1774. Benedekrendi pap volt. A XVIII. sz. szabad szellemeivel folytatott levelezése, melyet Beaussire fedezett fel, a spinozismushoz közeledő hegeli nézeteket mutat. Névtelenül két munkát adott ki: Lettres sur l'esprit du siècle (London 1769) és La voix de la raison contre la raison du temps (Bruxelles 1770). V. ö. *Beaussire*, Antécédents de l'Hégélianisme dans la philosophie française (Paris 1865); Ad. *Franck*, Dom D. (Journal des Sav. 1866).

Deschampsia *Beauv.* (növ.), a Gramineae (Pázsitfűfélék) család génusza; mintegy 20 faja minden hideg és mérsékelt tájon elterjedt, egyesek a trópusok magas hegyein találhatók fel. Nevezetesebb faj a *D. caespitosa* Beauv. *(Aira caespitosa* L.) és *D. flexuosa* Trin. (= *Aira flexuosa* L.), l. *Aira.*

Deschanel (ejtsd: désanel), 1. *Émile*, francia író, szül. Párisban 1819 nov. 14., megh. u. o. 1904 jan. 26. Ellenzéki és egyházellenes viselkedéséért 1851. kiutasították az országból s csak 1859. kapott kegyelmet; 1876. tagja lett a képviselőháznak, 1881. a Collège de France-ra az irodalom tanárának és élethossziglani szenátornak nevezték ki. A hirlapokba és folyóiratokba, főleg a Journal des Débats-ba írt cikkei javát kötetekbe is összegyüjtötte; ilyenek Causeries de la quinzaine (1861); Physiologie des écrivains et des artistes (1864), A bâtons rompus (1868). Irodalomtörténeti munkái közül kiemelendők: Le romantisme des classiques (1882—88, 5 köt.): Lamartine (1893, 2 köt.) és Les réformateurs de la langue française (1898).

2. *D., Paul*, francia politikus és író, szül. Brüszszelben 1856 febr. 13., az előbbinek fia. Elvégezte a jogot, aztán Jules Simon miniszter titkára és egyúttal képviselő lett, előbb mérsékelt szocialista, majd nacionalista programmal. 1897—1901-ig a képviselőház elnöke volt, 1899. az akadémia tagjává választották. Művei: La question du Tonkin (1883); Les intérêts français d'ans l'Ocean Pacifique (1885); Orateurs et hommes d'État (1888); Figures de femmes (1889); Figures littéraires

(1889); La question sociale (1898); Questions actuelles (1891, Szónoklatok); La politique nouvelle (1898);

Deschna (csehül: *Deštna)*, város Pilgram csehországi kerületi kapitányságban, a Dirna patak mellett, (1910) 1369 lak. Az ódon külsejű városka mellett fakadó régen ismeretes ásványvizet bőrbajok és köszvény ellen használják.

Des Cloizeaux (ejtsd: dékloazó), *Alfred Olivier Legrand*, francia mineralógus, szül. Beauvaisban (Oise) 1817 okt. 17., megh. Párisban 1897 jún. 17. Beutazta Észak-Európát és ellátogatott Izland szigetére is, hol éppen alkalma volt a Hekla kitörését észlelni. Erről szól egyik első értekezése is: Sur une voyage en Islande lors de l'éruption de l'Hécla (1845). Később az École normale supérieure és a Musée d'histoire naturelle tanára lett. Különösen kristály-optikai tanulmányaival szerzett kiválóbb érdemeket. Nagyszámú értekezései részint az Annales de physique et de chimie, részint az Annales des mines c. folyóiratokban jelentek meg. Nagyobb munkái közül kiemelendők: Mémoire sur la cristallisation et le structure intérieure du quartz (Paris 1885); De l'emploi des propriétés optiques biréfringentes en minéralogie (u. o., 1857); Leçons de cristallographie (u. o., 1861); Manuel de minéralogie (1862—1874, 2 kötet); Nouvelles recherches sur les propriétés optiques des cristaux naturels ou artificiels (Paris 1867). 1869 óta a l'Académie des sciences tagja volt.

Descloizit (ásv.), víztartalmú vanadinsavas ólom és cink; olajzöld, veresesbarna vagy feketés apró rombos kristálykákban vanadinit-tel együtt Karinthiában: Obir; Argentinában: Sierra de Cordoba (Ajuadita); New Mexico; Arizona. Des Cloizeaux francia mineralógus tiszteletére nevezte el Damour (1854).

Descriptio (lat.) a. m. leirás.

Des dur, mint hangfaj: Des, Es, F, Ges, As, B, C. Előjegyzése 5 ♭. Mint akkord: des, f, as.

Deseado, *Rio*, az Andes hegyláncban (d. sz. $47^1/_2$°) eredő folyó Argentina Santa Cruz kormányzóságában. Fjordszerű torkolatban *Puerto Deseado*-nál (Port Desiré) ömlik az Atlanti-oceánba. Hossza 500 km.

Deseine (ejtsd: dősszén), *Louis Pierre*, francia szobrász, szül. Párisban 1749 júl. 20., megh. 1822 okt. 13. 1780-ban elnyervén a Prix de Rome-t, Olaszországba ment, ahonnan 1785. tért haza. 1791-ben az akadémia tagja lett. Legnagyobb műve a Krisztus sírbatételét ábrázoló csoport a párisi St. Roch templomban (u. o. 8 nagy dombormű). Egyéb művei: De Belloy bíboros síremléke a párisi Notre Dame templomban; Enghien herceg síremléke a vincennesi kastély kápolnájában; a párisi Arc du Carroussel egyik domborműve (a francia hadsereg bevonulása Bécsbe) stb.

Desenzano v. *D. sul Lago*, község Brescia olasz tartományban, a Garda-tó Ny.-i partján, vasút mellett, (1901) 5190 lak., Vino santo néven ismeretes bortermeléssel, jelentékeny forgalommal Svájc és Tirol felé. Kikötője a tó d. felében a legjelentékenyebb. Halászata, szövő-, fonó-, agyag-, porcellán- és üvegipara, továbbá gabonakereskedése jelentékeny.

Deseő *Béla (gyulafehérvári)*, zoológus, szül. Maros-Vásárhelyen 1851. Tanulmányait Kolozsváron végezte s előbb ott tanársegéd volt, majd 1878. a lipcsei, strassburgi, párisi és gráci egyetemeken foglalkozott állattani vizsgálatokkal. Hazatérve, előbb Budapesten, aztán Nagykikindán lett gimnáziumi tanár. Számos állattani és növénytani tárgyú ismertetést közölt különböző magyar és német nyelvű lapban. Nagyobb tudományos dolgozatai: Ueber d. Herz d. Flusskrebses u. d. Hummers; Ueber d. Zusammenhang d. Kreislaufs- u. respiratorischen Organe bei den Arthropoden (Zoolog. Anzeiger, 1878); Die Histologie u. Sprossenentwickelung der Tethyen (Arhiv f. mikrosk. Anatomie, XVI. és XVII. köt.); A fiumei tengeröből szivacsfaunája (Értek. a math. természettud. köréből, M. Tud. Akad. kiadványa); Ueber die künstlichen u. natürlichen Ursachen d. Veränderungen d. Fischfauna u. der Verminderung der Fische im Hernádflusse Ober-Ungarns (Verhandl. d. V. Internat. Zoologen-Congresses zu Berlin; 1901); Abaúj-Torna vármegye állatvilága (Magyarorsz. vmegyéi és városai, Budapest 1896).

Desericius *(Desericzky) József*, magyar történetíró, szül. Nyitrán 1702., megh. Váczott 1765. Mint kegyesrendi szerzetes Győrött tanárkodott. Azután Rómába küldték a rend generálisának segédeül. Itteni tartózkodásának főeredménye volt a magyarok elejéről és őseiről írt műve (De initiis ac maioribus Hungarorum), mely öt kötetben jelent meg Budán 1748—1760. Pray kemény bírálattal sujtotta e könyvet, miből a két tudós szerzetes közt igen éles polemia fejlődött. XIV. Benedek pápa D.-t diplomáciai küldetésben is használta Maurocordato oláh hoszpodárhoz. Visszatérve Váczott megírta a váczi püspökség történetét, mely azonban csak halála után, 1770. jelent meg.

Desértas, három kis sziklás szigetből álló szigetcsoport Afrika ny. partjainál, Madeirától DK.-re.

Déserteur (franc., ejtsd: desertőr) a. m. szökött katona.

Desertio (lat.) a. m. elhagyás a házassági jogban. *D. malitiosa* a. m. hűtlen elhagyás (l. o.). Katonai vonatkozásban l. *Szökés*.

Desertoria sententia (lat.), a régebbi közönséges peres eljárásban az elkésett jogorvoslatok v. bizonyítási kérelmet elvető ítélet.

Deservitus annus (lat.), a lelkész által életének utolsó évében kiérdemelt, tehát javára esedékes, habár még tényleg be nem szedett jövedelmek, amelyek a közönséges egyházjog szerint a lelkész örököseit illetik.

Des Essarts (ejtsd: dezesszár), *Emmanuel*, francia költő, szül. Párisban 1839. 1871-ben a dijoni fakultás tanára lett. 1891 óta doyen Clermontban. Mint költő 1862. lépett fel Poésies Parisiennes c. kötetével; a parnassienek csoportjába tartozik. A keresztény spiritualizmus és liberális köztársasági szellem összeegyeztetésére törekedett. Főbb művei: Les élévations (1864); Les voyages de l'Esprit (1869); Nouvelles élévations (1874); költemények; Origines de la poésie lyrique en France au XVI. s. (1873); Les prédécesseurs de Milton (1875); Portraits de maîtres (1888); tanulmányok.

Deseu v. *Desew*, l. *Dezső*.

De Sèze (ejtsd: dőszéz), *Raimond,* gróf, francia államférfi, szül. Bordeauxban 1748., megh. Párisban 1828 máj. 2. A híres nyakék-perben ő védelmezte Mária-Antoniette-et, de számos más híres perben is szerepelt védőügyvédként. Trouchet-val és Malesherbes-bel együtt védelmezte a konvent előtt XVI. Lajost, négy éjjel alatt készült és 1792. dec. 26. elmondott beszéde, mely Défense de Louis c. alatt nyomtatásban is megjelent, a szónoklás egyik remeke. XVIII. Lajos őt a semmítőszék elnökévé, a királyi rendek főkincstárnokává, gróffá, pair-ré és akadémiai taggá nevezte ki.

Desf., Desfont., növénynevek mellett *Desfontaines* R. L. (l. o.) nevének rövidítése.

Désfalva, kisk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 974 magyar és oláh lak.; előlegező szövetkezet, vasúti állomás, u. p. Abos-Gálfalva p. u., u. t. Abos-Gálfalva.

Desfontaines (ejtsd: défoñtén), 1. *Pierre François Guyot,* abbé, francia kritikus és hírlapíró, szül. Rouenban 1685 jún. 29., megh. Párisban 1745 dec. 16. Eleinte retorikát tanított egy jezsuita kollégiumban, de 1715. kilépett a rendből és Párisba ment, ahol Fréronnal s másokkal szövetkezve a Le nouvelliste du Parnasse (1731—35, 2 k.), az Observations sur les écrits modernes (1735—1843, 34 k.) és a Fragements sur quelques ouvrages nouveaux (1744—45, 11 köt.) c. kritikai folyóiratokat adta ki, melyekben magas ítélőszékéről mindenkit lecsepült. Támadásaival nem kímélte Voltairet sem, habár D.-t, akit a homosexualitás vádja a börtönbe juttatott, éppen az ő közbenjárására bocsátották szabadon. Voltaire D. támadásaira a Préservatif (1738) című röpirattal felelt, mire D. kiadta Voltairomanie című pamfletjét. Hírnevét ennek az összetűzésnek köszönheti. V. ö. *Spatzier,* Der abbé D., ein Kritiker Voltaire's (Leipzig 1905).

2. *D., René Louiche,* francia botanikus, szül. Tremblayban (Ille-et-Vilaine) 1750 febr. 14., megh. Párisban 1833 nov. 16. Párisban az orvostudományt kezdte tanulmányozni, de később egészen a botanikának szánta magát s a botanikus kert igazgatója lett. 1783—85-ig Tunist és Algeriát beutazta. A gyüjtött anyag nyomán írta meg a Flora Atlanticát (Paris 1798—1800, 2 köt. 261 táblával). Hazatértével a Jardin des plantes-ban a botanika tanára lett. Nevezetesebb munkái még: Mémoires sur l'organisation des Monocotyledonées (Mémoires de l'Institut national); Tableau de l'école botanique du Museum d'histoire naturelle de Paris (Paris 1804, 3. kiad.: Catalogus plantarum horti regii parisiensis, 1829 címen; pótlék hozzá 1832); Histoire des arbres et des arbrisseaux (Paris 1809, 2 köt.); Voyage dans les régences de Tunis et d'Alger (Paris 1838).

Desgodins (ejtsd: dégodeñ), *Charles,* abbé, francia térítő, 20 évig működött keleti Tibetben. A párisi földr. társaság Bulletinjében közölt nagyszámú értekezései 1872. La mission du Tibet (1855—70) c. alatt összefoglalva jelentek meg: Le Tibet, d'après la corresp. des mission (1. kiad. Paris 1872, 2. kiad. 1885).

Desh. az állatok latin neve után *Deshayes G. P.* (l. o.) francia természetbuvár nevének rövidítése.

Deshayes (ejtsd: deé), *Gérard Paul,* francia természetbuvár, szül. Nancyban 1795 máj. 13., megh. Boranban (Oise) 1875 június 9. Tanulmányait Strassburgban végezte. Később Párisban telepedett le s paleontológiai tanulmányokra szentelte idejét; különösen a kövült puhatestűek kutatásával foglalkozott. Nevezetesebb művei: Description des coquillages fossiles des environs de Paris (Paris 1824—27, 3 köt.); Description des coquilles caracteristiques des terrains (Strassburg 1831); Traité élémentaire de conchyliologie (Paris 1834—1858, 3 köt.); Description des animaux sans vertèbres découverts dans le bassin de Paris (u. o. 1857—65, 5 köt.). Ő adta ki Milne Edwards-dal *Lamarck*-nak Histoire naturelle des animaux sans vertèbres (Paris 1836—46, 11 köt.) c. híres munkáját.

Désháza, kisk. Szilágy vm. szilágycsehi j.-ban, (1910) 723 magyar lak.; hitelszövetkezet, u. p. és u. t. Szilágycseh.

Deshnev-fok, l. *Dezsnyev.*

Déshonnête (franc., ejtsd: dezonnét) a. m. illetlen, ildomtalan.

Déshonneur (franc., ejtsd: dezonnőr), becstelenség, tisztességtelenség.

Deshoulières (ejtsd: dézuljér), *Antoinette,* leánynevén *Du Ligier de la Garde,* francia költőnő, szül. Párisban 1638 jan. 1., megh. u. o. 1694 febr. 17. Tudós nevelésben részesült s több szalonnak kedvelt alakja volt. Érzelgős idilljeiben, melyeket *Amaryllis* néven irogatott, sokat foglalkozik a maga sorsával s néhány őszintébb hangot is megüt. Bár kortársai a «tizedik muzsá»-nak nevezték, Boileau csípős szatiráját nem kerülhette el. Műveit sokszor kiadták, legutóbb válogatva (1882). Az 1695-iki kiadásba leánya, *Antoinette Thérèse* (1662—1718) költői levelei és madrigáljai is belekerültek. V. ö. *Péricaud,* Les deux D. (Lyon 1853); *Sainte-Beuve,* Portraits de femmes (Paris 1844).

Dési, l. *Dézsi.*

Desiccatio (lat., ejtsd: deszikkáció) a. m. kiszárítás.

Desiderata (másként: *Berterad),* Desiderius (l. o.) az utolsó langobard király leánya, kit Károly frank király (Nagy K.) III. István pápa ellenzése dacára 770-ben nőül vett, de már a következő évben, leginkább politikai okokból, eltaszított s atyjához visszaküldött. A következményekről, l. *Langobardok* és *Desiderius.*

Desideratum (lat., többessz. *desiderata)* a. m. kivánatos, hiányzó, amit óhajtunk; *desideratio,* óhajtás, nélkülözése valaminek.

Desideria, svéd királyné, l. *Désirée.*

Desiderio da Settignano (ejtsd: szettinyánó), olasz szobrász, szül. Settignanóban 1428., megh. 1464 jan. 16. Donatellónak volt tanítványa, mesterével dolgozott a firenzei Pazzi-féle kápolna szobrászati díszén és az ő művészetéből kiindulva fejlesztette ki a maga rendkívül finom, bájos művészetét. A Donatellónak tulajdonított gyermekmellszobrok (Jézus vagy Ker. Szt. János) nagyrészt D.-tól valók, így a firenzei Museo Nazionaléban és Martelli-palotában, a párisi Dreyfus-gyüjteményben és a bécsi Benda-féle gyüjteményben levő példányok, a maguk nemében páratlan kedvességű művek, melyekhez a D. szokott módján

egészen laposan faragott márványdomborművű csatlakozik, a kis Jézus és Ker. János képével (Páris, Arconati-Visconti gyüjtemény). Finom, bájos női mellszobrai az ú. n. Marietta Strozzi és urbinói hercegnő a berlini Frigyes császár muzeumban, és egy mellszobor a firenzei Museo Nazionaléban. D. legnagyobb műve Carlo Marsuppini firenzei államtitkár (megh. 1455) síremléke a firenzei Sta Croce templomban, a Rossellino-féle Bruni síremlék után a legkorábbi ilyen mű és a legkiválóbbak egyike. A síremléken levő szarkofág pompás akanthus-díszével a quattrocento leghíresebb dekorativ művei közé tartozik. Kiemelendő még a firenzei S. Lorenzo templom szentségkápolnájában levő szentségház.

Desiderium (lat.) a. m. kivánság, óhaj; *pium D.*, jámbor óhajtás, mely valószinüen soha sem fog teljesedni.

Desiderius, több magyar főpap neve, l. *Dezső.*

Desiderius, montecassinói apát, később pápa, l. *Viktor* (III.).

Desiderius, a langobardok utolsó királya (757-től 774-ig). Midőn IV. István pápának tett igéreteit be nem váltotta, sőt az egyházi állam függetlenségét veszélyeztette: elkeseredett harc támadt közte és a pápák között, kik Nagy Károly frank királyhoz fordultak segítségért, aki nejét, Desideratát (l. o.), D. leányát elkergette. D. erre bosszujában Karlmannak, Nagy Károly testvérének földönfutó fiait fogadta oltalmába s azt követelte, hogy a pápa azokat frank királyokká avassa fel. Miután a pápa ettől idegenkedett, D. haddal termett Róma alatt (773). A pápa erre újból Nagy Károlyt hívta segélyül, ki sietve átkelt az Alpokon, D.-t Páviában megadásra kényszerítette (774) és Franciaországba foglyul vitte, ahol az meg is halt. D. fia, *Adalgis*, aki Konstantinápolyba menekült, számkivetésben fejezte be életét. V. ö. *Abel* Sigurd, Untergang des Longobardenreichs in Italien (Göttingen 1859); *Abel-Simson*, Jahrbücher d. fränk. Reichs unter Karl d. Gross. (2 köt. 2. kiad.); *Hartmann*, Geschichte Italiens im Mittelalter (II. köt. 2. fele, 1903).

Desiertas, l. *Kanári-szigetek.*

Design (ang., ejtsd: dizejn) a. m. rajz, minta, l. *Dessin.*

Designatio (lat.) a. m. megjelölés; hivatalra kijelölés. — Designatio justitiariorium est a rege, jurisdictio vero ordinaria a lege. Jogelv, mely szerint a birót a király nevezi ki, de rendes hatáskörét a törvény határozza meg.

Designatores (lat.), róm. hivatalnokok, akik a szinházban a nézőnek a helyet megmutatták, más D.-ek temetési szertartásoknál tartották fenn a rendet, ismét mások mint a cirkuszi játékok felügyelői szerepeltek.

Designolle-féle por, l. *Robbanó-szerek.*

Desima, sziget, l. *Dezsima.*

Desinfectio (lat.), l. *Fertőtelenítés* és *Egészségügyi egyezmények.*

Desinficientia (lat.) v. *Antibacterica*, v. *Anticontagiosa* (elavult kifejezés) v. *Antiseptica* a. m. fertőtelenítő szerek, l. *Antiszeptikus szerek.*

Desinić, 1. adók. Varasd vm. pregradai j.-ban, (1900) 2455 horvát-szerb lak., posta- és távirdaállomás, bank- és hitelszövetkezet. Régi templomában érdekes XVII. sz.-beli síremlékek vannak. — 2. *D.*, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 1234 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Jaska.

Desinit in piscem mulier formosa superne (lat.) a. m. halformában végződik a fölül szép nőalak (Horatius poet. 4.). Példája a költeményben szükséges egység hiányának.

Desintegrator, l. *Diszmembrátor.*

Desio, falu Milano olasz tartományban, 7 km.-nyire Monzától, vasút mellett, (1901) 9904 lak. Közelében a szép kertjeiről ismeretes Traversi villa. 1277-ben a gibellin Visconti Ottó itt győzte le és fogta el a velf Torriano Napoleonet.

Desipere in loco (lat.), közmondás, kiegészítve: *Dulce est desipere in loco* (Horatius Carm. IV., 12., 28.) a. m. kellemes annak idején bolondosnak lenni, bomlani, hagyni a komolykodást, kirúgni a hámból.

Désirade, *La* (ejtsd: la dezirád; *az óhajtott*; sp. *Deseada)*, a Kis-Antillák egy szigete, Guadeloupetól (l. o.) K.-re. Területe 27·2 km², lakossága (nagyobbrészt felszabadult rabszolgák és kitelepített bélpoklosok), (1900) 1500. Állattenyésztés és halászat. Kikötője Grande Anse (DNy.-on). Kolumbus fedezte fel (1493 nov. 3.) s nevezte el Deseadanak. A franciák 1728. telepedtek le; 1816 óta végleg francia birtok.

Désirée *(Desideria) Eugénie Bernhardine*, svéd királyné, szül. 1777 nov. 8. Marseilleben, megh. 1860 dec. 17. Stockholmban. Clary marseillei selyemkereskedő leánya volt. Előbb (1794) Bonaparte Napoleon váltott vele jegyet, kinek bátyja, József D. hugát, Juliát birta nőül. D. azonban 1798 aug. 16. Bernadotte Károly Jánoshoz, a későbbi svéd királyhoz ment nőül. 1848 március 8-án özvegyen maradt. V. ö. *Hochschild*, D. reine de Suède et de Norvège (Paris 1888); *d'Armaillé-Ségur*, Une fiancée de Napoleon (u. o. 1897).

Desjardins (ejtsd: dézsardeñ), 1. *Abel*, francia történetíró, szül. Párisban 1814., megh. Douaiban 1886 júl. 2. Középiskolai tanár volt s tanulmányi célból hosszabb időt töltött Olaszországban. A tridenti zsinatról írt tanulmányai mellett megemlíthetők még: Vie de Jeanne d'Arc (Paris 1854, 3. kiad. 1885); Études sur saint Bernard (1849); L'esclavages dans l'antiquité (1857); Charles IX, deux années de règne 1570—72 (1874); Une congrégation générale des cardinaux en 1595 (1875) stb.

2. *D.*, *Ernest*, az előbbinek öccse, francia régiség- és történetbuvár; szül. Noisy sur Oiseban 1823 szept. 30., megh. Párisban 1886 okt. 23. Tanár volt Angers-, Dijon-, Mâcon- és Alençonban. 1856-ban a Lycée Napoleon tanára lett Párisban, 1861-től pedig az École normale-ban tanította a földrajzot. A 70-es évek elején hazánkban járt és a nemzeti muzeumban őrzött római föliratokat másolta le nagy műve számára (l. alább). Háromszor utazta be Olaszországot (1852—58) tudományos kutatások végett, egyszer pedig Egyiptomot, 1875. a francia akadémia tagjává választotta. Nevezetesebb művei: Voyage d'Horace à Brindes (Paris 1853); Antiquités de Parme (1856); Le Grand Corneille historien (1861); Du patriotisme dans les arts (1862); Aperçu historique sur les embouchures du Rhône (1867); Les juifs de Moldavie (1867); La géographie

de la Gaule romaine (4 köt., 1870); Acta musei nationalis hungarici (1873), magyarosította és bővítette *Rómer* Flóris (Bpest 1873). Ezeken kívül több tudományos folyóiratba írt értékes cikkeket és kiadta Atlas de géographie ancienne d'Italie (1852) és La table de Peutinger (1873) műveket.

3. *D.* (tkp. *van Bogaert), Martin,* németalföldi szobrász, szül. Bredában 1640., megh. 1694. Fiatalon került Párisba, ahol 1675. a művészeti akadémia tanára, 1686. rektora lett. Művei, köztük Mignord és Colbert mellszobrai a párisi Louvreban, számos egyéb mű párisi és versaillesi palotákban, valamint azok a szobrászati részletek, melyek XIV. Lajosnak a párisi Place des Victoireson fölállított, de a forradalomban elpusztított lovasszobrának talapzatát díszítették (Louvre) a XVII. sz.-i némefalföldi-francia barokk szobrászat jellemző és kiváló termékei.

Deskófalva, kisk. Bereg vm. felvidéki járásában, (1910) 465 rutén lakossal; u. p. Hátmeg, u. t. Ilosva.

Déskörtvélyes (azelőtt: *Alsókörtvélyes),* kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 622 oláh lak.; u. p. Dés, u. t. Kaczkó.

Desl., az állatok latin neve után *Deslongchamps* Jac. Arm. Eudes zoológus és geológus v. *Deslongchamps* Eug. Eudes palaentológus nevének rövidítése, aki különösen korallokkal foglalkozott.

Deslys (ejtsd: délisz), *Charles,* francia író, szül. Párisban 1821 márc. 1., megh. u. o. 1885 márc. 13. Mint szinész kezdte pályáját, de azután írónak csapott fel és számos szinművet meg regényt írt. Ez utóbbiak közül Les récits de la grève (1863) ér a legtöbbet, melyben Normandiát ecseteli igen színesen.

Des M., állatnevek után *des Murs* O. ornitológus nevének rövidítése.

Desm., az állatok latin neve után: 1. *Desmarest A. G.* és hasonnevű fia, francia zoológusok, 2. *Desmoulins C.* francia anatómus nevének rövidítése, kik közül a két első madarakkal és héjasokkal, az utóbbi tüskésbőrű állatokkal foglalkozott. 3. *Desmazières* J. B. H. J. botanikus (szül. 1796., megh. 1862) nevének rövidítése növénynevek után. Észak-Franciaország pázsitfüveinek vizsgálatával foglalkozott.

Desmalgia (gör.), izületi szalagok fájdalmassága.

Desmarets de Saint-Sorlin (ejtsd: démaré dő szeñszorleñ), *Jean,* francia költő, szül. Párisban 1595., megh. u. o. 1676 okt. 28. Mint Richelieu kegyeltje, az akadémiának alapításától tagja s első titkára volt. Tragédiái (Aspasie, Roxane stb.) sorra megbuktak, a précieuseöket gúnyoló Les visionnaires c. jellemvígjátéka (1637) azonban őszinte sikert aratott. Eposzai közül a 24 énekből álló Clovis-t (1657) Boileau csípős epigrammja mentette meg a feledéstől. V. ö. R. *Kerviller,* D. (Paris 1879).

De Smet de Naeyer, *Paul,* gróf, belga államférfiú, szül. Gentben 1843. (technikusnak készült s Gentben szövőgyárat létesített). Politikai tekintetben a klerikális párthoz szított, mely 1886. a kamrába választotta. 1894-ben pénzügyminiszter, 1897-től 1907-ig (kivéve 1899) miniszterelnök volt.

Desmidiaceae (növ.), a *Conjugatae* nevű moszatok nagy családja, melynek mintegy 1100 faját ismerjük. Egysejtű parányi szervezetek. Sejtjeik magányosak v. sorokba rendezkednek. Középen befűzöttek; a sejtfal két félből áll. Mindannyian édesvízben élnek. Igen csinosak.

Desmidium *(Ag.) Ralfs.* (növ.), a róla nevezett család moszatgénusza. Sejtjei többnyire hosszú láncokká csatlakoznak.

Desmin (ásv.), l. *Deszmin.*

Desmodium *Desv.* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) család pillangós virágú génusza; 125 faja nagyobb részt a forró övben, kisebb részben Észak-Amerikában, Dél-Afrikában, Ausztráliában él; Európában, Közép-Ázsiában és Ujzélandon hiányzik. Fű, félcserje v. cserje, háromágú levelekkel, fürtös, ernyős vagy ágasbogas virágzattal és lapított cikkes hüvellyel. A *D. gyrans* DC. tropikus ázsiai; szára 1 m. magas, vékony; középső levélkéje hosszunyelű, egész 8 cm. hosszú, az oldalsó levélkék jóval apróbbak, rövidnyelüek. Virága apró, eleinte lilaszínű, azután miniumpiros; az evező széle kék. Hüvelye molyhos. A Gangesz partvidékéről 1775. került az európai üvegházakba. A fény hatása jelentkezik szépen rajta. Napfényen, erőteljes vegetáció folytán levélkéje szépen mozog. A tetőző levélke t. i. le és fel mozog, az oldalsó levelek csúcsa körbeli mozgást végez (35°-nál mintegy $1^1/_2$ perc alatt egy körfordulat). A mozgás közben-közben lecsillapodik, mintha a növény erőt gyüjtene, majd ismét nekiindul, mintha akadályt akarna leküzdeni. Este a mozgás megszünik, s a levelek hátracsapódnak. Ilyen, de lassubb mozgás más D.-fajon is mutatkozik.

Desmodus (állat), l. *Vérszopó denevér.*

Desmognathus (állat), a szalamandrafélék egyik neme, kopoltyuk és tüdő nélkül; az idetartozó fajok bőrükön keresztül és szájuk nyálkahártyája segítségével lélekzenek; az Alleghany hegységben honosak. Legismertebb faj a *D. fuscus.*

Desmoid, l. *Rostdaganat.*

Des Moines (ejtsd: de moin; franc. *a szerzeteseké),* Iowa északamerikai állam fő- és legnagyobb városa, a D. River (l. o.) és Coon River összefolyásánál, az Union Pacific fővonalán (11 vasúti vonal csomópontja), (1910) 86,368 lak. (3% néger). Híres épülete a kapitólium. Említendő még a kormánypalota, arzenál, városháza, Drake University, D. College, Highland Park College, állami és városi könyvtár, 2 orvosi iskola. A közeli gazdag szénbányák jelentékeny gyáripart fejlesztettek (írógép, gyógyszer, kocsi, gyapju- és gyapotáruk, gazdasági gépek stb.). Alapíttatott 1846.

Des Moines River, a Mississippi jobbparti mellékfolyója. A Plateau du Coteau des Prairies-n ered, a Heron Lake közelében (Minnesota); DK.-nek folyik Iowán keresztül s Keokuk alatt ömlik a Mississippibe. Hossza kb. 700 km, vízterülete 38,000 km². Des Moines-ig hajózható.

Des moll, mint hangfaj: Des, Es, Fes, Ges, As, Bb, Ces. Előjegyzése 6 ♭ és 1 𝄫. Mint akkord: des, fes, as.

Desmologia, l. *Szalagtan.*

Desmomyaria, *Szalagos izmuak* (állat), a zsákállatok (Tunicata) állatkörébe tartozó szalpák

(*Thaliacea*) rendjének egyik alrendje tonnaforma testtel, vastag köpennyel, szalagforma, gyűrűvé nem egyesült izomnyalábokkal. Ide tartozik a *Salpa maxima* Forsk. L. még *Szalpák*.

Desmoncus *Mart.* (növ.), a pálmák génusza; 22 faja Mexikótól a boliviai, keleti Andokig van elterjedve, 17 közülük Braziliában. Kúszó vagy egyenes nádszárú pálmák, szárnyas levelekkel, melyeknek hosszú, ostoralakú, szintén görbetüskés folytatása van, amellyel kapaszkodni szoktak. Viráguk sárga, gyümölcsük tojásdad v. gömbölyded, egymagú, piros; magva fekete. Gyakran a fákon csinos füzérdíszt vagy átjárhatatlan sűrűséget alkotnak. A perui *D. prunifer* Pöpp. gyümölcsét eszik; a *D. macranthus* Mart. törzsét és levélnyelét Braziliában konyhai eszköznek használják. Egyes fajokat pálmaházban tartanak.

Desmond, ir grófi cím, melyet a *Fitzgerald* család ifjabb ága viselt, míg az idősbik ágból a kildarei grófok és a leinsteri hercegek származnak. *Fitzgerald* Maurus volt az első, ki a D. grófi címet viselte (1329). Mint ir alkirály halt meg (1356). Fia, Fitzgerald Gerald, D. grófja, mint költő tünt ki; unokája, James, szintén ir alkirály volt, de összeesküvés ürügye alatt 1468. lefejezték. Később a D. cím *Preston* Richardra szállott, ennek elhunyta után pedig (1628) *Feilding* Georgera, *Callan viscountra*, ki 1665. elhalt. Ót fia, *Feilding* William követte és ennek sarjai. A D. grófi cím jelenlegi birtokosa *Feilding* Rudolf, Denbingh és D. grófja, szül. 1858 máj. havában.

Desmopathia (gör.). Izületi szalagok megbetegedése.

Desmopathologia (gör.). Az izületi szalagok megbetegedéséről szóló tan.

Desmophlogosis (gör.). Az izületi szalagok gyuladása.

Desmosit, diabász által metamorfizált paleozói pala a Harz-hegységben. Muszkovit, szericit, klorit, kvarc, albit, rutil, esetleg még aktinolit, titanit s turmalin alkotta világos színű szalagok váltakoznak benne csillám s klorit alkotta zöldszínű szalagokkal.

Desmoul., természetrajzi nevek mellett *Desmoulins* Charles francia anatómus nevének rövidítése. Műve: Mémoire sur les Échinides (1835—1837, 3 köt.).

Desmoulins (ejtsd: ˈdémuleñ), *Benoît Camille*, a francia forradalom legkiválóbb alakjainak egyike, szül. Guiseben (Picardia) 1760 márc. 2., kivégezték Párisban 1794 ápr. 5. Ügyvéd lett s korán belesodortatott a nagy forradalom árjába. D. egyik főhőse 1789 júl. 14-nek és júl. 11. is izgatta a népet felkelésre, midőn a Palais Royal kertjében zöld levelet tüzvén kalapjára, megadta a jelt a kokárda viselésére. Mint lapszerkesztő (Révolutions de France et du Brabant) Rousseau politikai elveit hirdette. Szoros összeköttetésben állott Robespierre-rel és különösen Dantonnal, kivel a cordeliers klubot alapította s kivel együtt főrésze volt az 1792 aug. 10-iki eseményekben és a szeptemberi gyilkosságokban. A konventben a hegypárthoz tartozott s a király halálára szavazott. Ellensége volt a girondistáknak, de megkisérlette őket a vérpadtól megmenteni. Ez idő óta a rémuralom elfajulása s a folytonos kivégzések utálattal töltötték el s ezért indította 1794 jan. a Vieux cordelier c. lapot, melyben a maró gúny fegyverével támadta meg a rémuralom zsarnokait. Ezzel azonban magára vonta Robespierre haragját, aki Saint-Just vádjai alapján 1794 márc. 31-én Dantonnal együtt elfogatta és hat nappal később kivégeztette. Tizennégy nappal később szép, fiatal neje követte a halálba, ki férjét hasztalan igyekezett megmenteni. D. nagy tévedései mellett is a francia forradalom egyik rokonszenves alakja. Emlékét szülővárosában (1890) és Párisban (1905. a Palais Royal kertjében) emelt szobrai és munkái őrzik; ezek közül a kiválóbbak: Discours de la lanterne aux Parisiens (2. kiad. Paris 1792); Histoire des Brissotins, au fragments de l'histoire secrète de la révolution et des six premiers mois de la république (u. o. 1793); Satires du choix des meilleurs pièces de vers qui ont précédé et suivi la révolution (u. o. 1792); Opuscules (Marseille, Strassburg és Paris 1790). Munkáit kiadta *Matton* (1838) és újabban *Claretie* (Paris 1874, 2 köt.), ki életrajzot is csatolt hozzá. Életrajzát megírta még *Godart* (Paris 1889), *Fleury* és *Despois*. V. ö. *Robinet*, Le procès de Dantonistes (1879); *Aulard*, Les orateurs de la législative et de la convention (1885—86, 2 köt.).

Desne, város 11,000 lak. Felső-Egyiptomban, a Nilus mellett, a kairo—lukszori vasútvonal állomása. A réginek romjain épült új város, ma kerületi székhely.

Desnoiresterres (ejtsd: dénoárter), *Gustave*, francia irodalomtörténetíró, szül. Bayeux-ben (Calvados) 1817 jún. 20., megh. Párisban 1892 jan. 11. Főműve, mely ma is nélkülözhetetlen forrás: Voltaire et la société française au XVIIIe siècle (1867—76, 8 köt., az akadémia pályadíjjal jutalmazta). Említhetők még: Gluck et Piccini (2. kiad. 1875); Iconographie Voltairienne (1879); La comédie satirique au XVIIIe siècle (1884); Le chevalier Dorat et les poètes légers au XVIIIe siècle (1887).

Desnoyers (ejtsd: dénoajé), 1. *Auguste Boucher*, báró, francia rézmetsző, szül. Párisban 1779 dec. 19., megh. 1857 febr. 16. Lethièrenek és Tardieunek volt tanítványa. 1825-ben «a király első rézmetszője» lett, 1828. bárói rangot nyert. Annak idején ünnepelt metszeteinek nagy részét Rafael művei után készítette. Különösen híresek közülök a Belle jardinière (1804); Krisztus szineváltozása és a Sixtus-féle Madonna (1846) metszetei, valamint Napoleon arcképe koronázási díszben, Gérard festménye nyomán (1808).

2. *D., Jules Pierre François Stanislas*, francia történetíró és geológus, szül. Rogent le Rotrouban 1800 okt. 8., megh. 1887 szept. 1. A párisi természettudományi muzeum könyvtárosa és a franciaországi történelmi társulat titkára volt. 1862-ben az akadémia tagja lett. Művei: Histoire du décroissement et de la destruction totale du paganisme dans les provinces de l'empire d'Occident (Paris 1832); Histoire des différentes incursions des Arabes d'Asie et d'Afrique en Italie (u. o. 1838); Sur les cavernes et brèches à ossements des environs de Paris (u. o. 1842); Observations sur les terrains tertiaires du Nord-Ouest et de l'Ouest de la France (u. o. 1852—53); Bibliographie historique et archéologique de la

France (1854); Topographie ecclesiastique de la France pendant le moyen âge et dans les temps modernes jusqu'en 1790 (1853—54).

Désobligeant (franc., ejtsd: dezoblizsañ) a. m. barátságtalan, nem előzékeny.

Desodorisantia *(deodorisantia)*, szagtalanító szerek: orvosi értelemben azok, amelyek v. likacsosságuk és felszörpölő képességük folytán a rothadási gázokat, a bomló sebváladék, az üszkösödés bűzös termékeit elnyelve (faszén), v. vegyileg megkötve (vasgálic az ammoniát) vagy azt eloxidálva (kálium permanganát) szagtalanítani tudnak. A bűzös száj, a putrid bronchitis, üszkösödés, csontelhalás, széteső fekélyek, rák kezelésében és a lakás és a hullaszállítás hygiénejében megbecsülhetetlenek, bár a legtöbbször nem dezinficiálnak és a fertőzés ellen nem védenek.

Desolatio (lat.) a. m. pusztítás, pusztulás, vigasztalhatatlanság. *Desolatus*, puszta, rideg, szomorú.

Desolation Land *(Desolation Island*, ejtsd: dészolésn ájlend; a. m. a pusztaság szigete), Chile egyik szigete a Magalhães-szoros ény. bejáratánál. Hossza 110, szélessége 24 km. É.-i foka a Cape Pillar. Egyik kikötője Puerto de Misericordia (Mercy Harbour).

Desor, *Eduard*, svájci geológus s paleontológus, szül. 1811. a Majna-Frankfurt közelében levő Friedrichsdorfban, megh. Nizzában 1882 febr. 22-én. 1832-ben szabadgondolkozása miatt Párisba költözött, ahol földtani munkák fordításából éldegélt. Megismerkedve *Agassiz*-zal, mint ennek munkatársa Neuchatelbe költözött. 1847-ben a kiváló tudós Amerikába is magával vitte, ahol részt vett Pennsylvania földtani térképezésében. Emlékét a Michigan államban levő *Lac Desor* őrzi. 1852-ben visszatért Neuchatelbe, s itt a geológia tanára lett. Fivérének halála után szép örökség szállván reá, visszavonult a Val-Traversben levő Combe Varinba, ahol főképen földtani és régészeti tanulmányainak élt. D. sokoldalú működésében legmaradandóbb művei az ásatag tüskebőrüekről írott tanulmányai, különösen a *Synopsis des échinides* című, Párisban 1858. megjelent munkája, amely a fosszilis echinidák körében évtizedekig elsőrangú kútforrás volt. Ehhez csatlakozik a *Loriol*-lal együtt 1869—72 között kidolgozott Echinologie helvétique című munkája. Ezenkívül becses műveket írt a Szaharáról, az Alpok glecsereiről és cölöpépítményeiről.

Désorbó (azelőtt: *Felső-Orbó)*, kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 1020 oláh lak., u. p. Dés, u. t. Retteg.

Désordre (franc., ejtsd: dezordr) a. m. rendetlenség, zavar, kavarodás.

Desor-féle lárva, a nyilférgek *(Nemertini)* egyrészének egyik fejlődésbeli alakja, mely a pilidium-lárvából (l. o.) származtatható degenerálódás útján. *Desor* a Nemertes-nél 1848-ban fedezte fel.

Desorganisatio (lat.) a. m. a szervezet fölbomlása.

Desoria (állat)., l. *Glecserbolha*.

De Soto *(Desoto)*, város Missouri északamerikai államban, a Joachim partján, Saint Louistól DNy.-ra. Vasúti csomópont. Közelében ólom- és cinkbányák. Gabona- és marhakereskedés, malomipar, gépgyártás. Lakossága (1900) 5611.

Desoxidatio (lat.), oxigén-elvonás, olyan kémiai átalakulás, midőn valamely oxigéntartalmú vegyületből oxigénmentes, vagy oxigénben szegényebb test keletkezik. Igy pl. fémoxidokat szénnel hevítve, számos esetben a D. folytán szinfém keletkezik.

Desp., a növények latin neve után *Desportes* Jean francia botanikus (1704—1746) nevének rövidítése.

Despectus (lat.) a. m. megvetés, meggyalázás.

Despeñaperros (sp. *Puerto de D.)*, hágó a Sierra Morenában, ezen vezet az út a magas Mancha platóról az andaluziai síkságra, itt halad a Madridból Sevillába vezető vasútvonal is.

Desperados (sp.) a. m. kétségbeesettek. Igy nevezik a szélső (radikális) politikai pártnak azon tagjait, kik minden eszközt jónak tartanak céljuk elérésére és ilyformán a fennálló törvényes alapról letérnek.

Desperátus (lat.) a. m. kétségbeesett; *desperáció*, kétségbeesés; *desperál*, kétségbeesik, minden reményről lemond.

Despériers (ejtsd: déperjé), *Bonaventure*, francia író, szül. 1500 körül Arnay-le-Duc-ben, megh. 1544. Calvin követői közé szegődött, de Cymbalum mundi en françois (1537, új kiad. 1874) c. heves röpiratában magának a vallásnak az alapjait támadta meg s úgy katolikus, mint protestáns körökben megbotránkozást okozott s D.-t, aki addig a navarrai királyné pártfogoltja volt, az öngyilkosságba kergette. Halála után megjelent Nouvelles recréations et joyeux deviz (1558) c. novellagyüjteményében kora egyik legjobb elbeszélőjének bizonyult, akitől Lafontaine is merített. Széles jókedve, derüs világnézete Rabelaisre emlékeztet. (Ujra kiadta Lacour, 1866, 2 köt.). Ritmikailag változatos költeményei (1. kiad. 1544) igaz természetérzékről tanuskodnak. A rimtelen mértékes verselés terén is kisérletezett. V. ö. *Chenevière*, B. D., sa vie et ses poésies (Paris 1886).

De Spinis, Tövis (Alsó-Fehér vm.) középkori latin neve.

Despinoza, l. *Spinoza*.

Despoina, l. *Deszpoina*.

Desponsatus (lat.) a. m. jegyes; *desponsata*, eljegyzett nő; *desponsatio*, eljegyzés, innen desponsatio B. M. V., Mária eljegyzésének ünnepe.

Desportes (ejtsd: déport), 1. *François*, francia festő, szül. Champigneulben 1661 febr. 24., megh. 1743 ápr. 15. Festett képmásokat, csendéleteket, főleg azonban állat- és vadászképeket. Sobieski János lengyel király udvarában is dolgozott. Művei nagyrészt a párisi Louvreban és a stockholmi muzeumban vannak, egy csöndélete a budapesti orsz. képtárban is.

2. *D., Philippe*, francia költő, szül. Chartresban 1546., megh. Bonportban 1606 okt. 5-én. III. Henrik, akit mint anjoui herceget lengyelországi útjára is elkisért, igen megkedvelte s bő egyházi javakkal halmozta el. Nagyszámú költeményei kitünő formaérzékről, de igen csekély eredetiségről tanuskodnak. Jobbára az olasz Pet-

rarca-utánzókból merít s legszebb versei merő plágiumok. Stílusa sokszor mesterkélt, zsoltárfordításai valóságos travesztiák, de néha a népies hangot is eltalálta. Műveit A. Michiels adta ki (Paris 1858).

Despota (gör. *despotés)*, a bizánci császárság idején a császár fiainak v. vőinek címe, szintúgy tartományok helytartóié és patriarcháké. Ma a szó önkényes zsarnokot jelent. L. *Abszolutizmus*.

Despotizmus, l. *Abszolutizmus*.

Despoto-Planina, l. *Rodope*.

Despréaux, l. *Boileau-Despréaux*.

Des Prés, *Josquin*, zeneszerző, l. *Deprés*.

Desprès (franc., ejtsd: depré), *Suzanne*, francia szinésznő, szül. 1875. Verdunben. Párisban lépett szinpadra, 1901. a Théâtre français tagja lett, de nemsokára kilépett s a vándorló Théâtre l'Oeuvre társulathoz csatlakozott, amelynek fő ereje. Társulatával bejárta Európa nagy részét; 1907. elején Budapesten is játszott a Vígszinházban, játékát finomság és bensőség jellemzi. Férje, Lugné-Poe, a társulat igazgatója.

Despretz (ejtsd: depré), *César Mansuète*, francia fizikus, szül. Lessinesben, Belgiumban, 1792 máj. 10., megh. Párisban 1863 márc. 15. Előbb az École politechnique-en, később a Collège Henri IV.-on, végül pedig a Sorbonne-on a fizika tanára volt. Vizsgálatai az állati test melegére (Recherches expérimentales sur les causes de la chaleur animale (Paris 1824), a Boyle-Mariotte törvényre, a víz kiterjedésére, a párolgási melegre, a magas és mély hangok hallhatóságának határaira stb. vonatkoznak. Egyéb művei: Eléments de chim. théorique et pratique (Paris 1828—30, 2 köt.) és Traité élémentaire de physique (u. o. 1836).

Desprim, adók. Zágráb vm. nagygoriczai járásában, (1900) 314 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Leskovac.

De Spuches (ejtsd: szpukess), *Giuseppe*, olasz költő, szül. Palermóban 1819., megh. u. o. 1884 nov. 13. Eredeti költeményei kevesebb figyelmet keltettek, mint műfordításai. Euripides, Sophokles, Musaioson kívül fordított Petőfi Sándortól is. V. ö. *Radó*, Petőfi in Italien (Ung. Revue 1883).

Desquamatio, l. *Hámlás*.

Desquamativ lob, l. *Gyuladás*.

Dessaix, *Louis Charles Antoine*, l. *Desaix*.

Dessalines (ejtsd: desszalin), *Jean Jaques*, I. Jakab néven 1804—1806-ig Haïti királya, szül. Les Cormiers-ben (Haïtiban) 1758., meggyilkoltatott 1806 okt. 17. Néger rabszolga volt és 1790. a franciák ellen vívott függetlenségi harcban olyannyira kitünt, hogy Toussaint L'Ouverture csapattábornoknak nevezte ki. Legyőzte Rigaud-t, a mulattok tábornokát és Toussaint fogságba kerülése után segített a francia Rochambeaut-t legyőzni és megfutamítani (1803 nov. 19). 1804-ben a tisztikar élethossziglan a köztársaság főkormányzójává választotta, de ő még u. a. év dec. havában *I. Jakab* néven a haïti birodalom császárává koronáztatta magát. Zsarnoksága és kegyetlensége miatt azonban alattvalói meggyülölték és megölték.

Dessau, Anhalt hercegségnek fő- és székvárosa a Mulde partján, 3 km.-nyire ennek torkolatától, több vasútvonal találkozásánál, (1910) 56,606 lak., mintegy 60 gyárteleppel, amelyekben szőnyegeket, posztót, gépeket, szeszt, cukrot, sört gyártanak. Az erdős vidéken fekvő, csinos parkokkal biró város jelentékenyebb épületei: a Mária-templom (a XVI. sz.-ból), az idősebb és ifjabb Cranachtól való csinos oltárképekkel és több anhalti herceg síremlékével (Lipót herceg szarkofágját 6 gránátos tartja); a Szt. János templom, magas (54 m.) toronnyal; a Szt. Péter és Pálról elnevezett templom csinos üvegfestményekkel; a hercegi kastély, amelynek nyugati szárnyát 1532. kezdték el építeni és a melyben értékes régiség- és képgyüjtemény van, a többi közt Tiziantól, Rubenstől, Van Dyck-től stb.; továbbá a városháza, a trónörökös palotája; a szinház hangversenyteremmel; a hercegi könyvtár (50,000 kötettel); az országház. Ujabb épületei közül nevezetesebbek: a hercegi család mauzoleuma és a városháza. Emlékszobrok: a Neumarkton Frigyes Lipóté, a nagypiacon a Lipót hercegé, a kis piacon Medve Albertet, I. Henriket, Joakim Ernőt, Lipót Frigyest és 4 várost ábrázoló alakokból álló jubiláris emlék; a Schlossgartenben I. Frigyes anhalti herceg 1907 jún. 29. leleplezett szobra (Ludwig Menzel műve) stb. Iskolákban, jótékony és közművelődési egyesületekben a város szintén gazdag. D. eredetileg Dissouwe, későbben Desso v. Dessow, alapíttatását valószinüleg Medve Albertnek köszönheti. 1213-ban már város, 1603. lett az Anhalt-Dessaui hercegi család székhelyévé. 1774. itt alapította Basedow a Philantropint.

Dessau, *Hermann*, német filológus, szül. 1856 ápr. 6. Frankfurtban (a Majna m.). Mint tanár a berlini akadémia tisztviselője lett; 1887. Olaszországon kívül bejárta Észak-Afrikát a Corpus inscriptionum latinarum számára való adatgyüjtés végett, mely gyüjteményes műnek 14. kötetét (Inscriptiones Latii antiqui) ő szerkesztette. Ezenkívül kiadta az Inscriptiones provinciae Numidiae et Mauretaniae kötetet (1894—1904, Schmidt J. és Cagnat R. közreműködésével). További munkája: Inscriptiones latinae selectae (Berlin 1892—1906, 2 köt.),

Dessauer, *Leopold*, l. *Dessoir*.

Dessaui induló, népies induló, az «öreg Desszaui»-ról (D. Lipót hercegről) neveztetett el, kit ez indulóval fogadtak, midőn Torino bevétele után (1706 szept. 7.) oda bevonult. Ez induló nem német, hanem *olasz* eredetü s már a cassanói csata (1705 aug. 16.) után megtartott győzelmi ünnepélyen játszották.

Dessert (franc.) a. m. csemege.

Desservant, önálló plébániák oly elöljárói, akiknek nincs állandó hivatali állásuk. Javadalmuk objektiv állandósággal bír, maguk azonban szabályszerű kánoni pereljárás nélkül elmozdíthatók — ad nutum amovibiles.

Dessewffy *(cserneki és tarkeői gróf* és *nemes) család*, Pozsega vmegyéből származó ősi család, melynek első ismert őse Deziszló, aki a mohi csatában vett részt s abban az ország zászlaját megmentette. A leszármazás tőle szakadatlanul jő le. Ősi birtoka a családnak Csernek vára, mely után a család a Cserneky nevet viselte, s amelyen a család először 1363-ban osztozott meg. A D. nevet a családban először Dezső (megh. 1454

előtt) fia István használta 1482. István fia volt *Ferenc*, pozsegai főispán, kinek hat fia közül négy a törökök ellen vívott csatákban (kettő Mohácsnál) esett el. 1514-ben Hédervári Miklós fiával magszakadás esetén a szlavoniai javakra kölcsönös örökösödési szerződésre lép. 1525-ben II. Lajos új adományt ad a család összes birtokaira, ugyanekkor nyerik a pallosjogot és a címerbővítést. A családot Ferenc fia *László* terjeszté tovább, ki Budavára kapitánya volt, és 1556—1558 körül esett el állítólag Váradnál. Testvére *János*, aki 1558-ban a kamara elnöke és főudvarmester volt, a nevezett évben a család alsómagyarországi birtokainak elvesztése után a Tarczayak hűtlensége miatt elveszett Tarkeő várát szerezte meg. A fentnevezett Lászlónak Hédervárу Ilonától született fia *János* terjeszté le a családot, fiai közül *Ferenc* (1584—1620) a tarkeői v. kriváni, *János* a tarczai ág megalapítói. A tarkeői ág Ferenc fiaiban, *Ferencben* és *Ádámban* két fővonalra oszlott, előbbinek *István* fiától született öt fia öt mellékvonal megalapítója lett; ezek közül Ferenc fia *András* (1693-1745) a margonyai ág megalapítója. A család több izben részesült rangemelésben, *D. József* 1754. grófi rangot nyert, de ez az ág már Józsefnek hasonnevű unokájában kihalt. *D. Henrik* 1763. nyert bárói rangot, ága hasonlókép unokájában kihalt. A ma is virágzó grófi ág megalapítója D. Miklós fia *Sámuel*, ki 1756. bárói, 1775. grófi rangot nyert. A családnak egy ága Franciaországba származott át a Rákóczi-felkelés idejében, belőle *Károly* francia tábornok lett. D. *István* (megh. 1742.) híres lovassági tábornok, ki 1686. Buda visszavételekor az elsők között volt, kik a falakra léptek, 1697. Zentánál harcolt Savoyai Eugen fővezérsége alatt, 1702. Landaunál tüntette ki magát s részt vett Belgium elfoglalásában is. Nőtlenül halt el és Szebenben temettett el a kegyesrendieknek ott általa alapított templomában. A tarkeői ág I. fővonalából származott *D. Arisztid* (l. o.) 1848—49-iki honvédtábornok, ki Aradon 1849 okt. 6. agyonlövetett. A grófi ágból fölemlítendők D. *József* (l. o.), Kazinczy barátja, a híres író és politikus, kinek gr. Sztáray Eleonórától született fiai *Aurél* (l. o.), *Marcel* (l. o.) és *Emil* (l. o.). Emilnek fia *Aurél* (l. o.). V. ö. *Eble* Gábor, A Cserneki és Tarkeői D. család (Budapest 1903); u. a., A D. család címere (Turul XXII. évf. és erre válasz — F.-től u. o.); *Eble* G., Néhány szó a D. család címeréről (Budapest 1904).

Dessewffy-család címere.

Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *D. Arisztid,* magyar honvédtábornok, szül. Csákányban Abauj vm.-ben 1802.; az osztrák hadseregben a Radeczky-huszároknál szolgált s 1839 óta mint nyugalmazott kapitány élt itthon. A szabadságharc kitörésekor őrnagy lett a sárosvmegyei nemzetőrségnél s már 1849. tábornokká neveztetett ki. 1849 febr. 18. Kompolton szétverte Colloredo osztrák ezredesnek erőszakos szemlére indult lovas hadát. Döntő részt vett gyors megjelenése által a tarczali csatában. A felsőmagyarországi hadsereg vezérévé tétetett s azon feladattal bizatott meg, hogy Visockival együtt az oroszok előhaladását nehezítve, lassan vonuljon Pestre. Jún. 18. Kisszebennél, 22. Lemesnél nem sikerülvén neki az oroszokat feltartóztatni, nagy óvatossággal visszavonult Czeglédig, hol július elején Perczel parancsnoksága alá rendeltetett. D. többszörösen részt vett az alsómagyarországi ütközetekben; az aug. 9-iki temesvári csata után hadosztálya maradványait Orsován át török földre szándékozott átvezetni, a határon azonban Liechtenstein herceg altábornagy rábeszélése folytán aug. 19. Karánsebesnél lerakta a fegyvert. D. Liechtenstein közbenjárása dacára a többi tábornokokkal együtt kötél általi halálra ítéltetett, de kegyelem útján főbelövetett. V. ö. *Varga* Ottó, Aradi vértanuk albuma, *Irányi* Dániel cikke.

2. *D. Arisztid,* író, a képviselőház elnöki tanácsosa, szül. 1854. Montreuxben (Genf). Számos magyar közjogi és gazdasági cikket írt francia és angol lapokba. Társadalmi téren is élénk tevékenységet fejt ki. Egyik alapítója az Országos Kaszinónak, a Magyar Athletikai Klubnak, az Uránia tud. szinháznak és az Idegenforgalmi vállalatnak. Önálló művei: *A házas élet; Velence* (díszmű, 1895); *Félszázad multán* (regény, 1898); *A spiritizmus* (1898); *A párbaj* (1905); *Béke és háború.*

3. *D. Aurél* gróf, konzervativ államférfiú és publicista, D. József gróf és Sztáray Eleonóra grófnő fia, szül. Nagymihályon (Zemplén vm.) 1808., júl. 27. megh. Budapesten 1842 febr. 9. Már zsenge korában kiváló érdeklődést mutatott a politika és az irodalom kérdései iránt, olvasta és később — mint publicista is — szivesen idézte a klasszikusokat, különösen Tacitust. Nagy hatással volt reá derék házi nevelője, Józsa Zsigmond, azonkívül kitűnő atyjának kebelbarátja, Kazinczy Ferenc, ki főleg a nyugati irodalom jelességeire hívta föl a fogékony fiatal ember figyelmét. Tanulmányait 1823. a kassai jogakadémián kezdte s főleg gazdasági irányban igyekezett műveltségét mélyíteni a XIX. sz. divatos közgazdasági írójának, Benthamnak szellemében. 1825-ben elkísérte atyját a pozsonyi diétára, hol olvasottságával és éles eszével a követek és főrendek közt egyaránt nagy feltűnést keltett. Itt jött össze az akkor pályája kezdetén álló Széchenyivel, kivel ebben az időben — még a *Hitel* megjelenése előtt — atyja is a legjobb baráti viszonyban volt. Jogi tanulmányainak befejezése után fogalmazó lett az udvari kancelláriánál Bécsben, hol a hivatalos körökben, főleg diplomata-társaságokban megnyerő modoráért kedvelt és nagyrabecsült vendég volt. Mikor 1830. elkísérte a kancellárt, Reviczky grófot az országgyűlésre, naplójegyzeteket vezetett, melyekben találó és szellemes rajzát adta a különböző politikai pártoknak. 1831-ben a leghíresebb angol politikai folyóiratnak, az *Edinburgh Review*-nek munkatársa, 1832. Budán helytartótanácsi titkára lett s 1833-

tól fogva élénk szerepet játszott Zemplén vármegye közéletében s itt csakhamar az ú. n. konzervativ párt vezérszónoka lett. D. éppen nem követte mindenben az udvar magyarországi politikáját, sőt elismerte a reformok szükségét, de nem rokonszenvezett Széchenyi rapszodikus újításaival, viszont Kossuth irányát is egyre radikálisabbnak és felforgatónak találta. Igy született meg benne egy *fontolva haladó* vagy mérsékelt konzervativ párt alakításának eszméje, mely sok tekintetben párhuzamosan haladt ugyan a kormány törekvéseivel, de elítélte ama tespedő és merev kormánybölcsességet, mely minden haladás elől elzárkózott. Közben ismételten föllépett mint követjelölt Zemplénben és Sárosban, de mindannyiszor megbukott. Éreznie kellett, hogy a közvélemény, bár elismerte az ő tiszta szándékait, nem képes méltányolni a kormánytól és liberális párttól csak árnyalatokban eltérő politikai irányzatát. 1838-ban a pesti árvízi segélyezési bizottság tagja, 1840. kir. helytartósági tanácsos lett. Az 1839—40-iki országgyűlésen a főrendek tábláján mint a konzervativ párt országosan elismert vezére vett részt a vitákban s különösen a büntetőtörvénykönyv megalkotásában működött közre. 1841-ben Metternich herceg ajánlóleveleivel beutazta a nyugateurópai államokat, útjában meglátogatta a francia szabadelvű párt vezérét, Thierst s megismerkedett Heinével is. Tapasztalatokban gazdagon tért vissza Magyarországba, hol ekkor az egész közvélemény amaz izgalmak hatása alatt állott, melyet Széchenyi és Kossuth sajtóbeli páros mérkőzése idézett elő. D. maga is veszedelmesnek tartotta a Pesti Hirlap irányát, tónusát s ellensúlyozására, a mérsékelt reformok felé hajló kormány támogatásával megindította a *Világ* című lapot, melynek politikai természetü vezércikkeit csaknem kivétel nélkül egymaga írta. E cikkek utóbb *X. Y. Z. könyv* cím alatt külön is megjelentek s bennük D. az osztó igazság mérlegével dönt Széchenyi és Kossuth nagy vitájában, kimutatva e nagy szellemek tévedését is. Cikkeit a szellemdús és előkelő stílus, a tárgyban való elmélyedés és éles dialektika jellemzik. Ebben az egész országban nevének nagy tiszteletet hozó működésben, mikor úgyszólván még csak bontogatni kezdte fényes tehetségének szárnyait, a nemzet mély fájdalmára érte a halál, 34 éves korában. Kossuth gyönyörű vezércikkben búcsuztatta el a nemes és méltó ellenfelet, az egyetlent, aki képes lett volna ellensúlyozni s mintegy semlegesíteni Széchenyi és Kossuth vitáját, mely halálától kezdve egyre szenvedelmesebbé és élesebbé vált mindkét oldalon. De halálával a konzervativ párt is elvesztette reményét, hogy az ellenzék nagy elméivel szemben hasonló kvalitást állíthasson a küzdőtérre. Irásait összegyüjtve először öccse, Emil gróf adta ki 1843. *Néhány nevezetesebb darab D. hátrahagyott műveiből* címmel (Aus den Papieren des Grafen A. v. D.). 1857-ben kézirati műveiből, életrajzával és arcképével egy díszalbum jelent meg: *Koszorú D. emlékének.* Összes munkáit 1887. öt részben *Ferenczy* József adta ki. V. ö. *Deák* Farkas, Gr. D. A. (Pozsony 1885); *Réz* Mihály, *Gr. D. A.* (Budapesti Szemle, 1905. évf.) és bővebben *Tanulmányok* (Budapest 1909).

4. *D. Aurél* gróf, politikus és nemzetgazda, D. Emil gróf és Wenkheim Paula bárónő fia, szül. Budapesten 1846 jan. 16. Jogi tanulmányait Pozsonyban végezte, ezután egy évet töltött Németországban közgazdasági ismereteinek gyarapítása céljából. Hazatérése után Szabolcs vármegyében volt aljegyző, majd pénzügyminiszteri fogalmazó; 1874. a zborói kerület képviselővé választotta s 1883-ig volt az alsóház tagja. Ekkor a Tisza-kormány ellen fordult s a mérsékelt ellenzékhez közeledett, utóbb a főrendiházban is egyike volt azoknak a mágnásoknak, akik az Apponyi Albert vezetése alatt álló nemzeti 67-es párthoz csatlakoztak. 1887-ben a földhitelintézet igazgatóelnöke, 1891. az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnöke lett. Ebben az időben minden gazdamozgalom lelke s egyik vezéralakja volt, de a politikával kevésbbé foglalkozott. A közügyekkel csak akkor kezdett intenzivebben törődni, mikor Tisza István az 1904 nov. 18-iki házszabálymódosító kisérlet után a híres 1905 januári választásokon a nemzet döntését kérte ki. D. ekkor a szövetkezett ellenzékhez csatlakozott, melynek különböző árnyalatai közül az Andrássy-féle disszidens csoporthoz állt legközelebb. 1906-ban a főrendiház elnökévé neveztetett ki, amely méltóságról az 1910 jan. 29-iki főrendiházi ülés után, a mikor bizalmatlanságot szavazott a főrendiház a Khuen-Héderváry-kormánynak, lemondott s visszavonult a politikától. Még mint a főrendiház elnöke 1908. ellene szavazott Zselénszki Róbert gróf amaz indítványának, hogy a börze határidőüzletét szabályozzák s ez incidensből folyólag lemondott az O. M. G. E. elnöki állásáról.

5. *D. Dénes,* honvédőrnagy, szül. Zsolczán (Borsod vm.) 1828 márc. 9., megh. Budapesten 1898 febr. 5. Gondos katonai nevelésben részesült, 18 éves korában a Palatinus huszárezredhez hadnaggyá nevezték ki. 1848-ban a magyar függetlenségi harc hírére Prágából egy század elszánt huszárral haza szökött, s csakhamar őrnagyi rangig emelkedett. Branyiszkónál keresztül lőtt lábikrával két óra hosszat üldözte még az ellenséget, Csornánál mint 22 éves törzstiszt verte vissza huszárjaival a császári ulánusokat, ez ütközetben azonban súlyosan megsebesülvén, betegen feküdt a szabadságharc végéig. Mint lábbadozó hónapokon át bujdosott az országban — mert díj volt fejére tűzve, s mint szökött tisztet in effigie felakasztották — míg igazolványhoz jutva, külföldre menekülhetett. Pár évi hányatás után Genfben telepedett le, hol Teleki László, Klapka György, Puky Miklós, Teleki Sándor s az emigráció más jeleseivel tevékeny részt vett a nemzeti aspirációk hazafias mozgalmaiban egészen 1867-ig, mikor hazatért s felhagyott minden további politikai akcióval.

6. *D. Emil* gróf, konzervativ államférfiú és közgazdász, D. József gróf és Sztáray Eleonóra grófnő harmadik fia, szül. Eperjesen 1814 febr. 24., megh. Pozsonyban 1866 jan. 10. Bátyjának, Aurélnak mintájára gondos nevelésben részesült s iskolai tanulmányait Kassán végezte. Ezután nagyobb külföldi utat tett s főleg a közgazdasági

és politikai tudományokban tökéletesítette magát. Hazatérése után az atyai birtokok egyikén, Büdszentmihályon (Szabolcs vm.) telepedett le s az elhanyagolt, nagyrészt ártéren fekvő birtokból 16 évi s kitünő szakértelemmel vezetett munkával mintagazdaságot teremtett. Kezdettől fogva részt vett a gazdasági s 1844-től fogva a politikai életben, mikor bátyja halála után átvette a konzervativ párt organumának, a Budapesti Hiradónak szerkesztését, melyet egészen bátyja szellemében, noha tagadhatatlannl mérsékeltebb tehetséggel vezetett. Nála a lángelme ösztönét alapos képzettség s bizonyos megfontolt, higgadt értelem pótolta s csakhamar magára vonta a kormány és az ellenzék figyelmét. D. meggyőződésében makacs és hajlithatatlan férfiú volt s egyszer elfoglalt álláspontjától sem érvek, sem fenyegetések el nem térítették. Publicisztikai működésében különös gondot fordított az ország anyagi ügyeire. Széchenyivel együtt sürgette az úrbéri terhek megváltását, a nemesség adómentességének megszüntetését és hitelintézetek alapítását. A már akkor teljesen Kossuth befolyása alatt gondolkodó közvélemény azonban ép úgy nem hallgatott őreá, mint ahogy elfordult Széchenyitől is. D. a szabadságharc alatt teljesen visszavonult életet élt s a demagogikus mozgalmakból kivonta magát ép úgy, mint ahogy megtagadott minden közösséget a muszkavezető mágnásokkal. Fontosabb politikai tevékenysége azonban csak a forradalom után vette kezdetét. Nyiltan és magánuton, előkelő összeköttetéseinek felhasználásával arra törekedett, hogy az uralkodót rábirja az 1847-iki alkotmány restituálására és a konzervativ párt elveinek elfogadására. Annál könnyebben mozoghatott e követelések határai között, mert a konzervativok tudvalevőleg *nem kompromittálták* magukat a forradalomban, se fönt, se lent. 1850-ben huszonhárom elvbarátja nevében egy emlékirattal fordult e tárgyban az uralkodóhoz, de tapasztalnia kellett, hogy a megtorlás napjaiban ép oly elutasításban van részük, mint Deáknak és híveinek, kik viszont a 48-as alkotmány visszaállítását követelték. 1857-ben egyike volt azoknak, akik újjászervezték az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet és egyik alapítója a földhitelintézetnek, melynek azután elnöke is lett. 1855-ben az új életre ébredt Akadémia választotta elnökének s ő felhasználva az ébredő nemzeti lelkesedést, 1859. szervezte az országos Kazinczy-ünnepélyt, mely a lassankint magához térő nemzetnek első nyilvános életszózata volt. 1858—60-ban körlevelekben felhivta az ország vezető társadalmának figyelmét az Akadémiára s adakozásra szólította fel, hogy a magyar tudományosság középpontja végre hozzáillő hajlékot nyerjen. Elsősorban D. érdeme, hogy 1866. az Akadémia új palotája elkészülhett s alaptőkéje mintegy 2 millió frtra emelkedett, sőt ő vitte ki, hogy az Esterházy-képtárt Bécsből a magyar fővárosba hozzák s a Nemzeti Muzeumba letétbe helyezzék.. Tervezete alapján készült az 1860. októberi diploma, mely visszaállította az országban az 1848 előtti állapotokat. Az 1861-iki országgyűlésre Pozsony választotta meg képviselőnek. D. a felirati párthoz csatlakozott, de régi konzervativ híveitől sem szakadt el. Mielőtt a kiegyezés létre jött volna, D., ki abban annyit dolgozott, közvetített, meghalt. Az Akadémiában Eötvös József báró mondott felette emlékbeszédet. Nagy mennyiséget kitevő s elszórtan különböző lapokban megjelent cikkein kívül főművei: *Alföldi levelek* (1839—40); *Parlagi eszmék* (1843); *A magyar vám- és kereskedési ügy* (1847); *Fizessünk, amennyit elbirunk becsülettel, magunk magunkért* (1847); *A fenforgó ausztriai kérdésekről* (Wien 1856, magyarul és németül); *Az Akadémia és nemzetiségünk feladatai* (Pest 1865).

7. *D. József* gróf, államférfiú és író, szül. Krizsánban (Sáros vm.) 1771 febr. 13., megh. Pesten 1843 máj. 1. Középiskolai tanulmányait Kassán és Kolozsváron, az egyetemieket Pesten végezte. 1790-ben a híres budai országgyűlésre elkisérte Sztáray Mihály gróf szabolcsi főispánt, utóbb Fiuméban szolgált mint tiszteletbeli fogalmazó, de nem érezve magát jól a hivatalos pályán, csakhamar elhagyta állását s 1793. nagyobb olaszországi utazást tett. 1795-ben mint inszurgens-kapitány részt vett a francia háborúban, a campoformiói béke után azonban birtokaira vonult s a közügyekkel kezdett foglalkozni. 1802-től különböző vármegyék képviselője gyanánt részt vett valamennyi országgyűlésen s a követek táblájának egyik legtekintélyesebb tagja lett. 1830-ban mint az országos bizottság tagja, külön véleményt dolgozott ki a sajtó ügyében s ez a műve 1831. német nyelven is megjelent. 1830-ban a *Hitel című munka taglalata* címen irói polémiába került Széchenyivel, kinek a Hitelben fejtegetett eszméit károsnak s túlságosan merésznek és felforgatónak találta az ezeréves alkotmányra nézve. Részt vett az Akadémia megalapításában, melynek tiszteletbeli, majd igazgatósági tagjává választották. Főrésze volt a *Felső-magyarországi Minerva* alapításában is, mellyel középpontot akart teremteni a nemzeti irodalomnak kedvelt városában, Kassán. A szerkesztést titkára, Dulházy Mihály végezte, de ő maga volt a főmunkatárs s rengeteg gazdasági, történelmi, nyelvészeti cikket, sőt verset is írt belé. A folyóiratokban megjelent írásain kívül főbb művei: *Bártfai levelek* (írta Döbrentey Gáborhoz Erdélybe gr. D. J., Sárospatak 1817—18); a *Hitel taglalata* (Kassa 1830); *Hazánk egyik igen jeles főispánjának nyilván tett politikai hitvallása* (gr. D. J. jegyzeteivel bővítve kiadta Fekete István, Buda 1843). Rendkívül gazdag levelezését (főleg Kazinczyhoz) 1793—1831-ig Kazinczy Gábor adta ki 3 kötetben (Pest 1860—64); összes műveit sajtó alá rendezte s jegyzetekkel kisérte *Ferenczy* József (Budapest 1888). Az Akadémiában Eötvös mondott fölötte szép emlékbeszédet 1844.

8. *D. Marcel* gróf, D. József gróf és Sztáray Eleonóra grófnő második fia, szül. Büdszentmihályon (Szabolcs vm.) 1813 márc. 14., megh. Fóton 1886 febr.27. Aurél és Emil testvéreihez hasonlóan, otthonában kitünő nevelést kapott s különösen esztétikai, zenei irányban fejlesztette tehetségét. Nagy nyelvismerettel birt s pompás emlékezőtehetségével, mellyel idegen költők műveiből egész fejezeteket képes volt elmondani, keltett figyel-

met geniális testvérei társaságában. A közszolgálathoz és a politikához semmi kedvet sem érezve s egészen bölcsészeti spekulációkba temetkezve, élete végéig a magánélet visszavonultságában maradt. Társadalmi és politikai eszméi annyira radikálisok és felforgatók voltak, hogy családjával is teljesen meghasonlott. A világbékéről és világfelfogásáról való elmélkedéseiből élete alkonyán az Ország-Világ c. lap adott ki közleményeket. Művei: *Néhány szót a közönséghez* (a Széchenyi Hitel c. műve ellen írt polemikus munka); Der politisch-sociale Radicalismus der Neuzeit (Wien 1851); Beiträge zur Doctrin des menschlichen Friedens (Pest 1861).

9. *D. Pál*, a margonyai ágból, magyarkapronczai (Sáros vm.) földbirtokos, szül. 1844., gazdálkodással foglalkozott s vagyonát jelentékenyen megnövelte; a vármegyei életben részt vett, de a politikától távoltartotta magát. Birtokain minden kopár teret befásított és elsőnek létesített Sáros vmegyében nagyobb szőllőt. 1901-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezésére 500,000 K ösztöndíjalapítványt bocsátott a D.-család elszegényedett fiúgyermekeinek neveltetésére s 20,000 K alapítványt az orsz. nőképzőegyesületnél egy leány neveltetésére. A család levéltárát megőrzés végett örök időre a Nemzeti Muzeumnak, régiséggyüjteményét pedig a kassai Felsőmagyarországi Muzeumnak adta át.

10. *D. Sándor*, csanádmegyei püspök, szül. Pozsonyban 1834 jan. 3., megh. Budapesten 1907 dec. 5. Gimnáziumi tanulmányai elvégeztével a hittudományt Egerben és a pesti egyetemen végezte. 1857-ben szentelték pappá. 1868-ban Perger János, akkori kassai püspök titkára lett s a kassai egyházmegye kötelékébe lépett át. 1872-ben sárospataki plébános, 1884. kassai kanonokká, 1890., Bonnaz Sándor halála után, csanádi megyés püspökké nevezték ki. 1896-ban v. b. t. t. lett. Nagy hírre tett szert az a zarándoklat, amelyet 1900. mint a kereszténység és a magyar királyság kilenc százados ünnepén Velencébe Szt. Gellért sírjához vezetett. Ez alkalommal az első csanádi püspök szent tetemeit új díszes koporsóba helyezte el. 1902-ben pápai trónálló és gróf lett. Sokat tett a tanügy érdekében, számos egyházi és politikai értekezést írt a különböző lapokba és több főpásztori körlevelet bocsátott közre.

Dessin (franc.), tulajdonképen rajzot jelent és pedig a franciák így neveznek minden művészeti és műipari célra szolgáló rajzot.

Dessoff, *Felix Otto*, német zenész, szül. Lipcsében 1835 jan. 14., megh. Majna-Frankfurtban 1892 okt. 28. A lipcsei konzervatóriumon Moscheles, Hauptmann, Rietz voltak mesterei; 1854 óta felváltva Chemnitz, Altenburg, Düsseldorf, Aachen, Magdeburg városokban olyan kitünő karnaggyá vált, hogy 1860. a bécsi udv. operához, innen 1875. Karlsruhéba, 1880 okt. Frankfurtba hívták. Kamarazeneművei számottevők.

Dessoir (ejtsd: desszoár), 1. *Ludwig* (tkp. Leopold *Dessauer)*, német szinművész, szül. Posenben 1810 dec 15., megh. 1874 dec. 30. Tizennégy éves korában lett szinész Posenben; azután különböző vándortársulatokkal járt, míg 1831. Wiesbadenben nyert állandó szerződést s alapos kiképeztetést. Innen 3 év mulva Lipcsébe, majd Boroszlóba költözött, mely városokban már elsőrangú szerepkört foglalt el. Mint jellemszinész két évig volt a budapesti német szinháznál, azután Karlsruheban és más nagy német városokban működött, míg Berlinbe hívták meg, ahol 1872. idegbetegsége miatt nyugdíjba ment. Szenvedélyes pátoszával kivált a klasszikus jellemszerepekben tünt ki. Londoni vendégszereplésekor Lewes az Othelloját Kean alakításánál is nagyobbszerünek ítélte

2. *D.*, *Ferdinand*, *D. 1.* fia, szül. 1836 jan. 29. Boroszlóban, megh. 1892 ápr. 15. Drezdában. Jeles komikus és jellemszinész volt, legutóbb a bécsi Volkstheaterben működött, szintén idegbajban halt meg.

3. *D.*, *Max*, német filozófiai író, *D. 1.* fia, szül. 1867 febr. 8. Dr. phil. és med. 1897 óta a filozófia rendkívüli tanára Berlinben. Főleg lélektannal és újabban esztetikával foglalkozik. Fontosabb művei Das Doppel-Ich (2. kiad., 1896); Geschichte der neuern deutschen Psychologie (1 köt., 2. kiad. 1902); Aesthetik u. allg. Kunstwissenschaft (1906). Szerkeszti 1906 óta a Zeitschrift für Aesthetik u. allg. Kunstwissenschaft-ot.

Dessoles (ejtsd: desszol), *Jean Joseph Paul Augustin*, marquis, francia tábornok, szül. Auchban 1767 okt. 3., megh. 1828 nov. 3. Az 1796-iki hadjáratban Bonaparte oldalán kitünvén, 1797. dandártábornokká neveztetett ki, 1798. pedig már az egyik tartalékhadtestet vezényelte. Később mint az olasz, majd a rajnai hadsereg vezérkari főnöke szintén kitüntette magát, de mert Moreauhoz annak száműzetése után is hű maradt, Napoleonnál kegyvesztetté lőn s így az 1808. és 1810. Spanyolországban kivívott újabb sikerei dacára ott kellett hagynia szolgálatát. A Bourbonok visszatérése után XVIII. Lajos államminiszterré és Franciaország pairjévé nevezte ki. 1818-ban a külügyek vezetését vette át, de már a következő évben kilépett a minisztériumból.

Dessus (franc., ejtsd: dszü) a. m. felső szólam. Egyértelmű a discantus-szal. *D. de Viole* a. m. diszkant-viola, vagyis hegedű.

Desszuk, a régi Naukratis, Gharbieh egyiptomi tartomány kerületi fővárosa, Damanhurtól ÉK.-re 19 km.-nyire, vasút és hajóállomás, 12,000 lak. Ibrahim sejk — a dervis-rend megalapítójának — sírjánál, D.-ban minden év augusztusában számos mohamedánus búcsujáró fordul meg.

Dest (perzsa) a. m. sík, sivatag; *D.-i-Goran* (a vad szamarak sivatagja) Mekrán déli tengerpartja Dél-Beludzsisztánban; Kelathoz tartozik, Gvadartól be egész a perzsa Beludzsisztánig huzódik; e vidéket a 275 km. hosszú D. vagy Rihing öntözi; *D.-i-Bedaulet* (Szegénység földje) sivatag Beludzsisztánban; *D.-i-Kevir*, a nagy perzsa sósivatag.

D'Este, törzsneve azoknak az utódoknak, akik Frigyes Ágost, Sussex hercegének, III. György angol király hatodik fiának az öt évvel idősebb Lady Murrayval, Dunmore skót gróf leányával kötött házasságából származtak. Az esketést 1793 ápr. 4. egy már ki nem puhatolható angol lelkész végezte Rómában, de a nő kívánságára Londonban 1793 dec. 5. újból hűséget esküdtek egymásnak. 1794 aug. 14. fiuk született. Mikor aztán a dolognak

nyomára jöttek, a házasságot az 1790. kelt, a királyi családban kötött házasságokat illető törvény értelmében az érseki határozat érvénytelennek nyilvánította. Mindamellett a herceg lekötve érezte magát s mind haláláig újból nem nősült. 1801-ben még egy leánya, Ellen Ágosta született; 1806. a gyermekek megkapták a D. nevet, az anya pedig d'Ameland címet és 4000 font sterling évi díjat kapott. A fiú a hadseregben őrnagyi rangra emelkedett, de sikertelenül kisérlette meg Nagy-Britannia, v. legalább Hannover törvényes hercegévé való elismerését kieszközölni. Klüber az Abhandlungen der Geschichtskunde-ban (2 köt., Frankfurt 1834) és Zachariä (Heidelberg 1834) mellette írtak; Schmid (Jena 1835) és Eichhorn (Berlin 1835) ellene. Atyja halála után is elutasították igényeivel és 1848 dec. 28. nőtlenül halt meg.

Desterro, *Florianopolis* (l. o.) braziliai város régebbi neve.

Destillatio, l. *Lepárlás.*

Destinatio (lat.) a. m. meghatározás, végcél.

Destinezit (ásv.), a diadochitnak egyik változata.

Destinn, *Emmy,* cseh-német énekművésznő, szül. Prágában 1878 febr. 26. 1898—1908-ig a berlini udv. opera drámai primadonnája; Bayreuthban 1901. a Bolygó Hollandi Sentáját énekelte. Amerikában is vendégszerepelt, Budapesten 1907 óta többször.

Destisztán, perzsa vidék, l. *Farsz.*

Destitutio (lat.) a. m. hivatalból való elmozdítás.

Destouches (ejtsd: détuss), 1. *Josef Anton von,* német költő, szül. Münchenben 1767 márc. 13., megh. u. o. 1832 máj. 13. Előbb adóhivatali tanácsos, 1818 óta kormánytanácsos volt, később Ambergben korona-ügyvéd lett. Történelmi, államtudományi dolgozatokat és több drámát írt. Drámái: Schauspiele (1791); Friedrich IV. von d. Pfalz (1794); Arnulf, König von Bayern (1820) stb. — Fia *Ulrich v. D.,* szül. 1802., megh. 1863 Münchenben, népszinműveket írt; testvére *Franz Seraph v. D.* (1772—1844) Weimarban zeneköltő volt, aki operákat is írt. A D.-családról érdekes adatokat közöl Ulrich fia: *Ernst v. D.,* Aus der Jugendzeit (1866) c. könyvében.

2. *D. (Detouche), Paul Emile,* francia festő, szül. Dampierreben 1794 dec. 16., megh. 1874 júl. 11. David, Guérin és Gros tanítványa, kezdetben David modorában festett történeti és vallásos tárgyú képeket, de ezeknél nagyobb kedveltségnek örvendtek későbbi érzékenykedő, de ügyesen festett genreképei, pl. A bukott leány hazatérése a szülői házba, A szerelem mint orvos, A félbemaradt házassági szerződés stb.

3. *D., Philippe Néricault,* francia vígjátékíró, szül. Toursban 1680 aug. 22., megh. Melunben 1754 júl. 4. Ifjukorában szinész, mások szerint katona volt, azután egy diplomata, Puysieux márki titkára lett s anyagi gondoktól menten írhatta meg vígjátékait. Irodalmi sikereivel az Orléansi herceg jóindulatát is elnyerte, aki 1717. Angliába küldte. Visszatérte után (1723) megválasztották az akadémia tagjának. D. nem volt minden komikai tehetség nélkül s egy-két sikerült karrikaturát is szinpadra vitt. De e tehetségét elnyomva, a magasabb jellemvígjáték szolgálatába szegődött és moralizáló hangjával sikerült neki unalmassá válnia. Említhetők: Le philosophe marié (1727); Le dissipateur (1736); La fausse Agnès (1759) s mind közt a legjobb: Le glorieux (1732), melyben már az érzelgősség hangjai csendülnek meg. Műveit többször kiadták, így Párisban 1822., 5 köt. Nálunk Bessenyei Györgyre gyakorolt hatást. V. ö. *Lüdemann,* Uber D. Leben u. Werke (Greifswald 1895); *Bürner* A. S., D. és vígjátékai (Székesfehérvár 1906).

D'Estournelles de Constant, báró, szül. 1852. La Flèche-ben. A diplomáciai pályára lépett, melyről azonban lemondott, hogy tevékenységét egészen a békemozgalomnak szentelhesse. Mint a francia képviselőház tagja (1895—1904), majd mint szenátor (1904 óta) ismételve síkra szállt a fegyverkezések korlátozása és a választott biróságok elve mellett. Az Anglia és Franciaország közti választott bírósági szerződéseket ő kezdeményezte és sokat fáradozott a német-francia közeledés érdekében. 1905-ben alapította a Conciliation internationale c. szövetséget, hivatalosan képviselte hazáját mindkét hágai békekonferencián s tagja az ottani állandó választott birósánnak. A béke propagálása érdekében a külföldet is bejárta s többek közt Budapesten is megfordult. 1909-ben Beernaert Ágosttal együtt megkapta a Nobel-féle békedijat. Irodalmilag tudományos, szépirodalmi és politikai téren működött. Számos értekezést írt a békemozgalom, leszerelés és választott biróságok érdekében.

Destra, a zenében, l. *Col.*

De strigis quae non sunt, nulla quaestio fiat (lat.), l. *Boszorkány.*

Destrukció (lat.) a. m. pusztítás, lerombolás; *destruktiv,* romboló. — *Geológiai értelemben* D. néven foglaljuk össze mindazokat az erőket, amelyek kívülről hatnak a föld felszinére; ez a folyamat három részből áll, ú. m. pusztítás, eltakarítás és lerakódás. A D. ható tényezői a hő, a levegő, a víz, a jég és a szerves világ. *D.-s alakok*-nak nevezzük a morfológiában azokat a felszini formákat, amelyeknek tektonikailag megszabott alakjuk megfordítottja a mostaninak.

Destruktiv anyagcsere, a növények életének fenntartására szükséges lélekzés, amennyiben szénsav és víz képződésével végbemenő tökéletes elégése az organikus anyagoknak, ami által a növény organikus vegyületei egyszerűbb vegyületekre bomlanak, ami közben a felhalmozódott energia felszabadul. A vegyületek átalakulásának ezt a sorát hanyatlónak mondják, ellentétben az asszimiláció folyamán való átalakulások emelkedő sorával.

Destutt de Tracy (ejtsd: desztüt dö traszi), 1. *Antoine Louis Claude,* gróf, francia filozófus, szül. Párisban 1754 júl. 20., megh. u. o. 1836 márc. 10., az États généraux-ban a nemesi előjogoknak és a kat. vallásnak mint államvallásnak eltörlésére szavazott. Napoleon alatt szenátor, 1814. pair, az Institut national és az Académie des sciences morales tagja. Filozófiai felfogása, melyet maga ideológiának nevezett, tovább fejlesztője a XVIII. sz. francia szenzualizmusának. Az «ideológia» főleg gyakorlati célzatu, szabályokat keres a nevelés,

a politikai és erkölcsi élet számára a fizika s a lélektan fiziológiája alapján. Főképviselői ez iránynak D. és Cabanis. Kantra ő figyelmeztette először a franciákat. Fő műve: Éléments d'idéologie (3 könyvben, Ideologie 1801, Grammaire générale 1803, Logique 1805). Összes művei 4 kötetben (Paris 1824—25). Művei közt vannak még: Mémoire sur la faculté de penser; Essai sur Montesquieu; Traité de la volonté; Commentaire sur l'esprit des lois (1819).

2. *D., Antoine César Victor*, gróf, előbbinek fia, szül. 1781., megh. Paray-ban 1864 márc. 13. Mint tiszt részt vett Napoleon alatt a spanyolországi és az 1813-iki németországi hadjáratokban; 1818. kilépett a hadseregből. 1827—48-ig ellenzéki képviselő; Napoleon herceg miniszterelnöksége alatt 1848 dec. 20-tól 1849 okt.-ig tengerészügyi miniszter volt. Több földmívelésügyi és nemzetgazdasági munkát írt. — Neje, *Marie de Tracy*, a Newton-családból, szül. Stockportban 1789., megh. 1850 okt. 27. Szellemes tartalmú leveleket, cikkeket, gondolatokat foglalt össze: Essais divers, lettres et pensées (Paris 1855, 3 köt.) c. művében; regényt is írt Martha címen.

Desuetudo (lat.) a. m. elszoktatás. Megszünhetik a jogszabály hatálya, ha nem alkalmazzák, ha elavult. Hogy a szokásjogi jogszabály ilykép megszünik, nem kétséges. Törvénnyel ellenkező szokás már nehezebben érvényesülhet; bár nincs kizárva, hogy a törvény hatályát a szokásjogi tétel megszüntesse. Az elavulás (desuetudo), alapeszméje cessante ratione cessanti ipsa lex. Elavultaknak tekintendők nálunk pl. a zsidókat korlátozó törvényeink a magánjogi jogegyenlőség folytán. A kir. Kúria szerint elavultak az ú. n. holtkézi törvények; az optk. 9. §-a az elavulást kizárja.

Desultor (lat.), a rómaiaknál két lovon dolgozó műlovas; sebes vágtatás közben egyik lóról a másikra ugrott. Desultorius annyit jelent, mint leugró, átvitt értelemben állhatatlan.

Desumptio (új-lat., a *desumo* igéből), elvétel, kölcsönvétel, kölcsönzés, átvétel.

Desv., növénynevek mellett *Desvaux* Augustin Nicaise nevének rövidítése. Szül. Poitiersben 1784 aug. 28., megh. mint Angersben a botanika tanára, e városhoz közel, Bellevueben 1856 júl. 12.

Desvallières (ejtsd: dévaliér), 1. *Ernest George Maurice*, francia szinműíró, szül. Párisban 1857 okt. 3. Számos bohózatot írt, részben mások (Mars és Feydeau) közreműködésével. Ilyenek: Un alibi; Autour d'une chambre; L'affaire Edouard; La vie en voyage stb. A budapesti Népszinházés Vígszinházban is több bohózatot adtak tőle: Jáfet és 12 felesége; Titkos rendőr és Dr. Nebántsvirág.

2. *D., Georges*, francia festő, szül. Párisban 1861. Élie Delaunay és Gustave Moreau tanítványa. Művein kezdetben az olasz művészet és mindvégig második mesterének hatása érzik. Nevezetesebb képei: Condottiere (a nîmes-i muzeumban); Joueurs de balles; Narcisse; Tête d'étude (a párisi Luxembourg-muzeumban); Tireurs d'arc; Fiove; Aeternum transvertere, Orphée; Nymphes et Faunes: Christ et la Madeleine; Le Grèce; Christ flagellé stb.

Desvergers (ejtsd: déverzsé), *Adolphe Noël*, francia orientálista és régiségbuvár, szül. 1805 jun. 2., megh. Nizzában 1867 jan. 8. Fő műve: L'Étrurie et les Étrusques (1864, 2 köt.), ezenkívül említhetők: Histoire de l'Arabie (1847); Essai sur Marc Aurèle (1860) stb.

Desvres (ejtsd: dévr), francia város Pas-de-Calais département Boulogne arrondissementjában. (1901) 4771 lak. Nevezetességei: a XVII. sz.-ból való temploma, bőr-, cement- és fayence-ipara. Közelében gyógyforrások vannak.

Désy *Zoltán*, államférfiu, szül. 1862. dec. 15. Nagyölyvesen (Maros-Torda vm.). Miután a jogot elvégezte, birtokán gazdálkodott. 1892. a Maros-Vásárhely-vidéki kerület nemzeti párti programmal orsz. képviselővé, 1896. Maros-Torda vármegye alispánná választotta. Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt Szolnok-Doboka vármegye főispánjává nevezték ki. A nemzeti ellenállás alatt a függetlenségi párthoz csatlakozott és ezzel a programmal választották meg 1905. orsz. képviselővé a gernyeszegi kerületben. 1906-ban a koaliciós kormányban pénzügyminiszteri államtitkár lett, amely tisztét a Wekerle-kormány visszalépéséig viselte. 1910-ben Maros-Vásárhely II. kerülete választotta képviselőül a Kossuth-párt programmjával. A Kossuth-pártnak alelnöke s a képviselőházban, valamint annak pénzügyi bizottságában jelentékeny munkásságot fejt ki.

Desze, kisk. Máramaros vm. sugatagi j.-ban, (1910) 1116 oláh lak.; hitelszövetkezet, postaügynökség, u. t. Aknasugatag.

Deszetina, délszláv elnevezése a tizednek.

Dés-zilahi vasút, l. *Szamosvölgyi h. é. vasút.*

Deszima, sziget, l. *Dezsima.*

Deszjatin, l. *Djeszjatin.*

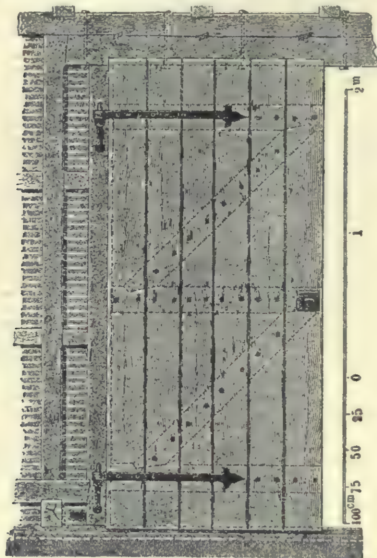
Deszk, nagyk. Torontál vm. törökkanizsai j.-ban, (1910) 2941 szerb, német és magyar lak., vasúti megálló, postahivatal, u. t. Szőreg. Egy másik D. a középkorban Arad vmben feküdt.

Deszka, *fakelme* v. *faárú*, melynek szélessége nagyobb többszöröse vastagságának. Vastagsága lehet 10—50 mm., 5—5 mm. fokozatos növekedéssel. (Régi, de még most is használt szokás szerint $\frac{1}{4}$—$\frac{3}{4}$''.) Szélessége 16—32 cm., sőt még ennél is nagyobb. Hosszusága 4, 5 v. 6 m. (12', 15' v. 18'). Legtöbb előfordul 25 mm. vastagságban (változó szélességben és 4·75 m. hosszuságban). Féldeszka vagy keskeny kelme 16 cm. széles, 40 mm. vastag. Fenyőfából és kemény fából készül, ez utóbbi főként pallódeszkának. L. még *Fűrész-árú.*

Deszkaajtó, függőleges helyzetben egymás mellé illesztett, rendesen szádalt, gyalult v. gyalulatlan deszkákból áll, melyek a vázat képező hevederekre vannak fecskefarkcsappal tolva v. néha csupán csak szegezve (l. az *ábrát* a 478. old.). Gondosabban készült D.-knál az összeillesztések helyén a deszkák éleit letompíthatjuk, hornyolhatjuk, v. kis, profilozott lécekkel lefödhetjük. A D.-kat erősebbekké lehet tenni azáltal, hogy két ellentétes irányban ferdén álló deszkaréteget szögezünk egymásra. Ezek a kétrétegű D.-k, amelyek szigetelésre is kiválóan alkalmasak. Enyvezett D.-k csak keskeny (12—15 cm. szél.) deszkákból készülnek. Ezek hasadását fecskefark alakú hevederkötésekkel megakadályozzuk. A D.-kat gazdasági épüle-

teken, lakóházakban pedig a pincében és padláson használják.

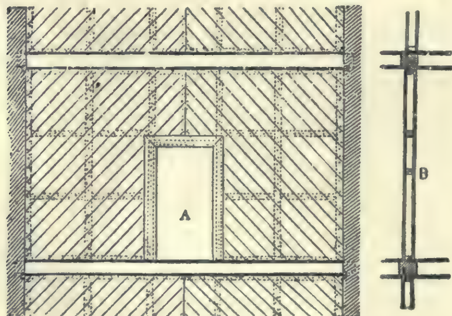
Deszka érintős rajza. A fatörzs valóban paraboloidszerű (Nelloïd) test, mely rönkökre metszve csonka kúpszerű alakot mutat. A fatörzset a keretfürésszel deszkára fölvágva, a metszet a farönkön hosszanti tengelyével párhuzamosan megy, tehát ú. n. kúpszeletet alkot, amely tehát a deszka-

Deszkaajtó.

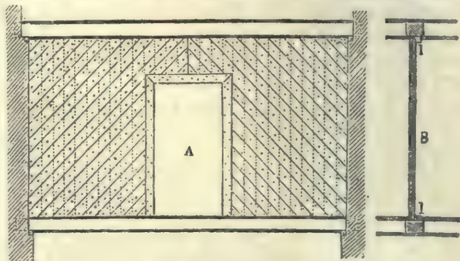
lapokon az évgyürük révén csupa parabolát mutat rajznak, föltéve, hogy az évgyürük rendes növésüek. Rendetlenül nőtt évgyürüknél a törzs széle felé egymással szemben álló zárt, ellipszisszerű kettős parabolát is alkothatnak. E néha csinos rajzokat a művészi iparban diszítésre is használják.

Deszkafal, rendesen valamely faváznak támaszkodó egy- v. kétsoros deszkarétegből álló fal, mely lehet *külső* v. *belső.* A külső D.-akat leginkább

1. ábra. Deszkafal.

mint deszkakerítéseket (l. o.) használják; a belső D.-ak két szomszédos helyiség elkülönítésére szolgálnak és kétféleképp készülnek: vagy egy teljes favázat borítunk be mindkét oldalán rézsutosan álló deszkázattal és a faváz közeit kitöltjük *(1. ábra),* v. pedig csak egy alsó és egy felső léchez támasztva két sor deszkát szögezünk egymásra *(2. ábra),* úgy hogy az egyik deszkaréteg függélyesen, a másik rézsutosan áll s a hézagok így egymást födik. A D.-ak azonban igen könnyen

2. ábra. Deszkafal.

hasadoznak és vetemednek s azért csak kivételkép alkalmazzák. A D. hasadását úgy akadályozzuk meg, ha azokat szádacsapolással kötjük össze egymással és aztán minden egyes deszkát külön harántos hevederre 2—2 szöggel lekötjük.

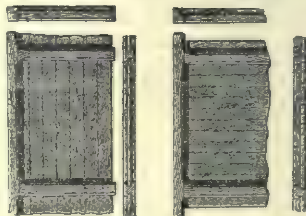
Deszkafedél, rendesen az ú. n. «borító deszkázattal» befödött fedél. Csak ideiglenes jellegű építkezéseknél vagy gazdasági épületeknél (mint szinek, pajták stb.) használható, mert az esővíz beszivárog rajta.

Deszkafürész, l. *Fürészmalmok.*

Deszkahéjazás. Gerendamennyezetek, gerendavázas falak vagy tetőszerkezetek egy v. két oldalt való borítása, rászögezett deszkákkal. Ezen héjazás a belső (szoba) felületeken a nádazás, vakolás, parafakőszigetelés stb., a külső (tető) felületeken kátrány, papir, pala, eternit, bádog stb. fedés alapjául szolgál.

Deszkaív, rövid (1·50 m. hosszú) deszka vagy padlódarabokból 2—3-szoros kötésben egymásra szegezett ívestartó, melyet különösen íves fedelek szaruzatául használunk. Föltalálója után (Philibert de l'Orme francia építész a XVI. sz. közepén) de l'Orme-féle ívnek is hívják. Nagy szerepe van ennek mai nap az ideiglenesség jellegével biró (10—20 évre számított) nagy traktus mélységű csarnokoknál pl. íves (dongaboltozatszerű) fürészgép-csarnokoknál.

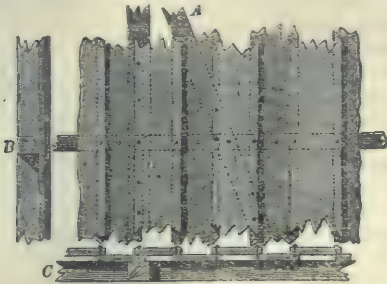
Deszkakerítés, a külső deszkafalak csoportjába tartozik és rendesen teljes favázból áll, mely-

1. ábra. Deszkakerítés.

nek külső oldalához vagy egyszerüen csak egy heveder van szegezve *(1. ábra),* vagy pedig a faváz vastagságában a hornyolt oszlopoknak és süvegfáknak támaszkodva van egy egysoros, füg-

gélyes vagy vízszintes helyzetben lerakott deszkákból készült deszkafal *(2. ábra)*. A kettő közül az utóbbi jobb, mert az esővíz a deszkákon hama-

2. ábra. Deszkakerítés.

rább leszalad. A faváz rendesen keményfából van (akácfa vagy tölgyfa), az egy méter mélységre földbe ásott oszlopok egymástól 2—4 méter távolságra.

Deszkanyelv, a szarvasmarha nyelvének a sugárgomba által okozott megnagyobbodása és megkeményedése, melynél fogva az állat csak nehezen v. éppen nem képes az eledelt lenyelni. Idővel az egész nyelv megnagyobbodik és pedig némelykor annyira, hogy a szájban el sem fér, hanem csúcsa a szájrésből kiáll. A betegség kezdeti szakaiban jódtinktura beecsetelésével és jódkálium belső adásával gyógyítható; súlyosabb esetekben az állat levágatása ajánlatos. L. *Aktinomikózis*.

Deszkapadozat, l. *Padló*.

Deszkatok vagy parapettok, az ajtótoknak az a neme, mikor a tokot a téglafalban csak egy 8—16 cm. széles és 5 cm. vastag, rendesen puhafa ragasztó alkotja. A ragasztó horonnyal van ellátva, melybe az ajtó nyilik.

Deszkatutaj, deszkából összealkotott tutaj v. talp. L. *Faszállítás*.

Deszmin *(desmin*, ásv.), gyakori s elég nagy mennyiségben is termő mész-zeolit; anyaga víztartalmú mész-aluminium-szilikát, de mindig van benne egy kevés nátrium s kálium; az albitnak hidrátjául fogható fel, melyben a nátriumnak legnagyobb mennyiségét kálcium helyettesíti. Kristályalakjainak habitusa rombos; a kristályok tulajdonképen egyhajlású ikrek. Egyes kristályok egyáltalában nem ismeretesek, mindig ikrek s pedig leggyakrabban többszörösek; a nagyobb kristályok csupa apró egyénekből nőttek össze; az apró egyének végük felé széthajlanak és nyaláb- v. kéveforma alakot ölt az egész. Ezért adta Breithaupt az ásványnak a D. nevet (deszme gör. nyaláb). Kristályokon kívül gyakoriak a gömbök sugarasan rostos belső szerkezettel, főképen mint kőzetrepedések s ürök töltelékе meg bevonata. Igen jól hasad; k. 3·5—4; fs. 2·1—2·2. Legtöbbször fehér, ritkábban szintelen, szürkéssárga, barna vagy veresеs; többé-kevésbbé áttetsző. Hazánkban termőhelyei: Selmecz, Bogdány, Kissebes, Herczegány (Hunyad vm.), Tekerő, Almás, Rézbánya (vörös), Oravicza. Nevezetesebb külföldi termőhelyei: Faröer szigetek, Staffa sziget, Izland (Berufjord). Puflerit-nek hívják a Seisser-Alpokon lelhető D.-t. Régebben a D.-t és a heulanditot egynek vették és leginkább stilbit néven irták le.

Deszna, körülbelül 1000 km. hosszú baloldali mellékfolyója a Dnyeprnek Oroszországban. Szmolenszk kormányzóságban, Jelniától 7 km.-nyire ered és Kievvel szemben ömlik a Dnyeprbe. Brianszktól kezdve, 840 km. hosszuságban hajózható. Jelentékenyebb mellékfolyói: a Vitma, Bolva, a Navlia, Nerussza és Szejm. Ez utóbbinak nagyon alacsonyak a partjai és tavasszal az árvizekkel sok kárt okoz, egyébként halban gazdag, és kisebb hajókkal járható. A kereskedelem központjai a D. partján: Jekaterinoszlav, Cherzon, Nikolajev, Ocsakov és Odessza.

Deszpoina (gör.) a. m. úrnő, úrasszony, nőnemű alakja a *deszpotész (deszpota)* szónak, megtisztelő mellékneve Homerosnál istennőknek és előkelő asszonyoknak; Athénben főleg Persephonénak, a tragikusoknál a királynőknek. Az újgörögöknél mai kiejtés szerint (deszpina) szintén előkelő nők megszólítása. *Panája* (παναγία) hozzátételével a boldogságos Szüzet jelenti.

Deszpot, régibb íróinknál a szerb fejedelem neve (a görög *deszpotész* szó). — *Deszpotlé*-nek hitták a fokhagymás mártást.

Deszpota, l. *Despota*.

Deszpotizmus, l. *Abszolutizmus*.

Deszpoto-Dagh, l. *Rodope*.

Deszpotszentiván, község, l. *Úrszentiván*.

Desztán, arab eredetü török szó, jelent történetet, elbeszélést, mely a nép mulattatására szolgál. Ujabban versekbe foglalnak egy-egy népszerű eseményt vagy személyt és vagy elénekelik nyilvános helyiségekben, vagy pedig nyomtatásban is árulják.

Desztilláció, l. *Lepárlás*.

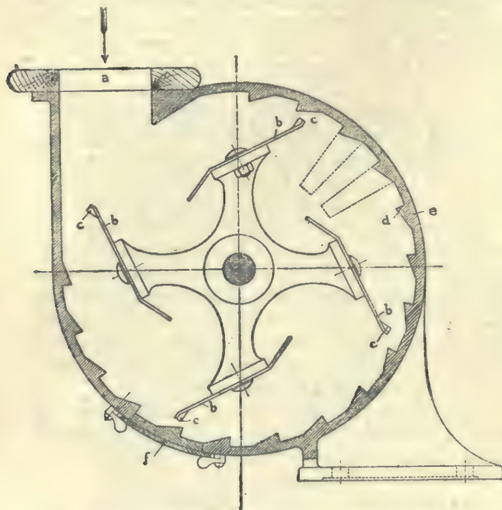
Desztillált víz, l. *Víz*.

Desztur (török) a. m. engedély, hatalom. Az utcákon e szóval intik vigyázatra az embereket, ha valami, főleg teher elől ki kell térni: *D. vardá*. D.-nak nevezik a törvények és rendeletek gyüjteményét is.

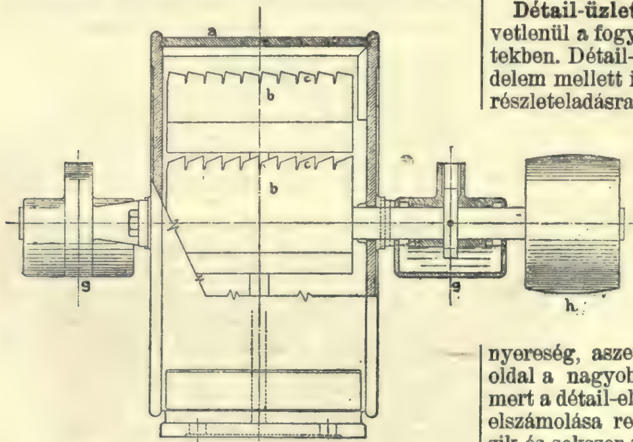
Détacher (franc., ejtsd: detasé, ném. *detaschieren)*, az egy egészet képező részek egyikét az egésztől eltávolítani. Katonaságnál seregrésznek, csapatnak stb. rendes harcászati köteléken kívüli alkalmazása. — *Détachement*, l. *Különítmény*. — *Détaché* (zene), l. *Staccato*. — *Detachier-készülék* (teng.), l. *Csónak*.

Détacheur (franc., ejtsd: detasőr), igen sokféle szerkezetü aprító gép, amely úgy a búza-, mint pedig a rozsmalmászatban használtatik. Célja a már megőrölt terméknek a szitálás előtt való lazítása, felbontása. Az őrlés folyamán a korpás és lisztes részek többnyire szorosan összefüggnek, összeállnak, a D. lapátjai vagy csigája — aszerint, amint lapátos v. csigás szerkezetü — a lazítandó terméket gyors forgással a D. felületéhez szorítják, miközben a héjrészek a lisztes részektől elkülönülnek, az így lazított termék a szitálással igen jól és könnyen osztályozható lisztes és korpás részekre. Egy D. működését a következőkben ismertetjük: az *a* beömlő nyiláson a gépbe folyó őrleményt a *b* lapátok, amelyeknek *c* fogai ferdén vannak kihajlítva avégből, hogy az őrleményt egyúttal továbbítsák is, az *e*

öntöttvasház *d* fogaihoz verik, ezáltal az őrlőszerszámból (hengerszék v. kőjárat) kikerült és összetapadt őrlemény széthull, meglazul. A kiömlés az ábrán megjelölt helyen történik, a *g* gyűrűskenésű csapágyakat, a *h* meg hajtó szíjkorongot jelöl. A D.-öket főleg dercekiőrlő rendszereknél alkalmazzák. A bemutatott gép az Első Magyar Gazdasági Gépgyár R.-t. szerkezete, az *1. ábra* a gépet kereszt-, a *2. ábra* pedig hosszmetszetben mutatja. L. még *Diszmembrátor.*

1. ábra. Détacheur (lazító-gép) keresztmetszete.

2. ábra. Détacheur (lazító-gép) hosszmetszete.

Détail (franc., ejtsd: detály) a. m. részlet. A kereskedelmi életben a kiskereskedést nevezik *D.-üzletnek,* mert benne az árúk eladása nem nagyban *(en gros),* hanem részletekben *(en D.)* történik. Különösen oly cégeknél, ahol főleg nagyban kereskedés folyik, de az üzlet egy osztálya a kicsinyben való eladással foglalkozik, nevezik ezt az osztályt *részleteladási* vagy D.-osztálynak. — *D.* az építészetben valamely tagozatnak természetes nagyságban való megrajzolása. — *D.-iroda,* a hadseregparancsnokságoknál és a hadseregfőparancsnokságnál a vezérkari osztály egyik ügyosztálya, amely mindazokkal az ügyekkel foglalkozik, amelyek nem vonatkoznak közvetlenül a hadműveletekre. A D.-irodához vannak beosztva, ill. közvetlenül ez alá vannak rendelve: a szárnysegédek és parancsőrtisztek, a főhadiszállás tábori rendőrosztaga, a főhadiszállás térparancsnoksága s a tábori posta.

Detaille (ejtsd: dötály), *Edouard,* francia festő, szül. Párisban 1848 okt. 5. Meissonier kedvenc tanítványa. Kezdetben a directoire idejéből vett apró, szellemes, csinos kosztümképekkel aratott sikert, később azonban, talán az általa is végigharcolt 1870—71-iki háború hatása alatt, kizárólag katona- és csataképeket fest. Valamint mesterének, úgy az ő műveinek is a kis terjedelem, továbbá a rendkívül gondos kidolgozás és hatásos elrendezés a jellemző jegyei. Megemlítendők: A győztesek; Fosztogató poroszok Páris előtt; A maursbronni nehéz lovasság; A kémszemle; Üdvözlet a sebesült ellenségnek; — a nagyobb méretűek közül: A zászlók kiosztása; A champigny-i csata körképe (Neuville-lyel együtt festette); A hüningeni őrsereg kivonulása stb. A Szépművészeti Muzeum modern képtárában egy magyar honvédhuszárőrnagyot ábrázoló kis festménye látható. 1885-ben egy akvarellekkel illusztrált díszművet adott ki L'armée française címen. V. ö. *Vachon,* D. (Paris 1897).

Détail-rajz a. m. részletrajz.

Détail-üzlet, kiskereskedés, amely árúit közvetlenül a fogyasztóknak adja el apróbb részletekben. Détail-eladás történhetik a nagykereskedelem mellett is és ilyenkor a rendes üzletből a részleteladásra adott árúkat külön számlán a D. számláján tartják nyilván. Ezt a számlát megterhelik az apró eladásra adott árúk napi értékével, elismerik a tényleges árúk után befolyt összegekkel s a hitelre eladott árúk értékével elismerik a számlát a számadási időszak végével a leltárszerű készlettel. A számla két oldalának különbözete a veszteség v. nyereség, aszerint, amint a tartozik v. a követel oldal a nagyobb. E számlát azért kell vezetni, mert a détail-eladásra adott árúk mennyiségszerű elszámolása rendesen nagy nehézségekbe ütközik és sokszor teljesen lehetetlen is.

De te fabula narratur (lat.) a. m. rólad szól az ének (ha nem is említik nevedet). Idézet Horatius Szatiráiból I, 1, 69 és 70.

Detek, kisk. Abaúj-Torna vm. szikszói j.-ban, (1910) 645 magyar lak., fogyasztási szövetkezet, u. p. Bakta, u. t. Forró-Encs.

Detektiv, a rendőrség nyomozó testületének tagja. Titkos rendőrnek is mondják. Feladata a rovott multu és gyanus egyének megfigyelése, a bűncselekmények elkövetésének lehető megelőzése és elsősorban az elkövetett bűncselekményeknek és tetteseiknek felderítése. A D.-ek természetesen polgári ruhában — sőt akárhányszor álruhában — teljesítik szolgálatukat, saját különleges

szabályzatuk szerint. Nagy ügyességet, személyi, helyi és emberismeretet tételez fel szolgálatuk eredményessége. A mai rendőrségnek igazán nélkülözhetetlen és megbecsülhetetlen részét képezik. Budapesten csekély 140 tagból áll a testületük. A kiszemelt ujoncokat a főkapitány egy évi próbaidőre alkalmazza. Előnyben részesülnek a magasabb képzettségűek és a több nyelvűek. Szakvizsgát tesznek. Ha alkalmasak, egy év után véglegesíti őket a belügyminiszter a főkapitány előterjesztésére. Illetményeik egyenlők a tisztviselői fizetéssel, az utolsó két fizetésosztályban. Ajándékot, jutalmat csak felettes hatóságuktól szabad elfogadniok. Fegyelmi tekintetben ugyanazon fórumok elé tartoznak, mint a tisztviselők. A budapesti rendőrség D.-testületét a régi polgári biztosi intézmény megszüntetésével, 1886. állították fel 36 D.-vel. A D. Budapesten hivatalos közeg. Neve, címe is hivatalos jellegű, ezért *magán-D.*-nek senki se nevezheti magát. Magánnyomozó v. magánkutató intézetek merőben üzleti jellegű vállalkozások, amelyek főleg a kereskedelmi világban nyernek alkalmazást és munkakörük elsősorban hiteli információkra terjed.

De tempore (lat.) a. m. jókor, idejében.

Détente (franc., ejtsd: detañt) a. m. ernyedtség, a feszültség szünése. Diplomata nyelven két állam szelidülő viszonyának jellemzésére használják.

Detentio (lat., birlalás) akkor áll elő, amidőn valaki a dolog felett a tényleges uralmat valóságban gyakorolja, de nem az animus dominival a maga részére és a maga nevében, hanem egy harmadik személy nevében és helyett. L. *Birlalás, Birtok.*

Détér, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 552 magyar lak.; u. p. Rimasimonyi, u. t. Ajnácskő. D már 1244. említtetik oklevelekben.

Detergentia (lat.), 1. sebtisztító szerek; — 2. hashajtók.

Deterioratio (lat.), birtokrongálás, a dolognak, különösen földbirtoknak olyan változása, amely értékcsökkenést eredményez. Okozhatja erőhatalom (vis major), elemi csapás, v. rosz kezelés (rablógazdaság, vetésforgási szabályok meg nem tartása, a földnek nem kellő megmívelése, trágyával el nem látása). A D.-ért a bérlő — ha ő okozta — kártérítéssel tartozik, de ha a bérlet tartama alatt a D.-t elemi csapás v. rendkívüli baleset idézi elő, bérleengedést követelhet.

Determináció, *determinálás*, meghatározás, elhatárolás, logikai műszó. A *fogalomnak* (l. o.) van tartalma és köre, tartalma a fogalom jegyeinek és e jegyek kapcsolatának föltüntetése; köre mind amaz egyedek v. alsóbbrendű fogalmak, melyekben az előbb említett, meghatározott kapcsolatú jegyek foglaltatnak. A háromszög fogalmában pl. bizonyos jegyek foglaltatnak, melyek a háromszöget *meghatározzák*, determinálják, a négyszögtől stb. elhatárolják. A derékszögű háromszög fogalma a háromszög fogalmának további determinációja, mely által most már a többi háromszögektől el van különítve, határolva. Innét a régi logikai mondás: Omnis determinatio negatio, minden elhatárolás: tagadás. Az általános fogalmaktól a kevésbbé általánosakhoz folytonos D. útján jutunk.

Determinálás (lat.), l. *Determináció* és *Növényhatározás*.

Determináns, lényegében véve az algebrának olyan segédeszköze, mellyel az n ismeretlent tartalmazó elsőfokú egyenletrendszernek a megoldásait könnyen áttekinthető módon felírhatjuk. A megadott számok (elemek) a D.-ban, bizonyos szabály szerint rendezve, vízszintes sorokban és függőleges oszlopokban foglalnak helyet s további számításokra nyujtanak alkalmat. Az n-ed fokú determináns n sorból és n oszlopból áll. Ha ezekből r sort és r oszlopot kiválasztunk és az így fennmaradt elemekből egy D.-t alkotunk, ezt a még megmaradó sorok és oszlopok száma szerint az eredeti n-ed fokú determináns r-ed fokú *al-D.*-ának nevezzük. A *függvény-D.*-okban, melyeknek a többszörös integrálok és a differenciálegyenletek elméletében, valamint az algebrában és az invariánsok elméletében van fontos szerepük, n változó n függvényének e változók szerint vett differenciálhányadosai alkotják az elemeket. A D. első felfedezője Leibnitz volt, de az ő munkálata nem keltette fel a matematikusok figyelmét és csakhamar feledésbe ment. Második feltalálója Cramer volt. A D. szót jelenlegi értelmében Cauchy használta először. V. ö. *Baltzer*, Theorie und Anwendung der Determinanten (Leipzig 5. kiadás, 1881); *Mansion*, Éléments de la théorie des Déterminants, németül Elemente der Theorie der D. (u. o. 3. kiad., 1899); *Pascal* munkája (németül Die Determinanten, u. o. 1900).

Determinánsok, Weismann csiraplazmaelméletében a csiraplazmának ama feltevéses élettani egységei, melyek a megtermékenyített petesejt osztódásából származó sejtek mivélevését szabályozzák. A csirasejtek determinánsainak megváltozása egyúttal a szervezet megfelelő szerveinek megváltozását vonja maga után.

Determinato, olasz zenei műszó, a. m. határozottan.

Determinizmus (lat.). Ha azt a föltevést, hogy minden, ami történik, okoknál fogva szükségkép történik, olykép egyetemesítjük, hogy az emberi akaratra is kiterjesztjük, tehát azt tanítjuk, hogy az akaratnak minden nyilvánulása a reá ható okok (motivumok) folytán szigorú szükségességgel áll be, akkor az akaratról szóló ezt a tanítást D.-nak nevezzük. Ellentéte az *in-D.*, mely szerint az akarat föltétlenül szabad, azaz elhatározásaiban minden októl független lehet. A D. szerint, ha adva vannak az akaratra ható okok, motivumok, akkor adva van az akarat elhatározása is, ép úgy, mint ha a természetben valamely esemény összes feltételei adva vannak, az eseménynek be *kell* következnie. A D. tehát tagadja az akarat szabadságát. Az in-D. szerint az akarat megelőző okok nélkül is elhatározhatja magát valamire, más szóval: jelenségek sorát *kezdheti*. Az in-D. tehát az akarat szabadságát tanítja. Bizonyos közvetítő álláspontboz érünk, ha az okokat két osztályra osztjuk, észbeli motivumokra s egyéb okokra. Ezen álláspont szerint az akarat szabadsága relativ; ellenállhatunk az észen kívül levő okok-

nak, engedelmeskedvén az észbelieknek, immanenseknek. Az igazi szabadság ez álláspont szerint abban van, hogy akaratunk nem feltétlenül szabad, de nem függ csak anyagi v. indulati okoktól, az ész szavára hallgat, belső okoktól kormányoztatik. A D. és in-D. kérdése a legkényesebb filozófiai problémák egyike, miként való megoldása dönt a filozófiai rendszerek alkata fölött. A legmélyebb megoldási kisérletek egyike Kant-é, melyet Schopenhauer is elfogadott. V. ö. *Kant*, Akarat szabadsága és Szükségesség; *Pauer* Imre, Erkölcsi D. (Budapest 1890).

Deterritio (lat.) a. m. elijesztés.

Detestatio (lat.), valakinek, pl. Istennek bizonyságul hívása; esküdözés, elátkozás.

Dethronisatio (uj-lat.) a. m. a tróntól való megfosztás.

De tigno iuncto actio. Tignum egy darab épületfa, gerenda, általában építkezési anyag. A ház vindicatiojánál a háznak bár idegen gerendájára (tignum iunctum), mely be van építve, nem kell külön vindicatio, rájuk külön tulajdonjog nem is marad épségben, s míg a dolog integrans, részei addig nem vindikálhatók. De hogy senki idegen anyagból ne építsen, a tignum iunctum becsárának kétszeresében marasztaltatik el az idegen dolog felhasználója.

Detk, kisk. Heves vm. gyöngyösi j.-ban, (1910) 1752 magyar lak.; postahivatal, u. t. Ludas.

Detkovac, adók. Verőcze vm. verőczei j.-ban, (1900) 756 horvát-szerb és magyar lak.; u. p. Gradina, u. t. Suho polje.

Detlef, *Karl*, német regényiró, családi nevén *Bauer* Klara (l. o.).

Detmold, Lippe hercegség fő- és székvárosa a Werre partján, vasút mellett, (1905) 13,271 lak., csekély jelentőségü iparral, természetrajzi muzeummal, könyvtárral (60,000 köt.) érem- és rézmetszetgyüjteménnyel. Az 1300. alapított óvárosból és az 1709. megkezdett újvárosból áll; jelentékenyebb épületei: a hercegi palota, a szinház, városház, kórház, a különböző iskolák és templomok. Körülötte nagy kiterjedésü ültetvények. Minden nyáron 1 napig tartó katonai lóverseny van. D.-tól 5 km.-nyire a Teutoburgi erdő területén van *Grotenburg* a hatalmas Hermann-emlékkel. Azt tartja ugyanis a hagyomány, hogy a Varus-féle ütközet D. és Horn között az ú. n. Winnfelden volt. Nagy Károly idejéből *Theotmalli, Thiatmelle* (népitélet) néven említik, mint a szászokon nyert győzelem (783) terét. 1101. II. Henrik a paderborni püspöknek ajándékozta. 1350. városi jogokat kapott. 1447. a husziták hódíták meg. V. Simon (megh. 1536.) építette D. várát, melyet sáncokkal s árkokkal vett körül. D.-ban született Grabbe és Freiligrath költő.

Detmold, *Johann Hermann*, német politikus és iró, szül. Hannoverben 1807 jul. 24., megh. u. o. 1856 márc. 17. Előbb ügyvéd volt Hannoverben, s művészeti tanulmányokkal foglalkozva, írta Anleitung zur Kunstkennerschaft (2. kiad. 1845. Hannov.) c. munkáját. A hannoveri alkotmány fölfüggesztése után 1838. Münden városa képviselőnek választotta. 1843-ban börtönre és pénzbirságra itélték. Ekkor adta ki Randzeichnungen (Braunschweig 1843) c. munkáját, mely a legjobb szatirikus művek egyike. Konzervativ alapelveknek hódolva, ellenszenvvel kisérte az 1848. forradalmi mozgalmat, amiért sok ellensége támadt, kiknek számát a Thaten und Meinungen des Herrn Piepmayer (Frankf. 1849) c. szatirájával még szaporította. Esküdt ellenfele volt továbbá a porosz császárság eszméjének; de midőn IV. Frigyes Vilmos a fölajánlott császári koronát visszautasította s Gagern is visszalépett: belépett az újonnan alakitott konzervativ minisztériumba és mindaddig ragaszkodott tárcájához, míg János főherceg kormányzói hatalmát a szövetség központi bizottságának kezébe letette. Erre D. is leköszönt s visszatért Hannoverbe.

Detonáció, a geologiában a földrengéseket megelőző vagy azokat egyre kisérő földalatti dörgés, moraj és egyéb sajátságos zaj; továbbá a vulkáni kitöréseket kisérő puffanás. Ugyancsak D. a meteorit esésével járó, nagyon messzire elhallatszó dörrenés. D. áll be, ha valamely kémiai folyamatnál (bomlásnál v. vegyülésnél) hirtelen igen nagy légnyomás keletkezik s ennek folytán durranás hallható. Ha a D. zárt térben történik s a tér falai a D. következtében szétvettetnek, akkor a D. *explozióvá* fajul.

Detonálás (lat.) a. m. valamely hangot kelleténél *mélyebben* énekelni. *Disztonálás* viszont a kelleténél mélyebb vagy *magasabb* megütése a hangnak. Énekben vagy hangszer-játékban.

Detonáta *(Detunáta)*, nevezetes bazalthegy az Aranyos-melléki hegységben, Alsó-Fehér vármegyében, Abrudbányától K-re 10 km.-nyire; a kárpáti homokkő képezte hegyek gyepes, sima felszinéből itt Bucsum-Sásza felett két bazaltszirt, a Kopasz D. (D. goale, 1181 m.) és a Virító D. (D. flocosa, 1168 m.) mered föl; a gerincből kiemelkedő sziklataraj óriás rostok vagy összehajlított fahasábok módjára szabályosan egymás mellé sorakozó s ívelten hajló bazaltoszlopokból áll, melyek keresztmetszetben legyezőszerü hajlást mutatnak. A bazalt itt egy ÉK.—DNy. irányú hasadék mentén tört elő s az oszlopok a kitörés folytán keletkeztek. A D. a környék kedvelt kiránduló helye; alatta az Erdélyrészi Kárpátegyesület részére a kincstári adóhivatal Csató-menedékházat és a csúcson messzelátót építtetett. A közelben az a hely, hol a magyar király itt létekor megpihent, emlékszoborral van megjelölve. Az újabb időben a bazalt-oszlopok a villám gyakori lecsapásai következtében széttöredeztek és e világhirü természeti ritkaságot villámhárítókkal kell megvédelmezni. V. ö. *Lóczy* Lajos, A Kopasz D. (Turisták Lapja. I. évf. 1889); *Berwerth*, Erdély (1893. évf.).

Detonátor, L. *Robbanó szerek*.

Detonsio (lat.) a. m. nyirás, és a hajnak a koponyán való kiborotválása a barátoknál. L. *Tonzúra*.

Detouche, *Paul Emile*, l. *Destouches*.

Détour (franc., ejtsd: detúr) a. m. kerülő út, kitérés, ürügy; *détourner*, kitérni, eltérni.

Detractio (lat.), elvétel, elvonás, megkisebbítés, kihagyás, átvitt értelemben rágalmazás. *Detractis detrahendis*, a levonandók levonásával. *Detractis expensis*, a költségek levonásával.

Detre, kisk. Zemplén vm. sztropkói j.-ban, (1910) 128 tót lak.; u. p. Nagydobra, u. t. Kelcse.

Detre. 1. *Berni Detre,* németül *Dietrich von Bern,* a német nemzeti hősmonda főalakja, az Amelungok királyi ház sarja, a keleti gót mondakör középpontja. Alakja tulajdonképen mondai átalakulása a történeti Nagy Theodorik gót királynak, kinek székhelye *Verona* volt, melyet a középkorban *Bern*-nek neveztek. A hagyományban D. egy szellem fia; innen van, hogy tűz tódul szájából, ha megharagszik. Már ifjú korában harcol Sigenot óriással és Ecke hőssel, utóbb a wormsi rózsáskertben Szigfriddel. Nagybátyja, atyjának testvére, Ermanarich római császár elűzi őt olaszföldi országából, mire Hunországba menekül, hol Etzel (Attila) király őt és hiveit (köztük van öreg fegyverhordozója, Hildebrand) kegyesen fogadja. Etzel segítségével hadat vezet Ermanarich ellen, de vereséget szenved; másodizben azonban elfoglalja hatalmas csata után Raben városát (Ravennát), elűzi a gonosz rokont és visszafoglalja országát. A burgundok pusztulása a hunok országában maga után vonta D. beleszövését a burgundi és frank (Szigfrid-) mondába, melynek alapján a Nibelung-énekben neki is kiváló szerep jut. Utóbb mind több hagyomány csatoltatott a kedvelt és népies hős alakjához, kiről a parasztok az egész középkoron át meséltek és énekeltek. V. ö. *Meyer*, Die Dietrichsage in ihrer geschichtlichen Entwickelung (1868); W. *Müller*, Mythologie der deutschen Heldensage (1886); *Heinzel*, Über die ostgotische Heldensage (1889); *Jiriczek*, Deutsche Heldensagen I. (1898).

A *magyar* hősmondába kétségtelenül a német hagyományból került Berni D., de nálunk más az alakja és szerepe. Voltakép csak egy pontban egyezik a német hagyomány kedvelt hősével, hogy t. i. Attila udvarában tartózkodik. Egyébként D., nemzeti forrásaink szerint, a rómaiak királya, amint némely német költemény (Rabenschlacht, Dietrichs Flucht, Dietrich und Wenezlan) is nevezi (Thuróczi szerint: Germánia uralkodója) és a hunok ellenségeinek egyik fővezére. Mint vezértársa, Macrinus, ő is résztvesz a Potentiana mellett vívott, a tárnokvölgyi és cesumauri ütközetekben. Az utolsó csatában egy nyíl megsebzi, melynek végét (Thuróczi szerint) letörte, de azért, bár a nyíl hegye homlokában maradt, nem halt bele, hanem hazament Rómába. A magyarok azért (Oláh Miklós szerint a mai napig) halhatatlan D.-nek nevezik. Legyőzetése után D. meghódol Attilának, aki jóindulattal viselkedik iránta. Sok éven át tartózkodik a hun udvarban és egyik fő tanácsadója Attilának, kit főleg a nyugat ellen viselt háborukra sarkal. Végre elveszi Attila nővérének leányát. De azért nem viselkedik tiszta szívvel és jó szándékkal a hunok iránt, kiknek vesztét óhajtja. Azért összeveszíti Attila fiait és lényegesen elősegíti Csaba vereségét. Thuróczi említi még D. sisakját, mely, minél tovább hordja, annál fényesebb lesz; ezt az adatot a német hagyomány is ismeri. V. ö. a magyar D.-mondáról: *Hunfalvy* Pál, Magyarország etnografiája (1876) és Die Ungern (1881), valamint *Riedl* Frigyes, A magyar hunmondák (Budapesti Szemle 1881, 27. köt.), kik a mondát kölcsönzésnek veszik, — és *Heinrich* Gusztáv, Etzelburg és a magyar hunmonda (1882) és *Fetz* Gedeon, A magyar hunmonda (1885), kik a magyar mondának önállóságát vitatják, tov. *Sebestyén* Gyula művét, A magyar honfoglalás mondái (1898).

2. *D.*, Anhalt-Dessau hercege, I. Lipót fejedelem harmadik fia, szül. Dessauban 1702 aug. 2., megh. 1769 dec. 2. Előbb hollandi, utóbb porosz szolgálatba lépett s a sziléziai háborúban Mollwitz és Hohenfriedberg mellett kitüntetéssel harcolt. Nagy Frigyes 1747. tábornaggyá nevezte ki, de D. kénytelen volt betegeskedése miatt 1750. a szolgálatból kilépni. Bátyjának, Lipót Miksának halála után átvette az ország kormányát.

3. *D. (a megszorult),* meisseni őrgróf, Gazdag Ottó őrgrófnak legifjabbik fia, megh. 1221 febr. 17. Bátyjával, Büszke Albrechttel villongásban élt, mert atyja Hedwig nejének, Brandenburgi Medve Albrecht leányának unszolására a meisseni őrgrófságot D.-nek, Albrechtnek pedig csak Weissenfels grófságot hagyományozta. D. támogatva I. Hermann türingiai gróftól, kinek leánya neje volt, 1194. legyőzte bátyját; országát azonban nem bántotta, hanem egy évvel később a Szentföldre zarándokolt. Albrecht halála után (1195) VI. Henrik császár akarta rátenni kezét Meissenre, tervét azonban 1197. bekövetkezett halála miatt nem hajthatta végre. Ottó és II. Frigyes között ingadozott. Utóbb veszedelmes viszályba keveredett Lipcse városával, amelyet elfoglalt.

4. *D.* (ifjabb), l. *Diezmann.*

Detre *László,* orvos, szül. 1874. Nagysurányban; orvosdoktor Budapesten 1895. Két évi gyakornokság után állami ösztöndíjjal külföldre ment s részben Bécsben (Grubertur), részben Párisban tartózkodott a Pasteur-intézetben, ahol felfedezte a tifusz immunanyagok eredését és megadta az azóta általánosan elfogadott «antigén» teoriát. Hazajőve Pertik tanár laboratoriumában dolgozta ki a vérsejtek törvényszéki felismerésének módszerét. 1901 óta a vaccin- és szerumtermelő Jenner-Pasteur intézet vezetője, amely minőségben számos, főleg állatorvosi dolgozatot közölt, amelyekkel hazánkban megalapítja az állatok szerumterápiáját. (Sertésorbánc-szerum, lépfene-szerum, újabban sercegő üszök-szerum.) A D.-féle lépfeneszerum az emberi lépfene orvoslására is használatos az egész országban. 1903-ban kineveztetett a bakteriológia magántanárának. 1906. vette át a Charité-Poliklinika tuberkulózis-osztályának vezetését, itt dolgozta ki az általánosan elfogadott ú. n. differenciáló kutàn reakciót, amellyel bármely gümőkóros fertőzésnek állati v. emberi eredete kimutatható. E módszerről a washingtoni tuberk. kongresszuson (1908) több előadást is tartott. Ujabban (1910) a Wassermann-reakció egy praktikus metodikáját, tov. a vaccinás gyógyításnak egy új teóriáját (1912) tartalmazó dolgozatai említendők meg. Egyébként a bakteriológia, a szerumterápia, a diagnosztika és immunitástan körébe vágó számos — magyar, német és francia nyelvű — dolgozat és értekezés szerzője. Nagyobb munkái: Parasitologia (a Kétly-Nékám-féle Vademecumban); tov. Impfstoffe u. Sera (Leipzig 1903, Thieme); ugyanaz olasz nyelven (Vaccini, Sieri, Torino 1905). Sajtó alatt van egy magyar nyelvű immunitástani tankönyve (1912).

Detrectatio (lat.) a. m. kisebbítés, ócsárlás; *detrectator,* ócsárló.

Detrefalva, kisk. Szepes vm. szepesváraljai j.-ban, (1910) 366 tót lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Szepesolaszi.

Detrehem, kisk. Szilágy vm. szilágysomlyói j.-ban, (1910) 606 oláh lakossal; u. p. Halmosd, u. t. Szilágynagyfalu. L. még *Alsó- és Felső-detrehem*.

Detrekőcsütörtök, nagyk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 1201 tót és magyar lak., vasúti állomás; u. p. Láb, u. t. Zohor. D. sokat szenvedett a törököktől, kik többször felperzselték. Detrekővár tartozéka volt, most Pálffy herceg birtoka.

Detrekőszentmiklós (Blasenstein-Sanct-Nicolai, Plavecki Svati Mikulas), kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 996 tót lak., postahivatallal, u. t. Jablonicz. Közelében barlangok vannak, melyekből fosszil-csontok kerültek napfényre. D. Pálffy herceg tulajdona.

Detrekőszentpéter, kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 576 tót lak., Pálffy herceg tulajdona, keresztény fogyaszt. szövetkezet; u. p. Detrekőszentmiklós, u. p. Jablonicz.

Detrekőváralja (Blasenstein, Podhrad), kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 672 tót lak. U.p. Pozsonyszéleskút, u. t. Malaczka. D. a herceg Pálffy-uradalom feje, kastéllyal és vadaskerttel, késő csúcsíves templommal. *Detrekő várának* romjai 419 m. magas hegyen feküsznek. Már 1296. királyi vár gyanánt okiratilag van említve. 1398-ban Zsigmond király Stibor vajdának adományozta. A XV. sz.-ban a Bazini és Szentgyörgyi grófoké, ezeknek kihaltával a koronára szállott, mely zálogba adta az Augsburgi Fuggereknek, Európa akkori leggazdagabb tőzséreinek. A Fuggerektől I. Ferdinánd váltotta vissza Balassa Menyhért számára, kinek kezén valódi rablófészekké vált a vár. A Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról című szinmű, mely jórészt itt játszik, leírja, mint leselkednek Balassa és cinkosai erdőkben, bokrokban s mint ütnek rá a vár alatt elhaladó bécsi és morva árús-emberekre; a zsákmányt a várba hurcolták, melyet a Comoedia elmés szójátékkal Gyötrőkő-nek nevez. Balassa pártolta a reformáció eszméjét s annak egy hirdetőjét, a hányatott életü Bornemisza Péter prédikátort oltalmában részesíté. Bornemisza itt e várban nyomatta ki 1579—84-ig Postillájának egy részét, valamint Énekes könyvét és Prédikációit. Történetének legérdekesebb része azonban az, hogy Bakics Péter, mint a vár egyik részbirtokosa, ide hozta s itt tartotta fogva Révai Péternek holicsi várából elrabolt fiatal és szép nejét, Forgách Zsuzsannát. A várat, a hozzátartozó uradalommal, Pálffy Pál gróf nádor vette meg III. Ferdinándtól s maig is a Pálffy hercegek kezén van. 1619-ben Bethlen, a mult század elején II. Rákóczi Ferenc hadai foglalták el a császáriaktól. Falai alatt 1707. Stahremberg császári vezér seregei megverték Rákóczi vezérét, Ocskayt, mire utolsó parancsnoka, Sztupovszky, feladta a várat. Azóta romlásnak indult ugyan, de azért omladékváraink közül méltán sorozható az épebbek közé s mint ilyen különösen érdekes régi váraink berendezése szempontjából. Közelében cseppkőbarlang van. V. ö. *Ipolyi* A., Detrekő vár (Vasárn. Ujs. 1859).

Détrempe (franc., ejtsd: detrañp), vízfesték, mely enyvvel, gummival vagy más ragasztó anyaggal van keverve. Ebből származik az olasz tempera szó, mely az enyves festéknek általán használt elnevezése.

De tri *(regula de tri)*, l. *Hármas szabály*.

Detrich *Boldizsár*, a liptóvmegyei régi nemes Benedekfalvi D. családból, II. Rákóczi Ferenc hű embere, 1706 óta testőrtisztje, megh. Rodostóban 1762 dec. 22. A felkelés végével 1715. II. Ágost lengyel király magyarokból alakított testőrcsapatába lépett és Varsóban meg Drezdában szolgált más magyar nemes ifjakkal együtt. 1716-ban pedig Bercsényi hívására a török birodalomba költözött, 1740 óta végképen Rodostóban lakott, hol az egyházi anyakönyv kimutatása szerint családot alapított. (V. ö. *Thaly* Kálmán, a Századokban 1889, 569—597.) A D.-család, mely Liptó vármegye törzsökös családjai közé tartozik, az Andreánszky és Luby családokkal egy törzsből származik. V. ö. *Majláth* Béla, Liptómegyei törzsökös családok 1526. évig. III. Hauk Polku ivadékai (Turul 1890, 54. s. k. l.).

Detrimentum (lat.) a. m. kár, veszteség.

De tripode dictum (lat.) a. m. a triposzról mondott, vagyis orákulumszerű.

Detritus (lat.), állati és növényi szövetek szétesett maradványai, továbbá az a törmelék- s iszaptömeg, amit a folyók magukkal hurcolnak s folyásuk közben, különösen torkolatuknál leraknak és ezáltal mélyedéseket feltöltenek.

Détroit (franc., ejtsd: detroá) a. m. szoros, tengerszoros.

Detroit, Michigan északamerikai állam legnagyobb (nem fő-) városa, a D. River (l. o.) jobbpartján. Területe 93 km². Lakossága: (1778) 300; (1820) 1422; (1860) 45,619; (1880) 116,340; (1890) 205,876; (1900) 285,704; (1910) 465,766 (az Unió 9. városa). Utcái merőlegesen metszik egymást, kivéve a félköralakú Grand Circus Parkból (2·2 ha) és a Campus Martius-térből szétágazó sugárutakat. Legélénkebb útvonala az ezeken áthaladó Woodward Avenue, azután a Jefferson Avenue, West Fort Street, Michigan, Gratiot és Lafayette Avenue, Griswold Street (bankok), Grand Boulevard. A városi villamosvasút (1900. 208 km) mintaszerű és példátlanul olcsó. *Épületei és intézményei:* City Hall, Majestic Building (hivatalok), Soldiers' and Sailors' Monument, jogi és orvosi főiskolák, könyvtár, muzeum, szinházak, kórházak (Grace és Harper Hospital), nagyarányú jótékonysági intézetek, javítóintézet, r. k., protestáns, presbiteriánus és baptista templomok. *Parkjai:* a 945 m hosszú hidon elérhető Belle Isle sziget (312 ha.), állatkerttel; Palmer Park (57 ha), Clark Park (10 ha), Voigt Park (4 ha). Fekvésénél fogva a tavak vidékének egyik legnagyobb forgalmú *kereskedelmi* és ipari középpontja; a D. Riveren az évenkénti 7—8 hónapos szezon alatt 60,000 hajó halad el, 50 millió tonna tartalommal. A kanadai vasutak jelentékeny része itt csatlakozik az Unió vonalaihoz. A ki- és bevitel 3/4 része Kanadára esik, a többi nagyrészt Nagy-Britanniára. A kivitel legfőbb cikkei: rozs, búza, zab, állati termékek. A *gyáripari* termelés értéke meghaladja az 500

millió K-t (gép- és kocsigyártás, fémöntés, húsipar, dohány, gyufa, gyógyszer, festék- és szeszgyártás, malomipar, fafürészek, bútorgyártás stb.). — Legelső telepesei (1610) franciák, akik 1701. a telep védelmére a Fort Pontchartraint építették. 1760-ban angol kézre került. 1796 óta az amerikaiaké. 1805-ben teljesen leégett. 1812 aug.-ban az angolok visszafoglalták, de 1813 szept.-ben újból elveszítették. 1815-ben községi, 1824. városi jogot nyert. 1837—47-ig Michigan állam fővárosa volt. V. ö. *Farmer*, The History of D. and Michigan (D. 1889); u. a., D. (New York 1901); *Burton*, Cadillac's Village, a History of the Settlement, 1701—1710 (D. 1896).

Detroit, *Karl*, l. *Mehemed Ali*.

Detroit River (The Dardanelles of the New World. *Détroit* (franc.) a. m. szoros), a Saint Lawrence folyamnak a Lake Saint Clair és a Lake Erie közé eső szakasza. Hossza 35, szélessége 0·8—4·8 km, szabályozott mélysége 5·5 m. Michigant választja el Ontario kanadai tartománytól. Hajóforgalma óriási. L. *Saint Lawrence River* és *Detroit*.

Detronizálás (új-lat. *dethronisatio)* a. m. a tróntól való megfosztás.

De Troy (ejtsd: dötroá), *Jean François*, francia festő, szül. Párisban 1679 jan. 27., megh. 1752 jan. 24. Atyjának, *François D.* (1645—1730) arcképfestőnek volt tanítványa, azután Rómában tanult. 1708-ban a művészeti akadémia tagja, 1738. a római Académie de France igazgatója lett. Korának legtekintélyesebb francia festői közé tartozott, de többnyire történeti tárgyú nagy képei, pl. A Szentlélek rendjének első káptalanja (Paris, Louvre); A pestis (marseillesi muzeum) stb. erősen akadémikus jellegüek és ma nagyobb értéket tulajdonítunk a korabeli előkelő körök életéből merített valószerű genreképeinek, mint pl. az Osztrigás reggeli (Chantilly, muzeum); A reggeli (Berlin, Frigyes császár muzeum); Szerelmi vallomás (Berlin, kir. palota) stb.

Detrusorium (lat.), olyan orvosi műszer, amely a nyelőcsőbe jutott s ott megakadt idegen testnek a gyomorba való letolására szolgál.

Detta (Gedu), nagyk. Temes vm. D.-i j.-ban, (1910) 4144 német és magyar lak.; a járási szolgabirói hivatal, járásbiróság, telekkönyv és adóhivatal székhelye. Van takarékpénztára s az osztrák-magyar bank mellékhelyisége, takarék- és hitelintézete, ipari és gazdasági hitelszövetkezete, tejszövetkezete, vasöntő- és gépjavító műhelye, hengermalma, mézkivitele, többféle egylete. Vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, telefonállomás. Millenniumi szobor (Trambitsch műve). V. ö. *Kárász* Leo, A D.-i ékszer-leletek. (Arch. Ért., 1896).

Dette (franc., ejtsd: dett) a. m. adósság, különösen államadósság; *D. flottante* (ang. floating debt), függő államadósság, ellentétben az állandó államadóssággal (D. fondée).

Dettelbach, város a bajor Alsó-Frank kerület kitzingeni járásában, (1910) 2058 lak., vasúttal, sörgyártással és malomiparral. Közelében híres búcsujáróhely, 1505. épült kolostorral.

Dettenried, l. *Delle*.

Dettingen, 1. *D. am Main*, falu Alsó-frank bajor kerületben, 15 km.-nyire Aschaffenburgtól, (1910) 1192 lak. Ismeretes azon csatáról, amelyben 1743 jún. 27. a II. György király vezérlete alatt álló pragmatikai sereg Noailles francia vezért legyőzte. — 2. *D. unter Urach*, német falu a württembergi Schwarzwald kerületben, (1905) 3403 lak., régi templommal, várromokkal. Iparüzemei közül jelentősebbek: a papir- és szövőfonógyárak. Komló-, gyümölcs- és szőllőtermelése jelentékeny.

Dettmann, *Ludwig*, német festő, szül. Adelbyeben (Flensburg mellett) 1865 júl. 25. Tanulmányait a hamburgi ipariskolában és 1884—91-ig a berlini művészeti akadémián végezte Bracht, Friedrich és Skarbina tanárok vezetése mellett. Miután egy ideig mint illusztrátor működött, naturalista pleinair modorban, figurális tájképeket kezdett festeni északnémet, déltiroli és felsőolaszországi vidékekről. Nevezetesebb képei: A tékozló fiú; A szántóvető és a szivárvány; Az élet tavaszán; I. Vilmos császár holttestének átszállítása a berlini székesegyházba; Tiroli kripta stb. 1900-ban a königsbergi művészeti akadémia igazgatójává nevezték ki.

Detto (ol., másképen *dito, ditto,* rövidítve *do)* a. m. ugyanaz, a már említett; akkor használják, ha bizonyos nevű mennyiségek többször fordulnak elő (pl. számlákban), hogy az ismételt leírást elkerüljék. — *D. a zenében* kettős értelmű. Először: az orgona normál billentyüzetének kisebbített billentyüzetére vonatkozik. A franciáknál *doublette* néven fordul elő s a kétlábas principálsípot értik alatta. Másodszor: hogy vm. ének- v. hangszerszólam ugyanazt énekelje vagy játssza, ami már előzőleg előfordult.

Dettva, község, l. *Gyetva*.

Dettweiler, *Peter*, német orvos, szül. Wintersheimban (R.-Hessen) 1837 aug. 4., megh. Cronbergben 1904 jan. 12. Giessenben, Würzburgban, Berlinben tanult. Részt vett a német-dán, az 1866—1870-iki háborúban. 1870-ben Brehmer görbersdorfi tüdőbeteg-szanatóriumában másodorvos lett, 1876-ban a falkensteini szanatórium vezetését vette át; majd u. o. 1891. ő építette, a Brehmer-féle higienés-dietás elvek alapján, az első német szanatóriumot szegénysorsú tüdővészes betegek számára, amelyből később a nagy ruppertshaini gyógyintézet fejlődött ki. Művei: Die Behandlung der Lungenschwindsucht in geschlossenen Heilanstalten (Berlin 1880, 2. kiad. 1884); Bericht über 72 seit 3—9 Jahren geheilte Fälle von Lungenschwindsucht (M.-Frankfurt 1886); Therapie der Phthisis (Wiesbaden 1887); Das Kochsche Verfahren im Verhältnis zur klimatischen u. Anstaltsbehandlung (u. o. 1891); Ernährungstherapie der Phthisis (Leipzig 1897).

Detumescens vágy (ném. *Detumeszenztrieb* Moll), a nemi ösztön egyik psychés összetevője. L. *Nemi ösztön*.

Detunáta, l. *Detonáta*.

Detur! (lat.) a. m. adassék. Különösen receptekben fordul elő, leginkább D-vel rövidítve.

Deuben, falu Drezda szász kerületi kapitányságban, a Weiszeritz és vasút mellett, (1905) 10,648 lak., akik üveggyártással, zománckészítéssel, vasöntéssel, aszfalt- és asztalosiparral foglalkoznak. Közelében szénbányák és gépgyárak vannak.

1900-ban a szomszédos Schweindorffal (l. o.) egyesíttetett.

Deubler, *Konrad*, osztrák paraszt filozófus, szül. Goisernben 1814 nov. 25., megh. u. o. 1884 márc. 31. Mint autodidakta összeköttetésbe lépett Feuerbach Lajossal és más tudósokkal, kik a romantikus helyen fekvő hallstadti malom s a goiserni Wartburg kocsma tulajdonosát szívesen felkeresték és benne a jövő századok felvilágosult parasztjának prototipusát látták. V. ö. Das philos. Idyll (Feuerbach hátrahagyott iratai közt); Konrad D., Tagebücher, Biographien und Briefwechsel des oberösterr. Bauernphilosophen (kiadta Dodel-Port, Leipzig 1886).

Deucher, *Adolf*, svájci államférfi, szül. Steckbornban (Thurgau kanton) 1831. Előbb orvos volt, majd 1855. a thurgaui kerületi tanács tagja és demokratikus alkotmányának egyik szerzője. 1879-ben a svájci nemzetgyűlésnek lett tagja, 1882 pedig elnöke. 1883-ban a szövetségi gyűlés megválasztotta a szövetségtanácsba, hol az ipari és földmívelési ügyeket vezette. 1886 óta több izben Svájc szövetségi elnökévé választották.

Deucsa *(Deucha)*. Régi magyar személynév, a ma Gézának olvasott Gyejcsa, vagyis mai kiejtéssel Décse névnek XI. századbeli változata. D. centuriot említi a garamszentbenedeki apátság alapító levele 1075. mint tiszamelléki várjobbágyot. Ugyanekkor I. Géza király nevét VII. Gergely pápa leveleiben s az érmeken Geusa, Geuza, Geuca alakban találjuk, aminek Gyeucsa kiejtés felel meg. A név nyilván a mongol-török Dajcsa, Dajcseo névvel egyeredetű.

Deukalion, a régi görög monda sokat emlegetett hőse, Prometheus fia, Okeanosnak és Thetisnek Thessáliában élő unokája, aki atyja tanácsára, midőn Zeus elhatározta az emberek kiirtását, maga és felesége Pyrrha számára ládaszerű alkotmányt készített, melyben 9 nap és 9 éjjel vitettek a vizen, míg végre a Parnasszos hegyen kikötöttek (más tradició szerint az Etna-hegyen vagy Argosban v. a thessaliai Othryson; míg Aristoteles az egész D.-mondát Epiruszban játszatja, mert szerinte ez volt a görögök őshazája). Egy későbbi mitosz hozzátette, hogy mikor D. hálaáldozatot mutat be Zeus Phyxiosnak (a menekvést adó Zeusnak), ez megigéri, hogy egy kívánságát teljesíti. D. emberekért könyörög. Erre Zeus megparancsolja neki és Pyrrhának, hogy a nagy Anya csontjait dobálgassák maguk mögé. Ők az anyaföld köveit értik ez alatt: D. köveiből férfiak, Pyrrhaéiből nők lettek.

Deûle (ejtsd: dől), 68 km. hosszú folyó, illetőleg csatorna Nord és Pas-de-Calais francia départementokban. Carency néven Albain-Saint-Nazairenél kezdődik és Deulemontnál a Lysbe torkollik. A Haute-Deûle, az Aire és a csatornázott Marcqkal össze van kötve. Csatornázni már a XII. sz.-ban kezdték meg; a csatornázó munkálatokat 1693. fejezték be. Egykoron strategiai fontosságú volt; ma fontos hajóútja a szén- és gabonaszállításnak.

Deulino, orosz falu Moszkva kormányzóságban. Az oroszok és lengyelek 1618 dec. 11-én itt egymással fegyverszüneti szerződést kötöttek.

Deuntzer, *Johan Henrik*, dán jogász és államférfi, szül. 1845 máj. 20. Kopenhágában; 1864. mint önkéntes részt vett a német-dán háborúban: 1872-ben egyetemi tanár lett s kiváló érdemeket szerzett a jogi tudományok reorganizációja körül. 1901-ban külügyminiszterré és egy radikális kabinet fejévé neveztetvén ki, 1903-ban a dán egyenes adózás és az izlandi alkotmány alapos reformját létesítette, de nem tudta keresztülvinni a vámtarifareformot a szabad kereskedelem szellemében, nevezetesen nem sikerült az általános, egyenes, községenkinti szavazójog átvitele férfira és nőre egyaránt, minek következtében feszült viszonyba került kollégáival s 1905-ben leköszönt. 1902 óta a folkething tagja. Művei közül, melyek mind Kopenhágában jelentek meg, fontosabbak: Nordisk Familjeret (1878); Om Arrest og Forbud i civile Sager (1888); Forligsmägling i civile Sager (1888); Den danske Personret (1889); Den danske Naeringsret (1890); Den danske Familjeret (1899); Henrik Stampe (1891); Privatrettens almidelige Del (1893); Den extra ordinäre Civilproces (1894); Den danske Skifferet (1897); Den danske Arveret (1837); Om Appel i civile Sager efter dansk Ret (1898); Höjesteret i 1683 (1898); Den danske Civilproces (1900—01).

Deunx, l. *As*.

Deurne (ejtsd: dörn), belga falu az anversi tartományban, Antwerpentől 4 km.-re (1910) 12,414 lak., jelentékeny sörgyártással.

Deus (lat.) a. m. Isten.

Deus, *João de*, pontosabban: *João de D. Ramos*, portugál lirikus, szül. São-Bartalomeu de Messinesben 1830 márc. 8., megh. 1897 jan. 11. 1862. Béjába ment s ott O Bejense c. lapot alapított; 1868. szülővárosa képviselővé választotta. Összegyüjtött költeményei: Flores do campo (Lisboa 1870); Ramo de Flores (Porto 1870) és Folhas soltas (u. o. 1876).

Deus dedit (lat.) a. m. Isten adta, *Adeodatus* alakban is használatos; a héber Jonathan és Ichojanan (János) lat. fordítása.

Deusdedit *(Deodatus, Adeodat)*, 1. római pápa és szent, 615—618. Emlékünnepe nov. 8. — 2. *D.*, bíbornok és VII. Gergely pápa bizalmas híve, kinek a pápai főhatalom megszilárdítására irányuló törekvéseit tollal és szóval a legbuzgóbban támogatta. Fontos kánongyüjteménye reánk maradt (Martinucci, Collectio canonum, Venezia 1869); s valószínű, hogy tőle származik a II. Orbánnak ajánlott irat: Libellus contra invasores et simoniacos et rel. schismaticos, vagyis a *Dictatus papae* (l. o.) V. ö. *Sackur*, Der Dictatus papae und die Kanonsammlung des Deusdedit. Neues Arch. für ält. deutsche Gesch., 1892. 18. köt. 135 l.; *Tardif*, Hist. des sources du droit canonique (1887).

Deus ex machina (lat.), az ókori szinpad egyik műkifejezése. Midőn a költő a bonyodalmat természetes úton nem tudta megoldani, vagy a feldolgozott mondai tárgy ezt megkövetelte, akárhányszor istenek beavatkozásával teremtett rendet s hozott létre a nézőket kielégítő megoldást. Isten ilyenkor gépezet segítségével szállt alá a szinpadra. Innen a fenti elnevezés. Ma is így jelöljük a meseszövés azon módját, midőn elbeszélő, dráma- vagy regényköltőnél a cselekvény lélektani megokolás helyett, külső körülmények hatása alatt, egyes személyek váratlan közbe-

jöttével nyer úgyszólván gépies irányítást vagy befejezést.

Deus omen avertat (lat.) a. m. Isten fordítsa el rólunk e csapást! Isten őrizz! Ments Isten!

Deus providebit (lat.) a. m. az Isten gondoskodik. Miksa magyar király jelszava; eredetileg bibliai kifejezés (Móz. I. k. 22, 8).

Deussen, *Paul*, német filozófus, szül. Oberdreisban 1845 jan. 7. 1889 óta a kieli egyetem filozófiai tanára. Elemente der Metaphysik (Aachen 1877) s Kategorischer Imperativ (Kiel 1891) c. munkáival Kant és Schopenhauer követője. Behatóan foglalkozik az ind. filozófia tanulmányozásával; System des Vedânta (Leipzig 1883) munkája első teljes ismertetése az indus rendszernek; fordítása: Die Sutras des Vedânta nebst dem vollständigen Kommentare des Cankara (u. o. 1887). Mint Nietzsche ifjukori barátja írta: Erinnerungen an Fr. N. (1901.) Legújabb műve Allg. Geschichte der Philosophie, mely a keleti filozófiát is tárgyalja. Eddig megjelent: I. és II. k. (1894—1908), III. k. A görög filozófia története. (1910).

Deus Spiniensis (lat. a. m. *tövisisten)*, a szántóvető itáliai népek antik hitében a rosszindulatú démon, ki tövist, gazt támaszt a vetés között.

Deut *(Duyt)*, 1854-ig Hollandiában és a hollandi Kelet-Indiában nagy mennyiségben forgalomban volt réz váltópénz = $^1/_8$ stuiver, körülbelül 1·2 fillér.

Deuteragonista, a régi görög drámában a második szinész; az első a *protagonista*.

Deuteranopia, l. *Színlátás*.

Deuterocoeloma a. m. másodlagos testüreg. L. *Testüreg*.

Deuterogámia (gör.) a. m. második házasság.

Deuterogén (ásv.) kőzeteknek mondják azokat, amelyeknek anyaga más már preexisztált kőzetekből származik.

Deuterokanonikus könyvek, l. *Biblia*.

Deuteronomium (gör.-lat.) a. m. második törvény, Mózes ötödik könyvének neve.

Deuteropátia (gör.). Olyan betegség, mely csak valami más betegség nyomán, attól függve, támadt.

Deuteropiramis a. m. másodrendű piramis, vagyis a kristálytanban a négyzetes (és hatszöges) rendszerek olyan piramisa, mely alakilag tökéletesen megegyezik a normális, vagyis elsőrendű piramissal (protopiramissal), de helyzetileg eltér, amennyiben a horizonális főmetszet nem a normális, hanem a diagonális négyzet (illetőleg hexagon); a melléktengelyek nem a csúcsokat kötik össze, hanem az oldalélek közepét.

Deuteroplasma v. *deutoplasma* (gör.), számos sejt tulajdonképeni élő állományában (protoplasma) levő különböző anyagok (pl. pigmentszemecskék, sziklemezkék, fehérje- és keményítőszemecskék, zsírcseppek stb.), melyek a sejt aktiv életműködésében nem vesznek részt, hanem a sejt tartaléktáplálékát v. összegyülemlett váladékát alkotják. Különösen fontos szerepe van a D.-nak a petesejtekben, mert a pete tápláló szikállományát alkotja.

Deuteroprizma a. m. másodrendű oszlop, l. *Prizma*.

Deuteroszkopia (gör.) a. m. másodlátás.

Deuterozis (gör.) a. m. ismétlés.

Deutinger, *Martin*, német katolikus filozófus, szül. Langenpreisingben, Bajorországban, 1815., megh. 1864. A müncheni egyetemen tanultában Görres, Schelling Baader befolyása alá került. 1837. pap lett, 1846. a filozófia rendk. tanára Münchenben, de Döllingerrel együtt 1847. fölmentetett s Dillingenbe helyeztetett át. Főműve: Grundlinien einer positiven Philosophie (7 köt. Regensburg 1843—49), keresztény elvekre alapított filozófiai rendszer. Geschichte der griech. Philosophie (Regensburg 1852—53, 2 kötet); Über den gegenwärtigen Zustand der deutschen Philosophie (1866, a hagyatékból kiadta Lorenz Kastner). V. ö. *Kastner* Lorenz: D.-s Leben und Schriften (1874); *Neudecker:* Der Philosoph D. und ultramontane Sophistik. Neudecker D.-ből indul ki a maga filozófiai műveiben. *Sattel* G., M. D. als Ethiker (1908).

Deutoplasma, l. *Deuteroplasma*.

Deutsch, 1. *Antal (kemenesmihályfai)*, közgazdasági író, szül. 1848. okt. 21. Budapesten. Negyven éven át volt a Pester Lloyd közgazdasági szerkesztője; több nagyobb tanulmányt tett közzé a Közgazdasági Szemlében, rendes munkatársa a Párisban megjelenő Marché financiernak. Önálló művei: *Magyar vásárok története* (Budapest 1873); 25 Jahre ung. Volkswirthschaft und Finanzen (1892); Rückblick auf die ung. Volkswirtschaft (1908); a Pesti Lloydtársulat 50 éves története (1904).

2. *D. Henrik*, a magyar zsidó tanügy körül érdemeket szerzett tanító és író, szül. Bánban (Trencsén vmegye) 1822., megh. Budapesten 1889 dec. 18. Talmudi és szaktanulmányai befejezése után a lovasberényi s a kecskeméti zsidó népiskolán működött. 1859-ben a pesti zsidó hitközséghez került és 1868. az országos izraelita tanítóképző s a vele kapcsolatos gyakorló iskola igazgatója lett. Nagyobb munkái: *Héber grammatika* (1859); *Izrael könyörgései* (a zsidó imakönyvnek teljes magyar fordítása 1864., mely azóta öt kiadást ért); Beleuchtung d. Dogmentheorie Leop. Löw's (Leipzig 1871, David Nieto Redivivus álnév alatt); *Az élet forrása*, négy részből álló hittani tankönyv (1878) és *Mózes öt könyve*, magyar fordítással és magyarázattal (1887—90). Azonkívül közölt több cikket és értekezést a különféle héber, magyar és német zsidó lapokban, szerkesztette a Magy. Izrael. Közlönyt (1869—72); a magyarosodás és haladás szolgálatában tevékeny részt vett az Izrael. Magy. Egylet és az izrael. egyetemes gyűlés (kongresszus) által keltett mozgalmakban.

3. *D. Vilmos*, zongoraművész, szül. Budapesten 1825., megh. u. o. 1896 jan. 6. *Thern* Károly és *Erkel* Ferenc voltak tanárai. Hosszabb utazásokat tett a külföldön. A fővárosi zeneélet föllendítésében tevékeny része volt, különösen a klasszikus zene meghonosításában. Az újabb iskola kiválóbb termékeinek ismertetését jórészt neki lehet köszönni, mely téren maradandó érdemeket szerzett.

Deutsch, 1. *Emanuel Oskar*, német orientalista, szül. Neiszeben, porosz Sziléziában, 1829 október 28., megh. Alexandriában, hová egészsége helyreállítása végett ment, 1873 máj. 13. Miután

bölcsészeti és nyelvészeti tanulmányait a berlini egyetemen befejezte, Londonba ment, hol 1855. a Brit-Muzeum könyvtárában nyert alkalmazást. A sémi tanulmányok körébe vágó munkái csakhamar ismertté tették nevét, kivált a Quarterly Review-ben közzétett fényes értekezései a talmudról (Berlinben 1869. megjelent német kiadása hat kiadást ért), valamint az iszlámról (németül u. o. 1874). Kiváló munkatársa volt a Smith-féle bibliai lexikonnak, melynek számára egyebek közt írta a *targum*-okat (l. o.) és a szamaritánus pentateuchot ismertető alapos cikkeket. Irodalmi hagyatéka életrajzával együtt The literary remains of the late Emanuel D. cím alatt Londonban 1874. jelent meg.

2. *D., Nikolaus,* XVI. sz.-i német költő és festő, l. *Manuel.*

Deutsch-Altenburg, l. *Altenburg.*

Deutsch-Brod, város Csehországban, az azonos nevű kerület székhelye, a Sacava folyó és a bécs-tetscheni vasút mellett, (1900) 6526 cseh lakossal, járásbirósággal, gimnáziummal; posztó-, keményítő-, sörgyártással. A XIV. sz.-ban mint bányaváros szerepel; 1422. a husziták fölégették; 1639. és 1644. a svédek szállták meg.

Deutsche Flagge (növ.), l. *Donia.*

Deutsche Gründlichkeit, német alaposság, *Fichte* Reden an die deutsche Nation (1808) művében fordul elő ez a kifejezés, melyet nálunk gúnyosan szoktunk emlegetni, ha tudálékos németek magyar dolgokban tudományos baklövést követnek el.

Deutscher *N.*, arcképfestő, holicsi születésű, e század elején működött. Művei közül ismeretes gr. Bethlen Gergely kamarás és gubern. tanácsos arcképe, melyet Nagy Sámuel metszetében közölt az Erd. Muzeum 1814.

Deutscher Bund, l. *Német szövetség.*

Deutsche Revue, német havifolyóirat, mely a jelenkori német nemzeti élet minden jelenségével, pártoktól függetlenül foglalkozik. Kiváló súlyt helyez emlékiratok közlésére. 1876-ban alapította Fleischer Richárd Berlinben; 1894 óta Stuttgartban adja ki az ottani Deutsche Verlagsanstalt.

Deutscher Reichsanzeiger, Berlinben megjelenő napilap, mely a németbirodalmi és a porosz állami kormány hivatalos lapja. Szerkesztője állami tisztviselő.

Deutscher Schulverein. 1. *D. in Österreich,* 1880 júl. 2. Bécsben alapított iskolaegylet, melynek célja, hogy Ausztria vegyesajkú tartományaiban német iskolákat alapítson és fenntartson, különösen pedig oly községekben, ahol ily iskolák alapítása csakis magánúton és önkéntes adakozások útján lehetséges. 1902 végén az osztrák Schulverein szervezete 810 helyi csoportot (Ortsgruppen) ölelt fel és 80,000 fizető tagot számlált, kik összesen 427,519 K-t fizettek az egyesület pénztárába, mig az az évi (1902) kiadások 324,635 K-ra rúgtak, mely összegen az egyesület 66 iskolát és 64 gyermekkertet tartott fenn. Az egyesület tiszta jövedelme pedig 1903. 1.096,499 K-t tett ki. Legbuzgóbb a D. stiriai fiókja, a *Südmark*-csoport. Ennek keblében indítványozta *Rosegger* költő (l. o.), hogy a németajkú osztrákok 1 éven belül koronánkint 1 millió K-t áldozzanak a D. céljaira és ez a nagy összeg egy év leforgása alatt be is gyűlt. 1911 okt. nyitották meg ez alapból Marburg közelében, a nyelvhatáron fekvő faluban az első iskolát. (V. ö. Mitteilungen des D.-s. Wien, 1903 óta évente; Der getreue Eckart, havi folyóirat; kiadja Kraus. 1903 óta.) A D. ismételten a magyarországi németek tanügyét is szemügyre vette és különösen a dunántúli (határszéli) és a Bánság németajkú községeiben igyekezett lábát megvetni, eddig csekély sikerrel. V. ö. *Wotawa,* Der D., 1880—1905. Eine Gedenkschrift (Wien 1905).

2. *Allgemeiner D. zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland, zu Berlin.* Ezen egyesület, mely az osztrák iskolaegyesület mintájára 1881. Berlinben alakult, 1908 jún. pedig eddigi nevét a *«Verein für das Deutschtum im Ausland»* névvel felcserélte, szélesebb alapon a külföldön elszórt németség (30 millió) érdekeit kíséri figyelemmel s első sorban a külföldi német iskolákat támogatja. Élén nagynevű tudósok és politikusok állanak (Wattenbach, Hesse, Rein), és 1909. az egyesület 310 helyi csoport keretében 42,660 tagot számlált. Támogatja főkép az osztrák német Schulvereint, az orosz kézen levő balti tartományokban, továbbá a Romániában levő német iskolákat és egyesületeket, sőt a tengerentúl, különösen a Dél-Amerikában fennálló német iskolákat is. Igy egyedül Braziliában 57 iskolát. Újabban a felnőtt német kivándorlókban is igyekszik ébrentartani az együvé való tartozás érzését. A birodalmi kormány 1903 óta évente tetemes összeggel támogatja az egyesületet (jelenleg 850,000 márkával). V. ö. *Wattenbach,* Der Allgemeine D. (Berlin 1884); Schriften des Allgemeinen D.-s (u. o.); Das Deutschtum im Ausland (Leipzig 1882 óta előbb évente, jelenleg évnegyedenkint); Handbuch des Deutschtums im Ausland (2 kiad. Berlin 1906); *Amrhein,* Die deutsche Schule im Ausland (Leipzig 1905).

Deutsche Rundschau, 1874 óta Berlinben megjelenő, főképen szépirodalmi és népszerű tudományos tartalmú havi folyóirat. Megjelen kéthetes kiadásokban is.

Deutsche Tageszeitung, 1894. Berlinben alapított keresztény-konzervativ és agrárius lap; hetenkint 12 száma jelen meg, főszerkesztője Örtel Georg.

Deutsch-Eylau, város a marienwerderi porosz kerület Rosenberg j.-ban, több templommal, főgimnáziummal. Ipari tekintetben Poroszország egyik jelentősebb helye s főbb iparágak: vasöntés, gépgyártás, malomipar, cement-, sör- és szénsavgyártás, szeszfinomítás stb. Gabonakereskedése is élénk; (1910) 10,087 lak.

Deutsch-Krawarn, porosz falu az oppelni kerület ratibori j.-ban, az Oppa folyó és a ratibor-troppaui vasút mentén, szép templommal, várral, malomiparral, sörgyártással és szeszfinomítókkal, (1910) 3496 lak.

Deutsch-Krone, járási székhely Marienwerder porosz kerületben, a Schloss- és Radun-tavak közt, (1910) 7673 lak.; több iskolával, vasöntéssel, sörgyártással és fűrészmalmokkal. Közelében nagy erdőség.

Deutsch-Liebau, mezőváros, l. *Liebau.*

Deutsch-Lissa, porosz falu a bresslaui közigazgatási kerület Neumarkt járásában, a Westritz folyó és Sommerfeld-bresslaui vasút mentén, fejlett kő- és agyag-, továbbá bőr- és malomiparral, (1910) 4521 lak.

Deutschmeister, l. *Hoch- u. Deutschmeister.*

Deutsch-Oth (franc. *Andun-le-Tiche)*, falu a német lotharingiai kerület nyugat-diedenhofeni járásában, az Alzette patak és vasút mellett, vas- és ércolvasztókkal, kőbányákkal, (1910) 5231 lak.

Deutsch-Piekar, porosz város az oppelni kerület beutheni járásában, (1910) 9343 lak., vas-, ólom-, horganyércbányászattal és mészégetéssel.

Deutsch-Wagram, l. *Wagram.*

Deutsch-Wilmersdorf, porosz város Berlintől DNy.-ra, a potsdami kerületben. Poroszország egyik mesés gyorsasággal fejlődő ipari városa. Népessége 1900—10-ig 300%-kal, 1905-től mintegy 72%-kal növekedett. Berlinnel szoros vasúti összeköttetésben áll s fejlődését is szerencsés helyzetének köszönheti. Van több főgimnáziuma, reáliskolája, ipari és kereskedelmi szakiskolája, vas- és gépgyára s hatalmas arányokban növekvő kereskedelme; (1910) 109,729 lak.

Deutz (lat. *Divitia* és *Tuitium)*, régi város a Rajna jobbpartján, Kölnnel szemben, amellyel 1888. egyesítették. L. *Köln.*

Deutzia *Thunb.* (növ.), a Saxifragaceae (kőrontófélék) család génusza; 10 faja a Himalaja mérsékelt részén, azután Kinán át Japánig és Észak-Amerikában, valamint Közép-Amerika hegyein van elterjedve. Cserjék; legismertebb közülök a Japánból származó, kertjeinkben gyakran látható *D. crenata* Sieb. et Zucc. Levele tojásdad, fűrészes szélű; virága összetett fürtben áll, szirma fehér és felálló, porzószála 3 fogú. Rendesen teltvirágú változata látható, melyben a porzólevelek sziromlevelekké alakultak át.

Deux (franc., ejtsd: dö) a. m. kettő; *d. à d.* kettesben v. kettesével; *à d. mains*, két kézre.

Deux-face *(double-face)*, kétszínű szövet, vagyis az olyan, amelynek szín- és fonákoldala máskép van színezve és egyaránt használható. Az olcsóbb fajok szinnyomtatással, a drágábbak kettős szövetként szövéssel készülnek.

Deux-Ponts (ejtsd: dö poñ), Zweibrücken franczia neve.

Deux-Sèvres (ejtsd: dö szévr), département Franciaország ny. részében Vienne, Charente, Charente-Inférieure, Vendée és Maine-et-Loire közt. Meglehetősen szabályos alaku, 6055 km² területtel, (1906) 339,466 lak. Dombok, alacsony fensikok és lapályok alkotják földjét. Legnagyobb magasságát a Terrier de Saint-Martin-du-Fouilloux-ban (272 m.), Niorttól 38 km.-nyire éri el. Kisebb folyók és csatornák nagy számban öntözik; ilyenek: a Dive de Couhé, a Thon, az Auzance, a Thouet, amely egyike a leghosszabbaknak (115 km.) a Cebronnal, a Thouaretvel, az Argentonnal és a Dive Mirebalaise-zel, a Péruse és a Boutonne. D.-nek csaknem felét, az é. és középső részt ős kőzetek alkotják; ez a kevésbé termékeny Gâtine; a legjobb föld a síkságon (Plaine) van, amely a Boutonne és a Sèvre Niortaise medencéjének nagyobb részét foglalja magában; végül a Marais, amely kiszárított mocsarakból áll és amelyet számtalan kis csatorna szel át; ez pompás legelőket szolgáltat. Legnagyobb része szántóföld és rét; szőllővel csak 7,873 ha. van beültetve. 1908-ban termett 1.450,690 q. búza, 60,480 q. rozs, 143,640 q. árpa, 1.464,000 q. zab, 25,000 q. kukorica, 2.686,000 q. burgonya, azonkívül igen sok takarmány, cukorrépa és gyümölcs. A bő takarmánytermés lehetővé teszi a virágzó állattenyésztést; az állatállomány körülbelül 40,530 ló, 296,610 szarvasmarha, 94,880 juh, 127,540 sertés, 54,660 kecske és azonkívül kitűnő faju öszvéreket is találni. A lótenyésztés különösen Saint-Maixentben virágzó. Szénbányája van Saint Laursban; vasérctelepe Sauzé-Vaussaisban és Mairé-Lévescaultban; egyéb érceket nem bányásznak. Ásványvize: a Bilazaisi és Vrérei, Thouars mellett. Legvirágzóbb iparága a posztószövés, különösen Azay-sur-Thouetben, továbbá a bőripar, főképen Niortban, a szeszgyártás, olajgyártás, a keramikai ipar, a papirgyártás stb. A kereskedés középpontjai: Niort, Saint-Maixent és Bressuire. Vasúti vonalainak hossza (1908) 550 km., közúti vasút 187 km. A département-t 1790. Niortais, Thouarsais és Gâtineból, továbbá Saintonge és Aunis egyes részeiből alkották; 4 arrondissementra oszlik, ezek: Bressuire, Melle, Niort és Parthenay. Fővárosa: Niort. V. ö. *Joanne*, Géogr. des D. és *Lévrier*, Hist. des D. 1885.

Dev a. m. gonosz szellem, ördög. Arimán szolgái a parszok hite szerint. A hét jószellemnek, az amsászpendek-nek (zendül Amesa szpenta) megfelelőleg hét födev van. Ezek a világosság elleni harcban segítik urukat, Arimánt. A török mesekincsben *Dev ánászi*, a devasszony, vagyis az ördöganya a legjellemzetesebb szellemi alakok egyike. A világgá bujdosó hősöknek útját állja, és ha azok tisztességtudással szólítják meg, vagyis anyácskámnak nevezik, és két hosszú emlőjéből egyet-egyet szopnak, legott pártfogásába veszi a világgá indulókat és célhoz segíti őket; számtalan fiai a *devek*, többnyire óriások.

Deva, *két folyó* Spanyolország É.-i részében, az egyik a Picos de Europa lábánál ered, mély hegyszakadékokon tör át és a Cares fölvétele után a Tinamayori-rión (öböl) át az Atlanti-oceánba szakad. A másik D. vízben szegényebb; a Kantabri-hegyekben ered és D. városnál torkollik az Atlanti-oceánba.

Deva, város Guipuzcoa spanyol tartományban, az Anduz-hegy lábánál és a D. folyó torkolatánál, (1900) 2968 lak., igen látogatott tengeri fürdővel; közelében a Garagarza intermittens forrás fakad.

Déva, rendezett tanácsu város Hunyad vármegyében, a Maros balpartján, termékeny völgyben fekszik. A Maros középső völgyének legélénkebb s legfejlettebb városa, a vármegye törvényhatóságának, a D.-i járási szolgabírói hivatalnak, kir. tanfelügyelőségnek, törvényszéknek, járásbíróságnak, telekkönyvi hatóságnak, kir. ügyészségnek, pénzügyigazgatóságnak és pénzügyőrségnek, kir. közjegyzőnek, államépítészeti hivatalnak, kir. erdőgondnokság, sóhivatalnak, honvédzászlóalj és csendőrségi szárnyparancsnokság székhelye. Van internátussal kapcsolatos állami főreáliskolája, állami tanítóképző intézete, áll.

polg. leányiskolája, iparos és keresk. tanonciskola, gazd. ismétlőiskola, 6 elemi iskola, 1 kisdedóvó, alsófoku ipariskolája, több elemi iskolája, ferencrendi kolostora, kisdedóvója, 7 hitelintézete, közte takarékpénztár és előlegező szövetkezete, 2 könyvnyomdája. Számos egyesülete közül a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat, a gazdasági egyesület, a nemzeti kaszinó, az EMKE flókválasztmánya említendő. A városnak (1910) 8684 lakója volt, 1900-ban 7089, közte 4065 magyar, 436 német és 2509 oláh. A házak száma 1206. D. többi középületei közül legfigyelemreméltóbb a Bethlen Gábortól származó nagy udvar (Magna Curia), melynek XVIII. sz.-beli kerti lépcsőzete, díszes kandallója, erkélye különösen szép. Kapuja 1621-ből Bethlen címerével s Az Ur megőrizze az te bemeneteledet és kijöveteledet mostantól fogva mindörökké Dávid CXXI. zsoltárával köszönté az érkezőket, a míg le nem bontották. A város legrégibb épülete a Hunyadiak korából származó, kezdetben Szt. Miklósnak szentelt s 1545—1550 óta, mikor a hívek Tordai Sándor András lelkészükkel együtt reformáltak, a reformátusok által használt templom. Építési idejét 1370—1440 helyezik és pedig a román stilü templomhajóhoz ekkor illeszthették egy már régibb templom átalakítása közben a gót stilü szentélyt. Újabban restaurálták, düledező tornyát pedig lebontották. D.-nak van ipartestülete és gőzmalma, de ipara fejletlen; annál élénkebb kereskedelme, melynek főcikkei nyerstermények, bőrök, élelmi szerek, gyümölcs, szilvaiz. Marhavásárai élénkek. D. az arad—tövisi vasúti vonal egyik legélénkebb állomása, posta- és távíróhivatallal és telefonállomással. D. az újabb időben nagyon csinosodott s újabb középületei (megyeháza, főreáliskola, áll. polgári leányiskola, honvédkaszárnya) díszére válnak. A ref. paplakban 1893 jún. 11. leplezték le a Salamon Ferenc emlékét hirdető márványtáblát (nem ebben a házban született, azt 6 év előtt lebontották). Az utcát Salamon Ferenc-utcának nevezték el. D.-hoz tartozik a *Csángótelep*.

D. vidéke már a történelem előtti időben lakott volt; a rómaiak korából sok emlék maradt fenn, neve valószinüleg Decidava volt. A mai várhegyet bizonyára megerősítették már a dákok és az ő erősítéseikre emelték a rómaiak a magukét; a kettő romjaiból keletkezett az Árpádok idejétől folyton szereplő vár, melynek romjai a 371 m. magas hegyen ma is megvannak.

D. neve oklevelesen 1269. fordul elő legelőször. 1307-ben László erdélyi vajda birtokában, ki Ottó magyar királyt itt vetette fogságba s itt vette el tőle a magyar koronát. Ettőlfogva három századig állandóan mint az alvajda székhelye szerepel, s a hozzátartozó 56 faluval együtt tulajdonkép ily címen nyerte el Hunyadi János, kinek azonban családjában az eredetileg királyi vár örökös magántulajdonná vált. Csak 1504. került ismét a korona birtokába. Fráter György idején 1551. Castaldo császári katonasággal szállotta meg. Jó darabig jóformán állambörtön szerepe jutott D. erős várának. 1556-ban Izabella királyné itt tartatta «békóban» Dobó Istvánnak, az egri hősnek nejét és gyermekeit. 1579-ben Dávid Ferenc unitárius püspök, mint istenkáromló és vallásújító élethossziglani fogságra itéltetvén, ide hozatott tömlöcbe, s itt halt meg börtönében u. a. év nov. 15. Utána a vár és uradalma Geszthy Ferencé lett. 1599-ben Báthory András fejedelem fivére szenvedett itt rövid ideig tartó fogságot, 1601-ben Báthory Zsigmond e várban huzódott meg. Sokat szerepelt a vár a Básta tábornok és Székely Mózes közti küzdelmekben. 1605-ben ismét császári csapatok tartják megszállva, midőn Bocskai vezére, Nagy Albert, megadásra birja a német parancsnokot, ki seregével egész hadi tisztességgel vonult ki a várból. 1607-ben országgyűlési végzés mondta ki D. váráról, hogy sohase legyen magánkézben, hanem mindenkor az ország fejedelmének birtokában maradjon. Ettőlfogva, kevés kivétellel, mindenkor a fejedelem vára gyanánt szerepel D., egész 1687-ig, midőn császári helyőrség telepedett meg benne. II. Rákóczi Ferenc hadai 1705 nov.-től 1706 febr. 22-ig ostromolták, s midőn vége lett a kurucvilágnak, gróf Steinville erdélyi parancsnok 1717-től 1719-ig igen megerősíttette. Steinville maga is többször tartózkodott a várban s itt érte őt a halál 1720. Ujabb javítása vált szükségessé 1752., a mikor is Braun Miksa Ulisszes gr., erdélyi parancsnok erődítette meg. Már ez időtájban tisztában kezdtek lenni azzal, hogy az egykor elsőrendű várnak stratégiai értéke csupán képzeleti. 1773-ban II. József látogatta meg a várat, melyben akkor helyőrségül félszázad gyalog s néhány tüzér tanyázott. 1784-ben nagy szolgálatot tett azzal, hogy falai mögé fogadta a Hora és Kloska vezérelte oláh lázadók elől menekvő nemeseket. A lázadó parasztok hiába rohanták meg a várat, nem foglalhatták el. Mikor pedig vége volt a lázadásnak, Jankovich Antal gr. elnöksége alatt ide gyűlt össze a pártütők felett itélő császári bizottság. 1800-ban Mitrovszki gróf erdélyi hadparancsnok az udvari haditanácshoz felterjesztést intézett, mely szerint kidobott pénz volna a várat továbbra is fenntartani. Ennek folytán fel is hatalmazták, hogy a várat üríttesse ki, felszerelését pedig kótyavetyére bocsássa. Pogány Franciska volt a legtöbbet igérő: 150 bankó forintért elhordatta az ajtókat, kapukat, ablakokat stb. s a vár pusztulásnak indult. Mikor azonban 1817. I. Ferenc király nejével, Karolina Augusztával Erdélyt bejárta, D. vára annyira megtetszett neki, hogy rendeletet adott ki helyreállítására. A tatarozás 216,000 forintba került s 12 évig tartott. Legutóbbi szabadságharcunk idején 200 császári katona volt benne egész 1849 máj. 27-ig, amikor parancsnoka, Kudlich főhadnagy, Forró ezredesnek feladta a várat, oly feltétellel, hogy a helyőrség katonai tisztességgel vonulhasson ki, a betegek ápolás alá vétessenek, a legénység egy havi zsoldot kapjon s háborítlanul távozhassék Temesvárra. A magyar sereg kezén volt ezentúl D. 1849 aug. 19-ig, midőn egy régi tűzakna gondatlanság vagy tán árulás következtében felrobbanván, levegőbe repült a vár, több mint száz honvédet temetve romjai alá. A festői várromokat és sétányait most a Hunyadm. tört. és régészeti társulat gondozza. A vár történetére vonatkozólag számos értekezést írt *Veres* Endre, összefoglalóan *Schuster* Márton németül.

Dévai *Ignác*, kúriai biró, szül. Komlóson (Abauj vm.) 1854 márc. 27-én. Egyetemi tanulmányainak elvégzése után joggyakornok és ügyvédjelölt volt. 1883-ban pedig az igazságügyminisztériumba került, hol fogalmazó, 1892. törvényszéki, 1898. ítélőtáblai, 1908. kúriai biró lett. 1906 óta az igazságügyminisztérium telekkönyvi és birtokrendezési ügyosztályát vezeti. Részt vesz a telekkönyvi jogra vonatkozó törvényjavaslatok előkészítésében; az újabb ilyen törvényjavaslatok majd mind az ő művei; ő készítette a családi otthonról szóló törvényjavaslatot is. A minisztérium megbizásából a telekkönyvi ügyet Németországban és Ausztriában is tanulmányozta. A magyar jogászegylet értekezései között megjelent művei: *A tulajdonátruházás kellékei és a tervezet [Az abstract dologi szerződés.]* (31. köt. 2. füz.); *Homestead. A családi otthon* (34. köt. 5. füz.); *Az überlandföldek mai jogviszonyai* (Jogállam V. évf.).

Dévai Biró *Mátyás*, a reformációnak legkiválóbb apostola, valószinüleg Déván (Erdélyben Hunyad vm.) szül. 1500 körül, megh. Debreczenben, de halálozási éve bizonytalan; igen valószínű, hogy 1545 után már nem élt. A krakói egyetemen 1523. iratta be magát tanulónak, hol körülbelül két évet töltött. Hazatérvén, igen buzgó róm. kat. pap volt. 1527-ban káplán lett Boldogkőn. Majd megragadta őt is a reformáció szelleme s 1529. az akkor már világhírű wittenbergi egyetemre ment; itt legfeljebb másfél évig tartózkodott, még pedig többek véleménye szerint mint Luther asztaltársa. 1531 tavaszán már Budán volt; u. a. év őszén Kassán működött mint a város papja és az ő befolyásának sikerült Drágfy Gáspárt és egész Ujhely városát s több helységet az ev. hitre téríteni; Kassáról november elején fogságra hurcolták előbb Likava várába (Liptó), majd Pozsonyba s onnan Bécsbe. Innen két év mulva kiszabadulván, Budára tért vissza, hol az evangélium buzgó hirdetése miatt ismét fogságba jutott, de a tömlöcben is térített. Budáról, a fogságból kiszabadulván, Sárvárra ment (Vas vm.) Nádasdy Tamás birtokára. Itt írta latin műveit. Innen az 1536. év vége felé Wittenberg felé indult, útközben azonban a sok fáradság miatt megbetegedett s egykori tanulótársánál, a nürnbergi papnál, Vitus Theodornál időzött néhány hónapig; az 1537. év tavaszán Wittenbergben találjuk, honnan a helvétekhez is tett kirándulást. Az év vége felé visszatérvén a hazába, Nádasdy Tamás védelme alá Sárvárra vonult, akinek Melanchthon F. ajánlotta Sylvester Jánossal együtt. Itt 1538—41-ig működött s valószinű, hogy akkor járta be a dunai vidékeket, hirdetvén az Isten igéjét mindenfelé, amerre csak járt, úgy, hogy kiérdemelte a «Magyar Luther» disznevet. 1541-ben kibujdosott a törökök elől a hazából, s Melanchthonhoz menekült. Onnét Svájcba ment, hol Baselben nyiltan a helvét irányhoz csatlakozott. 1543-ban hazájába visszatérvén, Kálvin értelmében tanított, amiért őt, sőt barátját Melanchthont is bevádolták az eperjesi evangélikusok Luther előtt, aki nagy megütközéssel vette e hirt (V. ö. Luther levelét az eperjesiekhez 1544.). D. 1544. debreczeni ref. pappá és esperessé lőn, s ott azon értelemben tanított, mint a helvéták. Művei: Disputatio de statu, in quo sunt beatorum animae post hanc vitam ante ultimi judicii diem (Buda 1531, Basileae 1530); De praecipuis articulis christianae doctrinae (Buda 1531, Basilae 1530); Expositio examinis quomodo a Fabro in carcere sit examinatus. Ajánlva Bebek Imre gyulafehérvári prépostnak (Sárváron 1535); Apologia quarumdam propositionum summam doctrinae christianae continentium, contra indoctas censuras indocti franciscani Georgii Szegedinensis per M. Dévay (1535); *Oda*, magyar nyelven, melyben hitvallását zengi: *Minden embernek illik ezt megtudni*, kezdettel egy hittani kézikönyve és egy At tiz parantsolatnac Ah hit agazatinac. Am mi at'a'ncnac aes ah hit petsaetinec roeviden valo mag'arázat'a. Mat'as Devai c., meg nem határozható időben, de minden valószinüség szerint Krakóban nyomtatott műve. Ujra kiadta Szilády Á. (Budapest 1897).

Irodalom. Révész Imre, D. Mátyás, Pest 1863; Klein J. S., Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ev. Prediger. Leipzig és Buda 1789, II. k.; Ribini, Memorabilia I. k.; Doleschall, Die wichtigsten Schicksale etc; Merlé d'Aubigné, Geschichte der ev. Kirche in Ungarn; Fabó A., Monumenta etc. II. k. Uj Magyar Athénás; Szilády Á., Régi magy. költők, II. 427—32 l.

Devalváció (lat.), valamely pénz névértékének törvényes leszállítása, mely vonatkozhatik akár fém-, akár papirpénzre. A fémpénz D.-ja a középkorban igen gyakori volt, amikor a kamarai nyereségek, visszaélések és hamisítások folytán az érmek fémtartalma csak ritkán felelt meg a törvényes követelményeknek. A papirpénz D.-ja már későbbi keletű és azokban az időkben fordult elő, amikor oly nagy mennyiségben került piacra a fedezet nélküli papirpénz, hogy az állam hitele és a papirpénz visszaváltásába vetett bizalom megrendült. Eme bizalmatlanság egyenes következménye az lett, hogy a papirpénzek forgalmi értéke csökkent, ami aztán abban jutott kifejezésre, hogy az összes árúk értéke rohamosan emelkedett és ez az egyes állampolgárokra nézve végzetes következményekkel járt. Az állam ilyenkor kénytelen volt a papirpénz névértékét leszállítani. A leggyászosabb példát ebben a dologban Franciaország szolgáltatta a világnak; a forradalom alatt, midőn 45 milliárdnál több assignatát bocsátottak ki, melyek végül névértékük $\frac{1}{150}$ részére csökkentek. Ausztriában 1799—1811-ig több mint 1 milliárd frt névértékű bankócédulát bocsátottak ki, melyek névértékét az 1811-iki pátens $^{1}/_{5}$-re szállította le s új papirpénzzel helyettesítette. S bár ezek az új jegyek is csakhamar devalválódtak, mégis a kormány az 1813-iki háború költségeinek fedezetére új papirpénzt, ú. n. *anticipációs-jegyeket* (l. o.) bocsátott ki, melyek még a békekötés után sem értek többet névértékük $^{1}/_{3}$ részénél; be is következett 1816. az új D. Ebbe a D.-ba teljesen törvénytelen intézkedések folytán hazánk is belesodortatott és az ország lakosai vagyonuk jelentékeny részét elvesztették.

Devambez (ejtsd: dövambé), *André Victor Edouard*, francia festő, szül. Párisban 1867. Benjamin Constant és Jules Lefebvre tanítványa. Kezdetben mestereit követte s akkor festé a Conversion de Marie Madeleine c. művét, utóbb azonban fel

szabadul ezek hatása alól és számos ötletes, eredeti képet alkot. Ilyenek: Sur l'herbe, Première au théâtre Montmartre, Charge, Trente ans, Rafle, École d'enfants, Incompris, Je suis Jean Valjean (Victor Hugo Nyomorultak c. regényének egy jelenete), Paris sous la Commune, Ivrognes stb. Mint illusztrátor is igen találékony és mulattató.

Devanágari. Igy hívják a közönséges szanszkrit írást. Eredetét az írásnak homály fedi. Weber és Bühler szerint a sémi írásból származott. Nevének etimológiája sem biztos, legtöbben a szanszkrit *nagara* a. m. város szóból magyarázzák, tehát városi írás. A D. ábéce 50 betüből áll, ezek közül 37 mássalhangzó, 13 magánhangzó.

Devantière (franc., ejtsd: dövañtyér), a női lovaglóruha egy fajtája, mely elől és hátul egyaránt nyitott volt.

Devastatio (lat.) a. m. elpusztítás. L. még *Jelzálog.*

Devasz (ang. *Dewas*), benszülött fejedelemség Közép-Indiában Holkar és Scindia közt, 749 km² területtel, 152,000 lak.; a főváros D., kb. 15,000 lak., 34 km.-nyire Udzseintől.

De Vaulx, *Thierry,* báró, osztrák táborszernagy, hadi építész, szül. 1748., megh. Bécsben 1820 ápr. 4. Számos háborúban vett részt. A lunevillei béke után a mérnöki kar feje lett és e minőségben számos erődítést épített különösen az olasz határon (Pontebbánál). Megvizsgálta a hazai erődöket is és Buda, Győr, Eszék, Pétervárad, Bród és Gradiska felszereléséről, állapotáról emlékiratot dolgozott ki (1805). Egyéb művei között bennünket az a dolgozat érdekel közelebbről, melyben *Komárom* várának az egész monarchiára szóló fontosságát hangsúlyozza és a vár erősbítésére kettős hídfő építését sürgeti. Ezt a tervet azután (1809 óta) Chasteler táborszernagy és Dedovics ezredes csakugyan megvalósították.

Devaux (ejtsd: dövó), *Paul,* belga politikus és író, szül. Brüggében 1801 ápr. 10., megh. 1880 jan. 30. Tevékeny szerepet játszott Belgium közéletében. A forradalom alatt (1830) a köztársasági irányt képviselte. 1831-ben tárcanélküli miniszter volt s ily minőségben küldetett biztosul a londoni tanácskozásokra, ahol Lipót hercegnek a belga trónra való lépését hathatósan előmozdította. 1840-ben alapította a szabadelvü irány támogatására a Revue nationalet, de midőn az 1863-iki választás alkalmával kimaradt a képviselőházból, teljesen felhagyott a politikával. 1875-ben megvakult. Művei: Études politiques sur l'histoire ancienne et moderne et sur l'influence de l'état de guerre et de l'état de paix (Paris 1875.); Études politiques sur les principaux événementes de l'histoire romaine (Bruxelles 1880.)

Dévaványa, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai felső j.-ban, (1910) 2223 házzal és 13,481 magyar lak. (közte 8357 helvét), kik gabonatermeléssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Van takarékpénztára, önsegélyző egylete, 2 fogyaszt. szövetkezete, gőzmalma, nyilvános könyvtára, kaszinója, iparos egyesülete, többféle más egyesülete, posta- és táviróhivatala, telefonállomása és vasúti állomása. Ipara, földmivelése és állattenyésztése fejlett. Határa 31,177 ha.

Deve-Bojun, dombsor Törökországban, Erzerumtól K.-re; 1877 nov. 4. a törökök itt az oroszoktól vereséget szenvedtek.

Devecis Del Vecchio *Ferenc (istenhegyi),* mérnök, szül. Budapesten 1850 márc. 13. Firenzei származású család (1440) gyermeke. A műegyetemet Budapesten végezte s 1848 óta ő volt az első, aki Magyarországon mérnöki oklevelet nyert (1873). A főváros műszaki ügyeinek ellátásában tevékeny részt vett, 1895. műszaki tanácsossá, 1899. királyi tanácsossá neveztetett ki. Városrendezési és szabályozási kérdésekben nagy tekintélyre tett szert s 1909. a főváros fejlesztése körül tett munkálatai elismerése fejében kapta a magyar nemességet. 1910-ben a városi közgyűlés középítési igazgatóvá választotta, 1911. nyugalomba vonult. Részt vett és befolyt az országház elhelyezésének, az Erzsébethíd és környéke rendezésének, a Szabadságtér rendezésének, a Hungária-körút alakításának, az Erzsébet-sugárút rendezésének, a Tabán szabályozásának, a Sárosfürdő felépítésének stb. végleges megoldását előmozdító munkálatokban.

Devecser, Péter király egyik híve, ki Budával együtt 1045. elárulta Péternek, hogy az elégületlen magyar urak Szár László fiait akarják meghívni a trónra, mire Péter több összeesküvőt felakasztatott, másokat pedig megvakíttatott.

Devecser, nagyk. Veszprém vmegye devecseri j.-ban, (1910) 4556 magyar lak., a járási szolgabírói hivatal székhelye; van járásbírósága telekkönyvi bírói hatáskörrel, 2 takarékpénztára, kölcsönös segélyegylet, hitelszövetkezet, úri kaszinó, polgári kör, iparos egyesület könyvtárral, gőzmalom, gőzfűrész, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala, jelentékeny ipara és kereskedelme, bortermelése. Régi várának csak néhány fala áll fenn, a hajdani palota magtárul szolgál. D. a legrégibb időben Zala-Apátihoz tartozott; 1543. Benedek bakonybéli apát Devecseri Choron Andrásnak és fiának Jánosnak 100 aranyért elzálogosítá Ganna községet; 1648. D. még védhető állapotban volt s őrséggel birt.

Devecsery *Márton,* comes, III. András idejében alországbíró és a somlyói monostor kegyura volt.

Devedzsi, a deve szótól származik, mely török szónak a magyar *teve* is megfelelő mása. A D. eredetileg tevehajcsárt jelentett, de a janicsár ezredeknél e néven neveztek el egyes ezredeket is.

Develle, *Jules Paul,* francia államférfiu, szül. Bar le Ducben 1845 ápr. 12. 1876-ban Aube département-nak préfetje, majd képviselő lett. A kamarában a köztársasági párthoz csatlakozott, 1881. helyettes államtitkár lett a belügyi minisztériumban, 1885. földmivelésügyi miniszter, 1886. a képviselőház alelnöke, majd ismét földmivelésügyi miniszter. 1893-ban a Loubet-minisztériumban külügyminiszter lett és a Dupuy-minisztériumban is megtartotta ezt az állást.

Deventer v. *Demter,* járási székhely Overissel németalföldi tartományban, 30 km.-nyire Zwolletól, az Yssyell jobb partján, vasút mellett, (1910) 27,787 lak., vászon-, szőnyegszövéssel, vasolvasztóval és enyvgyártással, élénk marha-, gabona-, vaj-, sajt-, gyapjukereskedéssel. Kiválóbb épületei: a késő gót stilusban épült Groote Kerk, a refor-

mátusok főegyháza, szép üvegfestményekkel; a Broere kat. templom, 3 nevezetes oltárral; a nagy városháza és az igazságügyi palota. Legszebb sétahelye a Worppromenad. D. eredetileg Daventre v. Daventria, a Hohenstaufok idejében Utrecht püspökséghez tartozott; 1528. V. Károly birtokába került. 1591-ben Orániai Móric a spanyoloktól elfoglalta.

Dévény (Theben), nagyk. Pozsony vm. pozsonyi j.-ban, (1910) 2062 német és tót lak. Szépítőegylet, hajósegylet. Vidéke sok jeles gyümölcsöt termel; nagy gránitkőbányája a Pozsony alatti dunaszabályozáshoz szükségelt kőanyagot szolgáltatja. Fazekas ipara, melynek azelőtt élénk kivitele volt Szerbia felé, újabban csökkent s most csak 3 fazekas szállítja árúit hajókon Szerbiába. D. a Morva folyónak a Dunába való ömlésénél fekszik s így hajózása is jelentékeny; a Dunagőzhajózási társaságnak itt állomása van. Van tov. posta- és telefonállomása. A D. felett emelkedő D.-i tető (514 m.) a Duna jobbpartján emelkedő Lajtahegységgel a Porta hungarica név alatt ismeretes szorost alkotja. A Morvának a Dunába való szakadásánál, 212 m. magas meredek sziklacsúcson D. várának festői fekvésű romjai vannak. D. várának eredete némelyek szerint a rómaiak koráig vezethető vissza, mások szerint itt egy szláv istennő (Deva, Devojna) temploma állott volna. Sokáig tartotta magát róla a legenda, hogy ez lett volna Dewin, a marahán nagyfejedelmek székhelye; Saffarik azonban kimutatta, hogy Dewin vára nem itt, hanem a morvaországi Wellehrad mellett keresendő. 1234-ben Babenbergi Frigyes ausztriai herceg rajta ütvén, elfoglalta s feldúlta; de csakhamar békét kötvén IV. Bélával, hadait a várból s környékéről kivonta. Majd 1272. Ottokár cseh király vette birtokába. A XV. sz. közepén ismét idegen kézre, t. i. Fridrikére került, zálogjog címén. A következő században a dusgazdag Bazini és Szentgyörgyi grófok tulajdona. I. Ferdinánd az u. n. «sánta» Báthori István nádornak adományozta, ki itten halt meg 1535-ben. Ettől fogva a Báthoriaké 1609-ig, midőn a Báthoriak ecsedi ága kihalván, II. Mátyás Keglevich Jánosnak adta 40 ezer forint fejében; ez viszont a Palocsaiaknak zálogositotta el. 1620-ban Bethlen Gábor hadainak önként megadta magát, de már 1621. Buquoy császári vezér visszafoglalta. 1635. Ferdinánd király megengedte, hogy Pálffy nádor a Palocsaiaknak a váron fekvő zálogpénzét kifizesse, s ezzel magához váltsa a várat; azóta a nádor ivadékai, a Pálffy hercegek birják. 1683-ban a Bécs felé húzódó török sereg hiába ostromolta. A várat az egész mult századon át meglehetős épségben s igen szép sugárágyukkal fölszerelve tartotta fenn a tulajdonos Pálffy-család. 1809-ben azonban a franciák lőporral vettették föl, s a Dunával összeköttetésben álló kútját is kővel hányták tele. Festői omladékainak még legépebb része egy kis donjon, mely egy magánosan álló kőszirt tetején emelkedik. A Duna és Morva összefolyásánál emelkedő hegyen épült 1896. a hét ezredéves emlék egyike (Jankovich Gyula műve).

Dévényújfalu, kisk. Pozsony vmegye pozsonyi j.-ban, (1910) 2812 horvát, tót és német lak., vasúti állomás, posta- és távirőhivatal, telfonállomás. Vidékén kimeríthetetlen s kitünő agyagrétegek vannak, melyeket a Wienerberg téglaégető cég aknáz ki; jelentékeny kőbányák vannak továbbá az 514 m. magas Dévényi tetőn. Van itt két mészgyár, szeszgyár. D. kat. temploma Árpád-kori építmény, szentélye a XVI. sz. első feléből való. D. Dévényvár tartozéka volt, a XV. sz. vége felé a Zsigray-család kihaltával a pozsonyi jezsuiták birtokába került, kik (ma is fennálló) nyaralót építettek. A pálosoknak is volt itt zárdájuk. A horvátok a török háborúk után telepedtek itt le.

Deverbális képzés, minden olyan szó, mely igéből (verbumból) van képezve. L. *Szóképzés*.

Devereux, angol család, l. *Essex*.

Devéria, 1. *Achille*, francia festő, szül. Párisban 1800 febr. 6., megh. 1857 dec. 23. Eleinte litográfiákat készített, utóbb síma, tetszetős, a maguk korában kedvelt szentképeket festett.

2. *D.*, *Eugène*, francia festő, *D. 1.* öccse, szül. Párisban 1805., megh. 1865 febr. 5. Girodet tanítványa volt. Leginkább a francia történetből merített, romantikus irányú, nagy képei közül a IV. Henrik király születését ábrázoló festmény (1827, Páris, Louvre) nagy sikert aratott. Említendő még a Marseille melletti csata képe (Versailles, történeti muzeum).

Dévérkeszeg (*Abramis brama* L., állat), l. *Keszeg*.

Deverra (a lat. *deverrere*-ből a. m. lesöpörni), ősi latin istenség, mely a gyermekágyas asszonyt a vad erdei démontól, Silanustól (l. o.) megvédi.

Devestitura (lat.) a. m. a hűbér visszavétele, a hűbértől való megfosztás.

Devex (lat.) a. m. lejtős.

Devexa (állat), l. *Lejtőshátuak*.

Deviatio (*derivatio*, lat.), valamely tárgynak megállapított útjáról v. pályájáról eltérése. Különösen hajóknak a megszabott útiránytól eltérése. A hajósnak szigorú kötelessége az előre megszabott útirány megtartása és attól csak a hajószerződésben megállapított esetekben, v. pedig a legnagyobb szükségben (évszak viszontagságai, szelek, időjárás stb.) térhet el és akkor is csak abban a mértékben, amint azt a szabályok vagy a szükség okvetlen parancsolják. A D. a hajóskapitányt kártérítésre kötelezi. Tengeri biztosítás esetében az útirány megváltoztatása esetén a biztosító a kárért nem felel.

D., a *tengeri hajózástanban* a hajó iránytűjének a delejes (magnetikus) délkörtől, azaz a delejes észak-déli iránytól való eltérése. A D. keleti v. pozitiv, ha az iránytű a delejes délkörtől keletre és nyugati v. negativ, ha attól nyugatra téríttetik el. A D.-t a hajótest acél és vasszerkezetében, valamint az annak rakományában fellépő delejesség idézi elő. A hajótestben főleg az építés alatt, midőn a hajó hosszú ideig ugyanabban az irányban fekszik, a föld delejessége következtében indukció útján kétféle delejesség keletkezik, ú. m. állandó (permanens) és átmeneti (transiens). Az előbbi a kemény, az utóbbi pedig a lágy vasalkatrészekben lép fel. A hajó delejességének az iránytűre való hatása különböző, aszerint amint az állandó vagy átmeneti delejesség van túlsúlyban. Míg a permanens delejesség hosszú időn át változatlan marad, a transiens delejesség a hajó min-

denkori helyzetéhez és irányához képest folytonosan változik. A permanens, valamint a függőleges lágyvasalkatrészekben indukált delejesség a szélrózsa két oldalán egyenlő, de ellentétes irányú D.-t, az ú. n. *semicircular-D.*-t idézi elő; az iránytűnek, a hajó vízszintes vasalkatrészeiben indukált delejesség által okozott eltérése ellenben a szélrózsa minden negyedében változik. Ezen változó D. az ú. n. *quadrantal-D.* Az iránytű végül a kompassz (l. *Tájoló)* körül szabálytalanul elhelyezett vasalkatrészek által is eltéríttetik irányából; ezen eltérés az ú. n. *állandó D.* A felsorolt három D. összegezve képezi az iránytűnek a delejes délkörtől való tényleges eltérését. Azelőtt, midőn még csak fahajók voltak, a D.-nak, mint a hajó magnetikus sajátságának számításba vétele, kicsinysége folytán csaknem egészen mellőzhető volt, de a vas-, acél- és páncélhajók építése óta a D. különösen rosszul elhelyezett iránytűknél oly mérvet érhet el, hogy annak figyelembevétele a hajózás biztonsága érdekében feltétlenül szükségessé vált. Ennélfogva tengeri hajókon a D. a szélrózsának minden irányára nézve meghatároztatik és ennek megtörténte után különféle kompenzáció-rendszerek alkalmazása által kiküszöböltetik. A D. nemcsak a hajó útiránya, hanem annak oldalra dőlése szerint is változik és pedig akként, hogy minél jobban fekszik a hajó oldalt, annál nagyobb D. lép fel. A D. kompenzálása (szinítése) oly delejes erőknek alkalmazása által történik, melyek magában a hajótestben fellépő delejes erőkkel egyenlők, de ellentétes hatásuak. Az állandó és a semicircular-D. rendszerint a kompassz (tájoló) alatt vízszintesen alkalmazott mágnesek, a quadrantal-D. a kompassztól jobbra és balra egyenlő távolságban elhelyezett üres vasgolyók és a dűlési D. a kompassz középpontja alatt merőlegesen megerősített mágnes által lesz eltüntetve. Hosszabb tengeri utazásoknál, különösen ha a hajó az egyenlítő környékéről a sarkvidékekhez közeledik, valamint akkor is, ha heteken v. hónapokon át egy irányban halad, v. a kikötőben mozdulatlanul fekszik, a D. tetemes változást szenvedhet. Ez okból az iránytű kompenzálása a hajózás biztonsága érdekében időszakonként megismétlendő.

Déviation conjugué (franc., ejtsd: deviaszjón konzsügé), a fejnek és a szemtengelynek egyirányú kitérése a középvonalból, az agyvelő egyes betegségeinél fordul elő.

Devicse, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 375 tót lak., vasúti megálló, u. p. Németi, u. t. Hontnémeti.

Deville, 1. *Achille Jean,* francia tudós, szül. Párisban 1789., megh. u. o. 1875 jan. 10. Előbb adóhivatalnok volt Rouenban, majd muzeumigazgató u. o. Megírta a saint-georges-de-boscherville-i apátság történetét (Rouen 1827); a Château Gaillard történetét (u. o. 1829); a roueni monostor kriptáinak történetét (u. o. 1833); további munkái: Chants bucoliques (1856); Essai sur l'exil d'Ovide (1859); Histoire de l'art de la verrerie dans l'antiquité (1847, 113 ábrával).

2. *D., Charles,* l. *Sainte-Claire Deville.*

Déville-lès-Rouen (ejtsd: devill le ruañ), város Seine-Inférieure francia départementban, a Cailly mellett, (1901) 6206 lak., vasolvasztókkal, gépgyártással, pamutfonókkal, szövőkkel és jelentős kémiai iparral.

Devillin (ásv.), a langitnek és gipsznek keveréke.

Devinkuláció, l. *Vinkuláció.*

De Vinne, *Theodore Low,* könyvnyomtató, Amerika legjelesebb szakírója, szül. Stamfordban 1828. 1850-ben New Yorkban a Francais Mart Co. nyomdájában dolgozott, később cégtárs, 1877. pedig a nyomda egyedüli tulajdonosa lett. Nyomdája ma világhírű. A szakirodalom terén számos munkánál tette nevét ismertté. 1901-ben a «Művészetek nagymestere» címet kapta.

Devise v. *devisa* a. m. jelszó, jelmondat. Kereskedelmi értelemben külföldi váltó (l. o.); heraldikai értelemben l. *Díszek.*

Devitrifikáció alatt értjük a homogén kőzetüvegnek lassú átmenetét a többé-kevésbbé kristályos alakba. Az átalakulás alkalmával a kőzet elveszti üveges fényét és homályos lesz.

Deviza, l. *Külföldi váltó.*

Deviza-arbitrage (franc., ejtsd: arbitrázs), l. *Külföldi váltó kémlése.*

Deviza-árfolyam, l. *Külföldi váltó.*

Deviza-számla, l. *Külföldi váltók számlája.*

Devizes (ejtsd: devajzesz) vagy *The Vize,* a rómaiak Castrum Divisaruma, város Wiltshire angol grófságban, az Avon-Kennet csatorna és vasút mellett, (1911) 6741 lak., selyemfonókkal, dohánygyárral; I. Henrik korából való kastéllyal, muzeumában római régiségekkel.

Devla, cigány szó, a. m. Isten.

Devlet v. *deület* (török) a. m. állam, hatalom, királyság. A török birodalomnak *devleti-i álije,* a magas birodalom, egyik neve. Jelent e szó azonkívül szerencsét, boldogságot is. Igy a köszönés egyik formája *devlet ile,* vagyis szerencsével (járj).

Devol, folyó Török-Albániában, a Nerecska Planinán eredő K.-i és a Grammoszon fakadó Ny.-i D.-ból keletkezik, átfolyik a Szvirna-tavon, fölveszi a Maliki-tó vizeit; mintegy 200 km. hosszú folyás után a Karavaszta-tótól délre az Adriai-tengerbe torkol.

Devolució-háború. Igy hívják azt a háborút, melyet XIV. Lajos francia király 1667—68-ig a spanyolok birtokában levő Németalföld ellen intézett. E háborúra Lajos határtalan hatalomvágya szolgáltatta az okot. IV. Fülöp spanyol király (Lajos ipja) halála után a francia király a spanyol Németalföldre emelt igényt, mint nejének örökségére, dacára annak, hogy eljegyzése alkalmával ebbeli igényeiről lemondott volt. Szószegése ürügyéül arra a Brabantban divatozó szokásjogra hivatkozott (devolutio-jog), mely szerint az atya vagyonára halála után első házasságából született gyermekeinek több igényük van, mint a második házasságból született örökösöknek. Az első házasságból született Lajos parancsára Turenne el is foglalta Flandria és Hennegau egy részét, míg ő maga a Franche Comtét szállotta meg. E támadással szemben azonban a szomszéd független Németalföld kormányzói: Witt János és Cornelius (a kiskorú Orániai Vilmos nevében) Angliával és Svédországgal hamarjában hármas szövetséget kötöttek (1668 jan.), melynek éle Lajos hódításvágya ellen irányult. E szövetség elől a bosszus Lajos

meghátrálni volt kénytelen. 1668 máj. 2. Aachenban a spanyolokkal békét kötött, melynek értelmében a Franche Comtét ugyan visszaadta, de Lille várát más tizenegy várossal megtartotta. V. ö. *Meinecke*, Der Devolutionskrieg (1887); *Scheichel*, Leopold I. während des Devolutionskriegs (1888); *Lefèvres-Pontalis*, Jean de Witt (1884).

Devolutio (lat.) a. m. átszállás, háramlás; a jogtudományban többféle értelme van. Igy valamely vagyonnak másra háramlása. A jogorvoslatnak, amelynek használatával valamely ügy a felsőbb biró elé kerül a judex a quo birótól a judex ad quem biróhoz, D. hatása van. Az egyházjogban D. általában az a jog, amelynél fogva a magasabb egyházfőnök pótolja közvetetlenül alárendelt közegeinek mulasztásait. Igy a hányszor a püspökök s érsekek elmulasztják az őket illető adományozási joggal a kánonjog szabta módon és időben élni, az adományozás joga a pápára száll. Hazánkban azonban a pápai D. a kir. kinevezés alá tartozó javadalmakra nem terjed ki. A D.-nak nincs helye akkor, ha az elmulasztás alapos oknál fogva történt, másrészt a pápa a D. által nyert jogról az eredeti jogosult javára lemondhat, azaz megengedheti, hogy a D. dacára az adományozhassa a javadalmat, akihez az eredetileg tartozott. Ily D. joga megilleti az érseket a püspökkel szemben, ami iránt azonban a kanonisták nézetei eltérők. A D. az adományrendszerben (l. o.) jelenti az átháramlási alapot, jogcímet.

Dévoluy (ejtsd: 'devolüi), hegytömeg a Ny.-i Alpok külső mészkőzónájában, a francia Hautes-Alpes, Drôme és Isère départementok területén. Keletről a Drac, nyugatról a Pas de la Croix Haute (1176 m.) határolja, amelyen a Grenoble-Marseille vasútvonal is áthalad. A rendkívül szaggatott, kopár hegyvidékről számos hegyipatak rohan alá. Legmagasabb csúcsai: az Obiou (2793 m.), az Aurouse (1215 m.) és a Faraud (2560 m.) a Földközi-tengerig is ellátszanak. A lakosság a védettebb helyeken húzódik meg és kizárólag állattenyésztéssel foglalkozik. Főhelye a Souloise folyócska mellett épült St. Étienne-en-Dévoluy.

Devolvál (lat.) a. m. legördít, áthárít.

Devon (*Devonshire*; ejtsd: deon, deonsir), county Angliában Sommerset, Dorset, Cornwell countyk, a Bristolcsatorna és a La Manche között, 6698 km² területtel, (1911) 701,981 lak. Nagyobbára meredek partjait mély bevágódások, öblök, folyótorkolatok teszik változatosokká. Belsejében hasonló a változatosság. D.-nek a 350 m. közepes magasságú, gránitból álló Dartmoor (legmagasabb csúcsa a Jes Tor 625 m.), É.-nak az Exmoor (300—500 m.) és K.-nek a legalacsonyabb Black down terül el. A folyók számosak; a La Mancheba torkol: az Axe a Yarttal, az Otter, az Exe, a Dart, az Avon, Erme, Yealm, a Plym és a Tamar a Tavyval; a Bristol-csatornába pedig a Torridge és a Tawe. Az éghajlat az Exe és Tawe völgyeiben enyhe, különösen Torquayt emiatt a mellbetegek is fölkeresik; a fensíkokon ellenben zord. Nagyon jelentékeny a bányászat, különösen Dartmoor és Tamar közt; bányásznak cint, rezet, vasércet, szenet, porcellán-földet, továbbá a Dartmooron gránitot, amelyből sokat szállítanak el. Az alacsonyabban fekvő helyeken gabonát, burgonyát, hüvelyeseket és sok gyümölcsöt, különösen almát termesztenek. Az állattenyésztés ágai közül a juhtenyésztés a legjelentékenyebb. A vas- és hajóépítő ipar számottevő. Fővárosa: Exeter; nagyobb városok Plymouth, Devonport, Torquay, Barnstaple stb.

Devoni marha, Angolországban, leginkább a hasonló nevű grófságban van elterjedve; szép testalkattal, élénk vörösbarna szinnel bir, narancs-szinű fényes szarvakkal, melyeknek hegye barna. A tehénnek súlya 400—500 kg.; gyorsan fejlődik, s hizékonysága kitünő. Igénytelenebb, mint a többi angol hizó fajták; márványozott lédús húsa jobb minőségű, faggyuja sárgás szinű.

Devon-korszak (l. *a két képmellékletet*), a geológiai ókornak középtájára eső szisztémája v. formációja. Nevét Devonshire angol grófságtól kapta, amelynek szakadékos völgyei hatalmas falakban tárják föl ennek a formációnak rétegeit, s ahol *Murchison* és *Sedgwick* már 1839. tanulmányozták. Minthogy Angliában főként vörös szinű homokkövek alakjában fejlődtek ki, azért régi vörös homokkő — *old red sandstone* — néven is hívják a geológiai irodalomban. A D. összes rétegei a föld különböző pontjain mintegy 6000 méter vastagságra rúgnak. Németországban alsó szintjei palákból, középső részei mészkövekből, s felső szintjei márgás palákból állanak; a Rajna vidékén *rajnai formációnak* is nevezik. Oroszországban 7000 négyszögmérföld területet borit. Észak-Amerikában Pennsylvania hatalmas petroleumos rétegei, sósvizei és földi gázai a felső devon homokkövek üregeiben és hasadékaiban vannak. Azok a tengeralatti kitörések, amelyek a diabáztömegeket a szilur korszakban megalkották, a devonban is folytatódtak. Diabázbreccsák és tufák, azonkívül a kvarcos porfirok és keratofirok adnak hirt a D. hatalmas vulkánjairól. A diabázok vulkánikus utóhatásai azután mágnes- és vörös vasércekkel töltötték meg a középdevoni rétegeket, a többek között Westfáliában, a Harzban, Klausthal vidékén, St. Andreasberg ezüstöt tartalmazó telérei szintén a devon-korbeli gránitlakkolitoknak köszönik eredetüket.

A *D. élete* merőben elüt a maitól, úgy a növényvilág, mint az állatország még fejletlen, azonban a szilurhoz képest mégis erős a haladás. *Flórája* egyrészt a szilurihoz hasonlít, azonban karbonbeli vonásokkal. A tengeri moszatok között gyakoriak a *fúkusz*-félék. A szárazföldi növényzetben pedig az ősharasztok, annuláriák, őskorpafűfélék, kalamariaceák szerepelnek, de már az ősi fenyők is feltünnek, amikről az *araucaryoxylon* kövesült törzsei tanuskodnak. *Faunája* kapcsolódik a szilurbeli állatvilághoz, egyik-másik csoport azonban kiveszett s helyettük új alakok jelennek meg a teremtés világában. Kipusztultak a graptoliták, de megjelennek a *receptaculitesek*, ezek a sajátságos szelence alakú lények, amelyekről máig sincs eldöntve, hogy korálok vagy briozoák-e. Az *anthozoák* sorában a szimmetrikus szabású *korálok* uralkodnak a tengerek sekélyebb részeiben, s különösen a papucsforma *Calceola sandalina (I. tábla 1. ábra)* ezrével található a devon tengeri üledékeiben. Azonkívül gyakori a hatszöges sejtekkel díszes *Cyathophyllum hexagonum (I.*

tábla 3. ábra), a kerek laposan kúpos együregű *Cyathophyllum helianthoides Goldfuss (I. tábla 4. ábra)* és a *Cyathophyllum Ceratites (5. ábra)* nevű magános korál. A tabulata-félék közül az alsó devonnak vezérkövülete a *Pleurodictyum problematicum Goldfuss (I. tábla 2. ábra)*, s a régebben briozoának tartott *Aulopora repens Edwards et Haime (I. tábla 6. ábra)* csöves korál.

Az echinodermák közül a devonban mintegy 250 faj tengeri liliomot vagy krinoideát ismerünk, amelyeknek csavaralakú száraik (Schraubensteine) megkövesedve százával töltik ki a rétegeket. Egyik legismertebb krinoidea a *Cupressocrinus crassus Goldfuss (I. tábla 14. ábra)*, amelynek korongszerű nyéltagjait *entrochit* néven ismerjük; azonkívül gyakori alak a *Haplocrinus mespiliformis* Römer *(I. tábla 12. ábra)* kicsiny kelyhe. Még tömegesebben találjuk a pörgekopoltyus állatkák (brachiopodák) maradványait, amelyek közül eddig 1400 fajt ismerünk.

Kizárólag devonkorbeli *brachiopoda-nem* a *Stringocephalus*, amelynek ismert hatalmas alakja a *Stringocephalus Burtini Defrance*, amelyet az *I. tábla 7. ábrája* a háti oldalról, és oldali metszetben belső vázát is feltüntetve szemlélteti. Gyakori alakok még a *Merista herculea (I. tábla 8. ábra)*, az alsó devonbeli *Spirifer Verneuili Murchison (I. tábla 11. ábra)*, a középső devonbeli *Spirifer speciosus* Phil. *(I. tábla 9. ábra)*, a *Spirigera* vagy helyesebben: *Athyris concentrica* M'Coy *(I. tábla 10. ábra)*; továbbá a *Rhynchonella cuboides* Sow. *(I. tábla 13. ábra)*, amelyről a felsődevonbeli *cuboides-rétegeket* is nevezik. *A csigák csoportjából* jellemző maradvány a *Murchisonia bigranulosa* d'Arch. *(II. tábla 8. ábra)*, a sajátságos alakú *Euomphalus* vagy *Coelocentrus Goldfussi* d'Arch. *(II. tábla 12. ábra)* és a *Macrocheilus arculatus* Schloth *(II. tábla 14. ábra)*. A *Cephalopodák közül* a *nautileák* csak szórványosan mutatkoznak, annál gazdagabbak az *ammoniták*, amelyek köréből feltünnek a *clymenia* és *goniatites*-félék. A felsődevonban gyakori a *Clymenia undulata* Münst. *(II. tábla 1. ábra)*, a *Goniatites (Gephyroceras) intumescens* Beyrich *(II. tábla 2. ábra)* és a *Goniatites (Tornoceras) simplex (II. tábla 3. ábra)*, amely utóbbit *Buch* Lipót nevezte el s tette ismertté.

Igen jellemző kövülete azonkívül az *Orthoceras regulare (II. tábla 11. ábra)*. A *hármasan tagolt ősrákok* — trilobiták — már letűnőfélben vannak, mert az 1400 szilurbeli fajjal szemben a devonban már csak 100 fajtát találunk. Közöttük legismertebb a *Phacops cryptophtalmus* nevű trilobita *(II. tábla 10. ábra)*, továbbá a *Ph. latifrons Bronn*, amely gyakran összegöngyölődve is található *(II. tábla 7. ábra)*. Igen gyakori a kagylós rákok körébe tartozó *Cypridina (Entomis) serratostriata Sandberger* nevű köles nagyságú kis maradvány, amely a felső devonban gyakran egész rétegeket tölt meg. Ilyen cypridinás réteget mutat a *II. tábla 5. ábrája* természetes nagyságban, míg az apró rákocska nagyított képét a *II. tábla 6. ábrája* mutatja. *A gerinces állatok* közül csakis a legalsórendű csoportnak, a halaknak maradványait ismerjük a devonból. Főkép zománcos és páncélos halak maradványait találjuk, mintegy 100 fajtában. A zománcos halak váza még porcos volt; tudvalevő, hogy ezeknek ma már alig egypár csenevész utódja él a Fekete-tengerben, nevezetesen a tok és viza. A páncélos halak — placodermi — a legsajátosabb teremtményei ennek a korszaknak. Ezek a felső szilurban jelennek meg, s fejlődésük tetőpontját a D.-ban érik el, s a karbon-korszak elején már ki is pusztulnak. Gerincoszlopuk még porcos, s végtagjuknak öve még nincs.

Fejüket és törzsüket csontlemezekből alakult páncél borítja be, sőt még mellparáikat is páncél födi, farkuk ellenben csak pikkelyes. Ilyen páncélos hal az *Asterolepis (Pterichtys) cornuta (II. tábla 4. ábra)*, amely Oroszország középső devonkorú homokköveiből került napfényre. Az ijesztő hal páncélját csontgumók borították s két szemük csaknem a fejük tetején ült. Egy másik csodálatos képű hal a *Cephalaspis Lyelli (II. tábla 9. ábra)*, amelyet a hírneves geológusról nevezett el *Agassiz*. Ugyanez a búvár tanulmányozta a *Coccosteus decipiens* plakoderm hal maradványát is, amelynek képét a *II. tábla 13. ábrája* mutatja.

A D. paleontológiai jellegében többszörös változás konstatálható úgy, hogy faunáinak eltérő vonásai szerint 3 szakaszt lehet benne megkülönböztetni, ú. m. alsó, középső és felső devont. Az alsó csoport főkép homokkövekből, kvarcitokból és palákból, a középső rész mészkövekből és márgákból, míg felső része palásmészkövekből és homokköves képződményekből alakult.

Földrajzi elterjedése nagyon jelentékeny; nemcsak Európában, hanem Amerikában, Afrikában, Ázsiában és Ausztráliában is nagy területeken található. A legtöbb vidéken a devonrétegek igen gazdag kövületes padokat tartalmaznak, azonban Nagybritanniában a vörös homokkövekben a halakon kívül alig találunk más kövületet. Nyugat-Európában, Spanyolország és Portugália egyes vidékein találjuk lerakodásait, míg K.-en Oroszország területén van hatalmasan kifejlődve.

Legklasszikusabb földjük azonban Észak-Amerika, ahol az Atlanti-Oceántól a Csendes-Oceán partjáig sokfelé feltalálhatók; a pennsylvaniai petróleum is legnagyobbrészt devonkorbeli homokkövekből fakad. *Hazánkban devonkorúnak* vesszük a *Szepes-Gömöri Érczes hegységben* Rimabánya és Jolsva között levő *zöldpalákat*, amelyek fekvőjében barnavasérctartalmú kvarcos telepek vannak. Az Alpok Ny.-i végződésén levő Sziget-hegységekben *Hofmann* Károly magyar geológus Sámfalva, Egyházasfüzes és Sóskút környékén Vas vmegyében megtalálta a devonrétegeket, agyagpalák, dolomitos meszek és mészpalák képében, amelyeknek kövületei: *Favosites Goldfussi, F. reticulata, Cupressocrinus abbreviatus, Heliolites porosa* fajok a középső devonra utalnak.

Irodalom. Amerika devon képződményeiről: Williams H. S., főkép a Correlation papers Devonian and Carboniferous, megjelent 1891.; Európa devonjáról Lapparent, Traité de Géologie című, Párisban megjelent műve ad kimerítő összefoglalást; Oroszországból Csernisev, Németországból Beushausen, Gümbel és Frech munkái, Lethaea palaezoica, Stuttgart 1897., míg Nagybritannia devon képződményeiről Geikie A., Transact. R. Soc. of Edinburgh, 1878. adnak átte-

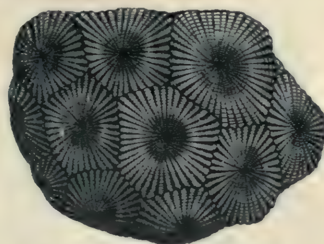
DEVONKORSZAKBELI KÖVÜLETEK I.

1. Calceola sandalina, kiemelt fedőjével (a). (*Koráll-faj.*)

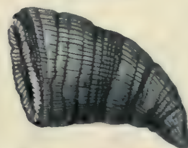
2. Pleurodictyum problematicum. (*Tabulata koráll-faj.*)

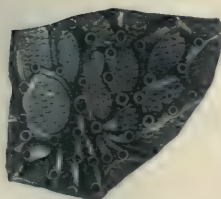
3. Cyathophyllum hexagonum. (*Koráll-faj.*)

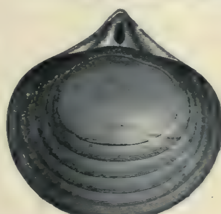
4. Cyathophyllum helianthoides. (*Koráll-faj.*)

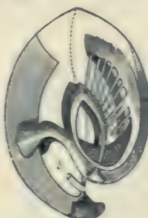
5. Cyathophyllum ceratites. (*Koráll-faj.*)

6. Aulopora repens. (*Tabulata koráll-faj.*)

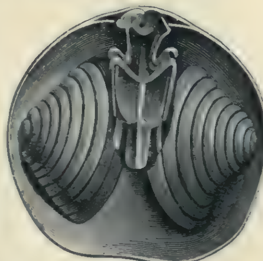

Háti teknő.

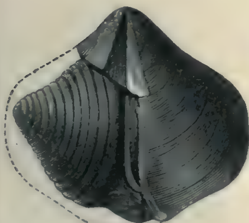

Belső váza.

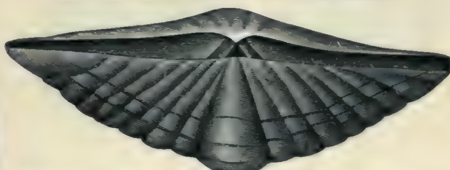
7. Stringocephalus Burtini. (*Brachiopoda-faj.*)

c belső váza.

8. Merista herculea, balról teknő nélkül. (*Brachiopoda-faj.*)

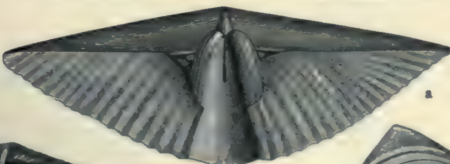

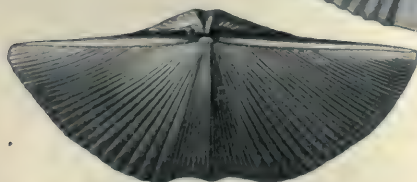
9. Spirifer speciosus. a Kőbél. (*Brachiopoda-faj.*)

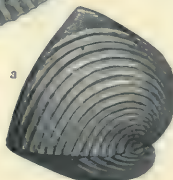

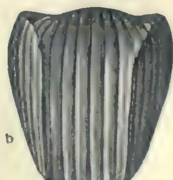
10. Spirigera (Athyris concentrica. (*Brachiopoda-faj.*) a hasiteknő, b oldalról nézve.

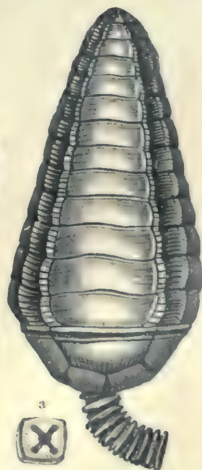

11. Spirifer Verneuili. (*Brachiopoda-faj.*)

13. Rhynchonella cuboides. (*Brachiopoda-faj*) a oldalról, b hasiteknőjéről tekintve.

14. Cupressocrinus crassus. (*Krinoida-faj.*) (Entrochit) a nyéltag átmetszve.

Alulról.

Oldalról.

Felülről.

12. Haplocrinus mespiliformis. (*Krinoidea-faj.*)

»Devonkorszak« cikkhez

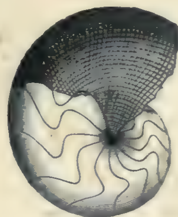
DEVONKORSZAKBELI KÖVÜLETEK II.

1. Clymenia undulata. (*Ammonita-faj.*) A kanyarulat keresztmetszete.

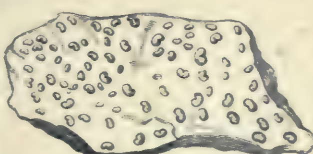
2. Goniatites intumescens. a oldalról, b elülről. (*Ammonita-faj.*)

3. Goniatites simplex. (*Ammonita-faj.*)

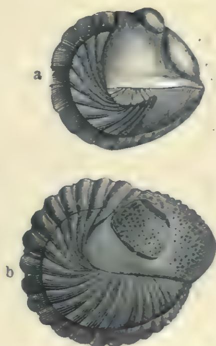
4. Asterolepis (Pterichthys) cornuta. (*Ősi páncélos hal.*)

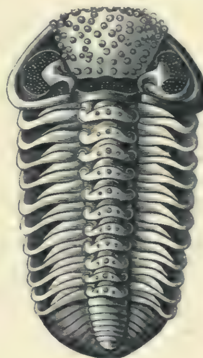

5. Cypridinás pala.

6. Cypridina (Entomis) serratostriata. (*Kagylós rák-faj nagyitva.*)

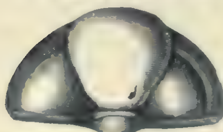
7. Phacops latifrons. a és b összegöngyölitve. (*Trilobita-faj.*)

8. Murchisonia bigranulosa. (*Kövesült csiga-faj.*)

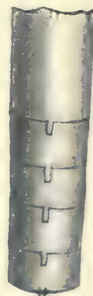
9. Cephalaspis Lyelli. $^1/_3$. (*Ősi páncélos hal.*)

Természetes nagyságban.

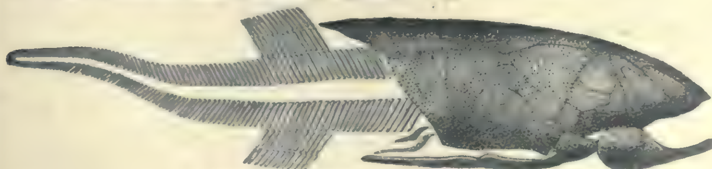
10. Phacops cryptophthalmus. (*Tribolita, nagyitva.*)

11. Orthoceras regulare. (*Nautiloidea*)

12. Euomphalus Goldfussi. (*Kövesült ős-csiga.*)

13. Coccosteus decipiens. $^1/_6$. (*Ős páncélos hal.*)

14. Macrocheilus arculatus. $^1/_2$. (*Kövesült csiga.*)

kinthető képet. A kézikönyvek sorából megemlíthetjük Credner. Elemente der Geologie című Leipzigben megjelent művét. Magyar nyelven a devon összefoglaló leírását adja Böckh Hugó, Geológiájának II. kötetében, Selmeczbánya; Papp Károly, A Föld című művében, valamint Sajóhelyi Frigyes, Geológia (II. köt.) című munkájában; továbbá Szabó József, Geológia című 1883. megjelent tankönyvében.

Devonport (ejtsd: devnpart), város és hadi kikötő Devon angol grófságban a Tamar torkolatánál, Plymouth tőszomszédságában, (1911) 81,694 lak., Mount-Wise nevű várral és két erőddel, nagy kaszárnyákkal, hatalmas arzenállal és hadihajógyártással. Legszebb épületei a Szűz Máriáról és Szt. Bonifác-ról elnevezett templomok.

Devonshire, angol county, l. *Devon*.

Devonshire (ejtsd: devnsir) v. *Devon*, angol nemesi cím, melyet I. Henrik ideje óta viselt a Redvers-család és amely 1335. a Redvers-háztól a II. Henrik óta Angolországban élő *Courtenay*-családra szállott át. *C. Thomas*, a hatodik D. gróf, fogságba került Towton mellett, s 1461. lefejeztetett. *C. Eduard* VII. Henrik alatt tünt ki. Ennek fia, *C. William* IV. Eduárd legifjabbik leányát, Katalin hercegnőt vette nőül s VIII. Henrik alatt nagy szerepet vitt. Ennek fia *C. Henry* eleinte nagy kegyben állott VIII. Henrik királynál, 1538. azonban kegyvesztett lett s 1539. lefejeztetett. Henrik fiával, Eduárddal, akinek Vérengző Mária 1553. visszaadta a D. grófi címet, kihalt a Courtenay-család főága, egy mellékágban azonban tovább virágzott a család és a főrendiház a *Devon gróf* címet 1831., az 1553-iki patens alapján, ezen mellékágra ruházta át. — Időközben azonban I. Jakab király 1618. a *D.* gróf címet *Cavendish Williamre* ruházta át, aki Virginiát és a Bermuda-szigeteken az első angol gyarmatokat alapította. A Cavendish-házból származott D. grófjai és hercegei közül kiemelendők: *William*, D. negyedik grófja, ama lordok egyike, kik III. Orániai Vilmost hívták meg 1694. Angolországba. Vilmostól azután a Hartington marquis és *D.* herceg címet kapta. Megh. 1707., mint Anna királynőnek főudvarmestere. Őt követte legidősebb fia: *William*, D. második hercege, aki atyja főudvarmesteri hivatalát örökölte, mely hivatal azóta ugyszólván örökös volt e családban. Megh. 1729. s három fiut hagyott hátra: a legifjabbik, *Charles*, a hírneves *Cavendish Henry* (l. o.) vegyésznek és tudósnak volt atyja; a legidősebbik fia: *William*, D. harmadik hercege (szül. 1698., megh. 1755. dec. 5.), Irország alkirálya és a királyi tudományos társaságnak tagja volt. Ennek legidősebb fia: *William*, D. negyedik hercege (szül. 1720., megh. 1764. okt. 2. Spaaban), szintén Irország alkirálya (1755), azután a kincstár lordja, főkamarás és a térdszalagrend lovagja vala. Legidősebb fia: *William*, D. ötödik hercege (szül. 1748., megh. 1811. júl. 29.), Irland kincstárnoka volt, politikai tekintetben pedig az egész Cavendish-családdal egyetértve, az ellenzékkel tartott. Első neje, *Cavendish Georgina*, D. hercegnő, Spencer János gróf leánya, szépsége, szeretetreméltósága, esze által tünt ki s nagy befolyást gyakorolt a politikai ügyekre. (Szül. 1757 jún. 9., megh. 1806 márc. 30.). Második neje, *Hervey Elisabeth*, a negyedik Bristol gróf leánya s Forster János Tamás özvegye, szintén szerepet játszott a politika terén, férje halála után pedig (1815) Rómába költözött, ahol háza művészek és tudósok találkozóhelye lett. Ő sürgette Phokas oszlopainak kiásatását (a Forum Romanumon), és az ő pártfogása alatt fogott Caro Hannibal Vergilius Aeneisének fordításához, mely híres munka azután 150 példányban, kitünő rézmetszetekkel 1818. 2 kötetben jelent meg a könyvpiacon. Része volt továbbá Horatius ötödik szatirájának illusztrált kiadásában (Parma 1818). Dante illusztrálásával is foglalkozott, midőn 1824 márc. 30-án meghalt. — *Spencer Cavendish William*, D. hatodik hercege, az előbbi hercegnek első nejétől származott fia, szül. 1790 máj. 21., megh. mint agglegény 1858 jan. 18. Tagja volt a titkos tanácsnak és 1826. mint rendkívüli angol követ Moszkvában járt Miklós cár koronáztatása alkalmával, ki őt barátságával ajándékozta meg. IV. György és IV. Vilmos király alatt lord-főkamarás volt. Bőkezüen pártolta a művészetet és irodalmat és maga írta meg családja régi várainak és kastélyainak multját, Handbook of Chatsworth and Hardwick c. művében (1846). Utódja unokaöcscse: *Cavendish William*, Burlington grófja, Cavendish George lordnak, a negyedik D.-i herceg ifjabb fiának unokája volt, aki 1831. a grófi méltóságot kapta és D. 7. hercege lett (szül. 1808 april 27., megh. 1891 dec. 21.) Cambridgeben tanult s ezt az egyetemet 1820—30. az alsóházban képviselte; azután North-Derbyshire követe volt, nagyatyja 1834. bekövetkezett halálakor pedig a lordok háza tagja lett. 1836—56-ig a londoni egyetemnek, később pedig a cambridgei egyetemnek volt kancellárja. Legidősebb fia, *Spencer Compton Cavendish Hartington* marquis, a szabadelvü pártnak egyik vezérférfia, szül. 1833 júl. 23., megh., 1908 márc. 24. Cannesban. 1857-ben a parlament tagja lett, ahol mint kitünő szónok nagy sikereket ért el. 1863-ban Palmerston minisztériumában hadügyi államtitkár, 1866–67-ig hadügyminiszter, 1871—74-ig Irország főtitkára, majd Gladstone visszalépése után 1875. a liberális párt vezére lett. 1880-ban Gladstone alatt indiai államtitkár volt, de ez állásától megvált, midőn Gladstone a Homerule (l. o.) követelményével rokonszenvezett. Mint unionista, 1886—92-ig Salisbury miniszteriumát támogatta. 1891-ben a felsőház tagja, 1895. pedig a titkos tanács elnöke lett. 1900-ban a közoktatásügyi hivatal elnökségét vette át, de ettől megvált, midőn Balfour lett a miniszterelnök.

Devorál (lat.) a. m. elnyel.

Devotio (lat. a. m. felajánlás), ősi latin vallási cselekedet, mellyel valaki vagy a saját életét, v. (ha kormányhatalommal biró hadvezér az illető) a fenhatósága alatt állók közül valamelyiknek az életét felajánlja az alvilági istenségeknek (azaz a halálnak), hogy a saját vagy alattvalója életének feláldozásával megnyerje az ellenség elpusztulását. Később D.-nak nevezték azt az eljárást is, mellyel a hódító valamely ellenséges várost az alvilági isteneknek martalékául kinál, sőt általánosabban bármely elátkozást. A római császárkori udvaronc-világban lábrakapott az az ugyancsak D.-nak nevezett szokás, hogy valaki a császár életéért, ill. életének megmentéséért felajánlotta a halálnak a saját életét. Caligula császárról mesélik a kegyetlen tréfát, hogy egyik

udvaroncát ily D.-jának beváltására kényszerítette. Ma D. ájtatosságot, a fölebbvalók iránti megadó engedelmességet jelent.

Devotio domestica (lat.) a. m. házi ájtatosság. Kétféle neme van: egyszerű és minősített (D. simplex et qualificata). A német birodalomban a vesztfáliai béke 1648. 34-ik §-ában állapította meg először, úgy a katolikus, mint az evangélikus hitvallásuak javára azt, hogy akit nem illet meg a nyilvános, v. magán szabad vallásgyakorlat, azt a D. illesse meg. Ausztriában a nem kat. keresztények a II. József császár 1781. évi türelmi pátenséig nem birtak mindenütt szabad vallásgyakorlattal, hanem szintén ily házi ájtatosságra voltak szorítva. Magyarországon a protestánsoknak, a bécsi és linzi békekötéseket becikkelyező törvények dacára, nem volt biztosítva a nyilv. szabad vallásgyakorlat. Ez csak II. Józsefnek 1781. évi türelmi parancsa, s főleg az 1791. évi XXVI. és XXVII. t.-c.-ek óta váltotta föl a D.-t, úgy az ágostai és helvét evangélikusokra, mint a gör. keletiekre nézve.

Devotionaliák *(devocionáliák,* lat.) a. m. ájtatossági tárgyak. A kat. egyházban azok, amelyek a vallásgyakorlatra vonatkoznak, pl. olvasók, feszületek, szentképek stb.

Devotus (lat.) a. m. szentelt, fölajánlott, alázatos, hódoló, ájtatos.

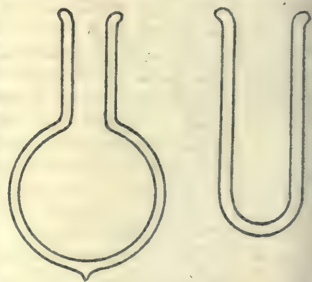
Devrient (ejtsd: devrieñ), német szinész-család, melynek nevezetesebb tagjai: 1. *Eduard,* szül. Berlinben 1801 aug. 11., megh. Karlsruhéban 1877 okt. 4. mint az odavaló szinház igazgatója. Szinművészi, rendezői s esztétikai tevékenységén kívül Geschichte der deutschen Schauspielkunst (Leipzig 1846—72, 5 köt.) című munkájával örökíté meg nevét, írt több operaszöveget (Hans Heiling, Kirmes, Der Zigeuner) és öt szinművet, melyek egybegyüjtve 1846-ban Lipcsében jelelentek meg. — 2. *D., Gustav Emil, D. 1.* testvére, szül. 1803 szept 4., megh. Drezdában 1872. Szinészi pályáját mint baritonista Braunschweigban kezdte 1821. A nagyobb szász városok szinpadjain, legkivált a drezdai udvari szinházban mint szerelmes jellemszinész ért el rendkívüli sikereket. 37 évi itteni működés után visszavonult azért, hogy mondása szerint önmagát ne kelljen túlélnie. — 3. *D., Karl August, D. 1.* testvére, szül. Berlinben 1797 ápr. 5., megh. 1872 aug. 3. Lauterberg am Harzban. Ifju korában önkéntes porosz huszár volt s a waterlooi ütközetben is részt vett. 1819. a szinpadra lépett. Legjelesebb hősjellem-alakító volt. Kiválóbb szerepei közé tartozott Faust, Wallenstein, Náthán, Tell, III. Richárd, Shylok stb. — 4. *D., Ludwig,* a D.-család legnagyobb tehetségű képviselője, szül. Berlinben 1784 dec. 15., megh. u. o. 1832 dec. 30. A kereskedői pályáról lépett a szinpadra s több évig mint vándorszinész működött. 1815. lépett föl először a berlini udvari szinházban és annak elsőrangú tagja maradt korai haláláig, melyet kicsapongó életmódja is siettetett. Mint szinész az egykorú szinésznemzedék legjelesebbjei közé tartozott. Egyaránt jeles volt a tragédiában és vígjátékban. — 5. *D., Max,* szül. 1857 dec. 12. Hannoverban, s noha atyja mindenképen távol tartotta a szinpadtól, midőn 1877. Berlinbe került, mégis belépett a szinésziskolába s már 1878. föllépett Drezdában. 1882 óta a bécsi Burgszinház egyik kedvelt jellemszinésze. — 6. *D. Otto, D. 1.* fia, szül. Berlinben 1838 okt. 3., megh. 1894 jún. 23. Stettinben. Ifju korában a hősi és jellemszerepekben érdemelt ki művészi nevet. 1873-ban a weimari udv. szinház, 1876. a mannheimi udv. szinház főrendezője lett, 1889. a berlini Kön. Schauspielhaus igazgatója, de egy év mulva visszavonult. Drámái: Zwei Könige (Karlsruhe 1867); Tiberius Gracchus (u. o. 1871); Gustav Adolf (1891); Luther című alkalmi darabját a Luther-jubileumra írta, megjelent Lipcsében (28. kiad. 1900).

Dewall, *Johannes,* írói álneve *Kühne* Gustavnak (l. o.).

Dewalquit (ásv.) a. m. *ardennit* (l. o.).

Dewar (ejtsd: gyuár), *James,* angol fizikus és kémikus, szül. 1842 szept. 20. Kincardine-on-Forth-ban (Skócia). 1873. Cambridgeben a kisérleti fizikának Jacsonian professzora, egyúttal 1879 óta a Royal Institution-on a kémiának Fullerian professzora s a St. Peters College Professorial Fellow-ja. Különféle kémiai vizsgálatokon kívül spektrálanalizissel s főleg a levegő és a gázok folyósításával (l. *Dewar-edény)* foglalkozott s a testek elektromos, mágneses és optikai viselkedésével alacsony hőmérsékleten.

Dewar-edény, kettősfalú üvegedény, melynek két fala között légüres tér van; folyékony levegő eltartására és szállítására szolgál. A légüres tér kitünő hőszigetelést nyujt, mert vezetés híján nincs ami hőt juttasson a belső edényhez, a sugárzás elleni védelmül pedig a belső üvegfalakat még tükröző ezüstréteggel szokás bevonni. Ilyen D.-ben a folyékony levegő, ámbár hőmérséklete —192° C., napokig eltartható. Különféle alakban készítik őket (l. *az ábrát);* a Thermos, Thermophor stb. néven kereskedésbe kerülő palackok is lényegükben D.-ek.

Dewar-edények.

Dewas, l. *Devasz.*

Dewet *(De Wet), Christian,* a búrok egyik legjelesebb hadvezére, szül. a Leeuwkop-farmon (Oranje) 1854 okt. 7. 1880—85-ig részt vett az angolok elleni harcban. Politikai téren már 1887 óta működött és lelkesen sürgette Oranje és Transzvál fegyveres szövetkezését (1897). A délafrikai háború kitörése után Natálba rendelték helyettes fővezérnek. 1900 febr. kiűzte Clements angol tábornokot Colesbergből. Azután Cronje alvezérévé tették, akinek elfogatását azonban nem tudta megakadályozni. Majd foglyul ejtette Broadwood tábornokot hadosztályával. Aug. elején Methuen és Kitchener körülzárolták, de D. kisiklott kezeikből. Két héttel később ő verte meg Methuen lordot. Szept. 25. Barton tábornokot lepte meg Frederickstadnál, nov. Le Gallais ezredes hadosztályát robbantotta szét, mire De-

wetsdorp őrségét kényszerítette fegyverletételre. 1901 jan. végén másodizben tört a Fokföldre, ahol jan. 30—31. Bloemfonteinnél az angolokkal szerencsésen megütközött. A béke megkötése után Bothával és Delareyvel Európába utazott. 1907-ben állást foglalt az Oranje-gyarmat földmívelésügyi osztályában. Munkát is írt a háborúról: Der Kampf zwischen Bur und Brite (német ford. Leipzig 1902.). V. ö. *Stejn*, D. und die Oranje-Freistaaten (Tübingen 1902). — D. öccse, *D. Piet*, szintén részt vett a harcban.

De Wette, *Wilhelm Martin Leberecht*, német prot. teológus, szül. Weimarhoz közel, Ullában 1780 jan. 14., megh. Baselben 1849 jún. 16. Tanult a jenai egyetemen. 1807-ben lett előbb bölcsészeti, majd teol. tanár Heidelbergben, honnan Berlinbe, majd 1822. Baselbe hívták meg. D. nagy tudományú s alapos bölcsészeti képzettségű író volt. A dogmatikai teológia bilincsei ellen érzett ellenszenve élt és erőt adott kritikájának. Külön teológiai iskolát nem alkotott. Főbb művei a következők: Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament (Halle 1806—1807, 2 köt.); Commentar über die Psalmen (Heidelberg 1811); Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel Alten und Neuen Testaments (Berlin 1817—1826, 2 köt., 8. kiad. Schradertól); Lehrbuch der Christlichen Dogmatik (Berlin 1813—1816, 2 köt); Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum Neuen Testament (3 köt., 1836—40, új kiad. 1886); Christliche Sittenlehre (Berlin 1819—23, 3 köt); Das Wesen des christlichen Glaubens (Basel 1846). V. ö. *Hagenbach*, Biographien (Leipzig 1850); *Wiegand* (Erfurt 1879) és *Stähelin*, D. nach seiner theol. Wirksamkeit und Bedeutung (Basel 1880).

Dewey, a legnagyobb gyémánt neve, melyet eddig az Egyesült-Államokban (Virginia, Richmond vidéke) találtak. 23 11/32 karát súlyos, 1855. találták.

Dewey (ejtsd: djúi), *George*, északamerikai ellentengernagy, szül. Vermont államban 1837. 1861—1865-ig Farragut alatt harcolt. Az 1898-iki spanyol háborúban Montojo spanyol admirálist a Filippi-szigeteknél 1898 ápr. 25. legyőzte, máj. 1. pedig a spanyol flottát a Cavitei-öbölben megsemmisítette. Aug. 13. bevette Manilát és a szigeteken a spanyol uralomnak véget vetett. V. ö. *Dewey* A. M., Life of Admiral G. D. (Westfield 1899); *Handford* (1899) és *Halstead* is megírták életét.

Deweylit (ásv.) a. m. gymnit.

De Witt's Land, partvidék Nyugat-Ausztráliában; az Északnyugati Foktól a Roebuck-öbölig terjed. Alacsony, zátonyos part, 1644. fedezte fel de Witt és Tasman, két hollandus utazó.

Dewsbury (ejtsd: djuszbörri), város Yorkshire angol grófságban, a Calder folyó fölött emelkedő magaslaton, vasút mellett, (1911) 53,358 lak., szőnyeg- és posztószövéssel, a környékén kisebb széntelepekkel.

Dexiocardia, l. *Dextrocardia*.

Dexiográfia (gör.) a. m. a balról jobbra való írás.

Dexippos, 1. görög filozófus, Jamblichos tanítványa, a Kr. u. negyedik században élt. Egy kis munkája maradt fenn, egy párbeszéd Aristoteles kategoriáiról, melyben D., ki maga is az újplatonikus iskolához tartozik, megvédelmezi Aristoteles kategoriáit Plotinos kifogásai ellen. A védelem igen ügyes és világos. Azelőtt csak latin fordításban ismerték e művet (B. Félicien, Paris 1549); újabban a görög eredetit adta ki Spengel (München 1859)).

2. *D. Herennios*, athéni hadvezér és történetíró Kr. után 210—273 körül, ki hazáját 267. megmentette a gótok betörésekor s ezért a legnagyobb tiszteletben részesült. Műveiből (Nagy Sándor utódainak története 4 könyvben, Chronika II. Claudius császár koráig 12 könyvben és Scythica, vagyis a III. sz. gót betörései) csak töredékek maradtak fenn. V. ö. *Müller*, Fragmente historicorum Graecorum (3. köt., Paris 1849); *Dindorf*, Historici Graeci minores (Leipzig 1870).

Dextans, l. *As*.

Dextera (*dextra*, t. i. *manus*, lat.) a. m. a jobb kéz, a hűségnek és az erőnek szimbóluma; *dexteritas*, ügyesség.

Dextrale (lat.) a. m. karkötő, karperec.

Dextránerjedés, egy hasadógomba, a Leuconostoc mesenterioides által okozott erjedés, mely a cukorrépalénél és a melasznál lép fel a cukorgyártásban. Aránylag rövid idő alatt nagy mennyiségű cukrot képes kocsonyaszerű anyaggá (dextrán) átalakítani.

Dextri (*Destri*, lat.), templomok, zárdák s más szent épületek közelében X (Dex) alakjában keresztekkel megjelölt hely, melyen belül a menekülési (asylum) jog érvényes volt.

Dextrin (*keményítő-* v. *mesterséges-gummi*)

$C_6H_{10}O_5$.

A szénhidrátok csoportjába tartozó anyag, ugyanolyan százalékos összetétellel bír, mint a keményítő, sejtfal (celluloz) és cukor. A gabonamagvak 4—6 százalék D.-t tartalmaznak, ez a mennyiség a csirázásnál a felével megnövekedik, sőt egyes esetekben magasabbra is emelkedhetik. A kenyérhéjban is lényeges mennyiségű D. van. A sörben is sok D. van, különösen a sötétszínű, édeskés ízűben. A D. képződését keményítőből először *Vauquelin* észlelte 1811. és közelebbről *Perso* és *Payen* vizsgálták meg. A D. keletkezik a keményítőből, ha azt 160—200° C.-ra felhevítjük. Könnyebben keletkezik, ha a hevítés előtt nagyon kevés salétromsavval megnedvesítjük v. ha higított kénsavval főzzük. Ugyancsak könnyen keletkezik a keményítőből, a malátában foglalt diasztáz hatására; először amilogén képződik, azután amilo-D. E vegyületek jódtól még megkékülnek. A későbben keletkező termékek közül az *erithro-D.* (α D.) jódoldattal vörösbarna lesz, míg az *achroo-D* (β D.) és *malto-D.* (γ D.) jódoldattal változatlanok. A kereskedelmi D. e vegyületek elegyének tekintendő. Előállítása céljából a szárított keményítőt dobokban vagy keverővel ellátott katlanokban gőzfűtéssel vagy olajfürdővel 217—275° C.-ra hevítik. Az így nyert D. más bomlástermékektől sárgásbarna színű és pörköltgumminak, leiogomme-nak (és nem mint tévesen szokták mondani, leiocome) nevezik. A pörköltgummit megőrlik és végül szitálják, sárgás barna színe miatt sok célra nem alkalmas. Fehér, vízben teljesen oldható D.-t úgy nyerünk, ha a keményítőt 0·2% tömény salétromsavval (a kellő higításban) a levegőn megnedvesítjük, azután 80°

C.-on megszárítjuk, megőröljük és megszitáljuk. Az ekkor nyert terméket 1—1·5 óráig 100—110° C.-ra felhevítjük. Ez a termék külsőleg a keményítőtől meg nem különböztethető és teljesen salétromsavmentes (D.-gummi, gommeline). A búzakeményítő az ú. n. *Amidon grillé*-t szolgáltatja. Az elcsirizesített keményítőből a kristálygummit állítják elő, amely a gummi-arabikumhoz hasonlít. Kénsav, sósav, oxálsav, silicofluorhidrogénsav és magasabb nyomás alatt a kénessav és szénsav is átváltoztatja a keményítőt D.-né. D.-szirup (gummiszirup) a keményítőnek híg kénsavval v. malátakivonattal való kezelése alkalmával keletkezik, csakhogy ilyenkor sok szőllőcukor képződik, amely a D. tartósságát csökkenti. Tiszta D.-t úgy kapunk, ha burgonyakeményítőt vízzel és oxálsavval vízfürdőben addig melegítünk, amíg egy belőle vett próba jódoldattal már nem kékül meg. Azután az oldatot szénsavas mésszel közömbösítjük és két nap multán megszűrjük és a D.-t alkohollal kicsapjuk. Nyers- v. kénessavval fehérített burgonyakeményítőből készített D. undorító szagú és ízű, ami azonban elkerülhető, ha a keményítőlisztet vízzel keverve 45° C.-nál rövid ideig klórral kezeljük. A kereskedelmi D. körülbelül 60—72% tiszta D.-t, 2—9% cukrot, 13—20% oldhatatlan anyagot és 6—14% vizet tartalmaz.

A tiszta D. külsőleg az arab gummihoz hasonlít, alaktalan, színtelen és íztelen, hideg vízben könnyen oldható, kissé oldható hígított alkoholban, tömény alkoholban oldhatatlan és azért vizes oldatából alkohollal leválasztható. A polározott fény síkját erősen jobbra téríti. Jód gyengén amarantpirosra szinezi, hígított savak szőllőcukorrá (dextróz), malátakivonat maltózzá változtatja; salétromsavval való főzésnél oxálsav keletkezik. D. direkt nem erjeszthető, ha azonban az oldat egyidejüleg szőllőcukrot tartalmaz, akkor az erjedésnél a D.-nek nagy része, úgy mint a cukor, alkoholra és szénsavra bomlik. A D. előállításánál, a különböző eljárások szerint, különböző melléktermékek keletkeznek, amelyeket ugyan mind a D.-hez számítanak, de jódoldattal különböző reakciókat adván, egymástól meg tudunk különböztetni: amylo-D., erythro-D., achroo-D. A D.-t olcsóságánál fogva pácok és festékek sűrítésére használják a festéknyomtatásnál; appreturára, szövetek keményítésére, láncfonásban, szines és luxuspapirosgyártásban, tapétanyomásnál, nemezelésnél, könyvkötészetben, tinta készítésénél, a sebészetben, növénykivonatok keverésére, hogy azokat poralakban lehessen eloszlatni és egy angoltapaszféleség készítésére. Ezeken kívül a sörgyártásban, gyümölcsborok készítésénél és finomabb sütemények előállításánál nyer fontosabb alkalmazást. Ugyanolyan tápláló értéke van, mint a keményítőnek, de sokkal könnyebben emészthető.

Fajsúlya rendesen 1·25 —1·50; az egészen tiszta D.-é állítólag 1·04. A Fehling-oldatot csak melegen redukálja. Az ecetsavval megsavanyított rézacetát-oldatot még melegen sem redukálja; ebben különbözik a szőllőcukortól. Ólomacetátoldattal nem ad csapadékot; ammoniát is elegyítve a folyadékhoz, csapadék képződik. Oldatából a mészvíz és a baritvíz csapadékot választ le.

Dextrocardia v. *dexiocardia* (lat.-gör.), a szív fejlődési zavar következtében jobboldalt helyezkedett el, ahelyett, hogy a baloldalon volna, csúcsa jobbra, alapja balra tekint, mintegy a rendes állapot tükörképe gyanánt. A D. többnyire a többi zsigerek áthelyeződésével (Situs transversus, l. o.) együtt fordul elő, de ettől független is lehet. Élőben is megállapítható, mert a szívcsúcslökést a jobb mellkasfélen tapintjuk; a szívtompulat rendellenes helye is elárulja a D.-t, röntgenátvilágítással is kimutatható. A D. az életképességet egyáltalában nem befolyásolja, többnyire egészen véletlenül ismerik fel, pl. orvosi vizsgálat alatt. Kóros körülmények közt is keletkezhetik, midőn a bal mellkasfélből valami izzadmány vagy daganat a szívet kiszorítja, avagy a jobb mellkasfélben levő zsugorodó szövetek oda áthuzzák.

Dextronsav *(glukonsav, glykonsav):*

$$OH \cdot CH_2(CHOH)_4COOH.$$

Glykosnak v. nyers cukornak klórral v. brómmal, víz jelenlétében való oxidálása által keletkezett termék. Előállítható továbbá glykosnak rézhidráttal való főzése által, dextrinnek az oxidálása által stb. A szabad sav szirupsűrűségű, alkoholban oldhatatlan és a Fehling-oldatot nem redukálja.

Dextróz, l. *Szőllőcukor.*

Dey, l. *Dei.*

Deyamir, l. *Nanga Parbat.*

Deyexa, *devexa* (állat), l. *Lejtőshátuak.*

Deynze, község Kelet-Flandria belga tartományban, 18 km.-nyire Gandtól, a Lys partján, vasút mellett, (1910) 5084 lak., csipkekészítéssel, vászonszövéssel és szeszgyártással.

Dezalgin, egy fehérjeféleségnek kb. 25% kloroformmal alkotott poralakú vegyülete, amely a nyál, gyomornedv és sebek váladékának hatására összetevőire: fehérjére és kloroformra bomlik, úgy hogy a D. tulajdonképen kloroform módjára hat.

Dežanovac, adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 1255 cseh, horvát és magyar lak., postahivatal, u. t. Daruvár.

Dezasse *de Petit-Verneuille,* francia származású magyar grófi család, mely 1812. nyerte grófi rangját. Birtokai Pozsony vmegyében a Kis-Kárpátok alján feküsznek. A család jelenlegi szeniorja *D. Ferenc,* szül. 1863., tartalékos honvédhuszárhadnagy. Egyik nővére Mária, Mária Terézia főhercegnő udvarhölgye. Atyjuk *D. Emil* (szül. 1834., megh. 1908) a Vág folyó szabályozásának kormánybiztosa volt.

Dezavuál (a francia désavouer-ból) a. m. megcáfol, eltagad.

Deželić, *Velimir,* horvát költő és író, a zágrábi egyetemi könyvtár igazgatója, szül. Zágrábban 1864 febr. 21. A Prosvjeta és Hrvatski Bibliofil horvát lapok volt szerkesztője s a Braća hrvatskoga zmaja nevű horvát közművelődési egyesület megalapítója (1905). Költeményein és elbeszélésein kívül tudományos dolgozatai jelentek meg: A zágrábi kir. egyet. könyvtár inkunábuláiról, továbbá Vrhovac Miksa zágrábi püspök életrajza; Túrmező története 1835—1909-ig; Harambašić

Ágost horvát költőről írt tanulmánya stb. V. ö. *Širola* Stj., Velimir D. (Zágráb 1907).

Dezentor a. m. szökött katona.

De Zerbi, *Rocco*, olasz politikus és író, szül. Reggióban 1843. Tizenhat éves korában (1859) Garibaldi alatt harcolt Sziciliában, 1866. mint főhadnagy vett részt az osztrák háborúban, 1868. átvette a Piccolo c. nápolyi hirlap szerkesztését, 1874 óta pedig 1893-ig állandó tagja volt a képviselőháznak és a Rudini-csoport egyik jeles szónoka. 1893 elején az a gyanu merült fel ellene, hogy a Banca Romana igazgatói 400,000 lirával megvesztegették. Erre D.-t elfogták, ő pedig 1893 febr. 20. a börtönben főbe lőtte magát. Nagytehetségű és sokoldalu író veszett el benne. Művei: L'Ebrea, Scritti politici; Il mio romanzo; L'Avvelenatrice; Amleto; Faust; Il linguaggio dell' uomo primitivo; L'arte moderna. Sok értekezést írt a Nuova Antologiába.

Dezesd (azelőtt: *Dezest)*, kisk. Krassó-Szörény vm. boksánbányai j.-ban, (1910) 911 oláh lak., u. p. és u. t. Furlug.

Deževci, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 421 horvát-szerb lak., u. p. Vilić selo, u. t. Pozsega.

Dezinfekció, l. *Fertőtelenítés.*

Dezinficiálás, l. *Fertőtelenítés.*

Dezintegrátor, l. *Diszmembrátor.*

Dezisztál (lat.) a. m. vmit abbahagy, vmitől eláll.

Dežman, *Milivoj*, horvát író és publicista, szül. Zágrábban 1874. Elbeszélései 1903. jelentek meg Protiv struje (Áram ellen) cím alatt. Drámái: Rasulo (Pusztulás) 1895; Vir (Örvény) és Kneginja Jelena (Ilona hercegasszony); Šenoa Ágost horvát regényírónak Zlatarevo zlato (Az ötvös aranya) című regényét dramatizálta. Jelenleg a Zágrábban megjelenő Obzor c. tekintélyes horvát napilap főszerkesztője.

Dezmán (állat), a keleti pézsmacickány *(Myogale moschata* Pall.) népies orosz neve.

Dezmér, kisk. Kolozs vm. kolozsvári j.-ban, (1910) 999 oláh lak.; vasúti megálló, u. p. és u. t. Apahida.

Dezmin, l. *Deszmin.*

Dézna, kisk. Arad vmegye borossebesi j.-ban, (1910) 1115 oláh és magyar lak., vasúti állomás, posta, táviró- és telefonállomás. Van népbankja és postatakarékpénztára. D. már az őstörténeti időkben is emberek telepe volt; sok kelta és római régiség került ott napfényre. Hajdan magyar község volt Desznő név alatt. 389 m. magas hegyen épült, ma romokban heverő vára 1318. már állt. 1387. a Losonczyak kapták az uradalmat, mely 1550. a hős Losonczy Istváné, majd özvegyéé volt. 1565. a várőrség János Zsigmondnak esküdött hűséget, 1574. pedig a töröknek. 1596. a keresztények visszavették a várat a töröktől; 1658. azonban ujra feladták azt annak Kornis Zsigmond emberei. A D.-i uradalomhoz akkor 51 helység tartozott, a jól felszerelt várat pedig mindenütt virágos és gyümölcsös kert fogta körül. Az erdélyi fejedelmek hiába kérték vissza D. várát; a hagyomány szerint a borosjenői pasa részére a várban elzárt száz leány a puskaporos kamarát meggyujtva, a várat magukkal együtt a levegőbe röpítette. Annyi tény, hogy 1693. Borosjenővel együtt D. is magyar kézre került, de akkor vára már romhalmaz volt. A vár utóbb Rajnald modenai herceg birtokába került, ki 1732. a déznai vasgyárt és a vidéken űzött aranymosást magának megszerezte; majd a kincstárra szállt s 1802. a Török-család királyi adományul nyerte. Ez építtette a D.-i hámort, mely a D. és Restyiráta vidékén jelenleg űzött vasbányászat középpontja. A községben Wenckheim Frigyes gróf kastélya és parkja van, ki itt nagy pisztrángtenyésztést űz. V. ö. *Márki Sándor*, D. és vidéke (Földrajzi Közlemények, 1887).

Déznaláz (azelőtt: *Láz)*, kisk. Arad vm. borossebesi j.-ban, (1910) 562 oláh lak.; u. p. és u. t. Dézna.

Dezobry, *Charles Louis*, francia történet- és régiségbúvár, szül. St. Denisben, 1798., megh. 1871 aug. 16. Irodalmi (latin, görög, francia) remekművek kiadására 1829. nagy vállalatot indított. Bacheletvel együtt adta ki a Dictionnaire général des lettres, des beaux-arts et des sciences morales et politiques-t (4. kiad. 1875) és a Dictionnaire générale de biographie et d'histoire-t (9. kiadás 1883). Nevezetesebb önálló művei: a Barthelémy híres Voyage Anacharsisa ellenében írt: Rome au siècle d'Auguste, ou voyage d'un Gaulois à Rome (Paris 1835); La mauvaise récolte, ou les suites de l'ignorance (1848); Histoire romaine en peinture (1848); L'usage et de l'utilité des éditions classiques (1856); Dict. pratique et critique de l'art epistolaire français (1865); Traité élémentaire de versification française (1866).

Dézs, l. *Dés.*

Dezsán, kisk. Fogaras vm. fogarasi j.-ban, (1910) 596 oláh lak.; u. p. Vajdarécse, u. t. Fogaras.

Dézsánfalva, kisk. Temes vm. verseczi j.-ban, (1910) 962 magyar, szerb és német lak.; postaügynökség, u. t. Moravicza.

Dezsér, kisk. Trencsén vm. báni j.-ban, (1910) 656 tót, német és magyar lak.; postahivatal, u. t. Alsóozor.

Dezsérlaka (azelőtt: *Derzsimorecz)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 686 horvát lak.; u. p. Szoboticza, u. t. Kisszabadka.

Dézsi, 1. *(Desi) András*, 1549—50-ig Debrecenben iskola-mester volt és a XVI. sz. bibliai költészetének egyik kiváló művelője. Hét darabunk van tőle: *Világ kezdetitül lött dolgokról, Izsák áldozatjáról, Makhabeusról, Az levitáról historia, Moyses és Josue hadáról az Amalek ellen, Az ifju Tobiásnak házasságáról való historia.* Ez énekekhez a zenét is ő szerzé; a Hoffgreff-féle gyüjteményben, melyet 1859. *Mátray* Gábor a magyar tud. akadémia megbizásából megfejtett és kiadott, van tőle: *Az Levitáról historia* cimü ének, melynek dallama különösen magyaros jellege által tünik ki, pregnans ritmikája miatt nagyon érdekes. Ránk maradt műveit legújabban Szilády Áron adta ki 1886. Budapesten a Régi Magyar Költők Tára V. kötetében jegyzetekkel kisérve. D. neve a versfejekből olvasható ki.

2. *D. Lajos*, egyetemi tanár, irodalomtörténetíró, szül. 1868 aug. 23. Debreczenben. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. 1895-ben a budapesti egyetemi könyvtár tisztjévé

nevezték ki, 1902. egy. magántanári képesítést nyert, 1906. kinevezték a kolozsvári egyetemre a magyar irodalomtörténet r. tanárává. A Magy. Tud. Akadémia lev. tagjául választotta. Főbb művei: *Bogáti Fazekas Miklós élete és működése* (1895); *Szenczi Molnár Albert* (1897); *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. sz.-ban* (Misztótfalusi Kis M. és Pápai Páriz F. (1899); *Bevezetés az irodalomtörténetbe* (1903); *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól* (1904); *Adalékok a magyarországi nyomtatványok bibliografiájához* (1906); *Emlékbeszéd Széchy Károly felett* (1909). Az Akadémia megbizásából 1898. kiadta Szenczi Molnár Albert naplóját, levelezését és irományait. Több önálló irodalomtörténeti értekezésen kívül még számos cikket írt a Magy. Könyvszemlébe, Irod. Közleményekbe, Századokba. Szerkeszti a Magyar Történelmi életrajzokat s a Magyar Irodalomtörténeti Értekezéseket. Munkatársa e Lexikonnak is.

3. *D. Márton,* ref. tanár, szül. Dézsen 1639., megh. Nagy-Enyeden 1681 júl. 24. Tanult szülővárosában és Sárospatakon, majd a leideni egyetemen, hol négy évig időzött. Hazatérvén, Kézdivásárhelyen lett pap, innen azonban, 1671. Nagy-Enyedre távozott teol. tanárnak, hol, bár már két év múlva a radnóti zsinat elé is idézték e miatt, nem szűnt meg a coccejanizmus szabadabb szellemében adni elő a teológiai tanulmányokat. Művei többnyire kéziratban maradtak fenn. V. ö. *Zoványi* Jenő: A coccejanizmus története. (Budapest 1890).

Dézsi komplanáció. Igy nevezik az 1638. Dézsen tartott erdélyi országgyűlésen megállapított amaz egyezkedést, mely az unitáriusoknak egymás közti viszálykodása és a szombatosoktól való megkülönböztetésüknek szüksége folytán jött létre, mint sok részben szabályozója az unitárizmus államjogi helyzetének.

Dezsima *(Desima, Deszima, Decima),* Nagazaki japáni város déli részén mesterségesen készült sziget, melytől csak egy áthidalt keskeny csatorna választja el. D. 200 m. hosszú és 70 m. széles, előbb a portugál kereskedők részére volt fenntartva, 1641. a hollandiaknak engedtetett át kereskedelmi telepnek, kik itt 1854-ig a legnagyobb megszorítások közt űztek kereskedelmet Japánnal.

Dézsma (a latin *decima* szótól) a. m. *tized.* Az úrbéri tartozások azon részét jelentette, amelyet a jobbágy földesurának terményeinek tizedrésze fejében adott. (L. *Urbér). — Bordézsma,* a bornak vagy mustnak tizede, melyet a termelő a birtokosnak természetben kiszolgáltatni tartozott. A D.-t azok után a szőllők után, amelyek úrbéri, vagy úrbérinek tekintendő telkek alkatrészei voltak, megszüntette az 1853. kelt úrbéri pátens. Minden más szőllő után a D.-t az 1868. XXIX. t.-c. szüntette meg, a törvényben meghatározott megváltás ellenében. L. még: *Hegyvám; Jobbágyság; Szőllődézsmaváltság.*

Dézsma-váltság, l. *Örökváltság.*

Dezsnyev*(Deshnev), hegyfok,* Ázsia legkeletibb pontjának új elnevezése. II. Miklós cár 1898 jún. 18. (30) külön ukázban rendelte el, hogy Ázsiának legkeletibb hegyfokát D. hegyfoknak hívják. D. volt t. i. az a merész orosz tisztviselő, aki Ázsia északkeleti vidékeit bejárta és mint első utazta körül 1648. Ázsia legkeletibb fokát, mire azután tizenkét társával az Anadir deltájában áttelelt. Nevét sokáig homály borítá, mígnem Vrangel orosz admirális és felfedező érdemeit elismerte. V. ö. *Petermann,* Geogr. Mitteilungen (1898, 237. old.).

Dezső *(Deseu, Desew).* Régi magyar személynév, amely azonban csak a XIII. sz. második felében kezd feltűnni, még pedig itt-ott a Dénes névvel váltakozva olyanformán, mintha a Dénesnek lett volna becéző formája. A két név azonban ép úgy nem tartozik össze, mint D. és Desiderius, amellyel közönségesen egynek szokták venni. Nem más a D. név, mint a *Ders* (l. o.), melynek régebbi alakja *Dersi* vagy *Derseö* volt; ezen utóbbiból alakult a D. változat,

Dezső *(Desiderius),* 1. *D. győri püspök* békéltette meg 1065. Salamon királyt nagybátyjaival. 1067-ben már kalocsai érseknek nevezik a zástyi apátság alapító oklevelében. 1076-ban Szegszárdon a templomban tartott beszéde által annyira megindította I. Géza királyt, hogy ez késznek nyilatkozott a Salamonnal való kibékülésre és koronája visszaadására; amiben azonban megakadályozta őt 1077 ápr. 24. történt halála. Ő volt az érsek 1093 ápr. 17. is, mikor Szt. László eligazította a határsértés miatt a pécsi püspök által ellene emelt panaszt.

2. *D. szebeni prépost,* 1199—1202-ig Imre király kancellárja, utóbb csanádi püspök (1202—1229), többször végezte a magyar urak, vagy a pápa által reá bízott vizsgálatokat. Jelentős része volt az aranybulla megalkotásában is.

3. *D.,* Dienes fia. Halhatatlan hírnévre tett szert hősies önfeláldozásával 1330. a Bazarád oláh vajda elleni hadjárat alkalmával, midőn Róbert Károllyal fegyvert s öltözetet cserélve, félrevezette a király életére törő oláhokat s helyette megölette magát. A Márk-féle krónika nem említi meg, hogy D. mely családból való volt, az oklevelek pedig ugyanezen időből több olyan Dezsőről szólnak, kinek apját Dienesnek hívták; Rendesen Szécsy Dienes szörényi bán fiának mondják, de hogy neki is lett volna egy D. nevű fia, erről az oklevelek mit sem tudnak. A cserneki és tarkői Dessewffy-család magának vindikálja, de ez sem igazolható. Legvalószinűbbnek látszik azoknak a véleménye, akik D. vitézt a Hédervàryak közé számítják; oklevelek szerint ugyanis a Hedrich nembeli Dienes fia, D. 1318—26 közt kaposi és világosi várnagy, majd a királyné lovászmestere és soproni főispán volt, de egy 1331-iki oklevél már csak özvegyét és Heidrich nevű fiát említi.

Dezső, 1. *József,* szinész, szül. Lesenczetomajon (Zala vm.) 1867 ápr. 28., Budapesten elvégezvén a szini akadémiát, működését Pécsen kezdte meg, játszott Győrben és Sopronban. 1891-ben a Nemzeti Szinházhoz szerződtették. Azóta a vigjátéki szerelmes és bonvivant szerepkörben működik. 1903 nov. feleségül vette *Ligeti* Juliskát (l. o.), a Nemzeti Szinház művésznőjét. 1905-ben a Nemzeti Szinházban szinrekerült az Egy szál mirtusz c. szinműve, 1908. ugyanott az Utolsó fejezet c. drámája. Ezenkívül sok szindarabot és monológot írt és szerkesztője A Műkedvelő c. szaklapnak.

2. *D. Lajos,* tanár, szül. Szentesen 1847 aug. 21., megh. Budapesten 1905 aug. 15. Teológiai s jogi tanulmányok végzése után Szentesen tanított, majd a svájci és német tanítóképzőintézetek tanulmányozása után 1874. a lévai tanítóképzőintézet tanára lett, 1875. a sárospatakinak igazgatója. Élénken részt vett a tanítók, tanárok közéletében; elemi iskolák számára tantervet és tankönyveket írt. Sokat foglalkozott Comenius magyarországi működésével: *Comenius Magyarországon* (Sárospatak 1883), lefordította a nagy oktatástant (Budapest 1897). Számos pedagógiai cikket is írt.

3. *D. Miklós,* gazdasági író, szül. 1856 márc. 3. Nagyenyeden. Felsőbb gazd. és szőllőszeti tanulmányok után szőllőszeti és borászati vándortanár Pécsett, majd felügyelő Nagyenyeden, Szabadkán s ismét Nagyenyeden. Több szaklapba írt kertészeti, szőllőszeti cikkeket. Önállóan megjelent munkái: *Tanító a faiskolában* (Pécs 1887); *Ujirányú alaptételek a filloxera elleni védekezésben* (u. o. 1888); *Baranyai zöld szőllőoltás* (u. o. 1889. és 1891); *Trágyakezelés* (jutalm. pályamunka, u. o. 1892); *Legújabb magyar szőllősgazda* (u. o. 1892); *Szőllőművelés* (jutalm. pályamunka, Kolozsvár 1901). Nagy tevékenységet fejtett ki különösen a szőllő zöldoltási eljárás behozatala és terjesztése érdekében és azt saját módszerével javította.

Dezsőháza, kisk. Arad vm. ternovai j.-ban, (1910) 678 magyar lak.; u. p. Silingyia, u. t. Taucz.

Dezstisztán, l. *Farzisztán.*

Dezza (ejtsd: decca), *Giuseppe,* olasz tábornok, szül. Melegnanóban 1830 febr. 23. Mint diák részt vett az 1859-iki háboruban, majd Garibaldi zászlói alá sorakozott s a *marsalai ezer* soraiban tünt ki. Ezután az olasz hadseregbe lépett, részt vett az 1866-iki háboruban, 1877. altábornaggyá nevezték ki. Éveken át — 1880-ig — tagja volt a képviselőháznak, 1889 óta a szenátusnak. 1895. nyugalomba vonult.

Dezzo, Felső-Olaszországban az Oglio jobbparti mellékfolyója. A Bergamói Alpokban 12 km. hosszú, nagyszerű szorosvölgyben folyik, és Darfo közelében szakad az Oglioba. Völgyében van a sokat látogatott Schilpario üdülőhely, mintegy 1500 lakossal.

D. G. a. m. *Dei Gratia* (lat.), Isten kegyelméből.

d. h. a. m. *de hodierno* (lat.), a mai (nap-tól).

Dhafar *(Dafar, Zhafar* v. *Szafar),* két város Arábiában; az egyik 72 km.-nyire volt Szanától, erről Szafar néven már a Genesis is tesz említést; a Homerita uralkodóknak volt székhelye; most csak néhány feliratos kő mutatja helyét. A másik D. déli Arábiában van, Hadramaut és Omán közt a fele úton, hasonnevű síkságon, amelyen a legjobb tömjént találják. A XIV. sz.-ban még virágzó város volt, most azonban szintén romokban hever, amelyeket el Balad-nak hívnak. Csakis egykori kikötője, Mirbath áll fenn s maig is főkikötője e partvidéknek.

Dhagob v. *dagoba,* l. *Dagop.*

Dhaka *(Daka, Dakka, Dacca),* 1. *divizió* Bengália brit-indiai presidencyben Asszam, Manipur, Birma, Csittagong, a Bengáliai-öböl és Kalkutta közt, 38,965 km² területtel, (1910) 108,188. Egész terjedelmében síkság, amelyet a Barak, a Gangesz egyik K.-i ága, a Brahmaputra, ezeknek kiágazásai és számos más folyó öntöz. Nedves, forró klímája különösen alkalmassá teszik a rizstermelésre. 4 disztriktusra oszlik. — 2. *D.,* az ugyanily nevű disztriktus *fővárosa,* Bengália britindiai presidencyben, a Dalasszerinek a Brahmaputra egyik ágának balpartján, (1901) 90,676 felében hindu, felében mohamedánus lak. Egykorú ipara híres volt, különösen ismeretesek abravan és sabnam nevű igen finom musselinjei, de mióta a manchesteri iparkészítmények D.-be is eljutottak, ezen ipar aláhanyatlott. Ujabban, mióta vasúti vonal mentén fekszik, kereskedelme nagyobb lendületet nyert.

Dhakan, l. *Dekán.*

Dhak-fa (növ.), l. *Butea.*

Dhala, dél-arábiai partrész, az 1903-iki határcivakodás után az angolok három évig megszállva tartották.

Dhamar, város, l. *Damar.*

Dhang v. *daung.* A keletindiai félsziget nyugati parthegységében (nyugati Ghat-hegység) lakó nép neve. A D.-ok a félsziget műveltebb törzsei közé számíthatók, etnográfiailag valószínüleg a bhiltörzsek közé tartoznak. A hinduk őket, eltérő életmódjuk miatt, tisztátalanoknak tartják.

Dhar *(Dhara, Dharanuggar),* 1. 1891 óta az angoloknak adót fizető kis *mahratt állam* Közép-Indiában a Vindhya-hegységben, 4506 km² területtel, kb. 151,000 lak., akiknek legnagyobb része hindu. — 2. D. állam *fővárosa,* 52 km-nyire Mautól, kb. 18,000, nagyobbára hindu lak. Egykoron a pramaráknak, egy hatalmas radzspután királyi családnak volt székhelye, amikor 100,000-nél több volt a lakosa. Nagyságának a XIV. sz. elején a muzulmán hódítók vetettek véget.

Dharma, szánszkrit szó, jelent szabályt, jogot, törvényt, ezért az ind törvénykönyvek címe: *D.-sásztra* a. m. törvénytudomány v. könyv. Ezenkívül erkölcsöt, kötelességet, jócselekedetet, igazságot is e szóval jelölnek. Személyesítve az ind Plutonak, a halottak félelmes birájának: Jamának a neve; innen *D.-putra* a. m. D. fia, a híres panduida hősnek Iudhisthirának gyakori elnevezése.

Dharmsala, Kangra disztriktus főhelye Pendzsab brit-indiai provinciában, egészségügyi és katonai állomás, kb. 15,000 lak.

Dharvar (ang. *Dharwar),* fővárosa az ugyanily nevű disztriktusnak (11,745 km², (1910) 1.622,078 lak.) Bombay presidency Dekán diviziójában, vasút mellett, (1901) 32,841 nagyobbára hindu lak., jelentékeny pamutkereskedéssel. 1791-ben foglalták el először az angolok.

Dhaun, l. *Daun.*

Dhavalagiri (ejtsd: —dzsiri) v. *Dhaulagiri,* hegytömeg a Közép-Himalajában, amelynek 8181 m.-nyi magasságát csak a M. Everest, Kancsindzsanga és Sziszur mulják fölül. Az é. sz. 28° 41′ és a k. h. 83° 28·7′ alatt fekvő, glecserekkel terhelt hegytömegnek egyéb legmagasabb csúcsai a Naraiani (7764 m.), a Barathor (7998 m.), stb.

Dhaw, vitorlás hajó, l. *Dow.*

Dheune (ejtsd: dön), 65 km. hosszú mellékfolyója a Saône-nak Franciaországban, a Creusottól kelet-

délkeletre fekvő hegyekben ered és Verdunnel szemben torkol. Felső része Chagny-ig csatornázva van; ez a Canal du Centre része.

Dhikan, nép, l. *Tadzsik.*

Dhilli, l. *Deli.*

Dhioliba, l. *Niger.*

Dhlb., természettudományi neveknél *Dahlbom* Anders Gusztáv (szül. 1806, megh. 1859) nevének rövidítése.

Dhlo-Dhlo, nagykiterjedésű rom a Masonaföldön, Rhodeziában, Dél-Afrikában, Randall-Mac Iver kutatása szerint a XVI. sz.-ból származik.

Dholera *(Dholara)*, város Bombay presidencynek Ahmedabad disztriktusában, Kelet-Indiában, a Kattiavar-félsziget keleti partján, 15 km.-nyire a Guma torkolatától, (1910) 18,652 hindu, mohamedánus és dzsain lak., jelentékeny pamuttermeléssel. Róla neveznek el Európában is egy bizonyos pamutfajt.

Dholpur, l. *Radzsputana.*

Dhor el Khodib, a Libanon legmagasabb csúcsa, a hegylánc északi részében, 30 km.-nyire Tarabulustól, magassága 3068 m. L. *Libanon.*

Dhra'a *(draâ, dra*, másképen *pik)*, a Földközi-tenger mohamedán vidékein használatban levő rőf. Tuniszban a selyemárúk mérésénél török D.-t a. m. 63·7 cm. és földméréseknél arab D.-t a. m. 48·4 cm. alkalmaznak.

Dhulia, fővárosa Kandes (l. o.) disztriktusnak Bombay presidency Dekan diviziójában, Kelet-Indiában, a Pandzsar mellett, 15,000 lak.

Dhulip Singh, l. *Dalip Singh.*

Di, a didimium elem kémiai jele.

Dia (gör. elöljáró) a. m. át, keresztül, ketté; gyakran fordul elő összetételekben.

Dia, Hebe egyik neve.

Dia *(Isztandia* v. *Sztandia)*, 13 km²-nyi területü, 265 m. magas sziget a Földközi-tengerben, 12 km.-nyire a krétai Megalokasztron-kikötőtől, márvány- és alabástrombányákkal.

Diabantachronyn (ásv.) a. m. diabantit (l. o.).

Diabantit (ásv.), finom kloritos pikkelyek, amelyek átjárják a diabázokat, dioriteket és valószinűleg azonosak a proklorittal.

Diabáz, vulkáni kőzet. Lényeges elegyrészei: plagioklasz és augit, ezeken kívül szokott tartalmazni még sok magnetitet, ilmenitet és mint járulékos elegyrészeket olivint, ritkán amfibolt és csillámot, esetleg kvarcot. A friss diabázok, amelyek nem gyűrt hegységekben vannak, a bazaltoktól és melafiroktól mineralógiai, kémiai és szöveti szempontokból lényegesen el nem térnek. Mállás alkalmával a D.-ban sok kalcit és az augitból kloritos ásványok keletkeznek, a D. zöldkő fáciest vesz fel. Nagy nyomás mellett D.-pala lesz belőle; ez a kőzet zöldes szinű finom szövetü palás kőzet. A D. szövete lehet 1. D.-os szemcsés (= ofitos), amely szövetnek legjellemzőbb sajátsága, hogy a plagioklász-lécek korábban váltak ki a magvából, mint az augitszemek, amelyek tehát a plagioklász-léceket körülnövik; 2. gabbroid szövetü (l. *Gabbro)*; 3. interszertal (l. o.); 4. porfiros = D.-porfirit; 5. üveges = hialodiabáz (ide tartozik a sordawalit és Wihtisit). A D. takarókat, lávaárkokat, telepeket és teléreket alkot főkép a devon-, ritkábban a szilur- és karbon-szisztémában. Régi neve trapp, mivel takarói lépcsőfokszerüen ugranak ki egymás alatt.

Szemcsés D.-t ismerünk: Fichtelgebirg, Szászország, Thüringia, Rajnai palahegység, Harz, Anglia, Svédország, Pireneusok. A D. válfajai: kvarc-D., olivin-D., szpilit, amely kitünik finom szemcsés szövete és mandulaköves szerkezete révén; ha fehér zeolitok v. kalcit töltik ki a hólyagos D. üregeit, akkor D.-mandulakő a neve; a rendkívül tömött szemű D.-t szokás D.-afanit névvel is jelölni. Variolitnak nevezik a gömbös szövetü D.-t.

Hazánkban D. több ponton fordul elő: az Alacsony-Tátrában (Virágvölgy, Maluzsina stb.), Szarvaskőn, a Bükk-hegységben, Somosrévén (a. e. Kornyaréva) Krassó-Szörény vm.

Diabázis (gör.) a. m. átmenet, átjárás.

Diabáz-mandulakő, l. *Diabáz.*

Diabáz-porfirit, l. *Diabáz.*

Diabáz-szaruszirt (ásv.), a gránittal érintkező diabázkőzet, amelyet a gránit átalakított.

Diabáz-tufa (ásv.), a diabázhamu összecementált állapotban; a német finom réteges, palásszerkezete miatt «Schalstein»-nek nevezi.

Diabetes, l. *Cukorbetegség.* — *D. mellitus állatokban.* A háziállatokban e betegség általában ritka; leggyakrabban kutyák és lovak betegszenek meg. Nagyjában hasonló okok szerepelnek, mint az emberi D. előidézésében; nevezetesen a hasnyálmirigy valamely rendellenességével hozható összefüggésbe. Eltekintve a kielégítő, sőt kezdetben mohó étvágy ellenére észlelhető soványodástól, különösen a kutyákban gyakori szürke hályogtól, a betegség szembetünő jele a bővizelés magas fajsúlyú és szőllőcukrot tartalmazó vizelet ürítésével. A vizelet szőllőcukortartalma általában magas (4—10%), mert a betegség csak későbbi szakában vonja magára a környezet figyelmét. Az orvoslásra hasonló elvek irányadók, mint az emberi D.-nél, céltudatos végrehajtása azonban csak a húsevőknél lehetséges, míg ellenben a növényevők étrendjének megfelelő szabályozása csak tökéletlenül sikerül, minélfogva azok rövidebb idő alatt is esnek áldozatul a betegségnek.

A D.-től lényegesen különbözik a *cukorvizelés*, mely múlékony állapot és a veszettség esetén kb. az esetek 75%-ában, továbbá bizonyos mérgezések alkalmával és végül többnyire mint tejcukorvizelés v. pedig mint tej- és szőllőcukorvizelés a tehenek ellési bénulása folyamán szokott mutatkozni. — *D. insipidus* állatokban csak nagyon ritkán fordul elő. Az e néven leirt esetek rendszerint egyszerű *bővizelés* (Polyuria) fogalmának feleltek meg, nevezetesen lovakban penészes, dohos takarmánynak, elsősorban dohos zabnak tartós etetése után jelenkeztek, és a célszerütlen takarmányozásnak hosszantartó hatása alatt a betegek erős leromlását okozták. Az utóbbi esetekben a bővizelés még a takarmányváltozás ellenére sem szűnt meg, amikor azután a bántalom külső nyilvánulásában a D. insipidusnak felelt meg. A nagyon ritka valódi D. inspidus oka ismeretlen. A betegség jelei túlsok híg és alacsony fajsúlyú vizelet ürítése, élénk szomjuság és később soványodás. A D. mellitust a vizeletnek ma-

gas fajsúlya és cukortartalma különbözteti meg ettől a betegségtől. Az orvoslás az esetleg megpenészesedett, dohos v. egyébként megromlott takarmány etetésének beszüntetésében, azonkívül kevés fehérjét és konyhasót tartalmazó eleség adásában áll.

Diable (franc., ol. *diavolo)* a. m. ördög. *Diablerie,* ördöngösség. *Le diable boiteux,* a sánta ördög, Lesage (l. o.) regénye.

Diablerets, *Les*, a Berner Oberland É.-i lábához simuló mészközónának Ny.-i domináló csúcsa, 3251 m. magas, az eljegesedésnek nagyszerű nyomaival. Legnagyobb glecsere, a Glacier de Zanfleuron mintegy 5 km. hosszú, 2 km. széles. 1714 és 1749-ben a hegyomlások szép havasi legelőket és számos kunyhót tettek tönkre. A turisták Sanetsch, Creux de Champ és Anzeindaz felől szokták megközelíteni.

Diablotin (franc., ejtsd: diabloteñ) a. m. ördögöcske, csokoládélepény-fajta.

Diabole (gör.), vád, rágalmazás.

Diaboló (ol. *diavolo*, ördög), a XIX. sz. elején Kínából Franciaországba származott játék. A játékszer csúcsával egymásnak illesztett kettőskúp; fémből, ebonitból v. fából készítik. E kettős kúpot két botocska között kifeszített zsinóron görgetik ide-oda, a két botocska hirtelen szétfeszítésével feldobják a magasba s ismét a zsinórra ejtik. Játsszák egyesben, de társaságban is, mint D.-tenniszt. Nálunk csak kisebb gyermekek játszanak a D.-val.

Diabolosz (gör.) a. m. ellenző ördög, innen diabolikus, ördöngös; *diabolizmus,* az ördögnek uralma; *diabolológia,* az ördögről szóló tan; *diabológus,* e tan híve.

Diabolus metallorum (lat.), az ón alchemisztikus neve.

Diabolus rotae (lat.), l. *Rota.*

Diabrózis (gör.) a. m. átmaródás. *Per diabrosin* vérzés alatt az elroncsolt falazatu vérerekből történő vérzést értik.

Diacanthium *Boiss* (növ.), l. *Ebtejfák.*

Diacetin, l. *Acetinek.*

Diaceturia, diacetsavnak v. acet-ecetsavnak a vizeletben való megjelenése. Az acetonvérűségnél (l. o.) fordul elő.

Diachenium.

Diachaena, l. *Diachenium.*

Diachenium vagy *diachaena* (növ.) a. m. ikertermés, kettős kaszat, mely főleg az ernyősöket, ragadványféléket meg a juhart jellemzi. Ez éréskor hosszában két külön, egy-egy magvu, zárt részre hasad. Régen *csenk*-nek (cremocarpium) nevezték, l. *Ernyősek.*

Diachromia (gör.), Traube által feltalált eljárás, mely szerint fekete krómezüstképek szinesekké változtathatók át. Az eljárás a szineknek a jódezüst ellen való adszorpcióján alapszik. A krómezüstképet jódjódkáliumoldat által jódezüstté változtatják, ennek megtörténte után vízzel mossák meg. Ezután a jódezüstkép festékoldatba kerül (leginkább bázikus festékanyagba), mely után ismételten megmossák. Végül cserzéshez alkalmas nátronnal fixirozzák. Levonható filmekkel v. lemezekkel háromszínű képek is állíthatók elő.

Diachylon flastrum, l. *Diákflastrom.*

Diaconatus, l. *Ordinatio.*

Diaconicum (gör.-lat.), az ókeresztény bazilika egyik, a főbejárattól jobbra eső mellékhajójának apsisa és a szentélynek az a része, mely ama mellékhajónak megfelelt. A szentély e részében ültek a diakonusok, az apsisban pedig a templom kincsei voltak elhelyezve, azért secretariumnak, kincstárnak is hívták.

Diaconovici *Kornél*, román publicista, szül. Németbogsánban 1859. Egy ideig mint ügyvéd működött, azután elvállalta a Romänische Revue szerkesztését, mely a magyarországi román szellemi és politikai mozgalomnak egyik főorganuma lett; a szemle későbbi címe: Romänische Jahrbücher s Nagyszebenben jelent meg másnak szerkesztése alatt. D. Nagyszebenben az «Albina» nevű pénzintézet hivatalnoka volt, azután a Román kultúregylet titkára; jelenleg Bukarestben zálogházi igazgató. Az ő szerkesztésében jelent meg Nagyszebenben az Enciclopedia Romînă (3 köt.).

Diaconus, l. *Diakonus.*

Diadal, hajdanában győzelmi áldomás; később a. m. győzelem.

Diadalív *(Arcus triumphalis),* szabadon álló, kapu-alakú épület, melyet eleinte Rómában a diadalmas császárok és hadvezérek tiszteletére állítottak s amelyeknek vagy csak egy átjárójuk volt, vagy egy fő- és két mellékátjárójuk és félkoralakban végződtek. Még most is meglevő D.-ek Rómában — a Drusus-féle romjain kívül — a Titusé, Septimius Severusé s Constantinusé. Más, hasonló célu épületek a Gallienus tiszteletíve, v. a Janus és a Dolabella átmenő ívei. Rómán kívül fennállnak még: az Augustus D.-e Riminiben, Susában, Aostában és Fanóban; a Trajané Anconában és Beneventben; a Hadriáné Athénben s a Mariusé Orangeban (Franciaországban). Ezenkívül vannak még D.-ek Pólában, Veronában, St. Remyben és a spanyol Caparában. Ujabbkori D.-ek vannak: Párisban (Arc de triomphe de l'Étoile és du Carroussel), Milanóban (Arco della Pace), Innsbruckban, Münchenben, Szt.-Pétervárott, Moszkvában stb. — D. *a keresztény építészetben* az a nagy félköríves, gyakran oszlopokon nyugvó ívezet, mely az ó-keresztény bazilikában és a román építészet templomaiban a szentélyt a templom hajójától elválasztotta. Nevét onnan kapta, mert a D.-et rendesen a diadalmaskodó Megváltó alakja ékesítette. Az ívzáró pontokból sokszor egy nagy fa- vagy vaskereszt — a diadalkereszt — csüngött alá. L. még *Kapu, Porta triumphalis* és *Triumfus.*

Diadalkapu, l. *Diadalív.*

Diadalkereszt, az a nagy fa- vagy vaskereszt, mely a román építészet templomaiban a diadalívről (l. o.) csüngött alá.

Diadalkocsi (lat. *currus triumphalis),* a római hadi kitüntetések sorában az a négy fehér lótól vont aranydíszű kocsi, melyen a győzelmes hadvezér Rómába bevonult.

Diadalmenet *(triumphus)* volt a római fővezér legfőbb hadi dicsősége. A D.-et csakis a szenátus engedelmével tarthatták meg. A menet külön e célra épített diadalíven vagy kapun ment

keresztül a Capitoliumra. A menet közepén a zsákmányvivők haladtak, akik az ellenségtől elfoglalt fegyvereket és tárgyakat vitték Jupiter templomába.

Diadelphia (növ. a. m. kétfalkásak), Linné rendszerének 17-ik osztálya, mely azokat a növényeket foglalja magában, melyeknek virágai kétfalkásak, azaz porzószálai két nyalábba vannak összenőve.

Diadelphit (ásv.) a. m. haematolith.

Diadéma (gör.) a fejet övező és a hajat lekötő szalag, fejdísz. Előfordul az egyiptomi, asszir és perzsa istenségek szobrain. Ugyanott fejdíszül hordozták a fejedelmek és a főpapok. Egyiptomban az Ureusz kígyó díszíté. Perzsiában nem a fejet, hanem a süveget övezte. Az indiai Dionysos D.-jának lecsüngő végei voltak. Az uralkodói jelvényül szolgáló D. arany lemezből volt. Görögországban a köztársaságok száműzték, csupán a nők ékszeréül szolgált (l. az *ábrát)*, azonkívül egyes istenségek (pl. Hera) ábrázolásánál is szerepel. Az olimpiai győzőt D. díszíté. Ez a D.

Diadéma.

tulajdonképen fejszalag volt. Nagy Sándor korától kezdve a keleti népek példájára szintén uralkodói jelvényül szolgált. Ez a D. is fehér gyapjukelméből való volt, széleit hímzés díszíté és rojtban végződött. Rómában valaki Caesarnak szobrára fehér szalaggal összekötött borostyánkoszorút tett. A néptribunok azonnal eltávolították a koszorúról a fehér szalagot, s azt, ki rátette a szoborra, azonnal elfogták. Rómában a császárok hosszú ideig nem viselték a néptől gyűlölt fehér szalagot. A drágakövekkel díszített D., melyet Heliogabalus császár palotájában viselt, női ékszer volt. Caracalla a tarsosi érmeken gyöngyökkel díszített D.-t visel, ami a parthusok fölötti győzelmeire vonatkozik, tényleg azonban sohasem hordott D.-t. Állítólag Aurelianus tette volna a D.-t a császári viselet egyik alkotó részévé. Valószinübb azonban, hogy a keleti császárság idejében Diocletianus császártól kezdve vált szokássá. Ez a D. elül nagy drágakővel és köröskörül gyöngyökkel volt díszítve. Nagy Konstantin császár már aranyból készíttette a D.-t, melyen drágakövek és borostyánlevelek váltakoztak. Ebből fejlődött a bizanci császárok arany koronája, a milyen Justinianus császár fejét díszíti a ravennai S. Vitale templom mozaik képén. Ilyen D. alaku korona az is, melyet VII. Dukas Mihály bizánci császár 1072 táján I. Gejza királynak küldött ajándékul. Mint ez ajándék is mutatja, a középkorban a D. ismét visszanyerte eredeti jelentőségét és nem volt puszta ékszer. A renaissancekori fényűzés ismét mint fejdíszt honosította meg a D.-t. A XVII. és a XVIII. sz.-ban a D. helyét mint fejdísz a boglár foglalta el. Az I. Napoleon korabeli klasszikuskodó ízlés ismét felelevenítette a D. divatját; a nők a francia császár udvarán e nélkül nem jelenhettek meg. Ujabb időben a D.-t gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott fésük, virágok, csillagok, stb. helyettesítik.

Diadémszegfű (növ.), a kinai szegfű *(Dianthus chinensis* L.) pompás, nagyvirágú kerti fajtája *(Dianthus Heddewigii)*, l. *Szegfű.*

Diadika (gör.) a. m. kettes-számrendszer, az a számrendszer, melynek alapszáma 2, úgy mint a közönségesé 10. Ennek csak két jegye van: 0,1. Ha pl. negyvenötöt ebben a rendszerben írjuk fel, 101101 a jegyei, mert negyvenöt a. m. $1.2^5 + 0.2^4 + 1.2^3 + 1.2^2 + 0.2^1 + 1$. Elméleti vizsgálatoknál gyakran fontos valamely számot mint 2 hatványainak összegét előállítani, vagyis lényegben a kettes számrendszert használni.

Diadochit, foszfátos ásvány, még pedig vasfoszfát keveréke vasszulfáttal; mikrokristályos, valószinüleg egyhajlású; veséded, cseppköves halmazokban, héjasan és tömötten található; színe sárga v. barna. Termőhelye Thüringia: Saalfeld mellett Garnsdorf, Gräfenthal mellett Arnsbach Breithaupt írta le (1837); diadéchomai a. m. helyettesíteni, mert a vele rokon pitticit-től annyiban különbözik, hogy benne az arzénsavat foszforsav helyettesíti.

Diadochok (gör. a. m. utódok), Nagy Sándor hadvezérei, kik e király halála után (Kr. e. 323) a makedon birodalom birtokáért hosszú háborukat viseltek. A legjelentékenyebbek közöttük: *Antigonos* (l. o.) és fia, *Demetrios Poliorketes*, *Antipatros* és fia, *Kassandros*, *Ptolemaios*, *Seleukos*, *Lysimachos* és *Eumenes*. E küzdelmeknek egy időre véget vetett Kr. e. 301. az ipsosi csata Phrygiában, hol Antigonos elesett, aki után már senki sem kívánta Nagy Sándor egész birodalmát egyesíteni, hanem megelégedtek egy részével is. Ezt az időszakot nevezik a D. korának, mikoron a görög kultúrán alapuló új államok alakultak, ú. n. *hellenisztikus* kormányrendszerrel, kozmopolita eszmeirányzattal és az ekkor kifejlesztett *Koiné* (közös) dialektussal. A legkiválóbb államok: Egyiptom a Ptolemaeusok alatt, Szíria a Seleukidák alatt, Makedónia Antigonos Gonatus utódai alatt, továbbá 282 óta Pergamon az Attalidák alatt. Mindezen országok lassanként Róma hatalmába kerültek; műveltségük azonban mindvégig görög maradt és a D. udvaraiban a görög tudomány és művészet buzgó pártfogásban részesült, főleg Alexandriában, Antiochiában és Pergamonban. V. ö. J. G. *Droysen*, Geschichte des Hellenismus 2. kiad. (Gotha 1878); B. *Niese*, Geschichte der grichischen u. mak. Staaten 3 köt. (u. o. 1893—1903); J. *Burckhardt*, Griech. Kulturgeschichte (Stuttgart 1898—1902); J. *Kaerst*, Grundlegung des Hellenismus (Leipzig 1909).

Diadochos, l. *Proklos.*

Diadumenos, Polykletos görög szobrász egyik híres, több márványmásolatban ránk maradt bronz alkotása, mely ifjú férfialakot ábrázol, aki

fejére győzelmi szalagot köt. Szobrunk eredeti atlétikai jelentését a legújabban Delosban talált példány, melyen apollói jelvényeket látunk, kétségessé teszi. Lehet, hogy Polykletos egy Apollo-szobrát a római másolók legtöbbje később atlétának értelmezte. Természetesen más görög mesterek is alkottak D.-szobrokat.

Diaeresis *(diairesis)*, l. *Dierézis.*

Diaeri, Dél-Ausztrália benszülött törzseinek egyike, a lurittji, urabunna, karangurák stb. szomszédságában, akikkel különben nyelvileg és fajilag rokon, de külön totem-csoportot alkot. Földmívelés és állattenyésztés náluk ismeretlen lévén, halászat- és vadászatból tengődnek. Hajító deszkával (vumerra) kezelt dárdáik éle kő v. csontszilánk, gyakran csak tűzben keményített fa, de ezzel igen ügyesen bánnak, 50—70 m.-nyire is vetik. Ezt főleg az erszényes állatok vadászatára használják. A kisebb állatokat és madarakat bumerang-gal (hajítófa) ejtik el. Harci készségük főleg a bunkó-buzogány és nyíl. Egyébként valóságos kőkorszakban élnek, fémeszközeik nincsenek, pl. favágóbaltáikat kagylóhéjból, húsvágó késeiket kenguru- v. emucsontból készítik. Műérzékük kevés, primitiv kosarakat és hálókat fonnak. Ruhátlanul járnak, legfeljebb állatbőrtakaróval. Hisznek a túlvilági életben, de vallásuk még ismeretlen. Ez úgy látszik az ősök szellemének tiszteletében merül ki, minek megfelelően halottidézésben is hisznek. V. ö. *Thomas*, Natives of Australia (London 1906).

Diaeta (lat.), l. *Diéta.*

Diaetás gyógymódok, l. *Diétás gyógymódok.*

Diaetetika, l. *Dietétika.*

Diaethyl v. *dietil*, l. *Bután.*

Diaethylacetal v. *dietilacetál*, l. *Acetál.*

Diafán (gör.) a. m. átlátszó, helyesebben áttetsző, ellentétben azzal, ami homályos, nem áttetsző. *D.-képek* azok a szines ábrázolások, melyeket áttetsző lakk segítségével üveglemezre ragasztanak és melyek a világosság elé tartva, egészen olyanok, mint az üvegképek. L. még *Átlátszóság.*

Diafanométer (gör.), Saussure által használt készülék, mely a levegő átlátszóságának megmérésére szolgál. Áll egy 6 láb és egy 6 hüvelyk átmérőjű fehér korongból; az elsőre egy 24″-nyi a másodikra egy 2″-nyi fekete kör van alkalmazva. A két korong egymás mellé egyenlő világításba van helyezve. A figyelő a két korongtól addig távozik, míg szeme elől először a kisebbiken s később a nagyobbikon a fekete kör eltünik. Ha a levegő teljesen átlátszó lenne, akkor a két távolságnak, melyben ez történik, úgy kellene aránylania, mint aránylik a két kör átmérője egymáshoz; de a közben levő levegőréteg nem teljes átlátszóságánál fogva a nagyobb kör valamivel hamarább tünik el. A megmért távolságokból a levegő átlátszóságának fokára lehet következtetést vonni.

Diafanoráma (gör.), olyan diorámа, mely tájképet, mesterséges világítás mellett, távlatban mutat.

Diafanoszkop (gör.), olyan eszköz, mely a test egyes szerveinek, üregeinek meg- vagy átvilágítására szolgál abból a célból, hogy annak állapotára következtetést vonhassunk.

Diafanoszkopia (gör.). Testüregek átvilágításának tana kórismézési szempontból. A fényforrást (legtöbbször villamfény) az illető testüregbe vezetjük bele. Az orr melléküregeinek átvilágítása az orrjáratba vagy a szájüregbe vezetett villamfény segélyével történik.

Diafízis (gör. *diaphysis)*, a hengeridomú csontoknak középső legnagyobb része v. teste, azaz a két végdarab, az epifízisek közé közbenőtt része. Tömött csontanyagból áll, melynek belsejében csontvelő van, l. *Csont.* A növénytanban a. m. túlnövés.

Diafonia (gör.) a. m. kellemetlen, rossz együtthangzás, a szimfóniának ellentéte. A Kr. u. IX—XII. sz.-okban a kétszólamú éneket jelentette.

Diafora (gör.) a. m. különbség, különbözőség, a retorikában két dolog egybevetése által különbségök feltüntetése, továbbá a szónak különböző (főleg erősített) értelemben való ismétlése, pl. Ha férfi vagy, légy férfi!

Diaforézis (gör.) a. m. izzadás; *diaforetika* a. m. izzasztó szerek (l. o.).

Diaforit *(diaphorit*, ásv.), ezüst-, ólom-, antimonszulfid $5(Pb,Ag_2)S2Sb_2S_3$ heteromorf a freieslebenittel, míg ez egyhajlású, a D. rombos; régebben e két ásványt egynek tekintették. Termőhelye hazánkban Felsőbánya, Csehországban Przibram.

Diafragma, az *optikában* köralakú nyílással ellátott átlátszatlan, fekete lemezt jelent, mely nagyítókban, messzelátókban és egyéb lencsékkel ellátott optikai eszközökben a lencsékre eső szélső sugarak visszatartására vagy a látótér éles határolására szolgál. L. még *Fonalkereszt, Távcső, Fotográfiai objektiv.* A *galván-elemeknél* D.-nak nevezik a máznélküli likacsos porcellánhengert v. pergament-papirost, mely a kétféle folyadékot egymástól elválasztja, míg az elektromos áramot keresztülbocsátja.

D. orvosi szempontból, l. *Rekeszizom.*

D. A *növénytanban* a bélcsőben levő vízszintes lemezek, melyek a csövesszárú növényekben jól láthatók. A D.-k egyrészt a szár merevítésére valók, másrészt a vizinövényeknél a szellőztetést is elősegítik, mert a levegő számára könnyen átjárhatók, de a szár megsérülésekor a vizet nem bocsátják be a cső belsejébe. A fás növényeknél csak fiatal korban szolgál merevítésére, később a csomókon elhelyezett szervek tápláló anyagainak a leraktározására szolgál. D.-k vannak a zsúrlók csöves szárában, valamint az *Isoëtes* leveleiben is, ahol a négy légjáratot osztják rekeszekre.

Diafragma-áram *(Quincke*, 1859). Ha valamely folyadék hajszálcsövön, likacsos testen áramlik keresztül, benne (a folyás irányával a legtöbb esetben egyező irányú) elektromos áram, a D. keletkezik. V. ö. *Elektromos endoszmózis.*

Diafterin *(oxikinaszeptól)*, oxikinolin-o-fenolszulfósavas oxikinolin: $C_6H_9\begin{cases}OH.NC_4H_6.OH\\0{\cdot}SO_2H.NC_9H_6.OH.\end{cases}$ Átlátszó sárga, 85°-on olvadó, gyenge, a fenolra emlékeztető szagú oszlopok. Egyenlő súlyrész vízben oldható; alkohol kevéssé oldja. Előállítására 2 molekula oxikinolin (O.), 1 molekula fenol, 1 molekula kénsav és 3 molekula víz elegyét melegítik. Erősen antiszepszises hatású és amellett

csak kis mértékben mérgező. A sebeket nem marja és nem okoz ekzemát. Sebészi eszközök dezinficiálására nem alkalmas, mivel azokat megfeketíti.

Diaftora (gör.) a. m. romlás, elhalás, kipusztulás.

Diagenézis (geol.), a petrogenetikában D. néven azt a folyamatot értjük, amidőn valamely ülepített, törmelékes anyagból átkristályosodás folytán egy többé-kevésbbé kristályos szövetű kőzet keletkezik; pl. agyagból agyagpala, illetve fillit. A kifejezés Gümbel C. W.-től való, ki azzal a kristályos palák keletkezését vélte megmagyarázhatni (Ostbayer. Grenzgebirge 1868).

Diageotropizmus vagy *plagiogeotropizmus*, a geotropizmusnak (l. o.) egy neme, amelyben a növények szervei a nehézségerő irányára merőleges irányban helyezkednek el és növekednek. Ilyen D. figyelhető meg a talajban vízszintesen növekedő gyökértörzseken (pl. Heleocharis, Paris), továbbá a gyökérágakon a szár ágain és végül pedig a D. folytán a tekerődző növények a nutatio és a negativ geotropizmus segítségével fogják körül a támasztékot.

Diaglifosz (gör.), bevésett, bemélyített díszítmény vagy ábrázolás. L. *Intaglio*.

Diaglymma, l. *Diagramma*.

Diagnózis (gör.) a. m. fölismerés, meghatározás. Az orvostudományban a betegség mivoltának és stádiumának megállapítása. A D. az orvoslásnak alapja. A tudomány, mely a betegségek felismerésére tanít, a *diagnosztika*. A D. az egyes tünetek s a betegség történetének ismerete alapján készül. Ezért az orvos kikérdezi a beteget eddigi betegségei felől, figyelembe veszi nemét, korát, lakás- és táplálkozás-viszonyait stb., az eddig észrevett jelenségeket; ez az anamnezis. Ezt követi a beteg szubjektiv panaszainak meghallgatása s végül az objektiv tünetek megkeresése. Ennek elérésére az orvos nemcsak közvetlenül használja érzékszerveit (megtekintés = inspectio; tapintás = palpatio; a szervezetben támadó zörejek meghallgatása = auscultatio), hanem fizikai, kémiai, optikai, biológiai eljárásokat és készülékeket is alkalmaz. (Tükrözések, Röntgenvizsgálat, kopogtatás, diagnosztikus oltások stb.) Nemcsak a beteg testét magát, de váladékait (vizelet, bélsár, köpet stb.) is vizsgálat alá kell venni, sőt esetleg a beteg testéből vett részeket kell laboratóriumi felszereléssel vizsgálni. (Daganatrészek, vér, izzadmány stb.).

Ha bizonyos tünetcsoport a betegségek egy csoportjára utal, kutatjuk, hogy az illető betegségcsoport mely tagjával van dolgunk. Ez a *differenciális D.* A tisztán a tünetek alapján fölállított D.-t *(szimptomatológiai D.)* tökéletesebbé teszi a betegség okának a kimutatása is *(etiológiai D.)*. Előfordul, hogy a legszorgosabb vizsgálat sem vezet D.-ra s meg kell elégednünk valószinű D.-sal. Néha a valószinű D. alapján megkezdett gyógyítás sikere bizonyossá teszi az előbb valószinű D.-t *(D. ex juvantibus.)*.

A diagnosztika tudományát osztályozni szokás az orvostudomány egyes ágai szerint, pl. belgyógyászati, sebészeti, szemészeti, stb. diagnosztika; vagy pedig a használt eljárások szerint, így pl. fizikai, kémiai, mikroszkópiai stb. diagnosztika. V. ö. *Szimptómatológia, Semiotika*. — 2. *D.* az állat- és növénytanban az egyes növény- és állatfajok lényeges jellemvonásainak rövid összefoglalása.

Diagonál, sávolykötéssel biró szövet (5 fonalas kettős sávoly, l. *Alapkötés)*, amelynél az átlóirányban haladó kötőpontok erősen látszanak.

Diagonális *(átló, átszögelő)*, valamely egyszerű sokszög két-két szögpontjának azon egyenes vonalú összeköttetése, mely nem esik egybe a sokszög valamely oldalával. Az n-szögnek *n* szögpontja $\frac{n(n-1)}{2}$ egyenes vonallal köthető össze s ezek közül *n* a sokszögnek oldala, ennélfogva az n-szög D.-ainak száma $\frac{n(n-1)}{2} - n = \frac{n(n-3)}{2}$. Igy a háromszögnek nincs D.-a, a négyszögnek 2 van, az ötszögnek 5. Az *n* csúcsú polieder D.-ainak számát úgy határozhatjuk meg, hogy $\frac{n(n-1)}{2}$-ből kivonjuk az élek számát és az egyes lapok D.-ainak összegét. Igy a kockának 8 csúcsa van, éleinek száma 12, hat lapja közül mindegyiknek 2 D.-a van, tehát a kocka D.-ainak száma $\frac{8.7}{2} - 12 - 6.2 = 28 - 12 - 12 = 4$. V. ö. Teljes négyoldal, teljes négyszög.

Diagonális erő, l. *Eredő erő*.

Diagonális gép, az erőegyenközény tételének igazolására szolgáló készülék.

Diagonális rétegzés, homok- s homokkő-rétegeknél gyakran tapasztalható, hogy egy egyközös rétegzésű rétegcsoport rétegei a rétegzéshez ferdén csíkoltak. Ily D. némely esetben a folyóvíz hatására (deltákon), máskor szél működésére (futó homokbuckákon) vezethető vissza.

Diagonit a. m. Brewsterit.

Diagoras, 1. az «atheista», görög sophista és lirikus költő Melos szigetéről a Kr. u. V. sz. második felében, állítólag Demokritos tanítványa. Mivel a miszteriumok fölött gúnyolódott, az athéniek halálra ítélték (412); ekkor megszökött és bújdosott. Korinthosban halt meg. Phrygioi logoi c. művében a görög kultuszba bevett frigiai istenségek tiszteletét és a miszteriumokat bírálta. Költeményeiből egy pár töredék maradt *(Bergk*, Poetae lyrici Graeci III.).

2. *D.*, híres görög atléta Rodosz szigetéről, kit Pindaros 7. olimpiai ódájában megénekelt. Igen sokszor győzött a nagy nemzeti versenyeken és öreg korában az az öröm érte, hogy két fia is győzött Olimpiában, kik koszorukat apjuk fejére tették. A hagyomány szerint ekkor így szólt hozzá egy lakoniai ember: most halj meg, D., mert nem fogsz az égbe jutni.

Diagráf (gör.), tulajdonképen a rajzoló. Igy nevezik a Gavardtól 1816. kitalált s a távlati projekció rajzolására szolgáló szerszámot. — *D.* továbbá rajzoló készülék, mely a koponya felületének görbéit geometriai vetületben lerajzolja. Megszerkesztette *Lissauer*, tökéletesítette *Klaatsch*. Rendszeres használatát az őskoponyák összehasonlításában megkezdte *Schwalbe*. Az eszköz

fémtűjét a koponya felületén vezetik, mialatt a vele összeköttetésben álló rajzón a koponya alatt lévő papirosra vetíti a körülírt vonalat. A tanulmányozott vetületek: 1. *A medián síkba eső kerület,* a glabellától a bregmán, lambdán az inionig haladó vonal vetülete. 2. *A horizontális görbe.* Tengely, mely körül 90°-ra fordítják el a koponyát a glabella és inion közti vonal. 3. és 4. *Az elülső és hátsó magasság.* A koponya merőleges az asztal síkjára. A D. tűjét először a bregmán, másodszor a fejtetőponton vezetik körül. Az 1. vetülethez hozzárajzolják az alsó arc és az állkapocs élvonalát.

Diagráfia (gör.), sokszorosító eljárás. Lényege, hogy a nehezebb fajtáju rajzot gummizott tafotára átrajzolják (pauzálják) s erről litográfiai kőre átnyomják. Különösen építőipari és topográfiai rajzok sokszorosítására ajánlatos.

Diagramma (gör.). 1. Grafikai ábrázolás, mely két összefüggő mennyiség együttes és egymással összefüggő változásának könnyen áttekinthető feltüntetésére szolgál. A fizikában, a meteorológiában, kémiában, statisztikában és az orvosi tudomány körében gyakori alkalmazást talál. Így a mellékelt *ábra* valamely helyre nézve a megfelelő földhőmérséklet változásait tünteti fel egy év leforgása alatt és összehasonlítás kedveért háromféle különböző mélységben (4', 12' és 20'). Vízszintes irányban a görbék haladása az idővel arányos, jelen esetben egy-egy köz egy hónapnak felel meg, függélyes magasságuk pedig azon hőmérsékletet jelenti, melyet a megfelelő időben a különböző mélységekben megfigyeltek.

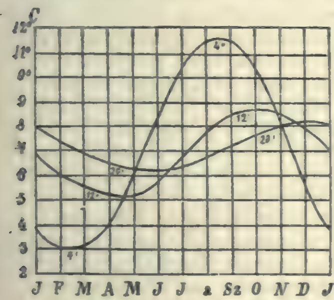

Diagramma.

A vasutak technikája is gyakran megköveteli a D.-ok készítését. Nevezetesen a menetrendek összeállításánál, hídterhelési próbák alkalmával, a gépészetben, sebességméréseknél és különösen a lokomotivok munkabirásának megitélésére szerkesztik. Ez utóbbi D.-t, indikátorok segélyével szerkesztvén, indikátor D.-nak nevezik.

A szurkos mécsvirág (Viscaria, egy Szegfűféle) virág diagrammája. Lent egy murvalevél; fent a pont a főtengely helyzete. Kivül 5 összenőtt csészelevél, egy körrel beljebb 5 szabad szirom, majd 5—5 porzó két körben, középen az 5 termőlevélből alakult maghás.

2. *D.*, a növények szerveinek elhelyezését, különösen a lomb vagy viráglevelek helyzetét feltüntető alaprajz, melyben a száron v. a virágzatban, virágban megjelenő leveleket egy vízszintes síkra vetítve tüntetjük fel. A D.-ban való tájékozást bizonyos, a D. síkjára merőlegesen képzelt síkok biztosítják és pedig a *medián*-sík, amely a tartólevélen, a feltüntetett ág középpontján és az egy rangfokkal magasabb rangú ágon megy át, az ehhez 90°-nyira álló *lateralis* sík, végül e két sík által alkotott négy derékszöget felező két *diagonalis* sík.

3. *D.* (máskép *diaglymma* is), az *ofiták* (gnosztikus felekezet) fantasztikus képe a világról. Legrészletesebb leírását Origenes egyházatyánál találjuk (Contra Celsum, VI. 30—38). Krisztus a pokolból, melyet állati démonok őriznek, kivezeti a lelkeket. A pokol fölött látni az egeket és felső világokat az apával, fiuval, a bölcseséggel és szeretettel, körök, a paradicsomot pedig négyszög alakjában. A bölcseséget, valamint az alvilág fejedelmeit kígyó jelképezi. Ez volt az ofiták szimboluma és amuletje is.

4. *D.*, zenei jelentése: 1. a vonalrendszer (az 5 vonal, amelyre a kótafejeket írják); 2. a partitúra (l. o.).

Diaheliotropizmus v. *transzverzálheliotropizmus,* amidőn a növény szervei a rájok ható fény irányára merőlegesen helyezkednek el, pl. a növények levelei.

Diahot (a. m. nagy folyó), Új-Kaledónia legnagyobb folyóvize; a Tao hegységben, Hiengenhegy oldalán ered és a sziget É.-i végében, a Harcourt-öbölbe torkollik; torkolatától 40 km.-nyire hajózható, hossza 150 km. Alsó folyása mentén aranyat és nagy mennyiségű rezet bányásznak. Torkolatát, ahol a folyó 1500 m. széles, a Pam sziget védi.

Diairesis, l. *Dierézis.*

Diák, l. *Deák.*

Diákasztal, főiskolai hallgatók étkező helye latin néven *Mensa Academica* (l. o.).

Diakausztika, l. *Gyujtóvonal.*

Diákcsere, l. *Tanulók kicserélése.*

Diákegyletek és *szövetségek.* Ezeknek első nyomát már 1222. találjuk. Kezdetben a párisi, prágai, a lipcsei és a többi német egyetemen *nemzetiségek* szerint alakultak meg. Hasonlóan szervezkedtek a régi olasz egyetemeken. Bolognában két nagy felekezetre oszlott: citramontaniakra (olaszok) és ultramontaniakra (külföldiek), akik megint kisebb nemzetiségekre oszlottak. Ezek az egyletek szigoruan a saját kerületeikből toborozták tagjaikat és a tartományaik színét viselték kardkötőiken, pipájuk bojtjain és kalaptollaikon. A XVIII. sz.-ban ú. n. *rendek* alakultak a szabadkőmíves páholyok mintájára. A rendek titokzatossága miatt az egyetemi hatóságok mindenütt eltiltották az ifjuságot a rendbe való lépéstől. Az első ilynemű tilalmat Göttingenben 1748. adták ki. Azonban a főiskolákban még máig is az ú. n. egyetemi *körökben* találjuk a volt rendek nyomát. E kezdőbetük: V. C. F. annak idején «Vivat circulus fratrum»-ot jelentettek. E jelentésnek azonban a beavatottak előtt még más titkos mellékértelme is volt, azonban közönségesen csak a következő értelemben használták: «Vivat, crescat, floreat N. N.». A német «burs»-ok lassankint más irányt adtak a D.-nek. A mértéktelen ivás és az oknélküli verekedés ellensúlyozására alakították a sör- v. ívó- és vívó *kommen-*

teket. A német diákszövetségek különböző fázisokon mentek keresztül és még máig is megvannak. A német egyetemeken az öreg és a fiatal hallgatók megkülönböztetésére most is a *Bursch* és a *Fuchs* elnevezést használják.

Magyarországon a diákszövetség létesítése érdekében számos kongresszust tartottak az ország különböző városaiban. A *diákkongresszus* terve 1891. született meg, midőn a román diákok memorandumot szövegeztek az «ázsiai magyarok vérlázító erőszakosságai» ellen, mely rövid időn az egész világsajtót bejárta. Feleletül a magyar diákság tiltakozó gyűléseket tartott s elhatározta, hogy országszerte egy nagy szövetségbe egyesül. E szövetség megalakítására a budapesti egyetemi kör akkori elnöke: *Rényi* József (most egyet. tanár) 1892 jún. havában egy értekezletet hívott össze, melyen a hazai főiskolák összes egyesületei képviseltették magukat. Ez értekezlet eredménye volt a magyar *diákszövetség* megalakítása. Alapszabályaikat azonban a kultuszminisztérium nem hagyta jóvá, azzal a megokolással, hogy az ifjúság az egyesülést politikai tüntetésre használhatná föl. A kongresszusoknak így is volt eredményük: a budapesti Mensa Academica felállítása, mely jelenleg is számos egyetemi hallgatót részesít egész v. fél ebéd- és vacsora segítségben. Másik eredmény a Budapesti Egyetemi Atlétikai Klub, oxfordi mintára. A diákkongresszusok és diákszövetség újjászervezésére az Egyetemi kör 1903. újabb mozgalmat indított s a kettőt egy keretben a görög olimpiádok mintájára tervezte. A tervezésnél azonban tovább nem haladtak.

Sokkal fontosabb szerepe volt azonban ennél a magyar egyetemi hallgatóknak az 1906. évben *Marseilleben* tartott *diákkongresszusa.* Az 1898. év őszén ugyanis E. *Giglio Tos* olasz egyetemi tanár kezdésére *Corda Fratres* név alatt megalakult az egyetemi hallgatók és egyetemi végzettséggel birók nemzetközi szövetsége azzal a céllal, hogy a különböző nemzetek fiai részére megkönnyítse a külföldi tanulmányutakat, idegen nyelvek megtanulását, tudományos összeköttetések megszerzését. A szervezet alapelveinek megállapításánál azonban nagy ellentétek merültek föl, mert a szövetség tagjainak egy része az állami alapot kívánta elfogadtatni, a másik része és első sorban a románok, a faji, illetve nemzetiségi alap mellett kardoskodtak. Szívós és következetes munka után a magyaroknak sikerült a liègei kongresszussal elfogadtatni a *Ludwigh* Rezső és *Szemenyei* Kornél által kidolgozott alapszabályokat, amelyek annál fogva, hogy a szervezetet egyetemi, illetve főiskolai alapra helyezték, messzemenőleg kedveztek a magyar érdeknek. Ez ellen a románok tiltakoztak és a franciák is elégedetlenkedtek. A marseillei diákkongresszuson azután az egyetemi és nemzeti alap elsőbbségéről magyar részről olyan indítvány történt, amely az ellentéteket kiegyenlítette. Eszerint nemcsak egyesek, de D. is, mint ilyenek, beléphetnek a szövetségbe és ezáltal valamennyi tagjuk a szövetség, tehát az illető egyetemi városban levő konzulátus tagja lett, aminek folytán a nagyobb diákegyesületeké lett a döntő befolyás a konzulátusok szervezésében és vezetésében. További pontja volt az indítványnak, hogy az ugyanegy politikai állam területén levő konzulátusok adminisztrativ szempontjából egy nemzeti egységgé szerződhetnek és mint ilyen érintkezhetnek a szövetség középpontjával. A szövetség középponti irodájának székhelyét Budapestre helyezték.

A Corda Fratres kitüzte célok egyikét, tudniillik: az idegen nyelvek könnyebb megtanulását célozza a diákok levelezése ügyében megindult mozgalom,amelynek élén Franciaország áll.Másik fontos célja a D.-nek az, hogy a kultúra élén járó népek békés közeledését előmozdítsa és hogy a különböző nemzetbeli diákok közt állandó levelezés útján tartós érintkezést hozzon létre. A mozgalmat főkép címek közvetítésével előmozdítja a párisi Revue Universitaire, a londoni Review of Reviews, a stuttgarti Der gute Kamerad.

Magyarországon újabban D. felekezeti alapon keletkeznek. Budapesten és az ország több jogakadémiával biró városaiban a keresztény-katolikus érzés ápolására és fejlesztésére alakult meg a *Szt. Imre* kör. A reformátusok pedig a *Bethlen-kört* szervezték.

Diákflastrom *(Emplastrum diachylon, ólmos flastrom, deákflastrom).* Az *egyszerű ólmos flastrom* (Empl. diach. simplex) a magyar gyógyszerkönyv szerint úgy készül, hogy 500 g. ólomoxid-port 100 g. vízzel eldörzsölve 500 g. disznózsír és 500 g. sesam-olaj keverékével vízfürdőn addig főznek, míg sárgás fehér, az ujjakhoz nem ragadó tapaszmasszává nem lesz. Szürkés sárga, törékeny, kevéssé ragadó tömeg, mely melegítve könnyen megolvad; lényegében zsírsavas ólomból áll. A közéletben oly gyakran használt D. nem ez, hanem az *összetett ólmos flastrom* (Empl. diach. compositum), mely az egyszerű ólmos flastrom, ammoniagyanta, közönséges terpentin, sárga viasz és fenyőgyanta összeolvasztása útján készül. Sárgás színű, kissé aromás szagú flastrom; lágyabb az egyszerű flastromnál és eléggé ragadós. Házi gyógyszerül használatos, kelésekre és tályogok felnyitására. A felkent flastrom ugyanis a bőrre izgatólag és puhítólag hat, úgy hogy a bőrt áttörve, a kelést megnyitja.

Diakiszdodekaéder, a hexakiszoktaédernek feles alakja a párhuzamos hemiédriában; 24 négyszög (romboid vagy rombusz) határolja; három egymásra merőleges szimmetriasíkja van.

Diakiszhexaéder, l. *Pentagondodekaéder.*

Diákkongresszus, l. *Diákegyletek.*

Diaklaszit (ásv.), elváltozott bronzit.

Diaklázis, l. *Telér.*

Diáklevelezés, l. *Tanulók levelezése.*

Diaklysmos, kolerabetegek gyógyításánál Genersich ajánlatára alkalmazott eljárás. Lényegében nem más, mint csőre (l. o.), csakhogy nagy nyomással, 7—15 l. folyadékot (1% tannin-oldatot) öntünk a végbélbe. Ily nagy folyadékmennyiség már legyőzi a vakbél billentyűit, s az egész bélrendszert átmossa, úgy hogy a beteg részben kihányja a befecskendett folyadékot.

Diakonikon (gör.), a g. kat. templomokban a szentély felső déli része, melyben az egyházi szerek szekrénye van elhelyezve. D.-nek nevezik, mert az volt a diakonusok helye az istentiszte-

letek alatt, és mert az egyházi szerek gondozása és rendezése ezeknek a feladata volt.

Diakonisszák (gör.), a régibb egyházban hivatalosan kirendelt szegény- és betegápolónők. Később a női katechumenok (hitujoncok) tanításával, a betegek és foglyok látogatásával, a templomban a nők feletti felügyelettel s hasonló egyéb teendőkkel bizattak meg. A keleti egyházban D. a XII. sz.-ig léteztek, míg a nyugati egyház már a VIII. sz.-ban megtiltotta nőknek templomi szolgálatra alkalmazását. A protestáns egyházban D. a régi bibliai értelemben vett betegápolónők. Létezésük a protestantizmus keletkezésével egykorú. Az újabb korban az első, a kor igényei szerint szervezett D. házat Fliedner Tivadar (l. o.) emelte 1836. a Rajna melletti Kaiserswerthben. A D., kiket nővéreknek neveznek, bizonyos meghatározott próbaidő után egyházi megáldásban részesülnek. Fogadalmat nem tesznek. Családjaikkal szabadon érintkezhetnek, magánvagyonukat szabadon kezelhetik. Az anyaházzal mindig szoros összeköttetésben maradnak. Az anyaház rendelkezik velök, s gondoskodik betegség s aggkor esetében ellátásukról. Akármikor férjhez mehetnek. A betegápoláson kívül működésük gyermeknevelésre, tanítónők képzésére, elesett nőszemélyek erkölcsi megmentésére is kiterjed.

Diakonus (gör.) a. m. szerpap, aki szolgálatokat, különösen egyházi szolgálatokat teljesít. Az egyházban eredetileg a papság alárendelt osztálya, kikre leginkább istentisztelet alkalmával a rendnek fentartása, az oltári szentség kiszolgáltatása körüli segédkezés, a szegények és betegekről való gondoskodás tartozott. Számuk kezdetben a legnagyobb hitközségben is hétre szorítkozott. Később tágasabb hatáskört nyertek. A felsőbb egyházi rendekhez tartoznak, s a püspöki és áldozópapi rend után a harmadik felsőbb egyházi rendet képezik. A felsőbb egyházi rendek negyedike s legalacsonyabbika az aldiakoni (alszerpapi) rend, mellyel a nyugati egyházban már az V. sz.-tól fogva a nőtlenség kötelezettsége jár, s melyet a XII. sz. óta a felsőbb rendekhez számítanak. Németországban D. a luth. segédlelkész neve. L. még *Alszerpap* és *Egyházi rend.*

Diakope (gör.), hasított, repesztett, vágott seb, főleg a koponyán.

Diakosz, *Atanáziosz* (tkp. *A. diakonus),* görög szabadsághős, szül. 1788., megöletett 1821. Részt vett a szabadságharcban. 1821-ben kinevezték a keleti Hellászban szervezendő népfelkelés fővezérének. Bryonis Omer török hadvezér azonban a Thermopylaek mellett elfogta és miután török hitre kitérni vonakodott, nyársra huzatta. Halálát népdalokban dicsőítették.

Diákotthon, főiskolai városokban a vidéki hallgatóknak mérsékelt áron lakást és ellátást nyujtó intézmény. Ilyenek Budapesten az egyes, felekezeti célzatu együttlakások (Luther-otthon, Szt. Imre kollégium), Kolozsvárt az egyetemi tanács felügyelete alatt álló D. V. ö. *Schneller* István, Paedag. Dolg. III. (345—427, A D. és a Diákszövetkezet, Budapest 1910).

Diakova, város Albániában, l. *Djakova.*

Diakovár v. *Djakovár, Gyorkovár, Djakovo,* adók. Horvát-Szlavonországban, Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1900) 5611 horvát-szerb, német és magyar lak., egyike Horvátország legérdekesebb városainak, a szerémi és boszniai róm. kat. püspök, a járási szolgabirói hivatal, kir. közjegyzőség, járásbiróság, telekkönyv és adóhivatal székhelye; van püspöki hittudományi főiskolája, gimnáziuma, irgalmas nővérek kolostora, takarékpénztára, horvát leszámítoló és pénzváltóbank, takarékszövetkezet, tejszövetkezet, sajtgyár, 2 gőzmalom, olajmalom, téglagyár, szilva-és szilvoriumkivitel, posta- és távirόhivatal és telefonállomás. Leghíresebb épülete a Strossmayer püspök által 1867—1883-ig több mint 4 millió K költségen, a csúcs- és keverék stílnek vegyítésével épült nagyszerű székesegyház, melynek kupolája 59, tornyai 108 m. magasak. D. régi város. A XIII. sz. első felében Kálmán szlavóniai herceg D.-t a boszniai püspökségnek adományozta; midőn a török háborúk kezdődtek, a boszniai püspök ide tette át székét. Midőn 1382. mozgalom indult meg Mária királyné és Zsigmond ellen, D. püspöke György nyiltan a királyné ellen foglalt állást; a felkelők 1386 júl. 25. megtámadták s fogságba ejtették Mária királynőt s anyját Erzsébet özvegy királynét, s a kiséretükben megjelent Garayt és Forgáchot leölték. Ekkor esett el Garay Miklós is, a királyné híve, kinek fia Miklós 1387. D.-t visszafoglalta s György püspököt Boszniába kergette. Zsigmond három izben (1393, 1398 és 1410) fordult itt meg. Közvetetlenül a mohácsi csata után D. a törökök kezébe esett, kiktől csak 1690. vétetett vissza; ekkor ismét a boszniai püspök birtokává lett. Patačić püspök 1703. a püspöki palotát építtette. 1773-ban D. az egyesített szerémi és D.-i püspökség székhelye lett. A *püspökség* kiterjedt jószágai, különösen rengeteg erdőségei Strossmayer püspök rossz gazdálkodása mellett nagyrészt tönkre mentek. V. ö. *Hodinka* Antal, Tanulmányok a bosnyák-D.-i püspökség történetéhez (Budapest 1898); *Csánki* D., Boszniai püspökség Magyarországban (Századok 27. k.).

Diakritikus jegyek, megkülönböztető jegyek az írásban, minő p. a héberben az a pont, mely a *sin* betüt különbözteti meg a *szin*-től; de így nevezik az ú. n. írásjeleket vagy szakjeleket is: a vesszőt, zárójelet vagy rekeszt stb.

Diakrízis (gör.) a. m. elkülönítés, szétválasztás; az orvostanban a. m. diagnózis.

Diákszövetség, l. *Diákegyletek.*

Diaktinizmus, a kémiailag ható (aktinikus) sugarak átbocsátásának képessége. Nagy mérvben diaktinikus a víz, jég, hegyi kristály, szintelen folypát és kősó.

Diakusztika, a hangtannak a hang terjedésével foglalkozó része.

Dialektika (gör.), a szó eredeti értelmében a beszélgetés mestersége; filozófiai értelmet kapott a szó Sokrates föllépésével, kinél a beszélgetés a tudományos eljárás egyik módja, amelynek segítségével a beszélők fogalmaikat vizsgálják, helyreigazítják s megegyeztetik: ebből azután a D. általában a fogalmakkal való módszeres bánásmód, tehát körülbelül annyi, mint a logika. Platonnál a D. a legfelsőbb spekulativ gondolkodás módja, Aristotelesnél különbözik a logikai gondolkodástól; nem oly szigoru mint emez; a tu-

dományos vizsgálat művészete, amint a (Sokrates-féle) vitatkozásban gyakorolják, amidőn ugyanis feltett állításokból következtetéseket vonunk le, hogy a feltevések érvényességét megitélhessük, még pedig valószinü tételek alapján. Körülbelül ily értelemben használják e szót a középkorban is. Kant a régiek nyelvhasználatát vélvén helyreállítani, a D.-t majdnem egyértelmünek veszi a szofisztikával; a látszat logikájának nevezi, «szofisztikai mesterségnek, mellyel tudatlanságunknak, sőt szándékos ámításunknak az igazság látszatát adjuk.» Transzcendentális D. nak nevezi rendszere ama részét, melyben a D.-t leleplezi s azokat a tévedéseket fölfedi, melyekbe, ha az emberi ismeret határait átlépjük, akaratunk s tudtunk nélkül kerülünk. *Hegel* vállalkozott rá, hogy a D. fogalmát rehabilitálja. Nála a D., vagy a D.-i módszer külön filozófiai módszer, mely minden más tudományos módszertől különbözik, és amely a filozofiában az egyedül üdvözítő. E módszer jellemző vonása, hogy minden fogalom ellentéteket foglal magában, minden fogalom fejlődésen megy keresztül; e fejlődés közben amaz ellentétekre bomlik, de csak azért, hogy azután új, magasabb egységbe összefoglalódjék. A köznyelvben azóta is ingadozó a szó értelme, mégis inkább a fogalom éleselméjű, ötletes elemzését jelenti.

Dialektikon, *dialogizmus* (gör.), beszédalakzat, a szónoki beszédben alkalmazott kérdés a rákövetkező felelettel; e fordulattal a szónok elevenebben kidomborítja a maga álláspontját. Az ily kérdések és feleletek sorozatának a neve *hypophora*.

Dialektologia (gör.), a nyelvjárások tana; az új történeti és összehasonlító nyelvészet egyik fontos része.

Dialektus, l. *Nyelvjárás*.

Dializátor, l. *Dializis*.

Dializis *(dyalysis)*, az az eljárás, ill. folyamat, amellyel *kolloid* természetü anyagokat (fehérje, enyv, zselatin stb.) *krisztalloid* természetü anyagoktól (pl. sók stb.) elkülönítünk, megtisztítunk, s amely azon alapszik, hogy az utóbbiaknak likacsos hártyakon való *átszivárgása* (l. o.) sokkal gyorsabb, mint az előbbieké. Szembetünően mutatkozik ez a következő, *Graham*-tól származó táblázatban:

Az anyag neve	Az átszivárgott anyag viszonya, mennyisége
Konyhasó	1·000
Pikrinsav	1·020
Ammoniak	0·847
Tein	0·703
Nádcukor	0·472
Amigdalin	0·311
Karamel	0·005
Fehérje	0·001

Az utolsó két anyag már teljesen kolloidtermészetü.

A D.-re szolgáló készülék, a *dializátor* hengeres, alul hólyaggal v. pergamenpapirossal bekötött üvegedény, amelyet a dializálandó anyaggal (pl. zselatinoldattal) megtöltve nagyobb, vízzel telt edénybe mártunk. Az oldatban lévő krisztalloid természetü tisztátalanságok (pl. sók) a zselatinnál sokkal gyorsabban hatolnak a hártyán keresztül, tehát jórészt a vízbe kerülnek, s így a víz ismételt megújításával majdnem teljesen eltávolíthatók.

D. alatt az ásványtanban a kőzetek kémiai mállását értik; a mállási termékekből keletkező kőzeteket dialitikus kőzeteknek nevezik.

Diallag (ásv.), az egyhajlású piroxéneknek egyik elterjedt fajtája. Képlete:

Ca (Mg, Fe) $(SiO_3)_2$, de 1—4% Al_2O_3-tartalommal. Barna, szürke-piszkos zöld; vaskos vagy táblás kristályokban. Az oldallap szerint kitünően leveles szerkezete van; ezen a lapon fémes csillogást is mutat. Gyakran összenő a bronzittal. Kőzetalkotó ásvány, lényeges elegyrésze a gabbronak, és előfordul a szerpentinben, pikritben, olivinkőzetekben és amfibolitokban.

Diallele (gör.), körben forgó bizonyítás, logikai hiba a definicióban v. bizonyításban, ha ugyanis valamit magamagával definiálunk, vagy valamely tételt oly más tétellel bizonyítunk, mely maga az első tételre mint bizonyítékára támaszkodik. Descartes pl. Isten létét azzal is bizonyítja, hogy Isten létét világosan s határozottan átlátjuk, amit pedig világosan és határozottan gondolunk, az igaz. De maga ez az utóbbi tétel azzal bizonyíttatik, hogy Isten nem csalhat meg bennünket, tehát Isten létét feltételezi. Isten léte tehát bizonyítja, hogy amit világosan gondolunk, az igaz; ez az utóbbi tétel pedig bizonyítja, hogy Isten létezik. Igy egyik tétel sincs bizonyítva.

Dialog *(dialogus*, gör.-lat.), beszélgetés, párbeszéd, értekezés. Igy nevezik a szinművek mindazon részeit, melyek két személy közt folyó beszélgetést ábrázolnak, ellentétben a monologgal, vagyis magánbeszéddel. Különösen D.-nak neveznek oly értekezéseket, melyek párbeszéd formájában vannak szerkesztve, amelyekben tehát az ellentétes nézeteket különböző személyek képviselik s vitatkozásukból, eszmecseréjükből mintegy drámai módon alakul ki az igazság. Az értekezésnek ez a költőibb alakja, vagyis párbeszédes szerkezete történetileg megelőzte a mai, folytonos előadású (discursiv alakú) értekezést. Platon, Xenophon D.-alakban írták meg Sokrates tanításait és csak utánok alapította meg Aristoteles az egyszemélyű értekezés műformáját. Mindazáltal a D. később is gyakran szerepelt mint értekező forma (Cicero), esetleg mint szatirai keret (Lukianos), s a renaissance óta újra divatba jött. Önként kinálkozott minden oly esetben, ahol vagy a tárgy kivánta az élénkebb ábrázolást, vagy a közönség előtt kellett a tárgyat szemléletesebbé tenni (tehát népszerüsítő munkákban). Gyakran használták filozófiai kérdések megvilágítására, vagy szatirikus célokra. Az újabb népek közül először az olaszok tüntek ki a D.-ban, legelébb is Petrarca (De vera sapientia), a későbbiek közül legkiválóbb Macchiavelli. Az angoloknál Berkeley György és Harris J., a franciáknál Malebranche, Fénelon és Fontenelle, a németeknél Lessing, Mendelssohn M., Herder, Schelling, Meyr Menyhért használták ez irodalmi formát nagy hatással. Nálunk Sztáray Mihály protestáns szellemű «drámái» a XVI. sz.-ban, a Balassi-komédia, A kuruckorbeli «Actio curiosa» alig egyebek, mint D.-ok. Jeles D. Alexander Bernáté a művészetről. V. ö. *Hirzel* R., Der D. (Leipzig 1895, 2 köt.).

Dialogit (ásv.) a. m. mangánpát.

Dialogizmus, l. *Dialektikon.*

Dialypetal (növ.), l. *Virágtakaró.*

Diamágnesség *(diamagnetizmus).* Faraday kimutatta (1845), hogy a mágnesnek minden anyagra van hatása; aszerint, amint az illető anyagból készült kis golyót egy mágnessarok vonz vagy taszít, nevezzük az anyagot *para-*, ill. *diamágnesesnek.* Két ellentett mágnessarok között egyenletes, erős mágnesi térben felfüggesztett, paramágneses anyagból való kis pálca a sarkokat összekötő egyenes, azaz az erővonalak mentén, diamágneses pálca arra merőlegesen helyezkedik el. Legerősebben mutatja a D.-et a bizmut, kisebbedő mértékben az antimon, cink, ón, higany, ólom, ezüst, réz, arany stb., továbbá a víz, jég, alkohol, fa, hús stb. Elméletileg a testek e kétféle viselkedése avval jellemezhető, hogy a paramágneses testek jobban vezetik a mágneses erővonalakat környezetüknél (permeabilitásuk nagyobb 1-nél), a diamágnesesek kevésbbé, permeabilitásuk kisebb 1-nél. Ebből érthető, hogy közepes sűrűségű vaskloridoldattal töltött üvegcső elektromágnes sarkai közé a levegőben felfüggesztve, hosszával a sarkokat összekötő egyenes mentén helyezkedik el (paramágneses), ellenben arra merőlegesen (diamágneses), ha még sűrűbb vaskloridoldattal telt edénybe merül. L. még *Mágnesség.*

Diamagnetikus ásványok, l. *Mágnesség.*

Diamagnetit (ásv.), magnetitpszeudomorfoza, lievrit után. Monroe (New-York).

Diamagnetizmus, l. *Diamágnesség.* — *D.* ásványokon, l. *Mágnesség.*

Diamante, *Juan Bautista*, spanyol drámairó, szül. Madridban 1626., megh. a XVII. sz. vége felé. Portugál családból származott és a jeruzsálemi János-rend lovagja volt. Drámái tárgyát a népéletből, a mondákból merítette, feldolgozásuk is népies modorú, de nagyobb feltaláló-képesség és eredetiség híjával. Legismertebb az El honrador de su padre c., melyről azt hitték, hogy Corneille Cid-jében utánozta; de D. darabja Corneille művének megjelenése után 14 évvel utóbb jelenvén meg, nem szolgálhatott emennek mintául. Egyéb darabjai: La Judía de Toledo; El cerco de Zamora; Magdalena de Roma; Santa Teresa, stb. Irt azonkívül 3 zarzuelát (l. o.) és több egyházi szindarabot. Nevezetesebb drámái a Biblioteca de autores españoles 49. köt.-ben (Madrid, 1859) vannak meg.

Diamantin, égetett agyagból v. finomra tört acélból álló csiszolópor.

Diamantina (azelőtt: *Tejuco*), város Minas Geraes államban (Brazilia), a Serra do Espinhaço ny. lábánál (1223 m), a Rio de San Franciscot a Rio Doceval összekötő csatorna mellett, Rio de Janeirotól É.-ra (550 km). Brazilia leggazdagabb gyémánttermő vidékének (évenkint körülbelül 5 millió korona) középpontja. Gyémántköszörülés és ékszeripar, bőrgyártás, gyapotszövés. Püspöki székhely. Lakossága 14,000 körül. Alapíttatott 1730-ban.

Diamantino, város Mato Grosso braziliai államban, a Paraguay forrásai közelében (415 m). 1730-ban aranykeresők alapították. 1746-ban gyémántot fedeztek fel; nagy várossá fejlődött, de újabban teljesen lehanyatlott.

Diamantoéder a. m. a hexakiszoktaéder, mivelhogy a gyémánt gyakran szokott ebben az alakban kristályosodni.

Diamasztigozis (gör.), fiuk megkorbácsolása Spártában Artemis Orthia oltárán. A hagyomány szerint Lykurgos hozta be az addig szokásos emberáldozatok helyett, melyekkel az istennőnek hódoltak, szintúgy edzés céljából, hogy a fiuk testi fájdalmakat eltűrni tanuljanak. Aki legtovább tűrte, győztes koszorút kapott; aki a korbácsok alatt szótlanul meghalt, azt a győztes koszorúval közköltségen temették el.

Diamer, l. *Nanga Parbat.*

Diamesogamae (növ.), oly növények, amelyeknek termékenyítőtestei önmaguktól nem mozognak, vagyis átvitelükre külső beavatkozásra van szükség. Eszerint a D. beporzását (l. o.) és ezáltal megtermékenyítését a víz *(hydrogam)*, a szél *(anemogam)* v. állatok *(zoodiogam)* közvetítik. A *D.* ellentéte a *zoogamae* (l. o.).

Diaméter, l. *Átmérő.*

Diametrális szám, két olyan számnak a szorzata, melyek négyzeteinek összege egy racionális szám négyzete, pl. $12 = 3.4$ és $3^2 + 4^2 = 5^2$.

Diamid, l. *Hidrazin.*

Diamidoazobenzol, $C_6H_5.N:N.C_6H_3(NH_2)_2$. Keletkezik salétromsavas diazobenzol és m. fenilendiamin egymásra hatásakor. Világossárga tűk. Alkoholban és éterben jól, vízben kevéssé oldható. Op. 117°. Sói szépen kristályosodó, állandó vegyületek. Sósavas sója *Chrysoidin* név alatt kereskedelmi cikk. Fekete fénylő kristályok v. barnavörös por. Alkoholban és vízben sárga színnel egyaránt jól oldódik. A kelmefestészetben selyem- és gyapjufestésre használják. Mivel az aktiv sugarakat nagy mértékben elnyeli, használják sötét kamarák ablaküvegeinek bevonására is.

Diamidodifenil, l. *Benzidin.*

Diamidofenol, $C_6H_3(NH_2)_2OH$. A fenolból — C_6H_5OH — származtatható azáltal, hogy abban két hidrogén-atomot két amidogyökkel — NH_2 — pótolunk. A dinitrofenolból — $C_6H_3(NO_2)_2OH$ — készül ón és sósavval való redukció útján. Savakkal jól kristályosodó és vízben oldható sókká egyesül, melyek közül a sósavas sóját *amidol* (l. o.) név alatt a fotográfiában «előhivó» szerül használják.

Diamido-származékok, melyek az NH_2 gyököt negativ gyökhöz kapcsolva kétszer tartalmazzák.

Diaminek. Organikus bázisok, melyek úgy származtathatók, hogy két molekula ammoniában a hidrogén-atómokat két vegyértékű szénhidrogéngyökkel helyettesítjük. Itt is, mint a monamineknél (l. *Aminek)* elsőrendű, másodrendű és harmadrendű D. léteznek és pedig aszerint, amint egy-egy, két-két, v. három-három hidrogén-atómot helyettesítünk. Pl.

$H_2N(C_2H_4)NH_2$	$HN(C_2H_4)_2NH$	$N(C_2H_4)_3N.$
etiléndiamin	dietiléndiamin	trietiléndiamin
I. rendű D.	II. r. D.	III. r. D.

Némelyike ezen vegyületeknek képződik a hús rothadásakor pl. *cadaverin, putrescin* stb. Az alifás D. brómhidrogénsavsói képződnek akkor, ha a szénhidrogének dibromszármazékait ammonia borszeszes oldatával 100°-ra hevítjük. E

sókból kalciumhidroxid-oldattal való melegítéskor maguk a szabad D. desztillálnak le és frakcionál desztillációval egymástól elkülöníthetők. Az aromás D. a megfelelő nitrovegyületekből redukcióval állíthatók elő. A D. savakkal közvetetlenül egyesülve, sószerű vegyületeket képeznek és pedig egy molekula D. két ekvivalens savval egyesül. Számos e csoportba tartozó vegyület ismeretes; a legjobban ismertek az *etilén-D.*, *dietilén-D.* és *trietilén-D.* Erősen alkalikus kémhatású és ammoniás szagú folyadékok; forráspontjuk 123°, 172°, illetőleg 210°.

Diaminogénkék festék úgy készül, hogy acetildiamidonaftalinszulfósavat diazotálunk, naftilaminnal kapcsoljuk és ismételten diazotálva naftolszulfósavval vagy naftoldiszulfósavval kapcsoljuk (GG és G). Amidonaftolszulfósavval diaminogénfekete keletkezik (l. *Azofekete).* Végre a diaminogénfestékekből az acetil-csoportot elszappanosítással eltávolítjuk. A diaminogénfestékek a pamutot közvetlenül festik, ha a roston még egyszer diazotáljuk; a kék szín előállítása végett naftollal, fekete szín előállítása végett pedig fenilen- v. toluilendiaminnal kapcsoljuk. A keletkező szinek kitünően állják a fényt és a szappant.

Diamino-származékok, melyek az NH_2 gyököt, pozitiv gyökhöz kapcsolódva, kétszer tartalmazzák.

Diammoniumhidrofoszfát, l. *Ammoniumfoszfát.*

Diamond-fields, l. *Gyémánt-mezők.*

Diamorfózis (gör.) a. m. kialakulás, képződés.

Diamorum (gör.) a. m. eperíz.

Diana, ősi itáliai istenasszony, eredetileg a nők segítő istensége, elsősorban a szülés fájdalmainak s általában a női bajoknak enyhítője, kinek Aricia nevű latin város közelében világhírű szentélye volt. E szentély, melynek romjait 1884. felfedték s mely a latin asszonyok legünnepeltebb vallási középpontja volt, meglepő gazdagságban tartalmazta a legkülönbözőbb áldozati ajándékokat, melyekkel az asszonyok D.-nak s két segítőtársának, Virbiusnak és Egeriának kedveskedtek. Ámde az ősitáliai vallást minden téren megrontó görögösítés az ariciai D. alakját is korán kikezdte; abból a képzetből kiindulva, hogy D. nemcsak a terjedelmes ariciai ligetnek, hanem minden ligetnek, erdőnek istenasszonya, kialakult az a felfogás, hogy D. tulajdonképen a görög erdei istennőnek *Artemisnak* (l. o.) latin mása, az a felfogás, mely a mai köztudatban is él. Már az ariciai szentély romjaiból felszinre került fogadalmi szobrocskákon is látjuk, hogy a hívők az erdőket biró Artemis alakjában — vadászruhában, csizmában, tegezzel — képzelték el istennőjüket. Míg Ariciában D. mindamellett továbbra is megmaradt elsősorban a nők istenasszonyának, amennyiben az erdővel és a vadászattal való kapcsolata csak mellékes volt, másutt ez a vonása válik uralkodóvá, úgy hogy D. az asszonyok istenéből átalakul a vadászat sportját űző férfiak ünnepelt istenségévé. Ezen az alapon kifejlődött az a felfogás, hogy D. nemcsak a vadászatnak, hanem általában mindennemű küzdelmes erőkifejtésnek, így elsősorban a hadakozásnak is védő nemtője, Marsnak, Victoriának lényegbeli rokona. Az Artemisszal való azonosítás további folyománya, hogy D.-t a hold istennőjeként is ünnepelték. Költők és mitoszmagyarázók képzelete azután a görög istennő mitológiájába is bebonyolították D.-t, amennyiben azt mondogatták, hogy az ariciai D. tulajdonképen a taurisi Artemis (l. *Iphigenia),* kinek képét Orestes Taurisból Ariciába hozta s hogy Virbius tulajdonképen az új életre kelt s Itáliába került Hippolytos. V. ö. *Rossbach,* Verhandlungen d. Görlitzer Philol.-Versammlung (1890, 147 s k. l.-ok); *Wissowa,* Religion und Kultus der Römer 198. s k. l.-ok.

Diana, az alchemisták irataiban az ezüst neve.

Diana (a spanyol dia a. m. nap szóból), az osztrák-magyar és több más tengerészetben a 4—8 óráig tartó reggeli őrszolgálat nem hivatalos elnevezése.

Diana fája *(Arbor Dianae).* A régi kémikusok D.-nak nevezték azt a szép fehér tűalakú kristályokból álló ezüst amalgamot, mely keletkezik hosszabb idő után, ha ezüstnitrátoldatba néhány csepp higanyt teszünk.

Diana-majom (kacér-majom, *Cercopithecus Diana* L., állat), l. *Cerkóf-majmok.*

Diana-puska, a Pieper-féle vadászfegyverek egyik nemének a megjelölése.

Diana-rend. A középkorban vesztfáliai lovagok alapították, vadászatban kitünt férfiak és nők feldiszítésére. A D.-del feldiszítettek a «Diana-szövetséget» képezték. Jelvényük arany v. ezüst érem volt, előlapján Diana álló alakjával, hátlapján egy szarvas nyiltól találva roskadozik, felette sólyom kereng. Ehhez hasonló szövetség volt Normandiában, majd később a XVIII. sz.-ban Svábországban és Nápolyban a «Diana-papoké», nőtlen nemes urakból alakulva, mely utóbbinak nagymestere a nápolyi király s jelvénye egy kis vadászkürt volt. E szövetség Murat király alatt feloszlott.

Diana Veteranorum, l. *Zana.*

Diandrae (növ.), a forrtszirmú kétsziküek egykori rendje, mely az Oleaceae (Olajfafélék) és a Jasmineae-családot foglalta magában. Ma *Engler* természetes növényrendszerében mindkettő Oleaceae név alatt a Contortae (l. o.) sorozat családja.

Diandria (gör., növ.), kétporzósak, Linné rendszerének 2. osztálya, a kétporzós virágú növényeket (pl. orgonafa) foglalja magában. *Diandrus* a. m. kétporzós.

Diane (ejtsd: dján), 1. *D. de Poitiers,* II. Henrik francia király szeretője, szül. 1499 szept. 3., megh. 1566 ápr. 22. Férjhez ment Brézé Louishoz, Normandia helytartójához, de 1531. özvegy lett, s annyira meghódította a dauphint, hogy midőn ez — mint II. Henrik — trónra lépett, befolyásával Montmorency és Guise Károly bíboros kezeire játszotta a kormányt. A király 1548. *Valentinois hercegnővé* tette. A vallásmozgalmakban személyesen is üldözte a protestánsokat. A király halálával aneti kastélyába vonult vissza. V. ö. *Guiffrey,* Lettres inédites de D. de Poitiers (Paris 1865); *Capefigue,* D. de Poitiers (u. o. 1860).

2. *D. de France,* angoulêmei hercegnő, szül. 1538., megh. 1619., II. Henrik francia király és

Duc Philippine, mások szerint Henrik és poitiersi D. természetes leánya. Előbb Farnese Horazio castroi herceghez, majd később Montmorency Ferenchez ment nőül. IV. Henrik trónra lépése óta D. befolyásos szerepet játszott az udvarnál. XIII. Lajos király nevelésére ő ügyelt fel.

Dianil-festékek, különböző színárnyalatú, szubsztantiv pamutfestékek, amelyek közvetlenül, előhívásos és fémsókkal utólag kezelendő festésre alkalmasak.

Dianoia (gör.) a. m. gondolkozó erő, gondolkozóképesség, értelem, értelmi megismerés. *Dianoiológia*, gondolkozástan (Schopenhauer).

Dianthus *L.* (növ.), l. *Szegfű.*

Diantre (franc., ejtsd: djaňtr), eufemisztikusan a *diable* (l. o.), vagyis ördög helyett, főleg felkiáltásokban.

Diapazón, görög szó, az ókori zenetudósoknál a mai oktávát jelentette. A franciáknál kezdte a hangszerek mértékét jelenteni, pl. fuvolánál a lyukak távolságát; utóbb *D. normal* a pontosan kiszámított oktávhangzást, ebből végre D. a hangszerek egyenlő (egységes) hangolásának kiinduló hangját, az ú. n. kamarahangot (l. o.) jelenti. A pontosan e hangon pendülő fémhangvillát is elnevezték D.-nak.

Diapedesis (lat.-gör.), a vérnek kilépése a sértetlen érfalon. Más normális viszonyok közt is előfordul, hogy valamely fehérvérsejt az érfalon kifúrja magát, de a D. különösen nagy arányokat ölthet bizonyos kóros körülmények között, amikor is relative nagy vérzések jöhetnek létre D. révén. Ezt elsősorban vérpangásnál látjuk; ilyenkor a capillaris erek endoljai között lévő preformált nyílások kitágulnak, s a vérnyomás az alakelemeket rajtuk kipréseli. Ilyen vérzéseket láthatunk pl. szívbajosoknál a nyálka- és savóshártyákon; hasonlóképen D.-vérzések szerepelnek a hemorrhagiás infarktusok létrejötténél; a havi tisztulásnál is a vér részben D. révén keletkezik. Előfordul azonkívül idegbajoknál, skorbutnál, Werlhoff-féle foltos betegségnél stb., l. még *Vérzés.*

Diapente, görög szó, valamely zenemű alaphangjától fölfelé számított ötödik hangját jelentette (a mai hangrendben a dominánst).

Diaphorasis (gör.), a bőr kiválasztó tevékenysége; főleg az izzadást értjük alatta.

Diaphoretica, l. *Izzasztó gyógyszerek.*

Diaphorit (ásv.), l. *Diaforit.*

Diaphragma, l. *Diafragma.*

Diaphysis, l. *Diafízis.*

Diaplázis (gör.), a ficamodott vagy tört csontrészletnek helyreillesztése.

Diapnoé (gör.) a. m. bőrpárolgás.

Diaporézis (gör.) a. m. kételkedés, habozás; szónoki alakzat, mellyel a szónok akár szerénységből, akár mintegy a hallgatók zavarát tolmácsolva azt jelzi, hogy nem tudja, hol kezdje, hol hagyja abba beszédét vagy egyáltalán mit is mondjon.

Diapozitiv, átlátszó alapon (többnyire üvegen) készült fotográfiai másolat, melyet vagy ablakba akasztanak, vagy vetítő készülékben használnak. Legtöbbnyire brómezüst lemezen készül, de előállítható pigmenteljárással is.

Diapszalma, l. *Hipopszalma.*

Diapszéfízisz (gör.), a régi Athénben a démosz (nép) szavazása olyanok joga fölött, akiknek állampolgári minősége iránt kétely merült fel. A kire a szavazás hátrányos volt, azt a polgári kötelékből kilökték. Az illető a határozat ellen a rendes bírósághoz felebbezhetett, de ha a bíróság a szavazás eredményét megerősítette, rabszolga lett. A legrégibb D. K. e. 445. évben volt, amidőn polgárok 4760 egyént löktek ki.

Diaptomus (állat), az evezőlábú rákok (*Copepoda*) rendjébe tartozó alsóbbrendű ráknem. Fajai pelagikusak. A nősténynek páratlan petezacskója van. Hazánkban 13 faja él. A tordai, vizaknai és szamosfalvai sósvizekben él a *D. salinus* Dad.

Diarbekr (*Diarbekir*), fővárosa az ugyanily nevű vilajetnek (37,500 km², 471,000 lak. 4 szandzsákság: D., Mardin, Szard és Malatia) az ázsiai török birodalomban, csekély távolságban a felső Tigristől 626 m. magasban, 30—60,000 kurd, török, örmény, kaldeus, gör., zsidó lak., még most is eléggé jelentékeny marokiniparral, gyapju-, selyem- és gyapotszövéssel, réztárgyak, szirup- és cserépedény-készítéssel. A közeli hegységben ólom, réz és vas található. Kereskedelme jelentékeny. A bazalt-sziklán amfiteátrumszerüen épült várost 8 km.-nyi kerületben falak és e falakon kívül kertek veszik körül; kívülről szép látványt nyujt, belseje azonban, mivel házainak alja fekete kövekből készült, komor, amiért is Kara- (a. m. fekete) Amidnak is hívják. 6 temploma, mintegy 20 mecsetje, számos fürdője és kiváló bazárja van. D. a már az ékirásokban is említett Amida helyén áll; örmények, bizánciak, arabok, turkománok, kurdok és perzsák küzdöttek birtokáért. 230-ban már római gyarmat, 325-ben ker. püspök székhelye volt. 640-ben került a Bekr arabok kezébe; ezektől nyerte nevét. 1394-ben földulta Timur; 1507—1515-ig a perzsák birtokába, 1515. pedig a törökök birtokába került, akik máig is megtartották.

Diarch (növ.), a sugaras edénynyaláb (l. o.) akkor, ha a farész két sugár irányában keletkezik a gyökérben, pl. a keresztes virágúak gyökerében.

Diarchia (gör.), két személynek egy időben való uralkodása, akár mint társkirályoké, akár ellenfeleké (ellencsászár, ellenpápa).

Diarium (lat.) a. m. napló; *diaria febris*, mindennapos hideglelés.

Diarium Europaeum, a modern ujság előfutárja, mely a napi eseményeket följegyezte és számos okiratot közölt; kiadta Martin Meyer vom Hayn in Schlesien (álneve: Philemerus Irenicus Elisius); kiadója Wilhelm Serlin frankfurti könyvkereskedő és halála után (1676) ennek özvegye volt; 45 kötete jelent meg (1659—83), melyek az 1657—1681. évi eseményekről szóltak.

Diarrhoea, l. *Hasmenés.*

Diartrózis a. m. megszakított izület; az izületek (articulatio) egyik alosztálya, szemben a folytonos, meg nem szakított izülettel (synarthrosis). A D. az az izületforma, amelyet a laikusok voltaképen izületnek neveznek; lényege az, hogy az izülő csontfelszinek külön-külön porcogóréteggel vannak borítva, s köztük egy keskeny, folyadék-

kal kitöltött üreg marad vissza (cavum articulare). A csontok összetartásáról szalagok gondoskodnak.

Dias, 1. *Antonio Gonçalves*, braziliai költő, szül. Caxiasban (Maranhão) 1823 júl. 10., megh. 1864 nov. 3. Portugáliában nevelkedett és a coimbrai egyetemen filozófiát és jogtudományt tanult. Eleinte hivatalt viselt Maranhãoban, majd mint tanár működött s végül mint a külügyminisztérium tisztviselője 1855—58-ig Portugáliában tartózkodott. Több lapnak volt munkatársa és számos drámát is írt, melyek közül a Léonor de Mendoça c. a legnevezetesebb. 1846-ban Rio de Janeiroban megjelent Primeiros cantos c. verskötete igen nagy hatást ért el, és a braziliai irodalmat a népies irány felé terelte. Ezután Secundos cantos (u. o. 1848) és Ultimos cantos (u. o. 1850) c. verskötetei jelentek meg. Megemlítendő még D.-nak Diccionario da lingua Tupy (Leipzig 1858) könyve. Halála után jelent meg: Obras posthumas (D. életrajzával, Rio de Janeiro 1866). V. ö. *Wolf*, Le Brésil littéraire (Berlin 1863).

2. *D., Bartholomeu*, l. *Diaz*.

Diás, község, l. *Gyenesdiás*.

Diaso-reactio, l. *Ehrlich-féle diaso-reakció*.

Diaspongelatine, l. *Robbanó szerek*.

Diastema, az emlős állatok fogazatában a fogak sorozatában észlelhető hézag tudományos neve.

Diasz (gör. *dyas)*, a kettősség, némelyek szerint Pythagoras filozófiájában, ki azt tartja, hogy a szám a dolgok lényege, ellentéte az *egynek*; az egyből s a kettősségből származik minden. L. *Pythagoras*.

Diaszkeuaszta (gör.) a. m. rendező, kiadó, átdolgozó. Azokat a költőket vagy grammatikusokat nevezik így, akik állítólag a homerosi költemények anyagát eggyé forrasztották. Wolf Frigyes Ágost azokat a tudósokat nevezi így, akik Peisistratos megbízásából a két eposz anyagát összegyüjtötték és írásba foglalták.

Diaszkópia, átvilágítás Röntgen-sugarakkal. A Röntgen-sugarak által alkotott kép szemmel nem látható, de előtünik, ha a sugarakat baryumplatin-cyanür ernyőre ejtjük, amely ott, ahol Röntgen-sugár éri: felvilágít.

Diaszponzselatin, l. *Robbanó szerek*.

Diaszpor (ásv.), aluminiumhidroxid AlO(OH), timföldtartalma 85·0%. Rendesen leveles halmazokban, ritkábban rombos rendszerbeli táblás v. oszlopos kristályokban. Ritkán szintelen, többnyire sárgás, kékesfehér, zöldesfehér vagy még gyakrabban sárgásbarna (utóbbi esetben vashidrát festi meg, de többnyire csakis külsőleg). Igen jól hasad, gyöngyfényű. K. 6·0. Fs. 3·3—3·5. Lángban nem olvad meg, de némelyik fajtája erősen pattogzik, erre a tulajdonságra vonatkozik a Hauy (1801) adta név is (diaspeirein gör. szétpattogzani), noha több előfordulásról ismeretes nem pattogzó D., mint pattogzó. Egyik legnevezetesebb termőhelye Selmecz mellett Bélabányá, hol hófehér, földes, kaolin-külsejű ásványban, a bélabányitban (l. o.) terem és pedig szintelen kristályokban; a selmeczi előfordulás 1845 óta ismeretes. Ugyancsak kristályokban találni még Svájcban (Campolongo Dazio grande mellett, tessini kanton) korunddal együtt dolomitban; Pennsylvaniában (Unionville), leveles halmazokban az Uralban (Kossoibrod Mramorskoi bánya), Kis-Ázsiában (Ephesus mellett), Naxos szigetén smirgellel együtt, Massachusetts (Chester), Zillerthal (Greiner).

Diaszpora (gör. a. m. szétszóródás). Eredetileg a görögül beszélő zsidóknál és az új-testamentomban a babiloni számkivetés óta a pogány népek közt, különösen Egyiptomban és Kis-Ázsiában elszórva élt zsidók elnevezése. Későbben, a Kr. u. első században, a Szentföld községein kívül szétszórva élt zsidó-keresztényeket is illetik ezen a néven; a Herrnhutereknél a községeken kívül lakó testvérek; a prot. egyházban a kat. országokban és egyebütt szétszórtan lakó protestánsok.

Diasz-szisztéma, l. *Permi szisztéma*.

Diasztaltikus (gör.) a. m. kiterjedő, széthúzó; ellentéte *systaltikus*, összehúzó, egybetartozó.

Diasztáz, újabb neve: *amiláz*. A gabonamagvak csirázásakor nagymennyiségben képződő cukrosító enzim, mely a keményítőt dextrinre és maltózra bontja. 1812-ben *Kirchhoff*, majd 1819—30. *Dubrunfaut* vetették meg a D.-ra vonatkozó ismereteink alapját. Az el nem csirizesített keményítőféléket csak kisebb mértékben, és a keményítőfélék sajátos természetéhez mérten különböző mértékben támadja meg. Igy pl. a rizs- és kukoricakeményítőt alacsony hőfokon sokkal kevésbbé, mint az árpa- vagy búzakeményítőt. Ha azonban a keményítőféléket előzőleg elcsirizesítjük, akkor a D. hatása valamennyi keményítőféleség esetében ugyanaz. A D. hatását a hőmérséklet olyképen befolyásolja, hogy 50° C.-on a legélénkebb a cukrosítás és legtöbb maltóz képződik. A szeszgyári üzemben rendesen akként cukrosítanak, hogy a keményítő $^4/_5$-e maltózzá, $^1/_5$-e dextrinné alakuljon. Ha a hőmérséklet magasabb, akkor kevesebb maltóz és több dextrin képződik. 70—80° C.-on a D. hatóképességét teljesen elveszíti. Különösen akkor érzékeny a magas hőfok iránt, ha a D. oldat kevés vagy semmi maltózt sem tartalmaz. A maltóz a D.-t a magasabb hőfokkal szemben bizonyos mértékig megvédi. Alacsony hőfokon beszárított D. 100° C.-t is változatlanul elvisel. A D.-t a csirázott gabona (maláta) vizes oldatából állítják elő, de még a tiszta enzimet nem sikerült elkülöníteni. A malátában előforduló D. kettős hatású: 1. a keményítőt magasabb hőmérsékleten elfolyósítja, vagyis feloldja; 2. a feloldott keményítőt cukrosítja. A csirázatlan gabonamagvakban is van D., de ez a keményítőt nem oldja, csak cukrosítja és cukrosítási optimalis hőmérséklete az előbbinél alacsonyabb, mennyisége pedig sokkal kevesebb. A D. hatását kevés szerves sav jelenléte elősegíti, de erős ásványi savak, lúgok, a legtöbb fémsó, alkaloid, arzenikum, csersav, terpentinolaj, karbolsav gyengítik v. lerontják az enzim hatását. V. ö. *Sigmond* E., A keményítőféleségek sajátságairól (Magy. Chem. Folyóirat VII. köt.); *Szilágyi* Gy., Adatok a D. chemiájához; *Effront-Bücheler*, Die Diastasen.

Diasztázis (gör.) a. m. szétválás, különösen csontok szétválása.

Diasztéma, a régi görögöknél azt jelentette, amit manapság általános értelemben a *hangköz* (l. o.) jelent, tehát egyes hangoknak a távolságát egymástól (minden határozott megjelölés nélkül).

Diasztilon (gör.) a. m. a klasszikus görög építészet széles oszlopközü csarnokai közül annak a megjelölése, melyben az oszlopoknak egymás közötti távolsága három alsó oszlop-átmérővel volt egyenlő.

Diasztiméter, l. *Teleméter*.

Diasztolé, görög metrikai műszó, melyen a rövid magánhangzónak a vers kedveért való megnyujtását értették (hangsulyos helyen, az úgynevezett arsisban). Magyar példa: «*Tomori*, büszke vezér, mért hagytad el érseki széked?» (Kisfaludy K.: Mohács.). Ellentéte a «systolé». D. az orvostanban, l. *Szív*.

Diasztolika (gör.) a. m. interpunkció. Ez alatt régi zeneteoretikusok a zene tagolásának, periodusokra való felosztásának és a zenei periodusok összekötésének tanát értették; ezt a kifejezést először Zarlino használta Sopplimenti musicali (Venezia 1589) c. művében. Mozart Lipót hegedüiskolájában (1756) is előfordul. A XVIII. sz. végén (Sulzernál «Die Theorie der schönen Künste») D. helyett már a *frazirozás* szót használják.

Diasztolikus zörej, kóros körülmények között a diasztole alkalmával a szív felett hallható zörej, melyet a szívbajok felismerésében értékesítenek, l. *Szívbajok*.

Diatéké (gör.) a. m. szövetség, görögül így nevezik az ó- és új-szövetséget (biblia).

Diatermán (gör. a. m. hőátbocsátó). Igy nevezik az olyan testeket, melyek a reájuk eső hősugarakat magukon keresztül bocsátják, ezzel szemben az *atermán* testek a hősugarakat elnyelik ill. visszaverik; a megkülönböztetés tehát ugyanaz, mint a fény (látható sugárzás) esetén a testek beosztása átlátszó és átlátszatlanokra. Miként azonban mintegy e kettő között vannak a színes (részlegesen abszorbeáló) anyagok, amelyek bizonyos színű fénysugarakat átbocsájtanak, másokat nem, ép úgy a különböző anyagok a (láthatatlan) hősugarak közül bizonyos hullámhosszuságut átbocsájtanak, másokat nem. D. eszerint az olyan test, amely a hősugarak legnagyobb részére nézve igen tökéletesen átlátszó. A legnagyobb mértékben D. s egyúttal átlátszó test a kősó, ellenben az átlátszó timsóoldat erősen atermán, míg a teljesen átlátszatlan fekete üveg, ebonit, szénkénegben oldott jód nagy mértékben D.-ok. Az ide vágó régibb vizsgálatok főleg Melloni, Knoblauch, Masson, Jamin, Tyndall-tól származnak. L. még *Hősugárzás*.

Diatesszaron, a görögöknél és a középkor zenészeinél a tiszta negyed. — D. teológiai értelemben, l. *Evangélium*.

Diatézis, a szervezet kóros kémiai összetételén alapuló, időnként jelentkező betegségi tünetek. Minden D.-nek egy bizonyos konstitució felel meg és azon betegségi tünetek, amelyeknek oka a konstitucióban rejlik, alkotja a D.-t. A vérzéses konstitucióju egyén, ha valami vérzéses betegséget kap, akkor D.-ről beszélünk. Igen fontos az exsudativ D. Egyes csecsemők, ha túlbőven tápláljuk őket tejjel, akkor ótvart, viszkető bőrkiütéseket, gyakori náthákat, nagy mandolákat stb. kapnak. E tünetek a táplálék csökkentésére javulnak, sőt meg is gyógyulnak. E csecsemők exsudativ konstituciójuak és a túltáplálás váltja ki náluk a D.-t. Ismerünk még húgysavas D.-t és pannophil D.-t. Régebben görvélyes, bujakóros, maláriás D.-ről is szólottak, de ez helytelen, mert ezen megbetegedések specifikus infekciózus megbetegedések.

Diathermia (szinonimák: *Thermopenetratio, Transthermia*). Orvosi eljárás, melynek lényege, hogy ú. n. nem tompított vagy gyengén tompított nagyfeszültségű gyors váltakozású villamos áram segélyével a kezelt testrész mélyében nagy meleget idézünk elő. Izületi bántalmak, daganatok stb. kezelésében jónak igérkezik.

Diatit, gummilakkból és kovasavból készült ragasztó szer.

Diatoma *DC.* (növ.), a Kovamoszatok génusza, l. *Kovamoszatok*.

Diatoma-föld. A diatomák (bacillariaceák), vagyis a kovasavból álló sejtfalu moszatok, melyek a kovapáncélu radioláriákkal (protozoák) és kevés spongyatűkkel együtt néhol tetemes vastagságú telepeket alkotnak, úgy a legmélyebb tengerek fenekén, valamint félig sós vagy édesvizekben is, különösen geyzir tavacskákban. Diatoma-telepek előfordulnak Franzensbad, Lüneburg vidékén 2—30 méteres vastagságban, Berlin közelében, Auvergneben, de kivált Columbiában Oregon tartományban, ahol elérik a 150 m.-t is. A földes, eldörzsölhető, lisztalakú anyag által összetartott féleségüeket D.-nek; ha tiszta és porszerű, *hegyilisztnek* (Bergmehl); ha finom palás, *Tripolinak* (csiszoló-pala, ragadó-pala) nevezik. Tokaj-Hegyalján, a Mátrában mint *Kártyakő*, Bilin s Bonn mellett mint Polirschiefer, Kieselguhr, *Diatomapelit* ismeretes. Az Atlanti-oceánban (Kerguelen szigetek körül) 2280—3660 m. mélységben ily képződő diatomaiszapot fedezett fel a Challenger-expedició. A D. forró kálilúgban oldódik. A D.-t használják hőszigetelő anyagul, vízüveg, dinamit készítésére stb.

Diatomit (ásv.), diatomák kovahéjaiból álló laza vagy összetartó halmazok, amelyek mérföldekre menő területeket foglalhatnak el.

Diatonikus *lépés* a zenében egy egész v. félhanggal való lépés, amellyel egy fokról a következő fokon levő hangra lépünk, akár törzshangok (h-c vagy c-d), akár módosított hangok (c-des v. cis-d) ezek a fokok. D. viszonyban csakis olyan két hang lehet, amelyek tőszomszédosak ugyan, de amelyeket különböző vonalakra, illetőleg vonalközökbe írunk. Ellenben *kromatikus* viszonyban olyan két hang van, amely félhangnyi távolságra esik egymástól, tőszomszédos, de ugyanegy vonalon vagy vonalközben foglal helyet (pl. c-cis v. d-des). *D. skála* a 7 foku (dur v. moll) skála.

Diatreta, nagy mesterséggel olyatén köszörült késő-római üvegedény, mely egymástól elválasztott s csak helyenként összeforrasztott két rétegből áll. A belső vastag réteg az edénynek a falát képezi, a külső háló-alakban övezi a belsőt. A technika nem igen ismeretes. Az edényeken többnyire felírás is van. Igen ritkák. Hasonló üvegeket készített Csehországban Pantotsek, még pedig úgy,

hogy duplafalú edényeket készített, melyek külső rétegére alkalmazta a rajzot s a konturok között levő felületeket kiköszörülte. V. ö. *Fröchner*, La verrerie antique (Paris 1879); *Blümner*, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste (Leipzig 1887).

Diatribé (gör.), tudományos értekezés, különösen vita- vagy gúny-irat.

Diatrimma (gör.) a. m. kisebesülés járás vagy lovaglás közben.

Diatropizmus, l. *Tropizmus*.

Diaulosz (gör.), kettős futás. A helléneknél a futás egy nemének a neve. D. alatt a futópályának, a stadiumnak kétszeri befutását értették. D. jelent kettős fuvolát is, l. *Aulosz*.

Diavoletti (ol.), kis ördögök, cukorral bevont fűszerek és kőrisbogár-készítmények, melyek *afrodiziakumok* (nemi ingert fokozó) gyanánt használatosak.

Diavolezza-hágó, l. *Pontresina*.

Diavolo (ol.), l. *Diable*.

Diaz, 1. *(Dias) Bartholomeu*, portugál hajós, kit 1486. három hajóval küldtek ki a mondai János főpap felkeresésére. Afrika ny. partja mentén délre hajózva a déli szélesség 26°-a alatt kikötött és Portugália számára birtokba vette a partot. Azután egy három napos vihar délre sodorta hajóját. A víz hidegségén észrevette, hogy már túljárhat Afrika déli végén, visszafordult és a mostani Algoa-öbölben érte el újra az afrikai partot. Legénysége ellenzése dacára továbbhajózott a mostani Busman-folyó torkolatáig, ahonnan végre visszatérve, a *Cabo tormentosot* fedezte föl, melyet azután *Cabo de buena esperanza*-nak, Jóreménység-fokának keresztelt. 1487 dec. jutott vissza Lissabonba. 1497-ben Vasco da Gamát kisérte és miután az őt a Mina foktól visszaküldte, Cabralhoz csatlakozott és utóbb annak négy hajójával együtt, 1500 máj. 29. a Jóreménység-foka közelében eltünt.

2. *D., Porfirio*, a mexikói köztársaság elnöke, szül. Oaxácában 1830 szept. 15. Részt vett 1854. a Santa-Anna elleni felkelésben, 1864 óta I. Miksa császár ellen harcolt; elfoglalta Pueblát és Mexikót. A nagyravágyó győző most a köztársaság elnöke kivánt lenni, de a szerencse Juareznek kedvezett. Ennek halála után (1872 júl.) fölkelést támasztott, de csak 1876. birta a hatalmat magához ragadni. 1877-ben a köztársaság elnökévé választották. A közbékét helyreállította, Franciaországgal és Ausztria-Magyarországgal a diplomáciai összeköttetést ismét helyreállította. 1884, 1888, 1892, 1896, 1900 és 1904-ben a kongresszus D.-t mindannyiszor köztársasági elnöknek választotta. Az ország alatta haladásnak örvendett és a pénzügyi egyensúly helyreállott. De vaskeze miatt sokan meggyűlölték, 1910 végén felkelés támadt, mire D. kétségbeesett ellenállás után 1911 máj. 25. leköszönt és álruhában Veracruzba, innen pedig hajón Spanyolországba menekült. Most Európában él. V. ö. *Godoy*, D. Porfirio (New York 1910); *Creelmann* J., D., Master of Mexico (London 1911).

Diaz de la Peña (ejtsd: penya), *Narcisso Virgilio*, spanyol eredetű francia festő, szül. Bordeauxban 1807 aug. 20., megh. Mentoneban 1876 nov. 18. Korán árvaságra jutva, egy Páris környékén, Bellevueben lakó pásztornál nevelkedett. Mint 15 éves ifjú vipera marása következtében elvesztvén egyik lábát, iparművészeti tervezéssel kezdte magát fenntartani. Ébredező művészi becsvágyát azonban nem elégítette ki ez a foglalkozás és néhány évvel később (1831) már megjelenik a Salonban Páris környékén festett tájképi tanulmányaival. Ezután is és mindvégig megmaradt a tájfestés mellett, amelyet az ú. n. barbizoni mesterekkel társulva művelt a fontainebleau-i erdőben, melynek árnyas, romantikus világítású részletei jelennek meg az ő többnyire kisméretű képein, melyeken staffageként hol nimfákat, hol amoretteket, hol pedig cigányokat alkalmazott. Vannak azonban tisztán figurális kompoziciói is. D. főereje a meleg, hangulatos szinezés, amelyben valamint az alakokat körülvevő fényhomály (chiaroscuro) mesteri ábrázolásában Correggio nyomdokait követte. A Louvreban igen sok műve látható, a Szépművészeti Muzeum modern képtárában egy kis tájképe függ.

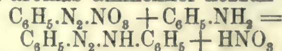
Diaz del Castillo (ejtsd: –kasztillyó), *Bernal*, spanyol történetiró, szül. a XVI. sz. végén, megh. Mexikóban 1560. 1519-ben Cortez alatt részt vett Mexikó meghódításában. Bár tudatlan és babonás ember volt, Corteznek és társainak hősi küzdelmeit bámulatos elevenséggel tudja előadni s ma is fontos forrása Mexikó meghódítása történetének. Megjelent Madridban 1632. A munkát *Brózik* Károly fordította magyarra.

Diazeuxis (gör.) a. m. szétválasztás, a régi görög zenében e kifejezés két egymás után következő (össze *nem* kapcsolt) tetrachordnak egy azok közt lévő hang által való összeköttetését jelentette; ily D. jött létre a meson (e, f, g, a) és a diezeugmenon (h, c, d, e) tetrachordok közt a *trite synemmenon* (b) hang által. A latin zeneteoretikusok e szétválasztást *disjunctio*-nak nevezték.

Diazoamidobenzol a. m. diazoaminobenzol (l. o.).

Diazoaminobenzol, $C_6H_5N_2NHC_6H_5$. Előállítására sósavas anilin jól lehűtött oldatába nátriumnitritet viszünk és az oldathoz nátriumacetátot adunk, mikor is a D. az oldatból kiválik. Tiszta állapotban előállítva aranysárga kristálykákból áll, vízben oldhatatlan, borszeszben, éterben és benzolban oldódik. Op. 96°. Könnyen explodál.

Diazoamino-vegyületek R.N = N.NH.R. Keletkeznek diazovegyületek sóiból, ha azokat semleges v. gyengén savanyú közegben primér vagy szekundér aromás aminekkel hozzuk össze, pl.:

$$C_6H_5.N_2.NO_3 + C_6H_5.NH_2 = C_6H_5.N_2.NH.C_6H_5 + HNO_3$$

Rendszerint jól kristályosodó, közönséges hőmérsékleten elég stabilis vegyületek, csak erősebb hevítésre bomlanak explozió szerűleg. Nevezetes sajátságuk a D.-nek, hogy átváltozhatnak a velük izomer *amidoazó-vegyületekké*. A diazoamidobenzol pl. alkoholos oldatban már állás közben amidoazobenzollá változik. A reakciót meggyorsítja már igen kismennyiségű sósavas anilin jelenléte.

Diazobenzol, $C_6H_5.N.N:OH$. Szabad állapotban csak kevéssé ismeretes. D.-kálium vizes oldatát aequivalens ecetsavval elegyítve kellemes szagú sűrű sárga olaj keletkezik, mely azonban pár pil-

lanat alatt nitrogéngáz fejlődése közben elbomlik. Sói többnyire szépen kristályosodó, jól jellemzett vegyületek. Vízben jól oldódnak. Ütésre v. hevítésre explozióval bomlanak el. Fontosabbak: *Salétromsavas D.* $C_6H_5N_2NO_3$. Salétromsavas anilin diazotálása útján (l. *Diazo-vegyületek)* állítható elő. Színtelen tűalakú kristályok. *Kénsavas D.* $C_6H_5N_2HSO_4$. Előállítható salétromsavas D.-ből azt kénsavval elbontva. L. még *Diazo-vegyületek.*

Diazobenzolanilid a. m. diazoaminobenzol (l. o.).

Diazóma (gör.) a. m. öv; a görögök szinházaiban a félköríves körjárat, mely a nézőtérnek lejtőjén emelkedő padsorai között volt s azokat két vagy három részre, emeletre osztotta; célja, hogy a sugárszerüen alkalmazott lépcsők mellett a nézőknek megkönnyítse helyeik elfoglalását.

Diazo-vegyületek. E vegyületeket *Griess* P. 1860. fedezte fel a salétromossavnak primér aromás aminekre való hatása útján. E vegyületek a —N=N— kétvegyértékű gyököt tartalmazzák, melynek egyik vegyértéke aromás szénhidrogéngyökkel, másik vegyértéke negativ gyökkel kapcsolódik. E rendkívül reakcióképes vegyületek nemcsak tudományos, hanem gyakorlati és pedig különösen az anilinfestékek előállítása szempontjából igen fontosak. Míg az alifás vegyületeknek D.-ké való átalakitása csak egyes esetekben és aránylag ritkán lehetséges, addig a primér aromás aminek jellemző közös tulajdonsága, hogy *diazotálhatók*, azaz salétromossav hatására D.-ké alakíthatók. D.-et *Hantzsch* szerint szerkezetüknek megfelelően két csoportra osztjuk:

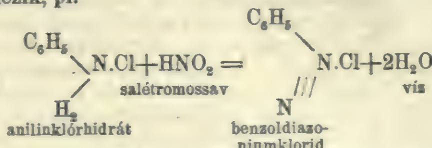
I. ArN.Ac
 N szerkezeti képletnek megfelelő D.-ek az ú. n. *diazonium*-vegyületek, melyek jellem szempontjából az ammonium-vegyületekhez hasonlók *(Ar* a. m. fenil gyök (C_6H_5) v. annak származékai, illetőleg homológjai, *Ac* a. m. negativ gyök).

II. Ar.N:N.Ac szerkezeti képlettel biró vegyületek, az ú. n. *D.*, az azovegyületekhez (l. o.) hasonló kémiai jellemmel bírnak. E vegyületeknek két stereoizomer alakjuk van

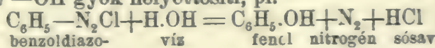
1. *Syn-D.* Ar—N || Ac—N. Igen labilis vegyületek és tisztán csak kevés esetben állíthatók elő.

2. *Anti-D.* Ar—N || N—Ac. Ezek igen stabilis vegyületek.

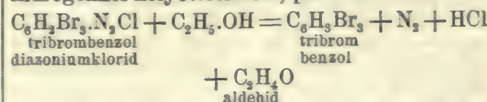
I. *Diazonium-vegyületek.* Minthogy e vegyületek igen bomlékonyak, tiszta állapotban nem szokták őket előállítani, amennyiben gyakorlati fontosságuk nem maguknak a tiszta állapotban előállított vegyületeknek van, hanem nagy jelentőségük a D. révén előállítható aromás vegyületek nagy számában rejlik. Ennek megfelelően csak vizes oldatban állítjuk őket elő, melyekben közvetlenül további kémiai hatásoknak tesszük ki őket. A D. előállítása, az ú. n. *diazotálás* menete a következő. A savval elegyitett aminhez annyi vizet öntünk, hogy feloldódjék és a savanyú és jéggel hűtött aminoldathoz vékony sugárban, ügyelve arra, hogy a keverék fel ne melegedjék, a szükséges mennyiségű kálium v. nátriumnitritoldatot öntjük. A sav a nitritből salétromossavat tesz szabaddá, melynek hatására aztán D. keletkezik, pl.

A D. rendszerint kristályos, színtelen, vízben jól, alkoholban kevéssé oldódó, száraz állapotban hevítésre v. ütésre heves robbanással szétbomló testek. Az ammónium-sókkal analógok és vezetőképességükből adódik, hogy disszociációfokuk a megfelelő ammóniumsóhoz hasonló. Az ammóniumsókhoz hasonlóan komplex sókat is alkotnak. A D. segítségével végezhető számos benzolszármazék előállítása azáltal, hogy a D. nitrogénfejlődés közben könnyen elbomlanak és az N_2 csoport helyébe más atomok v. atomcsoportok lépnek. Igy vizes oldatának melegítése útján a D.-ből fenolok keletkeznek, vagyis az N_2 csoportot —OH gyök helyettesíti, pl.

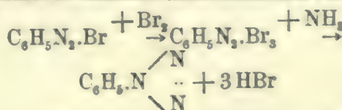

Alkoholok hatására fenolatok keletkeznek. Ugyancsak alkoholok hatására különösen a negativ gyökökkel substituált D.-ben az N_2 csoport hidrogénnel helyettesíthető, pl.

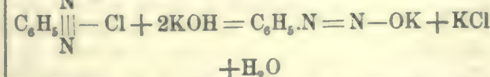
Az N_2 csoport haloidokkal is helyettesíthető kupró sók segítségével (Sandmeyer-reakció). Kuprocianiddal melegítve a D.-et az N_2 csoport helyébe ciángyök lép, vagyis nitrilek keletkeznek, melyekből elszappanosítással aromás savak állíthatók elő.

A D.-nek vannak olyan reakciói is, melyek nitrogén kiválása nélkül mennek végbe. Igy bróm hatására belőlük *perbromidok* keletkeznek, melyek ammónia hatására *diazoimidekké* változnak.

Rendkívül fontos reakciójuk, hogy aminekkel, továbbá fenolokkal egyesíthetők, miáltal az azofestékekhez juthatunk (l. *Azofestékek).* A D. erélyesebb redukáló anyagok hatására *hidrazinná* alakulnak.

II. *D.* Ar.N : N.AC. A D., illetve sóik a diazoniumvegyületekből lúgok hatására keletkeznek.

E sók, az ú. n. *diazotatok*, mint fentebb említettük, két stereoizomer alakban létezhetnek. A

két izomer alak sajátságai sok tekintetben egyezők. Igy sóik színtelenek, könnyen redukálhatók hidrazinná, oxidációval nitraminsav sóivá $Ar.N_2O.OMe$ alakíthatók. A két izomer alak között lényeges különbség azonban, hogy a labilis syn-D. lúgos oldatban fenolokkal kondenzálhatók azofestékekké, míg a stabilis anti-D. vagy nem, vagy csak igen nehezen kondenzálódnak fenolokkal. Ásványi savak hatására a D. visszaalakulnak diazonium-vegyületekké. V. ö. A. *Hantzsch*, Die Diazoverbindungen, Ahren's Sammlung, 8 köt. 1—2 füzet, (Stuttgart 1902).

Dib (állat), a közönséges sakál (l. o.) arab neve.

Dibbancs (állat), a csapó sügér *(Perca fluviatilis* L.) népies neve.

Dib-dáb, tájszó, a. m. haszontalan, hitvány, silány (ember v. portéka).

Dibdin, 1. *Charles*, angol költő, zenész és színész, szül. Southamptonban 1745 márc. 15., megh. Londonban 1814 júl. 25. A saját kis szinháza számára több mint ötven darabot, operákat és operetteket írt. Az utóbbiak közül legismertebb a The quaker (1777) című. Irt azonfelül több regényt, költeményt (Sea songs, legújabb kiadás 1877) és egy történelmi munkát, History of the English stage (London 1793, 5 köt.) címen. Professional life címen (London 1802, 2 köt.) megírta önéletrajzát. Fia, *D. Thomas* (szül. 1771., megh. 1841 szept. 16.) szintén szinész és író volt, számos rövid életü szinművet és alkalmi költeményt írt.

2. *D., Thomas Frognall*, angol bibliográfus, szül. Kalkuttában 1776., megh. Kensingtonban 1847 nov. 18. Spencer gróf könyvtárosa volt, aztán káplán Kensingtonban. Fő műve: The bibliomania (London 1875), a régi kiadások iránti érdeklődést keltette fel s a bibliofilek egyesülését eredményezte.

Díbics-Zabalkanszkij *János Károly Frigyes*, gróf, orosz tábornagy, szül. Grossleippe sziléziai birtokán 1785 máj. 13., megh. Klecevoban 1831 jún. 11. A berlini hadapródintézetben nevelkedett, 1801. orosz hadi szolgálatba lépett; részt vett az 1805-iki hadjáratban s a többi francia hadjáratokban. 1822-ben az orosz vezérkar főnökévé nevezték ki és grófi rangra emelték. 1823-ban meghódította Várnát. 1829-ben átkelt mint fővezér a Balkánon, s ezért kapta Zabalkanszkij melléknevét és a tábornagyi rangot, 1829. szept. 14. Drinápolyban békét kötött. A lengyel forradalom kitörése után mint főparancsnok 1831 febr. 6-án 120,000 emberrel vonult be Lengyelországba, febr. 25. Grohov mellett nagy veszteséget szenvedett ugyan, de a lengyelek mégis kénytelenek voltak visszavonulni, máj. 26. pedig Osztrolenka mellett verte vissza a lengyeleket. V. ö. *Belmont*, Graf D. (Dresden 1830).

Dibio *(Diviodunum), Dijon* (l. o.), francia város régi neve.

Dibon, az ó-testamentumban többször említett város, melyet Izrael a moabitáktól foglalt el s mely a Holt-tengertől K.-re feküdt. Az ú. n. Mesa-felirat szerint Mesa király (l. o.) felszabadította szülővárosát, D.-t és *Moabitia* fővárosává tette. D., amelynek ma Diban a neve, a Vadi-al-Modzsibtól (Arnon) egy órányira É.-ra elterülő, nevezetes rombadőlt helység, amelyben Klein misszionárius 1868. a most a párisi Louvreban levő Mesa-feliratot találta.

Dibong, a Brahmaputra mellékfolyója, amely Asszam ÉK.-i határán egyesül. Valószinüleg a Lhasszától É.-nak fekvő tavakból foly ki.

Dibothriocephalus latus a. m. *Bothriocephalus latus*. L. *Galandférgek*.

Dibotryák (növ.), összetett virágzatok, melyek fürtös virágzatokból állanak. Ilyen a kalász, mely összetett füzér (l. o.), a buga, mely fürtöcskékből áll (orgonafa, szőllő), az összetett sátorvirágzat (torma), az összetett fejvirágzat.

Dibra *(Divra Szipere)*, fővárosa az ugyanily nevű szandzsákságnak Monasztir török vilajetben, a Fekete-Drin jobbpartján, 50 km.-nyire Okhridától, mintegy 1000 házzal, bőrgyártással. Egy pasa és görög püspök székhelye. Lakosai Törökország legnyugtalanabbjai közé tartoztak.

Dibrachisz (gör.), két rövid szótagból álló versláb (⏑⏑).

Dibranchiata (állat), a lábasfejüek *(Cephalopoda)* egyik rendje. L. *Lábasfejüek*.

Dibrómgalluszsav, l. *Gallobromol*.

Dica (lat.) a. m. rovás, az országgyűlésileg megszavazott adó kulcsa és egyszersmind neve, főleg a XV. sz. óta; alapja volt a telek (sessio) és a kapu (porta); *dicator*, rovó, ki a kincstár számára a megyei hatóságok támogatásával ezt az adót beszedte. — *Dicalis conscriptiók* az Országos levéltárban 61 kötetben fennmaradt adóösszeírások. A D. az 1848-iki átalakulással megszünt.

Dicaearchia, Pozzuoli (l. o.) legrégibb neve.

Dicaearchus, l. *Dikaiarchos*.

Dicasterium (gör.-lat.), l. *Dikasztérium*.

Dic cur hic (lat.) a. m. mondd, miért vagy itt, azaz gondolj ittléted céljára.

Dicentra *Borkh.* (növ.) a. m. szívvirág, a Papaveraceae (Mákfélék) család génusza; 15 faja Ázsiában és Észak-Amerikában honos, kórós növény ujjasan összetett vagy sallangos levelekkel, végálló, lecsüngő virágzattal, szívalakú és bimbóhoz hasonló virágokkal. A *D. spectabilis* (L.) DC. kinai és japáni dísznövény, mely a mi kertjeinkben is gyakran látható. Fél méter magas, virága nagyon csinos, piros. A szabadban is kitelel. Dísznövény még a virginiai *D. eximia* (Ker.) DC., a kaliforniai és oregoni *D. formosa* (Andr.) DC., mindkettő a szabadban is megmarad nálunk, a sárga virágú, kaliforniai *D. chrysantha* Hook. et Arn. azonban nem telel ki.

Dicephalus (gör.-lat.) a. m. kétfejü torzszülött.

Diceras *Lam.* Kövült állat. A kagylók (Lamellibranchiata) osztályán belül a szifóval biró (Siphonida) és ép-köpenybenyomatu (Integripalliata) puhányokhoz, a *Chamidae Lam.* családjába tartozó kihalt nem. Kizárólag a felsőjura korban élt.

Dicerata-mészkő, a fehér jura szisztéma egyik horizontja, különösen Svájcban s Franciaországban. Igen sok *Diceras* van benne.

Dicerobatis (állat), l. *Ráják*.

Dichapetalaceae (növ.), a szabadszirmú kétsziküek családja; körülbelül 90 faja a trópusi övben (meglehetős sok fajjal Madagaszkáron) elterjedt apró fák és cserjék, gyakran felfutók. Az Euphorbiaceaeval rokon család, amely amazoktól

főkép gyakoribb kétivarú virágával különbözik. Hasznuk az emberre nézve nem ismeretes, de egyes fajok termése, mint pl. a *Dichapetalum toxicarium* (G. Don) Engl.-é, mérgesnek bizonyult.

Dichapetalum *Dup. Thouars* (növ.), l. *Dichapetalaceae.*

Dichasium, l. *Virágzat.*

Dichlamydeus (növ.), vagy kettős virágtakaróval (l. o.) biró a virág, ha külön csészéje és pártája van.

Dichogamia (növ.), a beporzás (l. o.) esete, amidőn a virágban mindkét ivar kifejlődik, vagyis a virág kétivarú *(monoklin,* l. o.), de a bibe és a porzó nem fejlődik egyszerre. Nevezetesen még mielőtt a bibe kifejlődnék, a porzók kihullatják a virágport (*proterandria* vagy *protandria,* nőtelőzés), pl. mezei gerely *(Geranium pratense),* vagy pedig a termő és bibe már hamarabb ivarérett és alkalmas a beporzásra, ill. a megtermékenyítésre, még mielőtt ugyanazon virág portokja kifejlett és virágporának kihullatására alkalmas volna *(proterogynia, protogynia,* hímelőzés), pl. farkasalma. Ezek a berendezkedések arra valók, hogy a beporzás ne ugyanegy virág ivarszervei között történjék, hanem más virág porzója és más virág termője között. A D. ellentéte a *Homogamia* (l. o.). L. *Megtermékenyítés, Beporzás.*

Dicholophidae *(kígyászdaru-félék,* állat), a darvak csapatjába tartozó madárcsalád. Két, Dél-Amerikában honos faj ismeretes, jelesen a kariáma *(Cariama cristata* Linn.) és a csunja *(Chunga burmeisteri* Hrtl.); az előbbi egész Dél-Amerikában, főleg Brazilia belsejének füves-bokros szabad térségein, az utóbbi Argentinában fordul elő. A kígyászdaru-félék külső megjelenésükben ragadozó madarakra emlékeztetnek; csőrük hajlott s rövidebb a fejnél, lábuk magas, karmaik erősek s hegyesek, szárnyuk erős, de rövid, fejük tollazata bóbitát alkot. A kariáma testhossza 82 cm., szárnyhossza 37, farkhossza 31 cm.; a csunja jelentékenyen kisebb. Mindkét faj rovarokat és kigyókat pusztít, ezért pusztításukat törvény tiltja.

Dicholophus (állat), l. *Kariáma.*

Dichopsis, l. *Palaquium.*

Dichordium (gör.-lat.), húros hangszer a régi egyiptomiaknál és asszíroknál, aránylag kicsiny hangszekrénnyel és hosszú nyakkal.

Dichoreus (— ⏑ — ⏑) (gör.-lat.) a. m. kettős choreus, négytagú versláb, két trochaeusból összetéve, voltakép a. m. a trochaeusi dipodia.

Dichorisandra *Mik.* (növ.), a Commelinaceae család génusza 27 fajjal, Amerika tropikus tájain. Csinos lombjuk és virágjuk miatt kedvelt, de nálunk mégis elég ritka kerti virágok. Legszebb a *D. mosaica* Linden, levele nagy, ovális, a visszáján sötétlila, a színén feketezöld, mozaikszerűen fehérrel tarkított. Ágasbogas virágzata fehér, kékkel pettyegetve. Több más szép fajt is melegházban, konnyű földben szokás ápolni; sarjakról és dugványokról szaporítják.

Dichotomeae (növ.), a *Korpafűfélék* régibb neve, l. *Lycopodiaceae.*

Dichotomia (növ.), l. *Villás elágazás.*

Dichotrof növények, l. *Autotrof növények.*

Dichotypia (növ.), az a jelenség, amidőn a fajok keveredéséből, kereszteződéséből eredő növény úgy az anya, mint az apa növényfaj virágjával megegyező virágokat fejleszt külön-külön. A hybrid (l. o.) növény különben egymás között megegyező, de a szülő fajokétól többé-kevésbé eltérő virágokat szokott fejleszteni.

Dichroa *Lour.* (növ., *Adamia* Wall.), a Saxifragaceae család génusza. Egyetlen faja, a *D. febrifuga* Lour. *(Adamia versicolor* Fort.) a Himaláján, Dél-Kinában, a Filippi szigeteken és Jáván van elterjedve. Hortenzia-termetű örökzöld cserje. Hatalmas virágzata álernyőkből összetett, piramisalakú, végálló buga; virága kékes v ibolyaszínű, szintén elég nagy. Szobai cserépnövény. Nyáron a szabadban gyakori öntözést és árnyékos helyet kiván.

Dichroit (ásv.), szinonimja a Cordierit elnevezésnek.

Dichroizmus, l. *Pleochroizmus.*

Dichromatikus a. m. kétszínű.

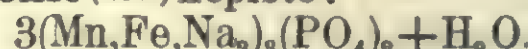
Diciklikus növények, olyanok, amelyek két tenyészeti időszakot élnek, az első évben csak kicsirázik magvuk és a föld szinén levélrózsát fejlesztenek, a második évben pedig szárat fejlesztenek, ez virágzik, termést érlel, de ezután a növény elhal. A D. növények eszerint kétnyáriak v. kétévesek (biennis), jelük ⊙ vagy ②.

Dicis gratia vagy imaginarius jogügyletek. A megengedett jogügylet formája más olyan célra használtatik, amelyre tulajdonképen nem volt rendelve, pl. háromszori mancipációval eszközölték az emancipatiót, itt a mancipációt csak dicis gratia kötötték.

Dickens, *Charles* (álnevén *Boz*), angol regényíró, szül. Landportban 1812 febr. 7., megh. Gadshillben Rochester mellett 1870 jún. 9. Atyja szegény vámhivatalnok volt, kivel tiz éves korában két évig ült az adósok börtönében. D. korán kezdte az életet megismerni, volt inas, irnok, parlamenti tudósító, közben folyton dolgozott (a Monthly Magazine és Morning Chronicle c. lapokba) és ismereteit gyarapította. Első műve, egy leíró és elbeszélő vázlatsorozat Sketches by Boz c. jelent meg (1836). Hírnevét megalapította a Pickwick Club (1837), mely megrendelésre, már kész képekhez készült mulattató olvasmányul. Az élet komolyabb oldala felé fordul Oliver Twist (1838), a szegényházak kegyetlen bánásmódja ellen kel ki, mint a Nicholas Nicklebyben (1839) a magániskolák visszaélései ellen. The Old Curiosity Shop (1840) egy jószívű nagyapának és unokájának pusztulását írja le; a halálbüntetést kárhoztatja a Barnaby Rudge (1840), ez az első D. regényei közt, mely elmult időket ír le. 1842-ben amerikai útra indult, hogy új anyagot gyüjtsön. Nem éppen kedvező benyomásairól számol be az American Notes (1842); ez útjának eredménye legjobb humoros műve, Martin Chuzzlewit (1844) egy becsületes, szorgalmas ifjú története. D. művészete innen kezdve kissé homályosulni kezdett, szatira és pátosz nyomulnak előtérbe. Megírta egy vén, kapzsi kereskedő megtérésének történetét, a megindító Christmas Carol-t (1843) és több hasonló elbeszélését (Cricket on the Hearth stb. 1844—48), Pictures from Italy-t (1846) és Dom-

bey and Son-t (1848), melyben a szeretet nélküli, hiú szülőket ostorozza. David Copperfield (1850) volt D. legkedvesebb könyve: önéletrajzát írja le e regényben. Közben dolgozott egyebet is, szerkesztette az újonnan alapított Daily Newst (1846), a Household Words-t (1849, később All the years round), melyben szórakoztatást egyesíteni akart tanítással; írt bohózatokat és vígjátékokat, egy angol történetet is gyermekek számára. A törvénykezés hosszadalmassága ellen írta a Bleak House-t (1853); a mély társadalmi problémákat érintő Hard Times-t (1854) Taine D. legjobb művének tartja. Mint a Pickwick-ben, úgy a Little Dorrit-ban (1857) is az angol börtönök tarthatatlansága ellen kel ki. A Tale of Two Cities (1859) a francia forradalom idejébe nyúl vissza. Utolsó művei: Great Expectations (1861); Our Mutual Friend (1865) és a töredékben maradt Edwin Drood. Nagy sikert aratott második amerikai útján (1867—68) tartott felolvasásaival. A túlfeszített munka felemésztette életerejét s 1870. megölte. A Westminster-apátságban temették el. Nagyon különbözőképen ítélték meg. Tény az, hogy kevesen ismerték oly mélyen az alsóbb nép életét, melynek életviszonyait és szokásait elénk tárja, hogy megmutassa, mennyi nyomor, de mennyi jóság és szépség is lakozik ott. Szerette az embereket, nyomoruk iránt szánalmat akar kelteni s a társadalmi visszásságokat megszüntetni. Művészetének lényege a karrikatura, csodás harmóniában vannak nála szatira és érzés, komikus és megható elem. Műveinek nincs egységes terve, de gazdag, népies világa s benne otthonosoknak érezzük magunkat s el nem múló báj ömlik végig alakjain, csupa élet, jóság, szín, változatosság; mély megrázó szenvedélyek rajza nem is sikerül neki. Irodalmunkban nagy hatással volt elbeszélőinkre, különösen érezhetjük ezt Jókainál. Műveit legjobban Shepherd (London 1870) adta ki, aki egy D. bibliográfiát is kiadott (1880). L. Forster, The life of D. (London 1872—74); Ward, D. (1882); Kitton, Dickensiana (1886); The Novels of Ch. D. (1891); The Minor writings of Ch. D. (1900). 1912 febr. Angliában születésének 100-ik évfordulóját ünnepelték. V. ö. *Fitzgerald* A., D. and the Drama (London 1910); *Fyfe* Th., Charles D. and the Law (u. o. 1911). Magyarul megjelentek: Karácsonyi éj. Ford. *Nagy* Péter (Kolozsvár 1846); Nehéz idők. Ford. *Récsi* Emil (1850); Puszta ház. Ford. u. a. (1850); A Pickwick klubb. Ford. *Huszár* Imre (1863); Két város. Ford. *D. B.* és *B. V.* (1865); Barnaby Rudge. Ford. *Berczik* Árpád (1872); Twist Olivér. Ford. *Gondol* Dániel és *Gátszegi* Ödön (1843); A tűzhely tücske. Ford. *Julia* (Kolozsvár 1873); Dombey és fia. Ford. *Bus* Vitéz (1874); Nickleby Miklós. Ford. *Benedek* Aladár (1875); Karácsonyi ének. Ford. *Belényesi* Gábor (1875); Chluzzlewit Márton. Ford. *Gyöngyösi* László (1885); Copperfield Dávid. Ford. *Zichy* Kamilla (1877); Margery (Pesti Napló 1887. évf.); Egy arisztokrata nő. Ford. *Dallos* Gyula (Esztergom); Válogatott elbeszélések. Ford. *Mutschenbacher* Gyula (Nagyszombat 1895); Twist Olivér (az ifjúság számára kiadott kiadás, 1900); Copperfield Dávid (az ifjuság számára átdolg. *Benedek* Gyula, 1906). Ujabban Dickens legkiválóbb műveinek teljes és művészi fordításai jelentek meg a Klasszikus Regénytárban, ú. m. Twist Olivér. Ford. *Voinovich* Géza; Copperfield Dávid. Ford. *Mikes* Lajos; ennek 3. kötetében Mikor a tücsök megszólal. Ford. *Hevesi* Sándor; Nickleby Miklós. Ford. u. a.; Pickwick Club. Ford. u. a.; Nehéz idők, Karácsonyi ének. Ford. *Mikes* Lajos; Dombey és fia. Ford. *Gineverné Győry* Ilona; Kis Dorrit. Ford. *Mikes* Lajos.

Dickinsonit (ásv.) képlete:

$$3(Mn,Fe,Na_2)_3(PO_4)_2+H_2O.$$

Egyhajlású zöld csillámszerű átlátszó táblák. Lelőhelye Branchville (Connecticut).

Dicks., növénynevek mellett *Dickson* James skót botanikus nevének rövidítése. Szül. 1738. Skótországban, megh. 1822 aug. 14. Broad Greenben. Legnevezetesebb munkája: Fasciculi plantarum cryptogamicarum Britanniae (London 1785—1801, 4 köt. 12 tábl.).

Dicksbergit (ásv.), egy újnak tartott ásványfaj Dicksbergről (Svédország), nem egyéb mint rutil.

Dickson, *Oskar*, svéd kereskedő, Nordenskjöld sarkvidéki utazásainak fő támogatója. Szül. Göteborgban 1823., megh. almnäsi birtokán (Svédország) 1897 jún. 5. Vadászati és madarászati szenvedélye kedveltették meg vele a földrajzi tudományt. 1868-ban Ehrensvärd gróf keltette föl a sarkvidéki utazások iránti érdeklődését, azután D. maga ajánlkozott Nordenskjöld utazásainak támogatására. ∽ fedezte az 1870. grönlandi expedició összes költségeit, az 1872—73. spitzbergi telelés nagy költségeit, az 1875. expedició költségeit teljesen, az 1876-iét részben. Csupán az 1878—1880. Vega-expedició költségeihez 120,000 svéd koronával járult. Nagylelkü adakozásaiért sokféle kitüntetéssel jutalmazták, így a Vega-expedició támogatásáért a nemességet kapta.

Dicksonia *L'Hérit.* (növ.), faharaszt v. rhizomával terjedő haraszt a Cyatheaceae családban, két v. háromszor szárnyas lombbal; mintegy 12 faja él a tropikus tartományokban, különösen szigeteken. Némely faja üvegházi dísz. Díszkertek árnyékos és nedves helyeire is kiválóan alkalmas. Homokos lombföldet v. erikaföldet, 5—10° nyirkos meleget szeret. A *D. antarctica* R. Br. egész 18 m. magas törzsű; óriás nagyságú levelei vannak. Igen gyakori K.-Ausztrália hegyein, Tasmaniában és Újzélandon.

Diclines irregulares (növ.), *Jussieu* növényrendszerében az egyivarú, többnyire pártanélküli növények osztálya.

Diclinia (gör., növ.) a. m. váltivaruság, a virágzó növényeknek az az állapota, midőn egy faj növénynek ivarszerve: a porzója meg a termője, külön-külön virágban van. A váltivaru virágban tehát mindig csak egyféle ivarszerv van. Ilyen a *Linné* rendszerében a 21—23. osztály. — *Diclinus flos* a. m. egyivaru virág, a himnős virág ellentétje, midőn az ivarszervek nincsenek együtt egy virágban (flos hermaphroditus), hanem külön virágban van a porzó (*porzós virág*, flos staminigerus, virágos kender vagy a kukorica szártetőző bokrétája; jele ♂), másikban van a termő (termős virág, flos pistilligerus, magvas kender v. a kukorica-cső; jele ♀); l. még *Egylakúak* és *Kétlakúak*.

Amely szó **Dic**... alatt nincs meg, **Dik**... alatt keresendő!

Diclytra (növ.), a *Dielytra* név helytelen írásából keletkezett szó, a. m. *Dicentra* (l. o.).

Dicondylia, azon állatok összefoglaló neve, melyeknek koponyája két bütyökkel(condylus occipitalis) izesül a gerincoszlophoz. Ide tartoznak a kétéltüek *(Amphibia)* és az emlős állatok *(Mammalia)*.

Dicotyledoneae (növ.), a m. *Kétszikűek*. A zárva termő *(Angiospermae)* virágos növényeknek az az osztálya, melynek embriója (csira) rendesen *két sziklevéllel* (csiralevél) van ellátva, de ezek száma lehet 2-nél több is, v. elcsenevészedés folytán csak 1 is. (A bab vagy tökmag meghámozás után világosan mutatja a két sziklevelet.) Jellemző még a D.-ra, hogy szárukban nyilt edénynyalábok foglalnak helyet, amelyekben kambium van és ez állandóan osztódásra képes; az egyszikűek nyalábjaiban ellenben kambium nincsen. Az edénynyalábok körben helyezkednek el. Folytatásuk a levélerezet, mely a levél lemezében hálózatosan ágazik el, míg az egyszikűekében párhuzamos (pl. kukorica). Viráguk alkotása szerint 2 nagy alosztályba oszthatók: 1. *Archichlamydeae* (l. o., Choripetalae, Apetalae, l. o.); 2. *Metachlamydeae* (l. o., Sympetalae, hibásan Monopetalae). Mindkét alosztály számos családot és ezekből összefűződő rokonsági sorozatot tartalmaz. Ugy a D., mint *Monocotyledoneae* (l. o., egyszikűek) csoportja a kainophyticumban indul fejlődésnek és pedig a fosszilis maradványok tanusága szerint hirtelen, egy időben, a krétakorszakban jelennek meg, hogy azután függetlenül egymástól teljesen elszigetelten fejlődjenek tovább. Hogy melyike idősebb e két csoportnak, biztosan meg nem állapítható, noha az egyszikűek fosszilis maradványai valamivel későbbiek és emellett csekélyebb számuak. Mindkettő jelenleg fejlődésének emelkedő szakában van, ami a fajok sokaságában, variabilitásában és kereszteződésre való hajlandóságában igen szembetünően jut kifejezésre. Ez különösen a D.-re áll. Ugy ez utóbbi körülmény, mint az, hogy az egyszikűek csoportja oly sorozatokra és családokra tagozódik, melyeket nagyobb hézag választ el egymástól, amellett szól, hogy az egyszikűek idősebbek. Ez jut kifejezésre *Engler* természetes növényrendszerében is, midőn a D.-t a rendszer végére helyezi, mint magasabb fejlettségűeket.

Dicotyles (állat), l. *Pekari*.

Dicranum *Hedw.* (növ.), a lombos mohák génusza, melynek 150 faja közül hazánkban 26 fordul elő. A sarkvidéktől az egyenlítőig, mindenféle talajon található, a mészkőzeten azonban ritka. Rokongénusza a *Dicranella* Schimp., hazánkban 11 fajjal.

Dicrocoelium lanceolatum, v. *Distomum lanceolatum*, l. *Mételyek*.

Dicrurus (állat), a málinkó-félék *(Oriolidae)* családjába tartozó madárnem. Az ide sorolt fajok (szám szerint kb. 32) akkorák, mint az örgébics; csőrük varjuszerű; tollazatuk szine fénylő fekete; farkuk 10 tollú, többnyire villás; Afrikában, Dél-Ázsiában és Ausztráliában honosak. Az Indiában élőket a benszülöttek szivesen tartják kalitkában, mert igénytelenek, könnyen megszelidülnek és szorgalmasan énekelnek. Egyik fajuk a paradicsomdrongó *(D. paradiseus* L.), kizárólag rovarokkal, főleg fulánkosokkal táplálkozik. Legismertebb indiai faj a fekete drongó *(D. ater* Jerdon); Északkelet-Afrikában honos a szerecsendrongó *(D. divaricatus)* és Jáván a szép énekű szürke drongó *(D. cinereus)*.

Dicsekvés (eszt.), egyike a hálás vígjátéki jellemvonásoknak. Plautus római költő Miles gloriosusa a dicsekvőnek, a Bramarbas-típusznak ókori legkiválóbb példánya. Az újabb vígjátékban sem ismeretlen. Shakespeare Falstaffja a dicsekvőnek egyik remek képviselője.

Dicsének a. m. himnusz.

Dicsény (azelőtt: *Zsittin)*, kisk. Krassó-Szörény vm. oraviczabányai j.-ban, (1910) 637 oláh lak., u. p. Majdán, u. t. Kákófalva.

Dicséret, a nevelő, feljebbvaló részéről a megelégedés kifejezése; a megdicsért egyén számára megnyugvás és önbizalom forrása. A D. az erkölcsi nevelés egyik eszköze, a kötelesség állandó teljesítésére való buzdítás akar lenni, de a gyermek fejlődését rossz irányba is terelheti, ha sokszor és nagy mértékben alkalmazzuk, ha a gyermek ahhoz szokik, hogy mindenért az elismerés hangos kifejezését várja és megkapja, ha a nyilvános (vizsgálati stb.) D. az örömön kívül a dicsekvést is felkelti benne. Ezért fontos, hogy a D.-ben mértéket tartsunk s a gyermek lelki irányához ebben is alkalmazkodjunk: legyen a D. bátorítás a csekély önbizalmunak, többre kötelezés az erősnek, de soha se adjon tápot az elbizakodásnak. Örüljön a gyermek s az ifjú, ha becsületes munkájáért elismerés éri, de ne ez vezesse.

Dicséretek neve alatt Istent dicsőítő, vallásos énekeket, himnuszokat szoktak érteni; különösen ismert ez az elnevezés a hazai reformátusoknál, kiknek 1806. elfogadott s jelenleg használatban levő templomi énekeskönyvük két részből áll: *Zsoltárokból*, mely Szt. Dávid 150 zsoltárát tartalmazza verses fordításban és *D.*-ből, mely különböző ünnepekre (új év, husvét stb.), vasárnapokra, hétköznapokra vagy külön alkalmakra (úrvacsoraosztás, bűnbánati hét, hadakozás, szárazság, templomavatás stb.) készített 238 éneket tartalmaz. Az énekek egyrészét a reformáció századában irták, v. a régi katolikus énekekből dolgozták át, másrészét a jelen század első éveiben. Dallamuk részben a francia Goudimel által a XVI. sz.-ban készített zsoltárdallamok, részben ősrégi, még a kat. korba visszanyuló, vagy a magyar reformátorok által készített eredeti magyar zamatu dallamok.

Dicsériáda, dicséret, leginkább meg nem érdemelt magasztalást jelent.

Dicsértessék a Jézus Krisztus, katolikus köszöntés, melyre a felelet: *Mindörökké Amen*. Kivált az ellenreformáció óta terjedt el. V. Sixtus pápa 50 napi búcsut engedélyezett mindazoknak, akik e köszöntést áhitattal mondják és viszonozzák. V. ö. *Beringer*, Ablässe (1893).

Dicsfény, 1. optikai tünemény, mikor az ember feje árnyékát színes központi körök veszik körül. E tünemény alacsony napállás mellett jön létre, midőn az árnyék ködös háttérre esik. A színes körök középpontja ott van, hol a Nap közepén és

az észlelő szemén átmenő fénysugár az árnyékot felfogó területet találja. A színes gyűrűket akkor is látni, ha a fej árnyéka harmatos pázsitra esik. Hegyes vidéken látható, ilyen a németországi Brockengespenst. A D. okát a fénytalálkozás tüneményeiből magyarázzák.

2. *D. (nimbus, gloria)*, a művészetben az isteni személyeket és szenteket kitüntető fény, mely olykor az egész alakot, többnyire azonban csak a fejet veszi körül. Már az antik művészetben a csillagistenségeket, majd a többi Isten alakjait is kitüntető D.-nyel látták el, ami átment az istenített személyek, így a császárok ábrázolásaira is, úgyhogy keleti hatás alatt a legfőbb méltóság jelvényévé vált. A Kr. u. IV. sz.-tól kezdve átmegy a keresztény művészetbe is és a fej mögé alkalmazott fényes korong alakjában az istenség, angyalok és szentek kiemelésére szolgál. A D., a keresztény művészetnek ez az állandó jelvénye számtalan változatban fejlődött ki. Különböző módon díszítik ékkövek, csillagok, stb., — sugarakkal látják el, legnevezetesebb azonban a XV. sz.-ban föllépő ama változás, hogy a festészetben nem mint a fej mögé helyezett, hanem a fej fölött lebegő, immár többé kevésbbé valószerűen ábrázolt fénylő korong vagy csak a fejet körülvevő karika szerepel. Krisztus D.-e a régi művészetben rendesen kereszttel van megjelölve; az isteni szem vagy kéz többnyire háromszögű D.-ben fordul elő. A keleti eredetű négyszögű D. az alakok feje mögött az ókeresztény művészetben az élő személyek jelzésére szolgál. A teljes alakok mögött alkalmazott nagy D. a román művészetben jellegzetes oválís alakot ölt *(mandorla* olasz., mandula) és eleinte főleg az ülő Krisztust veszi körül, gyakran szivárványszinekben ragyog, míg a későbbi századokban főleg Máriaképek körül jelenik meg, többnyire lángsugarakkal díszítve. V. ö. *Mendelssohn*, Der Heiligenschein in der italienischen Malerei seit Giotto (Berlin 1903).

Dicsőfi *József*, ref. lelkész, a tiszántúli egyházkerület volt főjegyzője, szül. Balmazújvároson 1859 júl. 6. A gimn. és teol. tanfolyamot Debreczenben 1881. végezte, hol gimnáziumi segédtanár és szénior is volt; 1887. az ószöv. írásmagyarázat tanára, 1900. lelkész lett Debreczenben, 1905. egyházker. főjegyző, mely utóbbi állásáról 1911. lemondott. Már tanulókorában egyik szerkesztője volt a Hittanszaki Önképző Társulat Közlönyének. Jelentősebb dolgozatai: *Debora éneke* (1885); *Sulammith* (1886); *A synoptikus evangeliumok kritikája és apologiája* (1888); *Evangeliumi elmélkedések* (1892—93); több alkalmi egyházi beszéd. Minden műve Debreczenben jelent meg. Kiadta a tiszántúli egyházkerület Névtárát az 1905., 1907. és 1909-ik évekről. A legújabb biblia-revizióban Ésaiás, Esdrás, Nehémiás, Ezékiel próféták iratai s az efézusi, filippibeli, koloszéi és a Filemonhoz írt levelek átdolgozásával vett részt. Mint egyházker. főjegyző, ki majdnem teljes négy éven át végezte püspökhelyetteseképen a közigazgatási teendőket, püspökjelölt is volt.

Dicsőszentmárton, nagyk. Kis-Küküllő vm. dicsőszentmártoni j.-ban, (1910) 4393 lak. (1900-ban 3360, ebből magyar 2520, oláh 730, német 83). Kis-Küküllő vm. törvényhatóságának, pénzügyigazgatóságnak, a járási szolgabirói hivatalnak, Kis-Küküllő környéki unit. esperességnek, jbiróságnak és telekkönyvi hatóságnak, kir. közjegyzőségnek, adóhivatalnak, pénzügyőrségnek, állami borászati közegnek székhelye. Van állami polgári leányiskolája, kisdedóvója, ipariskolája, könyvnyomdája, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala, telefonállomása. Van 2 takarékpénztára, előlegező egylete, Vutural takarék- és hitel részvénytársulata, az Erzsébetvárosi hitelbank fiókja. Marhavásárai élénkek. Lakói föld- és szőllőműveléssel foglalkoznak.

Dicsőülés (eszt.), l. *Apoteózis.*

Dics-Tau *(Dych-Tau)*, 5211 m. magas hegycsúcs a Kaukázusban, az Elbrusztól DK.-re az 5151 m. magas Kocstan-Tau szomszédságában.

Dicsvágy, az embernek ama vágya, hogy nyilvánosan elismerjék, megbecsüljék. Amily természetes és jogosult ez a kivánság, ép oly természetes, de nem jogosult, hogy sokszor túlcsap a jogos korlátokon, hogy az emberek nem igazi értékük szerint akarnak érvényesülni, hanem aszerint az érték szerint, melyet maguk tulajdonítanak maguknak, de amely a valódinál sokkal nagyobb, s hogy általában nem az a fődolog előttük, hogy belső értékük legyen, hanem hogy belső értéket tulajdonítsanak nekik s aszerint adjanak nekik állást, tisztességet és dicsőséget.

Dicta, l. *Dictum.*

Dictaea, l. *Dikté.*

Dictaeon, l. *Dikté.*

Dicta et promissa (lat.), az eladó felel az eladott tárgy mondott (dicta) és igért (promissa) tulajdonságáért.

Dictamnus *L.* (növ.), l. *Ezerjófű.*

Dictando (lat.) a. m. tollba mondva, diktálva, l. *Diktál.*

Dicta probantia (lat.), l. *Bizonyíték.*

Dictator (lat.), l. *Diktátor.*

Dictatus papae (lat.). Igy nevezik az egyházi történetírók azt a fontos iratot, mely a középkori pápai főhatalom jogait 27 pontban foglalja össze, amint azokat VII. Gergely pápa foglalta össze először 1075 körül. A D. többi között ezeket mondja: A pápának joga van engedetlen fejedelmeket letenni és alattvalóikat a hűségi eskü alól feloldani; a pápa zsinatok hozzájárulása nélkül is tehet le püspököket; a pápa az egyházi törvényeket önhatalmából megváltoztathatja és azok alól dispenzálhat. A D. szövege VII. Gergely pápa oklevelei között található (Jaffé-Löwenfeld, Regesta Pontificum Roman. II.) és sokan azt hiszik, hogy maga a pápa mondotta azokat tollba Deusdedit bibornoknak. Mások ellenben, mint Sackur (Der D. Neues Arch. XVIII. 135), Deusdedit bibornok művének tartják a D.-t.

Dictio (lat.), l. *Dikció.*

Dictionarium (lat.) a. m. szótár.

Dicto anno (lat.) a. m. a mondott évben; *dicto die*, a mondott napon.

Dictum (lat., többese *dicta)*, mondás, kijelentés, szó, ige. — *D. biblicum*, bibliai ige; *d. classicum*, főhely (passzus); *dicta probantia*, bizonyító mondások, bizonyító igék, különösen bibliaiak; *dicta septem sapientium*, a hét bölcs mondásai;

D. testium, tanuvallomások; *D. factum*, úgy történt, amint mondták.

Dictum de omni et nullo (lat.), logikai elv: ami az általános fogalmat illeti, megilleti az alája rendelt kevésbbé általános fogalmakat, ill. egyedeket, és ami az ált. fogalmat nem illeti, az meg nem illeti stb. Ha a szerves lények mind halandók, az ember is halandó; ha az ember halandó, Péter is halandó. A szillogizmus alapelve.

Dictyophora, süveges kabóca (állat), l. *Kabócák.*

Dictyophora *Desv.* (növ.), a Phallineae rendbe tartozó pöfeteggomba. Ékes termetének sajátságos külsőt nyujt az a terjedelmes recés szerkezetű gallér, mely a tönk felső részéből, a süveghez hasonló kis kalap alól ered. A trópusokban gyakori a *D. phalloidea* Desv. Bűzös szagot áraszt, mely a spiritus cochleariae illatára emlékeztet.

Dictys Cretensis, l. *Diktys.*

Dicyan, l. *Cián.*

Dicyema *Köll.*, a *Dicyemidae*-családba tartozó *állatnem*, mellső testsarkán nyolc sejtből álló fejkoronggal. Fajai valamennyien különböző lábasfejüek veséjében élősködnek, igen kicsinyek s csak újabb időben fedezték fel. L. *Dicyemidae.*

Dicyemidae *Rhombozoa* (állat), tudományos szempontból rendkívül érdekes állatok, melyeknek csillangókkal fedett teste csupán két sejtrétegből áll. A zoológusok egy része külön állatcsoportnak veszi és a véglények (Protozoa) és soksejtű állatok (Metazoa) közé helyezik *Mesozoa* (l. o.) néven, más zoológusok pedig mételylárvákhoz való hasonlatosságuk miatt élősködés következtében elcsenevészett szívókás férgeknek (*Trematoda*) tartják. Az ide tartozó fajok apró, 2·5—7 mm.-nyi hosszúságú élősdi állatkák, melyek különböző lábasfejüek (Sepia, Octopus) veséjében élősködnek. Testük megnyúlt, féregszerű, egész felületén csillangókkal fedett. L. még *Mesozoa.*

Dicymák (növ.), összetett virágzatok, melyek bogas virágzatokból (l. *Virágzat*) állanak. A bogernyő, ecset, forgó virágzatok alkothatnak D.-at.

Dicypellium *Nees.* (növ., *szegfűfahéj*) a Lauraceae (babérfélék) génusza. Egyetlen faja, a *D. caryophyllatum Nees*, Braziliának csinos fája. Levele hosszas, kopasz, a visszája barnás. Virága nagy, bíborpiros; porzós virága ismeretlen, de meglehet, hogy ez a faj csak termős példánya valamely *Nectandra* fajnak, amely génusszal közeli rokonságban van. Bogyója ellipszoid, a teteje köldökszerű. Szegfűszagu, csípős fahéjízü kérge *szegfűfahéj*, *szegfűkéreg* (Cassia caryophyllata, Cortex Dicypellii seu caryophyllatus) néven jut Európába. Tartalma illó olaj, gyanta, cserzsav. Konyhai fűszer; likőrt, illatszert csinálnak, kiváltképen pedig a szegfűszegport hamisítják vele. Fáját Cayenneben *rózsafának* hívják, a műasztalos nagyra becsüli.

Didache (gör. a. m. tanítás), ó-keresztény irat, melyet Bryennios Nikomedia metropolitája Konstantinápolyban fedezett fel s 1883. kiadott. Az irat címe eredetileg ez: Az Urnak az apostolok által való tanítása a pogányok számára; meg ez: A 12 apostol tanítása. Általános vélemény szerint a D. a II. sz. első felének zsidókeresztény köreitől származik és az istentisztelet és egyházközség rendezésére vonatkozó utasításokat tartalmaz. A későbbi egyháztörvényi iratok legelső és legfontosabb alapvetőihez tartozik. V. ö. *Bryennios* kiadásait és kommentárjait (Konstantinápoly 1883); valamint a *Harris*-ét (Baltimore 1887; a kézzel írott szöveg teljes fotográfiájával); *Heunecke* (Zeitschrift für Neutest. Wissenschaft, 1901); *Dudek* I., Eucharistia a Didachéban (Religio, 1911. 20.).

Didactica, *didaktika* a. m. oktatástan (l. o.). — *D. magna*, l. *Comenius.* Didaktikus költészet, l. *Tanító költészet.*

Didam, élénk forgalmu németalföldi városka a Gelderland nevű tartomány arnheimi kerületében, (1910) 4705 lak.

Didaszkalia (gör.), emléktábla, irat vagy jegyzék, amelyen az egyes szindarabokról szóló tudnivalókat (a költő nevét, az előadás idejét és helyét, a versenyző költőket, a darab sorsát s egyéb körülményeit) közölték rövidesen; tehát a. m. útmutatás, kalauz, tudósítás. Athénben a szinkörben alkalmazták őket s néhány töredék fenn is maradt belőlük (Corp. inscr. Att. II. 977. a, b). Az ily emléktáblákról később másolatokat készítettek, amelyeket aztán az egyes szindarabok elé bevezetésképen alkalmaztak. Valószinüleg Aristoteles kezdett először ilyeneket szerkeszteni s őt követték később e tekintetben az alexandriai tudósok (Dikaiarchos, Kallimachos, Byzantioni Aristophanes, Aristarchos stb.). De jelentette magát a szinielőadást is.

Diday (ejtsd: didé), *François*, svájci festő, szül. Genfben 1802 febr. 12., megh. 1877 nov. 28. Párisban tanult. Svájci tájakat ábrázoló festményei a XIX. sz. első felének tájképfestése terén figyelemreméltó termékek. Calamenak, a híres tájképfestőnek mestere volt.

Didelphia. E néven foglalták össze mindazokat az emlősállatokat, amelyeknek méhe és hüvelye kettős. Ilyen állatok pl. az Erszényesek (Marsupialia).

Didelphis (*uterus didelphis s. septus, s. bilocularis*) a. m. kétüregű méh; egyes állatfajoknál ezt a méhalakot találjuk, nőknél csak fejlődési rendellenességképen fordul elő.

Didelphyidae (állat), l. *Erszényes patkányfélék.*

Didelphys (állat), l. *Oposszum.*

Diderot (ejtsd: didró), *Denis*, francia író, szül. Langresban (Champagne) 1713 okt. 5., megh. Párisban 1784 júl. 30. Jómódú késesnek volt a fia, aki Párisban taníttatta. D. eleinte pap, majd jogász akart lenni, de inkább foglalkozott idegen nyelvekkel, bölcsészettel és természettudományokkal s végül is az írói pályára lépett, mire atyja levette róla kezét. Bár nagy szegénységben élt, korán megházasodott s elég jó családapa lett belőle, noha a hitvesi hűség nem volt erős oldala. 1745—49-ig Puisieuxnének, egy csapodár, de szellemes nőnek a hálójában vergődött, 1775 óta pedig a mély érzésű Volland Sophie benső barátja volt, akihez intézett levelei úgy a korra, mint D.-ra igen jelentős okmányok. Közben D. írói pályája tetőpontjára ért. Mind merészebben támadta a

vallást s míg Penseés philosophiques (Hága 1746) c. munkáját nyilvánosan elégették, addig Lettre sur les aveugles (London 1749) c. műve száz napra a vincennesi börtönbe juttatta. Valamivel mérsékeltebb hangot igyekszik betartani, nem meggyőződésből, hanem kényszerűségből az 1751. megindított Encyclopédieben, melynek előmunkálatai 1745-be nyúlnak vissza. Eleinte Chambers angol Cyclopaediájának (London 1728, 2 köt.) átdolgozásáról volt szó, de D., mint a vállalat főszerkesztője, csakhamar egészen új alapokra fektette a sokkal nagyobb arányú francia vállalatot, melynek megjelenése több évi megszakítással 1772-ig elhúzódott. D., aki az egész vállalat lelke volt s a nagy mű számára nemcsak az összes művészeti és ipari cikkeket, hanem a bölcsészeti, fizikai és vegytani cikkek egy részét is megírta, húsz évi kemény munka dacára szegény maradt, míg a kiadók harmadfél milliónál többet nyertek a vállalaton. Szorult helyzetén II. Katalin cárnő segített, aki 15,000 livresért megvette (1765) könyvtárát, de használatra egész élete végéig nála hagyta azt, sőt évi 1000 livres fizetéssel a gyüjtemény könyvtárosává is kinevezte s évi díját 1767. ötven évre előre kifizette. D. 1773 őszén Szt.-Pétervárra ment, hogy a cárnőnek személyesen kifejezze háláját, de már 1774 februárjában hazatért, minthogy a szigorú éghajlatot nem birta ki. Életének utalsó tíz esztendeje minden jelentősebb külső esemény nélkül, de szakadatlan munkálkodásban telt el. Párisban két szobrot állítottak neki s szülővárosába is jutott egy emlék. D., jóllehet az Encyclopédie közel egyharmada az ő munkája, ezenkívül is számos, részben jelentős értekezést s több szépirodalmi művet alkotott. Rendesen a napi kérdések izgatták: sokat és sokfélét írt s éppen ezért igen gyakori nála az ellentmondás és az elhamarkodás. Mélység és hihetetlen felületesség, bámulatos világosság és kínos homály, emelkedett erkölcsi érzés és aljas pornográfia szüntelenül váltakoznak irataiban, úgy hogy egységes képet éppen nem könnyű rajzolni róla. Mint filozófus a Principes de la philosophie morale (1745) c. első munkájában, mely nagyrészt Shaftesburyből van fordítva, a kinyilatkoztatott vallás híve, melyet azonban a Pensée philosophiques (1746) és még inkább a Promenades d'un sceptique (1747, első kiad. 1830) c. dolgozataiban a deizmussal s végül (Pensées sur le nature, 1754; Entretien entre D. et d'Alembert és Le rêve de d'Alembert, 1769) a panteizmussal cserélt föl, mely az istenséget a természeti törvényben és az igazság, szépség és jóság megnyilatkozásaiban keresi. A materializmus végső konzekvenciáit levonva, Leibnitz monádjait, Robinet és Maupertuis hatása alatt, érző atomokkal helyettesíti. Ez atomok az animális szervezetben öntudatra ébrednek s belőlük sarjadzik ki a gondolat. Végokok nincsenek, csakis indító okok működnek. Szépirodalmi művei közül Le fils naturel (1756) és Le père de famille (1758) című drámái gyönge alkotások, de nagy történeti jelentőségük van, mert a polgári dráma, az ú. n. érzékeny szinjáték *(comédie larmoyante)* úttörői s a modern szinmű ősei közé tartoznak. Regényei: Les bijoux indiscrets (1748, lapos ifjúkori mű); La religieuse (1760, unalmas és visszataszító részletekben egyaránt bővelkedő irányregény a szerzetesi élet ellen); Le neveu de Rameau (1762, először németül jelent meg Goethe fordításában, 1805; mesteri tanulmány a korabeli társadalom erkölcsi romlottságáról); Jaques le fataliste (1773, melyet alapgondolata Voltaire Candide-jával helyez szembe, de amely igen gyönge a kivitelben). Legsikerültebbek a Petits papiers c. összegyüjtött genre-képek. «Salon»-jaival (1759—81) megteremtette a képzőművészeti kritikát s művészi látásra nevelte olvasóit. Legfőbb esztétikai elve a természetesség. D. műveinek legjobb kiadását Assézat és Tourneux rendezték (Paris 1875—79, 20 köt.). Magyarul megjelentek: Az apáca. Ford. *Szépfaludi* (Pest 1869); u. a. (ford. *Holló* Jenő, Budapest 1907); Válogatott filozófiai művei (ford. *Kohn* Samu, u. o. 1906). V. ö. *Rosenkranz*, D's Leben und Wirken (Leipzig 1866); E. *Schérer*, D. (Paris 1880); J. *Morley*, D. and the encyclopedists (2. kiad. London 1891, 2 köt.); *Collignon*, D. sa vie, ses oeuvres, sa correspondance (Paris 1895); *Tourneux*, D. et Cathérine II. (u. o. 1900); *Gärtner* H., D. és a polgári dráma (Egyet. phil. Közlöny 1893. évf.); *Sebestyén* Dezső, D. befolyása Lessingre (Eger 1904); *Alexander* B., D.-tanulmányok (Budapest 1906); *Haraszti* Emil, Diderot Apácája (Kolozsvár 1907).

Dididae v. *Inepti* (állat), a madarak egyik kihalt családja, l. *Dodo*.

Didier (ejtsd: didjé), *Charles*, francia író, szül. Genfben 1805., megh. Párisban 1864 márc. 8., mint öngyilkos. Mélodies (Paris 1817) című lirai verskötetével tünt fel s ragyogó leírásokban gazdag regényeivel, melyek az olasz viszonyokat ecsetelik (Rome souterraine 1833; Campagne romaine 1841), őszinte sikert aratott.

Didimit (ásv.), finom pikkelyes-palás zöldesfehér, talkszerű csillám; lényegében muszkovit, de szénsavas mésszel van keverve. A kloritpalában a Zillertalban (Greiner) fordul elő. Vele azonos az amphilogit.

Didimium, *didymium*, a *Mosander*-től a *cerit*ből (szerinte a cerium, lanthanum és D. oxidjainak keveréke) előállított D.-sók alkatrésze. *Welsbachi Auer* a D.-sókat zöld szinű prazeodymsókra és ametiszt-szinű neodym-sókra bontotta, úgy hogy *Auer* és mások vizsgálatai szerint a D. két elemből: *prazeodym*-ból és *neodym*-ból áll.

Didimüveg, didimoxid-tartalmú, alig észrevehetően rózsaszínűre festett üveg, amelynek abszorpciós spektrumában néhány feltünően éles sötét abszorpciós csíkot észlelhetünk.

Didius, teljes nevén *Marcus D. Salvius Julianus*, római császár, Salvius Julianus híres jogtudósnak unokája, szül. Kr. u. 132.; Marcus Aurelius családjának pártfogásával nagy hivatalokba jutott és több provincia kormányzója lett. Pertinax megöletése után nagy pénzen megvásárolta a praetorianusokat és 193. márc. 28. császárrá kiálttatta magát. De mind a nép, mind a provinciabeli seregek tiltakoztak ellene, mert D.-t dorbézoló élete miatt nem szerették. Britanniában Albinus, Szíriában Pescennius Niger lépett föl ellene, Pannoniából pedig Septimius Severus vonult Róma felé, melyet ellenállás nélkül foglal-

hatott el. A szenátus ekkor D.-t megfosztotta trónjától és a katonák 66 napi uralma után 193 jún. 2. megölték.

Dido v. *Elissa*, Muton (v. Belos) tyrusi király leánya, ki atyja halála után nagybátyjának Akerbasnak (v. Sichaeusnak), Melkart papjának lett a neje. Fitestvére, Pygmalion, Tyrus királya, kapzsiságból sógorát megölette, mire D. kincseivel és sok tyrusi ember kiséretében új hazát ment keresni. Egy föniciai gyarmatváros, Utika közelében kötött ki Afrika É.-i partján és Jarbas numidiai királytól megvásárolt egy várat, melynek *Bozra* nevét a görögök *Byrsá*-nak (a. m. bőr) ejtették ki, s innen eredhetett az a monda, hogy D. csak annyi földet kapott Jarbastól, amennyit egy ökör bőre betakart, de ezt a bőrt ravaszul vékony szíjakra hasíttatta, úgy hogy jókora területet nyert. Az új telepesek csakhamar kiterjesztették hatalmukat és D. nagy várost alapíthatott (valószinüleg a Kr. e. XI. sz.-ban), melynek *Karthago* (a. m. Ujhely) lett a neve. Midőn később Jarbas D.-t nőül követelte magának, ez inkább máglyán égettette el magát, semhogy a barbárnak felesége legyen. Vergilius nagy szabadsággal dolgozta fel D. mondáját. Époszában Aeneas (l. o.) ép akkor vetődik Afrika partjára, mikor D. az új várost építteti; Venus csele következtében a királynő halálosan beleszeret Aeneasba, s midőn ez Jupiter parancsára Itáliába hajózik, D. szerelmi bujában máglyán végzi be életét. Nagyon valószinű, hogy D. azonos a föniciai Astarte istennővel, Karthago védőasszonyával, akit történeti alakká formált-át a néphagyomány.

Didon, *Henri*, francia kat. hitszónok, szül. Touvetben (Isère) 1840 márc. 17., megh. Toulouseban 1900 márc. 13. A Domonkos-rendbe lépvén, 1861. Rómába küldték, ahol pappá szentelték. Teol. tanár volt több rendházban, majd hitszónok, míg 1871. a házassági válás kérdésében vallott nézetei miatt cenzura alá került, mire 18 hónapig Corbara kolostorba (Korzika szigetén) kellett visszavonulnia. Ezután Németországba, majd Palesztinába ment, s ez útjai eredményeként írta: Les Allemandes (Paris 1884) és Vie de Jésus (u. o. 1890, 2. kiad. 1891) c. munkáját. 1890-ben Arcueilben a Collège Albert le Grand igazgatójává nevezték ki. 1891 óta ismét hitszónok Párisban. Egyéb művei: L'enseignement supérieur et les universités catholiques (Paris 1875); L'éducation présente (u. o. 1898) stb. Magyarul megjelentek: Felbonthatatlanság és elválás (Budapest 1894); A Jézus Krisztus istenségében való hit (u. o. 1894); A tudomány Isten nélkül (u. o. 1895, 3. kiad. 1897; mind a hármat *Somogyi* Aladár ford.); Jézus Krisztus. Ford. *Kiss* János és *Sulyok* István (díszmű, u. o. 1896). V. ö. *Robière*, Un moine moderne (Paris 1900); A. de *Coulanges*, Le Père D. (1902).

Didot, francia könyvnyomdász- és könyvkereskedő-család. Az üzlet alapítója *D. François* (szül. 1689.) volt, aki többek közt kiadta Prévost-nak: Histoire générale des voyages c. munkáját. Egyik jeles utóda *D. François Ambroise*, ez különösen a nyomdászat terén tünt ki, s nyomdájának számos terméke tipografiai ritkaság becsével bir. Ezt öccse, *D. Pierre François* (1695—1783) követte, aki bátyját szakismeret tekintetében jóval fölülmulta. Kiváló érdemeket szerzett a nyomdászat, betüöntés és papirgyártás terén s ő alapította a híres essomer-i papirgyárt. Fia, *D. Pierre* (1760—1853) nemcsak kiváló nyomdász volt, de irodalmilag is működött. Kiadásában jelentek meg a Louvre-kiadások elnevezés alatt ismert francia klasszikusok, stb. Egyik fia, *Saint Léger* volt a *végnélküli papir* föltalálója; egy másik fia, *Pierre* folytatta az üzletet, míg a legfiatalabbik, *Jules* (1794—1871), Brüsszelben alapított nyomdát, melyet azonban csakhamar eladott a belga kormánynak s visszatérve Párisba, ott új nyomdát rendezett be; D. *Ambroise* egyik fia, *D. Firmin* (1764—1836), átvette atyjának betüöntődéjét s a betüöntést nagy tökélyre emelte. Fiai közül *Ambroise Firmin* (1790—1876) és *Hyacinthe Firmin* (1794—1880) folytatták a családi üzletet, mely közös vezetésük alatt rendkívül emelkedett és világhirre tett szert. Ők adták ki a francia akadémia szótárát, az Encyclopédie moderne 39 kötetét, az Univers pittoresque (67 köt. 4000 acélmetszettel) stb. nagyjelentőségű vállalatokat. A francia könyvárusi ház 1896. *Ramin* Henri tulajdonába ment át a következő cégen: *Firmin Didot et Cie.* A háznak Mesnilben van könyvnyomdája 400 munkással, Párisban kromolitográfiai intézete és Sorel-Mousselben papirosgyára (500 munkás).

Didrachmon, l. *Drachma*.

Didron, *Adolphe Napoléon*, francia archeológus, szül. Hautvillersben 1806 márc. 13., megh. 1867 nov. 13. Franciaországban a romantikus mozgalom hatása alatt fejlődött archeológiai iskola legkiválóbb képviselőinek egyike volt. Az általa 1844. alapított Annales archéologiques c. folyóirat, melyet D. halála után 1881-ig folytattak, ma is becses forrásmű; egyéb művei közül különösen a D. által az Esphigmenu kolostorban fölfedezett híres athosi festészeti kézikönyv (l. *Bizánci művészet)* francia forditása (Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine, Paris 1845) fontos.

Didunculidae, l. *Galambok*.

Didunculus (állat), l. *Fogasgalamb*.

Didus (állat), l. *Dodo*.

Didyma *(Didymoi, Didymaion)*, antik görög templomkerület Kis-Ázsia DNy.-i partján, Milétostól délre 15 km.-nyire, a Panormos-öböltől 4 km.-nyire; Apollon régi híres templomával és jóslóhelyével, melyre a Branchidák ügyeltek fel (l. *Branchos)*. Az ősrégi templomot 494. Kr. e. a perzsák elpusztították; 330 körül a miletosiak hozzáfogtak a templom újjáépítéséhez, melyet minden más templomot fölülmúló arányokban terveztek művészei: Paionios Ephesosból és Daphnis Miletosból, de ez, bár Caligula haláláig (Kr. u. 41) dolgoztak rajta, sohasem készült el. D.-t a Panormos kikötővel szent út kötötte össze, melyet kétfelől a branchidák ülő szobrainak és heverő oroszlánoknak sora díszitett; az ülő szobrok közül Newton tizet födözött föl (1858), melyek jelenleg a British-muzeumban vannak. A templom helyén 1872—73. Rayet és Thomas, 1895—96. Haussoullier és Pontremoli rendeztek ásatásokat, 1905 óta a berlini muzeumok megbizásából Wiegand tárja föl rendszeresen D. helyét. Az ión stílű templom

keskeny oldalán 10, hosszoldalain 21 (kb. 20 m. magas) oszloppal biró dipteros, mely 55 m. széles és 108 m. hosszú területet borít és 7 lépcsős alapon nyugszik. Hajója előteremből és nyitott udvarból állott. V. ö. *Rayet* és *Thomas*, Milet et le golfe Latmique (Paris 1877); *Haussoullier*, Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion (u. o. 1902); *Wiegand* kutatásairól a Sitzungsberichte der Berliner Akademie c. kiadványban számol be (1901 óta).

Didymi, l. *Ikrek.*

Didymis, l. *Here.*

Didymium, l. *Didimium.*

Didymium *Schrad.* (növ.), a Nyálkagombák génusza, melynek 35 faja korhadó növényi anyagokon él. A parányi termőtest falába mész rakódik. Egyes fajai nálunk is gyakoriak.

Didymocarpus *Wall. (Rottlera* Vahl, növ.), a Gesneraceae család génusza; 100 faja csaknem kizárólag az indomaláji flóraterület füve, ritkán félcserjéje.

Didymoi, l. *Didyma.*

Didymos, 1. görög grammatikus Alexandriából a Kr. e. I. sz.-ban, tömérdek könyvet írt össze, főleg kommentárokat a régi görög írókhoz s birálólag folytatta Aristarchos Homeros-tanulmányait. Roppant nagy munkásságáért a régiek Chalkenteros (a. m. ércbelü) jelzővel tisztelték meg. Nem rég egy berlini papyruson Demosthenes philippikáihoz való kommentárját fedezték fel. Kiadta Diels és Schubarth (Berliner Klassikertexte).

2. *D.*, a vak, az alexandriai hittani iskola tanára, szül. 309 körül, megh. 395 táján. Egyike volt az Arián-féle eretnekség legnagyobb ellenzőinek. Műveit kiadta *Migne*, Patr. Graec. T. XXXIX.

Didymus Faventinus, Melanchton (l. o.) álneve.

Didynamia (növ.) a. m. kétfőporzósak, *Linné* rendszerének 14. osztálya, melynek virágjaiban 4 porzó közül 2 hosszabb. Ilyen az *Ajakosak* nagy része (l. o.).

Didzsle, a Tigris folyó arab neve.

Die (ejtsd: dí), járási székhely Drôme francia départementban, a Drôme és Mérosse összefolyásánál, termékeny, minden oldalról hegyekkel (a legjelentékenyebb a meredek falu Glandaz) körülvett kis sikságon, vasút mellett, (1906) 3638 lak., selyemfonással, posztószövéssel, tészta- és papirgyárral. A környékén termelt fehér borok közül legkedveltebb a «clairette de D.» A régi falakkal körülvett város legjelentékenyebb épületei a székesegyház, az egykori püspöki palota, a római időkből fennmaradt vízvezeték és oltárok romjai, egy ugyanazon időkből való diadalkapu, amelyet a középkorban megerősítettek és ma Saint Marcel kapunak neveznek. A rómaiak idejében Dea Augusta Vocontiorum-nak nevezett D. a IX. sz.-ban Diois grófságnak volt fővárosa. 8 km.-nyire vannak Valcroissant cisterci apátság romjai. V. ö. Essai sur le top. de la ville de D.

Dié, város Franciaországban, l. *Saint-Dié.*

Dieb (állat), a közönséges sakál (l. o.) arab neve.

Dieballa *Géza,* orvos, szül. Ercsiben 1867 dec. 20. Tanulmányait a budapesti és bécsi egyetemeken végezte, 1891. Budapesten avatták orvosdoktorrá. 1891—98-ig Kétly tanár belgyógyászati klinikáján mint gyakornok, második és első tanársegéd működött. Ezen idő alatt utazási ösztöndíjjal egy évet a strassburgi, párisi és berlini klinikákon töltött, 1899. «a vér-, vese- és anyagcserebetegségek» kór- és gyógytanából magántanári képesítést nyert. 1904-ben a székesfővárosi Szt. Rókus kórház fiókosztályára, 1907. pedig a Szt. István kórház egyik belgyógyászati osztályára főorvossá nevezték ki. D. irodalmi dolgozatai főleg a vér-, vese- és anyagcserebetegségek körébe vágnak; hazai, német, francia orvosi lapokban jelentek meg.

Diebitsch-Sabalkanski, l. *Dibics-Zabalkanszkij.*

Dieburg, az ugyanily nevű járás székhelye Starkenburg hesseni tartományban, a Gersprenz és vasút mellett, (1905) 5557 lak., bádogárúk, agyagedények készítésével, bőriparral; régi erődítmények romjaival és szűz Máriáról nevezett, látogatott búcsujáró templommal.

Dieci, l. *Inquisitori di Stato.*

Dieckerhoff, *Wilhelm,* német állatorvos, szül. Lichtendorfban 1835 okt. 18., megh. 1903 dec. 14. Berlinben. A berlini állatorvosi főiskolán a belorvostan tanára, 1898—1900-ig pedig rektora volt. Egyik megalapítója a Berliner Tierärztliche Wochenschriftnek, melyet éveken át szerkesztett. Sokoldalú és kiterjedt irodalmi munkásságot fejtett ki. Legértékesebb munkája Lehrbuch der speciellen Pathologie und Therapie für Tierärzte három kötetben, melynek második kiadása 1903. jelent meg és a három kiadást ért Gerichtliche Tierarzneikunde (1902).

Dieckhoff, *August Wilhelm,* német lutheránus teológus, szül. Göttingenben 1823 febr. 5., megh. 1894 szept. 13. Rostockban. 1854-ben Göttingenben, 1861. Rostockban volt teol. tanár és 1883-tól a konszisztorium tagja. Művei: Die Waldenser (Göttingen 1851); Die evangel. Abendmahlslehre im Reformationszeitalter (u. o. 1854, 1. köt.); Die evang.-luther. Lehre von der heiligen Schrift (Schwerin 1858); Luthers Lehre von der kirchlichen Gewalt (Berlin 1865); Schrift und Tradition (Rostock 1870); Die obligatorische Zivilehe (Leipzig 1873); Der Ablassstreit (u. o. 1885). Kliefothtal együtt adta ki a Theologische Zeitschriftet (Schwerin 1860—64).

Diede, *Charlotte,* Humboldt Vilmos híres barátnője, szül. Lüdenhausen lippei faluban 1769. mint Hildebrand lelkész leánya, megh. Casselben 1846 júl. 16. 1798 óta Diede casseli ügyvéd neje, kitől három év mulva elvált. Később a porosz király nyugdíjat adott az elszegényedett asszonynak, aki Humboldt Vilmossal 1788. ismerkedett meg Pyrmontban s hozzá fordult tanácsért, midőn a háború folyamában egész vagyonát elveszítette. Humboldt, ki ekkor porosz miniszter s a bécsi kongresszus tagja volt, nagylelküen segítette és haláláig (1835) levelezett vele. A jeles államférfiú gyönyörű levelei D. halála után megjelentek: Briefe an eine Freundin (1847. és még nagyon sokszor), míg a nő levelei, úgy látszik, elvesztek. De megjelentek: Briefe von Charlotte D. an Karl Schultze (1883., ez Humbold titkárának testvére volt). Róla írtak Piderit és Hartwig (1884) és *Ber-*

drow, Frauenbilder aus der neueren deutschen Literaturgeschichte (2 kiad., 1900).

Diedenhofen (franc. *Thionville)*, az ugyanily nevű járás székhelye Lotharingia kerületben (947 km² t.), 16 km.-nyire a francia határtól, a Mosel balpartján, vasút mellett, (1910) 14,164 lak., fűrész- és olajmalmokkal, sörfőzéssel, bőrgyártással, bortermeléssel és élénk bor-, gabona- és marhakereskedéssel. A régi erődítményekkel ellátott városból kőhid vezet át a Mosel jobbpartjára. D. a középkorban Theodonis villa, későbben Diedenhowen, már a VIII. sz.-ban Kis Pipinnek volt székhelye. 870. Németországhoz került. 1443-ban Burgundiai Fülöp, 1639. a franciák sikertelenül ostromolták. Időközben azonban Burgundiához és a Németalföldekkel együtt Ausztriához került. 1643-ban Condé Franciaország részére foglalta el. 1705., 1792., 1814. és 1815. ostromnak volt kitéve. 1870-ben a németek elfoglalták és 1871. a német birodalomhoz csatolták. V. ö. *Teissier*, Hist. de Thionville (Metz 1828).

Diefenbach, *Lorenz*, német nyelvtudós, a berlini akadémia tagja, szül. Ostheim hesszeni faluban 1806 júl. 29., megh. Darmstadtban 1883 márc. 28. Egy ideig lelkész és könyvtárnok volt Solms-Laubachban, de 1848 óta, midőn a német parlamentnek is tagja volt, csak az irodalomnak élt, míg 1865. könyvtárnok lett Majna-Frankfurtban. 1876. lépett mint ilyen nyugalomba. Költeményeken (1840) kívül számos nyelvtudományi s néprajzi munkát írt, melyek közül a kiválóbbak: Leben, Geschichte und Sprache (1835); Celtica (1839—1840, 3 köt.); Mittellateinisch-hochdeutsch-böhmisches Wörterbuch (1846); Vergleichendes Wörterbuch d. gotischen Sprache (1846—1851, 2 köt.); Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis (1857) és Novum glossarium (1867), mind a kettő Du Cange (l. o.) nagy szótárának kiegészítése; Origines europaeae (1861), Hoch- und niederdeutsches Wörterbuch (Wülcker Richarddal, 1874—85, 2 köt.); Die Volksstämme der europäischen Türkei (1877); Völkerkunde Osteuropas (I. Türkisches Reich, 1880) stb. Irt regényeket és novellákat is.

Dieffenbach, 1. *Anton Heinrich*, német genrefestő, szül. Wiesbadenben 1831 febr. 4. Előbb szobrásznak készült, csak 1856 óta adta magát a festészetre. Tanulmányait Strassburgban, Párisban és Düsseldorfban végezte. 1871 óta Berlinben lakik. A népéletből és a gyermekvilágból veszi tárgyait. Ismertebb művei: Egy nap a lakodalom előtt; Karácsonyfa; Eljegyzés; Torkosság; Uj ismeretség (1882); Lövész-gyakorlat (1883); Cukorsüveg (1888); Meglepetés (1891).

2. *D.*, *Christian*, német teológus és dalköltő, szül. Schlitzben, Hesszen, 1822 dec. 4., hol 1871 óta lelkész volt és 1901 máj. 26. meghalt. Munkái: Gyermekdalok (1852); Költemények (1857); Aus vier Reichen. Gedichte (1887); Aus dem Kinderleben (1878); Ein Hochzeitsstrauss (1874); Bibelandachten (1879); Evangelische Hausandachten (1883); Die heilige Ehe (1901). Hagyatékából; Geschichte der Patriarchen Abraham Isaak und Jakob in 103 Betrachtungen (1903).

3. *D.*, *Johann Friedrich*, német sebész, szül. Königsbergben 1794 febr. 1., megh. Berlinben 1847 nov. 11. Eleintén teológiát tanult Greifswaldban, majd 1813. mint önkéntes lovasvadász háboruba ment; orvostant csak 1816—1820-ig tanult Königsbergben, majd 1820. Bonnba és Párisba ment, 1822. Würzburgban avatták orvosdoktorrá. Berlinben telepedett le mint gyakorló orvos, hol Graefevel és Rusttal csakhamar a képlő műtétek mesterévé lett. A karlsbadi tűket 8-as varrattal ő alkalmazta először. Számos ezidőben megjelent munkáinak foglalatját egy nagyobb műve képezi: Chirurgische Erfahrungen, besonders über die Wiederherstellung zerstörter Theile des menschlichen Körpers nach neuen Methoden (Berlin 1829—34, 4 rész). A berlini kolerajárvány alkalmával alapos buvárlatokat tett a vértranszfuzióra nézve és Physiologisch-chirurgische Beobachtungen an Cholera-Kranken (Berlin 1833, 2. kiad.) című munkáját az Institut de France megjutalmazta. 1829. a Charité-kórház sebészi osztályának igazgatója, 1832. rendes egyetemi tanár lett. Mint ilyen, most a bőralatti műtétekre fordította figyelmét s erre vonatkozó tapasztalatait Ueber die Durchschneidung der Sehnen und Muskeln (1841) című monografiájában írta meg. A kancsalságot ő operálta legelőször s erről szóló műve: Ueber das Schielen und die Heilung desselben durch die Operation (Berlin 1842).

Dieffenbachia *Schott* (növ.), az Araceae *(Kontyvirágfélék)* család génusza; 24 faja Amerika tropikus részén honos fűnemű növény, felegyenesedő, erőteljes szárral, hosszukás, nagy, egyszerű, zöld vagy fehér és sárga foltos levelekkel, zöld vagy sárga, összehengeredett buroklevélhez nőtt buzogányvirágzattal. Buroklevele gyümölcsérésig friss állapotban marad. Több faja, különösen a *D. Seguine* Schott Nyugat-Indiából, a *D. picta* Schott Észak-Braziliából, továbbá a *D. macrophylla* Pöpp. Peruból, a *D. Parlatorei* Linden et André Colombiából melegházban és mint szobanövény ismeretes. Az elsőnek említett faj rendkívül csípős ízű; gumójának nedvétől a nagy fájdalmon kívül a száj meg az ajak annyira összedagad, hogy a nyelv a szájat kitölti s beszélni több napig lehetetlen. Ezért hazájában *dumb-cane*-nak nevezik. Cukorgyárban a nedvét a folyékony cukorlé szemcsésebbé tételére használják. Cserépben tartva darabos, turfás, kövér erikaföldet kíván és némelyek faszén-morzsát is kevernek hozzá. Tőkéjéről, leváló sarjakról v. szárrészekről szaporítják.

Diège, a Dordognenak 50 km. hosszú mellékfolyója Corrèze francia départementban; a Millevache platón ered, egyideig mély hegyszakadékban folyik és Valbenoîtes nevű kápolna fölött torkollik.

Diegézis (gör.), a retorikában egy dolognak tökéletes elbeszélése elejétől végeig; *diegétikus*, elbeszélő.

Diego Garcia, legnagyobbika az Indiai-óceánban fekvő Chagos-szigeteknek, l. *Chagos*.

Diego Suarez *(Antomboka)*, öböl Madagaszkár É.-i részén keskeny bejárattal, jó és védett kikötővel. A franciák 1885. foglalták el s az öbölnél levő Nosszi-Be és St.-Moin szigetekkel együtt megalapították a hasonló nevű gyarmatot

Ancirane székhellyel. Az utóbbinak neve ma szintén D. s 4600 lak. van (köztük 1200 katona), akik húskonzerv-készítéssel és bőrgyártással foglalkoznak.

Die hodierno (lat.) a. m. a mai napon.

Diekirch, járási székhely Luxemburg nagyhercegségben a Sure v. Sauer balpartján, vasút mellett (1905) 3766 lak.; fűrészmalmokkal, posztó- és bőrkereskedéssel, sörgyártással; régi, a IX. sz.-ból való templommal. Tőle É.-ra fekszik Brandenburg vára.

Diel, *August Friedrich Adrian,* német orvos és pomológus, szül. Gladenbachban (Hessen) 1756 febr. 4., megh. 1839 ápr. 21. 1790-ben az emsi fürdő orvosa volt. D.-t a pomológiához kiváló hajlam vonzotta, egyike volt kora legjobb gyümölcsismerőinek. Legfőbb művei: Versuch einer Beschreibung der in Deutschland gewöhnlichen Kernobstsorten (Frankfurt 1799—1819); Systematische Beschreibung der in Deutschland gewöhnlichen Kernobstsorten (Stuttgart u. Tübingen 1821—32); Systematisches Verzeichniss der vorzüglich in Deutschland vorhandenen Obstsorten (Frankfurt 1818). Tiszteletére nevezték el a körtefajták egyik legnemesebbikét, az általánosan ismert és kedvelt «Diel vajkörtéjét».

Dielektrikum. Igy nevezik *Faraday* nyomán az elekromos szigetelő anyagokat, tekintettel arra a szerepre, amelyet az elektromos hatások közvetítésében játszanak s amely szerep *Faraday* felfogásában s az ezt matematikai alakba foglaló *Maxwell*-féle elméletben (l. o.) — szemben a régebbi felfogásokkal — alapvető jelentőséggel bir. Abból a tapasztalatból (Faraday 1837., ill. már előbb Cavendish) kiindulva, hogy valamely sürítő kapacitása a fegyverzetei között lévő D. minőségétől is függ (l. *Dielektromos állandó),* fejlődött ki e felfogás, mely szerint a D. nem csupán az elektromos testek elszigetelésére szolgál, hanem tulajdonképeni hordozója az elektromos jelenségeknek. Az előbb említett tapasztalaton kívül igen tanulságos ebből a szempontból a szétszedhető leydeni palackkal végezhető kisérlet. Ha az — előbb megtöltött — palackot szétszedjük, a fegyverzeteken csak igen csekély elektromos töltéseket találunk, azonban előbb ezeket is levezetve s a palackot újra összerakva, belőle még mindig erős szikrát nyerhetünk. Eszerint a palack megtöltésekor beléjuttatott energia nem a fegyverzeteken, azok szabad elektromosságának (ami igen csekély) energiájában, hanem a köztük lévő D.-ban, az üvegben raktározódik fel. Erről az üvegről ilyenkor s általában valamely elektromos test közelében (elektromos térben) levő D.-ról, melynek állapota egészen hasonló a mágneses térbe helyezett vas mágneses állapotához, azt mondjuk, hogy dielektromosan polározva van. A *dielektromos polározás* egészen hasonló folyamat a mágneses indukcióhoz (l. o.): a D. minden részecskéjében a + és — elektromosság szétválik, amaz az elektromos erő irányában, emez ellentett irányban tolódik el *(dielektromos eltolódás).* Egyúttal a D. sajátságos feszültségi állapotba jut, úgy, hogy az erővonalak irányában húzásnak, arra merőlegesen nyomásnak van alávetve. Megjegyezhetjük, hogy *Maxwell* szerint az elektromos testek között (pl. a kondenzátor két lapja között) működő vonzó erő éppen a D. e feszültségi állapotának a következménye; ez az erő tehát nem *távolbahatás,* hanem *közelbehatás* nyilvánulása, amelyet a köztük lévő közeg, a D. (légüres tér esetén az éter) közvetít és pedig véges sebességgel, a fény sebességével (elektromos hullámok, Hertz 1888). Gyakorlatilag a D.-ok a kondenzátorokban nyernek alkalmazást. A kondenzátorok D.-a lehet levegő, üveg, csillám, paraffinozott papiros, olaj stb.; a dielektromos állandó esetleges nagy voltán kívül velük szemben a két főkövetelmény, hogy a *dielektromos erősségük,* azaz az átütésükhöz szükséges feszültség lehetőleg nagy, a *dielektromos hiszterézis*-ük pedig, ami mindig energiaveszteséggel jár (l. *Mágnesi hiszterézis),* lehető kicsiny legyen. A legtökéletesebb D. a levegő (általában a gázok), amelynek — különösen nagyobb nyomás alatt, ahogy az újabb levegős kondenzátorokban alkalmazni szokás — dielektromos erőssége is igen nagy.

Dielektromos állandó v. *együttható,* valamely anyagra vonatkozó az a szám, amely megadja, hányszor lesz nagyobb valamely elektromos sűrítő (kondenzátor) kapacitása, ha a fegyverzetek közét betöltő levegőt ill. légüres teret az illető anyaggal helyettesítjük s amely számadat az anyagnak ép olyan jellemzője, mint pl. fajsúlya, vezetőképessége stb. A légüres tér D.-ja eszerint egységnek van felvéve. A *Maxwell*-elmélet szerint a törésmutató négyzete a D.-val egyenlő; a gázokra s néhány más testre is e törvény nagy pontossággal érvényes, míg egyéb anyagoknál csak egy bonyolódottabb összefüggés áll fenn, amellyel az újabb elmélet az eredeti Maxwell-félét tökéletesbítette. A D. meghatározása a fentiek szerint kapacitásméréssel történhetik, ezenkívül elektromos hullámok segélyével s még egyéb módokon. V. ö. *Kohlrausch,* Lehrb. d. prakt. Physik, XI. kiad., Teubner (1910). Néhány anyag dielektromos állandója:

Üveg (közöns.)	5—7	Ricinusolaj	4·6
Csillám	5—8	Terpentinolaj	2·3
Paraffin	1·8—2·3	Petroleum	2·0
Ebonit	2—3	Levegő	1.000,590
Víz	81	Széndioxid	1.900,690
Alkohol	26	Hidrogén	1.000,264

Dielektromos együttható, l. *Dielektromos állandó.*

Dielektromos erősség, *hiszterézis, polározás* l. *Dielektrikum.*

Diels, *Hermann,* német filológus, a berlini akadémia állandó titkára, 1897 óta a császári archeologiai intézet igazgatósági tagja, szül. Biebrichben 1848 máj. 18. 1882 óta berlini egyetemi tanár. Munkái: Doxographi Graeci (Berlin 1879); Simplicii in Aristotelis physica commentarium (2. köt. 1882—95); Theophrastea (1883); Sibyllinische Blätter (1890); Parmenides Lehrgedicht (1897); Herakleitos von Ephesos (1901); Poetarum philosophorum fragmenta (1902); Die Fragmente der Vorsokratiker (görögül és németül, 1903). Szerkeszti a berlini akadémia Commentaria in Aristotelem graeca c. gyüjteményét s társszerkesztője az Archiv für Geschichte der Philosophie c. folyóiratnak.

Dielsdorf, falu és az ugyanily nevű járás (158 km² ter., (1910) 15,014 lak.) székhelye Zürich svájci kantonban, vasút mellett, (1910) 773 lakossal, mészkőbányával.

Dielytra (növ.), a. m. *Dicentra* (l. o.).

Diemel, 80 km. hosszú mellékfolyója a Wesernek; Waldeckben a Pönön ered és a Twiste, Esse és Hoppke fölvétele után Karlshafennél torkollik.

Diemen, *Anthony van*, a keletindiai hollandus birtokok főkormányzója, szül. Kuylenburgban 1593., megh. Bataviában 1645 ápr. 19. 1631-ben mint tengernagy vezérelte az indiai flottát Hollandiába, ahonnan mint főkormányzó tért vissza Indiába (1636.). Legfontosabb diadalait azonban a portugálok rovására aratta, kiktől Ceylont és Malakkát elhódította. Az ő érdeme, hogy a hollandiak Tongking-, Japán- és Kinában is alapítottak kereskedelmi flókokat és D. indította útnak azt az expediciót, mely Tasmania szigetét felfedezte, melyet nevéről *Van Diemensland*-nak neveztek el.

Diemermeer, előbb önálló falu Németalföldön, Amsterdamtól 1 km.-re, kertészeti tanintézettel, (1900) 3266 lak. Hajdan a falu helyén hatalmas tó állott, melynek vizét 1629. lecsapolták és kiszárították. Jelenleg Amsterdam egyik külvárosa.

Diemitz, porosz falu a merseburgi kerület saali járásában, szép kat. templommal, malommal, cukor-, gép- és műbútorgyártással. Itt van a tartományi mintagyümölcsfaiskola és gyümölcskertészeti tanintézet, (1910) 2832 lak.

Diem perdidi (lat.) a. m. elvesztettem a napot! Suetonius szerint (Titus élete, Cap. VIII.) Titus császár fölkiáltása, midőn egy este eszébe jutott, hogy aznap még senkivel sem tett jót.

Diener, *Karl*, geológus és paleontológus, szül. 1862. Bécsben. 1906 óta a paleontológia rendes tanára a bécsi egyetemen. Főmunkája a Himalaja perm- és triaszkori lerakodások fosszil maradványait tárgyalja (Palaeontologica indica, XV. series, Kalkutta). Uhlig és Arthaber bécsi geológusokkal egyetemben kiadja: Beiträge zur Palaeontologie und Geologie Österreich-Ungarns und des Orientes (Wien).

Dienes, név, l. *Magyar személynevek*.

Dienes, 1. nádor, továbbá bán és bácsi főispán III. István és III. Béla korában, aki különösen a bizánciak elleni háborúk alatt tüntette ki magát. Midőn IV. István félévi királyság után 1162. Mánuel császárhoz futott, D. nádor volt a fegyverre kelt magyarság vezére. 1165-ben az előbbi évben elfoglalt Szerémség visszavételére küldte III. István; D. nádor a görög vezéreket megverte, a görögöket a Száván visszaűzte s Zimonyon kívül az egész Szerémséget visszahódította. 1167-ben azonban egy újabb görög sereg Andronikus vezérlete alatt győzelmet aratott D. fölött, 1181—83-ig tengermelléki bán volt. Utoljára 1186. találjuk a nevét, mint bácsi főispánét.

2. *D.*, nádor, II. Endre egyik hirhedt tanácsadója, tárnokmester, aki Endrét a Szentföldre is elkisérte. Mint nádor az izmaeliták és zsidók pártolása s az ország javainak bűnös elidegenítése miatt rossz hirt hagyott maga után; a közvélemény őt vádolta az ország sülyedéseért. De bár Róbert esztergomi érsek 1232. átokkal sujtotta, II. Endre nem tudott szabadulni káros befolyása alól. Ő kisérte Bertalan pécsi püspökkel Aragoniába II. Endre leányát, Jolántát, midőn I. Jakab aragoniai király ezt nőül vette. Endre halálával D. szereplése is véget ért; IV. Béla nemcsak a nádori méltóságtól, hanem javaitól és szemevilágától is megfosztotta. Azzal is vádolták, hogy bűnös viszonyban élt Beatrixszal, Endre 3-ik feleségével. Régebben Hédervári Vialka D.-nek nevezték, de hibásan. Okleveles emlékek szerint Ompud fia volt s így vagy a Gutkeled, vagy ami még valószinübb, a Tomaj-nemzetségből származott. Apja hihetőleg azonos azzal az Ompuddal, ki a XII. sz. vége felé szolnokvármegyei főispán volt.

3. *D.*, nádor, D. fia a Tomaj nemzetségből, a Losonczi és Bánffy-család őse. II. Endre uralkodásának második felében kezd szerepelni, előbb (1222—24) fölovászmester, majd tárnokmester és szolnoki főispán volt s mint ilyen kapta 1228. II. Endrétől a Gertrud meggyilkolásában részes Kachich-nembeli Simon bán széplaki s aztán losonczi birtokát, továbbá a szolnoki várhoz tartozó Kozár-földet. II. Endre halála után nádor s egyszersmind szolnoki és 1236. bihari főispán lett. Midőn 1240 vége felé hire jött, hogy a tatárok az ország határa felé közelednek, Béla egy csapat élén D. nádort küldte eléjük, a kis csapat azonban nem tudta a tatárokat feltartóztatni; a vereczkei szorosnál vívott ütközetben D. csapatának legnagyobb részét levágták s maga D. is alig tudott néhányad magával megmenekülni. Ezentúl nyoma veszett.

4. *D.*, nádor, a Türje-nemzetségből, a Szentgirolti család őse, IV. Béla gyermekkori játszótársa, majd egyik leghívebb embere. Már kora ifjuságában kitünt Viddinnél, midőn megszabadította a bolgár fogságba esett Bogomér székely ispánt. A következő években az osztrákokkal s a halicsi Misztiszlávval és Dániellel viselt hadjáratok alatt szerzett újabb érdemeket; Jaroszláv ostrománál súlyos sebeket is kapott. II. Endre halála után fölovászmester és temesi főispán lett s mint ilyen részt vett a szerencsétlen sajói ütközetben, hol ő is azok közé tartozott, kik IV. Bélát megvédelmezték a rátörő tatárok ellen. Elkisérte Bélát Dalmáciába s csakhamar Kálmán herceg halála után hercegi cimmel tótországi bán lett (1241—46); 1244. a magyaroktól elszakadni készülő Spalatót ostromolta meg s kibékítette a Bélához hű maradt Trauval. 1245—46-ig nádor és somogyi főispán volt; 1247. tárnokmester és pozsonyi főispán. Utoljára 1252. találjuk a nádorok közt.

5. *D.*, nádor, a Pécz-nemzetségből, 1257—59-ig Béla tótországi herceg udvarbirája és zalavármegyei ispán, nádor 1273—74-ig és 1278., tótországi bán 1274., országbiró 1275. és 1277., utoljára (1283) Erzsébet királyné nádora. Részt vett az 1270—71-iki és 1273-iki cseh háborúban.

6. *D.*, Bodon fia az *Aba*-nemzetségből, ki testvéreivel s rokonaival az Omode- és Csobánkafiakkal Róbert Károly ellen Csák Mátéhoz csatlakozott s e miatt 1323. birtokaitól megfosztották.

7. *D.*, ispán, a *Tomaj*-nemzetségből. Kun László és III. Endre korában szerepelt s főleg ez utóbbinak Albert osztrák hg. elleni hadjárata alkalmával 1291. tüntette ki magát, amiért is Endre a szol-

nokvmegyei Lápos helységet adta neki. Utoljára 1297. említtetik. Fiai közül István a Losonczi, Tamás a losonczi Bánffy-családot alapította; ő maga Régeni D. néven fordul elő.

8. *D.*, Miklós fia, a *Balog*-nemzetségből. Királyi étekfogómester és szörényi bán volt Róbert Károly idejében. A Márk-féle krónika szerint Tamás erdélyi vajdával együtt főleg D. ösztönözte Róbert Károlyt a szerencsétlen kimenetelű 1330-iki havasalföldi hadjáratra Bazarád ellen. A magyar csapatok 1330 őszén foglalták vissza Szörényvárát, mely a későbbi vereség után is magyar kézben maradt. D. 1330—38-ig volt szörényi bán. Meghalt 1342 előtt. Ő alapította a Széchy-család rimaszécsi ágát.

Dienes, 1. *Lajos*, ifjusági iró, szül. Bars vm.-ben 1816., megh. Budapesten 1874 ápr. 4. Jogi tanulmányai végeztével nevelősködött, majd a szabadságharcban vett részt, a bukás után fogságot szenvedett, de 1852. amnesztiát kapott s azután mint hirlapiró s az ifjusági irodalom szorgalmas munkása élt Pesten. A gyermekirodalom körébe vágó munkái közül a jobbak: *Kandi Klára, Bandi koma, A kis gazda báránya, A jó Lajoska és a rossz Gyurica* stb. Egy darabig *Kis Üstökös* címmel gyermeklapot is szerkesztett; a *Néptanítók Lapjának* is munkatársa volt.

2. *D. Márton*, hirlapiró, szül. Pesten 1866 okt. 4-én. Még egyetemi tanulmányai közben dolgozott a fővárosi lapokba, később egészen az újságirásra adta magát. 1893-ban az *Egyetértés* munkatársa, 1899. felelős szerkesztője lett, 1902. lapjától megválva, megalapította a *Független Magyarország* c. napilapot. Közben (1900) képviselővé is megválasztották s a függetlenségi párt tagja lett. Hirhedt szerepet játszott 1903. a Szápáry-féle vesztegetésekben, amennyiben ő volt a közvetítő az obstruáló képviselők megvesztegetésében. A botrányt Pap Zoltán júl. 29. leleplezte a képviselőházban, mire D. Amerikába menekült.

3. *D. Pál*, matematikus, szül. 1882. Tokajban, Zemplén vm. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párisban végezte. Matematikai dolgozatai, melyeket a párisi és részben a budapesti MagyarTudományos Akadémián mutatott be,francia és magyar nyelven jelentek meg, részint szaklapokban és folyóiratokban, részint önállóan. Ilyenek: a neje *D. Valériával* együtt írt tanulmányai: *Az analitikai függvények algebrai és logaritmikus szingularitásairól;* Leçons sur les singularités des fonctions analytiques (Paris). Az Urániában s a Huszadik Században pedagógiai és filozófiai dolgozatai is jelentek meg.

4. *D. Valéria*, előbbinek neje, szül. 1879. Szekszárdon,Tolna vm. A budapesti Erzsébet nőiskolában tanítónői, a budapesti egyetemen pedig doktori oklevelet nyert. Pszichológiai és filozófiai téren dolgozatokat írt a Huszadik Század, Nyugat s egyéb folyóiratokba. A Filozófiai Irók Tárába lefordította s életrajzzal ellátta Berkeley Három párbeszéd Hylas és Philonous között és Értekezés a látáselméletről c. munkáit. Matematikai tételeket is mutatott be a párisi és a magyar Akadémián s ezeket férje eredményeivel összefoglalva közölte a Mathematikai és Physikai Lapokban (1911) s az Annales Scientifiques de l'Ecole Normale-ban. Le probléme de l'induction c. filozófiai tanulmánya a *bergsonizmus* hívének tünteti fel.

Dienesmonostor (Boros-Jenő mellett, a mai Arad vmegyében) a Becse-Gregorok által a Szt. Lélek imádására rendelt Ágostonrendi prépostsággal, melyet az oklevelek 1199—1390 közt említnek. Úgy látszik, II. Géza idejében keletkezett.

Dienkefalon a. m. összekötő velő, l. *Agyvelő.*

Dienstgratiale (ném.), l. *Szolgálati kegydíj.*

Dienstreglement (ném.), l. *Szolgálati szabályzat.*

Diepenbeeck, *Abraham van*, flamand festő, szül. Hertogenboschban 1596 máj. 9., megh. 1675. Antwerpenben élt. Eleinte üvegfestéssel és grafikai munkákkal foglalkozott, azután Rubensnek volt tanítványa. Üvegfestményei közül antwerpeni templomokban több fennmaradt; többnyire bibliai és mitológiai tárgyú festményei, melyek Rubens erős befolyását mutatják, a kor jobb termékei közé tartoznak. Kiemelendők: Prémontréi apát fölszentelése (Deurne falu templomában, Antwerpen mellett); Krisztus sírbatétele (Braunschweig, képtár); Szt. Katalin eljegyzése, Cloelia menekülése (Berlin, Kaiser Friedrich-Museum); Szerelmes pár (Páris, Louvre); Krisztus siratása (Bécs, Hofmuseum); Lautschot Cornelis képmása (Antwerpen, Szt. Jakab-templom) stb.

Diepenbeek, belga falu Limbourg tartomány Hasselt megyéjében a Demer folyó mellett, (1910) 4391 lak. Vasúti csomópont.

Diepenbrock, *Melchior*, báró, boroszlói hercegpüspök és bíbornok, szül. Vesztfáliában Bocholt helységben 1798 jan. 6., megh. 1853 jan. 20. Az 1815-iki háborúban mint a 13-ik porosz honvédezred tisztje vett részt. A háború után az államtudományokat, majd a teológiát tanulta. 1823 dec. 27. pappá szentelték. Titkár, majd kanonok és vikárius volt Sailer regensburgi püspök oldalán. 1845-ben boroszlói herceg-püspök. Mint ilyen a meglazult papi fegyelem helyreállításában és az egyházias szellem megújításában buzgólkodott. 1849-ben ideiglenes tábori vikárius, 1850. bíboros. Irod. munkássága: Heinrich Susó's Leben und Schriften, mit einer Einleitung von J. v. Görres (Regensburg 1829, 4. kiad. 1884); Geistlicher Blumenstrauss aus spanischen u. deutschen Dichtergärten (Sulzbach, 1826, 4. kiad. 1862); Flämmisches Stillleben nach Conscience (Regensburg 1845); Gesammelte Predigten (u. o. 1841, 3. kiad. 1849); Sämmtliche Hirtenbriefe (Münster 1853); Briefe von Sailer, Diepenbrock und Passavant (Frankfurt 1860). V. ö. H. *Förster*, Melchior, Cardinal und Fürstbischof von D. (Breslau 1859. 3. kiad. Regensburg 1878); *Finke* (1898).

Diepenveen, németalföldi falu az overysseli tartomány Deventer kerületében, (1910) 4639 lak., kik főként állattenyésztéssel, tejtermeléssel és sajtkészítéssel foglalkoznak.

Diepholz, az ugyanily nevű járásnak székhelye Hannover porosz kerületben Osnabrücktól 52 km.-nyire a Hunte és vasút mellett, (1910) 3268 lak., szivar-, bőrgyártással, lúd- és sertéstenyésztéssel és marha-, különösen sertéskereskedéssel.

Dieppe (ejtsd: djepp), járási székhely és kikötőváros Seine-Inférieure francia départementban, a La Manche partján, ahol a Dieppette torkol és

vasút mellett, (1906) 23,629 lak., csipke-, pamutszövéssel, kötélveréssel, dohány-, hajógyártással, híres elefántcsontfaragással, nagyon látogatott tengeri fürdővel, igen jelentékeny osztrigatenyésztéssel. Kikötője, amely a tranzitoforgalmat tekintve, Franciaországban az 5. helyet foglalja el, igen jó és egyszerre 200 hajó befogadására alkalmas; a tulajdonképeni kikötőből és két úszómedencéből (bassin à flot) áll: a Bérignyből és Duquesneből. A bevitel főtárgyai: szén, angol vasárúk, norvég és svéd fa meg nyers gyapot, kender és len; a kivitelé: italok, gabona, párisi fényűzési cikkek, selyem- és gyapjuszövetek, földolgozott bőrök, csipkék, elefántcsonttárgyak stb. Rendes hajójáratok visznek át Angliába Newhavenbe és Grimsbybe. 1908-ban 1632 hajó érkezett kikötőjébe 475,424 tonna árúval, eltávozott 1642 hajó 469,474 t. árúval. Legjelentékenyebb épületek a Szt. Jakabról elnevezett gót templom, a Saint-Remy-templom (1522—1640), az 1433. épült komor erőd és a fürdőépület. Egyetlen szobor, a város szülöttének, Duquesne-nek szobra (id. Dantantól) ékesíti a legnagyobb terét. Közép- és népiskolákon kívül van egy hidrografiai iskolája, nyilvános könyvtára (20,000 köt.) és kis régiségtára. A kikötő választja el a várost Pollet nevű külvárosától, amelyben kizárólag halászok és tengerészek laknak; ezek állítólag velencei származásuak. A XII. sz.-ban D. helyén Bertheville nevű kis falu állott; emelkedni akkor kezdett, midőn a normannok Angliát meghódították. A XIV. sz.-ban D.-i hajósok (1364) a guineai partokig jutottak el, ahol Petit D.-t alapították. Jean de Béthencourt 1402. a Kanári-szigeteken alapított gyarmatot. A XVI. sz.-ban J. Parmentier, J. Ribaud stb. az Antillákat hajtották hatalmuk alá és mindenütt üldözték II. Fülöp hajóit. A XVII. sz.-ban a város aláhanyatlott; a pestis, a nantesi ediktum visszavonása elnéptelenítette, az 1694-iki bombázás az angolok és hollandok részéről pedig elpusztította. Újabb fölvirágzását jórészben Berry hercegasszonynak köszönheti, aki (1820) először használta itt a tengeri fürdőket. V. ö. *Vitet*, Hist. de D. (1838); *Estancelin*, Recherches sur les voyages et découvertes des navigateurs normands; *Joanne*, D., la Tréport stb. (1889).

Dierauer, *Johannes*, svájci történetíró, szül. Berneckben 1842 márc. 20. 1868. St. Gallenban előbb tanár, majd a magyar történetre is fontos városi könyvtár (Vadiana) könyvtárnoka lett. Munkái: Untersuchungen zur röm. Kaisergeschichte (1 köt., kiadta Büdinger, Leipzig 1868); Müller-Friedberg (1884); Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft (3 köt., Gotha 1887—1891); Polit. Gesch. des Kantons St. Gallen (1904); Chronik der Stadt Zürich (1900).

Dierb., természettudományi neveknél *Dierbach* Johann Heinrich nevének rövidítése, aki szül. 1788 márc. 23., megh. Heidelbergben 1845 máj. 9., ahol a botanika tanára volt. Főbb munkái: Flora Heidelbergensis (Heidelberg 1819—20); Beiträge zu Deutschlands Flora (u. o. 1825—33); Grundriss der allg. ökon.-techn. Botanik (u. o. 1836—39, 2 k.).

Diercks, *Gustav*, német művelődéstörténetíró, szül. Königsbergben 1832 jan. 13. Több izben beutazta Dél-Európát és Észak-Afrikát és egészségi okokból függetlenül élt, leginkább tanulmányaival foglalkozva, 1877 óta többnyire Spanyolországban, Portugáliában s Marokkóban, jelenleg Steglitzben, Berlin mellett. Művei: Litteraturtafeln. Synchronistische Darstellung der Weltlitteratur (1878); Entwickelungsgeschichte des Geistes der Menschheit (1881, 2 köt.); Die Araber im Mittelalter und ihr Einfluss auf die Kultur Europas (2. kiad. 1882); Das moderne Geistesleben Spaniens (1883); Nordafrika im Lichte d. Kulturgeschichte (1886); Kulturbilder aus den Vereinigten Staaten (1893); Ein Jahrhundert nordamerikanischer Kultur (1893); Marokko (1884); Geschichte Spaniens (1895, 2 köt.); Deutsch-spanisches Wörterbuch (1897).

Dierézis (gör. *diairesis*) a. m. elválasztás; a nyelvtanban olyan magánhangzó-csoportok elkülönített kiejtése, melyeket rendszerint együtt ejtenek. Jele az ú. n. *puncta diaereseos* (görög szóval *trema*), vagyis két pont a második magánhangzó fölött, pl. lat. *aër*, levegő, *poëta*, költő (mert különben így olvasnák: *êr*, *péta* v. *pôta*). A retorikában a. m. *partitio*.

A versben D.-nek nevezik a hosszabb sornak két félre való oszlását oly módon, hogy a sor metszete két versláb közé esik s a vers második fele, magában tekintve is, olyan ritmusu, mint az első. D. van a pentameterben vagy pl. e hatos jambusban:

Minden vonásomért || egy-egy ország a bér.

D. tulajdonkép ott lehetséges, ahol két ritmusi rend van összetéve egy sorba.

Dieringer, *Franz*, német kat. teológus, szül. 1811., megh. 1876 szept. 8. Előbb a speieri papnöveldében, később a bonni egyetemen (1843) teol. tanár. 1848-ban képviselő. A vatikáni zsinaton az ellenzék oldalán volt, de a csalatkozhatatlansági dogmának a kihirdetés után magát alávetette. 1871-ben lemondott tanári állásáról és plébános lett Veringendorfban. Irodalmi művei: Lehrbuch der kath. Dogmatik (1857); Kanzelvorträge (2 köt., 1844) stb.

Diersheim, falu Offenburg badeni kerületben, 1 km.-nyire a Rajnától, vasút mellett, kb. 790 lak. 1703., 1705., 1799. itt keltek át a franciák a Rajnán; 1797 ápr. 20. pedig itt győzte le Moreau az osztrákokat.

Diervillea *L.* (növ., *Weigelia* Thunb.), a Caprifoliaceae (Bodzafafélék) család génusza; 8 faja közül 3 északamerikai, 5 pedig keletázsiai cserje. Sok, egyszerű szárat hajt, levele mindig átellenes, hosszas vagy elliptikus és fűrészes. Termése sokmagvú, 2 kopáccsal nyíló tok. A *D. trifida* Mnch. (*D. canadensis* Willd.) 0·3—1 m. magas, tojásdad, kihegyezett levelekkel, fürtös, sárga, csöves, tölcséres, mélymetszetű virágokkal. Gyakori kerti díszcserje; cserjecsoportok szélére ültetik. É.-Amerikából ered. Ágait régen húgyindító és vértisztító orvosságnak használták. Legismeretesebb a *D. florida* (Bge.) S. Z. (*Weigelia rosea* Lindl.), mely hosszú, rózsaszínű, de fehér v. sávos pártával is, igen gyakran látható kertjeinkben. Kinából származik. A többi faj is kedvelt díszcserje.

Dierx, *Léon,* francia költő, szül. a Bourbon-szigeten (Ile de la Réunion) 1838. Párisban telepedett meg s mint Leconte de Lisle egyik legbizalmasabb barátja, a parnasszisták költői csoportjához szegődött. Formailag tökéletes költeményei a természet és a szépség kultuszáról tanuskodnak, de a nagy tömeget nem képesek magukkal ragadni. Versei teljes gyüjteményét (Poésies complètes, 1889—90, 2 köt.) az akadémia megkoszoruzta. Az ifjú költői nemzedék Mallarmé halála után (1898) őt kiáltotta ki a költők fejedelmének. V. ö. *Brisson,* Portraits intimes (IV. köt., Paris 1899).

Dies (lat.), nap. 1. Az ügyleti felek úgy egyezkedhetnek, hogy a jogügylet kezdetét (ex die), vagy végét (in diem) időhatározással jelöljék ki. Az idő (dies) bekövetkezése vagy bizonyos (dies certus), vagy bizonytalan (dies incertus), mely feltételnek tekintetik (dies incertus habetur pro conditione). Az időhatározás a kötelezett fél könnyebbségére jön a jogügyletbe. *Időszámítás a)* természetes (computatio naturalis), az idő folyamát úgy számítjuk, amint jelentkezik, a momento ad momentum, a napnál rövidebb időt is számba vesszük, mert különben *b)* számítási egységül a nap (dies) szolgál. Ez a polgári számítás (computatio civilis). E szerint, ha a napnak utolsó percében teljesítjük a szolgáltatást, olyan, mintha a napnak kezdetén teljesítették volna (ultimum momentum pro toto die habetur), és ha bizonyos nap valamely jog megszerzéséhez szükséges, eme napnak megkezdése elegendő a jog megszerzéséhez (dies coeptus habetur pro completo), ha ellenben időmulás okozta jogvesztés forog kérdésben, ez bevégzett ténnyé csak akkor válik, ha az utolsó nap utolsó perce is letelt. Szabály az, hogy a folyó időt félbeszakítás nélkül számítjuk (tempus continuum). Kivétel az a számítás, melynél az akadályos napokat nem vették számba (tempus utile). A hagyomány megszerzésének kérdésénél tekintetbe jön az az időpont (dies), amelyben a hagyományra való igény keletkezik (dies cedens), továbbá az az időpont, melynek beálltával a jog biróilag gyakorolható (dies veniens). Amaz a megnyilás, emez a kifizetés napja. Ünnepnapok. Némely nap tilos volt a tárgyalás (dies nefasti), némely nap a magánügyekben lehetett tárgyalni (dies fasti), v. közgyűlést is tartani (dies comitiales). 2. Az egyházban: *D. absolutionis,* zöldcsütörtök, mert akkor oldották föl az egyházi büntetések alól az embereket; *D. adoratus,* nagypéntek; *D. cinerum,* hamvazószerda; *D. consecrati,* az Istennek szentelt napok, különösen a karácsonyi ünnepek; *D. depositionis,* valamely szent temetésének napja; *D. felicissimus,* husvét napja; *D. florum,* virágvasárnap; *D. spiritus,* Szentlélek ünnepe: pünkösd. *D. fasti, nefasti, intercisi* a. m. köznapok, ünnepnapok, félünnepnapok. 3. *D. non juridicus,* Angliában oly nap, melyen a biróság tárgyalást nem tart; ellentéte a *Dies juridicus.*

Dies., latin állatnevek mellett *Diesing* Karl Moritz, osztrák természettudós nevének rövidítése, aki különösen helmintológiával foglalkozott. Tőle való: Systema Helminthum (Wien 1850—51, 2 köt.).

Dies atri (lat. a. m. fekete napok), a régi rómaiaknál azok a szerencsétlen napok, melyeken áldozatot bemutatni, állami vagy magánéletben fontosabb dologba belefogni nem volt szabad. Ilyen D.-nek tartották főleg a Calendae (a hónap elseje), Nonae (5. v. 7.) és Idus (13. v. 15. nap) után következő napokat *(dies postriduani),* továbbá azokat, melyeken a római államot valami csapás érte, pl. a febr. 13.-át, mikor a Fabiusok a Cremera folyó mellett elpusztultak.

Dies cedens, l. *Dies.*

Dies diem docet (lat. közmondás) a. m. nap tanul a naptól (azaz: mindennap okosabbak, tapasztaltabbak leszünk).

Diesdorf, porosz falu a magdeburgi kerület Wanzleben j.-ban, szép templommal és cukorgyárral, (1910) 3002 lak.

Dièse (ejtsd: djez), a kereszt (♯) francia neve. A följebbített hang neve mellé teszik, pl. *Ut-D.* = *cis, re-D.* = *dis.* Az olaszban ugyanez a *diesi.*

Diesel és Weise-féle cserzés, l. *Gyorscserzés.*

Diesel-mótor, l. *Tűzgépek.*

Dies fasti, l. *Dies* és *Fasti.*

Diesi (zene), l. *Dièse.*

Diesing, *Karl Moritz,* osztrák természettudós, l. *Dies.*

Dies interpellat pro homine (lat.). Ha a teljesítés ideje ki van jelölve, s ezt az időt az adós elmulasztja, azonnal terheli a késedelem (mora ex re). Ha a határnapra vállalt tartozás lejárt, az adós ne várja az intést, mert itt a hitelező helyett int a határnap: D.

Dies irae (lat.) a. m. a harag napja; a magy. «Napja Isten haragjának» kezdetü egyházi ének, melynek szerzője legvalószinübben Celano városában (Abruzzok) született Tamás nevezetü ferencr. szerzetes (Thomas Celanus, megh. 1255 körül). A költeménynek egész irodalma van; lefordítását a legkülönbözőbb nyelvekre igen sokan megkisérlették, anélkül, hogy annak egyszerüségét, mélységét, kenetteljességét, erejét visszaadni bárkinek is sikerült volna. Magyarra is többen lefordították, legsikerültebb Czuczor Gergelyé. A mise-könyvben, a megholtakért való misében (Requiem) mint *Sequentia* már itt-ott a XIV. sz.-ban előfordul, 1570. annak hivatalos kiadásába felvétetvén, az egész kat. egyházban általános lett. Polifon-kompoziciók is vannak róla: A. de Bruck (1536), Mozarttól és Haydntól.

Diësis (gör.). Igy nevezte el Pythagoras azt a félhangnyi többletet, amellyel a quart nagyobb két egész hangnál. Ezt a pythagorasi félhangot (256 : 243) később *limma*-nak hívták. D. alatt utóbb a *Pykna* néven is szereplő legszűkebb intervallumokat (negyedhangokat) értették az enharmonikában. Ezeket a negyedhangokat új életre támasztotta a renaissance, amely minden görög jelenséget utánozni igyekezett, és D. névvel megjelölték a mai gyakorlati zenében használt fokoknál finomabb, apróbb árnyalatokat. (Pl. dis—es = 125 : 128, mint önálló, egymással föl nem cserélhető hangokat). Készítettek is hangszereket külön billentyükkel az ilyen negyedhangok számára.

Diespiter (lat.), l. *Juppiter.*

Diessenhofen, járási székhely Thurgau svájci kantonban, a Rajna partján, (1910) 2224 lak., kártya-,

dohány- és bőrgyártással, esztergályosiparral, nagy marhavásárokkal. 1176-ban a Kyburg grófok alapították; 1264. a Habsburgokra szállt; 1460—1798-ig félig önálló köztársaság volt a svájci szövetség védelme alatt. 1799-ben franciák és oroszok, meg osztrákok több ízben harcoltak itt egymással. 1800-ban Moreau és Lecourbe itt keltek át a Rajnán Hohenlinden felé vezető útjokban.

Diest, járási székhely Brabant belga tartományban, 28 km.-nyire Louvaintól, a Zwart Water és Demer összefolyásánál, vasút mellett, (1910) 8079 lak., posztószövéssel, rézolvasztókkal, bőr- és sörgyártással. St.-Sulpice nevű gót plébániatemplomában van Nassau-Orániai Fülöp (megh. 1618) síremléke.

Diesterweg, *Friedrich Adolf Wilhelm*, német pedagógus, szül. Siegenben 1790 okt. 29., megh. Berlinben 1866 júl. 7. Mörsben 1820—32-ig, Berlinben 1832—47-ig tanítóképzőintézeti igazgató volt; mindkét helyen nagy jelentőségű szervező munkát végzett. A filantropizmus, Pestalozzi és Rousseau hatása érzik nagy terjedelmű irodalmi működésén, amely közben ugyan nem alkotott önálló pedagógiai rendszert, de kora minden ilyen irányú, értékes eredményét érvényesíteni igyekezett. A népiskola fejlesztése, mechanikus módszerének nevelő hatásuvá tétele, a tanítóképzés szervezése, a tanítók műveltségének fokozása, az iskolának az egyházi befolyás alól való felszabadítása, a nevelésben a tisztán pedagógiai elvek uralomra juttatása, általában a szabadelvű iskolai politika érdekében sok és eredményes küzdelmet folytatott. Ezek miatt küldte a kormány nyugalomba. 1858-ban Berlin egyik képviselőjeként az országgyűlésen kezdte hirdetni elveit. Iskolai és közéleti működésén kívül nagy hatású volt irodalmi tevékenysége. Igy a Rheinische Blätter für Erz. und Unterr. c. folyóirata 1827-től fogva, melyben főként a népoktatás ügyét fejtegette; Wegweiser für deutsche Lehrer (2 köt., Essen 1834, több kiadásban), mely elméleti és gyakorlati tekintetben kimerítő útmutatással szolgált; Beiträge zur Lösung der Lebensfrage der Zivilisation (Essen 1836—38), mely az egész nép nevelésének jelentőségét fejtegette s a társadalmi kérdés megoldása érdekében követelte a népművelődés akadályainak megszüntetését. Fontosak voltak a tanítás javítását célzó, módszeres kézikönyvei és vezérkönyvei. 1866-ban létesült a D.-Stiftung, D. szellemét valósító irodalom támogatására. V. ö. *Sallwürk*, A. D., Darstellung seines Lebens und seiner Lehre und Auswahl aus seinen Schriften (Langensalza 1899—1900, 3 köt.); *Barth* Ad., A. D. (Leipzig 1910). Magyarul: D. A. válogatott művei I., ford. Bányai J. és Rédl F. (Nagybecskerek 1900).

Diéta (lat. *diaeta*). 1. A szó általános értelmében életrend, különösen az egészségtan szempontjából szabályozott életmód. Speciálisan a táplálkozásnak orvos által céltudatosan megszabott rendjét értjük D. alatt. Minden betegségnél, melynek lényege az anyagforgalom hibás volta, v. amelynél az anyagforgalom időlegesen megváltozott, v. végül ahol a táplálék földolgozása, megemésztése hibás, elsőrendű gyógyító tényező a D. Igy a cukorbetegség, köszvény, elhízottság, soványság, vesebajok orvoslásában a D. a legfontosabb. Gyomor- és bélbajoknál a D. arra törekszik, hogy a beteg szervek legnagyobb kimélése mellett a szervezetet a legtökéletesebben táplálja. Alig van betegség, melyben a D. ne volna fontos, pl. minden lázzal járó baj D.-t kiván. A D. megszabásának tudománya a diaetetika. Tudományos tételei az élettan, az élet-és kórvegytan, valamint az ételek kémiai ismeretének adatain nyugszanak, s az orvostudomány legexaktabb részei közé tartoznak. — 2. *D.*, Régente nemcsak nálunk, hanem Olasz-, Spanyol- és Franciaországban is a. m. országgyűlés.

Diétás gyógymódok azok, amelyeknél a betegségeket az ételek megválogatásával, az étkezés módjával óhajtjuk leküzdeni. Lényegében véve minden betegségben tartunk diétát, amivel azt akarjuk elérni, hogy a beteg szervezetének lehető kimélésével azt jó erőben tudjuk megtartani, de az igazi D. főleg az anyagforgalom rendellenességeinél és az emésztő csatorna betegségeinél jutnak szerephez. A D.-at legjobban szanatoriumokban lehet keresztülvinni, ahol a betegkonyhát teljesen a beteg igényeihez alkalmazzák. L. még *Diéta, Cukorbetegség;* az egyes betegségekben alkalmazandó D.-kat l. az illető betegségekről szóló cikkekben.

Dieterich, *Albrecht*, német klassz. filológus, szül. 1866 máj. 2. Hersfeldben, megh. 1908 máj. 6. Heidelbergben. Előbb marburgi, majd giesseni és heidelbergi egyet. tanár volt. Főleg a régiek vallástörténelmével foglalkozott. Ide tartozó művei: Abraxas, Studien zur Religionsgeschichte des spätern Altertums (Leipzig 1891); Nekyia (u. o. 1893); Pulcinella, Pompeianische Wandbilder und röm. Satyrspiele (1897); Eine Mithrasliturgie (1903); Mutter Erde (1905); Kleine Schriften (1911). Szerkesztette az Archiv für Religionswissenschaftot s Wünsch társaságában kiadta a Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten c. sorozatot (Giessen 1903 s. k.).

Dieterici, *Friedrich Heinrich*, jeles német orientalista, szül. Berlinben 1821 júl. 6., megh. Charlottenburgban 1903 aug. 18., berlini egyetemi tanár volt. Ismételve bejárta a keletet, főleg Egyiptomot, Arábiát és Palesztinát. Rendkívül sokat írt, legnagyobbrészt kiváló értékű, részben az arab filológia terén korszakos munkákat s tanulmányokat. Főművei: Reisebilder aus dem Morgenland (1853); Alfijjah, carmen didacticum (1851, német fordítása 1853); Carmina Mutanabbii (1858); Chrestomathie ottomane (1854); Thier u. Mensch, arab népmese (fordította 1858., eredeti 1879); Arabisch-deutsches Handwörterbuch zum Koran und Thier und Mensch (1881); Naturanschauung und Naturphilosophie der Araber (1861, 1876); Die Propädeutik der Araber (1868); Die Logik und Psychologie der Araber (1868); Die Anthropologie der Araber (1871); Die Lehre von der Weltseele (1873); Die Philosophie der Araber im X. Jahrhundert (1876—79, 2 köt.); Der Darwinismus im X. und XIX. Jahrhundert (1878); Die sogenannte Theologie des Aristoteles aus arabischen Handschriften (1882, ford. 1883); Das älteste Bekentnis der Christenheit (1895); Alfârâbîs Musterstaat (1895). Regényt is írt: Mirjam (1886).

Dieteris (gör.), két évi idő.

Dietétika *(diaetetika,* gör.-lat.), a helyes életrendtan. A higiénében az egészséges embert illető legcélszerübb magatartás, az orvostanban pedig az egyes betegségeknek leginkább megfelelő életmód. Minthogy az egészséges ember a diétának nem igen szeret hódolni, főleg az étrend bizonyos irányu megszorítását értjük alatta, sőt egyesek a teljes diétát azonosnak mondják a koplalással. A D. főfeladata meghatározni, hogy az egyes betegségekben milyen táplálék a legcélszerübb; így a cukorbetegeknek főleg húst, a lázasoknak tejet adunk, a húgysavas hajlandóságnál inkább növényi táplálék van javalva. Viszont megszorítjuk a táplálékot gyomorbajoknál, míg némely betegségeknél lehetőleg sok táplálékot adunk. Egynéhány gyógyítómód is van a D.-ra alapítva, ilyenek az elhájasodás ellen való kurák, a Schroth-féle száraz kúra, a vegetarianizmus, a szőllő, savó, tej és kumisz gyógyító módok. A D. körébe tartozik még a testi és szellemi működések szabályozása is; szellemi diéta a tartózkodás a szellemi munkától. V. ö. *Bauer*, Über die Ernährung d. Kranken, und diätetische Heilmethoden; *Dujardin-Beaumetz,* L'hygiène alimentaire (1889). D. nevelési szempontból, l. *Testi nevelés.*

Diether, a német hősmonda két alakja: 1. *Öreg Diether*, Amelung király legidősebb fia, Ermanarich és Dietmar testvére, aki atyja birtokaiból Breisachot s a bajor földet kapja. Három fia volt, a Harlungok (l. o.), kiknek tragikus halálát a költők sokszor földolgozták. — 2. *Ifju Diether*, Dietmar király fia, Berni Detre testvéröcscse, Hildebrand neveltje. Midőn Ermanarich Detrét elűzi, D. is a hunokhoz megy vele, hol Etzel nejének, Helche királynőnek kiváló kedveltje lesz. Etzel fiait (Erp és Ortwin) magával viszi a ravennai ütközetbe, miután megigérte anyjuknak, hogy vagy élve hozza vissza őket, vagy maga is elesik. A német hagyomány szerint Detre a D. őrizetére bízott fiúknak megtiltotta, hogy a várost elhagyják s a csatában részt vegyenek. Az ifjak azonban mégis kilovagolnak, eltévednek s Ravenna alá kerülnek, hol Wittich őket agyonüti. Etzel fiainak halála a Rabenschlacht című XIII. sz.-i német költeménynek legszebb epizódja. A Dietrichs Flucht c. XIII. sz.-i német költemény szerint D. nem ment Ravenna alá, hanem visszamaradt Etzel udvarában.

Diether, *Isenburgi,* mainzi érsek és választófejedelem, szül. 1412., megh. 1482 máj. 7. Aschaffenburgban. Erőszakos, becsvágyó férfiú, ki nagyratörő terveinek kivitelében az eszközökben nem volt válogatós és mindenkivel, a pápával és III. Frigyes császárral is meghasonlott. Az érseki székről 1461. elmozdították, de 1475. újra megválasztották. Mainzban 1477. egyetemet alapított. V. ö. *Schwarz,* D. von Isenburg (2 köt., Mainz 1789—1890); *K. Menzel,* D. von Isenburg (Erlangen 1867); *Glaser,* D. von I. (1898).

Dietikon, község Zürich svájci kantonban, a Limmat és vasút mellett, (1910) 4507 lak., szövő-, fonó- és malomiparral. 1799 szept. 27. itt győzte le Massena az oroszokat.

Dietil, l. *Bután.*

Dietilacetál, l. *Acetál.*

Dietleib, rendesen *Dietleib v. Steiermark,* a német hősmondában Berni Detre tizenkét leventéjének egyike; a Biterolf und Dietleib című XIII. sz.-i német költemény szerint Biterolf toleti (toledoi) király és Dietlinde fia. Midőn ifjuvá felnőtt, titokban elhagyja anyját, hogy atyját fölkeresse, aki már évek előtt Etzel hún király udvarába ment. Utközben Gunther király Hagentől nevét kérdezteti, de D. megtagadja a választ, mire harc támad, melyben Gunthert, Gernotot s Hagent megsebesíti; később, egy lengyelországi hadjárat alkalmával, Etzel emberei közé kerül s a csata zajában akkor még föl nem ismert atyjával tűz össze. Iszonyu harc után fölismerik egymást, mire Gunther ellen indulnak, kit D. Worms alatt legyőz. Ekkor kapja Etzel királytól Stájerországot. A Dietrichs Flucht c. költeményben is nagy szerepet játszik D. E szerint résztvett a ravennai ütközetben és a Ravenna alá küldött sereg fővezére volt, midőn Detre másodizben indult országának elfoglalására. V. ö. *Heinrich* Gusztáv, Etzelburg és a magyar húnmonda (1871). L. még *Biterolf és Dietleib.*

Dietmar von Aist, német minnedalos, egy osztrák nemes család (Agast, Agist, Aist) sarja. Ried és Wartberg közt Felső-Ausztriában még ma is van egy Altaist nevű hegy; talán ezen állt a család vára. Ausztriai és salzburgi oklevelekben 1143 és 1170 közt szerepel. Fennmaradt költeményei részben népies alakuak és szellemüek, benső és mély érzés kifejezései, s magukon hordják a francia lira s a lovagi szellem hatását. Kiadta: *Lachmann*, Minnesangs Frühling (4. kiad. 1890).

Dietramszell, ősrégi kolostor Bajorországban, Tölz és Holzkirchen közt, melynek alapját 1101. Dietram nevű pap vetette meg. A kolostor főrésze, valamint temploma, mely Bajorország egyik legszebb temploma, a XVIII. sz.-ból ered. 1803-ban a kolostor egy részét világiasították, ebben a szaleziánus apácák 1830. egy most is meglevő leánynevelő intézetet alapítottak.

Dietrich férfinév, l. *Detre* és *Diezmann.*

Dietrich *Ignác,* ügyvéd, orsz. képviselő, szül. Pécsett 1830 körül, megh. u. o. 1892 ápr. 15. Már fiatal korában igen tekintélyes ügyvéd volt. 1867-ben a pécsváradi kerületben ellenzéki programmal képviselővé választották s az országgyülésen figyelmet keltett, de a képviselőházból kimaradván, végkép elzüllött és Pécsett a szegények házában végezte be életét. Nevezetesebb munkái: *Vitás kérdések a végrendeletről* (Pécs 1864); *Általános magánjogi törvénykönyv tervezete* (Bpest 1871); *Törvényjavaslat az 1868. LIV. t.-c.-ben foglalt törvénykezési rendtartás módosításáról* (u. o. 1873); *Politikai pártok Magyarországon* (u. o. 1874); *Miképen kell megalkotni a magyar büntető törvénykönyvet?* (u. o. 1876).

Dietrich, 1. *Albert Hermann,* német zeneköltő, szül. Meissenben 1829 aug. 28., megh. Berlinben 1908 nov. 19. A lipcsei konzervatorium és Schumann tanítványa; 1855—59-ig Bonnban karnagy, azóta 1890-ig oldenburgi udv. karnagy, majd berlini műv. akadémiai tag. Robin Hood (Frankfurt 1879), Das Sonntagskind (Bremen 1886) operái, D-moll szimfoniája, számtalan zene- és énekkari s kamarazeneművei mesteriek. Könyve: Erinnerungen an Brahms (1898).

2. *D., Anton*, német festő, szül. Meissenben 1833 máj. 26., megh. Lipcsében 1904 aug. 3. Művészeti tanulmányait Schnorr von Carolsfeld műtermében kezdte s azután Düsseldorfban és Olaszországban folytatta. Működésének szinhelye főleg Drezda volt, míg 1895. a lipcsei művészeti akadémia tanára nem lett. A monumentális történeti festészetet művelte. Nevezetesebb képei: Habsburgi Rudolf a cseh Ottokár holtteste mellett; Faust Gretchennél a börtönben; Jelenetek Nagy Ottó életéből; Pál prédikálása az athéni Areopagban (freskó a zittaui Johanneumban); történeti falfestmények a drezdai Kreutzschule aulájában. Készitett még számos oltárképet és üvegfestmény-tervet és közreműködött a drezdai műegyetem kifestésénél is.

3. *D. (Dietricy, Dietericij), Christian Wilhelm Ernst*, német festő és grafikus, szül. Weimarban 1712 okt. 30., megh. 1774 ápr. 23. Mind festményeiben, mind rézkarcaiban teljesen a németalföldi nagy mesterek, kivált Rembrandt, Ostade, Everdingen hatása alatt áll és azokat ügyesen, de szolgai módon utánozza, úgy hogy régebben egyes műveit az általa utánzott mestereknek is tulajdoníthatták. Annak idején nagy hirnévnek örvendett, a meisseni porcellángyár igazgatója és a drezdai művészeti akadémia tanára volt. Műveinek hosszú sora látható a drezdai képtárban; a budapesti Szépművészeti Muzeum vizesést ábrázoló képét (1754) őrzi.

4. *D., Veit*, a reformáció terjesztője, szül. Nürnbergben 1506 dec. 8., megh. 1549 márc. 25. Szülővárosában prédikátor volt, s mint ilyen aláírta a schmalkaldeni cikkelyeket. Sokat vitázott és több helyen keresztülvitte a reformációt. Melanchtonnal élénk levelezést folytatott és ennek több munkáját kiadta németül. Az ő saját műve: Agendbüchlein für die Pfarrherren auf dem Land.

Dietrichit (ásv.), piszkosfehér v. barnássárga rostos halmazokból álló és kivirágzás gyanánt előforduló timsószerű ásvány; képlete $(Zn.Fe,Mn)SO_4.Al_2(SO_4)_3+22H_2O$. Felsőbánya egyik elhagyott bányájában, mint jelenkori kivirágzás található.

Dietrichsdorf, falu a schleswigi porosz kerület kieli járásában, hajógyárakkal, (1905) 5136 lakossal.

Dietrichs Flucht (v. *Dietrichs Ahnen und Flucht)*, középkori német költemény a Detremonda köréből, Madarász Henrik osztrák vándordalnoknak 1290 körül irt műve. Tárgya: Ermanarich római király, aki legbizalmasabb emberének, Sibichnek gaz tanácsára, egyik testvérének, Diethernek fiait már megölte, most, ugyancsak Sibich unszolására, másik testvérének, Dietmarnak fiát, Detrét is el akarja fogni, de nem ér célt. Detre mindenét odahagyva Hunországba megy számüzetésbe. Innen nagy sereggel indul nagybátyja ellen, kit Mailand alatt legyőz s országából kiűz. Most visszatér Etzel udvarába s nőül veszi Etzel nejének, Helche királynénak Herrat nevü nővérét. De Raben (Ravenna) városa Wittich árulása következtében ismét Ermanarich hatalmába kerül, miért is Detre új sereggel indul nagybátyja ellen s legyőzi őt a ravennai ütközetben, mire győztesen bevonul Mailandba. A költemény rövid rimpárokban van írva s csekély értékű.

Dietrichson, *Lorents Henrik Segelcke*, norvég műtörténész, irodalomtörténész és költő, szül. 1834 jan. 1. 1875 óta a christianiai egyetemen a műtörténelem tanára, a Nemzeti Képtár, a metszetgyüjtemény és az Iparművészeti Muzeum igazgatója. Művei közül nevezetesebbek: Indledning i Studiet af sveriges Literatur i vort Aarhundrede (1862); Omrids af den norske Poesies Historie (1866—69); Fra Kunsten's verden (1884); De norske Stavkirker (1892); német nyelven jelent meg: Die Holzbaukunst Norwegens in Vergangenheit und Gegenwart (H. Munthevel 1893). Irt monografiákat Runebergről (1864) és Sidemandról (1878—79), több szindarabot és költeményt.

Dietrichstein, régi *bárói*, később *grófi* és a XVII. sz.-tól fogva főágában *hercegi* család. Karinthiából származik s neve egy 1003 jan. 7. kelt oklevélben fordul elő először. A XII. sz.-ban mint a bambergi püspökség hűbérese szerepel s Alsó-Ausztriában, Morva- és Csehországban is voltak birtokai. E család a XV. sz. végén két ágra szakadt, t. i. a weichselstätt-rubinsteini és a hollenburg-finkensteini ágra. Az első megint idős és ifjabb ágra oszlott s 1859., illetőleg 1861. kihalt. A hollenburg-finkensteini ág szintén több mellékágra oszlott: az ifjabb, vagy nikolsburgi ág 1769. nyert hercegi cimet, míg az idősebbik ág örökség utján előbb a *Proskau*, 1802. pedig a *Leslie gróf* cimet kapta, úgy hogy ez az ág azóta a D.-Proskau-Leslie cimet viseli. Midón 1864. a nikolsburgi ág is kihalt, a D.-Nikolsburg hercegi cím a császár engedelmével 1869. *Mensdorff-Pouilly* grófra, D. József herceg vejére szállott. V. ö. Rerum gestarum gentis Dietrichsteinianae (Olmütz 1621); *Benedikt*, Die Fürsten von D. (Schriften d. Historischen Vereins für Innerösterreich, Graz 1848); *Feyfar*, Die erlauchten Herren auf Nikolsburg (Wien 1879). L. továbbá a Karinthiáról szóló munkákat.

Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *D., Adam*, szül. Grácban 1527 okt. 9., megh. 1590 jan. 5. Nikolsburgban. Kora ifjuságában jutott I. Ferdinánd császár udvarába és közreműködött a passaui és ágostai béke megkötésében. Mint II. Miksa követe, minden lehetőt megtett, hogy a pápát, V. Piust, arra birja, engedné meg az úrvacsorának mindkét szín alatt való kiszolgáltatását. Sikeresebben működött 1563 óta II. Fülöp spanyol királynál, ki az osztrák rendeknek engedélyezett szabad vallásgyakorlat miatt neheztelt Miksa császárra. D. nem nyugodott, míg a rokonokat ki nem békíté egymással. Don Carlosra (l. *Carlos)* vonatkozó följegyzései történeti fontosságuak. 1572-ben megvette a nikolsburgi uradalmat, melyet a *Liechtenstein*-család 1560. hatvanezer cseh tallérért Kerecsényi Lászlónak adott volt el. Ugyanabban az évben mint császári biztos a pozsonyi országgyűlésen azon fáradozott, hogy a rendek II. Rudolfot megkoronázzák.

2. *D., Franz*, herceg, olmützi érsek-bíboros, született Madridban 1570 augusztus 22., megh. Brünnben 1636 szeptember 19. 1591-ben olmützi kanonok, 1599. pedig bíboros és a kanonokok ellenszegülése dacára, olmützi érsek lett. Mint a katolikus párt s az ellenreformáció lelke, különösen a morvaországi protestánsokkal éreztette

ellenszenvét. Mint hadvezér is szerencsét próbált. Midőn Bocskay előhada (1605) Morvaország széleit háborgatta, D. lovashad élén Szakolcza magyar határszéli várost kerítette hatalmába. II. Rudolf annyira megkedvelte, hogy Morvaország kapitányává és a titkos tanács elnökévé nevezte ki (1607). Mátyás császár előtt is kegyben állott. 1618-ban az alkotmányos és protestáns párt által gyűlölt bíborosnak Bécsbe kellett menekülnie, de a császári hadaknak a Fehérhegyen (1620 nov. 8.) kivívott győzedelmével D. nemcsak birtokait kapta vissza, hanem Morvaország kormányzójává, illetőleg helytartójává és csász. főbiztossá is kinevezték. Morvaországban vasszigorral vitte keresztül a protestánsok erőszakos megtérítését. Részt vett még a Nikolsburgban a császár és Bethlen Gábor között folytatott békealkudozásokban. 1624-ben a császár birodalmi herceggé tette, 1635. Protector Germaniae címmel ruházta fel, 1636. pedig osztrák helytartójává nevezte ki. V. ö. *Voigt*, Leben des Fürsten und Kardinals von D. (Leipzig 1792); Korrespondenz mit dem Hofkriegsrathspraesidenten Collalto 1623—30-ból (kiadta *Trampler*, Wien 1873).

3. *D., Franz Josef*, herceg, szül. 1767 ápr. 28., megh. 1854 júl. 10. Az osztrák hadseregben szolgált s 1800. Moreauval a parsdorfi fegyverszünetet kötötte. 1809-ben Ferenc főherceg, a későbbi modenai hercegnek főudvarmestere volt s azután, a bécsi békéig, mint udvari biztos működött Galiciában.

4. *D.-Nikolsburg, Hugo*, herceg, *Mensdorff-Pouilly* gróf, cs. és kir. szolg. kiv. vezérőrnagy, ő felségének volt szárnysegédje, Mensdorff-Pouilly Sándor gróf külügyminiszter (l. o.) fia, szül. Prágában 1858 dec. 19. Mint önkéntes lépett a hadseregbe s a hadiiskola elvégzése után a vezérkarhoz osztották be. 1889-ben százados, 1895. őrnagy, 1897. alezredes, 1900. ezredes lett, 1906. nyugalomba lépett s ekkor megkapta a titkos tanácsosi címet. 1881 óta cs. és kir. kamarás, 1907. az aranygyapjasrend lovagja lett. 1892 júl. 27. nőül vette Dolgoruky Olga Alexandrovna orosz hercegnőt. Nővére Mensdorff-Pouilly Klotild grófnő, Apponyi Albert gróf felesége.

5. *D., Moritz Josef Johann* gróf, szül. Bécsben 1775 február 19., megh. 1864 augusztus 27. Osztrák szolgálatba lépett és Nápolyban 1798. francia fogságba került. 1815—31-ig a reichstadti herceg nevelője, azután pedig a bécsi udvari szinház és a császári könyvtár igazgatója volt. 1848-ban nyugalomba vonult. Fia, *Josef Moritz*, aki 1801 júl. 4. szül., még apja életében, 1852. meghalt. Ő volt az ősrégi nemzetség utolsó férfisarja. 1837—48-ig mint osztrák követ működött a karlsruhei, brüsszeli és londoni udvarnál. V. ö. *Weidmann*, Moritz Graf v. D., sein Leben und Wirken, aus seinen hinterlassenen Papieren dargestellt Wien 1867).

6. *D., Pankraz von*, ki 1483. hősiesen védelmezte ősi karintiai várát Hunyadi Mátyás hadserege ellen, de végre kénytelen volt a várat a magyaroknak átadni, kik azt lerombolták. Megh. 1508 szept. 4.

7. *D., Siegmund*, szül. 1484., megh. Finkensteinban 1533 maj. 20. Korán került I. Miksa udvarába (kit a hagyomány atyjának is nevez), aki rendkívül megkedvelte. Harcolt Velence (1514) és a lázongó stiriai pórok ellen, akik azonban 1525. Schladming mellett elfogták és Werfenbe vitték, honnan csak hű zsoldosai szabadították ki. Fiaiban a hollenburgi család két ágra szakadt: a) *Siegmund Georg* megalapítá az *osztrák ágat*, mely 1651. birodalmi grófságra, 1684. pedig birodalmi hercegségre emeltetett, s melynek férfiága 1826. halt ki; b) *Adam* pedig megalapítá a *nikolsburgi hercegi ágat*.

Dietrichstein-Mensdorff, grófi család, l. *Mensdorff-Pouilly*.

Dietrich und seine Gesellen (e címekkel is: *Dietrichs Drachenkämpfe, Dietrichs erste Ausfahrt, Virginal)*, a német hősmonda köréből vett történeteknek költői földolgozása, mely a fiatal Berni Detre első kalandjait beszéli el, főleg Virginal, a tiroli királynő kiszabadítását. Kiadta: *Zupitza* (Deutsches Heldenbuch V., 1870).

Dietricy, német festő, l. *Dietrich*, 3.

Dietsch, *Rudolf*, német filológus és történetíró, szül. Mylauban 1814 márc. 16., megh. Stötteritzben 1875 dec. 29. Grimmában 1840-től tanár, 1886-tól igazgató volt. Kiadta: Eutropiust, Herodotost, Cicero leveleit, Nepost. Legjobb Sallustius-kiadása (1843—46, 2 köt., 1859); történeti művei közül kiválik a Lehrbuch der Geschichte (1847—51, 3 köt., a források idézésével, 3. kiad. 1869). Társszerkesztője volt a Jahrbücher für Philologie und Pädagogik-nak.

Dietz, porosz város, l. *Diez*.

Dietz *Sándor*, botanikus, l. *Mágocsy-Dietz*.

Dietz, *Feodor*, német festő, szül. Neunstettenben 1813 máj. 31., megh. 1870 dec. 18. A müncheni akadémián tanult. Nagyobbára csataképeket festett, melyek tárgyát részben a történetből, részben korának eseményeiből merítette. Részt vett 1848. a schleswig-holsteini háborúban s 1870. a francia hadjáratban is, miközben meghalt. Csataképei közül, melyek a XIX. sz.-ban a legkedveltebb ilynemű művek közé tartoztak, említendők: I. Napoleon éjjeli csapatszemléje (1853), melyet III. Napoleon vásárolt meg; Heidelberg pusztulása (Karlsruhe 1856, Kunsthalle); Belgrád bevétele Max Emmanuel bajor választófejedelem által (München, Maximilianeum); Blücher útban Páris felé (Berlin, Nationalgalerie) stb.

Dietzeit (növ.), kálciumjodát és kálciumkromát kettős sója $7Ca(IO_3)_2.8CaCrO_4$, sötét aranysárga párhuzamos rostos halmazok; a rostok monoklin szimmetriát mutatnak. Előfordul: Oficina Lautaronál az Atacama-sivatagban.

Dietzel, 1. *Heinrich*, német nemzetgazdasági író, szül. Lipcsében 1857 jan. 19. Miután agrárpolitikai kutatások céljából beutazta Olaszországot, 1885. a dorpati egyetemre tanárrá nevezték ki, mely állását 1890. a bonni egyetem államtudományi tanszékével cserélte föl. Ueber das Verhältniss der Volkswirtschaftslehre zur Socialwirtschaftslehre (1882); Theoretische Socialökonomik (1895) és Das Producenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit (1903) c. művein kívül a Zeitschrift f. Staatswiss. és a Jahrbuch für Nationalökonomie etc. c. folyóiratokban jelent meg több tanulmánya.

2. *D., Karl August*, német nemzetgazdasági író, szül. Hanauban 1829 jan. 7., megh. 1884 aug. 3. Marburgban, amelynek egyetemén 1867 óta mint rendes tanár működött. Képviselő is volt, s mint politikus a nemzeti szabadelvüek pártjához tartozott. Művei: Das System der Staatsanleihen (1855); Die Besteuerung der Aktiengesellschaften (1859); Die Volkswirtschaft und ihr Verhältniss zur Gesellschaft und Staat (1864) stb. Az államadósságokról fölállított nézeteit ma is igen méltányolják a pénzügyi írók.

Dieu (franc., ejtsd: győ) a. m. Isten.

Dieu v. *Ile d' Yeu*, sziget, l. *Yeu*.

Dieu et mon droit (fr., ejtsd: győ é mon droá) a. m. Isten és jogom; az angol korona jelszava.

Dieu et son acte (franc., ejtsd: győ é szoñ akt) a. m. Isten és az ő műve, az angol törvényekben gyakran előforduló kifejezés az elkerülhetetlen véletlennek megjelölésére; erre vonatkozik a jogi példabeszéd: actus Dei nemini facit injuriam, az Isten műve senkin sem tesz igazságtalanságot.

Dieulafoy (ejtsd: győlafoá), 1. *Auguste Marcel*, francia archeológus és utazó, szül. Touloseban 1844 aug. 3. 1881-ben kiküldték Perzsiába s ezt az útját L'art antique de la Perse (Paris 1884—89) c. munkájában írta le. 1885-ben Susaba utazott felesége kiséretében s ott I. Darius és II. Artaxerxes palotáit kutatta át, honnan egész sor mázas téglából való reliefeket hozott haza, melyeket a Louvre gyüjteményében helyeztek el. Munkája még: L'Acropole de Suse (1890—93). Felesége, szül. *Magre Jane*, szül. Toulouseban 1851 jún. 29., elkisérte férjét Perzsiába s erről a La tour du Monde folyóiratban írt cikkeket (1883), majd a La Perse, la Chaldée et la Susiane c. díszmunkában (1886). Regényeket is írt: Parysatis (1890), melyet akadémiai díjjal tüntettek ki; a Temps tárcájában Rose d'Hatra (1891); Frére Pélage (1894).

2. *D., Georges*, francia orvos, szül. 1839 nov. 18. Toulouseban, megh. 1911 aug. 16. Párisban. 1886. a kórtan tanárává nevezték ki a párisi egyetemre, egy nevéről elnevezett aspirátort konstruált (1869), melynek segélyével a mell- és hasürben összegyült folyadék eltávolítható. A készülék eszméje állítólag nem az övé, amennyiben előtte 13 évvel Van der Corput hasonló eljárást írt le. Munkái: Du diagnostic et du traitement des cystes hyadatiques et des abscès du foie par aspiration (1872); Du diagn. et du traitm. des épanchements aigus et chroniques de la pleure par aspiration (1872); Traité de l'aspiration des liquides morbides (1873); De la thoracocentèse par aspir. dans la pleureusie aiguë (1878); Manuel de la pathol. interne (1880—83, 2 köt.); Clinique médicale de l'Hôtel Dieu (1896—1902, 4 köt.).

Dieulafoy-féle fecskendő, Dieulafoy francia orvos által szerkesztett kettős csövű fecskendő, mely igen alkalmas arra, hogy vele a különböző testüregekben felgyült folyadékokat lebocsássuk, v. hogy nagyobb mennyiségü folyadékot fecskendjünk a bőr alá. Egy csap forgatása által lehetővé van téve, hogy a fecskendő az egyik csövön át szívja, a másikon pedig kinyomja a folyadékot.

Dieu-Le-Fit (ejtsd: győlöfi), gyárváros Drôme francia départementban, a kopár Dieu-Grâce lábánál, a Jabron mellett, (1901) 3193 lak., két vastartalmu ásványvízforrással, jelentékeny selyemfonókkal, cserépedény-, sárgabőrkészítéssel és szarvasgombatermeléssel.

Dieu le veut (franc., ejtsd: győ lö vő) a. m. Isten akarja.

Dieuze (ejtsd: djőz), város Lotharingia német birodalmi kerületben, a Seille folyó és vasút mellett, (1910) 5850 lak., sóbányával, amelyet már a XI. sz.-ban ismertek (évi termelés: 25,000 t.), kémiai iparral. About Edmont születéshelye. D.-től DNy.-ra fekvő félszigeten levő Tarquimpol város helyén az ókorban *Decem Pagi* név alatt ismert város állott.

Dievenow, 1. az *Odera*-torkolat legkeletibb, 35 km. hosszú, elhomokosodott *ága*. — 2. *3 halászfalu* Stettin porosz kerületben, amelyek közül különösen Ost-D.-nak látogatott tengeri fürdője van.

Diez *(Dietz)*, járási székhely Wiesbaden porosz kerületben a Lahn mindkét partján, vasút mellett, (1910) 4443 lak., márványcsiszolással, mészégetéssel, malmokkal és gyümölcstermeléssel, többféle iskolával. Közelében van az 1676. épített Oranienstein (l. o.) nevű kastély, amely most kadetiskola, és több várrom.

Diez, 1. *Friedrich*, a román filológia megalapítója, szül. Giessenben 1794 márc. 15., megh. Bonnban 1876 máj. 29., hol 1822 óta egyetemi magán-, 1830 óta rendes tanár volt. Eredetileg klassz.-filologus volt; 1813. résztvett mint önkéntes a Franciaország elleni szabadságharcokban. Tanári és irodalmi munkássága egyaránt kitünő volt; ő alapította meg a román filologiát mint tudományt s nevelt e szaknak számos kitünő német és francia munkást. Műveit legnagyobbrészt lefordították franciára is. Főbb munkái: Altspanische Romanzen (1821); Über die Minnehöfe (1825); Die Poesie der Troubadours (1826, 1883) és Leben und Werke der Troubadours (1829, 1882), a provençal-irodalom történetének első tudományos, alapvető tárgyalása; Grammatik der romanischen Sprachen (1836—38, 3 köt., 4. kiad. 1876, angolul 1862, franc. 1872); Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen (1853, 2 köt., 4. kiad. 1878), melyhez Jarnik indexet készített (1878); Altromanische Sprachdenkmale (1846); Die erste portugiesische Kunst- und Hofpoesie (1863); Altromanische Glossare (1865); Romanische Wortschöpfung (1875); Kleinere Arbeiten (halála után kiadta Breymann, 1883). Tanítványai *Diez-alapítványt* létesítettek a román filológia számára. Róla írtak: Sachs (1878); Breymann (1894); Steagel (1894); Behrens (1894); Werd-Förster (1894).

2. *D., Wilhelm*, német festő, szül. Bayreuthban 1839 jan. 17., megh. 1907 febr. 25. Tanulmányait a müncheni művészeti akadémián végezte, melynek 1870. tanára lett. A harmincéves háborúnak Schiller-féle történetéhez készített illusztrációival aratta első nagy sikerét és azóta is főleg a XVI. és XVII. sz. katonai, lovagi és csavargói életéből merítette képeinek tárgyát. Művelődéstörténeti irányú, erősen kolorisztikus művészetével nagy befolyást gyakorolt a müncheni festészetre. Festményei közül kiemelendők: Lesben; A fosztogatók; A markotányosnőnél; Két lovag a csapszékben; Utazó társaság a XVII. sz.-ban (München, Neue

Pinakothek); Lóvásár; Piknik az erdőben (Berlin, Nationalgalerie) stb.

3. *D., Johann*, l. *Tezel.*

Dieze, folyó Németalföldön, l. *Dommel.*

Diezel, 1. *Karl Emil*, német vadászati író, szül. Irmelshausenben 1779 dec. 8., megh. Schwebheimban 1860 aug. 23. Erdész volt Kleinwallstadtban. Főmunkája: Erfahrungen aus dem Gebiete der Niederjagd (Offenbach 1849, 6. kiad. Berlin 1887). Magyar fordításban *Mika* Károlytól, Az apróvad vadászata címmel (Budapest 1889).

2. *D., Johann*, l. *Tezel.*

Diezeugmenon (gör.) a. m. «széjjelválasztott», retorikai alakzat, amikor egymásra következő és egymásnak megfelelő mondatok alanyai mindegyikének megvan a maga igeállítmánya, pl. Lobog a láng, bőg a katlan, Száll a szikra, fojt a füst, Fő a fürdő, forr az üst (Arany).

Diezmann (ifj. III. *Dietrich)*, thüringiai gróf, elkorcsosodott Albrechtnek fia, szül. 1260 körül, megh. Lipcsében 1307. Frigyes bátyjával együtt nagybátyja, landsbergi Detre udvarában nevelkedett, ahová édes anyja, két gyermekével együtt 1270. visszavonult. Ez időtájt villongásban élt atyjával, mivel ez eisenbergi Kunigundától született fiát, Apitzot, előnyökben részesítette. Nassaui Adolf király ugyan Thüringiát D.-tól elhódította, de D. azt visszafoglalta és midőn I. Albrecht királlyal háborúba szállt, D., Frigyes testvérétől támogatva, a király hadát Lucka mellett csúfosan megverte (1307 máj. 31.). D. emlékszobra Rietscheltől a lipcsei Szt. Pál templomban áll.

Difanit *(diphanit*, ásv.), nem egyéb mint margarit az urali smaragd-bányákból.

Difenil *(diphenyl), bifenil, fenilbenzol:*

$$C_6H_5—C_6H_5.$$

Található a kőszénkátrányban. Képződik benzolgőznek vörösen izzó csövön való átvezetésekor. Előállítható jódbenzolból, ha azt finomul eloszlott rézzel 220°-on melegítjük. Színtelen, alkohol és éterben könnyen oldódó kristályos test. Op. 70·5°, fp. 254°. Ozonnal tetraozoniddá egyesül. Nagyszámú származékai közül technikai szempontból legfontosabb a *benzidin* (l. o.).

Difenilamin *(diphenylamin)*, $(C_6H_5)_2NH$. Előállítására sósavas anilin és anilin elegyét autoklávban 230—240°-ra hevítik. Tiszta állapotban előállítva nem kellemetlen szagú, színtelen kristályokból áll. Op. 54°; fp. 310°. Vízben úgyszólván oldhatatlan, borszeszben és éterben oldódik. Igen gyenge bázis. Erős savakkal sószerű vegyületeket alkot, de ezek már víztől elbomlanak. Oxidáló szerek könnyen megtámadják és a keletkező oxidációs termék — tetrafenilhidrazin — tömény kénsavban intenziv kék színnel oldódik. Ez alapon használják a qualitativ analizisben salétromsav felismerésére; ugyanis ha tömény kénsavban feloldott D.-t legcsekélyebb mennyiségű nitrát oldattal hozunk össze, intenziv kék szineződés áll elő.

Difenilaminkék *(bajorkék)*, $C_{37}H_{30}N_3Cl$. Difenilamin és oxálsav hevítésekor keletkezik, mely valószinüleg trifenilrozanilinnel azonos. Barna színű, difenilaminra emlékeztető szagú por, mely alkoholban kissé oldható, vízben oldhatatlan. Monoszulfósavának a nátriumsója (alkalikék) sötétkék por, mely forró vízben jól oldható és a pamut festésére használják. Könnyebben oldható a diszulfósavjának a nátriumsója (bajorkék), amely a selyem festésére szolgál. A szintén könnyen oldható triszulfósavnátriumsója (bajorkék) selyem és pamut festésére szolgál.

Difeniléndiketon a. m. antrakinon (l. o.).

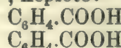
Difenilketon, l. *Benzofenon.*

Difenilmetán, benzil-benzol, $C_6H_5.CH_2.C_6H_5$. Benzilklorid v. pedig metilenklorid aluminiumklorid jelenlétében úgy hat a benzolra, hogy D. keletkezik. Előállítható benzol és benzilalkohol egymásra hatása útján tömény kénsav segítségével. Színtelen, narancsra emlékeztető szagú kristályok, op. 26°, fp. 261°.

Difenilnaftilmetánfestékek, substituált naftilaminok és tetrametil diamidobenzofenonnak v. a belőle előállított klorid vagy benzhidrolnak az egymásra hatásakor keletkezik, vízelvonó anyagok jelenlétében. Fenil és naftilamin viktóriakéket ad, paratoluil és naftilamin pedig éjjelikéket. Mindkettő nagyon szép kék festék, vízben oldhatók és a tanninnal pácolt pamutot kék színűre festik, de kevéssé állják a fényt. A viktóriakék egy szulfósója a pamutkék.

Difeniltolilmetán. A defenilmetánból úgy származtatható, hogy a metán még meglevő két hidrogén atomja közül az egyiket tolil gyökkel helyettesítjük. Képlete: $(C_6H_5)_2:CH.C_6H_4.CH_3$. Színtelen, 59°-on olvadó kristályok. E vegyület annyiban bir fontossággal, mert rozanilint készíthetni belőle; a rozanilin sósav sója az ismeretes fukszin. Vörös füstölgő salétromsav hatására ugyanis a D. trinitro származéka keletkezik, ebből fejlődő hidrogénnel való redukció folytán a triamido D. v. leukanilin. Ez utóbbit arzénsavval oxidálva, rozanilin lesz belőle.

Difénsav, *diphensav, di-orto-difenildikarbonsav*, kétbázisú sav; képlete:

$$\begin{matrix} C_6H_4.COOH \\ C_6H_4.COOH \end{matrix}$$

Fenantrenkinon, káliumbikromát és kénsav elegyével oxidálva D.-vá alakul. E reakció a fenantren szerkezetének megállapítása szempontjából fontos. Színtelen kristályok, vízben, borszeszben, éterben könnyen oldható, 229°-nál olvad. Erélyesebb oxidációnál ftalsavvá változik.

Diffalco (ol.), oly levonás, melyet a számla végösszegéből engedélyeznek akkor, mikor már a számla kifizetésre kerül.

Diffamare v. *defamare*, valami felett kedvezőtlenül nyilatkozni, rágalmazni, más jóhírét vétkesen kisebbíteni. *Diffamatio* v. *defamatio*, megszólás, rágalmazás.

Diffarreatio (lat.), a confarreatióval szerzett férji hatalmat D.-val, vagyis a confarreatioval ellentétes sacralis áldozati cselekvénnyel lehetett felbontani. A férji hatalommal járó házasság Tiberius alatt gyérül, végül Theodosius eltörlé a manus melletti házasság utolsó emlékét is. A manus nélküli házasságot könnyű volt felbontani a nőnek is.

Differencia (lat.) a. m. különbség. D. a tőzsdén, l. *Különbözet.* D.-számítás, l. *Különbségek elmélete.*

Differenciál-egyenlet az olyan egyenlet, amelyben egészen tetszőleges értékek, ú. n. *független*

változók, ismeretlen értékek, ú. n. *függő változók*, amelyeket a független változók függvényei gyanánt tekintünk, és végül a függő változóknak a független változók szerint vett *differenciál-hányadosai* fordulnak elő. Ha csak egy független változó fordul elő az egyenletben, a differenciálhányados is totális és így az egyenletet *totális* D.-nek nevezzük, több változó esetében a D. *parciális*, mert a benne előforduló differenciál-hányadosok is parciálisak. Több D. együttvéve *D.-rendszert* alkot. Ha az egyenletben az x változó differenciál-hányadosai közül az n-ed rendüek a legmagasabbak, akkor a D.-et x-re nézve n-ed- rendűnek mondjuk. A D.-ek elméletének az a feladata, hogy a D.-eket és a D.-rendszereket *megoldja, integrálja*, azaz olyan függvények meghatározására vezessen, amelyek a D.-et v. D.-rendszert kielégítik. A D.-ek elmélete igen terjedelmes és fontos része a differenciál és integrálszámításból kiinduló felsőbb mennyiségtannak. A geometria, mechanika, asztronómia és matematikai fizika feladatai nagyrészt D.-re vezetnek. A D.-eknek rendszerint végtelen sok megoldásuk van. Hogy egyes, különös megoldásra jussunk, bizonyos mellékkörülményeket, *kezdeti feltételeket* kell még megadnunk. A D.-ek elméletében *Euler* és követői bizonyos fogásokkal igyekeztek a D.-eket integrálni. Ezen az úton azonban a D.-eknek csak bizonyos osztályait lehetett integrálni, v. nehezebb D.-eket egyszerübbekre visszavezetni. A *függvénytani eljárás* szerint azon függvények természetét határozzák meg, amelyek a D.-nek eleget tesznek, vagy megfordítva azokat a D.-eket keresik, amelyeket a függvények bizonyos ismert osztálya kielégít. Ebben az irányban *Cauchy* vizsgálatai nyomán *Riemann*, *Weierstraas*, *Fuchs* és *Poincaré* kiváló eredményeket értek el. Az ide tartozó vizsgálatok egy részének összefoglalását találhatjuk *Schlesinger* Lajos Handbuch der Theorie der linearen Differentialgleichungen (Leipzig 1898, 2 köt.) c. művében. A *csoportelméleti irány*, amelynek *Lie* a megalapítója, bizonyos rendszert iparkodik megállapítani a D.-ek megfejtésére szolgáló fogásokban és arra tanít, mikor lehet egy adott D.-et egy másikra visszavezetni és hogy melyek a legegyszerübb D.-ek, amelyeket integrálni kell, hogy egy ismert tulajdonságokkal biró D.-et megoldhassunk. A külföldi matematikusok mellett hazai matematikusaink közül is sokan foglalkoztak és foglalkoznak a D.-ek elméletével. *König* Gyulának: *A másodrendű és két független változót tartalmazó parciális D.-ek elmélete* c. munkáját a M. Tud. Akadémia 1884. a Bésán-díjjal tüntette ki.

Differenciál-galvanométer, két áram erősségének összehasonlítására szolgál; két teljesen egyenlő tekercse van, amelyeken az összehasonlítandó két áram két ellenkező irányban halad át. Ha a két áram egyenlő intenzitású, a D. nem ad kiütést, egyébként kitérése a két intenzitás különbségével arányos. Ellenállás, feszültség stb. méréseknél használják.

Differenciál-hányados, l. *Infinitézimális számítás.*

Differenciális csigasor, l. *Csigasor.*

Differenciális diagnózis, l. *Diagnózis.*

Differenciális hőmérő. Hőmérsékletek különbségének meghatározására szolgáló eszköz. A Rumford eszméjén alapuló úgynevezett Leslie-féle D. áll egy U alakra hajtott és két egyforma nagyságu gömbben végződő üvegcsőből. A gömbökben levegő, a csőben pedig festett folyadék-kénsav van; a gömbök egyike esetleg be van kormozva. Ha a két gömb különböző hőmérsékletnek tétetik ki, pl. a kormozott gömbre hősugarak esnek, akkor a gömbökben levő levegő különbözőképpen kiterjed és a folyadékot az egyik csőben leszorítja. A cső mellé alkalmazott fokozaton a hőmérsékek differenciája leolvasható.

Differenciális lámpa, l. *Ivfénylámpa.*

Differenciális megfigyelés, az asztronómiában kis bolygók, üstökösök helymeghatározásában v. csillaghalmazok s hasonló objektumok kimérésében használt megfigyelési módszer, mely abban áll, hogy nagy távcsövet mikrométerrel kötvén össze, nem határozzuk meg közvetlenül a csillag helyét, hanem deklináció és rektaszcenzió-különbségét egy másik, már pontosan ismert helyzetü csillaghoz képest. Kettős csillagoknál különösen fontosak e mérések; ezeknél a szögtávolságot (disztancia) és a pozició-szöget (a két csillagon átmenő legnagyobb kör és a deklináció-kör alkotta szög) szokás megadni, melyek segítségével a kettős csillagok viszonylagos pályái kiszámíthatók.

Differenciális szivattyu, Carret és Marshalltól eredő szerkezet, melynek egyszerüen szívó és kettősen nyomó hatása van. Hengerében egy hosszabb tömör dugattyú jár föl és le, mely nem érintkezik a henger falaival, hanem közt hagy, melyben víz van. A tömör hengerrel szilárd összeköttetésben van egy szelepes dugattyú, melynek keresztmetszete kétszer akkora, mint a tömör dugattyúé; ez a szelepes dugattyú már szorosan jár a hengerben. Midőn a dugattyú fölfelé megy, a keresztmetszetek különbsége miatt a víz a gyűrűs térből részben az oldalcsőbe kénytelen nyomulni, miközben a legalsó szelepen át kétszer annyi víz szivódik föl a hengerbe, a szélesebb dugattyú alá. Ha a dugattyú lefelé megy, a szelepes dugattyú alatti víz fele a henger gyűrűs terébe, fele a felső oldalcsőbe nyomul. Ebbe tehát a víz a nyomás által behatol, akár lefelé, akár fölfelé jár a dugattyú, mig a víztartóból való fölszívás csak a dugattyúnak fölfelé való járásánál eszközöltetik.

Differenciális tarifák (vasút) az oly tarifák, melyek alapjául nem minden távolságra egyazon alapegységtétel képezi a díjszabási alapot, hanem amelyeknél az alapegységtételek a növekedő távolság szerint csökkennek. Pl. az első 100 km.-nyi övben az egységtétel 0·4 f., a második 100 km.-nyi övben az első övet meghaladó km.-ek után 0·35 f., a harmadik 100 km.-nél a 200 km.-t meghaladó km.-ek után 0·30 és a negyedik övben a 300 km.-t meghaladó km.-ek után 0·25 f. km. és kg.-kint. Eszerint 350 km.-re a díjtétel 40+35+30+12·5 = 117·5 f. 100 kg.-kint. A verseny v. egyéb körülmények figyelembevételével megállapított tarifákat, valamint a zónatarifákat szintén D.-nak nevezik, mert képzési alapjuk nem rendes, hanem különböző. L. még *Díjszabás.*

Differenciális vám, amikor valamely ország kikötői forgalmának emelése érdekében kétféle vámot alkalmaznak, külön a vasúton és külön a tengeren jött árúra. Az utóbbi alacsonyabb.

Differenciálódás, l. *Elkülönülődés.*

Differenciál-számítás, l. *Infinitézimális számítás.*

Differencia-üzlet, l. *Különbözeti üzlet.*

Differens (lat.) a. m. különböző.

Diffessio (lat.), a korábbi közönséges német perjogban az okirattal bizonyító fél ellenfelének az a kötelessége, hogy az okirat valódiságára nézve nyilatkozzék; ha az ellenfél az okirat valódiságát megtagadta, a bizonyító fél esküvel kinálta meg (juramentum diffessorium). L. *Okirat valódisága.*

Difficile est satiram non scribere (lat.) a. m. nehéz szatirát nem írni (a sok ferdeség és balgaság láttára), Juvenális I. szatirájából.

Difficilis (lat.) a. m. nehéz (megtenni).

Difficultas (lat.) a. m. nehézség.

Diffidatio (lat.) a. m. hadüzenet, kihivás.

Diffluens (lat.) a. m. szétfolyó.

Difflugia *Lecl.* (állat), a gyökérlábú véglények *(Rhizopoda)* osztályába, a Foraminiferák rendjébe, a Monothalamia alrendbe tartozó véglénynem. Fajai igen változatos alakuak; jellemző reájuk idegen testecskékből épített ballonalakú tokjuk. Nagyságuk 40—500 mikron = 0·040—0·500 mm. Hazánkban 8 fajuk él.

Difformitas (lat.) a. m. alaktalanság, rútság.

Diffrakció (lat.), l. *Fényelhajlás.*

Diffrakciós chromoszkop, készülék a *Wood*-féle eljárással készült háromszínfényképek szemlélésére ill. vetítésben való előállítására. A Wood-féle eljárás a rácsszínképek felhasználásán alapszik. Ha optikai rácson (l. o., tov. *Fényelhajlás)* keresztül vm. *fényforrásba* nézünk, a fényforrás képétől jobbra-balra (az elhajlított fényben) színképeket látunk, melyeknek a fényforrás felőli, legkevésbbé elhajlított részén van az ibolya szín. Ha a szemünket ide az ibolya szín helyére teszszük s a *rácsra* nézünk, a *rácsot* ibolyaszínben látjuk, ha a zöld jut a szemünkbe, zöldnek stb. Sűrűbb rács esetén a színképek messzebb esnek egymástól és szélesebbek, ennélfogva lehetséges három olyan rácsozást késziteni, hogy ugyanegy helyről nézve az egyik vörösnek, a másik zöldnek, a harmadik ibolyának lássék. Ilyen rácsozással készülnek a Wood-féle fényképek, a mellékelt (vázlatos) *ábrán* legritkábban rácsozott rózsa vörösnek, a sűrűbben rácsozott levelek zöldnek, a legsűrűbben rácsozott váza ibolyának fog látszani; természetesen ott, ahol a tárgy színe nem egyike az alapszíneknek, hanem összetett szín, ott a rácsozások is egymásra rakódnak. A színezés csak megfelelő berendezéssel, a D.-ban látható, egyébként a (chromzselatinra készült) képek egész színtelenek, átlátszók.

Wood-féle színes fénykép vázlatosan.
A három alapszínt három különböző sűrű rácsozással hozzák létre, a képek szemlélésére a diffrakciós chromoszkop szolgál.

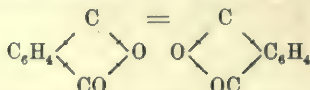
Diffuzió *(átömlés, szétömlés),* 1. egymással érintkező két anyag, főleg gázok és folyadékok keveredésének folyamata. Vízre óvatosan reáöntött alkohol eleinte kisebb fajsúlyának megfelelően elkülönítve fennmarad, időmultán azonban a víz és az alkohol egymásba diffundálnak s egyenletes keveréket alkotnak; hasonlóképen két gáz, pl. hidrogén és oxigén, amelyek két, csappal összeköttetésbe hozható edényben foglaltatnak, még ha a 16-szor kisebb fajsúlyú hidrogén van is a felső edényben, összekeverednek. D.-val találkozunk valamely szilárd test oldásánál: az oldódó anyag a nagyobb koncentrációju helyről a kisebb koncentrációju felé diffundál, a gázok abszorpciójánál stb. Történhetik a D. likacsos válaszfalakon keresztül is, gázok pl. gipszlemezen át nagy könnyüséggel diffundálnak és pedig vékony válaszfal, azaz közelítésben szabad D. esetén sűrűségük négyzetgyökével fordított arányban álló sebességgel (Graham, 1834), úgy hogy az oxigénnél 16-szor kisebb sűrűségű hidrogén 4-szer gyorsabban diffundál. A D.-sebességek e különbözőségét szépen lehet mutatni egy készülékkel, amely U alakú, vizet tartalmazó üvegcsőből áll, amelynek egyik végét likacsos agyaghenger zárja el. Ha a hengert világítógáz-atmoszférába juttatjuk, a bediffundáló gáz bent a nyomást annyira megnöveli, hogy a cső másik nyitott végéből a víz kifecskendezik. A D. sebességét, ami különböző anyagokra igen különböző, a *D.-együttható*-val szokás megadni, azaz avval az anyagmennyiséggel, amely 1 cm² felületen pl. 1 nap alatt átdiffundál, ha 1 cm. hosszúságon egy bizonyos, egységül választott koncentrációkülönbség van. A kolloid anyagokra igen jellemző, hogy D.-együtthatójuk igen kicsiny.

A D.-t a kinetikai gázelmélet (l. o.) a molekulák mozgásával magyarázza. Ebből érthetővé válik a Graham törvénye is, a gázmolekulák sebessége sűrűségük négyzetgyökével fordított arányban lévén; hogy pedig a D. a molekulák igen nagy sebességéhez képest aránylag lassan történik, arról a molekulák folytonos ütközése, azaz a gázok belső súrlódása ad számot. L. még *Oszmózis.*

2. *D.*, optikai értelemben a fény szétszóródása valamely finoman érdes, nem csiszolt felületen, avagy igen finom részecskéket tartalmazó, ú. n. zavaros közegben. Ezeket l. *Szétszórt fény.*

Difiodont, l. *Fogak.*

Diftalil *(diphtalil)*, dilaktonja a hipotetikus 7·7¹-dioxistilbendikarbonsavnak:

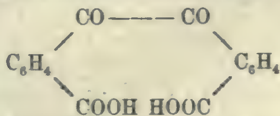

$$C_6H_4\left<\begin{matrix}C\\CO\end{matrix}\right>O \quad O\left<\begin{matrix}C\\OC\end{matrix}\right>C_6H_4 \quad (C = C)$$

Előállítására ftalsavanhidritet 100°-on cinkpor és jégecet keverékével redukálnak. A forró oldatot a redukció befejezése után a fölöslegben levő cink-

porról leszűrve, az oldatból lehüléskor tűalakú 334—335°-on olvadó kristályok alakjában válik ki a D. Alkáliak hatására levegő kizárása mellett az egyik lakton gyűrű felhasad és *diftalillaktonsav* keletkezik. Levegő jelenlétében oxidáció folytán D.-sav keletkezik.

Diftalilsav, benzildikarbonsav (2,2'):

Keletkezik a krisokinon vagy krisoketon, krómsav v. káliumhipermanganáttal történő oxidációjakor. 270—272°-on olvadó mikroszkopos lapokat v. tűket alkot.

Diftéria v. *difteritisz* (gör. *diphthera* v. *diphtheris* a. m. *bőr)*, kórbonctanilag a nyálkahártyák gyuladásának igen súlyos alakját értjük alatta. A gyuladás következtében sárgásszürke, erősen tapadó, hártyaszerű izzadmány képződik, amely a gyógyulás folyamán kilökődik. Általában azonban a D. alatt a Löffler-bacillus okozta gyuladást értjük, amely leggyakrabban a torok nyálkahártyáját, azonkívül az orr, a gége és ritkább esetekben a légcső és hörgők nyálkahártyáját támadja meg, de keletkezhetik a szem és a nemi szervek nyálkahártyáján is, a fülben is, sőt a bőr sebein is. Okozója kétségtelenül a Löffler-féle bacillus. E bacillusok akárhányszor egészséges felnőtt v. gyermek orrában is megtalálhatók, akik fertőzőképesek, anélkül, hogy maguk betegek volnának. D.-ból meggyógyult egyének orrgaratürében is sokáig megélhet a bacillus. Igen nagy mennyiségben megtalálható a D. bacillusa a betegek álhártyáiban, de sohasem törnek be a véráramba és nem árasztják el a szervezetet. E bacillus igen erős mérget termel, amely helybelileg a nyálkahártya elhalását okozza, ha a méreg felszívódik és a véráramba kerül, az idegrendszerre hat károsan és a később ismertetendő bénulásokat okozza. A D. főleg a fiatal gyermekkor betegsége, a leggyakoribb a 2—7-ik életévig. Nem hagy hátra mentességet, úgy hogy többször meg lehet kapni. A kórkép igen változó. Enyhe esetekben, lappangva, úgyszólván belopódzva kezdődik, sem hidegrázás, sem magas láz, sem torokfájás nem vezeti be, a gyermekek kissé rosszabb kedvüek, nem esznek, kissé bágyadtak, ilyenkor megnézve a torkot, az egyik vagy mindkét mandulán fehéres, élesen határolt összefüggő lepedéket látunk. E lepedék a következő napokon nagyobbodik, és kiterjedhet a garatívekre, a nyelvcsapra v. a garathátfalra is. A nyaki mirigyek ilyenkor kissé duzzadtak. 1—2 nap alatt megállhat a folyamat, vagy le is terjedhet a gégére és az oly súlyos croupot (l. o.) okozhatja. Más esetekben magas lázzal, hányással kezdődik a megbetegedés, a torokban igen kiterjedt álhártyák láthatók, a torok mintegy kibélelt. A nyaki mirigyek igen erősen megduzzadtak. A beteg lehellete bűzös, az erőbeli állapot gyorsan romlik. Az arc halvány, kékes, a beteg aluszékony, a pulzus gyenge, igen szapora, a vizeletben fehérje van. Igen rossz jel a bőrön szétszórtan fellépő vérzései foltok. A szérum előtti időben az ilyen beteg pár nap alatt szívbénulás tünetei között pusztult el, de manapság, elég korán és magas dózisu szérummal kezelve, az ilyen esetek egy része is megmenthető. Vannak esetek, különösen a csecsemőkorban, ahol a D. az orrban kezdődik sőt akárhányszor ide lokalizálódik, a véres genyes náthák mindig gyanusak D.-ra.

A D. komplikációi között első helyen állanak veszélyesség szempontjából a bénulások. A D.-méregnek megvan az a tulajdonsága, hogy igen erősen kötődik az idegrendszerhez, és ott elfajulásokat okoz, aminek múló bénulások a következményei. Elsősorban a torokban, a lágy szájpadon keletkezhetnek ilyen bénulások, aminek orrhangú beszéd a következménye, azonfelül az ívásnál a folyadék az orron ömlik vissza. A szemidegbénulásnak múló kancsalság a következménye, de bénultak lehetnek a fej, a kar, a törzs, az alsó végtagok izmai is. E bénulások általában idővel teljesen visszafejlődnek. A bénulásnak a legsúlyosabb alakja a szívbénulás, amely a betegség 3—4-ik hetében keletkezhetik és pár perc alatt megöli a beteget. A szérum előtti időben gyakoriabbak voltak ezek, de az első 24 órában oltott betegeknél bénulások úgyszólván sohasem fordulnak elő.

A D. gyógykezelése igen hálás és hatásos a mostani időben. Behringnek és Rouxnak köszönjük a D.-ellenes szérumot. Ők lovakat D.-toxinnal emelkedő dózisban addig oltottak, amíg ezek a lovak a D.-méreg halálos dózisának befecskendésére is teljesen egészségesek maradtak. Eme lovak vérsavója közömbösíti a D. mérgét. Ha ilyen savóval D.-mérget keverünk, akkor azt beolthatjuk az állatba és az egészséges marad. A D.-s beteg bőre alá vagy a vérerébe fecskendjük a szérumot, 24 óra mulva megáll a folyamat, az álhártyák élesen elhatárolódnak, majd lelökődnek. A szérumot különböző erősségben hozzák forgalomba. A szérum annál erősebb, mentől kisebb mennyiség mentől több mérget tud megkötni. Az erősséget immunitásos egységekben fejezik ki és tengeri malacokon határozzák meg. Van 300—1000, 1500, 3000—6000 stb. egységű szérum. Igen jó a magyar szérum. Enyhe esetekben fecskendezzünk be 1500 egységet, súlyos esetekben 6000—10,000 és még több egységet. Helyesebb rögtön sokat befecskendezni, nehogy meg kelljen az oltást ismételni. Az első oltásnak egyáltalában semmiféle veszélye nincs. Vannak esetek, amelyekben a befecskendezést az úgynevezett szérumbetegség követi, de ennek oka nem az, hogy a szérumban antitoxin van, hanem az, hogy a lóvérsavó állati vérsavó, ez pedig némely embernél az oltást követő 3—11 napon lázat, kiütéseket, esetleg izületi fájdalmakat okoz. A szérumbetegségnek sincs semmiféle veszélye, ha az első oltást követi, de már súlyosabb beszámítás alá esik, ha valaki már egyszer kapott szérumot, és a második oltás az elsőt 7 nap mulva, vagy még később követi: ekkor már igen súlyos, ha nem is halálos a szérumbetegség. Ezért legyen elvünk, mindjárt nagy adaggal oltani, hogy az oltást ne kelljen megismételni. A 7-ik napon túl pedig nem is szabad oltanunk. Mivel a D. nem ád mentességet, valaki kétszer vagy még többször is meg-

kaphatja, és ilyenkor kénytelenek vagyunk 1—2 év mulva újra oltani, ha nem is keletkezik ez esetekben életveszélyes szérumbetegség, de súlyos betegségre mindig el lehetünk készülve. A szérumoltáson kívül öblögesse a beteg torkát valami dezinficiens oldattal. Bűzös D. esetén pyocyanase befúvásokkal, elektrargol injekciókkal erősíthetjük a szérum hatását. Fektessük sokáig a beteget. Még enyhe esetekben is legalább 2 hétig kell a betegnek az ágyban maradnia, súlyos esetekben 5 – 6 hétig. A betegség megelőzése szempontjából fontos a beteg izolálása, és ha lehetséges, kontroláljuk bakteriológiai vizsgálattal a gyógyult beteg torkának bacillustartalmát. A betegség kiállása után fontos a lakás dezinficiálása.

D. a háziállatok közül leggyakrabban baromfiakon, ritkábban borjukon észlelhető, elvétve azonban más állatok garatjában és gégéjében is keletkezik. Előidézője legtöbbször karcsú pálcikaalakú baktérium *(bacillus necroseos)*, de más baktériumok *(streptococcusok)* is okozhatják. Juhok, sertések, néha idősebb szarvasmarhák között járványosan is előfordul. Tünetei nyálzás, orrfolyás, nyelési és lélekzési nehézség, a toroktáj duzzadása és fájdalmassága. Azonkívül a szájpadláson, garatban, gégében erősebben tapadó, hártyás izzadmány borítja a bővérű és duzzadt nyálkahártyát. Elvétve a lélekző utakban, az emésztőcsatorna egyéb helyein és a körmök között is támadnak szétesséssel járó gyuladásos folyamatok. Egy pár esetben lovon is észleltek D.-s természetü garatgyuladást. De előfordul húsevőkön, kutyán és macskán is, ami azért is figyelmet érdemel, mert okozójául 1—2 esetben az emberi D.-t okozó *Löffler*-féle bacillussal megegyező baktériumokat találtak a betegekben. Kimenetele többnyire halálos. Orvoslás céljából a könnyebben leváló álhártyák eltávolítása, az alattuk maradó fekélyeknek és a leválaszthatatlan álhártyáknak jódtinkturával vagy híg hipermangánsavas káliumoldattal naponta 1—2-szer való beecsetelése, a szájnak langyos vízzel való gyakori kimosása, belsőleg pedig szalicilsav beadása célszerű. Igyekezni kell azonkívül a betegeket jól táplálni. A terjedése ellen való óvóintézkedések az egészséges állatok elkülönítésében, az istálló többszöri szellőztetésében, alapos kitisztogatásában és fertőtelenítésében álljanak. (L. még *Baromfidiftéria* és *Borjudiftéria.)*

Difteritisz, l. *Diftéria*.

Diftongus (gör.) a. m. kettős hangzó (l. o).

Digalen, Cloetta által ajánlott pótszere a digitalisnak, melynek hatóanyaga a digitoxin, minek vízben oldódását, könnyű felszívódását a levelekben és a D.-ban is jelenlevő saponinanyag (digitonin) segíti elő. Alapanyaga hígított glicerin. Megbízhatóbbnak és erélyesebb hatásunak tartják a levelekből készült forrázatnál, s nagy előnye, hogy hirtelen veszély esetén a kar gyüjtőerébe vagy izmok közé is fecskendezhető.

Digalluszsav, l. *Tannin*.

Digambara, l. *Dzsaina*.

Digamia, *kétnejüség*, az állatországban az, mikor egy hím mellett két különböző formáju nőstény van, amilyen esetet találunk pl. a *Papilio podalirius* pillangónál. Digámia *jogilag* a. m. *második* házasság; ettől megkülönböztetendő a *bigámia* (l. o.).

Digamma (gör., lat. *digammum* is), vagyis kettős gamma, mivel alakjára nézve (Ϝ) a görög *g* hang, azaz gamma (Γ) megkétszereződésének látszik, voltaképen azonban semmi köze a *g* hanghoz, mert hangzása a mi *v* hangunkkal volt rokon s azért helyesebb neve: *vau*. A régi görög alfabétumnak 6. jegye volt, de az egyes nyelvjárásokból lassanként kiveszett. Feliratokon ilyen alakban is találjuk: ᒥ Ͱ Ϝ. A homéroszi költeményeknek aeoliai és ión elemekből szőtt nyelvében nincs meg a digamma, de *Bentley* (1713) a verselés némely szabályai alapján kimutatta, hogy valamikor megvolt.

Digarcse, tibeti város, l. *Sigatsze*.

Digastricus (lat.) a. m. kéthasú. Musculus digastricus v. biventer, a kéthasú izom; a nyakon, az állkapocs alatt van kétoldalt elhelyezve. Hátsó hasa a csecsbevágásból ered, s a nyelvcsont kis szarva fölött hengeres középinba megy át, ebből ered az elülső kas, mely az állkapcson tapad. Összehúzódásakor az állkapcsot lehúzza s ezáltal a száját nyitja.

Digenea (állat), azon mételyférgek *(Trematoda)* neve, melyek nemzedékváltással fejlődnek.

Digén fejlődés a. m. ivaros szaporodás (l. o.); tudományos neve: amphigonia.

Digenis Akritas a címe egy D.-ről, mint a költemény hőséről elnevezett bizánci nemzeti eposznak, melynek magva a X. századba nyúlik vissza, de fenmaradt feldolgozásai nem igen nyúlnak messzebbre a XII. sz.-nál. D.-nak költői alakja átment a szláv irodalomba is. V. ö. *Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Litteratur (München 1890). Kiadta *Legrand* 1892 (Bibliothèque grecque vulgaire. 6. k.).

Digenit (ásv.), nem egyéb, mint kalkozin és covellin keveréke.

Digesta (lat.), l. *Corpus juris civilis*.

Digestio (lat.) a. m. emésztés (l. o.); valamely anyagnak 50°—70°-u folyadékban való hosszabb ideig tartó áztatása (pállítás). *Digestor* a. m. a Papin-féle fazék.

Digestiós mirigyek a. m. emésztő mirigyek, a húsevő növények (l. o.) levelein fejlődő szőrszálképletek, A hízóka (Pinguicula) leveleinek színén kétféle mirigy fejlődik: az egyik hosszúnyelű mirigyszőrszál, amelynek korongszerű hegyén ragadós nyálka válik ki, ami által rovarfogásra képes, a másik ülő mirigy, amelynek alacsony korongszerű nyélsejtje be van mélyedve. Ezek az emésztőmirigyek nyugvó állapotban nem választanak ki váladékot, de ingerelve, pl. a megfogott rovar érintésére emésztő enzimet választanak ki. Bámulatra méltók a harmatfű (Drosera) emésztő mirigyei, amelyek nemcsak emésztőenzimet választanak le, hanem az ingerlés folytán a rovar megfogását szolgáló mozgást is végeznek, végül még az oldott anyagot fel is szívják. Minden ilyen szemölcsszerű mirigynek van több sejtből álló nyele és bunkószerű feje. Tapogatóknak, tentakulumoknak is nevezik.

Digestiva (lat.) a. m. emésztő szerek, olyanok melyek az általános táplálkozást növelik azáltal,

hogy vagy a gyomor- és bélmozgásokat fokozzák, az emésztőnedvek elválasztását elősegítik (fűszerek, keserű anyagok, sók), vagy a kiváló szerepet játszó emésztő nedveket direkte pótolják (pepszin sósavval, pankreatin, marhaepe). A D.-k ott jönnek alkalmazásba, ahol renyhe vagy tökéletlen a gyomor vagy bélemésztés, ahol szükségesnél kevesebb, vagy rendellenes minőségűek az emésztőnedvek s ennek folytán a testnek általános tápláltsága is hanyatlott.

Digeszták (lat.), valamely tárgynak több osztályra felosztása. Különösen Justinianus Pandektáinak ötven könyvre felosztása, l. *Corpus juris civilis.*

Digesztor v. *autokláv* (l. o.) néven is nevezik a *Papin-féle pállítót* (l. o. és *Gőzölő).*

Digger (az angol *to dig* a. m. ásni igéből) a. m. aranykereső Kaliforniában, Ausztráliában, Dél-Afrikában.

Dighton Rock, ősi sziklavéseteiről nevezetes kő Dighton közelében (Massachusetts). Az elmosódott feljegyzések valószinüleg indiánus eredetüek. V. ö. Tenth Annual Report of the Bureau of Ethnology (1888—89).

Di Giacomo (ejtsd: dzsákómo), *Salvatore*, olasz író, szül. Nápolyban 1862., a nápolyi nemzeti könyvtár őre. Mesterien, aranyos humorral festi műveiben a nápolyi nép jellemét és életét. Művei: Poesie (Napoli 1907); Mattinate napoletane, Rosa Bellavita és Nella vita novellagyüjtemények, továbbá La prostituzione in Napoli nei secoli XV, XVI e XVII (u. o. 1890) és a más írók társaságában kiadott Napoli d'oggi c. kötet (1900).

Digitalin, $C_{35}H_{56}O_{14}$, a *digitalis purpurea* v. *gyűszűvirág* leveleinek amorf glikozidája, amely hígított sósav hatására *digitaligeninre* $C_{22}H_{30}O_3$ és két cukorféleségre: *glukozára* $C_6H_{12}O_6$ és *digitalozára* $C_7H_{14}O_5$ hasad. A digitalis egy másik, kristályosítható glikozidája a *digitoxin* $C_{34}H_{54}O_{11}$, amely 145—150°-on olvad és hígított sósav hatására *digitoxigeninre* $C_{22}H_{32}O_4$ és egy cukorféleségre: *digitoxozára* $C_6H_{12}O_4$ hasad. A növényből elkülönített glikozidák főalkotórésze a hatástalan, kristályos *digitonin;* ebből sósav hatására *digitogenin, glukoza* és *galaktoza* keletkezik. A D. bizonytalan, nem nagyon hatásos készítmény; az alkoholban oldható, színtelen, kristályos digitoxin azonban a digitalis-levelek helyett gyógyszerül bizvást és előnyösen alkalmazható.

Digitalis (lat.) a. m. az ujjakhoz tartozó.

Digitalis (növ.), l. *Gyűszűvirág.*

Digitaria *Scop.* (növ.), l. *Mannaköles.*

Digitigrada v. *ujjonjárók* Linné értelmében mindazok a *ragadozó emlősök*, amelyek járás közben a földet csupán ujjaikkal érintik. Ide tartoznak a *Macska-, Hiéna-, Kutya-* és *Menyétfélék.* Ezeknek ellentéte a *talponjárók (Plantigrada)*, melyek járás közben a földet egész talpukkal érintik, mint pl. a *Medve-félék.*

Digitus (lat.), 1. ujj; 2. római mérték = $^1/_{16}$ római láb = 1·85 cm.

Digitus hippocraticus (lat.), l. *Dobverő ujjak.*

Diglat, a Tigris folyam ékírásos neve.

Diglikolátok, a diglikolsav (l. o.) sói. Jól ismeretesek az alkáli és alkáli földfémek, továbbá Mg, Pb és Ag sói. Az alkáli fémek diglikolátjai közül a szabályos sók vízben igen könnyen oldódnak és ennek megfelelően nehezen kristályosíthatók. A savanyú sók vízben kevéssé oldódó, szépen kristályosodó vegyületek.

Diglikolsav, $O<\begin{matrix}CH_2.COOH\\CH_2.COOH\end{matrix}$. A glikolsav éterszerű anhidridja. Előállítására monoklorecetsavat mésztejjel főznek. Keletkezik továbbá a dietilénalkohol oxidációjakor. Erős kétbázisú sav. 148°-on olvadó rombos prizmákban kristályosodik. Vízben és alkoholban jól oldódik.

Dignano (ejtsd: dinyáno), szlávul *Vodnjan*, a rómaiak *Attinianum*-a, város Pola isztriai kerületi kapitányságban, a tenger (Fasana-csatorna) és vasút mellett, (1910) 10,627 lak., gyümölcs-, szőllő-, olajfa- és gabonatermesztéssel, fakereskedéssel és selyemhernyótenyésztéssel. A régi erőd helyén most a főpiac van. Szent Balázsról elnevezett főtemploma a velencei S. Pietro di Castello utánzata; egyéb nagyobb épületei a városháza, a régi Fondaco és a tengerészeti kórház.

Digne (ejtsd: diny, az ókorban *Dinia)*, fővárosa Basses-Alpes francia département-nak, részben erdős hegyek közt, a Bléonne folyó mellett, vasúti állomás és püspöki székhely, (1906) 7456 lak. Kéntartalmú ásványvízforrásokkal; szárított és cukrozott gyümölcs-, méz-, viasz-, posztó- és márványfaragványkereskedéssel, tésztagyártással. Középületei jelentéktelenek; a Notre-Dame és a gót stílű Saint-Jerôme templom az egyedüli említésre méltók. Gassendi filozófus szobra a róla elnevezett boulevardon áll. V. ö. *Guichard*, Souvenirs hist. sur la ville de D. et ses environs.

Dignitas (lat.), méltóság. A méltóság alanya, viselője *dignitarius.*

Digoin (ejtsd: digoeñ), város Saône-et-Loire francia départementban, 221 m. magasban, a Loire partján, ahol az Arroux torkollik belé és a canal du Centre ágazik ki belőle, vasút mellett, (1901) 5672 lak., akik meszet, gipszet bányásznak; selyem- és kenderszövéssel, meg agyagiparral foglalkoznak és élénk tranzito-kereskedést űznek.

Digononta (állat), l. *Rotatoria.*

Digonopora (állat), mindazok az örvényférgek (Turbellaria), melyeknek hím és női ivarnyílása egymástól teljesen elkülönült. Az ide tartozó fajok mind tengeriek és *Polycladidae* néven foglalják össze.

Digresszió (lat.), az asztronomiában az a szög, melyet a zenittől északra delelő álló csillagoknál a csillag magassági köre és a délkör bezárnak. — D. a retorikában l. *Kitérés.*

Digynia (növ.), Linné rendszerében a 12 első osztály ama rendjeinek a neve, amelyeknek virágában két különálló termő vagy legalább két külön bibeszál van. *Digynus* a. m. kéttermős.

Dihexaéder a. m. hatszöges piramis.

Dihexagonális prizma és **piramis**, 12, ill. 24 lapú kristályalakok, amelyeknek a vízszintes szimmetriasíkkal való átmetszete dihexagon, vagyis olyan tizenkétszög, amelynek oldalai egyenlő hosszúak, de szögei csak váltakozva egyenlőek.

Dihidrit (ásv.), egyhajlású vagy háromhajlású táblák vagy koncentrikus szerkezetű veseszerű

tömegek. Gyémántfényű, sötét smaragdzöld. Képlete $Cu_3(PO_4)_2$. 2 $Cu(OH)_2$. Lelőhelyei: Ehl (Linz közelében) és Virneberg (Rheinbreitbach mellett), a Rajna mentén; Nischne Tagilsk.

Dihidroxilbenzolok, l. *Dioxibenzolok.*

Dihli, l. *Deli.*

Dihong, a Brahmaputra neve felső folyásában, l. *Brahmaputra.*

Dii (lat., a *deus* többes számu alanyesete) a. m. istenek; *dii maiorum gentium* a. m. magasabb rendbeli istenek, átvitten a. m. kiválóbbak, jelentékenyebbek; *dii minorum gentium* a. m. kisebb rendbeli istenek, átvitten a. m. másodrendü, harmadrendü csillagzatok; *Diis (Dis) Manibus sacrum*, ill. *D. M. S.* v. csak *D. M.*, római sírfeliratokon a. m. az elhúnytak lelkeinek; *dii melius!* a. m. Isten mentsen!

Diipolia v. *Dipolia* (gör.), Zeus polieus, vagyis a városvédő Zeus ősi athéni ünnepe, melyet a város legszentebb helyén, az Akropolison rendeztek. Az ünnep legfontosabb része az ú. n. *Buphonia* (bika-ölés) volt, egy szimbolikus szertartás, melynek alkalmával a bikát leterítő papnak tiszte végeztével menekülnie kellett s azután ő helyette a gyilkoló bárdja lakolt, amennyiben büntetésül ezt a tengerbe vetették s átkot mondtak rá. E szertartás nyilván annak az időnek emlékét őrzi, mikor a bika ősi istentiszteletben részesült még a görögöknél s mikor ennélfogva ez állat-istent megölni nem volt szabad. V. ö. *Hornyánszky*, Totemistikus nyomok a görög történelemben (Egyet. Phil. Közl. 1907. évf.).

Diis Manibus sacrum, l. *Dii.*

Díj, 1. általában olyan tevékenységért kapott érték, amelynek teljesítésére nem voltunk kötelezve. A *bértől* abban különbözik, hogy a durva kényszer fogalmát nem ismeri, a *jutalomtól* pedig abban, hogy a rendkívüli iránt való elismerés és a bőkezüség ismérveit nélkülözi. Díjak a pénzügyi jogban azok a pénzbeli közszolgáltatások, amelyeket az állam bizonyos jogoknak (vásártartás, szabadalom, családi hitbizomány alapítása), anyagi v. erkölcsi előnyöknek adományozásakor kíván. Pénzügyi törvényeink ezeken kívül valójában illetékeket és egyes adónemeket is a díjak közé sorolnak. A gyakrabban előforduló díjak a következők: A szolgálati díj, mely állami hivatalra való kinevezés esetén jár és a tiszti fizetés 600 K-t meghaladó összegének $^1/_2$-a; magasabb fizetésbe jutás esetében a többlet. Püspöki címért jár 1260 K; préposti v. apáti címért 840 K, kanonoki címért 210 K; hercegi címért 25,200 K; grófi rangért új családnak 10,500 K; régiek 6300 K; bárói rangért új családnak 6300 K, régiek 4200 K; nemességért 3150 K; udvari tanácsosi címért 2520 K; kir. tanácsosi címért 1050 K; közjegyzői kinevezésért 50 K; udvari szállító címért 2000 K. Az ország címerének használatáért (az engedélyt a miniszterelnök adja) 100 K, mindkét (t. i. az egyesített és a külön) címer használatáért 200 K (1883: XVIII. t.-c. 35. §.). A díjak elengedése esetén díjmentes adományozásról szólunk. Az adópénztárban őrzött bírói letétek után is jár őrzési díj.

2. *Díj.* Az embersport-versenyekben a győztesnek adott díj kitüntetés. A görögök hőskorában értékes tárgyak voltak díjul kitűzve, míg az olimpiai játékok idején csupán egyszerű babér- v. borostyánkoszorú s pálmaág. Napjainkban arany-, ezüst- s bronzérmek, plakettek szolgálnak a győztes díjazására. A rendes díjazáson kívül szoktak a versenyekre tiszteletdíjat is kitűzni, melyet egyes sportbarátok adományoznak. Amatőr versenyzőknél a díj, tiszteletdíj, csak valami emléktárgy lehet; pénzdíj kizárja az amatőrséget. — L. még *Lovaglási díj* és *Biztosítás.*

Dijambus (gör.) a. m. két jambusból összetett versláb, vagyis a jambusi dipodia.

Dijaneš, adók. Belovár-Körös vm. körösi járásában, (1900) 615 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Vrbovec.

Dijankovec, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 406 horvát-szerb lak.; u. p. Raven, u. t. Körös.

Díjátvitel, l. *Biztosítás.*

Díjbiztosítás, l. *Tőzsde.*

Díjérmek, az egyes alkalmaknál (lövészet, kiállítás, ünnepélyek) jutalmul vagy buzdításul kiosztott érmek.

Díjjegyzék, 1. a bélyeg- és illetékügyi törvények és szabályok hivatalos összeállításának melléklete, mely esetenkint betürendben felsorolja, hogy mely ügylet után milyen illeték jár s mely okiratok, beadványok, határozatok milyen bélyeggel látandók el. — 2. *D.* v. *költségjegyzék*, az ügyvédek, közjegyzők v. más hasonló hivatású egyének számlái az őket munkájukért megillető díjakról.

Díjkedvezmény, mindazon pénzértékkel biró engedmények, melyeket a közlekedési vállalatok vonalain mindenkor fennálló díjszabásokban közhírré tett díjtételekből v. mellékilletékekből engedélyeznek s melyek alapján a feladott küldemények szállítási költségeit a rendes díjszabási illetékekkel szemben, akár a fizetendő fuvardíjak v. mellékilletékek leszállítása, akár a díjszabási határozmányok szerint a szállító közönség által végzendő teljesitmények elengedése, ill. a közlekedési vállalatok terhére való elvállalása útján mérséklik. A *D.* az erre nézve fennálló miniszteri szabályrendelet szerint kihirdetendő. Magyarországon e célra a Vasuti és Közlekedési Közlöny van kijelölve. Az oly D.-eket, amelyeket csak a megtörtént szállítás v. a vonatkozó hirdetményben kikötött feltételek (pl. quantum elszállítása) betartásának igazolása után visszatérítés útján utólag érvényesítenek, *refakciák*-nak is nevezik.

Díjkitűzés, díj v. jutalom nyilvános megigérése annak részére, aki meghatározott munkát v. cselekményt általában, v. legjobban teljesít. Ide tartozó gyakoribb esetek: az elveszett tárgy beszolgáltatása, a bűntettes nyomára vezetés fejében, v. a tudományos és művészeti tervek, illetőleg pályamunkákra kitűzött díjak v. jutalmak. A nyilvános igérőnek az a kötelezettsége, hogy a teljesítmény végrehajtójának az igért díjat megfizesse, nem kétséges, tételes jogszabály azonban erre hazai jogunkban még nincs.

Dijkstra (ejtsd: dájksztra), *Waling*, fríz költő, szül. Brouwen-Parochieban 1821 aug. 14. Könyvkereskedő Holwerdben. Költeményeit számos gyüjteményben adta ki, azonkívül írt számos si-

kert aratott drámát és fordított más nyelvekből, pl. Molière Tartuffe-jét.

Dijle, folyó, l. *Dyle*.

Díjlerovás, l. *Fuvardíj*.

Díjlovaglás, olyan lovaglóverseny, amelyen a versenyzők nem lovaik gyorsaságát, hanem mentől tökéletesebb belovaglását mutatják be. Híres díjlovaglások vannak Budapesten és Bécsben. — Katonai egyletek vagy csapatok is rendeznek D.-okat, melyeken a legjobban belovagolt lovak tulajdonosai tiszteletdíj gyanánt jelentékeny pénzadományokat és nyereménytárgyakat kapnak.

Díjlövés, l. *Lövészet*.

Díjmentes adományozás, l. *Díj*.

Díjmentesítő számla *(bérmentesítési számla)*, a vasúti fuvarozásnál alkalmaztatik minden olyan esetben, midőn a feladónak a fuvarozandó árura vonatkozó fuvarlevélben foglalt bérmentesítő nyilatkozata szerint fizetendő összeg az árú feladásánál nem számítható ki. A D. a feladási állomásnak a rendeltetési állomáshoz intézett és a küldeményt kísérő irata, amellyel utóbbi megkerestetik, hogy a küldeményt az átvevőnek a díjmentesítésnek megfelelő illetékmentességgel szolgáltassa ki és a felmerült illetékeket a feladási állomásra rovatolja vissza, hogy azok a feladóval leszámolhatók legyenek. A D. a vasutaknál a szigorúan elszámolandó nyomtatványok közé tartozik s felhasználása és kezelése iránt a vasutak elszámolási utasítása intézkedik.

Díjmentesség (postai), l. *Portomentesség*.

Díjmérséklés, l. *Díjkedvezmény*.

Díjnok, általában az oly állami vagy magán alkalmazott, aki díjazását napok szerint megszabva kapja, akinek állása rendszerint az írásolvasáson kívül egyéb minősítéshez kötve nincs. Ez utóbbi körülmény különbözteti meg a D.-ot a tisztviselőtől. A D.-ok munkaköre ennek megfelelően másolás v. a kezelési szakhoz tartozó egyszerűbb tevékenység. Az állami hivataloknál alkalmazott D.-ok szolgálati és anyagi helyzetének javításáról szóló 1897. XXIV. t.-c., továbbá az állami költségvetésről szóló 1908: XXVI. t.-c. 9. §-a és az ennek alapján kiadott rendeletek a D. szolgálati viszonyait a következőkben szabályozzák: 1. A D. egy évi kifogástalan szolgálat után Értesítést kap, vagyis véglegesíttetik. Ettől fogva napidíj-minimuma a fővárosban 2 K 60 f., vidéken pedig 2 K 10 f., amely időközönkint emelkedve, férfi-D.-nál a fővárosban 5, a vidéken 4 K 50 f.-re, a nő-D.-nál a fővárosban 4 K 20 f.-re, vidéken 3 K 70 f.-re emelkedhetik; 2. állami tisztviselői állások betöltésénél azokkal a pályázókkal szemben, kik nem igényjogosult altisztek, elsőbbséggel bir; 3. igazolt betegség esetén a betegség első hónapjára teljes napidíját kapja, a további két hónapban annak 50 százalékát; ha a betegség három hónapnál tovább tart, napidíja beszüntetendő; de csak akkor bocsátandó el, ha további három hónapon belül szolgálattételre nem jelentkezik; 4. szolgálatképtelenség esetén 10 szolgálati év után évi 400 K, a tizedik éven túl pedig bezárólag a negyvenedik évig minden további év után évi 20 K, negyven év után tehát 1000 K állandó nyugdíjat kap. A D. özvegye, ha a férj 5—10 évet szolgált, évi 200 K, tíz éven túl a férj illetményének felét kapja özvegyi nyugdíjként. Nevelési járulék címén minden gyermek után az özvegyi nyugellátásnak $^1/_5$ része, szülőtlen árváknak ezen összeg másfélszerese jár. Temetési járuléka 120 K; 5. ha állandó fizetéssel rendszeresített állami tisztviselői állásra kineveztetik, D.-i minőségben töltött két teljes év egy szolgálati évnek tekintetik; 6. elbocsátása 1 havi felmondási időhöz van kötve s csak alapos okból történhetik; 7. minden minisztériumban bizottság alakíttatik, melyhez az elbocsátást sérelmesnek tartó D. ügyének megvizsgálása végett orvoslásért fordulhat. A D.-ok szolgálatára vonatkozó külön szabályzatokat az egyes minisztériumok az idézett törvény 4. §-ában nyert felhatalmazás alapján adták ki. Az országban körülbelül 5000 D. van állami alkalmazásban s ezek közül mintegy 3000 az igazságügyi szaknál. — D., telekkönyvi, l. *Szakdíjnok*.

Díjnyilatkozat, l. *Prémiumüzlet*.

Dijódhidroxipropán, l. *Jothion*.

Dijodoform, *tetrajódetilén, aethylenhyperjodid*, C_2J_4, sárgaszínű, szagtalan kristálytűk. Op. 187°. Vízben oldhatatlan, szesz, éter, kloroform és benzol oldja. Antiszeptikum, a jodoform pótlószere.

Dijódparafenolszulfosav vagy *sozojodolsav*, $C_6H_2J_2(OH)SO_3H$, l. *Sozojodol*.

Dijon (ejtsd: dizsoñ), egykori fővárosa Burgundiának, ma székhelye Côte-d'Or francia départementnak, az Ouche és Suzon összefolyásánál, a Burgundiai-csatorna és vasút mellett, püspöki és törvényszéki székhely, (1906) 74,113 lak., vasolvasztókkal, fonóiparral, kalap-, sör-, ecet-, gőzgép-, festett papir- és hordógyártással, cukor- és szeszfinomítókkal, meg kémiai iparral. A Côte-d'Or lábánál, termékeny völgymedencében fekvő város szépen épült és 13 km. hosszú vízvezetékéből jó ivóvízzel van ellátva és tisztán tartva. Régi erődítményei helyén szép boulevardok vannak. Legszebb sétahelyei: a Parc, az Arquebuse, a botanikus kert, a Marronniers és a Cours-Fleury Számos műemléke és kiválóbb épülete közt a jelentékenyebbek: a Saint Bénigne székesegyház, a Burgundia első apostolának sírja fölött 525. alapított ugyanily nevű hatalmas apátság egykori temploma; alatta egy XI. sz.-beli, jó karban levő kripta van; a felső templomban, amelyet 92 m. magas torony díszít, nyugosznak Ulászló lengyel királynak (megh. 1388), Bátor Fülöpnek és Félelemnélküli Jánosnak hamvai (síremlékeiket a muzeumban őrzik). A Notre-Dame (a XIII. és XIV. sz.-ból) mint építészeti emlék amannál is érdekesebb. A régi Palais des États ma városházául szolgál; benne van a muzeum is. Az erődöt XI. és XII. Lajos építtette. A közkórházban egy XV. sz.-beli Mózes-kút, flamand alkotás, látható. A République-téren van a Carnot-szobor (Moreau és Gasq műve); a «Cinq-Rues» sarkán a Garibaldi emlékmű. Igen szép alkotás a Szt. Bernát szobor, tov. az 1870. évi ostrom emlékműve (Cabet és Moreau alkotása). Közművelődési intézményei számosak; van különböző közép- és népiskolákon kívül egy académie universitaire-je; jogi, irodalmi és természettudományi fakultása, orvosi- és gyógyszerész-előkészítő iskolája, művésziskolája és zenekonzervatóriuma, gazdag

könyvtára (közel 90,000 kötet és 900 kézirat), régiség-, szobor- és képgyüjteménye, természetrajzi muzeuma, botanikus kertje és 1725. alapított académie des arts, sciences et belles lettres, régészeti, orvosi és egyéb tudományos társulata. 1874 után a várost 45 km. kerületben új erődítményekkel látták el. D. lakosait (a rómaiak idejében Dibio, Divio vagy Castrum Divionense) a III. sz.-ban Szt. Benignus térítette a keresztény vallásra. 525-ben alapították a Szt. Benignusról nevezett hatalmas apátságot. A IX. sz.-ban Divionensis pagusnak nevezett grófság székhelye volt. 737. a szaracénok, 888. a normannok pusztították el. 1179—1477-ig a burgundiai hercegeknek volt székhelye. III. Hugótól 1183. kapta a városi jogokat, 1477. a francia koronához csatoltatott, 1513. a svájciak ostrom alá fogták, de pénzért az ostrommal fölhagytak; Condé 1647. belekeverte a fronde háboruiba, 1814. a szövetségesek ostromának állott ellen. 1870—71-ig ismételten a németek birtokába került. D. számos kiváló franciának szülővárosa: Jó Fülöp, Bátor Károly, Bossuet, Claude Bernard, Jacotot, Joanne stb. D. szülöttei. V. ö. *Jolimont*, Descr. hist. et critique et vues pittoresques de D. (1830).

Dijonnais (ejtsd: dizsonné), egykori kis tartománya Franciaországnak, Burgundia ék. részében; ma D. arrondissement középső és k. része foglalja el.

Díjpótlék a. m. *pótilleték*. A vasúti fuvarozásnál a vasúti díjszabásokban van megállapítva s a rendes fuvardíjon felül szedetik bizonyos ellenszolgáltatmány fejében. Pl. ha a nyitott kocsin szállítható árú a feladó kivánságára fedett kocsiban szállíttatik, akkor a fuvardíj 10%-os pótilletékkel felemelve szedetik.

Díjszabás, a vasúti és hajózási vállalatok vonalain szállítandó személyek és árúk fuvarozási feltételeinek és a fizetendő díjaknak rendszeres összeállítása. A D.-ok és a reájuk vonatkozó intézkedések csak akkor érvényesek, ha azokat a felügyeleti hatóság jóváhagyta és ha azokat az erre vonatkozólag kiadott miniszteri szabályrendeletnek megfelelően a hivatalos közlönyben (Magyarországon a Vasúti és Közlekedési Közlöny) előzetesen kihirdették.

A személyekre, valamint a személyszállítással kapcsolatosan továbbítandó podgyászra, kutyákra és expresszárúkra vonatkozó fuvarozási és D.-i határozmányok a *személy*-D.-okban, a hullákra, élő állatokra és árukra vonatkozók pedig az *árú*-D.-okban találhatók.

Valamely közlekedési vállalat saját vonalára érvényes D.-t *helyi*-D.-nak, több hasonnemű közlekedési vállalat vonalára közös megegyezés alapján életbeléptetett D.-t *köteléki*-D.-nak, vasúti és hajózási vonalon való közvetlen szállításra érvényesített D.-t pedig *kombinált* v. *átrakási* D.-nak nevezik.

A vasúti D. rendszerint két részre oszlik. A személy-D. I. részben a személyekre, podgyászra, kutyákra és expresszárukra vonatkozó fuvarozási (üzletszabályzati és végrehajtó) és általános D.-i, az árú-D. I. részben pedig a hullákra, élő állatokra és árukra vonatkozó fuvarozási (üzletszabályzati és végrehajtó) és az általános, valamint a különleges díjszámítási elbánásban részesülő árúszállítmányokra alkalmazandó egyöntetü D.-i határozmányok, az árúosztályozás és a szállítástól független külön teljesítményekért járó mellékilletékek díjjegyzéke foglaltatnak.

Az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szerződés értelmében a magyar, az osztrák és a bosznia-hercegovinai vasutakon a D. I. részben felvett határozmányoknak egyöntetüeknek kell lenniök. Ez az egyöntetüség azonban az anyagi részre, azaz a D.-okban foglalt díjtételekre nem terjed ki.

A magyar-osztrák és bosznia-hercegovinai vasúti *D. I. részben* foglalt határozmányok csekély kivétellel a monarchia valamennyi vasútjain érvényesek. Ezen ú. n. *reform*-D.-t 1876. léptették életbe és egyöntetü áruosztályozásában a *vegyes*-D.-i rendszer jut kifejezésre, mely a *kocsiür* és az *érték-* v. *árúosztályozási* D.-i rendszer összeolvasztásából származik. A vegyes D.-i rendszer szerint az árúosztályok akképen vannak csoportosítva és az árúknak ezekbe való besorozásánál arra vannak figyelemmel, hogy a kocsik minél jobb kihasználását előmozdítsák, azaz a fizető- v. haszonteher súlyát fokozzák és ennek a holtteherhez, azaz a használt járóművek súlyához való viszonyát minél kedvezőbbé tegyék. Ezt a nagyobb súlyban feladásra kerülő árúk viszonylagosan kedvezőbb D.-i elbánása útján érik el. Viszont az árú értékviszonyait olykép veszik figyelembe, hogy az értékesebb árúkat drágább, a csekélyebb értéküeket pedig olcsóbb díjosztályokba sorozzák.

A reform-D. árúosztályozási sémája szerint megkülönböztetnek három gyorsárúosztályt, és pedig: közönséges, mérsékelt és különösen mérsékelt osztályt; három darabárúosztályt és pedig: I., II. és terjedelmes osztályt; három rendes kocsirakományi osztályt A, B és C jellel s végül három külön D.-t 1., 2. és 3. számmal. A legdrágább osztály a gyorsárúnál a közönséges gyorsárúosztály, teherárúnál a terjedelmes osztályon kívül az I. osztály. A legolcsóbb osztály pedig a fenti sorrendben a különösen mérsékelt gyorsárúosztály, ill. a 3. külön D.

Az árúknak az egyes árúosztályokba való besorozásával, azaz az árúk osztályozásával (klasszifikálásával) a vasutak által külön e célra szervezett díjszabási bizottság (Tarifcomité) foglalkozik.

A *D. II. részekben* azok a részletes D.-i feltételek és a díjszámítás alapjául szolgáló díjak (menetdíjak, illetőleg díjtételek) foglaltatnak, amelyek az illető vasút vagy vasutak vonalain figyelembe veendők. Ugyanezekbe a D.-okba veszik fel az állomások egymásközti távolságát feltüntető kilométermutatót. Utóbbit a nagyobb vasutak külön adják ki.

A személyszállításnál figyelembe veendő díjakat, azaz *menetdíjakat* kocsiosztályok szerint és vonatnemenként csoportosítva, az árúszállításnál fizetendő díjakat, azaz *díjtételeket* pedig az elfogadott árúosztályozási séma szerint *díjkiszámítási táblázatban* a tekintetbe jövő minden távolságra (kilométerre, illetve zónára) kiszámítva tüntetik ki.

Ezenkívül megkülönböztethetők:

1. *állomási* D.-ok, melyek a fontosabb állomások, mint Budapest, Bécs, Fiume és a többi állomások közt már kész díjtételeket tartalmaznak:

2. *csomóponti* D.-ok, melyek két részből állanak. Az egyik részben a közös csomópont előtti, a másikban a mögötte fekvő állomások díjtételei foglaltatnak össze, a közvetlen díjtétel pedig a két részdíjtétel összeadása útján nyerhető;

3. *osztályárú* D.-ok, amelyek csak a rendes árúosztályozási sémára nézve tartalmaznak díjtételeket;

4. *kivételes* D.-ok, mind oly árúcikkek részére, amelyekre akár vasútgazdasági, akár ipar- v. kereskedelempolitikai okokból, akár pedig a rendes osztályárú-dijak magas volta miatt mérsékeltebb díjtételek vannak megállapítva. Ilyenek a gyüjtőárúkra, a teljes kocsirakományokban szállítandó élő állatokra, egyes támogatást igénylő hazai ipartermékekre, valamint a tömegszállítás tárgyát képező csekély értékű cikkekre érvényesített kivételes D.-ok. Ily D.-okat oly esetben is állítanak fel, ha más árúosztályozással biró külföldi vasutakkal való forgalomban a két eltérő árúosztályozás összeegyeztetése útján külön köteléki árúosztályozást nem lehet összeállítani. Az ily okból kimaradt fontosabb árúcikkekre részére v. külön kivételes, v. pedig külön sorozatos (series) D.-t állítanak fel;

5. *árúcikk*-D.-ok, amelyek csak meghatározott cikkekre, mint szén, só, gabona és őrlemények, élő állatok, érc tartalmaznak díjtételeket;

6. *irány*-D.-ok, amelyeknél a díjtételek csak meghatározott irányban, pl. a kivitelben való szállítás esetén érvényesek;

7. *évad-* v. *idény*-D.-ok, amelyek csak meghatározott időben, pl. a nyári hónapokban v. hajózási évadban szállított küldeményekre nyernek alkalmazást.

A D.-ba felvett díjtételek v. menetdíjak megállapítási módját l. *Díjtétel* és *Differenciális tarifák* alatt.

Díjtartalék, l. *Biztosítás.*

Díjtétel, az az ellenérték, amelyet a közlekedési vállalatok valamely szállítási egységnek (pl. személy, darab, kocsi, m³) v. súlyegységnek (pl. q v. t.) bizonyos távolságokra (km) való szállításáért szednek. Személyeknél ezt az ellenértéket *menetdíjnak,* árúknál pedig *D.*-nek nevezik. A vasutak saját vonalain a D. v. menetdíj megállapításának alapjául rendszerint az egy szállítási v. súlyegység és egy útegység (km) után megállapított *egységtétel* vagy barême szolgál, mely annyiféle, ahányféle az osztályozási séma. Ha az egységtétel minden km után egy magasságú, a díjképzés egységes alapú, ha azonban a távolság növekedésével változik, rendszerint csökken, akkor a díjképzés különböző alapú. (L. *Differenciális tarifák* alatt is.) Pl. ha 1 km. és 100 kg-ként 0·4 f., akkor az egységes s így 60 km-re a D. 24 f. Az esetre, ha ehhez még 100 kg-ként 10 f. kezelési illeték és 5% szállítási adó hozzászámítandó, a tényleges *D.* $24 + 10 + 1{\cdot}7 = 35{\cdot}7$, azaz kikerekítve 36 f. A vasutak egymásközti (kötelék), valamint a vasúti és hajózási vállalatok közvetlen (kombinált v. átrakási) forgalomban a közvetlen D.-t v. menetdíjat rendszerint az illető vállalatok saját (helyi) forgalmában érvényes vonatkozó D.-ének v. menetdíjának összeadása útján képezik. Ezen ú. n. köteléki D.-ek vagy menetdíjak állandósága, valamint a közvetlen szállítás előmozdítása és olcsóbbítása érdekében a vállalatok a beszámítandó díjrészleteket egynehány fillérrel vagy a beszámított kezelés illeték csökkentésével mérséklik.

Díjtöbblet, oly különbözet, amely a közlekedési vállalatok által tévesen beszedett magasabb fuvardíj és a helyesen számítandó alacsonyabb fuvardíj közt fennáll. A különbözet az üzletszabályzat értelmében az esetre, ha a közlekedési vállalat kárára áll fenn, utánfizetendő, ellenkező esetben általa visszatérítendő. Ily irányú követelések, ha egy éven belül nem érvényesíttetnek, elévülnek. A beszedett D. átvételére és a díjvisszatérítés iránti igények érvényesítésére az van jogosítva, aki a túlfizetést teljesítette. Ez a jog azonban a jogosult által szabályszerüen kiállított igazolvány (cessio) alapján másra is átruházható.

Dijudicatio (lat.) a. m. megítélés, döntés.

Díjugratás, rendesen díjlovaglással és jeu-de-barre-ral (l. o.) együtt rendezett lovaglóverseny, melyen az előírt feladat az, hogy a lovas egyenletes folyékony vadászvágtában vigye körül lovát a pályán és simán, hibátlan ugrással ugrassa át az akadályokat. A díjugratás nem tévesztendő össze az ugratóversennyel, ahol nem a tökéletesség, hanem a magasság számít.

Díjügylet, l. *Prémiumügylet.*

Díjváltók, a biztosítás-ügy keretében fordulnak elő és arra szolgálnak, hogy a biztosító társaság fedezze magát oly biztosított felekkel szemben, akik több évre kötött biztosításaik után a díjakat csak évi részletekben fizetik le. Ily esetben a biztosított fél a biztosító társaságnak az évi díj összegéről szóló váltót ad, amelyet csak akkor kap vissza, ha a megfelelő részleteket pontosan befizette. A D. csak külső formában hasonlítanak a valóságos váltóhoz, lényegileg csak díjkötelezvények.

Dika, l. *Adó* (története).

Dikaiarchia, l. *Dikaiokratia.*

Dikaiarchos (lat. *Dicaearchus),* görög filozófus és hisztorikus. Aristoteles tanítványa volt. Cicerótól említett filozófikus-politikus dialógusaiból *(Tripoliticus, Corinthiacus, Lesbiacus)* nem maradt semmi, de *Biosz Helladosz* c. 3 könyvben megirt műveltség-történelmi munkájából, melyben görög viszonyokról értekezik, két töredék maradt reánk. Ezen kívül bevezetéseket írt a sophoklesi és euripidesi mitoszokhoz, a dionysosi versenyekről, s egyes irodalomtörténeti monografiákat. Töredékeit kiadta *Fuhr* (Darmstadt 1841) s *Müller* (Fragmenta histor. Graec. II. és Geographi Graeci Minores I. kötetében, Páris).

Dikaiokratia v. *dikaiarchia* (gör.) a. m. joguralom, az igazság uralma, az a kormányzás, mely igazságon, nem önkényen, despotismuson alapszik.

Dikaiologia (gör.) a. m. jogtudomány.

Dikaiopolis, l. *Segesta.*

Dikaiopolitika (gör.) a. m. igazságkormányzás, az igazságra, a jogra alapított állambölcseleti tan.

Dika-kenyér (növ.), l. *Dika-zsír.*

Dikaledonok, l. *Piktek.*

Dikarbonsavak, kétbázisú organikus savak.

Dikasztérium (gör.-lat.), a régi görögöknél általában a társasbiróságok neve. A középkorban D.-nak nevezték a jogtudósok olyan testületét, amelynek hatásköre nem terjedt ki bizonyos területre, hanem amely csak más biróság v. magánfelek megbizásából ítélt. Ilyenek voltak pl. Németországban az egyetemek jogi fakultásai. Magyarországban a felelős minisztérium felállításáig D.-oknak nevezték a politikai, igazságügyi, pénzügyi és hadügyi országos központi hatóságokat, így az udvari kancelláriát, a helytartó tanácsot, a kir. udvari kamarát és a hadi főparancsnokságokat.

Dikatopter, l. *Világos kamra.*

Dikator, l. *Rovó.*

Dika-zsír v. *dika-vaj* (növ.), a tropikus Nyugat-Afrikában termő *Irvingia gabonensis* magvaiból nyert zsír, mely a kakaovaj sűrűségével bír s ennek pótlására, valamint szappan- és gyertya készítésére való. A magvak 60—66% olajat tartalmaznak s azonkívül egy csokoládé-féle anyag (dika-kenyér, oba, «chocolat du Gabon, chocolat des pauvres») előállítására szolgálnak.

Dikció (lat. *dictio)* a. m. mondás, előadás, beszéd, forma szerint előadott beszéd, lendületes felszólalás (olykor irónikus értelemben); *költői D.* a. m. költői nyelv v. előadás.

Diké, a régi görögöknél a jogosság fogalmának megszemélyesítése, ellentéte a szintén perszonifikált *Adikiának* (jogtalanságnak). Perszonifikációját belevitték *Astraiának* (l. o.), a Szűz csillagképe egyik megszemélyesítésének mítoszába.

Dikerion (gör.), a g. kat. egyházban a két gyertyájú gyertyatartó, melyet a püspök, teljes ornátusában a szent mise előtt a kettős és hármas gyertyatartóval áldást adván, a balkezében tart. Jelenti Krisztus kettős, isteni és emberi természetét.

Dikilitas («fölállított kő»), kőemlék, mely Tirnovo (Bulgária) közelében látható. Ez egy 4 m.-es talapzaton emelkedő 10 m. magas kőpillér, mely mellett több más felirásos kő és oszloptöredék hever.

Diklenica, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1900) 475 horvát-szerb lak.; u. p. Kapela, u. t. Belovár.

Diklinia, l. *Diclinia.*

Diklin-kristályrendszer a. m. kéthajlású kristályrendszer, amelyet régebben lehetségesnek tartottak.

Diklórmetán, l. *Metilénklorid.*

Dikoa, Német-Bornu fővárosa Afrikában, a Csád-tótól délre, katonai állomás és fontos kereskedelmi hely, termékeny síkságon, 50,000 lak.

Dikólon (gör.) a. m. «kéttagú», kétféle versből alkotott strófa, mely a sorok száma szerint lehet *D. disztrofon*, azaz kétsorú, minő a hexameter a pentameterrel együtt, vagy *D. tetrasztrofon*, azaz négysorú, minő a sapphói strófa, mely három sapphói és egy adónisi sorból áll. A retorikában D. kéttagú körmondat.

Dikopia, l. *Dikrota.*

Dikroizmus, l. *Pleochroizmus.*

Dikrómsav a. m. *pirokrómsav* (l. o.).

Dikrómsavas ammonium, l. *Ammoniumkromátok.*

Dikroszkópikus lupa v. *nagyító.* Haidingertől eredő készülék a dikroizmus megfigyelésére. Egyszerű nagyító, előtte hosszukás mészpáthasáb s az előtt négyszögletes nyílással ellátott lemez (pl. kartonpapiros). A nagyítón a mészpát kettős törése folytán e nyílásnak egymásmellett két képe látszik, a megvizsgálás céljából a nyílás elé tartott kristály dikroizmusa a két kép színének különböző voltában nyilvánul.

Dikrota vagy *dikopia*, a régi görögöknél egy kis, kétevezős csónak.

Dikrotizmus, az érverésgörbén látható másodlagos kiemelkedés, néha tapintani is lehet az érverés kettőzöttségét, ilyenkor dikrot érverésről beszélünk, l. *Érverés.*

Diktál (lat.), aki azért mond valamit, hogy azt más betűszerint leírja és olyan lassan mondja, hogy beszéde pontosan leírható legyen. *Diktálás* magyarul tollba mondás. A tanítás kezdő fokán a helyesírás gyakorlására szolgál. *Diktátum*, amit valaki tollba mondás után írt le.

Diktátor, a római köztársaságnak legfelsőbb, de rendkívüli magisztraturája, korlátlan jogkörrel, mintha veszély idején helyreállították volna a királyi hatalmat. Veszély idején a konzul korlátlanul rendelkezik, de legfölebb 6 hónapig. A Tanács határozatából az egyik konzul szokta kapni a jogot, hogy a következő éjszakán nevezze ki a D.-t. Sulla óta véres emlékű, gyűlöletes; Augustus fel sem vette a címei közé. A modern államéletben is használják a D. kifejezést rendkívül hatalmas vagy kivételes hatalommal felruházott államférfiakra vagy hadvezérekre.

Diktatórius a. m. diktátori. D. kormányzat az, amely korlátokat nem ismer.

Diktatúra, egy egyénre, a diktátorra bizott teljhatalmú kormányzás az állam válságos idejében. Az intézmény a római köztársaságból ered. Az újabb korban a forradalmak vezetői, másrészről pedig leküzdői gyakran nyúltak ehhez az eszközhöz, hogy a forradalom küzdelmeit és hadvezetését vagy leküzdését sikeressé tegyék. A magyar történelemben a D.-nak példája az, midőn Kossuth 1849 aug. 11. két miniszter ellenjegyzésével a maga és a minisztérium nevében a kormánytól visszalépett és a katonai és polgári kormányzatot Görgei tábornokra ruházta. L. még *Abszolutizmus.*

Dikté, *Dictaeon* v. *Dictaea*, hegység Kréta sziget k.-i részén, mely a görög tradició szerint D. nimfától vette nevét s amelyen Jupiter született, neveltetett; mai neve Lazithi v. Lazithiotika Buna (2155 m.).

Dikterion, l. *Prostitució.*

Diktynna, l. *Britomartis.*

Diktys *(Dictys Cretensis)*, Kréta szigetéről való mesés szerző, állítólag a krétai Idomeneus kísérője a trójai háborúban, aki naplószerűleg leírta a trójai háború eseményeit föniciai nyelven pálmalevelekre. Ezeket — mint mondják — az ő sírjából Nero idejében egy földrengés hozta napfényre. A császár parancsára görögre fordították s ebből dolgozta át latinra a IV. sz.-ban Quintus

Septimius: Ephemeridos belli Troiani libri sex (kiadta Meister, Leipzig 1872) címen. Előadja benne a trójai háború eseményeit Helena elrablásától Odysseus haláláig. Fő forrása a trójai háborúról szóló középkori historiáknak és versezeteknek. V. ö. *Körting*, D. u. Dares, ein Beitrag zur Geschichte der Troja-Sage (Halle 1874).

Dilaceratio (lat.) a. m. szétszaggatás.

Dilapidatio (lat.) a. m. elpazarlás.

Dilatábilis a. m. nyujtható.

Dilatatio (lat.), általában a. m. tágulás, nevezetesen 1. a rugalmasságtanban *lineáris* v. *hosszmenti D.* valamely test (pl. a pálca) rugalmas hosszváltozásának viszonya az eredeti hosszuságához, *térfogati D.* a térfogatváltozás viszonya az eredeti térfogathoz; 2. jelenti a hőmérséklet okozta hossz-, illetve térfogatváltozásokat.

D. orvosi értelemben: 1. a test valamely üreges szervének kitágulása, rendszerint betegség következtében. Pl. vérerek (verő és gyüjtőerek) tágulása; függőértágulat; görcserek; szívtágulás, szívkamrák tágulása; gyomortágulás.— 2. Valamely testüregnek, nyilásnak vagy csatornának mesterséges tágítása megfelelő eszköz (dilatatorium) segélyével. A méhszáj tágítása duzzadó anyagok (spongia pressa, laminaria, tupelo), méhdilatatorium, aszeptikus gaze bevezetése által v. véres úton bemetszéssel történik. A húgycső lobos betegsége (kankó) után támadt hegesedés, szükület szintén tágítással gyógyul. A nyelőcső mérgezés utáni szükülete (lúgmérgezés) különböző e célra szerkesztett tágitóval szüntethető meg. Ép így szükséges a megfelelő bajoknál a könycsatorna; fülkürt (Eustach-k.), orrjáratok, hüvely, végbél tágítása.

Dilatatio cordis (lat.), l. *Szívtágulás.*

Dilatator (lat.) a. m. tágító; az izomtanban olyan izom megnevezésére használják, mely valamely testi nyilás v. rés, csatorna megnyitását v. tágitását eszközli. Ilyen értelemben ellentett működésű (antagonista) a szükitő, záró izmokkal (constrictor, sphincter).

Dilatatorium (lat.). Olyan sebészeti műszer, mellyel tágitást végeznek. Ilyenek a szondák, szálacsok, tamponok, húrok, a préselt szivacs, a laminaria digitata, tupelo stb., melyek mind arra szolgálnak, hogy szükült csatornákba illesztetvén, azokat szétfeszítsék és tágitsák vagy a vastagságuk által, vagy az által, hogy nedvességet szíván magukba, feldagadnak. Elsősorban a méhnyak kitágitására használják, hogy ekkép a méh üregét műtétek számára hozzáférhetővé tegyék. Erre való a *Bossi-féle tágító* is.

Dilatio (lat.) a. m. félbeszakítás és elhalasztás. A fizikában *kitágulás* (l. o.).

Dilatométer, oly készülék, mely a folyadékok hőokozta kitágulásának meghatározására szolgál. Ismert köbtartalmú üveglombik s ehhez forrasztott cső, melyen térfogatskála van; a cső fölül tölcsérszerüleg kitágul s itt jól beleillő üvegdugóval zárható. Az üveglombikot termométer módjára megtöltik a megvizsgálandó folyadékkal és pedig a cső zérus-pontjáig. Vízfürdőbe helyeztetvén, bizonyos számú fokkal emelkedni fog a folyadék hőmérséklete, minek következtében a folyadék a csőben magasabbra száll, mivel azonban az edény maga is tágul a hevítés alkalmával, a folyadéknak csak *látszólagos kitágulását* lehet a D.-en leolvasni. Az *igazi kitágulást* úgy kapjuk meg, ha a látszólagos kitágulást kifejező számhoz hozzáadjuk az edény kitágulását kifejező számot. D. névvel láttak el egy Silbermanntól eredő, alkoholtartalom-mérésre szolgáló, a gyakorlatban alig használt készüléket is.

Dilatorium (lat.), rendelet az elhalasztásra, *dilatorius*, halogató. — *Dilatorius kifogások*, oly perbeli kifogások, melyek nem az ügy érdemét érintik, hanem a keresetnek ezúttali elutasítását célozzák. *Dilatorius határidő*, amelynek meg nem tartása nem okoz ügybeli hátrányt. L. *Kifogás, Határidő.*

Dilatorius (lat.), l. *Dilatorium.*

Dilatura (lat.), l. *Aestimatio capitis.*

Dilbat, ókori babiloniai város.

Dilectio (lat.), szeretet, vonzalom.

Dilem, óriási erdőségekkel boritott hegyvidék a perzsa Gilan tartományban, az Elbrusz hegység é.-i lejtőin, tart egész a Kaspi-tóig.

Dilemma (gör.), dupla vagy kétoldali feltevés a logikában, a következtetésnek egyik módja, melynek sémája ez: Ha *A* van, akkor az v. *B* v. *C*, de nem lehet se *B*, se *C*, ennélfogva *A* sem lehetséges. Szarvas okoskodásnak (syllogismus cornutus) is nevezik, mert az ellenfél, akit meg akarunk vele cáfolni, a felső tételnek két gyilkos lehetősége, szarva közé kerül. Ha több mint két lehetőség van, pl. három, akkor ez trilemma, ha négy van, tetralemma stb. Az életben is élünk e szóval, ha oly helyzetről van szó, melyben két eshetőség közül egyet kell választanunk, de mind a kettő egyaránt bajos, kellemetlen, v. vészes.

Dilettáns, l. *Műkedvelő.*

Diligence (franc., ejtsd: dilizsánsz) a. m. szorgalom, gyorsaság; továbbá a postakocsik egy fajtája.

Diligentia (lat.), gondosság. A polgár kötelessége nemcsak nemleges, hogy *szándékosan* (dolose) ne sértse más jogát, hanem igenleges is hogy azt a gondosságot (D.) tanusítsa, amellyel a jognak *szándéktalan* sértése is elkerülhető. Általában (in abstracta) mértéke a gondosságnak a jó családapa gondossága (D. boni patris familias). Ennek elmulasztása culpa levis, ellentétben a közönséges ember gondosságával, ha még azt se érti, amit általában minden ember ért (non intelligere id, quod omnes intelligunt). Legkevesebb, hogy mindenki tanusitson mások iránt annyi gondosságot, mint tanusít saját ügyében (D. quam in rebus suis adhibere solet). Ennek elmulasztása culpa in concreto.

Diligiatus (lat., *de lege ejectus*) a. m. számüzött, földönfutó, törvényen kívül helyezett, aki mint ilyen megszűnt jogok alanya lenni s így bárki által szabadon s büntetlenül megölhető volt. (Vogelfrei).

Dilke (ejtsd: dilk), 1. *Charles Wentworth*, angol publicista, szül. 1789 dec. 8., megh. Farnham mellett 1864 jún. 10. A Retrospective Review-ben és a Westminster Review-ben közölt irodalom-történeti tanulmányaival ismertté tette nevét. Kiadott egy gyüjteményt a régibb angol szinművekből és szerkesztette az Athenaeum c. irodalmi közlönyt.

1846—48-ig a Daily News-nál működött. Iratait unokája adta ki.

2. *D., Charles Wentworth*, sir, az előbbinek fia, szül. Londonban 1810 febr. 18., megh. Szt.-Pétervárott 1869 máj. 10. A Daily News egyik alapítója. Nagy része volt az első angol iparkiállítás (1847) létrehozásában, valamint az 1851. és 1862. rendezett világkiállításokéban is. 1862-ben báróságot kapott. 1862—68-ig képviselő volt.

3. *D., Charles Wentworth*, sir, angol író és államférfiú, az előbbinek fia, szül. Chelseaben 1843 szept 4., megh. Londonban 1911 jan. 26. Bejárta földkörüli útján az összes angol gyarmatokat és tett tapasztalatait meg is írta a Greater Britain, a record of travel in Englishspeaking countries during 1866—67 c. nagy munkában (London, 1868, 2 köt., új átdolgozott kiadás: Problem of Greater Britain c. alatt 1890), melyben igen éles elmével mutatja ki a népfajok befolyását a kormányzatra és az éghajlat befolyását a népfajokra. Szülővárosa 1868. képviselőnek választotta. Mint parlamenti tag a radikálisokhoz csatlakozott és bár köztársasági nézeteket vallott, 1880. a Gladstone-miniszteriumban mint külügyi helyettes-államtitkár helyet kapott. 1882-ben a helyi közigazgatási hivatal elnöke lett az új Gladstone-kabinetben és sokat tett a munkásosztály viszonyainak javítása terén. Egy házasságtörési pör, melyben a közvélemény és végre a törvényszék is bűnösnek ítélte, egy időre leszorította a politikai pályáról. 1892 óta újra tagja volt az alsóháznak. Munkái a már említetten kívül: The present position of European politics (London 1877); The British army (u. o. 1888). Nagyatyja, D. 1. irodalmi hagyatékából kiadta a The papers of a critic c. munkát (London 1875. 2 köt.) és megírta annak életrajzát. D. volt továbbá az *Athenaeum* folyóiratnak, ugyszintén a Notes and Queries c. folyóiratnak kiadó-tulajdonosa.

Dill, 68 km. hosszu mellékfolyója a Lahnnak; a Westerwaldban ered és Wetzlarnál torkollik.

Dill, *Ludwig*, német festő, szül. Gernsbachban (Baden) 1848 febr. 2. Piloty tanítványa. Kezdetben mint illusztrátor működött, de csakhamar áttért a tájképfestészetre. Műveinek motivumait eleinte a velencei vidékről, később Németalföldről, a kilencvenes évek óta pedig Dachau környékéről meríti. Nevezetesebb képei: Velencei csatorna (a württembergi áll. képtárban); Lagunafalu; Chioggiai kikötő; Kikötőmunka Ostendeban; Este Hollandban; Hollandi csatorna. A müncheni Secession-nak megalakulása óta egyik vezetőembere. 1899-ben a karlsruhei művészeti akadémia tanára lett.

Dill., növénynevek mellett, *Dillenius J. J.* (l. o.) nevének rövidítése.

Dillenburg, járási székhely Wiesbaden porosz kerületben, a Dill és vasút mellett, (1910) 5370 lak., vasérc-, barnaszénbányákkal, dohánygyártással, bőrcserzéssel és fűrészmalmokkal. Klimatikus gyógyító hely. Van több temploma, gimnáziuma, tanítóképzője, iparos- és bányász-iskolája, bírósága, kereskedelmi kamarája, erdészeti hatósága s több pénzintézete.

Dillenia *L.* (növ.), a Dilleniaceae család génusza; 25 fajjal tropikus Ázsiában, meg az indomaláji szigeteken és Ausztráliában. Fák, egyesek cserjék (15 faj), igen nagy, párhuzamosan szárnyas erezetű, bőrnemű levelekkel és sárga vagy fehér, nagy s többnyire magános virágokkal s ehető bogyónemű terméssel. A *D. indica* L. (a. m. *D. speciosa* Thbg.) 12—16 m. magas, pompás fa az egész indomaláji területen; gyümölcse gömbölyded, átmérője 10 cm., igen savanyú, azért mint a citromot a meghúsosodott csészével együtt különféle ételhez és hűsítő italnak használják. Gyökerének csipős ízű kérge officinális. Kérge cserző tartalmú, cserzenek vele. Nálunk üvegházi dísz, pompás fehér vagy sárgásfehér, 2 dm. átmérőjű virágai igen ritkán nyilnak. Egyike a világ legszebb növényeinek. Az indiai szigeteken a *D. serrata* Thunb. narancshoz hasonló gyümölcsét hasonló módon értékesítik. A magas törzsű D.-fajok fája igen értékes, mind építő-, mind műasztalosi fának alkalmas, színe többnyire vörös, igen könnyen munkálható.

Dilleniaceae (növ.), a kétsziküek szabadszirmú családja; 310 faja az egész tropusi övben elterjedt, legnagyobb számmal és a legváltozatosabban Ausztráliában, ahol jellemző növényei a scrub-vegetációnak a szubtropikus vidékeken is. Fák, cserjék, liánok, ritkán félcserjék v. füvek. Virágук rendesen kétivarú, csészéjük maradó, szirmuk többnyire 5, porzójuk igen sok, termőjük is rendesen, számos, teljesen szabadok, v. csak alsó részükön, v. pedig teljesen összenőttek. Termésük tok. Levelük többnyire osztatlan, majdnem mindig váltakozó, bőrnemű. Virágzatuk mindig bogas és nagy, szép sárga v. fehér virágokból áll. Hasznos génuszok: *Dillenia, Actinidia, Curatella* stb. Számos faj úgy termetére, mint virágára nézve a növényország legszebb növényei közé tartozik.

Dillenius, *Johann Jakob*, német botanikus, szül. Darmstadtban 1687., megh. Oxfordban 1747 ápr. 2. Előbb giesseni akadémiai tanár, 1721. Elthamban a Sherard-testvérek növénykertjének igazgatója, 1728. pedig Oxfordban a botanika tanára lett. Munkái közül legnevezetesebbek: Catalogus plantarum circa Gissam nascentium etc. (M.-Frankfurt 1719, képekkel); Hortus Elthamensis (London 1732, 2 köt., díszmű 324 rézmetszetű tábl.); Historia muscorum (Oxford 1741, 85 rézmetszésű tábl., Edinburgh 1811). Ezzel szerzett D. legszebb érdemet, mert a lombos mohokat ez a munka kezdi pontosabban ismertetni. Életét *Schilling* (Hamburg 1889) írta le.

Dillens, *Juliaan*, belga szobrász, szül Antwerpenben 1850., megh. Brüsszelben 1904 dec. 24. Atyja, Henri D. tanítványa. Különösen dekorativ szoborműveivel tünt ki. Szobrai közül megemlítendők: La Justice inspirée par le Droit et la Clémence (szobor-csoport a brüsszeli igazságügyi palotán); Metdepenningen (Gentben); Monument d'Anspach (Brüsszelben); Le Silence de la tombe. A brüsszeli városháza részére megrendelt Munka és Jog befejezetlen maradt. D. alapította meg az Essor nevű belga művészeti egyesületet és tanára volt a brüsszeli művészeti akadémiának.

Dilli, város, l. *Delhi*.

Dillingen, járási székhely Schwaben bajor kerületben, a Duna közelében, vasút mellett, (1910) 6291 lak., marhatenyésztéssel és gyümölcstermeléssel,

kastéllyal, amely egykor az augsburgi püspököknek szolgált lakóhelyül. A szépen fejlődő városnak gimnáziuma, püspöki szemináriuma, süketnémaintézete, muzeuma, bírósága és számos közművelődési és jótékonysági intézménye van.

Dillmann, *August,* német protestáns teológus és orientalista, szül. Illingenben (Württemberg) 1823 ápr. 25., megh. 1894 júl. 4. Berlinben, hol 1869 óta a teológia tanára volt. Kiadta a következő műveket: Liber Henoch, aethiopice (1851); Octatenchus aethiopicus (1853—55, 2 köt.); Grammatik der äthiopischen Sprache (1857); Lexicon linguae aethiopicae (1865); Chrestomathia aethiopica (1866); Buch der Jubiläen (etiop nyelven, 1859); Libri regum I—IV. (1871) és Accensio Isaiae (etiop nyelven és latinul, 1877); Die Genesis (1892. 6. kiad.). Azonkívül: Az Izlám bukásáról (1876). Résztvett a British Museumban lévő keleti kéziratok jegyzékének összeállításában (London 1847).

Dillnberger *Emil Pál,* orvos és szakbeli író, szül. Beszterczebányán 1832 dec. 28., megh. u. o. 1882 márc. 30. Részt vett a szabadságharcban. 1858-ban Bécsben orvosi oklevelet nyert. 1860-ban az egyetem orvosi kara tagjai közé felvette. 1861. Beszterczebánya szabad királyi város főorvosává, 1868. vármegyei főorvossá nevezték ki. Ez időtől kezdve nyolc évig mint honvédezredorvos a tettleges állományban is működött. 1872. törvényszéki orvos lett, 1873. a kolerajárvány alkalmával kifejtett orvosi tevékenységeért a kormány elismerő köszönetét érdemelte ki. Nevezetesebb művei: *Gyógyászati vényzsebkönyv* (Bécs 1859, 7 kiadást ért); *Gyógyszerisme* (u. o. 1861); *Gyógyászati vényzsebkönyv a nő- és gyermekbetegségekre nézve* (u. o. 1869, 4 kiadást ért); *Gyógyszertani vényzsebkönyv* (u. o. 1879, 2. kiad.).

Dillnit (ásv.) a. m. Bélabányit (l. o.) Az elnevezés Bélabánya német nevétől, Dilln-től származik.

Dillon (ejtsd: dilln), 1. *John Blake,* ir politikus, szül. Mayrban 1816., megh. 1860 szept. 5. 1842 óta élénk részt vett a Repealmozgalomban, amelynek előmozdítására a The Nation c. lapot alapította. 1846-ban egyike volt az ifjú irek pártja megalapítóinak; részt vett az 1848-iki felkelésben és annak dugába dőlte után New Yorkba menekült, honnan csak az 1855. kibocsátott amnesztia értelmében térhetett vissza Dublinbe. 1856-ban beválasztották a képviselőházba.

2. *D., John,* ir politikus, az előbbinek fia, szül. 1851. 1880-ban képviselővé választatván, Irországnak Angliától való teljes elszakítására és köztársasággá való átalakítására törekedett. Az ir ligának is egyik vezére volt s ezért ismételten fogságot szenvedett. 1883-ban kivándorolt Amerikába, de 1885. visszatért s 1886. ismét a parlament tagja lett. Agitálásai miatt fogságot is szenvedett 1888. és 1890.; kiszabadulása után a Parnell-ellenes csoporthoz állott; 1896—98. az alsóházban az ir párt vezére volt, de 1899. lemondott a vezérségről.

3. *D., Elisa, Guizot* (l. o.) második neje.

Dill- und Weissenstein, Dillstein és Weissensteinből egyesített város Baden nagyhercegség karlsruhei járásában, papirgyárral, játékárúk és dísztárgyak készítésével, (1900) 3252 lak.

Dilman, Aszerbeidzsán perzsa provincia Salamas nevű vidékének főhelye, kb. 6000 lak.

Diloba coeruleocephala, l. *Bagolylepkék.*

Dilogia (gör.), kétértelmüség.

Dilolo (ejtsd: dzsilolo), tó Közép-Afrikában a d. sz. 11° 30′ és a k. h. 22° 30′ közt, 1440—45 m. magasban a Kongo és Zambézi közti vízválasztón. 1854 febr. Livingstone fedezte föl; szerinte folyóhoz hasonlít: 8—13 km. hosszú és legfölebb 4—5 km. széles. Nagy kiterjedésű mocsarak környezik.

Di Lorenzo, *Tina,* olasz szinésznő, szül. 1872 dec. 4. Torinóban; az Ando által igazgatott, Európa sok nagyobb városában vendégszerepelt olasz szintársulat hősnője. Budapesten is vendégszerepelt. 1901. Falcone olasz szinészhez ment nőül.

Dilthey, *Wilhelm,* német filozófus, szül. a rajnamenti Biebrichben 1834 nov. 19., megh. 1911 okt. 1. Seisben (Bozen m.) 1866-ban a filozófia rendes tanára Baselben, 1868. Kielben, 1871. Boroszlóba és 1882. Berlinbe helyezték át, ahol a tudományos akadémiának is tagja lett. Aus Schleiermachers Leben in Briefen (4 köt., Berlin 1860—63) című kiadványa után Leben Schleiermachers című munkájának 1. kötete jelent meg (u. o. 1870), mely egyike a legszebb filozófiatört. monográfiáknak. Egyéb művei: Einleitung in die Geisteswissenschaften (I. k. Leipzig 1883); Das Schaffen des Dichters, Bausteine zu einer Poetik (u. o. 1887, a Zellernek ajánlott Philosophische Aufsätze című műben); Über die Möglichkeit einer allgemein giltigen pädagogischen Wissenschaft (a berlini tudományos akadémia értesítőjében, 1888); Beiträge zur Lösung der Frage vom Ursprung des Glaubens an die Realität der Aussenwelt und seinem Recht (u. o. 1890); Erlebniss und Dichtung (1906). D. egyike a legkiválóbb német filozófiai íróknak a XIX. sz. második felében. Nem jutott el egy összefüggő filozófiai rendszer megalkotásához, maga is panaszkodott, hogy csupa rom (első kötetek) hever körülötte, de még így is jelentékeny tényező az újabb német idealisztikus mozgalom kialakulásában. V. ö. Weltanschauung, Philosophie und Religion in den Darstellungen D.'s (Leipzig 1910).

Diluál (lat.), felold, higít.

Dilucida intervalla (lat.) a. m. az őrült világos pillanatai.

Dilucidatio (lat.) a. m. magyarázat, fölvilágosítás.

Diludium (lat.), eredetileg a gladiátorok szünideje, azután közjáték, különösen az orgonán, a karének egyes verssorai közt.

Diluendo (ol.), zenei műszó, a. m. elhalóan.

Diluentia (lat.) a. m. elvezető szerek. L. *Elvezető kúra.*

Dilutio (lat.) a. m. higítás.

Diluvianizmus, az a tan, mely szerint a földrétegeket az özönvíz (esetleg nemcsak egy, hanem nagyobb időközökben következő több) rakta le és a bennök található kövült növények s állatok az akkor elpusztult növényeknek s állatoknak maradványai. A XV. sz. Alexander ab Alexandro volt e tannak legelső hirdetője, de csakis a XVII. sz., valamint a XVIII. sz. első felében talált sok hivőre és követőre. A legkiválóbb *diluvianisták* voltak Woodward, Bayer, Scheuchzer, Burnet,

Whiston, kik az elmélettel kapcsolatban a Föld keletkezésére vonatkozólag a legábrándosabb történeteket s magyarázatokat találták ki; a kövületek keletkezését azonban már elég helyes alapon magyarázták. L. e tárgyról még a *Geológia* és a *Kövületek* cikkeket.

Diluvium, l. *Pleisztocén.*

Dim, folyó, l. *Djoma.*

Dim., az olasz *diminuendo* (a. m. *decrescendo*, l. o.) rövidítése.

Dima, l. *Gambia.*

Dimachaeri, l. *Gladiator.*

Dimanche (fr., ejtsd: dimáñs) a. m. vasárnap.

Dimatis, logikai műszó, az ú. n. negyedik figura egyik módusa: *Pi M, Ma S = Si F*, pl. némely érző lény állat; minden állat szerves lény; ennélfogva némely szerves lény érző lény.

Dimay v. *Dimé*, l. *Demé.*

Dimbovica *(Dambovitza)*, 1. 225 km. hosszú baloldali mellékfolyója az Ardzsisnak (Argis) Romániában; a Fogarasi havasokban a 2407 m. magas Geserán ered; mint tiszta vizű patak folyik a hegyek közt, de leérvén a síkságra, piszkos, sárga folyóvá lesz; elfolyik Bukarest mellett és az Ardzsisba szakad, 30 km.-nyire ennek torkolatától. — 2. *D.*, az ugyanily nevű folyóról elnevezett *kerület* Romániában, Targoviștea székhelylyel; határos a Kárpátokkal.

Dimbovicza, szoros, Fogaras vmegyében, a Királykő déli meredekjén; barlangját először Hadik András gróf, erdélyi hadparancsnok látogatta meg 1766., Fridwalszky jezsuita kiséretében.

Dime (ejtsd: dájm), ezüst váltópénz az északamerikai Egyesült-Államokban = $^1/_{10}$ dollár = 10 cent = körülbelül 48 fillér.

Dimensio (lat.) a. m. kiterjedés, *méret* (l. o.).

Dimény *Pál (kolozsvári)*, orvos, szül. 1660 körül, megh. 1720 jan. 4. A tordai, kolozsvári gimnáziumokban tanult. 1682-ben egyházi közköltségen külföldre ment tanulni. 1690-ben lett a kolozsvári főiskola igazgatója s miután a kolozsvári templom leégett, Belgiumba és Hollandiába ment kéregetni s gyüjtött mintegy 17,000 forintot. Igen jeles volt mint orvos. Több munkát irt. Megjelent: Disputatio Medica inauguralis (Leiden 1689). Teológiai művei kiadatlanok. Egyik életrajzirója Nagy Gamálielnek nevezi.

Dimerli (másképen *bannizi)*, gabonamérték Romániában = 21·755 l. Az ország különböző helyein azonban különböző; így Brailában 34·063 l.

Dimeter (gör.), a metrikában két metrumból, (pl. két jambuspárból vagy két daktilusból) álló ritmusi rend. L. *Metrum.*

Dimethyl..., l. *Dimetil...*

Dimetil, l. *Etán.*

Dimetilamidoazobenzol, $C_6H_4N(CH_3)_2N_2.C_6H_5$. Diazobenzolklorid v. nitrát és dimetilanilin egymásra hatása révén keletkezik. Aranysárga tűk. Op. 115—116°. Használják a vaj megfestésére, azért vajsárgának is nevezik. Alkalmazzák továbbá mint indikátort. A *D.-szulfosav*.

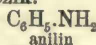

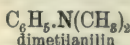
előállítható diazobenzolszulfosavból dimetilanilinnal. Nátrium v. ammonium sója *Tropeolin D. Orange III, Dimetilorange, aranysárga, Heliantin, Metilorange* nevek alatt jön forgalomba. Mivel ásványi savak igen csekély mennyisége vizes oldatának sárga színét vörösre változtatja, az alkali- és acidimetriában mint indikátort alkalmazzák.

Dimetilamin, $(CH_3)_2NH$. Keletkezik a rothadó halakban; található a héringsalakban. Tisztán előállítható sósavas nitrozodimetilanilinből, ezt nátronlúggal főzve. + 7·2°-on forró folyadék.

Dimetil-amino-fenonaftazoxoniumklorid, l. *Meldola-kék.*

Dimetilanilin. Az anilinban az amidogyök hidrogénjeit, metil (CH_3) gyökkel helyettesítve, D. keletkezik.

A D. olajszerű sajátságos szagú folyadék, amely a lehütéskor kristályosan megmered; f. p. 192° C. Előállítására sósavas anilint metilalkohollal autoklávban hevítenek. A keletkező sósavas D.-t mésztejjel elbontják és a keletkező D.-t vízgőzzel ledesztillálják. Jellemző a D.-re, hogy az $-N(CH_3)_2$ csoporthoz para helyzetben levő hidrogén könynyen helyettesíthető és erre vezethető vissza a D. számos reakciója. Különféle szép szinű kátrányfesték (metilén-kék, malachit-zöld, dimetilorange) előállításához használják.

Dimetilarzén, l. *Kakodil.*

Dimetilbenzol, l. *Xilol.*

Dimetilecetsav a. m. izovajsav, l. *Vajsav.*

Dimetiletanol a. m. primér-izobutilalkohol, l. *Butilalkoholok.*

Dimetiletilkarbinol, l. *Amilénhidrát.*

Dimetilkarbinol a. m. szekundér-propilalkohol, l. *Propilalkoholok.*

Dimetilketon, l. *Aceton.*

Dimetilorange, l. *Dimetilamidoazobenzol.*

Dimetilpiperazin, $(C_2H_4)_2$ $(N.CH_3)_2$ 153—158°-on forró olajszerű folyadék. Keletkezik, ha piperazin vizes oldatát metilkénsavas káliummal főzzük. Borkősavval alkotott vegyülete a gyógyszerül használatos *lycetol* (l. o.).

Dimetil-piridin, l. *Lutidin.*

Dimicana, l. *Demetsanes.*

Dimicatio (lat.) a. m. küzdelem.

Dimich *Pál (papillai)* báró, vezérőrnagy, szül. Aradon 1722., megh. Temesvárott, 1802 aug. 28. Részt vett az osztrák örökösödési háborúban, amelynek folyamán kapitány, a katonai határőrvidék ujjászervezése alkalmával szerzett érdemeiért pedig még a hétéves háború kezdete előtt őrnagy lett. Több ízben kitüntette magát, s a Landshut melletti csatában (1760 jún. 23.) elfogta Le Noble ezredes parancsnokot s elvette az ellenség ágyuit. E vitéz tettei jutalmazásául a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét nyerte s báróságra emeltetett. 1783-ban vezérőrnagy lett. Minthogy ő is oláh volt, József császár őt bízta meg a katonai rendszabályok végrehajtásával az oláh rablók ellen, kiknek garázdálkodása 1784 őszén mintegy bevezetéseül szolgált a Hóra-lázadásnak. A török háború folyamán a temesi bánságban működött. 1788 nyarán ő volt megbízva a határ őrizetével Supanek és Orsova felé. A császár egyenes parancsa ellenére aug. 7. csatába bocsátkozott s teljes vereséget szenvedett. A felelősség a bánsági megyék elpusztításáért és a had-

járat szerencsétlen kimeneteléért leginkább őt terheli.

Dimidiatio (lat.), felezés, *dimidium*, fél.

Dimidium facti qui bene coepit, habet (lat.) a. m. aki hozzáfogott a dologhoz, már félig el is végezte. II. Rákóczi Ferenc emlékérmének felirata. Eredete Horatius Epistolae c. művében I. 2, 40.

Diminuendo (ol.), (röv. *Dim.)* a. m. *decrescendo* (l. o.).

Diminutio (lat.) a. m. kisebbítés. — *D. capitis*, l. *Capitis deminutio*. Vérerésztés értelme is van Szt. Benedek reguléjában. — *D.* a zenében az időmérték kisebbítése, l. *Alla breve*.

Diminutivum (lat.), l. *Kicsinyítő szók*.

Dimissio (lat.) a. m. elbocsátás, eltávozás, lemondás. Általánosan használatos a *dimissoriae*, litterae dimissoriales (l. o.) helyett.

Dimissoriae, *litterae dimissoriales* (lat.), az egyházjogban a. m. elbocsátó levél, vagyis oly levél, irat, mellyel valamely egyházi funkció teljesítésére illetékes pap a funkció teljesítésének jogosultságát más papra átruházza. Leginkább papszentelésnél, esketéseknél fordul elő, midőn a házasulandók más, a felek lakhelye szerint illetékes lelkész előtt óhajtanak házasságot kötni. A házassági elbocsátásra nézve l. *Ne temere*.

Dimitzas, *Margaritis*, új-görög író, filológus és geografus, szül. Ochridában (Makedonia) 1830. Athénben, majd Berlinben és Lipcsében tanult, Monasztirban, majd Szalonikiban középiskolai igazgató volt. 1869-től tanítónőképzőintézeti tanár és magántanintézet-tulajdonos Athénben. Görög nyelven írt művei: Makedonia ókori földrajza (2 köt., Athén 1870—74); Utazás Egyiptomban (u. o. 1884); Alexandria története (1885); Olympias királyné életrajza (1887).

Dimorf, l. *Polimorfizmus*.

Dimorfin (ásv.), rombos kristályok, amelyek nagyon hasonlítanak a realgárra. Ezt az érdekes ásványt Scacchi fedezte fel narancs-sárga gyémántfényű apró kristálykák alakjában a solfatarai fumarolákban Nápoly közelében; kémiai összetételét As_4S_3-nak találta. Kenngott az ásványt a realgárral identikusnak mondotta. Schuller Alajos budapesti műegyetemi tanár ezt az ásványt mesterségesen előállította és Krenner József egyetemi tanár Scacchi adatait igazolta, úgy hogy a D. tényleg jól meghatározott különálló ásványfaj.

Dimorfizmus v. *kétalakuság*, 1. az állatok körében igen elterjedt jelenség, melynek az a lényege, hogy egy fajon belül bizonyos jellemvonásokban egymástól határozottan különböző kétféle egyén található. Ha több ilyen különböző alakú egyént találunk egy fajon belül, *sokalakuságról (polymorphismus)* beszélünk. A D.-nak többféle faját különböztetik meg: 1. *Ivari* v. *nemi D.*, ha a hímek és nőstények nemcsak ivarszervek tekintetében, hanem külsőleg is, testformában, nagyságban, színben, mustrázatban különböznek egymástól. A szarvasoknál például a nőstényeknek agancsaik nincsenek. A madarak hímjei rendesen élénkebb, rikítóbb színüek, szépen énekelnek, míg a tojók egyszerübb színüek és nem énekelnek. A pókoknak és számos alsóbbrendű élősködő ráknak, valamint sok féregnek hímjei általában annyira különböznek a nőstényektől, hogy alig tarthatók együvétartozóknak. Általában jellemző a hímekre, hogy védekezésre, támadásra, harcra, a nőstény elbájolására szolgáló különböző szerveik vannak. Legváltozatosabb kétalakuságot különben a rovarokon észlelhetünk. 2. *Osztó D.*, mikor vagy a hímek, vagy a nőstények kétfélék, s ha a hímek kétfélék, akkor *andro-D.*-nak, ha pedig a nőstények kétfélék, akkor *gynaekodimorphismusnak* nevezik. Kétalakú hímeket mostanáig csak a *Tanais* nevű ászkarákon észleltek; kétalakú nőstények azonban nagyon gyakoriak, pl. a rovarok körében. 3. *Táplálkozás okozta D.*, előfordulhat hímeknél és a nőstényeknél egyaránt, amikor a különböző táplálék élvezése következtében ezek eltérő szinezetet nyernek. 4. *Évszaki D.*, mikor a hímek és nőstények az év különböző szakaiban egymástól elütő színüek és szervezetüek. A D.-nak ezen fajtáját *temporál variációnak* v. *cyclomorphosis*-nak is nevezik. 5. *Társadalmi D.*, a társaséletü rovaroknál fordul elő s lényege abban áll, hogy a társaság különböző ivaru egyénei valamennyien eltérő szervezetüek, mint pl. a méheknél a királyné, a herék és a dolgozók. 6. *Ivadék D.*, a nemzedékváltással (l. o.) szaporodó állatoknál fordul elő.

2. *D.* a *botanikában* a. m. kétalakúság ugyanazon a növényen vagy ugyanazon növényfaj különböző példányain. Pl. D.-ról szólhatunk a *Primula sinensis, Pulmonaria, Hottonia, Linum* stb. virágai esetében a bibeszál hosszára vonatkozólag (dimorf heterosztilia, l. *Heterosztilia)*; vagy egyes *Leucobryum* és *Buxbaumia* lombos mohafajokon sexuális D.-ról szólhatunk, amennyiben az antheridiumokat viselő növénykék kisebbek, mint az archegoniumokat viselők; vagy a levél D.-áról szólhatunk a *Platycerium* nevű haraszt esetében, melynek rendes levelein kívül ezektől elütő, ú. n. humusz- és vízgyüjtő levéllemezrészei is vannak (l. az *Álélősködők* képmellékletét); v. a *Struthiopteris Blechnum* s más harasztok esetében a levél D.-a abban áll, hogy a spórákat viselő fertilis levelek a rendes levelektől elütő alakúak.

3. *D. ásványtani* értelemben a homogén szilárd testeknek (elemeknek és vegyületeknek) az a tulajdonsága, hogy teljesen azonos kémiai összetétel mellett két különböző szimmetriájú kristályosztályban kristályosodnak. Pl. a vasdiszulfid FeS_2 a szabályos rendszerben mint pirit, rombosrendszerben mint markozit kristályosodik; a kalciumkarbonát $CaCO_3$ mint kalcit romboéderekben, mint aragonit a romboerendszerben kristályosodik; a szén mint gyémánt a szabályos rendszerben, mint grafit a hatszöges rendszerben kristályosodik. A D.-ra az ásványországban igen számos példa van. L. még *Polimorfizmus*.

Dimorphandra *Schott* (növ.), a Hüvelyesek *Caesalpinioideae* alcsaládjába tartozó génusz; 10 faja Amerika forró övében honos tövistelen fa, 1—2-szer szárnyas levelekkel, apró ülő vagy nyeles virágokkal és bugában elhelyezett füzérekkel v. fürtökkel. Hüvelyük bőrnemű, csaknem fás, lapos. A *D. excelsa* (Schomb.) Baill. guayanai és trinidadi, óriási terjedelmű, 40—50 m. magas fa. Fája értékes haszon- és hajóépítőfa *(mora)*.

Dimorphismus, l. *Dimorfizmus.*

Dimotika *(Demotika),* város a drinápolyi vilajetben a Marica folyó mellett, vasúti állomással, 8000 lak., kik jobbára mohamedánusok. Selyemtenyésztéssel és agyagiparral foglalkoznak. A város görög püspökség székhelye. Történelmileg arról nevezetes, hogy XII. Károly svéd király 1713 febr.-tól 1714 okt.-ig itt tartózkodott. A város mellett régi vár festői romjai láthatók.

Dimotio a. m. eltávolítás.

Dimvár (azelőtt: *Dimburg),* kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban,(1910) 841 tót lak.; postahivatal,u. t. Malaczka. Hajdan állítólag osztrák területen, Stillfried község határában állott és a közelében fennállott vár és vadaskert után Thirenburg volt a neve; a Morva folyónak mederváltozásai folytán került magyar területre. Most Pálffy herceg tulajdona. Kat. temploma a XVI. sz. végén épült.

Dimyaria (állat), l. *Kétizmuak.*

Din *(dyn* v. *dyne),* a centiméter-gramm-secundum rendszer erőegysége; az az erő, amely egy gramm-tömeggel egy cm/sec^2 gyorsulást közöl, azaz a sebességet másodpercenként egy cm/sec sebességgel változtatja meg. A grammsúly megközelítőleg 981 din-el egyenlő.

Dinadzspur (ang. *Dinajepoor), kerület* Bengália brit-indiai főkormányzóság Radzsahi nevű diviziójában, 10,656 km^2, kb. 1.500,000, felében mohamedánus, felében hindu lak. Egészségtelen klímájú, dombos vidékein főképen rizst, búzát, árpát, olajos növényeket, gyömbért, cukornádat stb. termesztenek. Ugyanily nevű *fővárosa,* a Purnabhada és vasút mellett, kb. 12,000 lakossal.

Dinaméter, tkp. optikai D., más néven *auxométer* (gör. *nagyításmérő),* a messzelátó nagyításnak meghatározására szolgáló készülék; áll négyszögletes nyílással ellátott ernyőből, amit a tárgylencse helyébe teszünk s üvegre karcolt finom beosztásból (előtte nagyító a pontos leolvasásra), amelyen a szemlencse előtt a nyílás képét felfogjuk s megmérjük. A nyílás és képe nagyságának viszonya egyenlő a távcső nagyításával.

Dinamika (gör. a. m. az erők tana), a mechanikának az a része, amely a mozgásokkal, mint az erők okozataival foglalkozik, míg a *sztatika* az erők egyensúlyával s a *kinematika* a mozgások leirásával, tekintet nélkül az erőkre, amelyek létrehozták. Magában foglalja a szilárd testek D.-ját, a cseppfolyós testek D.-ját (hydrodynamika) s a légnemű testekét (aerodynamika). L. még *Mechanika.* — *D. a zenében* a hang ereje; erősségi fokának szempontja, figyelembevétele. A görög dynamis (hatalom, erő) szóból származik, ép úgy mint a *dinasztia* (a hatalmon, uralmon levő család), *dinamogép* (erőt létrehozó gép).

Dinamikai elektromosság, a *galvánelektromossághoz* rokonértelmű megkülönböztető neve az elektromos áramot alkotó, mozgásban levő elektromosságnak a nyugalomban levő, *sztatikai* elektromosságtól. A kettő között azonban lényegbeli különbség nincs, a megkülönböztetés felesleges s ma már alig szokásos.

Dinamikai geológia, a geológiának az az ága, mely a Föld alakulására befolyással biró erőkkel foglalkozik, vagyis a vízzel, a levegővel, a vulkanizmussal s az élettel, mint geológiai tényezőkkel.

Dinamikai meteorológia, az elméleti meteorológiának az a része, mely a levegő mozgásán alapuló jelenségeket tárgyalja.

Dinamisz (gör.) a. m. erő, hatóképesség; *dinamikus,* a benső, eleven erő által ható, ily hatás okozta, ezen alapuló; a. is m. dinamikára (l. o.) vonatkozó.

Dinamit. A nitroglicerinnél kevésbbé veszélyes és kényelmesebben szállitható robbanóanyag készítése céljából 1866. Nobel Alfréd a nitroglicerint kovafölddel (infuzória-föld) felszivatta. Bármilyen anyaggal is történik a nitroglicerin felszivatása, az így készitett robbanóanyagot D.-nak nevezzük. A D. elnevezés Nobeltól származik. A kovafölddel készitett D. 75% nitroglicerint és 25% kiizzított kovaföldet tartalmaz; az egészhez $^1/_2$ sr. kalcinált szódát adnak, hogy az esetleg jelenlevő sav rossz hatását megakadályozzák. Felszívó anyagnak használják még a krétát (fehér D.) és a magnéziumkarbonátot is. Ezen felszívó anyagok magukban hatástalan anyagok, vannak azonban olyan felszívó anyagok is, melyek magukban is már hatásos robbanó anyagok, mint pl. a lőgyapot v. a nitrált fűrészpor stb., v. pedig csak éghető anyagok, mint pl. a közönséges fűrészpor stb. A lőgyapotot Abel használta először felszívó anyagnak 1867. *(Abelit),* ez azonban a gyakorlatban nem bizonyult jónak. 1875. szabadalmaztatta Nobel Alfréd az általa készitett robbanó zselatint. Ez nem egyéb, mint oldható lőgyapotban, vagyis kollódiumgyapotban oldott nitroglicerin, mely zselatinszerű anyagot képez. Magyarországban, Ausztriában és Németországban a robbanó zselatin 93% nitroglicerinből és 7% kollódiumgyapotból áll. Svájcban 9%, Olaszországban pedig 8% kollódiumgyapotot és 2% metilalkoholt kevernek a megfelelő mennyiségű nitroglicerinnel. A hadászati robbanó zselatinba még 4% kámfort is kevernek. Bányászati célokra a robbanó zselatint rendesen káli v. nátronsalétrommal, rozsliszttel, fűrészporral, szódával, égetett okkerrel stb. keverik.

A nem zselatinált D. színe lehet sárga, narancs v. vörösbarna; szagtalan és formálható, hasonló a friss kerti földhöz. Sűrűsége 1·2—1·6 között váltakozik. A többi tulajdonsága nagyban megegyezik a nitroglicerin tulajdonságaival. A robbanó zselatin borostyánkő színű, rugalmas és vágható; hajlítható és nyomható anélkül, hogy alakját megváltoztatná. Víz alatt hosszabb ideig is eltartható anélkül, hogy hatásából bármit is veszítene. A D. önrobbanása ép oly ritka, mint a jól készített lőgyapoté. Az összes D.-készítmények izzó testtel vagy lánggal meggyujthatók. Kis mennyiségben egyszerüen ég el, nagyobb mennyiségben azonban annyi meleg fejlődik, hogy még szabadban is robbanást idéz elő. A rendes D. 180 C°-nál, a robbanó zselatin pedig 204 C°-nál robban, ha gyorsan melegítjük fel, akkor a D. 230 C°-nál, a robbanó zselatin pedig 240 C°-nál robban. A megfagyott D. a rendes gyujtásnál nem robban, azért ajánlatos a gyujtást nitroglicerinbe mártott lőgyapottal vé-

gezni. Nedves levegőn a D. csak ¼% nedvességet vesz fel egy napi állás után.

A használatban levő D. összetétele a következő:

Kovaföld-D. (Amerikában *Giant-powder*-nek, Angliában *D.*-nak, Németországban, Olaszországban stb. *D. I.*-nek nevezik) tartalmaz: 75% nitroglicerint, 24·5% kovaföldet és 0·5% szódát.

40 százalékos D. (melyet leginkább Amerikában használnak) tartalmaz: 40% nitroglicerint, 47·25% nátronsalétromot, 11·75% fűrészport és 1·00% szénsavasmeszet.

Rhexit tartalmaz: 64% nitroglicerint, 11% nitrált fűrészport, 7% fűrészport és 18% nátronsalétromot.

Carbonit tartalmaz: 25% nitroglicerint, 40% fűrészport, 30·5% kálisalétromot, 4% báriumsalétromot és 0·5% szódát.

Hercules powder (Amerika) tartalmaz: 40% nitroglicerint, 45% nátronsalétromot, 11% cellulózt, 1% konyhasót, 1% szénsavasmagnéziát és 2% nedvességet.

Vulcan powder (Amerika) tartalmaz: 30% nitroglicerint, 52·5% nátronsalétromot, 7% ként és 10·5% faszenet.

Safeti nitro powder (Amerika) tartalmaz: 68·81% nitroglicerint, 18·35% nátronsalétromot és 12·84% cellulózt.

Judson Powder (Amerika) tartalmaz: 5% nitroglicerint, 64% nátronsalétromot, 16% ként és 15% gyertyaszenet.

Atlas powder (Amerika) tartalmaz: 75% nitroglicerint, 2% nátronsalétromot, 21% farostot és 2% szénsavasmagnéziát.

Vigorit (Amerika) tartalmaz: 30% nitroglicerint, 49% szénsavaskáliumot, 7% kálisalétromot, 9% farostot és 5% szénsavasmagnéziát.

A *D.-zselatin I.*, melyet leginkább Németországban használnak, a következő összetételű: nitroglicerin 62·50%, kollódiumgyapot 2·50%, nátronsalétrom 26·25%, fűrészpor 8·40%, szóda 0·35%. Tehát 65% robbanó zselatint tartalmaz. A *D.-zselatin II.* 45% robbanó zselatint és 55% porkeveréket tartalmaz. A *D.-zselatin III.* összetétele a következő: nitroglicerin 14·00%, nátronsalétrom 60·20%, kén 12·90%, faszén 12·04%, szóda 0·86%.

Dinamitágyú, oly acéllemezekből készített cső, melyből erősen sűrített levegővel, dinamittal töltött lövedéket lőnek ki. Feltalálója az amerikai *Zalinsky.* A lövedék 8—12 átmérőjű hosszuságú; fenekén rugalmas lökésfelfogó, oldalaira pedig csavarforgást előidéző szárnyak vannak alkalmazva. Gőzgép segítségével sűrítik a levegőt, melyet csöveken át vezetnek a lövedék mögötti csőrészbe. Amerikában kisérletet tettek 40 és 34 cm. átmérőjű D.-kal, ez utóbbi 70 atmoszféra légnyomással 227 kg. dinamittal töltött lövedéket hajt 2000 m.-re. Ily D.-kat állítottak fel az északamerikai Egyesült-Államok néhány partot védő váracsában, valamint kisérletképen a «Vesuvius» hadihajón is. Legújabban a new-yorki *Hicks* igen gyorsan keringő korongokkal kifejtett centrifugális erővel hajít dinamit-lövedékeket 1000—1500 m.-nyi távolságokra. L. még *Robbanó szerek.*

Dinamit-cirkálóhajó, így nevezik az 1888. kisérletképen épített «Vesuvius» nevű északamerikai egyesült-államokbeli cirkálót, melynek tüzérségi felszereléséhez főleg dinamit-lövegek tartoznak. Ezen lövegek hosszú, a hajótestbe épített, 45 cm. átmérővel biró csövek, melyekből sűrített levegő segélyével dinamittal v. lőgyapottal töltött ürlövedékeket vetnek. E lövegek találóképessége azonban nagyon csekély, úgy hogy e tipus a hozzá fűzött vérmes reménységeknek nem felelt meg.

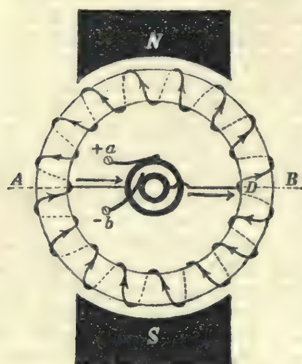
Dinamittörvények, így nevezik a robbanó szereknek az élet- és vagyonbiztonság elleni merényletekhez való felhasználásának meggátlására hozott törvényeket. Különösen az anarchista merényletek okozták, hogy Angolország 1883., a német birodalom 1884 jún. 9., Franciaország 1894 júl. 28. hozott ily törvényt, Magyarországban már 1892-iki büntetőtörvény-novellának tervezete intézkedett nagy szigorral a robbanó anyagok segélyével elkövetett bűntettek és vétségekről, s ez intézkedéseket az azóta készült összes novellatervezetek felölelik.

Dinamizmus (a görög *dynamis* = erő-ből) az a fölfogása az anyagi világnak, amely az erő fogalmát a világmagyarázat alapjává teszi és magát az anyagot is az erőből magyarázza. Az ellenkező világfelfogás a mechanisztikus, amely az anyagból indul, az anyagot magában tehetetlennek tekinti és csak lökés által mozgattatja. Mechanisztikus már az ókori atomizmus, de mechanisztikus az újkorban Descartes fölfogása is, aki az atomelméletet nem fogadja el, az anyag lényeges tulajdonsága gyanánt csak a kiterjedést fogadja el, melyet csak lökés mozgat. Vele szemben fejti ki Leibniz azt a fölfogást, mely az anyagi test ellenállását az összenyomás alkalmával tevékeny *erőből* magyarázza, sőt az anyagot egészen erőre redukálja, a kiterjedt anyagot pedig csak a lényegükben erő-természetű monaszok együttlétének, jelenségének (phaenomenon bene fundatum) tekinti. Ez az első következetes dinamisztikus fölfogás. Viszont Descartes-tal megegyezik az anyag folytonosságának gondolatában, de ő a D. híve és a test kiterjedését az anyagban benne rejlő tágító és vonzóerő egyensúlyából magyarázza. Egy ideig a D. tért hódított és az atomizmus, főleg végső formájában, vesztett hiteléből. Magát az atomot szeretik erőcentrumnak tekinteni, mely kiterjedés nélkül való, de amelynek hatóköre van. Az újabb energetika is velejében D. Mindezeknek az elméleteknek azonban, úgy látszik, csak igen viszonyos értékük van és a fizikában is bizonyos átalakulások küszöbén állunk, melyek főleg onnét származnak, hogy a fényjelenségeket és az ú. n. étert se mechanisztikusan, se dinamikusan nem igen birjuk magyarázni.

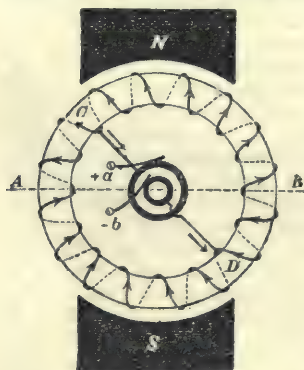
Dinamoelektromos gépek *(két képmelléklettel). Áramgerjesztés és kommutálás.* A dinamoelektromos gép, röviden: dinamogép, v. elektromos energiát fejleszt mechanikai munkából, v. megfordítva elektromos energiát alakít át mechanikai munkára; az első esetben *áramfejlesztő dinamónak, generátornak,* röviden *dinamónak,* második esetben pedig *elektromótornak* nevezzük.

A dinamogépekben az elektromos áram gerjesztés (indukció) alapján fejlődik. Vegyünk kézbe rézdrótból való gyűrűt, vagyis karikát s toljuk a

rúdalakú mágnesre; a mozgás következtében a drótgyűrű átszeli a mágnesi erővonalakat s ekkor a drótban elektromos áram gerjed, még pedig bizonyos irányban. Amikor a gyűrű a mágnes közepére, vagyis a két sarkot összekötő vonal közepére jutott, az áram megszűnik. A gyűrűt a mágnes másik sarka felé tovább tolva, benne ismét áram gerjed, még pedig az előbbivel ellenkező irányban. Ha pedig a mágnes közepétől a gyűrűt visszafelé mozgatjuk, megint csak ellenkező irányú áramot kapunk. Vegyünk két, három gyűrűt s toljuk ezeket egymásután a mágnesre, úgy mindegyikben elkülönített áram gerjed. Az áramokat azonban egyesíteni szeretnénk; de meg, hogy az áram folytonos legyen, az egyes elkülönített drótgyűrűk helyett sok tekerítvényből álló drótspirált készítünk, s ezt a spirált toljuk a mágnesre s gondoskodunk arról, hogy a spirál kerületéhez súrlódó, pl. fémrúgón, az áram kijuthasson, másik rúgón pedig ismét visszafolyhasson a spirálba; ekkor a drótspirál minden egyes tekerítvényében részletáramok gerjednek, amelyek összeségökben egy áramot képeznek. Hogy a drótspirálban a mozgás következtében gerjedt elektromótoros erő nagyságát és irányát, s ennélfogva az áram irányát meghatározhassuk, tekintsük azt az egyszerű esetet, amikor a drótgyűrű *körpályán* egyenletes mágnestérben forog két mágnessark között. Az elektromótoros erő nagyságát általában azon mágneserővonalak számából határozzuk meg, amelyeket a mozgásban levő áramvezető az időegységben: *egy* másodperc alatt átszel.

1. ábra.

2. ábra.

Az egy másodperc alatt átszelt erővonalak száma annál nagyobb, minél több erővonal van jelen, vagyis minél erősebb a mágnestér. Továbbá ugyanazon viszonyok között az áramvezető annál több erővonalat szel át, minél hosszabb, vagyis minél több tekerítvénye, menete van a tekercsnek, vagyis spirálnak. Végre az elektromótoros erő annál nagyobb, minél gyorsabban mozgatjuk a vezetőt a mágnestérben. Az *1–4. ábrák* vasgyűrűre körülcsavart áramvezető rendszert, ú. n. gyűrűs armaturát (Gramme-gyűrűt) tüntetnek fel; ez az armatura az *N S* kétsarkú mágnestérben forog, ábránk szerint négy különféle helyzetben előállítva, ahol a tekerítvény két ellenkező pontját két áramszedő fémgyűrűvel kötöttük össze. Az *1. ábra* szerint a gyűrűfél mindegyik tekerítvényében az erők összegeződnek, míg a másik gyűrűfél az elsőhöz párhuzamosan van kapcsolva; az *a* és *b* kapcsok között fellépő és azok között megmért elektromótoros erőnek értéke ebben a helyzetben legnagyobb. A *2. ábra* szerint az armatura az óramutató mozgása értelmében már kissé elforgott s a *C B D* gyűrűfélben azon tekerítvények elektromótoros erői összegeződnek, melyek a nyilak jelzése szerint egyenlő irányuak, vagyis az elektromótoros erők a *C*-től *B*-ig terjedő tekerítvényekben; éppen úgy összegeződnek az ellenkezőleg irányított elektromótoros erők *B*-től *D*-ig. Az *a* és *b* kapcsok között tehát az elektromótoros erők különbsége, *C B—B D* jut érvényre. Ha *C B*= =*B D*, akkor *a* és *b* között nincs feszültségkülönbség; ezt a helyzetet a *3. ábrán* látjuk. Végre a *4. ábra* szerint az elektromótoros erő ismét a legnagyobb (maximum) értéket éri el, csak a kapcsok előjele, vagyis az áram iránya változott meg. Félfordulat után az elektromótoros erő pozitiv maximumtól negativ maximumhoz jutott, tehát fél periódust végzett, egész fordulat alatt pedig egy egész periódust. Ilyképen *váltakozó áramokat* fejlesztünk. Egyenáramra a váltakozó áramot következőképen alakítjuk át.

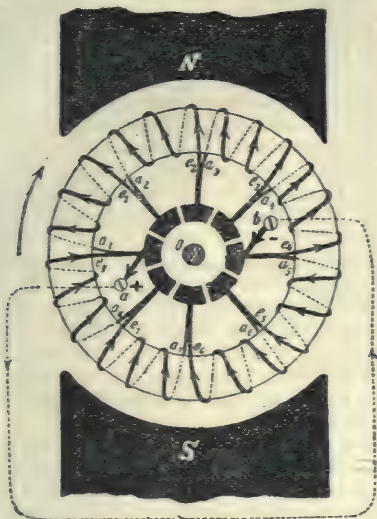
3. ábra.

4. ábra.

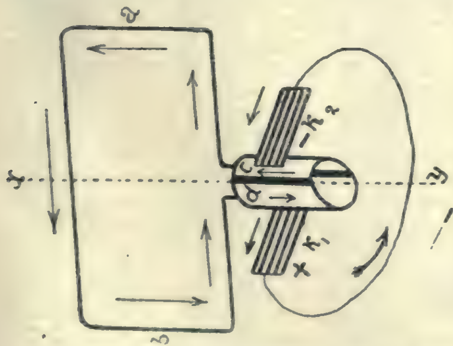
Az *5. ábra* szerint az első tekercsnek e_1 végét összekötjük a második tekercs a_2 elejével, a második tekercs e_2 végét pedig a harmadik tekercs a_3 elejével, s így tovább, míg végre az utolsó, példánk szerint a nyolcadik tekercs e_8 végét az első tekercs a_1 elejével kötjük össze. A tekercsosztá-

lyok száma azonban nemcsak 8, hanem 16, 24, 32, 40, 64 stb., általában bármely tetszés szerinti páros vagy páratlan számú is lehet. Ezután mindegyik egymásután következő tekercsnek összekötési helyét a tengelyre szerelt, de egymástól

5. ábra. Gyűrűs armatura kommutátorral.

szigetelt s fémből készült szelethez, szegmenshez, vagy a hogy másként is mondjuk, szektorhoz kötjük; ezeket kommutátor- vagy kollektor-szeleteknek mondjuk. Kommutátornak az egészet azért nevezzük, mert az áramirányítás ott megy végbe; kollektornak pedig azért is szokás nevezni, mert

6. ábra. A váltakozó áram irányítása egyenáramra kommutálás.

az egyes tekercsekben gerjedt áramoknak mintegy gyüjtője gyanánt tekinthető.

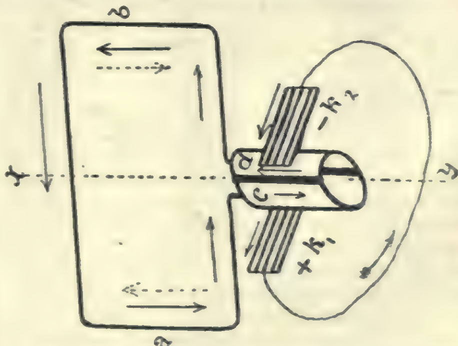
Az ilyen kommutátor egész sor bronz-, vörösrézstb. szeletből készül; rendszerint annyi szelet van, a hány tekercsosztály van az armaturán. A szeleteket egymástól leginkább puha mikanittal (Mária-üveggel) gondosan szigeteljük; de szigeteljük a gyűrű forgó tengelyétől is; a szeletekhez egymás átellenében az áramszedő kefék surlódnak; a pozitiv és negativ kefék közé van a külső áramkör kapcsolva.

Az áram a két gyűrűfélben a_1 és e_8-nál egyesül, s azon a szeleten át, amelyiken a baloldali kefe a + (pozitiv) fekszik, az áramszedő kefe közvetítésével a külső áramkörbe jut, s itt munkát végezve, a másik a — (negativ) kefe útján a vele érintkezésben levő kommutátorszeleten át a két gyűrűfélbe visszaárad.

Az egyenáramú dinamogép armaturájában is váltakozó áram gerjed, de a kommutátor irányítja egyenáramra. Egyenáramnak azt az áramot nevezzük, melynek keringési iránya a külső áramkörben mindig ugyanaz; ellenben a váltakozó áram irányát szaporán megváltoztatja, még pedig világításra való gépekben 5000—6000-szer egy perc alatt.

A kommutálás elvét még jobban megértjük a *6—7. ábrákon.*

A váltakozó áramot *mechanikai módon* változtatjuk át egyenáramra. Gondoljuk, hogy a *6. ábra* szerint az egyszerű *a b* drótkeret (tekercselem) egyenletes mágnestérben a mágnesnek északi és déli sarka között forog. Forrasszunk mindegyik drót végére félhenger alakú, de egymástól gondosan elszigetelt *c* és *d* rézlemezt v. rézszeletet; e lemezek v. szeletek a drótkerettel együtt forognak a tengelyen. A drótkeretben gerjedt elektromos áramok tehát a rézszeletekhez juthatnak, vagyis odafolyhatnak. Nem kell az áramok elvezetésére tehát mást tennünk, mint e szeletekhez valamely áramvezető fémet, legalkalmasabban hosszukás rézlemezt, vagy rézszálakból való *fémseprüt,* vagyis *fémkefét,* v. pedig *szénkefét* súroltatni, hogy az áram ezek egyikén kijuthasson a külső áramkörbe, a másikán pedig visszafolyhasson a keretbe. A kefék tehát hol az egyik, hol a másik rézszelettel érintkeznek, mert

7. ábra. A váltakozó áram irányítása egyenáramra. kommutálás.

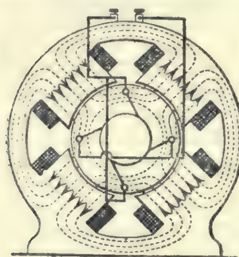
a drótkeret az *x y* tengely körül forog, de a kefék nem forognak.

A *6. ábrán* feltüntetett pillanatban a k_1 kefe a *d* szeletet, a k_2 kefe pedig a *c* szeletet érinti. Az áram, amint mondani szoktuk: a pozitiv (+) a k_1 kefén árad ki a külső áramkörbe kapcsolt lámpákhoz stb., a k_2 kefén: a negativ (—) kefén pedig visszaárad a *c* szeletbe, innen pedig be a drótkeretbe. Az áramkör tehát teljesen zárt s két

részből áll; a belső: a drótkeretben levő áramkörből és a külső áramkörből, ahol a lámpák, mótorok, akkumulátorok, vagy másféle áramfogyasztók vannak. Ha a drótkeret a mágnestérben tovább forogva, a sarkokhoz viszonyítva félfordulat után más helyzetbe jut, az áram iránya megváltozik. A külső áramkörben azonban *nem* váltakozó áramot, hanem egyirányú vagyis egyenáramot akarunk. Most következik a mechanikai *fogás*; félfordulat után az áramnak, mint tudjuk, a drótkeretben ellenkező iránya lesz, de ekkor a *c* szelet a *d* szelet helyére jut és viszont a *d* szelet a *c* helyére; a k_1 kefe tehát a *c*, a k_2 kefe pedig a *d* szelettel érintkezik. Ezt az állapotváltozást tünteti föl a *7. ábra*.

A drótkeret *a* része lefelé, *b* része pedig felfelé jut, s minthogy az áram iránya megváltozott, a mindegyikhez rajzolt nyíl, amely az áram irányát jelzi, megfordítva rajzolandó s akkor, mint látjuk, az áram, a pozitiv (+) áram megint csak a a k_1 kefén jut ki, a k_2 kefén pedig visszaárad; a külső áramkörben tehát egy irányban kering.

A dinamogépeket két főcsoportra osztjuk: 1. *egyenáramú dinamogépekre* és 2. *váltakozó áramú gépekre*. Az egyenáramú dinamogépeket beosztjuk: főáramkörű, mellékáramkörű és compound dinamogépekre. A váltakozó áramú gépeket pedig beosztjuk egyfázisú, kétfázisú és háromfázisú gépekre. Az egyenáramú gépek vázlatát az I. képmellékleten látjuk. Az egyenáramú dinamogépek három főalkatrészből állanak: 1. az elektromágnesekből, 2. az armatúrából, 3. a kommutátorból, amelyhez az áramszedőkefék súrlódnak.

8. ábra. Négysarkú dinamo mágnestere. Az erővonalak áramlásának iránya.

A dinamogép mágnestere. Képzeljük a mágnes északi és déli sarkát egymás mellé állítva, ahogy azt a *8. ábra* feltünteti. A mágnes északi sarkából mágnes-erővonalak zárkóznak a déli sarkhoz. Azon tért, ahol a mágnes-erővonalak átvonulnak, mágnestérnek nevezzük. Állítsunk ebbe a térbe puha vasból való gyűrűt; a vas a mágnes-erővonalakat maga felé vonzza. A mágnestérbe állított vasgyűrűnek szintén sarkai lesznek, mert szintén mágneses lesz és pedig a mágnes északi sarkával átellenben levő ponton déli, a mágnes déli sarkával átellenben levő ponton az északi sark, tehát mindig ellentétes sark képződik. Habár a vasgyűrűt a sarkok között körpályán forgatjuk is, azért a gyűrű sarkai mindig a sarkokkal szemközt levő pontokon mutatkoznak, mert ugyanazon a helyen gerjeszt ellenkező sarkot.

A dinamo mágnesezése; a dinamo-elv. A legrégibb dinamóknak állandó (permanens) vagyis acélmágnese volt s azért mágnes-elektromos gépeknek nevezték.

Az I. tábla *1. ábrája* ilyen mágneselektromos gépet tüntet fel; ilyeneket manapság leginkább csak a kézi hajtású mágnes induktorokhoz használunk, például a telefoniában csengetésre. Lehet azonban a dinamogépnek vastörzseit különálló másik dinamogéppel, vagyis kívülről, külső áramforrásból is mágnesezni; ezen módszert a váltakozó áramú gépek mágnesezésére alkalmazzuk is; egyenáramú dinamogépek vastörzseit azonban a gépnek magafejlesztette áramával mágnesezzük. *Ez a fontos elv, az úgynevezett dinamoelv,* melyre nálunk *Jedlik Ányos* budapesti egyetemi tanár még Siemens előtt rájött.

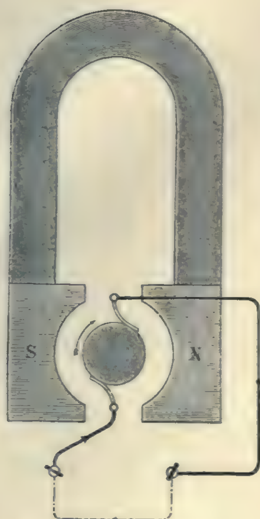
Az 1. tábla «Főáramkörű dinamogép» megnevezésű ábrája szerint a tekercsekből az áramok egyesülten a kommutátorhoz folynak és onnan az illető kommutátor szektorral érintkező pozitiv kefén át az elektromágnes törzsek burkoló drótjaiba jutnak; az *áram ennek folytán mágnesezi a törzseket, vagyis a dinamo maga-magát mágnesezi;* képződik az *N* északi és az *S* déli sark. Az elektromágnesek drótjaiból azután az áram a gép kapcsán kijut a külső áramkörbe, s onnan vissza a negativ keféhez, a kommutátorhoz és azután az armatura tekercseibe. Az áram tehát folytonosan kering és egyszersmind a dinamót mágnesezi (gerjeszti).

Minden vasban ugyanis a föld mágnességének behatása következtében van egy kis mágnesség; ha pedig nem volna benne, juttatunk bele olyképen, hogy e vastörzs körül tekergetett drótokba valamely elektromos áramforrásból áramot bocsátunk; ez az áram mágnessé, vagyis elektromágnessé változtatja a törzset, mely ugyan megszünik elektromágnessé lenni, ha az áram megszakad, de azért egy kis mágnesség mégis visszamarad a vasban. Az újonnan készített dinamókat a gyárakban rövid ideig elektromos árammal mágnesezik, minthogy a mágnes-törzseknek még nincsen egészen kifejlődött sarkuk. *Ezen kis hátramaradt mágnesség alapján indul meg a dinamogép,* mert gyönge kis mágnestér mégis van.

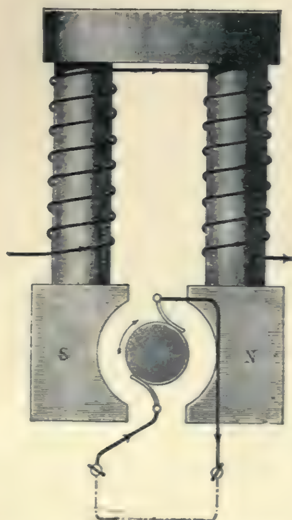
Főáramkörű, mellékáramkörű és compounddinamók. Az egyenáramú dinamogépek első főcsoportját képező *főáramkörű dinamogépeket* áramfejlesztésre ritkán használjuk, mert csak soros (szériás) rendszerhez valók, ahol a fogyasztók egymásután sorosan vannak kapcsolva, mint például a vasvmegyei Ikervár mellett levő vizierőtelepen. A főáramkörű dinamo pozitiv keféjétől kiindulva, az áram az elektromágnes törzsek körül keringve jut ki a külső áramkörbe.

A mellékáramkörű dinamo. (9. ábra.) A kommutátortól az elektromos áram a pozitiv (+) kefén kiárad és két részre válik. A vastagabb dróton a főáram a kapcsolótáblához, azután a külső áramkörbe jut és onnan ismét vissza a gépbe; míg a vékonyabb drótot, a mellékáram drótját, a vastörzsek körül tekergetjük és a mágnesező áram ezen árad keresztül. A törzsek körül tekergetett vékony drótnak nagyobb az elektromos ellenállása, az armatura áramának legnagyobb része tehát a vastagabb dróton a külső áramkörbe jut. Minthogy azonban a törzs körül a vékony drótot sokszor tekergetjük, vagyis a tekerítvények száma sok, azért az aránylag kevesebb erősségű áram többször keringvén a törzs körül, csak olyan erősségű mágnesteret létesít, mint a kevesebb számú tekerítvény-

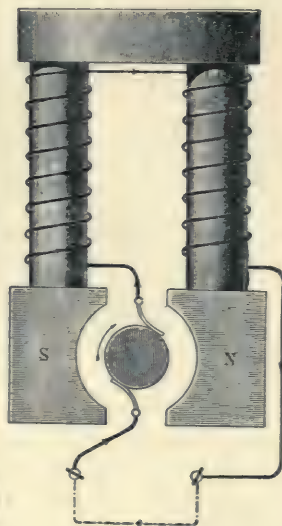
DINAMOELEKTROMOS GÉPEK I.

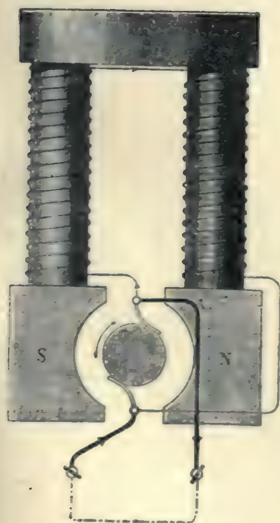
Mágnes-elektromos gép.

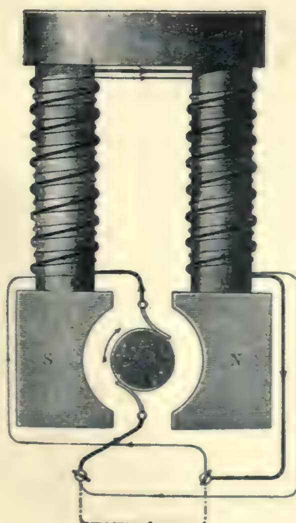
Külső áramforrásból mágnesezett dinamo.

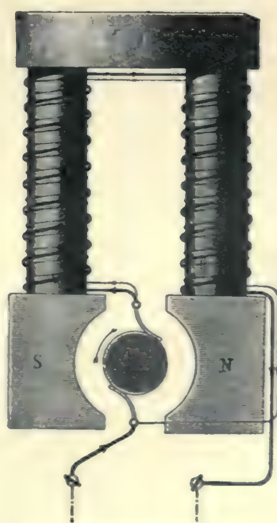
Főáramkörű dinamo.

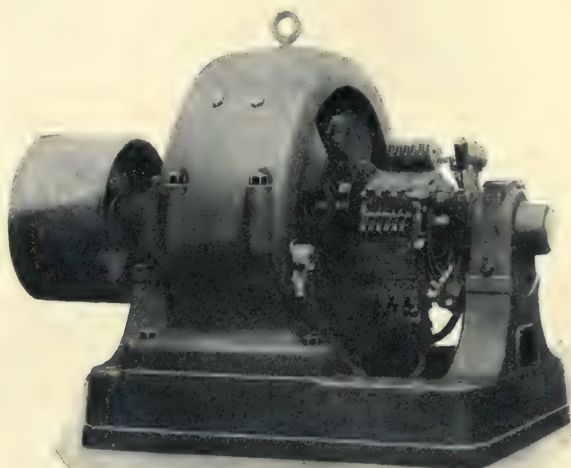
Mellékáramkörű dinamo.

Kompound dinamo.

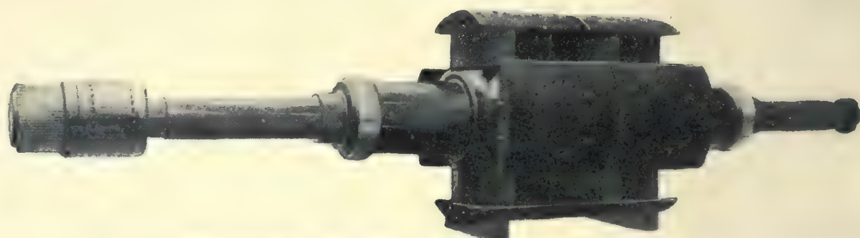

Kompound dinamo: mellékág a keféktől leágaztatva.

Egyenáramú dinamogép.

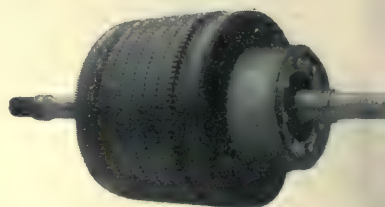

Turbogenerátor (gőzturbinával hajtott dinamo) forgórésze.

Turbogenerátor mágnes állványa (státora).

Egyenáramu dinamogép armaturája komm

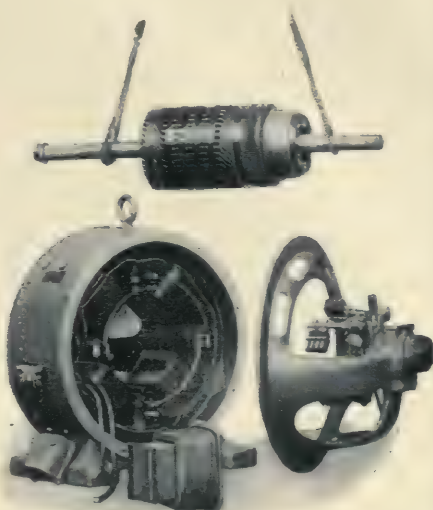
Mótordinamo dinamojának mágnesváza mágnestek

«Dinamoelektromos gépek» cikkhez.

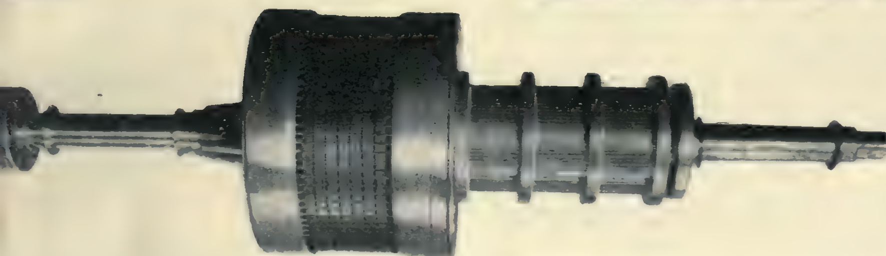
OMOS GÉPEK II.

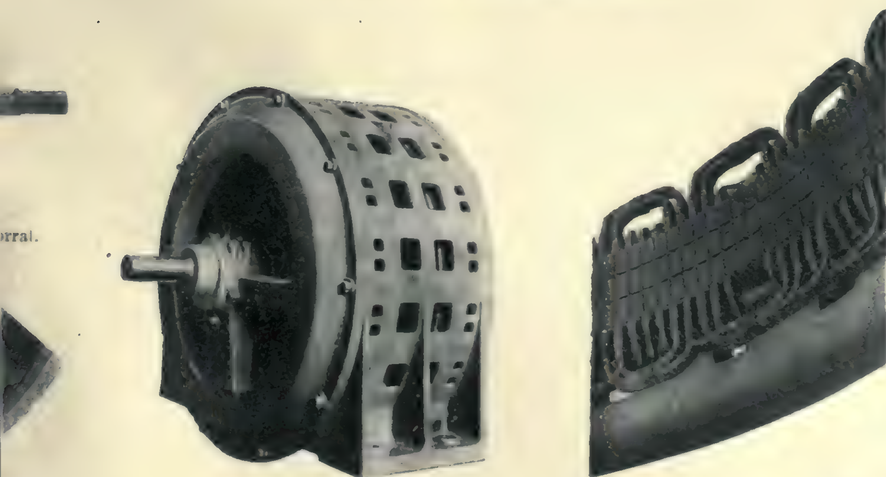
hronmótor.

Egyenáramú elektromótor alkatrészeire szedve.

Turbogenerátor (gőzturbinával hajtott dinamo) forgórésze.

orral.

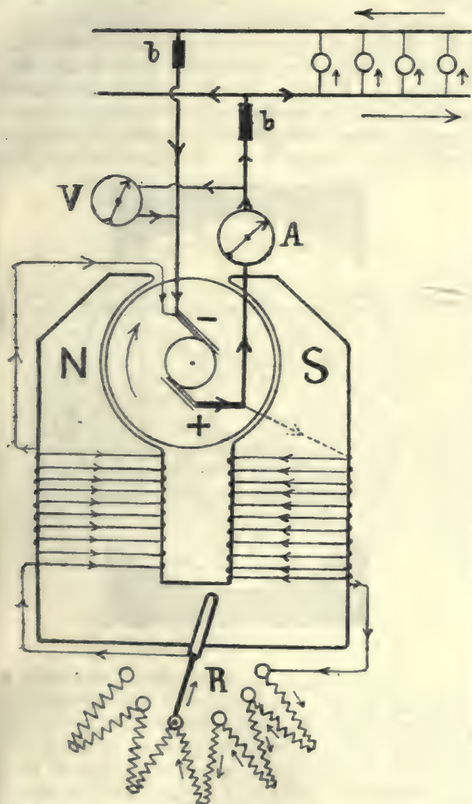
kkel (részlet).

Háromfázisu generátor.

Háromfázisu generátor státortekercsei (részlet).

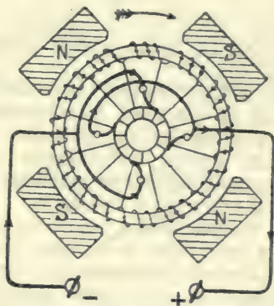
ben keringő erősebb áram. A mellékáramkörű gépeket sokféle célra lehet használni: izzólámpákhoz, akkumulátorok töltésére, galvanoplasztikai célokra, elektromos munkaátvitelre, utóbbi esetben ott, ahol az áramfejlesztő dinamo párhuzamosan kapcsolt elektromótorokat táplál árammal. Az ilyen mellékáramkörű dinamogéphez kell kapcsoló készülék az áramkör nyitására és zárására, még pedig rendszerint mindkét vezetéket egyidejüleg nyitjuk vagy zárjuk, vagyis kettős (kétsarkú, bipolaris) kapcsolókészülék kell; azután kell a feszültség mérésére V voltméter; ezt párhuzamosan vagyis a két vezeték közé iktatjuk be;

9. ábra. A mellékáramkörű dinamo áramköre, a mellékáramkörbe kapcsolt szabályzóval.

ez méri a két pont közötti feszültségkülönbséget; azután felszerelünk egy A ampèremétert, ezt az egyik vezetékbe iktatjuk a *9. ábra* szerint. Az ampèreméter méri a vezetéken keresztül áradó összes áramot; kell azután b biztosíték mindkét vezetékbe, ólomlemezből v. ezüstlemezből; ez meg arra való, hogy ha az áramerősség bármely okból túlságosan megnövekednék, a biztosíték megolvad, s az áram megszakad. A gép ha megindítjuk, az előbbiek szerint a hátramaradt (remanens) mágnesség következtében magát mágnesezvén, áram gerjed a tekerítvényekben. Most az R szabályozót lassan állítsuk mindig egy kontaktussal tovább, ekkor a mágnesező áramkörből *több* ellenállást kapcsoltunk ki, vagyis a mágnesező áramkörnek ellenállása kisebb lett, ennek következtében a mágnesező áram erősödik, tehát a feszültség is növekedni fog és voltméterük emelkedik. A szabályozó, vagyis az R reosztát kezünkben az az eszköz, mellyel a feszültséget tetszés szerint változtatjuk, úgy ahogy azt az üzem megkivánja.

A *compound dinamogépben* a törzsek körül mind a főáramú vastag drótot, mind pedig a mellékáramú vékony drótot tekergetjük. A kommutátorhoz súrlódó pozitiv keféből elágazó vastag dróton a főáram a törzsek körül folyik, azután a külső áramkörbe jut, pl. izzólámpákba, ívlámpákba, vagy elektromótorokba, onnan azután vissza a negativ kefén át ismét a kommutátorhoz folyik. A vékonyabb drótú mellékágon az áram kisebb része szintén a mágnestörzsek körül folyik és azután közvetlen a másik kapocshoz jut, vagyis a vékony ág, mint mondani szoktuk, éppen úgy, mint a mellékáramkörű gépekben: «röviden van zárva»; vagy pedig a mellékág a kapcsolótáblától van leágaztatva. A compound dinamók feszültsége a kapcson, vagyis ott, ahol az áram a dinamoból közvetlen kijut, változó áramerősség, vagyis változó külső ellenállás mellett is állandó, ha a forgási sebesség állandó. Áramkörét az I. táblán látjuk.

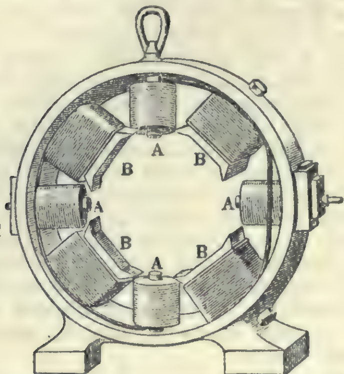
10. ábra. Négysarkú gyűrűs-armaturáju dinamo vázlata.

Soksarku, segédpólusu és kompenzációs tekercselésű dinamók. A *10. ábrán* soksarkú (4 sarkú) dinamot látunk, ahol N az északi, S a déli sarkokat jelöli. Ha az armatura a nyíl irányában forog, akkor az egyes tekercsosztályokban, a kis nyilak irányában, elektromos áram gerjed. A kefék száma rendszerint annyi, mint a pólusok száma. Az egynevű keféket párhuzamosan kapcsoljuk, vagyis az egyik pozitiv kefét a másik pozitiv kefével kötjük össze, úgy a negativokat is. Soksarkú dinamoban azonban két kefével is beérjük, ha a mágnestérhez szimmetrikusan fekvő armaturatekercseket, vagy a hozzátartozó kommutátorszeleteket párhuzamosan kapcsoljuk.

Hogy a dinamókban bármely terhelésnél a kefe ne szikrázzék, segédpólusokat, vagyis közbeillesztett pólusokat is alkalmazhatunk a *11. ábra* szerint. Ezek kisebbméretü pólusok, s rajtuk a főáram kering, s úgy kell elrendezni, hogy az armatura mágnestelenítő hatása ellen dolgozzék, s így a keféket a gép terhelésének megváltoztatásával ne kellessen mindig eltologatni. Ábránk szerint A segédpólusok, B a főpólusok. Segédpólusokat főleg igen nagy fordulatszámmal járó dinamókban használunk, pl. gőzturbinákkal hajtott dinamókban; továbbá mellékáramkörű elektromótorokban, ha ez utóbbiakban a fordulatszá-

mot nagy mértékben akarjuk megváltoztatni, a főáramú tekercseken keresztül folyó áramnak szabályozásával. Segédpólusokat használunk még a forgásirányt változtató, vagyis reverzáló mótorokban.

Gőzturbinákkal hajtott dinamókban, az ú. n. turbogenerátorokban, hogy a dinamó még kevésbbé szikrázzék, a segédpólusokon kivül még

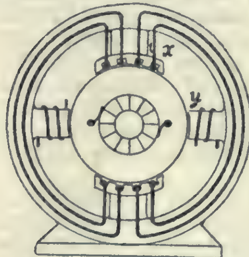
11. ábra. Dinamogép elektromágnesei segédsarkokkal.

ú. n. kompenzációs tekercselést is alkalmazunk a *12. ábra* szerint. Az *x* kompenzációs tekercselés, az *y* segédpólustekercselés és a mágnestörzseken esetleg alkalmazott compoundtekercselés egymásután (sorba, szériába) van kapcsolva s azon a főáram folyik keresztül.

Fontos kérdés, vajjon az egyenáramú dinamók az őket hajtó erőgépnek (gőzgépnek, nyersolajmótornak, turbinánakstb.) a dinamogép tengelyére áthárított munkájából mennyit képesek hasznosan leadni elektromos munka alakjában, vagyis mennyi egy dinamogépnek hatásfoka. A dinamo teljes hatásfokát a következő egyenlet fejezi ki:

$$\text{hatásfok} = \frac{\text{leadott (kifejtett) munkabirás}}{\text{bevezetett munkabirás}}.$$

Kétféle hatásfokot különböztetünk meg: az elektromos hatásfokot és a teljes hatásfokot. A gyakorlat szempontjából tulajdonképen ez utóbbi hatásfok bír érdekkel. Minél nagyobb munkabirású a dinamogép, aránylag annál nagyobb a hatásfoka, vagyis a gőzgéptől vagy a turbinától reá áthárított mechanikai energiából annál többet ad vissza elektromos energiában. Ha az összes veszteségeket tekintetbe vesszük, akkor a kisebb dinamók hatásfoka 85%; míg nagyobbak hatásfoka 92—94%-ra is emelkedik.

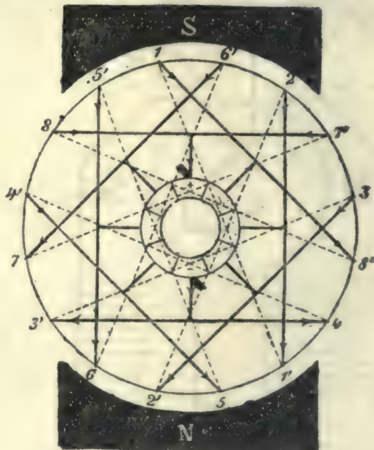

12. ábra. Kompenzációs tekercselés a pólusok hornyaiban.

Az armaturák tekercselése. Az elektromos áram az armatura rézdrótjaiban v. nagyobb gépeknél rézrudakban, rézpálcákban gerjed; az armaturatekercselés a dinamogép-szerkesztés és gyártás fontos részét képezi. Az armaturát bizonyos tekercselési séma szerint burkoljuk. Az egyenáramú gépek armaturáját beosztjuk 1. *gyűrűs,* 2. *hengeres (dob)* armaturára. A gyűrűs armatura vázlatát az *5.* és *10. ábrán* látjuk.

Mind a gyűrűs, mind a hengeres armaturának vannak előnyei és hátrányai. Azonban a hengeres armaturában a drótokat jobban kihasználjuk, mert a feszültség növelésében részt nem vevő drótok rövidebbek, minthogy az összekötő drótok csak a homloklapra jutnak; manapság leginkább hengeres (dob-) armaturájú gépeket gyártanak.

A hengeres armatura burkolásának egyik módja a *13. ábrán* látható, hol 8-szeletü kommutátor és 8-tekercsű armatura drótjainak kapcsolása van föltüntetve. Hogy a hengor felületét drótokkal burkolhassuk, ez esetben a homlokfelületet nyolc egyenlő részre osztjuk be; a homlokfelületet a kommutátor oldalán 1, 2, —8 számokkal jelöljük,

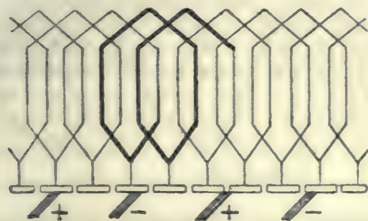
13. ábra. Hengeres (dob-) armatura.

ezek által képezett nyolc mezőben fektetjük a drótokat. A kihúzott vonalak a homloklapon, a pontozott vonalak pedig a henger hátsó oldalán mutatják a drótok útját. A nyilak az áram irányát jelölik a tekercsekben; az egész feltekert drót zárt vezetéket képez. Az armaturán gerjesztés (indukció) alatt levő drótokat különféleképen köthetjük össze avégből, hogy összefüggő tekercset alkossunk. A tekercselést három főcsoportra osztjuk, még pedig: 1. *spirál-tekercselésre,* 2. *hurkos tekercselésre,* 3. *hullámos tekercselésre.*

Spirál-tekercselés csak gyűrűs armaturán lehetséges; ellenben hurkos és hullámos tekercselést gyűrűs, hengeres armaturára alkalmazhatunk a *14.* és *15. ábrák* szerint.

Az armatura-tekercseléseket különféleképen kapcsolhatjuk. Ha erős áramokat, vagyis nagy ampèreket akarunk fejleszteni, akkor, hogy az áramok összegeződjenek, az armatura-tekercseket párhuzamosan kapcsoljuk; v. pedig úgy kötjük össze, hogy az elektromótoros erők összegeződjenek, ekkor soros kapcsolásunk van. Végre a párhuzamos kapcsolást a soros kapcsolással egyesit-

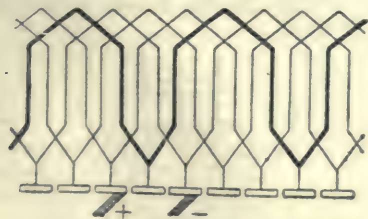
hetjük s ekkor vegyes kapcsolást állítottunk elő. Első esetben az áramerősség növekszik, a második esetben a feszültség, harmadik esetben mindkettő a konstrukciónak megfelelően. Ha az armatura vasa hornyolt, akkor ezekhez a tekercseket sablónokon készítjük el s azután fektetjük az armatura vasának hornyaiba, csatornáiba. A sablontekercselés előnye, hogy a hibás tekercseket könnyen kicserélhetjük, azután meg ezen szerkezet következtében az egyes tekercsek között ott, ahol a drótok kereszteződnek, légköz képződik, úgy hogy az egyes tekercsek között rövid záró-

14. ábra. Hurkos tekercselés.

dás kevésbbé fordulhat elő; ha pedig mégis előfordul, azt azonnal észre vesszük. Az egyenáramú dinamogépeket leggyakrabban 110 és 220 Volt feszültségüre készítik; az egyenáramú vasúti generátorok feszültsége pedig leginkább 550 Volt szokott lenni.

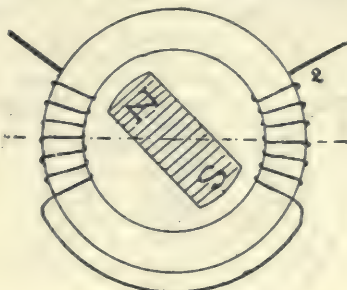
Váltakozó áramok. A váltakozó áramoknak más a tulajdonságuk, mint az egyirányú áramoknak. A váltakozó áramokat pl. nemcsak az áramkör ellenállása befolyásolja, hanem egy mágnesi ellenhatás is, amelyet önindukciónak vagy induktansnak nevezünk. Az önindukció hátráltatja a váltakozó áramot, késlelteti az áramnak ú. n.

15. ábra. Hullámos tekercselés.

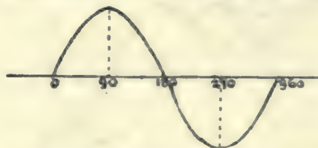
fázisát a feszültség mögött; de a váltakozó áramot az áramkör kapacitása, vagyis kondenzátorhatás is befolyásolja. A váltakozó áramokkal akkumulátorokat tölteni nem lehet; a váltakozó áramú ívlámpa hatásfoka is kisebb, mint az egyenáramú ívlámpa hatásfoka. Az egyenáramú elektromótorok fordulatszámát kényelmesebben lehet szabályozni, mint a váltakozó áramú mótorok fordulatszámát.

Ezen hátrányokkal szemben a váltakozó áramoknak, de főleg a többfázisú áramoknak előnyei vannak. Ha nagy távolságról van szó, akkor, hogy a vezeték aránylag sokba ne kerüljön, nagy feszültségű áramot kell fejleszteni. Nagyfeszültség fejlesztésére a váltakozó áramú gép alkalmas, mert kommutátora nincs, de meg transzformátorokkal a géptől fejlesztett áramot, mielőtt a távolsági vezetékbe bocsátanók, felfelé is transzformálhatjuk s így mint igen nagy feszültségű áram jut át a távolsági vezetéken; a

16. ábra. Egyfázisú gép

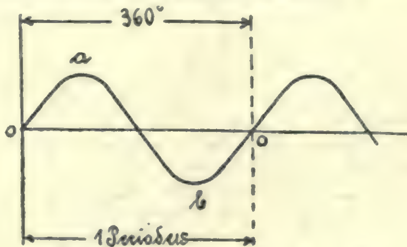
fogyasztási helyen pedig ismét vissza-, lefelé transzformálhatjuk olyan alkalmas feszültségre, amilyenre akarjuk. Már magával a váltakozó áramú gépekkel direkt is fejleszthetünk 30—40,000 volt feszültségű áramot, mert az egyes nyugvó és jól szellőztetett tekercseket jól szigetelhetjük; ha pedig transzformátorokat iktatunk közbe, akár

17. ábra. Egyfázisú áram időszakos változása.

120,000 volt-ig, vagy még magasabbra is emelkedhetünk feszültség dolgában.

A váltakozó áramú gépek. A váltakozó áramú gépeket beoszthatjuk: 1. egyszerű váltakozó áramú, vagyis egyfázisú gépekre; 2. kétfázisú gépekre és 3. háromfázisú gépekre. Ennek a három különböző rendszerű gépnek alapelvét a *16—22.*

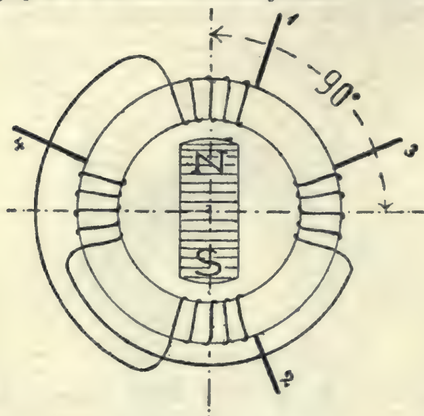

18. ábra. Két áramváltakozás = 1 periodus.

ábrákon látjuk. Az egyszerű, vagyis az egyfázisú gépnek egy tekercsrendszere van *(16. ábra)*, amely rendszer azonban több egymás után (sorosan) kapcsolt tekercsből állhat. Ha az *NS* elektromágnest a gőzgép vagy a turbina forgatja, akkor a tekercsben váltakozó áram gerjed s minthogy egy tekercsosztály van, tehát egyfázisú vagyis egyszerű váltakozó áramot nyerünk, mely feszült-

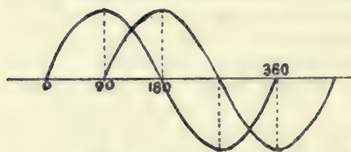
ségének időszakos lefolyását, vagyis változását a *17. ábrán* látható görbe: úgynevezett sinus-görbe tünteti fel.

Az abscissák az időt, a hozzá tartozó ordináták a gerjedt elektromótoros erőt jelzik.

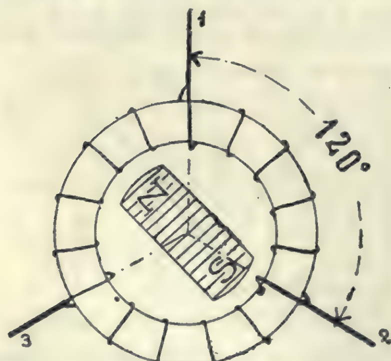
19. ábra. Kétfázisú gép.

Képzeljük, hogy oly gépünk van, mely nemcsak *egy* váltakozó-áramot szökkent a vezetékbe, hanem a váltakozó áramok *egész sorát*, melyek idő-

20. ábra. Kétfázisú áramok.

szakos lefolyásai nem ugyanegy időben történnek, hanem bizonyos szabályos időközökben egymásután. Az ilyen úgynevezett *többfázisú áramok* irányváltozásai tehát nem ugyanegy időben tör-

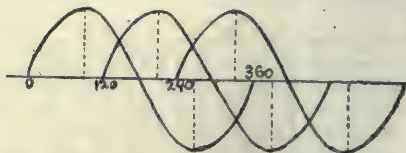

21. ábra. Háromfázisú gép.

ténnek, késedelem van közöttük. Azt az időt, melyre az áramnak szüksége van, hogy egy másik áramhoz viszonyítva, irányának egyszeri megváltozása után megint az első irányváltozásba jusson, a váltakozó áramok *fáziskülönbségének* nevezzük. A *20. ábra* szerint a második görbe fázisának különbsége például 90°, a *22. ábrabeli* görbék fázisainak különbsége pedig 120°.

Gondoljunk oly vasgyűrűt, mely bizonyos számú, például 3 vagy általában *n* egyenlő tekerccsel van körülburkolva, amint azt a *21. ábra* mutatja. A tekercsek mindegyike tehát a vasgyűrű kerületének $^1/_3$-át, általában $^1/_n$-ét veszi körül.

Ha az így burkolt gyűrűt mágnestérben forgatjuk, vagy pedig belsejében az NS mágnes forog, akkor a tekercscsoportokban egyenlő erősségű, egyenlő periodusu váltakozó áramok gerjednek,

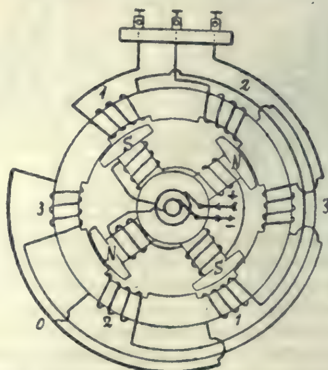

22. ábra. Háromfázisú áramok.

melyek fázisa, vagyis időszakos lefolyása azonban nem egyidőben megy végbe, mert a mágnes forgása alkalmával előbb az egyik, azután a másik, végre a harmadik tekercsben gerjeszt áramot. A *22. ábra* szerint a második görbe 120°-al késik az első mögött, mert a tekercsek 120°-nyi szögeltolódással vannak elkülönítve a vasmagra feltekergetve; a harmadik görbe az elsőhöz viszonyítva 240°-kal késik, ha az egész periodust 360°-kal jelöljük.

A kétfázisú gép vázlatát a *19. ábrán* látjuk. Ezen a gépen két külön tekercsrendszer van, melyek 90° távolságra vannak a vasmagra feltekercselve. A második tekercssorozatban gerjedt áram 90°-kal marad fázisában az első tekercssorozatban gerjedt áram mögött a *20. ábra* szerint.

Váltakozó áramú és többfázisú gépekben rendszerint nem az armatura, hanem az elektromágnesek forognak.

23. ábra. Háromfázisú dinamo áramköre (négysarkú).

A *23. ábrán* háromfázisú gépet látunk, még pedig a felrajzolt gép négysarkú. A mágnesező egyenáram a két ± gyűrűn jut be a mágnesező tekercsbe külön dinamóból, s felváltva *N* északi és *S* déli sark képződik; ez képezi a dinamo forgó

részét. A nyugvó részen van az 1, 2, 3 tekercsosztály, melyekben az áram gerjed; a tekercsek a felmelegedés meggátlása végett lemezekből összeállított vasmagra vannak szerelve. Az armaturatekercsek ábránkon egymásután, vagyis feszültségre vannak kapcsolva, s úgy vannak az illető magok körül tekercselve, hogy felváltva északi és déli sark képződnék, ha a tekercsekben egyenáram keringene. A nyugvó armaturatekercsek drótjainak vége három kapocsban végződik s ezeken az áram a központitelep kapcsolótáblájához, onnan pedig a külső hálózatba jut.

Az áramváltakozás száma függ az elektromágnes sarkok (a pólusok) számától és a gép fordulatszámától. E kettőnek szorzata adja meg a percenkinti áramváltakozások számát. Ha például az illető váltakozó áramú gépnek 10 sarka van, s percenkint a gép 504-et fordul, akkor az áramváltakozások száma percenkint $10 \times 504 = 5040$, vagyis másodpercenkint $\frac{5040}{60} = 84$. Két ilyen áramváltakozást *egy periodusnak* nevezünk. Fenti példánkban tehát ez a gép $\frac{84}{2} = 42$ periodusu gép. Legelterjedtebbek az 50 periodusu gépek, vagyis az áramváltakozás száma másodpercenkint 100, tehát percenkint 6000.

Habár a háromfázisú gépnek 3 tekercs osztálya van s így tulajdonképen hat vezeték kellene, mindazonáltal elég 3 vezeték is. A tekercseket kétféleképen kapcsoljuk, még pedig zárt vagyis háromszögű (delta-) kapcsolás és nyilt vagyis csillagkapcsolás szerint; a kapcsolások módját a *24. ábrán* látjuk.

Ha csillagba kapcsoljuk a gépek tekercseit, akkor egy és ugyanazon dinamo egyidejüleg a főfeszültségeken kívül még más feszültségű áramot is fejleszthet, még pedig az úgynevezett fázisfeszültséget, éppen úgy, mint ahogy azt egyenáramú dinamoban a feszültségosztó cselekszi meg.

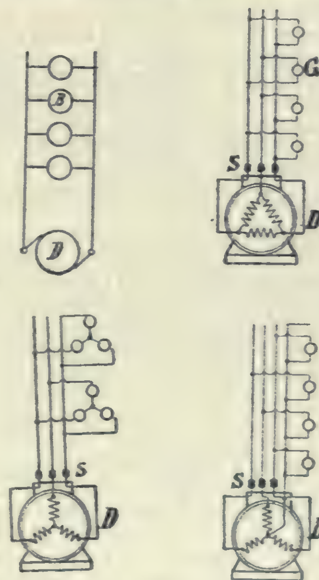
Erre a célra a három tekerítvény összekötő pontjából még egy negyedik vezetéket húzunk, a 24. ábra negyedik rajza szerint. E között s bármelyik fővezeték között *kisebb* feszültség uralkodik, mint a fővezetékek között. Ezt az alacsonyabb feszültséget *fázisfeszültségnek*, a fővezetékek között uralkodó feszültséget pedig *főfeszültségnek* nevezzük.

A feszültségek összeadásánál mutatkozó viszonyok folytán a főfeszültség csak $\sqrt{3} = 1 \cdot 732$-szer, vagyis 2 sin 60°-szor nagyobb, mint a fázisfeszültség. Ha tehát a fázisfeszültség 110 volt, akkor ehhez a feszültséghez $1 \cdot 732 \times 110 = 190$ volt főfeszültség kell, mert $\frac{190}{1 \cdot 732} = 110$ volt.

A 24. ábra első rajzán egyfázisú váltakozóáramú hálózatot látunk, ahol a B lámpák, vagy egyéb fogyasztó-készülékek a D dinamotól kiinduló két vezeték közé vannak iktatva, vagyis párhuzamosan kapcsolva. A második rajzon a háromfázisú dinamo tekercsei háromszögbe, a harmadik rajzon pedig csillagba vannak kapcsolva; az utolsó rajzon pedig szintén csillagkapcsolást látunk, de a negyedik vezetékkel, a semleges pontból kiindulva. Utóbbi esetben a negyedik vezeték és bármely fővezeték között a feszültség, mint mondottuk, a főfeszültségnek $\sqrt{3} = 1 \cdot 732$-ed része.

A munkabirási tényező. Nemcsak különböző, de azért egy áramkörre dolgozó áramok között lehet fáziskülönbség, hanem *ugyanazon áramnak elektromótoros ereje és a tőle fejlesztett saját áramerőssége között is lehet fáziskülönbség.* Erre elégséges, hogy az áramkörben oly ellenállás legyen, mely az áramot útjában, mondhatjuk kifejlődésében gátolja, hátrálja. Minthogy mindkettő periodikusan váltakozik, az áramerősség fázisa *mögötte* marad az elektromótoros erő fázisának; ilyen ellenállás az önindukciós áram, mely tekercsekben, de még jobban vasmagot tartalmazó tekercsekben gerjed.

Azon pillanat között, amidőn az elektromótoros erő zérussá lesz és azon pillanat között, amikor az áramerősség lesz zérussá, bizonyos idő telik el;

24. ábra. Egyfázisú hálózat. Háromfázisú gépek kapcsolása.

ezt az időt az elektromótoros erő és az áramerősség közötti *fáziskülönbségnek* nevezzük.

E miatt az előjöhető fázis-eltolódás miatt a váltakozó áramoknak munkabirását nem mindig a feszültségnek (a *volt*-oknak) az áramerősség (az *ampèrek)* számával való szorzata adja meg, hanem még ezt a kettőt meg kell szorozni egy tényezővel, még pedig a fázis-eltolódás szögének *cosinusával*; vagyis a feszültség és áramerősség közötti fázis-eltolódás miatt a munkabirás kisebbedik. Ha például a váltakozó áramú energiát oly készülékbe bocsátjuk, ahol fázis-eltolódás lehetséges, akkor itt a *valóban* bevezetett munkabirás, vagyis a *watt*-ok száma és a *látszólagosan* bevezetett munkabirás, vagyis *volt-ampèrek* száma között különbség van.

Jelölje a fáziskülönbség szögét φ, s a munkabirás legyen 145 lóerő és $\cos \varphi = 0 \cdot 9$, akkor a valódi

munka 145 lóerő $\times$ cos φ, vagyis 145 $\times$ 0·9 = 130·5 lóerő. A kapcsolótáblán levő volt- és ampère-métereken leolvassuk a feszültséget és az áramerősséget, e kettőt egymással megszorozzuk, s megkapjuk a terhelést *volt-ampèrekben*. Háromfázisú telepeken ezt a mennyiséget még megszorozzuk $\sqrt{3}$ = 1·732-vel. Ha azonban a hálózatban ú. n. asynchron-mótorok stb. vannak, e kiszámított eredmény *nem* a valódi terhelést mutatja, csak a *látszólagosat*, mert a fázis-eltolódás nincs tekintetbe véve. A valódi terhelést a wattméter mutatja, közvetlen wattokban. Ha pl. az ugyanarra az áramkörre kapcsolt volt-méter pl. 1000 voltot, az ampère-méter pedig 30 ampèret mutat, akkor a látszólagos munkabirás 1000 $\times$ 30 = 30,000 volt-ampère. Jelöljön ugyanabban a pillanatban a watt-méter pl. 24,000 watt-ot, akkor

$$\cos\varphi = \frac{24{,}000 \text{ watt}}{30{,}000 \text{ volt-ampère}} = 0{\cdot}8;$$

ebből pedig φ mintegy 30°.

Turbogenerátorok. Legújabb időben nagy központi áramfejlesztőtelepeken igen gyorsan járó gőzgépekkel, ú. n. gőzturbinákkal kapcsolják a dinamogépeket s az ilyen gépezetet röviden turbogenerátornak nevezik (l. *a II. táblát*). A turbina forgó mozgást végez, s e miatt kiválóan alkalmas elektromos áramfejlesztők hajtására és mert az ide-oda mozgó, rendesen káros tömegű részek elmaradnak.

Hogy a gőzturbina annyira elterjedhetett, annak oka első sorban abban van, hogy az elektromos generátorral közvetlenül lehet kapcsolni és a rossz hatásfokú szíj- és kötélhajtást ki lehet kerülni.

Vannak váltakozó és egyenáramú turbogenerátorok. Az egy- és többfázisú váltakozó áramú turbogenerátorokban az indukáló vagyis áramfejlesztő részt épúgy, mint a lassan járó váltakozó áramú és több-fázisú gépeknél a forgó rész képezi. Mig azonban a lassan járó gépeknél kifejlett sarkokat észlelünk, addig a turbogenerátorok egynémelyikének forgó része jellegzetes sarkokkal nem bir, hanem az itt nem létező kommutátortól eltekintve, olyan forma, mint az egyenáramú gépek forgó része, vagyis armaturája. Az ilyen szerkezetü gép gyakorlati értelemben véve zajtalanul jár, míg erős sarkok használata esetén ilyen nagy fordulatszámnál igen kellemetlen zaj lépne fel. A forgó rész vasvázának hatásos részét vaspléhek képezik és a tekercseket bevájt hornyokba húzzák. A tekercsek fölött használt fémékek megvédik azokat a centrifugális erő hatása ellen. A tekercsek szabad végeit a homlokfelületeken acél- vagy bronzsüvegek leszorítják.

A mágnesező áramot rendszerint egy, a géppel közvetlenül kapcsolt mágnesező, vagyis gerjesztőgép adja, de adhatja e célra bármely egyenárammal táplált világítási hálózat is. A gerjesztőáramot az induktorhoz szénkefék juttatják, melyek két,a gép jobb és baloldalán elhelyezett áramszedőgyűrűhöz surlódnak. Az álló rész tekercselését, melyben az áram gerjed — s ez egy- vagy többfázisú tekercselés lehet — hornyokba tolt mikanithüvelyek szigetelik a vastól.

Az egyenáramú turbogenerátorok sarkváza elvileg megegyezik a lassan járó dinamogépek sarkvázával, itt is kifejlett mágnessarkokat különböztetünk meg, melyek a tömegáramok (Foucault-áramok) keletkezésének megakadályozása végett vaspléhekből készülnek. E mágnessarkokra rá vannak húzva a mágnesező vagyis gerjesztőtekercsek és ezek végei a gép kapcsaihoz vannak vezetve, úgy, mint közönséges mellékáramkörű dinamogépeknél. Hogy a feszültség különféle terhelés mellett a mágnesezőáram utánszabályozása nélkül is változatlan maradhasson, a sarkokra még úgynevezett compound-tekerítvényeket alkalmaznak.

Az előbb említett sarkokat fősarkoknak nevezhetjük. Ezeken kívül a semleges síkokban segédsarkok is vannak, melyeknek tekercselésén a főáram folyik keresztül. E segédsarkok a fősarkokkal együtt a vasvázra — járomra — vannak erősítve.

A segédsarkoknak az a céljuk, hogy az egyes armaturatekercsekben keringő áram irányváltoztatását (kommutálását) a tekercsnek az egyik sark mezejéből való kilépése és a szomszédos sark ellenkező polaritásu mezejébe való belépése alkalmával elősegítsék és a kommutátoron a szikraképződést megakadályozzák.

Kedvezőtlen, nehéz üzemviszonyok között a segédsarkokon kívül még kompenzációs tekercselést is kell alkalmazni. A kompenzációs tekercsek a sarkfejek kerületén vájt hornyokban vannak elhelyezve, s ekkor a sarkváz a háromfázisú gépek álló részéhez: státorához hasonlít, de ettől abban különbözik, hogy rajta kifejlett mágnessarkokat látunk.

A kommutátor rézszeletekből (szegmensekből) készül, melyeket acélgyűrűk szorítanak le és védenek a centrifugális erő hatása ellen. A kommutátoron fekvő szénkefék állását kézikerékkel és csavarorsóval igazítjuk be.

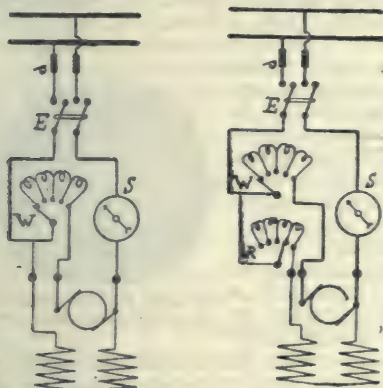
Elektromótorok. Az elektromótorok a nyert elektromos energiát átalakítják mechanikai munkára. Az *egyenáramú elektromótoroknak* ugyanazon alkatrésze van, mint az egyenáramú generátoroknak, úgymint elektromágnesek, armatura, kommutátor és az áramszedő kefék. Az egyenáramú elektromótorokat beosztjuk *főáramkörű*, *mellékáramkörű* és *compound* mótorokra. Az elektromótor armaturája azért jön forgásba, mert a drótjaiban keringő áram az armatura vasmagvát is erős mágnessé változtatja, pólusok képződnek, s ezek a pólusok meg az elektromágnesek pólusai egymást vonzzák, vagy taszítják, tehát forgató nyomaték áll elő. A *főáramkörű* mótor vázlatát a *25. ábrán* látjuk; főleg mint vasúti mótor vagy emelődaru-mótor kiváló, mert terhelés alatt nagy vonóerővel indul. A főáramkörű mótor, ha üresen jár, veszélyes fordulatszámra juthat, sőt meg is szaladhat. Oly üzemekre, ahol változó terhelés mellett is ál-

25. ábra. Főáramkörű mótor.

landó fordulatszámmal kell járni, e miatt a főáramkörű mótor nem alkalmas. A 25. ábrán *s* az olvadó vezetékbiztosíték, *E* kétpólusú kapcsoló, *W* indító-ellenállás, *S* ampèreméter. A főáramkörű mótor elébe azért kell indító-ellenállás, mert induláskor még kicsi a mótor ellenelektromótoros ereje, s így sok áram jutna be a kis ohmikus ellenállású armaturába, s a mótor armaturájának drótjai összeégnének. A *mellékáramkörű* mótor fordulatszáma változó terhelés alatt is lehetőleg állandó marad, feltéve, hogy a vezetékhálózatban a feszültség állandó, azért munkagépek, transzmissziók stb. hajtására alkalmas.

A mellékáramkörű mótor vázlatát a *26—27. ábrán* látjuk, ahol *s* olvadóbiztosíték, *W* főáramkörű, *R* mellékáramkörű szabályzó, *S* ampèreméter. Indításkor az áramnak előbb a mellékáramkörben, vagyis a mágnesek körül kell keringeni, hogy mágnestér képződjék, s csak azután jusson az áram az armaturába is. A *compound*

26. ábra. Mellékáramkörű mótor.

27. ábra. Mellékáramkörű mótor fordulatszám szabályozóval.

mótor a két előbbi mótor tulajdonságait egyesíti, s a mágnestörzsek körül mind a főáramkörű, mind a mellékáramkörű tekercsek vannak alkalmazva. Az egyenáramú mótor forgásiránya akkor változik meg, ha vagy csak az armaturában keringő áram irányát, v. csak a mágnesek körül keringő áram irányát változtatjuk meg; de ha mindkét áramkörben az áram iránya egyidejüleg változik meg, akkor a forgásirány ugyanaz marad. A fordulatszámot főáramkörű mótornál ellenállásokkal változtatjuk meg; minél több ellenállást kapcsolunk elébe, annál lassabban forog. Mellékáramkörű mótornál ugyanigy járhatunk el, vagy hogy ha a fordulatszámot növelni akarjuk, a mellékáramkörű mótor mágneseinek áramkörébe ellenállást iktatunk; ekkor gyengítjük a mágnesteret, s a mótor gyorsabban forog, mert gyenge mágnestérben gyorsabban kell neki forogni, mint erős mágnestérben, hogy a kivánt ellenelektromótoros erőt kifejtse. Ha erősítjük a mágnesteret, akkor a mótor lassabban forog. A fordulatszámnak ellenállással való csökkentése azonban a hatásfok rovására megy. Ha több kisebb mótor fordulatszámát akarjuk széles határok között megváltoztatni, mint ahogy pl. papirgyárakban szokás, akkor többvezetékes rendszerben különféle feszültségekre kapcsoljuk át a mótort; ha nagyobb feszültségű áramot kap a mótor, gyorsabban forog. A mótorindító-ellenállások vagy drótból vannak késztve, vagy folyadék-ellenállások; utóbbiak edényből állanak, s szódaoldatot tartalmaznak, s ebbe vaslemezek mártódnak. Folyadékellenállásokat főleg váltakozó áramú mótoroknál használnak.

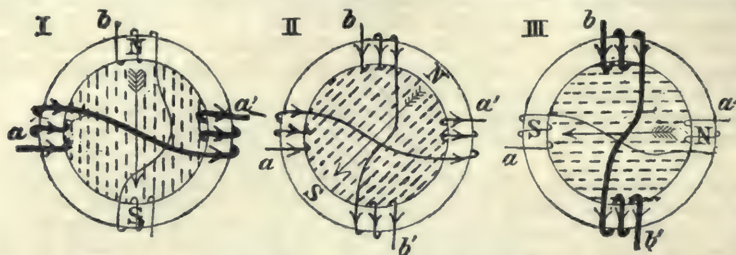
Az egyenáramú elektromótorok hatásfoka a nagyság szerint 0·7—0·9, vagyis a mótortól fogyasztott elektromos energiából 70—90%-ot ismét visszanyerünk a mótor tengelyén mint mechanikai munkát. Az áttételi veszteség tehát 30—10% között változik, a kis mótorok hatásfoka kedvezőtlenebb, mint nagy mótorok hatásfoka. Ha pl. egy mótor 1000 wattot fogyaszt, s hatásfoka 0·8, akkor ez a mótor tengelyén $1000 \times 0{\cdot}8 = 800$ watt teljesítménynek, vagyis kerekszámban $\frac{800}{736} = 1{\cdot}1$ lóerő mechanikai teljesítménynek felel meg.

A váltakozó áramú elektromótorokat beosztjuk: *synchron, asynchron* és *egyfázisú kommutátoros mótorokra.*

A synchron mótorok úgy vannak készítve, mint a váltakozó áramú generátorok (l. a *II. táblamelléklet*). Az armaturába váltakozó áramot, a mágnestörzsek tekercseibe pedig egyenáramot juttatunk. A synchron mótorokat úgy mágnesezhetjük (gerjeszthetjük), hogy a feszültség és áram között fáziseltolás, vagyis úgynevezett wattnélküli áram ne lépjen fel; a mágnesezést a fázismutató szerint állítjuk be. Ilyen körülmények között synchron mótorok ugyanazon munkabirás mellett 10—20%-kal fogyasztanak kevesebb áramot, mint az asynchron mótorok, ami főleg nagytávolságra való munkaátviteleknél figyelembe veendő, vagyis a vezetékben fellépő feszültségveszteség kevesebb ilyen mótorok használatánál. A synchron mótort azonban meg kell indítani, magától nem indul meg; de minthogy ezeket legtöbbnyire oly nagyobb alállomásokon használjuk, ahol rendszerint egyenáramú generátorokat hajtanak, azért az illető egyenáramú generátort használjuk fel indító mótor gyanánt addig, míg a synchron mótor synchronismusba jön. Az egyenáramú dinamót vagy akkumulátortelep árama v. a hálózat egyenárama táplálja addig, míg a synchronizmus beáll. Ilyen nagy synchron mótorok vannak pl. a budapesti általános villamossági r.-t. alállomásain. A synchron mótor fordulatszáma függ a generátor periodusszámától és a synchron mótor pólusainak számától; még pedig ha *p* a periodusszám, *s* a pólusok száma, akkor a synchron mótor percenkinti fordulatszáma $\frac{120 \times p}{s}$. Például ha a periodusszám 50, a pólusok száma 10, akkor a fordulatszám percenkint $\frac{120 \times 50}{10} = \frac{6000}{10} = 600$. Ha a synchron mótort rögtön túlterheljük, kiesik a synchronizmusból (fázisból), megáll, s újra kell megindítani.

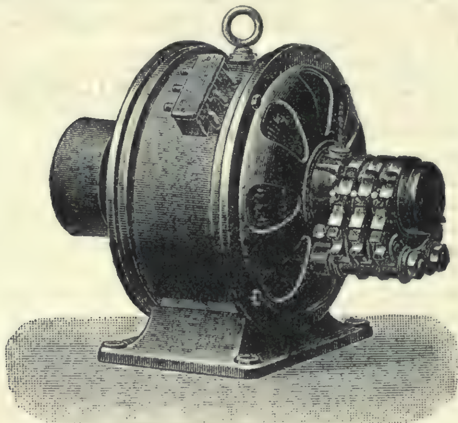
Az asynchron mótorok legtöbbnyire úgynevezett indukciós mótorok. Ezek két főalkatrészből

állanak: a *státorból* és a *rótorból*; a státorba, vagyis a nyugvó részbe a hálózatból váltakozó (egy-, két- vagy háromfázisú) áramot juttatunk be; ekkor mágnestér képződik s a forgó részben, a rótorban áram gerjed (indukálódik), vagyis

28. ábra. A forgó mágnestér elve.

mint egy transzformátorban áram gerjed. A státort vagy egyfázisúra vagy háromfázisúra tekercseljük, míg a rótorra vagy háromfázisú vagy úgynevezett kalitkatekercselést alkalmazunk.

29. ábra. Háromfázisú (forgóáramú) indukciós mótor áramszedő gyűrűkkel.

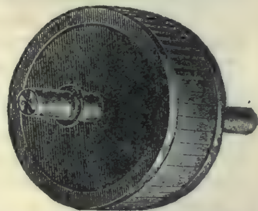
Első esetben a rótor tekercselését vagy rövidre zárjuk, vagyis a rótornak lakkal v. vékony papirossal egymástól szigetelt vékony vaslemezeit, vagyis a hengeres magot köröskörül rézpálcák-

30. ábra. Áramszedőgyűrűs armatura (rótor).

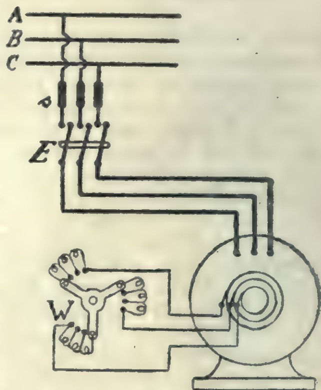
kal burkoljuk s ezek végeit fémgyűrűvel kötjük össze, a *31. ábra* szerint, v. pedig a tekercselések szabad végeit áramszedő gyűrűkhöz kötjük. Az áramszedő gyűrűkhöz súrlódó keféket *W* indító ellenállásokkal kapcsoljuk össze a *32. ábra* szerint.

Az indító ellenállással és áramszedő gyűrűvel felszerelt mótorok indítására kevesebb áram kell, mint a rövidre zárt rótorral biró mótorok indítására. A háromfázisú mótorokba az áram 120°-nyi fáziskülönbséggel jut be, ekkor forgó mágnestér képződik s ennek következtében áram indukálódik a rótorban s a rótor tekercselésében fejlődő áram mágnesezi a rótor vasmagját, pólusok képződnek, s a rótor és státor között forgási nyomaték (vonzás, taszítás) áll elő s a rótor forgásnak indul. A forgó mágnestér elvét könnyebb érthetőség kedvéért kétfázisú árammal magyarázzuk meg; de az elv éppen úgy vonatkozik háromfázisú áramra is. Gondoljunk vasgyűrűt két *a a'* és *b b'* tekercspárral körülburkolva; a tekercspárok derékszögben (90°-ra) álljanak egymáshoz. Minden tekercspáron váltakozó áram folyjon keresztül, de fázisuk 90°-ra legyen eltolódva. Abban a pillanatban, amikor az *a* tekercspárban az áram erőssége a legnagyobb, a *b* tekercspárban az áram erőssége zérus.

31. ábra. Háromfázisú mótor rövidre zárt forgó része (rótora)

Ezt az állapotot a *28. ábra* első rajza tünteti elő. Ha a *b* tekercspárban az áram erőssége zérus, akkor az *a* tekercsek a vasmag *N S* jelölt részein mágnessarkokat képeznek, vagyis mágnestér képződik, melynek a nyíllal jelölt iránya van; $\frac{1}{8}$-ad periódussal később az áramok erőssége mindkét tekercsben egyenlő (második rajz), mind a két tekercs mágnesezi a gyűrűt derékszögben egymásra, azért egyik irányban sem képződik sark, hanem a kettőnek eredője irányában. A sarkok képződését könnyebben úgy képzelhetjük el, ha a gyűrűt kettévmetszve, félgyűrűalakban gondoljuk. A sarkok az áram keringési iránya szerint képződnek, s a mágnestér eredője (helyzete) a második ábrán előtüntetett

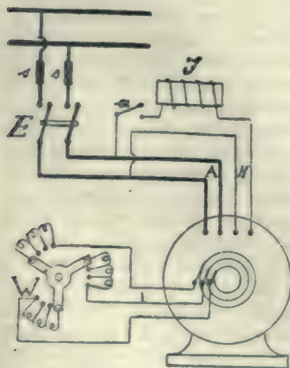

32. ábra. Háromfázisú mótor indító ellenállással.

nyíl irányában lesz; $\frac{1}{4}$-ed ($\frac{3}{8}$-ad) periódus után az *a* tekercsekben lesz az áram erőssége zérus, a *b* tekercsekben a legnagyobb, ennélfogva a mágnessarkok *(a a')* között képződnek; az erővonalak mindig az északi (N) sarkból indulnak a déli (S) sark felé s így tovább forog a mágnestér, míg a periódus bevégzése után ismét az első ábrán előtüntetett kezdő helyzetbe jut. Forgás közben azonban a mágnestér erőssége nem állandó, hanem ingadozik. Ha két áram helyett három áramot dolgoztatunk, a mágnestér ingadozása kisebb lesz. Ha forgó mágnestérbe vas- vagy rézhengert állítunk, a *henger forog*, anélkül, hogy a hengerbe külső áramforrásból áramot bocsátanánk. Még erősebb forgató nyomatékot kapunk, ha a hengert szigetelt rézdrótokkal burkoljuk, de azért ebbe a drótba sem vezetünk kívülről áramot. A forgásnak az az oka, hogy a henger tömör tömegében áramok gerjednek; vagy ha rézdróttal burkoljuk a hengert, a rézdrótokban gerjednek az eféle áramok. A legerősebb áram mindig abban a tekerítvényben gerjed, melynek síkja párhuzamos a mágnestér irányával.

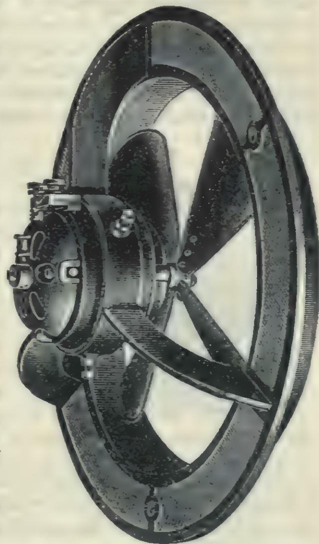
Az asynchron mótorok rótorának fordulatszáma a terhelés szerint a synchronizmusnak megfelelő fordulatszám mögött 0·5—5%-kal visszamaradhat, azért nevezik asynchron mótornak. Ha pl. a periodusszám 60, mely percenként $2\times50\times60=6000$ áramváltakozásnak felel meg, s a mótor 10 pólusúra van tekercselve, akkor synchronismus esetén $\frac{6000}{10}=600$-at fordul percenkint; az asynchron mótor azonban fordulatszámban 5%-ig is visszamaradhat, ha jobban megterheljük s akkor $\frac{5\times600}{100}=\frac{3000}{100}=30$ fordulattal maradna vissza, vagyis 570-et fordulna percenkint.

Az asynchron-mótor, ha jobban megterheljük, forgási számában tehát visszamaradhat; ezt csuszamlásnak v. angol szó után «slip»-nek nevezik. Hogy miért nagyobb a vonóereje az asynchron több fázisú mótornak akkor, amikor jobban megterheljük, annak az az oka, mert minél jobban visszamarad a rótor fordulatszámában, annál több erővonal megy keresztül az időegységben tekercselésén, tehát erősebb áram indukálódik a rótorban, s a vonó erő növekszik.

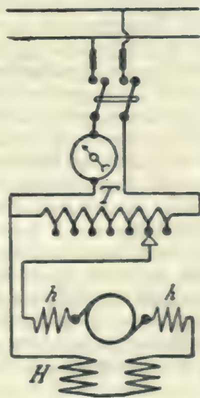

33. ábra. Egyfázisú indukciós mótor; indítás műfázissal.

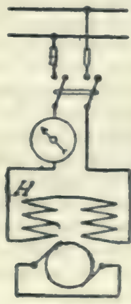
A háromfázisú mótor forgásirányát úgy változtatjuk meg, ha a mótor megállítása után két fázist, vagyis két vezetéket a státoron megcserélünk, akkor ellenkező irányba kezd forogni. Ha egy háromfázisú mótor 110 volt feszültség alatt két vezeték között, mindegyik vezeték ágban pl. 100 ampèret fogyaszt, akkor a valódi fogyasztás 110 volt $\times$ 100 ampère $\times 1{\cdot}73\times0{\cdot}9$ ahol $0{\cdot}9=\cos\varphi$, kerekszámban $=17$ kilowatt. Ha a mótor hatásfoka 0·85, akkor a mótor tengelyén nyert mechanikai teljesítmény $17\times0{\cdot}85=14$ kilowatt. Minthogy pedig 736 watt $=1$ lóerő, akkor a mótor tengelyén rendelkezésre áll $\frac{14{,}000 \text{ watt}}{736 \text{ watt}}=19$ lóerő.

34. ábra. Elektromótorral hajtott szellőztető (ventilátor).

Az *egyfázisú indukciós mótor (33. ábra)* szintén státorból és rótorból áll, azonban csak műfázissal indul, anélkül nem. A státoron kétféle tekercselés van, fő- és segédtekercselés. A *H* segédtekercselés áramkörébe a *J* indukciós tekercset iktatjuk; ez lemezes vasmagból s reászerelt tekercsből áll. Ennek nagy lévén az önindukciója, a benne keringő áram fázisában késik a főtekercselésben keringő áram fázisához viszonyítva, forgó mágnestér áll elő, s a rótor forgásnak indul. Ha a mótor synchronismusba jutott, az *a* kapcsolót megnyitjuk. A mótor indításakor a *W*

35. ábra. Egyfázisú kommutátoros mótor.

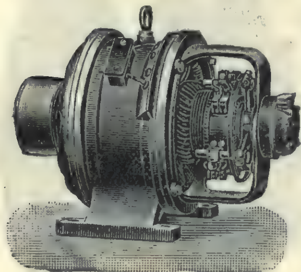
36. ábra. Repulziós mótor.

indító ellenállás három ágát és a *H* segédáramkört bekapcsoljuk, s csak azután zárjuk az *E* főkapcsolót. Mialatt a mótor fordulatszáma növekszik, a *W* indító ellenállást lassan rövidre zárjuk. Az egyfázisú mótor forgásirányát v. a főáram-

kör, v. a segédáramkör vezetékének átcserélésével változtatjuk meg.

Az elektromótorok mindenféle munkagép hajtására alkalmasak. A *34. ábra* mutatványul elektromótorral hajtott szellőztetőt tüntet fel.

Az *egyfázisú váltakozóáramú kommutátoros mótor* hasonlit az egyenáramú főáramkörű mótorhoz; szintén nagy vonóerővel indul, s forgási sebessége a terhelés növekedésével csökken. Ezt a mótort kétféle kapcsolásban használják, még pedig 1. mint kompenzált armatura áramlásu főáramkörű mótort és 2. mint repulziós mótort. A *35. ábrán* látjuk az első mótor áramkörét. Hogy a kommutátor szikrázását meggátoljuk, a *H* főáramkörű tekercselés között *h* segédtekercseléseket alkalmazunk, miáltal a munkabirási tényező is kedvezőbb lesz. A mótor fordulatszámát alacsony feszültségű hálózatban, a *T* takarékossági transzformátorral szabályozzuk, melynek egyes tekercselési osztályait lekapcsolhatjuk.

37. ábra. Egyfázisú repulziós mótor.

A *repulziós* mótor armaturájának áramköre a *36. ábra* szerint rövidre van zárva; a repulziós mótort úgy inditjuk meg, hogy a keféket a semleges zónából tovább állítjuk. Vannak azután kompenzált repulziós mótorok is; készítenek végre olyan mótorokat is, amelyek mint kommutátoros mótorok indulnak s ha már a normális fordulatszámra jutottak, mint indukciós mótorokra kapcsoltatnak át. V. ö. *Straub* Sándor, Elektrotechnika (Budapest 1902—1912); *Gaisberg*, Taschenbuch für Monteure (München 1911).

Dinamogépek, l. *Dinamoelektromos gépek*.

Dinamogépkezelői tanfolyam. Alsófokú elektrotechnikai képző intézmény. Célja: gyakorlatilag dolgozó mechanikusok, lakatosok, géplakatosok, kovácsok stb. oly foku kiképzése, hogy a tanfolyamon szerzett elméleti és gyakorlati ismereteik alapján dinamogépeket, elektromótorokat, lámpákat és egyéb készülékeket és elektromos vezetékeket helyesen szerelni tudjanak. A D. rendszerint az esti órákban 7 hétig tart összesen 80 órában. Vasárnap délelőtt szerelési gyakorlatok tartatnak. A sikerrel vizsgázók dinamogépkezelői bizonyítványt kapnak. Az 1909—10-iki tanévben az állami ipariskolákkal kapcsolatosan rendezett D.-okat összesen 972 iparos látogatta. L. *Ipari tanfolyamok*.

Dinamográf, oly erőmérő (dinamométer), mely valamely húzó erőt v. esetleg ezen erő munkáját megméri s egyúttal önműködőleg feljégyzi, l. *Erőmérő*.

Dinamológia (gör.), a természeti erőkről szóló tanítás v. az azokat magyarázó tankönyv, úgyszintén a gyógyszerek hatásával foglalkozó tankönyv.

Dinamometamorfózis alatt a kőzeteknek azt az átalakulását értjük, amelyet mechanikai orogenetikai folyamatok idéznek elő. Némelyek a kőzetelegyrészeknek kizárólag mechanikai átalakulását számítják ide, mások a kémiai átalakulásokat is értik alatta. A hegyképződések (gyűrődések) alkalmával a nagy nyomás átalakítólag hat a kőzetek elegyrészeire és szövetére; a hatás az elegyrészek préselésében, zúzódásában, eltolódásában, elnyujtásában és palássá tételében nyilvánul. A belső összezúzódás megkönnyíti az agenciák bejutását és megnagyobbítja a ható felületet. A D.-nál tehát az anyag helyváltozást szenved és új szövetforma alakul ki; ha az eredeti kőzet eruptiv kőzet volt, akkor megtörténhetik, hogy az eruptiv jelleg elmosódik, az eredeti ásványos összetétel, szövet és geológiai megjelenési mód eltünik; a kőzet kristályos palává lesz, pl. a gabbróból zöldpala lesz, a kvarc porfirból szericitpala alakul ki, a diabáz amfibolittá lesz. Ez a metamorfózis nagyobb területeket és tömegeket alakít át, ezért regionál metamorfózisnak is hívják.

Dinamométer, l. *Erőmérő*.

Dinan (ejtsd: dinãñ), járási székhely Côtes-du-Nord francia départementban, a Rance partján, vasút mellett, (1906) 11,078 lak., akik gazdasági gépgyártással, szövőfonó- és agyagiparral foglalkoznak. Gabonát, vajat, kitünő almabort, mézet, viaszt, kendert élénk forgalmú kereskedelmi kikötőjében hoz forgalomba. A 73 m. magas dombon épült város fekvése festői; régi falai és két szép kapuja (a XIV. és XV. sz.-ból) máig is fennállanak, úgyszintén régi erődje is. A város belseje egyes részeiben egészen középkori jellegű. Saint Malo és Saint Sauveur nevű templomai nagyobb részökben a XV. sz.-ból valók; az utóbbiban őrzik Du Guesclin connétable szivének hamvait. A város egy kis muzeumot és egy kis nyilvános könyvtárt is tart fenn. A Du Guesclin-téren a hősnek szobra áll. A város a középkorban grófság székhelye volt.

Dinanderie (franc., ejtsd: dinandőri), fémmunkák, melyek sárga, cinkben gazdag bronzból készültek. Nevüket Dinant belga várostól vették, hol különösen a középkorban nagy számmal állították elő. Ez elnevezés a XVIII. sz.-ig divatozott.

Dinant, a hasonló nevű járás székhelye Namur belga tartományban a Meuse (Maas) jobbpartján, vasút mellett, (1910) 7605 lak., üveg-, papirgyártással, bőrcserzéssel, vas és réztárgyak készítésével. A gyönyörű környékű város tulajdonképen egy meglehetősen kanyargós utcából áll. A Meuse fölötti dombon álló citadelláját 1530. Marcqu-i Erard liègei püspök építtette 1530. A franciák 1690. lerombolták, de 1818. a németalföldi kormány újra fölépítette. 408 lépcső vezet hozzá. D. Deonantum néven már a VI. sz.-ban fennállott. 1466-ban Bátor Károly a XI. Lajos elleni háborúban, 1554. pedig Nevers hercege az V. Károly elleni háborúban feldúlta.

Dinapur, város Bengáliában, l. *Danapur*.

Dinár, a bizánci dénárból származó régebbi arab pénznem. Először 685. Abdalmalek, később India is verette. Perzsiában még ma is pénznem. Szerbiában a pénzegység, vagyis a frank neve = 100 para.

Dinara, 1813 m. magas hegycsúcs Dalmáciában, a boszniai határ közelében, 12 km.-nyire Knintől; a Kerka ered rajta. Egyik legmagasabb csúcsa a Dinári Alpoknak.

Dinarchia (gör.) a. m. kéturalom; két személynek uralma.

Dinarchus, l. *Deinarchos.*

Dinard-Saint-Enogat (ejtsd: dinárszeñtenogá), falu Ille-et-Vilaine francia département St. Malo kerületében, a Rance torkolatánál, St. Molóval szemben, (1901) 3463 lak., vasúttal, látogatott tengeri fürdővel. Régente apátság volt itt.

Dinári Alpok, a Dalmácia és Bosznia határán végighuzódó hegylánc, nagy terjedelmű fensikokkal és szakadékos, mélyen bevágódó völgyekkel; legmagasabb emelkedései a Troglav 1913, a Dinara, amelytől a hegység nevét vette, 1831, a Janski vrh 1790 m. Tágabb értelemben D.-nak vagy *Dinári Karszthegységnek* nevezik a Balkán-félsziget ny.-i részének hegyrendszerét, amely számos, ÉNy.-ról DK.-re vonuló párhuzamos láncokból áll, s magában foglalja a dalmát Karsztot, Bosznia- és Hercegovina, valamint Montenegró hegységeit.

Dinaridák, l. *Alpok.*

Dinas-tégla *(kvarc-tégla, Dinas bricks).* A D. tűzálló tégla, mely 96—98% durva szemcsés kvarcból és igen kevés meszes kötőszerből áll. Ennek a téglának nagy tűzállóságán kívül előnye az, hogy a tűzben terjeszkedik és így különösen a kemence boltozatának előállítására alkalmas, tehát jobb a chamotteos téglánál, mely magas hőfoknál összezsugorodik s így a boltozatot meglazítja. A D. igen tűzálló, de nem képes ellenállani a kemencék azon részében, ahol salakkal vagy alkaliákkal érintkezik, mely utóbbi nagyon megmarja. A D.-t Angolországban a Neatsi völgyben (Wales) előforduló homokkőből készítik, melyet vashengerekkel aprítanak és a borsónagyságú szemcsés kvarcot 1·5—2% mésszel keverik. A téglákat fémmintákban sajtolják és fehér izzásnál égetik. A D.-hoz hasonló árut a kontinensen égetett kvarcból is készítenek, melyhez kötőszernek igen kevés tűzálló agyagot is vesznek. L. *Tűzálló agyagárúk.*

Dinaszta, l. *Dinasztia.*

Dinasztia (gör.) alatt mai nap az uralkodó családokat, v. ugyanabból a családból származó uralkodókat együtt értjük, s így mondjuk Habsburg-, Bourbon-, Hohenzollern-D. Az uralkodó család fejét, vagyis az uralkodót pedig gyakran a *dinaszta* szóval jelöljük. E kifejezések eredetileg az ó-görög világban nyertek alkalmazást az előkelő, nagy vagyonú és különösen a kiváló politikai szereppel biró családokra, vagy egyesekre, tehát első sorban a főhatalom birtokosaira, de csak akkor, ha nem voltak elég tekintélyesek, hogy királyi címmel élhessenek s néha erőszakkal, csellel jutottak a hatalomhoz. Igy ismeretes Athén 30 dinasztája (különböznek a tirannustól, mert többen birták a hatalmat). Körülbelül a XI. sz.-tól a XV. sz. végéig dinasztáknak, dinasztikus családoknak azokat a szabad földek birtokosait nevezték, kik a régi alkotmány (Gauverfassung) megdülése után nem ugyan egész grófságokat, hanem egyházi v. világi fejedelmektől nyert adománnyal a régi grófságok részeiből v. más földekből keletkezett szabad uradalmat birtak, közvetlen állottak a birodalom alatt és a fejedelmek, tartományi grófok (Landgrafen, comes provinciales) után, mint szabad urak vagy bárók (Freie Herren, liberi barones, domini) a dinaszták rendjét alkották a főnemesség kebelében. De a XV. sz.-ban, midőn a «Freiherr» cím már az alsóbb nemesség tagjainak is adományoztatik, a dinaszta családok általában grófi címet vettek föl, és megszüntek továbbra is fokot képezni a fejedelmi főnemesség és az alsóbb nemesség között. *Dinasztikus* érdek, — dinasztikus érzelem, — a D. érdeke, illetőleg a D.-hoz való ragaszkodás; *dinasztikus jog* a D.-t v. dinasztát megillető jog.

Dinátriumhidrofoszfát, l. *Nátriumfoszfátok.*

Dincklage-Campe, *Amalia (Emmy)*, német regényírónő, szül. Campe westfaliai birtokon 1825 márc. 13., megh. Berlinben 1891 jún. 28. Beutazta Európát (hazánkban is járt) és Észak-Amerikát, de regényeinek tárgyait legnagyobbrészt szülőföldjéről veszi, melyet eleven és vonzó módon rajzol. Kiválóbb regényei: Hochgeboren (1869); Tolle Geschichten (1870); Sara (1871); Geschichten aus dem Emsland (1872, 2 köt.); Kinder des Südens (1873); Heimatgeschichten (1873); Emslandbilder (2. kiad. 1881); Nordlandsgeschichten (1875); Die Schule des Herzens (1876); Im Sirocco (1877); Aus zwei Welttheilen (1882); Die Amsivarier (1883); Kurze Erzählungen (1889); Jung Alarichs Braut (1890). Magyarul megjelentek: Egy rút hölgy története. Ford. gr. *Teleki* Géza és *Szépfaludy* Ö. Ferenc (1872); Az ötödik feleség. Ford. *Cs. Lechner* László (1874).

Dindarnolo (ol.), az ókori és a régi keresztény sírokban előforduló kis persely agyagból.

Dinder, folyó, l. *Dender*, 2.

Dindimon, így hítták az ókorban Frigia kisázsiai tartományban azt a 2000 m.-nél magasabb hegységet, mely főhelye volt Kybele frigiai istennő kultuszának (akit ugyanezért gyakran Dindymenenek is neveztek). D.-nak hítták a szintén Kybelének szentelt ama hegyet is, mely a Kyzikos városhoz tartozó, a Márvány-tengerbe nyúló Arktonesos félszigeten emelkedett. A D. tetején állt Kybelének egy ősrégi szentélye, melynek képeit nagy Konstantin az újonnan alapított Konstantinápolyba vitette.

Dindorf, *Wilhelm*, német filológus, szül. Lipcsében 1802 jan. 2., megh. u. o. 1883 aug. 1. Egyetemi tanár volt szülővárosában, de 1833. lemondott, hogy irodalmi munkásságának élhessen s a Didot-cég hívására Párisba költözött. Ott dolgozta át Haseval és *Ludwig* öccsével a Stephanos-féle nagy görög szótárt (Thesaurus linguae Graecae, 9 köt., Paris 1831—65). Kiadta a görög tragikusokat és Aristophanest magyarázatokkal s verstani tanulmányokat is írt hozzájuk (Metra Aeschyli, Sophoclis, etc., Oxford 1842), valamint szótárt Sophokleshez (1871) és Aeschyloshoz (1876). Kiadta Homerost és a hozzá való scholionokat, valamint Demosthenest (1846—51), Athenaiost (1827), Aristeidest (1829) és sok más görög prózaírót.

Dîner (franc., ejtsd: diné) a. m. ebéd, melynek ideje Franciaországban délutáni 5—7 óra. D. né-

ven nálunk csak az ünnepélyesebb alkalmakkor adott ebédeket nevezik.

Diner, város Chodavendikjár ázsiai török vilajetben a Szmirna-Aidin-D. vasúti vonal végállomása; Celaenae helyén épült, a monda szerint Apollon és Marsyas párviadalának szinhelye.

Diner-Dénes *József*, író, szül. 1857 jún. 27. Liptószentmiklóson. Tanult Bécsben, Drezdában, Párisban és Brüsszelben; mérnöki tanulmányainak befejezte után Drezdában, Münchenben és Bécsben fizikával és kémiával, továbbá archeológiai, művészettörténeti, filozófiai tanulmányokkal foglalkozott. 1881-ben Budapesten a Nemzeti Muzeumban kapott alkalmazást. Már ekkor a bécsi Zeitschrift für Epigraphie-ban és az Archaeologiai Értesitő-ben több értekezést bocsátott közre, 1889. Pulszky Ferenc ajánlatára a Kárász-féle gyüjtemény körüli szakértői teendők ellátására Párisba ment és e gyüjtemény katalógusát is szerkesztette. Később Berlinbe költözött, hol a Freie Bühne cimű folyóirat munkatársa lett. Rövid idő mulva Budapestre tért vissza és megalapította itt az azóta már elhunyt Katona Lajos egyetemi tanárral s több más íróval az *Élet* cimű folyóiratot, Magyarország első modern naturalisztikus folyóiratát. Ez időtől D. az ujságírás terén fejtett ki tevékenységet. Egyszersmind több lapnak dolgozott. 1906—1910-ig a Munka Szemléje cimű szociálpolitikai folyóiratot szerkesztette és végül az Irodalmi Szalon modern kölcsönkönyvtár vezetését vállalta. Az évek hosszú során át mind szóval, mind írásban rendkívül intenziv propagandát fejtett ki a modern művészetért és irodalomért, egyszersmind a szociáldemokrata párt egyik legtevékenyebb tagja lett. Önállóan megjelent munkái: Vergangenheit und Zukunft (Berlin 1896); *A XIX. sz. magyar festészetének története*, a párisi kiállításról szóló hivatalos jelentésben (1901); *Az elefántcsontfaragás története* (1905); *Leonardo da Vinci és a renaissance fejlődése* (1906), melynek német kiadása most van előkészítés alatt. E művében a renaissance fejlődését a materialisztikus történelmi felfogás alapján tárgyalja.

Dinero (port. *Dinheiro)*, 1. egykori különböző értékű spanyol pénznem; Peruban ma is használatos ezüstérem à 10 cents = kb. 0·47 K. — 2. Spanyolországban, Portugáliában régebben, a spanyol Amerikában még ma is használatos ezüstpróbai súly = $^1/_{12}$ marco = 83·3 ezredrész.

Dinet (ejtsd: diné), *Alphonse Etienne*, francia festő, szül. Párisban 1861. Galland, Bouguereau és Robert-Fleury tanítványa. A mult század nyolcvanas éveinek elején tünt fel Vue prise du rocher de Samois és Saint Julien l'Hospitalier c. képeivel. Ezután Algerban tartózkodott és azóta keleti tárgyú képeket fest. Ilyenek: Terrasses de Laghouat (a párisi Luxembourg-muzeumban), Vue de M'sila, Charmeurs de serpents, Ouleds-Naïls, Matin en Orient, Dans un café de danseuses, Descente vers l'oasis stb.

Ding (ó-német, észak-német *Thing)*, a régi germán és skandináv népeknél a népgyülés. Kezdetben, a germán ősi törzsszervezet korában a D. volt a közhatalom szerve; itt határozott a nép a háború és béke felett s fejezte ki akaratát; az igazságszolgáltatás csak kivételesen tartozott ide. Később, különösen a frank korszakban a D. a biráskodás szerve lesz. Izlandban *Thing* törvényszéki kerület; Norvégiában *Storthing* az országgyűlés, annak szükebb bizottsága *Lagthing*. Dániában *Landsthing* a felső, *Folkething* az alsóház.

Dinga, Bombayban használt nagyobb vitorlás csónak, egy árboccal és rajta egy latin vitorlával, mely egyszerüségénél fogva igen könnyen kezelhető.

Ding an sich (német). Kant adta meg a kifejezésnek azt a bélyeget, mellyel ma közkeletű. «An sich» a németben annyi mint magában, azaz tekintet nélkül másra, föltétlenül, abszolut módón. Ellentéte: viszonyos, relativ. A dolgokra vonatkoztatva Kant megkülönböztet oly ismeretet, mely a tárgyakat akkép adja, amint nekünk megjelennek, azaz fölfogásunk (érzékiségünk, értelmünk) formái szerint, tehát nem a tárgyakat, dolgokat *magukban*. Ennek az ismeretnek tehát nem a dolog magában a tárgya, hanem csak megjelenése, a jelenség (phaenomen). Igy tehát keletkezik a jelenség fogalmával szemben, véle ellentétben a *dolognak magában* fogalma, oly dologé, mely független megismerésünk formáitól; ez a D. fogalma, magyarban a magában való dolog, vagy rövidebben, régi magyar szóval a *magánvaló*. Erről azt tanítja Kant, hogy megismerhetetlen. L. *Noumenon* és *Kant*.

Dingdzsing, l. *Szikkim*.

Dingelstädt, porosz város az erfurti kerület heiligenstadti j.-ban, vasút mellett, több templommal, gyapju- és pamutfonással, szőnyeg-, reszelő- és dohánygyártással, tetőcserépégetéssel, (1910) 4322 lak.

Dingelstedt, falu a poroszországi magdeburgi kerület ochserlebeni j.-ban, szép templommal és erdészeti hivatallal. Közelében az egykori Huysburg bencés kolostor maradványa, (1910) 2352 lak.

Dingelstedt, *Franz von*, német költő, szül. Halsdorf hesseni faluban 1814 jún. 30., megh. Bécsben 1881 máj. 15., hol 1867 óta az udvari opera, utóbb a Burgszinház igazgatója volt. Előbb 1850. Münchenben, 1858-tól Weimarban volt intendáns. 1876-ban báró lett. Már 1838. lépett föl dalokkal s novellákkal, de csak a névtelenül megjelent Lieder eines politischen Nachtwächters (1840) tették nevét ismertté. E forradalmi szellemű dalok a német politikai lira leghatásosabb termékei közé tartoznak s jóval sikerültebbek, mint a következő gyüjtemény (Nacht und Morgen 1851) darabjai. Még értékesebbek költeményei (Gedichte 1845), melyekben sok a szellemes epigramm és a fényes rajz. Regényei s útirajzai éles megfigyelésről s finom előadási képességről tanuskodnak: Unter der Erde, regény (1840); Heptameron, novellák (1841); Sieben friedliche Erzählungen (1844); Wanderbuch (1839—43, 2 köt.); Erinnerungen aus Holland (1847); Die Amazone, legjobb regénye, a modern társadalom eleven rajza (1868). Drámái közül legtöbb hatást tett Das Haus der Barneveldt (1850). Azonfelül Beaumarchais, Molière, de főleg Shakespeare sok darabját dolgozta át tapintatosan és ügyesen a mai szinpad számára. Önéletrajza (Münchener Bilderbogen, 1879) és irodalmi tanulmányai (Eine Faust-Tri-

logie 1876 és Literarisches Bilderbuch 1880) igen érdekesek. Ő hozta először (Münchenben 1864. és Bécsben 1875.) Shakespeare összes történeti drámáit összefüggő ciklusban szinre. Összes munkái (nem teljes) 1877. jelentek meg 12 köt. V. ö. *Rodenberg*, Heimaterinnerungen an Franz D. und Fr. Ötker (1882) és Blätter aus D.-s Nachlass (1891).

Dingley (ejtsd: dingli), *Nelson*, amerikai politikus, szül. Durhamben (Maine) 1832 febr. 15., megh. 1899 jan. 14. 1881-ben beválasztották a képviselőházba, ahol a köztársasági párthoz csatlakozott. Mikor a köztársasági párt 1896. ismét uralomra jutott, megalkotta 1897 júl. 24. a D. nevéről elnevezett nagy védvámtarifát, mely az ipari kivitel növelését és az idegen gyártmányok távoltartását célozza. (L. az *Egyesült-Államok* történetét.) V. ö. *Bürner*, Der Zolltarif der Vereinigten Staaten von Amerika vom 24. Juli 1897 nebst allen für den Handelverkehr der Vereinigten Staaten wissenswerten Bestimmungen (Leipzig 1897).

Dinglinger, *Johann Melchior*, ötvös és ékszerész, szül. 1665. az Ulm melletti Biberachban, megh. 1731. Drezdában. Főleg Augsburgban, Nürnbergben, Párisban és Drezdában dolgozott. Főművei a drezdai és a szentpétervári Eremitageban találhatók. Ezekben erős fantáziáról, teremtő erőről és bámulatos technikáról tesz tanuságot, melyek őt korának ötvösei fölé emelték. Segítségére voltak testvérei, Georg Christoph és Georg Friedrich, és egy fia, Johann Friedrich D.

Dingó *(Canis dingo*, Blumenbach), Ausztráliában tenyésző elvadult házi kutyafaj. Juhászkutya nagyságú, nagy, otromba fejjel, rövid, fölálló fülekkel, hosszú, lecsüngő, lompos farkkal. Színe világos barnasárga vagy vörhenyes, hasa fehér. A juhnyájakban igen nagy károkat tesz s ezért erősen pusztítják.

Dingolfing, járási székhely Bajorország alsó bajor kerületében, 30 km.-nyire Landshuttól, az Isar és vasút mellett, (1910) 3612 lak., akik mezőgazdasággal foglalkoznak és sört gyártanak. D. régi római tábor helyén épült föl.

Dingwall, Ross and Cromarty skót grófság fővárosa a Cromarty Firth felső végénél, kitünő kikötővel, (1911) 2639 lak., kik lazacfogással és kereskedéssel foglalkoznak. Közelében van *Strathpeffer*, látogatott fürdő.

Dinheiro (ejtsd: dinyejro), l. *Dinero*.

Dining-room (ang., ejtsd: dáining rúm) a. mint ebédlő, étterem.

Dinit (ásv.), kristálycsoportokban termő hidrokarbon vegyület, sárgás kámforszerű külsővel; igen könnyen olvad és ekkor sárgás olajhoz hasonló. Dini találta Toscana lignit telepeiben, innen a név.

Dinitrobenzol, egyes biztonsági robbanó anyagok alkotó részét képezi, l. *Robbanó szerek*.

Dinitrofenolok, $C_6H_3(NO_2)_2OH$. A metanitrofenolnak 1·37 fajsúlyú salétromsavval való melegítésekor 2, 5 dinitrofenol mellett, 3, 4 és 2, 3 dinitrofenol is keletkezik. Báriumsóik oldékonysága alapján választhatók el egymástól. A *2, 5 dinitrofenol* 104°-on olvadó világossárga tűk. Vízben és hideg alkoholban kevéssé oldódik. A *3, 4 dinitrofenol* színtelen, 134°-on olvadó selyemfényű tűk. *2, 3 dinitrofenol* 144°-on olvadó sárga kristályok. Éterben és forró alkoholban igen könnyen oldódik. *2, 4 dinitrofenol* előállítására fenolt kénsavas oldatban melegítenek (fenolszulfosav keletkezik), majd az oldatot vízzel hígítva 1·2 fajsúlyú salétromsavval elegyítik. Sárgásfehér, 113—114°-on olvadó táblák. Hideg oldószerekben kevéssé oldható. *2, 6 dinitrofenol* világossárga, finom tűk. Op. = 63—64°. Hideg vízben a 2, 4 dinitrofenolnál jobban oldható, forró vízben való oldásnál azonban a viszony fordított. *3, 5 dinitrofenol* selyemfényű, 122°-on olvadó lapocskák.

Dinitrokrezolok, $C_6H_2(CH_3)(NO_2)_2OH$. Toluidinból v. krezolszulfosavból koncentrált salétromsavval készül. Alkálisói (kálium v. ammonium) mint festékek *viktoriasárga, anilin-orange, sáfrányszurrogát* néven ismeretesek. Aszerint, hogy az előállításhoz *o*, v. *p* krezolt használnak, a vörösebb színű *sáfránysurrogat* (p-krezolból) vagy a sárgább színű *viktoriasárga* (o-krezolból) keletkezik. A káliumsó melegítésre felrobban, az ammoniumsó robbanás nélkül ég el. Vízben és alkoholban narancssárga szinnel oldódnak.

Dinitronaftalin. A D.-t a mononitronaftalint csak kivételesen használják robbanó anyag alkatrészének. A D. az Ammonitnak egyik lényeges alkotórésze; a tri- és tetranitronaftalint ez ideig hasonló célokra nem használják.

Dinitronaftolok, $C_{10}H_5(NO_2)_2OH$. 1. *Dinitro-α-naftol* v. *2, 4 dinitronaftol.* Keletkezik salétromsav hatására α-naftolból, α-naftol szulfosavból α-naftilaminból stb. Előállítására α-naftolt vele egyenlő súlyú kénsavban oldanak és salétromsavat adva hozzá melegítik, mikor is a D. világossárga, vízben kevéssé oldódó, 138°-on olvadó tűk alakjában válik ki. Alkoholban, éterben oldható. Erős sav. A karbonátokat elbontja. Nátrium, ammonium, ritkábban kalcium sója *martiussárga* (C. A. Martius fedezte fel 1864), *naftalinsárga, manchestersárga, jaune d'or, sáfránysárga* nevek alatt mint festék kerül forgalomba. Selyem és gyapju sárgára festésére használták, amennyiben az alkalmazott festék mennyiségétől függően világossárgától sötét narancssárgáig lehet vele festeni. Mivel azonban sem a fényt, sem a mosást nem állja és már a nyári melegen illékony, használatát más festékek erősen háttérbe szorították. 2. *β-dinitronaftol* keletkezik, ha salétromsav melegen, alkoholos oldatban hat β-naftolra. Fénylő sárga tűk. Alkoholban, éterben könnyen, vízben kevéssé olható. Op. 195°. Sói vörös vagy sárga színűek a selymet és gyapjut intenzive festik sárgára.

Dinitronaftolszulfosavak:

$$C_{10}H_4(OH)(NO_2)_2HSO_3.$$

1. *Dinitro-α-naftolszulfosav* v. 2, 4 dinitronaftol (1) szulfosav (7). Előállítására α-naftolt füstölgő kénsav- és salétromsavval kezelnek, ilyenkor α-naftoltriszulfosav keletkezik, mely az oldatnak vízzel való hígítása után salétromsav hatására két szulfocsoport lehasadása mellett D.-vá változik. Hosszú, sárga tűalakú kristályok. Nehezen oldódó kálium- és jól oldódó nátriumsója *naftolsárga szulfosav* néven mint festék kerül forglalomba. A gyapjut és selymet a pikrinsavhoz hasonlóan, de annál tartósabban sárgára festi. 2. *2, 4 dinitro-*

naftol (1) szulfosav (8) sárga tűkben kristályosodó nátriumsója *brillantsárga* név alatt kerül forgalomba.

Dinitrotoluol, l. *Robbanó szerek.*

Diniz, portugál király, l. *Dénes.*

Diniz, 1. *(D. da Cruz e Silva), Antonio*, portugál költő, szül. Lissabonban 1731 júl. 4., megh. Braziliában 1799 okt. 5. Egyike a híres Arcadia Ulysiponense c. akadémiai társaság megalapítójának (a társaság célja volt a hanyatló irodalom új életre keltése). D., akinek arkadiai neve Elpino Nonacriense volt, több mint 300 szonettet, eklogát, canzonet, elegiát, epigrammát stb. írt, ezenkívül Brazilia metamorfózisa c. hosszabb költeményt, O falso heroismo c. vigjátékot s több kötet pindarusi ódát. Mesterműve: O Hyssope című furcsa éposza (1760—1774), melyben Boileau Lutrinjét utánozta, de teljesen önálló és eredeti felfogással. Összes művei 1807—1817. jelentek meg 6 kötetben Lissabonban.

2. *D., Julio*, portugál regényíró (igazi nevén *Coelho* Joaquim Guilherme Gomes), szül. Oportoban 1839 nov. 14., megh. u. o. mint a sebészet tanára 1871 szept. 12. Munkái: As pupillas do Senhor Reitor (Oporto 1866), mely regénye mint szindarab is nagy tetszést aratott; Uma familia ingleza (u. o. 1867); A morgadinha de Canaviaes (u. o. 1868); Os fidalgos da casa mourisca (1872); Serões da provincia (u. o. 1870). Irt költeményeket is, de amelyek könyvalakban csak 1880. jelentek meg. V. ö. *Pimentel*: Julio D. (Oporto 1872).

Dinjevac, adók. Belovár-Körös vm. gjurgjevaci j.-ban, (1900) 651 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Kloštar.

Dinka v. *dyanké, dzsjeng, denka, djangeh*, afrikai néger nép, mely magát *dzseng* néven nevezi. A fehér Nilus keleti partja és az ú. n. D.-hegység, az é. sz. 6—12° között, egészen a Sobat felső folyásáig. Átlagos magasságuk 1·80 m. Fajilag a funzsa négerekhez tartoznak, hosszukás lapított fejű, hosszú nyakú, rövid derekú, de hosszú végtagú emberek. Állcsontjaik erősen kiállók (prognath), a bőrük sötétbarna. Hajzatuk fölötte gyér, szakálluk alig van. A fanosodás korszakában mindkét nemnél kitörik az alsó metszőfogakat. A véneknél a felső metszőfogak kiállók. A férfiak mindennemű ruhát megvetnek, az asszonyok övzsinóron csecsebecsékkel diszített két bőrdarabot viselnek. Iparhoz, különösen a vasiparhoz sokkal kevésbbé értenek, mint a szomszédjaik. Főfegyverük a lándzsa és a buzogány. Ijjat, nyilat nem ismernek. Vannak hagyományaik a mindenség teremtőjéről, de kultusza nincs, ellenben a kígyókat szent állatokként tisztelik. Emberhústól undorodnak. Falvaik nincsenek. Tehéntrágyával tüzelnek. Némi földmívelést is űznek; főfoglalkozásuk a pásztorkodás. Szarvasmarhájuk a zebufajhoz tartozik. Teheneiket le nem ölik, csak a dögöt eszik meg. Soknejüségben élnek és marhákért veszik feleségeiket. Az orvosok szerepét a szellemidézők látják el. Nyelvük az ú. n. sziluszi nyelvek közé tartozik a bári, nuer stb. nyelvekkel együtt. 1894-ben Budapesten is mutogattak az állatkertben 50 főből álló D. csoportot. V. ö. *Mitterrutzner*, Die D.-Sprache in Central-Afrika (Brixen 1866); *Beltrame*, Il Fiume bianco e i denka (Verona 1881).

Dinka. Több, hazánkban elterjedt szőllőfajta viseli e nevet. Legelterjedtebb és legértékesebb a D.-k között a kövi-D. (Steinschiller, Versecz vidékén rote Flischtraube). Fürtje kicsiny vagy középnagy, tömött, hengeres vagy vesealakú. Rövid metszés mellett is bőven terem. Bora kellemes könnyű asztali bor. Közép érésű, a homokon is jól bevált fajta. Kecskeméten mint asztali szőllőt is jól értékesítik, mert akkor érik, mikor a chasselas-félék már elfogytak.

Dinkel, a Vechtének 75 km. hosszú mellékvize; Münster porosz kerületben ered és Neuenhaus alatt torkollik.

Dinkelsbühl, járási székhely középfrank bajor kerületben, 3 km.-nyire a württembergi határtól a Wörnitz és vasút mellett, (1910) 4800 lak., gyapjuszövéssel, kosárfonással és kefekötéssel. Schmid Kristófnak, a város szülöttének érczszobra és a XVI. sz.-ból való (ú. n. Deutsches Haus) szép renaissance épület a város legjelentékenyebb műalkotásai. 1802-ig birodalmi város volt.

Dinner (ang.), a. m. ebéd.

Dinnye (növ.; l. *a két színes képmellékletet*). A *sárga, édes* vagy *cukor-D.*, a *Cucumis* (l. o.) génusz faja: *Cucumis melo* L. s az ugorkával rokon. Egyéves. Szára heverő, szögletes, durvaszőrű, vége hengerdedebb és kopaszabb; levele ötszögletű, öblösen 3—7 karélyos, karélyai lekerekítettek. Virága rövidnyelű, csoportos, sárga, gyümölcse gömbölyded vagy ellipszoid, barázdált, sima, görcsös, érdes, kipersegett vagy egész *cserhajú*, t. i. a kipersegés helyecskéi elparásodnak, s az egész sárga-D. sajátságos barna vagy földszínű lesz. Némelykor turbánsüvege is van *(turbán D.)*. A sárga D. belseje éréskor meglágyul. Színe sárga, pirosas, fehéres v. zöldes, édes ananászízű, üdítő, zamatos szagú, gyakran olyan finom, hogy már a nyelven is szétolvad, különben hűsítő és szomjúságoltó. Némelyek cukorral, sőt sóval és gyömbérrel is szeretik, néhol befőzik. Túlságos élvezete azonban könnyen hasnyomást, bélgörcsöt v. hasmenést okoz. Tartalma 0·27% cukor, 1·06 fehérjenemű anyag, 1·15 pektin, 1·07 cellulóza, 0·63 ásványos anyag, 95·21% víz. Hazája a meleg Ázsia.

A *görög D.* a. m. *Citrullus vulgaris* (l. *Citrullus*).

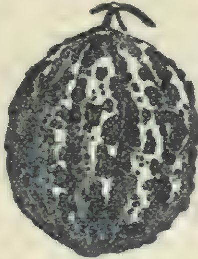
Fajtái.

Mind a sárga, mind a görög D.-nek számos fajtája van, melyek rendszeresen osztályozva nincsenek. A sárga D.-nél a következő fajtacsoportosítás van általánosan elterjedve: 1. *gerezdes, cserhaju (1. ábra)*; főjellegük a vastag, gerezdelt, cseres (recés) héj, a narancssárga, szagos hús; ezek Franciaországban keletkeztek, miért is francia D.-knek is hivatnak; kiváló fajtája e csoportnak a honfleuri; 2. *Kantalup (2. ábra)*; előbbiektől a még vastagabb, mélyebben gerezdelt s *bibircses* héj és sok esetben a lapos alak által térnek el; nevüket Cantalupo Róma melletti helységtől nyerték, ahol állítólag keletkeztek; kiválóbb ide tartozó fajták a párisi, az algeri és a virginiai kantalupok, úgyszintén a versaillesi és a Bellegarde; 3. *gerezdetlen* v. *keleti turkesztán (3. és 4. ábra)*, főjellegük a vékony gerezdetlen héj, mely a legtipikusabb fajtáknál sima, de

több fajtánál cseres, továbbá a szagtalan fehér v. zöldszínű, sőt rózsaszínes igen leves hús. Az ide tartozó fajták indái erősebbek s levelei nagyobbak, mint az 1. és 2. alattiaké, továbbá az indák hajlammal bírnak a felfutásra, miért is e csoport fajtái a felfutó művelésre is alkalmasak; legkitünőbb fajták az eredeti keletiek, különösen az iszpaháni, khivai és bokharai; a nálunk elterjedt fajták közt jelesebbek: a Tisza gyöngye, az Aknabát, Bem tábornok és a rózsaszínű turkesztán. 4. *Ananász-D.-k*, apróbb, gömbölyű alakú, narancsvörös és tömött, zamatos húsuak (pl. a Muscatello, a

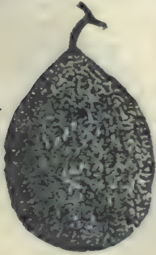

1. ábra.

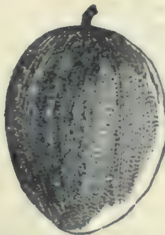

2. ábra.

vöröshúsú ananász stb.). E beosztás tökéletlenségét mutatja, hogy pl. a közönséges ú. n. paraszt-D. (ú. n. kóty-D.), mely gerezdes, de síma héjjal bír, a csoportok egyikébe sem illeszthető be. Beosztják a sárga D.-ket úgy is, hogy a csoportosítás csak-a hús színére, továbbá úgy, hogy csak az érés idejére van alapítva; így vannak: sárga-, veres-, fehér- és zöldhúsu D.-k, továbbá koraiak, nyáriak és téliek. A koraiak rendesen a legkevésbbé ízletesek (hamar kásásodnak), míg a középérésüek a legízletesebbek szoktak lenni; téli

3. ábra.

4. ábra.

az olyan D., mely késő ősszel érik és soká eltartható, pl. a máltai zöld- és piroshúsú; a keletiek között vannak a legkitünőbb téli fajták, továbbá mint ilyenek híresek Franciaországban a cavailloni D.-k.

Termelési szempontból jelentéktelenek az ú. n. *savanyú* és az *illatozó* D.-k; az előbbieknek különféle alakjuk s különböző színű húsuk van, többnyire kicsinyek, főjellegük a savanykás íz; az utóbbiak nem enni való, kicsiny, narancsnagyságú, sárgaszínű, veresen csíkolt D.-k, amelyek pompás illatot árasztanak, miért is a Keleten, továbbá Dél-Európában virágcserepekben, lécekre felfuttatva ablakokban tartatnak. Az ilyen apró gyümölcsüek közül befőzésre alkalmasak pl. a mángó-D., továbbá a konyhakertek citroma és narancsa elnevezésüek.

A görög D.-ket héjuk, húsuk és magjuk színe szerint szokták osztályozni; így vannak: sötétzöld-, világoszöld-, fehér-, csikos- és sárgahéjuak, veres-, fehér-, sárga- és zöldhúsuak, fekete-, fehér-, barna-, veres- és tarkamaguak (barát maguak); továbbá érésök szerint a görög-D.-k is nyáriakra és téliekre osztatnak fel. Legjobb hírnévre tettek szert *Pánthy* Endre címzetes püspök egri D.-i., továbbá számos kiváló híres magyar fajta, mint pl. a *Marsovszky*, a *fogarasi*, a *hortobágyi*, a *csányi*, *sámsoni* és *fegyverneki* piroshúsú és a *jászkun* fehérbélü takács-D.

Termesztése.

Mind a görög, mind a sárga D. meleg éghajlatot, szabad, napsütötte, lehetőleg sík fekvést és laza, meleg talajt kiván. Olyan éghajlat alatt, ahol a szőllő biztosan megérik, a D. a szabadban termeszthető, minden védelem nélkül; ott ahol a szőllő nem, de a kukorica és a dohány biztos termést ad, már csak üvegharang alatt, egyéb helyeken pedig csakis melegágyakban v. hajtatóházakban termeszthető; növényházakban a termesztés nagyon bizonytalan, miért inkább a melegágybeli termesztés van elterjedve. A szabadfekvés nagyon kivánatos, annyira, hogy még a fák árnyéka is árt a D.-nek; innét e magyar közmondás: «a D. csak kapásának árnyékát türi el». A fekete, húmuszos homok az igazi tanyája a D.-nek, miért is legjobban sikerül termesztése a homokos erdőirtásokon, továbbá friss gyeptöréseken, szóval olyan földön, amit a magyar *szűzföldnek* nevez. Ilyen földeken trágyázni nem kell; minden egyéb helyen erős trágyázást kiván s legjobban megfelel neki az elkorhadt lótrágya. A görög és a sárga D. termesztési feltételei nagyjában ugyanazok, de a görög D. igényei mind a meleg, mind a szabad fekvés, mind a talaj lazasága iránt nagyobbak, miért is hazánkban a görög D.-t főleg az Alföld homokterületein termesztik, míg a sárga D. inkább a Felvidék szőllővidékein van elterjedve; a sárga D. jól díszlik a homokos vályogon és a homokos agyagon is, ha azok nem nedves fekvésüek. Szabadban úgy szántóföldön, mint kertben lehet termeszteni a D.-t; mindkét esetben ügyelni kell arra, hogy ugyanarra a táblára a D. 5 év leforgása előtt ne kerüljön vissza.

A *szántóföldi* termesztést hazánk némely helyén nagyon kezdetleges módon űzik; a magot szórva vetik el, s a kapálás alkalmával a növényt szükség szerint megritkítják; egyedüli előnye ennek az eljárásnak az, hogy a magvak egyenetlenül kelnek s így kései fagyok alkalmával csak a korábban keltek fagynak el, míg a később kikeltek mindig jó termést adhatnak; egyéb eljárásoknál a D.-t némely évben 3—4-szer is kell vetni. Jobb művelésmód már a *sorosvetés*, vagy a sorosültetés; a sárga-D.-nél a sortávolság 3, a görög-D.-nél 4 m. s a sorosvetésnél a palánták a sorban, a kapáláskor, 1 m.-nyire ritkíttatnak meg, az ültetésnél pedig 3—4 mag egy helyre, ily távolban rakatik el. Legmegfelelőbb a szántóföldi

művelésnél is fészkekbe ültetni a D.-magvakat. A fészkek távolsága egymástól a sárga D.-nél 2—3, a görögnél 4 m., s készítésük különböző, a szerint, amint a talaj homok vagy pedig kötöttebb minőségű. A homoktalajnál egy ásónyomnyira kiássuk a fészket, a kiásott földet korhadt trágyával keverjük s azután vele a gödröt betömjük, úgy egyengetvén el a földet, hogy a fészek a talaj felszinéből ki ne emelkedjék; agyagos talajon ellenben a fészkeknek magasaknak, s a talaj felszinéből 20—30 cm.-nyire kiemelkedőknek kell lenniök. Minden fészekbe 4—5 mag rakandó, amelyeket 2—3 cm.-nyire be kell födni. Szántóföldi termesztésnél a talajt okvetlenül ősszel jól meg kell trágyázni (kivéve a szűzföldet) s mélyen felszántani, tavaszkor pedig előbb megfogasolni s később ismét szántani, hogy a talaj porhanyós legyen. A késön vetett D. nem igen sikerül, miért is tanácsos a vetést április hó végéig elvégezni. A szántóföldi termesztésnél a vetés v. ültetés után más munka nincs, mint a *herélés* s a szükség szerint 2—3-szori kapálás. A herélés abban áll, hogy a palánták főhajtását a 6—8-ik levél fölött elcsipik, hogy ezáltal az oldalhajtások, melyek inkább kötnek gyümölcsöt, erőteljesebben fejlődjenek; a görög D.-t nem herélik. Szeles vidékeken, hogy az indák össze ne kuszálódjanak, szokásban van az, hogy az indákat több helyen földdel temetik be, «bevágják».

A *kerti művelés* nagyon sokféle lehet, a legegyszerübb módja nem különbözik a szántóföldi fészkes műveléstől, csakhogy természetesen kertben az őszi szántást az ásás helyettesíti, mely jó mélyen, két ásónyomnyira teendő. Nagyon előnyös a kerti művelésnél a magvakat növényházakban v. szobákban cserepekbe vetni s a növényeket a szabadba csak a kései fagyok elmultával ültetni ki; különben ha kellő számú takarókkal rendelkezik a kertész, akkor kiültethetők ezek már május elején is.

Az *üvegharangok* alatti művelés lényege az, hogy a fészket nagy, kb. 35 cm. átmérőjü s majdnem ilyen magas üvegharangokkal lefödik mindaddig, míg a külső levegő hőmérséklete annyira felemelkedett, hogy a D.a szabad levegőt is kiállja. Végül nagyon el van terjedve a sárga D. *melegágyi* termesztése is, melyet hűvösebb klímáju vidékeken, továbbá ott alkalmaznak, ahol érett D.-t már korán, május közepén, június elején akarnak az asztalra adni; a melegágyon urasági kertekben hazánk legjobb D.-termelő vidékein is termesztik a D.-t. Ha a korai termesztés a cél, az eljárás a következő. Januárban nedves fűrészporral töltött kis cserepekbe elvetik a magvakat és melegre állítják; a kertészek legjobban szeretik a 4—5 éves magot használni, mert mint a tapasztalat bizonyítja, az ilyenekből kelt növények a legbővebben teremnek; a D.-mag csirázóképességét 8—12 évig is megtartja, s így az öreg magtól nem kell félni. A kicsirázott magvakat jó kerti földbe, kis cserepekbe vagy gyeptéglákba vetjük és ha növényházzal rendelkezünk, ebbe, ha nem, akkor a meleg szobába, a kályha mellé állítjuk. Ha a cserepekben kikelt növénykék első lomblevele kifeslett, akkor átültetendők a melegágyba. A melegágyban nem nagy, de tartós melegnek kell uralkodni, miért is az ágy készítéséhez alkalmaz meleg lótrágyát némi lombbal v. timárcser-m zsalékkal kell keverni. Ha a melegágy elkészü a trágyára úgy 20—30 cm. magasságban mele ágy-földet hordunk, s ezt úgy egyengetjük hogy az ágy közepe halmos legyen. Minden abla alá ezután egy-egy D.-palántát ültetünk melyet kiherélünk (a görög D.-t nem), mihel 3. levele kifeslett, még pedig úgy, hogy a 2. lev fölött csípjük el a hajtást. A herélés után a me maradt két levél hónaljában csakhamar oldalha tások fejlődnek s ezeket megint visszacsípjük 3. levél felett, amire a két oldalhajtáson levő ös szesen 6 levél hónaljából a gyümölcsöt hozó i dák nőnek ki. Egy-egy tövön 5—6 gyümölcsn többet nem szabad meghagyni, a felesleg eltávol tandó diónagyságú korukban; a terméketlen haj tások egészen elcsipetnek, továbbá a termőhajtá soknak is elcsípjük a szélső gyümölcsön túl ter jedő részét. Ha már a gyümölcs meglehetős nagy alája cserepet helyezünk, hogy rothadásba ne in duljon.

A melegebb téli napok déli óráiban is több ször szellőztetni kell az ágyat, amely a május szép napokban több órán is nyitva maradhat, sö a júniusi meleg éjszakákon már egész éjen át. A palántákat a melegágyban öntözni is kell, de na gyon csinján, állott vízzel és soha sem közvetle a tőnél, mert különben a D. nagyon megsínyli Melegágyi termesztésnél legbiztosabb a D.-vi rágot mesterségesen megtermékenyíteni, mert kü lönben nem köt elég termést. Ha a virágzás ide jén a déli órákban az ágyat kinyitjuk, az ekko származó légvonat az elporzó virágok himporá ugyan szétoszlatja némileg, de ez nem mindi elégséges. A mesterséges termékenyítés igen egy szerű. Mihelyt valamely hímvirág kinyilott, ez nyelestül leszakítjuk s letépve pártáját, a porzóka felszabadítjuk; ezt megtéve, egy nővirág pártá ját szétnyitjuk s a mutatóujjunkkal a hímvirágo felette veregetve, a himport a nővirág bibéjér szórjuk; ezt az eljárást ugyanazon a nővirágo legalább kétszer kell ismételni.

A D.-termesztésnél nagyon fontos az *éret ség* megismerése, mert éretlenül szedve le a gyü mölcsöt, a görög D. utólag a fekvésben egyá talában nem érik, s a sárga D. is csak akko ha a teljes érés előtt legfeljebb két nappal szak tották le. A szagos húsú sárga D.-ket a le könnyebb megismerni, mert ezek érettségét m szaguk elárulja, továbbá érett állapotukban kocs nyukról többnyire leválnak; a keleti (turkesztá szagtalan D.-k érettségét már nehezebb megi merni, s ehhez nagy szakértelem szükséges; a egyik fajta érettségét a gyümölcs hegyének me puhulása, a másikét a kacsok, a harmadikét a egész inda elszáradása jellegzi, sok esetben kocsán körül mutatkozó repedés is jellemz A görög D. érettségének a jelei a következő a héj hamvas szine eltünik, kopogtatva tomp hangot ad, felemelve nagyságához mérten ne nehéz, s felemelten csekély oldalütésre reng; t nyerünk közt összenyomva ropog (de ez árt a D nek), kocsánya megcsavarodik s a közel eső k csok elszáradnak. A leszedett D.-t a fogyas tásig hűvös pincébe kell eltenni.

DINNYÉK I.

(GÖRÖG DINNYÉK.)

1\. 2.

1. Marsovszky görög dinnye (barna magvú). — 2. Fogarasi görög dinnye (fekete magvú).

»Dinnye« cikkhez.

DINNYÉK II.

(SÁRGA DINNYÉK.)

1. Turkesztán. — 2. Bellegarde. — 3. Cantalouppe.

Betegségei.

A. Kedvezőtlen életviszonyok okozta betegségek:

1. *Héjrepedezés*, mikor a gyümölcs héja felpattan; rendesen akkor észlelhető, ha tartós nedves időjárásra hirtelen meleg, napos idő következik. 2. *Görbenövés*, mikor a gyümölcs egyoldalasan nő; egyik fele szépen fejlődik, másik fele a növekedésben visszamarad, kedvezőtlen talajban s különösen nedves időjáráskor észlelhető; segíteni azáltal lehet rajta, ha az elmaradt részen a héjat zsebkéssel gyengéden keresztben felhasítjuk, még pedig több vágással; e műveletet lehetőleg korán kell végezni, mikor a gyümölcs még tojásnagyságú. 3. *Tőrothadás*, mikor az indák tövüknél fonnyadni kezdenek s a kocsányok szinüket hagyják; a betegség kivált nedves agyagos földben mutatkozik s ellene tanácsos a tövek körül szénport hinteni v. azt be is kapálni.

B. Élősködők okozta betegségek:

1. A francia D.-termesztők *nuile*, az amerikaiak *rust* név alatt rég ismernek egy betegséget, amely kifejezések a magyar rozsda szónak felelnek meg. A betegség barna foltokban jelentkezik mind a gyümölcsön, mind a hajtásokon, mind pedig a leveleken, amely foltok egyre terjednek, később besüppednek. A gyümölcsön sok folt gyakran összefolyik, s a foltok helyén a megtámadott növényrészek tönkremennek. E betegség jelentékeny károkat okoz, s valószinű, hogy hazánk D.-vidékein is el van terjedve anélkül, hogy a magyar nép valami névvel megjelölte volna, mert a magyar dinnyészeti munkákban nem találjuk említve. A magyaróvári gazdasági akadémia kertjében azonban már több évben észlelték, habár nagyobb kárt itt nem okozott. E betegséget a francia és amerikai szakmunkák a szőllő egy hasonló betegségének megjelölése után újabban *anthracnose*-nak nevezik, mert nem rozsdagomba, hanem egy egészen más gomba, a *Scolecotrichum melophthorum* Prillieux et Delacroix okozza azt (ugyanez a gomba még *Gloeosporium* Sacc. név alatt is szerepel az irodalomban). A barna foltokon később sötétzöld penészszerű bevonat található, mely a gomba szaporodó sejtjeiből, az egyes gombaszálakról lefűződő kétsejtü konidiumokból van alkotva. A betegségnek ellenszere nincs. 2. A *lisztharmat* fehér, gyengéd porszerű bevonatot alkot a leveleken, amely bevonatban később apró, fekete szemecskék, a gomba ú. n. peritheciumai tünnek fel; ellene a kénporozás használ (l. *Lisztharmat*).

3. A *Cladosporium cucumeris* Frank nevű gomba a gyümölcs héján barna, besüppedt, rothadó foltokat okoz, amely foltok egyre nagyobbodnak s belőlük gumminemű lé szokott kifolyni; a betegség nemcsak a nagyobb, hanem még az egészen zsenge, fejletlen gyümölcsöt is megtámadja, ami miatt ezek fejlődésükben visszamaradnak, elcsenevészednek. A gomba micéliuma keresztülnövi a gyümölcs héját s ennek szöveteit tönkreteszi; ott, ahol a rothadt foltok vannak, jelentkeznek később a gomba szaporodó részei, a konidiumok, melyek a foltokon szürkészöld bevonatot alkotnak. A betegség, amely ellen védekezni nem lehet, a leveleket nem támadja meg. 4. Amerikában a D.-t egy Peronospora is, a *Peronospora cubensis* B. et C. megtámadja; ez is fehér bevonatot alkot a leveleken, melyeket gyakran tönkre tesz s így a gyümölcs kifejlődését gátolja; ellene a bordeaux-i folyadékkal (1%) való permetezés használ. 5. A leveleken különböző nagyságú, de valami nagyobb méreteket sohasem öltő, gyakran kerek, néha szabálytalan barnás foltok jelenkeznek, melyek később megfehérednek s rajtuk apró fekete szemecskék támadnak; a betegséget is egy, a *Septoria* génuszhoz tartozó gomba okozza, mely bővebben tanulmányozva nincs. 6. Perzsiában a D.-n egy virágos élősködő is, a szádor-féle növénycsaládba tartozó *Orobanche Delilii* Decne. (Phelipaea aegyptiaca Walp.) nagy károkat szokott okozni; a D. gyökérzetébe bocsátja saját gyökérzetét, s ezt a gyümölcs megsinyli; ez az élősködő egyébként a tökféle növények családjának egyéb tagjait is, továbbá a káposzta-féle növényeket s a gyapotnövényt is megtámadja; tanácsos az Orobanche-t, mielőtt még magjait megérlelte volna, kigyomlálni és elégetni.

Irodalom. Szontagh Gusztáv: A szenvedelmes dinnyész; Katona Dienes: Dinnyészet; Dr. Farkas Mihály: A D.-tenyésztés foglalatja; A dinnyész munkaköre, irta: az öreg dinnyész (Pánthy Endre); Ónody Bertalan, Khiva dinnyészete; Jacquin Monographie complète du Melon, Paris; Loisel, Melon, nouvelle méthode de le cultiver sous cloches, sur buttes et sur couches, Paris; Dufour de Villerose, Cultur du melon, Paris, 5. kiad.

Dinnyeberki, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 401 magyar lak.; u. p. és u. t. Bükkösd.

Dinnyefa (növ.), l. *Carica*.

Dinnyefafélék (növ.), l. *Caricaceae*.

Dinnyefar, a ló azon faralakulása, midőn az nemcsak hátrafelé, de oldalra is elgömbölyödik s közepén egy kis bemélyedés, egy barázda húzódik egészen a farokig. Méretei rendesen igen kedvezőek, azért a D. a jól alakultak közé soroltatik.

Dinnyefű (növ.), l. *Hibiscus*.

Dinnyekaktusz (növ.), l. *Melocactus*.

Dinnyés, Gárdonyhoz tartozó puszta, Fejér vm. székesfehérvári j.-ban, (1900) 342 lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

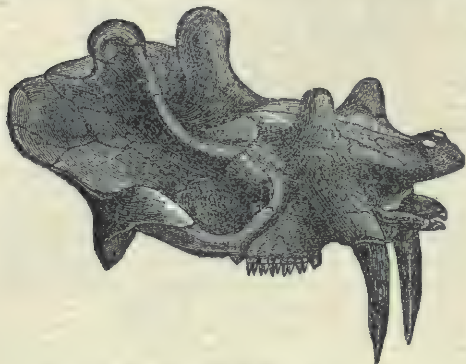
Dinnyés-kajtori tólecsapoló társulat. Alakult 1888. a fejérvármegyei Pákozd, Gárdony, Szerecseny, Seregélyes és Aba községek határában, a szab. cs. és kir. Déli Vaspálya-társulat pályatestétől K.-re fekvő tavak lecsapolására. A társulat kötelékébe bevont terület 2184 kat. hold, 196 □-öl. 1905 év végéig befektetett építés tőkéje 74,855·28 K. Székhelye Székesfehérvár.

Dino..., természettudományi nevek összetételénél, különösen kihalt óriás állatokéinál (pl. Dinosaurus) a. m. félelmetes, hatalmas (a görög «deinos» szótól származik).

Dinobryon (állat), az ostorosállatkák *(Flagellata)* osztályába, az aranyszinű ostoros véglények *(Chrysomonadina)* rendjébe tartozó állatnem. Fajai telepeket alkotnak s az egyes egyének cellulózból álló hüvelyekben laknak. Néha, főleg állóvizekben, rendkívül elszaporodnak. Legismertebb a *D. sertularia* Ehrbg.; édesvizi tavakban igen gyakori. Hazánkban rajta kívül még 2 faj él.

Dinocerata *Marsh*, kihalt ősvilági emlősállatok, melyeknek maradványai nyugati Ame-

rikában, eocen-rétegekben találhatók. Marsh 1870. találta először nyugati Wyomingban és három nemet: *Dinoceras, Tinoceras* és *Uintatherium* különböztetett meg. Az állat maga igen erős, zömöktestű, elefántnagyságú, csakhogy öt ujjú lábai rövidebbek. Feje (l. az *ábrát)* szarupajzszsal volt fedve; hogy rajta kinövés volt-e és hogy

Dinoceras koponyacsontjai.

mindegyik fajnál-e, az még nem bizonyos. Farka vékony és hosszú volt. Fogazatából ítélve húsevő lehetett, amennyiben felül nem volt metszőfoga, alul pedig 6 metszőfoga, továbbá oldalt kiálló hatalmas szemfogai és mindegyik oldalon, felül és alul 6—6 erős zápfoga. V. ö. *Marsh*, Dinocerata (Washington 1886).

Dino Compagni, l. *Compagni*.

Dinocrates, l. *Deinokrates*.

Dinoflagellata (állat), az ostoros ázalék-állatkák *(Mastigophora)* osztályának egyik alosztálya két ostorral, melyek közül egyik ostorszerű s hosszbarázdában fekszik, a másik ellenben legtöbbször hullámzó hártya, illetőleg szalag- és harántbarázdában foglal helyet; hullámzásával azt az optikai csalódást idézi elő, mintha ott csillangók örvényeznének. E csoportot régebben *Cilioflagellata* néven emlegették, s némelyek a növényországba sorolják. Testük merev, ami rendesen sajátszerű alakú cellulózából álló páncéljuktól ered. Legtöbb közülök tengeri, de van néhány édesvizi és hazai faj is. Rendesen roppant nagy mennyiségben fordulnak elő, s ezért, bár nagyon kicsinyek, nagy tömegüknél fogva a halak táplálásában nagy szerepet visznek. A tengeriek közül többen világítanak. Hazánkban 11 fajuk él; leggyakoriabbak a *Ceratium* és *Peridinium* nemekhez tartozók.

Dinom-dánom, mulatság, korhelykedés; innen a közmondás: Egy-két napi D. három napi szánom-bánom.

Dinornis *Owen* (állat). Kihalt neme a szárnynélküli (Apteryges) szárazföldi madaraknak. Külsejére az afrikai struchoz hasonlított, de annál is magasabb volt néhány lábbal. A lábán 3 ujj volt. A csontjai kevéssé voltak léggel teltek, hanem inkább velővel, és éppen ezért teste a röpülésre alkalmatlan nehéz volt. Valószinüleg növényevő volt. A történelmi időkben még élt a D. Uj-Zeeland szigetén, ahol a maórok ma is borzasztó szinekkel festik azon harcokat, melyeket őseik folytattak ezen óriási madarakkal, melyeket ők Moa (Movie)-nak neveznek. Hochstetter és Haast hozták Európába az első teljes D. csontvázakat, melyeket az uj-zeelandi barlangok iszapjában találtak eredeti, természetes fekvésben. Hat faja ismeretes, legnagyobb a *D. maximus* v. *giganteus* Owen, mely több mint 10 láb magas volt; ismeretesek még az uj-zeelandi pleisztocén koru képződményekből a *D. ingens, D. robustus, D. struthioides, D. gracilis* és a legkisebb faj a három láb magas *D. parvus* Owen.

Dinornithidae (állat), a strucfélékkel közel rokon, kihalt óriás madarak családja, melynek fajai Madagaszkáron, a Maskárana-szigeteken és Uj-Zeelandban éltek; magukkal jóformán tehetetlenek voltak, repülni nem tudtak. Csontjaikból a muzeumok részére teljes példányokat is sikerült összeállítani.

Dinosauria, l. *Dinosaurus*.

Dinosaurus (paleont.). A hüllőknek kihalt rendje, melynek képviselői a triasz elejétől a kréta végéig éltek. Egyes fajok óriási méretüek voltak s nagyság dolgában az összes többi kihalt és ma élő szárazföldi állatokat fölülmulták *(Atlantosaurus)*. Koponyájuk s így agyuk is a test nagyságához képest rendszerint igen kicsiny volt, de ezzel karöltve járt a hátsó végtagfüggesztők közül a sacrum erősen kitágult üregében a gerincagynak tetemes megnagyobbodása. A gerincoszlop csigolyái sokszor szivacsos szerkezetüek, egyeseknél a végtagcsontok üregesek, kulcscsontjuk nincs, a medenceövben az ülőcsont erősen megnyúlt, mint a madaraknál s a farcsontjuknak sokszor hátsó nyúlványuk (postpubis) van. Kültakarójuk v. csupasz volt, v. pedig pajzsok, tövisek, szarvak fejlődtek belőle. Részben növényevők, részben ragadozók voltak. Némelyek madárjellegeket (üreges végtag, medenceöv), mások emlősjellegeket(kettős gyökerű fog a *Ceratipsiák*nál) mutatnak. A D.-kat felosztjuk: *sauropoda* (gyíklábuak), *theropoda* (ragadozólábuak), *orthopoda* (egyeneslábuak) és *ornithopoda* (madárlábuak) alrendjére.

Gyakrabban előfordulnak: Észak-Amerika felső júra rétegeiben, pl. *Atlantosaurus, Apatosaurus, Brontosaurus, Diplodocus Compsognatus* stb. és a felső kréta (ú. n. Laramie) rétegeiben, pl. *Triceratops*. Európa alsó krétarétegeiben (a belga, német és angol wealdenben), pl. az *Iguanodon*. Hazánkban *Nopcsa* F. báró a Hátszeg vidéki terresztrikus felső krétarétegekből ismertetett D.-kat, mint a *Telmatosaurus transylvanicus*-t, *Mochlodon robustum*-ot és *M. Suessi*-t, melyek közül a két első új s csak hazánkból ismert faj.

Dinotherium (paleont.) Az ormányosok alrendjébe tartozó kihalt emlős állat volt. Legjellemzőbbek az alsó állkapcsában lévő le- és hátrafelé görbült, erős agyarrá fejlődött metszőfogai, amelyekkel egyfelől a táplálékul szolgáló növényeket szaggatta föl, s amelyek másfelől a meredek partokon való fölkapaszkodásnál szolgáltak segítségül. A felső állkapocsban agyara nem volt. Az előzápfogaknak s a zápfogaknak két-két, legfeljebb három éles harántnyergük van, amelyek igen mély barázdákkal vannak egymástól elvá-

lasztva. A zápfogak a tapiréhoz hasonlók s azért *Cuvier* a régebben ismert egyes zápfogakat egy óriási tapir-fajtól származottaknak gondolta. Később Eppelsheimban, Németországban teljes koponyát és állkapcsokat leltek, majd Franzensbadban (Csehorsz.) és Pikermiben (Görögorsz.) ezenkívül a végtag csontjai is előkerültek, amikből a D. rendszertani helye teljes biztonsággal megállapítható volt.

Mint a mai elefántnak rokona, szintén a füves, erdős és mocsaras területen élt. Nagyobb volt valamivel a mai elefántnál. Élt a miocénben és a pliocénben, amely korok üledékeiben leljük maradványait. Előfordul a föntebbi helyeken kívül: hazánkban a pannoniai (pontusi) rétegeinkben (Baltavár, Rákoskeresztúr, Polgárdi) és gyéren a szarmata-rétegekben; a bécsi és a romániai medencék pannoniai rétegeiben, Franciaország miocénjében, Szamosz-szigetén, Kelet-Indiában. Leggyakoribb faja a *D. giganteum*, továbbá a *D. bavaricum* és *D. Cuvieri*. Romániában a *D. giganteum*-nak egy igen nagy válfaja, a *var. gigantissimum* teljes csontváza a bukaresti egyetem geológiai muzeumában van felállítva.

Dinslaken, porosz város a düsseldorfi kerület Ruhrort járásában, vasút mellett. Van több temploma, árvaháza, bírósága. Lakosainak főfoglalkozása az ipar s fontosabb iparágak: szén-, vas- és fémbányászat, firnisz-, olaj-, lakk- és festékgyártás stb., (1910) 8324 lak.

Dintel, németalföldi folyó Észak-Brabant tartományban, Bredánál, a Mark és az Aa vagy Weereis egyesüléséből származik és Dinteloord mellett ömlik mint hajózható folyó a Volkerakba, a Maas egyik ágába.

Dinyás, nagyk. Torontál vm. párdányi j.-ban, (1900) 1657 szerb lak.; szerb földmívesek szövetkezete, postahivatal és telefonállomás.

Dinzio, l. *Duzio.*

Dió, *nux* (növ.), egy- v. többtagú, együregű magházból fejlődő, kemény, fásodott héju termésfajta, melyben a hártyáshéju mag van. Egytagú diótermése van a mogyorónak, többtagú (makk) a tölgyeknek. A sulyom diótermésének horgait a 4 ránőtt csészelevél, a tölgy makkjának kupacsát összenőtt fellevelek alkotják.

Dio Caesarea, Galilea egyik helysége, melynek eredeti neve Sepphoris v. Saphorine volt, a hagyomány szerint Mária szüleinek lakóhelye. Körülbelül Kr. u. 339. Constantius Gallus Caesar elpusztította, de későbben újból felépült.

Dio Cassius, inkább: *Cassius Dio, Cocceianus*, görög történetíró, szül. Nicaeában Kr. u. 155. és mint Dion Chrysostomos unokája gondos nevelésben részesült. 190-ben már a szenátusnak volt tagja, 221. először, 229. másodizben konzullá választották. Szigora miatt, melyet mint hadparancsnok gyakorolt, a pretoriánusok fenyegetéseinek volt kitéve, úgy hogy a császár ajánlatára második konzulsága alatt Rómát elhagyta, nemsokára azonban teljesen visszavonult a közügyektől. Történelmi munkája: Ῥωμαϊκὴ ἱστορία, melynek 22 esztendőt szentelt, 80 könyvben tartalmazza Róma történetét Aeneastól K. u. 229-ig. Teljesen csak a 36—60 könyvek maradtak ránk a Kr. e. 68 évtől a Kr. u. 47-g. A többiekből töredékek vannak és a XI. sz.-beli Xiphilinos (l. o.) kivonata. Róma korábbi nagy férfiait nem méltatja kellőleg, míg hatalmas kortársainak túlságosan is tömjénez. Műve különböző forrásokból van merítve s azért nagyon változó értékű; nem ment továbbá egyenetlenségektől, pártoskodásoktól; szereti a bőbeszédű szónoklatokat, szivesen beszél csodajelekről. Mindamellett nagy fontosságú különösen a római alkotmány, joggyakorlat és hadügy szempontjából. Első kiadása Stephanus Robertustól való (Paris 1548), jobb a Fabriciusé és Reimarusé (Hamburg 1750—1752, 2 köt.), kritikai kiadás 3 kötetben a Boissevain-é (Berlin, Weidmann 1895—901).

Dio Chrysosthomos, l. *Dion,* 2.

Dioclea *(Dioklea, Doklea, Duklja),* ókori város a mai Montenegro területén, Diocletianus születési helye. Romjai Dukle mellett, Podgorica közelében maig láthatók.

Diocletianus, teljes nevén *Gaius Aurelius Valerius D.*, római császár Kr. u. 284—305. Alacsony származású dalmáciai ember volt (szül. 239.), de rendkívül tehetséges katona, ki polcról polcra emelkedett s a hagyomány szerint egy papnő jóslata is biztatta, hogy eléri a trónt, de előbb egy vadkant (lat. *aper)* kell leölnie. E jóslat értelmét akkor fogta fel, midőn urának, Carus császárnak megöléseért alkalma nyilt a trónkövetelő Aper praetorianus vezéren bosszut állani. A keleti hadsereg erre Chalcedonban császárrá kiáltotta ki. Minthogy ellenfele, Carinus 285. meghalt, D. az egész római birodalom ura lett, legtehetségesebb hadvezérét, Maximianust, augustusi ranggal uralkodó társává tette, 293. pedig két más vezért, Galeriust és Constantius Chlorust caesari ranggal szintén bevont az uralkodói teendőkbe. D. egységes vezetése alatt a négy fejedelem a hosszas belső zavaroktól megrongált birodalom tekintélyét helyreállította. Maximianus Galliában a lázongó parasztságot, a bagaudákat 285. megfékezte; a burgundok, alemannok és más germán törzsek betöréseinek véget vetett. Constantius a lázongó Britanniát 296. ismét a birodalomba kebelezte. D. maga a Duna vidékén csinált rendet, visszahódította Dáciát és Egyiptomot. Galerius is sikeresen harcolt Ázsiában a határokon. Nagyjelentőségű volt D. uralma a közigazgatás terén is. Róma megszünt a császár lakhelye és a birodalom központja lenni; D. Nikomediában, Maximianus pedig Mediolanumban (Milano) ütötte fel székhelyét s így a római szenátus és a tisztviselők elvesztették régi befolyásukat. A császárok a Kelet despotizmusának megfelelő udvartartást rendeztek be; D. megszüntette alattvalóival az érintkezést, a hódolatnak lealázó formáit honosította meg s így a Nagy Constantinustól végleg kifejlesztett bizantinizmusnak alapját vetette meg, hogy a császárság megrongált tekintélyét új fényre emelje. Továbbá szétválasztotta a katonai és polgári közigazgatást; Itáliát 12 megyére osztotta fel, a provinciákat megkisebbítette és 12 dioecesis alatt 101 közigazgatási kerületet szervezett rajtuk, melyekben egy új bürokratikus tisztviselői osztály ép úgy biztosította az állam alapjait, mint eddig a katonaság. Rendbehozta a pénzügyeket, nagy építkezéseket rendelt el, így a ró-

mai D.-thermákat, melyből még ma is fennáll hatalmas nagy romokon kívül egy nagy terem (most az ú. n. S. Maria degli Angeli templom). Az egykorú keresztény írók azonban gyalázatos szinben tüntetik fel D. uralmát, mert 303 febr. 23. üldöző rendeletet bocsátott ki a keresztények ellen, melyet főleg Galerius kegyetlenül hajtott végre. Húsz évi uralom után 305 máj. 1. önként lemondott uralmáról és Maximianust is arra kényszerítette, hogy a Caesarok javára az ő példáját kövesse. Dalmáciába vonult vissza, hol Salonesban (a mai Spalatóban) nagy palotát épített magának s itt is halt meg kertje mívelése közben 313. Nyugodtan tudta nézni, miként hanyatlik vagy veszti jelentőségét élete munkájának egy része. V. ö. *Bernhardt*, Geschichte Roms von Valerian bis zu D.-s Tod (Berlin 1867); *Preusz*, Kaiser D. u. seine Zeit (Leipzig 1869); *Seek*, Geschichte des Unterganges der antiken Welt, I. köt. (Berlin 1897); *Mason*, The persecution of D. (London 1876); *Allard*, La persecution de D. (Paris 1890).

Diocletianusi éra *(diocletianusi időszámítás)*, l. *Időszámítás.*

Diód *(Diódváralja*, Strenc), kisk. Alsó-Fehér vm. nagyenyedi j.-ban, (1910) 1577 oláh és magyar lak., vasúti megálló; u. p. és u. t. Tövis. Vidékén kitünő gyümölcs terem. A község felett *Diódváralja* romjai láthatók; a várat Hunyadi János építtette s 1467. Dengelegi Pongrácz János birta; Ulászló Rádul havasalji vajdát jutalmazta vele. 1538-ban Balassa Imre vajda kapta Zápolyától. 1555-ben Izabella a törökök elől ide vonult, Izabella lemondása után Balassa Menyhért birtokába került. 1562-ben János Zsigmond ostrommal bevette és leromboltatta.

Diodati, *Johannes*, ref. teológus, szül. Genfben 1576 jún. 6., megh. u. o. 1649 okt. 3. Már 21 éves korában a zsidó nyelv tanára, majd lelkész és Béza halála után 1609. teol. tanár Genfben. Velencében s más olasz városokban igyekezett a reformációt terjeszteni, de sikertelenül; szerepet vitt a dortrechti zsinaton. Nevét néhány más irodalmi művén kívül főként olasz bibliafordítása (1603, Genf 1641) tette ismertté. V. ö. *Budé*, Vie de Jean D. (Genf 1869).

Diodon *Günth.* (állat), a csupaszfogú halak *(Gymnodontes)* családjának egyik neme, melyre jellemző, hogy testük gömbalakú, de farkuk és farkúszójuk jól megkülönböztethető; előgyomrukba rendkívül nagy mennyiségű levegőt tudnak felvenni, miáltal testüket fölfujhatják; bőrükben csontlemezek vannak, melyeknek mindegyikéhez egy-egy mozgatható, merev tüske izesül. Négy ismert faja közül legközönségesebb az Atlanti-, Indiai- és Csendes-óceán trópusi részeiben honos sünhal *(D. hystrix* L.), hossza 35—60 cm.; tüskéi elérik az 5 cm. hosszuságot is.

Diodoros, 1. *a megarai*, görög filozófus, szül. Jasosban, Káriában, K. e. a IV. sz. második felében. Egy ideig Ptolemaeus Soter palotájában találjuk, ahol állítólag egyszer a király jelenlétében Stilpon egy problemát adott föl neki megoldásra, melyre nem tudott azonnal felelni; akkor nevezte el a király Kronosnak (idő, időveszteség) célzással a lassuságára. Ezen való bánatában halt volna meg. Korának egyik leghiresebb dialektikusa volt, ki a mozgás és az üres tér lehetősége ellen új argumentumokat talált. Még híresebb volt a lehetőről való okoskodása (ὁ κυριῶν): Ami nem volt és nem lesz: lehetetlen; mert a lehetőből nem következhetik lehetetlen. Ha két egymást kizáró esetből az egyik valósult, akkor a másik lehetetlen; ha ugyanis lehető lett volna, akkor a lehetőből lehetetlen vált volna. D. Asperdusból Pythagoras iskolájának késői tagjaihoz tartozik. (V. ö. P. *Tannery*, Archiv f. Gesch. d. Ph. 1896). Leányai is híres dialektikusok voltak, úgy hogy tanítványa Philo külön munkát írt róluk (l. *Megarai iskola).*

2. *D. (Siculus)*, Caesar és Augustus alatt Rómában élt görög történetíró Sziciliából. Nagy utazásokat tett, sok anyagot gyüjtött s 40 könyvre terjedő Bibliothékéjében, mellyel minden más tört. művet feleslegessé akart tenni, világtörténetet írt az őskortól Kr. e. 59-ig. Nagy része elveszett, de megvan az első 5 könyv (keleti népek, görög őstörténet), aztán a 11-től a 20-ig (a görögök története 480-tól 302-ig); a többi könyvekből töredékek és kivonatok. D. fő forrás Szicilia történetére nézve s fontos a régi római történetre. Azonban nagy anyaghalmazából hiányzik a lélek, a történetírói művészet és kritika. Kiadta *Wesseling* bő kommentárral (Amsterdam 1746, 2 köt.), *Dindorf* (Leipzig 1828—32, 5 köt.; ezt átdolgozta *Vogel*, majd *Bekker* J., 1853—54). Fordította *Wahrmund* (1869). V. ö. *Heyne*, De fontibus et auctoribus historiarum Diodori (Göttingen).

3. *D.*, az ú. n. antiochiai iskola képviselője. 378 óta Tarsos püspöke volt; megh. 394. Utóbb őt vélték a nestorianismus előhirnökének, pedig saját korában mint az ortodoxia megtestesülését tisztelték. Iratai nagyobbrészt elvesztek. V. ö. *Harnack*, D. von Tarsus (Leipzig 1901).

Diódváralja, l. *Diód.*

Dioecesis (gör.-lat.), 1. valamely tartományhoz csatolt, s a tartományi helytartó által kormányzott kerület, különösen Kis-Ázsiában. Nagy Konstantin óta a praefecturák D.-ekre oszoltak, élükön egy vicariussal (helyettessel). 2. Egyházjogban a. m. egyházmegye. Az egyházjogban nagy jelentősége van, mert a püspökség — a róm. kat. egyház alkotmányának ez alapintézménye — területi hatósággá vált és a D. ezen hatósággal kapcsolatos területegység, mely magával a püspöki hatósággal időfolytán annyira összeforrt, hogy a kánonjog szerint püspököt nem is szabad ilyen terület nélkül felszentelni. Ha valóságos terület nem volna, legalább egy névleges megyére kell a felszentelésnek történnie.

Dioecia (növ.) a. m. kétlakiság (l. o.).

Diófa (növ., *Juglans* L.), a róla nevezett család *(Juglandaceae)* faja, 7—8 fajjal az északi félgömb mérsékelt övében, 1 faja Jamaikán. Agában a bél rekeszes, rügye többnyire kopasz, levele páratlanul szárnyas, jó illatu, porzós virága barkában a mult esztendei hajtáson jelentkezik, a termő virág 1—3-ként egyesül az ágak hegyén, csonthéjas gyümölcs lesz belőle. Legnevezetesebb faja a *pompás* D. *(Juglans regia* L.), 20—25 m. magas. Törzse aránylag alacsony, a koronája szép, terjedelmes. Termése gömbölyded, a héja zöld, de fehérrel pontozott, végre megfeketedik. Vadon előfordul Görögországban, Elő-Ázsia több helyén, a

Himalaja ÉNy.-i részén, ahol más lombos és tűlevelű fákkal együtt nagy erdőket alkot, továbbá K.-i részén és Birmában. Nálunk Krassó-Szörény és Szeben vmegyében fordul elő vadon. Most már Európában számos fajtáját termesztik, s Ny.-on az é. sz. 56°, K.-en pedig 52°-ig terjed. A havason is tetemes magasságban megterem, Svájc É.-i részén 800, a déli részén 1100, hazánkban 640—950 m. magasságban terem. Van *olajos, csemege, vérbélű, fürtös* és *óriás* (1 dm. hosszú, 7 cm. széles), majd apróbb fajta, keményebb, vékonyabb v. nagyon törékeny héju fajtája, utóbbit német elnevezéséről *cinege-dió*-nak v. papirhéjúnak is mondják. A D. zöld részei zamatos izüek és illatuak. Levele, kérge, főképen pedig a terméshéj főzéséből timsóval barna festéket nyernek, s vele fanemüeket, gyapjut festenek. Orleánnal és a kékfa levével az asztalos a diócsávát csinálja. A zöld dióhéjat a vászonfestő és kalapos is szivesen megveszi. Levelének és zöld héjának felforralt leve, ha a lovat bekenjük vele, a csipős legyet, meg a szunyogot elriasztja; virágából hajfeketítőt csinálnak, a fiatal zöld diót pedig olajba teszik és hajkenőcsnek használják. Éretlen termését addig, míg oly puha, hogy erős tűt átszurhatunk rajta, cukorral bőven keverve befőzik és kedvelik. Cukorral és szesszel dió-likőr lesz belőle. Újabban a száraz D. levelének teájával együtt skrofula és bőrbetegség ellen ajánlják. Magva négygerezdű, de van háromgerezdű is; tartalma 50% kövér olaj (dióolaj). Ez kisajtolva jóízű, zöldes, illattalan, de hamar megavasodik; úgy használják mint a mákolajat, v. mint jóízű étolajt. Mivel hamarább szárad, mint a lenmagolaj, olajfestményekhez firnisznek használják. A fiatal D. fája fehér és puha, a vénebbé barna, kemény, szivós és rugalmas; az európai fák egyik legcsinosabbika és legfinomabbika, gyakran igen szép hullámzatos vagy márványos rajzok vannak rajta, kissé fénylő, nagyon finoman likacsos, a bélsugár alig észrevehető; szépen fényezhető, könnyen hasad, szárazon nagyon tartós, ezért bútornak és műtárgyakhoz nagyon keresik; zongorát, puskaagyat is készítenek belőle.

A D.-t magról szokás szaporítani, nagyon gyorsan nő, 100 esztendőnél könnyen tovább él. A nagy D. azonban sok helyet elfoglal, alatta valami nehezen tenyészthető, azért most az 1837 óta ismeretes, Belgiumban nevelt *bokordiót (J. regia var. fertilis)* is felkapják és kerítésbe ültetik. Itt bokoralakú marad, a tövétől kezdve szétágazik s éppen oly bőven terem, a magva éppen olyan nagy és jóizű, mint a rendes D.-é. Az amerikai D.-kat nálunk gyakran ültetik, sűrű koronájok az eső és verőfény ellen is tetemesen véd. Magjuk nem oly jó, mint a mi D.-nké. Ilyen a *J. nigra* L. (fekete D.), 20—30 m. magas, levele 7—9 szárnyú, puhaszőrű. Magva nem öblös metszetű. Észak-Amerikában nő Massachusettstől Floridáig, fája használatos. A *J. cinerea* L. szintén magas fa, levele 8—10 szárnyú, szőrös. Fiatal hajtása meg a levél nyele ragadós szőrű. Termése hosszas, kihegyezett, nagyon érdes és göröncsös, magva nem öblös metszetű, csipős és olajos ízű. Kanadában meg Észak-Amerika k.-i és közép tájain nő. Fája bútornak, a megfúrásából kifolyó nedve cukornak használatos, kérge hashajtó orvosság. Minthogy D.-nk csemetéjének a fája belül nagyon beles, ritkán lehet nemesítendő anyatőt belőle keríteni, azért erre a célra leginkább amerikai D. fajtát szokás választani. Ezek így könnyen nemesíthetők, még a rossz földben is gyorsan nőnek.

Betegségei.

1. A levél a felső lap felé kihólyagosodik s a hólyagok belső felületét lisztes anyag vonja be; e betegséget az őszi barack levélfodrosságát okozó gombával rokon gomba, az *Exoascus Juglandis* Berk. idézi elő s ellene más nem használ, mint a beteg levelek korai leszedése és elégetése s esetleg a fiatalabb ágak visszametszése, mert a gomba miceliuma behatol az ágakba is. 2. *Lisztharmat.* Lisztes bevonat lepi be a levél mindkét lapját, melyet a Phyllactinia suffulta Sacc. nevű gomba okoz; ellene a kénezés ajánlható (l. *Lisztharmat*). 3. A *Cryptosporium nigrum* Bon. nevű gomba a leveleken élesen határolt, barna foltokat okoz, melyeket egy kissé sötétebb udvar környez. 4. A *Gnomonia leptostyla* Ces. et De Not. nevű gomba szintén barna foltokat okoz a leveleken, amely foltokon a levél alsó lapján később barna szemecskék jelentkeznek. 5. A leveleken nagy, halavány, száraz, barna udvarral körülvett foltokat a *Phyllosticta juglandina* Sacc. és a *Ph. Juglandis* Sacc. nevű gombák okoznak. 6. A leveleken szabálytalan, halványzöld foltok támadnak, melyek később elszáradnak; a foltok a levél alsó lapján fehérszínű molyhos bevonattal húzódnak be; oka a *Microstroma Juglandis* Sacc. nevű gomba. 7. A dió zöld héján kerekded, szürkésbarna, vörhenyes szegélyű foltokat a *Glœosporium epicarpii* Thüm. nevű gomba okoz. 8. A *Septoria nigro-maculans* Thüm. nevű gomba nagy, sötétbarna, a *S. epicarpii* Thüm. fekete szegélyű barna foltokat, a *Phoma Juglandis* Sacc. nevű gomba apró fekete szemecskéket okoznak a dió zöld héján. 9. Rothadás.

Diófafélék (növ.), l. *Juglandaceae*.

Diófás (azelőtt: *Oláhnyires*), kisk. Szolnok-Doboka vármegye betleni járásában, (1910) 275 oláh lakossal; u. p. Középfalva, u. t. Magyarnemegye.

Diogencianos (lat. *Diogenianus, Aelius*), görög grammatikus a Kr. u. II. sz.-ban a pontusi Herakleiából. Különböző földrajzi és lexikográfiai munkáiból ránk jutott 5 könyvből állott és Pamphilos és Zopyrion grammatikusoknak hasonló műveiből kivonatolt, az alexandriai Hesychiostól kibővített lexikona, mely ábéce rendben klasszikus auktoroknak nevezetesebb szógyüjteményét és szójárásuknak glosszáriumát adja.

Diogenes, 1. Apolloniából, görög filozófus, K. e. az V. században; az ioniai iskola híve, melynek tanítását Anaxagoras elveivel valahogy egyesítette. Mint Anaximenes, ő is tanítja, hogy az ős anyag, melyből a világ lett: a levegő, melyből sűrűsödés és ritkulás útján támad minden. Ez a levegő azonban egyúttal ésszel bír, ez a levegő isten, Zeus. A mi eszünk csak istennek kifolyása, amelyből a lélekzés útján részesülünk. Anaxagorastól tehát abban különbözik, hogy ennek dualizmusával szemben fenntartja az eredeti ioniai monizmust. Az ősanyag eszes voltát a világ rendjé-

ből és célszerüségéből következteti. Töredékeit kiadták Panzerbieter (Leipzig 1830); Mullach (Fragm. phil. graec. I., Paris 1860) és Diels (Fragm. d. Vorsokratiker, Berlin 1903).

2. *D.*, Sinopéból, a híres és népszerű cinikus filozófus, a «kutya», kit Platon «őrjöngő Sokratesnek» is nevezett, szül. K. e. 414 táján, megh. Korinthban körülbelül 90 éves korában. Apja pénzváltó volt, ki alkalomadtán hamisított is, amiben fia állítólag segítette. Meglehet, hogy az egész hamisítási adat félreértésből származik. Mikor e miatt kiűzték Athénből, Antistheneshez ment (l. o.), hogy nála tanuljon. Antisthenes bottal akarta elkergetni, de D. nem tágított s végre is ottragadt. A mester nem vallotta kárát. D. szellemes szarkazmusa oda csődítette a tanítványokat, kiket D. szava elbájolt. D. a következetességben, mellyel a boldogságot a mindentől való függetlenségbe helyezi, csakhamar túltett mesterén és bizarr túlságaival nagy népszerüségre tett szert. Neki nem kell semmi. Tömérdek anekdota maradt fenn róla. Elfogadja, ha kutyának nevezik; az utcán keresi eledelét. Hordóban lakik, egy ideig nyers hússal próbál élni. Köpenye mindene, nappal abban jár, éjjel abba takarózik. Némelykor a templom előcsarnokában alszik. Nyáron a forró homokban hempereg, télen mezítláb jár a hóban s meztelen melléhez öleli a jéghideg szobrokat. Bottal, kenyérzsákkal s ivópohárral jár, és mikor egyszer egy embert tenyeréből inni lát, elhajítja poharát. Egyszer nappal égő lámpással jár az utcán, «embert» keresve. A spártaiak az ő nézete szerint még leginkább emberek, t. i. legalább gyermekek, a többi görögök szennyességek, v. ami még rosszabb: asszonyok. Nagyra van maga magával. Mikor kalózok elfogják s rabszolgavásárra viszik, azt feleli, ha kérdik, mit tud: szabad embereknek parancsolni s tele torokkal kiáltja: Kinek kell úr? Tényleg találkozott valaki, aki erre megvette: Xeniades, gazdag korinthusi ember, ki fiai nevelését reá bízta és visszaadta neki a szabadságot. Mondják, hogy kitünő nevelőnek bizonyult. Rousseau nevelési elveihez állhatott közel. Azután fölváltva Korinthban s Athénben élt. Korinthban egyszer Nagy Sándor fölkereste s nagy kedvet talált az éppen a napon sütkérező filozófus élces feleleteiben. A király azt parancsolta neki, kérjen magának valamely kegyet. Menj el a nap elől, felelte a filozófus. Állítólag akkor mondta Nagy Sándor, ha nem volnék N. Sándor, D. szeretnék lenni. Korinthban (oszlop, márvány kutyával a tetején) és Sinopéban szobrot állítottak neki. 51 levél maradt fenn neve alatt, de mind hamis. *Hercher*, Epistolographi graeci (Páris 1873). Mullach összegyüjtötte a neki tulajdonított mondásokat (Fragm. phil. graec., II. köt., Paris 1867); V. ö. *Göttling*, Gesamm. Abhandl. I. (Halle 1851); *Hermann*, Zur Geschichte u. Kritik des D. (Heilbronn 1860).

3. *D.*, a babiloniai, stoikus bölcsész, Chrysippos tanítványa, mint az iskola feje az athéniektől Karneadesszel és Kritolaosszal Rómába küldetett K. e. 155. s itt egy ideig tanította filozófiáját, először ismertetvén meg a rómaiakat a görög bölcsészettel. Művei mind elvesztek. Tanítványai közt van a híres Karneades.

4. *D.*, Laerte-ből Kilikiában, akit ezért Laërtiusnak neveztek; életéről mit se tudunk. Valószinüleg K. u. a III. sz. első felében élt. Híressé műve: A híres filozófusok életéről, nézeteiről s mondásairól tíz könyvben, tette; nem kiválósága miatt, ellenkezőleg, kevés ítélettel készült kompiláció, hanem mert egyik főforrásunk a görög filozófia történetéről, melyből kellő óvatosság mellett mégis sokat meríthetünk. Jó kiadását készítette Hübner (4 köt. Leipzig); 1828. és 1831. Casaubonus és Ménagier kommentárjaival, továbbá Cobet, 1850. a párisi Firmin Didot cég görög-latin könyvtárában. Sokszor fordították. Franciára legutoljára Zévort (Paris 1847, 2 köt.); németül Snell 1806. és Borheck (1809); *Nietzschenek* egyik első dolgozata is D.-re vonatkozik; *Leo*, D. L. (Leipzig 1901).

5. *D. Romanos*, bizánci császár, l. *Romanos*.

Diogenes lámpája, közmondás, Diogenes görög cinikus bölcselőtől vette eredetét, akinek furcsaságai között említik, hogy fényes nappal égő lámpával járt-kelt s a kérdezősködőknek azt felelte: «Embert keresek». L. *Diogenes*.

Diognétos, nevét egy keresztény vallásos tartalmú s az apostoli atyák iratai közé számított levél tartotta fenn a történelem számára. A ker. vallás ezen apologiája újabb kutatások szerint a III—IV. sz.-ból származik. Egykor Justinus vértanút tartották szerzőjének. Egy strassburgi, 1870. elpusztult kéziratban maradt fenn.

Diógomba (növ.), az *Agaricus ostreatus* Jacqu., l. *Laskagomba*.

Dioichia (gör.) a. m. püspöki megye.

Dioicus (növ.), l. *Kétlaki növény*.

Diois (ejtsd: dioá), Franciaország egykori kis tartománya, annak dk.-i részében Viennois, Gresivaudan, Gapençais, Baronnies, Comtat és Valentinois közt, Die fővárossal. A X. sz.-ban már örökös grófság volt. 1419-ben VII. Károly mint dauphin megvette; ma Drôme département részét alkotja.

Dioklea, ókori város, l. *Dioclea*.

Diokleai pap, horvát krónikaíró, az orosz Nestor, a cseh Kosmas és a lengyel Gallus Márton ifjabb kortársa, a XII. sz.-ban mint a diokleai egyházmegye papja élt Dioklea- vagy Antivariban és krónikáját latin nyelven valószinüleg 1143—1153 között írta. Munkája: Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum, melyet először Lucius adott ki 1666.; népmondák és hagyományok alapján iratott, többnyire hamis adatokból áll és majdnem hasznavehetetlen. Csakis Dioklea és Rascia XI. és XII. sz.-beli történetére és Horvátország régi földrajzára nézve bír némi értékkel. Mindamellett az egész középkorban Dalmáciában mint forrásmunka szerepelt. A krónika kritikáját megirta *Rački*, Književnik, 1864, 199—227. V. ö. *Bašić*, A D. krónikája és az ú. n. horvát krónika (Századok, 42. évf.); *Fauler* Gyula, A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I. k.

Dioklecián császár, l. *Diocletianus*.

Diokles, 1. demokrata pártvezér és törvényhozó Syrakusában a Kr. e. V. sz. vége felé. A sziciliai expedicióban foglyul esett athéniek ellen 413-ban kegyetlen bánásmódra vonatkozó határozatot vitt keresztül a népgyűlésen, 412—11-ig üdvös törvényeket alkottatott egy az ő indítvá-

nyára egybeállított bizottsággal, mely az ő elnöklete alatt tanácskozott. A legfontosabb újítása a hivataloknak sorsolás útján való betöltése volt. Valamennyi törvényét szigor és korrektség jellemezte. 409—8-ig a karthagóiak ellen sereggel védte Himera városát, de csakhamar elhagyta ezt, hogy Syrakusát megvédhesse. Ezért a tettéért 408—7-ben száműzték.

2. *D.*, a leghiresebb ókori görög orvosok egyike, Kr. e. 350 körül. Nagyszámú, az orvosi tudomány majd minden ágát felölelő orvosi munkákat írt. Irt anatómiát, patológiát, terapiát, gyógyszertant, méregtant, nőgyógyászatot stb., de legértékesebb műve: Embriológiája, melyben az ébrény fejlődéséről szóló teóriáját adja elő.

3. *D.*, görög matematikus, a Kr. e. első v. második évszázadban bizonytalan időben élt. A kocka megkettőzésének megoldására feltalálta a cisszoidot. A gyujtó tükörre vonatkozó irata arab fordításban még megvan.

Diolefinek, l. *Allilének.*

Diómál, kisk. Alsó-Fehér vm. nagyenyedi j.-ban, (1910) 975 oláh lak.; u. p. és u. t. Tövis.

Diomedea (állat), l. *Albatros.*

Diomedeae insulae, régi neve a Tremiti-szigeteknek (l. o.).

Diomedes, a régi görögök egyik legrégibb hérosza, kit ősidőkben Thrákiában emberáldozatokkal tiszteltek s kinek kultuszát a vándorló görög törzsek dél felé egészen a Peloponnesosig vitték, valamint K.-re Kis-Ázsiába s Ny.-ra Itáliába. Egykori vad kultusza csak Cyprus szigetén és Thrákiában hagyott nyomokat, mely utóbbi helyen az emberáldozatok emlékét az a monda őrizte, hogy D. a harcistennek, Aresnek fia, a thrák bistonok királya volt, ki az országába vetődött idegeneknek húsával táplálta kancáit, míg végre Herakles őt magát dobta a kancáknak eledelül. A történeti idők kultuszában szereplő D., kinek némely helyen lovakat áldoztak s kinek a ló mindenütt szent állata volt, ugyanez a D., csakhogy szelidebb erkölcsi világba helyezve. Az epikus költészettől nagyon kedvelt mondája azonban egészen elkülöníti e szelidebb D.-t a vadtól. Tydeus fiának teszi meg s aetoliai származású argosi fejedelemnek, ki a Trója ellen vonuló görög seregnek Achilles mellett legnagyobb hőse. Az Ilias V. éneke D. vitézkedését regéli. A Palladiont, Trója csodás erejű istenképét Odysseusszal együtt ő rabolta el az elfoglalt Trójából. A későbbi epika azután mindezt kiszinezte.

Diomedes, latin grammatikus a Kr. u. IV. sz.-ból. 3 könyvben írt egy Ars grammatica-t, mely sok megegyezést mutat kortársáéval, a Charisiuséval. 3-ik könyve a Suetoniusból merített irodalomtörténeti adatok miatt igen becses. Kiadta Keil, Grammatici latini I. (Leipzig 1857).

Diomedesz-szigetek, Szibériához tartozó 3 apró sziget (Ratmanov, Kruzenstern és Fairway) a Bering-szorosban (65³/₄° é. sz.). Bering fedezte fel 1728.

Diómoly *(Carpocapsa amplana* Hb., állat), a sodrópillék családjába tartozó lepke, fahéjszínű, s nagy világos, mindkét oldalán szélesen barnán árnyékolt belső szegélyfolttal. Nemcsak a dió, hanem a mogyoró, szelid gesztenye és a tölgy gyümölcsének is férgesedését okozza. Rajzási ideje: június—július hó; a nőstény tojásait az éretlen gyümölcsre rakja le, a piszkos-fehér, fején s nyakán sötétebb színű hernyó a gyümölcs belsejében él, itt éri el őszig teljes kifejlődését, mikor is a talajba kerülve, ott áttelel s a jövő tavasszal bábbá átalakul. Ritkán okoz számbavehető kárt.

Dion (lat. *Dium*), több görög város neve az ókorban. 1. Makedoniában az Olympustól É.-ra, a tenger mellett, mely Augustus alatt római kolonia lett (Colonia Julia Augusta Diensium). 2. Euboia szigetén. — Kréta szigetének É.-i partján, a mai Candia felett levő hegyfoknak is D. a neve.

Dion, 1. syrakusai főúr, szül. Kr. e. 410 körül. Igen nagy vagyon ura volt s az idősebb Dionysiosnak (l. o.) kedves embere, utóbb veje. De az ifjabb Dionysios tyrannusnak kegyét már nem tudta megnyerni. Meggondoltságával és határozott erélyével ugyan lassanként nélkülözhetetlenné vált az állam kormányzásában, de a maga mereven szigorú fellépésével Dionysios előtt s arisztokratikus gondolkodásával a nép előtt nem tudott kedvessé lenni. A tyrannus erkölcstelen életmódjának megváltozását s azonkívül a korlátlan zsarnokságnak enyhülését várta Platon, a nagy athéni bölcsész hatásától, kivel 388 körül (Platon syrakusai látogatása alkalmával) megismerkedett s élete végéig barátságban állott s kinek filozófiai eszméivel igen behatóan foglalkozott. Kieszközölte, hogy Platon újra Syrakusába jött, de ekkoriban már oly feszült volt a viszony D. és az uralkodó között, hogy a várt hatás egészen elmaradt. Nem sokkal utóbb D. számüzetett. Hogy visszatérését kieszközölje, Platon harmadszor is Syrakusába ment, de hiába. Dionysios folyton igérte, hogy nemsokára megengedi D.-nak a hazatérést, de igéretét — nyilván polgárháborútól tartván — nem váltotta be. Ekkor D. kis zsoldos sereg élén, melyet a Dionysios uralmával elégedetlenek nagyra növeltek, visszatért hazájába 357. Nagy sikerrel működött. Dionysios elvesztette trónját s D. bevonult Syrakusába. De a nép demokratikus alkotmányt várt a zsarnokság elűzése után s csalódott. Ezért D. nemsokára erős demokratikus ellenzékkel állt szemben, mely 356 nyarán diadalmaskodott, úgy hogy D. zsoldosaival elhagyta a várost. Mikor azonban Dionysios nemsokára zsoldosaival betört a városba, D.-t visszahívták. Dionysiost végleg sikerült levernie, ő volt Syrakusa ura, de a demokráciával, különösen ennek erőszakos vezérével, Herakleidesszel újra nem tudott megférni s az utóbbinak kivégeztetésével végleg tarthatatlanná tette a maga helyzetét. A trónra vágyó Kallippos 354. orvul megölette. V. ö. *Pöhlmann*, Griech. Gesch. 4. kiad. 202. l.

2. *D. Chrysostomos* (aranyszájú), kit *Coccejusnak* is neveztek, görög retor és filozófus, született Prusában, Bithiniában Kr. u. 50., tekintélyes családból, megh. a II. sz. kezdetén. Először a szónoklat művészetét, úgy mint akkor a szofisták művelték, gyakorolta, később a stoikus iskola buzgó követője lett. De úgy élt mint a cinikusok, oroszlánbőrt viselt s az idők romlottsága ellen keserűen kifakadt. Midőn egyik barátja Domitian császár

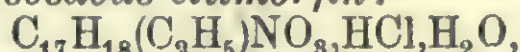
ellen való összeesküvésben vett részt, D. elszökött Rómából s a gétákhoz menekült. Domitianus halála után visszatért Rómába s nagy kegyben állott Nervánál, később pedig ennek utódjánál Trajanusnál. 80 beszédje maradt fenn, melyek izléséről, ismereteiről s filozófiai szelleméről tanuskodnak. Először megjelentek 1551. Velencében, később több ízben Dindorf adta ki Lipcsében 1857., utoljára *Arnim* mintaszerüen két kötetben 1893–96. Fordította Kraut (Ulm 1899). V. ö. *Martha*, Les moralistes sous l'empire romain (Paris 1864); *Arnim*, Leben u. Werke des D. v. Prusa (Berlin 1898).

Dionaea *Ell.* (növ.), a Droseraceae (Harmatfűfélék) család génusza; egyetlen faja a *D. muscipula* Ell. (Vénusz légycsapója), az Egyesült-Államok DK.-i részén, homokos talajon mohák között növő, évelő fű. Levele tőrózsában áll, nyele szélesen szárnyas, lemeze rovarfogásra alkalmas, amennyiben 2 homorú, vájt karéllyá alakult, amelyek a főér körül meglepő gyorsasággal csapódnak össze és zárják be a reájuk szállt rovart. Mindkét fél széle pillás; belső oldalán 3—3 rendkívül érzékeny szőrszálat és számos ú. n. *emésztőmirigyet* visel. Ha oldhatatlan anyag, pl. kavics jut a levélre, összecsapódása után csakhamar újra kinyílik, a rovart ellenben addig tartja fogva, míg a mirigyek savanyú, peptonizáló váladéka a rovar lágy részeit föl nem oldotta. Az oldatot a levél fölszívja, majd lassacskán szétnyílik. A tőrózsából hosszú kocsánú ernyőhöz hasonló virágzata emelkedik ki. Európa melegházaiban, mivel számos kisérletezés tárgya, egyre jobban tenyésztik.

Dion Cassius, l. *Dio Cassius.*

Dione, a legrégibb görög mitoszban Zeus felesége s mint neve is mutatja, Zeus lényegének női mása. Mint ilyet tisztelték Dodonában, Athénben, Cypruson. De idővel Herával szemben, ki Argolisból kiindulva nagy kultuszra tett szert, mint Zeus felesége, D. háttérbe szorult s csak mint dodonai nimfa szerepelt.

Dionin, *sósavas etilmorfin:*

$$C_{17}H_{18}(C_2H_5)NO_3,HCl,H_2O,$$

fehér, kristályos, kesernyés ízű por. Kb. 7 sr. víz és 1 sr. szesz oldja; éterben és kloroformban oldhatatlan. Hevítve 125°-on megolvad, erősebben hevítve szenesedik és maradék nélkül elég. Reakciói a morfinéihez és a kodeinéihez hasonlóak; a morfintól abban is különbözik, hogy nem redukál és hogy a D. oldatából lecsapott etilmorfin a nátronlúg fölöslegében nem oldódik, a kodeintól pedig abban, hogy az ammoniával lecsapott etilmorfint az ammonia fölöslege nem oldja. A D.-t, mint a morfin etilszármazékát, a morfin helyettesítésére gyógyszerül használják. Elég heves méreg.

Dioniziák, Dionysos-ünnepek, l. *Dionysos.*

Dionysios, 1. idősb, Syrakusa tyrannusa, szül. K. e. 432 körül, megh. 367. Polgári származású volt, de korán szembekerült a Syrakusában akkoriban uralkodó demokratikus áramlattal. A Karthagóval való háborúban a hadvezéreket árulással vádolta s mikor az új hadvezéri kollégium tagjává választatott, tiszttársait is meggyanusította, úgy hogy a népgyűlés az egész háború vezetését ő reá bízta. A politikai ellenfeleivel szemben való biztonsága céljából 600 tagú testőrséget szerzett s így 406. Syrakusa urává lett, megerősített várban lakott s ügyes politikával, melyben kérlelhetetlen zsarnokságot alkalomadtán irgalmas elnézéssel tudott egyesíteni, hatalmát a folyton ismétlődő felkelésekkel szemben meg tudta szilárdítani. Szicilia több városát Syrakusa számára meghódítván, háborúba kezdett a szigeten nagy hatalomra jutott karthagóiak ellen. Eleinte szerencsétlenül harcolt, Himilko 396. megszállta Syrakusát s ha mirigyvész meg nem tizedeli serege sorait, el is foglalja a várost. Most már könnyű volt a karthagóiakat visszaverni. E sikert felhasználva, Szicília benszülötteinek, a siculoknak fejedelmeit meghódolásra birta s ez uralmát a 393. újra támadólag fellépő karthagóiakkal szemben is fenntartotta. Most a délitáliai Rhegium városa ellen fordult, mely a syrakusai politikai menekülteknek mentsvára volt s folyton szította is D. uralma ellen az elégedetlenséget. 386-ban Rhegiumot tizenegy hónapi ostrom után bevette s azóta D. nemcsak Szicilia legnagyobb részének urává, hanem flottájával az Itáliát környező tengereknek Karthagó nem szűnő támadásai ellenére is legnagyobb hatalmává lett, sőt Alsó-Itália görög városaiban is nagy befolyásra tett szert. Görögország politikájába is beleszólt, az ott akkoriban Spárta és Athén között dúló háboruskodásban Spárta pártjára állt. Ezért, de meg zsarnoki tettei miatt Athénben igen gyűlölt volt a neve. Lysias athéni szónok híres olympiai beszéde, melyben Szicilia felszabadítására szólítja fel az Olympiában összegyűlt görög államokat, őrzi e hangulatnak emlékét. Ennek az athéni ellenszenvnek nyomát azok az anekdoták is őrzik, melyeket D.-nak környezetével szemben való bizalmatlanságának illusztrálására találtak ki: D. füle egy hangfelfogó készülék a börtönben folytatott beszélgetések kilesésére; továbbá, hogy borbélyra nem mervén magát bízni, leányaival végeztette e tisztet stb. Az bizonyos, hogy akarata érvényesítésében nem ismert tekintetet: testvérét Leptinest, sógorát Polyxenost s legjobb barátját, Philistot is száműzte s mindenkivel szemben végletekig óvatos és bizalmatlan volt. De emellett nemes indulatokra is képes volt, nagyon elmés tudott lenni s ami a legérdekesebb, zsarnokoskodása mellett költői babérokra is vágyott: 5 tragédiájáról hallunk, melyek közül az egyik D. halála évében, miután a 370.-i leuktrai csata után Spártával együtt ő is közeledett Athénhez, az athéni lenaeai ünnepen az első díjat nyerte el. V. ö. *Freeman*, The history of Sicily (III. és IV. kötet).

2. *D.*, az ifjabb, az előbbinek fia, szül. 392 körül, megh. 337 (?), kit atyja halálakor a zsarnok-uralom fenntartásában a maga érdekét kereső hadsereg uralkodónak kiáltott ki. Minthogy atyja féltékenységből nem készíttette elő fiát az uralkodói hivatásra, D. gyönge, befolyásolható, az udvari intrikáktól vezetett fejedelemmé lett, kinek bizonyos affektált irodalmi és filozófiai érdeklődései mellett az erkölcstelen élvezethajhászás volt igazi élettartalma. Inkább a véletlen szerencse, mint érdeme következtében egy ideig szerencsésen harcolt a délitáliai lukánok ellen és az illir kalózokat is legyőzte. De a nép körében mindjobban elterjedt a gyűlölet és az utálat D.

iránt, úgy hogy mikor Dion (l. o.), ki Platon bölcs tanításától hiába várta D. életmódjának s önkényes, szeszélyes uralmának, valamint az udvari intrika hatásának megváltoztatását s kit 357. D. száműzött, kis sereg élén hazatért, nagyon sokan csatlakoztak hozzája. D.-t elűzték a trónról, mire anyja hazájában, az alsóitáliai (ú. n. epizephyrosi) lokroknál keresett menedéket. Zsarnoki hajlamai miatt itt is meggyűlöltette magát, de a Dion halála után beállt zavarokban 346. újra elfoglalhatta syrakusai trónját. Három évig uralkodott, 343. a politikai menekültek Timoleon vezetése alatt D.-t elfogták, de megengedték, hogy Korinthosba vonuljon. Itt éldegélt most haláláig irodalmárokkal mulatozva, hetaerákkal dorbézolva. Késői legenda azt találta ki, hogy szegényen halt meg, mint koldus vagy iskolamester. A filozófusok iránti érdeklődését a Damon és Phintias-ról (l. o.), kegyenceinek hírét a Damokles kardjáról (l. *Damokles)* szóló anekdota őrizte meg.

3. *D.*, rendes melléknevén *Periegetes*, görög geográfus, kinek életéről keveset tudunk, állítólag Alexandriában született és Hadrianus császár idejében élt. Fennmaradt munkájában (Periegesis) az akkor ismert földrészeket, kezdve a tengereken, azután Afrikát, majd Európát, a szigeteket s végül Ázsiát ismerteti. Ezt a munkát sokan kommentálták; Eustathios, az ismeretes Homeros-kommentátor egész nagy könyvre terjedő magyarázatot írt hozzá, többen, így Nikephoros Blemmides parafrázisát adták; sikerülten latin nyelvre ültette át Avienus (l. o.), szabadon Priscianus (l. o.). Mindezeket kiadta *Bernhardy* (Leipzig 1828, 2 r.-ben) és *Müller* (Geographi Graeci minores, 1855. 61.). D. verselésében az ifjabb alexandrinus epikusok hatása alatt áll, formájában szabatos, rétorikus elemektől többnyire ment.

4. *D.*, rendes melléknevén *Thrax* (vagyis a trák származású), görög grammatikus, született Alexandriában körülbelül 166-ban Kr. e.; halála évét és helyét nem tudjuk. Kezdetben Aristarchos tanítványa volt, majd Rodus szigetére költözött, hol mint rétor működött. Ránk maradt tőle az első görög grammatika (Techne grammatike), egy vékony könyvecske, melyben a grammatika tárgyalásáról, az ékezetről, a hangokról és a név- és igehajtogatásról szól, szóval teljes hang- és alaktant ad. Kiadta *Uhlig* (Leipzig 1883).

5. *D.*, *Halikarnasszoszból,* görögül író római történetíró, ki saját elbeszélése szerint K. e. 30 körül Rómába ment s ott 22 évig élt, valószínűleg mint a retorika tanítója. Nehány, csak névleg ismert történelmi művén kívül 20 könyvben megirta a rómaiak történetét a mitikus kortól a pun háborúk kezdetéig, a hol Polybios története kezdődik, de csak a 10 első könyv s a 11. egy része (Kr. e. 422-ig) maradt fenn teljesen. A többi 9 könyvnek kivonata van meg Constantinos Porphyrogenitustól. Műve első sorban a görögöknek szól, akiknek be akarja bizonyítani, hogy a rómaiak tőlük származnak, igyekszik kimutatni a római törvényhozók és államszervezők bölcseségét oly céllal, hogy a görögök Róma alá való rendeltségüket könnyebben tűrhessék. Livius mellett ez Róma alkotmánytörténetének főforrása. Stílusa, amely Thukydides és Polybios utánzására vall, folyékony, kellemes, de kiválóan szónoki jellegű. Első kiadása Stephanus R.-tól (1546); újabban Kiesslingtől (Leipzig 1860–70, 4 köt.); Kiessling és Proutól (Paris 1886); Jacobytól (u. o. 1885—91, 3 köt.). Retorikai irataiban a tiszta atticizmus híve. Inkább is retor és moralista, mint történetíró. A görög szónokokról, kül. Demosthenesről jeles értekezéseket írt, kiadták Usener és Radermacher (Leipzig 1889-től).

6. *D. Areopagita*, l. *Dénes.*

7. *D.*, *alexandriai*, l. *Dénes.*

Dionysius, l. *Dénes.*

Dionysius Exiguus, l. *Dénes.*

Dionysos v. *Bakchos*, a titkos istentiszteletben *Jakchos*, a régi görögök vallásában az áhitatos önkívületnek (enthusiasmusnak), majd a fejlődés további fokán a bornak istene. Kultusza Thrákiából a K. e. I. évezred első századaiban indult ki s neve a thrákok nyelvén a. m. «Zeus fia».

1. ábra. Maenad (nápolyi vázakép).

Ugyancsak Thrákiában keletkezett a másik két neve is. A Thrákiából jött kultusz a görög törzseknek hosszú fejlődésmenetben megtisztult istenhitébe új, ismeretlen elemet, az orgiasztikus istentisztelettel járó «extasis» (tulajdonképen a. m. magából való kikelés) elemét hozta. Az egész görög világban csakhamar elterjedt úgy, hogy a K. e. VI. sz. óta nem igen létezett egyetlen görög város, melyben a D. tisztelete nem szerepel a vallásos életben. Az idegen kultusznak a görög nemzeti lélek idegenkedésével szemben is győzelmes előrenyomulását több mitosz szemlélteti. D.-nak egyes görög helyeken való megjelenése (epiphaniája), egyes hitetleneknek a kultusz behozatalával szemben való ellenállása s az isten győzelme, a hitetlen bünhődése: kedvelt legendája volt a D. ünneplésére egybegyült hitközségnek. Igy járt pl. *Lykurgos*, a thrák edónok királya, ki a *maenadok* (mámoros női szellemek, l. az *1. ábrát)* kiséretében országába érkező D.-t üldö-

zőbe veszi s a tengerbe ugrani kényszeríti, de ezért megvakulással (későbbi monda szerint őrjöngésbe eséssel) bünhődik. Ugyanígy bünhődik *Pentheus* (l. o.), a thebai király; a tyrrhen-tengeri rablókat, kik az istent elrabolják, D. rémlátomásokkal megőrjíti; a boeotiai Orchomenosban *Minyas* három leányának szörnyű bünhődését regélték (l. *Alkithoe)*. De viszont azokat, kik szivesen fogadták, mint pl. az attikai *Ikariost* (l. o.) és az aetoliai *Oineust* (l. o.), megajándékozza a szőllőtővel, mely az egész tartomány áldásává válik. Mindenütt, hol az önkívületet adó istenben hittek, D. ünnepén éjjel egy hegy tetején gyűlt össze a hívő sereg s itt lobogó fáklyafény, vad zene és áhitatos örömrivalgás hangiai mellett ünnnepelték az isten megjelenését. Leginkább a nőket vonzotta extatikus hajlandóságuk D. hívei közé: önkívületükben, melyet mámorító italok (közöttük valószinüleg a hasis) és vallási rajongásuk autoszuggesztiója s a környezet rendkívülisége is emelt, a nők az isten kisérőinek, bacchausnőknek, maenadoknak, vagyis az isten női másainak képzelik magukat, s azt az érzékien vad életet élik, melyet e szellemeknek tulajdonítanak, állatbőrökbe burkolóznak, nyers húst esznek s nem egy helyen véresre sebzik egymást stb., a papok viszont magát D.-t érzik magukban. Ez *az isten lényébe való teljes beleolvadás* a D.-vallás legbensőbb eleme. Az orphikusok szektája, mely Attikában a K. e. VI. sz.-ban érte el legnagyobb virágzását, de titkos istentiszteleit egészen a kereszténység első századáig fentartotta, Attikában úgy, mint különösen Alsó-Itália görög városaiban, D. kultuszába beléolvasztotta az ugyancsak thrák eredetű Zagreus-kultuszt, melynek középpontjában az a legenda állt, hogy a gyermek Zagreust a titánok szétmarcangolták, de Zeus megmentette a gyermek szívét, megette s újra világra hozta. Az orphikusok a maguk körében úgy alakították e legendát, hogy D. tulajdonképen az új életre kelt Zagreus. Ez által az orphikusok titkos szertartásaikban, misztériumaikban D.-Zagreust a lélek halhatatlanságának szimbolizálójává tették s midőn bikát, bakot vagy más D.-nak szentelt állatot ettek, extázisukban úgy érezték, hogy magát az istent fogadták magukba. E misztériumokban D. az emberi lélek ugyanazon aggodalmas kétségeire adott vallási értelemben kielégítő választ, melyre Demeter (l. o.), valamint az ázsiai Anya-istennő a maga orgiasztikus kultuszában: a léleknek a halál utáni fennmaradását tanítva az élet nyomoruságaival szemben. De nem mindenütt kapott D. vallása ily mély értelmet. Boeotiában, hova igen korán eljutott a kultusz s Thebaeben, Orchomenosban és Delphiben, hol különösen nagy jelentőségre jutott, egyszerüen az évenkint felfrissülő természet termőképességének isteneként fogták fel, ki évenkint meghal s a maga ünnepén újra életre kel. Itt keletkezett a szép monda, mely szerint D. Semelének, thébai királyleánynak és Zeusnak koraszülött fia, ki akkor jött a világra, mikor egy ízben Zeus Semelét, ennek kérésére, teljes olympposi fenségében látogatta meg és a halandó királyleány a lángok martalékává lett. Zeus ekkor D.-t a combjába varrta s a megéréséhez szükséges idő multán újra a világra hozta. Ezután nimfák nevelték a gyermeket. A föld termőképességének istene Attika szőllőtermő vidékén, Ikáriában a bor s a vigalom istenségévé specializálódott (l. a fentebb Ikariosról mondottakat). Attikában számos ünneppel tisztelték meg D.-t, melyek közül különösen az ú. n. *Nagy Dionysiák* és a *Lenaia*-ünnep váltak népszerükké. A borélvezettől alakoskodó kedvre gyült s a mámorban bakkecskebőrbe öltöző, eleinte vad rendetlenségben ujjongó, majd utóbb karban (chorusban) szervezkedő hivőknek dithyrambusairól s ebből fejlődött drámai előadásairól l. *Dráma*. — Rómában D.-t *Bacchus*-nak vagy *Liber*-nek (l. o.) nevezték, mindinkább elfajuló ünnepeiről l. *Liberalia* és *Bacchanalia*.

D. attributumai: A *thyrsos* (borostyánnal és szalagokkal körülvett pálca) a *szőllőgerezd*, az *őzbőr* a vállára vetve, a *cista* (a szentségeket tartalmazó kosár). Szent állatai: bika, oroszlán, bakkecske, párduc.

2. ábra. Dionysos (British Museum).

A D.-kultusz nagy jelentőségét és elterjedését híven tükrözteti vissza a *D.-ábrázolásoknak népszerűsége a művészet minden ágában*. Ábrázolják mint érett férfiút, ifjút és gyermeket; hol magában, hol más istenek, vagy a kultuszából ismert kiséretével, szatirokkal, szilenoszokkal, menádokkal, állatokkal; a róla szóló mondák (születése, Ariadnéval való viszonya, Lykurgos- és Pentheus-monda, halandókhoz való betérése, indiai útja, Hephaistos visszakalauzolása az Olymposra stb.) szereplőjeként is sűrűn fordul elő képzőművészeti alkotásokon. A D.-ra vonatkozó számtalan *vázakép* a férfikor teljében mutatja az istent, rendesen hosszú szakállal, dús leomló hajzattal, melyet repkénykoszorú ékesít; ruházata talpig érő chiton és bő köpeny (himation v. chlamys), egyik kezében serleget (kantharost), másik kezében jogart v. thyrsost tart. Repkénykoszorúzta dús hajú, szakállas D.-fej fordul elő gyakran *éremképeken* (pl. a sziciliai Naxos érmein). A szobrászatban is eleinte a szakállas férfitipus uralkodik, így ábrázolta trónusán ülve Alkamenes híres chryselephantin szobra az istent. Ebből a tipusból több fej (Nápolyi muzeum; Róma, Museo Chiaramonti stb.), valamint teljes szobor jutott ránk (Vatikán; British Museum; l. a 2. *ábrát)*; ez a tipus szerepel még azokon a hellenisztikus korba tartozó reliefeken is, melyek ittasan, támolyogva ábrázolják D.-t, amint víg csapata

kiséretében betér Ikarioshoz (Ikarios-relief a nápolyi muzeumban). A Kr. e. IV. sz.-ban Praxiteles és Skopas hatása folytán uralkodóvá lesz egy másik tipus, mely az ifjúkor virágjában mutatja az istent; fürtökben leomló haját itt is rendesen repkény övezi; idomai teltek, puhák, néha a nőies lágyságig; testét többnyire csak hanyagul átvetett palást vagy állatbőr födi, néha egészen meztelen. Ennek a fiatalabb tipusnak nevezetesebb példái a Trallesből származó D.-szobor a

3. ábra. Ifju Dionysos (Róma, Vatikán).

konstantinápolyi muzeumban, a Tivoliban talált D. a római nemzeti muzeumban, vagy a *3. ábrán* látható D.-szobor a Vatikánban. A fiatal D.-t ábrázoló reliefek közül említést érdemel az athéni Lysikrates-emlék frize, melyen a kényelmesen lehevert isten párducával játszva jelenik meg. Mint gyermek ábrázoltatik D. több szoborcsoportozatban, pl. Praxiteles híres Hermesében (Olympia), szilenosz karján (Louvre) v. szilenosz nyakán (Nápoly). Vésett köveken is sűrűn szerepel D. A nagy festők közül számosan ábrázolták az istent, ezek a képek azonban mind elvesztek; a campaniai megmaradt *falképeken* sokszor látjuk a fiatal D.-t, a szakállas tipusát csak ritkán. A hazánk földjéből előkerült szobrocskák közül fontosabb az ifjú Bacchust ábrázoló bronz, mely szőllőfürtös fejjel, általvetett párducbőrrel és magas lábbelivel, jobbjában szőllővel, baljában (elveszett) thyrsossal mutatja az istent (Nemzeti Muzeum III. terem, 4. szekrény 14.) és a gyermek Bacchust ábrázoló, Savariából eredő elefántcsontszobrocska (szintén a Nemzeti Muzeumban).

Dionysos-ünnepek, l. *Dionysos.*

Dió-olaj (növ.), a diófa *(Juglans regia)* magjából sajtolt olaj; a hidegen sajtolt olaj friss állapotban majdnem színtelen vagy világos zöldessárga, de a zöldes szín hamar eltünik, kellemes ízzel és szaggal. A melegen sajtolt olaj zöldes és élesízű és szagú. A D. még könnyebben szárad, mint a lenolaj, anélkül, hogy a száradásnál repedne, a miért is finom olajfestékek készítésére szolgál; azonkívül étel- és égőolajnak való, valamint firnisz és szappan előállítására használják. — *D.*, tengeri, l. *Aleurites.*

Dioon *Lindl.* (növ.), a Cycadaceae-család génusza; 2 faja Mexikóban honos. A *D. edule* Lindl. magva keményítőt szolgáltat.

Diophantos, alexandriai görög matematikus, aki valószinüleg a Kr. u. III. sz. második felében élt. Aritmetika c. művet írt 13 könyvben, melyekből az utolsó 7 elveszett és egy értekezést a poligonális számokról. A megmaradt 6 könyv többnyire első és magasabbfokú egyenletek megoldásával foglalkozik; megoldásai sokszor fogásszerüek és így általánosításra nem alkalmasak. Az olyan egyenletrendszereket, melyekben az egyenletek számánál több az ismeretlen, és melyeknek egész számú megoldásait keressük, róla *Diophantos-féle egyenleteknek* (l. o.) nevezzük. Műveit *Bachet* (Paris 1621) és *Fermat* (Toulouse 1671) adták ki. 1893—95. Tannery új szövegkiadást rendezett és újra kiadta Fermat munkáját. V. ö. még D. of A. A study in the history of Greek Algebra (Cambridge 1910, 2. kiad.).

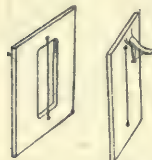
Diophantos-féle egyenletek. Az $ax+by=c$ egyenletben y-nak minden tetszés szerinti értékéhez x-nek egy-egy meghatározott értéke tartozik. Az ilyen egyenleteknek tehát végtelen sok megfejtésük lehetséges. Általában mindig végtelen sok a megfejtések száma, ha eggyel több az ismeretlen, mint az összetartozó egyenlet valamely egyenletrendszerben. Ha azonban a megfejtések bizonyos feltételekhez vannak kötve, akkor a megfejtések száma korlátozódik, sőt néha a megfejtés lehetetlen. Mikor a gyökökre nézve annak a feltételnek kell eleget tenni, hogy azok csak *egész számok* lehetnek, a feladatot Diophantos-félének nevezzük *Diophantos* görög matematikusról, aki ilyen határozatlan feladatok megfejtésével foglalkozott. A megfejtés mikéntje minden algebrai kézikönyvben megtalálható.

Diopszid (ásv.), a piroxének egyik faja, mely hosszú oszlopos kristályokban vagy szálas, szemcsés halmazokban szokott teremni; néha héjjas szerkezetű. Mészmagnézium és mészvas-szilikát izomorf-keveréke ($CaMgSi_2O_6 + CaFeSi_2O_6$). Változatairól, termőhelyeiről, valamint egyéb viszonyairól s tulajdonságairól l. *Piroxén* alatt. — *Alalit*-nak nevezik az Ala-völgyi (Piemont) D.-ot.

Dioptasz (ásv.), kovasavas réz (H_2CuSiO_4); réztartalma s gyönyörű smaragd-zöld színe miatt *rézsmaragd*nak is mondják. Igen szép, hatszöges rendszerbeli kristályokban mint nagy ritkaságot találni az Altai-hegységben, a Kirgiz-pusztaságon (Altyn-Tübe), Chileben s Arizonában, Clifton mellett. Nálunk parányi kristályokban Rézbányán találta Krenner József. K. 5, fs. 3·27—3·35. Hauy-tól ered a név, mi arra vonatkozik, hogy keresztül látni rajta (dioptomai a. m. keresztül nézni) s ekkor hasadási irányai is felismerhetők. Hermann (1788) *achirit*-nak nevezte, Achir Mahmed kereskedő

tiszteletére, ki azt (1785) legelőször hozta Európába mint smaragdot.

Dioptra (gör.), olyan irányzó készülék, amely nem nagy pontosságú mérésekre szolgál. Lényegében két párhuzamos lemezből áll. Az egyiken, amelyikre szemünket illesztjük, van egy vagy több kerek lyuk vagy pedig egy vékony hasadék. A másikon nagyobb nyilás van és ennek hosszában kifeszítve lószőrszál v. egy finom fonál, amely az előbbi lemez hasadékával egy síkban van. Ha a hasadékon benézve azt látjuk, hogy az irányszál fedi pl. a mezőn kitűzött rudat, akkor azt mondjuk, hogy a rúd be van irányozva. A D.-nak legegyszerübb alakját a puska csövén látjuk, ahol a rés helyett egy kis bevágás, az irányszál helyett pedig kis szög (légy) van a csövön.

A mérnöki gyakorlatban sokféleképen használják a D.-t, de legtöbbször, különösen régebben mint *D.-vonalzót,* amely a mérőasztalnak kiegészítő része. (Ma már itt is inkább a távcsövet alkalmazzák az úgynevezett távcsöves-vonalzó alakjában). Itt a D. sárgaréz-vonalzóra van alkalmazva, úgy hogy a vonalzó egyik éle benne legyen abban a síkban, amelyet az irányszál és az irányzó rés határoznak meg. (Használatát l. *Mérőasztal).* Készítenek néha olyan D.-t, amelynek mindkét oldalán van irányzó rés és irányszál úgy, hogy a D.-t mindkét végéről lehet irányozni. De ez nem célszerű, mert ha a vonalzó éle nincsen benne pontosan abban a síkban, amit az irányszálak és a hasadékok állapítanak meg, akkor a rajzban hibát követünk el, amint fölváltva hol az egyik, hol a másik D.-t használjuk. A D.-n alkalmazott hasadék rendesen homályos képet ad az interferencia miatt, világosabb a kép finom lyukakon keresztül. A lyukak mérete 0·75—1·127 mm. lehet, a hasadékoké 0·45—0·75 mm. Régebben, mielőtt a távcső használata elterjedt volna, minden irányzásra a D.-t használták már az arabok is. Ma már a távcső kiszorítja a használatból. Ugyanis a D.-ban a képek, t. i. a szál és a beirányzott tárgy képe nincsenek egy síkban s így az irányzás nem pontos. Azonkívül, mivel a nézés szabad szemmel történik, 100—150 m.-en túl nem igen terjedhet az irányzás. Ha két D.-t egymásra merőlegesen állítva botra, vagy állványra erősítünk, a *D.-keresztet* nyerjük, amellyel merőleges irányokat lehet kitűzni. A *D.-korong* olyan szögmérő műszer, amely egy D.-ból és egy fokbeosztású, köralakú tányérból áll. A D. helyzetét a beosztott körön le lehet olvasni, rendesen nonius segítségével. Csak kis pontosságú szögmérésekre használatos.

Dioptria nevet adott Donders a szemüvegek új egységének. 1 D.-s (régi 40-es) az olyan üveg, melynek gyujtó távola 1 m. = 1000 mm.; 2 D.-s az olyan üveg, melynek gyujtó távola 0·5 m. = 500 mm.; 10 D.-s 0·1 m. = 100 mm. stb. Mennél erősebb az üveg, annál nagyobb a száma; általában megkapjuk az üveg gyujtótávolát mm.-ekben, ha az 1000-et a D. értékével elosztjuk. Pl. 2·5 D.-sé 1000 : 2·5 = 400 mm. A régi számozás a gyujtótávolságot jelentette hüvelyekben, pl. 10-es volt az olyan üveg, melynek gyujtótávola 10 hüvelyk. A régi üvegnek D.-s értékét (körülbelül) megtudjuk, ha vele a 40-et elosztjuk, pl. a régi 10-es üveg (40 : 10 = 4) 4 D.; viszont ha a D. számával osztjuk a 40-et, a régi számát tudjuk meg az üvegnek, pl. a 2·5 D. (40 : 2·5 = 16) régi 16-os üveg.

Dioptrika (régebben *anaklasztika*), Kepplertől származó elnevezése a fénytan (optika) azon részének, mely a fénytörésen — különösen a lencséken — alapuló eszközöket tárgyalja; a *katoptrika* a fényvisszaverődésen alapulóknak. A *geometriai optika* (l. o.) és *optikai műszerelmélet* mind a kettőt magában foglalja.

Dioráma (gör.) a. m. áttetsző kép, oly festmény, melynél a napszakok szerint változó világítást mesterségesen utánozzák, sőt még esetlegesen feltünő részletekkel, alakokkal vagy harangozással, szélutánzással stb. élénkítik. Az első ilynemü ábrázolást Daguerre mutatta be Párisban 1822-ben. A D. berendezése a következő: jól átlátszó szövetnek (pl. sirtingnek) mindkét oldalára ugyanazt a képet festik és pedig egyik oldalon úgy, mint a ráeső fényben megvilágítva, másik oldalon úgy, mint az szürkületkor vagy holdvilágnál látszanék. Ezt a kettős képet több táblával zárható ablak elé állítják, az ablak felett egy másiknak kell lenni, amelyen az átjövő fényt azonban ernyővel felfogják, úgy hogy az nem eshetik a kép hátsó részére, hanem kellő helyen alkalmazott tükrök segélyével a kép elülső oldalára vettetik. Ha már most ezen ráeső fényben tekintettük meg egyideig a képet, a tükör elé tolt ernyővel ezen a felső ablakon jövő fényt a képtől elzárjuk és ugyanakkor a kép háta mögött levő ablaktáblákat kinyitjuk, úgy hogy most a képet direkt átmenő fényben látjuk; ha még színes üvegen bocsátjuk át a fényt, tetszéses megvilágítást pl. esti pirosságot, szürkületet érhetünk el. A D.-t különösen Gropius Berlinben tökéletesítette nagyban. Ujabban D.-nak nevezik azokat a kiállításokon stb. látható képeket, amelyek kellő megvilágítású fülkében vannak elhelyezve s megfelelő helyről nézve erősen plasztikus benyomást keltenek. A csalódás fokozására az előtér rendesen a természet hű utánzása. V. ö. *Bapst,* Essai sur l'histoire des panoramas et des dioramas (Paris 1891).

Diorismos, *diorizmus* (gör.), fogalmi meghatározás.

Diorit, szemcsés amfibol-plagioklasz kőzet, rendesen feketészöld színnel s homályos fénnyel; a földpátok az oligoklasztól egész a legbázisosabb anortitig képviselve, hol kvarccal, hol anélkül; a legsavasabb és legbázisosabb kőzetek között a D. a középhelyet foglalja el. Szövete leginkább gránitos, sőt vannak porfirosak és palásak is. Az amfibol helyett sokaknál a biotit uralkodóan lép fel, járulékos elegyrészeiként ortoklasz, augit, hipersztén, magnetit, ilmenit, titanit, gránát, zirkon, apatit, klorit, epidot, kalcit, turmalin, pirit szerepelnek. Százalékos összetétele: $SiO_2 = 66 - 50\%$, $Al_2O_3 = 15 - 20\%$, $FeO + Fe_2O_3 = 5 - 9\%$, $CaO = 3 - 10\%$, $K_2O = 1 - 2\%$, $Na_2O = 3 - 4\%$. A D.-okat Rosenbusch (Physiographie der mass. Gesteine) három alosztályba sorozza: *Biotit D.* (*Csillám D.), amfibol D.* és *augit D.*,

(mely utóbbi átmenetet képez a diabászhoz) mindegyikében előfordulhat kvarc, de hiányozhatik is. A kvarcban gazdag D.-nak tonalit a neve (M. Tonale, Adamello). Ha a szemcsés szövet megváltozik, egyes nagyobb földpát v. amfibol-individuumok kiemelkednek, akkor *D.-porfiriteknek* nevezik (átmenetet alkotnak a valódi vagy tulajdonképeni porfirokba) s szintén kvarccal v. anélkül. Változhatik a szövet palássá is, s ekkor a neve *D.-pala*, úgy hogy sokszor az amfibolit is nem egyéb, mint palás D. A normal D.-ok csak ép úgy elváltozhatnak zöldkő módosulatuakká, mint az andezitek s ekkor azércesedés is éppen úgy jellemzi, mint az andezit-zöldköveket; az *epidiorit* is elváltozott aprószemű, majdnem tömött zöldköves D. *(afanit D.)*. Szépsége által kitünik a korzikai gömb-D. (korzit v. napolóonit). Korát tekintve a legtöbb D. azoos, paleozoos, ritkábban mezozoos. Hazai területen aránylag kevés tört fel, van a Magyar-Érchegységben, a Pojána Ruszka hegységben, a Hegyes-Drócsában, egyebütt a Cseh-Érchegységben, a Thüringiai erdőben, Harzban, Alpokban, Vogézekben, Pirenéekben, Normandiában és Skandináviában. A D.-okat díszítő kövekül nagyban használják.

Diorsellinsav a. m. lecanorsav (l. o.).

Diós, kisk. Kolozs vm. kolozsvári j.-ban, (1910) 471 oláh és magyar lak.; u. p. Kolozsvár, u. t. Magyarújfalu.

Diósad, kisk. Szilágy vm. zilahi j.-ban, (1910) 1775 magyar lak., fogyaszt.- és értékesítőszövetkezet, postahivatal és telefonállomás.

Diósberény, nagyk. Tolna vm. simontornyai j.-ban, (1910) 1152 német és magyar lak., postahivatal, u. t. Hőgyész.

Dioscorea *L.* (növ., jamszgyökér v. yams), a Dioscoreaceae egyszikű család génusza; 200 faja főleg tropikus és szubtropikus tájakon elterjedt felfutó növény. Rhizomájuk húsos, gumóalakú; levelük nyeles, váltakozó, többnyire szívalakú. Viráguk 1—2 lakú, apró, füzéres vagy fürtös, toktermésük háromrekeszű és hatmagú. Több faját a húsos és lisztes gumó kedvéért a forró tartományokban termesztik. Ilyen a *D. alata* L., melyet csak a csendes-oceáni szigeteken és Kelet-Indiában termesztenek. A *D. villosa* L.-t atlantikus Észak-Amerikában, a *D. sativa* L.-t Kelet-Indiától Észak-Ausztráliáig és Japánig termesztik úgy orvosi, mint eleségnövénynek. Ez utóbbi jelentőségre nézve első helyen áll a *D. batatas* Dene. (jamszgyökér, igname, kinai burgonya, kenyérgyökér *(Sain-in* kinaiul). A friss, fehér D.-gumó keserű, bódító és ártalmas, de vízbe áztatva, főzés v. sütés közben ez a sajátsága elenyészik; sok keményítőt tartalmaz, mint a krumplit eszik; Kinában és Japánban nagy mennyiségben termesztik. Bunkóalakú, ökölnyi vastag, de a csúcsa felé ujjnyira vékonyodik. Japánban az erdőknek minden szabad helyén, utak, ösvények mellett, mesgyéken, falak mellett stb. termesztik, a sovány helyen is megterem. Alkotórésze 2·4—2·5 fehérje, 13—16·8 keményítő, 4—4·5 cellulóza, 0·2—0·3 zsiradék, 1·3—1·9 só, 82·6—77 víz. Európába is behozták, de meghonosítása és elterjesztése mindeddig nem sikerült. A D. eleség soká eltart, azért mint élelemkészlet főleg a hajókon célszerű. Karikákra is szokták vagdalni és megszárítani. A D. *(Testudinaria) elephantipes* Pax fokföldi növény. Óriási keményítő tartalmú rhizomája a *hottentottakenyér*. Tőkéje a felületén sokszögű lemezekre hasadozik. Több D.-faj üvegházidísz.

Dioscoreaceae (növ.), az egyszikűek családja a Liliiflorae sorozatban. 220 faja a tropikus és szubtropikus tájak növénye, legnagyobb számmal Dél-Amerikában és Nyugat-Indiában. Európában csak a *Tamus communis* L. képviseli. Viráguk sugaras, jelentéktelen, 6 tagú, legtöbbször 2 lakú. Magházuk alsó állású, 3-, ritkán 1 üregű. Rendesen 6 magvú tok v. bogyó fejlődik belőle. Kapaszkodó és felfutó növények, váltakozó, gyakran nyilalakú levelekkel, fürtös virágzattal, nagyra növő, gyakran gumós rhizomával. A családot a Taccaceae és az Amaryllidaceae családhoz fűzi legközelebbi rokonság. Leghasznosabb génusza a *Dioscorea* (l. o.).

Diósd *(Diós, Órás*, a középkorban *Diód, Gyód)*, nagyk. Fejér vmegye váli j.-ban, (1910) 896 német lak., vasúti megálló, postaügynökség, u. t. Nagytétény. A község a Duna felé ereszkedő lejtőn fekszik s régebben jeles bortermőhely volt. A Diósárok szármátiai mészkőfalaiba vájt nagy borpincéi ma is érdekes látnivalók. D. már a magyar királyság első idejében megvolt. Itt hált meg Szent Gellért püspök azon végzetes utazása alkalmával, midőn I. Endréhez Pestre sietett, ahol aztán a mai Szent Gellérthegy alatti révnél az ősvallás hívei megrohanták és életétől megfosztották. D.-on fogta el egy Elek nevű pór a fehérvári vereség után a menekülő IV. István ellenkirályt, akit azután III. István királynak kiszolgáltatott.

Diósfalu (azelőtt *Orecho)*, kisk. Trencsén vm. trencséni j.-ban, (1910) 323 tót lak.; u. p. és u. t. Trencsén.

Diósförgepatony, kisk. Pozsony vm. dunaszerdahelyi j.-ban, (1910) 766 magyar lak.; vasúti állomás, távíróhivatal, u. p. Szentmihályfa.

Diósgyőr, nagyk. Borsod vm. miskolczi j.-ban, (1910) 17,191 lak. Gyorsan fejlődő község, melynek 1890. csak 6537, 1900-ban 11,526 lakosa volt (közte 9071 magyar, 813 német és 1533 tót). A házak száma 1387 volt. Miskolczczal vasút köti össze; van posta- és távíróhivatala, közs. hitelszövetk., ipartestülete, iparostanonc-isk., erdőgondnokság. D. a Szinva völgyének alsó részében, hegyektől övezve fekszik; hajdan fallal övezett város volt; most sok díszes kincstári épület van benne. Lakói földmíveléssel, mész- és gyümölcskereskedéssel foglalkoznak, de D. mostani jelentősége iparvállalataiban rejlik. A községtől K.-re van a D.-i nagy állami *vas- és acélgyár*, mely 1880. a közmunka- és közlekedési (most kereskedelmi) minisztérium alá jutván, a m. kir. államvasutak gépgyárának igazgatósága alá helyeztetett; azóta teljesen átalakíttatott és megnagyobbíttatott. Magában foglal Bessemer-acélgyárat, Martin-acélgyárat, kavarópestet hengerműveket, sinkészítőműhelyt, szög- és csavargyárat, öntő- és gépműhelyt s 2 téglagyárat. A gyár leginkább a saját bányáiban termelt barnaszenet használja fel; e bányák a gyárteleptől ÉNy.-ra vannak, D., Varbó és Parasznya községek határában s a gyárteleppel vasút köti össze, mely a gyári munkások szállítására is van berendezve;

e vasút a Wiesner-táró és Pereces-telep közt 2·3 kilométer hosszú alagúton megy át. A bányákat 1858. tárták fel. A munkások nagy külön munkástelepen laknak, melynek 1900-ban 3449 lakója volt; a munkásoknak külön fogyasztási szövetkezetük van. D. másik nevezetes iparvállalata a Kolba-féle *papirgyár,* mely kitünő minőségű merített papirt készít tiszta rongyból. Említést érdemel még a D.-i vár melletti *Tapolcza* fürdő, vize 22·5° C. langyos tiszta hévvíz, mely 2 tükörfürdőt táplál; ezenkívül kádas fürdőszobák s lakószobák vannak a fürdőben. Tulajdonosa D. község.

D. vára a hosszúra nyúló község déli szélén, a fürdő mellett van; 4 tornyú romjai ma is imponálnak. E helyen már a honfoglalás idejében volt (valószinüleg avar eredetü) földvár; később a magyar királyoknak volt itt váruk, melynek neve még a XIII. sz.-ban is Nagygyőr volt s csak utóbb kapta az itt bőven termő dióról a D. nevet. 1252-ben Mária királyné, IV. Béla neje, lakóhelyül választotta D. várát. A XIV. század elején az Ákos-nemzetség Erne-ága birta (1248—1271 közt kapta Erne bán). Erne fia, István nádor egészen újra építteté, úgy, hogy egyideig ezért Ujvárnak is nevezték. De fiai 1317. föllázadván, elveszítették. 1319. I. Károly Debreczeni Dózsának adományozta, de később más birtokokért visszacserélte. 1341-ben már a királyé volt. Ettől kezdve királyainknak, kivált Nagy Lajosnak kedvelt mulatóhelye volt. 1369—70-ig huzamos ideig tartózkodott itt. 1381-ben itt irta alá a torinói békekötést. 1387. országgyűlés volt itt. Zsigmond király pedig 1412. itt intézkedett a német birodalmi ügyekben s itt kötött szövetséget a bajor hercegekkel. Ugyanő 1439. a várat nagy uradalmával együtt zálogba adta nejének, Cilley Borbálának. Mátyás király és Mária (II. Lajos neje) gyakran tartózkodtak itt, és a vár körüli erdőség (Uppony-erdő) gyakran volt nagy vadászatok szinhelye. 1522-ben II. Lajos nejének, Máriának ajándékozta. I. Ferdinánd alatt Balassa Zsigmond volt D.-vár birtokosa és 1540. Ferdinánd a várat minden járulékával együtt Balassa Zsigmond és neje Fáncsy Borbála és fivérei nevére iratta 2000 aranyforintért. 1569. az egész uradalommal együtt Perényi Gábornak adományoztatott; halála után enyingi Török Istvánnak és nejének adatott át. A Török-családtól a Tybold, majd a Haller-családra szállott, 1703. a királyi kincstár visszaváltotta; 1743. 100,000 frtért gr. Erdődy Gábor egri püspöknek és gr. Butlernek, mint Almásy János és Fáy László teljhatalmú képviselőinek adatott át. D. közelében hajdan *pálos-kolostor* volt; ezt István nádor borsodi gróf és neje 1303. alapította, és Erzsébet királyné és fia I. Lajos megnagyobbította. 1526. I. Ferdinánd kapitánya, Serédy Gáspár a kolostort felgyujtotta; a szerzeteseket szétűzték és birtokait idegenek foglalták el. 1550. a kolostort végkép feldúlták és abba csak adminisztrátorok neveztettek ki. 1620. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem a kolostor javait 1300 frtért Rákóczi György nevére íratta. A XVIII. sz. elején a m. kir. kincstár visszavevén a D.-i uradalmat, III. Károly a pálos kolostort visszaállította; 1737. Szt. Domonkos emlékezetére új kolostor szerveztetett. Épületében most a kincstári tiszttartó lakik. V. ö. *Wenzel* Gusztáv, D. egykori történelmi jelentősége (Akad. Értekezések a tört. tud. köréből, 1873); *Brósz* K., a D.-i vár története (1895, miskolczi polg. isk. programmért.); a D.-i m. k. vas- és acélművek története 1765—1910 (Miskolcz 1910).

Dióshalom, kisk. Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 931 oláh lak., u. p. és u. t. Felsőbánya.

Diósjenő, kisk. Nógrád vmegye nógrádi j.-ban, (1910) 2163 magyar lak., postahivatallal, u. t. Rétság; van hitelszövetkezete. Sváb-féle (1893-ig báró Piret-féle) kastéllyal. D. a D.-i v. Börzsönyi hegység aljában fekszik, melyet vadban bővelkedő erdők borítanak; aljában gesztenyések vannak. D.-hez közel a Jenői tó van. *Vára* Nógrádtól É.-ra emelkedett. Az 1290—1460. években állott fenn. 1440 körül a csehek elfoglalták és csak 1456. bocsátották vissza pénzért. Előbb a királyé volt, de Zsigmond király ezt is elzálogosította a Lévai Cseh családnak. Utóbb Kámorvárnak hívták. Teljesen elpusztult. V. ö. *Csánki,* Magy. tört. földr. (1890).

Diósjenői hegység, l. *Börzsönyi hegység.*

Dióska (azelőtt: *Orehova),* kisk. Ung vm. szobránczi j.-ban, (1910) 339 tót lak., u. p. és u. t. Szobrancz.

Dióskál, kisk. Zala vm. pacsai j.-ban, (1910) 1474 magyar lak., postahivatal, u. t. Pacsa.

Dioskorides *Pedanius,* görög orvos, szül. Anazarbosban (Szicilia), a Kr. sz. u. I. sz.-ban. Az ókornak legjelesebb botanikusa és farmakológusa volt. Mint katonaorvos a római seregben szolgált, sok országot bejárt, úgy hogy az általa leirt növényeket nagyobbrészt látta is. Nagy műve, περὶ ὕλης ἰατρικῆς, 5 kötetből áll. Galenos birálata szerint a mű tökéletes a maga nemében; ezt bizonyítja különben az is, hogy az egész középkorban az orvosoknak ismeretforrásul szolgált. Irt még több munkát is, melyek mind kitünőségéről tesznek tanuságot. D. föntemlített művének az V. sz.-ból származó híres kézirata van a bécsi udvari könyvtárban. Legjobb kiadása *Sprengeltől* van a Medici graeci gyüjteményben (Lipcse 1829). Német fordítás Berendstől (1902).

Dioskurias, az ókorban a Fekete-tenger k. partján fekvő Kolchisnak fővárosa, miletosi gyarmat, a kaukázusi kereskedelemnek egyik főhelye; 66-ban Kr. e. Mithridatesnek főhadiszállása.

Dioskurok, ősrégi időktől fogva tisztelt isteni testvérpár a görögök vallásában. A név jelentése: *Zeus fiai* s másik nevük, *Tindaridai* (azaz Tindareosnak, vagyis a sujtó istennek fiai), nyilván ugyanezt jelenti s Tindareos nem más, mint a villámaival sujtó Zeus. Kultuszuk Spártából indult világgá. Az eredetileg személynévvel egyáltalán nem rendelkező testvérpárt látták a görögök az *égi derengésben* s eredetileg két fehér paripa alakjában képzelték őket. Utóbb a görög vallás antropomorfisztikus korában a D. emberekké lettek s a lovak (mint hasonló esetekben más istenített állatok) egyszerűen a D. kisérőivé lettek. Innen kezdve a D.-at úgy ábrázolták, amint a lovat kantárán fogva vezetik v. lóháton ülnek. Mint lóidomítókat mutatják őket a Rómában, a Monte Cavallón látható híres szoborkolosszusok. A lovakkal való összefüggésük által a lovagi életnek lettek védőivé és mintaképeivé, s így a dór hadi

életben különösen nagy szerepű bajtársi ragaszkodás példáivá. Villámgyors megjelenésük, mely a lóval való összefüggésből származott, válságos helyzetben segítséget hozó jóságos istenekké tette őket, kikhez különösen a nők szerettek folyamodni, de kik a férfiakat is megsegítik a csata veszélyeiben (így a rómaiakat a Regillus-tónál vívott csatában, továbbá a pydnai ütközetben is részt vettek stb.). E segítő hatalmukat a D. azután az idegenben, különösen a tengeren a viharral küzdő hívőikre is kiterjesztették. Ez utóbbi minőségükben már a Kr. e. V. sz.-tól kezdve a legelső csillagokban, melyek a vihar sötétségéből barátságosan fölvillantak, a D.-at látták a hajósok (a III. sz.-tól kezdve az Iker-csillagzatot nevezték D.-nak). A görög nép mondaalakító és az istenek között kapcsolatokat kereső képzelete a D.-at már a VIII. sz.-ban Kr. e. két spártai istenséggel, *Kastor* és *Polydeikesszel* (a rómaiaknál az utóbbinak neve *Pollux)* azonosította s minthogy Tindareos istennév Spártán kívül nem volt Görögországban ismeretes, ellenben Kastor és Polydeikes Zeus és Leda ikerfiaiként, Helena (l. o.) testvéreiként szerepeltek, bonyolult folyamatban a D. mondája azt az alakot öltötte, hogy Leda tulajdonképen egy Tindareos nevű spártai királynak a felesége volt, ki házasságon kívül Zeustól a D.-at (azaz Kastort és Polydeikest), valamint Helenát szülte. A hősmondában mint lovagias harcosok szerepelnek; részt vettek az argonauták (l. o.) menetében s a kalydoni vadászatban (l. o.), megmentették Helenát Theseus fogságából s az Aphareusfiak (Idas és Lynkeus) ellen Leukippos leányainak elrablása miatt hadakoznak. A Kypria költője szerint az utóbbi ütközetben halt meg Kastor, ki mint Tindareos gyermeke halandó volt. Féltestvére halálakor Polydeikes, Zeus és Leda halhatatlan gyermeke, a maga halhatatlanságának feléről lemond s azt Kastorra ruháztatja. Azóta felváltva egy-egy napot az Olympuson töltenek együtt, egy másikat az Alvilágban. E költői monda révén lettek a D. az elválhatatlan jó barátok jelképzőivé. A rómaiakhoz igen korán eljutott a nemes pár kultusza. A Forumon emelt Kastor-templomnak 3 oszlopa még fennáll. V. ö. *Albert*, Le culte de Castor et Pollux en Italie (Paris 1883); *Löwenfeld*, Die D. in der bildenden Kunst (München 1891).

Dioskuros, alexandriai patriarcha az V. században, l. *Eutyches*.

Dióslak, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) vend lak., u. p. Szarvaslak, u. t. Gyanafalva.

Diosma *L.* (növ.), *istenillat*, a Rutaceae család génusza; 12 faja örökzöld fokföldi cserje. Levelük apró szálas, árszerű, mirigyesen pontozott, virága magános v. csoportos, nagy, fehér vagy pirosas, erős, zamatos illatú. A *D. vulgare* Schlechtd.-t kultiválják. Egész éven át virágzó ágait gyakran bokrétába kötik. Minden D.-faj levele a Fokföldön húgyszervi betegségekben használatos.

Dióspatak, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 253 oláh lak., u. p. Kucsulát, u. t. Letka.

Diospolis, több ókori város neve: 1. Pontus tartománynak DK.-i részében, eredetileg *Kabeirának* hívták és csak később kapta a D. vagy *Sebaste* nevet; egyike volt a Mithridates főhadiszállásainak, melynek közelében amaz a római Lucullus fegyvereitől Kr. e. 72. vereséget szenvedett; 2. Alsó-Egyiptomban, most *Menszaleh;* 3. D. magna a. m. *Téba* (Egyiptomban); 4. az előbbivel ellentétben *D. mikra*, egyiptomi város, a róla elnevezett területnek (Diospolites nomos) székhelye Thebaisban, ma Han; 5. Palesztinában, a Benjámin törzs által megszállott területen, más néven Lydda.

Diospyros *Dalech.* (növ., *ébenfa, datolyaszilva)*, az Ebenaceae (Ébenfafélék) család génusza; 179 faja tropikus és szubtropikus tájakon honos, Dél-Afrika kivételével. Már a régi görögök előtt ismeretes volt. Fák v. cserjék váltakozó, kétsoros, hosszukás, épszélű, bőrnemű levelekkel s a levelek hónaljában álló álernyőkkel, kétlakú, ritkán poligám, harangalakú virágokkal, gömbölyü v. tojásalakú bogyóval. Legismeretesebb fajai: a *D. lotus L.* 5 m. magas fa v. cserje a mediterrán vidéken (Svájc déli részén is), és Közép-Ázsián át Japánig, hosszas, tojásdad, szőrös levelekkel, barnás virágokkal s kékesfekete, végre sárgabarna, jóízű, apró cseresznyénél nagyobb, gömbölyű bogyóval *(fekete datolya, karachurma)*. Piacon árulják, részint nyersen eszik, részint bort és szirupot készítenek belőle. Szürkészöld, kemény fáját *(vad francia fa* v. *zöld ébenfa)* feldolgozzák. Dél-Európában csak ültetve, de elvadulva is fordul elő. Gyakran kertben is díszlik. A *D. kaki* L. fil. középszerű fa v. cserje, alul szőrös levelekkel, sárgásfehér virágokkal, 8 cm. nagyságú, sárga, többnyire gömbölyű, fél kgr.-ot is elérő, édes gyümölccsel, melyet nyersen fogyasztanak; szárítva mint *kakifüge* jut a kereskedelembe. Japánban és Koreában, Kinában, Tonkingban számos változatban termesztik. Kaliforniába is átültették. A gyümölcs neve japánul *kaki*, kinaiul *szhi-ce*, ang. *persimon*, franc. *raguemine*. A *D. virginiana* L. 20 m.-t is elérő fa, többnyire tojásdad, hegyes levelekkel, fehér virágokkal, sárgás-piros naspolya nagyságú gyümölccsel. Ennek ize összehúzó, de ehető; nyersen többféleképen elkészítve fogyasztják, sőt szeszitalt is főznek belőle. Az Egyesült-Államok K.-i részén nő, az európai keményebb telet kiállja. Éretlen bogyóját féreg ellen használják, fehér és kemény fáját feldolgozzák. A cejloni *D. hirsuta* L. fil. fája a *calamanderfa*, az esztergályos dolgozza fel. A kereskedelembe jutó ébenfák legnagyobb részét a D.-fajok szolgáltatják, l. *Ébenfa*.

Diósviszló (azelőtt: *Viszló)*, nagyk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 718 magyar lak., hitelszövetkezet, postahivatal, u. t. Harkány.

Diósy *Béla*, hirlapiró, szül. 1863. jan. 30. Nagyváradon. Tanulmányait Bécsben végezte, ott nyert jogi doktori oklevelet s egyúttal zenei tanulmányokat is végzett. Rövid hivataloskodás után Budapesten a Neues Pester Journal szerkesztőségének lett tagja, amelynek szinházi és zenészeti referense és tárcairója; emellett több külföldi hirlap és szakfolyóirat, valamint a Meyer-féle Lexikon munkatársa. Önállóan megjelent művei: Flugsand, elbeszélések (1892); Die Visitkarte, vígj. (1909). Több magyar regényt és elbeszélést fordított németre. — Neje *D. Handel Berta*, operaénekesnő, szül. 1869 szept. 30. Uj-

pesten. A budapesti zendakadémiát végezvén, Niklas-Kempner asszonynál és más tanárok vezetése alatt képezte ki hangját; először a lipcsei városi szinházban lépett föl; vendégszerepelt még Bécsben, Berlinben, Hamburgban és Frankfurtban, nemcsak mint szinpadi, hanem mint hangversenyénekesnő is. 1892 óta a m. kir. Operaház tagja, mint drámai énekesnő.

Diósz., növénynevek mellett *Diószegi Sámuel* (l. o.) nevének rövidítése.

Diószeg, l. *Bihardiószeg, Magyardiószeg* és *Németdiószeg.*

Diószegi, 1. *István,* 1755—82-ig kassai ötvösmester. Polgárjogot 1755 szept. 3. nyert. 1770—1771. első, 1761., 1767—68., 1772—79., 1781—1782. pedig második céhmester. Egy kelyhét a gönczruszkai ev. ref. templom őrzi. D. mesterjegyét négyszögbe zárt S D betük tették. V. ö. *Mihalik* J., Kassa város ötvösségének története (Budapest 1899, a Magyar Tudományos Akadémia kiad.); Kassai származású ötvösművek (Arch. Ért. 1898).

2. *D. (Kis) István,* ref. püspök, szül. Bihardiószegen 1635 körül, megh. u. o. 1698 jún. 22. Tanult szülőföldjén és Nagy-Váradon, azután két évig külföldön volt. Hazajőve, 1666—1668-ig debreczeni tanár volt. Ezután diószegi lelkész, az érmelléki egyházmegye esperese, a tiszántúli egyházkerület főjegyzője, majd ugyanannak püspöke lett. Főleg irodalmi működésével szerzett érdemeket. Munkái: De paschate, Franeker (1664); Lux in tenebris (Brigge 1665); *Lelki fegyver* (német nyelvből hollandba átültetett imádságok fordítása; H. n. 1666, számtalan újabb kiadása van, melyek közül az utolsó 1851-ből való); *Kiosztatott talentom* (Prédikációk, Debreczen 1679); A *Sz. Generalis Gyülésbe lett némely Deliberatumok és azok felől való tanítás* (u. o. 1682).

3. *D. (Kis) János,* ref. lelkész, valószinüleg az előbbinek unokája, szül. Bihardiószegen 1705 körül, megh. Erdőbényén 1782. Tanult Marosvásárhelyen és Marburgban. Innen visszatérve, először Hévizre ment udvari papnak; 1735. Sárospatakon, 1752. Ónodon, azután Sajóecsegen volt lelkész. E hivataláról később lemondván, Erdőbényére vonult. Munkái: De plerophoria (Marburg 1731); *Hugo Grotziusnak a keresztyén vallás igazságáról irott könyvei* (a hetedik könyvet maga írta, Marburg 1742; a svéd király költségén jelent meg); *Isten háza koronájának zászlózó drágaköve* (Kolozsvár 1748).

4. *D. Sámuel,* ref. lelkész, botanikus, szül. 1760 dec. 29. v. 30. Debreczenben, megh. 1813 aug. 2. u. o. Atyja D. Pál tanító volt, ki fiát papnak taníttatta. 1784-ben Hajduböszörményben, 1787. Kecskeméten tanított. 1787-ben a göttingeni egyetemre ment, hol két évig tanult és *Gmelin* Fr. tanítványa volt a botanikában. Hazatérve 1789—1793-ig Hajdunánáson, 1803-ig Hajduböszörményben, majd haláláig Debreczenben lelkészkedett. 1795-ben Tractualis assessor, 1806. Tract. notarius, 1809 esperes és egyházkerületi főjegyző lett. Mint kiváló lelkészt és hitszónokot, továbbá mint lelkes botanikust nagyra becsülték. A Naturf. Ges. Westphalens im Brockhausen 1799. tagjává választotta. Fő vallásos műve: *Erkölcsi tanítások prédikációkban* (Debreczen 1808). Népszerű volt *Ábc*-je (u. o. 1810). Botanikai igen jelentős úttörő műve: *Magyar Füvészkönyv* (Debreczen 1807), melyet *Fazekas* Mihállyal együtt írt. Ennek kiegészítő része az *Orvosi Füvészkönyv* (1813). *Kanitz, Első függelék D. Magyar Füvészkönyvéhez* cimmel a Gyógyszerészeti Hetilap mellékleteként 1863. kiadta D. pótlásait. D.-nek emlékoszlopa van a budapesti egyetemi növénykertben és emlékműve a debreczeni füvészkertben (*Somogyi* Sándor műve), mely utóbbit a Magy. Füvészkönyv 100. évfordulóján 1907 nov. 3. ünnepség keretében leplezett le a Csokonai-kör. Az évfordulót a Term. Tud. Társ. 1907 márc. 22. ünnepelte meg és a Növénytani Közlemények VI. köt. 3. számát D. emlékének szentelte.

Dioszmózis, l. *Átszivárgás, Endoszmózis* és *Exozmózis.*

Diotima, valószinüleg Platon képzeletének alkotása, a Symposion (Lakoma) XXII. fejezetében mantineiai papnőnek mondatik, mint kitől Sokrates az ott elmondott szerelem-elméletet tanulta.

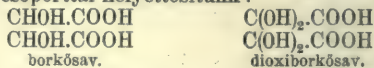
Dioxiantrakinonok, dihidroxilantrakinonok, $C_{14}H_6O_2(OH)_2$. Az antrakinonból azáltal származtathatjuk őket, hogy abban két hidrogénalkatrészt hidroxilgyökkel helyettesítünk. Az elmélet szerint lehetséges 10 izomer alakból a következő kilenc ismeretes: *alizarin* (1, 2), *purpuroxanthin* (1, 3), *chinizarin* (1, 4), *anthrarufin* (1, 5), *krisazin* (1, 6), *benzdioxiantrakinon* (1, 7), *histagarin* (2, 3), *anthraflavinsav* (2, 6), *isoanthraflavinsav* (2, 7). Ezek közül a legfontosabb az alizarin (l. o.).

Dioxiantranol, l. *Antrarobin.*

Dioxiazobenzol, l. *Oxiazobenzol.*

Dioxibenzolok, dihidroxilbenzolok, $C_6H_4(OH)_2$. A benzolból azáltal származtathatók, hogy abban két hidrogént hidroxilgyökkel helyettesítünk. Három izomer vegyület lehetséges és ismeretes ú. m. *pirokatechin* (o, dioxibenzol), *resorcin* (m. dioxibenzol), *hidrokinon* (p. dioxibenzol).

Dioxiborkősav (tetraoxiborostyánkősav). Két bázisu organikus sav, mely a borkősavból úgy vezethető le, hogy abban még két hidrogént, két hidroxil csoporttal helyettesítünk:

CHOH.COOH	C(OH)₂.COOH
CHOH.COOH	C(OH)₂.COOH
borkősav.	dioxiborkősav.

114°-on részben elbomolva megolvad. Nátriumsója vízben kevéssé oldható. Kémiai reakciókban úgy viselkedik, mint a diketonsavak. *Tartrazin* (l. o.) előállítására használják.

Dioxidok, l. *Oxidok.*

Dioximetilantrakinon a. m. krizofánsav (l. o.).

Dioxinaftalinek, $C_{10}H_6(OH)_2$, a naftalinból ($C_{10}H_8$) származtathatók, ha abban két hidrogént hidroxilgyökkel helyettesítünk. Előállíthatók naftalindiszulfosavakból azoknak alkálival való összeolvasztása útján, továbbá naftokinonokból redukcióval. 10 izomeriája lehetséges és ismeretes. Szépen kristályosodó, rendszerint magas olvadáspontu vegyületek. Kémiailag a fenolokhoz hasonlók. Könnyen oxidálódnak, különösen alkaliák jelenlétében. Lúgos oldatban már a levegő oxigénjének hatására oxidálódnak, minek következ-

tében lúgos oldatuk levegővel érintkezve megbarnul.

Dioxinaftokinon, l. *Naftazarin*.

Diőcia (növ.) a. m. kétlakiság (l. o).

Di-para-amidodifenil a. m. benzidin (l. o.).

Dipauli, *Joseph*, báró, osztrák politikus és miniszter, szül. Kalternban (Bozen mellett) 1844 márc. 9., megh. 1905 jan. 28. Bécsben. 1866-ban mint önkéntes vadász az olaszok ellen harcolt, 1870. pedig a pápai hadseregbe lépett és IX. Pius pápától bárói címet kapott. 1873—85-ig és 1891. tagja lett a birodalmi tanácsnak, hol mint a klerikálisok egyik vezérférfia egyrészt a katolikus érdekeket, másrészt Tirol speciális érdekeit szokta hangoztatni. 1895-ben megalapította a Hohenwart-klub kárára a katolikus néppártot. 1898-ban kereskedelmi miniszter lett, de 1899 okt. az egész kabinettel együtt állásáról lemondott. 1902-ben az urakházának tagjává nevezték ki.

Dipentén v. *limonén, cinén, cajeputén*, $C_{10}H_{16}$. Található a kámforolajban, a svéd és orosz terpentionolajban, bergamottolajban, cineol mellett az *oleum cinae*-ben, a kaucsuk és guttapercha száraz desztillációja útján kapott folyadékban. A D. előállítható egyenlő mennyiségű *l* és *d* limonén elegyítése útján. *Terpineol*- és *cineolból* vízelvonással; *pinén*- és *camphén*-ből 250—270°-on való melegítéssel. A D. citromszagú, optikailag inaktiv, 175—176°-on forró folyadék. Bróm hatására tetrabromidja keletkezik, mely 124°-on olvad.

Dipetalus (gör.-lat.) a. m. kétszirmú.

Diphanit (ásv.), l. *Difanit*.

Diphensav, l. *Difénsav*.

Diphenyl (vegyt.), l. *Difenil*.

Diphilos, 1. görög epikus költő a Kr. e. V. sz.-ból, kitől egy Theseis című époszt említenek. — 2. *D.*, az ú. n. új-attikai komédia művelője, ki Kr. e. 310 körül élt Athénben, megh. Szmirnában. Állítólag 100 darabot írt, melyekből azonban csak kb. 50-nek a címét és töredékeket (összegyüjtve *Kock*, Comic. Attic. fragmenta c. gyüjteménye II. köt.-ben, Leipzig 1884) ismerünk. Művészetéről s ügyes intrikaszövéséről azonban fogalmat alkothatunk magunknak Plautus (l. o.) Casina, Rudens (A hajókötél) és Vidularia című darabjaiból, valamint Terentius Adelphoe-jából, melyek többé-kevésbbé D. vigjátékainak átültetései.

Dipholis *DC.* (növ.), a Sapotaceae család faja, 3 fajjal Nyugat-Indiában. A D. *salicifolia* DC. (white bull tree) friss, vérszínű erős fája *galimeta wood* fa néven jön a kereskedésbe, de a másik 2 fajnak is igen erős fája van.

Diphtalil, l. *Diftalil*.

Diphtheria, l. *Diftéria*.

Diphtongus (gör.) a. m. kettős hangzó (l. o.).

Diphya-mész, a jura szisztéma felső szakaszához (malm) tartozó tithon emeletbeli vörös, márványhoz hasonló mészkő, melyben sok a Terebratula diphya. A déltiroli és velencei alpokban nagy tömegekben fordul elő, de megvan az osztrák, a bajor Alpokban, továbbá a Bakonyban és a délmagyarországi hegységekben is.

Diphycerk, az olyan hal-kormányúszó, mely teljesen részarányos, vagyis nemcsak kívülről részarányos, hanem vázának csontrészeit tekintve is. A D. kormányúszóból fejlődött idők folyamán különböző halfajokon a homocerk- és heterocerk kormányúszó (l. o.).

Diphyllodes (állat), l. *Paradicsommadarak*.

Diphyodonta, azon emlősállatoknak neve, melyek tejfogaikat *(dentes lacteales)* később, a második fogzás alkalmával állandó fogakkal cserélik fel, vagyis egyszer váltanak fogat.

Dipir (ásv.) a. m. szkapolit.

Diplasiasmus (gör.) a. m. kettőzés, a nyelvtanban egy mássalhangzó megkettőztetése; a görög és latin költők bizonyára régies divatu ejtés szerint gyakran alkalmazták a szótag prozódiai meghosszabbítása végett; pl. *reppulit* (visszaűzte) e helyett: *repulit*. Egyes esetekben helyesebb is a kettőzés, pl. Juppiter (nem Jupiter). Ilyen a régi magyarságban ammidőn (e helyett az midőn), v. a dunántúli beszédben: tanittó (régen: tanejtó). Vagyis éppen az ilyen «kettőztetések» a régibb alakok.

Diplazium *Sw.* (növ.), a Polypodiaceae családba tartozó harasztgénusz; 60—70 faja a trópusok nedvesebb tájain és néhány szubtrópikus vidéken honos mind a két félgömbön. A *D. esculentum* (Retz.) Sw. Indiában, a délázsiai szigeteken egészen a Fidzsi-szigetekig és Kelet-Ausztráliáig elterjedt faharaszthoz hasonló, közönséges faj. Levélnyele 6 dm., levéllemeze 2 m. hosszú és 2-szer szárnyas. Fiatal hajtásait spárgához hasonló főzeléknek eszik.

Diplegia (gör.) a. m. kétoldali bénulás, tehát mindkét karra, lábra, arcfélre kiterjedő bénulás.

Dipleidoszkop (gör.) a. m. kettősképlátó, csillagászati amateur-műszer az idő meghatározására, melyet Dent londoni órás talált fel 1844. Lényegében három planparallel üveglapból áll, mely egyenszárú prizmát alkot oly módon, hogy az egyik hajlásszöglet 90°-ú, a többi kettő egyenként 45°-ú legyen. Ha a derékszöggel átellenes oldal a meridiánban áll, akkor valamely égitest delelés előtt és után kettős képet ad, míg a delelés pillanatában a két kép összeesik. A műszer csak korlátolt pontossággal bir. Órásoknak és laikusoknak kezében azonban kitünő szolgálatokat tehet. Hasonló célú műszerek a kronodeik, valamint a Steinheil és Plössl-féle passage-prizma.

Diplococcus, l. *Baktérium*.

Diplodiscus subclavatus, l. *Amphistoma*.

Diplodocus *Marsh.* (paleont), kihalt óriási hüllő. A dinosaurusok rendjén belül a diplodocidák családjába tartozik. A mocsárvízben élt hüllő maradványai Észak-Amerika felsőjurakori rétegeiben találhatók. Testhossza kb. 25 m., magassága 4 m. volt, hosszú nyaka és farka s feltünő kicsi feje volt (l. az *ábrákat* az 594. old.). Állkapcsaiban csakis az elülső részre szorítkozó hengeres metszőfogak vannak. Egy utóbbi időben lelt példánynak (D. longus Carnegiei Hatch) gipszmásolatát Carnegie északamerikai milliomos több európai muzeumnak megküldte és ezek során a bécsi udv. muzeumnak is.

Diploe (gör.) a. m. csontbél, így nevezik a koponya lapos csontjaiban levő, a külső és belső lemez közét kitöltő szivacsos csontállományt, l. *Csont*.

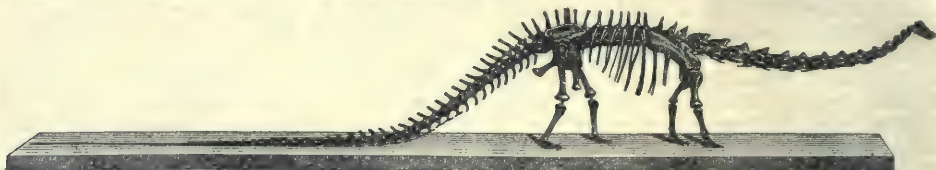
Diploéder a. m. diakiszdodekaéder.

Diploma (gör.). Eredetileg bármely kettőbe hajtott anyag (διπλόω = megkettőzni). Innen a kettőbehajtott levél, okmány kapja a D. nevet, amint szokásba megy az irat tartalmának összehajtással való megkimélése. A D. anyaga lehetett bármi, amire írni szoktak, pl. papyrus, későbben pergament. Különösen a bronztáblácskákra irott D.-k maradtak fenn. A rómaiak idejében D. alatt nyilt levelet értettek, amelyben a császár, a szenátus vagy a hatóság jog, vagy kegy fennállását bizonyította. Igy bizonyítja a D. a polgárjogot *(diplomata civitatis Romanae)*, büntetés elengedését, utazáson a császár védelmét, kiszolgált katonák részére a *civitas* és *connubium* elnyerését *(diplomata honestae missionis)*. Utóbbiak bronztáblácskákra voltak vésve, *diptychon* (l. *Diptichon)* alakjában. Ebben az értelemben a D. szót a középkor nem használta, hanem mindazokat az okiratokat, amelyek ma az ú. n. oklevéltannak (diplomatika) tárgyai, *Charta, Pagina, Litterae* stb. elnevezéssel jelezték. A D. szó a XVII. sz.-ban válik ismét használatossá, amikor t. i. *Mabillon* (l. o.), az oklevéltan megalapítója De re diplomatica c. művében a régi királyi oklevelek megjelölésére a D. szót kezdte használni. Ettől kezdve a régi értelemben vett D. helyébe az *oklevél* (Urkunde) lép, míg a D. szóval valamely kiválóan ünnepélyes írásbeli kijelentést jelölnek. D.-nak neveznek továbbá akadémiai (doktori) fokozatok, nemesség adományozásáról, tudományos társulatokba való felvételről kiállított okleveleket, s bizonyos egyéb képesítési okleveleket is, igy szólnak ügyvédi, mérnöki stb. D.-ról. Innen D.-tarium (Chartularium) régi oklevelek másolatainak gyüjteménye.

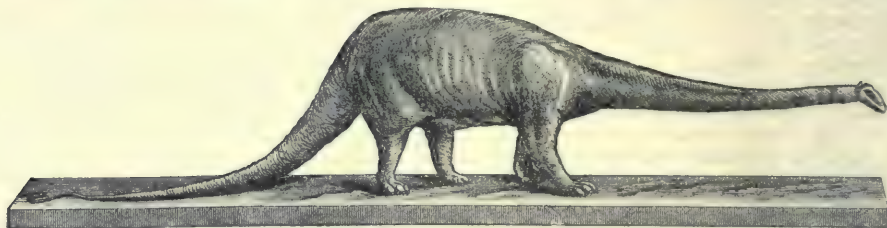
Diplomácia (gör.) a. m. államügyvitel, az állam külügyeinek vezetése, valamint az arra vonatkozó szabályok tudománya. Eszközei ellentétben állanak a külügyi vitás kérdések fegyveres s erőszakos elintézésének eszközeivel, aminthogy a D.-i összeköttetés megszakítása a barátságos viszony megzavarodásának s háborúra vezető komoly bonyodalomnak, a D.-i összeköttetés újra felvétele a békés hajlamoknak előjelét képezi. A D. oly régi, amilyen a régi államoknak egymással való érintkezése, tévedés tehát azt hinni, hogy a D. csak a jelen államrendszer kifejlődésével (a XV. sz. végével) keletkezett.

Már a régi államrendszerek alatt, nevezetesen Rómában, Karthagóban és Spartában az államok külföldi érintkezésének meghatározott tradicióira s szabályaira akadunk. A középkorban a pápák, a világi hatalmak között pedig Velence D.-i ügyességök által tünnek ki. A D. történetében forduló pontot jelez az állandó követségi intézmény (l. *Követek)* (XVI. sz.), másrészt a westfaleni békekötés. Az antik és a középkori D.-t a saját államа egyoldalu hatalomérdekeinek kizárólagos szemelőttartása jellemzi, míg a modern D. az egyes államok jogosult önérdekei mellett az európai államrendszer közös érdekeire is kellő tekintettel van, s feladata e két tényezőnek békés közvetítése s kiegyenlítése. Nem mintha a gyakran önzéssé fajuló önérdek nem képezné ma is a D. uralkodó tényezőjét, de az erkölcsi alapon nyugvó állam s nemzetközi jog tiltakozik az ily gyakorlat ellen s a régi és a középkorban ismeretlen szolidaritás eszméjét mindinkább győzelemre segíti. Ily győzelmek a rabszolgakereskedés eltörlése; hajózható folyókon a hajózás akadályainak elhárítása; a tenger szabadsága; a háborúban a magántulajdon védelme, a genfi konvenció (1864) a sebesültek érdekében. Valamint korunkban mások a D. céljai, úgy mások eszközei is. A Machiavellizmus, a jezsuitizmus, a cél által szentesített eszközök elmélete, az erőszak, a ravaszság, a hazugság, a szerződésszegés korunkban a közvélemény által megbélyegzett eszközökhöz tartoznak s igénybevétélök a népek jogérzületén hajótörést szenvedne. A D. csak régen volt a cselvetések- és rászedéseknek művészete. Ma már nem az többé.

Vajjon a D. tudomány vagy művészet-e, az legalább is kétséges. A nemzetközi érintkezés formaszerüségei nem tudomány, s éppen oly kevéssé jogosult az a nézet, mely a D.-hoz szükséges és más-más tudományágakhoz tartozó ismereteknek összegét (nemzetközi jog, államjog, történelem, modern nyelvek) a tisztán külső egységes cél-

1. ábra. Diplodocus longus Carnegiei. Csontváz.

2. ábra. Restaurálva.

rendeltetésnél fogva önálló tudománnyá emelni óhajtaná. Ellenkezőleg, minthogy a tudomány fogalmától általános érvényű elvek foglalatának fogalma elválaszthatatlan, a D. alig lehet tudomány, mert kizárólag v. legalább kiválólag az egyes államoknak nemzeti egyéni céljait követi, s azért eszközei sem állapíthatók meg általános érvényű tudományos elvek alapján, hanem mindenkor az összszerű viszonyoktól függnek s azokhoz alkalmazkodniok kell. A feladatának megoldásához szükséges tudományos ismereteket, melyek különben habár nélkülözhetetlenek, de legkevésbbé sem döntők, a diplomata nem az államok közötti viszony sajátos természetéből, hanem más tudományágakból meríti. Minden államnak sajátszerű érdekei, D.-jának sajátszerű feladatai vannak. A feladatoknak, céloknak különfélesége a követendő elveknek egyöntetüségét kizárja. A D.-nak feje minden államban a külügyminiszter. A D.-i szolgálatra való képesítés mindenütt bizonyos előföltételektől függ, melyek alul azonban gyakran felmentésnek van helye. Ezt a D. szolgálat sajátszerüsége hozza magával, mert itt leginkább előfordul az az eset, hogy bizonyos állásra egy bizonyos személy egyéni viszonyainál, összeköttetéseinél stb. fogva leginkább alkalmatos. Az ebben fekvő eminens állami érdeket a képesítés alaki kellékeinek alárendelni nem lehet. A D.-i szolgálatra megkivánt előföltételek rendszerint: a jogvégzettség s az előkészítő szolgálat a külügyminiszteriumban vagy valamely követségnél. A modern nyelveknek ismerete s éles megfigyelő- és itélőképesség a D.-nál nélkülözhetetlen. A D.-nak hivatalos nyelve, habár a legújabb időben Anglia és 1870 óta Németország részben eltérőleg járnak el, még mindig a francia, amely a kongresszusoknak is tárgyalási nyelve.

Diplomáciai házasság, l. *Követek, Konzulok* és *Házasságkötés*.

Diplomáciai honárulás. Honárulás, melyet a m. btkv. hűtlenségnek nevez, az államnak mint önálló individualitásnak, mint nemzetközi jogalanynak megtámadása, az állam külbiztonsága elleni merénylet, ellentétben a felségsértéssel, mely az államnak mint egyénnek megtámadása. A hűtlenség tehát több államnak létezését tételezi fel, míg a felségsértés alá eső merényletek sajátszerű jellegüket nem vesztenék el akkor sem, ha a megtámadott állam egyedül léteznék a világon, vagy ha az egész világ egy egységes államot alkotna. A honárulást katonai és D.-ra szokás osztani aszerint, amint hadi v. másnemű, mindamellett a törvény által meghatározott esetekre szorítkozó megtámadásról van szó. A kettő között a büntett alanyait illetőleg az a lényeges különbség, hogy az elsőt csak belföldi, tehát hazánkban csak a magyar honos követheti el, mert csak ez hűségre kötelezett fia annak a hazának, amely ellen az ellenséget segíti. A külföldiek ellen a nemzetközi szabályok alkalmazandók. A D.-nak alanya ellenben külföldi is lehet, rendszerint azonban csak akkor, ha hivatalánál v. különös megbizatásánál fogva hűségre volt kötelezve, s ezt a viszonyát az államhoz használta fel az árulás elkövetésére. Az Osztrák-magyar monarchiának másik állama a magyar állammal egyenlő védelemben részesül, tekintve, hogy a btörvényeknek nem jogok alkotása, hanem létező jogoknak oltalma képezi feladatát, a törvény által elfogadott s szentesített közjogi helyzetnek szükségszerű s természetes folyománya. A D.-nak a magyar btkv. szerint tárgyát oly okirat, adat vagy tudósítás képezi, mely a magyar államnak vagy az Osztrák-magyar monarchia másik államának biztonságát v. más fontos érdekeit illeti. Elkövetési cselekedet: az ily okirat-, adat- vagy tudósításnak közvetlenül vagy közvetve az ellenséggel való közlése. Büntetése: ha a bűnös az okirat, adat vagy tudósítás birtokába, illetőleg tudomására *a)* hivatásánál v. különös megbizatásánál fogva, vagy *b)* erőszak, lopás, sikkasztás vagy csel által jutott, 10—15 évig terjedhető fegyház; ha pedig nem ily módokon jutott a titkos okirat, adat v. tudósítás birtokába illetőleg tudomására, feltéve, hogy annak titkos voltát tudta, 5—10 évig terjedő fegyház. A hivatalnoknak vagy különös megbizottnak titoktartási kötelezettsége tovább terjed mint azoké, kik a sértett államhoz ily viszonyban nem állanak; mert míg emezeknél az ellenséggel való közlés állapítja meg a tényálladékot, amannál az okirat-, adat- vagy tudósításnak más hatalom kormányával nem abból a célból való közlése, hogy az az ellenségnek tudomására jusson, vagy egyébkénti nyilvánosságra hozatala is elegendő. Ez esetben a büntetés 5 évig terjedhető államfogház. (Btk. 142—151. §.)

Diplomáciai képviselet, l. *Állami képviselet*.

Diplomáciai testület (franc., *corps diplomatique)*, azoknak a diplomáciai képviselőknek összesége, akik egy és ugyanazon helyen (egy és ugyanazon udvarnál) működnek. Diplomáciai ügynökök, valamint a kizárólag kereskedelmi érdekek képviseletére hivatott konzulok a D.-hez nem tartoznak. A testületi egység csak bizonyos ünnepélyes alkalmaknál, koronázás, udvari ünnepélyek, a parlament megnyitása, újévi s egyéb alkalmi tisztelgések, végül akkor jut kifejezésre, ha a D. egységes fellépés által bizonyos súlyt akar adni valamely eljárásnak. A vezetés ily alkalmaknál azt a nagykövetet illeti, aki az illető államfőnél a leghosszabb idő óta van akkreditálva (l. *Date)*. Ez a testület legöregebbje (doyen, l. o.). Katolikus államokban az elsőbbséget a pápai nunciusnak szokás átengedni. (L. *Kollektiv jegyzékek* alatt is.)

Diploma Leopoldinum, I. Lipót király oklevele, amelyet 1691. Erdély számára bocsátott ki és amelyben Erdélynek szabadságait biztosította, különösen a bevett négy felekezet jogait és a szabad vallásgyakorlatát; a Hármaskönyvet Erdélyben törvényerőre emelte (a 3. pontban); oly biztosítást is tartalmazott, hogy a hivatalokra belföldieket fognak kinevezni, a régi adományok érvényben tartatnak, a kormányzó Erdélyben fog tartózkodni, az adók nem emeltetnek, a kereskedés szabadsága megőriztetik. Ehhez 1693 ápr. 9. pótlékdiploma adatott ki, 1693 máj. 14. pedig még egy felségi okirat, az ú. n. *Alvincziana resolutio* (l. o.). A D.-t saját korában úgy tekintették, mint királyi hitlevelet, amely Erdély önálló fejlődésének biztosítéka; a következmények azonban megmutatták, hogy a D. után Erdély különállása meg-

szünt, az Erdély élére állított kormányzótanács Erdélyt a Bécsben székelő udvari kancellária utasításai szerint a magyar király jogán, de Magyarországtól teljesen elkülönítve kormányozta.

Diplomata (gör.), eredetileg a diplomáknak (okleveleknek) szerkesztője; továbbá általánosságban az, aki a az állam külügyeinek intézésére, mint állami szerv hivatva van. Szűkebb értelemben azonban csak azokat értjük D. név alatt, akik mint állami szervek az állam külügyeinek intézése céljából nem magában az illető államban, hanem külföldön működnek. Az ily szűkebb értelemben vett D.-k kétféle jogviszonyban állnak. Első sorban közjogi viszonyban állnak azzal az állammal, amely őket a külügyek intézésével megbizta. E tekintetben rájuk annak az államnak törvényei alkalmazandók, amely őket kinevezte. Másodsorban azonban a D.-k nemzetközi jogi viszonyban állnak azzal az állammal, amelynek területén működnek. A nzkj. többek között azzal is foglalkozik, hogy az államok diplomáciai képviselőinek milyen jogai és kötelességei vannak. (L. *Követek.)*

Diplomatika (gör.) a. m. oklevéltan. Célja a régi oklevelek, főként államokiratok valódiságának s tartalmának megállapítása. Segédeszköze a paleografia, mely az elmult századok gyakorlatból kiment írásjegyeinek megfejtésével foglalkozik. A D. kiváló segédtudománya a történelemnek. Az államilag fontos okiratoknak megőrzésére korunkban az államlevéltárak szolgálnak.

Irodalom. Mabillon úttörő példája, amint másutt (v. ö. Rosenmund, Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon, München 1897), úgy nálunk is követőkre talált. A hazai oklevéltan főbb szakmunkái időrendi sorban ezek: Perger János, Bevezetés a D.-ba; Schwartner Márton, Introductio in rem diplomat. aevi intermedii praecique Hungaricam 1790. és 1802. Kitünt továbbá a két Kovachich (Vestigia Comitiorum. Institutum Diplomatico-Historicum stb.); Horvát István számos művében foglalkozott D.-val. Ujabb szakmunkák és dolgozatok: Horvát Arpád, Bevezetés a magyar oklevéltanba, 1880; A D.-i írástan alapvonalai, Budapest 1883; Oklevéltani hasonmások gyüjteménye. XI—XV. sz., Budapest 1883, II. kiad. 1892.; A budapesti D.-i tanszék stb. Századok 1886, 747 l.; Fejérpataky, A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban. Századok 1885. A történ. kongresszus irományai között; A történ. kongresszus utóhangja, u. o, 1886. 896. és 1887. 252. l.; Torma József, Okleveleszeti naptár, 1879; Ipolyi Arnold, Magyar okmányérdekességek, Századok 1867. és 1868. évfolyam; Áldásy, A D.-i rendszerekről 1890. Ide vonatkoznak továbbá az egyes levéltárak okleveleinek ismertetése és az azokról szóló irodalmi kalauzok. E szakirodalomról a Magyar Könyv-Szemle és a Történelmi Tár meg a Századok évfolyamaiban lehet legjobban tudomást szerezni. Arra nézve pedig, hogy az egyes (megyei, városi avagy családi) levéltárakban mily oklevelek vannak meg, a Történelmi Társulat kirándulásaival karöltve folyt kutatások adnak felvilágosítást (a Századokban).

Diplopia, *kettős látás,* azt jelenti, hogy valaki egy tárgyat kettőnek lát. Ez különösen a szemizmok hibás működésekor, főképen egy vagy több szemizomnak megbénulásakor fordul elő. Ilyenkor a hibás izmu szem nézővonala nem irányul a megnézett tárgyra (kancsal állás), miért is a megnézett tárgy képe a hibás állású szem ideghártyáján más helyre esik, mint a rendesen álló szemben. Az ilyen «nem azonos» pontokra eső képeket az öntudat nem olvasztja egybe, — innen a kettős látás. A szemizmok bénulásának leggyakoribb oka a bujakór és a gerincvelősorvadás (tabes). Kettős látás támadhat olyankor is, ha az egyik szemet valamily daganat a rendes helyéből eltolja. Az egy szemmel való kettőslátás a szemlencse helyhagyásakor fordulhat elő. A kettőslátás megszüntetése végett az alapbetegséget kell gyógyítani.

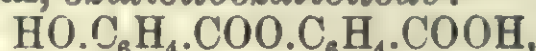
Diplopoda (állat), a százlábuak egyik rendje. L. *Százlábuak.*

Diplosis *Löw.* (állat), a legyek rendjébe, a gubacslegyek (Cecidomyidae) családjába tartozó rovarnem. A hím csápizeinek száma 26, a nőstényé 13—14. Több faj honos nálunk is; legközönségesebbek a *D. tritici* Krby., *D. aurantiaca* Wagn., *D. equestris* Wagn. főleg a búzán, annak kalászában, utóbbi a száron, a levélhüvely alatt, továbbá a *D. loti* De Geer a bükkönyféléken, a *D. pisi* Winn. (borsószipoly) a borsón stb. Különösebb kártételt nem igen okoznak.

Diplosoma, két kis szemecske a sejt protoplazmájában, melyeket sokszor sajátszerű, feltünő udvar vesz körül. A D. a mai értelmezések szerint a nyugvó mag centrosomája (l. o.).

Diplostemon (növ.), olyan virág, amelyben a porzók két körben elhelyezvék (l. *Virág),* a két porzókör annyi porzóból áll, a hány sziromlevél és csészelevél összesen van. A külső porzókör tagjai *episepal* elhelyezésüek, vagyis a csészelevelei előtt vannak, a belsők *epipetalok,* vagyis a sziromlevelek előtt állanak (pl. liliom), néha a két kör helyzetbeli viszonya fordított, mikor is *obdiplostemon* a virág (szegfüfélék).

Diploszal, *szaliciloszalicilsav:*

$$HO.C_6H_4.COO.C_6H_4.COOH,$$

színtelen és szagtalan, kissé keserű ízű kristálytűk. Szesz és éter bőségesen oldja; vízben csaknem oldhatatlan, lúgok hozzáelegyítésekor azonban szalicilsavas sóvá alakulva oldódik. A D.-t gyógyszerül a szalicilsav helyett használják; mivel oldhatatlan, a nyálkahártyákat nem izgatja, a gyomorra, szívre és vesékre kellemetlen mellékhatása nincsen és nem is izzaszt.

Diploszkop (gör.), Schaffgottsch által szerkesztett eszköz, mely egy felerészben vörösre, felében zöldre festett forgatható korongból áll. A korongot két csövön át nézzük úgy, hogy az egyik szemmel csak a zöldet, a másikkal pedig csak a vöröset lássuk. Ha a szem már kifáradt, a korongot forgatni kezdjük, ilyenkor az a szem, amely azelőtt zöldet látott, most vöröset, a másik szem pedig — amely azelőtt vöröset látott — csak zöldet fog látni, míg a ki nem fáradt szemek a zöld és vörösből keletkezett keverék színt (szürke) látják.

Diploszomia (gör.), az ikertorzok azon csoportja, midőn két teljesen normálisan kifejlődött egyén testének egy vagy több részén összefügg egymással, mint pl. a híres sziámi ikrek.

Diplozoon (állat), a Szivóférgek (Trematoda) rendjébe tartozó Laposféregnem, mely a halak és főleg a pontyfélék kopoltyuin élősködik. Teste lapos, szalagforma. Kifejlett állapotban két egyén teljesen összenő egymással s ilyenkor *x* forma alakot mutatnak. Amíg szabadon egyenként élnek, szemfoltjuk és hasuk közepén szivókorongjuk van s ezen fejlődési állapotukban régebben *Diporpa* néven önálló állatfajnak tartották. Azok az egyének, amelyeknek nincs módjukban az összenövés, utódok nélkül pusztulnak el. Egyetlen faja, a *D. paradoxum* Nordm. petéit a vízbe rakja s ezekből csillangós, szabadon uszó lárva fejlődik ki, melyből

csillangótlan Diporpa, majd az ivarérettség szakában két egyén összenövéséből az ismert D. paradoxum keletkezik; a kifejlődött állat hossza 6—10 mm.

Dipneumones (állat), l. *Pókok.*

Dipoda, általában a kétlábú állatok, Aristoteles szerint pedig a madarak.

Dipodia (görög) a. m. kettős láb, két egyszerü versláb összekapcsolása egy verstaggá (metron). Igy van jambusi D. (⏑ –́ ⏑ –̀), trochaeusi D. (–́ ⏑ –̀ ⏑), anapesztusi D. (⏑⏑ –́ ⏑⏑ –̀). E három sorfajt a dipodiák száma szerint mérték és nevezték a régiek dimeternek, trimeternek stb., *dipodikus mérés.*

Dipodidae (állat), a rágcsálók egyik családja. L. *Ugróegér-félék.*

Dipoh, hosszmérték, l. *Depa.*

Dipoinos és **Skyllis,** görög szobrászok Kréta szigetéről a Kr. e. 550 év körül, a hagyomány szerint Daidalos tanítványai, Szikionban elkészítették Apollon, Artemis, Herakles és Athene szobrait, Kleonaeben Athene, Tirynsben Herakles, Argoszban a Dioskurok templomában Kastor és Pollux, nejeik és fiaik szobrai állottak. Műveikből mi sem maradt meg. Ugy látszik, nemcsak márványból dolgoztak, hanem kezdeményezői voltak az aranyból és elefántcsontból összeállított (krizelefantin) szobrok technikájának is. A legújabb priniai leletek között a kutatók a krétai szobrásziskola tevékenységének nyomait vélik fölismerni.

Dipolia, l. *Diipolia.*

Diporpa (állat), l. *Diplozoon.*

Dippel, 1. *Johann Konrad,* német teológus és orvos, utóbb alchemista, szül. Frankensteinban, Darmstadt mellett, 1673 aug. 10., megh. Wittgensteinban 1734 ápr. 25. Az *illó állati olaj* (Oleum animale Dippeli) felfedezője. A berlini kék festék felfedezése az ő és *Diesbach* festő érdeme. Giessenben tanult teológiát, Strassburban pedig orvostant és jogot. Később Strassburgban felolvasásokat tartott az aporológiából, de a városból kiutasították s erre kalandos életet élt szanaszét. 1698. adta ki *Christianus Democritus* álnév alatt Papismus Protestantium Vapulans c. munkáját, melyben az ortodox egyházat igen hevesen megtámadta. Hessenből is kiutasíttatván, 1704-től kezdve Berlinben, Majna-Frankfurtban, Amsterdamban, Leidenben és Altonában élt. A dán kormány ellen intézett támadásai miatt 7 évi börtönt szenvedett, mire Svédországba ment, hol szerencsés gyógyítása által nagy feltünést keltett. Kezdetben ortodox volt, majd Spencer iratainak olvasása folytán pietista, végül szabadelvü és a felvilágosultság előharcosa lett. Különben foglalkozott aranycsinálással, kutatta a bölcsek kövét és igen képzett kémikus volt. Összes iratai 1747. jelentek meg Berleburgban, 3 kötetben. V. ö. *Bender,* Johann Konrad D. Der Freigeist aus dem Pietismus (Bonn 1822); *Ritsch,* Geschichte des Pietismus (u. o. 1884).

2. *D., Leopold,* német botanikus, szül. Santereckenben, a rajnai Pfalzban, 1827 aug. 4. Előbb erdészeti tanulmányokkal foglalkozott, később főkép Schleiden vezetése mellett a növénytani tudományoknak élt. 1856-ban Idarban tanító volt, 1869. a botanika rendes tanára és a növénykert igazgatója lett Darmstadtban. Főbb művei: Das Mikroskop und seine Anwendung (Braunschweig 1882—83, 2 köt.); Grundzüge der allgemeinen Mikroskopie (u. o. 1885); Handbuch der Laubholzkunde (Berlin 1889—93).

Dippoldiswalde, járási székhely Dresden szász kerületi kapitányságban, 18 km.-nyire Drezdától, a Vörös-Weisseritz és vasút mellett, (1905) 3844 lak., mezőgazdasági gépgyártással, szalmafonással, fafaragással és bőrcserzéssel.

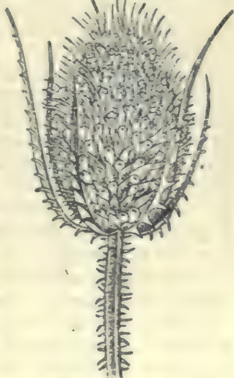
Dipropilbarbitursav, dipropilmalonilhugyany, l. *Proponál.*

Dipropilkarbinol, 4-hidroxilheptan, szekundér heptilalkohol $(CH_3.CH_2.CH_2)_2.CH.OH$. 153—155°-on forró, 0·82 fajsúlyú folyadék.

Diprotodon *Owen,* kihalt emlős *állat. A Diprotodontidae* Owen családján belül az *erszényesek* (Marsupialia) rendjébe tartozó óriási növényevő állat. Kizárólag Ausztráliában élt a pleisztocén korban. Koponyája 1 m. hosszú, teljes csontvázát még nem ismerik, de a talált csontjaiból következtetve akkora lehetett, mint a mai orrszarvú (Rhinoceros). Ma élő legközelebbi rokona a fahordó kenguru.

Diprozópus (gör.) a. m. kettős arc; ritka, nem életképes szörnyszülött, amelynek kettős arca van.

Dipsacaceae, *Mácsonyafélék* (növ.), a forrtszirmú kétszíküek családja a Rubiales sorozatban. 155 faja főkép mediterránvidéki növény, csak néhány jut el a forró övbe is. Virágук fejecskévé csoportosul (l. az *ábrát),* melyet az alján fellevelek gallérja övez. Minden virágot (kétivarú) külön-külön körülvesz egy külső csésze, mely előlevelekből alakul, ezen belül következik a csésze és a párta, az utóbbi 4 v. 5 levélből nőtt össze. Porzó 4 vagy kevesebb. A magház 1 üregű, alsó állású, 1 magkezdeménynyel. A termés kaszat, körülzárva a maradó csészétől. Egy éves vagy évelő füvek átellenes, pálhátlan levelekkel. Nevezetesebb génuszok: *Dipsacus, Succisa, Knautia, Scabiosa.* Hasznuk nem jelentékeny.

Dipsacus virága.

Dipsacus *L., mácsonya, héjakút* (növ.), a Dipsacaceae család génusza; 12 faja főkép a keleti mediterrán vidéken, de Európa mérsékelt részén és Kelet-Indiában is elterjedt, a bogáncsra emlékeztető, kórós növény. A *D. fullonum* L. (takácsmácsonya) a délvidéki *D. ferox* Zois. termesztett alakja. Szára csaknem 2 m. magas, tüskés, levelei csipkésen fűrészesek, az alsók és középsők az alapjukon kis vályúvá nőnek össze, melyben az esővíz sokáig megmarad. Gombvirágzatának horgasan hátrahajló kemény gallérlevelei vannak, melyeket a nyers posztó szálainak simítására használnak. A gyapjuszálvégeket a szövet (daróc) felületére hozzák, miáltal ez takarót kap,

Ma már inkább fémkartácsolókat *(chardon factice)* használnak helyettük, ezért a mácsonyafejek keresettsége és termesztése (ma még Németország, Franciaország és Ausztria néhány helyén) nagyon megcsökkent. A *D. silvester* Huds. (vad mácsonya) gallérlevelei egyenesek. Alkalmatlan, tövises kóró. Gyökerének forrázatát kandisszal vegyítve mellfájás ellen használják.

Dipsadomorphus (állat), a barázdásfoguak *(Opisthoglypha)* csoportjába tartozó mérges kígyónem. Mintegy 22 faja ismeretes, melyek Afrika trópusi részeiben, Dél-Azsiában, a Molukki-szigeteken, Uj-Guineában és Észak-Ausztráliában honosak s rendesen az őserdőkben fákon és bokrokon élnek, ezért magyarul éjjeli fakúszó kígyóknak nevezik. Legnevezetesebb faja az ulárburong *(D. dendrophilus* Seba), melynek kifejlődött példányai 2 méter hosszura is nőnek; leggyakoribb Jáva szigetén.

Dipse, nagyk. Beszterce-Naszód vm. besenyői j.-ban, (1910) 685 német és oláh lak., takarék- és előlegező egylet, postaállomás, u. t. Szászszentgyörgy.

Dipszektor (gör.-lat.), Wollastontól 1817. készített katoptrikus eszköz, mely a partokon és a tengeren a látóhatár depressziójának a mérésére szolgált. Manapság már nem igen szokták használni.

Dipszománia (gör.), időszakosan ismétlődő kóros iszákosság olyan embereken, kik különben nem iszákosak. Rendesen rejtett epilepsziás ködös állapot az alapja.

Diptera (állat), l. *Kétszárnyuak.*

Dipterál templomok, l. *Dipterosz.*

Diptera virág a. m. légyporozta virág (l. o.).

Dipterocarpaceae (növ.), a. m. kétszárnyas csészéjű, kétszikü, szabadszirmú, mintegy 313 fajt számláló, tropikus ázsiai (1 faj trop. Áfrika) család a Parietales sorozatban. Váltakozó levelü fák; bugájuk a levél tövéből ered. Csésze- és sziromlevelük 5, porzójuk sok. Rendesen fel nem nyíló, 1 magvú termésüket a maradó csésze részben v. egészben betakarja, cimpái pedig gyakran 5—2 szárnnyá nyúlnak meg. Törzsükben sok a balzsamos nedv, némelyikben kámfornemű stearopta is van, pl. a szumátrai és borneói kámforolajfában. Magjuk elpárolgó és kövér olajtartalmú, a *tangkavang* nevű zsiradékot szolgáltatja. Fájuk hasznos. Nevezetesebb génuszok: *Dryobalanops, Dipterocarpus, Hopea, Shorea, Vateria, Vatica* stb.

Dipterocarpus *Gärtn.* (növ.), a Dipterocarpaceae család génusza; 65 faja Kelet-Indiában, Ceylonban és a Fülöpszigetekig van elterjedve. Hatalmas fák, nagy, bőrnemű, tojásdad, épszélű v. öblös-csipkés levelekkel, nagy, jóillatú virágokkal, fás, tojásdad tokterméssel, melynek a kétszárnyú csésze a szállítója. *D. turbinatus* Gärtn., magas (60 m.), mélyen hasadozott kérgű, vastag fa, Hátsó-India nyugati oldalán és az Andamánokon. Balzsamos nedve igen sok; ezért a törzs alsó részén (nov.—máj.) nagy lyukakat fúrnak, s az alatta levő részt egy kissé szenesítik. A nyert balzsam pirosbarna, zöldesen fluoreszkál, kissé sűrűn folyós, keserű; kloroformban meg éteres olajban egészen, alkoholban tökéletlenül oldódik, vízben oldhatatlan s mint *gurjun-balzsam* (wood-oil) jut a kereskedésbe. Külső orvosságnak, firnisznek használatos, de a kopaivabalzsamot is hamisítják vele. Fadarabokat vagy fűrészport átitatva vele, kellemes szagú, világosan égő fáklyához szolgáltat anyagot. A *D. alatus* Roxb., *D. trinervis* Blume, *D. turberculatus* Roxb. balzsamát is hasonló módon értékesítik, egyszersmind Dél-Ázsia óriás fái. Törzsükből hatalmas csónakokat készítenek, különben pedig kitünő építőfa.

Dipterológia (gör.), a kétszárnyú rovarokról (Diptera), vagyis a legyek-, szunyogok-, bögölyök-, pöcskök stb.-ről szóló tudomány. Művelőiket dipterológusoknak nevezik.

Dipterosz (gör.), a klasszikus görög építészetnek az a templomtipusa, melyben a templomhajót köröskörül kettős oszlopsor övezi.

Dipteryx *Schreb.* (növ., *Coumarouna* Abl.), a Leguminosae (Hüvelyesek) pillangós virágú génusza; 8 faja Amerika tropikus részén, különösen az Amazonas mellékén honos. Fák, levelük csaknem párosan szárnyas, viráguk nagy, lila v. rózsaszínű, virágzatuk végálló buga. Hüvelyük tojásdad, csonthéjas termésnek látszó. A *D. odorata* Aubl. magva a hollandiai, a *D. oppositifolia* Taub.-é az angol *tonkabab* (Fabae de Tonca). Ez erős, kellemes, kumarinszagú, de igen keserű, fűszeres ízű. Hazájában (Észak-Brazilia és Guayana) görcscsillapító. Európában a tüsszentőport illatosítják vele. Kumarinanyagát *(tonkakámfor)* nyársforma kristályokban tartalmazza. Kérgük és fájuk is illatos, az utóbbi *kumaruna-* v. *gajakfa* néven becses árú; pirosas sárga, finom rostú, nagyon tartós és kemény.

Diptichon *(diptychon,* gör.), a régi görögöknél és rómaiaknál zsineggel v. kapcsokkal összekötött két táblalap, melyeknek belső fele viasszal volt bevonva. E bevonatra bronz-, fa- v. csontvesszővel szoktak irni. Hogy az írás el ne mosódjék, a lapok belső szélei a viaszfelületből kidomborodtak. Ha a táblalapok száma 3 volt, *triptichon* volt a nevük, ha több, *poliptichon.* A táblák ércből, elefántcsontból v. fából voltak. Konzulok, prétorok, edilisek nevük aláírásával és képükkel ellátva szoktak ily lapokat kiállítani, s hivatalukba léptükkor barátjaikat és ismerőseiket velük megajándékozni. Az ilyen viaszos lapoknak *diptycha consularia, praetoria, aedilia* volt a nevük. Más D.-ok szerződések, okiratok följegyzésére szolgáltak, ilyen viaszos lapok elég nagy számmal jutottak reánk, így Pompejiben s Herculaneumban; tov. hazánk Királyhágón túli részében a verespataki aranybányákban a XVIII. és XIX. század folyamán 25 triptichont találtak. E viaszos táblák annál értékesebbek, mert a Kr. u.-i II. századbeli latin kurziv írásnak igen nevezetes dokumentumai; kiadta *Mommsen* (Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötet 921—960. lapjain), néhányat *Érdy* János (Erdélyben talált viaszos lapok; a Magyar Tud. Akadémia értek. közt, és külön is, Pest 1856). — *D.* A ker. liturgiában ugyanilyen alakú névjegyzék volt, melybe elég biztos adatok szerint már a II. sz.-ban a megkereszteltek, a meghaltak, a szenteknek, martiroknak, valamint az egyház jóltevőinek neveit jegyezték föl, kikről a szent misében megemlékezés történt. Idő folytán a

nevek szaporodása megnövelte a D. terjedelmét, úgy, hogy nem ritkán folio-nagyságuak voltak. A D.-ból fejlődtek ki, céljokat tekintve, az anyakönyvek, a kalendáriumok, a martirologiumok. Mint-hogy a díszes kiállítású D.-ok az oltárt is ékesítették, alakjokat tekintve, az ú. n. szárnyas oltárok kifejlődésére szolgáltak alapul. Legrégibb példányok őriztetnek Milanóban (4. sz.), Berlin, Velence, Fulda, Amiens (holtak jegyzéke), Trier, Arles, Rambona, Lüttich (449-ből), Liverpool stb. városokban. (*Kraus*, Real-Encyclopaedie I. 364., ugyanitt az irodalom).

Dipus (állat), l. *Ugróegér*.

Dipygus, kettős alsótesttel biró torzszülött.

Dipylidium caninum *L.* (állat), a *Taenia cucumerina* Bl. szinonim neve, l. *Galandféreg*.

Dipylon (gör. a. m. kettős kapu), kettős átjáratú kapu a régi Athén városfalának nyugati részén. Jelentékeny maradványai föl vannak tárva. A kapun kivül elterülő antik temetőben 1871. talált vázák sajátszerű geometriai rendszerű díszítést tüntetnek föl, mely a mykenei és hellén stílus közötti időre jellemző, s melyet a művészettörténet *dipyloni* stílusnak nevez. V. ö. *Beöthy*, Művészetek tört. (I. 156—159. l.).

Dipyr (ásv.) a. m. szkapolit.

Dirae (lat.) a. m. a szörnyüek, a rómaiaknál a Furiák, Erinnyák (l. o.) jelzője.

Dira necessitas (lat.), a kegyetlen kényszerüség, t. i. a könyörtelen végzet; horatiusi idézet (Carm. III, 24, 6).

Dirca (növ.), a Thymeleaceae (Boroszlán-félék) család génusza; 2 faja Észak-Amerikában honos, vesszős ágú cserjék. A *D. palustris* L. Kanadától Virginiáig mocsaras erdőkben terem. Rendkivül szívós ágaiból, háncsából kötelet készítenek; kérge erős hánytató és hashajtó; a bőrt megpirosítja s hólyagot húz; magva mérges. Kertbe is ültetik.

Dirceu, álnév, *Gonzaga* (l. o.) portugál költő álneve.

Directa actio, a terhelés nélküli jogügyletekből (pl. commodatum) elsősorban az egyik fél van keresetre jogosítva, de esetleges ellenköveteléseit a másik fél is érvényesítheti. Erre szolgál a *contraria actio*. Az elsősorban jogosított fél keresete *D.*, vagyis a contraria actióval szemben álló kereset.

Directio (lat.) a. m. irány, vezetés, igazgatás.

Directio methodica, *Kitonich* János (l. o.) főműve; a XVII. sz.-ban megjelent kiváló jogi munka, amelynek a magyar peres eljárásra döntő befolyása volt.

Directoire (franc., ejtsd: direktoár), l. *Directorium*. — Az akkori divatot is így nevezik.

Director (lat., franc. *directeur*), igazgató, valamely intézet vezetője. — *Directoratus*, hivatali helyiség. — *Directrice*, női vezető, igazgatónő.

Directorium (újlatin), intézmény, hivatal v. üzlet igazgatására választott v. kinevezett egyénekből álló testület. Történelmileg legjelentékenyebb volt az a D. (Directoire), mely a francia forradalom idejében az 1795 szept. 22-iki francia alkotmány értelmében 1795 okt. 27. kezdte meg működését, és mely az állami fő- és végrehajtó hatalmat 1799 november 8-ig gyakorolta. — *D.* (Ordo divini officii, Calendarium liturgicum; fr. cartabelle); a katolikus lelkészek számára a püspökök vagy rendi főnökök által évenkint kiadott naptár, mely minden napra megszabja a breviariumbeli imádságokat és miseszolgáltatást.

Directrice (franc., ejtsd: direktrisz), l. *Director*.

Direkt (lat.) a. m. egyenesen, közvetetlenül, első kézből; pl. direkt kocsi a. m. közvetlen kocsi. — D. adó a. m. egyenes adó, l. *Adó*. — D. váltó, l. *Adrittura*.

Direkt alkalmazkodás v. *cselekvő alkalmazkodás*, l. *Közvetetlen alkalmazkodás*.

Direkt bizonyíték a. m. közvetlen bizonyíték, ellentétben a közvetett bizonyítékkal, l. *Bizonyítás*.

Direktiva (újlat.) a. m. vezetés, irány, zsinórmérték, miheztartási szabály; katonáknál a parancs bizonyos kivételes neme.

Direkt jegyzés. A külföldi váltók árfolyamát kétféle módon lehet kifejezni. 1. D.-sel, vagyis úgy, hogy a külföldi egység értékét fejezik ki belföldi pénznemben s ilyenkor *a belföldi érték a változó*: pl. ha Budapesten a német váltó árfolyama K 117·40, ez azt jelenti, hogy 100 M névértékű látra szóló váltó ára ma K 117·40. 2. Ennek a jegyzésnek ellentéte az indirekt jegyzés, mely Londonban van szokásban, és amely azt mutatja, hogy egy belföldi egységért hány külföldi egység kapható, tehát *a külföldi érték változik*: pl. ha Londonban a magyar váltóárfolyam 24·02, ez azt jelenti, hogy 1 £-ért ma kapható egy 24·02 korona névértékű váltó. Számítás szempontjából a D. a kényelmesebb, mert a váltó névértékét *szorozni* kell az árfolyammal, míg az indirekt jegyzésnél *osztani*. Viszont a külföldi váltók árfolyamának összehasonlításánál az indirekt jegyzés nyujt előnyt. (L. még *Külföldi váltó* és *Kémlés*.)

Direkt lövés, az a lövés, melyet a lövész a *látott*, tehát a közben levő tárgy által el nem takart célra intéz, míg az *indirekt lövés* alkalmával a lövés úgy intézendő, hogy a parabola alaku lövedékpálya a célt eltakaró tárgy *fölött* elvonulva irányuljon a célra. Ujabb időben, kivált a tüzérségnél, az indirekt lövés igen nagy szerepet játszik.

Direkt módszer, l. *Módszer*.

Direkt művelet, a matematikában az olyan művelet, melynek eredménye ugyanabba a számtartományba tartozik, mint az illető művelet részei. Az aritmetikában D.-ek az összeadás, a szorzás és a hatványozás. Az analizisban a differenciálás tartozik a D.-ekhez.

Direktor, l. *Director*.

Direktrix, l. *Kúpszeletek*.

Diremtio (lat.) a. m. elválasztás, elkülönítés.

Direptio (lat.) a. m. pusztítás, rablás.

Dirge (ang., ejtsd: dördzs) a.m. gyászdal, gyászének; a Dirige Domine meus kezdetü latin zsolozsma kezdő szavából ered.

Dirhem (*derhem, derime*), a görög drachmából származó régebbi arab, perzsa és török ezüstpénz. Ugyanezekben az országokban mint arany-, ezüst-, drágakő- és gyógyszermérték is használatos különböző értékekben. Törökországban mai

értéke mint törvényes, de nem valóságos súlyegység 1 g., régebben = $\frac{1}{400}$ oka = 3·20 g. volt. Egyiptomban 3·09 g., Perzsiában 3·06 g.

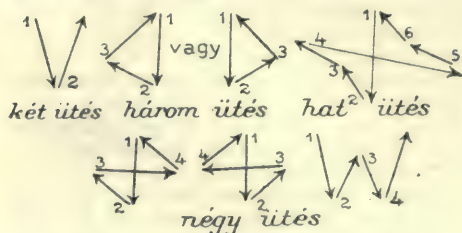
Diribitor (lat.) a. m. rendező, kiosztó; a rómaiaknál oly egyén, kinek asztal fölött az ételeket fölvagdalnia vagy a katonáknak a zsoldot, a szegényeknek az ajándékokat kiosztania kellett; a római választó comitiáknál az, ki a szavazótáblákat az urnából kivette s a szavazatok számát a jelöltek nevei alá rakott pontokkal jelölve megolvasta.

Dirichlet (ejtsd: dirislé), *Peter Gustav Lejeune*, német matematikus, szül. Dürenben 1805 febr. 13., megh. Göttingenben 1859 máj. 5. Párisban tanult, ahol Foy tábornok házában az akkori leghíresebb matematikusokkal érintkezett; feltünést keltett Sur l'impossibilité de quelques équations indéterminées du cinquième degré (Crelle J. III. kötet) című dolgozatával. 1831 óta a berlini egyetem tanára, 1855. pedig Gauss utóda lett Göttingenben. D. főleg számelmélettel, differenciál-egyenletekkel, periódikus sorokkal és határozott integrálokkal foglalkozott. Azáltal, hogy a periódikus sorokat a számelméletre alkalmazta, a matematikának két eddig egészen különálló ágát kapcsolta össze és ezáltal egy új tudományágat létesített. Minthogy számításait kizárólag fejben végezte, utolsó életéveiben a világrendszer stabilitására és a mechanika differenciál-egyenleteire vonatkozó felfedezései veszendőbe mentek. Műveit a berlini tud. akadémia adta ki.

Diricksens, *Judocus Joseph*, Eugeen *Zetternam* álnév alatt ismert flamand író, szül. 1826 ápr. 4. Antwerpenben, ahol 1855 okt. 10. mint szobafestő és mázoló halt meg. Első regénye: Rowna (Antwerpen 1845), melyet 19 éves korában írt, a flamand irodalom legkiválóbb termékei közé tartozik. Egyéb művei közül legfontosabbak: Mynher Luchtervelde (1848) c. pályadíjnyertes regénye és néhány vázlata (Tantie Mortelmans 1851). Műtörténeti munkája: Bedenkingen op de nederlandsche schilderschool (Amst. 1855) megnyerte a Szt. Lukács-céh díját. Műveit életrajzzal kiadta F. J. van den Branden (Antw. 1876).

Dirigál (lat.) a. m. vezet, kormányoz, igazgat; a zenében: l. *Dirigálás*.

Dirigálás, zenei kifejezés (magy. *vezénylés*). A dirigáló karnagy pálcával a kezében jelzi a zenemű ritmikus tagolódását, tempobeli és dinamikai hullámzását. Szóval frazirozza a művet, visszaadva ennek egész szellemi tartalmáról való fölfogását. Pálcájával üt kettőt, hármat, négyet v. hatot, amint az *ábrák* mutatják:

Látnivaló, hogy a legsúlyosabb ütemtagot leütéssel, az utolsót fölfelé való ütéssel jelezzük; a közbeesőknél a pálca alacsonyabb fekvésben mozog. A crescendo-ra öblösebb ív, a diminuendo-ra kisebbedő ütések, éles hangsúlyokra, sforzatókra kurta, vonaglásszerű mozdulatok utalnak; tempováltozások (stringendo, ritardando) jelzésére bevonja a karmester a másik kezét is. Természetesen inkább az egyéni kvalitások érvényesülnek, mint általános szabályok. V. ö. *Wagner*, Über das Dirigieren (1869); *Schröder*, Katekismus des Dirigierens u. Taktierens (1889); *Deldevez*, L'art du chef d'orchestre.

Dirigens (lat.) a. m. vezető, vezénylő.

Dirimens (lat.) a. m. érvénytelenítő, bontó; *impedimenta dirimentia*, bontó akadályok, *impedimenta impediantia*, tiltó akadályok, l. *Házassági akadályok*.

Diritta v. *alla diritta* (ol.), zenei műszó, fokonként fel- v. lefelé menő hangsorozatot jelent.

Diritto, *Il* (A jog), római szabadelvü politikai napilap, melyet 1854. alapították Torinóban és időközben az olasz államférfiak közül többeket, így Depretist, Crispit dolgozótársai között említhette. Szerkesztője Ballesio G.

Dirk (ang., ejtsd: dörk), hosszú, egyélü tőr-kés a skótoknál.

Dirke, a régi görög mondában megszemélyesített folyócska Thebae közelében (mai neve Placiótissza). A Thebaeből mindenfelé elterjedt monda, mely az utókorra leginkább Euripides ma már elveszett Antiope című tragédiájának alakításában jutott, megtette Ismenos folyóisten leányának, Lykos feleségének. D. gyűlölte Antiopét, Lykos első feleségét s átadja őt Amphion- és Zethosnak, hogy kössék egy szilaj bikához. Amphion és Zethos Antiopéban anyjukra ismernek s erre D.-t kötik a bikához, mely őt halálra vonszolja. D. bünhődését többször ábrázolta az antik művészet. Szerepelt vázaképen (Berlin); két, Pompeji és Herculaneumból való falképen, és ismételten gemmákon. Legismertebb és méltán híres ábrázolása a *Farnesei bika* nevű márványcsoportozat, mely a Farnese-család gyüjteményéből (innen ered neve) került a nápolyi muzeumba. Két testvér, a kisázsiai Trakesből származó Apollonios (l. o.) és Tauriskos dolgozták a Kr. e. II. sz. közepe táján Rhodus számára, ahonnan Asinius Pollio vitte Rómába. A szobrot 1546. találták Caracalla fürdőjének helyén. V. ö. *Studniczka*, Der farnesische Stier. Zeitschrift für bild. Kunst (1903, 171—182. l.)

Dirk Hartog, 60—200 m. magas, meredek falu, vízben bővelkedő sziget Ausztrália Ny.-i partja mellett, a Sharkes-bayban, 70 km. hosszú, 15 széles; jó legelői kedvéért 1877 óta squattertelepek vannak rajta.

Dirner *Gusztáv Adolf*, orvos, szül. Gölniczbányán 1855. Budapesten 1880. avatták orvosdoktorrá; azután a II. szülészeti és nőgyógyászati kórházban volt tanársegéd. Itt töltött 6 év után utazási ösztöndíjjal 2 évig külföldi tanulmányuton volt. 1892-ben a nőgyógyászati műtevésből magántanárrá képesíttetett. 1898 június óta a budapesti bábaképezde igazgató-tanára. Kazuisztikus és egyéb közleményei magyar, német és angol szaklapokban jelentek meg. Munkatársa e Lexikonnak is.

Dirrhachium, l. *Epidamnus.*

Dirschau, járási székhely Danzig porosz kerületben, 31 km.-nyire Danzigtól, a Visztula balpartján, vasút mellett, (1910) 16,896 lak., vas- és fémöntéssel, cukor- és gépgyártással, bádogedénykészítéssel; marha-, fa és gabonakereskedéssel. Legjelentékenyebb épülete a gót ízlésű kat. templom.

Diruta, *Girolamo,* olasz zeneszerző, szül. Perugiában; Porta, Zarlino, Gabrieli Andrea, Merulo tanítványa. 1593 óta orgonista volt Gubbióban, 1609. pedig egyh. karmesternek ment Chioggiába. Születésének és halálának idejét nem ismerjük. D. többi között Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek is tanára volt és ennek tiszteletére nevezte el főművét: Il Transilvano-nak (Dialogo sopra il veromodo di sonar organi e stromenti... Venezia 1615). V. ö. *Krebs* G., G. Dirutas Transilvano (Rostock 1893).

Dis, római alvilági isten, l. *Dis pater.*

Dis (franc. *Ré dièse,* ol. *Re diesi,* ang. *D sharp),* a zenében ♯ által félhanggal felemelt *d.*

Disaccharid, l. *Biose.*

Disagio, l. *Diszázsió.*

Disapprobatio (új lat.) a. m. helytelenítés.

Disartria, l. *Szótagbotlás.*

Discanthaceae (növ.), az Umbelliflorae (l. o.) régebbi neve.

Discantus (lat., franc. *déchant),* a zenében többértelmű: 1. A XII. sz.-tól kezdve gyüjtőneve a többszólamú (kontrapunktikus) szerkezeteknek. 2. Különleges neve annak a szerkezetnek, amelyben a szólamok fölváltva oktávákban (unisono) és quintekben haladtak, mindig ellenmozgásban. 3. Kétszólamú szerkezetekben a dallamot (témát) éneklő tenorral szemben a magasabb szólam. Vagyis a tenortól «elütően éneklő» (azaz diszkantáló) szólam. 4. A. m. szoprán vagy legfelső szólam. Zongorán, orgonán: a magasabb fekvésű hangok. Hangszerek neve mellett (pl. diszkant-pozaun) a. m. az illető hangszer legmagasabb változata. 5. D.-kulcs, l. *Kulcsok.*

Disceptatio (lat.) a. m. megvizsgálás, tudós vita; *disceptator,* döntő bíró.

Discernement (franc., ejtsd: disszermaň), megkülönböztetés; ítélőképesség.

Discessio (lat.), szétválás; átlépés egyik pártból a másikba; nemkülönben jelenti a szavazást is.

Dischidia *R. Br.* (növ.), az Asclepiadaceae család génusza; 24 faja az indomaláji területen honos, fán lakó, epifita növény; egyesek levéltelenek, a legtöbbnek azonban apró, kerek, tojásdad v. lándzsás, húsos levelei vannak. Ezek néha nagy tömlőkké alakulnak át, víz gyűlik meg bennük, s úgy látszik a beléjük növő gyökerei nedvességgel való ellátására valók. Apró virágaik később fürtösen megnyúló ernyőben állanak. *D. Rafflesiana* Wall. Kelet-Indiától Ausztráliáig; *D. imbricata* (Bl.) K. Sch. Malakkától Borneóig, l. mindkettőt az *Álélősködők* tábláján.

Discidium (lat.) a. m. elválás, különösen házassági.

Disciplina (lat.), régen az oktatás tárgyát és módját, valamint a nevelést, rendtartást jelentette. Mai értelme is kettős: 1. tudományág, 2. rend. L. *Fegyelem.*

Disciplina arcani (lat.) a. m. *titoktartás fegyelme* (l. o.).

Disciplina clericalis (lat.), keleti forrásokból, különösen Syntipasból merített 39 elbeszélés, melyeket erkölcsi elmélkedések és életszabályok kapcsán, papok számára a XII. sz.-ban huescai Mózes állított össze arab forrásokból, aki Alfonz király védősége alatt kikeresztelkedve (1106) Petrus Alphonsi nevet nyert. Kiadta Abbé J. Labouderie (Paris 1824); Val. Schmidt (Berlin 1827). Megvan Migne Patrologiájában is (Patrol. Lat. tom. CLVII, 671—706). A középkorban két izben dolgozták át franciául verses művekben (Chastiment d'un père à son fils és Discipline de clergie, kiadta Meon, Paris 1808), németre a XV. sz.-ban Steinhöwel fordította. Hasonló könyv jelent meg a XIII. sz.-ban Capuai Jánostól: Directorium humanae vitae cím alatt.

Disciplina militaris (lat.) a. m. katonai fegyelem. A D. a régi rómaiaknál igen szigorú volt, az őr-, tábori és hadiszolgálat teendőit szolgálati szabályzat határozta meg; a D. ellen vétőket különféleképen büntették: zsoldlevonással, a szolgálati idő meghosszabbításával, a szolgálatból való elmozdítással, lefokozással, testi fenyítékkel, szökés v. az engedelmesség megtagadása esetében halállal. L. még *Fegyelem.*

Discissio (lat.) a. m. meghasítás, kettéválasztás. — *D. cataractae,* l. *Hályog.*

Discite, moniti, rövidített vergiliusi idézet e. h. «Discite iustitiam, moniti, et non temnere divos» (Aeneis VI, 620) azaz: Intelek benneteket, tanuljátok meg, hogy legyetek igazságosak és ne vessétek meg az isteneket. Phlegias, az elkárhozott istentelen boeotiai király kénytelen az alvilágban ezt az intelmet hangoztatni.

Disclamatio (lat.) a. m. megtagadás, el nem ösmerés.

Disco, sziget, l. *Disko.*

Discocarpium (növ.), l. *Apothecium.*

Discodactylia (állat), azon békák gyüjtőneve, melyeknek ujjai tapadókoronggal vannak ellátva s ennek segítségével függélyesen álló falakra is fel tudnak mászni. Ilyen pl. a közönséges leveli béka.

Discoideae (állat), a szifonoforák egyik alrendje. L. *Szifonoforák.*

Discolor (lat.) a. m. tarka, egyenlőtlen szinű.

Discomedusae (állat), l. *Korongos medúzák.*

Discomycetes (növ.), olyan tömlős gombák, melyeknek érett termőteste felül nyitott, csésze- v. tányéralakú, nagy része élősködő.

Disconteur (franc., ejtsd: diszkontőr), az a kereskedő, aki váltók leszámítolásával iparszerüleg foglalkozik. L. *Leszámítolás.*

Discontinuitas (lat.) a. m. a folytonosság megszakadása. L. *Diszkontinuitás* és *Függvény.*

Disconto (ol. *sconto,* franc. *escompte,* ang. *discount),* általában valamely pénzben kifizetett összeg névértékéből történt levonás, mely rendszerint a névérték %-ában van kifejezve. Angliában a szó teljes értelemében használatos s így diszázsiót (l. o.) is jelent. Nálunk általában két értelemben fordul elő: 1. azt a levonást jelenti, melyet az élvez, aki egy bizonyos idő mulva esedékes összeget lejárat előtt fizet ki. Ebben az értelemben megegyezik az ú. n. pénztári enged-

ménnyel (skonto v. a tágabb értelemben vett rabatt); 2. azt a levonást jelenti, melyet egy bizonyos idő mulva esedékes követelés korábbi értékesítésével a követelés átvevője kap. Főleg ezt az utóbbi műveletet nevezik diszkontálásnak, eszkontálásnak, v. leszámítolásnak. Azt az üzletágat, mely ezzel foglalkozik, diszkont-, eszkompt- v. leszámítolási üzletnek nevezik és manapság mind a legnagyobb bankrészvénytársaságoknak, főleg a jegybankoknak, mind a kisebb bankároknak egyik legfőbb üzletáguk. A diszkontálás tárgya minden később esedékes követelés lehet, de általánosságban diszkontáláson váltók, v. nyilt követelések lejárat előtti értékesítését értik. A nyilt követelések leszámitolása cessio formában történik (l. o.), míg a tulajdonképeni diszkontüzlet legjellemzőbb faja a *váltó-diszkontálás*. A diszkont nagyságát a *diszkontláb* fejezi ki. A diszkontláb számítás szempontjából teljesen megegyezik a kamatlábbal, csakhogy míg a *kamatláb* alapján a *kézhez kapott* összegből számítjuk a kamatot és ezt az alapösszeghez *hozzáadjuk*, addig a *diszkontláb* alapján a *visszafizetendő* összegből számítjuk a diszkontot (lerovat) és ezt az alapösszegből *levonjuk*. A diszkontálás alapgondolata a következő: X. Y. egyénnek, kinek egy 3 hónap mulva esedékes 1000 koronás váltója van, ma szüksége van pénzre; ezért a váltóját elviszi egy diszkontőrhöz. Ez kifizeti neki az 1000 koronát, de mivel ő csak 3 hó mulva fogja ezt az összeget visszakapni, megtéríttteti magának az 1000 K 4%-os kamatját 3 hóra, vagyis 10 K.-át. Igy a váltóért nem fog 1000 koronát kifizetni, hanem 1000–10=990 K-t. *Névérték — diszkont = diszkontált érték*. A diszkontláb nagysága sok körülménytől függ, melyek közül a legfontosabb a hivatalos bankráta (l. *Bankkamatláb)* nagysága, vagyis az a kamatláb, mellyel az ország jegybankja a legjobb váltókat saját üzlethelyiségében diszkontálja. Ez a bankráta szabályozza azután az egész diszkontüzletet. Ily fontossága mellett természetes, hogy a jegybanknak a legnagyobb körültekintéssel kell eljárnia a diszkontláb megállapításánál. Azokat az elveket, melyek a diszkontláb megállapításánál érvényre jutnak, a jegybank diszkontópolitikájának nevezzük.

Discophora (állat), l. *Korongos medúzák.*

Discophora v. *Hirudinea* (állat), l. *Piócafélék.*

Discordans (lat.), l. *Diszkordáns.*

Discordantia (lat., ejtsd: diszkordancia, franc. *discordance)* a. m. egyenetlenség, meghasonlás, viszály, egybe nem hangzás.

Discordia (lat.) a. m. egyenetlenség. A latin költők a római nemzeti kultuszban szereplő *Concordia* (a. m. egyetértés) istennő ellenképe gyanánt a görög Eris mintájára megszemélyesítették, de a kultuszban nem volt helye.

Discount (ang.), l. *Disconto.*

Discours (franc.), l. *Diskurzus.*

Discovert (ang.) a. m. özvegy, hajadon, általában házassági kötelékben nem álló nő.

Discovery-expedició, l. *Tengeri tudományos expediciók.*

Discovery-öböl, l. *Grant földje.*

Discrédit (franc., ejtsd: diszkrédi) a. m. hitelhiány; rossz hírnév; l. még *Diszkreditálni.*

Discrepans (lat.) a. m. civakodó, ellenkező.

Discret (lat.) a. m. elválasztott, elkülönített; átv. ért. tapintatos, titoktartó, kíméletes. *Discretio* a. m. tapintat, titoktartás, kímélet, szerénység.

Discrimen (lat.) a. m. köz, távolság; különbség, eldöntés; válság ideje; *discriminatio*, megkülönböztetés. L. még *Diszkrimináns.*

Disculpatio (lat.) a.m. felmentés, jóváhagyás, igazolás.

Discus (lat.), l. *Diszkosz.* — Növénytani értelemben l. *Mézfejtő.*

Discus articularis (lat.), l. *Izületek.*

Discussio (lat.) a. m. vitatkozás, tárgyalás. *Diskuciál*, megbeszél, taglal.

Dis dur, zenei hangfaj, amely kilenc ♯-et kíván. Gyakorlatilag nem használják; a vele enharmonikus (vagyis azonos hangzású) *Es* durral helyettesítik, melynek csak három ♭ előjegyzése van. Mint akkord: dis, fisis, ais.

Disentis v. *Dissentis, Mustèr*, falu Graubünden svájci kantonban, 1150 m. magasban, a Vorderrhein jobbpartján, (1910) 1714 lak., nagy templommal és bencés-apátsággal, amelyet 614. Sigisbert, skót szerzetes, Szt. Kolumbán egyik tanítványa alapított; innen terjedt el a kereszténység Graubünden völgyeiben, amiért is az apát az egész D. járásnak és az Urseren völgynek ura volt. A francia forradalomban az apátságot fölégették; későbben, bár egyszerübb alakban, újra fölépítették. Benne most kat. reáliskola, progimnázium és könyvnyomda van.

Disertus (lat.) a. m. tiszta, érthető, ékes beszédü.

Disestablishment (ejtsd: dizeszteblisment), az egyháznak az állam védelmétől és ellenőrzésétől való mentesítését jelenti.

Diseuse (franc., ejtsd: dizőz), szavaló, előadó szinésznő énekes kávéházban, kabaretban; mint a chansonette-énekesnő, újabb alakja a kis szinpadnak.

Disfiguratio (lat.) a. m. eléktelenítés, megrútulás.

Disgrâce (franc., ejtsd: diszgráss) a. m. kegyvesztettség, neheztelés; *disgracieuse*, kellemetlen, kedvetlen, boszus.

Disgregatio (lat.) a. m. szétszórás; a fizikában és kémiában valamely test molekuláinak szétbomlása, amire azonban a *disszociáció* (l. o.) műszó használatosabb.

Disgusto (ol., franc. *dégôut)*, utálat, undor, ellenszenv valami ellen, kéjelmetlenség; *diszgusztál*, ami undort, ellenszenvet ébreszt, visszatetsző, boszantó, bántó.

Dish (ang., ejtsd: dis) a. m. tál, angol mérték, = 17·59 liter. Mint súlymérték 9 D. = 1 load = 3 hundredweight (angol mázsa) = 152·4 kg.

Disharmonia (gör.-lat.) a. m. a harmonia hiánya, hangzavar, egyenetlenség.

Disiecta membra (lat.) a. m. szétszórt tagok, Horatiusból vett, de módosított idézet; nála így van: *disiecti membra poetae* (Sat. I. 4, 62) «a szétszórt költőnek tagjai», vagyis olyan költői művek, melyek akkor is éreztetik a költői geniuszt, ha letörüljük róluk a költői külsőségeket, főleg a versmértéket. Vagyis: nem a mérték (és a rím teszi a költőt költővé.

Disis, a kettős kereszt (X) által két félhanggal felemelt d.

Disjunctio (lat.) a. m. szétválasztás, logikai műszó bizonyos meghatározott ellentét jelzésére. D. van 1. fogalmak közt, ha azok egymást kizárják, t. i. egy felsőbb, nemi fogalom (genus) egyes fajai (species) közt; a négyzet, egyenszög, rombus és romboid egymást kizáró, diszjunktiv fogalmak. A D. a fogalmak közt teljes, ha a nem valamenynyi faját fölsoroljuk. — 2. Fontosabbak a D. ítéletek, melyekben vagy az alany vagy az állítmány diszjunktiv fogalmakból áll. Pl. Ez a sík háromszög: vagy hegyes- vagy tompa- vagy derékszögű. A diszjunktiv ítéletből következik, hogy ha az egyik tagja igaz, a többi nem lehet igaz; viszont, ha valamennyi tagja egynek kivételével nem igaz, ennek az egynek igaznak kell lennie. Ha a D. kéttagú, akkor a következtetés a dilemma (l. o.) formáját ölti. — D. a *botanikában* a. m. szétválás. D. a *zenében*, l. *Diazeuxis.*

Disko *(Disco),* sziget a *D.-öböltől* É.-ra, Grönland ny. partja mellett (é. sz. 70°). Területe 8000 km², t. szinf. mag. 900 m. körül. É.-on a Vaigat- (Waugat-) szoros választja el Nugsuak félszigettől. D.-i partján, a *D. fjord* bejáratánál van *Godhavn* (l. o.), az északgrönlandi dán közigazgatás székhelye.

Diskurziv megismerés, a megismerésnek tudatos, kifejezett logikai formákban mozgó fogalmak által közvetített módja. Ellentéte az *intuitiv* gondolkodás, intuició (l. o.).

Diskurzus (franc. *discours)* a. m. beszélgetés; *diskurál,* beszélget, mulat, társalog.

Dislocatio, l. *Elhelyezés* és *Vetődés.*

Disluit (ásv.), zink-mangán-vas-gahnit; képlete (Zu,Fe,Mg)O.$(Al,Fe)_2O_3$. Bársonyos fekete, zöldesfekete, opak. Lelőhelye Sterling Hill (New Yersey) és Padigur (India).

Dismal Swamp *(gonosz mocsár),* a Drummond-tó (41 km.²) körül elterülő mocsárvidék Virginia és North Carolina északamerikai állam ny. partvidékén. Területe régebben körülbelül 1300 km², most a csatornázások következtében jóval kisebb. A D. Canal hajózható utat nyit a D.-on keresztül a Chesapeake Bay és az Albemarle Sound között, Norfolkból Elisabeth Citybe.

Dis Manibus sacrum, l. *Dii.*

Dismembratio (lat.) a. m. részekre osztás, szétdarabolás, különösen ingatlanoknál (l. *Parcellázás, Birtokelaprózás).* D.-ról az államoknál is beszélhetünk akkor, ha bizonyos állam területét akként darabolják fel, hogy az eddigi főhatalom helyébe több új v. más főhatalom lép (l. *Nemzetközi jog).*

Dismembrator (lat.), l. *Diszmembrátor.*

Dis moll (zene), mint hangfaj a következő: Dis, Eis, Fis, Gis, Ais, H, Cis. Előjegyzése hat kereszt. Mint akkord: dis, fis, ais.

Dišnik, adók. Belovár-Körös vm. garešnicai j.-ban, (1900) 866 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Garešnica.

Dison (ejtsd: dizoñ), város Liège (Lüttich) belga tartományban, 8 km.-nyire Limbourgtól, a Vesdre egyik mellékvizénél, vasút mellett, (1910) 11,420 lak., posztó- és nagy gyapjukelmegyárakkal, tov. hatalmas kőbányával.

Disosmia (gör.), a szaglás tökéletlensége, tompultsága.

Dispache (franc., ejtsd: disspás), l. *Biztosítás.*

Dispar (lat.) a. m. egyenlőtlen. *Disparatus* különnemű, egybe nem illő; D. fogalmak a logikában azok, melyek «merőben» különböznek egymástól; pl. vörös és vörös szín közt lehet *foki* különbség; a vörös és sárga szín között nagyobb a különbség, de mégis van átmenet köztük, ez minőségi különbség; szinek és hangok közt azonban még nagyobb a különbség, mert össze sem hasonlíthatók egymással, ezek D.-ok. Még inkább D.-ok azok a fogalmak, melyek közös nem alá sem tartoznak, pl. harag és súly stb.

Disparagium (közép-lat.), nem hozzávaló személlyel kötött házasság.

Disparitas (lat.), egyenlőtlenség, összhang hiánya. — A kereskedelmi életben ritkán használatos szó, mely azt a piaci helyzetet jelöli, midőn a különféle tőzsdék árfolyamai a paritástól lényegesen eltérnek. Ilyenkor az árfolyamok között D. van.

Dis pater (lat., a. m. *dives pater, gazdag atya),* a görög alvilági istennek, *Pluton*-nak (a. m. gazdag, l. o.) latinizált alakja, Saturnus (Chronos) és Ops (Rhea) fia, Proserpina (Persephone) férje. Ez az istenség, melynek az ősrómai nemzeti istenhitben semmi gyökere nem volt, a görög kultuszoknak Rómában való elterjedését (l. *Római mitológia)* nagy részben okozó Sibylla-könyvek utasítására a pún-háború idejében Proserpinával együtt Tarentumból került Rómába. A Capitoliumon kápolnája, a Mars-mezőn földalatti oltára volt, melyet csak áldozás alkalmával fedtek fel. Fekete állatokat áldoztak neki s a ciprusfa volt neki szentelve.

Dispendiosus (lat.) a. m. költséges.

Dispensaire (franc.), l. *Tüdőbeteg-gondozó intézet.*

Dispensatio (lat.) a. m. felmentés (l. o.).

Dispensator (lat.) a. m. kiosztó, gazdasági felügyelő, számtartó.

Dispensatorium (lat.) a. m. pharmakopaea, gyógyszerkönyv.

Dispermia, egy petesejtnek két hímcsirasejttel (ondósejttel, spermatozoa) való megtermékenyítése. Rendes körülmények között D.-t csak beteges petéken észlelhetünk. L. még *Polyspermia.*

Dispersio (lat.), a *kolloid kémiában* az a folyamat, melynél diszperz-rendszer (l. o.) keletkezik. D. a *fizikában,* l. *Színszórás.*

Dispondeus (gör.-lat.) a. m. kettős spondeus, négy hosszú szótagból álló versláb.

Disponenda (lat.), l. *Disponens.*

Disponens v. *disponent* (lat.) az, akit a kereskedő üzletében v. annak valamely ágában a rendelkezési joggal felruház. Amennyiben e meghatalmazás a cégjegyzésre is kiterjed, az illető cégvezető, prokurista. *Diszpozició,* a főnöknek v. megbizottjának rendelkezése valamely üzleti ügyben. Ily diszpozicióval indul a bank megbizottja a tőzsdére, hogy ott a diszpozicióban foglalt ügyleteket végrehajtsa. *Disponenda,* oly eladatlan árúk (főleg könyvek), melyeket a kereskedő a gyárostól (kiadótól) bizományba kapott s az elszámolás-

kor nem küld vissza, hanem új számlára későbbi eladás céljából megtart. Ehhez természetesen a gyáros (kiadó) beleegyezése szükséges. Használják még e kifejezést abban az esetben, ha a vevő valamely oknál fogva nem veszi át a neki szállított árút és az eladó rendelkezésére bocsátja, vagyis megőrzi az árút addig, míg az eladó *diszpoziciója* megérkezik.

Disponibilis (lat.) a. m. rendelkezésre álló, rendelkezési állományban lévő; *disponibilitas*, rendelkezési állapotban való létel, l. *Rendelkezési állapot*.

Dispositio (lat.), l. *Disponens* és *Diszpozició*.

Dispositio Achillea, l. *Albrecht*, 10.

Disproportio (újlat.) a. m. aránytalanság.

Dispunctio (lat.) a. m. pontos vizsgálat.

Disputa (ol.) a. m. vita, Rafaelnek a Teológiát jelképező falfestménye a Vatikán egyik termében, az ú. n. Stanza della Segnaturában. A festmény alsó részében ábrázolt szentek a misét írják és az asztalra helyezett ostya fölött *vitatkoznak* (Vasari szerint); innen vette nevét.

Disputáció (lat.) élőszóval való vitatkozás, tudományos vita. A középkorban s a reformáció idején főként teológiai kérdésekről folyt D. igen gyakran, a nyilvánosság előtt. Az egyetemen D.-t kellett állania annak, aki doktori címet vagy előadásra való jogosítást óhajtott elnyerni. Választott tárgya köréből előre megfogalmazott tételeit védte a jelölt a kijelölt vagy ott jelentkező ellenfelekkel szemben. Némely régi egyetemen ma is. A magyar egyetemeken a doktori szigorú vizsgálat és a magántanári kollokvium emlékeztet a D.-ra.

Disputatorium (lat.) a. m. tudományos vitatkozásban való gyakorlás.

Disqualificatio (lat.) a. m. képesítés hiánya, alkalmatlanság; a társadalmi felfogásban a. m. megfosztás a becsülettől. A lóversenysportban annyit jelent, hogy valamely ló, vagy lovas nem felel meg a versenypropoziciókban előírt feltételeknek, de jelenti azt is, hogy az illető lovat v. lovast a versenyigazgatóság megfosztja ettől a képesítéstől. A D. egyenes ellentéte a qualificationak (l. o.).

Disquisitio (lat.), vizsgálat, különösen tudományos átkutatás; *disquirál*, átvizsgál.

Disraeli (ejtsd: dizréli v. dizrili), 1. *Isaac*, angol irodalomtörténetíró, Lord *Beaconsfield* (l. o.) atyja, szül. Enfieldben 1766 máj. 2., megh. Buckinghamshireben 1848 jan. 19. Ifjuságának nagy részét Hollandiában fekvő birtokán töltötte; visszatérve a Quarterly Review számára dolgozott sokat. Bár nem volt kiváló tudós, sem eredeti író, korában nagy tekintélynek örvendett. Maradandó érdemeket szerzett népszerű irodalmi anekdota-gyüjteményeivel; a legfőbb köztük Curiosities of literature (1791), újabb kiadásai mindig bővítve jelentek meg. Értékes történeti munkája a Commentaries on the Life and Reign of Charles I. (1828—30), melyért az oxfordi egyetemtől doktori oklevelet nyert. Számos egyéb, de kevésbbé jelentős irodalomtörténeti munkát adott ki; regényei teljesen feledésbe merültek. Pope erkölcsi és költői jelentőségéről heves vita fejlődött ki közte, Bowles, Byron és mások között. 1839-ben megvakult, de azért tovább dolgozott nagy angol irodalomtörténetén, de Pope-ig sem jutott el; az elkészült rész Amenities of literature c. alatt jelent meg (London 1841). Művei utoljára Londonban 1884. jelentek meg. V. ö. *Fraser*, D. and his day (London 1891).

2. *D., Benjamin*, l. *Beaconsfield*.

Diss, ősrégi angol város Norfolk grófságban a Vaveney folyó mellett, gyönyörű Mária-templommal; kefe- és seprőgyártás, (1911) 3769 lak.

Disse, *Joseph*, német anatómus, szül. Borgholzban, Westfaliában, 1852 dec. 25. Erlangenben tanult, utóbb Gerlach mellett lett tanársegéd, majd Waldeyerhez került Strassburgba ugyanilyen minőségben. Innét Tokióba hívták egyetemi tanárnak, visszatérése után 1889. Göttingenben magántanár, 1894. Halleban rendkívüli tanár, 1895 óta a marburgi anatómiai intézet prosektora. D. irodalmi dolgozatai az anatómia, szövet- és fejlődéstan körébe vágnak.

Dissectio (lat.) a. m. szétdarabolás.

Disseminatio (lat.) a. m. vetés, magvetés, elterjesztés, hiresztelés.

Dissen, falu Osnabrück porosz kerületben, 24 km.-nyire Osnabrücktől, vasút mellett, kb. 1800 lak., jelentékeny húsnemű gyárral (évenként több mint 15,000 sertés és 300 marha húsa kerül földolgozásra), vászongyártással, cserép- és mészégetéssel; közelében Rothenfelde sósfürdő.

Dissensus (lat.) a. m. véleménykülönbség.

Dissenters (ang. a. m. máskénthívők), korábban *non-conformists*, közös neve Angliában az államegyházhoz nem tartozó protestánsoknak, tehát különösen a presbiteriánusoknak, az independenseknek, az unitáriusoknak, az irvingiánusoknak stb. 1689-ben a türelmi rendelet behozatalával társvallásuaknak tekintették őket, 1829. pedig megkapták a polgári egyenjoguságot, 1868 óta az államegyháznak nem adóznak, 1871 óta pedig az oxfordi és cambridgei egyetemekre is bejuthatnak.

Dissentis, l. *Disentis*.

Dissertatio (lat.) a. m. tudományos értekezés; *D. inauguralis*, az egyetem egyes karain a a doktori fok elnyerése érdekében megkivánt D.

Dissidens (lat.) a. m. külön ülő, eltérő nézetü. L. *Disszidensek*.

Dissidium (lat.), a vélemények eltérése miatt keletkezett civódás.

Dissimilaritas (lat.) a. m. különbözés, egyformátlanság.

Dissimilatio *(katabolismus)* a. m. elbontás, összetett testek szétbomlása egyszerübbekre, l. *Anyagforgalom*. Növénytani értelemben l. *Lélekzés*. Nyelvtani értelemben l. *Disszimiláció*.

Dissimulatio (lat.) a. m. ámítás, eltitkolás. Az elmebajosoknak az a törekvése, hogy betegségüket vagy annak tüneteit az orvos előtt palástolják, épelméjüséget szinlelve, oly célból, hogy elmegyógyító intézeti elhelyezésüket kikerüljék, esetleg onnan elbocsájtassanak, vagy hogy gondnokság alul fölmentessenek s polgári jogaikat visszanyerhessék.

Dissipatio (lat.) a. m. pazarlás, szórakozottság.

Dissociatio (lat.), l. *Disszociáció*.

Dissogonia (gör.), a tapogatós bordásmedúzák *(Ctenophora, Tentaculata)*, bizonyos Campanulariák és Szifonoforák körében elterjedt sajátszerű szaporodásmód, melynél az állat kétszer, nevezetesen lárvakorában és kifejlett állapotában utódokat hoz létre.

Dissolubilis (lat.) a. m. bomlékony, olvadékony.

Dissolutus (lat.) a. m. bomlott, rakoncátlan, kicsapongó; *dissolutio*, felbomlás.

Dissolventia (lat.) a. m. oszlató szerek.

Dissolving views (ang., ejtsd:—vjúsz) a.m. ködfátyolképek.

Dissuasio (lat.) a. m. lebeszélés, nem ajánlás.

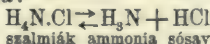
Dissyllabum (gör.-lat.) a. m. kéttagú szó.

Disszidensek, így nevezik általában azokat, kik sem az államegyházhoz, sem az államban törvényesen bevett felekezetek valamelyikéhez nem tartoznak. Igy Németországban a nem katolikus, nem protestáns s nem reformált egyháztársulatokat. Lengyelországban *Dissidentes in religione* név alatt a varsói 1573. évi konföderációban a két fővallás híveit, a katolikusokat s az evangélikusokat egyaránt, 1632 óta azonban csak az evangélikusokat értették. A lutheránusok, reformáltak és a cseh testvérek a sandomiri egyezségben (Consensus Sandomiriensis) 1570. közös hitvallást állapítottak meg s egyesített egyházat képeztek, mely egyesülésnek politikai háttere is volt. Tagjai a XVI. és XVII. sz.-ban a katolikusokkal mindenben egyenjoguak voltak, lassankint azonban több jogaikat elvonták. Igy 1717. új templomok építésének jogát, 1733. államszolgálatra való képességet; 1764. kisérlet történt birtokszerzési képességök megszorítására, ami ellen az orosz támogatásban részesülő D.-ek az országgyűléshez folyamodtak. Oroszországnak a D.-ek érdekében történt beavatkozása s bevonulása Lengyelországba (1767) vezetett 1772. Lengyelországnak első felosztására, amidőn (1775) a D.-ek előbbi jogaikat, szenátori és miniszteri állásokra való képesség kivételével, visszanyerték.

D., a magyar politikai életben a szabadelvű pártból egyes politikai nézeteltérések miatt kivált csoportok elnevezése. Első alkalommal a Bánffy-kormány ellen támadt ellenzéki obstrukció letörésére javaslatba hozott ú. n. Tisza-lex miatt Andrássy Gyula gróf, Szilágyi Dezső és Csáky Albin gróf vezetése alatt 1898 decemberében hagyta el egy csoport a kormánypártot, amelybe a Széll-kabinet megalakulásakor ismét visszatértek. Másodizben 1903 novemberében jobbadán a régi nemzetipártiak léptek ki a szabadelvű pártból a parallel ülések miatt. Vezérük Apponyi Albert gróf volt s utóbb ujjászervezték a nemzeti pártot. A harmadik szecesszió 1904 novemberében történt, amikor a szabadelvű pártot azok hagyták el, akik egyetértve Andrássy Gyula gróffal, elítélték az erőszakos házszabályreviziót s a november 18-iki jelenetet. Ezek később (1905) Andrássy, Széll Kálmán, Darányi Ignác és Wlassics Gyula vezetése alatt megalakították az alkotmánypártot.

Disszimiláció (lat.) a nyelvtanban ellentéte az asszimilációnak, vagyis hasonulásnak (l. o.); két egyenlő hang közül az egyiknek elváltozása. A mi nyelvünkben is gyakran előfordul. Különösen ha két *r* vagy két *l* van egymás közelében, akkor gyakran az egyik *r* *l*-re vagy *ly*-re s az egyik *l* *n*-re változik; pl. a német *Pranger*-ből *pelengér*, az *Erker*, *Barbier* szókból *erkély*, *borbély*. Igy változik két *n* közül az egyik *l*-re az *Anton* névnek magyar *Antal* formájában. L. még *Dissimilatio*.

Disszociáció (*dissociatio*, lat.) névvel jelölik a kémiában a bomlásnak azt az esetét, midőn a keletkezett bomlástermékek a hőmérséklet csökkentésével ismét az eredeti testté egyesülnek. A D. tehát egy megfordítható v. reciprok reakció és annak irányát a hőmérséklet szabja meg. A D.-kor végbemenő kémiai változást kifejező egyenletben az egyenlőség jele helyett *Van't Hoff* ajánlatára kettős nyilat ⇄ alkalmazunk. A D. egyik példája a szalmiák hevítésokozta szétbomlása sósavra és ammoniagázra:

egyenlet szerint. Lehüléskor az ammonia és sósav ismét egyesülnek szalmiákká. A D.-nak ismertetett esetét szokták *hőokozta D.*-nak is nevezni, megkülönböztetésül az *elektrolitos D.-tól*.

Disszolvál (lat.) a. m. felold, felolvaszt.

Disszonancia, a zenében egy feloldásra szoruló hangköz v. akkord. Semmivel se hangzik rosszabbul, mint a konszonancia; ami a zenésznek rosszul esik, az a *kakofonia*. A D. csak kevésbbé megnyugtató, mint a konszonancia. Egyik úgy viszonylik a másikhoz, mint vessző a ponthoz. Nem pedig úgy, mint kellemetlen a kellemeshez. Disszonáns hangközök: a szekund, a heted, az összes bővített és szükített intervallumok. Disszonáns akkordok: az összes akkordok kivéve a dur és moll hármas hangzatokat.

Distalis, az anatómiában használatos kifejezés valamely viszonylag távolabb, a test perifériája felé levő képlet megjelölésére; ellentéte a *proximalis* (l. o.).

Distance (ang., franc.) a. m. távolság, valamely versenyben a versenyzők által megteendő út hossza. A lósportban D.-nak nevezik a pálya utolsó kétszáz méterét is, amely a távoszloptól a célig tart.

Distance-lovaglás, l. *Távlovaglás*.

Distance-ügylet a. m. határidő-üzlet (l. o.).

Distance-váltó a. m. helyközi váltó v. olyan váltó, melynek kibocsátója és intézvényezettje különböző helyen (község, város) lakik.

Distantia (lat., franc. *distance*) a. m. távolság; a katonaságnál l. *Távköz*.

Distensio (lat.) a. m. kiterjedés, kerület.

Disterrit (ásv.), egy brandisit- vagyis merevcsillám-fajta ásvány.

Disthen (ásv.), l. *Disztén*.

Distichiasis (gör.), fejlődési hibából keletkező állapot, amely abban áll, hogy a szemhéjon egymás mögött több sorban ülnek a pillaszőrök. Némelyek a pillaszőröknek betegségek miatt hibás állását is így nevezik, l. *Trichiasis*.

Distinctio (lat.) a. m. elkülönítés, szétválasztás, szónoklatban az okok és érvek helyes és világos beosztása. Distingvált állás: előkelő állás, finomabb társadalmi helyzet.

Distinguished foreigner (ang., ejtsd: disztingvisd farénör) a. m. előkelő idegen. Gróf Tisza István szállóigéje Körberről. A képviselőház 1903 nov. 3-iki ülésén mondta, Körber akkori osztrák miniszterelnöknek arra a kijelentésére, hogy a kiegyezési törvény az osztrák kormány beleegyezése nélkül meg nem változtatható.

Distinguished Service Order (ejtsd: disztingvisd szörvisz ordör), Viktoria, Nagy-Britannia királynője által 1886. tisztek részére alapított hadi rendjel. A rendjel aranyszegélyű fehér zománcozott kereszt, középpajzsa kerek, bíborszínű, rajta zöld babérkoszorúban az indiai császári korona aranyban. Hátlapján V(ictoria) R(egina) I(mperatrix) betük. A keresztet kékszegélyű piros szalagon a bal mellen viselik.

Distinto (ol.) a zenében a. m. világosan.

Distoma haematobium (*Distomum, Schistosomum* v. *Bilharzia)*, csak Egyiptomban és Abessziniában előforduló mételyféregfaj, az egyiptomi lakosság legveszedelmesebb élősdije. A hím 12—14 mm. hosszú, fehéres szinű, szívó korongjai közelállanak egymáshoz ; az ivarnyilás a hátsó szivó korong mögött van, innen kezdve az állat teste kiszélesedik, szélei felhajolva csatornát alkotnak, melybe a hosszabb (20 mm.), de karcsúbb nőstény beléfekszik (canalis gynaecophorus). L. még *Bilharzia-betegség*.

Distoma *(Fasciola)* **hepaticum,** l. *Májmétely.*

Distomatosis (gör.), l. *Májmétely.*

Distomidae *(Fasciolidae)*, l. *Mételyek.*

Distomum haematobium, l. *Distoma haematobium.*

Distorsio (lat.), l. *Disztorzió.*

Distractio (lat.), l. *Disztrakció.*

Distributio, l. *Osztás.* — Distributiv, l. *Disztributiv.*

District of Columbia, l. *Columbia.*

Districtus (lat.), l. *Kerület.*

Distrito Federal, önálló kormányzatú állam Mexikóban. Magában foglalja a fővárost és még négy kerületet. Területe 1204 km², (1910) 719,052 lak., ebből a fővárosra esik 470,659 (l. *Mexikó)*.

Disturbatio (lat.) a. m. szétzavarás, nyugtalanítás.

Disz *(dys)*, görög előrag, megfelel a magyar rossznak, a rosszat, bajost, alkalmatlant jelöli.

Dísz (eszt.), az esztetikai tetszést keltőnek az a fajtája, mely nem önmagáért való, hanem valamely tárgy v. alkotás hatásának emelésére szolgál. A test befestése, a tetoválás, a felöltött ruha, felaggatott toll v. ékesség az emberi művelődés kezdő koraiban az emberi alak szépítésére, tekintélyének emelésére, s a félelem és tiszteletet gerjesztésére megfelelő eszköznek bizonyult. Ez a természetes vonás megmaradt, az izlés fejlettsége által nemesítve, a műveltség magasabb fokain is a ruházatban, drágakövek, ékszerek stb. használatában. Épúgy szépítette, díszítette már a régi ember azokat az eszközöket és használati tárgyakat is, melyekkel élt s az iparművészet, mely ezen a hajlamon alapult, nem egyszer olyan alkotásokat hozott létre, hol a D. egyenesen a használhatóság rovására foglalt tért. Nagy szerepe van a D.-nek az építészetben. Ez a művészet a szobrászati s festészeti műveket gyakran díszítésre használja fel. (Dekoráció, ornamentika.) A festészetnek külön díszítő faja a szinpadi festészet. A D. nem ismeretlen a zenében sem, hol a dallam felékesítése minden időben, de egyes korokban különösen szokásos volt. Irodalmi művekben és szónoklatban a D.-es stílus a szóvirágokkal, hasonlatokkal, képekkel átszőtt, néha túlságosan is elhalmozott beszédet jelenti. L. még *Díszítés, Díszek.*

Díszalmák (növ.), cserjés almafajok (főképen *Malus spectabilis*, l. *Malus)*, melyeket kedves virágaik és gyümölcseik miatt díszcserjék gyanánt termesztenek.

Diszázsió *(disagio)*, az ázsió (l. o.) ellentéte. Rendesen azt a százalékban kifejezett különbözetet nevezik ekképen, amennyivel a forgalomban levő ezüst- és papirpénz *kevesebbet ér* az aranypénznél. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy az aranypénznek van D.-ja, amikor ugyanis a jegybank teljesen készfizetési kötelezettsége mellett a közönség biztosítva látja vagyonát a bankjegyekben, a forgalom céljaira előnyösebb és alkalmasabb bankjegyeket keresi és annak ad előnyt az aranypénzzel szemben. Magas D.-ja az államjegyeknek szokott lenni, mikor módfelett nagy mennyiségben bocsájtják ki. Tartós és növekvő D.-nak rendesen devalváció (l. o.) a következménye. Nem szoros értelemben D.-nak nevezik még azt a különbözetet is, amennyivel valamely értékpapir árfolyama alacsonyabb, mint névértéke. *(Irodalmát* l. *Ázsió* alatt.)

Díszbetü, gyüjtőneve a régebben dívott cikornyás, tollvonásokkal, lombozatokkal átszőtt betüknek. Az újabb irányzatokba nem igen illeszthetők bele, s ezért lassanként tünedeznek nyomtatványainkról.

Díszbogarak *(Buprestidae Leach.)*, az ötizüek csoportjába tartozó bogárcsalád, fémfényükkel és díszes külsejükkel tünnek ki. Testök hosszukás, keskeny és többnyire lapított. Kicsiny fejüket a nagy előtor majdnem eltakarja. Rövid csápjaik fürészesek, 10 izüek. Verőfényes időben virágokon, bokrokon, de leginkább levágott fatörzsökön és ölfákon találhatók. Veszélyt sejtve igen gyorsan elröpülnek. Lábatlan lárváik hosszukások, lapítottak és fatörzsökben élve többnyire kártékonyak. Körülbelül 1200 fajuk ismeretes, melyek leginkább a tropusokon élnek; ezek sokkal élénkebb szinüek is, mint a hazaiak. Magyarországból mintegy 120 faj ismeretes, melyek közül a nagyobbakat némely helyen tökfilkóknak is hívják. Egyike a legnagyobbaknak és a legközönségesebbeknek a *barna D. (Chalcophora marina* L.), mely 3 cm. hosszú, bronzbarna szinű fehér hamvval, a *zöld D. (Agrilis viridis* L.) 4—7 mm. hosszú, szép rézzöld szinű. Petéit június hóban a bükk, tölgy stb. vékony csemetéjébe rakja és a kikelő lárvák azokban tesznek kárt. *Agrilus pannonicus* Piller 1—1½ cm. hosszú, érczöld szinű, a potroh hasi oldalán fehér pettyekkel. Az *A. sinuatus* Ol. pedig legértékesebb körtefáinkat pusztítja. A *Coraebus bifasciatus* tölgyeink ágait lepi el és ezek e miatt letöredeznek. A *Chrysobothris affinis* Fabr. barna fémfényű szárnyfedőin 3—3 aranyszínű pontszerű bemélyedés van; 1 cm. hosszú. —

A *Chrysophora chrysochloris* fényes, kemény szárnyfedőiből Ecuadorban az indiánusok pompás fülönfüggőket és nyakéket készítenek. Braziliában él az *Eucchroma gigantea* L., mely faj 6 cm. nagy, rézvörös szinű, zöldszegélyű fedőszárnyait a benszülöttek cérnára fűzve nyakékül használják.

Díszcserjék és *díszfák* azok a fás növények, melyek növésük és alakjuk, törzsük, levélzetük, virágjuk vagy terméseik szépsége és illatuk vagy szinezetük által feltünők. A díszcserjék és díszfák nem hasznuk, hanem szépségük miatt ültettetvén és ápoltatván, azokat közönségesen házak, nevezetesen nyári lakok környékén, kertek e célra szánt részében, nyilvános kertekben vagy parkokban, utak mellett stb. egyenkint sorban, vagy többé-kevésbbé terjedelmes csoportokban helyezik el oly módon, hogy a fák árnyékot adjanak *(Aesculus, Ailanthus, Alnus* stb.), a bokrok pedig kellemes látványt nyujtsanak. A D. ismerete, helyes kiválasztása, alkalmazása, szaporítása, nevelése, stb. a kertészet különös ága, melyet *dísz-* vagy *tájkertészetnek* nevezünk. Jóllehet már a régi rómaiak előszeretettel viseltettek iránta, mégis csak újabban, mióta kivált nagy városokban a közkertek úgy egészség, valamint kellemesség tekintetében nagyobb figyelemben részesülnek, kezd nagyobb jelentőségre vergődni. Azelőtt a D. kereslete csekély lévén, ilyenek tenyésztésével és elárusításával nálunk nem igen foglalkoztak s ennélfogva e szükségletet külföldi kertészetekből fedezték, mely címen évenkint nem csekély összeg vándorolt ki a külföldre. Ujabban azonban hazánkban is vannak már kertészeti telepek és faiskolák, melyekben D. és díszfák megfelelő minőségben és választékban kaphatók, és várható, hogy a kertészet ezen ága, mely mindenütt a kultúra, az izlés s a vagyonosodás terjedésével tart lépést, a kereslet arányában mind nagyobb figyelemben fog részesülni.

Díszdarazsak *(Pompilidae)*, a Hártyásszárnyú rovarok *(Hymenoptera)* rendjének egyik családja, hosszú, egyenes csápokkal, kis mellékszemekkel, igen hosszú lábakkal; fejük és toruk rendesen fénylő; fullánkjuk meglehetős tekintélyes. A hímek a nőstényeknél kisebbek. A nőstény a földbe rakja petéit és a lárvák részére rovarokat hord be. Repülésük szaggatott. A föld színe közelében repkednek. Igen ügyesen szaladnak s ilyenkor szárnyaikat folyton rezgetik. Mintegy 700 élő fajuk ismeretes, melyek között ragyogóak is vannak. A hazánkban ismeretes 57 faj közül a *Pompilius*-fajok a legközönségesebbek. A külföldi fajok közül legtekintélyesebb a 25 mm. nagyságú natáliai díszdarázs *(P. natalensis)*.

Díszedények, l. *Edények.*

Díszegyenruha. Katonaságnál az az öltözet, amelyet csak különös alkalmakkor, jelentkezéseknél, ünnepélyeken stb. öltenek magukra. L. még *Szolgálati öltözet.*

Díszek *(heraldikai*, ném. *Prachtstücke*, franc. *accompagnements)*, a teljes címer olyan külső díszítései, melyek annak tulajdonképeni tartozékát nem képezik, az élő heraldika korában nagyrészt ismeretlenek voltak. Ezek: I. A címert alkotó embléme díszítményei. II. Méltósági, tisztségi és nemességi rangjelvények (l. *Rangjelvények).* III. Csatakiáltás és devise. IV. Badge (l. o.). Az I. alatti díszekhez tartoznak a pajzstartók, a címersátor, a címerpalást, a zászlók. 1. *Pajzstartók*, másképp *címertartók.* A címer eredetével csaknem egykoruak. A lovas és gyalogpecsétek is tágabb értelemben pajzstartóknak tekintendők, noha ezen pecséteknél a pajzstartó alak volt a fő s címerpajzsa, mint fegyverzetének egyik részlete, mellékes. A tulajdonképeni pajzstartók keletkezésére a címeres pecsétek üresen maradt mezejének díszítése adta a fő okot s mint ilyen, már a XIII. században előfordul. Legrégibb pajzstartók férfiak, harci öltözetben; a XIV. sz. második felében címerállatok vagy fantasztikus alakok; a XV—XVI. sz.-ban allegorikus alakok, vademberek, angyalok, országok s egyesek védszentjei, leggyakoribbak azonban a címerállatok, a sas, oroszlán, grif vagy a sisakdísz állatai, melyeket mindig stilizált alakban ábrázoltak. A pajzstartók a legrégibb időkben nem voltak átöröklők s nem azok legtöbb esetben mai napig sem. Hazánkban már a XIII. sz.-ban van nyoma, a Héder-nemzetségből származott Henrik bán (1272) s János bán (1292) pecsétei; adományozásának első kezdete II. Ulászló és II. Lajos korára esik. — 2. és 3. *Címersátor és palást (köpeny).* A pajzséhoz hasonló színben vagy bíborból, hermelinnel bélelve, a rangkoronákkal vagy a kalapféle címerfödelekkel ellátott címereknél a takarókat helyettesíti, anélkül, hogy a címerrel szerves összeköttetésben volna. Ha a rangkoronák tetejére vannak illesztve, akkor *köpeny* (Wappenmantel, franc. manteaux armoyis), ha a teljes címert vagy a címert a rangkoronával együtt fedi: *sátor* (Wappenzelt, franc. pavillons) a neve. 4. *Zászlók.* Mint külső díszek nagyon régiek és a pajzstartókkal együtt a legrégibb időben is előfordulnak. Mint a címer külső díszének mélyebb jelentőségük van, vagy azt jelentik, hogy a vezetőjük zászlós úr, vagy pedig valamely nevezetesebb esemény emlékei. 5. *Csatakiáltás* és *devise* nem egy jelentőségű. Előbbi, abban az időben, midőn az egy seregbe osztott fegyveresek egymáshoz való tartozását sem egyforma öltözet, sem egyforma fegyver nem különböztette meg, az egymáshoz való tartozást tüntette fel. Nemcsak háborúban, hanem tornában is használtatott. Ilyen volt pl. a magyarok háromszoros Jézus kiáltása. A csatakiáltásnak a címerrel való összeköttetése nálunk nem volt szokásban. Hazája Franciaország. A *devise* rövid mondat, mely a címertulajdonos jellemére vagy valamely cselekményére vonatkozik, lehet betű v. talány is. A devise nem örökölhető, helye a pajzs alatti szalag.

Diszel, kisk. Zala vm. tapolczai j.-ban, a csobánczi várhegy aljában, (1910) 1425 magyar lak., postahivatallal, u. t. Tapolcza. Hozzá tartozik *Csobáncz* puszta és vár (l. o.).

Díszérem negyven évi hű szolgálatért (osztrák-magyar), alapította *I. Ferenc József* király félszázados uralkodói jubileuma alkalmából 1898 aug. 18. Az alapszabályok értelmében azonban 1898 dec. 2. tekintendő az alapítás napjául. Az érmet egy és ugyanazon nyilvános vagy magánszolgálatban megszakítás nélküli negyven évi hű és kielégítő szolgálatért adományozzák. Az érem

bronzból készült és az előlapon a király mellképét mutatja e felirással: «FRANC. JOS. I. D. G. IMP. AUST. REX BOH. ETC. ET REX AP. HUNG.» A hátlapon, a középen e feliràst: «XXXX. ANNORUM.» Köriratul pedig: «SIGNUM LABORIS FIDELITER PERACTI». Az érmet 38 mm. széles vörös szalagon a mell baloldalán, az ezüst érdemkereszt után viselik.

Diszfágia *(dysphagia,* gör.), nyelési zavar, aminek oka fájdalom, izombénulás, rossz beidegzés («félrenyelés») vagy a nyelő cső szükülete lehet.

Díszfák (növ.), l. *Díszcserjék.*

Diszfázia *(dysphasia,* gör.), az a beszédzavar, midőn a beszédhez szükséges izmok és az értelmiség épsége mellett gondolatainkat szavakban helyesen kifejezni nem tudjuk.

Díszfenyő (növ.) vagy *Andesfenyő* a. m. *Araucaria* (l. o.).

Diszfónia, kevéssé használt kifejezés a hang hibás voltának jelzésére, ellentétben a hangtalansággal: *afónia.* Oka a gégében rejlik.

Diszfória (gör.), kellemetlen érzés, kedvetlenség.

Diszfrázia (gör.), a kifejezéseknek zagyva, értelmetlen használata.

Diszful *(Dizful),* város Khuzisztán perzsa tartományban, a Karun mellékvize, a D. mellett, kb.30,000 lak., 34 mecsettel, 4 karavánszerájjal, 10 nagy fürdővel; a tartomány legélénkebb kereskedő városa. A muzulmán krónikák szerint a szasszanidák hatalmának alapítója, Ardeszir Babegan volt az alapítója.

Díszfüvek (növ.), fűfajok, melyeket virágzatukvagy szép alakjukért dísznövények gyanánt vagy pedig virágkötészeti célokra termesztenek. A díszfüvek közé számítjuk tágasabb értelemben a savanyú füveket (Cyperaceae) is, amennyiben hasonló módon alkalmazzák. Némely fű nyulánk termete és csekélymérvű elbokrosodása miatt csak levélnövénycsoportokba alkalmas, ellenben mások gyönyörű egyes növényekül (Solitär) használhatók; vannak azután olyanok is, melyek előültetvényekre kiválóan alkalmasak, mint pl. *Arundo Donax, Cyperus Papyrus, Gynerium argenteum, Zea Mays fol. varieg.* Növényházakban és lakóhelyiségekben némely füveket függő kosarakban, ámpolnákban termesztenek (pl. *Oplismenus, Stenotaphrum).* Nagyon kedveltek a tarka, többnyire fehér-, ritkábban sárga-csíkos levelű díszfüvek. Valamennyi díszfű sok vizet és erőteljes tápláló talajt igényel, a tenyészeti időszak alatt trágyalével való ismételt locsolást. A száraz virágkötészethez alkalmasak mindazok a füvek, melyeknek a virágzatai szárítás alatt nem esnek szét, nem túlrövidek és halaványítást v. festést eltűrnek. Virágzás előtt vagy nemsokára utána vágják lehetőleg hosszú szárakkal és lazán kötve, szellős, száraz helyre teszik.

Diszgusztál, l. *Disgusto.*

Díszgyűlés, valamely testületnek ünnepélyes alkalmakkor tartott gyűlése.

Díszgyümölcsök, főleg a tökfélék családjának nagy, csinos alakú és színű, egyszersmind sokáig tartó gyümölcsét szokás díszkertekben termeszteni (viaszkabak, lopótök, balzsamuborka, *Cyclanthera,* narancstök stb.).

Díszhalak (l. *a színes képmellékletet),* azon halak gyüjtőneve, melyeket szép, esetleg különös alakjuk vagy feltűnő színük és pompás színű, díszes mustrázatukért szobaakváriumokban tartanak. A D. száma ma már nagyon tekintélyes, mert az élelmes akváriumkereskedők évről-évre nagyobb számban szebbnél-szebb D.-at importálnak különösen Japánból és Kinából, hol a D. tenyésztése nagyon divatos és jövedelmező foglalkozás. Legrégebben ismert és ma is legelterjedtebb díszhal az aranyhal (l. o.), melynek számos változata van. Ismertebbek: 1. Uszályos v. fátyolfarkú aranyhal *(Carassius vulgaris* var. *auratus* var. *japonicus bicaudatus* Zernecke), teste tojásalakú, úszószárnyai nagyok, kormány- és alsósörényúszója kettős. 2. Üstökösfarkú aranyhal (var. *japonicus simplex* Bade), ugyanolyan, mint az előbbi, de kormány- és alsósörényúszója egyszerű, azonban nagyon hosszú. 3. Hármasuszályú aranyhal (var. *japonicus tricaudatus* Bade) kormányúszója hármas. 4. Teleszkóphal (var. *macrophtalmus* Dürigen), szemei nagyok, két oldalt erősen kiállnak. 5. Uszályos teleszkóphal (var. *macrophtalmus bicaudatus* Bade), egyesíti az uszályos aranyhal és teleszkóphal jellemvonásait. 6. Hármas uszályú teleszkóphal (var. *macrophtalmus tricaudatus* Bade), egyesíti a hármasuszályú és teleszkóphal sajátságait. 7. Tojáshal *(Carassius vulgaris* var. *oviformis* Zernecke), teste tojásalakú; világos, rendesen fehérszínű; hátúszója hiányzik, szeme nagyobb az uszályhalénal, úszószárnyainak nagysága majdnem megközelíti az uszályoshalét. 8. Égbenéző aranyhal *(Carassius vulgaris* var. *uranoscopus* Dürigen), szemei a fejtetőre húzódtak és szembogaruk egyenesen felfelé tekint. Pompás színükért és igénytelenségükért nagyon kedveltek a naphal-féleségek: közönséges naphal *(Eupomotis gibbosus* [L.]), holdhal *(Lepomis auritus* [L.]), feketeszalagos naphal *(Mesogonistius chaetodon* [Baird.]), gyémántsügér *(Enneacanthus gloriosus* [Holbrook]), pávaszemes sügér *(Centrarchus macropterus* Lacép.), kalikósügér *(Pomoxys sparoides* [Lacép.]), kősügér *(Ambloplites rupestris* [Rafin.]), fekete sügér *(Micropterus dolomieu* [Lacép.]). 1869 óta akváriumainkban nagyon gyakori és kedvelt díszhal a nagyszárnyúhal *(Polyacanthus viridiauratus* Lacép.), melyet Kinából importáltak; nász idején különösen a hím feltünően szép színű. Szép látvány, főleg nász idején, a bajvívóhal *(Betta pugnax* [Cantor]), melynek hímjei egymásközt nagy harcokat vívnak. Színpompás pikkelyzetük és hosszú, vékony hasúszószárnyaik miatt nagyon keresettek: a gurami *(Osphromenus olfax* Commers) és a fonalasúszószárnyú halak *(Trichogaster).* Dél-Amerikából származik a chanchitó vagy kaméleon-hal *(Heros [Chromis] facetus* Jenyns), mely nevét onnan kapta, hogy ijedtség, hőmérsékletváltozás és izgatottság következtében rögtön megváltoztatja színét. Közép-Amerikából származnak a feketesávos chanchitó *(Cichlasoma nigrofasciatum* [Günth.]), és a gyöngyházhal-félék *(Geophagus brasiliensis* Quoy Jaimard, *Geophagus gymnogenis* Hens., *Geophagus taeniatus* Steind.). Egyiptomból importálták a szép színű *Paratilapia multicolor* Schoeller nevű díszhalat,

DÍSZHALAK.

1. Bajvívó hal (*Betta pugnax*); term. nagyság. — 2. Naphal (*Eupomotis aureus*); $^1/_3$. — 3. Chanchito (*Heros facetus*); $^1/_2$. — 4. Teleszkóp-hal; $^1/_2$. — 5. Uszályos aranyhal; $^1/_2$. 6. *Tricho aster fasciatus*; term. nagyság. — 7. Nagyszárnyú hal (*Polyacanthus viridi-auratus*); term. nagyság.

»Díszhalak« cikkhez. RÉVAI NAGY LEXIKONA

mely arról nevezetes, hogy szaporodás idején a nőstény torokzacskójában költi ki lerakott petéit, a kikelő halacskák még később is anyjuk torokzacskójában tanyáznak. A harcsafélék családjából gyakoribb D.: a törpe harcsa *(Ameiurus nebulosus* [Le Sueur]) és márványos változata (var. *marmoratus)*, a pontozott és sávos páncélos harcsa *(Callichthys punctatus* D'Orb. és *Callichthis fasciatus* Carb.), Commerson páncélos harcsája *(Plecostomus Commersonii* Val.), a bajuszos harcsa *(Pimelodus maculatus* Lacép. és *Pimelodus sapo* Val.), a vértes harcsa-félék *(Loricariidae)* stb. A fogaspontyok családjából is számos díszhal kerül ki. E halaknál szép színükön és kedvességükön felül még az a jellemvonásuk kelt feltűnést, hogy ivadékaikat élve hozzák világra. Akváriumokban elég gyakoriak: az északamerikai májushal *(Fundulus majalis* Walb.), a spanyolponty *(Fundulus hispanicus* Gthr.), a floridai tigrisponty *(Gambusia holbdrooki* Girard), kék és vörös fogasponty *(Haplochilus panchax* Günther és *Haplochilus latipes* Schlegel), széles úszószárnyú fogasponty *(Mollienisia latipinna* Lesueur). Bizonyos fokig a fogaspontyokra emlékeztet a Nyugat-Afrikából behozott pillangóhal *(Pantodon buchholzii* Peters), melynek szárnyalakú mellúszói akkorák, mint testének félhossza.

Irodalom. Krenedits F., Aquáriumi tanulmány, Budapest 1907; Dürigen, Die fremdländischen Zierfische, Leipzig 1897; Bade, Das Süsswasser-Aquarium, Berlin 1909; Nitsche, Transport von Zierfischen, Berlin 1909. Folyóiratok, melyek díszhalakról és tartásuk, beszerzésük módjáról tájékoztatnak: Blätter f. Aquarien- und Terrarienkunde, Stuttgart; Wochenschrift f. Aquarien- und Terrarienkunde, Braunschweig.

Díszhintó, rugós kocsi, rendesen zárt szekrénnyel, mely szerkezetében és külsejében a rendes használatban levő hintóktól abban az irányban tér el, hogy a méltóság érvényesülése kedvéért csak lassú hajtásra alkalmas. Azonkívül a D. a célszerüség szempontjából alakított, tehát különleges kocsistílusban tervezett rendes használatú hintóktól, rugós kocsiktól abban is eltér, hogy úgy szerkezeti részei (alja), valamint a szekrényrészek valamely iparművészeti stílusban tartvák. Nagyon szokásos itt a történelmi stílusok között a francia Louis XIV. és Louis XV. illetőleg a barok és rokokó. Magától értődik, hogy az utóbbiakkal a sok aranyozás és az élénkebb színű lakkozás, sőt festménydíszítés is jár. A D. alja rendesen 8 rugós (C-rugókkal), amely csak lassúbb hajtásra való és a járóműnek nagyobb méreteket kölcsönöz, tehát azt nehezebbé is teszi. Innen van, hogy csak nehéz (Carossier) lovakat, kettőt vagy négyet, kivételesen hatot szoktak befogni. D.-t csak ünnepélyes felvonulásoknál szoktak használni. Szerepe inkább csak a multban volt, ma már csak kivételesen érvényesül. A közelmult századokban a fényűzés D.-kal nagy mértékű volt úgy, hogy azok gyakran valóságos műremekek voltak és ma hol egyes állami, iparművészeti és történeti, hol pedig királyi udvari speciális muzeumok gyüjteménytárgyát alkotják. Híresek a francia és a bajor udvarok történeti járóműveinek gyüjteményei.

Díszítés *(dísz, díszítmény, ékítmény, ornamentum)*, alapjában véve az emberi testnek, főképen azonban az emberi készítményeknek oly színekkel v. formákkal való tetézése, amelyek azoknak szépségét emelni vannak hivatva. A D.-nek úgy a legősibb időkben, mint ma is, még a legkevésbbé fejlett néptörzsek körében is nagyon kiterjedt alkalmazása van s ennek következtében a D. rendkívül sokféle.

Eredete homályos. Egyes díszítményekről kimutatható, hogy hasznossági okok hozták létre. Így a tetoválás (l. o.) visszavezethető a testnek különböző festékanyagokkal való bekenésére, ami eredetileg (Dél-Amerikában ma is) arra szolgált, hogy a testet rovarok csipése ellen védje, v. hogy a vadászt a vad előtt felismerhetetlenné tegye (a guanako-vadászok sziklás vidéken szürkére, gyepes helyeken zöldre kenik testüket). Ez lassankint törzsjeggyé vált s ezzel szociális jelentőséget kapott, minek következtében vadásznépek még a halottaik testét, sőt csontjait is festett D.-sel látták el már az újabb kőkorszakban. Állatfogakból, csontokból, tarka tollakból való nyak- és fej-D. a jó vadász sikereinek jeleként szerepelt és szerepel kiterjedt mértékben, s ez a dísz, eredeti jelentőségéből rég kiforgatva, utolsó nyomaiban ma is megvan pl. a katonák tollforgójában, a női kalapok tolldíszében. Más D.-ek eredete technikai szükségességre vezethető vissza. Így pl. a fémek használatát még nem ismerő népek nyilaikat, lándzsáikat úgy készítették, hogy a csonthegyet bambuszvesszőhöz kötötték háncsfonadékkal. A fonadék képét megtaláljuk egy fejlettebb fokon, már a bronzkorszakban, midőn kötésre nem volt szükség, de a bronz-lándzsára mégis rávésték a kötést. Itt az ősi forma megszokása bírhatta az embert, hogy az egykoron szükséges szerkezet képe rajta maradjon a fegyveren. E példákon tehát a dísz alapformáját a szükség hozta létre: fenntartója, tovább plántálója azonban a megszokás.

Anyaga a dísznek annyiféle, amennyifélét az ember ősidők óta művészkedési céljaira felhasznált. Az anyagnak rendkívül fontos szerepe van a D. kialakulásában, mert a legtöbb D. rögtön formát cserél, mihelyt más anyagra kerül. Így pl. a szövetek feslésének megakadályozására a kiálló szálakat rojttá kellett csomózni, a rojt e formája, mihelyest kövön v. bronzon alkalmazták, egyszerüsbödött, az új anyag természetéhez simult, tömörebbé lett (l. *Stilizálás)*. Az ősi rojtból új anyagon kehelyforma támadt, amit később, Egyiptomban, Görögországban egyenest virágkehelyszerüen fejlesztettek. Midőn a D. így új anyagra kerülve elváltozik, annyira eltávolodhatik eredeti formájától, hogy a legtöbb esetben nagyon nehéz alapformájára visszavezetni (pl. az ion oszlopfő formái máig is megfejtetlenek). Egyes készítményeknél maga a kikészítési technika is D.-t hozhat létre: pl. a kétféle színű szálból való egyszerű szövés révén sakkminta támad, aminek példái már a kőkorszakból ismeretesek. A kivarrás technikai egységéből, az öltésből, vezethető le a görög meander-szalag (l. o.). Abból a körülményből, hogy a tégla mázát eleinte csak színesen tudták előállítani, levezethető a különféle színű téglákból készített faldísz, amelynek nagy a szerepe pl. az asszir-babiloniai építészetben. Az üveget sem tudták még a középkor elején színtelenül készíteni; a színes üvegdarabok egybeillesztéséből

eredt az üvegmozaik és üvegfestészet (l. o.), stb.

Szerepe a művészet virágzása koraiban fontos. Mert ily időkben különösen a szerkezeti művészetekben (építészet, iparművészet), a mesterek mindig azon voltak, hogy a D.-sel a szerkezet fontos pontjait kiemeljék. Igy pl. a görögök az oszlop és gerendának érintkezési pontját, amelyen az egész épület biztonsága megfordul, azzal emelték ki, hogy ezen a helyen az oszlop dúsan díszített főt kapott. Másik szerepe a nagy, üresnek v. unalmasnak ható felületek élénkítése. Igy nagy falfelületek már régi időkben festett vagy tagozott díszt kaptak.

Formái a felhasznált anyag, az egyes népek művészi készültsége, az egyes korszakok izlése szerint rendkívül sokfélék. Az őskori D. jó része geometrikus, egyenes v. zegzugos vonalakból, körökből, pontok sorából, csigavonalakból áll. Lassankint szerephez jut az állati, növényi, emberi alakok stilizálásából álló D. is. Keleten, Asszíriában és Egyiptomban a vonaldísz mellett a pálmalevél, a lótuszvirág, a kigyó, a szkarabeuszbogár ad előképet a D.-hez. A görögök az őskortól és Keletről átvett D.-t szigorú, architektonikus formákká fejlesztették (palmetta, meanderszalag, hullámvonal). Tőlük sokat tanultak az etruszkok és rómaiak is, az utóbbiak rendkívül gazdagon élénkitették épületeiket, kőkoporsóikat, használati tárgyaikat D.-sel. (Pompeji falfestmények.) Keleti befolyások hatottak közre a színben dúskaló bizánci D. létrejöttén, amelynek a mozaik, a nemes fémek, az elefántcsont a legkedveltebb anyaga. Ez a rendszer befolyással volt az arabok D.-eire is s ennek révén a mór, később az orosz művészetre. A szélső Kelet népei, a görögökkel ellentétben, a kevésbbé szimmetrikus D.-t fejlesztették szabadon, Indiában, Kinában, Japánban a D. bő teret ad a túlfülledt fantáziának is, ott sárkányok, szörnyetegek alakjai is kerülnek a nagyobbára növényi motivumokból alkotott D. fonadékai közé. A görög-római D.-nek részben provinciális eldurvulására, részben helyi motivumokkal való felfrissítésére vezethető vissza a román stilus D.-e. A gótika D.-rendszere főkép növényi elemekből táplálkozik (levél és virágcsomók), de sok benne a geometrikus forma is (mérművek). A renaissance majdnem egész D.-formakészletét a klasszikus művészetből veszi, amely a barok-korban elveszti architektonikus szigoruságát s dúsan elburjánzik a tagozatokon. A rokokó jóformán pusztán díszítménystílus, szeszélyes indafonadékai, kagylóformái, rácsművei leginkább a mészmetszésben (stukko, l. o.) és keretek formálásában érvényesülnek. A szimmetria e végső elvesztése után a XVI. Lajos stilusa idejében kimért hideg, architektonikus izű a D., s nagyrészt megtartja ezt, a görök-római formákra visszanyúló jellemét az empire idején is, amelyet csak az utána következett Biedermeier-idők enyhítettek nyájasabbá. A XIX. sz. közepétől csaknem végéig a műtörténetből szedték elő a régi D.-eket s azokat alkalmazták. A modern művészet a D.-t újra az anyag szempontjából kezdte fejleszteni s csak ott szereti alkalmazni, ahol az a szerkezet fontos pontjainak kiemelésére szolgálhat.

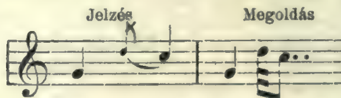
Magyar D. a stilizált virágokból, névszerint: rózsából, szegfűből, tulipánból, gyöngyvirágból, rozmaringból egybeállított színes síkdíszítmény. (L. *a képmellékletet.)* Az egyes virágok természetes formáinak átváltoztatása oly nagymértékű, hogy akárhány esetben alig ismerhető föl a virág. (A rózsa pl. néha inkább pávatollhoz hasonlít, s némelyek annak is tartják.) Az elrendezés rendszerint szimmetrikus. A szín egyszerű, élénk, sőt erős és árnyalatokban szükölködő. A XVII. és XVIII. sz.-beli magyar díszítmény emlékei (l. *a mellékleten a 6. és 7. ábrát)* leginkább himzések, pergamenra írt okmányok, továbbá templomok famennyezetének festett, végül ötvösművek zománcozott D.-ei. A ma is divó népies D. himzett, festett, faragott v. vésett. Legáltalánosabb a szűrnek *(1. és 4. ábra)*, a subának *(2. és 10. ábra)*, a ködmönnek, mellénynek, ingvállnak, köténynek és egyéb fehérnemünek himzett D.-e; ezeknek egyik feltünő sajátsága, hogy a D. gyakran egy helyre szorul s mellette nagy felületek üresen maradnak. A festett D. bútorokon és agyagipari termékeken fordul elő *(9. ábra)*, a faragott és vésett D. az erdélyi részekben divik *(3., 5. és 12. ábra)*. A magyar D. eredetének kérdése ez ideig nincs eldöntve.

Irodalom. Semper, Der Stil, 2. kiad. München 1878; Lièvre, Les arts décoratifs à touts les epoques, Paris 1873; Schurtz, Urgeschichte der Kultur, Leipzig 1900; Ráth, Az Iparművészet Könyve, Budapest 1902—05; A művészet könyve, A Műveltség Könyvtára, 1910; Benczur Gyula, A művészi ipar és dekorativ művészetek stílustana, Budapest 1897; Malonyay, A magyar nép művészete; Huszka József, Magyar díszítő styl; Művészi Ipar 1885—92; Tagányi, Stil és történelem. Századok, 1884; Pulszky Károly, Ornements de l'Industrie domestique de la Hongrie, 1878; Beliczay Jónás, A magyar stilről, 1887; Huszka József, Magyar ornamentika, 1898.

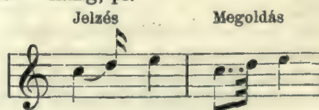
D.-ek a zenében olyan hangok vagy hangcsoportok, amelyek a dallamot kicifrázzák, inkább dekorativ, mint konstruktiv jelentőséggel. Vagy kisebb formájú hangjegyekkel írjuk ki azokat v. bizonyos jelekkel utalunk rájuk. A leggyakrabban előfordulnak: 1. Az *előhang* (ném. Vorschlag, franc. chute, accent, port de voix, ol. appogiatura) a főhangot megelőző, egy fokkal magasabb *vagy* mélyebb (tehát a hangnem szerinti szomszédos hang), kivételesen távolabb fekvő hang. Kétféle: *a) hosszú*, amelyet kiirunk teljes értékében pl.

és *b) rövid*, amelyet oly sebesen játszunk, hogy az a főhang időtartamából alig vesz el valamit pl.

Magyar művekben az előhang neve *előke, csattogó* stb. is. 2. Az *utóhang* a főhangot követő, ezzel (hangnem szerint) szomszédos — magasabb v. mélyebb — hang, pl.

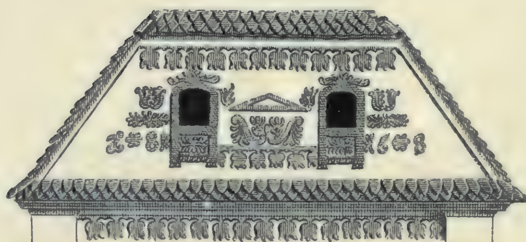

1. Debreceni cifra szür gallérjának sarok-dísze.

2. Kúnfélegyházi suba díszítménye

5. Házvége Hosszufaluban.

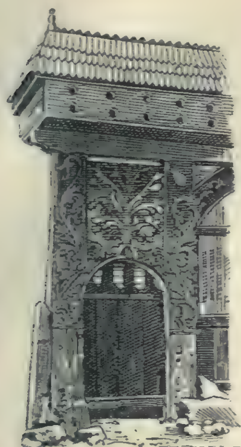
6. Magyar himzés. (XVII. száza

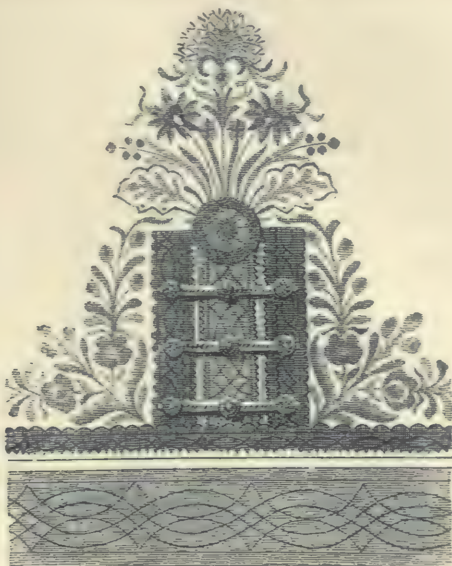
9. Tiszafüredi butykos.

10. Suba díszítménye Kaszalay Ferenc után.

3. Domboru diszitményű székely kapu M.-Dályán.

4. Debreceni cifra szür ujjának diszitménye.

7. Lepedőszél, szines selyemmel himezve. (XVIII. század.)

8. Mezőtúri női kis bunda diszitménye.

11. Vászonra nyomtatott magyar diszitmény.

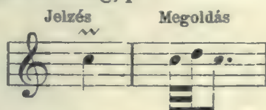

12. Bevésett diszitményű székely kapu Parajdon.

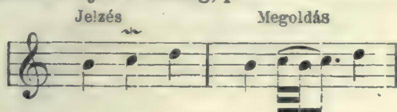
Úgy az előhang, mint az utóhang állhat több mint egy hangból is. Ilyenkor a neve *sikló* (Schleifer, coulé); ez tehát egy szekund-menet — rendesen alulról fölfelé. 3. A *dupláző* (parányzó, Doppelschlag, doublé, gruppetto, turn) a főhangnál egy szekunddal magasabb *és* mélyebb hang, tehát *két* hangból álló cifrázat, pl.

4. A *pattanó* (paránytrilla, Pralltriller) rövid trilla, amelynek egymásutánja: a főhang, a felső szekund és újra a főhang, pl.

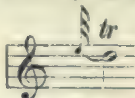
A *hosszú* pattanó (jele: ~~) ezt a váltakozását a főhangnak a felső szekunddal többször megismétli, tehát közeledik a valóságos trillához. Ha a pattanó súlytalan, neve *szapora* (Schneller). 5. A *mordent* (Beisser, pincé, mordant) hasonló ékítmény; egymásutánja: a főhang, az *alsó* kis szekund és újra a főhang, pl.

A *hosszú* mordent (jele ~~) kétszeres vagy háromszoros váltakozása a főhangnak és az alsó szekundnak. 6. A *trilla* (gyöngyöző, Triller, trille, trillo, shake) a főhangnak a (hangnem szerinti) szomszédos, magasabb hanggal való többszörös, gyors és egyenletes ismétlése.

Ha a trillát nem a főhanggal, hanem a segédhanggal akarjuk kezdeni, ezt külön jelezzük, pl.

A trillát rendszerint befejezi egy másik cifrázat, a *csattanó* (Nachschlag), mely a főhanggal szomszédos mélyebb hangból és magából a főhangból áll.

Diszitmény, l. *Díszítés.*

Diszitő, a szinházban az a munkás, aki a díszletek és a kellékes által előkészített szinpadi bútorok s egyéb tárgyak elhelyezését végzi.

Diszitő művészet, l. *Iparművészet.*

Díszjel, dob-, kürt- és trombitajel, amellyel a katonaságnál a királynak, valamint a királyi ház tagjainak megérkezését jelzik. D.-et vernek, fújnak egyéb különös alkalmakkor is.

Diszjunktor, elektromos árammegszakító, mely egy indukciós tekercs nyitási v. csak zárási áramlökéseit vezeti egy, az áramkörbe kapcsolt testbe. Két árammegszakítóból áll, az egyik pl. a főáramot szakítja meg, a második pedig az indukciós áramot nyitja, vagy zárja.

Díszkapu a neve a középkori építészetben a templomok főkapujának, ha az, a többi bejárótól eltérőn, gazdag díszű.

Díszkard, némely hadseregben, mint pl. az oroszban, különösen vitéz tettért az illető tiszt a cártól D.-ot kap, amelyet szolgálat teljesítése közben is viselni köteles. A német császár hadászati sikeres működés iránti elismerését néha szintén D. adományozásával fejezi ki. Más országokban a polgárok vagy egyes tisztikarok oly katonai főtiszteknek nyujtanak át D.-ot, kiknek különös hálával tartoznak, vagy akik iránt kiváló tiszteletüknek akarnak nyilvános kifejezést adni.

Díszkert, l. *Kert.*

Díszkiséret, magasrangú idegen katonai személyiségek kiséretére rendeltetik ki.

Díszkivonulás, a csapatoknak díszöltözetben való kivonulása: magasrangú katonai egyének előtt való szemlén vagy tisztelgésül, vagy ünnepélyek megtartása, vagy ilyenek fényének emelése végett.

Diszklazit (ásv.), némelyek az okenit Faroerszigeti válfaját, mások az apofillitet értik alatta.

Diszkobolosz (gör.) a. m. diszkoszvető. Az ókorban Myron görög szobrász D.-a (l. a *Görög művészet* cikkhez csatolt képmellékletet) örvendett a legnagyobb hirnévnek, melynek legteljesebb másolat-példányait a római Palazzo Lancelottiban (töretlen fejjel) és a római Thermák muzeumában őrzik. V. ö. *Gardiner*, Norman, Greek athletic sports and festivals (London 1910).

Diszkólia (gör.) a. m. rossz kedv, elégedetlenség, zsémbesség, pesszimisztikus világnézletre való hajlandóság.

Diszkont, l. *Disconto.*

Diszkontálás, l. *Leszámítolás.*

Diszkontinuitás (lat.) a. m. a folytonosság megszakadása vagy összefüggés hiánya. A parlamenti felfogásban az az elv, hogy az egyik ülésszakban megkezdett javaslat tárgyalását a következő ülésszakra nem lehet átvinni, hanem azt az új ülésszakban újra elő kell terjeszteni. Ugyanez áll a bizottságokhoz utasított ügyekre is, amelyek megkezdett tárgyalását az új ülésszakban folytatni nem lehet.

Diszkontláb, l. *Disconto.*

Diszkont-számítás. Ha valaki adósságát az annak kifizetésére megszabott határnapnál előbb akarja kiegyenlíteni, azért bizonyos kedvezményben részesül. Azt a pénzösszeget, melyet valamely később esedékes tőkének mai kifizetéséért levonnak, *diszkontnak* nevezzük. A 100 K egy évi diszkontja a *diszkontláb.* A fizetés és az esedékesség közti idő a *diszkontidő.* A diszkont ilyformán nem egyéb, mint valamely tőkének az alku szerint megállapított diszkontláb mellett a

diszkontidőre eső kamatja. A D. tehát lényegében nem más, mint kamatszámítás. L. még *Leszámítolás.*

Diszkont-üzlet, l. *Leszámítolási üzlet.*

Diszkonveniál (lat.) a. m. nem illik össze, nem illik.

Diszkordáns, nem egyező, nem egybehangzó.

Diszkordáns település, l. *Település.*

Diszkosz (gör.), hajító korong, melyet a régi görögök a diszkobolia (D.-vetés) nevű versenyjátékoknál használtak. Rendszerint bronzból készült, lencseszerűen domborodó tömör korong, mely a fennmaradt eredeti példányok után ítélve 17—30 cm.-nyi átmérő mellett átlag 14 mm. vastag, míg súlya 1·35—4·76 kg. közt váltakozik; míg a gyakorlatoknál különböző méretü D.-okat használtak az illetők kora és ereje szerint, addig a versenyeknél minden résztvevő egyforma nagyságú D.-t kapott. A D. oldalait néha bevésett mértani vagy alakos rajz díszítette. A hajítás módját a Diszkobolosz (l. o., D.-vető) szobrok szemléltetik. L. még *Diszkoszvetés.* — *D.*, a gör. kat. egyházban arany- v. aranyozott tányér, melyre az áldozati kenyeret helyezik.

Diszkoszvetés. A görög penthatlonnak egyik legszebb gyakorlata, mely a lencsealakú vas v. más fémből készült diszkosznak elhajításából állott. Dobták távolba, sőt magasba is. A D. formáját igen szépen megörökítette *Myron* görög szobrász (Kr. e. 450). A dobó az ú. n. dobóhelyre (balbis) állott s a balkézben tartott diszkoszt a jobb kézzel is megfogva, erőteljesen előre lendítette, miközben jobb kézzel a korong alsó szélét fogta meg; ezalatt a test egész súlya a hátralépő, meghajlított jobb lábon nyugodott, a felső test pedig annyira hátra dőlt, hogy a fejmagasságig emelt diszkosz a ballábbal egyvonalba jutott. A következő pillanatban a jobb karral a test jobb oldala mellett hátralendítette diszkoszát a dobó fejmagasságig v. még azon is felül, miközben előre hajolt felső testével. (Ezt a pillanatot örökítette meg Myron.) Ebből a helyzetből hajította el, mély tartáson át, diszkoszát a görög atléta, felső testét kinyujtva s ballábával előre lépve. A D. távolságát a balbistól addig a pontig mérték, hol a diszkosz először érte a földet.

Újabban a modern atlétika is felvette gyakorlatai közé a D.-t. A D. formája most nincs előírva, dobható helyből v. fordulattal, egy v. két kézzel. A D. egy 250 cm. átmérőjü körből történik s az irányt a kör középpontjából kiinduló vonal adja meg. Ettől az irányvonaltól jobbról-balról 45° szög alatt vannak a határvonalak meghúzva s csak akkor érvényes a D., ha a határvonalak között esik le a diszkosz. A D.-re a Magyar Atlétikai Szövetség 1903 óta ír ki bajnokságot; első Fóthy Nándor a Nemzeti Torna Egylet tagja volt 41·80 m. vetésével. Rekordjait 1897 óta tartják nyilván. Az első országos rekord 1897-ben 30·37 m. volt. Az 1911. évi rekord 41·93 m., melyet Luntzer György, a Pozsonyi tornaegylet tagja dobott.

Diszkoszvető, l. *Diszkobolosz.*

Diszkrazit, l. *Antimonezüst.*

Diszkrecionárius hatalom a. m. birónak vagy általában hivatali főnöknek szabad belátása szerinti intézkedési joga.

Diszkreditálni v. *dekreditálni* (lat.), valakinek rossz hirét költeni, hitelét megrontani.

Diszkrimináns. Ha $a_1 \ldots a_n$ az n-ed fokú algebrai egyenlet n gyöke és ha ezekből sorban előállítjuk az $a_1-a_2,\ a_1-a_3, \ldots\ a_1-a_n;\ a_2-a_3,\ a_2-a_4, \ldots a_2-a_n;\ a_3-a_4, \ldots a_3-a_n$ stb., végül az $a_{n-1}-a_n$ különbségeket, akkor az illető egyenlet D.-a nem egyéb, mint ezen különbségek szorzatának a négyzete, megszorozva még a legmagasabb fokú ismeretlen együtthatójának megfelelő hatványával. A D. értéke nem változik, ha az n-gyököt egymás között tetszés szerint felcseréljük, vagyis a D. szimmetrikus kifejezése a gyököknek és az egyenletben előforduló együtthatókból kiszámítható akkor is, ha az egyenlet gyökeit még nem is ismerjük. Ha a D. értéke zérus, az azt mutatja, hogy az egyenlet gyökei közül legalább kettő egyenlő egymással.

Diszlália (gör.), l. *Pöszebeszéd.*

Díszlet, a szinpadnak az az alkotó része, melyet a festők készítenek. A D.-ek már a régi görög és római szinpadokon is ismeretesek voltak. Állítólag Aischylos tanácsára vette először figyelembe a D.-ek festésében a távlatot a legrégibb festő, Aristarchos. A D.-ek mai alakja Olaszországból ered, ahol azt 1530 körül kezdte Serlio alkalmazni, de az angol szinpadon még Shakespeare korában sem voltak D.-ek.

Diszlexia (gör.), hibás olvasás, ha valaki akaratlanul mást olvas, mint ami ott van.

Díszlobogó, l. *Lobogó.*

Diszlokáció, l. *Elhelyezés.* — Geológiai értelemben l. *Vetődés.*

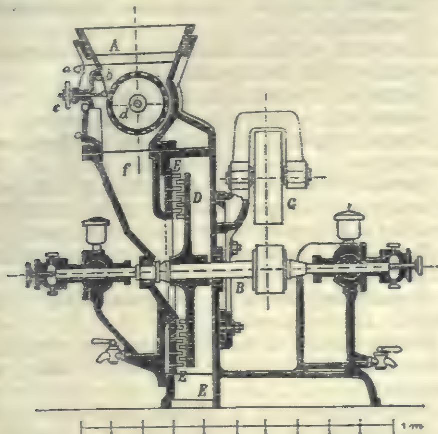
Díszlomb (növ.), az olyan növények levélzete, mely a zöldtől eltérő egy vagy többszínű minőségében gyönyörködtet úgy a kertben élő növényzeten, pl. szőnyegkertészet *(Coleus)*, valamint sok szobai tenyésztésű növényen *(Cordyline, Begonia)*, nemkülönben üvegházakban *(Curculigo)*. A D.-nak jelentékeny szerepe van továbbá a virágkötészetben is (koszorúk, bokréták), mely célra nagy szinbeli változatosságban vannak különféle fajtabeli növények. A D. színezete lehet egyszínű (piros, rózsaszín, sárga, lila, kék) v. tarka (csikos, foltos, pettyes, mozaikos).

Díszmadarak, l. *Piprák.*

Diszmembrátor v. *dezintegrátor* (lat.). Malmokban régebben használt aprítógép, amelyben gyorsforgású tárcsák apró acélcsapszegei ütésekkel aprítják fel a közéjük eresztett gabonát v. őrleménytermékét. Minthogy az ütési művelettel való felaprítás nagyobb mechanikai munkát kiván, mint a nyomással, zuzással, töréssel és nyirással való felaprítás, továbbá a korpahéjak nagyobbmérvű szétszaggatásának elkerülése végett is, a D.-ral felszerelt malmokban a gabonát előbb hengerszékekben hengerek között nagyolva szokták összenyomni, szétlapítani s csak ezen művelet után felönteni a D.-ra. Nálunk a D. ritka, ellenben Angliában és északi Németországban gyakoribb. Franciaországban ezeket a gépeket leginkább *Brojeur* név alatt ismerik.

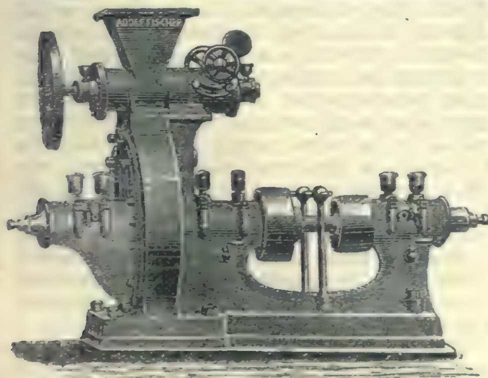
Az *1. ábra* egy *Nagel-Kämp*-féle D.-t tüntet fel. A felaprítandó őrleményt az *A* felöntő garatból a *d* etető henger szolgáltatja a munkatérbe vezető *f* csőbe. Az őrleménynek beömlési mennyiségét *a*

tolózárral, továbbá a *c* kézikerékkel állítható *b* csapóajtó segélyével lehet szabályozni. Az *f* csőből az őrlemény a *B* tengellyel gyorsan forgó *D* tárcsa és *E* helyt álló gyűrű közé jut. A tárcsa, valamint a gyűrű is, középpontos körökben elrendezett s egymás hézagaiba nyúló apró acélcsapszegekkel vannak felszerelve, melyek a mag

1. ábra. Diszmembrátor.

belsejét, a mag fehérjét a korpahéjakból kiütik, kicsépelik s így a további felaprítást eszközlik. A tárcsa kerületi sebessége 150 méter, sőt még nagyobb is. *F* a kiömlési cső, *G* vezető szijkorong, amellyel a hajtószijat meg lehet feszíteni. Egy másfajta Nagel-Kämp-féle D. kettős működésű, amennyiben a forgó tárcsa mindkét oldalán acél csapszegekkel van felszerelve, amelyek a szemközti gyűrűk acél csapszegeivel összeműködnek.

2. ábra. Diszmembrátor.

A *Kraus-féle D.*-nál, melyet távlati képben a *2. ábra* mutat, a munkatér belsejében egymáshoz képest ellenkező irányban forgó két együttműködő csapszeges tárcsa végzi a felaprítási műveletet. Az egyik tárcsa 250—300 fordulatot tesz percenkint s az őrleményt behúzza és egyenletesen elosztja, a másik tárcsa pedig percenkint 1800—2000 fordulatot tesz. A két hajtó szijkorong közül a kisebb egyenes szijjal forgatja a vízszintes tömör főtengelyt a gyorsan forgó tárcsával, ellenben a nagyobb szijkorong üreges tengelyen ül, melyen az előbbeni tömör tengely átnyúlik. Ezen nagyobb átmérőjü szijkorong keresztben futó szijjal forgatja az üreges tengelyt s ezzel a lassabban forgó tárcsát. A tömör tengely végei csavarszegcsucsok közé vannak fogva, miáltal a tengely hosszirányban elmozdítható s a tárcsák egymástóli távolsága szabályozható. A felöntő garat alatti hengeres tokban szállítócsiga vezeti az őrleményt a munkatérbe. Az ezen hengeres tok jobboldali végén látható kis kézi kerekekkel pedig a beömlési menynyiséget szabályozó tolóka állítható. A D.-oknál a tengelyek gyors forgásai miatt a tengelycsapágyak szerkesztése és kivitelére különös gondot fordítanak és jó olajozókészülékeket alkalmaznak. A Kraus-féle D.-nál a csapágyakat keringő víz is hűti.

A D. alkalmazásának hátránya, hogy akár nem tökéletesen egyenletes szerelés, akár a csapszegek elferdülése következtében előfordulhat, hogy a csapszegek egymást érintik s akkor minden csapszeg kitörik. Hasonló bajt okoz az is, ha a csapszegek közé szeg vagy hasonlóan kemény s a csapszegköznél nagyobb tárgy jut be. Másik hátránya az, hogy üzemben tartása oly nagy erőt kiván, amely nincs arányban a teljesítménnyel, miért is a gyakorlatból mindinkább kiszorul.

Díszmenet, ünnepies látványosság, többnyire uralkodók v. győzelmes vezérek tiszteletére. Valamikor istenek dicsőségére rendeztettek, keleti eredetü s már a legósibb egyptusi és asszir emlékeken megjelen. Emiatt a templomokhoz vezető külön díszes utakat készítettek (pl. görögöknél a Panatheneák céljaira). A D. egyre káprázatosabb pompát öltött Nagy Sándor s a Ptolemeusok korában. Folytatásai a latin *diadalmenetek*. A középkorban az egyház folytatja, nagy ünnepein fényes *körmenetek* tartásával. De megmarad a világi ünnepségek fő látnivalóságaként is. A renaissance olasz fejedelmei, német császárok, francia uralkodók egymást törekedtek benne túlszárnyalni. Híres D.-ek voltak: V. Károly bevonulása Antwerpenbe, Mátyás királyé, királlyá választatása után Budára, II. Józsefé Majna melletti Frankfurtba; káprázatos fénnyel hozták 1791. a szt. koronát vissza Bécsből Budára. Kisebb terjedelemben az utóbbi századokban a céhek, korporációk tartottak *díszkocsikkal* ékesített, jelképes felvonulásokat a patronus napján v. egyéb emlékezetes napokon. A farsangi bohóskodások is magukévá tették ezt a formát, amely alkalmas volt arra, hogy az egész város láthassa különféle álöltözékeiket. A XIX. sz. második felétől kezdve a D. művészi összeállítása vált főcéllá. A magyarság ezeréves fennállásának emlékére rendezett az a D., amely a szt. koronát a parlamentbe és visszakisérte, az e nemű külföldi felvonulások legfényesebbjeit is túlszárnyalta. — *D.* katonaságnál a csapatoknak v. seregrészeknek parancsnokuk vagy ennél magasabb elöljáró előtt való ünnepélyes elléptetése.

Diszmenorrhea *(dysmenorrhoea*, gör.), a hószám fájdalmassága, ami néha a vérzés megjelenése előtt, néha azzal egyidőben, néha utána s tartama alatt is fellép; a fájdalmak kólikaszerű

görcsök az alhasban, a derékban, kisugározva a combokba, az emlőkbe s más érző idegek tájékára is; néha oly hevesek, hogy valóságos forradalmat idéznek elő a szervezetben: nemcsak fejfájás, szívszorongás és szívdobogás, émelygés és hányás, néha hasmenés, gyomorgörcsök, hanem nagyfoku vértorlódás a fejbe, szédülés, elájulás, majd meg reszketés, rángatódzás, az ujjak megmerevedése stb. kisérik az órákon, napokon át tartó vagy megmegújuló görcsöket. Emellett a vérzés inkább kevesebb, mint sok; néha sötétvörös, néha világos, nyálkával kevert. A fájdalmak székhelye a méh érző idegeiben van.

A *D. membranea, seu membranacea*, vagyis a méh duzzadt nyálkahártyájának lefoszlása és fájdalmas kilökése a hószám idejében, okaiban még nincs megmagyarázva; a kihulló vastag hártya utánzata a terhességben fejlődő deciduának s a folyamat korai abortussal volna összetéveszthető, ha minden hónapban nem ismétlődnék. Gyuladási bántalomnak tartják s azért újabb neve: *endometritis exfoliativa* v. exfoliatio mucosae menstrualis. A D. enyhítésére orvosi tanácsot kell kérni, ami bizony sok esetben szintén eredménytelen, de gyakran teljes gyógyulást hozhat, néha egy kis műtétel árán. A görcsök enyhítésére nyugalom kell, meleg borogatások, forró tea, konyak, esetleg gyógyszerek is. Azonkívül a szervezet általános erősítése és fürdőkúrák jöhetnek szóba, a kórokozó bántalmak helyi kezelése mellett. Újabban a D. kezelése nasalis úton is történik. Ennek alapja az, hogy az orr nyálkahártyája a nemi szervekkel bizonyos ideges vonatkozásban áll és maguk az orrbajok reflektorice D.-t elő is idézhetnek. A D.-görcs alatt az orrnyákhártyának az ú. n. genitalis pont érzéktelenítése a méh D.-görcsét pillanatszerüleg bámulatosan megszünteti. Ily esetekben szükséges, hogy az orr betegsége szakorvos által rendszeres kezelés alá vétessék.

Diszmorfia (gör.) a. m. torzalak, torzképződmény.

Díszműárúk, díszítésre szolgáló fényűzési cikkek, mint pl. legyezők, szelencék, öntöttvas-, bronz-, cinktárgyak, bőr, fa, elefántcsont, celluloid és üvegmunkák stb. Francia szóval *galanterie-árúknak* nevezik, a franciák azonban ezt a kifejezést nem ismerik; náluk a D. neve: articles de nouveauté et de modes, objets de bijouterie stb.

Diszna, járási székhely Vilna orosz kormányzóságban, a D.-tóból eredő és 140 km. hosszú D. és a Ny.-i Dvina összefolyásánál, 6739 lak. Élénk kenderkereskedés.

Disznajó, kisk. Maros-Torda vm. régeni felső j.-ban, (1910) 1453 magyar lak., postahivatal; u. t. Marosvécs.

Disznó a. m. sertés. A közéletben inkább előbbi, az irodalomban inkább utóbbi elnevezést használják. L. *Sertés.* — *D.*, mint a szerencsének jelképe nyilván nagy szaporasága révén vált ily jelentésű szimbolummá. Valamikor a germánok és gallok a vadkant győzelmi jelvényül használták; a perzsák s a kelettengeri *észtek* szerencsehozó D. rajzai ősrégiek. Innen került a kártyába is, ahol a legerősebb ütőnek adott nevet (makk-, zölddisznó, stb.) Egykor a céllövő-táblák középpontjába is vadkan volt festve. — *D.*, a magyar kártya legmagasabb, de nem minden játéknál a legerősebb tagja. Ásznak is mondják. Van makk, zöld, tök és vörös D.

Disznóbab (növ.) a. m. *Vicia faba*, l. *Bükköny.*

Disznóbojtorján (növ.), l. *Xanthium.*

Disznóbőr, l. *Bőr.*

Disznód, községek, l. *Kisdisznód, Nagydisznód.*

Disznófar, l. *Far.*

Disznófej, a lónál a csukafejhez (l. o.) hasonló, horpadt orrhátu, de otromba fej.

Disznófélék (állat), l. *Sertésfélék.*

Disznóhal, a durbincs (l. o.) népies neve.

Disznókenyér v. *disznórépa* (növ.), a *Cyclamen europaeum* L. neve, l. *Kúnrépa.*

Disznóköröm. A sertésláb vége, az ú. n. pata v. mancs-csontok szarutokban vannak elhelyezve s ezeket a szarutokokat nevezzük körömnek.

Disznóorj, a feldarabolt disznó hátának gerince a nyaktól kezdve a farkig.

Disznóparéj (növ.) a. m. *Amarantus* (l. o.); *D.-félék* l. *Amarantaceae.*

Disznópataka, kisk. Máramaros vm. sugatagi j.-ban, (1910) 571 oláh lak.; u. p. és u. t. Máramarossziget

Disznópázsit (növ.), l. *Polygonum.*

Disznórépa (növ.), l. *Kúnrépa.*

Disznósajt, másképen *gömböc*, a sertés gyomra, megtöltve vagdalt bőrke, szalonna, húsdarabok és esetleg disznóvér, só, bors, füszer keverékével, melyet bevarrva megfőznek és azután laposra sajtolnak.

Disznósaláta (növ.), l. *Lactuca.*

Disznósd, kisk. Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 999 magyar lak.; u. p. Arló, u. t. Ózd.

Disznóserte, a házi- és a vaddisznó merev szőre a kefe- és az ecsetgyártás egyik fontos nyersanyaga, amelyből jelentékeny mennyiségeket külföldről, főleg Oroszországból, az északamerikai Egyesült-Államokból, Kinából és Indiából importálunk, mivel a hazai serte a gépüzemű kefegyártás céljaira teljesen meg nem felel, de hazánk sertetermelése a szükségletet különben sem födözi. A téli sertét többre becsülik a nyárinál és a vaddisznó sertéje minőség dolgában felülmulja a házidisznó sertéjét. A nyers sertét a szőr különválasztása végett fésülik, osztályozzák, timsós vizzel és szappannal megtisztítják és fehérítik v. ólomcukorral feketére festik.

Disznóshorvát, kisk. Borsod vmegye szendrői j.-ban, (1910) 1980 magyar lak.; kőszénbányával, községi hitelszövetkezettel; u. p. Szuhakálló, u. t. Barczika.

Disznószarvas *(Cervus porcinus* Zimm., állat), a szarvasfélék (l. o.) egyik faja.

Disznószem, lónál a mélyen fekvő kis szem, aminő a disznóé; flegmatikus, tunya vérmérsékletre vall.

Disznótor, l. *Tor.*

Disznótövis (növ.), Melius és Csapó szerint a. m. bábakalács (l. *Carlina)*, néhol a héjakút (l. *Dipsacus)* neve, sőt a D. név újabban a szerbtövisre is ráragadt, mert ez a gaz az országban gyakran disznóháton terjedt.

Disznótüske (növ.), túl a Dunán általában a szerbtövis neve (l. *Xanthium).*

Disznózsír. A sertés szalonnájából s testének belsejében felhalmozódott zsírból kiolvasztás útján készül. A vaj után a legjobb állati zsír, amelyet nálunk Magyarországon nemcsak húsfélék főzéséhez, de tésztanemüek sütéséhez is használnak, ellenben Francia- és Németországban a vajnak mindenütt előnyt adnak a D.-ral szemben. A kiolvasztott D.-t bádog- v. nagy cserépedényekbe öntik, ahol megkeményedik s hófehér színű lesz. Ha hosszasabban áll tüzön a felvagdalt szalonna, akkor a kiolvadt zsír keményebbé válik, mert vize elpárolgott, de keménységére és színére az a takarmány is befolyással van, amellyel a sertést etették. Legszebb és legjobb minőségű zsírt ad az olyan sertés, amely árpa és kukorica keverékén hízott. Ha tisztán kukoricán hízott, akkor a zsír sárgás lesz és nem olyan kemény. Egészen sárga zsírt szolgáltat pedig az olyan sertés, amely mindvégig makkon hízott s az ilyen zsír alig is keményedik meg. A főleg burgonyán hízott sertés zsírja nagyon vízdús és puha. A sertés ivara is befolyással van a zsír minőségére. Legjobb zsírt szolgáltatnak az ártányok és a miskárolt emsék, elég jót a kocák, kellemetlen, rossz minőségüt a kanok. A jól kisütött s tiszta, nem rozsdás v. egyébként hibás edényben eltartott zsír — feltéve, hogy azt még folyékony állapotban öntötték bele s ott keményedett meg — nem avasodik meg s hűvös helyen friss, jó ízét egy évig, sőt tovább is eltartja. Ha azonban az edény tisztátalan volt v. ha a zsír nem volt jól kisütve v. ha nem öntve, hanem kemény állapotban gyömöszölték az edénybe s így levegő szorult közéje, gyorsan, néhány hét alatt is megavasodik.

Diszodil *(dysodil;* papirszén, leveles szén, büdös szén), némelyek szerint igen finoman, papirvékonyságig leveles, erősen agyagos barnaszén; mások szerint igen finoman leveles, bitumennel erősen impregnált diatóma pala vagyis csiszolópala (tripoli). Színe sárga v. zöldesszürke; karca fényes, igen gyulékony; ég világítólánggal, miközben asa foetidára emlékeztető bűzt áraszt. Termőhelyei: Bonn mellett Rott és Liessau, melyekben sok a levél- és hallenyomat, nevezetesen a Leuciscus papiraceus Ag. és a Cocconema leptoceros Ag. Sziciliában is találni, ahol mint bitumenes Navicula-telepet írják le.

Díszőrség, a király és családtagjai, idegen uralkodók s ezek családtagjaik, továbbá magasrangú méltóságok lakásai előtt felállított, díszbe öltöztetett katonai őrök.

Diszpepszia, l. *Dyspepsia.*

Diszperziós képek, *szóródásos képek,* olyankor keletkeznek, ha üveglencsék vagy homorú tükrök által összetérített fénysugarak útjába a sugarak egyesülésének helye előtt vagy mögött állítjuk fel a képet felfogó ernyőt. Igy pl. szóródásos egy nem élesen beállított fényképező gép homályos lemezén képződő kép. A szem ideghártyáján szóródásos képek akkor támadnak, ha a szem hibás fénytörése, vagy nem kellő alkalmazkodása miatt nincsen a megnézett tárgyra beigazítva. A szóródásos képek homályosak, elmosódottak.

Diszperz rendszer, melyben a komponensek eloszlása nem a molekuláig, hanem csak molekulacsoportokig terjed, vagyis a részeket elválasztó határfelület nem a molekula, hanem a molekulacsoportok határfelülete. Keletkeznek, ha a rendszer egyik fázisa a rendszer másik fázisában finomul van eloszolva. D.-ek pl. a köd, füst, kolloidoldatok stb.

Díszpintyek *(Spermestinae,* állat), az éneklő madarak *(Passeriformes)* rendjébe, a szövőmadarak *(Ploceidae)* családjába tartozó madarak kereskedelmi neve. Többnyire kistestű, élénk színű, rövid szárnyú, forróégövi állatok. Afrikában, Dél-Ázsiában, Ausztráliában, főleg steppés területeken élnek. Magevők. Mesteri fészket készítenek, melyen csak oldalt van egy nyilás. 3—6 fehér tojást raknak, melyek 13—15 nap alatt kelnek ki. A fészeklakó kicsinyek 15—20 nap mulva hagyják el a fészket és 5—8 nap mulva már önálló életet is folytathatnak. A XVIII. században hozták a D.-et legelőször Európába és azóta, noha énekelni nem tudnak, általános elterjedésnek örvendenek, amennyiben könnyen való tartásukért, szaporaságukért és szép színükért mint szobadíszmadarakat tartják. Etetésre kanári madármagot, kölest használnak, azonkívül adható még zöldség, lisztkukac stb. is. A fiataloknak állati eledel adandó. Számos — körülbelül 200 — faj közül nevezetesebbek: 1. Amandinák vagy amadinák: *sapkás pinty (Spermestes cucullata* Swsn.), Afrika trópusi részeiben él; fogságban igénytelen és könnyen birható fészkelésre. A *csíkos pinty (S. striata* L.), Malabár partvidékén, továbbá Ceylonban él; igen közönséges szobai madár. A *vörösnyakú pinty (S. fasciata* Gml.), Afrika legnagyobb részében honos; a kereskedelemben előfordulók Nyugat-Afrikából származnak. Az *ezüstcsőrű pinty (S. cantans* L.), középafrikai madár. A *malabár pinty (S. malabarica* L.), Indiában és Ceylon szigetén él. Az *apáca pinty (Dermophrys),* melynek szintén több faja ismeretes, u. m. a *feketefejű ap. (D. rubronigra* Hodgs.) Kelet-Indiában, Kokhinkhinában él; a *fehérfejű ap. (D. maja* L.) a Szunda-szigetekről, a *bondol* v. *fekete ap. (D. ferruginosa* Sparrm.) Jávából származik. A *rizsmadár (S. oryzivora* L.) az Ázsiában ismert D. közül a legrégibb idő óta szobában tartott D. közé tartozik; hazája Malakka és a Szunda-szigetek; főszíne kékes hamuszürke, erős csőre bíbor rózsapiros; van tiszta fehérszínű változata is; ízletes húsa miatt hazájában a rizs behordása után erősen vadásszák. 2. Asztrildek *(Astrilda): szürke asztrild (Habropyga cinerea* Cab.), karcsú, díszes, rendkívül eleven madár; egész Közép-Afrikában honos. *Szt. Ilona-szigeti asztrild (H. Astrild* Cab.), Nyugat-Afrika trópusi részében honos, a Maszkareni-szigeteken és Szt. Ilona szigeten a legközönségesebb madarak egyike. A *sárgaarcú asztrild (H. Melpoda* Vieill.) Nyugat-Afrikából; az *ausztráliai asztrild (H. temporalis* Lath.) Dél-Ausztráliából és Uj-Dél-Walesből; az *auroramadár (H. subflava* Vieill.) Nyugat-Afrikából; az *amaránt* vagy *karminasztrild (Pytelia minima* Vieill.) Közép-Afrikából; a *tigris pinty (P. amandava* L.) Dél Indiából és a Szunda-szigetekről; a *bengalista* v. *pillangó pinty (Uraeginthus phoenicotis* Swns.) Afrika belsejéből; a *gránát pinty (U. granatina* L.)

Nyugat- és Dél-Afrikából; a *vörös asztrild (Habropyga senegala* Licht.) Közép-Afrikából származik. Ide sorozzák még az ausztráliai D.-et, melyek közül említésre méltók a *zebra pinty (Zonaeginthus castanotis* Gould.), a *gyémántmadár (Z. guttatus* Shaw.), a *szakállas pinty (Poëphila cincta* Gould.). V. ö. *Russ*, Die Prachtfinken (Hannover 1879).

Diszpnoe *(dyspnoe*, gör.). Nehéz lélekzés, légszomj; az az állapot, mikor az ember megerőltetéssel lélekzik. Egészséges embernél is előfordul, ha pl. megfeszített izommunkánál a rendes lélekzés nem fedezi az oxigénszükségletet, v. ha a levegő túlságos ritka, pl. nagy magasságokban. Sokféle úton támadhat és sokféle betegségnek tünete. Létrejön, ha a légutak átjárhatóságát, v. a tüdők levegőfölvevő képességét valami csökkenti *(respiratoricus D.)*; ha a tüdő vérkeringése zavart, úgy, hogy nem elég sok vér vehet föl oxigént, pl. szívbajosoknál *(circulatoricus D.)*; ha a vér oxigénfölvevő képessége elégtelen, így nagy vérszegénységnél. A D. rendesen úgy keletkezik, hogy a vér emelkedett szénsavtartalma nagy izgalomba hozza a lélekzést szabályozó idegközpontot. Vannak mérgek, melyek e központot közvetlenül izgatják, s ez úton okoznak D.-t. Ha a belégzés megy nehezen, *inspiratorikus D.-ról*, ha a kilégzés nehéz, *exspiratorikus D.-ról* szólunk. A leggyakoribb a *kevert* vagy *általános D.*, melynél az egész lélekzés nehezített. A D. külső jelei annak foka és eredete szerint igen különbözők. Súlyos D.-nál a beteg fulladást érez, ijedt arccal ülve lélekzik *(orthopnoe)*. Orrcimpái belégzésnél tágulnak, sok esetben bordaközei erősen behúzódnak. Az arc, orr, végtagok stb. gyakran szederjesek. A lélekzésnél nemcsak azok az izmok működnek, amelyek rendesen szoktak, hanem minden izom, mely valamiképen részt vehet a mellkas mozgatásában (ú. n. segítő izmok).

Díszpolgár. A közélet kitünő férfiait egyes városok tiszteletük kifejezéseül ú. n. D.-okká szokták megválasztani. A megválasztott ezzel a városban, habár tényleg ott nem lakik is, polgárjogot nyer. A megválasztásnak egyébként semmiféle jogi kihatása vagy következménye nincsen.

Díszponty, a szivárványos ökle *(Rhodeus amarus* Block) egyik neve. L. *Ökle.*

Diszpozició (lat.), elrendezés, beosztás, terv, javaslat, rendelkezés, hajlam, képesség. A *retorikában* az anyag elrendezése, *katonaságnál* a terv, mellyel valamely menetet, hadgyakorlatot vagy ütközetet ki kell vinni; a *lélektanban* a. m. kedélyhangulat, hajlam valamihez; az *orvostud.* hajlam (valamely betegségre); a *jogtudományban* valamely vagyonjogi tárgyról való rendelkezés, és pedig élők D.-ja eladás-vételnél, ajándékozásnál és halálesetére való D. a végrendelet; ezért D.-képesség a. m. ilyféle intézkedésekre való jog; az *államszolgálatban* a D.-ba való helyezés ellentéte az aktiv szolgálatnak s ideiglenes nyugalombahelyezést jelent.— *D.-t a zenében* rendesen az orgonára vonatkozólag használják, és pedig kétféle értelemben: 1. *D.* az orgona fölépítése előtt készítendő tervezet és költségvetés, melyben pontosan meg lesz állapítva az orgona egyes részeinek mennyisége és elrendezése; 2. kész orgonákra vonatkozólag D. a műnek teljes leírását jelenti, melyből kivehető a regiszterek, manualok, csatlók stb. mennyisége és minősége.

Diszpozitiv törvények *(leges dispositivae* v. *suppletoriae)*, amelyek a jogviszonyt csak arra az esetre és csak annyiban szabályozzák, amennyiben a felek másképnem intézkedtek. Ellentétük a kényszerítő, parancsoló törvények — leges cogentes, imperativae, amelyek a jogviszonyt kötelezőleg szabályozzák. Az imperativ törvényben foglalt parancsok megszegése különböző következményekkel jár. Pl. a törvényes alakszerüségeknek meg nem felelő végrendelet semmis. Az ily törvény «lex perfecta»; amely törvény büntetést szab ugyan a törvényszegésre, de a jogcselekmény érvényét nem érinti, az «lex minus quam perfecta»; az a törvény, mely a tilalom megszegését büntetéssel és a jogcselekmény semmiségével sujtja «lex plus quam perfecta», míg végre az a törvény, mely a tilalom megszegésére sanctiót nem tartalmaz «lex imperfecta». A D.-től megkülönböztetendők a *permissziv* (engedélyező) törvények, amelyek egyszerüen valamit megengednek. *Deklarativ* (kijelentő) törvények pedig azok, amelyek valaminek kijelentését foglalják magukban, de sem tilalmat, sem parancsot nem tartalmaznak. Pl. a Btk. 461. §-a, mely meghatározza, kik tekintendők közhivatalnokoknak.

Díszréce *(Aix*, állat), az Aix nembe tartozó récék összefoglaló neve. L. *Réce-félék.*

Díszsátor, katonai ünnepeken a királyi család tagjai és magas méltóságok számára készült sátor.

Díszszázad. A király, valamint a főhercegek és főhercegnők, továbbá idegen uralkodó család vagy kir. fenségek, nagyhercegek, valamint trónörökösök, továbbá több más, a szolgálati szabályzatban felsorolt magasrangú katonai méltóságok megérkezésekor vasúton vagy hajón, a pályaudvaron v. a hajó kikötőhelyén egy teljes díszbe öltöztetett század (esetleg fél lovasszázad) vonul ki tisztelgésképen, ha lehet zászlóval és katonai zenekarral. Az ezen célra kivonult csapat a D.

Díszszemle, l. *Szemle.*

Disztén *(disthen, cyanit, kyanit*, ásv.), az andaluzittal s sillimanit-tal egyforma összetételü aluminiumszilikát(Al_2SiO_5), de amazoktól főképen abban különbözik, hogy vegyi szerekkel szemben sokkal ellenállóbb. Idősebb kristályos palás kőzetekben elég gyakori s pedig háromhajlású oszlopos vagy táblás kristályokban (többnyire ikrek) és rostos, héjas halmazokban. Szine gyakran igen szépen kék (innen a cianit név), de sokszor színtelen, fehér, szürke és egyéb szinű is. Igen nevezetes keménységi viszonya, amennyiben egyazon kristály a legnagyobb eltéréseket mutatja, mit ásványon egyáltalán eddig észleltek. Egy irányban karcolva K. 5, egy másik, az előbbire merőleges irányban pedig 7, egyébként pedig e két határ közt változó; e kétféle keménységére vonatkozik a Hauy adta D. név (dis-sthenos a. m. kétféle erejü). Igen jól hasad. Fs. 3·56—3.67. Hazai termőhelyek: Rézbánya, Felső- és Alsósebes, Oláhpián, Toplicza, Zernest, Zood. A szép átlátszó kékszínű kristályokat régebben ékkővé munkálták meg s leginkább zafir helyett adták el.

Az Indiából Európába küldött zafirok között néha még ma is feltalálható. Különösen Franciaországban s Spanyolországban használták és kereskedésbeli neve *sappar* v. *sapparé* volt (l. o.).

Disztichon (gör.), kétsoros antik versszak (párvers), minő többféle van; de abban egyeznek, hogy a két sor más-más alakú. Legnevezetesebb a hexameterből és pentameterből alkotott daktilusi D. (elegiai versmérték), mely az epikus hexameter után csakhamar kifejlődött az ion törzs költészetében, és a fejlődő lira első formája volt a görögöknél. Később főleg a reflexiv (elegikus és gnómikus) költészet számára foglaltatott le. A római költészet is átvette, ahol legkitűnőbb művelője Ovidius volt. A modern nyelvek közül a németben (Goethe, Schiller) és a magyarban (Vörösmarty, Kazinczy) művelték leginkább és szintén elegiákban és epigrammokban alkalmazták.

Disztonálás (zene), l. *Detonálás.*

Dísztorna. A tornaegyesületek, iskolák évenként egyszer nyilvános tornázást szoktak tartani, hogy a rendszeres tornázást a közönséggel megismertessék, a tornázásnak minél szélesebb körben híveket szerezzenek s általában a tornázás iránti kedvet fokozzák, élénkítsék. A rendes tornától leginkább abban különbözik, hogy műsora válogatottabb, versennyel van bővítve s a tornászok egyenlő ruházatban jelennek meg.

Disztorzió (lat.) a. m. kitekerés, kificamítás; tov. torzítás, elrajzolás, fotográfiai objektiveken a gömbi eltérés következménye, aminek folytán egyenes vonalaknak a képen görbék felelnek meg. A széleken erősebb, mint a kép közepén. Aszerint, amint valamely kocka képe domború, v. homorú vonalakkal van rajzolva, megkülönböztetünk hordó- és vánkosalakú D.-t. Ilyen ellentett D.-hibával biró 2 lencse kombinációjával a D. kiküszöbölhető (aplanátok, anasztigmátok).

Disztrakció, szétvonás, szórakozás; kinyujtás vagy kihuzás, sebészeti műtétel, amellyel törött és kificamodott tagokat helyökre visszaállítani igyekeznek. — *Disztrahál,* széthúz, elvon.

Disztribuciós táblázat a. m. felosztási táblázat. Valamely társas vállalat aktiváinak és passziváinak összeállítása teljes részletességgel, amelynek alapján a társtagok között a vagyon felosztása történik.

Disztributiv (lat.), osztó, fölosztó; *D. fogalmak* azon fogalmak, amelyek egyes dolgokra, vagy azoknak csak bizonyos csoportjaira vonatkoznak; *D. számnevek* azt jelentik, hogy dolgok bizonyos mennyisége apróbb mennyiségekre osztandó; a latin nyelvnek vannak külön D. számnevei, ezt jelöli a német «je», pl. je fünf, a magyar *—nként,* pl. ötönként, vagy az «öt-öt»-féle szerkezet.

Disztrofón (görög), két strófáju vers, kétsorú strófa; *disztrofikus,* két soru, két strófáju.

Dísztűz, ünnepélyeken és temetéseken a kivonult csapatok által adott össztüzek.

Diszulfociánsav, l. *Ditiociánsav.*

Diszunitus görögök, nem egyesült görögök, azok a görög szertartású keresztények, kik a flórenci zsinaton kimondott egyesülés után sem állították vissza a római szentszékkel az összeköttetést és a pápa fenhatóságát el nem ismerik.

Díszvarrás, l. *Varrás.*

Dit (franc., ejtsd: di), az ó-francia irodalomban rendesen tanító vagy leíró költemény neve, mely gyakran parabolával van összekötve; néha szatirikus éle is van.

Ditakéreg, l. *Alstonia.*

Ditamin, l. *Alstonia.*

Diteizmus (gör.) a. m. két istenben való hit; *diteista* az, aki két istenben hisz.

Ditetragonális prizma és piramis, 8 ill. 16. oldalú kristályalakok, amelyeknek vízszintes átmetszete ditetragon, vagyis egy olyan nyolcszög, amelynek élei mind egyenlő hosszuak, de szögei csak váltakozva egyenlők.

Ditfurth, *Franz Wilhelm,* Freiherr von, német író, született Dankersee birtokon 1801 október 7., meghalt Nürnbergben 1880 május 25. Nagy érdeme, hogy a német történeti népdalokat ernyedetlen szorgalommal gyüjtötte és tizenöt önálló kötetben igen jól (a zenére való tekintetből is) kiadta. Saját eredeti művei: Ein Pilgerstrauss (1870) és Kreuz und Schwert, Zeitklänge (1871) nem jelentékenyek.

Dithiociánsav, l. *Ditiociánsav.*

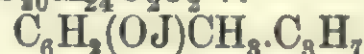
Dithmarschen, Schleswig-Holstein porosz kerületnek az alsó Elbe és alsó Eider közt fekvő része az Északi-tenger partján. Lakóinak nagyobb része friz származású; N. Károly 804. meghódította őket és a keresztény vallás fölvételére kényszerítette. 936 óta Stade grófjainak, 1062 óta a brémai érseknek fenhatósága alatt állottak, de külön paraszt köztársaságot alkottak. Később Holstein hercegei akarták őket hatalmuk alá vetni; ezt fegyveres erővel is megkisérelték, de mindig vereséget szenvedtek. I. Keresztély Dánia királya és Schleswig-Holstein hercege 1474. III. Frigyes császártól kieszközölte, hogy D. jogilag Holstein hercegségbe kebeleztessék; utódai, János dán király és I. Frigyes gottorpi herceg ennek folytán szövetkeztek és egyesült erővel támadták meg a paraszt köztársaságot, 1500 febr. 17. azonban Hemmingstedt falutól D.-re, a Dusend-Düwels-Warfnál súlyos vereséget szenvedtek. E fényes győzelem aztán hosszabb időre békét biztosított a parasztoknak. Csak midőn a reformáció terjedése következtében pártokra szakadtak, egyesültek ismét szomszédjaik II. Frigyes dán király, János és Adolf hercegek, függetlenségök megsemmisítésére. Ekkor célt is értek. Hoszszabb küzdelmek után 1559 június havában D. lakói meghódoltak, s a győzők a köztársaságot maguk közt fölosztották. Később újabb fölosztás történt, a déli rész a dán királynak, az északi a gottorpi hercegnek jutott. 1773-ban a gottorpi herceg osztályrésze is Dániához, az 1864—66-iki események következtében pedig az egész a porosz királysághoz került. Most két járásra van fölosztva; ezek Norder-D. (602 km² területtel és (1910) 40,397 lak.) és Süder-D. (746 km², (1910) 55,964 lak.). V. ö. *Nitzsch,* Das alte D. (1862); *Chalybaeus,* Gesch. D.'s bis zur Eroberung des Landes im J. 1559 (1888): *Nehlsen* R., Geschichte v. D. (Tübingen 1908); *Harpf,* Die D. und ihre Geschichte (Praga 1910).

Dithyrambos (gör., *ditiramb),* eredetileg Dionysos isten melléknevе, azután pedig a Dionysos-hymnus, vagyis az ő tiszteletére énekelt orgiasz-

Amely szó **Disz . . .** alatt nincs meg, **Dis . . .** alatt keresendő!

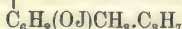
tikus ének, mely épúgy thrák eredetű volt, mint az egész Dionysos-kultusz. Az ősrégi népies D.-t, mely Dionysos életét, szenvedéseit és az emberekkel közölt áldásos adományait dicsőítette, a korinthosi Arion költő (Kr. e. 620 körül) emelte irodalmi műformává, ezért Herodotos a D. megteremtőjéül említi. Athénben a nagy Dionysiákon a D. még nagyobb jelentőségre jutott, itt fejlődött ki belőle a tragédia. A D. folytatása volt a karének is, nevezetesen az epinikion. A hermionei Lesos (Kr. e. 507 körül) a D. zenei és ritmikai szerkezetét ritmusosabbá tette. A D. az V. sz.-ban kibontakozott a versszakos szerkezetből és a szabadabb kompozició jellegzetes képviselőjévé vált. E fejlődési korában (Kr. e. V. sz.) legkitünőbb művelői voltak Simonides, Pindaros, Bakchylides. A peloponnesosi háború idején ez a műfaj is olyan változásokon ment át, melyet a régi irány kedvelői hanyatlásnak tekintettek (Melanippides 415 kör.), a ritmus és a hangem minduntalan való változtatása és a merészségben túlzó, gyakran dagályos nyelv lett a D. jellemző vonása. A későbbi, európai irodalmakban D.-nak nevezték a mámoros lelkesedésben fogant, csapongó hangulatu, formailag is szabad mozgású költeményeket. Ilyen jellegű költeményei vannak Goethenek, Schillernek, Kazinczynak, Kölcseynek; idesorozható a Fóti dal is (Vörösmarty). A görög D.-okból Bakchylides 5 megmunkált D.-án kívül csak apróbb töredékek maradtak fenn. V. ö. *Bergk*, Poetae lyrici Graeci.

Ditimoldijodid, gyógyszerül mint jódtartalmú antiszeptikum, *aristol* (annidalin) néven használatos. Képlete $C_{20}H_{24}O_2J_2$ v.

$C_6H_2(OJ)CH_3.C_3H_7$

|

$C_6H_2(OJ)CH_3.C_3H_7$

Készitésére timolt ($C_6H_3(CH_3)(C_3H_7)OH$, tehát metilpropilfenolt nátronlúgban oldanak; az oldatból káliumjodidos jód-oldat hatására a D. csapadék alakjában kiválik. Szintelen és szagtalan, vöröses szinű por. Vízben oldhatatlan; kloroform bőségesen oldja, szesz, éter és zsíros olajok is oldják.

Ditio v. *dicio* (lat.) a. m. hatalom, fensőbbség, uraság.

Ditiociánsav *(dithiociánsav, diszulfociansav)*, $(CNSH)_2$. Két izomer alakja van. *D.*, mely a dithioszénsav $(HS)_2CO$ származékának tekintendő olyképen, hogy oxigénjét a két vegyértékű imid gyök $:NH_1$ ennek hidrogénjét pedig a cian gyök ·CN helyettesíti. Szerkezeti képlete: $(HS)_2:C:N.CN$. E sav szabad állapotban nem, csak sói alakjában ismeretes. Ha sóinak oldatából szabaddá tesszük, úgy a vele izomer *izodithiociansavat* (cianamidodithioszénsav) kapjuk. Szerkezete HS.CS.NH.CN. Sárga, könnyű amorf por, hideg vízben nehezen, forróban könnyebben, alkohol és lúgokban könnyen oldható. Oldata hidegen ferrikloriddal nem ad rodan reakciót, ha azonban az oldatot forraljuk, erős rodan reakciót kapunk jeléül annak, hogy a vegyület forraláskor thiociánsavvá HSCN depolimerizálódik. Előállítására káliumdithiociánsav oldatát higított kénsavval elegyítjük, mikor is az oldat lassanként megzavarosodik és sárga üledék alakjában válik ki az izodithiociánsav, melyet leszűrés és kimosás után megszárítunk. E savat és sóit *Fleischer* Antal kolozsvári egyet. tanár 1870. fedezte fel.

Ditionátok, l. *Ditionsav*.

Ditionossav, l. *Alkénessav*.

Ditionsav *(dithionsav, alkénsav, hipokénsav)*, $H_2S_2O_6$. E savat *Gay Lussac* és *Welter* fedezték fel 1819. Csak vizes oldatban és sói alakjában ismeretes. Előállítására vízben szuszpendált mangándioxidhoz (MnO_2) kénoxid gázt vezetnek. Ilyenkor D.-as mangán képződik. Az oldathoz azután bariumhidroxidot elegyítenek, amidőn vízben oldható D.-as barium és oldhatatlan mangánhidroxid keletkezik. A lefiltrált oldatból a D.-as bariumot szép kristályokban kaphatjuk meg, amelyek két molekula kristályvizet tartalmaznak. E sót azután vízben oldva és a bariummal ekvivalens kénsavat elegyítve az oldathoz, a bariumszulfát mint csapadék leválik. A lefiltrált folyadék a D. híg vizes oldata. Ez oldat levegőüres térben kénsav fölött közönséges hőmérséken annyira besűríthető, hogy fs. 1·347. Az így kapott D. még nem vízmentes, de jobban besűríteni nem sikerül, mert kéndioxid fejlődése közben kénsavvá alakul. A sav vizes oldata meglehetősen bomlékony; könynyen oxidálódik és kénsavvá lesz; fejlődő hidrogén kénessavvá redukálja. Sói, a D.-sók v. *ditionátok* könnyen előállíthatók a bariumsóból úgy, hogy annak oldatát más fémszulfátokkal hozzuk össze. Ilyenkor cserebomlás útján bariumszulfát képződik, mely csapadék alakjában leválik, míg az illető ditionát oldatban marad és az oldatból kikristályosítható. A D. valamennyi sója vízben oldható. E sókra nézve jellemző, hogy az izzás hőmérsékéig felhevítve, kéndioxid gáz fejlődik és szabályos szulfát marad vissza.

Ditirambosz, l. *Dithyrambos*.

Dito (ol.), 1. a. m. ujj, kezdetben a cm jelzése Olaszországban. — 2. A velencei nyelvjárásban a. m. *detto* (l. o.).

Ditómia (gör.) a. m. felezés.

Ditonus (gör.) a. m. kéthang, t. i. két *egész* hang. A nagy harmad elnevezése a görögöknél.

Dito und Idem, *Erzsébet* román királyné *(Carmen Sylva)* és *Kremnitz* Mite írónő írói álneve több közösen kiadott regényen.

Ditrema (állat), az eleventszülő halak *(Embiotocidae)* családjának egyik neme, melynek mintegy 17 faja ismeretes a Csendes-oceán mérsékelt övi részeiből. Leggyakoribb az ezüstös eleventszülő hal *(D. argentum* Agass.).

Ditriglif (gör.). Ha a klasszikus görög dór-építészet gerendázatának frizén nemcsak az oszlopok tengelyében, hanem az oszloptengelyek között is vannak triglifek, akkor ez D.-es elrendezés.

Ditró (azelőtt: *Gyergyó-D.)*, nagyk. Csík. vm. gyergyószentmiklósi j.-ban, a Gyergyó vize mellett és a Gyergyó termékeny lapályának K.-i szélén, a Gyergyói-havasok tövében, (1910) 6903 magyar lak.; csinos, vagyonos község, Szárheggyel együtt a borszéki fürdő tulajdonosa. Van itt polgári iskola, takarékpénztár és mezőgazdasági előlegegylet, könyvnyomda, gőzfűrészmű, kőszénkutató részvénytársaság, posta- és táviróhivatal. A D. és Tászok-patak völgyében, különösen a Piricske-hegyen nagy mennyiségben előforduló *ditróit* nevű kőzet (nefelin-szienit) monumentális

építkezéseknél megbecsülhetetlen jó anyagul szolgál. V. ö. *Koch* Antal, A D.-i szienit-tömzs kőzettani és hegyszerkezeti viszonyairól (1874).

Ditrocheus (gör.), két trocheusból összetett versláb, voltaképp a trocheusi dipodia: ⏑́ ⏑ – ⏑.

Ditrói *Mór*, szinigazgató, szül. 1851 okt. 6. Kolozsvárott. Budapesten mint egyetemi hallgató az orsz. sziniiskolának is növendéke volt. Ezután mint szinész több nagyobb vidéki városban, állandóan azonban Kolozsvárott működött. Főbb szerepei Bánk bán, Mosolygó a Proletárokban, Moor Károly, Knabe Farkas Jeremiás, Wurm, Mercutio stb. voltak. 1885-ben a Thalia szinészszövetkezetet alapította. 1887-ben a kolozsvári szinház igazgatója lett, ahol 1891. kitünt a magyar irodalomtörténeti ciklus rendezésével, amikor egyfolytában 42 magyar szerzőt mutatott be; 1894—95-ben pedig Shakespeare-ciklust rendezett, Shakespearenek 17 szinművét adatva elő. 1896-ban a Vígszinház igazgatója lett s 1902 óta az Országos szinészegyesület elnöke. — Neje *D. Eibenschütz Mari*, szül. 1856 aug. 8. Szekszárdon, egyike volt a legkiválóbb naivszinésznőknek, aki komoly és víg szerepben természetes játékával sokáig kedveltje volt a közönségnek. 1874-ben befejezvén Budapesten az orsz. sziniiskolán tanulmányait, Kolozsvárra szerződött. 1880-ban a kolozsvári társulattal Bécsben vendégszerepelt nagy sikerrel. Főbb szerepei voltak: Julia, Melinda, Desdemona, Maritta a Csókban, Rózsi a Cigányban, a Falu rossza Boriskája. Irodalmilag is működött, elbeszéléseket, költeményeket írt, s néhány szép dalt is komponált.

Ditróit (ásv.), a nefelinszienitnek egyik változata; tartalmaz mintegy 24 ásványfajt, melyek közül lényeges szerepet a földpát (orthoklas, mikroklin, albit és oligoklas), nefelin (cancrinit), amfibol, biotit, zirkon, kalcit és a szép kék szodalit játssza, utóbbi a kőzetnek igen tetszetős külsőt ád. A D. nevet *Zirkel* tanár hozta be a tudományba, mely név alatt szodalit tartalmú eleolitszienitet értett. A D. hazánkban Ditrón fordul elő (Csík vm.) a Ditró- és Tászok-patak völgyében (Piricske hegység). Ebből az anyagból készült a marosvásárhelyi *Bem*-szobor talapzata. V. ö. *Koch* A., A Ditrói szienit-tömzs kőzettani és hegyszerkezeti viszonyairól (1874) és *Mauritz* B., A ditrói szienittömzs ásványairól és kőzetféleségeiről (Akad. Értesitő 1911). A D. nevet újabban elhagyják s helyette *szodalitszienit* elnevezés jött forgalomba. A D.-hoz hasonló külsejű kőzet fordul elő Miask közelében az Uralban.

Dittaino, folyó Siciliában, a Simeto mellékfolyója, 110 km. hosszú; a Monte di Mezzón ered.

Dittel, *Leopold*, bécsi sebésztanár, szül. Fulneckén (osztrák Szilézia) 1815 máj. 15., megh. Bécsben 1898 júl. 28. Bécsben végezte egyetemi tanulmányait s aztán Trencséntepliczen praktizált, majd Dumreicher segédje lett, 1856. magántanár, 1865-től sebésztanár a bécsi egyetemen. A Lister-féle antiszeptikus kötést ő alkalmazta először Ausztriában. Európai hirt szerzett húgykőzúzásai által s kőgyüjteményének nem volt párja. 1866-ban a Sina b. költségén berendezett kórházban fáradhatatlanul buzgólkodott a sebesült katonák ápolása körül. 70 éves korában kitüntetésekkel elhalmozva, nyugalomba vonult. Tőle való Billroth kézikönyvében a húgycsőről szóló szakasz s kisebb dolgozatai egész kis könyvtárt tesznek ki.

Dittenberger, *Wilhelm*, német klasszikus filológus, kiváló epigrafus, szül. Heidelbergben 1840 aug. 31., megh. Halléban 1906 dec. 29. Jénában és Göttingenben tanult. Előbb több helyen gimnáziumi tanár volt, 1874. a hallei egyetem rendes tanára. Művei közül fölemlítjük: De ephebis Atticis (Göttingen 1863); Corpus Inscriptionum Atticarum (3 köt., Berlin 1863); Sylloge Inscriptionum Graecarum (u. o. 1883, 2 köt., 2. kiad. 1898—1901, 3 köt.); Corpus Inscriptionum Graeciae septentrionalis (1. köt., u. o. 1891); Inschriften von Olympia (Curtius és Adler Olympiájában 5. köt.); Orientis Graeci Inscriptiones (1907).

Ditters *von Dittersdorf, Karl*, német zeneszerző, szül. Bécsben 1739 nov. 2., megh. Rothlhottában 1799 okt. 24. Tagja volt a bécsi udvari zenekarnak s mint ilyen Gluckkal együtt vett részt Frankfurtban II. József római császár koronázási ünnepén 1764., onnan visszatérve, megvált udvari hivatalától s Haydn helyét foglalta el mint karnagy *Patachich* nagyváradi püspök híres egyházi zenekarában s öt évet töltött ez állásában. Magyarországon az egyházi zene ekkor élte fénykorát. D.-nak a bőkezü püspök kitünő ének- és zenekart bocsátott rendelkezésére. D. a püspöki rezidenciában teljesen fölszerelt mintaszinpadot állított, melyen első dalműve: Amore in musica, előadásra is került. Itt foglalkozott behatóbban egyházi kompoziciókkal, Metastasio szövegére írta Isacco figura del Redentore c. oratóriumot. De a püspököt ellenségei bevádolták Mária Terézia előtt túlságos világi ízlése miatt, s fel kellett oszlatnia híres ének- és zenekarát, D.-nak is távoznia kellett Nagy-Váradról, hol, saját emlékiratai szerint, legboldogabb éveit élte. Később a nagy műszerető boroszlói hercegprimás, gróf *Schaffgotsch* udvarában töltött több évet, minden idejét a zeneszerzésnek szentelvén. Bécsben is oratórumai- s víg operáival nagy sikereket aratott. Ezek között kivált: Doktor és gyógyszerész (1786); Szerelem az őrültek házában; Demokritos; Hiob c. operáival. Sok kitüntetés érte. Nemesi rangra emelték s az aranysarkantyus rend lovagjai közé is fölvették. Bőkezű mecenása, a boroszlói hercegprimás halála után (1795) azonban megváltozott a sorsa. Elbetegesedett s az élet szükségeivel kellett küzdenie egész haláláig. Számos operát, oratóriumot, szimfóniát, kamarazenét s más válfaju zeneművet írt, melyek a maguk idejében még az akkor élt nagy mesterek művei mellett is feltünést keltettek.

Dittersbach, 1. *falu Boroszló porosz kerületben*, 4 km.-nyire Waldenburgtól, vasút mellett, (1910) 12,570 lak., gyufagyártással, vászonfehérítéssel és kőszénbányával. — 2. *D., falu Teschen cseh kerületi* kapitányságban, a szász határ közelében, kb. 600 lak., cérnafonással. Környékén a déli sziklákat, a szász Svájc egy részét, a hegyes homokkőoszlopokat és sziklaormokat számos turista keresi föl.

Dittersdorf, *Karl*, l. *Ditters*.

Dittes, *Friedrich*, német pedagógus, szül. Irfersgrünben (Szászorsz.) 1829 szept. 23., megh.

Bécsben 1896 máj. 16. Néptanítóságon kezdte működését s mindvégig a népoktatás ügyének élt. 1865—68-ig tanítóképzőintézeti igazgató, tanfelügyelő és tanácsos volt, 1868—81-ig a bécsi pedagogium igazgatója; azután az osztrák Reichsratban és 1878. megindított Pädagogium című folyóiratával küzdött a köznevelés szabadelvü fejlesztéséért. Szemben állott az egyházias nevelés, felekezeti vallásoktatás híveivel; állásától is ezért kellett 1881. megválnia. Filozófiai és pedagógiai nézetei Herbart követőivel is harcba állították. D. Beneke, Pestalozzi, Diesterweg irányában haladt. Terjedelmes irodalmi tevékenységével fejleszteni igyekezett a neveléstudományt, melyet a tanítóság munkájában szeretett volna érvényesíteni. V. ö. *Goerth*, Fr. D. in seiner Bedeutung für Mit- und Nachwelt (Leipzig 1899). Schule der Pädagogik c. (u. o. 1876, azután több kiadásban) összefoglalta egyenként már akkor igen elterjedt ped. kézikönyveit. Ezek magyarul is megjelentek: a lélektan *Kiss* Áron, a logika *Gyertyánffy* István (1872), a népiskolai módszertan ugyanezek együttes fordításában (1876); a neveléstörténetet *Hoffmann* Mór fordította le (1872); a neveléstan pedig *Kiss* Áron neveléstanának szolgált alapul (1885). Ezek útján D. a magyar népoktatásra is hatott.

Dittmarit (ásv.), egy guano-fajta. Előfordulási helye Skipton Caves (Ballarat mellett) Victoria.

Ditto, l. *Detto*.

Dittográfia (gör. a. m. duplairás), az ókori irók szövegkritikai fejtegetésében szereplő műszó; azt jelenti, hogy a szövegnek valamelyik helye (szók, vagy egész sorok, versek) kétféle szövegezésben, avagy lényegileg azonos, de kétféle formában maradt reánk, vagy mikor ugyanegy szótag vagy szó ismételten fordul elő a szövegben. Ellenkezője a *haplográfia*, mikor az a szó, melynek kétszer kellene szerepelnie, csak egyszer van meg.

Dittrich, *Ottmar*, német nyelvész, szül. Bécsben 1865 nov. 15., a lipcsei egyetemen magántanár. Hermann Paullal szemben, ki azon véleményen van, hogy a nyelvtudományt azonosítani kell a nyelvtörténettel, ő azt az álláspontot foglalja el, hogy a nyelvtudományt történeti részén kívül jelentékeny nem történeti elemekkel (nyelvfiziológia, pszichológia, fejlődésteória, etnológia, technika, filozófia) kell gazdagitani. Munkái: Über Wortzusammensetzung, auf Grund der neufranzösischen Schriftsprache (a Zeitschrift für romanische Philologie-ben 1898); Grundzüge der Sprachpsychologie (Halle 1903); Die Grenzen der Sprachwissenschaft (Leipzig 1905); Die Grenzen der Geschichte (u. o. 1905).

Ditz, *Heinrich*, ném. gazd. író, szül. Olzbergben (Vesztfália) 1842 febr. 19. Több egyetemen jogi és államtudományi tanulmányokat végzett. 1866-ban a bajor kormány Magyarországba küldte annak tanulmányozására, hogy mily befolyást gyakorol a magyarországi gabonatermelés a délnémetországi mezőgazdaságra, mert akkoriban a magyar gabona Németországba való özönlése válságba juttatta az ottani mezőgazdaságot. D. ekkor tapasztalatainak eredményét ily című munkában: Der ungarische land- und volkswirthschaftliche Bericht an das königlich bayerische Staatsministerium des Handels und der öffentlichen Arbeiten (Leipzig 1867) foglalta össze, mely nemcsak Németország, hanem a hazai érdeklődő közönségnek is becses és eddig ismeretlen adatokat és nézeteket szolgáltatott mezőgazdaságunk állapotáról. A munkát: *A magyar mezőgazdaság* (Pest 1869) c. alatt *Halász* Gábor fordította magyarra. D.-et utóbb Schönborn gr. uradalma vezetésére Munkácsra hívta meg, mely állásában 1872. maradt, azután egészsége helyreállítása végett hosszabb ideig Olaszországban időzött s ezután egy ideig Budapesten is lakott, 1874. azonban ismét elköltözött és Csehországban a Lichtenstein és Fürstenberg hercegek főigazgatója volt.

Diu *(Diva)*, a portugálok birtokában levő, 50 km² területü sziget Kelet-India Kattiavar nevű félszigete mellett, 13,206 lak. Hatalmas nagy erődje a sziget ék.-i végében van. Diu 1535. került a portugálok hatalmába. A szigetnek 1537—38-iki és 1546-iki védelme a portugál gyarmatok történelmében kiváló hősiességről tanúskodik. Diu városa a sziget K.-i végében az alkormányzó székhelye. Az egykor virágzó város most meglehetősen aláhanyatlott és elhagyatott.

Diureidek, a kémiailag két molekula hugyanyból felépült molekuláju vegyületek; ilyenek pl. hipoxanthin, xanthin, húgysav, theobromin, kaffein, allantoin, quanin stb. Alkalmas módon hugyanyra és ureidekre bonthatók.

Diuresis, l. *Vizelés*.

Diuretica a. m. hajtó gyógyszerek (l. o.).

Diuretin, *theobrominnatriosalicylat*, a teobrominnak szalicilsavas nátriummal alkotott vegyülete. Fehér, csaknem szagtalan por; lúgos és keserű ízű, vele egyenlő súlyú meleg vizben tökéletesen oldódik lúgos kémlőhatású oldattá. Savak a D.-t elbontják, így vizes oldatából a szalicilsavnál gyengébb sav, pl. a szénsav csak teobromint, erősebb sav pedig szalicilsavat is leválaszt. A D. előállítására (1—1 molekulasúlynyi) teobromint nátriumhidroxiddal teobrominnátriummá alakítanak és nátriumszalicilát oldatával elegyítve a folyadékot légüres térben szárazra párologtatják. A D.-t mint gyógyszert, húgyhajtószerül (diureticum), napjában többször 0·5—1·0 gr.-os adagokban, belsőleg alkalmazzák.

Diurna (állat), a pikkelyes szárnyuak *(Lepidoptera)* rendjének, a nagy lepkék *(Macrolepidoptera)* csoportjának egyik alcsoportja, ahová a fecskefarku-, kardos-pille, galagonya-özöndék stb. tartozik. L. *Nappali lepkék*.

Diurna acta, l. *Acta*.

Diurnale (lat.), imádságos könyv kat. papok számára, mely a napszaki breviarium részét, az ú. n. horae diurnae-t tartalmazza.

Diurnista (lat.), napidijas irnok, díjnok (l. o.).

Diurnum (lat.) a. m. napidíj.

Dius fidius, a régi itáliai népek vallásában a becsület (lat. fides) és hűség istene, kit a szabinok *Semo Sancus* néven tiszteltek. D. templomában őrizték az állami szerződéseket s az ő nevére esküdtek («me D.»-hoz kiegészítendő *adiuvet*, tehát a. m. isten engem úgy segéljen!), mindig a szabad ég alatt, tehát a házban a compluvium (l. o.) alatt.

Diuturnitas (lat.) a. m. hosszadalmasság.

Div., rövidítés az orvosi vényeken, e helyett: *divide*, ossz, vagy *dividatur*, osztassék. Azonkívül *divus* és *diva* megrövidítése is. Mint zenei rövidítést l. *Divisi*.

Diva (lat.) a. m. istennő (főleg szinházi primadonnákra alkalmazva).

Diva, sziget, l. *Diu*.

Divača (ejtsd: divacsa), Naklo községhez tartozó falu Sessana görz-gradiskai kerületi kapitányságban, vasúti csomópont, kb. 700 lak. Közelében van a 600 m. hosszú, Rudolf trónörökösről elnevezett barlang, pompás fehér cseppkövekkel és a sanktkanziani híres barlangok és katarakták.

Divae memoriae (lat.) a. m. boldog emlékü.

Divald, 1. *Adolf (berencsi)* erdész és szakiró, szül. Selmeczbányán 1828 jún. 1., megh. Szombathelyen 1891 nov. 12. A szabadságharcban mint honvédtüzér vett részt s utána félbeszakított szaktanulmányait Selmeczbányán fejezte be. Erdészeti szolgálatát Koburg hercegnél kezdte meg, onnét azonban állami szolgálatba lépett. 1862-ben selmeczbányai kincstári erdőmesteri minőségében Wagner Károllyal együtt megalapította az *Erdészeti lapokat*, mely vállalat a teljesen hiányzó magyar erdészeti irodalom úttörője volt. 1867-ben a kincstári erdőügyek élére állították, mely állásában miniszteri tanácsosi minőségben 1872-ig maradt. Ezután a szlavóniai kincstári erdőségek értékesítése céljából alakult részvénytársaság vezérigazgatója s annak feloszlása után pedig az Esterházy hercegi uradalmak igazgatója lett. 1889-ben nyugalomba vonult. A M. Tud. Akadémia 1864. levelező tagjává választotta, a királytól pedig «berencsi» előnévvel magyar nemességet kapott. Mint iró gyakran *Erdődi* nevet használt. Az Erdészeti Lapok és más szakfolyóiratokban megjelent számos cikkén kívül főbb munkái: Zur ung. Forstliteratur (Pozsony 1861); *Segédtáblák erdészek és erdőbirtokosok stb. számára* (Selmecz 1864, Wagner Károllyal együtt); *A természettudományok s az erdészet* (u. o. 1865, akad. székfoglaló); *Közgazdasági eszmetöredékek az erdészet köréből* (Pest 1866, Erdődi név alatt); *A magyar birodalom államerdőségei kezelésének eredményei 1867-ig és lépések egy jobb jövő felé* (Buda 1868); *Magyar-német és német-magyar erdészeti műszótár* (Pest 1868, Wagner Károllyal); *Jelentés Máramaros-, Ung- és Liptómegye kincstári erdőségeiről* (Buda 1870, térképmellékletekkel); *Jelentés Erdély kincstári erdőségeiről* (u. o. 1871, térképekkel).

2. *D. Kornél*, műtörténetiró, szül. Eperjesen 1872 máj. 21. Középiskoláit szülőföldjén végezte, azután a budapesti egyetemen orvostant és bölcsészetet hallgatott; azóta kiváló sikerrel foglalkozott magyar művészettörténettel. Önálló kutatásai révén új világításba helyezte a felső magyarországi művészet multját, amelyről részletes tanulmányok és nagy anyaggyüjtés segítségével kimutatta, hogy az mégsem annyira külföldi jellegű, mint általában hitték. Idevágó művei: *Szepesvármegye művészeti emlékei* (Szobrászat, festészet, iparművészet, Budapest 1906); *Magyarország gótikus szárnyasoltárai* (u. o. 1909); *Budapest művészete a török hódoltság előtt* (u. o. 1903 stb.); *Velence művészete* a XVI. században (1910); *A beszterczebányai muzeum kalauza* (1909). Ezenkívül számos kisebb cikke jelent meg művészeti és iparművészeti folyóiratokban. Munkatársa e Lexikonnak is. Kor- és művészettörténeti vonatkozásokkal átszőtt elbeszéléseket is írt *Tarczai* György néven, ilyenek: *Szt. Margit legendás könyve* (Budapest 1904); *Masolino, Az egetverőhegy* (Családi Könyvtár) stb. Tagja a M. Tud. Akadémiának.

3. *D.*, könyvnyomtató család. Első szereplő tagja *János Márton* 1776. vette meg a ferencrendiek ismeretlen időben alapitott eszéki nyomdáját, s az a családja tulajdonába maradt a mult század ötvenes éveinek elejéig. 1819-ben öröklés útján *D. Márton Alajos* kezébe került a nyomda. Halála után özvegye *Julia* vezette az üzletet tovább 1847-ig, amikor *D. Károly* lett a nyomda tulajdonosa. Ő tőle *Lehmann* Károly vette át az ötvenes évek elején.

Divalia, l. *Angerona*.

Diván (török) a. m. tanács, gyülekezés, első sorban pedig államtanács. Az államtanácsnak régebben tagjai voltak a vezirek, hadbirók és miniszterek. A D. elnöke pedig a nagyvezér volt. D.-juk vagyis tanácsuk volt még a helytartó pasáknak, a kapudán pasának és a janicsár agáknak is. A D.-nak egyik neme az *afak D.-i*, szószerint láb-, vagyis álló D., főleg háborúk idejében, továbbá a *galaba D.*, a sokaság tanácskozása, közgyülés. Ezzel ellentétben volt a *hász D.*, melyen csakis az előkelők, vagyis a miniszterek vettek részt. *D.-i humájun*, császári tanácskozás, vagyis a padisáh elnöklete alatt folyó titkos tanács. A tanácsterem neve *D. háne*, háború idejében esetleg sátor is lehetett. Egy törökös kifejezés *D. durmak* a. m. tanácsot állani, vagyis tanács előtt megjelenni. *D. kálemi*, az a hivatalos helyiség, ahol a nagyvezér rendeletei készülnek. Másik jelentése a D. szónak: versgyüjtemény, költeménykötet és egyáltalában költői műveknek gyüjteménye.

Diván, ülőbutor, mely nyugvó ágynak is szolgál. A nálunk szokásos alaknál van két párnázott kartámlája és háttámlája, mely különböző magasságú lehet. A török divánt az jellemzi, hogy nincs sem rögzített karja, sem háttámlája, hanem ezeket puhább vánkosok helyettesítik; különben pedig szőnyeggel — általvetővel — van leborítva. Jellemző még utóbbira, hogy farésze kívül nem látszik, mi aztán határozatlan külsejével alkalmassá teszi, hogy bármely stílü butorzat között helyet foglaljon.

Divánháne (török), a keleti műizlés szerint épült házak tágas és szellős előszobáinak neve.

Divano, arab pénznem és Abessziniában az egyiptomi para neve. Értéke körülbelül 5 f.

Divat (ném. *Mode*, franc. *mode*, lat. *modus*, ang. *fashion)*, ruházkodásban s egyéb társas életjelenségekben az az időnkint felbukkanó újítás, amely a hagyományos kereteken belül maradva, néha annak korlátait is áttörve, egyideig egy-egy társas réteg számára kötelező erejüvé lesz, de állandóvá sosem gyökeresedik. Ami belőle mégis megmarad, az céltalan dísszé szokott válni. Ilyen cicomák a kezdetleges műveltségű népek *férfiain* inkább láthatók, mint a nőkön, félművelt állapoton már átveszi a *nő* a vezetőszerepet s megtartja a

legmagasabb kultúrák szinvonalain is. Nemzeti viseletek nincsenek alávetve a D.-nak, csak háttérbe szorulnak miatta. A D. szeszélyei eredetileg a haladás után való törekvésből támadtak. Minden egyes ruhadarab folytonosan tökéletesíthető; de minthogy az emberi nem fejlődése egy téren sem halad egyenes vonalban, hanem kigyózó uton, ez tapasztalható az öltözködés terén is. Nem ritkán azonban a költségesben, bizarrban, sőt természetellenesben való kedvtelés utat tör magának és a haladás pályájáról a hanyatlásra terel bennünket. A hosszú fejlődésre való visszapillantás azonban azt bizonyítja, hogy a rosszal csakhamar fel szoktak hagyni, míg a jó magában foglalja állandóságának biztositékát. A D. azon tényezők egyike, melyek a keresletre és ezzel az árra nagy mérvben hatást gyakorolnak. A D. változása tetemes készletet értéktelenít, leszorítja az állandó árúk értékét. E szempontból a D.-ot a gazdaságra káros elemnek jelezték; másrészt azonban a gyártást emeli és a versenyt elősegíti, úgy hogy a változás okozta kár kiegyenlítődik.

A műipar terén mutatkozó reformmozgalmak részben a D. ellen való harc nyilvánulásai; a D. önkényének a stil törvényei által akarnak korlátot emelni, anélkül hogy ez a feltaláló művész képzeletét gátolná szabad mozgásában. Az ékszergyártásra, a mintáknak, a szövetek szinének összeállítására stb. való befolyásával ez irány a D. voltaképeni terére, a viseletre is kihat s remélhető, hogy a műizlés és műértelem általánosabb elterjedése végre is lehetetlenné tesz olyan divatot, mely a testet eltorzítja s rá káros hatásunak bizonyul. XIV. Lajos óta Franciaország volt a ruha-D. terén hangadó, de nem anélkül, hogy önkényes uralma ellen ne támadt volna alkalmilag ellenszegülés, vagy hogy maga is idegen befolyásnak ne engedett volna, pl. a forradalom előtt a Franklin quaker viseletének és az angol D.-nak. A második francia császárság bukása óta főleg Németország igyekszik a francia D. uralma alól magát kivonni. De ez igyekezet eddigelé csak a férfiviseletre nézve járt némi sikerrel; így pl. a kalapok divatját évente Lipcsében döntik el. Nemzeti viselet létesítésére vagy felélesztésére célzó törekvések (III. Gusztáv svéd király, a német Burschenschaftok, a magyarok stb.) csak mulékony sikerrel jártak; ellenben 1848 óta a férfiak viseletében majdnem teljes fesztelenség állott be s csakis a frakk tartotta magát fenn általánosan elfogadott díszruhaképen.

A D. története egészben véve a művelődéstörténelem nem éppen lényegtelen része, főleg a modern Európára nézve, midőn valamely korszak észjárása gyakran jellemző kifejezést nyer benne. A feszes spanyol D., a harmincéves háború idejekor viselt lengő ruházat, XIV. Lajos díszes, XV. Lajos frivol-csinos, az amerikai szabadságharc egyszerű polgárias öltözéke, egyszersmind megannyi külső megérzékítései azon szellemi áramlatoknak, melyek az egyes korszakokban uralkodtak (l. *Viselet).* A viselet és képzőművészet közti viszonyt a paróka-stilus, copf-stilus kifejezések jelzik. A *D.-lapok* német eredetüek, legrégibb volt a Mode- und Galanteriezeitung (Erfurt 1758); leghosszabb ideig állott fenn a Bertuch és Krauss szerkesztette Journal der Luxus und der Moden (Weimar 1786—1823). Jelenleg majdnem minden nyelven és minden nagyobb városban jelennek meg folyóiratok, melyek a ruhadivaton kívül női kézimunkákkal is foglalkoznak és szépirodalmi részszel is birnak (magyar nyelven: Budapesti Bazár, Divat-Salon, Divat-Ujság stb.). V. ö. *Hauff,* Moden u. Trachten, Fragmente zur Geschichte des Kostüms (Stuttgart 1840); *Louandre,* Les arts somptuaires, histoire du costume et de l'ameublement etc. (Paris 1857—58, 2 köt. szöveg és 2 köt. ábra); *Racinet,* Le costume historique (u. o.); *Névy* L., Az izlés különösségei (Magyar Szalon 1887).

Divatárus-szaktanfolyam. A divatárusság körébe tartozó női munkákat karolja fel. Rendszerint a nőipariskolákkal kapcsolatosan szerveztetnek az őszi, téli és tavaszi idényben három-három havi tartammal. A tanítás tárgyai: női kalapok, fejkötők, szalag- és csipkedíszek készítési módja, művirágkészítés, szakrajz. A budapesti állami nőipariskolán 1898 év óta áll fenn. L. *Nőipariskolák.*

Divatcsarnok. Tudományos, szépirodalmi, művészeti és divatközlöny. 1853-ban alapította *Császár* Ferenc mint tulajdonos szerkesztő. Halála után 1858. a kiadást és szerkesztést ideiglenesen *Szilágyi* Virgil vette át, aztán a kiadók és szerkesztők több izben váltakoztak, végre 1863. megszünt.

Divathős v. *divatfi, piperkőc,* l. *Ficsúr.*

Divatkór, a divatnak természet- és észellenes elfajulása, különösen az egészség és illem szabályait figyelmen kívül hagyó öltözködésben, l. *Divat.*

Divatlapok, l. *Divat.*

Divécs (azelőtt: *Divics),* kisk. Krassó-Szörény vm. moldovai j.-ban, (1900) 706 szerb és oláh lak., u. p. és u. t. Beloberska.

Divék-*nemzetség.* Nyitravármegyei gyökeres magyar nemzetség, melynek székhelye a Kis-Nyitra folyónak Szucsánytól fölfelé terjedő völgye volt. A tatárjárás utáni időből három ága ismeretes, az oklevelek adatai nem elegendők arra, hogy e három ágat közös törzsre visszavezethessük. E három ág a következő: Mikó ága, a Bossányi-ág és az Ákor-ág. A Mikó-ág őse I. Mikó, akinek birtokai Kernecz, Bik, Divék és Majtény (Mojtech, ma Alsó- és Felsőmotesicz) voltak, Nyitra és Trencsén vármegyében. Ez ágból származnak a Besznák-, Bacskády- és Majthényi-családok, azonban az izről-izre való leszármazás a reánk maradt adatokból nem állapítható meg. A Bossányi-ág ősi birtoka a Kis-Nyitra balparti része volt, de birtokai voltak Turóczban és a Nagy-Nyitra mentén Bossányban. Ebből az ágból ered a Kisprónai és a Bossányi Bossányi, nemkülönben a Tőkés-Ujfalussy-család. Az Ákor-ágból származott családok közös őse I. Ákor, akinek utódai az Egyházas-Divéky, Vásáros-Divéky és később Csemendy-, Szomorfalvi-, Jókuthy-, Rudnay-, Rudnyánszky-, Divék-Ujfalussy-, Zsámbokréthy- és Mocsolnoky-családok megalapítói. Ezek a családok 1348. osztoztak meg a birtokokon, melyekhez Divék-Ujfalu, Rudnó, Lestyén, Bossány, Jókút, Egyházas-Divék, Terestyénfalva, Lomnicza, stb. tartoztak. A nemzetség címere élőfa alatt bal-

lagó medve, de ez a címer nem tekinthető ősi eredetünek, hanem szerkezeténél fogva újabb eredetre vall. V. ö. *Karácsonyi* J., A magyar nemzetségek (I. köt. és a III. 2. köt., amelyben *Csoma* a nemzetség címerét tárgyalja; *Wertner* M., A magyar nemzetségek, I. köt., továbbá a Turulban megjelent tanulmányokat; *Rudnay* Béla, A D.-nemzetség címere (Turul V. köt.); *Rakovszky* István, A D.-nemzetség címeréhez (u. o. V. köt.); *H. G. D.*, A D.-nemzetség leszármazása, címere (u. o. VIII. köt.); *Rudnay* B., Ujfalussyak és Rudnayak perei a Petróczyek ellen (Budapest 1909).

Divékjánosi (azelőtt: *Divékjeskófalu)*, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 194 tót lak., u. p Rudnó, u. t. Nyitranovák.

Divékrudnó (azelőtt: *Nyitrarudnó)*, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 326 tót, német és magyar lak., postahivatal, u. t. Nyitranovák.

Divékszécs (azelőtt: *Szécs)*, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 310 tót lak., u. p. Rudnó, u. t. Nyitranovák.

Divéktemes (azelőtt: *Temes)*, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 297 tót lak., u. p. Bélapataka, u. t. Nyitranovák.

Divékújfalu, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 589 tót lak., u. p. Novák, u. t. Nyitranovák, D.-t a Divék-nemzetség alapította; már 1270. szerepel Divecske néven. 3 régi kastélya van, egyik 1380—1401-ig épült, a XVI. sz.-ban az Ujfalussyak kezébe került, majd a Rudnay-családra szállt s most Rudnay István birja; a másik kastélyt az Ujfalussyak már mint bárók épitették a XVII. sz.-ban, utóbb idegen kézre került s most romban hever; a harmadik kastély a XVIII. sz. közepén épült, most Rudnay Jusztiné, kertjében óriási hársfa áll.

Divény, kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 1275 tót és magyar lak., fogyasztási szövetkezet, postahivatal, u. t. Lónyabánya. L. még *Kis-* és *Nagydivény*. A község Ny.-i szélén *D. vára* romjaiban hever. Mátyás király koráig a Losonczi-családé volt e vár; 1473. a nádasdi Ongorok, a XVI. sz. elején a gyarmati Balassa nemzetség birtokába került. Országos jelentőségűvé vált 1554 óta, amikor is a török elfoglalván Fülek várát, D. végvárrá lett, mely a kriváni hágó bejárata előtt kulcsa volt egész Zólyom vármegyének. 1559-től fogva már Nógrád vmegye gondoskodik a Balassák e vára megerősítéséről. 15 év mulva, 1574. a budai basa ostrom alá fogta; őrsége vitézül védte ugyan magát, de a rommá lőtt fészekben még sem tarthatta magát huzamosabban, s végre is kirohanásban kellett keresnie a menekvést vagy halált. Osztályrészükül az utóbbi jutott; elestek az összes magyar csapatvezérek, s a török fogságot csak egyetlenegy, szerb származású alvezér kerülte el. 1593 nov. 26. Pálffy Miklós és Teuffenbach a környékbeli várakat gyorsan egymásután elfoglalván, az itteni török helyőrség kiszökött az elhanyagolt állapotban levő várból, átengedvén nem nagy nyereségül a keresztényeknek. Az 1602-ki országyűlés elrendelte, hogy D. vára kijavíttassék és e terhet Turócz vármegyére rótta. 1605-ben Bocskay hadai foglalják el, de már a következő évben német hadak szállják meg. 1676 óta sűrűn emlegetik, mint fészkét a garázda, részeges és szenvedélyes gróf Balassa Imrének. Jogsértései miatt két izben idézték Balassát Bécsbe, s midőn másodizben ment volna oda, I. Lipót elfogatta, s addig nem engedte szabadon, mig reverzálist nem iratott alá, s egyszersmind le nem mondatta D. vára birtokáról. Balassa ekkép elveszíté ugyan várát, de I. Lipót engedélyével a vár É.-i oldalán egy kastélyt építtetett, melyben állandó lett a tivornya. A gróf föltette magában, hogy bármi áron visszaszerzi ősi várát, s hogy célját elérje, cselhez folyamodott. A vár német parancsnokával kibékült, sőt meghívta asztalához, ott leitatta s társaival együtt megölte. Balassáék aztán felöltötték a megöltek ruháit, s a gyanutlan kapuőrtől bebocsáttatván a várba, ott az őrséget lefegyverezték, a várat pedig hatalmukba ejtették. I. Lipót erre Wesselényi nádorra bizta Balassa megfenyítését. A nádor a féktelen főur ellen Sándor Gáspárt küldte ki; ez azonban szégyenszemre, sebesülten kényszerült elvonulni a vár alól. Balassa ezután háborítlanul folytathatta rablásait egész 1679-ig, amikor is Lipót Strassoldo és Leslie tábornokokkal elfoglaltatta a várat, és hogy a lázongóknak többé menedékül ne szolgáljon, minden palotáival együtt felgyujtatta, bástyáit levegőbe röpíttette. V. ö. *Novák* L., D. hajdan és most (Budapest 1887).

Divényhuta, kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 713 tót lak.; u. p. Felsőtisztás, u. t. Kriván-Gyetva.

Divényi *Mehmed*, török hitre tért magyar, kinek nevét megörökíti egy «*Madzsar türki*» c. török formában és török betükkel írt magyar szerelmi dal, melyet Gévay Antal fedezett fel a bécsi udvari könyvtárnak az 1588—89. évekből való egyik török kodexében.

Divényoroszi, kisk. Nógrád vm. gácsi j.-ban, (1910) 1547 tót lak., tej- és mezőgazd. termékeket értékesítő szövetk., u. p. Krivány, u. t. Krivány-Gyetva.

Diverbium (lat.), a régi római drámában a nem zenével kisért, csak szavalt párbeszéd.

Divergál (lat.) a. m. más véleményen van, eltér, *divergens*, széttartó.

Divergencia (növ.), l. *Levélállás*.

Divergens *(széttartó)*, a konvergensnek *(összetartó)* az ellentéte. Két nem párhuzamos egyenes a metszési pont irányában konvergens, az ellenkező irányban D. A széttartás mértéke a két egyenes által bezárt szög. A görbe vonalakra vonatkoztatva ezt a kifejezést ugyanilyen értelemben alkalmazzák. A *sorokra* vonatkozó értelmét l. *Oszcilláció*.

Diversa (lat.) a. m. különfélék, pl. árúk, hitelezők, számlák stb., kereskedésben, különösen könyvvezetésben gyakorta előforduló jelzés; *diversus*, ellenkező, változékony, különböző.

Diversio (lat.) a. m. elterelés; a katonaságnál az ellenség figyelmét reánk nézve fontos ponttól, más, reánk nézve nem fontos pontra *elterelő* hadműködés v. harctevékenység.

Diversitas (lat.) a. m. különbözés.

Diverticulum (lat.) alatt az anatómiában vak kiöblösödést értünk. Ilyen D.-t több helyen találunk, ezek részben minden szervezeten jelen vannak s rendszerint valamely embrionális szerv

csökevényes maradványai, részben pedig megváltozott, kóros viszonyok között képződnek. Normális viszonyok közt is megtalálhatók: a Meckel-féle D., mely az embrio köldök-bélcsatornájának (ductus omphalo-entericus) maradványa, a vékonybél alsó végén találjuk kb. 1 m.-nyire a vakbél előtt, kesztyüujjalakú tasak képében. A Vater-féle D. a gyomorvégi bélben van, sekély árok, melybe az epecső s a hasnyálmirigy kivezető csöve nyílik. A Nuck-féle D. nőkben fordul elő, a hashártyának két kis kiöblösödése a lágyéktájon, mely a férfiaknál jelenlévő, a heréket beborító tanida vaginalis propriának (l. *Here)* felel meg.

Divertimento (ol., franc. *divertissement)* a. m. mulatság, szórakozás. Régente a dalművekbe elvett balletrészlet. 1750 után egy a suitehez v. partitához hasonló, de ezeknél könnyedebb sorozata a tételeknek (táncoknak és más egyszerübb szerkezetü daraboknak). 5, 6 és még több tételü. Irták egy v. több hangszerre, fúvó- és egész zenekarra. — *D.* alatt egyveleget (potpourrit) is értenek. Továbbá egy kis közjátékot a fugában (l. o.).

Dives (ejtsd: dív), 1. kis parti folyó Franciaország ény.-i részében; Orne départementban, Exmes és Gacé közt ered, Trun elhagyása után Calvados départementba lép át és a Beuzeval nevü partvidéken a La Mancheba torkol. Mellékvizei: az Ante, Oudon, Laison, Divette és a legnagyobb a Vie. Hossza 116 km., amelyből 28 hajózható.

Dives-sur-Mer (ejtsd: dív szür—), falu Calvados francia départementban, a Dives jobbpartján, annak torkolatánál, vasút mellett, (1901) 3306 lak., tengeri fürdővel, parti hajózással. 1066-ban Vilmos herceg innen indult ki Anglia meghódítására, de Saint-Valery kikötőjében kellett menedéket keresnie. Ezen esemény emlékét egy monumentális oszlop hirdeti; a falu templomában pedig márványtáblákon olvashatók Vilmos legkiválóbb követőinek nevei.

Divide et impera (lat. a. m. ossz meg és uralkodjál), az a ravasz politikai elv, amely a különböző népeket és társadalmi osztályokat kölcsönös féltékenység fölkeltése és az ellentétes érdekek mesterséges felszítása által szembe állítja, hogy annál könnyebben lehessen fölöttük uralkodni. Ezt a politikát követték a rómaiak a provinciákban, Metternich az osztrák monarchiában.

Dividenda a. m. osztalék (l. o.).

Dividivi (növ.), a Venezuelában és Közép-Amerikában termő *Caesalpinia (Libidibia) coriaria* (l. *Caesalpinia)* csiga- vagy S formájú hüvelytermése, amely 30—50% cseranyagot tartalmaz s cserzésre és feketefestésre használják. L. *Cserzőnövények.*

Divináció (lat.) a. m. jóslóképesség, látnoki erő, sejtés; a rómaiaknál belefoglalva a mantikára (jóslás) vonatkozó összes jelenségeket, intézményeket, csodaszerü eseményeket, álomból, jelekből való jóslásokat, orákulumokat, madárjóslásokat. A régi római jog kifejezése szerint D. a bírói vizsgálat, hogy több kinálkozó panaszos közül ki legyen a fővádló, és a többiek csak melléje sorakoznak (subscriptores). Igy Verres bűnügyében arról volt szó, hogy Cicero v. Caecilius legyen-e a fővádló, azért Ciceronak Verres ellen mondott első beszéde D.-nak neveztetik. A birák ilyenkor bizonyos erkölcsi elővéleménnyel itéltek (divinabant); innen a név eredete.

Divina Commedia (ol.), az isteni komédia, Dante főműve, l. *Dante.*

Divinatio (lat.), l. *Divináció.*

Divinatorius (lat.) a. m. isteni sugalmazáson alapuló, jóslatszerű. D. kritikával — alapos tudás birtokában — ötletszerüleg, sok fejtörés nélkül is ki lehet találni a helyest, pl. a klasszikusok valamely romlott helyének eredeti alakját, mint ahogy néha teljesen érthetetlen sajtóhibát kijavítunk.

Divinitas (lat.) a. m. istenség.

Divinum jus (lat.) a. m. a római jogban az isteni, azaz az istenségből kiinduló és az arra vonatkozó jog, szemben a jus humanummal, az emberi joggal. Az egyházjogban isteni eredetü jogtétel, melyektől eltérni nem szabad, szemben az apostoli eredetü tételekkel (jus humanum).

Divirigi *(Divrik)*, város Szivasz ázsiai török szandzsákban és vilajetben, a felső Eufrát egyik jobbparti mellékfolyója mellett, 1110 m. magas tágas síkságon, számos történelmi emlékkel, 6000 lak.

Divisi (röv. *div.*, ol.) a. m. megosztva. Utasítás, hogy a zenekarban a vonós hangszerek két v. több szólamú részleteket osszanak meg egymás közt, vagyis ne játszák azokat mint dupla fogásokat.

Divisibilis (lat.) a. m. osztható; *divisibilitas*, oszthatóság.

Divisio (lat.) a. m. felosztás (l. o.); a katonaságnál l. *Hadosztály.*

Divisio Apostolorum, l. *Apostolok oszlása.*

Divisionarius, l. *Hadosztályparancsnok.*

Divisionis beneficium, l. *Kezesség.*

Divisioniste (franc.), divizionista, l. *Pointillista.*

Divisor (lat.), l. *Divizorok.*

Divisorium (lat.) a. m. osztó szerszám; az órások osztókorongja; a nyomdászatban a szedők favillája, mellyel a kéziratot leszorítják.

Divitiacus, az aeduusok főnöke az ókori Galliában, ki Ariovistus (l. o.) ellen segítséget kért Rómától; ellenfele volt testvéröccsének, Dumnorixnak, ki Ariovistus és a helvetiusok segítségével akart az aeduusok élére kerülni. Mint Caesar híve részt vett a belgák ellen folyt harcokban s midőn Dumnorix fogságba esett, érte Rómában kegyelmet kért.

Divizió, l. *Divisio.*

Divizorok (lat.) a. m. osztók. A régi Rómában oly egyének, akik a választó comitiákon a jelöltek érdekében utóbbiak pénzével vesztegettek. Össze nem tévesztendők a *diribitorok*-kal (l. o.). Foglalkozásuk becstelennek tartatott és állami tilalom alatt állt.

Divjake, adók. Modrus-Fiume vmegye delnicei j.-ban, (1910) 1485 horvát-szerb lak.; gőzfürész, u. p. és u. t. Skrad.

Divković (ejtsd: —ics) *Matija,* horvát író, szül. Jelašiciban 1589., megh. 1616. Boszniai ferencrendi pap, egyideig Szarajevóban mint káplán, későbben Kreševóban és Olovóban élt. Több vallásos munkát írt, melyek Velencében jelentek meg, a horvát ősnyomtatványok közé tartoznak és ma már igen ritkák. Ilyenek: Beside Divko-

vića svarhu evangjelia (D. szónoklatai az evangéliumokról, Velence 1616); Nauk karstianski (Keresztény tanok, Velence 1611).

Divona, *Cahors* város (l. o.) neve a rómaiak korában.

Divonne-les-Bains (ejtsd: divonnlebeñ), község Ain francia départementban, a Mussy-hegy (668 m.) lábánál, a Genfi-tóba szakadó Versoix forrásánál, (1901) 1665 lak. Vízgyógyintézete, amelyet Vidart alapított, egyike Európa legkiválóbb és leglátogatottabb ilynemű intézeteinek.

Divorce (franc., lat. *divortium)*, a házasfelek elválása.

Divortium (lat.) a. m. elválás, a házastársaknak ágy- és asztaltól való elkülönítése (separatio a thoro et mensa).

Divoš, adók. Szerém vm. mitroviczai j.-ban, (1910) 1569 horvát-szerb lak., szerb ipar- és takarékegylet; u. p. Calma, u. t. Erdővég.

Divoselo, adók. Lika-Korbava vm. gospiči j.-ban, (1900) 2606 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Gospić.

Divoševci, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1900) 285 horvát-szerb lak.; u. p. Velika-Kopanica, u. t. Andrijevci.

Divoto v. *divotamente* (ol.), a zenében a. m. áhitattal.

Divrik, város, l. *Divirigi.*

Divulgál (lat.) a. m. elhiresztel.

Divulsio (lat.) a. m. szétszaggatás.

Divus (lat.) a. m. isteni; istenített emberek, különösen elhalt római császárok jelzője.

Divuša, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1900) 174 horvát-szerb lak., postahivatal; u. t. Volinja.

Dixi (lat.), elmondtam! A római szónok zárószavai, melyekkel a hallgatóknak tudtul adja, hogy előadása véget ért. A világi latin szónoklatokat jelenleg is így fejezik be. — *Dixi et salvavi animam meam*, elmondtam s megmentettem a lelkemet, vagyis: megnyugtattam a lelkiismeretemet; elmondtam, ami a szívemet nyomta.

Dixie v. *dixie's land*, kedveskedő értelemben való elnevezése az északamerikai Unio déli államainak.

Dixmude, Nyugat-Flandria belga tartomány hasonlónevű arrondissementjának székhelye az Iser partján, vasút mellett, a XVI. sz.-ból való püspöki kollégiummal, szövő-fonó-, vászonfehérítő iparral, élénk állat-, sajt- és vajkereskedéssel, (1910) 3316 lak. Szt. Miklósról nevezett templomának kórusa érdekes látványosság.

Dixon (ejtsd: dikszn), város Illinoisban Chicagótól Ny.-ra (158 km.), a Rock River mellett. Vasúti csomópont. Eke- és vaggongyártás; (1900) 7917 lakossal.

Dixon, 1. *Richard Watson*, angol költő és történetiró, szül. Londonban 1833., megh. 1900 jan. 23. Oxfordban tanult, több helyen volt lelkész, utoljára Northumberlandben. A präraffaelita Burne Jones-szal és W. Morris-szal nagy része volt az új irány főorganumának, az Oxford and Cambridge Magazin-nek előmunkálataiban. Legmaradandóbb becsű költői művei: Odes and eclogues (1884); Lyrical Poems (1886); Songs and Odes (1896). Legjobb történeti műve a híres History of the Church of England from the Abolition of the Roman Jurisdiction (1877—1902).

2. *D., William Hepworth*, angol író és utazó, szül. Manchesterben 1821 jún. 30., megh. Londonban 1879 dec. 27. Dolgozott az Athenaeumba és a Daily Newsba. Ez utóbbiban jelent meg feltűnést keltő műve az angol börtönügyről (The London prisons, 1850). Életrajzai közül híresek: John Howard (1849); William Penn (1851); Blake (1853); Bacon (1861). Utazásairól számos munkában számolt be; leghíresebbek: The Holy Land 1863); New America (1867); Free Russia (1870); British Cyprus (1879).

Dizain (ejtsd: dizeñ), a francia verstanban a tízsoros versszak elnevezése.

Dizanalit *(dyasanalit*, ásv.), titánsavas mész és nióbsavas mész cerium- s vasoxidul tartalommal. Régebben perowskit-nak tartották. Fekete, átlátszatlan hexaéder-kristályokban található kristályos mészkőben: Vogtsburg (Kaiserstuhl), Magnet Cove (Arkansas), Monte Somma (Vezuv).

Dizartria (gör.), l. *Szótagbotlás.*

Dizesztézia (gör.), tulajdonképen kellemetlen érzést jelent (l. *Paresztézia)*, értjük azonban alatta azt a beteges érzékenységet, midőn a búskomor betegnek még a kellemes érzések, behatások is lelki fájdalmat okoznak.

Dizful, város, l. *Diszful.*

Dizsér, kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 543 oláh és magyar lak.; u. p. Margitta, u. t. Felsőábrány.

Djakova *(Diakova, Djakovo, Djakovica)*, város Felső-Albániában, Koszovo török vilajetben, 33 km.-nyire Prizrendtől, a Fehér-Drin mellékvize: a Krena partján, 21,000 lakossal. A környékén elterülő síkságon kat. mirditák, Törökország egyik legharcosabb népe telepedett meg.

Djakovár, l. *Diakovár.*

Djakovica, város, l. *Djakova.*

Djakovo, l. *Diakovár* és *Djakova.*

Djambi v. *Jambi*, l. *Dzsambi.*

Djangeh, afrikai néger törzs, l. *Dinka.*

Djaul *(Sandwich-szigetek)*, korallmészsziget Ujmecklenburg előtt, buja növényzettel.

Djausz, az ind hitregetanban az ég istene; a legrégibb istenségek egyike az árjáknál. Neve azt jelenti szanszkritul, hogy világító, megvilágító; eredetileg csak az égboltot jelentette, idők folytán azonban személyesítették. Nőül véve a Földet, Prithivi-t, minden létezőknek, isteneknek, embereknek és a dolgoknak ősszülője lett. D. megfelel a görög Zeus (Dios) és a latin Diespiternek.

Djebel, l. *Dzsebel.*

Djed (horvát) a. m. *nagyatya*. 1. A horvát nemzeti dinasztia korában a X. és XI. sz.-ban egy magas udvari méltóság címe (Chroatorum ded v. dad). A djed a horvát királyok családi vagyonának kezelője és a királyi gyermekek nevelője volt. Névszerint az oklevelekből a következőket ismerjük: Volessa (1062-ben); Johannes (1070); Druznik (1072) és Stojan (1073). — 2. Boszniában a XIII. és XIV. sz.-ban a bogomil vagy pataren egyház fejének címe. L. *Bogomilok.*

Djedina rieka, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 286 horvát-szerb és cseh lak.; u. p. és u. t. Caglin.

Djedovina (délszláv), l. *Zsupa.*

Djel (v. *Bródi hegység),* azon alacsony (459 m.) hegység, mely Pozsega vmegyében s részben Verőczében is, az Orljava völgyétől a Breznica völgyéig elterül; É. felől a Londja völgye, délen a Száva lapálya jelöli határát. Hossza Ny.—K.-i irányban 45 km., szélessége 8—17 km. Szabályosan kifejlődött főgerince Pleternicától Diakovár felé a Londja mentén vonul; hozzá Zdence táján mellékág csatlakozik, mely az Orljava és Glogovica közti vidéket hálózza be. A D. leginkább gömbölyded, vagy hosszan elnyuló és sok apró völgy által szeldelt magaslatokból áll, melyeket neogén rétegek alkotnak; magasabb részében a cerithiumnak megfelelő fehér mészmárga, a Glogovica mentén mediterrán mész lép fel. A hegység termékeny völgyeiben számos község fekszik; több jó karban tartott országút szeli.

Djerdjera, l. *Dzsurdzsura.*

Djeszjatin *(deszjatin),* orosz területmérték = 109·25 ár. A «nagy D». egyharmaddal nagyobb.

Djevad pasa, l. *Dzsevad.*

Djibouti, l. *Dzsibuti.*

Djirdjeh, város, l. *Girgeh.*

Djoma *(Dema* v. *Dim),* 430 km. hosszú mellékfolyója a Bjelajának Ufa orosz kormányzóságban; az Obscsij-Szirten ered és Ufánál torkollik. Partjain rézérceket bányásznak.

Djumbir, hegység, l. *Gyömbér.*

DKE., a *Dunántúli Közművelődési Egyesület* (l. o.) és a *Délmagyarországi Kárpát-Egyesület* (l. o.) nevének rövidítése.

Dlugosz (ejtsd: —os) *János* (lat. *Longinus),* lengyel történetíró, szül. Brzeznicában 1415., megh. Krakóban 1480 máj. 19. Lelkészi pályáján a kanonokságig vitte, IV. Kázmér követül küldte Magyarországba, V. Miklós pápához és III. Frigyes császárhoz. Egy időben megfosztották birtokaitól és Mesztyn várában három évig fogva tartották. Mások azt mondják, hogy ez idő alatt Jeruzsálemben járt. Később ismét megnyerte a király kegyét s ennek fiait is nevelte. Halála előtt lembergi érsekké volt kijelölve. Főműve: Historiae Poloniae libri XII. ab antiquissimis temporibus usque ad annum 1480 (az első 6 könyv megjelent Dobromil 1615; első teljes kiadás Leipzig 1711); e műben igen becses az 1386—1480-ra vonatkozó rész. Összes műveit Opera omnia címmel Krakóban 1863-tól fogva adta ki Przedziecki (Krakói akadémia 14 k.) V. ö. *Zeissberg,* Polens Geschichtsschreibung im Mittelalter (Leipzig 1873).

Dluha, kisk. Árva vm. vári j.-ban, (1910) 1041 tót lak., vasúti állomás, posta- és táviróhivatal.

Dlustuš, *Ljuboje,* horvát pedagógus és költő, szül. Šaptinovcin, Szlavóniaban, 1850 ápr. 3. Jeles pedagógiai dolgozatai a Školski Vjesnik c. szaklapban jelentek meg, melynek szerkesztője volt. Lirai költeményei a sarajevói Nada című szépirodalmi lapban jelentek meg. A bosznia-hercegovinai országos kormánynál mint tanfelügyelő és tanügyi szakelőadó szolgált s kiváló érdemeket szerzett a bosnyák népoktatás szervezése körül. A bosnyák népiskolák részére tankönyveket írt. 1910-ben nyugalomba vonult s azóta Eszéken a Narodna Obrana c. napilap szerkesztője.

D. M., Angliában rövidítése a *doctor medicinae*-nak, valamint a *doctor of music*-nak.

D. M. v. *D. M. S.* (lat.) a. m. *Diis Manibus (Sacrum):* «az elköltözött lelkeknek szentelve», szokásos kezdete a római sírfeliratoknak.

D. m., a zenében e helyett: *destra mano,* jobb kézzel.

dm, a deciméter rövidítése.

D minor, l. *D moll.*

Dmitrij v. *Dimitrij* (orosz) a. m. Demeter.

Dmitrijev *(Dmitroszvapszk, Dmitroszlavl),* járási székhely Kurszk orosz kormányzóságban, a moszkva-kievi vasútvonalon a Szvapa partján, 7315 lak.; faggyukészítéssel, gabona-, faggyu- és kenderkereskedéssel.

Dmitrijev *Iván,* orosz költő és államférfiu, szül. Szimbirszk kormányzóságban 1760 szept. 20., megh. Moszkvában 1837 okt. 15. Pétervárott a szemenovi testőrezred iskolájában tanult. Kevéssel azután tényleges szolgálatba lépett, de Pál császár trónraléptekor ezredesi ranggal elhagyta a szolgálatot. Utóbb mint a szenátus főprokurátora működött, de ezen hivatalából is csakhamar elbocsáttatta magát, mely alkalommal titkos tanácsosi címet kapott. 1810. Sándor cár által igazságügyminiszterré neveztetett ki, és négy évi működés után a magánéletbe vonult vissza. Az irodalomban D. *Karamzinnal* (l. o.) együtt az egyházi szláv nyelv hívei ellen küzdött és így barátjával együtt egy új, szabadabb korszaknak volt megalapítója nyelvben és irodalomban. Számos dallamos dala a nép ajkán él, különösen sikerült költeménye: Jermak, Szibéria meghódítója. Irt meséket Lafontaine modorában és szatirákat. Összes művei 1795 óta több kiadást értek. Meséinek új kiadása megjelent Moszkvában 1838, Szent Pétervárt 1866. Emlékiratai megjelentek Moszkvában 1866.

Dmitroszlavl v. *Dmitroszvapszk,* város, l. *Dmitrijev.*

Dmitrov, járási székhely Moszkva orosz kormányzóságban, a Jachroma mellett, 68 km.-nyire Moszkvától, 4550 lak., gyapju- és gyapotszövéssel, 8 templommal, amelyek közt a plébániatemplom régi voltánál fogva érdekes.

Dmitrovszk, járási székhely Orel orosz kormányzóságban, az Obscseric és Nerussza összefolyásánál, 5259 lakossal, akik szappanfőzéssel és főképen földmiveléssel foglalkoznak.

D. M. K. E., a *Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület* (l. o.) nevének rövidítése.

D moll (ol. *Re minore,* fr. *Ré mineur,* ang. *D minor),* mint hangfaj: D, E, F, G, A, B, Cis, D. Előjegyzése egy ♭. Mint akkord: d, f, a.

D. M. S., l. *D. M.*

Dne. v. *Dsne,* botanikai neveknél *Decaisne* J. (l. o.) nevének a rövidítése.

Dnopolje, adók. Lika-Korbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1900) 1178 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Dolnji-Lapac.

Dnyepr (az ókorban *Borüszthenész,* a középkorban *Danapris,* a XVI. sz.-ban *Luszen),* folyó európai Oroszországban, a Duna után legnagyobb mellékvize a Fekete-tengernek. A Valdai magaslaton ered Szmolenszk tartományban, 283 m. magasan, közel a Düna és a Volga forrásához. Eleinte ÉD., majd DK. irányban halad, Alexan-

drovszk táján DNy.-ra fordul és Kerzon közelében több ágra szakadva ömlik a 62 km. hosszú D.-limanba, amely a Bug torkolatát is magában foglalja s a Fekete-tengerrel Ocsakov és Kinburn között nyilt összeköttetése van. Hossza 2265 km., vízvidéke, amely 14 tartományra terjed ki, 527,000 km., s mellékfolyóival együtt 6400 km.-en hajózható. Medrének szélessége 90—360 m., torkolata közelében 15 km.-t is elér. Jekaterinoszlavon mintegy 37 km. úton sok a vízesése, sellője, amelyek 3·6—2·7 m. közt váltakoznak s a hajózás csakis a mesterséges hajóút kiépítése óta lehetséges. Természeti szépség tekintetében a Rajna vízeséseivel kiállják a versenyt. Számos mellékfolyója közül fontosabbak jobbról a hajózható Berezina és Pripet, a Teterev és Ingulec; balról a Deszna, a Vorszkla, Orel és Szamara. Sebesebb és mélyebb, mint a Volga vagy a Don, mégis rengeteg iszapot hord, sok a szigete és zátonya, különösen Kiev és Jekaterinoszlav között. Szmolenszk táján 214, Kievnél 234, Kerzonnál 277 a hajózható napok száma. Halban gazdag, különösen élénk a halászat torkolata közelében. A hajózás mindenütt élénk, különösen fát, gabonát és sót szállítanak. A személyforgalmat 6 gőzhajójárat bonyolítja le, s a folyó mellett sok élénk kereskedőváros fejlődött, pl. Szmolenszk, Mohilev, Csernigov, Kiev, Dnyeprovszk, Jekaterinoszlav, Alexandrovszk, Kerzon stb.

Dnyepr-Bug-csatorna, 80 km. hosszú, 10·6 m. széles és 1·5 m. mély csatorna Grodno orosz kormányzóságban, a Bugba folyó Muhavecet a Pripetbe torkoló Pínával köti össze; 1841. készült el.

Dnyepri dombok, alacsony dombsor (legnagyobb magassága Kanevnél 242 m.) Oroszországban, amely Kijev kormányzóságban kezdődik, áthúzódik Jekaterinoszlavon és Kerzonban ér véget.

Dnyepr-liman, a Dnyepr 60 km. hosszú és 17 km. széles torkolata, ill. tengeröböl a Fekete-tenger É.-i partján, Kerzon kormányzóság és Kinburn-félsziget közt; két meglehetősen sekély csatorna köti össze a tengerrel, amelynek bejáratát Ocsakovnál erőd védi. A D. halban nagyon gazdag.

Dnyeprovszk, járási székhely Jekaterinoszlav orosz kormányzóságban, l. *Verchnednyeprovszk.*

Dnyepr-steppe, a Dnyepr alsó részének mindkét oldalán Ny. felé Besszarábiáig, K. felé a doni kozákok vidékéig és D. felé Tauriáig meg a Krimig terjed. Szűkebb értelemben D.-nek csak azt a síkságot nevezik, amely Jekaterinoszlav kormányzóságban a Dnyepr és Don közt fekszik. A D. leginkább csak állattenyésztésre alkalmas. É.-i részében termékeny, míg délen elhomokosodik és sós a talaj. Helységeket csak a folyók partjai mentén találni.

Dnyesztr, oroszországi folyó. Ered Galiciában a Kárpátok külső lejtőjén, közel a Szan forrásához. Chotin közelében ér orosz földre, és Akkerman és Ovidiopol között 28 km. hosszú, 7 km. széles limánnal torkollik a Fekete-tengerbe. Igen nagy esésű folyó, medrében sok, hatalmas sziklatömbbel, Jampol közelében pedig a vízesés a hajózást jó darabon lehetetlenné teszi. Hossza 1387 km., vízgyüjtő területe 76,860 km², ebből Oroszországra 827 km., ill. 42,751 km² jut. Galiciában felveszi jobbról a Sztrigy, Szvica, Lomnica, Bistrica, balról a Sztripa és Szereth folyókat, orosz földön csak jelentéktelen mellékvizei vannak. Szélessége 150—225 m. Helyenkint, különösen Besszarábiában mesés halgazdagságot találunk. Torkolatát hosszú, ma még csak szigetek sorozatából álló homokgát zárja el a tengertől. 283—298 napon át hajózható és mivel gabonatermő vidékeken jár, a kereskedelemre igen fontos folyó, s az orosz kormány sokat áldoz kiépítésére. Személyszállító gőzösök hetenkint négyszer közlekednek Mohilev és Vadlui-Vodi között.

Dnyesztr-liman, 43 km. hosszú és 4—12 km. széles, halakban gazdag öböl a Fekete-tenger é.-i részében, amelybe a Dnyesztr torkollik és amelyet csak két csatorna köt össze a sík tengerrel; ezek közül csak a Cariradszkajagirla nevün járhatnak hajók. Mélysége csekély.

D/O, a távirati megrendelésekben gyakori rövidítés, melynek jelentése: documens to be left to order, azaz, az iratok rendeletre szóljanak, nem pedig a vevő kizárólagos címére. Ezzel a vevő azt akarja elérni, hogy az iratok átvétele után azok forgatásával a még tengeren levő árút eladhassa, vagy legalább is előleget vehessen rá.

Do (lat.) a. m. adok, l. *Datio.*

Do, a C hang olasz neve (a régebbi *ut* helyett). Franciaországban inkább az *ut* használatos.

do., rövidítése az olasz *detto*-nak (l. o.).

Doab *(Duab* a. m. két folyó), neve Kelet-India É.-i részében mindazon területeknek, amelyek két, egymással meglehetősen egyközüen haladó folyó közt fekszenek. Főképen pedig D.-nak hívják a Gangesz és Dzsamna közt fekvő sík földet, amely a Himalaja lábától a két folyó egyesüléséig Allahabadig nyúlik el. Két csatorna szeli át, úgymint a D.-csatorna Faizabad és Delhi között és a Gangesz-csatorna, amelynek vízével Hardvártól Khanpurig öntöznek; ez utóbbiból ágaznak ki a Tatigarhi és Etava csatornák. India egyik legtermékenyebb része. A Pendzsab folyói közt is vannak D.-ok. L. *Pendzsab.*

Doalium *(doarium, dotalium, doalicium,* lat.) a. m. eltartás, özvegyi tartáspénz.

Doan, igen érdekes, kanyargós völgy Arábiában, Felső-Hadramautban, Jementől K.-re. Egész hossza körülbelül 2½ napi járás. Egyes részeiben különböző neveket visel. Felső részében, Ribattól Szeifig, tehát 8 óra járásnyi hosszuságban Wrede szerint, 14 város és 10 falu van, amelyeknek némelyikében 10,000 ember is lakik. Kabr-Hud búcsújáróhely mellett kénes gőzök szállanak ki a földből. Az arabok hite szerint itt szállanak le az elkárhozottak lelkei a pokolba.

Dob (ang. *drum,* franc. *tambour, caisse,* ol. *tamburo, cassa),* ismert verőhangszer, melynek főalkotórésze fadongákból vagy rézből készült henger, melynek mindkét nyilt vége borjubőrrel van bevonva, s fa- vagy réz abroncsokkal megerősítve; ezeket keresztbe feszített zsineg, bélhúr köti egymással össze, melyeknek megfeszítésével a dob hangja élesebbre és magasabbra változtatható. A dob felső bőrét verőkkel ütik, alsó felén bélhúr van erősen reáfeszítve, miáltal erős recsegés támad, amidőn a felső bőrt a verőkkel hangoztatják. A nagy dobok pedálgépezettel is fel

vannak szerelve. Egyik neme a dobnak az ú. n. *üst-dob* (franc. *timbales*, ang. *kettle-drums*, ol. *timpani*, ném. *Kesselpauken)*, félgömb alakú vörösréz üstből áll, mely cserzett bőrrel van bevonva; a hang magassága az üst szegélyén lévő csavarokkal szabályozható. Az üst-dob ősrégi hangszer, mely minden népnél különböző formákban található. A XVIII. sz.-ban egész művészi játszása divott, midőn fejedelmi udvarokban dobhangversenyeket rendeztek, mely alkalommal egyes művészek egyszerre több, sokszor 19 dobon is játszottak. A dob egyéb nemei: a *nagy dob* (gran cassa; grosse-caisse; bass-drum); ezt rendesen zenekarokban a réztányérokkal együtt használják; továbbá a *caisse roulante*, mely kisebb mint az előbbi, s végül a *katona-dob*, melyet a meneteléseknél, a lépések szabályozására használnak.

Dob alatt az *építészetben* valamely kupola-boltozat hengeralakú, függőleges falazatát vagy egy hengeralakú tömör kőtömböt értünk, melyből a nagyobbméretü kőoszlopok állíttatnak össze (t. i. ha nem monolitok, azaz egy darabból valók).

Dob a gépészetben: üres forgóhenger vagy hasáb, mely többféle gépnek az alkotórésze. Az emelőgépeken a kötél vagy lánc csavarodik rá. A papiros-gyártáshoz használt hollandi gépeken az anyag foszlatására való kések vannak a kerületére erősítve, ugyanitt sűrű rostaszövettel bevonva a mosóviz leszürésére szolgál. A cséplőgépeken a gabona kivevésére való léceket vagy fogakat tartja. Az emelőgépekhez való dobok leírása megvan *Ernst:* Hebezeuge, a papirgyártáshoz való pedig *Hoffmann:* Die Papirfabrikation című munkájában. V. ö. *Jalsoviczky*, A papirosgyártás és a hozzá való gépek.

Dob, orvosi értelemben l. *Bubo;* állatorvosi értelemben l. *Dobkór.*

Dob, községek, l. *Szamosdob, Tiszadob.*

Doba, kisk. Veszprém vm. devecseri j.-ban, (1910) 1063 magyar lak., fogyasztási szövetkezet; u. p. Veszprémnagyszőllős, u. t. Tüskevár. Határában emelkedik a Somlyó-hegy (l. o.) híres bortermőhely.

Dobák *nemzetsége* 1272—1312 közt Hont vmegyében virágzott, hol Drégely is az övé volt. A nemzetségből a Dacsó, Luka, Keszy és a Harabor (Hliniki) családok veszik eredetüket. *Karácsonyi* J., A magyar nemzetségek I. sz. 411—413 l.

Dobanovci, adók. Szerém vm. zimonyi j.-ban, (1900) 2901 horvát-szerb, német és tót lak.; u. p. és u. t. Surčin.

Dobás, l. *Súlydobás.*

Dobay, 1. *József (dobói)*, 1848—49-iki honvédezredes, később altábornagy, szül. Erzsébetvároson (Kis-Küküllő) 1820 ápr. 16., megh. Pétermezőn (Sáros vm.) 1898 jún. 22. 1848 aug. és szept. tevékeny részt vett a Szenttamás körül folyt harcokban. 1848 okt. már mint százados harcolt Schwechatnál, dec. 19. a csucsai ütközetben Riczkó ezredes alatt. Miután 1849 elején és közepén Bem altábornagy alatt is vitézül harcolt, Bem saját hatáskörében ezredesi rangra emelte. Új rangjában a Kőhalom vidékén összpontosított összes honvédcsapatok vezére lett. A székely hadak maradványaival Bánffyhunyadnál aug. 16. és 17. még küzdött az oroszok túlnyomó hadi ereje ellen és csak Zsibón aug. 24. tette le a fegyvert. Az aradi hadi törvényszék kötél általi halálra ítélte, de a császár a büntetést 14 évi, utóbb 7, majd 2 évi nehéz várfogságra változtatta, melyet az olmützi vár kazamátáiban töltött. Miután kiszabadult a börtönből, pétermezei birtokán telepedett le. 1869-ben a honvédséghez ezredessé és a pozsonyi kerület parancsnokává nevezték ki. 1875-ben tábornok, 1880. altábornagy; 1885. nyugalomba vonult. Munkája: Der Krieg zwischen Oesterreich und Preussen im Jahre 1866 u. die strategische Kritik desselben (Pest 1867).

2. *D. Zsigmond*, Thököly Imre kancellárja. Absolon Dániellel részt vett Munkács vára védelmezésében. Caraffa a várat 1686-ban 11 hónapon át ostromolta s D. az ostrom lefolyásáról részletes naplót hagyott reánk, melyet *Thaly* Kálmán kiadott (Magyar tört. emlékek: Irók, 23. köt., 1868; Thököly és némely főbb hiveinek naplói).

Dobbantó, l. *Halászat.*

Dobberan, l. *Doberan.*

Dobczyce, város Wieliczka galiciai ker. kapitányságban, a Raba mellett, (1910) 3542 lak., posztószövéssel. Régibb erődítményei elpusztultak; csakis egy erőd romjai maradtak meg.

Dobell, *Sydney Thompson*, angol költő, szül. Cranbrook-ban (Kent) 1824 ápr. 5., megh. 1874 aug. 22. Iskolába nem járt, de otthon gondos nevelésben részesült. Hírnevét első művének, a Roman c. drámai költeménynek (1850) köszöni. Nagy sikere volt még a Sonnets on the War-nak (1855). Művei megjelentek London 1875, később a Thoughts on Art, Philosophy and Religion (1876). V. ö. Life and letters of S. D. (London 1878).

Doberan *(Dobberan)*, város és látogatott tengeri fürdő Mecklenburg-Schwerin nagyhercegségben 6 km.-nyire a Keleti-tengertől, vasút mellett, a nagyherceg nyári lakóhelye, (1905) 5200 lak., vasöntőkkel, gép-, csokoládé- és mustárgyártással, meg malmokkal. A nagyhercegi kastély a város közepén pompás parkban áll. Ezenkívül jelentékenyebb épületek a XIII. sz.-ból való gót templom, Észak-Németország ilynemű épületeinek egyik legszebbike, régi műkincsekkel és több mecklenburgi herceg síremlékével; a várkápolna üveg- és falfestményekkel, az új városháza, a gimnázium, a bírósági épület stb. A város déli oldalán szép ültetvények közt vastartalmú ásványvíz és fürdő van. D.-ban minden év augusztusában több napig tartó lóversenyek vannak.

Dobfenek, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 198 magyar lak.; u. p. és u. t. Ajnácskő.

Dobhártya, l. *Fül.*

Dobhúr *(chorda tympani)*, az arcidegtől a háromosztatu ideg 3. ágához menő finom ideg; elválasztó, érző és érzékszervi rostok vannak benne. Elválasztó rostjai az állkapocsalatti és nyelvalatti nyálmirigyhez mennek, az arcidegtől erednek; az érző rostok származása még nincs pontosan kimutatva; az érzékszervi rostok a nyelv elülső részét látják el s állítólag a háromágú ideg 2. v. 3. ágából erednek (Schiff), v. a nyelvgaratidegből (Brücke Carl), avagy a Wrisberg-féle idegből (Cl.

Bernard). A D. átmetszése után, ha ezt a dobhártyánál végzik, az izlelőképesség a nyelv elülső részén elvész.

Dobieczki *Sándor*, mérnök, orsz. képv., szül. 1848 nov. 19. Tordán. Műegyetemi tanulmányait Bécsben és Budapesten végezte. 1871-ben a vasúti építkezéseknél nyert alkalmazást és fokról-fokra főmérnökségig emelkedett. 1889-ben vasúti és hajózási főfelügyelőnek, 1893. mint államvasúti főfelügyelőt Zágrábba üzletvezetőhelyettesnek nevezték ki, 1894. a debreczeni üzletvezetőség vezetésével bizták meg. 1901-ben Debreczenben, 1910. a toroczkói kerületben orsz. képviselőnek választották. 1889-ben a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyét szerkesztette, 1905 óta az Iparvédelem folyóirat főszerkesztője. Önállóan megjelent művei: *Uti emlékeink* (Budapest 1884); *Európai Oroszország* (Brassó 1886); *Helyiérdekü vasutaink* (Budapest 1893); *Talaj- és töltéscsuszások különböző fajai*. Ezenkivül számos, a vasút körébe vágó cikke jelent meg szaklapokban. Munkatársa e Lexikonnak is.

Dobinduktor (armatura), l. *Elektromos gépek*.

Dob-jelbeszéd, különböző magasságú és erejű dobhangok segélyével létrehozott jelbeszéd, melylyel a primitiv népek nagy távolságról megértetik szándékaikat. Legfejlettebb a négerek között a Dualla törzsben, amely oly általános érvényű náluk, hogy visszahatott nyelvfejlődésükre is; gyakorta szájukkal utánozzák az ismert D.-et rendes szavaik helyett. Kezdetleges jelek gyanánt használják egyebütt is (Kamerunban, a Kongomeder népei, braziliai indiántörzsek, a filippinók, újzélandiak stb.), V. ö. *Frobenius*, Völkerkunde I. (Hannover 1903).

Dobjelek, a dobokkal ellátott csapatoknál D.-kel is adhatók ki bizonyos rendeletek, jelezhetők bizonyos események és végre D. bizonyos tisztelgéseknél is alkalmaztatnak. Seregünk D.-i: az *Ébresztő*, a *Félhivó* s az egész *Hivó*, a fegyverrel való kivonulásra hivó *Sorakozó*, a teljes felszereléssel való gyors kivonulást elrendelő *Riadó*, a gyakorlatok alatt pihenést megengedő *Pihenő*, a kivonult csapat vagy őrség imádkozása alatt dobolt *Ima*, a menetütemet jelző *Menet*, a díszelvonulás alatt dobolt *Díszmenet*, a *gyors* (125 lépés egy percben) járás alatt dobolt *Gyorslépés* s a *Futólépés* (160 lépés egy percben), a rohamot elrendelő *Roham*, a valamely katonai működés beszüntetését elrendelő *Szüntető*, a tűz kitörésekor adott *Tűzriadó*, a *Templombahivó* s a *Takarodó*. Magasrangú egyéneknek a laktanyába, a táborba vagy a kivonult csapatokhoz való megérkezésekor egész v. félhivók, a díszjel, a menet első része és kettős ütések kombinációja által képezett D. adatnak. A különféle szolgálatot teljesítők összehivására is vannak külön-külön dobjelek. L. még *Kürtjelek*.

Dobkór, a kérődző állatoknak (szarvasmarháknak és juhoknak) betegsége, amikor a bendőben a rendesnél nagyobb mennyiségű gáz gyűlvén össze, a bendő és vele a has erősen kitágul, ennek következtében pedig táplálkozási és emésztési zavarok állnak be. Aszerint, amint e gázfelhalmozódás gyorsabban vagy lassabban történik, hevenyés és idült D.-t szokás megkülönböztetni. A *hevenyés* D. sok vizet tartalmazó és hamar erjedő takarmány (hervadt és felmelegedett friss fű, herefélék, fiatal vetés, gumós növények stb.) felvétele következtében fejlődik ki, főleg ha az állatok a friss takarmány után sok vizet isznak. A betegség első jelei az evés és a kérődzés abbanhagyása és az állat feltünő levertsége. Kevéssel azután a has megnagyobbodása vehető észre. Később a nagy bendő nyomja a rekeszizmot s egyszersmind a hasban elhelyezett véreket, s ezért a lélekzés szapora és fölületes, a fejen látható nyálkahártyák sötétpirosak, később szederjes szinüek, a pulzus szapora és fonálszerüvé lesz; az állatok nyugtalanul ide-oda tipegnek, nyögnek, tágult orrnyilásokkal, némelykor nyitott szájjal és kinyujtott nyelvvel lélekzenek, sőt hánynak is; némelykor a veszélyes takarmány felvétele után már pár óra mulva bekövetkezik a halál. Az *idült* D.-nál a gázok a bendőben jóval lassabban halmozódnak fel és a bendőtágulás nem is szokott oly nagy fokot elérni, mint előbb; az idült D. tünetei lényegben hasonlók az előbbiekhez, de sokkal kevésbbé feltűnők és nem is veszélyeztetik közvetetlenül az állat életét. Azonban a betegség oka valamely mélyebben rejlő kóros elváltozás lévén, az állatok ritkán gyógyulnak meg teljesen, hanem folyton soványodva, végre kimerülés következtében elpusztulnak.

A *kezelés* a hevenyés felfuvódás eseteiben idején és helyesen alkalmazva életmentő. A cél a bendőben összegyült sok gáznak eltávolítása; könnyebb esetekben elegendő az állatok mozgatása, horpasztájuk hosszas benyomása, a has dörzsölése és hidegvízzel leöntése avégből, hogy a bendő erőteljesebben összehuzódjék, továbbá a nyelv kihuzogatása, csomós v. kátránynyal bekent kötélnek a szájban ide-oda huzogatása böfögés és hányás előidézése végett. Juhokat legjobb folyóvízbe hajtani és ott öntözgetni. Sulyosabb esetekben a bárzsingcső (l. o.) bevezetése a szájon át a bendőbe célszerű, hogy rajta keresztül a gázok kitolulhassanak. Ha a cső sok takarmány jelenlétében eldugaszolódik, ez eljárás nem vezet célra s akkor a bendőszúrás veendő igénybe, midőn is troakár v. szélesebb pengéjü tiszta kést szúrnak a bal horpasztájon a bendőbe, mire az ejtett nyiláson át a gázok eltávoznak. Az idült felfuvódás kezelése csak akkor eredményes, ha oka gyomorhurut által feltételezett emésztetlenség, amidőn az étrend szabályozása és enyhe hashajtók vezetnek célra; különben pedig, makacs esetekben, célszerű az állat mielőbbi értékesítése a vágóhidon.

Doblero (sp.), a baleari szigeteken 1848-ig használatos rézpénz volt, melynek többszöröseit ezüstből verték. Értéke körülbelül 2·8 f.

Doblon *(dublon*, kettős), többféle spanyol aranyérem általános neve. Eredetileg a Spanyolország és a spanyol Amerika számára vert s a mai 5 piaszternek megfelelő aranyat jelentette. Forgalomban voltak négyszeres (16 piaszter = 77·66 K), kétszeres, egyszeres és fél D.-ok. 1848 óta Spanyolországban vert D. de Isabel értéke 24·56 K. A legtöbb délamerikai államban vernek D.-okat különböző ötvénysúllyal és finomsággal, melyek értéke a D. de Isabel-nél valamivel kisebb. — Svájcban D.-nak nevezték a régebbi 16 svájci frankos aranyérmet; értéke K 22·58.

Dobner, 1. *Rudolf*, nemzetgazdasági iró, szül. Veszprém vmegyében 1844., megh. Budapesten 1882 márc. 17. Visszatérve külföldről, ahol az egyenes adók kérdését tanulmányozta, 1871-ben kinevezték a pénzügyminisztériumba, ahol számos pénzügyi törvényjavaslatot készített. 1876. lett osztálytanácsos. Számos cikkén kívül önálló művei: *A mezőgazdaság Szászországban* (Pest 1872, Stat. és Nemzetgazd. Közlemények VIII); *A földadókataszter* (Budapest 1879).

2. *D. Sebestyén Nándor*, nyomdász, 1692. szülővárosában Sopronban állította föl műhelyét, mely 1731-ig virágzott.

Dobner *Félix Jakab*, cseh történetíró, szül. Prágában 1719 máj. 30., megh. u. o. 1790 máj. 24. A piarista rendbe lépve, *Gelasius a Santa Catharina* szerzetesi nevet vett fel s 1736. a rendi kolostor iskoláiban humaniórákat tanított, 1762. a rend rektora lett. Libočani Hajek krónikáját (Prága 1761—83, 6 köt.) kritika alá vévén, annak használhatatlanságát mutatta ki s ezáltal, valamint a Monumenta historica Bohemica (u. o. 1764—86, 6 köt.) kiadásával a cseh történetirodalom megalapítója lett. 1769-ben tudományos társaságot is alapított, melyből 1784. a cseh tudományos akadémia keletkezett.

Dobó, folyami hajókon használt hosszukás körtealakú fadarab, mely madzag (D.-kötél) végére van kötve, s ennek a partra vagy más hajóra való könnyebb kiadhatására, átvethetésére szolgál.

Dobó, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 372 tót lak.; u. p. Osztroluka, u. t. Zólyom.

Dobó-*család (gönczruszkai)*, történelmi nevezetességű család a török hódoltság korában. A család ugyanabból a törzsből eredt, amelyből a Palóczy-család és a Ruszkai Bátor-család. Első ismert őse Pányoki Jakab, Gergely fia, aki Bodon (Vidin) vára vivásánál tanusított vitézségéért *V. István* királytól több helységet nyert jutalmul. A XV. sz. elején élt *István*, a XVI. sz. elején *Domokos*, kinek nejétől, Czekey Zsófiától öt gyermeke származott; ezek közül kitüntek: *Domokos*, kit Miksa király asztalnokká nevezett ki; *István*, a hires hős (l. alább) és *Ferenc*, ki beregi főispán is volt, sokat rakoncátlankodott s 1542. I. Ferdinánd fogságába esett. V. ö. *Wertner* M., A Ruszkai D., a Pálóczi- és a Ruszkai Bátor-család közös leszármazása (Turul 1902. évf. 191); *Kállay* Ubul, A Ruszkai D.-, Ruszkai Bátor- és Pálóczy- családok nemzedékrendjéhez (Turul 1903. évf. 182).

D. István, Eger várának hősies kapitánya. Születési évéről biztos adataink nincsenek. Meghalt a szeredi várban 1572-ben. Oláh Miklós nevezte ki 1549. Eger kapitányává. 1550-ben felépítette a szolnoki várat és védelmére a Zagyvát a Tiszával csatorna által összekötötte. Midőn a török diadalmas hódításai közben 1552. Eger alá jött 150 ezernyi seregével, D.-nak alig volt 2000 embere. Achmed fővezér és a budai pasa egyesült erővel támadták meg Eger várát, de D. vitéz kapitányaival, a bátor Mecskey Istvánnal és a leleményes eszű Bornemissza Gergellyel, visszaverte őket és a török ujabb felszólítására, hogy a várat adja fel, azzal válaszolt, hogy koporsót függesztett a falra és megesküdött, hogy a töröknek minden levelét olvasatlanul égeti el. A török szünet nélkül törette ágyúival a falakat s míg az őrség visszaverte csapatait, addig a várbeli nép a falakon ütött réseket fáradhatatlanul beépítette. Az ostrom már egy hónapig tartott, midőn Achmed dühében utolsó rohamra vezette seregét. De D.-nak a hazát és dicsőséget, hősi halált és üdvösséget említő hatásos szavaira oly lelkesedés vett erőt a vár összes lakosságán, hogy az asszonyok és leányok a férfiakkal együtt siettek a falakra, egyik része köveket hengerítve, más része forró olajat és szurkot öntve alá az ostromlókra. Magasztos, lélekemelő jelenetek egész sorát említi fel ez alkalomból a történelem. A töröknek szégyenszemre el kellett vonulnia a vár alól s a várbeliek 12 ezer ágyúgolyót s három török zászlót küldtek fel Bécsbe a győzelem jeléül. Ferdinánd a hős Dobót az erdélyi vajdasággal, Bornemisszát pedig az egri kapitánysággal jutalmazta meg. Dobó ezenkívül Dévát és Szamosújvárt kapta. Szerencsecsillaga azonban nemsokára hanyatlani kezdett. Midőn az erdélyi rendek 1555. Izabella királyné visszahivását elhatározták, ennek egyik tanácsosa, Petrovics Péter felszólította D.-t, hogy Ferdinánd érdekében mitse tegyen Erdélyben. Ő azonban erről értesítette Ferdinándot és segítséget kért tőle, miután szamosújvári várába vonult. Izabella megérkezvén, D. a várat Ferdinánd engedelmével, szabad menet kikötésével feladta, de mivel kivonulásakor néhány kisebb ágyút is magával vitt, háznépével együtt bebörtönöztetett. Azonban csakhamar kiszabadult fogságából s Ferdinándtól a lévai várat s nagy birtokot nyert királyi adományban. 1566-ban Miksa császárral együtt táborozott Győr alatt s mint hadi ügyekben törvénytudó, nagy tekintélyt szerzett. Mindezen szolgálatai dacára, kevés idő mulva politikai gyanusítás alapján rokonával, Balassa Jánossal együtt pörbefogták, elfogták és csak 1572 ápr. 17. bocsátották szabadon. Fia *D. Ferenc* barsi főispán; leánya *Krisztina*, Balassa Bálintnak, a XVI. sz. legjelesebb lirikusának neje volt. V. ö. *Gyárfás* J., D. I. Egerben (1879, Akad. Tört. Ért. VIII. k.); *Károlyi* Árpád, D. I. és Balassa I. összeesküvése (Századok 1877); *Gömöry*, Eger ostroma (Hadt. Közl. 1890); *Takács* S. (Századok, 1901, 1902); *Bodola* Gyula, D. I. a magyar költészetben (Kolozsvár 1908).

Dobócza, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszécsi j.-ban, (1910) 746 magyar lak.; községi hitelszövetkezet, vasúti megálló, u. p. és u. t. Rimaszécs.

Dobóczky *Ignác*, kiváló magyar éremtudós, szül. 1813., megh. Hevesen 1892 ápr. 5-én. Volt vmegyei főjegyző és táblabiró, majd országgyűlési képviselő. Leginkább délszláv és oláh érmeket gyüjtött; páratlan gazdagságú gyüjteménye a M. N. Muzeum birtokába került. A hazai numizmatikának is egyik legavatottabb művelője volt. A M. T. Akadémia 1858. választotta az archeológiai bizottság tagjává. Irodalmi munkái megjelentek: Orvosok és természet tud. munkálatai XIII. 1869., Archeologiai Értesítő 1870—72., Századok 1875.

Dobódél, kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 115 magyar lak.; u. p. Szin, u. t. Bódvaszilas.

Dobogó, deszkákból készült, alul üres, lépcsőzetes, alacsony emelvény, melyet különösen tan-

termekben a tanári szék alá és a falitábla elé helyeznek. — D. a hídnak könnyebb padozata. — D. mint tánc, l. *Magyar táncok.* — *D. a tornászatban:* a magas és távolugrásnál használják.

Dobogó, Zala vmegyében, Keszthelytől Ny.-ra emelkedő domb, melyben nagy mennyiségű sírt ástak fel. 1879 óta Lipp Vilmos keszthelyi premontr. gimn. igazg. rendszeres ásatásokat rendezett itt s 1882-ig 2034 sírt bontott fel s 4000-nél több ezüst-, bronz-, vas-, csont- és agyagtárgyat, valamint tömérdek sok üveg-, agyagkő- és borostyánkő-gyöngyöt gyüjtött. A nagy temető korát a IV. sz. végére v. az V. elejére teszik s avar eredetünek tartják. V. ö. *Lipp* V., A keszthelyi Dobogói sírmező (Akad. értekezés, Budapest 1884).

Dobogókő, a Pilis-hegységben, Pest és Esztergom vmegyék határán, Pilisszentkereszt és Dömös községek határában emelkedő 700 m. magas hegy, mely észak felé meredek sziklafalakkal (ú. n. Szerkövek) ereszkedik a dömösi Malomvölgy felé. E sziklafalakról egyike a legszebb kilátásoknak kínálkozik, amely a nyitrai Zobortól és a selmeczbányai Szittnyától a Mátráig és a Bükk-hegységig terjed ki. A Magyar Turista-Egyesület megalakulása óta a D.-t nagyszámmal keresik fel turisták; az egyesület itt két menedékházat (br. Eötvös Lorándról elnevezve) épített a hegy tetején, melyek egész éven át nyitva állanak s éttermen kívül 44 ággyal vannak felszerelve. Legkönnyebben Pilisszentkereszt (1½ óra) és Dömös felől (2½ óra) mászható meg.

Dobóháló, l. *Vetőháló.*

Doboj, város Boszniában, a Spreča és Boszna összefolyásánál, a Krnin-Planina végső kiágazásainál, vasút mellett, (1910) 3378, nagyobbára török lak. A város közepén, egy magányos dombon állanak D. várának hatalmas romjai. Mint fontos sztratégiai hely már régen védelméül szolgált Tesanynak, Uzora bánság fővárosának. D. mellett győzte le 1415. Hervója Maróthyt. 1697. Szavojai Jenő herceg, 1717. pedig Petras tábornok foglalta el; 1878. a Sokčevič sziklától Trbuk vasúti állomásig húzódó magaslatokon heves küzdelmek folytak. Az e harcokban elesett katonáknak itt emléket állítottak.

Doboka, 1. kisk. Hunyad vm. hunyadi j.-ban, (1910) 383 oláh lak.; u. p. Vajdahunyad, u. t. Demsus. — 2. *D.*, kisk. Szolnok-Doboka vm. szamosújvári j.-ban, (1910) 1230 oláh lak.; postaügynökség, u. t. Kolozsborsa. A határában létezett vár és várispánsága már 1219. említtetik. IV. László 1279. Mikud bánt megerősítette D. vár és D.-várfalva község birtokában, melyeket Mikud V. Istvántól nyert volt. Izabella királyné idejében D. vár és város volt. A várnak ma csak romjai és kősáncai láthatók. D.-tól vette nevét a hasonnevű *vármegye,* melyet az 1876. XXXIII. t.-c. Belső-Szolnok vármegye és Kővár vidék egyes részeinek egyesítése által Szolnok-D. vármegyévé alakított át. A régi *D. vármegye* területe 2497·50 km², lakóinak száma (1870) 106,430 volt. V. ö. *Hodor* Károly, D. vármegye természeti és polgári esmértetése (Kolozsvár 1837).

Dobóka (állat), a szélhajtó küsz (*Alburnus lucidus* Heckel) népies neve.

Dobokai, *Czuczor* Gergely (l. o.) írói álneve.

Dobokay Sárközy *István, Ányos* Pál (l. o.) írói álneve.

Dobolló, kisk. Háromszék vm. sepsi j.-ban, (1910) 1574 oláh lak.; u. p. Bikfalva, u. t. Uzon.

Dobor, l. *Dobor vára.*

Doborcsány (azelőtt: *Dubricsony),* kisk. Bihar vm. élesdi j.-ban, (1910) 667 oláh lak.; u. p. és u. t. Rév.

Doborgaz, kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 827 magyar lak.; u. p. Vajka, u. t. Somorja.

Doborján (Raiding), kisk. Sopron vm. soproni j.-ban, (1910) 826 német lak.; u. p. Lakfalva, u. t. Szabadbáránd. Itt szül. 1811 okt. 22. Liszt Ferenc, a világhírű zeneszerző; szülőháza emléktáblával van megjelölve és benne kis Liszt-muzeum van berendezve.

Doborka (Dobring), nagyk. Szeben vm. szerdahelyi j.-ban, (1910) 1424 német és oláh lak.; u. p. és u. t. Szerdahely. Ág. ev. temploma 1481-ből való. Öttornyú, szabálytalan hatszögű vára is van.

Dobóruszka, kisk. Ung vm. kaposi j.-ban, (1910) 615 magyar lak.; fogyasztási szövetkezet, postahivatal, u. t. Nagykapos. Csúcsíves temploma 1601. épült. Itt látható Dobó István tumbájának két oldalrészlete. V. ö. *Csoma* József, Turul 1887, 185. l.

Dobor vára, Dervent bosnyák kerületben, a Boszna balpartján, meredek hegyen épült, jelenleg már csak omladékai állanak fenn. 1395-ben Zsigmond király vezére, Garay Miklós a horvát lázadókat D.-ban ostrom alá fogja, a várat beveszi és Horváthy Jánost foglyul ejtvén, Magyarországba küldi, ahol kivégezik. 1408-ban Zsigmond király maga vette ostrom alá a várat, melyet II. Tvrtko, Bosznia királya védelmezett. Június elején bevette, a királynak megkegyelmezett, de a foglyul ejtett 126 főnemest lefejeztette, hulláikat a Boszنába vettette, D.-t pedig leromboltatta.

Dobos, a dobolásban kiképzett gyalogos, aki csakis oldalfegyverrel van felfegyverezve és dobbal felszerelve, menet alatt dobol s a kaszárnyában, táborban stb. dobbal jelez bizonyos parancsokat stb., a harctéren pedig (ha dobjával a csapatnál van) a *roham*-jelet dobolja; ütközet alatt azonban a D.-ok főleg lószert visznek a rajvonalhoz, támogatásra utalt sebesülteket kisérnek vissza, vagy szóbeli parancsokkal s jelentésekkel küldetnek alárendeltekhez, illetőleg elöljárókhoz. A *zászlóalj-D.*-nak tizedesi rendfokozata van, kiképezi (a zászlóalj-segédtiszt felügyelete alatt) a zászlóalj összes D.-ait és D.-jelöltjeit. Az *ezred-D.*-nak őrmesteri rendfokozata van, az ezred zenekarát képező összes legénységnek elöljárója s a zenekart fegyelmileg s gazdászatilag vezénylő élelmező tiszt utasításai szerint a zenekar belső szolgálatát vezeti s a rend és fegyelem fenntartására ügyel. Az *ezred-D.* oktatja a zenekart a szükséges katonai mozdulatokban, ő ügyel fel a fiatal zenészek katonai kiképzésére s kivonuláskor ő vezeti a zenekart; ezeken kívül felügyel arra is, hogy a karmesternek a zenészeti kiképzésre vonatkozó intézkedései és parancsai pontosan végrehajtassanak.

Dobos, puszta Zala vm.-ben, Taliándörögdtől Ny.-ra, pálosrendi kolostorát Lőrinc, a Rátót nemzetség tagja alapította 1260. Szt. Jakabról

lévén elnevezve, Bakonyszentjakabnak is hívták. A kolostor terméskőből épült templomának romjai az Agártetőtől koronázott nagykiterjedésű erdőben, a bővizű Királykút közelében ma is fennállanak. — *D.* községek, l. *Nagydobos, Pusztadobos, Száldobos* és *Székelyszáldobos.*

Dobos *János*, ref. lelkész, egyházi író, szül. Óbudán 1804 ápr. 14., megh. Czegléden 1887 febr. 3. Tanult Kecskeméten és Debreczenben. Ezután több helyütt lelkészkedett s élénk tevékenységet fejtett ki a hazai protest. egyház felvirágoztatása céljából. Az 1847–48-iki országgyűlésre őt hívták meg a reformátusok országgyűlési lelkészül. Az egyházi irodalom terén is kitünt. Önálló nagyobb munkái: *Lelki énekek*, Albertini után (Pápa 1842); *Bibliai történetek* (Pest 1851); *Az uri ima.* A kereszténység magasabb szempontjából (u. o. 1861); *Homiliák* régibb és legújabb modorban (u. o. 1862 és 1873); *Az Isten emberének benső küzdelmei* (Kecskemét 1863) és több imádságos könyv. Egyházi beszédeit fia László adta ki (Bpest 1885—87, 4 köt.).

Dobosd (azelőtt: *Dubest),* kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 1054 oláh lak.; u. p. és u. t. Batta.

Dobosdaru *(Psophia,* állat), l. *Agámi.*

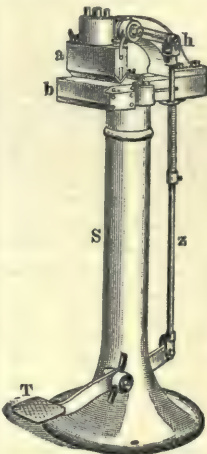
Dobosgém, nádi bika, bölömbika, vizi bika *(Botaurus stellaris* L.), l. *Bölömbika.*

Doboshal *(Pogonias,* állat), az árnyékhal-alakuak *(Sciaeniformes)* csoportjába tartozó halnem, melyből mindössze 2 faj ismeretes; mindkettő Észak-Amerika atlanti partjai mellett honos. A *közönséges D. (Pogonias chromis* Bl. Schn.) hossza 1—1·5 m.; súlya 40—60 kg.; színe vöröses szürke, hátán fekete; úszószárnyai vörösek; bajuszszálainak száma 20; az Atlanti-oceán ny.-i részeiben honos. A D.-ak általában messzehallható, doboláshoz, kotyogáshoz, csobogáshoz vagy zümmögéshez hasonló, nem egészen melódia nélküli hangot adnak.

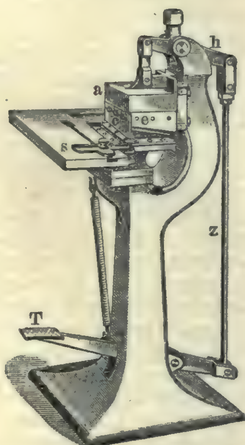
Dobosy *Mihály,* ref. lelkész, szül. Szentesen 1780., megh. u. o. 1850 körül. Tanulmányai befejezésével egy évig Göttingenben tartózkodott, s onnan hazajövén, előbb Kecskeméten volt lelkész, 1813. pedig Szentesre választották meg, hol haláláig működött. Munkái: *Grönland históriája* (Cranz Dávid után ford., Buda 1810); *A flibusztierek históriája* (ford. Pest 1811); *A jelesebb utazások gyüjteménye* (Campe d. H. után magyarul kiadta u. o. 1819–21, 2 köt.); *Aggódókat vigasztaló keresztény oktatások* példákban és néhány illő imádságok (Pest 1825). Kálvin életét németből magyarra fordította.

Doboz, nagyk. Békés vm. gyulai j.-ban, (1910) 6913 magyar és tót lak., hitelszövetkezettel, posta- és telefonhivatallal, gőzmalommal; nagy határral; gr. Wenkheim-féle uradalom. D. ősrégi magyar falu, hajdan nagy, mocsaras tölgyerdő közepén feküdt s nevét a tölgymag tokjáról (doboz) vette. Magyarország legrégibb telepített helyei közé tartozik; Szent István idejétől II. Andrásig kir. sertéshizlalóhely, ezután a Hunt-, Pázmán- és Aba-családok birtoka volt, majd a XVI. sz.-ban a koronára szállott s a XVII. sz. elején a Veres-családnak adományoztatott. A XVIII. sz.-ban a magyarok ellen fellázított rácság a lakosságot mindenéből kifosztotta, de az mindamellett nem széledt el. L. még *Temesdoboz, Vértesdoboz.*

Dobozgyártás *(kartonázs, cartonnage).* Ezzel az iparággal régebben a könyvkötők foglalkoztak, ma azonban különálló ipart képez. A kisebb peremmel biró dobozokat sajtolni szokás, a nagyméretüeket pedig ragasztani avagy összefűzni. Préseléshez a doboz üregével megegyező dúcra *(alakverőre)* s külső méretével megegyező üregre (alakmásra) van szükség. A kerek kartondarabot nyirkosan helyezik el az alakverő alá, amely ezt a felmelegített alakmásba besajtolja s ily állapotban

1. ábra. Hajlító gép.

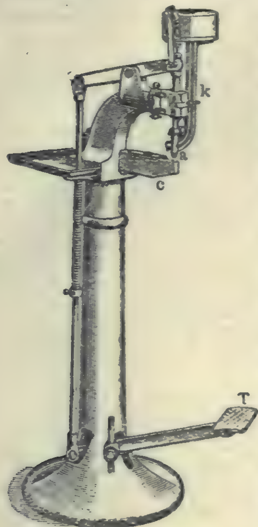

2. ábra. Vágó gép.

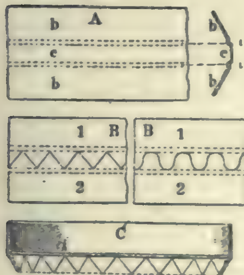
hagyják mindaddig, míg a karton teljesen kiszárad. Hasonló módon készülnek a papirostányérok, tálcák stb. cikkek. A ragasztott s fűzött dobozokat gyáriparilag készítik. A készítés folyama a következő: a *szabúszati gép* kiszabja a hozzávaló lemezt, a *hajlító gép* ezek kávarészeit a fenék, illetőleg födeleknél meghajtja, a *résvágó gép* a kávaéleknél bevág, a *szögecselő* v. *aklázó gép* összefoglalja az erre való különféle alakú aklával a kávaéleket. A kiszabáshoz kézi v. géphajtású papirosvágó vagy körollókat használnak, mely utóbbiak néha 10 csíkot is vágnak egyszerre. Az *1. ábrában* látható géppel úgy hajlítják, hogy az anyagot éppen az élnél, ahol nagyobb szilárdság kell, duzzasztják. E célból fölfektetik a lemezt — kellően elhelyezve — a gép *b* asztalára, melynek a nyomódúc éle alatt ékalakú mélyedése van. Az *a* dúc élét két rugósan egymáshoz kapcsolt és rendes helyzetben éket alkotó pofa alkotja. Nyomószerkezet *(T, z, h)* által a dúcot lenyomva, ennek pofái szétnyilnak, megfogják a papiroslemezt, duzzasztják s egyúttal derékszögben meg is hajlítják. A *2. ábra* mutatja a *vágó gépet,* mely a doboz kávasarkait bevágja, sőt szükség esetén a kávamagasságú négyzetet ki is vágja. Erősbítés céljából az aklált dobozokat úgy készítik, hogy a kávasarkokat a káva homlokzatának erősbítésére behajtják. A vágógép rendesen két egymáshoz derékszögben álló késsel és állítókészülékkel *(c, e* és *s)* van

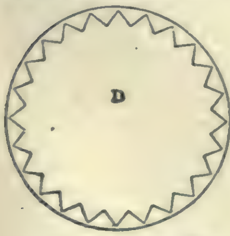

3. ábra. Akla.

ellátva, melyek a *T, z, h* emelőszerkezet útján nyert nyomással a sarkot egy lőketre kivágják. Az így előkészített doboz és födélkáva éleinek összekapcsolására szolgálhat drót vagy keskeny lemezkampó. A szász cartonnage gépgyár különleges, a *3. ábrában* bemutatott *aklákat* használ, melyeket a *4. ábrában* látható géppel kezelnek. Az aklákat a *k* tartóba rakják, ahonnan azok aztán a *T* lábítóval való hajtás útján a *c* kicserélhető üllőre fektetett dobozélbe belenyomják és a két vakszögét egyúttal visszagörbítik. Az akla benyomására az *a* kölyü szolgál. Az üllők alakja és hosszusága szükség szerint változhatik. Egy ilyen gép képes naponkint 12—15 ezer aklát behajtani. Kerek és más görbe alapvonalú dobozoknál a munkafolyam némileg módosul. Az *5. A ábrán* látható *b* papiroscsikokat *(b c b)* a hajlító gépen duzzasztják, aztán ennek mentén *(c)* halenyvvel bekenik és egy zegzúgos éllel ellátott tárcsakéssel ⁄\⁄\⁄\ alakra szétvágják *(5. B ábra* 1. és 2. rész) és végre ezeket mint kerek kávarészeket összehajtják és összeszegecselik. A kávát most már a körvágó ollón kivágott fenékre fektetik *(5. ábra C* és *D)* és a derékszögben elhajló, alsó felületükön enyves csipkéikkel erre szolgáló meleg kölyükkel leszorítják és a fenékhez odaragasztják.

4. ábra. Aklázó gép.

5. ábra. Kerek dobozok gyártásának menete.

A *fadobozokat* többféle módon készítik. Vannak esztergált dobozok és forgácsból készült összeenyvezettek. Bármely fa jó az esztergált dobozra, de elsőbbséget mégis a hárs- és a bükkfának adnak. A forgácsból való dobozok anyagát a finom lucfenyő s a juhar és a bükkfa adja. Ezeknek a forgácsoknak hasítása szivókéssel, gyaluval és furnirhasítógéppel történhetik. Szivókéssel hasogatják a nagyobb kalap, ruha, stb. dobozok forgácsait, melyeket aztán nedvesen mintára hajtva szivós nyárfaforgáccsal összefűznek. A hozzávaló feneket rajz után szivókéssel alakítják, beenyvezik és szögelik. Kisebb, zsiradékkenőcs stb. fadobozok forgácsait különleges gyaluval gyalulják, ezeket összeenyvezik, és hasonlóan a fenékvassal kivert feneket beenyvezik. Tartós nagy dobozok készítésére (kalap-, divatárus-, női ruhadobozok) furnirt használnak, melyeket többszörösen egymáson áthajtva, szóval több rétegből egymáson külön varrógépen összevarrnak. A feneket beszögelik, a széleket pedig némelykor U alakú vékony bádoggal beszegik.

Dobozi *Mihály.* Őt és nejét mint a hitvesi hűség martirjait tünteti fel a magyar történelem. D. fejérmegyei család sarja, egytelkes nemes volt Tabajdon; nejének, Ilonának vezetékneve nem ismeretes. Midőn Szulejmán seregei a mohácsi vész után pusztítva, rabolva vonultak ki Magyarországból, Pilismarót mellett v. 20 ezer magyar család egy szekérvárba zárkózott, hol egy darabig vitézül ellenálltak a túlnyomó török erőnek, míg végre is leverettek. Ekkor D. lovára kapva fiatal nejét, Ilonát, menekült az őt üldöző török csapat elől. Midőn a ló a kettős teher alatt roskadni kezdett, neje könyörgött, hogy ölje meg őt, nehogy török kézre kerüljön, maga pedig meneküljön. Mikor üldözőik már majdnem beérték őket, a nő hirtelen leugrott a lóról, de férje nem akarván elhagyni, inkább keresztüldöfte kardjával, maga pedig hősien harcolva esett el. Történetét Kisfaludy Sándor és Kölcsey énekelték meg.

Dobozmegyer, Dobozhoz tartozó puszta Békés vm. gyulai j.-ban, (1900) 655 lak., vasúti megálló, postaügynökség; u. t. Békéscsaba.

Dobozolt hús, l. *Konzerv.*

Dobozy *Károly,* zenész, előkelő család tagja, szül. 1817. Eperjesen, megh. 1860 febr. 19. Makón. Atyja halála után szép vagyont örökölt s az 1840-es években cigányzenekart szervezett, élére maga állott mint primás és bejárta vele úgyszólván egész Európát. Ebben a tekintetben tehát úttörő volt. Sok pénzt keresett, de könnyelmüen el is tékozolta s teljes nyomoruságba sülyedve halt meg. Több sikerült zeneművet is írt, amelyek életében népszerüek voltak, de később feledésbe merültek.

Dobra, 1. nagyk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 1530 oláh lak., benne körjegyzőség, tak. és hitelintézet, Szászvárosi takarékpénztár fiókja, csendőrörs, pénzügyőrség, vasúti állomás, posta- és távirόhivatal. D. a mögötte elterülő *Erdőhát* fensík marhatenyésztő és szénégető lakosságának egyik piaca, s jó szilvatermés idején roppant sok szilvaízt és szilvoriumot szállítanak innen. Marhavásárai főleg disznókért régtől fogva keresettek. D. és Déva között az országút mellett Tirismon castrum állott fenn. — 2. *D.,* kisk. Szatmár vm. erdődi j.-ban, (1900) 1318 magyar lak. A Pogányvár-dűlő bronzkori lelőhely; u. p. Krasznabéltek, u. t. Ákos. — 3. *D.,* a Kulpa egyik mellékfolyója; Ny. felől jövet Ogulinnál eltünik egy barlangban, majd újra előbujva Károlyváros felett ömlik a Kulpába. — L. még az összetételek alatt.

Dobra, orosz helység, l. *Dobroje,* 2.

Dobra, még ma is forgalomban levő, de csak 1722—1835-ig vert portugál és braziliai arany-

pénz. A portugáliai kezdetben 12,800, később 15,000, majd 16,000 reis = 86·62 K, a braziliai pedig 32,000 reis volt.

Dobrac v. *Villacher Alpe,* a Gailvölgyi Alpok utolsó hatalmas emelkedése Karinthiában, Villach fölött, 2167 m. magas. Fogaskerekű vasút visz föl a csúcsra, ahol régi templom és turistaszálló van, gyönyörű kilátással a Juli Alpok, Karavankákra és a Hohe Tauern felé.

Dobrácsapáti, kisk. Szatmár vm. szatmári j.-ban, (1910) 357 magyar lak.; u. p. Ombód, u. t. Szatmár.

Dobrafalva, kisk. Vas vmegye szentgotthárdi j.-ban, (1910) 729 német lak.; u. p. Radafalva, u. t. Gyanafalva.

Dobrai hegycsoport, vagy helyesebben dombvidék, a Magyar-Alpok rendszeréhez tartozó alacsony dombvidék, mely Vas és Zala vmegyék Ny.-i részében, a Rába és Mura folyók közt terül el. Főemelkedése az a hosszú dombsor, mely Dobra vidékétől a Rába jobbpartja mentén Vasvárig s onnan mindinkább lealacsonyodva a Kemenesaljáig nyúlik, ahol végső ágai a lapályban elvesznek; egy másik ága a Zala és Kerka közt DK. felé csapva azon nagy kiterjedésű neogén képletekből álló dombvidékké terül szét, mely Zalaegerszeg, Nagykanizsa és Alsólendva vidékét hálózza be. Hegységi jellege a D.-nak sehol sincs, legnagyobb emelkedése Büdfalva mellett 365 m., Dobra mellett 359 m., Alsólendva mellett 328 m. Számos kisebb folyó szeldeli s mindenütt igen sűrűn van benépesítve. A községek sehol sincsenek oly sűrűn elhelyezve, mint a D.-ban; a közlekedés minden irányban lehetséges.

Dobra kerül a. m. árverés alá kerül.

Dobra kuća, adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 219 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Veliki-Bastaji. — *D. vára* a XIV. sz.-ban a Nelepeczy, 1486-tól kezdve a Kövendi Székely családé volt. Mellette Szt. Anna tiszteletére 1412. alapított pálos kolostor állott. Romjai ma is megvannak.

Dobránszky *(Dobra) Péter,* nyug. műegyetemi tanár, szül. 1845 jún. 2. Kótajon, Szabolcs vm. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben, Lipcsében és Heidelbergben végezte; jogi és filozófiai doktori oklevelet nyert. 1869-ben a győri kir. jogakadémia, 1872. a József-műegyetem tanárává nevezték ki, ugyancsak 1872-től magántanár a budapesti tud. egyetemen. 1881—87-ig a gyergyószentmiklósi ker. orsz. képviselője volt. Főbb munkái: *A népszámlálás közművelődési jelentősége* (Kolozsvár); *Magyar égalj és magyar mezőgazdaság* (Budapest); *Kulturális hivatásunk Keleten; Deák Ferenc,* kor- és jellemrajz; *A világkereskedelem eszközei; Gyógyhelyeink és ásványvizeink értékesítése; Mezőgazdaságunk jövője* (Miskolcz); *Gazdasági hitelszövetkezetek,* kitüntetett pályamunka; *Népünk táplálkozási viszonyai* (Budapest); *Élet és halál hazánkban,* statisztikai tanulmány. Szerkesztője volt a Pénz és Föld c. közgazdasági lapnak; ezenkívül számos cikke jelent meg napilapokban és folyóiratokban.

Dobřany, város, l. *Dobrzan.*

Dobrapatak, kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rimaszombati j.-ban, (1910) 179 tót lak.: u. p. Ratkó, u. t. Nyustya. A XVIII. sz.-ban lakói faedénykészítésből éltek.

Dobre (tót) a. m. jó, jól van. L. *Dobzse.*

Dobre, falu Orosz-Lengyelországban, Varsó kerületben, a Visztula jobbpartján, mintegy 1000 lak. A lengyelek itt győzték le Skrcynecki vezetése alatt az oroszokat 1831 febr. 17.

Dobrest, község, l. *Bihardobrosd* és *Dobrosd.*

Dobretin, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1900) 769 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Dvor.

Dobri, kisk. Zala vm. letenyei j.-ban, (1910) 817 magyar lak.; u. p. Kerkaszentmiklós, u. t. Alsólendva.

Dobrics, város Bulgáriában, l. *Pazardzsik.*

Dobricza, nagyk. Torontál vm. alibunári j.-ban, (1900) 2985 szerb és oláh lak.; gazdasági hitelszövetkezet, vasúti állomás, posta- és távirőhivatal és telefonállomás.

Dobrin, l. *Andrássy-havas.*

Dobrinci, adók. Szerém vm. rumai j.-ban, (1900) 1859 horvát-szerb és német lak.: u. p. és u. t. Putinci.

Dobřiš (ejtsd: dobrsis), város Přibram cseh kerületi kapitányságban, a Přibramból Prágába vezető úton (1910) 3913 lak., a környékén nagy kiterjedésű erdőkkel és a Colloredo-Mansfeld család kastélyával. Fűrészmalommal, sör-, spiritusz- és ólomcukorgyártással. Tőle K.-re van az althütteni vashámor és gépgyár.

Dobritschan, fürdő Saaz (l. o.) mellett.

Dobrjanka, falu Csernigov orosz kormányzóságban, a Dobrjanka mellett, kb. 9000 lak., gyártelepe nevezetes, évente három vásárt tart, melylyen len, kender, olaj, vászon és marha a forgalom fő tárgya.

Dobrjanszk, vasgyártelep Perm orosz kormányzóságban, a Dobrjanka, a Kama mellékvize mellett, 20 falu, kb. 5000 lak., két nagy vasművel, amelyek évenként mintegy 600,000 pud vasat és 1500 pud acélt termelnek.

Dobroc, göcseji tájszó a. m. tüzes, fájdalmasan égető kiütés a testen, tehát a *kelés* szinonimája. Mint az erdélyi *csoma* (l. o.), a D. is előfordul ilyenféle szólásmódokban: *dobroc üssön meg* stb., ami már a szó oly értelmi árnyalatát sejteti, mint amilyen a *mennykő, fene, dög,* stb., az *ördög* szóéval rokon jelentésű szavakban rejlik.

Dobrocs, Feketebaloghoz tartozó telep Zólyom vm. breznóbányai j.-ban, (1900) 977 lak.; u. p. Feketebalog, u. t. Breznóbánya.

Dobrocsna, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 319 tót lak.; u. p. Rudnó, u. t. Nyitranovák.

Dobrócz, kisk. Hunyad vm. körösbányai j.-ban, (1910) 316 oláh lak.; u. p. Körösbánya, u. t. Nagyhalmágy. Lakói hordókészítést űznek.

Dobroje, 1. vásárhely Tambov orosz kormányzóságban, kb. 4000 lak. — 2. *D. (Dobra),* helység Mohilev orosz kormányzóságban. 1708 szept 9. itt győzték le először az oroszok Goliczyn vezér alatt a XII. Károly által vezérelt svédeket.

Dobróka (azelőtt: *Dubroka),* kisk. Zemplén vm. nagymihályi j.-ban, (1910) 743 tót és magyar lak.; Lobkowitz Rezső herceg birtoka, u. p. Butka, u. t. Bánócz.

Dobrókirályi, kisk. Zólyom várm. zólyomi j.-ban, (1910) 352 tót lak.; u. p. és u. t. Zólyom.

Dobroljubov *Miklós*, orosz író, szül. Nyizsnyij-Novgorodban 1836 febr. 5., megh. Szt.-Péterváron 1861 nov. 29. Papi szemináriumban tanult szülővárosában, majd a szentpétervári pedagógiai intézetben, azután a Sovremennik című folyóirat dolgozótársa lett. Mint kritikus és szabad szellemű publicista, dacára rövid életének, az újabb orosz irodalom egyik előkelő kitünősége volt. Különösen kiemelendők Osztrovszkij drámáiról írt értekezései (összes művei III. k.) és Csernisevszkij életrajza (a Sovremennik 1862. folyamában). Műveit halála után 4 kötetben gyüjtötték össze (Szt.-Pétervár 1862, legújabb kiad. 1895).

Dobromil, az ugyanily nevű galiciai kerületi kapitányságnak (687 km² területtel, 72,312 lak.) székhelye, 42 km.-nyire Sanoktól, a Dnyesztr mellékvize, a Wirwa és vasút mellett, (1910) 3633 lak., faszeggyártással és jelentős állatvásárokkal.

Dobronhegy, kisk. Zala vm. zalaegerszegi j.-ban, (1910) 131 magyar lak.; u. p. Nagylengyel, u. t. Zalaegerszeg.

Dobronoki *György*, bölcselet- és hittudor, jezsuita tanár, szül. Dobronokon (Zala vm.) 1588 márc. 2., megh. Nagyszombatban 1649 május 11. Összeköttetésben állott Pázmánnyal, Esterházyval és kora nagyjaival; buzgólkodott az egyetem, a szatmári kollégium, a nagyszombati templom alapítása érdekében. Az egyetemet is ő szervezte és 1635—36. első rektora volt. Számos munkája van kéziratban. V. ö. *Szinnyei*, Magyar írók.

Dobrony, községek, l. *Kisdobrony*, *Nagydobrony*.

Dobronya, nagyk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 1814 tót lak., postahivatal, u. t. Zólyom. Régi királyi várát a XIV. sz. elején Dancs mester foglalta el. Róm. kat. temploma az átmeneti korból való; régi oltáraiból fönmaradtak a 12 apostol és más szentek szobrai 1519-ből.

Dobrosd (azelőtt: *Dobrest)*, kk. Krassó-Szörény vm. bégai j.-ban, (1910) 618 oláh lak.; u. u. és u. t. Bálincz.

Dobro selo, adók. Lika-Korbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1900) 1031 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Dolnji-Lapac.

Dobrosta, l. *Rosták*.

Dobroszló (azelőtt: *Dobroszlava)*, kisk. Sáros vm. makoviczai j.-ban, (1910) 132 rutén lak.; u. p. Ladomérvágása, u. t. Felsővízköz.

Dobrotić, bolgár deszpota, Sándor bolgár cár (1331—1365) korában a Fekete-tenger partján Várnában és környékén teljesen önállóan uralkodott. A bolgár népkölteményekben gyakran fordul elő neve, mint híres tengeri kalózé. Hatalma a tengeren oly nagy volt, hogy Trapezuntban is rettegtek tőle. Meghalt 1386.

Dobrovac, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 395 német, magyar és cseh lak.; u. p. és u. t. Lipik.

Dobróváralja *(Podzámcsok)*, kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 319 tót lak.; u. p. Dobronya, u. t. Zólyom. A község felett emelkedő s a Nyeresnicza völgyére tekintő 447 m. magas hegyen *Dobró vár* romjai láthatók.

Dobrović, adók. Verőcze vm. slatinai j.-ban, (1900) 385 horvát-szerb lak.; u. p. Nova-Bukovica, u. t. Bukovica.

Dobrowitz *(Dobrovice)*, város a csehországi Jungbunzlau kerületben, szép templommal s a Thurn-Taxis család gyönyörű várkastélyával, (1910) 2906 lak. Sör- és cukorgyártás.

Dobrowsky *József*, cseh szlavista, a szláv filológia megalapítója, szül. Magyarországon, ahová apja mint katona került, Gyarmaton 1753 aug. 17., megh. Brünnben 1829 jan. 6. A klattaui jezsuita kollégiumban nevelkedett, majd Prágában folytatta tanulmányait és 1772. a jezsuitarendbe lépett; mikor ezt 1773. Ausztriában eltörölték, teológiai tanulmányait folytatta és tudományos irataival olyan hírnévre tett szert, hogy 1787. a hradišči középponti papiszeminárium helyettes, 1789. pedig valóságos rektora lett, de e szeminárium 1790. feloszlott és D. nyugalomba vonult. A rákövetkező években nagy utazásokat tett Csehországra vonatkozó kéziratok fölkutatására Stockholmba, Aboba, Szt.-Pétervárra, Moszkvába és Németországon, Svájcon, Olaszországon keresztül tért vissza; élete utolsó szakában búskomorságba esett. Történeti művei közül kiválik Scriptores rerum bohemicarum (Praga 1783—84), de különösen fontosak nyelvészeti művei: Geschichte d. böhm. Sprache u. ältern Literatur (u. o. 1792); Lehrgebäude d. böhm. Sprache (u. o. 1809), a cseh nyelv első tudományos nyelvtana; Glagolitica (u. o. 1807); a híres Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris (Wien 1822) stb. Említésre méltók még gyüjteményes művei, a Slavin (1808) és a Slovanka (1815). Érdekes levelezését kiadta 2 hatalmas kötetben V. Jagič, Briefwechsel zw. D. u. Kopitar (Berlin 1885) és Novyja pisjma Dobrovskago, Kopitara i drugich jugoslav. Slavjan (Szt.-Pétervár 1897). V. ö. V. *Jagić*, Istorija slavjanskoj filologii (1910).

Dobrudzsa, 1878 óta Romániához tartozó tartomány az Al-Duna és a Fekete-tenger közt, 15,600 km² területtel, kb. 260,000 lak., akik közt van török, tatár, bolgár, oláh, örmény és cserkesz. A D. 60—80 m. átlagos magasságú, kristályos, paleozoi, mezozoi és régibb eruptív közetekből álló fensík, amely mind a Duna, mind a tenger felé meredeken ereszkedik le. Legnagyobb magaslatai, amelyek 400—500 m.-nyi magasak, Macsin, Tulcea és Babadag közt vannak. A Duna partja közelében meredek falu völgyeit víz lepi el és a Marland, Oltina, Rasszova, Jeniköi és a Kara-szu tavakat alkotja. A Fekete-tenger partján szintén egész sora nyúlik el a sós tavaknak, amelyek közt a Raszim a legnagyobb. A fensík belsejét a víz és ennek következtében a fahiány jellemzi. Belseje nagyobbára puszta; a legjobb legelők és a szántóföldek a szélein vannak. A román kormány a fensíkot Tulcea és Küsztendzse nevű kerületekre osztotta be. Legkiválóbb helységei a Duna mellett: Rasova, Černavoda, Hirsova, Macin, Tulcea, Sulina; a tengerparton Caruarman, Costanca (Küsztendzse) és Mangalia; belsejében Babadag (a régi fővárosa) és Medzsidje. Černavodától Küsztendzséig vasút vezet; ugyanezt a vonalat követi a Traján-sánc (l. o.). D. 29-ben Kr. e. került a római birodalomhoz. Diocletianus korában Scythia minor volt a neve. A népvándorlás korában a nyugati gótok, a VII. században a szlávok foglalták el. 679-ben a bolgárok uralma alá

került; 971—1186-ig a bizánci császárok, 1186—1396-ig a bolgárok, 1396—1878-ig a törökök voltak az urai. Minthogy fontos sztrategiai útul szolgál, többször volt ellenséges betörések szinhelye. 1828. az oroszok törtek ide be; 1854. ugyancsak az oroszok nyomultak elő a Traján-sáncig; elvonulásuk után Espinasse francia vezér szállotta meg. 1878. a berlini kongresszus Romániának engedte át, kárpótlásul az Oroszországhoz csatolt Besszarábiáért; azóta a törökök és cserkeszek nagyobb része kivándorolt. V. ö. *Peters*, Grundlinien zur Geogr. u. Geologie der D. (1867); *Colesco*, La Dobrudja (Bucarest 1905).

Dobruška, város Neustadt cseh kerületi kapitányságban, a Mettau mellett, (1910) 3434 lak., vászonszövéssel, sör-, szesz- és likőrgyártással.

Dobrzan (ejtsd: dobrzsan), csehül: *Dobřany*, város Mies cseh kerületi kapitányságban a Radbusa és vasút mellett, (1910) 5888 lak., őrültek házával. Sörgyártás.

Dobrzynski (ejtsd: —rzsinszki) *Ignác Félix*, lengyel zeneszerző, szül. Romanowban, Volhyniában, 1807 febr. 25., hol atyja operaigazgató volt, megh. Varsóban 1867 okt. 5. Elsnertől Chopinnel együtt tanult, kivel jó barátságban maradt; németországi hangversenykörútja után jeles karnagya lett a varsói operának. Választékos művei: szimfónia, kamarazeneművek, Flibustier (Kalóz) c. opera (1861). Swiety Boże c. dala szinte nemzeti himnusz lett. Neje, szül. Miller Johanna, jónevű énektanárnő volt.

Dobsa *Lajos*, szinmű- és nevellairó, a Kisfaludy-társaság tagja, szül. Makón, Csanád vm.-ben, 1824 okt. 6., megh. Kosgyánban (Bihar) 1902 júl. 9. A jogot Debreczenben végezte. Már 11 éves korában kezdett irogatni; később Győrött, Kolozsvárt, Makón és Pesten játszott mint műkedvelő, de 1846. megvált a szinészettől s külföldre utazott. 1848. tért vissza Magyarországba, s még ez év vége felé Csanád és Csongrád vmegyébe kormánybiztossá nevezték ki. Világosról birtokára vonult, majd az 50-es évek elején Pestre költözött. *Öcsém házasodjál* c. szinműve előadása után elfogták s az Ujépületben töltött 6 hónapot. Kiszabadulása után Pestre internálták, itt az irodalomnak élt. 1869-től kezdve két cikluson át Makó városának országgyűlési képviselője volt. Utóbb nősült, s biharvármegyei birtokán, Kosgyánban telepedett le. D. a maga idejében kedvelt novellairó volt; de még nagyobb sikert aratott szinműveivel, s az 50-es éveknek egyik jelesebb drámairója volt. *IV. László* c. tragédiája sokáig műsoron maradt. *Vigjátéktárgy* c. vigjátéka 1861., *Bűnt bűn követ* c. drámája (más címen *Divatházasság)* 1862-ben az akadémia Karácsonyi-féle 100 arany jutalmát nyerte. Egyéb szindarabjai: *Március 15-ike* (vigjáték 4 felv., 1848); *Öcsém házasodjál* (vigjáték 3 felv., 1850); *Marquis Brumon* (dráma 5 felv., 1850); *Guttenberg* (dráma 1852); *Egy nő, kinek elvei vannak* (vigj. 2 felv., 1857), *Beszterczei gróf* (trag. 5 felv., 1861); *I. István király* (trag. 5 felv., 1861); *Aba Sámuel* (trag. 5 felv., 1895). (Mind a Nemzeti Szinházban). Egy gyüjteményük *D. szinművei* c. alatt 1859. jelent meg, az *István király* önállóan 1880.

Dobschauit (ásv.) a. m. *Gersdorffit* (l. o.).

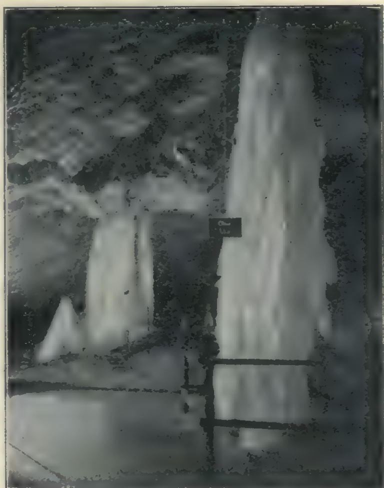
Dobsina (Dobschau), rendezett tanácsú város Gömör vm.-ben, (1910) 5011, túlnyomóan német és tót lak. Gömör vm. egyetlen német városa, a Sajó forráscsermelyeinek völgyében, 468 m. magasságban, szép erdős és részben szántás alá vett hegyek közt terül el. Középpontja a csinos fő-tér, melyen a díszes új városháza, közelében az ev. templom és a szép iskola áll. D. hazánk egyik jelentékeny bányavárosa; a városi hatóság, melynek nagy kiterjedésű erdei s nagy bányái vannak, igen gazdag (D. határa 9504 ha.), a lakosság azonban a bányászat csökkenése folytán elszegényedik s tömegesen vándorol ki Amerikába (1881. még 5592 lakosa volt). D.-n van állami polg. fiú- és közs. polg. leányiskola, alsófokú kereskedelmi iskola, iparostanuló-iskola, ipartestület, takarékpénztár és előlegező intézet, többféle társas egyesület, vasúti állomás, posta- és távirόhivatal; 1907. leplezték le Kossuth Lajos szobrát (Horvay Jánostól); gabonapiaca és fakereskedése élénk. Régebben vasércet, ma leginkább kobaltot és nikkelt bányásznak. A Czemberg kobaltbányái, melyeket a Czemberg bányatársulat (1830 óta) művel, világhirnek örvendenek, újabban azonban a bányászat az érc fogyása s az ausztráliai verseny folytán tetemesen csökkent. D. határában számos vasérc-, kobalt-, nikkel-, vaspát-, fakóérc-, barnavaskő-, ezüstérc- és rézércbánya áll mivelés alatt; ezek közül jelentékenyebbek a m. k. vasércbányászat, a Koburg Fülöp herceg vasércbányája (kiterjedt sodronykötélpályákkal), a Rimamurány-Salgótarjáni vasmű r.-t. bányászata és kohói, Andrássy Dénes gr. vasércbányászata, a Csetneki Concordia vasmű telepei, a Borsodi acél- és szerszámgyár r.-t. kohói, a város tulajdonában lévő vaskohók és több magánbányatelep. Koburg herceg rézércbányáit 1911. a D.-i rézércbánya részvénytársaság vette 20 évre bérbe. D. város vidéke Topsucha név alatt IV. Bélának egy 1243-iki oklevelében említtetik, mint a koronára szállt község, mely Bebek Máté fiainak, Fülöpnek és Detrének adományoztatott. Később osztály útján a család Csetneki ágának jutott s Csetnek várának lett tartozéka; magának a városnak eredete 1326-ra vezethető vissza, amidőn Máté utódjai kijelentették, hogy a D. patak melletti sűrű erdőt Bebek Miklósnak azon feltétel alatt engedték át, hogy oda lakókat telepítsen s a bányák utáni jövedelem harmadrészét magának megtartsa; a XV. sz.-ban a Bebek és Csetneki családok közt hosszas viszálykodások kezdődtek, melyek a D.-i bányászat fennállását zavarták. 1417-ben azonban mindamellett bányaváros volt már D. s Zsigmond királytól vásártartási és pallos-jogot nyert. Különös fejlődésnek indult a bányászat Mátyás király alatt, aki királyi oltalma alá vette a D.-i vashámorokat Bebek György és Hamvay Sándor erőszakos

Dobsina város címere.

DOBSINAI JÉGBARLANG.

Kút.

Oltár.

Jégkamara.

Nagyterem.

foglalásai ellen. A Csetneky-család kihaltával (1594) a törökök által, kik már 1566. elfoglalták s 1584 okt. a füleki bég vezénylete alatt felégették, majd a földesurak folytonos úrbéri erőszakoskodásai folytán nagyon károsodott a város, de szabadságát mindamellett fenntartotta. Szebb fejlődésnek indult a vasipar Thököly és Rákóczi idejében, mikor itt fegyvergyár állott fenn. Rákóczi bukása a fegyvergyárat s acélkészítő-műhelyt is magával sodorta. A Rákóczi-féle mozgalom után Lány Pál a földesuraság hatalmát annyira kiterjesztette, hogy a helység elöljáróját 1731. úri széke elé állította s lakóit önkényesen üldözte; minthogy azonban D. a királynál pártfogásra talált, 1733. a szepesi kamara előtt oly egyezség jött létre, mely D. városát régi jogosítványaiba és bányászatának törvényes szabadságába visszahelyezte, s a városi tanács a polgári ügyekben való biráskodáson kívül 1780-ig albányabiróság cím alatt a bányaadományozás jogát is gyakorolta. A XVI—XVIII. sz.-ban a vasbányászat mellett gazdag ércbányák is műveltettek; a város bányászata azonban a XVIII. sz. végén vette legnagyobb lendületét; 1780. ugyanis a szászországi *Schön* János Gottlieb felismerte a Czemberg bányáiban az addig értéktelennek tekintett kobalt- és nikkelércet, minek folytán ezentúl D. bányaipara majdnem kizárólag a kobalttelepek megnyitására és művelésére irányult; 1830. angol iparosok lettek az érc állandó vevői, s a bányaművelés ezen ága oly virágzásra jutott, hogy a D.-i kobaltbánya az egész világ minden hasonnemű bányavállalatát felülmulta. D.-tól Ny.-ra a Csuntava hegyen szerpentint bányásznak, melyből műtárgyakat faragnak. D. város tulajdona a *D.-i jégbarlang* (l. o.). V. ö. *Hunfalvy* János, Gömör és Kis-Hontmegye leirása (Pest 1868); *Wenzel* Gusztáv, Magyarország bányászatának kritikai tört. (Bpest 1880); *Mikulik* J., A bánya- és vasipar története D.-n (Budapest 1881).

Dobsinai jégbarlang (l. a *mellékelt képet*), hazánk egyik legszebb természeti csodája, Dobsina város határában, de a várostól légtávolban 6 kilométernyire ÉNy. felé, a sztraczenai völgyben, az Éleskő-hegy (972 m.) mellett emelkedő Ducsa-hegy oldalában. A várostól magas hegyeken át mintegy 2 óra alatt érhető el kocsin. Emberemlékezet óta ismerték a Ducsa-hegy lejtőjén az ú. n. Jéglyukat, mint egy szikla tövében rejlő, jéggel töltött hasadékot. Ruffiny Jenő dobsinai bányamérnök volt az első, ki 1870 júl. 15. Láng Gusztáv honvédhadnagy és Méga Endre városi tisztviselő társaságában a Jéglyuk kikutatására indult s nagy veszéllyel a ma világhirű jégbarlangot felfedezte. A D. mind nagyság, mind szépség tekintetében az eddig ismert jégbarlangok közt a legelső helyet foglalja el. Jellemző sajátságai: É.-nak néző hegyoldal gyomrában ny.-i, de főleg k.-i irányban terjed ki, ürege a bejárattól kezdve lejtőzetesen lefelé tart, úgy hogy ez a barlang legmagasabb pontját teszi; szája igen szűk; a mészkőben, mely triaszkori, kisebb-nagyobb kiterjedésű ürök, aknaszerű kamarák, folyosók vannak, amelyek állandóan óriási jégtömeget tartalmaznak. Jege számtalan egymásra fagyott rétegek tömegéből áll, hol síma, sík padozatot, hol óriási jégfalakat képez, miközben különböző jégcsapok-, kúpok-, oszlopokon kívül csodás szépségű alakzatokat alkot, melyek majd víztiszta, átlátszó és légtelen, majd fehéres, átlátszatlan, alabástromszerű apró légbuborékokat tartalmazó jégből formálódnak. Összes kiterjedése 8874 m², ebből jégterület 7171 m², jéggel nem borított sziklás felület 1703 m²; a barlangban látható jég összes tömege 125,000 m³-nél több és (1 m³ jeget 9 q-nak számítva) egy millió q-nál többet nyom.

A keskeny bejárattól 18 lépcső vezet le a barlang ú. n. Jégtermébe; ez 120 m. hosszú, 50—60 m. széles s 10—11 m. magas csarnok, melynek közel 5000 m² kiterjedésű fenekét tükörsíma jég borítja, míg boltozatát ezer meg ezer csillogó jégkristály alkotja. A csarnokot sziklaoszlopok két részre osztják; a felsőben vannak a sírkövek, a vízesés s a fatörzs neve alatt ismeretes jégképződmények, míg az alsót 3 bámulatos szépségű, 2—3 m. átmérőjű jégoszlop, a kút, a beduin-sátor stb. ékíti. Innen az út a Ruffiny-folyosóba vezet alá, mely 80 m. hosszú, 6—15 m. széles s 15—22 m. magas; egyik falát az az óriási jégtömeg képezi, melyen a jégterem elterül. Ebből a folyosóból egy a jégtömegen át mesterségesen tört (s így a jég vastagságát feltüntető) 6 m. hosszú alagút a barlangnak egy másik ágába vezet, melyben az ú. n. Kápolna, egy csúcs-íves boltozatú kis csarnok van. Ez a barlang leghidegebb s legszárazabb része; hirtelen aláereszkedik s hatalmas kőtömbjei közt tünik el a barlang fölös vize. Ez a Pokol; itt van a Lucifer nevű jégtuskó, a gyönyörű függöny, az orgona s az üvegoszlop. Innen 150 lépcső vezet fel a kis jégterembe. A barlang meglátogatása egy órát igényel.

Keletkezését Krenner magyarázta először; szerinte a barlang a mészsziklába belésülyed, t. i. torkolatától lefelé ereszkedik, bejárata feltünő keskeny, vége szűk és még mélyebbre is folytatódik, valószinüleg a barlangot magába záró hegy tövéig. A hegy tövében t. i. erős forrás fakad, mely állandóan alacsony hőmérséklete által üt el a szomszédos forrásoktól; valószinüleg ez a jégbarlang lefolyása. Krenner szerint a D. kimosási barlang, későbbi beomlással, melyben a jégképződés a mai bejáratnál látható beszakadás folytán indult meg. A benyomuló víz, mely előbb a barlangot a sziklába vájta, most benne megmerevedik jég alakjában. Keletkezését akként magyarázza, hogy a barlang, mielőtt felső nyilása (bejárata) keletkezett, jóformán csak üregből állott, melynek fenekén idővel nagy jégtömeg rakódott le; midőn a jégtömeg alsó vége a sziklától visszahuzódott, felső éle azonban a sziklaboltozattal kapcsolatban maradt, a barlangnak második vagy alsó ürege keletkezett. A jég keletkezéséhez sok körülmény összejátszása volt szükséges; egyik az, hogy a barlang a hegy belseje felé lefelé ereszkedik, minek folytán a téli, hideg levegő hosszabb ideig maradhat benne s a könnyebb, meleg levegő betódulását megakadályozza; továbbá hogy É.-ra néző s előrehajló sziklafaltól védett szűk nyilására sohasem süt a nap; egy másik feltétele a jégképződésnek az a körülmény, hogy a beszivárgó víz, melyet a barlang hideg levegője megfagyaszt, addig maradhasson a barlangban,

míg a fagypontig lehül. Ehhez hozzájárul, hogy a jégolvadásnál sok meleg (olvadási hő) köttetik meg, ezáltal az olvadás folyamata lassíttatik, miáltal nyáron kevesebb jég olvadhat el, mint amennyi tavasszal és ősszel képződik. Krenner a jégnek több formáját különbözteti meg a barlangban. A jég tömege lassan, rétegenként időszakosan képződött jégrétegekből épült, míg mai roppant vastagságát elérte, s létrejöttére nézve alig különbözik a réteges kőzettől. A barlang mellső részének beszakadása vagy beomlása által történt megnyitása után s midőn már hideg levegő hatolt be az üregbe, fenekén az első vízréteg megfagyott, erre telepedett (ismét vízszintesen) a második vízréteg, erre ismét a harmadik s így tovább. A többi jégképződések, melyek vagy felülről csüggnek le vagy alulról törekszenek felfelé, a csepegőkövek szerepét játszák, melyek éppen a melegebb levegővel való esetleges csendes küzdelemben fejlődnek ily csodálatos alakokká; ilyen a vízesés, a jéglugas, a függöny. A jégképződés harmadik nemét az apró hüvelyknagyságú víztiszta jégkristályok képezik, melyek tavasszal sürün díszítik a falakat és a hideg levegőben feloldott vízgőznek nálánál még hidegebb közeggel (pl. az igen lehült sziklafalak levegőjével) való találkozása folytán rögtön képződnek. Hogy a barlang a jég képződésére és megmaradására oly kedvező, ahhoz hőmérséklete is hozzájárul, mely —0·27° C., télen —8 fokig csökken, nyáron legfeljebb +5°-ig emelkedik, arányban a külső levegő hőfokával. Továbbá magas tenger feletti fekvése (972 m.), valamint az, hogy a nyáron felolvadó jég vize egy mélyen fekvő szűk nyiláson lefolyást talál.

A barlang alatt a szép sztraczenai völgyben fekszik 840 m. magasságban a Jégbarlanghoz címzett vendéglő, mely mellett a Dobsina város tulajdonában levő klimatikus gyógyhely keletkezett. A város sokat áldozott a barlang és környékének hozzáférhetővé tételére s ma az idegen mindenütt a legjobb kényelmet találja. A barlanghoz gondozott utak vezetnek, belseje pedig minden nehézség nélkül járható. A D. pompáját újabban a villamos világítás is emeli.

Irodalom. Krenner József, A D., Term.-tud. Közlöny, 1873. V. évf. 346; Krenner József, A D., Budapest 1874. Ausland 1875. 329; Dr. Pelech E. János, A straczenai völgy és a D., u. o. 1884; a Magyar Kárpátegylet V. évk. 1878. 248—307; Fischer Miklós, A D. fizikai magyarázata. (Magyar Kárpátegyl. XV. évk 1888., 161—199); A D., Turisták Lapja. IV. évf. 1892. 159—163); Otto Krieg, Über die Dobschauer Eishöhle, Hirschberg 1883; B. Schwalbe, Über Eishöhlen, Gaea XVIII. 10. füz.; Dr. Schwalbe, Über Eishöhlen und abnorme Eisbildungen (Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, VIII. 1881. 146—163; IX. 1882. 203); Die Eishöhlen von Demanova, Dobschau und Szilice, Gaea, XVIII. évf. 1882, 626—628; Verhandlungen der physikal. Gesellschaft in Berlin 1882; Ruffiny Jenő, A dobsinai jégbarlang, Dobsina 1902; Posewitz Tivadar, A Magas-Tátra, Kassa 1904.

Dobsinai koalició. A III. Károly-féle Carolina Resolutio (l. o.) a magyar ágostai hitv. evang. szuperintendenciák száma felől is intézkedvén, Ambrózy György szuperintendens és Szirmay Tamás kerületi felügyelő az ev. tiszai kerületben nyilvánuló közóhaj szerint arra törekedtek, hogy a szab. kir. városok addig külön kerületet alkotó egyházai bekebeleztessenek az ev. tiszai kerületbe. Nehéz küzdelmek után létrejött az egyezmény 1743 január 11-én Dobsinán s Coalitio nevezet alatt 1743 május első napjain aláíratott. Ezen egyezmény szerint a szab. kir. városok minden német egyháza, melynek két lelkésze volt, két szavazattal bírt a püspök választásánál (3 p.), a többi egyházak mindegyike csak egy szavazattal; nemesek és lelkészek egyenként egy-egy szavazattal bírtak. Ezen D.-hoz, mely többszörösen megerősíttetett, csatlakozott utóbb a szepesi XIII városi ev. esperesség is (s azután a többi is), sőt 1744. még a bányai ev. kerülethez tartozó kishonti ev. esperességet is az ev. tiszai kerülethez csatolták. A D. az 1863. év júl. 22—23. Gölniczbányán megtartott kerületi közgyűlésen (49. p.) Máday Károly szuperintendens megválasztása után szünt meg. V. ö. *Hörk* József, Az ev. Tisza-kerület püspökei (szuperintendensek) (Kassa 1888). A dobsinai koalició eredeti okmánya, és *Fabó* A., Monum. etc. III. k. 12 sk. 1.

Dobšinský *Pál,* tót író, szül. Nagyszlaboson, Gömör vm., 1828 márc. 16., megh. 1885 okt. 22. Teológiai tanulmányainak befejezése után rövid ideig tanárkodott, ezután ev. lelkész lett Derencsényen, Gömör vm. Művei közül maradandó becsüek a Tót mesék gyüjteménye (Slovenské povesti, előbb Škultéty Ágosttal együtt Selmeczbánya 1861, azután újabb gyüjteményben egyedül Turóczszentmártonban 1880—83, 8 füzet) és a Tót népszokások, babonák és játékok (Prostonárodné obyčaja, povery a hry slovenské, u. o. 1880).

Dobson (ejtsd: dobszn), 1. *Henry Austin,* angol költő és irodalomtörténetíró, szül. Plymouthban 1840 jan. 18. Az angol kereskedelemügyi minisztériumban hivatalnok volt, 1902. visszavonult. Feltünt francia minták után írt verseivel, melyek összegyüjtve 1897. jelentek meg. Kitünő irodalmi tanulmányokat írt Hogarth (1879); Fielding (1883); Steele (1886); Goldsmith (1888); Walpole (1890); Richardson (1902) stb. életéről és műveiről. Egyéb tanulmányai is alapos tudásról és mély gondolkodásról tanuskodnak.

2. *D., William,* angol festő, szül. Londonban 1610., megh 1646. Van Dyck halála után I. Károly udvari festője lett. Sokat másolt Tizian és Van Dyck után. Az arcképfestés terén az úttörő angol mesterek közé tartozik. Műveinek legnagyobb része a londoni Bridgewater-képtárban és angol magángyüjteményekben van.

3. *D., William,* angol festő, szül. Hamburgban 1817 dec. 8., megh. 1898 jan. 30., a londoni akadémián képezte ki magát, utazott Német- és Olaszországban is. Legsikerültebbek vallásos tárgyú festményei, pl. Tóbiás és az angyal; Jób boldog napjai; Jézus tanítványaival útban Názáreth felé; A gyermek Jézus a templomban; azonkívül Az atya hazatérése; Velencei leány; Bianca Capello, stb.

Dobüreg, l. *Fül.*

Dobvarsa, l. *Kárászvarsa.*

Dobverő ujjak *(digitus hippocraticus),* nem más, mint a kézujjak utolsó izének bunkós megvastagodása, amiáltal oldalról nézve a körmök kampószerüleg meggörbültnek látszanak. Keletkezése módja ismeretlen, világrahozott szívbajnál és megrögzött tüdőbajokban (hörgtágulat, mellhártyaürbeli gennyedés és gümőkór) észlelhető.

Doby, 1. *Antal (feöldi)*, genealógus, szül. Vitkán (Szatmár vm.) 1826 okt. 8., megh. 1908 jan. 24. A szabadságharcban mint őrnagy vett részt. Később Tiszaújlakon (Ugocsa vm.) saját költségén könyvtárt alapított, melyet Ugocsa, Szatmár és Bereg vármegye néptanítói 14 éven át díjtalanul használtak. 1869-ben a Tisza kiáradása ezt a 2600 kötetből álló könyvtárt D. minden vagyonával együtt elseperte. D. az irodalomban a genealógia és heraldika terén munkálkodott és a Századokban, Tört. Tárban, Tört. Lapokban s egyéb közlönyökben számos cikket írt a magyar főrangú s nemesi családok történetéről s címereikről. Önálló műve: *Podmanini és aszódi báró Podmaniczky-család* (Budapest 1892); *A Nagylónyai és Vásárosnaményi Lónyay-család* (u. o. 1895), amelyek különben a szerzőnek egyik nagyobb, kéziratban levő munkájából valók. Irt azonkívül egy monográfiát az ugocsavmegyei családok történetéről is. A magyar nemesi családokról szóló nagy genealógiai munkája kéziratban a család tulajdonában őriztetik.

2. *D. Jenő*, rézmetsző és festő, szül. Kassán 1834 szept. 4., megh. Porto-Rében 1907 júl. 1. Gyermekkorában a rajzból Henszlmann Imre nagybátyjától nyert oktatást. A rézkarcolást és metszést Fuchsthaler Alajos pesti metszőnél kezdte gyakorolni. 1852-ben Böhm Farkas festőhöz került, kivel nemsokára Rómába ment s ott a képtárakban a régi mestereket másolta. Másfélévi Olaszországban tartózkodás után hazajött és arcképfestéssel foglalkozott. 1855-ben Párisban járt a világkiállítás tanulmányozására, megfordult aztán Rheimsben, majd meg visszakerült Párisba Gleyre műtermébe; később ugyanitt Soudain rézmetszőnél dolgozott. Hazatértekor a magyar archeológiai bizottságtól és a bécsi Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale-tól kapott megbízásokat. 1868-ban a főkamarási hivataltól öt évre szubvenciót kapott, hogy a budai kir. várban levő Zentai csata c. képet rézbe messe. E célból Bécsbe ment s 1869. Jacoby tanárhoz állt be növendéknek. Dolgozott a bécsi sokszorosító egyesület és a magyar orsz. képtár számára is. 1873-ban elkészült a Zentai csata metszésével s ekkor a főkamarási hivataltól s a magyar kormánytól is megbízásokat kapott egyes képek rézbe metszésére. Ilyenek: Tegetthoff tengernagy arcképe, Than Mór Tündér Ilonája, a király arcképe stb. 1884. Trefort miniszter D.-t a m. kir. iparművészeti iskola szaktanárának nevezte ki. Az említetteken kívül számos kisebb metszetet készített, úgymint Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre, Trefort Ágost, Andrássy Gyula gr. és még mások arcképeinek metszetét. Van Dyck nyomán készült *Sámson és Delila* c. metszetére 1894. Antwerpenben első osztályú érmet, id. gr. Andrássy Gyula arcképére 1895-ben Párisban mention honorablet, 1896-ban a budapesti millenáris kiállításon nagyérmet kapott. Kiváló grafikai munkásságán kívül nagy érdeme, hogy egész grafikus nemzedéket nevelt a magyar művészetnek. V. ö. Művészet (1908); Doby Jenő művészi hagyatékának kiállítása (Budapest 1907). A Szépművészeti Muzeum kiadványai, VII. füzet.

Dobzódás v. *tobzódás* a. m. eszem-iszom, kéjelgés.

Dobzse (cseh *dobře*) a. m. jó, jól van. II. Ulászló királyt, ki 1490—1516. uralkodott, gúnyolták D. Lászlónak, mert mindenre állandó szavajárása volt: *dobzse*. Már a csehek nevezték el így, mielőtt még magyar király lett.

Doccia, város Olaszországban Firenze mellett, 1735 óta virágzó majolikagyárral, mely legelőször gyártott valódi és fritta porcellánt. Ujabb időben híresek majolikatermékei.

Doce, *Rio* (ejtsd: dósze), folyó Braziliában. A Serra do Espinhaçoban ered, Ouro Peretótól délre (Minas Geraes). Mellékfolyói (balról) a Piracicaba, San Antonio Tambaquary és San José (utóbbi Linharesnél torkollik). Figueiráig ÉK.-nek, azután K.-nek tart s Regenciánál (Espirito Santo; d. sz. 19°35′) ömlik az Atlanti-óceánba. Torkolatánál 2 km széles, de zátonyok (Barra do Rio D.) miatt nehezen hozzáférhető. Csónakon 220 km-re járható; felső szakaszán sellők és vízesések, partjai mentén őserdők vannak. Hossza 750 km, vízkörnyéke kb. 100,000 km². 1885-ben P. Ehrenreich tanulmányozta az itt élő botokudokat.

Docen, *Bernhard Joseph*, német germanista, szül. Osnabrückben 1782 okt. 1., megh. 1828 nov. 21. A müncheni államkönyvtárnál könyvtárőr volt, s két nevezetes régi irodalmi emléket fedezett fel, a Muspilli-t és Wolfram Titureljét. Műve: Miscellaneen zur Gesch. der deutschen Litteratur (2 köt., München 1809); Von der Hagennel és Büschinggel együtt adta ki a Museum für altd. Litt. u. Kunst c. folyóiratot (Berlin 1809—11).

Docendo discimus (lat.) a. m. tanítással tanulunk.

Docens, l. *Tanár*.

Dochart (ejtsd: dokkert), 21 km. hosszú folyó Perth skót countyban; a Ben Luin ered és a Loch Taybe torkollik.

Dochmius (állat), másképp *Ankylostomum duodenale* (l. o. és *Alagútbetegség)*.

Dochmiusz (gör.), összetett versláb, melynek alapformája ⏑ ⏓ — ⏑ —, amellett azonban igen sok változata volt. A főictus az utolsó előtti hosszú szótagon nyugodott, az ütem második felében. Két vagy három D.-ból alkottak egy-egy sort, s ilyen sorokból szerkezeteket; de használták a D.-okat rokon ritmusokkal vegyítve is. A görög tragikusok a D.-okat melódiákban alkalmazták, izgatott kedélyállapot (fájdalom, néha öröm) kifejezésére; a komédiákban paródiakép fordul elő.

Dochnahl, *Friedrich Jakob*, német pomológus és oinológus, szül. Neustadtban 1820 márc. 4. Növénytani tanulmányoknak szentelte tehetségét, különösen a pomológiának. 1851—66-ig a Pomona c. szakközlönyt szerkesztette. Műveiből nevezetesebbek: Die Lebensdauer der Kulturpflanzen (Berlin 1854); Katechismus des Weinbaues (3. kiad. Leipzig 1896); Obstkunde (Nürnb. 1855—60, 4. köt.); Bibliotheca hortensis 1750—1860-ig (u. o. 1861); Taxation der Obstbäume bei Bahnbauten (Worms 1869); Die Band- und Flechtweiden und ihre Kultur (2. kiad. Basel 1887); Die künstliche Weinbereitung (4. kiad. u. o. 1895).

Docilis (lat.) a. m. tanulékony.

Docimastes *(kardcsőrű kolibri*, állat), l. *Kolibri-félék*.

Amely szó **Doc...** alatt nincs meg, **Dok...** alatt keresendő!

Dock (ang.), l. *Dokk.*

Dockum, németalföldi város, l. *Dokkum.*

Dock-yard (ang.) a. m. hajógyár (l. o.).

Docophorus (állat), l. *Tolltetvek.*

Dócs (azelőtt: *Dojcs)*, nagyk. Nyitra vm. szeniczi j.-ban, (1910) 1277 tót lak., posta, u. t. Szenicz.

Doctor, l. *Doktor* és *Baccalaureus.*

Doctorandus (új lat.), doktorjelölt, az aki doktori szigorlatra készült, vagy a vizsgálatot ugyan már letette, de még nincs felavatva.

Doctrina (lat.) a. m. tan, tudomány; tudományszak; l. még *Doktrina.*

Doctrina Apostolorum, l. *Álapostoli gyüjtemények.*

Doctrinaire (franc., ejtsd: doktrinér), valamely adott politikai elmélet híve, aki magatartását inkább szabja egy állambölcseleti iskola tanításaihoz, mint az esetleges politikai körülményekhez. A D. politika, noha csaknem mindenben az angol parlamentáris hagyományokhoz és elvekhez ragaszkodott, mint történeti iskola a francia restauráció korában keletkezett. E politikai felekezetnek, mely tanait szalonokban és hirlapokban egyaránt hirdette, kitünőbb tagjai voltak Broglie herceg, Guizot, Thiers, Tocqueville s a kormányzatban főleg Lajos Fülöp uralma alatt érvényesítették tantételeiket. A magyar D.-k a negyvenes évek küzdelmeinek legképzettebb, legtágabb látó körű s egyúttal legmerevebb politikusai és publicistái voltak. A doktrinárizmus magyar árnyalata szintén híve volt a parlamentárizmusnak és a szabadelvű haladás *szabályos* tempójának, de egyúttal éles harcokat vívtak az egész dikaszteriális kormányrendszerrel, főleg a vármegyeiségben megtestesült municipálista elmélet barátaival, elsősorban Kossuthtal. Mint az állami központosítás hívei egyúttal centralistáknak (l. o.) is neveztettek. Mivel általános elvekből indultak ki s érveiket a politikai bölcsészet tárházából merítették, itthon gúnyos értelemben alkalmazták reájuk a D. jelzőt. A magyar D.-iskola bölcsésze és költője Eötvös József, publicistája Kemény Zsigmond, történetírója Szalay László volt; hívei közül Csengery Antal és Pulszky Ferenc érdemelnek megemlítést. Ezek voltak a magyar állameszme minden vonalon való érvényesítésének hajthatatlan dogmatikusai, akik 1844-től fogva a Pesti Hirlap hasábjain csináltak propagandát eszméiknek. Ennek a politikai iskolának irodalmi termékei Eötvösnek *A falu jegyzője* c. regénye és a *Reform* c. alatt összegyüjtött cikkei; Keménynek *A korteskedés és ellenszerei* c. brosurája is. Történeti hatásuk abban van, hogy a magyar alkotmánynak 1848. történt átalakítása jóformán teljesen az ő tanaik alapján ment végbe. V. ö. *Beksics* G., A magyar doctrinairek (1882).

Doctrinale puerorum, *Alexander de Villa Dei*, XIII. sz.-ban élt minoritának hexameterekben írt latin nyelvtana, amelyet általánosan három századon át használtak az iskolákban.

Documentum (lat.), l. *Okirat.*

Dócz (azelőtt: *Dolacz)*, nagyk. Torontál vm. bánlaki j.-ban, (1910) 1173 német lak., postaügynökség, u. t. Tolvadia.

Dóczi *Lajos* báró, költő és publicista, nyug. külügyminiszteri osztályfőnök, szül. Sopronban 1845 nov. 29-én. Atyja, Dux Mór, bőrkereskedő, vagyonát teljesen elvesztvén, Sopronból Német-Keresztúrra költözött, ahol D. elemi iskoláit végezte, aztán Nagykanizsán a kereskedelmi iskolába került. 1856-tól a soproni gimnáziumban tanult. Ezután két évig jogot hallgatott a bécsi egyetemen s belépett a Neue Freie Presse szerkesztőségébe, hol tehetsége csakhamar feltünt s az 1865-iki pesti országgyűlésre őt küldötték ki tudósítónak. Levelei és cikkei, melyekben a közjogi ellenzéket élesen támadta és Deák Ferenc politikáját rajongó lelkesedéssel szolgálta, élénk feltünést keltettek. Horváth Boldizsár igazságügyminiszter ajánlatára 1868. a miniszterelnökségbe került mint fogalmazó gr. Andrássy Gyula főnöksége alá, aki annyira megkedvelte, hogy mikor 1871. átvette a külügyminiszterséget, magával vitte D.-t is. Ott is kiváló szolgálatokat tett, csakhamar osztálytanácsossá, majd udvari tanácsossá nevezték ki, magyar nemességet, sok bel- és külföldi kitüntetést, 1896. a cs. és kir. ház és a külügyek közös minisztériumában osztályfőnöki címet és jelleget kapott, 1900. pedig «német-keresztúri» előnévvel báróságot nyert. 1902-ben nyugalomba vonult s ez alkalommal a Ferenc József rend nagykeresztjével tüntették ki. Azóta Budapesten él. D. mint költő jelentékeny helyet foglal el a kiegyezés utáni korszak irodalmában, egyúttal mint műfordító is jeles. *Csók* című vigjátéka 1871. elnyerte a Teleki-díjat, azóta állandóan műsoron van, s D. fordításában német és külföldi szinpadokon is nagy tetszéssel adták; a darabnak romantikus költőisége, vidám szellemessége és virtuóz verselő technikája feledtetik a drámaiság fogyatkozásait. Hosszabb szünet után következett *Utolsó szerelem* c. vigjátéka (írta 1879., megj. 1880. és 1882., először adták a Nemzeti Szinházban 1884) és *Széchy Mária* c. történeti drámája (megj. 1885., először adták 1886). A *Vegyes párok* (1889) és *Vera grófnő* (1891) kisebb sikerrel kerültek szinre, *Ellinor királyleány* c. vigjátéka az 1896-iki Teleki-pályázaton ismét jutalmat nyert (megj. és előad. 1897). D. mint műfordító is jeles. Lefordította *Goethe Faust*-ját (Pest 1872 és 1900), *Schiller összes költeményeit* (1902) és *Wallenstein trilógiáját* (a Nemzeti Szinház számára, 1904) és *Goethe költeményeit* (1906) stb. Kiváló sikerrel fordította magyar költők (így Arany és Vörösmarty) egyes műveit németre, valamint Madách Ember tragédiáját (1891), melyet az ő fordítása és átdolgozása szerint adtak elő a német szinpadokon. D. mint prózaíró is jeles; novellái, tárcái, tanulmányai (Csokonairól, Madáchról, Andrássy Gyuláról, A naturalizmusról stb.) szellemes és eredeti felfogásukkal tünnek ki. Irt egy operát (Pázmán lovag) Strauss János számára és lefordította Goldmark három operaszövegét. *Költeményei,* valamint *Beszélyek és vázlatok* c. kötete 1890. jelentek meg. 1900-ban megindult munkáinak gyüjteményes kiadása; ennek 10-ik köt. 1906. van a Goethe-fordítás.

Dóczy *(nagy-lucsei).* Régi magyar család, mely főleg a Hunyadiak korában játszik nagy szerepet Magyarország történetében. Tagjai közül kiválnak: *D. Mihály,* 1443. Hunyadi Jánosnak szám-

tartója (rationator). *D. György* 1458. Világosvár kapitánya. Részt vett Kinizsi Pállal a Szendrő alatti ütközetben 1482. *D. Orbán* kir. kincstárnok és Báthory Istvánnak koronaőre volt; szerémi, győri, egri és végre pécsi püspök. Ország Mihály nádor halála után kir. helytartó. Megh. 1492. *D. János*, Ulászlónak főkamarása, később Szapolyai híve. Grittinek legbizalmasabb embere, kivel együtt a zendülők elfogták és Majláth parancsára Medgyesen 1543 szept. 29. kivégezték. *D. András*, II. Mátyás alatt a katolikus mágnások egyik legtekintélyesebbike. 1617-ben Szatmár kapitánya, majd 1618. főpohárnok. Mint hadvezér együtt harcolt Forgách Zsigmond nádorral Bethlen Gábor ellen. *D. Miklós* szénásfalvi birtokát Selmecz városának zálogosítja el. *D. Péter Imre* és *László* együtt harcoltak 1476. a törökök ellen. *D. István* Rimay Jánossal együtt Bethlen Gábor követe a török portán. 1625-ben koronaőr. *D. Zsigmond* több vár ura. A zernovi török dúlás alkalmával nejével együtt elfogatott, de beteg lévén, csak nejét hurcolták el. E fölötti bánatában férfikora delén meghalt, vele együtt kihalt a D.-ak nagy-lucsei ága. Egy másik kevésbbé jelentős ága a Lipcse váráról lipcseinek elnevezett D.-család. V. ö. *Schönherr* Gy., Nagylúcsi Orbán címeres levele 1480-ból (Turul, 1898, 66. l.).

Dóczy, 1. *Imre*, tanár, szül. Vilyben 1849 szept. 30. Sárospatakon tanult; 1876—87-ig a nagykőrösi, 1887—98-ig a debreczeni ref. főgimnáziumban a klasszikus nyelvek tanára; 1898 óta a tiszántúli ref. egyházkerület középiskolai felügyelője. E minőségében s mint az Orsz. Ref. Tanáregyesületnek megalakulása (1902) óta elnöke, nevezetes működést fejt ki a ref. tanügy érdekében. 1891 óta az orsz. közokt. tanács tagja. Irt *Görög nyelvtant* (Budapest 1897); *Görög olvasó és gyakorlókönyvet* (1911), s több körből való számos dolgozatot különböző lapokba.

2. *D. (Hegedüs) József*, író, ciszt.-rendi áldozópap, szül. Bodajkon (Fehér vm.) 1779 márc. 9., megh. Szentgotthárdon 1856 márc. 5. A teológiát a székesfehérvári papnevelőben végezte; 1803. pappá szentelték. Több helyt káplánkodott, plébános, nevelő volt és 1813. Heiligenkreuzban (Ausztria) a cisztercita-rendbe lépett. Itt eleinte az énekes fiuk prefektusa volt, később Nagyfalván lelkészkedett, 1834. Szentgotthárdon magyar hitszónok, 1843. mint alperjel és lelkiatya és a növendékek magyar nyelvben oktatója ismét Heiligenkreuzba került. Élete vége felé Szentgotthárdra vonult. Munkái: *Európa tekintve jelenvaló természeti, miveleti és kormányi állapotjában* (Wien 1829—31, 12 köt.); *A szentföldi vándorló* (Esztergom és Pest 1831, 2. kiad. u. o. 1832); *Története és viszontagságai Szt.-Gotthárdnak a XII. századtól a mi időnkig* (Pest 1831); azonkívül számos munkája van kéziratban.

3. *D. József*, népdalszerző, szül. Miskolczon 1863 márc. 11. Jogot végzett Debreczenben és Budapesten, aztán pénzügyigazgatósági tisztviselő volt Debreczenben, Temesvárott, Nagykárolyban; 1910 óta titkár Budapesten. Első versei a 80-as évek közepén jelentek meg; nótáit csak tíz évvel később kezdte irni, a megjelent és széltében elterjedt 150. rendesen saját szövegű népdala közül leghíresebbek: *Sötét erdő sürüjéből; Felednélek...; Nádfödeles kis házikó; Szeretőt keresek; Kit gyászol a fecskemadár; Nincs a pusztán rózsabokor; Darumadár útnak indul; Mandulafa...; Édes anyám, kösse fel a kendőt a fejére; Panaszkodik a furulyám nótája*, stb. Nagy sikere volt a vidéken *Liliom Klári* c. népszinművének.

Dóczyfürésze, kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 1856 német lak.; postaügynökség, u. t. Zsarnócza. D. hajdan az elefánti pálosok birtoka volt, utóbb a revistyei vár tartozéka, majd a Dóczyak birtoka.

Dod-Ballapur *(Doda Balopur)*, város Maiszur radzsa országában, Kelet-Indiában, 7032 lak., gyapotkelme-kereskedéssel és földből készült eróddel.

Dodd, 1. *Ralph*, angol építész, szül. Northumberlandben 1756., megh. 1822 ápr. 11. Ő építette a londoni Vauxhall-hidat, a south-lambethi vízvezetéket és a Grand Surrey canal dock vízmedencét. A Themse alatt vezető alagút D.-tól eredő tervét Brunel valósította meg.

2. *D., Robert*, angol festő, szül. 1748 körül, megh. 1810 körül, különösen nagy terjedelmű tengeri képeivel tette ismertté nevét. Legnagyobb műve, 110 láb széles kép, az angol hajóhadat ábrázolja Spitheadnél.

Dodds, *Alfred Amédée*, francia hadvezér, szül. Szenegambiában 1842 febr. 6. 1892-ben a hadügyminiszter őt bizta meg a Béhanzin dahoméi király elleni háborúval. E feladatot sikeresen megoldotta. 1894 jan. 24. elfogta Béhanzint. 1896 febr. Tonkingba küldték, hogy a «Fekete zászlók» ellen tervezett expedició élére álljon, de már júl. visszahívták. 1899-ben hadosztálytábornokká léptették elő. 1901-ben a gyarmati csapatok parancsnoka lett; 1904. Párisban a főhaditanács tagja.

Dodecagynia, *Linné* növényrendje, a. m. 12-termősek, olyan növények, melyeknek virágában 6—20 bibeszál van. Ilyen egyedül a *Dodecandria* osztályban van, pl. a *Sempervivum*. — *Dodecagynus* a. m. tizenkét-termős.

Dodecandria (növ., *tizenkétporzósak*), *Linné* rendszerének 11. osztálya, olyan növények csoportja, melyeknek kétivarú virágában 11—19 össze nem nőtt porzó van. Rendjei a bibeszálak száma szerint: *monogynia (Portulaca)*, *digynia* (szegfű), *trigynia*, *dodecagynia* (l. o.). *Dodecandrus* a. m. 12 porzós.

Dodecatheon *L.* (növ.), a Primulaceae *(Kankalinfélék)* család génusza; 30 faja Észak-Amerikában, különösen Ny.-i részén honos. Fűnemű növények szép fehér, lila vagy piros virágokkal, azért díszül ápolják. Cyclamenünkhöz (l. *Kunrépa)* hasonlíthatók, de gumójuk nincs, ehelyett a kocsán többvirágú s a tőlevelek közül emelkedik ki. Ilyen a *D. Meadia* L. csüngő virágjával (atlantikus Észak-Amerika). A szabadban díszlik, a telet még Európa É.-i tájain is kiállja könnyű takaró alatt. Máj.-jún.-ban virít, félig árnyékos helyet, könnyű homokos és ingovány erikaflölddel kevert földet szeret; magról vagy tőkedarabról könnyen lehet szaporítani.

Dode de la Brunerie (ejtsd: dodla brünri), *Guillaume*, vicomte, francia marsal, szül. St. Geoireban (Isère) 1775 ápr. 30., megh. 1851 febr. 28. A forra-

dalom alatt a rajnai hadseregben szolgált s részt vett az egyiptomi hadjáratban. Napoleon császár kiválóan ostromoknál és erődítési munkákra alkalmazta. 1808-ban a spanyol hadjárat alatt Saragossa és Badajoz ostromában vett részt. 1813-ban Glogau várát Napoleon bukásáig védelmezte. 1814. XVIII. Lajos a mérnökkari bizottság tagjává nevezte ki. Részt vett az 1823-iki spanyol hadjáratban, elfoglalta a Trocaderot s Cadiz ostromát vezette. 1825-ben vicomte címmel pairré nevezték ki s 1828-tól fogva, mint a haditanács tagja, erődítési munkálatokkal volt megbizva. 1840-ben elnöke volt a Páris megerősítésére kiküldött bizottságnak. 1847-ben marsal lett; 1848. visszavonult.

Dodeka (gör.) a. m. tizenkettő, a matematikában különösen összetételekben használatos.

Dodekadikus számrendszer, l. *Duodecimális.*

Dodekaéder, általánosságban minden 12 oldalú poliéder. Különösen fontos az idetartozó (elsőfaju) szabályos poliéder, a közönséges vagy *Plato*-féle D. Ennek oldallapjai szabályos ötszögek, éleinek száma 30 és csúcsainak száma 20. A D.-ek közt több mint kristályalak is szerepel. Többféle fajtáját ismeri a kristálytan, ú. m. rombdodekaéder, pentagondodekaéder, trigondodekaéder, deltoiddodekaéder.

Dodekafilon (gör.) a. m. a tizenkét törzsnek népe, mellékneve Izrael népének.

Dodekagón (gör.), szabályos tizenkétszög; innét *dodekagonális számok* az 1, 12, 36, 64 stb., amelyeknek egységei szabályos tizenkétszögekké állíthatók össze.

Dodekaid, a rombdodekaéderhez hasonló kombinációi a négyzetes, illetőleg a rombos rendszerbeli alakoknak, nevezetesen a négyzetes oszlopnak a másodrendű piramissal egyforma kifejlődésben, s ekkor négyzetes D. a neve; vagy a rombos oszlopnak kombinációja a makro- és brachidómával, természetesen szintén egyforma kifejlődésben, s akkor rombos D. a neve.

Dodekapolisz (gör.), tizenkét város. Az ókorban 12 város szövetsége, mint az ionoké és az aioloké Kis-Ázsiában v. az etruszkoké Itáliában.

Dodekarchia (gör. a. m. tizenkét tagból álló uralom), a görög hagyomány szerint az ókori Egyiptomban meghonosított intézmény volt, mely az etiópiai királyok elüzetésétől, vagyis Kr. e. 672-től 655-ig tartott. Az ország 12 részre volt felosztva külön fejedelmek alatt, míg Psammetichos görög zsoldosok segítségével az uralmat magához nem ragadta. Egyiptomot azonban ez időtájt (671—660) tényleg 20 helytartó kormányozta, még pedig asszíriai fenhatóság alatt.

Dodekasztilosz (gör.), homlokzatán 12 oszloppal ellátott görög templom.

Dodekatémoria (gör.), egy körnek tizenkettedrésze, különösen az állatöv beosztása tizenkét jegyre.

Dodel-Port, *Arnold,* botanikus, szül. 1843 okt. 16. Afseltrangenben (Svájc, Thurgau), megh. 1908 ápr. 11. Eleinte 1860—63-ig tanítónak készült, majd nyelvészetet, később a természetrajzot tanulta. 1870-ben Zürichben a botanika magántanára, 1880. rendes tanára lett. 1903 óta Luganóban élt. Előbb vallásos irányú, később felvilágosodott természettudományi és szociológiai irányban működött tudományos téren kívül is mint publicista. Főbb művei: Illustriertes Pflanzenleben (Zürich 1883, 2 köt.); Biologische Fragmente (Kassel 1885); Anatomisch-physiolog. Atlas der Botanik (Essling 1881—84); Biolog. Atlas (Zürich 1894). Monisztikus és szociálpolitikai irányban tartott előadásainak gyüjteménye: Aus Leben und Wissen (több sorozat és kiadás (Stuttgart 1904—05); Entweder-oder (u. o. 1902); Ernst Haeckel als Erzieher (Jena 1906).

Dodici, *Cima,* a Vicentini Alpok legmagasabb csúcsa, 2339 m. Déltirol és Itália határán a Brenta völgye fölött.

Dodo, *Dudu (Didus* L. állat), a galambfélék rendjébe tartozó *Dididae* családnak egyik neme, amelynek egyik jól ismert faja a *tehetetlen D. (D. ineptus* L.). Ez a Mauritius-szigeteken élt, de csak koponyája, csőre, csontjai, a hollandi hajósok elbeszélése és a British Muzeumban őrzött egy olajfestésü képe után ismerjük (l. az *ábrát).* Mindezek után ítélve, a D. magával tehetetlen lehe-

Dodo.

tett, teste hattyuformáju volt, de meglehetős nagy ságú; színe általában szürke volt, szárnyai sárgás-szürkék és tolla általában a strucéhoz hasonlított. Erős, kaparó lábain négy ujja volt és csőre a keselyüekéhez vagy a galambokéhoz hasonlított. *Bontekoe* 1618. ugyanazt a madarat találta a Bourbon-szigeteken, s oly kövér volt, hogy alig birt járni. E madár leírását *Bontius* adta, aki 1627-től kezdve huzamosabb ideig tartózkodott Bataviában mint orvos. Ettől az időtől kezdve nyoma veszett s igen valószinű, hogy az illető szigeteken kikötő tengerészek, esetleg a bevándoroltak pusztították ki. Másik, szintén kipusztult faja a *magános D. (D. solitarius* Strick), amelyből *Carré* a Bourbon-szigetekről két példányt hozott Franciaországba; ez kacsanagyságú volt, repülni nem tudott, szine fehér, de szárnyainak és farkának vége fekete volt.

Dodoens (ejtsd: dódunsz, latinosítva: *Dodonaeus), Rembert,* németalföldi botanikus, szül. Mechelnben 1517 jún. 29., megh. Leidenben 1585 márc. 10. Orvosi és csillagászattani, földrajzi, de főkép növénytani tanulmányokkal foglalkozott. 1574—79-ig Bécsben II. Miksa és II. Rudolf háziorvosa

volt, 1582-ben a leideni egyetem hívta meg orvostanárnak. Legnevezetesebb műve, mely 1583-ban, halála után jelent meg: Stirpium historiae pemptades VI. sive libri XXX. (Antwerpen1616, 1340 rézmetszettel).

Dódola, így nevezik a szerbeknél a személyesített mezei áldás női alakját. Egy egészen meztelen leányt teljesen beburkolnak zöld lombokba, és azután társai énekelve körülvezetik, hogy az égtől esőt imádkozzanak le.

Dódóna, Zeusnak híres szentélye és jóslóhelye Epiruszban a Tomaros (ma Olütszika) hegység tövében, Janinától DNy.-ra, a csarakovisztai völgyben. Zeus D.-i jóslóhelyét már Homeros említi; papjai (Selloi vagy Helloi) az isten szent fájának, a tölgy lombjának susogásából vagy a szent forrás vizének csobogásából jósoltak. Később ehhez az ércmedencéből való jóslás járult: Két oszlop állt egymáshoz közel, az egyiken bronzfiú drótból font ostort tartott kezében, a másikon ércmedence volt, amely mihelyt szellő támadt, az ostorfonadék érintésére hangot adott. Azonkívül galambok röptéből is magyarázták a jövőt. Zeus mellett egy női istenséget, Dionet, tisztelték D.-ban, kinek papnői a peleiadok voltak. D. Delfi után a görögségnek legnevezetesebb jósdája, melyhez külföldi fejedelmek is fordultak tanácsért. Az athéniek ide folyamodtak tanácsért, mikor Delfi a dórok felé hajlott. A sziciliai expediciót D. ajánlotta nekik, ennek D. meg is adta az árát, amennyiben tekintélye hanyatlásnak indult; a makedón és mithridatesi háborúban erős pusztításokat szenvedett a jóslóhely, de ismét felépült és jósdája a Kr. u. IV. sz. végéig működött. D.-nak helyét Mineyko lengyel mérnök fedezte fel 1875-ben, a rákövetkező évben a görög Karapanosz föltárta az emlékhelyet, melynek főrészei: az akropolis (fellegvár), a kitünő karban fennmaradt nagyméretű szinház és a szentély. A fallal körülvett szent kerületben vannak Zeus templomának, a jóslás céljaira szolgáló két épületnek és egy Aphrodite-szentélynek maradványai. Az ásatások nagyszámú, az istennek szánt fogadalmi ajándékot hoztak napfényre: a leletek között legérdekesebbek azok az ólomtáblácskák, melyekre a tanácsért, jóslásért folyamodók kérdéseiket felírták. V. ö. *Karapanosz*, Dodone et ses ruines (2 köt., Paris 1878); *Hoffmann*, Die Orakelinschriften aus D. (Göttingen 1890); *Meyer* E., Der Zeus von D. (Forschungen zur griech. Gesch. I. 37).

Dodonæa *L.* (növ.), a Sapindaceae család génusza; 42 faja Ausztráliában, 1 faja Madagaszkáron, 1 a Sandwich szigeteken és 1 az ó- és újvilág forró vidékein terem. Ez a *D. viscosa* L., különösen Amerikában, 2—3 m. magas cserje, levele hosszas, fordított tojásdad, ragadós, jó illatú, fürdővízbe szokás tenni rheumatizmus ellen. Magva ehető, gesztenyeizű. Fájából bunkó, sövénykaró, szétkalapált ágaiból fáklya készül.

Dodonaeus, l. *Dodoens.*

Dódónai beszéd, szavak, a. m. homályos beszéd, vonatkozással arra, hogy a dódónai jóslóhely (l. *Dódóna*) papjainak válaszai a hozzájuk tanácsért fordulók kérdéseire a dolog természete szerint homályosak, kétféleképp értelmezhetők voltak.

Dodrans (lat.), az *as*-nak (l. o.) $^3/_4$ része, azután mindannak, ami 12 részre osztható, $^3/_4$ része (pl. $^3/_4$ hold): különösen egy érem, melynek értéke $^9/_{12}$ as volt. A D.-t C. Cassius Longinus verette a Kr. e. II. sz. elején; értékét kifejezi ez a jel: S.

Dodsley (ejtsd: dodzli), *Robert*, angol író, szül. Mansfield mellett 1703., megh. Durhamban 1764 szept. 25. Nagyon szűkös viszonyok között s alantas állásban kezdett verselni. Több darabjának (The Toy Shop; The King and the Miller of Mansfield, Cleone stb.) igen nagy sikere volt, de maradandóbb érdemeket szerzett a Shakespeare-korabeli drámairodalom tanulmányozásával s ezen drámaírók műveinek kiadásával (Select Collection of Old Plays 12 köt. 1744). Később mint könyvkereskedőnek virágzó üzlete volt, kiadta Pope, Young, Walpole, Goldsmith s részben Johnson műveit. V. ö. *Knight*, Shadows of the Old Booksellers (London 1865); *Straus* R., R. D. (u. o. 1910).

Dodson, *John George*, angol államférfi, l. *Monk Bretton.*

Dodwell, *Edward*, angol régiségtudós, szül. Dublinben 1767., megh. Rómában 1832 máj. 14. Beutazta Görögországot, aztán Olaszországban élt. Becses archeológiai munkája: Classical and topographical tour through Greece (London 1818, 2 köt.), az ő eredeti rajzai után kiadott Thirty views in Greece (1821) és a Cyclopian or Pelasgic remains in Greece and Italy (131 rajz, 1834). Ő utána nevezték el a Korinthus mellett talált ó-görög, állatövekkel és vadászjelenettel díszített keleti stílű vázát, mely most Münchenben van.

Dodworth (ejtsd: dódvörsz), város Yorkshire ang. countyban, (1911) 3284 lak., közelében hatalmas kőszéntelepek vannak.

Doelen (holl., ejtsd: dúlen, a. m. lövészek). Németalföldön már a középkor óta céhekké és társulatokká alakultak. Ünnepi felvonulásoknál és lakomáikon szerették magukat lefestetni és így keletkeztek a XVI. és XVII. sz.-ban a *D.-képek.* Legnevezetesebbek Hals Frans, Rembrandt és van der Helst képei.

Doelter y Cisterich, *Cornelio*, mineralógus, szül. 1850 szept. 16. Arroyoban, Puerto Rico szigetén, Amerikában. 1873-ban a bécsi birodalmi Földtani Intézethez geológusnak nevezték ki. 1876-tól a grazi egyetemen az ásványtan tanára, 1907-től pedig a bécsi egyetemen a fizika-kémiai ásványtan tanára. Munkái főkép kőzettani és kőzetkémiai természetüek. Különösen sokat foglalkozik a kőzetek és ásványok mesterséges előállításával. Nevezetesebb munkái: Bestimmung der petrograph. wicht. Mineralien (Wien 1876); Vulkane der Capverden (Graz 1882); Chemische Mineralogie (Leipzig 1890); Edelsteinkunde (u. o. 1893); Physikalisch-chemische Mineralogie (u. o. 1905); Petrogenesis (Braunschweig 1906).

Does (ejtsd: dúsz), *Jakob van der*, hollandi festő, szül. Amsterdamban 1623., megh. 1673 nov. 17. Moeyaert tanítványa, Olaszországban tanult, majd visszatérve, Hágában élt 1663-ig, a «Pictura» társaság egyik alapítója volt és nagy tekintélyben állott. Olaszországi tájképeinek rajza szabatos, színezése meleg; staffage-ukat ügyesen elrendezett nyájak és gulyák képezik. Képei bécsi, brüsszeli, stuttgarti stb. gyüjteményekben van-

nak. Fia, *D. Simon* (1653—1717), atyja modorát követte, arcképeket is festett.

Doesborgh (ejtsd: duszborg), város és vár Geldern hollandi tartományban, 16 km.-nyire Zutphentól, az Yssel jobbpartján, (1910) 4460 lak., akik leginkább kereskedéssel foglalkoznak. Néhány csinos épülete közül legjelentékenyebb a Szt. Mártonról elnevezett templom.

Doeskin (ang., ejtsd: doszkin), l. *Atlaszposztó.*

Doetinchem (ejtsd: dútinkem), hollandi város Gelderland tartományban, a Slingebeek és O-Josel összefolyásánál. Vasúti csomópont. Gimnáziummal, élénk fakereskedéssel és látogatott vásárokkal, (1910) 4428 lak.

Dog, l. *Kutya.*

Dogana (ol.) a. m. vámhivatal, vámház.

Dogara, l. *Dogra.*

Dog-cart (angol), kétkerekű, egylovas, könynyű, kizárólag sportcélokra szolgáló kocsi, melyben a kocsizó maga hajtja a lovat. Az ülés mögött nyilt hely van a kutya (dogs) számára, mert eredetileg vadászatra szolgált a D. Újabban kétfogatú, sőt négykerekű D.-kat is készítenek.

Doge (ejtsd: dódzse, lat. *dux)* a. m. herceg, fejedelem. Igy nevezték az egykori velencei és genovai köztársaság választott kormányzóit. Az első D.-t. (Anafesto Paolucci) a VIII. sz.-ban választották. A későbbiek közül nevezetesebbek voltak: Urseolo Péter (Szt. István rokona), Ziani, Dandolo, Contarini, Falieri és Foscari. Az utolsó D. Manin D. Luigi volt, ki 1797 máj. 12. a győztes franciák bevonulása előtt lemondott. A D. hatalma eredetileg korlátlan volt, a XII. sz.-tól kezdve azonban a tanács által választott bizottságoktól függött. Ilyenek voltak: a *Signoria,* mely a D.-én kívül hat tanácsosból állott; a *Quarantia,* mely negyven tagú kollégium, eredetileg pedig a legfelsőbb ítélőszék volt; a *consiglio dei pregati* (szóról-szóra: bevontak tanácsa), mely különösen kereskedelmi ügyekben határozott. 1310 óta a legfőbb bizottság a *dieci inquisitori di stato* (tizek tanácsa) volt, mely a D.-t nemcsak pénzbirságra, hanem halálra is ítélhette. Mindezek nagyon megrövidítették a D. hatalmát, úgy, hogy már 1339., midőn több D. önként leköszönt, törvénybe iktatták, hogy a megválasztott köteles e méltóságot elvállalni s 1367. Contarini tényleg csak kényszerítve vállalta azt el. 1385-ben pedig, midőn Falieri a nemesség hatalmának megtörését tűzte ki célul, merészségéért fejével lakolt. A D. beiktatása nagy ünnepség keretében történt, ekkor tartotta az új D. eljegyzését az Adriával, ami úgy történt, hogy a D. a Bucentaurus (l. *Bucintoro)* hajóról értékes gyűrűt dobott a tengerbe. 1339 óta Genovában is volt D. Az 1528. Doria Andrea (l. o.) által hozott alkotmány szerint csak az 50 éven felüli vagyonos szenátorok köréből lehetett D.-t választani. Az 1797-iki campoformiói béke véget vetett e méltóságnak. V. ö. *Musatti,* Storio della promissione ducale (Padova 1888) és *Molmenti,* La dogaressa di Venezia (Torino 1887).

Doge-sipka, a velencei dogéknak a frigiai süveghez hasonló aranybrokát fövege.

Dogger, a jura-formáció középső tagja. Németországban barnajurának is nevezik. Taglalását és paleont. jellemzését l. *Jura.*

Doggerbank *(Luggerbank),* nagy zátony az Északi-tengerben az 55° é. sz. és 2° k. hosszuság táján. A víz mélysége 25—90 m. 1781 aug. 5. angolok és hollandusok közt itt heves, de eldöntetlen tengeri csata volt.

Dogiel *Máté,* lengyel történetíró, szül. 1715 aug. 6., mh. Varsóban 1760 febr. 24. Piarista volt s része volt a vilnai nemes ifjak számára alapított kegyesrendi kollégium megalapításában. Megirta a Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae című művét; a 6 kötetből csak 3 jelent meg (Vilna 1758), az utóbbi 3 megjelenése a politikai viszonyok miatt elmaradt s csak kéziratban van meg, állítólag Szt.-Pétervárott és Vilnában; másik műve: Limites regni polonici et magnis Ducatus Lithuaniae ex originalibus et authenticis exemplis descripti (Vilna 1758).

Dogma (gör.), a pogány bölcselőknél és klasszikusoknál határozatot, nézetet, rendeletet, törvényt jelent. Egyes bölcseleti iskolák *tantételét* is D.-nak nevezték. A szentirás e szóval jelöli az állami törvényeket (Dán. 2, 13; Luk. 2, 1 stb.), Mózes törvényeit (Efer. 2, 15), az apostolok rendeleteit és az apostoli zsinat határozatait (Ap. csel. 16, 4; 15 28). Az egyház atyái az összes keresztény hit- és erkölcstanokat nevezik D.-nak, főleg ellentétben az eretnekek állításaival vagy egyeseknek nézeteivel. Igy lett e szó terminus technicus a kat. teológiában az Isten által kinyilatkoztatott és az anyaszentegyház által elénk adott összes igazságok megjelölésére. Jézus Krisztus az apostolok útján a kinyilatkoztatást kihirdette és befejezte. Ez a kinyilatkoztatás benfoglaltatik a szentirásban és a hagyományban; e két forrásban benn van tehát minden D. *(Dogmata implicita).* E kinyilatkoztatásnak őre és magyarázója az egyház, melyet a Szentlélek kegyelme megóv minden tévedéstől a kinyilatkoztatás körül. Valahányszor az egyház egy-egy hit és erkölcsi igazságot megvall (pl. ünnepélyes hitvallásaiban, liturgiájában stb.), v. ünnepélyesen kihirdet, megmagyaráz, definiál (pl. az egyetemes zsinatok vagy az egyház feje, a pápa), csakis az isteni kinyilatkoztatás forrásaiból merít. Ezt az egyház által megvallott vagy kihirdetett igazságot nevezik *dogmata explicita* (quoad nos), tulajdonképeni D.-nak. A keresztény ember köteles ugyan általában mindazt elhinni, ami a kinyilatkoztatásban foglaltatik; mégis különösen tartozik minden egyes az egyház által definiált és az ő tudomására jutott igazságot hittel elfogadni. Ha általában a kinyilatkoztatást elveti, *deista;* ha bármely, az egyház által kimondott D.-t nem fogad el, *eretnek* lesz. A D. megmagyarázott lényegéből világos, hogy az *változhatatlan.* Az egyház megmagyarázhatja, kihirdetheti a D.-t, de az egyszer megmagyarázott D.-t meg nem változtathatja. Minthogy a kinyilatkoztatott igazságok vagy az ember értelmére általában, vagy egyszersmind cselekedeteire is vonatkoznak, kétféle D.-k különböztethetők meg: *a hit és az erkölcs D.-i* (dogmata fidei et morum); bár a megkülönböztetést jelelő szavak nem fejezik ki teljesen magát a lényeget: ugyanis az erkölcsi D.-kat is kell hinni. Ezeknek tudományos rendszerben való előadása alkotja a tulajdonképeni teológiát. A XVII. sz.-tól kezdve külön tárgyalják a hit D.-it s ezt *dogmatikának*

nevezik, s külön az erkölcs D.-it, és ez az *erkölcstan*. A dogmatikát általában két részre osztják: *alapvető* (fundamentalis) dogmatika, máskép *apológia*, mely a keresztény hit és egyház igazságát és isteni eredetét bizonyítja; *részletes, ágazatos* (specialis) dogmatika, mely az egyes, Isten által kinyilatkoztatott és az egyház által elénk adott hitigazságokat rendszerbe foglalva tárgyalja. Ez utóbbi módszerét tekintve vagy *pozitiv*, ha a hitigazságokat főleg csak a kinyilatkoztatás forrásaiból (szentirás és hagyomány) bizonyítja; v. *spekulativ* (skolasztikus), ha a hitigazságokat a filozófia segélyével megmagyarázni törekszik. L. még *Hittudomány*. V. ö. A dogmatikák bevezető részeit; *Grandmaison*, Qu'est-ce qu'un dogme (1905); *Le Roy*. Dogme et critique (1907, Indexen).

Dogmaticizmus, l. *Dogmatizmus*.

Dogmatika, l. *Dogma*.

Dogmatikus, mindaz, ami dogmán alapul v. belőle ered. Az orvostan történetében D.-oknak neveznek egy orvosi iskolát, mely K. e. 377—300 virágzott s az ú. n. empirikusokkal állott ellentétben.

Dogmatikus módszer, kétfélét jelent, vagy azt az eljárást, melyet a dogmatizmus (l. o.) követ s amely tudományosan nem igazolható, vagy pedig a tanítás, előadás céljára szolgáló azt az eljárást, amidőn már megállapított, vagy igaznak elfogadott tételekből indulunk ki s ezekből származtatunk le újabb tételeket. De mint ilyen, a neve inkább dedukció.

Dogmatizmus v. *dogmaticizmus*; a szónak modern filozófiai értelmét Kant állapította meg mint ellentétét a kritikai eljárásnak, melyet ő maga követett. A kriticizmus (l. o.) mielőtt a világról elmélkedik és igazságát kutatja, előbb vizsgálja, hogy megismerhetjük-e egyáltalán, azaz milyen az ember elméje, meddig ér megismerő ereje, mely határok előtt kell megállania, egy szóval vizsgálja a tudás forrásait s a vizsgálat alapján szabja meg a megismerés körét, mivoltát és értékét. Akik ezt elmulasztják s a meglevő kész fogalmakból, alapelvekből, mint amelyekhez kétség sem fér, okoskodnak, azoknak eljárását nevezi Kant D.-nak. Mai nap a D. szónak még általánosabb értelme van, mint Kantnál. Jelent általában kritikailag meg nem vizsgált tételekhez való ragaszkodást, ami minden tudományos eljárással ellenkezik.

Dogmatörténelem. Az isteni kinyilatkoztatás, mely Krisztusban és az apostolokban tartalmilag lezáródott, lényegileg nem gyarapodhatik és újabb, eddig titkos, az előbbit kiegészítő kinyilatkoztatás többé nem következik be; de kezdettől fogva egy és más vonatkozásban magában hordotta a kifejlésre való képességét, amint az rajta tényleg megnyilvánult is. Ennek az idők folyamán végbement kifejlésnek tudományos előadása a D. Lerini Szt. Vince így adja elő az isteni kinyilatkoztatásban foglalt hitigazságoknak (dogmáknak) kifejlési processzusát: Krisztus egyháza, mint gondos és buzgó őre a rábizott tanoknak, semmit sem változtat rajtuk, nem vesz el belőlük semmit, nem ad hozzájuk semmi idegenszerűt. Csak arra törekszik, hogy a régi, csirájában még ki nem fejlett tant hű és bölcs magyarázattal közelebbről meghatározza és finomabban megkülönböztesse, a már kimondottat és kifejlettet biztosítsa és erősítse, a megerősítettet és meghatározottat megőrizze. A D. új tudományág. A Szentatyák és a régibb teológusok, Petavius és Thomassin is, csak anyagot szolgáltattak hozzá. Rendszeres feldolgozására csak a XIX. sz.-ban tettek kisérletet. Igy kat. részről: Klee (1837), Schwane (1862—1890), Zobl (1895), Ginouilhac (1865), Rach (1873—1875), Téxeront (1905), prot. részről: Münscher (1817), Münter-Ewers (1802—6), Augusti (1835), Baumgarten-Crusius (1831), Hagenbach (1888), Baur (1867), Neander (1857), Harnack (1894—97), Seeberg (1895—8), Loofs (1905) stb. Magyarul *Balogh* Ferenc, Hitnézetek története (Debr. 1878).

Dognácska, nagyk. Krassó-Szörény vm. bogsáni j.-ban, (1910) 3422 oláh és német lak., kaszinóval, posta- és telefonhivatallal, takarékpénztárral. D. vidékén régóta nevezetes bányászat folyik; a rómaiak kezdték itt meg a bányászatot, később a magyarok folytatták s 1358. említés történik róla. A törökök elvonulása után 1722. újra üzembe vették a D.-i bányákat; a XVIII. sz.-tól egészen századunk közepéig s a hetvenes évekig arany, ezüst, réz, ólom és cink voltak a bányászat tárgyai; 1852. az állam vette meg, de 1855. az osztrák-magyar államvasuttársaságnak adta át. Ma a nemesebb fémeket többé nem bányásszák, hanem csak vasat termelnek D. és Vaskő vidékén. Mindkét helyen tiszta mágnes- és veresvaskő lép fel 30 m.-nyi vastag telepekben és tömzsökben; D. mellett fémércek, ezüsttartalmú ólom- és rézércek, ezüstös horganyfényle és kénkovand, továbbá mangántartalmú és barna vasérc is előfordul. A bányászat azonban újabban megcsökkent, több bánya üzeme szünetel és az olvasztókat is beszüntették. A termelt vasércet D.-n, Németbogsánban és Resiczán dolgozzák fel. A lakosság a bányászaton kívül erdei munkával foglalkozik és némi szarvasmarhatenyésztést űz. V. ö. *Halaváts* Gyula, D.-Vaskő bányászata (Földrajzi Közlemények XVIII. 1890).

Dognácskai hegység, Dél-Magyarország egyik kisebb hegycsoportja Krassó-Szörény és Temes vármegyében, a Berzava és Karas völgyei közt; összefügg a Délmagyarországi Érczhegységgel (l. *Érczhegység*), melynek geológiailag tagját alkotja. Főgerince Ny. felé gyorsan lealacsonyodva, dombsorok alakjában Verseczig vonul, ahol a verseczi előhegyekből kiemelkedő kristályos kőzetű Temeskutasi (Kudriczi) tetővel (641 m.) ér véget.

Dognácskait (ásv.), szürke színű, de a levegőn csakhamar tarkára befuttatódó bizmutérc, amely egy irányban kitűnően hasad. Kémiai összetétele a legújabb vizsgálatok szerint: $Cu_2S.2Bi_2S_3$. Lelőhelye Dognácska (Krassó-Szörény vm.).

Dogra v. *dogara*, a hinduk között külön élő radzsput népség Dzsammu tartományban. Vallásra nézve mozlimok.

Doh, l. *Dohosodás*.

Doh, kisk. Szilágy vm. szilágysomlyói j.-ban, (1910) 561 oláh lak.; u. p. és u. t. Kárásztelek.

Dohány (növ., *Nicotiana* L., *Nicotidendron* Gris.), a Solanaceae (Ebszőllőfélék) család génusza; 40 faja közül 1 Ausztráliában, néhány a Csendes-oceán szigetein, 3 a Szunda-szigeteken, a többi

pedig Észak-, Közép- és Dél-Amerikában honos. Egy éves, ritkábban évelő, gyakran mirigyesen ragadós füvek, ritkábban félcserjék. Levelük egyszerű, épszélü, ritkán öblösen karélyos. Bogas virágfürtjük v. bugájuk a szárat tetőzi. Virágjuk ötöstagú, pártája csöves, tölcséralakú; porzó 5; tokjuk kétüregű, sokmagú, 2, ritkán 4 kopácsú. A D.-nak nálunk leginkább három faját termesztik, amelyek a következők: A *magyar* v. *kapa-, török- (basa-), latakia-D.* (*Nicotiana rustica* L.), 50—120 cm. magas; pártája rövid csövű, szennyes zöldessárga; 5, rendesen tompa csücsökkel; levele tojásdad, nyeles, kissé ragadós, színén fényes; virágzata fürtös. A *közönséges virginiai* vagy *muskatál- (muskotály-) D.* (*Nicotiana tabacum* L.) pártája hosszucsövű, fölfúvódott, világospiros, virágzata buga. Levele hosszas lándzsás, hosszan kihegyezett, az alsóbbak keskenyen lefutók. Virágzata szétterül, piramisképű. Az egész növény 1—2 m. magas és rövid mirigyszőröktől ragadós. A *nagylevelű* vagy *Maryland* D. (*Nicotiana latissima* DC., *Nicotiana macrophylla* Spreng.) levele széles tojásalakú, tompa, szárölelő, füles alapjával lefutó. Virágzata összehuzódott. Szára 1—1½ méter magas. Keleten ez az elterjedtebb; ehhez tartozik a kinai hun D. — A *Nicotiana tabacum* hazája Dél-Amerika, de a mérsékelt és szubtropikus éghajlat alatt ezt termesztik mind a két világrészben, de nálunk főképen a másik kettőt. Ezeken kívül országonkint vagy vidékenkint más-más, számos D.-fajt termesztenek. A nyers D.-levél bódítószagú és keserü izü. Használata ismeretes. A dohányzás a szervezetre eleinte bódító (narkotikus) méregkép hat, később ez elenyészik, s mérsékelten a felnőtteknek kevésbbé árt, de a fejlődő ifjuságnak, sőt emésztéskor a nyálveszteség miatt másoknak is káros. Orvosságnak és festéknek is hasznos. A D.-levél forrázata a juh-kullancsot meg a lapostetűt kiirtja; a D.-por, különösen a *spanyol D.-korpa* a levéltetvet, levélbogarat, nevezetesen a földi bolhát elriasztja a növényekről, ha folyadékával öntözzük v. a D.-levéllel füstöljük. A D. hatóanyaga a *nikotin* (l. o.) és a *nikotianin* (l. o.), D.-kámfor.

Története.

A kinaiak dohányzása koráról, hol a *N. Chinensis* Fisch. levelét szíják, semmi bizonyosat sem tudunk. Európába a D. első hírét Kolumbus hozta, aki 1492. Guanahani bennszülötteit látta, hogy az összehengeritett D.-levelet kukorica levelébe csavargatják és szíják. *Pane Román* spanyol atya, Kolumbus kisérője, akit Haitin visszahagyott, 1494. a D. növényéről Petrus Martyrt értesíti, hogy Sto Domingo szigetén a vad nép a D. összesodort v. hosszú csövekre darabolt leveleit szájba fogva meggyujtja és füstöl, hogy a moszkitószúnyog ne bántsa. 1511-ben ezen az úton terjedt a D. híre Európába. Ezt a D.-levélhengert, mások szerint a kukoricáét nevezték *tabakos*-nak, míg mások szerint ez a szó Tabago szigetétől v. Tabasko középamerikai tartománytól származnék. 1525. *Gonzalo Hernandez de Odiedo y Valdes*, Sto Domingo helytartója ismertette pontosan a D.-t, később *Menardes Miklós* spanyol orvos és botanikus 1571. Sevillában megjelent s Nyugat-Indiát ismertető munkájában a D.-t mint orvosságot magasztalja, mire mint orvosságot és csodafüvet kezdték Európában termeszteni. De termesztették a D.-t a spanyolok Sto Domingón, az angolok Virginiában, a portugálok pedig Braziliában.

Nicot János, II. Ferenc francia király követe a lisszaboni udvarnál 1560. egy flandriai kereskedőtől néhány D.-növényt kapott Floridából, elültette a kertjébe s a füvével egyik apródjának orr-rákját gyógyitotta volna meg. *Nicot* a D. magvát Párisba, a nagy priornak és *Medici Katalin* királynőnek küldötte, s őt érte a kitüntetés a D. latin génusznevének megörökítésével. De innen ered a D.-nak *Grosspriorkraut, herba reginae* vagyis *királynéfű, herba Nicotiana* és *követségfű* megnevezése is. Nicot a D.-t tovább terjesztette. Erdélybe Bornemissza Pál erdélyi püspök még 1568. vitte be az első nyers- és a török követ 1576. az első száraz D.-t. 1670., 1683. és 1689. Erdélyben törvényekkel szigoruan tiltották a dohányzást, s a dohányzókra még az 1697. évi országgyűlés is szigorú büntetéseket szabott. Németországot *Gessner* figyelmeztette először a D.-ra és orvosló sajátságára. Spanyolországból a dohányzás szokása elterjedt, a *tubákolás* vagy *burnótozás* (azaz a finom porrá tört dohánynak az orron keresztül való felszippantása) Franciaországban II. Ferenc alatt lett divat, ugyanakkor Sevillában tubákgyár keletkezett, mely a spanyol burnótot (spaniola) szolgáltatta. 1636. a spanyol papok a tubákolásra Rómát is rászoktatták. Igy történt, hogy VIII. Orbán 1624. mind a tubákolásra, mind a dohányzásra egyházi átkot mondott, mely csak 1724. vonatott vissza. 1657. Velence a tubákgyárat és árúsítást bérbe adta ki. A dohányzást Spanyolországban a nyugatindiai spanyol matrózoktól tanulták a XVI. sz. közepe táján, Angolországban pedig 1586. a virginiai angol gyarmatosoktól. Ezután főleg Spanyolországból Európába mindenfelé terjedt. É.-Amerikában a dohányzás, úgy látszik, ősrégi. Az indiánus nép azt tartotta róla, hogy a napnak még a nagy szellemnek szánt áldozat. Midőn *Raleigh* Virginiát fölfedezte, a D.-t ott már mindenütt termesztették. A XVI. sz. vége felé a dohányzás Spanyolországban, Portugáliában, Angolországban, Hollandiában, 1605. Konstantinápolyban, Egyiptomban és Kelet-Indiában divat volt. A világi és papi hatalmak hiába törekedtek a további terjeszkedés ellen. Oroszországban 1634. orrcsonkítás büntetésével hiába tiltották a dohányzást, I. Jakab Angolországban 1604. hiába vetett a D. fontjára két tallér adót; a dohányzás meg a tubákolás minden rangú és rendű embernek (I. Frigyes Vilmos D.-kollégiuma), sőt a nőknek is (főleg a tubák) luxusszokása, sőt életszükséglete lett, úgy, hogy ma alig van ország, ahol D.-t nem termesztenének.

Termesztése és feldolgozása.

A D.-t levelei végett termesztik, melyekből szivar, szivarka, pipa-D. és burnót készül. A levelek nem egyforma értéküek. Legtöbbre becsülik a tő közepe táján előforduló anya-leveleket; az alsó alj-levelek gyengébbek, izük, zamatjuk csekélyebb. A tő felső részén a hegylevelek fejlődnek, ezek tömöttebbek, gorombábbak, zsirosabbak. A D. jóságára számos körülmény gyakorol befolyást:

klima, talaj, fajta, mívelés stb. A különböző használati célra különböző D.-ok alkalmasak. A gyengébb, finom, aprólevelü D. — a kerti levelek — finom pipa-D. és szivarka készítésére, a nagyobb, de finom levelek szivargyártásra, a nagy levelek, durvább szövetü, erős, gyakran csipős ízű levelek — ilyen terem nálunk legtöbb — közönséges pipa-D.-nak,a nehéz, nagy levelek burnótkészítésre használtatnak.

A D. a meleg éghajlat növénye. Itt terem a legjobb, legzamatosabb D., de termelhető hűvösebb klima alatt is, általában még sikerrel mindenütt, ahol a búza augusztus hóban megérik. A nyirkos klima inkább megfelel neki, mint a száraz. A talajban annyiban nem válogatós, hogy igen különböző talajon megterem, de minősége különböző lesz. Legmegfelelőbb számára a humuszos, termékeny, könnyebb minőségű vályog; a homokon könnyű, agyagon nehéz D. terem. Sovány, kiélt föld D.-nak nem való. Előveteményben nem válogatós; jó elővetemények: repce, mák, lóbab, lóhere. Nálunk sok helyen két gabona közé ékelik. Utána a búza jól terem. A D.-nak erőteljes, mélyreható gyökere van; a mély művelés iránt nagyon hálás. A talajt ősszel mélyen kell megszántani, kora tavasszal legcélszerübb fogasolni, majd ismételten tárcsázni, a vetés előtt pedig — ha szükséges — sekélyen szántani, a talajt a szántás után boronával és hengerrel kell egészen porhanyóra művelni, mert a darabos, rögös földben a D. nem díszlik.

A D. a kiültetéstől számítva 90—120 nap alatt fejlődik ki; aránylag sok hamu-alkotórészt tartalmaz, ezért sok táplálékra van szüksége, amit, ha a talajban nem volna elegendő, trágyázással kell megadni. A D. trágyázásánál mindazáltal óvatosan kell eljárni, mert vele a minőség könnyen elrontható. A D. alá az istállótrágya rendszerint nem mellőzhető, legjobb ezt az elővetemény alá adni vagy a D. alá már az ősz folyamán alászántani. Tavasszal trágyázni hiba. Legjobb a szarvasmarha-trágya. A mesterséges trágyákközül közép, kötött és agyagtalajokon az istállótrágyával együtt szuperfoszfát, a homoktalajokon a szuperfoszfáton kivül még 40%-os káli adható. Ha a D. istállótrágyát nem kap, az említett műtrágyákon kívül chilisalétromot is adnak alá. Jó eredményt értek el a kovasavas káli (martellin) és szuperfoszfát együttes alkalmazásától.

A D. kései fagyok iránt érzékeny; ezért előbb melegágyban a magból palántát nevelünk s ezeket ültetjük ki. A melegágy v. úgy készül, mint ahogyan a kertészek csinálják, v. pedig kiássák az ágy helyét, megtöltik lótrágyával, szegélyezik deszkákkal és üvegfedéllel, olajos papirossal, nád, szalma vagy szövettel borított rámákkal befedik. A D.-magot a melegágyakba febr.—márc. hóban vetik. Egy kat. holdra jó minőségű magból a D.-fajta szerint 25—50 gr. mag kell, amelyet 5—10 m²-re hintünk el. A palántákat öntözni, gyomlálni, ritkitani, hidegtől védeni kell, arra ügyelve azonban, hogy el ne kényeztessenek. A ritkításnál kiszedett fölös apró D.-palántákat célszerű kertileg elkészitett hidegágyakba 4—5 cm. távolságra ültetni, amit pikirozásnak neveznek. A pikirozott D. nagyon alkalmas az első ültetés kifoltozására.

A D.-t legjobb május első felében kiültetni; erre a célra legmegfelelőbbek a 4—5 levelű rászák. A kiültetésre, ha csak lehet, borus időt választunk. A D. mindig sorban ültetendő. A sortávol 50—80 cm. között változik, a sorokbani távolság 25—50 cm. között. Az aprólevelű kerti D.-t ültetik legsűrűbben. Minél nagyobb levelű a D., annál ritkábban ültetendő. A túlritka ültetés árt a minőségnek. A sorokat vagy egyforma távolra veszik, vagy két sort szűkebbre, az ezt követőt szélesebbre. Ez a párossorokban való ültetés, melynek gyakorlati haszna az volna, hogy a D. között könnyebben lehet járni. Az ültetésnél a D.-t meglocsolják. A meg nem eredt rászákat minél hamarabb újakkal kell pótolni. Az ültetés után 10—14 napra a D.-t megkapálják, ezt a munkát 2—3 heti időközben megismétlik. Az utolsó kapálást rendszerint töltögetéssel kötik egybe. Amint a D. virága mutatkozik, azt kicsípik, ez a tetejezés vagy bugázás; célja, hogy a felső levelek jobban kiképződhessenek; egyúttal a levelek számát is szabályozzák. Egy D.-tőnek a fajta és talaj szerint 8—20 levelét hagyják meg, a többit, a legfelsőket, legfejletlenebbeket eltávolítják. A kerti D.-t nem bugázzák. A tetejezett D.-nál a levelek hónaljából oldalhajtások fejlődnek, melyeket le kell törni és pedig minél előbb, annál jobb. Ez a művelet a kacsozás. A kacsozást 2—3-szor ismételni is kell.

A D.-t júl.—szept. hóban aratják, midőn a levelek kellőleg megértek. A kerti levelek akkor szedendők, midőn a zöld szín világos sárgába ment át, a nagylevelű D. pedig midőn a levelek elvesztik élénkzöld színüket s helyenkint sárgás foltosak lesznek, megbabosodnak. Az aratás levelenkint vagy tövenkint végeztetik, nálunk csak az első eljárást gyakorolják oly módon, hogy az egyes leveleket letörik a tőről. Leghelyesebb eljárás, hogy az alj-, anya- és hegy-leveleket külön-külön szedik, ami annál ajánlatosabb, mert a levelek nem érnek egyszerre, hanem legelőbb a legalsók, s legutóbb a legfelsők, s így nem szedünk le éretlen D.-t, ami azért baj, mert az ily levél értéktelen.

A leszedett leveleket fülleszlik v. fonnyasztják oly módon, hogy azokat szellős helyen, rendesen a pajta fenekén 15—21 cm. vastag rakásokban szalmára lefektetik s ott addig hagyják, míg a levél meglankad, sárgafoltos lesz és bordája megpuhul, elveszti keménységét. Ez a levél érettsége és az időjárás szerint 36—72 órát vesz igénybe; közben átrakják a levélrakásokat, ügyelve arra, hogy az belsejében meg ne izzadjon. A fülleszett leveleket a szárítás céljából felfűzik vagy felaggatják. Lehet botra és zsinórra fűzni. Nálunk ez utóbbi dívik. Ezen eljárásnál a D.-levelek előbb a D. nagysága szerint különböző hosszuságú tűre fűzetnek, innen átvitetnek a zsinórra. A fűzésnél vagy keresztülszúrják a bordát, vagy oldalt szurják és az előbbi eljárásnál ismét vagy színével — lapjával — fűznek, vagy forgatva oly módon, hogy felváltva a D.-levelek majd felső, majd meg alsó lapjukkal érik egymást. Eszerint megkülönböztetjük a lapjára, forgatva és oldalt fűzést. Az első a legrosszabb, az utóbbi a legjobb, de leglassubb és legtöbb helyet kívánó mód. A botra fűzés főleg Hollandiában dívik. A levélbordát a vastagabb részén behasítják és a leveleket vékony botokra fűzik. Nálunk újabban a gerebenekre aggatás kezd

terjedni. A gerebenek vagy exszikkátorok 3—4 m. hosszú lécek, amelyekbe kétsorban 1·5—2 cm. távolságra, 2—3 cm. hosszú, mindkét végükön hegyes szegek veretnek rézsutosan. A gereben előnye, hogy az aggatás gyorsabb, a levelek nem csúszhatnak össze és egyenletesebben is száradnak. A felfüzött vagy felaggatott leveleket megszárítják. A szárítás kétféle; vagy a körlég rendes hőmérséke szárítja meg a D.-t, ez a nálunk szokásos eljárás, v. pedig mesterségesen felmelegített levegőben szárad az. Ez az eljárás főleg Észak-Amerikában dívik. Erre a célra külön szárító-kamrák szolgálnak, amelyekben a levegőt egész 70°-ig is felmelegítik, különböző, erre a célra szolgáló fűtő-készülékekkel. A hőmérsék, amelyig a levegőt felmelegítik, változik aszerint, amint világosabb v. sötétebb színű dohányt akarnak előállítani.

A közönséges szárítási módnál a D.-füzéreket a kerti D.-nál a szabad levegőre aggatják ki, szárító-állványokra, a nagylevelű D.-nál pedig szárító-pajtákban eszközlik a szárítást. A szabadban való szárítás célszerütlen, mert a D.-t sok baj érheti; nálunk mindazáltal még mindig sok D. lesz ily módon szárítva, habár szárító-pajtákat mindig több és több helyen építenek. A szárító-pajtának oly berendezésünek kell lenni, hogy az tetszés szerint szellőztethető legyen, amire az oldalfalakon alkalmazott szelelő-ablakok vagy rések és a tetőn levő kürtők szolgálnak. A pajta 6—10 méter széles legyen, hosszasága tetszés szerinti. Az oldalfalak legcélszerübb magassága 2·80 m., a tetőé 3 méter. A pajta belsejében oszlopokra keresztrudak szegeztetnek; erre lesznek aggatva a zsinórok vagy rakva a gerebenek. A zsinórok gyorsabb felaggathatása végett azok két végére rendesen fából készült két kampót, az ú. n. kukát kötnek. Az egyes szakaszok legmegfelelőbb távolsága 4 m., két szakasz után mindig 1 m. széles keresztút következik. A szárítás alkalmával a füzérek hol sűrűbbre, hol ritkábbra rakatnak, amint a D. kívánja. Leggyakoribb, hogy kezdetben sűrűn rakatnak, ezután széttolatnak, majd ha a D. megszáradt, megint sűrűen egymás mellé tolatnak, ez a záróaggatás.

Ha a D. megszáradt, a gerebenekről v. füzérekről leszedetik. Erre nyirkos időt kell választani, különben a D. törékeny lesz. A leszedett leveleket osztályozni kell. Nálunk a következő osztályok vannak megállapítva: I. Szivarboríték-levél. II. Válogatott levelek a, b, c, d, e. III—V. Kerti levelek. VI—VII. Muskotály levelek. VIII. Kapa-D. lev. IX. Kihányás. X. Csomózatlan levél és tiszta hulladék. Ezekben az osztályokban a beváltási árak 120 és 24 korona között vannak. Az osztályokban külön is megemlíttetnek a szegedi, debreczeni, szuloki, debrői, szentandrási levelek. Kiváló hírű D.-termelő helyeink ezenkívül: Csetnek, Fadd, Réthát, Jánosháza, Csaba (csabai rózsa-D.), Gyalla, Vitnyéd, Verpelét. Az osztályozott D.-t szeliden kisimítják és csomózzák, a simítás inkább csak a levelek kiegyenlítéséből áll. Egy csomóba 25—35 levelet kötnek. E munka külön erre a célra készült helyiségben, a simítóházban végeztetik. Az elszállításig a csomókat $^1/_2$—$^3/_4$ m. széles és legfeljebb 1 m. magas asztagokba rakják. Elszállításra pedig körülb. 100 kg-ot magában foglaló ú. n. bálokba rakják. A D. termése 5—20 q között változik k. h.-kint, kerti D.-ból 5—9, a nagy levelűből 7—20 q. A levelétől megfosztott D.-tő új leveleket hajt s ha korán szedetett a D. és egy-egy tövön a második hajtásból csak 3—5 levelet hagyunk meg, akkor ezek kedvező idővel szintén megérnek és a sarju-D.-t szolgáltatják.

D.-magot úgy nyernek, hogy néhány szebb tövet nem bugáznak le, a levelét is később szedik, mint a többi D.-ét. A magot a tokok megbarnulásakor aratják, virágzáskor azonban a tokok számát szabályozzák, 30—40 tokot hagyva meg egy tőn. A D.-ban sok kárt tehet a szél és a jégeső, mert a leveleket összeszaggatja. Állati ellenségei a drótféreg, a vetési bagoly-lepkének és a gammalepkének a hernyója, a lótetű. Az élősdi növények közül főleg a vajfű (Orobanche ramosa) tesz benne kárt. A szárításnál, ha nem vigyáznak, a penészedés, a kocsányrothadás, a szivégés fordulhat elő. Hazánkban jelenleg mintegy 90,000 k. h.-on termelnek D.-t. Legtöbbet termelnek Szabolcs, Heves és Békés vármegyékben. A D. nálunk monopólium tárgya, tehát csak az termelheti, aki a kincstártól erre engedélyt kap. A D. v. kivitelre, v. a jövedék számára termelhető. Az országos beváltási ár q-kint 36—44 kor. között ingadozik. D.-termelési engedélyt csak az kap, aki legalább 1 k. h.-at szán erre a célra, de csakis oly községben, melyre a D.-termelés különben engedélyezve van, és aki kötelezi magát, hogy a D.-jövedékről szóló 1887. évi XLIV. törv.-cikknek a termelésre vonatkozó szabályait pontosan teljesíti. L. *Dohányjövedék.*

A D. gyári feldolgozását l. *Szivar* (gyártása).

Betegségei.

A) Kedvezőtlen életviszonyok által okozott betegségek: 1. Mély fekvésü, nedves, hideg talajon néha a D.-tő nem fejlődik ki normálisan, izei megrövidülnek, miáltal sűrűn veszik körül a szárat a levelek, melyek rendes alakjukat szintén elvesztik: rövidek és keskenyek maradnak s többnyire összefodrosodnak. E betegséget a nép *kigyólevelü D.-nak* nevezi. 2. Hideg, nedves esztendőkben a leveleken száraz, kisebb-nagyobb foltok támadnak, melyet a nép *rozsdának* v. *himlőnek* nevez; ugyancsak megfoltosodik a dohány az erősen trágyázott földben is.

B) Élősködők által okozott betegségek: 1. A dohány valamennyi betegsége között legtöbb kárt okoz egy virágos élősködő: az elágazó szádor (Orobanche ramosa L.), melyet népünk *vajfűnek* nevez. Igénytelen külsejü, 10—30 cm. magas, klorofill nélküli növény ez, kicsiny kékes virágokkal, halavány, pikkelyszerű levelekkel, mely a D. gyökereibe bocsátja szivógyökereit, mi miatt a D. elcsenevész v. tönkremegy. A gyomlálással védekezhetünk némileg ellene, de ha a szádor nagy tanyát ütött, már meg nem mentjük a termést, mert a kitépett hajtások helyett igen gyorsan újabb hajtások keletkeznek. Szem előtt tartandó ezért, hogy az egyszer infíciált földre több évig D. vagy kender, mely utóbbi szintén gazdanövénye az élősködőnek, ne kerüljön. 2. Nagyon jelentékeny károkat tesz hazai D.-ültetvényünkben egy bakteriózus betegség: a *mozaikbetegség* is, mely hazánkban először 1887. Szulok somogyvmegyei községben s azóta Komárom és Szabolcs vmegyékben

konstatáltatott. A kiültetett, egészségeseknek látszó palánták közül többen a kiültetés után 3—6 hétre beteges állapotba esnek, melynek főjellege az, hogy a leveleken különböző nagyságú és alakú foltok keletkeznek; a megtarkult levelek foltjainak közepében igen gyakran a levélszövet teljesen elhal, s ilyenkor a folt közepe kilyukad. A tarka, lyukas s emellett törékeny levelek beváltási ára csekély. A kisérletek kimutatták, hogy a fertőző a D.-melegágyak földjében fészkel, amiért a betegség ellen legajánlatosabb a melegágyak földjét évről-évre felujítani. 3. *Lisztharmat.* E betegség a D. levelein gyengéd fehér bevonatot alkot s azt közönségesen az Erysiphe communis Lév. nevű gomba okozza, amitől a levelek utóbb összezsugorodnak s elfonnyadnak. 4. A melegágyakban kikelt zsenge palántákat az *Alternaria tenuis* Nees vagy És. nevű gomba támadja meg, amitől a kikelt növények egész földfölötti része, különösen a sziklevelek s a még fejletlen első lomblevelek elpetyhüdnek, vizöket elvesztik, piszkos sötétzöld szint vesznek föl, s elnyálkásodva egymáshoz tapadnak; később egészen elfeketednek. A betegség a túlnedves, nyirkos levegőjü melegágyakban pusztít főleg, miért is ellene a mértékletes öntözés s a melegágyak rendes szellőztetése ajánlható. 5. Az előbbieknél sokkal jelentéktelenebb betegségek az *Ascochyta Nicotianae* Pass. és a *Phyllosticta Tabaci* Pass. gombák által okozott betegségek; az előbbi szabálytalan alakú barna foltok, az utóbbi száraz fehéres foltok alakjában jelenik meg; mindkét gombánál később egyes foltokban sötétebb pettyecskék észlelhetők; a Phyllosticta Tabaci-val hasonló természetű a terméstokokon található *Phyllosticta capsulicola* Sacc. gomba is. 6. Amerikában egy Peronospora is, a *Peronospora Hyosciami* De By. jelentkezett a dohányon, jelentékeny károkat okozva, belepvén és elhervasztván annak leveleit; mivel e gomba egy Európában nagyon közönséges gyomon a Hyosciamus niger-en előfordul, nem lehetetlen, hogy a dohányt is megtámadja. 7. Az eddig előadott élősködők már a szántóföldön támadják meg a dohányt, de vannak a dohánynak oly gombái is, melyek a már leszedett leveleken a kezelés (szárítás, erjesztés) alatt jelentkeznek s amelyek a legszebb levelek értékét nagyban csökkenthetik. A szerint, amint a gombák nemsokára a levelek megszedése után vagy pedig már a megszáradt levélen jelentkeznek, a betegség *nedves* v. pedig *száraz rothadásnak* neveztetik a termelők által, ha pedig a rothadás csak a levelek erein észlelhető, *bordarothadásnak* neveztetik. Két gomba okozója főleg e betegségeknek: a *Sclerotinia Libertiana* Fuck. és a *Botrytis cinerea* Pers. E bajok ellen csakis okszerű kezelés, megfelelő, a szellőztetés szabályozására berendezett D.-pajták építése által védekezhetni sikeresen.

Az *irodalmat* l. *Dohányjövedék* alatt.

Dohányadó, l. *Dohányjövedék*.

Dohányárudák. A kész dohánygyártmányok a m. kir. dohánygyárakból a dohányáruraktárakhoz kerülnek. A kincstári dohányáruraktárak látják el a hozzájuk utalt dohányárusokat (nagy- és különlegességi árusokat) gyártmánnyal. A nagyárusok viszont a hozzájuk beosztott kisárusoknak szolgáltatják ki a gyártmányokat. A nagy-, kis- és különlegességi árusok a kincstár ideiglenesen felfogadott bizományosai, kik a dohányeladásért bizonyos százalékot kapnak.

Dohánybeváltó felügyelőségek (van 6), a dohánytermelési engedélyeket adják ki, a dohánybeváltó hivatalokat ellenőrzik s a dohánytermelési ügyekben mint elsőfokú hatóság működnek. A D. élén a felügyelő áll. Közvetlenül a dohányjöv. központi igazgatóság alá tartoznak.

Dohánybeváltó hivatalok (van 35), feladata a kincstár számára engedéllyel termelt dohánynak a termelőktől beváltása, beraktározása, kiképzése, válogatása, bálokba göngyölése és dohánygyárakhoz elszállítása. Közvetlenül a dohánybeváltó felügyelőségek alá vannak rendelve.

Dohánybiztosítás, l. *Biztosítás*.

Dohányegyedáruság, l. *Dohányjövedék*.

Dohánygyárak, hivatalosan dohánygyári igazgatóságok (van 22), a dohánygyártmányok előállításával és a dohányáruraktárakba való szállításával foglalkoznak. A D. élén az igazgató és aligazgató áll. A D. közvetlenül a dohányjöv. központi igazgatóság alá tartoznak.

Dohányjövedék. A D.-nek vagy dohányegyedáruságnak (monopolium) elméletileg háromféle alakja van: *a)* termelési monopolium, midőn a dohánytermelést kizárólag az állam űzi (nincs sehol); *b)* gyártási monopolium, midőn a termelés meg van engedve s csak a gyártás és az eladás van az állam kezében; *c)* eladási v. kereskedelmi monopolium, midőn a termelés és gyártás megengedett s az állam csak az eladást tartja fenn magának (volt Württembergben 1801—20-ig; most nincs sehol).

Magyarországon az ötvenes évek előtti időben a dohánytermelés szabad volt és nem volt különös engedélyhez kötve.

A D. behozatala iránt már a mult század folyamán történtek kisérletek, de tényleg csak az 1850 nov. 29. császári nyiltparancs hozta be. 1867-ben a magyar D. önállósíttatván, kezelését a m. kir. pénzügyminisztérium vette át. Az 1868. XIV. t.-c. a D. kezelésére nézve az abszolut uralom alatt életbe lépett szabályokat némi módosítással elfogadta s ezzel a magyar D.-et törvényileg is elismerte. Ettől az időtől kezdve két izben foglalkozott az országgyűlés a D. rendezésével, és pedig az 1876. IV. és 1887. XLIV. t.-c.-eiben. A D. ma érvényben levő jogszabályai főképen az 1887. XLIV. t.-c.-ben vannak lefektetve, de emellett a régi törvények némely intézkedései is hatályban maradtak s ezeket az időközben kiadott miniszteri rendeletek egészítik ki.

A magyar D. törvényei szerint a kizárólagos rendelkezési jog úgy a nyers, mint a feldolgozott dohányra nézve az államot illeti. E kizárólagos jog folytán *engedély nélkül* senkinek sem szabad dohányt termelni, feldolgozni, készíteni, felhasználni v. forgalomba hozni, dohányt külföldről fogyasztás, raktározás v. átszállítás végett beszerezni v. behozni; végül oly gépeket, szerszámokat, eszközöket előállítani, külföldről behozni, magánál tartani v. forgalomba hozni, melyek kizárólag a dohány iparszerű feldolgozására szolgálnak.

A D. fogalomkörének főfázisai: *a)* dohánytermelés, *b)* dohánybeváltás, *c)* dohánygyártás, *d)* for-

galombahozatal, *e)* külföldi dohány- és gyártmányvétel és *f)* dohánykiviteli kereskedés.

a) A magyar D. gyártási monopolium lévén, az állam a termelést magánosok által végezteti. Dohányt csak névre kiállított s egy év tartamára szóló engedély alapján szabad termelni. Engedély legalább 1 kat. hold terjedelmű, lehetőleg szabályos alakú száraz s kellően előkészített földterületre annak adható, ki terhes szerződést köthet, dugáruság miatt elitélve v. jövedéki kihágás miatt a dohánytermelésből kizárva nincs s emellett a dohánytermeléshez szükséges fölszerelvényekkel (szárító pajta, simító helyiség stb.) bir. A tulajdonul v. haszonbérben birt összes szántóföldek $^1/_5$-énél nagyobb területre engedély nem adható. Egy községben az összes termelők termelési területének Erdélyben legalább 10, másutt legalább 20 kataszt. holdat kell kitennie. Termelési engedély 1. kincstár számára, 2. kivitelre való termelésre adható. Ugyanazon község határában csak egyféle célú termelés gyakorolható. A termelési kérvény az illetékes községi elöljáróságnál a következő évi termelési engedély iránt dec. 31-ig adandó be. A termelők termésükre rendes és rendkívüli előleget kaphatnak kamat nélkül (holdankint 40—80 K).

b) A termelő egész dohánytermését (a hulladékot is) köteles azon dohánybeváltó hivatalnak, melynek körzetéhez tartozik, hiány nélkül beszolgáltatni. Ennek ellenőrzése okából a pénzügyőri közegek a termést zöld állapotában felbecsülik, később pedig a már felfűzött dohány mennyiségét, valamint az egész termést száraz állapotában is felveszik. Ha a két mennyiség között feltünő hiány mutatkozik s a hiányt a termelő a dohány beváltásakor nem képes igazolni, jövedéki büntető eljárás alá kerül (l. *D.-i kihágások)*. A dohányt a beváltó hivatal minőség szerint osztályozva, a pénzügyminisztérium által 3 évenkint megállapított beváltási árakon veszi át (maximum 120 K, minimum 6 K 100 kg.-onkint). A beváltó bizottságban a termelők érdekeinek védelmére az OMGE által kiküldött gazdasági szakértő van jelen.

c) A dohánygyártást a D. a m. kir. dohánygyári igazgatóságok (22) útján maga végzi. A dohánygyárak részben itthon termelt és beváltás után kiképzett dohányleveleket, részben külföldről vásárolt dohányfajokat dolgoznak fel, amelyeknek hazai termelése a klimatikus és talajviszonyok folytán itt nem lehetséges. A gyártás burnót, fonadék, szivar, szivarka, pipadohány és lúgvizkivonat (thanaton) készítésére terjed ki.

d) A D. árújegyével ellátott csomagokban és ládákban elhelyezett gyártmányok eladását meghatározott áron az arra engedélyt nyert árusok (l. *Dohányárudák)* teljesitik, kik a gyártmányokat a kincstári dohányárúraktárakból a fogyasztók részére megállapított eladási áraknál kisebb áron szerzik be. A dohánygyártmányok 1. az általános, 2. belföldi különlegességi és 3. külföldi különlegességi árjegyzék szerint vannak minőség és ár tekintetében osztályozva.

e) Az állam a külföldi dohány és dohánygyártmányok behozatalát kizárólag magának tartja fenn, a dohánynak gyártásnál való felhasználása, illetve a gyártmányoknak magasabb áron való eladása céljából. Azonban, kizárólag személyes szükségletre, annak csekély mennyiségben való behozatalát bizonyos díj lefizetése mellett magánosoknak is megengedi. A külföldről magánosok által engedéllyel behozott dohány után vámdíj és engedélyilleték fizetendő.

f) A belföldi dohány kiviteli elárusítását az állam Ausztriával szemben maga intézi. A szorosabban vett külföldi dohány- és gyártmánykiviteli kereskedés jogát pedig a Magyar Dohánykereskedelmi r.-t.-ra ruházta (l. *Dohánykivitel)*. Ausztria évenkénti egyezmény alapján a m. kir. dohánybeváltó hivatalok által átvett termésnek mintegy 45%-át kapja (1911. 320,000 q.-t 15 millió K értékben). Ezzel szemben a magyar D. igazgatási költségeihez aránylagosan hozzájárul.

A dohánymonopoliumnak hátrányai és előnyei egyaránt vannak. Legkárosabb hatása a földmívelés szabadságának korlátozása. Mert a dohányon kívül alig van még mezőgazdasági termék, mely a kisgazda és háznépének tevékenységét oly dúsan jutalmazná. A dohánylevelek törése, füzése, szárítása, simítása és csomózása ugyanis oly időbe esik, amidőn a nagyobb mezei munka szünetel. Emellett a dohánykezelési munkálatokat a nők, gyermekek s aggok is elvégezhetik. Az is nagy hátránya, hogy a kormány a dohánytermesztést a felügyelet könnyebbsége kedvéért csak bizonyos vidékekre kénytelen szorítani, ami az ország sok részére nézve úgy hat, mint a dohánytermesztés egyenes eltiltása. Hátránya továbbá, hogy a különböző országrészeket és mezőgazdákat nagyon egyenlőtlenül terheli, mivel azok a vidékek, amelyeknek talaja nem alkalmas dohánytermesztésre, az egyedáruság hatását jóval kevésbbé érzik, mint azok az országrészek, amelyek a virágzó dohánytermesztés feltételeivel birnak.

Ezzel szemben nagy előnye, hogy jobban hozzásimul a fogyasztók adófizetési képességéhez, mint bármely más dohányadóztatási mód, mert az értékesebb gyártmányok fogyasztói, vagyis a tehetősebb fogyasztók nagyobb adótételt fizetnek.

A dohány továbbá nem nélkülözhetetlen szükségleti tárgy, hanem élvezeti cikk, s mégis fogyasztása a népesség valamennyi osztályában nagyon el van terjedve. Ennélfogva a dohányra vetett adó, ha jól van keresztülvive, biztos és bőséges bevételt szolgáltat. A népesség szaporodásával s a közjólét emelkedésével egyre nagyobbodó bevételt nyujt. Igazságosabb, mint más fogyasztási adó (só-, hús-, liszt-, cukoradó stb.), mert rendszerint csak a családfőt s a keresetképes férfi-családtagokat éri.

Dohánymonopoliummal birnak még: Franciaország (legelőször 1664.), Ausztria (1728), Olasz-, Spanyol-, Törökország (1884), Románia (1872), Szerbia (1885), Portugália (1888) és Japán (a magyar D. mintájára 1897.). A magyar D. néhány statisztikai adata a következő:

α) *Termelés.* 1911-ben 12,000 termelő 90,000 holdon 700,000 q. dohányt termelt; a beváltási ár 29,500,000 K-t tett ki (régebben több termelő volt és többet termeltek, de a beváltási ár volt kisebb). Egy hold hozamának átlaga $7^1/_2$ q. = 350 K (régebben 5 q. = 160 K); a beváltási átlagár q.-nkint 45 K (régebben 20—25 K) volt. Kiviteli dohány-

termelő van 100, kik 860 holdon 4800 q. dohányt termelnek. (Számuk folyton apad.)

β) *Gyártás.* A 22 dohánygyárban 20,000-nél több munkás (nagyobbrészt nő) mintegy 13 millió K bért keres. A dohánygyárak 254,000 q. nyers dohányanyagot ($^1/_3$-de külföldi dohány) használtak fel az utolsó évben s ebből 630 millió szivart, 2600 millió szivarkát, 190,000 q. pipadohányt, 270 q. burnótot, 300 q. fonadékot és 500 q. thanatont (lúgvizkivonat) állítottak elő.

γ) Eladás alá került 1911. majdnem 3100 millió szivar és szivarka, 186,000 q. pipadohány, fonadék és burnót, végül 420,000 q. nyers dohány 170 millió K. összértékben. Külföldről behozatott 31 millió szivar és szivarka és 71,000 q. nyers dohány 18 millió K értékben. Az évi fogyasztás fejenkint átlagosan 1·30 kg.-t tesz ki 6·90 K értékben.

δ) A D. körében mintegy 800 tisztviselő és altiszt van alkalmazva a központban (l. *Dohányjövedéki központi igazgatóság)* és alárendelt hivatalainál. A D. 1911. évi bevétele kerek összegben 170 millió K, kiadása mintegy 80 millió K; ennek folytán évi tiszta jövedelme mintegy 90 millió K. A D. ingatlan és ingó vagyona kerek összegben 120 millió K-t tesz ki, melyből a nyers dohány és gyártmány-anyagkészlet mintegy 75 millió K értékre rúg.

Irodalom. Br. Natorp Tivadar és Bálványi Gyula, A dohány és D. Magyarországon, 1896; Perleberg A. és br. Natorp T., Dohány, Közgazd. Lexikon, 1898; Kerpely Kálmán és Kossutány Tamas számos tanulmánya, Köztelek; dr. Papp Antal, D., 1907; dr. Bányász László, Dohánygyári munkásviszonyok Magyarországon, 1907; Daróczi Vilmos, Magyar Dohányujság, 28. évf.; Mandis János, Az okszerű dohánytermelés; Graselli N., A dohánytermelésről; Mariska, Exner, Rau, Umpfenbach, Pfeiffer, Stein, Schäffle, Wagner-Leroy-Beaulieu kézikönyvei; Borovszky, A D. Magyarországon, Nemzetgazd. Szemle, 1888; Biró L., A dohányjövedéki törvények és szabályok kézikönyve, Budapest 1892; Plenker, Das österreichische Tabakmonopol; Krückl, Das öst. Tabakmonopol u. der Ausgleich mit Ungarn; Karsai, Das deutsche Tabaksteuergesetz, Budapest; Vörös S., A dohánytermesztésről, 1907; Práznovszky A., Dohánytermelés- és kezeléstan, 1911.

Dohányjövedéki kihágások, oly cselekmények vagy mulasztások, melyek a dohányjövedéki törvényekbe, szabályokba vagy rendeletekbe ütköznek. A fontosabb D. ezek: tilos dohánytermelés, a dohány tilos birtoklása, feldolgozása és felhasználása, tilos forgalombahozatala és a dohánycsempészet. A D. rendszerint pénzbüntetéssel (ritkábban szabadságvesztéssel is) és engedélyelvonással sujtatnak, súlyos kihágás esetében pedig a kihágás tárgya elkobzás alá is eshetik. A pénzbüntetés az engedély nélkül beültetett földterület minden □°-e után nyilt területen 60 f., kertekben és bekerített helyen 2 K. A tilos birtoklás és forgalomba hozatal legkisebb büntetése a kg.-kint 3 K 20 f. kitevő fogyasztási illeték kétszeresétől négyszereséig terjedhető összeg. Tilos házalás és árulás esetén pedig ezenfelül még egy havi elzárás is jár főbüntetésképen.

Dohányjövedéki központi igazgatóság, a pénzügyminisztériumnak közvetlenül van alárendelve s a dohányegyedáruság minden műszaki ügyét intézi, tehát a dohány termelését, beváltását, a külföldi nyersanyag és dohánygyártmányok bevásárlását, gyártmányok előállítását és raktározását, végül a gyártás fejlesztését illető vezető és ellenőrző teendőket. Budapesten székel, élén miniszteri tanácsos áll, mint igazgató; személyzete fogalmazói karból, számvevőségből és segédhivatalból áll. Az összes dohánybeváltó felügyelőségek, beváltóhivatalok és dohánygyárigazgatóságok alája vannak rendelve.

Dohánykámfor, l. *Nikotianin.*

Dohánykivitel. A magyar dohánytermés külföldi eladásával az 1892. alakult «Magyar dohánykereskedelmi r.-t.» foglalkozik a pénzügyminisztériummal kötött szerződés alapján. Eladja a kincstár számára beváltott dohánynak a hazai gyártás által föl nem használt részét, a kiviteli célra termelt dohányt a termelőktől közvetlenül átveszi, végül a m. kir. dohánygyártmányoknak külföldön piacot szerez. A dohánykereskedelmi r.-t. közvetítésével évenkint mintegy 100,000 q dohány nyer elhelyezést (5 millió K értékben). A gyártmánykivitel ez idő szerint jelentéktelen (átlag évi 50,000 K). Jelentékenyebb külföldi piacok: Algeria, Belgium, Dánia, Egyiptom, Franciaország, Gibraltár, Marokkó, Nagy-Britannia, Németalföld, Német birodalom, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Tunisz a nyers dohányt; Amerika, Argentina, Bulgária, Dánia, Fokföld, Német birodalom és Svájc a gyártmányt illetőleg.

Dohánykollégium, megszorított számú személyekből, többnyire 6—8 tagból álló kedélyes társaság, melybe I. Frigyes Vilmos porosz király minisztereket, törzstiszteket, tudósokat, esetleg Berlinben tartózkodó idegeneket berlini, potsdami vagy wusterhauseni kastélyába majd minden nap d. u. 5 órára meghívott. A társaság tagjai a király elnöklete alatt söröztek, dohányoztak és napi eseményekről, politikáról is társalogtak. A hangulat igen fesztelen volt, senkinek sem volt szabad fölkelnie, bárki lépett is a terembe, akár maga a király is. Midőn a jelenlevők egyszer a trónörökös beléptekor felkeltek, a király ezen annyira megharagudott, hogy a társaságot feloszlatta és tagjait kitiltotta kastélyából. A kollégium üléseit német költők sokszor leírták; pl. Gutzkow a Zopf u. Schwert c. vigjátékban.

Dohánykorpa (növ.), l. *Dohány.*

Dohánylegelő. Levéltörés és dörcsipés után juhokkal szokás a kórókon kihajtott kacsokat s a sarjut legeltetni, a dohányjöv. közp. igazgatóság engedélyével. Német szakírók ártalmasnak mondják ezt a dohány nikotintartalma miatt, hazánkban azonban szokás a kórólegeltetés, s nem tapasztalták, hogy az ártalmas lett volna.

Dohánymonopolium, l. *Dohányjövedék.*

Dohánypapiros, az olyan szivarka-papiros, amelybe dohánylevél-kocsányt is beleőröltek.

Dohánytermelési kisérleti állomás, feladata a hazai dohánytermelés javítása, fajtiszta dohánymag termelése és a külföldi dohányfajok meghonosítása körüli kisérletezés. 1898. évben a debreczeni gazdasági akadémia telepén állították fel. A fiatalabb dohányjövedéki tisztviselőket tanulmányi célból egy évi gyakorlatra hivatalból és rendszeresen szokták oda kiküldeni.

Dohányzó- és tubákoló-eszközök. Füstszívó eszközöket ókori sírokban, sőt még történelemelőtti időkből is több izben találtak Európában

Égetett agyagból, vas- v. bronzból való pipafejeik nem sokban különböztek a maiaktól. Irland földjéből annyi került napvilágra, hogy népmonda is keletkezett e «tündérpipák»-ról (elfinpipes). Hogy mely égethető anyag füstjét szívták belőle, nincs eldöntve; valószínüleg sokfélét használtak hozzá. Plinius szerint a barbárok gyékénysást (cyperus) füstöltek, a szkithák kendert, a sziú indiánusokról ki van mutatva, hogy vallásos szertartásaikhoz más-más fajta kábító növény füstjét szívják, főkép a vörös fűz héját. A kuruzslás eszközei között régente és ma is sokféle növény száraz törmelékeit tömik pipába (rózsa-, ibolyaleveleket, burgonyáét, a legtöbb narkotikus füét).

Pipaformákban leggazdagabb változatot *Afrikában* találni. Legprimitivebb formája a középterületek keleti részein van divatban: kicsiny földhalomba felül tölcséralakú nyilást fúrnak, oldalt másikat ferdén annak alsó végéig, a tölcsérbe kerül a dohány v. kendertörmelék s oldalról szívják. Az őserdőségek törpe fajai: akkák és abongok banánszár oldalába csavart levélsüvegből dohányoznak, a szuahélik ázsiai narzsiléket használnak, díszes faragott pipák a balikó Kamerunban. Az anyagul vett szappankő és szerpentin puha volta a legkülönbözőbb alakú faragásokra ad itt alkalmat. Vízi pipáik főtartója tökgyümölcs, bambuszhenger vagy a kenyérfa vájt gyümölcse. Egyes vidékek megtartják pipaformáik állandó jellegét, úgy hogy a gyüjtőknek könnyű eredeti hazájukra ráismerni.

A csendes-tengeri szigetek népei kevésbbé rabjai a füstszívásnak, ehelyett a káva- és bételrágás divatját űzik túlságig. De ismerik a baubau vagy kiré-nek nevezett bambuszpipát, melynek hosszú szára megtelvén füsttel, úgy adják kézről-kézre s mindenki nyel egy bizonyos mennyiséget belőle. Az *ausztrálnégerek* is ismerik a narkotikus füst hatását, de pipáik idegen befolyást mutatnak. *Amerika* indiánjai csak részben hódolnak e szenvedélynek. Egész Dél-Amerikában a tubákolás helyettesíti, Nyugat-Indiában Kolumbus csak szivarozást látott, Észak-Amerika rézbőrű törzsei azonban klasszikus dohányzók. Már az őslakók ismerték s a vörös agyagból való pipaformák egész sorozatát fejlesztették ki (érdekes alakuak a haidák pipái, a vetőbárd és pipa egyesítése s az úgynevezett békepipák változatos formái). *Ázsia* keletén és északon kezdetleges pipaformák találhatók, még az ópiumpipák között is alig akad bonyolultabb alakú, délen és nyugaton azonban, ameddig az izlám uralma terjed, művészi kiképzés és tökéletes szerkezet jellegzik a D.-et. Ez egyszersmind a vizipipák, narzsilék őshazája. Európai mohamedánok között a csibukforma van elterjedve. Nyugat-Európában és nálunk 1689-ig (valószinüleg Amerikából történt átültetése óta) egyszerű és egységes tipusu pipaformákat használtak, melyek a hollandi agyagpipákban s nálunk a selmecziekben tartották meg ősalakjukat. Idézett évben Franciscus Vicarius készitette az első összetettebb szerkezetű dohányzóeszközt, amely azután Közép-Európában terjedt el leginkább s belőle származtak a higiénikus, lélevezető, hosszú útú és rétegen átszűrt tökéletesítései a modern pipáknak. Iparát föllenditette az, hogy művészi kiképzésre alkalmas s a szívásnak egyébként is megfelelő tajtékanyagot és borostyánkövet kezdtek hozzá 200 év előtt anyagul használni.

A tubákolás divata nem terjedt el oly általánosan, mint a dohányzásé. A négertörzsek mindenütt élnek vele s fa, szarú, elefántcsont vagy kemény gyümölcshéjból készült tartókban hordják magukkal. A porrátört anyagot v. kézfejről szívják fel, v. kis kanalakkal viszik az orrnyilásba. A délamerikai indiánus a világ legszenvedelmesebb tubákolója. Tartóul az ú. n. lajhárcsiga héját használja, melynek födője: egy-egy denevérszárnybőr guttapercha segélyével van az alapra erősítve. Tubákjuk kellemes szagú por, összetétele ismeretlen. Az orrbavezetésre különféle elágazású csöves csontokat használnak; többnyire két élvező számára van készítve. Egyik a csont nyilásán át a másik orrába fújja a port; vannak olyan kettős X alakuak is, melyek segélyével ketten egyszerre egymást szolgálhatják ki. V. ö. *Pritchett*, Smolliana (London 1890); *Tomasek*, Pfeifenindustrie (Weimar 1878).

Dohm, *Christian Wilhelm von*, német politikai és történetiró, szül. Lemgoban 1751 dec. 11., megh. 1820 máj. 29. 1776-ban a braunschweigi Carolinumon a pénzügytan és statisztika tanára lett. 1777-ben porosz államszolgálatba lépett, különböző hivatalokat viselt és diplomáciai megbizatása is volt. 1897-ben részt vett a rastadti békekongresszuson, Jérôme királynak drezdai követe volt. Művei: Materialien zur Statistik und neuesten Staatengeschichte (Lemgo 1777—85, 5. folyt.); Über den deutschen Fürstenbund (1785); Denkwürdigkeiten meiner Zeit, oder Beiträge zur Geschichte vom letzten Viertel des 18. und vom Anfang des 19. Jahrhunderts (Lemgo 1814—1819, 5 köt.), az első nagyobb német memoárok egyike.

Dohme, *Robert*, német művészettörténetiró, szül. Berlinben 1845 jún. 17., megh. 1893 nov. 8. Mint a berlini Nationalgalerie, majd a porosz királyi művészeti gyüjtemények igazgatója és a művészeti akadémia főtitkára nagy szerepet játszott Berlin művészeti életében. Művei közül említendők: Das königliche Schloss in Berlin (Leipzig 1876); Barock- und Rokokoarchitektur (Berlin 1884—91); Geschichte der deutschen Baukunst (u. o. 1887). D. szerkesztette a Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit (Leipzig 1875—85) és Kunst und Künstler des 19. Jahrhunderts (u. o. 1882) c. hézagpótló gyüjteményes műveket.

Dohna (azelőtt *Donin)*, 1. város Dresden szász kerületben, 12 km.-nyire Drezdától, a Müglitz és vasút mellett, (1905) 3935 lak., lámpa-, virágcserépkészítéssel, bőrgyártással és marhakereskedéssel. A D. várgrófok ősi kastélyát a Schlossbergen 1402. rombolták le.

2. *D.*, grófság Kelet-Poroszországban, melyet IV. Frigyes Vilmos porosz király 1840. a schlobitteni, laucki, reichertswaldi, schlodieni és karvindeni hitbizományokból alapitott.

Dohna, régi német nemesi család, mely a Pirna mellett fekvő D. várgrófságot még a X. sz.-ban kapta hűbérül s a XIII. sz.-ban már jelentékeny

birtokok ura volt. Azonban Vilmos, meisseni őrgróf, lerombolta a D. várgrófok ősi fészkét s lefoglalta birtokaikat (1402). Erre a család egyik része a cseh udvarhoz került, másik része pedig Sziléziában szerzett birtokokat. Zsigmond császár pedig 1423. visszaadta a családnak ősi birtokait. A család harmadik ága, mely Lausitzban szerzett uradalmakat, már a XVII. sz.-ban kihalt. A XV. sz.-ban a *sziléziai* és a *porosz ágat* különböztették meg. A sziléziai ág 1711. halt ki, a porosz ág pedig két mellékágra szakadt, az idősbik és ifjabbik ágra. III. Ferdinánd császár elismerte a család birodalmi várgrófi rangját (1648), IV. Frigyes Vilmos pedig a *D. grófsággá* egyesített Schlobitten, Lauck, Reichertswalde, Schlodien és Carwinden hitbizományok urát a porosz urakházának örökös tagjaivá nevezte ki. A D.-család schlobitteni levéltára hazai történetünkre nézve is fontos. V. ö. *Angyal* Dávid jelentése (Századok 1910). A család legnevezetesebb tagjai a következők:

1. *Abraham*, szül. 1579 márc. 10. Mohrungenben, megh. 1631 dec. 14. Schlobittenben. 1612-ben Mátyás császárrá koronázásakor és az 1613-iki regensburgi országgyűlésen a brandenburgi választó követe volt. Ő tervezte először egy brandenburgi hadiflotta szükségességét. Ezenkívül építészettel is foglalkozott. V. ö. *Chroust*, A. v. D., sein Leben und sein Gedicht auf den Reichstag von 1613 (München 1896).

2. *Abraham (II.)*, gróf, a sziléziai ág sarja, korának egyik legjelentékenyebb államférfia, megh. 1613. Császári követ volt Lengyelországban, azután II. Rudolf császár tanácsosa, Felső-Lausitz kormányzója. 1600-ban birodalmi herceggé lett, mely címmel azonban a család később nem élt.

3. *Alexander*, D.-Schlobitten várgrófja, szül. Coppet várában a Genfi-tó mellett 1661 febr. 5., megh. Königsbergben 1728 febr. 25. D. a brandenburgi titkos haditanács tagja, utóbb pedig a választófejedelem, a későbbi I. Frigyes Vilmos király főudvarmestere volt. Ő a Schlobitten-ág alapítója.

4. *Christoph Delphicus*, D.-Carwinden várgrófja és grófja, a svéd ág ivadéka, szül. Delftben 1628 jún. 4., megh. Londonban 1668 máj. 21. Előbb Krisztina királynő főkamarása volt, majd Bréma és Verden alkormányzójává és tábornokká nevezték ki. 1666-ban a svéd tábort vezérelte Bréma alatt, részt vett a bredai békekongresszusban (1667) s Svédország nevében aláírta a hármas szövetséget Hágában (1668 jan. 30).

5. *Christoph*, az ifjabb, D.-Schlodien gróf, szül. Coppet várában 1665 ápr. 5., megh. 1733 okt. 11. A brandenburgi hadseregben szolgált és 1686. részt vett a törökök ellen intézett magyarországi hadjáratban, nevezetesen Budavár felmentésében, 1689. pedig XIV. Lajos ellen harcolt. Később londoni követnek, majd tábornoknak nevezték ki. Érdekes emlékiratait Raumer adta ki: Mémoires originaux sur le règne et la cour de Frédéric I., roi de Prusse (Berlin 1883).

6. *Fabian*, gróf, a porosz ág sarja, született 1550., megh. 1621. Johann Kasimir pfalzi gróf tanácsosa, hadvezére s követe volt. Részt vett a németalföldi s a lengyel hadjáratban. 1587-ben pedig, mint buzgó kálvinista, 13 ezer emberrel támogatta navarrai Henriket (a későbbi IV. Henrik francia királyt) s később is segítette a hugenottákat. V. ö. H. G. *Schmidt*, Fabian v. D. (Halle 1897).

7. *Friedrich*, az ifjabb, gróf, szül. 1621 febr. 4. Küstrinben, megh. 1688 márc. 27. Lutryben, Lausanne mellett. Előbb Hollandia érdekében sereget toborzott Franciaország ellen Svájcban, majd pedig a nagyválasztó politikai érdekeit támogatta. Önéletrajza: Les mémoires du burggrave et comte Frédéric de D. 1621—1688 (Königsberg 1898).

8. *Friedrich Ferdinand Alexander*, D.-Schlobitten várgrófja, szül. Finkenstein várában (Poroszország) 1771 márc. 29., megh. 1831 márc. 21. 1808-ban Stein visszalépése után porosz belügyminiszter lett. Részt vett a törvényhozás és közigazgatás reform-munkájában, míg végre 1810. Hardenberg kineveztetése alkalmával az államszolgálatból kilépett. Több izben képviselőnek választották a tartományi gyűlésbe. V. ö. *Voigt*, Leben des Grafen zu D. (Leipzig 1833).

9. *Karl Friedrich Emil*, D. várgrófja, szül. 1784 márc. 4., megh. 1859 febr. 21. Orosz szolgálatban elősegítette a híres tauroggeni egyezség megkötését (1812 dec. 30.). Végigharcolta az 1813—1814-iki, és porosz szolgálatban az 1815-iki szabadságharcot. 1854-ben tábornaggyá tették, 1889. pedig az ő nevéről nevezték el a 8-ik számú keleti-porosz dzsidás-ezredet.

10. *Karl Hannibal*, gróf, szül. 1588., megh. Prágában 1633 febr. 21. Atyjától Felső-Lausitz kormányzóságát örökölte; azután áttérvén a kat. hitre, a cseh forradalom alatt szorosan a császári párthoz csatlakozott. Jutalmul a sziléziai kamara elnökévé nevezték ki s ott különösen a protestánsok üldözése és erőszakos téritgetése által tünt ki, kik a «boldogító» (Seligmacher) melléknevet adták neki.

Dohnány *Miklós*, tót hirlapíró, szül. Trencsénben 1826., megh. Szakolczán 1852 jún. 2. Leírta egyebek közt túlzott szinekben s magyarellenes tendenciával a tótok fölkelését 1848., amelyben maga is elejétől végig részt vett: Historia povstania slovenskjeho z roku 1848 (Szakolcza 1850). Költeményeket s egy szinművet is írt: Podmaninovci (A podmaniniak, Lőcse 1848).

Dohnányi, 1. *Ernő*, zongoraművész és zeneszerző, *D. 2.* fia, szül. Pozsonyban 1877 júl. 27. Első zeneoktatását atyjától nyerte, majd Forster Károly pozsonyi egyházi karnagy képezte tovább. Középiskolai tanulmányai bevégzése után a budapesti országos magyar királyi zeneakadémián Koessler és Thomán, azután d'Albert növendéke lett. Korán feltünt, s a millenniumi királydijak közül két pályadíjat nyert szimfóniájával és *Zrinyiász* című nyitányával. 1899-ben Bécsben a Bösendorfer-féle 2000 koronás pályadíjat nyerte el E-moll hangversenydarabjával. A berlini zenei főiskolán lett zongoratanár, 1908. professzor címet nyert. Művei: 2 szimfónia, 2 hangversenydarab zongorára, 1 pedig gordonkára, 2 vonósnégyes, szerenád (v. hármas), zongoraötös, számos zongoradarab; dalok; Pierrette fátyla, ballet (Schnitzler Artur szinművéből, 1910).

2. *D. Frigyes*, az Ahrends- (l. o.) féle német gyorsírási rendszernek magyar nyelvre átültetője, szül. Szobotiszton Nyitra vármegyében 1843 jan. 13., megh. 1910. Főgimn. tanár volt Pozsonyban. Munkája: *Panstenografia*, minden nyelvre való gyorsírás, különös tekintettel a magyar és német, valamint a szláv és latin nyelvekre (Pozsony 1887).

Dohosodás, fánál, gazdasági terményeknél, szalmás és szemes gabonánál, hüvelyes veteményeknél, szénánál, szintúgy a bornál is előforduló azon jelenség, hogy eltartáskor kellemetlen, penetráns penészszagot vesznek föl, mely értéküket és használhatóságukat csökkenti; dohos élelmi szerek élvezete, dohos takarmány etetése az egészségre veszélyes. A D. oka szemes terményeknél, szénánál és egyéb száraz anyagoknál abban rejlik, hogy a kellően ki nem szárított termények s anyagok felületén különféle penészgombák telepednek le, melyek miceliuma az anyagok belsejébe hatol s azt részben felbontja. Ezektől a penészgombáktól származik a dohos szag. A D. biztosan elhárítható, ha a terményeket s anyagokat teljesen száraz állapotban rakják el. A kellően ki nem szárított szemes gabonát s egyéb magvakat gyakran meg kell forgatni, a kissé nyirkos szalmát és szénát pedig, ha meg nem szárítható, lehető tömötten kell elrakni, hogy a levegő kiszoruljon belőle. Dohos terményeket nem lehet teljesen megmenteni a dohtól, némileg azonban csökkenthető a dohos szag szemes s magvas terményeknél azáltal, hogy faszénporral összekeverik; így tartják 24 óráig, hogy a szénpor a dohos szagot elvegye s azután megrostáltatnak. Dohos szénát és szalmát csépléssel lehet némileg javítani; takarmányozás előtt pedig meg kell fülleszteni v. gőzölni a dohos takarmányt. A bor a D.-t rendszerint tisztátlan, penészes, dohos hordóktól kapja meg; minthogy pedig a dohos bor kellemetlen mellékizétől többé meg nem szabadítható, ez ellen az egyedüli óvszer tiszta edények alkalmazásában áll.

Dohrn, 1. *Anton*, német zoológus, szül. Stettinben 1840 dec. 29., megh. 1909 szept. 26. Münchenben. A jenai egyetemen a zoológia magántanára volt, de nemsokára elhagyta az egyetemet és 1870. megalapította a nápolyi zoológiai állomást, mely rövid idő́n világhírüvé és a zoológiával foglalkozó buvároknak gyülőhelyévé lett. Eleinte a rovarok és rákok fejlődéstanával foglalkozott, azután pedig a gerincesek fejlődésének tanulmányozásához kezdett. Ursprung der Wirbelthiere und das Prinzip des Funktionswechsels c. művében a magasabb rendű állatokat a gyűrűsférgekből igyekezett leszármaztatni. Megírta a Monographie der Pantopoden des Golfes von Neapel (Leipzig 1881) c. munkát, továbbá Studien zur Urgeschichte des Wirbeltierkörpers (Leipzig 1882, 24. rész) címen a Gerincesek fejlődésére vonatkozólag közölt érdekes adatokat. Emlékének megörökítése végett a Grazban tartott VIII. nemzetközi zoológiai kongresszus elhatározta, hogy nemzetközi gyüjtés útján tudományos tengeri kutatás céljára hajót építtet, azt Anton Dohrn-nak nevezi s a nápolyi zoológiai állomás rendelkezésére bocsátja.

2. *D., Karl August*, német entomológus, szül. Stettinben 1806 jan. 27., megh. 1892 máj. 4. Rövid ideig jogtudományi tanulmányokkal foglalkozott, de aztán abbahagyta és Berlinben kereskedő lett. 1831 óta egész Európát beutazta és járt Észak-Afrikában és Dél-Amerikában is. Visszatérte után sokat fordított spanyolból és svédből. A Stettinben újonan alapított entomológiai társulat megalakulásakor D. is tagja lett annak s azóta buzgón foglalkozott rovartani tanulmányokkal. 1843. ez egyesületnek elnöke és a Stettiner entomologische Zeitschrift szerkesztője lett; 1846. a Linnaea entomologica szerkesztését is átvette. D. rovargyüjteménye körülbelül 40,000 rovarfajból áll. Néhány évig tagja volt a porosz képviselőháznak is.

Doiran, török város, l. *Doriján*.

Doit (ang., ejtsd: dajt), ideális nemesfémmérték Angliában = 0·135 mg.

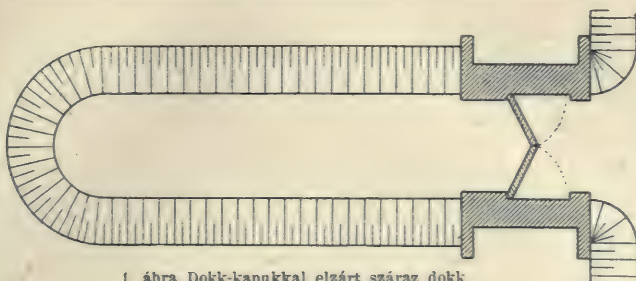
Dojke, az aldunai szoros harmadik sellője, kevéssel Drenkován alul (l. o.). A D. és a kevéssel feljebb levő Kozla kettős sziklapad mintegy 3 km. hosszuságban fenékgát gyanánt felduzzasztja a víz szinét, magán a sellőn pedig alig 1 km. hosszú szakaszon mintegy 80 cm. eséssel bukik át a víz.

Dokéták (gör.). Közös nevük mindazoknak az eretnekeknek, akik Krisztusnak csak látszólagos (δοκεῖν) testet tulajdonítottak (ezért neveztetnek fantaziasztáknak is). A D. első nyomait már az apostoli korszak végén Kis-Ázsiában föleljük. Szent János apostol és tanítványai (Szt. Ignác, Szt. Polikárp) határozottan oly eretnekek ellen küzdenek, akik tagadják, hogy Krisztus emberi testet véve magára, jött e földre (v. ö. Ján. I. lev. IV., 2—3.; II. lev. 7). A gnoszticizmus elterjedésével elterjedt a dokéta-tan is. Ez tulajdonképen nem is más, mint a keresztény eszmék beillesztése a gnosztikus tanrendszerbe. Eszerint minden anyagi dolog bűnös és rossz; de ha ez áll, Krisztus nem vehetett magára testet, mert a test is anyagi, s így nem is szenvedhetett. Hogy tehát a megtestesülést és megváltást beilleszthessék rendszerükbe, különböző elméleteket találtak fel: Krisztus csak *látszólagos* testben volt s így csak látszólagosan szenvedett, vagy mások szerint Krisztus egy emberben lakozott s ez az ember szenvedett, vagy mások szerint Krisztus égi anyagból vett magára testet. A gnosztikus és manicheus tanok lassú elhalásával azonban eltüntek a dokéta-nézetek is. Újabban az anabaptisták, quekkerek és egyes pszeudomisztikusok hajlanak a régi D.-hoz. V. ö. *Hilgenfeld*, Ketzergeschichte des Urchristenthums; *Hergenröther*, Kirchengeschichte; *Pohle*, Lehrbuch der Dogmatik (1907).

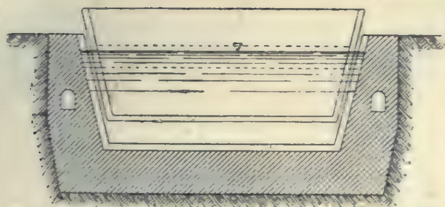
Doketizmus, l. *Dokéták*.

Dokics *Lázár*, szerb miniszterelnök, szül. 1843., megh. Abbaziában 1893 dec. 4. Bécsben végezte tanulmányait. Midőn 1893. Risztics és Belimarkovics régensek a liberális Avakumovics-minisztériummal egyetértve, az alkotmányt lábbal tiporták és a radikális pártot mindenképen elnyomták: a király a kitörőfélben levő forradalmat megelőzvén, D.-t bízta meg a régensek elfogatásával és egy új minisztérium alakításával. Ez április 13. késő este hajtotta végre az államcsinyt és ápr. 14. megalkotta minisztériumát. Az ország őszinte örömmel fogadta

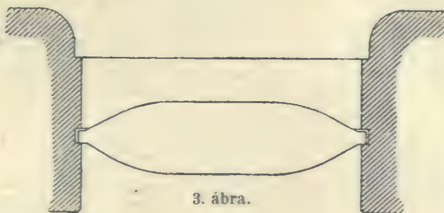
DOKKOK.

1. ábra. Dokk-kapukkal elzárt száraz dokk.

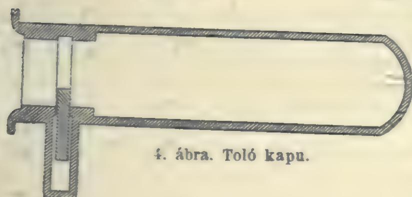

2. ábra.

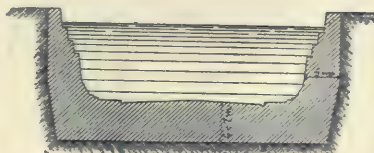

3. ábra.

Uszó pontón.

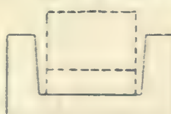
4. ábra. Toló kapu.

5. ábra. Száraz dokk.

6. ábra. Többrészű (szekciós) dokk.

7. ábra.

8 ábra. A fiumei kikötőben elhelyezett m. kir. állami úszódokk.

az új érát, a D.-minisztérium rövid tevékenységéhez azonban jelentősebb esemény nem fűződik.

Dokimasia (gör.) a. m. vizsgálat, vizsga. Az ókori görög államokban ez volt a hivatalos neve annak a törvényszabta vizsgálatnak, melyen mindenkinek keresztül kellett esnie, mielőtt polgári jogait akár általánosságban, akár valamely speciális irányban gyakorolhatta. Athénben (melynek D.-rendszeréről legjobban vagyunk értesülve) a tanács (βουλή) tiszte volt évenként egyszer D.-t tartani, vajjon az utóbbi évben a polgárok lajstromába felvett nagykoru ifjak a törvényes kellékeknek megfelelnek-e; az 501 tagú törvényszék (l. *Heliaia)* évenként vizsgálatot tartott a polgárok sorába felvett idegenek felett s csak e vizsgálat adta meg a felvételnek a teljes érvényt; a megválasztott tisztviselőket a tanács D. keretében polgári származásuk felől kikérdezte s meggyőződést szerzett, vajjon büntetlen előéletüek-e s általában erkölcsi tekintetben megfelelőek-e (az elfoglalandó hivatal kivánta egyéni képességről e vizsgálaton nem esett szó — természetesen a józan belátásnak nagy megbotránkozása és örökös panasza ellenére sem); végül bárkivel szemben, ki a népgyülésen felszólalt, erkölcsi életére vonatkozó D. volt indítványozható, melynek kedvezőtlen eredménye esetén az illető a politikai szereplésből kizáratott.

Dokimasztikon (gör.) a. m. próba-dolgozat, vizsgálati dolgozat.

Dokk (ang. *dock*; l. *a képmellékletet)*, oly építmény, amelyben a hajókat megvizsgálás, javítás, vizalatti részük festésének, fahajóknál a borító fémlemezeknek megújítása, illetve karbahelyezése céljából szárazra helyezik. Minőségre nézve a következő D.-ok különböztethetők meg:

1. *Száraz D.-ok* (ang. *dry docks)*. Ezek a kikötők v. hajózási csatornák közelében a földbe épített, a hajók befogadására szolgáló medencék. Kezdetben ezek a D.-medencék nem voltak elzárhatók, hanem a tengerrel állandó összeköttetésben állottak és vízzel való megtöltésük, illetve kiürítésük a dagály és apály által történt. Miután ily D.-ban csak az apály idejében, amikor a medence szárazon maradt, lehetett a hajón a szükséges munkálatokat végezni, az állandóan nyitott D.-ok helyett megfelelő készülékek által elzárható D.-okat kezdtek használni. A medence feneke kissé mélyebben fekszik a tenger szine alatt, mint amennyi a D. által befogadható legmélyebb járatu hajónak merülése. A D. feneke kövezettel burkolt betonalapból áll; az oldalfalak rendszerint hasonlóan készülnek. Csak igen kis méretü D.-okat szokás manapság fával bélelni. A száraz D.-ok elzárása háromféle módon történhetik, ú.m. úszó pontonok, szárnyas kapuk (zsilipek) és végül toló kapuk által. Az *úszó pontonok* (l. a *2.* és *3. ábrát)* széles D.-ok elzárására szolgálnak. Ezek hajóalakú úszó testek, melyek víznek bebocsátása által a fenékre sülyesztetnek és megfelelő kivágásban a medence szájához illesztve, a víznek a medencéből való kiszivattyuzása után a külső víznyomás következtében a medence száj-falazatához tapadnak és azt vízmentesen elzárják. A *szárnyas kapuk* fából v. vasból készített erős kapuk, melyek mint a kétszárnyú ajtók kinyithatók és becsukhatók (l. az *1. ábrát)*.

A *toló kapuk* (l. a *4. ábrát)* rendesen oly D.-medencéknél használtatnak, amelyeknek elzárása és kinyitása gyorsan eszközlendő. A vízmentes elzárást itt is a külső víznyomás okozza. A száraz D.-nak alaprajzát és keresztmetszetét az *1.* és *5. ábrák* mutatják. Nagyszabású hajógyárakban rendszerint több száraz D. van egymás mellett v. egymás mögött elhelyezve, mely esetben közös szivattyurendszerrel vannak ellátva. Nagy D.-ok néha külön válaszfal által két részre oszthatók és így egyszerre két hajó befogadására szolgálhatnak.

2. *Úszó D.-ok.* Ezek nagy, vasból vagy acélból készült, elsülyeszthető és ismét a víz felszinére emelhető úszóművek, amelyek nagy hordképességüknél fogva saját súlyukon kívül a bennük elhelyezett hajót is felemelik. Az első úszó D. egy régi angol vitorlás hajónak átépítése által készült. A hajó farát e célból levágták és vízálló kapu által elzárták. Az első tulajdonképeni úszó D.-ot 1785. Christofer *Watson* építette. Ez fából készült, hajóalakú, köröskörül elzárt úszó testből állott, melynek egyik végében vízálló ajtó volt elhelyezve. Később, a vas- és acélhajó-építészetnek fejlődésével, a D. fenekét laposra és oldalfalait egyenesre építették s egyúttal az egész úszóművet tömör falak helyett üres oldalfalakból és pontonfenékből állították elő. Szerkezeti szempontból többféle úszó D.-ok különböztethetők meg.

a) A *többrészü (szekciós) D.* Ez, mint a *6.* és *7. ábra* mutatja, több egyenlő nagyságú szekrényalakú részből áll, melyek egymáshoz erősítve egy egészet képeznek. Előnye az, hogy a D.-nak egyes részei különválaszthatók lévén, lehetővé válik, hogy kisebb hajók dokkolására nem szükséges az egész D.-rendszert üzembe helyezni.

b) A hosszoldalfalakkal ellátott ponton-D. Ennél az oldalfalak több fenékpontonon nyugszanak, amelyek szükség esetén eltávolíthatók és javítás v. karbantartás végett szintén D.-ba helyezhetők. Ily rendszerű D.-ok manapság óriási méretekben készülnek, egész 25,000 tonna emelőképességgel. Ugyanily rendszer szerint épült a fiumei hajógyárban elhelyezett m. kir. állami úszó D. is, mely 3750 tonna hordképességgel bir; a tervezett másik résszel együtt a D.-nak 6000 tonna emelőképessége lesz. Az állami úszó D.-ot a *8. ábra* működésben mutatja. A hajónak az úszó D.-ban való elhelyezése céljából a D. fenekén mindenekelőtt a hajó ágyazását kell elkészíteni; ha ez megtörtént és az ágy-tuskóknak helybenmaradása az alámerülés alkalmából biztosítva van, a D. fenék- és oldalüregeibe vizet bocsátanak. A víz betódulása a D.-ot annyira sülyeszti, hogy felső fenéklapja mélyebbre merül a víz alá, mint a javítandó hajónak tő-gerendája fekszik, ill. mint a mennyi a hajónak járatmélysége. Ezek után a D.-ba vont hajót az ágyazás felett kikötik, a hatalmas D.-szivattyukat működésbe hozzák; midőn a D. lassan kiemelkedvén a vízből, a hajót is annyira kiemeli, hogy az, valamint a D.-nak felső fenéklapja is egészen szárazon fekszik. A javítás eszközlése után a vizet a D.-kamarákba bocsátják, mire a D. annyira sülyed, hogy a hajó ismét úszva a D.-ot elhagyhatja.

3. *A hidraulikus D.-ok.* Ezeket különösen oly helyeken használják, ahol a hajóknak rendes úszó-

Amely szó **Dok...** alatt nincs meg, **Doc...** alatt keresendő!

D.-ba való vonása a helyi viszonyok következtében nehézséggel járna. A kikötőnek oly helyén, ahol a víz eléggé mély, vashengerek vannak két sorban a tengerfenékbe verve és egymással vasrudakkal akként összekötve, hogy az egész erős szerkezetet képez. Ezen hengerek mindegyikében egy köldök (hasonlóan a gőzgép dugattyujához és hengeréhez) működik, mely hidraulikus nyomással fel és alá tolható. A köldökök fejein egy vasból készült, vízszintesen nyugvó padozatot emelnek, ill. annyira sülyeszthetnek, hogy a javítandó hajót a padozat fölé lehet húzni. Ha ez megtörtént, a padozatot emelik, mire a rajta nyugvó és kellőképen támogatott hajó a víz felszine fölé kerül. Ezen szerkezetnek előnye az, hogy ha a padozat több részből áll, úgy egymástól függetlenül több kisebb hajót lehet a vízből kiemelni v. ismét a vízre bocsátani.

4. *Az amerikai csavar-D.* hasonló a hidraulikus D.-hoz; a különbség csak abban áll, hogy ennél a hidraulikus köldökök helyett csavarok működnek és hogy a hajó magas, két sorban álló cölöpök között emeltetik ki a vízből, mely cölöpök a hajót támasztó gerendák támpontjául szolgálnak. Hogy a D. a hajó javításának sokszor igen hosszú ideje alatt még más hajóknak emelésére is használható legyen, a D.-ot úgy szokták berendezni, hogy arról a kiemelt hajó sikló-pályán a partra vonható legyen, ahol azután a javítás történik.

5. *Nedves D.-ok.* Ezek alatt — különösen Angolországban — a hajóknak kikötésére szolgáló vízmedencéket értik. A víz, mely beléjök a dagály idejében betódult, megfelelő készülékkel elzáratik, úgy hogy az apálynak beálltakor le nem folyhatván, a víz tükre oly magasan marad, mint a dagály idejében volt. Ily módon nyert mélyebb vízben a mélyjáratú hajók is rakodás céljából a part mentén kiköthetnek, ami egyébként nem volna lehetséges, mert apálykor a víz tükrének nagymérvű esése következtében a hajótő feneket érne. Londonban, Liverpoolban, Hamburgban, Wilhelmshavenben és Bremerhavenben vannak ilyen nedves D.-ok. A száraz és úszó D.-ok manapság műszaki szempontból egyenértéküeknek tekinthetők s így annak eldöntése, hogy milyen szerkezetü D.-nak létesítése előnyösebb, a helyi viszonyoktól, az építési ártól és a munkakiviteli időtől teendő függővé. Minthogy az úszó D.-nak üzeme nagy vízmélységet kiván, sekélyebb mélységű kikötőkben vagy tengerpartok mentén csak száraz D. létesíthető. Az építési ár szintén nagy mértékben függ a helyi viszonyoktól. Általában a száraz D.-nak létesítése nagyobb költséggel jár ugyan, mint az úszó D.-é, de kedvező talajviszonyok és a tengerpartnak megfelelő tagozása mellett gyakran fordítva áll a dolog. Az építési idő szempontjából az úszó D. határozottan előnyben van a száraz D. felett; míg az előbbi 2 év alatt elkészíthető, az utóbbinak létesítése a legkedvezőbb viszonyok között is legalább 4 évet igényel. A fenntartást illetőleg a száraz D. mindenesetre előnyösebb. A D.-ok rendszerint nagyobb hajógyárakban vagy azok közelében helyeztetnek el, mely esetben azoknak lényeges tartozékát képezik. (V. ö. Jahrbuch für Deutschlands Seeinteressen, herausgegeben von Nauticus, 1909.)

Dokkhajó, víz alatt járó naszádoknak emelésére és dokkolására szolgáló jármű. Két párhuzamos úszótestből áll, melyek erős vasrudak által akként vannak egymáshoz erősítve, hogy a vízalatti naszádok a két hajófél között a rúdrendszeren csüngve felemelhetők és alájuk csusztatott padozaton javítás végett elhelyezhetők. A D. buvárkészülékkel, szivattyukkal és javítóműhelylyel van felszerelve.

Dokkum *(Dockum)*, sáncokkal és árkokkal körülvett város Friesland németalföldi tartományban, a Trekvaart-csatorna és a D.-i Diep mellett, amelyen tengeráradás idején a legnagyobb hajók is eljuthatnak a város alá, (1910) 3932 lak., szép városházzal, dohány- és szivargyárral, olajmalommal.

Doklea, l. *Dioclea.*

Doklény (azelőtt: *Doklin),* kisk. Krassó-Szörény vm. bogsáni j.-ban, (1910) 1267 oláh lak., u. p. és u. t. Királykegye.

Doko, különálló, törpe, afrikai néptörzs Kaffától DK.-re Szennárban, a felső Dzsub folyó mellett. Termetük 1·30—1·45 m. magas, hajuk rövid és göndör, bőrük ébenfekete. Fegyverük falándzsa és hajítóbot, elvétve ijjat s kutyafűtejjel megmérgezett fanyilakat is használnak. Szomszédaik félnek tőlük. A D.-k kuruzslók hirében is állanak a négereknél; csak úgy, mint a szintén törpe termetü *akkák* és *busmanok* is. Valószinü, hogy a D.-k is valamelyik afrikai ősfajtának maradékai.

Doko (állat), az afrikai gőtehal *(Protopterus annectens* Owen) neve hazájában, a felső Nilus vidékén. L. *Gőtehal.*

Doktor (lat.), helytelen magyar szóval: tudor. A rómaiak e szót eredeti jelentésében tanítókra alkalmazták. A középkorban kiváló hittudósok jelzője volt. A XII. sz. óta egyetemi (főiskolai) fokot (akadémiai gradust) jelent, mellyel a tanításra való engedély járt együtt s a bakkalaureatus, licenciatus megszerzése után lehetett elnyerni. Már jó idő óta legtöbb egyetemen a D. az egyetlen egyetemi fok. Eleinte a jogi és teológiai tudományokból, majd a tudományok fejlődésével egyre több tudománykörből lehet e címet megszerezni. Mivel azonban némelyik szakban, bizonyos életpályákra vonatkozóan minősítő jellege lett (ügyvédi, orvosi foglalkozásra), ez a kötelezővé tétel e fok tudós magaslatát állandóan veszélyezteti. A D. fokot ma egyedül az illető tudományos testület adhatja meg. A feltételek nem mindenik egyetemen és nem is mindenik karon azonosak. Általánosan megkivánt feltétel azonban az illető szakból 8—10 félévi egyetemi tanulmányozás a középiskola elvégzése után s a választott szakból az egyetemen tett szigorú vizsgálat, melynek szóbeli részét egyes karokon írásban, másutt nyomtatásban benyujtott tudományos értekezés alapján tartják meg. Sikeres vizsgálat után a jelöltet az egyetemi tanács D.-rá avatja. Régebben a vizsgálat és az avatás ma már nem igen szokásos szertartásokkal ment végbe. Mindenik tudománykarnak joga van kiváló tudósoknak vizsgálat nélkül, tiszteletből (honoris causa) is megadni a D. címet. A különböző szakok D.-ait sokszor röviditésekkel jelölik. Igy pl. *Dr. ing.* a. m. a műszaki tudományok D.-a, *Dr. jur.* a. m. a jogtud. D.-a, *Dr. med.*

a. m. az orvostud. D.-a, *Dr. phil.* a. m. bölcsészet D., *Dr. theol.* (Németországban pusztán D.) a. m. hittudományi D. V. ö. *Denifle*, Entstehung der Universitäten des Mittelalters (Berlin 1885); *Kaufmann*, Gesch. der deutschen Universitäten (Stuttgart 1888); *Schneller*, Paed. Dolg. III. (Budapest 1910, A D.-i cím használása; A D.-atusról és annak egységesítéséről).

Doktrina (lat.) a. m. tanítás, tan, elmélet, tudomány, l. *Doctrinaire*.

Doktrinér, l. *Doctrinaire*.

Dokumentum (lat.), tágabb értelemben mindaz, ami valamely tény valóságának bebizonyítására szolgálhat; szükebb értelemben okirat, okmány, bizonyító irat; *dokumentálni*, jogérvényesen bebizonyítani.

Dókus *Ernő*, a főrendiház tagja, cs. és kir. kamarás, szül. 1852. Középiskolai és jogi tanulmányai elvégeztével köz- és váltóügyvédi oklevelet nyert. 1870—78-ig részint a miniszterelnökségnél, részint a honvédelmi minisztériumban volt segédfogalmazó, 1878. miniszteri titkári címmel megvált az állami szolgálattól. Majd nagy utazásokat tett külföldön és mint a felső-zempléni egyházmegye tanácsbirája, főjegyzője, gondnoka s a sárospataki ref. főiskola igazgatótanácsosa tevékeny részt vett a közügyekben. 1889-ben a sátoraljaújhelyi kerület beválasztotta a parlamentbe, amelyben a szabadelvü párt híve volt annak bukásáig. A koalició idején mandátumot nem vállalt s a politikai élettől is teljesen visszavonult, minden idejét és egész tevékenységét a református egyház s a sárospataki főiskola ügyei intézésének szentelve. 1910-ben a tiszáninneni ref. egyh. ker. főgondnokának választotta és őfelsége a főrendiházba hívta meg. Felesége *D. Ragályi* Ilona, szül. Ragályon 1860. Buzgó munkása az irodalomnak, több tárcát, novellát írt a napilapokba. Önálló munkái: *A végrendelet; Vera*, regény (Budapest 1891).

Dol *(D. de Bretagne)*, város az Ille-et-Vilaine francia département St. Malo kerületében, a nyugati vasút csomópontja, (1906) 3856 lak., szép régi székesegyházzal (a XIII. sz.-ból) s egy apátság romjaival. Tőle északra már a XII. sz.-ban kiszárított termékeny síkon (Marais de D.) emelkedik a 65 m. magas *Mont D.* gránitdomb, délkeletre egy 9 m. magas dolmen (Champ dolent). D. (lat. Dola) eredetileg vár és kolostor volt s e körül épült lassanként a város. 1790-ig itt püspökség volt. 1793 nov. 21. itt győzték le a Vendée-beliek a republikánusokat.

Dol. (zene), a *dolendo* (l. o.) rövidítése.

Dola, orosz súlymérték, l. *Dolja*.

Dolabella, a római gens Cornelia egy ága. Nevezetesebb tagjai: 1. *Gnaeus Cornelius D.*, Sulla híve és mint ilyen a Kr. e. 81. év egyik konzulja, később Kilikia kormányzója volt, ki sok gazságot követett el zsaroló kormánya alatt; a hirhedt Verres (l. o.) is cinkostársa volt. — 2. *Publius Cornelius D.*, Cicero leányának, Tulliának a férje (de kicsapongó élete miatt neje tőle elvált), a Caesar és Pompeius közt kitört háborúban az előbbinek a pártjára állott és mint a 47. év néptribunusa Caesar távollétében nagy adósságai miatt a hitelezőkre káros törvényt hajtott keresztül, ami nagy zavarokra adott okot. Caesar megbocsátott ugyan neki, de többé nem engedte el oldala mellől. 44-ben Caesar halála után konzul lett és a szenátushoz közeledett, de Antonius pénzzel és Szíria kormányzóságával magához csábította, bár ezt a tartományt még el kellett foglalnia Cassiustól. Mikor Efezusban Caesar egyik gyilkosát, Trebonius Gallust, Ázsia kormányzóját megölette, a szenátus számüzetésre ítélte és mikor Cassius Laodicea városát, melyben D. haderejével tartózkodott, 43. ostrommal bevette, D. egy katonájával magát leszúratta.

Dolány, kisk. Nógrád vm. szécsényi j.-ban. (1910) 400 magyar lak., u. p. és u. t. Szécsény. A Szécsényből Ludány felé vezető út közelében árkokkal körülvett pogányvár van.

Dolčani, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 166 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Kraljevčani.

Dolce (ol., ejtsd: dolcse), a zenében azonos a *con dolcezza*-val a. m. kellemmel, szeliden, édesen. *Dolcissimo*, lehetőleg finoman és gyöngéden.

Dolce (ejtsd: dolcse), 1. *Carlo*, olasz festő, l. *Dolci*.

2. *D., Lodovico*, olasz író, szül. Velencében 1508., megh. u. o. 1568. Több eposzt írt, közülök legismertebb Le prime imprese di Orlando innamorato (Venezia 1572). Ezenkívül régi mintára nyolc értéktelen tragédiát és komédiát szerzett és több nyelvtani, bölcseleti, műtörténeti és történelmi értekezést írt. Művei inkább irodalomtörténeti jelentőségüek. V. ö. *Salza*, Delle commedie di L. D. (Melfi 1899).

Dolce far niente (ol., ejtsd: dolcse far niente) a. m. édes semmittevés.

Dolce stil nuovo (ol.) a. m. a zengzetes új stílus. Igy nevezik Dante Purg. XI. 97. sora alapján azt az új irányt, mely a kései provençali lantosokat utánzó költészet idejében, a vulgaris olasz nyelven tett első és bizonytalan kisérletezések között, a doktrinális költészetből kiemelkedve, Cavalcanti Guido lantján, választékos olasz nyelven és formában nemes egyszerüséggel szólal meg és Danteban tökéletességre jutva, az olasz költészetnek állandó irányt szab.

Dolci, adók. Verőcze vm. nasiczi j.-ban, (1900) 519 horvát-szerb, cseh és német lak., u. p. Feričanci, u. t. Orahovica.

Dolci (ejtsd: dolcsi, *Dolce*), *Carlo*, olasz festő, szül. Firenzében 1616 máj. 25., megh. 1686 jan. 17. Vignali Jacopónak volt tanítványa, 1648. a firenzei akadémia tagja lett. Műveinek legnagyobb része szentek, főleg nők mellképei, ájtatos helyzetben, rajongó, szentimentális kifejezéssel. E képei, melyek többnyire túlzottan aprólékos kivitelüek, kemények és tarkák, sokáig nagy kedveltségnek örvendtek és reprodukciókban még ma is nagyon el vannak terjedve. Ennek a kategoriának jobb termékei közé tartozik a budapesti Szépművészeti Muzeumban levő Mária képe. Legjobb képei az arcképei, így saját arcképei a firenzei Uffizi- és Pitti-képtárakban, valamint a drezdai képtárban levő Szt. Cecilia, mely D. művészetét a legkedvezőbb oldalról mutatja be.

Dolcian v. *dulcian* (ol. *dolciano, dolcesuono)*, a XVI—XVII. sz.-beli fagót neve. — Az orgonában 8. v. 16. lábas nyelvsíp.

Dolcino, l. *Apostoli testvérek*.

Dolcissimo (ol.), l. *Dolce.*

Doldenhorn, 3647 m. magas csúcs a Berner Oberlandban, a Lauterbrunnen völgy északi oldalán.

Doldrums (ang., ejtsd: doldrömsz) a. m. szélcsönd, szélcsöndes pászták a tengeren.

Dôle, 1678 m. magas hegycsúcs a svájci Jurában, Waadt kanton területén. Pompás kilátás nyílik a Szt. Gotthárdig és Montblancig, amiért igen sok turista látogatja. Közelében van a Dappenthal völgy (Vallée des Dappes).

Dôle (ejtsd: dól), *járási székhely* Jura francia départementban a Doubs, Rhône-Rajna-csatorna és vasút mellett, (1906) 12,688, mint község 14,838 lak., kő- és márványbányával, vas- és rézolvasztással, tüzfecskendő- és gazdasági gépgyártással, vaskályhakészítéssel, gyertya- és bőrgyártással, kémiai iparral; deszka-, szén-, sajt-, liszt- és gabonakereskedéssel. A jól és szépen épült városban a ferencesek templomát, a de Vurry-nek nevezett házat és Tour de Vergy-t (most börtön) leszámítva, nincs a XV. sz. előttről való épület. A meglevők közül a legjelentékenyebbek: a Notre Dame templom, (1508-ból) késő gót izlést árul el, de szépen van díszítve; a kórház 1618-ból, a régi parlament épülete és több monumentális kút. A rómaiak Dola Sequanorum-át a XII. sz.-ban Barbarossa Frigyes erősítette meg; 1422. parlamentnek, 1431. egyetemnek lett székhelyévé; ekkor volt Franche-Comté fővárosa is. 1479-ben Charles d'Amboise, XI. Lajos vezére, mivel híven ragaszkodott Burgundi Máriához, teljesen lerombolta. 1530-ban V. Károly újra felépíttette. 1668. és 1674-ben XIV. Lajos foglalta el és a nymwegeni békében (1678) végleg Franciaországhoz csatolta. Ekkor vesztette el parlamentjét és egyetemét. 1814-ben az osztrákok Bubna vezérlete alatt itt keltek át a Doubs folyón. 1871 január 21-én a poroszok Manteuffel vezérlete alatt megszállották.

Dolecsko *Mihály*, mérnök, min. oszt.-tanácsos, szül. Budapesten 1839 szept. 28. Tanulmányai befejeztével gyakorlati pályáját atyja irodájában kezdte meg 1862. és Pest város szintező munkálataiban segédkezett. Hat évi magánmérnöki működés után a volt közmunka- és közlekedési minisztérium mérnökévé nevezték ki, kirendelvén őt az Ondova-Tapoly, Tisza, Duna és Vág szabályozó munkáihoz. 1886-ban a budapesti m. kir. folyammérnöki hivatal élére került. 1905-ben min. oszt.-tanácsossá nevezték ki s 1911. nyugalomba vonult. Számos szakcikke jelent meg különböző lapokban és folyóiratokban, részt vett a műszaki naptár 1879–81-ik évfolyamainak szerkesztésében. Szerkesztett egy mederfenék-fölrajzoló műszert (profilográf). Több izben kitüntették.

Dolenci. Alsó-Krajnában így nevezik a szlovén völgylakókat, ellentétben a hegylakókkal *(gorenci)*. Az elnevezést Ausztria más szlovén vidékein is használják.

Dolendo vagy *dolente* (olasz, rövidítve *dol.)*, a zenében a. m. panaszosan, fájdalmasan, szomoruan.

Dolenecz *József*, ügyvéd és hirlapiró, szül. 1862 febr. 7. Nagyatádon, Somogy vm. A jogot Pécsen és Budapesten végezte, 1885. jogtudományi doktori oklevelet nyert. 1884-ben a Nemzet munkatársa lett s ez időtől fogva állandóan ír különböző politikai és jogi lapokba. 1905–1907-ig a Gyakorlati Közigazgatási Könyvtár és Döntvénytár c. folyóirat szerkesztője volt. Önálló művei közül fölemlítendők: *Országgyűlési választói jog és gyakorlata* (1899); *Magyarország politikai története 1809–1867-ig* (1900); *A mentelmi jog* (1901); *Az új anyakönyvi törvény* (1905); *A vadászati jog* (1906); ezenkívül több közigazgatási kézikönyv és röpirat.

Dolerit néven a bazaltnak közép- vagy durvaszemű fajtáit foglalják össze.

Dolerofán (ásv.), barna szinű, egyhajlású rendszerbeli, víztől mentes rézszulfát ($2CuO.SO_3$), a Vezuv lávájában fumarólák révén keletkezik. Vízben oldódik. Scacchi írta le.

Doleschall, 1. *Alfréd,* büntetőjogász, szül. Beszterczebányán 1864 júl. 24. Tanulmányait szülőhelyén és Budapesten végezte, 1894. félévig állami ösztöndíjjal Németországban tartózkodott. 1887-ben birósági szolgálatba lépett s a bpesti kir. törvényszéknél fokozatosan előlépve, 1901. törvényszéki biró lett; 1907. pedig itélőtáblai birói cimet és jelleget kapott. Kétszer is volt az igazságügyminisztériumba berendelve, hol a házassági törvényjavaslat indokolásán dolgozott. 1901-ben a budapesti egyetemen a magyar büntetőjog és bűnvádi eljárás magántanára, majd 1907. rendes tanára lett. Nagyobb terjedelmű, külön megjelent tanulmányai: *Rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések és föltételes ítéletek* (Budapest 1890); *A házasságon kívül született gyermekek jogi állása* (u. o. 1891); *Az ártatlanul vizsgálati fogságba helyezettek és ártatlanul elitéltek kártalanításáról* (u. o. 1892); *A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása* (u. o. 1893); *A német birói szervezeti törvény és büntető perrendtartás módosítása* (1895); Die ungarische Strafprocessordnung und ihre Nebengesetze (Stuttgart 1898); *A honosság a büntetőjogban* (1901); *A törvénytelen gyermekek jogi állása* (1901); *Külföldi hatóságnál előterjesztett magánindítvány belföldi joghatálya* (Magyar jogászegyl. ért. XXII.).

2. *D. Gábor*, orvos, szül. Losonczon 1813 febr. 13., megh. Miskolczon 1891 ápr. 24. A gimnáziumot és a bölcsészeti szak két évfolyamát az egri papnevelőben végezte, az orvostudományokat a pesti egyetemen hallgatta; 1840. lett doktorrá és az egyetem gyógyintézetében segéd és helyettes tanár volt. 1843-ban gyakorló orvosnak telepedett le Miskolczon, 1849. a II. honvéd-zászlóalj főorvosa volt. Számos cikke jelent meg a szak- és egyéb lapokban. Önálló munkái: *A növények élettana* (Pest 1841); *Eletem, eszményeim és negyvenhét éves orvosi gyakorlatom* (Miskolcz 1882).

3. *D. Lajos*, orvos, entomológus, szül. Vágújhelyen 1828., megh. Amboinában (Kelet-India) 1859. Modorban, Pozsonyban és Bécsben tanult; orvosnak készült, de kiváló előszeretettel bogarászattannal, főkép a pókkal foglalkozott. 1852-ben mint katonai orvos Hollandia szolgálatába állott s Kelet-Indiában működött. Irt az ausztriai és egyes magyar pókfajtákról, az indiai sziget-tenger pókjairól (német és hollandus nyelven). Lapjaink is számos levelet hoztak tőle, melyeket Batáviából, Jávából és Amboinából irt. A magyar nemzeti és a

bécsi császári muzeumot több izben gazdagította becses rovargyüjteménnyel.

4. *D. Pál,* tót nyelvtaniró, szül. Szakolczán 1700 jan. 20., megh. Alsóboczán 1778 nov. 29. Ő irta az első tót nyelvtant: Grammatica slavonico-bohemica (Pozsony 1746), amelyhez egy kis közmondásgyüjteményt is csatolt.

Dolet (ejtsd: dolé), *Etienne,* francia humanista, szónok és könyvnyomtató, szül. Orléansban 1509 aug. 3., megh. máglyán Párisban 1546 aug. 3. Nagyszámú irataiban maró és túlzó modorban támadta a kat. egyházat, miért is több izben börtönbe vetették. Fogságából egyszer maga I. Ferenc király, máskor meg egyéb hatalmas pártfogói szabadították ki, de végre is rajta vesztett. Nyomdáját 1538. rendezte be s a saját művein kívül mások, első sorban Marot és Rabelais műveit is kiadta. 1890-ben Párisban szobrot állítottak emlékének. V. ö. *Douen,* E. D., ses opinions religieuses (Paris 1882); *Christie,* E. D., the martyr of the renaissance (2. kiad. London 1899); *Galtier* O., E. D. (Paris 1908).

Dolezsalek *Antal József,* a vakok orsz. intézetének egykori igazgatója, szül. 1799 ápr. 3. Lipnitzben (Csehország), megh. 1849 aug. 16. Bécsben. Prágában bölcseletet és zenét tanult, majd gimnáziumi tanár volt; 1833. meghívták Budapestre a vakok orsz. intézetének igazgatására. 1846-ig vezette ez intézetet, amikor Bécsbe költözött s ott vakok és siketnémák tanításával foglalkozott. Sok érdeme volt a vakok nevelése körül, több erre vonatkozó cikket és munkát írt német nyelven, melyek némelyike magyar fordításban is megjelent.

Dolgánok, a jakutokkal (l. o.) rokon néptörzs az orosz-szibériai Jeniszejszk kormányzóság turuchani kerületében, Chatanga folyó mentén. Vadászattal és rénszarvastenyésztéssel foglalkozik.

Dolgelly, város, Merioneth északwalesi countynak székhelye a Wnion folyó partján, vasút mellett, (1911) 2160 lak., flanellkészítéssel és vászonszövéssel. Szép környékéért sok turista látogatja.

Dolgonya, kisk. Sáros vm. makoviczai j.-ban, (1910) 124 tót és német lak.; u. p. és u. t. Felsővízköz.

Dolgorukij (szószerint a. m. *hosszúkezü),* Oroszország egyik legrégibb hercegi családja, mely eredetét a Rurik-háztól vezeti le. A család nevezetesebb tagjai: 1. *D. Jakab,* szül. 1639., megh. 1720 jún. 24. 1676. állami szolgálatba lépett, 1687. párisi nagykövet, azután a császári rendeletek tanácsának elnöke lett. A török hadjáratban, különösen Azov meghódításánál kitüntetvén magát, tábornoki rangot kapott. A svédek elleni hadjáratban Narva mellett 1700. elfogták és Stockholmba internálták, míg végre a poltavai csata alkalmával (1710) sikerült neki kiszabadulni. A cár ezután szenátorrá nevezte ki. Életrajzát Tyrtov írta meg (Moszkva 1807—1808, 2 köt.). 2. *D. Lukics Vaszílj,* követ volt Dániában és Franciaországban, majd szenátor s Nagy Péter halála után rokonaival arra szövetkezett, hogy a cári hatalmat korlátok közé szorítsa. 3. *D. Iván,* Jakab dédunokája, szül. 1710. Mencsikov bukása után a fiatal II. Péter cár kegyence lett s tisztességtelen úton nagy gazdagságra tett szert. A cár 1729. eljegyezte nőtestvérét, Katalint, de a lakodalom napján a cár meghalt s Anna lépett a trónra. Ez az egész D. családot Szibériába, Katalint pedig kolostorba küldte. Ivánt 1735. visszahívták, de 1739 nov. 6. azzal vádoltatva, hogy a császári kincstárból sikkasztott s összeesküdött a cárnő ellen, Lukics Vasziljjal együtt Novgorodban kivégezték. 4. *D. Vladimirovics Vaszílj,* szül. 1667., megh. 1746 febr. 11. 1715-től kezdve nagy Péter cár különféle politikai küldetésekre használta Lengyel-, Francia-, Németországban és Hollandiában, de 1718. Mencsikov tanácsára mint Alekszej cárevics pártemberét számkivetették. I. Katalin 1726. visszahivatta, II. Péter pedig 1728. tábornaggyá és a legfőbb hadi tanács tagjává nevezte ki. 5. *D. Krymszkij Vaszílj,* szül. 1722., megh. 1782. II. Katalin idejében 1771. tizenöt nap alatt meghódította a Krymet, innen kapta Krymszkij melléknevét. 6. *D. György,* megh. Franciaországban 1829 jún. 27. 1794. Litvániában a lengyelek ellen vezérkedett s meghódította Vilnát; 1806. a bécsi, 1807. a hollandi udvarnál volt követ. A restauráció után Franciaországban telepedett meg. 7. *D. Mihajlovics Iván,* szül. 1764 ápr. 18., megh. Szent-Péterváron 1823 dec. 16. Mint a Derzsavin-féle iskolához tartozó költőt a klasszikusok közé számítják. Költeményeit igazság és hazaflasság jellemzik s összegyüjtve 1806. adattak ki Szent-Péterváron. 8. *D. Vaszílj,* tábornok-hadsegéd és lovassági tábornok, megh. Szent-Péterváron 1868 jan. 18. 1849—56 ig hadügyminiszter volt, azután a csendőrség főfelügyelője és rendőrminiszter. Ettől az állásától az 1866 ápr. 16-iki merénylet után megvált. 9. *D. (Dolgorukov) Vladimirovics Péter,* szül. Moszkvában 1807., megh. Genfben 1868 aug. 18. Notices sur les principales familles de la Russie c. iratával (Bruxelles 1843, 1858.) Miklós cár haragját magára vonta, aki őt egy időre Vjatkába internáltatta. D. ezután egy nemzetségi lexikont irt (Szent-Pétervár 1856), azután pedig La vérité sur la Russie c. könyvet (Paris 1860); ennek következtében birtokait elkobozták, őt magát Oroszországból számkivetették. 1861-ben egy röpirata miatt Franciaországból is kiutasították. Ettől kezdve hol Brüsszelben, hol Angliában, utoljára pedig Gentben élt. Munkái: Le général Jermulov (Bruxelles 1861); De la question du servage en Russie (Paris 1861); La question russo-polonaise et le budget russe (Leipzig 1861); Des réformes en Russie (Bruxelles 1862); La France sous le régime bonapartiste (London 1864); Mémoires (befejezetlen, Genf 1868—71).

Dolgorukova *Mihajlovna Katarina Jurievszkája,* hercegnő, II. Sándor orosz cár (l. o.) kedvese (szül. 1846.), akit első felesége, Mária halála (1880 júl. 31.) után feleségül is vett. Fia, Jurievszky György herceg 1873. született. D. a cár halála után külföldre ment s *Victor Laferté* álnév alatt a következő c. könyvet adta ki: Alexandre II. Details inédits sur sa vie intime et sa mort (Genf 1882).

Dolgusinci, l. *Nihilizmus.*

Dolha, kisk. Máramaros vm. huszti j.-ban, (1910) 3496 rutén, német és tót lak., posta- és távirdahivatallal, hitelszövetkezettel. Ide tartozik a D.-

rókamezői vasmű. 1703-ban itt csata volt, melyben Károlyi Sándor leverte az Esze Tamás vezette kurucokat, kiknek itt 1902. emléket emeltek.

Dolhay-*család*, Máramaros vmegye egyik legrégibb, kihalt családja; előnevét Dolháról vette; két ágban virágzott, melyek közül az egyik Ruszkováról nevezte magát; másik két ága közül, egészen elhagyva a D. nevet, az egyik, mely flágon kihalt, Leordinay-nak nevezte magát, míg a másik, ma is élő, Petrovay nevet vett fel. A D.-család rokon az Ilosvay-családnak ma már kihalt Kisfaludy-ágával. Közös törzs-ősnek azt az orosz herceget tartják, aki Kijev ostromakor önként csatlakozott a magyarokhoz, és kit Árpád azután Munkács táján telepített le. Ettől származtak volna Boris és Ils hercegek; annyi tény, hogy a beregvmegyei Ilosvayak még e század elején is orosz hercegeknek nevezték magukat. Az oklevelekből azonban az tünik ki, hogy a család oláh eredetü lehet, hogy IV. Béla király idejében menekültek az ősei Kúnországból hazánkba és Szeneszláv oláh vajda oláhjai közül voltak. A hiteles családfa 1366-tól egészen 1708-ig terjed. V. ö. *Petrovay* Gy., A D.-család eredete, leszármazása és története. Turul 1893, 2. és 3. füz.; *Ghyczy* Pál, D. Szaniszló pecsétje, u. o. 1903, 4. füz.

Doli, orosz súlymérték, l. *Dolja*.

Doli actio. A csaló ellen Aquilius Gallus hozta be a D.-t, amely az elmarasztaltat becsteleníti.

Doliana, falu Arkadiának Kinuria nevű kerületében a Peloponnezuson, 45 km.-nyire Leonidiontól, (1906) 1649 lak. 1821 jún. 4. a görögök itt a törökökön győzelmet arattak.

Dolichokefál (gör.), hosszú koponyáju ember. Indexe 75·00 és ezen alul. *Sub-D.*-é 75·01—77·77-ig. *Grittner* 149 magyar koponya között 2·72% hosszú, 6·28% hosszukás koponyát talált. *Davis* 14 eszkimónál 71·3 indexet kapott. Hosszúfejek: ausztráliai 71·49; hottentotta 72·42; kaffer 72·54. Cro-Magnoni és középkőkorszakbeli koponyák 73·34. Berber 74·63.

Dolichoprozopia (gör.), keskenyarcuság, hoszszuarcuság. Az arc hossza 100, a szélessége 50 és ezen felül. *Kollmann* szerint «leptoprosop», *Quatrefages* szerint «dolichops» 90·00 és azon alul maradó index-szel. L. *Chamaeprosopia*.

Dolichops, l. *Chamaeprosopia*.

Dolichos (gör.), távfutás; a görög versenyjátékoknak az a neme, melyben nagyobb távolságra futottak, rendesen úgy, hogy a versenypályát többször végig kellett futni. A D. tehát első sorban kitartást s csak második sorban követelt gyorsaságot. A távolság különböző időben és különböző helyeken változott, a leghosszabb, melyről értesülésünk van, 24 stádium, azaz körülbelül 4½ km.

Dolichos *L.* (növ., *Lablab* Savi), a Leguminosae *(Hüvelyesek)* család pillangós virágú génusza; 30-nál több faja néhány amerikai kivételével az óvilág tropikus tájain honos kúszó, heverő v. felemelkedő füvek v. félcserjék, szárnyas (hármas) levelekkel, magános v. fürtös virágokkal és lapos hüvellyel. Több faját a paszulyéhoz hasonló és ugyanarra a célra szolgáló hüvelyéért meg a magváért termesztik. A *D. sesquipedalis* L. (óriásbab) tropikus-amerikai, 2—2½ m. magas; hüvelye 30—45 cm. hosszú, világoszöld, főzeléknek kitünő, azért Európa déli részén gyakran termesztik. A *D. Lubia* Forsk. *(D. melanophthalmus* Pet. Th.; feketeszemű bab) magva Egyiptomban és Szudán vidékein táplálék. *D. lablab* L., l. *Lablab*.

Dolichotis (állat), l. *Mara*.

Dolina, a karsztos tünemények (l. *Karszt*) egyik csoportja, így nevezik azokat a tál vagy tölcséralakú mélyedéseket, amelyek a mészkőhegységekben egyenként v. csoportosan találhatók, néha oly sűrűn egymás mellett, hogy 40—50 is van egy km²-en. A mélyedések alakja kerekded, mélységük 2—10 m. közt váltakozik, átmérőjük 10—120 m. Keletkezésüket megmagyarázza, hogy a víznek a mészkőterületen földalatti hidrográfiai völgyképződése van, ami a felszínen berokkanásban mutatkozik. A D. mélyén nyílik a ravaszlyuk, amelyen a csapadékvíz rendesen barlangba jut és ott talál lefolyást. A D.-ák gyakran közös nagy mélyedésben egyesülnek, ezt nevezik *uvala*-nak.

Dolina, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 522 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Nova Gradiška.

Dolina, az ugyanily nevű kerületi kapitányságnak székhelye Galiciában, 50 km.-nyire Strijtől, vasút mellett, (1910) 9849 lak., só- és hamuzsírfőzéssel, fűrészmalommal.

Dolinay *Gyula*, ifjusági író, szül. Nagyharsányban (Bihar vm.) 1850 aug. 14. Több ifjusági lap után, melyek közül leghosszabb életü a Kis Ujság volt, megalapította 1873. a Hasznos Mulattatót és 1875. a Lányok Lapját, melyek jelentékeny elterjedésnek örvendtek. Adott ki számos ifjusági iratot: *Aranyszabályok* a tanuló ifjuság számára (1871); *Aranybánya* (1875); *Szünidőre* (1877); *Könyvet a népnek* (1879, az iskolai és népkönyvtárak ügyében); *Gyöngysorok* (1882); *Magyar királyok és hősök arcképcsarnoka* (1884 és 1892); *Ifjusági olvasmányok* (1884); *Hogyan mehetsz előre* (1887) stb. 1880-ban titkára lett az írók és művészek társaságának, mely 1892-ig állt fenn s rendezte a társaság vidéki felolvasó kirándulásait. Megírta a *Turin-párisi kirándulás* történetét is (1890).

Doliophis (állat), l. *Mirigyes kígyó*.

Dolium (lat.), a rómaiaknál agyaghordó bor, olaj v. gabna befogadására, leggyakrabban azt a nagy agyagedényt jelenti, melyből a bort forrás után az amforákba fejtették. Donga-hordók csak a Galliában látott minták után terjedtek el.

Dolium (állat), l. *Hordócsiga*.

Dolja v. *dola* (többese *doli)*, orosz súlymérték; a szolotnik $1/_{96}$ része = 44·435 mg.

Doljane, adók. Lika-Korbava vm. alsólapaci j.-ban, (1900) 1788 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Dolnji-Lapac.

Doljani, 1. adók. Pozsega vm. daruvári j.-ban, (1900) 863 cseh és horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Daruvár. — 2. *D.*, adók. Lika-Korbava vm. otocsáci j.-ban, (1900) 1375 horvát-szerb lak.; u. p. Skare, u. t. Otocsác.

Doljiu *(Dolsi)*, kerület Romániában, a szerb határ mellett, 5633 km² területtel, (1899) 364,193 lak., 7 járásra oszlik. Székhelye Crajova.

Dollar (ang., ejtsd: doll'r, a német *Taler*ből), jelzése $, az északamerikai Egyesült-Államok törvényes pénzegysége és 1852 óta aranyérték. 1 arany D. = 100 cent = 10 dimes = 4·935 K. A 10 D.-os darab neve *eagle* (ejtsd: igl, sas), súlya 258 troy grain = 16·7181 gr.; finomsága $^9/_{10}$. Remedium súlyban $^1/_2$ grain, finomságban 1‰. Aranyból vernek még 20 (double eagle), 5 (half eagle), $2^1/_2$ (quarter eagle) és 1 D.-os darabokat, mely utóbbiak azonban kicsinységük miatt nem váltak be. Vernek továbbá Kalifornia számára 50 és 100 D.-os darabokat is. Ezüstből kétféle D. készül, ú. m. a bland D. (az 1878-iki Bland-bill után), melynek kényszerárfolyama van, súlya $412^1/_2$ troy grain = 26·730 g., finomsága $^9/_{10}$ és a keletázsiai kereskedelem számára a trade D., melynek sulya 420 troy grain = 27·216 g., finomsága szintén $^9/_{10}$. Az arany és ezüst D.-hoz a 60-as években a papir D. is hozzászegődött, mint törvényes fizetési eszköz. 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 500 és 1000 D.-os darabokban kb. 356 millió D. került forgalomba és zöld szinük miatt «greenbacks» néven ismeretesek.

D. néven egy spanyol érem vált ismeretessé, mely a spanyolok hóditásaival Peru- és Mexikóba, a Filippi-szigetekre s a spanyol gyarmatok útján Kelet-Ázsiába s Kinába is eljutott. A D.-rendszernek az amerikai gyarmatokban való nagy térfoglalása vitte rá az angol kormányt, hogy 1838-ban azokban a gyarmataiban, ahol a D. forgalomban volt, értékét 50 pence-ben állapította meg. A délamerikai államok legtöbb D.-ja most már csak névleg D.; valósággal azok 5 fr.-os darabok 25 g. súllyal, holott a D. névnek megfelelőleg 27 g.-nál valamivel többnek kellene lenniök. A latin éremunióba tartozó Spanyolországnak új 5 peseta (5 fr.) érmét ilyformán szintén hibásan nevezik D.-nak.

Dollar, város Clackmannan skót grófságban, az Ochill hegy lábánál, a Devon partján, vasut mellett, (1911) 1497 lak., vászonszövéssel és fehérítéssel, szénbányával; az 1645. Montrose által lángba boritott Campbell kastély szép romjaival.

Dollármadár (állat), a kéknyakú csörgőmadár (*Eurystomus orientalis* L.) neve az Ausztráliában megtelepedett európaiak nyelvén.

Dollár-pör, l. *Kossuth.*

Dollart, tengeröböl, az Ems torkolatánál, a porosz Hannover és a hollandus Groningen tartományok között. 13 km. hosszú, 12 km. széles, alakjára nézve meglepően hasonlit a Zuider-tóhoz és a Jadebusenhez, s ezekkel közös keletkezésének története is. 1277-ben 20, majd 1287-ben 14 virágzó község esett áldozatul az alacsony partokat pusztító vihardagályoknak, amely behatolt a tenger szinénél mélyebben fevő Reiderlandba; akkor pusztult el Torum város is. Megismétlődött a katasztrófa 1362. s a hajdani partvidék helyén csak pár sziget van, pl. Nessa, régi templommal. Ma az öböl az iszaplerakódás következtében feltöltődik, a vihardagály pusztitásai ellen pedig a lakosok viharjelzéssel védekeznek.

Dollfus-*család*, a világhirű mülhauseni fonó-, szövő- s festőipari gyárak birtokosa (Elszászban). E gyártelep alapitója D. Ausset János volt (1800—1887). Párisban tanulta a textilipar technikáját és azután három testvérével a tökély legnagyobb fokára emelte telepét, de különösen festő s színnyomó gyárát, amely ma is a legjobb hírnévnek örvend. A D.-család az elsők közé sorolandó, akik a mai értelemben vett nagyipari üzemhez fogtak, de az emberbaráti s munkásjóléti intézmények létesítésében is elöljártak; megemlítendő még, hogy D. Ausset János, mint maire igen sokat tett a mülhauseni munkásokért s hogy 1870. oly bátran szegült ellene a poroszoknak, hogy csak aggkorára való tekintetből nem lőtték főbe; 1877. a német birodalmi gyűlésbe beválasztották, de ő mint az annexió ellen tiltakozó párt tagja nem foglalta el helyét. V. ö. *Dollfus* M., Histoire de la famille D. (1909).

Dollinger *Gyula*, orvostanár, szül. Budapesten 1849. Tanulmányait a budapesti, bécsi és berlini egyetemeken végezte. Budapesten 1875. avatták orvosdoktorrá, azután Scheuthauer, majd Kovács tanár mellett működött mint tanársegéd. 1878-ban mint katonaorvos részt vett a boszniai hadjáratban s a hadisebészetben szerzett bő tapasztalokat; 1882. külföldön képezte magát tovább a sebészet terén. Visszatérve, a budapesti egyetemen az ortopédia magántanára lett, 1891. pedig ugyanazon szak rendkívüli tanárává lépett elő. 1889—1897-ig a budapesti irgalmasrend kórházának sebészfőorvosa volt. Kovács tanár halála után 1897. helyettes, majd 1898. a sebészet nyilvános rendes tanára lett. D. irodalmi dolgozatai csaknem mind a modern sebészet körébe vágnak; egyik részük egészen az ő saját tervei szerint kidolgozott, új műtéti eljárásait, eszközeit, klinikai új tanítási módszerét ismertetik, másik részük külföldi nagy modern sebészeti kézikönyvekben mint önálló monográfiák jelentek meg és annak tekintélyes részét képezik. Munkatársa e Lexikonnak is. 1902 óta a hazai rákellenes mozgalom élén áll. 1907-ben a Magyar sebésztársaságot alapította, 1909 óta elnöke a budapesti kir. orvosegyesületnek. Több külföldi sebésztársaság tagjává választotta.

Dollmann, *Georg von*, német építész, szül. Ansbachban 1830 okt. 21., megh. 1895 márc. 31. Münchenben Klenze tanítványa volt. Tőle való a Sturdza hercegi család várkápolnája Baden-Badenben (1864—66). Mint II. Lajos bajor király udvari építésze, a király pompaszeretetét és változó szeszélyét kielégítve, építette a híres királyi kastélyokat; Linderhofot pazar rokokó stílusban, Herrenchiemseet Versailles mintájára, Neuschwansteint középkori, romantikus szellemben.

Dollond, *John*, angol optikus, az akromatikus távcső feltalálója, született Spitafieldsben, London egyik városrészében, 1706 jún. 10., megh. Londonban 1761 nov. 30. 1752-ig selyemszövő volt, de a mellett matematikával, optikával és asztronómiával foglalkozott; 1752. szövetkezett fiával Péterrel, ki optikai intézetet alapitott; javítást tett a távcső okulárokon s 1758-ban felfedezvén a különböző üvegfajták különböző színszórását, ennek alapján crown (korona) és flintüvegből megszerkesztette az akromatikus lencsét. *D. Peter*, az előbbinek fia, szül. 1730 febr. 24., megh. Kensingtonban 1820 júl. 2. Account of dis-

covery made by John Dollond which led to the improvement of the refracting telescopes (London 1779) c. művéről ismeretes. *D. George*, az előbbinek unokaöccse, szül. 1774 jan. 25., megh. 1852 máj. 13., szintén kitünő optikus és kronometerkészítő volt. Több értekezést írt a Philosophical Transactions és Memoirs astr. Soc. c. tud. folyóiratokba.

Dolma, egyházi ruha, l. *Dalmatika*.

Dolma (török) a. m. töltelék, mindenféle töltött étel.

Dolmabahcse (török. a. m. feltöltött kert), Konstantinápoly egyik része Kabatas és Besiktas közt, amelyben a Boszporusz partján a D.-i palota, a szultán tulajdona áll. E palotát 1853. Abd ul Medzsid egy düledező kastély helyén építtette. A Boszporusz felőli homlokzata 650 méter hosszú; márvány-rakodó húzódik el a part mentén, amelyről bizonyos távolságokban széles lépcsők vezetnek le a tengerhez. Az épület nyugati és keleti építészeti stílusok keveréke; a homlokzatain túlságosan sok a díszítés. Mindazonáltal messziről kellemes hatást tesz a szemlélőre. Belseje rendkivüli, igazi kábító fénnyel van berendezve. Különösen impozáns a trónterem, amely a palotának egész középső részét foglalja magában; ez egyike Európa legszebb és legnagyobb termeinek. A D.-i palotában laktak Abd ul Medzsid és Abd ul Aziz szultánok. Az utóbbit 1876 máj. 18. itt detronizálták.

Dolmány, a csak e sz.-ban keletkezett «atilla» viselése előtt a magyar nemzeti öltönynek a felső testre való része, amely a mostani atillához hasonlított, de rövidebb volt és alsó szélével csak a csipőig ért, különben úgy volt zsinórozva, mint az atilla; közönségesen mentekötője is volt, melynél fogva nyáron a vállra vetve (panyókán) viselték. Ujabban a honvédtiszteknek az atillát pótló díszegyenruhája. Eredetileg a D. is hosszabb volt s hozzánk valószinüleg az ozmán-törököktől került. L. *Atilla*.

Dolmány, nagyk. Szeben vmegye nagyszebeni j.-ban, (1910) 507 német és oláh lak.; postaügynökség, u. t. Hortobágyfalva. A községben van románstílű templom és gör. kat. fatemplom.

Dolmányos hojsza (*Oestrelata haesitata* Kühil, állat), l. *Hojszák*.

Dolmatovo, l. *Dalmatov*.

Dolmen (*kőasztal*, a breton *daul* a. m. *asztaltábla* és *maen* a. m. *kő* összetételéből), a megalitikus emlékek egy neme, kinagyolt v. faragatlan sziklatömbökkel körülzárt és az előbbiekre vízszintesen reáfektetett egy, némelykor több, hatalmas kőlappal befödött kamraszerű építmény *(1. ábra)*. Némelyiken a fedőlap széle kinyúlik a támkövek fölött, az ilyenek alakja asztalra emlékeztet. A D.-ek alaprajza rendszerint négyszögű, szabályos, vagy szabálytalan sokszögű, de vannak kör és kereszt alakú D.-ek is. A hosszan elnyúló számos támkőből és több fedőlapból álló D.-t fedett folyosónak (Allée couverte, Ganggrab) nevezik. Az ilyen födött folyosó szűk és alacsony bejárásból és ehhez csatlakozó egy vagy több kamrából áll. Vannak ú. n. fél-D.-ek is, ezeknek fedőlapja csak egyik szélén van támkővel alátámasztva, másik szélével a földön nyugszik. Több D. kőépítménye halommal van elfödve, azért sokan még ma is abban a nézetben vannak, hogy eredetileg valamennyi D. fölött halom emelkedett, ez azonban nem valószinű, mert több D. külső felületét nézve észleltek olyan jelképes ábrázolatokat, aminők a támköveknek simított belső oldalán gyakoriak *(2. ábra)*. A D.-ek sírok, a kamrák belsejében végzett ásatások kinyujtóztatott, v. zsugorított csontvázakat, ritkábban halotthamvasztás emlékeit hozták felszínre, a kőkor végéről és a bronzkor elejéről származó mellékletekkel, amelyek közül

1. ábra. Korzikai dolmen.

kivált a mélyen beszurkált díszítésű keramika jellemző a D.-ekre. A D.-ek sírkamaráinak bejárata egykor valamennyi ilyen emléken kőlappal volt elfödve, az elzáró kőlapok közepén némelykor kerek nyilás van, amelyre egykor kétségtelenül faajtót borítottak *(3. ábra)*. Ez a jelenség azért fontos, mert kétségtelenné teszi, hogy az európai és ázsiai D.-k nem egymástól függetlenül keletkeztek. A D.-ek el vannak terjedve Skandináviában, É.-Németországban, Hollandiában, Nagy-Britanniában, Franciaországban (főleg a Bretagneban), Spanyolországban, Portugáliában, a baleari szigeteken, Korzikában, Sardiniában, déli Olaszországban. Afrika É.-i partvidékén Marokkótól egészen Kairuanig fordulnak elő D.-ek, legsűrűbben Algirban és Tuniszban. Csaknem egész Közép-Európáról, a cölöpépítmények egész elterjedési területéről kétségtelennek látszik, hogy ott nem emeltek ilyen monumentális kősírokat, valamint a Balkán-félszigeten és keleti Európában a Fekete-tenger É.-i partvidékének kivételével szintén nem. A Fekete-tenger partvidékén Odesszától Krimen át a Kaukázusig mindenütt előfordulnak. Ázsiában, Szíriában, Indiában, Koreában, Japánban szintén fordulnak elő az európaiakhoz hasonló D.-ek.

2. ábra. Dolmen belső falának vésett díszítményei.

Az indiaiak azonban, valamint a Szudánban és Madagaszkárban észleltek jelentékenyen fiatalabbak. Amerikában egyedül Peruban észleltek a D.-ekhez hasonló kősírokat. E nagy elterjedés mellett kizártnak kell tartani annak a lehetőségét, hogy amint régen (Bonnstetten 1865) hitték, a D.-eket egyazon vándorló nép emelte volna. Az építkezésmódnak részletekbe menő egységessége azonban a mellett szól, hogy az közös forrásból eredt. Sophus Müller, Montelius, bár eltérnek az

3. ábra. Dolmen kamarájának bejárata.

emlékek kronológiai megítélésében, amellett szálltak síkra, hogy a D.-ek építkezése délkeleten keletkezett s innen terjedt el a szokás a Földközi-tenger partvidékén s Nyugat- és Észak-Európában is mindenütt a partok mentében. Reinach Salamon ellenben abban a nézetben van, hogy a szokás eredete északon keresendő.

A D.-eket Németországban Opfertisch, Riesenstube, Teufelsküche, Teufelskeller, Druidenstein, Franciaországban maisons des fées, fours des fées, pierres du diable névvel is jelölik, Morbihan egyik legnevezetesebb D.-ének neve Table des Marchands. A nevek hasonlósága az alak hasonlóságával függ össze, csak kevés olyan név van, amely a D.-ek rendeltetésének emlékét őrzi (Hünengrab, Tombeaux des géants etc.) V. ö. *Déchelette*, Manuel d'archéol. préh. I. (Paris 1908); *Hörnes*, Natur u. Urgeschichte des Menschen II. (Wien 1910); S. *Müller*, Die Urgeschichte Europas (Strassburg 1905).

Dolnjaki, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 382 horvát-szerb lak.; u. p. Maja, u. t. Glina.

Dolnja Tuzla, az ugyanily nevű boszniai kerületnek (8991 km² terület és (1910) 425,222 lak.) székhelye a Sprečaba torkoló Jala partján, kies, szép vidéken, (1910) 11,333 nagyobbára mohamedánus lak., mindinkább fejlődő gabona-, marha-, ló és sertéskereskedéssel és iparral. Az utóbbi években a város csaknem egészen újra épült; széles, rendes utcáival egész modern város képét nyujtja. Székhelye a kerületi hatóságoknak, a kerületi törvényszéknek, a pénzügyi felügyelőségnek, egy görög keleti metropolitának és egy mohamedánus muftinak. Több flu-népiskolán kívül van leányiskolája, kereskedelmi iskolája és magasabb mohamedánus hittani intézete. Nagyobb nyilvános épületei: az új iskolája, a városi kórház, a kaszárnya az Erzsébet-parkkal, a félig bizánci stílusban épült görög keleti temploma, a legújabb időből való, arab stílusban épült Behrambeg-mecset és ezzel szemben a medressz 50 ifju számára. Az 1740. épült kastély helyén 8000 m² tér, az Appel-tér van, amelyet egy obeliszk ékesít és amelyen arab stílusban készült vízvezetéki kút áll. A városon kívül van a sófőző, amelyben évenkint 60,000 mmázsa sót főzhetnek. 1878 aug. 9. az osztrák-magyar csapatok itt makacs küzdelem után a török fölkelőkön győzelmet arattak.

Dolnji Vakuf v. *Varcar-Vakuf*, helység Boszniában, a Verbász folyó mentén. A travniki kerülethez tartozik. Lakosai, (1910) 3279, legnagyobbrészt mohamedánok. Közigazgatási kirendeltségnek székhelye. Nevezetességei közé tartozik egy, még a török időkből származó régi toronyóra.

Dolnyalyubkova (most: *Alsólupkó)*, kisközség Krassó-Szörény vm. moldovai j.-ban, (1900) 1561 szerb és oláh lak.; u. p. és u. t. Berzászka.

Dolo, az ugyanily nevű járás székhelye Venezia olasz tartományban, 27 km.-nyire Velencétől, a Brenta mindkét partján, vasút mellett, (1901) 6871 lak., igen szép híddal és malmokkal.

Dolog, mint *filozófiai* műszó jelenti a magyar nyelvhasználat szerint is mindazt, amit gondolhatunk, azaz amit a gondolkodásban egységesen összefoglalhatunk; a külső valóság tényei is *dolgok*, a belső életéi is. Szűkebb értelemben a D., mint valóság, ellentéte a gondolatnak, mely a D.-ra vonatkozik. Igy beszélünk aztán a D.-ról magában. L. *Ding an sich*. A dolgot továbbá megkülönböztetjük tulajdonságaitól s ez értelemben a D. annyi mint szubstáncia.

D. (res), jogi értelemben általában jogtárgy, ellentétben a személlyel, a jogalannyal. Szorosabb értelemben a természetnek emberi hatalom alá hajtható testi darabjai (res corporales), tágabb értelemben a jog (res incorporales) is. Vitatott kérdés, lehet-e helyesen és ha lehet, mennyiben lehet a D. fogalma alá vonni az emberi hatalom és kizárólagos rendelkezés alá vonható természeti erőket (pl. villamosságot) is. Az újabb tudomány a D. fogalmát csak a szorosabb értelemben vett D.-ra szorítja. A D.-nak fontosabb jogérdekű minőségei szempontjából a szorosabb értelemben vett dolgok következő felosztásait kell kiemelni:

1. *Ingatlan és ingó dolgok*. Ingatlan a föld, illetőleg ennek egyes elhatárolt részei, a telek és ami azokkal szervileg v. gépiesen összefügg (solum et res soli). Más fogalom-meghatározás szerint ingatlan dolgok azok, melyek egy helyről a másikra egyáltalában nem, v. állaguk sérelme nélkül át nem tehetők. A többi D. ingó.

2. *Elhasználható és elhasználhatatlan* dolgok (res consumtibiles és res non consumtibiles). Természetileg ugyan minden D. elhasználható, mert a használat által minden D. többé-kevésbbé fogy és romlik. A jogi ismérv azért nem a használatnak, hanem az egyszeri használatnak a D.-ra való hatásában van, s jelesül elhasználható dolgok azok, melyek már egyszeri használat által kimeríttetnek vagy feltünően megfogynak, az elrontás v. fogyasztás nélkül a szokott hasznot nem nyujtó

dolgok (osztr. polg. tkv 301. §.) azok, amelyeket elhasználás vagy elidegenítés által szokás használni, tehát pl. eleség, tüzelőfa, vetőmag. Az ellenkező tulajdonságú dolgok elhasználhatatlanok, pl. ruhák, könyvek, bútorok, gépek stb. Az oly összdologhoz tartozó dolgok, amelyek rendeltetésszerű használata az egyes dolgok elidegenítésében áll, elhasználható dolgoknak tekintetnek.

3. *A helyettesíthető és nem helyettesíthető dolgok* (res fungibiles és res non fungibiles). Helyettesíthető dolgok azok, melyek a forgalomban nem az egyed (species), hanem faj (genus) és mennyiség (quantitas) szerint jönnek tekintetbe, melyek szám, súly vagy mérték szerint határoztatnak meg (quae numero, pondere vel mensura constant). Az elhasználható dolgok rendszerint helyettesíthetők, az elhasználhatatlanok nem helyettesíthetők.

4. *Osztható* (res dividuae) és *oszthatatlan* (res individuae) dolgok aszerint, amint lényöknek megváltoztatása s kár nélkül anyagilag feloszthatók v. sem. Igy osztható a föld, míg az ingók rendszerint oszthatatlanok (pl. állatok, drágakövek), kivévén azokat, amelyeknek lénye és értéke nem az alaktól, hanem csupán a mennyiségtől függ (folyadékok, gabona). Osztható dolgot a törvény vagy a tulajdonos rendelkezése oszthatatlanná tehet. Ilyenek pl. a családi hitbizományok, az épületek, melyeket eldarabolni úgy, hogy pl. a földszinti helyiségek *A*-nak, az első emeletiek *B*-nek tulajdonát képezzék, a telekkönyvi intézmény életbelépte óta — egyes kivételes helyektől eltekintve (Fiume) — nem lehet.

5. *Fődolgok és mellékdolgok;* fődolog (res principalis) két vagy több egymáshoz viszonyló D. közül az, mely valamely jogviszonynak önálló és sajátképeni tárgyát képezi, míg a mellékdolog (accessorium) annak a jogviszonynak csak azért tárgya, mert a fődologhoz bizonyos viszonyban áll. (L. *Alkotórész, Növedék, Tartozék, Gyümölcs* alatt.)

6. *Egyes* dolgok és *összdolgok* vagy helyesebben D.-összeségek (universitas rerum), mely utóbbi alatt, ellentétben az egyes dolgokkal, több külön dolgoknak közös névvel jelzett s némely jogi viszonylatokban egységes egésznek tekintett összfoglalatát értjük; pl. nyáj, árúraktár, csődtömeg, hagyaték. A régibb elmélet különbséget tett a tényleges D.-összeség (universitas facti) és a jogi D. (universitas juris) között. Amaz legtöbbnyire hasonnemű dolgoknak közös néven nevezett, s fogalmi egészet képező, emez dolgoknak és jogoknak a törvénynél fogva egésznek tekintendő összessége. Pl. az elsőre nyáj, könyvtár, a másikra hagyaték, csődtömeg. Az a körülmény, hogy a D.-összeségek tartozó dolgok összefoglalt (collectiv) egészet képeznek, több tekintetben jogi fontossággal bir. A D.-összeségtől megkülönböztetendő az összetett D., amely valóságos anyagi egység, pl. ház, óra, míg a D. sohasem az. Amiért is a D.-összeséget *universitas rerum distantium*-nak, különálló dolgok összeségének is nevezik, ellenben az összetett D. (res composita) universitas rerum cohaerentium, összefüggő dolgoknak összesége, melynek ellentéte az egyszerű D. (res unita), mely már természeti alkatánál fogva egységes egészet képez, pl. az állat.

7. *Forgalomban levő és forgalmon kívüli D.-k* (res in commercio — res extra commercium) aszerint, amint a magánforgalomnak tárgyai v. nem. A római jog szerint forgalmonkívüliek: *a)* a res sacrae, az istenség tiszteletére szentelt D.-k; *b)* a res religiosae, a temetkezési helyek és *c)* a res sanctae, az állam különös oltalma alatt álló D.-k. A két első együttes neve res divini juris. Hazai jogunk szerint forgalmonkívüliek: 1. az alkotmánynál fogva a koronai jószágok, melyeknek Erdélyben az ú. n. tiszta fiscalitások (purae fiscalitates, fiscale bonumok) feleltek meg; 2. vallási tekinteteknél fogva egyrészt a res sacrae, másrészt az egyházi javadalmakhoz tartozó jószágok, az egyházi és iskolai alapítványok javai; 3. közigazgatási törvényeknél s rendeleteknél fogva különböző javak, így pl. ország- és községi utak, hajózható folyók, a nagyobb kir. haszonvételek, községi utcák, terek, rendészeti, jelesül közbiztonsági szempontból, a mérgek stb. Az itt említett némely D.-k, minők az utak, utcák, folyók stb. a közönség használatára rendelt dolgok, *res publicae* vagy *res omnium communes*, ilyen a levegő és a tenger, valamint a tengerpart is.

Dologbeli számla. A tárgyi vagyon és eredmény nyilvántartására szolgáló főkönyvi számlákat nevezzük így a könyvelésben. Ezek két csoportra oszlanak ú. m.: vagyonszámlákra és eredményszámlákra. Előbbiek tényleges vagyont v. terhet képező dolgok nyilvántartására, utóbbiak a nyereséget v. veszteséget képező könyvelési tételek nyilvántartására szolgálnak.

Dologházak. Részint társadalmi, részint hatósági intézetek, amelyekben némely egyszerübb iparágakkal iparszerüleg ugyan, de mégis oly módon foglalkoznak, hogy az egész intézmény keretében csak másodrangú fontossága van az üzleti haszonnak. A D. két fajtáját kell megkülönböztetni, ú. m. *a)* az *önkéntes* D.-at, v. munkás-műhelyeket, melyekben kellőleg képzett munkások, szabad elhatározásukból, nem megszabott munkabérek, hanem más szociális jelentőségű feltételek mellett foglalkoznak (l. *Szociálizmus)* és *b)* a *kényszer-D.-at,* amelyeknek munkásai részint a közigazgatás, részint a büntető igazságszolgáltatás hatóságainak rendelkezése alatt, nem szabad elhatározásukból munkálkodnak. Szorosabb értelemben csakis a kényszer-D.-at értik a címbeli kifejezés alatt és meg szokták különböztetni a *szegények* dologházait a *fegyintézeti* D.-tól. Az előbbeniekben ugyanis a közigazgatási hatóság rendeletére olyan munkabiró szegény emberek dolgoznak, akik saját szabad elhatározásukra bizatva, csak koldulásból vagy lopásból élnének meg, tehát azok a koldusok és csavargók, akik vagy anyagi eszközök hiján, vagy erkölcsi és értelmi sülyedtségüknél fogva máskülönben nem volnának képesek saját magukat fenntartani. Ezeket a D.-ban tanult mesterségük folytatására kényszerítik, vagy esetleg egy-egy iparágra megtanítják s ily módon egyfelől megmentik a társadalmat a dologtalan csavargóktól, másfelől nem egyszer megjavítják a máskülönben teljesen elzüllendő szegény embereket. A fegyintézeti D.-ban a büntető igazságszolgáltatási hatóságok rendeleteire hasonló eljárást követnek az elitélt fe-

gyencekkel szemben. Néha e kétféle D.-at pénzügyi előnyök és adminisztracionális könnyebbségek kedvéért kapcsolatba helyezik egymással, ami azonban feltétlenül elítélendő, mert hiszen a sokszor teljesen megromlott fegyencek nagyon káros erkölcsi hatásokat gyakorolhatnak az amúgy is ritkán szilárd erkölcsű koldusokra és csavargókra. A D. mindig *preventiv célzatu* intézetek s ezért az ott foglalkozó egyénekre nem a büntetés súlyosbítása gyanánt szabják ki elvégzendő munkáikat, hanem azt tartják szem előtt, hogy az illető annyira elsajátíthasson valamely ipari foglalkozást, hogy abból kiszabadulása után megélhessen. E szemponton kívül a D. pénzügyi érdekeit is figyelembe véve, azt tartják, hogy *a)* az illető iparágak berendezéséhez ne nagy tőkére legyen szükség; *b)* az előállított cikkek olyan közkeletüek legyenek, hogy az illető dologházi munkás azok előállításával bárhol megkereshesse a kenyerét. Sokan a dologházi munkálkodást a nemzeti termelés birálgatása közben kelleténél többre becsülik, pedig bizony ez alig jöhet e tekintetben szóba. *Mennyiségileg* ugyanis elenyészőleg csekély a szabad nemzeti munka termékeihez képest, mert szerencsére a termelő lakosság igen csekély hányada foglalkozik dologházi munkával; *minőségileg* pedig még kevésbbé állja ki az összehasonlítást a szabad munka termékeivel, mert hiszen a dologházi munkásban a megfelelő képesség sokszor, az ambició pedig mindig hiányzik, úgy hogy készítményei az érdektelen, kinos, kényszermunka nyomait viselik magukon. A dologházi munkában a munkásra háramló anyagi előnyökön kívül főképen ama pszichológiai hatások érdemelnek méltánylást, amelyeket azáltal ébreszt fel benne, hogy megismerteti vele a munka örömeit és önmagának értékét megmutatva neki, önérzetét kifejleszti. Újabban sok helyütt tervbe van véve a többszörös visszaesők s általában a közveszélyes bűntettesek ellenében a D.-nak, mint *biztonsági intézkedésnek* (l. *Biztonsági rendszabályok)* bevezetése.

Dologi biztosítás, l. *Biztosítás.*

Dologi jogok *(iura in re)* azok, melyek a jogosultnak rendelkezési hatalmat biztositanak valamely dolog tekintetében és pedig olykép, hogy ő annak mindenkivel szemben érvényt szerezhet. A D. egyes fajait a rendelkezési hatalom iránya és terjedelme különbözteti meg. D.: *a tulajdonjog,* amely a dolog felett való legteljesebb rendelkezési hatalmat jelenti, és a *korlátolt D. (dolgot terhelő jogok),* amelyek a tulajdonjogban foglalt rendelkezési hatalom érvényesülését megszorító, korlátolt rendelkezési hatalmat biztosítanak a jogosultnak. A *korlátolt D.* körét a különböző jogrendszerek eltérően állapítják meg. A római jog nyomán elterjedt tipusok: a szolgalmak (személyi és telki szolgalmak), a zálog- és a jelzálog, az építletjog és az örökhaszonbérlet. A két utóbbit hazai jogunk az osztrák jog nyomán az «osztott tulajdon» fogalma alá vonja. A germán jogfejlődés eredménye a telki terhek tipusa, amelyeket hazai jogunk is felvett. Jellegzetes sajátsága a D.-nak az abszolut, mindenkivel szemben érvényesülő hatály (abszolut jogok), amely abban nyilvánul, hogy a jogosulttal szemben az a nemleges kötelezettség terhel mindenkit, hogy a jogosultat dologi jogának gyakorlásában ne akadályozza. Első sorban ez az abszolut hatály az, amely a D.-at a vagyonjogoknak másik főcsoportjától, a kötelmi jogoktól megkülönbözteti, minthogy emezeknek hatálya elvileg csak az egymással jogviszonyban álló meghatározott személyekre terjed ki (relativ hatály). Jóllehet abszolut hatálya a D.-on kívül más jogoknak is van, mégis, mert az mint megkülönböztető jelleg leginkább a D.-nál lép előtérbe, az abszolut hatályt a D.-ról vett elnevezéssel «dologi hatály»-nak is szokás mondani.

Dologi kereset *(in rem actio)*, feltétlen jogból származó kereset, mely bárki ellen indítható, ki felperesnek jogát sérti vagy megtámadja. Ellentéte a személyes kereset (in personam actio), mely kötelem teljesítését célozza, s azért egyedül a teljesítésre kötelezett (az adós) ellen indítható. L. *Kereset.*

Dologi lapok elve, l. *Személyi lapok elve.*

Dologi teher, *teleki teher*, oly időnként visszatérő szolgáltatás, amelyet valamely ingatlan mindenkori tulajdonosa tartozik meghatározott személy részére teljesíteni. Ha az ingatlan tulajdonosa az ingatlant másra átruházza, ő maga felszabadul a további szolgáltatások (pénzfizetés, termények bizonyos mennyiségének kiszolgáltatása stb.) alól és azok a telek terheként az új tulajdonosra szállnak át. Ilyen D. nálunk a maradvány-, irtványföldváltság, a szőllődézsmaváltság, a majorsági telkek váltsága, a vízszabályozási járulékok, a magyar földhitelintézet által engedélyezett vízszabályozási és talajjavítási kölcsönök után fizetendő járadékok (1889. XXX. t.-c.), a filloxera által elpusztított szőllők felújítására adott kölcsönök törlesztési részletei (1896. V. t.-c.), végül a dologi kegyúri joggal kapcsolatos kötelezettség. Ezeknek D. minősége törvényen alapszik. A felek rendelkezése folytán keletkező D. közül megemlítendők: a kikötmények és az életjáradékok.

Dolo malo (lat.) a. m. csellel, bűnös szándékkal.

Dolomia media (geol.), az olasz geológusok szerint a déli Alpokban a rhaetiai fődolomitnak megnevezése; l. *Fődolomit.*

Dolomieu (ejtsd: —mjő), *Déodat Guy Sylvain Tancrède Gratet de,* francia mineralógus s geológus, szül. Dolomieuben (Dauphiné) 1750 jún. 24., megh. Châteauneufben (Saône et Loire) 1801 nov. 26. Sok irányú működésében legnevezetesebbek útleirásai Dél-Európa vulkáni vidékeiről s nagyszámú olyan vulkáni s földrengési tüneményekre vonatkozó észleletei, melyeket előtte tévesen ismertek. Gyermekkorában lett máltai lovaggá, 1769. kezdette meg a katonai szolgálatot, de tudományszomja más pályára vitte; 1796. az újonnan felállított bányászati iskolán tanár, s mint geológus vett részt Napoleon egyiptomi expediciójában. Kevéssel halála előtt nevezték ki a Musée histoire naturelle ásvány-földtani tanszékére. A Journal de physique-ben közölt nagyszámú kisebb-nagyobb értekezésein kívül nevezetesebb munkái: Recherches sur la pesanteur (1775); Voyage aux îles de Lipari (Paris 1783); Sur le tremblement de terre de la Calabre (Roma és Paris 1784); Mémoires sur les îles Ponces et catalogue raisonné

d'l'Etna (Paris 1788). Fogságában egy biblia oldalaira irta halála után megjelent két művét: Sur la philosophie minéralogique és Sur l'espèce minerale (Paris 1802). Ó volt az első, ki a dolomitra figyelmessé lett, azért nevezték ezt a kőzetet az ő tiszteletére.

Dolomit (ásv., *barnapát, gyöngypát*). Nevét Dolomieu francia mineralógus után kapta. Mészmagnéziumkarbonát és pedig a tipikusban ebben az arányban: $CaCO_3+MgCO_3.(CaCO_3=54{\cdot}3$ $MgCO_3=45{\cdot}6)$, többnyire azonban $CaCO_3$ van izomorf módon belekeverve. Kristályai a hatszöges rendszerbe tartoznak, uralkodóan a romboéder alakban; néha e kristályok nyereg- vagy lencsealakuak is; legszebb kristályokat a St. Gotthard, Tirol, Freiberg, Joachimsthal, Traversalla szolgáltatják; a leggyakoribb előfordulási féleségek a szemcsés, tömött v. földes szövetüek. Alkot a D. pszeudomorfózákat is. Szinük többféle: fehér, vereses, barna (barnapát), zöldes, szürke, sőt feketés is, mi a vas- v. mangán-tartalomtól ered. Keménysége s fajsúlya a kalciténál valamivel nagyobb. (K. 3·5—4, fs. 2·8—2·9.) Savval hidegen csak pora oldható, melegen azonban egészen feloldódik pezsgéssel. A lángot sárgáspirosra festi (Ca) kivált az oldata, s egy fehér maradék marad vissza, mely kobaltoldattal megcsöppentve s ismét lángba vive, húsvörös lesz (Mg). A D. nem izomorf a kalcittal, mert az étetési idomok szimmetriája kisebb mint a kalciténál; a D. a romboéderes-tetartoéderes osztályban kristályosodik. A (Fe, Mn, Zn) részbeni helyettesítése által keletkeznek a válfajok is. A szemcsés és tömött féleségek egész hegyeket alkotnak s ilyenkor a D.-ról mint egyszerű kőzetről beszélünk. Geologiai kora a felső triasz. Jellemző reá a megalodus triqueter előfordulása. Magyarországon a D. nagyon el van terjedve (Budán a Gellérthegy, Sashegy, Mátyáshegy, Hármashatárhegy, továbbá a Vértes, Bakony s Selmecz vidékén, de legjobban az Alpokban). Budapesten a D. az a kőzet, amelyből az összes hévforrások fakadnak. A budai D.-ot a városligeti artézi-kút fúrása alkalmával 917—970 m. mélységben megtalálta Zsigmondy Vilmos. A Duna folyási irányával párhuzamos vetődések mentén a D. az Alföld felé a mélységbe sülyedt, de éppen e fúrás is igazolja, hogy az altalajban a mélységben megvan. A D. azon kőzet, mely a porlódást nagyon szépen mutatja, (*D.-homok*, Buda, Gellérthegy), s mivel ezen D. kovasav-erektől is át van hatva, ez visszamarad s *likacsos* kvarc vagy *úszó* kvarc neve alatt ismeretes; ha pedig a D. földes s ez porlik szét, akkor *D.-hamu* keletkezik. Találni a D.-hegyekben barlangokat is. Használják a D.-ot, ha nem nagyon repedezett, épületköveknek, porát súrolásra vagy utak behintésére, tisztább féleségét keserüsó készítésére is, néhol még szódaviz gyártásához; kiégetve, de csak vörösizzáson alul (300°—490°), még jó cementanyagot is szolgáltat. Ha a D. sok piritet tartalmaz, akkor megvan a lehetőség a keserüsó keletkezésére. A pirit elmállik és ekkor kénsav válik szabaddá; ez a kénsav megtámadja a D.-ot és keserüsó (magnéziumszulfát) keletkezik. A Gellérthegy, Sashegy stb. D.-ja szolgáltatja az anyagot a budai keserüforrások keletkezésére.

A D. eredete még mindig nyilt kérdés. Némelyek azt tartják, hogy a tengervíz magnéziumsói közvetlenül hatottak a mésziszapra és azt megváltoztatták, mások megint ez átváltozást úgy magyarázzák, hogy a kevés magnéziumot tartalmazó mészkövekből a víz a könnyebben oldódó szénsavas meszet kioldva, a mészkőből D. lett. A D. keletkezésének kérdését nem tisztázta véglegesen amaz újabb felfedezés sem, hogy számos lithothamniumban (mészalgában) a szénsavas mész mellett jelentékeny mennyiségű szénsavas magnéziumot konstatáltak. A D.-nak mészalgákból (lithothamniumból) való eredetét támogatja az is, hogy számos alpesi D.-ban a lithothamnium jelenléte ki van mutatva. Ahol tehát szénsavas magnéziumot is kiválasztó lithothamniumok nagy tömegekben halmozódtak fel, ott rövid ideig tartó kilúgozási folyamat (egy bizonyos mennyiségű szénsavas mész eltávolítására) elegendő lehetett, hogy D. képződjék. Link vizsgálatai szerint az ammoniumkarbonátnak van fontos szerepe a D. keletkezésénél. Az ammoniumkarbonát a rothadó állati és növényi anyagból keletkezik a tengervízben és hosszabb bonyolult folyamatok révén a D.-nak és a magnéziumkarbonátban gazdag mészkőnek közvetlen lecsapódását idézi elő. Emellett bizonyít az a körülmény is, hogy a D. sok helyen jól rétegezett; már pedig ha a kilúgzás révén magnéziumkarbonát-tartalmú mészkőből keletkezett volna, akkor a rétegzésnek legalább részben el kellene mosódnia.

Dolomitesedés, a mészkő átváltozása dolomittá. Ez az átváltozás különféle módokon történhetik. Igy pl. ha a magnéziumtartalmú szénszavas meszet szénsavas viz járja át, ez a szénsavas meszet, mely sokkal könnyebben oldható, mint a szénsavas magnézium, feloldja s a kőzet aránylag gazdagabbá lesz szénsavas magnéziumban. Elérkezik eképen egy stádium, amikor az illető kőzet a normális dolomit összetételét mutatja ($CaMgC_2O_6$), vagyis dolomittá változott. Az ilyen dolomit rendesen likacsos és likacsaiban gyakoriak a szép dolomitkristályok. Némelyek szerint beállhat a D. vulkáni behatás következtében is, amikor ugyanis a magnéziumot tartalmazó szénsavas mész anyaga megbontatik s a szénsavas mész meg a szénsavas magnézium közt amaz arány áll elő, mint a dolomitban. A tiroli triász mészkövek állítólag így váltak dolomittá a közelükben levő bázisos eruptivkőzetek feltörésekor. Ez utóbbi átalakulási mód kissé valószinütlenül hangzik. Meg kell jegyeznünk, hogy majdnem minden mészkőben van több-kevesebb szénsavas magnézium; a mennyiség alig 1%-tól 21%-ig ingadozhatik.

Dolomitok (*Déltiroli Dolomitok, Dolomit-Alpok*), l. *Alpok*.

Dolomitpát (ásv.) a. m. dolomitásvány.

Dolon (a gör. *dolos*-ból a. m. csel), trójai ember, az Ilias X. énekének hőse, tisztára költött alak. Hektor azon igéretére, hogy neki adja Achilleus fogatát, egy éjszakán farkasbőrbe öltözik s kémszemlére indul a görög tábor felé. Odysseus és Diomedes azonban elfogják és megölik.

Dolon-nor (a. m. öt-tó) v. *Lama-miao* (a. m. láma-templom), nagy helység Pekingtől északra, a mongol puszták délkeleti peremén. A város 1215

m. magasságban van a tenger szine felett. Két részből áll: egyik az iparos és kereskedő város a Sang-tu folyó partján, mintegy 30—40,000, legnagyobb részt kinai lakóval, akik óragyártással, bronzból és rézből való istenszobrok, harangok, vázák készítésével foglalkoznak, amelyek egész Kinában híresek. Tőle ÉNy.-ra mintegy 2 km. távolságban vannak a fényes és gazdag buddhista láma-kolostorok a mongolok közt elterjedt sárga szekta kezében. Innen ered a hely kinai neve. Fontos kereskedelmi gócpont, mert a kinaiak itt cserélik be a mongolok lovaival és juhaival iparcikkeiket és terményeiket, ú. m. dohányt, nyerget, sátort, ékszereket és fegyvert. *Khailarral* jó karban tartott út köti össze. D. egykori székhelye a Jüen nevű mongol dinasztiának. A futóhomok eltemetéssel fenyegeti.

Dolopathos, a Pancsatantra (l. o.) egy középkori latin átdolgozása, melynek szerzője Johannes de Alta Silva (Jean de Hauteseille). Franciára Herbert dolgozta át a XIII. sz. elején, meglehetős szabadon.

Dolopok, az ókorban illir hegyi nép északi Görögországban, a déli Pindus ny.-i részén és K.-re Tesszália felé az Othriszig terjedő vidéken. Az amphyktioni szövetség (l. *Amfiktionok)* tagjai voltak, később makedon alattvalók. Egyrészük Skyros szigetére vonult, hol lassan elenyésztek. Durvaságuk közmondásos volt. Igy említi pl. Vergilius is.

Dolor (lat., többese dolores, ol. dolore) a. m. fájdalom; a zenében *con d.* a. m. fájdalmasan, szomoruan, l. *Doloroso.*

Dolores, kerületi székhely Argentina Buenos Aires provinciájában, Buenos Airestől délre (a Mar del Platába vivő vasút mentén). Fölebbviteli biróság; kórház. Serpenyő-gyártás. Lakossága kb. 10,000.

Dolores Hidalgo *(Miguel Hidalgóról, az 1810-iki fölkelés egyik vezéréről),* város Guanajuato államban (Mexikó), Mexikótól ÉNy.-ra (388 km.), a laredói vasút mellett, (1895) 5949 lak.

Dolorosa, l. *Mater dolorosa* és *Pietà.*

Doloroso vagy *con dolore* (ol.), zeneelőadási műszó, a. m. fájdalmasan.

Dolosus (lat.) a. m. csalfa, készakarattal ártó, csalni akaró.

Dolova, nagyk. Torontál vm. pancsovai j.-ban, (1910) 6816 szerb és oláh lak.; hitelszövetkezet, hengermalom, posta- és telefonállomás.

Dolphin-expedició, l. *Tengeri tudományos expediciók.*

Dolus (lat.), l. *Szándék.*

Dol. veliki, adók. Modrus-Fiume vm. sušaki j.-ban, (1900) 1104 horvát-szerb lak.; u. p. Križišće, u. t. Drivenik.

Dolyán, kisk. Szepes vm. lőcsei j.-ban, (1910) 117 tót lak.; u. p. Görgő, u. t. Szepesváralja.

D. O. M. (lat.) a. m. *Deo Optimo Maximo* (lat.), a legjobb és legfőbb istennek (vagyis Jupiternek) szentelve. Római templomfelirat.

Dom (a latin dominusból, a. m. úr), Franciaországban a Karoling-házból származott királyok, később több szerzetesrend tagjainak, mint a bencések, karthauziak stb. címe. Portugáliában az ú. n. tituladosoknak, főnemeseknek volt a címe, melyet a spanyol Don-hoz hasonlóan a keresztnév elé tettek; most általában az előkelőség címe; női alakja *dona.*

Dom, 4554 m. magas, piramisalakú hegycsúcs a Monte-Rosa csoportjához tartozó Mischabelhörneren, Wallis svájci kanton területén. Zermattól É.-ra, Randa község felől legkönnyebben közelíthető meg.

Dóm (olasz: *duomo)* a. m. székesegyház. Ez elnevezést a latin *domus* szótól, némelyek a *D*(eo) *O*(ptimo) *M*(aximo) ajánlási felirat kezdőbetüiből származtatják. A francia nyelvhasználat szerint *dôme* a. m. kupola és ez a jelentése más nyelvekbe is átment.

Dóma, a krisztallografiában a rombos, egyhajlású s háromhajlású rendszerek fekvő oszlopai, vagyis olyan négylapu alakok, melyek nem a függőleges tengellyel, hanem valamelyik vízszintes tengellyel haladnak párhuzamosan. A rombos s háromhajlású rendszerben vannak brachi- s makrodomák, az egyhajlásuban orto-, meg klinodómák, aszerint, amint az egyik v. a másik tengelylyel párhuzamosak. Csakis kombinációkban szerepelhetnek.

Domafalva (azelőtt: *Domasina),* kisk. Ung vm. bereznai j.-ban, (1910) 390 rutén lak., u. p. Nagyberezna, u. t. Sóslak.

Domagoj, horvát fejedelem, 864—876-ig uralkodott a mai Dalmáciában. Igen harcias férfiú volt és hatalma a tengeren és szárazföldön tekintélyes. 866-ban harcolt a velencei köztársaság ellen, 869—871-ig a sziciliai szaracénok ellen, 871. a tengeren a bizánci hajóhad ellen és 875. ismét Velence ellen, mindig sikeresen. Megh. 876., utódja Szedeszláv bán lett.

Domagović, adók. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1900) 503 horvát-szerb lak., u. és u. t. Jaska.

Domaháza, kisk., Borsod vm. ózdi j.-ban, (1910) 961 magyar lak., postaügynökség, u. t. Ózd. Őskori cserepek és kovakő-eszközök lelőhelye.

Domahida, kisk. Szatmár vm. nagykárolyi j.-ban, (1910) 1201 magyar és oláh lak., postaügynökség, vasúti állomás, u. t. Nagykároly. Már 1280 körül említtetik e néven, urai a Balog-Semjén nembeli Domahidyak, a XVI. sz.-tól kezdve a Báthoryak is. A Domahidy-kastélyt a XVII. sz. második felében Domahidy István épitette, 1890. átalakították, benne többször tartottak vármegyegyülést. Domahidy Elemér kastélya 1899. épült, benne értékes könyvtár van, továbbá Calvin és Luther képei a XVII. sz. közepéről, melyek eredetileg a rozsályi várból kerültek oda.

Domáld, kisk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 753 német és oláh lak., u. p. Zágor, u. t. Erzsébetváros.

Dománfalva *(Domán),* kisk. Szepes vm. lőcsei j.-ban, (1910) 520 tót lak., u. p. és u. t. Szepesváralja.

Domaniális javak (a lat. *dominium* (l. o.)-ból). A középkori latinságban Domanium, néha Demanium a. m. tulajdon, úri birtok. Kezdetben úri vagyont (birtokot) jelentett, szemben a jobbágyi birtokkal. Innen Sziléziában ma is nemesi (lovagi) birtokot jelent, szemben a parasztbirtokkal. Ausztriában D. alatt a nagyobb magánuradalmakat értik, szemben az *államjavakkal.* Ma az állam-

javakat értjük alattok, amiket a német *Reichsgut* név jelez. L. *Államjavak, Kamaravagyon* és *Koronajavak*.

Domaniczky *István*, honvédezredes, szül. Váczon 1839 okt. 3., megh. Budapesten 1906. 1859-ben a tüzérséghez sorozták. 1869-ban a honvédelmi minisztériumba rendelték, ahol 1892. szolgált, ekkor gyógyíthatatlanul megbetegedvén, nyugállományba vonult. Az ő vezető közreműködésével jelent meg az 1892. és 1895. kiadott Magyar-német és német-magyar katonai szótár. A legelső magyar fegyvertant is ő írta. Számos cikke egybegyüjtve a *Katonai Értekezések* című műben adatott ki. Értekezésein kívül az *Állami szertartások* című művet írta. 1864. és 1865. mexikói császári testőr volt; de mivel tüzérségünk állományában megmaradt, 1866-ban részt vett az olaszországi hadjáratban is. Az 1870—71-iki iskolai évben a pesti egyetemen a hadtudományok rendkívüli tanára volt; továbbá, mint a mérnök- és építész-egyesület választmányának tagja, több évig élénk részt vett ez egyesület tudományos működésében és tárgyalásaiban.

Dominiumok, l. *Államjavak*.

Domanizs, l. *Demény*.

Domanovszky, 1. *Endre*, filozófiai író, szül. Tótkomlóson, Békés vm.-ben, 1817 nov. 17., megh. Budapesten 1895 ápr. 18. Felsőbb tanulmányait a selmeci ág. ev. liceumban kezdte és Pozsonyban folytatta. 1843-ban Halléba ment, ahol Erdmannak, a filozófia híres történetírójának tanítványa volt. Szarvason, Sopronban tanárkodott. 1876-ban a nagyszebeni akadémiához mint a filozófia rendes tanára került. 1887-ben nyugalomba vonult, 1871 óta az akadémia tagja. Tanügyi és filozófiai értekezésein kívül megírta: *A bölcsészet története* (1870—1890, 4 köt.) c. művet, melyben az ókort, az egyházi atyák korát, a skolasztika s a renaissance korát dolgozta föl. Három izben kapta érte az Akadémiától a Marczibányi mellékjutalmat.

2. *D. Sándor*, az előbbinek fia, szül. 1877. Nagyszebenben. 1899-ben Pozsonyban főreálisk. tanár lett, 1904. a budapesti keresk. akadémia tanárává nevezték ki; 1909 óta egyetemi magántanár. Főképen Árpádkori történelmi és régi magyar kútfőtanulmányokkal foglalkozott. Művei: a *Dubniczi krónika* (1899); a *Budai Krónika* (1902); a *Pozsonyi krónika* és a kisebb latin nyelvű szerkesztések (1905); *Mügeln Henrik német nyelvű krónikája* és a rímes krónika (1907); *Kézai Simon mester krónikája* (1907). Írt történelmi tankönyveket is.

Domány (azelőtt: *Domán*), kisk. Krassó-Szörény vm. resiczai j.-ban, (1910) 1192 oláh, német és olasz lak., u. p. és u. t. Resicza. Az osztr.-magy. államvasút-társaságnak itt kőszénbányája van, melynek szene nagyon tiszta, de lágy és csak kevés darabos szenet ád. 1909 jún. 15. a bányában robbanás következtében nagy szerencsétlenség történt.

Domaslovec, adók. Zágráb vm. samobori j.-ban, (1910) 1563 horvát-szerb lak., vasúti állomás; u. p. és u. t. Samobor.

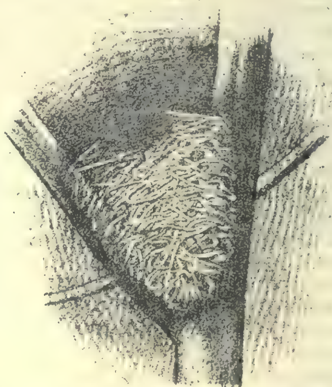
Domásnya (azelőtt: *Domasnia*), kisk. Krassó-Szörény vm. teregovai j.-ban, (1910) 2127 oláh lak. Vasúti állomás, táviróhivatal, postaügynökség. 1695-ben Thököly emberei felégették a községet, 1717. újból leégett, 1773., midőn az oláh zászlóalj szerveztetett, D. is katonai kormányzás alá került.

Domašov, morvaországi város, l. *Domstadtl*.

Domaszék, Szegedhez tartozó telep Csongrád vm.-ben, (1900) 2191 lak., u. p. Szeged, u. t. Kiskundorozsma.

Domaszewski *Alfréd*, filológus, szül. Temesvárott 1856 okt. 30. Tanulmányait Bécsben végezte 1875—79-ig, u. o. 1879—81-ig az archeologiai-epigráfiai szeminárium tanársegéde, 1880—82-ig pedig gimnáziumi tanár volt. 1882—83-ig a berlini szobrászati muzeumban dolgozott, 1884—87-ig az udvari éremgyüjtemény segédőre volt. 1887-ben a heidelbergi egyetemen az ókori történelem rendkívüli, 1890. pedig rendes tanára lett. 1882-ben a berlini akadémia megbizásából Humannal együtt Kis-Ázsiában a Monumentum Ancyranum és a boghazköii szobrok tanulmányozásával foglalkozott. 1885—91 nyarán Magyarországon és a Balkán-félszigeten a Corpus inscriptionum latinarum számára végzett kutatásokat. 1897 és 1898 tavaszán Arábia (Petra) egykori római provinciát utazta be. Fő művei: Die Fahnen im römischen Heere (Wien 1885); kiadta: Liber de munitionibus castrorum (u. o. 1887); Die Religion des römischen Heeres (Trier 1895); Die Markussäule (Petersen E.-vel, München 1895); a Corpus inscriptionum latinarum III. pótkötete (Mommsennel és Hirschfelddel); Marquardt Römische Staatsverwaltungját átdolgozta Dessauval (Leipzig 1884, 2 köt.); die Rangordnung des röm. Heeres (1908); Abdhandlungen zur römischen Religion (1909); Geschichte der römischen Kaiser (Leipzig 1909, 2 köt.).

Domatium (újlat.), Lundström értelmezése szerint valamely növényrészen való sajátságos berendezés vagy átalakulás, amely más organizmusok számára tartózkodást vagy állandó lakást

1. ábra. A hárs levele fonákjának érzugában szőrszálak (szakáll) alkotta akarodomatium. 15-ször nagyítva.

biztosít. Ezek, mint mutualisztikus együttélők *(symbionták)* az általuk lakott növénnyel kölcsönösségben élnek és életük egy jelentős részét töltik a növényen vagy a növényben. Az általuk lakott vagy tartózkodásra használt és nem beteg-

ségtől többé-kevésbbé módosult növényrész a D. A növénnyel együttélő szervezet szerint megkülönböztetünk: *zoo-* és *phyto-D.*-ot v. helyesebben *myrmeko-D.*-ot (l. *Hangyás növények)*, továbbá *akaro-D.*-ot és végül *myko-D.*-ot. Az *akaro-D.*-ok alakulhatnak a levél alsó felületének érzugaiban, a levéllemez egyes részeinek be-

2. ábra. A kocsányos tölgy (Quercus pedunculata Ehrh.) levéllemeze alapjának visszahajlása képezte akarodomatium, erősen nagyítva.

hajlásában vagy ráncaiban, a levél fonákjának gödörkéiben, zacskókban vagy tarisznyákban. Az ezeket lakó atkák a lakást meghálálandó, a levél felületét tisztán tartják és az esetlegesen kárt okozó apró szervezeteket elpusztítják. Lundström 240 növényen sorolt fel *akaro-D.*-okat, a szám azóta azonban növekedett. Az egyszikű, a nyitvatermő és a lágyszárú növényeken úgy látszik hiányzanak. A *myko-D.*-ok a gombák lakta gyökérgumócskák (l. o.) a hüvelyeseken, az eztistfán és az égeren. V. ö. *Lundström*. Pflanzenbiolog. Schilderungen; *Mágocsy-Dietz* S., A növénybiológia köréből (Term. tud. Közl. XXX. k.).

Domažlice, város, l. *Taus*.

Domb, l. *Hegy*.

Domb, Maroshévízhez tartozó telep, Maros-Torda vm. régeni felső j.-ban, (1900) 729 lak., u. p. és u. t. Maroshévíz.

Domb, falu Oppeln porosz kerület kattowitzi j.-ban, (1910) 13,669 lak. Hozzátartozik a watterlooi kőszénbánya s a baildonhüttei kohó.

Dombalja, kisk. Vas vm. muraszombati j.-ban, (1910) 330 vend lak., u. p. Vashidegkút, u. t. Muraszombat.

Domba-olaj (növ.), a *Callophyllum inophyllum* (Guttiferae) nevű, tropikus Ázsiában és Kelet-Afrika partvidékén termő növény magjaiból nyert olaj, mely zöldes-sárga színű, kellemetlen szagú, 10° C.-nál megszilárduló és a szappangyártásban, valamint orvosilag a rheuma ellen használtatik.

Dombár (azelőtt: *Drombár)*, kisk. Alsó-Fehér vm. alvinczi j.-ban, (1910) 1116 oláh lak., u. p. Alsómarosváradja, u. t. Gyulafehérvár.

Dombasle, falu a franciaországi Meurthe-et-Moselle département nancyi járásában, a Rajnacsatorna és vasút közelében várromokkal, konyhasó- és szódafőzéssel, (1901) 5198 lak.

Dombasle (ejtsd: donbál), *Alexandre Mathieu de*, francia gazda, szül. Nancyban 1777 febr. 26., megh. u. o. 1843 dec. 27. Bertier de Roville-lal Nancy környékén mintagazdaságot alapított, melyben az akkoriban felmerült mindennemű újítást kiváló sikerrel meghonosított. Kiválóan a gabonaváltógazdaság terjesztése mellett buzgólkodott, amiért «francia Thaer»-nek nevezték el, továbbá sok új gépet alkalmazott s a merinó-juh tenyésztésének apostola volt. Mint gazd. szakiró D. igen termékeny volt; nagyszámú művei közül megemlítjük itt: Annales agricoles de Roville (Roville 1824—32, új kiadás 1861, 9 köt.); Calendrier du bon cultivateur (Paris 1821, 10. kiad. 1861.); Traité d'agriculture (u. o. 1861—64, 4 köt.) stb. V. ö. *Bécus*, M. de D. sa vie et ses oeuvres (Nancy 1874); Calandrier du bon cultivateur című munkáját *Török* János és *Klein* Gusztáv: Okszerű gazdák naplója (Pest 1846) cím alatt magyarra fordították.

Dombay, 1. *Artur*, zeneszerző, szül. 1860. Vajdahunyadon. Zenei kiképeztetését Bécsben nyerte. Egy tizennyolcéves korában írt operája alapján állami ösztöndíjban részesült. Később Budapesten telepedett meg, ahol zenebirálatokat írt és tanított s mint zeneíró elismert nevet vívott ki. Művei: Két klasszikus stílusban írt vonósnégyes, ouverture, szimfónia, számos zongora- és hegedüdarab, valamint több lendületes dal.

2. *D. Ferenc*, magyar eredetű orientálista, szül. Bécsben 1758 aug. 10., megh. u. o. 1810 dec. 21. A bécsi cs. kir. keleti akadémiában tanult, ahol különösen az arab tanulmányokat művelte. 1773. a II. Józseftől Marokkóba küldött követség tagja volt, majd a madridi követségnél alkalmazták. Innen Zágrábba került tolmácsnak; 1802. a bécsi udvari és állami kancelláriának lett tolmácsa, 1809. cs. kir. tanácsossá nevezték ki. Nevezetesebb művei: Geschichte der mauretanischen Könige, stb. (2 rész Zágráb 1794—97); Popular-Philosophie der Araber, Perser u. Türken . . . (u. o. 1795); Grammatica linguae Mauro-Arabicae (Wien 1800); Geschichte der Sherifen oder der Könige des jetzt regierenden Hauses zu Marokko (Zágráb 1801); Grammatica linguae Persicae etc. (Wien 1804), stb.

Dombe, város Kalis oroszlengyel kormányzóságban, 3196 lak.

Dombegyház, község, l. *Reformátusdombegyház*.

Dombegyháza (azelőtt: *Marczibányi-D.)*, kisk. Csanád vmegye battonyai j.-ban, (1910) 3882 magyar lak., hitelszövetkezet, posta- és távirőhivatal, telefonállomás. A nép azt hiszi, hogy Attila király D. vidékén van eltemetve.

Dombelve (azelőtt: *Zákopcse)*, számos szétszórt telepből álló nagyk. Trencsén vm. csaczai j.-ban, (1910) 2767 tót lak., postahivatal, u. t. Csacza.

Dombes (ejtsd: domb), keleti Franciaország vidéke Ain départementban. Még a XIX. sz.-ban mocsaraktól takart, egészségtelen föld volt; 1853 óta azonban több mint 400 km. hosszú gazdasági utat és vasutat építettek rajta, mocsarai vizének nagy részét pedig a Renonne útján levezették és így földjét termékennyé, éghajlatát pedig egészségesebbé tették.

Dombeya *Cav.* (*Astrapaea* Lindl., növ.), a Sterculiaceae család génusza; 40 faja közül körülbelül 30 madagaszkári, a többi afrikai. Fák v. cserjék. A madagaszkári *D. Wallichii* (Lindl.) Bth. et Hook. nagy virágfejeivel, vörös virágai-

val és erősen fejlett pálháival melegházakban látható faj. A *D. umbellata* Cav. nevű cserje háncsából a Maszkarénákon használható kötelet csinálnak.

Dombhát, 1. Majerhez tartozó telep és kis fürdő (Antónia-fürdő) Beszterce-Naszód vm. óradnai j.-ban, (1900) 447 oláh lak., u. p. és u. t. Óradna. — 2. *D.*, Kőrösmezőhöz tartozó telep Máramaros vm. tiszavölgyi j.-ban, (1900) 609 lak., u. p. és u. t. Kőrösmező.

Dombiratos, nagyk. Csanád vmegye kovácsházi j.-ban, (1910) 1231 magyar lak., községi hitelszövetkezet, postahivatal és telefonállomás.

Dombó, kisk. Máramaros vm. taraczvizi j.-ban, (1910) 3868 rutén lak., postahivatal, u. t. Taraczköz.

Dombói apátság, Szt. György tiszt. alapíttatott a kalocsai egyházmegyében a Benedek-rend részére. Kiváltságlevelét IV. Béla állította ki 1237. Az apátság Valpó vmegyében állott. Némelyek úgy vélik, hogy egy Szűz Máriáról címzett külön dombói apátság is lett volna a veszprémi püspök joghatósága alatt. Valószínű, hogy itt egy és ugyanazon apátság két különböző címéről van szó.

Domboredzés, l. *Cinkográfia.*

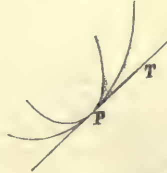
Domborítás, 1. a szíjkerekek kerületi felszínének a szíj középen futásának biztosítására szükséges, középen dombos alakuvá esztergályozását jelenti. Ezt a munkálatot az esztergapadon a késtartó szánkónak a kerék alkotó vonalán merőleges mozgatásával végzik, mely mozgás létrehozásának céljából a keresztszánkónak ideirányuló mozgató srófja helyett a szánkót ívben mozgó hajtórúddal kapcsolják, melynek egyik vége a késtartó szánkó szilárd alapjához kapcsolódik, míg a másik a mozgórészt az alkotó irányú haladásával egyidejüleg kezdetben kifelé, a középsőktől kezdve pedig befelé mozgatja, úgy hogy e két irányú mozgás alatt a kés a kerék felületét domboruvá esztergályozza.

2. *D.* vagy *trébelés,* a fémlemezek kalapáccsal és üllővel való alakítása. A bádogosok erre a célra rendszerint szarvas üllőt vagy maroküllőt és a munka neméhek megfelelő kalapácsot használnak. Az üllőre tett lemez a kalapálás következtében a kivánt alakot ölti fel. A finomabb vastárgyak D.-ához üllő gyanánt rendszerint ólmot használnak, mellyel a durván előkészített tárgyat kiöntik. A finom arany,- ezüst- és rézműves tárgyakat gyanta, téglapor és faggyu keverékével öntik ki. A finomabb tárgyak domborításához nemcsak kalapácsot, hanem a munka neme szerint különféle alakú domborító acélokat is használnak.

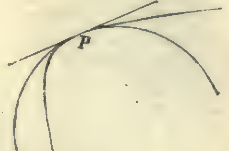
Dombornyomás, oly művelete a nyomdászatnak, mely a papir stb. egyik oldalán reliefszerüen látható; a nyomdai sajtón vagy e célra készült sajtoló gépeken készül mint díszmű vagy védjegy (értékpapirokon, szelvényeken mint szárazbélyeg). A D.-t többnyire fehéren, vagy alkalmi dolgokon szinekben nyomják ércbélyegző segélyével, melybe a nyomandó szöveg, címer vagy védjegy mélyítve van; ellenbélyege betűércből való öntvény, guttaperchából, bőrből vagy kéregpapirból sajtoltatik le a mélyített bélyegzőből, mely a nyomóhengerre ragasztva, a két bélyegző közé rakott papiron a D.-t előidézi.

Dombortérkép, amelyen az illető vidék egyes részeinek viszonylagos magasságkülönbözetei vannak aránylagosan feltüntetve. Ez tehát nem síma, hanem érdes felületű térkép.

Domború. A görbe vonal valamely *P* pontjában az érintő oldaláról nézve D. v. *konvex,* az ellenkező oldalról nézve *vájt, homorú v. konkáv.* Pl. az *1. ábra* vonalai a *P* pontban alulról nézve domboruak, felülről nézve homoruak; a *2. ábra* vonalai ellenben *P*-ben felülről nézve D.-ak és alulról nézve

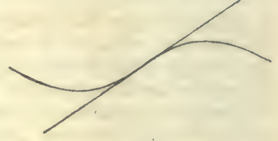

1. ábra.

2. ábra.

homoruak. Oly pontban, hol az érintő egyszersmind átmetszi a görbe vonalat, a görbe egyik oldalról sem mondható D.-nak. Az ily pont *inflexiós pont,* a benne vont érintő pedig *inflexiós érintő.* A *3. ábrában* látható *inflexiós érintő* az inflexiós ponttól balra a görbe vonal alatt van, onnan jobbra pedig a vonal felett, a görbe ennélfogva az inflexiós pont előtt alulról, azontúl pedig felülről D. Egy görbe felület valamely *P* pontjában az érintő sík oldaláról nézve D., az ellenkezőről homorú. Ha a felület a pont környezetében nyereg alakú, vagyis ha az érintő sík átmetszi, akkor a felület ott egyik oldalról sem mondható D.-nak. — *D. szög* a 180°-nál nagyobb szög.

3. ábra

Domború, község, l. *Alsódomború, Felsődomború.*

Domború mű (franc. *relief,* ol. *rilievo),* fából, kőből, elefántcsontból faragott, agyagból, viaszból mintázott, bronzból v. egyéb fémből trébelt vagy öntött olyan szobrászati munka, melyen a testi formák a hátulsó lapból csak részben emelkednek ki. Míg a teljes szobormű (ronde bosse) az alaknak elölről hátra való kiterjedését is egészen adja, addig a D. ezt csak részben adja vissza. Aszerint, hogy a D. ez utóbbi kiterjedésből többet v. kevesebbet ad vissza, megkülönböztetünk: lapos (bas relief, basso rilievo) és kiemelkedő D.-t (haut relief, alto rilievo). A D.-nek egyik fontos stílus-sajátsága, hogy az adott lap síkjára távlati rövidülésben mintázza a mester az alakokat. Az ércpénzeken látható ábrázolások nagyrészt lapos D.-k. Régi s kiterjedt szerep jutott e technikának az építészeti tagok díszítésénél.

Domború tükör és *domború lencse,* l. *Tükör, Lencse.*

Dombos, kisk. Nagyküküllő vm. nagysinki j.-ban, (1910) 553 oláh és magyar lak.; u. p. Nagysáros, u. t. Fogaras.

Dombosmező, kisk. Gömör és Kishont vm. nagyrőczei j.-ban, (1910) 334 tót lak.; u. p. és u. t. Nyustya.

Dombostelek, kisk. Bereg vm. szolyvai j.-ban, (1910) 585 rutén lak.; u. p. és u. t. Polena.

Dombostelep, Alsókalocsához tartozó telep Máramaros vm. ökörmezői j.-ban, (1900) 609 lak.; u. p. Alsókalocsa, u. t. Ökörmező.

Dombóvár (azelőtt: *Ó-D.)*, nagyk. Tolna vármegye dombóvári j.-ban, (1910) 6777 magyar lak., a budapest–fiumei és D.—báttaszék–szegedi vasúti vonalak csomópontja, posta-, távíró- és telefonhivatallal. Van takarékpénztára, önsegélyző egylete, tégla- és zsindelygyára, tégla- és agyagcsőgyára, műmalma, élénk kereskedése gabonával, borral és gyümölccsel. Forgalma élénk. D. várát a XVI. sz. elején a Kapos folyó egyik bozótszigetén vásáros-dombói Dombay Pál jogtudós építette. A mohácsi vész után elfoglaltatott s egy basa székhelye lőn; ma csak romjai vannak meg. D. ma az Esterházy herceg egyik uradalmának feje. Templomának szentélye a tízszög öt oldalával záródik, de átalakíttatott. Egykori cisztercita apátsága D.-tól É.-ra a Kapos mentén volt. V. ö. *Hőke Lajos*, D. (Fővárosi Lapok 1887, 70. sz.). L. még *Uj-Dombóvár*.

Dombrád, nagyk. Szabolcs vm. kisvárdai j.-ban, (1910) 5026 magyar lak.; népbank, tejszövetkezet, csendőrörs, vasúti állomás, posta- és távíróhivatal.

Dombró, kisk. Torda-Aranyos vm. felvinczi j.-ban, (1910) 826 oláh lak.; u. p. és u. t. Felvincz.

Dombrovány, kisk. Bihar vm. vaskóhi j.-ban, (1910) 309 oláh lak., kik fazekasipart űznek; postahivatal, u. t. Szudrics.

Dombró vármegye (másként *Dubrava)*, jelenleg Belovár vm.-nek egy része. A D.-i kerületet (comitatus) Szt. László adományozta a zágrábi püspöknek. Az első alispánt 1193. említik okleveleink. 1487 óta a törökök pusztításai érték a vmegyét; a XVI. sz.-ban betelepített oláhok is pusztították. V. ö. *Pesty* Frigyes, Régi eltünt vármegyék II. kötet.

Dombrowa v. *Dabrowa*, járási székhely Galiciában, l. *Dabrowa*.

Dombrowka, két falu Oppeln porosz kerületben; a nagyobbik 1905 óta *Eichenau* (l. o.) néven szerepel s 8430 lak. van; Klein-D. pedig az orosz határon fekszik, (1910) 3594 lakosa szén-, cink- és ólombányászattal foglalkozik.

Dombrowski, 1. *Ernst Ritter von*, erdészeti író, D. Raoul fia, szül. Ullitz várában (Csehország) 1862 szept. 7. 1878-ban a hainburgi utászkadetiskolába lépett, melyet 1881. szembaja miatt elhagyott, mire természettudományi tanulmányoknak szentelte magát. Egyideig Blasewitzban, Drezda mellett élt mint a Weidmann c. lap szerkesztője, később Reuss herceg szolgálatába állott Greizben. Művei: Die mittelalterliche Jagdlitteratur Frankreichs (1886); Geschichte der Beizjagd (1887); Altdeutsches Weidwerk (1 köt., 1877); Die Geweihbildung des Rothirsches (1889); írt novellákat is: Das Opfer (1888) és Gertrud (1889).

2. *D. (Dabrowski) János Henrik*, lengyel tábornok, szül. Pierszovicén 1755 aug. 29., megh. Wina-Gorában (Posen) 1818 jún. 6. Részt vett Kosciusko oldala mellett az 1794-iki lengyel felkelésben, majd ennek leveretése után francia szolgálatba lépett s Milanóban egy lengyel légiót toborzott. Kitűnt az 1798—1801-iki itáliai harcokban, valamint később 1806—1813. Napoleon összes háborúiban. Napoleon bukása után Sándor cár szenátorrá és lovassági tábornokká nevezte ki; 1816. winagorai jószágára vonult vissza. Itáliai harcairól irott műve (Histoire des légions polonaises en Italie) halála után 1829. jelent meg Párisban.

3. *D., Jaroszláv*, lengyel forradalmár, szül. Volhyniában 1835., megh. Párisban 1871 máj. 24. 1860—61-ben Garibaldival együtt harcolt Nápolyban, 1863. a lengyel felkelők soraiban küzdött. A felkelés leveretése után Párisba menekült s csatlakozott az 1871 márc. 18. kitört kommunista forradalomhoz. A kormánycsapatokkal vívott harcokban annyira kitűnt, hogy máj. 9. az összes kommunista csapatok parancsnoka lett s mint ilyen esett el máj. 24. az utolsó utcai harcban.

4. *D., Raoul Ritter von*, D. János Henrik unokaöccse, német író, szül. Prágában 1833 jún. 3., megh. Bécsben 1896 szept. 3. Egy ideig az osztrák hadseregben szolgált és felvitte az alezredességig, azután a hohenheimi akadémián gazdaságtant és erdészettant tanult és nagyobbszerű utazás után ullitzi és jesnai birtokaira vonult Csehországba. 1878. udvari főerdőmesternek hívták meg az udvari vadászatokhoz; 1883. a magánéletbe vonult vissza. Művei: Harmvolle Lieder und harmlose Gedanken (névtelenül, 1862); Die Urproduction und Industrie gegenüber den Forderungen unserer Zeit (2. kiad., 1871); Das Reh (1876); Das Edelwild (1878); Der Fuchs (1883); Splitter (1884); Lehr- und Handbuch für Berufsjäger (2. kiad., 1888); Chronik der Jagdbeute, Waldbrevier (1885); Der Wildpark (1885); Die Geweihbildung der europ. Hirscharten (1885). 1886—93-ig D. számos más szakíróval az Allgemeine Encyclopädie der gesamten Forst- u. Jagdwissenschaften című munkát (8 köt.) szerkesztette. A Handbuch der Forstwissenschaft (1888) című munkában tőle való a Jagd című fejezet, mely külön is megjelent: Jagd und Jagdrevier (1890).

Dombszög, kisk. Zólyom vm. nagyszalatnai j.-ban, (1910) 757 tót lak.; u. p. Végles p.-u., u. t. Nagyszalatna.

Domburg, falu és tengeri fürdő Walcheren szigetén, Seeland németalföldi tartományban, 15 km.-nyire Middelburgtól, (1910) 1188 lak., szép sétahelyekkel. Mellette 1647. a tenger fenekén egy régi templom romjait és köztük több feliratot fedeztek fel.

Dombvirág (növ.), l. *Bunias*.

Dome book (ang., lat. liber judicialis), Alfréd angolszász király alatt készült s a szokásjog feljegyzését tartalmazó jogkönyv. Alfréd királyt innen nevezték legum anglicanarum conditor-nak (az angol törvények megállapítója).

Domène v. *Omène* (németül: *Schwarzsee)*, tó Fribourg svájci kantonban, 20 km.-nyire Fribourgtól, 1056 m. magasban. A 12 m. mély 0·44 km² területű tóba a Singine Chaude torkollik be. Ny-i. partján van a D.-i fürdő, amelynek kénes vizét különösen reumatikus- és bőrbajok ellen használják.

Domenichino, tkp. *Domenico Zampieri*, olasz festő, szül. 1581 okt. 21. Bolognában, megh. 1641 ápr. 6. Nápolyban. Szülővárosában Dionysius

Calvaertnél tanult, majd a Carracciak műhelyében képezte magát tovább. 1602 tájt Rómába ment, ahol Annibale Carraccinak segédkezett a Palazzo Farnesebeli falképeken s ahol 1617-ig, majd ismét 1621—1630-ig tartózkodott, amely utóbbi évben Nápolyba költözött s ott is maradt, a monda szerint a féltékeny nápolyi festők mérgétől előidézett haláláig. D. a Carracci-iskola legjelentékenyebb tanítványa volt. Műveit szorgalmas tanulmány, gondos rajz, kitűnő formaérzék tünteti ki; szinezése azonban nem tesz mindig kedvező benyomást. Nem volt újító tehetség, művészettörténeti jelentősége a két Carracci, Agostino és Annibale külön elért eredményeinek összefoglalásában rejlik. Számos freskót festett, így a római Sant' Andrea della Valle és San Luigi de' Francesi templomban, továbbá Grotta Ferratában és Fanoban. Legkiválóbb két függő képe Szt. Jeromos áldozása a vatikáni képtárban és Diana vadászata a római Borghese-gyüjteményben.

Domesday book (*Doomsday book*, ang., ejtsd: dumszdé buk), Angolország híres nagy országos telekkönyve, mely Hódító Vilmos király uralkodása vége felé (1086) készült el. A nevezett király a hastingsi csata után, melyben az utolsó angolszász király, Harald elesett (1066), összeiratta a meghódított ország földbirtokait összes népeikkel és jövedelmeikkel együtt. Az összeírt 60,000 jövedelmezőbb birtokból a király 1500-at koronajószágnak tartott meg, a többit szétosztotta normann lovagjai és papjai közt hűbéri kötelezettséggel. A londoni kincstárban őrzött eredeti kéziratból 1783. adták ki először Londonban 2 kötetben, melyhez még 1811—1816. két pótkötet járult. Ismertetésével foglalkoztak: *Ellis,* General introduction do the D. (1838, 2 kötet); *Dove,* D. Studies (1889—91, 2 kötet).

Domesnäs v. *Kolgurags hegyfok,* a Rigai-öbölben, Kurland legészakibb pontja. Meredeken és mintegy 7·5 km. hosszú, keskeny tarajjal végződik a tenger felé, világító tornya messzire ellátszik.

Domestic (ang.), erős minőségű pamutvászon cm.-ként 27—25 fonallal.

Domesticatio (lat. a. m. házivá tétel), valamely vadállatfajnak nemzedékek során át tartó szelidítés folytán háziállattá való idomítása; míg csupán egyetlen vadállat-egyén megszelidítése már csupán szelidítés és nem D. A D. útján jutott az ember háziállataihoz.

Domestici (lat.) a. m. házi csapatok; a keletrómai császárok udvartartásához tartoztak s testőrökül, továbbá a császári palotákban és a császári főhadiszállásokban az őrségi szolgálat teljesítésére alkalmaztattak. Érdemeket szerzett századosokból (centuriones) egészíttettek ki; parancsnokukat *primiceriusnak* nevezték. A középkorban a nyugateurópai fejedelmek és főurak is a rezidenciájukat őrző testőröket D.-nek nevezték.

Domesticus (lat.), 1. a házat illető, így domesticum furtum, házitolvajság; 2. a családhoz tartozó, rokon.

Domeykit (ásv.), rézarzenid (Cu_3As), amiért *arzénréz*-nek is mondják. Ón- vagy ezüstfehér szőlőded, veséded halmazokban található Chileben Copiapo mellett s Mexikóban Coquimbo vidékén. Haidinger nevezte el Domeyko mineralógus tiszteletére.

Domfront, járási székhely Orne francia départementban, 62 km.-nyire Alençontól, a Varenne mellett emelkedő meredek sziklán, festői vidéken, vasút mellett, (1906) 4663 lak., jelentékeny lóvásárokkal; régi erődítményeiből 14 torony még most is fennáll. Legjelentékenyebb épülete a Notre-Dame-sur-l'Eau nevű temploma a XI. sz.-ból.

Domicella (lat.) a. m. alapítványi hölgy v. szerzetesnő.

Domicella (állat), l. *Papagály-félék.*

Domicil (a latin *domicilium*-ból) a. m. lakóhely, telep. Igy nevezik a kereskedők, gyárosok és bankházak üzleti helyiségeit, különösen mikor a főüzlet és fióküzlet helyéről van szó. Azt főtelepnek, ezt fiók- v. melléktelepnek nevezik. Hasonlóképen telepnek v. D.-nek nevezik azt a helyet, *ahol a váltó fizetendő.* Mivel azonban természeténél fogva a váltó az intézményezett telepén fizetendő, a váltón rendesen az intézvényezett neve alatt v. mellett megnevezett helyet tekintik fizetési helynek. Ha azonban e hely nem alkalmas váltópiac, vagyis a váltó forgalmi érdeke azt kívánja, hogy valamely élénkebb forgalmú központban legyen az fizetendő — ami a behajtást rendkívül megkönnyíti — akkor a kibocsátó az intézvényezett előzetes beleegyezésével külön *telepet* nevez meg. Eszerint *telepített-* v. *D.-váltónak* azt a váltót nevezik, melynek fizetési helye eltér az intézvényezett lakóhelyétől. Ha a váltón külön kitéve nincs, hogy ki fogja az illető telepen a fizetést teljesíteni, akkor az a törvényes vélelem, hogy maga az intézvényezett. Legtöbbször azonban az intézvényezett, mikor elfogadja a váltót, megnevezi azt az egyént, aki helyette a telepen fizetni fog: ez a *telepes.* Ha a váltón csak a telep van megnevezve, az *határozatlanul,* ha a telepes is meg van nevezve, az *határozottan telepített* váltó. A telepített váltót éppen a határozott telepítés céljából az intézvényezettnél feltétlenül be kell mutatni elfogadás végett. A telepített váltóról váltótörvényünk 24., 43., 44., 78. és 113. §-ai intézkednek.

Domicilium (lat.) a. m. lakóhely, telep; innen *forum domicilii,* a lakhely szerint illetékes bíróság.

Domin, 1. *Imre,* horvát jogtudós, szül. Zágrábban 1776 október 8., megh. 1842. Jogtudós, országos ügyvéd, a zágrábi jogakadémián a polgári és büntetőjog tanára és a jogi kar seniora, Zágráb vármegye törvényszékének ülnöke. Munkái: Predznanya pravicz szamoszvojneh Vugerzkeh (Bevezetés a magyar jogba, Zágráb 1818); Dogodozpisz pravicz szamoszvojneh stb. (A magyar önálló jog története, Zágráb 1819); Navuchanye vu praviczah szamoszvojneh (A jogtudomány tankönyve, u. o. 1821. és 1830. 2 kötet). Különösen az utóbbi munkája által szerzett magának D. nagy érdemeket a horvát jogtudomány körül.

2. *D. József Ferenc,* horvát jezsuita, született Zágrábban 1754 jan. 28., megh. u. o. 1819 jan. 18-án, a győri, a zágrábi, majd pedig a pécsi kollégium, végül a pesti egyetem tanára és kanonok. Nevezetesebb művei: Diss. physica de

aëris factitii genere natura et utilitatibus (Győr 1784); Sono campanarum fulmina promoveri potius quam prohiberi (Pécs 1786); Commentatio de electricitate medica in Regio Musaeo Quinque-Ecclesiensi instituta (Ib. 1790); Commentatio altera de electricitate medica etc. (Pest 1793); Ars electricitatis (Ib. 1794); Ars electricitatem aegris tuto adhibendi (Ib. 1796) és Lampadis electricae optimae notae descriptio etc. (Ib. 1799).

Domina (lat.) a. m. urnő; minden apáca címe, különösen a kolostor fejedelemasszonyáé. — *D. Abundia* (ó-francia költeményekben Dame Habonde), középkori művekben előforduló név, mely jó, barátságos lényt jelent, aki szerencsét és áldást hoz az emberekre. Nyilván rokon a rómaiak *Abundantia*-jával (l. o.).

Dominál (lat.) a. m. uralkodik, *domináló pont*, a terepnek környékénél magasabb helye, amelyről a vidék áttekinthető s annak egyes részeire tüzelés indítható.

Dominancia és *domináló (uralkodó) jellemvonás*. L. *Mendel-féle szabály*.

Domináns (felső D.), a zenében minden hangfaj ötödik foka v. az erre fölépített akkord. Ezzel szemben a 4. fok v. a rajta lévő akkord neve al-D. Az egyházi hangnemekben (l. o.) a D. nem mindig az 5. fok.

Dominánsok, l. *Mendel-féle szabály*.

Dominant (franc.), valamely festményen az uralkodó szín, egyike a főszineknek.

Domingit (ásv.), plumozit-féle ásvány; pontosabban meg nem vizsgálható.

Domingo, köztársaság, l. *Santo-Domingo*.

Dominguez (ejtsd: domingesz), *José Lopez*, spanyol tábornagy, szül. 1829., megh. Madridban 1911 okt. 16. Részt vett az 1868-iki szeptemberi katonai forradalomban, amely II. Izabella királynőt megbuktatta. 1874 januárban Cartagenát, a föderalista forradalmi párt székhelyét ostrommal bevette, majd néhány hónap mulva a karlista baszkok ellen harcolt. 1883—84 és 1893—95-ig hadügyminiszter volt, visszalépése után 1896. tábornagy lett, 1906 júl.—nov. miniszterelnök és hadügyminiszter volt.

Dominica (lat. t. i. dies) a. m. úrnapja, a keresztény egyházakban a vasárnap, mely a zsidó szombat helyébe lépett, mert ezen a napon támadt fel Krisztus halottaiból, — mint a megváltás munkájának bevégzése. Ezen a napon gyültek össze a régi és gyülnek össze a mostani keresztények is közös istentiszteletre. A vasárnapok között többféle fokozat létezik. Felosztatnak: *D. majores* (nagyobb v.) és *D. communes* v. per annum (közönséges v.). A D. majores megint v. *D. primae classis* (első rendű v.), ilyenek: Advent, nagyböjt első, a szenvedés (passionis), virág, husvét, fehérvasárnap, pünkösd és a szentháromság vasárnapja; v. *D. secundae classis* (másod r. v.), ilyen van 9: és pedig Advent 2, 3, 4, nagyböjt 2, 3, 4 vasárnapja, a hetvened, hatvanad és ötvened vasárnap.

Dominica (franc. *La Dominique)*, a Kis-Antillákhoz tartozó brit-nyugatindiai sziget (15° 15'—15° 35' é. sz.; 61° 13'—61° 30' ny. h.), Guadeloupe és Martinique között. *Területe* 754 km². Kevéssé tagozott meredek partjai korallzátonyok miatt nehezen hozzáférhetők. *Hegyeinek* (Trois Pitons 1900 m) vulkáni eredetére vallanak a meleg kénes források és gőzölgő krátertavak. (Legutolsó kitörés 1880.) *Vizei* mély szurdokokat alkottak a laza kőzetben. *Éghajlata* a partokon forró (Roseau évi átlaga 31·6°), az eső eloszlása egyenletes (2100—5000 mm). *Földje* termékeny. Főtermékek: kávé, citrom, narancs, ananász, kakaó, kókusz- és szerecsendió, fahéj, indigó, cukor. Erdőségei festék- és haszonfákat, bányáiként és rezet szolgáltatnak. Évi *bevitele* (1909—10) 3.090,700, kivitele 2.456,100 K. *Lakossága* (1901) 28,894; ebből 120 tisztavérű karaib őslakó, a többi franciául beszélő keverék színes nép. A telefonvonalak hossza 500 km. *Állami bevétel* (1909—10) 934,500, kiadás 990,600 K. Közigazgatásilag a Leeward Islands (l. o.) kormányzóság alá tartozó 5 Presidency egyike. *Főhelye* Roseau (máskép Charlottetown), kb. 5000 lak. D.-t Kolumbus fedezte fel 1493 nov. 3. *(vasárnap;* innen a sziget spanyol neve). A XVII. sz.-ban a franciák, 1759. az angolok foglalták el. Az 1814-iki béke az angoloknak biztosítja. V. ö. *Grieve*, Notes upon the Island of D. (London 1907); *Naftel*, D. (Report of the Agriculture, u. o. 1898). L. még *Nyugat-India* irodalmát.

Dominicale (lat.), némelyek szerint fehér gyolcs kendő, mellyel a nők áldozásnál tenyerüket takarták, melyre a pap az oltári szentséget tette, hogy azután azt az ajkukhoz emeljék; mások szerint fehér fátyol, mellyel ugyanez alkalommal a nők fejüket takarták. Valószinüleg ugyanezt a fátyolt borították a kézre is, és így a két vélemény összeegyeztethető.

Domini canes (lat., a. m. az Úr kutyái), szójáték a dominikánusok vallásos buzgóságának és hithűségének jellemzésére.

Dominicanus, domonkosrendi szerzetes, l. *Domonkosok*.

Dominici, *Giovanni*, olasz teológus, bíbornok és diplomata, szül. Firenzében, szegény szülőktől, 1357., megh. *Budán* 1419 jún. 11. Korán lépett a Domonkosrendbe és XII. Gergely pápa megválasztatását mindenképen elősegítette. Ez őt hálából 1407. raguzai érsekké, 1408. pedig bíbornokká nevezte ki. Majd Német- és Magyarországba küldte azzal a megbízással, hogy a huszíták ellen segélyt gyüjtsön. Midőn a konstanci zsinat XII. Gergelyt lemondásra kényszerítette, D. is elesett bíbornoki rangjától. Nemsokára azonban V. Márton, az új pápa, kegyébe fogadta és a huszita-háború ügyében 1418. újra Zsigmond királyunk udvarába küldötte Budára, hol D. váratlanul elhunyt. D. több teológiai munkát hagyott hátra. V. ö. *Sauerland*, Zur Gesch. des Kard. D. Zeitschrift für Kirch.-Gesch. (1880); *Rösler* Ágost, Der Cardinal J. D. (Freiburg 1893).

Dominicidium (lat. dominus és caedo ölni), a saját urán, szolgálatadóján elkövetett gyilkosság v. emberölés.

Dominicum (lat.) a. m. az Úr háza; templom; úrvacsorai ünnep; mise; egyházi vagyon.

Dominicus, l. *Domonkos*.

Dominikánusok és dominikánus apácák, l. *Domonkosok*.

Dominikánus tyúk. Észak-Amerikában található kakuktollú fajta. A legrégibb amerikai tyúk-

fajtának tekintik, melyet azelőtt nagyon kedvelték, de mainapság az olasz tyúk s a Plymouth-Rocks kiszorítja. Teste zömök, de nem esetlen. Egyike a legjobb gazdasági tyukoknak, szorgalmas tojó és kotló is egyszersmind; tágas helyen tartva 140 tojást is tojik évente, melyek 60 gr.-ot nyomnak. Húslerakodásuk nagy s emellett húsuk gyengéd és ízletes; a csibék erősek, edzettek, nagyon könnyen nevelhetők fel.

Dominion of Canada, l. *Kanada*.

Dominique, *La*, sziget, l. *Dominica*.

Dominis, *Marco Antonio de*, olasz fizikus, szül. Arbeban, Dalmáciában 1556., megh. Rómában 1624. Ifjú korában a jezsuiták rendjébe lépett és nagy tehetségénél fogva nemsokára segni-i püspök, majd Spalato érseke, végül pedig Dalmácia primása lett. Életét a római Angyalvárban fejezte be, ahová az inquizició záratta. De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride (Venezia 1611) című munkájában, melyet halála után barátja, *Bartolus* adott ki, a szivárvány keletkezésének elméletét állapította meg vízzel telt üveggolyókkal végzett kisérletekkel.

Dominium (lat.), a római jogban valakit valamely vagyon felett megillető uralom, tulajdon (l. o.). Innen: *D. ex jure Quiritium* a. m. quiritarius tulajdon. *D. directum* (főtulajdon) és *D. utile* (használati tulajdon) a középkori tulajdonelmélet szerint az osztott tulajdonjognak (*D. divisum*, geteiltes Eigentum) egymást kiegészítő két része. Első a dolog állagára, utóbbi a haszonélvezetre vonatkozó jogot jelenti. (*L. Emphyteusis* és *Superficies*). *D. plenum, liberum* teljes korlátlan tulajdon. *D. temporale* a pápák világi (t. i. nem egyházi) uralmi területe. A közép és újkori magyar jogban *D. terrestrale* földesuraság; innen *dominii sedes* a. m. úriszék (l. o.). *D. naturale* a királyt a városok felett megillető legfőbb földesúri hatóság. Azért fizették a városok a királynak az újévi ajándékot «in signum dominii naturalis». D. átvitt értelemben az újkori latinságban maga az úri birtok, majd maga a birtoklás ténye. Innen: *extra D.* és *intra D.* jogorvoslattal élni birtokon kívül és birtokon belül. Utóbbi esetben a jogorvoslat halasztó hatályú, előbbi esetben a felebbező a dolog birtokát a jogorvoslatra való tekintet nélkül átengedni köteles.

Domino (ol.) a. m. úr, különösen pap; azelőtt Olasz- és Spanyolországban nagy kámzsával ellátott téli gallér, melyet a papok viseltek, hogy a test felső részét és arcukat a zivatar ellen megóvják. Később D.-nak neveztek úri- és hölgy-felöltőket, melyeket álarcos bálokon jelmez helyett használtak. Az ilyen D. fekete vagy színes selyemszövetből van. — *D.*, téglany alakú, fekete hát- és fehér előlapu, csontból készített, rendszerint 4—5 cm. hosszú és 2 cm. széles kocka, melyen a fehér lap a szélességben egy fekete v. vörös vonallal két egyenlő mezőre van osztva; egy játszma D.-ban 45 drb úgynevezett kő van, melyek a szétosztott mezőkben fekete pontokkal olyképvannak megjelölve, hogy 9 drb van, melyen legalább egyik rész tiszta, 9 drb, melyen legalább az egyik részen egy pont van, 9 drb, melyen legalább az egyik részen két pont van és így tovább egész 8 ponttal jelöltig. De lehet már 28 kővel is játszani, amikor 6 a legtöbb pont. A játék módszere az, hogy az egyenlő számú ponttal jelölt v. a fehér mezőket kell egymás mellé helyezni, akinek nincs megfelelő köve, kimarad, míg újra rákerül a sor, föltéve, hogy van megfelelő jelű köve. Nyertes az, akinek leghamarább elfogynak a kövei. Kedvelt társasjáték Magyarországon is az ú. n. D., melyen résztvehetnek 2-től rendszerint hatig, néhol többen is.

Dominus (lat.), úr, a *domat* (a. m. zaboláz) igével rokon szó. Régi római felfogás szerint *úr* csak dolgok fölött lehetett az ember (v. ö. dominium), s mivel a rabszolgák dolog számba mentek, azért a *servus* (szolga) ellentéte a D. A görög műveltség révén később szelidült e felfogás és a D. vagy *domina* inkább a családtagok fejét jelezte. A pogány világban D. az istenek jelzői közé tartozott; a keresztény világban Istennek és Jézusnak a megtisztelő neve.

Dominus ac Redemptor noster (lat.) a. m. urunk és megváltónk. E szavakkal kezdődik XIV. Kelemen pápának 1773 júl. 21. kelt és aug. 16. kihirdetett brevéje, mellyel a Jézus-társaságot megszüntette. L. *Jézus-társaság*.

Dominus litis (lat.) a. m. a pernek ura, az, aki a pernek folytatására vagy abbanhagyására jogosítva van.

Dominus vobiscum (lat.) a. m. az Úr veletek, a latin szertartásu szt. misében a pap által használt formula, melyben a híveket (négyszer feléjük, s négyszer az oltárhoz fordulva) üdvözli, kik arra, vagy nevükben a minisztráns *Et cum spiritu tuo* (és a te lelkeddel) válaszol. A formula használata visszanyúl az apostoli korszakba, és szó szerint föltalálható a szent írásban. A püspökök bizonyos napokon D. helyett *Pax vobis*-t (békesség nektek) mondanak. V. ö. *Lonovics*, Egyh. Archaeologia II.

Domit, a trachitnak és andezitnek olyan világos színű módosulata, mely sósavgáz exhalációja következtében keletkezett. Régebben mint külön kőzet szerepelt; ma tudjuk, hogy csupán átalakult kőzet. Hazánkban Tokaj-Hegyalján (Zombor, Szántó) van több ponton D. Nevét franciaországi előfordulása után nyerte (Puy de Dôme).

Domitae naturae animalia (lat.), a szelid háziállatok. Ezekre nézve a tulajdonjog eltévedés stb. által el nem enyészik, mig a szelidített vadállatokra vonatkozó tulajdon megszünik, ha természetes szabadságukat visszanyerik és a visszatérés szokását leteszik «consuetudinem revertendi amittunt». L. *Méhraj*.

Domitiana quaestio (lat.), nevetséges együgyü kérdés, *Domitius Labeo* római jogászról így nevezve, aki egy tanukihallgatás alkalmával Jubentius Celsusnak ily kérdést tett fel.

Domitianus, *Titus Flavius*, római császár, Kr. u. 81—96. Vespasianus császár második fia, Titus császár öccse és utóda, szül. 51 okt. 24., megöletett 96 szept. 18. Midőn atyját versenytársának, Vitelliusnak megfojtása után császárrá kiáltották ki, D. először praetor lett, majd caesar címet kapott, sőt Titus uralkodótársává fogadta. Ennek korai halála után a praetoriánusok császárrá tették meg, s ő 84-ig emberségesen uralkodott, a besugók üzelmeinek véget vetett és a birodalom

érdekeit buzgón istápolta. De azután mindinkább megnyilvánult gőgös természete; kegyetlenség, bizalmatlanság és kapzsiság irányították intézkedéseit. Lucius Antonius Saturninus lázadását (89) hamar elfojtotta, s azután nemcsak egyenként végeztette ki a legelőkelőbb férfiakat, hanem csapatostúl és sűrű egymásutánban. Zsidókat és keresztényeket egyaránt üldözött, 90. pedig az összes filozófusokat kikergette Rómából. Bár hadi dicsőségre vágyott és a birodalom határáig vezette légióit, a vezetést azontúl inkább vezéreire bízta. A chattusok ellen, úgy látszik, sikerrel küzdött a Rajnát és Dunát összekötő határvonalon; de a közép és alsó Duna mentén a markomannoktól, quádoktól és szarmatáktól vereséget szenvedett, Dácia királyától pedig 89. csak rendszeres évi adó árán vásárolhatta meg a békét. Ez volt az első eset, hogy Róma adózás útján szerzett a határokon nyugalmat. Csak Britanniában voltak a rómaiaknak sikereik, hol Tacitus apósa, a kiváló Gnaeus Julius Agricola volt 78—85-ig a légiók vezére. A császár azonban irigységből és bizalmatlanságból hamarább hívta vissza, semmint a sziget meghódítását befejezhette volna. A zsarnoki önkényt 15 évig tűrte a római nép, végre azonban egy felszabadult rabszolgának, Stephanusnak izgatására palotaforradalom tört ki, mely D. életének végett vetett. V. ö. *Imhof*, T. Flavius D. (Halle 1857); *Gsell*, Essai sur le règne de l'empereur D. (Paris 1894); *Veldhuizen*, Kaiser D. (1905); *Domaszewski*, Gesch. der röm. Kaiser II. k.; *Friedländer*, Röm. Sittengesch. III.

Domitilla, *Flavia*, nő-vértanu az I. sz.-ban, a Flaviusok előkelő nemzetségéből (Flavia D.), Vespasianus császár unokája, Titus Flavius Clemens szenátor és martir neje; Domitianus (81—96) alatt Pontia szigetére (Ischia mellett) száműzték. A Coemeterium Domitillae Róma egyik legjelentékenyebb katakombája.

Domitius, l. *Corbulo*.

Domitius Marsus, római költő, Vergilius és Tibullus barátja, szül. Kr. e. 50 táján, halála éve bizonytalan. Legszerencsésebben az epigramma műfaját mívelte. Szép kis epigrammát írt Tibullus halálára. Irt még elegiákat, kis verses elbeszéléseket, egy Amazonis c. époszt s egy De urbanitate (a választékos kifejezésmódról) c. prózai munkát. Töredékeit kiadta Baehrens (Fragmenta Poetarum Romanorum, Leipzig 1886, 346—348. l.).

Domitiusok, tekintélyes plebejus család, a Calvinus («kopasz») és Ahenobarbus («rőtszakállú») ággal. Nevezetesebb tagjai: 1. *Gnaeus D. Calvinus*, mint a Kr. e. 59 iki év néptribunusa Caesar ellen támogatta konzultársát, Marcus Bibulust; de a polgarháború kitörésekor már Caesar-párti volt és részt vett a pharsalusi (48) és afrikai (46) csatában. Caesar halála után a II. triumvirátust tamogatta, 40. másodizben konzul, 39. Hispania kormányzójaként sikeresen harcolt az ott lakó népek ellen, amiért 36. triumfussal vonult be Rómába. — 2. *Lucius D. Ahenobarbus*, Cicero barátja, a szenátus pártjának rendületlen híveként ellensége az I. triumvirátusnak, majd a Pompeius és Caesar közt kitört küzdelemben az előbbinek híve. Ő volt megbízva Corfinium védelmével, de mível Pompejus Görögországba kelt át seregével, a várossal együtt Caesar kezébe került, ki neki nagylelküen megbocsátott. Mindazáltal tovább küzdött ellene előbb Massiliában, majd Thessaliában, s itt a pharsalusi csata alkalmával Antoniusszal szemben állott a sereg élén; futása közben elesett. — 3. *Gnaeus D. Ahenobarbus*, az előbbinek fia, ki híven küzdött apja oldala mellett Corfiniumban és Pharsalusnál. 46-ban visszatért Rómába, s mivel gyanuba fogták, hogy tagja volt a Caesar ellen szőtt összeesküvésnek, 43. számüzetett. Ekkor Brutus és Cassius táborába ment s haláluk után önállólag tovább folytatta a küzdelmet, az Ión-tengeren ő lett az úr, míg Asinius Pollio őt Antoniusszal 40. kibékítette. Mikor Antonius és Octavianus között kitört a háború, D. az előbbihez pártolt, de Kleopatrához való viszonya miatt csakhamar otthagyta és Octavianushoz csatlakozott. — 4. *Lucius D. Ahenobarbus*, az előbbinek fia, az idősebb Antoniának, Antonius triumvir és Octavia leányának férje, Kr. e. 16. konzul, mint Germania kormányzója Raetiába is átvezette seregét, később az Elbán is átvonult a germánok ellen. — 5. *Gnaeus D. Ahenobarbus*, az előbbinek fia, Germanicus leányának, az ifjabbik Agrippinának férje, Nero császár atyja, Kr. u. 32. konzul volt, később Szicilia prokonzula.

Domlaszenesítés, a szenesítendő fölhasított fát különös módon, ferdén fölállítva, paraboloid alakban összerakják, belül néhány póznából kürtőt készítenek, az egész farakást nedves földdel, kívül pázsittal vagy alommal letakarják és a kürtő aljában lerakott fát meggyujtják. Ezt a rakást *domlának* nevezik. Az Alpokban a fölaprított fát némelykor sziklafalhoz rakják. A domla alapterületét gyakran agyagfölddel verik ki és kifelé lejtősre készítik, hogy a tökéletlen égésnél keletkező fakátrány stb. lefolyhasson és esetleg összegyüjtethessék. A szenesítés ily módon rendesen 8 napig tart. A szenesítés tartama különben számos körülménytől függ. A D. kevésbbé gazdaságos, de sok esetben, nevezetesen hol a rőzsefa értékesítéséről van szó, v. ahol a faanyag kiszállítása költségesebb, mégis ajánlatos.

Dommel, 90 km. hosszú folyó Németalföldön. Peertől délre ered, Boxtell körül lesz hajózhatóvá, Hertogenboschnál egyesül az Aa folyóval, s ettől kezdve *Dieze* néven ismeretes; Crèvecoeur mellett ömlik a Maasba. Róla nevezték el a batáviai köztársaság egyik tartományát.

Dommer, *Arrey*, német zenei író, szül. Danzigban 1828 febr. 9., megh. a thüringiai Treysában 1905 febr. 18. Kőmetszést tanult, majd teológusnak készült; 1851 óta adta magát a zenére: Lipcsében Richter és Lobe voltak mesterei s az orgonán Schellenberg. 1863-ban Hamburgba költözött, a Hamburger Korrespondenz zenei rovatát vezette 7 évig; 1873. a városi könyvtár titkára lett. Ismeretes lett egy 8-szólamú zsoltára; sokkal érdemesebbek írói művei: Elemente der Musik (1862); Musikalisches Lexikon (1865, a Koch Henrik Kristóf-félének érdemes feldolgozása); Handb. d. Musikgeschichte (1867 és 1878), mely az újabb kutatásokat is értékesítette.

Domnarfoet, Svédország legnagyobb vasgyára a Dal-älf mellett, Kopparberg tartományban, a

szomszédos Borlänge helységgel (1906) 6000 lakossal.

Domnig, *Heinz,* Boroszló város kapitánya és Hunyadi Mátyás királyunk hű embere. Mátyás 1487. emelte ez állásra és D. hálából a király minden követelését hűségesen teljesítette. Mátyás halála után azonban az ellenséges polgárság D.-ot és Stein Györgyöt (Mátyás másik hívét) pörbe fogta; Stein még jókor Berlinbe menekült, D.-ot azonban halálra ítélték és lefejezték.

Domnus (lat.) a. m. Dominus; a katolikus szertartásban a D. szót csak emberekről beszélve használják, míg *Dominus*-szal az Istent jelölik.

Domnus *(Donus),* pápa, született Rómában, 676—678-ig uralkodott; az elpártolt ravennai érsekséget újból a pápai szék hatalmának vetette alá. Az állítólagos II. D. pápa a *Dominus papa* helytelen olvasásából származott tévedés. V. ö. *Gilsebrech* L., Jahrbücher des deut. Reiches (Berlin 1840).

Domodossola, járási székhely Novara olasz tartományban, 80 km.-nyire Novarától az Ossolai völgyben, a Toce és vasút mellett, (1901) 5016 lak. a XVIII. sz.-ból való szép plébánia-templommal. Az Ossolai völgy, amelyet felső részében Val Formazza-nak, középső részében pedig Val Antigorionak hívnak, a középkorban a novarai püspöké volt; 1416. a svájciak foglalták el, későbben pedig a Sforzák birtokába került. 1714-ben Ausztriának, 1735. pedig Szavojának jutott birtokába.

Domogled *(Domugled, Damogled),* 1106 méter magas hegy Krassó-Szörény vmegye orsovai járásában, közvetlenül Herkulesfürdő fölött, mely felé több száz méter magas sziklafalakkal esik alá. A herkulesfürdői közönség kedvelt kirándulóhelye. Róla *D.-hegység*-nek azon szaggatott, vadregényes hegysort nevezik, mely Orsovától a Cserna balpartja mentén ennek forrásáig huzódik, a Cserna völgye felé hatalmas sziklafalakkal, Románia felé azonban enyhébben ereszkedik. Mészkőzetek alkotják.

Domokos, kisk. Szolnok-Doboka vm. magyarláposi j.-ban, (1910) 909 magyar lak., postaügynökség, u. t. Magyarlápos. A község ref. temploma a reformáció előtt épült, megújították 1730 és 1777., megnagyobbították 1793. és 1830., benne XVII. és XVIII. sz.-beli felszerelési tárgyak vannak,

Domokos *bán,* 1. a Miskóc nemzetségből. Előkelő magyar úr III. Béla korában, ki egy 1194-iki oklevél szerint a királyi házzal is rokonságban volt. 1188—1193-ig országbiró és bodrogi ispán, 1194—1195-ig bán. 1194-ben neje és fia, Bors ispán beleegyezésével a kedhelyi vagy bors-monostori apátságot alapította. — 2. *D.* bán, l. *Osl Domokos.*

Domokos, 1. *Kálmán,* tanár, gazdasági író, szül. Debreczenben 1841 nov. 6., megh. u. o. 1895 jan. 17. Középiskoláit a debreczeni kollégiumban elvégezve, onnét a budai József-műegyetemre s a bécsi politechnikumba ment és Bécsben a képzőművészeti akadémián folytatta szaktanulmányait, melyek befejezése után Debreczen város almérnöke lett, mely minőségében egy évet töltvén, 1868. az akkor felállított debreczeni m. kir. gazd. felsőbb tanintézetnél az erőműtan, a földmértan, az építészettan és a rajzolás tanárává lett. 1876-ban ugyane tanintézet igazgatójává nevezték ki, mely minőségében haláláig működött. A gazd. szaklapokban megjelent számos, főleg a gazd. építészet körébe tartozó cikkein kívül munkái: *A hossz-, űr- és súlymértékek átszámítása* méterrendszerre. (Debreczen 1872); *A métermérték rendszer* (Budapest 1872); *Átváltoztatási falitáblák* a méterrendszerrel való számításokhoz (Debreczen 1873); *A földmérő, gyakorlati kézikönyv* különösen a gazd. intézetek hallgatói használatára (u. o. 1881); *Az építkező gazda* vagy hogyan építsük istállóinkat (Kolozsvár 1890); *A gazdasági építkezés kézikönyve* (Budapest 1894, az O. M. G. E. kiadásában).

2. *D. Márton,* debreczeni főbiró, szül. Debreczenben, megh. u. o. 1764 ápr. 3. 1735-től haláláig évenként mindannyiszor ismét megválasztott főbirája volt szülővárosának. Tudományosan képzett, jeles ember volt, ki különösen nyelvismeretével, jogtudományával és hitbuzgóságával tünt ki. Városának érdekeit nagyban elősegítette. A debreczeni ref. egyháznak buzgó gondnoka volt. Irodalmi téren is működött. Jelesebb művei: *A keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak kutfejeiről* (Osterwald után franciából ford., Debreczen 1745); *A keresztyén ethikának... rövid summája* (La Placette után franciából ford., u. o. 1750). Mindkettő név nélkül jelent meg. Egyéb dolgozatai kéziratban maradtak.

Domokósz, Thaumaki demosz főhelye a larisszai nomoszban (Thessalia); az Othrys hegynek északi lejtőjén fekszik, magas sziklán, erősségekkel van körülvéve; házainak legnagyobb része az antik Thaumakov romjaira épült; püspöki székes város; lakosainak száma (1906) 1550. Az utolsó görög-török háborúban öldöklő harcoknak volt szinhelye.

Domolykó *(Squalius,* állat), a ponty-félék családjába tartozó halnem, melyre jellemző, hogy feje nagy, szája öblös, bajusza nincsen, kampós torokfogai két sorban állanak, a külső sorban 2—2, a belsőben 5—5 fog van; hát- és hasúszószárnyának eredete egy vonalba esik. Fajai Európában, Ázsiában és Észak-Amerikában honosak. Közép-Európa folyóiban és tavaiban közönséges a *fejes D. (Squalius cephalus* L.), melynek hossza a 60 cm.-t is megközelítheti, súlya 4 kg.-nál is több lehet; ragadozó; május-jún. hónapokban ívik; hazánk vizeiben gyakori. Kevésbbé gyakori a *nyúl D. (Squalius leuciscus* L.); hossza legfeljebb 25 cm.; ragadozó; húsát nem sokra becsülik, márc.-áprilisban ívik.

Domonkos *(Dominicus),* a róla elnevezett rend alapítója, szül. Ó-Kasztilia Calaroga (Calaruega) falujában 1170., megh. Bolognában 1221 aug. 6. Atyja Guzman Félix, anyja az a Janka volt, kit a Domonkosrend mint boldogot tisztel. Tanulmányait a palenziai egyetemen végezte. 1195-ben az osmai rendi káptalan tagja s utóbb felszentelt pap lett. Mint ilyen főkép a prédikálás terén tünt ki nagy buzgalmával. Azevedo osmai püspök társaságában egy római útjáról visszatérve, találkozik azokkal a római prelátusokkal, akik az albigensek megtérítésével voltak megbízva. Ekkor támadt az az eszméje, hogy ezt a kommunista elvű eretnekséget csak az apostoli szegénység és legszigorubb aszketikus élet következetes keresztülvitelével lehet lehetetlenné tenni. Elhatározta

tehát, hogy ily alapon új szerzetesrendet alapít, s miután eszméjének megnyert két toulousei tehetős polgárt s még más 4 jámbor egyént, Rómába ment III. Incéhez, hogy tervéhez a pápa jóváhagyását megnyerje. A pápa utasította D.-t, hogy válasszon rendjének szabályzatot a már approbált szerzetesszabályok közül. Ez alkalommal ismerkedett meg Rómában assisi Szt. Ferenccel, kihez ez időtől fogva a legnemesebb barátság köteléke fűzte. Visszatérve társaihoz, Szt. Ágoston szabályát választotta. 1216 dec. 22. III. Honorius pápa az új rendet megerősítette. Ezután többnyire Rómaban és Bolognában élt, s utóbbi helyen halt is meg. IX. Gergely 1234. a szentek sorába iktatta. Emlékünnepe aug. 4. Legrégibb életrajza *Jordanus*, De principiis Ord. Praed. című munkában van, mely még a kanonizáció (1234) előtt iratott. A többire vonatkozólag v. ö. *Schmid* és *Lacordaire* műveit, melyek az idevonatkozó forrásokat felsorolják; *Drane*, Der h. D. (1890. Franciául is megvan, Paris 1893); *Delaidier*, Hist. diplomat. de St. D. (u. o. 1892—97); *Guiraud* (u. o. 1899); *Pradier*, Le grand fondateur (Tours 1902).

Domonkos, 1001-ben szent István alkancellárja és érsek volt. A pannonhalmi apátság alapítólevele őt már 998-ban érseknek nevezi, de a hely kitétele nélkül. Stilting, Schmitt, Katona, Pray, Batthyány, Koller, stb. őt tartották Esztergom első érsekének. Horváth Mihály megtámadván a pannonhalmi alapító-levél hitelességét, kiemelte, hogy abban D. neve más tentával van írva. Megtámadja magát a címet is, mert egy esztergomi érsek, ha egyáltalán volt kancelláriája Szt. Istvánnak, csak főkancellár lehetett. 1037-ben a bakonybéli apátság alapító-levele ismét D.-t mondja érseknek. Néhányan egynek mondották őt Sebestyén érsekkel. Karácsonyi szerint (Szt. István oklevelei, 156) D. csak 1020 után lehetett esztergomi érsek s így, Koppány lázadása idejéről szólva, csak elölegezve nevezhette magát annak. V. ö. *Horváth*, Az első esztergomi érsek, Századok (1868., 1—10); *Balics*, Kath. Egyháztört. I. (114—137); *Karácsonyi* (Szt.-István, 101—3., 136—145); *Erdélyi* László, A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei, 6—16.

Domonkosfa, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 706 magyar lak., u. p. Kercza, u. t. Pártosfalva. Románizlésű templomában régi falképek maradványai vannak.

Domonkos-kereszt (herald.), liliomvégű, feketével és ezüsttel négyelt kereszt.

Domonkos-kódex, vagy *Szt. Domonkos élete*, 1517. írt magyar nyelvemlék a N. Muzeumban. Leirója *Ráskai* Lea margitszigeti apáca volt, u. a., aki a Margit-legendát írta. Tartalma Szt. Domonkos élete és csodatételei. Megjelent a Nyelvemléktár III. kötetében 1874.

Domonkosok, más néven prédikátorok rendje (Ordo S. Dom. vagy Ordo Praedicatorum). Domonkos három szerzetes testületet alapított: 1206. Prouilleban a D. apácák rendjét, mely Domonkos 2-ik rendjének neveztetik; 1215. Toulouse-ban a prédikátorok rendjét; 1220. Lombardiában a militia Jesu Christi testületet, melyből a D. 3-ik rendje fejlődött. 1. A prédikátor vagy Domonkos-rend (alapítását illetőleg l. *Domonkos)* hivatása Isten igéjének hirdetése az egész világon s ezáltal a hívők megerősítése a hitben, az eretnekek és a pogányok megtérítése. Első kolostorai voltak Toulouse-ban (St. Romain), Rómában (S. Sabino), Párisban (St. Jaques), Bolognában (S. Nicolao). A második nagykáptalan 1221. a rendet 8 (spanyol, provence-i, francia, lombard, római, német, *magyar* és angol) tartományra osztotta, s a rend valóban rohamosan el is terjedt. A D. pápai engedéllyel mindenütt prédikálhattak, a pápa udvarában a Magister palatii domonkos lett (s ma is az), az egyházi inquizició egészen, a spanyol nagyrészt a D.-ra bizatott; a világ első egyetemein D. tanítottak, a pogányok megtérítésében, az eretnekek elleni küzdelemben szintén nagy szerepet játszottak. A középkor 2 legnagyobb tudósa (Nagy Albert és aquinói Szt. Tamás) e rendből valók; kivülök számos tudóst, kitünő festőket, 4 pápát, több mint 60 bíbornokot és 1000-nél több püspököt adott e rend az idők folyamán az egyháznak. A rend szervezete kétféle tagokból áll: papokból (clerici) és egyszerű szerzetesekből (fratres laici). A papok az ujoncév után 8 évig bölcseleti és teológiai tanulmányokkal foglalkoznak. A rend élén áll a *magister generalis*, ki azelőtt élethosszsziglan, jelenleg 12 évre választatik. Az egyes tartományok élén áll a *provincialis*, akit 4 évre választanak, mellette 4 választott *definitor* működik. Az egyes házak (convent) feje a perjel, kit szintén választanak. A rend törvényhozó testülete a nagykáptalan, melynek tagjai a rend generálisa, a tartományfőnökök és minden tartományból egy-egy választott tag. A rend ruházata fehér talár, ugyanilyen szinű skapuláré csuklyával, ezek fölött a nyilvános funkcióknál fekete köpeny, fekete csuklyával. A rendtagok húst nem élveznek, a zsolozsma közös imádkozására vannak kötelezve.

A Domonkos-rend címere.

Magyarországon a Domonkos-rend mindjárt alapítása után nagyon elterjedt. A 2. nagykáptalan 1221. *Paulus Hungarus*-t, ki azelőtt a bolognai egyetemen kánonjogtanár volt, 4 társsal (köztük a szentéletű Sadoc-kal) küldte Magyarországba. Csakhamar Győrött és Veszprémben (Lacordaire szerint Fehérváron és Veszprémben) kolostorokat építettek. Pál később a kúnok megtérítésére ment, s vértanu-halált szenvedett. A XIII. sz.-ban következő kolostoraik voltak hazánkban: bányai, budavári, esztergomi, gyulafehérvári, győri, kecskési, nyulszigeti, pataki, pécsi, pesti, szebeni, segesvári, székesfehérvári, vasvári, veszprémi, verőczei. — A rend 1244. és 1273. Budán tartotta nagykáptalanát. Hogy a D. a magyar szellemet mennyire ápolták, kitűnik abból, hogy IV. Béla uralkodása alatt 4 Domonkos ment el Kis-Ázsiába, hogy az ősmagyarokat fölkeressék. — Jelenleg a Domonkos-rendnek 5 konventje (Budapest, Szombathely, Sopron, Vasvár, Kassa) van hazánkban. 2. Domonkos 2-ik rendje (nő-szerzet). Tagjai szigorú böjt, hallgatás, imádság közt töltik életüket. A középkorban e szerzetrend is nagy elterjedést nyert.

Hazánkban a XIII. sz.-ban nevezetesek voltak a nyúlszigeti (a mai Margit-sziget), székesfehérvári és nagyszombati kolostorok. E rend egyik dísze volt IV. Béla leánya, Szent Margit.

Szt. Domonkos 1220. Lombardiában világi férfiakból alakította a Jézus Krisztus katonaságát *(militia Jesu Christi)*, mely az eretnekek ellen fegyvert fogott. Míg a férfiak harcoltak, a nők otthon a győzelemért imádkoztak. Az eretnekek elleni háborúk megszünte után is megmaradt ez egyesülés, melynek tagjai a világban élő férfiak és nők s ez az ú. n. harmadik rend. Később a nők közül többen közös kolostori életet kezdtek, letették az egyszerű fogadalmat, Jamora Domonkos-generálistól szabályzatot kaptak, melyet VII. Ince pápa 1405. megerősített. Ezen 3-ik rendnek voltak tagjai sienai Szt. Katalin és limai Szt. Róza. V. ö. *Schmid* Ottó, a Wetzer és Welte Kirchenlexikon, 2. kiad. 3. k. 1936—46. A magyar viszonyokról v. ö. *Ferrari*, De rebus Ungaricae provinciae s. Ord. Praed. (Viennae 1637).

Domony, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. gödöllői j.-ban, (1910) 1291 magyar és tót lak., vasúti állomás, postahivatal, u. t. Aszód.

Domoszló, nagyk. Heves vm. gyöngyösi j.-ban, (1910) 2384 magyar lak., postahivatal; gőzmalom, hitelszövetkezet, fogyasztási szövetkezet; lakói kosárfonást és vászonszövést űznek. U. t. Verpelét. A XV. sz.-ban itt vasbányák voltak. D. határában állott Oroszlánkő vára, az Aba nembeli Kompolthyak ősi fészke, mely a tatárjárás után épült. 1822-ben az Országh-családra szállt. L. még *Szilágydomoszló.*

Domosztroj (orosz) a. m. házi rend; az orosz kultur-történetre nézve fontos irodalmi emlék, a gyakorlati életmód és polgári erények kódexe, melyet 1560 körül szerkesztett és részben írt Silvester szerzetes, IV. Iván cár tanácsadója. A D. kéziratai egész a XVII. századig terjedtek s először Golochvasztov adta ki 1849. Moszkvában. (V. ö. Russische Revue, Szt.-Pétervár 1874.)

Domovoj, az orosz néphit szerint házi szellem, még pedig a család alapítójának, a ház építőjének lelke.

Dompelers (holland.) a. m. elmerülők, az újra keresztelők pártjához tartozó vallásfelekezet.

Dompteur (franc., ejtsd: dőntőr), a. m. állatszelidítő.

Domra, a mandolinhoz hasonló régi orosz húros hangszer, lapos dobalakú hangszekrénnyel és hosszú nyakkal; háromféle nagyságban készítik, u. m. diszkant, alt és basszhangú D.-t.

Domremy-la-Pucelle (ejtsd: —püszell), község Vosges francia départementban, 4 km.-nyire Cousseytől, a Maas és Vaire összefolyásánál, vasút mellett, kb. 300 lak. Itt született Jeanne d'Arc, az orléansi szűz, kinek szülőháza most is látható egy emléktáblával, melyen «Vive labeur, vive le roi Louys» olvasható. Ujabban nagyobb emléket és egy templomot emeltek a szűz tiszteletére.

Domstadtl (csehül: *Domašov)*, város Sternberg kerületi kapitányságban Morvaországban, vasút mellett, (1910) kb. 1300 lak., műmalommal. 1758 aug. 30. Laudon, az osztrák csapatok vezére itt foglalta le a poroszok nagy mennyiségű lövőszereit és N. Frigyest arra kényszerítette, hogy Olmütz ostromával hagyjon fel. E győzelem emlékére 1857 jún. 5. emléket állítottak fel.

Domum deductio (lat.), a német fejedelmi magánjogban az új házaspárnak jövő lakhelyére való ünnepélyes bevonulása.

Domus (lat.) a. m. ház. *D. divina*, a rómaiaknál a. m. császári ház. — *D. Dei*, Isten háza, templom. — *D. procerum*, a lordok háza, rövidítve Dom. Proc. v. D. P.

Don (lat. *dominus*, úr), Spanyolországban eredetileg a királyok, hercegek és általában a főnemesek címe volt; később állami szolgálatok fejében adományozták a királyok; ma már az előkelőbb s jómódú osztályok minden férfitagját így szólítják meg. Olaszországban e cím eredetileg csak a pápát illette, később a püspökök és apátok, azután a szerzetesek is használták s mai nap minden papot e névvel szólítanak meg. A szó nőnemű alakja a spanyolban *Doña*, az olaszban pedig *Donna.*

Don, növénynevek mellett: 1. (így is: *D. Don)*, David *Don*, Londonban a King collegium tanárának rövidített neve. Szül. Forfarban 1800., megh. Londonban 1841 dec. 8. Munkája: Flora Nepalensis (1825); Outlines of a course of lectures on botany (u. o. 1836). Brown róla nevezte el a Donia (Grindelia Willd.) fészkes virágot. — 2. George *Don*, az előbbinek testvére, szül. u. o. 1798 máj. 17., megh. Kensingtonban, London mellett, 1856 febr. 25. Munkája: A general history of the dichlamydeous plants (London 1831—1838). — 3. J. *Don*, a Hortus Cantabrigiensis (Cantabridge 1796, s még több kiadás) szerzője.

Don (az ókorban: *Tanaisz)*, folyó európai Oroszországban. Tula kormányzóság területén az Ivanov-tóból ered, előbb éd.-i, majd dk.-i irányban folyik, Dubovka táján csak 75 km.-re van a Volgától, de ismét megváltoztatja irányát és nagy kanyarulattal DNy.-ra fordul és 340 km² területű deltával az Azovi-tengerbe ömlik. Hossza a sok kanyarulat következtében 2134 km., szélessége 65—570, mélysége 2·5—15 m. között ingadozik. Mellékfolyóival együtt vízvidéke 430,259 km² területet öntöz. Jobbról felveszi a Szoszna, Csir és Donec, balról a Vorones, Bitjug, Choper, Medvedjica és Manics mellékfolyókat, ezek közül csak három hajózható. A deltának mintegy 30 ága közül a Kalancsá és a Kutjurmá fontosabbak. Felső folyását a Jepifani csatorna köti össze a Volgával, a Volgába ömlő Oka egyik mellékfolyójának közvetítésével. Több izben terveztek már csatornát azon a helyen, ahol a két folyó közel ér egymáshoz, de ez mindmáig terv maradt; azonban Donszkája és Carizin között már 1862 óta jár vasút. Gazdasági jelentőségét csökkenti csekély esése és a gyors eliszaposodás. Télen a jég miatt mintegy 100 napig nem hajózható. Többnyire gabonát szállítanak rajta, hetenkint háromszor Rosztov és Kalacs közt személyszállító hajó is közlekedik. Legélénkebb városa a deltavidéken Rosztov, jelentős halászattal; besózott halat és kaviárt egész Oroszországba szállítanak innen.

Dona (lat.) a. m. javak, adomány, ajándék; a donum többese.

Doña (sp., ejtsd: donnya; port. dona), urnő, l. *Don.*

Dona Bruta, l. *Befana.*

Donacia *Fabr.*, *sásbogár*, az aranybogarak (Chrysomelida) családjába tartozó rovarnem. Alakjuk nagyjában kisebb termetü (6—8—9 mm h.) cincérekére emlékeztető; szinük rendesen fémfényű zöld és csupasz a háti oldalon, míg a hasoldalon ezüstfehér, selymesen szőrözött. Vizi növényeken élnek, elsősorban a sáson. Lárváik a vizi növények víz alatti szárrészein és gyökerein élnek. Hazánkban is van több faja, így a legközönségesebb a *D. clavipes* Fabr. és a fehér tavi rózsán (Nymphaea) élő *D. crassipes* Fabr.

Donadio, *Bianca*, francia énekesnő, családi néven Blanche *Dieudonnée*, előkelő, de elszegényedett francia család gyermeke. Párisban nyerte kiképeztetését. 1873-ban lépett fel először a párisi olasz operában és oly diadalt aratott, hogy Strakosch impreszário több évre szerződtette. Báró Podmaniczky intendáns 1875. Budapestre is meghívta vendégszereplésre, ahol hosszabb időn át nagy sikerrel énekelt; vendégszerepelt ez idő alatt Kolozsvárott és Pozsonyban is.

Dona Francisca, 1851-ben alapított német gyarmat Santa Catharina braziliai államban, São Francisco kikötővárostól Ny.-ra (25 km, vasút- és hajóközlekedés). Területe 1444 km², kb. 30,000 (német és svájci) lak. Főtermények: rizs, dohány, mandioka, arrow, kukorica, bab, cukornád, kávé, ananász, narancs. Főhelye *Joinville* (l. o.); említendő még São Bento.

Donajecz, folyó, l. *Dunajecz*.

Donald, skót királyok. 1. *D. Mac Alpin*, a piktek királya, Kenneth bátyját követte a trónon 860—864-ig. — 2. *D.*, Konstantin fia, az előbbinek unokaöccse, Alban (Skótország) királya, uralkodott 889—900-ig. Heves küzdelmeket vívott a normanokkal, akik uralkodása alatt az Orkney-szigeteket elfoglalták. — 3. *D. Ban* (a Fehér), I. Duncan fia, bátyjának, III. Malcolm királynak halála után jutott a trónra 1093. Unokaöccse, II. Duncan, Malcolm legidősebb fia, angol segítséggel ugyan megbuktatta, de 1094. (Duncan megöletése után) ismét visszakerült a trónra, és közösen uralkodott Duncan öccsével, Edmunddal. Edgar, Malcolm harmadik fia azonban 1097. megint rátámadt Donald Banra, angol segítséggel legyőzte, börtönbe vetette és szemét kiszúratta. Fogságban halt meg.

Donaldson (ejtsd. donneldsz'n), *Thomas Leverton*, angol építész és művészeti író, szül. Londonban 1795 okt. 17., megh. 1885 aug. 1. Sokat utazott Francia-, Olasz- és Görögországban és építészeti tanulmányait egész sor, annak idején nagyrabecsült irodalmi műben értékesítette. Építészeti művei közül a legkiválóbbak: a Trinity Church; a University College Hall; Flaxman Hall és a University College, Londonban.

Donaldsonville, város Louisiana északamerikai államban, a Mississippi jobbpartján, New Orleanstól Ny.-ra (103 km), vasút mellett. Cukor-, rizs- és gyapotkereskedés. Lakossága (1900) 4105. Alapíttatott 1760.

Donalitius (voltaképen *Donaleitis*) *Keresztély*, litván költő, szül. Gumbinnen kerületben Lasdinelen nevű faluban 1714., megh. Tolmingkemenben 1780. 1732—37-ig Königsbergben teológiát tanult, 1740. Stallupönenben rektorrá neveztetett ki. 1743 óta mint lelkész működött Tolmingkemenben. Költeményeit (5 idill és 6 mese hexameterben), a litván nyelv csaknem egyetlen műköltészetét, kiadták Schleicher (1865) és Nesselmann (1869).

Donandi animo (lat.) a. m. ajándékozási szándékkal.

Donány, kisk. Trencsén vm. puhói j.-ban, (1910) 733 tót lak.; postahivatal, u. t. Puhó.

Donar, a germán mitológia egyik főalakja, a zivatarban robog kocsiján, melynek robaja a mennydörgés. Majd az összes germán törzseknél megvannak ez istenség tiszteletének nyomai; neki volt szentelve a régi germánok pihenő napja, a csütörtök *(Donnerstag)*. Legnagyobb tiszteletben a Skandináv-félszigeten és Izland szigetén állott *Thórr* néven (l. o.).

Donarium (lat.) a. m. áldozati ajándék, ugyancsak az a hely a templomban, ahol az áldozati ajándékokat őrizték.

Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur, Papinianusnak ez a nyilatkozata (Dig. 39. 5. 29.) szállóigévé lőn, mert az az ajándék, mely bőkezüségből, de jogi kötelezettség nélkül történik.

Dona superaddita (lat.) a. m. fölös adományok, a kat. dogmatika szerint az emberi természetben nem foglalt adományok, melyekkel Isten az első embert a paradicsomban felruházta. Ezek a következők: a megszentelő malaszt (donum supernaturale); az érzékiségtől való mentség; nagymérvű tudás; a test halhatatlansága (dona praeternaturalia). Azért mondjuk ezeket fölös adományoknak, mert az emberi természet lényegében nem foglaltatnak, s Isten ez adományok nélkül is teremthette volna az embert. Ez lett volna az ú. n. *status naturae purae*. E fölös adományokat, melyek az utódokra is átszállottak volna, az első emberpár az eredendő bűn által elvesztette *(Status naturae lapsae)*. Krisztus a megváltás által a megszentelő malasztot visszaszerezte ugyan, a többi adományokat azonban nem. *(Status naturae reparatae)*. V. ö. *Hurter*, Theol. dogm. compendium. II.

Donászy *Ferenc*, író, a m. kir. államnyomda hitelosztályának osztályvezetője, szül. 1862. Zalaegerszegen. Írt és fordított több regényt és elbeszélést, főképen az ifjuság számára. Főbb művei: *Egy magyar diák élete Mátyás király korában* (Budapest, 1893, 3. kiad. 1906); *Toldy Miklós* (1894); *Őserdőkön, tengereken* (1894, 2. kiad. 1907); *Buda hőse* (1896); *Rejtélyek a történelemből* (1897); *Életünket és vérünket* (1898); *Villámsugár* (1898); *Szigetvár és Eger hősei* (1901); *Az arany szalamandra* (1906); *Tengereken innen, tengereken túl* (1907).

Donát *János*, festőművész, szül. 1744 dec. 21. Kloster Neuzellben, megh. 1830 máj. 11. Pesten. Festészeti tanulmányait a bécsi akadémián végezte, ahol Cobenzl gróf révén kapta az első nagyobbszabású megrendelést a tescheni békekongresszus 7 diplomatájának arcképeire, ezek Teschenbe kerültek s szerzőjük nevét csakhamar ismertté tették. 1810-ben Bécsből Pestre költözködött s ettől fogva két évtizeden át a magyar közélet jeleseinek nagy soráról festett s rajzolt arcképeket. Igy festette 1812. Kazinczy Ferencet

és 1815. Virág Benedeket (Szépművészeti Muzeum), Bihari cigányprimást, Ürményi judex curiae családját, Kemnitzert, Forgách grófot, Grassalkovicsot, Rudnay primást stb. Sok oltárképet is festett selmeczbányai, zágrábi, tatai, bécsi stb. templomok számára. II. Józsefet ábrázoló nagy képei közül egy Milanóba, egy Amerikába került. Tipikus mestere volt kora izlésének s annyira meghonosodott nálunk, hogy még Kazinczy is magyarnak, erdélyi születésünek tartotta. Történelmi Arcképcsarnokunkban is van egy sora szaporán készült arcképeinek. V. ö. *Kunits*, Topograf. Beschreibung d. Königr. Ungarn (Pest 1824).

Donatae, l. *Donátok.*

Donatarius (lat.) a. m. a megajándékozott.

Donatello, tkp. *Donato di Niccolò di Betto Bardi*, olasz szobrász, szül. Firenzében 1386., megh. 1466 dec. 13. A firenzei székesegyház szobrászati díszítésén dolgozó művészek hatása alatt képezte ki magát, talán Ghibertinek is segédje volt és 1402–04-ig állítólag Brunelleschivel Rómában tartózkodott. 1408-ban két prófétát ábrázoló márványszobrocskát készít el a székesegyház Porta della Cintolája fölé. Ezek, valamint következő művei, Dávid márványszobra (Firenze, Museo Nazionale), János evangélista ülő szobra a firenzei székesegyházban, a Poggio Bracciolininek elnevezett szobor (u. o.), valamint a firenzei Or San Michele templom külsején levő fülkékbe készített szobrok, a Szt. Péter és Szt. Márk a késő középkori szobrászat hagyományos formáitól való fokozatos fölszabadulását, a test organikus ábrázolásának és a pszichológiai kifejezésnek mind erősebb hangsúlyozását árulják el. Az ifjú Szt. György lovag márványszobra, melyet 1416. készített az Or San Michele templom számára (ma a Museo Nazionaléban, az eredeti helyen bronzmásolat), az első fontos tetőpont D. pályáján, a mester legnépszerübb müve, a tettrekész energiának a középkor szellemétől fölszabadult plasztikus kifejezése, a fülke alatt a hősnek a sárkánnyal való viadalát ábrázoló eleven márványdomborművével. Már legelső müveinek egyike, a Brunelleschivel vetélkedve fából faragott feszület (Firenze, Sta Croce) elárulja D.-nak kortársait túlszárnyaló realisztikus törekvését: különös erővel, szinte szélsőségben nyilvánul ez azokon a szobrokon, amelyeket 1416 óta faragott a székesegyház campanilejének díszítéséül. Keresztelő Szt. János, Habakuk és Jeremiás próféták, Ábrahám áldozata (segédjének, Giovanni il Rossónak közreműködésével), de különösen Dávid király szobra, a híres Zuccone (tökfej), valamennyi valóságos, élő egyéniségek megkapó valószerüségű képei, melyekhez később Niccolò da Uzzano színezett terrakotta-mellszobra csatlakozik.

A 20-as évektől kezdve, a campanile szobrain kívül D. nagy architektonikus-dekorativ munkákkal is foglalkozott (részben Michelozzóval együtt). Egymásután keletkeztek Baldassare Cossa (XXIII. János pápa) síremléke a firenzei keresztelő templomban (1423—27), a későbbi olasz síremlékek fontos mintaképe, a Heródes lakomáját ábrázoló bronzdombormű és bronzszobrocskák a sienai keresztelő templom keresztelőkútján, Rinaldo Brancacci síremléke a nápolyi St. Angelo a Nilo templomban, továbbá a pratói székesegyház külsején levő szószék, melynek fő dísze, a táncoló, zenélő gyermekeket ábrázoló domborművek, D. híres *puttói*, még fejlettebb formában lépnek föl a firenzei székesegyház számára készített énekkarzaton (ma a firenzei székesegyház muzeumában); márványtabernákulum a római Szt. Péter templom egyik kápolnája számára, az angyali üdvözlet nagy csoportját magában foglaló tabernákulum a firenzei Sta Croce templomban. Azonkívül nagy számmal keletkeztek kisebb művek, különösen Madonna-domborművek (pl. berlini muzeum), melyeket a quattrocento későbbi genreszerű Madonnáival szemben mélységes komolyság jellemez.

A 30-as évek elejétől kezdve D. sokat dolgozott Cosimo de' Medici számára. Valószinüleg az ő megbizásából készültek a firenzei Museo Nazionaléban levő Amorino és Dávid bronzszobrok, különösen az utóbbi fontos D. művei sorában és az olasz szobrászat történetében: a renaissance első teljesen szabadon ábrázolt meztelen szobra. A Mediciek számára díszítette D. a firenzei S. Lorenzo templom sekrestyéjét terrakotta-domborművekkel és 2 bronzajtóval, melyek domborművei, páronkint fellépő apostolok és szentek, a drámai jellemzés megkapó példái.

1443—1453-ig D. Padovában tartózkodik. Két nagy föladat foglalkoztatta ott: az 1443. elhúnyt Gattamelata (tkp. Erasmo de' Narni) zsoldosvezér lovasszobra (l. a *képmellékletet)* és Szt. Antal templomának főoltára. A nagyszerű, komoly, méltóságteljes lovasszobor, az első ilyen nemű nagy mű az ókor óta, D. legmonumentálisabb műve, mely igen nagy befolyást gyakorolt a későbbiekre. A főoltár, melynek gazdag, bronzszobrokból és domborművekből álló díszeinek elkészítésén a segédek egész sora közreműködött, a Szt. Antal csudáit és Krisztus sírbatételét ábrázoló domborművekben D. drámai művészetének tetőpontját mutatja.

1453-ban D. hazatért Firenzébe. Öreg korának alkotásai közül néhány erősen realisztikus szobron (Ker. János faszobra, Velence, S. Maria dei Frari; Ker. János bronzszobra, Sienai székesegyház; Mária Magdolna faszobra a firenzei keresztelőtemplomban) kívül különösen 2 nagy mű emelkedik ki: Judit és Holofernes bronzcsoportja, mely eredetileg a Medici-palotának D. által antik minták után készített medaillonokkal díszített udvarában állott (ma Firenze, Loggia dei Lanzi), az újkor első valóságos szoborcsoportja, mely a legélesebb jellemzésre való törekvésről tanuskodik, továbbá a firenzei S. Lorenzo templom két szószéke, melynek segédei közreműködésével elkészített bronzdomborművei a drámai fölfogást megkapó, helyenkint túlhajtott erővel juttatják kifejezésre.

D. művészete korszakalkotó az olasz szobrászat történetében. Az egész XV. sz. az ő hatása alatt áll, mindenütt az ő eszméinek továbbfejlesztésével találkozunk. A középkori művészettel szemben az ember valószerű, organikus és drámai, valóban plasztikus és monumentális ábrázolása, új műfajok kifejlesztése, a bronzszobrászatnak nagy mértékben való fölkarolása rendkívüli jelentőségű volt a jövőre nézve. V. ö. *Semper* (Bécs

Donatello cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

DONATELLO: GATTAMELATA ZSOLDOSVEZÉR LOVASSZOBRA
(PADOVA)

1875 és Innsbruck 1887); *Müntz* (Páris 1885); *Cavallucci* (Milano 1886); *Schmarsow* (Boroszló 1886); *Pastor* (Giessen 1892, új kiad. Berlin 1906); *Éber* (Budapest 1903); *Meyer* (Bielefeld-Leipzig 1903); *Schottmüller* (München 1904); *Schubring* (Stuttgart 1908) monográfiáit.

Donáth, 1. *Gyula*, orvostanár, szül. Baján 1849 dec. 3. Tanulmányait Bécsben és Innsbruckban végezte, ahol 1873. orvosdoktorrá avatták. U. i., aztán Bécsben és Grácban tanársegéd volt, 1877. pedig a gráci műegyetemen a fizikális kémiából magántanár. Az 1877—78-iki orosz-török háborúban vezette a kazanliki sebészeti lazarettet. 1878—1883-ig Baján, mint gyakorló orvos, 1883—85-ig külföldön, Westphal, du Bois-Reymond, Helmholtz, Virchov laboratoriumaiban Berlinben, Charcot klinikáján Párisban működött. 1885 óta Budapesten ideg- és elmeorvosi gyakorlatot folytat. 1902-ben a Szt. István kórház idegosztályának főorvosává nevezték ki. 1903-ban az ideggyógyászatból magántanári képesítést, 1908. rendkívüli egyetemi tanári címet nyert. D. irodalmi munkássága rendkívül sokoldalú, az ideg kór- és gyógytan és a pszichiátrián kívül kiterjed a kémiára, gyógyszertanra, szemészetre, belorvoslásra, bakteriológiára stb. 1891 óta a havonkint megjelenő *Klinikai füzetek* szerkesztőtulajdonosa, 1908 óta főszerkesztője a német, francia és angol nyelven megjelenő *Epilepsia* című folyóiratnak. Dolgozatainak, monográfiáinak száma jóval meghaladja a 250-et, amelyek magyar, német, francia, angol és amerikai folyóiratokban jelentek meg. D. a magyarországi alkoholellenes mozgalom egyik vezetője, az absztinens orvosok egyesületének megalakulása óta elnöke. Sok külföldi folyóirat munkatársa.

2. *D. Gyula*, szobrász, szül. 1850 márc. 13. Budapesten, megh. u. o. 1909 szept. 27. Rendszeres szobrászati tanulmányait 1867. kezdte Münchenben, s azután Bécsben és Drezdában is, hol mint tanítvány, hol mint segédmunkás dolgozott Hertelnél, Sempernél, Wagmüllernél. Korán kezdett szerepelni a nyilvánosság előtt, mint dekorativ szobrász. Az 1873-iki bécsi kiállítás főkapujának szobrászati dísze tőle való, 1880-tól kezdve pedig, mikor már Budapesten telepedett le, egész sor dekorativ szobrot készített: az Operaház számára Arezzo-t és Pergolese-t, a honv. minisztérium palotája számára Zrinyit; a Vigadó számára Füredit, mint a magyar népdal megszemélyesítőjét (1882); az Andrássy-úti Krausz-palota számára művészi kútat (1884). Igazi erejét a 90-es évek óta érvényesítette, midőn Huszár Adolf síremlékével (készült 1893.) megnyitja temetői szobrainak nagy és díszes sorát. Csakhamar őt tartották e műfaj legkiválóbb mesterének s rábízták Ligeti Antal síremlékét (1896); Petényiét (1898); Kammermayer és Vajda sírját (1899); Csemegi (1900), Lipthay (1902), Teleszky (1904) s mások síremlékét (valamennyi a budapesti Kerepesi-temetőben). D. nagy mintázó készségével párosult bizonyos szimbolikus él is, ami kiválóan alkalmassá tette őt efajta feladatok megoldására. Nagyobb emlékművei elseje a Bánhidán a millennium emlékére felállított óriási méretű Turul (rézből trébelve, maga a madár 21 m. magas) s egy kisebb Turul, hasonlóan réztrébelés a budai kir. várban (1903). Ugyanebben az évben leplezték le Bártfán Erzsébet királyné szobrát (bronz) s utóbb a király által a nemzetnek adományozott tíz szobor egyikét, Werbőczyt (Budapest, márvány). D. nemcsak mint szobrász, hanem személyes tulajdonságainál fogva is egyik tipikus alakja volt a budapesti művésztársaságnak, amelynek ő volt mintegy kovásza. Ezernyi adoma szól tréfás ötleteiről, melyekkel magános, igénytelen életét fűszerezte.

Donati, l. *Donátok.*

Donati, 1. *Cesare*, olasz novellaíró, szül. Lugoban 1826 szept. 27., élénk részt vett az 1848-iki felkelésben (írt akkor egy röpiratot is: Una parola agl' Italiani), azután ujságíró volt Firenzében, 1859. pedig hivatalnok a közoktatásügyi minisztériumban. Szerkesztette volt a következő lapokat: L'Eco D'Europa, Lo spettatore, L'Indicatore letterario, L'Independenza italiana; legjelentékenyebb munkája: Dizionario della giurisprudenza toscana dal 1800 al 1850 (1851—53); kedvelt elbeszélései: Per un gomitolo; Arte e natura; Diritto e rovescio (Fir. 1858); Povera vita (Milano 1874); Foglie secche (u. o. 1874); Buon anno! novelle e fantasie (u. o. 1875); Flora Marzia, Storia di mezzo secolo (1876); Rivoluzione in miniatura, 1847—49 (u. o. 1876); La Signora Manfredi (Verona 1884).

2. *D., Giambattista*, olasz csillagász, szül. Pisában 1826 dec. 16., megh. 1873 szept. 20. Több üstököst fedezett fel, köztük a nagy 1858 VI-ot is, mely D. nevét viseli. 1864-ben igazgatója lett az arcetrii (Firenze mellett) obszervatóriumnak.

Donatia *Forst.* (növ.), a Saxifragaceae család génusza két fajjal a déli földtekén. Az antarcticus erdős vidék sűrűn leveles, gyepet alkotó növényei; bőrnemű, szálas, hegyes levelekkel és fehéres ülő virágokkal. Az egyik Dél-Chilében, a másik Uj-Zéland hegyein honos.

Donatio (lat.), 1. ajándékozás, az a vagyoni juttatás, mellyel az egyik fél a maga vagyonából a másikét gyarapítja, azzal a megegyezéssel *mindkét fél* részéről, hogy a gyarapítás ingyenes, melyet peres úton követelni nem lehet (nullo iure cogente). Az ajándékozás Justinianus szerint történhetik elengedéssel (liberando), tulajdonbaadással (dando), sőt igéréssel is (promittendo), melyet beperesíthetővé tett a keresztény egyházak s alapítványok érdekében. Az ajándékozás nem érvényes a hitvestársak közt. Az ajándékozást korlátozza a lex Cincia. Az 500 aranynál nagyobb ajándék bejelentendő (insinuatio). Az ajándékozás visszavonható a háládatlanság következtében. — 2. *D.* a. m. adomány, *D. regia* a. m. királyi adomány, *D. palatinalis* a. m. nádori adomány, *D. de manibus regiis* a. m. királyi kézből történt és *D. litigiosa* a. m. peres adomány; *D. pura* a. m. tiszta, *D. mixta* a. m. vegyes adomány. *D. mortis causa*, halál esetére ajándékozás. L. még *Adományrendszer.*

Donatio ante nuptias, a jegyesek közti ajándékozás, a házasság megkötésének reményében.

Donatio Constantini (lat.) a. m. Constantinus császár adománya. Valószínüleg a VIII. sz.-

ban koholt adománylevél, melyben az említett császár hálából I. Szilveszter pápának és utódainak ajándékozta Rómát és egész Itáliát, császári hatalommal ruházta fel s hit dolgában legfőbb biróvá tette. E koholt oklevelet az egész középkoron át hitelesnek tartották s az Ál-Izidori gyüjteménybe is bevették. Először Laurentius Valla humanista iró mutatta ki a D. hamis voltát 1440. megjelent: De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio c. munkájában. Azóta kétségkívül megállapították a D. koholtságát, csak a koholás ideje, helye és szerzője bizonytalan. V. ö. *Brunner-Zeumer,* Die Konstantinische Schenkungsurkunde (Berlin 1888, a szöveg kritikai kiadásával); *Döllinger,* Die Papstfabeln des Mittelalters (Stuttgart 1890, 2. kiadás); *Mayer,* Die Schenkungen Konstantins u. Pipins (Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht, Tübingen 1904).

Donatio propter nuptias, Justinianus óta a hozomány (dos) az egybekelés *után* is növelhető, s a házasság tartama alatt szaporítható. Most már a hozomány viszonzására célzó ajándékozás, D. az egybekelés után is adható. A hozomány viszonzása (antipherna).

Donatio remuneratoria. Az ajándékozás ingyenes jogügylet, bőkezüségből (liberalitas), ha nem is mindég *önzetlenül,* hanem *önkéntesen;* úgy hogy ide nem tartozik, amit perrel lehetett volna követelni, azonban erkölcsi indító ok, pl. a szivességet szivességgel viszonozni, a háládatosságot tanusítani, gyakorolhat indító okot az ajándékozásnál. Ez a D.

Donatio sub modo. Az ajándékozó fél kikötheti (modus), hogy az ajándékkal megtisztelt személy a neki jutott értékből többet-kevesebbet fordítson arra a célra (modus), melyet az ajándékozó kitüzött, pl. utazásra, sírkőállítására. Az ajándékot a kikötött szolgáltatás terheli. Ha az ajándékozás megtörtént, követelhető a modus teljesítése. Erre óvadék is követelhető.

Donatio titulo juris armorum, l. *Fegyverjog.*

Donatisták, skiszmatikus (szakadár) felekezet Észak-Afrikában a IV. sz.-ban. A szakadásra a karthagói püspökválasztás szolgáltatott okot 311. Midőn ugyanis Mensurius érsek halála után Caecilianus főszerpapot választották meg érseknek, egy erős ellenpárt az új érseket nem akarta elismerni az alatt az ürügy alatt, hogy az őt felszentelő aptungai püspök, Felix, a lefolyt diocletiáni üldözés alatt a szent könyveket kiszolgáltatván, az egyháztól és hittől elszakadt, s mint ilyen (traditor) a Szentlelket nem oszthatta és Caecilianus helyébe Majorin lectort szentelték föl, kinek utóda Donatus volt, kitől a felekezet nevét vette. Karthagóban tehát két püspök volt, az egyház egysége megszakadt, és a szakadárság innét tovább terjedt Afrikába. Nagy Konstantin Caecilianust ismerte el törvényes püspöknek; szintígy nyilatkozott a római (313) és az arlesi (314) zsinat is. De a D. nem akarták magukat a zsinati ítéleteknek alávetni, mire Konstantin bezáratta templomaikat és püspökeiket számüzte. Még szigorubban lépett fel ellenük Constans, ami nagymérvű zavargásokra adott alkalmat, mert a D. ahol csak lehetett, hallatlan kegyetlenséget követtek el a katolikusokon. A *circumcelliók* rajongó csapata, kiket a D. harcosoknak (Agonistici, Milites Christi, v. Campitae) neveztek el, irtó- és rablóháborút indított a katolikusok ellen, megrabolták s leöldösték őket, és ez szerintük mind vallási buzgalomból történt. A halálos csapást a D.-ra Szt. Ágoston mérte részint iratai, részben a nagy vitatkozás által (411), melyben a császári biztos, Marcellin, a fejedelem nevében jelenté ki a katolikusok győzelmét. Ágoston ékesszólásának eredménye lett, hogy több püspök és világi visszatért az egyház kebelébe. A hozott szigorú törvények és vandalok részéről ért üldöztetésük alaposan megfogyasztotta a D. számát, végre Afrikának a szaracénok által való elfoglalása után, a VII. sz. elején, elenyésztek. V. ö. *Ribbeck,* Donatus u. Augustinus (Elberfeld 1858); *Deutsch,* Drei Actenstücke zur Geschichte des Donatizmus (Berlin 1875); *Völter,* Der Ursprung des Donatizmus, nach den Quellen untersucht u. dargestellt (Freiburg und Tübingen 1883); *Leclercq,* L'Afrique chrét. I. (1904).

Donativum (lat.), a római köztársaság korában diadalmenet alkalmával, a római császárok idejében ünnepélyes alkalmakkor (trónralépés, születésnap stb.) a katonák között szétosztott ajándék. Az ily alkalmakkor a szegényebb néposztálybelieknek élelmiszerekben adott ajándéknak neve: congiarium.

Donátok (lat., *Donati [fratres]* és *Donatae),* a karmelitáknál (bencéseknél is) laikus testvérek, akik hosszabb idejű noviciátus után leteszik a 3 fogadalmat és tulajdonképen rendtagok (hasonlóképen a Donatae az ágostonrendieknél). Ellentétük egyes rendekben a fogadalom nélkül való *oblatusok* (l. o.).

Donator (lat.) a. m. adományozó, ajándékozó. Különösen a középkorban azokat szokták így nevezni, akik valamely templom számára oltárképet, festett ablakokat stb. rendeltek. A festményeken gyakran ábrázoltatik a D. családjával együtt, v. legalább annak címere. *Donatrix* adományozó nő.

Donatus, az ilyen nevű. a IV. sz.-ban élt grammatikusról elnevezett XV. sz.-beli fatáblanyomatok. Olvasókönyvek s nyelvtani kivonatok voltak. Alig maradt néhány darabjuk reánk.

Donatus, 1. *Aelius,* római grammatikus és rétor a Kr. u. IV. sz. közepén. Ars grammatica-ja, a középkor latin tanításának fő eszköze, két kidolgozásban (Ars maior, Ars minor) maradt reánk. Kiadta Keil a Grammatici Latini IV. kötetében. Van tőle egy becses Terentius-kommentár is (a Heantortimorumenos kivételével), mely egy másik Terentius-kommentárral van összetákolva. Kiadta Klotz Terentius-kiadása 2. köt. (Leipz. 1840).

2. *D. Tiberius Claudius,* szintén római grammatikus Kr. u. 400 táján; retorikai-esztetikai kommentárt írt az Aeneishez, mely fennmaradt.

3. *D.,* a donatista felekezet alapítója, l. *Donatisták.*

Donatus-kereszt. A szuverén máltai lovagrend egyik osztálya, melyet a rend körül érdemeket szerzett nem nemes egyének nyerhetnek. Jelvényük a nyolcágú fehérzománcos johannita kereszt, melynek felső ága arany, a II. osztályú donatusoknál a mellkeresztnek felső ága hiányzik.

Donatusok, l. *Johannita-rend.*

Donaueschingen, város Konstanz badeni kerületben, 59 km.-nyire Villingentől, vasút mellett, a Brege és Brigach egyesülésénél, 680 m. magasban, (1905) 3884 lak., kefekötéssel és sörgyártással; a Fürstenberg hercegek régi kastélyával, amelyben 60,000 kötetből, értékes kéziratokból és inkunabulumokból álló könyvtár, kép- és éremgyüjtemény van. A kastély udvarán fakad egy forrás, a Duna-forrás, amely az egyesült Bregebe és Brigachba foly; ezeket azután Dunának nevezik.

Donaukreis, l. *Dunai kerület.*

Donaumoos, 110 km² területü sík vidék Svábország és Oberbayern bajororszagi kerületekben, a Duna jobbpartján. Egykor mocsaras volt, vizét csatornákon, amelyeken 200-nál több híd van, levezették és így a földjét kapásnövények, meg fű termelésére alkalmassá tették.

Donauried, lápos, leginkább sással borított terület, mely Ulm alatt főkép Bajorországban és Württembergben balról Gundelfingenig, jobbról a Lech folyóig 65 km. hosszuságban, 8 km. szélességben terül el.

Donaustauf, község Felső-Pfalz bajor kerületben 10 km.-nyire Regensburgtól, a Duna balpartján, (1910) 1276 lak. Közelében egy magaslaton van a Walhalla, a németek híres panteonja, egy másik hegyen pedig az 1634. a svédektől lerombolt Stauf erősség romjai.

Donauwörth, az ugyanily nevű járás székhelye Bajorország Schwaben kerületében, 41 km.-nyire Augsburgtól; a Duna és Wörnitz összefolyásánál, vasút mellett, fontos dunai kikötő, (1910) 4585 lak., kender- és lentermeléssel, Bajorország legnagyobb marhavásáraival; az egykori bencésapátság templomának egyik mellékkápolnájában Brabanti Máriának síremléke látható. A 30 éves háborúban 1632 márc. 27. Gusztáv Adolf Lauenburg hercegétől rohammal vette be; 1634. pedig Ferdinánd király foglalta el. A közeli Schellenbergnél 1704 júl. 2. Marlborough és Badeni Lajos az egyesült franciákat és bajorokat megverte. 1805 okt. 6. a Soult vezérlete alatt álló franciák az osztrákok élén álló Mackot itt a Dunán átszorították.

Donawitz, falu Leoben kerületi kapitányságban Stiriában, 3 km.-nyire Leobentől, vasút mellett, (1910) 15,649 lak., nagyszerű vasművekkel és kohókkal, meg szénbányákkal.

Donax *Lin.* (állat). A szifóval birók *(Siphonida)* rendjén és az öböllel ellátott köpenybenyomatu *(Sinupalliata)* kagylók csoportján belül a Donacidae Desh. családjába tartozó kagylónem. Az eocén kortól, tehat a harmadkor elejétől kezdve napjainkig élnek. Mintegy 12—15 kövült és 100 élő faja ismeretes. A *D. lucida* Eichw. csakis a szarmát korban élt, tehát a szarmát-korbeli üledékekre igen jellemző vezérkövület.

Don Benito, város Badajoz spanyol tartományban a Guadiana balpartján emelkedő dombon, vasút mellett, (1900) 16,565 lak., akik kitünő szöllőt, gyümölcsöt, főzeléket és dinnyét termesztenek. A XVI. sz.-ban alapított város mellett 1809 márc. 19. a franciák a spanyol hadakon győzedelmeskedtek.

Don Bosco, *Giovanni*, olasz szerzetalapító és író, szül. 1815. Castelnuovo d'Astiban, megh. 1888. Torinóban. Buzgó gyüjtésének segítségével megalapította a Szalézi Szt. Ferencről nevezett *Szaleziánusok* rendjét, amelynek feladata a szegény vagy elhagyott gyermekeknek gazdasági vagy ipari munkássá való nevelése. A rend rövid idő alatt annyira felvirágzott, hogy midőn D. meghalt, már mintegy százötven háza volt, amelyekben közel háromszázezer gyermeket neveltek föl. Megírta Szent Péter (1867) és Szent József életét (1893); jótékony művének terjesztésére pedig megalapította a Bollettino Salesiano c. folyóiratot.

Don Carlos, l. *Carlos.*

Doncaster (ejtsd: donkesztr), város West-Ridingban, York angol countyban, a Don mellett, 7 vasúti vonal találkozásánál, (1911) 30,520 lak., jelentékeny fonó- és szövő-gyárakkal, lokomotiv- és vasúti kocsigyártással és igen élénk állat- és búzakereskedéssel. Az 1703. alapított szeptemberi lóversenyek ez időre még most is igen sok embert vonzanak falai közé.

Donchery (ejtsd: donseri), város Ardennes francia départementban, 5 km.-nyire Sedantól, a Maas és vasút mellett, (1901) 1722 lak., üllőkészitéssel, gyapjufonással és posztószövéssel. Egykor meg volt erősítve és falai most is állanak. A mellette levő kastélyban találkozott sedani győzelme után Vilmos porosz király foglyával, III. Napoleonnal.

Donda *(Ancistrodon rhodostoma* Boie, állat), a csövesfogú kígyók csoportjába, a vipera-félék családjába tartozó mérges kígyófaj. Sziámban és Jávában honos; hossza 95 cm.; egyike a legszebb, de legmérgesebb kígyóknak.

Donde, 400—600 m. magas fensík Német-Kelet-Afrikában. Kedvező csapadékviszonyainál fogva roppant termékeny és vaddús vidék s éppen ezért a föld egyik legjobb cserkésző helyének nevezik. A gyakori rablóhadjáratok folytán gyéren lakott vidék. Lakói a vadonde-k, az É.-ról jött vangindók (14—16,000) kis falvakban tartózkodnak. D.-n át tervezik a Nyassa-tó felé vivő vasutat.

Donders, *Franz Cornelius*, hollandi orvos, szül. Tilburgban 1818 márc. 27., megh. Utrechtben 1889 márc. 24. Doktorrá avatása után mint «Lector anatomiae et physiologiae» az utrechti katonaorvosi iskolában működött 1848-ig, amikor az utrechti orvosi egyetemre hívták meg ugyanezen tárgyak rendkívüli tanárának. Már ezen állásában is magára vonta a figyelmet a szem fiziológiáját és kórtanát tárgyaló cikkeivel, de nagyobb működést ez irányban csak rendes tanárrá való kinevezetése után (1852) fejtett ki; 1862. Schröder Van der Kolk halálával megüresedvén a fiziológiának rendes tanszéke, erre D.-t nevezték ki, hol a 3 évvel később berendezett fiziológiai laboratoriumban folytatta hasznos működését. A szemészeti fiziológia terén korszakalkotó nevet hagyott hátra az alkalmazkodási, a fénytörési rendellenességek stb. leirásával. Nagyobb művei: Physiologie des Menschen; Astigmadisme en cilindrische glazen; Refractionsanomalien, oorzaken van strabismus; The anomalies of refraction and accomodation; De l'action des mydriatiques et des myotiques; Ueber Farbensysteme, stb.

Don Dongó, *Várady* Antal (l. o.) írói álneve.

Don-dos a. m. *albino* (l. o.).

Dondra v. *Dondera*, Ceylon-sziget déli végső sziklás hegyfoka, amelyet homokos földnyelv köt a szárazhoz. Rég idők óta mindig szent helye volt a hinduknak, és egykoron itt állott a híres Dondera, vagy mint Ptolemaios ismeri, Dagana luna sacra nevű város, amelyben óriási templomban ember nagyságú arany bálványszobor állott és ezt több ezer bramin szolgálta és 500 bajadér táncolta körül naponként. A várost és a szt. templomot 1587. a portugálok feldúlták; romjai maig is láthatók.

Dondukov-Korzakov *Mihajlovics Sándor* herceg, orosz államférfiú, szül. 1822., megh. 1893 ápr. 28. Anyai ágon egy kalmuk khán származéka, atyja *D. Mihály* herceg, a pétervári akadémia alelnöke volt. Kitüntette magát a kaukázusi és krími hadjáratokban, s Kijev kormányzója lett. Egyik legerélyesebb előharcosa volt a pánszláv politikai törekvéseknek. 1878-ban Bulgária főkormányzójává nevezték ki. 1879-ben a cár nevében megnyitotta Tirnovában az első bolgár nemzeti gyűlést, de fejedelemmé való választatását a cár ellenezte. 1880-ban harjkovi kormányzóvá, 1881. az odesszai katonai kerület parancsnokává és Odessza kormányzójává, 1882. pedig kaukázusi kormányzóvá és hadparancsnokká nevezték ki; 1890. a birodalmi tanács tagja lett.

Doneau, *Hugo,* l. *Donellus.*

Donec, folyó európai Oroszországban, a Donnak legtekintélyesebb, 1096 km. hosszú mellékfolyója. Kurszk kormányzóságban ered 280 m. magasan és Raszdora kozák sztanicza mellett ömlik a Donba. Vízvidéke 98,129 km², szélessége 20—170 m., mélysége szintén igen különböző. Hajózásra számos zátonya és igen ingadozó vízmennyisége miatt nem alkalmas, halászata is elmarad a Don mögött, vize annál több malmot hajt. Mellékfolyói jelentéktelenek.

Donec eris felix multos numerabis amicos (lat.) a. m. míg boldog, szerencsés vagy, addig sok barátod lesz; folytatása: Tempora si fuerint nubila, solus eris; rossz időkben azonban magadra maradsz. Ovidius mondása (Tristium liber I. 9. 5—6).

Doneci járás, a doni kozákok területének része Dél-Oroszországban, a Donec mentén, 20,217 km² területtel, 288,750 lak., akik nagyobbára állattenyésztéssel foglalkoznak. Kőszén- és antracit-bányái gazdagok. Székhelye: Kamenszkaja Sztanica.

Doneci magaslatok, régi kőzetekből épült hátság, amely a Dnyepr kanyarulatától végig húzódik a Donec mentén a Donig, mint folytatása a Lysa Gorának és Podoliai platónak, s így valószinüleg a variscusi hegyek utolsó darabja. Erősen lekopott terület, amelyet a folyók lankás halomvidékké alakítottak át, legmagasabb pontja (369 m.) a Rovenki. Oroszország leggazdagabb szénterülete; a szén bányászata könnyű, mert közel van a felszínhez s már II. Katalin (1790) kezdte művelni; azonkívül cinóbert, vasat, ezüstöt, ónt, ólmot, sőt permi korú sótelepeket is találnak. Kár, hogy az ország középpontjától távol esik, s a szállítás nagyon nehéz; a kőszén termőhelyén az ipar kifejlődését a steppevidék vízhiánya és terméktelensége akadályozza. A lösz csak kisebb helyeket borít el. Nagyobb iparttelepek még nem fejlődtek ki, a népsűrűség 35. Városai közül említendő Luganszk, a Donec közelében, 20,000 lak.

Doneci szénterület, szénbánya-komplexus Oroszország déli részében, a Donec folyó mindkét partján. A medence az ásványszén minden fajtáját tartalmazza; területe 27,000 km² körül van. K.-i részében antracitot, a medence völgyrészében kövér szenet, Ny.-i szakaszában sovány szénfajtákat tartalmaz. A fekvetek vastagsága 0·3—2·1 m. között ingadozik. Szénkincseit már Nagy Péter korában ismerték; ezek fejtéséhez azonban csak 1839. fogtak hozzá s már az első évben 877,000 pud szenet termeltek. A termelés a XIX. sz. nyolcvanas éveiben hatalmas lendületnek indult; 1899-ben 561, 1900-ban 691 millió pud volt az évi produkció. V. ö. *Ernst,* Die mineralischen Bodenschätze des Donezgebietes (Freiberg 1894).

Donegal, 1. *county* az ír Ulster tartományban, a sziget ÉNy.-i végében, Londonderry, Tyrone, Fermanagh és az Atlanti-oceán közt 4845 km² területtel, (1911) 168,420 lak. Partjai aránylag nagy kiterjedésüek és nagyon szaggatottak. Az egész countyt hegyek borítják; köztük legmagasabb az Errigal (750 m.). Számos patakja közül a legjelentékenyebb a Finn és Deele, amelyek a Foyleba torkolnak. A tavak is számosak; a legnagyobb a Lough Derg. A hűvös és nedves éghajlat alatt csak rozsot, burgonyát, lent és főképen zabot termelnek. Jelentékeny foglalkozás az állattenyésztés és a halászat. Dunlewynél szép fehér márványt, azonkívül gránitot is bányásznak. A vászonszövés és a szeszgyártás a legfontosabb iparágak. Számos régisége közül a legérdekesebbek: az Eochy Ollahir király palotája, az ír királyok koronázási köve a Derry mellett stb. Székhelye Lifford falu. D. népessége részint keresethiány, részint pedig az áldatlan politikai viszonyok miatt jórészben kivándorol s 1900 óta vesztesége több mint 12%-ra tehető. — 2. *D., község* D. countyban az Eask torkolatánál a D.-i öböl mellett, (1911) kb. 1400 lak., halászattal és parti hajózással, az O'Donnel-ek kastélyának és egy franciskánus-kolostornak romjaival.

Donellus, *Hugo,* tkp. *Doneau,* francia jogtudós, szül. Châlon-sur-Saôneban 1527 dec 23., megh. Altdorfban 1591 máj. 4. 1572-ig Bourgesban volt tanár, de mint hugenotta a Bertalan-éj alkalmával kénytelen volt 1572. Genfbe menekülni, azután 1573. heidelbergi, 1579. leideni és 1588. altdorfi tanár volt. Fő munkája: Commentarii juris civilis (újabban megjelent Nürnbergben 1801—34, 16 köt.). Összegyüjtött munkái is több izben megjelentek.

Dong *(szapeke, ipeh, peti* néven is), a legjobban elterjedt pénzérem Anamban és Kambodzsában. Előbb részben sárga, részben vörösrézből, később ólomból és cinkből készítették. Súlya 2—2·27 g. (törvényesen 3·9 g.-nak kellene lennie). Értéke kb. $\frac{1}{20}$ fillér. Az érme közepében négyszögű lyuk van; 60 darabonként felfűzik zsinórra és 10 ily zsinórt egyesítenek egy tekercsbe (Kvan).

Donga. A hordó falát képező alkotórészek neve. Van francia és német D. Az első megint lehet teljes fáju, és hasított fáju D. (en plein bois et bois

refendu). Francia D.-ra csakis a legjobb és legszebben hasadó anyag, német D.-ra azonban tekintettel arra, hogy azokat hasrészükön úgyis vékonyítják, selejtesebb anyag is jó. Kereskedelemben a francia D.-t jelenleg következőleg osztályozzák: 1. válogatott árú, 2. jó osztály, 3. rossz osztály, mely osztályokba tartozó D.-k minőségei a keresk. szokványokban részletesen körül vannak irva. A D.-gyártás hazánkban, főképen Horvát-Szlavonországban virágzó erdei ipar. Főbb kiviteli hely Franciaország, továbbá Anglia és Olaszország. A D.-kereskedés főkikötője Fiume. A 70-es években az átlagos kivitel 38·2 millió D. volt; 1879. 30·6 millió, amiből Trieszten át 28·02 millió, Fiumén át csak 1·927 millió kivitel volt. 1891. Fiumén át kivittek 31·975 millió, Trieszten át csak 10·922 millió drb dongát. Az összes magyarországi kivitel 1891. 67·178 millió D. volt. A D.-gyártás ipara a nyersanyagnak más módon való jobb értékesítése és megfogyása miatt is évről-évre csökken, 1910. a kivitel már csak 301 ezer q. volt 4·4 millió K értékben. V. ö. *Engel*, Magyarország faipara; *Danhelowszky*, Abhandl. über die Technik des Holzwaaren Gewerbes in den slavon. Eichenwäldern.

Dongaalakzó, a hordódongák vastagságának megitélésére szolgáló eszköz, mely 10 cm. széles, egyik oldalán a különböző dongavastagságoknak megfelelő bevágásokkal biró lécből készül.

Dongaboltozat, l. *Boltozat*.

Dongakéz, világrahozott rendellenesség, mely leggyakrabban az orsócsont hiányán alapul s a kezek sajátos hibás állásában nyilvánul; a kezek v. állandóan be vannak hajlítva a tenyéri oldal felé — ez a gyakoribb — v. ki vannak feszítve az alkar felé. A baj ortopédiás és elektromos kezeléssel meggyógyítható.

Dongaláb *(pes varus, p. aequinovarus, pied bot varus)*, a lábnak az a kóros tartása, amidőn a lábhát kifelé fordult, külső széle legmélyebben, a belső legmagasabban fekszik. A talp befelé tekint, a láb hossztengelye kifelé domború ívben meghajolt. A beteg a láb külső szélén jár, sarka nem vagy alig éri a földet, az Achilles-in megferdült. A D. lehet veleszületett s a későbbi élet folyamán szerzett, gyakori a lábháti hajlító izmok bénulása után. Gyógyítására a legkülönfélébb cipók, kötések, sinek és gépek szolgálnak. Újabban a nagyfokú D.-nál narkózisban iparkodnak rendesnek megfelelő viszonyokat teremteni a lábnak a kóros tartásból való erőszakos visszahajlítása által («modelláló redresszálás»).

Dongás az állat, ha nagy mellkassal bir, mely oldalt nem lapos, hanem domború. Mozgásra hivatott állatnál igen előnyös. Teheneknél jobb, ha az oldalak kissé laposak.

Donghó *Gyárfás Géza*, főlevéltáros, szül. 1853 júl. 16. Kiskunfélegyházán. Tanár volt több r. k. gimnáziumban, 1878 óta pedig Zemplén vármegye szolgálatában áll, előbb mint főszámvevő, később főlevéltáros. 1895-ben megindította és máig szerkeszti az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* c. havi folyóiratot, közben pedig átvette a Zemplén c. lap szerkesztését, s azt tizenhat éven át vezette. Sátoraljaújhely város megbízásából írja a város történetét, amelynek első kötete 1907. jelent meg. 1911-ben megindította a *Magyarország címeres könyve* c. heraldikai irodalmi vállatot. — Fia, ifj. *D. Gyárfás Géza*, festő, szül. Sátoraljaújhelyen 1883 jan. 11., külföldön végezte művészi tanulmányait, jelenleg Szigetváron polg. isk. rajztanár. Zemplén vármegye házának díszterme számára az 1867-től 1907-ig volt vármegyei főispánok arcképét festette.

Dongo, Nyugat-Afrika Loango partvidékén lakó négerek egyik törzse. *Magyar* László szerint voltaképen a Kimbundaországok rabszolganépe, még pedig nemcsak hadifoglyok, hanem pénzen vett kül-, sőt belföldi rabszolgák is.

Dongó (állat), gyüjtő neve mindazoknak a legyeknek és méhféléknek, amelyek repülésök közben zümmögő hangot hallatnak.

Dongó hang, a szöveg nélküli és becsukott szájjal való éneklés közben hallható hang (ol. a bocca chiusa).

Dongola *(Dár D.)*, mintegy 260 km.-nyi hosszú terület a Nilus mindkét partján Alsó-Nubiában, Dar-Mahasz és Dar-Sekieg között. Csak a folyó mentén és szigetein termékeny. Bár a forró égöv alá esik, éghajlata türhető, sőt a december—januárban uralkodó DK.-i szél szinte hűvössé teszi. A mívelés alatt álló területeken különösen a datolya-félék és a búza adnak bő termést. Nevezetesebb vadjai: az oroszlán, hiéna, gazella, krokodilus, viziló s a trionyx nilotica, egy óriás teknőc-féle. Háziállatok: a ló, ökör, juh, kecske és bivaly. A mintegy 56,000 főnyi lakosság részben arabokból és törökökből, főként azonban a nubákhoz v. berabrához tartozó *dankalák*-ból áll. Ezek bronzszínüek, szabályos arctípusuak és arányos termetüek. Hajuk göndör és sűrű, szakálluk azonban ritka. A nők különösen szépek, hajviseletük fonott s kis köténykéjüket kivéve, meztelenül járnak. Vallásuk az izlam. Nyelvük a dogolavi (a nubiainak egy válfaja) és az arab. A lakosság roppant szegény; sokan délre ki is vándorolnak.

A mostani főváros *D. el Urbu* (röviden *Urbu*, régebben *Kasr D.)* a Nilus balpartján 8—10,000 lak. A citadellával biró, rendes és fontos kereskedelmi város 1885-től a máhdi uralma alatt állott, amíg 1896. Kitchener az angolok számára hódította meg. D.-től feljebb 100 km.-nyire fekszik D. el Adjureh, az ó-egyiptomiak idején Dongul néven ismert Ó-D., amelyet 1820. a mamelukok elpusztítottak.

A mai D. a Kr. e. XIX. sz.-ban a fáraók birodalmához tartozott. A középkorban külön királyság volt görög teokratikus uralommal. 651. arab fenhatóság alá került, de mint királyság megmaradt. A X. sz.-ban a nubiaiak folytonos betörései következtében D. királyainak hatalma mindinkább csökkent. 1275-ben az egyiptomi szultán hódítja meg. A XV. sz.-ban az ország déli részét a Szennárban székelő Tungi dinasztia veszi birtokába, melyet a XVIII. sz.-ban a helytartók rabló uralma váltott fel. 1814-től 1820-ig a mamelukok fosztogatják D.-t s innentől kezdve 1885-ig egyiptomi fenhatóság alatt állott.

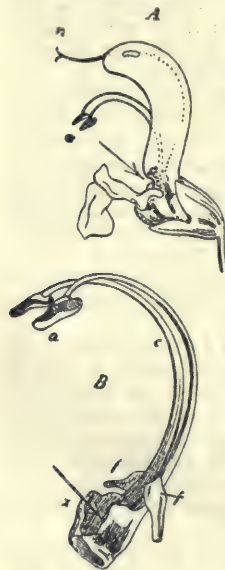
Dongola-bőr, mésszel, arzénes-savval szőrtelenített, szömörce, mirabolán és terra japonica (katechu) kivonatában cserzett birka- és kecske-

bőrök. Ezeket nálunk is, de főleg az Egyesült-Államokban, Német-, Franciaországban és Svájcban készítik. Igen tömött és amellett simulékony, könnyű és ruganyos bőrfaj, mely helyesen besírozva eléggé vízálló.

Dongola-ló, Egyiptomban honos keleti vérű ló, mely egyéb keleti lovaktól 160—180 cm. magas, nagy testével, csapott farával üt el. Színe többnyire fekete. E fajta kiveszőfélben van.

Dongólégy *(Calliphora vomitoria* L., állat). Feje fekete, alul vörösen szőrözött; háta pajzsán négy fekete sáv; lábai feketék; potroha ragyogó kék, fehér csillámlással, ez észlelhető az arc alsó részén is; tapogatói rozsdasárgák; szárnya füstös; cimpája fekete fehér szegéllyel. Hossza: 9—13 mm. Tavasztól késő őszig a szabadban és lakásban közönséges. Petéit, amelyekből 24 óra mulva nyüvek kelnek ki, húsra, öleg sajtra stb. rakja, ezek egy hét alatt ktfejlődnek, majd alkalmas zúgba félrevonulnak, ahol vörösbarna tonnabábokká alakulnak át. Még kedvezőtlen viszonyok között is egy hónap alatt befejezést nyer az egész fejlődésmenet, tehát egész nyáron át több nemzedéke fejlődik.

Dongóporozta virág v. *darázsporozta virág* (növ.), kiváltképen dongók v. darazsak látogatására berendezvék, amelyek mézkeresés közben a beporzást (l. o.) közvetítik. Ily berendezésüek az Ajakosak, Pillangósak, Tátogatók (l. o.) stb. Az Ajakosak virága különösen kiváló berendezést mutat, mint D. (V. ö. az *ábrát* és az I. köt. 216. old. a 2. ábrát). A zsálya virágjában pl. mindkét porzó két, de egyenlőtlen karú emeltyüként alakul ki, nevezetesen a támasztékot a rövid porzószál *(f)* alkotja, amelynek csúcsán a csatló *(c)* fonalszerű és úgy működik, mint a mérleg egy pontban alátámasztott karja; egyik végén a portok egyik fele *(a)* kifejlődik, a másik végén a portok másik fele helyett kanálalakuan *(x)* alakul. Ez utóbbi a párta torkába nyúlik, míg a kifejlett portokfél a párta felső ajka alá emelkedik. A poszméh rárepül az alsó ajakra, fejét bedugja a párta csövébe és ezáltal hátranyomja a kanalat, amely így kilendülvén, a portokot viselő csatlófél lecsapódik a poszméh hátára és rászórja a virágport. Ezt a jelenséget magunk is előidézhetjük, ha pl. kihegyezett irón hegyét a zsálya virágjának a tokjába vezetjük. A virágporos hátú poszméh ezután másik virágra száll, amelynek bibéje *(n)* felszedi hátáról a virágport.

A a mezei zsálya virágja, *B* annak porzói: *a* portokok termő felei, *c* csatló, *f* porzószál, *x* a portokok meddő felei, *n* a bibe, a *nyil* a poszméh feje benyomulásának irányát mutatja.

Dongó-virág (növ.), l. *Pulmonaria.*

Don gratuit (franc., ejtsd: doñ gratüi) a. m. önkénytes adomány, így nevezték valaha Franciaországban a királynak a rendek által ajándékképen megszavazott adót. Ily adónem az osztrák Németalföldön is volt.

Don Gunárosz, Lauka Gusztáv (l. o.) irói álneve.

Donia *G. Don.* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) család pillangós virágú génusza; 2 fajjal. A *D. punicea* Don. Uj-Zéland 1—$1^1/_2$ m. magas cserjéje; virága nagy, pompás karmazsin; fürtje kevésvirágú és rövid, de nagyon sok és lecsüngő, kissé molyhos. A *D. speciosa* D. *(Clianthus Dampieri* Cunn.) Ausztrália sivatagján honos, alacsonyabb, fehérszőrű, de a virága nagyobb és még pompásabb. Egyik fajtáját német hajózászlónak (Deutsche Flagge) nevezik. Ennek a virága fehér, piros szegéllyel, a közepén pedig fekete pettyekkel. Mindkettő üvegházi dísz.

Donici *Sándor*, román meseiró, szül. 1812. Besszarábiában, megh. 1866. Orosz nevelésben részesült, aminek nyoma művein is meglátszik. Meséi a nagy orosz meseirónak, Krilovnak utánzatai; meglátszik rajtuk Lafontaine hatása is. Lefordította Puskin «A postakocsis» c. versét.

Doni járás, két járás a doni kozákok területén. Az elsőn a Don K.-ről Ny.-ra folyik át; ez 14,385 km² területü, 272,684 lak., Konsztantinovszkaja Sztanica székhellyel. A második az elsőtől ÉNy.-ra fekszik; a Don rajta DNy.-i irányban folyik át; területe: 31,959 km², 239,70? lak. Székhelye Nisnecsirszkaja Sztanica a Csir és Don öszszefolyásánál.

Doni kozákok, l. *Kozákok.*

Doni kozákok területe, tartomány Oroszország D.-i részében, az Azovi-tenger, Kubani-vidék, Sztavropol, Asztrakán, Szaratov, Vorones, Harkov és Jekaterinoszlav kormányzóságok között, 164,607 km² területtel, 2.575,818 lak. Az egész terület a déli orosz steppék vidékéhez tartozik. Medviedicától kezdve a Don balpartján fekvő sík vidék termékeny, míg DK.-en az aralo-kaspii sósteppék karakterét veszi fel, mely csak marhatenyésztésre alkalmas. A jobbparti vidéket a Donecfensík kiágazó dombjai fedik, melyek itt egész 362 m.-ig emelkednek. Tavak és mocsarak a Don, Khoper és Medviedica mentén nagy számmal vannak Legjelentékenyebbek a Manics nevű sós tavak. A legnagyobb parti folyók, amelyek egyenesen az Azovi-tengerbe szakadnak: a Kalmiusz, a Miusz, a Jeja; ezeknél azonban sokkal nagyobb a Don, amely itt veszi föl a Khopert, a Medviedicát, a Csirt, a Donecet, a Szalt és Manicsot. Legfontosabb ásványországi kincse a kőszén és anthracit, amelyet a Donec-fensíkon bányásznak; azonkívül a glaubersó (Cserkaszk és Don járásban), a gipsz (Miusz és Donec járásokban) és a vasérc (u. o. és a Khoper partjain). Mivel a már mindenütt jelenlévő fekete föld vékony réteget alkot és a klima is a többi Dél-Oroszországnál szárazabb, ellentétekben gazdag steppeklima, a földmívelés még mindig nem nagyon jelentékeny; csupán a taganrogi búza keresett; de a vidék dohánytermelése is jelentékeny. Szőllőt különösen a holt Donec és az alsó Csir mentén találni nagyobb terü-

leteken. Állatállomány: 532,688 ló, 1.889,599 szarvasmarha, 3.093,641 juh és kecske, 384,832 sertés, 1126 teve. A főfoglalkozás az állattenyésztés és halászat; különösen nagy gondot fordítanak a lótenyésztésre; a Miusz és Donec járási lovak a legjobbak. Az ipari és kereskedelmi élet Taganrogban, Rosztovban és Nahicsévéneben összpontosul, hol jelentős a malomipar, dohánygyártás, kohászat stb.; körülbelül 1200 ipartelep 9000 munkással. Az országutak, különösen a tavaszi esők után alig használhatók. A vasúti vonalak hossza 1161 km. A kereskedelem különösen Rosztovban és Taganrogban igen élénk. 1897-ben volt 1677 elemi iskolája, 4 fiú-, 3 leánygimnáziuma és 3 reáliskolája. A kozákok az összes lakosság kb. 40%-át teszik. A kormány székhelye Novo-Cserkaszk; itt lakik a kormányzó. V. ö. *Mély*, Voyage en Russie (Tour du monde 1878). L. még *Kozákok*.

Doniol, *Jean Henri Antoine*, francia történetíró, szül. Riomban 1818 ápr. 20. 1882-ben az államnyomda igazgatójává nevezték ki. 1890 óta az akadémia tagja. Művei: Histoire des classes rurales en France (1857, 2. kiad. 1865); La Révolution française et la féodalité (1874, 3. kiad. 1883); Histoire de la participation de la France à l'établissement des États-Unis d'Amérique (5 köt., 1866—92, az akadémia a Gobert-díjjal jutalmazta).

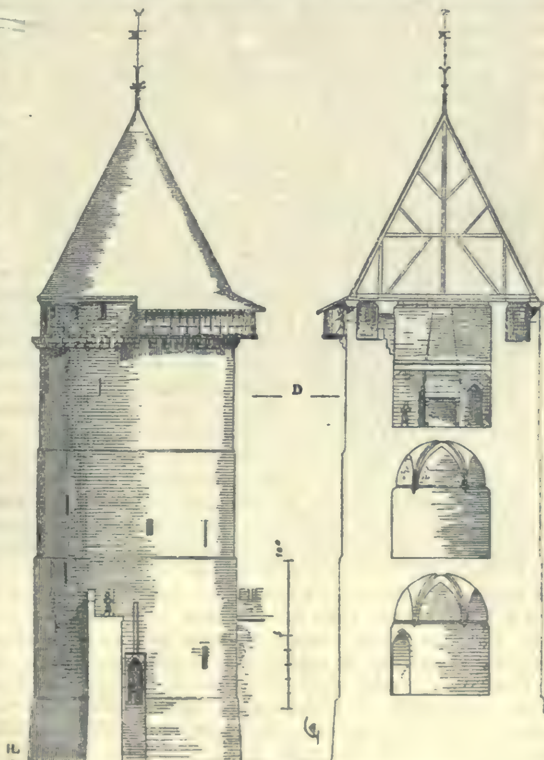
Doni vidék, l. *Doni kozákok területe.*

Donizetti (ejtsd: donicetti), *Gaetano*, olasz zeneköltő, szül. Bergamóban 1797 nov. 25., megh. u. o. 1848 ápr. 8. Mayr Simontól tanult 1815-ig, azután Pilottitól és Matteitól Bolognában. A Rossini hatása alatt írt Henrik burgundi gróf c. első operájának velencei sikere 1818. roppant munkásságra ösztönözte; mintegy 70 dalművet szerzett, teli könnyű, lágy dallamokkal, melyek elől Bellini (megh. 1835.) eleinte elvitte a pálmát. Legbecsesebb operája, Lammermoori Lucia (1835) a nápolyi konzervatorium ellenpont-tanszékét, Linda pedig (1842) a bécsi udvari zeneszerző címet szerezte meg számára. Gyorsan elterjedt operáinak sorát a Cornaro Katalin fejezte be (1844), melynek nápolyi bemutatójáról Bécsbe utaztában D.-n az agylágyulás jelei kezdtek mutatkozni, míg Párisban végleges eltompultságba esett. 1897-ben szülővárosában, Bergamóban emlékszobrot állítottak neki. Operái közül ismertebbek: L'elisire d'amore (Bájital); Belizár; Borgia Lukrécia; Devereux Róbert; Don Pasquale; Dom Sebastian; Gemma di Vergy; A kegyencnő (La favorita); Linda de Chamounix; Lammermoori Lucia; Boleyn Anna; Torquato Tasso, melyek többnyire magyarul is színre kerültek.

Donjon (franc., ejtsd: doñzsoñ), magyar elnevezései: öreg torony, őrtorony. A középkori várak hatalmas, erős, magas — négyszögű v. gömbölyű — tornya, mely a vár összes védőművei fölé emelkedik és a bástyáktól egészen elkülöníthető; gyakran a körfalakon kívül a szabadba vezető földalatti titkos kijárata van. A vár külső erődítményeinek elveszte esetén az őrségnek utolsó menedékhelyéül szolgált, melyben a vastag falaktól óva és emeletről-emeletre fölfelé szorítva az utolsó emberig védhette magát, vagy belőle kedvező esetben a földalatti úton elmenekülhetett. Sokszor magában a D.-ban, vagy legalább annak közvetetlen közelében volt a vár kútja vagy víztartója is. A D.-nak több emeletsora közül az alsók éléskamrákul, raktárakul szolgáltak, a felsőkben volt a várúr lakása, a tető alatt pedig a védelem könnyebb szervezésére egy széles szabad tér, kerítőfalakkal, lövőrésekkel stb. Az emeletsorok eleinte erős fafödémmel, később boltozattal voltak egymástól elválasztva; a hadi szereket, élelmet stb. a torony közepén csigával húzták fel, és egy, rendesen a toronyfal vastagságában elhelyezett kisebb csigalépcsőn jártak fel s alá. Börtönhelyiségek a D.-okban nem voltak. Az ajtók rendesen a bástyafalakra nyiltak s azoktól föl-

1. ábra. A roueni donjon alaprajza.

2—3. ábra. A roueni donjon és keresztmetszete.

vonó hidak segítségével elkülöníthetők voltak. A falazatban alul szűk szellőző lyukak voltak és csak az esetleg lakásul használható felsőbb emeletsoroknak voltak szélesebb ablakaik. A D.-okat a francia XI—XIII. sz.-beli hadi építészet képezte ki a legtökéletesebben; a Château Gaillard-i, Coucy-i, Pierrefonds-i stb. várak D.-ai a legzseniálisabb remekei a védelmi műveknek. A német várak D.-ai (Bergfried) elhelyezésüknél fogva már nem voltak úgy a védelemre használhatók, mint a francia várakéi, hanem inkább csak végső menedékül szolgáltak. Magyarországi várakban jó elrendezésű D.-okat találtak eddigelé a visegrádi, szepesváraljai, tornai, nagysárosi, likavai stb. várakban. Mellékelt ábráink a roueni (Franciaország) vár kisebb, de tipikus D.-ját mutatják be alaprajzban *(1. ábra)*, nézetben *(2. ábra)* és metszetben *(3. ábra)*. (L. *Őrtorony, Öregtorony, Fellegvár.)*

Don José, id. Szinnyei József (l. o.) irói álneve.

Don Juan (spanyol, ejtsd: huán), egy XIV. sz.-beli spanyol monda hőse; a veszedelmes, vakmerő nőcsábító mintaképe; a gyönyör határtalan élvezőinek képviselője, féktelen kéjhajhászata — a monda szerint — számtalan bűn, gyilkosság elkövetésére viszi, míg végre lelke az ördög birtokába, a pokolba jut. D. a költészetnek és szinpadnak egyik legkedveltebb alakja. A róla szóló monda hőse Korzikából való, hazája a forró éghajlatú Andaluzia. Keletkezése idejét majd Kegyetlen Péter, majd V. Károly idejébe teszik. E monda szerint a Sevillában lakó D. Tenorio számtalan egyéb gaztette után el akarja csábítani és meg akarja becsteleníteni az Ulloa-nemzetségből származó sevillai kormányzónak leányát, az ifju, szép Giraldát. Giralda atyját, ki őt e tettében megakadályozza, párbajban megöli, s midőn egy ízben a temetőben jár, a kormányzó sírja fölé emelt kőszobrot vakmerő elbizakodottsággal magához hívja vacsorára. A kőszobor-vendég megjelenik és D.-t a pokolnak adja át. Később e monda szálai egy más mondának, vagy helyesebben legendának szálaival szövődtek össze, amelynek hőse egy hasonló nevű kéjenc, Juan de Maraña, ki állítólag az ördöggel szövetkezett, ugyancsak buja életet élt, apácákat csábított el stb., de öreg korában megtért és mint szerzetes halt meg.

A D.-mondát a szinpad számára legelőször (1610) Tellez Gábor (irói néven Tirso de Molina, l. o.) spanyol drámairó dolgozta fel ily címen: El burlador de Sevilla y el convidado de piedra (A sevillai csábító vagy a kővendég). Ezt a darabot a XVII. század vége felé Zamora Antal: No hay plazo que no se cumpla, ni deuda que no se pague y Convidado de piedra (Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik, v. a kővendég) címen újból átdolgozta és cselekvényét egységesebbé tette. Nemsokára az olaszok is szinpadra vitték D. alakját, 1652. Giliberti, 1670. Cicognini (Il convitato di pietra) feldolgozásában. Franciaországban legelőször Villiers: Le festin de pierre ou le fils criminel; majd Molière: Don Juan ou le festin de pierre (prózában, 1665), Dumesnil (költői nevén Rosimon) szinész: Le festin de pierre ou l'athée foudroyé (1669); Corneille T.: Le festin de pierre (tulajdonképen Molière darabjának verses átdolgozása, 1677) c. darabjaikban dolgozták fel a D.-mondát. Az angoloknál Shadwell vitte szinpadra The libertine destroyed (1676) c. tragédiájában. Molière és Zamora hatása alatt irta meg a maga drámáját az olasz Goldoni (l. o.) is, Don Giovanni Tenorio, ossia: il dissoluto punito címen (1736. került először szinpadra Velencében). A németeknél is sokan foglalkoztak a D.-monda feldolgozásával és szinpadra vitelével, így Grabbe, ki a Faust-mondával együtt drámát írt belőle; Lenau (műve azonban töredék maradt), Holtei, Braun, Heyse, Schiller, ki egy D.-ballada írásához fogott stb. Dániában Hauch írt róla drámát, Oroszországban Puskin egy drámai jelenete (A kővendég), utána Tolsztoj Elek gróf dolgozta fel; a hollandiak is átdolgozták a szinpad számára. Mindezeknek a műveknek a Tirso de Molina drámája szolgált alapul. Nálunk *Bulla* János, a Tündéröv szerzője fogott belé egy D. történetét felölelő verses elbeszélés megirásába. Ujabban Dumas és Zorilla dolgozták fel drámailag; Mérimée és Mallefille pedig regényeik hősévé választották D.-t. Byron D.-ja csak nevénél fogva tartozik ide. Többen foglalkoztak továbbá a hozzávaló zene írásával is. Igy Le Tellier, Gluck, Righini, de mindezek szerzeményét messze fölülmulja Mozart halhatatlan, örökbecsű mesterműve. Mozart operája szerzésénél Daponte librettoját vette alapul, melyet *Fályi* Elek: Don Juan, vagy a kőbálványvendég, vitézi szomorú; víg dalljáték két felv. címen magyarra is lefordított. (Először adták Kolozsvárott 1826 dec. 14.) V. ö. *Engel*, Die D. Sage auf der Bühne (Dresden 1887); *A. Farinelli*, Don Giovanni, Note Critiche (Turin 1896); *Heinrich* G., A D. monda (Bpesti Szemle 1882. évf.); *Gendarme de Bévotte* G., La légende de D. J. (Paris 1911, 2 k.).

Don Juan d'Austria, l. *János*.

Donkey-munkások, gőzhajókon a segédkazánok fűtői, kik a kisebb gépek kezelésére képesítve vannak.

Donkov, város, l. *Dankov*.

Don-le-Roi, város, l. *Dun-sur-Auron*.

Donna (ol.) a. m. asszony, urnő. — *La D. è mobile*, az asszony ingatag, közmondásos idézet Verdinek 1851. szinre hozott Rigoletto c. operájából (melynek szövegét Piave F. M. irta). L. még *Don*.

Donna Bruta, l. *Befana*.

Donna è mobile, l. *Donna*.

Donnay (ejtsd: doné), *Maurice*, francia drámairó, szül. Párisban 1860 okt. 12. Irói pályáját a Chat-Noirban kezdte s oly sikerrel futotta meg, hogy 1907-ben már beválasztották az akadémiába. Jobbára a korabeli társadalmat viszi a szinpadra s a felmerülő kérdéseket újabban konzervativ szellemben igyekszik megoldani. Jelesebb szinművei: Lysistrata (1892); Amants (1895), talán legjobb darabja; La bascule (1901); L'autre danger (1902) igen kényes tárgyú; Le retour de Jérusalem (1903), melyben a zsidó és keresztény életfelfogás áthidalhatatlanságát példázza; Paraître (1906) stb. Nálunk előadott darabjai: Ujabb veszedelem. Ford. *Sebestyén* Károly (Nemzeti Szinház 1903); Visszatérés Jeruzsálemből. Ford. *Adorján* Andor (Vígszinház 1908) és Hercegek iskolája. Ford. u. a. (Magyar Szinház 1908).

Donner Rafaël cikkhez *Révai Nagy Lexikona*

DONNER GEORG RAFAEL: SZENT MÁRTON ES A KOLDUS
(POZSONY)

Donndorf, *Adolf,* német szobrász, szül. Weimarban 1835 febr. 16. Drezdában Rietschelnek volt tanítványa és mestere halála után Kietzzel együtt D. fejezte be a wormsi Luther-emléket. 1877 óta a stuttgarti művészeti akadémia tanára. Emlékszobrai hosszú sorából kiemelendők: Károly Ágost herceg lovasszobra Weimarban (1875); Cornelius Peter szobra Düsseldorfban (1879); Baché és Lutheré Eisenachban; Goetheé Karlsbadban; Bismarcké és I. Vilmos császáré Heidelbergben, Teutsch püspöké Nagyszebenben (1899); a hohenryburgi császáremlék, stb.

Donne (ejtsd: donn), *John,* szül. Londonban 1573., megh. u. o. 1631 márc. 31. Oxfordban és Cambridgeben tanult; áttért a protestáns hitre s elkisérte Essexet a híres cadixi expedicióban. Visszatérve lord Egerton titkára lett s 1600. megnősült. Megnyerte I. Jakab király kegyét s az egyházi pályára lépett s a londoni Saint Paul templom dékánja lett, itt temették is el. Első versgyüjteménye Divine Poems címen jelent meg 1607. A király megbízásából írta a Pseudo-Martyrt a katolikusok ellen (1610). Nagyrabecsülték The Progress of the Soul filozófiai költeményét. Irt szatirákat, elégiákat, vallásos költeményeket, episztolákat és epigrammákat. D.-t általában azon költők elsőjének kell tekintenünk, kiket a XVII. sz.-ból «metafizikai költők» név alatt ismer az angol irodalomtörténet, kik a korábbi egyszerüség, természetesség helyett mesterkéltséget vittek be a költészetbe; iskolája egész Drydenig virágzott. Kitünő hitszónok volt. Műveit kiadták: Grosart (1872), Chambers (1896); a beszédeit: Atford (1839). V. ö. *Jessop* John D. (London 1899).

Donner, 1. *Georg Raphael,* osztrák szobrász, szül. Esslingben (Alsó-Ausztria) 1692 máj. 25., megh. 1741 febr. 15. Heiligenkreutzben Giuliani Giovanni szobrász vezetése alatt kezdte meg művészeti tanulmányait, amelyeket utóbb a bécsi művészeti akadémián folytatott. Legkorábbi műveinek egyike a Krisztus siratását ábrázoló szoborcsoport a klosterneuburgi temető kapuja fölött; ugyanennek a tárgynak későbbi, érett és nagyszerű ábrázolása a gurki székesegyházban levő nagy ólomcsoport. 1725–27 táján Salzburgban dolgozott érseki szolgálatban és a Mirabell-kastélyt díszítette antik tárgyú szobrászati művekkel, puttokkal. Ezután Esterházy Imre hercegprimás szolgálatába lépett és 12 évig, 1739-ig Pozsonyban élt. Ottani tevékenységének két nagy mű volt az eredménye. A székesegyház hatalmas főoltárát a templom helyreállítása alkalmából eltávolították, annak fő díszét, Szt. Márton ólomból öntött nagy lovascsoportját (l. a *képmelléklete*t) kitették a templomból, két imádó angyal nagy ólomszobra pedig a Magy. Nemzeti Muzeumba került. Legújabb elhatarozás szerint azonban visszahelyezik a templomba. D. díszítette műveivel a székesegyházhoz épített Alamizsnás Szt. János kápolnát, a hercegprimás pompás sírkápolnáját, melynek szobrokkal és domborművekkel ékes oltára és különösen a hercegprimás márványból faragott térdelő képmásszobra D. legnevezetesebb művei közé tartozik. Nyilván az ő terve szerint készült az a két nagy bronzgyertyatartó is, amely a kápolnát díszíti. A pozsonyi főhercegi (egykor Grassalkovich-féle) palota lépcsőházát a négy évszakot jelképező alakokkal díszítette D., ezekhez hasonló életnagyságú női alak látható a pozsonyi városház lépcsőházában. A D.-féle pozsonyi műhely tevékenységének termékei a pozsonyi templomokat díszítő művek nagy száma; némelyek, így a Szentháromság-templom egyik oltára, a jezsuiták templomanak egyik oltára és a szószéket díszítő ólomdomborművek nagy része magának a mesternek műve, míg másutt a segédek közreműködése többé-kevésbbé erősen érezhető. D. pozsonyi tartózkodása idején keletkeztek Magyarország egyéb városaiban levő művek is: a trencséni plébániatemplom Illésházy-kápolnájának szép oltára, a győri székesegyház Szt. István és Szt. László oltárai, nagy ólomdomborművekkel díszítve, valamint a zágrábi Szt. Katalin templom több oltára. Pozsonyban készítette D. VI. Károly császárnak a Dicsőség lebegő géniusza által megkoszorúzott életnagyságú márványszobrát (Bécs, Belvedere) és lényegében Pozsonyban fejezte be legnagyobb, legismertebb művét is, a bécsi Neuer Markt díszkútját, melynek közepén emelkedő talapzaton a Providentia női alakja ül, míg a kút medencéjét osztrák folyókat jelképező négy mozgalmas alak díszíti. Az idővel megrongálódott ólomszobrokat Bécs város muzeumába helyezték és sikerült bronzmásolatokkal pótolták azok helyét. D. utolsó műve a bécsi régi városház udvarát díszítő kút, a híres és népszerű Andromeda-Brunnen (Androméda megszabadítását ábrázoló domborműve után). A fölsoroltakon kívül D.-nek sok kisebb-nagyobb műve maradt fenn Ausztria templomaiban. A kisplasztika körébe tartozó, ólomból, bronzból vagy márványból készített szobrainak és domborműveinek egész sorozata látható bécsi muzeumokban, valamint a pozsonyi városi muzeumban is. D. a XVIII. sz.-i művészet egyik legkiválóbb alakja, Bernini után a legnagyobb szobrász. Művei olasz befolyás mellett is erős egyéniséget, nagy plasztikai erőt árulnak el. Megkapó alakjai, szellemes kompoziciói a barok művészet legjelesebb alkotásai közé tartoznak. V. ö. *Schlager* (Wien 1848), *Ilg* (u. o. 1893), *Mayr* (u. o. és Leipzig é. n.) monografiáit; *Tietze-Conrat,* Unbekannte Werke von G. R. D., Jahrbuch d. k. k. Zentralkommission (1905); u. a., Georg Raphael D.'s Verhältnis zur italienischen Kunst, Kunstgeschichtliches Jahrbuch (1907); *Éber,* Az Illésházyak sírkápolnája Trencsénben (Művészet 1911); u. a., D. pozsonyi műhelyéból (Magyarország Müemlékei III. köt.).

2. *D., Ignaz,* médailleur, D. 1. unokaöccse, szül. Körmöczbányán 1752., megh. 1803. Mint a körmöczi penzverde médailleurje működött. Legkiválóbb művei: Mária Terézia szép emlékérme, emlékérem I. Ferenc és második neje képmásával és az erdélyi határőrvidék felállítására vert emlékérem. V. ö. *Ráth,* Az iparművészet könyve I.

3. *D., Johann Jakob Christian,* német műfordító, szül. Krefeldben 1799 okt. 10., megh. 1875 márc. 28. Stuttgartban, hol gimnáziumi tanár volt. Tubingenben Voss és Conz hatása alatt kezdte műfordítói működését. Alak- és tartalomhű fordításában megjelentek: Juvenalis (1821); Persius (1822); A luziadok (1833); Sophokles (1838); Euripidés (1841—52); Aischy-

os (1854); Homeros (1855—58); Pindaros (1860); Aristophanes (1861); Terentius (1864); Plautus (1865); Quintus Smyrnaeus (1866), melyek többnyire sok kiadást értek. Legjobb Sophokles-fordítása.

4. *D., Matthäus,* médailleur és szobrász, D. 1. öccse, szül. Bécsben 1704., megh. 1756. Majdnem kizárólag éremmintázással foglalkozott és mint a bécsi éremverő akadémia igazgatója nagy befolyást gyakorolt e műfaj fejlődésére. VI. Károly, Mária Terézia és I. Ferenc császárok szolgálatában sok emlékérmet — köztük Mária Terézia magyar királlyá koronázása alkalmára való szép emlékérmet — azonkívül képmásdomborműveket és mellszobrokat is készített.

5. *D. Ottó,* finn nyelvész, szül. Finnországban, Kokkolában (svédül Gamla-Karleby) 1835 dec. 15. 1857. került az egyetemre, 1864. lett a filozófia doktora, 1870. a szanszkrit és összehasonlító nyelvészet docense s 1875. ugyanazon tárgy rendkívüli egyetemi tanára. Több utazást tett a külföldön, többi közt Magyarországon is járt 1872-ben, 1874. pedig Svédországban Sorsele-Lappmarkban, s akkor jegyezte föl Fjellner lelkésztől a lapp dalokat, melyeket aztán egy kötetben kiadott. Néhányszor országgyűlési képviselőnek választották, s a finn országgyűlés különféle megbízásokkal tüntette ki. A M. Tud. Akadémia 1876. választotta meg kültagjának. Legnagyobb érdeme a helsingforsi finn-ugor társaság létrehozása (1883), mert ő buzgólkodott érte leginkább s ő nyerte meg e célnak az elméket. Fontosabb munkái: Die finnischen Sprachen (Berlin 1865); Der Mythus von Sampo (1871, v. ö. Kalevala); A finn-ugor nyelvészet történetének áttekintése (1872, svéd nyelven); Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen I—III. (Helsingfors 1874—1888); Lapp dalok (1876, finn és német kiadásban: Lappalaisia lauluja és Lieder der Lappen). Heikellel együtt tette közzé a következő nagy munkát: Inscriptions de l'Orkhon recueilles par l'expédition finnoise 1890. et publiées par la Société Finno-ougrienne (Helsingfors 1892). Ez a Jenisszei és Orkhon vidékén talált ó-török nyelven írt sziklai ékiratokkal foglalkozik.

Donnersmark, l. *Henckel von Donnersmark.*

Donnet, *Gaston,* francia író és publicista, szül. 1867. Havreben, megh. 1908 szept. Soisy-sous-Etiollesban. Mint ujságíró kezdte pályáját Grenobleban, azután Párisba ment, ahonnan több kiküldetést vállalt, nevezetesen az orosz-japán háborúban a Temps harctéri tudósítója volt. 1905-ben a nemzetközi Duna-bizottság titkára lett Galacban. Utjairól értékes leírásokat adott ki; önállóan megjelent művei: En Chine; Au Sahara; En Indo-Chine, De l'Amazone au Pacifique; van egy bölcselmi tanulmánya is: De l'action, de la morale dans l'histoire.

Dono dedit (lat.), római feliratokon *D. d.* a. m. ajándékozta, felajánlotta.

Donogány *Zakariás,* orvos, szül. Sülelmeden, Szilágy vmegyében, 1868. Tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte. 1891-ben avatták orvosdoktorrá. 1891—97-ig Klug, majd Ketly tanár mellett volt tanársegéd, azután ösztöndíjjal két évet töltött Bécsben, Münchenben, Berlinben, Londonban és Párisban a felső légutak tanulmányozásában. Párisban Lermoyernek, a világhírű gégeorvosnak volt asszisztense. Hazatérve 1904—1911-ig az egyetemi gégeklinikán mint tiszteletbeli szaksegéd, a székesfővárosi balparti szegényházban mint rendelő orvos működött. 1911. az új Szent János közkórház gége- és orrbetegei számára rendelő orvossá nevezték ki. 1905-ben a felső légutak betegségeinek kór- és gyógytanából magántanári képesítést nyert. D. irodalmi dolgozatai az élettan, belgyógyászat és a gégeorvoslás körébe vágnak, magyar, német és francia orvosi folyóiratokban jelentek meg.

Donon, hegy a Vosges-hegységben, l. *Rougemont.*

Donoso Cortés, *Juan Francisco Maria* (de la Salud, marqués de Valdegamas), spanyol író, diplomata és szónok, szül. Valle de la Jerenában 1809 máj. 6., megh. Párisban 1859 máj. 3. Húsz éves korában már az irodalom tanára volt a cáceres-i kollégiumban. Csakhamar azonban a politikai mozgalmakba vegyült. VII. Ferdinánd halálával erélyesen védte Izabella királynőt és Mária Krisztina régensnőt. A Cortes-ben élesen kikelt az abszolut hatalom ellen és több szabadelvü lapot alapított; de miután Espartero haragját magára vonta, kénytelen volt Spanyolországból távozni és csak midőn Krisztina királynőt Spanyolországba kisérte, tért vissza hazájába. D., ki eladdig a korlátolt monarchia híve volt, 1848 óta a reakció főképviselője lett Spanyolországban. 1848. Berlinben, élte vége felé pedig Párisban spanyol követ volt. Művei közül megemlítjük: Consideraciones sobre la diplomacia (Madrid 1834); Essai sur le catholicisme, le libéralisme et le socialisme (Paris 1851); La ley electoral, considerada en su base y en su relacion con el espiritu de nuestras instituciones (Madrid 1835); Lecciones de derecho politico (u. o. 1837). Főbb művei összegyüjtve: Obras de don Juan Donoso Cortés marqués de Valdegamas ordenadas y precedidas de una noticia biografica por D. Gavino Tejado címen jelentek meg (Madrid 1854, 5 köt.).

Donostian, l. *San Sebastian.*

Donoughmore, l. *Hutchinson.*

Donov., állatnevek után a rövidítése *Donovan* Edward, angol zoológus és festő nevének, ki a XVIII. sz. vége felé élt s több állattani díszművet adott ki, így: The natural history of British Insects (16 köt., 576 tábl., London 1792—1813); Epitome of the natural history of the Insects of China (újabb kiadását sajtó alá rendezte Westwood, 1842, 50 táblával), of India (újabb kiadás, Westwood 1842, 58 táblával), of New Holland, New Zealand stb. (1805); Natural history of British Birds (11 köt., 244 táblával, 1794—1818), of british Fishes (5 köt., 126 tábl., 1802—08), of British Shells (5 k., 180 tábl., 1803; franciául kiadta Chenu, Par. 1845), of British Quadrupeds (72 táblával, 1810—20). Összes vagyonát ezekre költötte s teljesen elszegényedve halt meg. Ő alapította a London Museum and Institute of Natural History-t.

Donovan, *Edward,* l. *Donov.*

Don Pedrő, *Bartók* Lajos (l. o.) írói álneve.

Don Quijote *de la Mancha* (sp., ejtsd: kihóte de la mancsa), Cervantes (l. o.) ily c. híres szatirikus

regényének főhőse, a lovagregények olvasásától meghibbant, agyrémeket látó kóbor lovagok mintaképe, karrikaturája, kit ábrándjai, kalandhajhászata számtalan nevetséges tett elkövetésére birt. A D. nevet többnyire franciásan (kizsott) ejtik ki s írják is le, így: Don Quichotte. Ebből származik a *Donquichotterie*, *Donquichottiade* név a kaland, csiny, kalandos elbeszélés kifejezésére.

Dont (franc., ejtsd: don), tőzsdei kifejezés. Értik alatta a premium-üzletek egy neménél szokásos díjat, mely abban jut kifejezésre, hogy valaki egy értékpapirt a napi árnál magasabban vásárol azért, hogy joga legyen azt bizonyos időn belül az eredeti napi áron ismét visszaadni, ha az árfolyam rá nézve kedvezőtlenül (alacsonyan) alakult. A két árfolyam közötti különbözet a D. L. még *Bánatpénz*.

Don't, rövidítése az angol *do not* a. m. ne tedd kifejezésnek; illemtani könyv címe.

Dont, *Jakob*, osztrák hegedűművész, szül. Bécsben 1815 márc. 2., megh. u. o. 1888 nov. 17. Első mestere atyja, D. Joseph gordonkaművész volt, azután 1825—31. Böhm J. zenekarának, 1834 óta az udv. zenekarnak tagja, híres hangversenyhegedűs lett, még híresebb tanár; mint ilyen 1852. alapított zeneakadémián, ennek megszüntével a sanctannai pedagógiumon, végre 1873 óta a bécsi konzervatóriumon működött. Nagyszámú zeneszerzeményei közt legérdemesebbek a Gradus ad Parnassum c. a. egybegyüjtött világhírű gyakorlatai.

Dontői magyarok v. *dontövi magyarok*, közönségesen így magyarázzák az Anonymus által említett *Dentumoger* elnevezést (cap. 3).

Donum, ajándék, többes számban *dona*. A D. szótól ered a donatio, quasi doni datio. *D. continentiae*, tartózkodás, szüziesség adománya; *D. docendi*, tanítási adomány (képesség); *D. ratuitum*, kegyadomány, a rendek önkéntes adomanya stb. a fejedelem részére rendkívüli alkalommal.

Donum, 1874-ig Törökországban földterületmérték volt = 1600 négyzetpik = 0·0752 ha.

Donus, pápa, l. *Domnus*.

Doom (ang., ejtsd: dúm) a. m. birói végzés, ítélet.

Doomsday book, l. *Domesday book*.

Doon (ejtsd: dún), 48 km. hosszú folyó Ayr skót countyban, az Enoch-tóból ered, átfolyik a 9 m. hosszú és 400 m. széles D.-tavon és Ayrtól négy km.-nyire a Clyde-öbölbe torkollik. A D. tó partján volt a Bruce-család azon erőssége, amely utoljára adta meg magát III. Eduárdnak.

Doon de Mayence, mondai alak a középkori francia epikában.

Door, *Anton*, osztrák zongoravirtuóz, szül. 1833 jún. 20. Bécsben, hol Czernytől és Sechtertől tanult; 1850 óta az egész kontinensen hangversenyzett, Magyarországon először 1877 (Sarasate hegedűművésszel). Tíz évig a moszkvai, 1869—1901-ig a bécsi konzervatórium tanára.

Doornenburg, Németalföld legrégibb vára Betuweben (Gelderland tart.), hajdan az Amstel nemesi család birtoka volt; régi gobelinjei és képei egykori pompájának maradványai.

Doornyk, l. *Tournai*.

Doping, a lóversenynyelvben újabb keletű, Amerikaból származó műszó, melynek alapja az olasz *dopiare*, azaz fokozni. Jelenti a versenylovak futóképességének időleges fokozását izgató vegyi szerek befecskendezése vagy a gyomorba juttatása által; Amerikában kokainból, sztrichninből, nitroglicerinből készült keveréket használnak e célra, de felhasználják az arzént, atropint, koffeint és digitalist is. Alkalmazása Európában a versenypályakon szigoruan tilos, mert a verseny realitását meghamisítja, de az erős mérgek a lovak tenyészértékét is tönkre tehetik. A Magyar Lovaregyesület szabályai szerint a D. diszkvalifikálás terhe alatt tilos.

Doppia, az olasz államok régebbi aranyérme. Sardiniában 20 lire nuove néven (K 19·04) ma is forgalomban van.

Doppik a. m. kettős könyvvitel (l. o.).

Doppio (ol.) a. m. kettős; a zenében *D. movimento:* kétszer oly gyorsan; *D. valore (D. nota):* kettős érték, a D. movimento ellentéte, itt tehát a tempót még egyszer oly lassan kell venni, pl. a negyedhangokat oly lassan, mint előbb a félhangokat. *Contrabasso* D.-nak nevezik az óriási méretekben készült nagybőgőt, mely egy nyolcaddal mélyebb a rendes kontrabasszusnál. Más hangszerek neve mellett is a D. a rendesnél kétszerte nagyobb méretekre, tehát mélyebb fekvésre utal.

D. a neve azon nagy selyemgubónak, melybe rendesen két selyemlepke gubózza be magát. L. *Selyemlepke*.

Doppler, 1. *Ferenc*, lengyel fuvolavirtuóz és zeneszerző, szül. Lembergben 1821 okt. 16., megh. Badenben, Bécs mellett, 1883 júl. 27. A magyar fővárosban a 40-es években telepedett le fitestvérével, *Károllyal*, hol a 60-as évek végéig nagy tevékenységet fejtett ki s maradandó érdemeket szerzett, mint a Nemzeti Szinház operájának első fuvolása és karmestere, s mint zeneszerző. D.-re a magyar zene eredetisége elementárisan hatott. Több operát írt, melyek mind a magyar Nemzeti Szinházban kerültek első előadásra. *Ilka* (1849), *Benyovszky* magyar, míg *Vanda*, *Salvator Rosa* általános stílusban tartvák. Ezek közül legtöbb sikert ért el *Ilká*-jával, mely későbben Bécsben is szinre került. Emellett írt magyar fuvolaábrándokat, népdalokat, karokat s Lisztnek több magyar rapszódiáját hangszerelte, melyek a külföldön így is elterjedtek. Mint fuvolavirtuóz nagyobb körutazásokat tett a külföldön is s mindenütt feltünést keltett játékával. 1858-ban a bécsi udvari operához szerződött, előbb mint első magánfuvolás s később mint balletigazgató, másodkarnagyi minőségben; 1865. a konzervatórium fuvolatanára. Alaposan képzett zeneíró volt s ha nem is tartozott az eredeti nagy tehetségek közé, de azt mindenkor pótolta széles tudása, választékos hangszerelési ízlése és rutinja.

2. *D. Károly*, D. Ferenc testvére, szül. Lembergben 1825 szept. 12., megh. Stuttgarban 1900 márc. 10. Mint fuvolavirtuóz nem állott oly magasan mint bátyja, de ha egyesültek, oly ensemble-t képeztek, mely párját ritkította. Károly is ugyanannyi időt töltött a Nemzeti Szinházban mint Ferenc; másodkarnagyi minőségben ő is foglalkozott zeneszerzéssel s több népszinműhöz írt zenét. Az operaírással is megpróbálkozott (A gránátostábor), de e téren nem versenyezhetett báty-

jával. A hazai zeneviszonyok fellendítése körül ő is sok érdemet szerzett. 1865-ben a stuttgarti opera karnagya lett. — Fia: *Árpád*, szül. Pesten 1857 jún. 5. Stuttgartban tanult, hol 1889. operai karigazgató, 1907. zeneakad. professzor lett; 1880—1883. New Yorkban tanárkodott.

Doppler, *Christian*, német matematikus és fizikus, szül. Salzburgban 1803 nov. 30., megh. Velencében 1853 márc. 17. 1829-ben a bécsi politechnikumon a matematika segédtanára, 1835. a prágai reáliskolán a matematika tanára, 1841. ugyanitt a technikai intézeten a matematika és a gyakorlati geometria tanára volt, 1847. bányatanácsossá és a selmeczi bányász-akadémián a fizika, matematika és mechanika tanárává neveztetett ki; végül 1850. Bécsbe ment, hol a műegyetemen a fizika tanára és 1861. a fizikai intézet igazgatója volt. D. főképen fizikával és csillagászattal foglalkozott, a *Doppler-féle elv* (l. o.) néven ismeretes nevezetes szabályt Über das farbige Licht der Doppelsterne (Prag 1842) című művében állapította meg.

Doppler-féle elv (l. *Doppler* Christian), azt mondja ki, hogy a hang magassága, ill. a fény színe megváltozik, ha a hang, ill. fényforrás és a megfigyelő nincsenek egymáshoz viszonyítva nyugalomban, hanem egymás felé közelednek v. távolodnak. A hang magassága, ill. a (homogén) fény színe ugyanis a mp.-ként felfogott hullámok, rezgések számától függ; közeledéskor azonban több, távolodáskor kevesebb hullám éri a megfigyelőt, mintha nyugalomban van, ennek megfelelően a hangot magasabbnak, ill. mélyebbnek, a fény színét (a spektroszkópban) az ibolya, ill. a vörös felé eltolódottnak észleli. Miután az elmélet szerint a rezgésszámnak ill. hullámhossznak ez a megváltozása az eredetinek annyiad részét teszi ki, mint a hányad része a megfigyelő sebessége a hullámok terjedési sebességének, ennélfogva a fény kiterjedési sebessége 300 000 km. (mp.) lévén, ez a színváltozás, ill. eltolodás csak igen nagy sebességeknél lesz észrevehető. Tényleg a színképi vonalaknak ezt az eltolódását majdnem kizárólag az égitestek színképében lehet megfigyelni; ilyen megfigyelésekből határoztak meg számos ú. n. állócsillagnak közeledési, ill. távolodási sebességét, kettős csillagok forgási sebességét, a Napprotuberanciák sebességét stb.

Doppler-féle hatás, l. *Doppler-féle elv.*

Dopplerit, szerves eredetű ásvány, a humuszsavnak vegyülete mészszel, képlete némelyek szerint: $C_{24}H_{22}CaO_{12}$. Barnásfekete, amorf tömegekben találni Aussee, Berchtesgaden, Appenzell turfa-telepein. Bonn mellett (Walterberg) barnaszénben. Friss állapotban puha s rugalmas, akar a kaucsuk; levegőn megszaradva keménnyé lesz s széttöredezik. Haidinger nevezte el Doppler osztrák bányatanácsos tiszteletére.

Dopsch, *Alfons*, osztrák történetíró, szül. Lobositzban 1868 jún. 14. Bécsben tanult, tagja lett a Mon. Germaniae vállalatot szerkesztő bizottságnak. 1893-ban docens a bécsi egyetemen, 1898. az osztrák és a világtörténet rendkívüli, 1900 óta pedig rendes tanára. Munkái: Das Treffen bei Lobositz (Graz 1892); Beitr. zur Gesch. der Finanzverwaltung Österreichs (1893., 1894. és 1897); Unedierte Karolinger Diplome (1895); Entstehung und Charakter des österreichischen Landrechts (1892); Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der österr. Erblande im Mittelalter (1895); Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven (Weimar 1909); Die Kärnten-Krainer Frage u. die Territorial-Politik der ersten Habsburger in Österreich (Archiv für österr. Geschichte 1899); Verzeichniss d. Besitzes der Herzoge von Krain u. Kärnten (1901); Ein antihabsburgischer Fürstenbund im J. 1292. (1901). Kiadja a Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs c. szaklapot; Die landesfürstlichen Urbare Nieder- u. Ober-Österreichs (1904, II. köt. 1910); Die Urbare Steiermarks (1911).

Dopsin, adók. Verőcze vm. eszéki j.-ban, (1900) 747 horvát és magyar lak.; u. p. Cepin, u. t. Vuka-Dopsin.

Dor, néger nép, l. *Bongo.*

Dôr *(Dora, Doros)*, a föniciaiak legdélső telepe Palesztinában, ahová a tengerparton bőven előforduló bíborkagyló kedvéért telepedtek le. A város eleinte az Asszer-törzs területéhez tartozott, későbben Manasséhoz. Salamon király idejében egy adókerületnek főhelye volt, de későbben mint független város a föniciai szövetséghez tartozott. Esmunazar szidoni király koporsó-feliratából megtudjuk, hogy a perzsa király (valószinüleg Artaxerxes Mnemon) annak adta át hűsége jutalmául. A szeleukidák idejében mint megerődített hely fontos szerepe volt. A rómaiak idejében Gabinius helyreállította az elpusztult várost, Pompeius pedig függetlenné tette; későbben püspöki székhely volt. A mai Tanturától (Tortura) É.-ra vannak Dôr romjai, alapfalak, oszlopdarabok, sziklasírok, egy középkori torony, melynek alja ókori stb.

Dora, folyók, l. *Dora Baltea* és *Dora Riparia.*

Dorab *(Chirocentrus dorab* Forsk., állat), l. *Chirocentridae.*

Dora Baltea v. *Dora Maior*, a Po baloldali mellékfolyója. A Montblanc csoport glecsereiből erednek forráspatakjai, amelyek Courmayeurnél egyesülnek; K.-i irányban haladva végigmegy a széles, termékeny, franciáktól lakott aostai völgyön, majd Châtillonnál DK.-re fordulva, tagas, amfiteatrumszerű morénával ér ki Ivreanal a Po alföldjére, a moréna itt halomvidékre bomlik, amely sokszor 500 m.-rel magasabb a síkságnál. 148 km. hosszú út után Crescentino közelében ömlik a Póba. Ivreánal ágazik ki a D.-ból a Sesia folyóhoz vezető csatorna. A D. völgye már a rómaiak idejében is jól ismert közlekedő út volt, amelyből a K. Szt. Bernat-hágón át az Isère, a N. Szt. Bernát-hágón át pedig a Rhône völgyébe, Martignyba, lehet jutni, ez utóbbi útvonal különösen a középkorban volt használatos.

Dora d'Istria (igazi nevén *Ghika Helena, Koljcov-Masszalszkij* hercegné), írónő, Ghika Mihaly herceg leánya, szül. Bukarestben 1828., megh. Firenzében 1888. Gondos nevelésben részesült előbb otthon, azután a külföldön, különösen Drezdában, Bécsben, Velencében és Berlinben. Művei: La vie monastique dans l'Église orientale (Paris 1855; Genf 1859); La Suisse allemande (Genf 1856); Les femmes en Orient (Zurich 1860); Des femmes par une femme (Bruxelles 1869);

Excursions en Roumélie et en Morée (Zürich 1883); Gli Albanesi in Rumenia, Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII, XIX (Firenze 1873); La poésie des Ottomans (1877). Ezenkívül több novellát, számtalan történeti és irodalmi essayt közölt német, francia, olasz és görög folyóiratokban.

Dorado, l. *Eldorado*.

Dorado, *kard hal*, csillagkép a déli égen 22 szabad szemmel látható csillaggal.

Dorado Montero, *Pedro*, spanyol büntetőjogász, szül. Salamanca tartományban 1861 máj. 19. 1887-ben segéd-, 1892. rendes jogtanár lett Salamancában. D. az új szociális-kriminológiai irány képviselője Spanyolországban. Főbb művei: El positivismo de la ciencia juridica y social italiana (Madrid 1892, 2 rész); Problemas de derecho penal (u. o. 1895).

Dorage (franc., ejtsd: dorázs) a. m. aranyozás; így hívják azt a műveletet is, midőn a durva nemezkalapot finom szőrözettel vonják be.

Dorak *(Cybium commersonii,* állat), a makrélafélékhez *(Scombridae)* tartozó ragadozó halfaj. Hossza 1 méter; a Vörös-tengerben honos.

Dorak el Atek, város Khuzisztán perzsa tartományban, 90 km.-nyire Basszorától, a Dzserrahi mellett, és a Satt-el-Arab felé vezető csatorna kiágazásánál; 6000 lak. Perzsia ezen részének legélénkebb forgalmú városa egészségtelen fekvésű, földsáncokkal van körülvéve; Dorakisztán vidék fővárosa, egy seik székhelye.

Doran, *John*, angol író, szül. Londonban 1807 márc. 11., megh. 1878 jan. 25. Német- és Franciaországban tanult; 1824. adták elő Justice, or the Venetian jew c. melodrámáját. Dolgozott a Literary Chronicle, a Church and State Gazette és az Athenaeum c. lapokba, szerkesztette a Notes and Queries-t. Nagyszámú művei közt legérdekesebb és leghíresebb a Lady of the Last Century (Mrs. Elizabeth Montague).

Doranit (ásv.), mallott kobazit. Lelőhelye Carrickfergus (Antrim).

Dora Riparia v. *Dora Minor*, a Po baloldali mellékfolyója. A Cottusi Alpokban ered több ágban, amelyek Susa közelében egyesülnek. Szép keresztvölgyben folyik, majd tágas morénákkal ér ki a síkságra, s 110 km. út után Torinónál ömlik a Póba. A D.-völgye a közlekedés szempontjából igen fontos. Felső völgyéből az 1854 méter Mont Genèvre hágón át a Durance völgyébe, egyik mellékfolyója közvetítésével pedig a Mont Cenis hágón át az Isère mellékfolyójának, az Arcnak a völgyébe érünk, ez az út különösen Nagy Károly ideje óta használatos, aki sokat tett kiépítése érdekében. A Mont Cenis hágótól Ny.-ra vezet át a vasút a Fréjus hágón át ugyancsak az Arc völgyébe. Ez a vasútvonal Oulxnál éri el a D. völgyét és követi azt egészen Torinóig.

Doras, ormós harcsa (állat), l. *Harcsa*.

Dorat (ejtsd: dorá), *Claude Joseph*, francia költő, szül. Párisban 1734 dec. 31., megh. u. o. 1780 ápr. 29. Igen termékeny s népszerű költő volt, akinek erőltetett gráciáját a mai ízlés nem képes elviselni. Verskötetei közül ma már csak a Les Baisers című ciklust (1770) keresik a bibliofilek, azok is nem a versek, hanem a szép illusztrációk kedvéért. Vígjátékai közül leginkább tetszettek: La feinte par amour (1773) és Le célibataire (1776); La déclamation théâtrale (1771) c. tankölteményében a szinészet elméletét szedte versbe. Heroidjeit nálunk is kedvelték; Czirjék Mihály fordított belőlük: Érzékeny levelek (Wien 1785) c. kötetében. Műveinek teljes kiadása 1764—80-ig jelent meg (Paris, 20 köt.) V. ö. *Desnoiresterres*, Le chevalier D. et les poètes légers au XVIII. s. (u. o. 1887).

D'Orb., természettudományi neveknél Alcide Dessalines *d'Orbigny* (l. *Orbigny)* paleontológus nevének rövidítése.

Dorchain (ejtsd: dorsen), *Auguste*, francia költő, szül. Cambraiban (Flandres) 1857 márc. 19. Jelenleg Párisban él, ahol La jeunesse pensive (1881) c. első verskötetével fölkeltette Coppée és Sully-Prudhomme érdeklődését. Az ő ajánlatukra bízták meg D.-t az Odéon szinház százéves fordulóját ünneplő óda megírásával. Legjobb műve, mely állandóan műsoron maradt: Conte d'avril (1885), Shakespeare Vízkeresztjének verses átdolgozása. Pour l'amour (1901) c. verses drámája költői nyelve dacára sem aratott nagyobb sikert. Verseit Poésies (1895) címen gyüjtötte kötetbe. V. ö. *Larroumet*, Études de littérature et d'art III. (Paris 1895).

Dorchester (ejtsd: dorcseszter), 1. *Dorsetshire angol county székhelye* a Frome és vasút mellett, (1911) 9842 lak., posztószövéssel, Barnes W. költő emlékszobrával. D., a kelták korában Durnovaria, a rómaiak idejében is megerősített hely volt. Később Villa regalis-nak nevezték. A rómaiak korából még számos emlék látható, ilyen különösen a nagy maumbury-i amfiteátrum, mészkőbe vágott lépcsőkkel, amelyeken 12.000 néző férhetett el. A brit és dán régiségek közül a legjelentékenyebb a Maiden Castle (l. o.), amely hármas sánccal kerített tábor volt. A Rufus és Wolveton House kastélyok romjai szép középkori emlékek. — 2. *D.*, 1869-ig *önálló város* Massachusetts északamerikai államban, amely most Bostonba van bekebelezve; számos pompás szálló és nyaraló van benne.

Dór dialektus, l. *Görög nyelv*.

Dordogne (ejtsd: dordony), 1. a Garonne jobboldali mellékfolyója. 1720 m. magasan ered a Puy-de-Sancyn, Puy-de-Dôme francia département-ban, Dore néven 1350 m. magasan jár, amikor fölveszi a Dogne folyót, ezután sok a vízesése, úgy, hogy néhány kilométerrel tovább, Mont Dore fürdőnél már 1047 m.-re sülyedt. Ny.-i főirányban haladva, 472 km. hosszú út után egyesül a Garonne folyóval, amelyet innen kezdve neveznek Girondenak. 267 km.-en hajózható. Nagyobb mellékfolyói balról a Rue, Cère, jobbról a Vézère, Isle és Haute-Vézère.

2. *D., département* Franciaország dny.-i részében, 9183 km² területtel, (1906) 447,052 lak. É.-i részében, Haute-Vienne felől a Limousin ágai nyúlnak be. Folyói: a D., melytől a tartomány nevét vette, továbbá a Vézère, a Couze, Conne és Lidoire. Ásványországi termékei közül a legfontosabb a vas, azonkívül vannak kitünő malom (Montagnacnál) és litografiai kövei, reze, ólma, szene és tőzege. A gabonafélék közül 1908-ban 1.4 millió q. búza, 185 ezer q. rozs, 17 ezer q. árpa, 145 ezer q.

zab termett. Leghíresebb terméke a szarvasgomba. Monbazillac, Saint-Nexans, Ginestet mellett jó fehér borok teremnek. A háziállatok (1908 ban 20,700 ló, 177,000 szarvasmarha, 252,960 juh, 144,680 sertés, 18,710 kecske) középszerüek, kivéve a sertéseket, amelyek nagyságukkal tünnek ki. Az ipar nem jelentékeny; legfontosabb a vasöntés, papirgyártás, agyag- és faience-edénykészítés és litografiai kőfürészelés. Jelenleg 5 járásra (arrondissement) van fölosztva, ezek: Périgueux, Bergerac, Nontron, Bibérac és Sarlat. Székhelye: *Périgord.* V. ö. *Joanne,* Géogr. du dép. de la D. 1889. Bulletin de la Société hist. et archéologique du D. 1874-től.

Dordrecht *(Dortrecht, Dordt),* 1. *város* D. Hollandia németalföldi tartományban, 19 km.-nyire Rotterdamtól, az alsó Maas egyik ágánál, a Mervede és vasút mellett, (1910) 46,355 lak., olaj-, sör-, hajó-, likőrgyártással és fafürészmalmokkal; élénk kereskedéssel, amit különösen nagy és biztos kikötője mozdít elő, amelybe a nagy tengeri hajók is beevezhetnek. A csatornák által átszelt és nagyobbára csúcsos fedelű házakból álló város legjelentékenyebb épülete a XIV. sz.-ból való, 97 m. hosszú és 40 m. széles nagy templom (Groote Kerk) és a városház. Jótékonysági, tudományos és művészeti társulatai aránylag számosak. D. 994. alapíttatott, Hollandia egyik legrégibb városának tartják. 1421 nov. 19. rettenetes árviz pusztította el; ekkor alakult a Biesbosch (l. o.) és lett szigetté az a hely, ahol a város áll. A középkorban a hanza egyik legtekintélyesebb tagja volt. 1572-ben itt tartották Hollandia független államai első gyülésüket és szabták meg a szabad Németalföldek első alkotmányát. 1618-ban és 1619. a protestáns teológusok nagy szinodust tartottak a gomaristák és arminiánusok közti viszály elintézése végett, amelyen az előbbiek győztek. 1794-ben a franciák foglalták el. D. szülővárosa Merula vagyis Merle történetirónak és geográfusnak, a két Witt testvérnek, Cuyp festőnek, Schalkennek és Ary Scheffernek, az utóbbinak 1862. emlékszobrot is állítottak. — 2. *D., Wodehouse county székhelye* a Fok-gyarmaton, a Port-Elizabethtől az Orangehoz vezető úton, kb. 1000 lak.

Dordrechti zsinat v. *dortrechti zsinat,* l. *Arminiánusok.*

Dore (ejtsd: dor), 130 km. hosszú mellékfolyója az Alliernek, Puy-de-Dôme francia départementban; Saint-Germain-l'Herm kantonban, 1000—1100 m. magas gránithegyekben ered.

Doré, *Gustave,* francia festő és rajzoló, szül. Strassburgban 1833 jan. 6., megh. Párisban 1883 jan. 23. Alig volt 16 éves, mikor már a Journal pour rire c. híres párisi élclapnak rajzolt; majd groteszk rajzsorozataival (Les animaux socialistes; Désagréments d'un voyage d'agrément; Les différents publics de Paris, stb.) általános föltünést keltett, 1854. pedig kitünően illusztrálta Rabelais Gargantua et Pantagruel-jét. Utóbb azonban abbahagyta a torzképrajzolást. Sue Bolygó zsidója, Perrault Meséi, Dante Pokla (1861); Cervantes Don Quijote-ja (1863); a biblia (1865); Lafontaine Meséi (1867); Ariosto Őrjöngő Rolandja (1879) stb. számára művészi illusztrációkat készített. Bámulatos találékonysága és ügyessége, mellyel az egyes alkalmas jeleneteket kiválasztotta, de alkotó, jellemző ereje nem volt. Ugyanez áll nagyszámú festményeiről is (Francesca da Rimini 1861, Orfeusz halála 1869; Vértanuk a cirkuszban 1874; Mózes a fáraó előtt 1878); a szobrászatban pedig, mert ebben is megpróbálkozott, formaérzéke rendesen cserbenhagyja. V. ö. *Delorme,* G. D. (Paris 1879); *Roosevelt* G. D., life and reminiscences (London 1885); *Jerrold,* Life of G. D. (u. o. 1891).

Dorema *Don* (növ.), az Umbelliferae (Ernyősök) család génusza; 4, keleten honos faja van. Magas kórós növények, száruk lent szárnyasan hármas leveleket, feljebb pedig csak levélhüvelyeket visel, majd a hatalmas, szártetőző buga következik, mely gombvirágzatszerű ernyőkből áll. A *D. ammoniacum* Don (ammoniáknövény) v. perzsa nyelven *osak* Perzsiától kezdve a Balkas-Alakul sivatagig van elterjedve. Gyökere répaalakú, szára az 5. évben hajt ki és virágzik, azután az egész növény elhal. Valamennyi részének tejnedve van, amely metszés folytán v. pedig az ernyősugarak tövében magától kiszivárog s a levegőn megszáradva *mézgagyanta* lesz s *ammoniákmézga (gummi ammoniacum)* a neve. Mint orvosság, l. *Ammoniákgummi.*

Do, re, mi, fa, sol, la, si, l. *Szolmizáció.*

Dór építési rendszer. A klasszikus görög építészetben a dór törzsek után elnevezett, legegyszerübb és legerőteljesebb arányokkal biró építési rendszer, mely a görög építészetnek különösen első és második korszakában virágzott. Legkarakterisztikusabb alkotó eleme a talapzatnélküli és csak profilokból alkotott fejü dór-oszlop, l. *Oszloprendek.*

Dorfmeister, 1. *Johann Georg,* osztrák szobrász, szül. Bécsben 1736 szept. 22., megh. 1786. A bécsi akadémián tanult. Művei nagyrészt Donner hatását árulják el. Osztrák templomok számára készített díszes oltárokat. Legkiválóbb műve Grassalkovich hercegnek és nejének a besnyői zárdatemplom kriptájában levő síremléke, melyet Migazzi bíboros állíttatott (1781). A budavári királyi palota kápolnájában, melynek belsejét D. díszítette, egy szép oltár maradt fönn tőle.

2. *D. (Dorffmeister, Dorffmaister), Stefan,* osztrák festő, szül. 1729 körül, valószinüleg Bécsben, megh. 1797 máj. 29. A bécsi művészeti akadémián tanult. 1764-ben már mint nős ember Sopronban élt és haláláig ott volt állandó lakóhelye. Maulpertsch mellett D. a legtermékenyebb festő Magyarországon a XVIII. sz.-ban. Különösen a Dunántúl templomaiban és kastélyaiban nagy freskófestményeinek és oltárképeinek hosszú sora maradt fönn. Művészeti szempontból kivált az előbbiek becsesek, erős dekorativ hatásukkal, mozgalmasságukkal a kor jelesebb ilynemű termékei közé tartoznak. Eddig a következők ismeretesek: ótestamentumi tárgyú falfestmények a sárvári várkastély dísztermében (1769); a császári (Komárom vm.) templom fal- és mennyezetképei (1775); kupolafestmény a bencések soproni rendházának lépcsőházában (1779); a soproni Szentlélek templom kupolafestményei (1782); a szentgotthárdi apátsági templom hatalmas kupolafestménye, a szentgotthárdi csata képével (1784); a nyúli (Győr vm.) templom szentélyének festett dísze (1786);

a szigetvári plébániatemplom kupoláját díszítő nagy festmény, Szigetvár történetét. Zrinyi Miklós halálát és a vár visszavételét ábrázoló jelenetekkel, D. legnagyszerübb műve (1788); a négy egyházatyát ábrázoló mennyezetkép a szombathelyi püspöki szeminárium egyik tantermében (1791); a soproni Zichy-Meskó-féle palota dísztermének festett mennyezete. A soproni városház dísztermének nagy mennyezetfestménye, melyet D. 1782. fejezett be, az épület lebontása alkalmából elpusztult és csak színvázlata maradt fönn a soproni muzeumban, hol D. egyéb képei is találhatók. D. oltárképei sok dunántúli templomban fordulnak elő. Kiemelendő közülök a kismartoni plébániatemplom egykori főoltárképe (1777), a Szt. István oltár képe a szombathelyi székesegyházban stb. V. ö. *Éber*, A szigetvári plébániatemplom kupolafestménye (Magyarország műemlékei III.).

Dorgálás, a megintésnek, feddésnek kissé erősebb, de nem bántó és durva alakja. A nevelő v. fejebbvaló részéről a helytelenítést, rendreutasítást fejezi ki. Célja a megdorgált egyénnek meggondolásra, javulásra indítása. Hatása csak akkor lehet, ha a D. módja az okának megfelel. L. *Büntetés*. Jogi jelentőségét l. *Bírói dorgálás*.

Dorgali, falu Sassari olasz tartományban, Sardinia szigetén, az Orosei-öböl közelében, (1901) 5200 lak., 1882. fölfedezett nagy cseppkőbarlanggal.

Dorgatorium, magyar szóból latin képzővel csinalt tréfás szóalkotás, a. m. dorgálás, pirongatás.

Dorgos, kisk. Temes vm. lippai j.-ban, (1910) 660 oláh lak.; u. p. és u. t. Lippa.

Dór hangnem, l. *Egyházi hangnemek* és *Görög zene*.

Doria *Adans.* (növ.), l. *Solidago*.

Doria, eredetileg *d'Oria*, előkelő genovai nemesi család, amelynek eredete a XI. sz. végéig vezethető vissza. Az olasz városok pártharcaiban a XII—XIII. sz. folyamán többnyire a ghibellinek oldalán állottak. Nevezetesebb tagjai:

1. *D., Luciano*, 1379. a genovai flotta vezére volt a velenceiek ellen, Zárában szövetségre lépett a magyarokkal s Pola mellett megverte Pisani velencei admirálist (máj.), de e győzelmes csatában ő maga is elesett.

2. *D., Andrea*, családjának leghíresebb tagja s századának kiváló államférfia és hadvezére, szül. 1468 nov. 30., megh. 1560 nov. 25. Mint zsoldosvezér egymásután szolgálta a pápát, az urbinói herceget és a nápolyi királyt. 1512-ben a franciák kiűzése után a genovai hajóhad vezére lett, majd mikor szülővárosa ismét a franciák mellé állott, ő is I. Ferenc szolgálatába lépett és maradt 1528-ig. Ekkor, mivel a spanyol foglyokat nem akarta kiszolgáltatni, szakított I. Ferenccel és V. Károlyhoz pártolt. Ezután felszabadította Genovát a francia uralom alól s visszaállította a köztársasági kormányformát, amiért honfitársai palotát építettek neki és szobrot emeltek tiszteletére s a «haza atyjának» nevezték. V. Károly tengeri főparancsnokává, Melfi hercegévé s nápolyi főkancellárjává tette. 1535-ben ő vezette V. Károly győzelmes expedicióját Tunisz ellen s 1541. ő mentette meg a tanácsa ellenére megindított szerencsétlen algeriai hadjáratban a császári sereg maradványait. Öregkorában Giannettino unokaöccsére bízta a hajóhad vezetését s mikor ennek önkényes viselkedése a Fiesco-féle összeesküvést vonta maga után, D. tekintélye még inkább gyarapodott nemeslelkű magaviselete miatt. V. ö. *Guerazzi*, Vita di Andrea D. (Milano 1874, 3. kiad. 2 köt.); *Petit*, André D., un Amiral condottiere au XVI. siècle (Paris 1887).

3. *D., Giannettino*, az előbbinek unokaöccse, kit örökösévé is tett. Elbizakodottságával magára haragította honfitársait, úgy, hogy Fiesco vezérlete alatt összeesküvést szőttek ellene, melynek D. 1547 jan. 2. áldozatul esett.

4. *D., Giovanni Andrea*, az előbbinek fia és atyja halála után *D. 2.* fogadott fia, megh. 1606. Spanyol szolgálatban sikeresen harcolt a berber kalózok ellen, 1570. a velenceiek segítségére küldték Cyprus szigetére, de Nicosia eleste után visszafordult s ezzel hozzájárult a sziget végleges elvesztéséhez; 1571. a lepantói csatában a keresztény flotta jobbszárnyát vezette. Fiától, *Andreától* származnak a D.-Pamfili-Landi hercegek Rómában, a D.-Angri hercegek Nápolyban s a Lamba-D. hercegek Genovában.

Dorifoirok (gör.) a. m. kopjások, testőrök, kik nehéz kopjával voltak felfegyverezve.

Doriforosz (gör.) a. m. lándzsatartó, csatlós, testőr. Ily néven szerepel az antik irott forrásokban Polykletos egy híres bronz szoborműve, mely ifjú férfialakot ábrázol, aki baljában nehéz lándzsát tart. Az ókorban kánon gyanánt csodált e remekműről több római kori másolat maradt reánk. A D. régebben általánosan elfogadott atletikai jelentését kétségessé teszi az, hogy az atlétikai viadalok körében a pentathlonnál (l. o.) nem a nehéz lándzsát, hanem a könnyű gerelyt használták. Éppen ezért újabban szobrunkat egyes kutatók Achillesnek tartják. V. ö. *Gardiner* Norman: Greek athletic sports and festivals (London 1910).

Doriforosz (a nápolyi muzeumban).

Dorigny (ejtsd: doriny), *Nicolas*, francia rézmetsző, szül. Párisban 1657., megh. 1746. Művészcsaládból származott; atyja *D. Michel* (1617—65) és bátyja, *D. Louis* (1654—1742) is rézmetsző volt. Audran Gérardnak volt tanítványa, azután 28 éven át Olaszországban dolgozott, 1711. pedig Londonba ment és

ott Rafaelnak Hamptoncourtban őrzött kartonjai után rézmetszeteket készített. 1724-ben visszatért Franciaországba. Nagy becsben álló metszeteit nagyobbára olasz mesterek művei után készítette, így Rafaelnak a római Villa Farnesinában levő freskói, Rafael Transzfigurációja, Daniele da Volterra Keresztlevétele, Domenichino, Guercino stb. művei után.

Dorijan *(Doiran)*, járási székhely Szaloniki török vilajetben, a szaloniki-dedeaghacsi vasút mentén egy kis tó mellett, melynek lefolyása a Vardarba torkollik, gör. kel. püspök székhelye, mintegy 8000 lak., gabona- és halkereskedéssel. Közelében vannak a régi Doberos város romjai.

Dorilaion, város, l. *Dorylaion*.

Doris, a nereidák anyja, l. *Nereus*.

Doris, 1. ókori kis görög tartomány Közép-Görögországban a Kephissos forrásvidékén Fokisz, Malisz és Lokrisz tartományok között, melyet É., D. és Ny. felől magas hegyek zárnak körül. Éghajlata zord, talaja kevésbbé termékeny s azért lakosai a jólét magasabb fokára nem emelkedhettek, innen kapták a «koplaló dórok»(limodorieis) nevet. Őslakóit, a dryopsokat kiszorították az É.-ról jövő dórok, kik területükön négy várost (tetrapolis) alapítottak: Kytiniont,Erineost, Boiont és Pindost. Spárta többször megvédte a kis ország lakóit szomszédjai ellen, mivel D.-t tekintették a dór törzs bölcsőjének. A perzsa háborúban D. lakói a perzsák pártjára állottak s így semmi bántódásuk nem lett; nem így a fokiszi és makedon háborúkban, amikor városaik ismételten elpusztultak. — 2. A kisázsiai *D.* magában foglalta a dór telepeket a kariai parton és a szigeteken. Városaik: Kos, Knidos, Halikarnassos, valamint a Rhodus szigetén levő Lindos, Jalysos és Kamiros politikai és vallási szövetséget (dór hexapolis) alkottak. Mikor Halikarnassosnak egy polgára közös szentélyük istenét, a triopiai Apollont megsértette, kizárták ezt a várost a szövetségből, mely ilyformán öt város szövetsége, pentapolis lett. Ez a D. a perzsa háborúban Xerxes pártjára állott, a peloponnesosi háborúban Athénnek volt szövetségese.

Doris (állat), l. *Csillagcsiga*.

Dórizmus, sajátság a dór népjellemben, a dór dialektusban (l. *Görög nyelv)* és a dór építészetben stb.

Dorking, város Surrey angol countyban, a North-Downs völgyében, a Mole partján, több vasúti vonal találkozásánál, (1911) 7850 lak. Híresek a tyúkjai. Környékén számos modern nyaraló áll.

Dorking-tyúk. Angol tyúkfajta, mely főleg Anglia déli részében, továbbá Franciaországban, Normandiában van elterjedve; nevét Dorking angol várostól kapta. Valóságos hústyúknak mondható, melyet az angol öntudatos irányú tenyésztés létesített. Egyike a legnagyobb tyúkfajtáknak. Színe különböző: *fehér, sötétszürke, ezüstszürke* és *kakuktollu*. A D. a leggyorsabb fejlésü és talán a legizletesebb húsú tyúkfajta, mely a hizlalásra is alkalmas, azonban nagyon kényes; csakis enyhe vidékeken, meleg éghajlat mellett, száraz területen nevelhető fel sikeresen; nedves vagy hideg vidéken a kicsinyek elpusztulnak.

Dormánd, nagyk. Heves vm. egri j.-ban, (1910) 1061 magyar lak., u. p. és u. t. Füzesabony. Határában a Csörsz árkának nyomai látszanak Mezőtárkány felé.

Dormant partner (ang.), betéti társaságoknál a kültag, csöndes társ.

Dormeuse (franc., ejtsd: dormőz) a. m. hálókocsi; továbbá hálófőkötő.

Dormiol néven altató gyógyszerül (hypnotikum) használják az amilénhidrát

$[(CH_3)_2(C_2H_5)C.OH]$ és kloral $(CCl_3.CHO)$ vegyülése útján keletkező alkoholátot, a *dimetiletilkarbinolklorált* vagy *amilénhidrátklorált*,

$$C_7H_{13}O_2Cl_3 \text{ vagy } CCl_3.CH{<}^{OH}_{O.C}(C_2H_5)(CH_3)_2.$$

Színtelen, sajátos, kámforszerű szagú, csipős, hűtő ízű, 1·24 fajsúlyú folyadék. Vízben oldható, szesszel, éterrel, kloroformmal elegyíthető. Altatóul, belsőleg, 0·5—3·0 gr.-os adagokban alkalmazzák.

Dormitio Sanctae Virginis, l. *Jeruzsálem*.

Dormitivum (lat.) a. m. altató szer. L. *Bódító szerek*.

Dormitor, hegy, l. *Durmitor*.

Dormitorium (lat.), a középkori kolostorok közös alvóterme. — *D.*-nak nevezték a középkorban azt az italt, melyet közvetetlenül a lefekvés előtt ittak, többnyire füszeres bort vagy sört.

Dormiunt aliquando leges, nunquam moriuntur (lat.), jogi példabeszéd, a. m. a törvények néha alusznak, de meg nem halnak soha.

Dorn, 1. *Alexander, Ritter von Marwalt*, osztrák publicista és nemzetgazda, szül. Wiener-Neustadtban, 1838 febr. 9. 1863-ban mint az osztrák kormány hivatalos tudósítója a konstantinápolyi kiállításon volt s tapasztalatait Die nationale Ausstellung in Konstantinopel 1863 (Leipzig 1864) c. munkájában tette közzé. Később a Pester Lloyd közgazdasági rovatát vezette, 1884. megindította a Volkswirtschaftliche Wochenschrift c. folyóiratot, 1888. pedig megalapította az Exportkompass c. kereskedelmi évkönyvet. Önálló művei: Aufgaben der Eisenbahnpolitik (Berlin 1874); Kriegsmarine und Volkswirtschaft (Wien 1884).

2. *D., Bernhard*, német orientalista, szül. Scheuerfeldben 1805 máj. 11., megh. Szent-Péterváron 1881 máj. 31. 1826-ban a charkovi egyetemen a keleti nyelvek tanára volt, 1835. áttették a szentpétervári keleti akadémiába s 1843 óta az ottani császári nyilvános könyvtár főigazgatója volt. Főképen az afgánok történetével és nyelvével foglalkozott. Fő munkái: Grammatische Bemerkungen über die Sprache der Afghanen (1840); A chrestomathy of the Pushtu of Afghan language (1847); Mohammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres (1850—58, 4 köt.); Auszüge aus mohammed. Schriftstellern, betreffend die Gesch. und Geogr. der südlich. Küstenländer des Kaspischen Meeres (1858). Az orosz társ. könyvtár kéziratainak katalógusa (1852) is tőle van.

3. *D., Heinrich Ludwig Edmond*, német zenész, szül. Königsbergben 1804 nov. 14., megh. Berlinben 1892 jan. 10. A lipcsei új konzervatórium tanára volt (Schumann és neje tanára), majd

zeneigazgató Königsbergben, Lipcsében, Hamburgban, Rigában, Kölnben, 1849. pedig mint karmester, Nicolai utóda lett a berlini kir. operánál. 1869 ben nyugdíjazták s ettől kezdve mint zenetanár és kritikus működött. Irt több operát (a többi közt: Nibelungen 1854), de amelyek nem maradtak meg a szinpadon. Dalai közt különösen a humorisztikusak kedveltek. Megírta önéletrajzát Aus meinem Leben c. alatt (Berlin 1870—79, 6 köt.).

Dorna, Beszterce-Naszód vármegye K.-i részében, a Sztrunyóra alatt eredő folyócska; É.-nak folyik, rövid futás után Bukovinába lép át s az Aranyos-Beszterczével egyesülve, ezzel a Szeretbe önti vizét.

Dornach, 1. *város* Felső-Elsass német birodalmi kerület Mühlhausen járásában, vasút mellett, (1910) 0,643 lak., nagy szövő-fonó- és vegyészeti gyárakkal. — 2. *D.*, város Svájcban, l. *Dorneck.*

Dorna-Watra, község Kimpolung bukovinai kerületi kapitányságban az Aranyos-Bisztrica és a Dorna völgyének egyesülésénél, (1910) 5880 lak., erős vastartalmú ásványvízforrással, villamosművekkel és fűrés malmokkal. Fakereskedelme jelentős. Gyönyörűen berendezett klimatikus fürdőjét sokan felkeresik.

Dornbach, azelőtt falu Alsó-Ausztriában; 1890 óta Bécshez tartozik és Hernalsszal meg Neuwaldeggel együtt annak XVII. kerülete, (1910) 103,031 lak. Természeti szépségénél fogva a bécsiek egyik kedvelt nyári tartózkodási helye. A tőszomszédságában levő, gyönyörű villákkal ékesített Neuwaldeggben (kb. 500 lak.) van a Lacy gróftól nagy költséggel 1766—96. alkotott, 363 ha.-nyi park és abban egy szép kastély; mindkettő jelenleg a Schwarzenberg hercegi család tulajdona.

Dornbirn, község Feldkirch vorarlbergi kerületi kapitányságban, 432 méter magasban, a Boden-tó közelében, a D.-i Ach és vasút mellett, (1910) 16,241 lak., gépgyártással, vas- és rézöntéssel és pamutfonó gyárakkal. Gyáriparának fő mozgató ereje a déli Achon felépített turbo-villamos telep. Az Ach áradásai ellen a várost nagy töltésekkel védik.

Dornblüth, *Otto Wilhelm*, német idegorvos, szül. Rostockban 1860 márc. 19. Tanult u. o. és Münchenben, 1886 elmeorvos Sziléziában Freiburgban, 1892 óta u. o. igazgató. 1895-ben Rostockban magán idegklinikát nyitott. Irodalmi dolgozatai főleg az idegorvoslás körébe vágnak, igen népszerű 5 kiadást ért könyve: Compendium der innern. Medizin (1902) és Compendium der Psychiatrie (1894).

Dornburg, város a szász-weimari nagyhercegség Apolda járásában, (1905) 732 lak. Közelében történelmi nevezetességű várak vannak, melyekben a középkori római császárok többször megfordultak, sőt az egyikben II. Henrik császár 1055. országgyűlést is tartott. A viharos multu város és környéke többször cserélt gazdát.

Dorne, német költő, l. *Reinbot von Turn.*

Dorneck, előbb járási székhely Solothurn svájci kantonban, a Birs és vasút mellett, jelenleg D. és Dornach-Bruggból *Dornach* név alatt egyesített város, (1910) 2089 lakossal. D. egyik templomában van a híres francia matematikusnak, Maupertuisnak (megh. 1759) síremléke. Közelében van Birseck kastély szép parkkal. 1499 júl. 22. itt 6000 svájci a sváb szövetség 15,000 főből álló hadseregét megverte és ezzel a svájciak szabadságát biztosította.

Dorner, 1. *Béla (enesei)*, gazdasági és közgazdasági író, szül. 1869. Tatan. Tanulmányait Tatán, Budapesten és Keszthelyen végezte. Azután Mezőhegyesen, majd József kir. főherceg kis enői és alcsúti uradalmában nyert alkalmazást. 1898-ban kinevezték kir. állami gazdatisztnek s eg előre a földmívelésügyi minisztériumban, majd 1904-től a székely akciónál működött, 1909-től a győri m. kir. gazdasági felügyelőség vezetője volt, 1910. pedig ismét a földmívelésügyi minisztériumba rendelték be. Jelentékeny irodalmi tevékenységet fejt ki. 1900-ban a párisi kiállítás részére megírta a Le porc en Hongrie c. munkát, mely később jelentékeny átalakítással a *Sertés Magyarországban* címmel is megjelent. Majd Németország vámpolitikájáról írt nagyobb munkat, s hézagpótló könyvet a sertéstenyésztésről, amelyet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület adott ki. 1910-ben *Az erdélyi szászok mezőgazdasága* címen írt nagyobb könyvet s ez időtől kezdve az *Állattenyésztési Szemle* főszerkesztője volt, de ettől megválván, 1912. a *Mezőgazdasági Szemlét* szerkeszti. Újabb munkái: *A kereskedelmi trágyák gyártása, története és használata* (Budapest 1911): *Kaszáló- és legelőjavitás* (u. o. 1912).

2. *D. József*, botanikus, szül. Győrön 1808 nov. 2., megh. Pesten 1873 okt. 9. Atyja, *Thurner* József, kereskedő volt. 1824—27-ig a Kochmeister-féle gyógyszertárban gyakornokoskodott, azután több évet segédképen Pesten és Pozsonyban töltött. 1831—32 ben a bécsi egyetemen a kémiát és leíró növénytant tanulmányozta. 1836—40-ben Pozsonyban gyógyszertártulajdonos, 1840. a m. kir. helytartótanács egészségügyi osztályában nyert alkalmazást, 1848. br. Eötvös a kultuszminisztériumba hitta. A korabeli nagyobb botanikusokkal összeköttetésben volt. *Ascherson* (l. o.) berlini botanikust ő tanította magyarra. A szabadságharc lezajlása után D. a magánéletbe vonult, csupán kedves tudományának élt. Tervbe vette kartársaival a hazai flóra megirását, de a munka nem jött létre. 1853-ban a szarvasi gimnázium tanára, 1858. a Magyar Tud. Akadémia levelező tagja, 1860. a pesti ev. gimnázium tanára volt. Nevezetesebb munkái: Banat in topographisch-naturhistorischer Beziehung (Pozsony 1839); *Buda vidékének s illetőleg egész Magyarországnak égaljviszonyai* (Természettudományi társaság évk. II., 1851); *A természettudományok studiumáról* (Szarvas 1854); *A phanerogamok termékenyítése és az embrio képződése* (1855); *A cukorról és keményítőről* (1859); *Szarvas vidéke és a magyar alföld* (1860; ezek a szarvasi gimnázium programmjában); *A górcső történelmének és alkalmazásának vázlata* (M. Akad. Értesítő 1860); *Budapest tölgyei* (u. o. 1864); *Pestmegye viránya*, összehasonlítva Alsó-Ausztria virányával (a pesti ev. gimn. programmjában 1862); *Az állattan elemei* I—II. r. (Pest

1862), III. r. (1864); *A növénytan elemei* (Pest 1864); *Ásványtan elemei* (u. o.). Több kritikai cikket és ismertetést közölt a Magyar Tanügyben, meg a Pester Lloydban. V. ö. *Kalchbrenner*, D. József emléke (M. Tud. Akad. Értekezések a term. tud. köréből, VI. k. II. sz. 1875).

Dorner, 1. *August Johannes*, német prot. teológus, szül. 1846 máj. 13. Schiltachban, Badenben; a lioni és marseillei német gyülekezetek lelkésze, majd 1870. göttingeni repetens, 1870. wittenbergi, 1889. königsbergi rendkívüli, 1891. rendes teol. tanár. Művei egyebek közt: Augustinus, sein theol. System etc. (Berlin 1873); Predigten vom Reiche Gottes (u. o. 1880); Kirche u. Reich Gottes (Gotha 1883); Das menschliche Erkennen (Berlin 1887); Das menschliche Handeln, philosophische Ethik (u. o. 1895); Grundriss der Dogmengeschichte (u. o. 1899); Grundriss der Encyklopädie der Theologie (u. o. 1901); Zur Geschichte des sittlichen Denkens und Lebens (u. o. 1901).

2. *D., Isaak August*, német prot. teológus, szül. 1809 jún. 20. Neuhausenben Württembergben, megh. 1884 júl. 8. Wiesbadenben. 1862 óta főkonzisztóriumi tanácsos és teol. tanár volt Berlinben, miután előbb Tübingenben, Kielben, Königsbergben, Bonnban és Göttingenben tanárkodott. Élete utolsó éveiben testi gyöngesége miatt le kellett hivatalait tennie, de szellemi munkálkodását élete végéig folytatta. Nagyszámú művei közül nevezetesebbek: Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi (1839); Der Pietismus insbesonders in Württemberg (1840); Das Verhältniss zwischen Kirche u. Staat etc. (1847); Über Jesu sündlose Vollkommenheit; Geschichte der prot. Theologie (1867); System der christl. Glaubenslehre (1879); Gesammelte Schriften auf dem Gebiete der syst. Theologie, Exegese und Geschichte (1883); System der christl.Sittenlehre (1885) stb. A gyakorlati teológiát kivéve foglalkozott tehát a teol. tudományok mindenik ágával.

Dornhan, város Schwarzwald württembergi kerületben, 9 km.-nyire Sulztól, (1905) 1697 lak., vasércbányákkal és ásványvízforrással. A Teck hercegi család tulajdona.

Dorni, l. *Darni.*

Dornoch (ejtsd: dornök), Sutherland skót county székhelye, a szárazföldbe mélyen benyúló D. Firthnél, amelynek 24 km. széles bejáratát a Tarbet-Ness nevű világító torony jelöli meg, (1911) 741 gael lak.

Dorobáncok (ném. *Trabanten)*, a mai román gyalog katonaságnak neve. A dorobánc kölcsönszó a magyar darabontból s csak többes számban járja (dorobanţi).

Dorog, kisk. Esztergom vmegye esztergomi j.-ban, (1910) 1940 német és magyar lak.; vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. D.-on 1850 óta űznek barnaszénbányászatot; bányái ma az esztergom-szászvárosi kőszénbánya r. t. és a magy. ált. kőszénbánya r.-t. kezében vannak, utóbbinak itt 17 kettős, 3 egyszerű bányamértéke és 4 határköre van. L. még *Hajdudorog*, *Kisdorog* és *Nagydorog.*

Dorogháza, kisk. Heves vm. pétervásári j.-ban, (1910) 1022 magyar lak.; u. p. Nemti, u. t. Mátramindszent.

Dorogobus, az ugyanily nevű járás székhelye Szmolenszk orosz kormányzóságban, a moszkvabreszti vasút mentén, a Dnyepr mindkét partján, amely itt válik hajózhatóvá, 6640 lakossal, akik nagyobbára kenderrel, bőrökkel és faggyuval kereskednek.

Dorohoi, az ugyanily nevű kerület székhelye Romániában, 25 km.-nyire Bukovina határától, a Prut egyik mellékvizének forrásánál és vasút mellett, (1900) 12,701, felerészben zsidó lak., akik földmívelők és állattenyésztők.

Dórok, a görög nép egyik főtörzse, Deukalion unokájától, Hellén fiától, *Doros*-tól származtatták magukat. A történetelőtti korban Thessalia volt a hazájuk, de az É.-ról betörő thessalusok arra kényszerítették, hogy ők is dél felé nyomuljanak. Csak az Oeta hegy alján levő kis Doris maradt a D. egy részének lakhelye. A XII. sz. végén a Peloponnesos felé nyomultak és a monda szerint Herakles ivadékai vezették át a korinthosi öblön; a királyi család ettől a hérosztól vezette le származását. A Peloponnesosban könnyű szerrel lettek az elpuhult Mykéné államainak uraivá, a félsziget K.-i és déli részét, Lakoniát, Messeniát és Argolist elfoglalták, szintúgy Korinthost és Közép-Görögországban Megarist. Csak Elis egy része, Arkadia és Achaja maradt a régi lakosok birtokában; a többiekből az emberek vagy kivándoroltak, vagy a dór lakosságba olvadtak és részint mint zsellérek (perioikusok), részint mint állami rabszolgák (heloták) éltek a sokkal kisebb számú s ép ezért folyton katonai gyakorlatokkal foglalatoskodó D. uralma alatt. Az istenek közül főleg Apollónt tisztelték s a delfibeli papokkal Spárta királyai mindig szoros barátságot tartottak. A Peloponnesoson kívül is elterjedt a D. hatalma. Megszerezték lassanként Kréta, Melos, Thera, Rhodos és Kos szigetét; Kis-Ázsiában, Knidos és Halikarnassos városokat. Megara volt alapítója Kalchedonnak, Bizáncnak és a Fekete-tenger egyéb városainak; Korinthos alapította Mesambriát, Selymbriát és Potidaiát, szintúgy több várost az Ión- és Adriai-tengerben, mint Ambrakiát, Leukast, Kerkyrát, Epidamnost. Spártai vezetés mellett alakult meg Itáliában Taras (Tarentum), Herakleia, Kroton, Lokroi stb. Szicíliában Szirakuza, Messana (Messina), Akragas (Girgenti), Panormos (Palermo) dór gyarmatok voltak. Kyrénében is a dór elem lett az uralkodó. Mindenütt megőrizték a dór szokásokat, alkotmányt, nyelvjárást és vallási hagyományokat; részben az anyavárostól kapták vezető tisztviselőiket is. A dór jellemnek bizonyos nyerseség és merevség a fővonása; szigorú törvénytiszteletük az egyénnek kevés tért engedett az érvényesülésre. Különösen Spártában látszik meg ez a vonás; míg a másokkal sűrűbben érintkező Korinthos és a gyarmatvárosok már inkább vesznek át idegen eszméket. Alkotmányuk jellemüknek megfelelőleg legtöbbször arisztokratikus volt, mely gyakran oligarchiává alakult. V. ö. *Müller* Ottfried, Geschichte hellenischer Stämme 2. és 3. köt. (Breslau 1844); *Beloch*, Über die dorische Wanderung (Rhein. Mus. 1890, 45 k.); *Busolt*, Griech. Gesch. I.; *Heidemann*, Das Problem der dorischen Wanderung (Berlin 1911).

Doromb v. *szájdoromb* (lat. *Crembalum*), régi kezdetleges hangszer. Patkó alakja van és közepén acélrúgó, mely a patkó nyílását túlhaladja. A játszó fogai közé veszi e hangszert és a rúgót kezével mozgásba hozza, míg szájával énekhangokat lehel reá.

Dorong a. m. vékonyabb, egyenesre nőtt ágból vagy fiatal törzsből készített rúd, melyet emelésre, támasztásra, korlátkészítésre használnak és melyből a bognár vendégoldalt, kocsirudat stb. készít.

Dorongfa, l. *Ágfa*.

Dorongfánk, l. *Kürtősfánk*.

Dorongolás, a halfogásnak az a módja, mikor vékony jégrétegen, a jégre mért erős ütéssel sujtják a halat.

Dorong-út, oly út, melyet süppedékes, sáros, mocsaras, eres helyen oly célból készítenek egymás mellé lefektetett és leszorított dorongokból, hogy a szekerek az elsülyedéstől vagy a megakadástól megóvassanak. De fa hiányában ugyane célra a nyalábokba kötött vékony ágat, a rőzsét is használják, mely esetben *rőzsefa-út* a neve.

Doronicum *L.*, *zergevirág* (növ.), a Compositae *(Fészkesek)* család génusza, 25 faja az óvilág mérsékelt övében honos, évelő fű. Hazánkban is több faja fordul elő.

Doros, Hellen fia, a dórok mitikus ősapja.

Doros, város, l. *Dôr*.

Dorosma, község, l. *Kiskundorozsma*.

Dorosma-*nemzetség*, 1269—1434 közt szerepelt oklevelesen. Első ismert tagjai: János comes és fia István, királyi kardhordó, 1269. kapták a valkóvmegyei Garát, mely várról *Miklós* macsói bán, a kúnok birája és nádor (1362—1386) *Garay*-nak nevezte magát (l. *Garay*). A nagyhírű nemzetség uradalmai Arad, Baranya, Kőrös, Pozsega, Somogy, Temes és Valkó vármegyében terültek el. A nemzetség három ágra, ú. m. a Garay ágra, melyből a Harapkai, a Garay-Bánffy és a nádori Garay (melyből az előbb említett Miklós származott) családok veszik eredetüket, továbbá a Hosszú-Bácsy és a Szentmihályi ágra oszlott. A nemzetség címere kék pajzsban cölöpösen állított, többször csavarodott arany koronás kígyó, tüzet okádó szájában arany országalmát tartva. Sisakdísz valószinüleg zárt szárny, rajta a pajzsalak. V. ö. *Wertner*, I. 230, II. 423; *Márki*, Arad tört. I. 270—1.; *Karácsonyi* J. Magyar Nemzetségek I. 414.; *Csoma* J., A Dorozsma nemzetség címere, Turul 1902. évf. 7.

Doroszló, nagyk. Bács-Bodrog várm. apatini j.-ban, (1910) 2719 magyar lakossal, postahivatal, u. t. Militics. L. még *Kőszegdoroszló* és *Rábadoroszló*.

Doroszlófalva (azelőtt: *Draucz*), kisk. Arad vm. ternovai j.-ban, (1910) 2171 oláh lak., önsegélyző egylet, postahivatal, u. t. Ternova.

Dór-oszlop, l. *Oszloprendek*.

Dorosztolon, l. *Szilisztria*.

Dorotheendorf, porosz falu az Oppelni kerület Zarbze járásában, gazdag szénbányákkal, (1910) 14,139 lak. A német lovagrend birtoka.

Dorottya *(Dorothea*, gör. a. m. Isten adománya), női név, mely a *Theodor* férfi-névnek felel meg. Megemlítendők: 1. *Szent D.*, kappadociai szűz, aki vértanúhalállal halt meg Diocletianus császárnak uralkodása alatt. Ünnepét február 6-án ülik meg.

2. *D.*, montaui, szül. 1347 febr. 6. Montauban, megh. 1394 jún. 25. Negyvennégy éves koráig házas életet élt Danzigban, ekkor aztán Marienwerderbe vonult vissza. Szenttéavatási pöre abbamaradt, de a nép tisztelte őt, mint csodatevőt és Poroszország védszentjét.

Dorottya, 1. *D. Mária*, osztrák főhercegnő és magyar királyi hercegnő, József nádor harmadik neje, Lajos Frigyes württembergi herceg leánya, szül. 1797 nov. 1. Stuttgartban, megh. Budán 1855 márc. 30. Házasságukból 3 leány és két fiú született, köztük a népszerű József főherceg (l. o.) és Mária, II. Lipót belga király felesége (megh. 1902). D. József nádor oldalán jelentékeny helyet foglal el a magyar közművelődés történetében. Az uralkodóház nőtagjai közül ő szólt először az országgyűlés küldöttségéhez magyar nyelven (1826 jún. 5.), s e beszéd kéziratát felsőbükki Nagy Pál indítványára a Nemzeti Muzeumban helyezték el. Mint protestáns nő, pártfogásban részesítette a pesti prot. egyházakat, egyben alapítója a pesti jótékony nőegyletnek és mindvégig támogatója volt Brunswick Teréznek, a magyar kisdedóvóügy körül kifejtett munkásságában.

2. *D. Mária*, a szász ház ernesti ágának ősanyja, Joachim Ernő anhalti herceg leánya, szül. 1574 júl. 2., megh. 1617 júl. 18. 1593-ban III. János szász-weimari herceghez ment nőül s annak halála után (1605 okt. 31.) megmentette fiait az alberti ágból való választófejedelem gyámságától és kapzsiságától. Híve volt Ratichius Wolfgang vándorló pedagógus új tanmódszerének. Az Ilm folyóban lelte halálát.

3. *D. Sibylla*, briegi hercegnő, János György brandenburgi választófejedelem leánya, szül. 1590 okt. 19., meghalt Briegben 1625 márc. 18. Mint János Keresztély briegi herceg neje, annyi jót tett az alattvalóival, hogy a nép a «Liebe Dorel» melléknévvel nevezte. V. ö. *Hesekiel*, Das liebe Dorel (Berlin 1850); *Stein*, Die liebe Dorel (Halle 1878).

4. *D.*, brandenburgi választófejedelemné, Fülöp holstein-glücksburgi herceg leánya, szül. 1636 szept. 28., megh. Karlsbadban 1689 aug. 6. 1653—1665-ig Keresztély Lajos lüneburgi herceg neje volt, kivel boldogtalan családi életet élt. 1668 jún. 14. egybekelt Frigyes Vilmossal a «nagy» brandenburgi választófejedelemmel, kinek hét gyermeket szült. Józan gondolkodású, gyakorlati észjárású, hűséges, odaadó nő volt. Azon a területen, melyet a választófejedelemtől Berlin mellett ajándékba kapott volt, a mai Dorothea városrészt építette, s ő ültette a berlini «Unter den Linden» hársfáit. A választófejedelemnek első házasságából való gyermekeivel nem élt valami jó viszonyban, úgy, hogy ezek még azzal is gyanusították, hogy az 1687. hirtelen elhalt Lajos őrgrófot ő mérgezte meg. Azzal is vádolták, hogy férjét oly végrendelet készítésére biztatta, mely a választófejedelemség szétdaraboltatását vonta volna maga után; de e vád is alaptalannak bizonyult. Nyugodtan tűrte, midőn III. Frigyes az egészen célszerű végrendeletet megváltoztatta. Életét *Pierson* írta meg (Berlin 1886).

Dorow, *Wilhelm,* németíró, szül. Königsbergben 1790 márc. 22., megh. Halleban 1846 dec. 16. Előbb kereskedő volt, utóbb a párisi porosz követségnél nyert alkalmazást. Az 1813-iki hadjáratot mint önkéntes vadász szolgálta. Hardenberg kancellár diplomáciai küldetésekkel bízta meg, Páris bevétele után pedig Majna-Frankfurtban lett hivatalnok. 1816-ban mint követségi titkár Drezdába, 1817. Kopenhágába ment, de már 1818. betegeskedése miatt lemondott s ezentúl tudományos, főleg régiségtani tanulmányoknak élt, előbb Bonnban, utóbb Halleban. Bonnban régiségtani muzeumot alapított, 1827. pedig ő gyüjtötte a berlini muzeum számára az etruriai régiségeket. Főbb művei (rendszerint értékes rajzokkal): Opferstätten und Grabhügel der Germanen u. Römer am Rhein (1819—21, 2 köt.); Morgenländische Altertümer (1819—21, 2. rész); Denkmäler nordischer Sprache und Kunst (1823—24, 2 köt.); Denkmäler germanischer und römischer Zeit in den rheinisch-westfälischen Provinzen (1823—27, 2 kötet); Voyage archéologique dans l'ancienne Etrurie (Paris 1829) stb. Ezeken kívül sok önéletrajzi munka, így: Denkschriften und Briefe (1836—41, 5 köt.); Erlebtes aus den Jahren 1790—1827 (1843—45, 4 kötet); Briefe berühmter Staatsmänner (1844) stb. Autograf-gyüjteményét is közzétette: Faksimile von Handschriften (1836—38, 4 köt.).

Dorozma, kőfaragó eszköz, kalapács, érdes homloklapokkal; nagyon kemény kőfelületeket egyengetnek vele. *Dorozmálás* (németesen *stokkolás)* az a művelet, midőn a köveket külső felületükön ripacsosra egyengetik, mint pl. a lépcsőfokokat, hogy csúszósak ne legyenek.

Dorozsma, község, l. *Kiskundorozsma.*

Dorp, előbb önálló község, 1889 óta Solingen porosz város (l. o.) egyik része.

Dorpat (oroszul: *Derpt,* 1893 óta *Jurjev,* esztül: *Tartoma),* járási székhely Livonia orosz kormányzóságban, a Pejpusz-tóba torkoló, vas- és fahíddal áthidalt Embach partján, (1909) 43,900 vegyes ajkú lak., fűrészmalmokkal, dohány-, szesz- és sörgyártással, élénk len- és fakereskedéssel. Az egykor komor és rút város most csinos külsejű; legcsinosabb része az Embach déli partján, a Doms-, illetőleg Schlossberg körül van; itt van a csillagvizsgáló és D. leghiresebb intézménye, az egyetem, különböző klinikákkal, botanikus kerttel, jelentékeny könyvtárral (közel 200,000 köt.), szép sétahelyekkel és ültetvényekkel és Baer természettudós emlékszobrával. Az egyetem, amelyet 1630. Gusztáv Adolf svéd király alapított és többszöri feloszlatás után I. Sándor cár 1802. újra helyreállított, mindig német tannyelvű volt, de most erőszakkal eloroszosítják. 1890-ben 6 német és 48 orosz r. tanár volt. A tanulók száma 1406. Az előadásokat ma már csak a teológiai fakultáson tartják németül. Egyéb kulturális intézményei a tanító- és tanítónőképzőkön, közép-, leány- meg népiskolákon kívül az eszt tudós társaság, a livoniai gazdasági egyesület stb., Barclay de Tolly mellszobra a város ugyanily nevű terét ékesíti. D. helyén Jaroszlav Vladimirovics orosz nagyherceg 1030. Jurjev nevű erődöt alapított; az esztek föllázadása alkalmával az oroszok ezt 1191. lerombolták. 1210-ben a német lovagrend birtokába került és németekkel kezdett benépesedni. 1224-ben püspöki székhellyé vált. Nagy mértékben kezdett felvirágzani, midőn a XIV. sz.-ban a hanza-szövetséghez csatlakozott. 1558-ban hatalmába kerítette Rettenetes Iván; 1565. pedig az oroszok egészen földúlták. 1582-ben a lengyelek, 1625. a svédek, 1656. az oroszok, 1660. ismét a svédek és 1704. végleg az oroszok birtokába került. 1763-ban és 1775. a tűzvész csaknem teljesen elpusztította. 1893-ban az orosz kormány a város nevét *Jurjev*-re változtatta. V. ö. *Hausmann,* Aus der Gesch. der Stadt D. (1872); *Bienemann,* Die Katastrofe der Stadt D. während des nordischen Krieges (Reval 1902); *Körber,* Die Stadt D. in statistischer und hygienischer Beziehung (Dorpat 1902); *Mettig* C., Die Schragen der grossen Gilde in D. (1908).

Dorsale (új-lat.), arany szövésű vagy arannyal gazdagon hímzett szövet, mely arra szolgált, hogy a trón v. trónszerű szék mögött függőlegesen fölfüggesztve, helyettesítse a támlát, avagy ha az megvolt, annak díszéül szolgáljon. A D. kivált a közép- és renaissance-korban volt használatos.

Dorsalis (lat.) a. m. háti, a hátoldalon levő.

Dorset *(D.-shire), county* Anglia dny.-i részében Hampshire, Wilts, Somerset és Devon countyk, meg a La Manche-csatorna közt, 2538 km² területtel, (1911) 220,502 lak. Partjaiba két öböl: a Studland- és Weymouth-öböl nyulik be; két félsziget van rajtok: a Portland és a Purbek. A mészkőből álló Downs nevű magaslatok a grófság K.-i, a gránit-, és paleozói Dorset Heights (legnagyobb csúcsaik 275—280 m.) pedig a Ny.-i részét takarják. D. countyt három nagyobb völgy szeli át, amelyeket a Stour (a legnagyobb), a Trent és Froom öntöznek; ezeken kívül a Wey, a Bredy, a Brit és Char torkolnak itt a tengerbe. A county lakói nagyobbára földmívelők; a föld termékei gabona, kender és len; southdowns nevű juhai nagy hírnek örvendenek. Kőbányái számosak; Purbek cserépagyagot, Portland kitünő cementet szolgáltat. Fővárosa: Dorchester.

Dorset, 1. *Thomas Sackville,* D. első grófja, normann család ivadéka, szül. Withamban (Sussex) 1536., megh. 1608 ápril 19. Tagja volt az alsóháznak s 1567. mint Buckhurst lord, peerré emeltetett. Erzsébet királynő alatt több helyütt mint követ működött; 1586. Stuart Mária egyik birája volt, azután pedig az oxfordi egyetem kancellárja s 1598. Angolország kincstárnoka lett. *I. Jakab* trónralépte után őt D. grófjává nevezte ki. — Huszonöt éves korában elkészítette: Mirrour for magistrates c. nagy művének tervezetét, melyet azonban nagyobbrészt *Baldwin Richard* és *Ferrars G.* barátai dolgoztak ki (1559 óta több kiadást ért). Említésre méltó Ferrex and Porrex (1565) tragédiája, mely később Gorboduc cím alatt jelent meg nyomtatásban; ezt Norton Tamással együtt irta.

2. *Charles Sackville,* D. 6. grófja, költő, az előbbinek unokája, szül. Withamban 1638., megh. Bathban 1706. II. Károly udvarában fényes szerepet vitt, anélkül, hogy valami hivatalos állása lett volna. 1665-ben elkisérte a yorki herceget a hollandiak elleni hadjáratba és egy győzedelmes tengeri csatát

megelőző éjjelen költötte az angol flottának e kedvenc dalát: To all you ladies now at land. II. Jakab megfosztotta a sussexi kormányzóságtól, mivel a király önkényének ellenszegült, III. Vilmos ellenben kegyébe fogadta. D. pártfogója volt a költőknek. Költeményeit Johnson adta ki az Edition of the poets of Great Britain gyüjteménynek 6-dik kötetében (London 1794). — Fiát, *Lionel Cranfield Sackville*-t, I. György király 1720. hercegi rangra emelte. Azonban a család az 1843. gyermektelenül elhunyt *Charles Germain Sackville viscount*-ban kihalt.

Dorsinastia (növ.), l. *Epinastia.*

Dorsten, város Münster porosz kerületben, a Lippe és vasút mellett (1910) 7063 lak., vászonfehérítőkkel, üveg-, papir-, szappan- és gépgyártással, fűrészmalommal, hajógyárakkal. Epileptikus betegek részére gyógyintézete van.

Dorstenia *L.* (növ.), az eperfafféléknek (Moraceae) nagyon eltérő termetű, többnyári füve v. apró cserjéje. 60 faja Afrika és Amerika tropikus vidékein, a *D. indica* Wall. pedig Kelet-Indiában terem. Virágzata hosszú nyelű, lepényalakú, húsos és sejtes; az apró virágok a felszinét lepik el (l. az *ábrát* és *Lepényvirágzat*, de ezenkívül a virágzat még igen különféle alakú lehet. A *D. contrayerva* L. tőkéje hengerded, tőlevele hosszúnyelű, szívalakú és szárnyashasábú, érdes. Hazája Nyugat-India, Közép- és Dél-Amerika, tőkéje, valamint más rokon fajáé is, *bezoár-*, *méreg-* vagy *kontrajerva*-gyökér néven izzasztó szer volt, Amerikában ma még kígyómarás ellen (contrayerva spanyol név, a. m. ellenméreg) általánosan hasznalatos.

Dorstenia contrayerva, a vacok átmetszésén a termő és porzós, apróbb virág.

Dorstfeld, falu Arnsberg porosz kerületben, az Emscher és vasút mellett, Dortmund tőszomszédságában, (1910) 8401 lak., vasúti kocsiépítőműhelyekkel, tetőcserépégetéssel. Gazdag kőszénbányáiban kb. 2500 munkás dolgozik.

Dór stilus, l. *Görög építészet.*

Dorsum (lat.) a. m. hat, a kéz hátsó fele.

Dór szext (zene). Erről akkor beszélünk, amikor moll-hangfajban nagy szext-tel élünk kicsiny helyett.

D'Ortega, botanikus, l. *Ort.*

Dortmund, a Németbirodalom egyik leggyorsabban fejlődő városa és az ugyanily nevű járás székhelye Vesztfáliában, 2 km.-nyire az Emschertől, több vasúti vonal csomópontján, 80 m. magasban, (1910) 214.333 lak. (1816-ban 4465). Mivel nagy szántelep közepén és Vesztfália legtermékenyebb részében fekszik, egész Ny.-i Németország egyik legiparosabb és legélénkebb forgalmú városa, mely rohamos fejlődés t leginkább a hatalmas Krupp-agyúgyarnak köszönheti; különösen virágzók a vasipar különböző ágai, a sörgyártás (30 gyárral), a gyertya- és sztearin, a drótkötél-, szerszám-, a tűzmentes szekrénykészités, a varrógépgyártás és a malomipar. Igen élénk a fa- és gabonakereskedés. Jelentékenyebb épületek: a Reinoldi-templom üvegfestményekkel és kitünő orgonával, a Mária-templom gót kórussal, a Péter-templom késői gót oltárral, a gyönyörüen restaurált régi városháza, a Miasszonyunk temploma, az ev. János és Pál templom stb. Látványosságai közé tartozik: az 1898. leleplezett Frigyes császár szobor, a Wandschneider alkotta Bismarck emlékmű Bismarck hatalmas méretű bronzszobrával (1903). Egykori erődítményei helyét ültetvények és sétahelyek (Westwall, Hoher Wall, Südwall, Schwanenwall stb.) foglalják el. Közép- és népiskoláin kívül legjelentékenyebb kulturális intézménye a városi muzeum gyönyörű könyvtárával és értékes gyüjteményével. A tudományos egyesületek itt tartják gyűléseiket s ez egyesületek közül legjelentősebb a történelmi társulat. A 899. először emlitett város a XI. sz.-ban a német birod. területén már vámmentességet élvezett, amiert is kereskedelme korán felvirágzott, annyira, hogy kalmárai Novgorodig terjesztették ki működésük körét. 1387—89-ben 21 honapig ostromolták a kölni érsek és szövetségesei, de a varos ellenfeleit tisztes béke elfogadására kényszerítette. D.-ban volt a hirhedt Fem-biróság egyik főszéke. Később D. aláhanyatlott és a 30 éves haború után már csak 3000 lakosa volt. 1806-ban francia csapatok szállották meg; 1808. I. Napoleon Berg nagyhercegének adta, később a Ruhr départementnak volt székhelye és 1815. végleg Poroszországhoz került. V. ö. Beiträge zur Gesch. D.-s u. der Grafschaft Mark 1875 ota; *Meiningshaus*, Die D.-en Freistühle und ihre Freigrafen (1908); *Rübel*, D.-er Urkundenbuch I. (1910).

Dortmund-emsi csatorna, összeköti a vesztfáliai kőszenbányák vidéket az Ems torkolatvidékével, azonkívül a Rajnát az Emsszel és a Wesert az Elbével. Hossza 280 km., mélysége 2·5—3 m., esése 71 m. Dortmundnál kezdődik, elhalad Heinrichenburg, Herne, Münster, Ibbenbüren, Bevergen és Rheine iparosvárosok előtt, Hanekenfährnél eléri az Ems folyót s Meppenig a régebben épült Haneken csatornát használja fel. Rapenburgnál egyik ága Weserhez csatlakozik, ez pedig a Bremenből kiinduló csatorna által az Elbevel van összekötve. 1892—99-ig épült és különösen a rajnamenti és vesztfáliai kőszén elszállítására, meg a nyers-vas és ezüst behozatalára rendkívül fontos.

Dortrecht, l. *Dordrecht.*

Dortrechti zsinat, l. *Arminiánusok.*

Dorure (franc., ejtsd: dorür) a. m. aranyozás, aranyfonalból készült szövetek s paszomantok gyüjtőneve. Vannak *D.-fines*, ezek a valódi arany- s ezüstfonalból készült áruk, s *D.-fausses*, ezek az arany utánzatokból készültek.

Dór vándorlás, l. *Dórok.*

Dory *(dorü,* gör.), nehéz kopja, mely a régi görögök nehéz gyalogságának főfegyvere volt.

Dóry, álnev, l. *Forinyák.*

Dorycnium *Vill.*, *durdahere* (növ.), a Leguminosae (Hüvelyesek) család pillangós viragu gé-

nusza; 12 faja a mediterrán vidéken, a Kanári-szigeteken és az alhavasi régiókban honos, apró cserje v. félcserje. Nálunk a száraz réteken és lejtőkön, takarmányba vegyülve előfordul a *D. germanicum* Rouy és a *D. herbaceum* Vill.

Dorylaion *(Dorilaion)*, város Frigiában, a Thymbres (ma Purszak) mellett, csomópontja a Pessinusba, Ikoniumba és Apameiába vezető utaknak, meleg hévvizű fürdőkkel; most *Eszkiser*.

Doryphora (állat), l. *Chrysomela decemlineata* és *Aranybogarak*.

Doryphoros, l. *Doriforosz*.

Dos (lat.), hozomány. A férji hatalom (manus) alá nem tartozó feleség vagyonára az ő férjét semmi jog sem illette. De szokás lett, hogy a feleség, vagy ő reá nézve valaki, a házasság tekintetéből, melynek feje és terheinek viselője a férj, ennek bizonyos értéket juttat. Ez a hozomány (dos). Az apától eredő dos profectitia. Ezt a nővel ennek apja adta (proficiscitur a patre), a lex Julia rendeletéből. A dos, mely a feleségtől vagy más harmadik személytől ered, aki nem tartá fenn magának a visszakövetelési jogot, adventitia dos néven ismeretes. A dos, melynek visszahárulása kiköttetett, dos receptitia. A dos származhatik vagy merő bőkezüségből, vagy jogi kötelességből. A lex Julia de maritandu ordinibus dos adása kötelezte az apát, hogy ezzel megkönnyítse a leányok férjhezmenetelét. A dos rendelési mód, melyet igérés nem előzött meg, hanem dolog tulajdonjogának átruházásában áll, *dotis datio*. A dos kilátásba helyezése: *dotis dictio*, dictiót csak maga a nő, vagy apja, vagy képviselője tehet. Justinianus óta nincs külön ünnepélyes dictio, hanem csak dotis *promissio*, melynek alapján az követelhető. Ajándék-e a dos? A férjre nézve nem az, mert a dos terheléssel járó jogügylet. A dos a nő részére sem ajándék, ha az apjától ered (a lex Julia szerint köteles adni). Ha ellenben a nő a hozományadással nem tartozó egyén bőkezüségét hozományi célra igénybe veszi s a dos visszahárulása ki nem köttetett, akkor a dos a nőre nézve ajándék. A régi jog szerint a dos *a férjnek korlátlan tulajdona*. A korlátozást Augustus kezdte, midőn a fundus dotalisra kiterjeszté az elidegenítési tilalmat. A dos a házasság felbomlása után visszaadandó. A visszaadás Justinianus óta általános kötelesség. A dos-követelés biztosítására szolgáló kiváltságok: *a)* hogy a dossal tartozó férj csődbe esvén, többi közönséges hitelezőit megelőzi a felesége a hozományi követelésével (privilegium exigendi); *b)* Justinianus a dos visszahárulását a záloghitelezőkkel szemben is kiváltságolta. *c)* Justinianus a feleségnek a dos biztosítása céljából törvényes általános jelzálogjogot (tacita generalis hypotheka) engedett a dos visszaadásával tartozónak egész vagyonára. A dos visszakövetelésére szolgált eredetileg a *rei uxoriae actio*. Ha a dos visszaadását annak adója stipulatióval kötötte ki, ekkor a visszaadás szerződési alapon *actio ex stipulatu* keresettel követelhető. Justinianus a fentebbi két kereset helyébe állítá a *dotalis actiót*, mellyel a dos a házasság megszüntével okvetlen visszakövetelhető.

Dósa *(makfalvi)* család, l. *Dózsa*.

Dósa *Géza*, festő, szül. Nagyenyeden 1847., megh. 1871. Maros-Vásárhelyen. 1864-ben Székely Bertalan tanítványa lett s már a következő évben (még nyolcadik gimnazista korában) a kultuszminisztertől *Bethlen Gábor tudósai körében* c. pályaművével második díjat nyert s aztán állami ösztöndíjjal 1865. Bécsbe ment, ahol benső barátságban élt Munkácsyval. 1868-ban Münchenbe került, itt festette meg az *Onodi országgyűlés* c. képét. Több arcképet is festett. A Bethlenről festett kép a Szépművészeti Muzeum tulajdonába jutott. V. ö. Művészet (1904).

Dos-à-dos (franc., ejtsd: do-za-dó) a. m. hátat a hátnak (a *vis-à-vis* ellentéte), a táncban, midőn a párok hátat fordítnak egymásnak; így hívják azt a pamlagfélét, melynek ülései háttal vannak egymásnak fordítva.

Dose, *Johannes*, német író, szül. 1860 aug. 23. Ödde faluban (Schleswig), teológiát és filozófiát tanult, de a nemzetiségi surlódásoktól elkeserítve, 1890. Amerikába ment, hol mint tanító működött. Öt év mulva visszatért Németországba, hol most Lübeckben az irodalomnak él. Nagyszámú regényeiben szűkebb hazájának művelődéstörténeti fejlődését vázolja. Kiválóbbak: Magister Vogelius (1899); Der Kirchherr von Westerwohld (1900); Frau Treue (1901); Ein Stephanus in deutschen Landen (1902); Vor der Sündflut (1906); Frauenherzen (1904—1906, 4 köt.); Der Muttersohn (1904); Der Held von Wittenberg u. Worms (1906); Der Paternostermacher von Lübeck (1906); Einer von Anno Dreizehn (1907).

Došen (ejtsd: —sen), *Vitus*, horvát költő, szül. a XVIII. sz. első felében, a horvát tengermelléken, zágrábi egyházmegyei pap, dubovicai plébános és diakovári püspöki szentszéki ülnök. Megh. 1778 körül, életének 70. évében. Munkái: Jeka planine (A hegység visszhangja, Zágráb 1767); Axdaja sedmoglava (A hétfejü sárkány, Zágráb 1768); mindakettő tanköltemény.

Doshisha (japán, a. m. ugyanazon célt követők társulata), Japánban az amerikai kongregácionalisták által 1875. alapított missziói iskola, mely 1898. megfosztatott keresztény jellegétől, de a következő évben újra visszament a misszió birtokába. V. ö. *Christlieb*, Christliche Welt (1901).

Dosis (gör.-lat., *dózis)*, l. *Adag*.

Dositheos, 1. görög grammatikus, Kr. u. a IV. sz.-ban élt. Egy latin grammatikát, mely ugyanazokból a forrásokból volt merítve, mint Charisius és Diomedes grammatikái, görögre fordított. E grammatika megvan a Keil-kiadta (7 köt., Leipz. 1880) Grammatici latini című gyüjteményben. Ennél sokkal nagyobb becsű egy görög-latin beszélgetéseket tartalmazó szótár (Hermeneumata), melyet a legújabb időkig is D.-nak tulajdonítottak, de helytelenül, mert e szótár szerzője, saját állítása szerint, a III. sz. elején élt. A Hermeneumatát kiadta Krumbacher Goetz: Corpus glossariorum latinorum c. gyüjteményében (1888 és folyt.).

2. *D.*, 1665—1706-ig jeruzsálemi patriarcha. Az előkelő bizánci Kotaras-családból származott és a gör. kel. egyház életének fő irányítója volt 42 évig tartó patriarchasága alatt. Fanatikusan küzdött úgy a katolikusok, mint a reformátusok ellen, amely utóbbiak kevéssel előbb Lukaris Cyrill

konstantinápolyi patriarcha (1621—1638) alatt az ortodox egyházat a hitújítás számára megnyerni törekedtek. A protestánsok ellen 1672. Jeruzsálemben zsinatot tartott és annak határozatait, mint a gör. kel. egyháznak a protestantizmussal szemben ma is fennálló vallástételeit «Az igaz hit pajzsa» c. alatt kinyomatta és erősen terjesztette. Megfordult Bukarestből átjöve Erdély területén is. Ő szentelte püspökké Bukarestben (1698) Athanasiust, az erdélyi oláhok érsekét, aki aztán 1700. Rómával az uniót végleg megkötötte. Emiatt D. személyesen is eljött Erdélybe és a megkötött unio és Athanasius személye ellen izgatott. Athanasius panaszára a bécsi udvar közbelépése folytán D. kénytelen volt visszavonulni Bukarestbe, majd 1702. kieszközölte, hogy Kallinikus konstantinápolyi (1691—1702) patriarcha Athanasius és követői ellen ünnepélyesen kimondotta az egyházi átkot. Számos műve közül, melyek az ő kezdeményezésére alakult jassyi könyvnyomdában készültek, főkép a jeruzsálemi patriarchák története nevezetes, amely Bukarestben 1715. jelent meg.

Dossenbach, falu Lörrach badeni kerületben, 4 km.-nyire Wehrtől, kb. 400 lak.; ismeretes azon vereségről, amelyet a badeni önkéntesek 1848 ápr. 27. a württembergi csapatoktól szenvedtek.

Dossennus, a ravasz púpos, az Atellana nevű bohókás római szinjáték állandó alakja, l. *Atellana fabula.*

Dossi, *Giovanni di Niccolò Lutero,* másk. *Dosso Dossi,* a ferrarai iskolához tartozó olasz festő, szül. 1480. vsz. a Cento melletti Dossoban, megh. 1542. Ferrarában. Mantuában (1512), Trientben (1532) és főként Ferrarában működött. Lorenzo Costa tanítványa volt, de a velenceiek is, főként Giorgione, hatottak rá, amiről elsősorban ragyogó szinezése tanuskodik. Pompás kolorizmusán kívül gazdag képzelete által tünik ki, amiért elnevezték a festészet Ariostójának. Fő művei: Trónoló Madonna szentekkel a ferrarai, Jézus születése a modenai, a Négy egyházatya látománya a drezdai képtárban, Szt. Sebestyén a milanói Brera-, s Kirke a római Borghese gyüjteményben. Több képének tájképi hátterét testvére és iskolatársa, Giovanni Battista (megh. 1546) festette. V. ö. *Zwanziger* W., Dosso Dossi (Leipzig 1911).

Dossier (franc., ejtsd: dosszjé) a. m. hátoldal, háttámasz, tov. hátirat, mappa, levélrendező tok; a D. arra való, hogy pl. a bankok az üzletfeleiktől letétként átvett értékpapirokat könnyen fellelhető módon külön-külön tarthassák. D.-ban gyüjtik a legtöbb üzletben a beérkezett és elintézett leveleket, valamint az elküldött levelek másolatait is.

Dosso Dossi, l. *Dossi.*

Dósze (arab a. m. tiprás), a Rabi el-evvel hó 12. napján szokásban volt Kairóban az a szertartás, hogy a kígyószelidítésről híres Szá'di-dervisek sejkje a rendjéhez tartozó és ez alkalommal a földre terülő dervisek háta fölött nyargalva elhalad. Körülbelül 200-an szoktak ez alkalommal a kairói Ezbekijje téren számos néző közönség szeme láttára a földre leterülni és miután a sejk rajtuk elnyargalt, minden baj nélkül felkelni. 1881 óta Kairóban a D.-t megszüntették; de a Damaszkus melletti Berze nevű faluban, melyben évenkint Ábrahám tiszteletére ünnepet tartanak, ez ünnep D.-val van egybekötve. Az utazási irodalomban a D.-t gyakran leírták a szemtanuk; *Ebers* Ägypten in Bild und Wort c. díszmunkája 1. kötetében rajzzal ellátott leírása található.

Doszkin (ang. *doeskin),* l. *Atlaszposztó.*

Doszt Mohammed *kán,* Kabul ura, szül. 1798., megh. 1863 jún. 9. Uralkodott 1826 óta és 1855-ig az orosz politikának volt a híve, az angoloknak ellenben ellenfele. Az angolok ez okból több izben meg is fenyítették. Mióta azonban Herat birtokára vágyódott, az orosz barátsággal szakított és az angolokhoz szított. 1863-ban ezek segélyével hatalmába kerítette ugyan Herat-ot, de néhány nap mulva meghalt.

Dosztojevszkij *Tivadar,* kiváló orosz regényíró, szül. 1821 nov. 11. Moszkvában, megh. 1881 febr. 9. Szent-Pétervárott. A szentpétervári mérnöki akadémiát végezve, 1843. mint mérnökkari tiszt belépett a hadseregbe, de nemsokára lemondott, hogy az irodalomnak élhessen. 1846-ban jelent meg első regénye, a Szegény emberek, amely feltünést keltett s megalapította hirét. Gyorsan követték ezt: Dvojnik (1846); Goszpodjen Prochareśin (1847): Másnak a felesége; A féltékeny férj; Fehér éjszakák (1848); Netocka Neznanovna (1849), s egyéb elbeszélései. Belekeveredvén a Petrasevszkij-féle kommunista-szociálista összeesküvésbe, 1849. halálra ítélték, de kegyelemből Szibériába küldték kényszermunkára. Négy évi szenvedés után besorozták közkatonának. A katonáskodás megmentette az elméjét elborulással fenyegető kedélybetegségtől; megírta szibériai életének megrázó történetét Zapiszky iz mertvavo doma (Emlékiratok a holtak házából) című művében. 1859-ben kegyelmet kapott és visszatérhetett Tverjbe, ahonnan később Szent-Pétervárra költözhetett. Mihalj nevű fivérével együtt 1861. itt a Vremja című lapot alapította, s mikor ezt 1863. betiltották, az Epocha című lapot indította meg 1864., de ez testvére halála után alig egy év múlva megszünt. 1866-ban jelent meg legnevezetesebb munkája, a Presztuplenije i nakazanije (Bűn és bűnhődés), a pszichológiai boncolás remekműve. Későbbi művei: Az idiota (1868); Az örökös férj (1870); Az ördöngösök (1870—72); Podrosztok (1875); A Karamazov fivérek (1880) már hanyatlást mutatnak. Egyre zavarodottabb lett és mindinkább zagyva miszticizmusba merült. 1873 ban Mescserszkij herceg lapjának, a Grazsdaninnak szerkesztését vette át, amelyben 1876—80-ig Egy író naplója cikksorozatot írta. Összes művei halála után 1882—83-ig jelentek meg Szent-Pétervárott 14 kötetben. Magyarul megjelentek: Beszélyek, ford. *Csopey* László (1882); Az örökös férj, ford. *Timkó* Iván (1883): A szenvedők, ford. *Fái* J. Béla (1885); Karamazov testvérek (Pesti Hirlap 1888. évf.); Raszkolnikov, ford. *Szabó* Endre (1889, Bűn és bűnhődés címen újra 1904); Fehér éjszakák (1888); Egy halottas ház emlékiratai, ford. *Timkó* Iván (1899); Egy játékos naplója, ford. *Szabó* Endre (1900); Golyadkin úr mása (Pesti Hirlap 1900. évf.); Az ördöngösök (1909); A zsarnok kakuk

(Pesti Napló 1910. évf.); A félkegyelmű, ford. *Szabó* Endre (2 köt., 1911). V. ö. *De Vogüé,* D. (Revue des Deux Mondes, 18‧5); u. a., Le roman russe (Paris 1888); *Brandes,* F. M. D. (Berlin 1890); *Mereskovszkij,* Tolsztoj és D. (19‧3).

Dotálás (a latin *dotare:* ajándékozni szóból), a részvénytársaságoknál általános szokás az, hogy az év végén mutatkozó teljes tiszta nyereséget nem osztják fel a részvényesek között osztalék fejében, hanem annak egy részét tartalékok alkotására, nyugdíjalap létesítésére, igazgatói jutalékra, hivatalnokok renumerációjára, sőt jótékony célra is szánják. Mivel ezekről az összegekről a részvényesek mondanak le, jóformán az őket megillető nyereséget ajándékozzák e különböző célokra, a nyereségnek ezt a hovafordítását nevezik D.-nak. *Dotációnak* nevezik sokhelyütt az alkalmazottak fizetését is, ezért hallani jól v. rosszul *dotált* állásokról. L. még *Dotatio.*

Dotales (lat.), a hozományhoz (dos) tartozó tárgyak (res dotales).

Dotalis actio (lat.), l. *Dos.*

Dotalitia pacta (lat.) a. m. házassági szerződések. *Dotalitia bona,* hozományi javak. *Dotálrendszer* a. m. házassági vagyonjog rendszere.

Dotalitium (lat.), a magyar jogban a. m. kötbér (l. o.).

Dotalium, l. *Doalium.*

Dotáltelek *(fundus dotalis),* a hozományhoz tartozó ingatlan, l. *Hozomány.*

Dotatio (lat.), állásnak, pénztárnak, alapítványnak, intézetnek, községnek vagyonnal vagy jövedelemmel való ellátása, a templomnak a kegyúr által biztosított javadalma, államférfiaknak és hadvezetőknek adott anyagi jutalom. A vmegyei pénztárak hazánkban az állampénztárból nyerik D.-jukat. A magánjogban a férjhez menő nőnek a kiházasítása a D. L. még *Dotálás.*

Dottore (ol.) a. m. doktor, az olasz vígjátékban a XII. sz. óta szereplő komikus jellemalak, mely bolognai tájszólásban beszélő szőrszálhasogató tudóst ábrázol; máskép Gratiano-nak nevezik. A D.-t személyesítő alak feketeorrú, vöröspofájú álarcot, pápaszemet és a bolognai egyetem doktorainak öltözetét viseli.

Dotzauer, *Justus Johann Friedrich,* német zenész, szül. Häselriethben (Hildburghausen mellett) 1783 jún. 20., megh. Drezdában 1860 márc. 6. 1801. a meiningeni udvari zenekarba lépett, 1811—50-ig kamara-zenész volt Drezdában. Körülbelül 150 zeneművet szerzett, melyek közt koncertek, szonáták, variációk, triók, nyitányok, szimfóniák vannak; írt egy Graciosa c. operát és egy kitünő gordonka-iskolát is. Tanítványai voltak Kummer F. A., Drechsler K., Schubert K., és fia Louis is.

Dotzheim, porosz falu a wiesbadeni kerületben, vasút mellett, (1910) 6266 lak. Szépen fejlődő gyáripara, különösen gép- és bútorgyártása jelentős. A városnak villamos vasútja is van.

Dou (ejtsd: dau, *Dov, Douw), Gerard (Gerrit),* hollandi festő, szül. Leidenben 1613 ápr. 7., megh. 1675. Először rézmetszést és üvegfestést tanult, 1628—31-ig Rembrandtnak volt tanítványa és mesterétől tanulta a festői finomságot, különösen az árnyékos fény hatásos alkalmazását. Majdnem kivétel nélkül kisebb méretű képeiben finoman, kedélyesen, néha humoros célzattal ábrázolta a polgárság mindennapi életének apró eseményeit. Alakjait — sokszor saját képmása — nyitott ablak keretében szereti bemutatni; a hatás kedvéért olykor mesterséges világítást is alkalmaz. Erős festői érzéke megmenti a kicsinyességtől. Igen nagy számmal fönmaradt képeiből jelentékeny sorozatok vannak a müncheni, drezdai, amsterdami, párisi és szentpétervári képtárakban. Leghíresebbek közülük: A vízkóros nő (1663, Paris, Louvre); A csudadoktor (1652, München, Alte Pinakothek); Az alchimista (Szent-Pétervár, Eremitage); A fogorvos, Remete (drezdai képtár) stb. Nagy befolyást gyakorolt a hollandi genrefestés további sorsára és tanítványai, utánzói követték, majd túlozták képeinek részletező kimunkáltságát. V. ö. *Martin,* Het leven en de werken van Gerrit D. (Leiden 1901).

Douai (ejtsd: dué), járási székhely és első rangú erősség Nord francia départementban, 32 km.-nyire Lilletől, a Scarpe és Sensée csatorna partján, vasút mellett, (1906) 33,247 lak., arzenál, ágyuöntés, cukorfinomítás, szirup- és olajkészítéssel, palackgyártással, pamutszövéssel, csomagoló papirgyártással és térképkészítéssel; vászon-, olaj-, gabona- és olajmagkereskedéssel. A város rendesen épült; jelentékenyebb épületei: a régi városháza, 40 m. magas toronnyal; a kevésbbé izléses Szt. Péter temploma flamand festők képeivel; a Notre Dame templom Bellegambe Jean díszes oltárképeivel; a XVIII. sz-ból való igazságügyi palota stb. Számos kulturális intézményei közül a legjelentékenyebbek: az académie universitaire 5 département részére, zene- és rajziskola, nyilvános könyvtár (80,000 köt, 400 kézirat); kép-, régiség- és természetrajzi gyüjtemény (ez utóbbi egyike Franciaország leggazdagabb ilynemű muzeumainak); több tudományos társulat, középiskola, tanító- és tanítónőképző stb. D. már a középkorban Flandria grófság virágzó városa volt; 1175 óta önálló város. II. Fülöp 1562. itt egyetemet alapított, mely a forradalomig 1793-ig állott fenn. Allen bíboros itt alapította 1568. a híres angol kollégiumot kat. papok nevelésére Anglia számára, megszünt 1793. 1667. elfoglalta XIV. Lajos, 1710. végleg megszerezte a franciáknak. 1802-ig Nord fővárosa volt. Itt szül. Calonne, Jean de Bologne szobrász stb.; az utóbbinak honfitársai emlékszobrot emeltek. V. ö. Guide de l'étranger dans D.; Annuaires de D. depuis 1856; *Cardon* G., Fondation de l'université de D. (Paris 1‧89).

Douairière (franc., ejtsd: dueriér), főrangú hölgy, aki a neki kiutalványozott tartásból (dotarium) él. *Reine D.,* a király özvegye.

Douane, l. *Vám.*

Douarnenez (ejtsd: duar—), tengerparti város Finistère francia départementban, a róla elnevezett öbölnél 22 km.-nyire Quimpertől, vasút mellett, (1906) 13,568 lak., nagyon élénk halászattal, különösen szárdinia-halászattal. Az 54 km. kerületű D.-i öböl egyike a legszebbeknek Európában. Vele szemben több sziget van (Sein stb.).

Doubl., természetrajzi nevek mellett *Doubleday* Edward angol zoológus (1811—1849) nevének rövidítese. Műve: The genera of butterflies,

or diurnal lepidoptera etc. (Westwood-dal, London 1852, 2 köt., 86 szines táblával).

Double (franc., ejtsd: dúbl) a. m. kettős; 1. régi francia ezüstpénz = 2 denier. — 2. *D.*, a kettős és a vetülékkel bélelt szövetek gyüjtőneve, l. *Bélelt szövetek.*

Doublé (franc., ejtsd: dublé) a. m. kettőzés, a szövésben több fonál összesodrása; az ékszerészetben l. *Drágakövek.*

Double conscience (franc.), kettős öntudat, l. *Öntudat.*

Double corde (franc., ejtsd: dúbl kord), a vonós hangszereken a kettős fogás.

Double-face (franc.), l. *Deux-face.*

Doubles (franc., ejtsd: dúbl), zenei műszó, a *változatok* (l. o.) régi elnevezése. E régi variációkban sem az ütemnemet, sem a hangfajt nem változtatták, csak a témát diszitették fel és egyre kisebb értékü hangokból szőttek figurákat. D.-okat irtak: Händel, Bach, Couperin, Rameau stb.

Double stout (ang. ejtsd: döbbl sztaut), az angol porter sörök legsötétebb fajtája, l. *Sörgyártás.*

Doublette (franc., ejtsd: dublett) a. m. két példányban meglevő; nevezetesen gyüjteményekben, pl. *könyvek* valamely könyvtárban (duplicatum); aztán oly tárgyak, melyeket csak párosan adnak el; az *ékszereknél* két kőből összetett drágakő, melyek közül az egyiket alsó, a másikat felső résznek vájták ki (l. *Drágakövek)*; a *vadászatban*, ha két lövéssel egymásután két vadat ejtenek el. L. még *Detto* és *Orgona.*

Doublieren, a harminc éves háború óta jó ideig a gyalogságnál használt műszó, amellyel az először a svéd csapatoknál (1631) alkalmazott azon eljárás jelöltetett meg, amely szerint lövés előtt a 2-ik, 4-ik és 6-ik sor emberei az 1-ső, 3-ik és 5-ik sor emberei közötti közökbe léptek s igy az eredetileg 6 sorban sorakozó csapat valamennyi embere lőhetett.

Doublure (franc., ejtsd: dublűr) a. m. bélés, hajtóka; a könyvkötésnél az előzékpapirlapot helyettesitő bőr vagy selyem.

Doubs (ejtsd: dú), 1. a Rhône vízvidékéhez tartozó folyó keleti Franciaországban. 937 m. magasan ered a Jura hegységben, a Noiremont lábánál, átfolyik a St. Point és a Lac des Brenets tavakon, ez utóbbiból kilépve, 27 m. magas vizeséssel bukik alá. A Jura párhuzamos láncai között hol kereszt-völgyben, hol hosszanti völgyben folyik. Felső völgye Montbéliardig szük, 2—300 m. mély kanyon, amelynek falai majdnem függőlegesen vágódtak be a jurarétegek közé. Egy darabon határ Svájc és Franciaország között, St. Ursanne fölött hirtelen kanyarulattal Ny.-ra, majd É.-ra fordul, végül alsó szakaszán felső folyásával párhuzamosan haladva, Verdun közelében a Saône-ba ömlik. Hossza 430 km. Doletól Boujeaucourtig a Rhône-Rhein-csatorna követi irányát. Legnagyobb mellékfolyói jobbról az Allaine, balról a Loue.

2. *D., département* Franciaország k. részében 5227 km² területtel, (1906) 298,438 lakóval. D. hegyes vidék, amelyen 4 hegylánc vonul végig, ezek a Jura láncai; a svájci határral egyközüen húzódnak el. A legmagasabb a k. amelyben a Mont d'Or (1463 m.), a Gros-Crêt (1423 m.), a Risoux (1384 m.), a Noirmont (1299 m.) a legmagasabb csúcsok. Az egész département 3 zónára osztható: a legalacsonyabb, a Plaine, a Doubs és Ognon alsó völgyeit foglalja magában a Loueig; ez a különben aránylag is hideg départementnak a legalacsonyabb (legmagasabb pontja: az Islesurle D. 510 m.) és legmelegebb része. A második zóna, a Moyenne-Montagne, már szőllőtermelésre nem alkalmas; különösen szépek a legelői. A Haute-Montagne igen hideg, erdőkkel s legelőkkel boritott hegyes vidék. A D. folyón kivül, amelyről a départ. nevét kapta, a földet itt öntözik a Taverne, Dessoubre, Barbèche, a Savoureuse-zel bővült Allaine, azután az Ognon és a Lison által erősbülő Loue, amelyek mind a D.-ba folynak. Az állattenyésztés jelentékeny. A bányászat márványt, épületkövet, vasércet, agyagot és sót szolgáltat. A jelentékenyebb iparágak: harangöntés, szegkovácsolás, gép-, szesz-, papir- és bőrgyártás, sajtkészités, fonás és szövés és mindenek fölött az órakészités (közel 500,000 egyedül Bésançonban). A kivitel cikkei: a vas- és vaseszközök, órák, a Gencuille-ben és Deluzben készitett papiros, fa, gyümölcs, sajt, szarvasmarha, ló stb.; a bevitelé: szén, bor, olaj, gyarmat, divatárúk és bútorok. A vasúti vonalak hossza 377 km. D. 4 arrondissementra van fölosztva; ezek: Bésançon, Baume-les-Dames, Montbéliard és Pontarlier. A székhely: Bésançon. A mai département Franche-Comté egy részéből (Bésançon, Baume-les-Dames, Ornans, Pontarlier és Quingey járásokból) és Montbéliard hercegségből alakittatott. V. ö. Mémoires de la Société d'émulation du D. 1840 óta és *Joanne*, Géogr. du D. (1889).

Doucement (franc., ejtsd: dúszmañ) a. m. gyöngéden, halkan.

Doucet (ejtsd: duszé), *Charles Camille*, francia drámairó, szül. Párisban 1812 máj. 16., megh. u. o. 1895 ápr. 1. A francia akadémiának tagja, s 1876 óta örökös titkára volt. Vigjátékai közül, melyekben szeliden gúnyolja az emberi gyöngéket s bőven szórja a szellemes ötleteket, a legismertebbek: Un jeune homme (1841); L'avocat de sa cause (1849); La chasse aux fripons (1846); Le fruit défendu (1857). Összes művei 1875. jelentek meg (Paris 2 köt.). V. ö. *Lemaître*, Impressions de théâtre III. (u. o. 1890).

Douceur (franc., ejtsd: dussőr) a. m. édesség, szelidség, jutalomdij, borravaló.

Douche (fr., ejtsd: dus), zuhany. A vizzel gyógyitás egy eszköze; lényege a test lefecskendezése nyomás alatt áramló vizzel. Az alkalmazott viz hőmérsékleti hatásához a vizsugár ütése okozta mechanikai inger is hozzájárul. Többféle D.-t különböztetünk meg, részben a vizsugár minősége szerint (igy csó-D., sugár-D., legyező-D. stb.), részint a testrészek és a sugár iránya szerint (igy tarkó-, gerinc-, máj- stb. D., alsó-, oldal-, felső-D.). Speciális készülékek a *D.-kalitka*, melyben minden oldalról fecskendeznek vékony vizsugarak: a *D.-filiforme*-ból tűhegyni nyiláson igen nagy erővel lövell ki a viz. Széleskörű alkalmazást nyer a *gőz-D.*, a sugárban előtörő gőz. *Skót-D.* alatt a váltakozó hideg és meleg (gőz) D.-t értjük. Nagyobb vizgyógyintézetekben a különböző D.-ok hőmérséklete, nyomása stb. egy pontról, arravaló emelvényről *(D.-kathedra)* szabályozható. Hőmérők, manométerek mutatják a

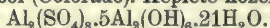
hőmérsékletet és nyomást, keverő-készülékek (melangeurök) szabályozzák a víz hőmérsékletét. *Forrólég-D.* a nyomással kiáramló meleg levegő. Legjobbak a villamos csővel dolgozó készülékek. A levegő forró csövön áramlik keresztül s itt melegszik föl. A bőrön erős vérbőséget okoz. *Franklin-D.*, l. *Franklinizálás*. *D.-massage*: masszázs alkalmazása D.-sal egyidőben. Masszálás a fecskendező víz alatt. Franciaországban kedvelt gyógyító eljárás. L. még *Leöntés*.

Doucin (franc., ejtsd: duszeñ), egyik változata a bokros vadalmának; hollandi szentiványi almának is szokás nevezni, ellenben az egész törpe alanyul szolgáló paradicsomi almát francia szentiványinak mondják.

Doué-la-Fontaine (ejtsd: dué la fontén), város Maine-et-Loire francia départementban, 17 km.-nyire Saumurtól a Doué-patak és vasút mellett, (1901) 3275 lak., szénbányával, a XIII. sz.-ból való templom szép romjaival. D. a középkorban Doadum v. Theoduadum néven az aquitániai királynak volt székvárosa.

Dougga, mint szegényes berber falu, az egykori Thugga (thukka, legelő) helyén, belső Tunisz egyik legrégibb és legfontosabb helysége s Gightis után az ország legérdekesebb romvárosa. Valamikor a karthagóiakkal szövetséges berber dinasztia székhelye lehetett; később Masinissa birodalmához tartozott s fénykorát Kr. u. a II. sz.-ban érte el. D. már az ókorban ismeretes volt ólom- és cinkbányáiról.

Doughtyit (ásv.), lerakódik a Doughty Springs lúgos vízéből (Colorado). Képlete közel

$Al_2(SO_4)_3.5Al_2(OH)_6.21H_2O$.

Dougl., növénynevek mellett Douglas David nevének rövidítése. Szül. Scone-ban, Perth mellett Skótországban 1799., megh. Hawaiin 1834 júl. 12. 1823—24-ig Amerika flóráját tanulmányozta.

Douglas (ejtsd: dögglesz), 1. látogatott tengeri fürdő és fővárosa Man angol szigetnek, annak k.-i partján, (1911) 17,500 lak., halászattal; villák, kertek és ültetvények környékezik a hatalmas hullámtörővel körülzárt kikötőt. Közelében van Kirk-Braddan temető, amelyben a XII. sz.-ból való run írással ellátott érdekes sírkövet találtak. — 2. *D.*, falu Lanark skót countyban, a Clyde mellékvizének, a 26 km. hosszú D.-nak partján, (1911) 2509 lak., szén- és kőbányával, egy régi kastély romjaival, amelyet Walter Scott írt le a Castle Dangerous-ban.

Douglas (ejtsd: dögglesz), ősrégi skót főnemesi család, mely a hagyomány szerint ősének fekete arcszínéről kapta a D. nevet, valószinüleg azonban Theobald flandriai lovagtól származott, aki 1160. kapta hűbérül a D. birtokot. A család tagjai csakhamar előkelő szerepet játszottak a skót történelemben. Kitüntek az angolok elleni harcokban, de élénk részt vettek a skót pártharcokban is s legtöbben közülök a harctéren estek el, vagy erőszakos halállal multak ki. A család főága 1488. halt ki s ezután annak egyik mellékága, a *D. Angus* család jutott szerephez. E család nevezetesebb tagjai:

1. *D., Archibald*, a kiskorú IV. Jakab skót király gyámja, 1493—98-ig Skótország kancellárja volt; 1513. a floddeni csatában két fia esett el IV. Jakab királlyal együtt; megh. 1514.

2. *D., Gavin*, az előbbinek harmadik fia, a legrégibb skót költők egyike, szül. 1474., megh. 1522. Párisban tanult s az egyházi pályára lépve Dunkeld püspöke lett. Fő műve: The police of honour c. allegorikus költeménye (megjelent 1553, új kiadása 1827); ehhez csatlakozik a King Hart allegória. Lefordította Vergilius Aeneisét skót nyelvre (megjelent Londonban 1553, új kiadásai 1710, 1839). Összes költői műveit J. Small adta ki (Edinburg 1874).

3. *D., Archibald*, D. 1. unokája, 1514. nőül vette IV. Jakab király özvegyét, Tudor Margitot és a kiskorú V. Jakab gyámja lett. 1528-ban, miután nejétől elvált, mostoha fia száműzte, s csak annak halála után (1543) tért vissza Skótországba; megh. 1557. Egyetlen leánya *Lennox* gróf felesége lett. Ennek fia volt *Darnley* Henrik, Stuart Mária férje.

4. *D., James, Morton grófja*, az előbbinek unokaöccse. Nevezetes szerepet játszott Stuart Mária uralkodása alatt. 1563-ban Skótország kancellárja lett s nagy része volt Riccio, Stuart Mária kegyeltjének megöletésében. Később Mária pártjára állott s valószinüleg részt vett a Darnley Henrik elleni összeesküvésben; nemsokára azonban Stuart Mária elleneihez csatlakozott. 1572—77-ig Skótország kormányzója volt és Erzsébet angol királynő hatalmára támaszkodott. Ellenei őt 1578. másodszor is megbuktatták, s 1581. azon vád alapján, hogy részt vett Darnley Henrik meggyilkolásában, halálra ítélték és Edinburghban lefejezték. Unokaöccsében: *Archibaldban* kihalt a D. Morton család 1588., s a D. javakat a *D. Lochleven* és a *D. Glenbervie* mellékágak örökölték. Ez utóbbi család 1703. hercegi címet kapott, de 1761. kihalt, ekkor a D. hercegi cím a Hamilton-családra szállott át.

5. *D., Robert*, a *D., Whittingham* mellékágból, svéd tábornagy, szül. 1611 márc. 17., megh. Stockholmban 1662 máj. 28. Mint apród került Gusztáv Adolf svéd király mellé és svéd szolgálatban 1643. a tábornokságig emelkedett; 1645. a jankaui csata után őt küldte Torstenson I. Rákóczi György segítségére, kivel Nagytapolcsánynál egyesült is. 1654-ben svéd gróf lett s X. Károly mellett harcolt a lengyel háborúban; 1657. tábornaggyá nevezte ki a király. 1658-ban Livlandban és Kurlandban harcolt szerencsésen, sőt Jakab kurlandi herceget Mitauban el is fogta. Tőle származik a Svédországban ma is virágzó *D. grófi* család, melynek kiváló tagja *D. Lajos* gróf, szül. Zürichben 1849 nov. 24. Először udvari szolgálatban volt, majd 1890—1901-ig az első kamarában szerepelt mint jeles szónok. 1895—99-ig külügyminiszter volt s erélyesen védte a svéd álláspontot a zászló-kérdésben a norvég storthinggal szemben. Nagy feltünést keltett névtelenül megjelent röpirata: Wie wir Norrland verloren (1890, Stockholm 3 kiad.). V. ö. *Hume of Godscroft*, History of the houses of D. and Angus (1644, új lenyomata 1748 Edinburg); *Fraser*, The D. Book (1885 London); *Maxwell*, History of the house of D. (1902 u. o.).

Douglas (ejtsd: dögglesz), *Stephen Arnold*, északamerikai államférfi, szül. Brandonban (Vermont)

1813 ápr. 23., megh. Chicagóban 1861 jún. 3. Illinois államban működött s ezt képviselte 1843. a képviselőházban, majd 1847. a szenátusban. Ő vitte keresztül Texas annexióját s Angliával szemben ő érvényesítette az Unio jogát az Oregon vidékre. A rabszolga-kérdésben a déliekkel tartott, de mivel Kansas állam jogait védte Buchanan elnökkel szemben, ki arra oly alkotmányt erőszakolt, mely a rabszolgatartást megengedte, elvesztette a déliek rokonszenvét. Ezért aztán 1856. és 1860. megbukott az elnökválasztáson. Mikor Lincoln elnök alatt a szakadás megtörtént, D. hű maradt az Unióhoz s az északi államok seregébe lépett mint tábornok, de még a háború kitörése előtt meghalt. Életrajzát megirták *Sheahan* (New York 1860) és *Flint* (Philadelphia 1860).

Douglas-féle üreg *(cavum Douglasii)*, a végbél és a hugyhólyag, illetőleg nőben a végbél és a méhnyak, részben a hüvely között lévő, hashártyával kibélelt rés.

Douglas-fenyő (növ.), l. *Pseudotsuga*.

Douglasit (ásv.), viztartalmú kálium vasklorid ($2KCl.FeCl_2+2H_2O$), apró, zöld, egyhajlású kristályok Stassfurt, illetőleg Leopoldshall kősóbányáiból. A levegőn elbomlik.

Douglass (ejtsd: döggless), *Frederick*, mulatt származású északamerikai szónok és iró, szül. Maryland államban 1817., megh. Anacostiában 1895 febr. 20. Anyja néger rabszolganő volt s őt magát is eladták egy baltimorei hajóépítőnek. 6 évi rabszolgaság után 1838. megszökött urától, felvette a D. nevet s jóakarói támogatásával tovább képezte magát. Csakhamar mint kiváló szónok szerepelt a rabszolgaellenes gyűléseken. 1845-ben Angliába jött át, hol szónoklataival nagy hatást keltett; itt adta ki önéletrajzát is: Life of an American slave címen. Ezután amerikai barátjai törvényes módon megváltották szabadságát (750 dollárért) s D. mint ujságiró a The Norts Star c. hetilapot adta ki. A polgárháborúban az északi államok pártjára állott s a négerek ügyében sok tanáccsal szolgalt Lincoln elnöknek. Később is fontos állásokat töltött be Grant, Hayes és Garfield elnökök alatt. Nevezetesebb munkái: Narrative of my experience in slavery (Boston 1844); My bondage and my freedom (Rochester 1855); Life and times of Frederick D. (Önéletrajz, Hartford. 1881). Róla irt munkák: *Holland*, Frederick D., the colored orator (New-York 1891); In memoriam Fred. D. (Philad. 1897).

Doullens (ejtsd: dullăñ), város, 3-ad rendű erősség Somme francia départementban, 30 km.-nyire Amienstől, 149 m. magas domb lábánál az Authie és vasút mellett, (1901) 4255 lak., gyapotfonással, fűrészmalommal, papirgyártással, bőrcserzéssel, gabona- és marhakereskedéssel. D. a rómaiak Dulincum-a. Női fegyház. Műtrágya, különösen foszforsavas káli kereskedelme élénk.

Doulton-árúk, angol agyagárúk, melyek Doultonban (Lambeth) készülnek; rendesen barna v. kékszínű fayence-edények, domború díszítményekkel.

Doumepálma (növ.), l. *Hyphaene*.

Doumer (ejtsd: dumé), *Paul*, francia politikus, szül. Aurillacban 1857 márc. 22. Jogot végzett s mint hirlapiró működött Párisban; 1888. került a képviselőkamarába, hol a radikális párthoz csatlakozott. 1895—96-ig a Bourgeois-kabinetben a pénzügyi tárcát viselte, azután 1897—1901-ig Indo-Kina kormányzója volt. Innen hazatérve ismét képviselő lett s 1905. a kamara elnökének választották. Az 1906-iki elnökválasztáson Fallières-rel szemben kisebbségben maradt. 1912. Korzika szigetén szenátorrá választották. Több politikai munkát is írt, köztük Courcel és Deschanel társaságában: Les questions actuelles de politique extérieur en Asie (1910).

Doumic (ejtsd: dumik), *René*, francia irodalomtörténetiró, szül. Párisban 1860 márc. 7. Jeles irodalmi képzettségről, biztos ítélőtehetségről s finom izlésről tanuskodó cikkei a Journal des Débats és a Revue des deux mondes hasábjain látnak napvilágot. 1909 óta tagja az akadémiának. Önálló kötetei közül, melyek nagyrészt cikkeiből kerültek ki, fölemlíthetők: De Scribe à Ibsen (1893, 2. kiad. 1896); Les jeunes (1895); Études sur la littérature française (1896—1908, 6 köt.); Hommes et idées du XIX. siècle (1903); Le théâtre nouveau (1908), George Sand (1909) s egy igen elterjedt középiskolai tankönyv: Histoire de la littérature française (1888, 26. kiad. 1907).

Dour (ejtsd: dur), város Hainaut (Hennegau) belga tartományban, 16 km.-nyire Monstól, vasút mellett, (1910) 12,531 lak., kőszénbányákkal, kötélgyártással, cérnafonással és bőrcserzéssel.

Dourbie, festői vidéken folyó, 70 km. hosszú mellékvize a Tarnnak Franciaország déli részében, a Puy d'Aulas lábánál ered; Nantnál balról fölveszi a Durzont, azután jobbról a Trévezet-t; a Causse Noir és a Larzac közti hegyszakadékon átjutván, a Millaui szép medencébe ér és kevéssel Millau alatt torkollik.

Dourdan (ejtsd: durdăñ), város Seine-et-Oise francia départementban, 22 km.-nyire Rambouillettől, az Orge partján, vasút mellett, (1901) 2970 lak., jelentékeny gazdasági gépgyártással, papirgyártással, fűrészmalmokkal, kötöttárúgyártással. Közelében sok a nyaraló. A karolingiak palotájának, Dordingumnak helyén a Fülöp Ágost francia királytól épített erőd romjai láthatók.

Dourdou (ejtsd: durdu), két folyó Franciaországban; a D. Septentrional 70—75 km. hosszú mellékfolyója a Lotnak; főmellékvizének, a Craynauxnak csinos vízesései vannak, a gyönyörű Salles-la-Source nevű hegycirkuszban, amelyet Tivolinál szebbnek tartanak; a D. Méridional az Espinouse hegyekben ered és 90 km. hosszú folyás után a Tarnba torkollik.

Douro, folyó, l. *Duero*.

Do ut des, do ut facias (lat.) a. m. adok, hogy adj, adok, hogy tégy.

Douw, hollandi festő, l. *Dou*.

Douzain (franc., ejtsd: duzéñ), a francia verstanban a tizenkét soros versszak.

Douzette (ejtsd: duzett), *Louis*, német festő, szül. Tribseesben (Pommeránia) 1834 szept. 25. Berlinben tanult. Sokat utazott Skandináviában, majd Németország É.-i részében és hangulatos tájképeivel, melyek közül holdvilágos téli képei tünnek ki, nagy sikereket aratott. Alt-Prerow látképe a berlini Nationalgalerie-ben van, holdtól megvilágított fjordot ábrázoló képe a drezdai képtárban.

Dov, hollandi festő, l. *Dou.*

Dóval, nagyk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 994 tót lak., u. p. Martalja, u. t. nyáron: Korytnicza, télen: Oszada.

Dovalló, kisk. Liptó vmegye liptóujvári j.-ban, (1910) 1134 tót lak.; postahivatal, u. t. Liptóujvár. Plébániatemploma késő csúcsíves épület, boltozata 1610-ből, felette falképmaradványok.

Dove (ejtsd: dövv), a Trentnek 64 km. hosszú mellékvize Angolországban; az Axe Edge-en ered, Derby és Staffordshire közt határul szolgál, Utoxeternél fölveszi a legnagyobb mellékvizét, a Churnetet és Burton alatt torkollik. Völgye, a Dovedale, Anglia egyik legfestőibb folyó-völgye.

Dove, 1. *Alfred Wilhelm*, német történetiró, D. Heinrich Wilhelm fia, szül. Berlinben 1844 ápr. 4., előbb orvosi és természettudományokkal foglalkozott, utóbb történész lett s több jeles és szellemes történeti munkát írt, melyek alapján 1874. Boroszlóban, 1884. Bonnban lett a történelem tanára. 1891–92-ig a müncheni Allgemeine Zeitung szerkesztője volt. 1873. alapította Im neuen Reich c. hetilapot, mely néhány év mulva megszünt. Történeti művei: Die Doppelchronik von Reggio und die Quellen Salimbenes (1873); Die Forsters und die Humboldts (1881); Deutsche Geschichte im Zeitalter Friedrichs des Grossen und Josefs II. (1883). Ugyanő adta ki Ranke Világtörténetének utolsó köteteit (1886—90), Ranke életrajzát (Zur eigenen Lebensgeschichte, Leipzig 1890) és Bismarck parlamenti beszédeit (1891). Saját kisebb dolgozatai 1898. jelentek meg.

2. *D.*, *Heinrich Wilhelm*, német fizikus és meteorológus, szül. 1803 okt. 6. Liegnitzben, megh. 1879 ápr. 4. Berlinben. Kezdetben matematikafizikai tanulmányokkal foglalkozott, 1828. a königsbergi, 1845. a berlini egyetemen a fizika tanára volt, későbbi működésének súlypontját a meteorológiára helyezte és e téren kortársai előtt nagy tekintélyre tett szert. A nevét viselő és tőle származó szélfordulási törvény általános érvényességét ma már nem ismerik el, szintúgy nem fogadta el az utókor a légcirkulációra vonatkozó nézetét a maga egészében, mindazonáltal klimatológiai munkálatai alapvetők voltak és nagy érdeme, hogy ezen meglehetősen elhanyagolt tudomány fejlesztésének lendületet adott. Az 1846. a statisztikai intézettel kapcsolatban alapított porosz meteorológiai intézetnek 1848. ő lett az igazgatója. Irodalmi munkássága rendkívülien terjedelmes. Legnevezetesebb munkái: Über Moussons und Passate; Die Verbreitung der Wärme auf der Oberfläche der Erde; Das Gesetz der Stürme; Über Eiszeit, Föhn und Scirocco; Klimatologie von Norddeutschland.

3. *D.*, *Karl*, német geográfus és afrikai utazó, *D. 4.* fia, szül. Tübingenben 1863 nov. 12. Jenában rendk. egyetemi tanár. 1892—93-ig beutazta Délnyugat-Afrikát. Munkái: Das Klima des aussertropischen Südafrika (Göttingen 1888); Kulturzonen von Nordabessinien (kiegészítés a Petermann-féle Mitteilungen-hez, Gotha 1890); Deutsch-Südwest-Afrika. Ergebnisse einer Reise im südlichen Damaralande (1896); Südwestafrika. Kriegs- und Friedensbilder aus der ersten deutschen Kolonie Berlin 1896); Vom Kap zum Nil (u. o. 1899); Aus zwei Weltteilen (Heidelberg 1901). Angewandte Geographie címen füzeteket ad ki.

4. *D.*, *Richard Wilhelm*, német egyházjogász, D. Heinrich Wilhelm fia, szül. Berlinben 1833 febr. 27., megh. Göttingenben 1907 szept. 18. 1862-ben rendkívüli, 1863. rendes egyet. tanár Tübingenben, 1863. Kielben, 1868. Göttingenben. 1875 óta az urakháza tagja volt, előkelő állást töltött be a lutheránus egyház vezetőségében is. Átdolgozta *Richter* Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts (6. és 7. kiad. Leipzig 1867 és 1871—74, 8. kiad. W. Kahl-lal együtt, u. o. 1886) c. művét. Kisebb értekezései az általa Friedberggel együtt alapított (Berlin 1860) Kirchenrecht c. folyóiratban jelentek meg, mely az evangélikus és a szabadelvü katolikus egyházjog főközlönye.

Dove készüléke, lásd *Fénysarkítás* és *Fotométer*.

Dover, 1. *város*, tengeri fürdő és kikötő Kent angol countyban, a Pas de Calais (D. Srait) partján, a Dour patak torkolatánál, két meredek sziklafal közt, vasút mellett, (1911) 43,647 lak., halászattal és jelentékeny parti hajózással. A komor, szűk utcákból álló város Angliának a kontinenshez, illetőleg Franciaországhoz legközelebb eső városa; a Gris-Nez-foktól 35, Calaistól 48 és Boulognetól 50 km.-nyire van. Azelőtt kikötőjébe nagyobb hajók csak a tenger áradásakor juthattak be, mióta azonban a több mint 80 millió korona költséggel elkészített hadi kikötő megépült (1909), a legnagyobb csatahajók is kényelmesen mozoghatnak benne. Forgalma, különösen személyforgalma igen élénk. A személyszállító hajók 450 méter hosszú töltésnél, az Admiralty Pieren kötnek ki, rendes személyszállító hajójáratok kötik össze Calaisval és Ostendevel. Külső kikötői is sekélyek (a Granville dock 7, a Wellington dock 4·5 méter mély); ennek dacára kereskedelmi forgalma is jelentékeny. D. egyike volt azon 5 kikötő városnak, melyekre az angol déli partok védelme bizva volt; még ma is a Key of England (Anglia kulcsa); erődítményei (D. Castle), amelyek különböző koroknak, a többi közt a római kornak építményeiből állanak, 22 ha. területet borítanak. 3 kabel csatolja a szárazföldhöz. Közelében, a South-Foreland hegyfokon csinálták meg azon előmunkálatokat, amelyeknek célja a 36 km. hosszú földalatti vasút kiépítése volt Franciaországig. D. és Calais (l. o.) az emberiség művelődéstörténetében örökre emlékezetes marad azért, hogy e két város között szállt át *Blériot* francia aviatikus 1909 júl. 19. egyfedelü repülőgépével a La Manche csatornán. A leszállás helyét D.-ben emlékoszloppal jelölték meg. — 2. *D.*, *Strafford county székhelye* New-Hampshire északamerikai államban, 20 km.-nyire Portsmouthtól, a Cocheco mindkét partján, vasúti csomópont, (1910) 13,459 lak., jelentékeny pamut- és gyapotiparral. Az 1623. alapított hely az állam legrégibb városa.

Doveran (ejtsd: doveren), 88 km. hosszú folyó Aberdeen és Banff skót countykban; a Buck of Cabrach lábánál ered; a Bogie és Isla mellékvizekkel bővül; az Északi-tenger Moray-öblébe torkollik.

Dovercourt, Harwich (l. o.) közelében levő fürdő.

Dover-por v. *pulvis ipecacuanhae opiatus*, első alkalmazója, egy londoni orvos után elnevezett porkészítmény, amely úgyszólván minden államban hivatalos gyógyszer. 1 rész ópiumból, 1 rész ipecacuanhagyökér-porból és 8 rész cukorból áll s különösen hasmenés, kólika és köhögési inger ellen használják. Indiában nagy adagjaival a vérhast is gyógyítják.

D'Ovidio, *Francesco*, olasz filológus és kritikus, szül. Campobassoban (Molise) 1849 dec. 5. Nápolyban és Pisában tanult nyelvészetet, majd a bolognai liceumban és Milanóban tanított; 1876. a nápolyi egyetemen a román filológia tanára lett. Munkái: Della linguistica moderna, ossia la vita e lo sviluppo del linguaggio (Whitney művének fordítása, Milano 1876); Storia della letteratura italiana (u. o. 1879); Dell' origine dell' unica forma flessionale del nome italiano (Pisa 1872); Saggi critici (Nápoly 1879); Grammatica portoghese (Imola 1881); D' un recente libro del Delbrück, della traduzione italiana del Merlo e di due nuove dissertazioni del Whitney (Torino 1882) stb. Dolgozótársa *Sröber* Gusztáv Grundriss der romanischen Philologie c. művének (Strassburg, 1888).

Dovizio, *Bernardo* (másképp *Bibbiena)*, olasz költő, szül. Bibbienában 1470 aug. 4., megh. Rómában (úgy sejtik, hogy méreg által) 1520 nov. 9. Medici János kardinális magántitkára volt s ennek X. Leó név alatt pápává történt választását nagyban elősegítette. Ez előbb kincstárnokká, majd bibornokká nevezte ki őt. 1518-ban D. mint pápai követ Franciaországba ment s onnan visszatérte után hirtelen meghalt. Az irodalmat és művészeteket hathatósan pártolta. Calandria c. vígjátéka (Siena 1521) nagy tetszést aratott; ügyesen utánozza Plautus Menaechmijának alapeszméjét. Újabban kiadták a Teatro italiano anticoban (Firenze (1888). V. ö. *Bandini*, Il B. ossia il Ministro di Stato (Livorno 1758).

Dovrefjeld, 810—1100 m. közepes magasságú plató Norvégia középső részében, a Driva, Rauma és Gudbrands-Laagen folyók között. Legnagyobb kiemelkedése a Snehetta, 2321, erről kis gleccser is jő le, majdnem ilyen magas a szomszédos Skreahö, 2290 m. K.-i szélén egy törésvonal húzódik, amelyen halad az út Christianiából Drontheim felé. Ny.-ról szintén fontos útvonal határolja, amely Christianiából Molde felé vezet. Molde közelében van a bifurkációjáról ismeretes Lesjeverks Vand-tó, ez részben a Rauma, részben a Glommen felé adja le a vizét. Tágabb értelemben D.-nek nevezik a norvég platót a svéd határtól egészen a Rauma folyóig.

Dow v. *dhaw*, az arab partok mentén használt, két árbocú vitorlás hajó ormányárboc nélkül, melyet hajdan rabszolgák szállítására, v. mint kalózhajót és hadi célokra is használtak; ma csak mint kereskedelmi hajók ismeretesek. A D.-nak eleje igen éles, orrtőkéje egyenes, nagyon előre nyúló, de alacsony, amennyiben csak kevéssé emelkedik ki a vízből; a far széles és mindenféle faragványokkal díszített, a tat részen pedig egy több vagy kevesebb hajókamarát magába záró építmény (bástya) látszik. A Verestengerben, perzsa öbölben és az indiai vizeken a D.-hoz hasonló járművek már a legrégibb hajósok idejében voltak és nagyon valószinű, hogy az európai vitorlás hajók a dowktól erednek.

Dowden (ejtsd: dauden), *Edward*, angol irodalomtörténetíró, szül. Corkban 1843 máj. 3. Dublinben tanult, 1867 óta u. o. az angol irodalom tanára. Hírnevét számos kiváló tanulmányának és Shakespeare-kutatásainak köszöni. Minden munkája elsőrangú, legelterjedtebbek: Shakespeare, his mind and art (1875); Shakespeare Primer (1877); Studies in Literature (1878, 1895); The French revolution and English Literature (1897) és számos életrajz (Southey, Shelley, Wordsworth). Shakespeare műveinek Swinburne által sajtó alá rendezett teljes kiadásához (1910) a bevezetést írta.

Dower-por, l. *Dover-por*.

Dowie (ejtsd: dáui), *John Alexander*, amerikai vallásalapító, szül. Edinburghban 1847., megh. Chicagóban 1907 márc. 9. Teológiát tanult és 1876. Sidneyben pappá választották. 1878-ban Melbourneben kezdte hirdetni az új évangéliumot, «Sion római kat. egyházának» tanát; önmagáról pedig azt hirdette, hogy Illés próféta harmadik megtestesülése. San-Franciscóban és Chicagóban is térített. Hívei Chicago közelében nagy telket vásároltak, hol az új felekezet fővárosa, *Zion city* épült, melynek két év alatt több mint 10,000 lakosa lett és melyben iskolák, kórházak, gyárak stb. is szép számmal találhatók. Vendéglőt, játékbarlangot és trafikot nem tűrnek Zionban, gyógyszertárt és orvost sem, a gyógyítást Istenre bízzák. 1903-ban 70 apostol és 2000 hívő kiséretében New-Yorkba ment, hol azonban az óriási reklám dacára már kevesebb siker kisérte, majd Anglia ellen akart keresztes hadjáratra indulni. Chicagóba visszatérve, családját és pénzét Sidneybe küldte, ő pedig csődöt mondott, az általa alapított város népe tönkre ment, s ő maga, mint teljesen ruinált, korábbi követőitől elhagyott ember halt meg.

Dowlais (ejtsd: daulisz), Merthyr Tydfil helységhez tartozó és ettől 4 km.-nyire fekvő telep Glamorgan angol countyban, nagyszerű vaskohókkal és vasműtelepekkel, amelyekben időnként 20—30,000 munkás is dolgozik.

Dowlass (ang., ejtsd: dauless), vászonkötésű, tömött szövet, azelőtt lenből, most pamutfonalból is készül. Sűrűsége $^{22}/_{27}$ pr. cm., fonalainak ang. finoms. száma $^{20}/_{14}$—$_{30}$.

Dowlatabad, város a brit-indiai birodalomban, l. *Daulatabad*.

Down (ejtsd: daun), county Ulster ír tartományban, az Ir-tenger mellett a Belfasti- és Carlingfordi-öböl, továbbá Louth, Armagh és Antrim countyk közt, 2478 km² területtel, (1911) 304,589 lak., nagyobbára halmos vidék, amely délen a Mourne nevű hegyekben éri el a legnagyobb magasságát. A Neagh-tóba torkoló Bann, a Belfasti-öbölbe szakadó Lagan és a Quoile néven a Strangford Loughba folyó Annacloy öntözik. A földmívelés (gabona- és lentermelés) és az állattenyésztés az emberek főfoglalkozása; ezenkívül a lenipar is meglehetősen kifejlődött. Fővárosa *Downpatrick* (l. o.).

Downingstreet (ejtsd: dauningsztrít), utca Londonnak Whitehall nevű kerületében, amelyben az államkincstár, a kül-, bel- és gyarmatügyi minisztériumok vannak.

Down-juhok, l. *Angol juhok.*

Downpatrick (ejtsd: daunpetrik), Down county fővárosa Ulster irországi tartományban, a Quoile vagyis Annacloy jobbpartján, a torkolata közelében, vasút mellett, püspöki székhely, (1911) 2905 lak., vászonszövéssel. A hagyomány szerint Szt. Patrick, Irország apostola és Szt. Kolumbán itt vannak eltemetve.

Downs (ejtsd: daunsz), 1. alacsony (255—275 m.), mészkőből álló *dombsor* Anglia déli részében; két részre oszlanak, ezek: a North D. és a South D., amelyek ellipszis alakú, egykor erdős, most csak itt-ott berkekkel takart síkságot, a Wealdot fogják körül. E dombos vidék lakói főleg a juh- és szarvasmarhatenyésztést űzik nagy előszeretettel és szorgalommal. — 2. *D., Kent* county keleti partjának egy 8 km. hosszú része, a North és South Foreland nevű hegyfokok közt a Temze torkolatától délre. Itt szokott az angol tengeri hajóhad összegyülekezni, mielőtt a sík tengerre szállana.

Dowson-gáz, l. *Vízgáz.*

Dowson-készülék, a generátor gázmotorok hajtóerejét, az ú. n. generátorgázt v. Dowsongázt termelő készülék. Szerkezete egy tűzálló agyaggal bélelt vaskályha, mely alul rostéllyal, fent pedig víztartánnyal van felszerelve. Ezzel kapcsolatban van egy második, az ú. n. tisztítótartány v. shoubber, mely kb. 3 m. magas és 0·8 m. átmérőjű henger, és a belsejében szűrőrács vagy koksz és a mosóvíz bevezetésére való csőhálózat foglal helyet. Ezzel kapcsolatban áll egy hasonló átmérőjű kisebb edény, mely két részre választott kamrában tartja a gáz utolsó megszűrésére való forgácsot.

Doxale (ujlatin), kat. templomokban az a rácsozat, mely a szentélyt a hajótól elválasztja.

Doxográfusok (gör.), azok a görög írók, akik, mint Diogenes Laertios, Joannes Stobaios, a filozófiai nézetek (doxa, dogma) összeállításával foglalkoztak. V. ö. *Diels,* Doxographi Graeci (Berlin 1879).

Doxologia (gör.) a. m. dicsőítés. A liturgiában kétféle D. van: *a)* a *kis D.* (Dicsőség az Atyának és Fiunak és szt. Lélek Istennek, miképen kezdetben vala, most és mindenkor és mindörökön örökké Amen). Ennek nyomai találhatók már a II. sz.-ban, közhasználatuvá lett a IV. sz.-ban, s rendes befejezése a zsoltároknak; *b)* a *nagy D.* a szt. mise elején énekelt v. mondott dicsőítő himnus, mely az angyalok szavaival (Luk. 2, 14.) kezdődik: Gloria in excelsis Deo, s szintén a Szt. Háromság egy Isten dicsőségét hirdeti. Nem egészen szó szerint egyező alakjában a legrégibb okiratokban (Const. Apost. 47. c.) előfordul. Nagy Szt. Gergely pápa a vasárnapi és ünnepi szt. misékben annak éneklését csak a püspöknek engedte meg, az áldozó papoknak csak egyszer, «husvétkor» volt megengedve. Később általános használatuvá lett. Luther és több XVI. sz. protest. egyházi rendelet, valamint újabban a porosz, a bajor protest. ágendák mindkét D.-t fölvették az istenitiszteletbe.

Doy., tudományos állatneveknél *Doyère* L. (szül. 1811) versaillesi egyetemi tanár nevének rövidítése.

Doyen (franc., ejtsd: doájeñ, lat. *decanus)* a. m. a legidősb. A diplomáciai nyelvben így nevezik valamely udvarnál akkreditált követek közül azt, akit a diplomáciai rang s a helyi anciennitás szerint az elsőség megillet (l. *Date).* Katolikus udvaroknál, tekintet nélkül erre a rangelsőségre, a pápai nuncius a D. A D. bizonyos alkalmakkor a diplomáciai testület (l. o.) nevében a szót viszi. A D.-ként szereplő követ feleségét *Doyenne*-nek hívják. D. azt is jelenti dékán. *D. d'âge,* korelnök.

Doyen (ejtsd: doájeñ), 1. *Eugène Louis,* hírneves francia sebész, szül. Reimsben 1859. Csodálatos kézügyessége, valamint a sebészetnek és gynekológiának majd minden eszközére kiterjedő igen ügyes újításai csakhamar a francia sebészek legkiválóbbjává tették. Miután 1895. Párisban magánklinikáját megalapította, a francia és külföldi sebészek valósággal elárasztották, hogy tőle technikai újításokat tanuljanak. Mint a modern francia sebésziskola megalapítója, Doyen 1887 óta tevékeny részt vett majd minden tudományos orvosi kongresszuson. Számtalan, a sebészet és gynekológia, valamint a bakteriológia körébe vágó munkát írt, nevezetesebbek: Traité de la chirurgie de l'estomac (1895); Atlas de bactériologie (1897); Technique chirurgicale (1897); Le micrococcus neoformans, parasite du cancer (1901); Staphylase et sérum végétal antistaphylococcique (1902); Le cancer, chirurgie de l'estomac (1903); Traitement du cancer (1904 és 1906); Traitè de thérapeutique chirurgicale et de technique operatoire. Ő vezette be továbbá a sebészeti oktatásba a kynematographot is. Nagy érdemei vannak új sebészi eljárások és modern eszközöknek a sebészetbe való bevezetése által. Tudományos kutatásaiban és felfedezéseiben már kevesebb szerencse kisérte; eredményei legnagyobbrészt nem váltak be.

2. *D., Gabriel François,* francia festő, szül. Párisban 1726., megh. 1806 jún. 5. Párisban Vanloonak volt tanítványa, azután Olaszországban tanult. 1791-ben a szentpétervári művészeti akadémia igazgatója lett. Többnyire antik tárgyú, akadémikus jellegű művei közül egy-egy sorozat a párisi Louvreban, valamint a szentpétervári Eremitageban és művészeti akadémiában látható.

Doyle (ejtsd: dojl), 1. *Conan, sir,* angol regényíró, szül. Edinburghban 1859 máj. 22. Nagyatyja *John D.,* a híres karrikaturarajzoló. Orvostant hallgatott s 1882—90. gyakorló orvos volt. Ő teremtette meg a híres detektivnek, Sherlock Holmesnak alakját; először a Study in Scarletben (1887), azután a következőkben: The sign of Four (1889); The Adventures of Sherlock Holmes (1893); The Hound of the Baskervilles (1902). Ezeknek köszöni népszerüségét, bár ő maga sem tartja irodalmi értéküeknek e titokzatosságukkal és borzalmaikkal Pope-ra emlékeztető történeteket. Történeti regényei közül Micah Clarke (1888) a XVII. sz.-ban; The White Company (1890) III. Edvárd idejében játszik. Nelsont festi Rodney Stone (1896), I. Napoleont Uncle Bernac (1897), az egyiptomi háborut a Tragedy of the Korosko (1897). Nagyon elterjedt The Exploits of Brigadier Gerard (1896). Hadi történetet nyújt The Great BoerWar (1900); számos novellakötetet adott ki: Round the Red Lamp (1894); The Stark Munro

Letters (1895); The Green Flag (1900). Kipling hatása alatt írt katonadalokat (Songs of action, 1908) s védelmébe vette az angolok délafrikai politikáját (Crime of the Congo, 1909). Nagy sikere volt több szinművének is. Magyarul megjelentek: Egy csodaember kalandjai (1895); A nábob kincse (1895); Titkos rendőr kedvtelésből (Pesti Hirlap 1895. évf.): Az üldöző (1897); Gerard brigadéros (1898); A nagy árnyék (1898); Bernac nagybácsi (1900); Sherlock Holmes kalandjai (Magy. Könyvtár); Duett (1902); Dilettáns detektiv (1902); A kingsgylandi rejtély (1903); A nagy árnyék (1904); A sátán kutyája (1904); A brixtoni rejtély (1904); Rodney Stone (1905); A Korosko tragédiája (1905); Sherlock Holmes halála és feltámadása (1905); Sherlock Holmes újabb esetei (1905); A külvárosban (1905); Gerard kalandjai (1906); Conan D. elbeszéléseiből (1908); Rejtelmes történetek I–XVII (1909); Napoleon (1911); A cloomberi rejtély (1911).

2. *D., Francis Hastings, sir,* angol költő és tudós, szül. Nunappletonban 1810 aug. 2., megh. 1888. jún. 8. Oxfordban Matthew Arnold tanszékének utódja, harci tetteket dicsőítő lírájával tünt ki (Loss of the Birkenhead, The Return of the Guards). Felolvasásai Lectures and poetry (1869) és Reminiscences and opinions (1886) c. jelentek meg.

Dozen (ang., ejtsd: dözn), darabáruknál a tucatnak angol neve; a közönséges D. = 12 darab; a *long* D. = 13 darab.

Dózis (gör.) a. m. adag; *dozológia,* adagtan, l. *Adag.*

Dozmat, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 339 magyar lak.; u. p. és u. t. Torony.

Dózsa, község, l. *Jászdózsa.*

Dózsa, Ferencrendű szerzetes, Zsigmond király káplánja. 1399-ben pannonhalmi apát. 1404-ben v. 1405. Zsigmond, mint hű emberét, csanádi püspökké nevezte ki, de a pápától csak 1408. kapta meg a megerősítést. Csanádi püspök volt 1423-ig. V. ö. *Fuxhoffer-Czinár,* Monasteriologia R. Hung. I. Fejér Cod. Dip. X. t.; *Nagy* Imre, Pécz nemzetség (1892).

Dózsa (oklevelekben *Dósa*), régi székely *család,* melynek tagjai a *makfalvi* predikátumot viselik. Szomoru emléküvé tette e nevet hazánk történetében az 1514-iki nagy pórlázadás vezére, D. *György,* s ennek fivére *Gergely* (l. alább). Kőváry, Erdély történetirója s a családi levéltár ismerője, ez ősi családból egy XIII. sz.-beli erdélyi vajdát is említ, *Tamás* nevüt, ez adat azonban okiratilag nem bizonyitható. A család későbbi flai azonban jeles hadi, s legújabban pedig tudományos érdemeik által lettek hiresekké. Mint primipilus székely nemesek magasrangu erdélyi főnemes-családokkal, a Telekiekkel, Bethlenekkel, Barcsayakkal, Macskásyakkal stb. jöttek sógorságba. Többen közülök királybiróságot, tanácsosságot viseltek s Bethlen Gábor és Tököly hadjárataiban harcoltak; 1690. Teleki Mihály megölésére több más székely nemessel összeesküdtek, oly szigoru esküformát használva, hogy a székelység közt sokáig forgott a nép ajakán e kifejezés: «Dózsa hitre mondom». A korunkhoz közelebb élt családtagok mind a haladási és hazafias eszmék bajnokai voltak s közülök többen mint jeles tudósok és írók tüntek ki. *Mihály*-nak gróf Bethlen Juliánnától származott egyik leánya Ágnes, gr. Teleki Mihály hitvese, gróf (paszmosi) Teleki Ferenc költőnek, másik leánya, Anna pedig a történelmi buvár Gál László főkormányszéki tanácsosnak, az erdélyi szinészet egyik leglelkesebb pártolójának adott életet. Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *D. Dániel,* publicista és regényíró, szül. Makfalván 1821 jan. 30., megh. Buzásbesenyőn (Kisküküllő vm.) 1889 szept. 25. Tanulmányait a marosvásárhelyi ref. főiskolában végezte, 1839. az ottani kir. táblánál lett írnok, 1844. ügyvédi vizsgát tett, de továbbra is Marosszék szolgálatában, mint jegyző szerepelt, 1849-ben titkárrá nevezték ki a Szemere forradalmi kabinetjének belügyminiszteriumában, a szabadságharc után visszavonult birtokára s élénk szépirodalmi munkásságot fejtett ki. 1859-ben Kolozsvárt egy politikai hirlap szerkesztését vette át s hűséges munkatársa volt Erdély Széchenyijének, Mikó Imre grófnak közművelődési és közgazdasági tevékenységében. 1860-ban Marosszék alkirálybirója, utóbb a szebeni országgyűlésre választott képviselője lett, de az osztrák centralista eszmét szolgáló gyűlésen nem jelent meg. 1866-ban Maros-Vásárhely választotta képviselőjévé, 1868. az ottani kir. tábla első osztályú birója, 1872. az újjászervezett kir. Kuria rendes birója lett s itt mint a büntető tanács tagja működött. D. irodalmi munkássága sokoldalú: írt regényeket, politikai röpiratokat, büntetőjogi tanulmányokat és hirlapi cikkeket. Regényei: *Zandirham* (Kolozsvár, 1858); *Kornis Ilona* (Pest 1859 és 1866); *Boronkay Margit* (Kolozsvár 1860); *Oláh Judit* (u. o. 1863); *Az északi fény* (u. o. 1863). Politikai művei: *Csatározás a dákó-román törekvések ellen* (1863); *Nézet a megyegyülés újabb szerkezetéről* (1867) és rengeteg politikai cikk a Kolozsvári Közlöny, Ellenőr, Pesti Napló hasábjain, melyeket bizonyos előkelő konzervativ szellem s a stílus gondossága jellemez.

2. *D. Elek,* publicista és jogtudós, szül. Maros-Vásárhelyen 1803 márc. 15., megh. 1867 nov. 9. Eleinte nyelvészeti, utóbb jogtudományi tanulmányokat végzett, 1828. Pesten kiállotta az ügyvédi cenzurát s egy évvel később a jogtudományi szigorlatot. Miután rövid ideig Sárospatakon a híres Kövy Sándor előadásait hallgatta, 1830. Szentkirályi Móric társaságában hosszabb külföldi utat tett, hazatérése után pedig a marosvásárhelyi ref. jogakadémia tanára lett. 1849-ben a magyar kormány felhívására elfogadta Marosszék kormánybiztosi állását, amiért 1851. a haditörvényszék négy évi várfogságra itélte, de a királyi kegyelem már 1852 nov. 25. visszaadta szabadságát. Az önkényes uralom alatt szülővárosában ügyvédi gyakorlatot folytatott s élénk részt vett a ref. egyházi ügyek intézésében. 1862-ben elfoglalta régi katedráját a jogakadémián, 1866. orsz. képviselővé választották. A kiegyezési tárgyalások folyama alatt a Deák-párthoz csatlakozott s 1866. a képviselőház egyik alelnökévé választotta. Az Akadémia már 1861. levelező, 1865. pedig rendes tagjai sorába iktatta. Művei: *Erdélyi jogtudomány* (3 köt., Kolosvár 1861); *Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jog-*

tana (Pest 1863) s *A három politikai rendszerről honi tapasztalások szerint; A szokásról törvényes értelemben* stb. c. alatt különböző szakfolyóiratokban megjelent cikkei.

3. *D., Endre,* alispán, író, *D. 1.* fia, szül. Pókán (Maros-Torda vm.) 1857. Tanult Maros-Vásárhelyt és Budapesten. Azután megyei szolgálatba lépett s 1901. Kolozsvár vm. alispánjának választották, miután előbb országgyűlési képviselő volt. 1908 óta az Erd. Irodalmi Társaság elnöke. Művei: *Tied a hatalom* (1900); *Cine mintye* (1903); *Czinka Panna* (1911) regények és *Pár szó a nemzetiségi kérdésről* c. röpirat.

4. *D. György,* székely eredeténél fogva máskép *Székely* György, az 1514-iki parasztlázadás vezére. Bakócz Tamás bibornok, miután hirül vette, hogy a török a déli részeken újból rabolni kezd, X. Leó pápától kieszközölte, hogy keresztes háborut hirdethessen. Mire azonban Bakócz Rómából megérkezett, a király békét kötött a törökkel. Bakócz mindazáltal elfogadtatta az országgyüléssel a keresztes háborut és kihirdettette, noha Telegdy István kincstárnok nem tartotta tanácsosnak, hogy az amúgy is elnyomott pórnép kezébe fegyvert adjanak. Roppant nép gyűlt össze Pest, Fehérvár, Kalocsa, Nagyvárad vidékén a kereszt zászlói alá; Bakócz a király által vitézségeért már több izben kitüntetett D.-t tette a pórnép vezérévé. A nemesség azonban nem jó szemmel nézte, hogy jobbágyai odahagyják mezei munkájukat s részint rajtuk, részint családjaikon elkövetett kegyetlenkedésekkel akarták őket visszatérésre kényszeríteni. E miatt a parasztság fellázadt, s rettenetes öldöklést és pusztítást vitt végbe. D. Pest alól 40 ezer emberével Szeged ellen indult, de azt be nem vehetvén, Csanádot vette be, megvervén Báthory István temesi ispán és Csáky Miklós csanádi püspök hadait. Csanádról leveleket küldözgetett szét a főurakhoz, kijelentvén, hogy a nemességet kiirtja, a királyságot eltörli s mindenkinek egyenlő birtokrészt ad. Számos főnemes, több ezer nemes és főpap lett a parasztság dühöngésének áldozata. D., szerencséjétől elbizakodva, egész seregével Temesvár alá vonult, mely szintén veszélyben forgott, bár kapitánya, Báthory István, hősileg védte. Ekkor érkezett meg Szapolyai János Erdélyből s D. seregét tökéletesen szétverte, magát D.-t fivérével, Gergellyel együtt elfogta s iszonyú kínzások közt kivégeztette. D.-t tüzes trónra ültették, kezébe izzó vasjogart adtak, fejére ugyanily koronát, társait pedig kényszerítették, hogy husából egyenek. D. az iszonyú kinzások dacára mindvégig hősiesen viselte magát. V. ö. *Márki* Sándor, Dózsa György, 1884. Irodalomtört. Közlemények, 1892.

5. *D.*, l. *Debreczeni.*

Dozy (ejtsd: dozi), *Reinhart,* hollandi orientalista, szül. Leidenben 1820 febr. 21., megh. u. o. 1883 máj. 3. 1846-ban a leideni egyetemi könyvtár gazdag keleti kéziratgyüjteményénél (Legatum Warnerianum) nyert alkalmazást; 1850. az ottani egyetemen a történelem tanárává nevezték ki. A történelmen kívül az arab nyelvből is tartott előadásokat és Juynboll halála után 1861—67. ennek utóda lett a keleti nyelvészet tanszékén. Irodalmi működését a Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes (Amsterdam 1845) c. pályadíjat nyert munkájával kezdte meg, majd az arab uralom alatti Spanyolország történetével foglalkozott és számos, nyomtatásban addig meg nem jelent eredeti kútfőmunkát adott ki a kéziratokból, melyeknek eredményeit aztán úttörő munkáiban feldolgozva adta elő; legelőbb Recherches sur l'histoire politique et la littérature de l'Espagne pendant le moyen-âge (1849, 3. kiad. 1881), majd főmunkájában: Histoire des Musulmans d'Espagne 711—1100 (1861, 4 köt.; német ford. Gesch. der Mauren in Spanien (2 köt., Leipzig 1874); Het Islamisme (Haarlem 1863, francia ford. Chauvintól, Leiden 1879). Filológiai dolgozatai közt legnevezetesebbek: Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'Arabe (u. o. 1869); Suppléments aux Dictionnaires arabes (u. o. 1877—81, 2 köt.).

Döbbelin *(Döbelin), Karl Theophilus,* német szinigazgató, szül. Königsbergben 1727 ápr. 27., megh. 1793 dec. 10. Egyike volt a német szinművészet úttörőinek. 1775-ben nyitotta meg saját szinházát Berlinben, amelyet 1789. az udvarnak adott át, ez volt alapja a berlini udvari szinháznak.

Döbeln, az ugyanily nevü járás székhelye Lipcse szász kerületi kapitányságban, 67 km.-nyire Lipcsétől, a freibergi Mulde partjain és részben egyik szigetén, (1905) 18,908 lak., gyapjufonással, vasöntéssel, posztószövéssel, bőr- és gépgyártással, szivar- és esztergályozott árúkészítéssel; jelentékeny vajkereskedéssel. Északi külvárosában (Staupitzbergben) van Staupitzbad nevü fürdője.

Döbereiner, *Johann Wolfgang,* német kémikus, szül. Bug bei Hofban 1780 dec. 15., megh. 1849 márc. 24. Jenában. Szülővárosában kémiai gyárat alapított, mellyel azonban ismét felhagyott, miután 1810. a jénai egyetemre a kémia, farmacia és technológia tanárává hívták meg, mely állásában haláláig működött. Felfedezesei közül a róla elnevezett gyujtókészülék a gyufa általános használata előtt nagyon elterjedt volt. A hangyasavat mesterségesen előállította (1822); az ú. n. *triadokra* figyelmeztetve, az elemek periódusos rendszere megállapításához hozzájárult. Több tankönyvet írt. Egyéb művei: Zur pneumatischen Chemie (Jena 1821—25); Zur Gärungschemie (u. o. 1822, 2 kiad. 1844); Beiträge zur physikalischen Chemie (u. o. 1824—36). Fiával, *Franz* D.-vel Deutsches Apothekerbuch c. munkát adott ki (Stuttgart 1840—52).

Döbling, azelőtt falu Währing alsóausztriai kerületi kapitányságban, most több községgel együtt Bécsnek XIX. kerülete, (1910) 51,197 lak. A Lazareth-utcában van az 1848—52. Fellner tervei szerint épült és 1878. tetemesen kibővített őrültek háza, nagy kertekkel (összes területe 22 ha.). Széchényi István gróf 12 évi szenvedés után itt vetett véget önkezével életének 1860 ápr. 8. A nagyszerű Rotschild-kertek jótékony célra szolgáló belépti dijak mellett megtekinthetők.

Döböny. Dunai hajósok által használt elnevezése egy hosszában átfúrt vagy kivájt fahengernek, melyet valamely oszlopra vagy coborra hüvelyül ráhuznak s a kötelet, mellyel valamit tekerni akarnak, az elnyüvéstől kimélendő, e köré

veszik. Különösen a száraz tekerőnél (Croatische Winde) használják.

Döbör, kisk. Vas vm. szentgotthárdi j.-ban, (1910) 402 német lak., u. p. Rábaszentmárton, u. t. Gyanafalva.

Döbörcsény (azelőtt: *Dobrocsina),* kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 446 oláh lak., u. p. és u. t. Galgó.

Döbörhegy, kisk. Vas vm. körmendi j.-ban, (1910) 545 magyar lak., u. p. Szarvaskend, u. t. Körmend.

Döbra-hegy, a Frankenwald (l. o.) legmagasabb csúcsa. 794 m. magas.

Döbrentei *Gábor,* tudós és költő, szül. Nagyszöllősön, Veszprém vmegyében, 1785 dec. 1., megh. Budán 1851 márc. 28. Pápán és Sopronban tanult, s mint a híres soproni önképzőkör: *Magyar Társaság* tagja, majd titkára, korán kedvet kapott a versírásra s már 19 éves korában megjelent egy kis verses füzete, a *Szerelem kellemei* (1804). Megismerkedvén az irodalom vezető embereivel, megerősödött írói ambiciója s egy hosszabb németországi tanulmányútja (1806—1809) alatt nyelvismeretekre, történeti, irodalmi és bölcseleti ismeretekre szert tévén, mint képzett, művelt, világlátott férfi tért vissza. Kazinczy ajánlatára Gyulai Lajos gróf mellett lett nevelő, s vele együtt hallgatván a jogot, 1820. ügyvédnek esküdött. Még 1814. nagyobb utat tett Olaszországban Wesselényi Miklós báróval, 1823. Bécsben élt, Hormayr *Archiv*-jába írt magyar irodalomra vonatkozó cikkeket s egy kéziratban maradt kalauzt szerkesztett: *Magyar dolgok Bécsben.* 1824-ben hazatért, Budán tartományi másodalbiztos lett. 1825-ben megismerkedett Széchenyivel, aki nagyon megkedvelte, úgy, hogy nemcsak az akadémiát előkészítő bizottságnak, hanem a megalakult akadémia filozófiai osztályának első helybeli tagja s az intézet titkára lett (1831). 1833-ban Pest vmegye a szinház igazgatásával bízta meg, de első albiztossá kineveztetvén (1834), mind a szinházigazgatóságról, mind az akadémia titkári állásáról lemondott. 1841-ben kerületi főhadbiztossá s 1844. királyi tanácsossá lett. D. rendkívül sokoldalú ember volt és mint író is sok irányban működött. Maradandó értékű művet azonban nem alkotott, mert tehetsége nem állott arányban szorgalmával. Költeményeiben kevés az eredeti a szó igazi értelmében; eleinte *Himfy*-utánzatokat ír, azután Ossian modorában epikai tárgyakat dolgoz föl *(Klára Visegrádon, A kenyérmezei diadal),* ódái és tankölteményei, melyek az előbbiekkel együtt a korabeli folyóiratokban jelentek meg, fellengzősek, dagályosak, csak az élete vége felé írt *Huszárdalok*-ban (1847, újra 1848) üt meg természetesebb hangokat, de ezek megkésve, Petőfi után jelenvén meg, szintén hatás nélkül maradtak. *Veszta* c. regénye maig kiadatlan. Többet érnek fordításai, különösen drámafordításai (Shakespeare *Macbeth*-je, Molièretől *A fösvény* stb.), melyeket külön gyüjteményben *(Külföldi Szinjátékok,* 1821) kezdett közrebocsátani, míg tudományos munkálatai, esztetikai, irodalomtörténeti és alkalmi dolgozatai lelkiismeretes tanulmány eredményei ugyan, de sem szempontjai nem elég értékesek, sem ítéletei nem elég megbízhatók. Legmélyebb nyomot nyelvészeti munkássága hagyott, bár minden képzettsége ellenére gyakran terjed az ú. n. délibábos nyelvészet ingoványos területére, s inkább levéltári kutatásokon alapuló adatgyüjtő és kiadói munkássága számottevő *(Régi magyar nyelvemlékek,* I—IV., 1838—1846). Ő fedezte föl a nevéről elnevezett *D.-kódex*-et, egyik legértékesebb nyelvemlékünket a XVI. sz. elejéről. Legbecsesebb dolgozata *A M. T. Társaság történetei,* a tőle szerkesztett *Akadémiai Évkönyvek* I—II. kötetében. Irodalomtörténeti jelentőségét nem is annak köszönheti, amit *írt,* hanem amit *tett.* Egyénisége, bár voltak fogyatkozásai: erőszakosság, elfogultság, az őszinteség némi hiánya s a fondorkodó hajlam, ráutalta az irodalmi agitátor szerepére. Minden iránt érdeklődött, könnyen lelkesedett, igen jó szervező tehetség volt, s szeretetreméltóságával nagy rábeszélő képesség egyesült, s betetőzte mérhetetlen ambiciója s fáradhatatlan tevékenysége. Igy Erdélyben 1814. egész irodalmi életet teremtett. Előkelő mágnások támogatásával megindította a magas szinvonalon álló folyóiratát, az *Erdélyi Muzeum*-ot (1818-ig 10 füzet), s itt tűzette ki azt a híres drámai jutalmat, melynek eredménye a *Bánk bán* lett; nagy része volt az erdélyi tudós társaság fölállítását célzó igyekezetekben s a pesti akadémia szervezésében, az első magyar lexikon *(Közhasznú ismeretek tára)* megindításában. Az irodalom vezére kivánt lenni a fővárosban is, s az előkelő főurak (Dessewffy József gróf, Széchenyi) támogatásával sikerült is egyidőre vezető polcra emelkednie. Igy szembe kerülvén régi barátaival (Kazinczy) s az irodalom hivatott, tehetségesebb vezéreivel (Toldy, Bajza, Kisfaludy Károly), egészen az ortológusokhoz csatlakozott; a küzdelem az ő vereségével végződött, a vezéri polcról teljesen leszorult s bár dolgozni nem szűnt meg (e korból valók nyelvészeti munkái), mint mellőzött ember végezte életét. Toldy óta sokáig elfogultan ítélték meg, s csak a legújabb időben adják meg neki a megérdemelt elismerést. Életét eddig legbővebben Toldy Ferenc írta meg *(Magyar költők élete,* II. köt. 1871).

Döbrentei-kódex, 1508-ból való becses magyar nyelvemlék a gyulafehérvári püspöki könyvtárban. Tartalma: zsoltárok, az Énekek éneke, Jób könyve, evangéliomi darabok és episztolák. Halábori Dobos Bertalan pap írta. Bevezetéssel közzétette *Volf* György 1884. a Nyelvemléktár XII. kötetében.

Döbrőcze, kisk. Zala vm. sümegi j.-ban, (1910) 252 magyar lak., u. p. Kisgörbő, u. t. Sümeg.

Döbrököz, nagyk. Tolna vm. dombovári j.-ban, (1910) 4156 magyar lak., van vasúti állomása, posta- és távirőhivatala. Lakói gabona- és gyümölcstermeléssel foglalkoznak. Verbőczy régi vára, mely 1543. a törökök hatalmába került, kiktől 1687. foglaltatott vissza, romokban hever. D.-től É.-ra vonul át a római út a hetényi Sülyedtvár felé; É. felé számos római vallum van.

Döbrönte, kisk. Veszprém vm. pápai j.-ban, (1910) 502 német és magyar lak., u. p. Pápakovácsi, u. t. Pápa. Vára 1366. említtetik először, mint a debrentei Himfyek tulajdona, kik-

től 1464. minden tartozandóságával együtt a korona részére foglalta el Mátyás király, mert a nevezettek cseh és idegen zsoldosokkal rakták meg a várat, a környéken raboltak és gyujtogattak, nehány oklevélről leszedték a királyi pecsétet, s általok koholt hamis levelekre függesztvén, ezeket pereikben csalárdul használták. Ezzel egyidejüleg a király Kanizsai László fölovászmesternek adományozta a várat. E korból vette «Döbrönte» című regéje tárgyát Kisfaludy Sándor. A vár ma romokban hever. A községben a Somogyi grófok családi sírboltja van.

Döderlein, 1. *Ludwig*, német filológus, szül. Jenában 1791 dec. 19., megh. Erlangenben, mint egyetemi tanár, 1863 nov. 9. Előbb berni gimnáziumi tanár és erlangeni gimnáziumi igazgató volt. Leginkább Homeros-, Tacitus- és Horatiussal foglalkozott és különösen a középiskolai klasszikus oktatás emelése körül szerzett nagy érdemeket. Kiadta Tacitus műveit, Horatius leveleit és szatiráit (német fordítással együtt), az Iliast, Sophokles kolonosi Oedipusát. Egyéb főművei: Lateinische Synonyme u. Etymologien (1826—38, 6 köt.) és Homerisches Glossarium (1850—58, 3 köt.); kisebbek: Lat. Wortbildung (1838); Handbuch der lat. Synonymik (1839—1849); Handbuch der lat. Etymologie (1841) és számos iskolakönyve. Jeles szónoklatai: Reden und Aufsätze (1843—47, 2 köt.) és Öffentliche Reden (1860). Életét és működését tárgyalja C. von Jan az erlangeni gimnázium értesítőjében (1864); Buchdrucker és Stählin, Zum Andenken an L. D. (Leipzig 1892).

2. *D.*, *Ludwig*, német zoológus, szül. 1855 márc. 3. Bergzabernben. 1891 óta a strassburgi egyetem rendkívüli tanára. 1880—1881-ig Japánba, 1902. Algériába nagyobb tanulmányutat tett. A japán-tenger állatvilágának tanulmányozásával szerzett érdemeket. Nagyobb művei: Die Liukiuinsel Amami-Oshima (Yokohama 1881); Beiträge zur Kenntnis der Fische Japans (Steindachnerrel Wien 1883—87, 4 rész); Die japanischen Seeigel (1. rész, Stuttgart 1887); Elemente der Paläontologie (Steinmannal Leipzig 1888—1890); Die Korallengattung Fungia (Frankfurt a. M. 1902); Über die Beziehungen nahe verwandter Tierformen zueinander (Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie-ban, 4. köt. Stuttgart 1902); Die Echinoiden der deutschen Tiefsee-Expedition (Jena 1906); Die gestielten Krinoiden der Siboga-Expedition (Leiden 1907).

Ődike (növ.), a búzavirág népies neve Zemplén vmegyében.

Döfés a. m. a szúró eszköznek erőteljes előrelökésével összekötött *szúrás*; katonaságnál a puskára tűzött szurony, s a gyalogsági döfésre is alkalmas kard a döfőfegyver; a döfés csak akkor teszi pillanatnyilag harcképtelenné az ellenfélt, ha a D. célját eltalálja és erőteljes. A D. begyakorlására szolgál a döfőlabda (l. o.). A D.-ben kellően ki nem képzett, túlságosan fedezésére gondoló katona fegyverével csak piszkálja az ellenséget, de nem tesz benne komoly kárt.

Döffingen, falu Württemberg Neckar kerületében, (1900) 862 lak.; nevezetes a többször megénekelt Döffinger Schlacht (Schiller és Uhland) 1388 aug. 24., melyet a greini Eberhard gróf és a sváb birodalmi városok vívtak, amelyben a városiak teljesen leverettek.

Döfő fegyverek, l. *Fegyverek*.

Döfőlabda, szalmából font és 30 cm. átmérőjü gömb, mely zsinegen szabadon lóg mintegy 125 cm.-re a föld szine fölött; e D. ellen gyakorolja a katona a döfést, hogy az jól irányított és elég erőteljes legyen; l. *Döfés*.

Dög, 1. *hulla* (cadaver), 2. *pestis* (lues, ném. Seuche), 3. *méreg* (venenum). A 2. és 3. jelentésben a *mirigy* (l. o.) szóval egyenlő. Jelent még a nép nyelvén *ördögöt* is, anélkül, hogy igaz lenne az az egykor belőle vont következtetés, hogy a D. eredetileg ez utóbbi szó második tagjából eredt volna. L. *Ördög*.

Dögbogarak *(Silphidae*, állat), az ötizüek csoportjába tartozó bogárcsalád. Többnyire 11 izű, bunkós csápjuk van, széles, lapostestüek, érintéskor potrohvégükből büdös nedvet bocsátanak ki. Sok faj ismeretes, mely az egész világon, de főleg a mérsékelt öv alatt van elterjedve; egy részük dögben él, abba rakják petéiket, azért hasznos bogarak. Egyesek élő rovarokat is megtámadnak. Vannak azonban növényevők és azzal nagy kárt okozhatnak. Hazánkban mintegy 80 faj található. Az álcák hosszukásak, lapos testüek, fűrészfogas szélüek és a test végén két, ízelt nyujtvány található. Népies nevük «bivaly». Közönségesebb faj a *négypettyes D.* (Silpha quadripunctata Leach.), mely 13 mm. hosszú, szárnyfedői világos sárgabarnák, mindegyiken négy fekete pont van. Tölgyeken a hernyókat pusztítja. A *fekete D.* (S. atrata L.), 11 mm. hosszu, fekete szinű. Közönséges és dögben él. — Más fajok, a *S. obscura* L., a *Blitophaga opaca* L., a *B. undata* M., lárva korukban növényevők és pl. a cukorrépában nagy kárt tehetnek.

Döge, kisk. Szabolcs vm. kisvárdai j.-ban, (1910) 1718 magyar lak., postaügynökség, u. t. Kisvárda. Ref. temploma a XVI. sz.-ból való, az úrasztalkehely 1662-ből.

Dögevők. Azok az állatok, amelyek különösen a melegebb égtájak alatt elhullott állatokkal táplálkoznak s ekként azok eltakarítása által egészségügyi szempontból felette hasznosak. Ilyenek a sakálok, a hiénák, a keselyűk, egyes sasok stb. D.-nek tekinthetők azután a patkányok, a cickányok, a cápák, egyes halak, a rákok, majd végre sokan a rovarok közül, így főleg az ú. n. dögbogarak és döglegyek; D. egyes férgek stb. is.

Dögfauna. Mindazok az állatok, amelyek más állatok holttestéből élnek. Ilyenek pl. az emlősök közül a hiénák, a madarak közül a keselyűk, továbbá egy egész sereg rovar, részint kifejlődött, részint lárvaállapotban. A holttestek eltakarítása körül különösen fontos szerep jut a szárazföldön bizonyos bogaraknak, hangyáknak és legyeknek; a hangyáknak kifejlődött alakjai, a bogaraknak részint kifejlődött alakjai, részint lárvái, a legyeknek az elhullott állatokra rakott petékből kibújó lárvái falják fel a holttesteket. A vizekben számos hal és rák él más állatok holttestéből s a tengerekben a rákok épp oly tevékenységet fejtenek ki mint a holttestek eltakarítói, mint a szárazföldön a rovarok.

Dögfű (növ.), l. *Maszlag.*

Döggert, a bagariabőr készítésénél használt nyirfa-kátrány, l. *Bagaria.*

Döggunyhó, így nevezik a vadászok azt a gunyhót, melyet a ragadozó állatok csalására kitett döghöz közel a földbe v. a lombok alá építenek, hogy ott elrejtőzve, a vadat lövésre bevárják.

Döghalál, l. *Pestis.*

Dögkeselyű (*Neophron percnopterus* L.), a ragadozók (Accipitriformes) rendjébe, a keselyűfélék (Vulturidae) családjába tartozó madárfaj, mely főleg Dél-Európában és É.-Afrikában, továbbá néha Magyarország déli részeiben, pl. Mehádia környékén is található és hullákkal táplálkozik s állítólag néha itt költ is. Nagy feje egészen kopasz, egyenes csőre hosszú és gyengén boltozott csúcsú, orrlyukai vízszintesen állók. Fiatalkorban barna, vén korában szennyesfehér, fekete sávokkal. Feje sárgás világosvörös. Nagysága 75 cm., szárnyhossza 52, farkhossza 27 cm., csüdje 9, csőre ormója 6·5 cm. Különösen Egyiptomban a dögöknek stb. az utcákról való eltávolítása által igen hasznos madár, amiért már a régi egyiptomiak szent állatnak tartották.

Döglégy (állat). Tulajdonképen többféle, dögökön, valamint állati ürülékeken is élő légy gyüjtőneve. Leggyakoriabbak a *Musca (Lucilia) caesar* L.. a *M. (Pyrellia) cadaverina* L., a *Sarcophaga (Cynomyia) mortuorum* L. stb.

Dögmező, kisk. Szolnok-Doboka vm. betleni j.-ban, (1910) 940 oláh lak., u. p. Ispánmező, u. t. Magyarnemegye.

Dögszagú virágok, l. *Légyporozta virág.*

Dögvarjú, a hollókeselyű északamerikai neve. L. *Cathartidae.*

Dögvész, l. *Pestis.*

Dögvirág (növ.), l. *Stapelia.*

Dögvíz, romlott, a halak megélhetésére alkalmatlan állott víz.

Döhlen, falu a szászországi drezdai kerületben, gazdag szénbányákkal, vas- és acélöntődékkel, üveg-, gép-, likőr- és kályhagyártással, tetőcserépkészítéssel, (1905) 5163 lak.

Döhler, *Theodor,* olasz zenész, szül. Nápolyban 1814 ápr. 20., megh. Firenzében 1856 febr. 21. Német karnagynak volt fia. Már 13 éves korában nyilvános hangversenyen lépett fel. Később a luccai herceg kamara-virtuózává nevezte ki és nemességet adományozott neki. Beutazta Német-, Francia-, Angol- és Oroszországot; igen ügyes zongorázó volt, zeneszerzeményei kedvesek, de mélység nélkül valók.

Döhren, előbb porosz falu, 1905 óta Hannover város (l. o.) egyik városrésze.

Dőlés (bány.), l. *Csapás* és *Ér.*

Döll, *Friedrich Wilhelm,* német szobrász, szül. Hildburghausenban 1750., megh. 1816 márc. 30. Párisban Houdonnak volt tanítványa, azután Rómában tanult. 1781 óta a gothai hercegi művészeti gyüjtemények őre volt. Művei közül említendők: a Winckelmann-emlék a római Rotondában, Leibniz emlékszobra Hannoverban, Lessingé a wolfenbütteli könyvtárban, Keppleré Regensburgban stb.

Döllinger, 1. *Ignaz,* ném. anatómus és fiziológus, szül. Bambergben 1770 máj. 24., megh. Münchenben 1841 jan. 14. Tanult Würzburgban, Bécsben és Paviában. 1794-ben Bambergben, 1803. Würzburgban, 1823. Landshutban, 1826. Münchenben lett tanár. Tagja volt a bajor akadémiának. Irodalmi műveiben, mint pl. a Grundriss der Naturlehre des menschlichen Organismus (Bamberg 1805) címűben a Schelling-féle természet-filozófia hivéül mutatja be magát. Jelentősége abban van, hogy tanítványait az organikus lények fejlődése tanának megállapítására sarkalta.

2. *D., Ignaz,* német kat. teológus és történész, *D. 1.* fia, szül. Bambergben 1799 febr. 28., megh. Münchenben 1890 jan. 10. Tanulmányait Würzburgban és Bambergben végezte. 1822-ben pappá szenteltetvén, rövid ideig mint segédlelkész működött, 1823. a teológia tanára Aschaffenburgban, 1826. a müncheni egyetemen az ej. és az egyháztörténet rendkívüli, 1829. pedig rendes tanára. 1847-ben prépost, 1848. képviselő a frankfurti nemzetgyűlésen és a bajor második kamarának is tagja. Mint Németország legünnepeltebb teológusához, minden vidékről sereglettek hozzá a tanítványok, hogy nagybecsű előadásait hallgassák. 1861 óta mind erősebb vonzódást tanusított a liberalizmushoz, kivált az egyházi államról tartott beszédeiben, 1865., ill. 1867., jóllehet névtelenül, már gyülöletet hirdetett az Augsb. Allg. Zeitungban és Neue Fr. Presseben az «Ultramontanizmus és Papismus» ellen. A vatikáni zsinat alkalmával pedig határozottan állást foglalt a róm. kat. egyház ellen az ú. n. Janus-könyvben (1869), amelyre Hergenröther József az ő Anti-Janus-ában válaszolt (Freiburg 1870). A pápai tévmentesség proklamálása (1870 júl. 18.) után nemsokára a müncheni érsekhez intézett levelében az egyháztól való elszakadását bejelentette. Midőn főpásztorának többszöri atyai intése mit sem használt, ez őt 1871. az egyházból kiközösítette. Azóta az általa alapított ókatolikus felekezet terjesztésén fáradozott, de sikereket nem igen ért el. Irodalmi munkássága: Lehrbuch der Kirchengeschichte (1836); Die Reformation, ihre Entwicklung etc. (1846); Christenthum u. Kirche in der Zeit der Grundlegung (1860); Die Eucharistie in den drei ersten Jahrhunderten (Mainz 1826); Geschichte der christlichen Kirche (u. o. 1833—1835); Luther, eine Skizze (Freiburg 1850 és 1890); Hippolytus u. Kallistus oder die röm. Kirche in der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts (Regensburg 1853); Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat (München 1861); Beiträge zur politischen, kirchlichen und Culturgeschichte (u. o. 1862 és 1863); Die Papstfabeln des Mittelalters (München 1863); Die Vergangenheit u. Gegenwart der kathol. Theologie (Regensburg 1863); Das Kaiserthum Karls d. Gr. u. seiner Nachfolger, a Münchener histor. Jahrbuch-ban (1865); Die Universitäten sonst u. jetzt (München 1867); Beiträge z. Sectengeschichte des Mittelalters (u. o. 1890). Számos kisebb füzetet is adott ki, melyek egyetemi és gyászbeszédeit tartalmazzák. L. még *Ókatolicizmus.*

Döme *Károly,* költő és műfordító, a m. tud. akadémia tiszt. tagja, pozsonyi kanonok, szül. Komáromban 1768 jan. 26., megh. Pozsonyban 1845 máj. 22. A bölcsészetet és teológiát Pozsonyban végezte; itt találkozott először Kazinczyval

1784., ki őt megszerette, buzdította, s D. e buzdítás következtében lépett fel először mint költő, később mint műfordító. Működése nem nagy jelentőségü; verseinek száma alig haladja meg a 20-at; nevezetesebb fordításai: *Metastasiusnak egynéhány játékdarabjai* (ford. Komárom 1802); *Ismét egy-két játék Metastasiusból* (Pozsony 1815); *Bonaparte Napoleon megbukása*, vagy sírverse a jacobinismusra. Kuik Ignác után (Pozsony 1826). Kazinczyhoz írott levelei megjel. Kazinczy F. Levelezésében.

Dömeföld, kisk. Zala vm. novai j.-ban, (1910) 450 magyar lak.; u. p. Páka, u. t. Csömödér.

Dömeháza, kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 227 tót és magyar lak., vasúti megálló; u. p. Németi, u. t. Hontnémeti.

Dömény, 1. *József*, költő és novellista, ref. lelkész, szül. Bálványoson, Somogy vmegyében, 1834 jún. 13., megh. 1911 jún. Tanulmányait Gyönkön és Kecskeméten végezte; 1856. Gyönkön tanár volt; 1858. lelkésznek ment a somogyvmegyei Nagyberénybe. Költeményei és novellái különböző szépirodalmi lapokban jelentek meg; de az egyházirodalmi téren is működött. Költeményei összegyüjtve két kötetben jelentek meg (Pest 1866, Veszprém 1888). Szerkesztette a Zsinati Tudósítót (Debreczen 1881), a Népfutárt (Székesfehérvár 1883).

2. *D. Sándor*, egyik úttörője volt hazánkban a magyar nyelvű zenepedagógiai irodalomnak. Szül. Békésen 1791., megh. az 50-es években. Debreczenben végezte iskoláit,azután Budapestre jött; itt *Malovecky* János ref. egyh. orgonász volt első zongoramestere, kinek német zongoraiskoláját magyar nyelven dolgozta ki s bocsátotta közre a huszas évek elején. Ez volt a második (az első a Gáthyé) magyar nyelvű zongoraiskola. Magasabb zenei műveltséget sajátított el *Becker* Fülöp hírneves zongoraművésztől, ki 1826—30 Pesten tartózkodott. E barátja buzdítására adott ki két kötet zongora-tanulmányt az akkori legjelesebb zongoraművészektől. *Merkel* József és *Servacinsky* közreműködésével a 20-as évek végén Pesten zeneiskolát nyitott, mely szintén egyike volt az első nyilvános zeneiskoláknak a fővárosban. Ugyanekkor dolgozta ki a ref. hitfelekezet karénekeit is, szintén úttörő munkája.

Dömések, rossz képzés a Domonkosból, l. *Domonkosok.*

Dömitz, város Mecklenburg-Schwerin nagyhercegség mecklenburgi járásában, az Elde és Elbe összefolyásánál; vasúti csomópont, (1905) 3144 lak., szép ev. templommal, II. Frigyes Ferenc nagyherceg emlékszobrával, citadellával. Mészégetés. Cement-, dinamit-, sör- és téglagyártása, valamint malomipara és kereskedelme jelentős.

Dömjén *Róza, gróf Festetics Andorné*, l. *Festetics.*

Dömöckölés, l. *Fodorítás* és *Vasművesség.*

Dömölk, község, l. *Czelldömölk.*

Dömölki apátság, a benedekrendieké, előbb a győri (v. ö. *Fuxhoffer-Czinár*, Monasteriologia I. köt.), most a szombathelyi egyházmegyében; okleveles nyomai az Árpádkorban csak 1252—83. közt vannak. A hagyomány szerint II. Béla király alapította a Nemes- és Pór-Dömölk közt fekvő Ság-hegyen a kisczelli csodatévő szűz szobrának őrzésére.

Dömörkapu, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegyében, Szentendrétől ÉNy.-ra két órányi távolságban a Sikárosi völgyben levő szoros, ahol a Kapitányhegy és a Kolevka közt félköralakú sziklafal zárja el a völgyet, melyen a Bucsina patak 7 m. magas vízesést képezve omlik alá. A szép tájat a fővárosi turisták gyakran keresik föl. V. ö. *Thirring G.*, A D. (Turisták Lapja, 1889. I.).

Dömös, nagyk. Esztergom vm. esztergomi j.-ban, (1910) 1523 magyar lak., vasúti állomással (a Duna balpartján), gőzhajóállomással és postahivatallal; u. t. Visegrád. D. a Duna visegrádi szorosának elején, a Duna jobbpartján gyönyörű vidéken fekszik, melyet a fővárosi turisták sűrűn keresnek fel. Határában emelkedik a páratlan kilátást nyujtó Dobogókő (700 m.) és a Keserüshegy (641 m.). D. I. Béla királynak kedves mulatóhelye volt; kastélya volt itt, mely a hagyomány szerint 1063. összeomlott feje fölött s őt romjai alá temette. A kastély valószinüleg azon hegyen állott, melyet ma Árpád várának (l. o.) vagy Pádvárnak nevez a nép; tetején még ma is látszanak falainak nyomai s régebben fegyverek kerültek elő a föld mélyéből. D. később is megtartotta nevezetességét. Álmos herceg 1107 táján azon a helyen, hol nagyapja, I. Béla, halálát lelte az összeroskadt ház vagy trón romjai alatt, *prépostságot és káptalant* alapított. Kálmán király cseltől tartva, nem ment el a fölszentelésre, mire Álmos 1108. német segítséggel támadt reá. Ismételt lázadása után megvakíttatta őt a király s Álmos azután jobbadán itt töltötte életének még hátralevő éveit, 1114. csak alig kerülhetvén ki a reá küldött gyilkost, Benedeket, ki őt az oltár előtt sebezte meg. A Szűz Mária és Szt. Margit tiszteletére emelt egyházat csak fia II. (Vak) Béla fejezhette be 1138., Saul prépost idejében. A prépostságnak 59 faluja volt 761 szolgával, kik évenkint mindenből teljes tizedet adtak a prépostnak. (A rendkívül érdekes kiváltság-levél: *Knauz*, Monum. I. 88—97.). Idő folytával feloszolván a káptalan, Zsigmond király 1433. a Szent Szűznek Szt. Bernát által 1320. táján alapított s az Olajfák-hegyéről elnevezett szerzetét telepítette ide. Első apátjának, az 1441. elhunyt *Filipponi* Bernadinnak sírjához kegyelettel zarándokoltak a magyarok. 1445-ben, a várnai csatát követő zavarokban, az Olajfák-hegyéről nevezett rend lemondott a D.-i apátságról, mire IV. Jenő pápa ezt 1446. a pálosoknak ajándékozta, V. Miklós pápa pedig 1447. Kapusi Bálintot nevezte ki perjellé s őt közvetlenül a római szentszék alá rendelte. Időközben azonban Hunyadi János kormányzó *Bothos* Istvánnak adományozta a prépostságot. Ebből a kegyúri jogra nézve nagy összeütközés támadt a pápa és az ország közt, mit úgy szüntettek meg, hogy a pápa elfogadta Kapusi lemondását, a budai vártemplomot és a D.-i perjelséget ismét prépostsággá alakítván át, egyesítette, s első prépostjává Bothost nevezte ki, utódai kinevezésének jogát azonban biztosította a magyar koronának. A XVI. sz. elején a nyitrai püspökséggel egyesítették s ezentúl a D.-i prépostság csak mint cím maradt meg. Romjai ma is tanuskodnak hajdani nagyságáról.

V. ö. *Nedeczky* Gáspár, D. története és újabb leírása (Esztergom 1880); *Rupp*, Magyarország Helyr. I. 33—5; *Balics*, R. k. egyh. tört. II, 61—64; *Fraknói*, A D.-i conflictus, Századok, 1893.

Dömötör, 1. *János*, költő és kritikus, szül. Dunaszentgyörgyön (Tolna vm.) 1843 dec. 20., megh. Budapesten 1878 jan. 8. Nagykőrösön Arany Jánosnak volt tanítványa. 1863-ban a pesti ref. főiskolába ment teológiára, 1865. pedig az edinburghi egyetemre, ahol egy évig maradt. Visszatérte után a pesti ref. gimnáziumban lett tanár s amellett a teológián is adott elő filozófiai tárgyakat. 1873-ban Tolna és Baranya vármegyék, 1875. pedig Pest vármegye és a jászkerület tanfelügyelője lett. Régi búskomorsága azonban oly szerencsétlenül fejlődött, hogy 1878 jan. 8. önkezével véget vetett életének. D. kora ifjuságában kezdette írói munkásságát. A Kisfaludy-társaság 1864-iki széptani pályázatán (a ballada elmélete) dicsérettel tüntették ki. Számos verset és esztetikai dolgozatot írt, mely utóbbiak alaposságukkal figyelmet gerjesztettek. Tevékeny munkatársa volt a Vasárnapi Ujságnak, Budapesti Szemlének, Fővárosi Lapoknak. A Kisfaludy-társaság 1876. tagjai közé választotta. Műveinek gyüjteménye: *D. J. munkái.* Sajtó alá rendezték barátai (Budapest 1878).

2. *D. Pál*, költő, szül. Baján, Bács-Bodrog vm., 1844 júl. 15. Tanulmányait Baján és Pesten végezte; biró lett s a zombori kir. járásbiróságot hosszabb időn át vezette; jelenleg nyug. kir. ítélőtáblai biró. 1863-tól kezdve, legsürűbben a Fővárosi Lapokban lírai költeményei jelentek meg, melyek főkép családias melegségükkel hatottak s összegyüjtve is megjelentek: *D. P. költeményei* (Zombor 1876); *Ujabb költemények* (u. o. 1884); *Költemények* (Győr 1888); *Őszi rózsák* (Zombor 1895, a kötet végén műfordítások vannak szerbből). *A dal* c. tanköltemény a Kisfaludy-társaság pályázatán dicséretet nyert s az 1889-iki közülésen felolvastatott. Számos hazafias és alkalmi ódája pályadíjakban részesült. Jovanovics Jovan és más szerb költők műveiből, valamint a szerb népkölteményekből egy kötetre valót lefordított (Fővárosi Lapok, Vasárnapi Ujság, A Hét, Budapesti Szemle stb.). Irt néhány esztétikai cikket is.

Dömötöri, kisk. Vas vm. szombathelyi j.-ban, (1910) 436 magyar lak.; vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Egerváry-féle kastély a XVII. sz.-ból.

Dömsöd, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. dunavecsei j.-ban, (1910) 4460 magyar lak., van vasúti állomása, posta- és táviróhivatala, hitelszövetkezete. Jó gabonát és gyümölcsöt terem. D. a vm. legrégibb helyeinek egyike, régente a szemben levő Csepel-szigettel együtt a királynék birtoka volt, nevezetesen 1291. a királynék menyasszonyi ajándékai közé tartozott. Ugyanakkor hozzátartoztak Föveny, Dienes és Somlyó dunai szigetek is, mindezeket III. András király felesége, Fenena királyné a margitszigeti apácáknak ajándékozta. Később D. maga Solt vmegyével együtt Fejér vmegyéhez tartozott, majd a Bosnyák-család birtoka lett, melyről leányágon a herceg Koháry, arról a hg. Koburg-Koháry családra szállott. Jelenleg a Hajós-családnak van itt nagy birtoka.

Dömsöd-pataji dunavédgát-társulat, alakult 1886. oly célból, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében Dömsödtől lefelé a sárközi ármentesítő társulat területéig a Duna balpartján elterülő, 122,630 kat. hold, 163 □-ölnyi területet az árvizek kiöntése ellen megvédjen. Már 1886 előtt is építettek az érdekeltek a társulat területén védőtöltéseket, de rendszertelenül. 1876-ban kormánybiztos vezetésével a rendszeres töltésépítést megkezdték és 1876. befejezték, de az érdekeltek csak később alakultak végleges társulattá. A védőtöltésének hossza 68 km., telefon-vonalainak hossza 99·409 km. A töltésekbe 7 zsilipet és 4 csőzsilipet építettek be. A társulat belvizlevezetésre nem alakult meg, bár részletes tervek készültek az ártér vizeinek levezetésére. 1905 végéig befektetett építéstőkéje 1,857,894 K 74 f. A társulat székhelye Budapest.

Döngölés. A vasutak építésénél döngölni szokták azokat a töltéstesteket, amelyek lazább anyagból készülnek és amelyeknek az idővel beálló ülepedését használatba vételük előtt bevárni nem lehet. A D. 30 centiméteres vízszintes rétegenként földfurkókkal történik s célja, hogy az illető töltéstest tömörítve nagyobb ellenállást tudjon nyujtani a vonatok terhének. L. még *Agyagdöngölés.*

Döngő raj v. *döngicsélő raj*, l. *Raj.*

Dönhoff, német bárói, később grófi család, melynek egyik ága 1637. hercegi rangra emeltetett, de a XVIII. sz. közepe táján kihalt. Nevezetesebb tagjai:

1. *D., Otto Magnus*, szül. Berlinben 1665 okt. 18., megh. 1717 dec. 14. Ő építette Friedrichstein kastélyt Königsberg közelében s innen a család idősebb ága a D.-Friedrichstein nevet viseli. A brandenburgi választó szolgálatában állott s annak 1699 óta a császári udvarnál követe volt. Az utrechti békekongresszuson mint a porosz király első követe vett részt.

2. *D., Sophie Juliane Friederike*, grófnő, szül. 1768 okt. 17-én, megh. Werneuchenben 1834. 1789-ben mint udvarhölgy került II. Frigyes Vilmos udvarába, kinek Voss grófnő halála után 1790 ápr. 11. morganatikus neje lett. De már 1792. Lichtenau grófnő ármánykodásai következtében száműzték. Morganatikus házasságából két gyermeke született: *Friedrich Wilhelm*, Brandenburg grófja (l. *Brandenburg 2.)*, a későbbi porosz miniszterelnök és *Julie*, Ferdinánd anhalt-kötheni herceg neje.

Dönme (török) a. m. kitért, renegát. A törökök főleg a Szaloniki városában élő titkos szektára alkalmazzák e szót. E városban ugyanis egy mohamedán szekta van, melynek hívői titokban a zsidó prófétának, Szabatáj Szevinek tanait fogadták el. Nyiltan mohamedán számba mennek, titokban azonban saját vallásuk tanai szerint élnek.

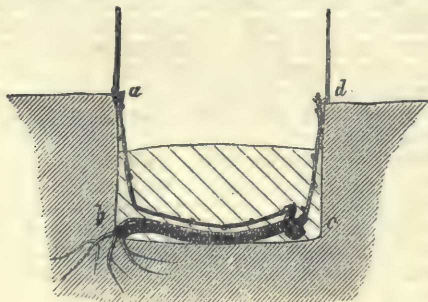
Dönniges, 1. *Franz Alexander Friedrich Wilhelm von*, német történetíró, szül. Kolbatzban, Stettin mellett, 1814 jan. 13., megh. Rómában, 1872 jan. 4. Bonnban és Berlinben tanult s Ranke tanácsára I. Ottó császár történetét írta meg, mely mű a Ranke által kiadott Jahrbücher des Deutschen Reichs unter den sächsischen Kaisern c.

sorozatban jelent meg (1840). Olaszországi tanulmányútjáról 1838—39. hazatérve, a berlini egyetemen magán-, majd pedig rendkívüli tanár lett. 1852 óta mint a külügyi hivatal tanácsosa Münchenben élt. D. tehetséges diplomata és sokoldalú tudós, nevezetesen jeles történetiró, nemzetgazdász s lelkesülni tudó férfiú volt. Főművei: Das System des freien Handels u. die Schutzzölle (1847); Acta Henrici VII (1839, 2 köt., VII. Henriknek a tőle Torinoban talált érdekes oklevelei); megkezdte továbbá a Geschichte des deutschen Kaisertums im 14. Jahrhundert c. nagy művet, melyből azonban csak az első kötet: Kritik der Quellen zur Geschichte Heinrichs VII. (1841) jelent meg. Megirta még a: Das deutsche Staatsrecht und die deutsche Reichsverfassung, deren historische Entwickelung von Karl d. Gr. bis auf das 12. Jahrhundert (1842) c. jeles művet és skót meg ó-angol balladákat adott ki német fordításban (1852).

2. *D., Helene,* az előbbinek leánya, szül. Münchenben 1846 márc. 21., öngyilkos lett u. o. 1911 okt. 3. Három férje volt: Racowitza Janko román boján, aki a D.-vel szerelmi viszonyban volt Lassalle Ferdinandot (l. o.) párbajban megölte, de rövid idő mulva meghalt; Friedmann Szigfrid szinész, akivel négy évig élt, de elvált tőle; végül Sevics Szergej orosz báró, akivel később nagy szükségben élt Münchenben s miután ez meghalt, megmérgezte magát. Egy ideig szinésznő volt és regényeket irt (Gräfin Vera, 1882, és Ererbtes Blut, 1892). Lassalle-lal való viszonyát tárgyalja Meine Beziehungen zu Lassalle c. könyvében.

Döntés, 1. a harcnak az a fázisa, amidőn a mérkőzés sorsa a küzdő felek egyikének előnyére vagy hátrányára legközelebb eldül. A D.-t néha csupán csak tűzharccal, legtöbbnyire azonban az ezt követő szuronyrohammal idézzük elő.

2. *D.* A szőllőművelésben azt az eljárást nevezik így, amelynél valamely idősebb tőke beásatik a talajba, hogy a rajta lévő venyigéket kivezetve a föld szinére, ezekből itt új tőkefejek neveltessenek. Alkalmazzák kiveszett tőkék pótlására, régi szőllők felújítására és ojtványszőllők

Döntés.

telepítésére. Dönteni lehet tavasszal, ősszel és télen is; legelterjedtebb a tavaszi D.; egy tőkéből D. által rendesen két, néha három új tőkefejet szokás nevelni. Az eljárás a következő: A döntendő tőke hajtásait nyáron nem kurtitják meg; hogy a tőkén jó hosszú venyigék legyenek. A tőke mellett leásunk egy mély árkot, egész a tőke talpgyökeréig, ha a ledöntött tőkéről két új fejet akarunk csak nevelni, akkor az árok hossza a legközelebbi sorig terjed. Az árok elkészítése után az oldalgyökereket tövig levagdaljuk, úgy, hogy a tőke csak talpgyökereivel (l. az *ábrán b*-nél) áll a talajban s azután két munkás az egész tőkét vizszintesen az árok fenekére a rajta hagyott két hosszú venyigével *(a d)* ledönti; hogy a tőke az árok fenekén maradjon, e célból lenyomják és fakampókkal leszorítják. A ledöntés után a hosszabb venyigét *(a)* a régi helyére vezetik fel, a rövidebbet *(d)* pedig az árok másik szélére húzzák, s a kivezetés után mindkettőt egy-két rügynyire visszametszik s karóhoz kötik. Ezután az árkot be kell temetni, mi célból a ledöntött tőkére előbb érett földet, erre némi trágyát s végül a nyers földet hányják. Ha három új fejet akarnánk a ledöntött tőkéből nevelni, az esetben az árkot háromszög alakjában kell megásni s a ledöntött tőkéből minden szögletbe egy-egy venyigét vezetni. A D. által alakított tőkefejek erőteljesen fejlődnek s már az első évben teremnek. D.-nek főleg köves, sziklás talajban van helye, hol az ültetés nagyon nehéz; D.-sel szokás felújítani a szőllőket Buda vidékén, Tokaj-Hegyalján, a Balaton mellékén, Burgundban, Champagneban; ezzel az eljárással a szőllőket 100—200 évig fenn lehet tartani.

3. *D. a hajóépítésben* az a szöglet, melyet a fahajó oldala és feneke, vagyis a bókonytalp és bókonypárkány egymással alkot.

Döntési módok (erd.), l. *Favágás.*

Döntő csata (ném. *Entscheidungschlacht)* az a csata, amellyel a hadjárat v. legalább is annak egy része eldöntést nyer. Ilyen pl. a königgrätzi, gravelottei, sedani, mukdeni csata; ellenben nem vehetők D. számba a wörthi, a jalumenti, a liaojani stb. csaták.

Döntő harc- és tűztávolság, az a távolság, amelyről fegyvereink által már oly hatást érhetünk el, hogy onnan az ellenség ellenáló erejét megtörhetjük. Ennek holléte nagyobbára a terep alakulásától függ; fedett terepen közelebbi távolságon, nyilt terepen nagyobb távolságról vívjuk a döntő harcot. A tüzérség D.-a általában 4000—5000 lépés közötti, a gyalogságé az 1000 lépésen aluli távolságokon keresendő.

Döntő próba (koh.). Az érceket, akárki termelte, átveszik további feldolgozás végett a kincstári kohók, megpróbáltatják, miféle és mennyi értékesíthető fém van bennök; ezt a próbát régente 3, most csak két kémlő műhely készíti, s ha a kémlő műhelyek adatai bizonyos meghatározott fokig egymással egyezők, akkor az adatok átlagát helyesnek veszik, s a tartalmat, mint mondják, kiegyenlítik; ha azonban a kémlőműhelyek adatai nem egyeznek, akkor ismétlik a próbálást, és ha ismét nagyon különböző adatokat nyernek, akkor a vegyelemző hivatalhoz küldik be pontos megpróbálás végett; a vegyelemző próbája a D. és adatai helyesnek vétetnek. L. *Beváltás.*

Döntő szavazat *(votum decisivum),* ellentétben a tájékoztató szavazattal (votum consultativum) az a szavazat, amely a határozat meghozatalában számításba jön. Ezenkívül, ha a határozatot hozó testület vagy tanács tagjainak száma

páratlan, az a szavazat, amelynek szavazategyenlőség esetében döntő súlya van. Ilyen a társas birósági tanácsokban vagy más társas tanácskozásban az elnök szavazata, ha a hármas v. ötös tanácsban a tanácstagok szavazata egyenlően oszlik meg. L. még *Szavazás* és *Votum Minervae*.

Döntvény (lat. *decisio*, ném. *Plenarentscheidung)*, a felsőbiróságnak vitás elvi kérdést eldöntő teljes ülési határozata. Célja a jogszolgáltatás egyöntetüségének megóvása. Mai jogunk szerint a Kuria és a kir. itélőtáblák hozhatnak D.-t. 1. a *Kurián* a D. hozatalát kivánhatja a Kuria tanácsának a többsége, ha el akar térni a Kuria valamely elvi határozatától, tov. a Kuria elnöke, ha ellentétes kuriai határozatokról van tudomása; végre a Kuria elnöke vagy az igazságügyminiszter, ha az itélőtáblák ellentétes D.-eket hoztak. A polgári jogi természetü elvi kérdést a Kuria polgári tanácsaiból, a büntető jogi természetü elvi kérdést a Kuria büntető tanácsaiból, a vegyes természetü elvi kérdést a Kuria polgári és büntető tanácsaiból alakult teljes ülésben kell eldönteni. A D.-t a törvény az ügyek eldöntésénél irányadónak mondja, de kötelező erővel nem ruházza fel. 2. A kir. itélőtáblák szétosztásáról szóló 1890. XXV. t.-c. 13. §-a szerint oly ügyekben, amelyben utolsó fokban jár el, az itélőtábla is hozhat D.-t. Ez a D. a táblára kötelező. Ellentétes táblai D.-ek esetében a Kuria dönti el az elvi kérdést. Az itélőtábla kérheti a kuriai D. megváltoztatását. A meghozott D.-eket *D.-könyvbe* irják. A kuriai polgári D.-eket az 1881. LIX. t.-c. 4. §-a, a büntetőjogi D.-eket az 1907. XVIII. t.-c. 3. §-a, az itélőtáblai és ezzel kapcsolatos kuriai D.-eket az 1890. XXV. t.-c. 13. §-a, a részleteket pedig a 2214/81. I. M. E., a 4214/91. I. M. E. és a 17700/907. sz. I. M. rendeletek szabályozzák. A polgári perrendtartás életbeléptetéséről szóló törvény javaslat a D.-alkotás jogát lényegesen eltérően szabályozza. Eltörli az itélőtáblák D.-alkotási jogát, a D.-t elsősorban nem a Kuria teljes ülésével, hanem külön erre a célra 11—11 tagból alakitott négy szaktanácsával (jogegységi tanács) hozatja; a D.-t kötelező erővel ruházza fel. D.-t vitás elvi kérdésben a közigazgatási biróság és a hatásköri biróság is hoz (l. o.).

Döntvénytár, 1. a. m. döntvénykönyv (l. *Döntvény)*; 2. elvi jelentőségű határozatok gyüjteménye, pl. a Jogtudományi Közlöny D.-a.

Döpler, *Karl Emil*, német festő, szül. Varsóban 1824 márc 8., megh. 1905 aug. 20. Drezdában és Münchenben tanult. 1849—55-ig Amerikában élt és főleg illusztrációk készitésével foglalkozott. Nevét különösen ünnepi alkalmakra készitett pompás díszletekkel és 1876. a bayreuthi Nibelung-ciklus előadásaihoz tervezett jelmezekkel tette ismertté. Emlitendők még a berlini Ravené-villát diszitő freskói. Irodalmi müve: 75 Jahre Leben, Schaffen, Streben c. önéletrajza (Berlin 1900).

Dör, kisk. Sopron vm. csornai j.-ban, (1910) 913 magyar lak.; postahivatal, u. t. Csorna.

Dörfel, *Georg Samuel*, német természettudós, szül. Plauenben 1643 okt. 11., megh. Weidaban 1688 aug. 6. Előbb diakonus volt Plauenben, később szuperintendens Weidában. Astronomische Beobachtung des grossen Kometen 1680—81 etc. (Plauen 1681) c. munkájában még Newton gravitáció-törvényének megjelenése előtt kimutatta, hogy ez üstökös pályája parabola, melynek gyujtópontjában a Nap van.

Dörfl, község, l. *Dérföld*.

Dörgécse v. *dörgicse*, a durbincs (l. o.) népies neve.

Dörgicse, község, l. *Alsódörgicse*.

Dörgőgép, az a szinpadi készülék, melyet égiháború vagy földalatti moraj jelzésére használnak. Legtöbbnyire ércből készitett hordó, melyben nagy köveket hengergetnek.

Döring (tkp. *Häring), Theodor*, német szinész, szül. Varsóban 1803 jan. 9., megh. Berlinben 1878 aug. 17. 1823. lépett először szinpadra s kudarcot vallott. Azonban sem e kudarc, sem a nyomor nem riasztotta el, s nemsokára elsőrangú szerepekhez jutott. Művészi pályája derekán Berlinbe ment, ahol 1875. ünnepelte ötven éves szinészi jubileumát; mint jellemszinész kiváló volt.

Dőripatlan, község, l. *Dörypatlan*.

Dörnberg, *Wilhelm Kaspar Ferdinand*, báró, szül. Hausenben, Hersfeld mellett, 1768 ápr. 14., megh. Münsterben 1850 márc. 19. Előbb porosz tiszt volt s mint ilyen 1806. francia fogságba került, de azután mint ezredes a vesztfáliai királyság szolgálatába lépett. Kezdettől fogva összeesküvést tervezett királya, Jérôme ellen, a fölkelés azonban, mely 1809 ápr. 22. kitört, csúfos véget ért; pórhadát a franciák Kassel mellett megverték. Ő maga Csehországba menekült s a braunschweigi herceg által toborzott önkéntes csapatba lépett. 1812-ben Wittgenstein alatt szolgált az orosz hadseregben, megverte 1813. a Morand-féle hadosztályt Lüneburg mellett s 1814. részt vett Thionville ostromában. 1815-ben hannoverai tábornok lett s mint ilyen harcolt Quatrebras és Waterloo mellett. 1842-ben pétervári követté nevezték ki.

Döröcske, kisk. Somogy vm. igali j.-ban, (1910) 981 német és magyar lak.; postahivatal, u. t. Szill.

Dörögdi *Miklós*. A zalavmegyei D. nemes család ivadéka, veszprémi kanonok; 1317. esztergomi kanonok és Bolognában az ultramontánok vagyis magyar és lengyel tanulók testületének igazgatója. 1319-ben Tamás érsek kancellárja. 1320 szept. 27-től pozsonyi prépost. 1329-ben az esztergomi káptalan őt választotta meg érseknek. Azonban I. Károly megerősitését nem nyerhette meg. D. kárpótlásul megkapta az egri püspökséget 1330 okt. 1. Egri püspök volt 1360-ig. 1336. I. Károly követe volt János cseh királyhoz. Mint bolognai igazgató leírta az egyetem akkor alkotott rendszabályait, s ez a pozsonyi káptalan könyvtárában mai napig fenmaradván, az ilynemű rendszabályok legrégibb emléke. V. ö. Uj Magy. Sion (1881); *Pór*, Nagy Lajos; *Knauz*, A pozs. kápt. kéziratai.

Dörösko, kisk. Vas vm. körmendi j.-ban, (1910) 423 magyar lak.; u. p. Szarvaskend, u. t. Vasvár.

Dörpfeld, 1. *Friedrich Wilhelm*, német pedagógus, szül. Sellscheidben 1824 márc. 8., megh. Ronsdorfban 1893 okt. 26. Népiskolai rektor volt s pályatársai körében nagy sikerrel terjesztette Herbart elveit, melyek a népiskolában D. működése útján érvényesültek. 1857-ben indult meg

Evang. Schulblatt c. folyóirata (Gütersloh). 12 kötetben összegyüjtött iratai (u. o. 1897 s köv.) pedagógiai, lélektani, oktatáselméleti és részletes módszertani, etikai tanulmányokon kívül fontos fejtegetéseket tartalmaznak a társadalmi jelenségek és a nevelés viszonyáról, főként pedig az iskolaszervezet fő kérdéseiről. D. pozitiv keresztény alapon állott, de nyomatékosan sürgette a köznevelésnek az egyháztól független szervezését. V. ö. Die freie Schulgemeinde auf dem Boden der freien Kirche im freien Staate (1863); *Carnap*, Friedrich Wilhelm D. (Gütersloh, 2. kiad. 1903); *Trüper*, D.'s soziale Erziehung (u. o. 1901).

2. *D.*, *Wilhelm*, német archeológus, az előbbinek fia, szül. Barmenben 1853 dec. 26. Építésznek készült, aztán Friedrich Adlerrel részt vett a német kormánytól Olimpiában (l. o.) rendezett ásatások technikai vezetésében (1877—81). Egy évvel később az athéni német régészeti intézet építészévé nevezték ki, 1887. az intézet első titkára lett, melyet azóta ilyen minőségben igazgat. A Budapesti Philologiai Társulat tiszteletbeli tagja. Részt vett Schliemann (l. o.) ásatásaiban, ennek halála után Schliemanné, majd a német császár megbizásából folytatta és bevégezte a Trója-Hisszarlik helyén eszközölt ásatásokat. Mintaszerű módon végbe vitt ásatásairól a Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen 1870—94 (Athen 1902, 2 köt.) c. munka számol be. Nagy eredményű kutatásokat végzett Athénben (Asklepieion, a Pnyx és Areiopagos közt, Dionysos-szinház) és sok más helyen; az ásatás terén ma az első tekintély, ki mint tanácsadó minden nevezetesebb ásatásnál szerepel. 1900 óta vezeti a pergamoni ásatásokat. Az emlékek magyarázata terén szintén elsőrendű tekintély, kinek számos, a szakközlönyökben közzétett dolgozatai az antik építészetnek ismeretét jelentékenyen előbbre vitték és sok problémát megfejtettek. Az antik szinházak romjainak rendszeres átkutatása után Das griechische Theater (Reisch bécsi tanár működésével, Athen 1896) c. munkájában tette közzé sok vitára alkalmat adó szinházelméletét, hogy t. i. a görög szinházban nem szinpadon folyt a játék, hanem az orchestrában, amit a klasszikus korra nézve most már általánosan elfogadtak. Heves viták kiinduló pontja lett az az elmélete is, hogy Odysseus hazája nem a mai Ithaka (Thiaki) szigetén, hanem Leukason keresendő; ezen tanításának bebizonyítására már több éve folytat ásatásokat Leukason, de perdöntő eredményeket még nem ért el. Nagy hatást gyakorolt méltán hiressé vált kitünő előadásaival is, melyeket a vezetése alatt Görögországban és Kis-Ázsiában rendezett utazások alkalmával az emlékhelyeken, valamint évenként Athén emlékei előtt tart. V. ö. Briefe über Leukas-Ithaka. Ergebnisse der Ausgrabungen (1912-ig 6 füzet).

Dörre *Tivadar*, illusztrátor és festő, szül. Nemespécselyen (Zala vm.) 1858 aug. 23. Eleinte hivatalnok volt a m. kir. pénzügyminisztériumban, de már ekkor látogatta a Képzőművészeti Főiskolát és Lotz esti tanfolyamait s miután megszerezte a rajztanári oklevelet, tanára lett a budapesti VI. ker. áll. főreáliskolának, emellett 1894 óta a Képzőművészeti Főiskolán segédkezik. Főképen nagyszámú illusztrációi révén ismeri a közönség. Ilynemű művei 1883 óta a Vasárnapi Ujságban, a Történelmi Életrajzokban és főkép az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben c. nagy műben jelentek meg. Ő illusztrálta Gyulai Pálnak «Egy régi udvarház utolsó gazdája» c. művét is.

Dörschlag *Károly*, festő, szül. Hohen-Lukowban (Mecklenburg-Schwerin) 1832 nov. 15. Akadémiai tanulmányait Berlinben végezte Schradernél, azután Magyarországba jött, előbb Medgyesen, aztán Nagyszebenben telepedett le, hol egyideig reáliskolai tanár is volt. 1888-ban festette Teutsch szász püspököt, 1891. önarcképét, amelyek 7 más művével egyetemben a nagyszebeni Brukenthal-muzeumban vannak.

Dörtleme, l. *Csetvrtina.*

Dőry-*család (jobaházi)*, Sopron vármegyéből eredő család, melynek ősei csáfordi várjobbágyok voltak. Nemességüket 1360. nyerték Nagy Lajostól. A család régi birtokai Jobaház és Dőr voltak, melyek után már a XV. sz.-ban a jobaházi Dőry nevet vették fel. A család egyik ága a XVII sz.-ban Gömör és Borsod vármegyékbe származott át, ebből az ágból származott *D. Ferenc* királyi főpohárnok, aki 1741. bárói, majd 1766. grófi rangra emeltetett; a grófi ág 1822. fiágon, 1861. nőágon kihalt. Újabban 1816. *D. József* magyar, 1855. *D. Gábor* osztrák bárói rangra emeltettek. József ága kihalt, jelenleg csak Gábor utódai élnek. A családból László udvari ágens a XVIII. sz.-ban Tolnában terjedelmes birtokokat szerzett, melyek részben ma is a család kezén vannak.

D. Lajos báró, tábornok, szül. Nagy-Váradon 1824 júl. 6., megh. Abbaziában 1892 febr. 15. Pályája elején vármegyei hivatalt viselt Tolnában, mint közhonvéd csatlakozott a szabadságharchoz s mint százados került orosz hadifogságba Világosnál. Ezután besorozták az osztrák hadseregbe közkatonának, 1851. váltságdijért kiszabadult, 1861. az országgyűlésen pedig mint a főrendiház meghivott tagja vett részt. 1868-ban mint elsőosztályu honvédszázadost reaktiválták s kiváló érdemet szerzett a m. kir. honvédség szervezésében. 1886-ban mint vezérőrnagy lépett nyugalomba.

Dörypatlan *(Dőripatlan)*, nagyk. Tolna vm. völgységi j.-ban, (1910) 1501 magyar és német lak.; u. p. és u. t. Zomba.

Dörzsfék, l. *Fék.*

Dörzsölés, l. *Bedörzsölési gyógymód* és *Masszázs.*

Dörzsölő kerekek (frikciós kerekek), körmozgásu tengelyek mozgását közvetítő korongok vagy kerekek, melyek egyik tengely mozgását közvetlen érintkezésből származó surlódás segítségével a másik, vele párhuzamosan, vagy hozzá bizonyos szög alatt hajló tengelyre átviszik. A D. alakja az általuk mozgatott tengelyek egymáshoz való fekvésétől függ. Párhuzamosan fekvő tengelyekhez hengeralakra esztergályozott kerekeket alkalmaznak, melyek öntött vasból készülnek, némelykor pedig az egyiknek kerületét a surlódás növelése végett bőrrel, fával vagy papirossal burkolják. Mivel a mozgás átviteléhez szükséges surlódási ellenállás létrehozására a kerekeket erősen kell tengelyeiknél fogva egymáshoz szorítani, az ilyen

egyszerü hengeres kerekek nagy munkaveszteséggel dolgoznak s munkaközben gyorsan kopnak. Ezért, hogy az az erő, mely a kerekeket egymáshoz szorítja, kisebb legyen, a kerekek kerületét az egyiken ékalakuan bemélyítik, a másikon pedig e mélyedésbe beleillő gyűrűt készítenek, melyek aztán egymáshoz kapaszkodva, sokkal kisebb tengelynyomás mellett képesek az erőt egyik keréкről a másikra átvinni. Nagyobb erő átviteléhez a kerekek koszorúit 2—3, sőt több ilyen hornyolattal látják el. Egymást bizonyos szög alatt metsző tengelyekhez a D. koszorúját kúpalakúra készítik. Oda pedig, hol a forgásszámot változtatni kell, az egyik tengelyre sík korongot ékelnek, a másikra pedig kisebb átmérőjü hengeres kereket, mely kerületével az előbbinek lapjához nyomódik. E kisebb kereket tengelyére eltolhatóan kapcsolják s midőn forgásának növekedni kell, a korong középpontjából megfelelően távolabbra állítják. V. ö. *Bach,* Die Maschinen-Elemente c. művében (Stuttgart 1891—1892). A hornyolt dörzskerekeknek megvan ugyan az az előnyük a sima kerekek felett, hogy kb. 1 : 0·35 arányban kisebb tengelynyomással képesek az erőt átvinni, de másrészt bajuk az, hogy az egymásba nyúló karimák csak egyetlen egy kerületben érintik csúszás nélkül egymást, a többi körökben pedig többé-kevésbé csúsznak egymáson, és e csúszás annál erősebb, minél távolabb vannak az érintkező körök azoktól, melyek csúszás nélkül dolgoznak.

Dörzsölőmód (ném. *Schummermanier),* térképeken a magassági viszonyoknak nem rétegvonalak és csíkozás által, hanem a papiron eldörzsölt festéknek sötétebb vagy világosabb színárnyalata által való feltüntetése.

Dörzsölő próba (pénzv.). Az arany, ezüst és réz ötvözeteiben az arany és ezüst mennyiségét a leggyorsabban dörzsölő próbával lehet meghatározni, ha nem szükséges különös pontosság; e végre a próbát fekete kovapalára dörzsölik, valamint az ismert tartalmú kémlőtűket is; amelyik kémlőtűnek a nyomával egyenlő színű a próba nyoma, annak a tartalmával is egyenlő a próba.

Dörzssaru, helyesen *kerékkötő* v. *féksaru* (alabor), szekereknél és gépeknél is, pl. keretfűrészeknél előforduló fa- v. vaslap, sarualakban; szekérnél kötéllel v. lánccal a kocsioldalhoz kötve használják a hátsó kerék talpa alatt, midőn hegyről lefelé mennek, fékezésre. Keretfűrészeknél az előretolás létesítésére alkalmazzák egy nagyobb korongon. Igen fontos nélkülözhetetlen alkatrésze az automobiloknak, hol vele a gépkocsit a legnagyobb sebességből pár méternyi úton megállíthatjuk.

Döse, előbb önálló német község, 1905 óta Cuxhaven városrésze.

Döszkin (ang. *doeskin*), l. *Atlaszposztó.*

Dött, kisk. Zala várm. zalaszentgróti j.-ban, (1910) 170 magyar lak.; u. p. Pakod, u. t. Zalabér.

Dövény, kisk. Borsod vm. szendrői j.-ban, (1910) 421 magyar lak.; u. p. Felsőnyárád, u. t. Ragály. Határában ókori leletekre bukkantak.

Dózsei *Ferenc,* költő, szül. Veszprémben 1878 dec. 18., megh. Budapesten 1905. dec. 3. Atyja, ki rajztanár volt, korán elhalt, anyja őt a gim. II osztályából kénytelen volt betűszedőnek adni. Irói hivatást érezvén, e pályát 18 éves korában ott hagyta, több helyen napidíjaskodott. Verseinek és egy regényének kéziratát a fővárosi szerkesztőségek nem vették figyelembe. Nyomorúsága és idegbaja ismételten az öngyilkosság gondolatára s egyszer kisérletére csabította; 1904 ápr. végén korrektori állást kapott Budapesten és szűkebb írói körben kezdték felismerni tehetségét, de mielőtt a nagy nyilvánosság előtt méltó sikerét arathatta volna, az atyjától örökölt tüdővész elragadta. Halála után két héttel jelent meg kötete: *Költemények* (Budapest 1906).

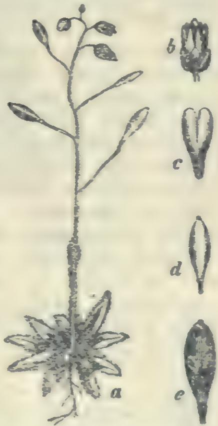
Dőzsölés, l. *Tivornya.*

Dr., a *doktor* szó (l. o.) rövidítése.

Dra *(Vadi Dra),* 1150 km. hosszú pusztai folyó Afrikában, Marokkó állam déli határán. A Magas Atlasz déli lejtőin ered, keresztültöri az Antiatlasz párhuzamos láncait, majd El Hamidnál hirtelenül Ny.-ra fordul és a Cap Nun közelében ömlik az Atlanti-oceánba. Legtöbbször igen kevés vizet hord, sőt alsó szakaszában csak periódusosan folyik, mert szűk, de sűrűn lakott felső völgyében az arab és berber lakosság öntözésre használja fel. Legnagyobb oázisa Tamagraut. Torkolata közelében 50 m. magas sziklafalakkal határolt völgye 2000 m. széles, de a folyó alig éri el a 30—100 m.-t.

Dra, l. *Dhra'a.*

Draba, *daravirág* (növ., füstvirág, sziklagyöngye), a Cruciferae (Keresztesek) család génusza; 150 faja úgyszólván az egész földkerekség hegységeiben, különösen pedig é.-i és sarkköri tajakon elterjedt egyéves v. évelő fű, osztatlan épszélű, legfeljebb fogas levelekkel, nagyrészt tőlevelek. Viráguk szirma fehér v. sárga, kicsípett hegyű v. kéthasábú. Termésük tojásdad v. kerülekes becőke (l. az *ábrát*). Európában, nálunk is, igen közönséges a fehér és hasadt szirmú *D. verna* L. (tavaszi d.) Soványabb, verőfényes helyen, homokon, ugaron helyenként töméntelen számmal nő, mintha dara v. füst lepte volna el a földet. Számos változata van. Ismeretesebb nalunk még többek között: *D. muralis* L. (kövi d.), *D. nemorosa* L. (ligeti d.), *D. aizoides* L. (kövér d.) stb.

a A tavaszi daravirág: *b* egy virága külön; *c* egy szirma; *d e* a becőke.

Drabant, l. *Darabont.*

Drabenderhöhe, porosz község a kölni közigazgatási kerület gummersbachi járásában. 2 ev. templommal, fonó-szövő iparral, sörgyártással, vas- és ólombányászattal, (1910) 5102 lak.

Drabescos, ókori, eredetileg trák, később makedoniai város a trák edonok földjén, a későbbi Filippihez É.-ra. Az athéniek 4- 5. kálit-k ide 10,000 gyarmatost, kiket azonban az edonok mind felkoncoltak. D. és Filippi között vivtak Kr. e. 42. azt a kettős ütközetet, melyet az utóbbi

város után neveztek el s melyben az első triumvirek (Octavianus, Antonius és Lepidus) a köztársasági pártot Brutus és Cassius alatt legyőzték. D. mai neve *Drama*.

Drabik *(Drabicius, Darbicius, Dabric), Nikolaus*, a cseh-morva atyafiak felekezetéhez tartozó lelkész és a XVII. sz. egyik sajátságos misztikus írója, szül. Strasznicban, Morvaországban 1585., mások szerint 1588 dec. 5., kivégezték Pozsonyban 1671 júl. 16. Előbb hazájában volt egy cseh-morva gyülekezet lelkésze, de az akkori viharos idők szele Magyarországba sodorta, hol Trencsén vmegyében Ledniczén lett prédikátor. 1643 óta számtalan látományáról beszélt, melyeket cseh nyelven írván le, Comenius által latinra fordíttatta. 1657-ben jelent meg e mű első kiadása Lux in tenebris cím alatt, 1659. a második, Historia revelationum... Nic. Drabicii cím alatt, míg a harmadik 1665. Amsterdamban, az első cím alatt, 270 új vizióval megbővítve. Jóslatai koholmánynak, ördögi szemfényvesztésnek, ő maga hűtelennek, lázítónak, istenkáromlónak bélyegeztetvén, a polgári biróság által fej- és jószágvesztésre ítéltetett, s azzal a súlyosbítással, hogy fejvétel előtt kezét és nyelvét vágják le, holttestét pedig könyvével együtt égessék el, kivégeztetett.

Irodalom. Csak a magyarországi műveket sorolva fel: Lampe, Histor. Ecclesiastica 389 és 444 l.; Szalay László, Magyarország története, V. 144 l.. Vasárnapi Ujság, 1873 7. és 8. sz., Pauler Gyulától; Századok 1889, 745 l., Kvacsalától: Egy hamis próféta (Kalinka nyomán), Századok 1888; Comenius életrajzában Zsolticzkytől.

Drac (ejtsd: drák), a régi Tricus, rohanó folyású víz (amiért a nép Dragonnak is hívja) Franciaország DK.-i részében. D. Noir vagy D. d'Orcières néven 3000 méter magasan, Hautes-Alpes départementban ered, csakhamar egyesül a D. Blanc-kal, azután a szép Champsaur völgyben ÉNy.-nak fordul, fölveszi a Séveraisset és átlép Isère départementba; egyszer szűk szorosban, azután 1000 m. széles mederben folyik; fölveszi a Souloiset, az Ebront, a rohamos folyású Romanchet, a Gresset és Sassenage mellett az Isèrebe torkollik (az itt levő hatalmas töltések elkészülte előtt Grenoblenál volt a torkolata). Hossza mintegy 125 km.; árvíz idején 4000 m³, száraz időben 40 m³ vizet visz mp.-enként az Isèrebe.

Drač (ejtsd: drács), egyik neve Durazzónak (l. o.).

Dracaena *Vandelli* (növ.), a Liliaceae (Liliomfélék) család génusza; 40 faja az óvilág meleg vidékein elterjedt fa vagy cserje, kardalakú vagy visszásan lándzsás levelekkel és összetett bugában álló virágokkal. Virágtakarójuk fehéres, bogyójuk 3—1 üregű, minden üregben 1 nagy maggal. A *D. draco* L. (sárkányfa, sárkányvérfa) a Kanári szigetek hatalmas, 18 m.-ig megnövő fája. Törzse folytonosan vastagodik, a tetején igen gazdagon ágazik el s kardalakú, 4—6 dm. hosszú levelekből s ugyanilyen hosszú bugákból álló koronát visel. Bogyója narancsszínű. Leghatalmasabb példánya az volt, mely az *ábrán* látható. Teneriffa szigetén állott Orotava mellett. Magassága 23·5 m., területe 14·8 m. volt, korát 5—6 ezer évre becsülték. 1868-ban egy hatalmas vihar elpusztította. A guanch népnek szent fája volt. Hasonlít hozzá a Szokotora szigetén előforduló *D. Cinnabari* Balf. f. A mauritiusi *D. umbraculifera* Jacq.-t és *D. reflexa* Lam.-t gyakran kultiválják. Az elsőnek említett faj a *kanári sárkányvért*, a második a *szokotorai sárkányvért* szolgáltatja. Mindkettőé vörös gummigyanta. Ez törékeny, szagtalan, íztelen, pora vérszínű. Alkoholban, kövér és illanó olajban, valamint alkáliákban piros folyadékká oldódik. Fogpornak, fogtinkturának, összehúzó sajátságánál fogva a könnyen vérző

Dracaena draco.

foghúsra is alkalmazzák. Lakk és asztalosmáz is készül belőle. A szokotorai sárkányvért már a görögök is ismerték, Dioscorides *kinnabari* név alatt írja le. Több D. fajt üvegházban termesztenek, egyesek termek díszítésére kapósak és kereskednek is velök. Fosszilis maradványok, valamint a D. földrajzi elterjedése valószinüvé teszik, hogy a harmadkorban a D. Közép-Európában is megvolt.

Drach, német teológus, l. *Karlstadt*.

Drache-expedició, 1882., l. *Tengeri tudományos expediciók*.

Drachenfels, egyike a rajnai Palahegységhez csatlakozó harmadkori vulkáni kúpoknak, magassága 325 m. Trahitbányáiból már 1267. hordták az építőkövet a kölni dómhoz. Tetején áll az 1117. épült vár, azután az 1814-iki rajnai átke és emlékére emelt 15 m. magas obeliszk. A Rajnára néző lejtőjén terem a Drachenblut néven ismert híres vörös bor. Königswinter felől fogaskerekű vasúttal lehet megközelíteni.

Drachenstein, l. *Trakostyán*.

Drachma, pénzegység az ókori görög államokban, azonban a kor és hely szerint változó. Általában 2 főcsoportot lehet megkülönböztetni: az

aeginai és az attikai D.-t. Az előbbit Pheidon argoliszi király vezette be szemita mintára és előlapján teknősbéka címer volt. Súlya 5·97 és 6 gr. között ingadozott. Ilyen súlyú pénzeket vertek Aeginán kívül Kréta szigetén, Euboeán és ennek szicíliai gyarmatain, valamint Tesszáliában. A legelterjedtebb az attikai D. volt, melynek súlyát és értékét már Solon állapította meg. A D.-nak többszörösei és részei voltak: 2 D. = didrachmon; 3 D. = tridrachmon; 4 D. = tetradrachmon; 6 D. = hexadrachmon; 8 D. = oktadrachmon; 10 D. = dekadrachmon; 12 D. = dodekadrachmon; $^1/_2$ D. = triobolon; $^1/_3$ D. diobolon; $^1/_4$ D. = trichemiobolon; $^1/_8$ D. = tritemorion; $^1/_{12}$ D. = hemiobolon stb. A mai Görögországban a D. a pénzegység neve. 1 D. = 100 lepta. 1867 óta teljesen egyenlő a francia frankkal, tehát törvényes súlya 5 gr. A D. továbbá a grammnak, mint új görög kereskedelmi súlyegységnek a neve. A «királyi D» = 1 gr. = 10 obolen = 100 gran. Végül a D. gyógyszerészeti súlyt, néhol pedig nemesfém-súlyegységet jelent Törökországban (l. *Dirhem*), ennek melléktartományaiban és a királyi D. mellett Görögországban = 3·2 gr., mely érték azonban az egyes keleti tartományokban különböző.

Drachmann, *Holger Henrik Herholdt*, dán költő, szül. Kopenhágában 1846 okt. 9., megh. Hornbækben 1908 jan. 14. Eredetileg tengerészeti képek festője, majd később, 1877 óta, mikor Derovre fra Graensen című könyve állami kitüntetést kapott, kizárólag író. Irodalmi pályájának kezdetén Brandes G. befolyása alatt áll, rövid idón belül a realisztikus iskola vezető férfiai közt találjuk. Később ellenkezésbe került Brandessel és irányával és költészete mindinkább nemzeti jellegű lett, műveiben az egyszerű emberek életét festette. 1885 óta évi költői tiszteletdíjat kapott a dán kormánytól. Művei közül fontosabbak: Digte (1872); Doempede Melodier (1875); Sange ved Slavet (1877); Ungdom i Digt og Sang (1879); Gamle Guder og nye (1881-ben Svend Tröst álnév alatt); Dybe Strenge (1884, a Beethoven című hatalmas rapszódiával); Fjaeldsange og Aevertur (1885); Sangenes Bog (1889) stb. című verskötetei. Drámái közül, melyek nagyrészt mesejátékok, a Det war engangnak (1885) páratlan sikere volt, épúgy zajos tetszést aratott a Prinsessen og det halve Kongerige (1878); az Oesten for Sol og Vesten for maane (1880); Alcibiades (1882); Strandby-Folk (1883); Völund Smed (1894), Renaissance (1894). Irt egy önéletrajzot is Den hellige Ild (1899) címen. Három nagy regénye: Med den brede Pensel (1887); Foeskroveh (1890) és Dädalus (1900).

Draco (lat.), l. *Sárkány*.

Draco (állat), az agáma-félék *(Agamidae)* családjába tartozó gyíknem. L. *Sárkánygyík*.

Draco, olasz orvos, 1116. Kálmán királynak heves fejfájása ellen olyan erős tapaszt adott, hogy az a király agyvelejének egy részét is kiszívta s a király halálát okozta. V. ö. *Wertner*, Középkori magyar orvosok. Századok 1893. 599. l.

Dracocephalum L. (növ., a. m. sárkányfej, a szirom alakjáról), *pofóka*, a Labiatae (Ajakosak) család génusza; 40 faja Európában, a Földközi tenger környékén és Ázsiában (kivéve melegebb részeit) honos, évelő fű, épszélű, fogas, vagy csaknem tenyeres hasábú levelekkel, kék v. pirosas, ritkán fehér virágokkal. Az utóbbiakon a párta torka felfúvódott, a felső ajak boltozatos és kicsípett, az alsó 3 karélyú, a középső karély 2 hasábú. A *D. moldavica* L.-t Európában és Amerikában gyakran kultiválják, hazája K.-Szibéria és a Himalaja. Virága csinos, kék, levele mélyen fűrészes, fűszeres, olyan szagú, mint a Melissa, fanyar keserű ízű (török v. moldvai méhfű vagy Melissa). Konyhai fűszerül és teának kertben ültetik. Több faj dísznövény.

Draco mitigatus (lat.), a. m. szublimált merkuroklorid, azaz kalomel.

Draconites, német teológus, l. *Karlstadt*.

Dracontium *L.* (növ.), az Araceae (kontyvirágfélék) család génusza, 6 faja Amerika forró vidékein terem, az egyenlítőtól északra. Gumójuk egyetlen hajtást fejleszt, melynek tetején a torzsavirágzatot nagy, szennyesen vörösbarna v. ibolyaszínű buroklevél borítja, azután egyetlen nagy (ritkán 2) levél fejlődik. A *D. polyphyllum* L. (Szurinam, l. az *ábrát*) és a *D. asperum* C. Koch (Észak-Brazilia) virágzás idején erős dögszagot áraszt, mely szédülést és hányást okoz. Mindkét növény igen mérges; kígyómarást gyógyítanak velük. Levelük 3 m magasságra is megnő. A nikaraguai *D. gigas* (Seem.) Engl. olyan hatású, mint az előbbiek.

Dracontium.
1. a levele; 2. a virágzó növény, lent a gumója, fent a virág buroklevele.

Dracontius, *Blossius Aemilius*, V. századbeli keresztény költő, karthagói ügyvéd, Kr. u. 490 táján; több kisebb epikus művön kívül (kiadta *Duhn*, Leipzig 1873.) megírta latin hexameterekben a teremtés történetét Laudes Dei (v. De deo) címen, melyet 100 évvel később Eugenius toledoi érsek fejezett be. (Kiadások: Carpzow, Helmstedt 1794; Migne Patrologiájában a 60. kötetben.) Satisfactio ad Gunthamundum regem (480) címen engesztelő elégiát írt Guthamund vandal királyhoz, aki őt egy idegen fejedelem dicsőítése miatt börtönbe vetette. Ujabban kiderült, hogy ő a szerzője a sokáig Lucanusnak tulajdonított s 971 hexameterből álló Orestis tragoedia c. költeménynek (kiadta Peiper, Breslau 1875).

Dracunculus (állat), l. *Filaria medinensis*.

Dracunculus *Schott* (növ.), az Araceae (Kontyvirágfélék) család génusza 2 fajjal Európa D-i részén meg a Kanári szigeteken. A *D. vulgaris* Schott (sárkányfű), déleurópai (Portugaliától Ke-

let-Ázsiáig), $^1/_2$—1 m. magas, soklevelű, nagyon csípős növény. Görögországnak kiszáradt folyóiban meg az olajligetekben terem. Torzsavirágzata, melyet sötétbiborpiros burok vesz körül, dögszagú, bogyója piros. Tőkéje (radix dracunculi maioris, seu Serpentariae maioris) régen officinalis volt.

Drag (ang.), Angliában használt társas utazókocsi. Az ülések a fedélzeten vannak, az ez alatt levő zárt szakasz pedig toilettnek van berendezve; a podgyászt, úti szerelvényeket stb. külön fiókokban helyezik el.

Drág. A hírneves *Bélteki Drágffy* család névadója. 1365 körül *Balk* és *János* nevű testvéreivel együtt Moldvából jött be hazánkba és I. Lajos királyunktól Máramarosmegyében a hűtlen Bogdán vajda jószágait kapta. Mária királyné és Zsigmond alatt nagy méltóságokra emelkedett. 1383 körül megverte a Veres-Oroszországot (Galiciát) pusztító litvánokat, elfogta azok Preskoye nevü vezérét. 1378-tól kezdve 1390-ig Balk testvérével együtt Máramaros, Szatmár és Ugocsa főispánja volt, 1387—90. emellett még székely ispán is. Tévedés őt erdélyi vajdának tartani, mert vajdának nevezik ugyan őt néha okleveleink, de nem erdélyi, hanem csak oláh vajda volt. Balk testvérével együtt alapítá a körtvélyesi gör. kel. apátságot s ezáltal e hitfelekezet megszilárdulását előmozdítá. V. ö. *Fejér*, Cod. Dip. IX/4 569, IX 3. 428.; Századok 1880. 742.; Magyar Sion 1886, 342.

Drág, kisk. Kolozs vm. almási j.-ban, (1910) 1294 oláh lak., u. p. és u. t. Hidalmás; a Wesselényiek ősi kastélyával, mely hajdan apácazárda volt; bástyák veszik körül.

Draga, 1. adók. Modrus-Fiume vm. vrbovskoi j.-ban, (1900) 188 horvát-szerb lak., u p. Severin n/K., u. t. Vrbovsko. - 2. *D.*, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1910) 362 horvát-szerb lak., u. p. Velika, u. t. Pozsega. — 3. *D.* adók. Modrus-Fiume vm. susáki j.-ban, (1900) 1522 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Susák. — 4. *D.* adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1900) 238 horvát-szerb lak., u. p. Divuša, u. t. Dvor.

Draga, szerb királyné, l. *Sándor* (szerb király).

Drága. Az Árpádok korában az alsóbb néposztálynál nagyon kedvelt szláv eredetű nőnév, mely különben férfinévnek is gyakran előfordul.

Drágabártfalva, kisk. Bereg vm. munkácsi j.-ban, (1910) 1553 rutén lak., sósforrással, u. p. Beregkisalmás, u. t. Munkács. Hajdan a kiváltságolt beregi Krajnához tartozott; a XVI. sz.-ban Barátfalvának nevezték.

Drágakőművesség, l. *Drágakövek.*

Drágakő-súly. A drágakövek súlyát *karatokban* szokás kifejezni. Egy karat súlya = 200 mg. = 0·200 g. A karat súlya azonban a vidékek szerint, ahol ékkövekkel kereskednek, kissé változik. Igy pl. Poroszországban 1 karat = 0·2055 g., Angolországban 1 karat = 0·2059 g.

Drágakőutánzatok, l. *Drágakövek.*

Drágakövek *(gemmae.* l. a *színes képmellékletet)*, az oly ásványok, melyek keménységük, fényességük, színük szépsége v. színtelenségük, átlátszóságuk és legtöbbnyire előfordulásuk ritkasága következtében kiválók és azért ékességgé dolgoztatnak fel. Azonban a legtöbb ezen sajátságok közül annyira nem általános, hogy a megítélésben alapul sem vehetők. A nemes opál pl. nem kemény; a legtöbb drágakő fényessége pedig semmivel sem különb egyéb ásványok fényességénél; ami meg éppen a színt illeti, vannak a D.-ül használt ásványoknál még szebb színű ásványok is; a ritkaság éppenséggel nem minden drágakőnek a tulajdona. Csak annyi bizonyos, hogy minden egyéb ásványnál a D.-et jellemzi leginkább 1. a tartósság, 2. a szépség, 3. a ritkaság.

A D. legtöbbjének *anyagát* igen közönséges és nagyon elterjedt elemek alkotják, nevezetesen szilicium, aluminium, magnézium, kalcium, fluór stb., s ezek összetételei, úgy, hogy csupán az anyagukat véve, tulajdonképen értéktelenek; értékessé teszik azokat ama fizikai tulajdonságok, melyekkel felruházvák. Az annyira becses gyémánt anyaga csak ép úgy szén, mint a fekete piszkos koromé, faszéné vagy grafité, a gyakran a gyémántnál is drágább rubin anyaga, valamint a zafiré nem egyéb, mint közöns. timföld vagyis ugyanazon anyag, mely a fazekas-agyagnak legfontosabb alkotó része. Ha az anyaguk s ez alapon ásványrendszertani hozzátartozóságuk szerint akarnók osztályozni a D.-et, legtöbb van köztük szilikát, azután oxid; elem csak egy van, a többi osztályok közül az aluminátok, foszfátok, karbonátok, szulfátok haloidok, szulfidok, szerves eredetű vegyületek vannak szintén csupán eggyel v. kettővel képviselve. Valamint nehéz a D.-nek fogalmát megadni, époly nehéz egészen pozitiv beosztását, rendbeszedését adni, mivelhogy sokféle körülmény szerepel ennek a megítélésében is. Legáltalánosabban *valóságos D.-et (gemmae)* és *félig D.-et (lapides pretiosi)* szoktak megkülönböztetni. A legáltalánosabban használt részletes, de csakis a főbb fajokra szorítkozó besorozást a következő összeállítás tünteti fel:

I. *Valóságos D.* 1. Gyémánt, korund (rubin, zafir), nemes berill (smaragd, aquamarin), spinell, krizoberill. 2. Zirkon (jácint), euklasz, topáz, fenakit, nemes opál, nemes gránát (hessonit, almandin, pirop), turmalin (rubellit, indigolit). 3. Krizolit (olivin), hiddenit, türkisz. 4. Cordierit (dichroit), cianit, andaluzit, chiastolit, staurolit, axinit, szfén, vezuvián, epidot, diopszid, dioptász.

II. *Félig D.* 5. Kvarcváltozatok: hegyi kristály, ametiszt, füsttopáz, citrin, rózsakvarc, prázem, zafirkvarc, avanturin, macskaszem, tigrisszem, kalcedon, karneol, jászpisz, krizoprasz, heliotrop, plazma, achát; a földpátváltozatok: holdkő (adular), avanturin földpát (albit), napkő (oligoklas), amazonkő (mikroklin), labradorit, lazurkő (lapis lazuli), h ersztén (bronzit, bastit, diallagit), rhodonit, haü n, malachit, fluorit, apatit, borostyánkő, vérkő (hematit), pirit, obszidián, moldavit (pszeudokrizolit). 6. Szerpentin, nefrit, tajtékkő, zsírkő, natrolit, prehnit, lepidolit, rostos gipsz, rostos mészkő, aragonit, kovabreccia, alabastrom, márvány.

A D. ásványtani és ékszerészi megnevezése nagyon eltérő, úgy hogy a D.-nek nomenklaturája tulajdonképen más ásványtani és más ékszerészeti értelemben. Akárhány egymástól egészen elütő drágakövet nevez az ékszerész bizonyos megegyező, de sokszor egészen lényegtelen tulajdonság alapján egyazon névvel, legfölebb a jelzőben tesz különbséget. Igen gyakori az ékszerészeti neveknél

az *orientális* (keleti) és az *okcidentális* (nyugati) jelző, amivel nem azt akarják jelezni, hogy az illető drágakő a keletről való, avagy valamely nyugati világrészből, hanem az illető kő szépségének egy bizonyos fokát, amennyiben a szebbet, finomabbat orientálisnak, a közönségesebbet okcidentálisnak mondják. Ennek különben az a magyarázata, mert a keletről valók legtöbbször tényleg a legszebbek, innét az általánosítás. A gyakorlatban természetesen inkább az ékszerészeti vagyis a kereskedelmi név járja. A következő táblázatban abc sorrendben össze vannak állítva a kereskedelmi és ásványtani nevek. A második rovatban a zárjelben olvasható név az ásványfaj nevét jelzi, holott a másik ásványtani név sokszor csakis az illető ásványfajnak egyik változata. Ahol zárjel közt nincs név, ott az ásvány neve egyúttal az ásványfaj neve is.

Kereskedelmi név	Ásványtani név
Achát	Achát (kvarc)
„ izlandi	Obszidián
Akroit	Szintelen turmalin
Alabastrom	Alabastrom (gipsz)
Alençon gyémánt	Füstkvarc (kvarc)
Alexandrit	Alexandrit (krizoberill)
Almandin	Almandin (gránát)
Almandinspinell	Spinell
Amazonkő	Amazonkő (földpát)
Ametiszt	Ametiszt (kvarc)
„ hamis	Fluorit
„ keleti	Ibolyasz. zafir(korund)
„ zafir-	„ „ „
Andaluzit	Andaluzit
Apatit	Apatit
Apirit	Apirit (turmalin)
Aquamarin	Aquamarin (berill)
„ krizolit	Sárga berill
„ keleti	Zöld korund
Aragonit	Aragonit
Aranyberill	Aranysárga berill
Aranyopál	Aranysárga opál
Aszteria	Csillagzafir (korund)
Atlaszpát	Rostos mészpát
Augenstein	Achát (kvarc)
Avanturin	Avanturinföldpát
„	Avanturinkvarc
Axinit	Axinit
Balasrubin	Spinell
Baltakő(Beilstein)	Nefrit (amfibol)
Bálványkő (Bildstein)	Agalmatolit
Borostyánkő	Borostyánkő
Bronzit	Bronzit (piroxén)
Butelyakő	Moldawit (obszidián)
Cejlonit	Pleonast (spinell)
Cejlon-rubin	Almandin (gránát)
Citrin	Citrin (kvarc)
Csillagzafir	Csillagzafir (korund)
Csonttürkisz	nem ásv., türk. utánzat
Cimofán	Cimofán (krizoberill)
Demantoid	Demantoid (gránát)
Diopszid	Diopszid (piroxén)
Dioptasz	Dioptasz
Epidot	Epidot
Ecetspinell	Spinell
Euklasz	Euklasz
Fenakit	Fenakit
Flèche d'amour	Kvarc,rutilsárványokkal
Fogtürkisz	nem ásv., türkisz-utánzat elefántcsontból
Füsttopáz	Füstkvarc
Gagát	Gagát (kőszén)
Gemma; vezuvi	Vezuvián
Girazol	Adulár (földpát)
„ keleti	Girazol-zafir (korund)
Goutte d'eau	Szintelen topáz
Gránát, cseh	Pirop (gránát)
„ cejloni	Almandin (gránát)
„ keleti	„ „
„ kollini	„ „
„ nemes	„ „
„ sziriai	„ „
Gyémánt	Gyémánt
„ ál	Hegyi kristály (kvarc)
„ arkansasi	„ „
„ cseh	„ „
„ mármarosi	„ „
„ Pafos	„ „
„ rajnai	„ „

Kereskedelmi név	Ásványtani név
Gyémántpát	Korund
Hajkövek	l. Flèche d'amour
Hegyikristály	Hegyi kristály (kvarc:
Heliotrop	Heliotrop (kvarc)
Hesszonit	Hesszonit (gránát)
Hiacint	l. Jácint
Hiddenit	Spodumen, litiumaugit (piroxén)
Hipersztén	Hipersztén (piroxén)
Hiuzzafir	Cordierit
Holdkő	Adulár (földpát)
Idokrasz	l. Vezuvián
Indigolit	Kék turmalin
Indigozafir	Kék zafir (korund)
Irisz	Szivárvány kvarc
Jácint	Jácint (zirkon)
„ cejloni	Hesszonit (gránát)
„ disszentizi	„ „
„ keleti	Hajnalpiros korund
Jade	Nefrit (amfibol)
Jadeit	Jadeit (piroxén)
Jargon	Világos szinü zirkon
Jászpisz	Jászpisz (kvarc)
Kalcedon	Kalcedon
Kalcedonónix	Kalcedonónix (kalced.)
Kaneelkő	Hesszonit (gránát)
Kaprubin	Almandin (gránát)
Karbonado	Fekete krist. gyém.
Karbunkulus	Almandin (gránát)
Karneol	Karneol (kalcedon)
Kékkő	Lazulit
Kiasztolit	Kiasztolit (andaluzit)
Kinai szalonnakő	Agalmatolit
Kovamangán	Rhodonit (piroxén)
Krizoberill, braz.	Krizoberill
Krizolit	Krizolit (olivin)
„ cejloni	Sárgászöld turmalin
„ -krizoberill	Krizoberill
„ fokföldi	Prehnit
„ hamis	Moldawit (obszidián)
„ keleti	Sárgászöld korund
„ opalizáló	Cimofán (krizoberill)
„ szász	Borsárga szászországi topáz
Krizoprasz	Krizoprasz (kvarc)
Labradorit	Labradorit (földpát)
Lapis Lazuli	Lazurkő
Lazurkő	„
Lazulit	Lazulit
Láva	Obszidián
Lepidolit	Litiumcsillám
Leukozafir	Fehér zafir (korund)
Litiumsmaragd	l. Hiddenit
Lumachell	Kagylós márvány
Macskaszem	Macskaszem (kvarc)
Marekanit	Marekanit (obszidián)
Márvány	Márvány
Maturagyémánt	Jácint (zirkon)
Moldawit	Moldawit (obszidián)
Morion	Morion (kvarc)
Napkő	Oligoklasz (földpát)
Nátrolit	Nátrolit
Nefrit	Nefrit
Nilusi kova	Jászpisz (kvarc)
Noumeit	Garnierit (gimnit)
Obszidián	Obszidián
„ katojante	Obszidián
Olivin	l. Krizolit
Onix	Onix (kvarc)
Opál, keleti	Opál
„ cejloni	Holdkő (földpát)
Opálmutter	Opál az anyakövében

Kereskedelmi név	Ásványtani név
Orlez	Rodonit (piroxén)
Pingos d'agoa	Viztiszta topáz
Pirop	Pirop (gránát)
Plazma	Plazma (kalcedon)
Pleonaszt	Pleonaszt (spinell)
Prázem	Prázem (kvarc)
Prehnit	Prehnit
Pszeudokrizolit	Moldawit (obszidián)
Rajnai kova	Hegyi kristály (kvarc)
Rodonit	Rodonit (piroxén)
Rostos gipsz	Rostos gipsz
„ mészpát	Rostos mészpát
Rubellit	Rózsaszinü turmalin
Rubicell	Narancspiros spinell
Rubin, braziliai	Topáz
„ cseh	Rózsakvarc
„ hamis	Fluorit
„ ibolyaszinü	Ibolyasz. zafir (korund)
„ keleti	Rubin (korund)
„ szibériai	Rózsaszinü turmalin
Rubinbalais	Rózsaszinü spinell
Rubinspinell	Veres spinell
Sapparé	Cianit (disztén)
Sardonix	Karneol (kvarc)
Schnecken-topáz	Sárga szászorsz. topáz
Siberit	Rózsaszinü turmalin
Smaragd	Smaragd (berill)
„ braziliai	Zöld turmalin
„ hamis	Fluorit
„ keleti	Zöld korund
Smaragdmutter	Prázem (kvarc)
Sólyomszem	Elkovásodott amfibol
Szalagachát	Szalagachát (kvarc)
Szalagjászpisz	Szalagjászpisz (kvarc)
Szerpentin	Szerpentin
Szfén	Szfén (titanit)
Szivárvány kvarc	l. Irisz
Tajtékkő	Tajtékkő
Tigrisszem	Elkvarcosodott krokidolit (kvarc)
Topáz	Topáz
„ braziliai	„
„ indiai	„
„ nemes	„
„ szibériai	„
„ cseh	Citrin
„ hamis indiai	„
„ hamis	Sárga fluorit
„ keleti	Sárga zafir
„ zafir-	„ „
Türkisz, valódi	Türkisz
„ keleti	„
„ régi kövü	„
„ okcidentális	Elefántcsontból utánzott türkiszek
„ uj kövü	
Turmalin	Turmalin
„ braziliai	Sötétzöld turmalin
„ cejloni	Olajzöld turmalin
„ szibériai	Rózsaszinü turmalin
Tűzopál	Tűzopál
Vérachát	Achát (kvarc)
Vérkő	Hematit
Vermeil gránát	Hesszonit (gránát)
Vezuvián	Vezuvián (idokrasz)
Vizcsepp	Topáz
Vizzafir	Cordierit
Violett rubin	Ibolyasz. zafir (korund)
Zafir, keleti	Zafir (korund)
„ braziliai	Kék turmalin
„ sárga	Zafir (korund)
„ fehér	Leukozafir (korund)
„ kvarc	Vaskos kék kvarc.

A D. többféle szempont szerint osztályozhatók; a következő összeállítás a szín szerinti különbségeket tünteti fel. (A * jelöltek ritkább változatok, vagy olyanok, melyek nem igen kerülnek kereskedésbe).

A) *Átlátszók:* 1. *Színtelenek vagyis víztiszták:* gyémánt, fehér zafir, fehér zirkon (jargon), fehér spinell*, topáz (vízcsöpp), fenakit*, hegyi kristály, akroit*. 2. *Zöldeskék, tengerzöld színüek:* aquamarin, zafir, topáz, euklasz*. gyémánt, fluorit*. 3. *Halványkék, kékesfehérszínüek:* zafir, turmalin*, gyémánt*, topáz, kvarc*, aquamarin, cianit*. 4. *Kékszínüek:* zafir, turmalin (indigolit), cordierit, cianit, gyémánt*. 5. *Ibolya színüek:* ametiszt, violettrubin (ibolyaszínű zafir), almandin, fluorit*, axinit*, apatit*, spinell*. 6. *Rózsaszínüek:* rubin, balas (spinell), rubellit, topáz, fluorit*, rózsakvarc. 7. *Vörös színüek:* rubin, spinell, rubellit, almandin (cap-rubin), pirop, fluorit, topáz (braziliai rubin). 8. *Barnásvörösek vagy vöröses barnák:* jácint, kaneelkő (hesszonit), almandin, staurolit*, turmalin*. 9. *Füstbarnák és szegfübarnák:* füsttopáz, morion, axinit*, gyémánt. 10. *Hajnalpirosak, veresessárgák:* jácint, hesszonit, keleti jácint, rubicell, vermeil-gránát*, pirop. 11. *Sárgásbarnák:* topáz, gyémánt, vezuvian, staurolit*, szfén*, borostyánkő, axinit*. 12. *Sárga színüek:* citrin, topáz, korund, gyémánt, berill, sárga zafir, jácint, borostyánkő, szfén*, vezuvian*. 13. *Sárgászöld és olajzöld színüek:* krizoberill, krizolit, turmalin, andaluzit*, hiddenit*, vezuvian*, szfén*, moldawit, korund*. 14. *Zöld színüek:* smaragd, alexandrit, zöld korund*, gyémánt*, zirkon*, turmalin, demantoid*, dioptasz*, diopszid*, hiddenit*, epidot*, andaluzit*, fluorit*, moldawit.

B) *Áttetszők és át nem látszók. Egyszinüek.* 1. *Kékek:* türkisz, csonttürkisz, lazulit, lapis-lazuli, rézlazur. 2. *Zöldek:* türkisz, nefrit, jadëitnoumeit, prehnit, plazma, prazem, krizoprasz, amazonkő, pleonaszt, prehnit. 3. *Vörösesek:* jaszpisz, lepidolit, rhodonit. 4. *Szürkések, fehérek, sárgás, zöldes, veresesfehérek:* márvány, alabástrom, rostos mész, rostos gipsz, tajtékkő, bálványkő (agalmatolit), zsírkő, gyémántpát, obszidián. 5. *Feketék:* pleonaszt, hematit, gagát, karbonádo, obszidián. 6. *Sárgák:* natrolit, pirit. *Sávozottak:* 7. *Fehér, szürke, fekete, barna, vörös:* márvány, ónix, achát, karneol, jászpisz, aragonit. 8. *Zöldes alapszínnel:* szerpentin, malachit, heliotrop.

C) *Csillogó, opalizáló s irizáló kövek: Avanturin-földpát:* színe világos, vörössárga csillogással; *avanturinkvarc:* világos vörös, vöröses sárga csillogással; *basztit:* zöldes v. barnás fémesfényű vagy gyöngyfényű csillogással; *bronzit:* bronzszínű fémesfényű csillogással; *cimofán,* átlátszó, sárgás, zöldes sárga, kékesen opalizál; *gyémántpát:* szürke, kékesen opalizál; *sólyomszem:* kékes színű, selyemfényű csillogással; *girazol-zafir:* szürkés kék, kékesen opalizál; *hipersztén:* rézvörös, vöröses barna, fémes fényű, tarka szinjátékkal; *macskaszem:* barnássárga, vagy világosszürke, kékes fehéren csillog; *labradorit:* szürkés kék, kék, sárga, vörös, zöld szinjátékkal; *holdkő:* sárgás, színtelen vagy tejszínű, kékes gyöngyfényű hullámzó csillogással; *obszidián* (chatoyante), szürke, sárgás, vöröses, ezüstfehér csillogással; *opál:* színtelen, tejfehér, zöldes, vöröses, erősen opalizál; *szivárványkvarc:* színtelen, átlátszó, irizál; *napkő:* vöröses, belsejében sárgás csillogással· *csillagzafir:* szürkéskék, csillagforma csillogással; *tigrisszem:* sárgásbarna vagy fabarna, fémes fényű és selyemfényű hullámzó csillogással.

A D. természetes szép színét többnyire az anyagukhoz kisebb-nagyobb mennyiségben hozzákevert idegen vegyületek okozzák, leggyakrabban vas-, mangán-, réz- s krómvegyületek, de akárhány drágakőnek színére nézve még egyáltalában nem vagyunk tisztában, hogy mitől kapta. Vannak D., melyeknek színe szerves anyagoktól ered. Némely esetben idegen ásványok zárványai is okozhatják a színt; a legtöbb csillogó drágakőnek valamely idegen ásványnak mikroszkopikus részei kölcsönzik ezt a tulajdonságot. Sok olyan drágakő van, mely színét bizonyos behatások folytán megváltoztatja. Igy pl. régóta ismeretes, hogy némely sárga topáz alkalmas módon hevítve, színét rózsaszinre változtatja, a jácint megizzítva színtelenné lesz, a karneol pedig izzítás után sokkal élénkebb vörös színt kap.

Az összes világrészek közül Ázsia termi a legkiválóbb D.-et, nevezetesen pedig az Indiák, Ceylon szigete, Szibéria és Ural, azután Dél-Amerika s pedig különösen Brazilia meg Paraguay; Észak-Amerikában terem ugyan néhány kevésbbé jelentékeny drágakő, de általában nem gazdag drágakőben; Afrikának déli csúcsa, valamint Ausztrália nem sok, de kiváló D. termőhelye; Európa D. szempontjából (kivéve a kvarc-változatokat) nem is jöhet szóba, a legkiválóbb termőhely még hazánk, amenyiben a legszebb nemes opált magyar földből ássák. A legtöbb drágakövet másodlagos fekvőhelyen találni s pedig rendesen többféle drágakő együttesen szokott előfordulni. Az eredeti termőhelyen található D. száma aránylag csekély.

A D. úgy nyersen, amint találtatnak, még nem igazi D. Hogy azzá legyenek, vagyis hogy kiváló tulajdonságaik teljes mértékben érvényesüljenek, ahhoz szükséges, hogy megmunkáltassanak, hogy alkalmas alakot s felületet kapjanak. Csakis szépen csiszolt D.-nek van meg az annyira becses tüzük, mely nélkül hatásuk erősen csökken. Amit a D.-ben *tűz*-nek mondanak, az nem egyéb, mint a nagy fénytörő képesség és a fényszóródás. A megmunkálás köszörüléssel, csiszolással meg simítással, utána pedig keretezéssel jár.

A régebbi időben nem ismerték a drágakőnek olyan sokszerű eljárással való változatos alakítását és becses sajátságainak fokozását, mint ma. Csak lassankint vált ismeretessé, hogy mesterségesen előállított lapokkal mennyire lehet emelni a kő hatását. A D.-nek ily értelemben való megmunkálása nem régi s azt tartják, hogy 1456. *Berquen* Lajos találta volna föl. Azóta a D. mineralógiai ismerete alapján és a kristályok belső állományának szemmel tartása mellett a megmunkálás nagy haladást tett. A *gyémántot* legnehezebb megmunkálni. Először tudni kell, hogy milyen fekvésüek a kristály táblái. Miután ezt megállapítottuk, a kristályt egy más gyémánttal rárajzolt alak szerint vésővel és kalapáccsal hasítjuk. A köszörülés, mely ezután következik, a legnehe-

DRÁGA

1. Topáz.

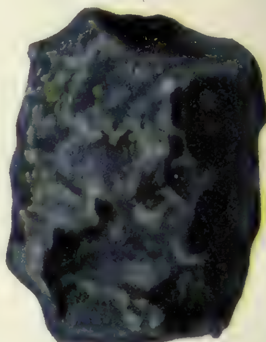
12. Zafir.

2. Topáz (Ural).

5. Smaragd (Peru).

6. Lazurkö.

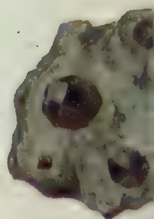
7. Gyém

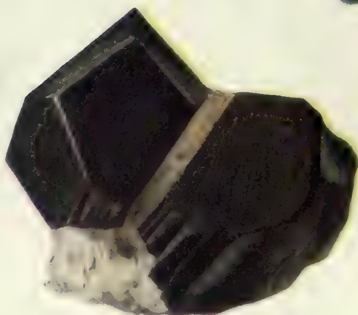
14. Spinell.

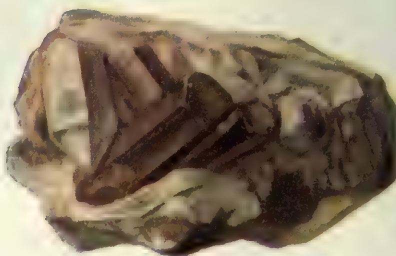
10. Krizoprász.

11. Almand

17. Turmalin (New-York).

18. Turmalin (Ural).

«Drágakövek» cikkhez.

KÖVEK.

3. Topáz.

13. Rubin.

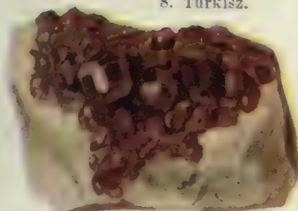
4. Ametiszt.

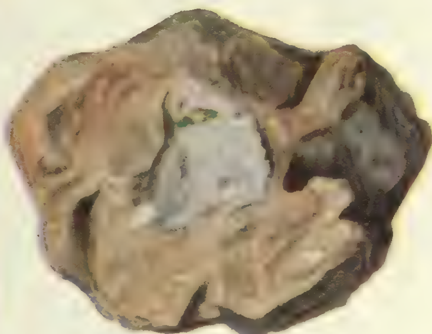
8. Türkisz.

15. Jácint.

16. Gránát.

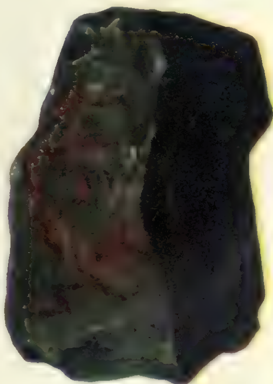
9. Opál.

. Krizoberill (Ural).

20. Aquamarin (Ural).

21. Heliotróp.

zebb, a legtöbb gondot és fáradságot igénylő, de egyszersmind leghálادatosabb része a megmunkálásnak, amennyiben a drágakő hatását a felszinén köszörüléssel előálli ott lapok szinte végtelenül fokozzák. Igy pl. 16 lappal biró (facette) oly kicsi rózsákat köszörülnek a gyémántból, hogy 2000 darab nyom egy karátot. A gyémántot a köszörüléssel együtt csiszoljuk is, a többi drágakövet ellenben a köszörülés után külön kell csiszolni. Olyan fényű kövekre, amilyen pl. az opál, nem köszörülnek lapokat, hanem meg nem tört domború fölszinüekre köszörülik (en cabochon).

A köszörült D.-en két részt: a fölső részt, a koronát (pavillon) és az alsót (culasse) különböztetjük meg. E két részt egymástól a legnagyobb átmérőben fekvő sík választja el. E sík külső körülete jelöli a foglalat helyét. A D.-eknek köszörüléssel előállitott főbb formái ezek: 1. A *brillant* vagy *brillánsforma* nagyjában egy oktaederszerű alak, melynek felső csúcsát egy nagy lap, alsó csúcsát pedig egy kis lap tompítja, a középélek közé egészen apró, megnyúlt lapocskák, ú. n. *facetták* egész sora helyezkedik el. A csiszolás e formáját azért használják, mert az erősen fénytörő közegbe hatolt s egy ily facetta belső felületére eső fénysugaraknak csak egy része juthat a levegőbe, nagyobbik része (a gyémántnál mintegy $^2/_3$ része) ép a közeg nagy fénytörése folytán *totál-reflexió*-t (teljes visszaverődést) szenved. A totál-reflexió eredménye, hogy a facetta ragyogó fényben jelenik meg. A szélső facetták valamennyien úgy hatnak, mint apró prizmák, amelyek a belső fénysugarakat a spektrum különféle színeire bontják. Ez az oka annak, hogy a kilépő sugarak vörös, zöld vagy kék színűek. E jelenséget az ékkövek «tüzének» szokás mondani, amely annál nagyobb, minél nagyobb az illető közeg levegőhöz viszonyított törésmutatója. 2. *A rózsa*, mely kerek v. ellipszis alakú gúlában emelkedik s lapjai rendesen háromszögüek. 3. *A tábla*, melynek alsó és fölső része lapos, oldallapjai nem számosak és alacsonyak; 4. az indiai alak, mely lényegileg megegyezik a brillánttal, azzal a különbséggel, hogy kevesebb lapja van, tehát egyszerűbb; 5. a fokozatos alak, melyen a lapok mintegy lépcsőket alkotnak. Ezeken kivül van még számos összetett alak, melyet a drágakő természete szerint szokás megválogatni. Az eljárásnak, mellyel a D.-ket a diszitendő tárgyakra alkalmazzuk, foglalás a neve. Általán kétféle foglalást különböztetünk meg: a tokba és a keretbe (à jour) foglalást. A tokba foglalás abból áll, hogy aranylemezből a kő nagyságához mért tokot készítünk és annak nyilásába helyezzük a követ. A toknak egyenesen, vagy fűrészesen vágott peremét a kőre ráhajtogatjuk, vagy a peremre forrasztott aranygyöngyökkel erősítjük meg a követ a tokban. Azután a tokot odaforrasztjuk, vagy csavarral odaerősítjük a tárgyhoz. A foglalás e módjának az a nagy előnye van, hogy a kövek belsejében előforduló és köszörüléssel el nem távolitható hibáit enyhíti. A tokos foglalás lehetővé teszi többek közt, hogy a kő színének és csillogásának hatását alátéttel, v. ú. n. kettőzéssel fokozzuk. A keretes, vagy koronás foglalással a drágakövet a legnagyobb átmérőre eső sík szélein úgy erősítjük meg, hogy a kő alsó és felső része egészen szabadon marad. A fehér kövek, névszerint a gyémánt ilyetén foglalásához nem aranyat, hanem ezüstöt v. platinát használunk.

A D. *értékét* az illető kő szépsége, ritkasága és ami a legfőbb, az határozza meg, hogy mennyire keresik, vagyis mennyire divatos. A nagyság az érték megállapításában szintén igen fontos tényező, de a ritkasággal kapcsolatos, mivel hogy a nagyobb D. sokkal ritkábbak a kisebbeknél. Sok függ attól is, hogy mindenkoron mennyit találnak belőle s hogy mennyi kerül kereskedésbe. Egy általános sorozatot az érték szerint felállítani éppenséggel lehetetlen. Van elég olyan drágakő, mely valamikor igen nagy értékű volt, ma pedig értéke nagyon megcsappant, amint hogy általában manapság a D. értékében jelentékeny esés állott be a régi értékekhez képest. A D. értékét erősen csökkentik hibái. A legtöbb drágakő hibája olyan, hogy csakis gondos vizsgálat s szakértelem vezethet reájuk. Hibák forrása első sorban a D. színe lehet; halaványság v. víztisztákban a nem egészen kifogástalan tisztaság lényeges hibák, de felismerésük nem könnyű. A kő belsejében sokféle hiba mutatkozhatik. E hibák lehetnek a tollasság, felhősség, homokosság és porosság. *Tollas* akkor a kő, ha belsejében apró hasadások, repedések, lyukak s egyéb hasonló anyagfolytonossági hiányok vannak; *felhős* akkor, ha a kőben szürkés, fehér, piszkos színű, felhőforma foltok mutatkoznak; *homokos*, ha idegen zárványok vannak a kőben apró szemecskék alakjában; ha e szemecskék igen aprók s nagyon sok van belőlök a kőben, akkor az *poros*. E belső hibák felismerésére célszerű a vizsgálandó D.-et vízbe, kanadabalzsamba vagy olajba mártva nézni, amikor jobban feltűnnek. A súlyegység, mely szerint a D.-et mérik, a *karat*, mely 0·205 gramm (l. *Karat*). A vásárláskor a vásárló lakóhelyének v. hazájának karatsúlya szokott mértékadó lenni. A drágakőkereskedés legfőbb helyei: London, Páris, New-York. A drágakő-csiszolás leghiresebb helye Amsterdam, utána Anvers (Antwerpen), London, Páris, New-York és a 70-es évek óta még Németországban Hanau is.

A D. nagy becse már régóta birta rá az embereket különféle hamisításokra s utánzatokra, sőt újabb időben nemcsak ritka ügyességgel készített hamis D. és drágakőutánzatok, hanem valóságos mesterséges D. kerülnek kereskedésbe. Manapság nemcsak hogy a laikusnak ugyszólván lehetetlen a hamis D.-et az igazitól megkülönböztetni, de a felismerés a szakembernek is rendkívül meg van nehezítve, különösen amidőn nem utánzatokkal, hanem mesterséges úton készített és a természetessel egészen azonos anyagú meg tulajdonságú D.-kel van dolga. Az igazi D.-nek legjellemzőbb és felismerésére könnyen rávezető tulajdonsága a keménysége. Ámde újabb időben az utánzatokat ezzel a tulajdonsággal is oly ügyesen látják el, hogy már akárhányszor a keménység is megcsalta a vizsgálót. A keménységen kivül annak a kérdésnek eldöntésében, vajjon igazi v. utánzott drágakővel van-e dolgunk, bizonyos optikai tulajdonságok vezetnek legbiztosabban célhoz (l. az alább

idézett újabb munkák bármelyikében az erre vonatkozó fejezeteket). De ezen is kifogtak, mert újabban némely esetben még az optikai tulajdonságokat is sikerült utánozni. Igen nagy mértékben űzik a D. utánzásának iparát különösen Franciaországban, nevezetesen pedig Párisban, ahol ez iparnak évi forgalma vagy 60 millió frank s foglalkozást vagy 30,000 embernek ad. A drágakőutánzatokat rendszerint *strass-üvegből* készítik. Újabb időben a nevezett anyagokhoz még talliumot is adnak, mi az üveg optikai tulajdonságait fokozza. A strass helyett a következő keverékből is készítenek drágakőutánzatokhoz üveget: kvarc (45 sr.), szóda (22·5 sr.), égetett bórax (7·5 sr.), minium (11 25 sr.) és salétrom (3·75 sr.). Festőanyagul használnak pl. *rubinhoz* Cassius-féle aranybíbort, vasoxidot, antimonpentaszulfidot (Goldschwefel) s hipermangánsavas káliumot; *zafirt* legjobban utánoznak a fentebbi üvegből: hozzáadva kobaltkarbonátot; *aquamarin*-t, strass, vasoxid; *smaragd* festőanyaga vasoxid s rézoxid; *topázé* uránoxid; *ametisztté* mangánoxid. Különben ahány gyár, ahány készítő, annyiféle a recept, annyiféle az eljárás az ilyen festésekhez meg a massza elkészítéséhez. Egészen tiszta strassból utánozzák a gyémántot. A drágakőutánzatoktól megkülönböztetendők ama hamisítások, melyeket azáltal csinálnak, hogy hasonló színű, de jóval kisebb értékű D.-et szerepeltetnek nagyobb értéküek helyett, v. hogy valamely csekélyebb értékű drágakőnek mesterséges úton oly szint adnak, mely egészen azonos a jóval becsesebbével. Egészen víztiszta hegyi kristályt (máramarosi gyémántot, rajnai kovát) adnak gyémánt helyett, vagy pedig színtelenített korundot, esetleg zirkont. Rubin helyett sokszor adnak ép oly színű spinellt vagy gránátot; utóbbit rubin-spinell gyanánt is árulják; a mesterséges úton izzítás által előállított rózsaszínű topázt, valamint turmalint is akárhányszor kínálják rubinspinell helyett. Kék turmalin, úgyszintén kékre festett kvarc elég gyakran szerepel zafir gyanánt. A topázt a hasonló színű citrinnel hamisítják. A felismerésre legtöbbször a keménységi próba elegendő, de egyéb pontos vizsgálati módok is vannak, melyeket a drágakőről szóló minden nagyobb könyv felsorol. A hamisításnak legfurfangosabb módja az, amit az ú.n. *kettőzés*-sel *(doublette)* érnek el, vagyis hogy egy értékesebb követ egy kevésbbé értékessel egyesítenek úgy, hogy csakis az értékesebb látható. Ez esetben a csiszolt drágakő koronája meg az alsó része különböző darab; a kettőt masztix-szal illesztik egybe, úgy hogy a keretelés miatt az egyberagasztás nem látszik. Többféle *dublettát* szokás megkülönböztetni: valódit, midőn úgy a felső, mint az alsó rész tkp. valódi drágakő; félig valódit, midőn a felső rész drágakő, de az alsó vagy hasonló színű sokkal csekélyebb értékű drágakő, v. pedig strass-utánzat; üreset, midőn a koronát hegyi kristályból készítik és azt félgömb alakjában kifúrják, a lyukba színes folyadékot öntenek, száját pedig egy hegyi kristály lapocskával ragasztják be. Hármas köveket, tripletteket is készítenek s pedig úgy, hogy a felső s az alsó rész egyaránt drágakő, de köztük van üveg. A dublettták készítését már oly tökéletességre vitték, hogy a két felet, nevezetesen az üveg alsó részét a koronával nem is ragasztják össze, hanem együvé olvasztják, úgy hogy ilyenkor a hamisítás felismerése meg van nehezítve. Az esetben, ha a dubletta ragasztott, felismerése igen egyszerű azon módon, hogy e követ forró vízbe tesszük, amikor a ragasztó meglágyul s az egyes részek széthullanak. Az egybeolvasztottnál természetesen a darabok nem válnak szét; ekkor az alsó részt, az üveget, lágyságáról fogjuk megismerni. Igen célszerű s elég biztos felismerési mód a fénytörő képességre való megvizsgálás. Vannak olyan hamisítási módok, melyekkel nem akarnak egyebet elérni, mint az illető D. szépségének fokozását. Ilyen a *megbélelés*, midőn a kő alsó részéhez fémlapocskákat (arany, ezüst, réz stb.) illesztenek és aszerint, amint a kő színét vagy tüzét akarják vele javítani, megfestik azt vagy megfényesítik. Némelykor a kőnek alsó részét fémlapocska nélkül is megfestik s így javítják a színt. A szépítés egy más módja az, melyet pl. rubinokon gyakran használnak, hogy tüzét emeljék. A rubinba ugyanis lyukat fúrnak s ezt fényes arannyal töltik meg, hogy szépen ragyogjon. Hogy izzítás, pörkölés által némely drágakő (füstkvarc, ametiszt, topáz, zirkon stb.) színét meg lehet változtatni v. szebbé tenni, arról föntebb már volt szó. Az eljárás abban áll, hogy a drágakövet mész, vasforgács v. homok, hamu stb. közé ágyazva, olvasztótégelyben melegítik addig, míg a kő színét a kívántra nem változtatta. Csekélyebb értékű D.-et, nevezetesen az achátot s egyéb kvarcváltozatokat pácolással festeni is szokták (l. *Achát*).

Újabb időben — mint fentebb már érintve volt — olyan D.-et is készítenek, melyeknek még az anyaga is tökéletesen azonos az igaziakkal; ezek a *mesterséges* D.-ek. Készítik pedig ezeket a laboratoriumban amaz anyagoknak összeolvasztásából, melyekből maga az illető természetes drágakő áll. Ez idő szerint különösen a rubint, a zafirt, a smaragdot s a türkiszt készítik mesterségesen olyformán, hogy igaziak helyett használhatók és kereskedésbe hozhatók (Frémy). Agyagtégelyben pontosan meghatározott mennyiségű kvarcot, aluminiumoxidot és ólomoxidot olvasztanak össze. Ólomüveg képződik s benne színtelen vagy fehéres korund-kristályok. Hogy a korundot rubinná változtassák, körülbelül két százalék kettős krómsavas káliumot olvasztanak a tömegbe; ha pedig zafirt akarnak készíteni, még egy kevés kobaltoxidot is. Az így készített kristályok ékkőnek is alkalmasak. Eddig mesterséges úton elsősorban előállították a rubint, zafirt, ibolyarubint, leukozafirt, orientális topázt, vörös és kék spinellt és az alexandritot. Már régebben előállították a türkiszt, amely mindenben hasonlított a természeteshez. Legfontosabb a korundfélék, különösen a rubin mesterséges előállítása. Ha a beauxit nevű ásványt az elektromos kemencében megolvasztják és lassan lehűtik, akkor korundot nyernek, amely technikai célokra igen alkalmas; melléktermék gyanánt korundkristályok is keletkeznek. A mesterséges rubint 1837. *Gaudin* állította elő, de a kristályok igen aprók és hasznavehetetlenek voltak. 1902-ben *Verneuil* állított elő gyönyörű mesterséges rubinkristályokat, még pedig egy lefelé irányított durranógázfujtatóval. A

láng egy agyagföldkúp felé van irányítva és a kúp felett platinarosta van, amelyen át egy elektromos erővel hajtott kalapács a port (aluminiumoxid. kevés szénsavas kálium, flórkálium és káliumbikromát) a lángba szórja. A megolvadt részeket az agyagföld-kúp felfogja; a végén egy nagy csepp-alakú rubin keletkezik a kúpon, amely rubin több gramm súlyú és egyetlen kristályból áll. A káliumbikromát mennyiségével lehet a rubin színét szabályozni. Elő lehet állítani színtelen korundot is (káliumbikromát hozzáadása nélkül), az ilyeneket fehér zafir néven hozzák forgalomba. A kék zafirt kobaltoxiddal festve állítják elő, de az anyag nem lesz kristályos, tehát nem mutatja a természetes zafir fizikai és optikai sajátságait; a mesterséges rubint, ha az teljesen hibátlan, nem lehet a természetestől megkülönböztetni (v. ö. *Boyer*, La synthèse des pierres précieuses, 1910). Alig van nevezetesebb drágakő, melyet eddig alkotórészeinek összeolvasztása által mesterségesen elő nem állítottak volna. A legtöbb persze igen apró s inkább tudományos értékű, semhogy már a gyakorlatban is mindannyi értékesíthető volna. Sokáig elleneszegült a laboratoriumi kisérletnek a gyémánt, de végre sikerült (l. *Gyémánt)*. A mesterséges D. gyakorlati alkalmazásának ez időszerint a kristályok apróságán kívül erősen útjában áll az a körülmény is, hogy előállítási költségük igen nagy, úgy hogy az eddig előállítottak jóval drágábbak a természeteseknél.

A D. *viselkedése Röntgen-sugarak iránt.* A D. minőségének megállapítására nagy segítségére lehet a vizsgálónak a Röntgen-sugár, különösen mikor a D. foglalva vannak, lévén mindezeknek más a viselkedése, átbocsátó képessége a Röntgen-sugarakkal szemben. Egy és ugyanazon anyagú drágakőnek különböző változata is máskép viselkedik. Zárványok felkeresésére szintén nagyon jól használható a Röntgen-sugár, sőt a dubletták (kettőzött kövek, fele drágakő, fele üveg) felismerésére is.

Újabban behatóan tanulmányozták a rádium-sugarak hatását is a D.-re (v. ö. *Doelter*, Das Radium und Farben) és azt találták, hogy a rádium-sugarak többnyire ellenkező hatással vannak, mint az ultraibolya-sugarak.

Irodalom. Ans. Boetius de Boot, Gemmarum historia, Hannover 1609; U. Brückmann, Von den Edelsteinen, Braunschweig 1773; u. a., Der aufrichtige Jubelierer, Frankfurt 1772: Klatz, Ueber den Nutzen u Gebrauch der alten geschnittenen Steine, Altenburg 1768. Ujabbak közül magyar nyelven legnevezetesebb s teljesen kimerítő Schmidt Sándor két kötetes munkája, A D, Budapest 1890, Kir. M. Termt. Társ. könyvkiadó vállalata; Passlavszky József, A D., Természet 1876: Szabó József, A bécsi világtárlat drágakövei, 1873, Termt. Közl 1874; Bertalan Lajos, A D. az ó-, közép- és újkorban, Nagykanizsa 1879 Külföldiek: R. Blum, Taschenbuch der Edelsteinkunde, Stuttgart 1834, újabb kiad. Leipzig 1887; J. H. Krause, Pyrgoteles oder die edlen Steine der Alten, Halle 1856; Barbot, Traité des pierres précieuses, Paris 1858; L. Feuchtwanger, A popular treatise on gems, New-York 1859; K. E. Kluge, Handbuch der Edelsteinkunde, Leipzig 1860; H. Emmanuel, Diamonds and precious stones, London 1865; E. W. Streeter, Precious stones and gems, their history etc., u. o. 1867, 6. kiad. 1899; C. W. King, Natural history of precious stones and metals, u. o. 1867; A. Schrauf, Handbuch der Edelsteinkunde, Wien 1869; Rambosson, Les pierres précieuses, Paris 1869; L Dieulafait, Diamants et pierres précieuses, u. o. 1871; Jannettaz és Fontenay, Diamant et pierres précieuses, u. o. 1880; W. Jones, History and mystery of precious stones, London 1880; A. H. Church, Precious stones, u. o. 1883; R. Garbe, Die indischen Mineralien, ihre Namen u. die ihnen zugeschriebenen Kräfte, Leipzig 1882; P. Groth, Grundriss der Edelsteinkunde, u. o. 1887; G. F. Kunz, Precious stones, Washington 1888; C. Doelter, Edelsteinkunde. Bestimmung u. Unterscheidung der Edelsteine u. Schmucksteine, Leipzig 1893; M. Bauer, Edelsteinkunde, u. o. 1909. 2. kiad.; R. Robert, Ein Edelstein der Vorzeit, Stuttgart 1910.

Dragalič. adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 478 horvát-szerb lak.; vasúti állomás, u. p. és u. t. Nova Gradiška.

Dragalj v. *Dragali*, erősség Dalmáciában, a Bocche di Cattarotól É-ra a montenegrói határ tőszomszédságában.

Dragan, a Sebes-Körös egyik jelentékenyebb mellékvize Bihar vmegyében, a Biharhegységben a Verfu Pojéni és Kornu Muntyilor közt ered, s a Vlegyásza hosszu gerincével egyközüen É-nak tartva, Nagysebesen alul (Kolozs vmegyében) a Sebes-Körösbe ömlik.

Draganec, adók. Belovár-Körös vm. čazmai j.-ban, (1900) 944 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Čazma.

Dragánfalva (azelőtt: *Dragonyesd)*, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 346 oláh lak.; vasúti megálló; u. p. és u. t. Belényes.

Draganić, 1. adók. és politikai közs. Zágráb vm. karolyvárosi j.-ban, (1900) 4319 horvát-szerb lak., vasúti állomás, posta- és távíróhivatal. IV. Béla király D. parasztjainak 1264. nemességet adományozott. — 2. *D.*, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1900) 167 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Rovišće.

Drágaság, az az állapot, amikor főkép a nélkülözhetlen élelmicikkek ára szokatlanul magas. A D. okai részint *természetesek*, részint *mesterségesek*. Természetes okai pl. a rossz termés, a forgalmat kiegyenlítő közlekedési eszközök hiánya, a termelési és forgalmi pangások, amikor t. i. a változatlanul maradt fogyasztás szükségleteinek kielégítésére észrevehetőleg kevesebb jószág áll rendelkezésre; ilyenkor a kinálat csökkenése folytán emelkednek az árak. Ez a D. káros hatású; kedvező az olyan D., amely a fogyasztás növekedéséből származik s természetes oka a pénzbőség. A D. természetes okai tehát mindig a termelés és fogyasztás egyensúlyának megzavarásából származnak és épen azért ez egyensúly biztosításával kerülhetők el. — A D. mesterséges okai azok, amelyeket termelők és kereskedők azért létesítenek, hogy a versenyt s ezzel együtt a szabad áralakulást lehetetlenné tegyék. A D.-ot eredményező szövetkezések hazája Amerika, a honnét különböző nevek alatt terjedtek el mindenfelé s mindenütt a termelésnek v. a forgalomnak olyan szabályozására törekesznek, hogy ez által a javak árát emelhessék, vagy legalább bizonyos magasságban megtarthassák. A természetes és mesterséges okokból keletkező D. említett orvoslásai mind *preventiv* természetű intézkedéseket tételeznek fel, amelyek a D. létrejövetelét törekszenek meggátolni; vannak azonban a már fellépett D. orvoslásának más módjai is; nevezetesen az árak emelkedése a fogyasztás csökkenését vonja maga után, miáltal a kereslet kisebbedvén, ily módon a D. már magában hordja *természetes* korlátozásainak egyikét. A D. megszüntetése vagy káros hatásának csökkentése végett az államha-

talom többféle módon hat. Nevezetesen kiviteli tilalmak, a behozatal könnyítése, inségkölcsönök és élelmiszerek kiosztása által. Van a D.-nak egy másik látszólagos esete, amidőn ugyanis pénzügyi krizisek alkalmával a papirpénz elértéktelenedése következtében mindennek az ára rendkívül magasra emelkedik. Ez esetben természetesen nem a termelés és fogyasztás egyensúlyának megzavarásáról van szó és épen ezért az ilyen D. megszüntetése csakis a papirpénz névértékének reálizálásával válik lehetségessé.

Drágasági pótlék, annak a fizetési többletnek a neve, amelyet régebben nagyobb drágaságok (pl. az 1885 iki orsz. kiállítás) alkalmával a hivatalnokok kaptak. Az utóbbi időben ilyen pótlékokat csak egyes kivételes állapotú városokban alkalmazott hivatalnokok részére utalványoznak s így azoknak inkább helyi pótlék jellege van. (Pl. fővárosi pótlék.) Ha a D. a tisztviselő rendes javadalmazásaként nem is szerepel, elkerülhetetlen, hogy rendkívüli körülmények (háború, elemi csapások) folytán hirtelen beálló jelentékeny áremelkedés esetében elégtelenné vált javadalmazása felemelésére a D. szolgáljon, mert a tisztviselői javadalmazás törvényben van megszabva, amelynek megváltoztatása rövid időn belül sokszor lehetetlen, a beállt drágaságot pedig elsősorban a tisztviselő érzi meg, aki a drágasággal szemben jövedelmeit, úgy mint a kereskedő v. iparos vagy napszámos, az árak és bérek felemelésével nem fokozhatja.

Dragasani, város Romániában, 51 km.-nyire Rimniktől, az Olt közelében, püspöki székhely, vasút mellett, (1900) 4398 lak., jelentékeny bortermeléssel. 1821 jún. 19. a törökök és Hipszilanti hada itt összeütköztek, az utóbbi teljesen megsemmisült és a görög vezér is, hogy életét megmentse, osztrák területre menekült.

Drágavilma, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 858 oláh lak., u.p. és u. t. Nagyilonda.

Drágcséke, kisk. Bihar vm. magyarcsékei j.-ban, (1910) 842 oláh lak., Tolnai Lajos kastélyával és mintagazdaságával, vasúti állomás, postahivatal és telefonállomás.

Drage, poroszországi folyó; a pomerániai tavak platóján ered Liepen közelében egy kis tóból, 7 nagyobb tavon keresztülfolyva, Kreutz közelében torkollik a Netzébe. Hossza 165 km., ebből 38 km. hajózható.

Dragée (franc., ejtsd: drazsé, késői lat. *dragata)*, a cukorsütemény egy neme, melynek belseje ánis, koriandrom, mandola, likörös töltelék stb. Némely faját versek is diszítik s azokat a farsangi mulatságok alkalmával dobálják. *Dragál* a. m. cukorral bevon.

Drageoir (franc., ejtsd: drazsoár), a középkorban és az újabb korban a XVII. sz.-dig divott szelence, v. inkább kehelyalaku edény, melyben a cukorkákat szolgálták föl; üvegből, kristályból, porcellánból, arany vagy ezüstből készült.

Drágfalva (azelőtt: *Dragsinyest)*.kisk. Krassó-Szörény vm. facsádi j.-ban, (1910) 286 oláh lak., u. p. és u. t. Facsád.

Drágffy-*család*. Oláhországból, hol szintén tekintélyes bojárok voltak, Magyarországba átköltözött család. Hogy mikor történt letelepedésük, erre nézve biztos adataink nincsenek. Az első D.-ról, *Miklósról* 1367. van említés téve, kit I. Lajos Erdély vajdájává nevezett ki. *D.* (bélteki) *Bertalan*, I. Mátyás és II. Ulászló királyok alatt vitézségéről hírneves főúr. Előbb főpohárnoki tisztet viselt, majd erdélyi vajda lőn. Mátyást követte a hitszegő erdélyi és havasalföldi vajdák elleni hadjáratba s midőn Mátyás Eggenburgot bevette, ő volt a lovasság vezére. Mátyás őt bízta meg nejének, Beatrixnak kibékítésével; jelen volt Németujhely bevételénél. Mátyás halála után, mindamellett, hogy a király úgy kegyelte, nem Korvin János, hanem Ulászló pártjához csatlakozott s egyike volt azoknak, kiket Ulászló meghívására követül küldöttek. Ulászló trónraléptekor Erdély vajdájává tette meg. *D. Gáspár* I. Ferdinánd alatt Kraszna- és Közép- Szolnok vm. főispánja. Egyike a református vallás legbuzgóbb híveinek és terjesztőinek. Nagyban hozzájárultak ehhez tanítói: Batizi András és Dévai Biró Mátyás, maguk is lelkes papjai és harcosai az üldözött protestántizmusnak. Pázmány Péter is megemlékszik róla: «D. Gáspár is megmétejesedik Batizi András és Dévai Biró Mátyás tanításából». Erdődre zsinatot akart egybehívni, de 1545. bekövetkezett halála meggátolta e terve kivitelében. *D. György*, Gáspár fia, atyjának főispáni hivatalában utóda. I. Ferdinánd annyira kegyelte, hogy megengedte, hogy nagykoruságáig a főispáni teendőket anyja, Báthori Anna vezesse, csak azért, hogy ne kelljen mást kinevezni addig helyébe. *D. János*, a fentemlített D. Bertalannak fia, II. Ulászló és II. Lajos királyok főasztalnoka, tárnokmester és végül országbiró. Részt vett a Dózsa György elleni temesvári ütközetben, hol csaknem életét veszítette. Az 1525-iki hatvani országgyűlésen a király nevében ő mondta ki Werbőczy nádorrá való választásának érvényességét. Az 1526. mohácsi ütközetben ő vitte a király zászlaját s itt is esett el. A család 1555. kihalt. V. ö. *Nagy* Iván, A D. igazi címere. (Vasárn. 1864. 15. sz.).

Drago-doktrina, Drago argentinai külügyminiszternek az a nyilatkozata, hogy a jövőben egy államnak se álljon jogában alattvalóinak más államokban való pénzbeli követelései miatt erőszakot alkalmazni az illető állam ellen. A délamerikai közhangulatban keletkezett a D., amikor Németország, Anglia és Olaszország 1903 jan. Venezuela ellen együttesen felléptek. Szabatosabban Calvos, buenosayresi jogtanár állapította meg a a D.-t, amely 1906. a panamerikai kongresszust, 1907 pedig a 2. hágai békekonferenciát is foglalkoztatta.

Dragomán (az arab *terdzsumán* szóból), keleten a. m. *tolmács*. A porta dragománjai régebben az európai hatalmasságokkal a diplomáciai tárgyalásokat közvetítették. Keleten a követek és konzulok mellett is dragománok vannak alkalmazva.

Dragomanov *Mihály*, kisorosz publicista és folklorista, szül. Hadjacsban, a poltavai kormányzóságban 1841 szept. 18., megh. Szofiában 1895 jún. havában. 1870-ben a kievi egyetemen az ó-kori történet tanára lett, de irataiban a kisorosz nép és irodalom jogait olyan hevesen védte, hogy

a kormány 1876., mikor megtiltotta minden kisorosz nyomtatvány megjelenését, hivatalából elmozdította. A tudósnak indult D. így lett mindinkább publicistává és 1888-ig, amikor a szofiai fői kolán a történet tanára lett, Genfben élt A kisoroszokról nemcsak sok kisebb iratot tett közzé (összegyüjtve kiadta a lembergi Ševčenko-társaság: Rozvidky Michajla D.-a), hanem kiadta Antonovič-csal a kisoroszok történeti népdalait is (1874 és 1875, 2 köt.) és önállóan egy szép gyüjteményt: Malorusskija narodnyja predanija i razskazy c. a. (Kiev 1876); a Reclus-féle Nouvelle Géographie Universelle c. nagy vállalatban az Oroszországról szóló hatalmas kötetben (1880) ő dolgozta föl a statisztikai, etnográfiai és politikai részt. Publicistai művei közé tartoznak még: Les Turcs extérieurs et intérieurs (Genf 1871); Le tyrannicide en Russie (1881); La Pologne historique et la démocratie moscovite (1881).

Dragomér (azelőtt: *Dragomirest),* kisk. Krassó-Szörény vm. lugosi j.-ban, (1910) 742 oláh lak., u. p. és u. t. Furlug.

Dragomérfalva, nagyk. Máramaros vm. izavölgyi j.-ban, (1910) 2601 oláh és német lak., posta- és távíróhivatal.

Dragomir, humi fejedelem, a X. sz. vége felé uralkodott Zahumlje v. Hum országban, a mai Hercegovinában. 996. kénytelen volt Sámuel, a hatalmas bolgár cár fönhatóságát elismerni. Mást róla nem tudunk.

Dragomirov *Ivánovics Mihály,* orosz tábornok és katonai író, a pánszláv-pártnak egyik legbefolyásosabb főembere, szül. 1830., megh. Konotopban 1905 okt. 29. Előbb gazdatiszt volt, azután belépett a hadseregbe, hol vezérkari tiszt s később a harcászat tanára lett a vezérkari akadémián. Az 1866-ki hadjárat alatt a porosz főhadiszálláson volt mint vendég; 1868. tábornok lett; 1876. mint hadosztály-parancsnok Szilisztria mellett, a Dunán való átkelés alatt súlyosan megsebesült s a hadjáratban nem vehetett többé részt, hanem a vezérkari akadémia igazgatójává nevezték ki. 1889-ben a kievi kormányzóság katonai főparancsnoka lett. D. a legtekintélyesebb orosz katonai írók egyike, aki műveivel irányítólag hatott úgy a tisztek,mint a legénység kiképzésére. D. a csapatok kiképzésénél a fősúlyt a szurony ügyes használatára fektette s ő tőle származik az orosz hadseregben szálló igévé vált mondás: «A golyó balga, csak a szurony a hős». Nagyszámú művei közül említésre méltók: Az osztrák-porosz háború vázlata; Vezérfonal az orosz csapatoknak a harchoz való előkészítésére; Előadások a harcászat köréből.

Dragon (növ.), l. *Estragon.*

Dragon, folyó, l. *Drac.*

Dragonádok. A hugenották üldözésére kirendelt francia dragonyosok erőszakos tetteinek neve. 1681-től fogva Louvois — XIV. Lajos francia király hadügyminisztere — Marillac intendáns ötletére hallgatván, dragonyosezredeket szállásolt el a reformátusok házaiban, hogy eltartásuk és garázdálkodásuk terhével a kat. hit felvételére kényszerítsék azokat. Másként «la mission botée»-nak és «les conversions par logements»-nak is nevezték a D.-at.

Dragonera, a Baleárokhoz tartozó lakatlan spanyol sziget, Mallorcától Ny.-ra, 4·3 km² ter. Rajta világító-torony van.

Dragonetti, *Domenico,* olasz kontrabasszista, szül. Velencében 1763 ápr. 7., megh. Londonban 1846 ápr. 16. Már 1782. a Márkus-templom kontrabasszistája lett, 1792. Londonba ment, hol 50 évig előkelő szerepet játszott. Általános zenei képzettségéről azon opera-partitura-gyüjtemény tanuskodik, melyet a British Museumra hagyott. Szonátákat és koncerteket szerzett, amelyek már csak azért is ritkaságok, mert ő rajta kívül úgyszólván senki sem tudta azokat a nagybőgőn játszani.

Dragonožec, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1900) 870 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Velika-Gorica.

Dragony vagy *dragón* (a francia «dragon», sárkányból) a. m. váll- vagy derékszalag, amelyet a vállon egyik végén levarrnak s a másikkal begombolnak. A derékon levő D. mindkét végén levő gomblyukainál fogva az öltöny derekára varrt gombokra gombolható fel s ez által a különben bő felső öltözetet testhez állóvá teszi.

Drágonyfalva (azelőtt: *Dragojest),* kisk. Temes vm. buziásfürdői j.-ban, (1910) 942 oláh lak.; u. p. Szinérszeg, u. t. Keped.

Dragonyos, karabéllyal, vagy rövid szuronyos puskával felfegyverzett lovas. Ott, ahol a lovascsapatoknak adott lovak nagysága szerint a lovasságnál nehéz és könnyü lovasezredeket különböztetnek meg, a D.-ok középnehézségű lovasságot alkotnak. Seregünkben a D.-ok épen ugy vannak lovasítva és felfegyverezve (kard, karabély, forgó-pisztoly), mint a többi lovasezredek, csakis egyenruhájuk különböző. Seregünk tizenöt D.-ezredéhez az ujoncokat az osztrák állam német, cseh és szlovén tartományai adják, míg a lengyel ujoncokat az ulánus (dzsidás), a magyarországiakat a huszárezredekhez osztják be. Az oroszországi 48 D.-ezred szuronyos, rövid puskával van felfegyverezve. Európa többi hadseregeiben csakis szuronynélküli karabélyokkal harcolnak. A D.-ok eredetileg lovasított lövészek voltak, akik mindig gyalog harcoltak, de a lóháton való harcra is betanították őket s később mindinkább e harcra fektették a fősúlyt, úgy hogy végre a szuronyokat is elvették tőlük s puska helyett csak oly karabélyt adtak nekik, mint a többi könnyű lovasoknak. Lovakon szállított, de gyalog harcoló csapatok szervezését azóta több izben — nagyban Oroszországban 1825—1855-ig — megkisérlették, de az eredmény mindig az volt, hogy az ily csapat vagy csak kelletlenül szállt le a lóról s túlkorán visszasietve a hátrahagyott lovakhoz, nehogy azokat elveszítse, igen középszerüen teljesítette gyalogsági szolgálatát, v. pedig a csapat lassan ismét rendes lovassággá alakult át.

Drágos (azelőtt: *Dragus),* kisk. Fogaras vm. alsóárpási j.-ban, (1910) 1414 oláh lak.; u. p. Alsószombatfalva, u. t. Alsóvist.

Drágos vajda 1352—53 közt Nagy Lajos magyar király nevében kormányzott Moldovában.

Drágos *János,* belényesi képviselő az 1848—1849-iki nemzetgyülésen. Szül. 1810 márc. 5. Nagy-Váradon, ahol később jogot tanult. Pestre menvén az országgyülésre, Kossuth Lajos bi-

zalmasa lett. A függetlenségi nyilatkozat után feladatául tűzte ki a románok megbékítését és a nemzeti eszmének való megnyerését. Megállapította a kibékülés módozatait is és addig is, míg Janku oláh főnök azokat elfogadja, fegyverszünetet kötött. Azonban Hatvani Imre szabad csapatvezér, meg nem várva D. visszajövetelét, 1849 máj. 6-án megtámadta Jankut. Az első összecsapás kedvező volt a magyarokra nézve, de Janku nemsokára nagyobb erővel visszatért, és máj. 9-én majdnem egészen megsemmisítvén a magyar csapatot, Abrudbányán felkoncolták a magyarokat. Az alkudozások ily borzasztó módon szakadtak félbe. D. pedig, ki az oláhoknál tartózkodott, máj. 10-én áldozatául esett azok boszuállásának. Tragikuma abban áll, hogy egyik fél sem hitt egészen eljárása őszinteségében. (Életét Sulutiu I. St. írta meg oláhul a Transilvania 1898. évf.-ban.)

Drágosfalva, kisk. Szolnok-Doboka vm. nagyilondai j.-ban, (1910) 329 oláh lak.; u. p. és u. t. Galgó.

Drágota (azelőtt: *Dragotyán)*, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1910) 716 oláh lak.; u. p. és u. t. Remete.

Dragotin, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1900) 262 horvát-szerb lak.; u. p. Diakovár, u. t. Piskorevci-Budrovci.

Dagotinci, adók., Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 390 horváth-szerb lak.; u. p. Kraljevčani, u. t. Glina.

Dragotinja, adók., Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 860 horváth-szerb lak.; u. p. Maligradac, u. t. Glina.

Dragovci, adók. Pozsega várm. újgradiskai j.-ban, (1900) 400 horvát-szerb lak., vasúti állomás, u. p. és u. t. Ratkovica.

Dragović, adók. Pozsega vm. pakráczi j.-ban, (1900) 468 horváth-szerb lak; u. p. és u. t. Pakrácz.

Dragör, kikötőhely Amager (l. o.) dán szigeten, (1910) 1628, többnyire halászattal foglalkozó lakossal. Halkereskedelme élénk.

Dragsholm *(Adlersborg)*, dán kikötőhely Seeland K.-i partjain. Különösen svéd és norvég kikötőkkel van élénk kereskedelmi összeköttetése.

Draguignan (ejtsd: draginyán), Var francia département fővárosa a Nartubie, vagyis Pis folyó csatornája és vasút mellett, szép és kies síkságon (1906) 9770 lak., jelentékeny bőrgyártással, szappankészítéssel, selyemfonással, szeszfinomítással és olajgyártással; nyilvános könyvtárral (20,000 kötet), botanikuskerttel, természetrajzi muzeummal és régészeti társulattal.

Dragumisz *István*, görög politikus, szül. 1842 jan. Athénben, mint egy volt miniszter fia. Biró lett, majd 1879. képviselő. 1886—90-ig és 1892. külügyminiszter volt, 1910 febr.—okt. pedig miniszterelnök s egyúttal belügyminiszter.

Dragut vagy *Thorgut*, török kalóz, szül. Kis-Ázsiában, elesett 1565 jún. 23. Mint Chaireddin Barbarossza egyik alvezére a Földközi-tenger rettegett urává lett, miért V. Károly császár Genova doge-ját: Doria Andrást küldte ki D. ellen, kit Doria 1540. Korzika mellett csakugyan elfogott. Négy év múlva azonban váltságdíjért szabadon bocsátották. D. erre 1546. Nápolyt sarcolta meg, 1550. pedig Elmadia nevű várost foglalta el Tuniszban, honnan azonban Doria elűzte. Ekkor D. Konstantinápolyba ment s 12,000 janicsárral megrakott, 112 hajóból álló hajóhad élén magát Tripoliszt szállotta meg, amiért a tripoliszi bej címét és méltóságát kapta a szultántól. 1552-ben Szolimán szultán ama török hajóhad parancsnokává nevezte ki, melyet Olaszország ellen küldött; 1553. elpusztította D. Kalabriát, megtámadta Elbát és Korzika fővárosát. Midőn zsarnok szeszélyeivel magára zudítá a többi északafrikai fejedelem haragját, ezek 1560. szövetségre léptek egymással és Cerda sziciliai alkirállyal D. ellen, aki azonban a szövetséges sereget Tripolisznál megverte. Szolimán szultán 1565. Malta szigetének meghódítására küldte ki D.-t, ki St.-Elmo bevétele pillanatában puskagolyó által találva elesett. Az olaszoknak tripoliszi hadjárata napjaiban (1911 okt.) a török közvélemény és hirlapok gyakran felidézték D. emlékét.

Drah Abu'l Negga, l. *Lukszor*.

Drahócz, község, l. *Vágdebrőd*.

Dráhy *Albert*. Gazdag nógrádvármegyei család sarja. Élt 1301—34-ig. Családja a Balassa-Gyarmattól keletre eső Dráh helységtől (most puszta) vette nevét. Pető és Miklós testvéreivel együtt Csák Mátéhoz csatlakozván, részt vett ama csatában, melyet Csák Máté I. Károly király ellen vívott. E miatt a D.-ak összes javaikat elvesztették s azokat Szécsenyi Tamás kapta meg, aki azonban szilágyvármegyei birtokaikat: Ilosvát, Lompértet és Majádot visszaadta nekik. V. ö. Anjoukori okm. I. 11. 640—2, III. 64.

Drain (ang., ejtsd: drén), a nemes ércpénznek külföldre való kiszivárgását jelenti, mely a váltóárfolyam, illetőleg a fizetési mérleg kedvezőtlen állapota mellett következik be.

Drainage (ang., ejtsd: drénidzs). 1. *D.* v. *D.-rendszer* alatt a modern hajóknak, kivált hadihajóknak azon szövevényesen elágazó, szelepekkel és szivattyúkkal kapcsolatos csőhálózata értendő, melynek segélyével a vízzel telt cellákat (l. *Cellarendszer)* ki lehet üríteni, illetve meghatározott cellákat vízzel meg lehet tölteni, hogy az oldalt dűlő hajó felegyenesedjék.

2. *D.* v. *drénezés*, a sebváladék levezetése a sebből. Célja, hogy a váladék (vérsavó, nyirok, szövettörmelékek) lecsapolása által a sebben székelő baktériumok táptalaja eltávolíttassék, továbbá, hogy a váladék a sebszélek egyesülését ne akadályozza. Eszközölhető a seb környékén készített nyílásokon át; draincsövekkel, vagy az ú. n. capillaris drainage (vatta, selyemfonalak, gaze, mull, docht) által.

3. *D.* a. m. alagcsövezés (l. o.).

Drainage-rendszer, l. *Drainage*.

Draincsövek, felszívódó vagy fel nem szívódó anyagból készült vékony csövecskék, amelyek a sebváladék rendszeres lecsapolására valók. A felszívódó anyagból készült D. manapság már kevésbbé ismertek és használtak. Ilyen k a mésztartalmuktól megfosztott csöves csontok (pl. decalcinált madárcsontok). A fel nem szívódó anyagokból készült D. közül: a gummi, kaucsuk, üveg- és fém- (újezüst-) aluminium-drainek használatosak. L. még *Alagcsövek*.

Draisina a. m. hajtány (l. o.).

Drake, *Friedrich,* német szobrász, szül. Pyrmontban 1805 jún. 23., megh. 1882 ápr. 6. Rauchnak volt tanítványa, Olaszországban is járt. R. főleg a fölvirágzó Berlint díszítette szobraival, melyek a XIX. sz.-i német szobrászat legkiélégitőbb termékei közé tartoznak. III. Frigyes Vilmos szobra a Thiergartenben vonzó keresetlenségű mű. Berlinben van továbbá a Schlossbrücke egyik csoportja (Viktória koszorút nyújt a harcosnak), Schinkel bronzszobra, Viktória 8·5 m. magas szobra a győzelmi oszlopon. Említendők még: Moser Justus szobra Osnabrückben (1836), I. Vilmos porosz király lovasszobra a Rajna hídján Köln mellett (1867).

Drake (ejtsd: drék), *Francis, sir,* angol tengerész, szül. Tavystockban (Devonshire) 1540 körül, megh. Puerto Bello mellett (Panama) 1596 jan. 28. 27 éves korában már kapitány lett s kitűnt Veracruz mellett, ahol az angol hajóhad vereséget szenvedett. 1570—72-ig Nyugat-Indiában harcolt a spanyolokkal és gazdag zsákmánnyal megrakodva tért haza Angliába. 1577-ben új expedicióra indult Plymouthból, 1578. átkelt a Magellán-szoroson s Amerika partjai mentén É.-nak haladva, Oregon vidékéig jutott. Aztán nekivágott a Csendes-Oceánnak s a Szunda-szigeteket érintve, a Jóreménység-fokát megkerülve, 1580. érkezett haza, ahol Erzsébet királyné nagy kitüntetéssel fogadta s lovaggá ütötte. 1585—86-ig diadalmasan harcolt a Zöldfoki-szigeteken és Nyugat-Indiában. 1587-ben megrohanta Cadiz kikötőjét s ott 22 spanyol hajót elégetett. 1588-ban nagy része volt a «győzhetetlen armada» megsemmisítésében. Utolsó hadi vállalata 1595. balul ütött ki, Puerto Rico elleni támadása nem sikerült, mire a panamai partokra vonult vissza, ahol lázban nemsokára meghalt. Sokáig azt hitték, hogy ő hozta először a burgonyát Európába, de Humboldt és mások kimutatták, hogy ez valótlanság; ő csak ismertebbé tette azt. V. ö. *Barrow,* Life of D. (London 1861); *Corbett,* Sir Francis D. (London 1891).

Draken-hegység v. *Kathlamba,* neve a délafrikai plató keleti peremének, amely meredeken, két-három lépcsőfokkal szakad le az Indiai-oceán felé; tart körülbelül a 29°-tól a Limpopóig és vízválasztó az Orange és Vaal, meg a parti folyók között. Legmagasabb csúcsai a Giants Castle (2943 m.), Cathkin-Peak (3157 m.) és Mont aux Sources (3401 m.), ezeket majdnem egész nyáron át hó borítja. Átjárói a Van-Reenen (1650 m.) hágó Ladysmith és Harrismith között és a Langs-Neck (1260 m.) Newcastle és Standerton között. Számos vasút szeli át.

Drákói szigoruság, l. *Drakón.*

Drakón, athéni államférfi, ki Kr. e. 621. a szegény nép forrongásainak megszüntetése végett kieszközölte, hogy a törvényeket revideálják és a jogszokásokat írásba foglalják. Minthogy azonban majdnem minden bűnnek halál volt a büntetése, azt mondták, hogy D. vérrel írta meg törvényeit, és a drákói szigoruság közmondássá vált. Nagyon természetes, hogy ily törvények mellett Athénben nem lehetett fönntartani a békét, s 30 év mulva Solon intézkedései véget is vetettek D. törvényeinek. Ezeket pontosan nem ismerjük és így nehéz róluk határozott itéletet mondani. Csak a gyilkosságra vonatkozó törvényei maradtak érvényben, meg a peres eljárás, mely a birák önkényének határt szabott.

Drakonitikus keringés, l. *Keringés.*

Drakul (oláh) a. m. ördög; II. Vlád oláh vajda mellékneve, l. *Románia* (története).

Dram, város, l. *Drammen.*

Drama (bolgárul: *Pleven),* fővárosa az ugyanily nevű szandzsákságnak (285,750 lak.) Szaloniki török vilajetben, a Szaloniki-Dedeaghacsi vasút mentén, jól öntözött termékeny síkságon, orthodox érsek székhelye, 8000, nagyobbára török lak., szép kertekkel, pamut- és dohánytermeléssel.

Dráma (gör. *cselekvés),* 1. a D.-i vagy szini költészet általában, szemben a lirával és epikával, tekintet nélkül a tragédia, komédia és a középfajú D. különbségére; 2. szorosan véve az ú. n. középfajú D., más szóval *szinmű,* szemben a tragédiával és a vigjátékkal; 3. egy-egy szindarab, az 1. vagy a 2. pont alatt jelzett körből.

Általános értelmében a D. jelenti a költészet három nagy osztálya közül az egyiket, t. i. azt, mely eljátszható műveket alkot, amely nemcsak cselekvéseket ábrázol (ezt megteszi az eposz is), hanem cselekvéssel is ábrázol. A D. meséjét nem egyszerüen elbeszélve adja elő a költő, hanem a mese személyeinek működését külön-külön személyekkel adatja elő, utasítva őket, mit mondjanak, mit tegyenek, mikor menjenek el és mikor jelenjenek meg. A költő úgy alkotja művét, hogy neki ne is kelljen közvetlenül érintkeznie a közönséggel, ne kelljen semmit elbeszélnie, hanem mindent a mese személyei és a rendelkezésükre álló berendezés (szinpad, díszletek, kellékek) ábrázoljanak. Minden szó, ami a D.-ban a közönségnek van szánva, a mese személyeinek ajkáról hangzik el, akik úgy viselkednek, tesznek, vesznek, beszélgetnek, mintha ők a darab meséjét valósággal átélnék. A közönség a szinköltő meséjét nemcsak hallja vagy olvassa, hanem nézi is, s olyanforma viszonyban van vele, mintha az életben tanuja lenne egy olyan, különben érdekes esetnek, amely figyelmét a legnagyobb mértékben magára vonja, anélkül, hogy személyesen érdekelve volna. Az epikus (a regényírót is ideértve) csak elbeszéli a történetet, mint távollevőt, mint elmúltat; a D.-költő valóságos érzékeink elé hozza a történetet, s jelenvalóvá teszi. Innen a D.-i illuzió a legnagyobb. Az elbeszélő költő is kelt illuziót, de sokat a hallgatók képzeletére bíz, amely meglehetős szabadsággal végzi tovább a kiegészítés munkáját s a kiegészítés minden hallgató (olvasó) agyában másképp történik. A D.-i költő nem ád a fantáziának annyi munkát, de midőn több konkrét szemléletet nyujt közönségének, azzal azt idézi elő, hogy annak különféle tagjai egyformán lássák maguk előtt a cselekvény lefolyását, személyeit, külsőségeit. Amellett a D. kiválóan olyan műfaj, melynek alkotásait személyes együttlétben élvezi a közönség, — ez az eset az elbeszélő költészetre, mióta az elbeszélést v. szavalást az elolvasás váltotta fel, jóforman megszűnt, — s így a szindarabok nemcsak az egyesek lelkére hatnak, hanem mindjárt tömegekre is, és kollektiv lelki folyamatot indítanak meg.

Midőn a D.-i mű érzéki alakot ölt és személyei környezetestől elénk kerülnek, ezzel a D.-i mű mint a való élet egy szelvénye áll előttünk. Ez a művelet külön helyet és berendezést kíván, t. i. *szinházat* és *szinpadot*, továbbá olyan embereket, kik a mesék személyeinek képét *(szerepét)* magukra vállalják és megtestesítsék, vagyis *szinészeket*. A szinház és szinpad egyrészt arra való, hogy a mese érzéki hatását elősegítse és az illuziót fokozza, másrészt arra, hogy az életnek ezt a látszatos szelvényét elkeretelje a való élettől s a közönség figyelmét minden más külső hatástól elszigetelve, kizárólag a darab számára kösse le; a szinpad pedig, mely a nézőtől is el van szigetelve, nemcsak azt a csalódást kelti, hogy ami ott történik, az való, hanem azt is érezteti, hogy ami ott történik, mégis más élet, mint amelyben személyünk szerint benne élünk, tehát hogy az ott történő dolgok nem érintik személyes viszonyainkat.

A *költői szó* csak részes tényezője a D. összhatásának, amelyben fontos rész esik a játékra, a rendezésre, a díszletekre is. De a költői szóé a főszerep mindenesetre s a D.-t a költő alkotja meg. A költő fantáziájában testi alakot öltenek a személyek, kiket beszéltet, s akiknek ő csak a szavait írja le; látja mozdulataikat s egészen individuális helyzetekben látja őket. Mindebből azonban ő nem sokat közölhet a szinészekkel. Azoknak a feladatuk, hogy a költőtől adott szavakhoz hozzá alkossák az egész szerepet, a személyek temperamentumát, hangját, gesztusait, egész mikrokozmusát. Elvileg azt lehetne mondani, hogy a szinész feladata rekonstruálni azt az alakot, aki a költő képzeletében élt, nem pedig új alakot konstruálni; hiszen azokhoz a szavakhoz szervesen csak bizonyos lelki és testi szervezetü emberek tartozhattak, ha t. i. az alakok annyira szervesen vannak megalkotva, mint pl. Shakespeare darabjaiban. Épen azért a jó szinész az egész szerepet a maga teljes egységében törekszik felfogni, abba tanulmánnyal belemélyedni, s azt congenialitással megtestesíteni. De ezt csak általánosságban mondhatjuk, mert a gyakorlatban a szinművészek egyéni különbözése azzal a következménnyel jár, hogy egyik egy, másik más oldalról tudja a szerepeket érvényre emelni. Egy-egy nagy D.-író egy-egy szerepének alakítására nézve a szinészetben hagyományok is alakultak, s ezeket őrzik és gyarapítják is; de sokszor a százados hagyományt is félre teszik nagytehetségű szinészek, kik új utat törnek s új hagyományt alapítanak; pl. Hamletre, Othellóra nézve új meg új felfogások alapján jönnek létre iskolák. A szinész szerepe a költőéhez képest nem annyira alárendelt, mint sokan hiszik, s a szinész nem csupán reproduktiv munkát végez, hanem a költő mellett s után alkotó munkát is. Neki is teremtő fantáziára, nagy érzésregiszterre van szüksége. Ő nem csupán előadója a költőnek, hanem sok tekintetben alkotó munkatársa. Gyengébb költőknél megesik, hogy a szerepnek a szinész adja meg azt az igazi életet, mely a költőnek még a képzeletében sem volt meg, az ilyenekkel szemben a szinésznek nagyobb szabadsága van; de a legjelesebb szinművésznek is méltó feladat az, hogy újra megalkossa azt az alakot, mely valamikor a költő képzelete előtt lebegett.

Abból, hogy a D. cselekvő (eljátszásra való) költészet, fontos sajátságok származnak. A külső *terjedelem* korlátoltabb, mint az elbeszélő műveké (nem lehet tehát olyan hosszú, mint a regények); nem lehet hosszabb, mint amennyit egy nagyobb közönségnek ideje és módja van a figyelem kimerülése nélkül meghallgatni. Ez az idő különböző korokban és különböző gazdasági viszonyok közt élő népeknél különböző; egyes népeknél (kinaiaknál) egész napra terjedő D.-k vannak, s voltak (a középkorban) több napra sorozatosan elnyúló szinjátékok, de a modern D. úgy alakult, hogy egy szinházi estére, kb. 3 óránál nem nagyobb (ritkán 4 órányi) időre terjed. A D. *tartalma* szinte kizárólag emberi tettekből áll. Hiszen a környezet (a természet) rajzával nem kell a költőnek foglalkoznia, az készen van a díszletekben adva; a személyek ki nem mondott gondolatait sem adhatja elénk. Az ő személyei mindig beszélnek, cselekszenek, arcjátékkal, gesztussal, szemmel jeleznek. A D.-ban az ember kiválóan előtérben van. Az embernek is különösen az *akarati* oldala van előtérben, hiszen minden igazi cselekvés akaratból foly; a D. akaró egyéneket mutat be, akiknek akarata vagy szövetkezik, vagy összeütközik, s ebből alakul a mese. Akarata pedig annak van igazán, akinek van önálló elhatározása, van saját *jelleme*, vannak meggyőződései, eszményei, s akit törekvéseiben erős érzelem, esetleg szenvedély hajt. Minél inkább *szenvedély* mozgatja az akaratot, annál D.-ibb a mese. A D. személyei *egyéniségek, jellemek;* sokkal egyénibbek, mint az epikus költemények hősei. A D. *szerkezete* is szigorúbb, mint az elbeszélő műveké. A D.-i cselekvénynek, amint egyszer megindult, mintegy magától kell járnia, mint a jól szerkesztett gépnek, csakhogy lelkesebb a gépnél, mert rugói a személyek jellemében vannak. Egyik tettből szorosan következik a másik. A személyek törekvései hatnak egymásra, s éppen ebből jön létre a D.-i cselekvény. És a D. főleg emberi lelkek egymásra hatásának ábrázolására alkalmas. A D. a törekvések küzdelmének rajza, a szenvedélyek dialektikája. A D. *előadása* az emberek társalgását, beszédét utánozza, illetőleg eszményíti, fokozza, torzítja.

A D.-ban tiszta és vegyes *fajokat* szokás megkülönböztetni. Tiszta faj a *tragédia* (l. o.) és a *komédia* (szomorujáték és vigjáték l. o.); vegyes fajok az ú. n. középfajú *D.-k (szinművek)*, melyek középen állnak a tragédia és a komédia közt; ezek közé tartoznak a népszinművek is. Vegyes fajok továbbá azok, melyekben a költői eszközök zenei eszközökkel szövetkeznek, minők a zenei D.-k, operák, operettek.

A szoros értelemben vett D. mintegy középhelyet foglal el a tragédia és a vigjáték közt; a komoly cselekvény többé-kevésbbé örvendetesen fejlődik ki s kevésbbé megrázó, mint a tragédiában; amellett a részletekben több komikum vegyül a komoly elem közé, s az egész hangulat változatosabb. A szorosan vett D. hősei nem oly fenséges alakok, mint a tragédia személyei; jellemök nem oly végletesen nagyszerű és nem oly hajthatat-

lan. Igy bár az összeütközés igen komoly, mégis megoldható a hős elbukása nélkül is; t. i. vagy az akadályok egy részét el lehet hárítani, vagy a hős is enged feltett szándékából és más meggyőződésre tér, vagy általán az ütközés nem oly erős. A középfajú D.-k nem tesznek oly fenséges hatást, mint a tragédiák, de a való élethez sok tekintetben közelebb állanak. A komolyabb fajsúlyú középfajú D.-t nevezik legszorosabban D.-nak, a könnyebb változatot inkább szinműnek. Egyébként *D.* és *szinmű* körülbelül egyet jelent. A modern szinköltészet legfőbb műfaja épen a középfajú D., mely a társadalmi élet problémáinak ábrázolására kiválóan alkalmas. Részint a D. anyaga, részint az alapeszme szempontjából sokféle D.-t különböztetnek meg, így történeti, társadalmi, polgári D.-t, romantikus szinművet, irány-D.-t, erkölcsi, bölcseleti, tündéries D.-t (ez lehet bölcseleti is). A D. a szinpadon körülbelül azt a szerepet tölti be, mint a könyvirodalomban a regény.

A D.-i alakú (párbeszédes formában és jelenetekben irt), de szini előadásra nem szánt művek az ú. n. könyv-D.-k, vagy *D.-i költemények*, melyek leginkább valamely bölcseleti problémát testesítenek meg személyek és cselekvény által; ezek közt is kiváló remekei vannak az emberi szellemnek (Goethe Faustja, Byron Manfrédje, Madách: Az ember tragédiája).

A D.-i cselekvényben az *egység* még szükségesebb, mint más műfajok cselekvényében, épen azért, mert mint valóságos cselekvés foly le szemünk előtt a meséje és a fizikailag előttünk álló térben és időben történik. Mindaz, ami a darabban történik, közvetlenül vagy közvetve egy fő személynek egy főtörekvésére vonatkozik, azt támogatja v. ellenzi; mindegyik mozzanat szükségképi, mindegyik ok és okozat. A tettek nem származnak sok esetből, hanem lehetőleg a személyek jelleméből és a tények erejéből. A cselekvény egyes izületei szigorú következetességgel sietnek a kezdő helyzettől a végsőig. A megokolás (motiválás) szerves egységbe fűzi össze a részleteket. A francia klasszikus dráma és kritika a XVII. és XVIII. sz.-ban a görög tragédiára és Aristoteles poétikájának két félreértett helyére (8. és 5. fejezet) hivatkozva, a *hármas egység* tanát állította fel, t. i. a hely, az idő és cselekvény egységét követelte. Eszerint a darab egységes cselekvénye egy helyen (a szinhely változása nélkül), egy folytában (egy napi időn belül) folyt le. Aristoteles tulajdonkép csak a cselekvény egységét kivánja meg s az újabb elmélet csak ezt tartja lényegesnek. Technikailag nem célszerű ugyan, hogy a szintér minduntalan változzék, de nagyon megszorítanók a D. tárgyválasztását, ha a több helyen lefolyó cselekvényeket ki akarnók rekeszteni. Idő tekintetében az egyes felvonások közt bizonyos idő (több nap, esetleg hónap is) elmulhatik az illuzió erősebb sérelme nélkül. A felvonásköz jelzi az idő mulását (a görög D.-ban a kar éneke jelezte).

A D.-i cselekvény minden egység mellett természetesen tagolódik is és pedig igen határozottan. Három főtagozata: az előkészítés (expozició), a bonyodalom, a kifejlés (végjáték). A D.-ban folyó küzdelem pártjai felvonulnak, elfoglalják hadállásukat, azután következik a nagy harc, mely egy ponton, a válságos pontnál, egyik részre kezd hajolni s azután gyorsabban halad a mese a megoldás (esetleg katasztrófa) felé. Azt a mozzanatot, mikor a cselekvény ellenkező irányba csap (esetleg némi ingadozások közt), nevezik *peripetiá*nak; ha a csomó és a katasztrófa közé esik; itt a cselekvény rosszról jóra, jóról rosszra fordul.

A D. külsőleg is tagolódik: *felvonásokra* és *jelenetekre*. A felvonásra osztás részint a cselekvény belső tagolódásával, részint a szintér változásával függ össze. A felvonások száma ötnél ritkán nagyobb, a modern D.-ban a három v. négy felvonás igen gyakori. Jelenet annyi van, ahányszor változás történik a szinpadon szereplő személyek létszámában. Ebben az a lényeges, hogy egy személy se jelenjen meg vagy távozzék ok nélkül.

A D. *beszélgetésekből* (dialog) van szerkesztve. A beszélgetés azonban nem puszta szórakoztató társalgás, hanem részint arra való, hogy a személyeket jellemezze, részint, hogy a tetteket előkészítse. A D.-ban a szó is tett értékű. Vannak a szinművekben néha *monológok* is; ezek a D.-i konvenciótól engedélyezett fogások s arra valók, hogy az illető személy elrejtett gondolatait és titkos szándékait jelezzék a hallgató előtt; az író maga nem lévén ott, kénytelen személyeit olyan helyzetekben is beszéltetni, amikor az ember nem szokott beszélni.

A D. általában véve legvalószerübben ábrázolja az életet a költői műfajok közt. azért nyelve is valószerübb a többinél s kevésbbé tér el az élet nyelvétől, mint az epika vagy a lira nyelve. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a D. nyelve köznapi legyen, ellenkezőleg olyanféle a D.-i nyelv, amilyen az életben fontos pillanatokban szokott lenni a beszédünk. A D.-i nyelv magvas, lélekkel teljes és jellemző; érezteti az indulat hevét és az akarat erélyét. Egyébiránt a D. fajai szerint nagyban különbözik az előadás. A nagystilü D.-ban a nyelv is emelkedett, a vigjátékban, illetőleg a bohózatban egyszerübb és a mindennapi beszédhez hasonlóbb.

A D.-i szöveg külső alakja a régi görögöknél általában a hatos jambus volt (a dialogokban; a karok énekében különféle zenei kompoziciók szolgáltak versformául). A francia klasszikus D. versalakja a párrimes alexandrin, de amennyiben versben írják a darabot, ma is ez az uralkodó forma. A spanyol D.-ban a trochaeus volt a szokásos versalak. Az angolok a rimtelen ötös és hatodfeles jambust (*blankvers*, l. o.) tették a D. versformájává s ebben Shakespeare példáját követte Lessing óta a német D. és a XIX. sz. elejétől kezdve a magyar D. is. Társadalmi és népszinművek, középfaju D.-k, vigjátékok külső formája gyakran próza.

Amit a D.-ról általánosságban mondhatni, az valóban csak általánosságban érvényes. mert a D.-i termékek egyes csoportjaiban és egyes D.-kban módosulnak ezek a megállapitások. Igy pl. a D. valószerüsége is csak viszonylagos, t. i. az eposzhoz képest a D. nagyjában valószerübb; de különben a D.-ban is épúgy lehetséges az idealisztikus,

realisztikus, esetleg naturalisztikus irány, mint a költészet egyéb nemeiben s vannak egészen a fantázia birodalmában játszó, tehát meseszerű D.-k (Shakespeare Szentivánéji álma, Vörösmarty Csongor és Tündéje) s a tragédiák, népszinművek, vigjátékok bohózatok vilagitása gyakran fokozott és egyoldalú. A D.-i kompozició egységére és zártságára vonatkozólag is vannak eltérések. Pl. az újabb ú. n. milieu-D. nem tekinti feladatának, hogy egy főszemélyhez fűződő egységes cselekvényt, hanem hogy egy életképet adjon; a helyzet súlypontja nem a jellemekben, nem is a mesében van, hanem a társadalmi állapotok rajzában, melynek megvan a maga közérzése, szellemi eredője s tulajdonkép ez az, ami a D.-i hős helyében érdeklődésünket követeli. De az ilyen D. is akkor jó, ha az ábrázolt viszonyok jelentése cselekvényben fejeződik ki, mint pl. Hauptmann Gerhard Takácsaiban s a darab nem csupán leíró elemekből és okoskodásokból áll.

A D. története. A D. kezdetleges csiráit majdnem minden népnél megtaláljuk. A legprimitivebb költészet elemei közt is ott van a beszéltető és megjelenitő, szóval a D.-i elem s a kezdetleges kultúrafokon is megvan egyesekben a hajlam és ügyesség más személyek utánzására, cselekvések ábrázolására s az efféle alakoskodással környezetük mulattatására. Számos népnél ez a jelenség a szokásból intézménnyé fejlődött, s bizonyos alkalmaknak, ünnepélyeknek állandó tartozékává lett az alakos produkció. Az eljátszott cselekvény meséje főbb pontjaiban állandó volt (többnyire adva volt a közhagyományban, mitológiában stb.), a szöveg jórészét azonban sokszor szabadon rögtönözték a szereplők, bár sok esetben az is állandó alakot öltött; mindenekelőtt a dalrészek szövege volt állandó. Igy képződtek ki a népszinjátékok. Oly népeknél, melyek irodalmi fejlettségre jutottak, a D. is felsőbbrendű fejlődést vett és irodalmi jelentőségre jutott, mint az európai kultúrközösségen kivül is Kinában és még inkább Indiában. Az európai jellegű egyetemes irodalomban a D.-i költészet fejlődése tulajdonkép kétszer kezdődött. Egyszer kifejlődött az ókorban a görögöknél, majd miután az ókori műveltség feledésbe ment, a középkorban, keresztény talajon ismét fejlődni kezdett és az újkorban hatalmasan kifejlődött a modern D. mely különben az antik D.-tól is vett később hatast. Mind az antik, mind a keresztény D. vallási eredetü és a vallásos szertartásokból fejlődött.

A görög dráma. A D. a görögöknél az eddig elfogadott elmélet szerint a Dionysos-kultuszból fejlődött és annak egyik főrésze maradt. Némelyek újabban a tragédia eredetét a hősök halottkultuszában keresik, ami a műfaj első csiráira nézve helyes megallapitás lehet, de ezek a hagyományok a Dionysos-kultusz keretében öltöttek nagyszabású intézményes alakot s jutottak irodalmi jelentőségre. A D. a Dionysiákon énekelt dalokból alakult, és pedig a tragédia a Dionysos istent dicsőitő hymnusokból, melyeket dithyrambosoknak neveztek, a komédia pedig a szüreti dévaj énekekből. Az ünneplő tömeg érzelmei az istenség sorsának elképzelésén úgyszólván extázissá fokozódtak, s egyesek szatiroknak (kos- vagy kecskebőrbe) öltözve, Dionysos isten kiséretét ábrázolták. A tragoedia (τραγῳδία) név, mely szó szerint «bak-ének»-et jelent, állítólag éppen e szokás alapján keletkezett a bak görög nevéből (τράγος), más magyarázat szerint pedig azon szokás alapján, hogy az égő oltáron, mely körül a karok énekeltek, Dionysosnak kecskebakot szoktak volt áldozni. A dithyrambos eredetileg a dóroknál szokásos karének volt Dionysos tiszteletére. Egy karvezető rögtönözte s az ünneplő tömeg, Dionysos oltára körül kart alkotva, mimikai és tánckisérettel énekelte utána. Az ének Dionysos isten születését, tetteit, szenvedéseit, diadalát magasztalta. A szertartást később úgy szabályozták, hogy külön kart szerveztek a dithyrambos előadására. A karvezető (koryphaios) kivált a karból s úgy mesélte Dionysos tetteit, a kar pedig az oltár jobb és baloldalán két félkarra oszolva, közbe-közbe lirai versszakokat énekelt, meghatottságát és egyéb érzelmeit fejezve ki az elmesélt történet különböző fordulatain. A főkar mellett szatirkar is volt, mely időnként bohó dalokat énekelt Dionysos történetéből. Amint a kultusznak szinjátékszerű formája mindjobban kialakult, a nép egyéb mitoszok ábrázolását is megkivánta és idővel más héroszokról is énekeltek komoly «tragódiákat».

A dór dithyrambos, illetőleg tragédia átment Peloponnesosból *Attikába* is, ahol a Dionysos-ünnep rendezéséről és a karének előadásáról maga az állam gondoskodott. A szinjáték ott is megőrizte vallásos jellegét. Athénben alakult a karének D.-vá.

A D.-t a hagyomány szerint *Thespis* alkotta meg Solon és Peisistratos idejében (Kr. e. 534 körül), azáltal, hogy ő (illetőleg a szinész) annak a hérosznak képében lépett fel, akiről a karének szólt, s a történeteket nem epikus módon adta elő, hanem mint az illető személy beszédét és cselekményeit eljátszotta; eközben párbeszédet a karvezetővel folytatott. A szinész már maszkot viselt s így több hős szerepét is játszhatta egymásután. A karének megőrizte továbbra is a dór dialektust és a szövevényes lirai formákat, a szinésztől előadott szöveg azonban már a közönséges beszédhez közelebb álló jambusban és attikai nyelvjárásban szólt. A fejlődés e fokán még mindig nagyobb szerepe volt a kar énekének és táncának, s az előadásnak ez a formája Aischylosig fennállott.

Az attikai (általán a görög) D. virágkora a Kr. e. V. sz. volt. Ekkor működött a három nagy tragikus: Aischylos, Sophokles és Euripides (l. o.), s e szazad végén és a következő elején a zseniális vigjátékiró Aristophanes (megh. Kr. e. 388). Aischylos külsőleg is fejlesztette a D.-t, azzal, hogy második szinészt is alkalmazott, tehát megteremtette a D.-i dialógust (párbeszédet), amely már egyúttal lehetővé teszi, hogy a mesét ne epikus módon adják elő, hanem megjelenitve játsszák el; a karok szerepe azonban még nála is igen nagy maradt. De rendkívüli lendületet adott a D.-nak tartalmilag, mert hatalmas képzelettel és mélységes erkölcsi érzéssel töltötte meg a D. formáit. Tudta rajzolni az emberi indulatokat, legfensőbb rendű nyilvánulásaikban, mi-

kor az isteni gondviseléssel ütköznek össze. Ki tudja fejezni az emberi lélek fenségét, de egyúttal az isteni gondviselés eszméjére neveli polgártársait. Aischylos műveinek költői és erkölcsi jelentősége egyaránt korszakos. Rendszerint tetralógiákat szerzett, melyeknek darabjai tárgyuknál fogva összetartoztak, 3 közülök tragédia volt, a negyedik pedig szatir-D. A görög D. *Sophoklesnél*, Perikles korában éri el művészi fejlettsége tetőfokát. Ő már harmadik szinészt is alkalmazott (háromnál több szereplőt a görög D. nem is vitt egyszerre szinpadra); kardalai rövidebbek és kevésbbé számosak, a D.-k cselekvését minden darabban befejezte. Aischylos titáni személyeihez képest emberibb és valószerübb alakokat teremtett, bár amellett a felfogás nagyszerüségét is megőrizte. Különösen szereti ábrázolni a nagy lelkek nagy szenvedéseit s ezekben az emberi lélek erejét. A cselekvényt a személyek jelleméből fejleszti. Kedveli a tragikumnak azt a formáját, mikor a szenvedélyében elvakult hős maga idézi fejére makacsságával a végzet vagy az istenek haragját. *Euripides* műveiben a D.-i költészet részint hanyatlott, részint fejlődött. Cselekvényei nem oly szilárd alkatuak, mint Sophokleséi, hanem sokkal bonyolultabbak, s ha nagyon összekúszálódtak, a csomót gyakran egy istenség megjelenése oldja meg; erkölcsi felfogása is kevésbbé emelkedett. Viszont azonban személyei valószerűbbek; a szenvedélyeket pedig sokkal részletesebben rajzolja, mint elődei. Egészben véve az ő D.-iban a peloponnesusi háború korának felvilágosultabb, realisztikusabb és modernebb szelleme nyilatkozik meg. Általán benne már a modernség fuvallata érzik. Utána nagy tragikus többé a görögöknél nem támadt. A görög tragédia a görög nép szabadságának elvesztével elcsenevészedett. A görög tragédiában nagy szerepe volt a sorsnak, az isteni hatalomnak, mely igen gyakran mint természeti törvény nyilatkozik. A cselekvés e darabokban kevesebb, mint az újkoriakban.

A görög komédia önállóan a perzsa háborúk korában fejlett ki. Szerkezete hasonlított a tragédiáéhoz. A vigjátékban is volt kar, de szerepe parodisztikus. Az ó-attikai komédia erősen politikai irányú volt. A peloponnesusi háború idején és azután, a demagógia korszakában bőségesen akadt tárgya a csúfolódó vigjátéknak. *Aristophanes* az ókor legnagyobb vigjátékírója; költői ereje, komikai tehetsége és a közállapotok szóvátételében tanusított bátorsága egyaránt kiváló. Egy emberkorral később volt az ú. n. középattikai vigjáték kora. Főképviselője Antiphanes (megh. Kr. e. 333); míg a következő emberkor vigjátékát új attikainak nevezik; ennek legismertebb művelője *Menander* (megh. Kr. e. 290). A vigjáték azalatt a görög szabadság hanyatlásával mindinkább felhagyott a közélet gúnyos ábrázolásával s általános emberi gyarlóságokat vitt szinpadra, így Menander a későbbi vigjáték tipusait már jóformán mind megtestesíti (a keményszivű apát, a ravasz szolgát stb.).

Alig egy század múlva átmegy az irodalmi vigjáték Rómába, ahol T. Maccius *Plautus* (megh. Kr. e. 148.) szólaltatja meg Menander alakjait, de megtölti a római nép eredeti vaskos humorával. Kortársa *Terentius* Afer (megh. Kr. e. 150.) szerkezet és előadás tekintetében művészibb fokra emelte a vigjátékot. Jeleset a római szellem csak a vigjáték terén alkotott. *Seneca* tragédiáiban borzalmasságok pótolják a tragikumot és rhetorika a szenvedély nyilvánulását.

A honi talajon termett népszinjátékok, az ú. n. *atellana* csak a köztársaság utolsó századában részesültek művészi feldolgozásban, épúgy a *mimus*, mely a császárok korában a többi D.-i fajt túlélte. Az újabb vigjáték fejlődésére Plautus és Terentius vigjátékai és a modern szomorújáték fejlődésére Seneca tragédiái voltak hatással.

Az újkori D. Az újabb népek drámája több forrásból alakult s alakulása már a középkorban megkezdődött. Egyik legnevezetesebb forrása volt a katolikus istentisztelet, másik volt a nép játékos hajlama és utánzó ösztöne, harmadik a fejlődő irodalmi és társadalmi élet, negyedik az antik klasszikus D. némi emlékei, melyek a középkorban is tovább szivárogtak, a renaissance után pedig közvetlenül és nagy mértékben hatottak.

A mise maga is, mind tartalmát, mind dialogizált szerkezetét tekintve, D.-i jellegű. Még inkább D.-i jellegű volt az *officium*, mely úgy látszik már Nagy Károly korától fogva is, mint az istentisztelet egy része szerepelt s Jézus születését, sírbatételét, a három királyok hódolatát ábrázolta kiosztott szerepekkel, miközben a hozzávaló szöveget kezdetben énekelték, később beszélgetve mondották. Az ily bibliai történetet kezdetben a papok adták elő a templomban, latin nyelven; később, a XIII. sz.-tól kezdve világiak (polgárok) is, nemzeti nyelven, a templom udvarán v. külön játékszinekben. Az istentiszteletből ily módon kivált vallásos szinjáték, mely elsősorban Krisztus életét példázta, volt a *misztérium-D.* (egyes tagjai a karácsonyi, vízkereszti és a passió-játékok). Ennek maradványai vannak a magyar népköltésben is. A bibliai tárgyaktól való függetlenülés útján jelentős lépés volt az, mikor a biblia személyei helyett allegorikus alakok, a különféle tények és bűnök megszemélyesítői léptek fel, s ezzel az ú. n. *moralitás* keletkezett. Ezek ápolását a confraternitások karolták fel, pl. a párisi polgárok *Confrérie de la Passion* egyesülete (XV. és XVI. sz.), a *Basoche* stb., melyeknek versenye először Franciaországban állandó szinpadok felállítását és a világi elem térfoglalását idézte elő. A francia példa után képződtek Németországban a *passiójátékok* (minő az oberammergaui), Angolországban a *miraculumok*. Olaszországban az antik D. elnémulása után sem szűntek meg a népies rögtönző mutatványok és játékok, s ott kialakult a komikus jellegű *commedia dell' arte*, melynek megvoltak az állandó alakjai, mint Arlecchino, Pantalone, Tartaglia, Graziano stb. Ennek is volt hatása más népeknél, pl. a németeknél a Hanswurst bohóc és burleszk alakja és a farsangi játékok. (V. ö. Paprika Jancsi.)

Az újkori D. igazi nagy irodalmi műfajjá a renaissance segítségével emelkedett, és pedig csaknem egy időben a XVI. sz. végén két nagy népnél, ú. m. délen a román fajú és katolikus spanyoloknál és északon a germán fajú, protestáns angoloknál. A *spanyol D.* katolikus szellemű,

nemzeti D.-költészet volt. Legfőbb eszméi a sarkalatos spanyol erények: vallásosság, engedelmesség, szeretet, igazságosság. Virágzása eltart az egész XVII. sz. át. Legnagyobb mesterei voltak *Lope de Vega* (1562—1635), a világirodalom legtermékenyebb szini költője, *Calderon de la Barca* (1600-81) és *Moreto* (1618—69). A spanyol D.-ban a katolikus felfogás szellemében a cselekvésbe gyakran természetfölötti beavatkozás történik. Az angol D.-ban, mely *Shakespearerel* az egyetemes D.-irodalom csúcsára emelkedett, minden tény az emberek jelleméből foly. Az angol D. a jellemzést és a lélekállapotok rajzát csodálatos tökéletességre emelte. Shakespeare a lélekfestés művészetében, az emberi természet ismeretében, a motiválás összetett módjában, a szenvedélyek és indulatok ábrázolásában, általán az egyénítésben szinte utólérhetetlen erőt nyilatkoztatott meg, s D.-inak költői lényege épen oly erős, mint szini hatása. A francia D. a XVII. sz.-ban emelkedett az első sorba. Hatással a spanyol és az antik D. volt reá. Költői tudatosan az ókori D.-hoz fordultak mintákért és az elméletben Aristoteleshez szabályokért. A francia D. kánonját elméletileg Corneille Péter alkotta meg. A francia klasszikus D., melynek legkiválóbb képviselői *Corneille* Péter (1606—1684), *Racine* János (1639—1699) a tragédiában, *Molière* (1622—1673) a vigjátékban, folytatója pedig a XVIII. sz.-ban Voltaire (1694—1778), nem annyira egyéni jellemeket alkotott, mint tipusokat, személyeik bizonyos elveket képviselnek, s kevésbbé D.-i mint retorikai dialektikával beszélgetnek. Nagy gonddal ügyelt a D. szerkezetére, melyben a hármasegységet szigoruan megkövetelte. A francia D. uralkodott a D.-i izlésen Európaszerte majdnem a XVIII. sz. végéig. Hatását először Németországon törte meg Lessing, aki Shakespearet állította fel mintául. Ugyanő alapította meg a német D.-át, melyet aztán Schiller emelt legfőbb fokra történeti szinműveivel. Vele együtt Goethének is rendkívüli érdemei vannak a német D. terén. De magában a francia D.-ban is nagy átalakulás következett be a XVIII. sz. folyamán a filozófiai mozgalmak, a felvilágosodás és a természethez való visszatérés elvének hatása alatt. Diderot, ki már prózában írta dialogjait, megalkotta a polgári szomorújátékot, és Beaumarchais a modern intézményeket és életviszonyokat vitte szinpadra vigjátékaiban. Ez újításoknak a német D.-ra is volt hatásuk (már Lessingre is). A romanticizmus a D.-i költészetnek hatalmas lendületet adott s Franciaország ismét vezető szerephez jutott (Hugo Victor, Dumas Sándor, de Vigny Alfréd). A francia vigjáték társadalmi kérdések szellemes megvilágításával rendkívüli érdeklődést tudott kelteni. Kitünően fejlesztették a D. technikáját; természetessé, elevenné tették a dialógot. A társalgó szinműben Scribe világszerte minta lett a szinköltők előtt. Ifj. Dumas, Augier Emil, Sardou Victor, Pailleron a modern társadalom erkölcsi problémáinak érdekes, változatos és tanulságos ábrázolásában váltak ki.

A magyar D. megalapítója az irodalomban Kisfaludy Károly volt, aki nem érte be a német lovag-D.-ák utánzásával, hanem volt érzése és tehetsége arra is, hogy az életből vigyen képeket a szinpadra, s kivált vigjátékaiban a hazai élet egyes részleteit tükröztesse. Legizmosabb D.-i tehetség Katona József, aki a jellemzésnek, egyénítésnek és a szenvedélyek rajzának Shakespeare-re emlékeztető erejét mutatta. A Nemzeti Szinház megalapítása után elég élénk fejlődés volt nálunk, mely a hazai szükséglet ellátására nem sikertelenül törekedett. A francia D. termékei nálunk is, mint mindenütt, nagy keresletnek örvendtek, de a harmad-negyedrangú német szindarabok beözönlése akadályokra talált. Általánosabb jelentőségre azonban csak egy D.-i formájú költemény, a Madách Ember tragédiája emelkedett. (L. tüzetesen *Magyar dráma.*)

Az újabb emberkor D.-költészete ugyanazokat az irányzatokat tünteti fel, mint a költészet általában s ez irányzatok a D.-nak is új és hatalmas lendületet adtak, így jelesül a naturalizmus, majd a szimbolizmus. A leghatalmasabb lökést a D.-költészetnek az utolsó félszázad összes költői közt a norvég Ibsen adta, aki a D. tartalmát és technikáját egyaránt átalakította. A legjelesebb D.-költők még az orosz Tolsztoj és Gorkij, az olasz d'Annunzio, a spanyol Echegaray, a francia Rostand, a belga Maeterlinck, a német Hauptmann Gerhard. Nálunk a legújabb időkben sok tapogatódzás és utánzás után ismét mozgalmas D.-i tevékenység mutatkozik; s egyik-másik darab már külföldön is sikerrel próbált szerencsét, anélkül, hogy egyelőre a D.-költészet terén a vezető nemzetek közé emelkedhettünk volna.

Irodalom. A D. legrégibb és alapvető elméletét Aristoteles adja Poétikájában. Nevezetes hatása volt Horatius észrevételeinek is a D.-ról az Ars poëticában. A spanyol nemzeti D. fénykorának gazdag termelését elég szapora elméleti irodalom is kisérte; maga Lope de Vega is írt tanulmányt a D.-költésről. A francia klasszikus D. szabályait Corneille és Boileau (Art poétique) kodifikálták, őket követte Gottsched a németeknél. Diderot a szabályok merevsége ellen és természetesebb felfogás mellett foglalt állást. Lessing (Hamburgische Dramaturgie) a németországi D.-elméletet alapította meg, melynek termékei közül a romantikus Tieck dramaturgiai dolgozatai és Schlegel Vilmos Ágost felolvasásai magaslanak ki. Nálunk Kölcsey fejtegetései indították meg a D. elméletét (Körner Zrinyijéről) s Bajza birálatai és főleg Henszlmann Imre tanulmányai, majd Gyulai Pál (összegyüjtve: Dramaturgiai dolgozatok), Salamon Ferenc, Arany János szinbirálatai és dramaturgiai dolgozatai gyarapították becses adatokkal. Fontosak Greguss Ágost esztetikai fejtegetései, Szigligeti D.-elméleti könyve (A D. és váltajai) és említhetők Névy László könyvei. Ez utóbbiak a külföldi gazdag dramaturgiai irodalom eredményeit közvetítették. Rendkívül sok tanulmány és munka foglalkozik a D.-val a német, francia, angol irodalomban. Hugo Victor, Dumas, Sainte Beuve, Sarcey elméleti tanulmányai, illetőleg birálatai rendkívül tanulságosak. A német D.-elmélet termékeiből megemlíthetők: Lindau, Bulthaupt (Dramaturgie), Freytag G. (Technik des Dramas), Prölsz R., Berger A., Avonianus, Sittenberger (Studien zur Drama der Gegenwart), Weitbrecht K., Zabel (Zur modernen Dramaturgie) munkái, Speidel kritikái. Az újabb magyar D.-teoretikusok: Beöthy Zsolt (A tragikum, Szinműírók és szinészek), Alexander Bernát (Hamlet-tanulmány, kritikák), Heinrich Gusztáv (tanulmányok D.-költőkről és birálatok), Rákosi Jenő (A tragikum, vitairat Beöthy könyvére), Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, Ambrus Zoltán, Ignotus, Keszler József, Silberstein Ötvös Adolf, Palágyi Menyhért, Rakodczay Pál, továbbá a Shakespeare-tár és a folyóiratok egyes munkatársai stb. A modern D.-ról is folyton jelennek meg tanulmányok. Említhető Voinovich Gézáé (Bpesti Szemle 1900). Erről a tárgyról a legújabb és legkimerítőbb tanulmány épen magyar nyelven jelent meg Lukács Györgytől: A modern D. fejlődésének története, 2 köt., a Kisfaludy-társaság kiadásában 1911, mely mű az idevonatkozó irodalomról is tüzetes tájékoztatást nyujt.

Drámai egység (eszt.), l. *Dráma.*

Drámai elem v. *drámaiság,* a drámai műforma specifikus sajátságainak érvényesülése akár a szorosan vett szinművekben, akár a lirai és epikai fajokban is; kiemelni az utóbbiaknál szokták. Értik rajta a tettek szigoruan okozatos fejlesztését a jellemekből, illetőleg a szenvedélyekből, a szenvedélyek egymásra hatását, gyors és fordulatos küzdelmét, általán mentül több tartalmas mozzanatnak mentül rövidebb időre összpontosítását, ami rendszerint élénk hatást tesz. D. valamely elbeszélő műben azt jelenti, hogy az epikai részletezés mellőzésével a cselekvény nagy vonásokban, erélyesen és gyors egymásutánban forog le; a lirai művekben (pl. a magyar népdalokban) bizonyos jelenetszerüség, mely a lírai mű hátterében fejlődik s a hangulat tulajdonképeni alapjául szolgál.

Drámai költemény, l. *Dráma.*

Drámai művészet, máskép *szinészet* (l. o.).

Drámai nyelv, l. *Dráma.*

Drámai zene, általában szinpadi művekhez írt zene. Mivel nem mond le arról, hogy határozott képzeteket és fogalmakat visszaadjon, ellentétben áll az abszolut zenével. Mivel legtöbbször énekes (vokális zene), bár kisérhet némajátékot is vagy csak melodramatikusan szavalatot, rendszerint ellentétben áll a tiszta instrumentális zenével. Végül mivel stilusa fesztelenebb, inkább al fresco-szerű, dekorativabb és szónokiasabb más szigorú szerkezetű vagy legalább is aprólékosabban kidolgozott műveknél, mint ilyen ellentétben áll a szorosabb értelemben vett szimfonikus stilussal, amelynek termékeit hangverseny-teremben halljuk, és a kamarazene-stilussal. Formatani törvények kötelezik ugyan, de nem annyira és nem azok, amelyek az abszolut zenét. L. *Opera.*

Dramatikus táncok. Ezekben a primitiv népek között világszerte elterjedt táncokban kell a dráma legkezdetlegesebb forrását föltételezni. Az ősállapotu ember izgult állapotban elevenebb, mozgásra hajlandóbb a műveltnél. Harcok és vadászkirándulások előtt és után izgalma akár örvendetes, akár gyászos, hosszadalmas táncmozgásban vezetődik le. Veleszületett utánzóképességénél fogva ilyenkor táncában mindig valamely megtörtént v. elképzelt eseményt lejt és játszik végig. Tömegbe verődve a kezdő táncos magánjelenete csakhamar átváltozik többek előadásává, amelyben állatokat, ellenséget utánoznak csodálatos élethűséggel. Az ausztrál korroborri táncban egész drámát ad elő 50—100 ember a törzsek gyönyörködtetésére (l. *Álarc);* az északázsiai arktikus törzseknek medvedrámáik vannak; a velünk nyelvrokon vogul nép medveénekei ilyen D.-nak kisérő szövegdalai. A táncnak kábító, révületbe ejtő hatása hozza magával, hogy csakhamar hatalmukba keritik a kuruzsló, ráolvasó samánok, mediciumanek és bizonyos szertartásos dramatikus táncformákat maguknak foglalnak le: egy-egy kártékony szellem hatása történetét és kiüzését játszák benne végig. Ezek idővel állandó tipikus formákat öltenek s félbarbár fokon már mint vallásos drámák jelennek meg. A további fejlődés, kialakulás menetét l. *Dráma.*

Dramatománia (gör.) a. m. a szinművészet iránt táplált hóbortos szenvedély.

Dramaturgia (gör.), eredetileg a görögöknél, mint műszó, a drámai művek szinrehozatalát, esetleg alkotását jelentette; az ezekre vonatkozó iratokat *didaskaliák*-nak hívták. Újabban (Lessing óta) főleg a drámákra és szini előadásokra vonatkozó elméleti dolgozatokat, bírálatokat s az idevonatkozó elmélet rendszerét foglalják e név alá. L. részletesen a *Dráma* cikknél: irodalom. — *Dramaturg* a drámai kérdések elméleti fejtegetője, szinikritikus, szinházaknál a darabok birálója és javítója (esetleg maga is drámaköltő).

Drambottle (ang., ejtsd: dremmbottl), bőrrel bevont tábori kulacs.

Dramburg, járási székhely Köslin porosz kormányzóságban a Drage és vasút mellett, (1910) 6107 lak., több templommal, gimnáziummal, tanítóképzőintézettel, menedékházzal és bírósággal. Szőnyeg- és posztószövés, vasöntés, kőfaragás és sörgyártás.

Dramma per musica, az opera olasz neve, l. *Opera.*

Drammen *(Dram),* kikötőváros Norvégiában, Kristiania kerületben, Kristianiától 33 km-nyire, vasút és a Drams-elf mellett, amely a Dramsfjordba torkollik, (1910) 26,246 lak., sör-, dohány-, hajógyártással, nagy fürészmalmokkal és bőrcserzéssel. Nagy jelentőséget e városnak különösen a kereskedelme kölcsönöz; a nagy hajóktól is járható kikötőjében (1909) 66 hajó fordult meg 58,545 t. és 4.930,802 K értékű árúval; legjelentékenyebb a fakivitele, különösen Hollandia és Anglia felé. A Drams-elf mindkét partján elterülő város részei: Bragenäs (a legnagyobb) az é.-i, Strömsö és Tangen a d.-i parton; ugyanitt keletkezett Grönland külváros is. Jelentősebb épületei és közintézményei: a tanítóképző, hajósiskola, szinház- és börzeépület, gáz- és vízvezeték-telep, több banképület stb. Az 1866. és 1870-iki tűzvész a várost majdnem teljesen elpusztította; de azóta szebbé épült, mint volt azelőtt. Legrégibb épülete a Strömsőben levő temploma 1664-ből.

Dramolet, franciás elnevezése a rövidebb, legtöbbnyire egy-egy felvonásos drámai műnek.

Dramselv, 40 km. hosszú folyó Norvégia déli részén, a Tyrifjord-tó lefolyása. Három forrásának vidéke 16,900 km² folyamvidéket foglal el. D. a Glommen után Norvégiának második nagy folyója, a Dramsfjordba ömlik, torkolatánál fekszik *Drammen* kikötőváros.

Dramsfjord, 22 km. hosszú, erdős partoktól környezett oldalága a Kristiania-fjordnak Norvégiában; a Dramselv ömlik belé, 9 km.-rel a torkolata előtt a folyó völgye 290 m.-re szűkül össze, s ez a hely erődítménnyel van megerősítve.

Drangiane (lat. *Drangiana),* ókori tartomány, az arianai (iráni) szatrapiák egyike, a mai Afganisztán dny.-i része; nevét a drangák v. zarangák (a. m. tóspartiak) népéről vette; ez idő szerint való neve Szedsisztán v. *Szeisztán* (l. o.).

Drani, a Szahara sivatag ny.-i részén levő Draa oázisok kb. 250,000 többnyire, berber lakosságának gyüjtőneve. Ezek az aitalla rabló törzshöz tartoznak. Lakik közöttük még számos arab, néger, valamint kis számmal ipart űző zsidó. Nyelvük egységes, életmódjuk egyszerű (datolya, sótalan vaj a főtáplálékuk).

Dranmor, álnév, l. *Schmid* (Ferdinand von).

Drann, a Drávának jobboldali mellékfolyója déli Stiriában; a Bacher-hegységben ered és Pettau alatt torkollik. Hossza 80 km.

Dranse, 1. *D.-de-Savoie*, 41 km. hosszú folyó, amely három hegyi patakból (D.-du-Biot, D.-d'enbas és D.-d'Abondance) Haute-Savoie francia départementban ered és Evian és Thonon közt, Ripaille nevű klastromnál a Genfi-tóba torkollik. A sok törmelék, amit magával visz, a tóban már kis félszigetet épitett. — 2. *D.*, folyó, l. *Bagnes.*

Drap (franc., ejtsd: drá), a. m. posztó.

Drap., az állatok latin neve után *Draparnaud* Jacq. Phil. francia zoológus nevének rövidítése, aki 1772-től 1805-ig élt s mint a természetrajz tanára halt meg Montpellierben; főleg a franciaországi lágytestű állatok tanulmányozásával foglalkozott. Műve: Histoire naturelle des mollusques de la France (Paris 1805).

Drápa (többesszám *Drápur)*, az ó-északi költészetben dicsőítő, győzedelmi dal. A skáldok ezekben dicsőítették a fejedelmi személyek, királyok, hősök tetteit. Később Krisztus, Mária s a szentek magasztaló énekei is ezt az alakot vették fel. Mindig hosszabb költemény volt. Versformája a *dróttkvaett* vagy a *Runhenda* vers (l. o.), igazán ünnepélyes alakuvá azonban a *refrain* (stef) használata tette. A D.-k keletkezési ideje igen korai; már az öreg Bragitól (kb. 770—850) birunk egy töredéket, mely Ragnar Lodbrok dán királyt dicsőíti. Virágkoruk kb. 970—1100-ig esik; az utolsók a XIV. sz.-ból valók. Nevezetesebbek: *Haustlong* Thiodolftól (900 körül) és a *Hofudlausn* Egil Skallagrimssontól, mely Eirik Blodöx norvég király dicsőítése (936). Az utolsók egyike a Szűz Máriát dicsőítő *Lilja* Eysteni Asgrimssontól.

Drap d'argent és *drap d'or* (franc.), l. *Brokát.*

Drapeau (franc., ejtsd: drapó), a. m. zászló; *D. blanc*, a Bourbon nemzetség liliomos lobogója, az 1814 és 15-ki restauráció óta; *D. rouge*, a vörös köztársaság zászlója.

Draper (ejtsd: drép'r), 1. *Henry*, amerikai természettudós, *D. 2.* fia, szül. Virginiában 1837 márc. 7., megh. 1882 nov. 20. Orvostudományt tanult és a lép tevékenységéről szóló inaugurális értekezése által magára vonta az amerikaiak és angolok figyelmét. 1861. New-Yorkban a fiziológia és az analitikai kémia tanára lett. 1858-ban egy csillagászati fotografálásra szánt tükörteleszkópot kezdett szerkeszteni, 40 cm. (annak idején legnagyobb) átmérőjű ezüstözött üvegtükörrel, evvel a Holdnak 1·30 m. átmérőjű fotografiáit készítette.

2. *D., John William*, amerikai fiziológus, kémikus és filozófiai történetiró, kinek főleg történeti művei tették ismertté nevét. Szül. St.-Helensben Liverpool mellett 1811 máj 5., megh. hastings-on-hudsoni birtokán 1882 jan. 4. Először a Hampden Sidney-College-n Virginiában kapott tanári állást, ahol a természettudományokat tanította, nemsokára rá a kémiai, majd a filozófiai tanszéket vette át a new-yorki egyetemen. D. eleinte természettudományi műveket irt: On the process of Daguerreotype and its application to take portraits from the life (1840); Memoirs on the chemical action of light (1843), továbbá kémiai, fiziológiai tankönyvet, de nagyobb jelentőségü nagy történeti műve: History of the intellectual development of Europe (1863. 2 kötet), melyben Buckle nyomdokán halad. Következő művei az amerikai történetre, a politikára vonatkoznak, de azután ismét közérdekübb művet irt: History of the conflict between religion and science (1875, 16 kiad. 1882). Utolsó műve: Scientific memoirs: experimental contributions to a knowledge of radiant energy (1878).

Draperie (franc., ejtsd: drapri), bármely mesterségesen elrendezett, redőkbe szedett kelme, mely valamely tárgynak diszéül szolgál.

Drapeyron (ejtsd: drapéjrón), *Ludovic*, francia történetbúvár, szül. Limogesban 1839 febr. 26., megh. 1901 jan. 9. Párisban. Iskoláit Párisban végezte, aztán Besançonban, majd Párisban a Lycée Napoléon és a Lycée Charlemagneon a történelem tanára lett. Páris ostroma alatt (1870—71) tevékeny részt vett a közéletben, több érdekes röpiratot irt s az Électeur libret szerkesztette. Munkái: L'empereur Héraclius et l'empire byzantin (1869); Les origines de la France et de l'Allemagne (1868—69); L'aristocratie romaine et le Concile (1870); Caractère de la lutte de l'Aquitaine et de l'Austrasie (1877); Un projet française de conquête et de partage de l'empire ottoman sous Loius XIV. (1877); La constitution de Carthage après Aristote et Polybe (1882). Ő alapította a Revue de géographie-t.

Drasche-Lázár *Alfréd*, tárcairó, szül. 1875. jún. 15. Dorogon. Tanulmányai végeztével miniszteri tisztviselő lett s most min. titkár és a miniszterelnökség elnöki osztályának vezetője. A társadalmi életből merített apró elbeszélései és tárcái sürün jelennek meg a napilapokban. *Viharos mult* c. szinművét 1910. Budapesten sikerrel adták elő.

Dräseke, *Felix*, német zeneszerző és iró, szül. Koburgban 1835 okt. 7. A lipcsei konzervatóriumon főleg Rietztől tanult, majd Weimarban Liszttől, akinek irányát még későbbi szerzeményeiben is követte. 1864—74. Lausanne-ban, közben 1868—9. Bülow mellett Münchenben, majd Genfben tanárkodott. 1876-ban Drezdában települt le, hol a konzervatórium zeneszerzési tanszékén Wüllnernek utóda. Szimfoniái, requieme, kamarazenéje különféle hangszerekre, számos zongoraműve, Gudrun, Herrat c. dalművek, Penthesilea és Az élet álom c. szinpadi remekművek megnyitó zenéje, «Faust» husvéti jelenete (ének- és zenekarra) stb. nagy teremtő erőre vallanak s épp ugy a modern iskolát hirdetik, mint nagyszámu kritikai dolgozatai. Könyvei: Anleitung zum kunstgerechten Modulieren (1876); Die Beseitigung des Tritonus (1878); Harmonielehre (1884); Der gebundene Stil (1902).

Draskócz, község, l. *Alsódraskócz, Felsődraskócz.*

Draskóczvölgye (azelőtt: *Draskóczdolina)*, kisk. Turócz várm. szentmártonblatniczai járásában, (1910) 248 tót lakossal; u. p. és u. t. Turóczszentmárton.

Draškovac, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1900) 272 horvát-szerb lak.; u. p. Divuša, u. t. Volinja.

Draskovics *(trakostyáni)*, horvátországi *család*; első őse állítólag Drask volt, ki III. Endre király idejében élt. Ettől vette volna a család nevét. A szakadatlan leszármazás I. Gáspártól hozható le, aki 1464. Mátyás király alatt vitézül harcolt Jajce város ostrománál. A család Horvátországban csakhamar nagy szerepet játszik. D. György (1515—1586) zágrábi, majd győri püspök, később kalocsai érsek, kir. kancellár és bibornok. Testvére II. Gáspár és fia János 1567 aug. 3-án nyerik a birodalmi báróságot; ugyanez a Gáspár 1569. Miksa királytól adományban kapja Trakostyán várát; innen a családi előnév. 1624-ben egy más Gáspár luetenburgi és klenovniki báró. Báró D. Miklóst 1626 jun. 26. az alsó-ausztriai birodalmi rendek közé felvették. A grófi rang szerzői (1631 szept. 4.) báró *D. Péter*, fia Gáspár, és testvérének János horvát bánnak fia János, a későbbi nádor. A család, mely római katolikus, jelenleg leginkább Magyarországban lakik, vannak birtokai Vas, Baranya és Veszprém vmegyékben is. Két ága van; az elsőnek szeniorja *D. Sándor* szül. 1876., a második ágé pedig *D. József*, szül. 1849. V. ö. *Szerémi*, A Draskovichok trakostyáni levéltárából (Történ. Tár, 1893). Nevezetesebb tagjai a családnak:

A Draskovics-család címere.

1. *D. György*, D. Bertalannak és Utjesenich Annának, Fráter György biboros hugának fia, szül. Bilina várában 1515. febr. 5., megh. Bécsben 1587 jan. 11. Martinuzzi György biboros költségén bevégezvén főiskolai tanulmányait Krakóban, Bolognában és Rómában; nagyváradi kanonokká nevezték ki. Később aradi, utóbb jászói, végül pozsonyi préposttá lett, 1557. pedig a pécsi püspöki széket foglalta el. 1561 dec. 10. vette a kir. rendeletet, melyben I. Ferdinánd mint magyar király őt jelölte ki a tridenti zsinatra követévé. Az egész zsinat alatt ugy szerepelt, mint a liberális reformátor-párt vezére, anélkül azonban, hogy az egyház tanai s a szentszék jogai iránt köteles tiszteletről megfeledkezett volna. Még tridenti tartózkodása közben zágrábi püspökké, mikor pedig visszatért, Horvát- és Dalmátország bánjává nevezték ki. Neki lehet tulajdonítani, hogy Horvátország hitegysége megmaradt, hogy itt nem tudott tért hódítani a protestantizmus. Mint bán, többször visszaverte a gondjára bizott tartományba be-berohanó törököket s erélyesen szétverte a Gabecz Máté által szervezett pórlázongásokat. 1571-ben a kalocsai érseki címet nyerte, 1578. pedig győri püspökké nevezték ki. Az esztergomi érsekség üresedésben lévén, a királyi helytartó és főkancellár tisztét is ő teljesítette. 1585-ben pedig V. Sixtus pápa II. Rudolf kérésére bibornokká nevezte ki. A következő évben az ő közbenjárására engedte át Rudolf a turóczi prépostságot a jezsuitáknak s így ő tette lehetővé a nagyszombati kollégium megalapítását. 1567-ben a pápa meghívására Rómába készült, de ebben megakadályozta őt hirtelen közbejött halála. D. roppant elfoglaltsága mellett tudott még a tudománynak is időt szentelni. Magyarra fordította Vincentius Lirinensis Commonitorium-át s 1561. kinyomatta Bécsben Lactantius néhány hittudományi munkáját. V. ö. *Katona*, Hist. Eccles. Coloc. II.; *Kerchelich*, Hist. Eccles. (Zágráb); *Frankl* V., A magyar főpapok a tridenti zsinaton (Esztergom 1863).

2. *D. György* gróf, győri püspök, szül. 1599. megh. 1650. nov. 26. Már ifjú korában feltünt tehetsége Pázmány Péternek, ki őt 1618. Rómába küldte, hol mint a collegium germano-hungaricum növendéke végezte be tanulmányait. Amint hazajött, esztergomi kanonokká, utóbb pedig pozsonyi préposttá, 1628. pécsi püspökké lett. Tehetségének és tudományos készültségének legfényesebb jelét adta ama nagyszerü beszédében, melyet Pázmány megbizásából intézett az 1629. megyei zsinatra összeült egyháziakhoz. 1635. püspökségét a győrivel cserélte fel. Vagyonának nagy részét egyházi célokra hagyta, nevezetesen a soproni jezsuita kollégiumra 40,000, a bolognai ill. papnevelő intézetre 10,000, a zágrábi clarissákra 20,000, s az általa netán megkárosítottakra 10,000 frtot hagyott. (Úgy e végrendeletet, mint a periratokat a primási levéltárban őrzik.)

3. *D. Iván* gróf, a főrendiház tagja, szül. 1844 nov. 19., megh. Bécsben 1910. márc. 5. Eleinte katona volt, de aztán gazdálkodni kezdett. Khuen-Héderváry Károly gróf horvát bánná kinevezése után politikával is foglalkozott s Strossmayer püspökkel és Zsivkovics báró volt osztályfőnökkel az ú. n. közép-pártot alakította meg, s e párt eszméinek terjesztésére az Agramer Tagblattnak vetette meg alapját. 1869-ben kamarás lett

4. *D. János*, D. Gáspár báró és ormosdi Székely Katalin fia, szül. 1550., megh. Pozsonyban 1613 márc. 11.; Horvátország bánja és a lovasság vezére. Hadi pályáját Erdeődy Tamás bán alatt kezdte, mint a körösi határörvidék parancsnoka a törökök elleni harcokban 1591 és 1592. — 1596. Rudolf király horvátországi bánná nevezte ki, mely méltóságot 1608-ig viselte. Mint bán majdnem folytonosan a törökök ellen harcolt, több győzedelmet aratott, sokat tett nevezetesen a kanizsai diadal megnyerésére 1606. Lemondván a bánságról, haláláig Pozsonyban lakott mint a Dunántúli részek országos főkapitánya. Neje kisasszonyfalvi Istvánffy Éva volt, Miklósnak, a történésznek leánya. Tizennégy horvát irat maradt tőle, de mint író az «úri magyar nyelvet» használta. 1610-ben Grácban kiadta a spanyol írónak, Gvevara Antalnak Horologium principum c. művét *Az fejedelmek órája* címen, de ő a műnek csak második részét fordította magyarra, az elsőt még 1528. Prágay András fordította le.

5. *D. János*, horvát bán és Magyarország nádora, szül. 1603. mint II. János bán és Istvánffy Éva másodszülött fia, megh. Óvárott 1648. Jogi tanulmányait Bolognában végezte, azután Bécsben az udvarnál élt. 1631 szept. 4. bátyjával, Miklóssal

és unokatestvérével, Gáspárral együtt II. Ferdinánd király a grófi méltóságra emelte. 1640 julius 10-én horvátországi bánná nevezték ki, 1644. pedig aranysarkantyus vitéz (eques auratus) lett; 1646. a pozsonyi országgyűlés magyarországi nádorrá választotta. A Habsburgok alatt ő volt az első és egyetlen horvát, aki e legmagasabb magyar méltóságot viselte. Nagy buzgóságot mutatott a katolikus hit iránt s a protestáns vallás terjedésének hatalmasan ellenszegült. Neje *Thurzó* Borbála, Endrődy Keresztély özvegye volt, kitől öt gyermeke született, két fiu: *János*, főudvarmester (megh. 1692) és *Miklós*, országbiró (megh. 1687) és három leány.

6. *D. János*, horvát bán, D. János főudvarmester és Nádasdy Magdolna fia, születési éve ismeretlen, megh. 1733 jan 4. Tanulmányait Bolognában és Rómában végezte. 1699. valkói és baranyai főispán és kir. tanácsos volt. 1704-ben Rákóczi ellen harcolt, 1708. tábornokká lett. 1716—1718-ig mint altábornagy és a horvát nemzeti milicia főparancsnoka harcolt a törökök ellen. 1723. báni helytartó lett és végre 1732 febr. 17. Horvátország bánja, mely méltóságot azonban csak egy évig, haláláig viselte. Neje gróf *Brandis* Katalin volt, kitől öt gyermeke született.

7. *D. János* gróf, horvát politikus, szül. Zágrábban 1770 okt. 20., megh. Radkersburgban 1856 jan. 14. D. János ezredes és Malatinszky Apollónia bárónő fia, kamarás és belső titkos tanácsos volt. A harmincas és negyvenes években az ú. n. illir mozgalom vezére volt. Alapítója volt a Matica illirska irodalmi társulatnak és a zágrábi Čitaonica-nak (olvasókör), melyből késöbben a horvát nemzeti muzeum, a horvát gazdasági egyesület és a nemzeti szinház keletkezett. Hamvait 1893 jun. 15. Radkersburgból Zágrábba szállították és ott illir társai mellett temették el.

8. *D. József Kázmér* gróf, szül. 1714 márc. 4., meghalt 1765 november 9. Végig küzdötte az osztrák örökösödési és a hétéves háborut, 1756 okt. 1. ő vezette Lobositznál a tartalékot, a kolini csata után (1757) pedig a hátráló poroszokat üldözte, 1758. Olmützöt védelmezte, amiért altábornaggyá nevezték ki. Júl. 26. meghódította Glatzot, de 1762 jún 21. Heidersdorf mellett a poroszok elfogták. Kiszabadulása után 1763. főtáborszernagy és főhadparancsnok lett Erdélyben.

Drassó, kisk. Alsó-Fehér vm. kisenyedi j.-ban, (1910) 1059 oláh lak., gr. Teleki Arvéd uradalmával és mintagazdaságával, melyben nagymérvű sajtkészítés folyik; u. p. és u. t. Koncza.

Drastica, l. *Eccoprotica.*

Drasztikus (gör.) a. m. erősen és hirtelen ható.

Dratva, így nevezik azt a szurkos fonalat, mellyel a csizmadiák, szijgyártók varrnak.

Dratzigsee, a Drage folyó által képezett tó Poroszországban, Köslin kerületben, 12 km. hosszú, legnagyobb szélessége 8 km. Déli végén fekszik Tempelburg város.

Draucarii. Árpádkori okleveleinkben többször előforduló szláv eredetü szó, mely alatt a király szolgálatában volt madarászokat, mint solymárokat stb. értették. Róluk nevezték el Darócz sat. községeinket.

Draucz, község, l. *Doroszlófalva.*

Draupnir (a. m. csepegő), a skandináv mitológiában Odin gyűrűje.

Drausensee, 10 km. hosszú és 4 km. széles kis tó Kelet- és Nyugat-Poroszország közt, Elbingtől DK.-re; a Sorge torkollik belé. Az Elbing-Oberlandi-csatorna az Oberlandi-tavakkal köti össze.

Dráva, a Duna egyik legjelentékenyebb jobboldali mellékfolyója, Tirolban a toblachi mezőn, Toblach és Innichen közt, csekély forrásból, 1228 m. magasságban ered s k.-i irányban a Keleti-Alpok egyik jelentékeny hosszvölgyét öntözi. Innichennél a völgykatlanban, azután hosszú völgyszorosban fut s Lienzig a lienzi mezőn, ezen alul pedig egy másik völgyszorosban folyik. Oberdrauburgnál Karinthiába lép, eleintén K.-felé folyik, majd É.-ra s ismét DK.-re fordul; Villachon alul a karintiai lapályra lép ki, a stájer határon áttöri az őshegységet s a Posruck és Bacher hegység közt elhaladva, a pettaui siksägra ér. A magyar határt Szauricsnál éri el s innen Magyarország és Horvát-Szlavonország közt határt képezve, dk.-i irányban lassu és tekergős folyással a Duna felé tart, melyet Eugenfalun alul *(Drávafok*, l. o.) elér. A D. egész hossza forrásától torkolatáig 749 km., miből magyar területre 357 km. esik; forrásának a torkolattól való egyenes távolsága 501 km. Esése legfelső részében Lienzig 1 km.-re 1·2 m., Karinthiában is még 1 m., alább jóval csekélyebb s magyarországi részében kilométerenkint csak 0·35 m. Tengerfeletti magassága forrásánál 1670 m., Innichennél 1104, Villachnál már csak 468. Marburgnál 269, Friedaunál (a magyar határ közelében) 224, torkolatánál 75 m. Eszéken alul 325 m. széles és $6^1/_2$ m. mély. Villachtól kezdve (610 km-nyi hosszban) tutajozható, de gőzhajókkal csak Barcson aluli szakasza (155 km.), evezős hajókkal pedig Légrádtól kezdve (249 km.) járható. Vízkörnyéke 47.191 km², miből magyar területre 5755 km² esik. Legjelentékenyebb mellékfolyói a bal oldalról: az Isel (Lienznél), Möll (Möllbrucknál), Lieser (Spittalnál), Gurk (Steinnél), Lavant (Lavamündnél), Mura (Légrádnál), Rinya (Babócsánál); a jobb oldalról a Sextenbach (Innichennél), a Gail (Mariagailnál), Drann (Pettaunál), Plitvica (Sztrnya mellett), Bednya (Légrádon felül), Bisztra (Babócsánál), Karasica (Eszéken alul). A D. továbbá magába veszi a Millstadti, Ossiachi, Wörthi tó, a Weissensee és Faakersee lefolyásait.

A D. magyarországi alsó, alacsony partu szakaszát terjedelmes mocsarak szegélyzik, melyeknek kiszáritása folyamatban van. A Kalogyvár és Palocsa mocsarak a mult század elején 10,636 ha. területet foglaltak el, azóta nagy részüket kiszáritották. E mocsarak lecsapolását már Probus császár kisérlette meg; 1754—79 közt Mária Terézia is tervezgette, de eredmény nélkül. Adamovics Kapisztrán, Verőce alispánja e területből lecsapolás által 1853-ig 3594 ha-t tett termővé s ma e vidék nagy része már száraz. A kanizsai mocsarat Batthyány Lajos száríttatta ki Wieser magyar mérnök által. 1883 óta a hajózás szempontjából jelentékeny mederrendezési munkálatok folynak Barcstól a D. torkolatáig, mely munkálatok azonban még kiegészítést igényelnek. A védőtöltések hossza most 237·8 km.; a D.-nak Zákányon aluli

része (228 kilom.) az eszéki folyammérnökség felügyelete alatt áll. A D.-ban az aranymosást is űzik.

A D.-t már Strabo és Ptolemaeus említi; nevét a keltáktól kapta, kik K. e. 350—336. Pannoniát elfoglalták és kiktől a nevet a görögök és rómaiak elfogadták. Kulturális jelentősége némely leletekből kitünik; ilyen az eszéki gyöngyszemlelet, a Virjén talált római érmek, és mindenek felett a zákányi pogányvár Somogyvármegyében. A római hadiut a D. völgyének jobb oldalán Tentiburgiumtól (Dálja) Aquaviva (Varasd) felé huzódott.

Drávacsány, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 666 horvát, oláh és magyar lak.; u. p. Miksavár, u. t. Csáktornya.

Drávacsehi, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 354 magyar lak.; u. p. Drávaszabolcs, u. t. Harkány.

Drávacsepely, kisk. Baranya vmegye siklósi j.-ban, (1910) 414 magyar lak.; u. p. Kémes, u. t. Harkány.

Drávadiós (azelőtt: *Orehovica)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 939 horvát lak.; postaügynökség, u. t. Kisszabadka.

Drávaegyház, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 1291 horvát lak.; u. p. és u. t. Perlak.

Drávafok, kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1910) 810 magyar lak.; hitelszövetkezet, postahivatal, u. t. Lakócsa.

Drávafüred (azelőtt: *Opporovecz)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 721 horvát lak.; u. p. Ligetvár, u. t. Perlak.

Drávagárdony (azelőtt: *Gárdony)*, kisk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 406 magyar lak.; u. p. Kastélyosdombó, u. t. Darány.

Drávai névtelen, egyike a XVI. sz. ama verses elbeszélőinek, kik idegen mondákat dolgoztak fel magyar szellemben. A D. munkájának — a Gesta Romanorumból merített — tárgya: *Rusztán császár* keresztény hitre térése, ezért való számüzetése, bujdosása, szenvedései- és kitartásáért, állhatatosságáért való megjutalmazása, a XVI. sz. verselési modorában előadva. Az eredetinek egykorú másolata az Akadémia birtokában levő Csomakódexben maradt fenn. *Mikó* László kiadásában és bevezetésével Rusztán császár históriája címen jelent meg (Budapest 1910).

Drávaiványi, kisk. Baranya vm. szentlőrinczi j.-ban, (1910) 486 magyar lak.; u. p. és u. t. Sellye.

Drávakeresztúr, kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1910) 589 horvát és magyar lak.; u. p. Drávafok, u. t. Baranyasellye.

Drávamagyaród, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 350 horvát lak.; u. p. Miksavár, u. t. Csáktornya.

Drávanagyfalu (azelőtt: *Nagyfalu)*, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 782 horvát és magyar lak.; u. p. Drávavásárhely, u. t. Csáktornya.

Drávántúli vármegyék. Tótország, Regnum Slavoniae, Slavonia inferior nevezete alatt ismert területrészek, ú. m. Szerém, Verőcze, Pozsega vármegyék, a bródi, pétervárадi, gradiskai végvidékek a hajdani Valkó vármegyével együtt. Már a vezérek korában s az első királyok idejében az anyaországnak valóságos s elidegeníthetlen területrészét -akolták amint ezt Konstantin Porphyrogenetos bizánci császárnak a birodalom kormányzatáról írt munkája (jelesül annak 40. és 42 fejezetei) s több régi oklevél alapján közjogi íróink kétségen kívül helyezték, s jogi jellegöket a további századok állandó gyakorlata szerint azontúl is megtartották. Az 1868. XXX. t.-c. által szentesített magyar-horvát kiegyezés 66 §-a szerint Horvát-, Szlavon- és Dalmátország területeihez tartozóknak ismertettek el.

Drávaóhíd, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 291 horvát lak.; u. p. Drávavásárhely, u. t. Csáktornya.

Drávaollár (azelőtt: *Vullária)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 382 horvát lak.; u. p. Drávadiós, u. t. Kisszabadka.

Drávapálfalva (azelőtt: *Pálfalva)*, kisk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 1179 magyar és német lak.; u. p. és u. t. Barcs.

Drávapalkonya, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 640 magyar lak.; u. p. Drávaszabolcs, u. t. Harkány.

Drávapiski, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 246 magyar lak.; u. p. Kémes. u. t. Vajszló.

Drávasiklós (azelőtt: *Csukovecz)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 610 horvát lak.; u. p. Ligetvár, u. t. Murakirály.

Drávaszabolcs, kisk. Baranya vmegye siklósi j.-ban, (1910) 638 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Harkány.

Dráva-Száva közti Alpok, a Magyar-Alpoknak a két folyó közt emelkedő s K. felé a Csaszma völgyéig terülő csoportjai; geológiailag a kőszén-, diasz- és triaszformációk fellépése jellemző, é.-i redői a Dunántúli Alpokhoz, d.-i redői ellenben a Szávától D.-re eső Karszthoz képeznek átmenetet. Ide tartozik a Maczelj (622 m.), Ivanscsica (1061 m.), Kálnik (643 m.) és Szljeme (1031 m.) hegység (l. az egyes címek alatt), míg az ezektől K.-re s DK.-re emelkedő hegycsoportokat a déli magyar szigethegyekhez (l. o.) számítják.

Dráva-szávavidéki egyesült h. é. vasút. Az 1910 okt. 6. megnyílt vinkovce-zupanje-szávaparti és az 1905 szept. 11. megnyílt eszék-diakovár-vrpoljei h. é. vasutak 1907 febr. 11. D. cég alatt egyesültek. A r.-t. 1910 nov. 23. Eszéktől Vinkovceig szárnyvonalat épített. Az egyesült h. é. v. vonalai tehát Eszéktől Strizivojna-Vrpoljeig, Eszéktől Vinkovceig és Eszéktől a Drávapartig (vontató-vágány) terjednek. A h. é. v. üzleti hossza 117·4 km. Együttes alaptőkéje 10.883,000 kor. Rendes nyomtávú síkpálya. A máv. üzemében van.

Drávaszentes (azelőtt: *Szentes)*, kisk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 671 magyar lak.; u. p. és u. t. Barcs.

Drávaszentistván (azelőtt: *Nagy-* és *Kisstefanecz)*, kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 532 horvát és magyar lakossal; u. p. és u. t. Kisszabadka.

Drávaszentiván, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 856 horvát lak.; u. p. és u. t. Csáktornya.

Drávaszentmárton, nagyk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1900) 1728 horvát és magyar lak., hitelszövetkezet, postahivatal; u. t. Lakócsa. Templomának főoltárképe Szt. Márton püspököt ábrá-

zolja, a XVI. sz. elejéről. Közelében a Vaskai bencés apátság nyomai látszanak.

Drávaszentmihály, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 470 horvát lak.; u. p. és u. t. Csáktornya.

Drávaszerdahely, kisk. Baranya vm. siklósi j.-ban, (1910) 312 magyar lak.; u. p. Kovácshida, u. t. Harkány.

Drávaszilas (azelőtt: *Podbreszt),* kisk. Zala vm. perlaki j.-ban, (1910) 793 horvát és magyar lak.; u. p. Ligetvár, u. t. Kisszabadka.

Drávasztára (azelőtt: *Sztára),* kisk. Somogy vm. szigetvári j.-ban, (1910) 1115 horvát és magyar lak.; vasúti állomás, távíróhivatal, u. t. Baranyasellye.

Drávatamási, kisk. Somogy vm. barcsi j.-ban, (1910) 670 magyar lak.; postaügynökség, u. t. Darány.

Drávatorok, Kopácshoz tartozó hajóállomás a Dráva és Duna összefolyásának szögletében, Baranya vm. baranyavári j.-ban, gőzhajóállomás. Itt történik az átszállás a drávai gőzhajókról a Dunán közlekedőkre.

Drávavásárhely, nagyk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 2956 horvát és magyar lak.; postahivatal; u. t. Csáktornya. Róm. kat. templomának szentélye csúcsíves; régi sírkövek vannak benne.

Drávavidéki nyelvjárások, azok a magyar nyelvjárások, melyek a Dráva mellékén Baranyában és Somogy vármegye déli részén divatoznak. A baranyait alsódrávainak nevezzük (Ny.-i fele az úgynevezett ormánysági tájszólás), a somogyit pedig felsődrávainak. Hozzájuk csatlakozik a szlavoniai magyar nyelvjárás Eszék mellett néhány faluban s másfelől a sárközi nyelvjárás (Szegszárd, Tolna és Baja közt).

Drávavölgyi h. é. vasút, Kiskőszegtől Siklósig terjed s a Máv.-hoz Baranyavár-Pélmonostoron csatlakozik. Két vontató vágánya van. A Siklóstól Középrigóczig tervezett új vonala által a Pécs—barcsi vasúttal csatlakozást fog nyerni. Megnyílt 1910 júl. 31. Üzleti hossza 56·6 km. Építési tőkéje 5.801,000 K. Síkpálya. A Máv. üzemében van.

Draveczky-*család (draveczi).* Csehországból eredő ősrégi család, melynek törzse az 1334. élt *Skop János* volt. Ennek a fiától *Bogiszlávtól* származó *Szaniszló,* másként *Tluk* nevű unokája leszármazottai telepítették át a családot Magyarországba. Tluk Szaniszló unokája *tesinoveci Tluk Menyhért* a mohácsi vész után mint a német segédcsapatok parancsnoka Magyarországba jött, s itt érdemeiért I. Ferdinándtól több szepesvármegyei falura, így Draveczre is adományt kapott 1543. A család tagjai közül kiválóbb szerepet játszott *László,* aki az osztrák örökösödési háborúban mint ezredes tüntette ki magát, így 1745. a sziléziai csatatéren. Fia *Gábor* szintén a katonai pályára lépett s mint alezredes 1779. a magyar báróságot szerezte meg. A család jelenleg is virágzik, de bárói ága már kihalt. V. ö. *Nagy* Iván, Családtörténeti értesítő (1899, 193—196. l.); *Makay* Dezső, A dráveczi és vinnai D.-család (Turul 1900, 75. és 136. l.)

Dravida, Kelet-India nem árja eredetű törzseinek neve. *Müller* szerint a D.-k valaha egész Elő-Indiát birták a Comorin-foktól egész a Himalaja-hegységig, sőt az Indus folyamon túl is Beludzsisztánig. A bevándorló árjáktól szorongattatva, az előindiai félsziget délibb részére, az ú. n. Dekkán félszigetre szorultak, ahol manapság is laknak. Fajrokonaik a *bráhuik* Beludzsisztánban. Különben Bengáliában is még nagy számmal vannak D.-k. Vándorlásuk kezdete az árjáknak a Pendzsáb (Öt-folyóköz) vidékére való betörésével esik egybe, körülbelül Kr. e. 2000-ik esztendőre tehető. A két népelem kemény tusát vívhatott, míg végre is a küzdelem a D.-k leigázásával végződött. Jóllehet az ősi árja szokás szerint Elő-India lakosai a kasztok szerint elkülönülve éltek, a hosszú idő alatt a hódító árják és meghódított D.-k között mégis vérkeveredés volt, aminek következtében ma már sem az árják, sem a D.-k nem tisztavérüek. A D.-k etnológiai tekintetben, de kulturafejlettség szerint is, három teljesen különálló néptörzsre oszlanak, ú. m.: a *munda*- v. vindtria (l. o.) törzsre, a szorosabb értelemben vett D.-ra és a Cejlon szigetén lakó szinghalákra. Az első csoportba tartoznak a szantalok és elágazó rokonaik a Csota-Nagpur és Kalkuttamelléki hegységekben, továbbá Gangestől Baitarni-ig eső területen. A második csoport, a tulajdonképeni D.-k, nyelvileg is különböző 10 törzsre oszlanak. 1. Telugu a Koromandel partoktól Madrasig levő területen közel 20 milliónyi néppel. Ősi műveltség, a Kr. e. XII. sz. terjedő irodalom; 2. a kanadi-k (mintegy 8 millió) Ny.-ra, Kanára és Maiszszurban; 3. a Malajalam-ok az egész Malabar partokon és Tuluva vidékén; 4. a Kanadiktól Ny.-ra eső Tuluva-k, alig 1 milliónyi nép Mangalur mellékén; 5. Tamil-ok, 13 milliónyi nép India déli csúcsában Madrasig. Az 1—5. csoport agglutináló nyelve egymástól különbözik, saját, bár szanszkriton alapuló írása van. 6. csoport a Nilgiri vidékén lakó todá-k; 7. gondá-k a Vindhyas-hegységben; 8. az orae-k és radzsamal koth-ák a nagpuri hegységben; 9. a khand-ok, Ghat völgyeiben; 10. brahui-k Beludzsisztánban. Végül a singhales-ek, mint a D.-k hindu-vadda vérkeveréke. A 6—10. csoportnak irodalmi nyelve az előbbiekkel szemben jelentéktelen. Fajilag legtisztább a todá-k pásztor népe. Erős, magas faj. Római orr, tüzes szem, dús fekete-fürtös haj. A vedda keverék gyenge testalkatu, a gondák és khandok vastag ajkuak, bőrük sötétbarna, csaknem fekete. Ethnikai jellemzésük a nagy műveltségi különbségek miatt lehetetlen. Részletesen l. az egyes csoportok szerint.

Dravida-nyelvek, Keletindia déli részén élő ragozó (agglutináló) nyelvek, általában sok tekintetben hasonlók a mi urál-altaji nyelveinkhez, a nélkül, hogy ezekkel egyeredetüek volnának. A ragozás és szóképzés ott is rendesen csak a szóhoz járuló ragok és képzők segítségével történik. Ide tartoznak: a *tamul* v. tamil, melynek leggazdagabb irodalma van, Madrastól Kelet-India déli csúcsáig és Cejlon-sziget É.-i részén; a *kanárai* Kanárában és Maisszurban; a *telugu* v. telinga a Koromandel-parton Haiderabadban és Maisszur egy részében; a *malabári* v. malajalam Malabár partvidékén stb. Összesen mintegy 75 millió ember beszél e nyelveken.

Dravit (ásv.), magnéziumban gazdag barna szinü turmalin, lelőhelye Dobrowa Karintiában.

Drawback (ang., ejtsd: drábek) a. m. vámvisszatérités. Ha elvámolás alá tartozó nyersanyagok feldolgozás után újból kivitetnek az országból, a vám lefizetését bizonyító eredeti vámjegyzék felmutatása ellenében a lerótt vámdijat visszafizetik. Ez a vámvisszatérités a D. Angliában néhány árúnál biztositva van a D. kifizetése abban az esetben is, ha a behozatali vám lefizetése nem igazoltatik és igy *kiviteli jutalomként* (l. o.) fizetik ki a D.-et abban az esetben, ha behozatali vámmal sujtott, de a belföldön gyártott, meg nem vámolt cikket exportálnak.

Drawing-room (angol, ejtsd: dráingrum), rövidítése a withdrawing-roomnak, szoba, melybe pl. az ebédlőből visszavonulunk, társalgó-szoba.

Drayton (ejtsd: drétn), *Michael*, angol költő, szül. Hartshillben 1563., megh. 1631. Első müve Harmony of Church (1591); ezt követte pásztorkölteménye The Shepherd's Garland (1593); Ovidot utánozza England's Heroical Epistles-ben (1597). A polgárháborút irja le The barons' wars (1596); Poly-Olbion (1613) cimű tanköltemény Angliát. Lirai költeményei közt leghiresebb a Ballad of Agincourt. Válogatott műveit kiadta Morley (London 1878) és Bullen (1883). V. ö. *Elton*, Introduction to D. (Manchester 1895).

Drayton in Hales (ejtsd: drétn in helsz), város Angliában, l. *Market-Drayton*.

Dražica, adók. Belovár-Körös vm. grubišnopoljei j.-ban, (1900) 751 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Grdjevac.

Dražice, adók. Modrus-Fiume vm. sušaki j.-ban, (1900) 834 horvát-szerb lak., u. p. Čavle, u. t. Sušak.

Dreadnought (ang., ejtsd: drédnat, a. m. ne félj semmit), a modern óriási vérteshajók, az 1906. vizrebocsátott hasonnevű angol csatahajó után. A D.-tipus 1906 óta Angliában és másutt is többféle javitáson, változáson ment át, úgy hogy a különféle D.-ok közös jellemző tulajdonságai már csak a nagykaliberű ágyúk nagy számában (az előbbi 4 helyett 10—12), a nagy sebességben (21—22 tengeri mérföld) és az igen nagy súlyban, tehát dimenziókban (18,000—30,000 tonna) állanak. L. *Csatahajók*.

Drebbel, *Cornelis van*, hollandi fizikus és kémikus, szül. Alkmarban 1572., megh. Londonban 1634. Mechanikai és optikai kisérletei által olyan hiressé lett, hogy II. Ferdinánd császár fiainak nevelését reája bizta. Később I. Jakab angol király udvarában élt. D. találta fel a kárminfesték készitését a cochenilleből és ónsóoldatból. De natura elementorum (Hamburg 1621) c. művében a hőmérő feltalálását akarja magának tulajdonitani, noha ehhez semmi joga sincs.

Dreber *(Franz-D.)*, *Heinrich*, német festő, szül. Drezdában 1822 jan. 9., megh. 1875 aug. 3. A drezdai művészeti akadémián, majd Richter Ludwignál tanult. 1834-ben Rómába ment és ezentúl főleg a Campagnát és a Róma körüli hegyeket festette heroikusan stilizáló módon, antik alakokkal élénkitve. Jellemző művei vannak a berlini, drezdai, lipcsei és müncheni képtárakban.

Drechsler, *Gustav*, német mezőgazda, szül. Clausthalban 1833 jún. 18., megh. Greifswaldban 1890 okt. 14. Göttingenben mezőgazdasági intézetet alapitott, melynek tanára s utóbb igazgatója volt. Különösen a földművelés- és mezőgazdasági üzemtannal foglalkozott. Művei: Statik des Landbaues (Göttingen 1869); Der Landwirthschaftliche Pachtvertrag (Halle 1871, 2 kötet); Die Entschädigungsberechnung expropriierter Grundstücke (Göttingen 1873); Steigerung des Reinertrags durch den Getreidebau (u. o. 1882); Wirtschaftssystem Lupitz (u. o. 1883); Über Düngungsversuche (u. o. 1884); Henneberggel együtt ő adja ki a Journal für Landwirtschaft c. lapot.

Drecht, kis folyó Hollandiában, l. *Amstel*.

Dreco *(Drekon, Dreko)*, Magyarország ókori vizrajzában előforduló folyamnév, melyet hol a Temessel, hol a Marossal azonositanak.

Dreelit (ásv.), sok mészszulfátot tartalmazó sulypát (barit), állitólag romboéderes alakokban, Franciaország Beaujeu bányáiból.

Drégely *Gábor*, mérnök és iró, szül. 1883 nov. 24. Budapesten. Tanulmányai elvégeztével a főváros szolgálatába állt s jelenleg kerületi mérnök. Első regénye *Lelkek* cimen 1903. jelent meg. *A szerencse fia* c. szinműve 1908. került szinre Budapesten a Magyar Szinházban; könyvalakban is megjelent.

Drégelypalánk, kisk. Hont vm. ipolysági j.-ban, (1910) 1627 magyar lak., hitelszövetkezettel, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, postatakarékpénztárral. D.-tól délre, 444 m. magas hegycsúcson *Drégelyvár* csekély romjai látszanak. Már a XIV. sz.-ban többször van emlitve mint *Castrum Dragul* vagy *Dragol*. 1438-ban Albert király az őt megkoronázó Palóczi György esztergomi érseknek adományozta. A török-világ idején országos fontosságuvá lett. Miután a török Váczot, Esztergomot és Nógrádot kézrekeritette, az 1546: XLIV. t.-c. a végvárrá lett D.-nak országos költségen való megerősitését rendelte el. 1552 júl.-ban Ali budai basa támadja meg a *Szondy* Györgytől (l. o.) vitézül védett várat. Néhány napi ostrom után el is foglalta a rommá lett várat, melynek omladékai közül Szondy kirohanván, dicső halállal végezte életét. Kölcsey, Arany, Czuczor és Erdélyi énekelték meg a dicső férfiu tetteit. Hőke Lajos szerint Drégely ezen ostroma idejéből két szóhagyomány maradt fenn a nép közt. Egyik, hogy Szondy a várba szorult nőket és leányokat egy alagúton szöktette ki a várból, mely alagút vagyis árok, bár a vártól kissé távol, maig *Leányárok*-nak neveztetik. A másik, hogy egy nagy-oroszi varga megfelelő jutalomért ajánlkozott Ali basának, hogy megmutatja, miként juthat könnyü szerrel a vár birtokába. A basa megigérte, hogy annyi aranyat ad neki, a mennyi a bőribe fér. A vár bevétele után a varga jelentkezett a jutalomért, mire a basa lefejtette a varga bőrét, megrakta aranynyal, ezt mondván a nyúzott embernek: ilyen jutalmat érdemel az áruló! 1552-től a törököké volt a vár egész 1593-ig, a mikor Tiefenbach Kristóf kassai kapitány és Pálffy Miklós a felvidéki hadakkal elfoglalván a környékbeli várakat, az itteni török őrség kiszökött a várból, mely ekként kardcsapás nélkül jutott keresztény kézre. Országos törvény intézkedett 1602., hogy Drégely vára, mint véghely, Zólyom vm., 1604., hogy Hont

várm. közmunkájával erősíttessék meg. 1604-ben önként hódolt a vár Bocskainak. A következő évben a zsitvatoroki béke értelmében visszakapta a magyar király. Erődítési munkálataihoz 1608. Trencsén,1618-tól 1647-ig Hont vármegye egy-egy járásának közmunkáját rendeli ki a törvény. Ezen idő alatt, 1626. Wallenstein, hadseregével Bethlen és a török ellen hazánkba ütvén, egész idáig hatolt, s magyar vezérei, főkép Zrinyi György ellenzése dacára, innét fordult vissza okt. 1. 1644-ben Rákóczi György, 1649. a török foglalta el, még pedig éjszakának évadján, meglepetéssel. De már 1655. és 1659. Trencsén vm. alsó járásának teszi a törvény kötelességévé a véghely fenntartását. 1663. újra a török birtokába került, de azután lerombolták. 1681-ben pedig akkép intézkedik az országgyűlés, hogy a lerombolt Drégelyvár 400 főnyi helyősége Korponára tétessék át. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején ismét vitt némi szerepet. Falainak hasznavehető kockaköveit Kondé Benedek primási jószágigazgató a XIX. sz. első éveiben gazdasági épületekhez hordatta el építő anyagul. Szondy hős halálának emlékére Simor János primás a községtől Ny.-ra emelkedő dombon 1885. díszes kápolnát építtetett, melyben Szondynak Kiss György által készített szobra s a honti nők Szondy-zászlója van elhelyezve. V. ö. *Pongrácz* Lajos, Szondy-album (új kiadás, Ipolyság 1886); *Höke* Lajos, Drégely-Palánk (Vasárnapi Ujság, 1868); *Acsády* Ignác, Drégely és hőse (Századok 1887); Drégely és Palánk 1552—93. kiadja Hont vm. tört. egyes. (Korpona 1901); *Matunák* M., D. és Palánk katonai szereplése 1552—93. (Korpona 1901).

Drégelypalánki *János,* ref. lelkész, életének igen kevés mozzanata ismeretes. 1666-ban tállyai lelkész volt, a prot. lelkészek üldöztetésének idejében, az úgynevezett gyásztized alatt neki is volt része hányattatásokban és szenvedésekben, úgy, hogy sokáig, még 1682. is állás nélkül volt. 1689-ben valahol a tiszántúli egyházkerület területén, 1692. pedig Losonczon viselt lelkészi hivatalt. Munkái, melyek latin címök dacára teljesen magyar nyelvüek, a következők: 1. Conciones in Catechesim Palatinatam . . . Kassa 1667. (II. bővített kiadása Via salutis secundum Catechesim Palatinam exposita címmel Debreczen 1682). 2. Catena salutis (Az 1. számunak mindkét kiadásában melléklete). 3. Speculum mysticum. Kassa, 1668. (II. kiadása Debreczen 1682.) 4. Medicina sacra conscientiae sauciatæ. (A 3. sz. első kiadásának melléklete). 5. Praxis repudii et divortii (A 3-ik számu második kiadásának s a 6-ik számunak melléklete). 6. Praxis pietatis contracta. Debreczen 1692. Imádságok (Orationes publicæ, Ala seraphina címmel és cím nélkül is műveinek végén).

Drégelyvár, l. *Drégelypalánk.*

Dreher *Antal,* nagyiparos, szül. Bécsben 1810 jún. 7., megh. 1863 dec. 27. A világhírű osztrák sörgyártó cég alapítója, mely több (Schwechat, Micholup) mintaszerüen berendezett sörházából a világ minden részébe exportálja jeles készítményeit. A *budapest-kőbányai* sörgyárat 1862. vette át s fokról-fokra fejlesztette.

Drei Ähren (franc., *Trois-Épis),* Niedermorschweier faluhoz tartozó búcsujáró és klimatikus gyógyhely Felső-Elszász német birodalmi kerületben.

Dreiborn, porosz falu az acheni kerület schleideni j.-ban, (1910) 3095 lak. Fűrészmalommal és papirgyártással.

Dreieichenhain *(Hainv. Hain in der Dreieich),* város Starkenburg hesseni tartományban, Darmstadt és Frankfurt a. M. közt, (1905) 1701 lak., Hain kastély impozáns romjaival, amelyet a monda szerint N. Károly építtetett, aki a közeli nagy erdőben szokott vadászni.

Dreihausen, kis porosz falu a kasseli kerület Marburg járásában, kb. 1000 lak. A XV—XVII. sz.-ban e helyen vöröses-barna kőből készült, reliefszerű díszítésekkel és faragványokkal ellátott serlegek és edények, mint gyönyörű műipari cikkek, még ma is keresettek.

Dreiherrenspitz, a Venediger- (l. o.) hegycsoportnak 3505 m. magas csúcsa az Inn, Dráva és Adige közti vízválasztón. 1866-ban mászták meg először. Nevét onnan kapta, hogy a középkorban itt érintkezett Tirol grófság, Salzburg érsekség és Brixen püspökség területe.

Dreikanter (ném.) a. m. *éles kavicsok,* sajátszerű háromélű (piramisos alakú) kavicsok, melyek a különféle, rendesen kemény ásvány- vagy kőzetanyagból (kvarc, gránit, porfir, gneisz stb.) súrlódás (koptatás) útján keletkeztek. A keletkezés tekintetében az általános nézet szerint a szél és homokerozió együttes hatásának végeredményeként, míg mások a jégkorszak jellemző maradványainak tekintik. Németországban a diluviális homokban több helyről ismeretes (Drezda, Lipcse stb). Hazánkban gyakoriak. Kiválóan szép D.-ek Nógrádról a műegyetem ásv. földt. gyüjteményében láthatók. A legelső hazai éleskavicselőfordulást *Papp* Károly írta le: Éles kavicsok Magyarország hajdani pusztáin (Földt. Közl. XXIX. 1899) cím alatt. V. ö. *Berendt* G., Geschiebe-D. oder Pyramidal Geschiebe (1884); *Geinitz* F. E., Die Bildung des Kantengerölle (D., Pyramidal Geschiebe, 1886).

Dreimeilengrenze (ném.) a. m. hárommérföldes határ, l. *Parti tenger.*

Dreischusterspitze, 3162 m. magas csúcs a déltiroli Dolomitokban. Sexten felől szokás megközelíteni.

Dreissena *(Dreissensia* vagy *Dreyssena,* állat), a lemezkopoltyus lágytestüek vagy kagylók osztályába, a *Mytilidae*-családba tartozó kagylónem. L. *Vándorkagyló.*

Dreissensia (állat), l. *Vándorkagyló.*

Dreisziger *Ferenc,* pedagógus, szül. Baján (Bács vm.) 1863 okt. 30. Tanulmányait Baján végezte. 1881—1896-ig néptanító volt és e közben két évig nevelősködvén, nyelvtörténeti és pedagógiai tanulmányokat végzett. 1896-ban tanítóképző tanár Esztergomban, 1900 óta hasonló minőségben Kalocsán működik. A magyar kath. tanítók országos bizottságának és a Kath. Tanügyi tanácsnak 1898 óta titkára. Számos tankönyvet, pedagógiai, didaktikai és módszertani cikket írt a különféle folyóiratokba és szaklapokba, több egyesületi évkönyvet adott ki és szerkeszti a Néptanítás című havi folyóiratot. Tankönyvein kívül jelentékenyebb művei: *Az olvasmányok*

feldolgozásának módszere (1895); *Útmutató* az osztatlan iskolák olvasó- és tankönyveihez (1900); *Általános és részletes oktatástan* (1904); *A népiskolai történettanítás módszeréről* (1905).

Drei Zinnen, a déltiroli Dolomitok 3003 m. magas csúcsa, Landro felől szokás megközelíteni. Oldalában menedékház van, a Dreizinnenhütte (2407 m.).

Dreko v. *Drekon*, folyó, l. *Dreco*.

Drenčina, 1. adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 207 horvát-szerb lak., u. p. Petrinja, u. t. Mošćenica. — 2. *D.*, adók. Zágráb vm. sziszeki j.-ban, (1900) 515 horvát-szerb lak., u. p. Sela, u. t. Sziszek.

Drenje, adók. Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1900) 955 német, magyar és horvát-szerb lak., postaügynökség, u. t. Diakovár.

Drenkova, Berzászkához tartozó telep Krassó-Szörény vm. moldovai j.-ban, (1900) 36 lak., a Duna balpartján, azon helyen, ahol annak szorosa kezdődik, mely innen Orsováig tart. Gőzhajóállomás, posta-, távíró- és telefonállomás. A dunai gőzhajózásban nevezetes hely, mivel itt kezdődik a híres aldunai szoros. Kis vízállás idején azelőtt D.-tól kezdve Orsováig az egész hajózás szünetelt; ez a baj az aldunai szabályozás folytán megszűnt. D. vidékén jelentékeny kőszénbányák vannak a Guttmann-testvérek birtokában. D. a római uralom idején táborhely volt, középkori várának romjai között római téglák kerültek elő. A torony omladékai a Duna közelében láthatók. D. táján már a XV. sz.-ban létezett vár, melyhez a Csornaiak neve fűződik. Albert király Drankó várát a hozzátartozó kerülettel és falvakkal Csornai Mihálynak, testvérének Balázsnak, Mihály fiának, Miklósnak, valamint Bizere Miklósnak és örököseinek adományozta hű szolgálatuk fejében; az adománylevél a törökök pusztításai folytán elveszvén, a Pesten tartott országgyülés határozata folytán Hunyady János kormányzó D. várának és kerületének $^3/_4$ részét a Csornaiaknak, negyedik részét Bizereinek örökségi joggal adományozta, minek következtében az aradi káptalan a Csornaiakat D. vár birtokába beigtatta. A XVI. sz.-ban Drynko név alatt említtetik a vár. 1693 szept. 29. Thököly István, midőn a török hadsereg a Dunán felfelé nyomult, D. nevü puszta-toronynál partra szállott. A katonai határőrvidék idejében itt őrállomás volt, mely a berzászkai századhoz és az illir bánsági határezredhez tartozott. V. ö. *Pesty* Frigyes, A Szörényi bánság és Szörény vármegye története (Budapest 1878, II. k. 52—55 l.).

Drenova, 1. Fiuméhoz tartozó alközség, (1900) 1062 lak. — 2. *D.*, község Zágráb vm. szentivánzelinai j.-ban, (1900) 803 horvát-szerb lak.; u. p. Sesvete, u. t. Sveti Ivan Zelina.

Drenovac, 1. adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1900) 1018 horvát-szerb lak.; u. p. Kraljevčani, u. t. Grabovac. — 2. *D.*, adók. Lika-Korbava vm. alsólapaczi j.-ban, (1900) 208 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Srb. — 3. *D.*, adók. Lika-Korbava vm. goszpicsi j.-ban, (1900) 412 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Medak. — 4. *D. brodski*, adók. Pozsega vm. bródi járásában, (1900) 890 horvát-szerb lakossal; u. p. és u. t. Ratkovica. — 5. *D. slatinski*, adók. Verőcze vm. slatinai járásában, (1900) 534 horvát-szerb lakossal, vasúti állomás, postahivatal; u. t. Mikleus.

Drenov bok, adók. Pozsega vm. novskai j.-ban, (1900) 898 horvát-szerb lak.; u. p. Krapje, u. t. Jasenovac.

Drenovci, adók. és polit. község Szerém vm. županjei j.-ban, (1900) 2753 horvát-szerb, német és magyar lak., vasúti állomás; u. t. Vrbanja.

Drenovec, adók. Varasd vm. novi marofi j.-ban, (1900) 731 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Varaždinske-Toplice.

Drenov klanac, község Lika-Korbava vm. otocsáni j.-ban, (1900) 613 horvát-szerb lak.; u. p. Brlog štacija, u. t. Žuta lokva.

Drente, hollandi tartomány l. *Drenthe*.

Drenteljn *Romanovics Sándor*, orosz tábornok, szül. Kijevben 1820., megh. u. o. 1888 julius 27. Huzamosb ideig volt katonai attasé a berlini követségnél; az orosz-török háború kitörésekor 1877. az aktiv hadsereg hátvédének vezérévé nevezték ki. 1878-ban Mezencev tábornok meggyilkoltatása után az úgynevezett «harmadik osztály» vezetését bízták rá a cár titkos irodájában, más szóval a rendőrség élére állították. 1881-ben kijevi kormányzóvá nevezték ki.

Drenthe *(Drente)*, Hollandia legkevésbbé népes tartománya Hannover porosz tartomány és Groningen, Friesland meg Overyssel tartományok közt, 2652 km² területtel, (1910) 175,200 lak. A sok helyen, különösen K.-en mocsarakkal födött föld csakis a tartomány közepén emelkedik 13—16 m. magasságra, a honnan a kis patakok minden irányban lefolynak. A földnek azonban mintegy 13%-a szántóföld (rozsot, zabot, burgonyát és zöldséget terem) és 25%-a rét és legelő, a többi terméketlen. A marha-, sertés-, juhtenyésztésen meg méhészeten kívül sok embert foglalkoztat a turfaásás, szállítás és eladás. Az ipar csupán vászon és durvaposztó szövésére szorítkozik. Csupán két városa van: *Assen*, a székhely és *Meppel*, a legnépesebb város. A középkorban a német birodalomhoz tartozott, III. Henrik császár az utrechti püspöknek adta hűbérül. 1522-ben Geldern hercege foglalta el, de már 1536-ban kénytelen volt V. Károly császárnak átengedni.

Drepanium (növ.) a. m. sarlóbog, l. *Virágzat*.

Drepanocarpus (növ.), l. *Pterocarpus*.

Drepanon (gör. *sarló)*, több antik sarlóalakú földnyelv és helység neve. Nevezetesebbek: 1. Erődített város és kikötő Szicilia Ny.-i partján, a mai *Trapani*, melyet Hamilcar alapított Kr. e. 261. és hol a karthagóiak 249. legyőzték a P. Claudius Pulcher consultól vezényelt flottát; 241. a rómaiaké lett. — 2. Bithyniában, Kis-Ázsiában, melyet Nagy Konstantin Helenopolis néven városi rangra emelt, ma Herzek a neve.

Dresden, 1. Szászország fővárosa, l. *Drezda*. — 2. *D.*, előbb önálló város Stafford ang. countyban, jelenleg Longton (l. o.) külvárosa.

Dress (ang., ejtsd: dressz) a. m. ruha, öltözet. A sportban általában a versenyzőknek, de különösen a jockeyknak színes öltözete, amely arra szolgál, hogy verseny közben meg lehessen őket egymástól különböztetni.

Dressing case (ang., ejtsd: —kész) a. m úti nécessaire.

Dressoir (franc., ejtsd: dresszoár), régibb, egyszerübb alakú polcos állvány, nyilt pohárszék, melynek nincs ajtaja. A szekrényalakú, ajtós pohárszék (buffet) a XVI. sz.-ban váltotta föl a D.-t.

Dresszina (franc. *draisine)*, l. *Hajtány*.

Dresszura (franc.) a. m. idomítás, valakit valami ügyességre folytonos gyakoroltatással megtanítani; ellentétje az *oktatás*, amelynél az ok is megvan magyarázva, amiért a dolgot végezni kell. A D.-t főleg állatoknál alkalmazzák, l. *Idomítás*.

Drétoma (azelőtt: *Drietoma)*, kisk. Trencsén vmegye trencséni j.-ban, (1910) 1533 tót lak., postahivatallal; u. t. Kistarajos. Több községből keletkezett s birtokában a trencséni uradalom, a nyitrai püspök, a korona s a Pettykó család osztoztak; több kastély díszíti, Chorinsky grófnőnek van itt nagyobb birtoka. D. Morvaországgal élénk forgalmat tart fenn.

Dreux (ejtsd: drő), járási székhely Eure-et-Loir francia départementban, a Blaise torkolatánál, a szép D.-i erdő és vasút mellett, (1906) 9928 lak., faiskolával, bőr-, drótgyártással, vasolvasztókkal és kalapkészítéssel; gabona- és marhavásárokkal. Jelentékenyebb épületei: az 1512—37. épült érdekes városháza, amely a renaissance első jeleit mutatja; a Szt.-Péter temploma igen érdekes üvegfestményekkel, és egy régi erőd romjai, amelynek közelében 1815. Fülöp Lajos anyja az Orléans-család temetkező helyéül pompás kápolnát építtetett; e kápolnában temették el 1876. Fülöp Lajost. D. a középkorban Durocassinus pagus főhelye volt. Fülöp Ágoston 1188. megszerezte a francia koronának; az angolok 1421. elfoglalták. 1562-ben falai alatt a katolikusok és protestánsok ütköztek meg, amely ütközetben Condé hercege foglyul is esett. D. szülővárosa Rotrou költőnek (megh. 1650); a város emlékére szobrot is állított.

Drévant (ejtsd: drevañ), falu Cher francia départementban, 4 km.-nyire Saint-Amandtól, a Berry-csatorna mellett, érdekes római régiségekkel; szinházzal, vízvezetékkel stb.

Drevet (ejtsd: drövé), francia rézmetsző-család, mely a XVIII. sz.-ban vezető szerepet játszott a Párisban nagyon virágzó rézmetszés terén. Kiváló tagjai: *D. Pierre* (1663—1738), Audran Germain és Gérard tanítványa, Nanteuil követője, ki különösen Rigaud és Largillière festményei után készített arcképmetszeteiben csodálatra méltó festői hatásokat ért el. — Fia, *D. Pierre Imbert* (1697—1739), tovább fejlesztette atyja művészetét és egyes metszetei, pl. Bossuet képmása, Rigaud festménye után, Lecouvreur Adrienneé Coypel után, a francia grafika csodált remekei. Nyomdokait követte unokaöccse, *D. Claude* (1710—82) is. V. ö. *Didot*, Les D. (Paris 1876).

Drevjánok, *drevljek*, régi szláv nép, a polabok (l. o.) egyik ága. Etymonjuk szerint favágók, erdőlakók lehettek a mostani volhyniai kormányzóságban és Hannover területén a Jetza balpartján lévő Drawehon hegység tőlük vette nevét; sokat verekedtek az oroszokkal s 945. megölték Igor nagyherceget Iszkorosz városban, amiért Igor neje, Olga, a várost lerombolttatta.

Drewenz, 238 km. hosszú jobboldali mellékfolyója a Visztulának; a hohensteini fensíkon, K.-Poroszországban ered, átfolyik a Mühlen-, azután a 11 km. hosszú D.-tón, Strasburg alatt egy ideig határul szolgál Porosz- és Lengyelország közt; 7 km.-nyire torkolatától ismét porosz területre lép és Thorn fölött Zlottorienél torkollik. 150 km.-nyi hosszuságban tutajozható. A D.-tavon át az Elbing-Oberlandi csatornával van összeköttetésben.

Drews, 1. *Artur*, német filozófus, szül. 1865 nov. 1. Utersenben, most a filozófia tanára a karlsruhei műegyetemen. Igen termékeny író, ki főleg Ed. v. Hartmann nyomdokába lép; ennek a filozófusnak szentelt két igen tanulságos könyvet: Ed. v. Hartmanns phil. System (1902, 2 kiad. 1905); Das Lebenswerk Ed. v. Hartmann (1907). Főbb műve: Die Religion als Selbstbewusstsein Gottes (1906). Hasonló irányú: Der Monismus (1908, 2 köt.). Ujabb időben nagy feltünést és vitát keltett Die Christusmythe (1909, 4. kiad. 1911) c. műve, melyben Krisztus tört. valóságát támadja; hasonló irányú: Die Petruslegende (1909).

2. *D., Paul*, protestáns teológus, szül. Eibenstockban (Szászország) 1858 máj. 8. 1883-ban burkaui (Lausitz), 1889. drezdai lelkész, 1894. jénai rk., 1901. giesseni r. s 1908-tól hallei r. teológiai tanár. Főbb munkái: Willibald Pirkheimers Stellung zur Reformation (Leipzig 1887); Humanismus und Reformation (u. o. 1887); Petrus Canisius (Halle 1892); Zur Entstehungsgeschichte des Kanons in der röm. Messe (Tübingen 1902); Disputationen Dr. M. Luthers in den Jahren 1535—1545 in Wittenberg gehalten (1895—1896).

Dreyer, *Max*, német író, szül. Rostockban 1862 szept. 25. Előbb segédtanár volt Malchinban, Majna-Frankfurtban, s 1888—98-ig a Tägliche Rundschau szerkesztője lett Berlinben. Elbeszéléseinél nagyobb sikere volt drámáinak: Drei (1892); Winterschlaf (1895); Hans (1898); Der Probekandidat (1899); Der Sieger (1901); és vígjátékainak: Eine (1896); In Behandlung (1897); Grossmama (1897) és Das Thal des Lebens (1892) c. történeti vígjátéknak, melyet német szinpadokon a választó-fejedelem karrikaturája miatt el is tiltották, de berlini szinészek 1903 ápr. nálunk a Vígszinházban a Probekandidattal együtt nagy sikerrel adtak. Magyarul adták: Die Siebzehnjährigen (1905) című drámáját is. Legújabb művei: Venus Amathusia (1906, három jelenet); Die Hochzeitsfackel (1907, bohózat); Peter Ohm (1908, regény); Des Pfarrers Tochter von Streladorf (1909, dráma); Strand (1909, elb.); Auf eigener Erde (1911, regény); Der listige Knabe (1911, dráma).

Dreyfus (ejtsd: drefüss), 1. *Abraham*, francia hirlapíró és drámaíró, szül. Párisban 1847 jún. 20. Ugy hirlapi cikkeiben, mint jobbára egyfelvonásos vígjátékaiban kedves humorával tűnt ki. Ez utóbbiakat Jouons la comédie c. (1887) adta ki kötetben; a legjobbak: Un monsieur en habit noir (1872); Petites annonces (1878); La gifle (1880); L'institution Sainte-Catherine című vígjátékát *Váradi* Antal *A vén leányok* c. alatt 4 felv. vígjátékká dolgozta át és ezt a darabot, 2 felvonásba összevonva, 1891. *A kecskebánki fürdőn* címmel a Nemzeti Szinházban is játszották.

2. *D., Alfred,* francia tüzértiszt, szül. Mühlhausenben (Elszász) 1859 okt. 9. zsidó szülőktől. A francia hadseregbe lépve, a tüzérszázadosi rangig jutott, amikor 1894 dec. azon vád alapján, hogy fontos katonai okmányokat idegen hatalmak kezére juttatott, a katonai bíróság őt mint árulót lefokozásra és örökös deportációra ítélte. A lefokozást a párisi École militaire udvarán hajtották végre s azután D.-t, ki állhatatosan hangoztatta ártatlanságát, a Cayenne mellett fekvő Ördög-szigetre szállították. Rokonai és barátai azonban nem nyugodtak bele ezen igazságtalan és borzasztó itéletbe, hanem mindent megmozgattak D. pörének felülvizsgálására. Legtöbbet lendített a szerencsétlen D. sorsán Zola híres «J'accuse» kezdetű nyilt levele Faure elnökhöz (1897 jan. 12.), melyben D. biráit gyilkossággal vádolta. Bár Zolát két izben is elítélték e fellépése miatt s a katonai és antiszemita párt mindent elkövetett, hogy a D.-ügy végleg eltemettessék, a közvélemény oly hangosan követelte a D.-per revizióját, hogy sok kormány- és hadügyminiszterválság után az ügy a semmitőszék elé került, mely a haditörvényszéknek D. ellen hozott itéletét megsemmisítette és a pört a rennesi hadbíróság elé utalta (1899 jún. 3.). D.-t tehát 52 hónapi kinos fogság után hazaszállították és a rennesi hadbíróság elé állították. Az elfogult birák, bár a D. elleni vádak mind hamisaknak bizonyultak, újból elítélték D.-t; mégis az enyhítő körülmények tekintetbe vételével csak lefokozásra és 10 évi várfogságra. Ez igazságtalan ítélet újból oly vihart támasztott, hogy Loubet elnök megkegyelmezett D.-nak (1899 szept. 21.). D. és hívei azonban nem elégedtek meg e kegyelmi ténnyel, amely nem tisztázta D. ártatlanságát. Hosszas utánjárásuk után 1903 dec. az igazságügyminiszter megengedte a pör revizióját. A semmitőszék ezután másfélévig foglalkozott a pörrel és 1906 júl. 12. kimondotta végső és megdönthetetlen itéletét, amellyel a rennesi hadbíróság itéletét tévesnek és igazságtalannak nyilvánította s ezzel D. ártatlanságát is kimondotta. Ezután egy törvényjavaslattal D.-t mint őrnagyot visszahelyezték a francia hadseregbe, Fallières elnök pedig a becsületrenddel tüntette ki. D. a vincennesi tüzérigazgatóságnál meg is kezdte szolgálatát, de mivel kívánsága szerint nem léptették elő alezredessé, 1907. végleg megvált a katonai szolgálattól. D. neve utoljára akkor szerepelt, amikor Zola hamvainak a Panthéonba való átvitelekor egy Gregori nevű fanatikus nacionalista merényletet követett el ellene; D. azonban csak könnyebben sebesült meg (1908 jún. 4.). V. ö. D. saját feljegyzéseit: Cinq années de ma vie (Paris 1901); *Marin,* Histoire de l'affaire D. (u. o. 1898); *Steevens,* The tragedy of D. (London 1899); *Zola,* L'affaire D. (Paris 1901); *Mittelstädt,* Die Affäre D. (Berlin 1899). Legkimerítőbb munka: *Reinach,* Histoire de l'affaire D. (6 köt., Paris 1901—08).

3. *D., Camille Ferdinand,* francia író és politikus, szül. Párisban 1851 aug. 19. Köztársasági hírlapíró lett, előbb a vidéken, majd Párisban, egy ideig hivatalt is vállalt a pénzügyminisztériumban, később a Lanterne-hez került és 1884. a La Nation címü radikális lapot alapította. A képviselőházba két izben is beválasztották (1885. és 1889.) szélsőbalpárti programm alapján. 1898-ban az antiszemita Drumonttal párbaja volt, mivel ez utóbbi családjáról sértően nyilatkozott. Több önálló munkát is írt: Les budgets de l'Europe (1882); L'évolution des mondes et des sociétés (1888); L'arbitrage international (1892); A la côte d'ivoire (1900); L'assistance sous la seconde République 1848—51 (Paris 1908). Az 1886—1903-ig megjelent Grande encyclopédie egyik kiadója és főtitkára is volt.

Dreyfus-Brisac, *Paul Edmond,* franc. író, szül. Strassburgban 1850 nov. 26. Az 1870-iki háború után, melyben maga is megsebesült, beutazta Németországot, ahol különösen a felsőbb oktatást és szellemi életet tanulmányozta. Visszatérése után Ricard miniszter titkárának fogadta. 1881 elején megindította a Revue internationale de l'enseignement c. tanügyi folyóiratot, mely hazai tanügyi viszonyainkról is szokott időszaki jelentéseket hozni. Egyéb művei: L'université de Bonn et l'enseignement supérieur en Allemagne (1879); L'éducation nouvelle (I. 1882., II. 1888); L'Enseignement en France et à l'Étranger (1889); De l'obligation et des commissions scolaires (1889) stb.

Dreyfus-per vagy *Dreyfus-ügy,* l. *Dreyfus,* 2.

Dreyschock, *Alexander,* cseh zongoraművész, szül. Zackban, Csehországban 1818 okt. 15., megh. Velencében 1869 ápr. 3. Már nyolc éves korában nyilvános hangversenyekben lépett fel. 1838-ban művészeti célú utazást tett Orosz- és Németországban, 1842. Belgium, Angol- és Franciaország fővárosaiban adott hangversenyeket, később beutazta Hollandiát, Ausztriát, Magyarországot, mindenütt sikert aratván. Mintegy 90 csillogó, hatásos, de nem mélyebb tartalmú darabot írt. — Testvéröccse *D. Raimund,* hegedűművész, u. o. szül. 1824 aug. 30., megh. Lipcsében 1869 febr. 6., mint a Gewandhaus hangversenymestere. Ennek fia *D. Felix,* szül. Lipcsében 1860 dec. 27., megh. Berlinben 1906 aug. 1., kitűnő zongoratanár volt és zeneszerző, Ehrlich Heinrich tanítványa.

Dreyse, *Nikolaus von,* német technikus és iparos, a gyujtótűs-puska feltalálója, szül. Sömmerdaban (Thüringia) 1787 nov. 20., meghalt u. o. 1867 dec. 9. Atyjánál tanulta meg a lakatos mesterséget, aztán Németország több városában, majd Párisban dolgozott. Később szülővárosában telepedett le és sokat foglalkozott a kézi lőfegyverek tökéletesítésével. Igy találta fel 1831. a gyujtótűs fegyvert, melyet később hátultöltővé alakítottak át. Miután a porosz hadsereg ezt a fegyvert 1841. elfogadta, D. a kormány pénzbeli segítségével nagy fegyver- és fegyverhez való szergyárat alapított Sömmerdaban. 1846-ban bizottsági tanácsossá, 1854. titkos bizottsági tanácsossá nevezték ki, 1864. nemességet kapott. Később D. még több javítást tett a fegyvereken. V. ö. Nikolaus von D. und die Geschichte des Zündnadelgewehrs (Berlin 1860). 1909 nov. 20-án leplezték le emlékszobrát. szülővárosában. — Fia, *Franz,* szül. 1822., megh. 1894., atyja halála után átvette az üzletet; 1870 a fegyvergyárat gépgyárral nagyobbította.

Dreyssena (állat), l. *Vándorkagyló.*

Drezda *(Dresden).* 1. *Kerületi kapitányság,* a Szász királyságnak közepén, az Elbe mindkét partján 4336 km² területtel, (1910) 1.349,030 lak. D.-i nagyobb fele felföld, amely az Érchegység ÉK.-i nyúlványaiból, az elbei homokkőhegységből vagyis szász Svájcból és a lausitzi hegységből áll; É.-i kisebb fele alföld. Az Elbe itt veszi fel balról a Bielát, Gottleubát, Müglitzet és Döllnitzet, jobbról pedig a Wesenitzet, Lachsbachot és Priesnitzet. 45%-a a területnek szántóföld és gyümölcsös. Nagyon virágzó az ipar, főképen a csokoládé-, a malomipar, a fatárgyak-, szalmakalap-, a virág-, az agyagárú-, porcellánkészítés, bőr-, papir-, vas-, gép-, dohánygyártás, a szövő- és kémiai ipar. A kapitányság a következő járásokra oszlik: Drezda (67 km²), Dippoldiswalde (652 km²), Dresden-Altstadt (235 km²), Dresden-Neustadt (343 km²), Freiberg (654 km²), Grossenhain (796 km²), Meissen (683 km²) és Pirna (906 km²).

2. *D.* (l. *a mellékelt térképet), Szászország fő- és székvárosa* az ívalakban húzódó Elbe mindkét partján, gyönyörű völgyben, több vasút összetalálkozásánál, a tenger szine fölött 105·5 m. magasan terül el. Festői szép vidékét (Herder szerint a német Firenze) nyaralókkal sűrűn beépített erdős hegyek és magaslatok teszik változatossá. Területe és népessége a környékbeli falvak bekebelezése következtében megkétszereződött s 6755·6 ha. területén (1910) 546,882 lakos él.

Természeti viszonyok. Topográfia. D. az Elbe balpartján elterülő *Altstadt* és ennek külvárosaiból, továbbá az Elbe jobbpartján fekvő s az 1686-iki tűzvész után újra fölépített *Neustadt* és ennek külvárosaiból áll. A kettőt öt híd köti össze; ezek közül legszebb a 350 m. hosszú és 18 m. széles, a régi híd helyén 1907—1910-ig 5 millió márka költséggel újjáépített Frigyes Ágost híd; azután a vasúti híd, a Karola királynőről elnevezett híd; az 1852. befejezett Mária-híd, amely 12 íven nyugszik és vasúti hídul is szolgál; az Albert-híd, amelyet Manck mérnök épített és 4, a vízben álló pilléren nyugszik; ez Pirna külvárost köti össze a Neustadttal. A jobbparton az Elbe völgye szélesebb, ellenben a balparton a magaslatok a város tőszomszédságában emelkednek és lejtőiket a villáknak hosszú sora és számos festői fekvésű falu lepi el. D. terekben, nyilvános kertekben és sétahelyekben gazdag. Szabad tereinek száma 41 (a Freibergi-, a Pirnaer-, a Schlossplatz, az Altmarkt, Neumarkt, a Bismarck-, Moltke-, a Post-, Stübelplatz, Kaiser Wilhelm-, Albert- és Karolaplatz stb.); nyilvános kertek a királyi ú. n. Grosser Garten, a Zoologischer és Botanischer Garten stb., az Altstadti régi erődítmények helyén a Ringstrasse, továbbá a Johannes-, Friedrichs-, Maximilians- stb. alléek húzódnak el. A kiválóbb épületek: az Elbe balpartján, a régi híd tőszomszédságában van a Brühl-féle palota és mellette a Brühl-féle terrasz, amelyet 1738. Brühl gróf, III. Ágost mindenható minisztere alapított; a Schlossplatzról 41 széles lépcső vezet oda, amelyeket 4 homokkőből készült allegorikus csoport (az éj, a reggel, dél és este), Schilling műve ékesít; a város felől a művészetek akadémiája és a kiállítási épület határolja, mellette van a kat. udvari templom, amelyet 1737—56-ig az olasz Chiaveri tervei szerint építettek, a homlokzatán 64 szentnek szobrával, Mengs Rafael egykorú híres oltárképével és a sekrestye alatt a királyi család kriptájával. A templom mellett van a Frölich és Dunger tervei alapján 1890—1902-ig tiszta német renaissance stílusban gyönyörűen restaurált királyi kastély, 1534. megkezdett és a XVIII. sz. elején tetemesen kibővített 1300 lépés kerületű épület, amely két udvart zár körül; az udvari templom felőli homlokzatán az úgynevezett Grünes Thor fölött 110 m. magas torony emelkedik; a Georgen-kapun kívül csinos renaissance oszlopok állanak. A királyi kastélytól ÉNy.-ra van a szinház-tér és ezen az új udvari szinház, pompás renaissance épület, amely 1869. leégett, de 1878. Semper Gottfried tervei szerint újra fölépítették. Az 1848—1854-ig szintén Semper tervei szerint épült Uj Muzeumot Rietschel és Höhnel szobrai (Raffael, Michelangelo, Giotto, Holbein stb.) ékesítik. A muzeum a már egy századnál tovább hiányzó befejezése a Zwingernek, amelyet Pöppelmann, II. Ágost műépítője tervezett s amelyet 1711—22-ig építettek, de be nem fejeztek. A Zwinger hat, galleriák által egybekötött pavillonból áll és 117 m. hosszú, 107 m. széles. Egyes részeiben a rokokó izlés nyilvánul, de egészben a barokkizlés egyik legszebb épületének tartják. A Zsófia-templom a XIII. és XIV. sz.-ból való gót épület. A királyi kastély és a Neumarkt között van a Museum Johanneum s az állami levéltár. A Neumarkton áll a boldogságos Szűzről elnevezett templom a XVIII. sz.-ból, magas kupolával. Egyéb jelentékenyebb épületek még az Altstadtban a fő-őrség hat ióni oszlopon nyugvó előcsarnokkal és a Saxonia és Mars szobrokkal, az orvosi akadémia, az országház és a városháza. A Neustadt kiválóbb épületei: a japáni palota, amelyet 1715. Flemming gróf építtetett és később II. Ágost megvett, s amelyben most gyüjteményeket őriznek; az Albert-szinház, Menzel és Henze által készített szobrokkal és sgraffito képekkel, az országháza és városháza, végre a városi kórházul szolgáló Marcolini-féle palota, amelyben 1813. Napoleon lakott. A legújabb középületek közül még említésre méltók az Albertstadt kat. temploma, a városi gőzfürdő és takarékpénztár, a palotatéri hatalmas tornyú állomás, az iparművészeti iskola, a gázgyár, új vágóhíd, több középiskola stb. Kiválóbb műemlékek: a szinháztéren János király lovasszobra 3 m. magas alapzaton Schillingtől; a muzeum előtti ültetvények közt Weber szobra, Rietschel mintázata; a Neumarkton II. Frigyes Ágost szobra Hähneltől és az 1885. készült Luther-emlék; a Brühl-féle terraszszon a Rietschel-emlék, egy oszlop a mester mellszobrával; a Neustädter piacon II. Ágost lovasszobra Wiedemanntól; a Weisseritz melletti ültetvények közt Antal királynak óriási mellszobra; a Brühl-féle terrasszon Semper műépítő bronz emléke Schillingtől 1892-ből, a királyi palota és Zwinger között a 15 m. magas Wettin-oszlop; az Albert király emlék a főpályaudvar előtt, Baumbach műve; a szinháztéren György király szobra Wrbától s végre Löbtau külvárosban a Crispi-szobor (Rutelli műve). Említésre érdemesek még a nagyszerű közkutak; a Marcolini-féle palota

DREZDA (DRESDEN.)

RÉVAI-LEXIKON.

RÉVAI-KARTOGRÁFIA.

parkjában a híres Neptun-csoport Mattielli tervezete szerint; a nimfák kútja a Moltke-téren, Brossmann tervei szerint a Stübel emlékkút; végül a Zsófia-templom mellett a György-kút.

D. élénk szellemi életéről gazdag műgyüjteményei tesznek tanuságot. A «rokokó hazája» nevet, mellyel e várost illetik, különösen II. Ágost korában szerezte meg. A jelen században pedig Rietschel, Schilling és Hähnel ébresztették a művészetet és első sorban a szobrászatot új életre. A műgyüjtemények között első helyen áll a képtár (Gemäldegalerie) a muzeum épületében. E képgyüjtemény keletkezését első sorban II. Ágost királynak (1733—63) köszönheti, aki az Estei Ferenc birtokában levő 100 képnek megvásárlásával elsőrangú ilynemű gyüjteménynyé tette. Jelenleg mintegy 2500 képet tartalmaz. A legkiválóbbak: Raffael sixtusi Madonnája; Tizian (A garas) Palma Vecchio (a nyugvó Venus); Paolo Veronese szentek életét ábrázoló képei; Correggio Madonnája és Szt. Györgye; Guido Reni Semiramisa, Caravaggio hamis játékosa; Jan van Eyck kis oltára; a Dürer-féle Krisztuskép; Rembrandtól Saskia arcképe; ifj. Holbein Madonnája; Claude Lorrain néhány tájképe stb. Ugyancsak a muzeumban van elhelyezve a rézmetszetek és rajzok gyüjteménye, amely 400,000 darabnál többet foglal magában; a legkiválóbb darabok üveg alatt láthatók. A gipszöntvények gyüjteménye, amelynek alapját a Mengs Rafael gyüjteménye vetette meg és amely a legkiválóbb görög műemlékek másolatait foglalja magában, továbbá a Rietschel-muzeum és az antik tárgyak gyüjteménye az Albertinumban van elhelyezve. Az ú. n. Grünes Gewölbe a királyi kastélyban kisebb műremekeket (különösen a kései renaissance és a rokokó korszakból), a XVI. és XVII. sz.-beli német ötvösség készítményeit, limogesi emaillokat, kristály- és elefántcsont-tárgyakat stb. tartalmaz és Európa ilynemü gyüjteményei között egyike a leggazdagabbaknak. A lengyel rendek megbízásából Mária magyar királyné (Nagy Lajos leánya) számára készült, de utóbb Hedvig hercegnőnek ajándékozott serleget is itt őrzik. A Museum Johanneumban van a történelmi muzeum, művészileg vagy történelmileg nevezetes fegyverzeteknek, fegyvereknek, házi szereknek, ruháknak stb. gyüjteménye, továbbá a fegyvergyüjtemény és a porcellán-megedénygyüjtemény. Említést érdemelnek ezenkívül: a királyi nyilvános könyvtár a japáni palotában (4—500,000 kötet, 20,000 térkép, 3000 kézirat és 2000 incunabulum), a zoológiai muzeum, az ásványgyüjtemény (mindkettő a Zwingerben), a fizikai és matematikai szalon stb. D.-nak jelenleg 4 szinháza van: a kir. operaház a szinháztéren, melyet jelenleg 2 millió márka költséggel teljesen átépítenek, a kir. szinház Neustadtban, a központi szinház a Weisenhausstrassén és a székesfővárosi szinház a Circus-utcában. Iskolái közül a legkiválóbbak: az 1828. alapított szász királyi technikai főiskola (1910-ben 1043 hallgatóval), az állatorvosi iskola (1910-ben 227 hallgató), a siketnémák intézete, a vakok iskolája, a műipariskola, 17 nyilvános középiskola, a képzőművészetek akadémiája, a zenei főiskola, 3 katonai iskola, 5 tanító- és tanítónőképző, 86 nyilvános-, 12 magán-népiskola stb. Egyéb közművelődési egyesületek: a szász régészeti, a D.-i történelmi társulat, az Isis (természettudományi társulat), a földrajzi, az irodalmi, az orvosi stb. egyesület. Köz- és munkásjóléti intézményekben D. szintén igen gazdag s a legutóbbi években tartott kongresszusokon és kiállításokon ezek a művelt világ érdeklődését is felkeltették.

Népessége D.-nak az 1910. évi népszámlálás szerint 546,882 lélek volt s a népszaporodás 1900 óta majdnem 21%-ra tehető. Férfi 47%, nő 53%. Az 1905-iki részletes adatok szerint a lakosságból ág. ev. 462,136, r. kat. 44,079, ev. ref. 2872, zsidó 3514 és egyéb vallású 145. Házasságot kötött 1909-ben 3878 pár; született 6722 fiú, 6519 leány; meghalt: 3869 férfi és 3787 nő; egy éven alul elhalt 981 fiú és 789 leány. Foglalkozás szerint őstermelő volt: 5376 (2116 önálló) 1%, iparos és kereskedő volt: 256,310 (ebből önálló: 120,487) 50%, szolga és napszámos: 10,598 = 2·1%, katona és értelmiségi foglalkozás 55,373 = 10·8%, egyéb és ismeretlen 55,110 = 10·7%.

D. ipari és kereskedelmi élete nem oly élénk, mint a többi nagy német városoké. D. inkább tudományos, irodalmi és művészeti középpont s a kereskedelem és ipar csak újabban indult jelentékeny fejlődésnek. Ipartelepeinek száma (1907) 45,808 s ebből 373 mezőgazdasági üzem, vas- és fémipartelep 1180, gépgyár 1013, vegyészeti gyár 180, szövő-fonóipartelep 1008; a bőripart 625, a faipart 1549, élelmezést 2485, ruházati ipart 9170, építőipart 164 telep szolgálja. Kereskedéssel foglalkozott 15,179 üzlet, közlekedésügy szolgálatában állott 808 vállalat. Az összes vállalatoknál foglalkoztatott munkások száma 204,529, ebből az iparra 140,026, egyéb vállalatokra 64,503 jut.

D. pénzügyi életét a német birodalmi bank fiókintézetén kívül több bank és takarékpénztár irányítja s az első 1909-ben 4207 millió márka forgalmat ért el.

D. közlekedésügyét a 8 irányból összefutó állami vasút s a közúti városi villamos vasút 97·6 km-re menő hálózata szolgálja. E vasutakon 1909-ben 107 millió egyén utazott (idegen 404,949 fordult meg ugyanakkor D.-ban) s a szállított teherjavak súlya meghaladta a 3·4 millió tonnát. Az Elbén 1908-ban 6773 személyszállító és 6351 teherhajó közlekedett, a teherhajók elszállítottak 702 ezer, leadtak 125 ezer tonna árút. A posta 1909-ben leadott 90 millió levelet, 3·5 millió csomagot, 203 millió M. értékű pénzt, 687 ezer táviratot, fölvett: 116 millió levelet, 5·6 millió csomagot, 126 millió M. értékű utalványt, 607 ezer táviratot. 17,486 telefonállomásán 34 millió beszélgetést kapcsoltak.

Közigazgatás és a város környéke. A város közigazgatásának élén a főpolgármester és a polgármester, 31 városi tanácsos (13 fizetéses), 72 városi képviselő és egy királyi rendőri főnökség áll. A bevételek voltak 1909. 36, a kiadások 36 millió márka. D. környéke számos kedves kirándulásra nyujt alkalmat. A legkedveltebb helyek a közelben: a Nagy-kert, az állat-, az új botanikus kerttel és a régészeti társulat muzeumával; Strehlen és Räcknitz külvárosok, Albert király villájával és Moreau emlékszobrával.

Története. D. az Elbe partján fekvő kis szláv faluból keletkezett; német telepítvényről 1206. történik először említés azon okiratban, amelyet a meisseni őrgróf a dohnai várgrófhoz intézett. 1216-ban már civitas a neve. Kezdettől fogva a meisseni őrgrófok tulajdona, Henrik, a fenséges használta gyakrabban székhelyéül és ruházta föl városi jogokkal. 1485-ben, midőn Ernő és Albert szász hercegek birtokaikat egymás közt megosztották, D. az Alberti ágnak jutott és ez állandó székhelyévé tette; ez időtől fogva kezdődik fölvirágzása. Az 1491. nagyobb részében leégett várost György, a szakállas, újonnan megerősíttette és új kastélyt építtetett. Móric az erődítményeket kibővítette. II. János György alatt kezdődik D. fénykora, a két Ágost alatt pedig megkezdik építeni a város legkiválóbb épületeit; ekkor vetik meg alapját kiváló műgyüjteményeinek is. A II. sziléziai háborúban 1745 dec. 15. porosz csapatok szállták meg és dec. 25-én itt kötöttek békét. A hétéves háború D. fejlődésének véget vet. 1759-ben a poroszok egy részét lángba borították. 1760-ban újra bombáztatták és mintegy 400 házát romba döntték. 1763 után III. Frigyes Ágost uralma alatt a város előbbi fényét csakhamar visszanyerte, ellenben a napoleoni háborúk alatt D. ismét sokat szenvedett. 1809-ben a braunschweigi herceg csapatai és az osztrákok szállták meg. 1813-ban Davoust, hogy a szövetségeseket föltartóztassa, márc. 19-én az elbei hid egyik oszlopát légbe röpítteté. Május 8. a franciák újra megszállták és Napoleon főhadiszállásává tette, aug. 26. és 27. pedig itt vívta ki német földön utolsó győzelmét a szövetségesek fölött; nov. 11. azonban mégis ez utóbbiak hatalmába került. 1817-ben erődítményeit lerombolták; a város lassanként újra emelkedni kezd, amit 1835. az elbei gőzhajózás megnyitása, 1839. pedig a vasútak építése jelentékenyen előmozdított. II. Frigyes Ágost uralma alatt újabb műremekek keletkeztek. 1849 május 3—9-ig heves utcai harcok szinhelye volt a város. 1866 jún. 18. a poroszok minden ellenállás nélkül megszállták. V. ö. *Schäfer*, Wissenschaftlicher Führer durch Dresden (Dresden 1907); Statistisches Jahrbuch der Stadt Dresden für 1909 (u. o. 1910); W. *Doenges*, Stätten der Kultur (u. o., Leipzig 1908); *Schumann*, Berühmte Kunststädte: Dresden, Leipzig (1909); *Linden*, Geschichte der k. Haupt- und Residenzstadt Dresden (u. o. 1885); *Richter* O., Dresdens Entwickelung (u. o. 1911); *Horstenau*, Die Tage von Dresden 1813 (Wien 1911).

Drezdai béke, melyet Poroszország, a II. sziléziai háború befejezésekor, 1745 dec. 25. Ausztriával és Szászországgal Drezdában kötött. Föltételei: 1. Szilézia elfoglalt része megmarad II. Frigyes porosz kir. birtokában. 2. Frigyes elismeri I. Ferencet (Mária Terézia férjét) római császárnak. 3. Szászország 1 millió tallért fizet hadisarcúl Poroszországnak. V. ö. *Becker* R., Der Dresdner Friede (Leipzig 1902).

Drezdai konferenciák. Miután Ausztria és Poroszország megbizottjai, Schwarzenberg és Manteuffel, Olmützben 1850 nov. 29. a holsteini s hesszeni kérdésre nézve nagyjában megállapodtak, a függőben hagyott német szövetség újjáalakítása kérdésének megvitatását egy 1850 dec. 23. összehívott általános német bizottságra bizták, melyben valamennyi német állam képviselve volt. Ez a bizottság a nevezett napon Drezdában összegyűlt és 1851 máj. 15-ig tanácskozott, de Ausztria és Poroszország versengése következtében eredménytelenül oszlott szét. — 1893 márc. és ápr. a kolera-ügyben volt konferencia Drezdában. E konferencián valamennyi európai állam képviseltette magát. Ausztriát s Magyarországot Hengelmüller braziliai követ képviselte. A konferencia több, valamennyi államot kötelező egészségügyi és ellenőrző határozatot hozott.

Drežnica, adó- és politikai közs. Modrus-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1900) 4724 horvát-szerb lak., haditengerészet, csendőrőrs, postahivatal; u. t. Jezerane.

Drežnik, 1. adók. Pozsega vm. ujgradiskai j.-ban (1900) 487 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Černik. — 2. *D.*, adók. Modrus-Fiume vm. szluini j.-ban, (1900) 2846 horvát-szerb lak., postahivatal, u. t. Rakovica. — 3. *D.* adók. Zágráb vm. samobori j.-ban, (1900) 402 horvát-szerb lak., u. p. Leskovac, u. t. Zdenčina. — 4. *D.*, egykori zsupánság a mai Bosznia határán, a Kis-Kapella hegységtől K.-re, a XIII. sz. végén Brebiri Pál és testvérei, György és Mladen birták. D. várát Auersperg Ferenc és gr. Batthyány Ádám horvát bán vette vissza 1697. a töröktől; 1788. újra a császáriak foglalták el, de egy évvel később ismét a törökök birtokába jutott, s abban maradt 1878-ig. V. ö. *Pesti Frigyes*, Régi eltünt vármegyék, II. 394.

Driádok, l. *Dryadok.*

Driburg, város Minden porosz kerület Höxter járásában, az Aa és vasút mellett, az Egge-hegységtől körülfogott völgykatlanban, (1910) 2897 lak., üveggyártással, vastartalmú ásványvízforrásokkal és körülöttük fürdőintézettel, meg egy kastéllyal. Közelében van a satzi kénes forrás és a hersti kút, amelynek vize a seltersihez hasonlít.

Drid, egykori zsupánság a mai Dalmáciában, mely 1185 óta a trani püspöki megyéhez tartozott. Kálmán király ezt helybenhagyta, szintúgy II. András. V. ö. *Pesty*, Régi eltünt vármegyék. II.

Dridif *(Dirdes)*, kisk. Fogaras vm. fogarasi j.-ban, (1910) 712 oláh lak., u. p. Fogaras, u. t. Alsószombatfalva.

Driesen, város Frankfurt porosz kerület Friedeberg járásában, a Netze egy szigetén, vasút mellett, (1910) 6009 lak., posztó-, vászon-, ecet-, sörgyártással, gőz- és fűrészmalommal. Nevezetességei: a kat. templom, a pedagógium, árvaház, városi muzeum, I. Vilmos császár és Schönberg-szobor stb.

Drietoma, község, l. *Drétoma.*

Driffield, *Great* (ejtsd: gret driffild), város East-Ridingben, Yorkshire angol countyban, a Hull és vasút mellett, (1911) 5676 lak., gyapju- és gyapotszövéssel, gabonakereskedéssel.

Driftelmélet. Sokat foglalkoztatta és részben még ma is foglalkoztatja a geológusokat az a kérdés, vajjon honnan, hogyan s mely utakon kerültek a vándorkövek (erratic blocs) mai helyükre. Ezen elmélet szerint Skandinávia hegységeinek glecserei lenyúltak egészen a tengerpartokig, ahol alsó tömegeik jéghegyek alakjában a tengerbe kerültek. E jéghegyek kőtuskókat és

mindenféle törmeléket hurcoltak magukkal s a mikor akár elolvadtak, akár pedig a szárazföldhöz ütközve szétaprózódtak, a kőtuskók a tengerfenékrekerültek. E tengerfenékből később szárazföld lett s így kerültek azok a kőtuskók — a mai vándorkövek — a felületre. Az elméletet általánosan Lyell-nek tulajdonítják; tényleg ő fejtette azt ki legtüzetesebben (Principles of Geology), a név is tőle való (drift a. m. zajló jég), de az eszmét tulajdonképen már E. F. Wrede vetette fel (Geognostische Untersuchungen über die südbaltischen Länder stb., Berlin 1804). A D. mintegy áthidaló elmélet a diluviális és a glecser-elméletek között. Igen sokáig nagyon általánosan vallották, de újabb időben sokkal általánosabban elfogadott Torrell amaz elmélete, hogy a skandináviai glecserek a Keleti-tengeren át lenyúltak egészen a német Középhegység széléig, a Kárpátokig, és Oroszországban a Dnyepr partjáig, úgy hogy magukkal a glecserekkel kerültek a vándorkövek mai helyeikre. L. *Glecserek* és *Vándorkövek*.

Drighlington, gyárváros Yorkshire angol countyban, (1911) 4126 lak. Gyapjuiparral és vászonszövéssel.

Drill, emberek dresszurájának német neve, l. *Dresszura*; tov. a. m. *csinozás* (l. o.).

Drill (*Papio leucophaeus* F. Cuv., állat), a cerkófmajmok (l. o.) családjába tartozó majomfaj. Valamivel kisebb az ismeretes mandrillnál; hossza 85—90 cm., vállmagassága 55—60, farka 8—9 cm., arca fekete, gereznája hátán és oldalán barna, hasa és végtagjainak belső része fehéres; barkója és szakálla piszkosfehér; fargumói vörösek; hazája Nyugat-Afrika.

Drilling, háromcsövű vadászfegyver, amelyen a középső cső szűkebb méretű és golyóra való.

Drimys *Forst.* (növ., *Wintera* Murr., *Tasmania* R. Br., fűszerkéregfa), a Magnoliaceae-család génusza; 10 faja főkép a déli félgömbön elterjedt örökzöld cserje vagy fa. Virága ritkán magános, többnyire egyszerű v. elágazó boggá egyesül; húsos, bogyótermése sokmagú. A *D. Winteri* Forst. (Winter-kéregfa) 3—12 m. magas fa, hosszas, tompa, bőrnemű, a visszáján deres szinű levelekkel és fehér virággal, a Magelhãens-szorostól Mexikóig Dél- és Közép-Amerika verőfényes dombjain és hegyein nő. Kérge a *Winter-féle kéreg*, vagy *magellán cimet (Cortex Winteranus verus)*, fűszeres csipős v. égető, borsizű, kellemes fűszeres fahéj- v. borsillatú. Csatorna v. csőalakú, barnás, sok barna kerekded folt és lapos, fehéres mélyedés látható rajta. Belső szine barna és hosszában emelkedések vannak rajta. A kinakéreg helyett váltóláz, gyomorgyengeség és skorbut ellen orvosságnak használták, de a sokkal gyengébben ható *Canella alba* és a *Cinnamodendron corticosum* kérgével *(Cortex Winteranus spurius)* gyakran hamisították. A *Canella* kérge világosabb, belül fehéres és emelkedése nincs. A *D. Winteri* kérgét Dél-Amerikában *tapiruskéregnek* is hívják, mert a tapirus, ha bélgörcs bántja, e fának a kérgét rágja. Más nevei: *palo de Mambo, canela de Paramo, casca d'Auta, arbol de Agi*. Mint népies orvosság még most is igen nagy becsben áll.

Drin, folyó Albániában, a Balkán-félszigeten; a Fehér és Fekete D. egyesüléséből keletkezik. A Fekete D. Törökország egyik legszebb tavából, a 692 m. magasban fekvő Ochrida-tóból folyik ki; szűk hegyszorosokban É. felé tart, elhalad a Divra mellett és 276 km. hosszú folyás után Kukusznál, Prizrentől 30 km.-nyire egyesül a Fehér D.-nel. A Fehér D. a Hercegovina déli határán fekvő 2000—2500 m. magas hegyeken, a Szuka Planina lejtőin ered; eleinte K.-nek, majd D.-nek tart; szintolyan hosszú, mint a Fekete D. A két forrásfolyó egyesülése után szűk hegyszorosokban, valóságos kanyonokban, amelyeket 1000 m. magas meredek sziklafalak fognak be, folytatja útját, sellőket s vízeséseket alkot és kanyargós folyás után kiér a Szkodrai- vagyis Szkutariisíkságra. Azelőtt egy ágban folytatta útját és Alesio alatt az Adriai-tengerbe torkolt, csakis áradás idején öntvén el a Szkutari mellett elterülő síkságot. Azonban 1858. nevezetes bifurkáció támadt, a víz nagyobb része elhagyta a régi medrét, az Ó-D.-t és a Drinasza nevű ágban Szkutari felé veszi útját, a Bojanával egyesül és 300—350 km. hosszú folyás után szakad a tengerbe. A D. csak a torkolatánál hajózható; Szkutari alantabb fekvő részeit áradásaival gyakran veszélyezteti; alsó részének környéke, különösen nyáron, nagyon egészségtelen. V. ö. J. G. v. *Hahn*, Reise durch die Gebiete des D., Wien 1869.

Drina, a Szávának 350 km. hosszú jobboldali mellékfolyója Hercegovinában, 25 km.-nyire Focsától a Tara és Piva egyesüléséből keletkezik, amelyek Montenegro K.-i határán, 2—2600 m. magas hegyeken erednek; ÉÉNy.-nak folyik Brodig, azután KÉK.-nek Focsáig, fölveszi a Montenegróból jövő, közel 200 km. hosszú Limet, határul szolgál Bosznia és Szerbia közt. Zvornik alatt kisebb dereglyék járhatnak rajta; Racsánál torkollik. Jobboldali mellékvizei még a Csehotina és Jadar, baloldaliak a Pracsa és Drinjacsa. Termékeny vidékeket szelvén át, Kállay Béni közös pénzügyminiszter, mint a bosznia kormány főhatósága, nem kímélt sem fáradságot sem költséget, hogy ezt a pompás folyót hajózhatóvá tegye.

Drinápoly (törökül *Edirné*, bolgárul *Odrin)*, egykoron Törökországnak, jelenleg az ugyanily nevű török vilajetnek (38,900 km² körülbelül 1 millió lak.) fővárosa; a válinak, egy musztesárnak, egy nagymollahnak, egy görög keleti érseknek, bolgár ortodox, bolgár-egyesült és örmény püspöknek székhelye, a Marica, Tundzsa és Arda összefolyásánál, termékeny völgyben, vasút mellett; Jildirum külvárosával együtt 71,000 lak., köztük 23,000 moh. török, 30,000 ort. görög és bolgár, 6000 örmény, 4000 zsidó, akik részben malomiparral (több gőzmalom is van a városban és a város mellett), szattyánbőrt készítő bőrcserzéssel, illatos vizek desztillálásával, selyem-, gyapju-, pamutkelmék és szőnyegek szövésével, továbbá kereskedelemmel foglalkoznak, a közelében termő bor Törökország legjobbja. D. a trák kereskedelem főhelye. A hajózás a széles, de sekély Maricán nagy üggyel-bajjal jár; fontosabb a város kereskedelmére nézve a Dedeagacsba vezető vasút; gabonán kívül különösen bort, selymet és állati termékeket exportál. A török-tatár jellegű város, mely elsőrangú vár, a II. török hadtest székhelye. A város legjelentéke-

nyebb épülete a legmagasabb helyen fekvő pompás II. Szelim szultán mecset, amelyet a törökök egész birodalmukban a legszebb mecsetnek tartanak. A XVI. sz. közepén Szulejman szultán műépítője, Szinán építette. A mecset előtt értékes márvány és szienei gránit-monolitikus oszlopokból egy portikusz van. A mecset oldalán négy karcsú, 60 m. magas minaret emelkedik hármas galériákkal. A mecset tágas, dísztelen belseje fölött négy kolosszális porfiroszlopon nyugvó kupola emelkedik, amelynek átmérője 31·2 m. (a konstantinápolyi Aja Szofiáé 31·4, a pantheoné 42·3) és amely a levegőben látszik függeni. Megtekintésre méltó még az Ücs Serifli Dzsami-mecset (az osztr.-magyar konzulátus közelében) sajátszerű minaretekkel. Egyéb jelentékeny épület az Ali pasa bazár, egyike a kelet legérdekesebb bazárjainak, galériákkal és boltokkal ellátott nagy épület fehér és vörös téglákból, 2 fő és 4 oldalbejárattal. Ennek közelében van a város régi citadellája. A városon kívül feküsznek a kaszárnyák és katonai kórház. A Maricán átvezető 5 híd közül a görög császárok korából eredő Szt. Mihályhíd a legérdekesebb. 1905-ben a város egy része leégett. D.-tól 1 km.-nyire van Karagacs falu, mintegy 4000 lakossal, az angol és olasz konzul székhelye és a vasút tisztviselőinek lakóhelye. D. legrégibb néven Uskudama, a trák besszieknek volt fővárosa; bizánci írók Oresztiánák is nevezik. A Hadrianus császár által szebbé tett város róla kapta nevét (Adrianopolis) és Haemi Montus tartomány székhelyévé lett. 323-ben itt győzte le Konstantinus császár Liciniust; 378. pedig a nyugati gótok Valens császárt. 1205-ben Balduin császárt Kalojan bolgár fejedelem legyőzte, fogságba vetette és későbben kegyetlenül kivégezte. 1361-ben Murad szultán elfoglalta, 1365. pedig Brusszából ide tette át székhelyét. A szultánok székhelye maradt Konstantinápoly elestéig, 1453-ig. A XIV. sz. végén Schiltberger J. szerint 50 ezer háza volt (kb. 250 ezer lak.). A szultánok ezután is, nyugati hadjárataikat megelőzőleg, rendesen D.-ban gyüjtötték össze hadaikat, melynek a XVI. sz.-ban még 150 ezer lakosa volt. Ezután hanyatlott. D.-ban időzött a Törökországba emigrált Rákóczi Ferenc fejedelem 1717 okt. 28-tól 1718 aug. 16-ig; itt folytak az alkudozások egy magyar-török-spanyol szövetség tárgyában. Az orosz-török háborúban 1829. Dibics-Zabalkanszki elfoglalta, amire a szultán megkötötte a D.-i békét. 1854-ben Bosquet generális vezérlete alatt 15,000 francia szállotta meg. 1877-ben a törökök az oroszok feltartóztatására a város körül nagy erődítményeket készítettek, de még mielőtt ezeket fölszerelhették volna, katasztrófa érte az oroszok ellenfeleit és ezért a törökök a nagyobb erődítmények lerombolása után a várost elhagyták, azután Sztrukov vezérlete alatt orosz lovasok szállották meg, de 1879. ezek is végleg elhagyták.

Dr. ing., l. *Doktor.*

Drinov, *Marin Sztepanovics*, bolgár történész, szül. Panagjuristében 1838., megh. Charkovban 1906 márc. 13. Tanulmányait Moszkvában végezte és sokáig mint a szláv filológia tanára működött Charkovban. Alapvető történeti műveiben a bolgár nemzet őstörténetét ismertette kitűnő forráskritikával és világos előadásban. Főbb művei: A szlávok letelepedése a Balkán-félszigeten (Moszkva 1873); A bolgár egyház története kezdetétől maig (Wien 1869).

Drinova, község, l. *Derenyő.*

Driopszok, ókori görög néptörzs, melynek őse a mitikus Dryops és régebben az Oeta és Parnassos hegyek között volt a hazája. Később a dór vándorlás őket is kiszorította régi lakhelyükről Epiruszban (l. o.), részben Tessaliában és másutt is találtak otthont.

Drissza, 1. 200 km hosszú *mellékfolyója* a *Dünának*, Oroszország Ny.-i részében. Vitebszk kormányzóságban, Nevel járásban ered és Drissza alatt torkollik.

2. *D.*, az ugyanily nevű *járás* (3015 km² ter., 77,847 l.) *székhelye* Vitebszk orosz kormányzóságban, a D. és Düna összefolyása közelében, erdős, mocsaras vidéken, vasút mellett, (1910) 4500 lak., kendertermeléssel és kereskedéssel.

Driva, 110 km. hosszú folyó Norvégiában; a Dovrefjelden ered, meredek falu völgyben folyik, alsófolyásában Opdalselv, majd Sundalself nevet visel, Sundalsörennél ömlik a Sundalsfjordba.

Drive (ang., ejtsd: dréjv) a. m. kocsizás, sétakocsizás. Vadászatban: kergetés, hajtás, űzés.

Drivenik, adók. Modrus-Fiume vm. cirkvenicai j.-ban, (1900) 1838 horvát lakossal, halászattal, posta- és távíróhivatallal. D, a rómaiak egyik parti erőde volt; később a D.-i hatalmas vár a Frangepánok tulajdona volt. 1544. Frangepán István D. várát nővérének Katalinnak s férjének Zrinyi Miklósnak adta át. Ma csak romjai vannak meg, melyek egy 181 m. magas dombot tetőznek be.

Dr. jur., l. *Doktor.*

Drljača, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1900) 870 horvát-szerb lak.; u. p. és u. t. Sunja.

Drljanovac, adók. Belovár-Körös vm. belovári j.-ban, (1900) 497 horvát-szerb lak.; u. p. Rača, u. t. Grdjevac.

Dr. med., l. *Doktor.*

Drnek, adók. Zágráb vm. nagygoriczai j.-ban, (1900) horvát-szerb lak.; u. p. Orle, u. t. Velika Gorica.

Drniš, szláv neve Dernisnek (l. o.).

Drnje, nagyk. Belovár-Körös vm. kapronczai j.-ban, (1900) 1306 horvát-szerb lak., vasútállomással, posta- és táviróhivatallal. Lakói a Dráva folyóban aranyat mosnak.

Drobeta, l. *Turnu-Szeverin.*

Drobisch, *Moritz Wilhelm*, német filozófus és matematikus, szül. Lipcsében 1802 aug. 16., megh. u. o. 1896 szep. 30. mint egyet. tanár. Herbart rendszerének egyik oszlopos embere volt Németországban, e rendszer matematikai részeinek (a lélektanban) védője és fejlesztője. Miután már 1828. kritikai folyóiratokban ismertette Herbart lélektanát és metafizikáját, néhány pedagog. munka után föllépett első nagyobb filoz. művével: Beiträge zur Orientirung über Herbarts System der Philosophie (Leipzig 1834). Ezt követte még ma is becses és közkézen forgó logikája: Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen, nebst einem logisch-mathem. Anhang (1836., azóta több ízben átdolgozta, 5. kiad. 1887); Grundlehren der Religionsphilosophie (1850); Emp. Psychologie nach naturwissenschaftlicher Methode

(1842); Erste Grundlehren der math. Psych. (1850); Die moralische Statistik und die menschl. Willensfreiheit (1867); Über die Fortbildung der Phil. durch Herbart (1876); Kant's Ding an sich und sein Erfahrungsbegriff (1885). D. nem puszta követője Herbartnak; a metafizikában eltér tőle s a vallásbölcsészetben a filozófiát ki akarja békíteni a vallással; módot talál rá, hogy a személyes istenség fogalmát fölvegye rendszerébe s etikájának sarkpontjává tegye. V. ö. *Credaro,* M. W. D. (Roma 1897); *Heinze,* M. W. D., Gedächtnissrede (1897); *Neubert-Drobisch* M. W. D., Ein Gelehrtenleben (1902).

Drochtersen, porosz falu Stade kerület kehdingeni járásában, vasút mellett, ev. templommal, tégla- és cserépégetéssel, (1910) 3679 lak.

Drócsa, a Hegyes-D. hegység (l. o.) legmagasabb csúcsa (837 m.) Arad vármegyében, Szlatinától (ma Mikószalatna) É.-ra emelkedik. Közvetlenül mellette a maroskaproncza-honcztői vármegyei út szeli a hegységet.

Drog *(drogue),* növényi, illetve állati eredetű, gyógyhatással biró, leginkább szárítás útján konzervált anyag. L. *Gyógyszerek.*

Drogden, az Amager és Saltholm dán szigetek közt elterülő része az Öre-sundnak; a hajók nagyobbára itt mennek keresztül a Kattegatba. K.-i felét Holländerdybetnek, a Ny.-it Kongedybetnek hívják; az utóbbinak belső része a kjöbenhaveni (kopenhágai) kikötő.

Drogeria, a drogista üzlethelyisége.

Drogheda (ejtsd: droggedə), város Leinster ir tartományban, Louth és Meath countykban, a Boyne partján, vasút mellett, püspöki székhely, (1911) 12,425 lak., jelentékeny vászonszövőkkel, pamutiparral, sör- és bőrgyártással, szeszfinomítókkal és szappankészítéssel; különösen Liverpoolba szarvasmarhát és lisztet szállít. Cromwell a várost bevevén, a város védőinek menedéket nyujtó Sz. Péter templomát a benne levőkkel együtt felégette. 1690. a várostól 2 km.-nyire a Boyne mellett ütköztek meg II. Jakab és III. Vilmos hadai. Az ütközet helyét 46 m. magas obeliszk jelöli.

Drogista, aki a drogkereskedelemmel üzletszerűen foglalkozik. A kis v. détail-D.-k a közönségnek közvetítik árúikat, a nagy D.-k üzletfelei a kis D.-k, a vegyészeti laboratóriumok és a gyógyszertárak. Míg régebben a D.-k csak a szorosan vett drogok közvetítésével foglalkoztak, ma a háztartásban és az ipar különböző ágaiban használt cikkek és vegyszerek forgalmának jórészét is ők bonyolítják le.

Drogista-szakiskola. A drogista-növendékek kiképzésére szolgál. Budapesten 1910. létesült; főbb tárgyai: vegytan-vegyszerismeret, növénytan-drogismeret, drogista-gyakorlat, drogista-iroda.

Drogue (ejtsd: drog), l. *Drog.*

Drohobeczky *Gyula,* körösi gör. kat. püspök, szül. Karácsonyfalván (Máramaros vmegye) 1853 nov. 5. Tanulmányait Ungváron végezte a gör. kat. papnevelő intézetben. 1876-ban püspöki levéltáros, 1877—80-ig az ungvári papnevelő tanulmányi felügyelője volt. 1883-ban a tanítóképző igazgatójává nevezték ki. 1888-ben a gör. kat. papság érdekeit felkaroló Kelet c. lapot alapította meg. 1891-ben körösi püspökké nevezték ki. Ungváron töltött évei alatt vezette a székesegyház műénekkarát és a városi dalárdát és számos győzelmet aratva az országos dalárversenyeken, mindkettőt a fejlődés magas fokára emelte. Körösön a székesegyházat nagy költséggel és műértelemmel restauráltatta. Egyházmegyéjének magyarországi területén néhány új plébániát szervezett, de a horvátországi és a dalmáciai részeken az áldatlan politikai viszonyok miatt jelentősebb eredményekhez nem juthatott.

Drohobycz (ejtsd: -bics), az ugyanily nevű kerületi kapitányság (1456 km² terület, (1910) 173, 221 lak.), székhelye Galiciában, a Dnyesztrbe torkoló Tysmerica és vasút mellett, (1910) 35,886 lak., 1900 óta népessége több mint 84%-kal növekedett. Sófőzőkkel, olajpréseléssel és petroleumfinomítással; jelentékeny marha-, gabona-, bőr-, petroleum- és sókereskedéssel. Jelentékenyebb épületei a gót izlésben épült kat. templom és a Bazilrendű barátok kolostora, a városháza és főgimnázium, az Osztrák-Magyar Bank fiókjának palotája stb.

Droit (franc., ejtsd: droá) a. m. jog, jogtudomány. *D. coutumier* a. m. szokásjog; ellentéte a *D. écrit,* írott jog, mely alatt leginkább a római jogot értik. *Droits civils,* a francia honost illető jogok, ellentétben a *droits des gens* (jus gentium) minden embert, mint ilyet, habár francia honossággal nem bir is — illető jogokkal. *D. d'aubaine* az a régibb jog, mely szerint a Franciaországban elhalt idegeneknek hagyatéka a koronára háramlott. *D.* továbbá annyi mint illetékvám, jelesül az árúk ki- és bevitele után fizetendő vámok. — *D. ne done plus que soit demande,* francia jogi példabeszéd a. m. a bíróság nem ítél meg többet annál, a mennyit a fél kért. — *D. ne poit pas morier,* angol jogi példabeszéd: a jog nem halhat meg.

Droit des gens (franc.) a. m. nemzetközi jog (l. o.).

Droit de suite (franc.) a. m. az üldözés joga. L. *Tengerzár.*

Droit de visite (franc.) a. m. a vizsgálat joga. A nzkjban azonban a hajóátkutatási jogot jelenti (l. o.).

Droit-droit (franc.) v. *jus duplicatum* a. m. kettős jog. Az angol jogban a tulajdonjoggal párosult birtokjog.

Droite (franc., ejtsd: droát), a. m. jobb (pl. kéz).

Droit international (franc.) a. m. nemzetközi jog (l. o.).

Droitwich (ejtsd: drajtics), város Worcester angol countyban, a Salwarpe és több vasút mellett, (1911) 4146 lak., a városban levő sósforrással, amelynek vizét fürdésre és sófőzésre használják.

Drôle (fr. ejtsd: dról) a. m. kópé, bohóc, tréfacsináló; *drôlerie* a. m. tréfa, bohóság.

Drolshagen, porosz falu Arnsberg kerület olpei járásában, szép román izlésű egykor bencés templommal, bőrgyártással, vas- és acélművekkel, kőbányával, (1910) 3363 lak.

Dromadidae (állat), l. *Gémlile-félék.*

Dromaeidae (állat), l. *Emu.*

Dromaeus (állat), l. *Emu.*

Dromas (állat), l. *Gémlile-félék.*

Drôme (ejtsd: dróm), 1. rohamos folyású, 110—120 km. hosszú *mellékvize* a Rhônenak Franciaországban; forrása, a Font-D., Hautes-Alpes département

határa közelében, 1500—1800 m. magas hegyek közt van. Először ÉÉNy.-nak folyik, fölveszi a Bezt, a Suzet, a Roannet, azután délnek és ismét NyÉNy.-nak fordul, fölveszi a Druise nevű vízeséséről (40 m.) ismeretes Gervannet és Valence alatt torkollik; nem hajózható.

2. *D.*, *département* Franciaország DK-i részében 6522 km² területtel, (1911) 290,894 lak. Ny-i része, a Rhône melléke, az egész départementnak mintegy $^1/_8$ része sík; többi részeit nagyobbára mészkőből álló és krétaképződményű hegyek takarják, amelyek Isère és Hautes-Alpes között, a Dévoluy nevű hegytömegben érik el a legnagyobb magasságukat (2405 m). Vizei: a Rhône és mellékfolyói (Bancal, Galaure, Bouterne, Isère stb.). Éghajlata általában mérsékelt és egészséges. A mélyebben fekvő helyeken az olajfa, eperfa, némely helyen a narancsfa, azután mandula-, dió- és egyéb gyümölcsfák tenyésznek. Az állattenyésztés ágai közül csak a sertés-, juh-, méh-, szárnyas- és selyemhernyótenyésztés virágzó. Az ipar a selyemfonással és szövéssel, a gyapotkelmék, durva kendők, festett vászon, keztyük, bőrök, agyagedények, olaj, üveg, papiros készítésével és szeszfinomítással foglalkozik. Fővárosa: *Valence.*

Dromedár (állat), az egypúpu teve általánosan ismert neve. L. *Teve.*

Dromia *Fabr.* (állat), a tízlábú rákok *(Decapoda)* rendjébe, a rövidfarkú rákok *(Brachyura)* csoportjába tartozó tengeri ráknem. Az eocénkortól napjainkig él. Kizárólag Magyarországból ismeretesek eddig a következő kövesült fajok: *D. Corvini* Bittn. a Kolozsvár környéki felső durvamészből és a *D. claudipolitana* Bittn. a kolozsvári alsó barton-emeletből. Az élő fajok közül a Földközi-tengerben és a Quarneroban is gyakori a gyapjas rák *(Dromia vulgaris* M. Edv.), melynek testét vörös ollóhegyeinek kivételével sűrű szőr fedi. L. még *Gyapjas rák.*

Dromó, *Drumó, Durumó*, 1. népmesékben és népkönyvekben az ördög tulajdonnévül használt neve. Ilyenül fordul elő boszorkányperek vallomásaiban is. — 2. Szegedi tájszó, amely a hajóvontató kötélnek a vontató lovak hámja hozzákötésére szolgáló csomóját jelenti.

Dromónesz (gör.) a.m. futó, a byzantinusok gyorsan futó evezős hadihajói a X. sz.-ig, melyek középhelyet foglaltak el az ó-görög trierák és a késő római liburnák között. 100, két sorban egymás felett elhelyezett evezőik voltak. Az evező-padokon ülő evezősökön kívül 60—100 katona is volt a hajón, kik a tengeri ütközetben a hajó elején és közepén kimagasló fedélzeten állottak és onnan az ellenségre lándzsákat, vasdarabokat, köveket és egy az előfedélzeten elhelyezett vaspántokkal összetartott csőből tüzet is dobtak. A D.-t az olasz városok gályái szorították ki; elvétve még a XII. sz.-ban is előfordultak.

Dromore, város Ulster ir tartományban, Down countyban, vasút mellett, anglikán püspök székhelye, (1901) 2307 lak., vászonszövéssel.

Dromosz (gör.) a. m. futás. A hellén testedző gyakorlatok legegyszerübb s legrégibb neme a futás volt, melyet a stádiumban gyakoroltak. A D. alatt a stadium (185, mások szerint 192·27 m.) egyszeri befutását értették.

Dromoterápia. Gyógyító eljárás, mely a futásnak a szervezetre gyakorolt hatásait használja. Vannak gyógyító-tornagépek, melyek lehetővé teszik az egyhelyben futást (Burlureaux).

Dronaz (ejtsd: drona), *Pic* v. *Pointe de*, 2949 m. magas hegycsúcs a Pennini Alpokban, Combin és Montblanc között. Körülhatárolják a Nagy Szent-Bernát (2472 m.), Menouve (2759 m.), Col de Ferret (2492 m.) és Col de Fenètre (2699 m.) hágók. Megmászása fárasztó.

Dronero, város Cuneo olasz tartományban, a Roccabruna és Macra összefolyásánál, (1901) 6978 lakossal, mezőgazdasági gépgyártással, kőbányákkal és selyemtermeléssel; régi kastély romjaival.

Dronfield (ejtsd: fild), város Derby angol countyban, vasút mellett, (1911) 3943 lak., szénbányával, vas- és acélárukészítéssel; Cowleyben kénes forrással.

Drongen, helység Belgiumban, l. *Tronchiennes.*

Drongó (állat), l. *Dicrurus.*

Dronne (ejtsd: dronn), folyó Franciaország dny.-i részében, Haute-Vienne départementban Châlustól 7 km.-nyire, 455 m. magasban, mocsárból ered. Dordogne départementban mély és kanyargós granitszorosban folyik és ott veszi föl a Collet. A tiszta vizű Nizonne fölvétele után határul szolgál Dordogne és Charente, illetőleg Charente-Inférieure közt; a Chalaure fölvétele után Girondeba jut és Coutrastól $1^1/_2$ km.-nyire 189 km. hosszú folyás után az Islebe, a Dordogne mellékfolyójába torkollik.

Dronte (állat), a. m. *Dodo* (l. o.).

Drontheim, l. *Trondhjem.*

Drop (ang. a. m. csöpp), Skóciában 1826-ig érvényben volt súlymérték, mely $= ^1/_{16}$ unciával $=$ 1923·72 mg. Helyenként kisebb-nagyobb eltérésekkel ($^1/_4$-től $^3/_4$-ig) használták.

Drop (ang.) a. m. esés, leesés. Az akadályversenyeken olyan akadály neve, amelynél a leugrási oldal mélyebben fekszik, mint az elugrási, tehát a ló lefelé ugrik. Ez az ú. n. mélyugrás a ló erejét nagyon igénybe veszi s gyakran jár bukással. A D. elugrási és leugrási helye közt gyakorta széles vizes árok is van.

Dropacizmus, szőrtelenítés, ill. szőrök kitépése azáltal, hogy a bőr megfelelő területére tapaszt ragasztunk s azt húzzuk

Drops (ang.) a. m. gyümölcscukorkák, l. *Bonbon.*

Dropt, francia folyó, l. *Drot.*

Droschke (ném., oroszul: *droske)*, eredetileg alacsony, könnyű, födetlen orosz kocsi; rendesen kétüléses, de többször előfordul egy hosszában fektetett harmadik ülés is, amelyen az utas oldalt foglal helyet, vagy lovagló módra ül. Minthogy a bérkocsiknak, midőn Szent-Pétervárott és Varsóban divatba jöttek, ilyen formájuk volt, a bérkocsit később, ha más alakuak voltak is, droskenak nevezték. Igy került ez a név Németországba is, ahol ma is D.-nak hívják a bérkocsit.

Drosera *L.* (növ.), *harmatfű*, a Droseraceae család génusza 84 fajjal (l. *Droseraceae).* Apró, évelő, többnyire mirigyszőrös növények, levelük tőrózsává csoportosul, ebből emelkedik a virágzati kocsán, számos virággal. Tőzeges, mohás

lápokon hazánk hegyes vidékein legismeretesebb a *D. rotundifolia* L. (kereklevelű harmatfű). Levele hosszúnyelű, vaskos, kerek, tele van nyeles, biborpiros mirigyszőrrel, melyeknek tetején harmatként csillogó, ragadós, pepszintartalmú nedv válik ki. A váladék a rászálló rovarokat fogva tartja; ilyenkor a szőrök begörbülnek a levél közepe felé, a váladék a rovar lágy részeit feloldja («húsevő») s a növény mint táplálékot fölszívja. A régiek édes *aranyvize* (l. o., aqua aura), mellyel mindent gyógyítottak, leginkább D.-levelekből készült. Olaszországban likőrt készítettek belőlük, mely a «ros solis» (napharmat) után a *rosoglio* nevet kapta. A tasmániai *D. pygmaea* Dc. a maga 2 mm. átmérőjű leveleivel és 1—2 cm. magasságot elérő 1 virágú kocsánával a föld legparányibb növényei közé tartozik. L. még *Húsevő növények*.

Droseraceae (növ.), *Harmatfűfélék*, a kétszikűek szabadszirmú családja a Sarraceniales sorozatban. 87 faja igen nagy területen képviseli a családot: Patagoniától és Auckland szigetétől az é.-i félgömb é.-i erdőhatáráig és pedig leginkább tőzeges talajon van elterjedve. Ez az elterjedés különösen a *Drosera* génuszra (84 fajjal) vonatkozik. Legnagyobb részt apró, évelő füvek, tömött tőrózsában álló levelekkel, melynek közepéből a virágzati kocsán emelkedik ki, mely kétivarú, sugaras, 5—4 tagú virágokat visel. Ezeknek külön csészéjük és külön sziromleveleik vannak, porzójuk 5—4, magházuk felsőállású, termésük 1, ritkán többrekeszű, többnyire sok maggal. Nevezetes sajátságuk e növényeknek, hogy leveleik érzékeny szőrökkel és ú. n. «emésztő mirigyekkel» vannak ellátva, melyeknek váladéka a megfogott rovarok lágy részeit a növény számára fölszívhatókká alakítja át. Innen «húsevő» vagy «rovarfogó» növényeknek nevezik őket. A rovar megfogására több génusznál a levelek alkalmas fogókészülékké alakulnak át, melyről az egyes idetartozó génuszoknál külön van szó; l. *Dionaea, Aldrovanda, Drosophyllum, Drosera* és *Húsevő növények*. V. ö. *Darwin*, Insektenfressende Pflanzen (németül, Stuttgart 1876).

Drosometer (gör.), l. *Harmatmérő*.

Drosophila (állat), l. *Muszlica*.

Drosophor (gör.), l. *Drozofór*.

Drosophyllum *Link* (növ.), a Droseraceae (Harmatfűfélék) család génusza. Egyetlen faja, a *D. lusitanicum* Link, a Pireneusi félsziget és Marokkó félcserjeszerű, mintegy félméter magas növénye. Tőrózsában álló levelei és elágazó virágzati kocsánja nyeles mirigyszőrökkel vannak ellátva, melyek ragadós váladékukkal rovarokat fognak. L. még *Húsevő növények*.

Drossen, város Frankfurt porosz kerületben, a Lenze partján, vasút mellett, (1910) 5005 lakossal, vas- és ércöntéssel, gépgyártással, barnaszénbányákkal, gyapjufonással, posztószövéssel és két gőzmalommal.

Drosszinisz *György*, újgörög költő, született Athénben 1859 dec. 21. Eddig öt lirai gyüjteményt adott ki: Pókhálók (1880); Cseppkövek (1881); Idillek (1885); Szalmavirágok (1890) és Amaranta (1890). Prózai munkái: Falusi levelek (1882); Három nap a Tinoson (1883); Elbeszélések és visszaemlékezések (1886); Mesék (1889). Iratait kedves egyszerüség és az érzelmek igazsága jellemzik. Szerkeszti a Hestia c. lapot.

Droste-Hülshoff, *Annette Elisabeth*, bárónő, német költőnő, szül. Hülshoff családi birtokon Münster mellett 1797 jan. 10., megh. 1848 május 24. Meersburg várában, sógorának, Lassberg bárónak (l. o.) birtokán. Kitünő tudományos nevelésben részesült, korának számos kiváló férfiával volt személyes ismeretségben s folytatott levélváltást, de folyton küzdött gyenge testének bajaival s nem is ment soha férjhez. Művei: Gedichte (1838); Das geistliche Jahr (vallásos költemények, 1852) és Letzte Gaben (1860). Összes munkáit kiadták régi barátja Schücking Levin, (1878, 3 köt.) és Kreiten Vilmos (1885, 4 köt.). D. a jelen századi német költők közt előkelő helyet foglal el, a nőköltőket mind messze túlhaladja; férfias szellem, mély fölfogás, szerkezeti művészet és alaki tökély jellemzi minden művét. Legjelesebbek hangulatos rajzai és költői elbeszélései, melyek közt több kitünő ballada van. Egyes balladái e műfaj remekei közé tartoznak, így: Die Schlacht im Loener Bruch, Der Geierpfiff, Die Krähen, Sommernachtstraum, Die Schwestern, Die Vergeltung stb. Novellái közül legsikerültebb: Die Judenbuche. Vallásos költeményeiben buzgó katolikus. Életéről s költészetéről írtak *Schücking* Levin (2. kiadás 1871); *Claassen* (2. kiad. 1883); *Hüffer* (1886); *Landois* (1890); *Jacoby* (1890); *Zottmann* (1897); *Eschmann*, A. von D.-H., Ergänzungen u. Berichtigungen ihrer Werke (Münster 1910). Levelei 1877. jelentek meg. Münsterben 1896. emléket állítottak neki.

Droste-Vischering, *Klemens August*, báró, kölni érsek, szül. Münster városában Westfáliában 1773 jan. 31., megh. Münsterben 1845 okt. 19. Pappá szentelték 1798. Bátyja münsteri püspök volt, ki 1827. őt is püspökké szentelte, 1835. pedig kölni érsekké lett. D. válságos időben vette át az érsekséget. A kormány a vegyes házasságok és a hermesianismus ügyében követett magatartásáért keményen megrótta, sőt egy ideig fogva is tartotta, de ezenfelül forradalmi üzelmekkel is vádolta. IV. Frigyes Vilmos király azonban fényes elégtételt szolgáltatott neki, amennyiben ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy «sohasem osztotta a gondolatot, hogy az érsek forradalmi üzelmekben részt vett volna». D. ekkor az érsekségről önként lemondott. 1844-ben Rómába zarándokolt, hol XVI. Gergely nagy kitüntetéssel fogadta. Művei: Ueber die Religionsfreiheit der Kath. bei der von den Protest. zu begehend. Jubelfeier (Münster 1817); Ueber förmliche Wahrheit und kirchliche Freiheit (Frankfurt 1818); Versuch zur Erleichterung d. inneren Gebetes (Münster 1833); Frieden unter der Kirche und dem Staate (Münster 1843); Predigten (u. o. 1843). V. ö. *Muth*, Kl. A. D. Erzb. v. Köln (Würzb. 1874); *Maurenbrecher*, Die preus. Kirchenpol. u. der Kölner Kirchenstreit (Stuttgart 1881); *Kipper*, C. Aug. D.-V. (Frankf. 1908).

Drot v. *Dropt* (ejtsd: dro), 128 km. hosszú jobboldali mellékfolyója a Garonnenak, Dordogne départementban, Capdrotnál, 239 m. magas dombon ered; Girondeban, Caudrot közelében két ágban

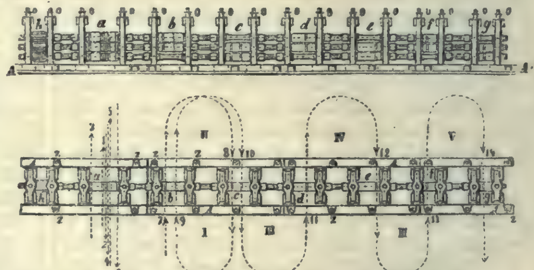
torkollik. 64 km. hosszuságban zsilipek segélyével hajózható.

Drót vagy *huzal* alatt különféle, de kis keresztmetszetü és nagy hosszuságu fémfonalakat értünk. Minden nyújtható fémből készíthetünk drótot, azonban erre a célra leginkább a vasat, acélt, rezet, sárgarezet, alpakkát, ólmot és a nemesfémek közül az aranyat, ezüstöt és platinát használják. Az anyag szerint a gyártmányt nevezik acél-, arany-, ezüst- stb. D.-nak. A legtöbb D.-t manapság kavart vasból, kavart acélból, Bessemer-, Thomas-, Martin-Siemens- és tégelyacélból készítik. A vas mellé sorakozik a réz, melyet legújabban igen nagy mennyiségben használnak elektromos vezetékekhez. A puha réz és vas a húzás következtében igen megkeményedik, sőt rideggé is lesz, amin izzítással segítenek. A rézötvények közül használják a sárgarezet 40, 33$^1/_3$, 30 és 20% cinktartalommal. A rézónötvényeket (a bronzokat) csekély mértékü nyújthatóságuk miatt ritkán használják. A réznikol-cinkötvényt, az ú. n. alpakkát vagy újezüstöt szintén elektromos vezetékekhez használják. A legnyújthatóbb és legpuhább a 60%—50% rezet, 20—25% cinket és 20—25% nikkelt tartalmazó alpakka. Ujabban az elektromos vezetékekhez nagyon használják a Weiller-féle sziliciumbronzdrótot és a foszforbronzdrótot. A nemes-fémek közül az ezüstöt rézzel és az aranyat ezüsttel vagy rézzel ötvözik, fém-tisztán csak a platinát használják. A D. leghasználtabb keresztmetszete a köralak; az ettől eltérő ovális, négyzetes, lapos, trapez, háromszög, csillag stb. alakú D.-ot *alakos* D.-nak (façon vagy dessindrót) nevezik.

Az ókorban a D.-ot lemezekből vágott vékony fonalakból kalapálták ki. A gyártásnak ezt a módját a középkorban a D.-húzók váltották föl. A D.-húzáshoz ebben az időben acélból készített és kúpalakú nyílással ellátott húzóvas, továbbá fogó, kalapács és reszelő kellett. A fogót a derékra kötött erős bőrövhöz erősítették. A munkás a falhoz mozoghatóan megerősített hintán ült. A vasat a kalapácscsal és reszelővel kihegyezték és végét a húzólyukon átdugták, ezt a munkás a fogójával megfogta és lábát megfeszítvén hátradőlt, ezután felállott és a kihúzott D.-szál tövéhez erősítvén fogóját, megint hátradőlt. Minden ily mozgással mintegy 250 mm hosszú D.-szál keletkezett. Némileg hasonló eljárás divik Afrika népeinél ma is.

A leírt kezdeties dróthúzók mellett lassankint elterjedtek a D.-húzópadok is. A D.-húzásra v. fekvő vagy álló hengert, vagy pedig dobot használtak. Az utóbbiak a finomabb D. gyártására valók voltak. A XIV. sz.-ban már vizerővel mozgatott D.-húzókat is használtak. A vizi kerék tengelyére forgatót erősítettek, melyet hajtórúddal láttak el; ennek végéhez kapcsolták a fogót, mely a hajtórúdnak visszafelé mozgásakor a forgató hosszának megfelelő hosszuságú D.-ot húzott; így tehát ez sem volt még folytonosan müködő D.-húzó, de mégis az előző műveletekhez képest a haladás igen nagy volt. A D.-húzó malmokat az augsburgi évkönyvek említik legelőször. Tratmüller Chunrad lett volna az, aki 1351. Augsburgban az első D.-malmot felállította. A német D.-gyártás fő fészkei Iserlohn, Altena és Lüdenscheid voltak. Franciaországban ezt az ipart Archal Rikárd honosította meg és őt is tartják a D.-húzógépek föltalálójának, ámbár Archal később működött Tratmüllernél. Az angol D.-gyárak csak a XVII. sz.-ban keletkeztek. Nálunk jelenleg csak egy nagyszabású vas és acél D.-gyár van, a Rimamurány Salgótarjáni vasmű r.-t. salgótarjáni telepén.

Manapság a D.-gyártás sokban eltér a középkorban használatos módoktól. Egészen 5 mm.-ig a D.-ot 48—50 mm vastag és 1250—1400 mm hosszú (20—25 kg nehéz) vasrúdból hengerlik. Az *1. és 2. ábra* ily D.-hengersort láttat: *a* a három előhenger, *b c d e* a nyújtó hengerek, *f* a simító és *g* a kikészítő hengerpár. A D. a művelet közben a pontozva előtüntetett utat futja meg. A munkás megfogja a *b* hengerpár 7. pontjánál kifutó drótot és a *c* hengerpár 8. pontjánál bedugja. Innen a drót újból a *b* hengerpárba (9 pont), ebből pedig ismét a *c* hengerpárba (10 pont) jut. A *g* hengerpár közül kifutó D. végét az ott álló munkás a motollához viszi s felmotollálja. Mivel

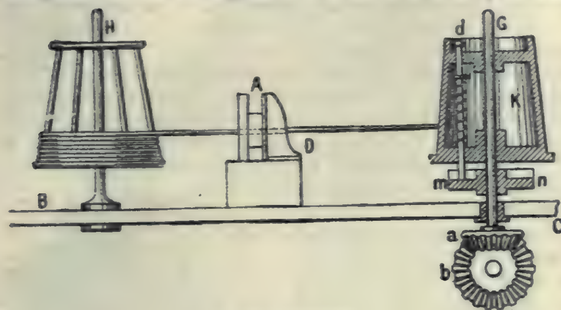
1. és 2. ábra. A dróthengersor elül- és felülnézete.

ily módon a hengerekhez sok munkás kell, újabban a munkásokat vezető csatornákkal pótolják. Míg ilyképen a D.-ot elkészítik, a vasnak 14 kaliberen kell átfutnia. A hengereket hajtó szijkorongot 30—50 m. kerületi sebességgel járatják. A hengerek gyors forgása azért szükséges, hogy az izzó anyag hengerlés közben ki ne hüljön. Egy izzító kemencével dolgozó D.-hengersor havonkint 500—575 tonna, két kemencével 800—900 tonna D.-ot hengerelhet.

A *D.-gyártáshoz* használnak különleges szerkezetü hengersorokat is. Ilyen a *Roy-, Doelen-, Erkenzweig-, Minary-, Böcker-, Hardt-, Garret-, Asbeck-, Osthaus-, Eicken & Comp-, Bansen-, Alpeter & Horst-, Schmidt* stb. szerkezete.

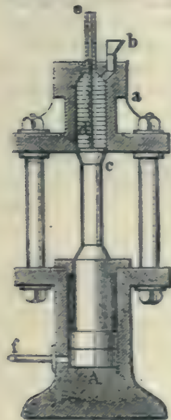
Mivel a hengerek közül kikerült D.-ot oxidkéreg (reveréteg) vonja be, ezt előbb el kell távolítani, mielőtt a tulajdonképeni D.-húzást elkezdenők, mert a kemény reveréteg a húzó vasakat gyorsan elkoptatná. A reveréteg eltávolítására higított kénsavat használnak (1·0—1·2 rész kénsav 100 rész vizre). Ebben a csávában a drót 3 óráig marad, ezután kiveszik és tiszta vizzel v. mésztejjel elegyített vizzel leöblítik és széntűz felett gyorsan megszárítják. Szoktak a csávához rézgálicot is tenni, hogy a vas fölszine rézburkot kapjon. A rézburku vas könnyebben húzható.

Ujabban a D.-ot mechanikailag is tisztogatják, mert a sav a D. szilárdságára károsan hat. A húzásra előkészített D. egyik végét összeillő hengerek között kihegyezik, ezután a D.-húzó

3. ábra. Dróthúzó.

pad motollájára dugják és kihegyezett szabad végét a húzó vason átértetve, a húzó dob fogójába csiptetik. A *3. ábrában* a motollát *H*, a húzó dobot *K* és a húzó vasat *A* jelöli. A húzóvas rendszerint acéllap, mely az áthuzandó D. keresztmetszeténél kisebb keresztmetszettel bir. A nyujtási koefficiens mintegy 0·9. Midőn a D. végét a fogóba becsiptetik, a tengelyen lazán ülő *K* dob csapját az *a b* kúpkerekekkel forgatott tálca nyílásába dugják, ekkor a dob fordul, a D. megfeszül és az érintkező felszinek között keletkező dörzsölés a lenyomott csapot állásában megtartja, úgy hogy ezzel együtt a dob is tovább forog. Ha a D. elszakad, v. a húzó vason teljesen átment, a feszültség megszünik, mire a csapot rugója felszorítja és a dob megáll. Mivel az áthuzás következtében a D. megkeményedik, a húzólyukakon néhányszor áthuzott drótot kilágyítják. E célra a D.-ot vas- vagy acélüstbe teszik és az üst fedelét betapasztják, hogy friss levegő ne jusson bele. Az üstöt 3—4 órai izzítás után lassan lehűtik és a kiszedett D.-ot a keletkezett vékony reverétegtől pácolással v. mechanikai úton tisztítják meg. A megtisztított lágy D.-ot ismét a húzópadba fogják és a kivánt vastagságig tovább nyujtják.

4. ábra. Olomdrót-sajtó.

Az *ólom-* és *óndrót* készítésére a *4. ábrabeli* sajtót használják. A vizi erővel nyomott dugattyu *c* odorja az *a* edénybe *b* tölcséren át öntött fémet *d* rúd alakjában nyomja ki. A tombak, alpakka, nikkel,foszforbronz és sárgarézdrótot ép úgy húzzák, mint a vasdrótot. A cinkdrótot lemezből vágott szalagokból húzzák, még pedig gyengén csökkenő nyílásokon át. Az arany-, platina- és ezüstdrótot öntött vagy kovácsolt rudakból húzzák; mivel az arany drága, a legtöbb aranydrótnak ezüst belet adnak. A vörös izzó ezüstrudat körülöntik arannyal és ezt a rudat húzzák át a huzóvasakon. Az aranyfonalakat úgy készítik, hogy az ezüstrúd felszinét reszelővel felkarcolják és rákötnek 0·005—0·006 mm. vastag aranylemezeket. Az így burkolt ezüstrudat faszéntüzön a kötelék elégéseig hevítik, ezután vörösvaskővel megdörzsölik s ha lehült, a huzópadon kihúzzák. Ily módon az ezüstdrót $^1/_{25000}$ mm. vastag aranyburkot kap. A *hamis* v. *leoni* D. vékony ezüst-, ill. aranyréteggel bevont rézrúdból készül.

A felsorolt D.-fajták közül az iparban leginkább használják a vasdrótot. A kovácsvasdrótból készítik a telegráf- és telefon-vezetékeket, a D.-köteleket, a drótszegeket és a drótszöveteket. A fazekak drótozására a jól kilágyított *kötődrótot* használják.

Ujabban szilárdsága miatt nagy tért hódít az *acéldrót* is, melyet különösen zongorahúrok, tűk, kötelek és rugók készítésére használnak.

Az ú. n. *kefedrótból* készítik a gyapju- és gyapotkeféket és a galvanizáláshoz használt fémtisztító keféket. Ennek anyaga vas, acél és sárgaréz.

A *virágdrót* kékre v. feketére futtatott vasdrót, ezt a művirágkészítők, aranyművesek stb. használják. A *pápaszemdrót* rovátlal ellátott félgömbölyű acél-, réz-, ezüst- v. aranydrót. A vasdrótot az időjárás behatása ellen réz-, ón- v. cinkburokkal védik. V. ö. *Fehland*, Die Fabrication des Eisen- und Stahldrahtes (1886); *Japing* E., Draht und Drahtwaren (1884); Buckwall *Smith*, Wire its manufacture and uses (New York 1891).

Drótbehúzó. Villamos vezetékül használt drótok sok esetben (szigetelés céljából) fonalakkal fonandók be. E célra a paszomániparnál használatos (l. *Paszomán*) befonó gép szolgál.

Drótféreg (állat), népies, de egyúttal nemzetközi neve a *pattanó bogarak* (l. o.) lárváinak.

Drótfeszitő. A kerítés-drót kifeszítésére a mellékelt *ábra* módjára szerkesztett kis készüléket használják, ezt a készüléket hosszukás tok alkotja,

Kerítésdrót-feszitő.

melynek középen áthaladó tengelye egyik végén kapocskerék, másik végén pedig forgató-kar van; az utóbbinak forgatásakor a tengelyre erősített drót felcsavarodik és megfeszül. A tengelyt állásában a kapocskerékbe akaszkodó kapocs rögzíti meg.

Drótfogó, a vékony drótok hajlítására és lecsípésére való szerszám.

Drótfonat alatt egymásba hurkolt vagy hullámos drótokból összekötött nagyszemű drótszöveteket értünk. A sokféle mintából egyet a 760. oldalon levő *ábra* tüntet fel. A D.-kat leginkább kerítéshez használják.

Drótfonógép, többféle van, az egyik a drótkábeleket, a másik pedig a dróthálót fonja, ill. ez

utóbbit drótszövőgépnek is nevezik, és a drótkerítések szövésére használt szerszám. L. *Drótkötél.*

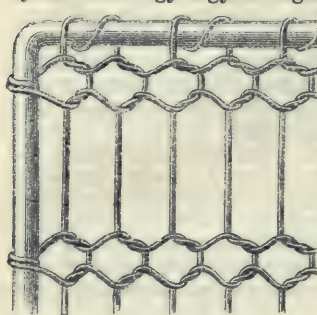
Drótfű (növ.), l. *Carex.*

Drótgyűrű, l. *Alakzó.*

Dróthúr, l. *Húr.*

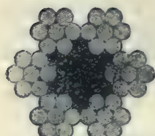
Drótkefe, l. *Kefe.*

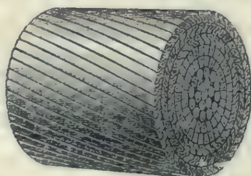
Drótkerék. A messzefekvő transzmisszió-tengelyeket drótkötéllel szokás hajtani és ilyen esetben a tengelyekre a drót keresztmetszetének megfelelően bevágott koszoruju kereket ékelnek. Az ilyen D. lehet egy vagy kétvágányú. A 120 méternyi távolra fekvő tengelyeket egy kötéllel forgathatjuk, ennél távolabb fekvők hajtására azonban két v. több kötelet használunk és ilyenkor minden 100 méterre építenek egy állványt, melyre egy kétvágányú D.-t helyeznek. Az egyik vágányban fekszik az első kötél, mely az erőt idáig hozta a másik vágányban pedig az erő továbbszállítására való második kötél. A D. rendesen vagy egészen öntött vas vagy pedig öntött rézkoszorú és így kovácsolt küllőkkel van egybekapcsolva. A kerék koszorujának vágányát tisztára kiesztergályozzák s gyakran bőrrel vagy fával bélelik (l. *Bélelt drótkerék).* A transzmisszióhoz használt drótkötél átmérője rendesen az erő nagysága szerint 8—20 cm. között váltakozik. A D. átmérője a kötél átmérőjének 180-szorosára vehető.

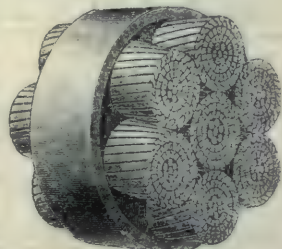

Drótfonat.

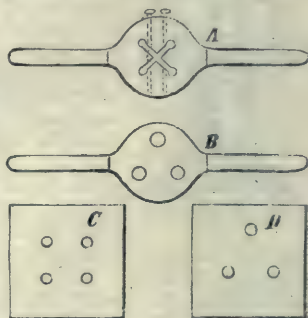
Drótkihajlás. A hosszu drótkötél-transzmissziónál a drótkötelet saját súlya mindig erősen kihajlítja és a kötél ily módon szenvedett kihajlása az alátámasztó pontok távolságával s a kötél feszülésével növekszik. A kötél húzó része rendesen kevésbbé hajlik ki, mint a laza ág, ezért különösen ha a kötél valamely uton megy keresztül, olyan elhelyezést adnak a drótkötélnek, hogy a nagyobb kihajlítású ág fölül fusson.

Drótkötél, vas, acél vagy más fém drótszálaiból készített gömbölyű vagy lapos fonadék. A D. többnyire 6 vékonyabb kötélből van összefonva, melyek mindegyikében ismét 6 drótszál van s így az ilyen kötél 36 drótszálból készül. A drótszálat a legjobb minőségű vasból és acélból készítik, mert különösen a kisebb átmérőjű kerekeken sokat szenved a kötél hajtása közben. A vastagabb köteleket rendszerint 6 zsinegből állítják össze, melyeket kenderbél körül csavarnak *(1. ábra).* Készítik a D.-eket lapos, körszelet v. más profil szerint alakított drótszálakból is. A *2. ábrában* előtüntetett szerkezet felszinét olyan keresztmetszetű drótok alkotják, melyeknek oldala egymásba kapászkodik, hogy a drótszálak ki ne ugorhassanak és a kötél felszine sima legyen. Több ily D.-et egyesítve *(3.ábra)* a D.-hidakhoz használnak. A D.-t mindenütt használják, ahol a kenderkötél hamar elkorhadna, vagy azt a szükséges szilárdság elérése céljából igen vastagra kellene késziteni. A D.-t különösen a bányaszállító gépekhez, kötélpályákhoz, függő hidakhoz, vontató hajózáshoz, kompokhoz, gépészeti berendezések munkaátviteléhez, elektromos kábelekhez stb. használják. A drótkötél első alkalmazása *Albert* bányatanácsos érdeme, ki azt 1827. a clausthali (Harz) Ferenc Ágoston aknában használta. Az illető, 1834. feltalált eljárása szerint 4 drb 20—45 m hosszú drótszálat vesz, ezeket kiegyenesíti és egymás mellé fekteti, kihegyezvén a drótszálak végét, azokra 30—40 drb egyenletesen szétosztott 4 lyukú négyszögletes deszkát *C (4. ábra)* húz, azután a drótszálak kihegyezett végét az *A* forgatókulcs áthuzása után satuba fogja. Ennek megtörténte után egyik munkás elkezdi a kulcsot csavarni és maga felé húzni, miközben 160 mm-rel a kulcsot visszahúzza. A csavaráskor a négyszegletes *C*-táblák segítségével az ott álló fiuk is csavarják a drótszálakat s amennyire az *A*-kulcsot forgató munkás hátrafelé megy, annyira húzzák vissza a deszkát, úgy hogy azokat a munka előrehaladása szerint rendre lehúzzák a drótszálak szabad végéről. A drótszálak szabad végének összebogozódását külön munkás akadályozza meg. Ha munka közben egyik drótszál fogyni kezd, ekkor a *C*-tábla megfelelő nyilásába bedugják az új drótot annyira, hogy a két drótszál egymást 1000 mm hosszuságban érintse. Midőn a munkás az *A*-kulccsal az új dróthoz ér, ezt annak középnyilásába dugja és a munkáját 0·5 m. hosszuságban tovább folytatja, ekkor a kulcs megfelelő srófszegét kisrófolja és a régi drótszálat a középnyilásba, az új drótszálat pedig a szabad oldalnyilásba dugván, a zárósróf visszahelyezése után munkáját a megkezdett módon folytatja. Az el-

1. ábra. Kenderrel bélelt drótkötél.

2. ábra. Zárt burkolatú drótkötél.

3. ábra. Hídkötél.

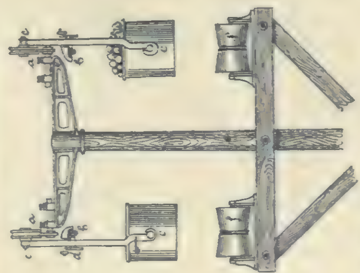

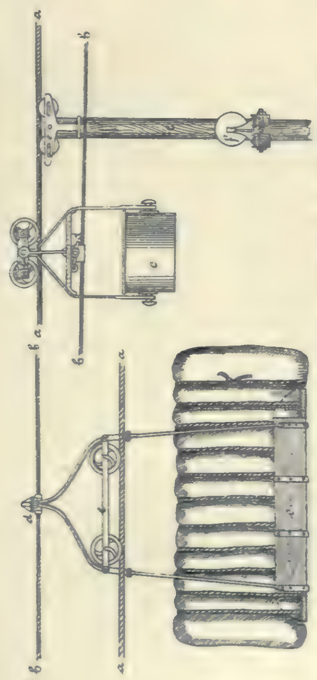
4. ábra. Albert drótkötélfonó készüléke.

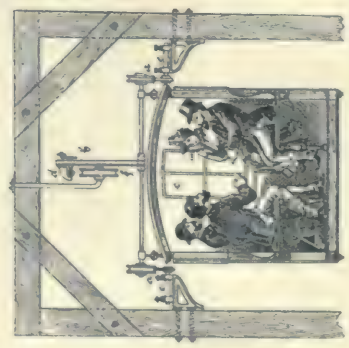
DRÓTKÖTÉLPÁLYA.

(VAJDA-HUNYADON ALKALMAZOTT RENDSZER.)

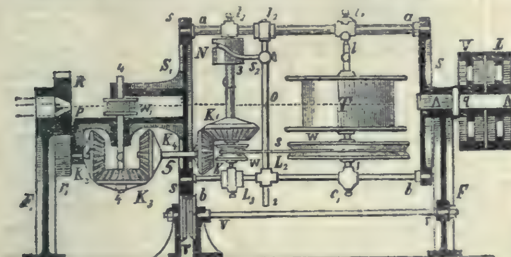

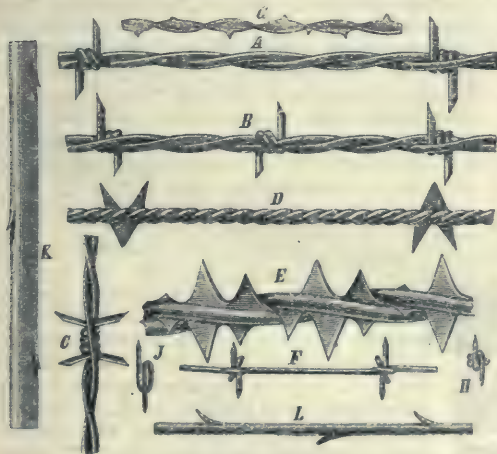
a) Teherhordó kötél. b) Vonókötél. c) Szállító kocsi és csille. d Kapcsoló készülék. e) Támasztó oszlop. f) Vonókötél vezetéke

készített fonalakat háromszorosan fogják be a D-deszkák és a B-kulcs közé és a leírt módon kötéllé csavarják. A D. két végét vékony kötő dróttal kötik össze, v. pedig a szálakat egymásra csavarják és ónforrasszal elforrasztják.

A D.-gyártás leírtuk egyszerű módja a fokozódó kereslet miatt lassanként kiszorult a használatból s helyét a drótfonó-gépek foglalják el. Az első ilyen gépet szerkesztette *Wurm* bécsi mechanikus. Ujabban a *Bedson R.*-féle gépet használják, melynek veleje a Wurm-féle gép szerkezetére vezethető vissza. Bedson gépét az *5. ábra* tünteti elő. A szerkezet főrésze az S és S_1 tárcsa, melyek közül S az A-csapon forog S_1 pedig az r csigán gördül. A két tárcsát a és b rudak foglalják össze. Az utóbbiak tartják l_1 csapágy segítségével az *1* korongot és a T-dobot, l_2 csapágy segítségével a *2*-vel jelzett drótvezetéket és l_3 csapágy segítségével a *3*-mal jelzett gerendelyt. Ezen a gerendelyen van az ide-oda mozgó rovátos N-henger, a K_1 kúpkerék és a W szíjdob. Az S_1 tárcsán van a megosztott *5* tengely, mely a K, K_4 K_2 kúpkerekeket és az r_1 bolygó kereket tartja, ugyancsak ezen van a *4* tengely, melyre a K_3 kúpkereket és a W_1 vezető csigát ékelik. Az F_1 állványon van a szilárd R-kerék és a lyukas p lap. Midőn a hajtó szíjat a laza L szíjdobról a felékelt V-szíjdobra tolják, elkezd az SS_1 tárcsa forogni s mivel az utóbbival r_1 fogaskerék szorosan összefügg, az utóbbi a szilárd R-kerék körül forog és az összes forgatható géprészeket a nyíl irányában forgatni kezdi. E forgatás következtében a T dobra erősített drótszálakat a K_2 kerékkel hajtott W_1 korong és a W szíjdobbal hajtott T dob előre húzza, az S_1S_1 tárcsa pedig összecsavarja. Hogy az O gyűrűn áthaladó kész kötél a T dobon egyenletesen tekeredjék fel, az O-gyűrű tartására való *2* rudat N korong rovatába illő s_2 kar fel és le mozgatja. E géppel 12 mm. vastag kötél fonható. A vastagabb kötelek fonására más gépet használnak; ez két főrészből áll. Az egyiken elkészítik a fonalat, a másikon a kész fonalat kötéllé egyesítik. A *lapos D.-ket* párvonalosan egymás mellé fektetett és dróttal, srófokkal vagy szegecsekkel összeerősített D.-ekből készítik. A dróttal való úgynevezett összevarráshoz külön gépet használnak. V. ö. *Japing* E., Draht und Drahtwaaren (1884); *Karmarsch* und *Heeren*, Technisches Wörterbuch (3. kiad. 1877, 2. köt.). Némi tekintetben a drótkötelekhez tartozik az ú. n. tüskés drót, mely rendszerint két összefont drótszálból áll, melyek közé drótból v. lemezből készített tüskéket dugnak. A tüskés drótot kerítésekhez használják, Európában ezeket a drótkerítéseket *Felten* és *Guilleaume* carlswerdi (Rajna mellett Mülheim) cég honosította meg. A *6. ábracsoport A—L* ábrája a használatos alakokat tünteti elő.

5. ábra. Bedson drótkötélfonó gépe.

6. Ábracsoport.

Drótkötél-híd v. *kábel-híd*, a függőhidaknak az a fajtája, melynek hídpályája kifeszített drótköteleken (kábeleken) függ. L. *Függőhíd*.

Drótkötélpálya (l. a *képmellékletet)*, helytelenül olyan vasutat is neveznek így, melynél a síneken futó járóműveket drótkötéllel vontatják (l. *Drótkötélvontatás, Kábelvasút* és *Sikló)*. Helyesen a D. olyan szállító- v. közlekedő eszköz, melynél a pályát 25—40 m. távolságban levő jármokra feszített drótkötél alkotja, melyre a járóművek kerekeikkel fel vannak függesztve. Kisebb pályahossz esetén a teherhordó kötelet egyúttal vontatásra is használják, egyébként külön vonókötelet, vagyis drótkötélvontatást (l. o.) alkalmaznak. Megfelelő feszítőmű beiktatásával gondoskodni kell arról, hogy a teherhordó kötél állandóan jól ki legyen feszítve. A D.-t többnyire teherszállításra és olyan helyen, különösen bányavidéken használják, ahol a nagyobb magassági különbséget és a terep egyéb nehézségeit vasúttal költséges volna legyőzni. A D. kisajátítást alig igényel, a többi közlekedő eszközt nem zavarja és az időjárás viszontagságainak jól ellentáll. Jellemző hazai példák a Likér és Vas-hegy közötti, valamint a Vajdahunyad közelében levő D. Az előbbi 13, az utóbbi 32 km. hosszú. A legnagyobb emelkedés 33‰.

Drótkötélvontatás, nagy emelkedésű vasutaknál (l. *Sikló)* és drótkötélpályáknál (l. o.) használják. A D.-sal felszerelt közúti vasutat kábelvasútnak (l. o.) nevezik. A D. célszerűen csak kétvágányú pályán alkalmazható, mert csak így hasznosul az esésben haladó járóművek eleven ereje. Célszerű továbbá a pálya mindkét végén hurokvágányt (l. o.) és végnélküli kötelet alkalmazni, mert ekkor a mozgás folytonos

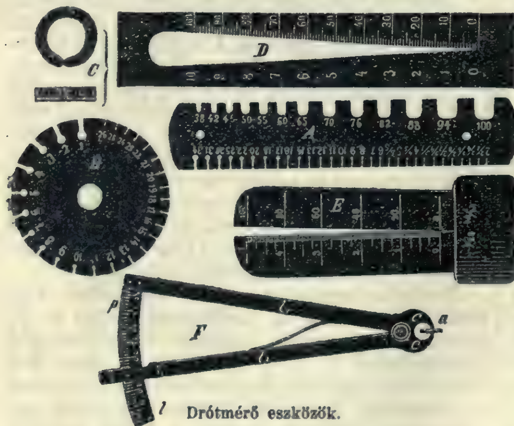
és egyirányú. Ez esetben a járóművek oldható szerkezettel kapaszkodnak a kötélbe. Egyébként, ha a pálya rövid és csak két kocsi van, azokat szilárdan erősítik a kötél két végére. A hajtóerő legegyszerübben akkor alakul, ha hegynek mindég csak üres járóműveket vontatnak, ami pl. kőbányákban előfordulhat. Lehet azonban víztúlsúlyt is alkalmazni, mikor is a járóművek megfelelő tartányát a hegyen vízzel megtöltik, a völgyben pedig kiürítik. E hajtóerők hiányában v. ha a pálya váltakozó emelkedésű, a drótkötelet gőz- vagy elektromótorral tartják mozgásban.

Drótlöveg, l. *Löveg*.

Drótmérő. Régebben a drót vastagságának megjelölésére a legkülönfélébb skálát használták. Majdnem minden gyár más-más számozást követett. 1872—73-ban a német és osztrák gyárosok az ú. n. Kraft-féle egységes jelölésben állapodtak meg. Ez a jelölés a métermértéket vette alapul. A Kraft-féle jelölés szerint a drót számának egy tizede a drót vastagságát is jelenti. Az alábbi táblázat ezt a skálát tünteti elő:

Szám	Vastagság mm.-ben	Különbség	Szám	Vastagság mm.-ben	Különbség
100	10	—	14	1.4	0.2
94	9.4	0.6	13	1.3	0.1
88	8.8	0.6	11	1.1	0.1
82	8.2	0.6	10	1.0	0.1
76	7.6	0.6	9	0.9	0.1
70	7.0	0.6	8	0.8	0.1
65	6.5	0.5	7	0.7	0.1
60	6.0	0.5	6	0 6	0.1
55	5.5	0.5	5/5	0.55	0.05
50	5.0	0.5	5	0.5	0.05
46	4.6	0.4	4/5	0.45	0.05
42	4.2	0.4	4	0.4	0.05
38	3.8	0.4	3/7	0.37	0.03
34	3.4	0.4	3/4	0.34	0.03
31	3.1	0.3	3/1	0.31	0.03
28	2.8	0.3	2/8	0.28	0.03
25	2.5	0.3	2/6	0.26	0.02
22	2.2	0,3	2/4	0.24	0.02
20	2.0	0.2	2/2	0.22	0.02
18	1.8	0.2	2	0.20	0.02
16	1.6	0.2			

A drót vastagságának mérésére sokféle mérőeszközt használnak. Az *ábra* a leghasználtabb

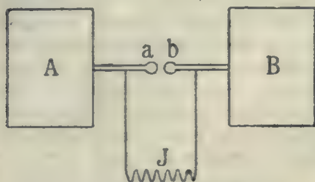
Drótmérő eszközök.

D.-ket láttatja. A legrégibb alak a fogasléc *(A)* és a tárcsa *(B)*. Könnyen kezelhetők a Robinson-féle differencial-mérők *(E* és *D)*. Igen finom drótok mérésére ajánlható az *F*-fogó, melynek *p* ívén a *c c* fogószájba csíptetett drót vastagságát az l_1 l_2 kar áttevése révén nagy mértékben kapják meg. Finom drótok mérésére használnak hosszant felvágott gyűrűket is *(C)*, a vágásba csak bizonyos vastagságú drót dugható, tehát minden számnak más-más gyűrű felel meg.

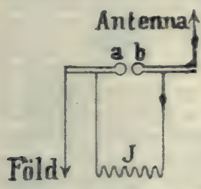
Drótnélküli távíró. A D., mint közlekedési eszköz, az elektromagnetikus hullámok alkalmazásán alapszik. Ezeket a hullámokat lehetőleg csillapítás nélkül megfelelő formában és erősségben állítjuk elő. A hullámok kisugározódnak a térbe s a messze távolban elhelyezett készülékekre hatnak és így észrevehetők. Az elektromagnetikus hullámot előállító készüléket legegyszerűbb alakjában az *1. ábra* tünteti fel. Az *A* és *B* fémlapok *a* és *b* fémgolyókban végződnek. Hogyha az összekötő fémpálcákat üzemben lévő induktor áramával kötjük össze, akkor a fémlemezek ellenkező elektromos mennyiségekkel töltődnek meg mindaddig, amíg az *a* és *b* gömbök közt átugró szikra következtében a töltések kiegyenlítődnek. Bizonyos feltételek betartása mellett ez a kiegyenlítődés oszcillatorikus lesz, amely oszcillatorikus kisülést úgy fogjuk fel, mint hogyha az elektromosság az *A* fémlemezről a szikraközön át a *B* fémlemezre átrohanna, a *B* lemezről visszaverődve az *A* lemezre visszafolyna, innen ismét *B* felé lengene és így tovább; szóval a töltések ide-oda lengenek, oszcillálnak, amiért is az egész berendezést oszcillátornak nevezzük. Látszólag csak egy szikra ugrik át, tulajdonképen azonban az elektromosság másodpercenként esetleg több millió kiegyenlítést is végez, mindaddig, amíg a kiegyenlítési áram kisebb és kisebb és végre is nulla lesz. Azt a tüneményt, hogy az áram mindinkább kisebbedik, csillapitásnak nevezzük; magát a kiegyenlítési jelenséget pedig csillapított elektromos rezgésnek hívjuk. A kiegyenlítési áram kisebbedése azon alapszik, hogy a szikrában az elektromos energia egyrészt meleggé változik, másrészt pedig energiáját a környező éterrétegeknek elektromagnetikus hullámlökések alakjában adja át. A D.-nál tulajdonképen ez az utóbbi jelenség a legfontosabb. A szikra mellett lévő éterréteg hat a mellette lévőre és így az elektromagnetikus hullámnak nevezett jelenség az éterben tovább terjed. A terjedés sebessége egyezik a fénysebességgel, azaz körülbelül 300,000 km. másodpercenkint. Ez más szóval azt is jelenti, hogy a hullámok hosszusága és az egy másodperc alatt jelentkező hullámok száma egymással összeszorozva 300,000-et ad eredményül. A jelenleg ismeretes legkisebb 6 mm. hosszú hullám 50,000 millió másodpercenkénti rezgésnek felel meg. A D.-ban kisebb távolságokra átlag 300 méteres hullámhosszakat használunk. Nagyobb távolságokra a hullám hosszát tizszeresen is megnöveljük. Az elektromagnetikus hullám hossza és így a rezgésszám elsősorban is a szikrakörbe kapcsolt kapacitás és önindukció viszonyoktól függ, ezeknek ismeretéből a hullámhossz elméletileg is kiszámítható. A kapacitás és önindukció változtatásával

tehát tetszés szerinti hullámokat tudunk előállítani, legalább elméletileg, jóllehet a gyakorlatban a hullámhossz változásának még meglehetős korlátai vannak.

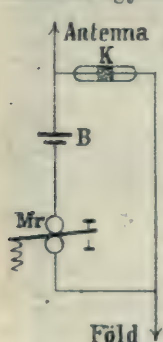
Hogy a hullámok hosszabb távolságokra a térbe jobban kisugározódhassanak, az oszcillátor egyik végén a *2. ábra* szerint a szükséghez képest hosszabb vagy rövidebb, a levegőben elhelyezett drótokat, úgynevezett antennát használunk, az *A* oszcillátorlemez helyett pedig a földet alkalmazzuk. Az antenna maga is az oszcillátor egy részét képezi és így benne ép úgy, mint előbb a *B* lemezben, elektromagnetikus hullámok jelentkeznek. Az antenna hatásfoka meglehetősen függ az antenna magasságától és természetesen még egyéb viszonyaitól is. (Az antenna drótok ellenállása, kapacitása, felületnagysága stb.) Az antennából kisugározó hullámok áthaladnak a téren, ha vezető testre találnak, visszaverődnek és a vezető testben magában is elektromosságot gerjesztenek. Egyébként pedig energiájukból folyton és folyton veszítenek. Ha az antennákhoz párhuzamosan egy másik antenna drótot állítunk fel, akár pár száz, akár pár ezer km. távolságban is, a hullámok ezt a drótot is megérintik és ha energiájuk még elegendő nagy, akkor ebben az úgynevezett vevő állomás antennában is áram jelentkezik, amely hatni képes valamely hullámjelző készülékre, így pl. a *(3. ábrában)* feltüntetett kohererre (l. *Koherer).* A koherer a hullámhatások folytán vezető lesz, a hozzácsatolt *B* telep árama folyni tud, az *Mr* jelfogó kivált és így jeleket kapunk annak megfelelően, hogy az adóállomáson mennyi ideig hagytuk a hullámokat kisugározni. Hosszabb ideig való kisugárzás a Morse abc vonásainak, a rövidebb ideig való hatás a pontoknak felel meg, és így a vonásokból és pontokból a Morse abc-t összeállíthatjuk és ily módon táviratokat adhatunk.

1. ábra. Elektromos oszcillátor.

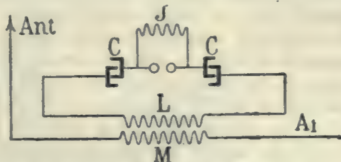

2. ábra. Elektromos oszcillátor antennával.

3. ábra. Vevő antenna kohererrel.

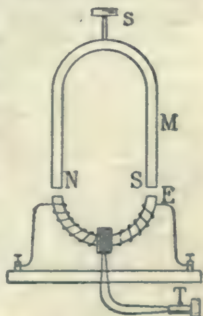
Az *1. ábrában* feltüntetett oszcillátoroknak az a hibája, hogy kevés energiát helyezhetünk el az *A* és *B* fémlapokban. A dolgon Braun strassburgi tanár segített, aki ezen a réven a Nobel nagy díjat is elnyerte Marconival együtt. Ő a *(4. ábrában)* közölt kapcsolást alkalmazza; a szikrasorhoz a *C*, *C* kondenzátorokat kapcsolja be és a kondenzátorokkal sorosan az *L* indukciós tekercset alkalmazza. Ezzel az elrendezéssel a *C* kapacitásból és *L* indukcióból alkotott úgynevezett Braun-körben nagy energiát halmozhatunk fel, ez az energia azután az *M* második indukciós tekercsre transzformálódván, az antenna huzalokba is kiáramlik. Itt azonban már két különálló körnek rezgésével van dolgunk. A rezgések az antennában csak akkor fejlődnek ki erősen, hogyha a Braun-kör önrezgési száma és az antenna kör önrezgési száma egyenlő. Ezt úgy

4. ábra. Az adó állomás Braun-féle kapcsolása.

fejezzük ki, hogy a két kör rezonanciában van egymással. Erre a rezonanciára folyton ügyelnünk kell és legegyszerübben úgy ellenőrizhetjük, hogy az antennadrótba árammérő műszert, ampérmétert kapcsolunk és a Braun-kört egyrészt az önindukció, másrészt azonban inkább a kapacitás változtatásával úgy állítjuk be, azaz önrezgésszámát úgy változtatjuk, hogy az antennába kimenő áram a lehető legnagyobb legyen. A Braun-kört alkalmazhatjuk a vevőállomásnál is. A Braun-kör és antenna-kör folyton hatnak egymásra, beállításuk nehézkes és így a régebben alkalmazott szikrasort megváltoztatták és Wien tanár kisérletei alapján áttértek az úgynevezett zenélő szikrára. A zenélő szikrának az a tulajdonsága, hogy a szikrasor ellenállása már az első egynéhány rezgés lezajlása után annyira megnövekszik, hogy a hozzácsatolt Braun-kör ellenállása igen nagy lesz és így az ezen körből az antennába helyezett energia már nem hathat vissza a Braun-körre, hanem kénytelen a levegőbe kisugározódni és így ennél a zenélő szikránál a készülékek hatásfoka sokkal nagyobb lesz. Az ú. n. zenélő szikrák rendkívül sok változatban alkalmaztatnak. A legnagyobb gyakorlati sikereket a berlini Telefunken társaság érte el.

A D.-t a gyakorlat céljaira elsőízben Marconi alkalmazta. Ő a vevőkészülékeknél kezdetben csak a koherereket használta, később áttért az *5. ábrában* feltüntetett műszerre, amelyet ő hysteresis-detektornak nevez. Az *E* vasdarab forgó mágnesezésnek van alávetve olyképen, hogy *M* mágnest az *S* tárcsa állandóan forgásban tartja. A mágnesezés pillanatnyi értéke a forgás következtében a mágneses mező tulajdonképeni értéke mögött elmarad, ha azonban a vasat elektromos hullám folyja át, ez az elmaradás megszünik, amit a vasmagra kapcsolt tekercs áramköré-

5. ábra. A Marconi-féle hiszterésis-hullámjelző.

ben elhelyezett T telefon koppantó hanggal hoz tudomásunkra. Ezt a készüléket a Marconi-társaság még legújabban is alkalmazza. A megérkező áramok jelzésére a kohereren és Marconi-féle mágneses detektoron kívül rendkívül sok készülék van forgalomban. Igy Fessenden a barrettert kezdte használni. A barretter rendkívül finom fémszál, átmérője csak 0·001-rész milliméter. Az ilyen fémszálat úgy állítják elő, hogy vastagabb platinadrótot ezüstréteggel vesznek körül és annyira kinyujtják, hogy a külső ezüstréteg néhány század mm, a belső mag ellenben csak 1—2 ezredrész mm vastag. Az ezüst salétromsavval lemarható és így a szabad szemmel láthatatlan platinamag megmarad. Ez rendkívül kis tömegénél fogva nagyon érzékeny a hőváltozások iránt, és így, ha elektromos áram járja át, hamar felmelegszik és amint tudjuk, a felmelegedett fémhuzalok ellenállása növekszik és ezt az ellenállásnövekedést akár hallgatóval (hogyha az hirtelen történik), akár más egyenáramú műszerrel leolvashatjuk. Fessenden kezdetben vakuumban alkalmazta ezt a vékony barretterszálat; a szál azonban erősebb hullám hatására hamar elégett és így jelenleg salétromsav-folyadéktükör felett a folyadék felszinére merőlegesen van alkalmazva a szál, úgy hogy a salétromsavval még érintkezik. A salétromsav az ezüstöt lemarja és így az ezüsttel bevont huzal és salétromsav között csak a vékony platinahuzal marad. Az áthaladó elektromagnetikus hullám felhevíti a szálat és a hirtelen ellenállásváltozást a szálhoz kapcsolt elemhez kötött telefon jelzi. Ha a hullám állandóan hat, az ellenállásváltozás is állandó marad és ezt az ellenállásváltozást egyenáramú műszerrel megmérhetjük. Ezt az elvet használta fel Gáti Béla hazánkfia, hogy az ily nagy frekvenciájú áramokat közönséges egyenáramú műszerrel megmérhesse. Ujabban legelterjedtebb vevőkészülék a karborundum, perikon és más kristályok. A kristályokkal való hullámjelzés alapja az, hogy a kristálytestek közt levő kontaktust közönséges egyenáram nem tudja áttörni, elektromagnetikus hullám azonban áthatol rajta, és így a kristály vezető képessége megváltozik. Ezek a vevőkészülékek rendkívül egyszerüek és ennek tulajdonítjuk, hogy az északamerikai Egyesült-Államokban az iskolás fiúk több ezer vevő, sőt néhány adó, drótnélküli készüléket is szereltek fel játékból saját mulatságukra.

A szikra helyett elektromos ívet is alkalmazhatunk, amelyet valamely dinamó árama táplál. Az elrendezés hasonlít a Braun-körhöz; különösen a Poulsen-féle ívlámpa tett szert hírnévre. A gyakorlatban azonban nem bizonyult oly megbizhatónak, mint a szikrás módszer. Fessenden Amerikában a 100,000 frekvenciás rezgésszámú hullámokat turbina által hajtott induktor típusú géppel állítja elő, vagyis a kényes kezelésű szikra és megbizhatatlan ív teljesen kikerülnek a készülékből és az elektromos hullámot közvetlen a gép állítja elő.

A folyó évben Németországban Goldschmied a minden dinamóban jelenlévő ú. n. magasabb harmonikus áramokat használja fel; alkalmas kapcsolásokkal a gép eredeti alapáramát megsemmisíti és csak a legmagasabb, mintegy 50,000 frekvenciájuakat használja fel és ezeket az áramokat már közvetlenül alkalmazhatjuk az antennadrótokban.

A D. ma már rendkívül elterjedt. Több ezer állomás állandóan működik. Az Atlanti-oceán hajóin drótnélküli hiradások alapján újságok jelennek meg. A hadi tengerészetnek majdnem összes hajói be vannak rendezve, mindazonáltal a rendszer tökéletesnek nem mondható, mivel jól berendezett vevőkészülékkel beállhatunk úgy, hogy tetszés szerinti adóállomás jeleit felfoghatjuk. Ez a körülmény, amely különben hátrány, éppen a tengeri hajók baleseteinél rendkívül előnyössé válik. Ugyanis a veszélyben lévő hajó jeleit a környezetben tartózkodó bármely más hajó felveheti és így a sülyedő hajó segítségére mehet.

A *6. ábra* a Telefunken-társaság modernebb berendezésű adó- és vevőállomásait tünteti fel. A zenélő szikrát előállító dinamó 500 frekvenciás áramot ad; az egyes készülékek megnevezése a jelmagyarázatban található.

Azon másfél évtized alatt, hogy Marconi 1896. az elektoromos hullámokat először használta fel dróttalan távirásra, nemcsak az eljárás technikája fejlődött, hanem a dróttalan távirás gyakorlati kihasználása is nagy eredményeket ért el. Nemcsak a tengeri hajók s különösen a hadihajók egymásközt és a parti rádiótelegráfállomások közt fejlődött ki rendszeres táviratforgalom, amely különösen hajószerencsétlenségeknél megbecsülhetetlen szolgálatokat tett, hanem a parti állomások egymás között és a vezetékes távíróállomásokkal is számottevő, sőt bizonyos viszonylatokban igen jelentékeny táviratforgalomra tettek szert.

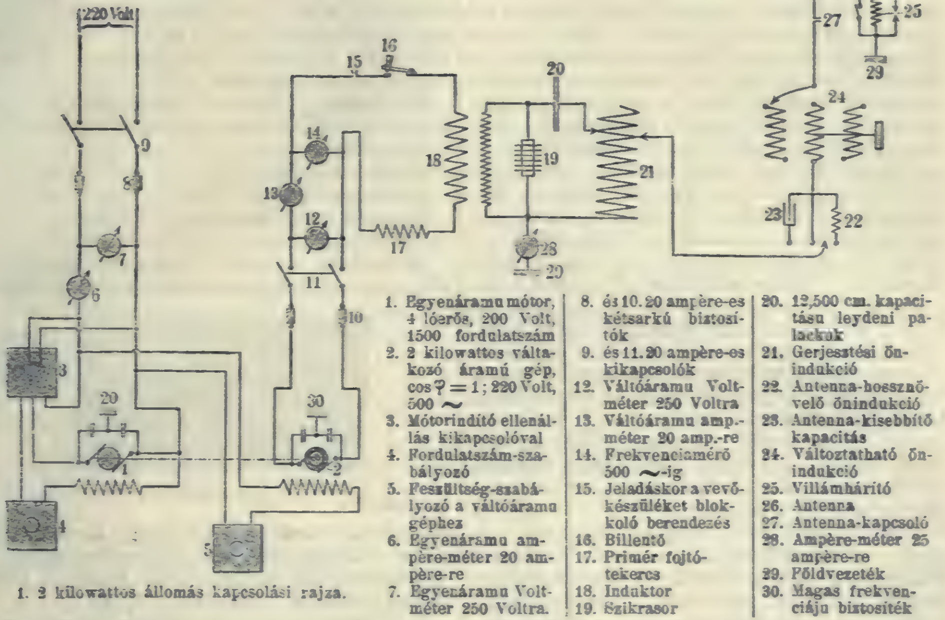
Emellett kifejlődött a D.-nak olyan tereken és olyan célokra való kihasználása vagy legalább tervezése és kipróbálása, amelyekről azelőtt álmodni sem lehetett, pl. táviratváltás robogó vonattal, hordozható tábori állomások, órák állítása és ellenőrzése a távolban, betüszedés a távolban, torpedók irányítása, ágyúk elsütése távolhatással stb.

A gyakorlati D. mai rekordja az Atlanti-oceánon járó hajók állandó összeköttetése a szárazfölddel és a Marconi-társaság irlandi (Poldhu) és canadai (Glace Bay) parti állomásának közvetlen és rendszeres táviratforgalma (szavanként 10 cent díjért).

A jelenleg már működésben levő több mint 2000 dróttalan távíró-állomás (parti és fedélzeti) közül a fele Telefunken rendszerű, mintegy 25% Marconi rendszerű (Wireless Telegraph Company), mintegy 10% De Forest amerikai rendszerű és a többi eloszlik számos kisebb jelentőségű rendszerre (Fessenden, Lodge-Muirhead, Poulsen, Teishinsho stb.).

A különféle rendszerek erős versengése és különösen az angoloktól portált Marconi-társaság világuralomra való törekvése, nemkülönben a nagy parti állomások hatalmas elektromos hullámszórásának sokfelé érzett zavaró hatása más villamos üzemekre szükségessé tette a dróttalan távirásnak törvényes, illetve nemzetközi rendezését.

E feladatot közmegelégedésre elvégezte az 1906. évi berlini nemzetközi konferencia, ame-

1. 2 kilowattos állomás kapcsolási rajza.

1. Egyenáramu mótor, 4 lóerős, 200 Volt, 1500 fordulatszám
2. 2 kilowattos váltakozó áramú gép, $\cos\varphi = 1$; 220 Volt, 500 ∼
3. Mótorindító ellenállás kikapcsolóval
4. Fordulatszám-szabályozó
5. Feszültség-szabályozó a váltóáramu géphez
6. Egyenáramu ampère-méter 20 ampère-re
7. Egyenáramu Voltméter 250 Voltra.
8. és 10. 20 ampère-es kétsarkú biztosítók
9. és 11. 20 ampère-es kikapcsolók
12. Váltóáramu Voltméter 250 Voltra
13. Váltóáramu amp.-méter 20 amp.-re
14. Frekvenciamérő 500 ∼-ig
15. Jeladáskor a vevőkészüléket blokkoló berendezés
16. Billentő
17. Primér fojtótekercs
18. Induktor
19. Szikrasor
20. 12,500 cm. kapacitásu leydeni palackok
21. Gerjesztési önindukció
22. Antenna-hosszabbító önindukció
23. Antenna-kisebbítő kapacitás
24. Változtatható önindukció
25. Villámhárító
26. Antenna
27. Antenna-kapcsoló
28. Ampère-méter 25 ampère-re
29. Földvezeték
30. Magas frekvenciáju biztositék

2. Teljes állomás-berendezés.

6. ábra.
A Telefunken-társaság modern drótnélküli táviró állomása.

lyen nemzetközi radiotelegráf-egyezményt és végrehajtó szabályzatot fogadtak el a következő lényeges tartalommal.

A Marconi-féle monopolisztikus törekvésekkel szemben kimondta a 3. § az összes állomások kötelezettségét *bármely* rendszerű radiotelegramm elfogadására és akadálytalan továbbadására. Az állomások üzemét úgy kell berendezni, hogy más ilynemű üzemekben zavart ne okozzon. Az állomások kötelesek a tengeri hajók vészhívásait elsőbbséggel elfogadni és azokra választ adni. Az egyezmény és végrehajtási utasítás megállapítja ezenfelül a díjazás elveit (parti-díj, hajó-díj, rendes távirási díj), a díjak elszámolását, az állomások berendezését, a nemzetközi iroda teendőit, a további konferenciák tartását stb. (Legközelebbi radiotelegráf-konferencia Londonban 1912.)

Ezt az egyezményt, mely nálunk az 1909. évi XX. t.-cikkellyel van törvénybe iktatva, kivülünk a következő államok fogadták el: északamerikai Egyesült-Államok, Németország, Argentina, Ausztria, Belgium, Brazilia, Bulgária, Chile, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, Olaszország, Japán, Mexikó, Monaco, Norvégia, Németalföld, Perzsia, Portugália, Románia, Oroszország, Svédország, Törökország és Uruguay.

A radiotelegráfiával, magyar rendszerű kapcsolás szerint (Hollós), beható kisérletek folytak Fiume és egy a tengerre küldött, megfelelően felszerelt hajó közt, amelyeknek sikere reményt nyujt arra, hogy Magyarország és Olaszország közt ily úton közvetlen távirdai összeköttetés lesz létesíthető.

A dróttalan távirásnak jövő fejlődésére és további térfoglalására döntő hatással lesz az, hogy a szikrahullámok irányíthatása és az idegen táviratok felfogásának korlátozására irányuló kisérletek és törekvések minő gyakorlati eredményre fognak vezetni, mert ettől függ majd a radiotelegrammok távirattitkának eddigelé nem kielégítő megóvása.

Drótnélküli telefon. Hogyha akár a zenélő szikrás, akár a Poulsen-íves drót nélküli távirónál a jeleket adó billentő helyébe mikrofont kapcsolunk, s az áram megszakítása helyett az áramerősségváltozásokat a mikrofon ellenállásának változtatásával azáltal idézzük elő, hogy a mikrofonba belebeszélünk, akkor a megérkező állomáson alkalmazott kristály hullámjelzők ellenállása is az áramerősséghez képest változik és így a beszédet hallani fogjuk. A D. nagy előnye, hogy azok a sistergő zugások, zörrenések, csörrentések, amelyek a huzalos telefonnál előfordulnak, itt hiányzanak. A technikának a D.-a vonatkozó ága még meglehetős kezdetleges állapotban van. A kisérletek rekordja 600 km; üzemi állomás D.-ra még nincs berendezve, ámbár már a New York—Boston D.-összeköttetés berendezése építés alatt van.

Drótnélküli telegrafiálás, l. *Drótnélküli távíró.*

Drótostót, a magyar vándoriparosok egyik legtipikusabb és legrégibb alakja. Majdnem kivétel nélkül a felsőmagyarországi — nagyobbára trencsénvármegyei — tót vidékekről származik s kezdetleges mesterségét, mely abból áll, hogy vékony drót segélyével egésszé illeszti az eltört fazekakat és edényeket, egy-két nap alatt megtanulja, s e mesterséget gyakorolva községről községre vándorol, sőt külföldre is elkerül. Egyes vidékeken a tót tipikus alakjait kizárólag ez a szorgalmas vándorló iparos képviseli, aki jellemző külsejénél, módnélküli igénytelenségénél fogva messze földön ismeretes.

Drótpulzus, rendkívül feszes érverés, leginkább a krónikus vesebajok késői stádiumaiban tapasztalható.

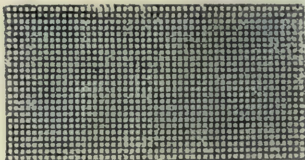
Drótrács, l. *Rács.*

Drótrugó, l. *Rugó.*

Drótszál, l. *Drótkötél.*

Drótszeg, l. *Szeg.*

Drótszövet, szitaszerű készítmény, mely vas-, sárgaréz- vagy más fémdrótból a növényi és állati

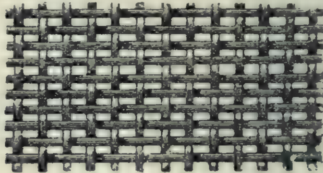

1. ábra. Drótszövet.

szövetekhez hasonló módon készül. Az itt látható 2 *ábra* a leghasználatosabb alakokat mutatja.

Dróttalan távíró és **dróttalan telefon,** l. *Drótnélküli távíró* és *Drótnélküli telefon.*

Dróttkvaett, az ó-északi költészet egyik igen gyakran használt versformája. (Drótt = a király

2. ábra. Drótszövet.

kisérete, kveda = a. m. énekelni.) Elmaradhatlan kelléke volt az alliteráció. Minden nyolc versben három emelkedés; minden első, harmadik, ötödik és hetedik sorban félrím, a többiekben egész szótagrím volt. A drápák (l. *Drápa*) rendes versalakja.

Drottningholm, svéd királyi kastély Stockholm közelében, a Mälar-tó Lofö nevű szigetén. Jagello Katalin, III. János király felesége emelte a XVI. sz. vége felé. 1661-ben leégett, aztán X. Károly özvegye, Hedvig Eleonora építette helyébe a mai pompás palotát. Nagy kiterjedésű francia izlésű park veszi körül, termeiben a régibb svéd festők műveinek szép gyüjteménye van elhelyezve; nevezetes az I. Oszkár kortársainak képeit tartalmazó sorozat.

Drótüveg. Üvegtáblák, melyekbe drótháló van bepréselve. Az üvegbe bepréselt drótháló a táblákat különösen ütés és nyomás ellen ellenállóvá teszi és összetartja azokat még akkor is, ha netalán elrepednek, miért is a D. a tűzveszély terjedését is megakadályozza. A D.-et különösen raktárablakok és pincetorkolatok beüvegezésére használják. Készítése akképen történik, hogy a

kihengerelt vastag üvegtáblára az előmelegített dróthálót ráteszik és azt egy megfelelő bordás hengerrel a még puha üvegbe nyomják; egy ezután járó sima henger pedig végre összepréseli a barázdákat. Ujabban lámpaüvegeket, vízmutató csövekhez való védőhengereket stb. is D.-ből készítenek.

Drouais (ejtsd: drué), 1. *François Hubert*, francia festő, szül. Párisban 1727., megh. 1775. Atyjának, D. 2.-nek volt tanítványa, 1738. a művészeti akadémia tagja lett és korának legkedveltebb arcképfestői közé tartozott. Legismertebb műve Charles Philippe (utóbb X. Károly) és Clotilde királyi gyermekek képmása a párisi Louvreban, ahol Bouchardon és Coustou szobrászok arcképeivel is képviselve van.

2. *D., Hubert*, festő, az előbbinek atyja, szül. La Roqueban 1699., megh. 1767. De Troynak volt tanítványa. Arcképeivel főleg korának híres színészeit és színésznőit örökítette meg.

3. *D., Jean Germain*, festő, D. 1. fia, szül. Párisban 1763., megh. 1788. Atyjának és Davidnak volt tanítványa és az utóbbinak hatása alatt nagy, akadémikus jellegű képeket festett. A Krisztust és a kánaáni asszonyt ábrázoló képe, mellyel 1784. a Prix de Rome-ot nyerte el, a párisi Louvreban van.

Drouet (ejtsd: drué), *Jean Baptiste*, francia politikus, szül. 1763., megh. 1824 ápr. 11. A forradalom idejében postamester volt St. Menehouldban s azáltal tett szert országos hírre, hogy felismerte a községen keresztül menekülő XVI. Lajos királyt és Varennesbe előre lovagolva, az ottani hatóságokkal együtt feltartóztatta őt útjában (1791 jún. 21.); ezért nemzeti jutalomban is részesült. 1792-ben mint buzgó jakobinus a konventbe került s a király halálára szavazott. Később mint konventbiztos az északi hadseregnél működött, de 1793. az osztrákok Maubeugenél elfogták. Két évig volt Spielbergben elzárva, 1795. aztán kicserélték Angoulème hercegnőért s D. az ötszázak tanácsának tagja lett. A Bourbonok második visszatérése után mint királygyilkost számüzték, de később visszalopódzott Franciaországba s Merger néven Maçonban huzódott meg. V. ö. *Lenotre*, Das Drama von Varennes, ném. Baderle (Wien 1908).

Drouet d'Erlon, *Jean Baptiste*, gróf, francia tábornagy, szül. Rheimsben 1765 júl. 29., megh. 1844 jan. 25. 1792-ben belépett a forradalmi hadseregbe. Csakhamar tábornok lett és végigharcolta az összes hadjáratokat 1814-ig. 1815-ben, mikor még Napoleon útban volt Páris felé, Lille várát hatalmába kerítette s azt a császárnak átadta. A waterlooi csatában az első hadtest parancsnoka volt s ő intézte a főtámadást az angolok balszárnya ellen Haye-Sainte mellett. Páris kapitulációja után számüzetésbe kellett mennie s csak 1825. térhetett haza. 1834—35-ig Algeria főkormányzója volt, 1843. pedig elérte a tábornagyi rangot. Rövid önéletrajza Vie militaire címen halála után jelent meg (1844).

Drouot, *Hôtel* (ejtsd: otel druó, tkp. *Hôtel des ventes mobilières)*, árverési csarnok Párisban; különösen művészeti árveréseiről világszerte ismeretes.

Drouot-féle tapasz, tafotára kent bőrvörösítő, gyengébb bőrön hólyagot is húzó tapasz, mely gyantákon kívül (sandaraka, elemi, kolofonium) kőrisbogarak és farkasboroszlán (daphne mezereum) kérgének kivonatát is tartalmazza. Alig használják.

Drouyn de l'Huys (ejtsd: druen dö lüi), *Edouard*, francia államférfi, szül. Párisban 1805 nov. 19., megh. 1881 márc. 1. Eleinte a diplomáciai pályán működött, 1842 óta a képviselőház tagja volt s a Guizot-kormány ellenzékéhez tartozott és élénk részt vett a «reform»-mozgalmakban, amelyek az 1848 februári forradalomra vezettek. Az 1848—1849-iki alkotmányozó és törvényhozó gyülésekben a jobboldal egyik vezére volt és Napoleon elnöknek bizalmas híve. 1848—55-ig némi megszakításokkal külügyminiszter volt s részt vett az 1851 dec. 2-iki államcsiny előkészítésében. A krimi háború alatt 1855 ápr. meg kellett válnia hivatalától; szabad idejét felhasználva, Histoire diplomatique de la crise orientale c. munkájában igyekezett külügyi politikájának helyességét igazolni. 1862-ben III. Napoleon kérésére újból elvállalta a külügyminiszteri tárcát. 1866-ban Poroszországgal szemben több követelést támasztott, de amikor Bismarck visszautasította minden területkárpótlásra vonatkozó javaslatát, III. Napoleon szégyenében meghazudtolta saját miniszterét, mire D. 1866 szept. lemondott. V. ö. *d'Harcourt*, Les quatre ministères de M. D. (Paris 1882).

Droylsden (ejtsd: drajlszdn), város Lancaster angol countyban, 3 km.-nyire Ashton under Lynetől, a Rochdale-csatorna partján, több vasút mellett, (1911) 13,259 lak., pamutiparral és kelmepréseléssel.

Droysen, 1. *Gustav*, német történetíró, *D. 3.* fia, szül. Berlinben 1838 ápr. 10., megh. 1908 nov. 10. Halleban. 1864. Halleban docens, 1869. Göttingenben rendkívüli tanár, 1872 óta pedig az újabb történelem rendes tanára volt Halleban. Főművei: Gustav Adolf (Leipzig 1869—70, 2 köt.); Herzog Bernhard von Weimar (1885, 2. köt.); Schriftstücke von Gustav Adolf, zumeist an evangel. Fürsten Deutschlands (Stockholm 1877); Das Zeitalter des 30 jähr. Krieges (Oncken vállalatában, 1893); Allgemeiner historischer Handatlas (1883). Megírta továbbá atyjának életrajzát (I. 1910).

2. *D., Hanns*, történetíró, szül. Kielben 1851 ápr. 4., az ókori történet magántanára a berlini egyetemen. Művei: Untersuchungen über das Heerwesen Alexanders d. Grossen (1885). Átdolgozta a Herrmann-féle Lehrbuch der griech. Antiquitäten új kiadása számára a Heerwesen u. Kriegsführung der Griechen c. részt (1887—88, 2. rész), 1891. pedig Aristotelesnek napfényre került: Athenaion politeia művéről értekezett. Kiadványa Koserral együtt: Briefwechsel Friedrich d. Grossen mit Voltaire (3 köt. 1908—11); Friedrichs des Grossen literarischer Nachlass (Berlin 1911).

3. *D., Johann Gustav*, német történetíró, szül. Treptowban 1808 júl. 6., megh. Berlinben 1884 jún. 19. 1829-ben gimnáziumi tanár lett Berlinben, 1833. egyet. magántanár, 1835. pedig rendkívüli tanár. 1840-ben kinevezték a történelem rendes tanárának Kielbe, ahol Schleswig-Holstein

érdekében szóval és tettel működött Dánia ellen. (Staats- und Erbrecht des Herzogtums Schleswig, Kiel 1846 és Aktenmässige Politik d. dänischen Politik., 2. kiadás Hamburg 1850.) Az ideiglenes schleswig-holsteini kormány ezután a frankfurti Bundesratba küldötte, később pedig Schleswigben képviselőnek választották a német nemzetgyűlésbe. 1851-ben Jenában fogadott el tanári állást az egyetemen, 1859. Berlinbe hívták a történelem tanárának, hol haláláig működött. Főbb művei: Aischylos fordítása (Berlin 1832, 2. köt., 4. kiad. 1884); Aristophanes fordítása (1836—38, 3. köt., 3. kiad. 1881, 2. köt.); Gesch. Alexander des Grossen (5. kiad. 1898), melyből rövid, a kútfői apparátus elhagyásával készült kiadás is megjelent. Ennek folytatása a Geschichte des Hellenismus c. úttörő munka (Hamburg 1836—43. 2 köt., 2. kiad. Gotha 1877—78); Vorlesungen über die Geschichte der Freiheitskriege (2 köt., Kiel 1846, 2. kiad. 1886); Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg (1. kiad. 1851, 10. kiad. 1890). Főmunkája a befejezetlen Geschichte der preussischen Politik, mely Nagy Frigyes idejéig (1756) ér (Berlin 1855—86, 5 köt., 14 részben). Nagyrészt oklevéltári alapon nyugvó munka, melyben D., áthatva a porosz királyság iránti lelkesedéstől, a Hohenzollern-család gondviselésszerű misszióját hirdeti. Kisebb dolgozatai összegyüjtve jelentek meg: Abhandlungen zur neueren Gesch. (Leipzig 1876). Említendő még a Grundzüge der Historik (u. o. 1868, 3. kiad. 1883, rövid vezérfonal. Franciára is lefordították). 1893—94-ben jelent meg: Kleine Schriften zur alten Gesch. (2. kötet). V. ö. *Duncker* Max, J. G. D. (Berlin 1885); *Droysen* G., J. G. D. I. köt. (Leipzig 1910).

Droz (ejtsd: dro), 1. *François Xavier Joseph*, francia erkölcsfilozófiai és történeti író, szül. Besançonban, 1773 október 31., megh. 1850 nov. 5. A francia akadémiának 1824 óta tagja, az erkölcsi és politikai tudományok akadémiájának pedig 1838 óta elnöke volt. Eleinte a szenzualista irány képviselője volt, de később határozottan keresztény alapra helyezkedett. Főművei: Essai sur l'art d'être heureux (1806, 6. kiad. 1857); Économie politique (1829, 3. kiad. 1854); Histoire du règne de Louis XVI. (1838—1842, 3 köt., 2. kiad. 1858); Pensées sur le christianisme (1844, 9. kiad. 1860); Aveux d'un philosophe chrétien (1848) stb.

2. *D., Gustave*, francia író, szül. Párisban 1832 jún. 6., megh. u. o. 1895 okt. 22. Eredetileg festőnek készült s csak 30 éves korában pártolt át az irodalomhoz. Népszerűségét Monsieur, Madame et Bébé (1866) c. kötetével alapította meg, melyben a családi élet apró jeleneteit örökíti meg igen eleven képekben, de kissé léha felfogással. Termékeny író volt, akinek későbbi művei közül legtöbb figyelmet a Tristesses et sourires (1883) c. kötet érdemel. Magyarul megjelent: Az úr, az asszony és a baba. Ford. *Déry* Gyula (Budapest 1898, nem teljes ford.).

3. *D., Jean Pierre*, francia médailleur, szül. La Chaux de Fondsban 1746., megh. 1823 márc. 2. A pénzverés technikájában tett találmányairól ismeretes. 1783 körül Boultonnal együtt az összes angol rézpénzek verését ellátta, majd visszatérve Franciaországba, olyan pénzverő gépet talált föl, mellyel egyszerre lehet az egész érmet kiverni. Chaudet szobra nyomán egy szép Napoleon-érmet készített, valamint sok más, a kor eseményeire vonatkozó emlékérmet is.

4. *D., Numa*, svájci államférfi, szül. La Chaux-de-Fondsban (Neuchâtel) 1844 jan. 27., megh. Bernben 1899 dec. 15. Korán árvaságra jutván, egy órásműhelyben inaskodott, de tanulási vágyától hajtva üres idejében annyit tanult, hogy 18 éves korában tanítói oklevelet szerzett, két év mulva pedig lapszerkesztő lett. Mint ilyen oly nagy tekintélyre tett szert, hogy 1869. bejutott Neuchâtel kanton nagy tanácsába és 1875-ig vezére volt itt a radikális pártnak. 1875-ben a svájci szövetségtanács tagja lett s ettől kezdve 17 éven át ő irányította hazájának belső és külső politikáját; két ízben (1881. és 1887.) elnöke is volt a köztársaságnak. Belső politikájában ellensége volt annak az iránynak, amely a szociális reformokat állami beavatkozással akarja megvalósítani (étatisme) s irodalmi téren is küzdött ez irány ellen. Számos műve közül nevezetesebbek: Instruction civique (Lausanne 1884); Études et portraits politiques (Genève 1895); Essais économiques (u. o. 1895); La démocratie fédérative et le socialisme d'État (u. o. 1896); Histoire politique de la Suisse au XIXe siècle (Seippel nagy gyüjteményes munkájában: Die Schweiz im 19. Jahrh. (Bern 1899).

Drozofór *(drosophor*, gör.) a. m. permetező, így neveznek egy eszközt, mellyel folyadékokat, leginkább illatszereket porlasztanak el.

Drozométer, l. *Harmatmérő.*

Dröbak, város Kristiania norvég kerületben (Stift), a Kristianiafjord K.-i partján, amelyet 3 erőd (egy a Koholmen-szigeten) védelmez, (1900) 2334 lak., fa- és jégkivitellel. Festői szép tengerpartját nyaranta nagyon sok fürdővendég keresi fel. A Kristianafjordon 1894. állították fel az egyetemi biológiai állomást és intézetet.

Drömling, erdős, hajdan mocsaras vidék Magdeburg porosz kerületben, Braunschweig és Hannover határán. Újabb időben a mocsarat lecsapolták és termővé tették.

Dr. phil. és *dr. theol.*, l. *Doktor*.

Drude, 1. *Oskar*, német botanikus, szül. Braunschweigban 1852. jún. 5. 1879 óta a drezdai műegyetemen tanár és az ottani botanikus kert igazgatója, titkos udvari tanácsos. Nevezetesebb munkái: Palmae Brasilienses (Leipzig 1881); Die Florenreiche der Erde (Gotha 1884); Atlas der Pflanzenverbreitung (u. o. 1886—87); Handbuch der Pflanzengeographie (Stuttgart 1890); Deutschlands Pflanzengeographie (u. o. 1890); *Englerrel* együtt adja ki a: Die Vegetation der Erde c. vállalatot, melynek 6. kötetét, Das Hercynische Florengebiet, *D.* írta. Munkatársa az *Engler-Prantl*-féle Natürl. Pflanzenfamilien vállalatnak, melyben a Pálmák, Erika-félék és ernyősök ismertetését dolgozta ki.

2. *D., Paul*, német fizikus, szül. 1863 júl. 12. Braunschweigben, megh. 1906 júl. 5. Berlinben. Asszisztens, majd magántanár (1890) Göttingenben; 1894. Lipcsében rendkívüli, 1900. Giessenben rendes tanár lett, 1905. a berlini egyetem tanárának

s a fizikai intézet igazgatójának hívták meg. Fénytani vizsgálatai közül említendők a fémek és abszorbeáló kristályok optikai tulajdonságaira, a magnetoelektromos jelenségekre stb. vonatkozók; később inkább az elektromosság tanával foglalkozott s e téren az elektromos állóhullámok, némely folyadék anomális elektromos diszperziójának kisérleti vizsgálatával, az elektromos rezgések és rezgőkörök (drótnélküli telegrafálás, Tesla-transzformátor) elméleti vizsgálatával s a fémek elektronelméletével ért el nevezetes eredményeket. Physik des Äthers (Stuttgart 1894) és Lehrbuch d. Optik (u. o. 1900, 2. kiad. 1906) c. kitünő munkái közkeletüek; 1900-tól szerkesztette az Annalen d. Physik folyóiratot.

Drúdok v. *trúdok*, a régi német néphitben kísérteties lények, a kik éjnek idején kinozzák az embereket és állatokat. A boszorkányokéival rokon tulajdonságaik vannak. Lábuk a lúd v. hattyú lábához hasonló. *Drudenfuss*, l. *Pentagramma*.

Drudzs, zendül: hazugság, a *drudzs*, *druzs*, hazudni, csalni igéből, mely a német driogan, trügen és az örmény drzsel szókkal rokon. Arimán egy alsóbb rangú démona, a hazugság szelleme.

Druey (ejtsd: drüé), *Charles*, svájci államférfiú, szül. Waadt kantonban 1799 ápr. 12., megh. 1855 márc. 29. Jogi tanulmányait svájci és német egyetemeken végezte. Szülőföldjén kezdette pályáját mint ügyész s 1831. államtanácsos lett. Eredetileg konzervativ nézeteket vallott, de később úgy politikai, mint egyházi tekintetben a radikálisokhoz fordult. Az 1845-iki válság kitörése után leköszönt ugyan állásáról, de nyomban azután maga állott az ideiglenes kormány élére. Mint kantonjának bizalmi férfia, nagy erélyt fejtett ki a szövetségi gyülésben a jezsuiták kiutasítása, a «Sonderbund» feloszlása és a svájci szövetség alkotmányának reformja érdekében. 1850. szövetségi elnöknek választották.

Druffel, *August von*, német történetíró, szül. Koblenzben 1841 aug. 21., megh. Münchenben 1891 okt. 23. 1866-ban a Majnai hadseregben harcolt mint tart. tiszt, 1870/71. pedig a német-francia háborút küzdötte végig. Ennek lezajlása után magántanár lett a müncheni egyetemen, 1875. rendkiv., 1885. pedig rendes tanár. Munkái: Beiträge zur Reichsgesch., 1547—52. (München 1873—80 3 köt. és 1 pótk.); Des Viglius von Zwichem Tagebuch des Schmalkald. Donaukriegs (u. o. 1877); Monumenta Tridentina, oklevelek (1883, folyt. *Brandi)*; Kaiser Karl V. u. die Curie 1544—46 (1877—90, 4 rész); Der Augustiner-Mönch Johannes Hoffmeister (1878); Ignatius v. Loyola u. die röm. Curie (1879).

Drugeth *(Homonnay) család*. Francia eredetü nápolyi család, mely Magyarországba az Anjoukkal együtt bevándorolván, mint főrendű család, igen nevezetes szerepet vitt: Kiválóbb tagjai: 1. *D. Bálint*, Zemplén főispánja, született 1577., Bocskay egyik fővezére, kinek halála után Erdély fejedelmévé akarta magát megválasztatni; 1608-ban országbiró, 1609-ben nádornak volt jelölve, de közbejött hirtelen halála. Érdekes, magyar nyelven írt történelmi naplót hagyott hátra, melynek egy része latin fordításban Bél Mátyás: Notitia nova Hung. című munkájában, később magyar eredetiben a Tudománytárban jelent meg. — 2. *D. Fülöp*. I. Károly királyunkkal együtt 1301. jött Magyarországba, s ettől kezdve I. Károlynak jobbkeze volt trónjának megszilárdításában. Sárosvára alatt két sebet kapott. Mint Szepes és Ujvár (a mai Heves, Abauj és Sáros) vmegyék főispánja, Csák Máté hadaival e részek megtartása végett több izben harcolt; egy alkalommal csak Éles János nevű nemesnek ügyessége mentette meg életét. 1317—1327-ig szepesi és ujvári főispán. 1322—23. a királyné tárnokmestere, 1323—1327. nádor volt. Megh. 1327 szeptember 9. előtt. Ő kapta I. Károlytól Lubló és Palocsa várakat, de fia nem lévén, ezek unokaöccsére, Vilmosra szállottak. V. ö. Anjoukori okmánytár. I. 446. stb. II. kötet Fejér. Cod. Dip. VIII/2. 453. Zichy cs. okm. I. 257. Századok 1881. 211. — 3. *D. György*, zempléni főispán, már fiatal korában Bocskay hive, s mint protestáns a vallásszabadság buzgó és lelkes harcosa. 1610. Pázmány Péter által a kat. hitre téríttetvén, a bécsi béke felbontása miatt 1611. Forgách Zsigmond nádorral Erdélybe tört, de Bethlen megverte. Nemsokára ezután Rákóczi Györgyöt támadta meg lengyel bérencekkel, de Bethlen Rákóczinak segítségére sietvén, D. Lengyelországba volt kénytelen menekülni, ahol 1620. meghalt. — 4. *D. János*. Fülöp testvére, 1292—1312. még Sziciliában (a nápolyi királyságban) tartózkodott. Magyarországba jövén, gyorsan megtudta nyerni I. Károly király kegyét, úgy hogy testvére halála után 1328. ő lett a nádor s az volt haláláig, amely 1335 jún. 22. és nov. 2. közt következett be. Ő a Gerényi és Homonnai Druget-család őse. V. ö. Századok. 1881. 133—145, 210—14 Anjoukori okm. II. és III. k. — 5. *D. Miklós*, I. János fia, a Gerényi Drugetek őse. 1330. Zách Felicián merényleténél a kis királyfiak életének megmentője és később Nagy Lajosnak a hadi dolgokban tanítója. 1336. ő kisérte a királyfit az osztrákok ellen indított hadjáratban. 1345—51-ig ungi főispán volt. 1350. részt vett a nápolyi hadjáratban és ezután Nagy Lajos királyunk őt Salerno kapitányává tette. Ez adott alkalmat Boccaccionak, hogy őt és családját — hibásan — Salernoból származtassa. Olaszországból visszajövet, a király országbíróvá és turóczvmegyei főispánná tette, de ezeket nem sokáig birta, mert nem sokkal 1355 jún. 19. előtt már meghalt. V. ö. Hist. Hung. Fontes Dom. III. k. 121. *Pór*, Nagy Lajos. 12. 238. Sztáray oklevéltár. Anjoukori okm. VI. 325. stb. II. — 6. *D. Miklós*, II. János fia, I. János unokája. 1372. ungi főispán és a királynak követe volt a római pápához. Tévedés őt a Gerényi ághoz sorozni. V. ö. *Pór*, Nagy Lajos. 398. Sztáray okl. — 7. *D. Vilmos*. Nagybátyjának halála utan szepesi és ujvári főispán lett (1327—35), atyja halála után pedig annak helyébe nádor. Az 1335-iki, visegrádi fejedelmi találkozáson már mint nádor szerepel. Megh. 1342., nemsokára Nagy Lajos megkoronázása után. Neje volt Follia Mária nápolyi úrnő, de gyermeke nem maradt. Gazdagságáról fogalmat nyujt az, hogy 1330. nyolc váravolt: Lubló, Dunajecz (Szepes vm.), Palocsa, Szakolya (Sáros vm.), Szalánez (Abauj vm.), Barkó, Terebes (régen Páris) és Jeszenő (Zemplén vm.). V. ö. Századok. 1881. 210. Anjoukori okm. *Pór*, Nagy Lajos. 262.

Fejér. Cod. Dip. VIII/3. 507. *Wertner* Mór, A D. genealogiájához (Turul 1891, Hampel régibb értekezése ellen írt cikk). *Lehoczky* T., A D.-család és az Althan-család címere (Turul 1884). — 8. *D. Zsigmond*, 1676. a pápánál járt, kitől egy vértanu tetemét nyerte ajándékul. Előbb Thököly, később a király híve. Megh. 1684 ápr. 19. Irt: Nucleus rerum Hungaricarum, studio non modico excerptus et Bonfini historia (1581) című munkát, s azt I. Lipótnak ajánlotta. Bátyja, *D. Bálint*, korbáviai vál. püspök és szentjobbi apát túlélte, mint a családnak utolsó sarja; halála éve bizonytalan, végrendelete 1691. kelt. V. ö. *Réz* L., A D.-ek és Homonna reformációja (Sátoraljaujhely 1899).

Drugetháza (azelőtt: *Zaricsó)*, kisk. Ung vm. perecsenyi j.-ban, (1910) 1984 rutén lak.; vasúti megálló; u. p. és u. t. Bercsényifalva.

Druidabarlangok, l. *Druidakövek.*

Druidák, az ókori Britannia és Gallia kelta lakosságának papjai és jósai voltak; zárt rendet alkottak, bár rangjuk nem szállt apáról fiúra. A katonáskodás és más egyéb teher alól fel voltak mentve s mint a vallás és szellemi műveltség gondozóit a legnagyobb tisztelet környezte. Nevük eredete bizonytalan. A néptől nem zárkóztak el, házasságban éltek és három osztályra oszlottak: papokra, bárdokra (énekesek) és jósokra, élükön egy főpappal. A legelőkelőbb családok gyermekei iparkodtak a D. rendjébe jutni s a felvetteket olykor 20 évi tanításban részesítették, melynek tárgyai a vallás, jog, orvoslás, matematika, asztronómia és természettudomány voltak. Tudományukat nem volt szabad leírni és közölni; betüik különben sajátos jelekből állottak, melyeket a rómaiak görögöknek tartottak. Időszámításuk nagyon fejlett volt, mert az égi testeket a hagyomány szerint nagyítóüvegen át (kristályból vagy üvegből metszett *druidafőkön* át) vizsgálgatták. Gyógyításuk misztikus-vallási alapon nyugodott. Vallási tanaikat is mély homály fedi. Csak annyit tudunk, hogy a nép istenein kívül a gondviselésben is hittek, szintúgy a lélekvándorlásban. Szertartásaikat részint hegyeken, részint sűrű tölgyesekben tartották. Franciaországban még ma is több magaslatot neveznek druidahegynek, Angolországban pedig a pogány ókor magas kőkerítéseit druida-templomoknak tartják. Gyakran találnak ú. n. *dolmeneket* (l. o.), vagyis nagy táblaköveket, melyekben druida-oltárokat sejtenek. Emberáldozatok a római császárok koráig nem voltak ritkák, de talán legtöbbször gonosztevők ünnepélyesebb kivégzésével voltak kapcsolatosak. Az áldozatokat rendszerint nagy rőzsecsomóba dugták és elégették. Az oltár előtt állott a fehérbe öltözött druida tölgyfakoszorúval a fején, a nap járása szerint intézve mozdulatait. Főfoglalkozásuk a jövendő kifürkészése volt az áldozatok vonaglásából vagy beleiből, a madarak repüléséből, csillagok járásából, égi jelenségekből, álmokból stb. Befolyásuk a népre más tekintetben is nagy volt. A carnutusok földjén, a mai Dreux (druida város) területén évenként egyszer törvényt láttak az összes törzsek fölött. Voltak férfi-D.-on kívül női D. is, különösen a 9 szent szűz Sena szigetén részesült jóslótehetsége miatt nagy tiszteletben. Caesar a D. eredeti hazájának Britanniát tartja s nagyon valószínű, hogy ennek az intézménynek itt volt a csirája. Támogatja e feltevést, hogy a D.-nak Gallián és Britannián kívül a kelta népek között nincs világos nyoma. A rómaiakkal a D.-at először Caesar ismertette meg, ki politikai módszere szerint köztük és a kelta nemesség között ellentétet idézett elő és ezt a maga céljára ügyesen ki is használta. Augustus eltörölte az emberáldozatokat, Claudius pedig az összes druida szertartásokat eltiltotta. De már előbb is eltünedeztek a D. Gallia romanizálása következtében s az állam nem ismerte el rendi kiváltságaikat. Varázslataik és jósló mesterségeik azonban tovább is híveket szereztek nekik a nép között, sőt Rómába is behatoltak babonáik. Iskoláik keresztény kollégiumokká váltak, de a nép közt tovább is fönnmaradtak a hitnek egynémely maradványai. Britanniában főleg a bárdok élték túl a római kort, különösen Walesben és Man szigetén. V. ö. *Théron*, Druides et Druidisme (Paris 1886); *Rhys*, Lectures on the religion in celtic heathendom (London 1888); *Bertran*, La réligion des Gaulois (Paris 1897).

Druidakövek. A megalitikus emlékeket összeköttetésbe akarták hozni némelyek a klasszikus íróknál felemlített ősgallus druida-kultusszal s ezek közül az emlékek közül azokat, melyek csak egyetlen földbe állított sziklaszálból állanak, menhir, csészés kövek (l. o.), D.-nek, *druidahegyeknek* vagy *druidaoltároknak* is nevezik abban a hiszemben, hogy e kövek arra szolgáltak, hogy előttük, v. ha csésze formáju mélyedéseik vannak, rajtuk, állati, sőt emberi áldozatokat mutassanak be s a csészés mélyedésekben az áldozatok vérét fogják fel. Azokat a megalitikus emlékeket pedig, melyek több kőszálból v. lapból állanak, különösen azokat, melyek nagyobb épület romjainak benyomását teszik a szemlélőre, kiváltkép a cromlech-ek (l. o.), *druidatemplomoknak* nevezik. Végül az őskori barlangok egy részét is összeköttetésbe hozták a druidákkal s ezen a réven neveznek sokat közülök *druidabarlangnak*. Hogy mindez emlékek összefüggésben állanak ama britanniai, vagy galliai ősvallással, melynek papjai v. letéteményesei a druidák voltak, nem egyéb önkényes feltevésnél. A druidákról csak Britanniából és Galliából van tudomásunk, emez emlékek pedig máshol is előfordulnak, nemcsak e két ország területén és pedig nemcsak Európában, hanem Afrikában és Ázsiában is. L. *Dolmen* és *Megalit emlékek.*

Druidarend, titkos társaság, mely a régi kelta papok nevét vette föl. Alapeszméi szabadelvüek és türelmesek. Összejöveteleiket, miként a szabadkőművesek, bizonyos formaságok korlátai között tartják. Főfeladatuk a jótékonyság gyakorlása. A rend 1781. alakult s 1833. Amerikában és később Ausztráliában nagyon elterjedt. 1872-ben Németországban is meghonosodott. Páholyaikat «berek»-nek nevezik, mivel a druidák berkekben gyülekeztek. Egy-egy ország összes berkei együttvéve nagyberket képeznek. A rend fővezetése az 1849. Amerikában alapított «nagyberek» kezében van. Az egész rend formáiban, fokozataiban, beosztásában és részben céljaiban is a szabadkőművességnek utánzata.

Druidatemplomok, l. *Druidakövek.*

Druja, város Vilna orosz kormányzóságban a Düna balpartján, 4787 lak.

Drujez *(Druz, Drut)*, folyó Mohilev orosz kormányzóságban; Vitebszk kormányzóság határán ered, Rugacsevnél a Dnyeprbe ömlik. Kisebb hajók és tutajok járhatnak rajta. 270 km. hosszú. Sok a tok és harcsa benne.

Drumann, *Wilhelm*, német történetíró, szül. Dannstedtben 1786 jún. 11., megh. Königsbergben 1861 júl. 29. A hallei pedagogiumon és (1812—17) egyetemen működött, 1817—56-ig pedig a königsbergi egyetemen. Művei: Geschichte Roms in seinem Uebergang von der republikanischen zur monarchischen Verfassung (Königsberg 1834–44, 6 köt., 2. kiad. Gröbe-től, 1900 s köv.), mely nagy feltünést keltett, bár nemzetségek szerint csoportosított anyaghalmaza nagyon megnehezíti az áttekintést: Grundriss der Kulturgeschichte (u. o. 1847); Geschichte Bonifacius VIII. (1852, 2 köt.); Die Arbeiter und Kommunisten in Griechenland und Rom (1860).

Drumár *János*, zenei író, szül. Aradon 1866 aug. 4. Többféle hangszeren szép képzettséget nyert a budapesti Nemzeti Zenedében 1872—84., de mindkét keze megsérülvén, a csupán elméleti tanulmányokra kellett áttérnie. 1886-ban a Máv. szolgálatába lépett (ma ellenőr), 1896 óta Debreczen zenei kulturáját szolgálta több mint ezer cikkel (nem említve a kisebb kritikákat); a városi zeneiskolában 1909-ig zenetörténelmet tanított, több zenei egyesület vezetője volt. Kétkötetes könyve az első magyar nyelvű terjedelmes zenetörténet (1902 és 1907); hangtani értekezése: Miért dallamos a magyar nyelv?

Drumlins (ang., ejtsd: drömmlinsz), hosszura nyúlt lapos domborulatok, amelyek a glecserek alapmoréna törmelékéből halmozódtak fel. Hosszirányukkal a jégkorszaki glecserek mozgásirányait örökítették meg. Tipusosan láthatók a brit szigeteken és az Egyesült-Államokban, Finnlandban, Oroszországban, Észak-Németországban, sőt még az Alpok É.-i pereme mentén, Bajorországban és Salzburgban is.

Drummond (ejtsd: drömm'nd), régi skót főnemesi család; első hitelesen kimutatható őse *Sir Malcolm* D. volt, kinek nővére Annabella, III. Stuart Róbert skót király felesége volt. Nevezetesebb tagjai: *James D., Earl of Perth*, szül. 1648., megh. Saint Germain en Layeben 1716 márc. 11. II. Jakab király buzgó híve volt s miután a kat. hitre tért, Skótország kormányzója lett. Az 1688-iki forradalom után négy évi fogságot szenvedett, aztán II. Jakab franciaországi udvarába ment és a Praetendens nevelője lett. Fia, *James* (szül. 1675, megh. 1720) részt vett a skótországi jakobita mozgalmakban, amiért 1716. menekülnie kellett.

Drummond, *Henry*, teológiai és természettudományi író, szül. 1851. a skót Stirlingben, megh. 1897 márc. 11. Tunbridge Wellsben. Edinburghban és Tübingenben végezvén teológiai, bölcseleti és term.-tud. tanulmányait, 1877. a skót szabadegyház glasgowi kollégiumában a term.-tud.-ok tanára lett. Tudományos utazásokat tett, több helyütt felolvasásokat tartva, mindenik világrészünkön s ez utazásairól több könyvet írt. Teol. művei közül, melyek óriási elterjedésnek örvendenek ma is s több európai nyelvre lefordíttattak, legnevezetesebb: Natural law in the spiritual World (1883., több kiadásban), magyarul: Természeti törvény a szellemi világban. Ford. Csizmadia Lajos és Szabó Aladár (2. kiadás Budapest 1904. Magyar protestáns irod. társaság). Egy másik műve magyarul: A kereszténység programmja. Ford. *Kovács* József (Budapest 1893). Halála után jelent meg: The ideal life etc. műve (1897). Életrajzát *G. A. Smith* írta meg (6. kiad. London 1902).

Drummond-féle fény. Az oxigénnel szított hidrogén lángja oly magas hőmérsékű, hogy a beléje tartott meg nem olvadó és el nem illanó testek fehér izzásig felhevülve vakító fényt terjesztenek. Drummond ez alapon gyakorlati célokra szolgáló készüléket szerkesztett, mely lényegében következő berendezésü: két gáztartót, melyek egyike oxigén-, másika hidrogéngázzal van megtöltve, fuvólámpával kötnek össze. A fuvólámpa berendezése a következő: egy bővebb cső tengelyébe szűkebb cső van illesztve; a külső bővebb cső a hidrogén-tartóval, a belső szűkebb az oxigén-tartóval van öszszekötve. Két csappal a gázáram szabályozható. Előbb hidrogéngázt eresztünk ki és azt meggyujtván annyira nyitjuk az oxigéntartó csapját, hogy a láng erősen megkisebbedjék. Az így kapott láng hőmérséke rendkívül magas; pl. a platina, melynek olvadáspontja 2000° körül van, igen könnyen megolvad; a beléje tartott vas- v. acéldrót sziporkázva elég. E lánggal külön e célra készített mész- vagy magnéziahengereket hevítenek kis felületen. A mész és magnézia nem illó és e hőmérsékleten meg nem olvadó vegyületek, melyek porózitásuk folytán rossz hővezetők, ezért azon a ponton, ahol azokat a láng éri, fehér izzás hőmérsékére felhevülve igen erős fényt árasztanak. Használnak cirkonium tartalmú hengereket is, amelyek igen szép zöldes árnyalatu fényt terjesztenek. A gyakorlatban a hidrogén helyett sokszor világító gázt használnak, de az így kapott fény valamivel gyöngébb, mint a hidrogénnel előállított. E fényforrást régebben, amikor az elektromos világítás még nem volt közhasználatban, gyakran alkalmazták úgy tudományos, mint gyakorlati célokra. Igy különösen képek vetítésére (projekció), az ú. n. ködfátyolképek bemutatásához még manapság is többnyire D.-t használnak. Mikroszkópos preparátumok képe is bemutatható nagyobb közönségnek e fényforrás felhasználásával.

Drummond-tó, l. *Dismal Swamp.*

Drummond-Wolff, angol követ, l. *Wolff.*

Drumó, l. *Dromó.*

Drumoly, kisk. Vas vm. felsőőri járásában, (1910) 265 német lakossal; u. p. és u. t. Városszalónak.

Drumont (ejtsd: drümoñ), *Edouard Adolphe*, francia publicista, szül. Párisban 1844 máj. 3. Számos napilapba és folyóiratba dolgozott s közben több gondos tanulmányon alapuló történeti könyvet adott ki, melyek egyike, a Mon vieux Paris (1879) akadémiai jutalmat is nyert, de hírnevét La France juive (1886, 2 köt.) c. polemikus iratával alapította meg, amelyben föltárta hazája el-

zsidósodását. Azóta az antiszemita irányzat egyik legtevékenyebb harcosa. 1892-ben alapította meg a Libre Parole c. napilapot s 1898—1902. képviselő is volt. Ugyane körbe tartoznak egyéb munkái: Les Juifs contre la France (1899); Nos maîtres (1899); Les tréteaux du succès (1901, 2 köt.); Vieux portraits, vieux cadres (1903) stb. V. ö. *H. D'Alméras*, Avant la gloire II. (Paris 1903); *S. Arnoulin*, L'action cléricale en France I. (u. o. 1904).

Drupa (lat., növ.) a. m. csonthéjas termés (l. o.).

Drury lane (ejtsd: drúrilén), London egyik legelőkelőbb szinháza a Westminsterben. Keletkezésének ideje ismeretlen; 1671. leégett, azután többször újjáépítették; 1791. lerombolták s új épületet emeltek helyébe, mely azonban 1809. ismét leégett, fölépítése után 1812. nyilt meg újra. Homlokát Shakespeare szobra díszíti; szinterme nagy, 2800 nézőt fogadhat be. Főképen drámai előadásokat tartanak benne, kiváltképen Shakespeare művei szerepelnek műsorán. Nevezetes tagjai és igazgatói voltak: Kean, Fletwood, Green, Garrick, Sheridan.

Drusiana fossa (lat.), ókori csatorna, melyet Claudius Drusus Kr. e. 12. ásatott Arnheim és Doesborgh táján. A csatorna az Alsó-Rajnát az Issel segítségével a Zujder-tóval egyesítette, mely utóbbi az ókorban *Flevo Lacus* nevet viselt. V. ö. *Ritterling*, Drusus-Kanal (Bonner Jahrbücher 114 k.).

Drusilla, 1. Drusus Germanicus legifjabb leánya, ki előbb Cassius Longinusnak, majd Aemilius Lepidusnak volt a neje. Testvére, Caligula császár, bünös viszonyban élt vele és halála után istennőnek nyilvánítva, Panthea néven játékokat rendezett és oltárokat emelt a tiszteletére. — 2. *D.*, Herodes Agrippa, palesztinai király leánya, kit Felix prokurátor vett nőül.

Drusus, a régi római gens Livia egyik ágának neve, mely később adopció révén az előkelő Claudiusok családjába jutott. Nevezetesebb tagjai: 1. *Gaius Livius D.*, K. e. 147. az ifjabb Scipiónak konzultársa. — 2. *Marcus Livius D.*, előbbinek fia, mint a 122. év néptribunusa, társát, Gaius Gracchust azzal tette népszerütlenné, hogy a szenátus megbizásából a szegényeknek nagyobb igéreteket tett; 112. konzul is volt. — 3. *Marcus Livius D.*, az előbbinek fia, 91-ben néptribunusként a szenátus mérsékeltebb pártjával tartott, mely a nemeseket a lovagokkal és néppel ki akarta békíteni, hogy így a szenátus tekintélye helyreálljon. Visszaadta a biráskodást a szenátusnak, melybe 300 lovagot juttatott, a népet pedig föld- és gabonakiosztással iparkodott megnyerni. Törvényeit azonban a konzervativok meghiusították, mire ő, kit a legtisztább szándék vezetett, azt az eszközt sem vetette meg, hogy ellenfeleinek megtörésére az itáliai szövetségeseknek is római polgárjogot igért. Tervének végrehajtásában orgyilkosság akadályozta meg. Irod. l. *Niese:* Grundriss der röm. Gesch. (1910, 4. kiad). — 4. *Nero Claudius D.*, Tiberius Claudius Nero és Livia fia, Tiberius császár öccse, ki 3 hónappal később született, mintsem anyja Augustus császárnak lett a felesége. Szül. 38., megh. K. e. 9-ben. Bátyjával együtt 15-ben Raetia és Noricum ellen vonulva a birodalom határait a Dunáig terjesztette ki és több helységet alapított. Hiressé különösen a germánok ellen viselt háborúja tette (12—9), mikor nemcsak Galliát védte betöréseik ellen, hanem a határokat a Rajnán túl is kivánta kiterjeszteni. Evégből a Rajna mentén több tábort szervezett, az alsó Rajna és a Zujder-tó között hajózható csatornát (*Drusiana fossa*) ásatott és katonáival az Ems folyó torkolatáig hatolva, a bruktereken fényes győzelmet aratott. A következő 11. évben magában Germániában a Weselig hatolt, s az ott lakó törzsek már azt hitték, hogy bekerítették, de ő haderejüket megsemmisítette és további operációinak biztosítására a Lippe mentén Aliso várát alapította. Mainz és a Taunus között levő határvonalon több katonai állomás alapítása után 9-ben már az Elbéig hatolt s a hagyomány szerint csak egy csodálatos termetü jósnő intelmére vonult vissza, mely útjában lováról lebukott és meghalt. Bátor, de azért higgadt gondolkodású hadvezér volt, kit bátyjával szemben kedves modora is kitüntetett. Neje Antonius triumvirnek ifjabbik leánya volt, kitől három gyermeke született: Germanicus, kit Tiberius később fiává fogadott, Livilla, ki Tiberius fiának, Drusus Caesarnak lett a neje és Claudius, a későbbi császár. — 5. *D. Caesar*, Tiberius császár egyetlen fia, szül. K. e. 15-ben. Vitéz katona volt. K. u. 14-ben a Duna mentén elfojtott egy katonai lázadást. Mint Illiricum kormányzója ügyesen fegyverszünetet létesített Arminius és Maroboduus között, s így ő is hozzájárult, hogy Maroboduus Catvaldától elűzve, a rómaiaknál keressen menedéket. 22-ben a császár uralkodótársa lett, de mivel így a nagyravágyó Sejanusnak útjában állott, ez elcsábította feleségét, Livillát, és vele egyetértve, D.-t megmérgezte (23).

Drut v. *Druz*, folyó, l. *Drujez*.

Družbineć, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1900) 729 horvát-szerb lak.; u. p. Petrijanec, u. t. Vinica.

Druzkieniki, fürdőhely Grodno orosz kormányzóságban a Niemen jobbpartján.

Družkovec, 1. adók. Varasd vm. pregradai j.-ban, (1900) 1045 horvát-szerb lak.; u. p. Humna Sutli, u. t. Pregrada. — 2. *D.*, adók. Varasd vm. ivaneci j.-ban, (1900) 1496 horvát-szerb lak.; u. p. Maruševec, u. t. Ivanec.

Drúzok, arab nyelvű nép és vallási szekta Hauranban és a Libanon nyugati lejtőin. Minden valószinüség szerint szír-arab, sőt indogermán elemekkel vegyült mintegy 120 ezer főnyi nép, amelyben azonban a szír elemek jóval számosabbak. *Langerhans* Szíria többi arabul beszélő törzseitől váltig eltérő fajtának írja le őket. Kék szem és vöröses haj gyakori. Arcvonásaik merőben különböznek a többi sémi eredetü szíriaiaktól. A D. ősiségéről különösen ama szokásaik tanuskodnak, amelyeket már a biblia is említ. Rövid, térdig érő, fehér v. kék színű ruhát, továbbá fehér v. fekete csikos gyapjuszövetből készült felöltőt viselnek. Arcukat hosszú szakáll díszíti. A nők ruhája hosszabb és a derekuk körül övet viselnek. Sajátságos fejdíszük a *tantur*. Ez cédrusfából, v. vékony bádogból készült szarvalak, e fejdíszről fátyol lóg le, amely a nőnek a félszemét takarja. Többnejüségben élnek, a házasságokat, amilyen

könnyen kötik, ép olyan könnyen fel is bontják. Az asszonyok fogolyéletet élnek. Evésben, ivásban a D. mértékletesek. A vendégszeretet szent kötelesség; a vérbosszú általánosan divik, sziklasírokba temetkeznek és a holtak fölött halotti tort ülnek. Társadalmi szokásaikban igen sok a formaiság. A köszöntésből és az adott feleletből könnyen ráismernek az idegenre. A tudományokhoz, iparhoz, valamint a művészetekhez kevés érzékük van, iskoláikban csak a Koránt tanulják olvasni. Jogi esetekben az izlám törvényeit követik. Igy teszik ezt különösen az örökségi esetekben, mikor a nőket az örökségből kizárják, hogy ekként a vagyon a családban megmaradjon. A D. állami élete meglehetősen független, kormányformájuk félig a patriarchátusra, félig a feudalizmusra emlékeztet. A török birodalomtól való függésük csak csekély adóösszeg lefizetésére szorítkozik. Utolsó lázadásuk volt 1896., amikor Sibl-Avras nevű főnökük számüzetése miatt véres harcokat vívtak a török csapatokkal.

A D. hitvallása a siita tanok túlzó elágazása és az iszlám tanaival oly gyökeres ellentétben áll, hogy csak bajosan lehet a D.-at még a mohamedánok közé sorolni. Vallásukban az iszlám gnoszticizmus mellett sok a keresztény elem, perzsa magizmus, lélekvándorlás tana stb. Emellett tisztelik a napot, holdat. Alaptanuk az isteni lény inkarnációja. Hákim fatimida kalifát mondják az Isten utolsó megjelenésének és őt valóságos istenemberként tisztelik; azt hiszik, hogy nem halt meg (1021-ben), hanem csak az emberek bűnei miatt eltünt, de ismét visszatér a földre. Tanaikat, úgy mint misztikus szertartásaikat máshitüek elől szigoruan titkolják. A D. szektájuk alapítójaként Darazi kortársát, Hamzát említik. V. ö. *de Sacy*, Exposé de la religion des Druses (Paris 1838); *Wolff* F., Die Drusen u. ihre Vorläufer (Leipzig 1845); *Guys*, La Nation D. (Paris 1864) és *Schleicher* E., A D. földjén (Vasárnapi Ujság 1910. évf.); *Oppenheim*, Vom Mittelmeer zum Persisch. Golf (Berlin 1899).

Druzsina (orosz) a. m. szövetkezet, csapat. Az ős időkben a novgorodi orosz fejedelmek előkelő kiséretét jelentette, később a moszkvai cárok nemesi ifjakból álló testőrségét. 1812 óta az orosz honvédelmi sereg zászlóaljait s 1876 óta a kaukázusi helyi csapattesteket hívják így. Bulgáriában a. m. gyalogzászlóalj.

Druzsinyin *Sándor*, orosz író, szül. Szent-Pétervárott 1824 okt. 20., megh. u. o. 1864 jan. 31. Előbb katona volt, azután a hadügyminisztériumban szolgált, de 1851. ettől az állásától is megvált s kizárólag az irodalomnak élt. Különösen elbeszélései által szerzett magának jó nevet, melyek közt kiváló szépségű a Polinka Száksz c. regény. Figyelemre méltók a nyugateurópai regényről írt kritikai cikkei is, valamint Shakespeare-fordításai (Coriolan, Lear király, III. Richard). Összes művei 1868. jelentek meg Szt.-Pétervárott 6 kötetben.

Dry (ang., ejtsd: draj) a. m. száraz; a borra alkalmazva: erős, kissé fanyar ízű bor, továbbá bizonyos pezsgő fajták megjelölése.

Dryadok *(Dryades)* v. *Hamadryadok*, a régi görög népies démonológiában fákat védő nimfák (gör. *drys* a. m. fa), kik együtt élnek, együtt halnak a fákkal. Ezért nem szabad virágot, fát bántani. L. *Dryope*.

Dryand., növénynevek mellett *Dryander* Jonas nevének rövidítése; szül. 1748. Svédországban, megh. Londonban 1810. Munkája: Catalogus bibliothecae historico-naturalis Josephi Banks (London 1796—1800, 5 köt.).

Dryander, *Ernst*, protestáns teológus, szül. Halleban 1843 ápr. 18. 1872-ben torgaui diakonus, 1879. bonni, 1882. berlini lelkész s 1887-től brandenburgi egyháztanácstag, 1890. udvari lelkész, 1892. generalis szuperintendens, 1907. az ev. főtanács helyettes elnöke. Főbb munkái: Das Evangelium Marci in Predigten ausgelegt (Bremen 1891—92, 2 köt.); Der erste Brief Johannis in Predigten ausgelegt (1898, 2. kiad. 1903); Evangelische Predigten (7. kiad. 1902).

Dryandra cordata (növ.), l. *Aleurites*.

Dryas *L.* (növ.), *magcsákó*, a Rosaceae (Rózsafélék) család génusza, 2 fajjal. Mindkettő arktikus és szubarktikus tájak, valamint a mérsékelt öv hegyeinek törpe cserjéje. A *D. octopetala* (havasi magcsákó) levele tojásdad, erősen csipkés, fonákján ezüstös, 8 fehér szirma van, terméskéin a hosszú, gyapjas bibeszál megmarad. El van terjedve az egész é.-i félgömb magas hegyein, amelyek a glaciális területre esnek.

Dryburgh-Abbey (ejtsd: drájbörg ebbi), 1105. alapított apátság és templom Berwick skót countyban, a Tweed mellett; egyik mellékhajójában van Walter Scott eltemetve.

Dryden (ejtsd: drejdn), *John*, angol költő, szül. 1631 aug. 9. Aldwinkle All Saintsben, megh. Londonban 1700 máj. 1. Westminsterben és Cambridgeben tanult. Cromwell halálát gyászolja első jelentékenyebb művében a Heroic Stanzasban (1658); a Stuart-ház visszatérésekor hütlen lett a puritánizmushoz, s az udvari párthoz csatlakozva, II. Károly üdvözlésére írta az Astrea redux-ot (1660). A kor a drámának kedvezett. D. is nagy termékenységgel írta darabjait. Miután megörökítette Annus mirabilis (1667) c. hosszabb költeményében a londoni tűzvészt és a holland háborút, kiadta Essay on Dramatic Poesy c. művét. Ebben a francia dráma szabályainak akarja az angol drámát alávetni s teoriájának igazolására írta rímes drámáit: The Indian Queen (1663); The Indian Emperor (1665); Tyrannic Love (1670); Conquest of Granada (1672) stb., melyekben az erzsébetkori drámát a franciával kisérelte meg összeegyeztetni s melyek tárgya főleg lovagi szerelem és hősiesség. 1670-ben udvari költővé nevezték ki (poet-laureat), 1671. intézték ellene Buckingham herceg és társai azt a támadást (The Rehearsal c. szatirikus drámával), mely D.-t más útra terelte. Elhagyja a verses formát a drámában, természetességre s a jellem és cselekvény egyesítésére tör. Legjobb drámai műve az Antonius és Cleopatrán alapuló All for Love (1678), legeredetibb költői műve az ellenségeit támadó Absalom and Achitophel (1681), a király védelme a whigek ellen. A Dunciad előfutárának tekinthető Mac Flecknoe c. szatirája (1682), vetélytársa Shadwell ellen. A Religio Laici (1682) az angol egyházat védelmezi. 1686-ban áttért a

katolikus hitre s ezt dicsőíti The Hind and the Panther (1687) c. allegorikus költeménye. Utolsó éveiben fordította Juvenalist és Persiust (1693); Vergiliust (1694—97) és írta kitünő meséit (Fables 1700) és legjobb lirai művét, az Ode in Honour of St. Cecilia's Day (előbb Alexander's Feast) c. ódát. Bár a maga korában a szinpad királya volt, vigjátékai nyersek és erkölcstelenek, tragédiái merevek és élettelenek, erőltetettek. Hírneve nem is ezeken, hanem remek szatiráin nyugszik, melyek fényes technikájukkal s nyelvezetükkel Pope-nak is mintául szolgáltak. Összes munkáit kiadta Scott 10 kötetben (1808), átnézte Saintsbury (1882—93). V. ö. *Garnett*, Age of D. (London 1895); *Saintsbury*, D. (u. o. 1888).

Drygalski, 1. *Albert von*, porosz katonai író, szül. Königsbergben 1836 nov. 7.; a hadapródintézetben nevelkedett; elvégezte a hadi akadémiát, 1867. azonban mint főhadnagy betegeskedése miatt kilépett a hadseregből s főleg az orosz hadsereg s az orosz nép viszonyait tanulmányozta s tanulmányainak eredményét érdekesen adta elő felolvasásaiban és számos művében, amelyek az orosz seregnek az 1876 és 1884 közötti korszakban való állapotát ecsetelik. Oroszból németre fordította Maszlovsky orosz ezredesnek levéltári kutatások alapján írt művét: Der siebenjährige Krieg nach russischer Darstellung (Berlin 1888 és 1889). Egyéb számos művei közül említésre méltók: Bilder aus dem russischen Soldatenleben, Schattenbilder aus Russland, Die neurussische Taktik, Die russische Armee in Krieg und Frieden, Militärische Reiseerinnerungen stb.

2. *D., Erich von*, német sarkutazó, szül. 1865 febr. 9. Königsbergben. 1888-ban a berlini Geodätische Institut asszisztense. 1891—93-ig a berlini földrajzi társaság grönlandi expediciójának vezetője. 1898-ban magántanár, 1899. a földrajz rendkívüli tanára a berlini egyetemen. Az 1901—1903-iki német délsarki expedició parancsnoka. Tudományos kisérői: Vanhöffen, Gazert, Philippi, Bidlingmaier. A *Gauss* hajón 1901 aug. 11. hagyta el Kielt, dec. 25. kikötött a Possession szigeteken, 1902 januárját a Kerguelen szigeteken töltötte, február 12. a jég körülzárta. Fölfedezte a Kaiser Wilhelm II. Land-ot a sarkkör közelében (k. h. 90°) s itt tudományos észleléseket végzett. 1903 ápr. 8. indult vissza s júniusban kötött ki Dél-Afrikában. 1906-ban a müncheni egyetem tanára. Számos tudományos társaság, köztük a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja. Délsarki útjáról 1905 márc. 16. Budapesten is tartott előadást. Művei: Grönland-Expedition der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin (Berlin 1897); Zum Kontinent des eisigen Südens (u. o. 1904); Wissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Südpolar-Expedition 1901—1903 (u. o. 1905 óta). (L. még *Sarkvidéki utazások.*)

Drymobius (állat), l. *Tigrissikló.*

Dryobalanops *Gaertn.* (növ.), *kámforolajfa*, a Dipterocarpaceae család génusza, melynek 4 faja Borneo és Szumatra szigetén honos. Hatalmas fák, nagy, sima, fényes, bőrszerű levelekkel, ágtetőző, kevéságú bugában álló virágokkal. 3 kopácsú toktermésüket a maradó csésze 5 hosszú, szárnyszerű levele veszi körül. Úgyszólván minden részükben arómás olaj van. Ágaik belében egy főgyantajárat halad végig, melynek elágazásai a kéregben haladó levélnyomnyalábokba lépnek s ezeken át egészen a levéllemezbe eljutnak. Vén fákban ez az olaj (kámfor) a fa és kéreg közti v. a fákban levő üregekben gyülik össze. A *D. camphora* Colebr. *(D. aromatica* Gärtn.) hazájának egyik legnagyobb fája. Egyenes törzse az első elágazásnál 40 m. magas, terebélyes koronája magasra kiemelkedik az erdő többi fái fölé s levelei között szép fehér virágok illatoznak. Kemény fája a benszülötteknél kitünő hajóépítő fa. Fiatal gyantajáratainak aromatikus olaja a *kámforolaj.* Legértékesebb anyaga a fája üregeiben található *Borneo-* v. *baros-kámfor.* Ez színtelen, kristályos, nem éppen kellemes szagú, a kámforéhoz hasonló ízű anyag ($C_{10}H_{18}O$). Hogy hozzájussanak, a fát ledöntik, azután széjjelhasogatják. Néha egyetlen fa 10—15 fontot szolgáltat, átlag azonban sokkal kevesebbet. Szumatra szigetén szembajok elleni orvosság s halottak bebalzsamozására használják. Sokat és jó áron szállítanak belőle Kinába, főkiviteli helye Baros (Szumatra).

Dryocopus martius *Boie* (állat), a fekete harkály *(Picus martius* L.) régebben használatos tudományos neve. L. *Harkályok.*

Dryope, görög mondai alak, a dryopoknak (l. o.) törzsökös anyja. Dryops király leánya, a dryadok (l. o.) kedvence, kit ezek büntetésből, mert fia számára egy lotuszvirágot letépett, fává változtattak át.

Dryophis (állat), l. *Ostorkigyó.*

Dryopithecus. Kihalt emberszabásu *(Anthropoidea)* majomnem, amely a harmadkor vége felé, annak a második felében élt a miocen-korban. Az eddig ismert emberszabású majmok közül ez hasonlít legjobban az emberhez, egyes paleontológusok szerint; azonban *Gaudry* szerint jóval távolabb áll az embertől, mint a mai csimpánz. Fogazata hasonlít a mai orangéhoz és csimpánzéhoz (l. az *ábrát).* Mindössze három állkapocs s egy felkarcsont ismeretes Franciaországból s néhány fog Württembergből, amelyek a D.-tól származnak. Utóbbiakat eleinte emberi fogaknak tartották.

Dryopithecus Fontani fogazata.

Dryopok *(Dryopes)*, Hellas egyik őslakó törzse. Eredeti lakóhelyéről, az Oeta hegy környékéről a dóroktól kiszorítva, szétszóródtak s Euboia szigetén, Argolisban és Cyprus szigetén telepedtek meg, de mindenütt beléolvadtak környezetükbe.

Dryopteris *Adans.* (növ., *Nephrodium* Rich.) a harasztok *Polypodiaceae* (Páfrányfélék) családjának génusza, melynek 250 faja közül mintegy 40 az é.-i mérsékelt övre, 120 a paleotropikus területre és 90 Dél-Amerikára esik. Törzsetlen, általában nagy levelű harasztok, leveleik rhizomáról emelkednek, szárnyasak, a szárnyak viszszáján a sorusok 2 sorban állanak szív- vagy vesealakú lepeltől borítva. Legismeretesebb nálunk a *D. filix mas (Aspidium filix mas* L., erdei páfrány, *hímpáfrány,* párja a régiek hiedelme szerint a *hölgyharaszt: Athyrium filix femina* (L.) Roth.). Levele 0·3—1·5 m. hosszú, egyszer szárnyas, hegye felé összeolvadó, szárnyai lándzsásak, kihegyezettek csipkés szélüek. A levél nyele és gerince, valamint a szárnyak visszáján a főér pikkelyszőröktől borított. É.-i tájakon és általában hegyvidéki erdőkben nagy elterjedésű haraszt. Vastag rhizomáján levélnyélmaradványok vannak, kellemetlen szagú, eleinte fanyar, édeses, majd undorító, csípős, keserű. 5—6%-a kövér, zöld olaj, éteres olajnak némi nyomával, mint leghathatósabb rész; van benne továbbá gyanta, cserssav, keményítő, organikus savak, cukor stb. Már régóta, még ma is, galandféreg és más élősködők ellen használják. Patikában mint *rhizoma filicis maris* ismeretes. A *D. fragrans* szubarktikus vidékeken (különösen Ázsiában) sziklákon élő apró haraszt. Ázsiában skorbut ellen és tea-pótléknak használatos.

Dryospiza canaria (állat), l. *Kanárimadár.*

Dry point (ang., franc. *pointe sèche)*, a rézmetszésnek az a módja, melynél a metszőtűvel a rajzot nem viaszrétegre viszik rá, hogy aztán marassák, hanem az acéltűvel, vagy néha gyémánttal is magára a rézlemezre karcolják. Ezt az eljárást régebben csak a lemezek tökéletesítésére használták, újabban azonban igen kedvelt a D., mert a művész kezevonását finomabban adja vissza. De minthogy az ez úton elért rajz sokkal kevésbbé mélyed be a lemezbe, mint a vésséssel vagy maratással előállított, hamarabb elmósódik és kevesebb lenyomatot ad. Már Dürer és Rembrandt is dolgoztak ebben a modorban.

Držić (ejtsd: -zsics), 1. *György,* raguzai költő, szül. 1463 körül egy ősrégi raguzai patricius családból, megh. 1510 körül. Katolikus pap volt. Kéziratban megmaradt költeményeit 1870. kiadta a zágrábi dél-szláv akadémia Pjesme Gjorgje Držića cím alatt, mint a Régi horvát írók (Stari pisci hrvatski) kiadásának II. kötetét.

2. *D. Marin,* raguzai költő, D. György unokaöccse, meghalt Raguzában 1580. Legismertebb munkái: Tirena (Velence 1547, 1550); Dundo Maroje (Velence 1550) és Novella od Stanca (Velence 1550). Összes költői munkáit újra kiadta a dél-szláv akadémia 1875. mint a Stari pisci hrvatski (Régi horvát írók) VII. kötetét.

Držislav (ejtsd: drzsiszláv), horvát király, uralkodott 970—1000. Alatta a horvát birodalom nagyon hanyatlott. 971 körül D. elfogadta a bizánci patricius címét és ezzel elismerte Bizánc fönhatóságát; 992. a tengeren, melyen eddig a horvátok uralkodtak, a főhatalom Velence kezébe került, mely 995. a bizánci császártól a jogcímet Dalmácia városainak birtokára is megnyerte. Ez volt Velence hatalmának kezdete és Horvátország hanyatlásának oka. D. utódja 1000. testvére, Svetoslav lett.

Ds, l. *Dzs.*

D. S., rövidítés az orvosi vényeken, a. m. *detur, signetur* (adassék, jeleztessék); a zenében a. m. *dal segno* (l. o.).

D. Sc., Angolországban a. m. *Doctor of Science,* a természettudományok doktora.

D/S 60 a. m. days after sight, vagyis lát után 60 napra. Igy jelölik különösen a tengerentúlra kibocsátott váltók lejáratát.

Dsoszánforró (újabban: *Belényesforró)*, kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1900) 1300 oláh lak.; u. p. és u. t. Belényesújlak.

Dt., *dedit* rövidítése, a. m. adott, megfizette.

D-torpedónaszádok (ném. *D-Boote)*, a német haditengerészet torpedónaszádjainak egy neme — összesen 10 naszád — melyek az 1886—1898 közti időszakban épültek és 1—1 hat kisebb naszádból álló osztály vezetésére voltak hivatva (mint ilyenek ném. *Torpedodivisionsboote)*. Azóta azonban sokkal nagyobb és gyorsabb, ú. n. nyilt tengert járó torpedónaszádokat (ném. *Hochseetorpedoboote)* építenek a németek, melyek vezetésre nem szorulnak.

Duab, l. *Doab.*

Duala *(dualla)*, erősen civilizált bántu néger törzs a Kamerun folyó torkolatánál D. város környékén, mintegy 45,000 főnyi tömegben. A német uralom alatt függetlenségüket és birtokaikat mind elvesztették, ma a gyarmatosok béresei v. kikötői napszámosok. Egykor saját kultúrájuk volt, elég demokratikus kormányuk, szervezett törzsrendszerük, melynek vénei fadobokkal hívták össze a harcosokat. V. ö. *René*, Kamerun und die deutsche Tsadsee-Eisenbahn (Berlin 1905); *Seidel*, D. Sprache in Kamerun (Heidelberg 1904).

Duala, Kamerun kerület főhelye, a Kamerun folyó mellett. L. *Kamerun.*

Dualin, l. *Robbanóanyagok.*

Duális, l. *Kettes szám;* D. a geometriában l. *Dualitás.*

Dualisztikus elmélet *(elektromosság)*, l. *Dualizmus.*

Dualitás, a *projektiv geometria* egyik fontos elve. A geometriának ez a része az idomoknak ama tulajdonságaival *(projektiv tulajdonságok)* foglalkozik, melyek nem változnak meg, ha a tért v. csak a síkot akként képezzük le *(kollineár-leképezés, kollineáció)*, hogy minden egyes pontnak egy-egy pont felel meg, még pedig az egy síkban levő pontoknak megint egy síkban levő pontok, illetőleg az egy egyenesen levő pontoknak egy egyenesen levő pontok. A D. vagy *reciprocitás* elve most már abban áll, hogy a projektiv geometria minden egyes tételéhez tartozik egy oly másik (vele *duális*) tétel, mely belőle úgy keletkezik, hogy a benne szereplő fogalmak mindegyikét egy bizonyos másik (vele *duális*) fogalommal helyettesítjük. Duális tételek

pl. a síkmértanban a Pascal-féle és a Brianchon-féle tételek.

Dualizmus (a latinból: *duo* a. m. kettő), a kettősség elve, *filozófiai* értelemben az a fölfogás, mely a világ jelenségeit két, egymástól független, esetleg egymással ellenkező alapelvből magyarázza. A világ jelenségeinek egyes osztályai valóban oly ellentéteket mutatnak, amelyeket az elfogulatlan vagy gyakorlatlan gondolkodás nehezen tud egyetlen egy forrásból származtatni. Korán tűnhetett föl az emberek előtt, hogy a természet majd jótékonyan bánik velük, majd gonosz módra, s így azt kellett gondolniok, hogy vagy egyazon majd haragos, majd jókedvű hatalmas lény uralkodik rajtuk, vagy pedig, hogy két külön egymással ellentétes lény osztozkodik a fölöttük való uralkodásban. Igy keletkezett a vallási dualizmus, melyet a perzsák vallásában találunk Ormuzd és Ahriman ellentétében, de amely a kereszténység korában is megtalálható, nevezetesen a gnoszticizmusban. Az ördög alakja maradéka e D.-nak, csakhogy az ördög alá van rendelve Istennek. A szellemi fejlődésnek egy más fokán Isten s a világ, a látható s a láthatatlan, helyezkednek egymással ellentétbe, ez is D. A szorosabb értelemben vett D.-on azonban rendesen csak a szellem s anyag ellentétét értik. Ez ellentét megkülönböztetése majdnem oly régi, mint maga a filozófiai gondolkodás. Ennek csak a kezdetén nem igen különbözteti meg e két elvet; az első görög filozófusok pl. mind hilozoisták, azaz az anyagot s életet naivul egynek gondolják. Mihelyt az elvont gondolkodás megerősödik, azonnal érvényesül a D. is valamelyik formájában, v. úgy, hogy a holt anyagot megkülönbözteti a mozgató erőtől, vagy hogy általában az anyaggal szembeállítják a szellemet; a kifejlett D.-sal szembe helyezkedik azután a *monizmus*, mely az anyag és lélek közti különbséget határozottan tagadja és v. csak az anyagot, vagy csak a szellemet mondja igazán létezőnek. Az egész görög filozófián keresztül vonul ez a dualisztikus felfogás, ámbár alig van tisztán dualisztikus vagy tisztán monisztikus rendszer a görögöknél. A középkorban hasonló ingadozást tapasztalunk. Az újkorban is sokat vívódik e fogalmakkal a filozófia. Descartes dualisztikus rendszert alkot: anyag és szellem mindenben ellenkeznek egymással, mindegyik külön szubsztancia, de mindkettőt Isten teremtette, tehát csak Isten független valóság. Ezt a belső ellenmondást akarja megszüntetni Spinoza, ki Istent s a természetet azonosítja, egynek mondja és a gondolkodást meg kiterjedést az *egy* szubsztancia különböző attributumainak hirdeti. Látnivaló, hogy valamelyes formában Spinoza sem kerülheti ki a D.-t, mégis ez a legtökéletesebb formája a monizmusnak, melyhez későbbi formái is hasonlítanak. Ily formák még a materializmuson és spiritualizmuson kívül Hegel panlogizmusa. Szűkebb értelemben vett D., mely az előbbinek származéka, midőn az emberben a testet mint külön valót megkülönböztetjük a lélektől, ami alapföltevése a lélek halhatatlanságába vetett hitnek. E D. ellen fordult a *materializmus* (l. o.), mely a külön lelket tagadja, és a *spiritualizmus* (l. o.), mely az anyagot mondja nem igazán létezőnek. Ugyanezek vagy hasonló nehézségek akadnak minden D.-ban, legyen az a jó és rossz szelleme, Isten és ördög, erő és anyag, szellem és anyag, lélek és test stb. A D. s a vele ellentétes monizmus fogalmait ezért mindenekelőtt ismerettani szempontból kell vizsgálni, azaz kutatnunk kell, melyek e felfogásnak az ismeretérőben rejlő feltételei.

D. a politikában két különben önálló egyenjogú s egyenrangú állam közötti kapcsolat az uralkodó közössége folytán. Három állam esetében trializmus, több állam esetében federalizmus. Különösen használják a magyar állam és Ausztria közötti közjogi viszonynak megjelölésére.

D. az elektrotechnikában. A kisérleti tapasztalás arra tanít, hogy a sztatikai elektromosság tüneményeit számolva, algebrai képletekkel követhetjük, ha a sztatikai elektromosság tüneményeit két, a mennyiség tulajdonságaival felruházott, megsemmisíthetlen agens-nek (fluidumnak) tulajdonítjuk. A sztatikai elektromosság e dualizmusa *Symmer*-től ered. Az elektromos állapotot nem mutató, közömbös testekben egyenlő menynyiségű, ellenkező jelü, pozitiv és negativ elektromos fluidum van, kifelé való hatásuk zérus. A test elektromossá válik, ha az ismert eljárások valamelyikének következtében a két fluidum eloszlása megváltozik (elektromos indukció) avagy a testben lévő ellenkező jelü mennyiségek egyenlősége megszünik. *Franklin* szerint az elektrosztatikai tüneményeket *egy* fluidum okozza. E fluidum részecskéi, másrészt a testek molekulái között taszító, a fluidum és a test molekulái között pedig vonzó erők működnek. *Exner F.* a föld elektromos állapotára vonatkozó tanulmányai alapján arra az eredményre jut, hogy a pozitiv elektromosság tüneményei fluidumhiánynak, a negativ elektromosság tüneményei fluidumtöbbletnek tulajdonítandók — ha egyáltalában ilyen fluidumról szó lehet.

Dualla, bántu-nép, l. *Duala.*

Duár (arab), az északafrikai nomádok sátorcsoportjainak neve; minden egyes törzscsoport vándorlásaiban sátrait körvonalon állítja fel; a törzsfőnök sátrát a tözscsoportok D.-jainak számos körei veszik körül és együttesen a *szmálát* alkotják.

Duat-mutef, az ókori egyiptomiaknál a holtak négy őrszellemének egyike és mint karvalyfejű múmiát ábrázolták.

Dub (növ.), l. *Cynodon.*

Dub., növénynevek mellett *Duby* Jean Étienne genfi pap nevének rövidítése, szül. Genfben 1798. Munkái: Essai d'application à un tribu d'Algues (Genf 1832—36, 3 rész, 9 táblával); Mémoire sur la famille des Primulacées (u. o. 1844, 4 táblával). Ugyanő dolgozta a Primulaceákat De Candolle Prodromusa részére. De Candolle Botanicon Gallicumának 2. kiadását D. adta ki 1828—1830. Nevére keresztelték a *Dubyaea* DC. növényt, mely a Lactuca algénusza.

Duban (ejtsd: dübañ), *Jacques Félix*, francia építész, szül. Párisban 1797 okt. 14., megh. 1870 dec. 20. 1853-ig vezette a párisi Tuileries építését, melyet utóbb Visconti vett át. 1840 óta Lassusszal együtt helyreállította a párisi Sainte Cha-

pellet, Blois, Dampierre, Chantilly kastélyokat. Híres műve a párisi École des Beaux-Arts épülete, melynél a Bramante-féle olasz renaissance formáit használta fel.

Du Barail (ejtsd: dübarally), *François Charles*, francia tábornok, szül. Versaillesban 1820 máj. 28., megh. Párisban 1902 jan. 30. Először Algeriában szolgált huzamosabb ideig, majd részt vett a mexikói vállalatban, s itt is kitüntette magát. 1870-ben a metzi hadseregben volt és német fogságba került. Kiszabadulása után a kommunisták ellen harcolt. 1873—74-ig hadügyminiszter volt és sokat tett a francia hadsereg ujjászervezésére. Erős monarchista érzése miatt Mac Mahon bukása után a tényleges katonai szolgálatból ki kellett lépnie. Emlékiratait Souvenirs címen adta ki (3 kötet 1891—96).

Dubarry (ejtsd: dübarri), *Marie Jeanne*, grófné, XV. Lajos kedvese, Vaubernier adóhivatalnok természetes leánya, szül. Vaucouleursben 1741 aug. 19., megh. a vérpadon 1793 dec. 6. Korán árvaságra jutván, 15 éves koráig egy párisi kolostorban nevelkedett; ezután mint divatárusnő foglalatoskodott, de nemsokára «L'Ange» név alatt a hírhedt Gourdon asszony házába került és gr. Dubarry Jeannak lett a szeretője. Ez 1769. bemutatta XV. Lajos királynak, abban a reményben, hogy D. révén, kit az uralkodó azonnal megszeretett, tekintélyhez és vagyonhoz jut. Lajos király, hogy D.-nak udvaránál helyet szerezzen, D. Jean testvérével, Dubarry Guillaume gróffal házasította össze; tényleg azonban kedvesévé fogadta és Pompadour asszonynak 1764. történt halála után ez állásában az udvar által is elismertette. D. mint mások eszköze politikai ügyekbe is beavatkozott és nem egy minisztert (így Choiseult) buktatott, míg Choiseul utódát, Aiguillon-t támogatta. Legtöbb kárt okozott az országnak határtalan pazarlásával. XVI. Lajos D. asszonyt azonnal elfogatta s a Meaux melletti kolostorba záratta, később azonban szabadon bocsátotta. A forradalom Luciennes kastélyában (Marly mellett) békében hagyta, de midőn az emigránsokat támogatta s Brissot híveivel érintkezésbe lépett, Robespierre elfogatta és kivégeztette. A neve alatt megjelent Mémoires (Paris 1830, 6 köt; új kiad. 1857) nem hitelesek. V. ö. *Vatel*, Histoire de Mademoiselle D. (Paris 1882—84, 3 köt.); *De Goncourt*, La D. B. (u. o. 1878); *Douglas*, Life and times of Madame Du B. (London 1896); *Saint-André*, M. du B. (Paris 1910).

Dubarry-vörös, egy Dubarry grófnő után elnevezett rózsásveres festék, mely 1757 óta a sèvresi porcellángyár különlegessége volt; jelenleg más gyárak is előállítják.

Dubbeln, falu Livonia (Livland) orosz kormányzóságban 24 km.-nyire Rigától, a Rigai-öböl és vasút mellett; kis házakból és villákból áll; látogatott fürdőhely.

Dubbo, város Új-Délwales ausztráliai brit államban a Macquarie folyó és a sidnei—bourkei vasút mellett. Kórház, ipariskola és (1901) 3410 lak.

Du Bellay (ejtsd: dü bellé), *Joachim*, francia költő, szül. Lirében (Anjou) 1525 febr. 25., megh. Párisban 1560 jan. 1. Egyik legtehetségesebb tagja volt a Pléiade néven ismeretes új költői iskolának. Ő dolgozta ki, nagyrészt Sperone Speroni Dialogo delle lingue c. munkája nyomán, La défense et l'illustration de la langue française (1549) címen az új iskola programmját. Egyidejüleg adta ki Olive c. 50 szonettből álló verskötetét, melyben kedvesét (Viole kisasszonyt) énekli meg. 1552-ben bíbornok nagybátyja magával vitte Rómába, ahol négy évig tartózkodott. E megaláztatásokban gazdag évek valóságos naplója Les Regrets című versgyüjteménye, mely legköltőibb alkotása. Les Antiquités de Rome című ciklusát az angol Spencer is átdolgozta. Műveit Marty-Laveaux adta ki (Paris 1866—67, 2 köt.); új kiadást H. Chamard indított meg (u. o. 1908). V. ö. *Chamard*, J. D. (Lille 1900); P. *Villey*, Les sources de la défense et illustration de la langue française (Paris 1908).

Dubenka, város, l. *Dubienka*.

Duben-tó (helytelenül *Daubeni tó)*, tengerszem a Gemmi-csúcson, Wallis schweizi kantonban, 2206 m. magasan. 0·69 km² kiterjedésű, sivár, durva törmelékkel borított helyen van, hét hónapon át jég borítja, lefolyása valószinüleg a föld alatt van.

Dubez *Péter*, hírneves hárfavirtuóz, szül. 1838., megh. 1889. Az 50-es években jött Budapestre s később a Nemzeti Szinház operájához első hárfajátszónak szerződtették s ott, valamint az új operaházban mint ilyen egészen a 80-as évek végéig működött. Sok éven át élénk részt vett a hazai s fővárosi zeneélet mozgalmaiban, s művészete általános elismerésben részesült.

Dubfű (növ.), l. *Cynodon*.

Dubhe (arab, α *Ursae majoris)*, másodrendű csillag a nagy göncölszekerében.

Dubi, kisk. Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 150 német és magyar lak.; u. p. Hátmeg, u. t. Ilosva.

Dubica, adók. Horvát-Szlavonországban, Zágráb vm. kostajnicai j.-ban, (1900) 3468 horvát lak., van vasúti állomása, posta- és távíróhivatala. D. az Una balpartján, Bosznia határán fekszik. Vele szemben van az Una jobbpartján *Boszna-D.* város, 3300, túlnyomóan mohamedán lak., várkastéllyal. D. eredete a rómaiak idejére visz vissza, kiktől sáncok, falak és utak maradtak fenn. 1234-ben Kálmán szlavoniai herceg sz. k. várossá emelte; a tatárjárás alatt D. sokat szenvedett; 1260. IV. Béla a várost és a várat a zenggi templomlovagoknak adományozta, ezzel a D.-i várispánság és D. vmegye megszünt; a város azonban a «libera villa» nevet tovább is megtarthatta. 1385-ban Hervoja boszniai herceg D. közelében megsemmisítette Zsigmond király hadseregét, megszállta D.-t s 1402-ig birtokolta. Ekkor a horvátok visszafoglalták, de a polgárság és az 1244. oda telepített pálosok közt örökös viszálykodás folyt, melynek csak Borbála királyné vetett véget 1410. A XIV. sz.-ban D. ismét véres harcok szinhelyévé vált; 1513 aug. 16. Berislavić Péter horvát bán a törököket legyőzte; 1538. azonban a törökök ismét hatalmukba ejtették, de Zrinyi Miklós 1540. visszafoglalta. 1688-ban Badeni Lajos ismét elfoglalta, de Huszein pasa 1689. visszavette. 1788 ápr. itt a törökök újra győzelmet arattak, de aug. 26. Laudon a várost elfoglalta.

Dubicai főesperesség, a zágrábi püspökséghez tartozott s a mai Bosnyákországban az Una

folyótól a Verbászig terjedt. Magában foglalta a régi Szana és Verbász (magyarosan *Orbász)* vmegyéket is. Névleg ma is megvan, de más kerülettel.

Dubicsány, kisk. Borsod vmegye szentpéteri j.-ban, (1910) 422 magyar lak.; vasúti megálló, u. p. Vadna, u. t. Putnok.

Dubienka *(Dubenka)*, város Lublin orosz-lengyel kormányzóságban, a Bug balpartján, 4126 lak. 1792 júl. 17. itt küzdött Kosciuszko vezérlete alatt győzedelmesen 4000 lengyel 18,000 orosz ellen. Jelentékeny gyapju-, bőr- és selyemkereskedés.

Dubiosa (lat.) a. m. kétséges dolgok; az üzleti nyelvben: bizonytalan adósságok; *dubiosus*, kétes, kétséges; *dubitál*, kételkedik; *dubitáció*, retorikai alakzat, kételkedés; *dubitum*, kétség; *in dubio*, kétségben, kétes esetben.

Dubiózus követelések, l. *Kétes követelések.*

Dubletta, l. *Doublette* és *Drágakövek.*

Dublin (ejtsd: döbblin), 1. *county* Leinster irországi tartományban az Ir-tenger, Meath, Kildare, és Wicklow countyk közt, 918 km² területtel, (1911) 476,909 lak., északi része sík, a déli hegyes. A lakosság jövedelmi forrásai a mezőgazdaság, állattenyésztés és halászat. A bányászat és ipar jelentéktelen. Fővárosa D. — 2. *D., Irország fővárosa*, az ir alkirálynak, a legfőbb közigazgatási hatóságoknak, egy katolikus és egy anglikán érseknek *székhelye*, a D.-i öböl partján, (1911) 403,030, túlnyomóan katolikus lakossal, vászonszövéssel, üveg-, szappan-, sör- és papirgyártással, bútor- és kocsi-iparral és különösen jelentékeny whisky-készítéssel. A Great- és Royal-csatorna által körülfogott várost a 4 km. hosszú gránitrakodóktól szegélyezett és 11 híddal áthidalt Liffey két részre osztja. Utcái nagyobbára szélesek és tiszták; legszebb a Sackville Street, melyben a legszebb boltok és szállók találhatók és közepén a 40 m. magas Nelson-oszlop áll. Terei közül a legnagyobb a St. Stephens-Green II. György lovasszobrával és Eglinton gr. emlékszobrával; a College-parkban áll III. Vilmos lovasszobra. A város nyugati szélén terül el a Phönix-park (729 ha.), egész Európának egyik legszebb parkja; ebben van az alkirálynak, az államtitkároknak palotája, az állatkert, a Wellington-obeliszk (62·5 m.) és a Phönix-oszlop, amelyet Cavendish lord és Burke meggyilkoltatásának (1882 máj. 6.) helyén emeltek. A legkiválóbb épületek a terjedelmes kastély (Castle), eredetileg XIII. sz.-beli erőd, a legmagasabb hivataloknak helyiségeivel, az alkirály fogadó termeivel, az országos levéltárral; továbbá az igazságügyi palota (Four Courts) 137 m. hosszú homlokzattal, amelyen híres jogtudósok szobrai állanak; a kereskedelmi csarnok (commercial-buildings) a börzével; az új Royal-University (előbb kiállítási épület); az irországi bank stb. Körülbelül 100 temploma és kolostora közül a legkiválóbb architektonikus szempontból a kat. Christ.-Church (1190-ből) és a protestáns St. Patrick-templom, amelyet 1865. restaurálták. A forgalom előmozdítására szolgálnak e városban a lóvasúti vonalakon kívül a fentemlített két csatorna, azután a 8 irányban vezető vasúti vonalak és a széles kikötő, melynek elsekélyesedését csak költséges medermélyítéssel tudják megakadályozni. Egyébiránt forgalma igen élénk s a tengeren és vasúton szállított beviteli árúk értéke 1910. meghaladta a 64·8 millió koronát, míg a kivitt árúk értéke csupán 2·6 millió koronát tett ki s ezek nagyrészét is az anyaországba szállították. A bevitel cikkei: gabona, liszt, halak, olajok, gyümölcsök, bor, cukor, üveg, fa, petroleum; a kivitelé: sör, állatok és állati termékek, főképen gyapju. Közművelődési intézetei közül első helyen állanak a Trinity-college és az 1880. alapított Royal-university, amaz a cambridgei egyetem mintájára van szervezve és egészen anglikán-intézmény karakterét viseli magán; élén a provost áll, aki mindig anglikán Doctor theologiae; ez az egyetem nagy könyvtárral (200,000 kötet és értékes ir kéziratok), archeológiai, természetrajzi gyüjteménnyel, csillagvizsgálóval és egy szép parkkal rendelkezik. Orvosi fakultása, amely az egyetemi épületnek egészen külön szárnyában van elhelyezve, a kollégiumok látogatása alól nem ment föl. A teológiai fakultásból igen sok anglikán pap jut el Angliába is. A Royal-University minden vallásfelekezetbeli és nembeli egyénnek nyitva áll; a tanítás minden ágával foglalkozik, kivéve a vallástant. 1892 júl.-ban a D.-i egyetem megülte fennállásának 300 éves emléknapját. Egyéb iskolák a romancatholic-university katolikus teológusok számára; az 1866. alapított Alexandra-college, női akadémia; a college of physicians and surgeons orvosokat, a King's-inn pedig jogászokat képez; a földmíves-iskola a leendő gazdák számára; a katolikus hittérítő intézet, a wesleyan college, a royal college of Science stb. Az 1782. alapított ir akadémia, amelynek szintén értékes ir régiségi gyüjteménye van, Transactions és Proceeding c. alatt folyóiratot adott ki; az 1731. alapított royal-Dublin-society mezőgazdasági érdekeket képvisel; rajtuk kívül számos egyéb tudományos és jótékonysági társulat is működik D.-ban. D. környéke természeti szépségekben elég gazdag, a 3 km.-nyi távolságban fekvő glasnevini temetőben 45 m. magas gránittorony hirdeti O'Connell emlékét; ennek közelében van a 17·5 ha.-nyi területet elfoglaló botanikus kert. Swift, Sheridan, Moore Tamás és Wellington hercege D.-ben születtek. — *Története.* Már Ptolemaios ismer a II. sz. első felében Eblana néven egy várost Hibernia keleti partján. 448-ban Szt. Patrick meghonosítja benne a kereszténységet és a Szt. Patrick temploma állítólag azon forrás mellett épült, amelynek vizével a szent keresztelt. Az irektől Ballagh-Ath-Eliath-Duibhluinne (a. m. a nyáj gázlója a fekete vizen) néven nevezett várost a VIII. sz. végén elfoglalták a dánok és dacára a híres Brian Borootól 1014. Clontarfnál szenvedett vereségüknek, 1171-ig fentartották magukat. 1171-ben Strongbow, az angolok vezére, ostrommal foglalta el tőlük a várost. 1172-ben D. meghódolt II. Henriknek és a XV. sz.-ig külön grófság maradt. 1487-ben VII. Henrik ellenében a D.-iek Simnel Lambert pretendenst pártolták; 1659. pedig a Stuartok pártja az erődöt hatalmába kerítette és II. Károlyt kiáltotta ki királlyá, de Cromwell csakhamar véget vetett ez állapotnak.

Dublon, l. *Doblon.*

Dubnicz, község, l. *Máriatölgyes.*

Dubnicza (újabban: *Bajmócztölgyes)*, kisk. Nyitra vm. privigyei j.-ban, (1910) 291 tót lak.; u. p. Bajmócz, u. t. Privigye.

Dubniczi krónika. Középkori latin krónikáink egyike, mely nevét lelőhelyéről nyerte; kéziratát jelenleg a Magyar Nemzeti Muzeumban őrzik. Iróját névszerint nem ismerjük, de úgylátszik barátságos viszonyban állt a Drágffy-családdal és valószinüleg Drágffy Bertalan buzdítására vagy megbizásából fogott munkája megírásához, még pedig 1479. Elbeszéli a magyarok történetét elejétől 1479-ig, miközben a Bécsi Képes Krónikából (l. o.), majd a Budai Krónikából (l. o.) merített; sok helyt ezeket egyszerüen lemásolta. Van azonban a D.-nak két önálló része is; az első Nagy Lajos uralkodásának 1345—55. éveire (154—172. fej.), a másik Hunyadi Mátyás uralmának 1474—1479. éveire vonatkozik (228—235. fej.). Az előbbi részt némelyek szerint Nagy Lajos gyóntatója, János minorita barát írta; a második rész ellenben, mely Mátyás király hősi tetteit elhallgatja, személyéről pedig és adóiról feltünő ellenséges hangon beszél, talán a kódex másolójától ered. A D. legjobb kiadása *Mátyás* Flóriánnál, a Hist. Hung. Fontes Domestici III. köt.-ben. V. ö. *Domanovszky* S. két cikkét a Századokban 1899. és a Magyar Könyvszemlében 1899; *Kis* V. cikkét a Századokban 1899.

Dubnik, Vörösvágáshoz tartozó kincstári opálbányatelep Sáros vm.-ben, most *Opálbánya* (l. o.).

Dubno, az ugyanily nevű járás székhelye Volhinia orosz kormányzóságban, mocsaras vidéken, vasút mellett, 13,785 lak., dohány- és bőrgyártással, nagy gabona- és marhavásárokkal; K.-i végében nagy kastély romjaival.

Duboc (ejtsd: dübokk), 1. *Charles Edouard*, írói nevén Robert *Waldmüller*, német író, szül. Hamburgban 1822 szept. 17., megh. Drezdában 1910 ápril 14. Előbb beutazta Olasz- és Görögországot, azután Drezdában telepedett le. Tehetséges, sokoldalulag művelt s igen termékeny író. Főművei: Unterm Schindeldach (idillek, 1851); Dichters Nachtquartier (1853); Merlins Feiertage (1853); Irrfahrten (1853); Lascia passare (költemények 1857); Gedichte (1857); Unterm Krummstab (regény 1858); Novellen (1860); Dorfidyllen (1860); Wanderstudien (1860, 2 köt.); Gehrt Hansen (regény, 1862, 4 köt.); Leid und Lust (novellák, 1874, 3 köt.); Das Vermächtnis der Millionärin (regény, 1870, 3 köt.); Schloss Roncanet (regény, 1874, 4 köt.); Walpra (költemény 1874); Brunhild (tragédia 1874); Der Secundant (regény 1878); Die Verlobte (regény 1878); Die Somosierra (egy spanyol szinésznő emlékiratai, 1880); Die Stegreifkomödianten (vígjáték, 1877); Magdalena (1883); Darja (regény, 1884) stb. Igen sikerültek Tennyson-fordításai (Enoch Arden és In memoriam) és François Coppée költeményei: Kleine Geschichten aus Frankreich (1881). Amália szász hercegnő szinműveit (1873, 6 köt.) és emlékiratait (Memoiren, 1882) is ő adta ki. Munkái közül legsikerültebbek idilljei és novellái; nagyobb regény- v. drámaalkotásra inkább kedves, mint mély költői tehetsége nem volt elég erős.

2. *D., Julius*, német író, az előbbinek testvéröccse, szül. Hamburgban 1829 okt. 10., megh. u. o. 1903 jún. 13., bölcsészetet és történetet tanult és sokat utazott, mire néhány évig ujságíró volt s utóbb Drezda mellett kizárólag az irodalomnak élt. Leginkább filozófiai kérdésekről írt. Legismertebb művei: Geschichte der englischen Presse (Grant után, 1873); Psychologie der Liebe (1874); Das Leben ohne Gott (1875); Der Optimismus als Weltanschauung (1881); Die Tragik vom Standpunkt des Optimismus (1886); Hundert Jahre Zeitgeist in Deutschland (2 köt., 1889—93); Grundriss einer Trieblehre (1892). Kisebb tanulmányainak gyüjteményei: Gegen den Strom (1877); Reben u. Ranken (1879) és Plaudereien u. Mehr (1884). Novellái: Herzensgeschichten (1888); költeményei: Früh- und Abendrot (1899); szinműve: Die Freunde (1902). Egyfelvonásos vigjátékát: 's Herzblattl, *Julius Lanz* álnéven adta ki.

Dubočac, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1900) 587 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Orijovac.

Du Bocage, l. *Barbosa du Bocage.*

Dubois (ejtsd: dübois), város Pennsylvaniában, Pittsburgtól ÉK.-re, vasút mellett. Szénbányászat, fűrésztelepek, vas- és gépgyártás. Alapíttatott 1873. Lak. (1900) 9375.

Dubois (ejtsd: düboá), 1. *Edmond Paulin*, francia hidrográfus, szül. Brestben 1822 júl. 12., megh. u. o. 1891 nov. 11. A bresti École navaleban a hidrográfia tanára volt. Művei: Revue astronomique des années 1860—62; Étude historique et philosophique sur le mouvement de la terre (1861); Cours élémentaire d'astronomie et de navigation (1880); Cercle nautique (1888); Le surmenage intellectuel à l'École navale et l'instruction des officiers de vaisseau (1890). Lefordította Gauss: Theoria motus corporum coelestium c. művét is.

2. *D., Guillaume*, biboros és francia miniszter, született Brives-la-Gaillarde-ban (Limousin) 1656 szeptember 6., megh. 1723 augusztus 10. 13 éves korában a párisi St.-Michel kolostorba került s miután több úri házban mint házitanitó volt alkalmazva, utóbb Orléansi Fülöp herceg nevelője lett. Jómodorú és élces világfi létére az udvarban nagy befolyásra és tekintélyre emelkedett és ő vitte keresztül, hogy Orléansi Fülöp XIV. Lajos és Montespan grófnő leányát jegyezte el. Az esküvő után a király a saintjusti apátságot adományozta D.-nak. Papi méltósága nem gátolta abban, hogy az udvari élet gyönyöreiben részt vegyen. Az orléansi hercegnek régensherceggé való kineveztetése után 1715. államtanácsos lett, mely állásában cselszövő és erőszakos politikusnak bizonyult. Ő sürgette a szövetséget Franciaország és Anglia között, és ő közvetítette az 1718 aug 2. Spanyolország ellen létrejött ú. n. négyes szövetség alakítását. Külügyminiszter korában meghiusította a Cellamare-féle összeesküvést és közreműködött Alberoni spanyol miniszter megbuktatásában. XIII. Ince pápa 1720. cambray-i érsekké s egyszersmind biborossá nevezte ki. 1722-ben első államminiszterré lett, mely állásban hatalmát vagyonának gyarapítására használta fel s amellett a régensherceg orgiáinak rendes tagja volt. A D. név alatt megjelent Mémoires-ok (Paris 1829, 4 köt., új kiad. 1857) nem hitelesek. V. ö. *Seillac*, L'abbé D. (1862); Aubertin, L'esprit public du XVIII. siècle (2 kiad., Paris 1873);

Jobez, La France sous Louis XV. (I. és II. köt.); *Fontaine de Rambouillet*, La régence et le cardinal D. (Paris 1886); *Wiesener* L., Le régent, l'abbé Dubois et les Anglais (1891); *Perkins*, D. (London 1892); *Bliard*, D. (Paris 1900–2, 2 köt.); *Bourgeois* E., Le secret de D. (u. o. 1911).

3. *D., Louis*, belga festő, szül. Brüsszelben 1830., megh. 1880 ápr. 28. Részben a régi flamand mesterek, részben a Courbet-féle realizmus hatása alatt festett táj- és genreképeket, képmásokat és csendéleteket. Művei sorából kiválnak: A gólyák (brüsszeli muzeum); a Magány (1863); Ősz az Ardennesben; A Maas folyó Dordrecht mellett stb.

4. *D., Paul François*, francia publicista és politikus, szül. 1793 Rennesben, megh. 1873. Párisban. 1820-ig egyetemi tanár volt, de liberális iránya miatt elvesztette tanszékét. Ekkor Leroux Pierre-rel megalapította a Globe c. napilapot. Az 1830-iki forradalom után Lajos Fülöp kormányához állt s kinevezték az egyetem főfelügyelőjévé. 1831-ben Nantes városa képviselővé választotta s 1848-ig állandóan képviselő maradt. A forradalom véget vetett politikai működésének s azóta csak irodalmi téren, főképen Franciaország történetével foglalkozott.

5. *D., Paul*, francia szobrász, szül. Nogent-sur-Seineben 1829 júl. 18., megh. 1905 máj. 23. Toussaintenek volt tanítványa, azután Olaszországban tanult és különösen a quattrocento műveit tanulmányozta. Ezek hatását árulják el első, rendkívül finom, bájos művei: Ker. Szt. János (1861, bronzból 1864, Páris, Musée du Luxembourg); Narcissus (1863, márványból 1874, u. o.) és különösen a Firenzei énekes (1865, u. o.) szobrai, melyek a francia szobrászat legismertebb alkotásai közé tartoznak. Kompoziciójában és célzatában Michel Colombenak, a nagy francia szobrásznak hatását árulja el, de részleteiben teljesen önálló D. legnagyobb műve: Lamoricière tábornok síremléke a nantesi székesegyházban (1879), mely a kor szobrászatára nagy befolyást gyakorolt. Nemes, mély érzéstől áthatott Jeanne d'Arc lovasszobra a reimsi székesegyház előtt (1896, ismétlése Párisban, a St. Augustin-templom előtt). D. egyéb művei: Madonna (1867); Az Ének szobra a párisi operaház homlokzatán (1896); Éva (1873); Connétable de Montmorency lovasszobra Chantillyban; Bonnat, Gounod, Pasteur, Baudry Paul és más híres kortársainak mellszobrai stb.

6. *D., Pierre*, francia jogász és teológus, szül. 1250 körül Normandiában, megh. 1321 körül. 1300 óta kir. ügyész volt Coutancesban. Midőn IV. Fülöp király és VIII. Bonifác pápa közt konfliktus tört ki, D. a király előjogait védelmezte, tizenkét munkát írt a pápai teokrácia ellen s követelte az egyházi javaknak a király számára való konfiskálását. Művei az egyház és az állam közti harc, valamint a kor történetére nézve elsőrangú forrásoknak tekinthetők. Egyik fantasztikus művét: De recuperatione terrae sanctae, csak 1891. adta ki Párisban Langlois.

7. *D., Théodore*, francia zeneszerző, szül. Rosnayban (Marne département) 1837 aug. 23. A párisi konzervatorium tanítványa; 1861. a római díjat nyerte el és 1871. u. o. a harmonia tanára és a St.-Madeleine templom orgonistája lett, 1896–1905-ig pedig a konzervatorium igazgatója. Operái: La guzla de l'émir; Aben Hamet stb., írt több zongora- és zenekari-darabot, Marche héroique de Jeanne d'Arc c. indulót és 1871. Páris városától megkoszorúzott oratoriumot Az elveszett paradicsom címen.

Du Bois (ejtsd: dü boá), *Heinrich*, német fizikus, szül. 1863 jún. 14. Velpben (Németalföld). 1892-ben a berlini egyetemen magántanár, 1896. u. o. az alkalmazott fizika rendkívüli, 1905. az utrechti egyetemen az elméleti fizika rendes tanára lett, 1905 óta a tanársággal felhagyva, Berlinben él. Az elektromosság és fénytan terén s határterületükön, majd főleg a mágnesség terén dolgozott, nevét főleg páncélgalvanométere (l. *Galvanométer)*, az általa szerkesztett elektromágnes és Magnetische Kreise, deren Theorie und Anwendung (Berlin 1894) c. munkája révén ismerik.

Du Boisgobey, francia író, l. *Boisgobey*.

Duboisia *R. Br.* (növ.); a Solanaceae (Ebszőllőfélék) család génusza 2 fajjal Ausztráliában és Uj-Kaledonián. Apró, kopasz fák. A *D. Hopwoodii* F. v. Müll. *(pituri)* 2—5 m. magas, levele elliptikus, szirma tölcséres, bogyója fekete. Ágának megszárított csúcsa a *picsiri-* vagy *piturin-méreg* (petcherie, picherie). A benszülöttek külön zsebecskében magukkal hordják s mint dohányféle izgató szert rágják. A *D. myoporoides* leveleinek vizes kivonatából a *duboisin* alkaloidát állítják elő, mely a pupillára és a szem alkalmazkodására erősebben és gyorsabban hat, mint az atropin és hyosciamin, hatása azonban gyorsabban is múló. Előnye az atropin felett az volna, hogy nem okoz olyan erős kötő-hártyagyuladást; mérgezések azonban már elég gyakran előfordultak általa.

Duboisin (növ.), l. *Duboisia*.

Du Bois-Reymond (ejtsd: düboa-remoñ), 1. *Emil*, német fiziológus, szül. Berlinben 1818 nov. 7., megh. 1896 december 26. Eleinte filozófiát és teológiát tanult Berlinben, később azonban a természettudományokra szentelte magát. Bonnban geológiát, majd Berlinben fizikát és matematikát tanult s 1839. Müller János vezetése alatt orvostannal s főképpen boncolástannal és élettannal foglalkozott. Már 1841. kezdett az állati villamosság körüli vizsgálataival foglalkozni, amelyben az izmoknak és idegeknek működés és tétlenség idején való elektromossági viszonyát, amelyről a tudós világnak már száz év óta sejtelme volt, de amit bebizonyítania senkinek sem sikerült, nem várt módon megvilágosította. 1852, 1855. és 1866. e tárgy körébe vágó felolvasásokat tartott Londonban. 1851-ben tagja lett a berlini tud. akadémiának, amelynek 1867 óta titkára volt. 1849—55-ig a boncolástant tanította a műegyetemen s egyúttal az anatomiai muzeum segédje volt. 1855. rendkívüli, s 1858. tanárának, Müller Jánosnak helyén, a fiziológia rendes tanára lett a berlini egyetemen. Ő alatta alapították meg Berlinben 1877. azt az élettani intézetet, mely a szükséges eszközök és tanítók dolgában a leggazdagabb egész Németországban.

D. az élettanban az úgynevezett fizikális irány legnevezetesebb képviselőinek egyike. Mint az akadémia titkárának, az egyetem két izben volt

rektorának gyakran volt alkalma a nyilvános beszédek mondásához, melyekben szaktudománya körén messze kívül eső dolgokról is szokott véleményt mondani. E beszédek 2 kötetben összegyüjtve 1885—87-ben jelentek meg Lipcsében. Beszédei egynémelyikét a Termtud. Közlöny magyar fordításban is közölte. Szakmunkái összegyüjtve szintén két kötetben jelentek meg (Leipzig 1875—1877). Untersuchungen am Zitteraal (u. o. 1881) c. kötete segédjének, a munka közben elhalt Sachsnak vizsgálatait egészíti ki; Reicherttel közösen D. szerkesztette 1859—1877 a Müller János alapította: Archiv für Anatomie und Physiologie (Leipzig) c. lapot, 1877 óta pedig egyedül szerkesztette az e lapból különvált Archiv für Phyisiologie-t (Leipzig).

2. *D.*, *Paul*, német matematikus, az előbbinek testvére, szül. Berlinben 1831 dec. 2., megh. Freiburgban 1889 ápr. 7. Előbb Zürichben orvostudománnyal, később Königsbergben matematikával foglalkozott. Berlinben és Freiburgban volt magántanár. Dolgozatai különösen a parciális differenciálegyenletekre és a Fourier-féle sorokra, valamint a függvénytanra vonatkoznak.

Duboka, adók. Pozsega vm. pozsegai j.-ban, (1900) 305 horvát-szerb lak., u. p. Kutjevo, u. t. Caglin

Duboki dol, adók. Lika-Korbava vm. gračaci j.-ban, (1900) 237 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Gračac.

Dubos (ejtsd: dübó), *Jean Baptiste*, apát, francia esztétikus, szül. 1670. Beauvaisben, megh. 1742. Fiatalabb korában a külügyeknél szolgált és több utat tett Európa különböző államaiban. Műve: Reflexions critiques sur la poésie, la peinture et la musique (Paris 1719). Ez a több kiadásban megjelent munka az újabb esztétikai irodalomnak egyik úttörő, a maga idejében nagyon becsült terméke volt. Az esztetikai hatás feltételeinek nyomozása, az ízlésnek, mint az ember veleszületett hatodik érzékének kiemelése, a művészetek határainak megvonására irányuló kisérletek s végül az a fejtegetés, mely a környezetnek, a morális és fizikai okoknak a művészet fejlődésére gyakorolt hatásáról szól, D. munkájának történeti szempontból maig érdekes részei.

Dubosszári, város Kherzon orosz kormányzóságban, Tiraszpol kerületben, a Dnyesztr mellett, 13,276 lak. Bor- és dohánytermelés, bőrcserzés és fakereskedés.

Dubost (ejtsd: dübó), *Henri Antoine*, francia politikus, szül. Arbresleben (Rhône dép.) 1842 ápr. 6. Már a császárság idejében köztársasági elveket vallott. 1880-ban képviselőnek választották, később a szenátusba került, melynek előbb alelnöke, majd 1906 febr. elnöke lett 1911-ben és 1912. újra megválasztották elnöknek. Politikai és történeti munkái közül nevezetesebbek: Des conditions de gouvernement en France (1875); Danton et la politique contemporaine (1880); Un page d'histoire, Danton et les massacres de septembre (1885).

Dubourg (ejtsd: dübúr), *Anna (Hannas)*, egyike a francia protestánsok első martirjainak; szül. 1520., jogtanár volt Orleánsban, s midőn 1557. Párisba költözött, mint a parlament egyházi tanácsosa, a protestánsokhoz csatlakozott. Midőn II. Henrik ellen, mert több protestánst ki akart végeztetni, a parlamentben felszólalt, a király 1559 dec. 23. felakasztatta s holttestét elégettette.

Dubova (újabban: *Cserfalu)*, kisk. Pozsony vm. szenczi j.-ban, (1910) 779 tót lak., u. p. Cseszte, u. t. Modor. A községet állítólag szentképekkel kereskedő házalók építették. 1287-ben már említtetik Dombó néven mint Vöröskő vártartozéka; a gróf Pálffyak birták. L. még *Dunatölgyes.*

Dubovac, adók. Pozsega vm. újgradiskai j.-ban, (1900) 344 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Okučani.

Dubovácz, község, l. *Dunadombó.*

Dubovec, 1. adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1900) 784 horvát-szerb lak., u. p. Raven, u. t. Körös. — 2. *D.*, adóközs. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1900) 1104 horvát-szerb lak., u. p. Stubica gornja, u. t. Stubica.

Dubovik, adók. Pozsega vm. bródi j.-ban, (1900) 228 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Bród a Száva mellett.

Dubovka, falu Szaratov orosz kormányzóságban, 52 km.-nyire Caricintól a Volga jobb partján, 16,370 lak., bőrcserzéssel és mustárkészítéssel, halászattal és jelentékeny dinnyetermesztéssel; nagy vásárokkal.

Dubranec, adók. Zágráb vm. nagygoricai j.-ban, (1900) 454 horvát-szerb lak., u. p. Velika-Gorica, u. t. Pisarovna.

Dubrava, 1. kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 675 tót lak., antimonbányával; u. p. és u. t. Liptótepla. — 2. *D.*, adók. Lika-Korbava vm. otocsáni j.-ban, (1900) 699 horvát-szerb lak., u. p. Brlog štacija, u. t. Žuta lokva. — 3. *D.*, adók. Belovár-Körös vm. csazmai j.-ban, (1900) 778 horvát-szerb és cseh lak., posta- és táviróhivatallal. — 4. *D.*, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1900) 633 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Vinica. — L. még *Dombró vármegye*, *Kistölgyes* és *Szepestölgyes.*

Dubravčak lievi, adók. Zágráb vm. dugo seloi j.-ban, (1900) 764 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Ivanić vár.

Dubrave dolnje, adók. Modrus-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1900) 846 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Tounj.

Dubrave gornje, adók. Modrus-Fiume vm. ogulini j.-ban, (1900) 1147 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Tounj.

Dubravica, adók. Varasd vm. klanjeci j.-ban, (1900) 1291 horvát-szerb lak., u. p. Kraljevec, u. t. Pušća-Bistra.

Dubravicza, kisk. Zólyom vm. beszterczebányai j.-ban, (1910) 346 lak., u. p. Pónik, u. t. Libetbánya. Van itt kápolna és váracska a XIV. sz.-ból.

Dubrovčan, adók. Varasd vm. klanjeci j.-ban, (1900) 1241 horvát-szerb lak., u. p. és u. t. Veliko Trgovišće.

Dubrovna, vásárhely Mohilev orosz kormányzóságban, Orsa kerületben, a Dnyepr balpartján, kikötővel, kb. 8000 lak. Gyapju- és fakereskedése jelentékeny. 1514 szept. 8. Zsigmond lengyel király itt győzött az oroszok fölött.

Dubrovnik, szláv neve Raguzának (l. o.).

Dubs, *Jakob*, svájci államférfiu, szül. Affolternben (Zürich kanton) 1822., megh. Lausanneban

1879 jan. 13. Jogi tanulmányainak elvégzése után mint biró, államügyész és rendőrigazgató működött. 1849-ben a nemzeti tanácsba lépett. 1864., 1868. és 1870-ben a szövetségi tanács elnöke volt. Sokáig küzdött azon áramlat ellen, hogy a szövetség alkotmánya a központosítás érdekében megváltoztattassék s midőn ez az áramlat 1874. mégis győzött, visszavonult a politikai élettől. Leghiresebb müve: Die schweiz. Demokratie in ihrer Fortentwicklung (1868). V. ö. *Zehender,* Jak. D., ein Schweizer Republikaner (Zürich 1880).

Du Buat (ejtsd: dübüá), *Pierre Louis Georges,* gróf, francia katonamérnök, szül. Buttenval kastélyban 1734 ápr. 23., megh. Vieux Condéban 1809 okt. 17. Mint katonamérnök különböző csatornaépítő, erődítményi stb. munkálatokban vett részt. Később megvált a katonaságtól. 1776-ban kezdett a hidraulikával foglalkozni és kisérleteivel egész új alapokra fektette e tudományt is. A forradalom alatt emigrált s csak 1802-ben tért vissza hazájába. Fő munkája a Principes d'hydraulique (1779).

Dubufe (ejtsd: dübüf), 1. *Edouard,* francia arcképfestő, Claude-Marie D. akadémikus irányú festő fia, szül. Párisban 1820 márc. 30., megh. Versaillesban 1883 aug. 10. Tanulmányait kezdetben atyja, majd Delaroche vezetése mellett végezte. Főleg az előkelő francia hölgyek kedvelték hiúságuknak hízelgő ecsetjét. Női képmásai közül különösen az Eugénia császárnét, a Rosa Bonheurt és a Mathilde hercegnőt feltüntetők nevezetesek; a férfiképei közül pedig: Gounod, Fleury tábornok, Dumas fils. Az arcképfestés mellett időnként a vallásos festészetet is gyakorolta, ilyen képe pl.: Szt. Erzsébet rózsái, A tékozló fiú stb.

2. *D., Guillaume,* francia diszítőfestő és kritikus, az előbbinek fia, szül. Párisban 1853 máj. 16., megh. Buenos-Ayresbe való utazása közben 1909 május havában. Atyja és Mazerolle tanítványa. Leginkább a díszítő falfestészet terén működött. Monumentális falképei közül nevezetesek: Scientia quoque poetis erit (a Sorbonne könyvtárának mennyezetén); L'Ancienne France et la France moderne protectrices de l'Orient (a konstantinápolyi francia egyesület mennyezetképe); L'Art, La République, la Science (mennyezetdísz a párisi Elysée-palotában); Foi, Espérance, Charité (a Broca-kórházban); Le Départ stb. Irodalmi cikkei, főleg a modern esztétikáról, a Nouvelle Revue és a Revue des Deux Mondes című folyóiratokban jelentek meg.

Dubuissonit (ásv.), vörösszínű agyag Nantes környékéről.

Dubuque (ejtsd: dubúk), város Iowa északamerikai államban, a Mississippi jobbpartján (3 híddal), hajóállomás, vasúti csomópont. Részben festői hegyoldalon (65 m), részben a folyóparton épült (kereskedelmi városrész). Épületei és intézményei: Carnegie-Stout Free Library (könyvtár); kormánypalota; 7 kórház és menház; tanintézetek; Iowa Institute of Science and Arts. Terményvásárai és gyáripara (vaggon- és hajógyár, malmok, faipar, szeszfőzés stb.) igen jelentékeny. Alapíttatott 1833. azon a helyen, ahol Julien *D.* kanadai francia 1778. az első telepet létesítette (az indiánusok elpusztították). Lakossága (1910) 38,494.

Duby, *Jean Étienne,* l. *Dub.*

Duc, l. *Dúc.*

Duc (franc., ejtsd: dük, latinul: *dux,* olaszul: *duca)* a. m. herceg; a francia nemesség legmagasabb rangfoka, a prince és marquis között. — D.-nek neveznek egy négykerekű, alacsony, női hajtókocsit is, melynek nincs bakja, hanem hátul inasülése van.

Duc (ejtsd: dük), 1. *Louis Joseph,* francia építész, szül. Párisban 1802 okt. 25., megh. 1878 jan. 22. Perciernek volt tanítványa és miután 1825. elnyerte a Prix de Romeot, 1831. behatóan tanulmányozta a római építészeti emlékeket. Művei közül legismertebb a római minták után a júliusi forradalom emlékére Párisban emelt 47 m. magas oszlop (1840), de legnagyobb alkotása a párisi Palais de Justice helyreállítása és nagyszabású építészeti kiképzése.

2. *D., Jacob,* hollandi festő, l. *Duck.*

A NAGY LEXIKON

V. kötetének munkatársai.

Akos István (gyógypedagógia).
Áldásy Antal dr. (genealógia és heraldika).
Alexander Bernát dr. (filozófia).
Alexics György dr. (román nyelv és irodalom).
Angyal Pál dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Antal Géza dr. (holland nyelv és irodalom).
Asbóth Oszkár dr. (északi szláv nyelvek és irodalmak).
Augusztin Béla dr. (gyógynövények).
Aujeszky Aladár dr. (állatorv. bakteriológia).
Bakay Lajos dr. (sebészet).
Bakó Gábor (rovartan).
Bálint Imre dr. (balkáni ügyek).
Bálint Rezső dr. (belső betegségek).
Ballagi Aladár dr. (magyar történelem).
Balogh Ferenc dr. (ref. teológia).
Balogh János (Csongrád vm. története).
Balogh Lóránd (építészet).
Bánki Donát (aviatika).
Bányász László dr. (dohányjövedék).
Bartha Richárd dr. (magánjog).
Becze Antal (Csík vm. története).
Béldy Mihály (csendőrség).
Bénárd Emil dr. (közjog, magánjog).
Benczúr Elek (rovartan).
Benedict Henrik dr. (belső betegségek).
Berinkey Dénes dr. (nemzetközi jog).
Bodnár Gyula dr. (térképek).
Bogdánfy Ödön (vízépítészet és kulturmérnökség).
Borovszky Samu dr. (akadémiai ügyek).
Börcsök Andor dr. (birtokrendezés).
Breit József (hadtudomány).
Breuer Szilárd (tűzoltás).
Bund Károly (erdészet).
Cholnoky Jenő dr. (leíró földrajz).
Colas Károly báró (boszniai ügyek).
Császár Elemér dr. (magyar irodalomtörténet).
Császár Károly dr. (magánjog, jogi életrajzok).
Csemez József (fizika).
Csengeri János dr. (klasszika filológia).
Cserjesi Károly (sport és játékok).
Csiky Lajos (ref. teológia és egyházi ügyek).
Czakó Adolf (anyagvizsgálat).
Czakó Elemér dr. (iparművészet).
Dalmady Ödön (vasúti biztosító berendezés).
Dalmady Zoltán dr. (fürdőterápia).
Dedek Crescens Lajos dr. (kat. egyháztörténet).
Demény Károly (posta- és távirda-ügy).
Dunay László dr. (kereskedelmi tengerészet).
Eber László dr. (művészettörténet).
Edvi Illés Aladár (vas- és fémipar).
Edvi Illés Károly (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Ekkert László dr. (kémia).
Elefánt Olga dr. (iparművészet).
Entz Béla dr. (kórbonctan, bakteriologia).
Erdős József dr. (ref. teológia).
Ernyey József (etnográfia).
Fabó Bertalan dr. (magyar zenetörténet).
Fellner Frigyes dr. (adópolitika).
Ferenczi Zoltán dr. (könyvtárügy).
Ferenczy Benő (vasúti földrajz és történelem).
Ferentzy József dr. (techn. kémia).
Feyér Gyula (fűtés, gáz- és vízvezeték).
Fiók Károly dr. (szanszkrit).
Frisch Ármin dr. (héber teológia).
Gábor Béla (bűnügyi rendészet).
Gábor Gyula dr. (magyar jogtörténet).
Gálos Kálmán (utazási vállalatok).
Gáti Béla (elektrotechnika).
Gaul Károly id. (faipar).
Gaul Károly ifj. (munkásvédelem).
Gebhardt Ferenc dr. (orvosi történelem).
Geréb József dr. (ókori történet).
Gerevich Tibor dr. (művészettörténet).
Goldziher Ignác dr. (arab nyelv és irodalom).
Gopcsa László dr. (örmény nyelv és irodalom, gyorsírás).
Gorka Sándor dr. (állattan).
Gönczy Béla (helyi érdekű vasutak).
Görög Samu dr. (pénzek és mértékek).
Görög Sándor (vasútépítés).
Grecsák Károly dr. (keresk., váltó- és csődjog).
Gulyás Pál dr. (francia nyelv és irodalom).
Győry István dr. (kertészet).
Győry Lóránt dr. (mezőgazd. politika).
Halász Gyula (leíró földrajz).
Heil Fausztin dr. (büntetőjog, bűnvádi eljárás).
Heim Pál dr. (gyermekbetegségek).
Heinrich Gusztáv dr. (német irodalom).
Hekler Antal dr. (ókori szobrászat).
Hennyey Vilmos dr. (postaügy).
Hevesi Sándor dr. (szinészet).
Hollendonner Ferenc dr. (növény-anatómia).
Hornyánszky Gyula dr. (mitológia, ókori vallástörténet).
Hortobágyi Béla dr. (anatómia, fiziológia).
Horváth Cyrill dr. (magyar irodalomtörténet).
Hutyra Ferenc dr. (állatorv. járványtan).

Illés József dr. (jogtörténet).
Imre Sándor dr. (pedagógia).
Jalsoviczky Géza (gépészet).
Jánosi Béla dr. (esztétika).
Jekel Péter dr. (gyámügy).
Jónás Géza dr. (vasúti kereskedelem).
Kadocsa Gyula (rovartan).
Kallós Ede dr. (görög mitológia).
Kaposi József (Dante).
Karkoványi Ákos dr. (gazdasági gépészet).
Kégl Sándor dr. (keleti nyelvek és irodalmak).
Kelen Béla dr. (Röntgen-sugarak és fényképészet).
Keller Arnold (vasútépítés).
Kemény Ferenc (békemozgalom).
Kemény György (leíró földrajz).
Kenessey Kálmán (belvizi hajózás).
Kereszty István (általános zenetörténet).
Kérészy Zoltán dr. (egyházjog).
Kiss Géza dr. (római jog).
Klein Gyula dr. (ipari növények).
Klemp Gusztáv (bőr- és festőipar).
Klimes Gyula (államszámvitel).
Klug Péter (gyógypedagógia).
Kneppó Sándor dr. (pénzügyi jog).
Kormos Tivadar dr. (geológia: pleisztocén).
Kossutány Ignác dr. (egyházjog, jogtörténet).
Kovách Imre (vasúti pályafenntartás).
Kovács Zoltán (központi segédszerkesztő).
Kovácsy Béla (állattenyésztés).
Kőrösi Albin dr. (spanyol és portugál nyelv és irodalom).
Kőrösi Henrik (tanügy).
Kőrösi Sándor (olasz nyelv és irodalom).
Kunos Ignác dr. (török nyelv és irodalom).
Landgraf János (halászat).
Láner Kornél (vasúti gépészet).
Láng Nándor dr. (archeológia).
Lányi Bertalan dr. (bányajog).
Lányi Márton dr. (magánjog).
Lasz Samu dr. (felfedező utazások).
Latzkó Hugó dr. (angol nyelv és irodalom).
Leimdörfer Joachim (ipari kémia).
Lévay Ede dr. (matematika).
Liffa Aurél dr. (ásványtan).
Litschauer Lajos (bányászat és kohászat).
Lóczy Lajos (geológia).
Lósy József dr. (antropológia).
Löw Márton dr. (ásványtan).
Lyka Károly (magyar művészettörténet).
Mágocsy-Dietz Sándor dr. (növényélettan).
Magyar Elek (lósport).
Mahler Ede dr. (assziriológia és egyptologia).
Mangold Lajos dr. (egyetemes történelem).
Manninger Vilmos dr. (sebészet).
Marek József dr. (állatorv. belorvostan).
ifj. Márffy Ede dr. (pénzügyi jog).
Margalits Ede dr. (horvát nyelv és irodalom).
Márki Sándor dr. (magyar történelem).
Marschalkó János dr. (magánjog, birósági ügyvitel).
Márton Lajos dr. (ősrégészet).
Massány Ernő dr. (leíró földrajz).
Masznyik Endre dr. (ág. ev. teológia és egyházi ügyek).
Mauritz Béla dr. (ásványtan, petrográfia).
Melles Emil (gör. kat. teológia és egyházi ügyek).
Mellinger Vilmos (vasúti vízbeszerzés).
Mendelényi László dr. (büntetőjog).
Merse Pál (léghajózás).
Mihailich Győző dr. (hídépítészet).
Miklauzics Adolf (pénzügyi jog).
Miklós Ferenc dr. (központi szerkesztő).
Millecker Rezső dr. (leíró földrajz).
Mittelmann Nándor dr. (mértékek és pénzek).
Mocskonyi Károly (vasúti forgalmi ügyek).
Moesz Gusztáv dr. (alsóbbrendű növények).
Molnár Géza dr. (zeneelmélet).
Molnár István, rudinai (pomologia).
Morvay Győző dr. (bűvészet).
Muraközy Károly dr. (árúismeret).
Nagy Ernő dr. (közjog).
Nagy Géza (magyar történelem).
Nagy József (hangszerek).
Négyesy László dr. (magyar irodalomtörténet).
Nékám Lajos dr. (bőrbetegségek).
ifj. Novák Sándor (kereskedelem és bankügy).
Novák Tivadar (vasúti ismeretek).
Pálfy Mór dr. (bányászati geológia).
Panian Ernő (horvát ügyek).
Papp Károly dr. (geológiai életrajzok, paleontológia).
Patai József dr. (héber nyelv és irodalom).
Paull Aranka (ált. földrajz).
Paunz Márk dr. (orr-, torok-, gége- és fülbetegségek).
Pekár Mihály dr. (anatómia, fiziológia).
Pethő Sándor dr. (magyar történelem).
Petrik Lajos (agyagipar).
Petrovics Elek dr. (közigazgatási jog).
Picker Rezső dr. (urológia).
Pinterits Károly (grafológia és könyvelés).
Plósz Béla dr. (állatorv. sebészet).
Pogány Kálmán dr. (művészettörténet).
Poór Jakab (biztosításügy).
Popovits Iván (szerb nyelv és irodalom).
Rácz Sándor (borászat).
Radnai Mihály (nyomdászat).
Rátz István dr. (állatorv. kórbonctan).
Rázsó Imre (növénytermelés).
Rédey Miklós (közrendészet).
Reiner János dr. (egyházjog).
Rejtő Sándor (szövő- és papiripar).
Reményi Ferenc (haditengerészet).
Réthly Antal (leíró földrajz).
Réthy László dr. (éremtan).
Reuter Camillo dr. (ideg- és elmebetegségek).
Rex Sándor dr. (kémia).
Ring Izsó (vasúti forgalom).
Róbert Ödön dr. (vasúti földrajz és történelem).
Róna Zsigmond dr. (meteorológia).
Rózsa Dezső (angol nyelv és irodalom).
Rubinyi Mózes dr. (magyar és ált. nyelvészet).
Sajó Elemér (vízépítészet és kulturmérnökség).
Schafarzik Ferenc dr. (ált. geológia).
Schilberszky Károly dr. (kerti növények).
Schiller Bódog dr. (magyar és egy. jogtörténet).
Schmidt Henrik dr. (germán nyelvészet és mitológia).
Scholtz Kornél dr. (szemészet).
Schréter Zoltán dr. (geológia: paleontológia).
Sebestyén Gyula dr. (magyar történelem).
Segesváry Ferenc (mótoros kocsik).
Selényi Pál dr. (fizika).
Seltmann Rezső dr. (világtörténet).

Sidó Zoltán dr. (szociológia).
Sigmond Elek dr. (gazdasági kémia).
Siklós Albert dr. (hangszerek).
Simonyi Zsigmond dr. (magyar nyelvészet).
Solymossy Sándor dr. (etnológia és folklore).
Steiner Mihály (vasúti vontatás).
Straub Sándor (elektrotechnika).
Strausz Adolf (bolgár nyelv és irodalom).
Sugár Károly (vadászat).
Sulyok Imre (vasúti tarifa-ügyek).
Szabó Zoltán dr. (növény-morfológia; biográfiák).
Szádeczky Lajos dr. (magyar történelem).
Szana Sándor dr. (gyermekvédelem).
Székely István dr. (bibliai tudományok).
Székely Izsó (vasuti biztosító berendezések).
Szende Gyula (világtörténet).
Szerbák Elek dr. (vasúti jóléti intézmények)
Sziklay János dr. (életrajzok).
Szilágyi Oszkár dr. (boszniai ügyek).
Szinnyey József dr. (belső betegségek).
Szladits Károly dr. (magánjog).
Szöts Gyula (magyar történelem).
Szterényi József (iparügy).
Sztrókay István (kis- és elektromos vasútak).
Szundy Károly (közművelődési egyesületek).
Takács Zoltán dr. (kinai és japán művészet).
Térfi Gyula dr. (jog- és államtudomány).
Thaisz Lajos (gazd. növénytan).
Thirring Gusztáv dr. (magyar földrajz és statisztika).
Timkó Imre (agrogeológia).
Tuzson János dr. (növénytani rendszertan).
Vámossy Zoltán dr. (gyógyszerisme, méregtan).
Varsányi Emil dr. (malomipar).
Vágó József (tőzsde-ügy).
Vécsey Tamás (római jog).
Veress Endre dr. (magyar történelem).
Vértesy Jenő dr. (szinészet).
Vész Béla (vasúti felépítmény).
Vig Albert (iparoktatás).
Vikár Béla dr. (finn nyelv és irodalom).
Vörös Sándor (gazdasági üzemtan).
Vörös Zoltán (vasúti szállítás).
Wildner Ödön dr. (szociológia).
Wodetzky József dr. (csillagászat).
Záborszky István dr. (szülészet, nőgyógyászat).
Zachár Gyula dr. (magánjog).
Zelliger Vilmos dr. (róm. kat. teológia és egyházi ügyek).
Zelovich Kornél (vasúti műszaki tárgyak).
Zimmermann Ágoston dr. (állatorvostan).

Az V. kötet illusztrációi.

A) Képmellékletek, térképek és városi tervrajzok.

B) Szövegképek.

